ספר יזכור

מוגלניצה בלגזוב

ספר יזכור

מוגלניצה בלנדוב

קולגיום המערכת:

משה מרגלית ז״ל, משה חימוביץ, ישראל זונדר, רבקה זיגל-לוין

העורך ישראל זונדר

רעדאקציע-קאלעגיום:

משה מרגלית ז״ל, משה חיימאוויטש, ישראל זאנדער,
רבקה זיגעל־לעווין

רעדאקטאר ישראל זאנדער

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

SEFER ISKOR MOGELNICA — BLENDOW

Published By

the Mogelnicer — Blendower Societes in Israel

awe Argentina, United States of Amerika

Tel Aviv, Israel 1972

בהוצאת ארגון יוצאי מוגלניצה ובלנדוב בישראל

ובסיוע של

ארגוני יוצאי מוגלניצה בארגנטינה, ארצות הברית וחברים בארצות אחרות

אַרויסגעגעבן פון ארגון יוצאי מוגלניצה ובלנדוב בישראל

און פון די מאָגעלניצער

סאָסייעטיס אין אַרגענטינע, פאַרייניקטע שטאַטן און חברים פון אַנדערע לענדער

תל־אביב, תשל״ב — 1972

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

תוכן - אינהאלט

מקורות היסטוריים • היסטאָרישע קוועלן

באַפעל פון וולאַדיסלאַוו דעם פערטן 17
„הערב" פון מאַגעלניצע / י. בר-מור
ייִדן אין מאַגעלניצע אין די יאָרן 1886—1856 /
ייד. ענצ. ביאָגראַפישער ווערטער-בוך . . 18
פראָפעסאָר־מעדיצין פון די ערשטע ייִדישע דאָקטוירים
אין פוילן — געבוירן אין מאַגעלניצע /
ע. רינגעלבלום 18
אַ בלעטל געשיכטע ביז סוף פון דער ערשטער וועלט־
וועלט־מלחמה / משה חיימאָוויטש . . 19
גירוש מאַגעלניצע אין יאָר 1915 / אלימלך זאַנדער 24
די ייִדישע קהילה אין מאַגעלניצע אַ רעזידענץ פון
אַרומיקע שטעטלעך אוּן דערפער / ישראל
זאַנדער 31
פשיבישעוו — ייִדנריין / י. זאַנדער . . . 33
מאַגעלניצע אוּן אירע ייִדן / לעאָן גודזשימערסקי 34
דער מאַגעלניצער רבי ר׳ חיים מאיר יחיאל דער
„שרף" / מנשה אונגער ז״ל . . . 37
„ה„שרף" ממוגלניצה / הרב א. י. ברומברג . 39
ספורי הסידים על ה„שרף" / מרדכי בובר ז״ל 52
באר החסידות אדמו״רי פולין / א. שטינמן ז״ל 53

שושלת ה„שרף" בהסתעפותה

ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל 55
קדוש השם פון גראָדזשיסקער רביין — ר׳ ישראל
שפירא הי״ד / אלימלך שפירא זצ״ל . 55
הרב קלונימוס־קלמיש שפירא הי״ד 56
הרב ישעיהו (שייעלע) שפירא זצ״ל / בן-יחיאל . 57
די יאָרצייט פון ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל / ישראל
בן-צביה 58
דער ווידעראויפבוי פונעם „שרף״ס אוהל / אלימלך
זאַנדער 59
הרבי האחרון במוגלניצה / יצחק שפירא . . 61
מצבת ר׳ חיים מאיר שפירא הי״ד / ספר פלוצק 64
שופרו של משיח — שיר / פרץ מרקיש הי״ד . 65
אבידות — על הרבי אלימלך שפירא זצ״ל . . . 66
הרבנים במוגלניצה / י. אבידב 67
אבי הרב ר׳ גבריאל זאב אוסלקה ז״ל / שרה
אוסלקה-חין 69
לזכר הרב פנחס אוסלקה הי״ד / שמואל פוקס 70
מ־ינע ברידער די רבנים / שרה חין-אַסעלקאַ 72
הפרנסים בקהלה עד מלחמת העולם הראשונה /
יוסף רוכפלד ז״ל 73
דאָס בית־המדרש אוּן די שיל / מ. בן-יחיאל . 74
חנוכה־ליכטער — ליד / מ. חיימאָוויטש . . 75
דאָס בית־המדרש אין מאַגעלניצע / אברהם
מערקער ז״ל 76
פון די קינדעריאָרן / שרה חין-אַסעלקאַ . . 80

כליקודש:

שוחטים. חזנים, בעלי־תפילות. סופרים. מלמדים.
רביצינס ושמשים / ישראל זונדר . . 85
המקוה ובית־המרחץ / ישראל זונדר . . . 91

מוסדות • אינסטיטוציעס

חברא קדישא / י. זאַנדער 95
נר־תמיד / יוסף רוכפלד ז״ל 98
חיבת ארץ־ישראל במוגלניצה / יוסף רוכפלד ז״ל 99
לינת הצדק / בן יצחק 100
חיבת ציון במהדורה חדשה / יוסף רוכפלד ז״ל . 102
בקור חולים / אלימלך ליבסטר 104
תקון ספרים / מ. מרגלית ז״ל 105
הכנסת אורחים / מ. מרגלית ז״ל 106
תפארת בחורים / יצחק ראַכפעלד . . . 107
מאַגעלניצע אַ עיר־מקלט פאַר „פאַביטניקעס" /
יוסף ראַכפעלד ז״ל 108
דער „קליין בונד" אין מאַגעלניצע אין יאָר 1905 /
אברהם קליין 111
ווי אַזוי האָבן אַנגעלערנט מאַגעלניצער ייִדן די
כוליגאַנעס / הערש משה 113
דאָס יאָר 1905 אין מאַגעלניצע / איטשע לערמאַן 115
די ערשטע ייִדישע ביבליאָטעק / איטשע לערמאַן 116
גרינדונג פון דער ליי־שפאָר־קאַסע / הערש משה 119
די ליי־שפאָר־קאַסע פאַר ייִדישע בעלי־מלאכות /
י. אחי-יוסף 119

חנוך והשכלה: בחדרים, ישיבות, אצל מורים פרטיים ובתי־ספר.
דערציונג אוּן בילדונג אין חדרים, ישיבות, פריוואַט־לערער אוּן שולן.

ב ח ד ר י ם:
אין חדר פון ר׳ יצחק מאיר־נח״ס / יחיאל
פראָוויזאָר 124
אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון ר׳ יצחק מאיר
נח״ס / משה חיימאָוויטש . . . 130
נטע׳לע מלמד / טובה אנעלעוויטש-
זילבערבערג 130

„תלמוד־תורה" במוגלניצה / יצחק רוכפלד . 131
מיינע מלמדים / אלימלך זאַנדער . . 132
מיין רבי ר׳ יאַנקל / בן־ציון ברוקער . . 133
דער שטרייק פון פיניע מלמד׳ס תלמידים /
מ. מרגלית ז״ל, י. זאַנדער יבלח״א . 137
ר׳ אברהם יוסף מלמד ז״ל / מ. מרגלית ז״ל . 139
סעודת החומש שלי / י. בן־צביה . . 142
פינסקער פליטים אין מאַגעלניצע / שרה
ברעגמאַן־אַלעקסאַנדראַוויטש ז״ל . 144

בישיבות:

אַ חדר כללי — אומגעלונגענער פרווו /אברהם
מערקער ז״ל 149
מאַגעלניצער בחורים אין דער פיאַסעטשנער ישיבה /
אברהם מערקער ז״ל 149

בתי־ספר — שולן:

בתי־ספר ממשלתיים ליהודים / י. זוטא . . 150
בית־ספר עברי „תרבות" / יצחק רוכפלד . . 152
די בית־יעקב שולע אין מאַגעלניצע / אברהם
מערקער ז״ל 153
בית־ספר דתי לנערות בית־יעקב / י. בן־אליעזר 154
בית־ספר דתי־לאומי לנערים „יבנה" / אליעזר
תורן ושמואל הופמן 156

השכלה

אלימלך מרקר ובית אביו / משה מרגלית ז״ל 158
המורה שלי לעברית / בן־יחיאל 160
שלמי תודה לאלימלך מרקר ז״ל / י. בן־צביה . 161

אישים, הווי • פערזענלעכקייטן, שטייגער

העולה הראשון ממוגלניצה לא״י / ישראל
זונדר 165
אבי מורי הרב ר׳ יחיאל בר מנחם הלוי / צבי משה 168
אבי מורי ר׳ אברהם אבוש ז״ל / מ. מרגלית ז״ל 169
הורינו ר׳ אליעזר יצחק וייטה צביה ז״ל /
ישראל זונדר 172
משפחת ווייגגרט / מרדכי כרמי 178
מיין זיידע ר׳ אברהם ז״ל / שמואל בעלזבערג 180
מיין זיידע ר׳ לייבעלע רייזעלעס ז״ל /
בנימין גוטמאַן 182
ר׳ יהושע פעלדין הי״ד / צבי משה . . . 184
ר׳ יהושע פעלדשער הי״ד / שרה ברעגמאַן־
אלעקסאַנדראַוויטש ז״ל . . . 187
ר׳ אלעזר אַבראַמאַוויטש הי״ד / מ. מרגלית ז״ל 188
אהרלע גאַלדזאַן ז״ל / משה מרגלית ז״ל . 192
ליד פון אורי צבי גרינבערג 195
מנהגים ישנים שבוטלו / סערל חיימוביץ . . 196
ווי אַזוי מיין פאַטער ישראל־אלעזר איז געקומען
קיין אַמעריקע / בנימין גוטמאַן . . 197
אַ מאַגעלניצער חסיד נעמט אויף זיך אַ תשובה /
ראובן צוקער 201
דער רבי ר׳ משהלע ברענגט צוריק אַ פאַרלוירענעם
חסיד / טובה אַנילעוויטש־זילבערבערג 204
וואָס מיין באָבע ביילע האָט מיך געלערנט / אַן
אייניקל פון „פאַלבערטע" . . . 206
„אהרן פון באָקו" / בנימין גוטמאַן . . . 208
טיפן מאַגעלניצער יידן / רבקה זיגעל־לעווין . 212
טיפן פון שטעטל / משה חיימאַוויטש . . 215
ישראל גולדברג „ראש־הפלדה" / מ. חיימוביץ 222
לצים און צוגעמען אין מאַגעלניצע / י. אבי
בנימין 223
נאָך וועגן לצים / אברהם מערקער ז״ל . . 224
מיין שטעטעלע מאַגעלניצע / בנימין גוטמאַן . 225
אַן ערשטער מאַי / צבי טופמאַן הי״ד . . . 226
שבועותדיקע דעראינערונגען פון דער אַלטער היים
ישראל זאַנדער 227
ישעיה ניסלס ז״ל און זיין חזקה אויף כל נדרי /
בנימין גודמאַן 230
די רביצין רעכעלע שפירא ז״ל / קיילע
רעכטשייד 231
ר׳ הירש־אהרן פרוביזור ז״ל / מ. אבי־מרים ז״ל 233
מיינע עלטערן לאה און בענדעט זיגל / רבקה
זיגעל־לעווין 235
אברהם ברטמסר הי״ד / בן־יחיאל . . . 237
אַ נשמה־ליכט פאַר מיין מוטער לאהקע ז״ל /
יחיאל פּראַוויזאַר 238
מיינע עלטערן ר׳ נוסקע און יענטל שטערן הי״ד /
בענדעט (בעני) שטערן 240
זכרונות פון מיין שטעטל / בונעם לערמאַן . 241
זכרונות / קיילע רעכטשייד 245
ערב־פסחדיקער האַרמידער / איטשע (יצחק
גוטמאַן ז״ל 247
זכרונות / רבקה זיגעל־לעווין 248
בונם מרקר הי״ד — האורג־הפילוסוף / י. בן־
אליעזר 252
העסקן נפתלי־יוסף זונדר הי״ד 252
יוסף פלק הי״ד / משה מרגלית 255
נאָך אַ בינטל זכרונות / רבקה זיגעל־לעווין . 256
מיינע ליבע עלטערן / שרהקה שעפס־ראַכפעלד 258
מיינע ליבע עלטערן נעכע און הערשל אַסטראַ־
וויעצקי / רחל אַסטראַוויעצקי־
באַרנשטיין 261
מיין פאַטער ר׳ ישראל רעכטשייד ז״ל / בונעם
רעכטשייד 262

ר׳ בנדט זיגל ז״ל / מ. אבי-מרים ז״ל . . 265
די רויטע קאַמעניצע דערציילט / אברהם מערקער ז״ל 267
א רייזע קיין מאַגעלניצע / אברהם מערקער ז״ל 275
צום ליכטיקן אַנדענק פון מיין חברטע חנה חיימאַ־ויטש הי״ד / רבקה זיגעל-לעווין . . 302

החיים הכלכליים • דאָס עקאָנאָמישע לעבן

דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון די יידן אין מאַגעלניצע 305
מאַגעלניצער יידן אין זייער טאָג־טעגלעכער באַשעפ־טיקונג / אברהם מערקער ז״ל . . 307
פאַכן פון יידישע בעלי־מלאכות / ישראל זאַנדער 308
א נייַ פאַך ברענגט שפע / יוסף ראַכפעלד ז״ל 339
אונדזער פאַבריק פון סאָדע־וואַסער און געטראַנקען / יחיאל פֿראַוויזאָר 346
די סאָדעוואַסער־פאַבריק פון מיין זיידן / משה מרגלית ז״ל 349
די זאָקן־פאַבריק פון ר׳ משה וועלוועלע בלומענ־קראַנץ ז״ל / מ. מרגלית ז״ל . . . 350
די אייל־פאַבריק פון מיין פאָטער / א. ליבסטער 352
ר׳ שלמה יאַסטשאַמבער / י. זאַנדער . . . 355
בנימין לאַטוטניק — סוזשעט / לואי מאַרקאַ־ויטש ז״ל 356
ביי נתן שוסטער ווינטער אין שטוב / א. זאַנדער 357
א אומגעלונגענער פרווו / יחיאל פֿראַוויזאָר 358

מפלגות • פאַרטייען

די גרינדונג פון „השחר״ / מ. חיימאָוויטש . 363
ראשית הציונות המאורגנת במוגלניצה / מ. מרגלית ז״ל 366
ההתאחדות במוגלניצה / יצחק רוכפלד . . 369
די „פרייהייט״־באַוועגונג אין מאַגעלניצע / שרה־קע ראַכפעלד-שעפּס . . . 370
„פרייהייט״ ברענגט אינהאַלט דער יידישער יוגנט / יעקב פייפער 372
צו דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־פאַרטיי לינקע פועלי־ציון אין מאַגעלניצע / רבקה זיגעל-לעווין 373
השומר הדתי במוגלניצה / שמואל הופמן . . 377
„ההלוץ״ במוגלניצה / שמואל הופמן . . . 378
קבוץ ההכשרה ליד מוגלניצה / חיים חן . . 379
חנה טרוקס ולייזר גרוסמן / א. מרגלית . . 380
ברית הצה״ר הציונים הרביזיוניסטים / יחיאל פֿראַוויזאָר 381
„בונד״ אין מאַגעלניצע / רבקה זיגעל-לעווין . 382
יוגנט־בונד „צוקונפט״ / פרומא גראַסמאַן . 383
טאַבע פרידמאַן-וואַלפאָוויטש . . 384
די יידישע קאָמוניסטישע פאַרטיי אין מאַגעלניצע / גרינדונג פון „אגודת ישראל״ / ארכיון . . 386

בחירות: — וואַלן:

וואַלן צום ערשטן שטאָט־ראַט, קהלה און ציונ. קאַנגרעס / משה חיימאָוויטש . . 387
ישראל זאַנדער — דער ערשטער מאַגעלניצער חלוץ / רבקה זיגעל-לעווין . . . 395
נאָכן אָפּפאָר פון ח׳ י. זאַנדער קיין א״י / מ. חיימאָוויטש 396
דער אָפּפאָר קיין א״י פון משה מרגלית ז״ל / מ. חיימאָוויטש 402
מאנטישמי — לילוחם אמיץ נגד האנטישמיות / משה אבי-יחיאל 403
אַנהויב דרייסיקער יאָרן ביז צום יאָר 1939 / צבי אחי-יעקב 405
מפקד מצטיין במלחמת הקוממיות / י זונדר . 409
זעקס זענען מיר געווען / חיים גאָלדבערג . . 411

השואה והמאבק • אומקום און ווידערשטאַנד

אַריינפיר צום פרק „אומקום און געראַנגל״ פון די מאַגעלניצער יידן / י. זאַנדער . . . 415
דאָקומענטן דערציילן / פאַטאַסטאַטן . . 416
באַפעל צו קאַנצענטרירן די יידן פון די דערפער אין די שטעט פון גריצער קרייז / י. א. מאָרער, ימ״ש 418
מאַגעלניצער יידן אונטער דער דייטשער הערשאַפט / יעקב ראַטבאַרט 418
איך אַנטלויף פון וואַרשעווער געטא און וואַלגער זיך פון לאַגער צו לאַגער / ישראל זרח בארטמעסער 421
פראַגמענט פון א באריכט פון מאַגעלניצער בור־מישטש־בירגערמייסטער ל. גודזשימערסקי 424
יידן אין מאַגעלניצע בעת דער דייטשער אָקופּאַציע / חיים ביטנער 425
מיינע איבערלעבונגען / א. אַנעלעוויטש ז״ל 429
ביי די דייטשן אין מאַגעלניצע / יחזקאל גאָלדשיידער 436

מיינע איבערלעבונגען / הענע וואלדשטיין-געלבארט 439
וואַרשע און די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אקופאציע / צבי געלבארט . . . 444
דאס לעבן פון די מאַגעלניצער אין געטאָ וואַרשע / צבי געלבאַרט 452
שטיינער פון די וועגט שרייען / צפורה טראקס-וואסערמאן 455
מיט ליבשאפט / רבקה זיגעל-לעווין . . 460
עדות פון יידן־דערמארדונג דורך מסירות פון מאַגעלניצער קריסטן / פאלא שעווץ-אנעלעוויטש 461
אין א הויז אויפן בוידעם / גוטע גוטערמאן . 463
אינטערוויוו מיט מאדאם שאריטא הערפשטיין / יחזקאל קראסוצקי 464
פון געטא לאדזש אין די טויט־לאגערן / אהרן ראטמאן 465
דער אומקום פון דער קלייגער יידישער קהלה אין גאסציז / 2 ברידער דערציילן . . 465
יהודי מוגלניצה תחת הכבוש הגרמני / י. זונדר 468
מדוע לא ניסו הבחורים היהודים הצעירים להציל את חייהם? / פולה שבין-אנלביץ . . 480
דרכו של חלוץ צעיר ממוגלניצה / יוסף ווזוביץ 482

במאבק — אין געראַנגל

חיילים אלמונים / מ. חיימוביץ 486
פרשת אברהם יצחק גלברט ז״ל / יהודית גלברט-כהן 487
ציון לנפש גבורנו / צבי-משה חיימוביץ . . 489
פייוול רייבענבאַך הי״ד / רבקה זיגעל-לעווין 490
מיין אָנטייל אין דער א. ק. / יוסף גאַלדבערג-גולן 493
בחורי מוגלניצה בשורות הפרטיזנים / י. בן-אליעזר 496
לוחמים בגיטו ורשה: ברטמסר נטע; טרוקס ליב; כץ יעקב / מתוך „לוחמי הגיטאות״ 499

קעמפער אין געטא וואַרשע

בעגדעט ציגעלמאן / רבקה זיגעל-לעווין . . 500
מאַגעלניצער „פרייהייט״-חברים געפאַלן אין קאַמף פון געטא־אויפשטאַנד: באַרטמעסער נטע; טראקס לייב; יעקב כץ / פון בוך „חורבן און אויפשטאַנד אין געטא וואַרשע״ . . 502
הרב קלונימוס קאלמיש שפירא זצ״ל 504
יעקב אהרן חיימאוויטש הי״ד / צבי משה . . 505

אין די אַרבעט־און טויט־לאַגערן

ביאַלאַבזשעג א עיר־מקלט / יחזקאל גאַלדשוידער 507
אין אַרבעטס־לאַגער סקאַרזשיסקא / חיים זינגער 511
מיר לויפן קיין וואַרשע / חנה חיימאוויטש-לייזעראוויטש 518
געלערנט זיין פאַר דעם גוי ווו ער געווינט / שמחה באַרטמעסער 521
דער טרויער־צוג — ליד / מלכה גאַלדענפאן . 526
מיינע איבערלעבונגען און רעטן זיך פון די טויט-לאַגערן / בענדעט (בעני) שטערן . . 527
אויפן פרייען פעלד — ליד / גוטע גוטערמאן . 529
טאַג־בוך פון סוף יאַר 1941 ביז 2 מאַי 1945 / איטשע אַנעלעוויטש ז״ל 530
ווי אַזוי מיר האָבן איבערגעלעבט / מאיר יחיאל
און נחמיה ראַפאַפּאָרט; בינע טרעלניק-קוזימינסקי; חיה ראַזען 536
אייניקלעך / י. בן-אליעזר 538
א בריוו צום טאַטן אברהם מרדכי — ליד / גוטע גוטערמאן 540
מיין באַפרייאונג / יחזקאל גאַלדשוידער . . 542

געראַטעוועטע אין מאַגעלניצע און אומגעגנט

א זעלטענע פרשה /מרדכי הערבשטיין . . 544
ווי אַזוי האָבן זיך געראַטעוועט רחל־לאה שעווץ
און איר מאַן / פּאַלא שעווץ-אַנעלעוויטש 551
אין א בונקער אין מאַגעלניצער וואַלד / אייזיק הירש 552
אין וואַלד פון קדושים / גוטע גוטערמאַן . 556
א וואַרשעווער יידיש יינגל — א „שייגעץ״ אין מאַגעלניצע / דניאל רופינסקי . . . 557
א געראַטעוועטע אין רוסלאַנד דערציילט / פרומעט וויינטער 559

מאַגעלניצע אָן יידן

דריי יידישע שטעטלעך: מאַגעלניצע, בלענדאָוו, גריצע / מיכאל זילבערבערג . . . 565
נצולים במוגלניצה והסביבה / י. זונדר . . 567
צוריק „אַ היים״ / דינה טראקס-פּאַגעל . . 586
וואָס האָבן געזען און געהערט די ברידער דיאַמאַנד / שמואל האָפמאַן 588
היתה עיירה — שיר / חיים לנסקי . . . 590
קדיש — שיר / אסיר ברית המועצות . . . 590
א באַזוך אין מאַגעלניצע אין יאַר 1957 / פּאַלא שעווץ 591
מוגלניצה / ישראל ריטוב 592

בארכט פון דער טעטיקייט פון ארגון יוצאי מוגל־
ניצה בישראל 1943—1950 599
רעאָרגאַניזאַציע פון ארגון — פרילינג 1950 . . 603
חברים פון ועד און מועצה 611

ציון לנפטרים בישראל

רעכשייד יוסף ז״ל / צבי רעכשייד . . . 613
מרדכי בני / יצחק דב רוכפלד 614
לזכרו של מרדכי רוכפלד ז״ל / יצחק
אלכסנדרוני 616
שושנה גרוסמן (רייזל גולדברג) ז״ל / צבי
חיימוביץ 617
אלימלך קויפמן ז״ל / צבי משה . . . 617
זכרון להולכים: ריבה בורנשטיין / ח. מ. . . 618
מיין שוועסטער ריווע ע״ה / הינדע שיינפאַרבער 618
ר׳ מאיר פרוביזור ז״ל / צ. מ. אבי־יחיאל . 619
הנה שמואל־יצחקס פייפער ז״ל / רבקה זיגעל־
לעווין 620
אַ בוים איז אַרויסגעריסן געוואָרן / רבקה
זיגעל־לעווין 621
שלמה בלזברג ז״ל / צבי משה חיימוביץ . 622
דב זונדר ז״ל — ציון לנפש טהורה / צבי בן־
יחיאל 624
לדב — שיר / נחמה זונדר 624
אברהם ורבקה׳לה זורק ז״ל / י. בן־יצחק . . 625
אברהם זליק גולדברג ז״ל / י. זונדר . . . 626
רשימת הנפטרים של אנשי מוגלניצה בישראל . 627

חברי החגנה וחילי צה״ל שנפלו בקרב

אמנון מיכאלי / אברהם מרקר ז״ל . . . 630
במלחמת הקוממיות
יוסף גרוסמן / המשפחה וחברים . . . 631
צבי טופמן — ציון לנפש / צבי משה . . . 633
די פרשה פון צבי טופמן הי״ד / י. זונדר . . 634
דוד יהודה ליבסטער הי״ד / מ. נומבערג . . 636
שיינפרבר מרדכי / ברכה ויעקב שיינפרבר 637
במלחמת ששת הימים
אונדזער זון גדעון מנחם שרגא / רחל (לענגא)
שרגא 639
במלחמות שלאחר ששת הימים
קוזימינסקי חיים; זנד ישראל; חץ שמואל / „דבר״ 642
טייס שלנו נפל — שיר / יומן קבוץ כיסופים 643
לזכרו של בני הטייס — שיר / אבא — חיים חץ 643

ארגונים בחוץ־לארץ
לאַנדסמאַנשאַפטן אין אויסלאַנד

מאָגלניצער סאָסייעטיס אין אַמעריקע / המערכת 644

אָנדענק פאַר די געשטאָרבענע
אין די פאַראייניקטע שטאַטן

ישראל לייב (לואי) מאַרקאָוויטש ז״ל / מאָקס
פרידלענדער 647
אברהמטשע פליישער / לואי מאַרקאָוויטש ז״ל 649
יאָסל פליישער / גבריאל ווינגאַרט . . 649
שלמה׳לע רעכטשייד ז״ל / קיילע רעכטשייד 650
יעקב שיסלער ז״ל / געצל גוטערמאַן . . 651
געשטאָרבענע מיטגלידער פון דער מאָגלניצער
סאָסייעטי אין ניו־יאָרק און אומגעגנט . . 651
רשימה פון די חברים אין דער מאָגלניצער
סאָסייעטי אין ניו־יאָרק אין ענגליש . . 653
פראָגרעסיוו־אָרדן בלענדאָוור, מאָגלניצער,
ביאַלער, גריצער ב.מ.ב.ג. אין קענאַדע סיטי /
פרץ לערנער ז״ל 654

לאַנדסליים מאָגלניצער אין ארגענטינע

אינטערוויו מיט די פיאָנערין פון מאָגלניצער יידן
יידן אין ארגענטינע; כראָנאָלאָגיע פון דער
אימיגראַציע און באַשעפטיקונג פון מאָגל־
ניצער אין ארגענטינע / א. מערקער ז״ל 656
מיין מאַן אברהם הערבשטיין ז״ל / סאַריטאַ־
פייגעלע הערבשטיין 658
צו אברהמ׳ען — ליד / סאַריטאַ הערבשטיין . 660
דישקה זיגלמן / י. זונדר 660
יעקב זיגלמאַן ז״ל / ירחמיאל און רבקה פעלער 661
אברהם מרקר — המושלם / י. זונדר . . . 662
אַ האַרציקן יישר כח 664
אברהם מערקער, וועלכן מיר האָבן נישט געקענט /
בנציון עמינדב 665
רשימה פון פאַרשטאַרבענע אין ארגענטינע, בראַזיל,
ענגלאַנד, פראַנקרייך און רוסלאַנד . . . 667

מאָגלניצער לאַנדסליים אין פאַריז

די סאָסייעטעס אין פאַריז / יצחק ראַכפעלד . 668
זכרונות / נעכע באַרנשטיין 670
מאָגלניצער יידן אין פראַנקרייך / רבקה זיגעל־
לעווין 671
מיט חברים אין פאַריז / ישראל זאַנדער . . 674
32 חדשים אין די טויט־לאָגערן / ישראל אברהם
קלאַרפעלד 677
ווי אַזוי מיר האָבן זיך געראַטעוועט פון די היטלע־
ריסטישע מערדער / משה אַסטראָוויעצקי 681
מיינע קאַמפן פאַר באַפרייאונג / יחיאל שראגא 683
ווידעראַמאָל מיט חברים אין פאַריז / י. זאַנדער 684

מאָגלניצער לאַנדסלייט אין פאַרשידענע לענדער

אין בעלגיע 687
אין קאַנאַדע 689
אין אויסטראַליע 689
מאָגלניצער יידן אין רוסלאַנד צווישן ביידע וועלט-
מלחמות / רבקה זיגעל-לעווין . . . 690
משה מרגלית ז״ל — ציון לזכרו / י. זונדר . . 691
קוים לדמותו / צבי משה 694

בלענדאָוו אונדזער שטעטעלע

בלענדאָוו אונדזער שטעטעלע / י. דוידוביץ ז״ל,
יהודית כספי-שרמן, פישל ווילנער,
מרדכי גליימער 733
די יידן אין בלענדאָוו 736
זכרונות פון אונדזער היים / רחל דאָוידאָוויטש-
לערמאַן 739

השואה • אומקום און גראַנגל

מיינע איבערלעבונגען / מאַניע שראַגער-
הערצבערג 761

חיילי צה״ל שנפלו בקרב • געפאַלענע זעלנער פון צה״ל

ציון לנפטרים בישראל

ווי אַזוי איז געפאַלן אונדזער זון יחיאל דוד ווילנער /
פישל ווילנער 787
יחיאל דוד ווילנער הי״ד / קטע מחוברת . . 789
זאב בומברד / י. זונדר 789
זאב זאַכאַרין באָמבאַרד — איינער פון די 86 /
י. זאַנדער 790

ווי משה מרגלית ז״ל איז אַנטשוויגן געוואָרן /
רבקה זיגעל-לעווין 694
מיין יוגנט-פריינט / געצל גוטערמאַן . . . 695
מאָגלניצער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע באַערן
דעם אָנדענק פון משה מרגלית ז״ל 696
אלה אזכרה 696
מיין מאַמע פון מאָגלניצע — ליד ישעיהו שפיגל 697
רשימה פון די מאָגלניצער קדושים 701

פריילעכע זכרונות — פאָעמע / מאַקס פריילעך 742
אפיזודות מחיי היהודים בבלנדוב / נפתלי
זגלינוביץ ז״ל 749
בלנדוב עיירתי / מאיר שץ 753
בלענדאָווער רעליעף אין שיקאַגאָ / איכל טעקלער 756

אומקום פון די יידן אין בלענדאָוו. עדות פאַר „יד
ושם״ /חיה האַמער 768
קורות חיי / וולף אלברט 775

על יוסף בקר שאיננו / יהודית כספי . . . 791
יחיאל דוידוביץ ז״ל / צבי משה 798
אנשי בלנדוב שנפטרו בישראל 798
רשימה פון בלענדאָווער קדושים 799

בית הכנסת די שיל

געצייכנט פון בר מור

בית הכנסת די שיל

געצייכנט פון בר מור

דבר העורך

כעת כשבאים לברך על המוגמר, עלינו לציין שהוצאת הספר לאור נתאפשרה רק הודות לעקשנותם של מספר יחידים, אשר ראו בכך, חובה קדושה להם, לבני עירם, ולאלה אשר ירצו לדעת את המעין ממנו שאבו הורינו ויקירנו את הכוח לקדש — את החיים במותם.

כוונת המערכת היתה, שהספר יהיה כעין מצבה שמקומה בכל בית של בני העיירות — מוגלניצה ובלנדוב. בישראל ובתפוצות ישמש עמוד זכרון לתפילת קדיש יתום לדור האבלים שלנו ותעודה מחרידה — לדורות הבאים.

למעלה מכל ספק הוא, שגילויים רבים של גבורה והתעלות נפשית שגילו קדושינו בימי השואה צללו בנשייה, ורק הדים דלים וחלשים הגיעו אלינו.

יבואו על הברכה בני העיירות מוגלניצה ובלנדוב שלא חסכו מעצמם טרדה ועמל בכדי לעזור במשימה הקדושה.

כן יבואו על הברכה חברינו, אשר נתנו לנו מתמונותיהם לתפארת הספר והמחשתו.

מוגלניצה ישוב עירוני עתיק לפי התעודות של ממשלת פולין בשנים 1317 ו־1469 שהעתקיהן ניתנים בספרנו ביידיש, אולם ראשית הופעת היהודים במקום לוטה בערפל.

מצבה אחת בבית העלמין — תאריכה תקמ״ג היינו: 1783 למנין הנוצרים.

אין ספק, שהישוב היהודי במקום קדם לתאריך זה, על כך העידו המצבות העתיקות שאי־אפשר היה לקרא תאריכיהן.

לכן הקדשנו מקום כה נכבד ל,,שרף״ הרב רבי חיים מאיר יחיאל זצוק״ל (זכר צדיק וקדוש לברכה) ולשושלתו, כי עם הכתרתו כרב ורבי בעיר בשנת תקפ״ח — 1828, החל פירסום העיר כמקום בו ,,החצר״ של הרבי אליו נהרו אלפי חסידים מכל קצוי פולין, לקבל ממנו תורת החסידות — לפי שיטתו: התלהבות בתפילה — מכאן הכינוי ,,השרף״, התעמקות בלימוד התורה, ועם זאת לא — להתנשא על פשוטי העם, לנהוג בענווה, ולאהוב את הכלל והיחיד מישראל, אהבת ארץ־ישראל עד כדי מסירת נפש; הצפיה למשיח בכל יום שיבא.

המידות האלו נשתרשו ונתקבלו על רוב יהודי מוגלניצה, והשפעתן היתה ניכרת גם על אלה שפרשו מן החסידות ופעלו בתנועות שונות, עד הגירוש לגיטו וארשה. מנהיגי כל המפלגות הצטיינו באהבת ישראל הלכו עם העם בימים שקטים ובתקופות של פורענות.

הקדשנו מקום נרחב להוי חיי יהודי הערים מוגלניצה ובלנדוב, לזכרונות, אירועים, אישים וטיפוסים שתוארו על־ידי בני עירנו בארץ ובתפוצות.

הבאנו נאד הדמעות הרותחות מאת אודים מוצלים מאש התופת הנאצי בשנים 1939—1945 והרטיטו לבבות. לא רק שלא צמצמנו את עדותם וסיפורי חויותיהם, אף תרגמנו לעברית תמצית החומר הזה, למען ידעו בנינו ויכירו צאצאינו איך קרוביהם הקדושים הלכו למות וכי שקר הדבר שהלכו כצאן לטבח.

אנו מצפים ומאמינים שכל בן עיר שהספר ייקרא על ידו ינצור בלבו את זכר הקהילות במוגלניצה ובלנדוב וינחיל לבניו ולצאצאיו את תחושת הבדידות האכזרית שהיתה מנת חלקנו במלחמת העולם השניה, והכחש וההשתקה של עמים נאורים, ,,ידידים״ כלפי היהדות האירופאית, שעזרו במתכוון או שלא במתכוון להכחדת שליש מעמנו הי״ד. ויקבל עליו ועל זרעו: לא עוד נהיה תולעת יעקב הנתונה למשיסה והרג, כמו שנאמר: — ,,ונקיתי דמם לא נקיתי״! וישראל ישב לבטח בארצו.

בצער וביגון קודר עלינו לסיים את ההקדמה בהעלאת זכרו של חברנו משה מרגלית ז״ל שהיה הרוח החיה במערכת הספר ובאיסוף כספים, אשר לא זכה לראות במו עיניו את הספר מודפס.

יהיה זכרו שמור בלבנו ובדפי הספר פרי עמלו.

ישראל זונדר

☆ ☆ ☆

בחיל וברעדה הרינו מוסרים לבני עיירותינו ולצבוריות הרחבה ספר היזכור לקדושינו.

הספר מהווה נסיון להציל מהנשיה את התדמית המהותית כפי שנתגלתה לעינינו של קהילות מוגלניצה ובלנדוב אשר חלפו ושוב לא ייראו.

ממרבית הציונים, הרשימות והתארים יוצאת בת־קול של בכי האבלים. בתארינו את הדמויות, האישים והטיפוסים של בני עיירותינו. הננו מלאים געגועים ולבותינו גדושים חיבה והוקרה אליהם — שכלו בעשן.

בדברנו על הקדושים מופיעים לפנינו דמויות אבותינו, אמותינו, אחינו, וכל יקירינו, שהם חלק מגופותינו ונשמותינו.

ספרנו איננו רק מצבה ליקירינו, הוא משמש כתעודה חשובה בעלת ערך היסטורי לדורנו ולדורות הבאים. בחיבה וביראת כבוד רשמנו שמות קדושינו והלב דואב על קרובינו ויקירנו שנספו ונרצחו על־ידי הנאצים ימ״ש.

חברי המערכת עבדו בתנאים קשים. לא כולם גרים בתל־אביב, הישיבות והפגישות לדיון בענין העריכה היוו בעיה קשה.

לא חסכנו עמל וזמן. ניסינו לעשות הכל למנוע חסר בחומר שבספר. עם זאת, לא יכולנו למלא את משאלות כל החברים לרשום הכל על קרוביהם או לתת תמונותיהם. ואתם הסליחה. כל הנספים על־ידי המרצחים הנאציים הם קדושים וטהורים.

ישמש ספרנו כתרומה צנועה למגילת ,,האיכה״ של תקופת השואה שפקדה את עם ישראל בדורנו אשר עלתה לנו במיליוני קרבנות. והיא האיומה שבכל הדורות.

אנו מבקשים את סליחת חברינו על האיחור שחל בהוצאת הספר, בשל סיבות בלתי־נראות מראש.

תודתנו נתונה בזה לציירים: בנימין בר־מור, בנם של רבקה ויעקב ברטמסר. עליזה חיימאָוויטש, אשת יחיאל, כלתם של סרל ומשה חיימאָוויטש, אשר עיטרו את ספרנו בציוריהם. הראשון — בציור בית־הכנסת מצילום קטן ודל ובסמל של שש להבות האוכלות אותו ואת כל בית ישראל וכן בציורים אחרים. האחרונה — בציור ,,דמות היגון של האשה היהודית בעת השואה״.

אנו מודים לבעלי בית־הדפוס ,,אורלי״ ולעובדים, על המלאכה היפה שהוציאו מתחת ידם.

תודה לבן־עירנו שמואל הופמן ששלח לנו מניו־יורק מפת העיר מוגלניצה רשומה לפי הזכרון, והציור הגרפי נערך ע״י הצייר בנימין בר־מור.

הקולגיום של המערכת

י. זונדר, מ. חימוביץ, ר. זיגל־לוין

א וואָרט פון רעדאקטאָר

איצט, וען מיר האָבן זוכה געווען ברענגען אונדזער בוך אויף דער ליכטיקער שיין, באַצייכענען מיר דעם פּאַקט, אַז דאָס איז אַ רעזולטאַט פון עקשנותדיקער התמדה פון יחידים, וואָס האָבן געזען אין דער אויפגאַבע אַ הייליקע פליכט פאַר זיך, די שטאָטישע און אַלע וואָס גאַרן באַקענען זיך מיטן קוואַל פון וועלכן ס׳האָבן געשעפט כח אונדזערע נאָענטע און טייערע מקדש זיין זייער לעבן דורך דעם אומשולדיקן טויט.

די רעדאַקציע זעט אין דעם ביך אַ מצבה, וואָס וועט זיין אין יעדן הויז פון די מאָגעלניצער און בלענדאָווער יידן אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט, אַ שטענדער צום זאָגן קדיש פאַר דעם דור פון אבלים און אַ גרויזאַמער וואָרענונגס־דאָקומענט פאַר די קומענדיקע דורות.

פילע דערשיינונגען פון גבורה און גייסטיקע דערהויבונג, אַרויסגעוויזענע דורך אונדזערע קדושים אין שווערע מאָמענטן פון זייער קאַמף פאַרן לעבן זענען פאַרשוווּנדן אין תהום פון פאַרגעסן, נאָר וויניקע און שוואַכע אָפּקלאַנגען זענען צו אונדז דערגאַנגען.

אַ יישר־כח די מאָגעלניצער און בלענדאָווער חברים, וואָס האָבן אונדז געהאָלפן אין דער אַרבעט, געשריבן רשימות, צוגעשטעלט בילדער פון אַנטשטאַלטן און פערזאָנען פון די פאַרשווינדענע קהילות מאָגעלניצע און בלענדאָוו.

מאָגעלניצע איז אַן אַלטער שטאָטישער ישוב, שוין פון די יאָרן 1317 און 1469 זענען פאַראַן פּוילישע רעגירונגס־דאָקומענטן, וואָס זייערע קאָפּיעס האָבן מיר געגעבן אין אונדזער בוך אין דער יידישער שפראַך. אָבער דער אָנפאַנג פון יידישן ישוב אויפן אָרט איז פאַרנעפלט. פון אַלע אַלטע מצבות האָבן מיר געקענט איבערלייענען נאָר איינע — תקפ״ג, ד״ה — 1783. קיין ספק, אַז דער בית־הקברות איז געעפנט געוואָרן מיט אַ סך יאָרן פריער, וואָס ס׳באַווייזן די איינגעזונקענע אומלייענבאַרע מצבות.

הויבן מיר אָן די געשיכטע פונעם יידישן באַווּסטן ישוב פון יאָר תקפ״ח — 1828, דאָס יאָר אין וועלכן ס׳איז ,,געקרוינט״ געוואָרן ר׳ חיים מאיר יחיאל שפירא — שפּעטער גערופן דער ,,שרף, — אַלס רב און רבי אין מאָגעלניצע. פון דאַן איז מאָגעלניצע באַרימט געוואָרן ביי יידן פון גאַנץ פוילן. אַהין האָבן זיך געצויגן טויזנטער חסידים, שעפן אינספּיראַציע, לערנען דעם סיסטעם פון זיין חסידות, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין התלהבותדיקן דאַוונען — פונדאַנען דער נאָמען ,,שרף״ — ברענענדיקער; פאַרטיפן זיך אין דער תורה; באַשיידנקייט; ליבע צום כלל ישראל און ר׳ ישראל, ד״ה צו יעדן ייד — למדן און פשוטן־פשוטסטן פון פאָלק; אויסערגעווייַנלעכע פיעטעט צו ארץ־ישראל; אין דערוואַרטונג פון משיח ממש יעדן טאָג.

די מידות האָבן אָנגענומען נישט נאָר די חסידים געקומענע פון דער פרעמד, נאָר אויך דער גרעסטער טייל פון די מאָגעלניצער יידן, אַפילו די, וואָס זענען אַוועק פון חסידות אויף אַנדערע וועגן, די פירער פון דער ציוניסטישער און אַנדערע באַוועגונגען זענען געגאַנגען אין דעם וועג. נישט געגרויסט זיך קעגן פשוטן פאָלק, געגאַנגען מיט אים אין דער שטילערער צייט און באַזונדערס אַרויסגעוויזן זייער איבערגעגעבנקייט אין דער צייט פון אומקום און געראַנגל, ביזן אַרויסטרייבן אינעם וואַרשעווער געטאָ: ביזן אַרויספירן צום אומשלאַגס־פלאַץ אויפן וועג צו די טויט־לאַגערן.

מיר האָבן אָפּגעגעבן אַ בריוט אָרט פאַר דעם שטייגער־לעבן פון מאָגעלניצער און בלענדאָווער יידן: זכרונות, געשעענישן, פערזאָנען און טיפן, וואָס זענען געשילדערט דורך אונדזערע לאַנדסלייט אין לאַנד און אין אויסלאַנד.

מיר האָבן אויך געברענגט דעם לאָגל פון די קאָנצעדיקע טרערן דורך די קליינע צאָל גערעטעוועטע געקומענע פון גיהנום אין די יאָרן 1939—1945, וואָס האָבן אויפגעציטערט אונדזערע הערצער. נישט באַשרענקט זייער עדות און שילדערונגען פון איבעלעבונגען. מיר האָבן איבערגעזעצט אין העברעאיש דעם תמצית פונעם מאַטעריאַל, כדי אונדזערע קינדער און די קומענדיקע דורות זאָלן וויסן, אַז די אומגעקומענע זענען נישט געגאַנגען צום טויט ווי שעפסן צו דער שחיטה — ווי ס׳האָבן אויסגעטראַכט פרעמדע שונאים און ליידער אויך אַ טייל פון יידן זענען באַאיינפלוסט געוואָרן פון דעם דאָזיקן שקר־בלבול.

מיר האָפן, אַז יעדער פון אונדז וועט אָפּגעבן אַן אָרט אין זיין האַרץ פאַרן אָנדענק פון די מאָגעלניצער און בלענדאָווער קהילות, וועט איבערגעבן זיינע קינדער און נאָכקומענדיקע דאָס געפיל פון אייניזאַמקייט, ליגנס, פאַרשווייגן פון די קולטורעלע ,,פריינדלעכע״ פעלקער, וואָס איז געווען דער גורל פון די אייראָפּאישע יידן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס האָט גורם געווען צו דער פאַרטיליקונג פון אַ דריטל פון יידישן פאָלק און אַלע וועלן נעמען אויף זיך דעם נדר און שבועה: ,,יעקב״ וועט נישט זיין מער אַ וואָרעם, אויסגעשטעלט אויף רויב און רציחות. ווי אין פסוק ווערט געזאָגט: ,,ונקיתי דמם לא נקיתי״; ,,וישראל ישב לבטח בארצו״ — איך וועל נישט ריינמאַכן דאָס יידישע בלוט און ישראל וועט זיצן רואיק אין זיין לאַנד!

מיט צער און טיפן טרויער ענדיקן מיר אונדזער וואָרט מיטן דערמאָנען דעם אָנדענק פון אונדזער רעדאַקציע־חבר משה מרגלית ז״ל, וואָס האָט אַ חשובן טייל אין דער רעדאַקציע־אַרבעט און געלט־זאַמלונג פאַרן בוך, און האָט לייַדער נישט זוכה געווען זען דאָס געדרוקט בוך. זיין אָנדענק וועט זיין געהיטן אין אונדזער האַרץ און אין די בלעטער פונעם בוך, ווו זיין חלק איז גרויס און בכבודיק.

ישראל זאָנדער

✡ ✡ ✡

מיט אַ ציטער אין האַרץ, גיבן מיר איבער אונדזערע שטעטישע און דער ברייטער עפנטלעכקייט דאָס יזכור־בוך געווידמעט אונדזערע קדושים.

דאָס בוך אַנטהאַלט אַ פרווו אָפּצוראַטעווען פון דער פאַרגעסנהייט דאָס וועזנטלעכע געשטאַלט פון אונדזערע מאָגלניצער און בלענדאָווער קהילות, אַזוי ווי זיי האָבן זיך אַנטפלעקט פאַר אונדזערע אויגן און זענען מער נישטאָ.

עס איז קלאָר און פאַרשטענדלעך, אַז אין די מערסטע פאַרצייכענונגען, אַרטיקלען און שילדערונגען וועלכע זענען אַריין אין בוך, הערט מען דאָס געוויין פון אבלים.

דערציילנדיק וועגן די אַלע געשטאַלטן און טיפן פון אונדזער שטעטל, זענען אונדזערע הערצער דורכגעדרונגען מיט ליבשאַפט און בענקשאַפט צו יענע אַלע, וואָס זענע געווען און זענען מער נישטאָ.

רעדנדיק וועגן די קדושים זענען מיר די פנימער פון אונדזערע טאַטע־מאַמעס, ברידער און שוועסטער, פון די אַלע, וואָס זענען אַ טייל פון אונדזער לייב און נשמה.

דאָס יזכור בוך איז נישט נאָר אַ מצבה פאַר אונדזערע טייערע און נאָענטע, נאָר אויך אַ וויכטיקער דאָקומענט פון היסטאָרישער און נאַציאָנאַלער באַדייטונג פאַר איצטיקן און קומענדיקע דורות.

מיט פיעטעט און פיל יראת־הכבוד האָבן מיר פאַרצייכנט די נעמען פון אונדזערע קדושים. עס ווייניט דאָס האַרץ אויף אונדזערע טייערער און נאָענטע פאַרפייניקטע און דערמאָרדעטע.

די חברים פון רעדאַקציע־קאָלעגיום האָבן געאַרבעט אונטער שווערע באַדינגונגען, נישט אַלע ווויינען אין תל־אביב, זענען די זיצונגען און טרעפונגען געווען אַ שווער פּראָבלעם. דאָך האָבן מיר נישט געקאַרגט קיין מי און צייט און פּרובירט טאָן אַלץ אויסצומיידן בלויזן אין בוך. אָבער מיר זענען נישט פריי פון דעם. בעטן מיר אַנטשולדיקונג ביי די מאָגלניצער און בלענדאָווער חברים, וואָס מיר האָבן נישט געקענט שרייבן וועגן זייערע קרובים. אַלע זענען געווען קדושים ביי זייער אומקום. זאָל אונדזער בוך זיין אַ באַשיידענער צושטייער צו דער איכה־מגילה פון דער גרויזאַמער תקופה אין דער געשיכטע פון אונדזער פאָלק, וואָס דערציילט וועגן אומקום פון מיליאָנען.

דאָס דערשיינען פון בוך האָט זיך פאַרצויגן צוליב נישט פאָרויסגעזעענען סיבות. מיר בעטן אַנטשולדיקונג. אַ האַרציקן דאַנק די מאלער : בנימין בר־מור, דער זון פון רבקה און יעקל באַרטמעסער און עליזה חיימאָוויטש, די שניר פון סערל און משה חיימאָוויטש. דער ערשטער האָט מיט גרויס טאַלאַנט געצייכנט פון אַ קליין בילד די מאָגלניצער שיל, וועלכע וועט באַצירן אייביק אונדזער יזכור־בוך, און די לעצטע האָט מיט אַ סך וואַרעמקייט אַרויסגעברענגט אויפן פּאַפּיר די ליידן פון דער יידישער פרוי בעת איר אומקום.

אַ דאַנק דער דרוקעריי ,,אורלי'' און די אַרבעטער פאַר אויספירן שיין די אַרבעט.

אַ דאַנק דעם לאַנדסמאַן שמואל האָפמאַן, וואָס האָט געשיקט פון ניו־יאָרק די מאַפע פון מאָגלניצע, געצייכנט פון זכרון, גראַפירט דורך דעם מאַלער בנימין בר־מור.

רעדאַקציע־קאָלעגיום

י. זאָנדער, מ. חיימאָוויטש, ר. זיגעל-לעווין

חברי המערכת

רעדאַקציע קאָלעגיע

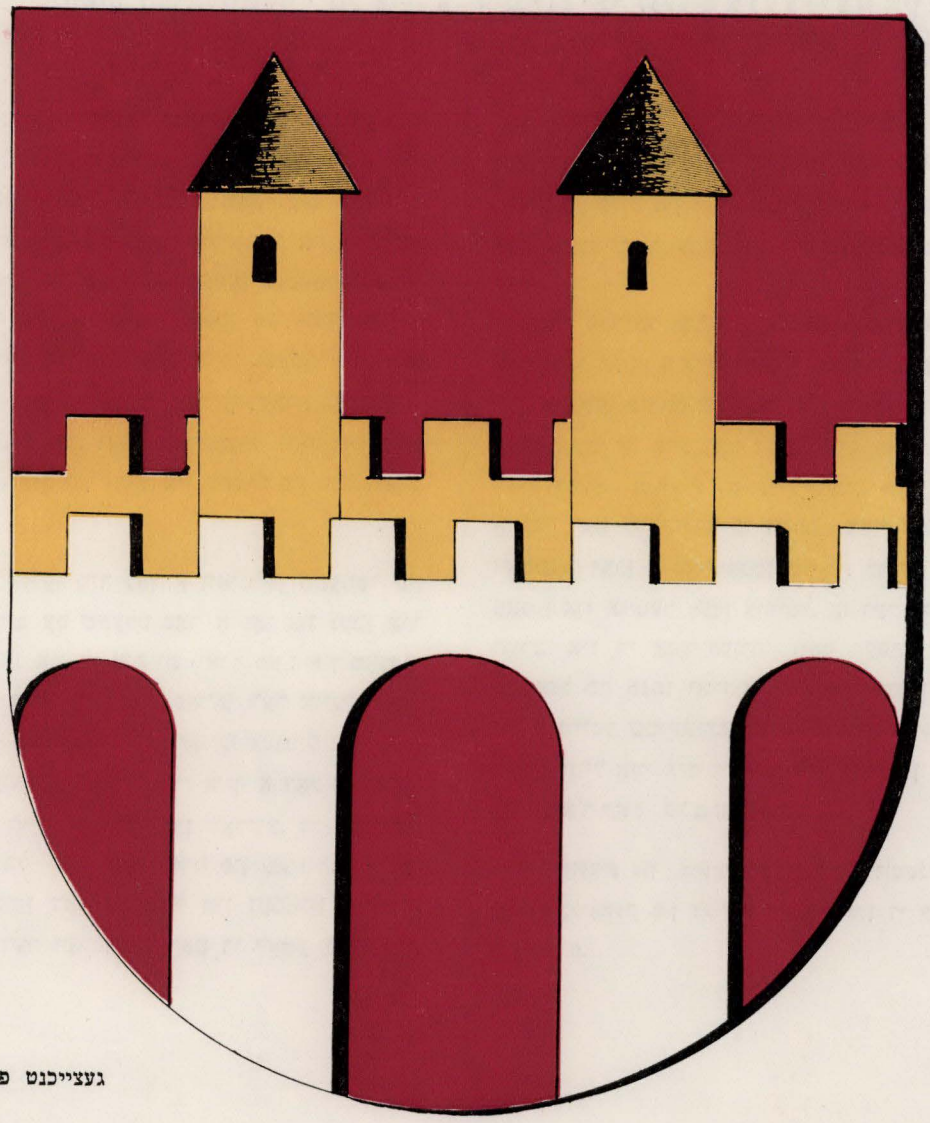

משה חיימאָוויטש　　רעדאַקטאָר ישראל זאַנדער　　רבקה זיגעל־לעווין

מקורות היסטוריים

היסטארישע קוועלן

HERB MIASTA MOGIELNICY

געצייכנט פון בר מור

Odpis z odpisu.

Z „MIESIĘCZNIKA HERALDYCZNEGO" Nr. 8—8 str. 119 ROK 1937 MOGIELNICA w WARSZAWIE. Miasto w powiecie grójeckim założone w 1317 r. przez Trojdena ks. mazowieckiego na terytorium osady, która już od 1249 r. należała do klasztoru Cystersów w Sulejowie. Herbem miasta był podwójny mur forteczny z 3-ma bramami u dołu i dwiema spiczastymi basztami u góry. Widzimy go na pieczęci z XVI wieku z napisem w otoku: SIGILLUM... MOGILNIC... (33 mm. średnicy) która jest wyciśnięta na dokumencie z 1544 r. w Muzeum Czapskich w Krakowie. Pozatem znamy jeszcze pieczęć wójtowską z 1689 r. która wyobraża chorągiew a przy niej rok 1689 i litery IMEWM (Jan Me...? w Mogielnicy). Dokoła zaś w otoku jest napis: SIGILLUM-ADWOGATI-MOGILNICENSIS (40 mm.). Znaleźliśmy ją wyciśniętą na dokumencie z 1778 r. w Archiwum Głównem w Warszawie. Litery IME odnoszą się niewątpliwie do wójta z 1689 r. t. j. z czasu, kiedy ta pieczęć sporządzona została. Ponieważ jednak dokument ma datę 1778 t. j. prawie sto lat późniejszą, przeto wskazówką jest to, że pieczęci tej używano dawno po zgonie owego wójta i traktowano ją jako miejską a jej godło jako herb lokalny. W dobie porozbiorowej używało miasto na swych pieczęciach godeł państwowych, ale gdy w 1847 r. trzeba było przesłać władzom herb własny do zatwierdzenia, zaproponowano rysunek przypominający nieco herb pierwotny: dwie kopulaste baszty koło zamkniętej bramy. Wobec powyższego nie ulega wątpliwości, że herbem właściwym jest godło zamieszczone na pieczęci z XVI w. W kolorach będzie to biały kamienny mur na tle czerwonym, gdyż tak podaje projekt z r. 1847. (—) Dr. Marian Gumowski.

Redakcja Miesięcznika Heraldycznego — Warszawa Bibljoteka Ordynacji Krasińskich Okólnik 9.

דערקלערונגען צום „הערב"

פון „מיעשיענטשיק הערַאלדיטשני" נר. 8 — 8 זייט 119 יאָר 1937 מאָגעלניצאַ אין ווארשע.

אַ שטאָט אין גראָיצער פאָוויאָט, וואָס איז געגרינ־דעט געוואָרן דורך טראַידען, דעם מאַזאָושער פירשט אויף דער טעריטאָריע פון ישוב, וואָס האָט שוין זינט 1249 געהערט צום ציסטערסן־קלויסטער אין סולעיווו. אַלס הערב פון דער שטאָט איז געווען אַ טאָפלטע פעס־טונגס־מויער מיט 3 טויערן אונטן און צוויישפּיציקע באַשטעס אויבן. מיר זעען אים אויפן סטעמפל פון 16טן יאָרהונדערט מיטן אויפשריפט אויפן ראַנד: סיגיללום... מאַגעלניץ... (33 מם. דער דיאַמעטער), וואָס פיגורירט אויף אַ דאָקומענט פון 1544, אין מוזעום פון טשאַפסקיט אין קראָקע.

חוץ דעם קענען מיר נאָך אַ וואַיטישן סטעמפל פון 1689 יאָר, וואָס עס שטעלט פאָר אַ פאַן און נעבן איר דאָס יאָר 1689 און די אותיות (יאן? מע? אין מאַגעל־ניצע). אַרום אופן ראַנד איז פאַראַן דער אויפשריפט: סיגיללום — אדוואָגאַטי — מאַגילניצענסיס (40 מם.) מיר האָבן געפונען אים פיגורירן אויף אַ דאָקומענט פון 1778 י. אין הויפט־אַרכיוו אין וואַרשע. די אותיות... באַציען זיך בלי ספק צום וואַרט פון 1689 י. ד.ה. צו דער צייט, ווען דער סטעמפל איז געמאַכט געוואָרן. היות אָבער דער דאָקומענט האָט די דאַטע 1778 ד.ה. כמעט הונדערט יאָר שפּעטער, דעריבער איז עס אַ באַווייז, אַז דעם דאָזיקן סטעמפל האָט מען גענוצט אַ מאָל נאָכן טויט פון דערמאָנטן וואָיט און באַטראַכט אים אַלס שטאָטישן סטעמפל און זיין אָפּצייכענונג אַלס לאַ־קאַלן.

אין פּעריאָד נאָך דער מדינה־צעטיילונג פלעגט די שטאָט באַנוצן אויף אירע סטעמפלען מלוכה־אָפּצייכענונ־גען, און ווען מ׳האָט אין יאָר 1847 געדאַרפט צושיקן צו דער מאַכט אַן אייגענעם הערב צום באַשטעטיקן, איז פאַרגעלייגט געוואָרן אַ צייכענונג, וואָס דערמאָנט אַביסל דעם לכתחילהדיקן הערב: צוויי קופּאָלאַרטיקע דאָטשעס נעבן אַ פאַרמאַכטן טויער. צוליב אויבנדער־מאָנטן איז אויסער יעדן צווייפל, אַז דער אייגנטלעכער הערב, איז די אָפּצייכענונג, וואָס געפינט זיך אויפן סטעמפל פון 16טן יאָרהונדערט. אין קאָלירן וועט עס זיין אַ ווייסע שטיינערנע מויער אויף אַ רויטן הינטער־גרונט, ווייל אַזוי גיט אַן דער פראַיעקט פון י. 1847.

ד״ר מאָריאַן גומאָווסקי.

רעדאַקציע פון „מיעשענטשניק הערַאלדיטשני" — וואַר־שע, ביבליאָטעק פון דער אַרדינאַציע פון די קראַשינסקיס, אקולניק 9.

באפעל פון וולאדיסלאוו דעם פערטן

באַמערקונגען צו די היסטאָרישע דאָקומענטן, וואָס עס האָט אונדז צוגעשיקט לודוויק גאָדזימירסקי, געוועזענער בירגערמייסטער פון מאָגעלניצע, אייניגער פון די חסידי אומות העולם.

*

די מקורות וועגן דער אַנטשטייונג פון דער מאָגלניצער יידישער קהילה זענען וויניק און וויַיט נישט קיין ענוגענדיקע. וויַ באַווּסט, האָבן די נאָצישע מערדער אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד, אָדער פאַרניכטעט אויפן אָרט אַלע קהילה־אַרכיוון. אין ליכט פון דעם געוואָגטן, איז לייכט צו פאָרשטיין די וויכטיקייט פון די צוגעשיקטע דאָקומענטן, הגם עס איז אין זיי נישט אַנגעצייכנט די גענויע דאַטע וועו יידן האָבן אַנגעהויבן זיך באַזעצן אין מאָגעלניצע. בלייבט אונדז נישט קיין אַנדער ברירה, ווי באַצייכענען מיט דאַנקבאַרקייט די טאַט פון פאַרשטאַרבענעם. אונדזער גוטן בירגערמייסטער לודוויק גאָדזימירסקי, און אויך פון די שטאָט־טאַטעס, פון זיי אייניקע שוין שוכני עפר. יהי זכרם ברוך.

צבי משה

וולאַדיסלאַוו דער 4טער פון גאָטס גענאָד קעניג פון פוילן, גרויסער מדינה־פירער פון ליטע, רייסן, פרייסן, מאַזאָוושע, אינפלאנט, סמאָלענסק, טשערניכאָוו, ווי אויך דער ירושה־קעניג פון ד׳ שוועדן, גאָטן און וואַנדאַלן.

מיט דער דאָזיקער שריפט אונדזערער מאַכן מיר באַקאַנט די אַלע, וועמען דאָס איז נוגע, אַז ס׳איז פאַר אונדז געבראַכט געוואָרן אַ באַשטעטיקונגס־דאָקומענט, געשריבן אויף פּאַרמעט אין נאַמען פון די רומפולע פּראָקאַנסול, קאַנסול און גאַנצער באַפעלקערונג פאַר דער שטאָט מאָגעלניצע, וואָס ליגט אין ראַוועו געביט און קריַיז פאַרזען מיטן טיטל און סטעמפּל פון אַלהעכסטן אַמאָל האַר זיגמאַנט אויגוסט, פוילישער קעניג. דער דאָזיקער דאָקומענט אַ גאַנצער, פרַיי פון יעדן חשד, מיטן אַ הענגענדיקן סטעמפּל, וואָס איז אויף אַן אומגליקלעכען אופן טיילווַייז פאַרניכטעט געוואָרן דורך אַ פַּייער, אַנטהאַלט די פונדאַציע פון יעטוועדע מעכאַנישע האַנטווערקער, וואָס האָבן אין דער דאָזיקער שטאָט מאָגעלניצע געווויינט. און מ׳האָט אונדז געבעטן מיר זאָלן באַווילליקן מיט אונדזער קעניגלעכער אויטאָריטעט צו באַשטעטיקן און ראַטיפיצירן דעם דאָזיקן דאָקומענט.

דער דאָזיקער דאָקומענט לויטעט פאָלגנדט:

מיט דער דאָזיקער שריפט זענען מיר מודיע די אַלע וואָס עס איז זיי נוגע, די איצטיקע און צוקונפטיקע מענטשן, וועלכע וועלן זיך מיט אָט דער ידיעה אינטערעסירן.

היות דער עיקר פון אונדזערע מחשבות איז, אַז מיר זאָלן סיי דעם דורך גאָט געגעבענעם רודער פון אונדזער קעניגרייך און סיי די גרענעצן אונדזערע אין פרידן אויפהיטן, און אַז מיר זאָלן זיך זאָרגן פאַרן וווקס און אַלץ גרעסערן וווילשטאַנד פון דאָזיקן קעניגרייך (וויַיטער) אַז מיר זאָלן טיפער קוקנדיק אין שטענדיק העכער רוחניותדיקע זאַכן איבער ערדישע, איבערווייזן דעם רוחניותדיקן נכס די קומענדיקע יאָרהונדערטער — האָבן מיר געוועגדט אונדזער אויפמערקזאַמקייט אויפן סולעיאָוון קלויסטער אין סאַנדאָמירער געגנט אין אָפּאָטשינסקער קריַיז, וואָס איז דורך די פאָרגייער געוואָרן געגרינדעט און באַשאָנקען.

אונדזערע פאָרגייער טאָקע האָבן דעם דאָזיקן קלויסטער געגרינדעט און באַשאָנקען צום גרעסערן נוצן פון די נשמות, כדי די מאָנאַכן, מתפלל זייענדיק הייס פאַר זיי, זאָלן נישט אויפהערן בעטן גאָטס דערבאַרעמונג איבער זינד און עבירות.

מיר, גייענדיק אין די דרכים פון אונדזערע פאָר־

מיט דער דאָזיקער שריפט אונדזערער מאַכן מיר באַקאַנט די אַלע, וועמען דאָס איז נוגע, אַז ס׳איז פאַר אונדז געבראַכט געוואָרן אַ פאָרמעטענער דאָקומענט פון אַלהעכסטן אַמאָל פוילישן קעניג סטעפאַן באַטאָרי, אונטערגעשריבן אייגנהענטיק דורכן פירשט פּיאָטר דונין־וואָלסקי, קאַנצלער פון פוילישן קעניגרייך, און פאַרזען מיטן סטעמפּל פון קעניגרייך, וואָס אַנטהאַלט אַ באַשטעטיקונג פון דער פונדאַציע פון די צעכן פון יעטוועדע האַנטווערקער, וואָס האָבן געווויינט אין דער שטאָט מאָגעלניצע. דער דאָזיקער דאָקומענט איז פול־שטענדיק גאַנץ, נישט געריבן, און פריַי פון יעדן חשד, וועמענס אינהאַלט איז וואָרט ביי וואָרט פאָלגנדיקער:

סטעפאַן, פון גאָטס גענאָד קעניג פון פוילן, גרויסער מדינה־פירער פון ליטע, רייסן, פרייסן, מאַזאָוושע, סאַמאָגאָניע, אינפלאַנט, קיעוו, וואָלין, פּאָדלאַשע א״אַנד, ווי אויך דער פירשט פון פּאָלעשע (טראַנסילוואַניע).

גייער און וועלנדיק האָבן אַ חלק אין די תפילות פון די גאָטספאָרכטיקע מענער כדי צו הייבן און פאָרפולקאָמען גייסטיק די נשמות אין אונדזער פאָלק און זיין ווייל־שטאַנד, האָבן מיר באַמערקט, אַז די שטאָט מאָגעל־ניצע, וואָס ליגט אין ראָוער געגנט און קרייז איז נישט געווג פאַרזיכערט און באַזאָרגט און פילט אפילו אַ גרויסן מאַנגל אין פיל זאַכן. וועלנדיק אַלזאָ אויס־בעסערן די באַדינגונגען פון דער דאָזיקער שטאָט (פאַרוואָס דער קלויסטער וועט הייסער פאַר אונדז מתפלל זיין), נישט צוליב דער אַריינמישונג פון וועלכע עס איז פערזאָנען, נאָר בלויז אויס אונדזער קעניגלעכן חסד פון אייגענעם ווילן, דערטיילן מיר אַלע האַנטווער־קער־צעכן ד.ה. קירזשנער, קרעמער, בעקער, וועבער, סוחרים, בעלי־מלאכות פון האָלץ אויסאַרבעטונג, גאַרבער, קצבים, קויש־מאַכער, שוסטער שניידער, שטאָף־אויסאַרבעטער און אַנדערע בעלי־מלאכות פון וועלכע עס איז פאַך אַדער האַנטווערק — פרי־ווילעגיעס, וואָס וועלן פראַקטיצירט אין די גרע־סערע און קלענערע שטעט פון אונדזער קעניגרייך, אַבי נאָר אין די דערמאַנטע פאַרבאַנדן זאָל אַנטשפרעכיק באַלעבאַטעווע וועלן, די באַאַמטע פון דער דערמאָג־טער שטאָט מאָגעלניצע גיבן מיר די פולע מאַכט, מיר דערלויבן צו באַשטימען מייסטערס פון די אויבנדער־מאַנטע פאַכן ווי אויך צו זאָרגן פאַר דער אָרדענונג און לסוף אַרויפצולייגן שטראָפן און אויסבעסערן אַלע גע־מיינהייטן.

דעריבער אויך באַפעלן מיר שטרענג אויפן סמך פון אונדזערע מאַנדאַטן די אַדמיניסטראַטאָרן אין ראָוער, אַז זיי זאָלן אין קיין שום זאַך נישט שטערן די האַנט־ווערקער אין מאָגעלניצע. דאָס אַלץ פאַר אונדזער גע־פעליקייט, ווייל עס איז מיט אונדזער סטעמפל און שריפט באַוואָרנט. דאָס איז פאַרגעקומען אויך אין רא־דאָם אויף אַ גענעראַלער סעסיע אין טויזנט פירהונדערט ניין און זעכציקסטן יאָר. ס׳זענען אָנוועזנד געווען (ס׳ווערט אויסגערעכנט עטלעכע צענדליק נעמען פון פרימאַסן, ביסקופן, אַרציביסקופן, קאַשטעלאַנען).

יידן אין מאגעלניצע אין די יארן 1856-1886

דאָקומענטן וועגן דער יידישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג אין מאָגעלניצע צוגעשטעלט דורכן יידישן היסטאָרישע אינסטיטוט אין פוילן, דעם 24סטן אָקטאָבער 1960.

מאָגעלניצע, אַ שטעטל הינטער וואַרשע, גרויצער גובערניע, געהערט צו די שטעט, וווּ די יידן האָבן נישט אָנגעטראָפן און קיין שטערונגען זיך צו באַזעצן (מצד דער צאַרישער מאַכט). אין יאָר 1856 לעבן אין מאָגעל־ניצע 1003 קריסטן און 1202 יידן. לויט דער ציילונג פון יאָר 1897 האָט די באַפעלקערונג געציילט 4.000 צווישן וועלכע עס איז געווען 2352 יידן.

„יידישע ענציקלאָפעדיע", באַנד 11 זייט 147: מאָגעלניצע

...פאַרמאָגט אַ קירכע, אַ שול (סינאַגאָגע)... און 3100 איינווויינער. אין דער צאָל גייען אַריין: 1212 פון קאָטוילישן גלויבן, 1887 יידן (902 מענער און 985 פרויען).

די יידן פאַרנעמען זיך, ווי געווייגלעך, מיט מסחר, ס׳רוב מיט קרעמעריי (עס האָט אַ שייכות צום יאָר 1885).

בראָניסלאָוו כלעבאָווסקי — „ביאָגראַפישער וועגווייזער פון פוילישע שטעט", וואַרשע 1938, זייט 579. (אויסגעצויגן פון פוילישן ענציקלאָפעדיע, באַנד 5, זייט 579. (אויסגעצויגן פון פויליש).

אַ פראָפעסאָר פון מעדיצין, פון די ערשטע יידישע דאָקטוירים אין פוילן, געבוירן אין מאָגעלניצע

ד״ר עמנואל רינגעלבלום — „די געשיכטע פון די יידן אין פוילן. אין קאַפּיטל „יידן אין דער מעדיצין".

ציטירט פון בוך רבקה לעווין.

פראָפעסאָר לודוויק מאָוריצי הירשפעלד, געבוירן אין יאָר 1814, 3טער אַפּריל.

אַלע ביאָגראַפן גיבן אָן דאָס שטעטל, נאַדאָרזין, ראָוע מאָזאָוושער קאָנט. אין זיינע אוניווערסיטעט־אַקטן גיט ער אָן דאָס שטעטל מאָגעלניצע.

די ערשטע יאָרן האָט הירשפעלד פאַרבראַכט אין הויז פון זיין פרומען טאַטן, דעם שוחט הירשפעלד.

אין 1824 איז הירשפעלדס פאָטער, פונקט ווי טויזנטער קליינשטעטלדיקע יידן, וואָס האָבן פאר דער אימיגראַציע קיין אַמעריקע געזוכט פרנסה אין די גרויסע שטעט, פאַרלאָזט זיין ווינאָרט אויף דער פראָ־ווינץ און זיך איבערגעטראָגן אויפן שילעזיק, אַ פאָר־שטאָט פון וואַרשע, וווּ עס איז געווען דעמאָלט דער צענטער פון דער וואַרשעווער יידישער שחיטה.

משה חיימאָוויטש

א בלעטל געשיכטע

ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

די געשיכטע פון דער שטאָט מאָגעלניצע, איז אַ לאַנגע און דערגרייכט אַזש צום יאָר 1333. מאָגעלניצע איז עלטער פון דער הויפטשטאָט פון פוילן, וואַרשע. ווען עס האָט זיך אויספאָרמירט די יידישע קהילה אין מאָגעלניצע, איז אונדז אומבאַקאַנט.

דאָס ליכט פון אַ ברויזנדיק און גייסטרייך יידיש לעבן אין מאָגעלניצע, איז אויף אייביק אויסגעלאָשן געוואָרן.

אַ לעבן פול מיט פּראַכט און שיינקייט. אויסגעצייכנט מיט אירע תלמידי חכמים, אינטעליגענטער יוגנט, מיט אירע מנהיגים, צדקה־אינסטיטוציעס, ליי־און שפאָר־קאַסע (געשטאַנען אונטער דער וויִרקונג פון די האָנטווערקער), גמילת־חסדים־קאַסעס, אייגע אונ־טערן אייגפלוס פון „אגודת ישראל" און די צווייטע — פון „תפארת בחורים". שולן פּריוואַטע, געגרינדעט דורך יידישע לערערינס: גראַף, דיסקאַנט, אספערשטיין א"אַנד. די לערן־שפּראַך פויליש. „תרבות", „יבנה" און פון דער רעליגיעזער מיידל־שולע „בית יעקב". מיט אירע כלי קודש, שליחי ציבור, ש"ס־חברות, תהילים־יידן, פיל אייִדעלע געשטאַלטן, שיינע גייסטער, וועלכע האָבן זייער לעבן געבראַכט אַ קרבן פאַרן וויל פון דער מענטשהייט בכלל, און פאַר זייער געפלאָגט פאָלק בפרט. ליבע און טייערע פאָלקס־מענטשן, האַרעפאַש־ניקעס, וועלכע האָבן געהאַט אַ שווער ערלעך לעבן פון כשרער פּראַצע. עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן גרויסע אמונה־יידן, וועלכע האָבן געלעבט אַ ריין און עטיש לעבן, פול מיט בטחון און מיט גרויס רעספעקט פאַר גאָט און מענטש.

מאָגעלניצע איז געווען אַ שטאָט פון תורה און וועלטלעכקייט. פון די געציילטע יידישע קהילות, וואָס אַ באַדייטנדיקער טייל פון אירע מיטגלידער זענען באַ־שטאַנען פון אַרבעטער און בעלי־מלאכות. אַ שטאָט מיט פיל גאַרבער־פאַבריקן, וואָס זייערע לעדער־אויס־אַרבעטונג האָט געשמט איבער גאַנץ פוילן.

אַ געשיכטלעכער פאַקט איז, אַז 90% פון מאָגעל־ניצער יידן, אַרבעטער און בעלי־מלאכות זענען געווען געטרייַע און טעטיקע ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען. זייער וויִרקונג אויף אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין שטאָט, איז געווען קענטיק און דאָמינירנדיק. דאָס הייסט נישט, אַז עס זענען נישט געווען אויך אַנדערע נישט־ציוניסטישע פאַרטייען.

אין די ביבליאָטעקן פון אַלע פאַרטייען אַן אויסנאַם זענען געווען טויזנטער ביכער יידישע, העברעישע, פוילישע און אַנד. די מאָגעלניצער פרעכטיקע יוגנט האָט מיט דורשט זיי געלייענט און דורכגענומען גע־וואָרן מיט ליבשאַפט צום אייגענעם פאַלק, און מיט אייפערדיקער גאולה־לעכצונג פאַר דער גאָנצער ליידג־דיקער מענטשהייט.

מיין בלעטל עפנט זיך מיט אַ טרויעריקן עפּיזאָד: דער אויסברוך פון דער כאַליערע־מגפה אין מאָגעלניצע, ווי אין גאַנץ פוילן אין יענער צייט.

ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט האָט אין מאָגעל־ניצע געבושעוועט אַ מוראדיקע כאַליערע־מגפה, וואָס האָט אומגעבראַכט פיל איינווינער, יידן און קריסטן. אין אַ שבתדיקן זומער־טאָג צוריק גייענדיק פון שול, איז פלוצים געפאַלן און אויסגעהויכט זיין נשמה נחמיה קאָוואַל, אביגדור קאָוואַלס פאָטער „געכאָפט געוואָרן"... האָבן יידן געזאָגט. ווי דער שטייגער אין אַן עת צרה האָבן זיך יידן פאַרזאַמלט אין די שילן, תהילים געזאָגט, גוזר תענית געווען, און ווען דאָס האָט אויך נישט גע־האָלפן, האָבן יידן באַשלאָסן מאָכן אַ „שוואַרצע חופה"... אויפן בית־הקברות. געמאַכט מיט אַ יתומה, אַ בוגרת. (אַן אַלטע מויד). שטאָטישע וויסן אויך צו דערציילן, אַז גייענ־דיק צו דער חופה האָט דער „חכם" חרטה באַקומען און... אַנטלאָפן. מיט גרויס מי און מאָטערניש, ווי אויך געלט־מתנות איז קוים געלונגען דעם חתן ברענגען אונטער דער חופה. אָבער... אויך דאָס האָט נישט גע־האָלפן. האָבן יידן באַשלאָסן אין דעם פאַל, נאָכטאַן די גויים, און אַוועק מיט זייערע משפחות אין שטאָטישן וואַלד.

די פוילישע באַפעלקערונג האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער רעכטער זייט וואַלד, נאָענט צום דאָרף קאָפּלינעק, דאָקעגן די יידן אין דער לינקער זייט וואַלד,

נאָענט פון בית־הקברות, אין שכנות פון די פולע גוטע יידן, רביים. עד היום ווייסט קיינער נישט צי די גרויסע שוכני עפר, אָדער די ריינע וואָלד־לופט האָט אָפּגע־שטעלט די מגפה. וועז די מגפה האָט אויפגעהערט, זענען יידן צוריק אין זייערע ענגע דירות, און דאָס לעבן איז ווידער געגאַנגען זיין נאָרמאַלן וועג. שווער געאָרבעט אויף פרנסה און ווי דער שטייגער פון יידן, געבעטן גאָט אויף בעסערע צייטן.

דער אָנטייל פון מאָגעלניצער יידן און פּאָליאַקן אין אויפשטאַנד קעגן רוסלאַנד אין יאָר 1905

נאָך רוסלאַנדס מפּלה אין איר מלחמה קעגן יאַפּאַן, האָט זיך איבערן ריזיקן שטח פון דער רוסישער אימ־פּעריע, אָנגעהויבן דער אָזוי גערופענער שטורם און דראַנג־פּעריאָד. די לופט, ספּעציעל אין פּוילן, האָט געשמעקט מיט רעוואָלוציאָנערן אויפריים־שטאַף. די שנאה צום צאָרישן רעזשים און צו זייַנע קנעכטישע און דעספּאָטישע געהערשאַל־גובערנאַטאָרן, איז געווען גרויס ביי דער גאָנצער פּוילישער באָפעלקערונג, יידן און פּאָליאַקן. די בעסטע זין פון די ביידע פעלקער האָבן אָנגעפילט די רייען פון די סאָציאָליסטישע פּאַר־טייען, ווי פּ.פּ.ס. און פּ.פּ.ס.ד., וועמענס גרינדערין איז געווען ראָזאַ לוקסעמבורג, וואָס איז דערמאָרדעט גע־ווארן, נאָך דער מפּלה פון דייטשן מיליטער אין צווייטן וועלט־קריג, אויף אַ בעסטיאָלישן אופן דורך די דייטשי־שע פאַשיסטן, פאַרגייער פון היטלערן, ימח שמו וזכרו.

דער אָנגעזאַמלטער צער און צאָרן פון דער יידי־שער, פּוילישער און רוסישער באָפעלקערונג, האָט גע־בראַכט צום שטורמישן אויסברוך אין יאָר 1905. ווי אין גאַנץ פּוילן, האָט אין מאָגעלניצע זיך אויך געשאַפן אַ רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט פון קריסטן און יידן. די וואָרטזאָגער פון יידן זענען געווען: גאָדל עליע־מאָשקעס, אליעזר נירענבערג, אָדער ווי מען האָט אים אין שטאָט גערופן, "לייזער די בלינדע רבקהס", יאָנקל גליימער אָדער יאָנקל „ניט". פון די פּאָליאַקן: ד"ר קאָזשימיעוש אָרזשעכאָווסקי. נאָכן דורכפאַל זענען אָלע אָנטלאָפן קיין אָמעריקע. זייער ערשטער אויפטו אין שטאָט איז געווען דאָס אָרויפלייגן גרויסע געלט־סומען אויף די יידישע לעדער־פאַבריקאַנטן. אויף די פּוילישע גבירים נישט... יחזקאל לייזער, אַ קרוב פון באָקאַנטן לעדער־פאַבריקאַנט משה וואָלף ווייגאָרט, האָט גע־דראָט אונטערצינדן די פאַבריק וווּ ער האָט געאָרבעט און געהאָט שיין פרנסה, און אָזוי אָרום אויסגעפּרעסט אַ ריזן־סומע פון זיין קרוב משה וואָלף, לטובת זייער ערשטן „סאָציאָליסטישן אויפטו"...

דער צווייטער „סאָציאָליסטישער אויפטו" איז גע־ווען פאַרכאַפּן די שול, און דאָס בית־המדרש און אייג־אָרדענען אין זיי פאַלקס־מיטינגען, אָוועקשטעלן ביי די טירן באָוואָפנטע אָרבעטער, כדי נישט דערלאָזן, דער עולם זאָל זיך פונאַנדערגיין, ביז וואָנען זיי וועלן נישט האָבן אויסגעהערט די „פּייערדיקע דרשות" פון זייערע רעדנער, און ספּעציעל פון עליע־מאָשקעס און פון שוין דעמאָלט באָקאַנטן פוילישן פּאָטריאָט ד"ר אָרלעוויטש. ווי באָקאַנט, האָט דער רעוואָלוציאָנערער שטורעם לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די פּאַר „גענערלעכע" יידן און דער פּאָליאַק ד"ר אָזשעכאָווסקי האָבן געמוזט עוקר זיין קיין אָמעריקע. און ווידער איז דאָס יידישע לעבן פון מאָגעלניצע געגאַנגען זיין נאָרמאָלן וועג.

ווי ס'דערציילט משה מרגלית אזי דאָס בית־המדרש אָרומגערינגלט געווארן דורך דער רוסישער פּאָליציי. די פּירער זענען אָרויסגעלאָפן, צווישן זיי ד"ר אָרלעוויטש, וועמען ס'האָט באָהאַלטן אין זיין קעלער ר' ירחמיאל מאיר מרגלית ז"ל, דער זיידע פון משהן.

דער גירוש דורך די רוסן

1914 — דאָס יאָר פון דער ערשטער וועלט־שריפה האָט ווי יעדע מלחמה, קודם־כל רואיגירט די יידן, די עקאָנאָמיש שוואָכע און נישט איינגעפונדעוועטע. די צאָל הונגעריקע איז אין מאָגעלניצע גאָר גרויס געווען. די לאָגע האָט זיך אַ ביסל פאַרבעסערט מיטן קומען אין שטאָט פון אַ גרויסער צאָל זעלנער.

קליין און גרויס האָבן געגומען באָקן בולקעס, זיי אָרויסגעטראָגן אין גאָס און פאַרקויפט פאָר די מאָסן זעלנער.

אָחוץ אייגצלנע פאַלן, איז אין אַלגעמיין די באַ־ציונג פון די זעלנער צו די יידן אין שטאָט נישט געווען קיין שלעכטע. דאָס האָט אָבער לאַנג נישט גע־דויערט. אין שטאָט זענען אָנגעקומען אייניקע קאָזאַקן־פאַרמאַציעס, וועלכע האָבן זיך גלייך, ווי זייער שענד־לעכער שטייגער ראָבירט, פּרובירט שענדן יידישע פּרוי־ען. די וועלט־שריפה האָט זיך שטאַרק צעפלאַקערט. די רוסישע אָרמיי האָט פון אָנהייב אָן געליטן שווערע מפּלות אין די מאָזורישע בלאָטעס אין מזרח־פּרייסן

און אויף אַנדערע פראַנטן ביז אַרום די „ראווקע" אין אונדזער געגנט. די רוסישע געזעלן, אונטער דער אַנפירערשאַפט פון דעם גרויספירשט ניקאַליי ניקאַ־לייעוויטש און זיין שטאַב־שעף, דעם פּויליש־רוסישן געזעלן יאַנושקעוויטש, האָבן פאַרלוירן די קעפּ. ווי שטענדיק, אין אַזעלכע פאַלן, אַרויפגעוואָרפן די שולד אויף דער יידישער באַפעלקערונג פון די גרענעץ־געביטן און פּוילן און פון באַלטיקום, און אַרויסגעגעבן דעם צום שאַנד בארימטן באַפעל: צו באַזייטיקן אין פאַרלויף פון צוויי מעת־לעת אַלע יידן פון די דאָזיקע געביטן.

דאָס אַכזריותדיקע אַרויסטרייבן די יידן פון מא־געלניצע, האָט זיך אַנגעהויבן פיר טעג פאַר שבועות, פון יאָר תרע"ה — 1915. דער אין שטאָט באַקאַנטער כלל־טוער יאָסל ראַכפעלד, האָט דער ערשטער גע־הערט פון דער פינצטערער בשורה, וועגן אַרויסטרייבן אַלע מאַגעלניצער יידן, נישט קיין איין מינוט לענגער ווי 24 שעה... אויף דער פראָגע פון ר' יאָסל ראַכפעלד, דעם פּולקאָוויניק באַלינסקי, א רוסיפיצירטער פּאָליאַק, מיליטער־שעף פון דער שטאָט ראַדאָם און אומגעגנט — „ווו אַהין?" האָט ער באַקומען א קאַלטן ענטפער: איבערן רעכטן ברעג ווייסל. דער באַפעל פון דער העכסטער מיליטעריישער מאַכט לויטעט: „אַלע יידן פון שטאָט, אַן אויסנאַם, מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען און אַריבער אויפן רעכטן ברעג ווייסל. פאַרן דאַרפן זיי נאָר אויף זייטיקע פּוילישע וועגן. וועמען מען וועט כאַפּן אויף דעם שאָסיי, וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן. די יידן טאָרן אויך נישט אַרײַנפאָרן אין די שטעט גריצע, פּיאַסעטשנע, גער. זיי דאַרפן צו קומען צום דאָרף מיעדזיכאָוו, גמינע קאָנאַרי, וואָס ליגט האָרט ביים לינקן ברעג ווייסל, דאָרט האָט דאָס רוסישע מיליטער געלייגט אויף דער שנעל אייניקע הילצערנע שמאָלע בריקן איבער דער ווייסל און זיך געגרייט צום וויטערדיקן אָפטרעטן, אונטערן דרוק פון דעם פאַרויסגייענדיקן דייטשן מיליטער. דאָרט זאָלן די אַרויסגעטריבענע אַריבערפאָרן די ווייסל".

אָלע באַמיונגען פון יידן און אייניקע בכבודיקע בעלי־בתים פּאָליאַקן אָפּצוהאַלטן, אַדער לפּחות פאַר־לענגערן דעם טערמין פון דער עוואַקואַציע, האָבן נישט געהאָלפן. מאַגעלניצער יידן האָבן אין א פרייטיק־דיקן טאָג. דריי טעג פאַר שבועות געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט, און לאָזן זיך אין וועג אַריין. די בהלה איז געווען גרויס. מענטשן זענען גע־לאָפן הין און צוריק, נישט וויסנדיק וואָס פריער צו נעמען מיט זיך, פון דער אַזוי שווער איינגעשאָפענער אַרעמקייט... וויאָס דעריבער קען מען זיך ווונדערן, ווען דאָס האָט אייניקע געבראַכט כמעט צו משוגעת... דער־ביי האָבן נישט אויסגעפעלט קיין טראַגיקאָמישע מא־מענטן, וואָס האָבן, נישט ווילנדיק אַרויסגערופן ביי פיל מענטשן געלעכטער כאָטש מיט יאָשטשערקעס.

אָט האָט גאָלדעלע גאָטפריד אַרומגעשפּא־צירט אין איר חופּה־קלייד און זיך צוגעברומט א ניגון, אויף דער פראָגע פאַרוואָס זי פאָקט זיך נישט, האָט זי געענטפערט: „לאָזט מיך צו רו. כ'האָב שוין אַלץ..." אין מיטן פון דער טומלעניש, הערן זיך פלוצים וויי־געשרייען, און ווי מען גיט איבער קלייבט די „מאַג־ליאַרקע", דאָברע גוטמאַן, גיין צום קינד. געלויבט זיין ליבן נאָמען, געבוירן א טאָכטער לאה (היינט אין ישראל). די פּאָליאַקן האָבן געפאָדערט געפּעפּערטע פּרייזן פאַר פערד־און־וואָגן. האָבן אַרעמע לייט געמוזט זאָלבעצווייט און אָמאָל זאָלבעדריט דינגען א וואָגן. פון אַן איבערגעלאָדענעם וואָגן איז אַרונטער געפאָלן א יינגל פון אָכט יאָר, דער זון פון נטע באַרנשטיין. די עלטערן האָבן געוואָלט זיך צוריק קערן אין שטאָט, ברענגען דאָרט זייער זון צו קבר ישראל, אָבער די מיליטער־מאַכט האָט דאָס נישט דערלויבט. נאָך גרויסע באַמיונגען האָט מען דערלויבט, אַז אייזיק שמש זאָל דאָס טאָן. לויט די עדות פון א ווישמעריצער יידן, האָט מען דעם קערפער איבערגעגעבן די גאַסצינער יידן און זיי האָבן אים קובר געווען אויפן מאַגעלניצער בית־עלמין.

אָט אַזוי, איבער שטאָק און שטיין, געשלעפט די מידע פיס אין די טיפע זאַמדן, האָבן זיך די מאַגעלניצער יידן קוים לעבעדיקע דערשלעפט, און אַנגעקומען שבת אין דער פרי אין קליינעם, פרומען שטעטעלע סאָבין. די דערשלאָגנקייט איז געווען גרויס און דאָ טויכט אויף די הערלעכע געשטאַלט פון מאַגעלניצער רבין ר' זעליקל שפּירא זצ"ל, און זיינע ווארעמע טרייסט־ווערטער צו די דערשלאָגענע און גערודפטע יידן פון מאַגעלניצע: דערלאָזט נישט, למען השם, צו עצבות. עס וועט קומען א ישועה אויף יידן, פריער נאָך, ווי מיר אַלע מיינען... דער רוף האָט דערוועקט א פונק פון האָפענונג. דאָן האָט ער באַפוילן די פרויען: ליכט־צינדן אין די וועגענער און גלייך נאָך דער ברכה זיי אויסלעשן. אָבער וועז ר' אָביש מאַרגוליס, דער בא־ווסטער אַסטראָווצער חסיד און תלמיד חכם (נאָטער פון באַקאַנטן כלל־טוער און פירער פון „התאחדות"

משה מרגלית (איצט אין ישראל) האָט זיך געקליבן קידוש מאַכן, האָט אים זיין שכן ר׳ לייבעלע רייזעלעס גוטמאַן, אַ גרויסער תלמיד־חכם און ירא שמים, געפֿרוווט דערפון צוריקהאַלטן, שרייענדיק, נישט מיט זיין קול: פֿאַר וועמען גייסטו קידוש מאַכן? פֿאַר וועמען? פֿאַר אים? פֿאַר „דעם", וועלכער זעט אונדזערע צרות און שווייגט! פֿאַר אים? אַ!... ר׳ אַביש האָט אַרונטערגעלאָזן די הענט, זיך פֿאַרטראַכט, נאָר אַ ווייל פֿאַרט קידוש געמאַכט, און שווייגנדיק אַראָפּגעפֿאַלאָזן דעם קאָפּ.

שבת פֿאַרמיטאָג זענען די וועגענער מיט די מאַגעלניצער יידן אָנגעקומען אין מאַרק פֿונעם שטעטל סאַבין.

די אַרטיקע יידן, דער גרעסטער טייל פון זיי, אין אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, סאַמעטענע היטלען, אָנדערע מיט שטריימלען, האָבן באַדויערט דעם אומגליקלעכן מצב פון די אַרויסגעטריבענע, נאָר מער האָט זיי נידערגעשלאָגן דאָס צווינגען אַן עדה פֿרומע יידן מחלל־שבת זיין בפֿרהסיא.

פֿאַרנאַכט איז דערשינען דער יידישער דעפּוטאַט פון דער רוסישער דומע, פֿרידמאַן. זיך צעווייַנט, זענען דיק דעם צושטאַנד פון די אַרויסגעטריבענע „שפּיאָנען" (ווי די רוסן האָבן געזאָגט), דערמוטיקט דעם נידערגעשלאָגענעם עולם און צוגעזאָגט דערלאַנגען הילף פֿאַר די נויטבאַדערפֿטיקע.

ער האָט זיך פֿאַרבינדן מיט די יידן אין אַטוואַצק, געשאַפֿן אַן אַרטיקן הילפֿס־קאָמיטעט, וואָס האָט פֿאַרזאָרגט די פֿליטים מיט דירות אין די ווילייעס, וואָס האָבן געפֿוסטעוועט צוליב דער מלחמה.

אין אַ פֿאַר טעג אַרום האָט דער דעפּוטאַט פֿרידמאַן אַריינגעטראָגן אַן אינטערפּעלאַציע אין דער דומע וועגן גירוש מאַגעלניצע. אין רירנדיקע ווערטער האָט ער געשילדערט די אַכזריותדיקייט פון דעם גירוש און געבעטן מ׳זאָל אָפּשטעלן די אַכזריותדיקע פֿאַרפֿאָלגונגס־אַקציע. די ליבעראָלע דעפּוטאַטן האָט די שילדערונג גערירט, אָבער די רעגירונגס־אַרגאַנען האָבן פֿאַרגעזעצט די גירושים אין די געביטן פון ליטע און לעט־לאַנד. צענדליקער און הונדערטער טויזנטער יידן זענען פֿאַרטריבן געוואָרן אין „טיף רוסלאַנד", פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין היימלאָזע, אַרעמע, נויטבאַדערפֿטיקע מענטשן, וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין הילף, וואָס זיי האָבן באַקומען פון דעם אַלרוסיש־יידישן הילפֿס־קאָמיטעט, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען דער באַרימטער אַדוואָקאַט גרוזענבערג, פון דעם באַקאַנטן דומע־דעפּוטאַט פרידמאַן. זיי האָבן גלייך געגומען שיקן גרויסע געלט־סומעס, וואָס שפּייזן, מיט אמתער יידישער ברייטהאַרציקייט.

דער אַטוואַצקער קאָמיטע האָט געעפֿנט אַ קיך, וווּ דער אַרעמער טייל פון די פֿליטים האָט באַקומען וואַרעם עסן יעדן טאָג. דער גרעסטער טייל האָט געגומען אַ וועכנטלעכע געלט־שטיצע און אַ טייל אין פּראָדוקטן: מעל, אַרבעס און אַנדערע שפּייז־אַרטיקלען, וואָס איז געוועזן שווער צו באַקומען צוליב דער מלחמה.

ענדע זומער 1915 האָט זיך דאָס דייטשע מיליטער אַ רוק געגעבן פֿאַרויס און צוגעקומען צו די טויערן פון וואַרשע. דאָ האָבן זיי געליטן אַ מפּלה און האָבן געמוזט צוריקטרעטן ביז ניישטאָט, 14 קילאָמעטער פון מאַגעלניצע. נאָך עטלעכע וואָכן פֿאַרביטערטע שלאַכטן האָט זיך דאָס דייטשע מיליטער ווידער אַ רוק געגעבן פֿאַרויס, דאָס מאָל מיט מער כוח, פֿאַרנומען וואַרשע. דערנאָך אייגענומען אָלע גרויסע פעסטונגען, ווי מאָדלין, ברעסט־ליטאָווסק (בריסק) און אַנדערע. נאָך זיי איז דער וועג קיין ליטע אוקראַינע און לאטווייע געווען פריי. צוגעקומען צו די טויערן פון דער רוסישער הויפּטשטאָט, און וואָלטן זי אויך אייגענומען, וועט נישט דאָס, וואָס אין איר האָט „פלוצים" אויסגעבראָכן די אַזוי גענאַרטע און אויסגעבענקטע רעוואָלוציע, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו צאַרישן פֿאַרפוילטן רעזשים. די דייטשן האָבן זיך דערשראָקן פֿאַר די רעוואָלוציאָנערע אידעען, וואָס קענען חלילה אָנשטעקן זייער אַרמיי, האָבן אָפּגעשטעלט זייער אָפּענסיווע אין גענוואַרט אויף ווייטערדיקע געשעענישן, וואָס זענען באַקאָנט און גערערן נישט צו אונדזער געשיכטע.

זונטיק האָט דער טרויער־צוג געירט אין ווייטערן פּוילישן וועג, אין טיפֿן זאָמד, די פערד קענען נישט שלעפּן די פול אָנגעלאָדענע וועגענער, די מענטשן מוזן אַראָפּגיין און מאַרשירן צופוס. נישט טויט, נישט לעבעדיק, אָנגעקומען אין די שטעטלעך קורטשעוו, אָטוואָצק. די יידן פון די צוויי שטעטלעך האָבן מיט אָפּענע און ברידערלעכע הערצער, אויפגענומען די מאַגעלניצער יידן. גאָר האַרציק איז געווען די באַציונג פון די אָטוואָצקער. די היימלאָזע שייגע הייזער און ווילעס זענען באַדינגונגען געשטעלט געווארן צו דער דיספּאָזיציע פון הילפֿס־קאָמיטעט, וואָס די אָטוואָצקער יידן האָבן געשאָפֿן מיטן אָנקומען פון די מאַגעלניצער יידן. ברידערלעכע הילף איז גלייך געקומען פון דעם פיין פילנדיקן רוסישן יידנטום אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען דער באַרימטער אַדוואָקאַט גרוזענבערג און פון דעם באַקאַנטן דומע־דעפּוטאַט פרידמאַן. זיי האָבן גלייך געגומען שיקן גרויסע געלט־סומעס, וואָס שפּייזן, מיט אמתער יידישער ברייטהאַרציקייט.

דער אָטוואָצקער קאָמיטע האָט געעפֿנט אַ קיך, וווּ דער אַרעמער טייל פון די פֿליטים האָט באַקומען וואַרעם עסן יעדן טאָג. דער גרעסטער טייל האָט געגומען אַ וועכנטלעכע געלט־שטיצע און אַ טייל אין פּראָדוקטן: מעל, אַרבעס און אַנדערע שפּייז־אַרטיקלען, וואָס איז געוועזן שווער צו באַקומען צוליב דער מלחמה.

ענדע זומער 1915 האָט זיך דאָס דייטשע מיליטער אַ רוק געגעבן פֿאַרויס און צוגעקומען צו די טויערן פון וואַרשע. דאָ האָבן זיי געליטן אַ מפּלה און האָבן געמוזט צוריקטרעטן ביז ניישטאָט, 14 קילאָמעטער פון מאַגעלניצע. נאָך עטלעכע וואָכן פֿאַרביטערטע שלאַכטן האָט זיך דאָס דייטשע מיליטער ווידער אַ רוק געגעבן פֿאַרויס, דאָס מאָל מיט מער כוח, פֿאַרנומען וואַרשע. דערנאָך אייגענומען אָלע גרויסע פעסטונגען, ווי מאָדלין, ברעסט־ליטאָווסק (בריסק) און אַנדערע. נאָך זיי איז דער וועג קיין ליטע אוקראַינע און לאטווייע געווען פריי. צוגעקומען צו די טויערן פון דער רוסישער הויפּטשטאָט, און וואָלטן זי אויך אייגענומען, וועט נישט דאָס, וואָס אין איר האָט „פלוצים" אויסגעבראָכן די אַזוי גענאַרטע און אויסגעבענקטע רעוואָלוציע, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו צאַרישן פֿאַרפוילטן רעזשים. די דייטשן האָבן זיך דערשראָקן פֿאַר די רעוואָלוציאָנערע אידעען, וואָס קענען חלילה אָנשטעקן זייער אַרמיי, האָבן אָפּגעשטעלט זייער אָפּענסיווע אין גענוואַרט אויף ווייטערדיקע געשעענישן, וואָס זענען באַקאָנט און גערערן נישט צו אונדזער געשיכטע.

מאָגעלניצער יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע

די יידן אין מאָגעלניצע, פונקט ווי אַלע פּוילישע יידן, האָבן זיך באַצויגן צו די דייטשן ווי באַפרייער. נאָך די רדיפות און פּאַרפּאַלגונגען, וואָס זיי האָבן גע־ליטן פון דער צאַרישער רעגירונג אין משך פון דורות און באַזונדערס אין דער מלחמה־צייט. די פּאָליאַקן האָבן טאָקע באַשולדיקט די יידן אין זייער סימפּאַטיע צו די דייטשן, וועמען זיי האָבן גערופן "יידישע פעטערס". פון דעסטוועגן, ווייזט דער פּאַקט, וואָס מיר דערציילן אין די ווייטערדיקע שורות. זייער אָכזריות, ווען זיי האָבן געוואָלט עפּעס קאָנפיסקירן פּאַר זיך פּריוואָט, אָדער פּאַר דער קאָמענדאַנטור.

אין אַ געוויסן טאָג זענען אַריינגעקומען עטלעכע דייטשע סאָלדאָטן צו דעם מילכיקס־סוחר, לייבל ווייצ־נער, גערופן לייבל מילנער, געפּאָדערט פון אים אַ קוואַנטום פוטער, וואָס ער האָט נישט געהאָט אין זיין געוועלב און נישט געקענט אין ערגעץ שאָפן. וועלן לייבל ווייצנער האָט זיי דאָס דערקלערט, האָבן זיי אים אַרויסגעפירט אין מאַרק, צוגעבינדן צו אַ האָרמאָט, געדראָט שיפן אים, אויב ער וועט נישט צושטעלן די געפּאָדערטע קוואַנטום אין משך פון צוויי שעה.

באָלד האָט זיך אָרגאַניזירט אַ דעלעגאַציע פון אייניקע אָנגעזעענע מאָגעלניצער יידישע בעלי־בתים, געוועדט זיך צום דייטשן קאָמענדאַנט, וואָס איז אייג־געשטאַנען ביים גלח, אים אינפאָרמירט וועגן דעם פאַל. איז ער פערזענלעך געקומען אויפן אָרט, באַפוילן די סאָלדאָטן זיי זאָלן לייבלען באַפרייען און אויך פאָר־אָרדנט די פּאָטרולן זיי זאָלן נישט מער אויספירן קיין קאָנפיסקאַציעס דורך גוואָלד־מיטלען.

מיט דער צייט האָט דער דייטשער ציוויל־אָמט אָרויסגעגעבן פאָרשידענע גזרות. איינע פון זיי האָט באַזונדערס געטראָפן דער יידישער באָפעלקערונג אָלס מער באַוועגלעכע ווי די פּוילישע. דאָס איז געווען דער באָפעל, אַז יעדער רייזנדער פון איין אָרט צום צווייטן, מוז טראָגן מיט זיך, אָחוץ דעם פּאָסיר־שיין און נאָכט־שיין, אויך אַן אָנטלויזונגס־שיין, וואָס ווייזט, אַז דער טרעגער פון דעם דאָזיקן שיין איז פריי פון לייז און טראָגט נישט מיט זיך די סכנה אָנצושטעקן מיט טיפוס די מענטשן, מיט וועלכע ער דאַרף קומען אין באָרירונג.

דעם אָמט פון אָרויסגעבן אָנטלויזונגס־שיינען אין מאָגעלניצע האָבן זיי איבערגעגעבן דעם פינצטערן כו־ליגאַן יאָן קוראָווסקי, וועמען יידן האָבן זינט דעמאָלט גענומען רופן „קוראָווסקי לויזער". געברענטע צרות האָט דער דאָזיקער שונא ישראל און כוליגאַן אָפּגעטאָן יידן. ער פלעגט מכלומרשט געפונען אין אַ שיין גע־פלעגטער באָרד אַ לויז און זי אָפּשניידן. ער פלעגט זיך טשעפּען צו וועלכער ס׳איז יידישער שטוב און פאָדערן מ׳זאָל אים ברענגען דאָס בעטגעוואָנט און אַלע מלבושים צו דיזענפעקציע, וועלכע פלעגט לרוב אַ סוף מאָכן און פולשטענדיק פאַרברענען דאָס ביסל יידישע אָרעמקייט. אָלע מקורות פון פּרנסה האָט דער „יעקע" פאָרשלאָסן אויף זיבן שלעסער, אָלץ קאָנפיסקירט, צו־געזומען די שבתדיקע לייכטערס, פיש־פאָנען מער־זשערס א״דגל, וואָס זענען געווען פון מעש און קופּער. געגעבן קוויטונגען און דערביי געזאָגט, אַז זיי פירן זיך נישט ווי די רוסישע שווייגען, וועלכע פלעגן צונעמען און נישט געבן קיין קוויטונג. די קוויטונג האָט, זעלב־פאָרשטענדלעך נישט געהאָט קיין שום דעקונג.

אלימלך זאָנדער

גירוש מאגעלניצע אין יאר 1915

אַנהייב זומער 1914, האָבן מיר קינדער געהערט: בקרוב וועט פאַרקומען אַ ליקוי־חמה (זון פאַרטונק־לונג), פאַר אונדז אַן אינטערעסאַנטע דערשיינונג — זען דורך פאַרסאַזשעטע גלעזלעך די פאַרטונקלטע זון, און... אין מיטן טאָג ווערט נאַכט... פאַר די עלטערן איז דאָס געווען אַ סיבה פאַר זאָרג; די גמרא (סוכות כ״ט ע״א) זאָגט: „אַז די ליכטער (זון אָדער לבנה) ווערן פאַרטונקלט, ווייזט דאָס, אַז שלעכטס גרייט זיך אויף יידישע שונאים״ (געמיינט יידן). דער סימן האָט זיך ליידער אַרויסגעוויזן אַלס ריכטיקער.

אין זעלבן יאָר, תרע״ד, תשעה־באב, דער טאָג, וואָס איז שטענדיק געווען אַ טאָג פון פורענויות פאַר יידן, דער חורבן פון ערשטן און פון צווייטן בית־המקדש, און אַנדערע פאַטאַלע געשעענישן און אומגליקן פאַרן פאָלק ישראל אין משך פון דורות.

באַלד אין דער פרי האָבן די מאָביליזירטע גויים און יידן געמוזט זיך אויפזעצן אויף די „פאַדוואָדעס״ (מאָ־ביליזירטע פערד און וועגענער). נישט קוקנדיק דערויף, וואָס דאָס איז געווען שבת, און צוגרייטן זיך צו פאַרן אינעם קאָנצענטראַציע־פונקט גראָדזשיסק.

די געווייגען, יללות פון די באַגלייטער ביז צו דער בריק, האָבן גאָרנישט געהאָלפן. יעדע פאָמיליע איז צוריק אַהיים געגאַנגען טרויעריק און פאַרזאָרגט, און דער מאָביליזירטער, צווישן זיי אונדזער ליבער פאָטער, ר׳ אליעזר יצחק ז״ל, האָט פאַרלאָזט זיין היים, נישט וויסנדיק צי ער וועט צוריק קומען.

שבת־צונאַכטס. דער טאָטע איז נישט אין דער היים. אין שטוב הערשט טרויער און שרעק פאַרן קומענ־דיקן. וואָס וועט זיין? וואָס וועט זיין? דער תענית פון תשעה־באב מיט דעם קינות־זאָגן, וואָס איז אַפּגעלייגט געוואָרן צוליב שבת, הייבט זיך איצט אָן.

קיין מאָל וועל איך נישט פאַרגעסן דאָס בילד, וואָס כ׳האָב דאָן געזען אַלס 8־יאָריק קינד. אויף איבערגעדרייטע בענקלעך, גאָנץ נאָענט צו דער פּאָד־לאָגע, זיצן די באָבע פרומעטל און די מאָמע איטעלע, עליהן השלום. לייענען „איכה״, וויינען דערביי און קלאָגן, ווי אַ מת וואָלט געלעגן פאַר זייערע אויגן. די מאָמעס טרערן פליסן פון אירע שיינע שוואַרצע אויגן וואָס אָמאָל מערער און לאָזן איבער סימנים אויף דער מגילת ״איכה״, וואָס איז ביי מיר געבליבן אַלס דער טייערסטער און הייליקסטער אָנדענק פון דער מאָמען און פון אייגער פון פאָלק, וואָס האָט צוגעטראָגן איר חלק טרערן אין דעם לאָגל. וואָס וועט נישט פול!

אין אַ פאַר טעג אַרום איז דער טאָטע צוריק געקו־מען פון דער מאָביליזאַציע. ער איז באַפרייט געוואָרן אַלס ראָטניק, ד״ה עלטער פון 40 יאָר, אין וועמען די רוסישע אַרמיי האָט זיך דאָן נישט געדאַרפט.

באַלד האָבן מיר געזען די מלחמה־צייכנס. רוסישע סאָלדאָטן פון אַלע פעלקער אין דעם ריזיקן לאַנד, האָבן מאַרשירט דורך אונדזער שטעטל אויפן פראָנט אין דער לאָדזשער געגענט. די ערשטע זענען געריטן: קאָוואַלע־ריע, מערסטנס קאָזאַקן!; דאָנסקי און קובאַנסקע, טא־טאָרן, קאָלמיקן מיט קרומע אויגן און אָנדערע. אָרטי־לעריע מיט האָרמאָטן געשפּאַנט אין שווערע וועגענער, מיט פערד־״אָבאָזן״, קאָראָוואָנען מיט אַמוניציע און שפּייז, נאָכער פּיעכאָטע (פוסגייער).

קינדער און גרעסערע יינגלעך זענען אַרויס אין גאַס פאַרקוקט די דורכגייענדיקע סאָלדאָטן בייגע־לעך פאַפּיר מיט קאָנווערטן אויף בריוו אַהיימצושרייבן. אַ טייל האָט געקויפט און באַצאָלט. איין רייטנדיקער קאָזאַק האָט זיך אַראָפּגעבויגן פונעם פערד, אַראָפּגע־כאַפט דאָס היטל פון אָזאָ סוחר, אַרויפגעלייגט אויף דער „פּיקע״ (אַ לאָנגער שפּיז וואָס האָט געשטעקט ביי דער זייט פון פערד). יענער איז נעבעך גלאָפן און געווויינט אָזוי לאָנג ביז דער קאָזאַק האָט אים צוריק־געגעבן דאָס היטל. דער דאָזיקער אינצידענט האָט געוואָרנט, אָז מען דאַרף זיך היטן פאַר די קאָזאַקן.

פאַרנאַכט האָט מען זיך שוין געגרייט צו פאַרקלאַפּן די טירן פון די געשעפטן און ווויגונגען, כדי אויסצו־מיידן דאָס דערשיינען פון די אומגעבעטענע געסט. אָזאַ „גאָסט״ איז געקומען צו אונדז אין שטוב אין אַ שבת פאַרנאַכט, געזוכט געלט אין אַלע קעשענעס און צוגענומען אַלץ, וואָס ער האָט געפונען, געדראָט דעם טאַטן ע״ה צו שלאָגן מיט דער נאַגייקע אויב ער וועט נישט אויסטוען זיינע נייע שטיוול און אים אַוועקגעבן. דער טאָטע האָט געמוזט טוען זיין ווילן. דער קאָזאַק האָט צוריק געוואָרפן די שטיוול מיט אַ קללה און זיד־לעריי „זשידאָווסקאַ מאָרדאַ״ — האָסט אַ בייז מזל די שטיוול פאָסז נישט צו מיינע פיס, זיי זענען צו קליין!

איך העלף ראַטעווען אַ יידיש מיידל

ביי אונדז אין הויז האָט געווינט אַ שכנה, רבקה ב., וואָס האָט פֿאַרקויפט קאָלאָניאַל־פֿרוכטן : געטרי־קנטע פֿלוימען, ציטרינען, פֿאַמעראַנצן פון ארץ־ישראל, וואָס זי פלעגט אויסשרייען : „יפֿוער פֿאַמעראַנצן" אויפן יידישן מאַרק, וואָס איז געווען אויפן טראָטואַר, העכער צוויי טרעפּ פּונעם מאַרק, קעגנאיבער די גאַסן וואָליער און דזיאַרנאַוועך און ביי דער וואַרשעווער גאַס. רבקה האָט געהאָט אַ יונגע טאָכטער און מורא געהאָט פֿאַר אַן אָנגריף פון די קאָזאַקן. האָט זי אויסגעפּועלט ביי אונדזער מוטער איטעלע ע״ה, איך זאָל אַרײַנגיין אין זייער שטוב וועז עס וועט ווערן נאָכט און... אָפּשרייען דעם קאָזאַק וועז ער וועט וועלן עפּעס שלעכטס טאָן. אַרײַנקומענדיק אין דער שכנהס שטוב, האָב איך נישט דערקענט דאָס יונגע מיידל, וואָס איז געלעגן אין בעט. איר אויסגעשמירט פּנים מיט אש דאָס „קופּקעלע" אויפן קאָפּ, האָבן זי געמאָכט אויסזען עלטער פון איר מוטער.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, איידער די נאָכט איז צוגעפֿאַלן, איז אַרײַנגעקומען אַ קאָזאַק מיט אַ שיינער לאַנגער בארד, וועז נישט זיין מונדיר וואָלט מען אים געקענט אָננעמען פֿאַר אַ ייד... זעענדיק אַ פרוי אין בעט, איז ער גלייך צוגעגאַנגען צום בעט. די שכנה האָט מיך אָנגענומען פֿאַר דער האָנט, צוגעפּירט צום בעט, געוויזן, אַז איך בין דער זון פון דער, וואָס ליגט אין בעט. דער קאָזאַק איז גאָרנישט נתפּעל געווארן און... אַריין אין בעט. די שכנה האָט מיך אַ הייב געטאָן און געגעבן אַ געזונטן קניפּ, געשריען צו מיר : „שריי, מאַך אַ געוואָלט !" און אַרויפגעוואָרפן אויפן בעט צו דער טאָכטער. איך האָב אָנגעהויבן שרייען : מאָמע ! מאָמע ! די אמתע מאָמע מיינע מיט שכנים זענען אויך געקומען צו לויפן. די מוטער האָט דעם קאָזאַק אַרויסגעשלעפּט פון בעט. ער איז אָנטלאָפן... געבנדיק אַ פֿאַר געזונטע קלעפּ דער מוטער.

דייטשע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירן מאָגעלניצע

דאָס איז געווען אַ נייעס, אַז עראָפּלאַנען פליען. „מבינים" האָבן געזאָגט : „זיי קוקן אויס די שטאָט". אין איין העלן טאָג האָט מען געהערט דעם רויש פון עראָפּלאַנען און באַלד נאָך דעם פיר אויפרייסן פון באָמבעס. אייניע איז געפֿאַלן נעבן דער בריק אויף דער מאָגעליאַנקע, אויפן וועג קיין וואַרשע, דאָרט איז גע־שטאָנען אַ ראַדיאָ־פונק־סטאַציע. די צווייטע באָמבע איז געפֿאַלן אויפן בריקל אויף דער וואַליער גאַס אי־בערן ראָוו, וואָס פירט אין די רעגן־טעג וואָסער אין דעם טייך מאָגעליאַנקע, די דריטע — אין קריסטלעכן קוואַרטאַל ; די פערטע — איניעם הויף פון ר׳ מענדל ליבסטער, אויף דער וואַרשעווער גאַס, וווּ עס האָט קוואַרטירט דער שעף פון דער רוסישער נייגטער אַרמיי. קיין שאַדנס אין מענטשן אָדער ווויגונגען זענען נישט געווען.

די רוסן טרעטן אָפּ

צוויי חדשים נאָך דער באָמבאַרדירונג, דאָס איז געווען יום־טוב־צייט אין 1914, האָבן די רוסן אָנגע־הויבן צוריקציען זיך פון זיערע פֿאָזיציעס. אַממייסטנס זענען זיי געגאַנגען בייגאָכט. אין איין פרימאָרגן האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג : „די דייטשן זענען שוין אין שטאָט". מיר, ייגלעך, זענען אַרויף צום ניישטעטער בארג, געזען דעם דייטשן פֿאַרפֿאַסטן. זיי האָבן אונדז געזאָגט, מיר זאָלן נישט האָבן קיין פֿאַרכט... און ברע־גען ביר צום טרינקן. זיי וועלן באַצאָלן. טייל „סוחרישע" יינגלעך האָבן באַלד געברענגט ביר און באַקומען דייטש געלט פֿאַר דער סחורה.

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן פילן אַ מאַנגל אין עסן־וואָרג. באָזונדערס אין מילך־פּראָדוקטן : פּוטער און קעז, מיט וועלכע ס׳האָבן געהאָנדלט אונדזערע עלטערן.

טראָץ דעם, וואָס די יידן און קריסטן האָבן זיך דאָן אָפּגעהאַלטן פון גיין אין דאָרף, האָט מיין מוטער ע״ה געוואָגט אַרויסצוגיין און מיך מיטגענומען צו ברענגען סחורה פון סטריקאָווער יידישן שווייגער ר׳ איטשע, אַ ייד אַ תלמיד־חכם, ביי וועמען די שווייגערס פון אָנ־דערע דערפֿער פלעגן קומען שבת דאָוועגען מיט מנין. אויפן וועג האָבן מיר געזען די דייטשע סאָלדאָטן אויס־געשפּרייט אויף די פעלדער. דער רוב באָשעפּטיקט מיט רייניקן וועש און ענלעכע ענינים. קומענדיק קיין סטריקאָוו, באָקומען די סחורה, זענען מיר אַהיימגע־גאַנגען, פֿאַרקויפט מיט אַ גוטן פֿאַרדינסט, ווייל ס׳איז געווען אַ גרויסער מאַנגל אין עסנוואָרג.

די רוסן קומען צוריק

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן מיר געהערט, אַז דער דייטשער אָנגריף אויף וואַרשע איז דורכגעפֿאַלן. זיי טרעטן אָפּ און די רוסן קומען צוריק אין שטאָט. דער פֿראָגט האָט זיך גערוקט הין און צוריק. ביז ער האָט זיך סטאָביליזירט אין אָקאָפּעס (שוצגרובנס) ביי די

טייכן ראַווקאַ, פּיליצע אויף אַ מרחק פון 9 קילאָמעטער פון דער שטאָט אין משך פוןניין חדשים. די רעזערוו־זעלנער זענען איינקוואַרטירט געוואָרן אין די דערפער און שטעט נעבן דעם פראָנט. אין יעדער שטוב זענען איינגעשטאַנען זעלנער. ביי אונדז זענען געלעגן אויס־געבעט מיט שטרוי אויף דער פּאָדלאָגע זעקס זעלנער. אַלע עלטערע יידן. אין דער פרי האָט מען צונויפגע־בונדן דאָס שטרוי אין בינטלעך און אויפגערוימט די ווינונג. צווישן זיי זענען געווען צוויי ברודער: דער עלטערער משה־פּנחס, אַ הויכער, שיינער ייד מיט אַ פּולער גאָנצער באָרד, אַ גוטער בעל־תּפילה. געדאָווענט פרייטיק־צונאַכטס פאַר עמוד אין שטאָטישן בית־המדרש גאָנץ אָפּט. דער יינגערער, אהרן־דוד, שוין מיט אַ צוגעשוירן בערדל, אויך געהאָט אַ שיין קול און גע־קענט זינגען.

געווען אויך צווישן זיי אַ העברעישער לערער, וואָס האָט געלערנט מיין ברודער ישראל די העברעישע גראַמאַטיק. ער פלעגט חזרן פון אויסנווייניק די כללים פון דער גראַמאַטיק, שטייענדיק אויף דער וואַך שהן לאַנג ביינאַכט ביי די טעלעגראַף־סלופּעס פון ניישטע־טער וועג קיין מאָגעלניצע, קיין יידישע „שפּיאָנען" זאָלן זיי נישט איבערריסן. דער לערער האָט צוגע־רעדט ישראלן אים אַריבערצונעמען אין דער מירער ישיבה. ישראל איז געווען גרייט, אָבער דער טאָטע — נישט!

יעדן פרייטיק־צונאַכטס פלעגן אונדזערע זעלנער מאָכן היימלעך ביי אונדז. זיי האָבן אָנגעגרייט אַ ביסל משקה, ארץ־ישראל־ניסלעך און באָניעקערן. ס׳פלעגן אַריינקומען כמעט אַלע יידישע זעלנער, וואָס זענען אייגעשטאַנען אין מאָגעלניצע. זיי פלעגן אָנרעגן ביידע ברידער צום זינגען, אָנהייבנדיק זינגען דאָס ליד: „אַז משיח וועט קומען, וועלן משה־פּנחס און אהרן־דוד אונדז זינגען אַ ליד". דער בעל־תּפילה האָט אָנגעהויבן, זיין ברודער האָט אים צוגעהאָלפן און אַלע האָבן אונטערגעכאָפּט, געזונגן העברעישע און יידישע לידער, און כ׳איז געווען היימלעך... גלייך ווי ס׳וואָלט נישט געווען קיין פראָנט נייַן קילאָמעטער פון שטאָט.

בייטאָג פלעגן די זעלנער, וואָס האָבן סטאַציא־נירט ביי אונדז, זיין באָשעפטיקט מיט קאָכן עסן פאַר די סאָלדאָטן אין שטאָט. די קיך איז באָשטאָנען פון קופּערנע קעסלען אויף גרויסע רעדער. מ׳האָט זיי גע־הייצט מיט האָלץ, וואָס מ׳האָט געבראַכט פון די צענו־מענע פּלעטער. שפּעטער אויך פון די צענומענע סטאַ־דאָלעס. אַ סענסאַציע האָט אַרויסגערופן די ידיעה, אַז די רוסישע מיליטעריסטע דאָקטוירים וועלן אונטערזוכן ציווילע קראַנקע, קריסטן און יידן, אָן געלט און אַרויס־געבן אומזיסטע רפואות.

יידן האָבן זיך געפּשטלט, אַרויסגעזאָגט פאַרשי־דענע בויך־סברות. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די סיבה איז געווען נישט לאָזן די דאָקטוירים פּוסטעווען. צוליב דער שטילקייט אויפן פראָנט האָבן די דאָק־טוירים נישט געהאָט וואָס צו טאָן. די העכערע מילי־טעריש מעדיציניש מאָכט איז געווען פאַראינטערע־סירט די דאָקטוירים זאָלן פאַרזעצן זייערע מעדיציניש אויפגאָבן, כדי נישט צו פאַרגעסן די תורה, וואָס זיי האָבן געלערנט.

אָן אַמבולאַטאָריע פון די דאָקטוירים איז געווען אויף דער פאָשוויענטע גאָס נעבן דער אָפּטייק. דאָרט האָט מען אויפגענומען די קראַנקע, פאַרשריבן די נע־מען, געגעבן נומערן, אונטערזוכט, פאַרשריבן רעצעפּטן און מ׳האָט זיי באָקומען אומזיסט אין דער אָפּטייק.

אַ קיך פאַר יידישע סאָלדאָטן אויף פּסח

מיטן דערנענטערן זיך פון פּסח, תרע״ה — 1915, האָט מען אָנגעהויבן קלערן צו פאַרזאָרגן די יידישע סאָלדאָטן מיט כשר יום־טובדיק עסן. צוליב דער גרוי־סער צאָל אָנוועזנדיקע יידישע זעלנער איז נישט גע־קומען אין באָטראַכט צו פאַרבעטן יעדן סאָלדאָט אין אַ משפּחה אָלס אורח צום סדר און גלייכצייטיק אַ גאַנצן יום־טוב. האָט מען באָשלאָסן איינצוואָרדענען אָן אָל־געמיינע קיך. די אַרבעט פון צוגרייטן דאָס עסן און דערלאָנגען צום טיש, זאָל אויסגעפירט ווערן פרייוויי־ליק. הערשל גרינבוים דער בלעכער, ירחמיאל מלמדס זון, האָט דאָן געווויזן אויף דער פאָשוויעטנע גאָס, נעבן דער אָפּטייק אין אַ דירה פון צוויי צימערן. האָט ער אויסגעלייַדיקט דאָס מעבל פון זיין ווויזנונג. מ׳האָט אָוועקגעשטעלט לאָנגע טישן מיט בענק. און אין זיין קיך האָבן די מאָגעלניצער יידישע פרויען געקאָכט דאָס עסן, מיטגעבראַכט מיט זיך זייערע קינדער צום שיילן די קאַרטאָפל און צוהעלפן ביי אָנדערע אַרבעט. די מענער האָבן דערלאָנגט דאָס עסן צו די טישן. צוליב מאַנגל אין אָרט און די גרויסע צאָל עסער, האָט מען געגעסן אין „וואַרטעס". איין גרופּע האָט געענדיקט און די אָנדערע האָט אָנגעהויבן. פון דעסטוועגן איז אַלץ דורכגעפירט געוואָרן אין בעסטן אָרדענונג, צו דער צו־פרידנקייט פון די אויפנעמער — די מאָגעלניצער יידן און פון די גאָסט — די יידישע זעלנער פון פאַרשידענע שטעט אין דער גרויסער רוסישער מלוכה.

בייזע ווינטן בלאָזן

אין אַ געוויסן טאָג האָבן רוסישן זעלנער געברענגט קיין מאָגעלניצע צוגעבונדענע צו אַ וואָגן צוויי יידן "שפּיאָנען", איינער אין די זיבעציקער יאָרן, דער צווייטער אויך נישט קיין יונגערמאַן... ביידן האָט מען "געכאָפּט גייענדיק אין דערפער קויפן סחורה פאַר פרנסה. געברענגט קיין מאָגעלניצע צו קאָנפראָנטירן זיי מיט דער אָרטיקער מאַכט, צי ס'איז אמת וואָס זיי זאָגן, אַז זיי זענען מאָגעלניצער. נאָך גרויסע שתדלנותן זענען זיי באַפרייט געוואָרן.

ס'האָבן זיך דערנענטערט די טעג פון שבועות. כ'האָב דעמאָלט געלערנט אין חדר פון יצחק מאיר־נחס און ערב ראש־חודש סיון תרע"ה, דאָנערשטיק, בערך 10 אַזייגער אין דער פרי, איז געקומען צו לויפן די "רביצין" גיטל, אַ דערשראָקענע און זאָגט צום מאָן: „לאָז אַהיים די קינדער, מ'טרייבט אַרויס די יידן! זינט 24 שעה טאָר קיין איין יידישט בלייבן אין מאָגעלניצע!" האָט אויסגערופן מאָרטשין, אין מאָרק ביים גלאָק. קומענדיק אַהיים האָט יעדעס קינד געפונען אַ בהלה אין זיין שטוב.

— וואָס נעמט מען פריער צו פאָקן? וווּ נעמט מען אַ פערד און וואָגן? פון מעבל איז אַפּגערעדט, אַבער ווי נעמט מען מיט זיך די מלבושים, בעטגעוואָנט און אַ ביסל סחורה, וואָס יעדער האָט געהאָט?

אַ באַזונדערס שווער פראָבלעם איז געווען אין אונדזער היים. וואָס טוט מען מיט די קאָנען סמעטענע, פּוטער, קעז און אייער, וואָס מיר האָבן צוגעגרייט צום פאָרקויף אויף שבועות, וועז מען האָט געגעסן מילכיקס? וווהין וועלן מיר נעמען די ערדענע און שטיינערנע טעפּ, מיט וועלכע מיר האָבן אויך געהאַנדלט. ענדלעך איז באַשלאָסן געוואָרן מיטצונעמען די גאַנצע „עסנדיקע סחורה", די טעפּ און מעבל איבערלאָזן אויפן באַראָט פון דער פּוילישער בעל־הביתטע וווּ מיר האָבן געווויינט, גלייבנדיק, אַז זי וועט אַלץ צוריקגעבן ווען מיר וועלן צוריקקומען.

דעם וואָגן האָבן מיר געדונגען ביי דער בעל־הביתטעס אַן אייניקל. אונדזער פאַמיליע איז באַשטאַנען פון 5 פּערזאָנען: דער טאַטע, ר' אליעזר יצחק, די מאַמע, איטעלע־צביה, עליהם השלום, דער עלטסטער ברודער נפתלי־יוסף הי"ד, ישראל און דעם שרייבער פון די שורות, אלימלך זאָנדער יבלח"א.

מיר האָבן אייגנעפאַקט און אויפגעלאָדן אַלץ צו דער צייט, לויטן באַפעל. ביי דער אַרבעט האָט זיך אויסגעצייכנט אונדזער ברודער נפתלי, דעמאָלט 12 יאָר אַלט, וואָס האָט געהאָט „גאָלדענע הענט" און געקענט אויספירן יעדע אַרבעט שנעל און פינקטלעך. פרייטיק, ראש חודש סיון תרע"ה, פרשת במדבר, דעם 14טן מאַי 1915, איז אַרויסגעפאָרן דער קאַראַוואַן פון דער גאַנצער עדה מאָגעלניצער יידן צום באַשטימטן פונקט — „די רעכטע זייט וווייסל". מ'האָט געמוזט פאָרן נאָר דורך „פּוילישע וועגן", נישט דורך וועלכן ס'איז שאָסיי. די ערשטע סטאַציע איז געווען גאסצין

די באַגלייטנדיקע זעלנער, צווישן זיי קאָזאַקן מיט נאַגייקעס, האָבן נישט געלאָזן אָפּשטעלן אונדזער קאַראַוואַן אויף שבת אין גאסצין, געטריבן וווייטער צו פאָרן. אין דער מהומה איז אַראָפּגעפאַלן פון יחיאל באַרנשטיינס וואָגן אַ יינגל און דערהרגעט געוואָרן אויפן אָרט. די יללה פון די עלטערן און די צוויי שוועסטערן פונעם יינגל, וואָס האָבן געוואָלט בלייבן אין גאסצין און אים קובר זיין, האָבן נישט משפּיע געווען אויף די זעלנער. די עלטערן האָבן איבערגעלאָזן דאָס קינד ביי די גאסצינער יידן, וואָס זענען נאָך געבליבן אויפן אָרט איבער שבת. איינער פון זיי האָט דאָס קינד קובר געווען אויפן מאָגעלניצער בית־עולם זונטיק גאָנץ פרי. נאָכער זענען די גאסצינער יידן אויך אַרויסגעטריבן געוואָרן אויף „יענער זייט וווייסל".

נאָך דעם אומגליקספאַל האָט מען די קינדער שוין געוצט אין מיטן די וועגענער. אגב, האָט מען זיך געפילט אַ ביסל זיכערער מיטן פאַרמעגן, ווייל די געלטער האָט מען אייגנעגייט אין די קינדער מלבושים, די קאָזאַקן זאָלן נישט ראָבירן ביי די עלטערן פון די קעשענעס. מיר זענען דורכגעפאָרן יאַשעניץ און אַנדערע דערפער. ביז ס'איז געקומען די צייט פון ליכט־בענטשן. די מאַמע ע"ה האָט מיר געגעבן צו האַלטן אין די הענט די ליכט, וואָס זי האָט אַנגעצונדן, געמאַכט אַ ברכה און נאָכער האָב איך זיי אַלס קינד אויסגעלאָשן. אַזוי האָט באַפוילן דער רבי ר' זעליקל זצ"ל. די פרויען און קינדער האָבן פאַרגעזעצט זייער פאָרן אויף די וועגענער. די פרומע יונגעלייט זענען געגאַנגען צופוס.

ר' לייבעלע רייזעלעס פאָרט אויפן וואָגן בריש־גלי

אין יענער צייט איז לייבעלע רייזעלעס געווען אַ ייד אין טיפן עלטער, וואָס פלעגט אַרויסרופן מיין אויפמערקזאַמקייט מיט זיין לאַנגן שטיין ביי דער תפילה פון שמונה־עשרה און... רעדן צו זיך. כ'האָב זיך געשטעלט נאָענט צו אים און געהערט וואָס ער זאָגט, נאָכן ענדיקן די שמונה־עשרה: „אַוועק פון מיר, ימח־

שמוניק: וואס האסטו זיך צוגעשטעלט צו מיר?" אדער טיילמאל מיט א געלעכטער זאגן „איך לאך פון דיר!" — דאס פלעגט ער טענהן צום יצר־הרע...

איצט האט ער זיך צעבונטעוועט קעגן כביכול — רבונו של עולם און געזאגט: „אז אים אין דער הייך איז ליב, אז יידן זאלן פארן אין שבת — איז מיר ניחא!" און נישט אראפגענגען פון וואגן.

מיר האבן פארגעזעצט אונדזער יסורים־וועג. אן אימה האט באהערשט אלעמען פון א שטורעם־ווינט, וואס האט אויסגעבראכן און געוואלן וואס אמאל שטארקער, מיטן דערנענטערן זיך צו דער וווייסל. מען האט געמאכט א הפסקה צו פאשען די פערד. פארטאג איז מען געפארן וויטער, אריבערגעפארן א צייטווייליקע בריק. אנגעקומען שבת אין מיטן טאג קיין סאבין, א פרום יידיש שטעטל. מ׳האט זיך אפגעשטעלט אין מארק, וואס איז געווען פיל גרעסער ווי דער מאגעלניצער מארק.

יעדע פאמיליע האט געפרווט זיך איינארדענען ביי א סאבינער יידישער פאמיליע. די וואס זענען געווען פריער האבן זיך טאקע איינגעארדנט. די שפעטער gekומענע האבן שוין נישט געפונען קיין ארט וווהין אריינצוגיין. דאס שטעטל איז געווען קליין. די צאל יידישע פאמיליעס וויניקער ווי אין מאגעלניצע. זענען די שפעטערע געבליבן שטיין אין מארק. די פוילישע בעלי־עגלות האבן אונטערגעטריבן אראפצולאדן דאס געפעק. זיי האבן געוואלט אריבערפארן די וווייסל בייטאג און נישט דארפן נעכטיקן אין סאבין. מיר האבן זיך דערנענטערט צום בית־המדרש און יעדע פאמיליע האט זיך אויסגעזוכט אווינקל וווּ אוועקצולייגן די זאכן און בעטגעוואנט, געבן עפעס עסן די קינדער און די עלטערן פון דעם, וואס מ׳האט מיטגענומען מיט זיך.

פאר די, וואס האבן נישט מיטגענומען מיט זיך קיין שום עסן, האבן די סאבינער יידן געבראכט פאר־שידענע מאכלים פון זייערע היימען. ביינאכט האט מען אויפגעפאקט דאס בעטגעוואנט און זיך געלייגט שלאפן.

צו מארגנס אין דער פרי, האבן מיר, קינדער, דאס ערשטע מאל אין אונדזער לעבן געזען א ייד אן א בארד, קורץ געקליידט, מיט א מין צילינדער אויפן קאפ. ער פרעגט זיך אויס, וואס איז מיט אונדז געשען און טרערן רינען אים אויפן פנים... דאס איז געווען דער יידישער דעפוטאט פון דער רוסישער דומע, פרידמאן, וואס איז געקומען אין שליחות פון „אלרוסישן יידישן הילפס־קאמיטעט פאר יידישע פליטים", ארויסגעטריבענע דורך דער רוסישער מיליטערישער מאכט פון די שטעטלעך נעבן דייטשן פראנט.

באלד צומארגנס האט מען אונדז ארויסגעפירט אין באווסטן קוראַרט אטוואצק, וואס איז דאן געווען ליידיק צוליב דער מלחמה. די בעלי־בתים פון די וויליעס זענען געווען יידישע. קודם־כל האט מען ארויסגעזעצט צייטווייליק אין א געוועלב אדער שטוב צו צווי פאמיליעס. שפעטער האט יעדע פאמיליע geארפט זיך אויסזוכן א ווינונג. אונדזערע עלטערן האבן אויסgeזוכט א ווינונג פון צווי צימערלעך שוין ערב שבועות תרע״ה.

דאס איז געווען א וויליע אין א סאסנע־וואלד אויף א שטח ארום וועלכן ס׳זענען געשטאנען 4 הייזער פון אלע פיר זייטן, וואס זענען פארנומען געווארן דורך מאגעלניצער פליטים.

אין א קורצער צייט ארום האט מען אויפgeשטעלט א קיך, ווו די קינדער פון די פליטים האבן באקומען עסן. די עלטערן האבן באקומען רעגלמעסיקע הילף אין פראדוקטן און טיילווייז א געלט־שטיצע. די מאגעלניצער מלמדים האבן פרובירט צונויפזאמלען זייערע תלמידים אין די חדרים, כדי זיי זאלן זיך נישט ארומדרייען „פוסט און פאסט". אבער די עלטערן האבן מורא geהאט ארויסצושיקן די קינדער פון די היימען צוליב דער אומרואיקער צייט.

אונדזער מוטער פארט באזוכן מאגעלניצע

דער באזוך האט געזאלט געבן די אינפארמאציע, וואס איז געווארן מיט דער סחורה, מעבל און דירה, וואס מיר האבן איבערgeלאזן ביי אונדזער קריסטלעכער בעל־הביתטע. די מאמע איז נאך עטלעכע טעג צוריק geקומען קיין אטוואצק א פארצווייפלטע. די בעל־הביתטעס טאכטער האט צוgeנומען די גאנצע סחורה, דאס מעבל, אלע שטוב־זאכן און... די דירה. אויף דער וועגדונג פון אונדזער מוטער צום יושר פון דער בעל־הביתטע, זי זאל פועלן ביי דער טאכטער זי זאל עפעס באצאלן, האט די געמאנטע geדראט דער מוטער, אז זי וועט זי איבערgeבן צו דער רוסישער מיליטערישער מאכט, אלס „שפיאנקע", וואס איז געקומען אויסקוקן דעם פראנט... פארשטייט זיך, אז מיין מוטער איז שנעל אפgeפארן פון דער „היים".

(שוין דעמאלט האבן די ארטיקע פאליאקן geהאנדלט לגבי די יידן, סיי ביים צונעמען דאס פארמעגן, סיי מיט דראונגען, איבערצוגעבן דער פרעמדער מאכט — ווי אין לעצטן אנטגילטיקן גירוש — די רעדאקציע).

דאָן האָט אונדז באַהערשט דאָס געפיל פון היימ־לאָזיקייט. מיר האָבן נישט געווּסט צי מ׳וועט נאָך אַהיים קומען. אָלע עלטערע יינגלעך און קינדער זענען אַרום־געגאַנגען פּוסט און פּאַסט. די רייכערע זענען אַוועק קיין ווּאַרשע, אַנגעהויבן האַנדלען און אַ טייל פון זיי האָט זיך שוין נישט צוריק געקערט קיין מאַגעלניצע. מיר יינגלעך פלעגן קריכן אויף די בוימער ברעכן צווייגן. דער בעל־הבית האָט אונדז אַראָפּגעטריבן מיט וואַסער־שפּריצן. די עלטערע האָבן געמאַכט „סעאַנסן" ביי אַ טיש, וואָס האָט זיך „געהויבן און אַראָפּגעלאָזט" — געוואָגט נביאות, וואָס וועט פאַרקומען מיט אונדז.

אַזוי האָט זיך געצויגן דער זומער 1915 לאַנגווי־ליק אין אונדזער צייטווייליקן ווינאַרט אַטוואַצק. ביז ס׳זענען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז די רוסן טרעטן אַף פון פּוילן.

איין מאָל האָט מען פלוצים דערהערט אַ שטאַרקן אויפרייס. דאָס האָבן די רוסן פאַר זייער אָפּטרעטן אויפגעריסן דעם וואָקזאַל און אַ טייל פון דער באַן־ליניע. געשרייען פון אַ שכן, אַ יידישן בעל־עגלה, האָבן דערוועקט מיין אויפמערקזאַמקייט. כ׳בין געלאָפן דער־וויסן זיך, וואָס ס׳קומט פאַר און געזען, ווי דער בעל־עגלה, אַ ייד אַ גברן (שטאַרקער), אַמפּערט זיך מיט אַ רוסישן זעלנער. יענער וויל אים צונעמען זיין פערד, און ער וויל אים נישט געבן. צום סוף האָט דער זעלנער מוותר געווען. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַן אַרטיקער פאַליאַק, וואָס האָט געוואָלט אויס־נוצן די מהומה פאַרן אָפּטרעטן און ירשענען ביים בעל־עגלה זיין פערד און ס׳איז אים נישט געלונגען.

עס זענען פאַרביי עטלעכע וואָכן נאָכן אָפּטרעטן פון די רוסן און מיר זענען נאָך אַלץ געזעסן אין אַט־וואַצק.

צוריק אַהיים

סוף זומער 1915, נאָענט פאַר די יום־טובֿים, האָט מען אַנגעהויבן קלערן וועגן אַהיים פאָרן. מ׳האָט גע־דאַרפט וויסן, צי מ׳קען צוריקפאָרן מיט זעלבן וועג, וואָס מיר זענען געקומען, אַ פיל קירצערער ווי דורך וואַרשע, אָדער מ׳וועט מוזן פאָרן דורך וואַרשע; צי איז דאָ אַ בריק איבערצופאָרן די ווייסל, אָדער ס׳איז אמת, אַז די רוסן האָבן אויפגעריסן אַלע בריקן.

אונדזער פאָטער האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ „שפּאַ־ציר" מיט מיין ברודער ישראל צו דער ווייסל זען ווי אַזוי מ׳קען צוריקפאָרן אַהיים. אויף מיין בקשה, האָט מען מיר דערלויבט מיטצוגיין. אויפן וועג האָט אונדז ישראל איבערגעגעבן דעם אינהאַלט פון הערצלס בוך „יודענשטאַט", וואָס ער האָט געלייענט, אַזוי אַז די צייט איז שנעל אַדורך און אָט זענען מיר שוין ביי דער ווייסל. די בריק ביי קאַרטשעוו, איבער וועלכער מיר זענען דורכגעגאַנגען אַהין איז טאַקע געווען אויפגעריסן, און מ׳וועט דאַרפן אַהיים פאָרן דורך וואַרשע. מיר האָבן געזען אַ יידישן בעל־עגלה פון סאָבין, אַנגעלאַדן אַלע זאַכן און געפאָרן לענגויס די ווייסל שעהן לאַנג. מיר האָבן געזען „וואַלן" פון ערד אַנגעשיט ביי די ברעגן פון דער ווייסל, אין דער הייך און אין דער בריי־ט פון פיר מעטער, אַ שוץ קעגן פאַרפלייצונגען אין פרילינגס־צייט. וועז די ווייסל גיסט אויס בעתן לאַזן פון די שנייען און צעגיין פון אייז. ענדלעך זענען מיר אַנ־געקומען צו אַ פאַנטאַן־בריק, ד״ה אַ בריק געלייגט אויף שיפלעך, צונויפגעבונדן איינס צום אַנדערן מיט שטריק און אויף די שיפלעך אויסגעלייגט ברעטער. ביי די זייטן פון דער בריק זענען געווען גראָבע שטריק, פון איין עק ווייסל ביז דער צווייטער. מיר זענען אַראָפּגע־גאַנגען פונעם וואָגן, דורכגעגאַנגען די בריק צופוס. אויף דער בריק זענען געשטאַנען עטלעכע דייטשע זעלנער, אונדז דערמוטיקט דורכצוגיין און געזאָגט: „האָט קיין אַנגסט, די בריק איז דורכגאַנגבאַר!"

קומענדיק צוריק קיין מאַגעלניצע האָט די שטאָט אויסגעזען חושכדיק. די געוועלבער פאַרהאַקט אויף שלעסער, אַזוי ווי מיר האָבן זיי איבערגעלאָזן בעתן „גירוש". דער מאַרק פאַרוואַקסן מיט גראָז. איבער דער צייט פון אונדזער אָפּוועזנהייט, זענען נישט פאַרגעקו־מען קיין יאָרידים. די פויערים זענען נישט געקומען אין שטאָט צוליב מורא פאַר רעקווירזיציעס פון אַנטלויפנדיקן רוסישן מיליטער און פון די אַנקומענדיקע דייטשע זעלנער.

מיר האָבן געטראָפן אונדזער דירה פאַרנומען דורך דער בעל־הביתטעס טאָכטער. זי באַקומען צוריק, ווייל די בעל־הביתטע איז געווען פאַראינטערעסירט אין דירה־געלט, וואָס מיר האָבן איר באַצאָלט. די שטוב־זאַכן און מעבל האָבן מיר קוים צוריק באַקומען, נאָך אַן אינטערוועניע ביי פּוילישע שכנים און אָפילו ביים שטאָטישן גלח. די סחורה האָבן מיר שוין נישט צוריק באַקומען.

וועז מיר האָבן זיך אייגעאַרדנט אין דער דירה, איז געשטאַנען די פראָגע פון פרנסה. אונדזער האַנדל פון מילכיקס מיט די פויערים איז געווען „פאַרגלי־ווערט". זיי האָבן מורא געהאַט צו ברענגען די פראָדוקטן אין שטאָט, ווו די דייטשן האָבן אַלץ רעקווירירט און

„באַצאָלט" מיט צייגענישן, וואָס האָבן נישט געהאָט קיין שום דעקונג !...

האָט טאָקע אַ הונגער באַהערשט דעם גרעסטן טייל פון די שטאָטישע יידן. קיין ברויט האָט מען נישט אַנגעזען פאַר די אויגן. וואָכן לאַנג האָט מען זיך גע־שפּייזט מיט „ברוקעוו" (צוקער־ריבן), וואָס מ׳האָט אַליין אויסגעגראָבן אויף די פעלדער, ווייל די צוקער־פאַבריקן האָבן נישט פונקציאָנירט. ס׳זענען אויסגע־בראָכן פאַרשידענע קראַנקייטן : בויך־טיפוס און דיזענ־טעריע. אויסער די זאָרג, איז צוגעקומען די דאָגה — וווּ נעמט מען באַהייצונג ?

זייענדיק אין דער היים, פלעגט יעדע פאַמיליע זיך אַנגרייטן אין מיטן זומער האָלץ אין קאָמער, אויסטרי־קענען עס פאַרן ווינטער, אַדער אויסגעטריקנטן טאָרף, וואָס מ׳האָט געגראָבן אין מאָגלניצע. די רייכע האָבן אַנגעגרייט אַ קעלער מיט קוילן. אָבער איצט ?, וואָס טוט מען ?

די מאָגלניצער וועלדער — אַ מקור פון הייצונג פאַר אָרעמע איינווינער

מאָגלניצע, וואָס איז געווען געבויט אין אַ טאָל נעבן דעם טייכל מאָגליאָנקע, איז געווען אַרומגענומען מיט וועלדער אויף די בערגלעך אַרום דער שטאָט. דער גרעסטער וואַלד פון סאָסנעם איז געווען אויפן וועג קיין וואַרשע און בלענדאָוו. דער צווייטער וואַלד איז געווען אויפן נייטשטעטער באַרג ביז צום דאָרף בריס־טאָווצע. דאָרט זענען געווען אַ סך בעריאָזע־ביימער. אַ דריטער וואַלד איז געווען נעבן דאָמבראָווע. אינעם ערשטן וואַלד איז געווען דאָס יידישע בית־עלמין. דער „ווייגאָרטן" אַ פרייער פלאַץ צו פאַרברענגען. דאָרט פלעגט גיין די יוגנט שפאַצירן זומער, פאַרברענגען אין די אָוונטן. דאָרט זענען געווען די בעסטע ביימער פאַר געבוי, מעבל און באַהייצונג.

די אַלע וועלדער האָט מען געהרופן „דער אייבי־קער וואַלד", ווייל נאָך יעדן אויסהאָקן אַ טייל פון זיי, האָט מען געמוזט באַלד אין זעלבן יאָר צוריקפלאַנצן דעם זעלבן שטח און דאָס לויט דער צוואה פון דער פרי־צטע קאָשטעלאַנקע, צו וועמען די וועלדער האָבן אַמאָל געהערט. זי האָט זיי געשענקט דער שטאָט מאָגעל־ניצע, כדי מ׳זאָל געבן יעדע דריי יאָר אַ „נומער" (אַ געוויסע צאָל ביימער) פאַר די בעלי־בתים פון די הילצערנע הייזער אויף צו פאַרריכטן זיי. אין די צאַ־רישע צייטן זענען די יידישע בעלי־בתים זייער באַ־עוולהט געוואָרן. ערשט נאָכן אויסווייליל יידישע ראָט־מענער אין שטאָטראָט בעת דער דייטשער אָקופאַציע, האָבן זיי שוועל געקעמפט, אַז יידן זאָלן אויך באַקומען די „נומערן" אַלע דריי יאָר.

יעדער בעל־הבית האָט געדינגען אַרבעטער, וואָס האָבן אויסגעהאָקט די ביימער. די אָרעמע לייט האָט מען דערלויבט אָפצושניידן די צווייגן און זיי בעמען פאַר באַהייצונג מ׳האָט זיי אויך דערלויבט צונויצו־קלייבן די „נאָדלען" און „שישקעס" אוי זיי אויסטרי־קענען, כדי צו באַהייצן די שטיבער. מ׳האָט אַריינגע־לייגט אין קיך גאַנצע זעק מיט דעם מאַטעריאַל, וואָס האָט געגעבן אַ גרויסן פלאַם און גאָר ווייניק וואָרעמ־קייט. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען גאַנץ ווייניק יידן געגאַנגען זאַמלען דאָס מאַטעריאַל צו באַ־הייצונג.

אין דער סיטואַציע, וואָס די מאָגעלניצער יידן האָבן זיך געפונען, צוריק קומענדיק פון גירוש, האָבן זיי זיך געוועדט צו די וועלדער, צונויפזאַמלען דאָס הייץ־מאַטעריאַל. גאַנצע יידישע פאַמיליעס, עלטערן מיט אַלע קינדער, וואָס האָבן נאָר געקענט טראָגן אַביסל משא אויף זיך, זענען געגאַנגען אַהין און צוריק ווי די מוראָשקעס. פריער צום וואַלד ביים וואָרשעווער שאָסיי, שפּעטער, וועו דער וואַלד איז געווען ריין פון נאָדלען — קיין דאָמבראָווע, עטלעכע קילאָמעטער פון שטאָט דאָרט איז געווען אַן „אוצר" ! מ׳האָט דערלויבט שיטער מאָכן דעם יונגן וואַלד דורך אויסהאָקן אַ טייל פון די יונגע ביימער, וואָס האָבן געשטערט דער אָנט־וויקלונג פון וואַלד. נאָדלען זענען דאָרט געווען פון אַ פאָר יאָר, וואָס קיינער האָט זיך נישט צוגעריט צו זיי.

דער וואַלד האָט זיך געצויגן אויף אַ שטח פון עט־לעכע קילאָמעטער, פון דאָמבראָווע ביז פאָוולאָוויץ. אַ סך מאָגעלניצער יונגעלייט, בחורים און קינדער, זענען געגאַנגען טאָג־טעגלעך, געשלעפט דאָס אָנגעשניטענע האָלץ אויף זייערע שוואָכע פלייצעס. צווישן זיי זענען געווען מיינע ברידער נפתלי הי״ד, ישראל און איך, אַ קינד פון 10 יאָר. אָזוי האָבן מיר געשלעפט דאָס האָלץ פאַרן לאָנגן קאָלטן ווינטער.

מיט פרנסה איז געגאַנגען זייער שווער. די עלטערן האָבן געדאַרפט גיין צו אַלע באַקאַנטע פויערים, מיט וועלכע זיי האָבן געהאַנדלט פאַרן גירוש, בעטן זיי זאָלן ברענגען זייערע פראָדוקטן אין שטאָט אַריין, און דאָן באַקומען אַ דערלויבעניש צו פירן קיין וואַרשע אַ גע־וויסן קוואַנטום סחורה צום פאַרקויף און דערפון צו ציען פרנסה.

באַריקאַדן

באַריקאַדן האָבן פרומע יידן, צוזאַמען מיט די בית־המדרש־לערנער, געשטעלט אין ווינטער פון יאָר 1915 אויפן בעלעמער פון מאָגעלניצער בית־המדרש, מעכב צו זיין דאָס לייענען אין דער ספר־תורה אין שבת. זיי האָבן אַרומגעשטעלט אַלע טישן און בענק אַרום בעלעמער, נישט אַרונטערגעאַנגען פריער, ביז די גבאים האָבן זיך פאַרפליכטעט צו זאָרגן פאַר דער בא־הייצונג און באַלייכטונג אין בית־המדרש. פאַר דעם אָקט האָט זיך קיינער נישט געזאָרגט וועגן דערמעגלעכן די בחורים צו לערנען ביי אָנגעצונדענע נאָפט־לאָמפן און ביי אייגעהייצטע אויוונס אין בית־המדרש. צום דאָוונען פלעגט מען קומען אין די פאָלטנס, אָפילו שבת! און באַלד אָן היימלויפן.

איצט האָט זיך די לאָגע געענדערט און ווידער איז דאָס בית־המדרש געוואָרן אָ צענטער פון יידישע געזעלשאַפטלעכן לעבן אין מאָגעלניצע.

ישראל זאנדער

די יידישע קהילה אין מאגעלניצע - א רעזידענץ פון ארומיקע קליינע שטעטלעך און דערפער

בלענדאָוו

אומגעפער 6 ק״מ פון מאָגעלניצע מיטן „פוילישן וועג״ (נישט געווען קיין שאָסיי). האָט געציילט אַן ערך 200 יידישע פאַמיליעס. ביזן יאָר 1917 געברענגט אירע יידישע מתים צו קבורה אויפן מאָגעלניצער בית־עלמין. אָחוץ דעם אויסגעפירט אַלע פונקציעס פון אָ יידישער קהילה.

גאָסצין

אָ גרויס דאָרף („אָסאָדאָ״). געציילט קרוב צוויי צענדליק יידישע פאַמיליעס. געווען אָפהענגיק ביזן סוף אין אַלע פונקציעס פון אָ יידישער קהילה: שחיטה, מלמדים, מקוה און בית־הקברות אין דער מאָגעלניצער יידישער קהילה (פרטים אין דער רשימה: „דער אומקום פון אָ קליינער יידישער קהילה״).

פשיבישעוו

אָ גרויס דאָרף, געציילט העכער צוואַנציק יידישע פאַמיליעס. די פונקציעס פון דער יידישער קהילה זענען אויף אויסגעפירט געוואָרן דורך דער מאָגעלניצער קהילה (פרטים אין דער רשימה „פשיבישעוו יידן־ריין״).

ווישמעריץ (אין יידיש — ווישמעריץ)

אָ דאָרף, וואָס האָט געציילט עפּעס מער ווי אָ מנין יידן. אַלע קהילה־פונקציעס זענען אויסגעפירט געוואָרן דורך דער מאָגעלניצער קהילה.

איינצלנע יידן אין דערפער:

די „הייף״ — גיטער פון פריצים און אין דערפער, ווו די פויערים זענען געווען די אייגנטימער פון זייער באָדן, האָבן געווויינט איינצלנע יידן אין יעדן „הויף״, אָדער דאָרף. געהאָט פרנסה בריווח און געלעבט גוט מיט די פוילישע שכנים. די ענדערונגען צום שלעכטן האָבן זיך אָנגעהויבן זינט די צאָרישע מאַכט האָט גוזר געווען אויף די יידן אין רוסלאַנד צו פאָרלאָזן די דערפער און קאָנצענטרירן זיך אין די שטעט. פון דאָן אָן איז די צאָל יידן אין די דערפער אַרום מאָגעלניצע פאַרקלענערט געוואָרן פון צייט צו צייט.

דער גרעסטער טייל האָט געווויינט אין די דערפער ביזן יאָר 1900—1905; אָ קליינער טייל ביז צום אויסברוך פונעם ערשטן וועלט־קריג; איינצלנע אָפילו נאָך דער באָפרייונג פון פוילן אין נאָוועמבער 1918.

די דערפער לויטן אלף־בית:

אָטילאָנסק	דזיאַרנאָוו
באָרווע	וואָדזיצנע
בעלז	וויסאָקאָ
בראנקעוו (אָ יידישער פּריץ)	וויענדזאָוויץ
בריסטאָווצע	מאַלין
דילאָווקא	טרעמבעטשאָוו
דאינקעוו	יאַסטשאָמב

יאַשעניצאַ (אויף יידיש: יאַשענץ. די פּריצים: בערגסאַנס — יידן, אייניקלעך פון טעמערל און שמואל זביטקאַווער פון פּראַגאַ. אין די דרייסיקער יאָרן דאָרט געווען חלוצים אויף הכשרה)

ליסעוו	פּאַוולאָוויץ
מעכעוויץ	קאָזיעטאַל
סאטקאוויץ	קאַפּלינקא
סאַנקי	קלאָפּאַצין
סטאמאראָוויץ	ריקאַל
סטאַראָוויעש	שווידנא
סטריקאָוו	שעלץ
סטריפינאָוו	

און אַנדערע דערפער, וואָס זייערע נעמען געדענק איך נישט.

נעבן די „הייף" האָבן געווינט יידן, וואָס האָבן געפּאַכטעט ביים פּריץ אויף אַ געוויסער צאָל יאָרן: די מיל, די בראָנפן־ברענערייַ, אַ קרעטשמע; אָפּגעקויפט די פּרוכט פון די סעדער, די תבואות, די בהמות, וואָס זייער פלייש איז עקספּאָרטירט געוואָרן קיין אויסלאַנד. די רייכערע דאָרפּסלייט האָבן אויך אָפּגעקויפט אַ וואַלד אויסצוהאַקן אין פּאַרלויף פון אייניקע יאָר. פון אַזאַ טראַנזאַקציע איז, גרעסטן טייל, נאָך רייכער געוואָרן און אַמאָל איז מען קוים אַרויס מיט גאַנצע ביינער. ווי גאָט האָט געגעבן.

אין די דערפער, ווו די פּויערים זענען געווען זעלבשטענדיקע אייגנטימער פון זייער באָדן, האָבן די יידן זיך באַשעפטיקט מיט צונויפזאַמלען די מילך, אויסאַרבעטן און ברענגען די פּראָדוציע קיין מאָגעלניצע די מילכיקס־סוחרים, וועלכע האָבן די סחורה — כשרע פוטער און קעז — געפּירט קיין וואַרשע; האָבן גע־דונגען סעדער און געהאָט נאָך אַנדערע באַשעפטי־קונגען.

אין גרעסערע, רייכערע דערפער האָט צומאָל געווינט אַ ייד: שפּייז־קרעמער, אַ שמיד, אַ שוסטער אד"גל.

די דאָרפישע יידן זענען געווען פאַרזאָרגט מיט פרנסה, זייענדיק פריי פון קאָנקורענץ.

וואָס שייך יידישקייט — האָבן זיי געפילט אַן אייג־זאַמקייט. אין דער וואָכן האָט יעדער געדאָווענט פאַר זיך, אָן אַ מנין. די נענטערע צו מאָגעלניצע פלעגן זיך באַ־מיען צו קומען מיט זייערע סחורות: מילך־אויסאַרבע־טונגען, פעל, וואָל, מאַנטיק, אַדער דאָנערשטיק, ווען מען האָט געלייענט די תורה און זוכה געווען צו באַקומען אָן „עליה".

די דאָרפס־יידן האָבן געגעבן צו פאַרדינען די מאָגעלניצער יידישע סוחרים, וועמען זיי האָבן פאַר־קויפט, אָדער ביי וועמען זיי האָבן געקויפט סחורות. דאָך האָבן די שטאָטישע יידן געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די פאַרגרעבטע, נאַיווע דאָרפסלייט. ס'האָבן גראָסירט וועגן זיי פאַרשידענע אַנעקדאָטן. פון דעסט־וועגן האָט מען זיי אויפגענומען ווי אייגענע.

אין די שבתים פלעגן זיי זיך צוזאַמענקומען אין איינעם פון די דערפער, וואָס איז אין צענטער, צו וועלכן מ'האָט געקענט שבת גיין צו פוס: דאָס נאָענטע אָן אַן ערוב; די ווייטערע מיט אַן „ערוב תחומים" דאָס מיינט: אַ מיטל צו דערמעגלעכן גיין שבת מער ווי דער „תחום שבת", ד.ה. צוויי טויזנט אייל פון ווינ־אַרט. לייגט מען אַוועק פרייטיק שפּייז פאַר צוויי סעודות, אַדער צושפּייז, ווי ציבעלעס, אַדער רעטעך פון צוויי סעודות. מ'מאַכט אַ ברכה איבער דער ערוב, ס'הייסט, אַז דער פּלאַץ איז באַשטימט פאַר אַ ווינאָרט און מ'מעג פון דאָנען ווייטער גיין צוויי טויזנט אייל.

די מענער פלעגן קומען מיט די יינגלעך, וואָס קע־נען דאָווענען. די ווייבער מיט די קליינע קינדער פלעגן בלייבן אין דער היים. אין דעם „צענטער" האָט זיך געפונען אַ ספר־תורה. איינער פון די דאָרפסלייט איז געווען דער בעל־תפילה, אַ צווייטער — בעל־קורא. ווען איינער פון די געסט, וועלכער איז עולה געווען צו דער תורה, האָט אַ ביסל געשטאָמלט ביי דער ברכה, האָט קיינער פון די אָנווועזנדיקע נישט אָפּגעלאָכט. פאָרט אייגענע מענטשן... נאָכן דאָווענען האָט מען גע־מאַכט קידוש איבער אַ גלעזל בראָנפן ביים בעל־הב"ת פון דעם „בית־המדרשל", צוגעביסן אַן אייער־קיכל און אַהיים געגאַנגען עסן די שבתדיקע סעודה, יעדער אין זיין דאָרף.

אויף די ימים־נוראים פלעגן די פאַמיליעס פון די דאָרפסלייט, כמעט פון אַלע אויבן־אויסגערעכנטע ער־טער, קומען קיין מאָגעלניצע, אַרייַנגעצויגן זיך צו קרובים, אָדער זיך אייגעדונגען ביי אַ פרעמדן פאַר אַ געוויסער סומע און פאַר פּראָדוקטן: הינער, אויף כפּרות, קאָטשקעס און געדזן צו בראָטן אויף שמחת־תורה, פרוכט פרישע און געטרויקנטע און נאָך אַזעלכע מעדנים. אין די הייליקע טעג זענען זיי געווען אַ טייל פון דער יידישער קהילה אין מאָגעלניצע. געגאַנגען אויף קבר־אָבות אין חודש אלול, ראש־השנה געדאָווענט מיט הונדערטער יידן צוזאַמען. ערב יום־כיפור אין דער פרי געטיילט צדקה אין בית־המדרש, מתיר נדרים געווען, געלאָזט זיך שמייסן 39 שמיץ פון שמש. נאָך צוגעצאָלט

אַ שיינע סומע דעם שמש, דעם שמייסער, ס׳זאָלן פאַר־
געבן ווערן די „זינד", פאַר וועלכע ס׳קומט מלקות...
שמיץ. צו כל נדרי געקומען מיט ציטער און אימה. וועז
דער חזן האָט אויסגערופן „ונסלח לכל עדת בני ישראל",
„זאָל פאַרגעבן ווערן דעם גאַנצער יידישער עדה" —
האָבן זיי געפילט, אַז דער חזן איז אויך זייער שליח, זיי
זענען נישט מער איינזאַם.

אַן אויסנאַם אין דער הינזיכט איז געווען דאָס דאַרף
שעלץ, ווו ס׳האָט געווויינט ר׳ לייבישל גראָסמאַן, וועל־
כער איז געווען אַ גוטער בעל־תפילה און בעל־קורא.
ביי אים האָבן די שכנים פון די אַרומיקע נאָענטע
דערפער געדאַווענט אויך אין די ימים־נוראים.

איינער פון די שווערסטע פראָבלעמען פון דער
יידישער דאָרפישער באַפעלקערונג איז געווען: געבן די
קינדער אַ יידישע דערציונג. זיי פלעגן אַריינגענעמען צו
זיך אַ מלמד אויף אַ האַלב יאָר, וואָס האָט געלערנט מיט
די יינגלעך פון פאַרשידענעם עלטער. די קליינע —
דעם אלף־בית; די גרעסערע — חומש־רש״י. זעלטן
איז אַ דאָרפס־זון דערגאַנגען צו לערנען גמרא. דאָס
איז געווען פאַרבונדן מיט אַראָפּברענגען אַ טייערן
מלמד. חוץ דעם האָט די אַטמאָספער אין דאָרף נישט
דערוועקט קיין איבעריקן חשק צום לערנען תורה, ווי
אין דער שטאָט.

דער דאָזיקער פאַקטאָר האָט דערפירט דערצו, אַז
דאָרפישע, גוט־סיטואירטע יידן האָבן פאַרלאָזט די
דערפער, וועז זייערע קינדער זענען אונטערגעוואַקסן
און מ׳האָט זיי געוואָלט פאַרזאָרגן מיט אַ „תכלית". דער
באַשלוס איז געווען אַ גורלדיקער. זיי האָבן געווונען,
אַז אין מאָגעלניצע וועט זייער פרנסה זיין אַ שווער
פראָבלעם. פון דעסטוועגן האָט גובר געווען דער ווילן
צו פאַרזאָרגן די קינדער זיי זאָלן נישט זיין קיין פאַר־
גרעבטע יונגען, און מ׳איז אַוועק קיין מאָגעלניצע.

אין פאַרלויף פון 10—12 יאָר האָבן די מאָגעלני־
צער יידן „איינגעזאַפּט" צענדליקער פאַמיליעס, דאָרפס־
יידן, וועלכע האָבן פאַרלאָזן זייערע ווויינערטער, גע־
קומען אין שטאָט, זיך ווי עס איז איינגעאָרדנט און
איינגעבירגערט.

די יונגע האָבן געלערנט אין בית־המדש, אָנגעהויבן,
האַנדלען, געלערנט אַ פאַך, געטאָן שידוכים. אָבער
דעם נאָמען פון זייער געווועזענעם ווויינאָרט האָבן זיי
מיטגענומען מיט זיך אויף זייער גאַנץ לעבן.

ר׳ אברהם בעלזבערג האָט מען גערופן: אברהם
פאַוולאָוויצער. אַנדערע: בערל סאַטקאָוויצער; נתן לי־
סעווער; משהלע וויענדזאָוויצער; חיים דאינקאָווער
אד״גל.

געווען גרעסערע, רייכערע פאַמיליעס פון געווע־
זענע דאָרפס־יידן, וועלכע האָבן פאַרנומען אַ בכבודיק
אָרט אין שטאָט און אַלע פאַמיליע־מיטגלידער האָבן
געטראָגן דעם אַלגעמיינעם נאָמען פונעם דאָרף, פון
וואַנען זיי זענען געקומען.

די גאָלדבערגס — באָראָוויאַקעס — אויפן נאָמען
פון דאָרף באָרווע; די ברידער פריידענרייך, זעליג
און ישעיה — פאָפאָוויאַקעס — אויפן נאָמען פון דאָרף
פאָפּוויץ.

דער צונאָמען איז אַרויסגעזאָגט געווארן מיט אַ
באַטאָנונג, וואָס האָט באַדייט: אַ כאַראַקטער, אַ שטיי־
גער ווי אין ישראל: „גאַליציאַנער אָדער „רומענער".

מיטן אָנטשטיין פון די יוגנט־באַוועגונגען אין
מאָגעלניצע, האָבן די חברים פון די אָרגאַניזאַציעס
איינגעפירט מ׳זאָל רופן איינער דעם צווייטן ביים
פאַמיליע־נאָמען. דער אָנטאָגאָניזם צווישן מאָגעלניצער
און באָראָוויאַקעס, פאָפאָוויאַקעס און אָנדערע געדעכע־
נישן זענען כּאַרשוווּנדן.

פשיבישעוו — יידן־ריין
18 יאָר פאַר היטלערס אַקציעס

פשיבישעוו, אַ גרויס דאָרף, כמעט אַ שטעטל, 6
ק״מ פון מאָגעלניצע. געווען אָרום צווייהונדערט פוי־
לישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט
אינטענסיווער לאַנדווירטשאַפט, געפלאָנצט סעדער, גע־
ציכטעט גרינס און געפירט אויף אַ קאָאָפּעראַטיוון
סיסטעם אַ מאָדערנע מילך־ווירטשאַפט.

די פשיבישעווער פאָליאַקן האָבן קולטיווירט אוי־
גערקעס, ציבעלעס, קרויט און געשיקט אין גרויסע
קוואַנטומס קיין וואַרשע. פון מילך האָבן זיי אויסגע־
אַרבעט פוטער, קעז און סמעטענע אין זייער אַ
גוטער קוואַליטעט און אַליין געפירט קיין וואַרשע.

די יידן, בערך 25 משפחות, האָבן זיך באַשעפטיקט
מיט שפּייז־קראָמען, שניט־געווועלבער, שניידעריי, שוס־
טעריי, גלעזעריי און אַנדערע פאַכן. האָבן געהאַט פרנ־
סה פון פאַרקויף זייערע סחורות אויפן אָרט, נישט
וואַרטנדיק אויפן אָרטיקן יאָריד, אָדער פאָרן אויף אַנ־
דערע יאָרידן. די פרנסה איז געווען אַ בעסערע, ווי
ס׳האָבן געהאַט די יידן אין מאָגעלניצע.

פשיבישעווער יידן האָבן נישט געהאַט קיין קהילה,
וואָס זאָל אויספירן אירע פונקציעס און געווען אָפּהענגי
אין די ענינים פון דער מאָגעלניצער יידישער קהילה.

נישט געווען דאָרט קיין רב, שוחט, מוהל, מלמדים. די מתים האָט מען געבראַכט צו קבורה אויפן מאָגעלניצער בית־עלמין.

דער גלח פון פּשיבישעוו האָט נישט פאַרגונען די פּשיבישעווער יידן זייער „גוט לעבן", און פאַרנומען זיך אויסצוריניקן פּשיבישעוו פון אירע יידן. דאָס איז אים געלונגען אין יאָר 1921. די פּוילישע אַנטיסעמיטישע פּרעסע האָט באַצייכנט מיט שטאָלץ: אין גאַנצן דריי יאָר נאָך דער פּוילישער באַפרייונג פון אירע דריי אָקופּאַנטן: רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד, אין משך פון 150 יאָר — איז פּשיבישעוו יידן־ריין! פּופּצן יידישע משפּחות זענען אַוועק קיין מאָגעלניצע; אַ טייל קיין ביאַלאָבזשעג און אַ טייל קיין לאָדזש.

מאָגעלניצער יידן האָבן אַלץ געטאָן זיי אויפצונעמען. אָבער דאָס איז געווען איבער זייערע כוחות. דער פּשיבישעווער קאָמיטעט אין מאָגעלניצע האָט זיך געווענדט צו דער מאָגעלניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק, וואָס האָט זיך וואָרם אָפּגערופן און געשיקט הילף.

לעאָן גודזשימערסקי

מאָגעלניצע און אירע יידן

מאָגעלניצאַ (לכתחילהדיקער נאָמען מאָגילניצאַ) אַ שטעטל אין גראָיצער פּאָוויאַט, 22 קמ. ווייט פון דער פּאָוויאַטוואָר שטאָט גראָיץ און 63 פון דער רעזידענץ פון פּוילן וואָרשע. וואָס ליגט אין אַ נישט גרויסן טאָל פון טייך מאָגעלאָנקאַ, איז זייער אַן אַלטער מענטשלעכער ישוב, מחמת שוין אין 1249 האָט דער מאָזאָוושער פירשט זשימאָוויט געשאַנקען די סויעלאָוער ציסטערסן דעם דאָרף מאָגעלניצאַ וועלכן שפּעטער האָט טראידאַן, דער פירשט פון סאָכאַטשאָוו, וויסקיטקי און טשעכאָוויץ, לויט אַ פּריווילעגיע פון יאָר 1317 דערהויבן צו דער ראַנג פון אַ שטאָט. קאָזימיזש יאָגעלאָנטשיק דערלויבט אין יאָר 1469 איינצופירן דאָ געוועקשאָפטן און צעכן פון שענקער, בעקער, וועבער, סוחרים, שמידן, קירזשנער, זאָלץ־העכדלער, שוסטער, שניידערס און לייוונט־אויסאַרבעטער, און שוין בלויז דאָס אויסרעכענען אָזויפיל פאַרשידענארטיקע באַשעפטיקונגען באַווייזט, אַז די שטאָט האָט געדאַרפט זיין אין אַ בליענדיקן מצב.

די צוגעטיילטע פּריווילעגיעס פאַר מאָגעלניצע האָבן דערנאָך באַשטעטיקט די פּוילישע קעניגן זיגמונד אויגוסט, סטעפאַן באַטאָרי, וולאָדיסלאָוו דער 4־טער און אויגוסט דער 2־טער און אַנדערע.

נאָך ביז איצט באַזיצט די שטאָט אָריגינעלע צוטיילונגס־דאָקומענטן פון די יאָרן 1496 און 1566. ביז 1870 האָט די שטאָט געהערט צו די ציסטערסן, דערנאָך איז מיט די דערלויבעניש פון דער אָפּאָסטאָליסער שטאָר רעזידענץ איבערגעגאַנגען אין באַזיץ פון באַזילי וואַליצקי, ראָווער וואָיוואָדע און וויייטער פון דער פּירשטין יוזעפּאַ זאַמאָיסקאַ.

ביז 1876 יאָר איז מאָגעלניצאַ געווען אַ שטאָט איבער וועלכער עס האָט געהערשט אַ בירגערמייסטער, מיט לאָוויניקעס, שפּעטער האָט די רוסישע מאַכט פאַרוואַנדלט זי אין אַן אָסאַדע און ערשט שפּעטער אין 1916 האָט מען איר צוריקגעקערט די ראַנגע פון אַ שטאָט.

גלייך נאָכן צוריק באַקומען די אומאָפּהענגיקייט דעם 11־טן נאָוועמבער 1918 יאָר איז באַשטימט געוואָרן מיטן אָנטייל פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג די שטאָטישע מאַכט, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ בירגערמייסטער, שטאָטפאַרוואַלטונג און שטאָט־ראַט. אויפן סמך פון אַ דעקרעט פון מלוכה־שעף פון 4טן פעברואַר 1919 י. האָט מאָגעלניצאַ געהאַט 24 ראַטמענער. די ערשטע וואָלן צום שטאָט־ראַט, דעם 3טן סעפּטעמבער 1919 י. האָבן געבראַכט די יידן 10 מאַנדאַטן און נעמלעך: מאיר בראָון, ישראל רעכטשייד, הערש גרינבאָום, שמואל יצחק אָסטראָוועצקי, מענדל ליפּסטער, הערש פרענקל, בערל שיינפאַרבער, יאָסל ראָכפּעלד, משה לעמבערגער און משה טראקס.

אין דער שטאָט פאַרוואַלטונג איז אריין דער יידישער לאָוויניק אלעזר אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז צוליבן אַרויספאָר קיין וואַרשע פאַרטראָטן געוואָרן דורך יאָסל ראָכפּעלד.

בעת די צווייטע וואָלן דעם 26־טן יוני 1927 י.

זענען צוליב דער צעשפּליטערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף עטלעכע ליסטעס אויסגעוויילט געוואָרן אין שטאָט ראַטמענער: הערשט חיימאָוויטש, שלמה גרייצער, שמואל אָסטראָוויעצקי, משה מרגלית, אברהם מילשטיין, ישראל יחיאל קראָסוצקי, בערל שיינפּאַרבער, ישראל רעכטשייד און מאיר בראון. אין דער שטאָט פּאַרוואַלטונג איז אַריין מאיר לענגא.

ביי די דריטע וואַלן דעם 27 אַפּריל 1934 י. האָבן די יידן אויף 16 ראַטמענער (די צאָל ראַטמענער איז געוואָרן פּאַרקלענערט) באַקומען 6 מאַנדאַטן — שמואל אָסטראָוויעצקי, דוד בראָון, יוסף מערקער, ישראל רעכטשייד, נפתלי, יוסף זאַנדער, אלעזר שטערנשיין. אָלס לאָוניק איז אויסגעוויילט געוואָרן אברהם מילשטיין.

ווי מען זעט פון די אויבנגעבראַכטע נעמען זענען שמואל אָסטראָוויעצקי און ישראל רעכטשייד געווען ראַטמענער אין אָלע שטאָטראַטן, בערל שיינפּאַרבער אין צוויי שטאָטראַטן.

דער אָמט פון בירגערמייסטער האָט פון 3־טן סעפּטעמבער 1919 י. ביז העלפט 1930 י. פּאַרנומען דער באָשטימטער דורכן שטאָטראַט בראָניסלאָוו לעוואָנדאָווסקי. פון העלפט 1930 ביזן 8־טן סעפּטעמבער 1939 י. האָט דער אָמט פון בירגערמייסטער פּאַרנומען לויט אַ באַשלוס פון שטאָטראַט לודוויק גאָדזשימירסקי, וועלכער האָט זיך צוריקגעקערט אויפן דאָזיקן אָמט דעם 19־טן יאָנואַר 1945 נאָך דער באָפרייונג פון פוילן און פּאַרנעמט דער זעלבן אָמט ביז היינט.

אין 1919 י. האָט די שטאָט פּאַרמאָגט חוץ דעם הילצערנעם פּאַרטער־בנין אויף אַ גרונט־שול נאָך דעם שטאָטישן שעכט־הויז פון די אָלטע הילצערנע יאָטקעס. פון דער צייט ביז 1939 י. און פון דער מלוכה־אָנטשטייאונג ביז היינט זענען געמאַכט געוואָרן פּאָלגענדיקע אינווסטיציעס:

אין יאָר 1926 איז אויפגעבויט געוואָרן דער שטאָטיקער געמויערטער בנין פון די פייערלעשער מיט אַ זאָל אויף פּאַרזאַמלונגען.

אין 1929 האָט מען אויפגעשטעלט דעם בנין פון שטאָטישן געריכט.

אין 1930 יאָר האָט מען אויפגעשטעלט דעם בנין פון דער גרונט־שול נומ. 1 מיט 10 צימערן, מ׳האָט אויסגעגלייכט אַ שטח אויף אַ שפּיל פּלאַץ און אויפגעבויט אַ באָזונדערן גימנאַסטישן זאָל.

אין דעם זעלבן יאָר האָט מען אויפגעשטעלט די געביידע אויף דער שטאָטישער עלעקטראָוניע.

אין 1934 י. האָט מען אויסגעגלייכט די אַלייע קס. זאַגאַנטשיקא און טיילווייז אויסברוקירט זי.

אין 1935 י. זענען רעגולירט געוואָרן די ברעגן פון טייך מאַגעלאַנקאַ און אין זעלבן יאָר איז מען צוגעטראָטן בויען דעם בנין פון דער גרונט־שול נומ. 2 מיט 28 צימערן און ס׳איז אויסגעגלייכט געוואָרן אַ שטח אויף אַ שפּיל־פּלאַץ.

אין 1936 י. איז פּאַרענדיקט געוואָרן דער בנין פון גרונט־שול נומ. 2 .

אין 1937 האָט מען פּאַרלענגערט דאָס ברוקירן פון דשאַרנאָווסקאַ גאַס.

אין 1930 האָט מען צענומען די שטאָטישע הילצערנע יאָטקעס און צוגעטראָטן בויען שטאָטישע געמויערטע יאָטקעס מיט 15 געוועלבער און אַ קיל־סקלאַד.

אין 1939 האָט מען פּאַרענדיקט בויען די יאָטקעס. דעם שטח פון די אָלטע יאָטקעס האָט מען ניווועלירט און אויסגעבריטערט אויף אַזאַ אופן דעם הויפּט־אַריינפאָר אין שטאָט. בעת דער דייטשער אָקופּאַציע האָט מען נישט בלויז נישט געמאַכט קיין שום אינוועסטיציע, פּאַרקערט, די אָקופּאַציע האָט גורם געווען צו דער פּאַרניכטונג פון די שול־געביידעס, פון דער פייערלעשער־רעמיזע און אירע מכשירים.

די אַרבעט איבערן הייבן דעם מצב פון דער שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן ערשט נאָך דער באָפרייונג אין 1945. קודם כל האָט מען געבראַכט אין אָרדענונג די שטאָטישע געביידעס, מ׳האָט דערפירט צו דער מעגלעכקייט פון נוצן די אַינריכטונגען פון די דאָזיקע געביידעס. מ׳האָט אויסברוקירט די קילינסקי גאַס ביי דער פּאַרייניקונג מיט דער דזשאַרנאָווסקאַ־גאַס. ס׳איז פונאַנדערגעבויט געוואָרן דער אַרגאַניזירטער בעת די קריגס־אָפּעראַציעס אָנהייב פון אַ שטאָטישן שפּיטאָל און מיט דער הילף פון אונר״א איז ער איינגעאָרדנט געוואָרן לויט די נייעסטע פּאָדערונגען. דער דאָזיקער שפּיטאָל געפינט זיך אין הויז פון ראָזענוויין אויף דזשאַרנאָווסקאַ־גאַס און איז צוגעפּאַסט געוואָרן צו די שפּיטאָל־באָדערפענישן.

מאָגעלניצע פּאַרמאָגט צוויי קאָטוילישע קירכעס — אייגע אַ געמויערטע אין גאָטישן סטיל, אין צענטער שטאָט, און אַ צווייטע, אַ הילצערנע, פון 15טן יאָרהונדערט אויפן צמענטאָש.

די יידישע סינאָגאָגע, זייער אַן אָלטע אין ראָמאַנישן סטיל, איז אויף דער פּאַראָדענונג פון אָקופּאַנט צענו־

מען געווארן. ס׳איז איבערגעבליבן נאר דאס בית־המדרש, דער יידישער בית־עלמין, וואס איז פאר די דייטשן פון גמינע־פרעזעס שמואל אסטראוויעצקי ארום־געצוימט געווארן, איז טיילווייז פארניכטעט געווארן דורכן דייטשן אקופאציע־מיליטער, און דעם פארקאן האט צענומען דאס דייטשע מיליטער, וואס האט סטאציאנירט אין דער נאענט פון דער געבוידע פון דער גרונט־שול נום. 2.

דאס יאר 1918, דאס הייסט, דאס יאר פון ווידער־געבורט פון פוילן, האט געטראפן מאגעלניצע זייער ארעם אין שולן. דא איז קוים געווען דאן איין גרונט־שול מיט 3 אפטיילונגען, ווו ס׳האבן זיך געלערנט 200 שילער. אין יאר 1919 איז די ביז איצטיקע גרונט־שול מיט 3 אפטיילונגען פארוואנדלט געווארן אין א 7קלאסיקער, ווו ס׳לערנען זיך 700 קינדער. אין 1930 זענען שוין פארן צוויי גרונט־שולן מיט 1500 שילער. אין יאר 1919 איז לויט דער איניציאטיוו פון די שטאט־איינווינער אנטשטאנען אין מאגעלניצע א לערער־סעמינאר פאר מענער, וואס איז אין יאר 1930 צוליב דער ענדערונג פון דער סטרוקטור פון שולוועזן אין פוילן געווארן ליקווידירט און דעם געשאנקענעם שטח דורך דער שטאט פארן אזוי גערופענעם בעלוועדער־סעמינאר, האט איבערגענומען די גימנאזיע א״נ פון וולאדיסלאוו דעם 4טן אויף א שול־ישוב, וואס איז אין צוויי יאר ארום ליקווידירט געווארן און דער דאזיקער שטח איז באשטימט געווארן אויף א שול פאר לופט־פארטיידיקונג און נאכן ליקווידירן זי איז דארט ארגאני־זירט געווארן א לאנדווירטשאפטלעכע שול, וואס האט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאר 1939.

בעת דער אקופאציע זענען די שולן מערסטנס גע־ווען געשלאסן און דאס איינשטייענדיקע דייטשע מילי־טער האט פולשטענדיק פארניכטעט די איינריכטונגען און שול־בענק. נישט געקוקט דערויף זענען גלייך נאכן אריינמארש פון סאוויעטישן מיליטער קיין מאגעלניצע און באפרייונג פון לאנד, די שולן תיכף געעפנט געווארן און די פארניכטעטע שול־איינריכטונגען ווערן ביס־לעכווייז פארטראטן דורך נייע.

איצט זענען די גרונט־שולן פולשטענדיק טעטיק. זיי באשעפטיקן 20 לערער און ס׳לערנען זיך 1300 קינדער. בעת דער דייטשער אקופאציע זענען געפירט געווארן געהיימע גימנאזיאלע קאמפלעטן, וועלכע זענען נאך דער באפרייונג פון לאנד פארוואנדלט געווארן אין א גימנאזיע מיט איבער 200 שילער. די דאזיקע גימ־נאזיע געפינט זיך אין בנין פון דער גרונט־שול נום. 2. פאר שילער פון דער פרעמד ווערט געפירט אן אינטער־נאט אין הויז פון אמאליקן סעמינאר אויף בעלוועדער.

מאגעלניצע האט א האנטווערקעריש־לאנדווירט־שאפטלעכן כאראקטער מיט קליין־האנדל. ביזן מלחמה־אויסברוך זענען געווען טעטיק 12 גארבעריייען, וואס האבן זיך מערסטנס געפונען אין יידישע הענט. פיאנערן פון דער גארבער־אינדוסטרי אין מאגעלניצע זענען געווען ראובן און אלעזר רייבענבאך, יאסל הופאייזן, אלעזר היידענקרוק און אנדערע. איצט איז די דאזיקע אינדוסטרי אין גאנצן געפאלן.

ביזן יאר 1939 זענען אין מאגעלניצע געווען קרוב 500 שוסטער־ווארשטאטן. פון צווישן די אקטיוווסטע שוסטער־אונטערנעמונגען דארף מען אויסרעכענען הערש משה פייפער, אהרן פלאנצער און אנדערע.

קאמאשנמאכערס האבן זיך קאנצענטרירט אין די הענט פון יידישע בעלי־מלאכות, צווישן אנדערע פון יאנקל פינקעלשטיין, דוד גאלדבערג א״אנד.

אין בלעכער־פאך האט זיך אויפן אויבנאן ארויסגע־רוקט הערשל גרינבוים. קלענערע זענען געווען שלמה יצחק גוטמאן און לייבל גוטמאן.

די איינציקע זייגערמאכערס אין שטאט זענען גע־ווען מאיר לענגא און משה בינענטאל.

אין שניידער־פאך האבן זיך ארויפגעארבעט יאסל ראכפעלד מיטן זון יצחק בער, דוד גראוואס, פישל בארטמעסער, יאנקל ראכפעלד און אנדערע.

אויך אין בעקעריי האבן פיל מי ארייגעלייגט יידישע בעלי־מלאכות. צו די אנטוויקלסטע האבן ge־הערט די בעקערייען פון שבח שיפער, אברהם בעל־מאכער, יאסל בעלמאכער, פייוול מילגראם און שמואל לעסקי.

אין האנטווערקעריי האבן אויסער שוסטעריי די גרעסטע ראל געשפילט יידישע בעלי־מלאכות. קאמא־שנמאכעריי, בלעכעריי און זייגערמאכעריי זענען געווען אויסשליסלעך דורך זיי רעפרעזענטירט.

אויך אין האנדל האבן זיך יידן ארויסגעוקט אויפן ערשטן ארט. אין מאנופאקטור — פייוול רעכטשייד, דוד בראון, פייוול רייבענבאך. לכתחילה זענען די אייג־ציקע מאנופאקטור־פירמעס געווען לייבל בראון, חיים פראוויזאר און הענעך הערבשטיין.

אין גאלאנטעריע— מאיר בראון (באקאנטער ge־זעלשאפטלעכער עסקן) און משה גאלדבערג.

אין שפייז־האנדל — ניסל פריידענרייך, פריער זעליק פריידענרייך, ישראל רעכטשייד און אנדערע.

די אינציקע מעכאַנישע אייל-פאַבריק אין מאַגעל־ניצע האָט געפירט מענדל ליפסטער.

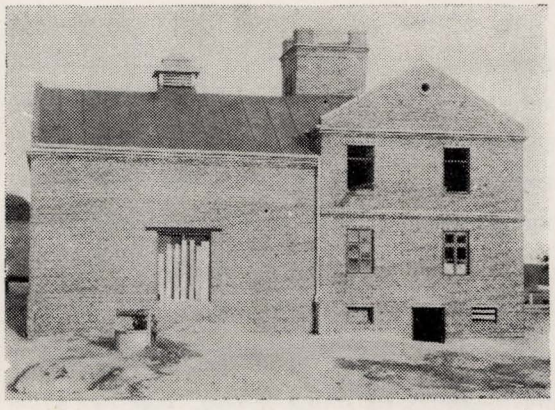
אין לעדער־האַנדל און שוסטער-צוהאַטן האָבן אַ וויכטיק אָרט פאַרנומען אלעזר היידענקרוק איטשע־מאיר שטאַרקמאַן, אלימלך זינגער און אַנדערע.

מאַגעלניצע האָט פון יאָר 1919 ביזן מלחמה־אויס־ברוך אין 1939, פאַרמאַגט דריי קרעדיט-אינסטיטוציעס, צוויי יידישע און איין פוילישע.

איין יידישע קרעדיט־אינסטיטוציע, וואָס האָט אַרומגענומען דאָס סוחרטום און די פראַגרעסיווע יידי־שע באַפעלקערונג, האָט באַדינט נישט בלויז די קרייזן פון יידישן סוחרטום. נאָר אויך טיילווייז דאָס פוילישע האַנטווערקערטום און סוחרים. די העכסטע פונאַנ־דערבליונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע, פאַלט אויס אויף די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. פרעזעס איז געווייען יוסף פאַלק, בוכהאַלטער אברהם שפּאַן. די צווייטע יידישע קרעדיט־אינסטיטוציע איז געווען די סוחרים־קאַסע, וואָס האָט אַרומגענומען דעם אַרטאַדאָקסישן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג. איר פּרעזעס איז געווען מאיר בראָון און בוכהאַלטער אברהם שפּאַן. ביידע אינסטיצוזעס האָבן אין אַ גרויסער מאָס מיטגעווירקט צו דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און האַנטווערקעריי אין מאַגעלניצע און גלייכצייטיק צו הע־כערן איר פאַרמעגלעכקייט.

איצט באַזיצט מאַגעלניצע 2 קאָאָפּעראַטיוון. דער ערשטער אַ לאַנדווירטשאַפטלעכער האַנדלס־קאָאָפּעראַ־טיוו, וואָס פירט 2 שפּייז־געשעפטן, אַן אייזן־קראָם און אַ געשעפט מיט אַלקאָהאָל־אַרטיקלען. פאָרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג איז לודוויק גאדזשימירסקי. דער צווייטער קאָאָפּעראַטיוו, „סאַמאָפּאַמאָץ כלאָפסקאָ", פירט בלויז אַ בעקעריי. זיין פאָרזיצער איז יוזעף מי־כאַלסקי. ס׳א־ז טעטיק אויך אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וועמענס פאָרזיצער איז לודוויק גאָדזשימירסקי.

קעגן דער שריפה־געפאָר היט אָפּ די שטאָט אַ פרייוויליקע לעשער־קאָמאַנדע, וואָס ציילט 60 מיטגלי־דער. זי פאַרמאָגט 2 מאָטאָפּאָמפּעס און אַ לאַסט-אויטאָ. דער שטאָטישער הערב פון מאַגעלניצע באַשטייט פון 2 אָפּולאַרטיקע באַשטעס נעבן אַ פאַרמאַכטן טויער.

די עלעקטראָוויניע תחנת החשמל

מנשה אונגער ז״ל

דער מאגעלניצער רבי ר׳ חיים מאיר יחיאל דער „שרף"

דער מאַגעלניצער רבי ר׳ חיים מאיר יחיאל, באַ־קאַנט אויך מיטן נאָמען „דער שרף", האָט געהאָט פינף קינדער. דער בכור איז געווען דער רבי יעקב יצחק פון בלענדאָוו. דער צווייטער זין, דער רבי ר׳ אלימלך פון גראָדזשיסק, און דער דריטער זון ר׳ אבי עזרא זעליק איז געווען אַן איידעם פון סאַדיגורער רבין ר׳ אברהם יעקב. דער פערטער זון — ר׳ משה יוסף פון גריצע. דער פינפטער זון — ר׳ אברהם יהושע העשל פון מאַגעלניצע. צוויי טעכטער, שנורן פון גרויסע גאַליציאַ־נער רביים.

חסידים דערציילן, אַז איידער מען האָט געפירט חתן־כלה צו דער חופה, זענען ביים טיש געזעסן די מחותנים, דער זיידע פון דער כלה, דער ריזשינער רבי ר׳ ישראל און דער פאָטער פון חתן, דער „שרף". האָט דער ריזשינער רבי געזאָגט: מיר האָבן אַ מנהג, אַז איידער מיר גייען צו דער חופה רעכענען מיר אויס אונדזער יחוס. און דער ריזשינער האָט אָנגעהויבן אויס־רעכענען דעם יחוס זיינעם, ביז ער איז געקומען צום גרויסן מגיד פון מעזריטש. דערנאָך האָט דער „שרף" אָנגעהויבן אויסרעכענען זיין יחוס, און ער האָט געזאָגט: „איך האָב געקענט דעם מעזריטשער מגיד". האָט זיך דער ריזשינער רבי פאַרוווּנדערט און האָט געזאָגט: ווי

אַזוי איז דאָס מעגלעך? אונדזער זיידע, דער מעזריטשער, איז דאָך נסתלק געווארן אין יאָר תקל"ב, וועלכער איז זענט נאָך דעמאָלט נישט געהאַט געבוירן געווארן?" האָט דער „שרף" דערציילט אזא מעשה: „איין מאָל בין איך געזעסן ביים סדר פון מיין זיידן דעם קאָזשעניצער מגיד. אין מיטן סדר האָב איך געזען ווי עס איז פלוצלינג אַריינגעקומען אַ ייִד, ער איז צוגעגאַנגען צום זיידן און ביידע האָבן געשמועסט אַ לאַנגע צייט. איך האָב מורא געהאַט צו רעדן צו אים, ווייל זיין אויסזען איז געווען ווי דער אויסזען פון אַן איש אלוקים. אָבער וועלכער איז ער איז אַרויסגעגאַנגען האָב איך זיך איינגעבויגן און געזאָגט צום זיידן: „דאָס איז אַוודאי געווען אליהו הנביא" — האָט דער זיידע מיר געענטפערט: „ניין, דאָס איז נישט געווען אליהו הנביא — דאָס איז געווען מיין רבי, דער מעזריטשער מגיד". „נו, — האָט דער „שרף" אויסגעלאָזט — זעט אירע, אַז איך האָב געקענט דעם מעזריטשער מגיד!..." נאָך דעם ווי דער „שרף" איז געווארן אַ מחותן פון ריזשינער רבין, פלעגט ער פון צייט צו צייט פאָרן צום ריזשינער רבין. ער האָט אים אויך געבראַכט אַלע „קוויטלעך" און „פדיונות", וואָס ער האָט צונויפגענומען פון די חסידים.

דער „שרף" האָט אויך געהאַט צווויי טעכטער און ער האָט זיי חתונה געמאַכט פון גאַליציע.

אַ יאָר פאָרן „שרפ׳ס" פטירה איז געשטאָרבן זיין ווייב. די רביצין. זי איז געשטאָרבן פרייטיק־צו־נאַכט, אַחרון של פסח. נאָך איר פטירה האָט מען נישט דערקענט קיין שינוי אויפן „שרפ׳ס" פנים. ער האָט גלייך צונויפגערופן אַלע קינדער און האָט זיי געזאָגט, אַז זיי זאָלן נישט טרויערן, ווייל עס איז שבת. אָבער די קינדער האָבן זיך נישט געקענט איינהאַלטן, און זיי האָבן שטאַרק געווויינט. ביי דער קבודה איז דער „שרף" געשטאַנען ביים אָפענעם קבר און האָט אַריינגעזעריגן: „איך זאָג דיך אָפּ פון דער חברותא, אָבער בלויז מיט די גופים, ווייל די נשמות וועלן ווייטער זיין צוזאַמען". אין די שלושים פון דער פטירה איז געשטאָרבן דעם „שרפס" אייניקל, בערעלע, אַ יינגל פון פיר יאָר, דער זון פון דעם „שרפס" זון, ר׳ יעקב יצחק פון בלענדאָיו. וועלכער „שרף" איז געגאַנגען צו דער לויה, האָט ער שטאַרק געווויינט און האָט געזאָגט צו זיין זין ר׳ יעקב יצחק: „מיין זיידע, דער קאָזשעניצער מגיד, האָט געהאַט אַ קינד, וואָס זיין שורש נשמה איז געווען פון דער נשמה פון רבין ר׳ בער פון מעזריטש, און ער איז נפטר געווארן. האָט מיין זיידע געזאָגט, אַז דאָס איז געווען, ווייל דער דור איז נישט ראוי, אַז ער זאָל זיין צווישן זיי, האָב איך געמיינט, אַז ביי מיר וועט זיך דאָס קינד דערהאַלטן, אָבער אויך אונדזער דור, וויזט אויס, איז נאָך נישט ראוי דערצו". נאָך דער פטירה פון זיין רביצין און אייניקל, האָט מען דערקענט אַ גרויסע ענדערונג אין אויסזען פון „שרף". ער איז קראַנק געווארן „והזקנה קפצה עליו".

סוכות פון דעם לעצטן יאָר פון זיין לעבן, אין יאָר תר"ט. האָט דער „שרף" איבערדערציילט אין דער סוכה דעם מדרש מיט דער מעשה פון אַ פוקס, וואָס האָט אָמאָל גענאָגט צו די חיות אין וואַלד, אַז ער קען דערציילן פאָרן קעניג פון די חיות, פאָרן לייב, דריי הונדערט משלים.

וועלכן דער פוקס איז אָפּגעגאַנגען אַ דריטל וועג האָט ער פאָרגעסן הונדערט משלים... האָט ער געזאָגט: איך וועל דערציילן צוויי הונדערט משלים.

וועלכן ער איז אָפּגעגאַנגען נאָך אַ דריטל וועג האָט ער פאָרגעסן נאָך הונדערט משלים. האָט ער געזאָגט: „איך וועל דערציילן דעם לייב הונדערט משלים". און וועלכן ער איז געקומען נאָענט צום לייב, האָט ער אַלע משלים פאָרגעסן. „דאָס זעלבע איז אויך מיט מיר — האָט דער „שרף" געזאָגט צו די חסידים. מהיום והלאה זאָלט איר זיך מער נישט סומך זיין אויף מיר, יעדער איינער זאָל זיך אַליין העלפן מיט וואָס ער קען".

הושענא רבה האָט דער „שרף" געזאָגט צו איינעם פון זיינע חשובסטע חסידים: „איך בין מער נישט דיין רבי". דעם נאָנצן ווינטער האָט דער „שרף" ביי שלוש סעודות געזאָגט תורה און מוסר און דערביי שטאַרק געווויינט, וואָס ער פלעגט דאָס קיין מאָל נישט טאָן. דער „שרף" איז אַ גאַנצן ווינטער קראַנק געווען. ער איז שטאַרק אָפּגעצערט געווארן, און דאָך האָט ער נישט אויפגעהערט גיין אין מקוה אַריין. וועלכן ער איז גאָר שוואַך געווארן און אויף גיין אין מקוה נישט געוואָלט מוותר זיין, האָבן אים די חסידים געטראָגן אין מקוה, מיטגענומען אַ ביסל ווייַן — ער זאָל דערכאַפּן דאָס האַרץ, ער זאָל נישט חלשן אין מקוה.

איין מאָל, פרייטיק־צו־נאַכט, האָבן חסידים געווארט ביז גאָר שפּעט. דער „שרף" זאָל אַריינקומען מאָכן קידוש, אָבער דער רבי איז נישט אַריינגעקומען. יענעם שבת איז דאָרט געווען זיין ברודערס זון, דער רבי ר׳ אלעזר פון קאָזשעניץ. וועלכן עס איז געווארן נאָך חצות און דער רבי איז נישט אַריינגעקומען, איז ר׳ אלעזר צוגעגאַנגען צו דער טיר און איז אַריין אין רבינס חדר צוזאַמען מיט נאָך חסידים. מען האָט אָנגעהויבן מינטערן דעם רבין, אָבער מען האָט אים נישט

געקענט דערמינטערן פון חלשות. האָבן די חסידים געבראַכט אויף אַ שטיל מיט רעדלעך דעם „שרפס" מוטער, פערעלע, וואָס האָט געווויינט אין „שרפס" הויז נאָך דער פטירה פון איר מאַן. פּערעלע די רביצין איז שוין געווען אַלט און שוואַך. זי האָט אויף אַ הויך קול אַ געשריי געגעבן: חיים מאיר יחיאל בן לאה פערל, כאַפּ זיך אויף!... און באַלד האָט דער „שרף" זיך אויפגעכאַפּט פון זיין חלשות. אַ קורצע צייט נאָך דעם איז דער „שרף" נסתלק געווארן. דאָס איז געווען ט"ו אייר תר"ט (1849). חסידים דערציילן, אַז ווען דער „שרף" איז נאָך געווען יונג האָט אים אין מאָל אַרײַנגעפון זיין זיידע, דער קאָזשעניצער מגיד, און האָט אים געזאָגט, אַז ער זאָל יעדן טאָג מעיין זיין אין ספר „בעל המאור" פון רבנו זרחיהו הלוי, וויל זיין נשמה איז דער שורש נשמה פון דעם גאון. פון דעמאָלט אָן האָט דער „שרף" יעדן טאָג געלערנט אין דאָזיקן ספר, און ער האָט איבערגעזאָגט פאַר זיינע חסידים די חידושים, וואָס ער האָט מחדש געווען אויף דעם ספר.

די תלמידים האָט די חידושי תורה פאַרשריבן. אָבער אַ טאָג פאַר זיין פטירה האָט דער „שרף" געהייסן אַלע כתבים פאַרברענען און ער האָט געזאָגט: „עס איז ידוע, אַז אין תלמוד האָט מען אַרײַנגענומען נאָר דאָס, וואָס איז לכל הדורות, אָבער דאָס, וואָס איז געזאָגט געווארן בלויז פאַר זיין אייגענעם דור, האָט מען נישט אַרײַנגענומען. אין מיינע חידושים זענען געזאָגט געווארן נאָר „בשעתם", וויל איך נישט, אַז מען זאָל זיי דרוקן, און איך זאָג אייך, אַז איר זאָלט זיי פאַרברענען...

די תלמידים האָבן מקיים דעם רבינס צוואה, און האָבן אַלע זיינע כתבים פאַרברענט...

איבערגעשריבן פאַרן יזכור־בוך דורך **בן־יחיאל**

הרב א. י. ברומברג

ה„שרף" ממוגלניצה

(תקמ"ט—תר"ט)

מתוך ספר בית קוז'ניץ
דפים פ"ז (— 87 —) קכ"ו — 126

פרק א

ר' חיים מאיר יחיאל נולד בערך בשנת תקמ"ט לאביו הרב ר' אביעזרא שפירא אב"ד גרעניץ ולאמו הרבנית הצדקת מרת פערעלע בתו של המגיד מקוזניץ. הוא היה הבן היחיד שהאריך ימים לאחר שכל הנולדים לצדקת הזאת נפטרו בילדותם.

וכך מסופר על לידתו של „השרף": המגיד מקוזניץ היה מחזר על צדיקי הדור עם בתו מרת פערעלע אשר היתה משכלת את ולדותיה, למען יתפללו עליה ויברכוה בזרע של קימא. פעם נזדמן הצדיק ר' לוי יצחק מברדיטשוב לקוזניץ ובקש מהמגיד שיתן לו במתנה את מנורת החנוכה שלו ותוך כדי כך הוסיף ואמר: „יאמין לי כבודו שאין אני עובר על לא תחמוד". מיד קם המגיד ונתן לו. נטל הצדיק מברדיטשוב את המנורה לידו ואמר: „הריני נותן מנורה זו „דורון־דרשה" (דרשה־

מילדותו גדל והתחנך אצל סבו וספג לתוכו את האויר של בית המגיד מקוזניץ. מסופר: בהיותו כבן חמש אמר פעם לסבו בבכי: מדוע לך יש „רבי" ולאבי יש „רבי", גם אני רוצה „רבי". מנין לך שיש לי „רבי"? שאלו סבו. — הנני רואה אצלך בכל לילה זקן אחד ואתה יושב לפניו כתלמיד לפני רבו. מכאן אני מבין שהוא „רבי" שלך — השיב הילד.

— בני אמר לו הסב — הזקן הזה הוא הבעש"ט זצ"ל. כשתגדל גם אתה תלמד אצלו.

— איני רוצה ב„רבי" שנפטר כבר מן העולם — היתה תשובת הילד ובזה נסתימה השיחה.

כבר בילדותו הכירו בו כי לגדולות נוצר. גם „החוזה" מלובלין נבא לו גדולות. בהיותו עוד קטן חלה במחלה אנושה והוריו חרדו מאד לחייו. המגיד שלח שליח מיוחד ללובלין אל „החוזה" שיתפלל על נכדו החולה. כשקרא ה„חוזה" בפתקא שהביא השליח את שמו של הילד אמר:

„אני רואה שהוא ימלא מקומו של זקנו המגיד מקוזניץ".

ולאחר שהחלים הילד וזקנו לקחו עמו ללובלין, הראה עליו „החוזה" באצבע ואמר: „בימיו תושע יהודה וירושלים".

בעודנו ילד היתה תפלתו בהתלהבות ובכונה גדולה, כשל אדם זקן ורגיל. ופעם בעמדו בתפלה ליד הקיר בהתלהבות ובדביקות, פגע מסמר שבקיר במצחו ודם ניגר על פניו, אולם מרוב דביקותו בתפלתו לא הרגיש כלל וכלל בדבר, והוא אז רק בן שבע. זאת היה מספר עליו סבו המגיד.

אולם הוא ראה והרגיש דברים שאחרים לא ראו. פעם בהסבו ל„סדר" ליל פסח ליד סבו — והיה אז נער כבן שמונה — השמיע סבו תוך קריאת ההגדה דברי תורה בשם רבו המגיד ממזריטש. „והנה ראיתי בשעת דיבורו של הסבא — מספר הוא בעצמו — בא אל הסבא זקן אחד. חשבתי שזהו אליהו הנביא וצעקתי אל הסבא: הנה אליהו הנביא בא! אבל הסבא אמר לי אז: לא אליהו הנביא הוא זה, כי אם מורי ורבי ממזריטש. והסביר לי שגילוי צדיקים גדול יותר מגילוי אליהו".

סבו אהבו מאד והתמסר לחינוכו והדרכתו ועל כך מעיד „השרף" בעצמו בהסכמתו לספר „עבודת ישראל" שבה הוא כותב: „...כי חיבה יתירה נודעת לי מכבוד אא"ז נ"ע זצלה"ה ונטה עלי עוז ידידות אהבתו, כאומן את היונק נשאני באברתו, גדלני על ברכיו והייתי יום יום שעשועיו והשקה אותי מים חיים, היה ברוחו אלי פי שנים, ינקתי דבש חכמתו וגילה עיני במאור תורתו בנגלה ונסתר האציל עלי רוח מבינתו".

ואף על פי שהיה קשור אל סבו מילדותו ומפיו למד ראשית תורתו וחסידותו, בקש לו כבר בגיל צעיר להיות עצמאי בלימודו. הוא הצטיין בהתמדה גדולה, אהב לרדת לעומקו של כל ענין וענין, מבלי שזולתו יסייע בידו וכבר בגיל צעיר הגיע לבקיאות ולהבנה עמוקה בש"ס ומפרשיו. אז בקש סבו המגיד להכניסו לפני ולפנים של תורת הסוד.

בהיותו בן אחת עשרה קראו סבו אליו ואמר לו שישכים קום קודם אור היום ויבא אליו ללמוד שעור בקבלה. למחרת הבקר הנער אמנם השכים קום הלך לו לבית־המדרש וישב שם ולמד ביחידות. ואל סבו לא בא. וכך עשה יום אחר יום, הסב חכה לו והוא לא בא. כעבור ימים אחדים קראו שוב סבו ושאלו: מפני מה לא באת אלי? סבור הייתי שקשה עליך הקימה בהשכמת הבקר, אבל עתה שמעתי שהנך משכים לקום, ולמה אינך בא ללמוד אצלי?"

„רוצה אני ללמוד בעצמי ולקנות לי תורה ביגיעת עצמי" היתה תשובת הנער. „על כל פנים — בקש ממנו הסב — השתדל להיות אצלי בשעת תפלתי ואאציל עליך מוחין קדישין". אבל גם לזאת לא נענה הנער העילוי שלא רצה לזכות בדבר בלא יגיעת עצמו. הוא הסכים להיות נוכח רק בהתחלה ובסיום התפלה של סבו.

בבית סבו מצא לו חבר נעורים, הריהו ר' יצחק מאיר אלתר („חידושי הרי"ם) שגדל ונתחנך בביתו של המגיד מקוזניץ. שני הנערים העילויים נתידדו מקטנותם, ושניהם הצטיינו בהתמדתם הגדולה ובחריפות מוחם. ומעשה שהיה: פעם בחן המגיד את הנער יצחק מאיר ושאל מה יכול הוא לחדש בדף מסוים בש"ס. יצחק מאיר השיב מיד שאין לו מה לחדש. אחרי זה קרא המגיד את נכדו „השרף" הראה לו את הגמרא ושאל אם יש לו מה לחדש. מיד עמד הנער ואמר חידוש נפלא. המגיד הביע את תמהונו ואמר:

„ראו — נכדי הוא בן יחיד לאביו ואמו והם חרדים לו מאד ובכל זאת הוא עילוי גדול".

אבל הנכד העילוי כבר אז התנהג בחסידות. הוא התחיל לבכות ובקש מחברו העילוי ר' יצחק מאיר שימחל לו על העלבון שגרם לו.

כבר בילדותו יצא לו שם וכל צדיקי הדור השׂ־ תוקקו לראותו ולשהות במחיצתו, היהודי הקדוש מפשיסחא פנה אל המגיד מקוזניץ בבקשה שישלח אליו את נכדו, אבל המגיד השיב לו במכתב „דע לך שאיני יכול לעזוב אותו, כי נפשי קשורה בנפשו".

ומסופר: פעם בא היהודי הקדוש לקוזניץ אל המגיד. ישבו שני הגדולים האלה שעות אחדות סגורים בחדר ודברו ביניהם. כשיצא „היהודי" אמר לחסידים: אילו ידעתם מה שדבר אתי המגיד הייתם מתפעלים מדבריו מאד. הנכד העילוי שגם הוא ביניהם קפץ ואמר מה שדברו ביניהם. התפעל מאד „היהודי" שב ונכנס אל המגיד ואמר: נכד יקר כזה יש לכבודו אינו חסר מאומה אלא שטריימיל לראשו, השיב לעומתו המגיד: אני יודע זאת מכבר.

פרק ב

נשואיו ורבנותו

כשהגיע לפרקו השיאוהו לאשה את בתו של ר' אלעזר בנו של ר' אלימלך מליזנסק. אחרי נשואיו ישב ועסק בתורה וחסידות והיה סמוך על שלחן חותנו. ה„עילוי" הצעיר נעשה גדול בתורה וכעבור מספר שנים נתקבל לרב בגריצה ואח"כ במוגילניצא, הוא נמנה על גדולי הדור ופנו אליו בשאלות ותשובות. „גם לי תהלה לאל יש יד ושם בין הגדולים" — כותב הוא באחת התשובות. והגאון בעל חידושי הרי"ם, חברו מנוער, בתשובתו לאחד הדיינים בענין נשתטית להתיר לתת לה גט עפ"י „היתר מאה רבנים", כותב בשנת תר"ט (סמוך לפטירתו של ה„שרף") ומדגיש „לבקשת הרב הצדיק אב"ד מאגילניצא וכו' ובאופן שיסכים לזה כבוד הרב דק' מאגילניצא".

שמו של „השרף" נעשה מפורסם ולקולו הקשיבו כל יהודי פולין. על כרוז ההתעוררות לרגל המגפה בשנת תקצ"ח הוא חתם יחד עם עוד שנים מחשובי הרבנים בפולין: ה„חמדת שלמה מורשה והצדיק ר' יצחק מוורקי.

ספרים רבים מאותה התקופה נושאים את הסכמתו של ה„שרף" ממוגילניצא. אחד הספרים הללו הוא ספר „עבודת ישראל" של זקנו המגיד מקוזניץ, שנדפס בש־נת תר"ב ביוזפוף.

שלש תקופות אפשר להבחין בחייו של „השרף". תקופת חייו הראשונה — היא ימי ילדותו ונעוריו עד נשואיו. זוהי תקופת גידולו וצמיחתו תחת חסות זקנו המגיד מקוזניץ.

תקופה שניה היא מנשואיו עד שנת תקפ"ח. בתקופה זו כשהיה כבר רב עוד בחיי סבו היה נוסע אל צדיקים שונים, ביחוד אל ה„חוזה" מלובלין. על נסיעו־תיו ללובלין אנו שומעים ממנו הרבה. „בכל פעם שאני חוזר מלובלין — רגיל היה לומר — נדמה שקבלתי הפעם כל כך הרבה חסידות שתספיק לי לעשר שנים. אבל משבא אני הביתה ורק מציג את כף רגלי על סף הבית, מתעורר בי החשק לשוב מיד ללובלין".

בקשרי אהבה אמיצים היה „השרף" קשור אל היהודי, ורק מאימת ה„חוזה" עליו לא הרהיב עוז בנפשו ללכת אחריו. כידוע סכסכו חסידים בין „היהודי" ובין „החוזה" עד כי גרמו לפירוד גמור ביניהם. בחול המועד סוכות, י"ט תשרי תקע"ד נסתלק „היהודי הקדוש".

עברה שנה מפטירתו של „היהודי הקדוש" ושוב התחולל אסון: נסתלק המגיד מקוזניץ בערב סוכות תקע"ה. ה„שרף" הרגיש לא רק שסבו הלך לעולמו, אלא בעיקר רבו שחנכו והדריכו מילדותו. האדם שהיה קשור אליו בכל נימי נשמתו ניתק ממנו. הוא היה נוסע אל קבר סבו מדי שנה בשנה ביום הזכרון. פעם בהיותו על קבר סבו בקוזניץ אמר לחסידיו: אני מרגיש עתה ריח טוב מאד. ועל שאלתו של אחד החסידים: מה נשתנה היום מכל השנים הקודמות: השיב השרף: „בשנה שעברה כשהייתי כאן, היה סבי המגיד בעולם גבוה מאד, כמעט שלא הרגיש בי שבאתי על קברו. השנה קודם יום הזכרון התפללתי ובקשתי מאת השי"ת להוריד את סבי מעט לעולמות הקרובים לנו, ותהלה לאל שנעניתי בתפלתי ולכן הרגשתי היום ריח טוב יותר מאשר בשנים הקודמות".

כשחזר לביתו מנסיעה זו, חלה „השרף" במחלה קשה מאד. ואז שלח שנים מחסידיו, את הרב ר' יעקב יצחק אבד"ק סאבין ואת ר' יצחק מקוזניץ, להשתטח על אהל סבו ולבקש מחילה ממנו על שהטריח אותו לרדת לעולמות התחתונים. שני החסידים נסעו אל אהל המגיד ומלאו את שליחותם. כשחזרו שאל אותם השרף: מה אמרתם על אהלו של המגיד? „אמרנו — השיבו לו —אנו מבקשים מחילה מאת המגיד עבור רבנו על שהטריח אותו. אמר להם השרף: שוטים, בלשון זו אמרתם לו? כסבורים אתם שאני ירא ממנו, והלא הוא סבי. לא למחילה הייתי צריך ממנו, אלא רק להצטדק לפניו".

כחצי שנה לאחר מכן נסתלק גם ה„חוזה" מלובלין, בתשעה באב תקע"ה, וכך נתיתם גם מרבו זה. אז התחיל נוסע אל זקן צדיקי הדור ה„אוהב ישראל" מאפטא.

ה„שרף" העריך מאד את רבו זה ודבק בו בכל נפשו. כל בקור אצלו נחשב בעיניו כמוצא שלל רב. רגיל היה לומר בכל פעם בלכתו אל הצדיק מאפטא:

אילו היה מזדמן לפני איזה ענין להרויח בו אלפי דינרי זהב לא היה עולה על לבי לבטל הליכתי אליו.

גם הצדיק מאפטא העריך את ה„שרף". מעשה ונזדמן פעם ה„שרף" ליד שלחנו של הרבי מאפטא וישב בין חסידים שהם מנכדי הבעש"ט. הם הקניטוהו בדבר מה. כששמע זאת הרבי עמד ואמר בקול: „אין אני מסתכל ביחוס נכדי הבעש"ט ואפילו נכדי משה רבינו. אני איני מסתכל אלא במי שעושה קישוטין נאים לבורא העולם. מאיר יחיאל הוא לפני ולפנים!" ובדברו כך הוציא את ה„שרף" מביניהם והושיבו על ידו.

הצדיק ר' שמעון דייטש בהיותו פעם אצל ה„אוהב ישראל" מאפטא, כתב אחרי זה אל הרב מגרעניץ, אבי ה„שרף", שהרבי מאפטא מעריך מאד את בנו ורוצה לרומם ולגדל ולנשא אותו על כל העולם.

פעם בבוא ה„שרף" אל ה„אוהב ישראל" פגש בדודו ר' משה אליקים שיצא מאת הרבי. אמר לו דודו: „מאיר'ל, דע לך כי הרבי יש לו הקפדה עליך". מיד נכנס אל הרבי לדעת את סבת הקפדתו עליו. אמר לו הרבי: „בודאי יש לי הקפדה עליך, על שהנך מצניע את עצמך. מוטל עליך להיות מנהיג ורבן של ישראל. התחיל ה„שרף" לבכות ואמר: „שקר כמוני יהיה מנהיג ישראל?" אמר לו הרבי: אף אני כך, ובכל זאת הנני מנהיג ורבי.

נסה ה„שרף" להתחמק מלקבל עליו מנהיגות. למרות כל ההערכה של רבו מאפטא הרגיש את עצמו כאדם פשוט בלתי ראוי לאיצטלא. פעם בהיותו באפטא הלך לטבול במקוה קדם התפלה. נגש שם אליו חסיד אחד ושאלו מנין הוא .השיב: מפולין. חזר ושאל אותו אם הוא מכיר את האברך מאיר יחיאל נכדו של המגיד מקוזניץ. „זה עתה הייתי אצל הרבי מאפטא — הוסיף החסיד — והרבי שבח אותו לפני. הייתי רוצה לדעת כיצד מעריכים אותו בפולין"? השיב לו ה„שרף": „הנני מכירו היטב ובאמת אינו כמו שהעריכו הרבי ואולי מתכוין הרבי לעשות לו טובה על כן משבחו כל כך". — תוך כדי דיבור מהר השרף להתלבש והסתלק מן המקום, כי ירא פן יבא בינתים איש שמכירו, ויגלה כי הוא הנהו הנכד של המגיד מקוזניץ.

ופעם בקר באפטא ר' משה אליקים בריעה יחד עם חתנו הצדיק ר' יוסף מדומברובה. בצאתם את העיר יצא גם הצדיק מאפטא לנסוע לאיזה מקום ונזדמנו לנסע יחד כברת ארץ. בדרך שאל הרבי מאפטא את ר' משה אליקים אם הוא מכיר את בן אחותו, את ה„שרף". „ודאי שאני מכירו — השיב ר' משה — ושבחו לפני הצדיק מאפטא. שתק הצדיק מאפטא ור' משה הוסיף לספר בשבחו של בן אחותו. אולם הצדיק מאפטא הוסיף לשתוק כשעמדו להפרד אמר הצדיק מאפטא לר' משה: דע לך, שלאחר כל השבחים שלך עדיין אינך מכיר אותו כלל וכלל.

על מדת ענוותו של ה„שרף" מעיד גם בנו ר' אלימלך וכך הוא כותב: „עפ"י ששמעתי מאדמו"ר זצ"ל שאמר ברוב ענותנותו „כאשר אני מסתכל בהתורה מוצא אנכי את עצמי קצת, אבל כאשר אני מסתכל בהצדיקים הקדושים אשר בארץ המה, אני מוצא את עצמי חסר כל ערך לנגדם. וזה שאמר נעים זמירות ישראל „אשא עיני אל ההרים" אל הצדיקים הגדולים, תמה אני „מאין יבא עזרי", כי מה אני ומי אני לעומתם, אבל „עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ", כלומר, בשעת בריאת עולמו עלה ברצונו של הבורא שיהיו שני מיני צדיקים: צדיקים גדולים אשר ראשם מגיע השמימה וצדיקים אשר בארץ, בעלי־מדרגות נמוכות. ומכולם יקבל השי"ת תענוג ונחת רוח. ואני מקומי בין הקטנים, אם כן גם אנכי איני נופל מהם".

פרק ג

ה„שרף" נעשה אדמו"ר

התקופה השלישית והאחרונה בחייו של ה„שרף" היא מהיותו לאדמו"ר בשנת תקפ"ח ועד פטירתו בשנת תר"ט.

בי"ב אלול תקפ"ח נסתלק האדמו"ר השני מקוזניץ ר' משה אליקים בריעה. כסא המגידות בקוזניץ עבר עתה לה„שרף" בן בתו של המגיד. אמנם הוא נשאר לשבת במקומו במוגילניצא, אולם מעתה מצודתו פרושה על שני המקומות והוא חותם „אבד"ק קאזניץ ומוגיל־ניצה". עתה התחילו לבא אליו חסידי קוזניץ ובעל כרחו נעשה לרבם ומנהיגם. אבל גם בתקופה זו היה נוסע לצדיקי הדור. את מנהיגותו ראה כנטל שהוטל עליו נגד רצונו, כגזרה, והוא מתנצל לפני חסידיו על אשר קבל עליו את המנהיגות. „מה אעשה — אומר הוא — כי אדוני אבי זקני המגיד זצ"ל גזר עלי להיות מנהיג ורבי". וגם שאר צדיקי הדור גזרו עליו וציוהו להיות מנהיג ורבי. ואחרון שבהם היה הגאון הצדיק ר' ישעיהו מפשדבורז שהמריץ אותו ואמר לו: על הפסוק „היניקה בנים שרה" דורש המדרש שאמר אברהם לשרה גלי דדיך לא עת צניעות היא, וכן אני אומר על כבודו וגלי דדיך לא עת צניעות היא.

אמנם כבר בנעוריו היה „בעל מדרגות", והיה נוסע אל צדיקי הדור כדי שיבטלו ממנו את „מדרגו־

תיו". וספר שפעם אחת ראה יהודי חיט והכיר בו שלא יחיה, ובאמת תוך חדש ימים מת האיש. הצטער ה"שרף" צער רב ובכה: למה הראו לי שאדם זה ימות, אם לא כדי שאתפלל עליו ואבטל הגזרה ממנו? ומאחר שלא ניתן לו לבטל את הגזרה למה לו ה"מדרגות"? הלא מוטב להיות בלי מדרגות ולעבוד את ה' בתמימות.

עם כל רצונו לא יכול היה להשתחרר מ"מדרגותיו". היה לו חוש ראיה נפלא שבו היה חודר לתוך נפשו של כל אחד ואחד. הוא היה צופה גם למרחוק והיה יודע את הנעשה עם חסידיו בכל מקום. חסידים ראו בזה מופתים. הוא עצמו הסביר את כשרונו זה כך: „דע לך כמו שאתה מיטיב לראות דרך חלון זך וצלול כן אני מביט ורואה בתוך נשמות ישראל".

מסופר: בשנת המרד הפולני (תקצ"א) יצא הגאון ר' זאב מיוזעפוב מורשא, מקום מגוריו אז, לנסוע אל רבו ה"שרף". הדרכים היו בחזקת סכנה מפני הגיסות והגאון שהה בדרך שני מעת־לעת עד שהגיע למוגילניצא. אמר לו ה"שרף": „ידעתי שהנך נוסע אלי, וכן כל אחד ואחד מחסידי משיוצא לדרך לנסוע אלי, יודע אני, ואני שומרו ומצילו מפגעי הדרך".

הוא הכיר את מהותו הפנימית של כל אחד ואחד מחסידיו, והגיב על כל מעשיהם. פעם בשבת קודם ראש השנה כשישב ב„שלש סעודות" עם חסידיו וראה כי אחד מהם מנמנם. למחרת כשבא החסיד הזה להפרד אמר לו ה"שרף": למה הנך יושב ומנמנם בשעת „שלש סעודות"? הרהיב החסיד עוז בנפשו ושאל: מנין לו לרבי שנמנמתי? אמר לו ה"שרף": אלמלא הייתי יודע זאת, עבירה גדולה היתה בידך לנסוע אלי".

פעם בא אליו חסיד עשיר בעל אחוזה. כעבור כמה ימים בא אחד מבניו מן האחוזה להודיע לאביו כי פרצה מגפה בין הבהמות, כי מתו שתים מהפרות. האב הסיח את דעתו מהבשורה שהביא לו הבן ולא רצה לדבר על כך, כי חשב שהענין הוא פחות ערך מכדי להשיח בו בביתו של הרבי. אולם ה"שרף" הטה אזנו לדברים ואמר אל האב: „דע לך כי זהו רמז מן השמים ואם אתה אוטם את אזנך ואינך רוצה לשמע יביאו עליך ענשים גדולים יותר כדי שתרגיש. אבל מי שהוא בר דעת וצועק על העונש הקל, מסתפקים בשמים בכך ואין מוסיפים לו עוד".

אחד מרעיונותיו העקריים שהשתדל להכניס בלבות חסידיו הוא, שכל מה שאדם עושה, לא מעצמו עושה, אלא מכח השי"ת. ולכן אוילות היא כשהבריות אומרים „הקב"ה יעזור לי" זאת אומרת כאילו האדם הוא העיקר והקב"ה רק עוזר לו. לא ולא. כי אין הדבר כן — אומר ה"שרף", כי גם המחשבות שיש לו לאדם בעניני מסחר ופרנסה מהשי"ת הן. וזהו שהנביא הושע צועק „ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו", כלומר בל נאמר אלהינו הוא „עוד", כעין תוספת למעשה ידינו, אלא הוא העיקר.

כשפרצה מגפת החלי־רע באו אליו לראש השנה הרבה חסידים. חלק מהם נסעו אליו בספינה על פני הויסלה. הספינה היתה עמוסה יתר על המדה וטבעה במעבר סמוך לסאבין. החסידים נצלו בנס והגיעו למוגילניצא כשבגדיהם רטובים עליהם. ובאמרו תורה בסעודת ליל שבת פרשת נצבים הדגיש „אתם נצבים כלכם היום" כלכם בלי שיעדר איש. לאחר ראש השנה ציוה להכריז בשמו שכולם ישובו לבתיהם מבלי פחד מפני החולי־רע והבטיח שלא יאונה להם כל רע בדרכם חזרה לבתיהם.

ומעשה בשנים מחסידיו, אחד עני ואחד עשיר, שנסתבכו ונתבע העשיר לדין תורה ויצא חייב, אבל לא רצה לציית פסק הדין. התאונן החסיד העני לפני השרף על יריבו שאינו מציית לדין. לימים בא העשיר אל השרף. קבלו השרף בסבר פנים שוחח עמו בחבה יתירה, ואחר כך שאלו מפני מה אינו מקבל עליו את הדין? העשיר שהיה גבר אלים ותקיף בדעתו התחיל להטיח דברים על הדיינים. השרף ניסה להשפיע עליו בדברים רכים, אולם הוא לא שמע לו. אז קם השרף ויצא מן החדר, מצא שם חבורת חסידים ושח לפניהם: „נאמר בגמרא (ברכות ז) שצדיק גמור מותר לו להתגרות ברשעים שהשעה משחקת להם, וצדיק שאינו גמור אסור לו להתגרות בהם, כי מי שהשעה משחקת לו והוא איש מצליח יש לחשוש ממנו שמא הצלחתו יכולה להזיק ולהרע למי שעומד נגדו. אמנם לכאורה מי יכול לחשוב את עצמו לצדיק גמור?, הלא אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. אלא הכונה היא למי שהוא צדיק גמור בענין הזה, כלומר שאין לו שום פניה ונגיעה בדבר לעצמו ורק לשם שמים בלבד כל כונתו, ואם כן, בענין הזה הנני צדיק גמור שאין לי שום נגיעה בו". ותוך כדי כך חזר לחדרו נזף בחסיד העשיר בקול ואמר לו: „רשע! אם לא תציית לדין אעקור אותך מן השרש ולא ישאר ממך שריד ופליט". הגביר לא ציית כפי הנראה, ולא הוציא את שנתו ומת.

פעם בא אליו חסיד אחד והתנצל לפניו כי מרגיש שיש בו מדת גאוה והתנשאות ובקש עצה כיצד לשבור מדה רעה זו. השיב לו ה"שרף": כרגיל שואלים עצה ממי שבקי בדבר ויש לו ידיעה בו או שיש לו שייכות לדבר. אבל אני אינני בקי בזה ואינני יודע מה היא

גאוה ואיך אפשר להתגאות ולהתנשא ולמה זה תשאל ממני עצה כיצד לשבר מדה זו?"

ומעשה בחסיד שבא לבקש על חולה אנוש שבביתו, ונוסף על כך התאונן על עניו ודחקו. אמר לו השרף: אתפלל בעדך שתושע בפרנסה וממילא תגיע רפואה לחולה, כי למי נותנים פרנסה אם לא לחי ובריא, הלא המתים אינם צריכים פרנסה. ותוך כך ספר מעשה שראה אצל סבו המגיד מקוזניץ. וזהו המעשה: פעם פרצה מגפה בעיר וגם רעב היה, באו החסידים אל המגיד שיתפלל עליהם. אמר להם המגיד: אתפלל על הרעב וממילא תעצר המגפה, כי למי נותנים לחם אם לא לחיים?" והוסיף השרף ואמר: לצדיק יש לו האות עי"ן כמו שכתוב "עין ה' אל יראיו" (תהלים לג, יח) ולמלה "מות" אם מכניסים בתוכה עי"ן תהפך מ"מות ל"מעות".

גישה מיוחדת היתה לו אל עוברי עבירות, בחינת ימין דוחה שמאל מקרבת.

פעם באו לשבות במחיצתו הרבה אברכים. בליל שבת קדש לאחר ה"שלחן" ספר להם מעשה: "היום נראה אלי סבי המגיד מקוזניץ זצ"ל ושאלני: מאיר'ל, מה עם האדמו"רות שלך? עניתיו: הן ידעת, סבי, שהנני קפדן ואינני סובל אנשים רעים וכל החסידים יראים מפני, ועל כן הם מוכרחים להיות טובים. ותוך כדי דבורי נתישבתי בדעתי — הוסיף השרף לספר — איך יכלתי לשקר? הלא את החסידים האברכים הנני סובל". התחיל לפרט את העבירות שהם עוברים ולמרות כל זאת הוא סובל אותם. תוך כך פתאום קם אחד האברכים מהנוכחים והתחיל בוכה. מכיון שעבר הרבה עבירות מאלו שפרט השרף, על כן בקש ממנו להטיל עליו "תשובה" למרוק עוונותיו. הרים השרף עיניו למעלה ואמר: ראה, בורא העולם, מאיר'ל חס ושלום לא בזה שום יהודי, איש לא הכריח את האברך הזה שיודה על חטאיו ולהתבזות, אלא הוא בעצמו הודה, לכן אתה, בורא העולם, מוכרח למחול לו". והוסיף עוד ואמר: מי שהוא "רבי" מקפח את זכותו לעולם הבא כי בכל פעם הוא מבייש יהודי אחר, וידוע מאמר חז"ל "המלבין את פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא" (ב"מ כ"ט). אבל השי"ת יודע שאני מפקיר את עצמי בשביל יהודי". וספר מעשה על ה"חוזה" מלובלין שפעם אחת הוכיח לאחד מחסידיו בפרהסיא על עבירה אחת. "הרבי מבייש ומלבין את פני ברבים" — צעק החסיד. "אם כן הדבר — ענה לו החוזה: לא השפעתי עליך מאומה, הלבנתי את פניך חנם, ואני מבקש מחילה ממך". ה"חוזה" שנה ושילש את בקשת המחילה מאת האיש עד שהאיש התחיל בוכה ולהתחנן שיטיל עליו "תשובה".

בענין "תשובה" נקט ה"שרף" בשיטת סבו המגיד מקוזניץ:

אדם הרוצה לשוב בתשובה שלימה, צריך קדם כל לקבל על עצמו לתקן מדותיו מכאן ולהבא. להסיח את דעתו מן הפגמים שפגם בעבר. רק כשיגיע למדרגה שכבר נתחזק בעבודת ה' והתרחק מן הרע, אז יתחיל לתקן מה שפגם מקודם. כמו במלחמה, חיל שנרדף על ידי האויב ונפצע, אסור לו לעמוד אפילו רגע אחד כדי לחבוש את פצעו, כי הרודף ישיגהו ויהרגהו... עליו לברוח עד מקום שיהא בטוח כי הרודף לא ישיגהו, ואז יחבש את מכתו".

ועוד היה אומר בשם סבו המגיד מקוזניץ: חז"ל אומרים "בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה" (אבות פ"ו, מ"ב). מה תועלת בבת קול שיוצאת, אם הבריות אינם שומעים אותה? — שואל המגיד מקוזניץ, ומשיב: אבל באמת על ידי הבת קול נמשכים לתוך לבו של כל אדם מישראל הרהורי תשובה, "ואע"ג דאיהו לא חזי, מזליה חזי", אעפ"י שהוא בעצמו אינו רואה, מזלו רואה".

פעם בא לפניו צעיר אחד וספר לו את העגמת נפש שלו והבזיון שנגרמו לו מבטול הארוסין עם בתו של אחד מחסידי מוגילניצה. נחמו השרף ואמר: חסד עשה עמך השי"ת שהשידוך נתבטל, שאלמלא נתבטל עתה, היית סובל בזיונות יותר גדולים וסופו היה להתבטל אחרי כן". ואמנם אותה בתולה שהיתה ארוסה לו ואביה בטל את האירוסין עמו, נתארסה עם בחור אחר והגבילו את זמן החתונה. והנה ביום החופה נעלמה הכלה ואחרי חיפושים נודע שהיא ברחה עם גוי והמירה דתה.

בשעת המרד הפולני הראשון בשנת תקצ"א (1831) היה ה"שרף" ממתנגדי המרד. הוא חזה מראש שהמרד לא יצליח, כי הבין שפולין אינה די חזקה שתוכל לעמוד לפני מעצמה אדירה כמו רוסיה. ועוד, חשש שלאחר כשלונם יכלו הפולנים את כל חמתם ביהודים. לכן הרבה בתפלה ובצום לשלום הארץ ושליהודים לא יאונה כל רע.

מסופר: אותה שנה של המרד בליל שני של ראש השנה תקצ"ב (1831) בא אליו בחלום הלילה אחד משרי פולין אשר נהלו את המרד, וכעס עליו מאד על אשר אינו מתפלל להצלחת המרד, ועל כך הוא תובע אותו לפני בית דין של מעלה. ושוב נפלה עליו תרדמה

ויישן. והנה נראה אליו בחלומו השני הרבי ר׳ מנדלי מרומנוב והרגיעו במלים אלה: „אל תירא ואל תחת מדברי השר הפולני, כי אני אעמד לימינך בעת המשפט לפני בית דין של מעלה״. וייקץ והנה חלום. נרגז ועצוב שלא כדרכו התהלך ה„שרף״ כל אותם הימים. החסידים שלא רגילים היו לראות אותו במצב של עצבות, נבהלו ונשתוממו מאד. הם בקשו ממנו לגלות להם את סבת עצבונו. ואז ספר להם את דבר החלום. והם פתרו לו את החלום לטובה והרגיעוהו על ידי „הטבת חלום״. ואז נרגע. ואותו השר הפולני לא נראה אליו עוד בחלומותיו ולא הטרידו עוד.

השרף עמד בקשרי ידידות עם רבים מגדולי הצדיקים שבדור: עם האדמו״ר מרוז׳ין, עם ר׳ צבי הירש מרומנוב, עם ר׳ יחזקאל מקוזמיר ועוד, והיה נוסע לבקר אותם. עם האדמו״ר מרוז׳ין בא בקשרי חתון: בנו השלישי אביעזרא זליג היה חתנו של הצדיק ר׳ אברהם יעקב מסדיגורה.

את האדמו״ר מרוז׳ין העריך במיוחד ובכל פעם שנסע אליו היה מביא עמו „פתקאות״ של חסידיו להזכירם לפניו.

באחת מנסיעותיו של ה„שרף״ אל הצדיק מרוז׳ין נעצר בעירה אחת בגליציה. כאשר נודע לאנשי העירה שהוא נכדו של „המגיד״ מקוזניץ ונוסע לסדיגורה אל הצדיק מרוז׳ין, השתדלו לעזור לו למצא עבורו מרכבה שתקחהו לשם. אותה שעה עבר דרך העירה יהודי עשיר במרכבתו שנסע בדרך לסדיגורה. הוא הסכים לקחת את ה„שרף״ עמו. בתחלה הושיב אותו על הדוכן ליד העגלון. היה חורף, ירד גשם והקור היה גדול, והשרף כמעט קפא מקור. רחם בעל המרכבה עליו והכניסו לשבת על ידו בתוך המרכבה. בקש האיש מהשרף לומר לו דבר משם זקנו המגיד. נענה לו השרף ואמר: „זקני המגיד היה אומר שלח לחמך על פני המים*, אפילו לנכרי״. כשהגיעו לסדיגורה הוריד האיש את השרף והמשיך לנסע לדרכו. כשעבר כברת דרך ראה האיש לפניו מרכבה שוקעת בבוץ ועל ידה עומד שר צבא במדים ומכה את הסוסים בשוט, אבל הסוסים אינם זזים מן המקום. נזכר היהודי מה ששמע מפי ה„שרף״ בשם סבו המגיד, ירד ממרכבתו, ציוה על הרכב שלו להתיר את סוסיו ולרתמם למרכבת השר, וכך הוציאו את המרכבה מן הבוץ. רצה השר להעניק ליהודי פרס על ההצלה, אבל היהודי אמר שאינו רוצה בשום דבר ואינו צריך לשום דבר. הוציא השר מכיסו כרטיס הנושא שמו ומקום מגוריו והושיט ליהודי באמרו: „אולי פעם תהא זקוק לדבר מה, תפנה אלי״. לקח היהודי את הכרטיס נפרד מן השר ונסע לדרכו.

לימים ירד היהודי הזה מנכסיו. נזכר בכרטיסו של השר. בא אליו והציג את עצמו לפיו עם הכרטיס בידו. מיד הכירו השר ושאל לשלומו ולמעשיו. ספר לו היהודי את מצוקתו. „אל תדאג — נחמו השר — למחר תבא אלי ותקבל עסק בקבלנות״. וכך היה. היהודי נעשה קבלן ממשלתי, הצליח ונתעשר שוב.

לאחר זמן נזדמן פעם היהודי הזה לורשה לרגל עסקיו. הסוחר שעמו בא במשא ומתן ספר לו שהוא נוסע לשבת אל הצדיק ממוגילניצא. „למוגילניצא? — קרא בהתפעלות — רוצה אני להלוות אליך״. כשבא וראה את ה„שרף״, מיד הכירו וגם ה„שרף״ הכיר אותו. אמר לו ה„שרף״: התזכור כאשר הושבת אותי ליד העגלון ברוח ובגשם ואני קפאתי מקור? אז נגזרה עליך גזרת עוני, אולם אחר כך כאשר הכנסתני לתוך המרכבה החמה בפנים, הומתק דינך שהעניות תהא אצלך באופן ארעי. לכן אמרתי לך אז את דברי המגיד, למען יועילו לך.

ביחסי ידידות הדוקים עמד עם הצדיק ר׳ יצחק מוורקי שעמו היה נפגש לעתים קרובות במסבות שונות. גם מקום מגוריהם וורקי ומוגילניצה סמוכות זו לזו. שניהם יחד היו עוסקים בעניני צבור בסביבתם ושניהם חתומים על כרוזים. כרוז אחד בקשר מגפת החולי־רע שפרצה בפולין בשנת תקצ״ח והם חתומים עליו יחד עם הגאון בעל „חמדת שלמה״ אב״ד ורשה. וכרוז אחד בקשר לא״י שהוציאו על פי בקשת האדמו״ר מרוז׳ין ועליו חתומים רק שניהם לבדם בשנת תר״ד.

הצדיק ר׳ יצחק מוורקי התיחס אליו ביראת כבוד ובהערצה. ה„שרף״ היה איש חלש ולעתים קרובות היה חולה. פעם כשחלה, בא ר׳ יצחק מוורקי לבקרו. כשיצא מחדר החולה אמר ר׳ יצחק לחסידים שעמדו שם: תמה אני שלא נמצא איש שהחולה ישמע לו ויטעם דבר מה להשיב נפשו. אמרו לו: אדרבה, יאמר נא כבודו אליו, שיקח דבר מה לפיו וכי יש עוד אחד שישמע אליו כמו למר!״. אמר הצדיק מוורקי: „וכי איך אוכל אנכי להעביר רצונו של קדוש וטהור כמוהו ושישמע לי?״

וכשחלה הצדיק מוורקי שלח אליו השרף שליח מיוחד לבקרו ולדרוש בשלומו, כי בעצמו לא יכול לבוא. וכאשר חזר השליח ספר, כי הצדיק מוורקי שמח מאד ואמר כי יש לו שמחה גדולה מזה ששלח את שליחו לבקרו וכאילו הוא בעצמו בא. ובמשך איזה שבועות שהשליח ישב ליד מטתו דבר הצדיק מוורקי

---

* קהלת יא, א.

בשבחו של ה„שרף" וכנהו בשם „רבי" ואמר שרק תפלתו מעמידה אותו.

ופעם היה ה„שרף" חולה מאד, חסידיו הרבו להתפלל עבורו וגם שלחו שליחים לצדיקי הדור שיבקשו רחמים עליו. אחד החסידים נסע לזעליחוב אל ר' משה סטעניצר, שהיה מתלמידיו המובהקים של ה„חוזה" מלובלין, והיה מקובל על ה„שרף" כצדיק גדול, למען יבקש רחמים עליו. העיר אחד הנוכחים מדוע אין מביאים את אחד הרופאים הגדולים של השרף כמו שעשו עם צדיק פלוני המפורסם בשעת חליו? השיב ר' משה סטעניצר: אתה מדמה צדיק פלוני להרבי ממוגילניצא? צדיק פלוני הוא בבחינת צדיק דלתתא אשר מחלתו היא על דרך הטבע וצריך לרפואות כפי הטבע ולכן נצרך לרופאים. אבל הרבי ממוגילניצא הוא בחינת צדיק דלעילא אשר מחלתו אינה על פי הטבע, וגם רפואתו אינה על פי הטבע, ואיזה שייכות יש לרופאים אליו?".

ומעשה באותו צדיק ר' משה סטעניצר שעל אף זקנתו המופלגת היה רגיל להתפלל לפני העמוד. פעם בראש השנה כשהתפלל תפלת מוסף לפני העמוד כדרכו, אפסו כוחותיו ולא היה בו כח הדיבור עוד. וגמר בדעתו לעזוב את העמוד ולהעמיד אחר במקומו. וברגע שרצה לזוז משם, פתאום עלתה לפניו תפלתו של הרבי ממוגילניצא כשהיה מתפלל לפני העמוד בהתלהבות גדולה, ומיד שבה רוחו אליו, נתחזק וגמר את התפלה עד סופה.

ומה גדולה היתה יראתו של ה„שרף" רואים מהספור הבא: פעם נסע עמו חתנו ר' אברהם אלחנן. בדרך ראה פתאום את חותנו בוכה. שאלו למה הוא בוכה. השיב לו: מתבונן אני וחושב, הלא אבי זקני המגיד זצ"ל עם כל גדלותו עלתה פעם מחשבה בלבו שמא אינו הולך בדרך הישר. קם ונסע אל מורו מליזנסק. וכאשר בא אליו, נתן לו הרבי מליזענסק שלום ואמר לו כי המלאך מיכאל היה אצלו ומסר שלום בשבילו. אז נתקררה דעתו של אבי זקני המגיד וידע שהולך בדרך הטוב. ועתה, אם אבי זקני שהיה אז סמוך לזקנה והיה באמת גדול מאד והמלאך מיכאל שואל בשלומו, ועם כל זה היה ירא וחשש, ואיך צריך אני לירא אולי איני הולך בדרך הטוב".

הוא היה אומר כי בשעה שמזמר זמירות בשבת בשלש סעודות פותחים לפניו היכלות עליונים, וירא להכנס בהם, כי אין מי שימשוך אותו משם. היה לו מנגן בשם ליבלי ואף על פי כן אהב לזמר לבדו את הזמירות של שבת. וביחוד היה מזמר „תכנת שבת" ו„ישמחו במלכותך". ורגיל היה לומר: כאשר ליבלי המנגן שלי אינו מבלבל אותי בשעה שאני מנגן „תכנת שבת", אזי ממש הלויים שבגן עדן מנגנים עמדי".

היו לו שעורים קבועים בש"ס ובש"ע בכל יום עם בניו וחתניו, הקפיד מאד שלא לבטל את השעור מחמת סבות שונות. הוא היה אומר: עיקר גדול בעבודת ה' היא הקביעות, יום־יום, מבלי להפסיק בגלל מניעות שונות. והיה מספר עובדות מצדיקים גדולים שהיו להם שיעורים קבועים מדי יום ביומו, ואפילו ביום שמחה של צאצאיהם לא בטלו את השעורים. „אני עצמי — אמר השרף לאחד מחסידיו — מעולם לא השגחתי על הלישות הלב שלי, רק בחלישות הראש הפסקתי את לימודי. הנה הבקר — הוסיף וספר — באמצע השיעור הקבוע שלי אחרי התפלה, הרגשתי פתאום חולשת הלב. הלכתי לחפש בבית דבר מה לאכול להשיב את נפשי ולא מצאתי. חזרתי ללמוד. בא אלי היצר בטענה: „הלא בעצמך אתה רואה ומרגיש את גודל כאב הלב והוא בגדר סכנת נפשות, ואתה יחידי בבית, למה לא תלך לסעוד את לבך, ואחר כך תמשיך בשעורך". אבל אני לא שמעתי לקול יצרי, קבלתי עלי יהא אשר יהא, וגמרתי את השיעור".

פרק ד

יחסו לארץ ישראל

מזקנו המגיד ירש את הזיקה לארץ ישראל. פעמים רבות אמר: אילו היו החסידים שלי רוצים לנסוע לא"י הייתי מיד נוסע עמהם". הוא היה משתוקק כל ימיו לשהות לפחות שבת אחת בארץ הקדושה ולהתפלל פעם אחת ליד הכותל המערבי. „בטוח אני — היה אומר — שהייתי פועל הרבה בתפלה זו ליד הכותל".

כחצי שנה לפני פטירתו הרבה לדבר בענין ארץ ישראל. אף בשנתו חלם על א"י. ופעם סיפר למקורביו מה שראה בשנתו: והנה אני עולה להיכל המשיח. דפקתי על הדלת, פתחו לי ונכנסתי פנימה. מצאתי שם את היהודי הקדוש מפשיסחא. כאשר ראני תמה תמה ושאל: „מאיר, מה מעשיך כאן? כל כך מוקדם". הוא חשב שאני כבר לאחר פטירתי. „שמעני, מאיר'ל: — אמר אלי — את כלנו סובבו בערמה וחסל. אף כי הנני עקשן, אבל אינני קפדן. אבל אתה מאיר'ל? גם אתה נלכדת? והלא אתה קפדן. אל תסמוך על הבטחות". אמרתי לו שעדיין לא נפטרתי מן העולם. אז אמר לי: אתה, יש לך עדיין עצה. סע לארץ ישראל ושם תצליח במה שאני לא הצלחתי". והוסיף ואמר לי: „מאיר'ל אל תעמוד כאן בחבוק ידים. מהר ורד למטה ועשה מה

שהוא!". הוא רצה שאני אסע לא"י ואכוון שם את היחודים שהוא כיוון, כי מי שמכוונים בחו"ל מוכרח להסתלק מן העולם כמו שקרה ליהודי הקדוש, כידוע, והוא יעץ לי לכוונם בא"י כדי שאשאר בחיים. אבל מי יכול לנסוע דרך רחוקה כזאת? ואפשר שלא יתנו לי לנסוע מן השמים. ומלבד זאת צריך מקודם לקיים "ובערת את הרע מקרבך". ואחר כך הוסיף ואמר: הנני מוכן לנסוע אבל אינני רוצה לבדי לנסוע, רק בשעה שהקב"ה יעלה את כולם יחד. אני בכל זאת רוצה לשכב על יד הסבא".

מסופר שפעם נכנס אליו אברך אחד מגריצא לקחת ברכת הפרידה על מנת לשוב לביתו. שאל אותו השרף למה הוא ממהר כל כך לנסוע. השיב האברך: הנני מוכרח לנסוע הביתה (א היים). "מה — קרא אליו השרף — מאימתי נעשתה גריצא "הבית" (א היים)? "הביתה" — זה ארץ־ישראל". את הספור הזה ספר האדמו"ר מפיאסעטשנא לאחד מחסידיו בלודז שרצה לעלות לא"י אבל קשה עליו לעזוב את "הבית" (די היים).

בשנת תר"ד פנה ה"שרף" יחד עם הצדיק מוורקי בכרוז אל החסידים בפולין שיתמכו בשד"ר מא"י אשר בא לפולין במיוחד מטעם יהודי צפת. בכרוז הם פונים: "הנה באנו בהתעוררות גדולה ורבה אודות נדבות א"י הקדושה תובב"א אשר כבר החזקנו בהמצוה הגדולה והיקרה הנחוצה ואשר חלקנו בזה" ומסיימים: "ובזכות המצוה נזכה לישועה ולגאולה קרובה ולשפע ברכה והצלחה וכל טוב בכלל ישראל אמן". את הכרוז הזה הוציאו על פי בקשתו של הצדיק מרוז'ין שפנה אליהם במכתב בענין זה.

חיבת הארץ שהיתה ל"שרף" השפיעה גם על חסידיו. אחד הגדולים שבהם הרב החסיד ר' משה בר' חיים קוז'ניצר חיבר כמה ספרים: דברי תורה, אהבת ישראל, ספר החיים, צידה לדרך, רוממות נשמת ישראל, קדושת הארץ, את כל הספרים הדפיס בעילום שם, מרוב ענותו. הוא עלה ארצה ונפטר בירושלים ר"ח אייר תרל"ד. מכל ספריו נראית חבתו העזה לארץ ישראל וביחוד מספרו "קדושת הארץ שנדפסבירושלים, תר"ל.

פרק ה

צאצאיו של „השרף"

חמשה בנים ושתי בנות היו לו ל"שרף". בנו בכורו היה הצדיק ר' יעקב יצחק מבלענדוב. כבר בנעוריו העריכו מאד אביו, ואת תורותיו בזמן הקידוש של יום בשבת לא אמר אלא לשמו של בנו זה, כי היה חסיד בנשמתו והבין יפה את דברי אביו. מעשה ופעם חלה הבן ביום שבת קודש. בא אביו והשמיע תורה באזניו ליד מטתו. בנו זה כשגדל נעשה "רבי" בעיר בלענדוב בפולין. הוא נפטר כ"ה סיון תרמ"ב. הוא השאיר אחריו ספר "אמת ליעקב" על התורה, נדפס בורשה שנת תרמ"ח ומביא תורות בשם אביו ה"שרף".

בנו השני של ה"שרף" הוא הצדיק הידוע ר' אלימלך, מיסד שושלת גרודזיסק. נולד בשנת תקפ"ד והיה חתנו של הרבי ר' ירחמיאל בנו של היהודי הקדוש מפשיסחא.

את שני בניו אלה הגדולים היה ה"שרף" לוקח עמו בנסיעותיו אל צדיקי הדור. מסופר כשלקח אותם בפעם הראשונה אל הצדיק ר' מאיר מפרמישליאן והציגם לפניו, אמר הצדיק מפרמישליאן: "אספר לכבודו עובדה אחת. פעם היו שני בני מלך מתדיינים ביניהם על דבר המלוכה. כל אחד מהם רצה להיות היורש את כסא אביהם. הבכור אמר: לי נאה למלוך כי אני הבכור. והשני אמר: לי נאה למלוך כי אני נולדתי בעת שאבי היה מלך. ונצח השני. לכן בנכם השני, אלימלך, שנולד בעת שאביו היה כבר "רבי" הוא ישב לראשונה". והושיבו ליד השלחן לפני אחיו הבכור. בזה סמך הצדיק מפרמישליאן את ידיו על ראשו של ר' אלימלך כי הוא ימלא את מקום אביו בבוא הזמן וכך היה. רוב חסידי מוגילניצא נסעו לגרודזיסק אחרי פטירת ה"שרף".

אולם בעיקר דבק ר' אלימלך בצדיק מרוז'ין ונעשה חסידו. בספריו הוא מביא דברים בשמו וכותב "וכמו ששמעתי מאדוני מורי הרב הקדוש מרוז'ין זצ"ל".

אחרי פטירת אביו "השרף" בשנת תר"ט לא רצה ר' אלימלך להיות "רבי" במקום אביו ונסע לסדיגורה אל הרבי מרוז'ין לקבל תנחומין. בשעת הפרידה אמר לו הצדיק מרוז'ין: "מה ממך יהלוך אם יבא לפניך חסיד ויגיש לך פתק "אברהם בן שרה" ותתפלל בעדו והוא יושע על ידך?" כשחזר משם הביתה עבר דרך לובלין והחסיד הראשון שהגיש לו פתק היה אחד "אברהם בן שרה". ראה בזה סמל ואות כי עליו לקיים את דברי הצדיק מרוז'ין וקבל עליו להיות "רבי". הוא נעשה לאחד ה"רביים" החשובים בפולין ואלפי חסידים השכימו לפתחו ושתו בצמא את דבריו. הם היו רושמים את תורותיו מפיו ומוסרים איש לרעהו.

בשנת תרל"ו הוציא אחד מחסידיו ר' דוד מלוי־ביטש לאור את ספרו הראשון "אמרי אלימלך" על התורה.

בהקדמה לספר זה כותב ר' אלימלך: „בהתאסף עלי סוד ישרים ועדה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו, ואליהם תטף מילתי בדרכי תורה ועבודה ויראת שמים, ומאד הטו אזנם לשמוע לאמרי וברגשם נתפעלו ונתלהבה נפשם לקבל עול מלכות שמים עליהם כתבו ורשמו לעצמם את אשר שמעו וכו' ונלקטו הגלויונות אחת אל אחת וגמרו בלבבם יחד וליתנם לבית הדפוס. ונעניתי להם ראשי והרשיתי שיוחקו בדפוס, כי תהלה לאל כל אמרי הנאמרים נובעים ממקור מים חיים".

בספרו זה „אמרי אלימלך" רואים את השפעת סבו המגיד מקוזניץ, שאת ספריו „אור ישראל" ו„עבודת ישראל" הוא מרבה להביא ולבארם. וכן הוא הושפע גם מסבו השני הרבי ר' אלימלך מליזנסק בעל „נועם אלימלך" וגם מהצדיק מברדיטשוב בעל „קדושת לוי" ובכל דף ודף מספרו הוא מביא את דבריהם בהערצה.

אסון כבד פקד את הרבי ר' אלימלך מגרודזיסק. במגפת החולי־רע שפרצה בשנת תרל"ג נספו בנו יחידו ר' חיים מאיר יחיאל, בתו מרת רחל'ה וחתנו הצדיק ר' אשר מסטולין. ר' חיים מאיר יחיאל נספה בהיותו רק בן שבע עשרה והוא היה חתנו של הצדיק ר' יצחק מבוהוש מגזע רוז'ין והשאיר אחריו תינוק בן שנה ושמו ישראל. אביו השכול מזכירו בספרו „אמרי אלימלך" (פ' וישב): „ונראה לבאר עפ"י ששאלני בני האברך החסיד מו"ה חיים מאיר יחיאל ז"ל". בשנת תרמ"ז פקד שוב אסון את הרב מגרודזיסק: נפטרה אשת נעוריו הרבנית בת הצדיק ר' ירחמיאל מפשיסחא.

כעבור שנה נשא אשה אחרת את מרת ברכה חיה בת הצדיק ר' שמואל חיים מחנטשין, שהיה נכד של ה„חוזה" מלובלין. היא ילדה לו שני בנים: את ר' קלמיש שהיה אחר כך האדמו"ר מפיאסצנא ואחיו ר' ישעיה שהיה בין ראשוני החלוצים בהתישבות הדתית החדשה בארץ.

בשנת תר"ן הוציא אחד מהחסידים, ר' נפתלי הערצקי חיים מלודז את ספרו השני של הרבי ר' אלימלך מגרודזיסק „דברי אלימלך" על התורה בראשית שמות, ובשנת תרנ"א הוציא החסיד הנ"ל חלק שני על ויקרא במדבר דברים.

בראש חדש ניסן תרנ"ב נסתלק הצדיק ר' אלימלך מגרודזיסק בהיותו בן ששים ותשע.

על חסידיו נמנו מגדולי הרבנים בפולין. אחד מהם היה הגאון ר' יחיאל מאיר מאוסטרובצי. אחרי פטירת הצדיק מגרודזיסק התחיל ר' יחיאל מאיר מאוסטרובצי לנהוג אדמורו"ת וירש חלק מחסידי גרודזיסק.

חלק אחר של חסידיו פנה אל נכדו הצדיק ר' ירחמיאל משה, ממשיכה של שושלת קוזניץ. וחלק פנה אל נכדו ר' ישראל, בן בנו, שמלא את מקום סבו בגרודזיסק. ר' ישראל היה בן תשע עשרה כשהתחיל לנהל את העדה בשנת תרנ"ב. הוא נשא לאשה את מרת נחמה פייגא בתו של הצדיק הידוע ר' אשר מסטולין*. במשך חמשים שנה היה ר' ישראל מגרודזיסק נחשב לאחד מגדולי האדמורי"ם בפולין ואלפי חסידים היו משכימים לפתחו. הוא הוציא בחייו שני ספרים. בשנת תרע"ז את ספרו „אמונת ישראל" על התורה ומועדים, ובתרצ"ח, שנה לפני השואה, הוציא את ספרו השני על התורה „בינת ישראל".

גורל אכזרי מצא את הצדיק ר' ישראל מגרודזיסק בשואה הגדולה כשעלה הכורת על יהדות פולין והובל יחד עם אלפי רבבות ישראל למשרפות טרבילאנקה ושם קדש שם שמים בעלותו על המוקד בשנת תש"ב. גם ברגעיו האחרונים עמד בגבורה נפשית עילאית קבל עליו את הדין ועודד את אלפי האנשים ונשים שנלקחו למות יחד עמו. אחד הפליטים שניצל בנס מטרבליאנקא והיה עמו שם, מספר:

כשהכניסו את האנשים של המחנה, קהל של אלפי איש לחצר ההשמדה בטרבלינקי, והקהל פנה אל כ"ק אדמו"ר ושאל: „רבינו מה הוא אומר עכשיו". אז פתח רבינו הקדוש ואמר בנחת: „שמעו אחי ואחיותי, עם ה', לא עלינו להרהר אחרי מעשיו של הקב"ה ואם נגזר שבזמן הזה אנחנו נהי' הקרבנות של חבלי משיח בדרגא זאת של הגאולה ולעלות על המוקד, אשרינו שזכינו לכך. ומה שחז"ל אמרו „ייתא ולא אחמיניה", היינו, טרם שמגיעים לכך. אבל אנחנו שהגענו לדרגא זו, צריכים אנו לשמוח כי זכינו שאפרנו יטהר את עם ישראל כולו. הנני מצוה עליכם שבל תהססו ולא תבכו בלכתכם לכבשן, אדרבא היו בשמחה, ובניגון אני מאמין וכרבי עקיבא בשעתו תסתלקו בשמע ישראל, באחד!"

הקהל קיים את דברי קדשו ובניגון אני מאמין וקריאת שמע ישראל קדשו שם שמים ברבים. היה זה בחודש אלול תש"ב — 1942.

הדברים האלה נמסרו על ידי החסיד הפליט להרב הראשי לא"י הגאון מוהרי"א הלוי הרצוג זצ"ל בשעת מסעו באירופה להצלת שארית הפליטה בקיץ תש"ו, ונדפסו בראש הספר „אמונת ישראל" ח"א שהוצא ע"י בן המחבר הרה"צ ר' אברהם אלימלך שפירא זצ"ל שליט"א בירושלים, תש"ח.

---

* מזוגתו השניה הרבנית שרה דבורה מבית גרודזיסק.

שתי בנותיו גולדה־בת־ציון, וחוה־רייזל ובנו הרב אהרן יצחק נספו בשואה הנאצית, הי"ד.

כך נסתימה פרשת שושלת גרודזיסק. נשאר משושלת זאת רק בנו היחיד הנמצא בארץ והוא הרה"צ ר' אברהם אלימלך שפירא שליט"א בירושלים.

את בנו השלישי, ר' אביעזרא זליג, השיא ה„שרף" לנכדתו של הצדיק מרוז'ין, בת בנו ר' אברהם יעקב מסדיגורה. מסופר, כאשר עמדו תחת החופה כל המחותנים מצד הכלה, סבה הצדיק ר' ישראל מרוז'ין ואביה הצדיק ר' אברהם יעקב, ומצד שני „השרף" ממוגלניצה עם בנו החתן אביעזרא זליג, אמר הצדיק מרוז'ין לפני סדור הקידושין: „מנהגנו לספר תחת החופה את היחוס שלנו" ומנה את היחוס של הכלה עד ראש השלשלת המגיד הגדול ממזריטש. אמר „השרף": אני הכרתי את המגיד ממזריטש. „איך יתכן הדבר? תמה הצדיק מרוזין, הלא זקננו המגיד זצ"ל נפטר בשנת תקל"ב כשאתם עדיין לא הייתם בעולם". ספר ה„שרף": המעשה כך היה. פעם הסבתי ב„סדר" של פסח אצל סבי המגיד מקוזניץ זצ"ל. באמצע הסדר ראיתי פתאום נכנס מי שהוא וניגש אל סבי ושניהם שוחחו ביניהם זמן רב. יראתי לדבר בפניו כי תארו היה כתואר איש אלוקים. כשיצא מן החדר גחנתי אל סבי ואמרתי: „בודאי היה זה אליהו הנביא". „לא אליהו הנביא — השיב לי סבא — אלא מורי ורבי המגיד ממזריטש". אם כן ראיתי והכרתי את המגיד ממזריטש" — סיים השרף את ספורו.

משנעשה ה„שרף" מחותנו של הצדיק מרוז'ין נת־הדקו הקשרים ביניהם וה„שרף" היה נוסע אליו לעתים קרובות. ובכל פעם היה מביא לו „פתקאות" עם כסף „פדיון נפש" שאסף מחסידיו.

בנו הרביעי של ה„שרף" היה הרב ר' משה יוסף מגריצא, והבן החמישי — הרב החסיד ר' אברהם יהושע העשיל ממוגילניצא.

גם את שתי בנותיו השיא לבני צדיקים. את בתו האחת השיא להרב ר' יהודה הורוביץ ממעליץ, נכדו של הצדיק ר' נפתלי מרופשיץ. ואת בתו השניה השיא בשנת תקפ"ח להרב ר' אברהם אלחנן אונגר בן הגאון הצדיק ר' מרדכי דוד מדומברובה. חתנו זה היה סמוך על שלחנו של ה„שרף" כמה שנים ואחר כך פתח חנות יין במוגילניצא. הוא שרכש בכסף את כתביו של המגיד מקוזניץ מידי היורשים והכין אותם לדפוס. בשנת תר"ב הוציא את הספר הראשון „עבודת ישראל" בהסכמת חותנו ה„שרף" והצדיקים ר' ישכר בר מרדושיץ, ר' ישעיה מפראגא, ר' יצחק מוורקי, ו„חידושי הרי"ם.

פרק ו

אחרית ימיו

כשנה לפני פטירתו נסתלקה זוגתו הצדקת. היא נפטרה בליל שבת קודש, אחרון של פסח, בשעה שנפטרה לא היה ניכר בפניו של ה„שרף" שום שינוי. מיד שלח להודיע לבניו ובנותיו והזהירם שלא יבכו ולא יתאבלו על אמם כי שבת ויום טוב היום. אבל הם לא יכלו להתאפק ובכו. למחרת בבוקר הלך ה„שרף" אל המקוה כדרכו, ומן המקוה לא חזר לביתו מפני „טומאת מת", והלך לבית חתנו ר' אברהם אלחנן. משם הלך לבית הכנסת להתפלל ואחר התפלה חזר לבית חתנו ושם סעד סעודת השבת. בשעת הסעודה נהג קצת שנוי, שציוה לבל יכנסו כולם אל השלחן כמו תמיד, אבל לאט לאט נכנסו כולם, והוא מיהר קצת בסעודתו שלא כרגיל. ואחר כך מיהר להתפלל מנחה וקיים סעודה שלישית בזמירות כנהוג בכל שבת. קודם ברכת המזון קבע כיצד ינהגו בספירת העומר ופסק שאחד מחסידיו יספור בברכה ויוציא אותו ואת בניו בברכתו. לאחר הספירה ציוה למשמשו להביא את בגדי החול, ומיד פשט בגדי השבת ולבש את בגדי החול ובאותו רגע פרץ בבכי גדול מאוד והלך משם לביתו. כאשר הגיע לחדר ששכבה שם הנפטרת, עמד בפתח כשעה ובכה ואחר כך נכנס ועמד סמוך למטתה ובכה הרבה ואמר: „זקני הרב המגיד אמר לי שיש לה רוח הקודש".

למחרת בבוקר בשעת ההלויה ציוה ה„שרף" להעמיד את ה„מטה" ממול לפתח בית הכנסת והספיד אותה ואמר: „מעיד אני עליה שהיתה ממאסת בחייה מפני צרות ישראל. לה יש חלק בכל תורתי ועבודתי". והפליג לספר את יחוסה וגודל צדקותה: „היא היתה צדקת גדולה ובעת חתונתי בשעה שכסוה בצעיף, ראה זקני המגיד זצ"ל את סבה הצדיק בעל „נועם אלימלך" מצדה האחד ואביה המנוח הצדיק ר' אלעזר מצד השני".

בשעת הקבורה בבית העלמין עמד ה„שרף" בצד הקבר ואמר: איך זאג דיר אפ פון די חברותא, הנני מתיר אותך מחברתי אבל רק הגופים, הנשמות תמשכנה להיות ביחד, הקדושה תמשיך להיות ביחד, היחודים שאדם מישראל עושה יכולים להמשיך הלאה ביחד".

בתוך ה„שלושים" לפטירת זוגתו, נפטר נכדו הילד בר'לה בן ארבע שנים, בן בנו ר' יעקב יצחק מבלענדוב. כשהלך ללוות את הילד לקבורתו בכה

ה„שרף" מאד ואמר לבנו: „נענשת על שבכית על אמך בשבת ויום טוב". ואחר כך נחם אותו ואמר: „אצל זקני המגיד מקוזניץ היה ילד שנשמתו היתה נשמת הרבי ר' בר זצ"ל, ונפטר מן העולם. והיה זקני אומר שאין הדור ראוי שיהיה הוא ביניהם. הייתי סבור שאצלי יתקיים הילד, אבל גם עתה אין הדור ראוי, כנראה".

אחרי פטירת זוגתו ונכדו הילד, ניכר היה שינוי גדול בו. הוא נחלש וזקנה קפצה עליו. הוא הרגיש שיומו קרב.

בחג הסוכות האחרון של חייו בשנת תר"ט כשישב בסוכתו אמר לחסידיו: המדרש מספר לנו מעשה בשועל שאמר פעם לחיות היער: הנני יודע שלוש מאות משלים שבהם אני מרצה אתם בפני המלך, האריה. כאשר הלך שליש הדרך, שכח מאה משלים ואמר: ארצה אתכם במאתים. ושוב משעבר שליש הדרך שכח עוד מאה משלים ואמר להחיות: „ארצה אתכם לפני המלך במאה משלים". וכאשר בא סמוך למלך שכח כולם. כן גם אנוכי אומר לכם — הוסיף ה„שרף" — כי מהיום והלאה אין לכם לסמוך עלי וכל אחד מכם יעזור לעצמו במה שיוכל". ובליל הושענא רבא ראו בו שינוי גדול. בשעת דבורו עם אחד מחסידיו אמר: „איני רבי שלך כבר". ולאחד מאנשי העיר אמר: „איני רב שלך כבר". הוא נעשה קפדן ולא נשא עוד את חברתם של חסידיו והיה מגרשם מעל פניו. הצדיק ר' נתן דוד משידלובצי שהיה מידידיו בא לבקרו וכאשר ראה שאינו סובל שום איש, הבין שהוא סמוך לפטירתו, כי כן הוא דרך הצדיקים, משעומדים הם לצאת מן העולם נעשים זועפים ורוגזה קופצת עליהם.

כל אותו חורף של שנת תר"ט היה אומר בכל שבת ב„שלוש סעודות" דברי מוסר בבכיה גדולה, כאב המוכיח את בניו. דבר זה לא היה עושה מקודם לכך, שלא נהג מעולם לומר מוסר.

באותו חורף שהה שבועיים ימים בעיר רדום הסמוכה למוגילניצא והיה הרב של המקום בא לבקרו בכל יום. ה„שרף" היה נוהג ללכת כל יום ויום למקוה גם בימות החורף, אף שהיה חולה. שאל אותו הרב מרדום: „כלום רשאי כבודו ללכת למקוה כל יום, הלא זה פקוח נפש ממש". השיב לו ה„שרף": „כבודו יודע שהיו נביאים בעולם והנביא היה רשאי לעבור על דברי תורה על פי הוראת שעה כשהיה צריך לכך. כן ישנם צדיקים בכל דור שרשאים לעבור על התורה כשהשעה צריכה לכך. ואני יודע שהעולם צריך למקוה שלי".

גם הצדיק ר' יוסלה מניישטט ביקר אצלו באותו חורף. אמר לו ה„שרף": „אילו רציתי הייתי יכול להיות בריא לגמרי במשך שני ימים, אבל מה אעשה שאני רואה חשכות גדולה בעולם".

הוא לא הפסיק כל ימי חליו מללכת למקוה כל יום ויום. ובשבת היו חסידיו נושאים אותו על ידיהם אל המקוה והיו לוקחים אתם יין ומיני תרגימא כדי להשיב את נפשו ושלא יתעלף במקוה ח"ו. במשך ימי חליו ירד במשקלו ונעשה רזה כל כך עד שלא נראה עליו בשר, ורק עור ועצמות.

פעם בהיותו במקוה שמע את אחד מחסידיו נאנח עליו. אמר לו ה„שרף": „מה אתה נאנח על שאין לי בשר? הלא כל ימי הייתי שונא הבשר שלי ובימי נעורי הייתי שורפו במפתח מלובן".

ופעם אמר לאחד מחסידיו: „אין לי שנאה בעולם, כמו שאני שונא את גופי, גם כשאני מסתכל באצבע קטנה שלי".

פעם אחר לבוא ל„שלחן" בליל שבת, והחסידים המתינו לו עד שעה מאוחרת. באותה שבת התארח אצלו בן דודו ר' אלעזר מקוזניץ. כשהגיעה השעה קרוב לחצות הלילה וה„שרף" עוד לא בא לשלחן ניגש ר' אלעזר אל דלת חדרו והציץ דרך הסדק וראה שה„שרף" יושב על כסאו וראשו תלוי לו מאחוריו — התעלף. פתח הדלת ונכנס לחדרו ואתו יחד עוד חסידים וניסו בתחבולות שונות לעוררו מן ההתעלפות. אבל לא עלה בידם עד שהביאו את אמו הרבנית פערעלע, שהיתה גרה עם בנה לאחר שנפטר בעלה. היא היתה זקנה וחולנית ולא יכלה ללכת ברגליה. והביאוה החסידים בכסא על גלגלים. כאשר רק הכניסוה לחדר בנה קראה אליו בקול גדול: „חיים מאיר יחיאל בן לאה פעריל" ומיד התעורר וקם ונשק את ידה ושאל: „מנין, ידעת, אמי מורתי, את הסוד הזה להעיר אותי?" ענתה לו אמו: „פעם התעלף אבי מורי המגיד מקוזניץ זצ"ל ולא יכלו לעורר אותו עד שבאה אמי מורתי והעירתו בלשון זו. ממנה למדתי את הסוד הזה". אמר לה ה„שרף": „דעי לך, מכל אחד ואחד שעלה על רעיוני כי הוא יוכל להעירני, נטלתי ממנו את הכח לפעול, אבל עליך אמי מורתי, לא חשבתי ולא עלה על דעתי שתדעי הדבר הזה".

ה„שרף" היה נוהג להיות בעצמו „הבעל קורא". בשבת מקץ נקרא לעלות לתורה בן דודו ר' אלעזר מקוזניץ „שלישי". כשהגיע ה„שרף" אל הפסוק „אתה תהיה על ביתי ועל פיך ישק כל עמי" הרים את קולו. כאשר שמעה זאת אמו מרת פערעלע, הבינה לכוונתו של בנה ה„שרף" שרוצה למסור את ההנהגה לבן־דודו,

נכנסה לבית המדרש ופנתה בדברים אלה אל ר' אלעזר מקוזניץ: „אליעזר'שה קרוין! קח לך את כל „העולם", והנח לבני לחיות". נענה ה„שרף" אל אמו: „זאת אני מבטיח לך, שהוא תלמיד נאמן יותר ממני", התכוין לומר שר' אליעזר הוא תלמיד נאמן יותר ממנו לדרכי המגיד מקוזניץ.

במוצאי אותה השבת אמר ה„שרף" לחסידיו: „ישנו סוד אחד שעל ידו אפשר היה להאריך את ימי, אבל אין לי רשות לגלותו". ואז פנה אל שני בניו שעמדו על ידו: הרב ר' יעקב יצחק מבלענדוב והרב ר' אלימלך מגרודזיסק, ואמר: „הזמן זז, לשבת בחבוק ידים אסור, לחיות מן המוכן קשה, אבל אם אלעזר לוקח אותי על כתפיו, עוד נקריב פסח ראשון, אולם עד סוף הספירה לא נגיע".

הוא חזה את מותו מקרוב. קודם הפסח האחרון של חייו ביקר אצלו הצדיק ר' יעקב דוד מאמשינוב. סיפר לו ה„שרף": „ראיתי את מורי ורבי ועוד צדיקים אמר לי מורי: הנך מתכבד לשאת דרשה בפרשת „אמור", כאן בגן עדן". כשהגיע ספור זה לאזני החסידים ציפו בחרדה לימי הפסח שיעברו בשלום כי בפסח קוראים חלק מפרשת „אמור". לאחר שעבר הפסח בשלום היו מצפים שיעבור בשלום השבוע שבו קוראים את הפרשה הזאת, בערב שבת פרשת קדושים באו למוגילניצא הצדיקים ר' משה מללוב, והדוקטור הצדיק ר' חיים דוד מפיעטרקוב ור' משה מפשעדבורז. כשנכנס האחרון שאל את החולה: „יאמר נא לי כבודו, מהו הדבר שכבודו מתעקש בו כל כך, אולי אוכל אנוכי לסייע למר". „לא", השיב — ה„שרף".

בשעת יציאת נשמה היה על ידו הצדיק ר' יוסף מדומברובה, חתנו של ר' משה אליקים. ברגע האחרון ראה ר' יוסף שה„שרף" אחז בזקנו. פרץ ר' יוסף בבכי וקרא: „אין לנו עוד רבי"! וסיפר שגם המגיד מקוזניץ, וגם בנו ר' משה היו אוחזים בזקנם ברגע האחרון לפני פטירתם, כי היה להם יחוד בזה.

בשעת ההלויה הכניסו את הארון של הנפטר לבית המדרש. הצדיק ר' משה מללוב היה הראשון למספידים, — הוא הרים את קולו בבכי וצעק: „גדולה הבושה שלא יכולנו בתפלותינו לקיים צדיק כזה בתוכנו". אחריו הספיד הצדיק ר' יוסף מדומברובה, ובבית העלמין הספיד אותו הצדיק ר' נתן דוד משידלובצי, הוא הזכיר את הדרשה שכבדו את ה„שרף" לדרוש בשמים, ואמר: „יתן ה' שיהיה דורש טוב לעמו".

הוא נסתלק בט"ו באייר, תר"ט.

ספרים לא השאיר אחריו, ואת חידושיו שתלמידיו

ספר

שיחות חיים

מכ"ק אדומור"ר הרב הייליגען בעזוויסטען
צדיק מרן הגה"ק
ר' חיים מאיר יחיאל ממאגלינצע
זצה"ה:

אין דרוקן ספר עתרת בעשררבען ווערטליכע ואכין פון
הייליגען צדיק רבי ר' חיים מאיר יחיאל
ממאגלינצע זצ"ל אווי ווי מיר האבן ארויס גענומען
פון הייליגע סברים.

פערלאג פון אברהם יוסף קליימאן סקלאד ספרים
ווארשע נאלעווקי 41

נאכדרוק שמרענג פערבאטען.
שנת תרפ"ה לפ"ק

נסדר אצל האחים וויינבערג בביללגוריא

Wydanie Księgarnie
ABRAM JOSEF KLAJMAN
Warszawa, Nalewki № 41

רשמו מפיו ציוה לפני פטירתו לשרפם. והמעשה כך היה: עוד בנעוריו ציוה עליו סבו המגיד לעיין בכל יום בספר „בעל המאור" לרבינו זרחיהו הלוי, והטעם כי נשמתו היא משורש נשמתו של הגאון ההוא. והוא כן עשה ובכל יום היה לומד בספר זה וחידש בו חידושים רבים. ואת חידושיו אלה היה משמיע באזני תלמידיו וחסידיו והם רשמו את הדברים מפיו. סמוך לפטירתו ציוה להביא אליו את כל מה שרשמו ואמר להם:

„ידוע הוא שבחתימת התלמוד הכניסו רק אותם הדברים שנאמרו לכל הדורות. דברים שנאמרו רק לשעתם לא הכניסו". והוסיף: „החידושים שלי נאמרו רק לשעתם, על כן איני רוצה לפרסמם והנני מצוה לשרוף אותם". ושרפו את כל חידושיו.

את ספריו וחידושיו שרפו תלמידיו ואולם תלמידי תלמידיו הוציאו ספר „שיחות חיים" ביידיש מכ"ק אד'ומו"ר דעם הייליגין בעווייסטין צדיק מרן הג'ה'ק ר' חיים מאיר ממאגלינצע זצלה"ה. בהוצאת ר' אברהם יוסף קליינמאן ווארשא שנת תרפ"ה 1925 נסדר אצל האחים וויינברג בבילגורייא פולין" בספר כ־45 סיפורים מפי השרף, עליו ועל רביו; החוזה מלובלין, ה„ייד" הקדוש ועל המחלוקת ביניהם. וכן סיפורים על רביים אחרים עמם בזז השרף במגע. „כפי שהוצאנו מספרים קדושים".

הערת המערכת:

בשיחות וסיפורים אלה שולבו „אמרות" ותורות שהובעו על ידו במסיבות ונסיבות שונות. מסתבר, שלא השלימו עם גזירת הרבי על שריפת כתביו ובדרך זו רצו להנציח את שמו את מעלליו וגדלותו. את הספר המציא לכותב הטורים האלה י. זונדר — חברנו היקר המנוח לואי ישראל־ליב מרקוביץ ניו־יורק בחודש מאי — 1958. יהא זכרו ברוך.

מרדכי בובר ז"ל

ספורי חסידים על ה„שרף"

ההצדקה

רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא, נכדו של המגיד מקוז'ניץ, סיפר:

אמי מרת פריל עליה השלום, מתו עליה בניה בקטנותם בזה אחר זה לבסוף ילדה בן שנקרא בשם משה. ונראה היה כי תזכה לגדלו. כשהיה הילד בן שבע ישב בפעם הראשונה אל שולחן סבו, המגיד הקדוש, בסעודה השלישית.

בשבת ההיא קראו פרשת חוקת, בה מסופר כי משה היכה את הסלע. בשעת סעודה קפץ פתאום הילד משה על השולחן וקרא: „התורה מדברת על חטאו של משה, אבל כלום חטא הוא שהיכה את הסלע? וכי לא אמר לו הקדוש ברוך הוא: „קח את המטה!"? וכך הוסיף לדבר והצדיק את מעשהו של משה רבינו כראוי. אחר כך ירד מן השולחן ואמר לאמו: אמי, חש אני בראשי". נכנס לחדרו ושכב על המיטה ומת.

צדיקים שבדור אמרו שנשמת משה רבינו היתה בילד, והוא בא לעולם כדי להצדיקו. אחר כך התחננה אמי לפני אביה, המגיד הקדוש, שיעזור לה כי תוכל לגדל בן. השיב לה: „בתי, בשעת הזיווג יש לך מחשבות גבוהות ונלהבות ביותר, ולכן את מתעברת בבנים שיש בהם מעט מדי מן היסוד החמרי. עלייך לשקע את נשמתך עמוק אל האדמה, ואז תתעברי בבן שיהיה לו קיום בעולם הזה".

נתנה אמי דעתה על דבריו, ובמהרה ילדה אותי. בלילה שלפני היוולדי חלמה, שמוליכים אותה לטרקלין. כאן ישבו מסביב לשולחן ארוך אנשים זקנים לבושים לבנים והאזינו לדברי ינוקא, בנה משה, שישב בראש השולחן. רצתה לגשת אליו ולחבקו, אבל הוא קרא: „אל תגעי בי"! אחר כך בירך אותה לשעת הלידה.

בחירת נשמה

אמר רבי חיים מאיר יחיאל אל חסידיו: „יודע אני איש אחד, אשר בשעה שהיה נער ונעשה בר־מצוה עלה לעולם העליון ושם נתנו לו רשות לבחור לו נשמה כרצונו. הוא בחר לו נשמה גדולה מאד, ואף על פי כן לא עלתה נשמתו למדרגה גדולה, והוא נשאר איש שפל". הבינו החסידים שכיוון לעצמו.

סוד הספירה

„אגלה לכם", אמר פעם אחת הרבי ממוגילניצא אל חסידיו, את סוד הספירה שבין פסח לשבועות, בת־חילה חושך, ואחר־כך נעשה אור לגמרי, ואחר־כך שוב חושך, ועתה מפעם לפעם, דרגה אחר דרגה. מאיר יותר, עד שנעשה שוב אור גמור והנה קבלת התורה שהתעתדנו לה".

כנגד קפדנות המתחסדים

פעם אחת בפורים, כשקרא הרבי ממוגילניצא את המגילה, עמד אצלו אברך אחד, שאמר אחרי הקריאה: „חושש אני שלא שמעתי היטב ודילגתי על איזה תיבה". „הנה לכם", אמר הרבי אחר־כך אל אחד ממקורביו, „מתחסד גמור". איש כזה העיקר אצלו לצאת ידי חובתו, אבל מי שמכוון בנשמתו לקיים את רצונו של השם יתברך, והוא דבוק כולו ברצונו של השם, אפשר שיארע, שהוא מחסר משהו ממצות השם, ואף־על־פי־כן אינו חושש, שכך נאמר: „באהבתו תשגה תמיד".

שליטה ברוחות

שאל הרבי מראדושיץ להרבי ממוגילניצא: „שמעתי כי מר מגרש שני רוחות ביום אחד. יאמר נא מר אילו כוונות הוא מכוון?" „יאמין לי מר", השיב הרבי ממוגילניצא, „שאיני משתמש כלל בשום כוונות, אבל הרוחות האלה הם שוטים. הם יראים מפני, וכיון שרואים אותי מיד בורחים".

אין סתירות

אמר הרבי ממוגילניצא:

ידוע הוא, שהסתירות בין הפסקים השונים של חכמינו אינן אלא לכאורה, שהרי אלו ואלו דברי אלוקים חיים, כל אחד מהם הכריע בדבר לפי שרשו העליון שבשמים, ושם כל דבריהם אמת, כי שם אין מחלוקת, וכל הסתירות שבין איסור להיתר, בין חיוב לפטור, אינן אלא אחדות גמורה. ורק בפעולתם למטה, נעשה פירוד בין אסור למותר.

שני פנים

רצה רבי חיים מאיר יחיאל, לצאת למסעו, אבל כיון שהיה זקן וחלש קשה היה עליו לעלות על העגלה, חסידים אחדים שהיו באותו מעמד הלכו להביא שרפרף. כשראה רבי יששכר מוולבורז, שמורו עומד וממתין, כפף עצמו לארץ, והצדיק דרך על גבו ועלה על העגלה, אחרי־כן דיברו על כך התלמידים. אחד אמר: „למה אתם תמהים? מוכן אני לשכב שתי שעות תחת רגלי הרבי!"

בליל שבת קודם שבא הרבי לסעודה, שכב אותו תלמיד תחת השולחן. מיד הבחין הרבי בדבר. „הו, הו" קרא. „צא מתחת השולחן!"

נשואין

רבי יששכר מוולבורז סיפר:

אחרי חתונתי למדתי עם החברים בבית המדרש הלכות אישות והנה נכנס מורנו רבי חיים מאיר יחיאל ממוגילניצא ומסר בידינו כתב שהוא, כפי שאמר, מסביר את עצמו. הכתב הזה היה „כתובה", שלא מצאנו בה דבר הטעון הסבר שאלנו על כך את בנו של הרבי. „האם אינכם רואים", אמר, „שעל הגליון מצוירות שתי ידיים הנתונות זו בתוך זו? בזה אמורים הדברים". אחר כך אישר אביו את הדבר והסביר לנו את הציור: „בשרוולים ניכר שאלה הן ידי חתן וכלה. החתן מושיט את ידו לכלה ואומר: „וארשתיך לי לעולם" — אין להוציא עוד יד מתוך יד, — „באמונה ובצדק" פעם אחת סטירה, פעם אחת טפיחה, — „בחסד וברחמים" — פעם מאכל תאוה, פעם לגימה יפה. — אבל „לעולם" נישאר ביחד, אל לרגוז: כך צריך יהודי לקבל עליו את מנהגו עם ריבונו של עולם, אל לרגוז".

א. שטינמן ז"ל

באר החסידות אדמו"רי פולין

מאמרות

אמר לחסיד אחד:

כשם שאתה מביט היטב דרך חלון זך וצלול, כך אני מסתכל בנשמות ישראל.

ללא פחד

אמר לחסיד אחד:

אין בעולם איש שאני מפחד מפניו, וכי שייך פחד אצל מי שאין לו כלל לא אשה ולא בנים ולא שום דבר, אלא שהוא בתוך האחדות בתכלית הפשטות? מי שהוא יונק מבאר מיים חיים הכיצד יהא מפחד מפני איזה דבר בעולם? ושוב פתח בצעקה גדולה ואמר: — הריני מאמין באמונה טהורה כאברהם אבינו, כיצחק אבינו, כיעקב אבינו, כמשה רבינו, כאהרון הכהן.

תוכחת מוסר

פעם שמע, ששני אברכים חסידיו היו מספרים זה עם זה בענין איחור זמן התפילה ומוכיחים, שאין חלילה כל עבירה בדבר, מאחר שגם רבם נוהג כך. ציוה לקרוא להם ובמעמד כמה חסידים גער בהם ואמר כך: — מצוה להקפיד על זמן התפילה ואל תביאו ראיה ממני, כי אני מלא מיחושים, ולפעמים איני יכול כלל להתפלל, ואף על פי דין, הנני פטור מתפילה. ואל תלמדו מרבכם בשום ענין ומידה. כשרואה אדם ברבו, שאינו נוהג על פי דין, אסור לו ללמוד ממנו. הרי אני מלבין פני אנשים ברבים — כלום תלמדו ממני מידה מגונה זו? והמלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. פעמים אני כועס — כלום גם אתם תתירו לכם את הכעס? וכל הכועס כאילו עובד עבודה זרה. פעמים אני צוחק, ואסור לאדם למלא פיו שחוק בעולם הזה.

זמנה של ההתבודדות

עיקר זמנה של ההתבודדות, כשאדם שוכב במיטתו ועיניו זולגות דמעות על נפשו, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום, „בדמעתי ערשי אמסה".

ארץ ועפר

הכתוב אומר: „יתרון ארץ בכל" אם האדם שפל בעיני עצמו עד שרואה את עצמו מיותר בעולם, והוא יתרון לארץ, שלא כדאי לה שתהא נושאת אותו, אז הוא במדרגת „בכל" כלומר במעלת הצדיק הנקרא בכל, ואם יכול האדם למנות את עפר הארץ על עצמו, כלומר, להרים את העפר מעל עצמו, אז גם זרעך ימנה, יהיו גם יוצאי חלציו ממונים ומנהיגים.

עול כבד

עיקר העבודה היא קבלת עול מלכות שמיים, לישא תמיד בעול תורה, בעול תפילה, ובעול דרך ארץ. שיהיה העול כבד, עד שירגיש תמיד בעול, כמו שנאמר בתנא דבי אליהו: ישים אדם את עצמו כשור לעול, וכחמור למשא.

מהי תענית

התענית אינה פרישה מן האוכל מחמת אי־רצון, אלא משום אי־יכולת. הלב נשבר כל כך, שאי אפשר כלל לאכול, ובאמת מן הדין שיהיה אדם מתענה כל ימיו על עוונותיו אבל מה אעשה וצדיקי הדורות אסרו עלינו תענית תמיד? לעולם יראה האדם את עצמו כאילו אינו כלל בעולם ולא ירגיש את עצמו במציאות, כמו שכתוב, עד שלא נוצרתי איני כדאי, ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי.

מהי חסידות

שאלו את השרף ממוגלניצה: מהי חסידות? ענה ואמר: איני יודע כלל מהי חסידות ואינו יכול לדבר דברי חסידות — אני יודע רק זאת שאסור לילך בטל וצריך לעסוק תמיד בתורה ובתפילה.

מעביר על מידותיו

באו רבי יצחק מוורקי וחבורת חסידים עמו להתארח בשבת אצל השרף ממוגלניצה היה שם דוחק גדול ליד ה„שלחן". ראה השרף שחסיד אחד ממקורביו של רבי יצחק, נדחק בין יתר החסידים, הגיש לו השרף כוס יין. שוב הסתכל השרף בפני האיש והגיש לו כוס שניה הסתכל בו בשלישית והגיש לו כוס שלישית. לאחר כך סח בלחישה לאזנו של רבי יצחק: — מפני מה אני רע כל כך, שאיני יכול להביט בפני פלוני? כבר נתתי לו שלש כוסות יין כדי לעבור על מידותי, ועדיין איני יכול להסתכל בצורתו

בדרך אל הרבי

אמר השרף ממוגלניצה:

כשהלכתי מהאכסניה שלי לבית מורי ורבי הקדוש מאפטא לדבר עמו בענין הנצרך לי בעבודת ה'. אילו נזדמן לי ריווח של תרפ"ט אלפי דינרי זהב לא הייתי מבטל חס ושלום את ההליכה אל רבי הקדוש.

העיקר היא היגיעה

הכתוב אומר: „תכבד העבודה על האנשים. אנשים חייבים לעבוד את הבורא ביגיעת־בשר ושברון לב, „ואל ישעו בדברי שקר" להשיג השגות במוח ובמחשבה, אלא להתיגע לב ובנפש.

מוסר השכל מן היצר הרע

צריך ללמוד מוסר השכל מן היצר הרע, המקיים בהתמדה את שליחות הבורא להסית אנשים לעבירה. כלום הוא מתרשל במלאכתו? הוא מקיים מצוה זו בחום ובהתלהבות.

שושלת ה„שרף"

ר' חיים מאיר יחיאל זצ"ל בהסתעפותה

רבי יעקב יצחק מבלנדוב בר' חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא, חתן ר' ליב מחלם. בתר"ט (שנת פטירת אביו) נתמנה כאדמו"ר בבלנדוב. תפילתו היתה כרשפי אש, להבתו כשרף. נפטר בוארשה בכ"ד סיון תרמ"ב ושם נטמן. לקוטות מתורתו נדפסו בספר „אמת ליעקב";

ר' אלימלך מגרודזיסק „ברחמ"י" ממוגלניצה. מגדולי הצדיקים בדורו. רבבות הסתופפו בצילו, בהם רבים מגדולי התורה בפולין. עסקן צבורי נלהב. כינס גם אספות לדיון בענינים כלל־ישראליים. גם בהיותו אדמו"ר נהג לנסוע אל רבי ישראל מריזין. הרבי מגרודזיסק חבר „דברי אלימלך" ואמרי אלימלך. נפטר: א' ניסן תרנ"ב בגרודזיסק;

רבי אבי עזרא זליג „ברחמ"י" ממוגלניצא, חתן רבי אברהם יעקב מסדיגורא; ממנו יצאה השושלת של דרוהוביץ.

ר' משה יוסף מגרויץ (גריצא).

ר' אברהם יהושע השל „ברחמ"י" ממוגלניצא, חתן ר' ישראל יצחק מרדושיץ. על אף היותו צעיר הבנים המשיך את שושלת אביו בעירו מוגלניצא, בעוד אחיו עברו לערים אחרות. אולם לא נספחו אליו חסידים רבים. נפטר בכ"ו סיון תרל"ח 1878 בגיל צעיר. נפטר בוארשה ונטמן שם.

שושלת הרבי ר' יעקב יצחק מבלנדוב בנו הבכור של השרף. (ראה למעלה).

רב זליג אלעזר.

ר' משה'לע רבי לעתים במוגלניצה, במקומות שונים וגם בוארשה.

ר' משה זרחל, אשתו רייזעלע, בתו של ר' יעקב יצחק נתאלמנה בצעירותה וקבלה בירושה את הבית שנבנה עבור השרף במוגלניצה.

ר' ישעיהו שפירא, רבי בלודז'.

ר' שלום שפירא, רבי בבלנדוב.

ה„שרף" ממוגלניצה וצאצאיו שהמשיכו לקיים את השושלת בעיר

הראשון — ר' חיים מאיר יחיאל, נתמנה כאדמו"ר בערך בשנת תקפ"ח — 1928; נפטר בט"ו אייר תר"ט.

השני — הצעיר בבניו — ר' אברהם יהושע השל, המשיך את שושלת אביו בעיר מוגלניצה משנת תר"ט — 1849. כהן גם כרב עד יום פטירתו בכ"ו סיון תרל"ח — 1878. נפטר בוארשה ונטמן שם.

השלישי — ר' אבי עזרא זליג בן ר' אברהם יהושע השל, אדמו"ר מתרל"ח—1878 (שנת פטירת אביו) בעיר מוגלניצה. אליו נקבצו חסידים מעטים, על־אף כהונתו בעיר רבנותה המפורסמת של סבו. נפטר ביום כ"ח אדר תרע"ו — 1916 ונטמן שם.

האדמו"רות נמשכה, איפוא, במוגלניצה תשעים ואחת (91) שנה. ברם, ההמשך של האדמו"רות לאלפי חסידים, עיקרו ברבי ר' אלימלך מגרודזיסק, נכדו ר' ישראל מגרודזיסק ובן הזקונים של הרבי ר' אלימלך (נולד בט"ו אייר תרמ"ט) — הוא קלונימוס קלמן מפיאסצ'נו. שני האחרונים נספו על־ידי הנאצים, הראשון — ר' ישראל באושוויץ; השני — ר' קלונימוס קלמן נרצח על־ידי הנאצים ב־ד' חשון תש"ג.

לוקטו מספרים שונים ומפי חסידים ישישים ע"י י. זונדר.

קדוש השם פון גראדשיסקער רבין - ר' ישראל שפירא הי"ד

אור יום ד' י"ב ניסן תש"ד

ב"ה

שלום וברכה לכבוד אדון הנכבד מר ישראל זונדר נ"ו

איר וועט מיר ענטשולדיקן וואָס איך האָב אייך נישט באַלד געשיקט דאָס מאַטעריאַל וואָס איך האָב געזאָגט, יעצט שיק איך די לעצטע וועדטער פון כ"ק אאמו"ר זצק"ל אין טרעבלינקע וואָס הרב הראשי הרב הערצאָג שליטא האָט געהערט פון אַ פּליט וואָס

איז דאָרט געווען. און אויך הרב פנחס וואָלגעלערנטער שליטא פון סייאטעל וואָשינגטאָן האָט דאָס געהערט פון אַנדערע צווייַ מענטשן אין פוילן, וואָס איינער פון זיי איז געווען ביי דעם צימער פון די גאַזן, די זעלבע צייט זענען געווען צוזאַמען מיט כ״ק אאמו״ר זצק״ל די גאַנצע פינף מאָנאַט אין דעם לאַגער און זיי האָבן הרב וואָלגילערנטער איבערגעגעבן דאָס וואָס איך האָב אייך שוין איבערגעגעבן מונדלער, איך שיק אייך אויך די בעשרייבונג וואָס מר ל. פיינגאָלד האָט געשריבן אין ״הצופה״. ער האָט אין די צייט פון געטאָ געווינט אין זעלבן הויז מוראַנאָווסקי 26.

מיט די בעסטע ווינשן און גריס. וווּנש אַ כשרן און פרייליכן פסח השי״ת זאָל העלפן במהרה מיט די גאולה שלמה, הדורש בשלומו אברהם אלימלך שפירא

די צייטונג האָב איך ערהאַלטן תודה רבה הנ״ל.

פרשת קדוש השם של הרבי מגרודזיסק

איבערגעגעבן דורכן זון ר׳ אלימלך, מוצ״ש א׳ ניסן תש״ז — 22.4.47 בעת די מלוה מלכה אין גראַדזיסקער שטיבל, אין תל־אביב און דער שיינקין גאַס.

אויפן בוידעם אויך מוראַנאָווסקע 26, זונטיג די ערשטע סליחות פון יאָר תש״ב. דאָס איינציגע אָרט אין וואָרשע ווי ס׳זיינען געזאָגט געווארן דאָן סליחות. דעם פאָרשלאָג פון יידישן פאַבריקאַנט צו גיין צו דער אַרבעט כדי ניצול צו ווערן, האָט ער אָנגעווארפן זאָגנדיק, אַז אין דער הייך איז ער אזוי זיכער ווי דאָרט, און דאָרט אזוי נישט־זיכער ווי אין דער הייך.

מאָנטיק דעם צווייטן טאָג סליחות האָט מען אים אַרויסגעפירט אויפן אומשלאָגספלאַץ אויף דזיקאָ גאַס.

דינסטיק אוועקגעשיקט געווארן אויפן אונבאַוויסטן וועג אין די באַן, האָט ער געזאָגט די יידן אַז זיי זאָלן זיך נישט מאַכן קיין שום אילוזיעס, און וויסן אַז מען פירט זיי קיין טרעבלינקע און אין משך פון 6 שעה געפירט אַ וויכוח צו מעג מען יעצט באַגיין זעלבסטמאָרד, אָדער נישט, געקומען צום אויספיר אַז מען מעג! מען דאַרף עס נישט טוען, כדי נישט צו ווייזן די דייטשן, אַז מען האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון קדוש השם.

אין טרעבלינקע איז דער רבי אַריינגעפירט געווארן אין אַ ״גוטן״ לאַגער אין וועלכן ער איז געווען 5 מאָנאַטן. ער האָט געדינט אַלס ״באַווייז״ אַז יידן איז גוט אין טרעבלינקע, מען אַרבעט, עסט און מען לעבט. איבער די צייט איז אויך געלונגען איבערצוצייגן די גבירים וואָס זיינען געווען מיט אים אין לאַגער, אַז זיי זאָלן צוביסלעך אויספאָרקויפן די באַהאַלטענע בריליאַנטן און גאָלד אויף קויפן עסן פאַר די קראַנקע יידן אין לאַגער.

פון זיין אייגען פאַרמעגן וואָס ער האָט מיטגענומען האָט ער איבערגעקויפט אַ פאַליאַק וואָס האָט דאָרט געארבעט, און ער האָט במשך פון די 5 מאָנאַטן אַריינגעפירט דעם רבין פון דעם ״גוטן״ לאַגער אין לאַגער פון די וועלכע זיינען געגאַנגען גלייך אין גאַז קאַמער, ער האָט זיי דערמוטיקט און געפונען צו קדוש השם און אין געהיים צוריקגעקומען אין זיין ״גוטען״ לאַגער.

נאָך 5 מאָנאַטן איז דער ״גוטער״ לאַגער אויך ליקווידירט געווארן, און דער רבי איז געפירט געווארן אין גאַז־קאַמער. דאָן האָט ער געבעטן דעם ס״ס מאָן ער זאָלן אים פאָרן טויט ערפילן אַ קליינעם פאַרלאַנג ווי עס פירט זיך מיט אַלע טויט פאַרמישפּטע. דער ס״ס מאָן האָט עס אים צוגעזאָגט: דאָן האָט ער געבעטן אַ בענקל, אַרויפגעשטעלט זיך און געזאָגט: אַזוי ווי אַש פון די פּרה אדומה רייניגט אַ יחיד, איז דאָך, אַוודאי, אַז אונדזער אַש וועט רייניגן כלל ישראל און די גאולה וועט זיכער קומען בקרוב. זינגט זשע אַ חסידישן נגון און זאָגט ״שמע ישראל״ מיט כוונה.

מיט די לעצטע כוחות האָבן די צום טויט צוגעגרייטע געזונגען אַ חסידישן נגון און געזאָגט ״שמע ישראל״.

דער דייטש איז צוטומלט געווארן, דאָס ערשטע מאָל האָט ער אַזאַ זאַך געזען, און דערווייל איז די טיר נישט פאַרמאַכט געווארן און איין ייד האָט זיך אַרויסגענבעט פון גאַז־צימער און אַריין אין אַ גרוב אין וועלכן ס׳האָבן זיך באַהאַלטן צווי יידן, וועלכע זיינען געווען די גאַנצע צייט ביים גאַז־קאַמער צוזאַמען מיט רבין אין לאַגער און געראַטעוועט זיך און איבערגעגעבן אַלעס דעם רב וואָלגעלערנטער.

הרב קלונימוס־קאלמיש שפירא האדמו״ר מפיאסאצ׳נו הי״ד

נולד בגרודז׳יסק ליד וארשה בט״ו באייר תרמ״ט (16 במאי 1888). בן זקונים לרבי ר׳ אלימלך שפירא בעל ״אמרי אלימלך״ וצאצאי המגיד מקוז׳אניץ והחוזה מלובלין, בן ארבע נתייתם מאביו ואמו, בת הרב מחאָנצ׳ין, נשארה עם שני תינוקות, הרב ר׳ קאלמיש ואחיו הצעיר הרב ישעיהו שפירא המנוח, ממנהיגי

„הפועל המזרחי" בארץ־ישראל. הרבי ר׳ קאלמיש נתחנך בגרודז׳יסק בבית סבו, ובעודו ילד הצטיין בגאוניותו. בן 15 נשא לאשה את בת הרבי מקוז׳ניץ, ולאחר פטירת חותנו, והוא בן 19, היה לרבי. בן 21 נתמנה לרב בקהילת פיאסאצ׳נו, שם ישב על כסא הרבנות עד המלחמה העולמית. היה עושה לילות כימים ויושב על התורה ובביתו התארחו, בשבת ובמועד, וביחוד בימים הנוראים אלפי חסידים. לחולים היה רושם בלטינית תרופות שהיו מתקבלות בבית־המרקחת.

ר׳ קלונימוס קלמן שפירא הי״ד

בעל הדרת פנים, חביב וחובב, נתפרסם עד מהרה בחוגים התורניים־חסידיים בתור רבי עממי, בעל להט פנימי שלא היה ענין ציבורי יהודי שלא התענין בו. במיוחד התמסר לשמירת השבת והוא היה נשיא שומרי שבת בוארשה. מן המכובדים ביותר באגודת הרבנים בפולין. מראשי הלוחמים בגזירת השחיטה של הממשלה הפולנית. בשנת 1921 יסד בוארשה את הישיבה „דעת משה", מן הגדולות בפולין, שהעמידה מספר גדול של רבנים.

היה נותן שעורים בחסידות ובקבלה. מרובים גם חידושי התורה שלו — חיבר ספר גדול על מסכת שבת (פלפול), פירוש על הזוהר וכו׳. אולם לא התיר לפרסם אלא ספרי החינוך בלבד, כגון: „חובות התלמידים", „חובות האברכים" ו„בני מחשבה טובה" הספר „חובות התלמידים" יצא לאור בכמה מהדורות ולאחרונה על ידי חסידי פיאסאצ׳ינו בארץ־ישראל והוא, אמנם, אהב יהודים בכל לבו. כל חייו הגה חיבה לארץ־ישראל ושלח אליה מספר ניכר של חסידיו.

עם ההפצצות הראשונות על וארשה נהרגו בנו יחידו הרב אלימלך שפירא, שחזר לפני המלחמה מארץ־ישראל לפולין וכן כלתו וגיסתו. אמו נפטרה מרוב צער ועגמת נפש. יכול היה לעזוב את פולין ולא עשה זאת. בשל מאמציו יסד הג׳וינבט רחוב דז׳אֶלנא 5 (מקום מגוריו) מטבח־עם שבו סעדו. לפני הקמת הגיטו ואחריו, 1500 מיהודי פיאסאצ׳נו שנמלטו לוארשה. נרצח במחנה בבודזין ושמו ברשימת 320 עסקני ציבור, אנשי מדע ואמנות כנ״ל. יהודים כנ״ל.

ע מ׳ 120: בבודזין נמצאים, שני רבנים ואר־שאיים שפירא (קאלמיש רה״נ) שטוקהאחר (שמשון רה״נ), מנהיג הרבזיוניסטים ד״ר וודובינסקי (דוד), עסקן ה„בונד" פרלק וכמה עסקנים של מוסדות העזרה.

הערת המערכת: על חיי יום־יום ועל ניהול הישיבה „דעת משה" ראה פרטים ברשימות ביידיש של אברהם מרקר ז״ל ושל בן־ציון ברוקר יבלח״א בספרנו.

הרב ישעיהו (שייעלע) שפירא זצ״ל

הרב ישעיהו (שייעלע) שפירא ז״ל מוצאו אמנם לא ממוגלניצה, אבל כקרוב של הרבי ר׳ משה׳לה שפירא ממוגלניצה, חבר וידיד נעורים של אבי ז״ל ונצר ממשפחת הרבנים הענפה והמפורסמת ברחבי פולין, גליציה, ורוסיה. נכדו של הרבי מקוז׳ניץ. כדאי לצרפו לפנטאון המפואר — של אדמו״רים, צדיקים, וגדולי תורה בהם נתברכה קהלת מוגלניצה.

מן הדמויות המופלאות של תנועת העבודה הדתית קראו לו, „האדמו״ר החלוץ".

עלה בימי העליה השניה. חלה. חזר לפולין לפי עצת הרופאים.

עלה שנית אחרי מלחמת העולם הראשונה, — עבד בסלילת כבישים ובעבודות פיזיות אחרות עם אנשי העליה השלישית. רדיקלי בדעותיו היה ר׳ ישע־יה׳לע שפירא. צדד בהצטרפות „הפועל המזרחי" להסתדרות הכללית. בסוף ימיו חבר במושב כפר פינס שע״י כרכור ועין עירון. כאן התגשם חלום נעוריו — להיות עובד אדמה, להיות לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים.

ר ׳ישעיה׳לע נפטר בכפר פינס בשנת תש״ה 1945. אחיו היה הרבי מפיאסעצ׳נה ליד ורשה. ר׳ קלונימוס קלמיש שפירא ז״ל אשר בפרוס מלחמת העולם השניה גר בורשה — מלבד היותו רבי לחסידים שימש גם כרב (מרא דאתרא)

כאחיו ר׳ קלונימוס היה ר׳ שייעלע בקי בכל מכמני־התורה. ברם בחל באצטלא דרבנן.

חלומו להיות בין בוני הכפר העברי נתגשם בשלהי שנת 1939.

תהא נפשו הטהורה צרורה בצרור החיים.

בן יחיאל

די יארצייט פון ה״ר חיים מאיר יחיאל זצ״ל

ט״ו אייר איז אויסגעפאַלן די יאָרצייט פון אַלטן מאַגלניצער רבין זצ״ל, וואָס איז נסתלק געווארן אין דעם טאָג ט״ו אייר אין יאָר תר״ט. אויף די „הלולא״ איז געקומען די גאַנצע דינאַסטיע שפירא, וואָס שטאַמט פון מאַגעלניצער רבין: די רביים פון גראַדזישסק, פיאַסעטשנאַ, ר׳ משהלע פון וואַרשע, ווי אויך דער קאָזשעניצער רבי און הונדערטער חסידים זייערע.

זיי האָבן מיט זיך געבראַכט אַ פייערלעכקייט, תרתי משמע, אין טאָפלטן זין פון וואָרט.

פייערן (מדורות) זענען געצינדן געווארן דורך די חדר־יינגלעך. אַלס ברען־מאַטעריאַל האָבן געדינט יונגע קשאַקעס, וועלכע זענען געוואָקסן נעבן די סאָסנע־ביימער אינעם וואַלד, וווּ ס׳איז געווען דאָס בית־עולם. עס האָט געקנאַקט ווי דאָס ריישעכץ פון ציבעלעס געפּרעגלט אויף שמאַלץ אין אַ פּאַן...

אַרטיקע און געקומענע חסידים האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם „אוהל״, וווּ ס׳זענען געלעגן די גרינדער פון דער דינאַסטיע. צוזאַמען מיט די רביים האָבן זיי געזאָגט תהילים מיט התלהבות און דביקות. די ווייבער האָבן „אייגעריסן וועלטן״ ביי די קברים פון רביצינס און פון דער אייגענער משפּחה אויך.

די חדר־יינגלעך, צופרידענע און פריילעכע — פּטור געווארן אַ טאָג פון חדר — זענען פאַרפלאַמט פון די פייערן, פון קנאַקעריי פון דעם „ריישעכץ״. דאָס פייער ווערט כסדר אונטערגעהאַלטן דורך די ווייסע חברהניקעס. אַנדערע שפרינגען איבערן פייער און בריען זיך נישט אָפּ... אַזוי לאַנג, ווי זייערע עלטערן זאָגן, ווייזען און קלאָגן אויפן נאַענטן בית־עולם.

מיטן ענדיקן דעם באַזוך ביים אוהל נעמט מען אַהיים די חדר־יינגלעך. פון אַלע זייטן הערט מען ברכות: ר׳זאָלט האָבן אַלדאָס גוטס געראַכט. אָמן, איר אויך, איז דער ענטפער.

אויפן האָרץ איז גרינג. איבערגעגעבן דעם „אַלטן״ דאָס פּעקל צרות, ר׳זאָל לויפן בעטן ביי זיין ליבן נאָמען פאַר אונדז, און אין איין וועגס מיטנעמען דעם טאָטן, דעם גרעניצער רב, און די מאַמע פערעלע, די טאָכטער פון הייליקן קאָזשעניצער מגיד...

אין אָוונט האָט זיך די דינאַסטיע פונאַנדערגעטיילט: יעדער רבי האָט געפייערט מיט זיינע חסידים די הלולא — עלית נשמה פון הייליקן רבין — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל אין די היכלות עליונים (אויבער־שטע טעמפּלען).

די אַכסניא איז געווען ביי איינעם פון זיינע חשובע און רייכע חסידים. דער „טיש״ איז געדעקט כיד המלך. די בעל־הביתטעס האָבן געוויזן זייערע קענטענישן. פיש זענען געגרייט געווארן אין אַלע פאַרמען. געווינלעכע שבתדיקע, געקאָכט אין זיס־זויערן און אַלערליי הערינג, פלייש אין פאַרשידענע געריכטן. ערשט די זופן, קאָמפּאָטן אאַז״וו.

די מענער זענען אויך נישט אָפּגעשטאַנען. געטרינקען משקאות, כוס נאָך כוס, געווינטשן לחיים: דער אייבערשטער זאָל העלפן — דער זכות פון „אַלטן״ מאַגעלניצער זאָל אונדז ביישטיין.

כוס שני — דער זכות פון זיין פאָטער, דער גרעניצער רב, זאָל אונדז ביישטיין.

כוס שלישי — דער זכות פון הייליקן קאָזשעניצער מגיד, אַי־אַי־אַי, דער מגיד... פאָסמאַקעווטע זיך דער עולם און אַ וואַרעמקייט צעגיסט זיך אין אַלע אברים...

מ׳זאָגט זיך נישט אָפּ פון די עסנס, וואָס זיינען אַזוי זאַרגפעליק צוגעגרייט געווארן דורך די באַלעבאָסטעס.

דעם „יידע נגן״ פון גראָדזישסק, פיאַסעטשנע אָדער קאָזשעניץ איז מען מכבד מיט אַ ניגון פון „אַלטן״ מאַגעלניצער, אָדער פון רבי אלימלך פון גראָדזישסק. מען דערלויבט זיך אָפּילו צו זינגען דעם „הימל־ניגון״ מיט וועלכן מ׳האָט געפירט ר׳ שמואל זביטקאָווער ז״ל אין גן־עדן (וואָס וועט געזינגען ראש־השנה און יום־כיפור ביי תפילת מוסף פאַר „כתר״). מ׳שוועבט אין די עולמות עליונים צוזאַמען מיט דער נשמה פון „שרף״ — דעם הייליקן מאַגעלניצער רבין ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל.

אַלע דאגות, צרות, שרעק, זענען פאַרשוווּנדן! אַ פּראָסטער מיטוואָך איז אין אַ יום־טוב פאַרוואַנדלט געווארן. דאָס גאַנצע יידישע מאַגעלניצע איז ביי די רביים. יעדער חסיד ביי זיין רבין — דאָך ציען אַלע די יניקה פון איין מקור. ליכטיק און וואַרעם איז אויף דער נשמה. נישט קיין טרויער נאָך די צדיקים. עצבות איז אַ מיאוסע מידה. די פּטירה פון צדיק איז אַן עלית נשמה למרומים

(אויפשטייג פון דער נשמה אין די הויכקייטן). קהל ווערט נתעלה, דערהויבן, כביכול, פאַרייניקט זיך מיט דער גרויסער נשמה, פאַר וועמען אַלע טויערן פון הימל זענען אָפן און מ׳וועט אַוודאי געהאָלפן ווערן.

יא. דאָס איז געווען אַ מאָל. מיר קינדער זענען אַריבערגעשפרינגען די פייערן און זיך נישט אָפגעבריט, געקומען קיין ישראל און אָנטייל גענומען אין אויפבוי פון לאַנד, יעדער לויט זיינע כוחות.

די רביים פון דער דינאַסטיע: ר׳ ישראל פון גראָדשיסק, ר׳ קלונימוס קלמן פון פיאַסעטשנע, מיילע־כעל דער יינגסטער זון פון ר׳ זעליק, זענען דאָס פייער נישט אַריבערגעשפרונגען.

וועגן זייער אומקום אויף קדוש השם — אין די קומענדיקע רשימות.

ישראל בן צביה

דער ווידעראויפבוי פונעם „שרפס" אוהל

דער „אוהל" פונעם ערשטן מאָגעלניצער רבין ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל, וואָס מ׳האָט געראפן דער „שרף", צוליב זיין הייליקייט „שרף", התלהבות ביים דאַוונען. אַ תלמיד פון זיין זיידן דעם קאָזשעניצער זצ״ל, געלערנט צוזאַמען מיטן „חידושי הרים", — ר׳ איטשע מאיר, גרינדער פון דער געראר דינאַסטיע. אין יאָר תקפ״ה — 1825, געקרוינט געוואָרן אַלס רבי פון טויזנטער חסידים. — איז געשטאַנען אויפן מאָגעל־ניצער בית־הקברות עטלעכע זיבעציק יאָר, ביז צום ערשטן וועלט־קריג, וואָס איז אויסגעבראָכטן תשעה־באב תרע״ד, דעם 1טן אויגוסט 1914.

אין דעם „אוהל" איז אויך געווען דאָס קבר פון מאָגעלניצער רבינס פאָטער, ר׳ אבי עזרא זעליג זצ״ל, רב אין דער שטאָט גרענין, איידעם פון קאָזשעניצער מגיד. וועגן דעם האָט אונדז דערציילט אונדזער מלמד ר׳ ישראל יעקל קויפמאַן הי״ד, וואָס ער האָט געהערט פון עלטערע יידן.

אין איינעם פון די באַזוכן פונעם גרענניצער רב ביי זיין זון דעם מאָגעלניצער רבין, האָט ער, באַזוכנדיק דעם בית־הקברות, געזאָגט: „לאחר אריכת ימים, וואָלט איך געוואָלט ליגן אויף דעם בית־הקברות"... אפשר מיט דער מחשבה מ׳זאָל זיין זון קובר זיין נעבן אים. בבוא המועד, ווען ס׳וועט קומען די צייט פון זיין זון, דעם מאָגעלניצער רבין, וועט מען אים זיכער קובר זיין נעבן זיין פאָטער.

זיין פאַרלאַנג איז טאַקע באַלד נתמלא געוואָרן. זייענדיק אַלס גאַסט ביי זיין זון ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל איז ער נפטר געוואָרן און מ׳האָט אים קובר געווען אין מאָגעלניצע. ווי ס׳איז דאָ אין דער גמרא „סוכות" דף נ״ג עמוד א׳, אין נאָמען פון תנא ר׳ יוחנן: „די פיס טראָגן, ווו דער קאָפּ דאַרף ליגן". ווען דער גרעניצער רב וואָלט נפטר געוואָרן אין זיין קהילה, וואָלטן אירע מיטגלידער בשום אופן נישט געלאָזט פירן דער גע־ערטן און געשעצטן רב, דעם קאָזשעניצער מגידס איידעם, קובר זיין אין מאָגעלניצע.

וועגן דער הייליקייט און כוח פון דעם „אוהל" האָט אונדזער מלמד, ר׳ ישראל יעקל דערציילט אין נאָמען פון די מאָגעלניצער יידישע זקנים אַ מעשה שהיה: איינעם פון די רייכע בעלי־בתישע גויים אין מאָגעל־ניצע האָט זיך פאַרגלוסט אין זיינע יונגע יאָרן אָפ־שפּעטן פון דעם יידישן הייליקן „אוהל". האָט ער געטאָן אַ „מעשה" און פאַרשוועכט דעם „אוהל". באַלד איז ער שטום געוואָרן, נישט געקענט גיין און נישט שטיין. מ׳האָט אים געמוזט אַהיימפירן אויף אַ וואָגן.

— דאָס איז דער גוי — האָט ער אונדז געוויזן — וואָס קען נישט רעדן, רוקט זיך אויף די הענט, אַנגע־טוענע אין גראָבע לעדערנע הענטשקעס. קען זיך נישט אויפשטעלן און נישט גיין.

מער האָט זיך אים, און אויך אַנדערע, נישט פאַר־גלוסט אָפצושפּעטן פון די הייליקע רביימס קברים.

אַז ס׳האָבן זיך געענדיקט די מלחמות: דער ערש־טער וועלט־קריג, נאָכער די פויליש־באָלשעוויסטישע מלחמה — זענען מיר שוין געווען דערוואָקסענע בחורים פון 14—15 יאָר. האָט אונדזער רבי ר׳ישראל יעקל מלמד געזאָגט, אַז מיר האָבן שוין נישט וואָס צו לערנען ביי אים אין חדר. מיר קענען שוין לערנען „פאַר זיך" אין בית־המדרש, און דאַרפן נישט צאָלן קיין שכר לימוד.

ער האָט אַרגאַניזירט די פאָר עלטערע בחורים, וואָס האָבן געלערנט אין בית־המדרש, ווי אויך עטלעכע בעלי־בתים, — תלמידי חכמים — זיי זאָלן קומען פאַרטאָג לערנען מיט אונדז. יעדער תלמיד האָט גע־דאַרפט אויפשטיין פאַרטאָג, וועקן זיין „רבין", ער זאָל גיין מיט אים אין בית־המדרש לערנען תורה. ווען מיר זענען אַריין אין בית־המדרש לערנען, געווען איז דאָס אין יאָר 1921, האָט מען אָנגעהויבן רעדן: שוין אַזוי לאַנג ווי די מאָגעלניצער יידן זענען צוריק געקומען קיין

מאַגלניצער פון זייער גירוש — 6 יאָר, זייט 1915 — און... נישט נאָר דאָס בית־הקברות איז נישט אַרומגע־צוימט, נאָר אַפילו דער אוהל פון אַלטן מאַגעלניצער רבין, פון זיין פאַטער דער גרעניצער רב, איידעם פון הייליקן קאָזשעניצער מגיד און זייערע קינדער, איז צעגנומען געוואָרן אויף האַלץ צום הייצן, סיי פון די רוסישע סאָלדאַטן, סיי פון די אַרטיקע פאַליאַקן אין די פאָר חדשים, ווען מיר זענען געווען פאַרטריבן פון מאַגעלניצע.

אונדזער געוועזענער מלמד ר׳ ישראל יעקב האָט פלאַנירט דאָס אויפבויען דעם „אוהל״, אומאַפהענגיק דערפון צי דער אַלגעמיינער בית־הקברות וועט וועלן פאַרצוימט, אָדער בלייבן נאָך יאָרן לאַנג אָן אַ גדר. ער האָט אַרגאַניזירט זיין שוואָגער און קוזין אלימלך קויפ־מאַן, זון פון אברהם־יוסף מלמד, אַן עלטערער בית־המדרש־בחור, ער זאָל זיין דער פירער פון די נייע בית־המדרש־בחורים, וואָס וועלן אָנטייל נעמען אין וויידעראויפבוי פון „אוהל״.

באַלד נאָך פסח תרפ״א — 1921, האָט זיך אָנגע־הויבן די אַרבעט. אַ מאַגלניצער קריסטלעכער מויערער האָט געמויערט דעם „אוהל״ פון ציגל. מיר האָבן דערלאַנגט ליים און געטאָן אַנדערע פשוטע אַרבעטן מיט גרויס התלהבות, אונטער דער אָנפירונג פון אלימלך קויפמאַן, וואָס האָט אונדז אַלע מאָל מעורר געווען (דערוועקט), זאָגנדיק: זאָל זיך אונדז דוכטן, אַז מיר זענען אין ארץ־ישראל און בויען דאָס לאַנד.

ווען דער „אוהל״ איז שוין געווען אויפגעבויט איז געקומען אייזיקל שמש, וואָס איז שוין דאָן געווען אַ קברן (באַגרעבער), ריין געמאַכט דעם בנין פון „אוהל״, געפארמט פון דאָס ניי אַ צורה פון די קברים, וואָס זענען אויסגעגלייכט געוואָרן מיט דער ערד אין דער צייט פון אונדזער זיין אין גלות סאבין און אטוואצק. ער האָט געבעטן מחילה אין אָנגענומענעם נוסח אין דער אנווע־זנהייט פון אַ מנין יידן, וואָס איז באַשטאָנען פון אונדז יינגלעך, בית־המדרש בחורים, און דעם מנהל עבודה (אַרבעטס־פירער) אלימלך קויפמאַן.

די צורות פון די קברים האָט ער אויסגעפאַרמט ביי יעדער מצבה, וואָס איז דאָן נישט באַרירט געוואָרן. די איבעריקע ערד האָבן מיר אַרויסגעטראָגן און צו־שפרייט אופן בית־הקברות.

דאָס איז די ערשטע רשימה פון די רביים און זיי־ערע אָפשטאַמיקע, וואָס זענען „געליגן״ אין „אוהל״:

ר׳ אבי־עזרא זעליק שפירא, איידעם פון קאָזשע־ניצער מגיד.

נעבן אים: זיין זון דער שרף, דער ערשטער מאַ־גלניצער רבי — רב חיים מאיר יחיאל, דער שרף.

ר׳ יעקעלע שפירא, זון פון ר׳ חיים מאיר יחיאל.

געווען רבי אין בלענדאָוו, נעבן מאַגלניצע.

צווישן קבר פון אַלטן רבין און דעם קבר פון זיין זון ר׳ יעקעלע איז געווען אַ פרייער פּלאַץ פאַר נאָך אַ קבר.

ווען דער רבי רב משהלע, זון פון ר׳ יעקעלע איז נפטר געוואָרן איז טיפן עלטער, זייענדיק אַ שטיקל צייט פאַר דער פּטירה אין מאַגלניצע, האָט עמעצער פון זיינע חסידים געזאָגט, אַז ער האָט געהערט פון רבין, דאָס ער וויל מ׳זאָל אים קובר זיין אויפן פרייען אָרט, נעבן זיין פאַטער, זיידן און עלטער־זיידן. די חברה קדישא האָט איינגעלאַדן דריי רבנים, זיי זאָלן באַשליסן, וואָס צו טאָן. זיי האָבן געפסקנט, אז מ׳דאַרף אויספירן דעם פאַרלאַנג פונעם נפטר און מ׳האָט דעם רבין ר׳ משהלע קובר גע־ווען אין „אוהל״ אויפן אָרט ווו ער באגערט. אַלע נפטרים זענען געלעגן מיט די פיס צו מזרח. הפנים זיי זאָלן קענען גלייך אויפשטיין און גיין קיין מזרח — ארץ ישראל, ווען משיח וועט קומען און ס׳וועט זיין תחית המתים.

דאָס איז די רשימה פון די יאָרצייטן פון דער מאַ־גלניצער דינאַסטיע:

רב חיים מאיר יחיאל זצ״ל אין ט״ו אייר תר״ט;

רב יעקב יצחק זצ״ל, זיין זון, אין כ״ד סיון תרמ״ב;

זיין זון ר׳ אברהם יהושע העשל זצ״ל כ״ו סיון תרל״ח, נפטר געוואָרן יונגערהייט אין וואַרשע און דאָרטן נקבר געוואָרן;

זיין זון דער גראדזיסקער רבי, ר׳ אלימלך זצ״ל אין ראש חודש ניסן תרנ״ב. נפטר געוואָרן אין גראד־זיסק און דאָרט נקבר געוואָרן;

שפעטער אַז דער פיאסעטשנער רבי, אַן אייניקל פון מאַגלניצער רבין און אַ זון פון גראדזיסקער רבין (אויך דער גראדזיסקער רבי ר׳ ישראל, זון פון אַלטן גראדזיסקער רבין) זענען געקומען אויף דער יאָרצייט פון אַלטן מאַגעלניצער רבין — רב חיים מאיר יחיאל זצ״ל, פלעגן זיי אויסטאָן די שיך אין דרויסן און אריין־גיין אינעם „אוהל״ אין די זאָקן.

וועגן פאַמיליען־נאָמען שפירא האָב איך געלייענט אין אַ ספר: ר׳ פנחסל פון קארץ האָט באַפוילן אין זיין צוואה, מ׳זאָל אויסקריצן זיין פאַמיליען־נאָמען שפירא אויף זיין מצבה, טראָץ דעם וואָס ביז דאָן האָט מען נישט געשריבן די פאַמיליע־נעמען אויף די מצבות.

שפירא, האָט ר׳ פנחסל געשריבן אין זיין צוואה,

איז אַ נאָמען פון אייגער פון די דריי שטעט אין דייטש־לאַנד. שפּיירא (שפּייער), ווארמייזע (ווארמס) און מאַגענצא, וואָס ווערן דערמאָנט אין קינה פון תשעה־באב אַלס די דריי שטעט אין וועלכע די נוסעי הצלב (די קרייץ־טרעגער) האָבן אין סוף פון עלפטן יאָר־הונדערט) אויסגעקוילט אַ סך יידן. און אַ גרויסער טייל פון די יענעקע יידן האָבן אויסגעקוילט זייערע משפּחות און צום סוף זיך אַליין, כדי נישט לאָזן איבערערעדן זיך צום שמד חס ושלום און מקדש השם געווען בכל מאדם ונפשם. אַ קליינעקער טייל פון די שפּייערער יידן האָבן זיך געראַטעוועט, לויפּנדיק קיין פוילן. דערציבער איז דער נאָמען שפּירא אַ סימבאָל פון קדוש השם, וואָס איז הייליק נישט וויניקער ווי די פאָרנעמען: אברהם, יצחק, יעקב און דאָס גלייכן.

אין דער לעצטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן צוזאַמען מיט די פאַליאַקן צעשטערט דעם „אוהל", צובראָכן די מצבות, וואָס זענען דאָרט געווען. דעם זעלבן גורל האָבן אויך געטיילט דער אַלגעמיינער מאָגעלניצער בית־הקברות. דער צוים איז צונומען געוואָרן, די מצבות אויסגעבראָכן און מ׳האָט מיט זיי ברוקירט טראָטוּאַרן. דער גאַנצער שטח איז אויסגעגלייכט געוואָרן, נישטאָ מער קיין צייכן פון אַ יידישן בית־הקברות, וואָס האָט עקזיסטירט הונדערטער יאָרן.

אלימלך זאַנדער

הרבי האחרון במוגלניצה נצר ל„שרף"

אבי ר׳ זליקל זצ״ל היה הרבי האחרון במוגלניצה. בשמו המלא נקרא: ר׳ אבי־עזרא זליק, בנו של רבי אברהם יהושע השל זצ״ל שכהן בתפקיד רב ורבי במוגלניצה. שלשלת היחוס נמשכה עד מיסד השושלת של מוגלניצה — הוא „השרף", הרב והרבי ר׳ חיים מאיר יחיאל — נכדו של המגיד מקוזשניץ זכר צדיקים לברכה.

אבי התיתם בגיל צעיר מאביו — ר׳ יהושע העשל שנפטר בדמי־ימיו בורשה והוטמן שמה. הוא חונך וגודל בבית דודו — הרבי „הזקן" מגרודזיסק — רבי אלימלך, אחי הסבא — ר׳ אברהם יהושע השל זצ״ל.

בשנת תרס״ה — 1905 נשא אבי לאשה את אמי רחלע קטן, בתו של הרב והרבי מטיסמניץ הסמוכה לצ׳ורטקוב בגליציה — אוסטריה. אף אמא התיחסה על שושלת רביים נכבדה עד הבעל־שם טוב זצ״ל.

בשנת תרס״ו — 1906 נולדתי בטיסמניץ, ובאותה השנה הובאתי למוגלניצה על־ידי הורי שעברו לגור בבית שהוקם על־ידי הרבי הראשון ממוגלניצה — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל, וחלקו בירושה היה מחצית הבית. — המחצית השניה היתה שייכת לרייזעלע, בתו של ר׳ יענקלע שפירא מבלנדוב, אחותו של הרבי ר׳ משהלע שפירא. שם בעלה היה ר׳ זרח.

כנראה שהגורם לשיבת אבא למוגלניצה היה — הסיכוי להבחר כרב במקום, לאחר שהתפנה המקום עם עזיבתו של ר׳ חיים יהודה לייב גינזבורג את כס הרבנות במוגלניצה והליכתו לשדליץ. אבא תבע את התפקיד בתוקף „החזקה" של כמה דורות. שכהנו כרבנים אביו ר׳ אברהם יהושע השל וכן הסבא — השרף ואביו של הרבי הראשון במוגלניצה שהיה חתנו של ה־מגיד מקושניץ זצ״ל. הרביים מגרודזיסק ופיאסטשנא קראו לחסידיהם במוגלניצה לתמוך באבא.

אבא מוותר על כס הרבנות במוגלניצה, למען השלום

אף כי תומכיו לכהונה זו היו מרובים, בעיקר מבין חסידיו, וחסידי גרודזיסק ופיאסטשנא. חרף הסיסמא הנאה שהפריחו: „רבי־רב" לאמור: הרבי יכהן גם כרב, לא רצה אבא להוסיף „צד" נוסף על שני ה„צדדים" שנלחמו בעוז ובחריפות, הצד האחד — עבור הרב מציפלוב והצד השני — עבור הרב מקרשוב. והוא ויתר על מועמדותו לכהונת רב במוגלניצה וקיים רק את התפקיד של הרבי דמוגלניצה. סוף־סוף נבחר הרב מקרשוב — הרב גבריאל זאב אוסלקה לכהן כרב דמוגלניצה. סודר הסכם לפיו יקבל אבא חלק מהכנסות של השחיטה, המגיעות לרב העיר.

מחלוקת חדשה

לאחר זמן קצר של רגיעה בעיר, עם בחירתו של הרב אוסלקה, פרצה מחלוקת חדשה בין הרב לאבא. ההסכם על הפרשת חלק מהכנסות השחיטה לא קויים. כמעט כל הקצבים — פרט לאחד — המציאו לאבא את חלקו בהכנסות, כמוסכם. הרב אוסלקה אסר באכילה הבשר מהשחיטה שסודרה ע״י הקצבים האלה. הרביים מגרודזיסק ופיאסטשנא התירוה. ושוב קמו שני „צדדים". הגיעו הדברים לידי מחסור בבשר באחת השבתות ונאלצו להביאו מבלנדוב הסמוכה. סוף־סוף, בהתערבות רבנים מחוץ לעיר, סודר „איכשהו" ענין ההכנסות. המחלוקת שככה, ברם, פרנסה או אף חלק ממנה בצורה סדירה ויציבה, כבר לא היתה

מצויה. אבא קיבל חסידים ממוגלניצה והסביבה, שבאו עם „פתקים" לבקש מאבא שיתפלל עבורם ויתמלאו מבוקשיהם. הם השאירו „פדיון". אבא אחל להם, שהשם יתברך ימלא משאלות לבותיהם בזכות הוריו הקדושים.

לעתים נסע אבא אל חסידיו בעיירות הסמוכות, שם נערכו „שולחנות" בשבתות. למחרת באו החסידים עם פתקאות ופדיונות, ואולם מכל ההכנסות האלו הפרנסה היתה דחוקה.

שונא בצע

עד כמה שאני זוכר, אבא זצ"ל היה יהודי ירא-שמים בסתר ובגלוי, מקפיד על טהרת הממונות (מקורם) ללא פשרות כלשהן. העובדה דלהלן מדגימה עד היכן הקפיד על כך, למרות מצבנו הכלכלי הקשה מאד. באחד מימי החורף הקשים ביום חמישי אחרי הצהרים, הופיע יהודי מוגלניצאי עם „פתק" ובו בקשה לאבא שישתדל במרומים, כי יכופרו עוונותיו ויסלחו לו על כל מעשיו. ה„פדיון" הפעם היה נכבד, שטרות כסף מרשרשים בסכום גדול. מיד עם יציאת ה„חסיד" הלז מהבית, שמענו את אבא רץ בכל כוחותיו למטבח. בטרם הספקנו — אמא ואני — להשיגו, ראינו להבה פורצת מהכיריים ואוכלת את כל השטרות המרשרשים. עמדנו משתוממים ולא ידענו פשר המתרחש לעינינו. אבא ראה בתמיהתנו ואמר בהתרגשות: דעו: מחבילת השטרות האלה נדף ריח של גניבה וגזילה, ומחשש, שמא יפתני יצר הרע במתק שפתיו ויגיד: — קח זליקל! קח את הכסף שכה נחוץ לך לצרכי אוכל כבר לשבת זו; לבגד ונעל לאשה ולילדים; להסקת החדרים הקרים וכו' וכו'., לכן התגברתי כארי ורצתי כצבי לקיים מצוות „ובערת הרע מקרבך" ולהיות „חף מפשע". אמנם יצא אבא נקי מחטא וגם... מנכסים, והדאגה כיצד מכינים את השבת — נפלה שוב על אמא זצ"ל.

הדורים ונאים היו ימי השבת והחג

חסידי אבא, חסידי הרביים מגרודזיסק אוסטרובצה ואחרים, מלאו את בית-הכנסת שלנו בשבתות ובמועדים. אבא ז"ל היה מתפלל לעתים מזומנות כשליח-צבור, היה מונה כל מלה ומלה, מתחנן לפני הקדוש ברוך הוא כבן המתרפק על אביו. כל המתפללים נגרפו בהת-להבותו .שמחת השבת והחג היתה נסוכה על-פניהם.

אמא רחלע זצ"ל היתה עורכת השולחן בכל-מיני מעדנים (רק ה' יודע מאין לקחה אמצעים לכך). תמיד הסתופפו בביתנו אורחים מרחוק באו ואף יושבי-שולחן קבועים. ב"ה כולם אוכלים בתיאבון. חסידי אבא שגמרו את הסעודה בבתיהם הגיעו לשמוע תורה. בינתיים חוטפים „שיריים" מאבא. הזמירות מושרות בחדוה וה„תורה" שאבא משמיע על פרשת השבוע מתקבלת באהבה.

לסעודה שלישית („שלש-סעודות" ביידיש) באים גם חסידים הנמנים על רביים אחרים, מטובי הלמדנים בעיר. ה„סעודה" דלה — פרוסת חלה וזנב דג-מלוח. ברם, הזמירות עתירי-רגש ומלאי געגועים לשבת מלכתא העוזבת. יושבים כמה מניינים מפזמים ומזמרים, צלליהם מרחפים על הקירות בדמדומי בין-השמשות. נגמרו המזמורים והגיעו לנטילת ידים שלפני ברכת המזון. לאבא „חזקה" על פרק התהלים שלפני ברכת המזון — „מזמור לדוד". הוא פותח בנגון המזדמר ומצלצל עד היום באזני שומעיו: — „מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר... על מי-מנוחות ינהלני וכו' וכו'", פסוק אחר פסוק עד הגמר. ברכת המזון נאמרת בבטחון וללא פחד מאימת ימות-החול הממשמשים ובאים.

עם צאת הכוכבים ניגש ר' גבריאל, אחד מ„היושבים הקבועים" בביתנו, פתח ב„הוא רחום יכפר עוון" מעריב רגיל, של ימות החול. השבת חלפה, החול טרם הגיע, עד שאבא יערוך „הבדלה" בין קודש וחול. הילדים עדיין מתרפקים על המלכה שבת, כביכול, אוחזים בשולי שמלתה, שתשהה עמנו עוד קצת זמן. גם ההורים אינם מרפים מהשבת. סעודת „מלוה-מלכה" נערכת במוצאי-שבת לאחר שכל המתפללים „מנחה-מעריב" „הבדילו" בבתיהם בין קודש לחול ושבים אלינו. המאכלים פשוטים וטעימים. ה„בורשט" של אמא ערב לחיכם של הגברים ושל הנשים שבאו בהמוניהן לסעודה זו שחול וקודש מעורבים בה. נשמעות דעות על „מהלכים" בפוליטיקה העולמית, היהודית, ועניני דיומא בקהלה וכו'. ושוב זמירות עליזות מהדהדות „דוד — דוד מלך ישראל חי וקיים". גומרים את הסעודה מאוחר בערב. הלכה המלכה שבת, ממשמשים ובאים ימות-החול האפורים.

תשעה באב יום המוכן לפורענות

בתשעה באב תרע"ד — הוא יום האחד באוגוסט 1914, פרצה המלחמה העולמית הראשונה בין גרמניה ואוסטריה לבין רוסיה, אנגליה וצרפת ולאחר מכן גם נגד אמריקה.

כבר בימים הראשונים נאלצה אמא ז"ל לברוח ממוגלניצה עקב הסכנה להשלח לסיביר כנתינת ארץ

האויב — אוסטריה. הידיעה קבלנו מפי השמש ר' ישראל מאיר גולדברג בשם מזכיר העיר ליאון גודזי־מרסקי. היא התחבאה בבלנדוב, משם עברה לורשה, והתאכסנה אצל דודו של פנחס פרידנרייך ר' יהושע „וויטעלס". בינתים נשארנו לבד עם אבא; אני הבכור בן שמונה שנים, אברהם בן שלוש שנים, והצעיר אלימלך (מיילעכל) בן כמה חודשים (נולד בשנת 1914 בורשה). הפחד הציק לנו, דאגנו לגורלה של האמא היקרה „מה יהיה בסופה?" שאלנו ואיש לא ידע מה להשיב. עם שובה אלינו ובידיה „ניירות", תעודות המוכיחות „בעליל" כי אמא הנה נתינה רוסית כשרה... שמחנו מאד. ברם, לא לעולם שמחה... בערב חג השבועות תרע"ה — 1915 הפכו כל יהודי מוגלניצה ל„נתינים עוינים" של הוד מעלתו הצאר הרוסי. ולכן גורשו אל „הצד הימני של הויסלה".

תחילה גרנו יחד עם כל יהודי מוגלניצה בעיירה סובין. לאחר מכן עברנו לורשה וגרנו ברחוב „פביה" 15 עד חודש ספטמבר 1915, עת נכבשה ורשה וכל פולניה הקונגרסאית על־ידי הצבא הגרמני של קיסר ווילהלם. אז שבנו למוגלניצה ומצאנוה שוממה לאחר ארבעה חודשים שנעדרנו ממנה. הגרמנים החרימו את תוצרת האכרים הפולניים, הם לא הביאו לעיר כל צרכי מזון שהם, והרעב היה חזק מאד. מגפות של דיזנטריה וטיפוס פרצו בעיר והפילו חללים רבים. אבא זצ"ל היה בין הנפגעים ונפטר ביום כ"ח אדר תרע"ו בהשאירו לאנחות את אמא ושלושה יתומים בגיל של עשר שנים, חמש שנים ובן שנתיים.

אמא המפרנסת

עברו ימי ה„שבעה" ואף ה„שלושים" חלפו. אחרוני המנחמים הסתלקו בשקט ובצנעה. דאגת הפרנסה וכל־כלת הילדים הזדקרה בכל חומרתה. במוגלניצה אמא לא מצאה מי שיעזור לה בעצה ותושיה, כיצד לפרנס את המשפחה. קרה נס ומישהו הודיע על רוע מצבנו לעסקן הידוע בגרוייץ — אברהם קרונענברג — אשר היו לו „מהלכים" במשרדי השלטון הגרמני בנפת גרוייץ. הלה השיג לאמא „קונסציה" על מכירת: סוכר, מלח, נרות ושמרים. ברם, ממכירה זו לא הרויחה אמא כדי כלכלתנו, ונאלצה בנוסף על־כך לעסוק בייצור בלתי לגאלי של סבון, עשוי מחמאה ממין הגרוע, ובכך להוסיף משהו על רווחיה.

הפעולה הזו גרמה לאמא דאגה ופחד שמא יתפסוה ב"כ השלטונות ועונשה יהיה חמור פי־כמה מענשם של אחרים, באשר היא היתה נאמנה על השלטון ובזכות זו קבלה קונסציה. תמיד עמדה על המשמר ושמרה את „מפעלה" מעין־רעה. ואולם, הדאגות האלו נשכחו מהר, כאשר אמא חלתה בטיפוס־הבטן. שלושה שבועות נאבקה עם מלאך־המוות עד שהכריעה. ביום כ"ח שבט תרע"ז, בערך אפריל 1917, בדיוק 11 חודשים לאחר מות אבא ז"ל.

יום אבל ומספד לכל יהודי העיר ושכול לנו היתומים

זעקת הנשים היהודיות בעת הלוית אמא ז"ל „בקעה לב השמים". האדוקות ביותר הרשו לעצמן להתריע כלפי אבינו שבשמים: הכיצד? איך הוא לוקח בשנה אחת, אבא ואמא נאהבים ונעימים, ומשאיר שלושה יתומים „עגולים" (בלי אב ואם)? קדרות אפפה את פני העיר וכל היהודים הלכו ללויה.

היה יום חורף קר מאד. חזרנו הביתה והוא ריק. כמה אנשים ונשים מהמקורבים ביותר, טפלו בנו איכשהוא. לאחר מכן מנתה הקהלה היהודית „אפוטרופוסים" עלינו והם: השוחטים — ר' ישראל לייב אורנשטיין והשוחט מגוסצין ר' אלעזר; ועל הרכוש — ר' אלעזר הייזנקרוג; את נהול משק הבית והטפול בי ובאחי אברהם, קבלה על עצמה הבת של שמואל טופמן (ראש הכלי־זמרים); אחינו הצעיר מיילעכל נתקבל לטפול, שלא על־מנת לקבל פרס, אל משפחת משה ולדשטיין, שגרה בקצה ביתנו והיתה מבורכת בעצמה בילדים רבים.

עם תום המלחמה העולמית הראשונה בנובמבר 1918, תם גם הרכוש שעליו הופקד אפוטרופוס. האינפלציה הורידה ערך כל הכספים שנתנו ברבית או הופקדו בבנק. וכך נשארנו בערום ובחוסר כל.

אוי ליתומים

אפילו בניהם של רבי ורבנית, משופעים בדודים ודודות עם שושלת כבודה של יחוס, באין אמא ואבא — רע ומר גורלם. אבי גודל כיתום אצל הרבי הזקן מגרודזיסק, ואני אצל בנו — הרבי הצעיר מגרודזיסק. ברם, נפש אבי לא הוסערה וטולטלה כאשר נסערתי אני מיום פרוץ המלחמה העולמית בתשעה באב תרע"ד. לכן לא מצאתי מנוחה ומרגוע אצל הקוזין שלי — הרבי מגרודזיסק. וכן היה גורל אחי אברהם. טולטלנו מדוד לדוד. עד שנודע לדודות — אחיות אמא — מה עלה בגורלם של בני האחות שלהן. הן באו והעבירו קודם את אחי אברהם לטיסמניץ, שם רכש לו מקצוע „פיליגרן" (עבודה עדינה בכסף); לאחר מכן, בשנת 1934 עלה לארץ־ישראל. כעת נמצא בארצות הברית. הדודה

מזשאֶלין העבירה אותי אליה למקום הנ"ל ושם שהיתי 3 שנים. האח הצעיר אלימלך (מיילעכל) עבר לקראקא, למד בישיבה והוסמך לרבנות. נתלה בפומבי על־ידי הנאצים בשנת תש"ב בתור „עשירי" (אחד מעשרה) בפלשוב „למען יראו ויירָאו" — ה' יקום דמו. ואילו אני עברתי שבעה מדורי גיהנום וחי, ברוך השם, עם אשתי בישראל.

ר' אלימלך בן ר' זליג שפירא הי"ד

גם אני — כאחי אברהם — התכוננתי לעלות לארץ־ישראל הייתי בהכשרה של „צעירי מזרחי" בסטניסלבוב (הסמוכה לטיסמניץ עיר מולדתה של אמא ז"ל). שנתיים — ב־1932 — 1933 — הכשרתי את עצמי לעליה לארץ ולא קבלתי סרטיפיקט. נשארתי בפולין, התחתנתי עם רגינה זומלר שתחיה — היא אשתי. עברנו לנדוורנה, שם היתה לנו חנות לממכר צבעים, לכה, חמרי ברזל לבנין, והפרנסה היתה מצויה בשפע. עד... שפרצה המלחמה העולמית השניה — באחד בספטמבר 1939 — 25 שנה וחודש לאחר פרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

תלאות המלחמה העולמית השניה

רבות הן התלאות שעברו עלי ועל אשתי רגינה שתחיה. עליהן לא אאריך פה, באשר הן התרחשו בנדוורנה מקום מגורי בעת פרוץ המלחמה. כמה פרטים בקצור נמרץ: —

א) ביום פרוץ המלחמה, באחד בספטמבר 1939 סופחה נדוורנה לרוסיה כשטח של מערב־אוקראינה, בהתאם להסכם ריבנטרופ—מולוטוב. כל הסוחרים — ביניהם אנו — ברחנו מהעיר;

ב) ביוני 1941 עם פרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה, נכנסו האונגרים לנדוורנה לפי הסכם עם השלטונות הגרמניים;

ג) כעבור זמן קצר עזבו ההונגרים ונכנסו הגרמנים. בהיותי סגן יו"ר הקהלה היהודית בנדוורנה, הוטל עלי התפקיד לייצג את היהודים כלפי הגרמנים. עשינו כמיטב יכולתנו ואמונתנו באפשרות להציל יהודים תמורת מתנות ושוחד, עד שנוכחתי כי אין להשביע את הזאב בנתחי בשר שזורקים לו.

ד) נמלטנו למחנה פלשוב בחודש נובמבר 1942. לאחר מכן רצנו למקומות שונים. הופעתי כאיגנץ וולסקי — שם לקוח פולני שלי.

עם תום המלחמה במאי 1945 עברנו לווינה, תחת השם וולסקי. בשם זה מצאני הח' ישראל זונדר וקשר ביני לבין אחי אברהם שהיה אז בארץ ישראל לבין יתר הידידים בני העיר;

ה) עם קום המדינה בשנת 1948 חזרתי באופן רשמי — אצל נוטריון — לשמי הקודם: יצחק שפירא — ע"ש האב, קטן ע"ש האם. בשנת 1950 הגענו לישראל וכאן אנו נמצאים בתל־אביב;

ו) זכיתי להעיד פעמיים — פעם בספטמבר 1966 ובשניה בנובמבר 1967 — נגד הפושעים הנאצים: קריגער ושאט, שרצחו ושפכו דמי היהודים בנדוורנה כמים. ראיתים בשפלותם ובדכאונם. על כולם נגזר מאסר עולם ועבודת פרך. ברם, טרם נוצר העונש הראוי לרוצחים האיומים האלה, ימח שמם וזכרם. עלינו לזכור את אשר עוללו לנו נבזים וחדלי־אישים אלה. נחשל את כוחנו ונשמור על מדינתנו כבבת־עיננו.

יצחק שפירא

מצבת ר' חיים מאיר שפירא הי"ד, שהומת על־ידי הפולנים כמרגל

בהר"ה ר' שלום זצלה"ה אבד"ק פשיטיק
נכד הרה"ק ממוגלניצא זצלה"ה
נכד המגיד מקאזשניץ זצלה"ה
נכד הרבי ר' אלימלך מליזנסק
נכד הרה"ק ר' חיים הלברשטט אב בית דין דצאנז
נכד הרבי ר' מאירל הלוי מאפט זצ"ל

נהרג על קידוש השם בימי ההתנפלות של חיילות רוסיא ביום ו' עש"ק (ערב שבת קודש) י"ג אלול תר"ף.

ת נ צ ב "ה

ספר „פלוצק" עמוד 262.

המצבה הוקמה לזכרו של ר׳ חיים שפירא הי״ד שנורה על ידי הצבא הפולני, לפי גזר־דין של „בית דין שדה״ של הצבא. האשימוהו במתן אותות לאוירונים רוסיים במלחמת הבולשביקים עם הפולנים בשנת 1920. עשרות שנים דרש ציר הסיים יצחק גרינבוים לתת „רהביליטציה״ לרב שפירא, על העלילה שבגללה הוצא להורג. והפולנים לא נענו לו, כמובן, שעל המצבה אין זכר לזהות של השופטים שגזרו דינו למוות.

שיר מעזבונו של פרץ מרקיש

שיר אחד שנשאר בעזבונו של המשורר היהודי הסובייטי פ ר ץ מ ר ק י ש, שנרצח בשנת תשי״ב (1952), מראה שבאחרית ימיו, שאף להקים יד לדמות קדוש אחד בעולם החסידות בפולין, שהשנה מלאו 48 שנה מזמן שקרבן עלילה זה, נהרג בידי פילסודסקי.

את השיר שנכתב אידיש במקורו העתקתי ממחברת כתב־יד מעזבון המשורר, אצל המשורר י. ש. בהיותי במוסקבה בקיץ תשכ״ה (1965).

יש להשתומם עד לאיזו מידה של דביקות בקידוש השם המסורתי הגיע המשורר היהודי, שהתכחש שנים למסורת ישראל, בקושרו את ימיו האחרונים דווקא עם דמות רבנית מסויימת, ועם דימויים פיוטיים מקראיים ואגדיים.

דמות הקדוש הוא הרבי ר׳ חיים שפירא, רבי לחסידים בפלוצק ונצר לשושלת החסידות של מוגלניץ. הוא יליד העיירה פשיטיק ובסוף המלחמה העולמית הראשונה נעשה לרבי לחסידים בפלוצק.

במלחמת פולין עם רוסיה הסובייטית בשנת תר״פ (1920) העלילו שונאי ישראל בפולין על הרבי, שריגל לטובת הצבא האדום והוא הומת בידי בית־דין צבאי של הלגיונרים הפולניים.

„עדי־ראייה״ סיפרו: בבוקר אחד עמד הרב על גזוזטרת־ביתו וניפנף במטפחת אדומה (אמנם הוציא מכיסו מטפחת אדומה כדי לנגב זיעת פניו). מיד הופיעו במשרד הליגיונרים, שמשי הכנסייה הקאתולית הס־מוכה, ומסרו שהרב נתן אות במטפחתו האדומה לצבא האדום שצר על העיר. המפקד עם המלשינים גזרו על הרב משפט־מוות. אז הוציאו את הרבי מחוץ לעיר ועל־יד קבר פתוח ירו בו כמה כדורים עד שגופו נעשה ככברה (עיין ספר פלוצק, ניו־יורק 1958 ו„פינת־יקרת״, קורות העיר טומאשוב, ניו־יורק תשכ״ז).

והנה תרגומו של השיר „שופרו של משיח״ בתרגום פרוזאי ומילולי:

שופרו של משיח

מאת פרץ מרקיש הי״ד

יהודים אחוזי־חרדה יציצו מאשנב מרתפים
יקפצו וישתפלו, במחתרת יתחבאו
בחוץ נשאר הרב הזקן, עומד על האכסדרה
ומטפחת אדומה תבער בידו כאש.
שמונים שנות־טוהר על פני־יוקדות
שמונים שנות לובן־לובן, זכות כשלגי־עד
יורדות הן מזקנו, גולשות משמורותיו
במטפחת האדומה את זיו־מצחו ימחה.
מול בית יהודי ישן הופיעו קציניים
פרשים גם רגלים
אל הבית יורו באצבע:
היהודי — קומוניסט! דם־כלב! זקן מרגל!
במטה הלגיון ישבו על מידין כמרים ומשמשיהם
את משפטם חרצו חיש־מהר:
מרגל זקן, מרגל ללא ספק, מות יומת!
שמע הזקן גזר־דינו ויאמר: „כבר קוראים לי, אלישע!״
קוראים לי הביתה
ואני מוכן ומזומן, מוכן להתייצב״.
ויעברו בעיר ויבואו אל שדה עזוב —
הרב הישיש ומשמשו ר׳ אלישע
פסעו בעצבון, מוקפים חיילים שישה עם רובים טעונים.
השדות הוריקו, הכחילו המרחקים.
מאחוריהם ניצבו בתי־העיירה. „עוטפני בטלית ובקיטל המכובס למשעי.
אלישע, אחת ממך אשאל,
עטוף השופר במטפחתי, וקרא בו לאלוהי ישעי.
ויבואו החיילים ושני היהודים אל כר־הדשא.
ציוו הפולנים: חיפרו!
קח נא את השופר, קחהו, אלישע!
תקע! יישמע קול תרועה מעברים״.
ויעטה אלישע את פניו ויתכסה באדרתו
ובבכי־נהי־תמרורים קרע קריעה
ויצעק כבעילפון
רבי! אבי:
רכב ישראל ופרשיו״.
ובצוות הליגיונר: אש!
עלתה שוועה: — תקע אלישע בשופר
— תקיעה, שבריה, תרועה.
ויהי קול השופר — שופרו של משיח!

אברהם ביק (שאולי)

אבידות - על הרבי אלימלך שפירא זצ"ל

בתחילת חודש טבת תשכ"ז דצמבר 1966, נפטר בירושלים רבי אברהם־אלימלך שפירא — האחרון לנושאי כתר גראָדז'יסק.

שנים הרבה לא ראה עצמו רבי אברהם־אלימלך כאדמו"ר העומד ברשות עצמו. הוא לא היה אלא „נסיך", שבלבבו נושא היה תפארת תנועה של אהבת־ישראל ואהבת ארץ־ישראל. וגם בכתר זה של נסיך לא יצא אל בין הבריות. למרות אור קוז'ניץ וגרודז'יסק שהבהיק על פני זולתו — היה אור שלו אור־גנוז.

ר' אלימלך בן ר' ישראל שפירא — נפטר בישראל

צעיר לימים היה רבי אברהם־אלימלך כאשר נדלקה אבוקת ארץ־ישראל בין חסידי פולין ובערה בבית אביו האדמו"ר .דומה היה שהאגדה החדשה ההולכת ומתרקמת לעיניהם דוחה את כל הגוזמאות האחרות. הזניחו לרגע את סיפורי החסידים אודות רבי ישראל המגיד מקוז'ניץ, שנפטר מאה שנה קודם לכן: חדלו לרגע לעיין בספר „עבודת ישראל" של המגיד, והאזינו לבת־קול, שנשא נסיך אחר לאותו בית: רבי ישעיהו שפירא.

ציוני וחסיד

היה זה בתחילת שנות העשרים. על כסא קוז'ניץ ישב אז אדמו"ר צעיר, רבי אברהם־אלעזר. על כס האדמו"רות של גרודז'יסק ישב אז אדמו"ר קשיש רבי ישראל. וקשר של הרבה נימים היה בין שני הבתים, שבמעלותיו העליונות אינו אלא אחד. ואז נוצר קשר חדש: בנו של רבי ישראל ר' אברהם־אלימלך, נשא את אחותו הצעירה של האדמו"ר הצעיר מקוז'ניץ. ואז, באותן שנות־עשרים ראשונות, כאשר בכל העולם היה עדיין אביב — הגיע נסיך צעיר, רבי ישעיהו שפירא, אל בין ה„שטיבלך" של חסידי גרודז'יסק וקוז'ניץ. הכל הכירוהו וידעו, כי ציוני הוא, וכי „מזרחי" הוא ומארגן חלוצים לעלייה לארץ־ישראל — ובכל־זאת חסיד...

דמותו המופלאה של רבי ישעיהו שפירא הלהיבה את האדמו"ר הצעיר לבית קוז'ניץ, ואת הסובב אותו. לא פחות ממנו נתלהב גיסו הצעיר, הוא רבי אברהם־אלימלך, בנו של האדמו"ר מגרודזיסק.

בין המאורגנים לעלייה ארצה של „עבודת ישראל" — זו הקבוצה של חסידי קוז'ניץ־גרודז'יסק, שיסדה יחד עם קבוצת „נחלת־יעקב" (של האדמו"ר מיאבלונא) את כפר־חסידים — היה גם רבי אברהם־אלימלך שפירא, (ראה פא"פ, גליון 382).

בית בודד בחיפה

בשנת תרפ"ו (1926) היתה גם משפחת רבי אברהם־אלימלך בין העולים ארצה. הוא עלה עם רעייתו הרבנית מלכה שפירא (הלא היא הסופרת החסידית, שמעלה את דמות בית קוז'ניץ בסיפוריה ובכתביה). רבי אברהם־אלימלך שקל בדעתו — האם ילך אל בין הלומדים בלבד אם יעסוק במלאכה. כאן נתגלתה לו תורת קוז'ניץ באור חדש: „עבודת ישראל" אין פירושה תפילה בלבד ,עבודה —יש לעבוד ממש ,ובפרט בארץ־ישראל. רבי אברהם־אלימלך עשה עצמו שוכח את כתב־הסמיכות שבכיסו, אותו הסמיכו גדולי הרבנים בפולין, גם את ההצעות השונות לישב על כסאות רבנות שוכח הוא. והוא יושב ללמוד עבודת־ישראל כפשוטה. הוא לומד מלאכה: הנדסה חשמלית. עדיין לא הלמו הפטישים בכפר־חסידים וה„נסיך" הלך אל עיר הפועלים הדלה, של שנות העשרים והתיישב בחיפה. מן הבתים הדתיים המעטים בחיפה, מן הבתים החסידיים הבודדים, ואולי היחידי.

אז באו ימי כפר־חסידים והוא עבר עם משפחתו אל בין החסידים־הבונים. הוא אף הגה אז רעיון, ניסה לממשו — אך לא עלתה בידו: הקמת קרית חסידים בירושלים. ברם, כאשר גברו התלאות, והוא נאלץ

לעזוב את כפר־חסידים — עלה לירושלים והעלה את ביתו עמו. גם בירושלים לא רצה לשאת כתר רבנות. הוא עמל ביגיעו ,ורק יודעי־ח״ן שמו לב למנהגיו האצילים: אור גנוז של חסידות גרודז׳יסק, שנשתזרו בו נימים מחסידות סטולין, רוז׳ין, מוגילניצה ונסי־כויות־חסידיות אחרות.

כך עברו שנים הרבה, שנים של „עבודת ישראל״, כפשוטה. ימי השואה בלבלו את החיים, גם את חייו של רבי אברהם־אלימלך. כאשר הגיעה השמועה על הליכתו של אביו האדמו״ר בדרך כל בית־ישראל בפולין, דרך משרפות־האש של טרבלינקה, נתאספו שרידים של חסידי גרודז׳סק אל בית רבי אברהם־אלימלך שבירו־שלים .הכתירוהו לאדמו״ר.

לא בנקל קיבל את כובד עולו של כתר האדמו״רות. אך חזקה עליו בקשת החסידים .הוא פתח אז ביתו בשכונת זכרון־משה בירושלים ,וסמוך לו פתח בית לחסידים. „שטיבל״ לחסידי גרודז׳יסק. מאז היה זה המרכז לחסידי גרודז׳יסק בעולם.

י. אבידב

הרבנים במוגלניצה

משנת תקפ״ה — 1825 עד תרצ״ט — 1939

הרב והרבי — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל המכונה „השרף״ ע״ש קדושתו והתלהבותו בתפילה. הוא הראשון בזמן הידוע לנו, והראשון במעלתו. נכדו של המגיד הקדוש מקוז׳ניץ, למד תורה בצוותא עם הרי״מ מגור מאת סבו המגיד. כאדומו״ר נתמנה בערך בשנת תקפ״ה—1825, ונהרו אליו אלפי חסידים, ביני־הם עשרות אדומו״רים ורבנים. ויש לחשוב שאז החלה גם תקופת כהונתו כרב במוגלניצה. כפי שנמסר לי, על ידי הרב ר׳ אברהם חיים הלוי הורביץ, נכדו של ר׳ יוסף מאיר שפס, שהיה דיין במוגלניצה בשנת תר״ב—1842 ונפטר כעבור שנה בשנת תר״ג—1843. כיהן ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל כאב בית־דין בקהילות קוז׳ניץ ומוגלניצה בשנת תר״ב—1842, והוא נסתלק בט״ו באייר שנת תר״ט—1849..

ר׳ אברהם יהושע השל זצ״ל, צעיר־הבנים של ר׳ חיים מאיר יחיאל, הוכתר כרב העיר וכאדומו״ר בשנת ה־תר״ט—1849, לאחר פטירת אביו „השרף״ זצ״ל. הוא נפטר בגיל צעיר בכ״ו סיון תרל״ח 1878 בוארשה, ושם נטמן.

הרב יחיאל ישעיהו רפפורט. הגיע למוגלניצה מרדמוסק. היה מתלמידי ר׳ אברהם יששכר מרדומסק והרבי ר׳ אלימלך מגרודזיסק. אשתו היתה מיוחסת — נכדת היהודי הקדוש מפישיסכא.

המועד המדוייק של הכתרתו כרב במוגלניצה, לאחר פטירת הרב אברהם יהושע השל, בשנת 1878, וכן תאריך הליכתו לראווא־מזובייצק כרב במקום, אינם ידועים לנו. ברם, בשנת תרנ״ב—1892, היה כבר מפור־סם כאדומו״ר מראווא־מאזווייצק המראה מופתים, ונהרו אליו אלפי חסידים, ביניהם רבים מיהודי מוגל־ניצה שהכירוהו בעת היותו הרב בעיר.

בין הנאמנים ביותר לרבי יחיאל ישעיהו רפפורט, היה אחד מגדולי העשירים בעיר — ר׳ וולף וינגורט ומקורביו.

לאחר הליכתו של הרב רפפורט ממוגלניצה, עברו שנים אחדות עד שנבחר רב אחר במקומו. היו מועמדים רבים שאיוו למושב את כס הרבנות, עליו ישבו רבנים וצדיקים כה מפורסמים.

שלושה צעירים מוסמכים להוראה, מהם שניים ילידי מוגלניצה ואחד אברך הסמוך על שולחנו של בעל־בית מוגלניצאי — ר׳ זליק פרידנריך ז״ל, אשר במרוצת הזמן נתפרסמו כרבנים בקהילות גדולות וחשובות, הציעו את מועמדותם לתפקיד זה:

הרב קנל, גיסו של חיים בן פישל פריידנריך, הוכתר כרב בעיר אינובלודז, לאחר מכן בביליאשקי ולבסוף כיהן כמורה צדק ודיין בקהילת וארשה.

הרב אליהו ליפשיץ, חתנו של ר׳ זליק פריידנריך ממוגלניצה וסמוך על שולחנו, הוכתר כרב

בעיר גרויץ־גריצה וכיהן בתפקיד זה עד כניסת הגרמנים לעיר ונספה על ידם.

הרב חיים יהודה ליב גינזברג, בנו של ר' מאיר דוד שוחט שעלה לירושלים בשנת תרמ"ה —1885 וחתנו של ר' זליק פריידנריך, נבחר כרב דמוגלניצה בשנת תר"ן—1890 בערך. כיהן בתפקיד זה עד שנת תר"ע—1910. בשנה זו נתקבל כרב בעיר־הפלך שדליץ, קהילה גדולה וחשובה בפולין.

עם פרישתו של הרב חיים יהודה לייב גינזברג, נשארה מוגלניצה כמה שנים בלי רב. מחלוקת עזה פרצה בעיר על מועמדות לתפקיד זה. היה "צד" שהציע לבחור ברב מהעיר ציפלוב. אלה היו — בעיקרם — בעלי בתים אדוקים ושמרנים, ואילו "צד" אחר, בעלי־בתים עשירים ו"מתקדמים" דגלו במועמדותו של הרב מקרשוב, שנוסף ללמדנותו ידע את השפה הרוסית (שפת המדינה אז) והיה בקי בהוויות העולם. היה גם מועמד שלישי, בעל "חזקה" על כס הרבנות במקום, כי אביו, ר' אברהם יהושע השל, וסבו, ר' חיים מאיר יחיאל זצ"ל, היו מוכתרים כרבנים ורביים גם יחד. ברם תומכיו היו מעטים, חרף פניית הרבי מגרודזיסק לחסידיו הרבים במוגלניצה, כי יתמכו במועמדותו. לא הועיל גם הרעש הגדול שהקימו חסידי ר' זליקל בסיסמא: "רבי־רב", לאמור: הוא הרבי בזכות אבותיו — צריך לכהן בתפקיד הרב באותה זכות. ור' זליקל הסתלק ממועמדותו תמורת הבטחה לקבל חלק מהכנסותיו של הרב שייבחר. נשארו במערכה רק שני "הצדדים", ציפלוב וקרשוב. השני נבחר, לאחר שעשירי העיר פיזרו הרבה כספים "לשכנע" את יהודי העיר וגם אנשי השלטון שהמועמד שלהם הוא הזכאי לתפקיד זה ונבחר:

הרב גבריאל זאב בן ר' יצחק אוסלקה, יליד שנת תרכ"ט—1868, שנתקבל לרב בקרשוב בשנת תר"ן—1890, היינו: בהיותו בן 21 שנה. שם שימש כרב עד שנת תרס"ט—1909, ונתקבל לרב בעיר גרבוביץ, בשנת תרע"ב, נתקבל לרב במוגלניצה והמשיך בכהונתו במשך 26 שנה עד פטירתו בשנת תרצ"ח—1938. ביום פטירתו הוכרז בנו ר' פנחסל כיורש כסאו.

ר' פנחסל אוסלקה הי"ד, כיהן כרב בעיר לובומיל־ווהלין, קהילה יהודית גדולה ממוגלניצה. ברם, הוא קיבל את הבחירה כדי למלא את רצון אביו, וכן העריך חשיבות הרבנות בעיר מוגלניצה. על הסבל, העינויים והבזיונות שהנחילו לו "הגרמנים הטובים" — אנשי ה„וורמכט" (הצבא הגרמני, מיד עם היכנסם למוגלניצה, בשמיני בספטמבר 1939, ראו בפרק "השואה" בספרותנו). ואולם, בגלויה המצולמת להלן, ששיגר הרב פנחסל הי"ד ממוגלניצה, ביום 9 בינואר 1941 לבתו זלדה בלובומיל — שהיתה אז תחת שלטון הכיבוש הרוסי ועדיין היה קשר־דואר בין שתי רשויות אלו — כותב הרב ברוסית, בתו בפולנית ובנו ביידיש עם אותיות לטיניות, כי "הכל בסדר אצלם". הבת מודיעה, אפילו, על תפירת שמלה, אמנם מהבד של שמלה ישנה.

כעבור 50 יום גורשו כל היהודים ורבם — ר' פנחסל הקדוש עם משפחתו — לגיטו וארשה. הוא "זכה" וגווע שם מרעב. ולא נספה במחנות המוות יחד עם כל בני משפחתו.

הרבי האחרון בקהילה קדושה מוגלניצה, סבל וקיבל את ייסוריו כמייצג את עדתו בכבוד. קידש שם שמים באהבה. ה' יקום דמו ודמם של כל היהודים שנספו על־ידי הנאצים ימ"ש.

שרה אוסלקה-חץ
בת הרב גבריאל זאב ורוחמה בילה

אבי הרב ר' גבריאל זאב אוסלקה ז"ל

ובני משפחתי ממוגלניצה שנספו, נפטרו, ששרדו בחיים לאורך ימים טובים

אבי ז"ל — הרב גבריאל זאב בן הרב יצחק ז"ל נולד בשנת תרכ"ט—1868. בן 21 שנה היה, כאשר הוכתר כרב בעיר קרשוב על נהר סן במחוז לובלין. עשרים ותשע שנה המשיך בכהונתו בעיר זו.

הרב — ר' גבריאל זאב אוסגלקה ז"ל כהן ברבנות במוגלניצה משנת התרס"ט ונפטר באלול תרצ"ח

דער רב — ר' גבריאל זאב אסלקא ז"ל געפראַלעט רבנות אין מאָגעלניצע פון יאָר תרס"ט — 1909 ביז חודש אלול תרצ"ח — 1938

אמי רוחמה בילה בת הרב יחיאל אלכסנדר זיסקינד שרייבר ז"ל נולדה בשנת ... בעיר בליניץ במחוז לובלין. הבנים והבנות שנולדו להם: מהם בקרשוב ומהם במוגלניצה: פנחס, אברהם-יהושע-השל, שמואל, יעקב-הרש, משה, יצחק ומאיר-שלום. הבנות: מאטל, שרה ופרלה.

נספו על ידי הנאצים ימ"ש:

ר' פנחס — הרב האחרון במוגלניצה.
ר' שמואל — הרב בקרסניצין מחוז לובלין.
יעקב-הרש — בעל בית חרושת במוגלניצה.
פרלה — האחות הצעירה (מוזיניקל).
כולם נספו על נשותיהם, בעליהם וטפם במחנות ההשמדה — ה' יקום דמם.

נפטרו:

משהלע — רב בפרובידנס ארצות הברית.
מאטעלע ראבינוביץ בברזיל. השאירה בעל ובנים, מהם אחד בארץ.

החיים בארץ ובחוץ-לארץ:

יצחק אוסלקה ומשפחתו בירושלים.
שרה אוסלקה-תץ ומשפחתה בתל-אביב (בן אחד ומשפחתו בברזיל), ובן אחד ומשפחתו בקיבוץ „כיסופים" בנגב.
מאיר-שלום אוסלקה ומשפחתו בברזיל.

נכדים:

ברכה פוקס ומשפחתה בת ר' פנחסל באו ארצה בשנות השלושים ונמצאים בתל-אביב.
פרלה מארקוביץ בת יעקב הרש, שרידה ממחנות ההשמדה, הקימה משפחה לאחר צאתה מהמחנות ונמצאת בארץ עם בעלה וילדיה.

אבי זכרונו לברכה הוכתר כרב בגרבוייץ בשנת תרס"ט—1909. לאחר „מחלוקת גדולה" בין מצדדי הרב מקרשוב, היינו, אבי ז"ל ומצדדי הרב מצ'פלוב נבחר כרב במוגלניצה בשנת 1912. 26 שנים כיהן בתפקיד זה עד פטירתו בשנת תרצ"ח—1938.

מיד לאחר פטירתו של אבא ז"ל הוכתר אחי ר' פנחסל ז"ל כרב במוגלניצה וירש את כסא אבינו ז"ל. הוא היה הרב האחרון בקהילת מוגלניצה המפוארת. העתק הגלויה שנשלחה ממוגלניצה לבתו מצויינת בתאריך 9.1.41. היינו, שבעה שבועות לפני הגירוש לגיטו וארשה. בגיטו וארשה גווע ר' פנחסל מרעב ואילו משפחתו הושמדה במחנות עם כל עדת בני ישראל.

ה' יקום דמם.

שמואל פוקס

לזכר הרב פנחס אוסלקה הי"ד

לזכר
נשמות הקדושים
הרב פנחס אוסלקה זצ"ל
הרבנית שפרה
הבנים: אלימלך ויחיאל
הבנות: זלדה, גיטל ורבקה
החתן: אברהם לקס
הנכדים: שאול ומשה

למרות שלא התגוררתי בעיירתו של הרב פנחס אוסלקה ז"ל ולא ביקרתי אף פעם במוגלניצה, בכל

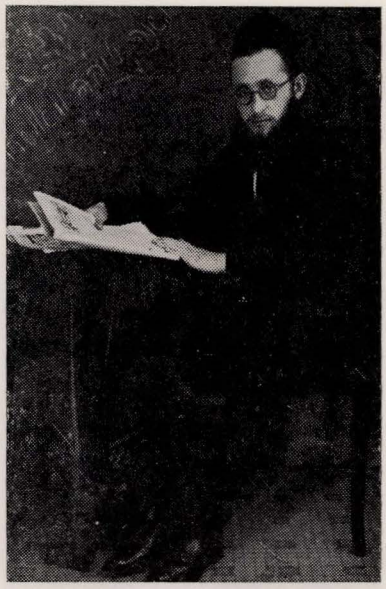

הרב האחרון במוגלניצה ר' פנחס אוסלקה — הי"ד
דער לעצטער רב אין מאַגעלניצע
ר' פנחס אַסעלקאַ — הי"ד

זאת, הנני קשור קשר נפשי הדוק עמה. יש לי, איפוא, רצון עז לקחת חלק בהעלאת זכרונות בהנצחת קהילת מוגלניצה הקדושה.

הרב הגאון ר' גבריאל אוסלקה ז"ל היה סבה של רעיתי ברכה שתחיה, ובנו הבכור, הרב פנחס הצדיק, היה אביה ורבה של קהילת לובומיל.

הרב פנחס ז"ל נבחר לרבה של קהילת לובומיל בתום מלחמת העולם הראשונה. לאחר שכיהן קודם כרב בעיר קרשוב על נהר סן, בזמן ההוא הייתי עוד צעיר לימים והנני זוכר כיצד התפרסם בגאונותו ובחריפותו בכל הפלך של וואהלין. באותה תקופה קשה אחרי מהפכת רוסיה שרצו בסביבות העיר לובומיל

ר' שמועל אַסעלקא — הי"ד, רב אין קראַשניק

„בלכובצים" * שרצחו ושדדו יהודים בכל הסביבה, והיתה נשקפת סכנה גדולה לתושבי לובומיל. הרב פנחס ז"ל אזר עוז, סיכן את נפשו, פנה למפקד הפורעים

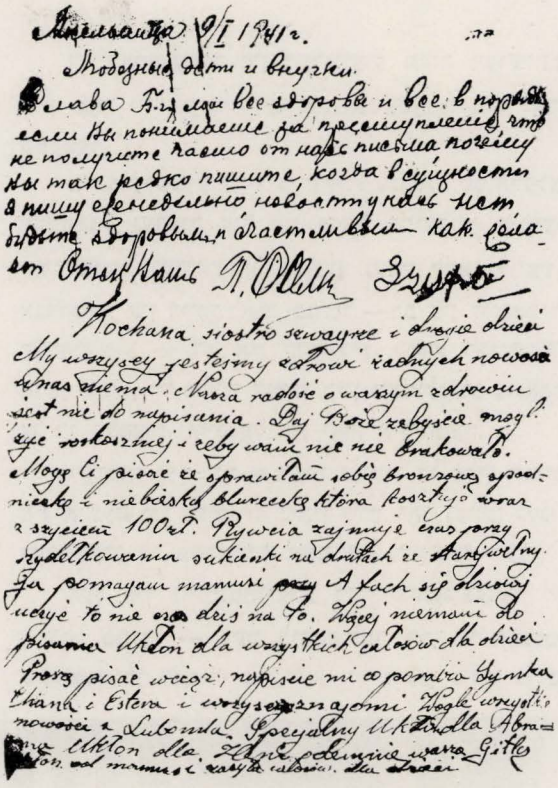
* כנופיית פורעים אוקראינים תחת הנהגתו של בלכוב, ימ"ש.

משפחת ר' פנחסל אוסלקה — יושבת בתווך בין הבנות הרבנית שפרה, מימינה — מאַטלה, משמאלה רבקהלה, עומדים הבנים: מימין — יחיאל, ומשמאל — אלימלך הי"ד

פאַמיליע פון ר' פּנחסל אַסעלקע הי"ד
אינמיטן — צווישן ביידע טעכטער — די רביצן שפרה, פון רעכטס — מאַטעלע, לינקס, רבקהלע. די זין שטייען: רעכטס — יחיאל, לינקס לינקס — אלימלך — הי"ד

וביקשו למנוע מחייליו מלהיכנס ולבזוז בעיר. המפקד דרש סכום כסף גדול שלא היתה באפשרותו לארגנו ולא יכלו יהודי הקהילה לעמוד בדרישה זו. הסכנה

מוגליצה, 9.1.1941

ילדי ונכדי היקרים,

אנחנו, ברוך השם, בריאים והכל אצלנו בסדר. אם אתם סבורים שהננו עושים לכם עוול באי־כתיבתנו אליכם, אז למה אתם כותבים לעתים כל־כך רחוקות?

האמת היא שאני שולח אליכם מכתבים מדי שבוע.

אצלנו אין חדש. היו בריאים ומאושרים.

שלכם אבא פ. אופלקה

תורגם מרוסית

אחותי, גיסי וילדים יקרים!

אנו כולנו בריאים ואין כל חדש אצלנו. שמחתנו לבריאותכם גדולה מאוד. הלואי ותוכלו לחיות באושר ולא יחסר לכם שום דבר.

אני תפרתי לי חולצה מאוד יפה וחולצה כחולה וזה עלה לי 100 זלוטי.

רבקה עסוקה בסריגת שמלות מצמר־גפן משומש ואני עוזרת לאמא. דרישת שלום לכולכם ונשיקות לילדים. נא לכתוב לעתים קרובות. מה שלומם של שמחה, חנה ואסתר? דרישת שלום מיוחדת לאברהם והניה.

שלכם גיטהלה

תורגם מפולנית

דרישת שלום, יקירי, ונשיקות מרחוק.

שלכם האח מלך

תורגם מאידיש באותיות לטיניות

גלוית הרב פנחסל הי"ד לבתו ברכה והמשפחה בלובומיל מיום 9.1.41

לחייו של הרב ז"ל גברה עקב נטיית הפורעים לפגוע בו. כאות וכנס מן השמים היתה הצלתו של הרב פנחס, כשיד איש לא פגעה בו. בחכמתו הצליח להשפיע על המפקד ולמנוע מהעיר ותושביה היהודיים אסון חמור.

הרב פנחס המשיך לכהן בלומוביל עד שנת 1938. כל אותה תקופה זכה לאהדה רבה מצד כל בני העיר בזכות אישיותו השופעת נהרה ופעולותיו הרבות למען העיר ובניה.

גם הרבנית שפרה הצדקת היתה מקובלת ואהובה על כל יהודי העיר. היא היתה ידועה בקבלת האורחים שלה. כל דך ונצרך מצא מקומו בביתם, וכל רעב ללחם עזבו שבע ומלא ברכה.

כציוני דתי השתתף הרב פנחס ז"ל בוועידות וכינוסים רבים של „המזרחי", ותרם באישיותו ומכש־רונו הרב לפעולותיהם. היה מטיף ונואם בחסד עליון, בר־אוריין, בור סוד שאינו מאבד טיבה. הרבה חברים מבני העיר יצקו מים על ידיו, ובאו ליהנות מגדולתו בתלמוד ובפוסקים. גדולתו במדרש ובמעשה הקנו לו שם נכבד בין רבני פולניה.

לאחר פטירת הרב גבריאל זצ"ל, נבחר הרב פנחס לרבה של העיר מוגליצה. היה זה שנתיים בערך לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה והשואה הגדולה על עמינו. במוגליצה עברו על משפחתו כל תלאות המל־חמה של כיבוש העיר על ידי הנאצים. יחד עם כל בני העיר גורשו לגיטו וארשה ושם נפטר בהתחלת חורבן יהדות פולין. הרבנית, הבנים והבנות, נספו בגיטו וארשה.

ת.נ.צ.ב.ה.

שרה חן-אסעלקא

מיינע ברודער די רבנים

10 קינדער זיינען מיר געווען: זיבן זין און דריי טעכטער. די זין האָבן אַלע געלערנט תורה; פיר פון זיי האָבן פאַרגעזעצט די ירושה פון דורות, געזעסן אויף די שטיל פון רבנות; צוויי לויטן אַלטן היימישן נוסח; צוויי — לויטן נוסח אשכנז — דייטשלאַנד;

די טעכטער האָבן באַקומען זייער „בילדונג" ביי „ריווילע די גוטס" ברייטן יעקבס מוטער — אויס-געלערנט דאָוונען. קריאת-שמע ליינען און נאָך און נאָך אַזעלכע גרויסע „תורות".

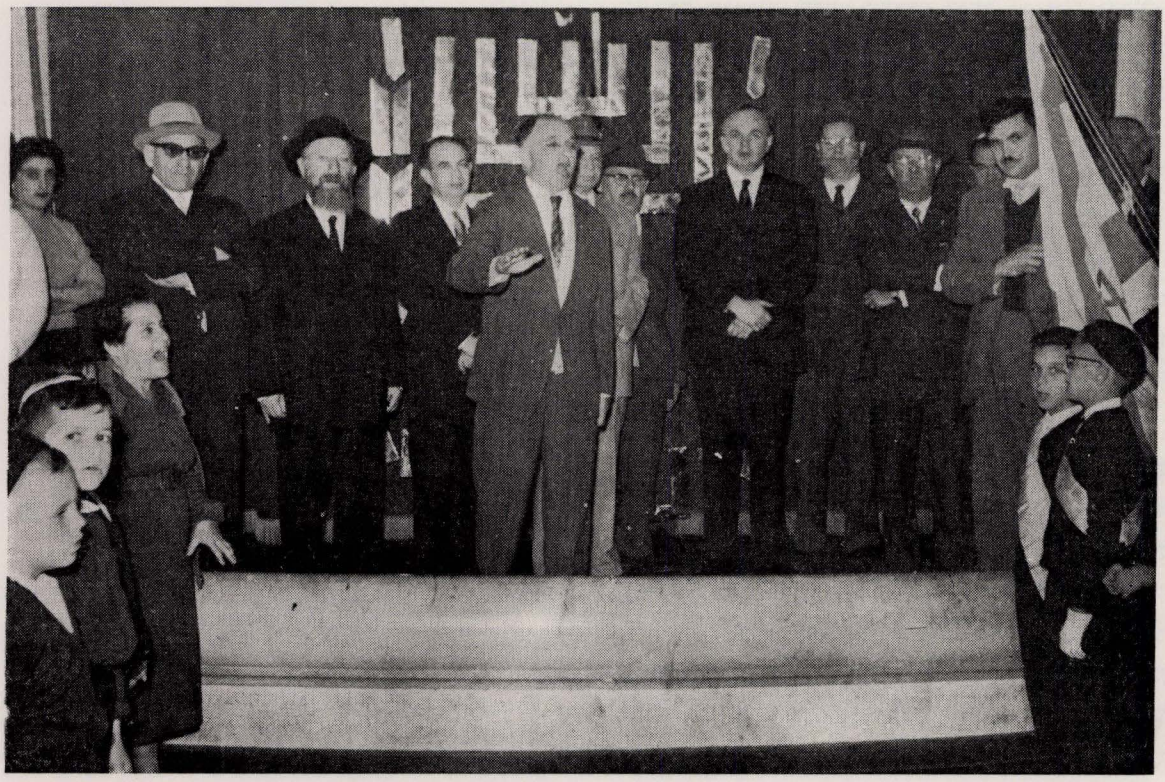
אין יענער צייט האָבן די פרומע יידן נישט גע-וואָלט לערנען זייערע טעכטער קיין תורה — קיין שום תורה. זיי האָבן געהאַלטן פון דעם תנא וואָס האָט געזאָגט: „כל המלמד בתו תורה — כאלו מלמדה תפלות". „יעדער וואָס לערנט זיין טאָכטער תורה — וויי ער וואָלט זי געלערנט געמיינע זאָכן"!!!

די באַוועגענונג פון רעליגיעזע תורה דערציונג, אויך פאַר יידישע מיידלעך איז אנטשטאַנען מיט יאָרן שפּעטער.

מיינע עלטערע דריי ברידער: פנחסל, שמואלעלע, אברהמצע געדענק איך פון מיינע פריעסטע קינדער יאָרן אַלעס געהייראָטע, ווויבען מחוץ למאַגעלניצע; אברהמצע אין דייטשלאַנד, פנחסל — רב אין לויבאַמיל, שמואללעלע — רב אין קראשניץ, ביידע רבנים פון אַלטן שניט, זיי פלעגן קומען קיין מאַגעלניצע צוגאַסט צו די עלטערן, איינמאָל אין יאָר, אין חנוכה.

דערמאָן איך זיך אַ ויכוח צווישן די צוויי רבנים אין איינעם פון חנוכה'ס, כ'בין שוין דאָן געווען גענוג דערוואַקסן צו פאַרשטיין וואָס די „גרויסע" רעדן.

הער איך ווי שמואלעלע דער קראסניצענער רב פרעגט פנחסל — דעם לובאַמילער רב, ווי קענסטו סימפאַטיזירן מיט די ציוניסטן, זיי זיינען נישט פרום,

הרב מאיר שלום אוסלקה מציג בפני מר יוסף תקוע, שגריר ישראל באו"מ, את קונסול הכבוד של ישראל בברזיל — מר ליאון קמפר, חברי הועד, המורים והתלמידים בבית ספרו בסן-פאולו, ברזיל ביום 9.6.60

רב מאיר שלום אָסעלקאָ שטעלט פאָר דעם ה' יוסף תקוע, ישראל-אַטאַשע אין אונ"אָ, די ה"ה לעאָן קעמפער — ערן-קאָנסול פון ישראל אין בראָזיל, די קאָמיטעט-מיטגלידער, לעירער, שילער פון זיין שולע אין סאָן-פאָולאָ, בראָזיל, דעם 9.6.60

פאַראומריניקן דאָס לאַנד און מיט זייערע מעשים זיינען זיי מעכב — האַלטן אויף — די גאולה.

פּינחס׳ל — דאמאלס בלויז אַ סימפּאַטיקער פון ציוניזם — שפּעטער אין יאָר 1931 אַ דעלעגאַט פון לובאמיל אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ווין — דער־קלערט אים: דער פּירוש פון צוויי משיחים איז: איין משיח — בן יוסף וועט אויסלייזן די יידן פון גלות — דאָס טוען די ציוניסטן, דער צווייטער משיח — בן דוד, וועט אַרויסנעמען דער גלות פון די יידן.

דער ויכוח צופלאַקערט זיך, דער טאַטע, עליו השלום, הערט זיך צו אַ צופרידענער מיט אַ שמייכל, די מאַמע שאָקלט פרום מיטן קאָפּ מסכים מיט אַלעס וואָס שמואלעלע זאָגט; אַז מ׳דאַרף וואַרטן אויף משיחן, איז אָבער נישט געגן פּינחסלען, אַז ס׳קען טאַקע „געמאַלט" זיין, אַז די ציוניסטן זיינען משיח בן יוסף און זיינע מעשים זיינען נישט אַזוי שלעכטע...

אַזוי צו אַזוי, וואַקסט די מאַמעס האַרץ פון פּרייד, ביידע טייערע קינדער; „צו גאָט און צו לייט" איבער 120 יאָר — אַוודאי פּירן איר אין גן־עדן. קיינער באַמערקט נישט די קליינע שוועסטער, וואָס שטייט אין דער זייט, הערט זיך צו צום ויכוח, אַנאַליזירט די מאַטיוון פון די ברידער רבנים און קומט צום אויספּיר, אַז געוועכט איז פּנחסל כאָטש דאמיט וועלט גאַרנישט אָפּגעשוואַכט די אָפּשאַצונג פון שמואלעלעס חריפות ערנסטע פּרומקייט און גוטסקייט.

שוין דאמאלס, זיינען פאַרזייט געווארן די קערענדלעך פון דער ציוניסטישער אידעע, ביי דער צוהערערין, וועלכע האָט שפּעטער געוויידמעט איר צייט און ענערגיע צו פאַרשפּרייטן די אידעע צווישן דער יוגנט און עלטערע איינווינער פון שטעטל. ביידע זיינען אומגעקומען מיט זייערע משפּחות — חוץ די טאָכטער פון ר׳ פּנחסל — ברכה מיט איר מאַן און קינדער, וואָס זיינען דאָ אין ישראל לאורך ימים טובים.

די צוויי רבנים פון נייעם שניט נוסח אשכנז און נוסח אַמעריקע

משהלע אָסלקא — שפּעטער ראבי מאריס סילק אין פראוויידענס

שוין יונגערהייט באַקומען היתר הוראה, אַווען קיין עסטען דייטשלאַנד, באַקומען דאָרט אַ פּאָסטן אַלעס רב פון דער אָסט־יידישע געמיינדע (מזרח יידישע קהלה). שפּעטער געפאָרן קיין אַמעריקאַ געשטודירט אין אַ ראַבינער סעמינאַר, געענדיקט מיט אויסצייכענונגען, געפּראָווען רבנות, אַלעס אַרטאַדאָקסישער ראַביי אין פּראָווידענס — מיטל אַמעריקאַ. געווען זייער פּאָפּולער אין זיין קהלה — קאָנגרעגיישן. אויסגעצייכנט זיך אַלעס גלעזענדער רעדנער. געהאָט שטונדן פון יידישער רעליגיע אין אַ ראַדיאָ־סטאַציע אין מיטל אַמעריקאַ. דערצויגן די אַמעריקע יידישע יוגנט אין רעליגיעז־ציוניסטישן גייסט. באַזוכט ישראל, געווען גליקלעך צו טרעפן די משפּחה אין ישראל, די יוגענט־פּריינט מיט וועמען ר׳האָט געלערנט אין חדר און אין בית־המדרש. לייַדער, איז ער נפּטר געוואָרן, אין אַ קורצע צייט נאָך זיין צוריקקומען קיין אַמעריקאַ איבערלאָזענדיק צו לאַנגע יאָר אַ פּרוי מיט צוויי זין.

מאיר־שלום

אויך ער האָט יונגערהייט באַקומען היתר הוראה, געווען רב אין דייטשלאַנד און שפּעטער אויך אין בראַזיליען.

דאָ האָבן — ער און זיין פּרוי — זיך געווידמעט צו אַ העברעישע דערציונג און רעליגיע ציוניסטישער ריכטונג, און דערגרייכט וויכטיקע רעזולטאַטן. זייער ארבייט האָט אַ גרויסן דערפאָלג און מאיר־שלום, פּראָווען, אמת, יעצט נישט קיין רבנות, נעמט אָבער אַ חשובן אַנטייל אין יידישן לעבן אין בראַזיל. און זיין איינפלוס איז גאָנץ באַדייטענד.

הפּרנסים במוגלניצה

עד פּרוץ המלחמה העולמית הראשונה — תשעה באב תרע״ד—8/1914

בעת שפּולניה ה״קונגרסאית״ היתה כפופה לשלטון הצאר הרוסי, תפקידם של פּרנסי הקהילה היהודית היה מוגבל מאד. הוטל עליהם: לגבות את ה״אָטט״ — מס הקהילה (לרשום את הלידות והמיתות של חברי הקהילה היהודית: הפּעולה הזו נעשתה ע״י הרב), להחזיק בכלי הקודש: רבנים, חזנים ושמשים; להשגיח על בית־הכנסת, בית־המדרש; ילטפל בהחזקתם התקינה.

זמן הכהונה — הקדנץ — נקבע לפי החוק לשלוש שנים. כיהנו בתפקיד זה הפּרנסים: שלמה ארטמאן, אברהם חיים ווינגארט, שלמה חיימלס — שלמה גוטמן במשך עשרות בשנים. האחרון — במשך ארבעים שנה. כן כיהנו בתפקיד זה ר׳ אליעזר טרוקס, ר׳ משה גולדברג, ר׳ יעקב אלקסנדרוביץ ור׳ ישראל רכטשיד.

מפי **רבי יוסף רוכפלד** ז״ל

מ. בן-יחיאל

דאס בית המדרש און די שיל

די מתפללים פון בית־המדרש זענען ס׳רוב באַ־שטאַנען פון חסידים און לומדים. דאָ האָט אויך געדאַוונט הרב דמתא — שטאַטישער רב. אָחוץ דעם בית־המדרש און דער גרויסער שול זענען געווען אין שטאָט פאַרשידענע חסידים־שטיבלעך און מנינים.

יעדן טאָג בין מנחה למעריב פלעגט זיך דאָס בית־המדרש אָנפילן מיט אַ פאַרשידענאַרטיקן עולם, עלטערע און יונגע, ווער פון זיי עס איז טאַקע געקומען דאַוונען מנחה־מעריב, און ווער עס האָט געוואָלט נאָך אַ שוועך אַרבעטס טאָג הערן אַ "יידיש וואָרט", און נייעס פון דער וועלט. אין בית־המדרש האָבן יידן געקרויצט מלכים און געמאַכט רעוואָלוציעס, אַרונטער־געריסן מלכים פון די טראָנען... געשאָפן לאָגערן... ווי אַ שטייגער אין דער רוסיש־יאַפאַנישער מלחמה. איין לאָגער האָט געהאַלטן שטאָל און אייזן פאַר פאַניען און דער צווייטער לאָגער פאַר יאַפאַן. און אָט האָט געמראָפן אין דער זעלבער נאַכט וואָס פאַרט־אַרטור איז געפאַלן. האָט אַ "יאַפאַנציק" אויפגעוועקט זיין „קעגנער" דעם פאניע, כדי אים מבשר בשורה זיין דאָס "זיין" יאַפאַן האָט געווינען פאַרט־אַרטור... און דער "פאַניע" האָט, רייבנדיק זיין פאַרשלאַפענע אויגן, געזאָגט — נו יאָ, אַ האַלבע נאַכט תהילים געזאָגט... ווי נאָר איך האָב זיך אַוועקגעלייגט אויף דער באַנק כדי צו כאַפן אַ דרימל... איז פאַרט־אַרטור געפאַלן...

דאָרט זיינען אויך פאַרשיידענע פאַרטיי־חשבונות דערלעדיקט געווארן. אין די לעצטע יאָרן האָט זיך די זעלבסטהערשונג איבערן בית־המדרש פון "אגודת־ישראל" געהאָט אויסגעלאָזן. אויפן בית־המדרש־באַ־לעמער האָבן זיך אָפט באַוויזן פאַרשידענע ציוניסטישע מטיפים, וועלכע האָבן געוועקט דעם עולם עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און שפענדן געלט פאַר די ציו־ניסטישע פאָנדן.

די שול

אין וועלכן יאָר די מאַגעלניצער שול איז געבויט געווארן ווייסן מיר, ליידער, נישט. אָלע קהילה־דאָקו־מענטן זענען דורך די מערדערישע דייטשן פאַרברענט, אָדער אַרויסגעפירט געווארן. וואָס מיר ווייסן איז, אַז די שול איז געווען געבויט פון האָלץ און איינע פון די שענסטע אַרכיטעקטאָנישע שול־בנינים אין פוילן.

אויף אירע אינערלעכע וועגט זענען געווען קונסט־מאָלעריייען פון פאַרשידענע חיות, וועלכע האָבן ווי „גלעבט". פאַרשידענע לעגענדעס זענען אַרומגעגאַ־גען, ווער עס האָט די שול געמאָלט. איינע, אַז דאָס איז געווען אַ יידישער, נישט ספעציעל באַקאַנטער מאָלער. די צווייטע, אַז געמאָלט די שול האָט אַ פוילישער מאָלער, וועלכער ער איז געווען אַן אוהב ישראל, און צום סוף זיך מגייר געווען.

המגרש עליו עמד בית־הכנסת

דער פלאַץ ווו ס׳איז געשטאַנען די שול

אַ פאַקט וואָס פיל שטאָטישע געדענקען איז, אַז דאָס פּוילישע מיניסטעריום פאַר „קונסט און בילדונג" האָט נישט דערלויבט די יידישע קהילה אין מאָגעל־ניצע זאָל די שול איבערבויען. נאָך דעם ווי טיילן פון די פונדאַמענט „באַלען", ווי אויך טיילן פון די וועגט זענען צופּוילט געוואָרן. מאָטיווירט דעם אָפּזאָג דערמיט, וואָס ביים צוריצט מאָכן, וועט זיך פאַרלירן פול פון איר אָלטערטימערקייט און אַרכיטעקטאָנישער שיינקייט.

די מערדערישע דייטשע האָרדעס האָבן די שול אין אַ פערד־שטאָל פאַרוואָנדלט. נאָכן אַרויסטרייבן די יידן איז זי צענומען געוואָרן דורך די דייטשן און אַר־טיקע פאַליאַקן.

יום כיפור

יום־כיפור, פון דורות געהיליקט דורך יידן, האָט אויף מיין נשמה פון דער פריער יוגנט אַן אַ טיפן אייגדרוק געמאַכט. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם הייליקן צימער, וואָס מיין האַרץ האָט געגעבן בעת מיין פאָטער, הרב ר׳יחיאל בר מנחם הלוי חיימאָוויטש ז״ל הי״ד, האָט ערב יום־כיפור זייגע הענט אויף מיין קאָפּ געלייגט און מיר געבענטשט מיט דער טראַדיצי־יאָנעלער ברכה „ישימך אלהים כאפרים וכמנשה...".

נישט פאַרגעסלעך זענען אויך מיין פאָטערס נשמהדיקע ניגונים און תפילות, וואָס האָבן צוגעשמידט יונג און אַלט, שומרי מסורת און „פרייע" וואָס קומען ווייניק אין שול אַריין.

זייער ווייניק פון זייגע צוהערער קענען זיך באַרימען, אַז ר׳ יחיאלס תפילות האָבן ביי זיי נישט אַרויסגערופן קיין הייסן טרער.

באַזונדער רירנד זענען געווען זייגע „נעילה"־תפילות „אזכרה אלהים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה" — ועיר אלהים משפלת עד שאול תחתיה..." די דאָזיקע תפילות האָבן געווירקט און געוועקט ביי אַלעמען נאָציאָנאַלע אַסאָסיאַציעס.

איך גלויב אַז עס איז נישט איבעריק דאָ צו באַמערקן, אַז דאָס רוב פון די נגונים און „מאַרשן" האָט ר׳יחיאל ז״ל אַליין פאַרפאסט. זיי זענען געזונגען געוואָרן פון די בעסטע אין שטאָט זינגער־קאָפּעליעס אונטער דער טיכטיקער אָנפירונג פון אברהם־חיים ווייגאַרט הי״ד.

משה חיימאָוויטש

חנוכה־ליכטלעך

ליכטעלעך שיניקע
אָרימע, דאַרינקע
פלעמעלעך ציטערן אין ראַנד
דערמאַנען אַ ליכטיקן עבר
פון ישראל, מיין לאַנד.

*

אָ איר אָרימע ליכטעלעך
הייליקע פלעמעלעך, מרמז איז אייער שיין
זיי וועקן גבורה, גרויסע האָפנונגען
לערנעו מיך העלדיש זיין...

מאָגעלניצע 2/4/1923

אברהם מערקער ז"ל

דאס בית המדרש אין מאגעלניצע

אַ צענטער פון יידשן לעבן אין דער וואָכנס, שבתים און ימים־טובים,

פֿאַרנאַכט צו מנחה־מעריב זיינען פון אַלע פֿונקטן פון שטעטל געקומען די מתפּללים אין בית־המדרש אַריין. אַט זענען געקומען דורך דער קזשיזשיווקע די גאַרבערס: די „שאמעסלעך" — אלעזר און משה לעוו־ בערג, יעקב יידל פליישער, פישל חופייזין און אַנדערע, פון ריוו זיינען געקומען, די האַלץ סוחרים: אברהם יצחק און חיים לייב אַלעקסאַנדראָוויטש, די מעל־סוחרים: יעקב גבריאלס, משה, יאָסל אַנטאַלעקס איידעם, משה זרח פֿלאַנצער, און אַנדערע. פון אַנדערע פֿונקטן זענען געקומען: חיל זכריעס דער שוסטער און אַנדערע שוסטערס, יצחק מענדל שניידער און אנד. שנייי־ דערס. יענקל גראָוואָס און אַנדערע טאַנדייטער. יצחק וואסערטרעגער און אַנדערע טרעגערס. פון די ווורקער חסידים העשל סייעט, יצחק שלמה בלאַכאַוש און אַנדערע, פון די געראר חסידים: שמעון שמעל־ קאלעס, אברהם שמעלקאלעס, מענדל מאיר הערש'ס מיט זיינע זין: הערשל, יעקב, לייבל און מאיר, און אַנדערע. פון די קאַזשניצער חסידים: לייבל קישקע־ מאַכער, משהל ישראל לייבס, אהרון פֿראָוויזאָר און אַנדערע. פון פּיאַסעטשנער חסידים: יעקל קאמאשנ־ מאַכער, מאיר פריידנרייך און אַנדערע. די דאזארעס פון שטאָט, די ראַטמענער און סתם יידן, בחורים און קליינע ייִנגלעך, וועלכע זיינען געקומען אין בית־ המדרש דאָוונען מנחה מעריב, טרעפן זיך מיט אַ באַקאַנטן, רעדן וועגן שטאָט־, לאַנד־ און וועלט־פּאָלי־ טיק, וועגן מסחר, אַ שדכנות, אַ בוררות. דער טויבער בנימין, האָט אויסגענוצט א געלעגנהייט צו באַקומען פון עמעצן אַ פּאַפּיראָס. אַ בעל־דרשן האָט געהאַלטן אַ דרשה בין מנחה ומעריב.. אין די ווינטער־נעכט האָט מען זיך באַשטעלט צו מאַכן אַן „אָקע" נאָך דער וויעטשערע. צו טרעפן זיך ערגעץ ווו ליינען, לערנען אַדער אַנדערע עסקים, וועלכע זיינען געווען אַקטועל צו ערלעדיקן.

אין די חנוכה־נעכט, איז אין בית־המדרש געווען אַ גרויסער ספּעקטאַקל פאַר די קינדער און אפילו פאַר אַ סך גרויסע... וועז אייזיק שמש האָט געציגדן די חנוכה־ליכט, וועז ער האָט זיך געגרייט אויפן באַלעמער האָבן די קינדער אין כאַר געשריי געמאַלדן: „ער שטייט, ער שטייט, ער שטייט", און וועז ער האָט געמאַכט די ערשטע טריט צום חנוכה־לאָמפּ, האָט מען געהערט: „ער גייט, ער גייט, ער גייט", נאָכער איז געקומען: „ער צינדט, ער צינדט, ער צינדט", און דאָן איז געקומען: „ער ברענט, ער ברענט, ער ברענט", אייזיק שמש פלעגט באַקומען ביי דער אָפּט אַ שפּאַר ביסל התרוממות הנפש, און חברה האָט זיך פון דעם גוט פאַרווויילט.

דער יום־טוב פּורים איז אויך געווען ביי קליינע חברה אַ גרויסער ספּעקטאַקל ביים ליינען די מגילה אין בית־המדרש, מיטן טופּען מיט די פּיס און קלאַפּן מיט גרעגערס און טראַכטן אויך דערביי וועגן די פּרישע המן־טאַשן מיט מאָן, מיט פלוימען אַדער אַנדערע פּירות, וואָס זענען פאַר זיי אַנגעגרייט אין דער היים. אויך האָט מען געפּלעגט אין די אַמאָליקע יאָרן, אין פּורים, זען די פּאַרשטעלטע, וועלכע זענען געגאַנגען פאַרביי דעם בית־המדרש און באַזוכט אַ סך איינווינער פון שטעטל מיט די ספּעציעלע געזאַנ־ גען געווידמעט די העלדן פון דער מגילה מרדכי הצדיק, אסתר המלכה, ושתי, המן און ויזתא. דאָס טראַגן שלח־מנות איז אויך געווען אַ פּראַבלעם פאַר די וואָס האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט צו שיקן און אַ דערפרייונג פאַר די וואָס האָבן דערהאַלטן...

דער יום טוב פּסח האָט זיך ספּעציעל אַנגעזען אין בית־המדרש, אויב ס'איז נישט געווען פריש געמאַלט לפּחות, זענען די וועגט און די פאַדלאַגע געוואַשן און געריבן געווארן, די לאָמפּן אויפגעפּרישט און אויסגעפּוצט, דאָס מעשענע הענטל ביים האָנט פאַס האָט געגלאַנצט.

די קליינע חברה האָט זיך באַווויזן אייגער פאַר דעם אַנדערן מיט די נייע הויזן, נייע שיך, נייעם כאַלאַטל, סאָק אַדער אַנצוג, נייעם היטל נייעם ליציפּעד, אַדער קאַפּעלישל. מ'האָט געווארט מיט גרויס פאַרגעניגן צו ענדיקן דאָס דאָוונען און אַהיימגיין אין די ליכטיקע שטובן מיט די ווייס־געדעקטע טישן. די געבלימטע טעלער, די פּינקלדיקע כוסות, די אַלטע ירושהדיקע בעכערס, אַלץ ספּעציעל אַנגעגרייט אויף דער יום־ טוב פּסח. דאָס ווארטן אויף דעם זאָגן די הגדה, געהאַלטן

דעם אפיקומן, און אַ סך האָבן נישט געמיינט בלויז די הגדה, נאָר אויך די קנידלעך...

די דערווייטערונג פון דעם ווינטער, די דערנענטערונג פון דעם זומער, די מלוכישע סדר־נעכט, דאָס עסן די ספעציעלע מאכלים, דאָס דערמאָנען און טראָכטן וועגן דער "והיא שעמדה", וועגן דער "שפוך חמתך על הגויים", וועגן דעם... דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געשאַפן דעם סינטעז פאָר פיזישע און גייסטיקע צופריד־נהייט פאָר יעדן ייד וואָס ער איז געגאַנגען אין בית־המדרש און וועלן ער איז אַהיים געגאַנגען פון בית־המדרש

וועלן יידן האָבן זיך געפינען אין בית־המדרש אין יום־טוב שבועות, נאָכן אָפציילן דעם זיבן וואָכענדיקן ספירת העומר, און אַ טייל, נאָך דעם זאָגן תיקון און שוין נישט געהאָט מער דעם עול פון באָהייצן די שטוב פון קעלט, אויך איז קיין היצן נאָך נישט געקומען, די באַקוועמלעכקייט פון קענען עסן וואָס מ׳וויל, וווּ מ׳וויל און וועלן מ׳וויל. דאָס הייסט: וואָס מ׳וויל און נישט האָבן קיין עול פון חמץ און מצה, וווּ מ׳וויל און נישט דאַרפן גיין אין סוכה אַריין. מ׳האָט געגעסן פריער אַ מילכיקע, שפעטער וועלן מ׳וויל, אַ פליישיקע סעודה. מ׳האָט געווסט, אַז אין דער היים איז אַנגעגרייט פוטערקוכן, קעזקוכן און מילכיקע קרעפלעך. דאָס אַלץ האָט געשאַפן אַ ספעציעלן תענוג פאָר אַלע אַנוועזנדיקע.

תשעה־באב איז דאָס בית־המדרש געווען אין טרויער, די לאָמפן נישט אָנגעצינדן, אויף אומגעלייגטע בענקלעך מיט ליכט־באַלייכטונג זענען געזיצן, אַלטע לייט, מיטליאַריקע, בחורים און קליינע יינגעלעך און געליינט די קינות, קליינע חברה האָט זיך אַמוזירט מיט וואַרפן שטעכאַלעך.

צומאָרגנס אין אַ זומערדיקן, לאַנג און אָפט הייסן טאָג, האָבן זיך אין בית־המדרש געפונען אַלטע, אָפּ־געשוואַכטע יידן, און דער יינגער עולם, וועלכער האָט יאָ געאָרבעט און נישט געאָרבעט, נישט געגעסן און נישט געטרונקען, האָבן געפילט דעם לאַנגן תענית־טאָג; פאָר־נאַכט ביי מנחה־מעריב האָט זיך געפילט אַ שווערקייט פון תענית און אַ פאַרלייכטערונג ביים טראָכטן וועגן די נייע קאַרטאָפל מיטן קאַלטן שטשאַוו־באַרשט, וואָס איז אָנגעגרייט אין דער היים, צוזאמען מיט די פרישע מאַזעריע מיט סמעטענע אָדער קראַץ־באַרשט מיט הערינג, און דעם קאַרשנקאָמפּאָט אַלס נאָכשפּייז מיטן קאַלטן סאָדעוואָסער צו לעשן דעם שטאַרקן דאָרשט. וועלן די נאָכט האָט אָפּגעקילט דעם הייסן טאָג האָט מען זיך געלייגט שלאָפן מיט דעם שוועריקייט אָנגעלאָדענעם מאָגן און מיט אַ פאַרלייכטערונג אויפן האַרץ אַז צומאָרגנס וועט מען נישט דאַרפן מער פאַסטן.

אין דעם יום־טוב ראש־השנה איז דער בית־המדרש געווען גענאָפּקט מיט מתפללים, יעדער איינער וואָס האָט קיין שטאָט נישט געהאָט זיך געברענגט אַ אייגן בענקל צו זיצן. פון אויבן פון עזרת נשים האָט זיך געהערט אַ כאָראל געווייז פון די ווייבער וואָס האָבן געווייגט און געבעטן ביים זאָגן די תחינות און בעטן ביים רבש״ע

דאָס בית המדרש איצט — אַ געווען פון שיך בית המדרש, כעת — מחסן נעלים

— רבונו של עולם — אַ יאָר פון געזונט, פרנסה, נחת פון קינדער פאַר זיך, פאַר משפחה, פאַר פריינט און פאַרן גאַנצן כלל ישראל אפילו פאַר די שכנה מיט וועלכע מ׳האָט זיך אָפט אַ ביסל... צעקריגט, פאַרן שותף׳ס וויב, וועגן וועלכע ס׳איז נישט איינמאָל געווען אַ קלאַר וועגן איר ערלעכקייט אין שותפות. נאָר אין דעם מאָמענט איז קיינער גאָרנישט שולדיק געווען קיינעם. דאָס איינציקע וואָס מ׳האָט געוואָלט איז געווען: ס׳זאָל קומען אַ גוט יאָר פאַר אַלע. אונטן איז דער עולם געזעסן, געדאָוונט, אַ ביסל געשמועסט און געווארט צו הערן אַ נייעם ניגון אָדער מאַרש פון דעם בעל־שחרית, וואָס איז לעצטנס געווען דער גאַלער אברהם הערש, אָדער אַ נייע קאָמפאָזיציע פון דעם בעל־מוסף, דעם גאַלן שוחט ישראל באָטשאַן. אַ נייעם „כתר" פון אַ סאָפראַנדל געזונען סאָלאָ. ביים אויסנעמען איז דער פּלאַץ אַרום דעם בית־המדרש פאַרדעקט געווארן מיט יונגעלייט, בחורים, יונגע וויבער אָנגעטאָן אין די נייע געבלומטע ראש־השנ׳קעס, מיידלעך אויסגעפוצטע וועלכע זיינען געקומען הערן שופר בלאָזן, קינדער מיט זייערע פּעקעלעך עסן פאַר־בונדן מיט וויסע טאָשן טיכלעך מיט קניפּן, וועלכע די מאַמעס האָבן צוגעגרייט פאַר זיי פאַרן גיין צום דאָוונען כדי די קינדער זאָלן נישט דאַרפן הונגערן אַ סך שעה׳ען.

יונגעלייט און בחורים האָבן געכאַפּט אַ בליק אויף די יונגע וויבלעך און מיידלעך,מ׳האָט געקיבעצט, געלאַכט, געזאָגט אַ ווית, באַמערקט צווישן די מיידלעך קיילע קריגער, דינה קריגער, פרומעט אַלעקסאַנדראַ־וויטש, ראָכטשע ליפּסטער, כעווע (יוכבד) חיה לאהס און אַנדערע מיידלעך און וויבלעך וועמען דער יונגער־מאַן האָט געהאַט אַן אינטערעס און סימפּאַטיע זיי צו אַבסערווירן.

די וואַרעמע האַרבסט־זון האָט אַראָפגעשיקט אירע שטראָלן און באָלויכטן די שיינע פּנימלעך פון די משהלעך און שלמהלעך פון די ציפּעלעך און נעכעלעך, פון די שיינדעלעך און זיסעלעך און צוזאַמען מיט די פאַרשידענע קאָלירן פון די קליידער פון קינדער, מיידלעך און פרויען, בחורים און מענער, האָט דאָס גע־שאפן אַ פאַרבנרייך בילד פון אַ מענטשן־מאַסע, וועמענס איינציקער גענאַנק איז געווען: זאָל קומען אַ גוט יאָר פאַר כלל ישראל.

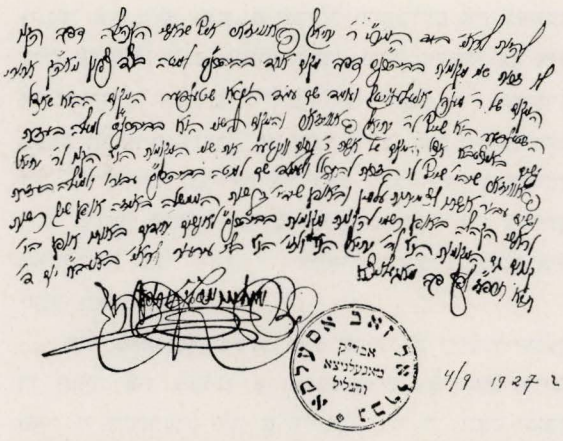
נאָכן ענדיקן תפילת מוסף, ווען דער חזן האָט גע־זונגען מיט פריילעכע טענער דעם „היום תאמצנו, האָט שוין דער עולם אָנגעהויבן זיך אויפשטעלן, נעמען די בענקלעך אין דער האַנט, אויפן אַקסל, איבערן קאַפּ און מיט די מאַרש־קלאַנגען פון קדיש, וואָס דער חזן האָט געזונגען — אָנגעהויבן אַרויסגיין פון בית־המדרש, אַהיים צו פראָווען די סעודת יום־טוב און גרייטן זיך שנעל צו גיין צו תשליך.

יום־כיפור האָט זיך אָנגעהויבן מיט שלאָגן כפרות און די לעצטע סליחות „שלוש עשרה מידות". דאָס שחטן די כפרות פלעגט פאַרקומען אויפן הויף פון בית־המדרש, פאַר די שוחטים איז עס געווען „סעזאָן" און זיי האָבן טאָקע באָדאַרפט אַרויסווייזן פעיקייטן צו קאָ־נען שעכטן אָזוי פיל עופות.

ביי יעדער משפחה זענען אין יענע מאָמענטן אַדורך די טראָגישע זכרונות פון יאָר, וואָס ס׳האָט ליידער נישט געפעלט אין יעדן הויז, און פון אַלע זייטן האָבן מענער, פרויען, בחורים און קינדער געאיילט זיך אין בית־המדרש אַריין צו כל־נדרי.

בעתן דאָוונען אין בית־המדרש כל־נדרי האָט אויף דער גאַס אַרום געהערשט אַ כאַראַקטעריסטישע שטילקייט, אַ שטילקייט פון אויסנאַם־צושטאַנד, אַבער נישט קיין אויסנאַם־צושטאַנד פון מלחמה צווישן פעל־קער, נאָר אַן אויסנאַם־צושטאַנד פון אַ מלחמה קעגן דעם שטן המקטרג, וועלכער לאָזט נישט און וועמען עס שטייט נישט אָן, אַז יידן, וואָס האָבן אַ גאַנץ יאָר זיך געיאָגט נאָך פרנסה, אויסגעשטאַנען פון צער גידול בנים, פון שנאת חינם מצד נישט־יידישע שכנים — זאָלן האָבן אַ גמר חתימה טובה, אַ גוט און געזונט יאָר פאַר זיך און פאַר דער גאַנצער משפחה.

באַשרייבן ווי אַזוי יידן האָבן געדאָוונט כל נדרי שחרית, מוסף, מנחה און נעילה אין טאָג פון יום כיפור, ווילט זיך נישט אָפּשוואַכן מיט פשוטע אויסדריקן די ווערטפולע ליטעראַטור, וואָס חשובע שרייבער און פּאָעטן האָבן געווידמעט דער דאָזיקער טעמע. עס ווייל זיך נאָר דערמאָנען, אַז ביי כל נדרי און ביים דאָוונען אין טאָג פון יום כיפור אין די יאָרן 1939, 1940 און 1941 האָבן די יידן אין מאָגעלניצע, אין בית־המדרש און אין אָנדערע בתי תפילות, מיט אַלע זייערע כוחות און האַרציקן געפיל זיכער אויסגעדריקט זייער צער, פיין און זייער געדריקטע לאָגע ביי די תפילות. און עס איז נישט צו פאַרשטיין ווּ עס זענען אַהין געקומען די האַרץ־רייסנדיקע קולות פון זייער אויסווייגען און אויסשרייען דעם „יעלה תחנוננו מערב, יעלה קולנו מערב, יעלה ענוינו מערב וכו׳... פון זייער „שמע קולנו, אַל תשליכנו מלפניך, אַל תשליכנו לעת זקנה, ככלות כוחנו אַל תעזבנו".

שטר מכירה פאַר אַ „שטאָט" אין מאַגעלניצער בית־המדרש, פאַר יחיאל פראָוויזאָר און זיין פרוי רייזעל פראָוויזאָר

נאָך נעילה און נאָכן מעריב דאָוונען, האָבן זיך נאָך געפונען מתפללים, וואָס האָבן באַמערקט אַ שיינע לבנה מחדש צו זיין. דאָס יונגווארג, פאַרשטענדלעך, האָט געהאַט געדולד צו וואַרטן נאָך אַ טאָג און אַ צווייטע נאָכט מחדש צו זיין די לבנה. וואָס איז דאָס איילעניש ? פלעגן חברה טראָכטן. פונקט איצטער נאָך אַזאַ לאַנגן תענית. זי וועט דאָך נישט אַנטלויפן, די לבנה... אָבער עטלעכע מתפללים מיט זייערע ווייסע אָדער שוואַרץ־ווייסע בערד, וועמענס הדרת פנים האָט געלויכטן ביי דער ליכטיקייט פון דער לבנה און די אַנגעצונדענע ליכט, האָבן הנאה געהאַט מקיים צו זיין נאָך אַ מצווה פאַרן אָהיים גיין עסן.

יש אומרים, אַז ס׳פלעגן זיין יידן, וואָס האָבן נאָך אין דער זעלבער נאַכט אַריינגעקלאָפט אַ קאָלעק, מיט וועלכן זיי האָבן אַנגעהויבן עוסק זיין אין מצות סוכה...

סוכות ביי נאַכט האָבן יידן בעתן דאָוונען מעריב געהאַט אַ שטיקל פראָבלעם: דעם רייכערן איז געווען נישט צום הארצן צו עסן אין דער סוכה מאָכלים, וואָס זענען נישט צוגענגלעך פאַר דעם אָרעמען שכן מיט וועמען ער דאַרף זיצן אין איין סוכה; דעם אָרעמען, פאַרקערט, איז געווען נישט באהבה, זיך צו באַווייזן פאַר די שכנים מיט זיין מאַגערן מעניו. ס׳איז געווען אַ פראָבלעם פון עסן אַ סך, עסן וויניק, עסן שנעל און פאַמעלעך. ביי אייניקע איז געווען דאָס פראָבלעם פון אימתא דציבורא, ביים מאָכן דעם יום־טובדיקן קידוש, ביי וועלכן עס איז געגאַנגען באַרג אַרויף... אָבער די אַלע סיבות האָבן נישט אַוועקגענומען די גרויסע פרייד, די אַנגענעמע און פריינדלעכע שטימונג, וואָס האָט געהערשט ביי יידן, וועלכע זענען גרופנווייז געזעסן אין דער סוכה. ס׳איז געווען באמת „שבת אחים גם יחד".

א ספעציעלן איינדרוק האָבן געמאַכט אין שטעטל די פליגל, וואָס האָבן זיך אַ הייב געגעבן פון די סוכות פון שבח בעקער און יצחק מלך קריגער. ס׳זענען געווען פרומע יידן אין שטעטל, וועלכע האָבן פיל געליטן אין רעגנטאָג, וואָס איז אויסגעפאַלן אין די טעג פון סוכות, הגם על פי דין מעג מען עסן אין שטוב און מען טאָר נישט עסן אין דער סוכה וועו ס׳רעגנט אַריין. האָבן אַזעלכע יידן נישט געקענט ביי זיך פועלן צו מאַכן אין אַזאַ פאַל פון דעם „לישב בסוכה" אַ לישב בבית, און ס׳האָט זיך געגלוסט דאָן די זעלבע יידן צו קענען אַריינקומען אין דער סוכה פון די פריער דערמאָנטע, אָבער נישט יעדער און נישט שטענדיק האָט מען געקענט מטריח זיין דעם גביר, עס ווילט זיך גלייבן, אַז אין אַזאַ פאַל איז זיכער נישט געווען קיין נייעס, אַז עמעצער זאָל האָבן געגעסן אין די סוכות פון שבחן אָדער יצחק מלכן.

בנוגע יצחק מלך קריגער, האָט נישט געקענט בלויז די אויפמערקזאַמקייט זיין סוכה מיט זיין פליגל, זיין אייזן־געשעפט, זיין אויסגעפוצטע ווייס־זילבערנע באָרד, זיין טכויערן שטריימל און זיינע שטענדיק אויסגעפוצטע מלבושים. יעדער אייגער אין שטעטל האָט באַווונדערט דעם ספעציעל מזלדיקן צושטאַנד פון דער פאַמיליע: יצחק מלך קריגער און זיין ווייב לאה קייַלעס, די טאָכטער פון זעליק ניסלס, זיינע זין: ישראלקע און משהל האָבן נישט געווויגט אין מאַגעלניצע. זיין עלטסטע טאָכטער שרהלע איז געווען די פרוי פון מלך

היידענקרוג, געווינט אין וואַרשע. זיין טאַכטער פּיי־
טשע האָט חתונה געהאַט מיט רחביה מאיר, און אַז דער
זיווג האָט נישט עולה־יפה געווען, האָט זי זיך געגט און
אין די לעצטע יאָרן איז זי געווען פֿאַרהיראַט מיט מאיר
לענגאַ דעם זייגערמאַכער. זיין טאַכטער זלאַטע האָט
חתונה געהאַט מיט בעריש האַראַוויץ פון גריצע. זיין
טאַכטער מינדל האָט חתונה געהאַט מיט וועלוול ראַזנ־
ווין. זיין זון אבא האָט געהיראַט מיט דער לערערין
הייטלער. מיטן שווארצן ראובעלע — ראובן רייבענ־
באַך — האָט זיך יצחק מלך צוויי מאָל משדך געווען:
קיילע האָט חתונה געהאַט מיט לייזערן און חיימל מיט
ראובעלעס טאַכטער מאַניע. די יינגסטע טאַכטער דינה
האָט חתונה געהאַט מיט א ווירקער. אַלע קינדער האָבן
געהאַט פרנסה און קיינער פון זיי האָט נישט באַדאַרפט
זיין עקאָנאָמישע הילף. ס׳איז נאָך געווען אָפילו צווישן
זיין אייניקע גבירים. אַלע זיינע קינדער האָבן אים
באַשאָנקן מיט אייניקלעך, איז עס טאָקע געווען אַן
אויסנאַם־פאָמיליע אין שטעטל, אין דער געגנט, אין
דער פֿראָווינץ און אפשר גאָר אין גאַנצן לאַנד.

שמחת־תורה איז געווען א פריילעכער יום־טוב.
אין בית־המדרש האָבן זיך אַנגעזעון די פריילעכע קינ־
דער מיט זייערע פענער, אויסגעפוצט מיט קאַלירטע
ליכטלעך און רויטע עפּעלעך, וואַרטנדיק אויף די
הקפות. אין דעם טאָג זענען אַלע געווען „זינגערס און
זאָגערס", ווייל יעדן איינעם האָט מען אויסגערופן מיטן
זינגען און מיטן זאָגן. א שטיקל פּראָבלעם איז געווען
ביים צעטיילן דעם „עזור דלים", ווייל וועמען עס איז
אויסגעקומען זוכה צו זיין פון דער הקפה, איז געווארן
עפּעס ווי אויסגעלאַכט פון דעם עולם, הגם ס׳וועגנדערט
זיך, ווייל וויפל גבירים איז דאָס בכלל געווען צווישן
דעם גרויסן עולם? ווייזט אויס, אַז דאָס איז געווען
מאַטעריאַל פאַר שאָפן די הומאַריסטישע שטימונג אין
יענע מאָמענטן.

דער מנהג פון שטעכן מיט שפּילקעס ביים לייענען
די תורה איז געווען אַן אַנגענעמער צייטפֿאַרטרייב
פאַר די שטעכערס און א ווייטאָג פאַר די, וואָס האָבן
געפּילט די שפּילקעס אין זייער ווייכן פלייש...

בייטאָג, נאָך די הקפות, האָט מען געזען אַרויס־
גיין פון רייזעלעס שטיבל אברהם מרדכי, ישראל יענקל,
מאָטעלע אייבינדער און אַנדערע, וועלכע זענען גע־
גאַנגען אויף קידוש צו חיימל בינעמס, דוד בראַן און
אַנדערע.

די קאָזשעניצער חסידים זענען געווען פֿאַרבעטן
צו משה ישראל לייבס אויף קידוש. די מזרחיסטן און
צעירי־מזרחיסטן זענען געגאַנגען בראש מיט יחיאל
מענדל ריקאַלעס אויף קידוש צו דוד טראקס, און אַזוי
האָט מען געזען גיין יידן אין שטעטל א גאַנצן פאַרנאַכט
פון קידוש צו קידוש, פון טרינקן צו טרינקן, פון עסן
צו עסן, פון זינגען צו זינגען, פון טאַנצן צו טאַנצן.
באַגלייט מיט א גרויסן אידעאַל פון אהבה, אחוה ורעות.

שרה חן־אָסעלקא

פון די קינדער יארן

עפּעס וועגן רייזעלעס הויז*

ווען מיין פאָטער עליו השלום איז אויפגענומען
אַלעס רב אין מאַגעלניצע — אין יאָר 1911 האָבן מיר
באַקומען א ווויינונג פון 4 צימערן אין מאיר בראנס —
נאָר וואָס אויפגעבויטע „קאַמעניצע" — געמויערטער
הויז. די דירה איז געווען זער א שיינע מיט 4 פענסטער
צום פראָנט אָקעגן איבער דעם שטאָטישן גלאָק (אַלאַר־
מירער פון שריפות) און דעם אייגציקן גאַזלאַמפּ נעבן
דעם מאַגיסטראַט.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה,
אויגוסט 1914, האָט די רוסישע מיליטעריש מאַכט
פאַרנומען צוערשט א העלפט פון אונדזער דירה פאַר
הויכע אָפיצערן, שפּעטער, די צווייטע העלפט פאַרוואַנ־
דלט אין א שפּיטאָל פאַר פאַרוווּנדעטע און טיפוס־
קראַנקע סאָלדאַטן. מיר האָבן זיך געמוזט אַריבערציען
אין רייזעלעס הילצערנעם הויז ווו ס׳זענען תמיד געווען
א סך לוידיקע צימערן.

פאַרוואָס זיינען געווען דאָרט לוידיקע צימערן?
קיין קלאָרן ענטוועדער האָט מען נישט געקאָנט באַקומען
נאָר... מ׳זאָגט... מ׳שמועסט... מ׳דערציילט אַז דאָרט
געפינען זיך שדים ורוחות, מ׳זאָגט... אַז דאָס הויז
וועלכעס איז געבויט געווארן פאַרן אַלטן רבין ר׳ מאיר

* טאָכטער פון רבין ר׳ יעקב יצחק פון בלעגדאָוו, אייניקל פון שרף.

יחיאל זכר צדיק לברכה איז נישט געשטעלט געוואָרן צניעותדיק אין אַ ווינקל, ווי ס׳איז געווען אַנגענומען ביי אַלע רביים, נאָר מיט „עזות" אויף אַ ברייטן פלאַץ, פון איין זייט איז דער אַריינגאַנג אַראָפקומענדיק פון די יאַטקעס. פון דער צווייטער זייט די שול להבדיל די מקוה... און אין מיט אַ דריי ברונעס.

מ׳האָט געמורמלט, אַז דער יסוד איז רחמנא ליצלן נישט געלייגט געוואָרן מיט כשרע כוונות איז קיין וווּנדער, אַז די וועגט סקריפּען, בייזע ווינטן וואַיען דאָרט גאַנצע נעכט ווי הינט אַפּגעריסענע פון די קייטן. הפּנים די סיטרא אחרא (דער שטן) האָט שליטה רחמנא ליצלן אויפן גאַנצן בנין.

האָבן מיר קינדער מיט אַנגסט געהערט די ידיעה אַז מיר מוזן פאַרלאָזן אונדזער שיינע ליכטיקע דירה און אַריינגיין אין דעם שרעקפולן הויז פון רייזעלע... דער פּאָטער עליו השלום האָט אונדז באַרויקט זאָגענדיק: אַלץ וואָס מ׳דערציילט וועגן רייזעלעס הויז, איז נישט מער ווי פּוסטע פלוידעריין, און אין מלחמה צייט קאָן מען זיך נישט קלויבן קיין דירות...

דעמאָלט זענען אין מאָגעלניצע נישט געווען קיין גערטנער צום שפּילן זיך, און אויף דער גאַס האָט מען אַוודאי נישט געטאָרט שפּילן זיך, בפרט, רבנישע קינדער. אַ קינד דאַרף דאָך, אָבער, זיך שפּילן, האָב איך געפּינען דעם בוידעם, דאָ איז ממש אַ גן־עדן, לאַנג איז ער ווי דאָס יידישע גלות, דאָ איז מען פריי צעלויפן צו שפּרינגען טאָנצן קיין שקצים וועלן אונדז נישט באַוואָרפן מיט קיין שטיינער, דאָ וועט קיינער אונדז נישט שטערן.

קומענדיק אויפן בוידעם בגנבה אַ גרופּע קינדער מיט מיר בראש, . האָבן מיר דערזען אין מיטן אַ הויכע מחיצה (אַ וועגטל) צונויפגעקלאַפּט פון ברעטער, אַריין־קוקנדיק דורך די שפּאָרעס, האָבן מיר דאָרט געזען ליגן „בערג" מיט „שמות" בלעטער — פון אָפּגענוצטע הייליקע ספּרים וועלכע מ׳טאָר נישט אַוועקווואַרפן אָדער פאַרברענען נאָר קובר זיין אויפן בית הקברות.

די מחיצה האָט גורם געווען אַז די מאַמעס זאָלן נישט אַרויפלאָזן זייערע קינדער אויפן בוידעם. מיך האָט דווקא די מחיצה געצויגן, כ׳האָב געוואָלט וויסן וואָס ליגט דאָרט אונטער די קופּעס שמות, וועלכעס שרעקט אַזוי אַלעמען? האָב איך זיך איין מאָל ביחידות אַרייַנגעגנבעט אויפן צווייטן טייל פון בוידעם, געזוכט, גענישטערט אין די שמות, כדי צו דערגיין דעם סוד.

מאַכט זיך אַ מעשה, אַז דער סטאַלמאך וואָס האָט דאָרט געווויינט, כאַפּט מיך בעתן נישטערן און זוכן, פּאַטשט מיך אָן ווי געהעריק, פּירט מיך אַראָפּ צום טאַטן עליו השלום, דערציילט אים וואָס אַ פּאַרברעך איך האָב זיך געגרייט אויסצופירן. איך האָב זיך געהאַלטן ביי ס׳מיניקע: איך וויל וויסן וואָס איז דער „מער" מיט דעם הויז, בכלל, און מיט דעם בוידעם בפרט, פּאַרוואָס טאָר מען נישט דאָרט רירן די שמות? מיין פּאָטער עליו השלום האָט מיר צוליב געטאָן און דערציילט פּאַלגענדעם:

אין דעם הויז האָט געווויינט דער אַלטער מאָגעל־ניצער רבי — רב חיים מאיר יחיאל זצ״ל — ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ בעל מופת (געוויזן וווּנדער) טויזנטער חסידים פלעגן קומען צו אים פון גאַנץ פוילן. מאָכט זיך אַמאָל, אַ חסיד איז געבליבן שטעקן אין וועג, צוליב אַשטורעם אויף דער וווייסל,

בית־רייזעלע — נבנה על־ידי הרבי הראשון במוגלניצה — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל.

רייזעלעס־הויז — אויפגעבויט דורכן ערשטן מאָגעלניצער רבין — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל.

ענדלעך, איז ער אַנגעקומען דאָנערשטיק בייַנאָכט צו חצות. קומענדיק צום אַריינגאַנג פון לאַנגן קאָרידאָר, זעט ער ווי דער רבי גייט אים אַקייגן, שטרעקט אים אויס די האַנט צו געבן „שלום עליכם". דער חסיד פאָר דרך־ארץ לויפט זוכן וואַסער צו וואַשן די הענט. אַ פּאַרסאָפּעטער קומט ער אין דעם צווייטן עק פון הויז וואַקסט פּאַר אים ווידעראַמאָל אַרויס די געשטאַלט פונעם רבין, אָנגעטאָן אין אַ וווייסן האלאט, וויסע זאָקן און אויפן קאָפּ דאָס שטריימל, ער וויל לויפן צו דער „דריי־ברונעם" זיך וואַשן די הענט. די געשטאַלט מיט דער אויסגעשטרעקטער האַנט יאָגט אים נאָך. ער לויפט דורך דעם אַריינגאַנג פון הויז און פּאַלט אַוועק אין חלשות...

דער רבי האָט דערהערט דעם קלאַפּ, האָט ער אויפגעעפנט די טיר און אויסגעשריגן: „כ׳בין גוזר אויף אייך שדים איר זאָלט גיין אין אייער רו אַריין!"

דעם חסיד האָט מען אַרייגעגנומען צום רבין, נאָכדעם ווי ער איז „געקומען צו זיך" האָט דער רבי אים געזאָגט: ווייל דו האָסט געוואָלט מקיים זיין מצוות נטילת ידים (וואַשן די הענט) און נישט אויסגעשטרעקט די האַנט צום שד ביסטו ניצל געוואָרן.

דאָס דערציילט מען וועגן די מעשה שהיה, האָט מיין פאָטער עליו השלום געזאָגט. פון דאָן האָבן אונדזערע שטאָטישע יידן אַ פּחד פאַר די שדים אַרום הויז, איך האָב אייך געזאָגט אַז מען דאַרף נישט מורא האָבן פאַר זיי, אָבער אויפן בוידעם, נישטערן אין אַלטן שמות וואָס איז פיל מיט שטויב, מיליען און אַנדערע וועלעם דאַרף מען נישט, מיין ליב קינד, דאָס שאַט צום געזונט

איך האָב צוגעזאָגט דאָס מער נישט צו טאָן און מקיים געווען.

אַ מחלוקת אין מאָגעלניצע צוליב קישקעלעך פון אַ קאַטשקע

מעשה שהיה כך היה. פון אַלטן מאָגעלניצער רבין, רבי חיים מאיר יחיאל זצ"ל זיינען געבליבן אייניקלעך: ר' זעליקל און ר' משהלע זצ"ל צוויי פאַר־שידענע טיפן. ר' זעליקל, אַ למדן, געזעסן ימים ולילות על התורה ועל העבודה. אַ שטילער, זיך נישט געמישט אין קהלשע ענינים. דער היפוך דערפון איז געווען ר' משה־לע, ער האָט ליב געהאַט זיך צו עסקענען און זאָגן דעות, אַפילו פסקנען שאלות, טראצדעם, וואָס ער האָט נישט געהאַט קיין היתר הוראה. כ'געדענק ווי הייַנט, דעם פאַקט וואָס האָט גורם געווען צו דער מחלוקת — (קריגעריי).

אין אַ פרייטיק קומט אַ יידינע צו מיין פאָטער — ר' גבריאל זאב אַסעלקא ז"ל און ברענגט קישקעלעך פון אַ קאַטשקע און פרעגט אַ שאלה:

— רבי, די קישקעלעך האָבן פאָקן, איז די קאַטשקע כשר אָדער טריפה?

מיין פאָטער האָט געזומען אַ בריטווע, אויפגעשניטן די פאָקן און געפונען דאָרט אַ ווארעם און על פי דין געפסקנט: די קאַטשקע איז טריפה!

דער מאַן פון די יידינע איז נישט געווען צופרידן פון דעם פסק, געזומען די קישקעלאך, אַוועק פרעגן דעם רבין ר' משהלע די שאלה. יענער האָט געפסקנט די קאַטשקע איז כשר.

זיינע חסידים, אַלע כמעט פשוטע מענטשן, האָבן זיך געזומען בונטעווען געגן מיין פאָטער עליו השלום, דאָקעגן די אַנדערע חסידים, יידן תלמידי־חכמים, האָבן באַרעכטיקט מיין פאָטערס פסק, וויסענדיק אַז ער איז אין אייגקלאַנג מיטן דין.

ווי געווענדליך אַז עס זענען דאָ צוויי דעות אנשטייען צוויי מחנות: איינע געשטיצט דורך די פשוטע יידן — ר' משהלעס חסידים, באַרעכטיקן זיין פסק. די צווייטע — די למדנים, און חסידים פון אַנדערע רביים — שטיצן אונטער מיין פאָטערס פסק. זיי גיבן צו אַז נאָר ער, אַלס מרא דאתרא, אַרטיקער רב, האָט רעכט צו פסקענען שאלות און נישט קיין מענטש וועלכער האָט נישט קיין היתר הוראה, אפילו ער איז אַ רבי פון חסידים און אַ אייניקל פון אַלטן רבין זכר צדיק לברכה.

די מחלוקת האַלט אָן און צעפלאַקערט זיך וואָס אַ מאָל נאָך מערער.

אין יענע „הייסע טעג" האָט עס געטראָפן. אין אַ שבת צונאַכטס האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק קלאַפן אין דער טיר. מיר קינדער האָבן זיך דערשראָקן, געמומען וויינען. דער פאָטער האָט אונדז באַרואיקט, געגאַנגען אַליין עפענען די טיר, דערזעט ער „יוחנן די גוציעס" שטייט מיט אַ שטיק האָלץ, וויל ער אויפהויבן שלאָגן דאָמיט מיין פאָטער.

— וואָס ווילסטו יוחנן? פרעגט אים מיין פאָטער אַביסל אַ דערשראָקענער.

— איך בין אַ גאַספאַדאַזש (בעל־הבית) צי נישט? — פרעגט יוחנן.

— יאָ! זאָגט מיין פאָטער — דו ביסט אַ גאַספּא־דאַזש, אָבער לאָז אַראָפּ די האַנט!

ער האָט אַראָפּגעלאָזט דאָס שטיק האָלץ מיט אַ זעץ אין דער פאָדלעגע, און אַ צעטומלטער און פאַר־שעמטער אַראָפּגעלאָפן שנעל פון די טרעפּ. אַלעס אויסצייכנונג פון דער „גבורה" האָט ער דאָן באַקומען די צוגעמען: „יוחנן האָלץ" און „יוחנן גאַספאַדאזש". די נעמען האָט ער מיטגענומען מיט זיך קיין אַמעריקע.

נאָך דער געשעעניש האָט מיין פאָטער עליו השלום זיך אָפּגעזאָגט פון רבנות אין מאָגעלניצע, מודיע געווען קיין לובאָמיל אַז ער איז גרייט אָנצונעמען די רבנות אין זייער שטאָט. די לובאָמילער קהילה האָט באַלד מודיע געווען וועגן זייער איינשטימיקייט אים אָנצונעמען אַלס זייער רב.

דער רוב פון די מאָגעלניצער בעלי־בתים וועלכע האָבן נישט מסכים געווען מיט דער התנהגות פון רבין ר' משהלע מיט זיינע חסידים, האָבן פרובירט מיט פאַרשידענע מיטלען אָפּוועגדן מיין פאָטער פון

זיין באַשלוס, צוגעזאָגט אַ גרעסערן געהאַלט און אז מער וועלן אַזעלכע זאַכן נישט פאָרקומען. מיין פאָטער האָט נישט מסכים געווען צו ענדערן זיין באַשלוס.

אַלעס איז געווען פארטיק צום אַוועקפאָרן. מיר האָט מען אינגעאָרדנט אַ געזעגענונגס־אָוונט אין ציו־ניסטישן פאַריין „השחר" וווּ איך בין שוין דאָן געווען אַ חברה פון ועד.

דער אָוונט איז געווען אַ געלונגענער, די חברים האָבן זיך שוין געזעגנט, דער הויפּט רעדנער איז געווען דער פאָרזיצער פון „השחר" ישראל זאַנדער. מען האָט געזונגען, פרייליך פאַרברענגט און איך האָב „נעבעך" אויך געדאַרפט רעדן — ענטפערן אויף אַלע שבחים, און ווי עס איז דורכגעגאַנגען די פרובע. געענדיקט דעם אָוונט האָבן מיר מיט די „שבועה" (פון פועלי ציון) און „התקוה". כ׳האָב באַקומען אַ בוך אַ מתנה. אַרויסגייענדיק פון לאָקאַל האָב איך זיך צעקושט מיט אַלע חברות (מיט חברים נישט געוואָלט זיך צוקושן).

פאַרטאָג האָבן מיר באַדאַרפט אָפּפאָרן מיט דער קאַלייקע פון מאָגעלניצע. דער גאַנצער באַגאַזש איז שוין געווען אין אַ פאַרמאַכטן וואָגן. מיר הויבן זיך אויף אינדערפרי, גרייט צו דער רייזע, ווילן עפענען די הויפּט טיר, זי איז פאַרשפאַרט! די צווייטע טיר, דאָס זעלבע! מיר קוקן אַרויס אויף דער גאַס און אין הויף אַלע קאָסטנס מיט בעלביתישקייט מיט די ספרים שטייען פאַר דער הויז, צוריקגעבראַכט פון דער קאַלייקע, אַרויסגענומען פון דעם פאַרמאַכטן וואָגאָן, נאָך דעם ווי זיי האָבן מיט אַ שיינע מתנת־יד משחד געווען — איבערגעקויפט — דעם נאַציעלניק פון דער סטאַנציע.

אויף אַזאַ אַריגינעלן אופן האָבן די מאָגעלניצער בעלי־בתים איבערצייגט מיין פאָטער עליו השלום, אַז זיי מיינען ערנסט, זאָגענדיק אַז ער איז זיי טייער און חשוב.

מיין פאָטער האָט באַשלאָסן צו בלייבן אין מאָגעל־ניצע און זוכה געווען צוזאַמען מיט די מוטער עליה השלום צו דערגרייכן צו אַ טיפן עלטער, ביידע זענען נפטר געווארן און געקומען צו קבורה אויפן מאָגעל־ניצער בית עלמין, און מיין ברודער ר׳ פנחסל האָט איבערגענומען דאָס כסא־הרבנות אויף וועלכער ער איז געזעסן אַ קורצע צייט ביזן ארויסטרייבן אין וואַרשעווער געטאָ, דאָרט איז ער אויסגעגאַנגען פון הונגער.

די מילך איז אונטערגעלאָפן די יויך

— רבי: „מילך איז אונטערגעלאָפן די יויך" איז די יויך כשר? פרעגט קריינע משה לערערס. מיין פאָטער — דער מאָגעלניצער רב.

— אויב ס׳איז נישט אונטערגעלאָפן קיין סך מילך וועט די מילך בטל ווערן בששים (איינעם צו זעכציק) און די יויך איז כשר — זאָגט דער רב.

— כ׳ווייס נישט, ענטפערט די יידענע. ברענגט דאָס טעפל וועלן מיר זעען — זאָגט דער רב. שנעל מיט די לעצטע כוחות לויפט די יידענע אַהיים, ברענגט דאָס טעפל. דער רב דרייט עס אַהין און אַהער און זאָגט: ס׳איז נישטאָ קיין סימן פון מילך.

— אוי אַ בראָך — פאַרברעכט די יידענע די הענד, כ׳האָב דאָך אָפּגעוואָשן ס׳טעפל.

— און די יויך, ווי האָט איר אַהינגעטאָן? פרעגט דער רב.

— כ׳האָב איבערגעגאָסן אין אַ צווייטן טאָפּ, ענט־פערט די יידענע.

— אַזוי? זאָגט דער רב, מיט שטוינונג. איז דאָך אַ שאלה אויפן צווייטן טאָפּ אויך.

די יידענע ברעכט אויס אין געווין און דערציילט כליפענדיק: כ׳האָב אַ אינציק קינד איז עס „חרוב" קראַנק. האָט דער דאָקטאָר באַפוילן געבן איר אַ שלוק (אַזופּ) מילך און אַ ביסל יויך.

האָב איך צוגעשטעלט קאָכן די יויך און אויפ־ברייען די מילך, זיך אַוועקגעזעצט אין דער זייט פליקן פעדערן צוזוהעלפן צו דער פרנסה נעבעך, איז געשען אַן אומגליק, די מילך איז אונטערגעלאָפן די יויך.

דער רב קוקט אויף די ווייענדע יידענע און פרעגט זי טרויעריק. פאַרוואָס האָט איר אָנגעוואָשן דער טאָפּ?

— רבי, ענטפערט זי מיט טרערן אין די אויגן, פאַר אייערטוועגן האָב איך דאָס געטאָן. כ׳האָב געוואָלט ער זאָל זיין ריין, ער זאָל זיין ריין!

שטעלט זיך אויף דער רב, נעמט אַן קוראַזש און זאָגט: איר האָט געוואָלט ס׳זאָל זיין ריין — טאַקע ריין, איז עס כשר!

זאָל אייער טאָכטער עסן די יויך אין זאָל איר זיין צו רפואה.

אַ שוועכע שאלה

רב לעבן, ס׳האָט אונדז געטראָפן אַ אומגליק. אַ פּיאָווקע, וועלכע האָט זיך אַרויסגעשלייכט פון אַ פלעשל אינטערן בעט האָט אויסגעזויגן דאָס גאַנצע

בלוט פון מיין קינד (אַ יינגעלע) צוזאַמען מיט אַ אויג, און ער איז נעבעך זייער שוואַך. דער דאָקטאָר ארלע־וויטש (דער שטאָט דאָקטאָר, אַ פּאָליאַק) האָט געהייסן געבן אים צו עסן חזיר־פלייש. וואָס טוט מען? — פרעגט מלכה, דאָס ווייב פון הערשל „שטרוי".

— איך בין דאָך נישט קיין דאָקטאָר, — זאָגט דער רב, — צו וואָס זענט איר צו מיר געקומען.

— יאָך ווייס, אַז איר זענט אַ רב און נישט קיין דאָקטאָר — ענטפערט די יידענע. — און נאָך ווייס יאך, אַז אַ דאָקטאָר הייסט, מעג מען עסן חזיר. אייך אַלס רב בין איך געקומען בעטן, — זעצט פאָר די יידענע בתמימות — איר זאָלט הייסן דעם שוחט שחטן דאָס חזירל...

דער רב שמייכלט טרויעריק און זאָגט: אין דעם ענין קען אייך נאָר גאָט העלפן... בלייבט די יידענע שטיין פאַרצווייפלט, ברעכט אויס אין אַ געוויין און פליסטערט....

— אַלעס זיינען מיר אַליין שולדיק! כ׳האָב געזאָגט מיין הערשלען (דעם מאַן) אַז גאָט וועט אונדז שטראָפן וואָס מיר זיינען צוזאַמען, טראָץ דעם פאַרלאָרן גיין פון דער „סקיבה" — כתיבה.

אָט זענען מיר טאַקי, מיר דאַרפן שחטן אַ חזירל אין ס׳איז נישטאָ וועד!...

מידת הרחמים איז גובר דעם מידת הדין

נישט לייכט איז געווען דעם רב ר׳ גבריאל זאב אָסלקע ז״ל צו זאָגן כשר־כשר. ווייל בדרך כלל איז ער געווען אַ מחמיר בדין...

האָט אים, אָבער, דער רבונו של עולם באַשאנקן מיט אַ ווייב האָרץ, און אַ געפיל פון רחמנות אויף אָרימע יידן. איז עס אויסגעקומען פון צייט צו צייט בייצושטיין שוועכע נסיונות און געדאַרפט באַשליסן וועלכע מידה גובר זיין.

איינעם פון די שוועכע נסיונות געדענק איך ווי היינט.

דאָנערשטיק אין שחט־הויז זיינען פאָרזאַמלט די קצבים. מ׳שחט בהמות אויף שבת. „מעשה שטן" — 3 בהמות זיינען טריף געווואָרן און ביי דער פערטער בהמה האָט מ׳טן אויך געפונען אַ שוועכע „סירכה".

די קצבים קומען צו לויפן, שרייען, בעטן, ווייגען מיט ביטערע טרערן, טאָמער חלילה ווערט דער אָקס אויך טריפה, זיינען זיי פאַרלוירן. דאָס גלעט אויף די בהמות איז געבאָרגט, די פריוון און קינדער וועלן חלילה דאַרפן אויסגיין פון הונגער.

דער טאַטע עליו השלום האָט זיי געוואָלט העלפן. ביי אים איז פאַרגעקומען אַ געראַנגל, צווישן מידת הדין און מידת הרחמים.

לאַנג לאַנג האָט ער געזוכט, געבלעטערט אין פאַרשידענע ספרים, סוף־סוף געפינען אַ אחרון (פון די לעצטע פוסקים) וואָס איז מקיל (פאַרגרינגערט) און דאָן זאָגט ער צו די שוחטים: רבותי! לאָמיר דעם ענין נעמען אויף זיך און כשר מאַכן!

די שוחטים זיינען געבליבן זיצן שטיל, ממש פאַרגליווערט.

דער רב האָט פאַרשטאַנען אַז זיי האָבן מורא צו נעמען אויף זיך די אחריות, עפענט ער די טיר פון בית־הדין שטוב און זאָגט צו די קצבים: כ׳נעם אויף זיך די אחריות און מאַך כשר. באַלד איז אַרויפגעקומען מיט אַ געשריי חיים מאירל, אַ ייד אַ למדן אַ מחמיר. „היתכן, רב, האָט איר אַזעלכע ברייטע פלייצעס „צו גיין" קעגן רמ״א? און פאַר יענע וועלט האָט איר גאָר־נישט קיין מורא? די מאַמע ע״ה שטייט אין אַווינקעלע און ציטערט פאַר אימה. רופט זיך אָפּ דער טאַטע גאַנץ געלאַסן, האָלב אין שפּאַס, האָלב ערנסט. ביי אַלע בהמות הייבט זיך אָן דער פסוק מיטן סימן טהרה און נישט מיטן סימן טומאה, וואָלט איך טריף געמאַכט אויך דעם דעם פערטן אָקס, וואָלטן אַרעמע לייט ניט געהאַט קיין פלייש אויף שבת. גבירים קענען קויפן עוף. די קצבים וואָלטן נישט געהאַט צו באַצאָלן זייערע חובות און געהאַט אַ פאַרשטערטן שבת.

אויפן עולם־האמת וואָלטן זיי מיך געשלעפּט צום בית־דין של מעלה מיט אַ טענה, אַז איך בין דער שולדיקער אין זייער אומגליק. צוליב מיר האָבן זיי נישט געקענט אָפּצאָלן די חובות, און געמוזט צוגעמען פרעמדע געלטער. אַז איך האָב אָבער כשר געמאַכט דעם אָקס, וועט דערווייל ביי די אַרעמע יידן זיין אַ שבת מיט בשר ודגים. די קצבים וועלן קענען אָפּגעבן זייערע חובות. אויף יענער וועלט, אויפן עולם האמת, וועל איך נישט האָבן צו טאָן מיט קצבים, נאָר מיט אַזאַ גאון און צדיק ווי דער דער רמ״א, זכר צדיק לברכה. נו, מיט אים וועט מיר זיין גרינגער אַדורכצוקומען מיט גאָטס הילף...

נאָך מעריב, ווען די קצבים, די שוחטים און סתם יידן זענען שוין אַוועק, איז דער טאַטע ע״ה געזעסן אַ פאַרטראַכטער — כמעט נישט געגעסן קיין אַוונט־ברויט און געזאָגט צו אונדז, קינדערלעך: שוועכער צו זיין אַ רב, ווי אַ וואָסערטרעגער!

ישראל זונדר

כלי־קודש

השוחטים

בסולם הערכים של „כלי הקודש" בכל קהילה יהודית עמדו השוחטים בדרגה קרובה מאד אל הרבנים. עליהם רבצה האחריות הכבדה להאכלת בני־קהילתם בבשר כשר למהדרין ואף למהדרין מן המהדרין.

לתפקיד זה נתקבלו אברכים בני־תורה, שלמדו ושנו בהלכות שחיטה והשיגו בקיאות בדיני כשרות וטריפות; זריזים במלאכתם ואינם מהססים בעת ביצוע השחיטה; אמיצים ותקיפים בדעתם מול הקצבים בעת שהבדיקה הראתה שהשור טריף.

כמה דרגות בשוחטים: —

א) „שו"ב" — שוחט ובודק של בהמות גסות ודקות. הלה נזקק לידיעות יסודיות בהלכות כשר וטריף, לפי בדיקת הריאות או איברים פנימיים אחרים;

ב) שוחט עופות. ביחוד בערים גדולות, בהם נמצאו בתי־מטבחיים מיוחדים לעופות. ברם, האחריות בשחיטה זו לא היתה כה כבדה, כי ערך העוף שנטרף היה קטן ולא גרם לנזקים חמורים, כמו במקרה הראשון.

על השוחט הוטלו עוד תפקידים. היו שוחטים־חזנים ושוחטים־מוהלים.

הם נחשבו כבעלי־פרנסה בשפע. משכורתם היתה הגונה והמתנות שקיבלו כדין וכנהוג, הטחול וחלקים אחרים מהבהמות, הוסיפו לכלכלתם. אכן, מראה בני־המשפחה היה טוב. ניכר בהם, כי לא חיכו לטעימת בשר משבת לשבת, כרוב יהודי העיר. אין פלא שרבו „הקופצים על המציאה" כאשר נתפנתה משרה כזו, אם על־ידי פטירת שוחט, העברת שוחט זקן מחמת חשש שהוא „מהסס", היינו: ידיו רועדות ואינו יכול לבצע השחיטה כהלכה, או מחמת פרישות מרצון — מקרה נדיר מאד.

כל מועמד וה„צד" שלו: בני־משפחתו, חסידי הרבי שלו, או מעוניינים אחרים. כל „צד" טרח ועמל, גייס מיטב הכוחות לתמיכה במועמד שלו. מחלוקות על בחירת שוחט היו נפוצות בישובים היהודיים בערי פולין, כמעט כמו על בחירת רבנים, ולעתים נמשכו כמה שנים. היו מעורבים בהם „רביים" אשר ראו בתופסי המשרות האלו אנשי השפעה לטובת חצרו־תיהם...

במוגלניצה ידועים לנו שמות שוחטים במשך כארבעה דורות בערך. הראשון והחשוב ביניהם:

ר' מאיר דוד גינזבורג, בנו של הרב מנדרושין, למדן מופלג, תקיף ועומד על דעתו. פרש מהשחיטה ועלה לירושלים בשנת תרמ"ה—1885. (על הסיבות: ראה רשימתנו „נוסע יהודי לארץ־ישראל");

השוחט השני בזמנו היה ר' לייבקע (שם המשפחה לא ידוע לנו). הוא כיהן בתפקידו עד גיל הזיקנה ואז העבירוהו מהשחיטה בגלל ידיו הרועדות („מהסס").

לאחר פרישתו של ר' מאיר דוד גינזבורג ז"ל ארכה המחלוקת על בחירת שוחט במקומו, כמה שנים, עד שנתקבל:

ר' ישראל ליב אורנשטיין ממשפחת ר' השל סופר, חסיד גרודזיסק. הבחירה הוכרעה בהש־פעת הרבי מגרודזיסק, נצר „השרף" ממוגלניצה — שהשפעתו היתה גדולה על אנשי מוגלניצה. כן הסתייע חותנו, ר' הרשל פרוביזור, במענק הגון לקהילה היהודית במוגלניצה. הוא היה חזן בבית־הכנסת ולעתים גם בבית־המדרש. מקובל על הבריות ומשפחתו שימשה כדוגמה לנקיון ובית מסודר;

ר' אלעזר בן דניאל גולדברג. נמנה על חסידי קוז'ניץ ושימש בתפקידו עשרות בשנים. לעת זיקנתו הגיע לארץ־ישראל לפי דרישת בתו שושנה גרוסמן ז"ל. נפטר בתל־אביב והוטמן בהר־הזיתים בירושלים.

ר' אלעזר השוחט והחזן מנוסצין, כפר גדול ובו שתי עשרות משפחות יהודיות. הוא שימש בתפקיד חזן עד שנפגם קולו.

לאחר פטירתו נתקבל — לאחר מחלוקת גדולה — בנו יעקב דוד כחזן שוחט. הוא הקדיש הרבה מרץ והתמסרות לחזנות. אירגן מקהלה של בחורים יודעי־נגן. הביא ניגונים ו„מאַרשים" חדשים בכל שנה לימים הנוראים. היה למדן ובקי בהלכות שחיטה, ועם זאת מקובל גם על הנוער במוגלניצה. היה מהשוחטים האחרונים בקהילת מוגלניצה;

ישראל באָטשאן מחסידי גור, שהשפעתם

במוגלניצה גברה בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה העולמית השניה.

סופרים

סופרי „סת״ם״ — ספרי־תורה, תפילין ומזוזות. ר׳ השיל אורנשטיין, חסיד נלהב של הרבי מגרודזיסק, כתב ספרי־תורה בדחילו־ורחימו. התפילין שר׳ השיל כתב את פרשיותיה, היו מקובלים על בני העיר והסביבה.

הוריש את המקצוע לר׳ יחיאל קופמן, חתנו, שהיה קרוי על שמו — יחיאל העשלס. אף הוא עסק בנאמנות ובטהרה בכתיבת ספרי־תורה, תפילין ומזוזות.

ברם, כאשר הוטל עליו לכתוב גט (12 שורות) לאשה שבעלה התגרש ממנה, לא עשה זאת בחפץ־לב. עם זאת, הקפיד על כל אות ותג שהגט יהיה כשר למהדרין.

הפרנסה לא היתה בשפע מכל מלאכות־קודש אלו.

הובא לארץ־ישראל — לחיפה, על־ידי בנו, אלי־מלך קויפמן ז״ל. מספר שנים חי כאן עם אשתו ובתו טובהלע תבלח״א. ר׳ יחיאל ואשתו נפטרו והובאו לקבורה בחיפה.

חזנים ו„בעלי־תפילה״

כנהוג בישובי היהודים בפולין, היה השוחט גם החזן. בבית־הכנסת במוגלניצה, החזן הראשון בזמננו, היה ר׳ שלמה זלמז טננבוים, שלא עסק בשחיטה אלא בניקור־בשר והיה מוהל לילדי־ישראל.

בימי חורפי (בצעירותו) התפלל מוספים בחגים ובימים נוראים. ביום־הכפורים עבר לפני התיבה גם בתפילת כל־נדרי ונעילה. לימים נפגם קולו והשאירו לו תפילת השחרית בלבד. אף־על־פי־כן נשאר לו התואר „חזן״ לגבי קבלת „רח״ש״ — תרומות ל„רבנים, חזנים, שוחטים״ בחתונות ובכל סעודות מצוה אחרות. הוא עמד לשרותו של הרב בשירותים שונים. נשא את האתרוג והלולב לבתים בסוכות כדי לזכות את הנשים והילדים ב„ברכה על האתרוג״. לא הסתלק מלסובב על פתחי בעלי־הבתים לקבל „דמי־שבוע״ בכל יום ששי, אף כי הפרנסה היתה מצויה, כי משפחתו היתה בת ארבע נפשות בלבד. לעת זיקנה, עסק, בנוסף על הפרנסות דלעיל, גם בחלוקת עתוני יידיש למנוייהם. היה חביב על הבריות.

בעלי תפילה במוגלניצה

אבותינו סיפרו בשבחם של בעלי־התפילה בזמנם: אברהם אהרון מונישס, שתפילותיו היו „מתוקות מדבש״ ונכנסו כ„שמן בעצמות״. ביחוד הפליגו בשבחו של:

„צורף הזהב״ (דער גאָלדשמיד) שהתפלל מוספים בראש־השנה וביום הכפורים, וכן „כל נדרי״ בליל יום הכפורים ו„נעילה״ בגמר הצום. אנו — בני הדור הזה, לא זכינו ליהנות מהן במשך שנים רבות. אולם, קטעי תפילותיו ולחניהם בימים הנוראים עדיין מהדהדים בזכרוננו. כאשר נתקלנו בסוגיא קשה בלימודנו בבית־המדרש, ביקשנו אחד משלנו, בעל קול נעים ויודע־נגן — „להגיד״ בלחנו של „הצורף״:

„יעלה תחנונינו מערב״

„סלח לנו, מחל־לנו״

וביחוד לספור את „צליפות״ הכהן גדול ב„עבודה״ של יום הכפורים*. הלה אינו מסרב, כמנהג בעלי־תפלה, ומתחיל: וכך היה מונה: „אחת״, ואנו אחריו: „אחת״; „אחת ושתים״, ואנו עונים: „אחת־ושתים״ וכו׳ וכו׳ עד „אחת־ושבע״. עם גבור הצער על אבדן תפארתנו וחורבן מקדשנו אנו נזכרים: כי אין לנו שיור אלא התורה הזאת. המוח מצטלל ומזדכך, וראה זה פלא: הסוגיא המוקשה נתבהרה ולימודנו נמשך בהתלהבות רבה. אמי — ייטאָלה פרומט׳ס — זכרונה לברכה, היתה אומרת: „אני מוכנה לעמוד ולשמוע תפילותיו של „הצורף״ במשך כל יום ראש־השנה, מבלי להרגיש בצורך ללכת הביתה לאכול״. הפולנים, משכילי העיר, נהגו לעמוד מאחורי חלון בית־המדרש, להקשיב לריגתו של בעל־תפילה מופלא זה והפליגו בשבחו.

השחפת קטפה את חייו בדמי ימיו. היו שאמרו: כי הצטנן באחת מתפילותיו ואחרים אמרו, כי הריאות סבלו מנשיפותיו המתמידות במפוח הקטן בעת צריפת הזהב. אלה ואלה נשאו אתם שנים רבות זכרונות נעימים מתפילותיו.

משפסק ר׳ שלמה זלמן טננבוים להתפלל מוסף בבית־הכנסת, חילקו בימי ראש־השנה את התפקיד בין שני אברכים בעלי קול נאה ויודעי־נגן: ר׳ נתן ב״ר יוסף רוטנברג ור׳ איטשה מאיר שטרקמן, חתנו של ר׳ מנדל ליבסטר ז״ל.

---

* כמו שנאמר: „והזה ממנו (מדם הפר) לפני הכפורת בין בדי הארון. אחת למעלה ושבע למטה, ולא היה מתכוון להזות, לא למעלה ולא למטה, אלא כמצליף״. מסדר העבודה ביום הכיפורים.

ביום א׳ דראש־השנה התפלל ר׳ נתן מוסף בבית־הכנסת, ור׳ איטשה מאיר בבית־המדרש, ואילו ביום ב׳ דראש־השנה — ר׳ איטשה מאיר בבית־הכנסת ור׳ נתן בבית־המדרש. ר׳ יחיאל חיימוביטש ז״ל עבר לפני התיבה בבית־התפילה של ההסתדרות הציונית הדתית „מזרחי״ במוגלניצה. כלמדן מופלג הצטיין ב„אמירו־תיו״ וכיודע־נגן — בשיריו שהושרו ברגש רב. עליו כתובה רשימה מיוחדת בידי בנו, משה חיימוביטש.

במשך זמן קצר, עבר לפני התיבה בבית־הכנסת, אברך הסמוך על שולחנו של ר׳ בנימין ברגהולץ, בעלה של בתו הבכורה, ר׳ אברהם יצחק בוימן, יליד סקרנ־ביץ וחסיד הרבי מאלכסנדר. הלה היה תלמידו של החזן בסקרנביץ. ידע קריאה בתווים ואירגן מקהלה של כמה בחורים, ביניהם — מוסר הידיעה — אלימלך לנגה.

תפילותיו נתחבבו על המתפללים בבית־הכנסת וחוגי הנוער. ברם, לא היו בהן כדי להכריע על קבלתו כשוחט במוגלניצה. הוא עבר לעיר טרטשין הסמוכה לוארשה, שם כיהן כחזן וכשוחט עד הגירוש לגיטו וארשה.

כחזנים בבית־הכנסת שימשו בשנים האחרונות: ר׳ אלעזר השוחט מגוסצין; אחריו קיבל את התפקיד — יחד עם החזקה על השחיטה — ר׳ יעקב דוד, בנו של ר׳ אלעזר. קולו הערב, מנגינותיו המתחדשות בכל שנה, המקהלה המאומנת — משכו לבית־הכנסת קהל מתפללים רב. הוא היה החזן האחרון בבית־הכנסת דמוגלניצה.

אחד מבעלי־התפילה האחרונים, שהצטיין בתפי־לותיו המלאות רגש וחמימות, היה ר׳ ישראל־יעקב (יענקל), חתנו של ר׳ אברהם יוסף קופמן — המלמד. הוא נמנה על חסידי פוריסוב, להם לא היה בית־תפילה מיוחד במוגלניצה. הוא התפלל בשטיבל שבבית הרבנית רייזל זצ״ל. תפילותיו נאמרו מעומק הלב. צעירים רבים אשר הדירו רגלם בכל ימות השנה מבית־תפילה, באו לשמוע את תפילותיו. פיזמו את הפסוק „וייעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם״. הוא קיים בכל נפשו ומאודו את עשיית כולם „לאגודה אחת״ — היא אגודת־ישראל. לחם בקנאות בעד תנועת האגודה וצעירי אגודת־ישראל. ואף כי הצעירים מתנועות אחרות שטמוהו בשל כך, כיבדוהו בשל יושרו ונאמנותו לרעיון אותו שירת.

עם כל יהודי מוגלניצה גורש לוארשה ומשם למחנות המוות. הי״ד!

מלמדים

המלמדים התחלקו לכמה סוגים: —

א) מלמדי דרדקי, המלמדים קריאת אלף־בית, תפילות עד פרשת חומש;

ב) מלמדי חומש־רש״י, משנה ותחילת גמרא;

ג) מלמדי גמרא עם פירוש רש״י;

ד) מלמדי גמרא ומפרשים לבחורים שלמעלה מגיל הבר־מצוה, לעתים אף לאברכים הסמוכים על שולחנות חותניהם.

עליהם נמני המופלגים בתורה וביראה, שיצאו להם מוניטין בעיר ובסביבה. הרשימה דלהלן מונה מלמדים של שניים־שלושה דורות, לפי הסדר הכרונו־לוגי ולפי סוגיהם.

מלמדי דרדקי

ר׳ יהושע.
ר׳ יחזקאל.
ר׳ נוסעלע־נתן נטע בינגטל.
ר׳ שמעריל קנאבל.
ר׳ איטשה פריידנריך.

מלמדי חומש־רש״י

ר׳ פייבל (פייוועלע).
ר׳ ירמיה.
ר׳ יואל לבקוביץ.
ר׳ נתן (נטעלע).
ר׳ ירחמיאל גרינבוים.
ר׳ יוסף מילשטיין (דער דאַרער יוסף).

מלמדי גמרא עם פירוש רש״י

ר׳ ראובן פרנקל.
ר׳ פנחס צוקר (פאניע פוניע);
ר׳ אברהם אליהו פרידמן.
ר׳ יצחק הופמן (יצחק מאיר נוחס).

מלמדי גמרא עם מפרשים

ר׳ שמואל זונדר.

אברכים סמוכים על שולחנות חותניהם במוגל־ניצה: ר׳ חיים גינזבורג — הרב במוגלניצה — לאחר מכן רב בשדליץ, הרב ליפשיץ — הרב מגרויץ, והרב קנל — לאחר מכן מחשובי הרבנים בוארשה, היו תלמידיו עד שקיבלו „היתר הוראה״ וסמיכות לרבנות.

ר׳ אבוש מרגלית *.

ר׳ יעקב מרקר — „יענקל קיסר" *.

ר׳ אברהם הרש־הצהב.

ר׳ אברהם יוסף קופמן *.

ר׳ אברהם יצחק נימן (בנו של ר׳ שלום טאבעלעס).

בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה העולמית השנייה שימש כמלמד בבלנדוב הסמוכה למוגלניצה כל ימות השבוע. לשבת חזר למקום מגוריו במוגלניצה.

אף כי המלמדים לא חסכו שבטם מתלמידיהם, השפעתם היתה רבה על תלמידיהם. בספרנו הביאו כמה תלמידים את זכרונותיהם על מלמדיהם בסגנון נוסטלגי, וחלקם אף בהערצה. ורק על אחד מהם. מסופר על יחסו הקשה לתלמידיו.

ה„רביצינס"

מלמדות קריאת „עברי" ותפילות לנערות

אותן אפשר לסווג לשני סוגים בלבד:

א) המלמדות קריאת „עברי" בדוחק;

ב) המלמדות: „עברי", קריאת תפילות בעברית ומקנות בקיאות בכל ה„תחינות" ביידיש המותאמות לתפילות הנאמרות בעברית על ידי הגברים; קריאת „צאינה וראינה", „נחלת־צבי", ספרי חסידים על נפלאות הרביים ועוד ועוד.

על הסוג הראשון נמנו:

ליבע המלמדת — אשת יחזקאלע מלמד.

ריווע גולדבערג מכפר בארווע.

שרה — אשת ר׳ יהושע מלמד.

ריווע סעליק — ריווע „די גוטס", נמנתה גם־כן על סוג זה, כי לא יכלה להשתלט על תלמידותיה, אף כי היא עצמה היתה בקיאה בכל התחינות המיוחדות הנאמרות על „קבר־אבות" ביום ה„יארצייט" או בחודש אלול. קול בכיה בעת אמירת התחינות הללו בתוספת בקשות פרטיות של לקוחותיה „בקע שחקים". עם קבלת ה„תמורה" בעד „תחינותיה" היתה מברכת „איר זאלט האָבן אלדאס ,גוטס׳ געריכט". מכאן כינויה דלעיל.

על הסוג השני נמנתה פוגל (פייגה הגבוהה) אשתו השנייה של ר׳ וולציק־וולף, אחותו של ר׳ שמואל זונדר, הסבא של כותב השורות האלו. למדנית גדולה, בקיאה בכל מנהגי הכשרות ודיני נשים. יודעת בעל־פה תפילות ימות החול ואף של שבתות ומועדים. קפדנית גדולה בדרישותיה מתלמידותיה, שהיו באות ללמוד אצלה בעליית הגג, מקום מגוריה, ולא כאחרות שבאו אל בית תלמידותיהן. היא לא היתה אהודה עליהן, ברם, אלו שכוחן עמד להן לסיים את חחוק לימודן אצלה, יצאו כידעניות. מסביבן התרכזו בשבתות ובחגים, הנשים שלא ידעו להתפלל, היו חוזרות על קטעים מהתפילות שנאמרו בקול רם על ידי תלמידותיה של פוגל ה„זאגערינס", לאמור: אלו שיודעות להגיד את התפילות מן הספר ואף בעל־פה.

ש מ ש י ם

שמש הרב ושל בית־הדין —

ר׳ ישראל מאיר גולדברג המכונה „גאמבע" על שום סנטרו וזקנקנו הקטן הנוטה לצד שמאל. הוא היה מלווה את הרב גבריאל זאב אוסלקה ז״ל בכל אשר הלך. היה המזמין „צדדים" לדין־תורה, בעל ואשה לגט; קצבים לבירור בעניין כשרות; הוא הפרוז בשם הרב. נאה היתה עמידתו של ר׳ ישראל מאיר על במת בית־המדרש באחד מימות החול בין מנחה למעריב, בטרם הכרזה. קומתו השחוחה הזדקפה, הגב העקום התיישר, עומד וסוקר הקהל המתרכז סביב הבמה וחיוך דק מרחף על שפתיו. אדיש לאי־סבלנותם של „דוחקי הקץ" המזרזים אותו כי יפרסם את „ההודעה החשובה". לישראל מאיר יש זמן... הוא מחכה עד שכל הקהל יתרכז מסביב לבמה. סוף־סוף הוא דופק בכל כוחו על הבמה. משתרר שקט מתוח ור׳ ישראל מאיר „מכריז ומודיע בשם הרב דמתא" (רב העיר): —

אלה המזונות שאכילתם אסורה בפסח, ואלה שאכילתם מותרת רק לפי הכשר הרב דמתא; באיזה ימים ושעות יערוך הרב שטרי מכירת חמץ; באיזו שעה אחר הצהריים ידרוש כבוד הרב את הדרשה בשבת הגדול, בענייני הפסח.

אט־אט יורד ישראל מאיר מהבמה, כשחקן שהצליח לרתק את הקהל למשחקו.

אותה ההופעה נשנית באחד מערבי בין „כסה לעשור" — היינו: בעשרת ימי התשובה, כאשר הוא מודיע על שעת הדרשה של הרב בשבת־תשובה. אכן, גם לישראל מאיר ישנה שעה שמשחקת לו. עקב תפקידו היה מעורב בין הבריות, ידע מהמתרחש בכל בית יהודי ומצבו של כל בעל עסק מיהודי מוגלניצה.

---

* עליהם רשימות מיוחדות בספרנו זה.

בלילות החשוכים היה ישראל מאיר מזדחל בחשאי בקומה שפופה, כשהגב הימני מורם והשמאלי שחוח, ונכנס אל ראש העיר. „משוחחים" על דא והא בפולנית העילגת שלא היתה לו למכשול. מספרים בנעשה בעסק זה או אחר. ככניסתו כך יציאתו בשפי. בעלי הבתים, החנוונים ובעלי־המלאכה היו משתוממים על בקיאותו הרבה של ראש העיר בעניינים שלהם, ולא ידעו המקור ממנו הוא שואב את הידיעות המפורטות על מצבם. אולם, יש לציין, כי ראש העיר, ליאון גודזי־מירסקי, לא השתמש בידיעותיו לטובת הרשות הפולנית, אלא... לטובת „שני הצדדים". העניינים הסתדרו בכי־טוב, ומסתבר, שגם ר' ישראל מאיר יצא נשכר...

שמש בית המדרש

ר' אייזיק טופר, יהודי צנום זלדקן, עיניים קטנות ומחייכות מטוב־לב. דירתו היתה צמודה לבית־המדרש, בפינה ליד היציאה לחצר. שם התגורר עם אשתו, בתו ובניו, שעסקו יחד אתו בסנדלרות. „אייזיקל שמש", כך קראו לו, היה מנקה את בית־המדרש על כל המצוי בו: „ארון־הקודש", השולחנות, המנורות וכן הספסלים בעזרת הנשים וכו' וכו'. בחורף הסיק את התנור; „השגיח" על בחורי בית־המדרש שלא יזיקו לרהיטים בעת השתוללותם. ברם, הם לא נרתעו מאזהרותיו. רק „מרחמנות" שעו לדבריו והבטיחו לו לשמור על הכלים.

בכל יום ששי אחרי הצהריים היו אשתו ובניו עושים נקיון יסודי בבית־המדרש ובעזרת הנשים, ור' אייזיקל סובב על פתחי ה„בעלי־בתים" לקבל „דמי־שבוע" — כמה פרוטות מכל אחד. אגב ביקורו בשעות שבעלות־הבית טרודות בגמר הכנותיהן לקבלת השבת, היה עומד ליד הדלת, מספר לבעלות־הבית על מעלליו וגבורתו כחייל בצבא הצאר הרוסי. רובן גערו בו בזלזול: „אייזיקל, אל תבלבל את הראש ולך לדרכך". אמי, ייטאלע פרומעט'ס, העדינה והצדקנית ז"ל, לא רצתה לביישו. תחילה האזינה לסיפורו כאילו שמעתו לראשונה. לאחר שנוכחה, כי הוא מוכן לספרו עד כניסת השבת, אמרה לו בעדינות: „ר' אייזיק, היום קצר, טרם סובבת את מחצית העיר, השבת עומדת מאחורינו ואתה תביא הביתה לאשה ולילדים מעות קטנות".

אז קטע ר' אייזיק את סיפורו בצער רב, הבטיח לגומרו — אי"ה, ביום ששי הבא, והמשיך לסובב בעיר. ירש את „החזקה" להקשה בפטיש על תריסי הבתים והחנויות להדלקת הנרות מר' וולף בר השמש.

כאשר הגיע הביתה ובידיו סכום קטן ודל, אשתו הגיבה ברוגז ובצעקות על להיטותו לספר על מעלליו דווקא בערב שבת מבלי לגמור את הסיבוב בעיר. הוא שומע... ואינו עונה. בעצם, הוא יודע שהיא צודקת, ואולם מה יש לעשות? הכל נגזר מלמעלה. גבו מתכופף, הוא מתרחץ ומכין עצמו לתפילת ערבית של השבת.

ברם, גם לאייזיקל השמש שיחקה השעה, ושירותו נתן לו סיפוק ואושר. בפרוס החנוכה היה מצחצח בדחילו ורחימו את מנורת הנחושת הגדולה של בית־המדרש עד שהבהיקה כחדשה. בערבי החנוכה היה עומד לצד בעל־התפילה, המדליק את הנרות, ומברך על ההדלקה בחגיגיות רבה. הילדים עונים בצוותא אמן, ולאחר מכן פוצחים בשירת „מעוז צור ישועתי" בשמחה ובהתרוממות הנפש. אייזיקל עומד ופניו נוהרים מגיל. גאה בחלקו בשמחה רבה זו.

שמש, קברן וחורת מצבות

ר' וולף בר, למשפחת הירש. יהודי גברתן, גבוה, רחב־כתפיים, עטור זקן־שיבה ארוך, גבותיו העבותות שיוו לו מבט זועם מטיל אימה על הילדים. ברם, בתוכו היה יהודי טוב־לב ורגיש למדווי הזולת.

בתור שמש, היה בתפקידו — כותב לואי מרקוביטש ז"ל בספרו „דריי מאגעלניצער" — להקיש על התריסים, לקרוא בערב־שבת: „אין שול אריין", היינו לבית־הכנסת. ובימי הסליחות, בשבוע שלפני ראש־השנה ובעשרת־ימי־התשובה, לעורר ישנים ולהקיץ נרדמים, כי ישכימו לקום לסליחות.

הוא היה הקברן הראשי של היהודים במוגלניצה.

לכותב הטורים האלה נראה, כי הפחד והאימה שנפלה על הילדים בראותם את וולף־בר, היה בשל הצטיירותו בעיניהם כשותפו של מלאך־המוות — „החוטף תינוקות וילדים מזרועות הוריהם ומעבירם לעולם הבא". הוא הופיע בשעת פטירת תינוק או ילד, עוטפו בסדין, לוקחו תחת הקפוטה הרחבה שלו ונעלם אתו בחשאי, בהשאירו את ההורים לאנחות. לאחר שטיפל בטהרתו והלבשת התכריכים, נשא את הילד לבית־הקברות, בלי לוויה, קוברו בפינה המיוחדת ל„ילודים", היינו: לילדים. נועץ קרש קטן וצר למראשותיו „ציון לנפטר", רושם בו שם הילד והוריו. מסתלק מהמקום והולך לדרכו.

לימים, כאשר באו ההורים לפקוד את קבר ילדם,

נזקקו לטורח רב כדי למוצאו. השלגים והגשמים טישטשו את האותיות; הרוחות עקרו את הקרשים ממקומם. מעטים היו הציונים שעל־ידם יכלו ההורים להשתטח על קברות ילדיהם.

שונה היה יחס הבנים להוריהם הנפטרים. כל אחד השתדל להקים מצבת־אבן ליקיריו. אולם, מעטים היו שידם השיגה להקים את המצבה ליום השנה הראשון לפטירה. האבנים הובאו ממרחק של עשרות קילומטרים. החריתה נעשתה בידיים וארכה זמן רב. מחיר המצבה היה גדול. הורים מדלת־העם „חיכו" שנים עד שהוקמו להם מצבות. בינתיים עמד ה„ציון" וצריך היה לשומרו שלא ייעקר ממקומו ולא יטושטשו הפרטים הרשומים.

חורת מצבות אמן היה ר' וולף־בר ז"ל — כותב לואי מרקוביטש בספרו הנ"ל — „שעות רבות עמדתי והתבוננתי כיצד משרטט ר' וולף־בר באבן; חורת במפסלת ובפטיש אותיות עבריות יפות ומעוטרות; מגורות עטופות פרחים; ידי כוהנים מברכים על הדוכן; ידיים משלשלות צדקה לקופסה.

ייתכן — ממשיך ל. מרקוביץ בספרו הנ"ל — כי אהבתי הראשונה לרישום ולציור צמחה באותן השעות של התבוננות למעשי ידיו של ר' וולף־בר, והיא שעוררה את רצוני ללמוד שרטוט וציור, בבואי כמהגר לארצות־הברית, והיתה לי לעזר רב במלאכתי — כצייר קריקטורות ומדפיס פלקטים להצגות בתיאטראות היהודיים, בקונצרטים וכו'.

כותב הטורים האלה התפעל תמיד מהנוסח היפה של המצבות. השבח לנפטר נקבע בפסוקים שפתיחתם באותיות גדולות שבצירופן מלמעלה למטה ניתן שם הנפטר ושם אביו, וכך לגבי נשים צנועות.

ר' וולף־בר נפטר בשיבה טובה בהשאירו אחריו ארבעה בנים: אייזיק, יעקב (יאנקעלע), נתן ויוסף שהיגרו לארצות־הברית. יתר הבנים ובת שנישאה לדייטשמן נשארו במוגלניצה.

רצה הגורל ובנו הבכור של ר' וולף־בר — אייזיק הירש — היה הנפטר הראשון בין המהגרים לניו־יורק, ארה"ב. שלושת אחיו והאלמנה לא היה בידם הסכום הדרוש לרכישת „קרקע" לאחוזת קבר עבורו. הם נאלצו לפנות לחברת „חסד של אמת" לשם סידור קבורתו בבית־העלמין שלהם.

המלווים חשו בצורך להקים „סאסיעטי" (ארגון של בני־עיר) אשר ידאג לרכישת חלקת אדמה לבית־הקברות עבור חבריו. חלפו מספר שנים והרעיון הוגשם. לאנשי מוגלניצה בניו־יורק יש „סמטרי" — בית קברות משלהם.

בזכות ההגירה לארה"ב נשארו צאצאים למשפחת ר' וולף־בר. אחרי מלחמת העולם השנייה ניצלו:

יוסף בן נתן הירש מגרויץ. חזר לגרויץ מרוסיה, שם ניצל מידי ההיטלריסטים, עבר ללודז', בה חי עד 1966 או 1967.

אייזיק בן חיים הירש ניצל בסביבות מוגלניצה. הגיע ארצה, שהה בה מספר שנים והיגר לארצות־הברית; על קורותיו בעת המלחמה ראה בספרנו זה.

יהודית דייטשמן, נינה של ר' וולף־בר, בת מאיר יחיאל דייטשמן. הוסתרה על־ידי אמה אצל פולנים. הגיעה ארצה לפני קום המדינה. נישאה ונולד להם ילד.

שמש בשמחות ורחמנא ליצלן — ביגונות

ר' יוסף לנין. יהודי בעל קומה זקופה, רחב־כתפיים, זקן שיבה מרובע עוטר את פניו. גברתן המסוגל לעבודות קשות. שמח בחלקו. היה חסיד נלהב של הרבי מוורקי. את השטיבל שימש שלא על מנת לקבל פרס.

בחתונות היה מביא את החופה „מהפלוש" של בית־הכנסת, מעמיד את ארבע המוטות ופורשה תחת הרקיע ליד בית־המדרש, שם הובאו החתן והכלה על מנת לסדר את הקידושין. שמר שהילדים, ולהבדיל, „השקצים", לא יידחקו יותר מדי לחופה ויפריעו לרב את סידור הקידושין. עם גמר הטקס, בעת שהכלי־זמרים הובילו במנגינות עליזות את הזוג הצעיר עם המחותנים וכל המוזמנים לבית בו מתקיימת סעודת־המצוה, היה ר' יוסף מקפל את החופה, מחזירה למקומה והולך לסעודה.

ר' יוסף היה פעיל מאד באכילה ואף משתיית כוסות יי"ש לא הדיר את עצמו. כשנכנס ל„גילופין" שם יד שמאל על לחיו השמאלית, עוצם עין אחת והשנייה פקוחה ומחייכת, מזמר בקול „הטנור" המנסר מקצה האולם למשנהו, זמירות שונות. חברה־לצים, על־פי־רוב בחורים צעירים, הביעו בפניו „ביקורת מוסיקלית" על המקום. ברם, ר' יוסף לא שעה ללהגם. סעודת מצוה לא היתה בשבילו „מושב לצים". שמחתו לא נבעה רק מהבטן כי אם מהלב החם: „זאל זיין שמחות ביי יידן" היה אומר, היינו: שתהיינה שמחות אצל היהודים.

כשהגיעה שעת הרח"ש (מתנות ל: רבנים, חזנים, שוחטים) הניתנות בסעודות מצוה, היה פונה למחותנים ולמסובין בפותחו את ידו הרחבה ו...הריקה, מקבלו כבעל חוב שגבה את חובו, מבלי להסוות את קבלתו, כפי שנהג החזן ר' שלמה זלמן טננבוים, אשר קיבל את הניתן לו בצורה מיוחדת במינה, היינו: סובב את יד שמאלו לאחור, מקבל מבלי שיראה — כביכול — מי הנותן וכמה נותנים לו. פניו כאילו הביעו צער ובושה על שהגיע לכך.

גם בסעודות מצוה אחרות, כגון: ארושין, ברית־מילה ועוד, השתתף ר' יוסף, נהנה ומהנה את המסובין בזמירותיו.

אולם, חלקו של ר' יוסף היה ניכר גם בשטח אחר. בשעת לוויה — רחמנא ליצלן, הוא ליווה את המת בקשקשו בקופסה ומכריז בקול רם ועצוב חודר לבבות: „צדקה תציל ממוות". אפילו הקמצנים ביותר לא נמנעו מלהכניס כמה פרוטות לקופסה. מי יודע? אולי באמת צדקה תציל ממוות?

בבית־הקברות היה מסייע לקברן הראשי, ר' וולף־בר שמש, להוריד את הגוויה לקבר ולסתום את הגולל. בחורף היה מקדים לבוא לסייע בחפירת הקבר באדמה הקפואה. באלול, חודש הרחמים, התבלט בקומתו הגבוהה בין יתר המצפים לבואו של פוקד קבר אבותיו להגיד „אל מלא רחמים". כאשר הזמינוהו לכך, קרא בעיון רב, שם האב או האם הנפקדים. עוצם שתי עיניו, מתנועע ואומר בקול רם ועצוב את נשמת פלוני בן פלוני. הפוקד משלם בעין יפה ור' יוסף מברכו: „איר זאלט האָבן אלדאס גוטס געראָטענע", כלומר: שתחיינתך

שרה רבקה ציגלבייסער אויף קבר־אבות אין מאָגעלניצער בית־עולם

שרה רבקה ציגלביסר על קבר־אבות בבית הקברות במוגלניצה

תעלה יפה ומשאלות לבך תתמלאנה. לאט־לאט הוא מסתלק מהמקום; ניגש לקבר אחר ועומד ליד המצבה ומחכה לפוקד חדש. מה לעשות? — בחודש אלול לא עורכים חתונות.

המקוה ובית־המרחץ בחיי היהודים במוגלניצה

בניין אבן בן קומה אחת בין בית־הכנסת ובית־המדרש, היה מיועד למקוה ולבית־המרחץ.

הבלן זכריה ריבנבך (זכריה בעדער), אשתו אסתר המטבילה (די טוקערין) ובני משפחתם גרו בדירה הסמוכה לבית־המרחץ ושימשו את הבאים לשם.

המקוה נועדה בעיקר לנשים יהודיות לשם טבילה לאחר „ימי הפרישה". הליכתן של הנשים למקוה נעשתה בצנעה. הן היו מתחמקות מבתיהן בשעות בין־הערביים, או בשעות הערב המוקדמות, ונכנסות בחשאי. כאן קיבלה אותן אסתר המטבילה, אשת זכריה הבלן. סידרה את בגדיהן לשמירה, השגיחה שהטבילה תיעשה כדת וכדין. לכלות ערב חופתן המחישה במו ידיה, כיצד טובלין.

בית־המרחץ שימש רק את הגברים, ברובם יהודים, ובחלקם אף גויים בני העיר. ההליכה לכאן נעשתה בפומבי והשהייה באולם האדים היתה ברוב עסק... כבמועדון עליז ומשמח.

בערבי שבתות וחגים נראו אבות וילדים יהודיים הולכים בצוותא. בידיהם חבילות לבנים נקיים לכבוד השבת, להחליפם בלבנים של ימות החול.

עם הכניסה לאולם הגדול מתעטף הגוף הערום באדים היוצאים מהתנור בו אבנים לוהטות נרטבות, מדי פעם בפעם, כאשר יוצקים עליהם מים קרים. מסביב לארבע הקירות ספסלים ארוכים בצורת מדרגות. על הספסלים התחתונים שוכבים ילדים ואנשים חלשים שאין בכוחם לספוג מנה גדושה של אדים. ואילו

בעליונים סמוך לתקרה מתפנקים „ותיקי המזיעים", מתמתחים ונותנים גוום להצלפות על־ידי ישראל מנדל „ספינקה", „המצליף הידוע". הוא טובל את הזרדים במים הקרים אשר בחביונת, מרימם באוויר ומצליף, הרם והצלף. לאחר מכן משפשף את כל הגוף (כיום זה נקרא מסז') ומקבל שכרו בעין יפה. ה„מוצלף" נאנח מתוך הנאה: „אי־אי זה טוב, זה טוב" ונותן פקודה לבלן: „זכריה, הב מים! הב אדים!". האולם המעורפל מלא קולות ורחש. כמעט שלא רואים אחד את השני. בספסלים העליונים מדברים על „פוליטיקה גבוהה", באחרים מספרים בעניינים שבינו לבינה... הנערים נהנים מההזדמנות להצליף בהוריהם, בלי לקבל נזיפה, אדרבא, האבא דורש הצלפות חזקות עוד ועוד...

חסידים ואנשי מעשה, עיקר כוונתם בהליכה לבית־המרחץ — הטבילה לכבוד שבת. הם אינם מתמהמהים על ספסלי הזיעה. יורדים וטובלים במקוה כשרה כדת וכדין. מזדרזים להספיק ל„קבלת שבת". המפונקים בעלי הגוף שוהים זמן ממושך על ספסלי הזיעה. קשה להם להיפרד מהתענוג הזה של הזעה. הם סולדים מטבילה במקוה שהיא כשרה כדין, אך המים, בהם טובלים מאות גופים מיוזעים, אינם נקיים ביותר. הם שוטפים את גופותיהם במים קרים ונקיים מהחביונות. חוזרים לבתיהם בשעה שהשבת כבר „דופקת בדלת". אין דכר — הם אומרים — נספיק לתפילת „לכה דודי..."

במקוה טובלים ביחידות, הרב, הרבי והחסידים, בשבתות ובחגים, בימות הקיץ ואף בימות החורף כשהמים קרים כקרח. הם כ„טובלי השחרית" הקדמונים בארץ־ישראל. גורסים: כי המים מטהרים את הגוף והנפש. כמו שנאמר: „ושפכתי עליכם מים וטהרתם". אחד אחד הם יוצאים מהמקוה, והפאות והזקן נוטפים מי־הטבילה. הרגשתם כאנשים ששטפו מעצמם את הטומאה, וראויים להגיד בדבקות ובכיסופים את הפזמון שלפני התפילה: ידיד נפש אב הרחמן, משוך חסדך אל עבדך וכו' וכו'". כאשר מגיעים לפסוק: „נפשי חולת אהבתך — אנא אל רפא נא לה" הם מזדככים ועולים מעלה־מעלה. תפילתם מלאת כיסופים להתקשרות עם האור העליון ולא כעבדים המתחננים ומתפללים ל„לחם לאכול ובגד ללבוש".

ויש בא ביחידות באחד מימות החול הרגילים, לטבול „שבעה נקיים", הוא ר' השל סופר ז"ל, כשהגיע לכתיבת שם ההויה בספר־תורה. שבע פעמים הוא טובל ומכוון כוונות בעת כתיבת השם הקדוש והטהור.

ולא רק החיים טובלים ומיטהרים. כאשר נפטר הרבי הראשון במוגלניצה ה„שרף" ר' חיים מאיר יחיאל זכר צדיק לברכה, טיהרו את גופו במקוה אשר במוגלניצה אנשי חברה קדישא מהמקום, וחסידים מכל קצוות פולניה. נאמרו פסוקי תהלים מתאימים לכל אבר בעת הטבלו. כי הצדיק אינו מת, נשמתו עולה במרומים לחי נצח בקדושה ובטהרה. זכותו תגן עלינו.

וכך ליוותה המקוה את היהודים בטרם צאתם מרחם אמם, עד שובם לעפרם.

די מקווה און די באָד — המקווה ובית המרחץ

מוסדות

אינסטיטוציעס

י. זאָנדער

יידישע חברות אין מאגעלניצע

די חברה קדישא

דער גרעסטער טייל יידישע קהילות אין פוילן האָבן באַגינען זייער אָפּיציעלע טעטיקייט מיטן באַקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען אַן אייגן בית־הקברות אויף אַ שטח, וואָס מען האָט באַקומען פון שטאָטראַט, פון אַ פירשט, אָדער אַ פּריץ, צו וועמען דער באָדן האָט געהערט.

אין מאָגעלניצע האָט מען נישט געפונען קיין פּנקס (כראָניק) פון קהל, שטאָטישע אָדער רעגירונגס־דאָקומענטן, מיט גענויע דאַטעס וועגן דער גרינדונג פון דער קהילה.

די טיף־געזונקענע מצבות מיט די אויפשריפטן אויף זיי, ווי נעמען, דאַטעס פון דער פּטירה אַ אַנד, האָט מען נישט געקענט איבערלייענען, האָבן אָבער אָנגעדייט אויף דער אַלטקייט פונעם בית־הקברות, נישט געבנדיק אָפּילו קיין רמז ווי אַלט ער איז.

אויף איין אַלטער מצבה האָט מען גענייענט די דאַטע פון נפטר — תקל״ג, ד״ה 1783. נעמען דאַטעס פון פּטירה אויף די אַנדערע טיף־געזונקענע מצבות זענען געווען אומלייגבאַר.

זיי האָבן אָנגעדייט אויף דער אַלטקייט פון בית־הקברות נישט געבנדיק קיין רמז ווי אַלט דער בית הקברות איז געווען. געווען אַ „אהל״ פון צדיקים וווּ מ׳איז געקומען בעטן הילף ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן זיי זאָלן עפּעס אויספּוילן...

פאַרשטייט זיך, אַז אַ קרקע אין שכנות פון אַזעלכע צדיקים האָט געקאָסט זייער טייער. נאָר גרויסע מיוחסים, למדנים, יראי שמים, אָדער... רייכע בעלי־בתים האָבן זוכה געווען צו געפונען זייער אייביקן רו אין דער שכנות פונעם „אהל״.

— מיר האָבן געהערט — האָט ר׳ יאָסל ראָזפעלד דערציילט — אַז די כראַבינע (פירשטין אָדער פריצטע) קאַשטעלאַנקאַ, האָט באַפוילן אירע דינער צוצוגרייטן אַ גרויסן שטח פונעם אַלטן מאָגעלניצער וואַלד, אויפן וועג קיין וואַרשע. אויסהאַקן דאָרט די ביימער, אויסקאָרטשעווען די וואַרצלען, אויסגלייכן דעם באָדן און איבערגעבן אים אין רשות פון דער יידישער קהילה.

די זעלבע פריצטע האָט אויך אַוועקגעגעבן איר תבואה־שפייכלער, מען זאָל אים פאַרווואַנדלען אין א שול. דער אַלטער בית־המדרש פון מאָגעלניצער רבין איז געשטאַנען ליידיק צוליב פאַרשידענע סיבות. (וועגן אַיין סיבה, וואָרשיינלעך די וויכטיקסטע, שרייבט שרה חץ־אַסעלקא אין איר רשימה וועגן רייזעלעס הויז). דעם פּלאַץ פאַרן נייעם בית־המדרש האָט אויך געשענקט די זעלבע פּריצטע.

די מאָגעלניצער קהילה האָט אַרומגענומען די שטעטלעך: בלענדאָוו, פּשיבישעוו, גאַסצין און צענד־ליקער דערפער אַרום דער שטאָט, וווּ ס׳האָבן געווינט די פאַכטערס, בעלי־מלאכות — צו עטלעכע יידן אין יעדן דאָרף. די אַלע זענען נאָך זייער פּטירה געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין מאָגעלניצע.

די גרינדער פון דער מאָגעלניצער חברה קדישא זענען געווען מטובי העיר — פון די בעסטע אין שטאָט — תלמידי־חכמים, חסידים, אָפּגעהיטענע יידן, וועלכע האָבן זיך מתעסק געווען מיט די נפטרים בקדושה ובטהרה, טובלענדיק זיך פריער אין מקוה. און בשעת די טהרה פונעם רבין, אָדער — עמיצין פון „הויף״, אָפּגיסנדיק יעדן אבר, מכוון געווען פאַרשידענע כוונות, וויסנדיק, אַז צדיקים שטאַרבן נישט, נאָר האָבן עלית־נשמה. זיין וועלן „דאָרט״ — אַזוי גוט ווי „דאָ״ — זיין מליצי־יושר, גוטע בעטערס, שתדלנים פאַר די מתעסקים און פאַר כל ישראל. די חברה קדישא האָט

בית העלמין במוגלניצה בעת הבאת נפטר לקבורה
דאָס בית־עלמין אין מאָגעלניצע

עומדים מימין לשמאל — שטייגן פון רעכטס צו לינקס: השמש — ר׳ יוסף לענין; הסבל — אברהם ביגעלמאַן; החזן, מנקר ומוהל — ר׳ שלמה זלמן טנבוים; הסבל, דער טרעגער — ישראל יצחק ווייסבוים

אויך געהאַט פרויען־מיטגלידער, וואָס האָבן זיך מתעסק געווען, פרייוויליק, ביי דער טהרה פון פאַר־שטאָרבענע פרויען.

חברה קדישא ווערט וואכעדיקער

דער ערשטער און צווייטער דור פון דער „מאָגעל־ניצער דינאַסטיע" זענען אַוועק אויפן עולם־האמת. די חסידים און אָפּגעהיטענע יידן זענען אויך ווייניקער געווארן. די פרייווילעקע טעטיקייט אין דער חברה קדישא איז אַ שווערע אַרבעט און ס׳פאַדערן זיך דערצו געזונטע מענטשן. האָבן די גבאים אַריינגעצויגן אין דער חברה פּשוטע יידן, בעלי־מלאכות, געזונטע און קרעפּטיקע מענטשן. זיי האָבן טאַקע אויסגעפירט די שווערע אַרבעט. דאָס הייפל שיינע, אייִדעלע יידן, האָבן זיי איבערגעגעבן די אויפגאַבע: גיין צו די קראַנקע, זאָגן מיט זיי „מעבר־יעבוק", ווידוי, פּרובירן די „פּעדער", צי זי ווערט נישט געבלאָזן דורכן גוסס; האַלטן —אַרדענונג ביי די לוויות אד״גל.

איינעם פון די מנהגים האָבן אַלע „חברה־לייט" אויסגעפירט מיט התלהבות. דאָס איז געווען די „סעודה־רבא", די גרויסע יערלעכע סעודה אין ט׳ חשון. נעמלעך: דער גרינדונגס־טאָג פון דער מאָגעל־ניצער חברה־קדישא. די בעסטע פיש, געגדז, בראָנפן, זענען צוגעגרייט געווארן צו דער סעודה. דער עולם טרינקט ריינעם „96־ער" ספירט. מ׳פאַרבייסט אַ גרויסע בולקע מיט פיש. און ווידער אַמאָל אַ גלעזעלע בראָנפן. מ׳ווינטשט זיך „לחיים!", דער אייבערשטער זאָל העלפן מ׳זאָל דערלעבן משיחן. זוכה זיין צו תחית־המתים. מ׳קלערט נישט, אַז דעמאָלט וועלן די „חברה־לייט" בלייבן אַן אַ שטאַך אַרבעט.

אַלע זענען בגלופין (אויפגעראַמט), אַבער נישט שיכור. מ׳עסט מיט געשמאַק די געבראָטענע „פערטל־געגדזנס", לעבערלעך, פופיקלעך. יעדער ווי ער קען. נאַכער אַ גוטן קאַמפּאָט. מען בענטשט מיט מנין. עס ווערן אויסגעקליבן די גבאים פון דער חברה צום נייעם יאָר. מ׳גייט אַהיים אין אַ יום־טובדיקער שטי־מונג. צו מאָרגנס, ביז משיח ווערט קומען, דאַרף מען אַנהייבן די אַרבעט אין דער חברה פון דאָס ניי.

אַזוי האָט זיך עס געפירט ביזן סוף יאַנואַר 1941, ווען די מאָגעלניצער יידן זענען פאַרטריבן געווארן אין ווארשעווער געטא.

היינט איז דער יידישער בית־הקברות אין מאָגעל־ניצע פאַרווויסט. אַלע מצבות פונעם „אוהל", ביז דער לעצטער מצבה בייַם פלויט, זענען אויסגעגראָבן, אַרויסגענומען —און פאַרוואַנדלט געווארן אין טרא־טוארן.

איין און איינציקע שותפותדיקע מצבה, פון די ברידער יחיאל און אליעזר, די זין פון בונדישן עסקן הערשל גרינבוים, ווועלכע זענען געשטאָרבן אין איין יאָר פון שווינדזוכט — איז געבליבן אַ זכר לחורבן. די סיבה: זי איז געווען פון בעטאָן, נישט כדאי געווען צו צעברעכן. מיט די שטיקער צעבראָכענעם בעטאָן קען מען זיך נישט באַנוצן, ווי מיט די שטיינער פון אַנדערע מצבות. איצט איז די מצבה שוין אויך אַרונ־טערגענומען געווארן. דער פלויט אַרום איז צענומען. נישטאָ ווער ס׳זאָל היטן דאָס געווענדע בית־הקברות. די ביימער, וואָס זענען זיך הויך צעוואַקסן דאָרט, נישט־געזייט און נישט־געפלאַנצט, זענען אויסגעהאַקט געווארן.

דאָס „פעלד" איז באַדעקט מיט די בעסטע גראָזן. די ערד איז אַ פעטע און אַ פרוכטבאַרע.

די יורשים פון די מאָגעלניצער ליקעס (ערד־באַזיצער) פּאַשען דאָרט זייערע קי און פערד.

די „לאָנקע" ווועט זיך האַלטן ביז... די שטאָט ווועט זיך צעוואַקסן. גאַסן ווועלן אויסגעפלאַסטערט ווערן און באַקומען נעמען פון העלדן פון פּוילישן אויפשטאַנד, פון קעמפער פאַר סאָציאַלער פרייהייט. פּלעצער ווועלן געמאָסטן און צעטיילט ווערן. דער לעצטער סימן פון יידיש לעבן אין מאָגעלניצע במשך פון הונדערטער יאָרן, ווי אין הונדערטער אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פוילן, איז פאַרשוווּנדן.

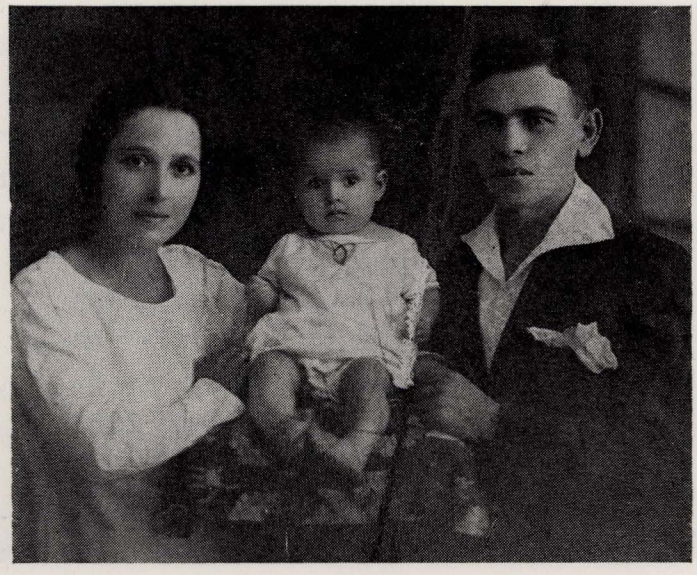
דער שותפותדיקער ציל פון די פּוילישע אַנטי־סעמיטן און די דייטשע נאַציס — מאַכן אַלטע יידישע ישובים אין פוילן יודענריין — איז צו אונדזער גרויסן באַדויער פאַרווירקלעכט געווארן.

חברת המועצה חנציע הײדנקרוג גובעת דמי חבר
בעצרת יזכור בחיפה

ײטקע חײמאָוויטש ביים ראָד פון דער אַרטיזאַנישער ברונעם
ײטקה חײמוביץ ליד הבאר הארטיזני

פּלטיאל (פּעלטע) קלאַרפּעלד, זיין פּרוי חנהלע, דאָס קינד אביבה
פּאָטאָגראַפּירט אין ישראל.
פּלטיאל איז פּאַרבּרענט געווארן אין אויזון פון אוישוויץ, זיין ברודער ישראל אברהם קלארפעלד יבלח"א האָט דאָס געזען און נישט געקענט העלפן. חנהלע און אביבה זענען אויך אומגעקומען אין אוישוויץ.

אַ גרופּע חברים, געפינען אויף אַ בוידעם נאָך דער מלחמה

יוסף ראָכפעלד ז״ל

נ ר־ת מ י ד

אַ נר־תמיד האָט געברענט 100 יאָר.
פינצטערע מענטשן האָבן אים פאַרלאָשן.

בערך אין יאָר תקס״ג — 1803, גרינדן בעליבתים און חסידישע יידן אין מאָגעלניצע אַ חברה מיטן נאָמען „נר־תמיד״.

די אויפגאַבע פון דער געזעלשאַפט איז געווען פאַרזאָרגן דאָס שטענדיקע ברענען פון אַ חלב׳ן ליכטל אין בית־המדרש. דעמאָלט זענען נאָך קיין נאַפט־לאָמפן נישט געווען אין מאָגעלניצע. די צימערן זענען באַ־לויכט געווארן מיט „קינדלעך״ ספּעציעל פלאַקערנ־דיק האַלץ). נאָר צום לערנען האָט מען זיך באַנוצט מיט חלבנע ליכטלעך.

פאַרזאָרגן דאָס שטענדיקע ליכט ברענען איז געווען פאַרבונדן אין יענער צייט מיט גרויסע הוצאות. אויך די טעכניק פון אָנצינדן דאָס ליכט און אייניריכטן אין אַ לאַמטערן עס זאָל נישט פאַרלאָשן ווערן, איז געווען פאַרבונדן מיט שוועריקייטן.

די זאַמלונגען פאַרן „נר־תמיד״ זענען איינגע־אָרדנט געווארן דורך „קערות״, ווועלכע מען האָט גע־שטעלט אין בית־המדרש און אין שול ערב יום־כיפּור און פון די באַשטייערונגען, וואָס יעדער בעל־יאָרצייט האָט געגעבן נאָכן דאַוונען, בשעתן טרינקן יי״ש (בראָנפן) צו דער עלית־נשמה פונעם פאַרשטאָרבענעם.

פאַרשטייט זיך, אַז אַלע חברים האָבן תמיד געדאַוונט צוזאַמען אין איין שטיבל, כדי אַלע נדרים און באַשטייערונגען זאָלן אייגפליסן אין דער קאַסע פון דער געזעלשאַפט.

די חברה האָט געטאָן נאָך אַ וויכטיקע מצווה: געזאָרגט פאַרן צוגרייטן תכריכים פאַר אַ „מת־מצוה״ (אַ געפונענעם פרעמדן טויטן ייד) אין די פעלדער, אַן אָפּטע דערשיינונג אין יענע צייטן. אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן האָט צו יענער צייט אַדער געווויינט אין דאַרף, אַדער די „לייפערס״ — דאָרפסגייער, זענען געגאַנגען אין דאָרף און מער נישט צוריק געקומען, ווייל גזלנים האָבן זיי דערמאָרדעט. ס׳האָט אָבער גאָנץ אָפט געטראָפן, אַז אַן אייגענער, אַ שטאָטישער, איז נפטר געווארן אויף זיין בעט און לא עלינו נישט געלאָזן קיין געלט אויף תכריכים. דאָן האָט די חברה „נר־תמיד״ פאַרזאָרגט אין געהיים די תכריכים, כדי נישט פאַרשוועכן דעם כבוד פון טויטן.

די אָרעמקייט פון די יידן אין די פוילישע שטעט־לער איז דאָן געווען אַ גרויסע. „פּרנסה מלחמה״ איז געווען אַ פאַראָל פון די קאָנקורענטן אויף אַ קונה סיי אין פּשוטן טאָג, סיי אויף אַ יאָריד. מ׳האָט אויסגע־קעמפט פּרנסה, כדי ווי ס׳איז דורכצושטופן די וואָ־כעדיקע טעג, אָבי האָבן כאָטש אויף שבת. אָבער פאַר דער שאַנדע באַגראָבן צו ווערן אין פרעמדע תכריכים, האָט יעדער זיך געווויגטשן באַשערמט צו ווערן. נישט איין זקן, אַדער זקנה, האָט געהאַלטן אין שאָנק יאָרן לאַנג זייערע תכריכים. געלופטערט זיי ערב פּסח און ערב סוכות. אָנגעמאָסטן אין געהיים און געקוקט ווי אַזוי זיי וועלן אויסזען „דאָרט״, אויף יענער וועלט, אויפן עולם האמת, אין זייערע אייגענע, אָפּגעשפּאָרטע, אָפּגעהיטע „בגדים״.

„נר־תמיד״ האָט אויף זיך געזומען די אויפגאַבע צו פאַרזאָרגן יעדן ייד מיט תכריכים, סיי אַ „מת־מצוה״, סיי אַן אייגענעם, אַזוי ווי די חברה קדישא פלעגט זיך מתעסק זיין מיט דער טהרה פון יעדן ייד.

די חשובסטע בעלי־בתים פון שטאָט זענען אויס־געקליבן געווארן אַלס גבאים פון דער געזעלשאַפט. דער אויסואַל איז געווען אַן אומדירעקטער: פריער האָט מען אויסגעקליבן דריי בוררים און זיי האָבן אויסגעווויילט די גבאים.

אין משך פון די הונדערט יאָר, ביז תרס״ג — 1903, איז די געזעלשאַפט אָנגעגאַנגען מיט איר אַרבעט, וואָס איז אויסגעפירט געווארן דורך די גבאים ערלעך און פיין, מיט מסירת־נפש און איבערגעגעבנקייט. ביז אין דער חברה זענען אַריינגעדרונגען עמי־הארצים, גראָבע יונגען, פינצטערע עלעמענטן אַלס חברים. זיי האָבן געווואָלט איבערשטייגן דער חברה־קדישא... נישט מיט זייער התעסקות מיט די טויטע אַ גאַנץ יאָר, סיי זומער, סיי ווינטער, אין די גרעסטע פרעסט און שנייען, נאָר... ביים אייניאָרדענען אַ גרעסערע און בעסערע סעודה, ווי די חברה־קדישא אָרדנט איין לויט דער טראַדיציע פון מאָגעלניצע אין ט׳ חשון.

די סעודות האָבן פאַרצערט די געזעלשאַפטלעכע

געלטער. פֿאַרן „נר־תמיד" און פֿאַר תכריכים איז נישט געבליבן קיין צעבראָכענע פרוטה. ס׳איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, ביז צום פֿאַרמשכנען די צוויי ספר־תורות פון זייער שטיבל. די גבאים אין יענער צייט: הערשל ראכפעלד, הערשל פֿראָוויזאָר (הערשל ליכטציער) און אברהם טרעלניק האָבן געמוזט אויסלייזן די ספר־תורות" מיט זייערע פֿריוואָטע געלטער פון די פֿראָצענט־ניקעס, ביי ווועמען זיי זענען אייגנעלייגט געוואָרן אַלס משכון.

דער שענדלעכער טאַט פון די פינצטערע עלע־מענטן, האָט אויסגעלאָשן דאָס צאַרטע 100־יאָריקע ליכטל פון „נר־תמיד" אין בית־המדרש און צעשטערט דעם שיינעם אויפטו, אַז אויף יענער וועלט זאָלן גיין גלייך אָרעם און רייך.

חיבת ארץ־ישראל במוגלניצה

והגבאי הראשון — ר׳ יחיאל זונדר ז״ל

קופה זו היתה נפוצה בכל בתי היהודים במוגלניצה, כמו ביתר קהלות היהודים בפולין המדינה. הקופסה היתה תלויה בכל בית יהודי, וכל מי שנקלע לצרה או מחלה, נדר לר׳ מאיר בעל הנס, שזכותו תעמוד לו ויחלצנו מהצרה ומהמחלה, ושלשל סכום מסוים לקופסה.

כל אשה יהודיה הכניסה — לפחות — אגורה אחת לקופה לפני הדלקת נרות־השבת.

כספי התרומות האלו נועדו לקיום והחזקת תלמידי ישיבת „חיי־עולם" בירושלים; ולתמיכה ב„כולל וורשה" בירושלים, שכלכל ותמך באברכים — אנשים נשואים שהתמידו בלמוד התורה בירושלים עיר־הקודש.

בכל עיר נבחרו גבאים לקופה, אשר עסקו בהורקת הקופות בבתים מזמן לזמן; בהעמדת „קערות" לאסוף כספים בערב יום־הכפורים; ובכל הזדמנויות כגון בחתו־נות ברית־מילה וכיו״ב — להתרים בני הקהלה בתרומות „הגונות".

מבין הגבאים במוגלניצה התבלט הגבאי ר׳ יחיאל זונדר ז״ל (אחיו של אבי — המביא לדפוס). את רוב זמנו היה מקדיש לפעולה זו.

ר׳ יחיאל לא נמנה על עשירי העיר. פרנסתו היתה מכירת עטרן (למריחת המגפיים) וזפת למריחת העגלות. העבודה היתה מרובה ובלתי נעימה והפרנסה מעטה. עם זאת, היה פורש מהעבודה באמצע היריד שחל במוגלניצה בכל יום ג׳, מתפנה לקבלת המעות שהורקו מהקופסה והובאו אליו. היה סופר ומונה אותן כאילו היה זה „פדיון" הנושא עמו פרנסה. נותן קבלה ומשאיר לעצמו העתק. הוא הדין לגבי הקונים שקיות עפר מהר־הזיתים, המזומנות לשמש „כריות" למראשותיהם של הנפטרים לאחר „120 שנה" כסגולה נגד „גלגול־מחילות".

בעד כל סחורה מוציא ר׳ יחיאל „קבלה" כתובה בעברית וביידיש, ושם ירושלים עיר הקודש „תובב״א" — תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן — מתנוסס עליה.

ר׳ יחיאל היה דואג להזמנת שדר״ים (שליחא דרבנן) „בעל־דרשרס" — משמצא כי הפעולה התרופפה בעיר. השדר״ים האלה הצליחו לחזק ידים רפות ולעורר בין בני הקהלה גברים ונשים הרגשת החובה לתמוך בישיבות ובכולל ואַרשה בירושלים.

באם היה הדרשן תלמיד־חכם שפרקו נאה, יודע לפתח את דרשתו בפסוק, „מימרא" מהמשנה, או מהגמרא שכולה „מוקשה" (אהארבע קשיא) הוא ממשיך ומוסיף לגבב „ורמינהו" — קושיא ממקום זה פה ומקום אחר שם, הקהל היה מאזין מוקסם ומתוח; דרוך לשמוע את פירוק הקושיות ואת הבאורים המביאים הכל על מקומו בשלום והסיום — ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן. בעל התפלה דופק על העמוד ופותח ב„והוא רחום יכפר עוון" בתפלת „מעריב". שני גבאים מתיצבים ליד דלת היציאה עם מטפחות אדומות אינם נותנים למאזינים הנלהבים לצאת בלי לתרום למטרה הקדושה. נו, הם שו־אלים, שמעת? „ער יכולט האַ?"* אז, אז, אז.. צריך לעשות משהו בשביל שומרי החומות בארצנו הקדושה, ובזכות תורתם נזכה לחיים ארוכים, פרנסה וכו׳ וכו׳.

כאשר הקהל מתפזר כל אחד לביתו, מונים הגב־אים את הסכום שנאסף מוסרים לשד״ר בהנאה ובסיפוק, מבטיחים לו שגם הנשים יתרמו חלקן. במקום אגורה ישלשלו 2—3 אגורות בכל יום ששי לפני הדלקת הנרות. זהו חלקן במצוה זו.

ישראל בן-יצחק

לינת הצדק והגבאי הראשון ר' אליעזר יצחק זונדר ז"ל

הרפואה בעשור הראשון למאה העשרים

בימים ההם הרפואה טרם הגיעה להישגים בזמן הזה. רוב המחלות הנפוצות נשאו אופי מגפתי. מחלות הילדים העבירו מהעולם למעלה ממחצית הנולדים. אף האמהות נתנו חלקן למלאך־המוות. רובן ככולן ילדו בבתיהן והמילדות לא נהגו לפי כל דקדוקי ההיגיינה, ורבות מתו בשעת לידת תינוקותיהן. המחלות בין המבוגרים — שחפת, טיפוס, דיזנטריה, דלקת הריאות וכיו"ב — הפילו חללים רבים, וגדולים היו השכול והיתמות שהשאירו אחריהם.

רמת הרפואה בפולניה הקונגרסאית

פולניה, הנתונה לשלטון הצאר הרוסי, לא היתה משופעת במוסדות רפואה צבוריים כגון: מרפאות ובתי־חולים, ואף מספר הרופאים הפרטיים — בייחוד רופאים יהודיים בעיירות הקטנות — היה זעום ביותר. במוגלניצה סגל הרפואה מנה: רופא פולני זקן — ד"ר אורלביטש; חובש פולני אחד — שעסק גם בספרות — קורובסקי, ושלשה חובשים („פעלדשערס") יהודים: אלעזר „געלאסענטער" (המתון), יהושע פלדין, ומשהלע בלבוס שהיה גם ספר, טיפל, בעיקר, באכרים שבאו ליריד.

ר' יהושע היה מקובל מאוד על יהודים ופולנים כאחד; דיאגנוסטיק מצוין. אף כי לא ביקר מימיו בבית־ספר לרפואה, מרשמיו נתקבלו בבית־המרקחת הפולני המקומי כמרשמיו של רופא מוסמך.

בית החולים הנפתי בגרויץ (גריצה ביידיש)

בעיר זו התקיים בית־חולים כללי לפולנים ויהודים תושבי הערים והכפרים הכפופים לנפת גרויץ. בית־חולים זה טיפל בעיקר בנגועי מחלות מדבקות, שנשלחו על־ידי הרשויות המקומיות למען מנוע הפצת המחלה בין שכניהם וקרוביהם.

היהודים עשו את כל אשר ביכולתם להתחמק משליחתם לבית־חולים זה. הסיבות לכך: האוכל — טרף; האחיות — נזירות עם צלב על חזן; הרופאים וכל סגל העובדים — גויים; האוירה זרה ועוינת. מקרי המוות המרובים (הרי היו אלו מחלות מגפתיות בשלב „מתקדם") הביאו לידי „קביעת עובדה"! כי הגויים מרעילים את היהודים בבתי־חולים. ובכך חושבים להיפטר מהמגפה. המסקנה: — „כל יהודי שומר נפשו, ירחק מבתי־החולים של הממשלה, העיריה או מוסד גויי אחר"!

בית־החולים היהודי המרכזי בוארשה — בטשיסטא טוב אבל רחוק

הוא ענה לדרישת היהודים החרדים ביותר. האוכל — כשר; הרבנים והרביים הגדולים ביותר בפולין סמכו ידיהם עליו; הרופאים ומנהלי המחלקות היו מבעלי מקצוע המעולים שבפולניה, יחד עם זה הם עממיים, דוברי יידיש וקשורים להמוני העם. כן האחים והאחיות וכל עובדי הסגל הרפואי; האוירה ביתית (א היימישע); ברם, המרחק של 70 ק"מ שהפריד בין בית החולים הזה למוגלניצה, בתנאי התחבורה שבימים ההם — בעגלות, בכרכרות רתומות לסוסים — שללו מפשוטי העם מנעו האפשרות להעביר בדחיפות חולה הנזקק לטיפולו של רופא מומחה.

רוב החולים היהודים במוגלניצה — כביתר העיירות — חלו והבריאו, או, חס ושלום נפטרו בביתם על מטתם.

הטיפול הביתי בחולים במוגלניצה

קודם־כל ניסו לרפאם ברפואות ביתיות — „באבסקע רפואות" — החל בהשקיית כל סוגי תה ומיצים וכלה בלחישה על „עין הרע". משלא הועילו האמצעים האלה, קראו לאחד החובשים היהודיים — אלעזר געלאסענטער — ועל־פי־רוב לר' יהושע פלדין, שהשתדל במיטב ידיעותיו לעזור לחולה. כאשר גם העצות והרפואות של יהושע פלדשר לא הביאו לשיפור מצבו של החולה, קראו לרופא — אורלביטש, והלה רשם — על־פי־רוב — אותן התרופות שניתנו על־ידי יהושע „פלדשר". ואם החמיר המצב יעץ הרופא להעביר את החולה לבית־החולים בגרויץ או לוארשה. ברוב המקרים, כנהוג, לא שעו לעצה זו, ונקטו ב„פעולות יותר מועילות" — כגון: נסיעה לרבי שעל חסידיו נמנה החולה, להתחנן בפניו כי יבקש במרומים רחמים עליו; כן בקרו את קברות הצדיקים השוכנים ב„אהל" של

בית־הקברות במוגלניצה; או השתטחו על קברות בני המשפחה, ובדמעות וזעקות קורעות לב בקשו מהם שישמשו „מליצי־יושר" לחולה וישתדלו לקרוע את רוע הגזרה שנגזרה עליו.

כאשר גם האמצעים האלה לא הועילו לשיפור המצב, רצה אשת החולה או אמו לבית־המדרש. היא פותחת בלב מורתח את ארון הקודש, מכניסה ראשה לתוכו, סמוך־סמוך לספרי התורה הקדושים, מבקשת, מתחננת בקול שובר לב (עדיין מהדהדים באזני צלילי היללות של הנשים והאמהות האלו בעת דכיין), כי ה' ירחם על בעלה, או, בנה וימנע ממלאך המוות את ביצוע גזר־דין המוות. לא פעם היא „מנדבת" משנותיה לחולה ובלבד שהקדוש־ברוך־הוא ישעה לתפילתה.

בבית פוזמים הבנים פרקי תהלים מתאימים; הדו־דות ושאר הקרובות פוכרות ידיהן, ופיהן ממלמל באימה: מה יהיה? מה יהיה?

חברת „לינת הצדק" עוזרת לחולים ומחזקת ידים רפות

חברה זו הציבה לה למטרה: מתן עזרה לחולים; סיעוד לבני משפחותיהם העייפים והנתונים באימת סכנת המוות המרחפת בביתם.

בליל המשמרת שלהם, שמשו חבריה וחברותיה כ„אח" או כ„אחות" לחולה, דאגו להאכילו, להשקותו, להגשת הרפואות במועדיהן, ואף מ„שרות צנוע" לא משכו ידם. כן החליפו תחבושות, הניחו קרח על הראש הקודח מחום ושמרו על החולה שלא ירד מהמטה ויסכן את בריאותו. גם בעשית „חוקן" ובהעמדת „קרני אומן" (באנקעס) אימנו את ידם, למען לא יזדקקו לחובש באמצע הלילה. כן היו מעירים את בני המשפחה, ששלחום קודם לחטוף תנומה, על־מנת, לקרוא לרופא באמצע הלילה — בעת שהיה צורך דחוף בכך. — וכל זאת בשקט ובלי עצבנות יתרה. ולא פעם קרה, כי כל בני הבית העייפים נרדמו, אחרי ימי טיפול מרובים, ורק איש „לינת הצדק" ער. הוא רואה בחרדה כי החולה נמצא במצב של גסיסה — רחמנא ליצלן. הוא משתדל להגיד את הוידוי עם החולה; מעיר בשקט אחד ה„חזקים" במשפחה, שיעמוד למראשותיו של השכיב־מרע (חולה מסוכן) — שמא יש לו מה לצוות לבני־ביתו. ורק כאשר נוכח שהנוצה שהניחה על אפו של החולה אינה מתנועעת — ברור לו שהאיש מת.

ואז, ה„חזק" במשפחה, או התורן במשמרת, מעירים את בני המשפחה וזעקות השכול קורעות את דממת הליל.

הגבאי הראשון — ר' אליעזר יצחק זונדר ז"ל

אבי ז"ל ראה בתפקיד זה מצווה הראויה להתמסר לה לאורך ימים בכל נפשו ומאודו.

כמו בכל חברה עמדו בראש חברה זו כמה גבאים. שמותיהם אינם זכורים לי ואולם אבי ז"ל היה גבאי ראשון שלה במשך שנים רבות. גם נשים השתתפו בחברה זו. כאשר היה צורך בלינה אצל אשה חולה — הן הופיעו לפי התור וטיפלו בחולה. בראשן עמדה אמו של אלימלך ליבסטר — קריינדל ז"ל.

מימי ילדותי אני זוכר את ה„פנקס הגדול" המצוי בביתנו על ארון הבגדים, בו רשומים שמות כל חברי „לינת־הצדק", ולילות משמרתם. על־ידו מונחים אביזרי הטיפול בחולים כגון: קרני־אומן" (באנקעס), „חוקן", בקבוק לחמום וכיו"ב, אשר התורן היה לוקחם עמו למשמרת הלילה. בדרך־כלל, שמרו החברים והקפידו על מלוי תפקידם בלילות התורנות שלהם. ואולם, במקרים של מחלה פתאומית בביתו של התורן, כשלא היה סיפק בידי אבא ז"ל לשלוח מחליף, היה קם והולך למלא את מקום החבר, בלי תלונות וטרוניות.

זכורות לי הליכותיו התדירות ללינה אצל חולה, לאחר ימי־עמל וטרדות פרנסה, לתפקיד שדרש ערות, פעולה מרובה, השתתפות בדאגת הזולת ומסירות ללא קץ לחולה ובני משפחתו.

אמא ז"ל, אף פעם לא התרעמה על הליכותיו התדי־רות. לפנות־בוקר אבא בא עייף ויגע; לאחר שחזר מתפילת שחרית, חטף ארוחת־בוקר קלה ופתח ביום־עמל חדש.

לחישות שאינן מבשרות טובות

לפרקים, כאשר הייתי ער מבלי שהורי ירגישו בכך, ראיתי את אבא מתלחש עם אמא ופניהם מפיקים תוגה ועצבות אשר לא ידעתי פשרה.

לימים, ידעתי כי ההתלחשות היא על מקרה־מוות שאירע לחולה שאבא ז"ל טיפל בו בליל החולף. כל היום עמד בסימן העצב והיגון על נפש שנסתלקה מעמה.

אבי ואמי ז"ל היו מראשוני המלווים של הנפטר; מהמקדימים לנחם את המשפחה השכולה. אמי ז"ל — ייטה־צביה בת ר' ישראל — או בשם הידוע בכל העיר „ייטעלע פרומעטס" על־שם אמה פרומט ז"ל — בעלת הנפש העדינה, הרעיפה תנחומים לכל בני המשפחה המיותמים. בכוח אמונתה האיתנה בצדקת האלהים, באהבתה הגדולה לבריות, בחיבה ובכבוד שרחשו לה כל בני העיר, הפיגה קצת מהיגון והדכאון שנפלו בחלקה של המשפחה המתאבלת. אכן, גדולים היו מעשי הורינו במלוי תפקידם האנושי והיהודי, בפשטות ובצניעות.

תנועת „חיבת ציון" במהדורה חדשה

לאחר המשבר בתנועת „חיבת ציון", שצמחה ברוסיה בשנות התשעים של המאה ה־19, צצה תנועה חדשה בשם „אחוזה".

כקודמתה - „חיבת ציון" - כן תנועת „אחוזה" שאפה לרכוש אדמה בארץ־ישראל, למכירה לחבריה אשר יקימו „קולוניות" - מושבות - בארץ ישראל.

עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה הספיקה תנועה זו להקים שני ישובים בארץ־ישראל והם: כפר אוריה - בדרך מתל־אביב לירושלים, ורוחמה - בנגב. במוגלניצה הצטרפו לתנועה זו החברים הנקובים להלן:

משה גולדברג (משה דניאלס), בעל חנות לגלנטריה;

יוסף גרושקביץ (יאסל אנטאלעק), סוחר תבואות;

הרש אהרון פרוביזור, סוחר בדים־מנופקטורה;

יוסף רוכפלד, חייט מעולה ל„פריצים";

ישראל רכטשיד, סוחר תבואות.

רבים היו מצטרפים לאגודה זו אילו היו להם האמצעים לכך. ואולם, לחברות פעילה באגודה זו נדרשה השקעה ע"ח הקולוניה בסכומים שלא היו מצויים בידם. בין אלה שידם לא השיגה להשתתפות ב„אחוזה" התבלטו בחיבתם העזה לארץ־ישראל ר' יחיאל חיימוביץ ור' אברהם בלזברג (אברהם פאבלוביצר) זכרונם לברכה.

סיסמת החברים האלה היתה - יש לנסוע לארץ־ישראל לחיות בה ולא רק כדי למות ולהפטר מ„גילגול מחילות" לאחר הפטירה!

כל חבר מהנקובים לעיל, שהיו אמידים, הכניס סכום כסף מסוים בכל שנה ע"ח הנהלה; ולאחר תשלום במשך 5 שנים, עליהם היה לעלות לארץ־ישראל ולהתנחל כה.

מלחמת העולם הראשונה, שפרצה בתשעה באב תרע"ד - אוגוסט 1914, גרמה להפסקת הפעולה למען תנועה זו.

בשנת תרע"ז - 1917 פרצה המהפכה ברוסיה. פולין נשתחררה מעולה של רוסיה; יהודיה נתקו מיהדות רוסיה - שם היה מרכז התנועה.

הכספים שהושקעו הלכו לטמיון ורוב החברים הנ"ל לא זכו להגשים את מטרתם. רק ר' יוסף רוכפלד ואשתו אסתר־בינה זכרונם לברכה, זכו להגיע ארצה להגשים את שאיפתם. הם היו - יחד עם בנם יצחק־דב ובתם שרקה יבדלו לחיים ארוכים - משמונת הראשונים שיסדו את הישוב חבצלת־השרון בעמק חפר. אף בתם סרל ובעלה צבי־משה חיימוביץ היו מהמתישבים הראשונים במושב עין־עירון ליד כרכור.

ר' יוסף ואשתו אסתר־בינה ז"ל הגיעו לשיבה טובה; אסתר־בינה נפטרה כמה שנים לפניו, והוא האריך ימים אחריה ועבד בפרדס עד ימיו האחרונים. שניהם הוטמנו באדמת הכפר, שרכשו להם לנחלה לצמיתות.

הגורמים לצמיחת תנועה זו במוגלניצה בימים ההם, כאשר בעיירות ובערים רבות מסביבה לא העזו יהודים אמידים מטובי העיר לחלום על פעולה כזו, היו - לדברי ר' יוסף רוכפלד ז"ל - שניים:

א) חיבת הארץ של בני העיר בכל המובנים; הן בעלית ר' מאיר דוד בשנת תרמ"ה כפתרון רוחני; הן בתמיכה בבני הישיבות והכוללים - שבאה לידי בטויה הבולט אצל ר' יחיאל זונדר ז"ל; והן בהשפעת חובבי־ציון. ולאחר מכן, התנועה הציונית שחולל ד"ר בנימין זאב הרצל - אשר כוכבו דרך בשמי העופרת של הגולה ונפל ככוכב שביט.

גורם נוסף, ואולי המכריע ביניהם, היה קרבתם של יהודי מוגלניצה לחיי הכפר.

מוגלניצה היהודית שמשה מרכז לעשרות כפרים, בהם נמצאו יהודים יחידים שבחייהם היום־יומיים באו במגע עם אנשי הכפר: הפריצים - בעלי האחוזות - והאיכרים כאחד. לאחר גזירת הממשלה הצארית בשנות ה־80 וה־90 של המאה ה־19, לגרש את היהודים מהכפרים, באו רוב היהודים האלה למוגלניצה והביאו איתם זכרונות וחוויות מחיי הכפרים בהם נולדו.

אף כי הכו שורשים בעיר והגיעו לאמידות, לא נעלמה מעיניהם חולשת הכלכלה היהודית בעיר והיציבות של בעלי הקרקע בכפר.

מבלי להתעמק בספרי המדע והפולמוס הבין־מפלגתי ביהדות פולין דאז, על ה„פרוגנוזות" וה„תזיסים" של הכלכלה היהודית בגולה, לחש להם החוש הטבעי, תוך התבוננות בחיי הגויים בעלי הקרקע בכפריהם בהם היו מעורבים בחיי יום־יום; ומאידך - בחיי היהודים בעלי החנויות וה„סחר־מכר" בערים, כי החקלאות היא היסוד הבריא והאיתן לכל עם. המסקנא — כל עוד לא יקומו היהודים ויעזבו את פרנסותיהם הקלוקלות, על מנת לעלות לארץ־ישראל ולהתנחל בה, אין עתיד בטוח לעם בכלל ולכל יהודי בפרט.

כאמור זכה ר' יוסף רוכפלד, היחיד מקבוצת

חברי „האחוזה" במוגלניצה, להגשים בעצמו את שאיפתו הנעלה. ואילו מיתר החברים זכו להגיע לארץ בניהם או נכדיהם של הנקובים למטה:

יאיר גולדברג בן ר' משה דניאלס. סבו היה חוכר משק החלב וסוחר תבואות אצל הפריץ מהכפר „בארווע". לאחר „גילגול" באושביץ ובמחנות אחרים במשך כל שנות המלחמה העולמית השניה הגיע לארץ־ישראל.

שלום פרוביזור בן ר' הרש אהרון ז"ל הגיע כחלוץ עוד לפני המלחמה העולמית השניה.

יוסף ז"ל, אחיו צבי יבלח"א, הבנים של ר' ישראל רכטשיד ז"ל, נכדיו מהבן שמואל הי"ד, צבי, שרה וחיה.

שלמה בלזברג ז"ל, נפטר בחיפה, הוא היה בנו של יצחק, שנפטר בדמי ימיו במוגלניצה - נכדו של ר' אברהם בלזברג - אברהם פבלוביצר ואחיו של שלמה ז"ל - שמואל ומנדל, ובן אחיהם שלמה - יצחק - הנין של ר' אברהם. יבלח"א נמצאים בארץ.

רק ר' יוסף גרושקוביץ - יאָסעל אנטאלעק - לא זכה לצאצא שהגיע ארצה. הוא וכל בני משפחתו הושמדו על־ידי הגרמנים הנאצים ימ"ש.

כאמור לעיל המוגלניצאים חברי ה„אחוזה" לא זכו לעלות לנחלתם, ואולם הישובים האלה קיימים בישראל. ר ו ח מ ה, הנקודה הדרומית ביותר בארץ־ישראל בימים ההם, הוקמה סמוך לפרוץ המלחמה העולמית הראשונה. נחרבה והוקמה מחדש לאחר גמר המלחמה והיא כעת ישוב קיבוצי פורח של „השומר־הצעיר".

כ פ ר א ו ר י ה הוקמה בדרך מת"א לירושלים, ישוב בודד בין עשרות כפרים ערבים עוינים.

בין שבעת מיסדיה הראשונים היה ר' יעקב יחיאל אונגר ז"ל, חובב ציון וותיק מגרוייץ, הסמוכה למוגלניצה.

בשלהי שנת 1924 הגיע לכפר זאב קולה, בן אחות של ר' יעקב יחיאל, החלוץ הראשון מהעיר הזו. הוא עסק שבע שנים בחקלאות ובחובשות בכפר. התכונן להתנחל במקום. היה אחראי להגנת המקום.

בפרוץ מאורעות אב תרפ"ט — 1929, נשאר האחרון בכפר. בעת ההתנפלות של הערבים הגיע עם עדר הפרות של המקום מחופש כערבי. נטל חלק פעיל בהגנת הקבוצה הסמוכה חולדה, עד הוצאת החברים מהמקום על ידי המשטרה האנגלית.

כעת נמצא בבני־ברק עם משפחתו, שיחיו לאורך ימים, כפר אוריה. כיום, מושב עובדים מבוסס.

אלימלך ליבסטר

חברת ביקור חולים במוגלניצה

בקור חולים כפשוטו

כידוע, מצוות בקור־חולים הנה אחת מהחשובות שעליה מזכירים בתפילת השחרית בכל יום: — „אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא". אין תימה, שכל יהודי ויהודיה השתדלו לקיים את המצווה הזו בגופם, דהיינו: לבקר את החולה בביתו, לשבת ליד מטתו, לעזור בטפולו, כגון: העמדת „קרני־אומן" — באנקעס; מריחת הגוף בטרפנטין וכיוצא באלה, אף כי לעתים הטפול הזה גרר אחריו סכנת־הדבקות של המבקר וכל בני־ביתו.

כן נהגו לעודד את החולה הבהול על נפשו; לטעת בו התקווה והאמונה, כי השם יתברך לא יעזבנו וישלח עזרתו, והוא יקום מחליו.

העדוד תרם לא מעט לשפור מצבו של החולה. ברם, „אין סומכים על הנס". כאשר החמיר מצבו של החולה, היו קוראים לחובש או לרופא, על־מנת שיבדקנו ויקבע הרפואות והטפול שהחולה נזקק להם.

דא עקא (זאת היא הצרה), שרוב יהודי העיר היו שרויים בדוחק ובעוני, וידם לא השיגה כדי תשלום, גם לרופא וגם לקנית הרפואות. חברת „בקור חולים" באה לענות על הצורך הזה.

חברת „בקור חולים" מגישה עזרה רפואית לנזקקים

החברה, אשר בראשה עמד הגבאי הראשון והגזבר שלה — אבי ר' מנדל ליבסטר ז"ל, ויתר הגבאים: ר' מאיר בראון, אליעזר רייבנבך ואליעזר טרוקס ז"ל. במשך שנים רבות הציבה לה למטרה: הגשת עזרה רפואית לנזקקים לה

משפחת החולה קיבלה בחזרה התשלום ששילמה עבור רפואה, או שהחברה קנתה עבורה התרופות בהתאם למרשם הרופא. כן, השאילה החברה „באנקעס", בק־בוקים למים חמים ועוד אביזרים כאלה.

מקורות ההכנסה של החברה

הרעיון הטמון בפעולת החברה היה — הגשת העזרה הרפואית בצורה מכובדת, מבלי שהנזקק לה יולבנו פניו ברבים (שלא יבויש) כמקבל צדקה.

את התשלום עבור המרשם קיבלה משפחת החולה בצנעה, בזכות ולא בחסד, באם החולה נמנה על „חברת בקור חולים". באם לאו — עתיד היה להצטרף אליה בהחלימו, ועל־ידי־כך להחזיר את אשר קיבל ואף לתת יד לנזקקים אחרים.

בכל אופן, הכסף שקיבל החולה לא הוחזר באופן ישיר על־ידיו, והדרישה לעזרה, ביחוד בחורף, היתה מרובה.

משה מרגלית ז"ל

חברת תקון ספרים במוגלניצה

בשנים שלפני המלחמה העולמית הראשונה, שמשו בתי־המדרש ובתי התפילה של החסידים (שטיבלעך) בפולין, גם כבתי־אולפנא לתורה.

משעות המוקדמות שלפני זריחת החמה, ועד השעות המאוחרות של הלילה המה קול התורה בבתים אלה.

זקנים מופלגים בשנים ובתורה; אברכים עליזים חסרי דאגות פרנסה, הסמוכים על שולחן חותניהם — „איידעמס אויף קעסט". בחורים שהגיעו לפרקם למדו שעור „בפני עצמם" ביחידות או בצוותא; היו גם נערים ששמעו לקח מפי מלמדי גמרא — תלמידי חכמים, בתוך כתלי בית־המדרש. בימים ההם, החסידים לא שלחו את בניהם לישיבות מחוץ לעירם. כותב השורות האלו וחברו, ישראל זונדר, החלו ללמוד בבית־המדרש במוגלניצה בטרם הגיעו לגיל בר־מצוה. אני למדתי גמרא ומפרשים אצל אבי־מורי — ר' אבוש מרגלית ז"ל, וישראל אצל סבו־מורו — ר' שמואל זונדר ז"ל.

הגמרות, ספרי „יורה־דעה" ואחרים, בלו ונקרעו מרוב שמוש. לא פעם נתקלנו בספר שדפיו הראשונים או האחרונים חסרים, או אותיותיהם של הדפים האמצעיים משובשות ואינן קריאות.

צעירי הלומדים בבית־המדרש לא השלימו עם המצב העלוב הזה. ביוזמתנו נוסדה „חברת תקון ספרים". מטרתה היתה: לתקן הספרים הקרועים; לשמור על החזרת הספרים לארון על־ידי כל המשתמש בהם; להשגיח שהילדים ו„ארחי פרחי" לא יחבלו בהם ולא יקרעום; להעשיר את ארון הספרים על־ידי רכישת ספרים חדשים.

כל חובשי בית־המדרש — לרבות צעירי הצעירים כמונו — נתנו ידם לחברה זו, וה„בעלי בתים" בעיר קבלו בספר פנים יפות את המתרימים למטרה זו, בכל יום חמישי בשבוע היינו מחזרים על פתחיהם. לכל זוג מחברי „חברת תקון־ספרים" נועד מספר בעלי־בתים, מהם היו צריכים לקבל את התרומה השבועית, כפי שהתחייבו עליה. האחד — היה מקבל הכסף, השני — נותן קבלה ומשאיר העתק כדת וכדין.

במוצאי־שבת מסר כל „זוג" את סכום הכסף שאסף ביום החמישי ומקבל אשור על כך מאת ה„גבאי" שנועד לו התפקיד של גזבר, הבחור — אלימלך ליבסטר, שאף הוא היה בגיל שלפני הבר־מצוה.

יתר הגבאים (חברי ועד חברת תיקון ספרים) היו: ישראל זונדר; משה מרגלית; אברהם שפן (אברהם שמעלקעליס) ועוד.

כספי התרומות השבועיות הספיקו לפעולה השוטפת — תקון הספרים, תקון הארונות וכו' וכו'. ואולם הצורך בספרים חדשים גבר עם מספר הלומדים בבית המדרש. מישהו יזם „הגרלה" של ספרים: „ש"סים" (כל מסכת התלמוד.) „עין־יעקב", „יורה דעות" ועוד ועוד. הכרטיסים יימכרו לכל בני העיר: אנשים, נשים וטף, וכל הזוכה באחת ממערכת הספרים האלה — ינדבנה לבית־המדרש ושמו יחרת על־גבי הספרים באותיות זהב: „לכבוד, לתפארת ולמזכרת למנדב הנכבד ר'..."

הרעיון היכה גלים בין כל שכבות האוכלוסיה היהודית במוגלניצה. כל הכרטיסים נמכרו; ההגרלה משכה קהל רב. הזוכים בספרים קרנו מאושר כאשר הוכרז: „פלוני זכה בש"ס ווילנה השלם ותורמו לבית־המדרש. פלוני — זכה למערכת „טורי אורח חיים"; אחר זכה במערכת ספרי „עין־יעקב", מהם יתנו שעורים באגדה לחנוונים ובעלי־מלאכה השומעים לקח בין מנחה למעריב מיהודי תלמיד חכם. גם הזוכים בספרי מוסר וחסידות שמחו בחלקם, בהיותם בטוחים שהספרים לא יהיו מונחים כאבן שאין לה הופכין בארון, ויימצאו מעיינים בהם בשבתות ובמועדים.

גם ארונות הספרים תוקנו וחודשו. סודרו פתחים עם מנעולים לספרים היקרים אשר הוכנסו בהם.

בהתעוררות ובשמחה עסקנו, צעירי „חברת תקון ספרים" ברישום שמות המנדבים על הספרים ובהטבעת החותמת שלנו: „זה הספר שייך לחברת תקון ספרים בבית־המדרש דק"ק מוגלניצה". וזאת למען מנוע קנינם „במשיכה" (בגניבה) ע"י אורח פורח.

עשרות בשנים נמשך קיום החברה. המשמרות התחלפו. אלה יצאו לחיי עשיה ופרנסה ואחרים באו במקומם. עד שהגרמנים גרשו את היהודים ממוגלניצה, בחודש פברואר 1941, ואליה לא שבו עוד.

הספרים נקרעו, נרמסו ונשרפו על־ידי הנאצים ועוזריהם הפולנים. בנין בית־המדרש עומד על תלו. בארונות על המדפים מוצגים: מגפים ונעלים מתוצרת קואופרטיב הסנדלרים הפולנים במוגלניצה. קול התורה נדם ללא הדים.

חברת הכנסת אורחים במוגלניצה

בהיותנו עדיין בגיל שלפני ה„בר־מצוה", נגע ללבנו מצב הלינה של הקבצנים הנודדים — „מדינה גייערס" — שבאו לעירנו.

בית־המדרש בו למדנו שמש מקום לינה לכמה מהם; הספסל כמטה; שק הסחבות — כר למראשותם; קפוטות מלוכלכות או אילו סמרטוטים ישנים — ככיסוי. מקום משכבם בחורף היה ליד תנור בית־המדרש המוסק, ובקיץ — ספסלי עזרת הנשים שבבית המדרש. חלק מהם מצאו מקומות לינה בעלית ביתו של ר' אביגדור זשיוויצע ז"ל (אביגדור הנפח), אף כי ביתו היה משופע בששה בנים והפרנסה לא תמיד היתה מצויה ברווח.

אחרים הגיעו למקומות מפוקפקים כגון: הבית של אסתר „שואבת המים" ועוד „הקדשים" כאלה.

באנו בדברים עם חובשי בית־המדרש הקשישים והצענו לשנות פני הדברים.

אמרנו: יש לשחרר את בית־המדרש מהזוהמה, הלכלוך וריחות בלתי נעימים הכרוכים בלינתם של האורחים העניים. ברם, אין להסתפק בשחרור בית־המדרש מהם ויש לדאוג למקום־לינה נקי ומסודר לאנשים הנודדים האלה.

חברינו הקשישים הטו אוזן לצעירי הצעירים ועינינו בהצעה זו את ההורים שלנו ובעלי בתים אחרים. השגנו כסף לשכירת דירה בקומה השניה של בית ר' שלמה מאיר רוזנברג ז"ל ברחוב ורשה, לא רחוק מבית־המדרש. כן רכשנו מיטות ומצעים חדשים, שולחן וכסאות, כיור לרחצה ומגבות; והכנסנום לדירה שקראנוה „הכנסת אורחים דמוגלניצה".

הטלנו על האורחים את השמירה על הסדר והנקיון בדירה, ואנו חברי החברה שמרנו על המצעים וכלי הבית, לפי התור שהושת עלינו ע"י הגבאים, או בשפה דהעודנא: חברי הועד.

לשם השגת עצים להסקה בחורף. תשלום שכר הדירה החדשי ויתר ההוצאות הכרוכות בהחזקת הדירה, „סובבנו" בכל יום ששי על פתחי הבתים של יהודי העיר ותבענו מהם תרומות שבועיות קבועות.

החזרה על הפתחים של חובשי בית מדרש צעירים, בני בעלי־בתים, עבור הלנת „מחזרי פתחים מקצועיים" עשתה רושם כביר על יהודי העיר.

מסוחרי העצים קבלנו תרומה — רבע „קוב" עצים להסקה; משאר בעלי הבתים תרומה שבועית הגונה; ומדלי־העם תרומה סמלית. ברם, לא פסחנו על שום בית, אף אלה שתושביהם נהנו מצדקה מחמת דלותם, כדי שלא לביישם.

היוזמים של חברה זו היו: — פלטיאל קלרפלד, אבא קריגר הי"ד, משה מרגלית, ויבדלו לחיים ארוכים ישראל זונדר ואחרים. היוזמים שנבחרו לגבאים חרף צעירותם, הם שהיו הראשונים לאסוף הכספים בדרך הנ"ל, והם ששמרו על כלי הבית (ההורים היו מתגאים במפעל בניהם, סעדו ותמכו בו בכל לבם ומאדם).

מפעל זה התקיים כמעט שלש שנים — משנת 1912 עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, באחד באוגוסט 1914. תנועות הצבא הרוסי ולאחר מכן הצבא הגרמני הכובש, שבשו את הדרכים והעניים הנודדים פסקו לפקוד את עירנו. גם הפרנסות הקבועות של בני העיר נתדלדלו. מקורות המימון של „הכנסת אורחים" נסתתמו, ופעולות החברה נפסקו.

יצחק דב ראָכפעלד (חבצלת השרון)

חברת „תפארת בחורים" אין מאגעלניצע

צו מאָטל סטאָליער, איז אין יאָר 1912 געקומען אַרבעטן אַ סטאָליער-געזעל מיטן נאָמען משה. גע־שטאָמט האָט ער פון ביאַלע־ראָוסקע. הגם אין גאַנצן 21 ווי‌אַרסט פון מאָגעלניצע, איז משהן געווען שוועך אהיימצופאָרן. אָחוץ אויף ירי‌ד־טעג האָט מען נאָר אין ספעציעל־געדונגענעם וואָגן געקענט אַהינקומען. נאָך אַ גאַנצער וואָך שווערער אַרבעט האָט משה באַגערט שבת צו רוען פיזיש און גייסטיק. די יוגנט, האָט ער געזען, גייט אַרום „פוסט־און־פאַסט", נישט צו גאָט און נישט צו לייט, האָט ער דעריבער אָנגעבאָטן איניקע יונגעלייט צו שאַפן אַ „שטיבל". אַ פאַראיין איז נאָך דעמאָלט נישט געווען אין דער מאָדע, אַ חברה בחורים וועמענס אויפגאָבע זאָלן זיין, צונויפקומען זיך יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס, דאָוועגען און זיך דורכשמועסן וועגן אַלץ און אַלעמען, וואָס עס קומט פאָר אין שטעטל און אין דער וועלט. דער שרייבער פון די שורות און נאָך איניקע חברים האָבן מיט פרייד אָנגענומען דעם פאָרשלאָג און צוגעטרעטן אים צו פאַרווירקלעכן. מיר האָבן געדונגען אַ צימער ביי ישראל מאיר גאָלד־בערג (שמש), וואָס האָט געווויינט אין הויז פון שלמה מאיר ראָזענבערג. פישעלע געלבאַרד (קוץ), וועלכער האָט געהאַט אַ שיינע שטימע, ווי אויך חזנישע פעיקייטן, האָבן מיר באַשטימט פאַר אונדזער בעל־תפילה און ער האָט באמת פיין געדאָוונט. איינער פון די אַקטיוווסטע טוער איז געווען אברהם בארטמעסער, זון פון פישעלע קאַשעמאַכער. משה סטאָליער איז אינשטימיק אויס־געווויילט געוואָרן אַלס ערשטער גבאי און יוסף מענדל טענענבוים אַלס גבאי שני. אָחוץ דעם איז געווויילט גע־וואָרן אַ פאַרוואַלטונג, אין וועלכער ס׳זענען אַריין: איטשע בער ראָכפעלד, יעקיל רייבענבאַך, פישל יאָסל פליישער, אברהמלע בארטמעסער, ישראל משה זילבער־מאַן און אַנדערע.

נאָך אַן אייניאָריקער עקזיסטענץ און גוטער אָנט־וויקלונג פון „תפארת בחורים" ווי מיר האָבן דעם קינד אַ נאָמען געגעבן, האָט משה סטאָליער פאָרלאָזן מא־געלניצע און אַוועק צוריק אין זיין היימשטאָט ביאַלע־ראָוסקע. די ניי געווויילטע פאַרוואַלטונג האָט באַשלאָסן, אַז יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס זאָל געלערנט ווערן די סדרה פון דער וואָך דורך אַ גוטן פּעדאַגאָג. דער גורל איז געפאַלן אויף ר׳ יעקיל „קייסער", אַ גרויסער תלמיד חכם. די יוגנט האָט מיט דורשט געשלינגען זיין תורה, און אין אַ קורצער צייט אַרום איז אין אונדזער „שטיבל" נישט געווען קיין פלאַץ פאַר ניי־געקומענע בחורים. דעמאָלט האָט ר׳ יעקיל פאַרגעשלאָגן, מיר זאָלן שרייבן אַ ספר־תורה, און צום סיום הספר טאָקע מאַכן אַ גרויסע שמחה, וואָס זאָל זיין לשם ולתפארת. אויך דער פאָר־שלאָג איז אונדז געפעלן, און מיט פרייד האָבן מיר געמומען שאַפן די נייטיקע געלט־מיטלען.

אָנהייב 1914 האָבן מיר איבערגעגעבן דאָס שרייבן די ספר־תורה אַ באַקאַנטן ביאַלאָבזשעגער סופר. תשעה־באב תר״עד, דעם 1טן אויגוסט 1914, איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. דאָס אַכזריותדיקע אַרויס־טרייבן פון אַלע מאָגעלניצער יידן, וואָס איז פאָרגע־קומען אין אַ יאָר אַרום האָט דערפירט צום איבערריס אין שרייבן פון דער ספר־תורה.

וועז דאָס לעבן איז אַ ביסל נאָרמאַליזירט געוואָרן, יידן האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטאָט, האָבן מיר ווידער אינטענסיוו געאַרבעט אין דער חברה „תפארת בחורים" און געטאָן אַלץ, כדי ברענגען צום סיום הספר. דאָ הייבן זיך אָן פאָר אונדז פרישע שווערי‌קייטן. ווי באַוווסט איז פּוילן געווען צעטיילט און אָקופירט דורך דייטשלאַנד און עסטרייך. ביאַלאָבזשעג, וואָס האָט זיך געפונען אויף יענער זייט פונעם טייך פּיליצע, האָט געהערט צום עסטרייכישן אָקופאַציע־געביט, און מאָ־געלניצע צום דייטשן אָקופאַציע־געביט. עס האָט זיך געפאָדערט אַ ספּעציעלע דערלויבענים פון אָרטיקן דייטשן קאָמענדאַנט דורכצופאָרן די גרענעץ צווישן די בייַדע אָקופירטע געביטן. נאָך אַ ביסל מי האָבן מיר אַזאַ דערלויבענים באַקומען, און ס׳זענען דעלעגירט געוואָרן צווי חברים, זיי זאָלן ברענגען די ספר־תורה. געשיקט אַ ביטע צום קרייז־שעף צו דערלויבן גיין מיט דער תורה איבער די גאַסן פון שטאָט מיט אונדזע־רע נאַציאָנאַלע פענער צום בית־המדרש. דער קרייז־שעף האָט דעם ענין איבערגעשיקט צום אָרטיקן וואָכ־מייסטער, ער זאָל אַרויסזאָגן זיין מיינונג. דער וואָכ־מייסטער האָט געפרופן צו זיך דעם „חכמדיקן" בירגער־מייסטער ד״ר אָשעכאָווסקי, פירער פון די ענדעקעס, גרעסטער שונא־ישראל, וואָס מאָגעלניצע האָט וועז עס איז געהאַט.

דער וואכמייסטער האָט אים געפרעגט, צי ער האָט נישט דאָקעגן, אַז יידן זאָלן גיין מיט זייערע נאַציאָנאַלע פענער. דער „חכם", הגם ער האָט ווייל גע־ווּסט, אַז ער האָט ביים וואכמייסטער נישט וואָס צו זאָגן קיין דעות, האָט זיך דאָך פּרובירט אַקעגנשטעלן, זאָגנדיק, אַז ער פאַרשטייט נישט צי וואָס באַדאַרפן די יידן דעמאָנסטרירן מיט זייערע נאַציאָנאַלע פענער. דער שרייבער פון די שורות האָט דאָן געזאָגט דעם וואכמייסטער, אַז דער בירגערמייסטער איז באַאיי־פלוסט פון די רוסן, די רוסישע צארן פלעגן זיך שרעקן פאַר יעדער פליג... אַנדערש, גלייבט ער, איז די מעכ־טיקע דייטשע מלוכה... זי וועט זיך זיכער נישט איבער־שרעקן, ווען אייניקע צענדליק יידן וועלן דעמאָנסטרירן איבער די מאָגעלניצער גאַס, און דערביי טראָגן זייערע נאַציאָנאַלע פענער. „יאָוואָל!" איז געווען זיין ענטפער, און ער האָט די דערלויבעניש געגעבן.

ווער עס האָט נישט געזען די פרייד פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, דאָס באַוווּנדערן פון די גויים, זענדיק ווי יידן פרייען זיך, טאַנצן, אין רייטן ארום אויף פערד, ממש ווי קאָזאַקן... דער האָט אין זיין לעבן קיין אמתע פרייד נישט געזען! אַלס גוטע רייטער האָבן זיך אויסגעצייכנט: פישעלע „קוץ" און הערשל „שטרוי". די מוזיק האָט כסדר געשפילט יידישע נאַציאָנאַלע לידער און די „התקוה", און אַזוי טאַנצנדיק און שפרינגענדיק איז געטראָגן געוואָרן די תורה אונטער אַ חופה, צום בית־המדרש.

פאַרשטענדלעך, אַז ר׳ יעקיל קייסער איז געווען פון די הויפּט־מחותנים. צו מאָרגנס אין דער פרי, איז די ספר־תורה מיט גרויס כבוד געטראָגן געוואָרן אין „שטיבל" פון די „תפארת בחורים". ווי שטאַרק די דאָזיקע שמחה האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון פון אַלע אַנוועזנדיקע, קאָן דינען דער פאַקט, אַז פיל חברים, וועלכע האָבן צוליב פאַרשידענע סיבות פאַרלאָזט מא־געלניצע, האָבן מיט פרייד צוגעשיקט צום ועד פון „תפארת בחורים" זייערע פיינע באַשטייערונגען, ווי למשל, אברהם בן גרשון פרידמאַן ז״ל (אַמעריקע), משה אליעזר הי״ד ויוסף זיידמאַן יבלח״א, די זין פון דניאל זיידמאַן. די דאָזיקע באַשטייערונגען האָבן אונדז דערמעגלעכט אַרויפּצוצן די „עץ החיים" אויף דעם ספר און דערוועלבן דעם מיט גאָלד געהאָפּטענעם פרוכת. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דערמאָנען די חשובע מתנה פון אסתר בינע און יאָסל ראָכפעלד, צנגרייטנדיק אויף זייער חשבון אַלע פענער צו דער גרויסער פייערונג פון סיום הספר.

מאגעלניצע - אן עיר מקלט פאר „פאביטניקעס"

אַ שותפות צווישן רוסן און פּאָליאַקן

נאָכן אונטערדריקן די פוילישע „פּאָווסטאַניע" (אויפשטאַנד) פון יאָר 1863 קעגן דער רוסישער מאַכט, זענען פאַרשידענע שטעט באַזעצט געוואָרן מיט רוסיש מיליטער מיטן צווועק אָפּצוהיטן די אָרדענונג, ד״ה „דערמאָנען" די פוילישע „בונטאָוושטשיקעס, אַז דער קייסער "האָט דאָ זיינע מענטשן".

אין קאָזשענץ איז געווען דער שטאָב פון סמאָ־לענסקער פּאָלק, אַ ראָטע זעלנער פון דעם פּאָלק איז געשיקט געוואָרן קיין מאָגעלניצע. באַלד וויי זיי זענען געקומען איז שטאָט אַריין, אין אָנהייב פון די 80ער יאָרן, זענען די סאָלדאַטן איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין פריוואַטע הייזער. נאָכער האָט מען זיי איבערגע־פירט אין אַלטן בית־המדרש פון מאָגעלניצער רבין, וואָס איז דעמאָלט געשטאַנען כמעט לויטיק.

אין מאָגעלניצער מאָגיסטראַט, וואָס איז דעמאָלט באַשטאַנען נאָר פון פּאָליאַקן, גרונטבאַזיצער פון מינ־דעסטנס 6 מאָרגעס באָדן, זענען דערשינען פאַרשטייער פון די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען און געפרעגט ביי די לאַוויניקעס אַ מיינונג וועגן איינעם פון די צוויי פאָר־שלאגן: די זעלנער זאָלן בלייבן אין שטאָט, אָדער: מען זאָל ברענגען אָנשטאָט זיי „פאָביטניקעס" — צייטווייליקע אייווינער, ד״ה מענטשן „אָפּגעזעסענע" זייער אורטייל ביז 4 יאָר און טאָרן זיך נישט צוריק־קערן אין זייער אַלטער היים. אָבער אין מאָגעלניצע מעגן זיי זיך באַוועגן פריי. זיי זענען נאָר מחויב זיך

צו מעלדן פון צייט צו צייט אין דער אָרטיקער פּאָליצייַ און טאָרן נישט אַרויספאָרן פון מאָגעלניצער תחום.

זעענדיק, אַז דער פּאָרשלאָג מאַכט נישט קיין צו גוטן רושם אויף די שטאָט־פּאָרשטייער, די „ליקעס" (שטאָטטישע ערדבאָיצער), האָט דער רוסישער טשינאָוניק (באַאַמטער) צוגעגעבן אַ דערקלערונג: די „פּאָביטניקעס" דאַרפן זיך אַליין אויסהאַלטן פון זייער אַרבעט. און דאָן האָט ער אָפילו געגעבן אַ באַדייטנדיקן וווּנק: זיי וועלן זיין נישט קיין טייערע אַרבעטער. דעם וווּנק האָבן די „ליקעס" גוט פּאָרשטאַנען און זיך אָנגעכאַפּט אין דעם פּאָרשלאָג. אַ קליניקייט: ביליקע אַרבעטער פּאַר זייערע פעלדער! דאָס איז דאָך ממש אָן אוצר!

אין אַ קורצער צייט אַרום זענען די „געסט" דערשינען.

ביליקע אַרבעט פּאַר די „ליקעס" — טייערע פּאַר די אַנדערע איינווווינער

דאָס שיקן די געוועזענע פּאַרבּרעכער אין נייע פּלעצער, אָפּגעריסן פון זייערע חברים; זיין אויף דער פּריי און לעבן פון אַרבעט, כדי זיי זאָלן זיך מיישב זיין און ווערן פּראָדוקטיווע מענטשן — איז אַ שיינע אידעע. אָבער אין דער ווירקלעכקייט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די „געוועזענע" האָבן לגמרי נישט בדעת תשובה צו טאָן...

די „ליקעס זענען אין אָנהייב געווען צופרידן. די אַרבעט פון די געוו. פּאַרברעכערס האָט זיי געקאָסט ביליק. די רעסטאָראַנען און שענקען האָבן געהאַט פּדיון, לייזונג. דעם גאַנצן לוין האָבן זיי דורכגעלאָזן אויף בראַנפן און פּרעסעריי. די שטענדיקע שכרות האָט זיי געבראַכט צו סקאַנדאַלן און געשלעגן צווישן זיך. נאָכער האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז זיי האָבן געפּאָדערט ביים שענקער, ער זאָל זיי געבן צו טרינקען אָן געלט. קיינע ריידּ, קיין שום וואַרענונג, אַז די פּאָליציי וועט זיי אַרעסטירן, האָבן נישט געהאָלפן, זיי נישט איבערצייגט און נישט איבערגעשראָקן.

ס׳איז געווען איין שענקער, וועלכער האָט זיי יאָ געעפּנט דעם קאָפּ, נישט סימבאָליש, דורך מוסר־זאָגן, נאָר טאַקע מיט פלעשער איבער די קעפּ. דער „גרויסער גרשון" (גרשון האָפּמאַן), אַ ייִד אַ גברן, איז געווען דער שענקער, וועלכער האָט געקענט „איבערצייגן" מיט זייער פּראַקטישע און לאָגישע באַווייזן... אַז מען דאַרף זיך איינהאַלטן, אָפילו שיכורערהייט.

מאָגעלניצע איז געווען באַהערשט פון פּחד. גנבות, באַנדיטישע אָנפאַלן זענען געווָארן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אַ צייטווייליקע באַרואיקונג איז געקומען מיטן כאַפּן דעם גנב, אָדער אָנפאַלער און צוריק אים אַרײַנזעצן אין תּפיסה. ביז אַ נייע גניבה, אַ נייער אָנפאַל האָטווידער אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף דער שטאָט און סביבה.

רבנים לערנען רוסיש פון אַ „פּאָביטניק"

איינער פון די „פּאָביטניקעס", אַן אָפּשטאַמיקער פון די „אָדעליקע" (פּריצים) אין פּעטערבורג, איז באַגאַנגען אַ פּאַרברעכן אין אַ שווערן שכרון־צושטאַנד. ער איז אָפּגעזעסן זיין צייט אין תּפיסה און אויך געקומען אַלס „פּאָביטניק" קיין מאָגעלניצע.

לפּחות אויף אים האָט די פּרייהייט געווירקט צום גוטן. ער האָט תּשובה געטאָן, געגעבן לעקציעס פון דער רוסישער שפּראַך. צווישן זיינע תּלמידים זענען געווען: די רבנים ליפּשיץ פון גריצע און גינזבורג פון מאָגעלניצע. לויטן דעמאָלטיקן רוסישן געזעץ, האָבן רבנים פון גובערניע" אָדער פּאָוויאַטאָוע שטעט געמוזט האָבן מאַטורע פון אַ רוסישער גימנאַזיע און באַלייגן די מאַטורע אַלס עקסטערן.

דער אַדעליקער „פּאָביטניק" האָט צוגעגרייט אַלס עקסטערנען די צוויי רבנים, וועלכע זענען אגב, געווען שוואָגערס. זייערע פּרויען זענען געווען זעליק ניסלס טעכטער. דעם גריצער רב ליפּשיץ אַלס פּאָוויאַטאָוון און דעם מאָגעלניצער רב גינזבורג אַלס קאַנדידאַט פּאַר אַ רב אין שעדלעץ, וואָס איז געווען אַ גובערניע־שטאָט אין פּוילן.

די תּלמידים האָבן שנעל תּופס געווען די „גרויסע תּורה". וועגן דעם האָט דערציילט ר׳ פּנחס רייבענבאַך פּאָלגנדיקן אַנעקדאָט: ר׳ חיים־לייב גינזבורג איז געווען אַ גרויסער למדן און זייער אַ פּרומער, אָבער — ער זאָל אונדז מוחל זיין — אַ בטלן. ווען ער האָט בגזירת־המלכות (לויטן געבאָט פון קייסער) געמוזט לערנען רוסיש, האָט זיך פּאַר אים געשטעלט די פּראַגע: וווּ נעמט מען צייט צו לערנען רוסיש? ס׳שטייט דאָך געשריבן אין דער תּורה „והגית בה יומם ולילה" — „זאָלסט טראַכטן ווען איר טאָג און נאַכט"... טאָ ווי קען מען מפסיק זיין צו טראַכטן וועגן דער תּורה אָפילו אין מינוט?

האָט ער געטראַכט, געטראַכט און זיך דערטראַכט... פּאַראַן אַן אָרט און אַ צייט, וועט מען טאָר

נישט אין זינען האָבן קיין שום געדאַנקען פון דער תורה, און דאָס איז.. זיצנדיק אין „בית־הכבוד", במחילה פון אייער כבוד. אַזוי ווי יעדער ייד, אַ תלמיד־חכם, וועלכער זיצט און לערנט תמיד, איז דאָך באַשאַנקן אַחוץ אַלע „יידישע מחלות" אויך מיט מערידן, זיצט ער אויף „נקיות" אַ גאַנץ שפּאַרע וויילע, וועט ער דאַרט מאַכן די לעקציעס פון דער רוסישער שפּראַך.

ביי דער ערשטער לעקציע, האָבן די בני־בית פונעם רב ר׳ חיים לייבן געהערט זיין מורמלען און שפּייען: „דיעוואַטשקאַ" — טפו! „דיעוואַטשקאַ" — טפו!

אַרויסגייענדיק פון דאַרט האָבן זיי אים געפרעגט, צי, חלילה, ער פילט זיך שלעכט. אפשר דאַרף מען אַ דאָקטאָר?

— מען דאַרף נישט קיין דאָקטאָר — האָט ער געענטפערט — כ׳האָב בעוונותינו הרבים געמוזט לערנען זייער „גרויסע תורה". שטעלט זיך פאָר, וואָס מען לערנט ביי זיי? „דיעוואַטשקאַ" — אַ מיידל — איז געגאַנגען מיט אַ יינגל און נאָך אַזעלכע פאַסקודסטוועס. האָב איך דערפאָר געשפּיגן. וועגן תורה טאָר מען דאָך נישט טראַכטן אין דעם אָרט. און דער יצר־הרע האָט דאַרט דווקא אַ גרויסע שליטה. טפו זאָלן זיי ווערן מיט זייערע תורות צוזאַמען! — האָט ער געגעבן אַ גרויסן שפּיי.

ער האָט גוט אָפּגעוואַשן די הענט נאָכן ענדיקן דעם „אשר יצר" און זיך אַוועקגעזעצט האַסטיק צום טיש לערנען די אמתקע תורה.

דער גריצער רב איז נישט געווען קיין בטלן און האָט געלערנט רוסיש אויפן חשבון פון דער תורה. פון דעסטוועגן זענען ביידע דערגאַנגען שנעל צו דער מאַטורע, און דער אַדעליקער „פּאָביטניק" איז געווען דערשטוינט און גליקלעך צו האָבן אַזעלכע אויסגעצייכנטע תלמידים.

פּוילן נישט באַפרייט
מאָגעלניצע באַפרייט פון דעם אָנשיקענעוויש

אין יאָר 1905 איז אויסגעבראָכן די ערשטע רעוואָלוציע קעגן צאָר. זי האָט בליץ־שנעל פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן ריזן־שטח פון דער צאַרישער אימפּעריע. באַזונדערס האָט זי געשטורעמט און געברענט אין פּוילן. דאָ האָט זי געהאַט אַ נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן כאַראַקטער. האָט אַרומגעכאַפּט די בריייטסטע שיכטן פון דער פּוילישער און יידישער באַפעלקערונג. די צאַרישע מאַכט־אָרגאַנען זענען דאָ שטאַרק אָפּגעשוואַכט און צעטרייסלט געוואָרן. דאָס האָבן אויסגענוצט די „פּאָביטניקעס" און יעדער איז געלאָפן אין זיין היים, אַחוץ אַ גרופּע „אומהיילבאַרע פאַרברעכער", וואָס איז געבליבן אין דער געפענגט, זיך גרופירט אין די וועלדער און פון צייט צו צייט געמאַכט באַנדיטישע אָנפאַלן. ביז מען האָט זיי דערשאָסן, אָדער אין צוזאַמענשטויסן געכאַפּט לעבעדיקערהייט, פאַרמשפּט אוןווידער אַמאָל געשיקט אין תפיסה, אָדער אויפגעהאָנגען.

פּוילן איז דעמאָלט נישט באַפרייט געוואָרן. די קאָזאַקן־האַרדעס האָבן בלוטיק דערשטיקט דעם אויפשטאַנד אין די גרויסע שטעט, ווי וואַרשע, לאָדזש א״אָנד. אויף דער פראָווינץ האָבן די רוסישע סאָלדאַטן זיך איזדיעקעוועט איבער פּוילישע אויפשטענדלער.

ס׳האָט דאָן קורסירט אַ ווערסיע וועגן דעמאָלטיקן נאַטשאַלניק פאָוויאַטו (פאָוויאַט־הויפּטמאַן: ווען ער האָט געשמיסן די רעוואָלוציאָנערע פאָליאַקן האָבן זיי אויסגערופן: „פאָלסקאַ נאַשאַ!" (פּוילן איז אונדזער, פלעגט ער צינגיש זאָגן: „פאָלסקאַ וואַשאַ, אַליע ד. (דער זיצער) — נאַשאַ!" (פּוילן איז אייער, אָבער דער הינטן איז אונדזער).

פּוילן איז, ווי געזאָגט, נישט באַפרייט געוואָרן. אָבער מאָגלניצע איז פאַקטיש באַפרייט געוואָרן פון דער אָנשיקענעוויש, מיט וועלכער עס האָבן זי מזכה געווען די נישט־כשרע שותפות צווישן די רוסישע אונטערדריקער און די פּוילישע סופּער־פּאַטריאָטן, די אויסניצער פון ביליקער אַרבעט.

די פירמע „מאָגעלניצער פּאָביטניקעס" איז נאָך געבליבן אַ פּאָר יאָר, ביז דער מלחמה פון 1914. פּוילן איז באַפרייט געוואָרן פון דער רוסישער אָקופּאַציע. אַ נייַ דור איז אויפגעשטאַנען אין מאָגעלניצע. די „מתנה" פון דער צאַרישער מאַכט איז פאָרגעסן געוואָרן.

יוסף ראָכפעלד ז״ל

אברהם (אבא) קליין (ניו־יאָרק)

דער קליינער „בונד" אין מאגעלניצע אין יאר 1905

אין יאָר 1905 בין איך געווען אַ שניידער־געזעלן. מיין מייסטער, ביי וועמען איך האָב געלערנט דאָס פאַך, איז געווען יעקב יוסף, אריה שניידערס זון, משה בעדערס איידעם. ס׳איז כדאַי צו באַצייכענען די גרויסע אָרעמקייט, וואָס האָט געהערשט אין שטעטל אין יענער צייט.

כאָטש ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען פאַרשידענע מלאכות צוליב דעם האַנדל מיט רוסלאַנד, האָבן אָבער די אַרבעטער און געזעלן קוים געהאַט אויף חיונה.

איך געדענק 4 טיפן, וועלכע האָבן געווויינט אין הויף פון אַלעקסאַנדראָוויטשעס, קעגנאיבער קעלינסקיס ברונעם:

שמחה פלאָכטע — אַ קצב, שטענדיק געלאָפן מיט אַ קעלבל אויף די פלייצעס, געברענגט נאָר־וואָס פון דאָרף.

דער בלינדער יאַנקל — אַ דאָרפסגייער; אַ גאַנצע וואָך אונטערוועגנס, קומט אַהיים אויף שבת מיט הינער, אייער, קאַרטאָפל, אַלץ אויף די פלייצעס אין אַ זאַק.

„קוגעלע קטן" — דווקא אַ הויכער ייד מיט אַ לאַנגער באָרד — אַ גלעזער. אַרומגעגאַנגען איבער שטאָט און דאָרף און געשריגן: „אַ גלעזער, אַ גלעזער!" קיין גרויסער גביר איז ער דערפון נישט געווארן.

חיימל זעלנער — דעם דערציילערס אַ פעטער. געדינט ביי פאָניען 15 יאָר אָדער גאַנצע 25 יאָר. אַרויפגיין אין זיין „פאַלאַץ" האָט מען געדאַרפט מיט אַ לייטער. ווען אַלע זענען אַרויפגעקומען האָט מען דעם לייטער אַוועקגענומען, און קיינער האָט נישט געקענט אַרויפגיין און אַראָפגיין...

דער קליינער בונד אין מאָגעלניצע

אַלס פּראָלעטאַריער בין איך אַריינגעצויגן געווארן גאַנץ —יונג אין קליינעם „בונד", וואָס איז געווען אַ יידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע. אין אייניקער פאַליאַק האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער אָרגאַניזאַציע, אָבער איך געדענק נישט זיין נאָמען. די פאָרזאַמלונגען זענען געווען קאָנספיראַטיוו. פאַרנאַכט, פאַרן ענדיקן די אַרבעט, האָט איינער דעם צווייטן מודיע געווען, אַז היינט קומט מען זיך צוניף אין וואַלד נעבן בית־הקברות.

איינציקוויז, כדי נישט ציען די אויפמערקזאַמקייט, זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען אין אָוונט אויפן באַשטימטן אָרט אין „וויינגאָרטן", נעבן בית־עלמין. אַ רעדנער פון וואָרשע אָדער פון לאָדזש, זיצט אין מיטן אַ קרייז פון ייִנגלעך — שניידער, שוסטער, קאַמאַשנמאַכער און פון אַנדערע פאַכן. די טונקלקייט גיט אונדז שוץ. פון דעסטוועגן האָבן מיר אַוועקגעשטעלט שומרים, וועלכע דאַרפן אונדז אַליאַרמירן ביים דערשיינען פון אַ פאַרדעכטיקער פערזאָן, מיר זאָלן קענען מאַכן „ויברח" (אַנטלויפן).

ווען די שומרים האָבן אונדז געגעבן דעם צייכן, אַז „אַלץ איז אין אָרדענונג", הייבט דער רעדנער אָן זיין רעפעראַט. ער דערציילט אונדז, וועגן דער דער־וואַכונג פון די אונטערדריקטע מאַסן פויערים און אַרבעטער אין גרויסן און ברייטן רוסלאַנד. ווייטער שילדערט ער דעם גרויסן קאַמף פון דער אָרגאַניזירטער אַרבעטער־באַוועגונג קעגן די קאַפּיטאַליסטן. אַ באַזונדער אָרט פאַרנעמט דער נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער קאַמף פון די פּוילישע אַרבעטער אונטער דער אָנפירונג פון פּ.פּ.ס. (פּאָלסקאַ פּאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנאַ — פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי), וועלכע קעמפט פאַר דער נאַציאָנאַלער באַפרייאונג פון פּוילן, פאָדערנדיק אומאָפּהענגיקייט און גלייכצייטיק באַפרייאונג פון די פּוילישע אַרבעטנדיקע מאַסן, פון זייערע אייגענע אונטערדריקער — די פּוילישע פריצים און קאַפּיטאַליסטן. אויך ביי יידן — זאָגט דער רעדנער — זענען פאַראַן צוויי קלאַסן, די מייסטערס־קאַפּיטאַליסטן און אַרבעטער. די יידישע אַרבעטער־פאַרטיי, דער „בונד" איז באַרופן צוצוגרייטן די קעמפער פאַר דער צוקונפט. מיר דאַרפן צוהעלפן די חברים פון „בונד" מיט וואָס מיר וועלן נאָר קענען.

די רעדע איז געענדיקט. מיר הייבן אָן זינגען די „שבועה" — „הימל און ערד וועט אונדז הערן — עדות די ליכטיקע שטערן"...

די שטערן פינקלען אין דער טונקלקייט פון אָוונט, ווי זיי וואָלטן געזאָגט: מיר זענען עדות.

איינציקווייז גייען מיר זיך פונאַנדער, יעדער אין אַן אַנדערער ריכטונג און אַנגעקומען בשלום יעדער אין זיין היים. די היים איז עפּעס ווי פּרעמד געווָארן. פּאַר די עלטערן, ברידער און שוועסטער האָבן מיר אַ הייליקן סוד פּאַרבאָרגן. פון הייַנט אָן זענען מיר נישט קיין שניידער־יונגען, שוסטערס מיט וועמען מ׳דאַרף זיך שעמען. פּריַיע מענטשן זענען מיר! קעמפּער פּאַר אַ נייַער צוקונפט! נייַע ברידער און שוועסטער האָבן מיר דערוואָרבן: „ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט".. זיי ווייסן אונדזער סוד די צוקונפט געהער דעם אַרבעטער־קלאַס.

אַמאָל האָבן מיר זיך געטראָפן אין יעקל לעסערס (יענקל פּראָוויזאָר) סאַדעווואסער־גאַסלעלע, געלייענט אַ יידישע צייטונג, געבעטן ביי יצחק „בורעק" ער זאָל פּאַר אונדז האַלטן אַ —רעדע. מיר האָבן געווווסט, אַז ער האָט פּאַרבינדונגען מיט די „חברה" פון וואַרשע און אַז ער „יכולט"...

ער האָט אונדז צוליב געטאָן. אין „וויינגאָרטן" נעבן בית־עולם זענען מיר אַ געווויסן —אָונט געזעסן און געהערט זיין אויפקלערונג. „יינגלעך — האָט ער געזאָגט — מיר דאַרפן זיין שטאַלק, נישט מיינען, אַז דערפּאַר וואָס מיר זענען אַרבעטער שטייען מיר נידעריקער פון די בעלי־בתים. פּאַרקערט, מיר שטייען העכער ווי זיי, אין אונדזער זכות לעבן זיי. מיר אַרבעטן מיט שווייס און בלוט, און די גענים־ערס זענען זיי!

און ער האָט פּאַרגעזעצט: מ׳דאַרף זיך אויפּפּירן אַ ביסל איידעלער ווי ביז איצט, נישט רעדן אַזוי פּראָסט און גראָב — משה, קום אַהער! נאָר אויף איידל לשון: חבר משה, זייט אַזוי גוט און קומט אַהער... מ׳דאַרף זיך „אירצן" און נישט „דוצן"... אונדזער כוח באַשטייט אין אייניקייט און אין קעגנזייטיקער הילף. אין דער —צייט, ווען דער כוח פון די אויסגיצער באַשטייט אין צעשפּליטערן דעם פּראָלעטאַריער. דעריבער דאַרף מער זיך אָרגאַניזירן, האַלטן אחדות. אויב מיר ווילן אַרויסרופן אַ שטרייק אויף אַן אַרבעטס פּלאַץ, זאָל קיין אַרבעטער דאַרט נישט גיין און ברעכן דעם שטרייק".

פּאַרבליפּטע זענען מיר געזעסן און געהערט די פּלאַמיקע רייד פון אונדזערס אַן אייגענעם...

אָט דאָס רעדט טאַקע יצחק בורעק? אַנטשולדיקט, דער חבר יצחק דיאַמאַנט? אָט וואָס עס קען באַווייזן אַ רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג! אויפהייבן איינעם פון אונדזערע פּשוטע אַרבעטער צו אַזאַ הייך! איז דאָך טאַקע אמת, אַז מיר וועלן זיין פּאַראייניקט — וועלן מיר קענען אויפטאָן גרויסע זאַכן.

שטרייקן זענען אויסגעבראָכן אין אַלע וואָרשטאַטן: פון די שניידערס, שוסטערס און אַנדערע פּאַכן.

באַזונדערס איז דעם דערציילער געבליבן אין זכרון דער שטרייק פון די שניידער, קעגן דעם „מנהג" צו אַרבעטן שבת־צונאַכטס ביז 12 אַ זייגער ביינאַכט. דער מייסטער איז געווען זיינס אַ קרוב, און ער האָט געטענהט, אַז ער קען נישט שטרייקן קעגן אים. די „חברה" איז געקומען צום מייסטער, אַרויסגעשלעפּט מיט כוח דעם חבר אברהם קליין פון קליינעם „בונד", וועלכער האָט נאָך נישט געהאַט קיין געניגדיקן „קלאַסן־באַווּסטזיין", און די אַרבעט שבת־צו־נאַכטס איז געווָארן אָפּגעשאַפט.

מ׳איז געגאַנגען אין „וויינגאָרטן" און פּאַרברענגט אין טענץ יינגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען. נישט רעכט־נענדיק זיך מיט די געוואָלדן פון די עלטערן, פּעטערס און סתם פּרומע יידן.

אַ גרויסן שטורם האָט אַרויסגערופן ביי די יידן אין מאָגעלניצע די „מעשה נורא" פון די חברה פון קליינעם „בונד".

אייגער פון די חברים, פישל גליימער, איז געווָארן חתן מיט אַ טאָכטער פון וואָוע פון גאַסצין. האָט ער האָט ער געבעטן זיינע פּריינד זיי זאָלן אים באַגלייטן (צו פוס) אַהין „אַנשויען" די כלה...

צוריק איז מען געגאַנגען אַ צוויי שעה פּאַר די ענדע פון יום־טוב פּסח און מען האָט געקויפט חמץ־דיקע פּלאַצקעס ביי די גויים און געגעסן. די „שטאָט" האָט געקאָכט ווי אַ קעסל. אייזיקל און לייבוש שמש האָבן געזופן יעדעס יינגל באַזונדער צום רב, ער זאָל זאָגן, צי איז די מוראדיקע ידיעה טאַקע אמת?

די יאָטן האָבן פּאַרשטייט זיך געלייקנט שטיין און ביין... דער רב איז געווען גליקלעך, ס׳איז אים אַראָפּ אַ שטיין פון האַרצן! אַבי מ׳איז חושד יידישע קינדער!

דער גרעסטער און אייניקרוקפּולסטער שטרייק איז אויסגעבראָכן אין די גאַרבעריַיען, וועלכע האָבן שוין באַשעפּטיקט צענדליקער אַרבעטער.

די יידישע גאַרבעריי־אייגנטימער: משה וואָלף וויינגאָרט, חיים דוד ראָטבאָרט און אַנדערע, האָבן מורא געהאַט, אַז די יידישע שטרייקער בראש פון די ברידער

ליפמאַן און יעקל הופאייזען (שפּעטער אַליין פּאַרי־קאַנט) וועלן „קאַליע מאַכן" די פּוילישע אַרבעטער, וועלכע זענען געווען דער רוב אין די פּאַבריקן. די שטרייקער האָבן זיך באַנוצט מיט כוח. ס׳זענען פּאָר־געקומען אַנפאַלן אויף די אַרבעטס־געבער, „עקספּראָ־פּריאַציעס" האָט מען דאָס דעמאָלט גערופן.

די יידישע בעלי־בתים האָט געפונען אַ ראַדיקאַל מיטל קעגן די שטרייקערס. געגעבן זיי געלט אויף הוצאות און אַוועקגעשיקט קיין... אַמעריקע. די אַוועק־געשיקטע האָט דערנאָך קיין חרטה נישט געהאַט, וויסנ־דיק אַז אין מאַגעלניצע דערוואַרט זיי אַן אַרעסט מצד דער רוסישער מאַכט און אין נייעם לאַנד, כאָטש ס׳איז טאַקע שווער און ביטער ביז מען דערשלאָגט זיך צו עפּעס, אָבער מ׳איז פריי!

אַזוי זענען געקומען די ערשטע אַרבעטער־עמיג־ראַנטן פון מאַגעלניצע קיין אַמעריקע אין יאָר 1905. דער סוף פון „קליינעם „בונד" איז דעם שרייבער פון די שורות נישט באַקאַנט.

זעלבשוץ פון יידן אין מאַגעלניצע אין יאָר 1905

די צאַרישע רעגירונג„ וועלכע האָט געקוקט קרום אויף דעם „אחדות" צווישן יידן און פּאָליאַקן אַקעגן איר דריקענדיקער מאַכט, האָט דעמאָלט געהעצט די פּוילישע פּויערים־באַפעלקערונג אַנצופּאַלן און ראַבירן יידן.

אין איינעם אַ יריד־טאָג אין מאַגעלניצע, איז פּאָר־געקומען אַן אַנפאַל פון פּויערים אויף יידישע קצבים. די קצבים האָבן זיך געווערט. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אברהם זורעקס אַ ברודער. אָבער איין קצב, משה„ האָט באַקומען שטאַרק געשלאָגן. מען האָט אים געגומען קיין גריצע אין שפּיטאָל, און ער איז דאָרט געשטאָרבן.

די פּויערים האָבן אָבער אויך געכאַפּט דאָס זייע־ריקע און אַוועק אַהיים אין די דערפער מיט אַ ווילן צו נקמה. ס׳זענען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז עס גרייט זיך ווייטער אַ פּאָגראָם אויף יידן אין מאַגעלניצע.

מ׳האָט זיך שוין אַרגאַניזירט און נישט פאַרלאָזט זיך בלויז אויף די מאַגעלניצער קצבים, בעלי־עגלות, טרעגערס און גאַרבערס, וועלכע האָבן זיך העלדיש פאַרטיידיקט אין פריערדיקן פאָגראָם. מ׳האָט איינגע־לאַדנט יידן „שטאַרקע" פון גריצע און ביאַלאָבזשעג, באַוואָפנטע מיט רעוואָלווערן און מעסערס.

דאָס געשלעג איז אויסגעבראָכן צווישן די יאַטקעס. איינער פון די געקומענע האָט געמאַכט אַ טריק, אוג־טערגעצונדן אַ וואָגן מיט פערד. ס׳איז אַנטשטאַנען אַ מהומה, די פערד האָבן אַנגעהויבן לויפן און בריי־קעווען, נאָכשלעפּנדיק נאָך זיך די וועגענער, די פּויע־רים זענען אַנטלאָפן אין זייערע דערפער און מער איז קיין פּאָגראָם אין מאַגעלניצע נישט פאָרגעקומען.

באַמערקונג פון רעדאַקציע:

אברהם קליין איז אַוועק קיין אַמעריקע אין יאָר 1905 און האָט נישט געזען מער דעם פרווו צו פּאָג־ראָמירן אין די שפּעטערדיקע יאָרן. וועגן דעם דער־ציילט הערש משה.

הערש משה

ווי אזוי מאגעלניצער יידן האבן אנגעלערנט בוליגאנעס

נאָך דער מוראדיקער מפּלה פון דער פּוילישער ענדעציע ביי די וואַלן צו דער פערטער רוסישער דומע, צו וועלכער יידן האָבן שטאַרק צוגעהאָלפן, האָט זיך דער באָיקאָט אויף יידן באַזונדערס פאַרשטאַרקט און אַנגענומער מוראדיקע פאָרמען. אין שטילן מאַגעלני־צע, ווו יידן און פּאָליאַקן האָבן דורות לאַנג געלעבט גוט און פרידלעך, האָבן זיך אין די יאָריד־טעג גענו־מען באַוייזן פרעמדע, פינצטערע עלעמענטן. שטאַטישע „פּאַצעטלעך" האָבן זיך אויסגעמישט צווישן דער אַנגע־פּאַרענער פּויערים־מאַסע און מיטגעגאַנגען מיט זיי צו די יידישע בוידן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון פיר דרענגלעך איבערגעדעקטע מיט זעק, אָדער ברעזענט. אַנגעהויבן מוסרן די פּויערים פאָר זייער פאַרשוועכן די קאַטוילישע מאַראַל, און קויפן ביי די „גאָטס־מער־דער"... אַנשטאָט מקיים צו זיין דעם געהייליקטן רוף פון גלח: „קויפט אין דעם קאָאָפּעראַטיוון געוועלב פון די קאַטאָליקן, דאָרט וועט איר באַקומען אַלץ ערלעך, ביליק און גוט".

ווען אייניקע פויערים האָבן געפרוווט נישט הערן זייערע פֿאַרזאַרגער און אַפילו געזאָגט, אַז זיי וועלן נישט גיין אין דער „אָגניוואָ", ווייל דאָרט ווערן זיי נישט באַהאַנדלט מענטשלעך און באַצאָלן טייערער ווי ביים יידן... האָבן זיי די „פאַצעטלעך" מיט כוח אַוועק־געשלעפּט פון די יידישע בוידן".

די יידישע מאַרק־סוחרים האָבן אָנגעהויבן מורא צו קריגן, דאָס האַרץ האָט זיי געזאָגט, אַז שוועדע וואָלקנס רוקן זיך אָן... ווי דער שטייגער איז, געפינען זיך אין די שווערסטע צייטן, יידן אָפּטימיסטן. „זאָלן די הינט בילן, דער קאַראַוואַן וועט ציען וווייטער. מיר וועלן אַדורכקומען. ס׳וועט נאָך גוט זיין. אַנדערש אַבער איז געווען די מיינונג פון די פּשוטע האַרעפּאַש־ניקעס. זיי האָבן געפילט אַז עס רוקט זיך אָן אַ שטורעם, און זיי האָבן זיך צוגעגרייט.

די נכבדי הקהילה זענען אַוועק צום וואָיט. דעמאָלט איז מאָגעלניצע נאָך נישט אָנגערקענט געווען אַלס שטאָט, נאָר ווי אַ גמינע. דער וואָיט, אָזשעכאָוו־סקי, אַ סטאָליער, אַ פֿאַרביסענער שונא ישראל, האָט זיי געזאָגט: „יידן האָבן ליב צו מאַכן אַ רעש ביי יעדער קלייניקייט"... ווען די פֿרנסי הקהילה האָבן אים גע־פרעגט, צי דאָס וואָס די פרעמדע עלעמענטן ווארפן די סחורה אויף דער ערד, טרעטן זי מיט די פיס, איז אַ קלייניקייט? האָט ער אַ צעפּיר געגעבן די הענט און געזאָגט: טאָמער האָבן זיי זיך אַ שפּיל געגעבן, איז וואָס? באַדאַרף מען שוין געוואַלדעווען?!...

דאָס וואָס די פּשוטע יידן האָבן פֿאַרגעפּילט, אזי געקומען. אין אַ געוויסן יריד־טאָג זענען אָנגעפֿאָרן פיל פויערים מיט זייערע פערד־און־וועגן. פלוצים האָט זיך דערהערט אַ מוראדיקער רעש און אַ ווילד לויפּע־ניש פויערים, מיט אַרטשיקעס און שטיקער אייזן אין די הענט זענען געלאָפן צו די יידישע יאָטקעס און דער נעבנדיקע יידישע קראָמען, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אויף אַ שלאַכטפעלד...פֿאַר די יאָטקעס און קראָמען זענען געשטאַנען די יידישע קצבים, טרעגער, גאַר־בער, אַרבעטער און סתם „עמך". אין זייערע הענט האָבן זיי געהאַלט קצבישע העק און שטיקער אייזן, גע־האַקט איבער די קעפּ פון די שוין פֿאַרבלוטיקטע און צעיושעטע פויערים, וועלכע האָבן דווקא געוואָלט זיך אַרייניריסן אין די יאָטקעס און אין די דערביאיקע יידי־שע הייזער. אין דעם נישט גלייכן קאַמף, ווי אויף איין ייד זענען געווען אַ 5—6 פויערים, האָט זיך גאָר באַזונדער אויסגעצייכנט דער בעל־עגלה הערשל ראַכ־פעלד. אין זיינע פעסטע הענט האָט ער געהאַלטן אַ גרויסע האַק, און מיט איר האָט ער געטיילט מערדער־לעכע טויט־קלעפּ אויף רעכטס און לינקס...

וועָר פון די צעיושעטע פויערים ס׳האָט זיך צו אים דערנענטערט, איז געפאַלן אַ שווער־פֿאַרוווּנדעטער. וועָן זיינע מיטהעלפער האָבן באַמערקט, אַז ער איז דורכגעלעכערט ייי אַ זיפּ און וועט באַלד אָפּגיין אין בלוט... האָבן זיי אים, קעגן זיין ווילן אַוועקגעשלעפּט פון שלאַכטפעלד, אַוועקגעטראָגן אים צו זיינעם אַ פרייַנד אַ פֿאַליאַק. זיין פלאַץ האָבן גלייך פֿאַרנומען אַנדערע קעמפֿער, אַמייסטן גאַרבער און טרעגער. דער וואָיט וועלכער האָט אין אָנהייב געמונטערט די פויע־רים זיי זאָלן גיין שלאָגן די זשידעס, האָט פלוצים דערזען ווי די צעיושעטע פויערים נעמען לויפן צוריק צו זייערע וועגענער, ווי פון אַ מגיפה, האָט ער זיך גע־לאָזט לויפן אין ביוראָ און טעלעפֿאָנירן אין פֿאַוויאַט, אַליאַרמירן הילף. פֿאַרשטעלדעך, אַז אין פאַל, וועָן יידן האָבן געממיתט די גויים, איז פֿאַליציי גלייך אָנ־געקומען און גענומען מאָכן אָרדענונג.

זיי האָבן צעשלאָגן און אַרעסטירט פיל יידן און אַוועקגעפירט זיי אין גריצער תפיסה. זיי האָבן אַרום־געזוכט אין שטאָט דעם „הויפּט־פֿאַגראָמשטשיק" הערשל ראָכפעלד, אָבער אים נישט געפונען. דערווייל האָבן זיי אָפּגערוימט פון שלאַכטפעלד עטלעכע און צוואַנציק שווער פֿאַרוווּנדעטע און זיי אַוועקגעפירט אין גריצער שפּיטאָל. די אויספֿאַרשונגס־קאָמיסיע האָט פעסטגע־שטעלט, אַז די פויערים זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן דאָס געשלאָגן אָנגעהויבן, מיטן אויסרייד, אַז דער קצב יאַנקל גליימער האָט פון זייער דאָרף געגנבעט אַ קו, גלייך זי געשאָכטן, און וועָן זיי האָבן אים אויפ־געפֿאָדערט צו באַצאָלן פאַר דער קו, האָט ער זיי גע־נומען שלאָגן מיט זיין קצבים־טאָפּער.

דאָס אַלץ האָט די קאָמיסיע אויסגעפֿאָרשט און געקומען צום באַשלוס אַז די פינצטערע פויערים־מאַסע איז געהעצט געוואָרן דורך טונקעלע עלעמענטן, מיטן ציל אַרויסצורופן אַ פֿאַגראָם אויף דער פרידלעכער יידישער באַפעלקערונג פון שטאָט. אַלע אַרעסטירטע יידן זענען גלייך באַפרייט געוואָרן.

אויף אַ בוידעם, פֿאַרקאָפּעט אין הייי, האָט זיך ראָכפעלד וואָכנלאַנג געראַנגלט מיטן טויט און בלויז אַ דאַנק זיין שטאַרקן און געזונטן קערפּער בייגעקומען די טויט־געפֿאָר. אָבער אָבער די פיל מעסער־שטעך, וואָס ער האָט באַקומען און דער בלוט־אָפּפלוס, האָבן הערשלען געמאַכט שוואַך און קראַנק. טראָץ דעם האָבן אַלע, יידן און קריסטן, פֿאַר אים דרך־ארץ געהאַט.

איטשע לערמאַן (איטשע הערשל הענעס)

דאס יאר 1905 אין מאגעלניצע

(זכרונות)

כ׳גאדענק ספּאָנטאַנישע שטרייק־אויסברוכן אין די גאַרבעריייַן פון די יידישע פּאַבריקאַנטן: משה וואָלף ווייַנגאָרט, חיים דוד ראָטבאַרט, ברידער רייבענבאַך, ברידער הופאייזען און אַנדערע. די אַרבעטער — יידן און קריסטן.

ביי די יידישע בעלי־מלאכות זענען פאַרגעקומען פּראָטעסטן אויס מורא פאַר שיקאַנעס מצד דער רוסישער מאַכט.

די פּוילישע שוסטער־אַרבעטער האָבן אויסגעדריקט זייער שטילן פּראָטעסט אין דער קירכע, געבעטן ביי דער „מאַטקאַ־באָסקאַ (גאָטס מוטער) זי זאָל „פּועלן ביי זייערע „ברידער", פּוילישע מייסטערס פאַרגרעסערן די לוינען... און אויסבעסערן זייער באַציונג צו זיי.

כ׳גאדענק דעם טאָג, ווען ס׳איז פאַרגעקומען אין מאַרק אַן אַגיטאַציע פאַר „אונדזער און אייער פרייַהייט", דאָס הייסט: פרייהייט פון פּאָליאַקן אלס זעלבסטענדיק פאָלק; פרייהייט פון יידישע אַרבעטער צו אַרגאַניזירן זיך.

איינער פון די וויכטיקסטע יידישע אַגיטאַטאָרן איז געווען „גאָדל שטרייקער". באַוויזן זיך אויפן מאַרק שטיל, ווי אַ למד־וואָוניק און אויף דעם זעלבן אופן פאַרשוווּנדן. מ׳האָט דערציילט, אַז ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. אַנדערע רעדנער זענען געווען פון פ.פ.ס. (פּוילישע אַרבעטער־פאַרטיי). איך געדענק נישט אַז דער „בונד" אָדער אַנדערע יידישע אַרבעטער פאַרטייען זאָלן האָבן געפירט אַן אָפענע אַגיטאַציע.

ווי אין חלום דערמאָן איך זיך: מ׳איז געגאַנגען אין אַ בשותפותדיקער דעמאָנסטראַציע מיט רויטע פענער. אַ רויט־ווייסע, פּוילישע נאַציאָנאַלע פאָן, האָט געטראָגן דווקא אַ ייד, יחיאל ווייַנגאָרט, אַ קוזין פון משה וואָלף ווייַנגאָרט, דער רייכער גאַרבער, קעגן וועמען מען האָט אויסגעפירט שטרייקן און עקספּראָפּריאַציעס (געלט־קאָנפיסקאַציעס). די יידישע פאַבריקאַנטן האָבן זיי נישט איבערגעגעבן צו די צאַרישע מאַכט־אָרגאַנען, נאָר האָבן געהאָלפן אַ באַדייטנדיקע גרופּע פון די שטרייקער אַנטלויפן קיין אַמעריקע.

עס זענען אויך געווען פאַכלייט, וועלכע מען האָט געפרופן „שטרייקער", כאָטש זיי האָבן זיך אין קיין אײַן שטרייק נישט באַטיילִיקט.

אַ גרופּע בחורים פון גריצע האָט געאַרבעט אַלס קאַמאַשנשטעפער (לויטן שטיק) — ביי עזריאל קראַסוצקי. וואָס מער פשיסווּעס און כאַלעווּעס זיי האָבן אויפגענייט, אַלץ גרעסער דער פאַרדינסט! זיי האָבן „זיך אַליין אויסגענוצט"... געאַרבעט אַן אומבאַגרענעצטע צאָל שעהן אין טאָג. אַפּנים, אַז דעם טיטל „שטרייקער" האָבן זיי באַקומען, רעדענדיק בלויז וועגן שטרייקן...

אין יענער שטורמישער צייט זענען אויפגעשווּומען אין שטעטל יידישע בחורים וואָס האָבן אויף פאַרשידענע אופנים אויסגעדריקט זייער אומצופרידנקייט פון דעם סטאַטישן „גענצטן" בעל־בתישן יידישן לעבן אין שטעטל.

אַ סך בחורים און מיידלעך האָבן אַנגעהויבן לייענען יידישע ביכער; האָבן אויסגעדריקט זייערע אַפּקורסישע און רעוואָלוציאָנערע מיינונגען כמעט עפּנטלעך. צו דער דאָזיקער גרופּע האָבן געהערט: די ברידער לייבטשע און משה פראָוויזאָר, זין פון הערשל ליכטציער; דער „גרויסער אברהם" און זיין פרוי דינה ליכטענשטיין; דער „קליינער אברהם", אַ ברודער פון לאה ישראל חיימס.

אַ באַזונדער אָרט צווישן דער גרופּע האָט פאַרנומען ישראל יצחק האָפמאַן, אַ זון פון ר׳ מאטל מאירנחס, אַ גרויסער לץ (מ׳האָט אים געפרופן „גאַווראָש" אויפן נאָמען פון פראַנצויזישן רעוואָלוציאָנער). ער האָט אָפּגעשפּעט פון זאַבאָבאָנעס, אַבערגלויבענישן אין פאַרשידענע פאָרמען, ספּעציעל דורך קאָריקאַטור־צייכענונגען פון פאַרשידענע יידן און יידענעס אין מאַגעלניצע.

כ׳גאדענק ווי אין אַ שיינעם העלן טאָג דערשיינט יצחק אין גאַס אַן אויסגעשמירטער מיט פּאָרב. ער האָלט אַ פּעקל אין האָנט, אין דער צווייטער — קליינע עמערלעך מיט פאַרשידענע פּאַרבן. ער שטעלט זיך אַוועק ביי אַ טיר פון אַ געווּעלב, און הייבט אָן מאָלן. ס׳ווערט אַ געלויף פון יידן, יידענעס און קליינוואָרג — „ווייסע חברניקעס". אַלע קוקן ווי ער מאָלט שנעל־שנעל, ווערטן וואָס עס ווערט אַרויסקומען פון דעם „שמדניקס"

אַרבעט (אַנדערש האָט מען אים נישט געפרוּפן). עס דויערט נישט לאַנג און אויף דער טיר דערזעט מען: חיים מאירל, בנימעלעס שוועסטער, אין זייַן גאַנצן שבתדיקן פראַכט — אין אַן אַטלאַסענער קאַפאָטע מיט אַ שטריימל אויפן קאָפּ. באַלד באַווייזן זיך די בילדער פון חיים לע־סער (פראָוויזאָר), פון יעקב (יענקל) און הערש אהרן פראָוויזאָר; ירחמיאל מאיר מרגלית; הערשל פּראָווי־זאָר (ליכטציער) זעליק ניסלס (פּריידענרייך); די זעל־קאָווע מיטן טשיפּעקל,און אַנדער יידינעס מיט שייטלען. אַלע ווי „לעבעדיק". יעדער מיט זיין שוואַכקייט. מען שטייט פאַרגאַפט אויף די בייזע ווונדער. מ׳פאַרגעסט, אַז דער „שמדניק" איז עובר אויפן בפירושן לאָו (פאַר־באָט) פון דער תורה: „לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה" — דו זאָלסט נישט מאַכן קיין סקולפטור־פיגור, אָדער בילד...

ווען די שטוינונג גייט פאַרביי — כאַפּט מען זיך ביי דער עבירה. גיט מען אַ הויכן שפּיי אויס און מ׳־זאָגט: „טפו זאָל ער ווערן!" „אַ בייזער חלום אויף זיין קאָפּ! אויף זיין לייב און לעבן! האָסטו געזען, וואָס אַ שטרייקער קען? לאָמיר אַוועק פון דאַנען, וואָס שנעלער. ער וועט דאָך באַלד אונדז אויסמאָלן אין אַ חוזק־פאַרם, ווי אַ גוי שפּעט אָפּ פון יידן".

באַלד בלייבט ער אַליין מיט זיין „ווארשטאַט", פאַרענדיקט זיי „קונסט„־מאָלערייַ און גייט אַהיים מיט די כלים — ווארטן אויף... שטובן־מאָלערייַ.

ערב פּסח דערנענטערט זיך. די גבירים, וועלכע ווויינען אין געמויערטע הייזער, ווילן אויסמאָלן די דירה מיט אַ „דעסאַן", ווי זיי האָבן געזען ביי די וואַרשעווער סוחרים. דערמאָנט מען זיך אין ישראל־יצחקן ער איז טאַקע אַ לץ, אַן אַפּיקורס, אָבער מיט זיין אַרבעט איז נישטאָ וואָס זיך צו שעמען. אדרבא — מ׳קען זיך באַ־ווייזן פאַר קרובים, מחותנים און געסט פון דער גרויסער שטאָט. נאָכן קוועלקלען זיך, באַשטימט די גבירטע און באַשטעלט ישראל־יצחקלען צו דער אַרבעט.

געדענק איך דאָס באַקלאָגן זיך פון דניאל ווייסער, אַ ייד שוין איבער די 70.

אַמאָל — זאָגט ער — האָט מען געקענט לעבן. אין סעזאָן האָב איך געאַרבעט בייטאָג און ביינאַכט. היינט זענען אויפגעקומען נייע ווייסערס (געמיינט מא־לאָזשעס). אָלע נעמען ביי אים צו די אַרבעט. באַ־זונדערס ווערט „אויסגעכאַפּט" דער „משומד" ישראל־יצחקל! אַלע גבירטעס נעמען אים און מיך לאָזט מען אויף גאָטס באַראָט. כ׳זאָל כאָטש האָבן — טענהט ער — אויף פּסח!

דאָס איז געווען אַן אָנקלאָגע פונעם אַלטן דור קעגן דעם יונגן דור, וואָס שטויסט אים אַרויס פון לעבן. טרויעריק אָבער אומפאַרמיידלעך.

טראָץ די „גליקן" פון ישראל־יצחקלען, איז ער אויך אַוועק קיין אַמעריקע צוזאַמען מיט עטלעכע חברים פון דער אויבן־דערמאָנטער גרופּע. זיי האָבן געפילט די אַלגעמיינע דעקאַדענץ, וואָס האָט באַ־הערשט די אינטעליגענץ אויפן גאַנצן געביט פון דער צאַרישער מאַכט, נאָכן דורכפאַל פון דער ערשטער רעוואָלוציע אין יאָר 1905.

גאָר שטאַרק האָט זיך געפילט די פּוסטקייט אין קליינעם שטעטל. יעדער יונגער ייד, וואָס האָט גע־גאַרט צו אַ פריי לעבן, האָט געטאָן אַלץ, כדי צו פאַר־לאָזן דאָס שטעטל, דאָס צאַרישע רוסלאַנד, און אַוועק אין די מערב־אייראָפּעישע לענדער: פראַנקרייך, בעל־גיע, ענגלאַנד און דער גרעסטער טייל קיין צפון־אַמע־ריקע. די געבליבענע האָבן זיי מקנא געווען, געוואָרט אויפן טאָג, ווען זיי וועלן אויך קענען דעם ציל דער־גרייכן.

די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין מאָגעלניצע

דאָס יאָר 1908 האָט אויסגעזען אַ שטילס, אַ רו־איקס, נאָך דער שטורם- און דראַנג־עפּאָכע פון 1905.

די יידישע אַרבעטסגעבער קענען שלאָפן אָן פּחד פאַר עקספּראָפּריאַציעס, פון שטרייקן, יעדן מאָג־טיק און דאַנערשטיק. אין זייערע אויערן קלינגט ווי הערלעכע מוזיק דאָס הפקר־ליד: „מ׳האָט שוין אויס־געהרגעט אַלע שטרייקערס" — וועלט איז וועלט! קייזער איז קייזער! אויס הפקר! אַרדנונג מוז זיין! — טענהן זיי און רייבן זיך די הענט פון שמחה.

זיי באַווייזן באַשיינמפּערלעך, ווי גוט ס׳איז, אַז אַלץ איז געבליבן ביים אַלטן.

אָט האָבן מאָגעלניצער יידן אָנגענומען אַ פּאָדריאַד ביים רוסישן מיליטער, די אונטערדריקער פון דער רעוואָלוציע, צוצושטעלן פּשוטע שטיוול פאַר זעלנער, און בעסערע, געמזאָווע שטיוועלעך פאַר די אָפּיצירן. די סחורה ווערט געכאַפּט פון די הענט. די גאַרבע־רייען אַרבעטן אויס לעדער. אַלע פאַכלייט, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער לעדער־בראַנזשע האָבן פולע הענט מיט אַרבעט. די פאַבריקאַנטן די פאָדריאַטשיקעס, ווערן רייך און די בעלי־מלאכות האָבן פרנסה. זיי זענען צו־פריידן. ווי זאָגט אַ פאָלקס־ווערטל: „זאָל זיין פון אַ קאָזאַק — אַבי צום לעבן!".

די טאַנדעטניקעס, שוסטערס, שניידערס, היטל־

מאַכער, קירזשנער, קליינע סוחרימלעך פון ביליקער שניט־סחורה, גאַלאַנטיער אד״גל ווערן אויסגעריסן אויף די ירידים יעדן טאָג אין אַן אַנדער שטאָט, ציען קוים אַרויס אויף דער אַרעמער חיונה.

נאָך ערגער איז די לאָגע פון די קליינע תבואה־סוחרימלעך, קויפער און פאַרקויפער פון פאַרשידענע סחורות וואַרטן אויפן דינסטיק — דער אייניציקער יריד־טאָג אין מאָגעלניצע — פון וועלכן זיי דאַרפן שפייזן זיך אַ גאַנצע וואָך „לפחות, רבונו־של־עולם, זאָל כאָטש זיין אויף שבת צו מאַכן בכבוד — שעפטשען זייערע ליפן אַ שטילע תפילה, אַרויסגייענדיק אויפן יריד.

דאָס גייסטיקע לעבן פון די אַלע שיכטן האָט געפונען זיין אויסדרוק אין בית־המדרש. דאָרט זענען געקומען דאַוונען אָרעם און רייך, אמת, „יעדער אויף זיין שטאָט״, אָבער אַלע האָבן געדאַוונט אין זעלבן נוסח.

דאָרט האָט מען געלערנט אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצן אָוונט. למדנים — גמרא מיט מפרשים; בית־המדרש־בחורים האָבן זיך הייס געפילפולט; בעלי־מלאכות האָבן געהערט אַ שיעור אין „עין־יעקב״ —

שבת נאָכן עסן האָבן ישיבה־בחורים אויך געלערנט גמרא. פשוטע יידן האָבן געזאָגט: ווינטער — „ברכי נפשי״, זומער — פרקי אבות און תהלים.

יום־טוב איז יעדער חסיד געפאָרן צו זיין רבין, מיטגענומען זיין בית־המדרש־בחור, ער זאָל זיך אָנזאָפן מיט חסידות.

די בית־המדרש־בחורים ברענגען אַהיים פון רבין נייע „תורות״ (אַפאָריזמען, געדאַנקען, באַזירט אויף דער „פרשה״ פון דער וואָך). נייע ניגונים הערן זיך דורך די פענצטער פון בית־המדרש. דער יום־טוב פאַרציט זיך אויף די וואָכעדיקע טעג, גיט גייסטיקע שפייז און צופרידנקייט.

„רעוואָלוציע — שמעוואָלוציע״ — וואָס גייט עס זיין אַן? אָט איז דאָ אַ רמז, אָדער אַ פסוק אין תנ״ך, אַז משיח וועט קומען אַ ליאַדע טאָג...

גאַנץ אַנדערש האָבן מיר, אַ גרופע יוגנטלעכע אַרבעטער, געפילט. די תורה אין בית־המדרש האָט אונדז נישט געלאָקט. קיין אַנדערע גייסטיקע שפייז האָבן מיר נישט געפונען. דער דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע האָט אונדז אַנטוישט. קוים באַווייזן אַנצוווּאַרעמען זיך ביי איר פייער און שוין איז זי אויסגעלאָשן געווארן. מיר האָבן געפילט אַ פוסטקייט אין לעבן. תמיד געווען אומצופריד. עפעס פעלט, און ווי אַזוי אוסצופילן דעם פוסטן רוים האָבן מיר נישט געוווסט. האָבן מיר אומגעדולדיקט געוואַרט ביז די ימים־נוראים, ווען ס׳וועלן קומען צו גאַסט פון זייערע אַרבעטס־פלעצער — הערשל פרענקעל (ראובן מלמדס זון) פון וואַרשע; אהרן לעווקאָוויטש (יואל מלמדס ברודער) און ישראלקע (סרולקע) מאַנעל פון לאָדזש.

אונדזערע טרעף־פונקטן זענען געווען בוידעם־שטיבלעך און קעלערן היטנדיק זיך פון דעם רוסישן סטראַזשניקס אַ „גוט אויג״.

זיי האָבן אונדז געבראַכט אַ גרוס פון דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער באַוועגונג; זי איז אַראָפּ פון דער אויבערפלאַך, און פירט אַן אינטענסיווע אַרבעט אין אונטערגרונט.

זיי האָבן איבערגעגעבן וועגן אַ פאַרצווייגטער קולטור־טעטיקייט פון די יידישע אַרבעטער און פאַלקס־אינטעליגענץ אויף פאַרשידענע געביטן. די יידישע ליטעראַטור בליט. זייער אָפּט דערשיינען וויכטיקע יידישע ביכער, ביבליאָטעקן זענען טעטיק אין אַלע גרעסערע שטעט, און די צאָל לייענער דערגרייכט אין די טויזנטער. די שרייבער האָבן אַן עולם פון טויזנטער צוהערער, ווען זיי לייענען זייערע שריפטן. כאָרן טרעטן אויף מיט העברעישע און יידישע קאָנצערטן. עס שפילן יידישע טעאַטערן אין וואַרשע און אין לאָדזש.

מיר הערן באַגייסטערטע די בשורות. טראָגן זיך מיט אין דער פאַנטאַזיע אַהין, וווּ דאָס אַלץ קומט פאָר. אונדזער יום־טוב איז באַשטראַלט געווארן מיטן ליכט פון דער יידישער קולטור. אָבער די גייסטיקע באַפרידיקונג דויערט נישט לאַנג. צו מאָרגנס נאָך יום־טוב, פאָרן די חברים צוריק אויף זייערע אַרבעטס־פלעצער און מיר בלייבן ווידער אָן גייסטיקער שפייז.

וואָס טוט מען? — האָבן מיר געטראַכט. מיר באַשליסן צו עפענען מיט אייגענע כוחות אַ ביבליאָטעק פון יידישע ביכער.

מיר עפענען די ביבליאָטעק

די איניציאַטאָרן זענען געווען: די ברידער אלימלך און בינעם מערקער, זין פון יעקב קייזער דער גמרא־מלמד; משהל בינענטאַל, אַ זייגערמאַכער, זון פון נתן מלמד; די ברידער מענדל און הענעך פרענקעל, זין פון ראובן מלמד; הערשל צוקער, זון פון פיניע מלמד.

(באַמערקונג פון רעדאַקטאָר: די מאָגעלניצער מלמדים האָבן אָפּגים דערצויגן קולטור־טרעגער... — י. זאָנדער).

די אַנדערע גרינדער זענען געווען: בערל שיינ־

פֿאַרבער; מענדל אַרנשטיין און איטשע לערמאַן; לייבטשע פֿראָוויזאָר; משה פֿראָוויזאָר; יאָסל פֿראָוויזאָר און זיין פֿרוי ברכהלע.

ס׳איז אונדז געלונגען צו שאַפֿן אַ סומע געלט, פֿאַר וועלכער מיר האָבן אייגנגעקויפט אַן ערך 70 ביכער.

ס׳איז אַנטשטאַנען די פֿראַגע פון אַ לאָקאַל פֿאַר דער ביבליאָטעק. אַחוץ דעם פֿראָבלעם פון צאָלן דירה־געלט, וואָס מיר האָבן נישט געהאַט, האָבן מיר זיך נאָך געמוזט היטן פֿאַר דער רוסישער מאַכט, וואָס האָט נישט „אַקעגנגעטראָגן מיט שמחה" קיין דערלויבעניש צו עפענען ביבליאָטעקן... נישט ווייניקער האָבן מיר געדאַרפט אויסבאַהאַלטן די ביבליאָטעק פון די מאָגעלני־צער יידן, וואָס האָבן געזען אין דער יידישער וועלט־לעכער ליטעראַטור אַפּיקורסות, „טריף־פּסול" וואָס וועט פֿאַרפירן די לייענער אויף אַ וועג פון וועלכן מען קומט שוין נישט צוריק...

צווישן די צוקונפטיקע לייענער זענען געווען בית־מדרש־בחורים, פֿאַרהייראַטע פרויען פון בעל־הבתישע מענער, וועלכע האָבן די „צאינה וראינה" פֿאַרביטן אויף מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. אַלע זענען געווען פֿאַראינטערעסירט אין דער טאָפּלטער קאָנספּיראַציע.

אַ מיטגליד פונעם איניציאַטיוו־קאָמיטעט, משה בינענטאַל, האָט געגומען אויף זיך דאָס איינאַרדענען די ביבליאָטעק אין זיין זייגער־געווילב. אונטערן טיש, וווּ ס׳זענען געווען די זייגערס, וואָס ער האָט אָנגענומען צו פֿאַרריכטן, זענען געווען באַהאַלטן די ביכער.

אַ לייענער, וואָס האָט געוואָלט בייטן אַ בוך איז אַריינגעקומען צום זייגערמאַכער מכלומרשט עפּעס פֿאַררי־כטן, אָדער סתם שמועסן פֿאָליטיק (צייט האָט משהלען נישט געפעלט, כאָטש ער איז געווען אַ זייגער־מאַכער). האָט מען אָפּגעווארט די געלעגנהייט, וועלכע קיינער איז נישט געווען אין געוועלב —אָפּגעגעבן דאָס געלייענטע בוך און גענומען אַ ניי בוך.

יעדן חודש האָט מען באַצאָלט פֿאַרן אַבאָנאַמענט פון פֿאַרלאָפּענעם חודש. דער אָפּצאָל איז געווען אַ קליינער, צוגעפּאַסט צו אונדזערע מאָגערע פֿאַרדינסטן.

די צאָל אַבאָנענטן איז דערגאַנגען צו 40, ווי גע־זאָגט, זענען זיי געקומען פון פֿאַרשידענע שיכטן. עס איז געווען אַ ספּאַנטאַנישע, אומפֿאַרטייאישע פֿאַראיי־ניקונג פון מענטשן, וואָס האָבן געהאַט אַ שטרעבונג צו לייענען אַ יידיש בוך. דער לייענער־קרייז איז גע־וואַקסן.

מיר האָבן פֿלאַנירט צו פֿאַרגרעסערן די ביבליאָ־טעק מיט אַ באַדייטנדיקער צאָל ביכער. ליידער, נישט נאָר וואָס דער פּלאַן איז נישט צושטאַנד געקומען, האָט זיך די ביבליאָטעק אויפגעלייזט נאָך אַ צוויי־יאָריקער עקזיסטענץ. טראָץ דעם, וואָס די גאַנצע צייט האָט די קאָנספּיראַציע אויסגעהאַלטן.

די סיבות פון דער ליקווידאַציע זענען געווען:

א. דאָס אַרויספֿאָרן פון אַ גרויסער צאָל לייענער אַרבעטן אין די גרעסערע שטעט.

ב. קיין נייע לייענער זענען נישט צוגעקומען. אַפּנים פֿאָרט געווען אַ מורא געטראָפֿן צו ווערן בעתן נעמען אַהיים דעם טריף־פּסול.

די ביכער זענען פונאַנדערגעטיילט געווארן צווישן אַ גרופּע לייענער, וואָס האָבן נישט מורא געהאַט אַריינצונעמען זיי צו זיך אין הויז.

ווידער אַמאָל איז פֿאַר דער קליינער גרופּע לייענער געשטאַנען די פראַגע: וואָס טוט מען כדי קענען פֿאַר־זעצן די קולטור־טעטיקייט?

קאָלעקטיוו לייענען

מיר האָבן באַשלאָסן: אָנשטאָט לייענען ביחידות, וועט מען זיך טרעפן ביי איינעם פון די חברים, וואָס האָבן אַהיימגענומען ביכער. איינער וועט פֿאָרלייענען; אַ צווייטער וועט געבן אַ רעצענזיע וועגן געלייענטן בוך. ס׳וועט זיין אַ סימפּאָזיאָן, אין וועלכן אַלע אָנווועזנדיקע וועלן אָנטייל נעמען. דאָס וועט געבן פיל מער, ווי דאָס לייענען „פֿאַר זיך", יעדער אין זיין היים.

מיר האָבן גלייך געפונען אַ משפּחה — אברהם און רחלע הופאייזן, וועלכע האָבן געשאָפן אַ געמיטלעכע שטימונג. דאָרט האָבן מיר דורכגעפירט סיסטעמאַטישע שמועסן, דער עיקר וועגן ליטעראַטור. אויך ביי אי־ניקע פאַמיליעס פון אַנדערע חברטעס פון אונדזער ביבליאָטעק האָבן מיר איינגעאָרדנט סיסטעמאַטישע שמועסן וועגן ליטעראַטור.

די ערשטע איז געווען רחלע הופאייזן, וואָס האָט איינגעאָרדנט דעם אָוונט זייער געשמאַקפול נאָכער האָבן מיר אָפּגעהאַלטן שמועסן ביי: ברכהלע פֿראָוויזאָר, און בערל שיינפֿאַרבער.

ס׳האָבן באַזוכט רעפֿערענטן פון די גרויסע שטעט: פּאָגל פון וואַרשע, וועיצנער פון לאָדזש און פּרץ לערמאַן ז״ל פון מאָגעלניצע.

די רעפֿערענטן, פונקט ווי די צוהערער זענען גע־ווען אומפֿאַרטייאישע. דער קרייז האָט פֿאַרגרעסערט זיין טעטיקייט ביזן מלחמה־אויסברוך, דעם 1טן אויגוסט 1914.

הערש משה

די גרינדונג פון דער ליי־ און שפאר־קאסע

אין יאָר 1911 איז מיט דער מיטהילף פון ייק״א געגרינדעט געוואָרן אין שטאָט די ערשטע באַנק. יידן און גויים האָבן די באַנק געשעצט און פון איר געזאָסן. דער געדאַנק וועגן שאַפן די באַנק און זי פאַרבינדן מיט דער ייק״א־קאָאָפעראַציע, איז געקומען פון דעם אימ־פולסיוון געזעלשאַפטלעכן טוער יאַנקל פראָוויזאָר. דאָס גרינדן פון דער באַנק, האָט געהאָט אַ שטאַרקע אויס־ווירקונג, און געגעבן דעם אָרעמען יידישן קליינהענד־לער, בעל־מלאכה, ירידים־פאָרער א״אָנד אַ שטאַרקע עקאָנאָמישע אונטערשטעצונג, אָפט גערעטעוועט פון אונטערגאַנג און חרפת רעב.

צען רובל האָט געקאָסט אַ „פיי״. דעם גרונט־קאַפיטאַל אין דער גרייס פון 6000 רובל, האָט געבן ייק״א. דער ערשטער פרעזעס פון דער באַנק איז געווען ר׳ מאיר בראָון. די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַ־נען פון: בנימין בערגהאָלץ, יאָסל ראָזנפעלד, דניאל זיידמאַן און אָנד. ווי יעדע עקאָנאָמישע אינסטיטוציע, האָט אויך די באַנק דורכגעמאַכט גוטע און שלעכטע צייטן. מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער מצב פון דער באַנק געוואָרן קאַטאַסטראָפאַל. אירע חובות זענען דערפאַנגען צו 30.000 רובל, און פון ווען זיי אָפענעמן איז נישט געווען, ווייל פיל בעל־חובות זענען אַוועק אין קריג.

די לאַגע האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט צום גוטן, מיטן דערשיינען פון נייע געזעלשאַפטלעכע יונגט־כוחות, וועלכע האָבן געמוען שפילן אַ דיצידירנדיקע ראָל אין דער יידישער קהילה און אין אַלע אירע אינ־סטיטוציעס. אַ דאַנק דעם ה׳ חיים דאָנער פון אָפאָטשנע, וועלכער איז געווען אַ איידעם פון משה טראָקס. אַ פעיקער באַנק־באַאַמטער, איז די באַנק אין אַ קורצער צייט אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף געזונטע עקאָנאָ־מישע יסודות.

אין יאָר 1929 האָט אויך די „אגודה״ געעפנט אַ באַנק. במשך אַ קורצער צייט האָט זי דערוואָרבן אַ שם אַלס זייער סאָלידע און פאַראַנטוואָרטלעכע באַנק.

דערגענצן דאָס בילד פון באַנק־וועזן ווילן מיר מיטן פאַרצייכענען די נישט־לעגאַליזירטע „גמילת־חסדים״־באַנק, וואָס די „תפארת בחורים״ האָט געשאַפן, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאַנען אברהם באַרט־מעסער, איטשע בער ראָזפעלד, יידל „קוץ״ געלבאַרד, משה הערש שעוואָץ און אַנד., אָן וועלכער ס׳איז טובת הנאה האָבן זיי דערלאַנגט הילף און רעטונג פאַר פיל נויטבאַדערפטיקע משפחות.

ישראל אחי־יוסף

די ליי־ און שפאר־קאסע פאר יידישע בעל־מלאכות אין מאגעלניצע

דאָס יאָר 1911 איז געווען אַ וועגדפונקט אין די פאַרהעלטענישן צווישן יידן און פאָליאַקן אין קאָנגרעס־פוילן.

אין דאָזיקן יאָר האָבן די פאָליאַקן אויפגעשטעלט אַ באָיקאָט־באַוועגונג קעגן יידן, פאַר דער מכלומרש־טער „יידישער חוצפה״ צו שטימען פאַר אַ פשוטן פוי־ליפן אַרבעטער, אַ פאָרשטייער פון פ.פ.ס., אויגענויש יאָגעלאָ אַלס דעפוטאַט פון וואַרשעווער וואַל־קרייז צו דער פערטער רוסישע דומע, ווייל זיין פאַרטיי האָט צוגעזאָגט צו פאַדערן גלייכבאַרעכטיקונג פאַר די מינ־דערהייטן אין דער רוסישער אימפעריע און די יידן האָבן געוואָגט נישט צו שטימען פאַר אַ מכלומרשטן „פראָגרעסיוון״ דעפוטאַט פון דער פוילישער בורזשוא־זיע, וואָס האָט מיט כלערליי פשטלעך אַרויסגעשטעלט אַ פראָגראַם, אין וועלכן זיי האָבן פאַקטיש זיך נישט פאַרפליכטעט צו פאַדערן רעכט פאַר די מינדערהייטן.

די באָיקאָט־באַוועגונג האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבער גאַנץ קאָנגרעס־פוילן. די נאָרוואָאָס געגרינדעטע

ביליקע צייטונג „דווא גראָשע (צווייַ גראָשן), ביליק אין פּרייז און אויך אין אירע אויפקלערונגס־מיטלען, האָט געדרוקן טאָג־טעגלעך אירע לייענער צו היטן דעם פּרינציפּ פון „סוואָי דאָ סווענאָ" (יעדער צו זייניקע), ד״ה: פּאָליאַקן זאָלן קויפן סחורות נאָר ביי פּאָליאַקן און נישט ביי יידן. זי האָט געמאַכט רעוועלאַציעס פון יידישע אויסאַרבעטונגען, וועלכע מאַסקירן זיך אונטער פּוילישע נעמען און געווארנט די פּוילישע סוחרים, נישט צו קויפן זיי ביי פּוילישע אַגענטן, וואָס פּאַרשפּרייטן זיי צווישן די „אַגניוועס" אַלס פּוילישע פּראָדוקטן.

גלחים אין זייערע זונטיקדיקע פּרעדיקטן, צענטראַל־רעדנער פון די אַנטיסעמיטישע פּאַרטייען, האָבן געווענדט און געפּרופן צום הייליקן קאַמף קעגן די זשידעס.

ס׳זענען געפּפּנט געוואָרן „אַגניוועס", מכלומרשטע קאָאָפּעראַטיוון, כדי אָפּצוציען די פּוילישע קונים פון די יידישע קראָמען. כ׳גדענק די מאָגלניצער „אַגניוואָ": א גרויס געוועלב, אין שענסטן געמויערטן הויז, אין אַ ראָג נעבן דער „טומאה", שיין אויסמעבלירט, כלערליי סחורות סאָרטירט אויף די פּאָליצעס, אַ גרויסער שילד „אַגניוואָ", אַלס אַ פּוילישקאַטוילישער קאָאָפּעראַטיוו. די פּאַרקויפער — יונגע, ריין־געקליידטע שקצים און אויסגעפּוצטע שיקסעס, פּוילישע בעלי־בתישע טעכטער, וועלכע האָבן געזונען אויף זיך די „מצוה" צו באַקומען און צעשטערן דעם יידישן האַנדל.

זיי האָבן צוגעצויגן אַ ביסל קונים פון די שטאָטישע פּאָליאַקן. דאַקגען די פּוילערים פון די דערפער האָבן זיך אָפּגעהאַלטן פון גיין אין דער „אַגניוואָ".

דאָ — האָבן זיי געטענהט — דאַרפן מיר „צאָפּקעווען", אַראָפּנעמען דאָס היטל אַריינקומענדיק. ביים באַקוקן אַ פּראָדוקט בעטן: „פּראָשען פּאַנאָ — ביטע, מיין הער, זאָל ער אַזוי גוט זיין אַראָפּנעמען דאָס אָדער יענץ.

אז מען האָט צוריק געגעבן אַ פּראָדוקט, בעטנדיק אַן אַנדערן, האָט דער „פּאַן", אָדער די „פּאַני" זיך זייער געקרימט. פון דינגען זיך איז קיין רייד נישט געווען. „דאָס קאָסט עס" — האָבן די סוביעקטן געענטפערט. אין דער צייט, וועו אין אַ יידישער קראָם קען דער פּויער, אָדער פּויערטע, זיך אויסקלייבן, וואָס ער וויל. קען אָפּדינגען פון פּרייז און טאָקע קויפן ביליקער אויך דעם פּראָדוקט.

די באָיקאָט־העצער, זעענדיק, אז מיט קיין פּרייער קאָנקורענץ וועלן זיי נישט בייקומען די יידישע סוחרים, האָבן זיי אָנגענומען גוואָלד־מיטלען: אַוועקגעשטעלט „פּיקעטן", וואָכן פון שטאָטישע לאָבוזעס, אָפּט פון אַנדערע שטעט, וואָס האָבן מיט כוח געשטערט די פּויערים דאָס אַריינגיין קויפן אין די יידישע קראָמען.

די באָיקאָט־פּירער פון מאָגלניצע האָבן אויך געפּנט אַ שניט־קראָם (מאַנופּקטור) אין דער „קאָמענישע". דאָרט פלעגט דער מאָגלניצער גלח בכבודו ובעצמו קומען יעדן מאַרק־טאָג אין געשעפּט, און העלפן ביים פּאַרקויפן די סחורות די פּוילישע קליענטן, כדי צו ווירקן זיי זאָלן דאָרט קויפן.

די יידישע באָפּעלקערונג אין פּוילן האָט אָנגענומען פאַרשידענע מיטלען קעגן דעם ווילדן קאַמף פון די פּאָליאַקן. חסידים זענען געפּאָרן צו רביים, זיי זאָלן „פּועלן" אויבן בטל צו מאַכן די גזירה; פּאַרשטייער פון די קהילות האָבן זיך משתדל געווען ביי די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען אין זייערע ערטער, זיי זאָלן זיך אָפּזאָגן פון זייער נייטראַליטעט".

די יידישע כלל־טוער האָבן אויך געשטיצט די מאַסן־עמיגראַציע פון יידן קיין אַמעריקע. די אימיגראַציע קיין אַמעריקע איז דאָן געווען אַ פּרייַ. אַ קליינער טייל פון דעם שטראָם האָט זיך אָפּגעהאַלטן און איז פאַרבליבן אין די מערב־אייראָפּעישע לענדער: פראַנקרייך, בעלגיע און ענגלאַנד.

דאָרפּישע יידן, פאַכטשאַזשעס, וואָס האָבן צו ביסלעך געארבעט אין זייערע הילפס־ווירטשאַפּטן, האָבן באַקומען פון דער ייק״א רייזע־מיטלען קיין אַרגענטינע, כדי זיך צו באַזעצן אויף דעם באָדן, וואָס די ייק״א האָט באַקומען פון דער אַרגענטינער רעגירונג. ס׳זענען געשאָפן געווארן יידישע קאָלאָניעס.

די זעלבע געזעלשאַפט האָט אויך געהאָלפן די, וואָס האָבן נישט געהאַט בדעה צו עמיגרירן דורך קאָנסטרוקטיוויער טעטיקייט, שאַפּנדיק ליי־ און שפּאָרקאַסעס אויף יסודות פון קרעדיטיקער הילף. די געזעלשאַפט פלעגט אַריינגעבן אין דער קאַסע די זעלבע סומע, וואָס די חברים האָבן אַריינגעטראָגן. למשל: אַ קאַסע, וואָס אירע חברים האָבן צונויפגעזאַמלט 3000 רובל — האָט ייק״א אויך אַריינגעלייגט די זעלבע סומע. אזוי אַרום פּאַרטאָפּלט דעם גרונט־קאַפּיטאַל אויף 6000 רובל.

די בענק־פּאַרוואַלטונגען זענען געווארן אויסגעווויילט דורך זייערע חברים יעדעס יאָר, נאָכן לייענען און באַשטעטיקן דעם בילאַנס. די ייק״א האָט זיך נישט אַריינגעמישט אין די אינערלעכע ענינים. דאָס איינציקע ווואָס זי האָט געפּאָדערט, איז געווען אַ קאָנטראָל

פון די באַנק־טראַנזאַקציעס, אויב זיי זענען אין אייג־קלאַנג מיטן סטאַטוט, און אַ רעוויזיע פון דעם קאַסע־באַשטאַנד לויט די יערלעכע בילאַנסן, פאַר וועלכע ס׳האָט געטראָגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט לגבי די מאַכט־אַרגאַנען און ייק״א דער פֿאַרזיצער, בוכהאַלטער און קאַסירער.

דער צוועק פון דער „קאַסע איז געווען, געבן קרעדיט די יידישע בעלי־מלאכות לויט אַ יאָר צייט, אַדער נידעריקן פראָצענט לפּחות אויף אַ יאָר צייט, אַדער מער, כדי זיי זאָלן האָבן קאַפּיטאַל פאַרן אומזאַץ, נישט דאַרפנדיק בארגן קיין געלט אויף אַ הויכן פּראָצענט ביי די פּריוואַטע פּראָצענטניקעס, וואָס האָט פאַרטיירט זייער פּראָדוקציע און געמאַכט זי אומפּעיק צו קאָנקורירן מיט די אַנטשטאַנענע פּוילישע קאָאָפּעראַטיוון.

די צאָל יידן, וועלכע האָבן עמיגרירט פון דער שטאָט איז געווען אַ קליינע. די געבליבענע האָבן זיך געדאַרפט ראַנגלען מיט דער אַנטיסעמיטישער פאַרפלייצונג.

דער וועג פון קעגנזייטיקער הילף — קאָאָפּעראַציע, — וועלכע איז אין דער קורצער צייט פון דער פּוילישער זעלבשטענדיקייט געווארן דער דרך־המלך, דער בריטער שליאַך, אויף וועלכן דאָס פּוילישע יידנטום איז געגאַנגען — איז אַנערקענט געווארן דורך אַ גרופּע כלל־טוער אין דער שטאָט אַלס דער איניציקער ריכטיקער וועג פאַר די בעלי־מלאכות, וואָס זענען האַלבע סוחרים, פאַרן אַרום אויף די יאָרידים. זיי נייטיקן זיך אין ביליקן קרעדיט, כדי צו קענען אַרבעטן און אַנגרייטן די סחורות אויפן סעזאָן.

אַ נייע תקופה אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין מאָגעלניצע

די תקופה אין מאָגעלניצע קען פאַרצייכנט ווערן אַלס סוף פון דער טעטיקייט אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט, שאַפּנדיק „חברות״, געבויט אויף צדקה און קליינע באַשטייערונגען, מיט גבאים, וואָס שטייען יאָרלאַנג אין שפּיץ פון די „חברות״, און אַן אַנהייב פון בויען אַ מאָדערנעם אַנשטאַלט, אויף יסודות פון אַריינטראָגן דורך יעדן מיטגליד אַ גרעסערע סומע (לויט די באַגריפן פון יענער צייט) אַלס מיטגלידס־בייטראָג; אַרייניגן גרעסערע סומעס אַלס פּקדונות (ווקלאַדן); די פירונג פון דער קאַסע דורך אַ יערלעכע אויסגעווייטע פאַרוואַלטונג. דאָס ערשטע מאָל אָפּענע, שפּעטער געהיימע וואַלן; בוכפירונג, קאָנטראָלירט פון אַ צענטראַלע קערפּערשאַפט.

די גרופּע איניציאַטאָרן איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע: יעקב פּראָוויזאָר (יעקל לעסערס); אלעזר אַבראַמאָוויטש־לוזער רויזעס; יוסף ראָכפעלד; מענדל אַנעלעוויטש און בענדעט זיגעל.

זיי האָבן אַגיטירט די מאָגעלניצער יידן צוצושטיין צו דער קאַסע. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער אויפקלערונג יעקב פּראָוויזאָר. ער פלעגט גיין פון שטוב צו שטוב, אויפוועקן די וויכטיקייט פון דער זעלבסטהילף, באַפרייען זיך פון די פּראָצענטניקעס, וואָס רייסן די הויט און אָפילו פון די „גמילת־חסד־באַרגער״, ביי וועמען מען דאַרף שטיין ווי אַ עני בפתח (אַן אַרעמאַן ביי דער טיר).

דער „געדאַנק״ איז נישט לייכט אויפגענומען געווארן דורך די אַרעמע יידן, ווייל אַ „פּאַי״ — מיטגלידס־אָפּצאָל פון 10 רובל, איז געווען אין יענער צייט אַ גוואַלדיקע סומע געלט פאַר אַ בעל־מלאכה און אַ קליינעם סוחר.

סוף כל סוף איז געלונגען צו ווערבירן אַן ערך הונדערט מיטגלידער פאַר דער קאַסע. אַ טייל פון די איניציאַטאָרן: יוסף ראָכפעלד און מענדל אַנעלעוויטש האָבן אַריינגעטראָגן גרעסערע סומעס געלט אַלס פּקדונות. ייק״א האָט אַריינגעטראָגן איר חלק פאַראַלעל צו דער געשאָפענער סומע. אין רשות פון די איניציאַטאָרן האָט זיך אַלזאָ געפונען אַ קפּיטאַל פון עטלעכע טויזנט רובל.

די ערשטע לעגאַלע פאַרזאַמלונג אין בית־המדרש

אין אַ ווינטער־אָוונט פון יאָר 1912 צווישן מנחה־מעריב איז אייגעאָרדנט געווארן די ערשטע פאַרזאַמלונג פון דער ליי־ און שפּאָר־קאַסע אין מאָגעלניצע. דאָס פרעזידיום איז באַשטאַנען פון די אויבן־דערמאָנטע גרינדער פון דער קאַסע. זיי זענען געזעסן אויפן בעלעמער. די בעלי־בתים פון בית־המדרש זענען געזעסן יעדער אויף זיין „שטאָט״. פשוטע יידן האָבן זיך דערנענטערט צום בעלעמער הערן, וואָס מ׳רעדט, ווי זייער מנהג איז ביים דרשענען פון אַ בעל־דרשן. אויפן בעלעמער שטייט אויך דער ארטיקער רוסישער זשאַנדאַר, כדי אַכטונג צו געבן, אַז די פאַרזאַמלונג זאָל פאַרקומען אין די ראַמען פון די באַשטעטיקטע סטאַטוטן און מען זאָל, חלילה נישט רעדן קעגן קייסער...

מיר, בית־המדרש־יינגלעך — איך און משה מרגלית — האָבן זיך אויך שטאַרק דערנענטערט צום בעלעמער, כדי צו הערן געניי „אַלץ, וואָס דאָ קומט פאָר״.

איינער פון די גרינדער לייענט אויף רוסיש און זעצט איבער אויף יידיש דעם באריכט:

די נעמען פון די מיטגלידער, וואס יעדער פון זיי האט אריינגעטראגן א „פאי" פון 10 רובל.

היות די „קאסע" איז פון „בעלי־מלאכות". זענען אלע סוחרים פארוואנדלט געווארן אין פאכלייט. אזוי הערן מיר: „משה דאנציגער, א סוחר פון דעליקאטעסן — א טינטן־מאכער! מאיר בראן, א שמוקלער — אויסארבעטער פון פעדערן. אין יענער צייט שוין געווען אן אייגנטימער פון דעם גרעסטן גאלאנטעריע־געשעפט. א דריטער איז — אן עסיק־מאכער; א פער־טער — א קאמאשניק. דער לייענער גיט נישט אפילו קיין פינטל מיטן אויג. דער זשאנדאר, וואס קעו אויסגעצייכנט אלע יידן אין שטעטל „הערט נישט" וועגן די פאכן, גוט „געחורשט"...

נאר אונדזער קונדסים גלוסט זיך שטארק צו לאכן. א שטויס פון עמעצן און א וואַרענונג ארויסצו־וואַרפן אונדז אויב מיר וועלן נישט שווייגן — שטילט אונדזער ריים צום געלעכטער.

דאן זעצט פאר דער לייענער, דוכט זיך, דאס איז געווען משה לעמבערגער (משה לערער) און גיט איבער: די קאסע עפנט זיך מיט א קאפיטאל פון עטלעכע טויזנט רובל. די ידיעה רופט ארויס ביי אלעמען באזונדערס ביי די אפלאכער, גרויס שטוינונג און דרך־ארץ. נאכער ווערט פארגעלייענט דער סטאטוט:

א. יעדער חבר דארף אריינטראגן א „פאי" פון 10 רובל.

ב. יעדער חבר קען בארגן ביז 200 רובל מאקסי־מום (די מעלדונג רופט אויך ארויס א גרויסע באגייס־טערונג).

ג. יעדער חבר איז פארפאנטוואָרטלעך פאר די דעפיציטן, וואס ווערן זיך שאפן לויטן פרינציפ פון קעגנזייטיקער פארפאנטוואָרטלעכקייט.

צום סוף לייגט ער פאר מען זאל אויסווייזן א פארוואלטונג פון דער קאסע.

דאס מאל זענען די וואלן אפענע. מ׳לייגט פאר א נאמען און מען פרעגט ווער איז פאר און ווער — קעגן.

כ׳געדענק אונדזער — מיין און מרגוליתנס — ערשטער אנטוישונג פון געזעלשאפטלעכער ארבעט, הערנדיק לייענען דעם נאמען פון יעקב פראָוויזאר אלס קאנדידאט פון דער פארוואלטונג. מיר זענען גע־ווען זיכער אין זיין איינשטימיקן אויסוואל. איינער פון די שטאט־שרייערס, אלעזר מעכאלעס, האט געשריגן מיטן גאנצן כוח: „יאנקל, ניין, ניין, ניין!" אנדערע פון בעלעמער שרייען: „יא, יא, יא!"

ס׳ווערט א טומל. ס׳שאפן זיך צדדים. אט, אט דוכט זיך דעם זשאנדאר — וועלן די צעהיצטע זשידעס אויסברעכן אין א געשלעג. ער דראט מיט שיסן אויף די פארזאמלטע.

— אַרדנונג מוז זיין! — גוואלדעווט ער.

צום סוף האבן גובר געווען די „ניין"־שרייער און יאנקל לעסערס איז נישט אויסגעוויילט געווארן. מאיר בראן, אליעזר (לייזער) טראקס, פנחס רייבענבאך און חיים־דוד רייבענבאך זענען אויסגעוויילט געווארן אין דער ערשטער פארוואלטונג.

אלס באאמטע זענען באשטימט געווארן: משה לעמבערגער (משה לערער) — בוכהאלטער; אבוש מרגלית — קאסירער.

דער קאסירער־אמט האט געברענגט אין צוויי יאר ארום צו א גרויסער מחלוקת. מאיר בראן האט געטענהט, אז אבוש מרגלית האט א שניט־קראם און דער אמט איז פאר אים בלויז א צוגאב צו דער פרנסה. ער האט פארגעלייגט מען זאל דעם אמט איבערגעבן זיינעם א ברודערן־זון פון גריצע, א מאגעלניצער אייי־דעם, לייבל בראן.

די בריידער רייבענבאך, אסטראָווצער חסידים, פארערער פון אבושן, וועלכער איז געווען פון די חשוב־סטע אסטראָווצער חסידים אין שטאט, זענען געווען קעגן דער קאנדידאטור פון לייבל בראן, וואס איז א ברודערן־זון פון דעם פארוואלטונגס־מיטגליד און דאס איז נישט „געזונט" פאר דער קאסע.

אין דער ליי־שפאר קאסע הויפט־בוכהאלטער חיים דאנער הי״ד פון לינקס, אינמיטן א ינגל — א שליח, רעכטס — אברהם מערקער ז״ל, געהילפס־בוכהאלטער

בקופת הלואה וחסכון, הפינקסן הראשי חיים דונר הי״ד, בתווך נער שליח, מימין עוזר לפנקסן הראשי — אברהם מרקר ז״ל

ס׳איז דערגאַנגען דערצו, אַז פּנחס רייבענבאַך, פון די גרעסטע גבירים אין מאַגעלניצע, פלעגט זיצן ביים קאַסע־פענצטערל, געאַרבעט אַן געלט, אַבי נישט דערלאַזן מאירס ברודערן־זון צום פּאַסטן.

יוסף ראָכפעלד און אַנדערע חברים פון דער פּאַרוואַלטונג האָבן געשטיצט די קאַנדידאַטור פון לייבל בראַן, וועלכער האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע באַשעפטיקונג און צוגעזאָגט צוווידמען זיך נאָר דער אַרבעט. ענדלעך איז לייבל בראַן באַשטימט געוואָרן אַלס קאַסירער.

די טעטיקייט פון דער קאַסע האָט זיך געפירט נאָרמאַל. אַלע חברים האָבן רעגולער געצאָלט, יעדע וואָך, זייערע הלוואות. ס׳איז נישט דערגאַנגען צו קיין משפט קעגן אַ בעל־חוב צוליבן נישט צאָלן די ראַטעס.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די טעטיקייט פון דער קאַסע אויף אַ געוויסער צייט. דאָס רוסישע געלט איז דעוואַלואירט געוואָרן. מען האָט געדאַרפט איבערגיין אויף אַן אַנדער וואַלוטע — דייטשע מאַרקן — אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע; זלאָטעס — אין דער פוילישער עפּאָכע.

די קאַסע האָט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעווויינלעכע לעבנס־פעיקייט. זי האָט באַנייט פּאַרגעזעצט איר טעטיקייט ביזן אַרויסטרייבן פון די יידן פון מאַגעלניצע קיין וואַרשע אין יאַנואַר 1941. און די פּאַרוואַלטונג מיט די מיטגלידער זענען אַוועק מיטן רויך.

חנוך והשכלה: בחדרים, ישיבות, מורים־פרטיים ובתי־ספר.

דערציונג און בילדונג: אין חדרים, ישיבות, פריוואט־לערער און שולן.

בחדרים:

יחיאל פראָוויזאָר

אין חדר פון ר' יצחק מאיר־נוח'ס

זכרונות פון אַ תלמיד

דאָס חדר

אַן אויסנאַם פון אַנדערע חדרים אין מאַגעלניצע, געווען אין אַ געמוירטן בנין — קאַמעניצע — פון שווידנער פּריץ. דאָס צימער גרויס, לופטיק און ליכטיק. די גרויס, 5 אויף 5 מעטער; די הויך, 4 מעטער, מיט צוויי גרויסע פענצטער. האָט דאָס חדר טאָקע באַקומען אַ „פאַוואַלעגיע" — אַ דערלויבעניש — פון דער רוסישער שול־מאַכט.

פונדעסטוועגן איז עס באַשטאַנען פון איין צימער, וואָס האָט געדינט פאַר אַ ווינונג, עס, שלאָף, וואַש־צימער, אַ קיך און אַ חדר — און אויך פאַר אַנדערע הילפס פּרנסות.

דאָס מעבל

דריי גרויסע בעטן; אַ גרויסער לאַנגער טיש; צוויי לאַנגע בענק אַרום; אַ קליידער שאַנק; ביי דער טיר אַ קיך־שענקל. נעבן דעם אַ לאַנגע באַנק. פון איין זייט איז געשטאַנען דער „ציבער" — אַ הילצערן פאַס מיט וואַסער צום קאַכן, טרינקען און וואַשן; פון דער צווייטער זייט — אַ „פאַמישאַף", אַ גרויסע הילצערנע שאַף (שעפל) אין וועלכער מען האָט געהאַלטן דאָס אומריין וואַסער, אַרויסגעגאָסן וועט ס'איז פול געוואָרן; אַ ביסל ווייטער — צוויי שיסלען צום געפעס־וואַשן — איינע פאַר פליישיקע, די צווייטע פאַר מילכיקע געפעס. אַ פאַרהאַנגל, וואָס האָט אַראָפגעהאַנגען פון דער באַנק האָט פאַרשטעלט די כלים, וואָס זענען געשטאַנען דאָרט: אַ טעפל פון קאָכן ציקאָריע, אַ ראַנדעל (ספעציעלע פענדל) צו „וועללן" (קאָכן) מילך און במחילה פון אייער כבוד... אַ נאַכט־טאָפּ.

איבערן „ציבער", אַנגעקלאַפּט אַ „שפּ"־האַלטער. דער שווערער קופערנער „שפּ" מיט צוויי אויערן, אַ ביסל גרינלעך פון אַלטקייט, האָט געדינט צו וואַשן די הענט צום עסן און זאָגן: „שאו ידיכם קודש". יידן פלעגן זאָגן: „וואַש זיך צום שאו ידיכם, נישט — וואַש זיך צום עסן.

אונטערן „ציבער" — אַ קאַסטן מיט זאָמד. תמיד געווען דאָרט אַ פּאָר מערלעך, אַ פּעטרושקע און אַנדערע „פּאַרבאַקעכץ". אַ בעזעם פון בזשעשינע ריטלעך איז געשטאַנען אין דער זייט פונם קאַסטן, כדי די פייכקייט פון די ריטלעך זאָל אנהאַלטן.

יעדן דאָנערשטיק האָט אַ גוי — וולאָזעק — געברענגט פריש זאָמד. פרייטיק נאָך מיטאָג, נאָכן אויסרייניקן דאָס צימער, האָט די רביצין אויסגעשיט זאָמד אויף דער פאָדלעגע „לכבוד שבת".

ביי דער צווייטער וואַנט איז געווען איינגעמוירט אַ גרויסע קיך. אין דער זייט אַ „לעפּקע"; ווינטער — אַ ווארעם פלאַץ; זומער — סתם אַ באנק. אַרום דער קיך אַ „קאַפּע" (אַ דעק), אונטער וועלכער ס'איז אַרונטער די פּאָרע פון די געקעכץ. אונטער דער קאַפּע — אַ „פּראַמארקע" קיך־שענקל מיט פּאַליצעס פּאַרן געפעס.

גאַנץ אונטן אַ „מייערל" (אַ מין בודקע), דאָרט האָבן געענכטיקט די הינער, וואָס האָבן „געדאַרפן" לייגן פרישע אייער פאַרן זון מאיר... בייטאָג האָבן

די הינער זיך געדרייט צווישן די פיס פראַנק און פריי, אַן אַרגאַנישער טייל פונם חדר.

צווישן ביידע פענצטער האָט געהאַנגען אין איין זייט, אַ דריי־פערטלדיקער רעגולאַטאָר זייגער, וואָס מען האָט אַנגעצויגן איין מאָל אין דער וואָך. ביי דער זייט פון זייגער איז געשטאַנען דעם רבינס לולקע־ציבעך וועו ער האָט נישט געריכטערט, און דאָס איז געשען נישט אָפט. אין אַ צווייטער זייט, אויף אַ טיש — די העלפאַנטביינערנע טאַבאַק־פושקע, פון וועלכער דער רבי האָט פון צייט צו צייט אַרויסגענומען אַ „קאַפּ" טאַבאַק, געשמעקט מיט גרויס הנאה און אויך מכבד געווען די תלמידים מיט אַ גוטן שמעק טאַבאַק.

אויף דער „מזרח־וואַנט" איז געהאַנגען דאָס בילד פון אימפּעראַטאָר (קייזער) ניקאָלאַי אָלעקסאַנדראָ־וויטש ירום הודו — אַ צייכן, אַז דער חדר איז אַנארקענט פון דער רוסישער רעגירונג — אַ חדר מיט אַ „פּאָ־וואָלניע".

אין דער הויך, נישט ווייט פון דעם פולאַפּ (סטע־ליע) געווען איינגעשמידט שווערע אייזערנע האקעס. אויף זיי האָט מען אויפגעהאַנגען זעק וויץ פאַר מצה שמורה.

אין דעם „כל־בו" צימער האָבן מיר געלערנט גאַנצע טעג, ווינטער אויך אין אַוונט. אין די וואָכעדיקע טעג: חומש־רש"י, אַ פרק משניות, אַ בלעטל גמרא. פרייטיק ביז 11 אַזייגער פאַר מיטאָג מעביר געווען די סדרה (פּרשה פון דער וואָך). יעדן פּסוק צוויי מאָל אין לשון קודש; איין מאָל אין תרגום־לשון. שבת נאָך מיטאָג פלעגן מיר קומען לערנען, אַדער זאָגן: ווינטער, ברכי נפשי, זומער, פּרק (פּרקי אבות).

דער רבי ר' יצחק מאיר־נוחס, אַ ייד פון מיטעלן ווּוקס. אַרום זיין שמייכלדיקן פּנים אַ גרויליעכע באַרד, באַזוימט מיט הויכע ברעמען.

זיין קליידונג

אַ לאַנגע, עטוואָס גרינלעכע „ייביצע" (זשיפּיצע), אַ ביסל אויסגעריבן פון הינטן; אין די זייטן צוויי טיפע קעשענעס. אין איינער — אַ „פּאַטענט־שליסל" פון קוילן־קאַמער אין הויף; אין דער צווייטער — אַ רויטע פּאטשיילע, אַ שטיקל ווייס קרייד צו שרייבן חשבונות פון די קוילן־קויפער און אַנדערע קלייניקייטן ער האָט געטראָגן גרויסע צייגענע הויזן. אויף די פיס „לאַטשן" (קורצע שיך), מיט גומי אין די זייטן. ווינטער אַנגע־צויגן אין אַ שווערן פּאַלטען, ענלעך צו אַ „באַנדע" (אַ רוסיש מיליטעריש שינעל). פון דאָנען דער צונאָמען: יצחק „באַנדע".

די רביצין

גיטל „זי באָבע". אַ יידענע פון מיטלן ווּוקס, אַ דיקע. דאָס פּנים צוקנייטשט. צוויי שוואַרצע אויגן „גע־זעסן" טיף־טיף אין קאָפּ. די נאָז — אַ דינע, עטוואָס אַ פּאַריסענע. דאָס מויל — ליידיק, אָן איין צאָן.

איר קליידונג

אַ פּשוט ציצן־קליידל ביז צו די פיס; אַ פּאַרטוך פון פּאַרשיידענע קאָלירן. אונטער דעם פּאַרטוך אַ טיפע קעשענע אָנגעלייגט מיט „קאָסטקעס" — קלעצלעך צו־קער, אויף צובייסן צו אַ טעפּל ציקאָריע, אָדער אַ נדבה פאַר אָן אַרעמאָן. די שיך אויף אירע פיס — קיין מאָל נישט פאַרבונדן.

אונדזער רבי איז געווען באַליבט ביי אונדז צוליב זיין סיסטעם פון לערנען: אויפקלערן קלאָר, גוטמוטיק, די לימודים. נישט געשלאָגן, נישט געבייזערט זיך. געהאַלטן פון דעם מאמר אין פּרק: „לא הקפדן מלמד", דער שטרענגער, בייזער קען נישט לערנען מיט אָנדערע.

די רביצין גיטל האָט אויך צוגעטראָגן איר חלק צו אונדזער צוגעבונדנקייט צו דעם חדר. אין די ווינ־טער־אָוונטן, אין דער בין־השמשות צייט, וועו דער רבי איז געגאַנגען דאָוונען מנחה־מעריב און מיר זענען געבליבן אַליין, האָט זי אונדז דערציילט שיינע „מעשות" פון „גוטע יידן", חסידים. להבדיל — פון נישט גוטע „דייטשלעך". דער אויבערשטער זאָל אָפּהיטן. מיר האָבן געהערט אויפמערקזאָם אירע דערציילונגען און נישט איין מאָל געהלומט מיט שרעק וועגן די שדים, אָדער פון גן־עדן א.א.וו.

אַ „ביסל" וועגן די זייטיקע פרנסות: דער רבי האָט געהאַנדלט מיט קאָקס־קוילן פאַר שמידן און שטיין־קוילן צום הייצן די צימערן. געקומען אַ קונה, איז דער רבי אַראָפּגעגאַנגען אין קאָמער אויפן הויף, אויפגע־שלאָסן די טיר מיטן „פּאַטענט־שליסל", אָנגעוויגן אַ פּאָר פונט קאָקס פאַר אַ קאוואל אויף דער „ענגלישער וואָג", אָדער אַ 10־15 פונט שטיין־קוילן פאַר אַ קונה, וואָס האָט נישט געהאַט קיין געלט אָנצוגרייטן זומער אַ פוד — צוויי קוילן אויפן ווינטער. געמאַכט דעם חשבון מיט קרייד, באַקומען דאָס געלט און צוריק אַרויפגע־קומען באַנייען די לימודים ביז... צו אַ נייעם קונה. מ'קען נישט זאָגן, אַז מיר האָבן זיך שטאַרק „איבערגענומען" מיט די הפסקות, וואָס די קונים האָבן גורם געווען.

אַ יום־טובדיקע, קדושהדיקע פֿרנסה איז געווען דאָס צוגרייטן ווייַן און מעל אויף מצה־שמורה. פון דער באַשעפֿטיקונג האָבן מיר זייער פיל געגאָסן, אַבער נישט אויף אַ פֿאַסיוון אופן, נאָר געגומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די הכנות, וואָס האָבן אונדז געשאַפֿן גרויס פרייד און צופֿרידנקייט.

שבת נאָך שבועות, נאָכן שעור (לעקציע) פון פֿרק איז דער רבי אַרויס אויף אַ שפּאַציר אויפן וועג צום דאָרף מאכאוויץ. דאָרט זענען געווען די בעסטע ווייַן־פּעלדער פון דער שטאָט. דער רבי מיט אונדז צוזאַמען האָבן זיך צוגעקוקט צום ווייַן פון דעם, אַדער, יענעם פּעלד. איבערגעציילט די קערנער פון יעדן זאָגג (קלאסע). די פּעלדער, וואָס זייערע זאָגגען האָבן געציילט צו 70 קערנער זענען פֿאַרכנט געוואָרן אַלס גוטע. אַזוי האָבן מיר שפּאַצירט יעדן שבת נאָכן פרק ביז דער ווייַן איז רייף געוואָרן צום שניט.

דאָס פּעלד, וואָס איז דורך אונדז אַנאַרקענט גע־וואָרן אַלס דאָס בעסטע, איז אין מיטן דער וואָך אָפּגעקויפט געוואָרן אַ פֿאַר מאָרגעס דערפון, פֿאַר אַ גוטן פּרייז.

דער אייגנטימער פון דעם אָפּגעקויפטן ווייַן איז אויפגעפֿאָדערט געוואָרן צו שניידן און אַ היים פּירן אין דער סטאָדאָלע (שייער) אין שיינע טעג, כדי דער ווייַן זאָל נישט פֿאַרנעצט ווערן.

אין דער סטאדאלע איז דער ווייַן אָוועקגעלייגט געוואָרן אויף אַ טרוקענעם פּלאַץ ביז חנוכה־צייט. דאָן אין אַ פּראַסטיקן זונען־טאָג האָט דער אייגנטימער פון ווייַן געדראשן אים מיט שצעפּעס (צווויי שטעקענס) געריניקט אויפן ווינט, אַריינגעטאָן אין זעק און גע־בראַכט צום רבין.

די קאָנטראָל פון דעם ווייַן, אויב ער איז ריין פון אויסגעוואָקסענע, „באָבערדלטע" קערנער, איז אי־בערגעגעבן געוואָרן צו אונדזער רשות אין זכות פון אונדזערע יונגע אויגן... וואָס קענען באַמערקן, אונטער־שיידן צוויישן כשרע און „חמצדיקע" קערנער.

ווי אָזוי האָבן מיר דאָס געמאַכט?

נאָכן ענדיקן דער לערן־טאָג האָט דער רבי אונדז איבערגעלאָזט „אויף א ווייַלע". יעדער תלמיד האָט באַקומען אַ פּלאַך טעלערל מיט ווייַן. דורכגעקוקט די קערנער. די פּסולע, אויסגעוואָקסענע, „באָבערדלטע" — אַראָפּגעוואָרפן אונטערן טיש. דער רביצנס היינער, וואָס האָבן זיך פּריי געדרייט אַרום אונדז האָבן זיי באַלד אויפגעכאַפּט מיט שמחה. די געבליבענע האָבן מיר אַריינגעטאָן אין אַ גרעסערער כלי אַלס „כשר לפּסח".

כדי צו פֿאַרזיכערן זיך, אַז אונדזער קאָנטראָל איז געווען פולשטענדיק אַ גוטע, פלעגט דער רבי נעמען אַ טייל פּסילע קערנער, אויסמישן צווישן די כשרע און ווידער געגעבן צום דורכקוקן. אַז די צאָל קערנער, וואָס מיר האָבן געפּסלט האָט געשטימט מיט דער צאָל, וואָס ער האָט אַריינגעלייגט בכיוון (מיט כוונה) — איז דער ווייַן געווען כשר למהדרין! און מען האָט אים אַריינגעשאטן אין זעק, גוט צוגעבונדן און אַרויפ־געצויגן מיט אַ שטריק אויף די האָקעס, כדי ער זאָל נישט קומען אין קיין באַרירונג מיט חמץ. די אַרבעט האָט זיך פֿאַרצויגן ביז פּורים־צייט.

נאָך פּורים, צוויי וואָכן פֿאַר פּסח, האָט מען דעם ווייַן געפּירט אין דער דזיאַרנאָווער מיל, וואָס איז געכשרט געוואָרן צו דעם צוועק. נאָכער דאָס מעל געברענגט צוריק אין אונדזער חדר.

מיר פלעגן פֿאָקן אין פֿאַפּירענע בייטלעך „פֿאַר־ציעס": אַ פונט, צוויי פונט מעל אין אַ פֿאַפּירן בייטעלע, געקלעפּט מיט אַ ספּעציעלן פּאפּ (קליי). יעדער קונה האָט אַ היים ענגומען דאָס מעל, געגאַנגען דאָמיט צום בעקער, געשטאַנען, אַכטונג געגעבן ווי מען באָקט די מצה שנעל לויט אַלע כללים פון פֿאַרזיכטיקייט. און דאָס איז געווען מצה שמורה כשר למהדרין מן המהדרין!

דער רביצינס פּרנסות

זומער, פלעגט זי דינסטיק, אין יאָריד־טאָג פון מאָגעלניצע, אָפּקויפן אויפן מאַרק ביי די פּויערטעס: אַ פּאָר שאק (אַ שאק: 60 שטיק) אייער; אָפּאָר פעטע הינער. פֿאַרקויפן זיי מיט אַ ביסל ריווח די רייכערע בעל־הביתסטעס.

ווינטער געקויפט ביי די פּויערטעס „ביבער" (גרויסע באָבעס) אויפגעקאָכט זיי אין חדר, זיצנדיק אויף אַ קלייַן בענקעלע ביי דער לעפּקע. מיר זענען געווען אירע ערשטע קונים גלייך פון פּייער־טאָפּ אַ מעסטל אַ צווייער (צווויי גראָשן, אַ קאָפּיקע) נישט קענענדיק זיי עסן קאָכנדיקערהייט, האָבן מיר זיי אַריינגעלייגט אין אַן עק פון ארבע־כנפות (טלית קטן) אָדער אין אַ פּאָלע פון דער קאָפּעטע, פֿאַרבונדן זיי און געוואָרט ביז זיי וועלן זיך אָפּקילן און מען וועט זיי קענען עסן...

געענדיקט מיט אונדז, איז זי אַרומגעגאַנגען מיט די „ביבער" אין אַלע חדרים. פֿאַרשטייט זיך, אַז יענע יינגעלעך האָבן באַקומען שוין אָפּגעקילטן „בי־בער". דאָס האָט אונדז געגעבן אַ מעגלעכקייט צו

רייצן זיך מיט זיי: „אונדזער ביבער איז בעסער פון אייערן" א.א.וו.

אַ פּראָפּאַ „מאכלים" איז כדאי צו דערציילן פּאַל־גנדע: זומער באַלד אין דער פרי פלעגן מיר קויפן הייסע גריסקעלעך גלייך פון אויוון. אַרויסנעמען דעם ווייכן טייל, אַרײַנלייגן אַ שטיקל ווייסן קעז, באַזאַלצן, צוזאַמענקוועטשן דאָס גריסקעלע ווי אַ סענדוויטש. אַדער קויפן ביי יאָסל דיאבאלס צוויי פרישע, קאָכע־דיקע בייגל. אַ צובייס דאצו איז געווען: אַ בינטל „ראש־חדש"־רעטעכלעך, אַ בינטעלע גרינער שטשי־פיאר (יונגע ציבעלע), אַדער גאָר אַ לאַנג ווייס ריבל.

אַ פאַרגעניגן און אַ „קונץ" איז געווען: קויפן ביי ייטעלע פרומעטס עליה השלום, די מוטער פון ישראל און אלימלך זאנדער, פאַר אַ צווייער, ווייסן, ווייכן קעז. אייגנווילקלען די פאַרציע אין אַן עק פון ציצה־לייבל (טלית־קטן), צובינדן מיט אַ ציצה, אויס־קווטשן גוט דאָס וואַסער און באַקומען אַ שפּיציקע קעזעלע, ממש אַ קונסט־ווערק.

סאַכאַר מאַראַזש! סאַכאַר מאַראַזש! האָבן געפון די רוסן, טראַגנדיק אויף זייערע קעפּ הילצערנע שעפּ־לעך מיט ליאָדעס. דערהערנדיק די אויסרופן זענען מיר ווילדערהייט אַראָפּגעלאָפּן אויפן הויף פון אונדזער חדר, צונויפגעקליבן צעבראָכענע קוואָס־פלעשער פון יעקל לעסערס סאָדעוואָסער־פאַבריק און באַקומען דערפאַר פּאַרציעס ליאָדעס. וועט האָט זיך געקענט פאַרגלייכן צו אונדז?

ווינטער־מעדנים

נאָך מיטאָג האָבן מיר געקויפט ביי יאָסל „שאַ־בוש" אַ פּאַרציע „טאַטאַציאַק", אַ ספּעציפּיש מאַגעל־ניצער מאכל, געבאַקן פון טאַטאַרטשאַנע מעל אין אַ בעקן. ס'האָט אויסגעזען ווי געגליווערטע פּיס, אַבער דאָס איז געווען הייס. מ'האָט עס פאַרקויפט אויף פּאַר־ציעס, געשניטן ווי פּירעקיקע קיכלעך. אַ סך מאָל האָבן מיר געקויפט פאַר אַ צווייער אַ שטיקל הערינג ביים „דאַרן יוסף" (דווקא אַ פעטער ייד). אויב מ'האָט געהאָט מזל, געקריגן אַ „קאַפּ", אַן „עק" פון הערינג. די רביצין גיטל האָט דאָס געבראָטן אויף הייסע קוילן. מיר האָבן עס געגעסן מיט ברויט מיט גרויס הנאה.

ווי אַזוי מיר האָבן פאַרברענגט די פרייע צייט אין חדר?

ווען דער רבי איז געגאַנגען אויף אַ ברית־מילה, אַדער, ס'זאָל זיך נישט טרעפן, אויף אַ לוויה, פלעגן מיר זומער־צייט אַראָפגיין אויפן גרויסן הויף פון דער קאַמעניצע שפּילן אין שטעקעלעך אַדער פּילקע. דאָס הויפט־שפּיל איז געווען קנעפלעך. מ'האָט געשנעלט די קנעפלעך, געמאָסטן מיט די פינגער. אַז צוויי פּינ־גער האָבן דערגרייכט דאָס קנעפל, איז דאָס געווען אַ געווינס. פשוטע קנעפלעך האָבן „געשפּילט" איין מאָל; פערלמוטערנע, שטאָלענע — צוויי מאָל.

דאָס יינגל, וואָס האָט אַלץ פאַרשפּילט האָט אַפּ־געשניטן די קנעפלעך פון דער קאַפּאָטע, פון די הויזן, „כדי צוריק צו געווינען". אָבער „אַז ס'מזל האָט זיך אַפּגעטאָן"... האָט ער פאַרשפּילט אויך די אפּגעשני־טענע קנעפלעך. אַז די מאַמע האָט דערזען איר זון אַהיימקומענדיק, האָלטן די הויזן אין די הענט, האָט זי געווּסט, וואָס ס'איז געשען מיט איר „תכשיט". האָט די מאַמע אַ גוט געמיט, האָט זי געגעבן „אַ טו איבער" דעם זון אין אָנדערע הויזן איידער דער טאַטע איז אַהיים געקומען. איז איר געווען „אָנגעלאָדן אויף דער נשמה", האָט זי אַרײַנגערופן דעם טאַטן זען דעם „הולך" פון זיין זון... דאָן איז דעם פאַרשפּילטן שוין נישט געווען וואָס מקנא צו זיין...

אַ גאַלוווקע

דאָס איז געווען אַן אַפּיציעלער רעגירונגס־יום־טוב: אַ געבורטס־טאָג פון קייזער, קייזערין; אַ באַזוך פון אַ גובערנאַטאָר און נאָך אַזעלכע געשעענישן.

איין מאָל קומט צולויפן אַ תלמיד פון חדר אַ פּאַר־סאַפּעטער מיט אַ בשורה: אַ גאַלוווקע! — מאָרגן, אַדער איבערמאָרגן וועט מען זיכער נישט גיין אין חדר. ער אַליין האָט געזען הענגען אַ פּאָן אויף דער קאַנצעלייאַר:

אומגעדולדיק האָבן מיר געוואָרט אויפן גרויסן טאָג. די „בשורה" איז געבראַנגט געוואָרן דורכן שטאָט־סטרוזש. מאָרטשין. דער שטאָט־גלאָק אין מיטן מאָרק, וואָס האָט תמיד אַלאַרמירט שריפות האָט דאָס מאָל געקלונגען, געופן צו אַ צוזאַמענקום פון דער באַפעלקערונג. יידן און גויים פאַרזאַמלען זיך מאַסן־וויז. מאָרטשין וואָרט געדולדיק, קוקט מיט גאווה אויף די פאַרזאַמלטע, וואָס וואָרטן מיט אינטערעס אויף זיין מעלדונג:

— אין נאָמען פון דער רעגירונג פון זיין מאַיעס־טעטישער האָכקייט, צאָר ניקאָלאַי, וועט געמאָלדן: דער געגנראַל גובערנאַטאָר פון פּוילן וועט אונדז באַ־זוכן דעם קומענדיקן מיטוואָך. דעריבער דאַרף מען

קאלכן די קוימענס פון די הייזער, די רינשטאקן. ריין מאכן דעם טראטואר פאר יעדן הויז.

אונדזער רבי ר׳ יצחק־מאיר נוחס האט געהאלטן פאר א חוב צוצוגרייטן דאס ״חדר מיט דער פאוואלע־ניע״ צום מעגלעכן באזוך פון זיין מאיעסטעט דעם געגעראל־גובערנאטאר. אלץ איז אפגערייניקט געוואָרן, מיט א באונדער דרך־ארץ האט ער אפגעפוצט דאס בילד פון זיין מאיעסטעט דעם צאר ניקאלאי אלעקסאנ־דראוויטש ירום הודו. דאס איז געווען בערך אין יאר 1910.

פלוצים קומט אריין דער שטאט־חזן ר׳ שלמה־זלמן טענענבוים, סודעט זיך עפעס מיטן רבין. אונדזער נייגעריקייט איז אויסערגעווינלעך. דער רבי זאגט צו אנטפלעקן דעם סוד און ער איז מקיים זיין צוזאג.

— קינדערלעך — זאגט ער — לכבוד דעם געגע־גענע־גראל־גובערנאטאר, וואס די יידן וועלן אים אויפנעמען אין בית־המדרש, דארף זינגען א כאר מיט א חזן די ״באזשיצע״ (דעם הימן פאלן צאר, אויף רוסיש). שלמה־זלמן וועט דאס מיט אייך ״איינזינגען״. מיטוואך וועט איר צוזאמען מיט אים דאס אויספירן אויפן באל־לעמער אין בית־המדרש.

אזוי איז טאקע געווען! נאך א פאר טעג ״איינזינ־גען״, זענען מיר דערשינען מיטוואך אויפן בעלעמער, אויף וועלכן עס זענען געשטאנען: זשאנדארמעריע, נאטשאלניקעס פון פאוויאטן און דער געגעראל־גובער־נאטר בכבודו ובעצמו!

דאס בית־המדרש איז פול געפאקט מיט שבתדיק געקליידטע מאגעלניצער יידן. בראש מיטן רב, וואס באגריסט דעם הויכן גאסט אין רוסיש. די עזרת־נשים איז אויך פול, ווי אינעם גרעסטן יום־טוב.

מיר שטייען אויפן בעלעמער צוזאמען מיטן חזן ר׳ שלמה־זלמן, באהערשט פון געמישטע געפילן: שרעק, זארג פאר דער הצלחה פון אונדזער ערשטער דערשיינונג פאר אזא גרויסן עולם. פון דער אנדער זייט: שטאלץ פון דעם חזנס אויסקלייב — מיר און נישט קיין אנדערע חדר־ייגלעך זאלן זינגען אין כאר, און... אונדזערע טאטעס, מאמעס וועלן האבן נחת.

די תפילה איז א פיירעלעכע. דער חזן מאכט א ״מי שברך״, דערנאך זינגט ער צוזאמען מיט אונדז דעם הימן ״באשע צאריא כראני״ (גאט היט דעם צאר). אונדזער ערשטע און לעצטע דערשיינונג איז אדורך מיט גרויס דערפאלג. אלס אויסצייכענונג האבן מיר באקומען צוקערלעך.

נישט קיין סך יום־טובים, ווי די גאלוווקע, האבן מיר געהאט. אי מ׳איז נישט געגאנגען אין חדר, אי זוכה געווען צו זינגען פאר גענעראל־גובערנאטאר און די גאנצע עדה יידן, אי באקומען זיסווארג.

חדר־יום־טובים

חנוכה — א יום־טוב אין דער וואכן! מ׳ארבעט, די געשעפטן אפן, און דאך א יום־טוב! אין בית־המדרש ווערן געצונדן די חנוכה־ליכט מיט געזאנג פון חזן און קהל. אין יעדער שטוב — חנוכה־ליכטלעך אויפן פענצ־טער. פאר אונדז, חדר־ייגלעך איז עס א גרויסער יום־טוב, פארבונדן מיט שפילן אין דריידלעך, וואס מיר אליין האבן צוגעגרייט און אויסגעפארטיקט.

כדאי צו דערמאנען די קונסט צו גיסן דריידלעך: א קיילעכדיק פריש שטיקל סאסנע־האלץ האט מען געשפאלטן אויף פיר גלייכע טיילן. אויף יעדער טייל אויסגעשניצט א באזונדער אות: ״נ״ — נס; ״ג״ — גדול; ״ה״ — היה; ״ש״ — שם, וואס האט געדארפט ארויסקומען אויף יעדן פליגל פונעם דריידל. נאכער זענען צונויפגעבונדן געווארן די פיר טיילן אויף א פארם, וואס איז געווען פון אויבן ארומגעשניצט, און אריינגעגאסן הייסן צינק, צעלאזט אויף א גרויסן לעפל אויפן פייער. גאנץ לאנגזאם געגאסן אין דעם פארם, וואס האט געשטעקט אין זאמד. צינק האבן מיר געהאט פון פלאמבעס, קנעפלעך פון זעלנעריש מונדירן. דאס בעסטע צינק איז געווען פון צעבראכענע קעפלעך פון סאדעוואסער־סיפאנען, וואס איך האב געבראכט פון מיין טאטנס פאבריק. ״ריין״ ענגלישער צינק!

געווען דרייערליי דריידלעך: פליגל־דריידלעך, קלעצל־דריידלעך און געווינלעכע דריידלעך. יעדעס דריידל האט געהאט איר באזונדערן וועדט. די ספעציא־ליסטן פון אויסשניצן די פארעם זענען געווען אפרים אלעקסאנדראוויטש הי״ד, און צו לאנגע יאר, זיין קוזין אלימלך אלעקסאנדראוויטש, וואס געפינט זיך אין ישראל זינט צענדליקער יארן.

וועגן שפיל אין דריידלעך איז א סך דערציילט געווארן. אבער נישט יעדעס חדר האט ״פארמאגט״ אזעלכע ספעציאליסטן פון פארם־שניצער, צינ־גיסער און אזוי פיל רומאטעריאל, ווי מיר האבן געהאט. נאך א מעלה פון אונדזער חדר: נישט נאר דער רבי האט נישט געשטערט אונדזער וועדק, נאר געגעבן מוט און הילף. א ווינקל פון חדר איז געווען באשטימט פאר רפואות אין פאל וועט א יינגל וועט זיך פארשטעכן א פינגער, צעשניידן די האנט בעת א שפילעריי, אדער

ביים אויסאַרבעטן די דריידלעך. דער רבי פלעגט מיט אַ גרויסן שטעקן אַראָפנעמען דאָס שפּינוועבס פון ווינקל, איינוויקלען די ווּגנד און פאַרהאַלטן דאָס בלוט. דער רבי האָט געהאָט אַן אויסגעפרוווט רפואה צו אַ געשווויר. ער פלעגט צולייגן אַ שטיקל „וואָלאָסקע" (איטאַליענישע) ציבעלע און מ׳וועט אויסגעהיילט.

ל״ג בעומר און תשעה־באב פלעגן מיר אַלע גיין אויסגעמושטרירט ווי די סאַלדאַטן, אַנגעטאָן אין אַ פּייל און בויגן (פון אייגענע אַרבעט) אין וואַלד, געמאַכט דאַרט פייערן, געשפּרונגען איבער זיי, געשפּילט אין אַ מלחמה פון יידן מיט די רוימער אין תשעה־באב. אַהיים געקומען מיט אַ געפיל, אַז מיר וועלן נאָך דערלעבן משיחן, גיין קיין ארץ־ישראל, באַפרייטע פון גלות.

שבת ביים רבין

ווויינענדיק אין שכנות פון רבין, אַ טיר קעגן אַ טיר, האָב איך געקענט זען אויך דעם שבת־קודש. שוין פאַר מיטאָג האָט די רביצין געזומען „מאָכן שבת". געגאַנגען צו דער בעקערין חוה בוניאַקס (יעראַזאַלסקי) אַהין געטראָגן דאָס טשאָלנט און ברענגען דעם בעקן חלות. צוגעקערט די שטוב, אויסגעשאָטן זאַמד אויף דער פאַדלאָגע. דער זון מאיר האָט אויסגעקוועטשט די ראָזשינקעס, געמאַכט ווייַן אויף קידוש.

שפּעטער איז דער רבי געגאַנגען אין מקווה. וועו ער איז צוריקגעקומען, האָט די רביצין געדעקט דעם טיש מיט אַ ווייס טישטעך, אַרויפגעשטעלט צוויי מעשענע לייכטערס, אַרויפגעלייגט צוויי חלות, אַרונטערגעלייגט דאָס מוציא־מעסער, פאַרדעקט מיטן חלה־טישטעכל, וואָס די רביצין האָט געשיקט אַ מתנה דעם חתן, נאָך פאַר דער חתונה.

נאָכער האָט די רביצין אַנגעטאָן אַ שבתדיק קלייד, צוגעדעקט דעם קאָפּ מיט אַ טיולענער קופּקע און גענומען ליכט־בענטשן מיט כוונה.

אין דער צייט האָט דער זון אַנגעטאָן די שבתדיקע מלבושים. דער רבי האָט אַנגעטאָן די אַטלאַסענע קאַפּאָטע, אַרומגעגאַרטלט מיטן שווערן האַלב־גרינעם גאַרטל, אין דער הינטערטאַש אַרייַנגעלייגט די רויטע פאַטשיילע, אַרויפגעצויגן אויף זיך אַן אויבער־מלבוש, אַנגעטאָן דאָס שטריימל אויפן קאָפּ, געקושט די מזוזה און צוזאַמען מיטן זון אַוועק אין בית־המדרש מקבל שבת זיין.

וועו דער רבי מיט מאירן האָבן געעפנט די טיר, קומענדיק אין בית־המדרש, האָט די רביצין אויך געקושט די מזוזה. דער רבי האָט געזאָגט „שלום עליכם מלאכי השלום", אַרומדרייענדיק זיך אין צימער הין און צוריק. די רביצין און מאיר הערן זיך אַיין מיט דרך־ארץ. די אַטמאָספער אין שטוב איז אַ דערהויבענע. מען פילט, אַז די גוטע מלאכים זענען אַריין געקומען אין דעם הויז, וווּ ס׳האָט געהערשט שלום אַ גאַנצע וואָך און אַוודאי אין שבת.

די רביצין נעמט אַפויער דעם וויין פון אונטער דעם „ציבער", שטעלט אַוועק אויפן טיש. דער רבי מאַכט קידוש.

זיי וואַשן זיך צו „שאו ידיכם" און דער רבי נעמט אַרויס דאָס מוציא־מעסער, מאַכט די ברכה: „המוציא לחם מן הארץ". די רביצין זיצט אויך ביים טיש. מ׳עסט צוזאַמען די שבתדיקע סעודה.. נאָכן בענטשן שטעלט די רביצין אַוועק דעם איבערגעבליבענעם וויין אינעם זאַמד, ער זאָל נישט זויער ווערן ביז צו דער „הבדלה".

די רביצין און מאיר לייגן זיך שלאָפן. דער רבי קוקט אַריין אין אַ ספר, הייבט אַן דרעמלען. גיט אַ קוש דעם ספר, פאַרמאַכט אים און גייט שלאָפן. שטיל. שבת מנוחה!

משה חיימאָוויטש

א כאראקטעריסטישער שטריך פון ר' יצחק מאיר נוח'ס

צו אַלע גוטע מעלות מיט וועלכע ר' יצחק מאיר נח"ס איז געבענטשט געווען האָט ער געהאַט נאָך אַ מעלה פון זיין ערליך ביז גאָר, וואָס איז געווען אַ שם דבר אין שטאָט, אין אין דער אומגעגנט. עס האָט געטראָפן, איטשע בער ראַכפעלד האָט געמוזט מיט־פאָרן מיט זיין פאָטער יאָסל שניידער צו די פּריצים, און קומען צו ביטול תורה כמעט דעם גאַנצן „זמן" (אַ זמן איז פון סוכות ביז פּסח). ר' יצחק מאיר נח"ס האָט צוריק געבראַכט צו דער פאַמיליע ראַכפעלד געלט פאַר האַלבן „זמן", זאַגענדיק: היות ווי זייער זון איטשע בער האָט געפעלט כמעט אַ האַלבן זמן וויל ער ניט נעמען בחינם געלט... א רחמנות איז געווען אַ קוק צו טאָן אויף אים... אַ שטייגער ווי ער וואָלט אַ פאַרברעכן אָפּטאָן. די קליגע אסתר בינה ראַכ־פעלד מוטער פון איטשע בערן האָט דאָס באַמערקט, און געגומען מיט ווייכע רייד צו ריידן, ער זאָל דאָס געלט האַלטן פאַר זיך, וויל אפילו פאַר לערנען אַ האַלבן זמן קומט עס אים, ניט לייכט איז איר אַנגעקומען אים איינ־שמועסן, אַז אייגנטלעך האָבן זיי געווּסט פון פריער אַז איטשע־בער וועט נישט קענען זיין אין חדר אַ גאַנצן „זמן". און דאָס געלט וואָס זיי האָבן אים ר' יצחק'ן געגעבן, איז בפירוש געגעבן געווארן פאַר אַ האַלבן זמן... אסתר בינה'ן מיט יאָסל ראכפעלד איז קוים געלונגען אים איינריידן ער זאָל צוריק נעמען ס'געלט.

טובה זילבערבערג (אַנילעוויטש)

נ ט ע ' ל ע מ ל מ ד

דערמאָנענדיק זיך וועגן פאַרשיידענע אַריגינאַלע מאַגעלניצער טיפּן, האָב איך געפונען פאַר נויטיק צו שרייבן אין אונדזער בוך וועגן מיין פעטער נטעלה מלמד. און אויף וויפל איך קען זיך נאָר דערמאַנען, וועל איך זיך באַמיען עס איבערצוגעבן אזוי, אַז עס זאָל זיין קלאָר און פאַרשטענדלעך פאַר אַלע אונדזערע מאַגעלניצער.

געהייסן האָט ער נטע מילכגרוב, אָבער געוויסן האָט מען אים נטעלע מלמד. כ'בין זיכער, וועט כ'וואָלט אימיצן געזאָגט און אים אַנגערופן מיטן נאָמען מילכ־גרוב, וואָלט מען זיכער נישט געווּסט וועגן וועמען מען רעדט. ער איז געווען אַן ערלעכער, פרומער ייד, אַ באַשיידענער מענטש, אַ גוטער מלמד און באַמיט זיך וואָס מער תורה ס'זאָל אַרײַנדרינגען אין די קעפ־לעך פון זיינע תלמידים. זיינע תלמידים איז געווען אין דעם עלטער פון 6־13 יאָר. פון זיינע מלמדות האָט ער געפירט אַ רואיק, שיין און באַלעבאַטיש משפּחה־לעבן. ווי ס'האָט זיך ארויסגעוויזן שפּעטער האָט ער אויך אָפּגעשפּאָרט אַ גרויסע סומע געלט, בכדי ער זאָל קענען מיט אייגענע כוחות אויספירן זיין פּלאַן און אַוועקפאָרן קיין אַמעריקע.

אין די טעג פון די ימים־נוראים איז ער אויך געווען דער בעל־תפילה און דער שליח־ציבור פון די יידן, וועלכע האָבן געהאַט סעדער אין די אַרומיקע דערפער און זיך צונויפגעטראָפן אין אַ באַשטימטן דאָרף צום דאַוונען אין די ימים־נוראים ביי אַ אַרטיקן ישובניק.

ביי דער געלעגנהייט איז אויך כדאי אונטער־צושטרייכן, אַז איינער פון זיינע תלמידים איז געווען יצחקל, דער זון פון רבין ר' זעליק זצ"ל, וואָס געפינט זיך היינט צו טאָג אין ארץ־ישראל.

מיין פעטער נטע אַליין האָט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן אַרויסגעדריקט זיין וווּנטש און וויל צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, אָבער פלוצונג אין אַ שיינעם פרימאָרגן טאָג האָט ער מבשר בשורה געווען

אַלעמען, אַז ער פאָרט קיין קאזשעניץ, אָבער אין אַ קורצער צייט שפּעטער איז אָנגעקומען אַ בריוו פון זיין ווייבס שוועסטער פריידל, וועלכע געפינט זיך אין ניו־יאָרק, אַז נטע מלמד איז אָנגעקומען צו זיי און אַז זי מיט איר שוועסטער רבקה ליידן פון אים געפערלעך. זיי שרייבן, אַז ער וויל נישט עסן ביי קיינעם. ער זאָגט, אַז אפילו די דאָרטיקע שטייגער זענען טריף. עס האָט ליידער גאָרנישט געהאָלפן און אין פאָרלויף פון בערך אַ יאָר צייט איז ער צוריק געקומען קיין מאָגעלניצע.

ער האָט שוין באַגייט זיין מלמדות. אָבער דאָך איז ער שוין נישט געווען דער פריערדיקער נטעלה מלמד. ער איז אַרומגעגאַנגען אַ צעטומלטער. געווען פאָריאושט. געוואָרן מעלאַנכאָליש און איז קראַנק געוואָרן. זיין געזונט־צושטאַנד האָט זיך פאַרערגעט פון טאָג צו טאָג. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און נטעלה מלמד איז נפטר געוואָרן אין מאָגעלניצע, איבערלאָזנדיק אַ פרוי מיט קינדער: אַ טאָכטער טובה־זיסל און 2 זין — אהרן און אַנשל. די קינדער האָבן שפּעטער חתונה געהאַט. זיין וויב חוה האָט שטאַרק געליטן און בקושי קוים־קוים זיך דערנערט. ביז ס׳איז געקומען דער צורר היטלער און אומגעברענגט אַלע לעבן פאָרבליבענע. מיט אַלע איבעריקע איז אויך אומגעקומען די משפּחה פון מיין פּעטער נטעלה מלמד.

יצחק רוכפלד

„תלמוד תורה" במוגלניצה

כבכל עיירות פולין נמצאו גם במוגלניצה ילדים עניים, או יתומים שלא למדו ב„חדר" בגלל חוסר האפשרות של הוריהם, או קרוביהם, לשלם את שכר הלימוד למלמדים.

חברת „תלמוד תורה" קיבלה על עצמה את התפקיד לדאוג לחינוכם של הילדים האלה, ובמידה שהשיגה ידם גם לסייע בכלכלתם — במתן הלבשה והנעלה מהבגדים והנעליים המשומשים של ילדי ה„בעלי־בתים" שגדלו; ובעלות הבית מסרום לרשות החברה.

גבאי החברה היו: — משה יהושע החייט, הרשל „שטרוי", ר׳ בנדט זיגלמן ואברמהלע מלכה־לאהס, אף הם חייטים — אנשים שהרגישו בגורלם המר של ילדים אלה. מקור ההכנסה שלהם היה: — אסוף תרומות בחתונות; „קערה" בבתי־התפילה בערב יום־הכפורים, וגבית תרומות מבעלי הבתים בכל יום ששי בשבוע. מסתבר, שלא היו משופעים בהכנסות, וידם לא השיגה לשכור דירה עבור ה„חדר" של התלמוד־תורה.

בחדר המדרגות לעזרת הנשים בבית־הכנסת, בו עמד „קרש הטהרה" ומיכלי־עץ בהם שאבו המים ושפכו על גופות המתים — שם „השתכנה" ה„תלמוד תורה". כאשר נפטר יהודי בעיר, ראו הילדים בהוצאת הכלים, את ההכנות להעברתו לעולם הבא... הילדים, שחלקם של היתומים בהם היה רב, הזדעזעו תמיד מחדש, בראותם את אנשי ה„חברא קדישא", בהכנותיהם. אין פלא שה„תלמוד תורה" לא נתחבב עליהם; וההורים או הקרובים לא יכלו תמיד לכפות עליהם את הביקור המתמיד ב„תלמוד תורה", ולא מעטים היו המשתמטים והמסתובבים בטלים ברחובות ובשווקים.

תחילה אני זוכר „מלמד" אחד לכל הילדים בני גילים שונים — והוא ר׳ ישראל מאיר גולדברג, שלאחר מכן היה שמש העיר. כאשר „נטעלע מלמד" חזר מאמרי־קה, ונתקבל כמלמד בתלמוד־תורה, השתנה המצב לטובה. הוא היה פדגוג מחונן; ידוע לענין את התלמידים בלימודיהם — גם את הדרדקים וגם את לומדי חומש־רש״י. בהמחישו כל שעור, אם זה במחנות־ישראל במדבר „איש על דגלו"; ואם במשכן שהוקם על־ידי בצלאל בן אורי; ואם בתאור המוחשי של מכירת יוסף או בשירת „ואני" בפרשת „ויחי"; וההבטחה של הקב״ה לרחל; „ושבו בני לגבולם". בכל אלה הקסים את תלמידיו שנמשכו לחדר, אף כי התנאים החיצוניים לא השתנו. לא השתמטו התלמידים מלבוא ל„תלמוד תורה", אמנם, לא למדו „גמרא־תוספות", בכל אופן, ידעו להתפלל, להגיד „תהלים" ולהבין פרק ב„חומש רש״י". לא הגיעו לדרגה של תלמידי־חכמים, אבל, מכלל בורים „עמי הארצות" הם יצאו.

דומני שעם פרוץ המלחמה בוטלה ה„תלמוד תורה".

אלימלך זאָנדער

מייַנע מלמדים נאכן צוריקקומען פון גירוש

ר׳ אברהם הערש

געווען „דער געלער אברהם הערש״, אַ ווונדערקער בחור, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט רחל רויזעס, אַ טאָכטער פון ר׳ יוסף מילשטיין, דער „דאַרער יוסף״ (בלשון סגי־נהור געווען דווקא אַ פעטער און אַ דיקער).

זיין חדר פון גמרא־ייַנגלעך האָט ער געעפנט אין זיין ווויינונג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ צימער, נישט איבעריק ליכטיק, מיט איין פענצטער אין אַ הויף. נעבן דעם צימער זענען געשטאַנען שטאַלן פאַר קי און פערד. צום סוף פונעם הויף אַן אָפּיצינע (הינטערשטע געביידע), ווו ס׳האָבן געווויינט צוויי שכנים, וואַרשיינלעך צו היטן די פערד און קי פון גניבות. אין פראָנט האָט דער גוויישער בעל־הבית געהאַט אַ רעסטאָראַן.

ר׳ אברהם הערש האָט געהערט צו די מלמדים, וואָס קענען „האַלטן״ די יונגען זיי זאָלן נישט צעלאָזט ווערן, און ער האָט זיי טאָקע געהאַלטן ביז 8—9 אַזייגער אין אָוונט.

צו אים האָט מיך מיין פאָטער ע״ה אַנגעדונגען, ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט פון אָטוואָצק, ווו כ׳האָב געפוסטעוועט (אַרומגעאַנגען ליידיק) אַ גאַנצן זומער פון יאָר תרע״ה.

דער זמן איז געווען פון חול־המועד סוכות ביז פסח תרע״ו — אַ האַלב יאָר.

מער ווי איין זמן האָב איך ביי אים נישט געלערנט. ר׳אברהם הערש איז געהאַלפן געווארן. זיין פרוי רחל רויזעס. אַ פעיקע סוחרטע האָט מצליח געווען אין איר מסחר — פירן מעל קיין וואַרשע. אַרויסגענומען דעם מאַן פון מלומדות, איבערגעצויגן זיך אין אַ לייטישער ווויינונג. ער איז געווארן בעל־קורא שבתים און יום־טובים. אויסגעקליבן געווארן אַלס גבאי פון בית־המדרש און אַ חשובער בעל־הבית אין שטאָט.

ר׳ ישראל־יעקל

חול־המועד פסח תרע״ו האָט דער זעלבער מודיע געווען וועגן זיין אַנהייבן צו פירן מלומדות. באַלד האָט דער טאָטע מיך אַנגעדונגען צו אים אויף אַ „זמן״ און איך האָב דערפילט דעם גרויסן אונטערשיד. קודם־כל האָבן מיר געלערנט אין בית־המדרש פון מאָגעלניצער רבין ר׳ זעליקל זצ״ל, ווו מ׳האָט געדאָוונט שבת און אַ גאַנצע וואָך איז עס געשטאַנען ליידיק.

דאָס איז געווען אַ גרויס צימער מיט צוויי גרויסע פענצטער צו מזרח. ס׳איז געווען ליכטיק און לופטיק. אונטער די פענצטער איז געווען אַ פרייער פלאַץ, ווו דער רבי האָט אונדז דערלויבט צו שפּילן אין שטעקעלעך, פּילקעס און יאָגעלעך. דאָס איז געווען אַ נייעס אין דער שיטה פון לערנען אין אַ חדר.

צווייטנס, האָט ער זיך באַציגן צו אונדז תלמידים, ווי אַ גלייכער צו גלייכע. געפירט מיט אונדז שמועסן, געזאָגט גלייכווערטלעך, „תורות״ פון רביים און באַאיינפלוסט צום ווען לערנען און גוטער אויפפירונג. חוץ דעם האָט ער איינגעפירט אַ גאַנץ נייע שיטה פון לערנען. יעדע צוויי ייַנגלעך האָט ער געגעבן אַ מסכתא צו לערנען פאַר זיך. מיטן רבין האָט מען געלערנט אַ „שיעור״. ער פלעגט שיקן די תלמידים יעדעס מאָל צו אַן אַנדערן ייד אַ בן־תורה „פאַרהערן״ די קינדער.

באַלד אינדערפרי נאָכן דאָוונען, האָט מען געלערנט חומש. נאָך אַ הפסקה דעם שיעור גמרא, שפּעטער אויך אַ קאָפּיטל נביאים ראשונים.

אָט איז אַ טייל פון זייַנע אימרות (אָפאָריזמען בלע״ז), וואָס ער האָט אונדז איבערגעגעבן:

חטאת נעורים

קלייַנע קינדער — האָט ער געזאָגט — ווערן גכשל און „שלעפּן״ געלט פון טאָטנס שופלאָד, אָפּילו פון די טאָשן. דאָס איז טאָקע אַ קינדעריישער מכשול, אָבער אַ חטא איז דאָס, וואָס דאַרף אַ תשובה. נאָך מער נייטיקן זיך אין דעם די גרעסערע קינדער, וואָס רעדן אַן די קלענערע און ברענגען זיי צו דער עבירה.

נאָך אַזאַ געשפּרעך האָט זיך דער רוב תלמידים געווענדט צום רבין, געבעטן אַ „תשובה״. ער האָט אונדז געהייסן צוזאָגן: מער נישט שלעפּן קיין געלט ביי קיינעם, אָפּילו ביי אייגענע עלטערן, און נעמען אויף זיך צו לערנען תורה מיט חשק. מיר האָבן דאָס געטאָן אויף זיך און מקיים געווען.

כי הלל רשע על תאוות נפשו

(תהלים פרק י')

דאָס איז געזאָגט געוואָרן — האָט ער אייגנע־ טייטשט, לגבי די יינגלעך וואָס חברן זיך מיט נישט פּאַסנדיקע חברים... דער רשע וועט פֿלוצים אַן ענין ווי הלל און עס פּאַסט אים אַלץ. אָבער מ׳דאַרף זיך דערווייטערן פון נישט פּאַסנדיקע חברים. פון דער אַנדערער זייט, דאַרף מען זיך נישט גרויסהאַלטן מיטן לערנען. וועגן דעם האָט ער אונדז דערציילט, אַז דער רבי ר׳ אלימלך זצ״ל פון ליזענסק האָט ״דערפילט״ אַ גאווה פון אַ מתנגדישן יונגנמאַן, וואָס איז אים געקו־ מען באַזוכן אין אַ שבת און ער האָט אים דערמאָנט, וואָס ירמיהו הנביא זאָגט: אם יסתר איש במסתרים ואני אויב אַ מענטש זונדערט זיך אַפֿ פון מענטשן — לערנט. זאָגט: ואני — איך קען, און קוקט אויף אַנדערע מיט ביטול — לא אראנו נאום ד׳ — ווייל איך אים נישט זען זאָגט ג־ט. דער יונגערמאַן איז נשתומם געוואָרן — פון וואַנען ווייס דער רבי זייַנע מחשבות, און געבעטן אַ תשובה. האָט אים דער רבי געהייסן קומען אין אַ צייט אַרום. וועט דער יונגערמאַן איז געקומען צו דער באַשטימטער צייט, האָט דער רבי געזען, אַז ער האָט שוין נישט קיין גאווה, האָט ער אים געזאָגט דעם זעלבן פּסוק מיט אַ קליינער ענדערונג: אם יסתר איש במסתרים — אויב אַ מענטש זונדערט זיך אַפֿ פון מענטשן — לערנט, גייט אַרויס אין גאַס, זאָגט ואני לא — איך בין גאָרנישט! האָלט זיך נישט גרויס! אראנו נאום ד׳ — הלוא את השמים והארץ אני מלא — דאָן וועל איך אים געבן זען. דער הימל מיט די ערד זענען דאָך פול מיט מיר!

אם ראית גנב ותירץ עמו

(תהלים פרק נ')

פלעגט ער זאָגן די יינגלעך, וואָס האָבן זיך אָפּט פּאַרשפּעטיקט צו קומען אין חדר, און געזאָגט כל מיני תרוצים דער זין פון דעם אויבנגעזאָגטן איז — האָסטו געזען אַ גנב? באַלד האָט ער מיט זיך אַ תירוץ.

די אַלע גלייכווערטלעך, משלים און מעשיות האָבן אונדז באַאיינפלוסט מער ווי אַלע שטרענגע מיטלען וואָס די ״שטייפהאַלטער״ האָבן אָנגעוועندט קעגן אונדז. אַזוי ווייט אַז ווען מיין פּאָטער ע״ה האָט מיך געוואָלט נאָכן ערשטן זמן ביי ישראל־יעקלען אַנדינגען ביי זיינס אַ פריינד, האָב איך זיך פּאַרעקשנט און נישט געוואָלט אַוועקגיין פון דעם חדר און געלערנט ביי אים ביז צו מיין בר־מצווה.

בן־ציון ברוקער, בוענאָס־איירעס

מיין רבי ר׳ יאנקל נאגעלניצער

נאָכן ווערן בר־מצווה האָב איך באַשלאָסן צו רעאַליזירן מיין באַשלוס און פּאָרן קיין ווארשע. טראָץ אַלע שווערקייטן און שטערונגען בין איך אין אַ טאָג נאָך פּסח 1930 אָנגעקומען אין דער פּוילישער הויפּט־ שטאָט, וווּ כ׳האָב מיך באַלד איבערצייגט, אַז כ׳האָב געבויט אויף דער לופט מיינע שלעסער. צוריקפּאָרן אַ היים האָב איך נישט געוואָלט בשום אופן. מיין געווע־ זענער לערער, וואָס האָט שטודירט אין וואַרשע, האָט מיר געעצהט אַריינטרעטן דערווייל אין אַ ישיבה און דערנאָך וועט מען זען צו זוכן אַן אויסוועג. דער זעלבער האָט מיך אויך אינפאָרמירט, אַז זיינס אַ חבר לערנט אין דער פּאַסעטשנער ישיבה אַלגעמיינע לימודים און ער וועט זיך ספּעציעל מיט מיר אָפּגעבן. אוסער דעם הערשט אין דער דאָזיקער ישיבה נישט אַזאַ פּאָנאָטישער רעזשים.

כ׳האָב אָנגענומען זיין ראט און כ׳בין אַוועק אויף נאָוויניאַרסקע 16, וווּ ס׳האָט זיך געפונען אַן אָפּטייל פון דער פּיאַסעטשנער ישיבה. דאָרט האָב איך געטראָפן אַ גרויסע צאָל יינגלעך מיט לאַנגע קאָפּאָטעס, געקריי־ זלטע פּיאות, געהאַלטן זיך חוצפּהדיק. דער ליארם איז געווען אומדערטרעגלעך און דער אָרום האָט געמאַכט אויף מיר אַ שווערער אייגדרוק.

אויך איך בין געווען פּאַר זיי אַן איבערראַשונג. קודם כל מיין מאָדערנער הולך און אַן פּיאות, אויסער דעם דער פּאָקט, וואָס איך בין פון... כעלם. פיל פון זיי האָבן געמיינט, אַז אַזאַ שטאָט עקזיסטירט נאָר אין

אין די מעשיות, אַבער נישט אין דער ווירקלעכקייט. דערצו זענען זיי נישט געווויגט געווען צו תלמידים פון ווייטע מקומות. דאָרט האָבן נאָר געלערנט בחורים פון ווארשע און פון די שכנותדיקע שטעטלעך.

מען האָט מיך פאַרשריבן אין דער פערטער כיתה, וו׳ מ׳האָט צופעליק געלערנט א מסכת, וואָס איך האָב געקענט פון דער היים. כ׳האָב געמאַכט דערפון א סוד און מכלומרשט געהערט דעם שיעור. ביים פאַרהערן מיך האָב איך טרעפלעך געענטפערט און אַלעמען איבעראַשט. ס׳איז געקומען דער משגיח ר׳ שמחהלע, וועלכער האָט מיך פאַרהערט און דערקלערט, אז כ׳דאַרף לערנען אין דער כיתה ה׳. אויך דאָרט האָט פאַסירט דאָס זעלבע און כ׳בין באַלד געוואָרן פאָפולער אַלס פעיקער תלמיד און יעדער האָט מיך געלויבט. דער דערמאָנטער ר׳ שמחהלע האָט דערקלערט, אז ביזן פאַרענדיקן דעם זמן וועל איך נאָך לערנען אין דער פינפטער כיתה און דערנאָך וועל איך איבערגיין צו ר׳ יאַנקלען...

ר׳ שמחהלעס דערקלערונג האָט געהאָט א מאַדנעם אָפּקלאַנג. אַלע זענען גלייך שטיל געוואָרן אויף א לענגערן מאָמענט. דער באַדייט דערפון האָב איך נישט פאַרשטאַנען. ערשט שפעטער איז מיר קלאָר געוואָרן, אז דער נאָמען ״ר׳ יאַנקל״ איז געווען א שם המפורש אין דער גאַנצער ישיבה. אַלע האָבן אים פאַרערט און אַנערקענט, וועלכע אַרומגערינגלט מיט ליבע פון אַלע תלמידים און פון יעדן, וואָס האָט שייכות צו דער ישיבה. אויך דער פּיאַסעטשנער רבי האָט געהאָט פאָר אים גרויס דרך־ארץ.

מיין באַזונדערע דערענטערונג צו ר׳ יאַנקלען האָט זיך אָנגעהויבן פון... מאַטעמאַטיק: ווי באַקאַנט האָט מען אין דער ישיבה געלערנט וועלטלעכע לימודים אויפן שפּיץ־מעסער, פון וועלכע ס׳האָבן בלויז ענאָסן א קליינע צאָל תלמידים. היות ווי דער לערער איז געווען מיינס א באַקאַנטער, האָט ער זיך מיט מיר ספּעציעל אָפּגעגעבן. דאָס מאַכן די לעקציעס איז באַשטימט געוואָרן אויף דעם איבערריים אין די מיטיק־שעהן. ר׳ יאַנקל איז שטענדיק צוריק געקומען פרי פונעם מיטיק און זיך צוגעקוקט ווי די בחורים מאַכן די לעקציעס. ער האָט זיך אָנגעהויב צו אינטערעסירן מיט מיר, ווי אַזוי איך מאַך די לייזונגען פון מאַטעמאַטיק, אַלגעברע און געאָמעטריע. במשך פון א קורצער צייט האָט ער זיך באַקאַנט מיט אַלע כללים און גאָר שנעל האָט ער געלייזט אַלע קאָמפּליצירטע אויפגאַבן. דאָס האָט אינטערעסירט אַלע תלמידים און אפילו דעם לערער גופּא, וואָס האָט אים באַוונדערט. די דאָזיקע מאַטעריעס זענען באַלד געוואָרן באַליבט ביי אַלע בחורים און כ׳איז געוואָרן א ספּאָרט דאָס לייזן די ״זאדאניעס״. אָפט מאָל איז עס געווען פאָר אונדז א צווייטער שיעור (א מער באַליבטער...) ס׳איז געווען א שיין בילד צו זען, ווי ר׳ יאַנקל זיצט אין א קרייז פון תלמידים און חקרנט זיך וועגן פאַרמען פון א דרייוינקלער... מיטן אייגנאַרטיקן טאָן פון לערנען גמרא. דערנענטערט האָט מיך אויך צו ר׳ יאַנקלען זיין זויבערקייט. ער איז נישט געגאַנגען אָפּגעלאָזן ווי אַנדערע. די קליידונג שטענדיק ריין. זיין לענגלעכע בארד — גוט געהאַלטן. די דורכגעפלאָכטענע גרויע האָר האָבן אים צוגעגעבז חן. די גוטמוטיקע אויגן האָבן צוגעצויגן. קיין מאָל האָב איך אים נישט געזען קיין בייזן, ווי אַלע אַנדערע מלמדים. און געדענק האָט ער שטענדיק שטיל. דער ״דברי חכמים בנחת נשמעים״ האָט זיך צו אים צוגעפאַסט.

די געדולדיקייט פון ר׳ יאַנקלען האָט זיך מאַניפעסטירט ביים לערנען. מיט אַן אייגנאַרטיקן סיסטעם האָט ער זיך באַמיט אויפצוקלערן זיינע צוהערער. ער איז נישט מיד און דענערווירט געוואָרן, נאָר געזאָרגט פאַרן ״אַרייגלייגן אין מויל אַריין״ די קאָמפּליצירסטע פילפולים פון דער גמרא.

במשך דער צייט האָט זיך געשאָפן א גאָר נייער פאַקטאָר, וואָס האָט מיך באַפריינדעט מיט מיין מאַגעל־ניצער רבין; ביים לערער האָבן זיך געלערנט א קליינע גרופּע יינגלעך, וואָס האָבן זיך אויסגעטיילט פון אַלע אַנדערע מיט זייער ריינער קליידונג, קורצע פיאות. זיי זענען נישט געווען אַזוי חוצפהדיק. צום פּיאַסעטשנער רבינס טיש זענען זיי לגמרי נישט געגאַנגען. ביסלעכווייז האָב איך אַנגעהויבן צו פאַרשטיין, אז זיי זענען נישט קיין ״פינצטערע עלעמענטן״. דאָך האָב איך מורא געהאַט צו פאַרטרויען זיך פאַר זיי וועגן מיינע מיינונגען, נישט וועלנדיק קאָמפּליצירן מיין לאָגע, אין וועלכער ס׳האָט נאָך נישט געקענט אַריינטרעטן די ענדערונג, וואָס איך האָב באַגערט.

ביסלעכווייז האָבן אייניקע מיר פאַרזיכטיקערהייט איבערגעגעבן אז זיי לערנען זיך אינטענסיוו וועלטלעכע לימודים. זיי ליינען פוילישע, יידישע און העברעישע ביכער און זיי סימפּאַטיזירן מיט פאַרטייען. מ׳האָט מיר אויך אינפאָרמירט, אז ר׳ יאַנקל וויסט דערפון און מאַכט א שווייג...

דאָס לעצטע איז געווען א גרונט צו סימפּאַטיזירן

נאָך מער מיט מיין רבין און פילן זיך פרייער אין זיין סביבה.

די צייט האָט רייף געמאַכט אייניקע געשעענישן: אַ תלמיד וואָס האָט געהערט צו די גרופּע, וועלכע האָט זיך געלערנט ביים לערער, האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אייניקע יינגלעך וועלן אַריבערגיין לערנען אין דער „תחכמוני" און האָט מיר אָנגעבאָטן צו פאַרייניקן זיך מיט זיי.

כ׳האָב דעם פאַרשלאָג אויפגענומען מיט פאַרזיכט און אומצוטרוי, זיינדיק חושד, אַז מ׳וויל מיך פראָווא־צירן. אברהם ליקעווער (דער בחור, וועלכער האָט מיר געמאַכט דעם אנבאט) האָט מיר אָבער באַוויזן, אַז זיי מיינען עס אויפריכטיק און דערציילט מיר פּרטים וועגן אַלע יינגלעך, וואָס איז פאַר מיר געווען אַ נייעס. אויך האָט ער מיר איבערגעגעבן, אַז מ׳וויס אַלץ וועגן מיר... דאָס לעצטע האָט מיר גאָר איבערראַשט, וויל כ׳האָב זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז ס׳עקזיסטירט אַ „אינטעלידזשענס סערוויס" ביי זיי.

כ׳האָב אָפּגעלייגט דעם ענטפער. דערווייל האָט אַ פאַנאַטישער בחור, וואָס האָט מיך פאַרדעכטיקט, געזוכט צווישן מיינע ביכער און געפונען אַ בראשור און אַ העפט פון עספּעראַנטאָ. דאָס איז באַלד דערגאַנגען צום ראש הישיבה און אפילו צום פיאַסעטשנער רבין, וועלכער האָט מיר געראָפן צו זיך און געזאָגט, אַז דער רבש״ע האָט ביים דור הפלגה צעטיילט די מענטשהייט אויף שפּראַכן און איך וויל מבטל מאַכן דעם דאָזיקן געטלעכן באַשלוס... איך האָב געשפּילט די ראָל פון אַ „כעלעמער", מאַכנדיק זיך תמוואָטע און דער סקאַנדאַל האָט זיך געענדיקט מיט אַ שאַרפער וואַרענונג.

מיין רעפוטאַציע אַלס תמימותדיקער בחור האָט זיך געענדיקט און מ׳האָט מיך אָנגעהויבן נאָכצושפּיאָ־נירן וועגן וואָס ס׳האָט מיך געמאַלדן ר׳יאָנקל און מיר געבעטן צו זיין פאַרזיכטיק.

דאָס האָט אויך אויסגענוצט אברהם ליקעווער און זיין גרופּע, וועלכע האָבן פון מיר געפאָדערט צו אַרגאַניזירן זיך, בכדי אַרבערצוגיין אין דער „תחכי־מוני".

מיר האָבן באַשלאָסן צו שרייבן אַ בריוו צו הרב ניסנבוים ז״ל, קיין ענטפער איז נישט געקומען. מ׳האָט דעריבער דעצידירט צו שיקן אַ „דעלעגאַציע" צו „מזרחי" און איך זאָל זיין דער ראש המדברים.

מיט גרויס פאַרזיכטיקייט זענען מיר אַוועק אויף מאַריאַנסקע 7, וווּ ס׳האָט אונדז אויפגענומען דער רעדאַקטאָר פון „די יידישע שטימע" יעקב ראַדזינסקי, וועלכער האָט אונדז אינפאָרמירט, אַז מיר זענען נישט די אייניציקע, ווייל אין נאָך ישיבות האָט זיך געשאָפן אַזאַ באַוועגונג, אָבער מ׳קען די זעלבע נישט לאָזן אַן אַ לייזונג אין דעריבער לייגט ער פאָר אַ צוזאַמענטרעף מיטן רב ניסבוים, בכדי צו געפינען אַן אויסוועג.

צו דער אָפּגערעדטער צייט בין איך אַוועק אויף רימאַרסקע 16, וווּ ס׳האָט געווינט דער דערמאָנטער רב, אָבער אינעם הויז האָב איך געהאָט אַ זייער אומ־אָנגענעמע אי׳בערראַשונג: כ׳האָב מיך געטראָפן מיט איינעם, וואָס איז געווען דער עלטסטער ישיבה־בחור און איז אויך געווען אַן עלעקטריקער. ביז איצט איז מיר נישט קלאָר, וואָס ער האָט דאָרט געטאָן. אָבער מיין שטימונג איז שוין געווען אַ געדריקטע.

הרב ניסנבוים האָט מיך אויפגענומען אין דער אָנווענדהייט פון ראַדזינסקין און אַ לערער פון דער „תחכמוני". ער האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ס׳זענען פאַראַן שוועריקייטן, ווי שכר־לימוד, באַקעס־טיקונג פאַר די פּראַווינצער יינגלעך און די צוריקגע־שטאָנענע אויסבילדונג. נאָך אַ לענגערן וויכוח איז באַשלאָסן געווארן צו אַרגאַניזירן קורסן אויף צוגרייטן אין אַלגעמיינע לימודים אַלע ישיבה־בחורים, וואָס ווילן אַריינטרעטן אין דער „תחכמוני". ס׳איז געבליבן בלויז צו דעצידירן: ווען און וווּ.

אַן אומדערוואַרטע פאַסירונג האָט אָבער געענ־דערט דעם גאַנג פון די געשעענישן: אין דער ישיבה האָט געלערנט אַ בחור שלום ש. (היינט אין ישראל, אין אַ שכונה ביי נתניה). ער איז געווען אַ זון פון אַן אַרעמער אַלמנה. געזונט, שיין און גאָר פעיק. ער האָט זיך שוין געגרייט צו סמיכה אויף רבנות. שלום איז געווען דער ליבלינג פון דער ישיבה־אָנפירונג און פו־נעם פיאַסעטשנער רבין. ער איז געווען שרעקלעך פאַנאַטיש און גאָר חוצפהדיק. פאַרן מיטנדסטן אָפּניג איז ער גרייט געווען צו שלאָגן. אונדזער גרופּע האָט אים געהאָלטן אַלס אַ „רעאַקציאָנער, פינצטערער עלע־מענט", פאַר וועלכן מען דאַרף זיך היטן ווי פאַר פייער.

ווי אַ דונער אין אַ העל־זוניקן טאָג האָט אַלעמען געטראָפן די ידיעה, אַז שלום איז אַוועק אין אַ מזרחיסטישן קיבוץ. די גאַנצע ישיבה האָט געשטורעמט. ס׳זענען זיך באַלד בוזאַמענגעקומען אַלע אָקטיוע חסידים און וואָרשיינלעך האָבן זיי זיך אַרומגעזען, אַז זיי זענען שוין מיט קיינעם נישט זיכער.

אָנגעפירט די באַראַטונג האָט דער חסיד לייבל ב. (נישט לאַנג געשטאָרבן אין ישראל), וועלכער האָט געמומען פאַרשן אַלע בחורים. ס׳איז געקומען די ריי

אויף מיר. כ׳בין אַריבער אין אַפענסיוע און אַנגעוויזן, אַז דווקא די גאַר געטרייַע האָבן פאַראָטן, אַזוי אַז די מער פֿשוטע וועלן אַזעלכעס... נישט טאָן. ער האָט מיר פאַרגעוואָרפן, אַז מ׳האָט מיך געזען אינעם הויז פון הרב ניסנבוים. אויף דעם האָב איך גלייך געפונען אַ תירוץ. מ׳האָט מיר אויך דערמאָנט דעם ענין ״עספּע־ראַנטאַ״ און עפּעס לערן איך צו פיל... לימודי חוץ. פאַרטיידיקט האָט מיך ר׳ יאַנקל, ווכלכער האָט גע־פרעגט: „ווען קען ער זיך פאַרנעמען מיט פּאָליטיק, אַז אין דער פרי קומט ער גלייך פון געוועלב (כ׳בין געשלאָפן אין אַ געוועלב, גלייך ווי אַלע פּראָווינצער ישיבה־בחורים) און ביינאַכט מוז ער גלייך צוריק גיין אַהין. ביי מיטאָג לערנט ער זיך ביים לערער. וועז זשע קאָן ער עפּעס טאָן?״...

ר׳ יאַנקלס פאַרטיידיקונג האָט געווירקט. מ׳האָט זיך ״אַפּגעטשעפּעט״ פון מיר. כ׳בין שוין אַבער גע־געבליבן ווי אַן אומגעווינטשענער עלעמענט אין דער ישיבה, ווו ס׳האָט בכלל געהערשט אַ רעזשים פון פאַר־דאָכט און אַ גערייצטע שטימונג.

נאָכן פאַרענדיקן דעם זמן האָב איך מיך אין דער ישיבה נישט צוריק געקערט.. אַבער ס׳האָט מיך געצויגן צו ר׳ יאַנקלען. וועמען כ׳האָב געטראָפן אַפּט מאָל, וועז ער איז געגאַנגען פון מיטאָג, אויף עק נאָוואָליפּיע און קאַרמעליצקע (זיין כיתה איז געווען אויף נאָוואָליפּיע 26). מיר זענען גלייך אַוועק אין שכנותדיקן מילנע־געסל, ווו קיינער האָט אונדז נישט באַגעגנט און נישט געשטערט.

ער האָט מיר דערציילט, אַז פיל בחורים האָבן פאַרלאָזן די ישיבה און זענען אַוועק אין די מזרחי־קיבוצים. כ׳האָב אים אינפאָרמירט, אַז דאָס איז מיר באַקאַנט און לויט מיינע ידיעות האָלטן זיך די דאָזיקע ״דעזערטערן״ ביי זייער חסידישן הולך: שבת טראָגן זיי די זיידענע קאַפּאָטעס און סאָמעטענע היטלען. זיי לערנען אַ שיעור מיט די קיבוצניקעס, מיט די פֿשוטע יידן פון שטעטל און מיט די יוגנטלעכע פונעם ״השומר הדתי״. כ׳האָב אים אויך אײַבערגעבן, אַז שלום ש. וועט בקרוב עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

דאָס לעצטע האָט אים זייער דערפרייט און ער האָט אויסגעדריקט דעם פאַרלאַנג, וואָס אַפּטער זיך צו טרעפן און זאָל עס זיין אויף לאַנגע יאָר.

צוליב פאַרשידענע סיבות האָב איך זיך געמוזט צוריק קערן אין מיין היימשטאָט כעלם. מער האָב איך ר׳ יאַנקלען נישט געזען. די טעג זענען געווען שטור־מישע. מיין לעבן איז אויסגעפילט געווארן מיט אומרו. די מלחמה האָט מיך איבערגעבן אין רשות פון משחית, פון וועמענס פּיסק כ׳בין אַרויס לעבעדיק, אַבער צעבראָכן. דער גורל האָט מיך פאַרוואַרפן קיין בועגאָס־איירעס, ווו כ׳האָב מיך געטראָפן מיט צוויי יידן, וועלכע האָבן מיר דערמאָנט דעם נאָמען: מער־קער, וואָס איז ווי אַ בליץ דורכגעלאָפן איבער מיר און דערמאָנט ר׳ יאַנקלען. נאָך אַ קורצער חקירה ודרישה בין איך געווויר געוואָרן, אַז נישט ווייט פון מיר גע־פינט זיך אברהם מערקער, אַ זון פון מיין מאָגעלניצער רבין...

*

מיר האָבן זיך צוזאַמען געטראָפן. כ׳האָב מיך דערמאָנט ר׳ אַנקלס ווונטש צו זען זיך נאָך אויף לאַנגע יאָרן, וואָס איז ליידער נישט מקוים געוואָרן. אַבער ווען נישט מיט אים, זאָל כאָטש זיין מיט זיי זון, אויב דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז מיר זאָלן זיך באַגעגענען.

זאָל כאָטש איצט דער ווונטש: ״אויף לאַנגע יאָרן״, מקוים ווערן!

ישראל זאַנדער, משה מרגלית

דער שטרייק פון ר׳ פיניע מלמדס תלמידים

ר׳ פנחס צוקער, אַ גראַדזשיסקער בחור, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט צירלען, ר׳ ליפיש פריידענ־רייכס טאָכטער, האָט געעפנט אַ חדר פאַר אַנפאַנג גמרא־יינגלעך אין מאַגעלניצע. זיין ווינונג איז באַ־שטאַנען פון צוויי גרויסע צימערן. אינעם ערשטן צי־מער האָט די פרוי צירל געפירט אַ שניידעריי פון וועש צוזאַמען מיט אירע טעכטער פּערל און חיה. די לעצטע האָט שפּעטער געאַרבעט ביי גוטע קליידער און פיל אַריינגעטראָגן צו דער פרנסה.* זיי האָבן געהאַט פיר זין: הערשל — געפאַלן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה; מאיר און אלימלך זענען אומגעקומען דורך די נאַציס ימ״ש און ראובן־שלמה, צו לאַנגע יאָרן. ער געפינט זיך אין ישראל מיט קינדער און אייניקלעך.

אין צווייטן צימער האָט פיניע מלמד געפירט זיין „חדר״ מיט אַ פעסטער האַנט. ער איז געווען פון די האַרטסטע מלמדים אין שטאָט. ביי אים האָבן געלערנט יינגלעך אַנפאַנג גמרא. אַ שיעור האָט געדויערט צוויי וואָכן. מ׳האָט אויך געלערנט די פּרשה חומש־רש״י פון דער וואָך. זיין דיסציפּלין איז געווען אַן אייזערנע. ער האָט נישט דערלויבט די תלמידים קיין שפּילעריייַן און הפסקות און פאַר יעדן „חטא״ אויף דעם געביט פלעגט ער זיי שטאַרק באַשטראָפן. זיין פרוי צירל ע״ה פלעגט זיך באַמיען צו מילדערן זיין באַציאונג צו די „קינדער״ (אַזוי האָט זי אונדז גערופן). ר׳ פיניע האָט נישט גע־וואָלט אַפילו אויסהאַרכן אירע פאַרשלאָגן. די תלמידים פלעגן אים רופן „פיניע־פאַניע״, אַ קורצן און פיל־זאָגנדיקן צונאַמען. ערשטנס, האָט ער טאַקע אויסגעדינט פינף יאָר ביי „פאַניע״ אין צאַריישן מיליטער, אַ זעל־טענע דערשיינונג ביי אַ מלמד, און געגאַנגען גלייך ווי אַ סאָלדאַט. צווייטנס, האָט ער זיך פאַרדינט דעם נאַמען צוליב זיין באַציען זיך צו די תלמידים ווי אַ כעלדפעבל צו סאָלדאַטן.

פאַרשידענע קונדס־שטיקלעך האָבן די תלמידים אויסגעפירט, כדי זיך נוקם צו זיין אין אים.

אַ סך האָבן זיך געבונטעוועט, נישט געוואָלט לערנען מער ווי איין „זמן״ (אַ האַלב יאָר). ביז ס׳איז געקומען דער טאָג וועז — — —

---

* אומגעקומען מיט זייערע פאַמיליעס דורך די נאַציס

די קליינע בונטן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן פיר־וואָכענדיקן שטרייק.

אין איינעם פון די פרילינגס־חדשים, ווען דער „רבי״ איז געווען קראַנק און די ערהאָלונג האָט גע־פאַדערט אָפרו פון רעדן און אויפרעגן זיך, לפחות אַ חודש צייט. און ר׳ פנחס האָט נישט געוואָלט פונאַנדער־לאָזן דאָס חדר, האָט ער פלאַנירט אויסנוצן דעם סיס־טעם — באַהעלפן זיך מיט די בעסערע תלמידים, זיי זאָלן לערנען מיט די „שוואַכערע״ אַ שיעור אין גמרא, די פּרשה חומש־רש״י אדג״ל. די תלמידים האָבן נישט געוואָלט אויספירן דעם פלאַן און באַשלאָסן אַרויסרופן אַ שטרייק.

אין הויף פונעם בית־המדרש איז געווען אַ קליינע מויער (איבערגעבליבן פון אַן אומפאַרענדיקטן בנין), וואָס אין אונדזערע אויגן האָט זי אויסגעזען ווי די מויער פון ירושלים. דאָרט האָבן מיר זיך געשפּילט תשעה־באב אין באַלאַגערונג פון טיטוס הרשע קעגן ירושלים... מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט דערלאָזט טיטוסן באַזיגן יהודה...

דאָס מאָל האָבן זיך פאַרזאַמלט אַרום דער מויער אַלע תלמידים פון ר׳ פנחסנס חדר. משה מרגלית האָט זיך אַרויפגעשטעלט אויף דער מויער און געהאַלטן אַ פייערדיקע רעדע, וואָס איר לייט־מאַטיוו איז געווען: ווי לאַנג נאָך וועלן מיר זיך לאָזן טרעטן פון פיניע פאַניע? געקומען די צייט שטעלן אַ ווידערשטאַנד זיין אַכזריותדיקע באַהאַנדלונג צו אונדז! די רעדע האָט געמאַכט אויף אַלע תלמידים אַ שטאַרקן רושם...

איינער פון די שטענדיקע בית־המדרש־זיצער, אַ געוועזענער שוחט, מאיר יחיאל, האָט צו מאַרגנס פאַר־שפרייט איבער דער שטאָט די ידיעה, אַז משה אַבי־שענס (מרגלית) וואָקסט אויס אַ צווייטער גאַדעלע שטרייקער (דער פירער פון די שטרייקן אין מאַגעלני־צע אין יאָר 1905). צומאַרגנס האָט ישראל זאַנדער איינגעאַרדנט אַ געהיימע פאַרזאַמלונג אינעם האַלץ־קאַמער אין הויף פון זיינע עלטערן. דאָרט האָט מען באַשלאָסן צו שטרייקן די גאַנצע צייט פון דעם „רבינס״ קרענק. מ׳האָט באַשווירן יעדן יינגל ביים טלית־קטן, איבערגעהאָקט די ציצית: ער זאָל נישט דערציילן די עלטערן און קיינעם, אַז ער גייט נישט אין חדר, נאָר

אין וואַלד אַריין וווּ ס׳פֿאַרזאַמלען זיך אַלע תלמידים פון פֿיניען איבערן טאָג און קומען אַהיים אין דער צייט וועט מ׳גייט פון חדר.

און נאָך האָט מען איבערגעגעבן די חברים „ „יע־דער פון די אַנוועזנדיקע, וואָס וועט מסרן פֿאַרזאַמלונג, אַדער עמיצן אַנדערש וועגן אַרט פון דער פֿאַרזאַמלונג, באַשלוסן, נעמען פון די אַרגאַניזאַטאָרן, פֿלאַץ פון אויפהאַלטן זיך איבער דער צייט פון שטרייק, וועט ליגן אין חרם!״

צומאָרגנס האָט יעדער געגומען מיט זיך אַלץ וואָס ער פֿלעגט נעמען יעדן טאָג. דערינטער אויך עסן. אַנ־שטאָט אין חדר אַריין, אַווּעק אין וואַלד נעבן וואַרשע־וער שאָסיי. דאָרט זענען געווען גריבער, וואָס זענען געבליבן נאָכן אויסגעגראָבענעם ליים. דאָ האָבן זיך די תלמידים באַהאַלטן, געטיילט זיך מיטן עסן, „אַרעם און רייך — אַלע גלייך!״

אינעם ערשטן גרוב — דעם נאָענטסטן צום וואַרשעווער שאָסיי — איז געזעסן אַ פֿאַרפֿאָסט און געקוקט צי ס׳גייט נישט עמעצער אונדז זוכן. דאָן האָט ער געגעבן אַ סיגנאַל און מיר זענען געלאָפֿן טיפער אין וואַלד אַריין. ס׳איז געווען פרילינגס־צייט; מיר האָבן פריי געאָטעמט אינעם וואַלד, געשפּילט אין פֿאַרשידענע שפּילעריייען, צו וועלכע מיר האָבן קיינמאָל נישט געקענט דערגרייכן אונטער ר׳ פּיניעס רעזשים.

דער שטרייק האָט אַנגעהאַלטן גאָנצע פּיר וואָכן און קיינער האָט אים נישט געבראָכן, ביז דער „רבי״ איז צוריק געזונט געוואָרן און מיר זענען צוריק אַריינ־געגאַנגען אין חדר.

נאָך לאַנגע פֿאַרשונגען האָט ר׳ פּיניע אַרויסבא־קומען דעם סוד פון אונדזער שטרייק. ביי זיין ווייבס אַ שוועסטערנזון. ער האָט אים דערציילט: משה (מרגלית) איז געווען דער העצער, ישראל (זאַנדער) דער אַרגאַניזאַטאָר, געצל, גוטערמאַן דער פירער. און נאָך האָט ער אים אויסגעזאָגט: וווּ מ׳האָט באַשווירן די תלמידים, וווּ מ׳האָט זיך אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט.

אַלע תלמידים האָבן זיך דערווייטערט פונעם „מסור״, צוליבן חרם אין וועלכן מיר האָבן אים אַריינגעלייגט.

ר׳ פּנחס האָט אונדז באַשטראָפט, אָבער זיין כוח איז שוין געווען אַפּגעשוואַכט פון דער קראַנקייט, ווי אויך פון שלעכטן נאָמען, וואָס ער האָט באַקומען צוליבן שטרייק. אַלע תלמידים זענען געבליבן געטרייע חברים און איינער דעם אַנדערן אין די שפּעטערדיקע יאָרן געדינט אַ יסוד פון פֿאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס, מענ־טשן מיט „געזעלשאַפטלעכע פּראַקטיק״, וואָס זאָגן נישט אויס פון חדר...

די הויפּט־בונטאַוושטשיקעס: ישראל און משה זענען שוין נישט צוריק געגאַנגען אין פּיניעס חדר. אַוועק לערנען אין בית המדרש. ישראל — צו זיין זיידן שמואל. משה — צו זיין פֿאָטער אַבוש און געצל — צו אַן אַנדערן מלמד.

משה בן־אבישי ז"ל

ר' אברהם יוסף מלמד ז"ל

מהסדרה „מלמדים במוגלניצה"

ארבע דרגות במלמדים:

א) מלמדי דרדקי

ב) מלמדי חומש־רש"י

ג) מלמדי משניות והתחלת גמרא

ד) מלמדי גמרא, תוספות מהרשא ומפרשים אחרים.

ר' אברהם יוסף נמנה על דרגה ד' שבמלמדים. תל־מידיו היו מבני העשירים ומבחורים מצטיינים בלמודם, אף כי אינם בני עשירים. ב„חדר" שלו למדו לא יותר מעשרה־שנים־עשר תלמידים, שעם גמר למודיהם אצלו יכלו להמשיך את למודיהם בבית־המדרש ביחידות, או „בפני עצמם".

ר' אברהם יוסף, יהודי בקומה שלמעלה מבינונית, צנום, זקן צהבהב מדובלל עוטר את פניו, עיניו כחולות, גבותיו גדולות ועבותות. לבש — גם בימות החול — קפוטה שחורה, חבש לראשו כובע קטיפה שחור, רחב מעוך ודהוי, שצבעו הפך לירקרק. הוא היה חסיד גרודזיסק מהנלהבים ביותר. לימים הנוראים היה עושה את דרכו ברגל, כדי לזכות ב„שכר הליכה" וגם מחמת „חסרון כיס".

משפחתו של ר' אברהם יוסף מנתה: אשה, שני בנים וארבע בנות. האשה רייזל־שרה, קטנת־קומה, צנומה, עיניה טרוטות (כמעט עוורת); הבן הבכור — נחום — נשא אשה מסובין, עבר לגור שם; מספר שנים היה סמוך על שולחן חותנו; למד הלכות שחיטה ונתקבל כשוחט ובודק במקום. ר' אברהם יוסף התגאה בכך, מכיוון שסובין הצטיינה באדיקותה היתרה, ורק יהודי ירא־שמים, למדן וחסיד, „יודע נגן" — בעל קול נעים שיוכל לעבור בשבתות ובחגים לפני התיבה, יכול היה להתקבל כשו"ב בסובין. ר' נחום הצטיין בכל הסגולות האלו ונוסף על כך היה מקובל על הבריות.

ארבעת הבנות: הבכורה — ציפרה, השניה — חיה טובה; השלישית ראחא, הרביעית פרל, כולן ראויות לחופה בפרק הזמן שאני עומד בו. הבן הצעיר שמו היה אלימלך.

כל המשפחה הגדולה הזאת הצטופפה בחדר אחד גדול בבית־עץ דו־קומתי ארוך, שחזיתו — ובה שני חלונות — פנתה לרחוב הראשי, הוא רחוב וארשה מאוכלס כולו ביהודים, ואחורי הבית מופנים לחצר. הדירה בת החדר האחד היתה מחולקת על־ידי פרגוד לשנים: — בחלק השמאלי — „החדר", בחלק הימני בית־המלאכה לעשית פאות־נכריות חדשות ולתסרוקתן של פאות ישנות, שנוהל על־ידי ראחא — הבת השלישית — שלמדה את המקצוע בוארשה והצטיינה במלאכתה. הלקוחות שלה היו מעשירות העיר. ואף הגויה היחידה שנזקקה לפאה נכרית — אשת הד"ר אורלביץ, זקן הרופאים הפולניים, היתה מלקוחותיה.

ד"ר אורלביץ, פולני בעל הליכות אציליות, רומנטיקן, פטריוט פולני מובהק, חולם על פולניה עצמאית מים לים, היה מעורב עם האוכלוסיה הפולנית והיהודית שבעירנו. בשנת 1905 פעל יחד עם המהפכנים היהודים למיגור שלטון הצאר הרוסי, כדי להשיג את שחרורה של פולין ואיכשהו הצליח להתחמק מעונשו של שלטון זה לאחר מיגור המהפכה.

הוא נהג ללוות את אשתו בעת סידור התסרוקת של הפאה הנכרית שלה אצל ראחא, בתו של ר' אברהם יוסף. תוך כדי הבקור נכנס הד"ר לשיחה עם ר' אברהם יוסף על מצבו הכלכלי, כמה מכניסה המלמדות; מהות השקים הצחורים בהם נמצא הקמח למצה שמורה עוררו בו ענין. שאל גם לגורל הבנות שהגיעו לפרקן. השיחה התנהלה בפולנית, ואף כי ידיעותיו של ר' אברהם יוסף בשפה זו היו מעטות ודבורו בגמגום ובטוייו היו מפורסמים ללעג ולשנינה, התיחס הד"ר בדרך־ארץ רב אליו, באשר שמע מהיהודים כי ר' אברהם יוסף הנהו למדן גדול בתלמוד ויהודי ירא־שמים תמים עם אלוהיו. באותו זמן שוחחה הלקוחה אשת הד"ר עם ראחא על ה„מודה" האחרונה של התסרוקות המקובלות בורשה ובפריס וכו' וכו'. אשתו של ר' אברהם יוסף — רייזל שרה לא שותפה בשיחה זו. היתה שקועה בהכנת ארוחת־הצהרים לבני המשפחה. הנהגים העיקריים מבקור זה היו התלמידים. חלה הפסקה ארוכה בלמודים וחלק מהם שידעו פולנית חייכו לשמע „הדיבור הפולני" של רבם.

אחרי לכתם של האורחים המכובדים שאגב, העלו בהרבה את יוקרת בתו ראחא ובמידה ידועה גם שלו, הרהר ר' אברהם יוסף קמעה ואמר לתלמידיו: אכן גרם

הגוי לביטול תורה, אולם התעניינותו הגלהבת במצבי מראה, כי יש בו ניצוץ מחסידי אומות־העולם.

עם זאת הוא מתגבר על הרהוריו ומחזיר את התלמידים לסוגיא בה עסקו לפני ההפסקה, מתחיל להגיד השעור בקולו המתנגן והצרוד, מתגבר על הצרי־דות. תלמידיו מעלים את קולותיהם, מתנועעים בהת־להבות וקולותיהם בוקעים דרך החלונות הפתוחים לרחוב ורשה. העוברים ושבים תוהים על הלמוד הקולני. הם אינם חשים ברצונו של ר׳ אברהם־יוסף להשכיח את מועקת לבו שהתעוררה כאשר נשאל ע״י הד״ר אורלביץ לגורל הבנות שהגיעו לפרקן.

לימים הנוראים עושה ר׳ אברהם יוסף את דרכו ברגל לגרודזיסק, בה נמצא הרבי שעל חסידיו הוא נמנה. בהגיעו לרבי הוא משיח בפניו את דאגת לבו ומוסר על התענינותו של הד״ר הגוי בגורל הבנות. הרבי הקשיב וברכו, כי בפעם הבאה יביא אתו בשורה על חתונת אחת מהבנות. ר׳ אברהם יוסף נפרד מהרבי בלב שמח. זכה וברכת הרבי נתקיימה. באותה השנה נישאה בתו הבכירה ציפרה לבחור מגרוולין — ישראל יעקל. הוא היה נמוך־קומה, רחב כתפים, גוף מוצק, בעל קול־מתכתי, ״יודע נגן״ היינו: לעבור לפני התיבה, אם כי לא היה למדן מופלג כר׳ אברהם יוסף חותנו, הצטיין בהתלהבות לרבו — הרבי מפוריסוב.

מבית אביו הביא אתו אומנות שלא עסקו בה יהודים ממוגלניצה עד אז, והיא — הכנת מקלות לשוטים (בייטש־שטעקעלאך) עבור העגלונים. הוא פתח בית־מלאכה לעיבוד המקלות, שאת חומר הגלם שלהם — קני־סוף מיובשים — היו מביאים מורשה. עזר על ידו אחיו הצעיר שהביאו לשם־כך מבית הוריו בגרוולין. את התוצרת המוגמרת היו מוכרים לחנויות עבור ״בעלי העגלות״ ומביאים אותה לירידים על־מנת למכרם לאכרים. התוצרת נתפרסמה בטיבה בכל המחוז וישראל יענקל (יעקב) התפרנס בכבוד ממקצוע זה.

ואולם, פרנסתו הגויית המגושמת של חתנו, ומאידך — אי הצטרפותו לחסידי גרודזיסק, לא הניחו את דעתו של ר׳ אברהם יוסף. כל נסיונותיו להעביר את חתנו מחסידות פוריסוב לא נתנו פרי.

כאשר הגיע ר׳ אברהם יוסף בראש־השנה לרבו בגרודזיסק, ובעת נתינת שלום ברכהו הרבי במזל־טוב, נאנח ר׳ אברהם יוסף ושח לו על ״דאגותיו״ החדשות. הרגיעו הרבי שאין להצטער, עם הזמן הכל יבוא על תיקונו, וברכו שנית ב״מזל טוב״.

אחרי החגים חזר ר׳ אברהם יוסף מהרבי והלמודים ב״חדר״ מתחדשים. בחורף הם מתקיימים גם בערבים. ר׳ אברהם יוסף מעלה בפני התלמידים דעתם של ״המפרשים האחרונים״ בסוגיא זו או אחרת. שיטה זו מביאה לידי התנצחות והתפלפלות בין התלמידים עצמם. ר׳ אברהם יוסף מאזין ונהנה. רק תלמיד אחד היה גורם לו מבוכה, הוא שיעלע (יהושע) דבורה׳לס־בוימגרט. בחור פיקח ושנון. בפלפוליו ובקושיותיו היה, מביא את רבו התמים למבוכה. לימים התפקר תלמיד זה, הפך לבונדאי והתנכר לתורת רבו מכל וכל.

כך נמשכו הלמודים בקצב רב עד סמוך לחג הפורים. החלה התכונה לטחינת החטה לקמח מצה שמורה, היא החטה שהיתה תלויה על התקרה בשקים צחורים. המתח בלמודים התרופף קמעה. התלמידים התלחשו, כי הבת השניה — היא טובה, עומדת להתארש עם חתן מוארשה, אם ירצה השם, בל״ג בעומר, לאחר סיום עונת המצה השמורה כשהפרוטה תהיה מצויה בכיסו.

בשנה זו היה ר׳ אברהם יוסף שרוי במצב־רוח מרומם. עין בעין ראה כי ברכות הרבי מתקיימות. בינתים, אפית המצה שמורה בעיצומה. חג הפסח מתקרב ויש להזדרז במלאכה. יום לפני ערב־פסח, עם שקיעת החמה בא ר׳ אברהם יוסף עם תלמידיו לבית־המדרש, מגייס למצות ״המים שלנו״ כמה מבחורים חובשי בית־המדרש ויחד הולכים לנהר הקרוב לבית המדרש. הבחורים שאבו את מי הנהר לחבית עץ גדולה שעמדה ליד גדת הנהר. הם שרו ואמרו בכונה: ״ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה״. הגויים, שהסתכלו מהגשר שהיה מתוח על הנהר לטכס זה, עמדו משתוממים. כאשר נתמלאה החבית הביאוה למאפיה של האלמנה ״די שמעיעטע״ היינו: אשת שמעיה. היא כיסתה את פי החבית בבד לבן ״שילונו״ עד למחרת — הוא יום אפית המצה השמורה. כן הראתה לר׳ אברהם יוסף את הקרשים החדשים המהוקצעים היטב ומכסים את השול־חנות ויתר האביזרים הדרושים לאפיה.

למחרת בערב הפסח, לאחר גמר תפילת השחרית עשה ״סיום״ מסכת ״חולין״ שלא יטרך לצום בערב פסח מחמת היותו בכור. אמר בכונה גדולה את ה״יהי־רצון״ ואת ה״הדרן״ והלך הביתה להכין את עצמו למבצע. לבש בגדי חג ובפנים שוחקות הלך לביתו של כל קונה קמח למצה־שמורה. בכל בית בו הופיע קבלוהו בסבר פנים יפות. הוא הזמין את ראש המשפחה להופיע בשעה 2 אחה״צ בדיוק במאפיה של השמעיעטע למקום האפיה. בצאתו ברך את כל בני הבית: ״יהי רצון ונזכה בשנה הבאה לאפית מצות מצוה״ וכולם ענו אחריו אמן.

בשעה 2.00 בדיוק הופיעו המוזמנים. במלאכת האפיה של מצה שמורה התעסקו רק גברים, רוכשי הקמח למצה שמורה, שהם חסידים מהדרין מן המהדרין. הכנת המצות האלו דרשה זהירות רבה. על הלייש ויוצק המים היתה החובה להקפיד כי הבצק לא יהיה רך מדי ולא קשה מדי. כן צריך היה להשגיח כי הלייש לא יגמור את הלישה בטרם יגמרו המעגלים את עבודתם, והבצק שהוא לש לא יחמיץ בעת הצפיה לעגול. לא פעם יצאה מצה מרובעת במקום עגולה בשל אי־בקיאותם של המעגלים החובבים. ברם, לא השגיחו בכך, העיקר היה שלא יהיה כל חשש, ואפילו ספק־ספיקא של חמץ במצה השמורה.

בשעת הכנת המצה שמורה נאמרו פרקי הלל בכונה גדולה. המנצח על אמירת ההלל וזירוז העושים במלאכה היה הרבי האחרון משושלת „השרף" ממוגלניצה הוא — ר' זליקל זכר צדיק לברכה. הוא היה קורא בכל פעם לעושים במלאכת הקודש: זכרו אתם עושים מצות־מצוה!

פני ר' אברהם יוסף נוהרים משמחה. ברוך השם הכל הולך למישרים, אין כל חשש לחמץ. בקולו המתנגן והצרוד הוא אומר וחוזר ואומר: „לא לנו ד' כי לשמך תן כבוד!" לפנות ערב גומרים את האפיה; כל אחד לוקח את מנתו ומברכים אחד את השני: בפסח כשר ובזכיה להתראות בשנה הבאה באפית מצות־מצוה.

מצה שמורה נאפתה גם במאפיה אחרת, זו של ר' משה גולדברג (משה גריצר (— איש־גריצה —) ברחוב וואליא. הקמח נרכש מהמלמד ר' יצחק מאיר־נחס, הקונים מבעלי הבתים העשירים יותר ולא חסידים נלהבים כל־כך. המנצח על המלאכה כאן — הרב ר' גבריאל זאב אוסלקה שבעלי־בתים אלה הם ממקורביו. פה המלאכה נעשית כדת וכדין, אבל בלי אותה ההתלהבות. תוך כדי מלאכת האפיה, הבעלי־בתים מרשים לעצמם לשרבב שיחות חולין, אם כי מעניגא דיומא כגון: הסדרים הלקויים בהשג הקמח למצות, מה שגרם להעמסת יתר של המס קמחא דפסחא לעניים ועוד ועוד.

מיד אחרי הפסח החלו ההכנות לחתונתה של הבת השניה — חיה טובה. בל"ג בעומר התקיימה למזל־טוב החתונה וחיה טובה עברה לבעלה לוארשה. ר' אברהם יוסף וכל המשפחה רוו נחת ממנה.

ואולם דאגת ר' אברהם יוסף לא סרה ממנו והיא — כיצד משיאים את ראחא. זו המוכשרת בבנות, כלילת היופי (בעיניו שלו), זו שהנגידות היהודיות ואף אשת הרופא משבחות את פעלה ומעשי ידיה. האם אינה ראויה — למשל — להיות אשת הבחור דוד בן ר' אלעזר טרוסק ה„נגיד" בעיר? הוא שואל את אבי אבוש מרגלית ז"ל בכל התמימות. אבא ענה מה שענה ובלבו חשב „כמה תמים האיש הזה"... ר' אברהם יוסף הרהר במשהו, התגבר ובטח ברבו שיעתיר תפילה עבורו גם הפעם והתפילה תירצה.

בינתים זכה וחתנו ישראל־יענקל נטש את מלאכתו ומסרה לאחיו הצעיר ממנו שעבד אתו כל הזמן, ונעשה למלמד חשוב בין צעירי המלמדים במוגלניצה.

בחדר שלו התרכזו תלמידים טובים, בנים לבעלי־בתים מכובדים, אמנם לא מאלה שלמדו אצל חותנו ר' אברהם יוסף, באשר ישראל־יענקל לא הגיע לדרגת הלמדנות של חותנו. ואולם הוא הכניס חדושים ב„חדר" שלו: סיפר לתלמידיו מעשיות על פעולות הרביים, תורותיהם ו„אמרותיהם". בהיותו בעל תפלה מן המשו־בחים שבעיר אירגן מקהלות ללויי החזנים ובעלי התפלות בחגים. כן ארגן סניף צעירי אגודת־ישראל במוגלניצה. בהיותו קנאי נלהב לדעותיו, חינך את תלמידיו ברוח ה„אגודה" ועוררם לפעולות נגד הציונות הדתית „המזרחי" ו„צעירי המזרחי" במוגלניצה; הל־היבם להתנקשות תוך כדי ויכוחים סוערים עם הנוער הציוני הדתי ופגע לא במעט בתנועה זו שהיתה עד אז חזקה מאוד בעירנו. כן ארגן שעורים ללימוד „משניות" בין מנחה למעריב והוא היה מגיד השעור לפשוטי העם ומתבלם בהטפה נגד הציונות על כל גוניה.

עיקר פעולתו ריכז ישראל יענקל בבית מגוריו, הוא „הבית של רייזאלע" שנבנה בשעתו עבור הרבי „השרף" — ר' חיים מאיר יחיאל זצ"ל ממוגלניצה.

שם היתה הדירה שלו, שם ה„חדר" וה„שטיבל" (בית תפלה לחסידים) שהתקיים בבית זה מזמן, הפך למצודתו. בחגים וב„ימים הנוראים" היה עובר לפני התיבה, מתפלל בהתלהבות שעוררה נימים סמויים גם אצל בחורים שהתרחקו מקיום המצוות; שאגתו — „ובכן תן פחדך" בימים הנוראים וכן הלחנים של תפלות אחרות היו שגורות בפיהם של רוב בני העיר. הוא הצליח לקרב לתנועתו רבים מאלה שבשנים עברו לא היו מצטרפים אליה בעירנו.

עבר זמן וראחא המוכשרת בבנות טרם זכתה להכנס לחופה. באי־סבלנות מחכה ר' אברהם יוסף לימים הנוראים ושוב הוא עושה דרכו לגרודזיסק. בעת התפילה לא מרפות ממנו הדאגות לבנות, בעיקר לגורלה של ראחא. בבואו לקבל ברכת הפרידה מהרבי, ביום צום גדליה, הכיר הרבי כי ר' אברהם יוסף נסער מאוד. שאלו הרבי: מה דאגתך? — „דאגתי ומשאלתי היא, כי הבנות תמצאנה את בני זוגן הכשרים" — ענה ר'

אברהם יוסף. — סע הביתה, אמר הרבי בלחצו בחמימות את ידיו, בוטח אני בזכות אבותי הקדושים שתפלותינו נתקבלו למעלה. סע לשלום ואל דאגה! ר' אברהם יוסף נסע הביתה בלב שמח ובוטח שישיג את מבוקשו.

אכן נתקיימה גם הפעם ברכת הרבי. באותה השנה התחתנה ראחא עם בן זוג הראוי לה. ואף הצעירה בבנות — פרל התחתנה עם בן עירנו: יענקל פרידמן המכונה יענקל „הלבן", על שום בגדיו הלבנים שהלבישו הוריו, סגולה לאריכות ימים ונגד עין רעה, לאחר ששיכלו כמה ילדים לפניו. אבי החתן היה ר' יחזקאל פרידמן ה„קולקטור" — מוכר כרטיסי הגרלה.

רבי אברהם יוסף לא נלאה מלספר את שבחו וגדולתו של הרבי שלו — ר' ישראל מגרודזיסק. שנתיים לאחר שחיתן את בנותיו האחרונות, חלה בשחפת, גווע ונאסף לעמו. נשאר הבן הצעיר אלימלך. הוא נטה בלבו ל„צעירי מזרחי", כלפי חוץ השתייך ל„צעירי אגודת־ישראל". לאחר פטירת אביו יצא לורשה, שם התחתן, התבסס יפה בעיסוק מכירת „המקלות שווטים" — מלאכתו לשעבר של גיסו. שם הצטרף בגלוי ל„צעירי מזרחי".

תלמידי ר' אברהם יוסף לא שכחו את לקחיו בתורה ובחסידות, גם כאשר יצאו לדרכים חדשות. רובם וכן הבנים והבנות וכל משפחותיהם נספו בשואה. ה' יקום דמם!!!

ישראל זונדר

סעודת החומש שלי

ל„חדר" הראשון בחיי נכנסתי מלווה חששות לעתידי, כיהודי בר־אורין, מצד הסבתא פרומטל ע"ה, אם־אמי.

— הכיצד — שאלה — משאירים בבית ילד עד גיל חמש שנים, מתי ילמד? חס ושלום, עלול „לצמוח" ממנו בור ועם הארץ. אמא נענתה לה בבכי: — הרבי מגרודזיסק — אליו נוסע יצחק (אבי ז"ל) — הרשה לטפל בהבראת הילד והחלמתו השלמה, בטרם ילך ל„חדר". הלה הבטיח, כי בעזרת השם, יעשה חיל בלימודיו ויגיע ל„חומש" יחד עם הילדים שקדמוהו. אני מאמינה בכך — המשיכה אמא — כי ישראליקל „נפל לעולם" (נולד) בחג השבועות — יום מתן התורה. תשובות אלו לא הניחו דעתה של סבתא הקנאית. היא הוסיפה לרטון ואמא התיפחה בבכי שנגע ללבי. אמרתי לאמא: — אל תבכי! אלמד תורה בחשק! בעזרת השם יתברך אשיג את חברי.

בכליון עינים ציפיתי לכניסה ל„חדר". היום המקווה בא ואתו אכזבה מרה ופחד רב. ה„חדר" אליו הביאני אבא, היה צר ואפל, חציו במרתף. ה„רבי" — ר' יהושע — יהודי בגובה בינוני, רחב כתפיים — אחת מהן מוגבהת מהשניה; הפנים עטורי זקן עבות וסבוך. העינים מכוסות בגבות עבותות, כשהוא מרימן מתגלה מבט זועם וקודר. חלחלה אחזתני. בלי כל בושה (אף כי הייתי כבר „בחור־חומש" בן 5) פרצתי בבכי מר. התיפחתי ומלמלתי בשקט: „לא רוצה ללכת ל‚חדר'!" „לא רוצה ללכת ל‚חדר'!"

הרביצין שרה, אשה טרוטת־עינים, חזותה אף היא גרמה לסלידת הילדים ממנה. ברם היא ידעה להפיג את פחד הילדים מבעלה. ברוך ובעדנה החליקה על ראשי ואמרה: — „אל תפחד, ישראליקל, לא יכוך! תלמוד תורה בחשק ותהיה תלמיד־חכם!

אט־אט נרגעתי, ר' יהושע קרבני לשולחן הארוך. מסביבו ישבו ילדי ה„חדר", שיננו קריאת „עברי" ותפלות. הגישו לי דרגש לעמידה על־יד השולחן. הרבי הביא טבלת „אלף־בית" עם אותיות גדולות והראה לי באצבע: — זה „אלף"; — אמור „אלף". אמרתי, והנה סוכריות נופלות על הטבלא. הרבי אומר: קח! זה בשבילך! אמרתי „ב" — וצמוקים על הטבלא! — קח! אמר הרבי — גם זה בשבילך, מתנה מלאך מן השמים (זה היה אבי ז"ל). כן תקבל שכר כל ימי חייך אם תלמד תורה בחשק.

השעור הראשון הסתיים מהר. אבא הובילני הביתה. אמא שמחה על שזכתה להובילני לתורה. ואני חששתי לגורלי ב„חדר" של ר' יהושע.

למחרת הובלתי שוב על־ידי אבא, כי היססתי, אם עלי ללכת ל„חדר", או לאו. התרגלתי לרבי ונזכרתי

בהבטחה לאמא: ללמוד להשיג! למחות דמע מפניה. החלותי ללמוד בחשק. תוך זמן קצר להפליא ידעתי האלף־בית על כל הנקודות. הקריאות בסידור, תהלים, מחזורים ועוד הסבה לי עונג הרב. הרגשתי שאני „גדול" כמו אבא, אמא ואפילו כסבתא „פרומטל" בכבודה ובעצמה. ואילו חברי שהחלו ללמוד מגיל שלוש, שוהים ב„חדר" 2 זמנים (שנה), 3 זמנים (שנה ומחצה) ועדיין הקריאה אינה שגורה על שפתותיהם. הללו מקנאים בי ומשטמתם גוברת, ככל שהרבי משבחני ומציג את שקידתי ללימודים כדוגמה בפניהם. החלה ההתאנות אלי על כל צעד ושעל. כינוני בשמות־גנאי, ואף ממכות לא משכו ידם. לולא הרבי שעמד לצדי לא הייתי יכול להמשיך ב„חדר" זה.

כשהגעתי לדרגה של התחלת לימוד החומש, החליט ר' יהושע להציגני לדוגמא: בפני „בעלי הבתים" (הורי הילדים) בעיר, להוכיח הצלחת „שיטתו הפדגוגית"... הלה הציע להורי, כי יערכו לי „סעודת־חומש" ואני אגיד „דרשה". הורי קיבלו את ההצעה בשמחה. אמא אפתה עוגות והכינה מרקחות „איינגעמאכטס". הדודה פוגל (צפורה) הכינה מטעמים כאשר ידעה.

בשבת אחרי התפילה הכריז הגבאי בבית־המדרש:

— הנני מכריז ומודיע כי ר' לייזער איטשע (אבי ר' אליעזר יצחק ז"ל) מזמין את ה„עולם" (מתפללי בית־המדרש) לקדושא רבא (קדוש גדול) לכבוד התחלת לימוד החומש של בנו הבכור ישראל.

ה„עולם" נענה ברצון. יחד עם ילדיהם הם באים לביתנו. השולחנות ערוכים: הלעקאך, מגדנים, יי"ש ועוד. ילדי ה„חדר" שלי ממלאים את הבית בהמולתם. אחי הקטנים: נפתלי הי"ד ואלימלך יבדל לחיים ארוכים, מובילים את הילדים מחדר לחדר, מצביעים על הדברים הטובים המוכנים לסעודה. המבוגרים מברכים את אמא וסבתא בשבתא־טבא. אבא מובילני לאמצע השולחן. פורשים מפה של נייר על המפה הלבנה, מעמידים דרגש, עליו אני מתישב, למען ייראה וישמע כל הקהל את ה„דורש" וה„דרשה".

הרבי — ר' יהושע עומד לצדי, פניו נוהרים ומבטו מרגיע ונוסך בי שמחה ובטחון. הדרשה מתנהלת בצורת דיאלוג:

הרבי פותח בשאלה:

— יינגעלע, יינגעלע וואָס לערנסטו?

אני עונה: — חומש!

ה ר ב י — וואָס איז דער טייטש חומש?

א נ י — פינף טיילן זענען דאָ אין דער תורה!

ה ר ב י — וואָסער טייל לערנסטו?

א נ י — ויקרא.

ה ר ב י — וואָס איז דער טייטש ויקרא?

א נ י — גאָט האָט געהרופן משהן, אים געזאָגט: א ייד וועט זינדיקן, זאָל ער ברענגען אַ קרבן!

ה ר ב י — פאַרוואָס הויבט מען אָן לייענען די תורה פון „בראשית־ברא"? און נישט פון „ויקרא"?

א נ י — דער אייבערשטער האָט פאַרויסגעזען: יידן וועלן קומען באַזעצן ארץ־ישראל, וועלן די אומות־העולם טענהן: „איר זענט פרעמדע, וועלן מיר אויפווייזן פון דער תורה: דאָס ארץ־ישראל איז צוגעזאָגט געווארן אברהם אבינו וועז ער איז געקומען פון חרן.

המלים יוצאות מפי ברורות. איני רואה ולא שומע מה מתרחש מסביבי. הנני מוכן להמשיך ב„דרשה", אלא שאמא ז"ל חששה מ„עין־רעה". התקרבה למקום עמידת הרבי ואמרה: — ר' יהושע: די! מספיק! הילד חלש ואין לעייפו יתר על המידה. אחד החסידים פוצח ב־„ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג". כולם מחרים ומחזיקים אחריו. אותי מורידים מהשולחן ומפנים לי מקום ליד אבא הזוהר משמחה על הצלחתי ב„דרשה". אבא פותח בקידוש: „על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" והמסובים מקדשים אף הם על יי"ש טהור בן 96. חברי אבא, חסידי גרודזיסק, מספרים בשבחו של הרבי וגדולתו; הנה נתקיימה — ברוך השם — הבטחתו והבן ישראליק עשה חיל בלימודיו. מכל העברים מושיטים ידיים לאבא ומברכים אותו ב„לחיים" — „לחיים" ר' יצחק, תזכה לנחת מישראליק ומאחיו, נפתלי ואלימלך. אותי, חתן המסיבה, מברכים בצביטה בלחיים ובאמירת שבח — פיין, פיין, יפה דרשת! כל צביטה מכאיבה ומסמיקה את פני, עיני תרות אחרי אמא. איפה אמא? בעלת השמחה, אשר בזכותה ולמענה הגעתי ליום גדול זה.

מצאתיה בחדר הנשים, פניה להבים, עיניה רושפות אור ואולם הדמעות זולגות מעיניה הזכות.

נבהלתי ושאלתיה — אמא! למה את בוכה? האם ביישתי אותך? האם לא קיימתי את הבטחתי להשיג את חברי בלימודים?

— קינד לעבן, אומרת אמא — משמחה אני בוכה, הנני מאושרת כי תפילתי נתקבלה במרומים ואתה תהיה בן־תורה כאחי הרב ממגנישב. היא מבקשת ממני — חזור ילדי אל הגברים: לאבא, הדודים וחבריך, חוששתני מעין־רעה שיתנו בך הנשים. אל תדאג, אני מאושרת.

חזרתי לשולחנו של אבא. המסובים שותים כוס

אחרי כוס, סועדים את לבם בלעקאך און בראָנפן יי"ש טהור מהללים את רקיקי־הביצים, הדג־מלוח הכבוש במ־תוק־חמוץ מעשי ידי הדודה פוגל; שרים זמירות השבת בחדוה. בעל התפילה של בית־המדרש פותח בפזמון מעניני דיומא: „ונזכה לראות בנים. ובני־בנים עוסקים בתורה ובמצוות". כולם חוזרים על הפזמון בהתלהבות וברגש. ועדיין מהדהדת השירה־התפילה הזו באזני כאילו שמעתיה אתמול: „ונזכה לראות בנים, בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות" וכו' וכו'

יום ששי, ב' בתמוז תשכ"ח — 28.6.1968

שרה ברעגמאַן־אַלעקסאַנדראָוויטש ז"ל

פינסקער פליטים אין מאגעלניצע

די רוסן פאַרלאָזן פינסק

סוף זומער 1915 איז דער דרוק פון דער דייטשער אַרמיי אויף די רוסישע חיילות געוואָרן שטאַרק. די רוסן זענען אָפגעטרעטן אויפן גאַנצן פראָנט. דעם לעצטן טאָג פאַרן פאַרלאָזן פינסק האָבן די קאָזאַקן אונטער־געצונדן בראָנפן־פאַבריקן. די שרפה האָט זיך צעשפרייט

איבער די שטאָט און אַסך הייזער זענען אָוועק מיטן רויך. אינעם זעלבן טאָג האָבן זיי צוראָבירט סחורות פון די יידישע קלייטן, פאַרגוואַלדיקט פרויען, געשאַסן, פאַרוווּנדעט און אָפילו געהאָרגעט אייניקע יידן אַלס שפּיאָנען לטובת די דייטשן.

צו מאָרגנס, וועו ס'האָבן זיך נאָר באָוויזן די ערשטע אייזנהייטן פון דער דייטשער אַריינמאַרשירנדער אַרמיי, זענען זיי אויפגעטומלט געוואָרן דורך די יידן מיט פרייד, ווי באַפרייער. די רבנים זענען אָנטקעגן געגאַנגען מיט ברויט און זאַלץ און באָגריסט דעם אָפיציר, וואָס איז געשטאַנען אין שפּיץ פון די אַריינמאַרשירענדע „באַ־פרייער".

אייניקע טעג זענען די דייטשן געווען פאַרנומען מיט זוכן באַהאַלטענע רוסישע סאָלדאָטן אין שטאָט. די געפונענע זענען געטומען געוואָרן אין געפאַנגשאַפט.

די קאָמפּן זענען ווייטער אָנגעגאַנגען. די איינווו־נער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די ווינונגען און אין די קעלערן. כ'איז די דייטשן נישט געלונגען אָפצושטופּן די רוסן ווייט פון פינסק. דער פראָנט האָט זיך סטאַביליי־זירט אין דער אומגעגנט פון שטאָט, ביי די באַוווסטע „פינסקער בלאָטעס".

לאָנג האָט די יידישע שמחה מיטן נייעם קייזער (ווילהעלם — אָנשטאָט — ניקאָלאַי) נישט געדויערט. גזירות נאָך גזירות זענען דערשינען. די ערשטע: „אָלע יידן, וואָס ווינען אין די פארשטעט פון פינסק, דאַרפן זיך קאָנצענטרירן אין שטאָט. זייערע בהמות, תבואות, גריגס, פרוכט און אינוואָנטאַר — ווערן קאָנ־פיסקירט".

דאָס זעלבע האָבן זיי געטאָן אין שטאָט: צוגענומען ביי די סוחרים מאָנופאַקטור, שפּייז, לעדער, תבואה. ביי די בעקער — מעל, וואָס איז געווען גרייט צום באָקן. אַ הונגער האָט באַהערשט די שטאָט. די אַרבעטסלאָזי־קייט איז געווען אומגעהויער באַלד האָבן זיי געפונען, קרעפטיקע כוחות צו „פרייוויליקער אַרבעט". זעענדיק אַז די יידן אָנטלויפן פון דער „פרייוויליקער אַרבעט", האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַרויסצושיקן צו אַרבעט דורך צוואָנג.

די ערשטע גרופּע, וואָס איז אַרויסגעשיקט גע־וואָרן בערך פּורים תרע"ו — 1916. איז באַשטאָנען פון די אָרעמסטע שיכטן אין דער שטאָט: דראָזשקא־

זשעס, פורמאַנס, טרעגער, קאטארינסטשיקעס. זיי זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין מאדלין, נעבן וואַרשע.

די מענער האָבן געאַרבעט ביי פאַרשטאַרקן די באַפעסטיקונגען און זענען לאָקירט געוואָרן אין די געוועזענע רוסישע קאַזאַרמעס. די פרויען און די קינדער האָט מען אייגעאַרדנט אין באַזונדערע באַראַקן. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע; דאָס עסן זייער געמיין.

די צוואַנגס־אַרבעטער, זייערע פרויען און קינדער זענען אַפּגעשוואַכט געוואָרן. פיל זענען קראַנק געוואָרן און אויסגעשטאַרבן. פון דעסטוועגן, וואַרשיינלעך, אונטערן דרוק פון די דייטשן, האָבן זיי געשיקט „גוטע בריוו" קיין פינסק צו זייערע קרובים און פרייַנט. געדרופן צו דער „גוטער אַרבעט". דאַרט וועלן זיי זיין זיכער מיטן לעבן, ווי אין פינסק, באַקומען בעסערע שפּייז א.א.וו.

ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און יידן פון אַ „העכערע" עקאָנאָמישער שיכט: נוצלעכע אַרבעטער און בעלי־מלאכות, אַבער נאָר לאָקאַטאָרן, נישט קיין בעלי־בתים פון אייגענע הייזער, זענען אויך אַרויסגעשיקט געוואָרן. ווען די גרופּע איז אַנגעקומען קיין מאדלין, האָבן זיי געפונען אויפשריפטן אין יידיש אויף די וועגט פון די קאַזאַרמעס: „איר האָט געגלויבט אונדזערע גוטע בריוו, הא? פילט אונדזער טעם! מיר זענען אַפּגעווען אַ צייט. געליטן! איצט האָט מען אונדז צושפּרייט איבער גאַנץ פוילן".

צום סוף איז געקומען די ריי פון די בעלי־בתים און געשעפטס־אייגנטימער. אַבער לויט „אַ ווונק" פון די באַאמטע האָט מען זיך אויסגעקויפט דורך אַ „קאָנ־טריבוציע" פון 200 — 300 רובל. אינטערעסאַנט איז צו באַצייכענען די „דעקונג", וואָס די דייטשן האָבן געגעבן אין יענער צייט, פאַר די קאַנפיסקאַציעס און קאַנטריבוציעס. זיי האָבן דאָן געמאַכט אַן אנשטעל פון פיינע, בכבודיקע מענטשן. יעדער, וואָס מ'האָט ביי אים קאַנפיסקירט סחורה, אַדער געגומען קאַנטרי־בוציע, האָט באַקומען אַ קוויטונג מיט אַן אונטער־שריפט: „דער ליבער גאָט זאָל באַצאָלן!"

מיין פאָטער האָט זיך דאמאָלט באַפרייט פון אַרויסגעשיקט צו ווערן דורך פּראָטעקציע און קאָנ־טריבוציע. בערך פּורים תרע"ז — 1917, זענען אַלע פּראָטעזשירטע, צווישן זיי מיין פאָטער געלאָפן צו דער קאָמענאַנטור, געבעטן מ'זאָל זיי אַרויסשיקן פון דער שטאָט, וואָס ווייטער פונעם פראָנט, צוליב די קוילן און באַמבעס וואָס זענען געפאַלן אין שטאָט מצד די אַנגרייפנדיקע רוסן. דאָן איז אויך אונדזער פאַמיליע אַרויס פון דער שטאָט. כאָטש אַ טייל יידן זענען געבליבן אין דער שטאָט, זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער אַרום פינסק.

מיר זענען אַנגעקומען קיין מאַדלין. אַפּגעווען דאָרט דריי וואָכן. דער טאָטע עליו השלום איז געווען לאָקירט מיט די מענער. געאַרבעט ביי די באַפעס־טיקונ. טראָץ דעם שטאַרקן הונגער, האָט ער נישט געוואָלט עסן, וואָס די דייטשע מיליטער־מאָכט האָט אים געגעבן, ווייל ס'איז געווען טריפה. מיין מוטער, עליה השלום, און אַנדערע יידישע פרויען פון פינסק, זענען געקאָטעווט געוואָרן דורך די דייטשן מיט נאהייקעס און געצוווּנגען געוואָרן צו עסן, וואָס מ'גיט זיי.

נאָכן אַפּזיין דריי וואָכן אין מאדלין זענען מיר געפירט געוואָרן קיין ליגניץ (דייטשלאַנד) דאָרט האָט מען אונדז געבאַדן, געפּאַרעווט די קליידער, מיר זאָלן קומען „ריינע" קיין קאַנגרעס פוילן. פון דאָרט קיין וואַרשע און נאָכער אַנגעקומען קיין מאַגעלניצע, פרייַטיק צו נאָכטס.

זונטיק אין דער פרי, צוויי טעג פאַר פּסח, האָט מען געגומען די היימלאָזע פרויען און מיידלעך צו וועלגערן מצות טאָקע פאַר אונדז געקומענע אין דער בעקעריי פון ר' יענקל אַלעקסאַנדראָוויטש ז"ל.

ערב פּסח האָט מען אונדזער פאַמיליע אַרייַנגע־פירט צו יעקב הערש און זיין פרוי רעלע אסעלקע הי"ד, דעם מאַגעלניצער רבס זון און די טאָכטער פון ראובן רייבענבאַך.

דער „יידישער קאָמיטעט פון די פּינסקער היימ־לאָזע" האָט געטיילט פלייש, אייל, שמאַלץ און מצות אַן געלט. מיר האָבן באַקומען נאָר מצות, ווייל די פינסקער פּליט־ם האָבן געמאַלדן, אַז מיר זענען רייך.

יעקב הערש און רעלע האָבן אונדז נישט אַפּגע־לאָזן, געבעטן מיר זאָלן פּראָווען דעם סדר צוזאַמען מיט זיי. מיט אַ שווער הארץ האָבן מיינע עלטערן אייַנגעשטימט דאָרויף און די לעצטע יום־טוב־טעג פון פּסח האָבן מיר געפּראָווען סעודות פאַר זיך, פון שיטערער, מאַגערער קאַרטאָפל־זופ...

נאָך פּסח האָט מען אונדז געגעבן אַ „דירה", אַ פאַרלאָזטן קאַמער, אויפן דאַך פון לייביש בראנס הויז. אַ סך אַרבעט האָבן מיר אַריינגעלייגט ביז דער קאַמער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווויינונג פאַר 6 נפשות. די לעבנס־באַדינגונגען זענען געווען שווערע. ס'האָט נישט עקזיסטירט קיין קיך צו פאַרטיילן עסן.

די דאָמאָלסטיקע דאזארעס: ישראל מאטעס (רעכט־שייד) און זיינע פעטערס: ישראל און בונם רעכטשייד; אלימלך חיימאָוויטש, זון פון חיים דזיארנאָוער און יעקל אַלעקסאַנדראָוויטש פלעגן אויסטיילן אַ פּאָר מאָרק און אַ ביסל אַלטע קליידונג, וואָס זיי האָבן באָקומען פּאָר אונדז פון דער דייטשער מאַכט.

איבערן גאַנצן זומער האָבן מיר זיך שווער געמאַטערט פּאָר אַ שטיקל ברויט. ס׳זענען אַנגעקומען די ימים־נוראים. מיין פּאָטער, עליו השלום, האָט געדאָוונט אין בית־המדרש און פיל מאָל געדאָוונט „פּאָרן עמוד", איז פּאָרבעטן געוואָרן צו זיין דער שליח ציבור ביים מוסף דאָוונען ראש־השנה און יום־כיפור. זיין הייס דאָוונען, דער קלאָרער אויסדרוק פון די תפילות האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן אייַנדרוק אויף די מתפללים (דאָוונער). מ׳האָט „געשמועסט": „אַזאַ הייס געבעט האָבן מאָגעלניצער יידן קיין מאָל נישט געהערט".

— וואָס איז אַ ווּגדער — האָבן אַנדערע געזאָגט — אַ ייד, אַ בעל־הבית פון אַ בעקעריי, פון אַ הויז אין אַ גרויסער שטאָט, ווי פּינסק, יעצט אַ פּאַרוואַלטער פון דער היים, אויף אַ בוידעם זאלבע זעקס נפשות, מאָטערט זיך פּאָר אַ שטיקל ברויט. די קינדער צוזייט און צושפּרייט: צוויי אויפן פּראָנט, אייַנער אַן אלמן — וווינט אין רוסלאַנד. זיין קראַנק יינגל פּייניקט זיך מיט זיין זיידן־באָבען אין מאָגעלניצע. אַנדערע קינדער, וואָס וואָלטן געקענט העלפן זענען אין אַמעריקע, אַפּגעריסן פון דער משפּחה צוליבן קריג. איז אַ ווּגדער, וואָס ער בעט פון טיפּעניש פון האָרץ. הלוואי, גאָט־עניו — האָבן אַלע אונטערגעקרעכצט — זאָל זיין תפילה אָנגענומען ווערן!

ליידער איז זיין תפילה נישט אָנגענומען געוואָרן. לפחות וואָס שייך צו אים און זיין אייניקל. אין אַ שבת־צונאָכט, פון חודש שבט, נאָך מעריב האָט ער דערפילט אַ קעלט, אַוועק אין דער בעקעריי פון ישראל רעכטשייד, זיך געלייגט אויפן „פּיעקעליק" (דאָך פון אויוון), כדי ער זאָל זיך קענען דאָרט דערוואָרעמען. אין אונדזער שטוב איז געווען קאַלט. מיר האָבן נישט געהאָט מיט וואָס צו הייצן. באַלד ווי מיר האָבן דערהערט, וווּ ער איז, האָבן מיר אים געבערגט אַ קישן, אונטערצולייגן אונטערן קאָפּ. די קראַנקהייט, אַ טיפּוס, האָט אָנגעהאַלטן צוויי וואָכן. דאָצו איז נאָך צוגעקומען אַ האָרץ־קראַנקייט. זיין לאָגע האָט זיך פּאַרערגעט פון טאָג צו טאָג. מיין פּאָטער, עליו השלום, האָט אינעם שווערסטן קריזיס נישט געוואָלט טרינקען יויך פון נישט כשרן פּלייש, רעקאָמענדירט דורכן אַלטן מאָגעלניצער פּוי־לישער דאָקטאָר אַרלעוויטש. ער האָט אונדז געזאָגט:

— מייגט טייערע, אַלע יאָרן האָב איך אָפּגעהיט כשרות; פּאָרן טויט וויל איך נישט עסן קיין שום טריפהנע מאכלים.

זעענדיק ווי איך יאָמער און ווייַן, האָט ער מיך באַרואיקט און געזאָגט:

— מיין ליב קינד, איז דער „קאָנטראָקט" צווישן רבונו של עולם און מיר נישט פּאַרענדיקט, קענסטו גיין טאָנצן. טאָמער יאָ? — וועט נישט העלפן דיין וויינען!

מיט זיין פּעסטן גלויבן אין גאָט און אין די געראַכ־טיקייט פון זייַנע דרכים, איז ער אַוועק אויפן עולם־האמת. מ׳האָט אים קובר געווען אויפן מאָגעלניצער בית־הקברות.

באַלד נאָך דער פּטירה פון אונדזער פּאָטער, עליו השלום, זענען קראַנק געוואָרן אויך טיפוס מיינע צוויי ברידער: יאָסל און מתתיהו (מאָטוס), צו לאָנגע יאָר. יהושע פּעלדשער האָט זיי באַהאַנדלט אין געהיים (מ׳האָט די ידיעה געמוזט אויסבאַהאַלטן פון דייטשן געזונט־הייטס־אמט) אונטערזוכט, געברענגט בחינם מעדיצינען און אפילו יויך און אַנדערע צוגעפּאַסטע עסנס פון זיין היים.

מיר ווערן איבערגעפירט אין קאָראַנטין

נאָך דעם ווי דער דייטשער געזונטהייטס־אמט האָט זיך דערווּסט וועגן די קראַנקע ברידער, האָט מען זיי אַרויסגענומען פון אונדזער דירה, אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל קיין גריצע; די מוטער, אונדזער ברו־דערן־זון עליו השלום און מיך האָט מען אַרויסגענומען פון דער שטוב; זי פּאַרחתמעט און אונדז אַריינגעפירט אין קראַנטיז אויף צוויי וואָכן. מ׳האָט אונדז געשוירן, געבאָדן, געפּאַרעוועט די וועש און קליידער און פּאָר־באָטן צו קומען אין באַירונג מיט וועלכן ס׳איז מענטש פון דרויסן.

די קעלט אין קראַנטין־צימער איז געווען אַ שטאַרקע. דאָס קראַנקע יינגל פונם ברודער האָט גע־הוסט, אַ ירושה פון זיין פריצייטיק פּאַרשטאָרבענער מוטער פון שווינדזוכט. ער האָט זיך געוויטיקט אין פּלעגע און דאָ איז גאָרנישט געווען. כ׳האָב ריזיקירט, אַרויסגעלאָפן דורכן פענצטער צו ר׳יהושע פעלדשער, צו דער פּרוי פון הענעך הערבשטיין, געבעטן אַ ביסל וואַרעמס פּאָר דעם קראַנקן יינגל. כ׳האָב באָקומען

פון זיי אַ ביסל מילך, אַ ביסל יויך צו דערכאָפן די נשמה.

מיר האָבן נישט געקענט אייגרוען, נישט וויסנדיק וועגן געזונט־צושטאַנד פון ביידע ברידער אין שפּיטאָל. ס׳האָט קורסירט אַ קלאַנג, אַז יאָסל, צו לאַנג לעבעדיקע יאָרן, איז געשטאָרבן. ווידער האָב איך זיך אייגנע־שטעלט, אַרויסגעלאָפן פונעם קאָראַנטין, דערבעטן זיך ביי אַ פורמאַן, אַ היימלאָזן, וואָס איז געפאָרן קיין גריצע מיט מעל, ער זאָל מיר מיטנעמען קיין גריצע, כ׳זאָל קענען זען, וואָס מאָכן מיינע ברידער.

3 שעה בין איך אָפּגעשטאַנען אין דעם גרויסן פּראָסט ביי פּענצטער פון שפּיטאָל, געווייגט, געבעטן די שוועסטערס (אגב פּוילישע נאָנעס מיט צלמים אויף די העלדזער), זיי זאָלן מיך אַרייגלאָזן, אַדער ווייזן דורכן פּענצטער מיינע ברידער לעבעדיקע. סוף־סוף האָט איין שוועסטער זיך דערבאַרעמט איבער מיר צו־געפירט זיי צום פּענצטער. כ׳בין אַוועק אַ גליקלעכער, זיי בידע לעבעדיקע!

אין דער „אכסניא" פון ר׳ מענדל פלינט, ע״ה אין גריצע, האָב איך זיך אָפּגערוט, געגעסן, איבער־געגעכטיקט און צו מאָרגנס אַ היים געפאָרן.

מיין מוטער האָט זיך זייער דערפרייט, הערנדיק די בשורה, וואָס איך האָב געברענגט: יוסף חי! יאָסל חי! (לעבט). דערווייל דערמאָנט אונדז דער לוח, ס׳איז שוין צוויי וואָכן פאַר פּסח און אונדזער דירה איז פאַר־חתמעט! האָב איך געטאָן דאָס מאָל אַ „דאָפּלטן פאַר־ברעך": אַרויס פון דער איזאָלאַציע־שטוב דורכן פּענ־צטער, אַרויף אויפן בוידעם, אויפגעריסן די חתימה פון דעם דייטשן געזונטהייטס־אָמט, אַריין אין אונדזער ווינונג, אויסגעריניקט, אויסגעשייערט אַלעס, ס׳זאָל זיין כשר לפּסח. אָלע שכנים האָבן מיך געוואָרנט:

— די דייטשן וועלן דיך שוער באַשטראָפן פאַר אַזאַ פאַרברעך!

ס׳האָט זיך אויסגעלאָזן צום גוטן. כ׳האָב אייגנע־לאָדן די דייטשע געזונטהייטס־קאָמיסיע, אונטערצוזוכן די ווינונג. זיי האָבן געפונען די דירה גרינטלעך אויסגעשייערט, אויסגעקאָלכט און דערלויבט אונדז צו־ריקקערן זיך אין אונדזער כּמעט ליידיקער, אָבער ריי־נער, דעזינפעקטירטער ווינונג.

דעם סדר האָבן מיר געפראָווען אַן דעם טאָטן, ביי אַ ביסל שיטערער קאָרטאָפל־זופ, געשמאָלצן מיט אייל, מצות געקויפט און געשאָנקענע פון „קמחא דפּסחא". אַ טרויעריקער יום־טוב איז דאָס געווען, אָבער די וואָ־כעדיקע טענג נאָך פּסה זענען געווען פיל ערגער: די ברידער נאָכן טיפוס; דער ברודערנזון איז קראַנק אויף טובערקולאָז. זיי נייטיקן זיך אין פּלעגע און אין שטוב איז קיין שטיקל ברויט נישטאָ. איך מיט דער מאַמען זענען די „שטאַרקע". טאָ דאַרפן מיר דאָך געבן עסן די שוואָכע און אַליין אַ שפּאָר ביסל אונטערהונגערן...

אַזוי האָבן זיך געצויגן לאַנגע טעג און שלאָפלאָזע נעכט. אומגעדולדיק האָבן מיר געוואָרט אויפן שניט. דער ווייל, אַט־אַט פאָרן שניט, אין תשעה־באב, איז אויסגעגאַנגען אונדזער ברודערן־זון. מ׳האָט אים גע־ברענגט צו קבורה אויפן מאָגעלניצער בית־הקברות. האָבן מיר שוין געלאָזן צוויי קברים אין מאָגעלניצע — פונעם זיידן מיטן אייניקל.

מיר קלויבן קערנער נאָך די שניטער

די מאָגעלניצער קריסטן האָבן געהאָט תבואה־פעלדער. זיי האָבן אונדז דערלויבט קלייבן קערנער נאָכן שניט. אונדזער פאָמיליע האָט אַנגעקליבן אַנדער־האַלבן פּוד (60 פונט) קאָרן. מיר האָבן דעם קאָרן דורכ־געזופּט, ריין געמאַכט און צוגעגרייט צום מאָלן מעל אויף ברויט פאַר אונדזער משפּחה.

אין דער צייט האָט ישראל מאָטעס פאָרגעשלאָגן שליסן אַ שותפות מיט אברהם־מרדכי און געלע גוטער־מאָן. זיי האָבן אַ מילכל, איר — קאָרן. איר וועט מאָלן און בשותפות פאָרקויפן דאָס מעל, זענען מיר, איך און מיין מוטער, עליה השלום, אַוועק צום רבין ר׳ משהלע, פרעגן אַן עצה וועגן דעם פאָרשלאָג. דער רבי האָט נישט געהייסן מאָכן שותפות. ווי קויפט מען אַ מילכל אָן געלט?

אסתר־לאה אָסטראָוויעצקי, יצחק־שמואלס פרוי, וואָס האָט אונדז פיל גוטס געטאָן האָט אויך דאָס מאָל געהאָלפן. זי האָט אונדז געבראָכט אַ מילכל, גרויס ווי אַ פליישּ־מאָשינקע. איצט האָבן מיר געדאָרפט ווייץ צו מאָלן. בין איך געגאַנגען צו ר׳ יענקל אָלעקסאַנדראָ־ויטש (מיין שפּעטערדיקער שוגר), אים פאָרקויפט די אַנדערהאַלבן פוד קאָרן אויף קרעדיט ביז איבער דער וואָך. אסתר־לאה האָט גאָראַנטירט פאַר אַ פוד ווייץ ביי איר פעטער שלמהלע חיימאָוויטש און זיין זון אלימלך.

מיר שרויפן אַן דאָס מילכל... ס׳גייט נישט. אַ גאַנצע וואָך האָבן ד׳ ברידער געטוישט שרויפן, טיילן, ביז די „מיל" האָט אַנגעהויבן גיין. אָפּגעמאָלן איבערן טאָג אַנדערהאַלבן פוד מעל און היידלעך. די „מילנער" זענען געווען די ברידער. איך פלעג שטיין אויף דער וואָד

ביים פענצטער, קוקן, צי ס׳גייט אַ דייטשער, פּוילישער, אַדער אַפילו אַ יידישער פּאַליציאַנט (אין יענער צייט זענען יידן אויך געווען פּאַליציאַנטן). טאַמער דער־נענטערט זיך אייַנער פון זיי, מוז מען אַפּשטעלן די „מיל", אויפרוימען דאָס מעל.

דער ערשטער טראַנספּאָרט איז אַדורך בשלום. אסתר־לאה קויפט דאָס מעל און באַצאָלט דערפאַר.

— סטייטש ? — פרעג איך זי — כ׳בין דאָך אייך שולדיק פּאָרן מילכל.

— זאָרג נישט, שרהלע — זאָגט זי — פּאָרן מילכל וועסטו מיר ביסלעכווייז אויסצאָלן. קויף אַנ־דערן ווייץ און אַרבעט ווייטער, דו זאָלסט האָבן צו קויפן ברויט.

מיר האָבן געאַרבעט מיט שרעק. אַ ביסל „אונטער־געשמירט". אַ פּוילישער פּאָליציאַנט האָט בײַ אונדז געקויפט די היידלעך (סולת) ; עמעצער אַנדערש — די קלייען. אונדזערע פריינד, מאַגלניצער יידן, האָבן ריזיקירט מיט אַ גרויסער שטראָף אָלס אונדזערע מיט־העלפער פון „שמוגל".

ישראל (מאָטעס) רעכטשייד, אַ נאַענטער שכן פון אונדז, האָט אונדז דערלויבט צו וועגן דאָס אומלעגאָלע מעל אין זיין געוועלב. זיין פרוי האָט אונדז געשאָפּן קונים פון די חשובסטע בעלי־הביתים אין שטאָט : ליבסטער, בראָן, פעלדין (יהושע פעלדשערס פרוי), פליישער, חופייזן, דייטשמאַן, חנה־רבקהלעס, די רביצין און נאָך און נאָך.

מיר האָבן שוין דאָן געהאַט צו עסן. מיין גאָטזעליקע מוטער האָט דאָן פאַרבעטן פינסקער היימלאָזע צו אונדז און זיי דערמעגלעכט צו דערכאַפּן דאָס האַרץ.

צום סוף איז כדאי צו באַצייכענען, אַז בײַ דער ערשטער געלעגנהייט, וואָס איז אונטערגעקומען, האָבן מיר אָפּגעדינט די מאַגלניצער יידן, וואָס זענען אונדז אַזוי שיין אַנטקעגנגעקומען.

וועגן אונדזער הילף פאַר דעם פעלדשער יהושע האָב איך געשריבן אין אַנדער אָרט.

מיר האָבן דערלויבט אונדזער „בעל־הבית" לייביש בראָן באַהאַלטן בײַ אונדז פיל וועדטיקע מאַנופאַקטור־סחורות. פרץ לערמאַן, זון פון הערשל הענעס, האָבן מיר דערמעגלעכט אַרבעטן אויף אונדזער מאַשין בײַ זיין פאָך. דאָס אַלץ אַן אַן אָפּצאָל. אָפּגעגעבן די סחורה גאַנצערהייט. די מוטער באַשע רבקה איז געווען גליק־לעך, אַז מיר קענען זיך „אָפּדינען".

אונדזערע מאָגלניצער פריינד

יאַנואַר 1919 זענען די פינסקער פּליטים צוריק געפאָרן אַהיים. איך האָב חתונה געהאַט מיט הערשל אַלעקסאַנדראָוויטש פון מאַגלניצע, אין פינסק אין יאָר 1922. אין עטלעכע יאָר אַרום זענען מיר צוריק געקומען קיין מאָגלניצע.

פון דאָרט זענען מיר : איך, מיין מאַן הערשל אין מיין מוטער, אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. מיין מוטער באַשע־רבקה ע״ה, האָט געלעבט מיט אונדז צוזאמען 11 יאָר, און חמישה עשר בשבט תשי״ד — 1944, איז זי נפטר געווארן. געקומען צו קבורה אויפן בית־הקברות אין נחלת־יצחק, נעבן תל־אביב.

בײַ אונדז זענען געבוירן געווארן אַ טאָכטער אין אַ זון. בײַידע חתונה געהאַט.

דער עלטסטער ברודער, הערשל, און זיין פרוי בוניע זענען געקומען אַהער אין יאָר 1922. בײַ זיי זענען געבוירן געווארן איין טאָכטער און דריי זין. אָלע חתונה געהאַט.

כדאי צו באַצייכענען, אַז די ערשטע געקומענע מאָגלניצער קיין ארץ־ישראל, אַנהייבנדיק פון דעם ערשטן — ישראל זאַנדער — און די שפּעטער געקומע־נע : איטשע־בער ראָכפעלד, זכריה רייבענבאָך אוז אַנ־דערע, האָבן געפונען בײַ זיי אַ וואַרעמע שטוב, ווו זיי האָבן געקענט אַרײַנקומען צו יעדער צייט, טראָץ דעם, וואָס הערשל איז נישט געווען אָלס פּליט אין מאָגל־ניצע.

זיין פרוי בוניע איז נפטר געווארן דעם 28סטן אויגוסט 1962, נאָך אַ לאַנגיאָריקער שווערער קראַנ־קייט.

אויך מיין ברודער יאָסל איז געקומען קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1922.באָקענט זיך דאָ מיט אַ מיידל, העלאַ. חתונה געהאַט. ס׳זענען געבוירן : איין זון מיט צוויי טעכטער. אָלע חתונה געהאַט.

דער ברודער מתתיהו (מאָטעס) איז געקומען אַהער אין יאָר 1925. געהייראַט מיט ביילקע. ס׳זענען געבוירן בײַ זיי דריי זין און צוויי טעכטער. אָלע חתונה געהאַט.

מיר פילן זיך דאָ צווישן די מאָגלניצער לאַנדס־לייט ווי אייגענע. ליידער, האָט דער זעלבער שונא פּאַרטיליקט די איבערגעבליבענע יידן פון פינסק און פון מאָגלניצע.

ה׳ ינקום דמם !

תל־אביב, פעברואַר 1969.

ביש׳יבות:

אין ישיבות:

אברהם מערקער ז״ל (בוענאָס־אייראס)

א חדר כללי אין מאגעלניצע

אָ פרוו וואָס האָט זיך נישט איינגעגעבן

אין יאָר 1924 בערך האָט דוד בראָן געגרינדעט אין מאָגעלניצע אָ „חדר הכללי״ און האָט איינגעלאָדן דעם טאָטן מיינעם ז״ל אַלס מנהל פון דעם חדר. ס׳איז דאָן אָרגאַניזירט געוואָרן, אַז אַלע חדר־יינגלעך זאָלן

אברהם מערקער ז״ל, אין דער פּיאָסעטשנער ישיבה.

קלאָסיפיצירט ווערן און ס׳זענען איינגעאָרדנט געוואָרן קלאָסן (כיתות) פאַר אָנפאָנגער (דרדקים), חומש־רשי״, גמרא און גמרא־תוספות. איטשעלע פריידענרייך איז געווען דרדקי־מלמד חילקע מלמד — פאַר חומש, דער געלער אברהם־הערש — חומש־רש״י. פאַר דער העכסטער קלאַס איז געווען ישראל־יאָנקל. איך בין נישט זיכער, צו העשל סייעט איז געווען פאַר דער גמרא־כיתה.

ווען די עלטערן פון די תלמידים וואָלטן געצאָלט פּינקטלעך דעם שכר־לימוד, וואָלט דער „חדר־הכללי״ געהאַט דערפאָלג. אָבער ווען ס׳זענען נישט געווען קיין ספּעציעלע פאָנדן און די מלמדים האָבן נישט באַקומען זייערע געהאַלטן, איז זיך דער חדר נאָך עטלעכע חדשים צופאַלן. מ׳האָט נאָך באַוויזן אין ל־ג־בעומר איינצוואָרדענען אָ מאַרש פאַר אַלע חדר־תל־מידים אין וואָלד אַריין, ווו מען האָט זיי געטיילט קיכלעך און זיסוואַרג.

מאָגעלניצער בחורים פאָרן לערנען אין דער „פּיאָסעטשנער ישיבה״

אין יאָר 1924 האָט זיך געגרינדעט אין וואַרשע די „פּיאָסעטשנער ישיבה״ אונטער דער אָנפירונג פון דעם רבין ר׳ קלונימוס־קאַלמיש שאַפּירא זצ״ל. מלך פּייטשער ז״ל פון גריצע, אָ חסיד פון דעם רבין און אָ ידיד פון מיין פאָטער ז״ל האָט געראָטן דעם רבין, אַז ער זאָל אַרייַנעמען אין דער ישיבה ר׳יאָנקל מאָגעלניצער צו געבן אָ שיעור אין העכערע כיתות און גלייכצייטיק זאָל ער זיין צוזאַמען מיט דעם רבינס זון אלימלך״ל, אָ 16 יאָריקער חתן־בחור, פאַר וועמען ס׳זאָל זיין ווינטשנסווערט צו געפינען זיך אין דער געזעלשאַפט פון אָזאָ ייד.

מיין פאָטער האָט געהערט אָנגענומען דעם פּאָסטן און איבערגענומען די מלמדות פון דער כיתה ה׳ פאַר גמרא־תוספות אין דער ישיבה „דעת משה״ תחת השגחה האדמו״ר מפּיאָסעטשנע זצ״ל, אויפן נאָמען פון זיין שווער דער קאָשטעניצער רבי ר׳ירחמיאל משה׳לע זצ״ל.

און געגעסן האָט דער פאָטער מיינער ז״ל ביים רבין אין שטוב אויף דזשיעלנע 5 ביי איין טיש מיט זיין זון, דעם בן־יחיד, ר׳ אלימלכל.

באַלד נאָכן ערשטן זמן, ווען מיין פאָטער ז״ל

איז אַ היים געקומען קיין מאַגעלניצע, אויף פּסח, האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס אַריינצופאָרן אין דער ישיבה: יאָסקע ישראל מאטעס און לייבל־מענדל־מאיר הערשס. זיי זענען טאַקע געווען די ערשטע ישיבה־בחורים, וואָס זענען אַריינגעפאָרן קיין ווּאַרשע לערנען אין דער „פּיאַסעטשנער ישיבה". נאָכער איז אַריינגעפאָרן אהרן בעלמאָכער, דער זון פון יאָסל בעקער, בעלמאָכער.

אין יאָר 1926 זענען אַריינגעפאָרן: דוד אַרנשטיין, פּסח היידענקרוג און דער שרייבער פון די שורות. פּסח האָט געלערנט אַ קורצע צייט; דוד, אַ ביסל מער; יאָסקע — אַ צוויי יאָר בערך; איך ביזן יאָר 1929.

לייבל האָט באַקומען היתר־הוראה און נאָכער גענומען שחיטה. אהרון האָט באַקומען מיט פיל אויסצייכענונג היתר־הוראה, האָט זיך פאַרטיפט אין לערנען און איז געוואָרן אַ בן־תורה און אַ שטרענג רעליגיעזער בחור.

אין דער זעלבער ישיבה האָבן אויך געלערנט: שלום־יונה — אפרים פראָפענאָטערס אַן אייניקל, אברהם ווייצנער, לייבל פאקטשאזשס אַ זון, שלום ניימאַן — אַ זון פון אברהם יצחק שלום טאבעלעס, ישראל — אַ זון פון בעריש זויער, ירחמיאל־מאיר פעלער — אַ זון פון חיימל גבריאלס, די לעצטע צוויי האָבן נאָך געלערנט, וועו איך בין אַרויסגעפאָרן פון פוילן אין יאָר 1937.

בתי־ספר:

י. זוטא

בתי הספר היהודים במוגלניצה

(לפי סיפורה של אחת התלמידות)

בית־הספר הראשון לילדים ולילדות יהודיות היה בית־ספר פרטי והתפתחותו באה כתוצאה משעורים פרטיים שקיבלו ממורה מוסמכת שהגיעה למקום.

בשנת 1916 בערך, לאחר שפולין נכבשה כולה בידי הגרמנים, הופיעה במוגלניצה מורה יהודית מוסמכת בשם גרף, שנתנה שעורים פרטיים לנערים ולנערות — בפולנית, חשבון ועוד.

החזית בין הצבא הרוסי והגרמני במלחמת העולם הראשונה שהתיצבה במרחק 9 קילומטר מעירנו — במשך 9 חודשים עד שנת 1915 והביאה חיילים יהודים מכל קצוי רוסיה; הגירוש של יהודי מוגלניצה בזמן המלחמה בשנת 1915 והפגישה עם יהודים מערים גדולות; הופעת הגרמנים כמשחררים מהשלטון הצארי המשעבד, זיעזעו גם את המתנגדים הנוקשים ביותר להשכלה בין חסידי העיר, והיא הפכה ליסוד חשוב בחיי היהודים בעיירה, וכאשר העזו הראשונים לתת השכלה לבנותיהם, הרשו גם הורים אחרים לבנותיהם לקבל שעורים מ„המורה הווארשאית".

כך זה נמשך זמן ידוע, עד שהופיע העסקן הציוני הנכבד — מר פרץ לרמן ז"ל, ויבדל לחיים ארוכים — העסקן הצעיר — משה מרגלית, והחלו לפעול למען הקמת בית־ספר יסודי לנערים ולנערות יהודיים כדוגמת בתי־הספר שהתקיימו אז בפולין.

לא היתה תוכנית מעובדת ומאושרת על־ידי רשות החינוך הממשלתית הפולנית. עם זאת, חילקו את התלמידים לארבע כתות, לפי הגיל, הידע וההתפתחות של כל אחד ואחת; בכל כתה למדו מ־15 עד 20 תלמידים.

בית־הספר התמקם בביתו של ר' לייבוש בראון. הביאו מוארשה מורה בשם ווסקוביץ. היא לימדה את המקצועות: פולנית, היסטוריה, גיאוגרפיה, חשבון.

ישראל'קה מנל, איש מוגלניצה, פועל משכיל שידע את השפה הגרמנית על בוריה, לימד את השפה הגרמנית.

כאמור, בית־הספר היה פרטי וקיומו על תשלום שכר־הלימוד של הורי התלמידים. הלימודים התנהלו בסדר מופתי, ביחוד התחבבה עלינו המורה ווסקוביץ,

תלמידות ביה״ס העממי היהודי בשפה הפולנית — בראשן המורה ווסקוביץ, חוגגות אשור הצהרת בלפור ביום 21.7.1922
שילערינס פון דער יידישער פאָלקס־שולע אין די חוילישע שפּראַך, אין שפּיץ דער לערערין וואָסקאָוויטש, פייערן די ראַטיפיקאַציע פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע — 21טן יולי 1922

שהיתה מחנכת מסורה. בעזרתה אורגנו חוגים שונים בבית־הספר: חוג דרמטי ומקהלה, שהופיעו בפני ההורים ויתר אנשי העיר; כן ערכה טיולים ביער העיר, לימדה את התלמידות להכיר את הצמחיה במקום ותופעות שונות בטבע והיא התחבבה מאד על כל התלמידות.

בית־הספר במתכונת זו התקיים מספר שנים, עד שמר פרץ לרמן עזב את מוגלניצה ונסע לאמריקה. בינתיים, עזבו הגרמנים את פולניה וקם ממשל פולני. נבחרו מועצות עירוניות ובהן גם חברים יהודים. הם החלו לדרוש וללחוץ על רשות החינוך הפולנית, כי תקח את בית־הספר תחת חסותה, וכי הילדים היהודים ייהנו מאותה הזכות שיש לילדים הפולניים דהיינו: חינוך חינם!

לאחר לחץ רב נענתה הממשלה הפולנית ובית־הספר עבר לרשותה. הקימו 7 כתות כנהוג בבתי־ספר פולניים עם תוכנית לימודים כבכל בתי־הספר הממשלתיים; וכל הגומר את בית־הספר מקבל תעודת־גמר המכשירה אותו להתקבל לגימנסיה. ההורים שוחררו משכר־לימוד. את השפה הגרמנית הפסיקו ללמד. ואולם, בתור בית־ספר שכל תלמידיו ותלמידותיו יהודים ורוב המורים אף הם היו יהודים, ניתנה הרשות להוסיף על התוכנית המקובלת את לימוד השפה העברית. כמורה נתקבל המשכיל הידוע במוגלניצה, ראשון המורים לעברית — אלימלך מרקר ז״ל.

הוא ראה בהוראת עברית תפקיד חינוכי, ולא הסתפק בלימוד מלולי בלבד. לכן אירגן הופעות יפות ועשירות־תוכן עברי בכל חגי־ישראל.

כמה נערות שגמרו בהצטיינות את בית־הספר הפרטי, נבחנו על־ידי המורים של בית־הספר החדש, ונתקבלו לכתות ה׳ או לאחרות — כל אחת בהתאם לכתה שגמרה. ואולם, כעבור חודש ימים נאלצו לעזוב את בית־הספר בגלל המכות, והאבנים שנזרקו עליהן על־ידי תלמידי בית־הספר הפולני שהיה בשכנות לבית־הספר היהודי החדש. כנראה שלא רצו לקבלנו לחברתם.

יצחק דב רוכפלד

בית־הספר „תרבות"

הפעולה הזו היתה שיא הפעילות התרבותית שלנו. משכנו כפעילים אנשים מחוץ לאגודתנו: יוסף פלץ — בעל בית מסחר לרפואות מוכנות, בורנשטין ועוד. בית־הספר שוכן בבית מיכלסקי ברחוב דזירנובסקה. מחמת חוסר באמצעים כספיים, סידורו וריהוטו היו עלובים. הבאנו מורה שנשלח על־ידי מרכז „תרבות" בוארשה, שמו היה צודקביטש, יליד סמיטיץ.

חפשנו דרך לאפשר קיום בכבוד של בית־הספר הזה. בקשנו מסגן ראש העיר זדוביאסקי (פולני) שהיה גם המפקח על בתי־הספר בעיר, כי יתמוך בהצעת חברינו משה מרגלית בישיבת מועצת העיריה, להקציב סכום מסוים כתמיכה בבית־ספרינו הנ"ל. זדוביאסקי הושפע מנאומו המזהיר של משה מרגלית בנדון, ואף חברים פולנים אחרים של המועצה נטו לתמוך בה. ברם, ההצעה נדחתה עקב התנגדותו הנמרצת של חבר מועצת העיריה מטעם פועלי ציון ימין בעירנו — הח' צבי משה חיימוביץ.

כאמור, היתה פעילות רבה מצד חברי אגודת „חרות" במוגלניצה. ואולם, עם עליתו של הח' משה מרגלית לארץ־ישראל בשנת 1930, צומצמו הפעולות ונחלשו, ושוב לא היתה השפעתה ניכרת בעיר.

הועידה הארצית השלישית של „תרבות" בפולניה

ורשה, א־ב' טבת התרפ"ח — 25—27 XII 1927

כרטיס־ציר

מר(ת) משה סרגזלית

מעיר מוגלניצה

№ 199 מזכיר ראשי:

כרטיס ציר של משה מרגלית ז"ל בועידת תרבות

די העברעישע שולע „תרבות" אין מאגעלניצע אין יאר 1927

אין דער ערשטער רייע שטייענדיק: שילער און שילערינס — אין דער צווייטער רייע זיצנדיק פון רעכטס צו לינקס: יוסף באַרנשטיין, אברהם דייטשמאַן — הי"ד, יצחק דב ראַכפעלד— צו לאַנגע יאָר איצט אין ישראל פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער אליעזר פקר — דער לערער, יחיאל פראַוויזאָר איצט אין ישראל, משה מרגלית ז"ל ושלמה ליבהאַבער ז"ל.

אין דער דריטער רייע שטייענדיק: תלמידים פון דער שולע — הי"ד צווישן זיי — מאַטקע ראַכפעלד ז"ל, דער פינפטער פון רעכטס מרים, טאַכטער פון משה און פייגעלע מרגלית, נייַנטע פון רעכטס, פערטע רייע זיצנדיק: שילער און שילערינס — הי"ד.

אברהם מערקער ז״ל

די „בית יעקב״ שולע אין מאגעלניצע

די גרינדער זענען געווען: אברהם שפּאן, דוד בראן, ישראל מאטעס (רעכטשייד) און בכלל אַלע אַנפירער פון דער אגודה.

ס׳האָבן אויך געהאָלפן אין דער באָוועגונג אַ פּרויען־קאָמיסיע מיט דער טיכטיקער טעטיקייט פון דבורה פּאָסטערנאַק, רעלע בראָן (לייבל קישקע־מאַכערס פּרוי), יענטל שטערן (חיל פּראָוויזאָרס שוועסטער), דעם גענלן שוחטס פּרוי א.א.

ביזן יאָר 1937 ווען מיר זענען אַרויסגעפאָרן פון מאָגעלניצע, האָט די „בית יעקב״ שולע עקזיסטירט. אויסגעהאַלטן זיך פון שכר־לימוד און געשטיצט פון דער אגודת־ישראל.

בית־ספר בית יעקב — המורה לאה פומרנץ ז״ל — באמצע, ידה השמאלית על השלט.
די „בית־יעקב״ שולע, די לערערין, לאה פּאָמעראַנץ ז״ל — אינמיטן, איר לינקע האַנט אויף דער שילד.

י. בן־אליעזר

בית־ספר לנערות „בית יעקב"

בית הספר הדתי לבנות הוקם בשנת 1927 ביזמת חברי אגודת־ישראל וחבר נשים אדוקות בעיר. הכתה הגבוהה־הרביעית היתה מאוכלסת פחות מיתר הכתות. מספר התלמידות בארבעת הכיתות היה 120. בכיתה היתה תלמידה אחת, שקולה נגד הרבה. כותבת המורה הראשונה בבית־ספר זה — לאה פומרנץ ז"ל, ילידת העיר לנצ'יץ — ביומנה שעבר לבנה ניסן חסידה נ"י.

מהיומן הזה אנו למדים כי המחברת היתה מחוננת בכשרון פדגוגי בלתי רגיל. בעלת רגש דתי עמוק, הרואה בתפקיד ההוראה שליחות קדושה, אותה מלאה בכל נפשה ומאודה.

לאה פומרנץ לא הסתפקה במתן שעורים לפי התוכנית הכוללת המוסכמת, והוסיפה נופך משלה, היינו: המחזת ארועים מפרשיות המקרא ומתולדות ישראל. בהצגת המחזות האלו שיתפה רוב התלמידות מכיתה זו או אחרת. ההשתתפות הערה של המציגות והצופות המחישה להן את החומר הנלמד על־ידן; הרימה קרנן של „השחקניות" בעיני הוריהן וחבריותיהן מבתי־ספר אחרים וחבבה עליהן את הלימודים בכיתה.

אין פלא שהילדות היו כרוכות אחר המורה המסורה והנאמנה, שיתפוה בבעיותיהן וב„סודותיהן" וכל אחת מהן ראתה אותה כאחות גדולה, איתה אפשר להפגש ביחידות בפינות סתר אשר ביער מוגלניצה, אם על־יד הנהר „מוגילינקה" המושך את מימיו לאט־לאט לנהר פיליצה, ואם בגן של צאך, בו נמצא ספסלון, עליו אפשר לשבת ולשוחח בנעימות.

מכל התלמידות משכה לאה פומרנץ חסד מיוחד לטאבצ'י הוכמן, בת יהושעלע הוכמן (יהושעלע די וואלפבערטעס). זו עמדה להכנס לתנועת נוער ציונית לאחר שגמרה את ביה"ס היסודי הפולני בן 8 כיתות בהצטיינות. ברם, נפשה ערגה לידיעות יסודיות על היהדות. „הציצה" לבית־ספר „בית־יעקב", תהתה על קנקנו, משעמדה על טיבו, נרשמה לבית־הספר על דעת עצמה, חרף התנגדותם העזה של בני משפחתה. מיד השקיעה את כל חושיה בלימודים והתקדמה במהירות בכל השטחים. ואולם מצוקתה הנפשית לא נעלמה מעיניה הפקוחות של מורתה. זו הציעה להפגש עמה בסתר ביער כדי שטובה תשיח את אשר בלבה. אחרי פגישות מרובות הצליחה לאה לחלצה מהמיצר הרוחני שלה. לאחר גמר בית־הספר המקומי, המליצה עליה מורתה המסורה לקבלה כתלמידה בסמינר למורות „בית־יעקב" בקראקא. נוסף להמלצה, פרסה לאה חלק ניכר ממשכורתה הדלה לשם תשלום שכר הלימוד עבורה בסמינר. אף שיתפה בכך את הרבנית אלטר, אשת הרבי מגורה קלוריה זצ"ל.

טובה גמרה בהצטינות את הסמינר ומורתה ראתה בכך תגמול לעדוד שנתנה לתלמידתה החרוצה. כן זכתה ל„נקמה מתוקה" כאשר האב, האם וכל משפחת טובה נסעו לגור לחגוג את קבלת בתם כמורה בבית־ה־ספר „בית־יעקב" שעמד תחת פקוחה הישיר של הרבנית אלטר בכבודה ובעצמה.

עתה פג הכעס וחלף הרוגז על המורה שמשכה את בתם בחזרה ל„צאנה־וראנה"... סלחו לבת את שגעונותיה, עקשנותה ואי־ציות לדעותיהם. ההורים זכו לנחת יתר מבתם טאָבע ביום חתונתה עם חיים צאלקא, תלמיד חכם מ„חצר" הרבי.

בשנת 1930 התחזקה במוגלניצה השפעת בית־ספר העברי „תרבות". ל. פומרנץ הודיעה על כך למיסדת התנועה, שרה שענירער, מנהלת הסמינר בקראקא. זו מצאה לנחוץ לשלוח שיר ביידיש לתלמידות בית־יעקב במוגלניצה.

תאריך השיר הוא יום א' פרשת וישלח תר"צ — 1930. והנה קטעים מהשיר ביידיש:

מיינע ליבע, גייסטיקע קינדערלעך אין מאָגעלניץ
כאָטש איר מיינט, אַז ווייל איך בין אזוי ווייט פון אייך
ליגט איר מיר גאָרנישט אין זינען
קען איך אייך פאַרזיכערן אז גאַנץ אָפט שיינט גלייך
אַז כ'זע אייך די גאָלדענע קייט פון אונזער געשיכטע שפונען...

בית־הספר המשיך בקיומו עד כניסת הגרמנים למוגלניצה בשבוע הראשון של ספטמבר 1939. סוד קיומו הרצוף במשך שתים־עשרה שנה נעוץ במסירות ההורים

לבית־הספר, ובעיקר באפשרותם לשלם שכר־לימוד, כסוחרים העשירים ביותר בעיר, וכן הודות לתמיכה הכספית הרחבה ורצופה שקבלו ממרכז „אגודת ישראל" בוארשה, ש„קרן בתי־הספר" מיסודה נזונה ממגביות בחוץ־לארץ.

או המורות שהמשיכו אחריה, לא ידוע לכותב הטורים האלה.

מן הראוי לציין, כי בית־ספר זה הוציא מתלמידותיו עוד מורה, בוגרת הסמינר למורות „בית־יעקב" בקראקא, והיא — צפורה זורק בונין, בתם של ר׳

לאה פומרנץ ז״ל, המורה ב„בית־יעקב" מקריאה ביער קטע מספר התלמידות — הראשונה לידה יהודית זורק—גרבוב — כעת בישראל, מאזינות בקשב רב.

לאה פֿאמראַנץ — „בית יעקב" לערערין ליינט אין וואַלד אַ פראַגמענט פון אַ בוך. די שילערינס הערן זיך צו מיט שפּאַנונג. די ערשטע נעבן איר — יהודית זורעק־גראַבאָוו — איצט אין ישראל

המורה הראשונה ומנהלת „בית־יעקב" במוגלניצה במשך 5 שנים, יצאה את העיר בספטמבר 1932 על־מנת לנסוע לארץ־ישראל. כאן התחתנה עם בן אחיו של השוחט ישראל נחום באטשאן במוגלניצה. שם המורה אברהם ורבקה זורק ז״ל. כעת היא ובעלה מנהלים מוסד לחנוך דתי־לאומי של ילדי עלית־הנוער ברעננה, בשם „ביתנו", בו מתחנכים עשרות ילדים לתורה ולעבודה.

שמואל הופמן, ניו־יורק
אליעזר תורן (טרוקס), חיפה

בית־הספר „יבנה" במוגלניצה

בשנת 1929 (לדברי הופמן) או בשנת 1930 (לדברי תורן) הוקם בית־ספר דתי־לאומי עברי „יבנה" במוגלניצה. מיסדיו ומנהליו היו: מהנהגת הסתדרות „המזרחי" במוגלניצה — ר' דוד טרוקס (כיהן כיו"ר הועד); ר' יחיאל חיימוביץ, ר' יוסף רוכפלד, ר' הרשל אוסטרוביצקי, ר' ישראל פלנצר ועוד. מ„צעירי המזרחי" פעל בהנהלת בית־הספר — אברהם חיים וינגרט; וממפלגות אחרות נתנו תמיכה: — יחיאל פרוביזור מ„חרות" ואברהם יוסף סיד מפוע"צ—צ"צ.

בית־הספר „יבנה" השתכן בדירה אשר בבית משפחת אלכסנדרוביץ, שם היתה חצר גדולה שהתאימה לצרכי בית־הספר. זה היה ברחוב דזיארנובסקה.

תחילתו של „יבנה" — בית־ספר חלקי ללימודים עבריים בלבד, במשך 2—3 שעות ביום; המשכו — בית־ספר מלא, מאושר על־ידי הרשות החינוכית הממשלתית בפולין. נלמדו בו כל השעורים הנהוגים בבתי־ספר ממשלתיים או עירוניים, לפי הסדר המקובל בהם, ונוסף על כך הלימודים העבריים. הלימודים החלו ב־8 בבוקר הסתיימו ב־1 או ב־2 אחרי־הצהרים. סימן ההיכר של תלמידי „יבנה" — כובע עם תג של מגן־דוד ומנורה באמצע, ועל הזרוע — סרט כחול־לבן. סיווג התלמידים לכתות: — בשנה הראשונה לפי הגיל, וההעברה מכתה לכתה לפי תוצאות הבחינות בשנה החולפת.

תקן המורים למקצועותיהם: —

לימודי קודש: ר' אברהם פלר (**אברהם גבריאלס**) הורה: „עברי" קריאה בסדור־תפילה, חומש־רש"י (מורה חלקי); ר' יחיאל חיימוביץ — משנה, דינים ומנהגים; בשבת אחה"צ — פרקי־אבות.

לימודי עברית: תחילה — המורה הלפרן; לאחר שההנהלה ביקשה להחליפו, הגיע מורה מחונן מר וינשטט. שעוריו בעברית מדוברת, בתנ"ך, ספרות עברית; ניצוחו על מקהלת התלמידים בשירים עבריים; הדרכתו בהצגות מחזות בעברית לקראת מופעים פומביים ב„דום־לודובי" — „בית העם" במוגלניצה — קשרו את התלמידים אליו וחיבבו עליהם את הלימודים העבריים.

משנתפרק בית־הספר „יבנה" נשאר מר וינשטט במשך שנה במוגלניצה, בדירה אשר בביתו של ר' הרשל אוסטרוביצקי, ורבים קיבלו ממנו שעורים בעברית.

לימודי פולנית

השעורים ניתנו על־ידי מורה בשם גלוצר. התוכנית — לפי המקובל בבתי־ספר יסודיים ממשלתיים בפולין: — פולנית, כתיבה, קריאה, דיבור ודקדוק; חשבון; היסטוריה; גיאוגרפיה וכו' וכו'.

עם גמר יום הלימודים ניתנה לתלמידים „עבודת־בית" רבה, גם לפי בית־ספר רגיל וגם של בית־ספר עברי מלא. ההקפדה על ביצוע עבודת־הבית היתה מרובה. ביחוד נדרשו התלמידים לבצע את השעורים בעברית ובתנ"ך במלואם.

להלן ממשיך שמואל הופמן: —

— אם היה משום חידוש בכל סדרי בית־הספר, בעיני יהודי מוגלניצה, הרי תהלוכת תלמידי בית־הספר „יבנה" ליער בל"ג בעומר עוררה אצל הצופים היהודים ברחוב השתוממות, ומאידך — שמחה וגאווה, ואצל הפולנים — לעג וחרון. בהדרכת המורה וינשטט, צעדנו ערוכים בשורות לפי גבהם של התלמידים, על־פני העיר, בקומה זקופה ובהילוך מסודר, ופקודתו: „שמאל־ימין־שמאל"; „קדימה צעוד" — נמלאה בדיקנות. הצעדים הדהדו על אבני הרחובות, והצופים על המדרכות: יהודים — שמחו, עלזו, מחאו כפיים והתגאו בדור החדש; ואילו הפולנים נדו בראש. אחד את השני שאל: „יהודונים" צעירים כאלה, וראו כמה גאוותנים; הם לא „מושקים", מנין הם צמחו פתאום? — הם יותר מסוכנים לנו מה„מושקים" — אומר אנטישמי ותיק.

לאחר השואה שפקדה את בית־ישראל באירופה וחיסל הישובים היהודיים בפולין, מן הראוי להזכיר לא רק שמות המורים והעסקנים, כי אם גם שמות התלמידים שנספו, להשאיר זכרם לעד; וכן לציין את הוריהם שעשו המאמץ הגדול לתת חינוך עברי לבניהם:

מכיתה א' - בת 20 תלמידים, זכורים לשמואל הופמן:

בונים ברטמסר (בן אברהמלע) הי"ד, ויבדלו לחיים ארוכים: הוא עצמו ואחיו פישל הופמן - שניהם בארצות הברית.

מכיתה ב׳ זכורים לש.ה.: זליק אנלביץ; ליבוש בלמכר; לייב טרוקס (מלוחמי מרד גטו־וארשה, נזכר בספר לוחמי מרד גטו־וארשה של מלך נוי); יעקוב ווינטר (בנו של נחום ווינטר); הרשל רוכפלד; יחיאל בן הרשל אוסטרוביצקי; ליבל רייבנבך - ה׳ ינקום דמם.

ויבדלו לחיים ארוכים: שמואל הופמן - בארה״ב, ומאיר־יחיאל ברטמסר - בקנדה.

מכיתה ג׳ זכורים לשמואל הופמן ולאליעזר תורן (טרוקס):

בונים בן ר׳ שבח שיפר; חיים שמואל פלר (בנו של ינקלה גבריאלס); ליבל גרושקביץ; לייבל ריבנבך הי״ד.

ויבדלו לחיים ארוכים: אליעזר תורן (טרוקס) בחיי־פה־ישראל; אנשל אנלביץ - בקנדה; אלעזר בלמכר - אי שם באירופה.

אחזקת בית־הספר היתה מיוסדת על שכר לימוד, ששלמו הורי התלמידים, והכנסות קטנות מהופעות התל־מידים בקונצרטים ובמחזות; ומתמיכות ועד בית־הספר. העיריה, וכן הקהילה היהודית במוגלניצה, לא הקציבו מאומה לצרכי בית־הספר; ואף מרכז ״יבנה״ ו״הסתדרות המזרחי הארצית״ לא השתתפו בהחזקתו. ההנהלה נאבקה תמיד בגרעונות שפקדו את בית־הספר. בשנה ראשונה נרשמו תלמידים רבים לבית־הספר; הוריהם נתנו התחי־בויות ואף שטרות לסילוק התחיבויותיהם החדשיות. ברם, הם שולמו - אם שולמו - באיחור רב.

בשנה השניה נרשמו פחות תלמידים ל״יבנה״ כי ההורים עשו חשבון שלא כדאי להם לשלם שכר־למוד גבוה, ־אפשר לשלוח את הבן לבי״ס יסודי ממשלתי - חינם; ומעט עברית ותורה - אפשר ללמוד אצל ״מלמד״ רגיל בפרוטות.

המעטים שהמשיכו ברישום בניהם גם בשנה השניה, לא נתנו שטרות מראש ע״ח תשלומיהם וההנהלה - זאת־אומרת - אבי ז״ל ר׳ דוד טרוקס - כותב בנו אלי־עזר - היה נאלץ לשלם את רוב ההוצאות להחזקת בית־הספר, כגון שכר־דירה, שכר למורים ועוד.

״לצים״ התבדחו על חשבון ר׳ דוד טרוקס ואמרו: ״בשכר למוד העולה לו החזקת בית הספר ״יבנה״, היה אפשר היה לתת חינוך גבוה לבנו בשוצריה״. מחמת הקשיים האלה, שנגרמו עקב דילדולם של יהודי מוגלני־צה, נאלץ היה בית־הספר להתפרק, אף כי הצלחתו הלי־מודית והחינוכית היתה גדולה.

כאמור לעיל, הדריך המורה וינשטט את התלמידים למופעים כגון: קונצרטים ומחזות בעברית, בהם נטלו חלק כל התלמידים, כל אחד לפי יכולתו. ההופעות גר־מו עונג רב להורים שצפו והאזינו להם. הם רוו נחת מבניהם. ואולם אצל רבים מההורים שנמנעה מהם האפ־שרות מחמת ״חסרון כיס״, לרשום את בניהם לבית־ספר זה, התעוררה קנאה. בשקט, בצנעה ובעצב עזבו את המופעים, מבלי לטול חלק בשמחת ההורים המאו־שרים.

השכלה:

משה מרגלית ז"ל

אלימלך מרקר ז"ל ובית אביו

לזכר מורנו וחברנו היקר באדם

לאביו קראו יעקל „קיסר". מנין בא השם הזה, ועל שום מה הוא נדבק למשפחה איני יודע. הסתכלתי בסבו ר' משה „קיסר", ביושבו ליד שולחן אבי בבית־המדרש שקוע בגמרא. התבוננתי בו וראיתי יהודי בעל סבר פנים חמור וקפדני. שערות ראשו וזקנו לבנים כ־שלג, גבותיו עבות. לראשו חבש כובע קטיפה רחב ודהוי. נוסח דבורו תוקפני. לעתים רחוקות הרשה לעצמו להגיד מילתא דבדיחותא כגון: בתשובה — לשאלת חובשי בית־המדרש מה השעה ר' משה? אצלי — ענה תוך כדי החלקת ידו על זקנו הלבן — השעה מאוחרת מאד!

לאבי ז"ל השיח מעט מדאגותיו כמלמד אצל הרבי מגרודזשיסק. תמיד הנהו מרוחק מהבית ורק לעתים רחוקות — „בין הזמנים" — הוא יכול להגיע הביתה. כן התאונן, על הקושי העומד לפניו ללמד בני גדולים העומדים לרשת כס „האד"מורות" בזכות הו־ריהם הרביים, מבלי שיצטרכו לעמול ולשקוד על התורה, כדי להגיע בכוחות עצמם לדרגת למדנים וברי־סמכא בהוראה. אי־לכך אין עצה ואין תבונה, אלא, לכפות עליהם לימוד התורה על ידי הטלת משמעת חמורה. הרביצין הצדקנית הרואה זאת במורת רוח, מזכירה לו בעדינות רבה את האמרה: „לא הקפדן מלמד" ומיד מתקנת את הערתה בהסבר, שבודאי הק־פדנות של ר' משה מקורה — בגזע כהנים מהם הוא יוצא... המפורסמים ברגזנותם... אם כך ואם כך — מצבו לא קל.

ר' יעקל „קיסר" בנו היה שונה מקצה אל הקצה באפיו ובדרכי לימודו. דבורו מתון, מתנגן ונשמע בנחת. קומתו פחות מבינונית. פניו מאורכים עטורים זקן שחור מבהיק ומטופח. לבוש בקפידה תמיד נקי, בבחינת תלמיד חכם שאין רבב על בגדיו. סבר פניו נוח. חיוכו מלא חכמה ופקחות. תלמידיו מהחדר שנהל במוגלניצה כבדוהו והעריצוהו. בשל שיטת הלימודים המיוחדת לו. הוא היה מוסיף לגמרא ומפרשים, גם אגדות חז"ל בהשואה להויות העולם שהתרחשו בזמנו. כן חנך לקיום הדינים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו לפי „השולחן ערוך". עם היותו חסיד הרבי מאוסטרובצה „נסע" גם לרבי מפוריסוב. שם אמץ לעצמו המנהג, לשתות קפה חריף לפני התפילה. בבחינת „קוה לה" כדאמרי חסידי פוריסוב. ואולם לר' יעקל, שמש הקפה שהוא בעצמו הכינו והרתיחו כסגולה לזחיחות הדעת ולצלילות המח. באותו הזמן שמש ר' יעקל גם בתפקיד של מדריך ומגיד שעורים בחברת „תפארת בחורים".

רעיתו — פרל אשה נאה ומהדרת בלבושה. כאשר חבשה לראשה ה„קוקסל" (שביס עם לולאה) נראתה „כרביצין" — צדקנית. היא עזרה לפרנסה בביתה. במכירת קישוטים לכלות מבנות האכרים. משני חדרי המגורים אחד שמש „כחדר" לתלמידים, והשני כמת־פרה לשמלות מודרניות שתפרו הבנות. ברם, כל העי־סוקים האלה, לא ספקו פרנסה למשפחה בת 10 הנפשות: ההורים, 5 בנים ו־3 בנות. מחמשה הבנים היו שניים תאומים: אלימלך ובונם. אלימלך היה חלוש ותשוש, בונם — „אטלט" בעל כח ושרירים. אלימלך נשלח לחדר הרבי מבלנדוב לשם החלמה ולמוד תורה ואילו בונם למד מלאכת האריגה.

ר' יעקל היה נוהג לעבור לפני התיבה ב„ימים הנוראים" בבית־תפילה מרכזי לחוכרים יהודים בכפרים הסמוכים למוגלניצה. קבל בתמורה מענק יפה ואף במתנות זיכוהו בשל תפילתו הערבה והמקובלת מאד עליהם. ואולם נסיונו להתקבל כבעל־תפילה קבוע בבית־המדרש הגדול במוגלניצה, סוכל תחילה על ידי אחד הגבורים התקיפים בעיר. וזה גרם לו צער רב.

ברם, לאחר זמן קצר נתקבל כבעל־תפילה בבית־המדרש הגדול, רוב המתפללים חיבבו את נוסח תפיל־תו, כבן המתחטא לפני אביו. מבקשו להתרצות ברח־מים... והיה הרושם שתפילתו נתקבלה ברצון...

שנוי ניכר לטובה במצבו הכלכלי של ר' יעקל, חל עם התקבלותו לישיבת „דעת־משה" בוארשה, של הרבי מפיאסטשנא — ה"יד. כמגיד שעורים בכתה הגבוהה של הישיבה בשל למדנותו המופלגת, חכמתו

וכושר הליכותיו עם התלמידים, מינהו — ראש הישיבה — הרבי מפיאסטשנא כמחנך לבנו יחידו — אלימלך ז״ל. הוא נעשה מקורב לכל אנשי „החדר״ ואף הרבנית התיעצה עמו בענינים הפנימיים של בית הרבי.

עם זאת, לא יכול היה להעביר את משפחתו לוארשה, ומידי שבוע בשבוע היה שולח את משכורתו למשפחה שנשארה במוגלניצה.

לימים, העביר אליו את בנו הצעיר אברהם ז״ל, שם התכלכל ולן עם אביו באחד החדרים של בית הרבי תאור נאמן על החיים הפנימיים בבית הרבי הנ״ל ועל תנאי קיומם שם, ראה בפרק „ארייזע קיין מאגלניצע״ בקטע על הישיבה, שנכתבה על ידי בנו אברהם מרקר ז״ל והודפסה בספרנו.

אלימלך חוזר למוגלניצה

הוא חזר אלינו, כבחור בקי בש״ס ומפרשיו הראשונים והאחרונים וכן בעל ידיעות נרחבות ועמוקות בשפה העברית, דקדוקה וספרותה. הידיעות „החיצוניות״ האלו רכש בחוג הבחורים המשכילים בבלגדוב, שהתרכזו סביב לפרלה בת הרבי מבלגדוב. בחורה נאה ומשכלת אשר תמכה וסעדה אותו בצרכיו החמריים. והשפעתה הרוחנית עליו היתה מרובה. חיש מהר נעשה אלימלך ראש החוג ומרכזו.

משהרגישו בכך אנשי „החצר״ והוריה של פרלה, החזירוהו לביתו ולבית־המדרש במוגלניצה. כאן החל בהוראת „גמרא״ לבחורים מבוגרים בגלוי ולימוד השפה העברית וספרותה בסתר. אחד מתלמידיו הראשונים היה יוסף בן ליבוש בורנשטין, בחור מבוגר, שעיניו למסחר ועם זאת היה שוחר השכלה בשפה העברית. ולאחר מכן מראשוני המצטרפים לר׳ יענקהלע מייסד „השחר״.

אלימלך התחקה על הליכותנו שלי ושל ישראל זונדר חברי, כחובשי ספסל בית־המדרש בגיל צעיר, וכנמשכים אל ה„השכלה״.

הוא הדריך אותנו בלמוד השפה העברית החדשה וספרותה, בקריאת הספרים הקלאסיים: כגון: אהבת ציון, אשמת שומרון של א. מאפו. מסתרי פאריז, ההיסטוריה היהודית של קלמן שולמן וגם ספרים ביידיש כגון: „הערשעלע״ של יוסף דינזון, עליו זלגו עינינו דמעות כמים...

במשך זמן קצר התרועעו עמו כחבר. חרף היותו קשיש מאתנו בשנים מספר. הוא היה נמוך־קומה צרגוף. פניו כצבע הזית, שערותיו וזקנקנו שחורים. עיניו השחורות והגדולות מביעות פקחות ותמימות כאחד. לבושו „בוהמי״ במקצת ועם זאת בעל טעם טוב והבנה ליופי ולאמנות. היה חביב על הבריות ואף על הנשים האינטליגנטיות והאלגנטיות שבעירנו. לרגל עיסוקו בהוראה עברית בא במגע עם אנשים מחוגים שונים. ואולם, היו בתים בהם היה „יוצא ונכנס״: החל מבית אליעזר וריבה טרוקס, בנם דוד וכלתו חנהלע; בית רוטברט הבת גיטל הפקחית ובעלה חברנו אברהם דייטשמן, שכבדוהו מאד ועד לבית ישראלקע מנל. התיאורטיקן של ה„בונד״ בעירנו. בונדאי משכיל וחפשי בדעותיו, בקי בספרות הגרמנית הקלסית, וכן בספרות יידיש, אנין־טעם לספרות ואמנות. אלימלך לא התרחק גם ממושב „לצים״ מפשוטי־עם ונהנה מבדיחותיהם המפולפלות. אין פלא, שהיהודים האדוקים השתדלו להרחיק ממנו את בניהם ובנותיהם, ואסרו עליהם קבלת שעורים מפיו. ברם, תלמידיו ורעיו לא זנחוהו. המשיכו בלימודים אצלו, ארחוהו בבתיהם, שדלו בחורים ובחורות ללמוד עברית אצלו. עם זאת, ההוראה לא ספקה לו פרנסה, ואפילו בצמצום, לפי המקובל בשנים ההם. יסדנו חוג לעיון וקריאה משותפת בספרות העברית בשם „תושיה״. אלימלך ליווה אותנו באהדה וחיבה התלהב והלהיב אותנו, לכשרונו ואמנותו של דוד פרישמן המודרניסט בימים ההם. היה משנן אתנו בעל־פה את שירו הידוע: „לא אלך עמהם, צרכיהם לא צרכי. נשוא לא אוכל, להגם שיחם וניבם״ במשך הזמן כאשר יצאנו מ„המחתרת״ ההשכלתית — לתנועה הציונית החפשית והגלויה, לא הגדיר את עצמו ולא הצטרף לארגון.

אלימלך מתחתן ועובר לגריצה (גרוייץ)

לימים שידכוהו עם בתו של ר׳ לייבוש וולף מלמד מגריצה. יהודי תם וישר, אדוק וקנאי לדת. בתו מאַטעלה היתה תופרת לבגדי נשים מודרניים, לכאורה, שידוך טוב. ברם, ר׳ לייבוש־וולף שמועות קלט, על האפיקורסות אליה נתפס הבחור אלימלך, ואולם משבחן אותו באחת הסוגיות המסובכות בתלמוד ומצאוהו בקי, יודע לפרק את כל הקושיות נחה דעתו. כן היה מרוצה מהמחותן — ר׳ יעקל „קיסר״. בתו לא התלהבה מהנתונים האלה. ואכן התאמתו חששותיה. כי ה„מלמדות החדשה״ לא תפרנס את המשפחה ורוב עול הפרנסה למשפחה בת 4 נפשות, היה מוטל עליה. היא מררה את חייו בסתר ובגלוי, זנחה את משק ביתה והטילתו על בעלה. הילדים חלו בשחפת. המצב במשפחה הפך ללא נשוא. באותו הזמן בשנת 1920 קפצה על אלימלך רוגזה של המלחמה

בין הפולנים ורוסיה הסובייטית. אלימלך גויס לצבא הפולני. בעיר קונין עבר אימונים כטירון, משם הריץ מכתבים ובהם תיאורים נפלאים על חיי המחנה בכלל וסבלות החיילים היהודיים בפרט.

קרה „הנס על הוויסלה" הבולשביקים נסוגו מפולין ואלימלך לא השתתף במלחמה. לפני שחרורו מהצבא אמר לחברו בצבא — יחיאל פלינט: אתה חוזר הביתה למשפחתך. אנה אני אחזור? לגיהינום? ואכן כך היה. מצבו הכלכלי החמיר פי כמה עם שובו „הביתה" אחד הילדים שחלה בשחפת מת בגיל צעיר אשתו עזבתו וחזרה להוריה, ואלימלך שקע בדכאון נפשי. בנוסף על כך, התעוררה אצלו מחלת השחפת, שקננה בו. כנראה, זמן רב.

אנו — חבריו וידידיו — סדרנו את אשפוזו בבית חולים היהודי הגדול בטשיסטא, שעל יד וארשה. ואולם, הם לא הצליחו לרפאותו והחזירוהו לבית הוריו במוגלניצה, שם שכב על מיטת חוליו במשך מספר חדשים, עד שנפטר והשאיר אחריו ילד שהתחנך בבית סבו — ר' יענקל „קיסר" ז"ל ונספה במחנות המות יחד עם בני משפחתו. ה' ינקום דמם

אלימלך מרקר ז"ל המורה שלי לעברית

„עשה לך רב וקנה לך חבר". אשרי הזוכים שרבותיהם הם חבריהם, וחבריהם הם רבותיהם. בזכות גדולה זו זכיתי אני.

לפרלה וליעקב מרקר (יעקל „קיסר") נולדו תאומים. שני בנים, ושמם בישראל אלימלך ובונם. השניים שני עולמות. לאלימלך גוף דק ופנים מאורכים ועדינים, ולבונם גוף אתלטי, פנים וכתפיים רחבות. אין להקיש מזה שגם בפנימיותם שונים היו. בונם עדין הנפש היה כאחיו אלימלך. לשניהם ראש טוב לתורה. שניהם למדו עד... שהתפרקו. בונם עזב מהר את לימודי הקודש, והתמסר לתורה אחרת, לתורת — קארל מרכס, אותה ציטט בכל עת מצוא. חלם על גאולת העולם משעבוד לקפיטליזם, ואילו אלימלך המשיך — לכאורה — בלמוד התורה. ואולם מפה לאוזן התלחשו הבריות, כי אלימלך נתפס במקצת לאפיקורסות — רחמנא ליצלן — ואמנם נכון הדבר. מצעירותו הקדיש אלימלך את מיטב אונו, בסתר, לרכישת השפה העברית. הגיע לבקיאות בכל מיכמני הלשון, והיה למורה הראשון לשפה זו בעירנו.

עם זאת, לא נענה להפצרותיהם של חבריו ומוקיריו, לשתף עצמו בפועל בעסקנות ציונית. נשאר אוהד לתנועת תחית העם על כל גווניה. חרף היותו נשוי ואב לשני ילדים, היה גלמוד. אשתו לא הבינה לרוחו. חיי העוני והמחסור, אכילה בלתי מסודרת, החלישו גופו. חלה בשחפת ומת בגיל צעיר.

בן יחיאל

ישראל בן צביה

שלמי תודה למורנו העברי אלימלך מרקר ז"ל

בהתלהבות רבה נעניתי לפניתו אלי — חובש בית־המדרש בגיל צעיר — תלמידו של הסבא הלמדן ר' שמואל ז"ל ללמוד עברית. התכוננתי לכך במשך שנים מספר, תוך כדי למוד גמרא ומפרשים בגלוי מהסבא, ובסתר־תנ"ך, סדרי משנה, בהם מצאתי אוצר של שמות לכלים, זרעים ו... גיאוגרפיה של ארץ־ישראל. גם „מעברי־טייטש" בחומשים ובמחזורים למדתי פירוש המלים בעברית ואף „מהפיט" ו„היוצרות" בתפילות החגים רכשתי מלים חדשות שנוצרו על ידי הפיטנים. כן ידעתי את פירוש המלים הלועזיות: יונית ורומית המופיעים במשנה ובתלמוד לפי סדר „הערוך" מילון מיוחד לכך.

הדקדוק העברי היה מוכר לי קצת מרש"י, רד"ק — ר' דוד קמחי פרשן המקרא ר' אברהם אבן־עזרא. ברם, לספרות העברית החדשה לא הגעתי. גדול היה הרטט עם קבלת הספר של אברהם מאפו מידיו של אלימלך מרקר.

ביום תשעה באב, כחדשיים אחרי הבר־מצוה שלו. הלכתי עם הספר ליער במוגלניצה. היה יום קיץ חם ויפה, שכבתי על הדשא ונשאתי על כנפי הדמיון לארץ־ישראל הקדומה. הדמויות נראו לי כבריות חיות העוברות לפני כבני־מרון לא הרגשתי כלל בצום שעבר עלי מהר. קראתי עד שהחשכה ירדה על היער אחרי בין־השמשות הארוך. הורי לא ידעו לאן נעלמתי והחלו לחפשני עד שבא „גוי" וספר שראה „ילד" יהודי שוכב ביער שקוע בספר קטן. מבלי לראות מהנעשה סביבו. הורי הלכו למקום שהלה ציין ומצאוני שם. ימים הייתי שכור מהספור הנפלא הזה. אחריו — המציא לי המורה את יתר ספרי מאפו „אשמת שומרון" ו„עיט צבוע", וכן של סופרים אחרים מתקופת ההשכלה. מאז נכנס לימוד השפה העברית למסלול הנכון. המשכתי בלימוד דקדוק ובקריאת ספרים.

המורה היה מרוצה מאד מהתקדמותי בלימודים והביא לי ספרים מסופרים יותר צעירים: ביאליק פיכמן, פרישמן, פרץ, מנדלי מוכר־ספרים, ואף מאחד־העם. אני ומשה מרגלית חברי קיימנו שיחות בנושאים מספרות העברית נהנינו מכל גלוי חדש בשירה ובפרוזה העברית, ברם, כל השיחות התנהלו... ביידיש. לדבור עברי טרם הגענו. אהבה עזה נודעה לאלימלך מורנו לשפה העברית על כל מקורותיה. הוא העמיד אותנו על שפע המלים מונחים ופתגמים המצויים בעתון העברי היומי „הצפירה" שיצא לאור בוארשה, והעורך שמלא כמעט את כל העתון היה ר' נחום סוקולוב ז"ל.

אלימלך לא שנה את לבושו ומנהגיו כלפי חוץ. ברם, הוא היה איש בוהמה נוהג ב„קלות" בקיום המצוות ותוך כדי שיחות על נושאים ספרותיים היה משפשף ידיו בהנאה, כחובש בית־המדרש ותיק ואף מוכן להגן על סופר „שלו" בחרוף נפש. לעתים — זה היה פרישמן ולעתים — סוקולוב. הוכוחים עליהם הזכירו לנו את העיסוק בסוגיות אביי ורבא בגמרא. לאט־לאט החלו הורינו להרגיש בסכנה של התחברות לאלימלך מורנו, ורצו להרחיקנו ממנו. אבל, כבר אחרו את המועד. תלמידיו הראשונים: אנו, מ. חיימוביץ, משה מרגלית ז"ל, יצחק ברום כולם כעת בישראל, אברהם דייטשמן הי"ד ואחרים, יסדו חוגים ללימוד עצמי של הספרות העברית לפילוסופיה העברית של אחד־העם וקלצקין. להיסטוריה העברית של ד"ר יוסף קלאוזנר ועוד.

השפה העברית קרבה אותנו לרעיון הציוני שמצאה את ביטוייה בספרות זו שהיתה שוללת הגלות ומביעה כמיהה לציון. ואולם, מורנו התיחס לשפה העברית כמטרה בפני עצמה ולא כאמצעי להטפת הרעיון הציוני ואף הלאומי. מאז נחלקו הדעות בינינו, אלימלך המשיך להפגש עמנו. היה יוצא ונכנס בחוגים שונים, משוחח גם על ספרות היידיש, ועל סופריה הגדולים. ואולם ביתר כבוד התיחס אל הסופרים שכתבו בשתי השפות: מנדלי מוכר ספרים, פרישמן, הלל צייטלין ועוד, אך אהבתו לשפה היחידה השרודה — העברית עברה על כולם.

עם נסיעתי לארץ־ישראל בשנת 1924 נותקו הקשרים בינינו הצטערתי על כך, באשר רציתי לכתוב לו על קושיי ההסתגלות לעברית המדוברת בארץ־ישראל גם ליודעי עברית על בוריה בכתב. היות ונתקבלה ההברה שהיא מלרע — היינו; הדגש הוא על ההברה הסופית ועל הקמצים שנהפכו ל־פתחים. ואף על פי כן הרגשתי את עצמי בבית עם בואי לארץ. השלטים, המטבעות, הכרוזים, העתונים כולם בעברית, ואף כי לא ידעתי לבטאם נכונה היו מובנים לי היטב.

זכרך אלימלך רבנו ינון אצלנו.

א י ש י ם , ה ו י

פערזענלעכקייטן, שטייגער

ישראל זונדר

העולה הראשון ממוגלניצה לארץ־ישראל

הקדמה מאת המביא לדפוס

בשנת תשי״ז ראיינתי בירושלים את ר׳ חיים הרשמן המכונה: רבי חיים ריישער (מעיר רזשוב בגליציה — ביידיש — ריישא), חתנו של ר׳ מאיר דוד השו״ב במוגלניצה, הראשון לנסיעה לארץ־ישראל ממוגלניצה, וכך סיפר על נסיבות עלית חותנו.

תולדות ר׳ מאיר דוד

ר׳ מאיר דוד, בנו של הרב מנדרז׳ין — ר׳ אריה יהודה ליב גינזבורג — נשא לאשה את רבקה מרים, בתו של הרב מגריצה — ר׳ ישראל ז״ל.

כבר בצעירותו הצטיין בלמודיו בתורה ובמעשיו הטובים, ובהיותו בן 16 שנה הוסמך לשו״ב (שוחט ובודק). בהמלצתו של רבי אלעזר קוזשניצר — נכדו של המגיד מקוזשניץ זצ״ל — נתמנה לתפקיד זה במוגלניצה, וכיהן בו במשך 26 שנה.

ר׳ מאיר דוד היה גם מיוחס. כתב היחוס שלו (לפי המסורת במשפחה) הגיע עד המהר״ם מפדואה, ולמעלה מזה עד רש״י, שהתיחס כידוע על זרע דוד המלך, זכותו יגן עלינו.

שלוש בנות ושני בנים נולדו לר׳ מאיר דוד ואשתו. הבנות נישאו לתלמידי חכמים והבנים — לבנות תלמידי חכמים. בת אחת, פריל, נישאה לר׳ זלמן בורנשטין — הרב מבזשזשין הסמוכה ללודז׳; השניה, שרה, ליצחק רוזנברג משידלובצה; השלישית, מלכה, למוסר הדברים האלה — ר׳ חיים ריישר — מלמד ומשגיח בישיבת „חיי עולם״ במשך 52 שנה. בן אחד, ר׳ חיים יהודה ליב, כיהן כרב במוגלניצה עיר מולדתו, עד שנלקח אחר הכבוד — כרב לעיר הפלך שדליץ; הבן השני, אלתר אלעזר ז״ל, הוסמך אף הוא להוראה על־ידי הרב המפורסם בוורשה — ר׳ חיים אלעזר וקס זצ״ל.

הוא — אלתר אלעזר — היה הגורם והעילה ליציאת ר׳ מאיר דוד, אשתו ובנותיו ממוגלניצה לירושלים.

החלום ופתרונו

בליל הלידה של אלתר־אלעזר, חזתה אמו בחלום את הרך הנולד בלבוש חייל רוסי.

פארט אייד קיין ארץ־ישראל
מיט פארווייגטע אויגען.
(שיר יהודי עממי עתיק)

חלום זה העיק על היולדת, ובעצם שמונת ימי המילה (קימפעט) צמה והעתירה תפילה בדמעות שליש להקב״ה, שיעביר מבנה את רוע הגזירה הצפויה לו.

ברית־המילה עבר בשלום. אלתר־אלעזר גדל לתורה ולמעשים טובים ולהיתר־הוראה הגיע. החלום הרע נשכח ונדחק לקרן־זוית. האם האמינה כי השי״ת שעה לתפילתה והגזירה עברה ובטלה.

אלתר־אלעזר הגיע לפרק ההתיצבות לצבא. נמלאו לו 21 שנה. המשפחה צפתה לשחרורו. ברם, השטן קטרג בשעת הסכנה ואלתר־אלעזר הוגדר כאיש הכשר לשירות הצבא.

חלחלה אחזה את האם ואת כל המשפחה, הנה כי כן, אמת דיבר בעל החלומות, אלתר־אלעזר יהיה חיל רוסי ולאן תשא המשפחה את חרפתה? היתכן כי בנו של ר׳ מאיר השו״ב במוגלניצה, נכדו של הרב מנדרזין, המתיחס לזרע דוד המלך, ישרת את פאניע (כנוי גנאי מפי היהודים לשלטון הרוסי); יאכל טריפות ויחלל שבת?

היה לא יהיה כדבר הזה! ר׳ מאיר דוד נוסע לוארשה הבירה, מגייס כספים ו„קשרים״ ולמזל־טוב — אלתר־אלעזר שוחרר מחובת השרות בצבא. רבה השמחה בבית ר׳ מאיר דוד, ואולם לא ארכה.

מיד אחרי קבלת השחרור מהצבא התאונן אלתר־אלעזר על כאב־ראש וכעבור יומיים נסתלק בטהרה והוטמן בבית הקברות בוארשה. קברו נכרה ליד קבר רבו שסמך ידיו עליו, הלא הוא רב חיים אלעזר וקס זצ״ל.

האסון דיכא עד עפר את ר׳ מאיר דוד ומשפחתו, ביחוד סבלה האם. — אולי היתה זאת גזירה מהשמים, שבננו ישרת בצבא הרוסי — שאלה ברטט. — ואסור היה לנו בכוח להפירה? ומאידך — התענתה בסיוטי לילה — מדוע ולמה נגזר על בנה העלוי, היהודי הכשר, כי הוא יאכל טריפות, יחלל שבת ויתענה תחת ידי הצוררים?

רבות מחשבות בלב האשה, והיא רק יהודיה חוטאת — „א זינדיקע יידינע״. נפלאים דרכי ה׳ ואין להרהר

אחריהם. ברם, הלב כואב ודואב והיגון מעיק על האם, האב וכל המשפחה.

ר' מאיר דוד „פועל" להסרת רוע הגזרה מבני־ביתו

בראות ר' מאיר דוד את מצוקת לבה של אשתו, את חששה לגזירות רעות נוספות העלולות להתרחש חו"ש על בני־ביתם, מחמת סרובם לקבל על עצמם את אשר נגזר עליהם ממרומים, החליט לפעול ולעשות מעשה רב. לשכך את החרון של הכביכול ולכפר על המעשים והרהורים רעים רחמנא לצלן.

ביום בהיר אחד קם והודיע לקהלת מוגלניצה, כי הוא מוסר את זכות השחיטה לאחר, יעזוב את העיר מוגל־ניצה ואת פולין, ויסע לירושלים עיר הקודש. שם יעסוק בהרבצת תורה לזקוקים לה; יקדיש עתים לתפילה על־יד הכותל המערבי; ישתטח על הקברות הקדושים: של רחל אמנו, ואולי יזכה להשתטח גם על קברות האבות במערת המכפלה בחברון. ובל"ג בעומר, ביום ההלולא של רבי שמעון בר־יוחאי, ישתתפו עם כל הקהל הקדוש בהלולא רבא במירון — והשם יתברך יתן מנוחה ומרגוע לאשתו הדוויה ואף לנפשו העטופה יגון ויסלח לכל עוונותיהם.

הוא לא נענה להפצרותיהם של אנשי קהלת מוגלניצה — להמלך בדעתו ולהשאר. הם טענו:

ר' מאיר דוד, הנך במלוא אונך בן 42 שנה, ועוד נכונו לך עתידות בעירנו, ואל לך לעשות מעשה היאה לזקן שכוחו תש ונוסע לארץ־ישראל להמלט מ„גלגול־מחילות" לעתיד לבוא.

ר' מאיר דוד בשלו — נדרתי ואקיים!

בשנת ה' אלפים ותרמ"ה ליצירה — היא שנת 1885 למנינם — הגיעו ר' מאיר דוד, אשתו, בניו ובנותיו ירושלימה.

בהיותו למדן מופלג וירא־שמים מנעוריו, נתקבל מיד לישיבת „חיי־עולם" ששכנה כבוד ברחוב חברון אשר בעיר העתיקה כמלמד לתלמידים בגיל גבוה, היינו בחורים שהגיעו לפרקם. את התפקיד הזה מילא באמונה ובכשרון במשך 32 שנה — משנת תרמ"ה 1885 עד תרע"ז — 1917. כל ימי חייו בארץ־ישראל גר בעיר העתיקה, לא עזב אף פעם את חומותיה. דומה, כי בא אל המנוחה אף כי לא אל הנחלה.

בשחיטה — כקרדום לחפור בו — לא השתמש, מזמן לזמן שחט עופות לעניי ירושלים חנם אין כסף. „שכר הלמוד" מאת ישיבת חיי־עולם וקצבת כולל וורשה לא סיפקו פרנסה אף בצמצום. עם זאת, השיאו את בנותיהם לתלמידי חכמים (על נשואי אחת הבנות יסופר להלן). צאצאיהם פזורים בכל פינות הארץ, מירושלים עד צפת.

ואולם, אשת ר' דוד לא מצאה מנוחה נפשית גם בירושלים. אלתר־אלעזר לא נשכח. מאז בואה בשנת תרמ"ה פקדוה מחלות וסבל רב, ובשנת תרנ"ב גוועה ונאספה אל עמה והוטמנה בהר הזיתים. בעלה, ר' מאיר דוד, האריך ימים עוד 25 שנים אחריה — עד שנת תרע"ז — ואף הוא נטמן בהר הזיתים.

כיצד משדכים בחור ברישא לבתולה מירושלים?

ר' חיים מרישא, יהודי בעל פנים מאירים, קל־תנועה וזריז, למרות משא שנותיו, מספר:

סבי גר בירושלים. כחסיד של הרבי הזקן ממוגלניצה — רבי חיים מאיר זצ"ל נפגש עם ר' מאיר דוד, שאף הוא נמנה על חסידיו של הרבי הנ"ל. משראה את בתו של ר' מאיר ומצאה כשרה לנכדו חיים, שיגר אגרת „מזל־טוב" להוריו של המספר, לרגל ארושיה של הבתולה בת ר' מאיר דוד עם חיים מרישא. ועליו לבוא לירושלים כי זהו זיווג מן השמים.

בשנת תרנ"ד — 1894 התקיימה החתונה, מאז — הוא מספר בגאוה — אני ב"ה בירושלים זה 60 שנה שיחה זו התקיימה בשנת תשי"ד — 1954). לא יצאתי מהעיר העתיקה עד שנת תר"ף — 1920. בפסח של השנה הנ"ל הוא נעצר יחד עם בניו ע"י שלטון המנדט הבריטי, ב„עוון" הפרת העוצר שהוטל על־ידי האנגלים, בעת שזאב ז'בוטינסקי הגן על יהודי העיר העתיקה מחמתם של הפורעים הערבים. לאחר מכן עבר עם בני־ביתו לירושלים ה„חדשה" לבתי־וורשה.

אנו שומרי החומות

ר' חיים ממשיך: רבות צרות אפפונו ואת ירושלים לא עזבנו! חמישים ושתים שנה מלאתי תפקידים אח־ראיים בישיבת „חיי־עולם"; כמלמד, כמשגיח ובדאגות לסיפוק צרכי בחורי הישיבה והאברכים בעלי המשפחות, שהקדישו חייהם לתורה.

הרעב פקדנו לעתים קרובות, חרף הזול ששרר בשוקי ירושלים. ירקות, פירות, בשר ודגים ויתר המצ־רכים היו מצויים בשפע; למי שהכסף בידו יכול היה להשיגם בחצי חנם. ואולם הפרוטה לא היתה מצויה.

כספי ה„כוללים" שנאספו בתפוצות הגולה באירופה, בהן נמצאו אז מליוני יהודים — באמצעות קופות ר' מאיר בעל הנס — לא הספיקו אף פעם לפרנס את אנשי

„הישוב הישן" בירושלים. ואולם, בשנים קשות כגון שנת תרנ"ד—1894, היא שנת חתונתו של המספר, פקדה בצורת קשה את הארץ. הגשמים נעצרו עד חג השבועות. השתרר רעב ואף צמא, כי מי הבורות דללו מחוסר גשמים, ורבים מתו מרעב מצמא וממחלות.

בשנת תרע"ג, שנה לפני פרוץ מלחמת־העולם, לא קבלו המלמדים אף פרוטה שכר־לימוד, אף כי הכוללים המשיכו לאסוף כספים לטובת בחורי הישיבות מלמדיהם ומשפחותיהם.

השדר"ים — שליחא דרבנן — בעלי־דרשות (בעל־דרושעס ביידיש) דרשו לעצמם ואספו הרבה כספים, לשולחיהם לא המציאו מאומה. הגיעו אלינו הדים מבעל־דרשן מפורסם, ר' גדליה, שהצליח מאוד בדרשותיו במוגלניצה בשנת תרע"ג, והשומעים השפיעו עליו כיבודים וכסף רב. כן שמענו על הצלחותיו בעשרות עיירות וערים. ואילו אנו צפינו לשוא להמצאת מעט מהנאסף גם עבורנו.

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת תרע"ד, נותק הישוב מתפוצת הגולה באירופה. כל הישוב לקה ברעב וירושלים לקתה שבעתיים. בכל־זאת לא עזבנו את ירושלים ואת הארץ לא נטשנו, עד שהגענו — ברוך השם — להקמת מדינת ישראל. יש לנו בנים, בני־בנים, ואף נינים העוסקים בתורה, מהם גם סוחרים בתל־אביב. וגם לגיסי, ר' זלמן בורנשטין, יש חתנים ונכדים העוסקים בתורה, והתערו בארץ ולא עזבוה.

אכן, מעשה רב עשו חותני ר' מאיר דוד וחותנתי ז"ל. זכותם תעמוד לעד.

ר' יוסף רוכפלד ז"ל:
סיבה נוספת לנסיעת ר' מאיר דוד ז"ל לירושלים

בשנת תשי"ג — 1953 מסר ר' יוסף ז"ל את הסיבה דלהלן, לנטישת ר' מאיר־דוד גינזבורג את השחיטה במוגלניצה ונסיעתו לירושלים בשנת תרמ"ה — 1885.

ר' מאיר דוד גינזבורג, השוחט ובודק במוגלניצה, היה מהלמדנים המופלגים בעיר; תקיף ועומד על דעתו. השוחט השני — ר' לייב'קע — לא הצטיין בחריפות ובלמדנות כר' מאיר־דוד.

ויהי היום, ור' מאיר דוד שחט בהמה. בדקה בנוכחותו של ר' לייב'קע, והודיע שהבהמה כשרה. ואולם אצל ר' לייבקע התעורר ספק בכשרותה של הבהמה. התעורר ביניהם וכוח חריף. ר' מאיר דוד מכשיר, ור' לייבקע מטריף. משאל ר' לייבקע את ר' מאיר דוד: המוכן אתה לאכול משחיטה זו? — לא היסס ר' מאיר־דוד אף רגע וענה: כן. יתר על כן, לקח חלק מכבדה של הבהמה, צלהו במקום ואכלו.

רב לייב'קע לא הושפע ממעשהו של יריבו, עמד על דעתו שהבהמה היא טריפה, והציע להביא את השאלה בפני הרב דמוגלניצה בימים ההם. למרבה התמהון של ר' מאיר דוד, הטריף הרב את הבהמה. בו ברגע התעלף ר' מאיר־דוד. חלחלה אחזתו: — הוא השו"ב הראשי במוגלניצה, אכל בשר טרף ועמד להאכיל את כל יהודי העיר בשר טריפה. זאת ועוד, בגלל גאוותו הלמדנית פגע בחברו ר' לייבקע, העליבו והראה תקיפות באכלו בשר טרף.

משהתעורר מעלפונו, שבר את החלף והודיע, שהוא מסתלק מהשחיטה ונוסע לירושלים, בשנת תרמ"ה היא שנת 1885 למנינם. שם הגיע מיד לדרגת המלמד הראשי לבחורים מבוגרים בישיבת חיי־עולם, עד שנפטר בשנת תרע"ז — 1917.

מיד החלו להגיע הצעות ממקומות שונים, למלא את מקום ר' מאיר־דוד כשוחט ובודק במוגלניצה. הבחירה נפלה על ישראל לייב אורנשטיין, בנו של ר' השיל סופר וחתנו של ר' הרשל פרוביזור (הרשל ליכטציער) ממוגלניצה.

בימים ההם היה ישראל לייב אברך הסמוך על שולחנו של חותנו הנ"ל (א איידעם אויף קעסט) והגיע הזמן של התבססות ועזיבת ה„קעסט". ר' ישראל לייב היה אברך נאה, גמר הלכות שחיטה ו„יודע נגן". תפילותיו בשבתות ובמועדים בבית־המדרש היו חביבים על ה„קהל" במוגלניצה. בעזרת „תרומה" בת 200 רובל לקהלה, שנתנה מצד החותן ר' הרשל ליכטציער ותמיכה ועצה של הרבי מגרודזיסק, שר' השל סופר נמנה על הנכבדים שבחסידיו, נבחר ר' ישראל לייב כשו"ב במוגלניצה, וכיהן בתפקידו זה עד סוף ימיו.

צבי משה

אבי מורי הרב ר' יחיאל בר מנחם הלוי חימוביץ הי"ד

נולד בשנת 1870 בכפר ריקאלי. סבי מנחם מנדל היה תלמיד חכם ואיש אמיד. שנים רבות החזיק בחכירה ארבעה בתי־משרפות ליי"ש של הפריץ העשיר טונקל. סבי ז"ל נתן לשלושת בניו חינוך תורני וכללי - הטוב שבימים ההם. אבי ז"ל הצטיין בלימודיו ועלה על מוריו משכמם ומעלה, נשלח לישיבה המפורסמת שבימים ההם בארץ פולין: ישיבת הרב הגאון בורנשטין מהעיר בור־ז'ין — שעל יד לודז'. מן הראוי להזכיר, שלישי־בה זו נתקבלו אך ורק לומדי תורה מצטיינים. באותו זמן למד בישיבה זו הרב ברוד, מנהיג המזרחי בפולניה ולא־חר־מכן גם ציר לסינט הפולני. אבי ז"ל קיבל מהרב בורנשטין סמיכות לרבנות. יחד עם הרב ברוד, כס הרב־נות הוצע לו במספר עיירות, ברם, אבי ז"ל דחה אותן. לא רצה לעשות מהתורה „קרדום לחפור בה". שנא הרבנות ובחל באצטלא דרבנן, אף לאחר שירד מנכסיו הרבים, בנסיבות משפחתיות.

בשארית כספו עבר לוארשה, אך שינוי המקום לא הביא לשנוי המזל, אם כי בווארשה ידע אבי ז"ל לא רק ירידות אלא גם עליות חשובות, ביחוד בשנים שלפני המלחמה העולמית הראשונה, כאשר היה בעל בית־מסחר ליינות. הרבה „חצרות" של רביים וחסידי אוסטרובצה, אליהם הוא השתייך, קנו את יינם בבית־מסחרו. ברם, עם פרוץ מלחמת העולם הוציאו השלטונות הרוסיים איסור חמור על מכירת משקאות חריפים, ואפילו יינות פשוטים נאסרו למכירה אמי נאלץ לכלכל משפחתו משארית ההון שהיתה בידו.

עם כיבוש ווארשה על־ידי הצבא הגרמני השתרר רעב בעיר. המנות הקצובות לא הספיקו כדי מחית בני המשפחה. ואולם, גם המנות האלו לא תמיד הושגו. אבי ז"ל עשה אז צעד פטלי בהסכימו לעזוב את וורשה ולחזור למוגלניצה. אמנם, כאן היה יותר קל להשיג מצרכי־מזון מאשר בעיר הגדולה. ואולם מקורות הפר־נסה בעיר הגדולה היו עשירים יותר מאשר בעיירה.

אבי נתקל במוגלניצה בכבוד גדול על־ידי ידידיו ומכיריו, יהודים וגוים כאחד, אלא שקשה היה להגיע לבית־מסחר לאחר שנתדלדל בשנות המלחמה הראשונה. אבי נתקבל במוגלניצה בכבוד גדול על־ידי ידידיו כן עסק בהוראה בבית הספר של „המזרחי" - „יבנה". פרק מפואר בחייו היה - פעילותו הציבורית מפלגתית במסגרת „המזרחי", שאבי היה ביו מיסדיה. מחונן בכו־שר של נואם גדול, הלהיב רבים מן היהודים החרדים, שהיו שנים רבות שבויים בידי אלה שלקחו לעצמם את ה„רבונו של העולם", מי שנתן ידו לציונים ועזר לאיסוף כספים לקק"ל, קרן היסוד, או עלה לישראל, ראוהו כאילו יצא לשמד, רחמנא לצלן.

תודות לפעולת אבי ז"ל ירדה פלאים קרנה של ה„אגודה" - אגודת שלומי אמוני ישראל במוגלניצה, ואילו קרנם של „המזרחי" ו„צעירי המזרחי" עלתה מעלה מעלה. הם הפכו לגורם חשוב בציבוריות העיר מוגל־ניצה, מהם נבחרו צירים למועצת העיריה, פרנסים לקהילה. חבריהם לקחו חלק פעיל וניכר מאד בקרנות ומגביות ציוניות.

מפלגת „המזרחי" היתה הראשונה שהקימה בית־ספר עברי במוגלניצה על יסודות דתיים לאומיים, בשם „יבנה". בית הספר עמד על רמה גבוהה, ואבי ז"ל היה ממוריו ומחנכיו הגדולים. רבים מתלמידיו התבשמו מתורתו ומנאומיו מלאי החכמה והדעת ועלו לארץ־ישראל. למרבה הצער, הוא עצמו לא זכה לעלות לארץ הנכספת. ואולם עמדה לו „זכות" אחרת, הוא מת מיתה „טבעית" - מרעב בגיטו מוגלניצה, ולא נשלח לאוש־ביץ. כך הודיע לי אחותי חיה, שהיתה בהכשרה בעיר לידא. קבלה סרטיפיקט לעליה לארץ־ישראל, ויום אחרי חתונתה עם בחיר־ליבה, י. זילברשטיין, פרצה מלחמת העולם השניה. הם נשארו בעיר לידא שהיתה בשטח הכיבוש הרוסי. ברם, קשר המכתבים בין השטחים שנכ־בשו על־ידי „שני הידידים" היה קיים זמן מסוים, וחיה אחותי קבלה מכתב ממוגלניצה על מות אבא ז"ל ומסרה לנו את הידיעה הזו.

אמי הצדקת — שבע בת ר' שלמה גוטמן ז"ל, שלמה חיימלס, שכיהן בתפקיד ראש קהילת מוגלניצה במשך ארבעים שנה, אֶחי, אחיותי, שהיו בגיטו־ורשה — נשלחו למחנות המוות. אחותי חיה ובעלה י. זילברשטיין הושמדו יחד עם כל יהודי העיר לידא במקום ובסביבה. השם יקום דמם!

משה מרגלית ז"ל

אבי מורי ר' אברהם אבוש ז"ל

ימי הילדות והבחרות

אבי ז"ל היה הבכור מארבעה אחים ושלש אחיות, שנולדו לסבא ר' ירחמיאל מאיר שמוצאו מראדום, ולסבתא פרל־דבורה שנולדה במוגלניצה ויחוסה מצד אביה הגיע עד ר' גבריאל „מלאך" • אבי משפחת ווינגארט.

בילדותו לקה אבא בשיתוק רגליים, ממנו לא נרפא, חרף כל המאמצים, לרבות נסיעה לרופאי חוץ־לארץ, וכל ימי חייו נזקק לשני מקלות בהליכה.

הוריו השלימו עם גזרת הגורל ואבא שקע בלמודים תורניים, בהם הצטיין בחריפות שכלו ובזכרונו המופלא. בגיל צעיר עבר ללימוד עצמי בבית המדרש, באשר לא היה כבר זקוק למלמדים. כאן מצא את מקומו בין בחורים ברוכי־כשרון: יחיאל חיימוביץ, יעקב מרקר, אחי־אבא ועוד בחורים, שאף הם למדו שעור באופן עצמאי.

בית המדרש במוגלניצה בימים ההם רכז חבורת לומדים מופלגים, מלבד הבחורים גם אברכים הסמוכים על שולח שולחן־חתנים: — ר' אליהו ליפשיץ, לאחר מכן רב בגרויץ ור' חיים יהודה גינזבורג, לאחר מכן רב במוגלניצה, וכעבור שנים מספר הוכתר כרב בעיר הפלך שדליץ. כן קיימו למודם מדי בוקר וערב זקנים מופלגים בשנים ובתורה:

ר' שמואל זונדר — אבי־ר' יצחק, סבו של ישראל ואלימלך זונדר; ר' ישעיהו פרידנריך (ישעיה ניסלס); ר' לייבל גוטמן (לייבלע רייזעלעס) ר' נפתלי זיידע (נפתלי יחזקאלס) ור' שלום נימן (שלום טאבעלעס). האחרון נהג לשאול מאבא באור לסוגיא זו או אחרת. אבא תמה על כך ושאל את ר' שלום: „האם באמת כבודו זקוק לבאור ממני — הצעיר בשנים? ר' שלום ענה בחיוב והזכיר את האמרה: „לא הבישן — למד". כנראה, שיטת אבא בלימודים — הסברת הדברים כפשוטם, בלי פלפולים יתרים; הסתמכות על המפרשים הראשונים, היא שהביאה את התלמיד החכם הקשיש לבקש הסבר מהצעיר החריף והבקי.

אף מ„הויות העולם" אבא לא התנזר. קרא עתונים וכן „הציץ" בספרי ההשכלה בעברית וביידיש ולא „נפגע". גם אחי־אבא: ראובן, יעקב ואיטשע (יצחק) הי"ד, אחזו בזה — בתורה, וגם מזה — הדעת, לא הניחו את ידם. בטרם נשאו לנשים שימש בית־סבא מעין מועדון פוליטי בו דנו וקבעו הליכות שרים ומלכים, הויכוחים סערו ורגשו, לבסוף הכריעה דעתו של אבא ז"ל כדעה המוסמכת ביותר.

עם כל ה„הצצה" בעתונות ובספרי ההשכלה, אמונתו של אבא בהשגחה העליונה היתה איתנה. יחד עם הלמדנים במוגלניצה וביתר ערי פולין הקונגרסאית, הצטרף אבא למחנה החסידים של רבי מאיר יחיאל — הרב מאוסטרוביץ — שהוכתר כרבי לאחר פטירת הרבי הזקן מגרודזיסק — ר' אלימלך זצ"ל. הלמדנים שבחסידי גרודזיסק נהו אחריו, אף כי לא היה מנצר רביים. אביו היה אופה־כעכים בעיירה סובין. כי היה ר' מאיר יחיאל גדול בתורה, מחונן במידות תרומיות: ענוות, פרס מלחמו — עד הפרור האחרון — לעניים. „תורותיו" ליד השולחן של סעודת־שבת לא נאמרו לשם פלפולי סרק. הן היו מבהירות סוגיות מוקשות וסתומות בתלמוד ומפרשים.

אבא מתחתן

מכל השידוכים שהוצעו, המתאים ביותר היה השידוך עם בתו של ר' אבא זשיכלין, השוחט מביאלא־ראווסקא, מחשובי חסידי־גור בעיר זו; עוסק בקבלה ובמעשי צדקה וחסד, הלא היא אסתר־אטל אמי הי"ד.

לימים, כאשר גדלו הילדים, שקלו את ערכי היוחסין של אבא ואמא. יחוס אבא הכריע את הכף באשר הוא היה מוחשי.

גרנו בבית הסבא ר' אברהם חיים, בנו של ר' גבריאל „מלאך", ואילו הסבא מצד אמא היה רחוק... בביתנו נפתחה חנות לבדים. אמא היתה הקונה והמוכרת של הסחורה, כי היתה מומחית למקצוע זה. הנדוניא שהוריה נתנו אפשרו לה לקנות את הסחורה בוארשה במזומן מבלי להזדקק לאשראי מהסיטונאים המיקר את מחיריה. כך יכלה לעמוד בהתחרות מול סוחרי הבדים הותיקים במוגלניצה; והפרנסה היתה מצויה בשפע. במשך הזמן אבא הכיר את טיב הסחורות ומחיריהן ועזר במכירתן בחנות. כל הטלטולים לרכישת הסחורה ומכירתה נפלו איפוא על אמא ז"ל.

ברם, כל עוד יכולנו לרכוש סחורה במזומנים

מצבנו הכלכלי היה שפיר משנשדדה אמא באחת הנסיעות לוארשה ביער סאנקוצין והוצגה ככלי ריק הורע המצב. הנסיונות להסתייע בהלואות גמילת־חסד לכמה ימים לא עלו יפה ונאלצנו לרכוש סחורה מהסיטונאים באשראי והמחירים גבוהים. כושר ההתחרות של אמא נפגם וכל היגיעות והטרחות לא שיפרו את המצב ודאגת הפרנסה העיקה מאד.

ידידי אבא שראוהו בהתלבטויותיו הציעו לו: כי יתן שעורים בגמרא ומפרשים לשנים שלושה בחורים מובחרים, בכתלי בית־המדרש, שם מצויים בחורים הלומדים בפני עצמם... שני הצדדים יהיו מרוצים: הבחורים לא ייראו כלומדים בחדר ואבא יהיה בבחינת מגיד שעור ולא כ„מלמד".

אבא נותן שעורים

ידידים אלה מסרו לו שלשה תלמידים מובחרים, שגמרו את למודם אצל המלמדים בחדרים. ואף אותי — שעזבתי את החדר של „פיניע־פאניע" — צרף אליהם. כן עזב באותו זמן חברי ישראל זונדר את החדר של המלמד הנ"ל, אצלו למדנו „התחלת הגמרא". והחל ללמוד אצל סבו — ר' שמואל זונדר ז"ל בבית־המדרש.

כך נהיינו לחובשי בית־המדרש בגיל 11 שנה. בלינו כל היום בחברה של: בחורים שהגיעו לפרקם; אברכים הסמוכים על שולחן חותנם; זקנים מופלגים בתורה, ביראה ובשנים...

אבא נתן שעוריו כדרכו — בהבהרת העניינים על בוריים. בעת ההפסקות שוחח אתנו על המתרחש בעולם. נהנינו מאד מהלמודים ומהשיחות והערצנו אותו. הימצאותנו — שלי ושל ישראל — במשך ימים שלמים בחברת אנשים קשישים, הבגירה אותנו בעודנו ילדים. לא רק גמרא ומפרשים למדנו בבית־המדרש. שיחות הבחורים שהגיעו לפרקם; רמזיהם על כלה זו או אחרת; ספורי הזקנים ההדיוטים על קורות חייהם; הויכוחים „הצבאיים" על מלחמת הבלקנים וכדומה, עוררו את סקרנותנו לדעת את החדשות ממקור ראשון. החלונו בעתונים דאז: „הצפירה" בעברית, „היינט", „מומנט", „אונדזער לעבן" — ביידיש. וזאת בגלוי. אבא שתף את חברי ישראל בחתימה על עתון אחד, וזאת מכספים שנועדו לישראל על־מנת לקנות דברי־תרגומא המקובלים על ילדי החדר.

באותו הזמן למד בבית־המדרש אלימלך מרקר, משכיל ויודע עברית. הוא סיפק לנו בסתר ספרי־השכלה כגון: „אהבת ציון" ו„אשמת שומרון" של אברהם מאפו, וכן ספרים של סופרים עברים אחרים. קראנו אותם בלהיטות רבה. עולמות חדשים נגלו לפנינו ולא פעם היינו כחולמים בהקיץ.

קריאה זו נעלמה מעיני אבא וסבו של ישראל, ר' שמואל, הם האמינו כי נתמסר אך ורק ללמוד התורה. תפיסתי בשעורים היתה מהירה. ברם, שקידתי פחותה מזו. עיני היו פקוחות ואזני כרויות למתרחש מסביבי. למדתי יותר מהחיים מאשר בספרים. לא כן, נהג חברי ישראל, עם שקידתו בהלכה בשעורי סבא. הוסיף על כך למודים בתנ"ך בסתר (למודי תנ"ך הראו על נטיה להשכלה) ובגלוי למד משנה, אגדה. היה קורא פירושים לפיט בתפלות של החגים. הוא הגיע להישגים גדולים בידיעת השפה העברית על סגנונותיה השונים: מקרא, משנה, תלמוד, הספרות הרבנית ועוד. ברם, הספרות העברית נקראה על־ידי שנינו ביחד וביחידות והצלחנו להסתיר את הדבר מעיני הורינו.

לא עבר זמן רב ואבא עמד על תעייתי בדרכי החיים. כאשר חויתי דעות מנוגדות לדעותיו על המתרחש בעולם היהודי, או אז, הצטער על אי־מניעת הקריאה שלנו בעתונות, שהסיחה את דעתי ודעת חברי ישראל בגיל רך כאשר המוח „רופס" ואמונתנו התמימה טרם התבססה.

המצב הכלכלי שלנו השתפר, הפרנסה היתה מצויה. עם זאת, אבא לא היה מרוצה מתפקידו כ„מלמד". אפילו בשם אחר. הוא היה חובש ביתהמדרש מובהק מטבעו. לומד תורה לשמה, מוכן להתחלק בידיעותיו המרובות עם כל שוחר תורה, שלא על־מנת לקבל פרס. אין כל ספק שלולא מומו הגופני יכול היה להגיע לרבנות. רבים מתושבי העיר, יהודים וגויים, נועצו בו בענינים הנוגעים למשפחותיהם ועסקיהם, ודעתו נתקבלה עליהם. זה הוביל אותו לרעיון, כי הוא יכול להופיע כ„טוען" בדיני־תורה או בבוררויות, ולותר על המלמדות.

הופעתו כ„בורר" או „טוען"

בפני הרב במוגלניצה היתה מרשימה. בקיאותו היסודית ברמב"ם וביורה־דעה, הבנתו אתהליכות החיים הקנו לו יתרון על ה„בורר" או ה„טוען" שעמד מולו והביא לזכוי בדין של שולחו. אף הבוררות שמולו עמד ר' אליהו ליפשיץ — הרב בגרויץ, אשר שמו הלך לפניו כלמדן מופלג ובעל תבונה רבה, אבא הביא לזכוי שולחו.

רושם מיוחד השאירו טעוניו בבוררות על זכות לכהונה בתפקיד הרב במוגלניצה. לאחר שהרב חיים

יהודה גינזבורג עבר לשדליץ, פרצה במוגלניצה מחלוקת גדולה בין ה„בעלי הבתים" היהודיים בעיר: מהם שצדדו בזכותו של הרב מעיר ציפלוב לעלות על כס הרבנות במוגלניצה; ומהם שצדדו בזכות הרב מקרשוב לתפקיד זה. המחלוקת ארכה כמה שנים וחצתה — לעתים — בין אב לבנו, חותן לחתנו והיתה מלווה במריבות וסכסוכים קשים. כבוררים נקבעו שלשה רבנים ידועים בפולניה: הרב מיאדלינסק, מקונסק (ביידיש קינצק) ומזדונסקא וואליא. הטוען מצד ציפלוב היה חותן הציפלובאי ר' ש. אוסטרובצר. אבא היה הטוען מצד קרשוב. ה„דין תורה" ארכה שעות רבות. בטענותיו, הביא ציטטות ממקורות ראשונים הסביר בתבונה את זכותו של הרב מקרשוב — הוא הרב גבריאל זאב אוסלקה — לכהן בתפקיד זה.

הרבנים נדהמו מכח השכנוע שלו וגם הפעם זכה בדין השולח של אבא — הצד של קרשוב, והוא אושר כרב במוגלניצה. כמובן, שבעד כל בוררות כזו קיבל סכום הגון, ואילו היה ביכולתו לנסוע לערים אחרות בודאי היו מקבלים אותו בחפץ לב. ואולם גם בשטח זה מחלתו הניאה אותו מלהטלטל בנסיעות, בתנאים של הימים ההם. ואילו במוגלניצה לא הזדמנה בוררות לעתים קרובות ביותר. בעית הפרנסה צפה מחדש ותבעה את פתרונה. ושוב באו הידידים לעזרתו. הפעם היו אלה תלמידיו לשעבר: האחים פנחס וחיים דוד רייבנבך. הם הציעו לו להעמיד את מועמדותו כקופאי בקופת הלואה וחסכון של בעלי־מלאכה יהודיים במוגלניצה, שנוסדה בעזרת חברת „יקא" בשנת 1912. משרה זו — כך אמרו — תבטיח פרנסה בכבוד.

אבא מקבל תפקיד הקופאי

האחים רייבנבך הביאו הצעה זו בפני ההנהלה של הקופה, גייסו קולות ההנהלה והיא נתקבלה. המשכורת הקבועה: התפקיד המכובד; המגע עם חוגים שונים של יהודי העיר, נתנו ספוק רב לאבא. המצב הכלכלי שלנו השתפר במידה ניכרת ואף המסחר של אמא עשה חיל, באשר יכלה שוב לרכוש סחורה במזומנים.

עם היותו עסוק בעבודתו לא החסיר אבא ללמדני שעור בתלמוד מדי יום ביומו, אלא שהפעם לא עשה מהתורה „קרדום לחפור בה" קיים את המצוה: „ושננתם לבניך" כפשוטה. ישבנו בשלוה והנה קפצה עלינו רוגזה של המלחמה העולמית הראשונה על כל צרותיה. מחמת חשד ברגול לטובת הגרמנים, גרשו הרוסים את יהודי מוגלניצה לסובין שעל הגדה הימנית של הויסלה. כשהתקרבה החזית לויסלה עברנו לאוטבוצק בה נמצאו רוב המוגלניצאים. לאחר מכן עברנו לורשה ושהינו שם כחדשיים; ועם כבוש ורשה על־ידי הגרמנים חזרנו למוגלניצה. וצריך היה להתחיל הכל מחדש.

הפולמוס ביני לבין אבא

הכיבוש הגרמני שהביא אתו רעב ודלדול, שיחרר מאידך את האוכלוסיה מהגבלות הפעולות החברתיות והתרבותיות שהעיקו עליה בימי הכיבוש הרוסי.

צצו אגודות לפעולות תרבותיות וחברתיות; נפתחו ספריות בכל הערים והעיירות; הופיעו זמרים ומקהלות ואף מחזות הוצגו. במוגלניצה הופיע ר' יענקלה שפירא, בנו של הרבי ר' משהלע, ויסד האגודה הציונית „השחר". הראשונים שנצטרפו אליו היינו: ישראל חברי ואני. אבא הצטער מאד על מעשנו זה, אם כי התרשם מאד מכשרונותיו הגדולים של יעקלה ואולי דוקא משום כך, ראה סכנה בהצטרפותנו לדרך: „שכל באיה לא ישובון". הפולמוס ביני לבין אבא התלקח. אני טענתי כי הוא צריך להבינני יותר מהורים אחרים, באשר הוא קורא בעתונים ובספרים ויודע מהי הציונות. זאת ועוד, הזכרתי לו הערכתו את הרצל, כמנהיג דגול שרצה להושיע את ישראל, כרע ונפל באמצע הדרך. וכי הרבי מאוסטרובצי לא גינה בשעתו את הציונות כרביים אחרים. כן העמדתיו על כך, שהסכים בשעתו לדעה, כי ימות המשיח יבואו כמו השחר העולה קמעה קמעה עד שתזרח שמש הגאולה. לאמור: שיש לתמוך בישובה של ארץ־ישראל על־ידי חובבי־ציון ולא לצפות אך ורק למשיח שיבוא פתאום ובבת־אחת.

אבא טען כי הרבי מאוסטרובצי חזר בו בשנים האחרונות מתמיכה בציונות באשר, ראה בה תנועה המסיחה את הנוער היהודי מדרך התורה והמסורה. הוא דיבר כדרכו בחום ובכוח שיכנוע רב. ואני — כבנו שירשתי תכונותיו — עמדתי מולו ברצון עז לשכנעו בצדקת דרכי. הצטערתי מאוד על אשר הכאבתי לו ואכזבתי את אמונתו בי כממשיך דרכו. ברם, לא יכולתי לוותר לו. אמונתי בדרכי היתה עזה לא פחות מאמונתו בדרכו הוא. כך נפרדו דרכינו ללא כל אפשרות להשלים ביניהם עד יום פטירתו. בגלל כך לא הערכתי כראוי את הירושה הרוחנית היקרה — מחברת „שאלות ותשובות" של אבא מהרבי מאוסטרובצה זצ"ל. לבקשת דודי איטשה מרגלית מסרתיה לו, למגינת לבה של אמא הי"ד, שדרשה — בצדק — שאני אשמור עליה, ועל כך אני מצטער עד היום.

מחלת אבא ופטירתו

הגירוש לסובין; הרעב והקור בבתים הבלתי מוסקים; המחלות האפידמיות שפרצו בימי הכיבוש הגרמני מחמת תנאי החיים הקשים, פגעו גם באבא והוא חלה בשחפת. העברנוהו לטיפולו של הרופא המומחה למחלות שחפת בורשה — הוא הד"ר קוניאק. הוא עשה כל אשר ביכולתו לרפאהו. קרובי המשפחה אצלם התאכסן; בתו של ר' משה ווארשאווער — היא רבקה גריצהנדלר, בעלה וכל בני המשפחה, טיפלו בו במסירות רבה במשך שנה וחצי. ברם כל אלה לא הצליחו לרפאו ולהחלימו ממחלה נוראה זו. ביום רביעי למרץ 1918 יצאה נשמתו בטהרה בבית רבקה גריצהנדלר בורשה, והטמינו אותו בבית הקברות בפראגא אשר על־יד ורשה. יהא ברוך זכרו, זכר אחת הדמויות המפוארית של עירנו; וה' יקום דמם של אמי: אסתר־אטל, אחיותי: חנה ומשפחתה, דובה ומשפחתה, אחי: ליבוש ומשפחתו, אשר ניספו על־ידי הנאצים ימח שמם, בתוך קהל עדת ישראל אשר בפולניה.

ישראל זונדר

הורינו ר' אליעזר יצחק וייטה צביה ז"ל

ר' אליעזר יצחק — אבינו, נולד לסבא ר' שמואל־זיים זונדר והסבתא שבע בשנת תרל"ג — 1872.

יוטה צביה, אמנו, נולדה לסבא ר' ישראל רובינשטיין ולסבתא פרומט מרים. בשנת תרל"ב — 1872.

ר' ישראל היה בעלה השני של הסבתא. הראשון היה — ר' יחיאל ווייגורט אחיו של ר' אברהם חיים ווייגורט מעשירי העיר והסביבה. ואילו אחיו — ר' יחיאל היה למדן מופלג, מוסמך להוראה, שלא רצה לקבל עליו עול הרבנות. הופיע בבוררות ב„דיני־תורות" של עסקים גדולים במקומות שונים בכל פולניה.

„70 זהובים היה מקבל בעד כל הופעה", ספרה סבתא פרומטל. המדובר — בתקופה שלפני מאה שנה.

סבתא פרומטל נתאלמנה בגיל צעיר ונשארה עם בן אחד אלעזר ווייגורט שאף הוא נפטר בגיל צעיר. בהשאירו אשה וארבעה יתומים: יחיאל, חיה, פייגה וגבריאל ווייגורט. אחד מהם גודל והתחנך בביתנו.

לר' ישראל היה בן מאשתו הראשונה ר' נחמן רובינשטיין שנולד בת"רל — 1872.

הוכתר כרב במגנישב הסמוכה לקוזשניץ. בשנת תרנ"ח — 1898 היינו בגיל 28 שנה. כעבור 40 שנה — בשנת 1938, עדיין ישב על כס הרבנות בעיר זו. מסתבר, שנספה עם כל משפחתו ובני עדתו. על ידי הנאצים ימ"ש.

לעת זקנתו נמנה הסבא — ר' ישראל על „עשרת הראשונים" היושבים במשך חדשים רבים בשנה סמוכים על שולחן הרבי הזקן מווורקה זצ"ל. שומעים „תורות" בסעודות שבת ונהנים „משיחת חולין "של הצדיק מדי יום ביומו, חפשים מדאגות פרנסה ועול המשפחה. אלפי החסידים הנוהרים לרבי מאזינים בחרדת־קודש לספוריהם של „המקורבים למלכות", על גדולתו של הרבי ועל פעליו.

הם נהנים ומהנים את החסידים מקרבתם לרבי, ואולם נשותיהם ובניהם שנשארו מרחוק — ביניהן הסבתא פרומטל — יושבות משמימות בבתיהן כאלמנות חיות ועול הפרנסה וחנוך הילדים רובץ עליהן בכל כבדו.

כאמור, מלבד בתה — היא אמנו יוטה צביה ז"ל — נשארו ארבעה יתומים מבנה היחיד מבעלה הראשון. הסבתא עסקה במכירת כלי־בישול ואוכל לאכרים מהכפרים שבסביבה. העבודה מרובה והפרנסה מועטת. אחרי מות בעלה ר' ישראל, עברה לגור עם משפחתנו בבית ואבא עזר לה במסחרה. אין תימה, שהסבתא היתה מרת־נפש בכל ימות החול האפורים. התנגדה ל„פינוק" הילדים כגון: הוצאת כספים למותרות כן דרשה מאמא שתנהג ביד קשה לגבינו, באם „נשתולל" ולא נקיים מצוות כהלכתן.

ואולם, משהדליקה סבתא נרות־השבת, נשרו מכל מנה הדאגות והטרדות, ורוח אחרת היתה עמה. פניה נהרו לקראת שבת המלכה הבאה לטובה. התפילות, ה־

משפחת זונדר — יושבים ר׳ אליעזר יצחק זונדר ואשתו ייטלע ציביה ז״ל; עומדים מימין לשמאל הבנים: נפתלי יוסף — הי״ד, ישראל ואלימלך, כעת בישראל

משפחה זאַנדער — זיצן: ר׳ אליעזר יצחק זאַנדער ז״ל און זיין פרוי ייטע צביה ז״ל; שטייען פון רעכט צו לינקס: די זין, נפתלי יוסף — הי״ד, ישראל מיט דער „באַפרייאונג״ און אלימלך איצט אין ישראל

תחינות, הקריאה הרהוטה ב„צאנה וראנה״, „נחלת־צבי״ (— פרשנות מדרשים ביידיש על פרשת השבוע), ספורי המעשיות על הצדיקים — החל מהבע״שט ועד הרבי — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ׳ל ממוגלניצה, סיפקו לה מזון רוחני מהנה ומשרה רגש של „יום שכולו שבת״.

עם התקרבות יציאת השבת בדמדומי בין־השמשות הארוך בימות הקיץ, הלך האבא ל„שטיבל״ של ר׳ זליג זצ״ל לערוך „שלוש־סעודות״. פניהם של סבתא ואמא המצרות על שבת המלכה העוזבת אותנו התקדרו, ואף אני המביט בעצב על הדמדומים „מתלבט בין הרגליים״ ואיני יודע מה לעשות עם עצמי. הנני סומך על קדושת השבת. אוזר עוז ומתיישב על שרפרף ל־מרגלות הסבתא ומבקש ממנה לספר משהוא מאוצר הספורים שלה. היא נענית לבקשתי ומספרת — על הרשעים המצטערים כי השבת הולכת והם יוחזרו ל־אשה של הגיהנום — על השדים הנוראים ו„לילית״ מלכתם ימ״ש ולהבדיל אלף הבדלות, על הנסים וה־נפלאות שחוללו הצדיק־ם. הסבתא יודעת לספר יפה עשרות ואולי מאות „מעשיות״. אזני כרויות והפה פעור מהשתוממות, מוכן לשבת עוד ועוד שעות ול־האזין. ואולם, הזמן לא עומד דום בפני, כלפני יהושע בעמק האילון. החשכה משתלטת על החדר, שלושת הכוכבים הראשונים נראים בשמים הסבתא והאמא פותחות בתפילת־התחינה ביידיש: „גאָט פון אברהם יצחק און יעקב שבת קודש גייט אַוועק — אלהי אברהם יצחק ויעקב שבת־הקודש הולכת״. כן היא הול־כת. עוד מעט יבוא אבא יבדיל בין קודש לחול, אמא וסבתא יאזינו „להבדלה״ ברצינות. כבמטה קסם חולפת שכינת השבת מהבית. החול האפור על דאגותיו מטיל צלו עליהם, רק אני שרוי עדיין ב„עולמות העליונים״ אליהם המריאתני הסבתא פרומטל. הנני משתוקק ל־השאר בהם ולא לשקוע למטה...

יגעתי ומצאתי. אתחלק בהשראה שקבלתי מה־

סבתא, עם חברי בחדר וילדי השכנים ייהנו אף הם כמוני... ואני בודאי אחזור „לעולמות" אלה — הרחק הרחק מהחול האפור.

למחרת הזמנתי כמה חברים מ„החדר" ומילדי ה־שכנים למדרגות החנות של ר' לייבוש ברון. שם התישבנו לעת־ערב בדמדומי בין השמשות וספרתי „מ־מעשיות הסבתא". המאזינים ישבו בשקט ובדומיה, חוששים לאבד אף מלה אחת. יש מקנאים בי על האושר הגדול — להיות נכד לסבתא כזו, ויש המבטיחים מתנת סוכריה הטובה ביותר, באם אמשיך בספורים אלה גם בשבוע הבא. באותה השעה נוכחתי לדעת כי יש ביכולתי לחזור בדיוק על מה שמספרים לי, וכי כדאי לי להתחלק עם חברים בנכסי־רוח שארכוש בחיי. אחרים ייהנו ואף אני לא אפסיד. וכך נהגתי כל ימי היותי במוגלניצה ואף כאן בארץ.

הסבתא פרומטל נפטרה ביום ה' אדר תרע"ה — 1915 והובאה לקבורה בבית העלמין במוגלניצה

דמויות הורי בימי ילדותי מרחפות לפני כך.

אבא. איש גבוה, רחב־כתפיים. זקן צהוב מרובע מסורק יפה עוטר את פניו. הליכתו ישרה וזקופה, תוצאות שרות חמש שנים בצבא הצאר הרוסי — מדבר בשקט לכל הנפגש עמו. ואף בבית לא שמעתיו מעולם מרים קולו בצעקה עלינו הילדים — ולא כל שכן — על אמא אותה אהב, כיבד והעריץ.

אמא נמוכה ממנו. פניה עגולים ולחייה סמוקות. עיניה השחורות מבריקות באור טוב ומחמם. שערותיה, שאף פעם לא ראינון — היו שחורות („פעם־פעם היו לה שתי צמות שחורות וגדולות והיתה נאה ויפה" ספר אבא ז"ל). אמא היתה מקובלת על כל בני העיר עמם נפגשה במסחר ובשיחה. התרחקה מרכילות, לימדה זכות על כל בני האדם לרבות חוטאים. לדעתה — שגו במעשיהם ולא עשום במזיד מתוך רצון רע, ויש לסלוח להם. אף פעם לא היה לה זמן „לשיחות בטילות" — ואפילו בשבת, דחתה באדיבות רבה הצעות שכנות לשמוע ספוריהן על הנעשה בעיר —„היום קצר והמלאכה מרובה" — אמרה, יש להגיד פרק (— מפרקי אבות —) בקיץ, ובחורף „ברכי־נפשי"; יש לגמר את פרשת השבוע ב„צאנה־וראנה". היא היתה קוראת בניגון ובקול ערב. אהבתי לשמוע את הפירוש לתורה הניתן לנשים... המיוסד בעיקר על מדרשים ואגדות שהוא שונה מזה שאנו לומדים „בחדר" לפי פירוש רש"י המיוסד ברובו על הפשט ומשהוא לפי המדרש...

לימים החלותי לקרא את התרגום ל„עברי־טייטש" של החומש. עם המשלים של המגיד מדובנא. „ואל תגידו בגת" — אפילו את ה„צאנה וראנה" ו„נחלת־צבי" קראתי, ואולם לא ספרתי על כך לאף חבר בחדר — למען לא יבוזו לי...

כפי שספר לי אבא היה המצב הכלכלי טוב בביתנו בשנות ילדותי הקדומות. מחסכונות של מאות רובלים שהצטברו אצלו השקיע יחד עם ר' יעקב אלקסנדרוביץ ז"ל — אביהם של צבי ואלימלך אלקסנדרוביץ הנמצאים כעת בישראל — בהקמת בית־חרושת ללבנים מאדמת חימר מתאימה בדרך העולה ממוגלניצה לנובו־מיאסטו — ניישטטל ביידיש. תחילה היה שוק טוב ללבנים בעיר ובסביבה. ואולם משהוקם בית חרושת כזה בעיר ראדום, ממוכן לפי מיטב הטכניקה של הימים ההם, לא יכלה התוצרת המוגלניצאית להתחרות בתוצרתו.

בית החרושת של אבא ושותפו נסגר וכל כספי ההשקעה של אבא ור' יענקל הלכו לטמיון. מאז שוב לא הגענו לחסכונות וכל הפרנסה באה מעיסוק בקנית ומכירת תוצרת חלב.

משפחתנו, הן מצד אמא והן מצד אמא לא נמנתה על המשפחות הענפות בעיר. לאבא היה אח אחד קשיש ממנו — ר' יחיאל זונדר ולו אשה ושני בנים. הבכור — מאטעלע, מרדכי כורך ספרים היה אדוק מאד, נשא לאשה בת של אפרים „פרופינטר" ונולדו כמה ילדים. כל המשפחה — מלבד אחד הבנים שמואל — נספו על ידי הנאצים. הבן הצעיר של דודי יחיאל — אלימלך ז"ל נשא לאשה בת של ר' יוסף גרושקביטש. הוא הצטרף לאגודה הציונית „השחר" עם תחילת היווסדה. מת בצעירותו בשנת 1917 בערך — השאיר אשה ובת בשם מלכה. לאבא היתה במוגלניצה דודה — אחות הסבא שמואל ושמה פייגע. קראו לה „הדודה פוגל", גבוהה ורזה בעלת פנים ארוכים, לראשה חבשה שביס של „רביצינס". בימות החול ובשבתות. בה נועצו בכל עניני המשפחה, ולא היתה מרוצה, באם לא שתו לעצתה...

היתה למדנית גדולה, ידעה דינים ומנהגים שהנחילה לתלמידותיה בלמוד קריאה בסדור ובמחזור. דרכה בחינוך היה בקפדנות. לא מעטות מהן נשרו במשך „הזמן" כי לא יכלו לעמוד בדרישותיה החמורות. ברם, אלו שהתמידו בלימודיהן אצלה זכו לצאת ממנה ידעניות ב„יהדות" והיו למגידות — „זאגערינס" לנשים יהודיות שלא ידעו, במחילה, לקרוא בעצמן בסדור. בעזרת הנשים בבית־הכנסת או בבית־המדרש, חזרו על הנאמר על ידי „הזאגערינס". „הדודה

פוגל" היתה מומחית לבשול, לטיגון ולאפיה... ול־שמירה על הכשרות היא היתה נוסעת לרבי מגרוד — זשיסק יחד עם בעלה ר' וולף (וולצ'יק) לראש־השנה וחזרה לאחר גמר כל החגים.

ב„חצר" גרודזשיסק השגיחה על ספקי המזון ועל הטבחיות שהכינו את הסעודות מרובות־המשתתפים ב־משך הימים הנוראים וחג הסוכות. סמכו עליה, הן באשר למומחיותה בטיב המזונות והן באשר לכשרותן למהדרין מן המהדרין.

בהיותי ילד בן 11 זכיתי לנסוע עם אבא ל־גרודזשיסק לחג ראש־השנה, באותה העגלה שנסעו ה„דודה"־פוגל" והדוד וולצ'יק. לעולם לא אשכח לאבא את החסד שעשה עמדי בקחתו אותי לרבי. היתה זו יציאתי הראשונה מחוץ לתחומה של מוגלניצה. הנסיעה עם יהודים עליזים (לקראת הפגישה עם הרבי) ה־„אכסניא" אצל יהודי מגרודשיסק; הפגישה עם הרבי בערב החג — „נתינת שלום" של המון החסידים, התפילה בצבור של אלפי יהודים מבוגרים שבאו לחוג את ראש־השנה אצל הרבי ואני היחידי מהילדים ב־תוכם, המחזיק באבנטו של אבא למען לא אלך לאיבוד בקהל הרב הזה.

עדיין מהדהד באזני הנגון הערב של פרקי התהלים בסוף תפילת „מעריב", שנאמרה על ידי הרבי בכבודו ובעצמו והקהל הרב העונה לו אחרי כל פסוק. הסעודה באותו הערב כאשר מצטופפים אלפי החסידים בבית המדרש מסביב לשולחן הקדוש; האברכים ב־אבנטיהם הנתלים על ווי־ברזל גדולים כדי לראות את פני הרבי בעת שהוא אומר „תורה". זאת תמונה שלא תשכח ממני אף פעם. התפילה למחרת; התשליך ליד הבאר בחצרו של הרבי; הפרידה מהרבי למחרת החג ב„צום גדליה"; אלפי החסידים העוברים בתור להפ־רד מהרבי. כל אחד ו„פתק" בידו האחת בו מפורטים כל הצרות ובקשות לסיעתא דשמיא, עזרת־השם וב־שניה, פדיון לרבי. אלו הן חויות חקוקות בלב שהזמן לא ימחקן. תקצר היריעה הזו מלהכיל את כל פרטיהן אשר תארתי לפני שתי עשרות שנים באחד השבועונים החשובים ביידיש שיצא לאור בארצות הברית. על כן נסתפק בקוים הכלליים שציינתי.

אבא היה חסיד נלהב ומסור מאד לרבו — ר' ישראל שפירא — הי"ד מגרודזשיסק, נכדו של „הרבי הזקן" זצ"ל. לא פרש לרבי מאוסטרובצה עם פטירתו של הזקן. כפי שעשה סבא שמואל ועוד חסידי גרוד־זשיסק במוגלניצה וביתר הערים בפולניה.

בדרך הביתה מגרודזשיסק סרנו לדודה דינה קוז־לובסקי, אחותו של אבא אשר בעלה לייביש ו־5 ילדיהם מתו בצעירותם. ורק דינה נשארה לחיות עד שנספתה ע"י הנאצים ימ"ש. היו לאבא בני־דודים ובת דודה ב־מוגלניצה שהיינו מבקרים אחד אצל השני. ביתנו היה פתוח להם, לשכנים לחברינו. משה מרגלית היה בן בית" אצלנו ואני בביתם מגיל צעיר. לאחר מכן באו חברי אחי נפתלי הי"ד וחברי אחי אלימלך יבלח"א — כעת בישראל. כולם נתקבלו במאור פנים. אבא ואמא היו מכינים להם גבינה משולשת קטנה ומטעמים אח־רים כאשר אהבו. לימים באו לבתינו בשבתות ובחגים חברי התנועה הציונית־סוציאליסטית והנוער מ„פריי־הייט" שהייתי מדריכם. הם באו משכבות שונות — ביניהן מפשוטי העם. כולם נתקבלו על ידי הורי בסבר פנים יפות וללא הפליה.

הסבא ר' שמואל נתאלמן מאשתו שבע ז"ל (ש־מוצאה מגרוייץ) בדמי ימיה. הוא לא נשא אשה שניה כל ימי חייו. מהיותו למדן מופלג חריף ובקי, נמסרו לו כתלמידים, בחורים שעמדו להתחתן, או אברכים למ־דנים הסמוכים על שולחן חותניהם. כגון: אליהו ליפ־שיץ (לאח"כ רב מגרוייץ) יהודה ליב גינזברג — לאח"כ — רב במוגלניצה ולבסוף רב בשדליץ. שניהם חתנים של ר' זליג פרידנרייך, וכן הרב קנל — לאח"כ — דיין ומורה־הוראה בוארשה.

הוא חינך בחורים לתורה גם מחוץ למוגלניצה. לעת זקנתו כשהטלטול היה קשה עליו, מסרני אבא לרשותו — לשם לימוד וחנוך ליהדות, הוא היה קפדן גדול ודרש ממני התמסרות ל„תורה לשמה" בלב ונפש. תמיד הזהירנו בפני „פניות". לא לחשוב על „שעון־זהב" כמתנה בעד לימודים ואף לא לשדוך עשיר — לעסוק אך ורק בתורה לשמה.

בימים אלה נתקפחה ראיתו, בקושי רב קרא באות־יות גדולות. עם זאת, העמידני על מלה או משפט — במשנה או בגמרה מסוימת שדלגתי עליהם, כל הש"ס היה זכור לו בעל פה. למוד הגמרא לפי שיטתו החרי־פה וכן מסירת שעורים ללמוד עצמי התחבבו עלי מאד, כאשר הצלחתי לעבור בשלום את מסכת נדרים עם הר"נ מסכת „חולין" או מסכתא „קשה" — אחרת, נהניתי מאד, ברם לא התרברבתי בהישגי בפני חברי, בכך קיימתי את דרישתו, להיות עניו, להתרחק מגאווה, מניבול פה. כן חשל אותי לעמוד בפני אתגר ישיר של היצר הרע בלי לעקוף אותו. הוא היה אומר: „אל תגיד, איני אוכל חזיר משום שהוא לא טוב וגועלי, לא כי — הוא טוב למאכל, אלא, משום שהתורה אסרה עלינו

את אכילתו — לא אאכלנו!!! כן חנך אותי — לא להכנע למה שכולם אומרים.

„רבים הם הגויים — ואנו מועטים" אמר! הם סגדו לאלילים וכעת מאמינים בישו (פאנדרע) ואנו באמונתנו נחיה! לימים — הצוו הזה חשל אותי במלחמתי נגד „זרמים שמאליים" שונים שהציפו את הרחוב היהודי בשנות העשרים של המאה הזו. לא זנחתי את עמדתי בציונות הסוציאליסטית בעירנו, והצלתי מסחף לקומוניזם מאות בני־נוער.

הלימוד אצל הסבא התקיים בבית־המדרש בו למד גם חברי משה מרגלית מפי אבא שלו ר' אבוש מרגלית ז"ל. המקום גרם ושנינו התבגרנו לפני הזמן — תופעה לא בריאה ומאידך — זה נתן לנו הרבה בחיים על כך עמד משה מרגלית ברשימתו „ר' אברהם אבוש מרגלית ז"ל" ולא אאריך בזה.

חרף התקדמותי בשעורים ששמעתי מהסבא, ו־„בלימודים בפני עצמי" חש הסבא כי לבי אינו שלם עם האמונה התמימה. הוא הביע את דעתו וזעמו על כך בדיבורים ואף ב„הוכחות גופניות" שלא קבלתי מאבא אף פעם.

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה בוטלו הלימודים בבית־המדרש. הסבא עבר לוארשה וגר אצל דינה בתו. חלה ונלקח לבית החולים היהודי המרכזי בוארשה — בטשיסטא שם נפטר בשנת 1916 והובא לקבורה בבית הקברות ברחוב גנשא בוארשה.

גם הסבתא פרומטל, הרגישה בסטיותי אף כי, ראתני בחיצוניותי כילד אדוק מאד, שומר מצוות בקפדנות וקורא הרבה ספרים כנראה, שהציצה לתכנם של ספרים אלה ונוכחה שאינם „ספרי יראים" היא הזהירה את אבא ואמא מהדרך בה אני הולך. ברם, אבא ואמא ראו רק את הצלחותי בלימודי ה„גמרא" ויותר לא רצו או לא יכלו לראות... על חויות הורינו בזמן המלחמה הראשונה כתב אחי אלימלך בפרק „גירוש מוגלניצה" ביידיש. אדלג על השנים האלו והבאות אחריהן. אתן בזה תמצית שבתמצית מהדיא־לוג ביני לבין אמא בטרם עליתי לארץ־ישראל. כשבוע אחרי שבועות תרפ"ד — ב־16 ליוני 1924 ידוע ומפורסם טכס עליתי לארץ שנערך ברוב־עם עליו כותבת רבקה לוין בספרנו זה ביידיש. ואולם לצד הפומבי נלווה צד פרטי אישי — יסורי הפרידה מאמא. אבא נתנסה בנתוק מהבית במשך 5 שנים ועם כל רצונו ששאר יחד עם המשפחה ידע שאדם בגיל־צעיר אינו הולך לאיבוד בנכר, בפרט, שבמשך שנים שהיתי בוארשה רוב ימות השבוע לרגל המסחר שלנו.

אמא לא ידעה ולא רצתה לדעת מכך, חששתי מאד פן לא תעמוד ביסורי הגעגועים אלו, לאחר שנחלשה בשנים האחרונות ממחלת כיס המרה, ומרוב ההתק־פות שפקדוה — על פי רוב — בליל שבת, לאחר הדלקת הנרות... נדברתי עם אמא, לערוך עמה פגי־שות ביחידות, רחוקות מההמולה של מארגני טכס הפרי־דה הפומבי מבני העיר בלווית מוסיקה, ואף בלי ידיעת האבא והאחים. לבדנו נשוחח „מחוץ לעיר" ועם זאת בקרבת הבית „בין הגדישים" אסמי התבואות — שם נשאתני אמא על ידיה בימות הקיץ החמים. על מנת, לשבת בתוך החול מספר שעות ביום. כמצוות הרבי מגרודזשיסק, כדי לרפאני ממחלת הילדות ממנה סבלתי כמה שנים. שם טיילתי ביום „הבר־מצוה" שלי שחל בשבועות ואמרתי „ברכי נפשי" כתפילת יחיד „בהש־תפכות הנפש". היה זה יום אביב, הקמה, גבוהה כקומת איש. כל השדה מכוסה בים שבלי זהב של שפין וחיטה. בשוליים מציצים פרחי החרציות הצהובים וביניהם הדגניות הכחולות, עצי הבאז פורחים ונות־נים ריחם הנהדר. הצפרים מצייצות בשמחה. החר־גולים מנתרים בין הגבעולים. הדבורים מזמזמים במ־עופם לינוק את העסיס מהפרחים. למען יהפכום לדבש מתוק ודונג ריחני. השמים כחולים, ללא חציצה ביני לבורא העולם. הנני מרים עיני למעלה ואומר:

— ברכי נפשי את ה', אלוקי גדלת מאד.

— הוד והדר לבשת עוטה אור כשלמה, נוטה שמים כיריעה. מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם, להוציא לחם מן הארץ... וכו' וכו' הנני מרגיש בכל רמ"ח איברי ושס"ה גידי בהתרוממות הנפש דומני, שיש לי חלק ביצירת אלקי ממעל. במקום זה אפגש עם אמא. לאחר 11 שנה. השתניתי אין בי תום הנעורים, ואולם, הנוף לא השתנה. שוב חזר האביב לאחר החורף והוא בכל הדרו. כאן מולדתי. ממנה הנני עומד לצאת. כאן עלי להפרד מאמא יולדתי, ש„חרפה נפשה להוציאני ממחלת הילדות ומהבדידות". היא נשאה אותי על כפיה, בהיותי כבר בן כמה שנים, אל ילדים שכנים למען אכל עמם בצוותא. היא סבלה בדומיה וצפתה לנס עד שבא והחלמתי כיצד אעמד בפניה עתה?

בפגישה הראשונה הלכנו שנינו צעד בצעד בדו־מיה, עד שהתעוררתי, פתחתי בשיחה ואמרתי:

— אמא יקרה! יודעני, כמה סבל ונדודי־שנה יגרמו לך הנסיעה שלי. כן, אין לי אשליות באשר לדרך הקשה בה אני הולך. ואף על פי כן, אין לי

דרך אחרת. אלא להנתק מעיר מולדתי, ממך, מאבא ומאחי: נפתלי־יוסף ומאלימלך.

— למה ישראלשי — אין דרך אחרת? שאלה אמא. הרי חבריך הציונים נשאו נשים, ילדו ילדים והתערו בעירנו? למה תהיה אתה הראשון להליכה מכאן.

אני לאמא:

— משום שהייתי מהראשונים שקראו מאות נערים ונערות לציונות — אשר פירושה הנכון והיחידי הוא — עליה לארץ ישראל! על כן, חובה עלי להיות להם למורה־דרך לציונות בהתגשמותה והיא — עליה לארץ. לא עצרנו כח להמשיך בשיחה. הלכנו בשפי הביתה כל אחד ומחשבותיו.

בפגישה השניה אמרתי:

— אמא יקרה. אני מצטער על שהשבעתיכם מרורים. צפיתם שאהיה רב בישראל כאחיך ר' נחמן ממגנישב והפכתי להיות מנהיג של תנועה אשר חבריה אינם מדקדקים במצוות ולבך עליך דוי. זאת ועוד, אמהות ואבות באים אליכם בטרוניא, כי הדחתי את בניהם ובנותיהם מדרך הישרה. ברם, באשר לנאמנות לבית, לך, לאבא ולאחי הרי עשיתי לילות כימים בטלטולים על העגלות ההולכות לוארשה בימות הקיץ ובלילות החורף למען עזור בהשגת „פרנסה".

— כן בני היקר — אמרה אמא — למה עלה בגורלנו שתעזוב אותנו? כיצד נעמוד בכך. לאחר שכל כך היית מסור לנו? בפגישה השלישית שאלה אמא — למה לא רצית להנשא, להקים משפחה כאשר עשו חבריך?

— משום שחששתי להתקשרות לאשה, לילדים, לפרנסה, לפעלתנות במקום, שירחיקוני לאט־לאט מהמטרה הקדושה שלי — העליה לארץ. לכן אמרתי לה, אבקש ממך אמא היקרה, תני לי רשות לעלות ארצה הבטיחי לי כי תתחזקי ותאמיני להבטחתי, להעלות, בעזרת השם, אותך, אבא, ואחי נפתלי ואלימלך לארץ־ישראל וכולנו יחד נחיה שם. האמא הבטיחה לקיים מבוקשי כשדמעות חמות זולגות מעיניה ו...מעיני ואני פוזם את השיר העממי:

— אויפן וועג שטייט אבוים — שטייט ער איינגעבויגן. פארט אייד קיין ארץ־ישראל מיט פארווייגטע אויגן...

אמא נשקה אותי ואני אותה, הייתי מאושר שקבלתי את ברכתה לדרך... הגעתי לארץ עם האניה „רומניה" ב־24 ליוני 1924. כעבור זמן קצר נכנסתי לקבוץ. מכתבי האמא היו קורעי לב, כלתה נפשה אלי. אף כי, זכתה לנחת מנפתלי אחי, הוא התחתן והיא סבתא ואבא, סבא — לנכדים, ואלימלך דוד. עם זאת היא מוכנה לקבלני בזרועות פתוחות בכל רגע שאחזור. אני כותב לה על הרשמים העזים מהארץ ועל התחושה של הקשר עם כל ישוב כאן שאני חש בכל יום ויום מחדש. את הרעב והסבל שהיו מנת חלקי העלמתי מהם. סוף־סוף, מלאתי את רצונה העז וכעבור שבע שנים להיותי בקבוץ באתי לביקור הביתה. גדולה היתה שמחתם של אמא, אבא ואחי לבואי. ברם, דאגה רחפה על פניהם בידעם, שתוך זמן קצר אעזבם ואחזור ארצה.

יום אחד הפגתי את דאגתם, בהביאי הבשורה, כי הפעם לא אסע לבדי ארצה, וכי הבחורה נחמה אינפלד מגרוייץ עומדת להנשא לי ונחזור ביחד היינו: זוג אזרחים ארץ־ישראליים. בזכות נשואינו תהיה אף היא אזרחית. גדולה היתה השמחה של אמא וכל בני המשפחה. עשרות חברים מהתנועה וידידים השתתפו בחתונתנו שהתקיימה בגרוייץ בסוף דצמבר 1931. שוב הבטחתי לאמא, להעביר את כל משפחתנו לארץ־ישראל ואמנם זכינו לקיים הבטחתנו בחלקה.

כעבור שנה בערב ראש השנה תרצ"ב הגיעו לארץ אחי — אלימלך ואשתו — אסתר לבית פרידנריך. בחדש אדר ב' תרצ"ב — 1932. בסוף ספטמבר שנת 1935 הבאנו את הורינו לארץ לאחר עמל ויגע רב. הם השתכנו אצל אחי וגיסתי, מהיותם אדוקים, ויכלו להסתגל לחייהם באין חציצה ביניהם. אמא ואבא הרגישו בטוב אצלם. וכן מהיחס שלי ושל אשתי אליהם יחס של חיבה וכבוד.

בכל יום, אמא הודתה לאלקים, על שזכתה להיות עם שני ילדיה בארץ־ישראל ולראות מהם בנים — נכדים שלהם. אנו בקרנו אצלם עם בננו הבכור — דב ז"ל והם באו אלינו. זכו לראות מאתנו עוד נכד — חלקיהו בנימין שיחיה. בכל יום אמא הלכה להתפלל בבית־הכנסת הגדול ומי ידמה ומי ישווה לה? האבא זכה להתפלל בשבתות ב„שטיבל" של גרודזשיסק ואף להפגש עם בנו של רבו — ר' ישראל — הוא ר' אלימלך שפירא, שנטל עליו התפקיד של נוצר חסידות גרודזשיסק.

ואולם, שמחת אמא לא ארכה. הגעגועים לנפתלי, מלכה והילדים: פרומט, מרים, מנדלי ושמואל גברו מיום ליום וגרמו לה כאב־לב. לא הואילו ההסברות שלנו הבנים, כלותיה וכן של כל הידידים, כי עליה ליהנות מבניה ונכדיה כאן המכבדים ומעריצים אותה, וכי נשתדל להביא אף את נפתלי ומשפחתו וכולנו

יחד נסעד אותה ואת אבא לעת זקנתם. מיום ליום גבר צערה ועגמת־נפשה לבה חש בפורענות העומדת להתרחש. חדלה לאכול ולא הועילו כל הרפואות והתכשירים שהבאנו לחזוקה. שנה חלתה ושכבה על ערש דוי בבית אחי וגיסתי ושם גוועה מתוך יסורים רבים. בשבת י׳ תמוז תרצ״ח — 1938. לא עמדתי ליד מיטתה בשעת פטירתה ועל כך אני מבקש מחילה ממנה בכל שנה ב„יאָרצייט״ שלה.

כמה חדשים לאחר פטירתה. מתה מלכה אשת נפתלי, ואילו הוא ושלשת ילדיו נספו ומקום מותם לא נודע. לב האם חש בבאות ולא יכול לעמוד בתחושה והפחד. תנצב״ה.

אבא חי עוד 11 שנים אחרי מות האמא. זכה לראות בתקומת מדינת ישראל ביום ה׳ אייר תש״ח, ואף חזה במצעד יום העצמאות בה׳ אייר תשכ״ט לאחר מכן, חלה ושכב בבית־החולים „הדסה״ במשך שבועיים. כולנו בקרנו אותו מדי יום ביומו. ידע כי מצבו אנוש. ואף על פי כן, לא הזעים פניו. בבית החולים ציינו האחיות את טוב־לבו ואת צניעות הליכותיו. לא הטריד אותן במצבים הקשים ביותר. הוא הזמין אליו את הנכדים מדי יום ביומו וחילק להם סוכריות וממתקים למען יזכרוהו. משהחמיר מצבו, ישבנו ליד מיטתו אני ואלימלך במשמרות ביום ובלילה. אור ליום כ״ח אייר תשכ״ט, הלך אלימלך הביתה לקחת מעיל למען ייחם לו בלילה. השעה היתה 10 בערב נשארתי לבד ליד מיטתו והנה באה אלי בריצה. אחות שומרת מסורת ואומרת לי, מר זונדר, הזדרז נא, והגד „וידוי״ עם אביך, כי הוא — האיש הטוב והעדין גוסס. חושה ומהר שלא תאחר. התקרבתי מיד לאזניו של אבא ז״ל ואמרתי לו, בהציצי ישר לעיניו. אבא תגיד ווידוי. אמרתי וראיתי שהוא מפטיר אחרי בלחש: „שמע ישראל ד׳ אלוקינו ד׳ אחד״.

הצטערתי מאד, על שלא יכולתי להגיד עמו „הוידוי הגדול״ שהוא היה רגיל להגיד עם הנפטרים, בהיותו חבר „בלינת הצדק״ במוגלניצה.

כאשר בא אלימלך אחי מצאוהו כבר מת לצערו הרב. למחרת, ביום כ״ח אייר בתש״ט — 1949 הובא לקבורה, בבית־הקברות ליד חלקת חיילי צה״ל שנפלו במלחמת הקוממיות בשנות תש״ח ותש״ט, מול העבר השני של בית הקברות בנחלת יצחק שם טמונה אמא ז״ל.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנצחיים.

מרדכי כרמי

משפחת וויינגארט

חמשה דורות של משפחת וויינגארט חיו בעיירה מוגלניצה. הראשון של המשפחה שבא לגור בה היה רבי גבריאל „מלאך״ בן ר׳ ישראל איסר מלובלין. הוא היה תלמידו של החוזה מלובלין ואחר כך דבק במגיד מקוזניץ ושמש כסופרו. רבי גבריאל העתיק וסדר את הספרים: „עגינת ישראל״ ו„עבודת ישראל״ של המגיד זצ״ל. מאוחר יותר בהיותו תלמידו של רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצה התישב בעיירה זו.

הכנוי „מלאך״ בא לרבי גבריאל על שחשבוהו הבריות לצדיק. בהיותו במחיצתו של המגיד מקוזניץ לא נפרד ממנו גם בלילות ונהג לישון אתו בחדר אחד. בקרב העם רוחה אמונה שמלאכי שמים יורדים בשעות הלילה אל המגיד מקוזניץ כדי לעסוק אתו בתורה. לאחר שגם רבי גבריאל נוכח במעמד זה ולא נפגע, כנוהו בשם „מלאך״. רבי גבריאל לא האריך את שבתו במוגלניצה ובשנת תר״ח עבר לגור לורשה, מקום שם היה אדמו״ר. הוא נפטר בורשה ומצא את מנוחתו בבית העלמין שברחוב גנשא.

אברהם חיים בנו של רבי גבריאל מלאך הצליח במעשי ידיו והיה אדם עשיר ובעל צדקה. הוא היה חסיד של הרבי מסנדז שבגליציה והיה מבקר את הרבי לעתים מזומנות. הוא נהג כמנהג העשירים בימים ההם. בעוברו במרכבתו דרך ישובים יהודיים בדרכו אל הרבי היה מפזר מזמן לזמן חופן של מטבעות כסף. בישובים שדרכם עבר רבי אברהם חיים ידעו כבר את מנהגו זה ולכן כאשר רק הופיע בהם היו הבריות מכריזות וקוראות „הגביר מפולין הגיע״.

ספרו שפעם בדרכו אל סנדז הגיע לעיר קרקאו. העיר היתה שרויה באבל כי מת הרב דמתא. בבית המדרש הספיד את הנפטר נער רך כבן 13. דברי ההספד של הנער עשו על רבי אברהם חיים רושם עז והחליט בו במקום לקחת אותו לחתן לנכדתו

היפיפיה גיטל בת משה וולף בנו. והשדוך קם והיה. נער זה גדליה רובינשטיין עלוי היה. כאשר גדל ישב על כסא הרבנות של העיר זברז׳. אחרי שהתחתן ובא למוגלניצה היה סמוך על שולחנו של חותנו משה וולף. בשנים ההם היו סמוכים על שולחנות חותניהם שבמוגלניצה עוד שני אברכי משי כמותו והם: רבי אליהו ליפשיץ שהיה אחר כך הרב של גרויץ ורבי יצחק מאיר קנאל שהיה רב בבלשקי ועבר אחר כך לורשה והיה אחד הרבנים החשובים בה.

סבי משה וולף שאת דמותו הנני זוכר היטב היה אדם בעל קומה, רחב כתפים וחסון. הוא היה עשיר מופלג ובעל בעמיו. הוא הטביע את חותמו על החיים הצבוריים במוגלניצה. בפלוגתות השונות בעיר בענין מנוי רב, שוחט או דיין וכדומה היה הוא ומקורביו מכריעים עפ׳ר את הקו לצדם. במוגלניצה זכור היה היטב מעשה השוד שבוצע באחד הלילות בבית משה וולף וויינגארט. ספרו ששודדים רעולי פנים בזזו את הכסף והזהב שנמצא בבית, ארזו הכל במפות שולחן, את השלל העלו על עגלה ולא נודעו עקבותיהם.

למשה וולף היו הרבה נכסי דלא ניידי במוגלניצה ובסביבה הקרובה. הוא עמד בקשרי מסחר עם ה״פריצים״ שבסביבה. הוא ידע פולנית טובה והיה מנוי קבוע של עתון יומי ״קורייר ורשבסקי״ דבר נדיר בזמנים ההם אצל יהודים.

רבי משה וולף שלח יד גם בתעשיה ועזר להתפתחות הבורסקאות במוגלניצה שעשתה את ראשית צעדיה בעיר. יחד עם משפחת רייבנבך שהיו מומחים בבורסקאות יסד בית חרושת לבורסקאות. את הנהלת ביחח״ר מסר בידי בנו בנימין. בנימין חזר לא מכבר מעיר לודז׳ מקום שם עסק באמרכלות של בתי מדות של אביו. הוא חזר למוגלניצה יחד עם אשתו היפה רוכטשה. הזוג הצעיר רכש לו מיד את אהדת העיירה כולה. רוכטשה בת העיר הגדולה לודז׳ נהיתה לגברת הראשונה בעיר, הליכותיה הנאות שנחלה מבית־הוריה האיטליגנטי והעשיר היו כעין רוח פרצים בעיירה הקטנה והפשוטה — מוגלניצה. נשי העיירה למדו ממנה הלכות נימוסים ואופנה. בין באי ביתה היו כל אניני הטעם ושואפי הפרוגרס. במיוחד מצאה שפה משותפת עם הרבנית רכלע שפירא אשת הרבי ר׳ זליקל זצ״ל. שאף היא התחנכה בעיר גדולה קרקא — קקאו. שתיהן היו חברות טובות. אמי היתה נוסעת מדי שנה בשנה למקומות מרפא שונים בחו״ל. משמה היתה מביאה בגדים וכלים נאים ונשי העיר באו לשמוע מפיה על הנעשה בעולם הרחב.

בין באי ביתנו היה ״שיע״־יהושע פעלטשער. הוא היה מתחקה אחרי שיטות המרפא בחו״ל. היה מעתיק את הרצפטים שרשמו לאמי הרופאים בחו״ל ואחר כך היה רושם אותם לחוליו. בשביל שיע פעלטשער היו מסעי אמי כעין קורס מזורז להשתלמות ברפואה. חסד זה הוא זכר לאמי גם בשנים הבאות. אחרי מלחמת העולם הראשונה כאשר נרדף על ידי השלטונות הפולניים במוגלניצה אשר לא הרשו לו לעסוק ברפואה הוא ברח עם אשתו לוארשה. הפעלטשער ואשתו באו ישר אל ביתנו והתארחו בה מספר שבועות עד יעבור זעם.

פעמיים פרצו בביתנו דליקות. פעם נשרף בית המגורים שלנו ובפעם השניה נשרף בית החרושת שמאחורי בית המגורים. בשני המקרים חשדו באחד מעובדי בית החרושת. היה זה מעשה נקם לאחר שפוטר מעבודתו מביח״ח שלנו.

אמי רוכטשה והרבנית שפירא הצילו פעם את כבוד העירה מוגלניצה כאשר נקלעה לתוכה בליל חורף סוער של שנת 1914 משלחת מיהדות רוסיה שהיתה מורכבת מחברון גינצבורג, עו״ד גרוזנברג והבנקאי וואוולברג. משלחת זו באה לבקר את החיילים שנלחמו בחזית הרוסית — אוסטרית בקרבת הנהר פיליצה. אמי והרבנית שפירא טפלו באורחים כיאות ולא ביישו את הקהילה הקדושה מוגלניצה.

אבי בנימין היה איש ירא שמים ובעל הליכות אצילות. אהוב על הבריות ובעל מזג טוב. למרות שהיה בן עשירים וגם נשא אשה מבית עשירים השאפנרים מלודז׳ הוא היה עניו מאוד ומקרב כל אדם.

לאחר הגרוש ממוגלניצה בשנת 1915 עברנו לגור בורשה ולא חזרנו כבר למוגלניצה. ביתנו בורשה היה פתוח לרווחה ומכניס אורחים. הקשר עם אנשי מוגלניצה שחזרו לגור בה לאחר הכבוש הגרמני לא נותק. כל מי שבא לוארשה לשאול בעצת רופא או להשיא בת וכדומה התאכסן בביתנו. נוסף לאכסניה מצאו בביתנו גם עצה והדרכה טובה. כאשר חודשה העבודה בבורסקאות במוגלניצה הפעיל אבי את בית החרושת שלו. אחי יחזקאל התישב במוגלניצה ונהל את המפעל. יחזקאל לא מצא את מקומו בעיירה הקטנה לאחר שחי שנים רבות בורשה. הוא התגעגע במיוחד לארץ ישראל בה חי זמן קצר. יחזקאל כאילו חזה מראש את השואה המתקרבת ושאף לחזור ולעלות הוא לא סלח לעצמו את השגיאה שעשה בחייו ביורדו מהארץ בחזרה לגולה. הוא שלח יד בנפשו בגיטו וארשה לפני שהנאצים עשו כלה ביהודים. ה׳ יקם דמו!

שמואל בעלזבערג

מיין זיידע ר׳ אברהם ז״ל

פון דער סעריע: טיפן און געשטאַלטן

דער זיידע אברהם איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1855 ביי זיין פאָטער ר׳ שלמה מעכעוויצער, וואָס האָט געהאַלטן אַ פּאָכט ביים מעכעוויצער פּריץ.

די פּעלדער פונעם „גוט״ מעכעוויץ מערב־זייט פון מאָגעלניצע, האָבן געגרענעצט מיט די מאָגעלניצער פעלדער, ביים פּוילישן בית־הקברות (צמענטאַזש) אויף דער וואַליע׳ גאָס.

ווי דער שטייגער פון ישובניקעס האָט מען פּאָר מיין זיידן אַראָפּגעבראַכט פון שטאָט אַ מלמד, וואָס האָט מיט אים געלערנט לימודי־קודש און אַ ביסל שרייבן יידיש און חשבון. דער מלמד האָט באַקומען עסן, שלאָפן און אַ פּאָרויס באַשטימטע סומע פּאָר אַ „זמן״ פון סוכות ביז פּסח און פון פּסח ביז סוכות. מיין זיידע האָט געהאָט אַ גוטן קאָפּ; אַ שנעלע תפיסה און שנעל אויסגעלערנט אַלץ, וואָס דער מלמד האָט מיט אים געקנעלט.

אין יאָר 1876 האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ מאַגעלניצער מיידל, יערל. באַלד נאָך דער חתונה איז ער אָנגענומען געוואָרן אַלס זשאָנדצע (ווירטשאַפט־פּאָר־וואַלטער) דורכן פּריץ פון פּאָוולאָוויץ אין זיין גוט. פופצן יאָר האָט מיין זיידע פּאַרוואַלטעט מיט דעם גוט, אויסגעהאַלטן די קאָפּריזן פונעם פּריץ און די „פּאַראָב־קעס״ (אַרבעטער), אָבער נישט געבויגן דעם קאָפּ פּאָרן פּריץ, נישט געטאַנצט „מה־יפית״ פּאָר אים. נאָר שטאָלץ און מוטיק געהאַלטן זיך מיט אים און די אַרבעטער.

במשך די פופצן יאָר זענען געבוירן געוואָרן זין: מיין פּאָטער יצחק; די פּעטערס — גדליה און יענקל. מיטן אויפוואַקסן פון די קינדער האָט מיין זיידן באַהערשט אַ זאָרג: „וואָס וועט זיין זייער תכלית? זיי ווערן דאָך אָפּגעפּרעמדט פון יידישקייט״. דאָס האָט אים געבראַנגט צום גדאַנק: פּאַרלאָזן דעם גוטן פּאָסטן ביים פּריץ און אַריינפּאָרן אין שטאָט. ער האָט אָבער געוואָלט זיך אויסלערנען אַ פּאָך, נישט קומען עפּענען אַ ניי געוועלבל, ווי ס׳האָבן געטאָן אַנדערע ישובניקעס, וואָס זענען געקומען אין שטאָט. ער האָט באַשלאָסן צוצוקוקן זיך צו דער אַרבעט פון פּוילישן שמיד אין פּאָוולאָוויץ. כאָטש דאָס איז נישט קיין לייכטע אַרבעט, האָט אים געצויגן צו דעם.

זייענדיק דער פּאַרוואַלטער פונעם גוט, האָט דער שמיד אים נישט געשטערט אינעם „צוקוקן זיך״; געגעבן פון צייט צו צייט צו מאָכן אַ „שטיקל אַרבעט״. מיט דער מינוט, וועלן דער זיידע האָט געפילט, אַז ער האָט תופס געווען דאָס שמידערייַ, איז ער אַוועק צום פּריץ און אים מודיע געווען: „איך פּאַרלאָז מיין אַמט. די קינדער וואָקסן אונטער, כ׳דאַרף זאָרגן וועגן זייער תכלית״.

דער פּריץ האָט אים פּרובירט אָפּרעדן פון דער „נאַרישקייט״. דער זיידע האָט זיך געהאַלטן פעסט ביי זיין באַשלוס. ער האָט פּאַרלאָזן דאָס דאָרף און אַריבער קיין מאָג.עלניצע. געקויפט אַ גרויסן פּלאַץ, אויסגעגראָבן אויפן הויף אַ ברונעם, וואָס האָט געגעבן דאָס בעסטע „טיי־וואַסער״ אין שטאָט; אויפגעבויט

צום אָפּפאָר פון שלמה בעלזבערג ז״ל קיין ישראל אין 1929
ערשטע ריי זיצענדיק: (פון לינקס צו רעכטס) דער זיידע — ר׳ אברהם בעלזבערג, די מוטער פּערל, די שוועסטערן מירה און יערל; צווייטע ריי שטייענדיק: (פון לינקס צו רעכטס) שמואל ברודער מענדל — אין ישראל, שוועסטער מלכה — הי״ד שלמה ז״ל

בשורה הראשונה יושבים משמאל לימין: הסבא — ר׳ אברהם בלזברג, האמא — פרל, האחיות מירה וירל; בשורה השנים עומדים שמואל אחיו מנדל — בישראל, האחיות מלכה הי״ד, ושלמה ז״ל.

אַ גרויס הויז פון 30 צימערן; אַ ווינונג פאַר זיין פאַמיליע און אויך צום פאַרדינגען. פיל יידישע פאַמיליעס האָבן דאָרט געווינט. די פאָסט האָט דאָרט געהאַט איר קוואַרטיר. דער שעף פון דער אַרטיקער פאָליציי האָט אויך דאָרט געפונען אַ פאַסנדיקע דירה.

אויפן הויף האָט ער אויפגעבויט אַ קוזשניע. געאַרבעט האָבן דער זיידע און מיין פריצייטיק גע־שטאַרבענער פאָטער יצחק ז״ל. זיי האָבן געמאַכט אייזערנע רייפן צו די רעדער פון וועגענער פאַר יידי־שע בעלי־עגלות און פאַר פויערים. דער זיידע האָט זיך ספּעציאליזירט אין שמידן פערד, אפילו די ווילד־סטע; אויסגעשמידט אַליין פאָדקאָווסס, די ספּעציעלע טשוועקעס פאַר זיי. מיין פאָטער האָט חתונה געהאַט מיט זיין קוזינקע, פּערל, די טאָכטער פון ר׳ זעליק, געוועזן זעליקאָווסקי. נאָכן טויט פון מיין פאָטער איז די ספּעציאַליטעט אַריבער צו מיין פרי־צייטיק פאַרשטאַרבענעם ברודער שלמה ז״ל, וואָס האָט געאַרבעט צוזאַמען מיטן זיידן און דעם פעטער גדליה.

דער פעטער האָט חתונה געהאַט מיט פייגע ווינטער, ישראל „יאמסקיס״ אַ טאָכטער. זייער אַן ענערגישע סוחרטע. זי האָט זיך גענומען צו האַנדלען „מיט אַלץ און מיט אַלעמען״. אָבער גאָר וויניק פאַר־דינט. זי האָט נישט לאַנג געקלערט, אַוועק צום פּיאַ־סעטשנער רבין, אויסגעגאָסן פאַר אים איר ביטער האַרץ און צום סוף געזאָגט: „הייליקער רבי, פון מאָרגן אָן זענט איר מיין שותף!״ דער רבי האָט איר געזאָגט: „איך נייטיק זיך נישט אין אייערע פאַר־דינסטן. פאָרט געזונטערהייט און זייט מצליח!״

זיי האָבן אָנגעהויבן קויפן עופות, אייער, גע־דונגען פרוכטסעדער, געפירט סחורות קיין ווַארשע. דעם רבינס ברכה איז מקוים געוואָרן. דער פעטער גדליה און די מומע פייגע זענען געוואָרן פאַרמעגלעכע סוחרים. די מומע האָט געהאַלטן איר „אָפּמאַך״ מיטן רבין: אַוועקגעפירט אים זיין חלק אין שותפות פון יעדן אַדורכגעפירטן מסחר אין מזומן־געלט. דער רבי האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט אָפּצונעמען „זיין חלק״.

דער יינגסטער זון פונעם זיידן, דער פעטער יענקל, האָט חתונה געהאַט מיט יהודית די בעקערין. און ס׳איז זיי אויך גוט געגאַנגען.

מיין זיידע ווערט אַן אָרטאָפעד

איין גאָט אין הימל ווייסט פון וואָנען ס׳איז גע־קומען די פראָפעסיע צו מיין זיידן און דערצו אויף אַזאַ געלונגענעם אופן: צוזאַמענלייגן אין גיפס אַ צע־בראָכענעם פוס, אָדער האַנט, פיל בעסער ווי די דיפלאָמירטע פעלדשערס, אָדער אַרטאָפעדן פלעגן דאָס מאַכן. אָפּאָקט, אַז יידן און פאַליאַקן פון מאַגעלניצע און פויערים פון צי אַרומיקע דערפער פלעגן קומען צו אברהמען, „דאָ בראָמאָ״, נישט קענענדיק אויסרעדן „דאָ אָבראָמאָ״. פון דאָנען זיין צונאָמען „אברהם בראָמאָ״ אָפּילו ביי יידן, אָחוץ דעם „נאָמען״ אברהם פאָוולאָוויצער.

מיין זיידע איז געווען אַ ייד, וואָס האָט אָפּגעהיטן אַלע מצוות, אָבער נישט קיין פאַנאַטיקער. ער האָט פאַרשטאַנען און סימפּאַטיזירט מיטן ציוניזם. געווען שטאַלץ דערמיט, וואָס זיינע אייניקלעך: איך און מיין ברודער שלמה ע״ה, פאַרנעמען אַ דאָמינירנדיקע ראָל אין דער ציוניסטישער באָוועגונג אין מאַגעלניצע. ווי ס׳האָבן אונדז איבערגעגעבן די חברים און פריינד: י. זאַנדער און מ. מרגלית, האָט ער איבערצייגט מיט לאָגישע באַווייזן וועגן דער סטאַבילקייט פון דער לאַנדווירטשאַפט פונעם פּוילישן פאָלק, טראָץ דעם, וואָס זיי זענען שוין 150 יאָר אונטערן צאַרישן יאָך; און דאָקעגן — די לאַביליטעט (פּליסיקער צושטאַנד) פונעם יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין די שטעטלעך. די יידן, האָט ער געזאָגט, האָבן נישט קיין קעגנוואָרט און אַוודאי נישט קיין גוטע אויסזיכטן אין דער צו־קונפט.

די אויבן דערמאָנטע האָבן פאַר אונדז באַטאָנט: „ציוניזם האָבן מיר געלערנט פון הערצלען, אחד־העם; סאָציאַליסטישן ציוניזם פון באָראָכאָוון! אַלץ אין „טע־אָריע״. די ווירקלעכקייט פון נעבעדיקן יידישן לעבן: מסחר, הו־האַ, פון די כלומרשטע יידישע גבירים; דעם פעסטן אומגלויבן אין דער יידישער צוקונפט אין די גלות־לענדער — האָט דער זיידע אין זיי איינגע־פלאַנצט אויף זייער גאַנצן לעבנס־וועג.

איז קיין וווּנדער, אַז ער האָט געזאָגט אין טאָג פון מיין מודיע זיין אים, אין יאָר 1929, אַז איך פאָר קיין ארץ־ישראל: „דאָס איז דער גליקלעכסטער טאָג אין מיין לעבן״ „אַ שאָד — האָט ער פאָרגע־זעצט — וואָס איך בין נישט אַ ביסל יינגער, וואָלט איך אויך געפאָרן קיין ארץ־ישראל, דאָרט געפּנט אַ קוזשניע, געשמידט אַקעראייזנס פאַר די יידישע לאַנדווירטן צו באַארבעטן אונדזער הייליקע ערד״.

ער האָט דעם ציל נישט דערגרייכט, אָבער איך בין נישט געווען דער אייניקלעך פון זיינע אייניקלעך,

וואָס זענען געקומען קיין ארץ־ישראל. מיין ברודער שלמה איז אַהער געקומען אין יאָר 1932. דאָ חתונה געהאַט, ס׳איז געבוירן אַ זון, יצחק, אַ נאָמען נאָך אונדזער פאָטער. אָפגעווען דאָ 35 יאָר און פלוצים נפטר געוואָרן.

איך האָב חתונה געהאַט מיט דבורה גראָסמאַן פון מאָגעלניצע. ס׳זענען געבוירן געוואָרן: אַ זון, יצחק; אַ טאָכטער, בלהה. ביידע האָבן חתונה געהט און זיך איינגעאָרדנט נישקשהדיק.

אין יאָר 1939 איז אָנגעקומען אונדזער ברודער מענדל. חתונה געהאַט און געהאַט צוויי קינדער: יצחק און אורה.

אונדזער זיידע ר׳ אברהם בעלזבערג ז״ל איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1937 אין טיפן עלטער פון 82 יאָר, איבערלאָזנדיק אַ נאָמען פון אַן ערלעכן, אַרבעטזאָמען מענטש. נישט געקריגט זיך מיט קיינעם — אַ ייד צי אַ נישט־ייד — אין זיין לאַנגיאָריק לעבן. נישט באַוואָלט קיינעם. שטענדיק געווען גרייט צו העלפן יעדן מיט ראַט און טאַט.

כבוד זיין ליכטיקן אָנדענק. ת.נ.צ.ב.ה.

בנימין גוטמאַן

מיין זיידע ר׳ לייבעלע רייזעלעס ז״ל

מיין זיידן האָט מען גערופן לייבעלע רייזעלעס. אַ ייד פון מיטעלן וווקס, מיט אַ קורצער, שמאָלער דריבער באָרד און מיט אַ פאָר קלוגע, בלויע אויגן. געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און שטאַרק פרום. אַן אויס־נאַם אין אונדזער חסידיש שטעטל — אַ מתנגד!

לייבעלע רייזעלעס האָט געהאַט אַ האַלב הויז אין דער קושיזשאָווסקע גאַס. די צווייטע העלפט הויז האָט געהערט צו דעם אין שטאָט באַרימטן שוסטער יאָזשעבינסקי, אַ פאָליאַק.

מיין זיידע האָט געלעבט בשלום מיט זיין פוילישן שכן, אַפילו געווען באַפרייַנדעט מיט אים.

נישט אַזוי איז געווען די באַציונג צו מיין זיידן מצד דעם שכנס דריי שקצים. זיי האָבן פיינט געהאַט מיין זיידן. ביי יעדער געלעגנהייט אָפגעלאָכט פון אים. ספּעציעל האָט זיך אין דעם אויסגעצייכנט איינער פון די דריי בנים, אַליעק. ער האָט אייביק געהאַט טענות: הלמאי ער „מאָדליעט״ זיך צו פיל. און אויך וואָס מיין זיידע שפּייט און שרייט ביים „מאָדליען״ זיך.

גיי דערציילן אַ גויישן קאָפּ, אַז דאָס שפּייט לייבעלע רייזעלעס אויפן „יצר־הרע און סטרא־אחרא, קעמפט און טרייבט זיי פון זיך, וויל אין האַרץ פון אָט דעם אמת פרומען לייבעלע רייזעלעס נאָגט אַ שוועכער, מוראדיקער ספק אין סאָמע עיקר... כדי פאַרטושן זיינע ביטערע ספקות שפּייט ער אויפן שטן... און שרייט אין חלל אַריין: „אני מאמין באמונה שלמה״...

אין אַ געוויסן מאָמענט האָט דער שטן מצליח געווען אויף אַ ווייַלע, זיך מתגבר צו זיין איבער ר׳ לייבעלען.

בנימין גוטמאַן שיחיה ומשה הוכמן עה״ש
בנימין גוטמאַן און זיין פריינד משה האָכמן עליו־השלום

דאָס איז געווען אין אַ פרייטיק־צו־נאָכטס, אויף אַ סטאַנציע אין מיטן וועג צו דער רעכטער זייט ווייסל, וווהין די מאָגעלניצער יידן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן עטלעכע טעג פאַר שבועות תרע״ה — 1915, לויטן באַפעל פונעם שרף־געניראַל פון דער צאַרישער אַרמיי, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש.

די סטאַנציע אין מיטן וועג איז געווען בלויז צו פאַשען די פערד, זון די קאָזאַקן האָבן געטריבן באַלד נאָך דעם צו פאַרן ווייטער, ווייטער...

די פרויען האָבן געצינדן ליכט, יעדע ביי איר וואָגן. ר׳ אַבוש מרגלית, וועלכער איז געזעסן אויף אַ וואָגן נעבן ר׳ לייבעלע רייזעלעס, האָט געווואָלט קידוש מאַכן נאָכן דאַווענען ביחידות. פלוצים הערט ר׳ אַבוש אַ געשריי פון ר׳ לייבעלען:

— פאַר וועמען גייסטו קידוש מאַכן? פאַר ווע־מען? פאַר אים? פאַר „דעם", וואָס לאָזט צו, אונדז צו טרייבן ווי בהמות אין שבת?

ר׳ אַבוש האָט זיך פאַרטראַכט אַ וויילע, אַראָפגע־לאָזט דעם קאָפּ און... געמאַכט קידוש.

נאָך אַ נאַכט פון יסורי־נפש האָט ר׳ לייבעלע, פון דעסטוועגן, אָנגעטאָן צו מאָרגנס דעם טלית. געדאַוונט דאָס שבתדיקע דאַווענען אין שטעטל סאבין, ווו ס׳איז דערלויבט געווארן איבערצובלייבן דעם שבתדיקן טאָג. שפייענדיק מיט אייפער האָט ער אויס־געשריגן:

— יגער בך השטן! זאָל גאָט אָנשרייען אויף דיר, שטן, ימח שמך!

זייענדיק אין מאָגעלניצע איז ר׳ לייבעלע אַרויס אין גאָרטן ביים הויז און געטראָפן דאָרטן דעם שגץ אַליעק. ווי זיין שטייגער, האָט ער געגומען אָפּלאָכן און אָפּשפּעטן פונעם זיידן, אים נאָכמאַכן ווי ער שפּייט דריי מאָל. מיין זיידע לייבעלע האָט דאָס מאָל אויסגעשפּיגן זעקס מאָל און דערביי צוגעזאָגט אַ ברכה: „אין אַ וואָך אַרום זאָל זיין דיין לוויה"... אַזוי איז באמת געשען... אין אַ וואָך אַרום איז אַליעק פלו־צים געשטאָרבן.

אין שטאָט האָבן יידן און גויים געהאַלטן אין איין רעדן פון אָט דעם אויסערגעווינלעכן פאַל. אויף מיין זיידנס גויישן שכן און זיינע צוויי בנים, האָט דער פאַל אָנגעווארפן אַ פּחד. מ׳האָט שוין נישט געלאָכט פון אים מער. געזען אים ווי אַ גייסטלעכן, הייליקן מענטש, מיט וועמען סאיז גוט צו לעבן בשלום.

ר׳ לייבעלע האָט געטראָגן אַ גרויסן טילעפּ (פו־טער) און אַ פאַר שווערע שטיוול מיט פאַדקאָוועס, וואָס האָבן באַזונדערס אָפּגעקלונגען 4 אַ זייגער פאַרטאָג בעת ר׳ לייבעלע רייזעלעס פלעגט גיין אין בית־המדרש לערנען „פאַר זיך" און אַ שיעור מיט אייניקע יידן.

מיין זיידע לייבעלע האָט געהאַנדלט מיט דינע פּעלעכלעך, וועלכע די שוסטער האָבן געקויפט על פּי רוב אויף באַרג. קיין לייכטע פּרנסה איז דאָס נישט געווען, ווייל די פּוילישע שוסטערס זענען געווען גוטע שיכורים, אָבער זייער שלעכטע חוב־צאָלער.

יאָן סטראַינסקי — אַ שוסטער — איז געקומען צוריק פון ירידן און דער זיידע איז געגאַנגען מאנען זיין חוב. האָט זיך די גוויישע „יוכע" (רציחה) אָנגעצונ־דן און האָט אים געוואָלט שלאָגן, שרייענדיק דערביי, אַז ס׳איז אַ יידישע חוצפּה צו קומען מאנען געלט באַלד ביים צוריק קערן אַ היים. מיין זיידע האָט אים באַרו־איקט, געזאָגט:

— כ׳בין צופעליק פאַרבייגעגאַנגען און דאָ אָפּ־געטרעט.

מיט מיין פאָטער ישראל־לוזער (אלעזר) האָט מיין זיידע לייבעלע נישט געלעבט בשלום, צוליב זיין נישט געוגענער פרומקייט, צוליב זיין אָפּטן פאָרן קיין אַמע־ריקע, ווו אַן אמתר כשרער ייד באַדאַרף נישט פאָרן. עס איז אַ טריפּה לאַנד — פלעגט ער זאָגן.

וועג מיין פאָטער איז צוריקגעקומען פון אַמעריקע, איז דער זיידע לייבעלע געקומען אים זען און ער האָט געזאָגט, אַז זיין זון האָט נישט קיין יידישע צורה... „גע־גאַליעט די מאַרדע", קורץ געקליידעט, מעשה דייטש... און טראָגט קאמאשן.

ווי דער שטייגער פון מיין פאָטער, איז ער לאַנג נישט געבל־בן אין מאָגעלניצע און איז צוריק אַוועק קיין אַמעריקע. קיין סך געלט דער מאַמען האָט ער נישט איבערגעלאָזן און דער זיידע לייבעלע איז תמיד געקו־מען צו הילף. געשיקט מיין יינגערן ברודער אין „חדר", באַצאָלט שכר־לימוד דעם „רבין" און געטראָגן אים יעדן טאָג אין „חדר" אַריין אַ „גריסקעלע" (אַזאַ מין פּלעצל פון שווארצע, ביליקע מעל).

ערשט נאָך מיין קומען קיין אַמעריקע און זען מיט מיינע אייגענע אויגן, ווי שווער און ביטער מען אַרבעט אויף אַרעמע חיונה, ווי מען שלאָפט אין די פאַבריקן, אויפן דיל, אַדער אויף הוילע בענק, ווי די אַרעמע ישי־בה־בחורים — האָב איך ערשט פאַרשטאַנען מיין פאָטער וועלכער האָט נישט שנעל אַריבערגענומען צו זיך אין אַמעריקע מיין מוטער.

מיין זיידע ר׳ לייבעלע רייזעלעס, האָט דערלעבט צו אַ זייער שיינער עלטער. געשטאָרבן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1916, אין עלטער פון 93 יאָר. יהיה זכרו ברוך!

צבי משה

ר׳ יהושע פעלדין ז״ל

ווער פון דער יידישער אָדער קריסטלעכער באַ־פעלקערונג פון מאָגלניצע און איר גרויסער אומגעגנט, האָט נישט געוווסט און גוט געקענט דעם באַרימטן פעלדשער — כמעט דאָקטאָר ר׳ יהושע פעלדין — פעלדשער. קינד און קייט האָט געווּסט אַז מען זעט אין אַ פראָסטן מיטוואָך, ס׳אַדורך גאַלאָפירן פון אַ פערד און וואָגן... אַז דאָס לויפט דער פויער מיט אַ קראַנקען צו יהושע פעלדשער. אָדער ווי די פויערן האָבן אים גערופן „נאָסעק״, צוליב זיין ספּעציעלער נאָז, וואָס האָט געהאָט נאָר איין נאָזלאָך פון געבוירנהייט אָן. יהושע פעלדשער איז אַזוי געווען גרויס אין זייערע אויגן, דאָס זיי האָבן ניט געווּאלט הערן פון גיין צו איינעם פון די צוויי גויישע דאָקטוירים פון שטאָט. וועז יאָ, איז דאָס געשען, נאָך אַ קאַטאַגאָריישער פאָדערונג פון יהושע פעלדשער זיי זאָלן גיין צו אַ דאָקטאָר אַ ספּע־ציאָליסט.

ר׳ יהושע פעלדין, האָט אין זיין לעבן, קיין גרונ־טלעכע אַלגעמיינע בילדונג ניט באַקומען. הלכות מע־דיצין, איז אים געקומען בירושה... אַ זין פון אַ באַ־קאַנטן רעגירונגס פעלדשער, קאָפּל פעלדין, וועלכער האָט זייַנע „דריי מעשענע טעלער״ באַקומען פון דער רוסישער רעגירונג (אַ צייכן אַלס דיפּלאָמירטער פעל־דשער אין בלענדאָוו). זיין פאָטער האָט נישט ליב געהאָט דאָס פאַך, און געשטרעבט אַז זיין זון יהושע וואָס האָט געשמט אַלס ווּוילערנער, עלוי, זאָל ווערן אַ רב בישראל... האָט אָבער ניט געהאָט קיין מזל. עס איז ניט געקומען קיין רייכער מחותן, וועלכער זאָל קענען געבן אַ לייטישן נדן, און דערצו אייניגע יאָר קעסט ווי דער שטייגער, אין יענע צייטן... און געמוזט חתונה האָבן אָרעם.

קענען לערנען איז נאָך נישט גענוג אויף פרנסה, וועז אפילו ער זאָל ווערן מלמד... און דאָס האָט ער יהושע בשום אופן ניט געוואָלט.

איז אים געבליבן איין אויסוועג — לערנען אַ פאַך. און וועז שוין אַ פאַך, זאָל עס זיין אַן איידלס, און יהושע פעלדין האָט מיט זיין גרויסער געבליבענער התמדה געקומען לערנען דעם פאָטער׳ס פאַך, אַ פעל־טשער זיין אינעם געבוירן־שטעטל בלענדאָוו האָט ער נישט געוואָלט. אין יאָר 1897 איז ער אַנגעקומען קיין מאָגלניצע.

זיין פאָטער פלעגט די ערשטע צייט קומען אין שטאָט, מיטגיין מיטן זון אויף וויזיטן, כדי אים פאַרלייכטערן, דאָס דערווערבן די פראַקטיק און וויסן פונעם פאַך, אָבער ניט לאַנג האָט דאָס געקומען, יהושע׳ס שארפער קאָפּ, האָט שנעל תופס געווען די תורה, און אַנגעהויבן אַליין שרייבן אין אַ שיינעם לאַטיין שריפט רעצעפּטן, (ער האָט אויך שנעל תופס געווען די גע־ווינהייט פון פאָלק, אַכטונג צו האָבן פאַר דער דאָקטאָר, וואָס שרייבט טייערע רעצעפּטן... וואָס טייערער די רע־צעפּטן, אַלס גרעסער איז דער דאָקטאָר. ער האָט אויך געגעבן די בעסטע, וואָס באַרימטע וואַרשעווער דאָקטוי־רים האָבן אַקצעפּטירט. זיי האָבן אויך באַוווּנדערט זיין חוש צו שטעלן ריכטיקע דיאַגנאָזן, אַ זאַך מיט וועלכער נישט פיל דאָקטוירים זענען געבענטשט. צו יהושע פעלדשער׳ס שבח דאַרף געזאָגט ווערן, אַז אַ דאַנק זיין גיכן שטעלן די ריכטיקע דיאַגנאָזע, האָט ער גלייך געשיקט צו די געהעריקע דאָקטוירים־ספּעציאָליסטן. און דאָס האָט נאָך מערער פאַר־גרעסערט זיין פאָפולאָריטעט. אין שטאָט איז געווען אַן אַלטער פוילישער דאָקטאָר מיטן נאָמען אַרלעוויטש, וועלכער איז ניט געווען קיין מאָגלניצער, נאָר פון די אין שטאָט מאָגלניצע פארשיקטע „פאַביטניקעס״, וועלכע די רוסישע אָקופאַציע־מאַכט האָט פאַרשיקט אַפּגעזעסענע פאָליטישע פאַרברעכער, באַזונדערס נאָך די דורכגעפאַלענע פוילישע אויפשטאַנדן.

טראָץ זיין עקסטרעמען נאַציאָנאַליזם און אַ פי־רער פון די ענדעקעס אין שטאָט, האָט ד״ר אַרלעוויטש נישט בלויז געדולדעט דעם נייעם „דאָקטאָר״ — פעלדשער, נאָר אים אַפּילו אונטערשטיצט און פאַרטיי־דיגט ביי די פויילישע מאַכט אַרגאַנען.

די לאַגע האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט, וועז אין יאָר 1926 איז אין מאָגלניצע געקומען דער נאָר וואָס געענדיקט דאָקטאָר אַרזשעכאָווסקי, אַ זון פון דעם באַקאַנטן אַנטיסעמיט און געוועזענער בירגערמייסטער. ער, דער פריש־געבאַקענער דאָקטאָר האָט גענומען רודפן יהושע פעלדשער.

ד״ר אַרזשעכאָווסקי האָט גוט געוווּסט די צייט

אין וועלכער ער לעבט. ער האָט געפילט ווי די לופט אין פּוילן ווערט פון זיינע דרייפערטלדיקע פאַשיסטן, סאַנאַציע־חברים — פאַרסמט, און דאָס נאָר אויפן אַנטיסעמיטישן פּערדל קען אים געלונגען מאַכן פאַר זיך אַ קאַריריערע. מיט זיין כוליגאַנישן אַנטיסעמיטיזם שיסן צוויי האזן: אַוועקשטופן אין אַ זייט דעם אַלטן און דערפאַרענעם ד״ר אַרלעוויטש, וועלכער איז אַפילו אַן אויסגעשפּראָכענער ענדעק, אַבער האַלט נישט פון אַנוועגן כוליגאַנישע שטיק קעגן יידן, בירגער פון שטאָט. און אַרויסשטויסן דעם פעלדשער יהושע פעלדין, וועלכער איז נאָך אַ גרעסערע שטערונג פאַר אים, דעם נישט גענוג דערפאַרענעם מעדיצינער.

ער האָט דעריבער זיין „פּראַקטיק״ אַנגעהויבן מיטן אַרגאַניזירן די שטודירענע יוגנט פון מאַגעלניצער לערער־סעמינאַר און אַנד. די סטודענטן פון לערער־סעמינאַר, זיינען על פּי רוב געווען זין פון רייכע פּויערים, ביי וועלכע דער ד״ר אַרזשעכאָווסקי האָט ניט באַדאַרפן פיל אָפּקערן... ווייל דאָס פעלד איז געווען פון לאַנג שוין אַ צואָפּערטס... מיט בלינדער יידן־שנאה, און קנאה צום יד, וועלכער ווי די פּויערים פלעגן זאָגן „ר׳אָפּערט נישט און זייט נישט און האָט זיך גוט״, וואָס זיי האָבן נישט געוווסט אַדער געוואָלט וויסן פון דער גרויסער יידישער אַרעמקייט פון דעם וואָס ביי פילע יידישע פאַמיליעס איז קיין טרוקן ברויט אפילו ניט געווען צו דער זעט. און דאָס שעכטן אַ הערינג אויף שבת... איז געווען אַ גאָר וואָזשנע זאַך.

ד״ר אַנטאָני אַרשעכאָווסקי, אַ זון פון געווען־זענעם בירגמייסטער אַרשעכאָווסקי, פון די רייכסטע און אַנגעזענסטע פּוילישע בעלי־בתים אין שטאָט, האָט מיט דער טעטיקער מיטהילף פון די סטודענטן געטאָן אַלץ כדי צוצונעמען דאָס ברויט פון יהושע פעלדשער. ער און זיינע „אינטעליגענטן״ האָבן אַגיטירט די פּויערים זיי זאָלן נישט גיין צו אים, ווייל ער קען זיי נאָך פאַרסמען.

וועגן דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפן, האָט דער פינצטערער דאָקטאָר זיך געמוסט צו אַ צווייטער ריינער אַרבעט: שרייבן מסירות צום סטאַראָסטע אין גריצע, אַז אין מאַגעלניצע איז פאַראַן אַ פעלדשער, יהושע פעלדין, וואָס שרייבט רעצעפטן, נישט האָבנדיק קיין דיפּלאָם אַלס דאָקטאָר־מעדיצין, און אַן אייגנטימער פון אַ סקלאַד אַפּטעטשני, וואָס פאַרקויפט מעדיקאַמענטן אַן אַ דיפּלאָם אַלס געענדיקטער אַפּטייקער.

אַזוי אַרום האָט דער פינצטערער אַנטיסעמיט אַרזשעכאָווסקי געוואָלן שיסן צוויי האָזן — יהושע פעלדשער און דעם קלוגן און באַאָבטן יידישן אייגנטימען פון אַפּטייק־סקלאַד, וואָס איז געקומען קיין מאַגעלניצע פון וואַרשע אין יאָר 1917, מיט אַ דערלויבענישן עפענען אַן אַפּטייק סקלאַד האָט געוווסט געווּסט, אַז ער איז ווי אַ דאָרן אין די אויגן פון די שטאָט־אַנטיסעמיטן בכלל און פון פּוילישן אַפּטייקער בפרט. און ער האָט דעריבער געווּסט גוט זיך צו היטן. אַזוי אַז מען האָט געמוסט שיקן פון „סטאַראָסטאָוע״ באַאַמטע וואָס האָבן זיך באַמיט אים צו „כאַפּן״ איז זיי דאָס ניט געלונגען... אַ קרענק... ווייסט דער בהמהדיקער דאָקטאָר, וואָס און ווען איך טו... האָט יוסף פאלץ האָרציק געפלעגט לאַכן.

ד״ר ארזשעכאווסקי איז ניט מיד געוואָרן, און ווייטער געשפּינען זיינע פינצטערע פלענער.

מיט אַ מאָל איז צום הויז פון ר׳ יהושע פעלדין צוגעפאָרן אַ פּויער, אַריין אין שטוב און געבעטן אים אינטערזוכן. ר יהושע האָט אים אונטערזוכט און געזאָגט אַז ער האָט ביי אים ניט געפּינען קיין שום קרענק, פאַרשריבן אַ רעצעפט און אַנגעזאָגט דעם פּויער דאָס ער זאָל קויפן די רעצעפט נאָר אין דער אַפּטייק און נישט אין סקלאַד אַפּטעצ׳ני, דער פּויער וועלכער איז געווען געשיקט פון ד״ר אַרזשעכאָווסקי איז גלייך אַוועקגעפאָרן צו... יוסף פאלץ אין סקלאַד... פאַלצן איז דער גוי נישט געפעלן געוואָרן, האָט ער אים געזאָגט, אַז קיין רעצעפט מאַכט ער נישט, ער מוז צופאָרן אין דער אַפּטייק. דער גוי האָט אים זער שטאַרק געבעטן, געזאָגט דאָס ער איז גרייט צו באַצאָלן וויפל ער וועט פאַרלאַנגען, אבי ער זאָל די רעצעפט קענען באַקומען ביי אים. גיין! האָט פאלץ קאַטעגאָריש געזאָגט, איך קען דיר פאַרקויפן אַ גרייטע רעצעפט, ענליך, צו די וואָס דו בעטסט, באין ברירה האָט דער פּויער געמוסט די פאַרפלאָמבירטע רעצעפט און איז מיט איר אַוועק צו ד״ר ארזשעכאווסקי.

— אַ שאַד! — האָט דער אַנטיסעמיטישער דאָקטאָר געברומט — אַ שאַד, וואָס פאלץ האָט נישט געוואָלט מאַכן די רעצעפטן. אַבער דעם יידישן פעלדשער, וועט מיר דאָך געלונגען אַנרייבן זיין זשידאָווסקע מאַרדע...

באַלד האָט ער אַריינגעטראָגן אַן אַנקלאָג אין געריכט קעגן יהושע פעלדין.

אין געריכט האָט דער פּויער געשוווירן, אַז יהושע פעלדין האָט אים געשריבן די רעצעפט, אמת,

ער האָט אים בפירוש אַנגעזאָגט, ער זאָל די רעצעפט לאָזן מאַכן אין אַפּטייק, איך האָב אָבער ליבער געוואָלט דאָס דער ייד פאלץ זאָל זי מאַכן, נו ער האָט זי געמאַכט? האָט דער ריכטער געפרעגט דעם פויער. ניין. איז געווען דער ענטפער, ער האָט געהאָט אַזאַ ענלעכע רעצעפט פון פאַבריק — אַ פארטיקע.

צום גליק פון ר יהושע פעלדשער איז זיין ענין באַהאַנדלט געוואָרן אין מאָגעלניצער פרידנס געריכט וועמענס הויפט ריכטער עס איז געווען דער ליבעראַלער, גרויסער גוטבאַזיצער מישערעוויטש, בייַ וועמען דער באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן, פאַרזיצער פון די האַנדווערקער ר' יאָסיל ראַכפעלד האָט געקענט זער פיל פּוּעלן, און ניט איין ייד אַפּגעראַטעוועט פון תפיסה און אונטערגאַנג.

אַ דאַנק ר' יאָסל ראַכפעלד'ס אינטערוועניץ און אויפקלערונג פון די כוונות פון פינסטערן אַנטיסעמיטישן דאָקטאָר איז ר' יהושע פעלדין באַשטראָפט געוואָרן מיט דער מינימאַלסטער שטראָף פון אַ חודש תפיסה, טראץ דעם, וואָס לויטן געזעץ קומט פאַר אַזאַ „פאַרברעכן" פון 1 ביז 5 יאָר תפיסה..

די ידיעה האָט זיך שנעל פאַרשפרייט אין שטאָט, און אין דער גאַנצער סביבה, און האָט אַרויסגערופן פאַרדרוס בייַ יידן און בייַ פילע, זער פילע קריסטן.

הגם יהושע פעלדין און זיין פאַמיליע האָבן זיך געוווּנשן, לפחות, אָפּקומען מיט אַ קלייַנער שטראָף האָט זיי דער חודש, וואָס איז באמת געווען די מינימאַלסטע שטראָף פאַר שרייבן רעצעפטן, שטאַרק צובראָכן. די פאַמיליע ווי אויך פיל אַנדערע זיינען געווען בייַ דער איבערצייגונג, דאָס יהושע פעלדין וועט צוליב זיין שוואַכן געזונט צושטאַנד, ניט אויסהאַלטן.

ס'איז באַקאַנט וואָס ס'באַדאַרף אַדורך מאַכן אַ ערליכער מענטש ווען ער וועט בכונה אַריין געוואָרפן דורך די טורמע באַאַמטע אין אַ קאַמער אין וועלכער עס זיצן קרימינאַלע פאַרברעכער. ניט איין ייד איז צוליב דער דאָזיקער רוצחישער האַנדלונג פון די תפיסה־באַאַמטע, געבליבן אויפן גאַנצן לעבן אַ בעל־מום...

האָבן יידן ניט געהאָט צי באַצאָלן די געלט פאַר זייער „פאַרברעכן" דאָס אַריינלאָזן אַ קונה אין אַ זונטיק דורך דער הינטער טיר, גאַנץ אָפּט צוליב אַ פּדיון פאַר אַ פּאָר ענצעלע גראָשן, באַקומען אַ שטראָף פון צענדליקער זלאָטי, אָדער זיצן 2־3 טעג אין תפיסה האָבן די באַאַמטע זיי אַריינגעזעצט צוזאַמען מיט די גרעסטע פאַרברעכער.

אָבער דאָ איז יהושעס הילף געקומען אומגעריכט פון שרייבער פון די דאָזיקע שורות, וועלכער איז אָפּגעזעסן אַ גרעסערע אָקציז־שטראָף, וואָס זיין פאַטער האָט באַדאַרפט אָפּזיצן, און ער האָט דאָס געטאָן אויף זיך. באַזיצענדיק גוט די פּוילישע שפּראַך און קענענדיק די מענטאַליטעט פון די תפיסה איינווינער, קרבנות פון דער הערשענדער אָרדענונג... געווּסט ווי זייער אָנגעזאַמלטן צארן צו צו לענקען.

דער שרייבער פון די שורות האָט דעם קאַמער פירער דערציילט, ווער דער ניי געקומענער איז, ער פלעגט, בלויז נישט נעמען קיין געלט בייַ אַן אָרימאַן, ייִד אָדער קריסט, נאָר אָפט מאָל איבערלאָזן געלט, כדי די אָרעמע פאַמיליע זאָל האָבן צו קויפן די רעצעפט.

דער עלסטער פון תפיסה קאַמער, הגם אַ פּראָפּסיאָנעלער גנב, האָט געהאָט אַ חוש פאַר יושר... פאַר אַ בעסערער און יושר'דיקער וועלט.. אַ וועלט אין וועלכער מען וועט האָבן אַלץ... און ניט באַדאַרפן מער גנבה'נען..

איז דאָס ווירקליך ווי דו זאָגסט? האָט געפרעגט דער קאַמער עלטערער, יאָ... האָב איך געענטפערט.

באַלד איז ער צוגעגאַנגען צו ר' יהושע פעלדין און אים אַ זאָג געגעבן „פאַניע פעלדשער", וואָס איז דיין פאָדערונג פון אונדז? זאָג! מיר בעטן דיר, אַן מורא... מיר וועלן אַלעס פאַר דיר טאָן..., מיין ביטע איז איר זאָלט מיר לאָזן דאָ פריי „מאדליען" זיך בעטן גאָט. דאָס איגנאַנצן? באַלד האָט דער קאַמער־עלטערער אַ באַפּעל געגעבן, יעדער וועלכער וועט וואגן אויף וואָסערן ס'איז אופן שטערן ר' יהושען דאָס דאָוועגען, וועט זיין לעבן נישט זיין זיכער... קיין פליג האָט זיך נישט באַווויגן בעתן דאָוועגען פון ר' יהושע.

ווען ר' יהושע איז אַרויס פון תפיסה האָט ער געזאָגט די יידן אין שטאָט, דאָס צוליב אים איז דער שדייבער פון די שורות געזעסן אין תפיסה... ווייל גאָט האָט אים טאָקע יהושען געוואָלט שטראָפן אָבער ניט טויטן... כדי ער, ר' יהושע, זאָל אַרויס אַ לעבעדיקער פון תפיסה, האָט גאָט איינגעזעצט אויך משהן.

אַזוי האָט געלעבט און פיל גוטס געטאָן, יידן און קריסטן, ר' יהושע פעלדין, אַ גרויסער קענער פון מעדיצין, וועלכער וואָלט בייַ אַנדערע סאָציאַלע באַדינגונגען געקענט אויסוואַקסן אַ גדול אויפן געביט פון מעדיצינישער וויסנשאַפט. הי"ד.

שרה ברעגמאַן־אַלעקסאַנדראָוויטש ז״ל

ר׳ יהושע פעלשער הי״ד

אויב ס׳זענען טאַקע פאַראַן ל״ו (זעקס און דרייסיק) צדיקים אין יעדן דור, וואָס אין זייער זכות שטייט די וועלט — איז ר׳ יהושע געווייס געווען אייגער פון זיי.

ער איז געווען אַ באַהאַוונטער אין זיין פאַך. יידן און פאַליאַקן האָבן געגלויבט אין זיינע דיאַגנאָזן און אין די רפואות, וואָס ער האָט געגעבן. צו דעם צו איז ער געווען אַ „גוטער מענטש״ אין בעסטן זין פון וואָרט. ביי אַרעמע קראַנקע יידן, אַדער קריסטן — האָט ער נישט גענומען קיין געלט פאַר זיין באַזוך. געגעבן רע־צעפטן בחנם. געהייסט זיין פרוי שיקן אַ ביסעלע יויך, אַ טעפעלע מילך. אָפט־מאָל איבערגעלאָזן געלט אונ־טערן קישן א. א. וו.

די פוילישע דיפלאָמירטע דאָקטוירים האָבן אים נישט פאַרגונען זיין פאָפולאַריטעט ביי דער באַפעל־קערונג אין מאָגעלניצע און אין די אַרומיקע דערפער.

אין יאָר 1917, וועו מיר זענען געווען אין מאָגעל־ניצע אַלס פליטים פון פינסק, איז אָנגעקומען אַהין אַ יונגער דאָקטאָר פון וואַרשע, דודקעוויטש. (דער אַר טיקער פוילישער דאָקטאָר, ארלעוויטש, איז געווען אַן אַלטער מאַן) דער נייַ־געקומענער דאָקטאָר האָט נישט געוואָלט ליידן, אַז אַ יידישער אומדיפלאָמירטער פעלדשער זאָלן היילן יידן און קריסטן. און ער, אַ דיפלאָ־מירטער דאָקטאָר, זאָל זיצן און וואַרטן אויף אַ פּאַצי־ענט. האָט ער אים געמאַסערט פאַר דעם דייטשן קרייז־געזונטהייטס־אמט אין גריצע. מ׳האָט אים אַרעסטירט. ס׳ערשטע האָבן די טורמע־וועכטער געוואָלט אָפּשניידן זיין באָרד, נאָכער שטערן דאָס דאָוונען אין תפיסה און... געבן טריפה עסן.

מיט גרויס מי און פּראָטעקציע איז געלונגען אָפּצולייגן די גזירות. דערווייל זענען די פרוי מיט די קינדער געבליבן אַן פרנסה. מיר האָבן מיטגעליטן דעם צער פון דער משפחה. כ׳האָב זיך דערוווסט וועגן אַ גרויסער יידישן אַדוואָקאַט, אַ פינסקער גע־בוירענער, וואָס פּראָקטיצירט אין וואַרשע. באַלד בין איך אַוועק צו אים מיט ר׳ יהושעס פרוי, געבעטן ער זאָל העלפן באַפרייען יהושען. ער האָט געפאָדערט טויזנט מאַרק פאַר זיין טירחה. כ׳האָב אים געקענט צוזאָגן אין דער פרויס נאָמען נאָר 200 מאַרק. דאָן האָב איך אים דערציילט וועגן די איידעלע און גוטהאַרציקע מעשים פון ר׳ יהושען פאַר אונדזערע פינסקער פּלי־טים; פאַר אַלע אַרעמע קראַנקע יידן און פאָליאַקן. ער איז איינגעגאַנגען צו פירן דעם משפט אַן געלט.

וועו מען האָט ר׳ יהושען באַפרייט פון אַרעסט, איז ער צוריקגעקומען קיין מאָגעלניצע. באַהאַנדלען קראַנקע איז אים געווען פאַרבאָטן. האָט אים געקוועלט די פראַגע: וואָס טוט מען? האָבן מיר אים פאַרגעלייגט: ער זאָל בייטאָג באהאַנדלען אין געהיים די קראַנקע אין אונדזער דאַך־שטיב און בייאַכט אַ היים גיין שלאָפן.

דאָס האָט אָנגעהאַלטן אַ געוויסע צייט, ביז דער יונגער פוילישער דאָקטאָר האָט זיך דערווּסט דאפון. געשיקט אַ וואָרנונג צו ר׳ יהושען: „ר׳זאָל אויפהערן באַהאַנדלען קראַנקע. וועו נישט — וועט ער דאָס מאָל אַרעסטירט ווערן און נישט מער צוריק קומען אַ היים״. ר׳ יהושע האָט געמוזט איבערייסן זיין באַשעפטיקונג אויף אַ געוויסע צייט. מיר האָבן זיך שטאַרק מצער גע־וועו און געוואָלט אים העלפן.

כ׳האָב געשיקט אַ בריוו צום דראהאטשינער רבין איבערגעגעבן וועגן די יסורים און פיין פון ר׳ יהושען און באַשריבן וואָסערע מעשים טובים ער טוט פאַר אַלע שוואַכע, צובראָכענע מענטשן. דער רבי האָט באַלד געענטפערט, מ׳זאָל אים שרייבן דעם נאָמען פונעם פוילישער דאָקטאָר, וואָס רודפט אים, ווי אויך דעם נאָמען פון זיין מוטער. ר׳ יהושע האָט אים געשרי־בן די צוויי נעמען. דאָן האָט דער רבי געשריבן צו ר׳ יהושע, ער זאָל יעדעס מאָל ביים „אויסגיין״ שמונה עשרה דערמאָנען דעם דאָקטאָרס און זיין מוטערס נאָמען און בעטן אויף זיין סוף. ר׳יהושע האָט מקיים געווען דער רבינס באַפעל.

אָט וואָס ס׳איז געשען, צי מען גלויבט אינם כוח פון רביים, צי נישט, אָבער דאָס איז אַ פאַקט!

נאָך אַ קורצער צייט פון ר׳ יהושעס „מזכיר״ זיין דעם דאָקטאָר ביי שמונה־עשרה אויסגיין, איז געקומען אַלס פאַציענטקע צום פוילישן יונגן דאָקטאָר אַ יונגע דאָרף־שיקסע צו באַהאַנדלונג. ער האָט זי באַהאַנדלט אַזוי לאַנג, ביז זי האָט פאַרשוואַנגערט... דער דאָקטאָר האָט געמיינט „מן הסתם״ וועט מען דעם אומאַנגענעמען ענין פאַרייבן. ער האָט געהאַט אַ ביטערע טעות. דער פויער איז געווען אַ רייכער, אַמביציעזער פאַטער. דער

כבוד פון זיין טאָכטער איז אים געווען טייערער פון אַלעם. ער האָט דעם דאָקטאָר אנגעקלאגט אין געריכט. מ׳האָט אים צוגענומען די רעכט פון מעדיצין־פראַקטיק. ער איז אַוועק אין געהיים מיט חרפה פון מאָגעלניצע.

ר׳יהושע האָט ווייטער פאָרגעזעצט זיין אַרבעט גאַנץ פאָרזיכטיק. זיין פאָפולאַריטעט איז געוואַקסן. יידן און גויים האָבן אים געזען אַ פרומן, גוטן ייד, און אַ האַרציקן מ׳ענטש.

משה מרגלית ז״ל

ר׳ אלעזר אבראמאוויטש הי״ד

(שטריכן צו זיין געשטאַלט)

איך געדענק אים אַלס אַ שיינעם מאַן, הויך גע־ווַאקסן מער ווי געוועלדיק, דעריבער האָט מען אים געפונען אַלס צוגאב צום נאָמען אלעזר רויזעס (דער זון פון רויזע) אויך אלעזר דעם גרויסער.

געבוירן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1880 צו זיין פאָטער חיים דוד און מוטער רויזע. ער האָט אין בית־המדרש נישט געלערנט און אויך קיין חסיד נישט גע־ווען. ער איז געווען א ייד אַ משכיל, דאָך איז ער נישט געווען בקי אין דער העברעישער ליטעראַטור. ער האָט גוט באַהערשט די פויליש שפראַך, געווען בקי אין דער יידישער ליטעראַטור, און האָט זיך אויך בעפריינדעט מיט אייניגע פון אירע גרויסע שריפט־שטעלער. ער האָט ליב געהאַט יידישן טעאַטער, ר׳האָט געקאָנט אויסזינגען זאַצן פון פיעסען וואָס מ׳האָט פאָרגעשטעלט אין יענע צייטן. דורך אייגענעם אַקאַמ־פאַנימענט איף אַ גיטאַרע אַדער מאַנדאָלינע האָט ער מיר אויסגעלערנט די ליד „פלאַקער פייער פלאַקער״ פון גאָלדפאַדנס „שולמית״ וואָס ר׳האָט געזונגען מיט גרויס פאטאס און דאָס ליד איז מיר אייגעקריצט געוואָרן אין מיין זכרון.

זיין פערזענלעכקייט איז געווען פול מיט קעגנ־זאַצן. אַנגעטאָן איז ער געווען ווי אַ אַרטאַדאָקסישער ייד: אַ לאַנגע קאַפּעטע מיט אַ יידישער היטל, מיט אַ שיין געפלעָגטע באָרד. אָבער ער איז געווען זייער פעדאַנטיש אויף רייניקייט פון זיינע בגדים, געטראָגן אַ ווייסן קאָלנער און אַ שיינעם שניפס. ער איז געווען זייער נאָענט צו די גאַרבעריי אַרבעטער. ער פלעגט זאָגן מוסר די יידישע אַרבעטסגעבער: די פאַמי־ליעס רייבענבאַך, ראטבארט און ווינגארט. טראָץ דעם איז ער געווען זייער באַפריינדעט מיט די דאָזיקע גבירים. זיי האָבן צוליב דעם נישט אויפגעהערט זייערע געשעפטס־באַציאונגען מיט אים — אַלס לי־פעראַנט פון גערבעריי מאַטעריאַל — „דאמב״ (אויס־געטריקענטע דעמבענע קאָרע), ווייל זיי האָבן געווּסט אַז זיינע רייד גייען אַרויס פון האָרצן פון אַ אויפריכ־טיקן, ערלעכן און נאיוון מענטשן וועלכער גלויבט אין דער וויזקונג פון פערזענלעכן מוסר־זאָגן. „ס׳טייטש! וווּ איז יושר״, זיי פלעגן אויסהערן און שמייכלען... און טאָן ווייטער זייערס. דאָך פלעגט אַמאָל זיין שתדלנות העלפן אַ טובה צו טאָן דעם אָדער יענעם אַרבעטער.

פון אַלע גבירישע משפחות האָט ער זיך אַממערסטן דערנענטערט צו דער פאַמיליע פון ר׳ בנימין ווינגארט, וועלכער איז געווען מער פראָגרעסיוו פון אַנדערע אין זכות פון זיין פרוי רוכטשע, געבוירן שעפנער, פון לאָדזש. זי איז געווען גאַסטפריינדלעך און באליבט דורך אַלעמען פון שטעטל. מיט איר האָט ער געפונען אַ געמיינזאַמע שפראַך וועגן דעם יידישן קולטורעלן לעבן אין פוילן און וועגן וואָס עס קומט פאָר אין די גרויסע שטעט: וואַרשע, לאָדזש און אַנדע־רע...

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך פאַרשטאָפט דער קוואַל פון ר׳ אלעזרס פרנסה, די גאַרבעריייען האָבן זיך צוגעמאַכט און ער האָט זיך אַריבערגעקליבן פון זיין גרויסער ווינונג אויף וואַלסקע גאַס, אין שכנות פון זיינע פריינד, די גאַרבער. צו זאָמען מיט זיין גרויסער פאַמיליע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַכט פערזאָנען: ער, זיין פרוי חיהלע, די טעכטער: פייגע, רייזל, שיינדל, און פראָדל; זיין זין: אברהם ז״ל (געשטאָרבן אין יאָר 1933) און עקיבא, צו לאַנגע יאָר —

זענען אַריבער אין שטשעפטשינסקיס הויז. דאָרט האָט ער זיך געגומען אַ קליינע דירה און אַ גאַלאַנטעריע־געוועלב.

צוליב דער מלחמה, האָט די געוועלב נישט גע־געבן קיין חיונה דער משפחה. די נויט אין שטוב איז געווען גרויס. טראָץ דעם האָט ר׳ אלעזר געפינען צייט פאַר געזעלשאַפטלעכע ענינים. ער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס מוטיקער קעמפער פאַר יידישע רעכט אין אַלגע־מיין און פאַר די אָרעמע שיכטן בפרט.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען אַלץ אָפטער געווען די גזירות קעגן די יידן פון קאָנגרעס־פוילן, ווי אויך אין ליטע און לאַטוויע צוליבן „איבערגעבן געהיימע אינפאָרמאַציעס פאַרן דייטשן מיליטער". הענגען „שפּיאָנען", האַלטן זאַקלאַדניקעס, פאַרטרייבן יידן פון די קרעסן אין טיף רוסלאַנד — זענען געווען טאָג־טעגלעכע דערשיינונגען.

די רוסישע יידן האָבן זיך באַמיט צו שטילן דעם צאָרן פון די אָנטיסעמיטישע געפֿינער. ווי דער שטייגער ביי יידן איז אַלע דורות, האָבן זיי געוואָלט עשיון מכפר זיין מיט אַ געשענק. זייער טייל אין געלט קלייבן אויף צו פאַרטיילן מתנות די זעלנער אויפן פראָנט איז געווען פֿראָפֿאַרציאַנעל גרעסער ווי דער אָנ־טייל פון דער רוסישער באָפעלקערונג.

אין אייגער פון די רעגן נעכט אין דעצעמבער 1914 טיף אין דער נאַכט איז אָנגעקומען אַ דעלעגאַציע פון אָנגעזעענע פֿערזענלעכקייטן און געבראַכט מתנות פאַר די זעלנער און אָפּיצירן אויפן פראָנט פאַר די ווייי־נאַכטן. די דעלעגאַציע־מיטגלידער האָבן געטראָגן די זשעטאָנען פון דעם רוסישן רויטן קרייץ. אָלע פון זיי זענען געווען יידן, און זייער אינטערעס איז דער פאַרטיילונג פון געשענקען פאַר זעלנער, האָט גלייכצייי־טיק זיי נישט געלאָזט פאַרגעסן די זאָרגן און שרעק וואָס עס האָבן געהאַט די יידן פון שטעטל, וואָס געפינט זיך אינגאַנצן ניין קילאָמעטער ווייט פון פראָנט. זיי האָבן געבעטן אייניצושטיין אין אַ יידיש הויז. ר׳ אלעזר אַבראַ־מאָוויטש האָט זיי איינגעלאַדנט צו זיך, דער־לאַנגט טיי זיך אָנצווואָרימען. אָבער פֿלאָץ צו געבן זיי נעכטיקן האָט ער נישט געהאַט און דאָס האָט אים באַנג געטאָן, ווייל דאָס זענען געווען די בעסטע כלל־טוערס פון רוסישן און פוילישן יודענטום: דער ערשטער פון זיי — אַדוואָקאַט אַסקאַר גרוזענבערג, דער יידן שיצער אין ביליס פראָצעס וואָס האָט זיך פאַרענדיקט אַ יאָר פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג; דער צווייטער — באָראָן גינזבורג פון פעטערבורג — די הויפטשטאָט פון רוס־לאַנד, אַ גרויסער גביר און פילאַנטראָפּ פאַר יידיש־קולטורעלע צוועקן; דער דריטער, באַנקער וואָלגעלבערג, פון די רייכסטע וואַרשעווער יידן, דער גרינדער פון פאַכ־שול פאַר דער יידישער יוגנט, און אַקטיוו אויף פאַרשי־דענע געביטן פון יידישן לעבן אין פוילן. די געסט האָבן זיך נישט צוריקגעצויגן צוליב די איבערנעכטיקונגס־באַ־דינגונגען, געשלאָפן אויף שטרוי־בינטלעך פון בעל־הבית שטשעפינסקי. און דער באַנקיר וואָלגעלבערג, דער יינגס־טער פון זיי, וועלכער איז געווען אין אַ מיליטערישן מונ־דיר, האָט זיך באַגונגענט מיט ליגן אויף צווויי טישן, אָן בעט־גיוואַנט.

ווי עס איז נאָר טאָג געוואָרן האָט ר׳ אלעזר קיין רו נישט געפונען, ער האָט שנעל געלאָפן צו ר׳ בנימין וויינגאַרט׳ס הויז, אויפגעוועקט רוחטשען און איר געבעטן צו פֿלאַנירן אַ מיטאָג און קבלת־פנים פאַר די חשובע געסט. רוחטשע האָט איינגעלאַדן צו הילף די פרויען פון שטעטל וועלכע זענען געווען גע־ניט אין קבלת פנים פראָצעדור — דער רביצין רע־כעלע שפירא, ר׳ זעליג׳ס פרוי, און אסתר־לאה ראט־בארט, און צו זיי צוקאאפטירט חיה׳לע אַבראַמאָוויטש. צוזאַמען האָבן זיי צוגעגרייט אַ הערליכן מיטאָג און געפֿראָווען אַ קבלת־פנים צו וועלכן מ׳האָט איינגע־לאַדן די חשובסטע כלל־טוער פון שטעטל.

די געסט האָבן זיך נאָכגעפרעגט וועגן דעם מצב פון די יידן אין שטעטל און באַציונג פון דער מיליטע־רישער מאַכט צו זיי. דער שמועס האָט זיך געפירט אין יידיש. אָנגעהויבן האָט אַדוואָקאַט גרוזנבערג, אַ שיינע פערזאָן מיט אַ קליין בערדל. ער האָט געערעדט אַ פֿרעכ־טיקן יידיש. באָראָן גינזבורג, מיט זיין נאָבעלן געזיכט און שיינער בארד, האָט זיך גוט צוגעהערט צו די פראָגן און אנטווארטן. גרוזענבערג האָט אים פאַרטייטשט אייניג אויסדרוקן וועלכע ער האָט נישט אַזוי גוט פאַרשטאַנען.

דער באַנקיר וואָלגעלבערג איז געווען דער יינג־סטער צווישן זיי, אָנגעטאָן אין אַ מיליטערישן מונדיר פון רויטן קריץ פיין אָפּגעראָזירט.. כאָטש ער האָט געווויינט אין וואַרשע, ווו די מערהייט יידן האָבן געערעדט יידיש. האָט ער געערעדט פויליש. אַדוואָקאַט גרוזענבערג האָט אים פאָרגעשטעלט פאַר די איינגעלאַדענע, אָלס אַ איד מיט אַ וואָרים האַרץ, טראָץ זיין אויסזען ווי אַ גלח. ר׳ אלעזר האָט געענטפערט אויף פויליש דעם באַנקיר וואָלגעלבערג. פון זיינע פראָגן האָבן מיר זיך דערקינדיקט, אַז די לאָגע

פון די יידן אין אונדזער שטעטל איז זייער נאָענט צו זיין האָרץ.

די דעלעגאַציע מיטגלידער האָבן געהאַט זייער אַ גוטן אײַנדרוק פון דעם מיטאָג און קבלת־פּנים און האָבן זייער וואַרים באַדאַנקט די פּרויען וועלכע האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט. זיי האָבן זיך אויך בעאײַנדרוקט פון די זאכלעכע אנטוואָרטן וועלכע די כלל־טוערס פון אונדזער שטעטל האָבן געגעבן, און ספּעציעל פון דער איבערגעגעבענער געזעלשאַפטליכער אַקטיוויטעט פון ר׳ אלעזר... ער האָט ווייטער פּארטגעזעצט דעם קאָנטאַקט מיטן באַנקיר וואָוועלבערג, וועלכער האָט פו־לע אויפמערקזאַמקייט געשענקט זיינע בקשות, סיי אין געזעלשאַפטליכע ווי אויך אין זיינע פּריוואָטע אינטע־רעסן.

פאַר אונדז די יונגע לייט וועלכע האָבן זיך באַ־טייליגט אין דעם קבלת־פּנים איז עס געווען אַ גרויסע סאַטיספאַקציע צו זען שפּעטער ווי רוסישע, פּאָרברענ־טע אַנטיסעמיטישע אָפּיצירן סאַלוטירן די יידישע דע־לעגאַציע מיטגלידער — די יעניגע וועלכע האָבן נאָר יעצט געהערט מיט ווייטאָג און פּיין וועגן דער פּיינט־לעכער באַציונג פון דער רוסישער מיליטערישער מאַכט.

דער געשענק וואָס איז פונאנדערגעטיילט דורך די יידישע עסקנים פאַר די רוסישע זעלנער אויפן פראָנט נאָענט פון אונדזער שטעטל, האָט נישט פאַר־מיידט אונדזער דעפּאָרטאַציע צו דעם רעכטן ברעג פון דער ווייסל.

געווען איז עס פרייטיק, אַ וואָך פאַר שבועות. דאָן איז אַנגעקומען אַ באַפעל פון דער מיליטערישער מאַכט צו פאַרלאָזן די שטאָט. די קאָזאַקן האָבן באַגלייט די וועגענער, געצוונגען די בעלי־עגלות צו פאָרן אויך פרייטיק־צו־נאַכט. די נסיעה האָט שטאַרק אויסגעמא־טערט די פּרויען. און קינדער, וויין, וויל מ׳האָט אונדז נישט דערלויבט צו פאָרן אויף דעם הויפּט־וועג, נאָר דורך זייטיקע זאַמדיקע וועגן.

אין סאַמע שבת זענען מיר אַנגעקומען אין סובין אויף דעם רעכטן ברעג פון דער ווייסל. דאָס שטעטל איז געווען קליין און עס איז נישט געווען גענוג פלאַץ אויפצונעמען די דעפּאַרטירטע. דעם זעלבן טאָג איז אַנגעקומען אַ פאַרשטייער פון יידישן קאָמיטעט פאַר די פליטים — דער דומע־דעפוטאַט פרידמאַן טרערן האָבן זיך געגאָסן פון זיינע אויגן, זעענדיק די „שפּיאָנען״, די „פּאַררעטער״ שטיין אויפן מאַרק הילפלאָז אַן אַ דאַך און אַן אַ שוץ איבער זיך. פּרידמאַן האָט עס שילדערונג אין דער רוסישער דומא וועגן דער דעפּאָרטאַציע פון די מאָגלניצער יידן האָט שאָקירט פילע פון די ליבעראַלע דעפוטאַטן. ניקאָלאַי ניקאָלאַיע־וויטש — דער הויפּט קאָמאַנדיר פון די רוסישע אַרמיי — האָט עס איבערהויפּט נישט געירט. די דעפּאָרטאַציעס זענען אָלץ שטאַרקער און אָפּטער געוואָרן, ביז זיי זענען דערגאַנגען צו צענדליקער טויזנטער יידישע פּליטים.

דער פּליטים הילפס־קאָמיטעט האָט באַקומען פאַר אונדז דירות אין אטוואצק, די בארימטע דאָטשע־שטאָט אין פּוילן. די ווילעס זענען געשטאַנען אָן דאָטשניקעס, צוליב די קריג. דער קאָמיטעט האָט אויך געזאָרגט וועגן שפּייז פראָדוקטן — מעל, אייל, בעבלעך א.א.וו. — פאַר אָלע באַדאָרפטיקע משפחות. אַ טייל פון מאָגלניצער יידן, די רייכע זענען אַריבער אין נאָענטן וואָרשע און זיך באַשעפטיקט מיט זייערע בראַנזשעס.

אין אלול תרע״ה — סעפּטעמבער 1915, האָבן כמ־עט אָלע מאָגלניצער יידן זיך צוריקגעקערט צו זייער היים. מ׳האָט זיך געריכט אויף אַ גוטער באַציונג צו יידן פון דייטשן, צוליב וועלכע מיר האָבן געליטן פון דער צארישער אַרמיי. אין אַ באַשטימטער מאָס, וואָס אנבעלאנגט פרייהייט אין פאָליטישן זין זענען די האָפנונגען רעאָליזירט געוואָרן. עס זענען אויפגע־שטאָנען געזעלשאַפטליכע, קולטורעלע און עקאָנאָמישע אַרגאַניזאַציעס, פּאַרטייען פּאָרשידנאָרטיקע. אָבער, די עקאָנאָמישע נוייט איז געווען גרויס. בעשרענקונגען אויפן האָנדל אין שפּייז פּראָדוקטן, בגדים און שוכוואָרג האָבן שטאַרק געשטערט דעם האָנדל און דאָס עקאָנאָמיש לעבן.

אויך ר׳ אלעזר אָבראָמאָוויטש איז נישט געווען קיין גרויסער בעל־פּרנסה. דאָך האָט ער געטאָן אַלדאָס מעג־לעכע.. ער האָט דערמוטיקט די יוגנט זיך צו אָר־גאַניזירן און פירן אַ געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. אויך די פוילישע מאַכט־האָבער האָבן געמוזט זיך רעכע־נען מיט אים אַלס פאָרשטייער פון מאָגלניצער יידן, כאָטש מ׳האָט אים נישט גערן געהאַט צוליב זיין עקשנות׳ דיקעָר פאַרטיידיקונג פון יידן, אַלס אַ מענטש, וועלכער ווייזט אויף זייער צביעותדיקייט און זייער שנאה צו יידן, זייער נישט רעכענען זיך מיט יידן אַלס גלייכבאַרעכ־טיקטע בירגער.

ר׳ אלעזר אַליין איז נישט געווען קיין סימפּאָטיקער פון דער ציוניסטישער פאַרטיי וועלכע האָט עקזיסטירט אין אונדזער שטעטל. ס׳זענען געווען באַוווסט זייגע נייגונגען צו די פאַלקיסטן — אַ נישט ציוניסטישע

פֿאַרטיי וואָס האָט געפֿרעדיגט גלייכבאַרעכטיקונג פֿאַר יידן אין די לענדער ווו זיי געפונען זיך. אָבער אָלע פון אונדז האָבן וועלט־געשעצט זיין אויפֿריכטיקייט און בראַווקייט צו צייגן די צבועים דעם אמת אין פּנים אַריין (אַ נישט דיפֿלאָמאַטישער זיט).

ביים ענדע פון קריג, נאָוועמבער 1918, האָט זיך פֿוילן באַפֿרייט פון די אָקופּאַנטן. ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן דער ערשטער שטאָטראָט פון מאָגלניצע אין באַפֿרייטן פֿוילן. ר׳ אלעזר איז אויסגעוויילט געוואָרן מיט דער שטיצע פון אָלע יידישע פֿאַרטייען און גלייך נאָכדעם איז ער אויך אויסגעוויילט געוואָרן אָלס מיטגליד פון דער שטאָט־פֿאַרוואָלטונג.

אין 1919 איז זיין פרוי חיה׳לע נפטר געוואָרן און ער איז געבליבן אַ אַלמן מיט זעקס יתומים: פיר טעכטער און צוויי זין. זיין לאָגע האָט זיך פֿאַרגרעט אָבער די געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט האָט ער נישט פֿאַרלאָזן. דער באַנקיר וואָוועלבערג האָט אים געהאָלפן אין זיין נויט, אַריינפֿירענדיק צוויי פון זיינע טעכטער אין אַד־מיניסטראַטיוור אָרבעט אין דעם דערציונגס־אַנשטאַלט פון יאנוש קארטשאק הי״ד, און אייניעם פון די זין — אין אינטערנאַט פון דעם אַנשטאַלט. אין שטוב זענען געבליבן צוויי טעכטער און איין זון.

צוליב זיינע שאַרפע אַרויסטרעטונגען קעגן די פּאָ־לאָקן — מיטגלידער פון שטאָט־ראט, האָבן זיי אים פיינט געהאַט. זיי האָבן געגעבן אַ ווינק דער פֿאַליציי, אַז זיי זאָלן אים באַשולדיגן אָלס אייניעם וואָס האָנדלט געגן געזעץ, נעמליך: פּאַרקופּט סחורה דורך דער הינטער־טיר פון זיין געוועלב אין די קריסטלעכע חגאות. ספּעציעל האָט אים דערקוטשעט דער פֿאַליציי סערזש־אַנט אַ גרויסער אַנטיסעמיט. אָבער ר׳ אלעזר האָט זיך מיט אים געראַנגלט. ער האָט זיך באַקלאָגט קעגן אים פֿאַר דער הויפּט־קאָמענדאַנטור פון דער פֿאַליציי, און מ׳האָט דעם דאָזיקן סערזשאַנט דערווייטערט. דאָס האָט נאָך פֿאַרגרעסערט דעם כעס פון די פֿאַליאַקן. זיי האָבן משפּיע געווען אויף זיין בעל־הבית ער זאָל אים עוואָקואירן פון זיין דירה און געוועלב. נאָך לאַנג דויע־רנדיקע משפּטים האָבן זיי מצליח געווען. און אין יאָר 1934 האָט ער געמוזט פֿאַרלאָזן מאָגלניצע. ער איז אַריבער אין וואַרשע, געדונגען אַ דירה, געעפנט א גע־וועלב און האָט מיט גרויסע שוועריקייטן געמאַכט חיונה. הער וואָוועלבערג, וועמען ער פלעגט אָפט באַזוכן, פלעגט אים שטענדיק שיין אויפנעמען און העלפן. א טרייסט אין זיין אַרימקייט האָט ער געפונען אין הויז פון ר׳ בנימין און רוחטשע וויינגארט, וואָס זענען געבליבן אין וואַרשע נאָך פון די צייטן פון „דער דעפּאַרטאַצ־ע פון מאָגלניצא״. דאָ האָט ער זיך גוט געפילט, דערמאָג־ענדיק זיך אין יענע „גוטע צייטן״ און דער שמועס האָט זיך געצויגן... אומעטיקייט און טרויער האָבן זיך גע־פילט אין זיין ריידן וועג ער פלעגט זיך דערמאָנען וועגן טויט פון זיין יונגער פרוי, נאָך אין יאָר 1919, און דעם טויט פון זיין זון אברהם אין יאָר 1933.

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך ר׳ אלעזר אַבראַמאָוויטש מיט זיינע טעכטער און זון געפונען אין וואַרשע. פון זיי זענען אַנטלאָפן עקיבא, שיינדל, פּראָדל.

אויך אין וואַרשעוער געטאָ איז ר׳ אלעזר אַרום־געגאַנגען שטאָלץ. נישט איינמאָל האָט ער ריזיקירט מיט זיין לעבן, אַריינזאָגנדיק יידישע, פוילישע און דייטשע פֿאַליציאַנטן, דאָס וואָס ער האָט געקלערט וועגן זיי. זיין טאָכטער שיינדל האָט דערציילט, דאָס וועג זי איז געווען אין ביאַליסטאָק אין מאַי 1941, האָט זי באַקומען אַ פּאָסט־קאַרטל פון איר פּאָטער. די פילע אויסגעמעקטע פלעצער אין דער קאַרטל דורך דער דייטשער צענזור האָבן געצויגן די אויפמערזאַמקייט פון דער רוסישער צענזור. זיי האָבן געפרעגט שיינדלען די באַדייטונג דערפון, האָט זי געענטפערט דאָס איר פּאָטער איז אַ שטאָלצער קעמפער געגן אַנטיסעמיטן און ער שרעקט זיך נישט ברענגען צו דעם וויסן פון דער וועלט וועגן זייערע מעשים, אָבער זיי האָבן אויס־געמעקט די זאָצן וואָס פֿאַר זיי איז נישט באַקוועם זיי זאָלן זיך פֿאַרפּנטלעכן. די דערקלערונג האָט באַפּרי־דיקט דעם צענזאָר און ער האָט איר דאָס קאַרטל צוריק־געגעבן.

אין דער גרויסער דעפּאָרטאַציע ענדע יולי 1942 איז ר׳ אלעזר אווקגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע צוזאַמען מיט זיין טאָכטער פייקע, און רייזל, וועלכע האָט געאָרבעט אינעם דערציונגס־אַנשטאַלט פון יאָנוש קאָרטשאָק, איז אַוועק צוזאַמען מיט די קינדער, אָנגע־שטעלטע און מיט זייער באַרימטן דערציער, אין דעם זעלבן פֿאַרניכטונגס־לאָגער טרעבלינקע.

עס זענען גערָאטעוועט געוואָרן און לעבן געבליבן: די טאָכטער שיינדל — יעצט מיט איר מאַן אין אַרגענ־טינע; דער זון עקיבא און יעצט געפינט ער זיך אין אַרגענטינע מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. אין וואַרשע געפינט זיך די טאָכטער פראדל מיט איר מאַן כאהנער און זייער זון אלעזר אויפן נאָמען פון זיין זיידן ר׳ אלעזר אַבראַמאָוויטש, ה׳ יקם דמו.

כבוד זיין אָנדענק.

אהרעלע גאלדזאן ז"ל

ער איז געקומען קיין מאַגעלניצע מיט זיין פאַמיליע: די פרוי — חיהקע, די זין: לייבל, לייזער און יאַסעלע, צוזאַמען מיט דער גרופּע יידישע היימלאָזע (פּליטים) פון פּינסק אין יאָר 1917.

אהרעלע גאָלדזאָן ז"ל

אַ מאָן אין די פערציקער יאָרן. זיין ווּוקס העכער ווי מיטלמעסיק, איידעלע געזיכטס־שטריכן, די אויגן גרויסע פון גרינעם קאָליר. זיין בליק אַ שאַרפער אוּן דורכדרינגלעכער. געקליידעט אין אַ גראָבן פאַלטאַ, גראָבע הויזן, אַרייגעגעטאָן אין די שטיוול. דער קאַפּעליוש אויפן קאָפּ עטוואָס צוקוועטשט, מיט ברייטע ראַנדן אַרום.

זיין אויסזען ווי אַ רוסישער רעוואָלוציאָנערער איינטעליגענט, האָט אים אונטערשיידט פון די אַנדערע געקומענע פּליטים אין דער שטאָט.

טראָץ דעם, וואָס די דייטשע מאַכט האָט באַפוילן דעם שטאָטראָט אין מאַגעלניצע געבן די פּליטים בחינמדיקע דירות נאָר ביי יידישע בעלי־בתים, האָט אהרעלע געדונגען אַ קליין צימערל פּאָר זיין פאַמיליע ביי פּאדאלסקי, אַ פּאָליאַק, אַן אַנטיסעמיט — אַבי זיין נאָענט צו די גרינס־גערטנער און פעלדער.

דער עלסטער זון האָט געאַרבעט ביי אַלערליי אַרבעטן, וואָס ער האָט באַקומען. אַבער פון זיי האָט ער נישט פאַרדינט אויף פרנסה פאַר דער גאַנצער משפּחה. ער האָט אינסטאַלירט אַ קליינע האַנט־מילכל. געמאָלן אין געהיים קארן און ווייצן־מעל. די באַשעפטיקטע ביי דער אַרבעט האָט געדראט אַ שטראַף פון לאַנג־יאָריקן אַרעסט. פון דעסוועגן איז ער נישט געווען דער אייניציקער אין שטאָט, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט „שמוגל" צוליב דער שוועריקייט לאָגע אין פוילן אין דער צייט פון דער דאָמאַלסטיקער דייטשער אָקופּאַציע.

אהרעלע האָט אנטדעקט אַ נייע באַשעפטיקונג אין אונדזער שטאָט, נעמלעך פאַרטיילן צייטונגען. ביי דער אַרבעט האָט ער זיך געטראָפן מיט די אינטעליגענטן און וואָכנאָמער יוירענדער יוגנט, וועלכע האָבן געפונען אַן אינטערעס אין לייענען צייטונגען. ער האָט פאָבונדן מיט זיי קאָנטשאָפט און געשלאָסן פריינטשאָפט. באַקענדיק זיך נענטער מיט זיי, אָפּגעשאָצט זייער דורשט צו לערע און וויסן.

ער האָט זיי נישט פּראַכטעט טראָץ זייער טראָדיציאָנעלער קליידונג, נישט אָפּגעשפּעט פון זייער „פּוילישן יידיש", נישט אָנגערופן „איטשעמאירס", ווי די אַנדערע פּליטים — „ליטוואָקעס", וואָס האָבן באַקומען זייער אייגנדרוק פון אונדז, בלויז פון אַ פּלאָכן זעז און הערן.

אין יענע צייטן האָבן אויפגעשפּראָצט ווי שוואַמען פאַריינען און פאַרטייען. אין דער ציוניסטישער באַוועגונג: „מזרחי", „צעירי מזרחי", „התאחדות", „פּועלי־ציון־צס", „לינקע פּועלי־ציון"; פון די לינקע פאַרטייען: „בונד"; פון דער אַרטאָדאָקסיע: „אגודת־ישראל" אוּן „צעירי אגודת־ישראל". אהרעלע איז געווען אַ היימישער אין די אַלע פאַרטייען. קיין מאָל האָט ער נישט דעפּינירט זיין „אַנגעהעריקייט" צו דער, אָדער יענער באַוועגונג, טראָץ דעם וואָס מיר האָבן געווּוסט, אַז ער האָט „לינקע נייגונגען".

אין זיין געבורסט־שטאָט — פּינסק — האָבן פונקציאָנירט פאַרשיידענע אומלעגאַלע פאַרטייען: ציוניסטישע אוּן אַרבעטער פאַרטייען שוין אין דער צייט פון רוסיש־צאַריזשן רעזשים. אין פּינסק האָבן עקזיסטירט אייניקע פאַבריקן, ווו די אייגנטימער אוּן אַרבעטער זענען געווען יידן, נאָר געציילטע גויים האָבן דאָרט געאַרבעט אהרעלע האָט געאַרבעט אין אייגער פון די פאַבריקן. באַקומען דאָרט זיין סאָציאָליסטישע דערציונג אין די

זעלבסטבילדונגס־קרייזלעך. דאָרט האָט ער דערוואָרבן זיי קענטעניש און גרויסע געניטקייט אין דער יידישער און רוסישער ליטעראַטור.

אהרעלע פלעגט דיסקוטירן שארף וועגן ליטעראַטור און שרייבער, אַראָפגעוואָרפן „געטער" פון זייער אָלימפּוס. דאָס הייסט: „אויפווייזן באַשיינפערלעך, אַז נישט שטענדיק זענען ראוי צו פאַרגעטערונג דוקא די אָנגענומענע און באַרימטע שרייבער. מיר האָבן דאָס באַצייכנט אָלס כאַראָקטעריסטישן שטריך פון אַ מתנגד" (קעגנער פון חסידיזם). אין דער אמתן איז זיין נשמה געווען אַ חסידישע. ער האָט שטאָלצירט מיט זיין פאַטערס אָנגעהעריקייט צו די סטאָלינער חסידים, זייער רבין גע־שטאָמט פונעם קאָרלינער רבין דער גרויסער ר׳ אהרן (ר׳ אהרלע הגדול). געקענט זינגען דעם גרעסטן ניגון פון קאָרלין, נישט נאָר פון שבתים און ימים־טובים, נייערט פון אָלע פרקים פון דער פסחדיקער „הגדה", וואָס מ׳האָט געזונגען אין קאָרלין.

פאַר מיר איז דאָס געווען אַ נייעס, ווייל מיר האָבן געזונגען נאָר איינצעלע פראַגמענטן פון דער הגדה. זיין שיינע און טיפע שטימע האָט אונדז אינספּירירט מיט דעם גייסט פון קאָרלין.

זיין נייגעריקייט צו קענען יעדע לעבנס־דערשיינונג פון דער נאַענט האָט אים געבראַכט צו אַ רייזע אינעם צענטער פון פּוילישׂ־יידישן חסידיזם אין קאָנגרעס פּוילן, אינעם הויף פון גערער רבין. אָהין איז ער אַריינ־געדרונגען (נישט ווייניק האָט געהאָלפן דאצו זיין באָרד, וואָס ער האָט געטראָגן), געוויילט דאָרט 10 טעג, צוגעקוקט, געפאָרשט, געלערנט און געקומען קיין מאָגעלניצע פול מיט שטאַרקע איינדרוקן. ער האָט זיך אויך פאַראינטערעסירט מיט דעם חסידישן סיסטעם, וואָס איז אויסגעשטעלט דער עיקר אויף געזאַנג: די חסידים פון מאדזיצער רבין. ער האָט געלערנט ביי אונדז די אָלע נגונים און זיי געזונגען מיט באַגייסטערונג. נישט מיט ווייניקער התלהבות (ברען) האָט ער געזונגען די יידישע רעוואָלוציאָנערע לידער פון „בונד", רוסישע לידער פון די פאַרשיקטע רעוואָלוציאָנערן קיין סיביר פון באַרימטן רוסישן רעוואָלוציאָנערן דיכטער ניעקרא־סאָוו. מיר האָבן פון אים געלערנט יידישע פאָלקס־לידער, וואָס זענען ביז דאן אונדז געווען אומבאַקאַנט.

מיר: איך, מיין חבר ישראל זאַנדער, אונדזער חבר און לערער אלימלך מערקער זכרונו לברכה, האָבן זיך באַפריינדעט מיט אים. מיר האָבן זיינע לידער אויסגע־זונגען און אויסגעלערנט דער יוגנט וואָס איז געווען אונטער אונדזער איינפלוס.

פון אהרעלען האָבן מיר געלערנט טאָלעראַנץ צו אידעען־קעגנער, נישט חס וחלילה מאַכן אַ פּשרה מיט זייערע מיינונגען, נייערט נישט טראָגן זיך מיט אַ פּער־זענלעכער שנאה צו די טרעגער פון די אידעען. נאָר אַ שטורמישן ויכוח איבער דעם, אָדער יענעם פּראָבלעם, אָווען־קעצן זיך צוזאַמען, טרינקען אַ גלאָז טיי, שמועסן געמיטלעך איבער טעמעס, וואָס זענען אָנגענומען ביי אָלע, ווי טעאַטער, פאָלקס־לידער, אָלגעמיינע מוזיק א.א.וו....

איך באַזונדערס האָב זיך געהאָלטן זייער נאָענט מיט אים. מיין חבר ישראל איז אויך געווען זייער באַאיינפלוסט פון אים. מיר האָבן אָנגענומען זיין שטעלונג: דערווייטערן פון פערזענלעכע קריגעריי־ען און שנאה פון דעם אָרט, וואָס איז געווען אָנגענומען צווישן חסידים פון פאַרשידענע רביים.

כ׳גדענק אונדזער אָנרעגונג, פון מיר, ישראלן און נאָך חברים פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ביים אַריינקומען דאָס ערשטע מאָל איינעם הויז פון בונד־יסטישן פאָנאָטיקער ישראלקע מאַנעל. מיר האָבן נישט געווווסט ווי אָנהויבן אַ שמועס מיט אַ קעגנער, וואָס שימפּט אונדז און שפּעט אָפּ פון אונדזערע אידעען אויף די פאַרזאָמלונגען. געעפּנט דעם געשפּרעך האָט, פאַרשטייט זיך, אהרעלע. ער האָט אָנגעהויבן רעדן וועגן דער רוסישער ליטעראַטור און איר איינפלוס אויף דער יידישער ליטעראַטור א.א.וו. א.א.וו.

ישראל מאַנעל, אַ וועבער, וואָס האָט געאַרבעט אין לאָדזש (צענטער פון טעקסטיל־אָינדוסטריע אין פּוילן אין יענע צייטן), האָט זיך דאָרט געטראָפן מיט דייטשע מייסטערס און אָרבעטער. פון זיי האָט ער געלערנט די דייטשע שפּראַך. דערגרייכט צו אַ קענטניש פון קענען געבן לעקציעס אין דער דאָזיקער שפּראַך אין דער שולע פאַר יידישע מיידלעך אין מאָגעלניצע.

דער אויפּנעמער פון די געסט — ישראלקע — האָט געלייענט פאַר אונדז, לויט דער בקשה פון אהרע־לן, געקליבענע פּרקים פון געטעס און שילערס לידער. ער האָט אויך געגעבן אַן איבערזיכט פון אויסגעווייל־טע פּראַגמענטן פון פּראָגרעסיווע דייטשע ליטעראַטן. יש־ראלקע האָט אויסגעדריקט זיין השערה, אַז די יידישע און העברעישע שרייבער אין גאַליציע זענען באַאיינ־פלוסט געוואָרן פון דער דייטשער ליטעראַטור, ווי די שרייבער פון קאָנגרעס פּוילן פון דער רוסישער ליטע־ראַטור.

די צייט איז שנעל דורכגעפלויגן. וועג מיר האָבן זיך געזעגנט מיט ישראלקען האָבן מיר געפילט, אַז

ס׳איז דאָ וואָס צו רעדן מיט אַ אידעישן קעגנער, נישט פירנדיק קיין דיסקוסיעס און אַרויסגיין מיט אַ גרויסן גייסטיקן פאַרמעג. פון דאָן און ווייטער האָבן מיר באַשטימט אַזעלכע אומפאַרטייאישע טרעפונגען אין די ווינונגען פון אייניקע פריינד: פאַמיליע ראָטבאַרט, פאַמיליע זייטשמאַן און אַנדערע.

נאָך האָבן מיר, איך און ישראל, געלערנט פון אהרעלען: אַרויסגיין פון דער ענגער שטוב, צוקוקן זיך צום לעבן פון וואָגען די ליטעראַטן שעפן זייער אינספּיראַציע, נישט באַנוגען זיך בלויז מיט ליינען ביכער.

אַזוי האָט ער אונדז אַריינגעפירט אין אַ הויף, ווו די פאַרוואַלטערין פון אַן אַכסניא פון מדינה־גייער איז געווען אסתר די וואָסער טרעגערין. דאָרט האָבן אָפּגעאַלטן זייער סטאַנציע און געפירט זייערע געשעפטן מדינה־גייער (בעטלעך) פון פאַרשיידענע שטעט אוז שטעטלעך. דאָרט האָט מען פאַרטיילט „חזקות" (פריווילעגיעס") פאַר יעדן בעטלער, אַדער בעטלער־משפּחה, ווו זיי מעגן גיין בעטן נדבות. דאָרטן האָבן זיך געפירט ראַמאַנען און געשאַפן פאַרלעך און נאָך פאַרשידענע דערשיינונגען. אהרעלע, דער פרעמדער, האָט געזען באַשיינפערלעך, וואָס ס׳טוט זיך אין דעם הויף, פאר וועלכן מיר זענען פאַרבייגעגאַנגען צענדליקער מאָל און נישט באַמערקט.

— זעט — האָט ער געזאָגט — איר לייענט „פישקער דער קרומער" פון מענדעלען. די בילדער קומען אייך אויס ווי אַ קרומער שפּיגל, אַ קאַריקאַטור, אַן אויסגעטראַכטע מעשה. זעט דעם קוואַל פון וואָנען דער גרויסער מענדעלע האָט געשעפט זיין מאַטעריאַל.

מיר האָבן פון דאָן און ווייטער געעפנט די אויגן. צוגעלייגט די אויערן, כדי צו זען און הערן, וואָס ס׳טוט זיך ביי אונדז „הינטערן אויוון", נישט באַנוגגט זיך מיט לייענען.

אין יענע צייט האָב איך געהייראט מיט פייגעלען, אַן אַקטיוע חברטע אין אונדזער ציוניסטישער באַוועגונג. זייענדיק טריי די פרינציפן פון מיין אידעע וועגן איבערבויען די יידישע עקאָנאָמיק, האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן ביי שווערער פיזישער אַרבעט: גאַרבעריי, בייגן פשיסווע פאַר שיך, טראָץ מיין שנעלער צופאַסונג צו דער אַרבעט, האָב איך נישט פאַרדינט גענוג אויף פרנסה פאַר מיין משפּחה.

אהרעלע, וועלכער איז געווען אַ אייגענער ביי אונדז אין הויז, האָט געזען ווי מיר מאַטערן זיך, האָט אונדז פאַרגעלייגט: פאָרן קיין פינסק צוזאַמען מיט די פינסקער פּליטים, וועלכע קערן זיך אום אַ היים. ביי דער ערשטער געלעגנהייט בין איך געפאָרן קיין פינסק. אהרעלע האָט זיך געסטאַרעט ביי זיינע חברים אין די יידישע פאַבריקן מ׳זאָל מיר צונעמען צו דער אַרבעט אין איינע פון די פאַבריקן. אָבער די אויפגאָבע אַריינפּירן אַ פרעמדן אין אָזאַ גוטן אַרבעטס־פּלאַץ איז נישט געווען לייכט דורכצופירן. אין דער צווישן צייט האָב איך געאַרבעט ביי טרעגערייי, אָפּלאָדן קלעצער און אויפלאָדן זיי, שטייענדיק מיט אַ האָלבן קערפער אין דער טייך „פינע". נאָכער האָב איך געאַרבעט ביים דערלאַנגען קלעצער צו דער מאַשין־זעגערייי אין די טארטאקן. די אַרבעט איז געווען אַ פיזיש שווערע. דאָך בין איך געווען זייער צופרידן. איך בין געווען אַ געזונטער יונגערמאַן מיט אַ שנעלער תפיסה (אויפנעמען אַרבעט). כ׳האָב פאַרדינט פאַר מיר און נאָך אָפּגעשפּאַרט געלט צו שיקן דער פרוי מיט די קינדער. דאצו נאָך האָב איך געזען אין דער אַרבעט אַן אויסגעצייכנטע הכשרה (צוגרייטונג) צו ארץ־ישראל.

ענדלעך האָט די באַמיונג פון אהרעלען געווירקט. מ׳האָט מיר צוגענומען צו דער אַרבעט אין איינער פון די פאַבריקן. אויך צו דער אַרבעט האָב איך זיך שנעל צוגעפאַסט. פאַרדינט פיל מער, ווי ביי דער פשוטער אַרבעט און אַריבערגעבראַכט מיין פאַמיליע קיין פינסק. אהרלע איז געווען גליקלעך. אַלץ איז געגאַנגען „גלאַטיק" און מיר האָבן געהאָט אַ געלעגנהייט זיך טרעפן, ווי דאָרט אין מאַגלניצע. איין זאָך האָט אויף מיר געדריקט: די נויטוועדיקייט פון פאַרבאַרגן מיין אַנגעהעריקייט צו דער ציוניסטישער באַוועגונג אויס פחד, אַז דער אַרבעטער־קאָמיטעט וואָס איז באַשטאַנען פון בונדיסטן, וועט אוודאי טאָן אַלץ מ׳זאָל מיך אָפּזאָגן פון דער אַרבעט, ווען זיי וועלן זיך דערוויסן, אַז איך בין נישט פון זייער „חברה". אהרעלע האָט געפילט, וואָס „ס׳קוועטשט מיך". ווידער אָמאָל האָט ער געהאָלפן מיר זיך אַרויסדרייען פון אַ צרה. ער האָט מיך געמומען אין דער ווינונג פון זיין גוטן חבר ניסעל פורמאַן, פאַרגעשטעלט פאַר אים און אָנטדעקט מיין „געהיימניש".

ניסל, אַן אינטעליגענטער מענטש מיט אַ גוט האַרץ, געניט אין דער רוסישער, העברעישער און יידישער ליטעראַטור און געניגט צו די לינקע פועלי־ציון, האָט זיך באַפרייַנדעט מיט מיר און ס׳איז מיר גרינגער געוואָרן אויפן האַרץ, ווייל ס׳זענען שוין געווען צוויי, וועלכע האָבן געוווסט, אַז איך בין אַן אַקטיוער ציוניסט.

מאַכט זיך אַ מעשה: אָפּעקל ציוניסטישע ליטעראַטור, געשיקט פון וואַרשע אויף מיין אַדרעס, איז אָנגעקומען אין דער פאַבריק, אָנשטאָט אין אונדזער ווינונג. דער סוד איז אנטפלעקט געוואָרן פאַר אַלע. כ׳האָב זייער

מורא געהאַט מ׳זאָל מיך נישט דערווייטערן פון אַזאַ גוטן אַרבעטס־פּלאַץ. דאַמאָלט האָט ניסל אַרויסגעווויזן זיין אמתע פריינדשאַפט. ס׳איז אים געלונגען איבער־צייגן דעם אַרבעטס־קאָמיטעט, דעם אָנפירער פון קאָ־מיטעט, אַ בונדישער פאָנאָטיקער — מאָטל „דער בלינדער״ און איך בין געבליבן ביי דער אַרבעט.

אהרעלע איז געווען צופרידן פון מיין גוטן אייגאָר־דענען זיך אין פינסק. האָבנדיק סימפּאָטיע פאַר „זיינע״ מאָגעלניצער יידן בכלל און זיינע פריינד בפרט. האָט ער געבראַכט נאָך מאָגעלניצער קיין פינסק, אָדער דורך שידוכים: אַ פּינסקער מיידל האָט געהיראַט מיט איטשע מאָנעל (ישראלקעס אַ ברודער) ער איז אַריבער קיין פינסק, זיך דאָרט גוט איינגעאָרדנט. אַ צווייטער געפלאָנטער שידוך האָט זיך נישט איינגעגעבן.

ס׳איז אויך געקומען אַהין יאסקע גאָלדבערג, געאַרבעט ביי קאמאשן־שטעמפעריי. נאָך אַ פאַר מאָנאַטן אַרבעט זיך צוריק געקערט קיין מאָגעלניצע. קיין צווייפל, אַז אונדזער משפּחה וואָלט געבליבן אין פּינסק ביז מיר וואָלטן באַקומען אַ סערטיפיקאָט אָפּצופאָרן קיין ארץ־ישראל. וואָס טוט גאָט? בין איך קראַנק געוואָרן אויף פיבער, אַ רעזולטאַט פון מיין אַרבעט אין טייך „פינע״ און פון דער ווינונג, וואָס איז געווען נאָענט צו די פּינסקער זומפּן. איך האָב געמוזט פאָרלאָזן פּינסק און פאָרן צוריק קיין מאָגעלניצע. באָלד ביי מיין אָהיים קומען בין איך מאָביליזירט געוואָרן צום פּוילישן מיליטער אין עלטער פון 23 יאָר. דאָס איז געווען נאָך אַן אָפּלייג מיין מאָביליזירונג אין עלטער פון 21 יאָר, זייענדיק אַ יתום, דער עלטסטער פון דער משפּחה, וועלכער שפּייזט אַ מוטער, צוויי שוועסטער און אַ יונגן ברודער. איצט האָב איך שוין געהאַט אַ פרוי און אַ טאָכטער, מרים, געדאָרפט זיי און דער מוטער שפּייזן. אָבער קיין באַמיונג אונדזערע אָפּצולייגן די מא־ביליזאַציע האָבן נישט געהאָלפן.

כ׳האָב זיך דורכגעשריבן אָפּט מיט אהרעלען פונעם מיליטער. אין אַ געוויסן טאָג, זייענדיק אין אורלויב אין וואַרשע האָבן מיר זיך געטראָפן. די שמחה איז געווען זייער גרויס. ער האָט מיר דערציילט אז ער איז געקומען דערליידיקן די רייזע קיין דרום־אַמעריקע. זיין לינקיזם האָט זיך גענצלעך אויסגעוועפט נאָך דעם ווי ער האָט קענען גענלערנט דעם סאָוויעטישן רעזשים אין דער קורצער צייט פון זייער באַזעצן פּינסק אין דער מלחמה צווישן רוסלאַנד און פוילן.

מיט זיין אָפּפאָרן איז איבערגעריסן געוואָרן די קאָרעספּאָנדענץ צווישן אונדז. אהרעלע האָט שווער געקעמפט פאַר זיין עקזיסטענץ אין זיין אימיגראַציע לאַנד — אַרגענטינע. אין אַ פאַר יאָר אַרום איז ער אָפּגעפאָרן פון דאָרט קיין ניו־יאָרק — פאַרייניקטע שטאַטן. דאָרט האָבן די קינדער געאַרבעט און שטודירט. איינער געבליבן ביי אַרבעט. דער צווייטער, לייבל גאלדזאן, געפינט זיך אין בוענאָס־איירעס, פֿירט געש־עפטן און איז גוט סיטואירט. דער יונגסטער האָט שטו־דירט אין אוניווערסיטעט, באַקומען דאָקטאראט ד״ר פילאָזאָפיע און ווי מ׳זאָגט פאַרענמט עד אַ שטעלע אַלס אטאשע פון צפון אַמעריקע אין איינער פון די גרויסע דרום־אַמעריקאַנער מדינות.

די ערשטע פרוי חיהקע איז נפטר געוואָרן אין ניו־יאָרק. אהרלע האָט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטער פרוי. צוזאַמען האָבן זיי געאַרבעט שווער אויף דער פּרנסה. דאָ האָט אהרעלע אויך נישט געזוכט ביז ער האָט נישט דערווויישט אַ מאָגעלניצער משפּחה, ווו מען קאָן אַריינקומען און היימיש פאַרברענגען. ער האָט געפונען די פאַמיליע פון געצעל גוסערמאַן און זיין פרוי פון דער היים הענע ווינטער. אָהין פלעגט ער אַריינקומען און פילן זיך ווי אין דער היים ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן...

נפטר געוואָרן אין אַ גוטע עלטער און געקומען צו קבורה אויפן יידישן בית־עלמין אין ניו־יאָרק.

אייביק וועלן מיר געדענקען אונדזער לערער און פריינד אהרעלע גאָלדזאָן, סימפּאָטיזירער פון מאָגעל־ניצער אין דער גאַנצער וועלט.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנצחיים.

דאָס ליד וואָס אהרעלע גאָלדזאָן האָט אונדז אויס־געלערנט זינגען און די מאָגעלניצער פרומע יידן האָבן דאָס געזונגען מיט התלהבות.

געשיקט דורך קיילע רעכטשייד.

משה מרגלית ז״ל

ליד פון אורי צבי גרינבערג

אוי פאָטער, פאָטער, האר פון אַלע גרויסע וועלטן!
רחמים, רחמים בעט איך פאַר די אַלע וועלטן.
רחמים דאַרפן אַלע מענטשן, אוי, אוי, אוי, אוי.

2

אַלע הענט, וואָס הייבן זיך צו דיינע הימלען,
טו באַשענקען זיי מיט חסד, אוי, אוי, אוי.
חסד דאַרפן אַלע מענטשן, אוי, אוי, אוי.

3

אַלע הערצער זענען פול מיט קוואָלן טרערן
און זיי גייען אויס אין תפילה, אוי, אוי, אוי, אוי.
שיק זיי שלוה און בטחון, אוי, אוי, אוי.

1 אויגוסט 1922

סערל חיימוביץ

מנהגים ישנים שבוטלו ונשכחו

סבוב („רומפל" ביידיש) החתן בשבת שלפני החתונה

חותני ר' יחיאל חימוביץ ז"ל סיפר על מנהגים ישנים שבוטלו. באחד מהם נתנסה המספר בכבודו ובעצמו.

בשבת שלפני החתונה אמר — נקראתי לתורה השליכו עלי אגוזים וסוכריות כנהוג. לאחר מכן החילותי לסובב בעיר, להתכבד בכל בית, לשתות „לחיים" לקבל ברכות ואיחולים, לטעום עוגת־ביצים, פרוסת „לעקאך", מנת דג־מלוח, רגל קרושה וכו'. אסור היה לפסוח על ביתו של מישהו, ואף העני ביותר, כדי שלא לביישו.

הבקור הראשון התקיים אצל משפחה הדרה ליד בית־המדרש כבדוני בכוסית יי"ש לקידוש, פרוסת לעקאך וכו'; ברכוני באושר והצלחה. הלכתי לבית השני, השלישי, הרביעי. בכל מקום השתדלתי לא לבייש את מכבדי.

אני מתבונן ורואה, כבר הולכים להתפלל מנחה. עוד מעט יאכלו סעודה השלישית ו„סבובי" טרם הסתיים. הרגשתי ברע והתעלפתי. העיר רעשה. שמועות שונות נפוצו, על הגורם להתעלפות. כדרכם של היהודים, הגורם הפשוט — אכילה יתרה — לא נתקבלה על דעתם. היתכן? — אמרו — ששליח־מצוה ינזק?

איזו מצוה זאת, על איזה מקור הסתמכו קובעי המנהג הזה? איש לא יכול היה להצביע. אחד מחכמי העיר, כנראה מ„ידידי" חותני, ר' שלמה חיימלס, שעינו צרה בגביר העיר שקיבל חתן כמוני לבתו, קבע „דיאגנוזה", כי יחיאל בנו של ר' מנדל מריקאלי סובל — לא עלינו — ממחלת הנפילה. „הדיאגנוזה" נתקבלה על דעתם של הרבה בעלי־בתים מיושבים. יועצים שונים הודיעו לחותני כי הגיעו למסקנה, שיש לבטל את השידוך.

הורי המחותן ר' שלמה ומשפחתו, לא הסכימו לקבל את המסקנה הזו, קראו לשני רופאים למען שמוע את חות־דעתם. הרופאים קבעו פה אחד, כי התעלפותי באה עקב האכילה והשתיה המרובה, ונתנו תרופות שלשול... ציוו עלי לנוח והבטיחו שאחזור לאיתני.

החתונה התקיימה במועד הקבוע לפי כל המנהגים המקובלים, והכל עבר בשלום. לבקשתו של חותני ר' שלמה חיימלס ז"ל — סיפר חותני ר' יחיאל — הוכרז על המנהג הזה כבטל ומבוטל לעולם.

כלה היוצאת מהטבילה ביום החופה — מלוים בתזמורת

בשנים ההן, המשיך חותני לספר, בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה, נהגו ללוות בתזמורת כל כלה היוצאת מהטבילה במקוה ביום החופה.

קרה המקרה, ובחורה חלשה וביישנית, בתה של רבקה „נעזל" (בעלת האף הקטן) נתקפה באימה ופחד מהלווי ה„מוסיקלי" בצאתה מהטבילה. היא פנתה לאמה בבכי ואמרה: הרי ידוע לך כי אני חלשה וביישנית, ואם ילווני בתזמורת בצאתי מהטבילה, לקול צחוקם של הנערים והנערות היהודיות, השקצים והשקצות הגויים — לא אוכל לעמוד בזה ואקבל שבץ־לב במקום.

האם שאלה את רב העיר מה לעשות במקרה כזה. הרב פסק: פקוח נפש דוחה מנהג, ובתך לא תלווה בתזמורת. מעתה ואילך יבוטל המנהג הזה לגבי כל בנות־ישראל.

ברית־מלה בבית־הכנסת

מנהג רווח בכל הערים בפולין, בהן היו ישובים יהודיים, לקיים את הברית בבית־הכנסת. שם עמד הכסא של אליהו הנביא. הסנדק החזיק את הילד בשבתו על הכסא הלז. את „הערלות" זרקו לעלית בית־הכנסת ומקי־רותיו לקחו אבקה צהובה לזרות על החתך של המילה.

לאחר מקרי הצטננות מרובים של הנמולים, שהובאו לבית־הכנסת בימות החורף הקשים, סרבו האמהות לה־ביא את ילדיהן לבית־הכנסת מחשש של מחלה.

גם במקרה זה פסק הרב: „פקוח נפש דוחה מנהג" והמנהג בוטל.

העמדת החופה ליד בית־הכנסת

מקדמת דנא (מימים־קדמונים) נהגו במוגלניצה, כביתר ערי־פולין, להוביל את החתן־כלה לחופה שהו־עמדה תחת כפת השמים ליד בית־המדרש.

בראש התהלוכה יצאה התזמורת ופצחה במנגינות עליזות. הנגינה משכה גם כל מיני „ארחי־פרחי" בלתי קרואים: יהודים ולהבדיל שקצים ושקצות, אשר עמדו ליד החופה, צחקו ולעגו ואף זרקו כדורי־שלג בחורף, ובקיץ אבנים. בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה העולמית השניה רבו ההטרדות של הפולנים בקהל שנאסף ליד החופה. גם המנהג הזה בוטל והחופות התקיימו בחצרות של בתי המחותנים או בשכנותם.

בנימין גודמאַן (אַמעריקע)

ווי אזוי מיין פאטער ישראל־אלעזר גוטמאן ז״ל איז אנגעקומען קיין אמעריקע

ישראל־אלעזר פאַרמאַכט דעם לאָדן און ווערט נעלם מיט זיין ברודערנזון איסר

ווער האָט דאָס נישט געקענט, אַדער געהערט פון ישראל־אלעזר בייגער? צווישן זאַכן האָבן אים באַרימט געמאַכט. זיין גוטע „בייגער״ אַרבעט און זיין פאַרן קיין אַמעריקע.

מיין פאַטער פלעגט קויפן „יוכטן״ ביי די גאַרבער. זיי גוט אויסאַרבעטן און פאַרקויפן די שוסטערס. די בייגער־אַרבעט איז געווען אַ שווערע און נאַסע. נישט וויניק צוליבן שווינדלען פון די גאַרבער, וועלכע האָבן נישט אַריינגעגעבן די געהעריקע מאָס מאַטעריאַל. פלעגן זיך דעריבער די ״יוכטן״ איינשרומפן און באַש־ווערן זייער אויסאַרבעטונג.

אייניקע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז צוריק געקומען פון פיר יאָר מילי־טער־דינסט מיין פאַטערס ברודערן־זון איסר. געקומען איז ער פון „פאַניען״ מיט צעריסענע הויזן און אַ האַלבן רובל געלט... ווען מיין גאַטזעליקע מוטער רחל וואָלט אים נישט געגעבן יעדן טאָג אָפצוענסן אַ טעלער „קרופ־ניק״ וואָלט ער געהונגערט. צו וואָס זיך נעמען איז נישט געווען. איין מאָל האָט מיין מוטער באַמערקט, ווי איר ישראל־אלעזר סודהט זיך מיט איסרן. וועגן וואָס האָט זי נישט געווסט און אויך נישט געוואָגט צו פרעגן...

אין אַ פראָסטיקן פרימאָרגן האָט זיך אונטער אונדזער טיר געהערט אַ שרעקלעך געוויין. וועז מיין מוטער האָט געעפנט די טיר, איז אין שטוב אַריין איסר׳ס יונג ווייבל מיט אַ געוואָלד און געשריי: ישראל־אלעזר האָט איר צוגענומען איר מאַן...

— וואָס רעדסטו, חנה? — האָט איר מיין מוטער געפרווט באַרואיקן, מיין ישראל־לוזער (אלעזר) איז דאָך ערשט נישט לאַנג אַרויס פאַרמאַכן די לאָדנס... כ׳זאָל קענען לענגער שלאָפן און אַליין איז ער אַוועק מיט טלית און תפילין אין בית־המדרש דאַוונענען.

חנה האָט זיך נישט באַרואיקט און ווייטער היסטע־ריש געווייגט. מיין מוטער איז געלאָפן און געפרופן אלעזר פעלדשער און ווי זיין שטייגער האָט ער איר געזאָגט, זי זאָל זיך געלאָסן...

אָבער, אַז עס זענען אַוועק עטלעכע שעה און מיין פאַטער איז פון „דאַוונען״ נישט צוריק געקומען, האָט זיך גלייך פאַרשפרייט אין שטאָט אַ קלאַנג: ישראל־אלעזר און איסר זענען געפאָרן קיין אַמעריקע.

מיין פעטער, יהושע, איז געווען אַ שטיקל פילאָזאָף, אויך אַן עצה געבער... יעדן איינעם געגעבן עצות, נאָר זיך נישט... גאַנצע טעג פלעגט ער זיצן און קלערן, וואָס ניקאָלאַי האָט אין די טאַשן... האָט ער געטענהט:

— אַז מיין ברודער וויל פאָרן קיין אַמעריקע, זאָל ער זיך פאָרן. וועט שטערט אים? אָבער, וואָס וויל ער פון מיין איסרן? איסרן וועל איך אַליין מאַכן פאַר אַ לייט...

און ער האָט געגעבן אַן עצה, מען זאָל זיי גלייך נאָכפאָרן און ברענגען צוריק.

דערהערנדיק דאָס וואָרט צוריק האָט זיך חנה באַרואיקט. איז מען גלייך אַוועק צו לייבציק בעל־עגלה, וועלכער האָט תמיד געהאָט די בעסטע פערד־„אַדלער״... אין שטאָט פלעגט מען זאָגן: „וועז לייבציק וואָלט אַזוי מזל געהאַט צו קינדער, ווי צו פערד, וואָלט אים גוט געווען״. אָבער נישט געווען קיין גביר. געווען אַ גוטער מבין און קענער אויף פערד.אָבער ווי נאָר ער האָט אויסגעדרעסירט און געמאַכט פאַר זיך אַ גוטן פערד, איז געקומען פאַניע־גנב און אים צוגענומען פאַר אַ העלפט פון זיין וועלט.

אַדורגעקומען מיט לייבציקן מיטן פריין, האָט ער גלייך געשפאַנט זיינע צוויי אדלער. געקומען אין מאַרק־פלאַץ, האָבן זיך די דאָרט זיצנדע וויבער — פאַרקויפ־ערינס פון געפרוירענע עפל, הערינג און אַנדערע קליי־ניקייטן — געזומען שושקען: „אך און ווי נעבעך צו איר. 4 יאָר געווארט אויף איר ליכטיקן מאַן און גאָר!״ האָט איינע געזאָגט. די צווייטע ווידער האָט געזאָגט, אַז זי וואָלט ישראל־אלעזר אין פאַוויאַק איינגעזעצט...

לאהלע סאַריק האָט גאָר ספעציעלע טענה צום רוסישן קיסרל: הלמאי ער מישט זיך נישט אַריין און דערלאָזט אַזוי פראַנק און פריי אַרויספאָרן פון זיין לאַנד... ריוועלע „די גוטס״, ווידער, האָט זיך געשווויגן: פאַרנדיק אַמאָל קיין אפאטשנע אויף אַ חתונה האָט זי געהערט פון בעל־עגלה, אַז ער איז קוים אַ לעבעדיקער צוריקגעקומען פון דער טריפהנער אַמעריקע.

ביים ראג פון ישראל רעכטשיידס הויז האָט לייבציק מיט כוח איינגעהאַלטן זיינע צווויי לייבן, וועלכע וואָלטן, דוכט זיך, דעם ים אַריבערגעשפרינגען... האָט אַ פרעג געגעבן חנהן:

— הער נאָר, ווייבל, וווהין דאַרף איך פאָרן? קיין ווארשע, אַדער ראַדאָם?

חנה איז אויסגעבראַכן אין אַ גרויס געוויין:

— איך ווייס?

דאָס פּנים ביי לייבציקן האָט זיך מיט בלוט אָנגע־גאָסן פון רציחה:

— אַ יידענע בלייבט אַ יידענע — האָט ער גע־שריגן. זי אַראָפגעבעטן פון וואָגן, אויסגעדרייט און אַוועק אַהיים מיט זיינע לייבן.

מיין פאָטער איז מיט איסרן געפאָרן קיין ראַדאָם און פון דאָרט קיין טשענסטאָכאָוו און קאָטאָוויץ. פון דאָרט 3 בייגאָכט אַריבער די גרענעץ קיין דייטשלאַנד. אַוועק אין דער האָפן־שטאָט ברעמען.. געפונען דאָרט פיל יידן מיט יידישע היטלעך און פאות. מיין פאָטער האָט זיך געפילט ווי אין מאָגעלניצער בית־המדרש. דאָ הערט מיין פאָטער פאָרשידענע שאלות. אייגער פרעגט:

— פאָרוואָס, זאָגט מיר, האָט אַמעריקע נישט קיין קייסער?

אַ צווייטער ווידער פרעגט:

— איז אָמת, וואָס מען זאָגט, אַז אין אַמעריקע זענען אַלע רייך?...

צווויי שיפן זענען געפאָרן אויף דער ליניע ברע־מען — ניו־יאָרק. איינע „פרידעריק דער גרויסער"; די צווייטע „באָרבאָראָסא". מיין פאָטער האָט געוואָלט פאָרן מיט „באָרבאָראָסא", אָבער נישט געוואָלט וואָרטן 3 וואָכן ביז זי וועט קומען און ער האָט באַשלאָסן פאָרן מיט„פרידעריק דער גרויסער", ווו דאָס עסן און בא־דינגונג זענען געווען ערגערע.

בשלום אַנגעקומען אין „גאָלדענעם לאַנד"

אין ניו־יאָרק האָט מיין פאָטער געהאָט אַ גוטן פריינט מיטן נאָמען „כשר יאַנקעלע" — וואָלף־בער מצבה קריצערס זון. ער האָט זיי אַפגעוואָרט אין פאָרט מיין פאָטער האָט אים געדאָנקט און פאָרגעשטעלט איסרן אַלס זיין ברודערן־זון, וואָס איז נאָר־וואָס צוריק געקומען פון מיליטער־דינסט. קיין פרנסה טאָקע נישט געהאָט, אָבער זיין יונג ווייבל געלאָזן אין אַנדערע אומשטענדן... איסר האָט זיך פאָרויטלט. „כשר יאַנ־קעלע" האָט זיך אַריינגעמישט און געזאָגט:

— נישקשה, „כשר יאַנקעלע" ווייסט וווּ אַ טיר צו עפענען און וועט שוין זאָרגן.

אַלע דריי זענען אַריין אין באָן, וואָס גייט איבער די דעכער און „כשר יאַנקעלע" האָט געמומען מעשה מומחה דערקלערן אַמעריקעס גרויס וווּנדער...

— וואָס זאָל איך זאָגן „כשר יאַנקעלע?" אַט האָב איך געדינט אין וויטן מורמאַנסק. געזען אַ סך ווייסע בערן, די גרויס ווי די מאָגעלניצער הייזער... היינט פרעסט איז דאָרט, אַז מען גיט אַ שפּיי — ווערט עס גלייך אייז... געזען נאָך אַנדערע זאַכן! אָבער אַזאַ „זשיעלעזנע דאראגי" (באָן) ווי ביי אייך, בנאמנות נישט געזען... — האָט איסר געזאָגט.

אָפּגעשטיגן פון באָן האָט זיך „כשר־יאַנקעלע" געזעגנט און געזאָגט:

— אין קורצן וועט איר פון מיר הערן.

אין דריי טעג אַרום איז „כשר יאַנקעלע" געקו־מען אַ לאַכנדיקער און געזאָגט, אַז ער און דער פאַריין האָבן באַשלאָסן נישט צו מאַכן איסרן פאָר אַן „אָפּעראַטאָר", נאָר פאָר אַ פרעסער. דאָס גאַנצע גאָלד פון אַמעריקע ליגט אין פרעסן... ביי משה־אליה דעם פאַבריקאַנט וועט איסרן לערנען 10 וואָכן. נאָך די 10 וואָכן וועט ער אים צאָלן 2½ דאָלאָר אַ וואָך. אויף רוסיש געלט — 5 רובל. אַזוי ווי דאָס איז ווייניק צום לעבן, האָט ער שוין געערעדט מיט זעלדע, די אלמנה, וועלכע האָט אַ קלייטל נעבן דער פאַבריק, וווּ איסר וועט קאָנען יעדן פרי קויפן אַ ברויט, אַ שטיקל קעז, אַמאָל אַ שטיקל ווורשט... אַדער שפּראָטן. שפּראָטן איז אַ גוט מאכל און האָט אַ גרויסע מעלה: עס איז אין זיי כּאַראַן אייל און מען קען עס אויפהאַלטן... דאָס אַלעס קען ער נעמען אויף „כשר יאַנקלעס" קאָנטע. אין פאַבריק איז פאַראַן אַן אויוון, אויף וועלכע עס שטייט אַ טשאַיניק מיט הייסע וואַסער, וועט ער קענען טרינקען. די פאַבריק אַרבעט אַ קיילעכדיק יאָר — בייטאָג און ביינאַכט. נאָר דריי טעג אין יאָר איז די פאַבריק געשלאָסן: ראש־השנה און יום־כיפור. וועגן מלבושים איז דאָך אויך נישטאָ וואָס צו זאָרגן. „כשר יאַנקעלע" האָט, וואָס אַן אמת, אַ נישט קשהדיק בייכל, און איז אַ קליינינקער, אָבער מען קען צוגיין צו משה־מאירן און ער וועט שוין צופראוון. און אַז איסר וועט פאָר שבועות זיך נאָך קויפן אַ שטרוי קאָפּעלוש — וועט ער מעגן פריי שפּאַצירן אין די גאַסן און קיינער וועט נישט וויסן, אַז ער איז אַ גרינער...

טרערן האָבן זיך באַוויזן אין מיין פאַטערס אויגן און געזומען רינען איבער זיינע באקן.

— יאָנקל, — האָט מיין פאָטער געזאָגט — איך ווייס, אַז דו ביסט מיר אַ פריינט. איבער 120 יאָר, אַז מיר ביידע וועלן שוין זיין אין גן־עדן און מען וועט מיך פרעגן, וואָס אַזוינס האָט פאָר זיך און איסרן געטאָן „כשר יאָנקעלע", וועל איך זיי ענטפערן: אַדרבא, עפּנט אויף די ביכער און לייענט פון דאָרט אַרויס, וואָס „כשר יאָנקעלע" געטאָן פאָר איסרן. כ׳בין זיכער. סיועט דאָן אַרויס אַ בת־קול, וואָס וועט אויסרופן: יעקב בן וואָלף־בער מצבה קריצערס זון, דיין אָרט איז צווישן אַלע גרויסע צדיקים אין גן־עדן!

פרנסה פאָר זיך

פאַרטיק געוואָרן מיט פּרנסה פאָרן ברודערן־זון, איסר, האָט מיין פאָטער אַנגעהויבן זוכן פרנסה פאָר זיך. צו יענער צייט איז אַנגעגאַנגען אַ זייער שטאַרקע אימיגראַציע קיין אַמעריקע. די יוניאָס האָבן זיך פּשוט נישט געקענט קיין עצה געבן. מען האָט באַשטימט אַז מיין פאָטער זאָל פאָרן קיין מילוואָקי, 1900 מייל פון ניו־יאָרק. אים געגעבן אין האָנט 5 דאָלאָר, אַ באַן־בילעט, 2 ברויט, אַ גרויסן וואָרשט און געפאָרן.

אַנגעקומענדיק אין מילוואקי האָט מיין פאָטער אַפּגעוואָרט אַ הויכער און שטאַרקער ייד און אים גלייך אַ פרעג געטאָן:

— איר הייסט ישראל־אלעזר? איך הייס יונה און שטאַם פון קאָלאָמיי. געהאַנדלט מיט טליתים. אַנטלאָפן פון „קירה" קיסר ירום הודו פון עסטרייך — פראַנץ יאָזעף, צוליב נישט וועלן גיין דינען אין מיליטער. איך האָב 4 שטובן ווי די וועלדער. אמת, ביי אונדז ווינען נאָך צווויי סקערנעוויצער יידן. אָבער פאָר אייך וועט אויך זיין אַן אָרט.

צו מאָרגנס האָט מיין פאָטער אַנגעהויבן אַרבעטן אין אַ פאַבריק און פאַרדינט 3½ דאָלאָר אַ וואָך. נישט געקלעקט אויף אַ היים שיקן דער מאַמען, וועלכע האָט שוין לאַנג אויפגעגעסן דאָס געלט, וואָס מיין פאָטער האָט איבערגעלאָזן אונטערן קישן. איז די מאַמע אַוועק צו אירע עלטערן. די באָבע האָט זיך געקריגט מיטן זיידן.

— איך האָב דיר געזאָגט — האָט זי געטענהט — „דער שמאָלער קאָפּ", הגם אַ כלי־זמר, איז אויך אַ מענטש... פאָרט ער דאָך נישט יעדן מאָנטיק און דאָנער־שטיק קיין אַמעריקע... דער שידוך איז דיר נישט אַנגעשטאָנען... האָב יעצט. האָלט די צרה.

צו יענער צייט איז אין מאָגעלניצע געווען אַ ייד, האָט מען אים גערופן מאָטל־מאיר נחס. אַ גרויסער תלמיד־חכם. זיין זון ישראל־יצחק איז געווען אַ קונסט־מאָלער. ער האָט געגעבן מיין מאַמען פאָרשיידענע מאָנאָגראַמען. און מיין מאַמע פלעגט זיצן טעג און נעכט ביי אַ קליין לעמפּעלע אויסהעפטן, אויסנייען זיי און אַזוי אָרום פאָרדינען אַ פאָר גראָשן אויף אַ ברויט....

שלים־מזל, וו גייסטו?

אַז גאָט האָט געהאָלפן און מיין פאָטער האָט פון זיין מויל אָפּגעשפּאָרט 50 רובל און זיי געשיקט מיין מאַמען, האָט דער פּאָסט־טרעגער זיי אַוועקגעטראָגן צו... ישראל שטריק־מאָכער, וועלכער האָט צופעליק געהייסן גוטמאָן.

יידן אין שטאָט האָבן זיך באמת געווּנדערט... פון וואָנען האָט דער דלפּנדיקער שטריק־מאָכער געזומען אַ דריי־פאָכיקע דאָזע פון ראָזשינקעס אייז־צולייגן וויין אויף פּסח? קויפן סחורה ביי „שמויגערן" אויף איבערצוציען דאָס בעטגעוואָנט? דינגען פאָדאָל־סקין דעם דאָך־מאָכער, ער זאָל זיין דאָך צורעכט מאַכן? וועלן די אַלע פראָגן זענען צו מיין מאַמעס אויערן דערגאַנגען, האָט זי זיך גלייך געכאָפּט, אַז דאָ איז עפּעס געשען. זי איז גלייך אַוועק אויף דער פּאָסט און די זאָך איז אויפגעקלערט געוואָרן. דערווייל איז פּסח. געמוזט וואָרטן אויף אַ דין־תורה וועגן די 50 רובל ביז נאָך יום־טוב. ביים רב האָט ישראל שטריק־מאָכער דערציילט:

— נאָך אַלס יינגל האָט אים זיין פאָטער דערציילט, אַז זיין זיידנס אַ שטיף־ברודער... האָט נישט געוואָלט דינען פאניען, איז ער אַנטלאָפן קיין אַמעריקע... פון אים געוויס געקריגן דאָס געלט...

דער רב האָט געקלאָפּט אין טיש און געפסקנט: ישראל שטריק־מאָכער זאָל צוריקגעבן 25 רובל. אַזוי ווי ישראל האָט שוין דאָס געלט אויסגעגעבן, זאָל מיין מאַמע גיין צי אים יעדן דינסטיק און ישראל שטריק־מאָכער וועט איר געבן אַ רובל...

שוין דעם ערשטן דינסטיק האָט ישראל נישט געגעבן מיין מאַמען דעם רובל... אויך נישט דעם צווייטן. און ווען מיין מאַמע איז צו אים געקומען דעם דריטן דינסטיק, האָט ישראל שטריק־מאָכער געהאָט צו איר אַ ספּעציעלע טענה, אַז דאָס אַמעריקאָנער געלט האָט אים אומגליקלעך און אַרעם געמאָכט. ער וואָלט נישט געמאָכט קיין וויין, איבערגעצויגן דאָס בעטגעוואָנט און צורעכט געמאָכט דעם דאָך.

שמאַלץ אויף פסח

פֿאַראַן אַ פֿאַלקס־וועדטל: פֿאַר תכריכים און מצות איז אַ ייד פֿאַרזאָרגט... אָבער פֿאַר שמאַלץ? און אָט האָט מיין מאַמען געטראָפֿן ישׂראל יאַמסקיס און ער האָט איר אָנגעבאָטן קויפן ביי אים אַ גוטע, פעטע גאַנדז זי וועט זי אָפּשינדן און האָבן שמאַלץ אויף פּסח.

— אָבער איך האָב נישט קיין געלט — האָט זי געזאָגט.

— עס מאַכט נישט. נעם די גאַנדז און וועז דו וועסט האָבן געלט, וועסטו מיר באַצאָלן.

מיין מוטער האָט גענומען די גאַנדז, געשאָכטן און אָפּגעשונדן. געמאַכט שמאַלץ און עס אַרייַנגע־שטעלט צו אונדזער שכנה, ציפּע, וועלכע האָט געהאָט דריי מיידן, ווי די ריבן... איינע, פּייגע, די צווייטע, חנה און די דריטע, פּריידל־געלע. אָלע דריי וואָלטן געדאַרפט חתונה האָבן אין איין טאָג... האָט טאָקע ציפּע געזאָמלט און געגרייט פֿאַרשידענע איינגעמאַכטס פון פלוימען, עפּל, קאַרשן־ווישניק, זיסן בראַנפן, פֿאַ־ווידלע, האָניק, ראָזשינקעס און מאַרינירטע הערינג...

אין דער „קזשיזשווקע" האָט געווויינט ש. גנב. געווען איז ער אַ קליין דאַר יידל מיט אַ קאָזע־בערדל. אַ סך געהרויכערט און שטענדיק געהוסט. ער פלעגט גנבהנען נאָר קליינע זאכן, ווי וועש פון בוידעם, אַ געגנזל, אַ הון. געגומען צו זיך אויף נאָכטלעגער אַ קאָזע. פֿאַרטאָג זי אויסגעמאַלקן און... אַהיים געשיקט.

פֿורים, נאָך דער מגילה, האָט זיך פֿלוצים געהערט אַ ביטער, שטאַרק געווויין. דאָס האָט זיך ציפּע געבראָכן די הענט, געשריגן און געשאָלטן מיט וויסטע קללות ש. גנב פֿאַרן צוגנבענען איר גאַנץ איינגעמאַכטס און אירע דריי טעכטער וועלן, חלילה, דאַרפן זיצן ביזן גרויען צאָפּ. מיין מאַמע האָט נישט געהאָט קיין דריי טעכטער, אָבער אויך נישט קיין שמאַלץ...

מצות אויף פּסח

עטלעכע טעג פֿאַר פּסח האָט מיין מוטער באַקו־מען אַ בריוו פון גאָטשאַלניק פון דער גריצער פּאָסט, זי זאָל קומען צו אים. מיין מוטער איז גלייך אָווטק קיין גריצע און אָפּגענומען 50 קערבלעך, וואָס דער פֿאַטער האָט געשיקט אַהיים און געהאָט אַ פּריילעכן פּסח.

צוריק פון אַמעריקע

פֿאַר ראש־השנה איז מיין פֿאַטער פֿלוצים צוריק געקומען קיין מאָגעלניצע. די גאַנצע שטאָט איז געלאָפֿן ווי אויף בייז ווונדער" זען ישׂראל־לוזערן „דעם אַמעריקאַנער" אין אַ שיינעם אַנצוג מיט אַ קראַ־וואָט און אַ שיין געשוירן שוואַרץ בערדל. צווישן אַנדערע זאָכן האָט מיין פֿאַטער געברענגט אַ גראַמאָפֿאָן מיט שיינע חזנישע פֿליטן. האָבן זיך טאָקע ביי אונדז אין שטוב פֿאַרזאַמלט אַ סך מענטשן און געבעטן מיין פֿאַטער אַנשטעלן דעם גראַמאָפֿאָן און שפּילן עפּעס אַזוינס עס זאָל אַ צופּ טאָן ביים האַרצן...

אונדזער שכן לייביש „קאָזע" האָט געזאָגט, אַז איצט זעט ער באַשיימפּערלעך אַז ס׳איז משיחס צייטן און מעגלעך, אַז ער וועט קומען נאָך דאָס יאָר...

וידוי פון ש. גנב

מיין פֿאַטער האָט זיך געגומען צו זיין אָלטער מלאכה: מאָכן לייטישע פּשיסווּעס. אין אַ שיינעם האָרבסט־טאָג איז צו אונדז אין שטוב אַדיינגעקומען ש. גנב. געשטאַנען אַ פֿאַרשעמטער ביי דער טיר.

— וואָס ווילסטו, ש. — האָט מיין פֿאַטער גע־פרעגט.

— כע... ווייס?... כע... עס איז מיר שטאַרק נאָס אין די פּיס... שוין נישט קיין יונגערמאַן, אַ בן שישים. כ׳האָב אָפּילו אַ גאָלדענעם צענער־רובל. אָבער גלייב מיר, ישׂראל־לוזער, אַז איך דערמאָן זיך אין אים, וועט מיר אָפּילו אין אַ פּראָסטיקן טאָג וואָרעם אויף דער נשמה... זאָל איך דאָס „צענערל" בייטן? די שאָלה בין איך אייך געקומען פרעגן.

— נישט געזאָרגט, ש. איך האָב ליגן אויפן אויוון אַ פּאָר כאָליעווקעס, זענען זיי אין דער הייך אַ ביסל לעכערדיק. נישקשה, איך וועל זיי פֿאַריכטן אַזוי, אַז מען וועט גאָרנישט דערקענען. וועסט האָבן אַ פּאָר שיינע שטיוועלעך און קענען אין זיי שפּאַצירן אויף דער בריק... איך וועל זיי דיר געבן אָן אַ גראָשן געלט. גיי און קויף דיר ביי ר׳ לוזער היידענקרוג אַ פּאָר „פּייפּער"־פּאַדעשוועס. טראָג דאָס אַלץ אַוועק צום שוסטער לוטעק סטראָנקעוויטש און וועסט פּאָר גראָשנס האָבן אַ פּאָר טייערע שטיוול...

— אַ געזונט און לאַנג לעבן אויף דיר, ישׂראל־לוזער — האָט אים ש. גנב געדריקט די האַנט. ער האָט אַראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ און געזאָגט — וועז איך וואָלט געווען וויסן, אַז דיין ווייב האָט שטיין שמאַלץ ביי ציפּען אין קאָמער... אָך, אַ מיתה משונה, האָב איך בעסער געווען איינגענומען, איידער מיינע הענט האָבן... דערביי האָט ער זיך שטאַרק פֿאַרהוסט.

ראובן צוקער

א מאגעלניצער חסיד נעמט אויף זיך א תשובה

שלום טאַבעלעס (שלום ניימאַן), אַ קליין יידל, דאָס בלאָנדע בערדל. אַ מיזערענער. אַ הייזעריקער, דאָס קול הערט זיך ווי אַ גרילק. טאָמער איז ער נאָך ווייניק קליין — גייט ער תמיד שטאַרק געבויגן.

— אַ יד טאָר נישט צו פיל אויפהייבן דעם קאָפּ אין גלות — האָט ער געזאָגט.

די משפחה: אַ פרוי, דריי זין. יעדער פון זיי אַן אַנדער טיפּ. דער עלטסטער, אברהם יצחק, פון די גרעסטע למדנים צווישן די בית־המדרש־בחורים אין שטאָט, אַ פרומער הייסער חסיד פון אַסטראָווצער רבין זצ״ל. נאָך דער חתונה מיט אפרים שענקערס טאָכטער, געווארן אַ שפּיליטער. שפּעטער אַ מלמד פון „גמרא־תוספות״. האָרט פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה, אַ מילמד אין בלעגדאָוו.

דער צווייטער, בערל, נישט דערגאַנגען אין לומדות צו אברהם־יצחקס מדרגה. נאָך דער חתונה געפאָרן אויף ירידים מיט ביליקער שניט־סחורה פאָר די פויערים.

דער דריטער, יאַנקל, געלערנט אין חדר ביי ר׳ פנחס צוקער (פאָטער פונעם שרייבער פון די שורות) און געשטאַרבן יונגערהייט·פון שווינדזוכט.

די פרנסה — אַ געוועלב פון קאָנפעקציע: העמדער און אונטערוועש, געניט דורך שלומס פרוי „בייטאָג און ביינאַכט״. אויף די ירידים פלעגן זיי פאָרקויפן פאָרטעכער פון אייגענער אויסאַרבעטונג, פערלמוטערנע קנעפּלעך, געברענגטע פון ווארשע, האָבן זיי אויסגעסאָרטירט אינעם געוועלב לויט דער גרייס, אויפגענייט אויף טאָוולען צו אַ טוץ (12 שטיק), אָדער צוויי טוץ און פאָרקויפט אין די געוועלבער, פאָר שניידער און אויף אייגצל.

דאָס געוועלב און די דירה אויף דער ווארשעווער גאַס, אַ חלק פון אַ ירושה אין ישראל רעכטשיידס הויז, אָבער אין אַ פינצטערן קעלער. ווען מ׳איז אַרויס פון דעם געוועלב און פון דער דירה האָט מען געפילט דעם ווייי־געשריי „ממעמקים קראתיך יה״ — פון די טיפּענישן האָב איך דיך, גאָט, גערופן.

— נו, וואָס קען מען פאָרלאָנגען פון אַ „פאָדער־הויז״? דער עיקר — דער „פאַלאָץ״ איז דאָך דאָרט — אין דער הייך! — האָט טאָקע ר׳ שלום טאָבעלעס געזאָרגט פאָרן „פאַלאָץ״.

גאָנץ פרי, ווי ס׳איז נאָר ליכטיק געוואָרן, איז ער געקומען צום דאָווענען אין בית־המדרש און אַהיים געגאַנגען גאָנץ שפּעט. ער האָט זיך מכין געווען פאָוואָליע, געלערנט פאָר זיך אַ בלעטל גמרא. געזאָגט מיט כוונה דעם טעגלעכן פּרק תהלים און נאָכער אַ קאָפּיטל „מעמדות״. געדאָווענט „פון פאָרנט״, געלערנט דעם טאָג־שיעור אין „חוקל״ — חוק לישראל. ביז וואָס־ווען, קומט אים אויס צו דאָווענען מיטן לעצטן מנין. אַהיים קומט ער שוין נאָענט צו מיטאָג. זיין ווייב האָט שוין אויפגענייט העמדער און אונטערוועש (אויב אַ קונה האָט איר נישט איבערגעריסן די אַרבעט).

דאָס זעלבע חזרט זיך איבער פון פאָרנאָכט ביז שפּעט אין אָוונט. פאָרן האָנדל, פאָר „עולם הזה״, בלייבט אים ווייניק צייט. זיין פרוי איז די פרנסה־געבערין. זי מוז נעבעך אויסאַרבעטן די סחורה פאָר קאָנפּעקציע און באָשטעלונגען, זיין אַ פאָרקויפערין, דערציען דריי קינדער און... פירן די הויז־ווירטשאַפט.

ראש־השנה אָדער שבועות כאָפּט זיך שלום אַריבער צום רבין קיין אָסטראָווצע, און אברהם־יצחק, דער בכור איז דער קידוש־מאַכער. זיין מאַמע מיט זיינע ביידע ברידער פראָוון דעם יום־טוב־טיש אָן דעם טאָטן.

אָזוי האָט שלום געפירט זיין „נאָטירלעכן״ לעבנס־שטייגער, ביז מאָגעלניצע איז אויפגערודערט געוואָרן פון דער בשורה: שלום טאָבעלעס פאָרלאָזט די היים און פאָמיליע. ער האָט געגומען אויף זיך אַ תשובה צו וואָנדערן פון שטאָט צו שטאָט, שלאָפן אין די „הקדשים״ און אין די בתי־מדרשים ביים אויוון, נישט אַרויסווייזן זיין לומדות פאָר קיינעם, אָנגעמען באהבה אָלע בזיונות און שאָנדעס, אָפילו קלעפּ, וואָס פאָלן אויף די קעפּ פון די אַרעמע לייט, מדינה־גייער, „ארחי־פרחי״ דורכפליענדע געסט) וואָס מ׳איז זיי חושד אין פאָרשיידענע חטאים. אַ שטאָט יידן איז „געגאַנגען אויף רעדלעך״. אָלע האָבן געפרעגט מיט שטוינונג: פאָר וואָסערע זינד נעמט שלום אויף זיך אָזאַ האָרבע תשובה? דער רוב האָט געזאָגט, אַז ר׳ שלום האָט נישט געזינדיקט קיין גאָט און אויך נישט אין פאָרהעלטענישן צו מענטשן, אָן ענין, זאָגט שטענדיק דער ערשטער „גוט־מאָרגן״ דעם פשוטסטן יידן אין שטעטל, האָנדלט

ערלעך, טוט צדקה, פאַרט צום רבין. וואָס און וועט האָט ער געזינדיקט?

אַנדערע פרעגן קשיות: ער איז דאָך אַ חסיד און דער חסידישער וועג איז דאָך נישט צו פייניקן דעם קערפער מיט אָפּטע תעניתים. אַ גראָדזשיסקער חסיד, אַן אָנגעברוגזטער אויפן „אָסטראָווצער" און זיינע דרכים, ברומט אַרויס אַ בייזער:

— נו, וואָס קענט איר פאַרלאָנגען פון דעם בייגל-בעקערס זונס חסידים? (דעם אָסטראָווצער רבינס פאָטער איז געווען אַ בייגלבעקער אין סאבין), ער האָט דאָך באַנייט די שיטה פון די מתנגדים: תעניתים, נישט הנאה האָבן פון דער וועלט, תשובה טאָן אויף זינד, וואָס זענען נישט געשטויגן און נישט געפלויגן. שלום טאָבעלעס — זעצט ער פאָר — איז אַ ייד אַ תמים. אָלץ וואָס ער לערנט און הערט, נעמט ער אַן ערנסט. ער באַגוגנט זיך נישט מיטן לערנען, דאָווענען, דערציען די קינדער אין גאָטס וועגן, נאָר פאַרט תשובה טאָן. לאָזט איבער דאָס ווייב מיט די קינדער אויף גאָטס באַראָט. און דאָס איז נישט קיין זינד? — פרעגט דער צעהיצטער „גראָדזשיסקער".

דער עולם צעגייט זיך. יעדער טראַכט וועגן דער טאַט: „אַ ריכטיק, נישט ריכטיק". איינס ווייסט יעדער: „ער וואָלט דאָס נישט געקענט באַווייזן".

ר' שלום ריכט אָפּ „גלות"

ער לאָזט זיך אַרויס אין וועג אַריין מיט אַ זעקל אויף די פלייצעס, וווּ ס'געפינט זיך טלית-ותפילין, אַ סידור, להבדיל, וועש און האָנטעכער. ער טראָגט צוויי קעסטלעך פערלמוטערנע קנעפלעך צום פאַרקויפן אויף חיונה — ער זאָל נישט דאַרפן אָנקומען צו קיין נדבות.

זיין ערשטע סטאַציע איז געווען ניישטעטל (נאָוועמיאָסטאָ), 12 ק"מ פון מאָגעלניצע. דאָן האָט ער געשפּאַנט קיין ראָוועט, 42 ק"מ פון מאָגעלניצע.

אויפן וועגן האָט אים אַ שטאַרקער רעגן דורכגענעצט וווייקט „ביז צו די ביינער". די חפצים אין זעקל, די קנעפלעך און די קעסטלעך זענען אויך דורכגענעצט געווארן.

קוים וואָס ער האָט זיך דערשלעפּט קיין ראָוועט, אַ נאַסער, אַן אויסגעוווייקטער שטייט ער אין מיטן שטאָט און קלערט: „וואָר וועט מיך אַריינגענעמען אויף איבערנעכטיקן די נאַכט אין אַזאַ צושטאַנד?" פלוצים דערזעט ער אַ יידישע בעקעריי. ער גייט אַריין, פרעגט ביים בעקער, צי ער קען אַריינגיין איבערנעכטיקן ביי אים אין אויסטריקענען זיך. דער בעקער ווייזט אים דעם פּיעקעליק.

— דאָרט — זאָגט ער — קענט איר איבערנעכטיקן אין אויסטריקענען זיך מיט אַלע אייערע חפצים.

אין דער פרי לאָזט זיך ר' שלום אין שטאָט אַריין, דאָווענען, איבערכאַפּן ערגעץ אַ ביסל עסן, פאַרקויפן „סחורה" און דאָן שפּאַנען ווייטער. ער איז אַפּגעאַנגען אַ שטיקל וועג, ס'אָגן אים אַן צוויי בעקער-אַרבעטער און באַפאַלן אים מיט שטאַרקע קלעפּ, שרייענדיק:

— אַזוי טוט מען? דער בעל-הבית האָט דיך אַריינגעלאָזן אַ נאַסן, געגעבן אַ מעגלעכקייט אויסצוטריקענען זיך און די חפצים או דו גנבעסט צו ביי אים דאָס גאַנצע זילבערנע באַשטעק: לעפל, גאָפל, מעסער?!

אַנשטאָט צו שרייען און פאַרענטפערן זיך, אַז ער האָט נישט געגנבעט און מ'דאַרף אים נישט שלאָגן, שרייט ר' שלום צו זיי:

— שלאָגט דעם רשע — און ווייזט אויף זיך — ער האָט גענזינדיקט, ער איז ווערט די קלעפּ!

טראָץ זייער שטוינען צוליב דער האַלטונג פון דעם „וועגדראָווניק", האָבן די אַרבעטער אים געשלאָגן און געשריען:

— מיאוסער גנב, גיט אָפּ די גניבה!

אין דעם זענען אָנגעקומען אַנדערע צווייי אַרבעטער פון דער בעקעריי און האָבן געהייסן אָפּשטעלן די קלעפּ:

— דער ייד איז נעבעך גאָרנישט שולדיק — האָבן זיי געזאָגט — די קינדער פון בעל-הבית האָבן פאַרשלעפּט דאָס באַשטעק. איצט האָט מען אַלץ געפונען.

די שלעגער זענען געבליבן אין אַ פאַרלעגנהייט, נישט פאַרשטייענדיק, פאַרוואָס האָט דער ייד באַרעכטיקט די קלעפּ און אָנגערופן זיך „אַ זינדיקער". זיי האָבן אָנגעהויבן אים איבערבעטן, טענהדיק, אַז זיי זענען נישט שולדיק... באַלד ווי ער איז אַרויס פון דער בעקעריי האָט מען באַמערקט, אַז דאָס זילבערנע באַשטעק איז פאַרשווּנדן געוואָרן. קיין אָנדערער האָט דאָך אין בעקעריי נישט געענעכטיקט...

ר' שלום האָט זיי מודיע געווען:

— איר זענט אין גאָנצן אומשולדיק! מיר איז דאָס געקומען פאַר מיינע זינד — האָט ער געזאָגט.

דער ערשטער צופאַל האָט ר' שלומען נישט אָפּגעשטעלט פון זיין וועג. ווייטער האָט ער געשפּאַנט פון שטאָט צו שטאָט. געענעכטיקט אויף די פּיעקעליקעס,

אין די הקדשים אויף אַ טיש, אַדער אַ באַנק נעבן בית־המדרש־אויוון. נישט אַנגעקומען צו קיין מענטש־לעכע נדבות. די סוחרים און בעלי־מלאכות פלעגן גערן קויפן די קנעפלעך ביים פרומען ערלעכן פשוטן ייד (אַזוי האָט ער זיך פאַרגעשטעלט).

אויפן יום־טוב פלעגט ער אָפט זיך אַרייננכאַפן צו זיין רבין אין אַסטראָווצע אויף אַ שבת מברכין (ווען מען בענטשט ראש־חודש), אַ שבת־חנוכה א״דגל. אַ סברא, אַז דער רבי האָט געגעבן זיין הסכמה צו ר׳ שלומס אויפפירונג.

אין עטלעכע חדשים אַרום איז ר׳ שלום אַהיימגע־קומען מיט אַז אָפּגעשפּאַרטע סומע פונעם מסחר. דאָס איז געווען אַ צושטייער צו דער שווערער פרנסה, וואָס די אַרעמע פרוי האָט געדארפט שאַפן.

אין צווייטן מאָרש איבער די שטעטלעך, האָט ער מיטגענומען זיין עלטסטן זון, אברהם־יצחק, ער זאָל אים מיטהעלפן פאַרקויפן די סחורה. דאָס האָט געדויערט פון פסח ביז די ימים־נוראים, וועו זיי זענען אַהיימגע־קומען, האָט אברהם־יצחק דערציילט זיינע חברים אין בית־המדרש, וואָס ס׳טוט זיך אין דער „גרויסער און ברייטער וועלט״. אַנגעצייכנט זיי אָפילו אַ מין מאָפּע פון די שטעט און שטעטלעך, וואָס זיי האָבן באַזוכט.

אין דריטן מאָרש פון נאָך סוכות ביז ערב פסח, האָט ר׳ שלום נישט מיטגענומען אברהם־יצחקן, אַ סברא, נישט געוואָלט שלעפּן אים אין די רעגנס און אַ שאַד געווען דער בטול תורה פון אַזאַ שארפן קאָפּ, ווי אברהם־יצחק.

ר׳ שלום האָט פאַרגעזעצט זיינע מאַרשרוטן ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג — תשעה־באב תרע״ד, דעם ערשטן אויגוסט 1914. די וועגן זענען געווען פאַרשטאָפּט דורך די אַרמייען, אַ מאָל די רוסי־שע, אַ מאָל די דייטשע און מ׳האָט געמוזט זיין אין דער היים.

וואָס ער האָט איבערגעלעבט ביים וואַנדערן אין אַנדערע שטעט, האָט ער נישט דערציילט. וועו ראַווע וואָלט נישט געווען אַזוי נאָענט צו מאַגעלניצע און די דאָרטיקע יידן וואָלטן זיך נישט געטראָפן אַזוי אָפט מיט מאַגעלניצער יידן — וואָלט קיינער פון שטאָט נישט געווסט וועגן ראַווער „צופאָל״.

ר׳ שלום האָט געהאָלטן: „א זינדיקער דארף תשובה טאָן נאָר פאַר גאָט! קיין מענטשן דארף נישט וויסן דערפון״.

דאָס איז געווען לויט זיין מיינונג דער תמצית פון אַסטראָווצער חסידות.

אַ שיכורן קען מען נישט גלייבן

אַזוי האָט געפסקנט דער ריכטער פון פרידנס־גע־ריכט אין מאַגעלניצע, דער וואַדזיצנער פריץ.

די מעשה איז אַזוי געווען: נעבן מאַגעלניצע איז געווען אַ גרויס דאָרף באָרווע. וועו יידן האָבן נאָך געמעגט וווינען אין די דערפער אין צאַרישן פוילן ביזן סוף פון נייצנטן יאָרהונדערט, האָבן דאָרט געווויגט עטלעכע פאַמיליעס, וואָס האָבן געהאָט פאַרשידענע פרנסות: פּראָפּינאַטאָרס— פאַכטער פון בראַנפן־אויס־אַרבעטונג, געפּאַכטעט א מיל, פאַכטשאָזשעס פון מיל־כיקס ביים פריץ און נאָך און נאָך.

נאָכן באַגרענעצן דאָס וווינען פון די יידן אין די דערפער, זענען אייניקע פון די פאַמיליעס, גאָנץ רייכע, אַריבער קיין מאַגעלניצע. מ׳האָט זיי געפונען די „באָר־וויאַקעס״ (באָרווער אָפּשטאָמיקע(מיט אַ ביטול — דאָרפסלייט, וואָס גרויסט איר זיך?. זייער עשירות האָט געברענגט צו אַן ענדערונג אין דער באַציונג צו זיי.

איין צווייג פון די משפחות: מאיר גאָלדבערג האָט פאַרגעזעצט דאָס האָלט די פאַכט פון מילכיקס ביים פריץ און געבליבן וווינען אין דאָרף באָרווע מיט זיין פרוי נעכען און קינדער. פרנסה איז געווען בשפע. יעדער ייד, ויאָס איז אַדורכגעגאַנגען דאָס דאָרף האָט באַקומען ביי מאירן און נעכען עסן און שלאָפן אומזיסט און געווואָרן זייער שיין אויפגעוואַקסן און זיי האָבן גע־דארפט לערנען, איז דער פאַמיליע גאָלדבערג נמאס געווארן דאָס וווינען אין דאָרף און האָבן זיך איבער־געצויגן קיין מאַגעלניצע אויף דער וואָליער גאָס צו זייער קרוב מענדל אַניעלעוויטש.

מאיר האָט ווייטער אַנגעהאַלטן די מילך־פאַכט, אַבער אַהיימגעקומען איז ער יעדן טאָג.

נעכע, זיין פרוי, האָט אויסגענוצט דעם גרויסן הויף פון מענדל אַניעלעוויטש און אַנגעהויבן האַנדלען מיט אַלט אייזן וואָס זי האָט לאָקירט אויפן הויף.

מאָכט ז׳ד א מאָל, אַז נעכע וועגט אייזן מיט אַן אַלטן, נישט־געשטעמפּלטן געוויכט. גראָד קומט אַריין דער סטראָזשניק (רוסישער פאָליציאַנט) און באַמערקט דאָס אומגעשטעמפּלטע געוויכט. ער האָט איר באָלד געמאַכט אַ ראַפּאָרט און איבערגעלאָזן אַ „פאָויעסטקע״ (איינלאַדונג) צו אַ „ספּראָווע״ (משפט).

נעכע איז צעטומלט געוואָרן, נישט געווסט וואָס צו טאָן, איז זי געלאָפן צו ר׳ משה גאָלדבערג — משה דניאלס — איר קרוב. יענער איז אַוועק צו ר׳

ישעיה ניסלס (פריידנרייך) עצהן זיך וואס איז דאָ צו טאָן. ר׳ ישעיה האָט געזאָגט ר׳ משהן, ער זאָל באַרואיקן נעכן. ״אם ירצה השם, אין אַ פאָר טעג אַרום וועט ער עפעס טאָן״.

נעכע, וועלכע האָט געווארט מיט אַ קלאָפנדיק האַרץ צו הערן, וואס ר׳ ישעיה האָט געענטפערט משהן וועגן איר ספראָווע, האָט זיך באַרואיקט, הערנדיק דעם צוזאָג פון ר׳ ישעיהן ״עפעס צו טאָן״.

אין דעם טאָג, וען די ספראָווע זענען פאַרגעקומען אין מאָגעלניצע, האָט ר׳ ישעיה זיך ״צופעליק״ געטראָפן מיטן ריכטער דעם וואָדזיצער פריץ און אים דערציילט ז׳עם גאַנצן ענין. דער פּריץ, וועלכער איז געשטאַנען אין האַנדלס־פאַרבינדונגען מיט ר׳ ישעיהן, האָט אים געוואָלט אַ טובה טאָן און גאראטן ר׳ ישעהן, אַריינגענעמען דעם סטראַשניק אין אַ שענק אַ שעה פאָר דער ספראָווע, געבן אים אַ פיינע כוסה בראָנפן, אַז ער זאָל קומען אין געריכט אַ וואָקלדיקער. דאָן וועט ער קענען טאָן פאָר דער פרוי גאָלדבערג.

אַזוי איז טאָקע געשען. אין טאָג פון דער ספראָווע, אַ שעה פארן אָנהייב, איז דער סטראַשניק פאַרבעטן געוואָרן צום בלינדן איטשע דעם קצב. מען האָט אים מכבד געווען מיט אַ ״שיינע פאַרציע״ בראָנפן. דאָס טרינקן האָט זיך פאַרצויגן און דער סטראַשניק האָט קוים באַווייזן צו דערשיינען צום אָנהייב פון דער ספראָווע. ער האָט נישט געקענט שטיין אויף די פיס און זיך געוואָקלט פון שכרות.

דער ריכטער האָט גערופן דעם סטראַשניק עדות זאָגן וועגן גענוויכט. ער האָט באַמערקט דעם ,,אומפעסטן באַשטאַנד״ פון עדות. דאָן רופט ער אויס פייערלעך:

— דאָס עדות־זאָגן פון אַ שיכורן מענטש, אַפילו אַ פאָליציאַנט, קאָן ער נישט אָננעמען.

און דער משפט איז בטל געוואָרן.

טובה אַניעלעוויטש־זילבערבערג

דער רבי ר׳ משהלע ברענגט צוריק א פארלוירענעם חסיד

אונדזער רבי ר׳ משהלע, אַ נידעריקער, אַ דאַרער, מיט אַ לאַנגער באָרד, האָט געפירט זיין רביסטוּוע אין מאָגעלניצע במשך פון אַ סך יאָרן. זיינע חסידים זענען מערסטנס באַשטאַנען פון סוחרים, בעלי־מלאכות, פשוטע, ערלעכע, חסידישע פרומע יידן. מיט זיי האָט ער געפֿראָווען טיש אין די שבתים און שבת־צו־נאַכטס אַפּגעריכט אַ רייכע מלווה־מלכה צוגלייך ווי אַלע אַנדערע רביים אין לאַנד.

ער האָט פאַרשריבן רעצעפטן פאַר קראַנקע, וואס זענען אַנערקענט געוואָרן דורך אַלע אַפּטייקן אין שטאָט.

מיין זיידע אַנשל אַניעלעוויטש ז״ל איז געווען אַ געטרייער און איבערגעבענער חסיד פון רבין. אויך זיינע צוויי זין: מיין פאָטער, נאָטע און זיין ברודער, מענדל הי״ד, זענען געווען דעם רבינס חסידים און פלעגן קומען צו אים זיצן ביי זיין טיש שבת און יום־טוב..

אין פאַרלויף פון דער צייט איז מיין פעטער מענדל רייך געוואָרן. מיין פעטער איז געווען פיזיש שטאַרק געבויט, הויך, מיט אַ קליין קורץ בערדל. זיין עשירות האָט אים געברענגט צו שטאָלצקייט, אַפילו צו חוצפה. ער האָט זיך געגרויסט דערמיט, וואס ער איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס דעלעגאַט פון די מאָגעלניצער האַנטוווערקער אין צענטראַלן האַנטווערקער־פאַרבאַנד אין בריסק. די שטאָלצקייט האָט אים געבראַכט דערצו, אַז ער האָט זיך דערווייטערט פונעם רבין ר׳ משהלע, און זיינע באַזוכן ביי אים זענען געוואָרן זעלטענע.

מיין פאָטער, נטעלע הי״ד, אַן ערלעכער יוד, מיט אַ שיינער, לאַנגער באָרד, האָט פאַרגעזעצט זיינע אָפּטע באַזוכן ביים רבין.

ווייזט אויס, אַז מיין פעטערס אויפפירונג האָט נישט נושא חן געווען ביים רבי און ער האָט זיכער באַדויערט, וואס ער פאַרלירט אַן איבערגעגעבענעם, געטרייען חסיד. מעגלעך אויך, אַז ער האָט געפרוווט זוכן מיטלען, ווי אַזוי צוריק צו דערנענטערן אים צו זיך. און אָט דערנענטערן זיך די ימים־נוראים. אין אַ גע־וויסן שבת איז געזעסן דער רבי ר׳ משהלע און ארום אים זיינע חסידים. עס הערשט אַ רואיקע שטילקייט, דער רבי לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ צום טיש,, פאַרדעקט אים מיט זיינע הענט, פאַרטראַכט זיך. דרימלט. שאָ שטיל. די חסידים אַרום בלייבן זיצן פאַרטראַכט און

הייבן אויך אָן דרימלען און ווידער שאַ שטיל. פלוצלונג הייבט דער רבי אויף דעם קאָפּ און שרייט אויס: „יאָ, אַנשל, כ׳וועל אויספירן דיין ווילן. כ׳וועל זיי רופן צו מיר און איבערגעבן דיין פאַרלאַנג, אַז זיי זאָלן בלייבן ווייטער מיינע געטרייע חסידים". די חסידים אַרום, שטאַרק דערשראַקענע, קוקן זיך אַרום און פאַרשטייען נישט, וואָס דאָ איז געשען. דער רבי זאָגט זיי: „זעט איר נישט, אַז אַנשל איז ביי מיר און אַז איך רעד מיט אים?"

ר׳ משהלע שפירא זצ״ל

גלייך האָט דער רבי באָפוילן צוויי פון זיינע חסידים, זיי זאָלן באַלד אַוועק צו מיין פאָטער נטע און זיין ברודער מענדל הי״ד און זיי גלייך רופן צו אים.

איך געדענק גוט דאָס דאָזיקע בילדל, גלייך עס וואָלט געשען הײַנט: צוויי חסידים, שליחים פון רבין, זענען אַריינגעקומען אין אונדזער שטוב. מיין פאָטער ז״ל איז געזעסן ביים טיש און געפראָוועט שלוש־סעודות. די חסידים האָבן זיך צו אים געוועגדט מיט די ווערטער: „נטע, דער רבי זאָל לעבן, האָט נישט לאַנג געריידט מיט דיין טאַטן עה״ש, און דער רבי האָט אים צוגעזאָגט צו רופן צו זיך זיינע צוויי זין: נטע און מענדל".

מיין פאָטער ז״ל איז תיכף אַוועק מיט זיי. דאָן זענען זיי אַוועק צום פעטער מענדל און אַלע צוזאַמען זענען געקומען צום רבין.

דער רבי האָט זיי געהייסן זיך אַוועקזעצן נעבן זיך און האָט זיך גלייך אַוועגדט צו זיי מיט די ווערטער:

— אייער פאָטער אַנשל ז״ל האָט מיט מיר געריידט נישט לאַנג צוריק און געפרעגט, צי זיינע צוויי זין קומען צו מיר. האָב איך אים געענטפערט, אַז נטע איז פאַרבליבן מיין געטרייער חסיד און קומט צו מיר כסדר. אָבער זיין ברודער, מענדל, האָט זיך דערוויי־טערט פון מיר און ער קומט נישט צו מיר. דערהערנדיק די ווערטער, האָט ער מיר באָפוילן אייך צו ברענגען צו מיר און אייך איבערגעבן זיין וווּנטש, אַז איר זאָלט צוריק פאַרבלייבן מיינע איבערגעגעבענע חסידים.

מיין פעטער מענדל האָט זיך אַ ביסל דער־שראָקן, הערנדיק די ווערטער. הגם אין זיין פריוואָטן לעבן איז ער געווען אַ בעל־חוצפה, האָט ער דאָך מורא געקריגן. אויך די ימים־נוראים, וואָס דערנענטערן זיך, האָבן געהאָט זייער ווירקונג נישט וועלנדיק זיך צע־קריגן מיט זיין פאָטער ז״ל און אַוודאי נישט מיטן בורא־עולם, וועלכער האָט אים געגעבן רייכקייט און קען עס, חלילה, צוריקנעמען פון אים, האָט ער באַלד אויפן אָרט צוגעזאָגט צו פאַרבלייבן ווי פריער דער געטרייער און איבערגעגעבענער חסיד פון זיין רבין ר׳ משהלע.

מיין פעטער מענדל ז״ל האָט געהאַלטן וואָרט, פאַרבליבן אים געטריי און צוריק כסדר באַזוכט, געזעסן ביי זיין טיש. פאַרשטענדלעך, אויך מיין פאָטער ז״ל. דאָס האָט געדויערט ביז דער רבי ר׳ משהלע איז נפטר געוואָרן אין מאָגעלניצע.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער איז אַנגעקומען אין שטעטל זיין זון ר׳ יענקעלע שפּירא. די געוועזענע חסי־דים פון זיין פאָטער ר׳ משהלע ז״ל, האָבן זיך שטאַרק דערפרייט דערמיט און געהאָפט, אַז ער וועט פאָרזעצן דעם דרך פון זיין טאַטן. אָבער זיי האָבן זיך שטאַרק אַנטוישט. זיין זון האָט געזוכט אַנדערע חסידים, וואָס ער האָט דווקא אויסגעפונען אין אַנדערע ערטער. ער האָב מקרב געווען צו זיך יונגע שיכטן פון שטעטל, בחורים פון בית־המדרש און אַנדערע יונגע כוחות פון שטעטל און ער האָט אַנגעהויבן במסירות אַריינצובערע־גען אין זיי גאָר אַן אַנדער תורה: דעם גייסט פון ציון; צו זיין שטאָלצע זין פון ציון; שאָפן אַ ציוניסטישע באַוועגונג. אָזוי אַרום האָט ער געשאָפן די ערשטע ציוניסטישע אַרסגאַניזאַציע אין מאָגעלניצע.

די געוועזענע חסידים פון דעם רבין ר׳ משהלע האָבן זיך שטאַרק אַנטוישט פון זיין זון און געהאָלטן זיינע מעשים פאַר אָפּיקורסישע טאַטן. פאַרשטענדלעך, אָז זיי האָבן זיך פון אים לגמרי דערווייטערט און אויפ־געהערט צו קומען צו אים. מיין פאָטער ז״ל, אָלס געטרייער חסיד פון רבי ר׳ משהלע, האָט אַנדערש פאַר־שטאַנען, און דאָך אים געשעצט.

אַן אייניקל פון דער „פּאָלבערטע"

וואס מיין באבע ביילע האט מיך געלערנט

ווי עס איז די מאָגעלניצער גוט באַקאַנט איז מיין באָבע ביילע קיין לערערין נישט געווען. נישט נאָר זי איז נישט געווען קיין לערערין„ זי איז, אויב איך האָב נישט קיין טעות, אָפילו נישט קיין שילערין אין אַ שולע. באַגנוגנט זיך מיט קענען דאָוענען. דאָך האָב איך פון איר געלערנט גרויסע לעקציעס.

די באָבע ביילע איז אין מאָגעלניצע באַקאַנט געווען אַלס די „פּאָלבערטע". געוויסע מאָגעלניצער האָבן זי גערופן די וואָלף־בערטע. איר אמתער נאָמען איז געווען די רפאל בערטע. פיל מאָגעלניצער האָבן זי גערופן ביילע קאָזאַק.

דער נאָמען, דוכט מיר, האָט ווירקלעך אויסגעדריקט איר כאַראַקטער, דעם זין פון איר עקזיסטענץ און די אמתע מיינונג פון איר נאָמען, די „וואָלף־בערטע". ווי אַ מוטיקער קאָזאַק איז זי געווען העפטיק, קרעפטיק און מעכטיק אין איר גרויזאָמען קאָמף קעגן אירע שונאים און אומדערטרעגלעכע אומשטענדן. איר אָפּשטויסונג פון רעזיגנאַציע האָט מיך געלערנט אויסצומיידן פּאַרפּירנדיקע און זעלבסט נידערשלאָגענע פּאַרטיידיקונגס־מעכאַניזמען, וואָס עפענען די טיר צו פּאַטאָלאָגישער געפאָנגעניש און אינטעלעקטועלן פּאַראַליזש.

די באָבא ביילע איז געבוירן געוואָרן אין אָפּאָטשנע, וווּ אַלס יונג מיידל האָט זי געהייראָט מיט אַ יונגן מאַן, וועלכער איז אַ פּאָר חדשים נאָך זייער חתונה געשטאָרבן. די אַנטוישנדע דערפאָרונג האָט איר אָנגעפילט מיט אומזיכערקייטס געפילן און זי האָט געפילט די נויטוועניקייט פון אַ פּאָטערלעכן באַשיצער. ווען מיין זיידע רפאל־בער, וואָס איז געווען פיל עלטער פון איר. איז געקומען קיין אָפּאָטשנע קויפן קאָלך פּאַר זיין האָנדל, האָט ער זי געטראָפן און איר פּאַרגעשלאָגן צו הייראָטן — האָט זי מסכים געווען.

אַ קורצע צייט נאָך זייער הייראָט איז זי געוואָרן די מוטער פון פיר זין: חיימל יהושע, אברהם, משה און אַ טאָכטער — חנה. אַיידער איר עלטסטער זון איז געוואָרן אָלט 10 יאָר, איז איר מאָן געשטאָרבן און איבערגעלאָזן מיט פינף יתומים אָן מיטלען צום לעבן.

וועו די באָבע מיט די יתומים זענען פון דער לוויה אַ היים געקומען האָט זי געפונען אירע „בעבע־כעס" אין רינשטאָק און אירע שטיף־קינדער אינעם הייזל, וואָס, ווי זיי האָבן געזאָגט, האָט באַלאָנגט צו זייער פּאָטער איידער ער האָט געהייראָט מיט דער באָבע. די אומאָנגענעמע אומשטענדן און טראָגישע דערפאָרונגען האָבן די באָבע אַריינגעוואָרפן אין אַ פּאָרצוויפלטן צושטאַנד, אָבער נישט אין אַ מעלאַנכאָלישער דעפּרעסיע, וועו האָפנונג איז פאָרלוירן און רעזיגנאַציע זיגט — פאָרלירן מענטשן דעם שכל און טייל מאָל אויך דאָס לעבן. די באָבע ביילע איז געווען רעאָליסטיש און ראַציאָנעל. זי האָט גוט געווּסט, אַז עס איז פאָראַן אַן אויסוועג פון דער מענטשלעכער טראָגעדיע. אויב דער מענטשלעכער שכל איז צייטווייליק פאָרנעפּלט ביי דריקנדע אומשטענדן און קאָן נישט פאָרויסזען די קאָנסעקווענצן פון זייַנע טאָטן — דאָרף דער מענטש קעמפן און דורך דעם קאָמף דעם אויסוועג געפינען. וויסנדיק דאָס, זענען איר געפילן פון הילפּסלאָזיקייט און האָפנונגסלאָזיקייט געווען אומבאַקאַנט.

דער זיידע רפאל־בער האָט איר איבערגעלאָזן אַ

די אַלטע פּאָלבערטע און אירע אייניקלעך
ה„פּולברטה" הזקנה ונכדיה

געווען לבל מיט אַ ביסל קאַלך צו פֿאַרקויפן. דאָס „געשעפט" איז געווען פֿאַרוואַרלאָזט אין דער צייט פון זיידנס קראַנקייט. די קאַנקורענץ האָט דער באָבען פּינאַנסיעל צעבראָכן. איר אייגנקונפט איז פילייכט געווען צו קויפן אַ ביסל שטרוי אַנצופילן די שעניקעס, וואָס זענען געווען אויסגעשפרייט אויף דער פֿאָדלאָגע, אויף וועלכער די קינדער זענען געשלאָפן. הונגעריקע קינדער דאַרפן דאָך אויך עפּעס עסן. וווּ, אָבער, נעמט מען געלט צו קויפן עפּעס עסן, וועו עס איז נישטאָ?

זי האָט באַשלאָסן צו ווערן אַ מילך־טרעגערין. אָבער קיין געלט צו קויפן מילך ביי די גויים, כדי עס צו פֿאַרקויפן די יידן, האָט זי נישט געהאָט... און די גויים, וועלכע זענען נישט געווען קיין גרויסע פרייַנד פון די יידן, זענען דאָך קיין מאָל נישט געווען פֿאַראינטערעסירט צו העלפן אַ אַרעמע פרוי, אַ באַלאָדענע מיט קליינע הונגעריקע קינדער. האָט די באָבע טאָקע געאָט אַ פֿראָבלעם. ענדלעך האָבן אַ פּאָר גויים אייַנגעשטימט צו לאָזן דער באָבען נעמען זייער מילך אין דער פרי און באַצאָלן פֿאַר דער סחורה נאָכמיטאָג, אויב זי אַליין וועט מעלקן די בהמות.

דריי אַזייגער אין דער פרי, זומער און ווינטער, צי עס האָט גערעגנט אָדער געשנייט, אָדער וועו דער ווינט האָט געהוליעט, דער פראָסט האָט דעם פּנים געביסן און די פינגער פֿאַראַליזירט — איז די באָבע אויפגעשטאַנען, געגאַנגען פון איין שטינקנדן שטאַל צום צווייטן, געשמעקט די ריחות, געמאַלקן די בהמות, געריבן די נאָז און אויערן צו באַהיטן פון געפרוירן ווערן, געטופּעט מיט די פיס, וועלכע האָבן געשטעקט אין צעריסענע שיך, פול מיט לעכער און אַן זוילן, געקלאַפּט אירע הענט, געבלאָזן אַ ביסל וואָרעמע פּאָרע פון איר מויל אויף אירע געפרוירענע פינגער, כדי אירע גלידער צו דערוואָרעמען. וועו די קובלעס (עמער) זענען געווען פול און שווער פונעם מילך, האָט זי די סטאַנגס אַרויפגעלייגט אויף אירע פלייצעס, די דראָטן צוגעטשעפּעט צו די קובלעס און געטראָגן די מילך דורך דעם טיפן שניי, איבער די מיט פראָסט אייגעהילטע גליטשיקע שטייגער אין ווינטער, אָדער, אין דעם רעגנדיקן זומער דורך די זינקנדיקע בלאָטעס. געטראָגן פון שטוב צו שטוב, צו קונים, וועלכע האָבן פיל מאָל נישט געהאָט קיין געלט צו באַצאָלן פֿאַר דער מילך.

און וועו זי איז שוין ענדלעך אַן אָנגעווייטיקטע און אָדורכגעווייקטע געקומען אַהיים צו אירע קליינע אוּן הונגעריקע, אין ווינטער געפרוירענע קינדער, איז זי שוין טאָקע געווען אויסגעמאַטערט און קראַנק. אָווּעקלייגן זיך אַ ביסל אויסרוען איז געווען אַ לוקסוס, וואָס זי האָט זיך אָפילו אין חלום נישט געקענט פֿאַרגינען. טייל מאָל האָט איר קאָפּ געגליט וויַ פייער, אירע שלייפן האָבן געהאָקט וויַ פולעמיאָטן, די אויגן געשוויגדלט, וויַ שימערנדע פליגן, אירע פיס געווייטיקט אוּן געקרעמפּט. זי האָט זיך געוואָקלט וויַ אַ שיכורע, דער קאָפּ האָט זיך געדרייט אוּן די וועלט האָט זיך מיט איר געדרייט וויַ אַ דריידל. דאָך האָט זי איר קאָמף צו העלפן אירע קינדער נישט אויפגעגעבן. זי האָט דעם קאָמף קעגן די דריקנדע אומשטענדן פֿאַרגעזעצט.

זי האָט אונדז געלערנט: זיי נישט שנעל צו באַשולדיקן מענטשן. וואַרף אויף קיינעם נישט קיין שטייַנער. שטודיר, לערן די סיבות פון מענטשלעכער האָנדלונג אוּן באַמי זיך די מענטשן צו פֿאַרשטיין. זיי גוט צו מענטשן אוּן העלף זיי, וועו דו קענסט, אָבער נישט מיט דער טענדענץ פון זיי עפּעס צוריק באַקומען. אויב דו ביסט נישט פֿאַר זיך זעלבסט — וועי וועט זיין פֿאַר דיר? אויב דו ביסט נישט פֿאַר זיך זעלבסט, וואָס ביסטו? מענטשן מעגן אויסדריקן זייער דאָנקבאַרקייט אין האָבן דעם פֿאַרלאָנג צו צאָלן גוט פֿאַר גוטסקייט. געווויסע מענטשן זענען אָבער צו שוואַך עס צו טאָן. זיי דאַרפן דעם זיפּץ צו פֿאַרלייכטערן זייערע אייגענע ליידן. דעריבער דערוואַרט גאָרנישט פון קיינעם אוּן דו וועסט אויסמיידן פיל אָנטוישונגען. העלף זיך זעלבסט. אָפילו גאָט העלפט נאָר די מענטשן, וועלכע העלפן זיך זעלסט. דעריבער בוק זיך נישט אוּן בעט פון קיינעם נישט. פֿאַרלאָז זיך אויף גאָרנישט אוּן קיינעם. אַז מען האָפּט צו אַ מענטש — קומט מען אָן צו אַ שטיין. וויַ ווייט מעגלעך זיי אומאָפהענגיק, עקספלואָטיר דיין אייגענעם שכל צו ענדערן, צו פֿאַרווירקלעכן דיינע וווּנטשן. אַרבעט אוּן קאָמף זענען דער וועג צו דערגרייכונג, דעריבער אַרבעט אוּן קעמף, וויַ אַ קאָזאָק, צו ענדערן דיין פּאָטענציעלע באַגאָבונג.

מיין פאָטער, מייַנע פעטערס אוּן זייערע קינדער, צווישן זיי דער שרייבער פון די שורות, האָבן די לעקציעס גוט געלערנט אוּן געניצט. מיר אַלע האָבן געהאָט דער באָבע ביילע פיל צו פֿאַרדאַנקן פֿאַר די לעקציעס, וואָס מיר האָבן פון איר געלערנט. זי איז געווען דער סימבאָל פון קאָמף פֿאַר עקזיסטענץ אין מאָגעלניצע. מיין באָבע ביילע האָט מיך געלערנט נישט נאָר מיט ווערטער, נאָר אויך מיט אירע מוטיקע האַנדלונגען אוּן הערשישן לעבן.

בנימין גודמאַן

„אהרן פון באקו"

אהרן אי׳ז געווען אייגער פון „הערשל דיאבאלס" קינדער. זיין פאַטער, הערשל, איז געווען אַ בייגל־בע־קער. געלעבט אַן ערלעך לעבן פון אַ בעל־מלאכה. דערצו איז ער געווען אַ פיינער בעל־קורא. ער האָט געלייענט די סדרה פון דער וואָך יעדן שבת ביים ערשטן מנין — גאַנץ געשמאַק.

בעתן שטיין צום פריזיוו איז אהרן צוגענומען געוואָרן צום מיליטער, וויל ער האָט נישט געוואָלט זיך מאַכן אַ פעלער, ווי אַנדערע האָבן געמאַכט, אַ שטייגער: אראָפנעמען פינגער פון די פיס; אַ פייפער (שטעכן די אויערן און ווערן אַ ביסל טויב); אַ גריצל (ברעכונג), „געברעכט" אַדער „צערן" זיך, עסן פלייש אַן ברויט, טרינקן עסיק, שארפע טיי און נאָך ענלעכע זאכן, כדי צו פאַרלירן פון דער וואָג און אַזוי אַרום באַפרייט ווערן אַלס נישט פעיקער צום מיליטער־דינסט.

אַהרן האָט זיך געשטעלט אַזוי ווי ער איז געווען — געזונט און גאַנץ! און ער איז צוגענומען געוואָרן — „גאַדיען", ד.ה. פעיק. אין יענע צייטן האָט די רוסישע מיליטער־מאַכט זיך נוהג געווען צו שיקן די געבוירענע אין פוילן, ספּעציעל יידן, אין די ווייטע מקומות: אין טשערניגאָווער גובערניע, קאָווקאַז און אַנדערע גע־ביטן, אַפילו קיין סיביר, אויף דער כינעזישער גרענעץ. אהרן איז באַשטימט געוואָרן צו דינען אין באַקו, קאָווקאַז, אויף דער טערקישער גרענעץ.

די בריוו פון אהרנען, אין אַנהייב פון זיין דינסט אין מיליטער, זענען געווען זייער שלעכטע. ער האָט געשילדערט דאָס שוועריע לעבן אין דער קאַזאַרמע אַלס רעקרוט; די אַנשטרענגונגען, וואָס מען האָט געפאַדערט פון די סאַלדאַטן בשעת די מאַנעווערס, שטייגנדיק אויף די הויכע קאָווקאַזער בערג אַן אַ וועג און אַן אַ שטעג; דאָס אַדורכמאַרשירן צו פוס שטראַ־מיקע טייכן אין אַנטוועכן, האַלטנדיק דאָס געווער איבערן קאָפּ; די שמירה ביינאַכט אין די קעלטן און בייטאָג אין די היצן אדג״ל.

אַלץ גייט פאַרביי! אַז מען לעבט, דערלעבט מען — זאָגט אַ יידיש שפּריכוואָרט. אהרן איז אַ היים געקומען נאָך פיר יאָר דינסט, אַ הויכער, שלאַנקער, שיינער יונגערמאַן — אַ „פאַניע". ער האָט געבראַכט רוסישע ווערטער: „דאָסווידאַניאַ" (צום ווידערזען), „מאַלא־דיעץ"" (העלד), „וואַבשע" (בכלל) און נאָך אַזעלכע אויסטערלישע ווערטער, וואָס האָבן געקלונגען פרעמד פאַרן יידישן אויער, אָבער האָבן דאָך אַרויסגערופן גרויס דרך־ארץ און מען האָט אים געקרוינט מיטן נאָמען „אהרן פון באַקו". ס׳איז פאַרגעסן געוואָרן דער נאָמען „אהרן הערשל דיאבאלס", ווי מען וואָלט אים קיינמאָל אַזוי נישט גערופן.

אהרן באַקו פאָרט קיין קאַנאַדע

אַלץ גוט און פיין. אין בית־המדרש שלינגען יונג און אַלט זיינע דערציילונגען פון באַקו בפרט און קאָו־קאַז בכלל. יונגע מיידלעך, אַפילו ווייבלעך, „עסן אים מיט די אויגן". אָבער קיין פרנסה פון דעם אַלעם איז נישטאָ.

נאָך אַ לאַנגע אַרומדרייען זיך אַן שום באַשעפטי־קונג, האָט ער איינגעזען, אַז אין מאַגעלניצע וועט ער קיין פרנסה נישט האָבן, האָט ער באַשלאָסן צו פאָרן קיין קאַנאַדע.

קומענדיק קיין קאַנאַדע האָט ער די ערשטע צייט זיך געמאַטערט, פונקט ווי יעדער אימיגראַנט אין יע־נער צייט, כדי צו פאַרדינען אויף פרנסה, אַרבעטנדיק שוסטעריי ביי אַן אַרבעטגעבער. ס׳זענען אַוועק עטלעכע יאָר און אהרן האָט באַשלאָסן צו ווערן אַ בעל־הבית פאָר זיך. ער עפנט אַ געוועלב פון שיכוואַרג אין טא־ראָנטאָ, אין אַ געגנט, ווו ס׳האָבן געווויינט אוקראַינער, אויך אימיגראַנטן (גויים). ס׳איז אים אַוועק נישט שלעכט.

אין דער דאָזיקער צייט האָט ער חתונה מיט אַ פיין יידיש מיידל. עס ווערן געבוירן פינף קינדערלעך און אַלץ איז אין בעסטן אַרדענונג. ווי זאָגט מען אין אַמעריקע? „מ׳מאַכט אַ לעבן!", אַ שיין לעבן. אהרן איז אַן איינגעפונדעוועטער קאַנאַדער לויט זיין אויסזען.

אהרן בענקט אַהיים צו זיין טאַטן

איין מאָל איז אהרן געקומען אַהיים פון גאָס און געזאָגט:

— מיין ליב ווייב, איך ווייל מיט דיר עפעס רעדן.

די פרוי וואָרט מיט האַרץ־קלאַפּעניש צו הערן זיינע רייד, פאַרויספילנדיק, אַז עס האַנדלט זיך ווענן אַן ערנסטער זאַך און זאָגט צו אים:

— לאָמיך הערן אין וואָס עס גייט.

— איך — זאָגט אהרן — האָב פאַרלאָזן מיין אַלטן טאַטן. כ׳האָב אים נישט אַפגעגעבן כיבוד־אב, ווי ס׳קומט אים. איך וויל צוריק פאַרן קיין מאַגעלניצע און זיין צוזאַמען מיט אים. אים פאַרגרינגערן זיין לעבן אויף דער עלטער. דאָ, אין טאַראַנטאָ, לעב איך צווישן גויים אַלס שוסטער. דאָרט, אין מאַגעלניצע, וועל איך ווערן אַ לעדער־סוחר פאַר דעם גאַלט, וואָס איך האָב אַפגעשפּאַרט. כ׳וועל לעבן, ווי אַלע יידן אין מאַגעלניצע, בכבוד, צוזאַמען מיט מיין טאַטן און גאַנצער פאַמיליע.

דאָס ווייב האָט אים געענטפערט:

— מיין ליבער מאַן, ווהין דו גייסט, גיי איך. דיין טאַטע איז מיין טאַטע, ווי דו וועסט באַשליסן אַזוי וועט זיין!

אהרן באַקו איז מקיים כבוד אב

דער קלאַנג האָט זיך פאַרשפרייט בליץ־שנעל איבערן שטעטל. יעדער פרעגט זיך: צי קאָן דאָס זיין? וועט ער פאַרלאָזן דאָס גאַלדענע לאַנד און צוריק קומען אינעם אַרעמען שטעטל?

אַבער „ביז וואָס, וועט״ — אהרן איז דאָ! אַוועק־געפאָרן אַליין און צוריק געקומען מיט אַ פרוי און פּינף קינדער.

גראָד האָט צעגעלקאָווסקי, אַ פאַליאַק, אויפגע־מויערט אַ הויז, וואָס איז געווען אַ חידוש אין מאַגעל־ניצע אין יענער צייט, ווייל כמעט אַלע הייזער זענען געווען פון האָלץ. דאָרט איז געווען צו פאַרדינגען אַ דירה פון צוויי צימערן מיט אַ קיך. אהרן האָט געדונגען די דירה און אַריינגענומען צו זיך דעם טאַטן, הערשל בייגלבעקער, אָדער ווי מען האָט אים גערופן „הערשל דיאבאלס״.

די נייעס האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם אין שטעטל. איך בין געווארן שטאַרק נייגעריק צו זען דעם דאָזיקן אהרן באַקו, וועלכער האָט פאַרלאָזט דאָס „גאָלדענע לאַנד״ צוליב כיבוד־אב. די געלעגנהייט איז מיר אונטערגעקומען שנעלער ווי כ׳האָב דערוואַרט. גייענדיק אין גאַס, זע איך שטיין אהרנען, אַ הויכן, שלאַנקן, שיינעם מאַן, אין די מיטעלע יאָרן. ער האָט געטראָגן אַ שיינעם בלויען אָנצוג, שיינע ברוינע שיך, אַ ברוינעם קאַפּעליוש, געווען גלאַט ראַזירט (ווי אַ גוי), געשטאַנען און זיך געשפּילט מיט אַ שטעקעלע, אַ שטייגער ווי די פאַליציאַנטן אין ניו־יאָרק. נעבן אים איז געשטאַנען זיין פרוי, העכער פון אים, אַ שלאַנקע, אָבער נישט אַזוי שיין ווי ער. נעבן זיי — די פּינף קינדערלעך. זיי רעדן אַ שפּראַך (ענגליש), וואָס איך פאַרשטיי נישט אַפילו קיין איין וואָרט.

דאָס בית־המדרש אַ קוואַל פון נייעס

דער בלויזער אָנבליק פון דער פאַמיליע „באַקו״ האָט מיך נישט באַפרידיקט, כ׳בין געווען נייגעריק צו וויסן מער... פאַרוואָס האָט אהרן פאַרלאָזן קאַנאַדע? וואָס וועט ער טאָן אין מאַגעלניצע? וויפל גאלט האָט ער געבראַכט? און נאָך אַזעלכע שאלות. אָבער ווי אַזוי ווערט מען אַלץ געווואָר, אויב נישט אין בית־המדרש?

אַבאָנענטן אויף יידישע צייטונגען, וואָס זענען דעמאָלט דערשינען אין פוילן, זענען געווען געציילטע. און די צייטונגען, נאָכן אויסלייענען דורכן אָבאָנענט, זענען איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט. ביים לעצטן לייענער איז שוין די צייטונג געווען צעריבן, צע־קוועטשט און מען האָט זיך נאָר געקענט משער זיין, וואָס דאָרט איז געשריבן. איז דער איינציקער „פרישער קוואַל״ פון נייעס געבליבן דאָס בית־המדרש.

כ׳קום אהין און זע אַ רעדל אָרום אייגעם, וועלכער דערציילט נייעס וועגן אהרנען. כשטיי צו צום רעדל, לייג צו אַן אויער און הער:

— אהרן באַקו איז געפאָרן קיין וואַרשע אויס־טוישן „לאָקשן״ אויף „הענער״.

אַלס „גרינער״ האָב איך נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָס הייסט. דאָס וועט זיין זיין מסחר? האָב איך געפרעגט. דער עולם האָט געלאַכט פון מיר און דער־קלערט מיר דעם פירוש המלות, דעם פשט פון די ווערטער. „לאָקשן״ — זענען דאָלאָרן! „האָרטע״ — ענגלישע פונטן; „הענער״ — פוילישע געלט מיטן סימ־באָל פון ווייסן אָדלער. אהרן איז געפאָרן קיין וואַרשע אויסצוטוישן דאָלאָרן אויף פוילישע געלט — דאָס איז דער פשט פון דער ידיעה.

אהרן האָט איינגעקויפט פאַר די „הענער״ שטיוול אויפן „פאַסעק״, ד״ה אויף שפּעקולאַציע, וואָרטנדיק דער פריזי זאָל זיך הייבן, וויל די „הענער״, דאָס פוילישע געלט, האָט דעמאָלט געהאָלטן אין איין פאָלן... אויף דער קאָנטע מאַכט אהרן אַ שיין לעבן.

מאַגעלניצע פאַרגינט נישט הערשל „דיאבאלס״ אַזאַ גן־עדן

ווידער אַ רעדל אין בית־המדרש. געווען איז דאָס נאָך סוכות, יעשען, ערב ווינטער. כ׳לייג צו אָן אויער צום הויפט־רעדנער און כ׳הער:

— „הערשל דיאבאלס" לעבט ווי אַ קייסער! אהרן האָט איינגעקויפט אַ וואָגן האָלץ צום הייצן אויף ווינטער. סטאָך, דער בעסטער האָלצהעקער, וועט דאָס צעהאַקן און צוגרייטן צום טריקענען אין שטאָל, הערשלס שנור קאָכט פאַר אים אין מיטן דער וואָך לאָקשן מיט הינער־יויך. שבת עסט ער אַ פעטן קוגל, טרינקט סאָדעוואָסער מיט סאָק. ער האָט נאָך פאַרגעניגנס — ממש ווי אין גן־עדן — פֿאָסמאָקעווען זיך דער דערציילער.

די צוהערער שאָקלען מיט די קעפ, קרעכצן אוג־טער: „לאו כל אדם זוכה" — נישט יעדער טאָטע איז זוכה צו אַזאַ כבוד. פֿלוצלונג קומט צו אַ ייד, אַ רגזן, אַ בייזער, אַ נישט־פאַרגינער און זאָגט אַריין:

— וואָס ווערט איר אַזוי נתפעל פון דעם אהרנען? מן הסתם אַפֿגעלעגט אַ גוט ביינדל פון „בשר־קוויטש" (חזיר) ביי פֿאַניען און געמאַכט געלט פון אַרבעטן שבת אין דעם גאָלדענעם לאַנד.

דער עולם שטילט אים איין זאָגנדיק, אַז דאָס רעדט פון אים אַרויס די קנאה.

— אַפילו וועט אַלץ איז ריכטיק, וואָס דו רעדסט וועגן אהרנען — איז די גרויסע מצוה פון כיבוד־אב מכפר אויף אַלעם.

— והוא רחום יכפר עוון — רופט אויס דער בעל־תפילה פון מעריב, אין אַ טרויעריקן, וואָכעדיקן ניגון.

דאָס רעדל צעגייט זיך און יעדער געפינט זיין ווינקל צום דאָוונען.

מיין נייגעריקייט וואָקסט. אין אַ פרייטיק־צונאַכטס דערזע איך הערשל בייגלבעקער אַנגעטאָן אין אַ נייער אַטלאָסענער קאַפאָטע; אַ שיין סאָמעטן היטל; אַ בלאָקנדיק ווייס העמד; אויף די פיס אַ פאָר „איידלע" געמזענע שטיוול. ער גייט הין און צוריק אין בית־המדרש און מען הערט נישט קיין קלאָנג פון קיין „פֿאָדקאָווע". ווייל די שטיוול זענען נישט געשמידט, ווי די יוכטאָווע (פון גראָבן לעדער) שטיוול פון די אַרעמע יידן. איך גלייב נישט מיינע אויגן: איז דאָס טאָקע הערשל בייגלבעקער? אפשר זע איך נישט גוט? דאָס בית־המדרש איז גרויס און די לאָמפן גיבן נישט אַזוי פיל ליכט, כדי פעסטצושטעלן געוויס דעם אמת... מאָרגן, שבת בייטאָג, וועל איך אַלץ פעסטשטעלן!

מ'באַוואַרפט אַ חתן אין שבת־שירה

ווי באַווסט, איז אין פוילן געווען אַ מנהג צו וואַרפן שבת־שירה הירזש און ברעקלעך חלה פאַר די פייגעלעך, וואָס זאָגן שירה. דער מנהג איז מיר זייער געפעלן און כ'האָב ליב געהאַט צו הערן הערשלען לייענען די סדרה „ויהי בשלח פרעה את העם". די פייערלעכקייט פון דער סדרה, דאָס אויפשטעלן זיך פון קהל, הערנדיק לייענען און דערביי מיטזינגענדיק דאָס הערלעכע געזאָנג פון משהן בעתן דערטרינקען פרעהן מיט זיינע רייטווגענער אין ים־סוף — קלינגט מיר נאָך אין די אויערן.

דערצו נאָך באַשיט מען הייבט אַ חתן — דאָרף מען אַוודאי גיין וואָס פריער אין בית־המדרש אַריין.

ווי דער שטייגער איז דעמאָלט געווען אין אַלע יידישע שטעטלעך און אויך אין מאָגעלניצע, האָט מען דעם חתן אין שבת פאָר דער וואָך פון דער חתונה אויפגערופן צו מפטיר. די מחותנסטעס, פון חתנס און פון דער כלהס צד, האָבן אים באַוואָרפן מיט צוקערלעך און ניס. כאָפּערס זענען געווען מער ווי דאָס געוואָר־פענע. נישט נאָר די קינדער, נאָר די עלטערן האָבן אויסגעשפרייט די טליתים, כדי די ניס און צוקערלעך זאָלן אַרייגפאַלן צו זיי אין די הענט אַריין.

איין מאָל האָב איך טייער באַצאָלט פאָר וועלן כאָפּן ניס. כ'האָב זיך אויסגעגליטשט, געפאַלן און זעקס וואָכן נישט געגאַנגען אין חדר.

דאָס מאָל איז מיר מער געווען אינטערעסאַנט צו זען דעם בעל־קורא פאַרן אַרייגיין אין בית־המדרש, כדי פעסטצושטעלן צי האָבן טאָקע מיינע אויגן געכטן ריכטיק געזען הערשלען אַן אויסגעפוצטן ווי דעם שענסטן גביר פון שטעטל. דאָס איז מיר געווען וויכטי־קער ווי צו כאָפּן די ניס.

ס'איז געפאַלן אַ דין שנייעלע און איך בין געווען פון די ערשטע ביים בית־המדרש. יידן זריזים (שנעלע) קומען שוין צום דאָוונען. עס גייט הערשל בייגל־בעקער. בייטאָג זעט ער אויס שענער ווי נעכטן בייי־נאָכט. ער טראָגט אַ שיינעם פאַלטן, נישט פאַרקנעפלט און דער טלית זעט זיך אַרויס. אויפן האַלדז — אַ רויטע פאַטשיילע, אַרונטערגערוקט טיף ביזן האַלדז. אויפן קאָפּ אַ שיין סאָמעטן היטל. איך טראָכט: „דוד המלך האָט אַוודאי אַזוי אויסגעזען בעת מען האָט אים גע־זאַלבט צו דער מלוכה".

דאָס מאָל האָב איך קיין סך צוקערלעך און ניס נישט געכאָפּט, נישט קענענדיק זיך זאָט אָנקוקן צום בעל־קורא און „אויסגייענדיק" פון תענוג צו הערן זיין „אַז ישיר משה".

אַ באַגעגעניש מיט אברהם־יצחק הערשל „דיא־באַלס" זון און אהרן באַקוס ברודער אין דער מאַגעלניצער סאַסייטי אין ניו־יאָרק

די צייט שטייט נישט. די צוקונפט פון די יידן אין מאַגעלניצע האָט זיך נישט פאַרויסגעזען בעסער, ווי אין דער צייט, וועו אהרן באַקוס איז געפאָרן קיין קאַנאַדע. דער שרייבער פון די שורות איז אַרויסגעפאָרן קיין אַמעריקע און זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק. דאָס שטעטל מיט אַלע אירע „העלדן" — אהרן באַקוס און אַנדערע — זענען דערווייטערט געוואָרן. ס׳איז גע־בליבן די וויזיע.

איין מאָל, קומענדיק אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער מאַגעלניצער סאַסייטי אין ניו־יאָרק, האָב איך צווישן פיל אַנדערע מאַגעלניצער אימיגראַנטן אויך דערזען אברהם־יצחקן, דעם זון פון הערשל בייגלבעקער. ווי געווייגלעך, האָבן מיר זיך דערפרייט, אַפגערעדט זיך צו טרעפן. די טרעפונג איז נישט צושטאַנד געקומען.

מיר האָבן זיך געטראָפן אַ צווייט מאָל אין אַ פאַרק. איך, פירנדיק מיינע צוויי טעכטערלעך (אַ צווילינג) אין אַ קינדער־וועגעלע; ער, זיצנדיק אויף אַ באַנק מיט זיין פרוי. ווידער אַמאָל האָט ער פאַרגע־לייגט מיר זאָלן זיך טרעפן. מיר האָבן באַשטימט די טרעפונג אויפן קומענדיקן זונטיק, 4 אַזייגער נ. מ.

די ווויינונג פון אברהם־יצחקן איז געווען אויף דער פאַלטאָן עוועניו, אויפן ערשטן שטאָק. די צימער־לעך — טונקל באַלויכטן; דאָס מעבל אַלט, אַפגענוצט. ער האָט געאַרבעט שווער — 7 נעכט אין דער וואָך (ווי ס׳איז דער מנהג אין אַמעריקע) אין אַ בעקעריי. זיין פרוי שרה־לאה, אַנשל „פיגלאַזשס אַ טאַכטער, אַ קליינע, מיט אַ צעאַקערט פנים פון קנייטשן, אַנגעטאָן אַ סך סוועטערס, אייגעם אויפן אַנדערן, צוליב דער קעלט, וואָס ס׳האָט געהערשט אין דער דירה. די נאַכט איז צוגעפאַלן. דאָס ליכט אין דער דירה האָט זיך בעסער אַנגעזען און איך האָב געקענט באַמערקן יעדן אויסדרוק פון צער און פאַרדרוס, אַדער צופרידנקייט און שמייכל פון מיינע גאַסטגעבערס — אברהם־יצחק און שרה־לאה.

אברהם־יצחק באַגאַטעליזירט די אידיליע פון אהרן באַקוס כיבוד־אב

מ׳האָט אַרויפגעשטעלט כיבוד, ווי דער שטייגער איז, און אברהם־יצחק איז צוגעטרעטן צו דער זאַך.

— בנימין — האָט ער געזאָגט — כ׳האָב דיך גע־רופן, ווייל כ׳ווייס ווער דו ביסט. דיין טאַטע, ישראל אלעזר איז שטענדיק געפאָרן פון מאַגעלניצע קיין אַמעריקע און צוריק, זוכנדיק פרנסה פאַר דיין מאַמען מיט די קינדער. און דיין זיידע, לייבעלע רייזעלס, איז נעוועז אַ גרויסער תלמיד־חכם אין מאַגעלניצע. כ׳־האָב באַשלאָסן מיט דיר זיך אַדורכרעדן וועגן מיין ברודער אהרנס פאַרלאָזן קאַנאַדע; זיין קומען קיין מאַגעלניצע און די רעזולטאַטן.

כ׳האָב זיך אַנגעשטויסן... אברהם־יצחק איז אין כעס אויף אהרנס פאַרלאָזן קאַנאַדע און איז גאָרנישט באַגייסטערט פון זיין כיבוד־אב, קומענדיק צוריק קיין מאַגעלניצע. די מיינונג קומט מיר אויס ווי אַ חילול־השם, אַ פאַרשוועכונג פון אייגע פון מיינע שענסטע זכרונות, וועגן אַ הערלעכער טאַט פון אַ זון. איך האָב אים איבערגעריסן די רייד און געזאָגט:

— אַבער אַ טאַטע! כיבוד־אב!! ס׳עפעס אַ קליי־ניקייט ביי אייך?

— יאָ, אַ טאַטע, אַ טאַטע — זאָגט ער אויפגערעגט, וואָס כ׳האָב אים איבערגעריסן זיינע רייד — איך האָב אַזוי ליב דעם טאַטן ווי אהרן.

— אָ, — ענטפערט ער, — זייער נישט גוט! וועגן דעם האָב איך דיך גערופן. ער האָט געהאַנדלט אין מאַגעלניצע מיט פאַרשידענע סחורות. אַלץ איז געגאַנגען מיט דער פוטער אַראָפּ און ער איז געבליבן מיט זיין פרוי און קינדערלעך בעירום ובחוסר כל — נאַקעט און באַרוועס, אַן אַ פרוטה ביי דער נשמה. איצט פרעגן מיר דיך, צי דאַרפן מיר אים אַריבערברענ־גען אַהער? אַדער ער זאָל בלייבן מיטן טאַטן און אַלע זאָלן אויסגיין פון הונגער?

אברהם־יצחק האָט צוגעגעבן:

— מיר האָבן זיי אַרויסגעשיקט 500 דאָלאָר און זיי זענען שוין אַרויף אויף דער שיף אויפן וועג אַהער. דעם טאַטן, וועלכער וויל נישט קומען אַהער, וועלן מיר שיקן שטיצע פון דאָנען. נו, וואָס זאָגסטו, בנימין? — האָבן זיי ביידע געפרעגט — דו שטאַמסט דאָך פון די הויכע פענצטער. האָבן מיר גוט געטאָן?

— זייער גוט — האָב איך געענטפערט — זאָל קומען אַ ברכה אויף אייך און איר זאָלט טאַקע אין דעם זכות זיין געזונט און שטאַרק, האָבן פרנסה בריווח און זיין צופרידן.

— אָמן, — ענטפערן ביידע צוזאַמען.

כ׳האָב אַנגעטאָן דעם פאַלטן. זיי האָבן מיך באַ־גלייט ביז צום טויער פון הויז. אין גאַס איז געווען זייער שטיל. קומענדיק אַהיים האָב איך געטראָפן מיין

פרוי זייער אַ פאַרזאָרגטע. זי האָט שטאַרק איבערגע־
קלערט וואָס איז מיט מיר געשען. כאָטש זי האָט גע־
וווסט וווהין איך בין געגאַנגען. אָבער אַ וויזיט פון
4 פאַרנאַכט ביז צוויי אַזייגער ביינאַכט ?

— יאָ, מיין ליבע פרוי, — זאָג איך — אַן אינטע־
רעסאַנטע לעבנס־פראָגע האָט מען פאָר מיר אויפגע־
וויקלט. פריער איז מיר געווען פיינלעך דאָס באַאַטע־
ליזירן אַזאַ געשעעניש פון אַ זון, לגבי דעם טאָטן. צום
סוף האָב איך פאַרשטאַנען און צוגעשטימט, אַז די
הייליקסטע פליכט פון אַ מענטש, אַ ייד, איז שפייזן די
פרוי און קינדער, באַפרידיקן זייערע באַדערפענישן.
דערציען זיי אַלס מענטשן. דערביי נישט פאַרגעסן,
חלילה, די עלטערן. אָבער דאָך געדענקן תמיד די ער־
שטע פליכט פון מאַן און פאָטער. דאָן וועלן אונדזערע
קינדער אויך אין אונדז געדענקן, וועט מיר וועלן דער־
גרייכן אַ בכבודיקע עלטער.

רבקה זיגעל לעווין

טיפן מאגעלניצער ייִדן

איצט, וען די פאַרגאַנגענהייט איז געוואָרן אַזוי
טייַער פאַר אונדזערע הערצער צוליב דעם קאַמף און
גבורה, וואָס שטראָלט אַרויס פון דעם אויפשטייג פון
די פוילישע יידן אין דער לעצטער תקופה, און זייער
אומקום אין דער צווייטער וועלט מלחמה — קאָן איך
נישט פאַרביגיין און נישט דערמאָנען די עפיזאָדן און
טיפּן, וואָס זענען מיר פאַרבליבן אין זכרון פון מיינע
פריסטע קינדער און יונגט־יאָרן.

ריווע לייזערס

אַזוי איז געווען ריווע לייזערס טראָקס הויז געבויט,
אַז מען האָט געדאַרפט עפּעס קויפן אין די שפּעטערע
אַוונט־שעהן, אַדער זונטיק ביי ריווע לייזערס אין קראָם,
האָט מען געמוזט פאַרביי גיין די קיך. ס׳האָט דאָרט אַלע
מאָל געשוויבלט מיט ווייבער: חנהלע, די שנור, דודס
פרוי, גאָלדע דודטשעס, פערל בעלזבערג, ריווע לייזערס
אַ קרובה, דאָס מיידל, וואָס האָט געאַרבעט אין דער
הויז־ווירטשאַפט. ס׳האָט אַלע מאָל געברענט אַ פייער
אין קאָפּלאַנענעם אויוון. ס׳האָט געשמעקט מיט יויך
צימרינג, זאָפרען מיט געבראָטנס. מען האָט געבאַקן,
געפּרעגלט איינגעמאַכטס.

ריווע לייזערס האָט באַלעבאַטעווט און שווער
געאַרבעט אין געשעפט. ריווע האָט זיך קיין מאָל נישט
געאיילט. זי האָט פאַר יעדן געהאָט אַ פריינדלעך וואָרט.
וויבער מיט שווערע געמיטער, וען זיי זענען געקומען
אין געווע‌לב קויפן, האָבן זיך געפרעגט ביי איר עצות.
זי האָט נישט פאַרפעלט צו גיין מבקר חולה זיין
אַ קראַנקן, צו גאָר באַגלייטן עמעצן אין זיין לעצטן
וועג. זי האָט אויך נישט פאַרפעלט צו גיין צו די
חופות פון די מיידלעך, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי
איר אין הויז. אַ זעלטן סימפּאַטישע גוטע פרוי.
קודם כל איז זי געווען אַ איבערגעבענער משפּחה־
מענטש, דערביי אָן אויסערגעווייַנלעך געטרייַע
מוטער. געפירט אַ משכיליש אָפן הויז, וווּ עס זענען
געקומען פאַרשידנאַרטיקע מענטשן, לייענען אַ צייטונג,
טרינקען טיי, אַריינקוקן אין אַ בוך. פון אַלע קאַלאַ־
ניאַל געוועלבער, וואָס זענען געווען אין מאָגעלניצע,
איז ביי ריווע טראָקס געווען דאָס גרעסטע און
ראַיעלסטע געשעפט. די קאַרעקטע און פיינע באַהאַנד־
לונג האָט צוגעציגן די קונים, יידן און גויים. וועג
מ׳איז אַריינגעקומען צו ריווע לייזערס אין קראָם
האָט מען גלייך באַמערקט דאָס פאַרטעך מיט די צוויי
טיפּע טאַשן, וואָס זי האָט געטראָגן, האָבן שטענדיק
ביי איר אַראָפּגעשוווערט, ווייל זיי זענען געווען פול
מיט קליינגעלט, גרייט צו טיילן אַרעמע לייט, וואָס
האָבן אין מאָגעלניצע נישט געפעלט.

דער איינציקער פלומפּ, וואָס איז געווען אין
מאָגעלניצע אין אַ שטוב, איז געווען ביי ריווע ליי־
זערס אין קיך. וועג ס׳איז געקומען פּסח אָן די שקצים
קונדיסים האָבן אָנגעשאָטן מעל אויף די שטאָטישע
פלומפּן האָט אַ האַלב שטעטל געגומען ביי ריווע לייזערס
וואָסער אַ גאַנצן טאָג ביז שפּעט אין אָוונט אומגעש־
טערט. זי האָט יעדן באַגלייט מיט פאַרגעניגן און מיט אַ
שמייכל.

חנה רבקהלעס

געררופן האָט מען איר חנה רבקהלעס. זי איז געווען מענדל זיילעס פרוי. אַ נידעריקע, אַ שטילע, אַ באַשיי־דענע. צו פיל נחת פון זיך נישט געהאַט. שטענדיק גרייט געווען צו העלפן מיט אַ טרייסט, מיט אַ גוט וואָרט, אַ ביסל יויך פאַר אַ נויטבאַדערפטיקן. וועָן זי פלעגט באַזוכן אַ קראַנקן, אַן אָרעמען מענטש, האָט זי שטענדיק עפּעס אונטערגעלייגט אונטערן קישן קיינער זאָל נישט באַמערקן און פאַרן אַוועקגיין פלעגט זי זאָגן: מען דאַרף דעם קראַנקן צוריכט מאַכן זיין געלעגער, ער ליגט נישט גוט.

אברהם פאפיעל (אברהמלע מלכה לאהם)

אַ קליין יידעלע מיט אַ גרויס וואָרעם האַרץ. נישט געווען קיין למדן. אַ ייד אַ פשוטער, האָט ליב געהאַט דעם יידישן אות און געדאַגהט, אַז דאָס אָרעמע יידישע קינד אין מאָגעלניצע זאָל עס קענען. געווען אַ כלל־טוער, אַ סך צייט געווידמעט די תלמוד־תורה. אין אַ סך מאָגעלניצער שטיבער, וווּ ס׳איז נישט געווען אויף שבת, האָט אברהם געדאגהט ס׳זאָל זיין איבער וואָס אַ מוציא צו מאַכן. ער האָט דאָס געטאָן שטיל, באַשיידן, אַזוי ווי ער האָט אויסגעזען.

יאָסל טאַקאַזש

יאָסל געלבארט־טאקאזש — אַן ערלעכער, בכבוד־דיקער, האַרציקער מענטש. אַ ייד — אַ גרויסער אָרעמאַן. איך געדענק נישט וועָן ער האָט געאַרבעט טאַקעריי זומער פלעגט ער דינגען אַ סאָד און אויף פּסח האָט ער געבאַקן מצות שותפות מיטן גריצער בעקער. פון דעם האָט ער געצויגן חיונה אַ גאַנץ יאָר. רייך איז ער געווען אין טעכטער. באַלד ענלעך צו טוביה דער מילכיקער. דער אונטערשייד איז נאָר, וואָס טוביה האָט פון זיינע טעכטער נישט געהאַט קיין נחת און יאָסל טאקאזש יאָ. שיין זיינען זיי נישט געווען, נאָר יעדע האָט געהאַט א באזונדערן חן.

קיין נדן פאַר די טעכטער נישט ער האָט געהאַט נישט זיי האָבן געדאַרפט, ווייל אין שטעטל האָבן לייטן געזאָגט צו יאָסל טאָקאָזשס טעכטער: „ווער ס׳גיט אַ שמעק — גייט נישט אַוועק". און אַזוי האָט חתונה געהאַט די עלטסטע טאָכטער, דבורה, פייגע־חיה, זלאָטע. די איידעלע, שטילע מאָמע — פּערל — פלעגט זיך אָנכאַפּן ביים קאָפּ און זאָגן: ווי געבירטיג: „אַראָפּ אַן עול פון קאָפּ". וועָן די יינגסטע טאָכטער — רייזל — די שוועגערין פון דער שרייבערין פון די שורות האָט חתונה געהאַט — האָט די מאַמע, פּערל, געהאַלטן אין אירן שרייען: מען קלאַפּט מיר אין פענצטער: „וווּ איז נאָך? פּערל, גיט אַהער נאָך!"

יאָסל טאקאזש, אַ ייד מיט בטחון, שטענדיק מלא שמחה. זקנים האָבן דערציילט, אַז ער איז געווען פון די ערשטע פּורים־שפּילערס אין מאָגעלניצע, און אַריינגעבראַכט פרייד און הייטערקייט אין יידישן לעבן אין אונדזער שטעטל.

נתן (נאַסעלע) וואַסערטרעגער

נתן וואַסער־טרעגער קלאַפּט מיט זיינע צוויי עמערס, ווינטער אין אַ שניי אין פראָסט. פון זיין באַרד הענגען אַראָפּ געפרוירענע צאַפּנס. זיינע בגדים אַרומגעגאַרטלט מיט שטריק. נתן טראָגט וואַסער אין די פאַרמעגלעכע הייזער. שווער פאַרדינט זיין שטיקל ברויט, אָבער ערלעך און בכבוד.

ווי אויף אַ פּילם־לענטע גייען פאַרבי פאַר מיינע

ר׳ נתן (נוסאלע) ראטשימארע — „שואב המים"
ר׳ נוסאלע וואַסערטרעגער

אויגן מאָגעלניצער יידן, אַ סך נאָענטע געשטאַלטן און טיפֿן.

אָט זע איך טאַנצן „די שער" אויף די מאָגעלניצער חתונות, אָנגעפירט מיטן טאַנצמייסטער משה מאיר אַניעלעוויטש. די מאָגעלניצער חתונות, איינע ענלעך צו דער צווייטער, וויי צווויי טראָפֿן וואָסער אויף אַ גרויסע איבערגעדרייטע באַליע שטייט אַ פֿאָטעל, איבערגעדעקט מיט אַ גרויס, ווייס ליילעך — דער כלהס טראָן. אין ביידע זייטן טישלעך מיט פֿאָפּירענע בלומען, מיט הויכע זילבערנע לייכטער. אַ צעלויכטענע כלה זיצט פון אויבן, אַ וועלאָן איבערן חופה־קלייד, אַ יידישע מלכה!

שמואל קלעזמער מיט זיין אייגענער קאַפּעליע: סרולקע, מענדל, משה, אפרים, שלמה, הערשעלע שטשופאק — פרייטיק האָט הערשעלע געהאַנדלט מיט פיש — אויף אַלע מאָגעלניצער חתונות האָט ער אַרויסגעהאָלפן שמואל קלעזמערס קאַפּעליע. שפּילענדיק אויף דער פּויק. שמואל קלעזמער האָט צושרויפט אַלע אברים אויף די יידישע חתונות מיט זיין סאַקסאָפֿאָנענטל און סרולקע מיט די לירישע טענער פון פידל מיט אַ כל נדרי פאַר דער חופה. אייזיק שמש מיט די חופה־שטאנגען, וואָס פלעגט מיט אַ ספּעציעלן טרויעריקן ניגון וועקן יידן צו סליחות, פלעגט ביי דער חופה זיין גוטמוטיק און יעדן חתן איינרוימען אַ סוד אין אויער. חברה האָט אָפּגעוואָרט דעם מאָמענט און האַרציק געלאַכט. בעת דער חופה זענען פיל פייערווערק אויסגעשאָסן געוואָרן. ווינטער, וען מאָגעלניצע איז געווען איינגעהילט אין טיפֿן שניי, האָבן יונגע חברה, צושויער־לצים באַוואָרפן חתן־כלה און זייערע באַגלייטער מיט קוילן שניי און באגלייט מיט הילכיג געלעכטער.

אין דער דירה, ווו די חתונה קומט פאָר, זענען די טישן פאַרדעקט מיט ווייסע טישטעכער. ס׳זענען אויסגעשטעלט: לעקעכער, וואָס שמואל לעקעכבעקער האָט געבאַקן צוויי וואָכן פאַר דער חתונה, זיי זאָלן זיך גוט שניידן, די בולקעס מיט מאָן, די קוילעטשן און שטרייצלען מיט זאפֿרן, די פּולמוסקעס מיט העכטן און קאַרפֿן, די פּאַנען געבראָטנס. הינדע און חנה די קעכנס, מיט ווייסע טיכלעך אויף די קעפּ, מיט פּאַרשאַרצטע אַרבל און פּאַרפלאָמטע פּנימער, דרייען זיך אַריין און אַרויס. ס׳שמעקט פון זיי געבראָטן געגדזנס גילדענע יוך און אַנדערע מאַכלים.

פּרץ לערמאָן איז געווען דער קינסטלער פון גערעדטן יידישן וואָרט אויף די מאָגעלניצער יידישע חתונות. האָט צובראָכן הערצער ביי חתן־כלה און ביי טאַטע־מאַמע און די געסט געמאַכט לאַכן ביז טרערן. וועז פרץ איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע איז מאָגעלניצע געבליבן אָן אַ בדחן. מען האָט געדאַרפט אָנקומען אין דער פרעמד נאָך אַ מאַרשאַלעק, נאָך פרצן, ווער האָט אים געקאָנט פאַרטרעטן?

כדאי צו באַצייכענען, אַז פּרץ לערמאָן איז געווען באַקאַנט אויך אויסער די גרענעצן פון מאָגעלניצע אָלס אייגער פון די בעסטע בדחנים אין פּוילן. ווי עס שרייבט וועגן אים אהרן טופמאָן אין פּנקס זשיראַרדאָוו, זייט 86:

„אַ בדחן דאַרף קענען לערנען, האָבן אַ גוטע שטימע צום זינגען, צונויפשטעלן גראַמען, שאָפן אימפּראָוויזאַציעס, ענטפערן אויף למדנישע פראָגן פון די רבנים, למדנים און בני־תורה, וואָס האָבן אים אויספּרובירט אין זיין בקיאות אין תורה בעת אַ רבנישע חתונה. מיט די אָלע מעלות האָט זיך אויסגעצייכנט פּרץ לערמאָן".

אויף די חתונות האָבן זיך אויך געהערט די קולות פון די אָרעמע לייט, וען זיי זענען נישט געווען געגנוג באַפּרידיקט.

די יוגנט האָט פאַרברענגט ביי באַזונדערע טישן. זייערע הילכיקע געזאַנגען האָבן זיך געהערט ביזן העלן טאָג אַריין.

דאָס איז אָלעס וואָס אונדז איז געבליבן צו דערציילן פון יענע ווייטע, פאַרגאַנגענע טעג, וואָס זענען אונדז אזוי נאָענט און טייער.

משה חיימאָוויטש

ט י פ ן פ ו ן ש ט ע ט ל

ר׳ שלמה חיימאָביץ הי״ד
(שלמהלע ריקאַלער)

צווישן גאַסצין — אַ „גמינע״ — ספק־שטעטל, ספק דאָרף — און מאָגעלניצע, דרום זייט פון וואַרשע, ליגט דאָס גרויסע דאָרף ריקאַלי. אַרום דעם דאָרף הונדערטער מאָרגען אַלטער וואַלד. דאָס אַלעס האָט געהערט צום פּריץ סטעפאַן טאַנקעל. ביים לעבן פון זיין פאָטער, יעזשי, האָט געווויגט און פּאַרוואַלטעט מיט 4 גאַזש־עליניעס״ (בראָנפן־פּאַבריקן) אַ רייכער ייד מיטן נאָמען מנחם־מענדל הייאַוויטש — אַ גרויסער ירא שמים און בעל־צדקה. זיין ווייב חנה האָט געהאַט אַ שם אין דער גאַנצער געגנט מיט איר גוט האַרציקייט. אַלע סוחרים און אָרעמע „לייפער״ איבער די דערפער האָבן געפונען ביי זיי אַ וואַרעמע הייס, אַ זאַט אָפּעסן — אָן אַ גראָשן געלט.

אין אַ שפּעטער שעה פלעגט חנה זיי נישט לאָזן אַ היים גיין, טענהדיק: „פאָר יידן זענען די פּוילישע וועגן אַ סכנה״. זי האָט געזאָרגט פאָר זייער איבער־נעכטיקן.

חנה האָט געבוירן דריי זין. ר׳מענדל האָט זיינע דריי זין געגעבן די בעסטע, צו יענער צייט, דערציונג.

חיים, דער עלטסטער, האָט פון זיין יוגנט אָן נישט געהאַט קיין חשק צום לערנען. אים האָט געצויגן צו מסחר. דאַקעגן די אַנדערע צוויי זין, יחיאל און שלמה, האָבן געהאַט אי גוטע קעפּ, אי חשק צום לערנען. יחיאלן האָט ר׳ מענדל אַוועקגעשיקט אין דער באַרימ־טער בזשעזשינער ישיבה. דער ראש־הישיבה איז דאָן געווען דער באַרימטער רב באַרענשטיין ז״ל.

אין דער ישיבה האָט אויכעט געלערנט דער שפּע־טער באַקאַנטער פירער פון „מזרחי״ און סיים־דעפוטאַט הרב בראד. ער האָט דאָרט צוזאַמען מיט יחיאל באַקו־מען סמיכות אויף רבנות...

שלמהלע (געווען פון נידעריקן וווקס), דעם יונגסטן זון, האָט חנה געבעטן האַלטן נעבן זיך. ר׳מענדל האָט אַראָפּגעבראַכט צו זיך אין הויז די בעסטע מלמדים פאָר שלמהן, נישט זשאַלעווענדיק קיין געלט פאָר שכר־לימוד. עס האָט נישט לאַנג געגנומען און שלמהלע איז ווייט איבערגעוואַקסן זיינע מלמדים אין תורה.

און זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן אַ מנהג, וועלכער איז אַ מאָל געווען שטאַרק אָנגענומען און איז, ווי פיל אַנדערע יידישע מנהגים, אַוועק אין דער פאַרגעסנהייט.

אַ חסידיש־נגידישער ייד, וואָס האָט געוואָלט בעמען אַ חתן פאָר זיין טאָכטער, האָט ער — קודם כל — געדאַרפט וויסן, צי ער קען לערנען. אַלע אַנדערע ענינים זענען געווען צווייט־ראַנגיקע. אַזוי ווי נישט אַלע גבירים, האָבן געקענט לערנען, פלעגט אַ ווויללערנער פאָר אַ גוטן אָפּצאָל פאָרן פאַרהערן דעם חתן־בחור.

אין אַ שיינעם סוף־זומער טאָג זענען צוויי יונגע לייט געקומען צו פאָרן אין דאָרף ריקאַלי. אַריין צו ר׳ מענדל, אָפּגעגעבן אים אַ ברייטן שלום עליכם. געטריי דעם מנהג הכנסת אורחים האָבן ר׳מענדל און חנה זיי פאָר־בעטן צו מיטאָג. ערשט ביים עסן האָט זיי ר׳מענדל געפרעגט דעם צווועק פון זייער קומען.

— מיר האָבן געהערט, אַז אייער יינגסטער זון איז אַ כלי־יקר, אַ גוטער לערנער,ווילן מיר אים אויספרו־בירן אין לערנען. אויב ער וועט אַדורך בשלום, האָבן מיר פאָר אים אַ גאָר פיינעם שידוך מיט אַ טאָכטער פון באַקאַנטן רייכן סוחר ר׳מנשה פעלדשטיין פון שיד־דלאָוצע.

— מהיכא תיתא — האָט ר׳ מענדל געזאָגט און אַרויס זען זיין תכשיט.

די צוויי ספּעציאַליסטן זיינען אַרויסגעגאַנגען מיט אים. אויפן הויף האָבן זיי געזען, ווי דער צוועלף יערי־קער שלמהלע רייט אויף אַ ציג...

— אַז דו קענסט רייטן אויף אַ ציג האָבן מיר געזען. יעצטווילן מיר אויך הערן, ווי אַזוי דו קענסט לערנען.

שלמהלע האָט נישט לאַנג געקלערט, איז אַריין אין שטוב און געזומען ענטפערן אויף זייערע פאַרשיי־דענע שאלות מיט גרויס בקיאות, אזוי אַז זיי זענען פאַרבליפט געוואָרן.

— קענסט צוריק גיין צו דיין ציג — האָבן ביידע אים געזאָגט. און צו ר׳ מענדלען האָבן זיי געזאָגט:

— מיר האָבן אַ הרשאה (אַ באַפולמעכטיקונג) צו באַשטימען אַן אָרט ווו איר זאָלט זיך טרעפן מיטן מחותן ר׳ מנשה פעלדשטיין און אָפּרעדן וועגן נדן, תנאים, אַ זמן חתונה א.א.וו.

— ביי מיין מאָגעלניצער רבין — האָט ר׳ מענדל געזאָגט.

— מסכים — האָבן ביידע „פאַרהערער" צוגע־שטימט.

די מחותנים האָבן זיך געטראָפן, באַשטימט תנאים און זמן חתונה, וועלכע איז מיט גרויס פּאָמפּע געפּייערט געוואָרן אין הויז פון דער כלהס פאָטער, אין שטאָט שידלאָוצע. ר׳שלמהלע האָט באַקומען אַ גרויסן נדן, זיך געמומען צו מסחר און גאָר שנעל געפּטרט דאָס גאַנצע געלט!!

נישט האָבנדיק צו וואָס זיך נעמען, איז ר׳שלמהלע מיט זיין ווייב אַוועק אין דאָרף ריקאַלי. אין דער צייט איז דער אַלטער פריץ געשטאָרבן און זיין יורש האָט קוים איינגעשטימט איבערגעבן אים די מילך־פּאַכט. דאָ אין ריקאַלי זענען געבוירן געוואָרן זיינע 11 קינדער, פון זיי נאָר דריי טעכטער האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט פון פּוילן. לאה און יונה זענען אַוועק קיין ארץ־ישראל און דאָ אויפגעשטעלט משפּחות. חנה מיט איר מאַן גדליה יעראַזאַלסקי זענען אַוועק קיין אַמעריקע.

ר׳ שלמה חיימאָוויטש, ווי זיינע שכנים מילך־פּאכטשיאזשעס — רב לייביש גראָסמאַן פון דאָרף שעלץ, ר׳ נתן ראַפאפּאָרט פון דאָרף ליסעוו און זיינע קינדער — האָבן אַלע שוועסטער אויסגעראַבעט זייער חיונה, אָבער געוועזן צופרידן און „רואיק". געמאַכט צוויישן זיך יעדן שבת און יום טוב אַ מנין: אַ מאָל אין ריקאַלי און אַ מאָל אין שעלץ. אויף די ימים־הנוראים פלעגן זיי אַראָפּברענגען פון שטאָט אַ גוטן בעל־תפלה. אים גוט באַצאָלט און אויך געגעבן אייער, פּוטער און קעז.

דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועז די צאָרישע רעגירונג האָט אַרויס־געטריבן אַלע יידן פון די שטעט און דערפער וויט פון פראָנט. צוזאַמען מיט אַלע יידן וואָס זענען צוריק־געקומען קיין מאָגעלניצע פון סאבין האָבן ר׳שלמהלע מיט זיין פרוי און אַלע קינדער געקומען זיך באַזעצן אין מאָגעלניצע און דאָ געטיילט דעם ביטערן גורל פון קהלת מאָגעלניצע הי״ד.

פרץ לערמאַן (מאַרשאַלעק)

פרץ לערמאַן, אַדער ווי מען האָט אים אין שטאָט געפרופן פּרץ מאַרשאַליק, איז געבוירן אין יאָר 1881 ביי זייער אַרעמע עלטערן.

פון זיין פריסטער יוגנט אָן, האָט פרץ באגערט לערנען און ער האָט זיך באמת אַרויסגעוויזן צו זיין אָן עלוי. אָבער די ביטערע אַרעמקייט, וואָס האָט געהערשט ביי זיי אין שטוב, האָט פרצן געבראַכט צו אַ קאַמאַשן־שטעפער, כדי זיך אויסלערנען אַ פאַך און העלפן לינדערן די נויט אין שטוב.

ווי דער שטייגער אין יענע צייטן —פרי חתונה געהאַט. געמומען אייניקע רובל נדן און געוואָרן „זעלבשטענדיק"... קיין פּרנסה איז נישט געווען.

און וועז ס׳איז ביי פרצן געבוירן דאָס ערשטע קינד איז אין שטוב געווען פינצטער און קאַלט. דאָן האָט פּרץ באַשלאָסן אַז ער מוז עפּעס צופאַרדינען, האָבן אַ צושטייער צו זיין „פּרנסה". פרץ וועלט אַ בדחן־ מאַרשאלעק. ס׳האָט נישט פיל געמומען און זיין נאָמען האָט געקלונגען ווייט איבער פּוילן. פּרץ, האָט מען דערציילט, קאָן אפילו אַ שטיין צו טרערן ברענגען.

און אָט האָט זיך פאַרוואָלט פישל ברודער (דער בלינדער עלקעס זון), דעם אָנגעזעענעם טוער פון „בונד" זיך וועלן, אַז בעת ער וועט ווערן באַזונגען פון פּרצן, וועט ער נישט ווייזן. אָבער פישל האָט פאַרשפּילט... באַלד נאָך די ערשטע פאָר נשמהדיקע וועלטער פון פּרצן, האָט זיך פישל שטאַרק צעכליפּעט...

פרץ האָט פרובירט נאָך אַנדערע מלאכות. געווען אפילו אַ שטיקל צייט אַ מיליציאַנער ביי די דייטשן בעת זייער ערשטער אָקופּאַציע פון פּוילן.

די אַלע מלאכות האָבן אים אָבער ווייניק ברכות געבראַכט. פּרץ האָט נישט געזען פאַר זיך קיין שום אויסוועג, ווי ס׳האָט אגב די מערהייט פון פּוילישע יידנטום נישט געזען, און האָט געשטרעבט אויסצוואַנ־דערן. פרץ האָט געבעטן זיינע קרובים אין אַמעריקע, זיי זאָלן אים אַריבערנעמען. זיי האָבן אים טאַקע אין אַ קורצער צייט געמומען צו זיך. שווער צו זאָגן, צי פּרץ איז מיט אַ לייכטן האַרץ געפאָרן קיין אַמעריקע. ער איז געווען אַ טעטיקער טוער אין „מזרחי".

פּרץ האָט אויך אין אַמעריקע שווער געאַרבעט. פלעגט אויפשטיין האַלבע נאַכט, פאָרן פונאַנדערטיילן ברויט אין די שפּייז־געוועלבער. דעם שרייבער פון די שורות האָט פּרץ דערציילט אויפן באַגריסונגס־אָוונט, וואָס אירגון יוצאי מאָגעלניצא,בלענדאָוו און ביאַלא ראווסקא האָט איינגעאָרדנט לכבוד זיין קומען קיין ישראל אַלס טוריסט, אַז וועז ער וואָלט געהאַט גלט אויף הוצאות הדרך, וואָלט ער אַ שטיקל צייט נאָך זיין אָנקומען אין אַמעריקע, געווען צוריק געפאָרן אינעם פינצטערן פוילן.

ערשט וועז זיינע קינדער זיינען אונטערגעוואַקסן, האָבן אָנגעהויבן צו פאַרדינען, איז די לאַגע ביי פרצן בעסער געווארן.

מיטן אָנטשטייַן פון דער יידישער מדינה האָט זיך אין פרצן צעפלאַקערט די ציון־בענקשאפט, וואָס האָט זיך נישט געקענט איינשטילן ביז ער איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל, קענן בפירושן פאַרזאָג פון זיינע דאָקטוי־רים, ער זאָל נישט ריזיקירן זיין קראַנק האָרץ.

זיינע אויגן האָבן זיך נישט געקענט זעטיקן מיט דעם, וואָס ער האָט געזעז אין זיין אויסגעטרוימטער יידישער מדינה. ס׳האָט זיך אויסגעדוכט, אַז נישט בלויז דאָס האָרץ זיינס וואַקסט, נאָר ס׳וועלט אפילו געזונט, געהיילט. אָבער... דער ליבהאָרציקער פּרץ איז נפטר געוואָרן נישט לאַנג נאָך זיין צוריקקערן קיין אַמעריקע.

די ידיעה פון פּרצס נסתלק ווערן האָט אויף אַלע זיינע פריינט און שטאָטישע אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער.

יהיה זכרו ברוך.

ר׳ אַביגדור זשיוויצע ז״ל

איינע פון די מערקווירדיקסטע ציוניסטן — טיפּן פון שטאָט — איז געווען דער ערלעכער, האַראָפאַשנער שמיד ר׳אביגדור, אַ זון פון ר׳נחמיה קאווואל, וואָס איז געווען דער ערשטער יידישער קרבן פון דער כאָלערע־מגיפה אין שטאָט (וועגן דער מגיפה וועלט געשריבן אין אַ בלעטל געשיכטע פון צבי חיימאָוויטש).

ר׳אביגדור איז אין קיין „שקאָלעס״ נישט געגאַנגען. קוים דערגאַנגען אין „חדר״ צו חומש און רש״י, האָט אים זיין פאָטער נחמיה אַרויסגענומען פון חדר צו זיך אין קוזשניע אַלס געהילפס־אַרבעטער.

נאָך דעם פלוצלונגען און פריצייטיקן טויט פון זיין פאָטער נחמיה, איז ר׳אביגדור געבליבן דער איינ־ציקער שפייזער פון זיין מאַמע און קלענערע קינדער. זייער שווער און בדוחק האָט ער אויסגעהאַרווועט זייער חיונה.

ר׳אביגדור האָט געהייראט מיט צפורה, אַ טאַכטער פון משה סטאלמאַך. אַ פיינע און איידעלע פרוי אָבער אַ קרענקלעכע. געלעגן מער צו בעט, ווי אַרומגעגאַנגען.

ר׳אביגדור איז געווארן אַ טעטיקער מיטגליד אין ציוניסטישן „יידישן האָנטווערקער פאַריין״.

אין די סאַמע שווערע טעג פון 1929, אין דער צייט פון די בלוטיקע אומרוען אין ארץ־ישראל, האָט ר׳ אביגדור געקלאַפּט אין אַלע טירן פון די ציוניסטישע אַמטן און זיך געבעטן אים געבן אַ סערטיפיקאַט און ער וועט עולה זיין קיין ארץ־ישראל. ליידער איז זיין ביטע נישט דערפילט געוואָרן. געמוזט זיך טרייסטן דערמיט, וואָס זיינע דריי זין: נחמיה, הערש־קלמן און אבא זענען טעטיקע חברים אין פועלי־ציון־צ.ס.״ וועל־כע וועלן זיכער פאָרן קיין ארץ־ישראל און וועלן אים אַריבערנעמען. דער גורל האָט אַנדערש געוואָלט. האָרט פאָרן אויסברוך פון גרעסטן חורבן זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל זיינע צוויי זין נחמיה און הערש־קלמן ז״ל און נישט באַוויזן צו פאָרווירקלעכן זייער ליבן פאָטערס חלום, איבערנעמען אים. זייער מוטער דעם ברודער אבא זיי האָבן געטיילט דעם ביטערן גורל פון די יידן אין פוילן.

יהי זכרו ברוך!

אַ פאַרשטערטער יום־טוב ביי איטשע וואַסער־טרעגער

וועז ס׳האָט ווער געוואָלט זען ווי אַזוי אַרעמע, האַרעפאַשנע מענטשן פינצטערן אָפּ אַ לעבן אין נויט און דחקות אין דער „זאַטער״ שטאָט מאַגעלניצע, וואָס שמט מיט אירע רייכע לעדער־פאַבריקן, האָט זיין באַדאַרפט נישט זוכן אין וואַרשע אויף סמאָטשע, קראָכ־מאַלנע, אָדער אין אַנדערע אַרעמע קוואַרטאַלן. ער האָט זיי לייכט געקענט געפינען אין מאַגעלניצע אויף דער דזיאַרנאַוואר גאַס, אין הויז פון מיכאל לוי יצחקס, געוועזענער „האָטעל נענדזי״. דאָס הויז איז געווען באַקאַנט אויך צוליב דעם בעל־הבית לוי יצחק., וואָס האָט פאָר זיין טויט איבערגעלאָזט אַ צוואה „מ׳זאָל אים וואַרפן 13 מאָל אין דער לופטן פאָרן קובר זיין״.

פאַרוואָס דאַרף מען אים וואַרפן און דווקא 13 מאָל, דעם סוד האָט ער מיטגענומען אין קבר אַריין.

אין דאַזיקן „האָטעל״, וווּ אַלץ איז געווען צע־פוילט צוליבן אַריינדרינגען פונעם רעגן דורכן שינדל־דאַך, וואָס איז געווען באַדעקט מיט מאָך. אין די וועגט האָט מען נישט געקענט אַריינקלאַפן קיין טשוואָק, ווייל ס׳האָט זיך געשיט פון זיי פראַכנע. אָט דאָ האָט גע־ווינט איטשע וואַסערטרעגער.

פון גאַנץ פרי ביז שפעט אין אָוונט האָט ער גע־טראָגן אויף אַ סטאַנגע צוויי שווערע הילצערנע עמערס מיט וואַסער אין די יידישע שטיבער. ער איז געאַכטעט געווארן דורך אַלע זיינע „קליענטן״ צוליב

זיין אַנשטענדיקייט, פיינעם, פיינעם באַנעמען זיך און ערלעכקייט. פון אַ גוטן און גליקלעכן לעבנס־טאָג האָט ער נישט געווּסט. זיין ווייב פייגעלע, וואָס ער האָט שטאַרק ליב געהאַט, איז קורץ נאָך דער צווייטער קימפּעט געשטאַרבן פון שווינדזוכט.

איבערבלייבנדיק מיט צוויי קלייַנע קינדער, האָב אים שכנים געראַטן חתונה האָבן, נישט צומאָל ווארטן ביז נאָכן יאָר... איטשע וואָסערטרעגער האָט די דאָזיקע עצות אָפּגעווארפן זאָגנדיק: „איך וויל נישט אומגליק־לעך מאַכן אַ פרוי מיט טאָפּלטע צרות: איין מאָל פון דאַרפן הונגערן ביי אַזאַ וואָסערדיקן פאַרדינער ווי איך: צווייטנס, ליידן פון שטיפקינדער...

איטשע וואָסערטרעגערס עלטערע טאָכטער איז אויך געווען אַ שווינדזוכטיקע. נישט לאַנג זיך געמאַ־טערט און אַוועק צו דער מוטער... די ייִנגערע — אַ בליענדיק, שיין מיידל, האָבן שכנים געזומען צו זיך, דערצויגן זי מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט. אויך זי האָט געליטן פון דער „פּראָלעטאַרישער קרענק" אַ לאַנגע צייט, נאָר אַ דאַנק דער גוטער אויפמערקזאַמ־קייט פון די שכנים, איז זי געזונט געוואָרן. אָבער עפּעס אַנדערש ווי גיין ווערן אַ דינסט איז נישט געווען קיין ווּנג פאַר אַרעמע מיידלעך... נו, איז זי אַוועק קיין וואַרשע דינען. דאָס מזל האָט איר צוגעשפּילט, זי האָט אַנגעטראָפן אויף אַ חסידיש־נגידישער פאַמיליע, וואָס האָט זי געהאַלטן ווי אַן אייגן קינד, צוגעזאָגט געבן אַ פיינעם נדן, ווען ס'וועט זיך געפינען פאַר איר אַ ליי־טישער בחור.

און גאָט האָט געהאָלפן. אַ ישיבה־בחור, וואָס האָט געגעסן „טעג" ביי דער דאָזיקער פאַמיליע האָט אויף איר געוואָרפן אַן אויג און זיין סוד אַנטדעקט דעם בעל־הבית.

— מיר געהערן דאָך צו איין רבין — האָט דער בעל־הבית געזאָגט — לאָמיר צופאָרן, אים דערציילן און פון אים באַקומען אַ ברכה.

דער רבי האָט געגעבן זיין הסכמה, אַנגעזאָגט זיין חסיד, ער זאָל זיין וואָרט האַלטן און געבן דעם מיידל אַ לייטישן נדן.

— ווען דו וועסט מאָכן די חתונה — האָט דער רבי געזאָגט — וועל איך קומען אויף דער חתונה.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט דער חסיד גע־פּראָווען די חתונה „צו גאָט און צו לייט"... דער רבי איז געקומען, מיטגעבראַכט פיל פון זיינע חסידים און ס'איז געווען „ליהודים".

נאָך דער חתונה האָט דער חסיד געגעבן אַ שטעלע דעם יונגנמאַן ביי זיך אין הורט־געשעפט פון אייזן. דאָס פאַרפאַלק האָט געלעבט גליקלעך און צופרידן. צום יאָר האָט די פרוי געבוירן אַ יינגעלע. זייער גליק איז געווען „אין לשער ואין לספר — נישט פאַרצושטעלן און נישט צו דערציילן.

אויפן ערשטן יום־טוב נאָכן געבורט (דאָס איז געווען סוכות) האָבן זיי באַשלאָסן פאָרן צו איר פאָטער קיין מאָגעלניצע. איטשע וואָסערטרעגער האָט געבעטן זיינע שכנים, זיי זאָלן אים העלפן אויפרוימען די שטוב, מאָכן אַ ביסל אַ ביסל לייטישער... זיי האָבן דאָס געקאָן געטאָן. אָפּילו אַריינגעשטעלט אַ ביסל מעבל, כדי צו־געבן זיין שטוב אַ ביסל חן. די קינדער מיטן אייניקל זענען געקומען צו פאָרן. די שמחה איז געווען גרויס אויך ביים איידעם, באַקענענדיק זיין שוועסטער אַלס פּשוטן, אָבער ערלעכן האַרעפאָשנעם מענטשן.

*

זינט יאָרן פלעגט דער פאַראייניקטער קאָמיטעט פון קרן־קיימת אין מאָגעלניצע אייניקדענען אין די חול־המועד־טעג אַקציעס. פאָרלעך פלעגן זיך לאָזן איבער די גאָסן פון שטאָט. יעדעס פאָרל אין אַ בא־שטימטן ראָיאָן. צום סוף פון דער אַקציע ווערן אַלע פאַרפלאָמבירטע קרן־קיימת־פּושקעס אַריינגעטראָגן צום פאָליציי־קאָמענדאָנט און אין זיין אָנוועזנהייט ווערן די פּושקעס געעפנט, פאַרפאַטאָקאָלירט און ערשט דע־מאָלט, ווען דער אַרטיקער מורשה פון קרן־קיימת חתמעט אויפן פראָטאָקאָל, ווערט די סומע אים איבערגעגעבן, כדי איבערצושיקן אין דער צענטראָלע פון קרן־קיימת אין ווארשע.

דער ראָיאָן פון דער דזיאַרנאָווער גאָס איז דאָס מאָל צוגעטיילט געווארן די אין שטאָט גוט באַקאַנטע זאָמלער: שלמה שימקאָוויטש הי"ד און סערל ראָכ־פעלד צו לאָנגע יאָר. אויף זיי האָט מען געזאָגט, אַז זיי שלעפן פון טויטע און לעבעדיקע. זיי זענען געווען די באַשטייערער אינעם האָטעל „נעגדזע". ווי להכעיס האָבן זיי פאַרגעסן אַריינגיין אין שטוב פון איטשע וואָסער־טרעגער. ווען דאָס זאָמל־פּאָרל האָט אויסגעמיטן זיין דירה און זיך דערווייטערט פון זיין הויז, האָבן זיי פלוצים דערהערט, ווי איינער שרייט און רופט זיי. דאָס פאָרל איז געבליבן שטיין און געפרעגט מיט שטוינונג:

— וואָס איז, ר' איטשע?

— פאַרוואָס האָט איר מיך פאַרשעמט? קינדער, פאַרוואָס? צו מיר זענען געקומען מיינע ליבע קינדער צו גאָסט. ביי מיר איז היינט אַ שמחה, אַ גרויסער

יום־טוב! האָט איר מיר פאַרשטערט מיין פרייד, מיין יום־טוב! פאַר וועלכע זינד? — האָט ער נישט אויפגעהערט צו כליפּען.

ביי דעם פאַרל האָבן זיך באַוויזן טרערן אין די אויגן. זיי זענען געשטאַנען צעטומלטע, נישט געפּי־נעדיק קיין ווערטער זיך צו קענען פאַרענטפערן דעם פאַרזען, דאָס אַריינגיין צו אים, וועלכער האָט אַלע מאָל אָקעגן געטראָגן זיין בכבודיקע ביישטייערונג, אַ גרעסערע ווי די, וואָס עס האָבן געגעבן די שיינע בעלי־בתים.

וועג סערל איז געקומען צו זיך, האָט זי אים געזומען איבעבעטן, געשווויגן, אַז נאָר צוליב אַ פּשוטן טעות זענען זיי נישט אַריין צו אים.

— גלייבט מיר, ר׳איטשע — האָט זי געזאָגט — אייער גראָשן איז ביי אונדז חשובער ווי דעם גבירס אַ זלאָטע. נישט בלויז ביי אונדז איז דאָס אַזוי, נאָר אויך ביי גאָט.

די האַרציקע רייד, וואָס זענען אַרויס פון סערלס האַרץ בבחינת „דברים היוצאים מן הלב, נכנסים ללב״ (ווערטער, וואָס גייען אַרויס פון האַרץ, דרינגען אַריין אין האַרץ), האָבן אים באַרואיקט. ער האָט זיי דאָן געגעבן זיין שׂפּענדונג. אַ שענערע, ווי ס׳האָבן געגעבן פיל פאַרמעגלעכע יידן פון שטאָט.

אַזוי האָט געלעבט און איז אומגעקומען אייגער פון פיל אין שטאָט ערלעכע און טייערע יידן, וואָס זענען אפשר נישט געווען אַזוי שטאַרק באַהאַוונט אין די קליינע אויתיות, אָבער באַשאַנקן מיט גוטהאַרציקייט און אידלקייט צו העלפן יעדן, וואָס נייטיקט זיך אין דער הילף און אָנטייל געמומען אין די באַשטייערונגען פאַר די נאַצי־אָנאַלע פאָנדן.

ר׳ אנשל גליימער

ר׳ אָנשל האָט נישט געשטאָמט פון קיין גבירים, אויך נישט פון קיין חסידים, נאָר פון פּשוטע, ערלעכע קליינהענדלער, וואָס האָבן געצויגן זייער נעבעכדיקע חיונה פון פאַרן מיט אַ ביסל צעלניק־סחורה אויף יאָרידים. דערפאַר האָט ר׳ אָנשל געהאָט יחוס עצמו, בזכות פון זיין אין דער יוגנט אַ ווייללערנער, אַ בית־המדרשניק. ער האָט געהאָט אַ גוטן קאָפּ צום לערנען. זיין ביטערע מערכה האָט אים נישט געלאָזן לערנען. צוליב דער גרויסער אָרעמקייט ביי זיי אין שטוב, האָבן אַלע געמוזט אַרבעטן. די שוועסטער זענען אין וואָרשע געוואָרן דינסטמיידלעך, געקליבן אַ גראָשן צו אַ גראָשן אויף אַ נדן... די זין האָבן געלערנט פאַרשידענע מלאכות.

ר׳ אָנשל האָט אָנגעהויבן אָרבעטן אַלס געהילף ביי אַ קצב. די אָרבעט זיינע איז געווען: ברענגען פון די אָרומיקע דערפער די געקויפטע בהמות און קעלבער. גאָרנישט קיין לייכט שטיקל ברויט. אָבער וואָס האָט ער געקאָנט טאָן? לצים פלעגן זיך וויצלען אויף זיין חשבון און זאָגן: וועג ר׳ אָנשל דרייט דעם עק פון אַ קעלבל ביים פירן — דרייט ער מיט אַ ניגון פון דער גמרא...

נאָך דער חתונה איז ר׳ אָנשל געוואָרן אַ זעלב־שטענדיקער קצב. באַלד האָבן זיך צו אים אַריבער־געטראָגן אַלע, וואָס קויפן „גלאָט כשר פלייש״, ג׳ע־דענקדיק זיין יחוס עצמו. ר׳ אָנשל האָט זיי קיין מאָל נישט אָנטוישט. צי ר׳ אָנטשל האָט זיך פון די „שיינע יידן״ נישט אָנטוישט — איז שווער צו זאָגן. ווייל וועג ער האָט באַאַרפט אויסקויפן אַ בהמהלע, זיך געגייטיקט אין אַ גמילת־חסד, האָט ער דאָס זעלטן־וועג באַקומען ביי זיי. דאָס האָט ר׳ אָנשלען זייער ווי געטאָן אָן ער פלעגט נישט אויפהערן צו רעדן וועגן דעם.

ווי פיל אָנדערע אין שטאָט, האָט אויך ר׳ אָנשל געהאָט אַ צונאָמען. אין שטאָט אָן אין דער געגנט האָבן אים יידן אָן קריסטן גערופן „אָנשל פיגליאָזש״. דער יסוד פון דעם צונאָמען איז: אין די יאָרידים־טעג פלעגן אַראָפקומען אין שטאָט וואָרשעווער אָפּעריסטן (אויף פּויליש „פיגליאָזשע״־שפּילן) — „טשערוואָנע וויגריווע״ אָן אָנדערע האָזאָרד־שפּילן. זיי פלעגן אויסנאַרן די געציילטע גראָשנס ביי די אָרעמע פויע־רים. ר׳ אָנשל האָט אין איינעם אַזאַ ירידטאָג זיך גע־פּרווט אַריינמישן, נישט קענענדיק צוזען, ווי די אָפּעריסטן רויבן צו די לעצטע גראָשנס ביי די פויע־רים. ער האָט געזומען שרייען מיט באַנומענע קולות: „לאָזט אייך נישט אָפּנאַרן, כלאָפּי!״ זיי זענען אָפּע־ריסטן, קעשענע־גנבים!״

ר׳ אָנשל וויס נישט פון וואָנען דאָס איז אים געקומען. פלוצים האָט ער באַקומען אַ מוראדיקן באַקס צווישן די אויגן און דערצו נאָך האָט עמעצער זיך איינגעביסן אין זיינעם אַן אויער און עס אָפּגעביסן אינגאַנצן... ר׳ אָנשל איז געפאַלן אין חלשות. וועג ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער ביי זיין בעט געזען זיין בלינדע פרוי, יוכבד, וועלכע איז בלינד געוואָרן פון צוקער־קראַנקייט, און זיינע קינדער. זיי האָבן אַלע געהאָט פאַרווויינטע אויגן.

— וואס באווייגט איר מיך — האָט ר׳ אַנשל גע־
שריגן אויף זיי — איך לעב דאָך נאָך.

לאַנגע טעג און וואָכן איז ר׳ אַנשל אַרומגעגאַנגען מיט אַ פאַרבאַנדאַזשירטן קאָפּ, ביז דאָס אַרט פון אויער האָט זיך אים פאַרהיילט, אָבער נישט צוגע־
וואָקסן...

צוגעוואָקסן איז אים אַ פרישער נאָמען: אַנשל פיגלאַזש״.

געווען אַ ליבער און ערלעכער מענטש.

יהי זכרו ברוך!

יעקב סעליק

זייער וויניק מענטשן אין מאַגעלניצע האָבן אים געקענט און גערופן מיט זיין נאָמען: יעקב סעליק.

יעקב סעליק

דאָקעגן האָבן אַלע אין שטאָט אים גערופן ״ברייטער יעקב״, „האָפּציק, אָדער ״האפיבא״. זיינע צונעמען זענען געווען ווי געפאָסט פאַר זיין ברייטן און אַטלע־
טישן גוף. און דאָס וואָס ער האָט מיט זיינע קלייגע, אָבער גראָבע און ברייטע פיס געהאַלטן אין איין אונ־
טערהאָפקען... ווי ער וואָלט מורא געהאַט פאַר דער גלייכגעוויכט פון זיין אַטלעטישן קערפער.

אויף יעקבס ברייטן פנים האָט גערוט אַן אייביקער קינדערישער שמייכל. אייביק געווען צופרידן און זיך צוגעזונגען, קיין מאָל נישט מער ווי שטיקלעך און ברעקלעך פון וועלכן ס׳איז ניגון.

יעקב האָט יאָרן לאַנג געאַרבעט אַלס טרעגער און שליח אין אייזן־געשעפט פון יצחק־שמואל און אסתר־לאה אַסטראָוויעצקי. ביי זיי איז יעקב געוואָרן דער פאַרטרויאונגס־מענטש, געמעגט זיך פריי און אומגעשטערט באַוועגן אין געשעפט, ווי אויך אין שטוב.

קיינער, אויסער דעם דינסטמיידל, וואָס האָט אויך געהאָט אומבאַגרענעצטע רעכט ביי איר בעל־הביתטע, האָט יעקבן נישט געשטערט אַליין באַלעבאַטעווען אין שטוב און שטילן זיין ביז גאָר לייטישן אַפּעטיט...

אסתר־לאה איז געווען גוט אינפאָרמירט וועגן דעם, אָבער זיך נישט געמאַכט דערפון, געהאָט אַ יידיש האָרץ. קיין דינסטמיידל איז פון איר נישט אַוועק פריער, ווי זי האָט נישט געפונען איר זיווג און חתונה געהאָט. דערביי באַקומען פון איר אַ בכבודיקן צושטייער צום נדן.

וען דאָס דינסטמיידל איז אַרויס פון שטוב, האָט זיך יעקב שנעל אַריינגעכאַפּט אין קיך, זיך לייטיש אָנגעגעסן, אַרויס אין גאַס, דערביי זיך געגלעט דעם בויך, בבחינת „שישו בני מעי״... געגעבן אַ קונסט־
לעכן הוסט און אַזאַ מין „נאָס״, וואָס וואָלט געקענט אַ טויטן פון קבר אויפשטעלן...

געשטאָמט האָט יעקב פון אַ זייער אַרעמער, אָבער גאָר ערלעכער משפּחה. זיין פאָטער, יוסף, איז געווען אַ „לייפער״, געטראָגן איבער די דערפער פאַר־
שידענע גאַלאַנטעריע־סחורות און פאַרדינט וואָסער אויף קאָשע... זיין מוטער, ריווע, אָדער ריווע גוטס, איז געווען אַ ״רביצין״, געלערנט מיט כלה־מיידלעך און קליינע אַרעמע קינדער דאָרטנען. זי איז אויך געווען אַ קלאָגערין אויפן בית־הקברות, געהאָלפן רייסן קברים און בעטן ביי די שוכני־עפר אין אַן עת־צרה... פון די אַלע מלאכות האָט זי געהאָט גאָר וויניק ברכות און

זעלטן וועט געהאַט צו באַצאָלן דעם מלמד פון איר זון יעקב, זיין מלומדות־געלט.

דער מלמד, ווי דער שטייגער, אַ הייסער אַרעמאַן... פלעגט שטרענג מאָנען ביי יעקבן, זיין כשר פאַרדינטן שכר — מלומדות־געלט. און דאָס האָט יעקבן ממש משוגע געמאַכט.

דער רבי איז דאָך געוועכט! האָט יעקב צו זיך געזעדט. מיינע עלטערן זענען אָבער נישט שולדיק, ווייל זייער אַרעמקייט איז גרויס. און יעקב באַשליסט נישט מער גיין אין חדר. ער אָנטלויפט אין שטאָט, אין וואַלד. קלייבט יאָגדעס, שוואָמען און ברענגט אויך „קאלקיעס" צום ברענען. ווי דאָס האָבן געטאָן פיל שטאָטישע אַרעמע לייט. ער ווערט אויך אַ פויקער ביי דער באַרימטער קלעזמער־קאַפעליע פון ר׳ שמואל טופמאַן.

פון דעם אָלעם דרייט זיך יעקב אַרום אַ הונגעריקער און אַ פאַרביטערטער. ער גייט אין בית־המדרש, ווו עס זיצן די ווייללערנער ביי אַ בלאַט גמרא, הערט זיך צו צו זייערע שיינע גמרא־ניגונים. יעקב ווערט רויט פון בושה און מוראדיקער קנאה... און נעמט פלוצים צעפירן זיינע מגושמדיקע הענט... קערט איבער בענק און טרייבט זיי אַרויס פון בית־המדרש. ביז חברה בית־המדרשניקעס באַשליסן אים, יעקבן, כאָפן און אים מאַכן אַ „משכנתא"...

ביי דעם האָט זיך ספּעציעל גוט אויסגעצייכנט דער ווויללערנער משה אַבישעס. מרגלית האָט דערשמעקט. אַז אָט דער מגושמדיקער און מורא־אַנוואַרפנדיקער יעקב, איז בסך־הכל אַ נישקשהדיקער פחדן...

נישט קענענדיק מער אויסאיבן זיין כוח איבער די ישיבה־בחורים, באַשליסט יעקב צו ווערן אַ טרעגער. שנעל האָט ער זיך דערוואַרבן אַ נאָמען פון אַ זייער ערלעכן מענטש, וועמען מען קען אָנפרטרויען אומגעציילט געלט.

יעקב האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1926 און גע־פירט אַ נאָרמאַל בעל־הבתיש לעבן. אָבער וועו צו אים איז דערגאָנגען, אַז זיין ווייב ווערט באַשולדיקט אין „שלעפן"... האָט ער זי גלייך געזומען צום רב און געבעטן אַ גט. קוים וואָס דער רב האָט משפּיע געווען אויף יעקב, ער זאָל זי נישט גטן.

יעקבס געטרייַשאפט צו דער פאָמיליע אָסטראַ־וויעצקי איז געווען אין לשער ואין לספּר. אויך דעמאָלט וועו דער גורל האָט געוואָלט, אַז זייער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך געענדערט. יעקב איז געווען פון די, וועלכע האָבן געגעבן אַ מענטשלעכע באַהאַנדלונג, נישט אָפּגעטרעטן און צוזאָמען מיט זיי געטיילט דעם חינצטערן גורל.

כבוד זיין אָנדענק!

יואל דיאַמאַנט — יואל קאוואל ז״ל

יידן און גויים, יונג און אַלט, אָלע האָבן אים ליב געהאַט, געאַכטעט און געשעצט צוליב זיין פיינעם הומאָר און לעבנס־חכמה. זיינע ווערטלעך און חכמה־לעך זענען געווען אַ שם־דבר.

יואל איז געווען אַ הויכער, דאַרער, בריייטבייניקער־ געזונטער ייד. אַ פאָר ידיים ווי פייער־צוואַנגען, מיט וועלכע ער האָט זיך באַנוצט און האָט אויסגעהאַרע־וועט זיין אַרעמע חיונה פאָר אַ געזינדל זאָלבע פערצן. יואל מיט זיין צאָלרייכער משפּחה האָבן געווינט1 אין איין צימער מיט אַ קיך, וואָס איז געשטאַנען האַרט נעבן זיין קוזשניע. טראָץ דער גרויסער ענגשאַפט איז ביי זיי אין שטוב געווען זייער ריין. מענטשן פלעגן זאָגן ביי נעכטן דאַרף מען נעמען אַ ביישפּיל, ווי אַ זוי צו האָלטן ריין.

צווישן די, וועלכע זענען געקומען צו יואלן אין קוזשניע הערן אַ גלייכווערטל, אַ חכמהלע, זענען אויך געווען לעקטאָרן און שרייבער, וואָס זענען געקומען אין שטאָט רעפערירן און געבן לעקציעס. אָלע האָבן גערן געהערט דעם האַרעפאַשנעם לעבנס־חכם. זענע־דיק, ווי זיי קוקן פאַרוווּנדערט אויף זיינע 12 קינדער־לער, קיין עין־הרע, אייגס קלענער פון צווייטן, האָט יואל, נישט־געפערעטערהייט, אַ זאָג געגעבן:

— איר ווונדערט זיך, הא? וואָס איז זיך צו ווונ־דערן? אַז די ענגשאַפט איז גרויס. ווו איך גיב זיך אַ קער האָב איך מיין נעכעלען...

— וואָס הערט מען עפּעס מיט פרנסה, ר׳ יואל?

הא? פרנסה? זי איז דאָ אין... סידור. דאַרט שטייט „חיים של פרנסה", אָבער שרעקט אייך נישט, כ׳קען אַ הייסן אַרעמאַן, אַז איר וועט אַרייבליגן צו אים אין קעשענע אַ רויע קאַרטאָפל, וועט זי זיך גלייך אָנבראַטן...

יואל האָט געווינט באַלד ביים אָנקומען אין שטאָט. נעבן דער „זשעקע". איין מאָל, פאָר פּסח, איז יואל געווען אין אַ זייער געדריקטער שטימונג, וואָס איז געווען ביי אים אַ זעלטנהייט. ס׳גייט צו פּסח, מ׳דאַרף האָבן געלט, אַ סך געלט פאָר אַ געזינדל זאָלבע 14! אויף שיך, עפּעס אַ מלבוש... היינט, ווו איז מצה און

שאר ירקות? געווען זייער אַ ביטערער ווינטער, קוים די בידנע נשמה צו דערהאַלטן... יואל איז בייז אויף גאָט און וועלט... ווי אין פּסוק שטייט „והיה כי ירעב, והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו"... גייט ר' יואל אין בית־המדרש אַריין דאָווענען מנחה, רעדט צו זיך: „איך וועל אים שוין ווייזן!! דאָס מאַל וועל איך אים לערנען שכל!"

— וועמען, יואל?

— וואָס הייסט וועמען? אים, אליהו הנביא!... איז דען נישט זיין פליכט צו טראָגן הילף יעדן ליידנדיקן יידן?... גאָט זעט, וואָס ער טוט! אַנשטאָט ברענגען יידן אַ ישועה, גייט ער אַרום מעשה־שיכור, טרינקט ביי יעדן ייד גוטן וויין. ביי מיר וועט ער טרינקען זויערן קוואָס, זאָל ער אַפילו באַקומען שלשול... וועמען אַרט עס? זאָל ער אויך שפירן אַ טעם פון אַ ייד אַ „גביר"...

יואל, זיין פרוי נעכט און זייערע 10 קינדער זענען געגאַנגען אין וועג פון אַלע יידן אין פּוילן. געראַטעוועט האָבן זיך נאָר צוויי זין — לייבקע און קלמן, וועלכע געפינען זיך אין אַמעריקע.

משה חיימוביץ

ישראל גולדברג „ראש הפלדה"

מהסדרה: „לצים בעיר"

הוא היה רוכל המחזר בכפרים הסמוכים למוגלניצה במשך כל ימות השבוע. משתדל למכור את סחורתו: מחטים, חוטים ויתר כלי סדקית לאכרות הכפר. הטירחה רבה והפרנסה מעטה.

„ראש־פלדה" כינוהו על שום העצה והתושיה שבהם נחון ובהתחכמויות היה נחלץ מכל צרה.

על אחת מהן והיא החריפה ביותר יסופר להלן.

באחד מימות החורף המושלגים יצא ישראל לכפר בשעות הבוקר המוקדמות הכפור הקפיא את השלג וההליכה היתה נוחה למדי. במשך היום ירד הקור עד כדי הפשרת השלגים. הדרכים מלאו שלוליות ומים זורמים וקשה היה לעברן ברגל. אובד עצות עומד ישראל ואינו יודע כיצד יגיע הביתה אל משפחתו לפני רדת הלילה.

בעמדו מיואש וחסר סיכויים להשיג מטרתו, נראתה עגלה רתומה לשני סוסים דוהרים בכוון לעיר מגוריו. על העגלה יושב כומר, כנראה, ממהר לחולה הזקוק לברכתו ואולי לקבל וידוי מגוסס.

בהתקרב העגלה קרא ישראל לכומר בתחנונים: „כבוד הכומר, אנא יואיל לקחתני בעגלתו למען אוכל להגיע הביתה לאשתי וילדי, המצפים לי בדאגה".

הכומר סרב למלא את בקשתו. לגלג עליו והמטיר חרפות ולגלוגים על כל היהודים משלא הרפה ישראל מתחנוניו, ציווה לרכב להצליף עליו בשוטו והעגלה התרחקה ממנו. עזוב ובודד לקראת הלילה המתקרב, עומד ישראל וחושב כיצד להחלץ מהצרה. חשב ומצא... החל לרוץ אחרי העגלה וצווח בכל כוחו: „אדוני הכומר, יואל לעצור, יש לי הודעה חשובה מאוד עבורו, יעלני על העגלה ואשמיענה".

הרכב עצר את העגלה, ישראל התקרב והכומר שאלו בזעם:

— יהודי נבזה! מה בפיך?

— אני, אני רוצה להתנצר! — אמר ישראל. הכומר השתומם. נרעש ומלא שמחה שאל את ישראל במתק שפתיים, בעלותו על העגלה: „מה הביאך, בני, לרעיון מבורך זה?" — באתי למסקנה — אמר ישראל — שאלהי ישראל אינו טוב. הוא גוזר על עובדיו גזירות קשות על עבירות קלות שבקלות.

בינתים, העגלה דוהרת ומתקרבת למוגלניצה. הערב רד, והכומר מתמוגג מרוב שמחה ושואל את ישראל: „והאל שלנו, הנכון שהוא יותר טוב?" — בודאי הוא יותר טוב! — עונה ראש הפלדה — האל שלכם אינו נפרע מעובדיו, גם כאשר „עושים לו על הראש"... אמר את דברו, קפץ מהעגלה ונעלם.

י. אבי־בנימין

לצים און צונעמען אין מאגעלניצע

געווען אין שטעטל „לצים", וואס פלעגן רעאגירן אויף יעדער דערשיינונג מיט א וויץ, א לייכטן אדער א סאטיריש, וואס פלעגט ארײנדרינגען אין די ביינער פון דעם אפגעשפּעטן און אפגעלאכטן. אט גיבן מיר די נעמען פון די „גרויסע".

יעקב בערל לאנדסמאן, א שיך־סוחר, וואס האט „לייכט„ גע‌לעבט. באזונדערס געווען טיכטיק אויפן גע‌ביט פון פארברענגען מיט פרויען. וועז מען האט אים געמוסרט האט ער געענטפערט מיט א וויץ, וואס האט דעם מוסרניק אויך געברענגט צו לאכן און פטור!

משהלע גריצער, א „סוחר" פון שטיוול. געפירט זיי אויף די יאריד‌ים. א גרויסער דלפון, א קבצן אין זיבן פאלעס. בעת די פרוי האט געבעטן געלט אויף שבת, אדער יום־טוב, האט ער זי אפגעפטרט מיט א וויץ, וואס האט זיך באלד פארשפרייט איבערן גאנצן שטעטל.

מענדל „דוידע", א בעל־עגלה, וואס האט געשאפן טרעפלעכע וויצן „אויפן ארט". געבראקט פסוקים פון תנ"ך וווי טוביה דער מילכיקער, פלעגט ארויסברענגען פון די כלים פרומע יידן, וואס האבן געהערט אין זייע‌נע פירושים א גאט־לעסטערונג. האט ער א פרעג געטאן דעם שטראפער מיט א תמעוואטער מינע. „וואס ווילט עץ פון מיר, מ'טאר שוין נישט א ייד א ביסל פריילעך מאכן?"

יואל קאוואל — יואל דיאמאנט, א וויצלער ביי יעדער געלעגנהייט. אחוץ דעם געהאט „חסידים", בעלי־עגלות, טרעגער, בעלי־מלאכות, און שטילערהייט אויך בית־המדרש־בחורים, וועלכע האבן צוזאמען מיט אלע זיינע חסידים געשלונגען זיינע „תורות" שבת נאכן עסן און שלאפן (וועגן אים זע די רשימה פון משה חיימאוויטש אין אונדזער בוך).

בעריש זויער, א ייד א תלמיד־חכם. אן אייגנטימער פון א מאנופאקטור־געשעפט אויף דער וואַרשעווער גאס. אן אקטיווער מיטגליד אין דער אגודת ישראל. פלעגט זאגן א וויץ, אן אפאריזם, געזאלצן און געפע‌פערט... די צוהערער האבן געלאכט פון גאנצן הארצן.

ווי קומט עס צו אזא ייד צו פארגעסן דעם פסוק „ובמושב לצים לא ישב" — אן ארט פון אפשפּעטער איז דער מענטש אין אים נישט געזעסן? שווער געווען צו פארשטיין. געווען אויך קלענערע לצים, פשוטע, פארגרעבטע יידן, וועלכע פלעגן אויסלאדן זייער ענער‌גיע שבת נאכן גוטן עסן און שלאפן, זיצנדיק אויף די פארענטשעס פון דער בריק איבערן מאגעלניצער טייך. אפמעסטן" יעדן דורכגייענדיקן יידן, יידענע, יינגל און מיידל צו שפּאצירן אין וואלד, כאפן א ביסל פרישע לופט, זיי „באמאליעווען" (אפרעדן, און חוזקן) פון קאפּ ביז די פיס. דא האט מען באטאנט יעדן צונאמען, בא‌זונדערס פון די, וואס האבן געהאט פעלערן, אדער צוליב א מעשה שהיה. דא איז אויך געווען די „אט‌ליע", וווּ מ'האט געשאפן נייע נעמען.

אמאל האט עמעצער פון די „בריקזיצער" ארא‌פּ‌געזידערט פון זיין „הויכן פיעדעסטאל", אונטערגע‌שטעלט א פוס א דורכגייענדיקן (איינעם מיט וועמען ער האט געהאט א „חשבון"). יענער האט זיך אויסגע‌גליטשט און געפאלן, צו דער גרויסער פרייד פון אלע צושויער, די בריקזיצער. איז דער געפאלענער געווען א שוואכער, אדער סתם „א מענטש, וואס וויל נישט אנ‌הייבן מיט דער חברה", האט ער זיך אפגעווישט דאס מויל און געגאנגען זיין וועג. האט דאס געטראפן ביי איינעם, וואס האט זיך געפילט בכוח צו ענטפערן אויף אזא פראוואקאציע, איז אויסגעבראכן א געשלעג, וואס האט געמאכט א פאניק אין שטאט און די פאליציי האט געמוזט פונאנדערשיידן די צדדים.

נאך אזא געשעעניש האט דער מחבר פון די שורות, אלס יינגל פון חדר, מסכים געווען צו דער וואַרענונג פון רבין און פון די עלטערן: נישט זיצן מיט די לצים, נישט אפשפּעטן פון קאליקעס, נישט רופן קיין יידן מיט א צונאמען. באזונדערס האט מיין זיידע ר' שמואל מיך געלערנט: „לעולם ידבר אדם בלשון נקיה" — דער מענטש זאל שטענדיק רעדן א ריינע שפראך. דעריבער דארף מען נישט זאגן: שלמה חזיר, נאר שלמה, אדער יאנקל, „אסור לדבר" — פאר‌באטן ארויסצורעדן א"גל.

צונעמען

די פרשה פון צונעמען איז אנגעגאנגען אין אלע יידישע ישובים אין פוילן. נישט געווען כמעט איין יידן א צונאמען, צוגעקלעפט אין די קינדער־יארן דורך חברים אין חדר; אין די שפעטערע יארן צוליב א מעשה שהיה, עפעס אן אויסטערלישע געשעניש; א „חכמה", וואס ר'האט ארויסגעזאגט; א מום (א פעלער): דער בלינדער. דער טויבער, דער קוליאס (לאמער, באי‌צייכנט דאס ארט פון וואנען דער גערופענער איז

געקומען: פון אַ דאָרף, אַדער אַ שטאָט; דאָס פאַך: משה בעקער, יעקל שוסטער; דעם נאָמען פון פאַטער, מוטער, פונעם ווייב, אויב זי איז געווען די אשת־חיל.

געווען אויך אַ פאַל אין מאָגעלניצע, ווי צוויי ברידער האָבן זיך „געטיילט" מיט די עלטערן אין זייערע צונעמען. לואי מאַרקאָוויטש ז"ל דערציילט אין זיין בוך „דריי מאָגעלניצער", זייט 65, ווען אַזאַ פאַל, פאַלגנדיקס: דעם 21סטן יוני 1919 האָט דוד אַבראַמאָוויטש (דוד חיים אייזיקס, געמאָלדן די מיטגלידער פון אונדזער סאָסייטי, אַז מ׳קאָן שוין שרייבן בריוו קיין מאָגעלניצע. ער האָט טאָקע געוויזן אַ בריוו פון זיין ברודער אַלעזר (לאָזער רויזעס). פאַרוואָס מ׳האָט דודן

אברהם מערקער ז"ל / בוענאָס־אייראס

נאָך וועגן לצים

מיט פיל פרייד און פאַרגעניגן פלעגט ווערן אויפגענומען כמעט דורך אַלע חסידים אין שטעטל יעדער רבי, וואָס איז געקומען צו גאָסט אין שטעטל.

אין יאָר 1925 בערך איז געקומען דאָס ערשטע מאָל נאָכן וועלט־קריג קיין מאָגעלניצע דער פּיאָסעטשנער רבי זצ"ל אויף קבר־אָבות פון זיין זיידן דעם מאָגעלניצער רבין ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ"ל. מ׳האָט אים אויפגענומען מיט גרויס פּאָראָד, מיט טראָנספּאָראָנטן, מיט שטורקאָצן און מיט געזאָנג האָט מען אים באַגלייט פון דער קאָלייקע־סטאַציע ביז אין שטעטל אַריין צו דער ווויגונג פון לאָזער היידנקרוק ע"ה, ווו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַלע מאָל ביזן אַפּפּאָרן פון דעם זעלבן קיין ארץ־ישראל. יאָנקל פינקלשטיין, דער קאָמאָשנמאָכער, איז געווען אַ פּיאָסעטשנער חסיד, פאָרשטענדלעך, אַז ער האָט זיך באַטייליקט אין דעם כבוד, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן דעם רבין און ער איז זיכער געווען אייגנער פון די פיל זיגנער, וואָס האָבן באַגלייט דעם רבין. וועג דער זיגנעדיקער עולם האָט זיך דערנענטערט צום שטעטל, איז אין אַ קרייז פון עטלעכע פערזאָן געשטאנען יעקב־בערל לאנדסמאַן*, וועלכער האָט וואָרשיינלעך נישט געהאַלטן קיין סך פון זיין שכן יאָנקל פינקלשטיינס חסידות, האָט ער געזאָלט אויסדריקן ביי דער געלעגנהייט„ שווייגט, דאָכט זיך, אַז איך הער דאָס קול פון יאָנקל שטעפער"...

* געשטאָרבן נאָך אַ בלוט־שטורץ אין מאָגעלניצער וואָלד. ער און זיין פאָמיליע זענען געווען קראָנק אויף שוונדזוכט.

גערופן „דוד חיים־אייזיקס", און זיין ברודער לאָזער רויזעס, איז אויך אייגע פון די מאָגעלניצער געהיימגישן.

מיטן אָנטשטיין פון דער יוגנט־באָוועגונג אין מאָגעלניצע, האָבן די חברים פון די אַרגאַניזאַציעס בטל געמאַכט דאָס רופן מיט צונעמען. יעדן חבר און יעדע חברטע האָט מען גערופן מיט זיין פאָמיליע־נאָמען.

אינטערעסאַנט איז, אַז אין ישראל איז פאָרגעקומען אַ פאַרקערטער פּראָצעס: די חברים פון די פאָרשידענע יוגנט־באָוועגונגען, ביז צו די קעמפּער פון באָרימטן פלמ"ח, האָבן זיך גערופן מיט צונעמען, צוגעקלעפּטע אין דער פאָלקס־שולע אָדער גימנאַזיע. פאָראָן פולקאָוויניקעס, געגנעראָלן אין צה"ל, וועלכע טראָגן מיט פּיעטעט דעם צונאָמען געבראָכט פון דער יוגנט־באָוועגונג.

ישראל יצחק רייבענבאָך, אַ באָווסטער לץ פון אַלטן דור — „פון דער ערשטער רפואה אָן"

אין שטעטל האָט מען דערציילט פאָלגנדיקן אָנעקדאָט וועגן דעם אַלטן ישראל יצחק, דער פאָטער פון שוואַרצן ריוועלע (ראובעלע רייבענבאָך). אין אַ פאָרטאָג אין די סליחות־טעג איז געגאַנגען אַ פרוי צו סליחות אין בית־המדרש אַריין און קייענדיק אַזוי האָט זי געגעבן אַ שטאַרק נאָס, וועלכער איז געווען באָגלייט מיט אַן עכאָ פון אַנדער טייל פון איר אָפּגעשוואָכטן קערפּער... די יידענע האָט זיך נעבעך אַ ביסל דערשראָקן און צו זיך געזאָגט: „ס׳זאָל מיר זיין צו דער רפואה, רבש"ע".

אָפּגייענדיק עטלעכע טריט וווייטער האָט די אַלטיטשקע נאָך אַמאָל געגעבן אַ נאָס, וואָס איז אויך געקומען מיט דער זעלבער באָגלייטונג. זי האָט זיך דאָן אויף דער שנעל גוט אייגעהילט מיט דער פאָטשיילע, וואָס זי האָט געטראָגן אויף זיך און געזאָגט: רבונו של עולם אין הימל, ס׳זאָל מיר זיין צו דער רפואה".

צום דריטן מאָל איבערגעחזרט די זעלבע סצענע, די פרוי האָט דאָן געזאָגט: „דאָכט זיך, אַז כ׳בין פאָרקילט, איי, טאָטע אין הימל ס׳זאָל מיר זיין צו דער רפואה".

דאָן האָט זי זיך אויסגעדרייט הינטער זיך און באַמערקט גיין דעם אַלטן ישראל יצחק. פרעגט זי אים: ר׳ ישראל יצחק, איר גייט שוין לאָנג דאָ? יאָ, ענטפערט איר דער באָגלייטער, „איך גיי שוין דאָ פון דער ערשטער רפואה אָן".

בנימין גודמאַן / ניו־יאָרק

מיין שטעטל מאגעלניצע

פאַרשוווּנדענע יאָרן,
פאַרגאַנגענע טעג,
צו אייך, ווי געפינט מען
איצט אַ וועג?

אַ שטעטעלע אַן אָרעמס,
נישט ווייט פון דער פּיליצע.
אַ גאַנצע וואָך געאַרבעט
און שבת געגעסן טשאָלנט פון דוניצע.

די שטיבלעך און קלייטלעך —
פון האַלץ און פון ליים.
אין טאָל איינגענאָרעט —
דאָרט דרימלט מיין היים.

און מענטשן דאָרט רופט מען
טשיקאַווע אַזוי,
ווי שמויש בעל־עגלה,
מענאַשקעלע גוי.

קרום טוליען זיך געסלעך,
מערסטן אונטער איין דאַך.
אַ נאָמען? אַ נומער?
ווער דאַרף אַזאַ זאַך?

אַ שיטערע בלאָטע,
וואָס טריקנט נישט אויס.
נישט ווייט פון די יאַטקעס
שטייען די שול און די קלויז

אָט דאָס איז אין גאַנצן
מיין שטעטעלע. דאָך
ביז היינט איז פאַרבליבן
אין האַרצן אַ לאָך!

מיין קינדהייט האָט דאָרטן
איר טורעם געשטעלט.
איך האָב דאָרט געפונען
זייער אַ שיינע וועלט.

עס ציט מיך אַהין
צו דעם היימישן ראַווער טאָל.
ס׳האָט דאָך מיין יוגנט
געבליט דאָרט אַמאָל.

דורך יאָרן און יאָרן,
פון ווייטנס ביז היינט.
מיט טויזנטער חנען
מיין שטעטעלע שיינט.

מערץ 1967

צבי טופמן הי״ד

ערשטער מאי אין מאגעלניצע

איך דערמאָן זיך ווי יעדעס יאָר פאָר דעם ערשטן מאַי פלעגט די לאַגע אין מאָגעלניצע זיין געשפאַנט. גאַנצע נעכט פלעגן זיך אַרומדרייען די מאָגעלניצער פּאָליציי: הוגניצקי, רושיגון און דער לאָמער קאָ־מענדאַנט זוכנדיק קאָמוניסטן... אָפט אייניקע טעג פאָר דעם ערשטן מאַי פלעגט מען הערן אַז עס איז אַרעסטירט אַ שמואל זיינווול גליימער, אַ יידל פרישער, חיים לייב כענטשינסקי און אַנד. פון דער צווייטער זייט פלעגן בערל פרידמאַן, חיים גאָלדבערג, משה האָפמאַן און אַנדערע היטן די פּאָליציי. ווי נאָר די פּאָליציי איז אַוועק זענען די מאָגעלניצער גאַסן באַקלעפט געוואָרן מיט אומלעגאַלער ליטעראַטור און אַלע דראָטן דעקאָרירט מיט רויטע פענער און גרינע עלעקטרישע לעמפלעך. אַלע וואָרטן מיט שפּאַנונג אויף דעם ערשטן מאַי. די ענדעקעס גרייטן זיך פון איין זייט און דער מאָגעלניצער פּראָלעטאַריאַט״ פון דער צווייטער זייט... און אָט האָבן מיר דעם ערשטן מאי.

באַלד אין דער פרי פאַרזאַמלען זיך אויפן מאַרק, לעבן רחל ציפּעס געוועלבל און לייבל קצב׳ס יאַטקע און מען שמועסט, צי די דעמאָנסטראַציע וועט דורכגיין אָן קאַמף. ביי שבח שיפערס בעקעריי שטייען די מאָגעלניצער טרעגערס און זוכן צו פאַר־דינען אַ פּאָר גראָשן. דאָן קומט אַרויס אברהם „ברוכיניק״ און דערציילט זיי, אַז עס איז דער ערשטער מאַי... ס׳נעמען זיך צוזאַמען „בולדאָק״, הערשל סקראָץ, דער טויבער איטשע און נאָך אַנדערע, וועלכע רעדן וועגן „לאָבוסעס״, וואָס גרייטן זיך דורכמאַרשירן מיט רויטע פענער דורך דעם מאָגיסטראַט. און אָט קומען אָן פון די וואָליע גאַס זעליק פליישער. זעליק הירש און משה סעליק, פון דער פּאָשוויענטע גאַס גייט אברהם מילשטיין. אַלע טרעפן זיך אין מאַרק און גייען אויף דער דזיאַרנעווער גאַס אין קלוב פון די רעכטע פּועלי־ציון. גלייך באַווייזן זיך חברה פון פרייהייט״ מיט בלויע בלוזן און רויטע קראַוואַטן. דער גאַנצער עולם שטראָמט אַהין אויף דעם הויף פון די פּועלי־ציון ווו עס איז דער זאַמלפונקט פון די ציוניסטן. גלייך נעמט אַ וואָרט משה סעליק און עפנט דעם מיטיגג. אַלע זינגען די „התקוה״ און דעם אינטער־נאַציאָנאַל״. דאָן האַלט אַ רעפעראַט זעליק הירש, אַברהם מילשטיין און אַנדערע. מיט זייערע רעפעראַטן רייסן זיי מיט אפילו אנטי־ציוניסטן. אַ ביסל ווייטער אויף דער דזיאַרנאָווער גאַס, געפינען זיך די לאָקאַלן פון שוסטער־ און גאַרבער־פאַראיין. דאָרט איז די קאָנצענטראַציע פון די שוסטער און גאַרבער פון פ.פ.ס. זייערע פירער זשעפקאַ, טאַדעאוש יעשעראָוו־סקי און דער „הייסער סאָציאַליסט״ קאָמאָראָווסקי, זיצן אין דעד שענק ביי יעשעראָווסקי און טו׳ינקן „לחיים״ אויפן חשבון פון יום־טוב. אַ ביסל שאָקלענדיק זיך גיין זיי צו דעם קאָנצענטראַציע־פונקט. טאַדעאוש יעשעראָווסקי האַלט אַ רעפעראַט און גלייך דאַרף זיך אָנהייבן די דעמאָנסטראַציע. ביי דער בריק פון דער מאָגעליאַנקאַ דרייען זיך אַרום ענדעקעס פון פּשיבישעוו מיט שטעקנס און וואָרטן. עס ווערט אָבער אַרגאַניזירט אַ שטאַרקע מיליץ פון יידן און קריסטן. אַלע געזונטע חברה־לייט. ישראל־יוסף כאלאט, חיים־יוסף פויער, יחיאל טוביה׳ס, וולאַדעק קאַמיזו, מאניעק סעפצ׳ינסקי א״אַנד. דער צוג הייבט אָן רירן. אין שפּיץ גייען די פירער פון די רעכטע פּועלי־ציון, אַרום זיי כוואַליעס פון רויטע פענער. „זאָל לעבן דער ערשטער מאַי!״ וואָרפט אייגער פון דער מאַסע אַ לאָ־זונג, „זאָל לעבן!״ כאַפּן אַלע אונטער מיט אַ שטורם. מיט טראַנספּאָרענטן, לאָזונגען, אויסרופן, קאָנצענ־טרירט זיך די דעמאָנסטראַציע אין מאַרק. עס רעדט אַ וואַרשעווער רעדנער פון פ.פ.ס. ער נעמט זייער אויס ביי דער מאַסע. דאָן רעדט אַ רעדנער פון צ.ק. פון די רעכטע פּועלי־ציון. מיט אַ שטורם פון אַפּלא־דיסמענטן וועלט ער אויפגענומען וועט ער ענדיקט מיט דער לאָזונג: „זאָל לעבן דער סאָציאַליזם״.

אַלע מאַרשירן ביז צום וואַלד מיט דעם געזאַנג פון „דער רויטער פאָן״ און אַנדערע אַרבעטער־לידער. פון דאָרט גייט יעדע גרופּע צוריק אויף דעם פונקט פון וואַנען זיי זענען אַרויס און דער עולם צעגייט זיך. דאָן הערט מען, אַז אַ גאַרבער, קאָסאַרסקיס זון האָט באַקומען אַ קלאַפּ פון אַ פּשיבישעווער ענ־דעק. די אַרבעטער־מיליץ נעמט שטעקנס און גייט צו דער בריק, ווו די ענדעקעס שטייען. מען ברעכט זיי גוט אָן די ביינער און אַוועקגעיאָגט עטלעכע קילא־מעטער. זיי האָבן דאָן באַקומען אָזא לעקציע, אַז

זיי האָבן געזאָגט דעם פשיבישעווער ענדעק ער זאָל זיי מער נישט שיקן. אין אָוונט האָבן די פּוילישע סאָציאַליסטן פאַרענדיקט מיט אַ גוטן „לחיים" און די פּועלי־ציון מיט אַ פיינע אַקאַדעמיע, וועלכע איז פאַרענדיקט געוואָרן מיטן געזאַנג פון „אינטערנאַציאָנאַל" און „תחזקנה".

ליבער פריינד זאַנדער!

נאָך צוויי חדשים האָבן איך היינט באַקומען אַ טאָג חופש. איך בין אין אַ מחלקה קרבית און בין די גאַנצע צייט אָדער אין קאַמף אָדער אויף ליווי שיירות — באַגלייטונג־קאַראַוואַנען — אין גליל התחתון... אַזוי ווי איך האָב היינט אַ רואיקן טאָג איך באַשלאָסן אייך עפּעס אָנשרייבן וועגן מײַנע זכרונות פון דער היים.

ישראל זאַנדער (תל־אביב)

שבועות׳דיקע דעראינערונגען פון דער אלטער היים

אַ נשמה ליכטעל פאַר די צענדליגער טויזנטער אידישע קינדערלאָך אין גלות, וואָס זענען פאַר־טיליגט געוואָרן און נישט זוכה געווען צו פּייע־רען מיט אונדז דעם חג־הבכורים. און אַ סטימול פאַר די טויזענטער אידישע קינדער אין אַלע גלות לענדער, וועלכע דאַרפען זיך באַפרייען פון „אימת הגויים" אין דער אָדער יענער פאָרעם.

מיט אומגעדולד האָבן די קינדער פון שטעטלע מאַגעלניצע אין פוילן אויסגעקוקט דעם יום־טוב שבועות. דער יום־טוב איז קליין און מלא חן! מ׳מעג עסן ווו מען וויל — אין שטוב און אין סוכה! וועו מען וויל — פריער אָדער שפּעטער. מ׳קען דאָוועגען מיט השכמה (פרי) אָדער שפּעט. עסן וואָס מען וויל — פליישיקע אָדער מילכיקע מאכלים.

יעדער קלאָס אין חדר גרייט זיך פייערלעך צו דעם יום־טוב! אין איינע — יובעלט דער זיסער ניגון פון אקדמות — מיט דעם וווּנדערבאַרן ריטם פון תא־תא. אין די צווייטע קלאָס ווערן די קינדער מיטגעכאַפּט מיט די התלהבות פון רבין בעת דעם לערנען מגילת רות, די אידיליע פון אונדזערע עלטערנס לעבן אין זייער לאַנד אין די אַמאַליקע יאָרן. אין די דריטע קלאָס הערן זיך די קינדער צו מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם צו די שיינע מעשה׳לעך פון קבלת התורה. די „גמרא־תוספת" ינגלעך לערנען משנת בכורים, אין וועלכע עס ווערט דערציילט וועגן עולה רגל זיין קיין ירושלים. די קבלת פּנים וואָס די הולכי רגל פלעגן באַקומען אין די שטעט — מעמדות אויפן וועג קיין ירושלים. דאָס ערשיינען פון די עולי רגל פון גאַנצן לאַנד. דער אָקס מיט די באַפוצונגען. די כהנים און די לווים, וועלכע באַגעגן זיי. דאָס אויפּנעמען די בכורים. דאָס בילד איז געשטאַנען קלאָר פאַר די אויגן און האָט דערוועקט בענקשאַפט און ערוואַרטונג אויפן יום־טוב.

נו, אויב בנוגע די געשמאַקע עסנס וואָס די מוטערס באַמיען צו קאָכן און באַקן האָבן זיי זיך נישט אַנטוישט, עס איז אויך געווען אַנגענעם דאָס לייענען פון אקדמות און זאָגן צוזאַמען מיטן „קהל" די פּסוקים פון דער וווּנדערבאַרער פּאָעמאַ וועלכע זיי האָבן געלערנט ווי אויך דאָס פייערליכע לייענען אין ספר די פּרשה פון מתן־תורה. איז אָבער געווען שטאַרק די אַנטוישונג לגבי דער דעקאָראַציע פון חג הבכורים — אַביסל „טאַטראַק" געקויפט ביי די גויים און אַ פאָר גרינע צווייגן אויף די פענצטער און דאָס איז אַלץ!

און ביי זיי — ביי די גויים אין זייער „שבועות" — דער גרינער דאָנערשטיק וועלכער פאַלט כמעט שטענדיג אויס אַ פאָר טעג פריער, אָדער, נאָך אונדזער שבועות, שוין אַ וואָך צוויי פריער שניידט מען אויס בוימלעך פון יונגן וואַלד. עס ווערן איינגעאָרדנט אַלעען פון סאָסנעס איבער די לענג פון אַלע גאַסן. דאָס גאַנצע שטעטל ווערט איינגעהילט אין גרינס. די וויכטיגסטע בעלי הבתים פון שטעטל אַרדענען איין נעבן זייערע הייזער הויכע ביינעס פון פרישן האַלץ, מען העגגט דאָרט אויף די בילדער פון די הייליקע, מען דעקאָרירט אויס מיט דיוואַנעס און באַפוצט מיט גרינס און בלומען.

אַט איז שוין דער חגא־טאָג. אַלע געוועלבער זענען פאַרמאַכט. אַ פּחד האָט אַרומגענומען אַלע יידן אין שטעטלע. שטיל — שטיל דערציילן זקנים אַ „מעשה נורא" וואָס האָט געטראָפן אין אַ שטעטל ערגעץ וווּ. די

גויים האָבן געמאַכט אַ בלבול אויף יידן, אַז זיי האָבן געווארפן מיסט אויפן „יויזעל". אַ האַלב שטעטל יידן איז געכאַפט געווארן און מ׳האָט זיי געפיניגט און עס האָט אַ סך געקאָסט ביז מ׳האָט זיי אויסגעלייזט פון די רשעימ׳ס הענט, ימח־שמם!

און ווידער אַ מעשה וואָס האָט געטראָפן אין אַן אַנדער שטעטל. יידן זענען צופעליג געגאַנגען אין גאַס, האָט זיי אָנגעטראָפן אַ צערעמאָניע מיט פאָנען און צלמים און איין גוי האָט אויסגעשריגן: יידן, נעמט אַראָפ די היטלען! און אַז די יידן האָבן נישט געוואָלט אַראָפנעמען די היטלען — פאַרשטייט זיך — האָבן זיי געכאַפט קלעפ, געמוזט אַראָפנעמען די היטלען, קושן דעם צלם רחמנא לצלן. אַזוי גייט אַ מעשה נאָך אַ מעשה, וועלכע וואַרפן אַן אַ שרעק אויף די דערוואַקסענע און פאַרגליווערן דאָס בלוט ביי די קליינוואַרג. איז אַ וווּנדער, אַז אַ פאָר שעה פאַרן אָנהויב פון די צערע־מאָניע האָבן די מאַמעס צונויגערופן די קינדער פון די גאַסן און הויפן מיט געשרייען און וויילדע קוויטשע־רייען פול מיט שרעק און פחד?

אַ גרופקעלע פון „גמרא־תוספות" אינגלעך, פחד אָנגעזעטיקטע און דורשטיקע צו פראַכטפולער פייער־לעכקייט האָבן זיך שטילערהייט אַרויסגעשלייכט פון זיערע פאַרשלאָסענע היימען און אין געהיים זיך אַרויפגעגנבעט אויפן בוידעם פון אַ חבר וועמענס ווויינונג אין קעגנאיבער דער „טומאה".

ציטערדיקע און פול מיט נייגעריגקייט האָבן זיי אַרויסגעקוקט דורך די שפאַרעס און לעכער צו דעם וואָס קומט פאָר קעגנאיבער זיי.

אָט איז דער גלח, גרייט זיך צו צום מאַרש. אויפן קאָפ איין אָכטקאַנטיק היטעלע. אָנגעטאָן אין אַ ווייסן העמד און פון אויבן אַ פאַרטוך. אַ פאַרטוך? ווי איז צו די אויגן וואָס זענען דאָס! דאָס איז דאָך דער „חושן ואפוד" פון אהרן וואָס „זיי" האָבן „צוגעגנבעט" ביי אונדז.

איינער פון חברים וועגדעט זיין אויפמערק־זאַמקייט צום שפיל פון אַרגל, ער פרעגט מנחם׳ן: זאָג פון וואַנען האָבן „זיי" אַן אַרגל?

אָנשטאָט מנחמען — שפרינגט אַרויס יעקב — מיט איין עָנטפער: דער אַרגל איז געווען איינער פון די הויפט „כלים" אין בית־המקדש. די לויים האָבן געשפילט אויף אים, און וועָן טיטוס הרשע ,ימח שמו! האָט חרוב געמאַכט דאָס בית־הקדש, האָט ער צווישן אַנדערע כלים מיטגעבראַכט קיין רוים אויך דעם אַרגל און פון רוים האָבן אים די גויים איבערגעפירט אין אַלע טומאות. און אַז משיח וועט קומען — זעצט פאָר יעקב מיט התלהבות — וועט מען די אַלע טמא׳דיגע אַרגלען צעשמעטערן אויף שטיקלאַך און ווידעראַמאָל וועט געשפילט ווערן אויף אַרגל נאָר אין בית־המקדש. אָבער דאָס וועט זיין אַ גרויסער — גאַנצער אַרגל און נישט קיין אַכטל ווי מיר הערן איצט. און זיינע קלאַנגען וועט מען הערן פון איין עק ארץ־ישראל ביז׳ן צווייטן. אַזוי רעדנדיק דערמאָנט ער זיך אין וואָסערן „מעמד" ער געפינט זיך איצט צוזאַמען מיט זיינע חברים. און עס פאַלט אויף אים אַ מורא פאָר די זינד וואָס זיי טוען איצט און ער שרייט אויס מיט שרעק: חברה! מ׳טאָר נישט קוקן אויפן „יויזל", דאָס איז עבודה־זרה! מ׳טאָר נישט הערן דאָס שפילן פון אַרגל און נאָך דערצו איז באַגלייטונג פון די שיקסעס, קול באשה ערוה! לאָמיר פאַרמאַכן די אויגן און מיט די לעפעלעך פאַרשטופן די אויערן!

חברה פאַלגן אים און שפייען נאָך אויס דריי מאָל און זאָגן דעם פסוק „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא"! מיטן גאַנצן האַרצן ווילן אַלע פאַרטרייבן די מחשבות זרות... אָבער מעשה שטן, די הענט וואָס האָבן געהאַלטן די לעפעלעך אין די אויערן לאָזן זיך אַראָפ. און די קלאַנגען פון אַרגל און דאָס געזאַנג פון כאָר גנבען זיך אַריין אויפן בוידעם און עס איז אַזוי זיס, אַזוי האַרציק...

און איינער פון די חברים, טראַכט אויפן קול — גלייך ווי ער וואָלט געלייענט אַלעמענס געדאַנקען — און זאָגט: און אונדזער ר׳ גימפל האָט „אָפגעמאָלט" דעם שבועות׳ דאָס דאַוונען מיטן „גאַנצן דאמף" און דער בעל־מוסף, דער מכלומרשטער חזן, וואָס איז אַ מנקר, אַ שדכן, אַ שמש און נאָך אַזעלכע פאַכן, האָט איינגעשלונגען דעם מוסף פאָר פּחד פון די קצבים (זיינע ברויטגעבער), וועלכע זיינען געשטאַנען אים הינטער די פלייצעס און געמונטערט: שלום זרח, צוגיס זיך נישט היינט! עס איז שבועות! מ׳דאַרף עסן צוויי סעודות; אַ מילכיקע און אַ פליישיקע!

פאַוואָליע, פאַוואָליע מאַכן זיך אויף די אויגן און די פראַצעסיע אַנטדעקט זיך אין איר גאַנצער פראַכט! צום ערשטן ווערט געטראָגן דער „יויזעל" אינגאַנצן פון גאָלד אויף די אַקסלען פון פיר פעסטע מענער. נאָך דעם די בילדער פון די הייליקע, איין בילד שענער פון צווייטן.

א—וואַ, שרייען אויס די חברה מיט התפעלות. די גאַנצע „טומאה" האָבן זיי אויסגעלייידיגט!

נאָכער באַווייזן זיך די פענער געטראָגן פון הויכע

שיינע מענער, יעדער פֿאַן האָט צווי בענדער, וואָס ווערן ווערן געהאַלטן דורך צוויי שיקסעס, איינער פון דער זייט, די צווייטע פון דער אַנדערע זייט. זיי זיינען אַנגעטאָן אין ווייסן. שריט ביי שריט מאַרשירן זיי און דאָס פּנים איז צופלאַמט! נאָך זיי גייען די יונגע שיקסעלאַך אויך אין ווייסן געקליידעט מיט ווייסע שלייערן ווי כלות, פֿאַרשפּרייטן בלומען אויפן וועג ווו דער גלח דאַרף גיין. נאָך זיי צוויי יונגע שקצים אין ווייסע העמדער פֿאַרשפּרייטן דעם ווייַרויך. און אָט ווייזט זיך די גאָלדענע חופּה אונטער וועלכע עס גייט דער גלח און זיינע „אונטערפֿירער", הפּנים, וויכטיקע לייט! נאָך זיי דער אַרקעסטער און דער כאָר און צום סוף מאָסן — מאָסן מענטשן, אַן אַ שיעור, פון שטאָט און פון צענדליקער דערפֿער אַרום!

געלאָסן, געלאָסן מאַרשירן זיי, נישט געאיילט און נישט געלאָפֿן, און דער גאַנצער ריזן־פּובליקום ענטווערט אָפּ האַרמאָניש צום ריטם פון כאָר.

די פֿראָצעסיע ציט זיך צו דער געביידע פון שטאָטראָט, און די חברה גנבענען זיך אַראָפּ פון בוידעם וואָס איז געגען די טומאה. איבער הויף און פֿלויטען, און כאָפּן זיך אַרויס אויף אַ בוידעם קעגנאיבער דער גביידע פון שטאָטראָט.

און עס אַנטפּלעקט זיך פֿאַר זיי די צערעמאָניע: דער מאַרק פול מיט צלמים, בילדער, פּענער. ביי דער בינע שטייט דער גלח, באַשפּריצט מיט „הייליקע וואַסער" און בענטשט דאָס אָרט און די מענטשן.

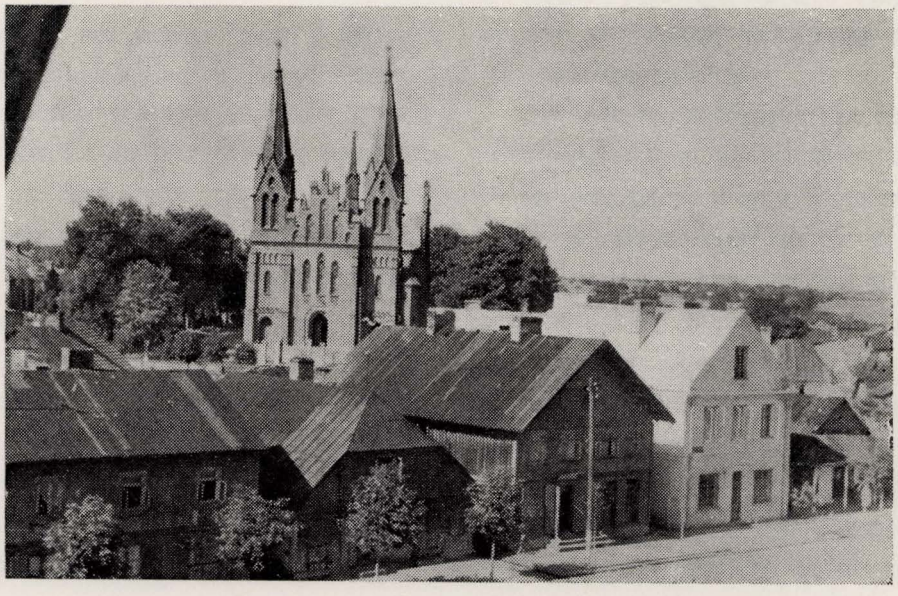
און וועג ער קניט, פֿאַלט דאָס גאַנצע פֿאָלק און קניט ווי איין מענטש: פֿראַכטפול! ווונדערבאַר! אַוועק דער פּחד פון די עלטערן, נישטאָ קיין אימה פֿאַר די גויים. עס האָבן זיך אויסגעוועפט די אַלע באַגרענעצונגען און חומרות מיט וועלכע זיי זענען אָפּגעשטעלט געווען אַרומגענומען. די אויגן זעטיקן זיך אָפּ פון דעם וואָס עס קומט פֿאָר, די אויערן ווערן נישט גענוג זאָט פון געזאַנג און מוזיק.

און ביים צווייטן מאָל קניען, הויבט אָן פֿרץ — דער ליבהאָבער פון שיינהייט צווישן דער חברה — צו ברומען פֿאַר זיך אַליין, די ווערטער פון ימים נוראים „והכהנים והעם כשהיו שומעים בבית המקדש, היו כורעים ומשתחוים ומודים".

יעקב שפּריגט אויף אַ דערציטערטער: איר הערט חברים, צו וואָס ער פֿאַרגלייכט דאָס קניען זייערס צום יויזל?! אַזוי איז דאָס, „אַז מ'גיט דעם שטן אַ פינגער, ווייל ער די גאַנצע האַנט!" — איך האָב אייך געזאָגט: מ'טאָר נישט קוקן! מ'טאָר נישט הערן!

און פֿאַרוואָס האָסטו געקוקט? פרעגן אַלע חברים צוזאַמען — צוליב אייך! ענטפערט יעקב, האָב איך טאַקע אויך געזינדיקט! איצט זע איך, אַז מיינע עלטערן זענען געראָטן ווען זיי זאָגן, אַז מ'דאַרף זיך נישט חבר'ן מיט קיין שלעכטע חברים!

אַזוי? — שרייט אויס פֿרץ. מ'טאָר נישט קוקן און מ'טאָר נישט הערן? — און אויף דעם שטויב און

הכנסיה („טומאה") במוגלניצה, בנוייה בסגנון גוטי, והבתים מסביבה
די מאָגעלניצער קירכע („טומאה"), געבויט אין גאָטישן סטיל און די הייזער אַרום איר

שפּינוועבס אין אונדזער בית־המדרש מעג מען יאָ קוקן?! און צו די געשפּרעכן אינמיטן דאָוונען וועגן תבואה־מסחר און וועגן די גראָניאָסטע קי און דאָס שיינע ביקל וואָס דער קצב האָט געקויפט און ברוך־השם פאַרדינט — מעג מען יאָ הערן?

פאַרגעס נישט — מיין ליבער חבר פּרץ, ענטפערט אים יעקב, אַז די אַלע גאָלדענע צלמים, די שיינע בילדער און די גרויסאַרטיקע צערעמאָניעס האָבן געברענגט אונדזער פאָלק ביטערע צרות. געדענק די אינקוויזיציע אין שפּאַניע, די בלוטיקע קרייץ־צוגען אין דייטשלאַנד און אין איראָפּע. די בלבולים וועגן פאַרשוועכן די הייליקע האָסטיע, די בלוט־בילבולים, די טעג פון גאָנאָ כמיעלניצקי און נאָך און נאָך.

און ווען זיי פּאָקן — חלילה — אונדז דאָ, וואָלטן זיי באָלד אויסגעטראָכט, אַז מיר ווילן פאַרשמוצן די הייליקע בילדער, פון אונדז געמאַכט אַש און בלאָטע און דאָס גאָנצע שטעטל יידן וואָלט געליטן דערפון!

יאָ, ביסמ כשר געראָטן — ענטפערן אַלע חברים אינאיינעם, דאָך פרעגן זיי מיט ברענענדע קנאה, פאַר־וואָס ביי זיי אַזוי רייך, שיין און פראָכטפול!

בנימין גודמאַן

ישעיהו ניסלס ז"ל און זיין חזקה אויף כל נדרי

אין מאָגעלניצע, אויף דער וואָרשעווער גאַס, אָקעגן איבער ישראל רעכטשיידס הויז, האָט געווויינט ר' ישעיהו פריידנרייך, אַדער ישעיהו ניסלס. געווען איז ער אַ ברייטבייניקער, געזונטער ייד אין די עלטערע יאָרן, מיט אַ גרויער באָרד. אין די ייִנגע יאָרן געהאָנדלט מיט „זריעה". פון די רייכע סוחרים אין מאָגעלניצע. אין די שפּעטערע יאָרן געהאָט אַ שפּייז־קראָם.

זומער פלעגט ער זיצן און לערנען אין שטוב און ווינטער — אין בית־המדרש. געווען אַ זייער ערלעכער און פיינער מענטש. מענטשן פלעגן זאָגן, אַז ווען לייבעלע רייזעלס גייט אין מקוה — לאָזט ער איבער ביי ישעיהו ניסלס זיין „קניפל"...

אהרן גאלדזאָן, דער פּינסקער, זייער אַ קלוגער און אינטעליגענטער מענטש, אגב אַ טעטיקער „בונד־יסט", איז געווען שטאַרק אַנציקט פון ישעיהו ניסלס כל נדרי דאָוונען און פון זיינע הערלעכע חסידישע ניגונים. איך האָב אים געזאָגט, דאָס ישעיהו ניסלס איז געווען אַ חסיד אין די ייִנגע יאָרן, פון גראָדזיסקער רבין און פון דאָרטן שטאַמען זיינע ניגונים, שפּעטער געוואָרן אַן אָסטראָווצער חסיד.

ערב יום־כיפּור, יידן לויפן איינער צום צווייטן ווינטשן אַ גוט יאָר.

אין בית־המדרש ביי דער טיר איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש מיט נישט קיין איבעריק רייַנעם טישטוך... אויף אים אייניקע קופערנע שיסלען, אין זיי אויפשריפּטן, וויִ: „תלמוד־תורה", „ביקור־חולים", הכנסה־כלה" א. א. וו.

ר' ישעיהו ניסלס האָט זיך אַוועקגעלייגט אויפן פאָל און אייזיק שמש האָט מיט אַ פאָסיק אים אַריינגעצויגן 39 מלקות, נאָך דעם האָט ער זיך אַליין אויפגעהויבן, אַרוסגענומען פון טאָש אייניקע גראָשן און דערלאַנגט אייזיק שמש אין האַנט. אויך אין די שיסלעלך האָט ישעיהו ניסלס אַריינגעוואָרפן גראָשן און אַוועק אַ היים עסן די סעודה מפסקת.

אַרום 6 פאָרנאָכט פלעגן מענטשן אַנהויבן גיין צום דאָוונען, שלעפּנדיק מיט זיך בענקלעך, בענק. קומענדיק אין בית־המדרש האָבן די עלטערע יידן אַראָפּגענומען די היטלען און זענען געבליבן אין די „יאַרמעלקעס".

אַרום די וועגט זענען געווען אויסגעשטעלט טישן און אויף זיי קעסטלעך זאָמד,אין וועלכע עס זענען געווען פיל וואָקסענע ליכט.

דער עולם האָט איינגעהאַלטן דעם אָטעם. און ווען די יידן האָבן געמומען זאָגן די תפילה זכה, האָט זיך אין דער לופט געפילט אַ מין געדיכטע הייליקייט. איך האָב זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער טיר פון בית־המדרש און געוואָרט אויף ר' ישעיהו ניסלס, וועלכער איז אין מיינע אויגן געווען אַ צדיק און „למד־וואָוניק". אָט איז ער געקומען. זיין פּנים האָט געלויכטן פון תמימות, ערלעכקייט און קדושה. ער איז מיט שנעלע טריט צו צום „עמוד" און אָנגעטאָן דעם קיטל.

צוואָנציק צו זיבן איז ישראל־מאיר „גאמבע" אַרויף אויפן בעלעמער, אַ קלאַפּ געגעבן אין טיש און גלייך איז געוואָרן שטיל. ר' ישעיהו האָט אָנגעהויבן די תפילה „כל נדרי". איך האָב געגלויבט, דאָס די מלאכי השרת זענען פון הימל אַרונטער געניידערט, געקומען

אין בית־המדרש, כדי צו הערן די הערלעכע שיינע תפילות־געזאַנגען פון ר׳ ישעיהו ניסלס. דער גאַנצער עולם איז געווען פאַרשיכורט פון ר׳ ישעיהוס געטלעכע תפילות. ספּעציעל פון זיינע „יעלה״ס. וועלן איך וואַלט האָבן אין הימל אַ שטיקל דעה, וואַלט איך זאָגן, דאָס מען זאָל ר׳ ישעיהו מיט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער זעצן ביי דער רעכטער זייט פון כסא הכבוד און רבי ר׳ יאַנקעלע פון מאַגעלניצע — פון דער לינקער זייט...

שיין איז אויך געווען די עפענונגס־תפילה פון די פסוקי דזמרא יום־כיפור אין דער פרי. דער הערלעכער „הימן״ צום האַר פון דער וועלט. אדון־עולם, געזאַגט דורך ר׳ ירחמיאל מאיר מרגלית מיט אַן אויסערגע־ווייגלעכער התלהבות. נאָך אים האָט געדאַווענט פון „הודו״ ביז „המלך״ ר׳ שלמה שיינפאַרבער. שחרית פון „המלך״ ביזן סוף האָט געדאַווענט ר׳ שלמה זלמן טענענ־בוים, אַ הויכער און דאַרער ייד, געשטאַמט פון קאַ־לושין, אַ זייער פיינער מענטש און אַ יודע ספר. „מוסף״ האָט געדאַווענט, ווי דער מנהג איז אין רוב שטעט און שטעטלעך, דער יעניקער, וועלכער האָט געדאַווענט „כל נדרי״, אַבער ביי אונדז האָט געדאַווענט מוסף אברהם אהרן מונישעס, דער גאַלדשמיד. מנחה האָט געדאַווענט ר׳ יצחק מאיר־נוחס דער מלמד. נעילה האָט געדאַווענט ר׳ שלמה זלמן, הגם ר׳איז געווען שוין שטאַרק הייזע־ריק. ווען עס האָט זיך באַוויזן אַ שטערן אין הימל, האָבן די חברה געגומען צונויפלייגן די טליתים, אַרייַנ־שטופן אין די טלית־זעקלעך, דאַוועגען אַ שנעלן מעריב און גיין מחדש זיין די לבנה.

נאָכער אַהיימגעשלעפּט די מידע פיס. אַבער אין האַרץ האָט געטליעט אַ זיכערקייט, אַז מען האָט זיך אויסגעבעטן אַ גוט, געזונט יאָר, מיט פרנסה און נחת פון די קינדער, זיי זאָלן באַגערן לערנען און טאָן גוטס.

קיילע רעכטשייד

די רביצין רעכעלע שאפּירא ז״ל

די שבתדיקע באַזוכן

כ׳האָב ליב געהאַט תמיד דאָס גיין צו דער רביצין מיט מיין מוטער, חוהלע עליה השלום, ספּעציעל שבת נאָך מיטאָג, שוין נאָכן לייענען פון דער „צאנה וראנה״.

די רביצין האָט אויפגענומען די ווייבער און זייערע קינדער מיט אַ ליכטיק שמייכעלע און מכבד געווען מיט די פיינסטע שבתדיקע מאכלים: פאר די קינדער — אַ גוטן פלאדן; פאַר די מוטערס — אַ קוגל, וואָס קיינע פון די אנווועזנדע האָט אַזעלכן נישט געמאַכט...

ס׳האָט מיך געצויגן אַהין אויך די שיינע אויס־שטאַטונג פון דער ווינונג; דאָס שבתדיקע טישטוך מיט גאָלדענע פרענזן באַצירט; די שיינע פאָרהאַנגען מיט פאַרשיידענע „אשורן״. כ׳האָב באַוונדערט די שיין (אַבאַזשור) פונעם שטיי־לאַמפּ אויפן ספּעציעלן טישל. אויף דער שיין איז געווען אויסגעמאַלט אַ וואַסערל, אין וועלכן ס׳שווימען אַרום געגדזלעך און קאַטשקעלעך.

די רביצין — אַ שיינע, געקליידעט געשמאַק. באַזונדערס געדענק איך דעם גרינעם סאַמעטענעם

הרבנית רחל־רעכעלע אשת ר׳ זליקל שפּירא זצ״ל
די רביצין — רעכעלע שפּירא, פרוי פון רבין ר׳ זעליקל זצ״ל

שאָל מיט די גאָלדענע טאַשמע, פון וועלכן כ׳האָב נישט אַראָפּגעלאָזן די אויגן.

כ׳האָב זיך אויפגעכאַפט פון מיין „גאַפּיען" און זע: די רביצין אמוזירט די ווייבער, וואָס זענען געקומען צו איר אויף אַ שבתדיקן באַזוך, אַ טייל — מכלומרשט מיט אַ סידור — זאָגן „פרק", דאַוונען מנחה. אין דער אמתן געמיינט צו באַקומען כיבוד; אַנדערע — ווילן הערן נייעס פון דער וועלט, שיינע מעשהלעך, וואָס די רביצין דערציילט.

אָט זע איך ווי זי שטייט אין אַ שמאָל קלייד, אַרומגענומען אירע קנעכל. פלוצים הויבט זי אָן גיין מיט שמאָלע טריטעלעך. די צושויערינס לאָכן האַרציק. דאָס האָט זי פּאַרגעשטעלט אַן איבערגעשראָקענע כלה, וועמען דער חתן איז געקומען זען, „אַנשויען". פּאַר שרעק זענען איר די פּיס ווי „אָפּגענומען" געוואָרן און זי גייט ווי געפּענטעט.

איין פרוי, די אַלטע פּאַלע, אויפן קאָפּ אַ ווייסע קופּקע מיט געלע סטענגעס, שטייט אַ שטייפּע און אויסגעצויגענע ווי אַ סטרונע, דעם קאָפּ פּאַריסן אין דער הויך, די ברילן מיט די דינע דראָטן אויף דער שפּיץ נאָז. זי איז זייער „אַריינגעטאָן" אינעם סידור, זעט גאָרנישט, וואָס ס׳טוט זיך אַרום איר. די שמחה פון די ווייבער גייט איר נישט אָן, ווי זי וואָלט געווען ערגעץ ווייט פון דעם אָרט, ווו זי געפּינט זיך צייט־ווייליק. פּאַלע האָט יאָרן־לאַנג אָנגעוואָרפן אַן אימה און אַ פּחד אויף מיר. ווען זי פלעגט אַריינקומען צו אונדז, און דאָס זייער אָפּט, ווייל זי איז געווען דער טאַטנס אַ קרובה, האָט זי געזען און געהערט, וואָס ס׳טוט זיך און זיך נישט אַריינגעמישט. תמיד געשטריקט אַ זאָק. איר גאַנצער פּאַרזיכערונג איז געווען: תכריכים (סוי־ווע֯ס), וואָס זי האָט געעבן מיין מוטער צו באַהאַלטן, „וען מ׳וועט דאָס דאַרפן". דאָס באַהאַלטעניש איז געווען אונדזער וועש־שענקל. פיל־פיל יאָרן זענען די תכריכים געלעגן אויף זייער אָרט, ביז מ׳האָט זיי געדאַרפן. יעדעס מאָל, ווען כ׳בין צוגעגאַנגען צום שענקל, איז מיר דאָס הארץ שיר אַרויסגעפאַלן פון שרעק.

די חומש־סעודה פון בכור איטשעלע שאַפּירא

כ׳געדענק די פייערלעכע סעודה צום אָנהויב פון חומש לערנען פון דער רביצין עלטסטן זון, איטשעלע שאַפּירא (איטשו האָט די רביצין אים גערופן) דאָס „שטיבל" פונעם רבין ר׳ זעליק איז פאַרוואַנדלט געווא־רן אין „אָ זאל", ווו מען האָט איינגעאַרדנט די סעודה. נטעלע מלמד, ביי וועמען איטשעלע האָט דאַמאָלסט געלערנט, האָט דעקאָרירט דעם זאָל. מ׳האָט געשמועסט... אַז נטעלע האָט גאָלדענע הענט. נאָך דעם ווי ער איז צו־ריק געקומען פון אַמעריקע האָט ער באַווייזן זיין קענט־ניש לויט דער דערפארונג, וואָס ער האָט דאָרטן באַקו־מען.

אונטער דער פולאַפּ (סטעלע) האָט ער אויפגעהאָנגען פאַרשיידענע פּאַרביקע פּאַפּירענע „קייטן". ער האָט אויך געמאַכט פון גלאַנציק פּאַפּיר רויטע שקארמעצלעך (פּאַ־פּירענע בייטעלעך) מיט געלע דוד־מגנס. מ׳האָט זיי אָנגעפּילט מיט צוקערלעך, ראָזשינקעס און מאַנדלען. און יעדן, יונג און אַלט, געגעבן אַ שקאַרמעצל. אויף די טישן, אין צימער פון דער רביצין, זענען געשטאַנען לעקעכער און אַלערליי קיכלעך.

די ווייבער זיצן אָרום די טישן, אָנגעטאָן אין זייערע שענסטע קליידער, אויפן קאָפּ — נייע שייטלען און „קופּקעס"; די העלדזער באַהאָנגען מיט צירונג. די רביצין באַדינט די געסט מיט חן און שמחה. זי טוט אָכט, אַז קיינער זאָל נישט באַעוולט ווערן. די קינדער זאָלן באַקומען זייערע פּאָרציעס ראָזשינקעס מיט מאָנ־דלען לכבוד דעם יום־טוב פון דער תורה.

פון רב׳נס שטיבל הערט מען דאָס געזאָנג און מ׳זעט די טענץ פון די חסידים און זייערע זין און קינדערלעך. די ווייבער פּאַקן זיך צו דער טיר, וואָס פירט אינעם שטיבל.

איך פּאַרקריך אין מיין ווינקל, ווו עס שטייט דער לאָמפּ מיט דער שיינער אבאזשור. כ׳וויס נישט ווי לאָנג כ׳בין געזעסן אינם ווינקל. פלוצים — זבענק! ווילנדיק אַרויסקריכן פון דאָרט האָב איך אומגעוואָרפן דאָס טישל. דער לאָמפּ איז אַראָפּגעפאַלן אויף דער פּאָד־לאגע. און „מיין" אבאזשור (די שיין), אויף וועלכן כ׳האָב אַזוי ליב געהאַט צו קוקן, איז צובראָכן געוואָרן אויף שטיק־שטיקלעך... כ׳האָב זיך שטאַרק דערשראָקן פון מיין „שטיקל אַרבעט" און כ׳בין זייער בלאַס געוואָרן. מיין מוטער איז צו מיר צוגעלאָפן, באַלד נאָך איר — די רביצין, וועלכע האָט מיר געזאָגט: „קינד־לעבן, שרעק זיך נישט! ס׳מאַכט גאָרנישט אויס! מ׳וועט קויפן אַן אַנדערע שיין".

מ׳האָט טאַקע געבראַכט אַן אַנדערע שיין, געקויפט ביי שמואל איטשע קאָפּלס — שמואל מאַנעל, וואָס האָט לויט דער באַשטעלונג פון מיין מוטער עקסטראַ געבראַנגט פון וואַרשע. מיין מוטער האָט מיך געטרייסט און געוואָלט באַרואיקן מיט דעם „דעקן" דעם שאָדן. איך האָב זיך נישט באַרואיקט... ס׳האָבן מיר געפּעלט די קאַטשקעלעך און געגדזעלעך אויפן וואַסערל...

די רביצין איז קראַנק

אַ פּאָר יאָר זענען אַוועק. ס׳איז אויסגעבראַכן דער ערשטער וועלט־קריג מיט זיינע יסורים. דער רבי ר׳זעליק איז נפטר געוואָרן. די רביצין איז געבליבן אַ יונגע אלמנה מיט דריי קליינע קינדער יתומים.

די שמחה איז אַוועק פונעם רבינס הויז די ווייבער האָבן מער נישט באַזוכט די רביצין יעדן שבת. מיך ציט צו דער רביצין. כ׳בין גרייט וויטער זי באַזוכן. גיי איך טאַקע מיט שמחה צו איר קויפן ליכט אויף שבת. כ׳קום צוריק אין אַ שווערער שטימונג, זעענדיק דעם טרויער, וואָס הענגט איבער דער משפחה. וווייזט אויס, אַז דאָס איז נאָך נישט גענוג דאָס ערגסטע.

אין אַ קורצע צייט נאָך דער פטירה פון רבין ר׳ זעליקל האָט זיך פאַרשפרייט דער קלאַנג אין שטאָט: די רביצין איז ערנסט קראַנק אויף טיפוס. אַלעמען האָט אַרומגענומען אַ שרעק און זאָרג: וואָס וועט זיין דער גורל פון די דריי קליינע יתומימלעך. איך היל זיך אַליין אין אַ טיכל, גיי צו צום פענצטער פון דער רביצינס צימער. אפשר וועל איך עפּעס זען, הערן וועגן איר געזונט־צושטאַנד. מיט אַ געבויגענעם קאָפּ שטיי איך און בעט ביי גאָט:

— רבונו של עולם! אין זכות פון די קליינע קינדער, שיק דער ליבער, טייערער רביצין אַ רפואה שלמה!

די תפילה איז געווען פון טיפן האַרצן, כאָטש נישט פון קיין שום סידור אַרויסגעלייענט. שטייענדיק וווייטער ביים פענצטער, הער איך עפּעס ווי אַ געדודער אין דער רביצינס צימער. דאָס איז געווען דער קוזין פון רבין ר׳זעליקל — דער רבי ר׳משהלע, ער האָט געבראַכט אַהין צו שלאָגן כפרות, כאָטש ס׳איז געווען ווייט נאָך יום־כיפור, אין מיטן חודש שבט.

כ׳זע ווי ער בויגט זיך איבערן בעט, האַלט אַ הין און שלאָגט „כפרות" — אַ סגולה צום אויסהיילן זי פון דער שוועסטער קרענק. ס׳האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז כ׳הער אַ טיפן זיפץ פון דער רביצין און כ׳בין אַ היים געגאַנגען.

צו מאָרגנס אַן דער פרי, כ״ג שבט תרע״ז איז די רביצין נפטר געוואָרן. צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה מאָגלניצער יידן בין איך מיטגעגאַנגען צו דער לויה. געווייגט מיט ביטערע טערערן, וואָס אונדזער אַלעמענס תפילה איז נישט אָנגענומען געוואָרן. ת. נ. צ. ב. ה.

מ. אבי־מרים ז״ל

ר׳ הירש־אהרן פרוביזור ז״ל

קוים לדמותו

הוא היה בנו של ר׳ חיים פרוביזור המכונה חיים לסר, על שום חנותו הגדולה למנופקטורה במוגלניצה, בדומה לחנותו של לסר בוארשה

ר׳ הרש אהרן היה בעל קומה למעלה מבינונית, עטור זקן שחור מסודר ומטופח. עיניו הקטנות מרצדות וגבות עבות סוככות עליהן. לבושו הדור ובקפידה, כדרך החסידים העשירים. היה מהיר תפיסה דיבורו שוטף בהתלהבות הגובלת ברגזנות, מחמת מזגו הסוער. עם זאת הצטיין בטוב־לבו ובנכונות תמידית לעזור לזולת.

הוא נמנה על הקומץ הקטן של חסידי פוריסוב במוגלניצה וקנאי לדעותיו ומנהגיו של רבו.

בצעירותו למד בבית־המדרש, היה בקי בש״ס וב־פוסקים וחריף בתפיסת סוגיות קשות. אופי זה התגלה גם במשחקו בשח־מט, בו יצא — על פי רוב — כמנצח.

זמן קצר שהה בארצות־הברית של אמריקה. שם הגיע לפי קריאת אחיו הבכור — ר׳ יעקב פרוביזור כדי להשתמט כמוהו משרות בצבא הצאר הרוסי. ואולם, שהותם באמריקה לא ארכה. שניהם לא יכלו להתערות בארץ זו וחזרו למוגלניצה.

ר׳ הרש אהרן הכיר עולם חדש בארצות־הברית. אופקיו התרחבו. קרא עתונים ונעשה בקי בהויות העולם, עם זאת, שמר אמונים לדרכו בחיים ואדוק בחסידות רבו כמקודם.

לאחר חתונתו פתח חנות לבדים משובחים לבגדי גברים שהביאם מלודז׳ ומטומשוב ופרנסתו היתה מצויה בשפע. ואולם על אושר המשפחה העיבה הדאגה לעקרות אשתו של ר׳ הרש־אהרן, שלא נפקדה בבנים גם לאחר

נסיעות לרביים גדולים. עם תום עשר שנות נישואין נפרדו.

ר׳ הרש אהרן נשא לאשה את יינטיל בת אחיו הבכור ר׳ יעקב ז״ל. היא היתה אשה גבוהה ויפה וילדה לו שני בנים: האחד — שלום החי כעת בישראל עם משפחתו ומאיר — שנספה ע״י הנאצים ימ״ש.

יינטיל היתה אשה פעלתנית ועזרה לבעלה בעסקיו ועקרת בית מצוינת. ר׳ הרש אהרן יכול היה איפוא, להיפנות גם לעסקי צבור. בשבתות ובחגים התפלל אצל רב העיר — חיים לייב גינזברג, שם התרכזו הלמ־

ר׳ הרש אהרן פרוביזור ז״ל

דנים המופלגים שבעיר, חסידי הרבי מאוסטרובצה שנטו לציונות והוא היה „הפוריסיבאי״ היחידי ביניהם אלא, שחידושי התורה שהובאו מאוסטרובצה עניינו גם אותו. בשבתות בין־השמשות נערכה ב„שטיבל״ זה סעודת „שלש־סעודות״ והזמר „אל־מסתתר״ שעליו היתה „חז־קה״ לר׳ הרש אהרן הרעיד את כולם כאשר הוא שר אותו בקולו העמוק וברגש הרב שהוא יצק לתוכו.

עם עזיבת הרב גינזברג את מוגלניצה, על מנת לכהן כרב בשדליץ עיר הפלך, העתיק החוג הנ״ל את מקום תפילותיו ועריכת סעודות־מצווה לבית־התפילה של הרבי — ר׳ זליקל שפירא — נכדו של השרף זצ״ל.

בזמן ההוא, פרצה המחלוקת הגדולה והעזה שפילגה את יהודי העיר לשני מחנות: המחנה האחד, — דגל ברב מצ׳יפלוב — כמועמד לרב במוגלניצה, והמחנה השני — ברב מקרשוב.

ר׳ הרש אהרן היה מתומכיו הנלהבים של הצ׳יפלו־באי, וזאת בהשפעתו של חותן הרב מצ׳יפלוב — ר׳ שמואל מינצברג, מחסידיו החשובים של הרבי מפו־ריסוב. הוא בעצמו ניהל את המערכה לטובת חתנו. גם בשכנוע רוחני וגם בחמרי. פיזר הרבה כסף לשם בחירתו כרב. ברם, הקרשבאים זכו במערכה. עקב היותם מעשירי העיר ולא מעטים מהבוחרים היו תלויים בהם, בצורה זו או אחרת ויש אומרים, שהגובר־נטור בפלך וארשא, התרשם מהמכתב ששיגר אליו הרב מקרשוב ר׳ גבריאל זאב אוסלקה ז״ל. ידיעתו היסו־דית את השפה הרוסית, כתב־ידו היפה וסגנונו הנמלץ, השפיעו עליו והוא הכריע את הכף לטובתו.

הנצחון של הצד שכנגד — הקרשבאים, השפיע הרבה על ר׳ הרש אהרן ודכאוהו. בריאותו הרופפת בלאו־הכי ירדה עקב הדכאון שהשתלט עליו.

בעת שהוגלינו ע״י הרוסים כ„מרגלים״ — לצד הימני של הויסלה״ — לעיירה סובין בשנת 1915 עבר משם לאוטבוצק — מקום מרפא לחולי שחפת, אף כי, מצא קרובים בסובין שנאותו להחזיק את משפחתו כל אימת שירצו בכך. עקב ידידותו עם אבי ז״ל, הציע לקחתני עמו לאוטבוצק. שם השתכן, בחוילה נהדרת ומפורסמת של רייגנדורף. והוא התיחס אלי כל הזמן כמו לבנו שלו. עם התקרבות החזית הרוסית לאוטבוצק, החליטה משפחתנו לעזוב את סובין ולעבור לוארשה. גם ר׳ הרש אהרן ומשפחתו עברו לוארשה. חרף השתפ־רות מצב בריאותו במקום מגורו — אוטבוצק. כשנכבשה כל פולין הקונגרסאית על ידי הגרמנים. חזרו כמעט כל המוגלניצאים הביתה. ר׳ הרש אהרן נשאר בוארשה, פתח שם עסק גדול של מנופקטורה (בדים) בשותפות עם ר׳ בנימין וינגורט ור׳ ראובן רייבנבך. הם היו המשקיעים של ההון והוא — המומחה במקצוע. תחילה עבר העסק משברים, משהתחיל להתבסס ואף לשגשג, תקפתו מחלת השחפת מחדש. העבירוהו לאוטובוצק, שם נפטר ב־ד׳ תשרי תרע״ו ונטמן בבית הקברות בקורצ׳יב (באוטבוצק העיר הצעירה לא היה בית־קברות יהודי). דמותו האצילה של אחד מיקירי עירנו לא תישכח.

רבקה זיגעל־לעווין

מיינע עלטערן לאה און בענדעט זיגל

מיט ליבע און בענקשאפט,
וואָס וועט קיין מאָל נישט געשטילט ווערן

יאָרן לאַנג האָב איך זיך אַרומגעטראָגן מיטן גע־דאַנק צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון מיינע עלטערן. אַ דאַנק אונדזער יזכור־בוך איז עס מיר דערמעגלעכט געווארן.

וועגן מיין טאַטן, בענדעט זיגעל, וויס איך זייער וויניק. כ׳בין נאָך גאָר גרויס קליין קינד, ווען ער איז געשטאָרבן פון אַ טיפוס־קראַנקייט. דערפאַר בין איך נאָך שטאַרקער צוגעבונדן געווארן צו מיין מאַמען און איר ליכטיקע געשטאַלט טרעט קיין מאָל נישט אַפּ פון מיינע אויגן.

מיין מאַמע לאה איז געבוירן אין פּשיבישעוו, אַ דאָרף נעבן מאַגעלניצע, בייַ אירע עלטערן פּערל און גדליה וואַנסעוויטש. איר פאַטער איז געווען אַ מלמד. זי האָט יונג חתונה געהאַט קיין מאַגעלניצע. לאַנג איז איר נישט באַשערט געווען צו פרייען זיך מיט איר מאַן. אַ יאָר נאָך דער חתונה איז ער מאַביליזירט געוואָרן אין דער צאַרישער אַרמיי. מיין מוטער איז געבליבן אַליין מיט אַ זויג־קינד. זי האָט געמוזט שווער אַרבעטן אויסצוהאַלטן זיך מיטן קינד. דאָס האָט איבערגעלאָזט אַ חותם אויף איר ווייטערדיקן לעבנס־וועג.

צוריק קומענדיק פון מיליטער־דינסט האָט מיין פאַטער געטראָפן אין שטוב אַ דערוואַקסענע טאָכטער, מיין שוועסטער.

נאָך שווערער, ערלעכער אַרבעט און אַ סך מי האָבן מיינע עלטערן דערוואַרבן די סימפּאַטיע פון די קונים. זייער עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען אַ צופרידנשטע־לנדע. מיט דער צייט זענען געבוירן געוואָרן נאָך קינדער און ס׳איז געפירט געוואָרן אַ שייגע שטוב.

מיין פאַטער איז געווען אַ חסיד פונעם רבין ר׳ משהלע. אין אונדזער דירה האָט ער אָפּגעגעבן אַ צימער צום דאַוונען אין די שבתים און יום־טובים. און אַזוי אַרום איז עס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטיבל פון דעם אויבן דערמאָנטן מאַגעלניצער רבינס חסידים.

ווי איך האָב געהערט דערציילן, איז מיין פאַטער געווען באַשאַנקען מיט אַ סך חן. געווען באַליבט אין אַלע קרייזן פון שטעטל.

יאָרן זענען פאַרבייַ. די קינדער זענען געוואַקסן. מיין עלטסטע שוועסטער, חיה־שרה, האָט יונג חתונה געהאַט מיט אלימלך יעראַזאַלסקי. געבוירן אַ קינד. דאָן איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און איר מאַן איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי. צו יענער צייט האָבן די צאַרישע מאַכט־אַרגאַנען פאָרשטאַרקט זייערע רדיפות און גירושים קעגן דער יידי־שער באַפעלקערונג אין די שטעטלעך, וואָס זענען געווען נאָענט צום פראָנט. פון מאַגעלניצע האָט מען אַרויסגעטריבן די יידן קיין סאבין און אַטוואַצק. דאָס זענען געווען שווערע און טראַגישע טעג. ביי מיין שוועסטער איז געשטאָרבן דאָס קינד, וואָס איז באַגראָבן געוואָרן אויפן קאָרטשעווער בית־עולם, פיר קילאָמע־טער פון אַטוואַצק.

אַ יאָר נאָכן צוריק קומען קיין מאַגעלניצע, זייט די דייטשן האָבן שוין געהאַט אָקופּירט פּוילן, איז אין שטעטל אויסגעבראָכן די טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט אויך פאַרכאַפּט מיין פאָטער. אין עלטער פון אַכט און דרייסיק יאָר איז ער געשטאָרבן, איבערגעלאָזט מיין מוטער אַן אלמנה מיט פינף קינדער: חיה־שרה, ישראל־משה, פּנחס, רבקה און זעליק.

— ס׳איז נישט געווען קיין טויט, נאָר אַ פאַרכאַ־פּעניש — ווי מיין טייערע מוטער פלעגט זיך אויס־דריקן.

אין אַ צייט שפּעטער איז געקומען אַ ידיעה, אַז דער מאַן פון מיין שוועסטער איז געפאַלן אויפן פראָנט. ס׳איז צו באַוווּנדערן ווי מיין טייערע מוטער, די פּיינ־פילנדיקע פרוי, האָט נאָך אַלע קלעפ, וואָס זי האָט באַקומען פונעם לעבן, פסיכיש זיך נישט איינגעבראָכן. די ליבע און איבערגעגעבנקייט צו אירע קינדער האָבן איר פון דעם פאַרהיט. אין האַרצן האָט זי געטראָגן איר אלמנה־צער. און מיט דער גאַנצער ענערגיע פון אַ הייסער מאַמע האָט זי זיך געגומען איינאַרדענען דאָס לעבן פון דאָס ניי. זי האָט אָנגעפירט מיטן וואַרשטאַט, געפאַרן אויף יאָרידן, קיין וואַרשע קויפן סחורה און מיט גרויס טאַלאַנט האָט זי אויסגעפירט די אויפגאַבע פון טאַטע און מאַמע צוזאַמען. זי האָט דערצויגן די קינ־

דער בכבוד, געלערנט זיי זיין גוטע מענטשן און הייסע יידן.

דער גראַשן האָט אין שטוב נישט געפעלט. די מאַמע איז אָפילו געווען פאַרמעגלעך. אָבער אין פרייע מינוטן האָט זי אונדז געפלעגט זאָגן: „אַן אַלמנה, אָפילו מיט אַ גאָלדענעם דאַך, איז נישטאָ וואָס מקנא צו זיין".

אַזוי איז שוין געווען איר גורל צו באַקומען קלעפּ פונעם לעבן, ליידן און איבערטראָגן יסורים. פאַרנדיק אַמאָל אויפן יאָריד קיין גריצע, האָט זי צעבראָכן אַ פוס און מען האָט זי געמוזט אַוועקפירן קיין וואַרשע אין שפּיטאָל אויף טשיסטע. אַרויסגייענדיק פון שפּיטאָל האָט זי נאָך געמוזט ליגן צו בעט אין שטוב אַ לענגערע צייט.

ישראל משה זיגל הי"ד — בן 17 (1920)
ישראל משה זיגעל הי"ד, 17 יאָר אָלט אין 1920

מיין עלטסטער ברודער, ישראל־משה, איז דאָן אָלט געווען פופצן יאָר. נאָך נישט גענוג דערפאַרן צו קענען אָנפירן מיטן וואַרשטאַט. צו יענער צייט האָט געאַרבעט ביי אונדז יעקל רייבענבאַך. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער, האַרציקער מענטש און אין מיין זכרון איז ער געבליבן אומפאַרגעסלעך. אַ דאַנק זיין באַציונג צו אונדזער פאַמיליע. אין יענער צייט, וועו מיין מוטער איז קראַנק געווען, האָט ער זיך אין גאַנצן געווידמעט אונדזער היים, האָט געאַרבעט אומדערמידלעך, פון באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט. וועו איך האָב געעפנט די אויגן אין דער פרי — איז ער שוין געווען ביי דער אַרבעט; וועו איך בין געגאַנגען שלאָפן — איז ער נאָך נישט געהאָט אַוועקגעגאַנגען. מיין מוטער האָט אין אים געזען אַ געטרייען, איבערגעגעבענעם זון און וויי געהעריק אָפּגעשאַצט זיינע גרויסע פאַרדינסטן פאַר אונדזער שטוב.

נאָך אַ לענגערע צייט ליגן צו בעט האָט מיין מוטער אַנגעהויבן צוריק קומען צו די כוחות און ווידער אַריין אין דער אַרבעט. איר גאַנץ לעבן האָט מיין מוטער געטרויערט נאָך מיין פאָטער. אין אירע אויגן האָט מען געזען אַ טרויער, וואָס איז כמעט קיין מאָל נישט פאַרשוווּנדן, אָפילו ביי איר האַרציקסטן לאַכן, וואָס איז געווען ביי איר אַ זעלטנהייט. אַ גאַנצע וואָך האָט זי שוועד געאַרבעט און געוואַרט אויף שבת. פרייטיק, וועו אַלץ איז שוין געווען גרייט צום אָנקום פון שבת, די שטוב אויפגערוימט, ציכטיק, די לייכטערס אויפן ווייסן געדעקטן טיש, גרייט צום ליכט־צינדן. נאָך דעם צינדן די ליכט האָט זיך צעפלאַקערט אַ פייערל אין אירע אויגן, טרערן האָבן זיך געקייקלט איבער איר פנים און זי האָט אָנגעהויבן מאָלן פאַר אונדז, ווי ס'האָט אויסגעזען אונדזער היים, וועו אונדזער פאָטער האָט געלעבט. ווי פריילעך ס'זענען געווען די שבתים און יום־טובים; די געזאָנגען פון די חסידים, די פאַר־בענקטע ניגונים אין די שבתדיקע בין־השמשות'ן וועו די חסידים האָבן צו שלוש־סעודות מיטגעברענגט מיט זיך שטיקלעך פיש און חלה. מיין מוטער האָט די אַלע פאַרציעס אויסגעמישט, מען זאָל נישט וויסן, ווער ס'האָט גערענגט אַ קלענערע פאַרציע און ווער אַ גרעסערע.

די מאַמע האָט געהאַלטן פאַר אַ חוב צו גיין צום רבין ר' משהלע פון צייט צו צייט מיט אַ פּדיון. זי האָט דאָס אָפּגעהיטן וויי אַ צוואה פון איר מאַן און האָט עס געטאָן מיטן גאַנצן האַרצן. מיין מאַמע איז געווען זייער אַ קלוגע. מען האָט געקאָנט מיט איר זיך עצות האַלטן. אַליין פלעגט זי זאָגן: „קיין חכמים זענען נישטאָ".

ביי אונדז אין שטוב האָט אַלץ געבלענדט פון רייַנקייט לויט די באַדינגונגען פון מאַגעלניצע. אויף דער וואַנט איז געהאָנגען דאָס בילד פון כותל המערבי, וואָס מיין מוטער האָט אויסגענייט מיט אירע אייגענע הענט. ס'איז צו באַוווּנדערן וויי זי האָט געפונען צייט אויף אַלעם. יעדעס יאָר האָט זי אָנגעפילט פלעשער מיט מאַלינעס, יאָגדעס און קאַרשן. יעדע פרוכט האָט געהאַט איר ציל. דער מאַלינע־זאָפט איז געווען אַ

שוויץ־מיטל און אַ רפואה קעגן פאַרקילונג; יאַגדעס — קעגן אַ נערוועזן מאָגן אדג"ל. ביים אָנפילן די פלעשער האָט מיין מוטער געפלעגט זאָגן: „הלוואי מען זאָל עס נאָר נישט דאַרפן באָנוצן".

אַ שטענדיקער געברויכער פון מאַלינע־זאָפט איז געווען אַלטער בלענד, וועלכער האָט ביי אונדז געאַר־בעט. ער איז תמיד געווען פאַרקילט און געהוסט. האָט ער זיך טאַקע אַרויסגעהאָלפן מיט מיין מאַמעס מאַלינע־זאָפט, וואָס זי האָט אים געגעבן צו טרינקן מיט הייסער טיי.

פון די יאָרידן פלעגט די מאַמע אַ היים קומען מידע און פאַרמאַטערטע. אָבער ווען ס'זענען געקומען די ווינטערדיקע דאָנערשטיקס ביינאַכט איז די מידקייט ווי פאַרשוווּנדן. מיט דער גאַנצער ענערגיע האָט זי זיך געמומען מאַכן די ערב־שבתדיקע צוגרייטונגען: באַקן קיכלעך און זיסע חלות, פון וועלכע איך מיט מיינע חברטעס: פייגע רייכמאַן, חנה חיימאָוויטש און צו לאָנגע יאָר שרהקע ראָכפעלד־שעפּס, האָבן געהאָט גרויס הנאה. אין די שבת־צונאַכטסן האָבן מיר אייגע־אָרדנט סעודות ביי אונדז אין שטוב.

מיין מאַמע איז געווען אַ טיף־מאַראַלישער מענטש. געהאָט אין זיך אַ סך אינערלעכע וואָרעמקייט. יעדער אָרבעטער, וואָס האָט געאָרבעט ביי אונדז, יעדן קינדס חבר האָט זיך געפילט ביי אונדז אַ היימישער און אַ געוווּנטשענער.

דאָס שבתדיקע פאַרברענגען פון מיין מוטער: באַלד אין דער פרי איז זי געגאַנגען אין שול צום דאָוונען; נאָך מיטאָג האָט זי צעטיילט די צייט אין צווייען: געפרייט זיך מיט די אייניקלעך; ווינטער געזאָגט „ברכי נפשי"; זומער — דעם פרק פון דער וואָך.

זי איז געווען אַ ציטערדיקע מאַמע. איר מוטערלעך אויג האָט געוואָכט אויף יעדן קינד, נאָר אויף זיך האָט זי ווייניק געלייגט אַכט. זי האָט שווער געלעבט, יונג געשטאָרבן אין רעזולטאַט פון נישט קיין געלונגענער אָפּעראַציע. געקומען צו קבורה אויפן מאָגעלניצער בית־עולם. פונקט ווי די אָנדערע יידישע מצבות, איז אויך די מצבה איבער איר קבר צעשטערט געוואָרן דורך די דייטשן און פאָליאַקן.

זאָלן די ווערטער זיין אַ צושטייער צום באָערן דעם הייליקן אָנדענק פון מיינע עלטערן: פון מיין טייערן טאַטן און אומפאַרגעסלעכער מאַמען.

בן יחיאל

אברהם ברטמסר הי"ד

ספק אם רבים מאתנו, ביחוד אשר שרדו אחרי השואה זוכרים אותו. אולם אני, הייתי בקשרי ידידות עמו שנים רבות, עקבתי אחרי הפעולות הברוכות בהן מלא אברהם ז"ל תפקיד הכינור הראשון, מן הדין והצדק שאזכירו בין האישים הבולטים שבעירינו מוגלניצה.

כרוב בני משפחת ברטמסר, היה גם הוא טוחן גריסין (קאשע מאכער בלע"ז) כמוהם עמל קשה לפרנסת משפחתו. אך זה לא מנע ממנו את פעילותו הציבורית. בשנת 1912 יזם ויסד יחד עם יצחק רוכפלד, ייבדל לחיים ארוכים, מוטל הנגר, משה הערש שבץ יוסף מנדל טננבאום ואחרים, את אגודת „תפארת"־בחורים. בימים ההם היה זה כעין מרד במנהיגים הקשישים של פני העיר וזקניה. כמנהיגם הרוחני בחרו להם את ר' יעקיל קייסר, תלמיד חכם מופלג.

תהלוכה עם דגלים לאומיים בחוצות העיר מוגלניצה. חברת „תפארת בחורים" השכילה לסדר החגיגה וה־תהלוכה ברוב פאר וטעם. תושבי העיר הפולנים פערו פיהם ושאלו האמנם יש ליהודים דגל? — „שטנדר". והיהודים אמרו: „מי שלא ראה שמחה זאת לא ראה שמחה מימיו"...

פעולה ברוכה אחרת שלו היתה יצירת קופת „גמי־לות חסד" מיוחדת במינה. מספר אנשים (מאה או יותר) הכניסו לקופה פעם בשבוע 1 זלאטי. כל יום ראשון התקיימה הגרלה, ויכול היה אחד לזכות בסכום הכולל של כל חברי הקופה מיד בהגרלה הראשונה. ואם לא שחק לו לחבר מזלו ולא זכה בגורל מיד, אלא אחרי זמן כשהסכום שהכניס בקופה כמעט שווה — לסכום הכולל.

גם אז היה החבר שבע רצון בידעו ש„כספו" נצל חבר מחרפת רעב... פשוטו כמשמעו. מה גם שאת כספו ידע הוא שיקבל בחזרה. איסוף דמי חבר וחלוקת הכסף של ההגרלות עשה אברהם ז"ל בהתנדבות ובלי טובת הנאה.

לא פעם הביע בפני את צערו על שנבצר ממנו ללכת למקום־הכשרה ולעלות לישראל, ולהיות אחד מאלה שבונים מולדת לעם ישראל מעונה ונרדף.

אברהם ז"ל, אשתו שרה מהעיירה ווּורקי ושני הבנים: בינם וברל, ושתי הבנות: דינה ופרל, מצאו את מותם מידי רוצחי עם ישראל באחד ממחנות המות. יהיה זכרם ברוך. השם יקום דמם!

יחיאל פראָוויזאָר

א נשמה־ליכט פאר מיין ליבער מוטער לאהקע ז"ל

לאהקע פראוויזאָר הי"ד

וועז אונדזער מאַמע איז אַרויס אין מאַרק אייַ־קויפן לכבוד שבת, האָט זי באַלד געזאָרגט צו קויפן מער ווי אונדזער געברויך, כדי די שכנה'ס שבתדיקער טיש זאָל אויך נישט פאַרשעמט זיין.

יעדער דאָנערשטיק, פלעגט זי מיך שיקן אוועק טראָגן בכבוד דאָס צוגעגרייטע פאַר די שכנה וואָס האָט נישט געהאַט פרנסה בריווח....

פרייטיק פאַרן קלאַפּן אין שול אַהין פון אייזיקל שמש: „צו פאַרמאַכן די געוועלבער!" האָט שוין די מאַמע, עליה־השלום, געקוקט אין „ירושלים־לוח", וועז מען דאַרף צונדן די ליכט, זיך אַרומגעוואַשן, אַנגע־טאָן דאָס שבתדיקע שייטל, אַנגעצירט דעם האַלדז מיט צירונג, אַרייַנגעוואַרפן עטלעכע גראָשן אין דער פושקע פון ר' „מאיר בעל הנס", געוואַשן די הענט, אַרויפגע־צויגן דאָס שבתדיקע אַטלעסן פאַרטוך, אַרומגענומען דריי מאָל די הענט איבער די נאָר וואָס אַנגעצונדענע ליכט, פאַרשטעלט דאָס פנים מיט די הענט, געזאָגט די ברכה: „להדליק נר של שבת", קוקענדיק אויף דעם ירושלימער חלה־טישטעכל, וואָס האָט פאַרדעקט די חלות, האָט זי זיך צעווויינט.

— מאַמע, וואָס וויינסטו? — האָב איך זי גע־פרעגט, אַלעס אין שטוב איז דאָך אַזוי ריין, ציכטיק, שבתדיק?

די מאַמע האָט מיר געוויזן די בילדער אויסגע־האַפטענע אויף דעם ירושלימער חלה־טישטוכל. דאָ, אויף דעם אָרט ווי ס'איז געשטאַנען דאָס בית־המקדש, שטייט היינט אַ מוסולמעניש געבעט־הויז. בעט איך דעם רבונו־של־עולם מיר זאָלן האָבן די זכיה צו זען אונדזער בית־המקדש אויפגעבויט און מיר זאָלן נישט

זיין פאַרשעמט. — זאָג מיין קינד אמן. כ׳האָב נאָכגע־
זאָגט אָמן; מיט די גרעסטע כוונות...

שבת אין דער פרי האָב איך געטראָגן איר סידור אין שול אַריין, טאָמער איז דער ערוב (א „צוים" אַרום דער שטאָט כדי מען זאָל מעגן טראָגן אין שבת) קאליע און מ׳טאָר נישט טראָגן. איך אַלס יינגל פאָר דער בר־מצווה האָב נאָך געמעגט טראָגן שבת פון שטוב אין גאָס און צוריק. די מאָמע האָט דערמאָנט דעם טאָטן ער זאָל אַהיימנעמען א אורח אויף שבת.

שבת פאַרנאַכט ווי נאָר ס׳איז טינקל געוואָרן און זי האָט דערזען די דריי שטערן אויפן הימל האָט זי געזאָגט די ווייבערישע תפילה — גאָט פון אברהם:

גאָט פון אברהם, יצחק און יעקב
דער ליבער שבת־קודש גייט אַוועק.
די ליבע וואָך זאָל צו אונדז קומען
צום געזונט, ברכה און הצלחה.
נעם דעם בעכער אין די רעכטע האַנט,
מאַך א ברכה איבערן גאַנצן לאַנד.
בענטש אונדז מיט א גוטע וואָך,
פאַר אונדז און פאַרן כלל ישראל.
נאָך אַזוי הויך, נאָך אַזוי שיין
ונאמר אמן. א גוטע וואָך.

ווינטער־צייט, פון חנוכה ביז פורים, פלעגט צו אונדז קומען דער שוחט שחטען עטלעכע ענדז, פאַר שמאַלץ אויף פסח. דאָס פלעגט מען אויסלאָזן אין ספעציעלע כלים אויף געגליטע פלאַטן אַרומגעשיטע מיט זאָמד. דאָס שמאַלץ האָט מען אַנגעגאָסן אין גע־גלייזטע טעפ. אַוועקשטעלן זיי אין קעלער וווּ ס׳קומט נישט אַריין קיין חמץ. אויך ביי דער געלעגנהייט האָט די מאָמע נישט פאַרגעסן צוצוגרייטן א טייל פון שמאַלץ פאַר אַרעמע מענטשן.

פסח, וועו איך בין אַוועק צו ארזשעכאווסקיס ברונעם אויף דער וואליער גאָס ברענגען וואָסער אויף טיי אין א קרוג, האָט די מאָמע מיר מיטגעגעבן צווויי האַנטלעכלעך. איינס — אַרומצודעקן די קריג, דאָס צווייטע — אונטערצולייגן אויף דער ערד, וועו איך וועל אַוועקשטעלן די קרוג ביים אָפרוען זיך. דער וועג צום ברונעם איז געווען א ווייטער פון אונדזער הויז.

ביי אונדז אין שטוב איז אויך געווען א אָפטיילונג פון רפואות און תכשירים פאַר נויטבאַדערפטיקע קראַנקע: האַזן שמאַלץ, אָפילו חזיר־שמאַלץ, „וולאָס־קע ציבעלע", ביינקעס, א קליסטיר, א וואַרם־פלאַש, א גראַדל צו מעסטן די היץ, מאַלינע־סאָק, קירשן־סאָק (ווישניאָק), פיאַלע־בראַנפן, אייגנעמאַכטס פאַר קראַנקע, „מ׳זאָל עס נישט דאַרפן"... ס׳איז אויך געווען א פלעשל כרמל־וויין „ברזל" נומער 40, וואָס האָט געקאָסט זייער טייער. דאָס איז געווען זייער א זעלטענער רעצעפט פאַר קראַנקע. וועו דער דאָקטאָר אַרלעוויטש (א פאַליאָק) האָט פאַרשריבן א קראַנקן א פאַר לעפעלעך דעמזעלבן וויין, וון ער האָט געווּסט, אַז דער קראַנקער קען זיך דאָס נישט דערלויבן, האָט ער אים געשיקט צו דער מאָמען וון זי האָט אים געגעבן די פאַר לעפעלעך וויין מיט א ווינטש: „צו רפואה שלמה".

זייט כ׳בין צו מיין שכל געקומען האָט מיין מאָמע עליה־השלום נישט פאַרגעסן דעם אַרעמען מענטש, בפרט דעם קראַנקן. תמיד געווען גרייט צו העלפן מיט וואָס זי האָט נאָר געקענט.

מיין מאָמע לאה דאַבראַשקלאַנקע איז געבוירן אין גריצע. נאָך דער חתונה מיט דער טאָטן יעקל עליו־השלום, האָט זי געווויינט אַלע יאָרן אין מאַגעלניצע. געווען פאָפולער ביי אונדזערע שטאָטישע וואָס האָבן זי געוּפן בקיצור — לאהקע.

אַריינגעפירט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ צו־זאַמען מיט אַלע מאַגעלניצער יידן. נפטר געוואָרן אין געטאָ, פורים תש״ב — 1942.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

בענדעט (בענז) שטערן

מיינע עלטערן ר' נוסקע (נתן) און יענטל שטערן הי"ד

מיין פאַטער נוסקע איז געווען איינער פון די 20 לעבן געבליבענע קינדער ביי ר' יאָסעלע שטערן אין וואַרשע, אַ באַווסטער סוחר פון דער טאַבאַק־בראַנזשע, אַ גרויסער למדן און אַ געניטער אין פאַרשידענע צווייגן פון מסחר. האָט מען אים טאַקע איינגעלאָדן אַלס בורר אין גרויסע דין־תורות און פאַרוויקלטע ענינים, וואָס מ׳האָט געדאַרפט אויפפלאַנטערן און קלאָר מאַכן פאַרן בית־דין, און ברענגען צו אַנערקענונג אין דער גערעכ־טיקייט פון זיינע טענות פאַר זיין צד. אַממייסטנס פלעגט ער געווינען די דין־תורה.

אַ ייד מיט אַ הדרת־פנים, אַ למדן, אַנגענומען ביי מענטשן פון פאַרשידענע קרייזן, קיין מאָל נישט אַרויסגעווינען קיין ביין פּנים צו אַ מענטש, אַפילו נאָך דער גרעסטער אויפרעגונג אַדער עגמת־נפש, וואָס ער האָט איבערגעלעבט. גרייט געווען תמיד אַפּצורופן זיך אויף יעדנס וועגדונג, געבן אַן עצה אַדער מאַטעריעלע הילף.

יונגערהייט איז געשטאַרבן זיין ערשטע פרוי און איבערגעלאָזן פיר יתומים: ישעיהו, אברהם, יעקל און טוביה (טעווע).

אין יאָר 1917 האָט ער חתונה געהאַט מיט מיין מוטער יענטל, די טאָכטער פון ר' יעקל פראַוויזאָר, וואָס איז געבליבן אַן אלמנה נאָך איר מאַן ר' הערשל אהרן פראַוויזאָר (דעם טאַטנס ברודער), וואָס האָט איבערגע־לאָזן צוויי יונגע יתומים: שלום (איצט אין ישראל) און מאיר, הי"ד, וואָס איז אויסגעגאַנגען פאַר הונגער אין וואַרשעווער געטאָ, פּורים תש"ב — 1942.

נאָך דער חתונה האָבן זיי געווינט אין וואַרשע, געהאַנדלט מיט „טאַבאַטשנע (טאַבאַק־אויסאַרבעטונ־גען). שפּעטער געפירט אַ טריקאַטאַזש־פאַבריק און גע־האָט שיין פּרנסה.

מיט דער צייט זענען געבוירן געוואָרן דריי קינ־דער: עטקע, בענדעט (בעניעק) און משה. די קינדער פון הערש־אהרנען זענען זייער גוט באַהאַנדלט געוואָרן דורך מיין פאָטער. זיי האָבן אים גערופן „טאַטע", אַן אויסערגעווייניליכע דערשיינונג דאַן צווישן חסידישע יידן.

ווויינענדיק אין וואַרשע האָט דער פאָטער גע־האַנדלט פּויער מיט זיין טאַטנס מסחר „טאַבאַטשנע": פאַפּיראָסן, ציגאַרן אד"גל. שפּעטער געפירט אַ טריקאַ־טאַזש־פאַבריק. אין יאָר 1928 געקומען קיין מאַגעלניצע, נאָך אַ קריזיס אין זיין בראַנזשע. יחיאל פראַוויזאָר, מיין מוטערס ברודער, גרייטנדיק זיך אַפּצופאָרן פון מאַגעלניצע, האָט זיי איבערגעגעבן דעם בראַנפן־מאַנא־פאַל און די סאַדעוואָסער־פאַבריק, וואָס ער האָט גע־פירט. די געשעפטן זענען גוט געגאַנגען, פרנסה איז געווען בשפע. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און מיין פאָטער האָט פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט אינעם לעבן פון די מאַגעלניצער חסידיש־לומדישע קרייזן, טראָץ דעם, וואָס ער איז געווען דער אייניציקער חסיד אין מא־געלניצע פון מעזריטשער רבין.

ער איז געווען דער פירער פון דער „אגודת־יש־ראל" אין מאַגעלניצע: מיין מוטער, יענטל, איז אויך געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג, געווען פאַרזיצערין פון דעם פרויען־קוראַטאָריום פון דער „בית־יעקב"־שולע אין מאַגעלניצע און געאַרבעט אויפן ווויליטעטיקן געביט ביזן אָרויסטרייבן די מאַגעלניצער יידן אין וואַרשעווער געטאָ.

אונדזער שטוב איז געווען אַפן פאַר חסידישע יונגע־לייט, וואָס האָבן געוואָלט אַ ביסל „נאַשן" פון גרויס־שטעטישער האַלטונג, פאַרזעצנדיק זייער חסידישן אָרט לעבן.

צווישן די אַפּטע געסט געדענק איך די שוחטים: יעקב־דוד, זון פון גאסצינער שוחט; דעם גענלן שוחט באַטשאַן הי"ד (וועמען די דייטשן האָבן צעטרעטן אויפן יוגג פון מאַגעלניצע אינעם וואַרשעווער געטאָ. זיי האָבן ביי אים געפונען גענלט און סחורה); הערשל באַמגארט און אַנדערע יונגעלייט.

ענדע פּעברואַר זענען אַלע מאַגעלניצער יידן אַרויסגעשיקט געוואָרן. דער רוב אָחוץ מיר זענען אום־געקומען. זע פּרטים אין מיין רשימה „מיינע איבער־לעבונגען".

בונעם לערמאַן / לאַ פלאַטאַ, ארגענטינאַ

זכרונות פון מיין שטעטל

דאָס יאָר 1905 איז געווען דער קולמינאַציע־פונקט פון דעם רעוואָלוציאָנערן אויפשוווּנג קעגן דער רוסישער צאַרישער מאַכט.

אין מאַגעלניצע האָט זיך אָנגעהויבן די אַקציע קעגן דער צאַרישער מאַכט לויט ווי איך געדענק עס פון מיינע קינדער יאָרן — מיט אַ געלויף פון די מאַגעל־ניצער פּאָליאַקן אין דער בריסטאָווצער גאַזשעלניע (בראָנפן־פאַבריק) נעבן מאַגעלניצע. יעדער גוי טראָגט מיט זיך טעפּ, עמערס און אַנדערע כלים, אין וועלכע מ׳גיסט אַריין דעם בראָנפן, נאָכן אויפרייסן די טירן

בונעם לערמאַן, בוענאָס אייראָס

פון דער גאַזשעלניע. דאָס געבליבענע ווערט אויסגע־זויפֿן אויפן אָרט, די רעשט — אַרויסגעלאָזן אין די ראָוועס. די רוסישע פּאָליציי קוקט זיך צו פּאָסיוו צו דער אויסברוך פון באַרויבן איר „אוצר־מאַנאָפּאָל". איך פאַרשטיי ווייניק וואָס קומט פאָר. באַלד וואָקסן אַרויס אין מאַגעלניצער מאַרק, ווי פון אונטער דער ערד, פּוילישע און יידישע רעדנער. מ׳רופט צו „אחדות", עס ווערט צוגעזאָגט די מינדערהייסטס־פּעלקער אין פּוילן: יידן, אוקראַינער און אַנדערע, גלייכע רעכט מיט דער מערהייט — די פּאָליאָקן. עס מאַרשירן צוזאַמען פּאָליאָקן און יידן. מיט רויט־ווייסע פּוילישע נאַציאָנאלע פּענער, ווי אויך רויטע פענער פון די יידישע און פּוילישע סאָציאַליסטן.

די רוסישע „מאַכט" אין מאַגעלניצע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גראָבן „סטאַרשע" (עלטסטער פאָליציאַנט), „דער ווייַנער" — וויל זיין רעדן איז אויסגעקומען ווי אַ געווייַן — האָט באַלד קאַפּיטולירט... ער האָט פון זיך אַראָפּגעריסן די פּאָגאָנעס־שליפּעס פון זיין שינעל און פּאַרטיק! די שמחה איז געווען גרויס, אָבער... האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן.

שוין צומאָרגנס זענען אָנגעקומען די רוסישע קאָזאַקן. דעם ערשטן שטרייקער וועמען זיי האָבן געכאַפּט אויף אַ וואָגן אַוועקצופירן קיין גריצע אין פּאָוויאַט, איז געווען איינער — יעקב יצחק; נאָך אָנדערע פירער פון די מאַגעלניצער רעוואָלוציאָנערן, האָט מען געשמועסט, זענען פּאַרשיקט געוואָרן אין ווייטן סאָכאַלין. נעבן דער כינעזישער גרענעץ. אַנ־דערע יידישע רעוואָלוציאָנערן איז געלונגען צו אַנט־לויפן קיין אַמעריקע. די רעוואָלוציע אין פּוילן און רוסלאַנד איז דערשטיקט געוואָרן אכזריותדיק. דורך פייער און בלוט.

דאָס לאַנד פאַלט אַריין אין אַ פאַרצווייפלונג נאָך דעם אומגעלונגענעם פּרווו צו דערווערבן נאַ־ציאָנאַלע און סאָציאַלע פרייהייט. די יידישע באַפעל־קערונג לעבט אין אַרעמקייט און נויט. דאָך בויט זי איר טדאַדיציאָנעל לעבן. פון צייט צו צייט קומען אַראָפּ רביים צו זייערע חסידים: ווורקער, גראָדזשיס־קער, קאָזשעניצער און אַנדערע. זיי ווערן אויפגענומען ווי מלכים. פּאָרן אַ היים נישט מיט לייַדיקע קעשענעס... אָבער די חסידים האָבן דער פּאָר באַקומען אינספּי־ראַציע, בטחון אין גאָט און אין די רביים. אי״ה — ס׳וועט זיין גוט.

יעדע גרופּע אָנגעהעריקע צו אַ רבין האָט געהאַט אַ שטיבל צום דאַוונען שבת און יום־טוב. איך געדענק מיך מיט מיין טאַטע הערשל „הענעס", עליו השלום, אין ווורקער שטיבל ביי מאָטל מאיר־נחס, וואָס איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ווייס קיטל, וואָסערער יום־טוב ס׳איז געווען געדענק איך נישט, ער האָט אַרויס־געלייגט פון אַ ספר: „עס וועט אויפשטיין אַ גרוי־סער מלך, אַ מערדער, וועט חרוב מאַכן די וועלט, נאָכער וועלן אויפוואָכן די קליינע אונטערדריקטע

פעלקער דעם מערדער צו פאַרניכטן. דאָן וועט משיח קומען".

די „וויזיע" האָט אויף מיר געמאַכט אַ געוואַלטיקן אינדרוק און נישט וויניק משפּיע געווען אויף מיין וויטערדיקן וועג אין לעבן.

שיין, פולפאַרביק זענען געווען די יום־טובים. די וואַכעדיקע טעג — זייער גרויע און טרויעריקע. טראָץ דער שווערער אַרבעט פון מיין פאָטער, עליו־השלום, האָט ער נישט פאַרדינט אויף פרנסה. געווען געצווונגען אַרויסנעמען מיך פון „דאַרן יוספס" חדר נישט האָבענדיק צו צאָלן מלומד־געלט, כאָטש איך האָב געהאָט אַ שטאַרק ווילן צום לערנען. איך פאַר אַוועק אין יאָר 1912 קיין לאָדזש לערנען דאָס וועבער־פאַך. פאַרדינג זיך צו אַ מייסטער אויף דריי יאָר; איין יאָר — צו האַלטן דאָס קינד, דאָס צווייטע, צו טראָגן וואַסער אינעם הויז פון מייסטער, דאָס דריטע — אָנצוהויבן לערנען דאָס פאַך. כ׳האָב נישט אויסגעהאַלטן די גאַנצע דריי יאָר, צוריק־געקומען קיין מאָגעלניצע. אָבער די נויט האָט מיך צוריקגעטריבן קיין לאָדזש אין יאָר 1914. דאָן ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה. איך באַווייז נישט אַהיימצוקומען און די דייטשן זענען אָנגעקומען צוויי קילאָמעטער פון לאָדזש. די שטאָט איז אָרום־גערינגעלט מיט אַן אייזערנע רינג. גאַנצע קוואַרטאַלן ברענען. דער הונגער, אומבאַשרייבליך. נאָך אַ ביטערן 4־וואָכענדיקן קאַמף קומען די דייטשן אַריין קיין לאָדזש. ס׳קורסירן אין שטאָט אימהדיקע דערציי־לונגען וועגן די מאָרד־טאַטן פון דער ביסמאַרק־דיוויזיע קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין קאָליש. מ׳זאָגט... אַז מהאָט אַלע דאָרטיקע יידן אויסגעשאָסן. מ׳דערציילט... אַנדערע גרויזאַמע גוואָלט־טאַטן. דער הונגער שפּרייט אויס זיינע שוואַרצע פליגל איבער דער אָרעמער אָרבעטער־באַפעלקערונג פון לאָדזש — פאָליאַקן און יידן. די פאָליאַקן צעלויפן זיך אין די נאָענטע דערפער וווּ זיי האָבן קרובים, און באַקומען שפּייז, איך, ווי די אַנדערע יידן, דריי זיך אַן אַ ציל אין די גאַסן.

אַ היימפאָרן קיין מאָגעלניצע קען מען נישט, ווייל זענען נאָך דאָ די רוסן. די דייטשן רופן די באַפעלקערונג צו „פרייוויליקער אָרבעט", פאָרזיכערן צו געבן עסן, געלעגער און „כל־טוב". נישט האָבענדיק קיין ברירה מעלדע איך זיך צו דער אָרבעט. מ׳שיקט מיך קיין נאָווע־סאָלנע, 13 קילאָמעטער הינטער לאָדזש. מ׳פאָלט פון הונגער. מיר לויפן נאָך די דייטשע מיליטעריש „אָבאָזן", שרייען: „ברויט, ברויט". פון צייט צו צייט וואַרפט אַ דייטשער סאָלדאַט אַראָפּ אַ ברויט און יעדער פון אונדז רייסט זיך צו כאָפּן אַ שטיקל ברויט, ווי די הינט אַ ביין אין יאָטקע. אונדזער געדולט פלאָצט. מיר רייסן זיך אַריין אין די דערפער מיט כח און כאָפּן עסן, וואָס ס׳לאָזט זיך, כדי צו שטילן דעם הונגער. דער רעזולטאַט — דריי פון אונדז ווערן דערשאָסן דורך די דייטשן. אַלעס פּראָטעסטן פאַרלאָזן מיר די אַרבעטס־פּלעצער און איך קום צוריק קיין לאָדזש, מאַך מיר אַ פּאָלשן פּאַס, וואָס די דייטשן זאָלן מיך נישט אַרעסטירן, ווי אַ דעזערטירטער פון אַרבעטס־לאָגער.

די מלחמה גייט וויטער אָן און דער הונגער ווערט נישט קלענער. נישט האָבענדיק קיין ברירה האָב איך צוזאַמען מיט נאָך טוזינטער יידן זיך געמאָלדן צו „פרייווייליקער אַרבעט", צווישן זיי זענען געווען 60־70 יעריקע יידן.

מיר זענען אָנגעקומען קיין ווילנע — „ירושלים דליטא". פון דאָרט געשיקט געווארן צו די אַרומיקע וועלדער צו אַ ביטערער און שווערער אַרבעט, נישט באַקומענדיק קיין שפּייז צו דערנערן זיך.

אַ סך שטאַרבן אויס און ווערן באַגראָבן אין „בריידער־קברים" אויפן אָרט. די דייטשע באַנדיטן נוצן אויס, שוין אין יענער „גוטער צייט", די מיטהילף פון דייטשע סאָלדאַטן פון פּוילישער אָפּשטאַמונג, ווי אויך פון פאָליאַקן, וואָס געפינען זיך צווישן די פרייוויליקע אַרבעטער, זיי זאָלן מסרן די יידן, אַז זיי אַרבעטן נישט ווי געהעריק.

וועג דער מערדערישער בוי־מייסטער פון די „אָקאָפּעס" (שוצגראָבענס אויפן פראָנט), הערמאַן איז געקומען מיט זיינע גרויסע הינט אין וואַלד אַריין, פלעגט ער זיי אָנרייצן אויף די יידן, געמסרטע דורך די פאָליאַקן, און זיי האָבן אונדז געביסן, געריסן שטיקער פון אונדזער לייב און ער פלעגט נאָך אונדז טרעטן מיט די פיס מיט ווילדע געשרייען. וועג אין האָב געוויזן דעם דייטשן דאָקטאָר די ווונדן פון די הינט־ביסן און פון די שווערע קלעצער, וואָס מיר האָבן געשלעפט אויף זיך, האָט ער מיר געענטפערט: „איר זענט אַ פוילע באַנדע, מיר וועלן אייך נישט שיקן אין קיין שפּיטאָל, דאָ אין וואַלד איז דאָ גענוג פלאַץ אייך אַלע צו באַגראָבן!".

זעענדיק אַז די צאָל מענטשן, וואָס וועגדען זיך צו אים נאָך מעדיצינישער הילף וואַקסט פון טאָג צו טאָג, האָט ער, וואַרשיינלעך, געגעבן אַ עצה דעם

קאָמאַנדאַנט פון די „פרייוויליקע אַרבעטער" אונדז צו שיקן וואָס נעמטער צום רוסישן פראָנט און וויטער פון דער היים, מיר זאָלן נישט קענען אַנטלויפן. מ׳האָט אונדז און די רוסישע קריגס־געפאַנגענע געשיקט פון די לידער וועלדער קיין אַלשאַן, מינסקער גובערניע.

אַהינפאָרענדיק זענען מיר געווען עדות צו דער מערדערישער באַציונג פון די דייטשן לגבי די רוסישע קריגס־געפאַנגענע. בעת מיר זענען געפאָרן אַנגעטוענע אין אונדזערע שמאַטעס, האָט מען די געפאַנגענע אויסגעטאָן נאַקעט, אין אַ פראָסט פון 40 גראַד, געפירט זיי אין די שליטענס אָדער וועגענער דורך דייטשן. אַנגעצויגן אין גראָבע פעלצער.

אַנקומענדיק קיין אַלשאַן, זענען דער גרעסטער טייל קערפער פון די געפאַנגענע געווען שוואַרץ פון דער קעלט און נישט געלעבט מער.

איך באַשליס דאַן אַנטלויפן פון די מערדער, „זאָל זיין מיט מיר וואָס ס׳זאָל זיין". איך וואַנדער פון וואַלד צו וואַלד, דערנער זיך מיט וואָס כ׳קען... ביז ס׳איז אויסגעבראָכן די אָקטאָבער־רעוואָלוציע. מ׳זאָגט: די מלחמה איז געענדיקט!

די ידיעה דערפרייט מיר זייער. די חברים ראָטן מיר: אַריינגיין אין דער קאָמענדאַטור, בעטן אַ דער־לויבעניש אַהיימצופאָרן. איך בין נישט מסכים, כ׳וואָרט פון דעם וווייטנס, זען די רעזולטאַטן פון ענלעכע וועג־דונגען צו דער קאָמענדאַנטור. די „דעלעגאַטן" זענען גלייך אַרעסטירט געווארן. איך האָב זיך שנעל „אָפ־געטראָגן פון דעם אָרט. געמאַכט אַ פאַלשן פאָס און געקומען קיין וואַרשע, פון דאָרט באַלד קיין מאָגעלניצע.

דאָ האָבן געווארט אויף מיר צווי דייטשע זשאַנ־דאַרמען, גרייט צו מאַכן אַ „פיינעם קבלת־פנים".

מ׳פירט מיך באַלד צום שטאָט־קאָמענדאַנט שולץ. ער לייגט אַרויף אויפן טיש מיינע צווי פאַלשע פאָס־פּאָרטן און „בעט" מיך איך זאָל אים זאָגן צו זענען זיי מיינע. איך באַקום שרעקלעכע קלעפ כ׳זאָל זיך מודה זיין אין דעם פאָרברעך.

גראד האָט דאָס „בילד" געזען די פרוי פון יודעלע ליפישינס, מוטער פון טשאָרנע אָסטראָוויעצקי, וואָס איז אַרעסטירט געווארן וויל מ׳האָט געפונען ביי איר „שמיע" — מאַטעריאַל צו אייל. זיי האָבן זיך גאָרנישט „געשעמט" פאָר איר, אַדרבא, זאָל „די שמוגלערין די יודין" זען, וואָס מ׳טוט מיט איינעם, וואָס זאָגט נישט דעם אמת. איך האָב זיך נישט איינגעבראָכן און מ׳האָט מיך געחתמעט אויף אַ פאַרפליכטונג נישט צו פאַרלאָזן מאָגעלניצע...

ווידער אַ רעוואָלוציע. דאָס מאָל אין קייזערליכן דייטשלאַנד. אין די אַנדערע העלפט פון חודש נאָוועמ־בער 1918 צעפאַלט זיך די דייטשע אַרמיי אין די אָקו־פירטע געביטן און די זעלנער לויפן אַהיים קיין דייטש־לאַנד. פלוצים וואַקסן אויס פולישע שקצים וואָס אַנט־וואפנען די דייטשן. ביי דער קאָליעקע פון וואַנען די דייטשן האָבן געוואָלט אַנטלויפן מיט זייער געווער, איז פאַרגעקומען אַ קאַמף. צום סוף זענען אייניקע דייטשן דערהרגעט געוואָרן און די פולישע מיליץ האָט צוגענומען פאַר זיך זייערע ביקסן.

עס דערמאָנט זיך מיר דעם זיכערן צוזאָג פון די פאָליאַקן־בונטארן אין 1905, צו זייערע חברים נאָך דעם דורכפאָל: „אין צוואָנציק יאָר אַרום קומען מיר צוריק, און פולן וועט זיין פריי".

די שמחה פון די פאָליאַקן איז געווען גרויס. דעם 18־טן נאָוועמבער 1918 האָט פולין באַקומען איר אר־מאָפהענגיקייט. ווידעראַמאָל פייערונגען מיט פענער, מאַרשן, געזאַנגען. אָבער פאַר יידן האָט שמחה נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. באַלד זענען זיי שיקאַנירט געוואָרן דורך די פאָליאַקן. פולין באַנוגענט זיך נישט מיט דעם גרויסן שטח וואָס זי האָט באַקומען. פאַרכאַפּט ווילנע, און גייט אַרויס אויף מלחמה געגן דער יינגער רעוואָלוציאָנערער סאָוויעטישער רעפובליק. אָלע יידן ווערן באַלד באַשולדיקט אין מיטהעלפן די באָל־שעוויקעס. די פאַרפאָלגענונג מערן זיך פון טאָג צו טאָג.

די מלחמה צווישן פולין און רוסלאַנד ענדיקט זיך. דאָך, איז די לאָגע פון די יידן זייער אַ ביטערע. מיט אָלע מיטלען פרעסט מען אויס שטייערן פון דער יידישער באַפעלקערונג, כדי איר צווינגען אויסצוואָג־דערן. פון דעסטוועגן, גייט פאַרויס דאָס יידישע נא־ציאָנאָלע לעבן אין פולן. אָלע פאַרטייען פירן אַן זייער אַרבעט מיט גרויס אייפער און התלהבות. דער פּועלי־ציון פאַריין „השחר" פירט אַ אינטענסיווע קולטור־אַרבעט. דער חבר ישראל זאַנדער גיט יעדן פרייטיק צו־נאַכטס אַ פרעסע איבערזיכט וועגן די לויפענדע געשעענישן איבער דער פאַרגאַנגענער וואָך. דער זאָל איז געפאָקט מיט הונדערטער צוהערער, פון אָלע פאַרטייען: אויך־צו זיינע לעקציעס פון יידישע געשיכטע קומען הונדערטער יוגנטלעכע פון אָלע קרייזן. פרעלעגענטן „רעפערענטן" וואָס וועלן אַראָפ־געבערענגט פון וואַרשע האָבן שטענדיק אַ פול געפאָקט זאָל פון דעם „דאָם־ליודאוויי — פאָלקס־הויז" באַזונדערס. וועלן ס׳האָט רעפערירט דער באַוווסטער רעדנער דב־

בער מאלקין פון דער רעכטער פועלי־ציון. וועז פון די לינקע פועלי־ציון איז געקומען דער בארימטער פאלקס טריבון — זרובבל, האבן אים די פאליאקן נישט דערלאזט רעדן אין פאלקס־הויז און ער האט רעפערירט אין „השחר" לאקאל, און ס׳איז געווען א פול געפאקט זאל. אויך אויפן געביט פון ארטי־קער פאליטיק האבן די פארטייען ארויסגעווייזן אק־טיוויטעט. כ׳געדענק אז די דארטיקע ענדעקעס האבן געוואלט א מאל ארייננוארפן אין מאגעלניצער טייך אונדזער ראטמאן פון דער לינקער פוע״צ — ישראל יחיאל קראסוצקי. צוליב זיינע שארפע רעדעס קעגן זיי אין מאגעלניצער שטאט־ראט. די פוילישע ארטיקע פאליציי האט דעם ענין פארטושט...

כ׳וועל נישט פארגעסן דעם הערליכן באנקעט וואס איז אייגנעארדנט געווארן דעם חבר ישראל זאנדער א נאכט פאר זיין אפפארן קיין ארץ־ישראל. אלעס דער ערשטער מאגעלניצער חלוץ. דער באנקעט איז פארגע־קומען אין זאל פון די אלגעמיינע גמילת־חסד קאסע. עס זענען געקומען פארשטייער פון אלע פארטייען. פון דער לינקער פועלי־ציון פארטיי זענען געקומען פאר־טרעטן: דער חבר אברהם בארנשטיין און אנדערע. עס זענען אויך געקומען דעלעגאציעס פון די ציוניסטישע פאריינען אין די ארומיקע שטעט וו׳ דער חבר זאנדער פלעגט רעפערירן וועגן ציוניסטישע פראבלעמען. פון גריצע די פאוויאט שטאט — א גרויסע דעלעגאציע וואס איז געפארן צומארגנס צוזאמען מיט א״ם אין דער קאלייקע, וואס האט אים געפירט קיין וואַרשע אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. פון ניישטעטל און בלענדאוו זענען געקומען קלענערע דעלעגאציעס. א אינטערע־סאנטע דערשיינונג, וועלכע כ׳בין אין ספק צו זי האט געקענט פארקומען אין אנדערע שטעט ארום אונדז איז געווען — דאס קומען פון פארשטייער פון דער בונד־ישער פארטיי אין מאגעלניצע — הערשל פרענקל, און פון די קאמוניסטן — בענדעט ציגעלמאן. אדער, א אנדערער, וועמענס נאמען כ׳גדעדענק איצט נישט. זיי האבן אים געווונטשן צו דערגרייכן זיין ציל און א פערזענלעכע גוטע צוקונפט, און דאס צוליב זיין גרויס פאפולאריטעט ביי אלע פארטייען. די באגריסונגען, לידער און פארבייסנס האבן געדויערט ביז טאג. אין דעם טאג וועז וועז דאס גאנצע שטעטל האט אים באגלייט מיט מוזיק ביז... צו דער קאלייקע.

נאכן אפפארן פון חבר ישראל זאנדער האבן די פועלי־ציון „השחר" ווי אויך די לינקע פועלי־ציון פארטיי און אנדערע פארטייען פארגעזעצט זייער ארבעט. טראץ דער פארערגערונג פון דער עקאנא־מישער און פאליטישער לאגע פון דער יידישער באפעל קערונג אין מאגעלניצע ווי אין גאנץ פוילן. די פארפאל־גונג קעגן די סאציאליסטישע יידישע פארטייען האבן זיך פארשארפט פון טאג צו טאג. אין איין „ערב" — ערשטן מאי, הארט פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, כ׳געדענק נישט וועלכעס יאר, האט די פוילישע פאשיסטישע רעגירונג — דורך אירע שליחים און אונדזערע געגנט — געגרייט צו פאגראמירן די יידישע באפעלקערונג אין שטאט, ווי אויך צו שטערן און אויפריסן די ערשטע־מאי דעמאנסטאציע. דערווייסט דערפון האב איך זיך, דורך א חבר פון די נארדאוו־צעס — מיכאל, וואס האט מיר דערציילט, אז דער דאקטאר ארלעווישט האט ארגאניזירט א באנדע פויע־רישע כוליגאנעס, וואס זענען באהאלטן אין די מאגעל־ניצער וועלדער, און גלייך ווי די דעמאנסטראציע וועט ארויסגיין, וועלן זיי אנפאלן אויף די מארשירענדע מיט מעסערס און העק. איך לויף צו די חברים: אברהם מילשטיין און ישראל יחיאל קראסוצקי און גיב איבער די מעלדונג. זיי אלס ראטמענער פונעם מאגעלניצער שטאט־ראט, לויפן ארויף צום בורמישטט — גודשי־מיערסקי, ער זאגט: „איך קען אייך גארנישט העלפן. כ׳וועל זיך וועגדן קיין גריצע אין ‚פאוויאט'".

די דעלעגאציע אונדזערע וואלט אויף דעם ענטפער פון „פאוויאט" און... דער בורמישטש מעלדעט: אז „אויך גריצע קען נישט העלפן"; אין ערשטן מאי, וועז אלע פאטענציאלע דעמאנסטראנטן זענען זיך צונויפגעקומען אויפן טרעף־פונקט אין מארק, און די שטימונג ביי די יידן איז געווען זייער א אנגעשטרענג־טע, האט משה סעליק זיך געווענדעט צו אלע פארזאמל־טע און געזאגט:

— חברים און חברות! אונטערן דרוק פון אונדז־ערע טאטעס און מאמעס, וואס ווילן נישט דערלאזן קיין בלוט־פארגיסונג דערקלער איך דעם „צוג" אלעס אויפגעלעזן, אבער, אונדזער באפרייונגס־אידעאל פאר־לירן מיר נישט. מיר האפן אויף בעסערע צייטן. זאל לעבן די פרייהייט! און אלע פארזאמלטע זענען זיך פונאנדער געגאנגען...

אין יאר 1933 (חודש געדענק איך נישט) ברענגט מיר ר׳ שלמה זלמן טענענבוים דער מאגעלניצער צייטונג פארקויפער, א צייטונג אין וועלכער ס׳איז דא די פינצטערע ידיעה, אז היטלער איז געקומען צו דער מאכט, איך זאג איך: „דאס קען נישט זיין, די „וועלט" וועט עס נישט דערלאזן... הלואי זאלסטו זיין

דער וואָס האָט רעכט געהאַט, זאָגט ר׳ שלמה זלמן און גייט פאַרקויפן צייטונגען אין אַנדערע שטיבער. ליידער, האָט די „וועלט״ — די „גנבישע וועלט״ יאָ דערלאָזט טראָצדעם, וואָס זי האָט אויך געגעבן פיל קרבנות, כאָטש, פראָפאַרציאָנעל וויניגער ווי מיר. איך בין אַוועקגע־פאָרן קיין אַרגענטינע, און דאָרט געהערט די ביטערע בשורות וועגן גורל וואָס האָט געטראָפן די יידן אין איראָפּע זייט דעם קריגס־אויסברוך. דאָס מאָל, בין איך געווען דער פּעסימיסט וואָס האָט געגלויבט אַז די דייטשן קענען און וועלן טוען דאָס ערגסטע וואָס היטלער האָט צוגעזאָגט צו טאָן, כ׳האָב דערציילט, יעדן וואָס האָט נאָך געוואָלט הערן, וועגן די האַנדלונג קעגן די יידן פון די „גוטע דייטשן״ אינעם ערשטן וועלט־קריג, און וועגן זייער טייוולאַנישער אַרייניציען די פאַליאָקן אין דער מיטהילף פון זייער פאַרניכטונגס־אַרבעט קעגן די יידן. איין קליינינקע מיזערנע טרייסט האָבן מיר, די פאַרזאַמלטע מאַגעלניצער יידישע לאַנד־סלייט אין אַרגענטינע. אין אַפּריל 1947, געפונען אין דעם, וואָס מיט 4 יאָר צוריק האָבן די וואַרשעווער יידן געמאַכט אַ אויפשטאַנד קעגן דעם מעכטיקן שונא. כאָטש, זיי האָבן קלאָר געווּסט אַז זיי וועלן דעם גרויזאמן שונא בשום אופן נישט קענען באַזיגן. זיי האָבן בלויז געוואָלט שיצן דעם יידישן כבוד, וויזן דעם יידישן פאָלק און דער גאַרער וועלט און אַלע פעלקער אַז טראָץ די שווערע באַדינגונגען וועט מען זיך אַקעגן שטעלן. מיר האָבן מיט שטאָלץ געהערט אַז צווישן די געפאַלענע אין קאַמף זענען אויך געווען מאַגעלניצער חברים פון פאַרשיידענע פאַרטייען, וועמענס נעמען מיר האָבן נישט געוווּסט. די וועמן מיר האָבן יאָ געהערט אויף דער אויבנדערמאַנטער פאַרזאַמלונג, זענען געווען: הערשל פרענקעל פון „בונד״ און בענדעט ציגעלמאַן פון די קאָמוניסטן. כבוד זייער אַנדענק!, און האָפענונג צו זען דעם אויפקום פון אַ אייגענער יידישער מדינה.

קיילע רעכטשייד

זכרונות

שמירה

אין אַנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין פּוילן, אינעם ערשטן וועלט־קריג, איז געווען אַ צייט, ווען די בעלי־בתים האָבן געדאַרפט היטן זייערע הייזער. אַ טייל פון זיי האָט געדונגען אַ שומר, ער זאָל היטן אויף זייער אָרט פאַר אַ געוויסן לוין.

אין אַ שיינע לבנה־נאַכט — די שטילקייט אַרום באַראויקט די געמיטער. שוין גאַנץ שפּעט, מ׳זעט נישט קיין מענטש אויף דער גאַס. כ׳קוק אַרויס פון אונדזער קליינעם פענצטערל, כ׳זע אַ שומר מיט אַ גרויסן שטעקן זיצט נעבן אונדזער הויז, דער מיטלפונקט פון דער שטאָט.

כ׳גייט אַרויס צום שומר און דערזע: ס׳איז יצחק גוטערמאַן, דער זון פון אברהם־מרדכי און געלע. באַקאַנט אין דער שטאָט אַלס איידעלער, פיינער בחור. מיר כאַפן אַ שמועס אויף אין פוס. ער בעט מיך זיך זעצן אויף אַ שטיין נעבן אים און מיר וועלן ביידע היטן די שטאָט. ער פרעגט מיך, צי כ׳קען זינגען דאָס נייע ליד:

זאָג מיר, שיין מיידעלע,
זאָג מיר, מיין קליין מיידעלע,
וואָס וועסטו טאָן אין פאַלעסטינע? אאַז״ו.

ער לערנט מיך דאָס ליד און מיר זינגען עס צוזאַמען וואָס אַמאָל העכער און העכער. פלוצים הערן מיר פון אַלע פענצטער אַפּלאָדיסמענטן, בראַוואָ־אויסרופן און מיר פאַרענדיקן אונדזער „קאָנצערט״. נישט לאַנג האָט יצחק סימפּאַטיזירט מיט דעם אינ־האַלט פונעם ליד. ער איז אַוועק אויף אַנדערע וועגן, דערגאַנגען קיין רוסלאַנד, געטיילט דעם גורל פון אַלע פּוילישע חברים, וואָס זענען אַהין געקומען אין די דרייסיקער יאָרן.

ערשט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, וען דייטשלאַנד איז באַפאַלן רוסלאַנד, איז ער באַפרייט געוואָרן פון די טורמעס און אַוועקגעשיקט געוואָרן אַלס סאָלדאַט פון דער רויטער אַרמיי אויפן רוסיש־דייטשן פראָנט. ער האָט געקעמפט חדשים לאַנג און איז געפאַלן צוזאַמען מיט זיין זון ביי די טויערן פון בערלין.

דעם רעפריין פונעם אויבן דערמאָנטן ליד: „אַבי דאָרט זיין... אין פאַלעסטינע" — ארץ־ישראל — איז מקיים זיין פרוי און מוטער פונעם געפאַלענעם זון, וואָס איז געקומען אַהער נאָך דער ענדע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

מיין וועג האָט געפירט קיין צפון־אַמעריקע. כ׳האָב באַזוכט מדינת ישראל אַלס טוריסטקע און כ׳פאַרהאָף זי וויייטער צו באַזוכן.

דרך־ארץ פאַר די תורה־לערנער

אין מיין פריסטער יוגנט האָב איך אין זיי געזען מיסטעריעזע מענטשן. יונגע בחורימלעך זיצן גאַנצע טעג איבער די גרויסע גמרות, לערנען סודותדיקע, פאַר מיר אומפאַרשטענדלעכע, ענינים, אַט זע איך איינעם פון זיי: יעקב־דוד, דער זון פון גאסצינער שוחט, זיצט ביים פאַטער פון מיין חברטע יוכבד טאַכטער פון בנימין (יאַמעלע חיה־לאהס). איך כאַפּ אַ זייטיקן בליק אויף אים, קוקן דירעקט, „גלאַצן", פאַסט דאָך נישט. כ׳הער זיך צו ווי זיי אַמפערן זיך מיט ברען. יעקב דוד פרעגט; יאַמעלע ענטפערט. כ׳פאַרשטיי ליידער נישט קיין סך פון זייער סימפאַזיאַן. צום סוף הער איך ימעלען זאָגן:

— יעקב־דוד, קיין ליגן טאָר מען טאָקע נישט זאָגן, אָבער דעם אמת מוז מען נישט זאָגן. די תורה האָב איך מקבל געווען און מיין לעבן פיל מאָל זיך באַנוצט מיט דער לאָזונג.

אַ חוץ תורה האָט מיך געצויגן דאָס שיינע זינגען פון אלימלכ׳, דער זון פון אברהם־יוסף מלמד. אָבער ווי מאַכט מען דאָס, מיר זאָלן זיין נאָענט צו די בחורים, וואָס לערנען און זינגען אַזוי שיין?

די געלעגנהייט איז געקומען ביי די הקפות אין שמחת־תורה, וואָס זענע פאַרגעקומען אין שטיבל פון רייזעלען, די אַלטע רביצין. די חסידים האָבן זייער שיין געזונגען און געטאַנצט. די מחיצה צווישן מענער און ווייבער איז כמעט נישטאָ. אַהין זענען מיר געגאַנגען אויסגעפוצטע אין די נייסטע יום־טובדיקע קליידלעך און אין די שענסטע שיך, טראָץ די בלאָטעס אויפן וועג. דאָ האָבן מיר געזען פנים אל פנים די תמיד ערנסטע בחורים אין אַ הייטערער יום־טובדיקער שטימונג. אַ פרייד שטראָלט פון זייערע פנימער. זיי זינגען און טאַנצן האָנט ביי האָנט. די קעפּ פאַריסן אין דער הייך „שישו ושמחו בשמחת תורה".

די תורה, וואָס פאַרוואַנדלט אַ גאַנץ יאָר די יונגע בחורים אין ערנסטע מיסטעריעזע מענטשן, האָט זיי איצט אַנגעפילט מיט פרייד און אַפילו מיט שטיפערייַ. מיר דערנענטערן זיך צו די הקפות, קושן די ספר־הורהס און טרעפן זיך מיט די בליקן פון די תורה־טרעגער און... פאַררויטלען זיך.

אַ שאָד, וואָס די הקפות האָבן זיך געענדיקט. איך מיט דער גרופּע חברטעס גייען אַהיים. אין דרויסן איז פינצטער. אינעווייניק, אין אונדזערע יונגע הערצער, איז ליכטיק.. ווי האָט מען געזונגען: „תורה — אורה" — די תורה איז ליכט, וואָס טרייבט אַוועק די פינצטערניש און זאָרגן פון דער וואָכעדיקייט.

מ׳איז אונדז מכבד מיט אַ מצוה

אין אַ געוויסן טאָג איז צו אונדז געקומען גיטל וויטעלס ע״ה, פרוי פון אלעזר פריידנרייך (זון פון ישעיה ניסלס), געסודעט זיך מיט מיין מוטער חוהלע ע״ה. דער באַשייד פון סוד איז מיר באַלד קלאָר געוואָרן. מיין מוטער וועגדט זיך צו מיר און זאָגט:

— קיילעשי! טו אַן דיין ניי קליידל, גיי אַריבער צו יוכבד חיה־לאהס און ביידע וועט איר אַרומגיין אין דער שטאָט זאַמלען געלט פאַר דער אַלטער רביצין רייזעלע, וואָס געפינט זיך אין אַ נויט. אַ פאַרוונדעטע קוק איך אויף דער מאַמען:

— מיינסט דאָס ערנסט, מאַמעשי? — פרעג איך.

— יאָ, טאַכטערשי. דו ביסט שוין נישט קיין קינד. צוזאַמען מיט יוכבדלען וועט איר טאָן אַ גרויסע מצוה.

כ׳מוז זאָגן דעם אמת, אַז דער פאַרשלאָג האָט מיר געגעבן אַ געפיל פון שטאָלץ. הייסט עס, אַז מיין מוטער האָלט מיך פאַר אַ „גרויסע". איך טו אַן מיין שבתדיק קליידל, נעם מיט זיך אַ וויס טיכל,, וווּ אויפ־צונעמען די געזאַמלטע נדבות,

ס׳איז געווען אַ שיינער זומער־טאָג. מיר זענען גערן געגאַנגען העלפן דער אַלטער רביצין רייזעלע. אומעטום, וווּ מיר זענען געקומען, האָט מען אונדז שיין אויפגענומען און געגעבן פיינע נדבות.

פלוצים זענען מיר געשטאַנען פאַר אַ שווערן נסיון. אין איינעם פון די גרויסע הייף, אויף דער וואַליער גאַס, האָבן מיר געזען אַ ברייט טויער, וואָס פירט אין אַ הויז, וווּ ס׳גיפינען זיך פיר טירן צו פיר ווינונגען. איינע פון די טירן איז געווען אָפן. מיר גייען צו צו דער טיר, קוקן אַריין נישט דרייסט אינעם צימער: עס שטייט אַ יונגע פרוי מיט אַ טיכל אויפן קאָפּ. די קליי־דונג זייער אַרעם. אין מיטן שטוב שטייט אַ וויגעלע. דאָס קינד ווייַנט. אַלץ אַרום ווייזט, אַז די איינווווי־נער פון דער דירה זענען נישט אימשטאַנד צו העלפן

אַנדערע. וואַרשיינלעך דאַרף מען זיי אַליין העלפן. מיר קלערן נישט קיין סך, לויפן אַרויס שנעל פון דעם צימער, כדי נישט צו פאַרשעמען די פרוי. מיר הערן דאָס קול פון דער פרוי, רופנדיק אונדז:

— מיידעלעך, מיידעלעך, וואָס האָט איר געוואָלט?

מיר קערן זיך אום צו איר, זאָגן שטיל און פאַרשעמט:

— מיר נעמען צוזאַמען נדבות פאַר דער רביצין רייזעלע.

זי הייסט אונדז וואַרטן און ברענגט אַרויס אַ מטבע. דעמאָלט האָב איך געזען די הילפס־גרייטקייט פון אונדזערע מאַגעלניצער יידן און יידענעס. כ׳וועל דאָס נישט פאַרגעסן.

איטשע (יצחק) גוטמאַן ז״ל

ערב פסחדיקער הארמידער

(אויסצוגן פון אַ בריוו געשריבן ערב פסח תרפ״ג, 1923, פון מאַגעלניצע קיין אַמעריקע)

פאַרוואָרט פונעם רעדאַקטאָר: אין די אויסצוגן שפּיגלט זיך אַפֿ דאָס בילד און מ׳פילט די אַטמאָספער פון דער ערב פסחדיקער צוגרייטונג אין אַ בעל־בתישער יידישער משפּחה אין מאַגעלניצע אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, געזען דורך דער פּריזמע פון אַ זון, וואָס איז געקומען אַלס גאַסט צו זיינע עלטערן, נאָכן אַפֿזיין אַ ציט אין אַמעריקע.

שוין צוויי וואָכן איז דאָ וואַרעם. אַלץ האָט אויפגעלעבט. די טאַפּלטע פענצטער אַרויסגענומען, די שטובן אויפגעמאַכט, די ספּרים אַרויסגעטראָגן אויף די הייף צום לופטערן. דאָס זעלבע אויך די מלבושים. די צימערן ווערן געקאַלכט. די שאַנק (אַ גאַנץ הויז), וואָס איז צענומען געוואָרן בײַם קאַלכן „פּאַסט״. די בעטן אויך שוין צונויפגעשטעלט. די קיך־שענקלעך ווערן געשייערט. די כלים געכשרט. דאָס יום־טובדיקע געפּעס שוין אַראָפגענומען פון בוידעם, אַבער נאָך נישט אויסגעשטעלט אויף זייער אָרט. אויף דער סטעלע הענגען די מצות אין אַ ווייסן טישטעך. אין אַ ווינקל שטייען נאָך די חמצדיקע כלים. די מאַמע היט מיך, כ׳זאָל חלילה נישט איבערגיין פון זיי צו די יום־טובדיקע כלים.

אינעם גאַנצן האַרמידער פון גליען די קיך־פּייערקעס; קראַצן, רייבן דעם טיש און די שענקלעך פון דער קיך־שטוב, איז אַנטלאָפן די קאַץ און מ׳ווייסט נישט ווּהין. די טויבן זענען אַוועקגעפלויגן פונעם טויבנשלאָק אויפן הויף. די ווייסע ציג שטייט אין איין שרעק מ׳זאָל נישט קיין שלעכטס טאָן אירע נאָר־וואָס געבוירענע ציגעלעך. די הון רייסט זיך אַרויס פון שטוב. זי ווייל עפּעס עסן — נישטאָ וואָס. פון דער שטוב האָט מען שוין אויסגערוימט די גערשטן, וואָס זענען חמץ. מ׳גרייט זיך שוין אויסשטעלן די פּסחדיקע כלים אויף זייער אָרט.

אַ צעטומלטער פון דעם טאַראַראָם, גיי איך אַרויס אין גאַס. אומעטום דאָס זעלבע. אַלע ווייבער און מיידלעך זענען פאַרפאַרעט, פאַררייסט. וועט ס׳קומט אַ חתן זען אַ כלה אין איצטיקן מאָמענט, וואָלט אוודאי גאָרנישט געוואָרן פון שידוך.

נישט געזאָרגט. די אַרבעט וועט אַפּגעטאָן ווערן. די ווייבער וועלן זיך אַרומוואָשן, אַנטאָן די שענסטע קליידער און צירונג צום „סדר״, ווי עס פאַסט פאַר „מלכות״. די מיידלעך וועלן זיך אויך צוגרייטן צו „זעזאָגן״ מיט חתנים אין חול־המועד פסח און אַלץ וועט אַדורך בשלום.

רבקה זיגעל־לעווין / תל־אביב

זכרונות

מאַגעלניצע, ליב שטעטל פון מיינע קינדער אוּן יוגנט יאָרן. וויפל נישט פאַרווירקלעכטע חלומות זינט איך האָב דיך פאַרלאָזן אין מיין פריעסטער יוגנט. די לופט אוּן אַטמאָספער וואָס איך האָב אַרײַנגעאָטעמט אין זיך דערנערט מיך ביזן היינטיקן טאָג. אַ מענטש טראָגט אין זיך אַ פאַרלאָנג — נאָר לאַנגע יאָרן אַפּגעריסנקייט פון דער געבורט־שטאָט, נאָר איין מאָל אַ קוק טאָן אויף דער אַלטער היים וווּ מען איז געבוירן, אין דער שטאָט פון דער קינדהייט, יוגנט, האָפענונג אוּן ליבע...

מיינע עלטערן האָבן מיך געבוירן ביי גלאַדערן אין הויז וואָס איז געשטאַנען אויפן מאַרק. געווען אין דעם הויז אַ חדר אוּן צוויי לערער. אין חדר זענען אויס־געמאַטערטע בלאָסע יינגלעך גאַנצע טעג געזעסן אוּן געלערנט, דערביי געקוקט אויף מיר מיט פאַרדראָס אוּן קנאה, ווייל איך בין אין חדר נישט געגאַנגען, נאָר זיך פריי געשפּילט מיט שטרולקעס אין הויז. דער מלמד פון חדר איז געווען שמערל קנאָבל, אַ שיינער ייד מיט בלויע אויגן, אַ ברייטע האַלב־גראָע בארד. ער האָט אויסגעזען אַ סך שטרענגער ווי ער איז געווען אין דער אמתן. די צוויי לערער זענען געווען גאַנץ אַנדערע טיפּן: דער ערשטער — משה לערער, אַ ברוּנעטער מיט אַ לאַנג פנים, אַ שוואַרצע לאַנגלעכע בארד, שטענדיק אַ בייזער, אַן אַנגעכמורעטער. צו אים זענען געקומען זיך לערנען יינגלעך, מיידלעך אוּן דערוואַקסענע מענטשן וואָס האָבן אין קיין שול נישט געלערנט. דאָס לערעריי איז נישט געווען זיין הויפּט־פרנסה; ער האָט געאַרבעט אין דער שטאָטישער קאַסע ווי אַ בוכהאַלטער, ער פלעגט אויך שרייבן פאַרשיידענע ביטעס פאַר מענטשן וואָס האָבן זיך געניטיקט אין זיי. פון דעם אַלעם איז קיין פרנסה נישט געווען. מיר, קינדער פון דעם הויז האָבן געליטן פון אים; ער פלעגט אונדז יאָגן אוּן שרייַען, אַז מיר שטערן זיין רו. אַ גאַנץ אַנדערן געדענק איך דעם העברעישן לערער מלך מערקער; אַ שטילער, אַרויקער, פול מיט הומאָר. ווען ער האָט פאַרענדיקט די לעקציעס וואָס ער פלעגט געבן זיינע תלמידים אין די הייזער פון זייערע עלטערן, אין אָוונט, דער עיקר ווינטער, איז זיין לעצטער וויזיט געווען ביי אונדז אין שטוב, וווּ ער האָט פאַרברענגט מיט מיין ברודער ישראל־משה אוּן געטיילט מיט אים די אייַנדרוקן פון טאָג. שטענדיק פלעגט ער פאַרענדיקן מיט אַ זאָג „ישראל־משה, לאָמיר עפּעס הערן יאָסעלע ראָזענבלאַטס! שטעל אָן דעם פאַטעפאָן אוּן זאָל זיין „אמר רבי אלעזר". פלוצים איז ער קראַנק געוואָרן אויף די לונגען, געקרענקט אַ לענגערע צייט, ביז ער האָט פאַרענדיקט זיין יונג לעבן.

המלמד — ר׳ שמערל ואשתו ליבע קנובל ז״ל
דער מלמד — ר׳ שמערל אוּן זיין פרוי ליבע קנאָבעל ז״ל

נאָך טייערע מענטשן האָבן געווויינט אין דעם הויז: נעכט אוּן הערשל אַסטראָוויעצקי. זייער פיל פון מיינע קינדער־יאָרן האָב איך פאַרבראַכט ביי זיי אין הויז. מיין מוטער, וואָס איז פאַרבליבן אַ יונגע אלמנה, האָט ביז איר לעצטן לעבנס טאָג געטרויערט נאָך איר מאַן — מיין פאָטער. זי האָט זייער שוואַר געאַרבעט; דער טאָג האָט איר אַרויסגעיאָגט — די נאַכט האָט איר צוריק־געבראַכט. איר מוטער־ליבע איז געווען אומבאַשרייבלעך. אַפילו שפּעטער, וועַן די משפּחה אַסטראָוויעצקי האָט זיך אַריבערגעקליבן אין דער דירה וווּ די אַלטע אַפּטייק איז געווען, האָט מיך מיין מאַמע ערב יום כפור פאַר כל נדרי אַוועקגעפירט מיט אַ פּעקעלע עסן אין דער האָנט. דאָרט בין איך פאַרבליבן דעם גאַנצן יום־כיפּורנדיקן טאָג, ווייל איך בין געווען זייער צוגעבונדן צו זייערע קינדער. בכלל איז דאָס

געווען אַ הויז פון הכנסת־אורחים; אַריין איז מען אַ הונגעריק און אַרויס אַ זאַטער. די משפחה נעכט און הערשל אָסטראָוויצקי זענען געווען טייערע, גוטע שכנים און ווי אַזעלכע זענען זיי ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון.

אַז ס׳איז געקומען ערב סוכות אָדער ערב פּסח פלעגט, ביי אונדז קינדער, ווערן פריילעך אויפן האַרצן. מיר האָבן ליב געהאַט די שבתים און יום־טובים. ערב סוכות, ווען אויפן הויף האָבן די מענער אָנגעהויבן שטעלן די סוכה, פלעגט מען אונדז קינדער, אַרומשיקן שעהן לאַנג פון איין שכן צום צווייטן, כדי צו באַרגן די סוכה־שער, צום סוף זענען מיר צוריקגעקומען מידע פון אַרומלויפן און די סוכה שער נישט געבראַנגט.

באַלד נאָך פּורים האָט מען אין די מאָגעלניצער ייִדישע הייזער אָנגעהויבן פילן דעם פרילינג־און באַפרייונג־יום־טוב — פּסח. מען האָט געקאָלכט, געוואַשן געריבן; אַראָפגעריסן דעם ליים פון די פּאַרקלעפּטע פענצטער, כדי צו מילדערן די קעלט אין שטוב, וואָס עס האָבן געברענגט די גרויסע שנייען און פרעסט. מען האָט אָנגעהויבן צו באַקן מצות און ס׳איז געוואָרן פרייַלעכער אין שטעטל. שמאַלץ האָט מען אָנגעהויבן גרייטן חנוכה־צייט. טייער און שיין זענען ביי אונדז קינדער געווען די סדר־נעכט; דער טיש געגרייט מיט די שענסטע כלים, די שענסטע קליידער וואָס יעדער האָט פאַרמאָגט האָט מען זיך אָנגעטאָן. דעם ערשטן טאָג פּסח פאַר מיטאָג, האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אין גאַס פּראָלעטאַריער וואָס זענען געקומען צו פאַרן פון וואַרשע און לאָדזש צו זייערע עלטערן אַ היים. אַלץ האָט אויסגעזען פריש, יום־טובדיק און שיין. פאַרשידן זענען געווען די מענטשן, פאַרשידן דאָס לעבן. דער אָרעמער האָט מקנא געווען דעם רייכן, מען האָט געוווּסט אַלץ וואָס ס׳טוט זיך ביי יענעם אין שטוב, מ׳האָט ליב געהאַט צו באַרעדן איינער דעם צווייטן. יעדער האָט געהאַט אַ צונאַמען, אָדער מען האָט אים גערופן לויט זיין פאַך אָדער מסחר. טראָץ דעם איז דאָס לעבן געווען שיין, מ׳האָט שווער געאַרבעט אָבער שיין געלעבט. מען האָט אונדז קינדער דערצויגן אינהאַלטרייך, רעספּעקט און יראת־הכבוד פאַר אַלץ; פאַר ברויט, פאַרן געשריבענעם וואָרט, אַז ס׳איז אַראָפגעפאַלן אויף דער ערד אַ שטיקל ברויט, אַ סידור, אַ בוך, האָט מען עס אויפגעהויבן מיט אַ קוש.

אויסער וואָלד און טייך האָט מאָגעלניצע נישט געהאַט קיין באַזונדער נאַטור־שיינקייטן, דאָך איז געוון שיין. אַפילו ווינטער, ווען אַלץ איז געווען פאַרשנייט, פאַרפרוירן. ווען מ׳האָט שפּאַצירט אויפן נייַשטעטער וועג און אַרויפגעקוקט אויפן באַרג ווו די ווינטמיל (וויאַטראַק) איז געשטאַנען מאַיעסטעטיש צעשפּרייט מיט אירע פליגל און געגרויסט זיך, אַז נאָר זי זעט מען אַרויס פון טיפן שניי, האָט דאָס צוגעגעבן אַ באַזונדערן חן די סביבה.

און ווען ס׳איז געקומען פרילינג, ווען אַלץ וועקט צום לעבן; די נאַטור, דער מענטש. די דופּטיקע בעז ביימער האָבן גענומען בליען, קוויאַקאָווסקיס סאד און אָנדערע סעדער האָבן אָנגעהויבן בליען און וואַקסן. דער סאָסנע־וואַלד האָט זיך צוריק אָנגעטאָן אין גרינס און אַרויסגעגעבן פון זיך וועלדער־לעכער ריחות, אַהין האָט געצויגן די פרעכטיקע יידישע יוגנט אין די פאַרנאַכטן און אין די שבתים — דאָרט האָט מען דיסקוטירט, געזונגען, געליבט זיך און פאַרברענגט.

שריפות זענען געווען אַן אָפטע דערשיינונג אין מאָגעלניצע. אַ „פּאַראָבעק" (אַ געדונגענער לאַנדווירט־שאַפטלעכער ארבעטער) וואָס איז אַן אומצופרידענער אָוועק פון זיין אַרבעטס־געבער, האָט ביי אים נישט געשפּילט קיין ראָל, ער זאָל אונטערצינדן אַ שייער (סטאָדאָלע). איינע אַזאַ שריפה אין מיינע קינדער יאָרן האָט זיך מיר אייניגעקריצט אין זכרון: פרייטיק צו נאַכט, יידן האָבן נאָר וואָס מקבל שבת געווען. דער פּראָסט איז שטאַרק, דער הימל באַצירט מיט מיליאָנען שטערן. פלוצים, דער גלאָק אין מיטן מאַרק קלינגט! ס׳ברענט צווישן די שייערן. די פייערלעשער לויפן, גלאָדעכס טאָכטער ברעכן זיך די הענט, צלמען זיך, שרייען ווילד, היסטעריש: ראָטעוועט, ראָטעוועט! דאָס אָנגעזאַמלטע עשירות פון די פעלדער ברענט! פאַרמאָטערטע יידן פון אַ גאַנצער וואָך שוועלגן אין ברענענדיקע פעדערן, יונגע און אַלטע, פרייַע און פרומע אַלע לויפן העלפן ראָטעוועוען. די שריפה ווערט פון די געשרייען נישט אייגעשטילט, ס׳זענען שוין אַוועק מיטן פייער עטלעכע שייערן, די שטרויענע דעכער הייבן זיך אין פלאָמען. די גויים עפענען אויף די שטאָלן ס׳הערן זיך ווילדע קולות פון די שטומע בהמות. יידן העלפן פירן וואַסער, וואַרפן זיך לעשן דאָס פייער. מ׳איז אין טויט־שרעק פאַר די אייגענע שטיבער. פרויען לויפן אַהיים, קלעטערן אויף די בוידעמס און היטן, אַז די פונקען זאָלן חס־ושלום נישט פאַלן אויף די דעכער. ביסלעכווייז ווערט דאָס פייער געשטילט. די גויים שטייען און ברענען זיך די הענט קוקנדיק אויפן חורבן, אויף זייער בראָך. מיר יידישע קינדער ווייַנען מיט זיי. פאַרמאָטערטע, דער־

שראָקענע, אָן כוחות, האָבן זיך יידן צוריק אומגעקערט
אַ היים, אַבצער מיטן געפיל פון העלדן. זיי האָבן זיך
אַרומגעוואָשן און זיך דערמאָנט, אַז היינט איז
פרייטיק צו נאַכט...

צו אונדזער טיפן וויטיק מוזן מיר אונטערשטרייכן,
אַז יענע גויים וועמען יידן האָבן געהאָלפן ראַטעווען
און זענען געווען אין טרויער אויף זייערע שאָדנס,
האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין שום פריינדשאַפט בעת
אונדזער גרויסן פּאָלקס־אומגליק. פּאַרקערט, נאָך דעם
גרויסן קאַטאַקליזם, ווען ס׳זענען קיין מאָגעלניצע
צוריקגעקומען אייגנציקע לעבנגעבליבענע יידן, האָבן
זיי זיך געווונדערט :„וואָס איר זענט געבליבן לעבן ?
טראָגט זיך שנעל אַפּ פון דאָנען !״.

אָלע פּאַרטייען זענען געווען אין שטעטל ; פון
עקסטרעם לינקע ביז עקסטרעם רעכטע. ס׳איז אויך
געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער פּאַראיין. קיין קלאָסן קאַמף —
אויסער איין שטרייק ביי די נאָדל־אַרבעטער — איז
אין מיין ציים נישט געווען אַבער צווישנפּאַרטייאישע
קאַמפּן זענען יאָ געווען, דער עיקר פּאַר וואָלן. ווען
ס׳האָט זיך געהאָנדלט אין יידישן כבוד האָבן זיך אָלע
יידישע אַרבעטער פּאַרטייען פּאַרייניקט. אין שייכות
דערמיט וויל איך דערציילן אַ קליינעם עפּיזאָד : אין
די יאָרן 1928־1929 איז דער פּירער פון לינקע „פּועלי־
ציון״ חבר זרובבל ז״ל אַרומגעפאָרן פון שטאָט צו
שטעטל און רעפערירט א.ד.ט. „אמונה־אפּיקורסות״. די
גרופּע לינקע פּועלי־ציון אין מאָגעלניצע האָט אויג־
געלאָדן דעם חבר זרובבל צו רעפערירן אויף דער
טעמע. זיי האָבן מיט וואָכן פריער געזאָרגט וועגן אַ
לאָקאַל און האָבן געדונגען דאָס „פּאָלקסהויז״. אין די
לעצטע מינוטן פּאָרן דערשיינען פונעם רעדנער האָבן
די אַנטיסעמיטישע שטאָט בעלי־בתים זיך אָפּגעזאָגט
צו גיבן דעם געדונגענעם לאָקאַל, טענהנדיק, אַז „יידן
וועלן דאָס פּאָלקסהויז נישט באַנייען״. אַז דאָס הויז
איז אויפגעבויט געוואָרן פאַר יידישע געלטער, דאָס
האָבן זיי נישט געזאָגט. נאָר יידן זענען צוויי־ראָנגיקע
בירגער, דאָס יאָ. אין איין אויגנבליק האָבן זיך אָלע
יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען באַראטן וואָס צו טאָן.
די רעכטע „פּועלי־ציון האָבן באָלד געשטעלט צו דער
ריספּאָזיציע פון לינקע פּועלי־ציון זייער גרויסער
פּאַרטיי־לאָקאַל. געוונג צו זאָגן, אַז דאָס איז געווען
אין איינעם פון די חול־המועד סוכות־טעג, אַז קיין
איין יידישער יוגנטלעכער און קיין איין פּאָלקס־
מענטש האָט אויף דעם אָוונט נישט פּאַרפעלט. דער
לאָקאַל און דער הויף זענען געווען געפּאָקט מיט
מענטשן. דאָס איז געווען אַ גרויסע יידישע מאַני־
פעסטאַציע קעגן די אַנטיסעמיטישע שטאָט־טאָטעס.

מאָגעלניצע האָט געהאָט אַ ספּעציפישן ריח, אַ
ריח פון גאַרבעריייען. עטלעכע צענדליק יידישע און
פּוילישע פּאָמיליעס וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט ביים
אויסאַרבעטן די לעדער, האָבן צוגעטראָגן זייער חלק
צו דער פּרנסה אין שטעטל. מאָגעלניצער יידן
האָבן געהאָנדלט , געוואָנדלט, געפּאָרן אויף פּרעמדע
יאָרידן. איינעם פון די פּרעמדע יאָרידן מוז איך דער־
מאָנען. דאָס איז געווען אַ יערלעכער יאָריד וואָס
פלעגט פּאָרקומען אין נייטשטעטל. געוויפן האָט מען אים
„מאָרטשין יאָריד״. דער גרויסער יערלעכער יאָריד
האָט געריצט יונג און אַלט ; דעם שניידער, דעם
שוסטער, דעם היטלמאַכער, דעם שטריק־דרייער, דעם
שניטקרעמער. קינד און קייט האָט געוווסט וועגן
מאָרטשין יאָריד אין נייטשטעטל, אַז יעדער מעטער
ערד האָט אַ גרויסן ווערט. מאָגעלניצע האָט געדינט
פּאַר נייטשטעטל פּאָרן מאָרטשין יאָריד ווי אַן אכסניה.
פון ווייטע שטעט פלעגן וואָכן פריער פּאָרשיידענע
קרעמער פּאָרביי פּאָרן צו פּאָרכאַפּן ערטער אויפצו־
שטעלן זייערע בוידן. די באַווווסטע גאָרוואָלינער
קירזשנער, וואָס האָבן אויסגעאָרבעט פּעלצן און
אַנדערע פוטער זאָכן, פלעגן וואָכן פריער זיך דרייען
אין מאָגעלניצע. אויך אונדזערע מאָגעלניצער קרעמער
האָבן געמאַכט צוגרייטונגען צום גרויסן יאָריד, ווייל
מ׳האָט געווווסט אַז ס׳איז הערבסט, די פּויערים האָבן
שוין אַלץ אַראָפּגענומען פון די פעלדער, שוין אויס־
געגראָבן אַלץ פון דער ערד, זיי פילן זיך יום־טובדיק
און גרייטן זיך צו קויפן מציאות אויפן מארטשין
יאָריד. כ׳געדענק ווי מיין טייערע מוטער האָט געגעבן
פּאָרויס געלט איר שטענדיקן בעל־עגלה וואָס האָט
געווויזנט אויף דער קאָפּלינע, ער זאָל שמירן בעסער די
רעדער, שמידן די פּאָדקאָוועס פון די פערד, אייג־
קויפן האבער און אָנדערע געברויכן. ווייל 10־11 אַ
זייגער אין אָוונט האָט מען זיך שוין געגרייט אין וועג
אַריין. מיר קינדער פון מאָגעלניצע האָבן מקנא
געווען די קינדער פון נייטשטעטל. פּאָרוואָס קומט זיי
מער פון אונדז צו האָבן ביי זיך פּאָרשידענע גויים
און יידן ? צי איז נייטשטעטל גרעסער, שענער פון
מאָגעלניצע ? אגב, ווייל איך דאָ דערמאָנען מיט גרויס
צער און וווייטיק, אַז אין אַ געווייגלעכן דאָנערשטיק־
יאָריד אין נייטשטעטל, האָט אַ פּוילישער כוליגאַן
אַדורכגעשטאָכן מיט אַ מעסער אַ לונג ביי אַ ברודער
פון די שרייבערן פון די שורות. דאָס איז געווען אין

דער צייט פון פשיטיקער פֿאַגראַם. מיין ברודער האָט אַ לאַנגע צייט געקרענקט און געבליבן אַן אינוואַליד ביז זיין לעצטן לעבנס־טאָג.

מאָגלניצע האָט זיך געפֿאַרעט און געטומלט אויך אויף אירע אייגענע יאָרידים; אָלע וועגן פלעגן אין דינסטיקן יאָריד־טאָג זיין פול־געפֿאָקט מיט מענטשן און פֿויערישע פערד און וועגענער, וואָס האָבן געצויגן אין שטעטל אַריין. פון פרימאָרגן ביז זון־אונטערגאַנג זענען סוחרים געווען באַשעפטיקט מיט רעקלאַמירן זייערע סחורות. אָט שטייט מיין טייערע מוטער לאה בענדעטס פֿאָר מיינע אויגן אַ פֿאַרפלאָמטע, זי מעסט פֿויערים די אָנציגער, רעדט זיי איין, אַז דאָס וועט זיין גוט „דאָ שלובו אי דאָ גראָבו" (צו דער חתונה און צום קבר). אָט זע איך יעקל היטלמאַכער, נטע היטל־מאַכער, ווי זיי מעסטן די פֿויערים היטלען, חנה בלימעס מעסט די סטענגעס (לענטעס) פֿאַר די פֿויערטעס; מענדל זיילע דער וואַרקער חסיד מעסט פֿאַרשידענע שטאָפֿן. די קאָנקורענץ איז געווען גרויס, שטעלעכלעך זענען געווען אַ סך. אַז מען האָט געזען ביים אָנדערן סוחר אַ קונה, האָט מען אים אויפגעגעסן מיט די אויגן פֿאַר קנאה. אָט זע איך די פֿאַרצווייגטע פֿאַמיליעס: ציגעלבייסערס, יעראָזאָלסקעס, ווי מען האָט זיי גערופן „די דיאָבלעס", פריילעכע מענטשן מיט אַ סך פֿאָלקס־הומאָר זיי שטייען ביי די טישן געבעקטס, ווי מען וואַרעמט זיך ביי די פייער־טעפּ מיט צעגליטע קוילן. די שוסטערס מעסטן שטיוול די פֿויערים; צווישן זיי דער שוסטער ישראל רייכמאַן פון פּשיבישעוו. וועגן אים האָט מען גערעדט אין שטעטל, אַז מ׳קען אים פֿאַרגלייכן צום תנא ר׳ יוחנן הסנדלר, אַ גאָנצע וואָך שווער געאַרבעט און אין די אָוונטן און שבתים האָט ער געלערנט אַ בלאט גמרא. אָט שטייט שמואל יצחק פייפער מיט מעסערלעך, און לעבן אים מיט אַ טישל שטייט חיים פּנחסל (חיים פּינטעלע) מיט פּענדזלעס און באַרשטן. זיין באָרד איז באַלד אַזוי גרויס ווי ער אין גאַנצן. מיר קינדער פלעגן נישט מיד ווערן צו קוקן אויף אים. און נעבן שבח שיפערס בעקעריי זיצן די טרעגערס, כ׳ווייל דאָ באַזונדער באַצייכענען די צוויי ברידער הערשל און ישראל יצחק ווייסבוים, די ערלעכע האָרעפֿאָשנע יידן, איידעלע מענטשן, וואָס האָבן מיט זייערע פֿלייצעס ערלעך פֿאַרדינט זייער שטיקל ברויט. אַ גאַנצע וואָך זענען זייערע קליידער פֿאַרמעליקט און פֿאַרפלעקט געווען, שבת און יום־טוב האָט געשמעקט פון זיי מיט ריינקייט, שבת־יום־טובדיקייט. און נאָך און נאָך אַ סך, אַ טייערע יידן.

וועג ס׳האָט זיך פֿאַרענדיקט דער יאָריד, דער אָוונט האָט איינגעהילט דאָס שטעטל, האָבן גלייך אונדזערע מאָגלניצער יידן באַלד וויידער געדאָגהט וועגן מיט־וואָכדיקן יאָריד אין ביאַלאָבזשעג, דאָנערשטיק אין ניישטעטל אָדער גריצע.

אָזוי האָבן געלעבט אונדזערע טייערע יידן, שטילע ווי גראָז און לויטערע ווי טוי, אין מיין ליב שטעטל פון מיינע קינדער־ און יוגנט־יאָרן — ביז עס איז געקומען דאָס יאָר 1939, ס׳איז אַ תל געוואָרן פון מיין פּלאַן און טרוים צו זען די אַלע וואָס האָבן נאָך געלעבט. די היטלעריסטישע בעסטיע האָט אַלץ

יום השוק במוגלניצה

דער יאָריד אין מאָגלניצע

חרוב געמאַכט. אין מיין זכרון וועט שטענדיק בלייבן דאָס בילד פון מיין קינדהייט און יוגנט.

ס׳בלייבט מיר נאָר צו שליסן מיינע זכרונות מיט די ווערטער פון דעם פּאָעט, דעם קדוש, יצחק קאַצענעלסאָן אין זיין בוך „דאָס ליד פון אויסגעהאָרגעטן יידישן פּאָלק״ — „גיט מיר צוריק אַלע מיינע יידן, די חסידישע און מתנגדישע, די רעליגיעזע און די פרייע, די ציוניסטישע און די סאָציאַליסטישע, די בונדישע און די רעוואָלוציאָנערע, די לומדים און די פּשוטע. אַלע, אַלע וויל איך צוריק. זאָלן זיי זיך וויטער אַמפּערן, קריגן, חקרנען, אַבער זאָלן זיי לעבן, לעבן!״

י. בן אליעזר

בונם מרקר האורג הפילוסוף

הוא זכור לי כהיפוכו הגמור של אחיו התאום — אלימלך מורנו. בבואו לביתנו היה מראה גבורתו בהרמת כסא ביד אחת בהזזת שולחנות ועוד „אטרקציות״ כאלו. ואילו — אלימלך היה עוסק באותו הזמן בשיחה נלהבת על סופר עברי פלוני אלמוני. בחזירתי למוגלניצה לבקור קצר בשנת 1931 נפגשתי עמו ונוכחתי כי „התורה חוזרת לאכסניא שלה״ היינו: בנו של יענקל „קיסר״ כחו אינו לא רק בשרירו, אלא גם במוחו. משיחותינו עמו למדתי, כי הוא בבחינת „צנא מלא״ היינו: סל מלא ספרים. בקיאותו בפילוסופיה העולמית היתה מפליאה: שפינוזה, קנט, הגל, קרל מרקס ואחרים. שיטותיהם היו נהירות לו כשבילי היער במוגלניצה. ידע להסביר את השיטות השונות בפילוסופיה, כמו אביו ר׳ יענקל את הפלוגתית בתלמוד בין אביי ורבא לצערו הרב. מקשיבי לקחו קבלו — במחילה מכבודם — סחרחורת מהפילוסופיה ויצאו לאחר הסברה באותן הידיעות שלפניה. השתממתי. בקיאות זו מנין? כל זה רכשתי לי — אמר — מקריאה בספרים ביידיש אחרי יום עבודה באריגה, שלא הכניסה לי יותר מדי רווחים. היה רווק לבושו מסורתי ומרושל כאיש בוהמה וקומוניסט בעל הכרה פילוסופית עמוקה. במלחמת העולם השניה ברח לרוסיה. הקומוניזם שלו פג בצל הסתירה בין המעשים והתאוריה שראה שם. נפטר מטיפוס בטשקנט בשנת 1941 או תחילת 1942. יהא זכרו ברוך.

העסקן נפתלי יוסף זונדר, הי״ד

נפתלי יוסף זונדר, ה״ד

ציון לעוסק בצרכי צבור באמונה

אחינו נפתלי נולד בשנת 1903. היה ילד בריא, יפה עינים ופנים סמוקות, שובב, עליז ויודע להסתדר בחיים משחר ילדותו. אפילו מהסבתא פרומטל החמורה והמתנגדת ל„פינוק״ הילדים ידע להוציא בכל יום „מעות קטנות״ לקנית כל מיני תרגימא...

היו לו „ידי־זהב״. מיומן לכל עבודה קשה ומסובכת, מפרק מכונות ומרכיבן מחדש ושוב אינו נזקק לבעל־מקצוע לתקון הכלי או המכונה המקולקלת. למד בחדרים עד ימי בחרותו אהב לקרא עתונות וספרים. ברם, החשיב יותר את הקשר עם חברים ועם אנשים שונים אתם בא במשא־ומתן, שחיבה וידידות נודעת לו מהם.

בן 13 היה כאשר הוקמה אגודת „השחר״ על ידי יענקלע שפירא ז״ל, ולא יכול היה להצטרף אליה. ואולם, עם התבגרותו נכנס לתנועה ושמר לה אימונים עד יומו האחרון.

כאשר נפתח פתח לעליה המונית ארצה בראשית העליה השלישית בתחילת 1921, היה הראשון מבין 100 המועמדים לעליה שאושרו על ידי אגודתנו „השחר״ ואף על ידי המשרד הארץ־ישראלי בוארשה וזאת, מתוך התחשבות בסניף צעירי־ציון בעירנו כמצויין בכל מחוז וארשה.

הפרעות ביפו במאי 1921, גרמו לעיכוב העליה, „סטופ אמיגרישן״ מ׳ הנציב העליון היהודי — הרברט סמואל. נפתלי נשאר בבית יחד עם כל יתר המועמדים לעליה במוגלניצה, עד פתיחת העליה הרביעית

בשנת 1924. הייתי מבין ראשוני העליה הזו, לאחר שקבלתי סרטיפיקט (רשיון לעליה) ממספר של 80 סרטיפיקטים שהוקצו לפולניה. ביוני 1924 עליתי לארץ ואחרי קבוצות חברים מהם, שהסתדרו בחיפה. והקשרים בינם לבין עצמם היו הדוקים מאד; מהם, שהסתדרו בתל־אביב והסביבה. אני הלכתי למושבה עקרון, לקטיף ואריזת טבק במשך עונה בת שלושה חדשים. לאחר מכן הצטרפתי לקבוץ שנקרא, „פלוגת עין־חרוד" בפתח־תקוה, אשר התמזג עם חבורת „מעבר" לאחר עליתה לגבעת השלשה והיוו פלוגה של קבוץ עין־חרוד. חרף קשרי הידידותיים עם רוב העולים ממוגלניצה, לא נזדמנתי אליהם לעתים קרובות, במשך כל שנות חברותי בקבוץ זה, בגלל תנאי החיים בקבוצים דאז, לימים, הצטערתי על כך.

נפתלי יוסף זונדר הי"ד, אשתו מלכה ז"ל, הבת פרומט, הבנים מנדל ושמואל הי"ד

בשנת עליתי לארץ, זכה אחי בגורל ויצא „מעל למכסה". היינו; לא נתקבל לצבא הפולני, חרף היותו בריא ושלם. באותה השנה התחתן עם חברתו מלכה בת ר' שלמה חיימוביטש ז"ל, שכננו וידידנו. היא היתה נערה רעיה נאמנה ומסורה כמוהו מחבבת אנשים ומקבלת כל אחד בסבר פנים יפות. ביתם היה פתוח לידידים ושכנים, גם לאחר שנולדו להם: פרומטל מנדלי ושמואל. אבא ־ו אמא ז"ל ואלימלך אחינו, יבדל לחיים ארוכים. היו מבקרים אותם מדי יום ביומו ורוו הרבה נחת והגעגועים אלי שקטו במקצת. בבקורנו — שלי ושל אשתי נחמה שתחיה — בביתם בשנת 1931. ראינו את אחי נפתלי. אשתו מלכה ואת הילדים חיים כמשפחה יציבה ומאושרת. אף כי, לפרנסה ממסחר בתוצרת החלב בשותפות עם הורינו צריך היה הרבה לעמול.

שמחתי לשמוע, כי נפתלי הוא בין הממשיכים בפעולותי ב„השחר", סניף מפלגת פוע"צ־צ.ס. במקום. יחד עם החברים: משה חיימוביטש יבדל לחיים ארוכים. שלמה בלזברג ז"ל (נפטר בישראל) משה סליק, זליק הירש הי"ד ויבדלו לחיים ארוכים הנמצאים בישראל: שמואל בלזברג, מנחם גרוסמן, שרה'קע רוכפלד־שפס ויוסף ווזובין. עסקו בצרכי המפלגה באמונה. הפעולה הסתעפה ועמקה, מלבד איסוף הכספים לקרנות, מכירת שקלים תכונה לעליה וכו'. הגיעו להשגים ניכרים בייצוג המפלגה במועצת העיריה, בקהלה, באגוד המקצועי ובמוסדות אחרים. פעולת הנוער „פרייהייט" התרחבה. לידה — הצליחה תנועת הצופים לכנס תחת כנפיה — בני נוער רבים. מדי שנה בשנה, טרם צאתי את מוגלניצה בפעם השניה נפרדתי מהורי וממשפחתי. שאלתי את נפתלי מה דעתו על עליתו לארץ־ישראל, הוא הביע בפני את הסוסיו, נוכח הקשיים לעזוב את המקום יחד עם כל בני משפחתו, אפילו אם ישיג סרטיפיקט לעליה, בגלל ההוצאות המרובות הכרוכות בכך. לנסוע לבדו, באופן בלתי לגלי, להשאיר את האשה עם הילדים לציפיה של שנים עד שתתאפשר לו הבאתם לארץ לא היה מוכן. השארנו את הבעיה „פתוחה" וציפינו להזדמנות שתבוא. כעבור שנה בשנת 1932 עלה אחי אלימלך עם אשתו. נפתלי עם משפחתו נשארו יחידים להורינו שעדיין היו במוגלניצה. והם היו להם למשען ולמשוש נפש.

בספטמבר שנת 1935 העלינו — אני ואלימלך — את הורינו ארצה ונפתלי נשאר מכל משפחתנו לבדו במקום. מאז השתדלתי להעלותו על ידי דרישה מהסוכנות, או על ידי דרישת קרובים, כי הייתי אזרח בריטי — ואלימלך היה בלתי ליגלי בארץ ולא עלה הדבר בידי.

בסוף שנת 1938 נפטרה אשתו הנאמנה מלכה ז"ל מספר חדשים אחרי פטירת אמא ז"ל. כתבו לנו על השתתפותם העמוקה של מתפללי בית־המדרש במוגלניצה. בצערם של נפתלי ובניו בראותם יום יום האבא — נפתלי אומר „קדיש" אחרי אמו. והבנים: מנדלי ושמואל — אחרי אמם.

עברו כמה חדשים ונפתלי לא כתב לנו על פטירת אשתו הנאמנה, כדי שלא יצער את אבא ז"ל ואותנו אחיו — אני ואלימלך ומשפחותינו. נבדל לחיים ארוכים. במקרה. נודע לנו על הבשורה המרה, בפרוץ המלחמה העולמית השניה.

באחד בספטמבר 1939 פגעה בו המלחמה, כשהוא אלמן ואב לשלשה יתומים, הבכירה ביניהם בת 13 שנה. נתוק מאביו ואחיו הנמצאים בארץ־ישראל אליה שאף כל ימיו להגיע והצער מכרסם אותו, אז־אז הוכיח נפתלי אחינו היקר והאהוב את גודל נפשו. הוא לא שקע ברוגז ובקנאה אלינו הרחוקים מהסכנה. התמסר בכל

לבו ונפשו לעזרה וסעד לנצרכים בגלל המצב בימי הכיבוש הגרמני.

כחבר הקהלה שהוטל עליו להיות במועצת היהודים. לא הסתפק באי־כניעה לגרמנים, ובסבל ועינויים שהיו מנת חלקו כשליח הצבור היהודי במוגלניצה, אלא, פעל והפעיל אנשים להגשת עזרה ואף עשה זאת במו ידיו חרף הסיכון בעונש הצפוי לו מהגרמנים. הננו נותנים בכאן: תמצית מהעדויות של נצולים מאנשי מוגלניצה על פעלו של נפתלי יוסף אחינו.

צבי בן פרץ (קוץ) גלברט **מספר:**

„ביום קור וכפור זמן קצר לפני הגירוש, ואנו עובדים בנקוי השלג מהכביש מוגלניצה־נובו־מיאסטו קפואים, רעבים, וצמאים, כי לא הספקנו לקחת עמנו מאכל או משקה לעבודה. והנה מופיעים כמה מחברי הקהלה היהודית במוגלניצה ובראשם נפתלי יוסף זונדר מגישים לנו לחם טרי ותה חם, במאור פנים ובחמימות באמרם, „אכלו ושתו ותחיו את הגוף והנפש". צבי ממשיך ואומר, על תופעה כזו לא שמעתי מאיזה שהוא פליט שגורש מעירו לגיטו וארשה (הוא עצמו ברח מגיטו וארשה חזרה למוגלניצה) לא אשכח זאת לעולם! להלן ממשיך צבי לספר על נפתלי: ...כשבקשתי נסיעת חנם בשיירת האוטובוסים לוארשא שעלתה מ־150 עד 300 זהובים לאיש, היה זה נפתלי שהשפיע על ועד הקהלה לקחתני חנם לאוטובוס באשר אין לי כסף לשלם עבור הנסיעה.

יוסף בן חיים ווזוויץ **מספר:** כשחזרתי מגרוכוב למוגלניצה בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני קיימנו ישיבה בלתי־לגלית, בביתו של נפתלי — שהיה מקדיש מזמנו לנוער להנחותנו בערבי שאלות ותשובות בבמות שונות — דנו בהצעת החלוץ עליו נמניתי, לארגן בריחה של חבריו מפולין הכבושה לוילנה „העצמאית", ומשמה — להמשיך הלאה... עד לארץ־ישראל. השאלה היתה: לארגן קבוצות־בריחה גדולות או מצומצמות, לשתף או לא לשתף בהן גם חברות. לאחר דיון ממצה בשתוף כל חברי ועד המפלגה, הוחלט: על יציאת קבוצות קטנות בנות ארבעה חברים (לא לשתף חברות) — וכך יצאה קבוצה בת חמשה חברים לדרך מהם שרד רק הוא — ווזוויץ — לבדו. נפתלי עצמו לא חשב על בריחתו עם שלשת ילדיו... כפי שעשו אחרים במצבו כן הוחלט בביתו של נפתלי, לאסוף את כל החומר העלול להרשיע את חברי המפלגה בעיני הגרמנים; כרטיסית החברים בלוק־פרטי, תעודות, מדליונים ועוד להטמינם עמוק ביער עד שישובו „הימים הטובים", יגלו את המטמון ויחזירוהו למקומות — המועדון הנהדר של המפלגה... כך האמינו!

איטשה אנלביטש ז"ל **מספר:** נפתלי זונדר לא השלים עם הגורל להצטופף בבתי הכנסת או בבתי־הספר בגיטו וארשה התפרץ לחופש. כעבור מספר שבועות מכניסתו לגיטו, עשה נסיון לברוח מגיטו וארשה עם שלשת ילדיו לעיר, שטרם גורשו ממנה היהודים. נתפס ליד שער הגיטו על ידי השוטרים הפולנים. כל כספו וחפציו נשדדו ממנו הוכה קשות על ידם והוחזר לגיטו וארשה. זה היה בשנת תש"א לפני פורים, ובפסח של אותה השנה עלה בידו לברוח עם שלשת ילדיו לשידלוביץ. הילדים עוד עסקו במסחר כאשר איטשה נפגש עם נפתלי כעבור חצי שנה. לאחר מכן אבדו עקבותיהם.

אחינו היקר נפתלי היית מהחלוצים הראשונים בעירנו בשנת 1921 ולא זכית ללכת לפני המחנה עד לאחר 18 שנה. משנת 1939 עד אמצע שנת 1942 דלית ומצית עד תומה את כוס היגונים של הפורענות שפקדה את יהדות אירופה ואת יהודי פולין בשנים נוראות אלה. אולם, מלאת את תפקידך הקדוש כמאסף למחנה שכלה מן העולם בדם ואש ותמרות עשן. ואתה, פרומטל, מנדלי ושמואל ביניהם. מי יתנה את צערך ויגונך על הישארותכם בודדים ממשפחתנו. אנו אביך אחיך וכל בני משפחתנו יסרונו כליותינו בלילות נדודי־שינה. אולי? אשמנו בכך שלא עשינו די למען הביאכם לארץ מאוויך. אולי? נאמר: „ונקיתי דמם לא נקיתי לגבי הרוצחים". ואילו אנו נבקש סליחה ומחילה ממך ומילדיך. תהיינה נשמותיכם הקדושות צרורות בצרור החיים הנצחיים, אמן סלה.

משה מרגלית ז"ל

יוסף פלץ הי"ד

הופעתו של יוסף פלץ, איש ורשה, גבה־קומה ורחב־כתפים, לבוש בקפידה כדרך ה„פריצים" הפולניים, דובר פולנית צחה ובידו רשיון לפתוח בית־מסחר לרפואות בעירנו, היתה משום חידוש. יהודי ימכור רפואות? בימי שלטון הצאר הרוסי בפולין לא היו רגילים לתופעות כאלו.

יוסף פלץ התקשה למצוא דירה מתאימה למשפחתו, ועוד יותר קשה היה למצוא חנות מתאימה לבית־המסחר לרפואות — שהיה זקוק למקום מרכזי בין הרובע הגויי והיהודי.

לבסוף נמצא מקום מתאים בביתו של יאן וונצל, גוי עשיר ממוצא גרמני, בעל נכסים מעורה בכל עניני העיר, עסקן פעיל של ה„אנדציה" הפולנית (מפלגת הנציונל־דמוקרטים האנטישמית). ברם, בעד שכר־דירה הגון הסכים להתקין חנות יפה בבית־העץ שלו, במרכז העיר לא רחוק מהכנסיה. בטרם הוכנה החנות כבר התנוסס שלט גדול: „כאן יפתח בית־מסחר לרפואות של יוזף פלץ!"

עם היותו בקי במלאכתו הפרמצבטית (רשיון לרוקחות לא היה בידו) ניחן גם בחוש מסחרי וידע את סוד הפרסומת. זאת ועוד, היותו מטיבו איש בעל מזג טוב והליכות נאות עם בני־אדם, חבבוהו על כל תושבי העיר. יהודים וגויים. בית המסחר משך קונים והתבסס יפה.

הרוקח הרשמי הפולני, שעד הופעתו של פלץ היה יחיד בעיר, הרגיש בהתחרות של ה„יהודון" שהעז לשבור את המונופולין שלו על ממכר רפואות, וזמם להתנכל לו. כן עוררה התבססותו של בית־המסחר הזה קנאת אנשי השלטון העירוני המקומי. זה אילץ את פלץ לעמוד על המשמר שלא ייכשל במכירת רפואות שרק לרוקח בעל דיפלומה מותר להכינן ולמכרן.

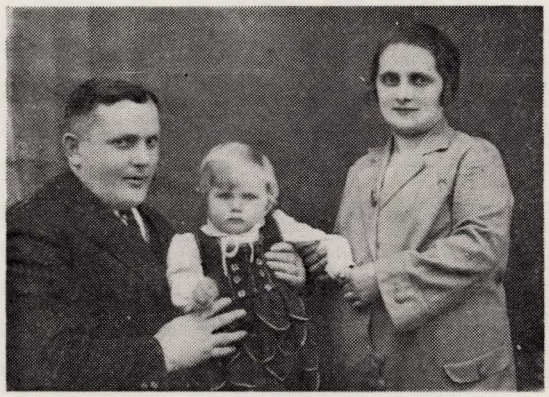
אכזבה נחל פלץ מחוגים הפסבדו־אינטליגנטיים הפולנים בעירנו, כאשר לא קלטו אותו בחברתם, למרות לבושו והליכותיו הדומים לשלהם, שפתו הפולנית הצחה ונטיותיו האסימילטאריות לפי החנוך שקיבל בביתו ובסביבתו בוארשה.

מכאן — המפנה החד בהשקפותיו לעבר התנועה הלאומית הציונית. כשנפגש עם כותב השורות האלו וייר־דידו יצחק רוכפלד מהנהלת התנועה של ההתאחדות במו־גלניצה.משכנו אותו לפעילות צבורית ותוך כדי עבודה משותפת התקרבנו והתידדנו. השפעתנו עליו גברה והלכה והשקפת העולם שלו, הציונית־הלאומית, הת־גבשה. הוא נטל על עצמו שטח פעולה חשוב והוא — טיפוח בית־הספר העברי „תרבות" שנוסד על־ידינו. אולי התכוון בכך לתקן בחינוך הדור הצעיר את אשר עיוותו אבותיו בחינוכו האסימילטורי? יתכן. עובדה היא, שלעבודה זו התמסר בלב ונפש.

הוא תמך בסכומים גדולים להחזקת בית־הספר „תרבות", צורף להנהלתו ודאג לכל צרכיו ומחסוריו. אף כי היה חדש בתוכנו, חדר למנטליות של יהודי העיירה, וידע כיצד להתנהג בנסיבות העלולות לגרום נזק לפעו־לותינו. כדוגמה אציין את המקרה הבא:

כאשר הובא המורה הראשון של בית־הספר „תרבות", בחור צעיר ונחמד מוארשה, צודקוביץ. אלא, שהתנהגותו היתה חופשית מדי. היה זה פלץ שהזהיר אותנו כי התנהגותו עלולה לגרום שההורים יסרבו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר. פיטרנו את המורה צודקוביץ והבאנו במקומו את המורה — אליעזר פקר, שניגש למלאכתו ברצינות, ותחת הנהלתו בית־הספר התפתח ושגשג.

הקשרים ההדדיים בינינו פעילי התנועה הציונית ל־בינו התהדקו יותר ויותר. אנו למדנו ממנו את ההגוי ה־פולני היפה, והוא מאתנו — „יידישקייט — יהודות, שפת היידיש ואורח חיים תנועתי.

יוסף פאלץ, זיין פרוי באלבינא, זייער טעכטערל — פאַרזיצער פון דער יידישער קהלה אין מאַגעלניצע נישט געגאַנגען אויפן אומשלאַגס־פלאַץ. „ציאַנקאַלי" האָט געמאַכט אַ סוף פון דער גאַנצער פאַמיליע

יוסף פלץ, אשתו בלבינה ובתם. יו"ר הנהלה הידידות במוגלניצה, לא הלך „למגרש המשלוחים". ציאנקאַלי שם קץ לחיי כל המשפחה

הפעילות של הצעירים בתנועה הציונית הלאומית העלתה אותנו לתפקידים של נציגות יהודית מוסמכת במוסדות הכלליים העירוניים ובקהלה היהודית. קרננו עלתה בחוגי השלטון העירוני הפולני. יחס ההתנכרות של גויים מקומיים לפלץ השתנה, משראו אותו פעיל ביניבו וציפו להיבחרו ביום מן הימים כנציג מובהק של היהודים בעירנו, הודות לתמיכתנו בו.

יוסף פלץ עשה למען היהודים העניים בעירנו, גם כפרט. הלווה גמילות־חסדים למשפחות רבות בעיר ולעניים נתן צדקה בסתר.

עם עלותה לארץ של ידידיו: כותב הטורים האלה ויצחק רוכפלד, המשיך פלץ בפעולות הציוניות ואף נבחר כנציג למוסדות השונים בעיר כאיש צבור מובהק.

כפי שנמסר על־ידי השרידים שנצלו, הוא עשה גדולות בעת הכיבוש הגרמני לטובת יהודי מוגלניצה כל עוד לא גורשו ממנה, ואף בגיטו וארשה סעד ותמך בהם, כל עוד היתה לו אפשרות לכך. יוסף פלץ בתור יהודי גאה לא השלים עם הליכתו ל„אומשלגס־פלץ" — מקום הרכוז להעברת היהודים למחנות המות. — בטרם הוציאו אותם השוטרים מביתם נתן מנה „ציאן־קלי" לאשתו, ילדיו ולעצמו, והם מתו כאנשים חופשיים.

ה' יקום דמם ויהא זכרם ברוך.

רבקה זיגעל־לעווין

נאך א בינטל זכרונות

מיט טיפן ווייטיק שרייב איך נאך אַ בינטל זכרונות פון מיין געבוירן־שטעטל מאַגעלניצע. מיט כבוד פאַר די נשמות פון די אַלע דורות יידן, וואָס האָבן געשפּינען דאָס יידישע לעבן אין מאַגעלניצע. אין גרויסן צער פאַר יענע, וואָס האָבן געטיילט דעם גורל פון גאַנצן פּוילישן יידנטום.

דאָס הויז וווּ מיר האָבן געווויונט איז געשטאַנען אין צענטער פון שטאָט, אין מאַרק נעבן הויז פון שטאָט־ראַט, פון וואַנען מען האָט געזען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל. דורכן פענצטער האָב איך געזען דעם וואַלד, די בריק, די באַרג־קרעטשמע, דוד איטשען און מאַטע־לען פירנדיק אין זייערע בריטשקעס יידן צו דער קאַלייקע און צוריק. וועו יידן זענען געגאַנגען אין שיל אַריין שבת און יום־טוב און אין די וואַכנטעג. יידן בעלי־מלאכות אין די פרימאַרגנס מיט טלית־און־תפילין־זעקלעך אונטער די אַרעמס. נאָך אַ יאָריד אַדער קומענדיק פון דאָרף מינחה און מעריב דאַוונען. אויך פרויען, וועו זיי זענען געגאַנגען אין שיל אַריין פאַר־פוצטע אין זייערע יום־טובדיקע קליידער מיט נשמה־שיינקייט, און צוריק פון שיל.

אַלס אַ קליין מיידעלע האָט מיך מיין מוטער געשיקט יעדן דאָנערשטיק קויפן הייוון און ליכט ביי דער רביצין רייזעלע לכבוד שבת. כ'האָב געזען דאָס הויז פון רייזעלען, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן דורכן אַלטן מאַגעלניצער רבין ר' מאיר יחיאל. דערביי האָב איך שטענדיק געזונגען דאָס ליד, וואָס מיין מוטער האָט מיך אויסגעלערנט וועו כ'בין געווען אַ קינד:

ס'האָט זיך אַריינגעצויגן אַ ליכטל אין רבינס הויז,
דאָס אייביקע ליכטל גייט קיינמאָל נישט אויס.

כ'געדענק די אידעלע, טייערע פרוי איטעלע פרי־מעטס (איטעלע זאָנדער), וואָס האָט זיך באַצויגן צו אַ קונה פון אַ לויט פוטער, פונקט ווי צו אַ קונה פון אַ פונט פוטער. נאָך אַ אַ סך יאָרן נישט זען זי, האָב איך זי געטראָפן זיצן אין תל־אביב אויף שדרות ראָטשילד מיט איר שנור און אייניקל. זי האָט זיך זייער דערפרייט מיט מיר. מער האָב איך, צום באַדויערן, זי נישט געזען. כ'געדענק עטל מאַרגאָליס מיט אירע באַ־שיידענע טעכטער חנה און דאָבע. יעדעס מאָל, וועו מ'האָט פאַרענדיקט דאָס מגילה־לייענען, פלעגט זי צו־וווּנטשן: „איבער אַ יאָר זאָל מען הערן לייענען די מגילה אין ירושלים". כ'האָב געזען די סיום הספר־פייערונג אין מיטן מאַרק. לייכטער מיט ברענענדיקע ליכט זענען געשטאַנען אויף די פענצטער, יידן האָבן געטאַנצט מיט די ספרי־תורות. כ'האָב געזען יעדן שבת אין דער פרי וווי מענדל זיילע איז צוריקגעגאַנגען פון מקווה אַ געטובלטער, געזען יידן אין סאַמעטענע היטלען, אין שטריימלען. כ'האָב געזען יידן מאַסנווייז גיין צו תשליך צום טייך. כ'געדענק די פינצטערע נעכט

שמחת־תורה, ווי מיר, שוין דערוואַקסענע מיידלעך, זענען געגאַנגען זען די הקפות ביי רייזעלען אין הויז. אברהם שמעלקעלעס און אַנדערע יידן האָבן געטאַנצט מיט די ספרי־תורות מיט התלהבות און פרייד. אברהמלע שמעלקעלעס האָט געהאַלטן אין איין שרייען „נשים אין דער זייט!". כ׳געדענק ווי שלמה זלמן טענענבוים האָט געטראָגן סוכות דעם אתרוג צו בענטשן פון שטוב צו שטוב. אייזיק שמש האָט ערב פּסח צונויפגעזאַמלט אין שטעטל ס׳חמץ צום פֿאַרברענען און פֿאַר ראש־השנה געווען צו סליחות. יעדן פרייטיק פֿאַרנאַכט האָט ער דערמאָנט, אַז ס׳איז שוין צייט די געוועלבער צו שליסן און צינדן שבת־ליכט. כ׳האָב געזען די חדר־יינגלעך וואָס זענען אין די ווינטער־אָוונטן געגאַנגען פון חדר מיט קאָלירטע פֿאַפּירענע לאָמטערנדלעך אין די הענט. כ׳האָב געזען יידן האָנדלען וואָנדלען, כ׳האָב זיי געזען פרייען זיך און אין טיפן טרויער.

דאָס גאַנצע שטעטל האָט אויפגעציטערט ווען אַ גרויס אומגליק האָט געטראָפן: אין איין נאַכט זענען אַ מאַמע מיט אַ טאַכטער געוואָרן אַלמנות — רויזע לייבל מילינערס מיט איר טאַכטער שרהקה. זייערע מענער: לייבל און זיין איידעם מלך פריידנרייך זענען פֿאַרגאַזט געוואָר פון שטייגקויזלן. כ׳האָב געזען ווי מ׳האָט זייערע קערפּערס געריבן מיט שניי, — צום באַדויערן איז שוין געווען צו שפּעט. צוויי טייערע יידן געווען לייבל, אַ ביסל אַ שטרענגער ייד און מלך פריידנרייך אַ טייערער מענטש, דאָס איידלסטע פון איידלסטן. ביי מלכן מיט שרהקען האָט מיר מיין מוטער די ערשטע שיינע סוועטערס געקויפט. כ׳האָב געהערט דאָס קלאַפּן פון די ניימאַשינען ביי אונדז אין וואַרשטאַט און ווי די אַרבעטער האָבן אויסגעזונגען אַלע תפילות פון די ימים־נוראים און אַרבעטער־לידער. כ׳האָב געהערט דאָס געזאַנג פון די האַמערס ביי יצחק שלמה און נטע בלעכער — אונדזערע שכנים. כ׳האָב געהערט דורך די אָפענע פענצטערס שבת און יום־טוב זמירות־געזאַנגען.

כ׳האָב געזען אַביגדור זשיוויצע אין זיין קוזשניע שמידן פֿאַדקאַוועס אויף פערדישע פיס. וועגן זיין גוטס־קייט האָב איך געהערט לעגענדאַרע דערציילונגען. דאָס וואָס מיין מוטער האָט וועגן אים דערציילט, איז אַ פּאַקט, וואָס האָט זיך געהערט ווי אַ לעגענדע:

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מיין מוטער צעבראָכן אַ פוס אויף אַ יאָריד אין גריצע. מ׳האָט זי געדאַרפט שנעל פירן קיין וואַרשע אין שפּיטאָל אויף טשיסטע. די קאָלייקע איז נאָך דעמאָלט נישט דערגאַנגען ביז צו דער שטאָט, זי איז געווען צעבראָכן פון די מלחמה־אָפּעראַציעס. אַביגדור האָט מיין מוטער געטראָגן אויף די הענט ווי אַ קליין קינד אַ סך קילאָמעטערס, ביז צו דער קאָלייקע, כדי זי זאָל וואָס שנעלער אָנקומען קיין וואַרשע אין שפּיטאָל.

כ׳האָב געזען מלך גוטמאַן ביי זיין וועב־שטול; שלמה שיינפֿאַרבער ביים אַרויסהענגען די געפֿאַרבטע וואָל צום טריקענען. און אַלע פֿאַרבן צוזאַמען פון דער וויטנס האָבן אויסגעזען ווי אַ רעגן בויגן. כ׳האָב געזען אָנקומען די ערשטע באָטשאָנעס פון די וואַרעמע לענדער, זיי האָבן זיך געשטעלט אויף די קוימענס פון שטאָט־ראָט־הויז, אָנזאָגנדיק, אַז דער זומער קומט אָן. כ׳געדענק משה מאיר אָניעלעוויטש, דער ערשטער טאָנצמייסטער אין מאָגעלניצע און אברהם פרידמאָן, אַ שיינער בחור און דער בעסטער טענצער אין טאָנצזאָל ביי אידעס (יהודית) גראָסמאָן אין שטוב. דעם ערשטן פילם, וואָס כ׳האָב געזען אין מיין לעבן שפּילן אין מאָגעלניצע איז געווען „תקיעת כף", מיט אסתר רחל קאָמינסקי און אברהם מאַרעווסקי אין די הויפּט־ראָלן. דעם פילם האָט מען געוויזן פון אָן אויטאָ, נעבן דער שאָפע פון די פּייערלעשער. צי דאָס איז געווען דער ערשטער פילם אין מאָגעלניצע, איז מיר נישט באַוווסט.

איך געדענק אַ סך דערהויבענע טיפן פון מאָגעלניצע, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף פֿאַרשידענע געביטן, און אַלע צוזאַמען האָבן זיי מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ שיינע יידישע קהילה.

ערע זייער אַלעמענס אָנדענק!

שרהקע שעפס־ראָכפעלד

מיינע ליבע עלטערן

מיין ליבער פאָטער, יוסף־עזריאל ראָכפעלד, פלעגט אָפט, אין מיטן פון די ברענענדסטע אַרבעטן, אַוועק־לויפן שאַפן גמילות־חסד פאַר אַ נויט באַדערפטיקן. דאָס האָט אים געבראַכט צום געדאַנק פון שאַפן אין שטאָט אַ ליי־שפּאַר־קאַסע. יידן זאָלן נישט מוזן פאַרזעצן ביי די פראָצענטניקעס זייער אַרעם ביסל צירונג, וואָס איז אַממייסטן באַשטאַנען פון ווייבס גאָלדענעם קייטל, אָדער חתונה־אויריגלעך. ער איז געווען פרעזעס פון דער באַנק ביז זיין עולה זיין קיין ישראל אין יאָר 1933.

ר׳ יאָסל ראָכפעלד ז״ל

אַלס אייגער פון די פירער פון האַנטווערקער פאַריין און קולטור־טוער האָט ער געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף מיט מלוכהשן שול־אינספעקטאָר, אַ משומד, און ווי דער שטייגער איז, אַ גרויסער מנוול און אַנטיסעמיט, וואָס האָט נישט דערלאָזן לערנען אין די שולן עברית, ווי מען לערנט, אַלס צוגאָב־שפּראַך, דייטש און פראַנצויזיש. מיין פאָטער האָט נישט געשוויגן, געווענדעט זיך אין שול־קוראַטאָריום אין וואַרשע און האָט דורכגעפירט דאָס דערלויבן לערנען תנ״ך אין עברית בעברית.

דער שול־אינספעקטאָר האָט זיך נוקם געווען אויפגעהערט נייען אַנצוגן ביי מיין פאָטער און געמאַכט אים אַ משפּט, אין וועלכן ער איז באַשולדיקט געווארן אין מאַכן אים אַ „זאַסטעמפּ דראָגי״. פאַר אַזאַ „פאַרברעכן״: פאַרשטעלן דעם וועג אַ מלוכה־באַאַמטן, האָט געדראט אַ גרויסע שטאָף. מיין פאָטער האָט ביי זיין פרייַנד, דער ריכטער מישירעוויטש (אַ גרויסער גוט־באַזיצער) באַקומען אַ שטראָף: באַצאָלן צען זלאָטעס.

פיל יידן האָט מיין פאָטער אַרויסגעראַטעוועט פון שווערע טורמע־שטראָפן, פאַר זייער האַנדלען מיט... סאַכאַרין, אָדער אַנדערע ענלעכע פאַרברעכנס, ווי דאָס אַריינלאָזן אין געוועלב דורך די הינטער־טיר אַ קונה אין אַ זונטיק־טאָג.

דער ערשטער וואָס האָט געעפנט זיין הויז פאַר ציוניסטישער אַרגאַניזירונג און פאַרפאָלגט געווארן דערפאַר פון דער „אגודה״, וואָס האָט אים אפילו געוואָלט לייגן אין חרם, איז געווען מיין פאָטער.

ער איז אויך געווען אַ לאַנג־יאָריקער לאוניק אין שטאָטאַט, געפירט אַ קאַמף מיט דער שטאָט־פאַרוואָלטונג, די זיצונגען זאָלן נישט געראפן ווערן יעדן פרייטיק צו נאַכטס, כדי, די וואָס ווילן נישט מחלל שבת זיין זאָלן נישט אַנטייל נעמען אין די זיצונגען... מיין פאָטער און דער צווייטער יידישער לאָוניק ר׳ אלעזר אַבראַמאָוויטש האָבן מבצח געווען און די זיצונגען זענען מער נישט געווארן געראפן אויף פרייטיק צו נאַכטס.

אַלס אייניציקער פארטרעטער אין דער שטייער־קאַמיסיע האָט מיין פאָטער פיל געקעמפט פאַרן פאַר־לייכטערן די שטייערן פון אָרעמע באַפעלקערונג.

ווי באַקאַנט האָט דער פּוילישער האַנטווערקער־צעך געטאָן אַלץ, כדי צוצורויבן פון די יידישע האַנט־ווערקער זייער עקזיסטענץ־מעגלעכקייט. מיין פאָטער אַלס לאַנגיאָריקער פּרעזעס פון די האַנטווערקער האָט קעגן „צעך״ געקעמפט און מיט אַלע מיטלען אָפּגעשלאָגן זייַנע גזירות.

מיין פאָטער איז נישט געווען קיין סאָציאַליסט, אָבער ביי אים איז צו קיין שטרייקן קיין מאָל נישט געקומען. דער פראָפעסיאָנאַלער נאָדל־פאַריין, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון די קאָמוניסטן און לינקע פועלי־ציון אין מאָגעלניצע, האָט פעסט־געשטעלט, אַז דער אַרבעטס־פלאַץ איז אין אָרדענונג...

די גויים האָבן מיין פאָטער געשעצט צוליבן זיין אַ שטאָלצער יד אוון נישט קיין מה־יפיתניק. פריצים וועלכע האָבן אים געגעבן צו פאַרדינען טויזנטער

זלאָטעס, פלעגט מיין פאָטער מיט יידישן שטאָלץ זיי צוריק ווערפן יעדע צוויידייטיקע באַמערקונג וועגן יידן, פלעגן אים רופן „האַרדי זשיד". אים נאָר געטאַדלט פאַר זיין פאַרלאָזן פוילן.

— אַזעלכע ארבעטסזאַמע, גוטע יידן... באַדאַרפן פוילן האָבן... — האָבן זיי געזאָגט — האָסט די נאַריש־קייט נישט באַדאַרפט טאָן — האָבן זיי געשריבן קיין ישראל — געהאַט אין פוילן צוויי שיינע הייזער און אַ „זיכערע" פרנסה, ביסטו גאָר געגאַנגען ווערן, אויף דער עלטער, אַ „פויער"...

— יאָ! אַ פויער. — האָט מיין פאָטער זיי געענט־פערט — איך פריי מיך מודיע צו זיין, אַז איך וואָקס און ווער געזונט פאַר פרייד ביים אויפבויען אַ ניי יידיש דאָרף, אין פלאַנצן אַ גרויסן פרדס, שניידן פון אייגענער ערד חציר (גרינס־היי) פאַר קי, פערד און אייזלען. ווער נאָך, ווי איר ווייסט, ווי זיס דאָס געפיל איז?

אָט אַזוי האָט מיין ליבער פאָטער געשריבן צום באַקאַנטן רייכן „קאזשיטעלער" פריץ, לעשצינסקי; ווי אויך צום מאָגעלניצער בירגער־מייסטער, ווען ער איז אין עלטער פון 59 יאָר אַוועק פון חיפה און געגאַנגען אַ דריטע משפחה אין דעם וויסטן זאַמדיקן אָרט, וואָס הייסט היינט „חבצלת השרון", אויפבויען אַ נייעם יידישן ישוב פון יידישע לאַנדווירטן און פרדס־אַרבעטער.

דאָ, אין דאָרף, זענען ביי מיין ברודער יצחק (איטשע בער) אויסגעוואַקסן זייערע צוויי זין: מרדכי (מאטעק) און אברהם, וועלכע זענען געווען טעטיק אין דער „הגנה" פון זייערע פריסטע יוגנט־יאָרן. מרדכי האָט זיך מאָביליזירט אין דער ענגלישער אַרמיי, כדי צו קעמפן קעגן די נאַצישע. ער האָט צוגעגעבן אַ יאָר צו זיין עלטער, כדי מ׳זאָל אים אַנגענעמען אין מיליטער.

איך האָב זיך מאָביליזירט אין דער פרויען־אָפּ־טיילונג פון ענגלישן מיליטער צוזאַמען מיט פיל יידישע מיידלעך אין ארץ־ישראל. מ׳האָט די אָפּטיילונג געפרופן א.ט.ס. צושטייער געגעבן מיין חלק צום קאַמף קעגן די נאַצישע.

מיין פאָטער האָט אונדז נישט געשטערט, פאַרשטאַנען, אַז יידן דאַרפן קעמפן קעגן שונא.

מיר זענען ביידע צוריק געקומען בשלום פון דער וועלט־מלחמה. וועגן ס׳איז אויסגעבראָכן אונדזער בא־פרייונגס מלחמה אין יאָר 1948, האָט מען ווידער מאָביליזירט מאָטקען און זיין ברודער אברהם. זיי האָבן אַנטייל געגנומען אין פול בלוטיקע קאַמפן און זענען אַרויס בשלום פון זיי.

מאטקע האָט חתונה געהאַט און איינגעאָרדנט זיין לעבן אין דאָרף „חבצלת השרון" נעבן זיין פאָטער איטשע־בער. אַן אומגליק האָט אים געטראָפן, יאָגנדיק זיך נאָך גנבים, וואָס האָבן אָפּגעריסן די גאַנצע פרוכט

יהודי מוגלניצה נפרדים ממשפחת רוכפלד, ר׳ יוסף ואסתר־בינה בעלאותם לארץ־ישראל
מאָגעלניצער יידן געזעגענען ר׳ יוסף און אסתר־בינה ראָכפעלד צו זייער אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל

פון די פֿאַמעראַנצן־ביימער אין פֿאַטערס פּרדס, איז ער געפֿאַלן פון אַ קויל, וואָס ס׳האָט אויסגעשאָסן זיין רעוואָלווער. זיין טויט האָט אַרויסגערופן אַ טיפֿן טרויער ביי אַלע, וועכע האָבן געקענט מאטקען. באַזונדערס,

שרהקע ראַכפעלד־שפּס פון רעכטס, אַלעס זעלנערקע אין ענגלישן מיליטער — פרויען אַפּטיילונג אין א. ט. ס.
שרהקע רוכפלד־שפּס מימין, כחילת בצבא הבריטי — מחלקת א. ט. ס.

ביי מיינע עלטערן, זיינע זיידע און באָבע. מיין ליבע מוטער, אסתר־בינה, איז אַ צייט לאַנג געווען דערשיטערט פון דעם אומגליק, ווייל זי האָט אים געדינט ווי אַ מאַמע, נאָך זיין פריצייטיקן פֿאַריתומט ווערן פון זיין מוטער.

אין זיין מיזאמער אַרבעט פון פיטערן אונדזערע בהמות האָט מיין פֿאַטער געפונען עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט אים, ווי אַוועקגעפירט ווייט און געמאַכט פֿאַרגעסן אין דעם אומאויפהערלעכן טרויער פון מאטקעס פריי־צייטיקן טויט.

אַ קנאַפּע שעה פֿאַר מיין פֿאַטערס נסתלק ווערן, ווי אַן אמתר צדיק, וועלכער שטאַרבט דורך אַ „מיתה בנשיקה״ (אַ טויט דורך אַ קוש), געווען וואָך צו אַלץ און געלייענט דעם תנ״ך אין דער גלענצנדער יידישער איבערזעצונג פון יהואש, געבעטן ביי מיר אַ גלאָז וואַסער. ווען איך בין צוריק פון קיך געקומען און אין מיין האַנט געהאַלטן אַ גלאָז וואַסער, האָט מיין פֿאַטער געהאָט אויסגעהויכט זיין נשמה, זייענדיק 80 מיט אַ האַלב יאָר אַלט.

וועגן מיין מאַמע אסתר־בינה, פון דער היים קייזער, און איר חכמה, וואָס איז געווען אַ שם דבר, איז געשריבן אין יזכור־בוך פון איר געבוירן שטאָט גריצע (גרויץ). איך וויל נאָר צוגעבן, דאָס מיין מוטערס וואָרט איז

ר׳ יאָסל ראַכפעלד פֿאַשעט זיינע בהמות אין חבצלת־השרון
ר׳ יוסף רוכפלד רועה בהמותיו בחבצלת־השרון

געווען וואגיק און געהאָט גרויס השפּעה. אַן איר צישטי־מונג און אָפּפֿער־גרייטקייט, וואָלט מיין ליבער פֿאַטער נישט געוואָגט אַרויסגיין אין דאָרף אַריין, דערצו נאָך אין אַזאַ מדבר פון הוילע דיונעס זאָמד.

כבוד זייער אָנדענק!

רחל אָסטראָוויעצקי־באָרנשטיין (חיפה)

מיינע עלטערן: נעכע און הערשל אסטראוויעצקי הי״ד

פיל פון די מאָגעלניצער יידן פלעגן רופן מיין מאַמען: די מומע נעכע, אָדער די מאַמע פון שטאָט. דעם נאַמען האָט זי כשר פאַרדינט צוליב אירע גוטע טאַטן פאַר אָרטיקע ווי אויך פאַר פרעמדע אָרעמע לייט, וועלכע זי און מיין ליבער פאָטער הערשל האָבן זיי נישט געקענט.

ווי באַקאַנט האָבן די יידישע אָרעמע לייט אין פוילן זיך געטיילט אין צוויי סאָרטן: אָרטיקע און פרעמדע מדינה־גייערס. די לעצטע, אָ שטייגער קאָטאָ־רינטשטשיקעס, פלעגן גיין אָדער פאָרן מיט ״טרעמפן״, אָדער מיט אייגענע פערד־און־ווּעגן, פון איין שטאָט אין דער אָנדערער. דאָס נעכטיקן אין אָן אָדורכפאָרנ־דיקער שטאָט איז געווען פאַר זיי אָ שווערער ענין, ווּאָרום אָלס ווּאָנדערער האָט מען זיי חושד געווען אין גנבות. די שמאָטעס, ווּאָס זיי האָבן געטראָגן אויף זיך, האָבן אויך נישט אָרויסגערופן צו פיל סימפּאָטיע ביי בעל־הבתיש אייגנאָרדנטע יידן. די פרומע יידן אין שטאָט זענען נישט געווען צופריידן, ווּאָס מ׳לאָזט נעכטיקן מענער און פרויען צוזאַמען, נישט וויסנדיק צי זיי זענען געזעצלעכע פאָרפעלקער.

מיינע עלטערן האָבן איגנאָרירט די אָלע קווענק־לענישן. אין אונדזער גרויסן הויף האָבן זיי דערלויבט אַוועקשטעלן זייערע פערד און ווּעגענער. אָ גרויסע סטאָדאָלע, ווּאָס איז געווען אויסגעבעט מיט שטרוי, היי און קאָניטשינע, האָט געדינט פאַר אָ נאָכטלאָגער. מיין מוטער האָט געענטפערט די בעלי־בתים און די פרומע לייט: יעדער אָרמער ייד, וועלכער קומט קיין מאָגעל־ניצע, דאַרף נישט שלאָפן אויף דער גאַס, אָדער אויף אָ באַנק הינטערן אויוון אין בית־המדרש, ווי לאַנג ס׳איז דאָ ביי אונדז אָן אָרט צום נעכטיקן. געווען אויך פאָלן (וואָרשיינלעך אָ קראַנקער, אָדער בכבודיקער ייד), ווען מיין גוטע מאַמע פלעגט אַריינענעמען דעם אָרעמען נעכ־טיקן אין אונדזער שטוב. גאָנץ פרי, וועז דער ייד איז אויפגעשטאַנען דאָווענען, איז מיין מאַמע אויפגעשטא־נען, געגעבן אים אָ גלאָז קאָווע מיט צובייס. און ער איז אָווּעק זיין ווּעג, אָנווינטשנדיק אָ מענגע ברכות, ווּאָס זענען ליידער נישט מקוים געווּאָרן און מיינע ליבע, טייערע, האָרציקע עלטערן, ברידער: שמחה און זיין פרוי, ישראל לייב אָ בחור; די שווּעסטער: חיה בינע מיט אָ קינד, אסתר מיט איר מאַן זישע און זייערע פאַמיליעס זענען אומגעקומען דורך די נאַציס צוזאַמען מיט אַלע מאָגעלניצער יידן — אָרעמע און רייכע.

איך ווייל באַצייכענען אָ פאַקט, ווּאָס האָט געמאַכט אָ רושם אויף אַלע יידן אין מאָגעלניצע, און איך מיט מיין ליבער שוועסטער פּעסע, ווּאָס געפינט זיך אין ישראל, וועלן דאָס קיין מאָל נישט פאַרגעסן.

עס איז געווען אָ קאַלטער ווינטער. די קעלט איז געווען אָן אויסערגעווייניעכע. אָלע וועגן זענען געווען געפרוירן, פאַרשאָטן מיט שניי. מ׳האָט גאָרנישט גע־קענט צופירן אין שטאָט אַריין. די אָרעמע לייט זענען ממש געפרוירן געווּאָרן אין זייערע קאָלטע שטיבער. די פויערים האָבן נישט געקענט ברענגען קיין האָלץ, אָדער טאָרף, צום הייצן, קיין רעזערוו אויף ווינטער — ווי די גבירים האָבן זיך אָנגעגרייט — האָבן זיי נישט געהאָט צוליבן מאַנגל אין געלט. מיין פאָטער ע״ה, האָט געבראָכט זענגערס, ווּאָס האָבן צעשניטן די קלעצער, ווּאָס זענען געלעגן אין אונדזער האָלץ־סקלאָד. מיין פאָטער איז געווען אָ האָלץ־סוחר. דאָס צעזעגטע האָלץ האָט ער פאַרקויפט פאַר אָרעמע לייט צום הייצן אויף געווייגלעכע פריזיז, און אָ סך אָרעמע לייט האָבן באַקומען דאָס האָלץ אין קרן־פּרייז, נישט אויסנוצנדיק די סיטואַציע, ווי אָנדערע האָלץ־סוחרים, צו האָלטן דאָס האָלץ אויף שפּעקולאַציע. ער האָט דאָס נישט געטאָן, כדי צו פאַרדינען, נאָר כדי צו לינדערן די ליידן פון די אָרעמע מענטשן און זייערע קינדער, ווּאָס האָבן געליטן פון דער קעלט.

אונדזער שטוב איז געווען באַקאַנט אָלס אָזעלכע, ווו מ׳קומט אַריין הונגעריק און מ׳גייט אַרויס זאָט. יעדן פרימאָרגן פלעגן קומען מענטשן פון דער משפּחה, אויך פרעמדע, טרינקען ביי נעכטן אָ גוט גלעזל קאָווע. און אָז דער טאָטע איז נאָך געווען אין דער היים, האָט ער נאָך צוגעגעבן אָ פאַפּיראָס.

שבת פלעגט מיין טאָטע שטענדיק אָהיים ברענגען איינעם אָדער צוויי אורחים, ווּאָס פלעגן אָ לאַנגע צייט געדענקן אונדזערע שבתדיקע מאכלים.

שבת־צונאַכטס, באָזונדערס אין ווינטער, פלעגט די מאַמע מאכן אָ קנאַבל־באָרשטש מיט געשמאַלצענע קאָרטאָפל. ס׳זענען געקומען שכנים און סתם יידן,

וועלכע האָבן געוואָלט הנאה האָבן פון אַ מלווה־מלכה ביי נעכטן און ר׳ הערשלען. באַקומען אויך אַ גוטן פּאַפּיראָס, הערן פּאָליטיק, פּאַרשידענע שטאָט־נייעס און ס׳איז געווען היימלעך, פריילעך. מ׳האָט פּאַרגעסן, אַז דער שבת־קודש איז אַוועק און דער מאָרגן, דער וואָכעדיקער, קומט אַן מיט זיינע גרויסע זאָרגן.

פּאַר פּסח פלעגן מיינע עלטערן טיילן יעדן אָרעמאַן בחינם אַ פּערטל קאַרטאָפּל פון אונדזערע פעלדער.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט אַ קבוץ איינגעאָרדנט אַן אָפּטיילונג אויף הכשרה, נישט ווייט פון אונדזער הויף. זיי האָבן נישט געהאָט וווּ וואָשן און טריקענען זייערע וועש. אונדזער ליבע מאָמע האָט באַשלאָסן זיי צו העלפן אין דער שווערקייט, אין וועלכער זיי האָבן זיך אַנגעשטויסן. זי איז אַריין צו זיי און געזאָגט: קינדערלעך, ביי אונדז אין הויף איז דאָ אַ ברונעם, איר קענט נעמען ביי אונדז וואָסער, וואָשן אין הויף און אויך דאָרט אויסטריקענען די וועש. די קיבוצניקעס האָבן דעם פאָרשלאָג אָנגענומען מיט פרייד און דאָנקבאָרקייט. אָבער אונדזער מוטער האָט זיי געזאָגט: אַז זי טוט עס נישט מ׳זאָל איר דאָנקן, נאָר כדי צו דערפילן אַ מענטשלעכע פליכט.

אונדזער לאָנדסלייט דאָ, אין ישראל, און אין אויסלאַנד געדענקן אָוודאי פיל מער פאַקטן און גוטע מעשים פון אונדזערע ליבע עלטערן, ווי די, וואָס כ׳האָב אויבן אויסגערעכנט און דערמאָנען מיט יראת הכבוד דעם אָנדענק פון דעם גוטן הויזגעזינד: נעכע און הערשל אָסטראָוויעצקי.

ה׳ יקום דמם.

בינעם רעכטשייד

מיין פאטער ר׳ ישראל רעכטשייד ז״ל

צו 14 יאָר בין איך פאַריתומט געוואָרן פון מיין פאָטער. כ׳האָב נישט באַוויזן צו קענען אים ווי גערעכט, פאַרשטיין, באַגרייפן דעם ווערט פון זיינע אויפטוען אויפן עקאָנאָמישן געביט; זיין האַנדלונג לגבי דער קנאַהדיקער סביבה, וואָס האָט פרובירט אָפּהאַלטן זיין שווּגע צו נייע אונטערנעמונגען און שאָפונגען.

מיין פאָטער האָט געווויילט אין דער היים ווייניק צייט. שטענדיק געוואָלט אין וועג. געקויפט אָדער פאַרקויפט תבואות, אויסגעפירט פאַרשידענע טראַנזאַקציעס. אין די וויניקע אָוונטן, וואָס ער איז געוואָלט אין דער היים, האָט ער געחשבונט, סומירט די דורכגעפירטע, פּלאַנירט נייע טראַנזאַקציעס.

נישט איין מאָל איז ער איבערגעריסן געוואָרן אין זיין באַשעפטיקונג דורך אַ קרוב, אַ שכן, אָדער סתם אַ ייד, וואָס איז געקומען צום טאָטן, אַלס דאָזאָר פון דער קהילה, ר׳זאָל אים טאָן אַ טובה ביי דער אָרטיקער מאַכט, אָדער זאָגן אַן עצה אַלס קלוגער ייד און אָלזייטיקער געשעפטסמאַן.

אין איין וועגס טוט ער אַ „טובה״ מיין מאַמעשי, חוהלע ע״ה, אָנגעמעקדיק איר פאַרשלאָג: טרינקען אַ גוט, לויטער גלעזל טיי פון דעם אייגענעם ברונעם געשעפטן וואָסער, פאַרזוכן אַ קיכל פון אייגענעם געבעקס.

— מהיכא תיתא — זאָגט דער גאָסט — פאַרוואָס נישט.

ער איז מזכה דער מאַמען מיט ענטפערן „אָמן״ אויף די ברכות, וואָס ער זאָגט הויך אַ „שהכל״ אויף דער טיי; אַ „בורא מיני מזונות״ אויף די קיכלעך. צום סוף גיט ער איר אָפּ אַ שיינעם „יישר כוח״.

בכלל איז אונדזער הויז תמיד געווען אָפן פאַר אָרטיקע געסט, ווי אויך פאַר אָרעמע יידן פון דער פרעמד געקומענע, און דער „פּיעקעליק״ (אָרט אויפן באַקאויוון) איז געווען פריי צו נעכטיקן פאַר געפרוירענע, אויסגעוויקטע וואָנדערער.

איז קוים געבליבן אַ ביסל צייט פאַר דער משפּחה, האָט מיין פאָטער געדאַרפט זשאָנגלירן צווישן ביידערליי קינדער:

א. פון זיין ערשטער פרוי, זיסעלע ע״ה, וואָס איז פאַרברענט געוואָרן ביים אָנצינדן אַ פּרימוס־מאַשינקע, איבערלאָזנדיק ניין יתומים — זעקס זין: יעקב־אהרן, שמואל, יחיאל, דוד, יוסף (יאָסל) און צבי (הערשל), און דריי טעכטער: לאה, חוה און שרה. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט שוין, וואָס אַן אמת, חתונה געהאָט,

אין דער תקופה, וואָס איך שרייב וועגן איר. געבליבן אין שטוב זענען דאָן: דריי זין און איין טאָכטער.

ב. פון דער צווייטער פרוי, מיין מוטער חוהלע ע״ה, זענען דאָן געווען אין שטוב פיר זין: בינעם, מתתיהו (מאָטעס), לייבל און שלמה ז״ל, און צוויי טעכטער: קיילע און ג׳יטעלע.

יעדעס קינד מיט זיינע וווּנטשן, פּראָבלעמען, טענות, פּאָדערונגען. שווער געווען ער זאָל זיך אָפּגעבן מיט יעדן באָזונדער, צערטלען אייגעם אויפן חשבון פון צווייטן. אַ פּשיטא, דערציילן, ווי ס׳גייען די גע־שעפטן; וואָס טוט זיך אין דער יידישער קהילה אין מאָגעלניצע אאָז״וו.

ערשט אין יאָרן אָרום, וועו כ׳בין געוואָרן זעלב־שטענדיק חתונה־געהאַט, געבוירן קינדער, געוואָנדערט פון לאַנד צו לאַנד, אויפגעבויט יעדעס מאָל אַ נייע היים, געשאָפן נייע מיטלען פאַר עקזיסטענץ — האָבן אויפ־געטויכט אין מיין זכרון פאַרשידענע געשעענישן, האַנדלונגען פון מיין פאָטער, וואָס האָבן געוואָרפן אַ ליכט אויף זיין בילד.

אָזוי האָב איך אים געזען: אַ הויכער, שייגער מענטש. גייט גלייך, שלאַנק, נישט געבויגן, ווי אָנדערע יידן אין מאָגעלניצע. ער קומט אין שטוב אַריין און ברענגט מיט זיך פרייד און ליכטיקייט פאַר דער מאַמען, וואָס ער האָט ליב געהאַט און געשעצט און פאַר אונדז ״ביידערליי קינדער״.

אונדזער ווויונג — אַ גאַנץ הויז — פון 8 צימערן מיט באַקוועמלעכקייטן, אייגערעכנט די בעקעריי און דאָס געוועלב, איז געשטאַנען אין סאָמע צענטער פון דער שטאָט; פון אַיין זייט — אין מאַרק; פון דער אַנדער זייט — אָנהייב פון דער וואַרשעווער גאָס.

דער טאָטע, עליו השלום, האָט תמיד קאָנסטרואירט, צוגעבויט, איבערגעבויט, געמייסטרעוועט, באָפּוצט די וועגט מיט טאָפּעטן, אַריינגעבראַכט אַ ניי מעבל־שטיק. ער האָט נישט געליטן קיין פאַרגליווערטקייט, דאָס טרעטן אויף אַיין אָרט. שטענדיק גרייט געווען עפּעס באַנייען.

אָזוי האָט ער זיך געפּירט אויך אין מסחר, נישט באָגנוקנט זיך מיטן דערגרייכטן, געשטרעבט צו נייע באַשעפּטיקונגען. וועו ער האָט צוליב אַ נישט געלונגע־נער טראָנזאַקציע פאַרלוירן דעם גרעסטן טייל פון זיין פאַרמעגן, האָט דאָס אים נישט געשראָקן אָנצוהייבן אַלץ פון דאָס ניי. ער האָט נישט נאָר פאַרברייטערט זייגע געשעפּטן, נאָר אויך ״פאַרטיפּט״. אָלס ביישפּיל קען דינעו זיין אויפשטעלן אַ בעקעריי אין אונדזער הויז. כאָטש דער טאָטע איז נישט געווען קיין בעקער פון פאָך, האָט ער אויסגערעכנט, אַז דאָס קען געבן הכנסה, וויייל ער אַליין האָט געגעבן צו מאָלן די תבואה, וואָס ער האָט געקויפט, אייגעבראַכט די פאַרמיטלונג פון מעל־סוחר. אייגעשפּאָרט דירה־געלט, בויענדיק די בעקעריי אין אייגענעם הויז און פאַרקויפט אין אייגענעם געווועלב. אָפילו נישט געצאָלט פאַר וואָסער־פירן. ער האָט אייגעאָרדנט אַ ברונעם אינעם הויף. דאָס וואָסער האָט מען געשעפּט מיט אַ פּאָמפּע, וואָס איז געווען אין דער בעקעריי. אָפילו דאָס האָלץ צום הייצן איז געווען פון זיין סקלאַד.

דער ״רעיון״ איז טאָקע געווען אַ שיינער. דער בעקער־מייסטער פישל ביאָלאָוואָנס האָט אַרויסגעגעבן גוט ברויט און אַנדער געבעקס. אָבער די יידישע בע־קערס זענען נישט געווען צופרידן פון דער מאָדערניזא־ציע. זיי האָבן געקעמפט קעגן אים מיט דראָסטישע מיטלען, וואָס האָבן אים געברענגט שאָדנס. ער האָט זיך אָבער נישט אָפּגעשראָקן פון זייערע מעשים און פאַרגעוצט די פירונג פון דער בעקעריי מיט דערפאָלג. מיין פאָטער איז געווען דער אייניציקער פאַרטרעטער פון דער יאָשעניצער צוקער־פאַבריק (יאָשענץ האָט געהערט צו דער יידישער פאָמיליע בערגסאָן), וואָס האָט געמעגט פאַרקויפן צוקער אויף הורט אין מאָגעל־ניצע און אומגעגנט, ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די פאַבריק האָט זיך אָפּגעשטעלט.

פון מיין פאָטער האָב איך זיך געלערנט אונטער־צושיידן פון אַ מה־יפּיתניק ביז אַ שטאָלצן ייד און מענטש.

כ׳בין געווען אַ ליבלינג ביים ריקאָלער פּריץ, סטעפּאַן טאָנקעל, וואָס איז געווען דער רייכסטער מענטש אין אונדזער געגענט, וויייל איך בין געבוירן געוואָרן אין איין טאָג מיט זיין זון. איך בין געווען דאָס ערשטע יידישע קינד, וואָס מ׳האָט געוווּיגן אין זיין געבוירן־טאָג, אָזוי ווי מיין פאָטער האָט געזען טאָן מיטן פּריצס יינגל. וועו כ׳בין געקומען צום פּריץ האָט מען מיך געמאָסטן, צי שטייג איך איבער אין וווּקס זיין יינגל, אָדער ער שטייגט מיך איבער.

כ׳געדענק דאָס דערשיינען פון מיין פאָטער ביים פּריץ. נאָכן אָנקלאָפּן אין דער טיר, באָקומענדיק די דערלויבעניש אַריינצוגיין, האָט דער פאָטער אַראָפּגע־נומען דאָס היטל, געגעבן זיך אַ לייכטן פאַרנייג פאַר אים, זיך געזעצט ביים טיש און געשמועסט מיטן פּריץ אין אַ גוטן פּויליש, ווי ס׳פּירט זיך צווישן גלייכע מענטשן געשעפּטסלייט.

דאָקעגן האָב איך געזען אַן אַנדער מאָגעלניצער ייִד אַריינקומען צום פּריץ: הכנעהדיק זיך געבויגן אין דרייַען; כמעט געקראָכן אויף די קני, געזומען קושן די האַנט פונעם פּריץ מיט אַן עקלהאַפטער קנעכטישער חניפה. פון דעסטוועגן האָט דער פּריץ אים געהייסן אַרויסגיין וואַרטן אין קאָרידאָר, ביז ער וועט ענדיקן דעם שמועס מיט אונדז. כ׳דערמאָן נישט דעם יידס נאָמען. זאָל אים די ערד גרינג זיין!

אין יענעם מאָמענט האָב איך געזומען אויף מיר — נישט צו זיין קיין קנעכט! כ׳האָב דעם נדר טאָקע אַפּגעהיטן. עדות דערויף זענען געווען די ביילן און שטורקעס, וואָס כ׳האָב באַקומען פון די מאָגעלניצער שקצים, שלאָגנדיק זיך מיט זיי, ווען זיי האָבן מיך באַלייִדיקט, אָדער עמעצן פון מיינע חברים.

מיין פאָטער האָט אָפּגעגעבן פיל צייט אויף כלל-טוערייַ, זייענדיק אַ דאָזאָר אין דער יידישער קהילה בעתן צאַרישן רעזשים אין קאָנגרעס-פוילן. קיין לוין האָט ער, פאַרשטייט זיך, נישט באַקומען. עגמת-נפש און צרות דווקא אַסך! נישט איין מאָל זענען די שויבן פון אונדזערע פענצטער אויסגעהאַקט געוואָרן דורך קרובים פון יידן, וועלכע האָבן אָפּגעטאָן אַ מעשה, וואָס איז קעגן געזעץ און האָט געשמעקט מיט אַרעסט. און דאָס דערפאָר, וואָס מיין פאָטער איז אין אָזאַ פאַל נישט געווען גרייט זיך משתדל זיין אויסצולייזן פון דער תפיסה. אין קעגנזאַץ פון זיין שנעלן רעאַגירן, לויפן אין מאָגיסטראַט, אָדער אָפּילו פאָרן אין פּאָוויאַט, קיין גריצע, כדי זיך באַמיען צו באַפרייַען אַ ייִד פון שטראָף אָלס שיקאָנע, וואָס ער איז אַ ייִד.

האָבן טאָקע די פאָליאַקן אָפּגעדינט דעם טאָטן, פאָרשטעלנדיק אים פאָר דער רוסישער מיליטעריישער מאַכט אין דעם וועלט-קריג, ווי דער פאָראַנטוואָרט-לעכסטער ייִד אין מאָגעלניצע, וועמען ס׳איז כדאי צו נעמען אָלס זאָקאָדניק פאָר אָלע מאָגעלניצער יידן, אַז זיי וועלן נישט איבערייסן די טעלעגראָף-דראָטן... נישט געבן קיין ידיעות צו די דייטשע שפּיאָנען, וואָס ס׳געפינען זיך רוסישע געוועהר-לאָגערן, סטראָטעגישע פונקטן און נאָך אַזעלכע קלייניקייטן".

דאָס מאָל האָט מיין פאָטער געמוזט מאָכן פּליטה קיין וואַרשע. האָט מען די יידישע "שפּיאָנען" פון מאָגעלניצע, צווישן זיי אונדזער פאָמיליע, אַרויסגעטריבן קיין סאָבין, אַ שטעטל אויף דער רעכטער זייט ווייסל. דער טאָטע האָט אונדז אַריבערגענומען קיין וואַרשע. וווּ מיר האָבן געווויינט ביזן יאָר 1915, ווען די דייטשן האָבן באַזעצט גאָנץ קאָנגרעס-פוילן.

צוריק קומענדיק אַהיים, האָט מיין פאָטער נישט געהאָט מער קיין פאַרטרעטונג פון דער צוקער-פאַבריק, וואָס האָט נישט געאַרבעט. די תבואות פון די פריצים זענען קאָנפיסקירט געוואָרן דורך די דייטשן. געבליבן איז בלויז די בעקעריי. די דייטשע מיליטער-מאַכט האָט דאָן באַפוילן צו באָקן ברויט פאָר זייער מיליטער זיבן טעג אין דער וואָך, איינגערעכנט שבת. מיין פאָטער האָט פולשטענדיק אָפּגעשטעלט די אַרבעט אין דער בעקעריי, כדי נישט דאַרפן באָקן שבת. דאָס האָט געדויערט ביז די בעקערייען האָבן אויפגעהערט אַרבעטן פאָרן דייטשן מיליטער. דאָן האָט מען באַנייט די אָרבעט אין אונדזער בעקעריי. געבאָקן האָט מען ברויט געמישט מיט קלייַען, וויַיך ווי ליים, אין קליינע, מיזערנע רעציעס פאָר דער באַפעלקערונג, פון וועלכע די בעקערס האָבן קיין פּרנסה נישט געהאַט. געלעבט אונטערן פּחד פון אָרעסט צוליבן ברעכן אַ פאָרבאָט פון די דיישען, פאַרקויפן גרעסערע רעציעס און נאָך אַזעלכע „עבירות".

מיין פאָטער פאָרלירט נישט דעם מוט. ער הייבט אָן פון דאָס גיי ער באָקומט (ווי אַזוי? — איז מיר עד היום נישט באַקאַנט) אַ קאָנצעסיע צו פאָרטרעטן די פאָבריק פון נאָבלעסן אין דרעזדן ביים פאָרקויף פון טאָבאַק-אויסאָרבעטונגען, דער עיקר נאָבלעס פאָפּיראָסן, און איז ווידער אַרויסגעשוומען אויף דער אויבערפלאַך פון עקאָנאָמישן לעבן אין מאָגעלניצע. ווידער איז מען מקנא דעם גביר ישראל רעכטשייד...

נו? געקומען א שמחה אויף דער וועלט — דעם 11טן נאָוועמבער 1918 האָט זיך געענדיקט די ערשטע וועלט-מלחמה! אַ פרייד אויף פוילן. נאָך 150 יאָר קנעכטשאַפט געוואָרן באַפרייט!

ביי מיין פאָטער איז געווען גאָרנישט פריילעך. אַ גרויסע באַשטעלונג פון פּאָפּיראָסן, פאָר וועלכע מיין פאָטער האָט באַצאָלט זיין גאַנץ פאָרמעגן איז מער נישט אָנגעקומען צו אים. אָלץ פאַרלוירן!

ווידער אָמאָל אָנגעהויבן מיט תבואה-האַנדל. אָבער שוין נישט געווען די אָפּזאָץ-מערק פון אָמאָל. די בעקעריי האָט שוין אויך נישט אַרייַנגעטראָגן קיין גרויסע הכנסות. מיין פאָטער האָט באַדויערט, וואָס ער האָט נישט געקענט פאַרווירקלעכן זיין אידעאָל: פאָרן קיין ארץ-ישראל, וועלן דאָרט אַ קאָלאָניסט נאָך פאָרן ערשטן וועלט-קריג, ווען ער איז נאָך געווען אַ גביר. שוין דעמאָלט האָט ער נישט געגלייבט אין דער שטאָנד-האַפטיקייט פון די יידישע פּרנסות אין די גלות-לענ-

דער — און אינגעצאָלט אין דער געזעלשאַפט „אַחוזה" (פרטים זע אין העברעישן אַרטיקל „חיבת ציון במוגל־ניצה, במהדורה שניה").

נאָך 5 יאָר וואָרפן זיך אויף פאַרשידענע געביטן פון עקאָנאָמיק מיט אַ קליינעם דערפאָלג, איז ער נפטר געוואָרן אין מאָגעלניצע, ט"ו תמוז תרפ"ג — 1923. איבערגעלאָזן מיין מוטער אַ יונגע אַלמנה מיט זעקס יתומים.

אין מיין לעבנס־וועג האָב איך געזען אין פאַרשידענע לענדער אויפשפּראָצונגען פון אינדוסטריע און געשעפטן, געשאָפן דורך יידן, כ׳האָב געטראַכט: ווען מיין פאָטער וואָלט געלעבט אין אַ גרויסער שטאָט אין אַ פריי אייראָפעיש לאַנד, וווּ די מיטלען זענען נישט אַזוי באַגרענעצט, ווי אין זיין היימשטאָט, וואָלט ער זיכער אויסגעוואָקסן אַלס גרויס־אינדוסטריעלער אַ דאַנק זיינע קאָנסטרוקטיווע פלענער און אויספיר־קראָפט. ער וואָלט אַוודאי געהאַט שיין פרנסה און גע־שאָפן פיינע לעבנס־באַדינגונגען פאַר צענדליקער און אפשר פאַר הונדערטער משפחות. זיין נאָמען וואָלט באַרימט געוואָרן אַלס אייגער, וואָס האָט צושטייער געגעבן צו דער אַנטוויקלונג פון לאַנד. זיין כלל־טוערייַ וואָלט אויך געהאָט אַ בריייטערן פאַרנעם.

און ווידער טראַכט איך: מיין פאָטער האָט מיר קיין גיטער און שלעסער נישט איבערגעלאָזן. אַבער די ירושה, וואָס כ׳האָט געירשנט פון אים: איניציאַטיוו, ענערגיע, מוט, גרייטקייט תמיד אַנהייבן דאָס לעבן פון דאָס ניי, נישט שרעקן זיך פאַר שוועריקייטן. די דאָזיקע אייגנשאַפטן זענען טייערער פאַר געלט און גיטער. דער ליכטיקער אַנדענק פון מיין פאָטער, ר׳ ישראל רעכטשייד ז"ל, גייט פאַר מיר ווי אַ פייער־זאָל אין מדבר פון לעבן.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנצחיים!

מ. אבי-מרים ז"ל

ר׳ בנדט זיגל ז"ל

קוים לדמותו

הוא היה יהודי מוצק, רחב־כתפים. קומתו בינונית, פניו עגולים, זקן־מידות צהבהב־בלונדיני עוטר אותם. גבותיו העבותות מכסות את עיניו הכחולות, המחייכות בחיוך מלבלב. הוא דיבר מעט, ברם, אשר אמר בטא בבטחון ללא הסוסים. „אמרו"... שהבטחון ואומץ הלב רכש לעצמו כחייל בצבא הצר הרוסי.

בין החייטים המרובים בעירנו נמנה ר׳ בנדט על ה„טנדייטרים", היינו, תופרי־בגדים לאיכרים בקונפק־ציה. ר׳ בנדט נהל בית־המלאכה שלו - הגדול ביותר מסוגו בעירנו - בהעסיקו כמה עובדים ושוליות, תוך הקפדה על טיב התוצרת.

אשתו לאה (לאה בנדטס) היתה אשת־חיל (אבריה־איידינע!) והיא שעמדה בדוכן המכירה בירידים במוגל־ניצה ואף לערים הסמוכות היתה נוסעת עם תוצרת בעלה. לאה היתה אשה גבוהה, מהלכת תמיד בזקיפת קומה, בעלת פנים חדים וחמורים. היא היתה גאה בכשר־רונותיה המסחריים. הקונים רחשו לה אמון ושבחו את יושרה. לאה ידעה גם לשמור על הסדר והניקיון בבית ולטפל כראוי בילדיה. לכל דבר מצאה זמן. כאשר רצתה לסדר נקיון בבית־המלאכה, תוך כדי העבודה הבוערת, ידעה להשפיע על הפועלים שיפסיקו „לרגע קט" את עבודתם ואת שירתם, למען הסדר. בחיוך על פניה „הסבירה" כי שירתם תעלה יפה יותר באם הבית יהיה נקי והאויר צח. הפועלים נענו לבקשתה ואפשרו לה את סידור הנקיון על חשבון זמנם. לאחר מכן גברה שירתם ביותר שאת. הושמעו פרקים מתפילות ראש־השנה ויום הכיפורים, ולהבדיל שירי פועלים שהושרו בימים ההם.

ר׳ בנדט ולאה עמלו קשה: הוא בעיבוד והכנה הקונפקציה, והיא — במכירה התוצרת בירידים 4 ימים בשבוע, מיום שני עד יום חמישי בכל יום בעיר אחרת. ברם, ראו ברכה בעבודתם. הפרנסה היתה מצויה ברווח ואף עזרו לאנשים הזקוקים לכך.

ר׳ בנדט נמנה על חסידי הרבי ר׳ משהלע שפירא זצ"ל, נצר ל„שרף" ממוגלניצה. הוא הקצה אחד החדרים בביתו לתפילה בשבתות לחסידים אלה, וכן לחברים

בחברת „תלמוד־תורה" שדאגו להחזקת מלמדים לילדים עניים ויתומים בעיר. לימים, נבחר כאחד הגבאים בחברה זו, וכבא־כוחם של בעלי־מלאכה בקופת מלוה וחסכון, המוסד הפיננסי החשוב ביותר בעירנו בשנים שלפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

אבי - אבוש מרגלית ז"ל - חבב את ר' בנדט וכנהו „יהודי מוקיר תלמידי חכמים". כך רכש ר' בנדט אהדת כל החוגים היהודיים בעירנו.

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה באוגוסט 1914, שובשו הדרכים בגייסות הרוסיים והגרמניים. ההסתערות הראשונה של הצבא הגרמני נבלמה על־ידי הצבא הרוסי. הגרמנים נסוגו, החזית הפכה למלחמת חפירות במשך 9 חודשים במרחק 12 קילומטר מעירנו. באחת ההתקפות של הצבא הגרמני בחזית הקרובה לנו, הצליחו הגרמנים לפרוץ את החזית. חלק מהצבא הרוסי החל לסגת בבהלה אימה וחרדה נפלו על יהודי עירנו. החנויות נסגרו, הסחורות הוטמנו במרתפים, התריסים הוגפו וכל יהודי העיר הסתתרו בבתיהם מפחד פגיעה בהם וברכושם

בימים ההם גילה ר' בנדט אומץ לב וגבורה. הוא לא הסתתר בביתו ואף לא הטמין את סחורותיו. גאה ומוצק עמד לפני חזית ביתו ודרש מהיהודים להתנהג כמוהו, ללא פחד ובהלה. הוא לא נרתע מלרוץ יחידי אחרי קוזקים ששדדו מגיסו דוד „ליאדע" (עגלון מוביל סחורה ללודז') את שני סוסיו היפים. בריצתו הגיע עד הגשר שעל הנהר „מוגילנקה" ותבע מהם ברוסית בעגה של חיילי הצבא הצארי, כי יחזירו את ביזתם. וקרה דבר בלתי יאומן — הקוזקים החזירו לו את סוסי גיסו השדודים. שמו של ר' בנדט נישא על שפתות בני העיר — יהודים ופולנים

ואולם, גבורת ר' בנדט לא עמדה בפני מחלת הטיפוס שפרצה בעירנו, לאחר שחזרנו אליה מהגלות „לגדה הימנית של הויסלה" — שהוגלינו על־ידי השלטונות הצאריים. הכיבוש הגרמני הקיף אז את כל פולניה הקונגרסאית והמחלות שפרצו עקב הרעב ששרר בשטח הכיבוש, הפילו חללים רבים, ביניהם את ר' בנדט שנפטר לאחר מחלה של שמונה ימים, בהשאירו כאלמנה את אשתו לאה, את הבנים ישראל משה, פנחס, זליג והבנות: חיה שרה והבת רבקה שתיבדל לחיים ארוכים.

עם הסתלקותו של ר' בנדט החמירה מלחמת החיים של לאה וילדיה. ברם, היא עמדה בגבורה בקשיים אלה. זכתה להשיא את בניה, אשר נספו (להוציא את הבת רבקה) — ה' יקום דמם!

לאה נפטרה ביום ו' תמוז תרפ"ח — יולי 1928 והוטמנה בבית־הקברות במוגלניצה.

אברהם מערקער ז״ל

די רויטע קאמעניצע

דערציילט

ביי אונדז אין שטעטל האָט זיך געפונען אַ געוג גרויסע צאָל געמויערטע הייזער, אָדער ווי מ׳האָט זיי געפרופן „קאַמעניצעס״, און יעדע איינע פון זיי האָט געהאַט איר נאָמען, ווי מאיר בראָנס קאַמעניצע, די גרויסע קאַמעניצע אויף די פֿאָשוויענטע און אַנדערע. אָבער וועג מ׳האָט דערמאָנט די רויטע קאַמעניצע, האָט מען פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס מיינט מען די קאַמעניצע פון דער וואַרשעווער גאַס און פּלאַץ־דוּל, וועלכע האָט זיך אַזוי מאַיעסטעטיש אַוועקגעשטעלט אויף אַזאַ סטראַטעגישן פונקט, ווי זי וואָלט געווען די פעסטונג, די ציטאַדעל, די היטערין פון שטעטל. אין דער רויטער קאַמעניצע האָבן געווויינט פֿאַרשידענע עלעמענטן: ישראל־לייב שוחט מיט זיין פֿאַטריאַרכאַלישן אַספּעקט, וועלכער האָט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן, מיט זיין מעלאַנכאָלישער שטימע האַרציק געדאַוונט: אַ מעריב פון שבת, פון יום־טוב, פון ראש־השנה, אַ כל־נדרי און אַ נעילה. קעגנאיבער אים האָט געווויינט אייַנער פון די חשובסטע אינטעלעקטואַלן אין שטעטל, דער סאָציאַליסט פון דער בונדישער שיטה: ישראלקע מאַנעל. ער האָט געשפּייזט מיט גייסטיקן מאַטעריאַל זיינע פֿאַרטיי־חברים און אויך געגעבן לעקציעס פון סאָציאָלאָגיע, אַנאַטאָמיע און אַנדערע קולטור־געביטן, פֿאַר דער יוגנט אין שטעטל. אויך האָבן דאָרט געווינט: מרדכי קלאַרפעלד דער קאַמאַשנמאַכער, משה מאיר דער שניידער, ישראליק פּשיבישעווער דער שוסטער, וועלוול ראָזנוויין דער האָלץ־סוחר, ישראלקע פלאַנצער דער לעדער־סוחר, אברהם טראָקס — משה יעקב מענדלס זון מיט זיין שפּייז־געווועלבל, דער פּשוטער און שטילער בינעם רעכטשייד מיט זיין שפּיזקראָם און דער נישט אַזוי פּשוטער און נישט אַזוי שטילער חיימל שלמה מאירס מיט זיין שניט־קראָם.

בית ההוממ האדום מספר — די רויטע קאַמעניצע דערציילט

די רויטע קאַמעניצע האָט געקוקט אַריבער דער בריק, אַוש ביזן ווייננגאָרטן. און פון איר רעכטער זייט האָט זי דערגרייכט מיט אירע בליקן ביז צו די יאַטקעס און געזען דאָרט די קצבים: נחום יאמסקעס, יאָסקע יאמסקעס, לייבל אייזיקס און אַנדערע, ווי זיי פירן די געשאָכטענע בהמות פון שעכטהויז און גרייטן צו פאַר די יידן אין שטעטל פלייש אויף וועטשערע, אויף שבת און יום־טובים. ס׳האָט זיך געהערט דער רעש פון דינגען זיך פון בעל־הביתטעס און געשרייען פון די נערוועזע קצבים, און געזען אויך פיל מאָל ווי דער קצב דערלאַנגט אַן אָרעמער פרוי, האַלב אומזיסט אָדער אין גאַנצן אומזיסט אַ ביסל לונג און לעבער, אַ ביסל גראָש, אַ ביסל וואַמפּן אָדער אַ שטיקל קישקע.

די רויטע קאַמעניצע האָט געזען פון דער ווייטנס דעם אַלטן שלמה פאַרבער (צופעליק זיין נאָמען שיינ־פאַרבער), ווי ער איז פאַרנומען מיט פאַרבן וואָל און אַנדערע שטאָפן. געזען דאָרט אויך דעם אַלטן ישראל שטריקמאַכער, אַרומגעגאַרטלט מיט אַ פאַרטעך מיט פלאַקס מיט וועלכן ער האָט געוויקלט שטריק מיט דער הילף פון אַלטן בחור „ספּינקע״, וועלכע איז געזעסן מיט אַזוי פיל געדולד און אויסדויער און געדרייט גאַנצע טעג ביי דעם רעדל פון דעם שטריקמאַכערס „מאַשין״.

די רויטע קאַמעניצע האָט געזען דאָרט ישראל־יאַנקל דעם מלמד פון גרעסערע תלמידים, וועלכע האָבן שוין געלערנט אויסער חומש־רש״י אויך אַ בלעטל גמרא, ישראל־יאַנקל דער שטעקעלע־מאַכער, וועמען ער איז געשטאַנען אַ פעסט־געבויטער, גאָרנישט ווי קיין מלמד, און געהיבלעוועט די בייטשן־שטעקעלעך. ישראל־יאַנקל דעם בעל־תפילה, וועלכער האָט צוגעצויגן ברייטע מאַסן פון שטעטל אים אויסצוהערן אַ וואָרעמען כל־נדרי, אָדער אַ הייסן „מלכות־זכרונות־שופרות״. ישראל־יאַנקל דעם בנעימותדיקן און בגילופּינדיקן אין טאָג פון שמחת־תורה, וועמען ער האָט אַריינגערופן זיינע גוטע פריינד אין זיין שטוב אַריין, אַרויסגענומען דאָס טעפּל מיט געבראָטנס, אַרויפגעשטעלט אויפן טיש און געזאָגט: „עסט, יידן, מיר וועלן נישט

פרעגן גאָרנישט נאָך דער כלבטע (געמיינט זיין אשת־חיל ציפּכעלע). מ׳האָט געזען דאָרט אַריינקומען צו ישראל־יאַנקלען אלימלך (מיילעך) אברהם יוספס, דער ברודער פון ציפּכעלען, פּערעלע די מאָדיסטקע, די שיי־טלמאַכערין, אַ שוועסטער פון ציפּכעלען.

אין דעם זעלבן הויז האָט זיך געפונען רייזעלעס שטיבל. וווּ מ׳האָט געדאוונט, געלערנט, געפירט פּאָלי־טיק, געפירט רביסטוועט און אויך געפּראָוועט שלוש־סעודות בצבור. אין די צייטן פון פּאַר דער מלחמה פון 1914 האָט דאָרט געפירט זיין רבישע מלוכה דער רבי ר׳ זעליקל אין באַגלייטונג פון דער זייער סימ־פּאַטישער רביצין רעכעלע. די רביצין פלעגט אייניוויגן איר זון איציקל און די אַנדערע זין מיט דעם ליד: „שכב בני, שכב, כשתגיע לשלוש שנים משנותיך, ותלך לחדר על רגליך, על רגליך תלך לחדר ותלמד א״ב כסדר״. און אַזוי האָט זי געפירט — אין דעם ליד — איר זון אין חדר צו לערנען חומש, רש״י און גמרא, ביז זי איז געקומען צו דער לעצטער סטראָפע: כשתגיע לשמונה עשרה שנותיך ותלך לחופה על רגליך, על רגליך לחופה תלך, חתן דומה למלך. אַ סך פרויען פון שטעטל, וואָס זענען באַפריינדעט געווען מיט דער זעלבער רביצין רעכעלע האָבן אויך זיך אויסגעלערנט זינגען דאָס ליד און מיט דעם פּאַרוויגט זייערע זין און געהאָפּט, ס׳זאָל זיין אַ סגולה פאַר זייערע קינדער זיי זאָלן אויפוואַקסן בנים עוסקים בתורה, מצוות ומעשים טובים.

אין דעם זעלבן שטיבל האָט אויך דער זון פון רבין ר׳ משהלע, יאַנקעלע שאַפּירא, פּאַרפלאַנצט דעם ציו־ניסטישן אידעאַל צווישן די בחורים אין שטעטל, מיט זיין גרינדן די מזרחי־באַוועגונג און דעם ציוניסטישן פּאַריין „השחר״.

פּאַר די פרומע יידן אין שטעטל איז עס געווען אַ פּאַרשוועכונג אין אַזאַ הייליק אָרט עוסק צו זיין אין אַזעלכע ענינים ווי ציוניזם.

אָבער יאַנקעלע שאַפּירא האָט, ווייזט אויס, פּאַר־שטאַנען, אַז אַזאַ הייליקער געדאַנק ווי גאולת הארץ און באַפרייאונג פון פּאָלק ישראל, איז דווקא פּאַסיק געווען צו לערנען און פּאַרשפּרייטן אין אַזאַ הייליק אָרט ווי ס׳איז געווען רייזעלעס שטיבל.

די „אגודה״ האָט אויך געהאָט אין דעם שטיבל איר „צענטראַל־קאָמיטעט״. ס׳איז געווען אַ צייט ווען מ׳האָט געדרופן דאָס שטיבל צוליב דעם „דער בעלווע־דער״, ווייל דאָרט האָט זיך צענטראַליזירט די אַגודה־פּאָליטיק, דערמיט האָט מען געווואָלט פּאַרגלייכן מיט די לאַנד־פּאָליטיק, וואָס האָט זיך געפירט אין וואַרשע־ווער בעלווערער בעת דער פּילסודסקי־רעגירונג מיטן אונטערשיד, וואָס דער וואַרשעווער בעלווערער איז געווען אַ געבוידע געזען אין דער הויך, וואָס איז די פאַקטישע באַדייטונג פונעם וואָרט בעלווערער. דאָקעגן דער מאָגעלניצער בעלווערער אין רייזעלעס שטיבל, איז נעבעך געשטאַנען אין אַ טאָל און וויט צו זיין אַ פּלאַץ פון אַ שיינעם פייזאָזש.

דער ספּעציעלער נוסח אין דאָוועגען אין רייזעלעס שטיבל האָט צוגעצויגן אַ סך איינווינער פונעם שטעטל, וועלכע זענען געקומען הערן דעם אייגנאַר־טיקן סטיל פון ישראל־יעקבס דאָוועגען, אין די ימים־נוראים.

און וועג אין שטיבל האָט מען געמאַכט הקפות אין די טעג פון שמחת־תורה, האָט מען געקענט טרעפן אַפילו פון די לינקע עלעמענטן, וועלכע זענען געקומען זען ווי יידן זענען זיך משמח מיט אַזוי פיל התלהבות, מיט אַזוי פיל אידעאַליזם פאַרן כבוד פון דער תורה.

דער ריקוד איז געגאַנגען באמת, עד לב השמים, דאָס טאַנצן איז פיל מאָל אַריבערגעגאַנגען — ביי די יידן אין שטיבל — די גרענעצן פון זייער כוח און גע־זונט. איין מאָל האָט געטראָפן אין אַ שמחת־תורה־טאָג, אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה, ווי אברהם יצחק שלום טאָבעלעס, וועלכער איז געווען זייער געברעכט רחמנא ליצלן, האָט זיך אַזוי צעטאַנצט, אַז ער האָט באַקומען אַן אַטאַק אויף זיינע שוואַכע בני־מעים, נאָך וועלכע מ׳האָט אים געמוזט נאָך יום־טוב פירן קיין וואַרשע.

ביי יעדן מאָגעלניצער יידּ, וועלכער האָט בייגע־ווינט די סעצענעס, ביי אַזעלכע יום־טוב־פייערונגען אין רייזעלעס שטיבל, איז זיכער ביי אים איינגעקריצט אין זכרון דאָס בילד פון מאָגעלניצער פרומע יידן, וועל־כע זענען אין אַזעלכע מאָמענטן געקומען רוחניותדיק — צו זייער גליקלעכסטער מדרגה. עס איז מערקווייר־דיק אויך געווען דאָס פּראָווען שלוש־סעודות אין רייי־זעלעס שטיבל.

הגם דאָס איז געווען די דריטע סעודה פון שבת, האָט מען דאָרט פון אַ סעודה זייער וויניק נהנה גע־ווען. יעדער יידּ האָט ביי זיך אין שטוב אין דער פינצ־טער אָפּגעגעסן די סעודה און מיט אַ כזית אין קעשענע געלאָפּן אין שטיבל אַריין צו פאַרענדיקן בצבור די דריטע שבת־סעודה. דאָס זינגען זמירות איז אייגנע־טיילט געווואָרן (מיט חזקה) צווישן יאָמעלע חיים־מאירס, וועלכער האָט געהאָט אַ סקאַרבאָווע ניגון צו

בני־היכלא, ס׳האָבן אויך געזינגען ישראל יאַנקל, אי־טשע מאיר שטאַרקמאַן און אַנדערע. הגם, ווי ס׳איז פריער דערמאָנט, איז אין רייזעלעס שטיבל געווען דער צענטער פון דעם אגודה־סעקטאָר, זענען צו שלוש־סעודות געקומען אויך בחורים פון מזרחי, צווישן זיי אברהם חיים וויינגאָרט, וועלכער איז געקומען הערן דעם מאַרש מיט וועלכן איטשע מאיר וועט זינגען: „אתה הוא אלוקנו בשמים ובארץ".

נאָכן פאַרענדיקן די זמירות פון שלוש־סעודות און נאָכן דאַוונען מעריב, זענען אַ סך פון די בחורים אַריינגעגאַנגען צו ישראל־יאַנקלען הערן אים מאַכן הבדלה, צווישן זיי: הערשל און מלך אַלעקסאַנדראָ־וויטש די זין פון חיים־לייבן, דוד משהל ישראל לייבס, מאיר גרינבוים, אַ זון פון יידל־ליפישנס. בינעם האָבערמאַן, אַן אייניקל פון אַלטן גרשון און אַנדערע. וועז ישראל־יאַנקל האָט זיך אַנידערגעשטעלט זאָגן „הנה אל ישועתי", מיט אַזוי פיל דביקות און התרוממות הנפש, האָט זיך געשאָפן דער איינדרוק, אַז ס׳שטייט אַ מענטש, וואָס האָט נישט קיין עול פון מפרנס זיין אַ פאַמיליע, פון צאָלן וועקסלען, פון זאָרגן וועגן קויפן־פאַרקויפן, אינפלאַציע און דעפלאַציע, אַ גרויסן סטאָק און אַ קליינעם סטאָק. דער מענטש האָט דעפאַ־נירט זיין גאַנצן גורל אין זיין אמונה אין דעם רבש״ע, מיט דער זיכערקייט, אַז ער וועט אים העלפן וועז ער וועט פון אים בעטן הילף.

דאָס געשטאַלט פון אַזאַ ישראל־יאַנקל קויפמאַן, ישראל־יאַנקל דער מלמד, ישראל־יאַנקל דער שטעקע־לע־מאַכער, ישראל־יאַנקל דער בעל־תפילה, איז אַ מוסטער פון אַ סך גייסטרייכע יידן ביי אונדז אין שטעטל און פון אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, וועמענס לעבן ס׳איז פאַרשניטן געוואָרן דורך די ברוינע מערדער ימ״ש אין די יאָרן 1939—1945.

די רויטע קאָמעניצע האָט אַריבערגעקוקט צו יאָסל „גראָבאַזש" גוטמאַן און געזען ווי דער פי־זיש פעסטער ייד, צוזאַמען מיט זיין שוואָכער פרוי טשאַרנע און זיינע קינדער, זענען פאַרהאַרעוועט אין דעם קאַלך־מסחר פון וועלכן זיי ציען חיונה, און וועז ס׳איז געקומען שבת און יום־טוב איז יאָסל געלאָפן אַ צופרידענער אין שול אַריין וווּ ער איז געווען גבאי, און אַ גייסטיק־געהויבענער געפלעגט האָבן ביי זיך צו גאָסט יעקב־דוד דעם שוחט צוזאַמען מיטן כאָר אין די ימים־נוראים־טעג. די רויטע קאָמעניצע האָט געזען דעם אַלטן יאָסל בייגלבעקער (ציגלמאַן) יעדן פאַרטאָג וועז ער האָט געבאַקן די בייגל, מיט דער הילף פון זיין פרוי און דער טאָכטער מרים־פערל. יעדן אינדערפרי פלעגט צו דער רויטער קאָמעניצע אויך אַרויפקומען דער פרישער ריח פון דעם געבעקס פון פייגע דער בעקערין. פון שלמה מאיר ראָזענבערג האָט זיך אַ סך מאָל געהערט ווי אין אַ וויציקן טאָן האָט ער זיך געזשאַלעווועט, אַז ס׳איז אים נישט באַשערט געווען קיין אשה יפת־תואר. ישראל מאָטעס האָט זיך געזען אַ פאַרנומענער מיט זיין פאַמיליע, אין זיין מסחר, אין דער יידישער שטאָט־פאָליטיק און אין דער יידישער לאַנד־פאָליטיק.

אַ גרויסע באַוועגונג פון מענטשן האָט זיך געזען פאַרן הויז פון לייביש בראָן. דאָרט האָט מען געזען אַרויפגיין און אַראָפגיין די קינדער פון דער פאָלקס־שולע — די ערשטע, וואָס האָט זיך געגרינדעט אין מאָגעלניצע, און ווו די ערשטער קינדער־פאַרשטעלונ־גען זענען פאָרגעקומען, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַ־טיליקט קיילע רעכטשייד יוכבד חיה־לאהס און אַנ־דערע. פון יענע פאַרשטעלונגען איז איבערגעבליבן אַלס אַנדענק דאָס האַרציקע מעלאָדישע לידל „דאָרט אין הימל זע איך שיינעדיק, אויסגעשטערנט שטערנד־לעך אַ סך". דאָרט האָט מען געזען די „טשלאָנקעס" פון דער פאַרוואָלטונג: פּרץ מאַרשעליק, אלעזר רויזעס א״אַנד. די לערערינס: וואָסקאָוויטש, אַספערשטיין, דיסקאַנט.

דאָרט האָבן די מזרחיסטן געדאַוונט שבת יום־טוב און ימים־נוראים, וועז מ׳האָט געקענט הערן דאָס מתי־קותדיקע דאַוונען פון יחיאל מענדל ריקאַלעס (חיי־מאָוויטש). דאָרט האָט געווויונט יהושע פעלדשער מיט זיינע זין: מאָטע, בן־ציון און זיין טאָכטער חוה. יידן און נישט־יידן פלעגן אָנקומען צו זיינע מעדיציניש־עקספערימענטן, און געהיילט זיך פון אַ סך קראַנקהיי־טן. דאָרט האָט זיך אויך געפונען די מאָגעלניצער ליי־און שפאָר־קאָסע — „ספולדזשעלניאַ קאָסאַ קרעדי־טאָוואַ", אין וועלכער ס׳האָט געפירט די בוכהאַלטעריע אַ סך יאָרן, משה לערער מיט דער הילף פון זיין זון יחיאל. און וועז אין יאָר 1930 בערך דער אינספּעק־טאָר פון וואַרשעווער צענטראַל־פאַרבאַנד, ד״ר שאל־מאַן האָט רעווידירט די ביכער און געפונען, אַז זיי זענען נישט געווען בסדר און דער אַלגעמיינער מצב פון קאָאָפּעראַטיוו איז נישט געווען ווי געהעריק, האָט זיך דאַן געשאָפן אַ נייע קאָמיסיע אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט: יוסף פאַלק, דוד טראָסק און שמעון מאַרקאָווסקי. צווישן די מיטגלידער פון ראָט זענען געווען: יאָסל ראכפעלד, בעריש זאָער און ס׳איו ספע־

ציעל צוגעצויגן געווארן יאָסקע רייבענבאַך (דעם שווארצן ראובעלעס זון)) נאָכן דורכפירן די סאַנירונג אין דער אַלגעמיינער טעטיקייט אין דעם קאָאָפעראַטיוו דורכן בוכהאַלטער, צוגעשיקט דורך דעם צענטראַל־פאַרבאַנד, האָט נאָכער איבערגענומען די בוכהאַלטעריע־לייטונג דער טעטיקער בוכהאַלטער חיים דאָנער, רייזל משה יעקב־מענדלס מאַן. אַלס קאַסירער אין קאָאָפעראַטיוו האָט אויך נאָכער געארבעט עטלעכע יאָר, אברהם חיים וויינגאַרט. אַ סך יידן אין שטעטל האָבן פאַרלייכטערט זייער עקאָנאָמישן מצב מיט אַן הלוואה פון דעם קאָאָפעראַטיוו.

ווייטער אַ ביסל האָט געוווינט משה יעקב מענדלס מיט זיינע זין, זיינע טעכטער און זיין שפייז־קראָם. אין דעם זעלבן הויף ווועמענס איין טייל האָט געהערט צו דעם גרויסן גביר לייביש בראָן, און די צווייטע טייל צו דעם הויכן, ברייטן, גבירישן משה טראָקס — משה יעקב מענדלס, האָט געווווינט אַ קליינער אַרעמער ייד מיט אַ בלאַס פּנים, פאַרלאָשענע אויגן און אַ שיטער בערדל — משהלע גריצער. ער האָט געהאַט אַ טרעפלעכן חוש פון הומאָר. וועג מענטשן האָבן זיך געגרייט אויף פּסח, פלעגט משהלע זאָגן: איך האָב שוין צוגעגרייט אַ האַלבן פּסח: אַ ציכל אויף מצות, אַ טאָרבעלע אויף אייער, אַ זייט אַנצולענען זיך ביים סדר און אַ פינגער צו טונקען. וועג אין די יאָרן 1927—1928 זענען אַנטשטאַנען די ערשטע אָמניבוסן פאַר פּאַסאַזשירן פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע, פאַרן פּרייז פון 5 זלאָטעס, פלעגט משהלע זאָגן: „היינט האָב איך פאַרדינט 5 זלאָטעס, כ׳בין נישט געפאַרן קיין וואַרשע און בין נישט צוריקגעקומען.

נאָך דער שפייז־קראָם פון משה יעקב מענדלס, האָט דער איידים זיינער יאַנקל יחיאל טעפּערס געהאַט זיין „לעדער־געשעפט" אין דעם שמאָלן געווועלבל. ווייטער אַ ביסל האָט געהאַט זיין פאַיאַנס־געשעפט שמואל־איטשע קאָפּלס; נאָך זיין טויט האָט דער זון זיינער, יעקב מאַנעל, איבערגענומען דאָס געשעפט אין וועלכן ס׳איז אויך געווען צו באַקומען שרייב־מאַטעריאַל. און וועג דער זעלבער יעקל מאַנעל האָט אַלס אַלטער בחור חתונה געהאַט מיט אַ פרוי — נישט פון מאָגעלניצע — וועלכע האָט געהאַט ציוניסטישע און רעליגיעז־טראַדיציאָנעלע אָנשויאונגען — האָט מען אים אין די לעצטע יאָרן געזען אין בית־המדרש ביי תפילת שבת, יום־טוב און ימים־נוראים. אין די לעצטע יאָרן האָט ער זיך אַריבערגעצויגן אין געווועלבל און אין דער ווויינונג פון אלעזר רויזעס, וועג דער לעצטער האָט זיך אַוועקגעצויגן קיין וואַרשע און יעקלס געווועלבל האָט דאָן איבערגענומען דער שטילער, בכבוד־דיקער און ווויילער חיימל־בינעמס מיט זיין פרוי גיטל, וועמען דער רבש״ע האָט נישט מזכה געווען מיט קיין בנים. חיימל האָט זיך דאָרט איינגעאָרדנט מיט זיין גאַלאַנטעריע־געשעפט נאָכן צעטיילן זיך פון שותפות מיט זיין ברודער יאָסל.

אַ פאָר טריט ווייטער האָבן געהאָט זייער ראַזורע, די ברידער שלמה מאיר און בערל בלענד, די ראַזורע איז געווען די פאָפולערסטע אין שטעטל. שלמה־מאיר איז געווען אַ חבר פון לינקע פועלי־ציון, בערל האָט געברענגט קיין מאָגעלניצע אַ נייע פאַרטיי אין וועל־כער ער און מאיר־יחיאל בארטמעסער זענען געווען די איינציקע מיטגלידער. דאָס איז געווען די פאַרטיי פון אומאָפהענגיקע סאָציאַליסטן, וועמענס פירער אין פוילן איז געווען ד״ר יוסף קרוק. אין דער ראַזורע האָט מען געערעדט און באַרעדט... פאַרשידענע ענינים פון פאָליטיק, מוזיק, פרעסע־נייעס, מעשהס בין אדם לחברו, מעשהס בין איש לאשתו און פון וואָס ס׳איז נאָר אונטערגעקומען. דאָרט האָט מען געקענט הערשענען: משה רחל עטלס, מענדל „דוידע", ער האָט געקענט זאָגן צו שלמה מאירן אָדער צו אַן אַנדערן אין דער ראַזורע: „דיר איז גוט, דו ביסט איינער אַליין צו אַ ווייב".

בערל בלענד איז געווען אַ ליבהאָבער פון חזני־שער מוזיק, האָט ער זיך איינגעקויפט אַ רייי חזנישע פּלאַטן. יעקב דוד שוחט האָט אויסגענוצט די געלע־גנהייט און געבאָרגט זיך ביי אים די פּלאַטן פון משה קוסעוויצקיס „אשמנו מכל העם", האָט ער פאַרפאַסט די מוזיק פאַר „מכלכל חיים" צו די ימים־נוראים־מדיקע תפילות. פון יאָסעלע ראָזנבלאַטס „רחל מבכה על בניה" האָט ער איבערגעארבעט פאַר „ובשופר גדול יתקע" און נאָך ראש־השנה און יום־כיפור, האָט מען געמאַכט רעצענזיעס אין דער ראַזורע וועגן יעקב דודס אינטערפרעטירן די נייע קאָמפּאָזיציעס.

די אינטערעסאַנטסטע קאָנצערטן אין דער וואַר־טעווער פילהאַרמאָניע פלעגן געגעבן ווערן אין די נעכט פון פרייטיק. אין איינעם אַזאַ וויינטערדיקן פרייטיק־צן־נאַכטס אין יאָר 1933 בערך, האָט העניק שע־רינג צו דרייצן יאָר געשפּילט אַלס סאָליסט זיין ערשטן קאָנצערט פון בראָמס קאָמפּאָזיציע צוזאַמען מיט דעם פילהאַרמאָנישן אָרקעסטער דורך ראַדיאָ. ביי אברהם מילשטיין, וועלכע האָט געהאַט אַ ראַדיאָ־גלאָשניק —

מעגאַפאָן, האָט מען געקענט דעמאָלט הערן דעם קאָנ־ צערט, און נאָכער האָט מען געקענט הערן אין דער ראָזורע פון די בלענדס פאַרשידענע מיינונגען וועגן דער שיינער אינטערפרעטאַציע פון דעם 13־יאָריקן קאָנצערטיסט.

שלמה־מאיר האָט דאָן מיט אַרגומענטאַציע פון זיין פּראָפעסיע, פאַרגלייכט דעם קאָנצערט פון בראָמס, ווי אַ שטייגער אָפשערן אַ „יעזש" און געוואָלט דערמיט מסביר זיין: אַזוי ווי ס׳איז קאָמפּליצירט צו שערן אַ יעזש־מאָדעל — אַזוי איז קאָמפּליצירט דער בראָמס־ קאָנצערט פון הענריק שערינג.

וועג שניאורס כאָר — פון 150 מאָן, האָט געגעבן אַ קאָנצערט אין וואַרשעווער צירק אויף וועלכן ס׳האָט אָנטייל געגומען משה קוסעוויצקי זינגענדיק אַריעס פון „ריגאָלעטאָ" אָן אַנדערע אָפּערעס און נאָכער אייניקע חזנישע קאָמפּאָזיציעס, האָט בערל זייענדיק אָוועזנד אויף דעם קאָנצערט, געהאָט נאָכער אַ סך וועגן דעם צו דערציילן.

וועג זרובבל איז געקומען קיין מאָגעלניצע און געגעבן אַ רעפעראָט „אמונה און אַפּיקורסות, וועג דוב בער מאָלקין האָט געגעבן אַ רעפעראָט „די פרוי אַלס עזר כנגדו", וועג ד״ר קרוק האָט געגעבן אַ רעפעראָט „היטלער און דער היטלעריזם" און פיל אַנדערע פרע־ לעגענטן זענען געקומען קיין מאָגעלניצע און געהאַלטן רעפעראָטן אויף פאַרשידענע טעמעס, האָט מען אַ סך געהאָט וועגן דעם צו ריידן, קאָמענטירן, און דיסקו־ טירן אין דער ראָזורע. און וועג ס׳איז אַריינגעקומען אין דער ראָזורע דאָס מיידל מישקע טרעלניק איז דער געשפּרעך געווען אַן אַנדערער אַ מער ראָמאַנטישער...

אין דער ראָזורע איז אויך אַריינגעקומען בעריש זאָער, וועלכער האָט אויך געקאָנט זאָגן ווייליינגעריש זויצן — הגם ער האָט געהערט צו דעם אגודה־סעק־ טאָר.

און וועג ס׳איז אַריינגעקומען שלמה שימקאָוויטש, זון בונעם מערקער, וועלכע זענען געווען דאָרט אָפּטע אַריינגייער, זענען די געשפּרעכן דערגאַנגען ביז פילאָזאָפיע, סאָציאָלאָגיע, מאַרקסיזם, לעניניזם און אָפילו סטאַליניזם, וועג סטאַלין האָט אָנגעהויבן נישט זיין שוה־בשוה מיט טראָצקין.

נאָך דער ראָזורע האָט געהאָט זיין ווויונונג און געשעפט דער דאָמען־שניידער פישל בארטמעסער, זיין זון יאָסל האָט געהיראָט מיט אַ פרוי נישט פון מאָגעלניצע, זיין טאָכטער פעלע האָט געהיראָט מיטן שוואַרצן איטשע בארטמעסער. זיי האָבן געווויונט אין וואַרשע, זיין זון א־טשע האָט געהיראָט אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה, מיט מרים גליימער. זיין זון מאיר־יחיאל איז — ווי פריער דערמאָנט — געווען דער שותף מיט בערלען פון דער אומאָפּהענגיקער סאָ־ ציאָליסטישער פאַרטיי אין שטעטל.

אין דעם זעלבן הויז האָט, ביז די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה, געווויונט דער רב ר׳ גבריאל זאב אָסעלקא ז״ל, זיינע צוויי עלטסטע זין זענען געווען די רבנים שמואלע און פּנחסל, זיין זון יעקב הערש איז געווען פאַרהיראָט מיט רעלע דעם שוואַרצן ראובעלעס (רייבענבאַך) טאָכטער, זיין זון משהלע איז געווען רא־ בינער אין צפון־אַמעריקע, זיינע טעכטער: מאָטל האָט זיך באָזעצט אין בראָזיל, שרה — פריער אין בראָזיל — און לעצטנס אין ישראל, זיין זון מאיר־שלום האָט זיך אויך באָזעצט אין סאַן־פאָולאָ, בראָזיל, זיין זון יצחק איז צוזאַמען מיט מלך אַרנשטיין און מלך פּראָוויזאָר אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. זיין טאָכ־ טער פּערעלע איז אויך געווען אין ארץ־ישראל און צוליב געזונט־אָנגעלעגנהייטן צוריקגעקומען קיין מא־ געלניצע. אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע מאָגעלניצער יידן.

אין די אַמאָליקע יאָרן האָט מען געקאָנט זען אַרויפגיין צום רב, אלעזר שוחט, ישראל לייב שוחט, דעם גאסצינער שוחט, און לעצטנס דעם גענלן שוחט ישראל באָטשאַן, און יעקב דוד דעם גאסצינער שוחטס זון.

פון די שמשים האָט מען געזען, אייזיק שמש, ישראל מאיר שמש, יוסף שמש, שלמה־זלמן, דער מנקר און דער מוהל. גאָנץ אָפט האָט מען געקאָנט זען אַרויפגיין צום רב דעם אַלטן גבריאל פּעלער, וועלכער איז געווען אַ ידיד זיינער, און נישט איינמאָל האָט ער געפּלעגט אַרויסגעמען פון רבס מויל דעם פּאַפּיראָס אָדער ציגאָר, וואָס דער רב האָט געריכטערט אין אַ שבת־צונאַכטס אָדער אין אַן אַנדערן טאָג אין דער וואָך, וואָס האָט אַרויסגערופן ביים רב אַ שמייכל.

דער פאָטער מיינער און אברהם יצחק שלום טא־ בעלעס פלעגן זיין ביים רב, וועגן אַ דין־תורה אַלס בוררים. און וועג איך האָב געפּלעגט אַלס יונגער בחור אַרויפגיין צוזאַמען מיט מיין פאָטער אין יום־טוב־טעג פון סוכות בענטשן אתרוג האָב איך זיך נעבעך גע־ מוזט מתכוון זיין אין דעם פיטם ער זאָל נישט חלילה אַראָפּפאַלן ווי אין דעם גאַנצן בענטשן אתרוג, ווייל דער רב פלעגט דערלאַנגען דעם אתרוג מיט גרויס

אומצוטרוי וועז עמעצער פון דער קליינער חברה איז געקומען אים נעמען צו בענטשן.

דאָזאַרעס זענען אַרויפגעגאַנגען וועגן קהילה־ענינים; בוררים וועגן אַ דין־תורה, און סתם־יידן און יידענעס מיט זייערע שאלות וועגן דיני־קדושין, דיני גיטין און וועגן כשרות.

עטוואָס ווייטער האָט געווויגט און געהאַט זיין געשפט בעריש האָרוויץ, אַ גריצער, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט זלאַטע יצחק־מלכס. בעריש איז געווען דער אייגציקער אייזן־סוחר אין שטעטל, וואָס האָט נישט געהייסן יצחק — ווייל אַלע אַנדערע אייזן־סוחרים האָבן געהייסן: יצחק־מלך קריגער, יצחק־שמואל אָס־טראָוויעצקי און ישראל־יצחק פּאַסטערנאַק.

אַ ביסל ווייטער האָט געווויגט יאָמאַלע חיים־מאירס מיט זיין ווייב חיה־לאה און זיינע פּיר טעכטער בלימעלע, הינדע, כעווטע (יוכבד) און מאַשע. די עלטסטע טאָכטער בלימעלע האָט חתונה געהאַט מיט דעם סימפאַטישן שוחט, א. טאַרטשינער, אברהם־יצחק. ער האָט געהאַט אַ פיינעם לירישן טענאָר און איז געווען אַ בקי אין חזנות, האָט טאַקע דער עולם אין שטעטל הנאה געהאַט פון זיין דאַוונען, פון זיין זינגען און פון זיינע קאַמפאָזיציעס, וועלכע זענען געווען אַ נייעס פאַרן שטעטל, און וועלכע ער האָט אינטערפרעטירט צוזאַמען מיטן כאָר וואָס ער געשאַפן, פון די טאַלאַנטפולע יינגלעך אין שטעטל. חיה לאה האָט געפירט דאָס גאַלאַנטעריע־געשעפט זי איז געפאָרן קיין וואַרשע אייניקויפן סחורות פאַרן געשעפט, זי איז געווען די עקרת־הבית און עקרת פון געשעפט, ד. ה. אַז אי דאָס בעל־הבתישקייט אי דער מסחר זענען געפירט געווארן אונטער איר פאַרזיץ. יאָמאלע איז געווען אַן אַסטראָוצער חסיד, אַ ייד, וואָס האָט זיך נישט געאיילט אַהיימצוגיין פון בית־המדרש, נאָכן דאַוונען, האָט ער ליב געהאַט לערנען אין אַ ספר, געהאַנדלט האָט ער מיט צעטעלעך, פון וועלכע אַ סך יידן אין שטעטל האָבן זוכה בגורל געווען.

ווייטער אַ ביסל האָט געהאַט זיין שפייז געשפט פאַר הורט און דעטייל־ניסל (ניסן) פריידענרייך — אַדער ניסל זעליק־ניסלס אַדער נאָך מער פאָפולער, ניסל די זעלקאָווער. די פרוי זיינע אסתר — אַ גריצערן — איז געווען אַ פיינע און אינטעליגענטע פרוי, געהאַלטן זיך פשוט דאָך ווי אַ סך אַנדערע שנורן האָט זי געהאַט דעם „שנור און שוויגער קאָמפלעקס", וועגן וועלכן ס'זיינען געווען פאַרשיידענע קאָמענטאַרן אין שטעטל.

דער בריימער יעקב איז געווען אַן איינגייער ביי ניסלען און געדינט אים אַלס נישט אָפּיציעלער טרעגער פון פּעקלעך און אָפּיציעלער טרעגער... פון אַלע נייעסן וואָס זענען פאָרגעקומען אין שטעטל.

הענעך הערפשטיין האָט געהאַט אַ ביסל ווייטער זיין שניט־קראָם. אינדערפרי פאָרן גיין דאַוונען, נאָכער נאָכן אָנבייסן אָדער פאַרנאַכט, האָט מען געקענט אים זען זיצן ביים זאָגן תהילים מיטן קאָפּ אָנגעלייגט אויף איין האַנט און מיט די צווייטע גרייט צו מאַכן מקח וממכר מיטן פויער אָדער די פויערטע אויף וועמען ער האָט געווארט. טויבע הענעכס האָט אַ שווייגנדיקע באַגלייט אין מאַן אין מסחר, אין אויפמאַנען די חובות, פאָרן קיין וואַרשע איינקויפן סחורות, און מיט שטילע טרערן און גרויס בענקשאַפט געווארט אויף דעם טאָג, וועז זי וועט קאָנען זיך פאריניקן צוזאַמען מיט אירע קינדער, וועלכע זענען צו איר גרויסן באַדויערן ביסלעכווייז אַלע זיך צעפאָרן אין דער גרויסער וועלט.

צווישן די צווייי שכנים: ניסל פריידענרייך און הענעך הערפשטיין איז געווען אַן אַריינגאַנג־הויף אָדער בעסער געזאָגט אַ דורכגאַנג־הויף, אַזאַ מין „פאַסאַזש", ווי אַ שטייגער ס'איז געווען אין וואַרשע סימאַנס פאַסאַזש אויף די נאַלעווקעס, פון די דזשיקע אויף די נאַלעווקעס, און אונדזער מאָגעלניצער פאַסאַזש איז געווען דורכצוגיין פון די וואַרשעווער גאַס אויף די וואַלער גאַס, אַרויסצוגיין פונקט קעגן איבער אפרים „פראָפינאַטער", זיי ווייב שרהלע די „פראָפינאַטערין", די צוויי טעכטער שמחה און שיינדל, צוויי איניקלעך שלום יונה און לאהלע; וועז שרהלע די „פראָפינאַטערין" פלעגט זיך זעצן פאַר איר טיר אָדער אינעווייניק אין דער ווינונג, האַלטן אַ געשפּרעך מיט שכנים אָדער באַקאַנטע, איז עס נישט געווען קיין מאַנאַלאָג, נאָר ס'האָט געמאַכט אַן איינדרוק ווי עס וואָלט געווען אַ טריאָ, ווייל ביידע טעכטער פלעגן דאָן זי באַגלייטן מיט אַ שאָקל מיטן קאָפּ מיט דערגאַנצן אַ פראָזע אָדער פאַרענדיקן אַ פראָזע.

דאָס אייניקל שלום־יונה האָט געלערנט אין וואַרשע אין דער פיאַסעטשנער ישיבה, געשלאָפן איז ער ביים רבין אויף דזיעלנאַ 5, פלעגט די אַלטע רביצין דעם גראָדזיסקער רבינס וויב, וועלכע איז געווען דעם רבינס מוטער־ — זשאַלעווען זיך נישט איין מאָל, אויף דעם עול, וואָס זיי האָבן צו היטן דעם שוואַכן שלום־יונה, וועלכער איז געווען זייערער קוואַרטיראַנט.

און אין מאָגעלניצע ביי די פראָפינאַטער פאַמיליע איז אָנגעגאַנגען, אַז ביי דעם פּיאַסעטשנער רבין ווייסט מען נישט ,ווי אַזוי מכבד צו זיין זייער אייניקל דעם חשובן ישיבה־בחור שלום יונה.

דער דורכגאַנג האָט געפירט צו אַ סך פאַמיליעס וואָס האָבן דאָרט געווויינט, דער הינטערשטער אַריינגאַנג צו ניסל פריידענרייך, הענדך הערפשטיין, אלעזר הירשענקרוק, חיימל הענעס (אַלעקסאַנדראָוויטש), עס האָבן דאָרט געווויינט: אברהם יצחק־שלום טאבעלעס, אלעזר ישעיהס, דער בלינדער יאַנקל, מענדל אַניע־לעוויטש, דינה דעם גרויסנס, שוועסטער פון דבורה פאַסטערנאַק, ישעיה אבא דער רימאַזש, אַ געראָר חסיד, דער איידעם פון חיימל הענעס; פריער האָט דאָרט געווויינט דער סקלאַד־אַפּטייקער יוסף פאַלץ און נאָכער האָט אין דער זעלבער ווינונג זיך געגרינדעט די אגודהשע „קאַסאַ קופּיעצקאַ", מיט אברהם שפּאַן אַלס לייטער און בוכאַלטער, אין דער קאָמיסיאָן זע־נען געווען, יצחק מלך קריגער, מאיר בראן — קאסיר און דער דריטער מיטגליד משה גאָלדבערג, דער קאָמאָשנמאָכער. די זעלבע „קאַסאַ קופּיעצקאַ" האָט זיך נאָכער איבערגעצויגן אין מאיר בראנס קאָמעניצע אין דער ווינונג, וואָס האָט אָמאָל פאַרנומען איטשע בער וויינסבערג. זי האָט זיך פאַרוואַנדלט נאָכער אין „באַנק קופּיעצקי". אונטער דער זעלבער אָנפי־רערשאַפט מיט אברהם שפּאַן בראש, האָט זיך געשאַפן אַ גמילת חסד־קאַסע האָט טאָקע די אגודה מיט איר באַנק און גמילת חסד־קאַסע געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויף דער וויילערשאַפט, בעת שטאָטישע וואַלן אָדער פאַרלאָמענט־וואַלן.

דאָס שכנותדיקע צעלניק געוועלבל האָט געהערט מיט יאָרן צוריק צו מלך פריידענרייך און זיין פרוי שרהקע וויצנער, די טאָכטער פון לייבל פאָקטשאָזש, וויצנער. נאָך דעם טראָגישן טויט פון מלכן מיט זיין שוועי איז געבליבן ביים געוועלבל לייבל פריידע־רייך און לעצטנס ווען לייבל האָט געטוישט די בראָ־זשע און געפּענט זיך אַ שפּייז־געוועלבל אויף דער וואָ־לער גאַס קעגנאיבער דער בעקעריי פון משה חיימאָ־ויטש (שלמה ריקאַלעס זון) האָט זיך אין דעם זעלבן געוועלבל אַריינגעצויגן משה דניאלס.

נאָך דעם געוועלבל האָט געהאָט זיין פאַבריק און פאַרקויף פון סאָדע־וואַסער און לאָדעס (אייז־קרעם) דער אַלטער ירחמיאל־מאיר מרגלית, מ׳האָט געשמועסט אין שטעטל, אַז דער זעלבער ירחמיאל מאיר און זיין זון אבוש זענען געווען די ערשטע אין שטעטל, וואָס האָבן געלייענט אַ צייטונג און קאָמע־טירט וועגן פאָליטיק און מלחמה־סטראָטעגיע פאַר, און בעת דער מלחמה פון 1914. אין די לעצטע יאָרן האָט דאָס סאָדע־געוועלבל געהערט צו די טאָכטער יאָכווועטל, וועלכע האָט חתונה געהאָט מיט חיימל גבריאלס.

אין אַ וואָכן־טאָג זענען אַדורך געגאַנגען פאַר דער רויטער קאָמעניצע יידן, וואָס האָבן געזוכט אַ גמילת־חסד צו צאָלן אַ וועקסל, וואָס איז שוין געווען דער לעצטער טערמין אָדער באַצאָלן אַ שולדיקן גמי־לת חסד, פון זיי: אַ ישראל אלעזר משה דניאלס, הערשל דבורהס, חיימל שלמה מאירס, טויבעלע־שלום טויבעלעס און אַנדערע. אָט זענען אַדורכגעגאַנגען חדר־יינגלעך, וואָס האָבן געלערנט ביי איטשעלע פריידע־רייך אין דער בית־המדרש געבויעט צו אַ קימפּעטאַ־רין (קינדבעטערן) אויף „קריאת שמע"־לייענען. אָט איז אַדורכגעפאָרן מאָטעלע בעל־עגלה מיט זיינע פאַ־סאזשירן צו דער קאָלייקע.

אָט איז אַדורך געלאָפן אַ פרוי אין בית המדרש „אייניריסן" דעם ארון קודש צו בעטן אַ רפואה שלימה פאַר אירס אַ קראַנק קינד, אַ קראַנקן טאַטן, אַ קראַנקע מאַמע, אַ קראַנקע שוועסטער, ברודער אָדער אַן אַנ־דערן מיטגליד אין דער משפּחה, געטראָגן ליכט צו צינדן און געבעטן אברהם מרדכין צו זאָגן תהילים. אָט איז אַדורכגעגאַנגען אַ פרוי מיט אַ פריילעכער בשורה אַז ס׳איז געבוירן געווארן אין דער משפּחה אַ יינגל, אַ מיידל אָדער גאָר אַ צווילינג, אַז די קימפּעטאָרין איז געווען פאַרביי, געשטאַנען אויף דער שוועל צווישן ביידע וועלטן... רחמנא ליצלן. אָבער, געלויבט דעם השם יתברך, די מאַמע און דאָס שוועלבעלע פילן זיך גוט.

אָט איז אַדורך געגאַנגען אַ לוויה, די וויבער האָבן געווויינט און געיאָמערט און קומענדיק צו דער בריק, האָבן זיי געמוזט צוריק גיין. וויל ישראל יצחק פאַסטערנאַק האָט נישט געלאָזט גיין וויטער. ווען ס׳איז געווען אַ חתונה אין שטעטל, פלעגט מען ביינאַכט צו דער חופה — געשטעלט פאַרן בית המד־רש — דורכפירן דעם חתן מיט אַן אַראָפגעלאָזטן קאָפ און פאַרדעקטע אויגן מיט אַ וויס טיכל, נאָך דער חופה־צערעמאָניע, נאָכן שיסן מיט די פייערוועדק האָט מען מיט מוזיק צוריקגעפירט די חתן־כלה און די מומע פון דער כלה, אָדער חתן האָט אנטקעגן גע־טאַנצט מיט קוילעטש אין דער האַנט און געלאַכט פון

דעם חתן בקול־רם, אַז ער פירט זיך איבער דער גאַס מיט אַ נקבה.

וועז ס׳איז פאַרגעקומען אין שטעטל אַ סיום־הספר זענען מיט גרויס פאַראַד און פיל פאַמפּע דורכגעפאָרן בחורים אָנגעטאָן אין ספעציעלע בגדים אָדער ווי מ׳האָט זיי גערופן פאַרשטעלטע — אויף אויסגעפוצטע פערד, דער הויפּט־רייטער פלעגט זיין פישעלע געלבאַרט מיט שטורקאַצן, מוזיק און געזאַנג פלעגן זיי רייטן און געשאַפן אַן עמאָציאָנעל בילד, וועלכעס האָט גערופן דאָס גאַנצע שטעטל צו באַוווּנדערן און זען דעם כבוד, וואָס מ׳האָט געגעבן די תורה.

אין א שבת אָדער אין אַ יום־טוב פאַרנאַכט איז דער הויפּט־שפּאַציר געווען פאַר דער רויטער קאַמעניצע. זומער־צייט וועז מען איז געגאַנגען אין וואַלד אַריין. אין ווינטער־צייט, פון די פאַשוויענטנע ביז צו דער „באַרג־קרעטשמע״ אַהין און צוריק און אַנדערע אין בית־המדרש אָדער אין דער שול אַריין דאַוונען.

אָט איז אַדורך אַ גרופּע בחורים און מיידלעך פון פאַרשיידענע „פּרייע״ פּאַרטייען. אָט אַ גרופּע פון בית־יעקב מיידלעך, אָט אַ גרופּע פּשוטע יידן בעלי־מלאכות אין בית־המדרש אַריין דאַוונען מנחה. אַזוי האָבן דורכמאַרשירט פאַרשיידענע טיפּן, פון וועלכע דאָס יידישע שטעטל איז געווען צוזאַמענגעשטעלט.

פיל מאָל זענען אויך דורכגעגאַנגען אויסמוש־טרירטע די יוגנט פון „פּרייהייט״ און „סקויט״ אונטער דער אָנפירונג פון שלום שאפּירא, צווישן זיי זענען געווען צוויי אויסגעצייכנטע פוטבאָל־שפּילער: ישראל יוסף פילצמאַן און אליעזר־לייזער גוטמאַן (זון פון יאָסל גראַבאַרזש). דער לעצטער איז געווען „אמיי־קוס״. געטאָן אַלץ מיט דער לינקער האַנט, האָט ער זיך טאַקע זייער גוט אויסגעצייכנט אַלס לינקער פליגל.

אין יאָר 1939 זענען די ברוינע היטלער־מערדער אַריינגעקומען אין שטעטל און אויך פאַרבייגעגאַנגען פאַר דער רויטער קאַמעניצע. מיט דעם צוגעגרייטן נאַצי־פּלאַן האָבן זיי חרוב געמאַכט דאָס יידישע לעבן פון צענדליקער דורות. וועז די רויטע קאַמעניצע וואָלט געקענט זיך באַוועגן, וועז די רויטע קאַמעניצע וואָלט געקאָנט שרייען, וועז די רויטע קאַמעניצע וואָלט געקאָנט אויסדריקן איר פראָטעסט, וואָלט זי זיכער מיט איר גאנצער קראַפט, מיט איר גאַנצן כוח, געוואָרפן זיך אויף די היטלער־בעסטיעס, מיט איר לעצטן אויסגעשרייי „תמות נפשי עם פלשתים״ פאַר דער זעלבער רויטער קאַמעניצע זענען אַדורך געגאַנגען אין יאָר 1924 בערך, ציוניסטן פון אַלע גרופּירונגען אין שטעטל, סתם יידן, יוגנט און עלטערע, מיט גרויס פאַראַד, מיט טיפע עמאָציע, מיט שמחה, סאַטיספאַקציע און התרוממות הנפש, באַגלייטן און אָפּגעבן כבוד דעם ערשטן עולה פון מאָגעלניצע קיין ארץ־ישראל, דעם חבר ישראל זאַנדער מיטן גאַנצן אַרקעסטער פון די טופמאַנעס מיטן בריייטן יעקב ביי דער פויק, מיטן געזאַנג פון דעם גרויסן עולם האָט דאָס שטעטל געפייערט די אתחלתא דגאולה, דעם אָנהייב פאַר מאָגעלניצער יידן זיך צו באַפרייען פון דעם גלות און פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען אַ מוסטער פאַר פיל פון אונדזער שטעטל צו פאָרן קיין צפון־אַמעריקע, דרום־אַמעריקע און אַלע אַנדערע לענדער און איבערהויפּט צו באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל.

פיל, פיל מער יידן פון אונדזער שטעטל וואָלטן אַרויסגעפאָרן, עולה געווען קיין ישראל, אָבער נישט אַלע האָבן באַקומען די מעגלעכקייט.

מיט דער צאָל עולים פון אונדזער שטעטל, וואָס האָבן זיך איינגעאָרדנט אין ארץ־ישראל האָבן מאָגעלניצער יידן צושטייער געגעבן אַ ציגל צו דעם גרויסן היסטאָריש־נאַציאָנאַלן בנין, וואָס איז היינט מדינת ישראל.

א רייזע קיין מאגעלניצע

אַריינפאָר אין שטעטל

דער קאָנדוקטאָר איז אַריינגעקומען אין דעם וואָגאָן, ווו איך בין געזעסן. ער האָט אויסגערופן הויך: „מאָגעלניצאַ!", געפאָדערט די רייזע־בילעטן ביי די, וואָס זיצן אויס ביי דער נאָענטסטער סטאַציע. איך האָב אים דערלאַנגט מיין בילעט. די קאָלייקע איז געפאָרן לאַנגזאַמער. דער לאָקאָמאָטיוו האָט געגעבן סיגנאַלן, אַז ער דערנענטערט זיך צו דער סטאַנציע. די רעדער האָבן געקלאַפּט און געמאַכט דעם איינדרוק, ווי זיי וואָלטן אויסגעקלאַפּט די ווערטער שנעל: „מאָגעלניצאַ, מאָגעלניצאַ, מאָגעלניצא" און נאָכער: „קאָלאָ גרויצאַ, קאָלאָ גרויצאַ, קאָלאָ גרויצאַ". דורכן פענצטער האָבן זיך געזען די פויערישע כאַטעס, די גרינע פעלדער, די באָרוועסע קינדער, וועלכע האָבן זיך דערנענטערט צו זען דורכגיין די קאָלייקע, ווי ס׳וואָלט פאַר זיי געווען דאָס ערשטע מאָל.

די פאַסאַזשירן האָבן זיך אויפגעשטעלט, צוגעגרייט זייערע באַגאַזשן. מיט אומגעדולד בין איך געשטאַנען לעבן מיינע וואַליזקעס און געקוקט דורכן פענצטער בעת די קאָלייקע האָט זיך אַריינגעגליטשט אין דער סטאַציע פון אונדזער שטעטל מאָגעלניצע.

אויף דער סטאַציע האָבן מיך אָפּגעווארט: מיין מאַמע ז״ל, פּערל מלכהס. ווי מ׳האָט זי גערופן, אָדער פּערל יאַנקל קייסערס, ווי אַנדערע האָבן זי גערופן; מיינע ברידער בונעם און יאָסל; יאָסלס פרוי שרה, יאַנקל אַלעקסאַנדראָוויטשעס טאָכטער; זייער טעכטערל ייטעלע; מיין שוועסטער רחלע; איר זון יחיאל־אליהו; מיין שוויגער טאָבע הענעכס; מיין שוואָגער חיים און מיין שוועגערין חיהלע; ווי אויך פיל פון דער משפחה, פריינט און באַקאַנטע.

מיר האָבן זיך אַלע געפרייט, געקושט און באַגריסט, אויסגעפרעגט זיך ווען געזונט, ווען דער רייזע און נאָכער זיך אַרויפגעזעצט אויף דער בריטקע פון מאָטעלע בעל־עגלה. איך האָב געפרעגט מאָטעלען ווי ס׳גייט אים אין דער פרנסה, האָט ער זיך פאַרקלאָגט, אַז זייט ס׳זענען אויפגעקומען די „סאַמיכאָדן", וואָס פאָרן גלייך פון שטעטל קיין וואַרשע, האָט ער זייער אַ שוואָכע פרנסה.

מיר זענען געפאָרן מיטן וועג פון „די באַרג־קרעטשמע". אין שטעטל אַריין. פון דעם דאָקטאָרס סאַד האָט זיך געפילט דער אַראָמאָט פון פאַרשיידענע פירות. פון ביידע זייטן וואָלד זענען די קרוינען־בלעטער פון די ריזיקע טאָפּאָל־ביימער ביי די ראַנדן פון שאָסיי געווען באַגילדערט מיט זון. פייגל און פאַרשידענע חיהלעך, זענען געשפרונגען, געפלויגן, געצווישטשעט און געזונגען, פרייענדיק זיך יעדע באַשעפענישׂ אויף זיין שטייגער מיט דער זומערדיקער פריילעכקייט און וואַרעמקייט. פון דער ווייטנס האָט דער קאָרן פון די פעלדער געוויגט זיך אין גאָלד און אין גרין. פון די לאָנקעס האָט זיך געהערט דאָס מע־

בית הנתיבות של הרכבת הקטנה במוגלניצה

די קאָלעיקע־סטאַציע אין מאָגעלניצע

קען פון די קי, דאָס בילן פון די הינט, דאָס פייפן פון די פאָסטעכער אויף זייער פישטשאַלקעס־פייפלעך. מיר האָבן זיך דערנענטערט צום „ווייננאָרטן", ווו די אָקאַציע־ביימער האָבן אונדז באַגאָסן מיט פערפום. פון דער ווייטנס — רעכטס — האָט זיך געזען דער יידישער בית־עולם, וואָס האָט צוגעגעבן אַ טרויעריקן טאָן צו דעם סימפאַטישן געזאַנג פון דער אַרומיקער פאַנאָראַמע פון: בלויען הימל, גרינע פעלדער, וואַלד, זאַגייניק (יונגער וואַלד) און טייך, וואָס האָט געשפילט מיט אַלע קאָלירן און טענער.

מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער בריק. לינקס ביים טייך (די זשעקע) זענען געשטאַנען ווייבער אוו האָבן געקלאַפּט, גערידן, געשוועמט און געוואַשן די וועש; רעכטס ביים זעלבן טייך האָט מען געזען פרויען, מיידלעך און קינדער, וואַשן וועש, רייבן ס׳גאַפּעס. קינדער האָבן זיך געוואַשן ביז די קני, געשפרונגען, געשריגן, געשפילט זיך און געזונגען.

מרים פערל — די טאָכטער פון יאָסל ציגעלבייסער — דער בייגל־בעקער האָט אַ היים געטראָגן אין אַ שיסל דאָס גאַפּעס, וואָס זי האָט געוואַשן ביים טייך.

נאָכן אַריבערפאָרן די בריק און דערנענטערן זיך צום שטעטל האָבן אַרויסגעקוקט פון זייערע ווינונגען און געוועלבער: לינקס — הינדע די קאָוואַלקע, אַנגעטאָן אין אַ שיסל דאָס גאַפּעס, וואָס זי האָט געוואַשן ביים טייך. רעכטס — יאָנקל וועגדער מיט די רויטע באַקן, טונקעלע הויזן און אַ העל פיזשאַמעראַקל; זיין פרוי וועלקע מיט אַ ביסל צעשויבערשע האָר, אַ טונקעלע בלוזע און אַ לייכטע קלאָשן־ספודניצע. רעכטס — יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש; זיין פרוי רייזל שפרהס; שמעלקע האָכבערג אין זיין רעסטאָראַן; חיה משה־וואָלפס; אברהם־חיים ווייננאָרט; רבקה ווייננאָרט; לייביש מרגלית; שלמה־זלמן טענענבוים; איטשעלע גרויסמאַן; זיין ווייב און קינדער; שמואל בעקער; זיין פרוי פריידל און קינדער; נטעלע אַניעלעוויטש; זיין פרוי מלכה. לינקס — וועלוול ראָזנוויין זיין פרוי מינדל יצחק אלימלכס; ישראליק שוסטער; מרדכי קלאַרפעלד; טשאַרנע משה־מאירס; אברהם טראָקס; חיימל שלמה־מאירס; בונעם רעכטשייד. רעכטס — יאָסל גראַבאַזש; זיין פרוי טשארנע און זיין ערע קינדער; הערשל העניעס; זיין פרוי; אברהם באַרטמעסער; זיין פרוי און קינדער; פייגע די בעקערין; אירע זין; שלמה־מאיר ראָזענבערג; זיין פרוי; ישראל־מאיר שמש; זיין פרוי און קינדער; יצחק משה, מרים און פערל. לינקס — בן־ציון טאַנדייטער; מאיר לענגאַ; זיין פרוי פייטשע; זיין זון יחזקאל און אַנדערע, יאַנקל, לאה — ישראל חיימל; זיי פרוי פערעלע די מאָדיסטקע; שרהלע קריינדלס רוכטשע קריינדלס און חיים־איטשע בראָן; בעריש זאער; זיין פרוי און קינדער. רעכטס — יהושע פעלטשער; פייוול רעכטשייד; זיין פרוי און קינדער; דוד בראָן; זיין פרוי און קינדער; משה יעקב־מענדלס; זיין פרוי; יאַנקל יחיאל טעפערס; זיין פרוי און קינדער; חיימל בונעמס; זיין פרוי גיטעלע; הערשל שוסטער; זיין פרוי און קינדער; בערל און שלמה־מאיר בלענט; פישל בארטמעסער; זיין פרוי און קינדער; בעריש האָרוויץ; זיין פרוי זלאַטע. לינקס — יחזקאל זיידע, ישראל אלעזר משה דניאלס; זיין פרוי רייזל אלעזר הייענקרוקס טאָכטער; שמואל רעכטשייד; זיין פרוי און קינדער. רעכטס — (בנימין) יאמאלע חיים־מאירס; זיין פרוי חיה־לאה; זיין טאָכטער מאַשע; די זעלקאָווע; ניסל איר זון; אסתר איר שנור. לינקס — הענעדבורה שלום טאבעלעס און איר טאָכטער טאָבעלע האָבן אַרויסגעקוקט פון זייער שטוב, וואָס איז געווען האַלב קעלער און האַלב שטוב.

די בריטשקע האָט זיך געשטעלט פאַרן הויז פון מיין שווער הענעך הערפשטיין ע״ה. יעקב סעליק האָט זיך באַלד געפאָרעט ביי די וואַליזעס. געגעבן מיר אַ ברייטן שלום עליכם און געוואָרט אויף זיין בירגעלט.

ס׳זענען צוגעקומען געבן שלום עליכם די שכנים: משה דניאלס; זיין פרוי פריידל און זייערע קינדער; חיימל גבריאלס; זיין פרוי יוכבד און זייערע קינדער; יאָסל בונעמס; זיין פרוי שרה; ישראל רעכטשיידס און אַנדערע. ס׳האָט אויך אַריבערגעקוקט טשיפּע העקלס טאָכטער פון איר פרוכט־געשעפט אין קעלער, וווּ ס׳זענען געשטאַנען קוישן מיט שקלאַנקעס־קערשן, קליינע שוואַרצע קערשן און רויטע וויינפערלעך, טרוסקאָווקעס און אַגרעסן.

ס׳זענען געקומען אָפּנעמען, אַ ביסל שפּעטער, גרוסן פון בוענאָס־איירעס און לא־פלאטא פון זייערע קרובים: באַלטשע לעסער; איר מאַן, דער געלערער יצחק חופייזן; פּרץ לערמאַן; גאָלדע מאָטלס; ישראל־יחיאל קראסוצקי; מלכה גרייצער, די פרוי פון אברהם דרייער; הערשל דבורהס; אסתרל די זעלקאָווע; לייבל בלאַכאַזש און אַנדערע.

שבת ביים טאַטנס טיש

אויף שבת זענען געקומען פון וואַרשע: מיין פאָטער ז״ל; מיין שווסטער רויזע; איר מאַן ראובן

ראָזנוויין (אַ וואַרשעווער); זייערע קינדער: יידעלע און מלכהלע; מיין ברודער מנחם; זיין פרוי חוהטשע; זייער טאָכטער רויזעלע און יצחקל, דער אינציקער זון, וואָס איז געבליבן פון מיין ברודער אלימלך ע״ה.

שבת ביים עסן האָבן לכבוד די גאסט געשיקט: רחל רויזעס — אַ טרוקן־מעליקן קוגל. האָט מען גע־שמועסט, אַז דער קוגל האָט געווויינט, דאָס הייסט, אַז ס׳האָט זיך געגאָסן פון אים אַ סך פעטס; מיין קוזינע טשארנע פראָוויזאָר, די פרוי פון משה־זרח פלאַנצער — האָט געשיקט אַ זיסן געבלעטערטן קוגל; יענטל שטערן — האָט געשיקט אַ פלאָש שולדריינס וויין; שרה, יאנקל פינקלשטיינס פרוי — האָט געשיקט פאַ־מעראַנצן און מאַנדאַרינען; ישראל מאָטעס, דעם טא־טנס אַ שטענדיקער ידיד — האָט געשיקט געטריקנטע פרוכטן: ניס, פייגן און שיפטאַלן; — חיים דאָנער — האָט געשיקט אַ באָמבאָניערע פון פלוטאָס־שאָקאָלאַד.

בעת דער סעודה האָט מען צוגעהאַלפן דעם טאַטן זינגען זמירות און אויסגעמיטן צו רעדן דברי־חול, ווייל דאָס וואָלט געקאָנט שטערן דעם טאַטן אַריינקוקן אין אַ ספר. און בכלל פון דברי־חול איז לייכט צו קומען צו לשון הרע. האָט מען שוין געווויסט ביי אונדז זיך היטן, נישט רעדן ביים טיש ביי די שבת און יום־טובדיקע סעודות.

נאָכן עסן און בענטשן האָט זיך אַנטוויקלט אַ שמועס וועגן פאָמיליע־ענינים; וועגן לאַנד־פאָליטיק; וועלט־פאָליטיק; יידישע לאַגע אין פוילן; יידישע לאַגע אין אַנדערע לענדער; וועגן יידישער עמיגראַציע פון פוילן און וועגן אימיגראַציע־מעגלעכקייטן פאַר יידן אין אַנדערע לענדער; וועגן מעגלעכקייטן פאַר יידן עולה זיין קיין ארץ־ישראל; דער קריזיס אינעם צוזאַ־מענלעבן פון אַראַבער און יידן; צי קאָן מען דער־וואַרטן פון ענגלאַנד, זי זאָל העלפן שאַפן אַ יידישע נא־ציאָנאַלע היים; וועגן דעם לאַנד־אַנטיסעמיטיזם האָט מען קאָמענטירט ביים טיש, אַז די פ.פ.ס. (פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) וויזט אויף די ענדעקעס, אַז די יידן־פראָגע קען נישט לייזן די אָרעמקייט־פראָגע פון די פויערים און זיי דערקלערן, אַז ווען מ׳זאָל אַפילו צונעמען דאָס גאַנצע רייכטום פון די רייכע יידן, וועמענס צאָל איז אַפילו נישט קיין מיליאָן, וועט עס נישט לייזן די אָרעמקייט פון די ניין מיליאָן פויערים, וואָס געפינען זיך אין לאַנד.

ווען מ׳האָט באַהאַנדלט עפעס וועגן טראָצקיזם, סטאַליניזם און לעניניזם, האָט בינעם דערקלערט, אַז מ׳דאַרף זיין באַהאַוונט אין די שיטות צו קענען וועגן דעם דיסקוטירן. ווען מיר האָבן דערמאָנט, אַז פרא־פעסאָר אייגשטיין האָט אין אַמעריקע אין א געשפרעך מיט אַ רב, געענטפערט אים אויף דער פראַגע צי ער גלויבט אין גאָט — אַז ער גלויבט אין דעם גאָט פון שפינאָזאַ, האָט בונעם פאַרגעלייגט אַ פילאָזאָפישן פירוש פון טעזן, אַנטיטעזן, אַטריבוטן און נאָך אַנ־דערע אויסדרוקן פון זיין פילאָזאָפישער טערמינאָלא־גיע, מיט וועלכער ער האָט געוואָלט אונדז געבן צו פאַרשטיין, וואָס אייגשטיין האָט געמיינט מיט זיין

ילדים ונוער מתרחצים בנהר „מוגלנקה" מבט מהגשר

קינדער און יוגנטלעכע באָדן זיך אין טייך „מאָגעלאַנקע" — פאָטאָגראַפירט דורך גבריאל וויינגאַרט

ענטפער. אָבער פּאַר אונדז איז די גאַנצע פּילאָזאָפּיע אַרויסגעקומען אַ רעלאַטיוו...

דער טאַטע איז געווען פּאַרטיפּט אין זיין ספר, אין וועלכן ער האָט אַריינגעקוקט און דערביי אָנגע־הויבן דרעמלען, וואָס האָט אים געגעבן אַ מעגלעכ־קייט אויסצומיידן הערן אַ טעמע, וואָס וואָלט זיכער נישט געווען פּאַר אים אָנגענעם.

מיר זענען דאָן איבערגעגאַנגען אין אונדזער שמועס צו חזנות, וועגן די עמוד־קינסטלער: הירשמאַן, רויטמאַן, שטיינבערג, סיראָטאַ, קווארטין, יאָסעלע ראָ־זענבלאָט, משה קוסעוויצקי און פּינטשוק. ס׳איז שווער געווען זיך אַרויסצוזאָגן, ווער פון זיי איז דער בעסטער. מיין ברודער בונעם איז געווען אַ גרויסער אָנהענגער פון גרשון סיראָטאַ מיט זיין לייבן־טענאָר. ער האָט אָבער אויך זייער ליב געהאַט יאָסעלע ראָזענבלאָט מיט זיין מתיקותדיקן פּאָלסעט און לירישע קנייטשן, מיט וועלכע ער האָט געקענט אַ צופּ טאָן אין דער נשמה.

דער טאַטע האָט געזונגען אַ נייעם מאָדשזיצער ניגון און יצחקל, מלכס זון, האָט אים מיט זיין שיינער סאָפּראָן־שטימע צוגעהאָלפן.

אין דרויסן האָט די זון גענידערט אין מערב. דאָס שטעטל איז געווען פּאַרפּלייצט פון גאָלד און אַ באָוועגונג פון קינדער, וואָס האָבן זיך געשפּילט און פּזו יוגנט, וואָס האָט שפּאַצירט אין וואָלד אַריין, אויף דער וואָליער גאַס, צו דער דזשארנאָווער גאַס און אויף די פּאָשווויענטנע.

שבת אין דער פּרי אין בית־המדרש

שבת אין דער פּרי בין איך געגאַנגען דאָווענען אין בית־מדרש. ביים אַריינגאַנג האָב איך געטראָפן די זין פון אייזיק שמש: מאיר און מרדכילע. נאָך אייזיקס פּטירה האָבן זיך ביידע זין איינגעאָרדנט מיט דער ירושה... מאיר איז געבליבן ווינען אין דעם צימער אונטער דער וויבער־שול און ער האָט זיך מתעסק געווען מיטן רייניקן דאָס בית־המדרש, האָלטן די אָרדענונג און היטן די קליינע חברה זאָל נישט ברענגען קיין שאָדן. מרדכילע, דער קליין־ווסקסיקער מיט זיין שיטער בערדל, ענלעך צו דער באָרד פון אייזיקלען, האָט זיך פּאַרנומען מיט דער עכטער פונקציע פון שמשות: ער האָט דערלויבט די שליחותן צום רב, געקלאָפּט צום גיין צו סליחות, זיך מתעסק גע־ווען מיט די הצטרכותן ביי לוויות און אָנדערע ענלעכע ענינים.

לינקס אין בית־המדרש, נאָענט צו דער טיר, זע־נען געזעסן: „עמך", רעכטס נעבן צווייטן אויוון איז ג עזעסן: יואל קאָוואַל און מער געדרשנט ווי געדאָוונט. אויף דער דרומדיקער וואַנט, נאָענט צו דער ספּרים־שאַנק איז געזעסן הערשל אָסטראָוויעצקי. אַ ביסל ווייטער: פישל הופאייזן; אלעזר לעווובערג; משה לעווי־בערג; יעקב־יידל פליישער און אָנדערע. אויף דער מזרח־וואַנט זענען געזעסן: שלמה פּאַרבער — שיינ־פּאַרבער; ישראל יחזקאלס; אלעזר ישעיהס; דער טוי־בער בנימין, שטענדיק נאָענט צום חזן און אָנדערע.

אין דעם מערב־דרומדיקן ווינקל, ביי דער ספּ־רים־שאַנק, האָט זיך בעתן לייענען אין ספּר געשאָפן אַ קרענצל פון: אברהם דייטשמאַן; שלמה שימקא־וויטש; אברהם־חיים ווייניגאָרט; חיים דאָנער. נאָענט פון זיי איטשע טראקס; ליפּיש און מאיר גרינבוים; בונעם הובערמאַן. און אַ ביסל ווייטער, נאָענט צום אויוון, איז געשטאַנען יוסף־מענדל טענענבוים און אויסגעהערט זייער אַיידעלע רייד... פון משה יואל קאָוואַלס.

אין דעם ווינקל האָב איך זיך אַוועקגעשטעלט. מיט אַיין אויער געהערט דעם גאָלן אברהם־הערש ליי־ענען אין ספּר. קעגן אים יאָסקע ווינטער דער דאָזאָר, אייגטיילנדיק די עליות. מיטן צווייטן אויער האָב איך געהערט די פּאַרשיידענע טעמעס, וואָס זענען אין דעם ווינקל באַהאַנדלט געוואָרן.

מ׳האָט זיך דערמאָנט וועגן פּאַרשיידענע אַרטיק־לען און ראָמאַנען, פּאַרעפּנטלעכט אין „היינט", וואָס זענען אויף דעם פּלאַץ אין בית־המדרש, ביי אַזעלכע מאַמענטן, קאָמענטירט געוואָרן אין די פּריערדיקע יאָרן; וועגן שלום אַש ראָמאַנען: די טרילאָגיע — „וואַרשע", „פּעטערבורג", „מאָסקווע"; „דער תהילים־ייד" און אָנדערע. די אַרטיקלען פון י. גאָטליב און פון ד״ר טהאָן, וועלכע האָבן שוין דעמאָלט פּאָרויס־געזען ארץ־ישראל אַלס פּאָליטיש־קאָמפּליצירטן ווינקל אין נאָענטן מזרח פונעם געאָגראָפּישן שטאַנדפּונקט.

די זייער הומאָריסטישע פּעליעטאָנען פון מנחם קיפּניס. איינעם פון זיי האָבן מיר דערמאָנט: וועגן דעם „פּאָן מעצענאַס", וועלן ער קומט צו אים אַלס „גוטער ברודער" נאָכן שאָפּען־קאָנקורס אין וואַרשע אין די ערשטע דרייסיקער יאָרן און די ערשטע פּרייזן האָבן דאָן געווונען — דער רוסישער ייד אומאנסקי, דער אונגאַרישער ייד אימרי אונגאר און נאָך אַנדערע פּוילישע און אויסלענדישע יידן. האָט אים דער פּאָן מעצענאַס געפּרעגט:

— וואָס פּאַראַ אינטערנאַציאָנאַלער קאָנקורס איז

דאָס געווען, אַז כמעט אַלע פּרייזן האָבן געגומען בלויז יידן? און אפשר — האָט ער ווייטער געפרעגט — וועסטו מיר זאָגן, אַז די יידן, וויל זיי עסן ציבעלעס, געווינען זיי אַלע ערשטע פּרייזן? האָב איך — זאָגט ער ווייטער — שוין נאָכן פריערדיקן שאָפּען־קאָנ־קורס געזאָגט צו דער ענדעקישער יוגנט, זיי זאָלן עסן ציבעלעס. זיי האָבן טאַקע געגעסן די גאַנצע צייט (5 יאָר) און איצט ביים לעצטן קאָנקורס האָט עס גאָר־נישט געפּועלט.

דאַן האָט אים קיפּניס געענטפערט:

— נאָך 5 יאָר עסן ציבעלעס, ווילסטו שוין, זיי זאָלן קאָנען באַקומען די ערשטע פרייזן אויף אַ שאָפּען־קאָנקורס? זאָלן זיי עסן צוויי טויזנט יאָר ציבעלעס און דאַן וועלן מיר זען...

אברהם־חיים האָט דערציילט אַ וויץ פון כל־בו־ניק אין „היינט": די פרויען פון די וואַרשעווער מנקרים האָבן זיך געוועדעט מיט אַ פּעטיציע צו דער קהילה, אַז מ׳זאָל אַ מנקרס ווייב נישט רופן מנקרטע, נאָר „מענאַקערזשיסטקע". שלמה שימקא־ויטש האָט דערציילט פון דער זעלבער צייטונג: אויף די נאַלעווקעס פרעגט אין ייד ביים צווייטן:

— וואָס הערט זיך מיט פּרנסה?

— נישט קשה, און ביי דיר?

— פּאַסקודנע. אַז מיינע קליענטן זענען נישט צופרידן — קומען זיי שוין נישט מער; און אַז זיי זענען צופרידן — קומען זיי אויך שוין נישט מער.

— וואָס איז דיין געשעפט? — פרעגט אים דער צווייטער.

— אַ שדכן.

שלמה שימקאָוויטש האָט דאַן דערציילט: אין אַ טשענסטאָכאָווער שול האָט די לעצטע ימים־נוראים געדאַוונט אַ דאַרפישער ייד און שטאַרק געווויינט און געשריגן ביי: „אשר לא נשא לשוא נפשי".

„קויתי ד׳ קותה נפשי"

„נפשי לד׳ משומרים לבוקר"

אַז מ׳האָט געפרעגט דעם ייד, וואָס ער שרייט אַזוי ביי די דאָזיקע פסוקים, האָט ער געענטפערט:

— וואָס ווייסט עץ, וואָס פאַראַ צרות אַ ייד שטייט זיך היינט אויס „נאָ וושי" (אויפן דאָרף).

אברהם דייטשמאַן האָט דאַן דערציילט, אַז „דער כל־בוניק" האָט געשריבן אַ פראַגמענט פון אַ ראָמאַן, וואָס וועט זיך דרוקן אין דער אַגודהשער צייטונג „דאָס יידישע טאָגבלאַט": אַזוי ווי זי די, חצופה, איז געקומען, האָט ער, דער עוכר־ישראל, זי באַלד מחבק ומנשק געווען. האָט זי געזאָגט: „היתכן?" (המשך קומט איה"ש). אם ירצה השם.

דאַן איז געקומען אַן אפאָריזם: אַ סך מענטשן, וואָס זענען אַ מאָל גוט געשטאַנען, זיצן היינט...

אברהם דייטשמאַן האָט ווייטער דערציילט: דער גרעסטער פאַראַדאָקס איז: אַ ייד, וואָס טראָגט אַרום מילך. וויל אַ יידענע, אַז זי טראָגט, האָט זי נישט קיין מילך און ווען זי האָט מילך, טראָגט זי נישט.

שלמה שימקאָוויטש האָט דאַן דערציילט (אלץ פון דעם כל־בוניק): איין ייד פרעגט דעם צווייטן:

— כ׳בעט דיך, יאַנקל, פאַרוואָס האָדעווט מען אין די קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל וויניק געגדז און אַ סך הינער? בעת די אַהינקומענדע יידן פון די גלות־לענדער זענען דאָך אַזוי געווויינט צו געגדזן־פלייש?

— אדרבא — ענטפערט ער אים — מיט וועלכן ייד אין גלות מ׳שמועסט וועגן ארץ־ישראל, וויל ער נאָר אַ הין...

אברהם־חיים דערציילט: אַ מאָן באַרימט זיך, אַז זיין פרוי איז זייער מאָדערן. זי איז אַן אָנהענגערין פון צוויי־קינדער־סיסטעם. יעדעס יאָר האָט זי אַ צווילינג. דאַן זעצט ער פאָר: אַ געגשער סוחר שרייבט היינט אונטער אַ וועקסל, ווינטשט מען אים: איר זאָלט עס דערלעבן געזונטערהייט צו צערייסן.

שלמה שימקאָוויטש דערציילט ווייטער: ווען טראָצקי איז געזעסן אין גלות און געזאָגט, אַז ער זוכט אַ נייע לאָזונג, האָט מען אים געפרעגט, וואָס פאַראַ לאָזונג? האָט ער געענטפערט: איך זוך אַ לאָנד, וואָס זאָל „לאָזן" מיך באַזעצן. און ער האָט ווייטער דער־ציילט: אויף די ירידים פאַרכאַפן די פויערישע סטרא־גאַנעס די סאַמע פאָדערשטע פלעצער: „הדיוט קו־פיעץ בראש".

דאַן איז געקומען יוסף־מענדל מיט אַ שטילן גע־לעכטער און איבערגעגעבן, אַז משה־יואל קאָוואַלס האָט אים דערציילט, אַז די לעצטע נאַכט האָט זיך אים געחלומט, אַז אין מיטן דער אַרבעט זענען גע־קומען די באַלשעוויקעס... דאַן האָב איך פאַרלאָזן דעם פלאַץ, וויל מ׳האָט מיך געדרופן צו מפטיר.

אַ געשפּרעך מיט משה סעליק ווענגן יידישן טעאַטער אין מאָגעלניצע

גייענדיק אויפן וועג צו דער בריק, האָב איך זיך געטראָפן מיט משה סעליק, ווילכער איז אַנגעקומען פון הינטער דער שול, ווו ס׳האָבן געווויינט זיינע על־טערן. מיר זענען געגאַנגען ביידע צוזאַמען אויף אַ

שפאַציר אין וואַלד אַריין. אויסגעפרעגט זיך אייגער ביים צווייטן וועג פערזענלעכע און פאַמיליאַרע ענ־ינים און דאַן איבערגעגאַנגען צו אַ שמועס וועגן יידישן טעאַטער אין שטעטל.

איך האָב אים דערמאָנט, אַז דאָס ערשטע מאָל, זאָס איך האָב אויפגעטרעטן אויף דער יידישער בינע, אַדער בעסער גערעדט הינטער די קוליסן פון דער יידי־שער בינע, איז געווען, ווען די ציוניסטישע אַרגאַניזא־ציע אין שטעטל האָט זיך געשפאַלטן און ס׳האָבן זיך געשאַפן: די „פועלי ציון" און די „התאחדות". די לעצטע האָט דאַן אויפגעפירט אויף דער בינע פון דער שאָפע פון די פייערלעשער די דראַמע „כאַסיע די יתומה" מיטן אַנטייל פון: פייגע אַלעקסאַנדראָוויטש אין דער הויפט־ראָל, יחיאל פראָוויזאָר, רייזל אָסט־טראָוויצקי, שרה אָסעלקא, משה מרגלית און עלינקע דער ליטוואַק. איך האָב דאַן זוכה געווען צו קענען געפינען זיך הינטער די קוליסן און היטן די מלבושים, ד. ה. די קאָסטיומען פון יחיאל פראָוויזאָר, וועלכער איז געווען אונדזער שכן.

מיט יאָרן שפעטער האָב איך אַנטייל גענומען אַלס קינד אין דער דראַמע „געבראָכענע הערצער", יואָס דער דראַמאַטישער קרייז ביי די „פועלי ציון" האָט אויפגעפירט מיט דער באַטיילונג, אין די הויפט ראָלן: ביילע שיינפאַרבער און יאָסקע גאָלדבערג, ווי אויך גדליה יעראזאלסקי, אסתר אַלעקסאַנדראָוויטש, משה צימבאַליסט און אַנדערע.

די זעלבע פאַרשטעלונג איז דורך די זעלבע גע־שטעלט געווארן אין בלענדאָוו. נאָכער האָט מען דער־מאָנט אַנדערע פאַרשטעלונגען, וואָס זענען אויפגעפירט געווארן אין מאָגעלניצער יידישן טעאַטער: „דער וויל־דער מענטש" מיט יאָסקע גאָלדבערג אין דער טיטל־ראָלע; „פאָטאַש און פערלמוטער" מיט יאָסקע גאָלד־בערג און משה צימבאַליסט; אַ פאַרשטעלונג אין וועל־כער ס׳האָבן אַנטייל גענומען שמחה פייפער און פעסע שיפער, נאָך וועלכער ס׳איז געגאַנגען אין שטעטל דאָס לידל: „דו וועסט זיין מיין וויבעלע און איך וועל זיין דיין מאַן".

טאָבע „ציפחה" האָט אין אַ פאַרשטעלונג, אין וועלכער זי האָט געשפילט אַלס מוטער, געזאָגט צו די קינדער, וועלכע האָבן געוואָלט כאַפן פון די עסנס, וואָס זי האָט געהאַט צוגעגרייט פאַר חשובע גענט: „נישט פאַר אייך האָב איך זיך מכין געווען". און דאָ ווערטל איז נאָכער פאַרשפרייט געווארן אין שטעטל. אין די לעצטע יאָרן האָט שלום שאפירא אויפ־געפירט די קאָמעדיע „שלאָמקע און ריקל, אין וועל־כער משה סעליק האָט געהאַט זייער אַ קאָמישע ראָלע. אין דער זעלבער פאַרשטעלונג האָבן אַנטייל גענומען: אסתר לעווקאָוויטש, חיימל לעווקאָוויטשעס טאָכטער; לאה אַלעקסאַנדראָוויטש; ירחמיאל פייפער און אַנ־דערע.

מיר האָבן אויך דערמאָנט די פאַרשטעלונג „מכי־רת יוסף", וואָס איז אויפגעפירט געווארן דורך די מיט־גלידער פון דער חברא קדישא. די פאַרשטעלונג איז געגרייט געווארן אַ גאַנצןווינטער. ס׳האָבן אין איר אַנטייל גענומען: פישל געלבאַרט — אַלס יוסף; לייבל גוטמאַן (בלאַכאַוש — אַלס פוטיפרס ווייב (זליחה?). ער האָט געטאַנצט און געזונגען: „איך בין אַ יונגעס ווייבל. איך האָב אַן אַלטן מאַן", „ווער קען דען וויסן פון מיין גרויסן פיין. מיינע באַקן טוען בליען, ווי רויטע פאָמעראַנצן רויט. און ווער קען דען וויסן פון מיין גרויסן נויט". אויף דער פאַרשטעלונג האָט מען געזען צושויער פון יונג און אַלט, מענער מיט בערד און פרויען אין שייטלען. נאָכער האָט מען געזונגען אַ לאַנגע צייט אין שטעטל די לידער: „יוסף, יוסף, מאָך נישט קיין געזודער. כ׳וועל דיר אָנטאָן אַ זיידן העמדל, מער פון דיינע ברידער" און אַנדערע.

די געשיכטע פון יידישן פוטבאָל אין מאָגעלניצע

אין אַ פאַרנאַכט, וועו איך האָב שפאַצירט אין וואַלד און האָב זיך דערנענטערט צו דעם פלאַץ, וווּ מ׳האָט געשפילט אין פוטבאָל, האָב איך נאָכן שפיל געהאַט אַ געשפרעך מיט די שפילער: ישראל־יוסף פילצמאַן; לייזער גוטמאַן־גראַבאַזש און שלמה זורעק. דער זון פון לייבל אייזיקס.

ס׳האָט זיך צווישן אונדז אַנטוויקלט אַ געשפרעך וועגן זייער אַרט שפילן, וועגן דעם שפילן אין אַר־גענטינע און ווי אַזוי מ׳שפילט אין אַנדערע לענדער. איך האָב זיי דערקלערט, אַז די ענגלענדער, וועמעז איך האָב געזען שפילן אין בוענאָס איירעס, וווּיזן אַרויס קענטעניש און גרויסע טעכניק מיטן שפילן אין דער הויך און אַ סך מיטן קאָפּ. דאָס זאָל זיין, וויל אין ענגלאַנד איז אַ פייכטער קלימאַט און ס׳רעגנט אָפט, זענען די שפילער געווויינט מער צו נעמען דעם פוטבאָל אין דער הויך און ס׳איז טאַקע אויסגעקומען, וועו זיי האָבן זיך פאַרמאָסטן אין אַרגענטינע מיט די אַרטיקע שפילער אין אַ רעגן־טאָג. האָבן זיי מנצח געווען די לעצטע מיט זייער בעסערן שפילן אין דער הויך.

בכלל איז דאָס אייראָפּעיִשע שפּיל פּיל מער שנעלער, ווי ביי די אַרגענטינער און אַנדערע זיד־אַמעריקאַנער שפּילער. די אייראָפּעער לויפן שנעל און אומדערמידלעך במשך די גאַנצע 90 מינוט פון שפּיל און זיי גיבן זיך איבער פון דער ווייטנס. זיי זענען דיסציפּלינירט און אַטלעטיש גוט צוגעגרייט. דאַקעגן די אַרגענטינער האָבן מער ליב אַ האַרמאָנישן שפּיל מיט קורצע דערנענטערונגען פון דעם פוטבאָל, אויס־מיידן און אַטאַקירן דעם קעגנער מיט פּאַרשיידענע שפּיצלעך און שטופּנווייז קומען מיט דעם גאַנצן אַטאַ־קע־צוזאַמענשטעל צום קעגנערישן טויער צו מאַכן דעם גאָל. אַזאַ אַרט שפּילן איז פּיל אינטערעסאַנטער פאַרן צושויער.

ישראל־יוסף האָט איבערגעגעבן, אַז אין די פּריִ־ערדיקע יאָרן האָט זיך געשאַפן אַ צוזאַמענשטעל פון די בעסערע יידישע און קריסטלעכע שפּילער און זיי האָבן כמעט שטענדיק געזיגט ביי די פאַרמעסטונגען (מעטשן), וואָס זענען פאַרגעקומען אין שטעטל מיט ספּעציעל פאַרבעטענע פוטבאָל־מאַנשאַפטן פון אַנדערע שטעטלעך און אַפילו פון גרעסערע שטעט. אָבער לעצטנס האָבן די אַנטיסעמיטישע ווינטן אַריינגעדרונ־גען אַפילו אין דער ספּאָרט־באַוועגונג און די קריסט־לעכע שפּילער, אַ סך פון זיי זענען אפשר נישט אַנטי־סעמיטיש געשטימט, קענען זיך נישט פאַראייניקן מיט די יידישע שפּילער. עס זענען געווען פאַלן, וועו די קריסטן האָבן געשפּילט מיט אַ פאַרבעטענעם קלוב און האָבן ביי אים פאַרשפּילט. האָבן די יידן נאָכער פאַרבעטן דעם זעלבן קלוב און האָבן געווונען. פאַר־שטענדלעך, אַזאַ רעזולטאַט האָט אַרויסגערופן אויפ־ברויז אין די אַנטיסעמיטישע רייען.

נאָכער זענען מיר אַריבערגעגאַנגען צו דער היס־טאָריע פון יידישן פוטבאָל אין שטעטל: די קריסט־לעכע פאַטאָגראָפיסטן אין שטעטל, וועלכע האָבן גע־ווינט אויף דער פאָשוויענטנע גאַס, נאָך יידל ליפּי־שנס האָט געהאַט אַ זון מיטן נאָמען טאַדעוש. ער האָט געלערנט אין וואַרשע אין אַ מיליטער־שולע. ער האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט פוטבאָל־שפּיל און זיך ספּעציאַליזירט אַלס טויערמאַן (בראָמקאָזש). וועו ער איז געקומען אין שטעטל אויף וואַקאַציעס, האָט ער אין יאָר 1922 בערך, אַרגאַניזירט אַ גרופּע פון דער מאָגעלניצער קריסטלעכער יוגנט, וועמען ער האָט געלערנט דעם פוטבאָל־שפּיל.

אין דער זעלבער צייט בערך זענען שלום פּראָ־ווזאָר מיט זיין ברודער מאיר געקומען פון וואַרשע אויף וואַקאַציעס צו זייער באָבע לאהקע און פעטער יחיאל פּראָווזאָר. זיי האָבן געברענגט דאָס גרויסע נייעס, אַז זיי האָבן געבראַכט אַ פוטבאָל.

אין אַ פאַרנאַכט האָבן מיר, עטלעכע יינגלעך, זיך אַרויסגעכאַפּט פון חדר אַ ביסל פריער און מיר זענען געגאַנגען אין וואַלד אַריין. שלום האָט אונדז געוויזן דעם גרויסן באָל (פּילקע), געמאַכט פון לעדער, אינעווייניק אַ רויטע גומענע בלאָז (פּענכעזש). מיט אַ מעטאַלענעם אָנבלאָזער האָט ער אַריינגעגעבן לופט אין דער בלאָז, דאָן פאַרשנאָרוולט מיט דער לעדער־נער שנאָרוואַדלע און געווארפן די ווונדערבאַרע גרויסע פּילקע אין דער ערד. זי איז זייער לייכט און הויך אָפּגעשפרונגען. ער האָט זי געכאַפּט און געזאָגט צו אונדז:

— דאָס איז דער פוטבאָל וועגן וועלכן כ׳האָב אייך דערציילט.

ער האָט אונדז דערקלערט, אַז די שפּיל איז פון 22 מאַן אין צוויי טויערן — 11 קעגן 11. אָבער אַזוי וויִ מיר זענען זייער וויניק, וועלן מיר שפּילן נאָר אין איין טויער. מיר האָבן אויסגעטאָן די כאַלאַטלעך, פון וועלכע מ׳האָט געמאַכט צוויי בערגלעך (קופּעס), וואָס האָבן אונדז אָנגעוויזן די סימנים פון אַ טויער, צווישן וועלכע, אויב דער פוטבאָל דרינגט אַריין, הייסט עס געמאַכט דעם צד שכנגד אַ גאָל.

שלום האָט אונדז געגעבן די כללים פון דער שפּיל. מיר האָבן אָנגעהויבן פּראָקטיצירן, באַוועגן מיט די פיס און היטן זיך מיט די הענט, מיט וועלכע ס׳איז אסור אָנצורירן. מיר האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין גרויסע קענטעניש, אָבער דאָס פוטבאָל־שפּיל האָט אונדז אָנגעהויבן זייער צו אינטערעסירן און מיר האָבן באַקומען גרויס חשק, וואָס פריער פאַרנאַכט זיך אַרויס כאַפן פון חדר און עוסק זיין אין דער נייער שפּיל, וואָס קומט אזש פון ענגלאנד.

נאָך אייניקע וואָכן איז געקומען שלום און אונדז דערקלערט, אַז דער פאַרמעסט צוויי קלובן ווערט אָנגערופן „מעטש". ער דערציילט אונדז, אַז ער האָט זיך געטראָפן מיט טאַדעקן, דעם זון פון די פאָטאָגראָפיסטן און יענער האָט זיך דערווסט, אַז מיר האָבן אַן אייגענעם פוטבאָל און אַז מיר קענען שוין שפּילן... האָט ער אונדז אַרויסגערופן אויף אַ מעטש צווישן אונדזער גרופּע און זיינער, וואָס ער האָט געשאַפן.

וועו ס׳האָט זיך דערנענטערט דער טאָג, אויף וועלכן ס׳איז באַשטימט געווארן אונדזער באַגעגעניש,

אונדזער פאַרמעסט, אונדזער היסטאָרישער פאַרמעסט — מעטש פון די ערשטע צווי מאָגעלניצער קלובן (דרוזשינעס), האָט מיר שלום איבערגעגעבן, אַז זיי האָבן פאַר אונדז אַזוי מורא, אַז זיי גרייטן זיך: וואָטע, באַנדאַזשן און יאָדינע, אויב ס׳זאָל, חלילה, פאַרקומען אַן אַקצידענט.

שלום בן הרבי — ר׳ משהלע שפירא ז״ל
מיסד אגודת „הצופים״ הבמאי של
הסקציה הדרמטית

שלום זון פון רבין ר׳ משהלע שאָפירא
גרינדער פון „סקויט״ רעזשיסאר פון
דראַמ. סעקציע

ויהי היום — ס׳איז געקומען דער טאָג און דער פאַרנאַכט פון דעם באַשטימטן מעטש. טאַדעק האָט געבראַנגט אַ צוזאַמענשטעל פון 11 גרויסע און שטאַרקע יונגען. צווישן זיי די בנים פון יעזשאָראָווסקי, מיכאַלסקי און אַנדערע און מיר האָבן צונויפגעסדרירט געוועט אַ גרופע פון 11 חדר־יינגלעך. שלום, מאיר, דוד־משהל — ישראל לייבס, — ראובן געלבאַרט — אַ זון פון חיים, משה ווינטער, איך און אַנדערע.

אויפן פלאַץ נאָך דער באַיסקע (ספאָרט־פלאַץ) און פאַרן וואַלד, האָבן שוין געוואָרט אויף אונדז די קריסטלעכע שפילער, וווּ זיי האָבן איינגעאָרדנט צווי טויערן מיט קופּעס פון מלבושים. מיר האָבן אויסגעטאָן די כאַלאַטלעך און ווען דוד משהלס איז געבליבן שטיין מיטן טלית קטן פון אויבן, האָט טאַדעק זיך געפרעגט:

— און דאָס, וואָס איז?

מיר האָבן איבערצייגט דודן, אַז ער זאָל באַהאַלטן דאָס מלבוש און די שפיל האָט זיך אָנגעהויבן. אונדזער טויערמאַן האָט נעבעך דורכגעלאָזט איין גאָל נאָכן אַנדערן. אונדזער טעכניק איז נישט געווען בכוח צו פאַרטיידיקן די אַטאַקעס, וועלכע זענען געקומען אייַנע נאָך דער אַנדערער פון אונדזערע קעגנער; צו זייער טויער זענען מיר בכלל נישט צוגעקומען. פאַרשטענדלעך, אַז אונדזער פיאַסקאָ איז געקומען צוליב די נישט גלייכע כוחות און די פיזישע כוחות ממש, אינעם וווקס און טעכנישע צוגרייטונג, מיט וואָס אונדזערע קעגנער האָבן אונדז איבערגעשטיגן.

די באַנדאַזשן, די וואָטע און יאָדינע האָט מען פאַר זיי נישט באַדאַרפט באַנוצן; אונדזער נס איז געווען, אַז מ׳האָט עס נישט, חלילה, באַדאַרפט פאַר אונדזערע „ערשטקלאַסיקע״ פוטבאָל־שפילער פון דעם ערשטן מעטש אין מאָגעלניצע צווישן יידישע און קריסטלעכע אַמאַטאָרן.

בעת איך האָב דאָס דערציילט זענען צוגעקומען נאָך אייניקע יידישע שפילער, צווישן זיי יחיאל אָסעלקא, לייזער גראָסמאַן און אַנדערע.

אַלע שפילער האָבן זיך צוגעהערט, געלאַכט און זיך געווונדערט וועגן דער אַנטשטייונג פון דעם יידישן פוטבאָל־שפיל אין שטעטל.

נאָכער איז דערמאָנט געוואָרן די וויכטערדיקע אַנטוויקלונג פון דעם שפיל און אַז אין יאָר 1928, בערך, האָט שלום שאָפירא געגרינדעט דעם ספאָרט־קלוב פון די יוגנט־גרופּעס ביי די פועלי־ציון. די „פרייהייט״ און „דער סקויט״, צווישן וועלכע ס׳זענען פאָרגעקומען אָפטע פאַרמעסטונגען, וואָס האָבן צוגעזויגן ברייטע מאַסן פון שטעטל, וואָס זענען געווען זייערע צושויער.

ערב שבת אויפן אַלטן מאָגעלניצער מאַרק

אין אַ פרייטיק אין דער פרי, בין איך אַרויסגיינדיק פון דער ווינונג פון מיין שוועסטער הענעך הערפּשטיין, געגאַנגען מאַכן אַ וויזיט ביי מיין ברודער יאָסל. אַריבערגייענדיק די גאַס, בין איך אַדורכגעגאַנגען דאָס געווועלב פון טשיפּע העקעלס טאָכטער. איך האָב זיך באַגריסט מיט יאָסל און שרה רעכטשייד. יאָסל האָט מיך דערמאָנט, אַז איך האָב געפלעגט אָפט דאָנערשטיק ביינאַכט אָפּווארטן, ווען ער איז געקומען פון וואַרשע און געבראַכט די וואָכן־פּענסיע, וואָס דער פאָטער מיינער פלעגט שיקן פאַר מיין מוטער ז״ל.

איך בין ווייטער אַדורכגעגאַנגען דעם רעסטאָראַן פון לייבל יצחק שלמהס. פון דערנעבנדיקן הויף איז אַרויסגעגאַנגען לייב עטלס מיט אַ בלעך מילך. רעכטס אויפן מאַרק זענען געשטאַנען די פיש־הענדלער. דער בלינדער יאַנקל מיט פרישע העכט; יאַנקל־

בער פילצמאַן מיט קלענערע פיש; הירשל — מרים די מיכעלאָוויצערנס, מיט לעבעדיקע קאַרפֿן; לאהלע די פישערין איז געשטאַנען מיט עטלעכע פעסער העריגע, אין איינעם פון זיי — גרעסערע שמאַלץ־העריגע; זע־נען די וויבער געשטאַנען און געוואָלט זיך אויסקלייבן. אייניקע האָבן געזוכט העריגע מיט רויגן; אייניקע מיט מילך און אייניקע מיט אַ גראָבן רוקן. אַ ווייבל, וועלכע האָט צוריקגעגעבן לאהלען דעם העריגע, וואָס זי האָט פאַר איר אויסגעקליבן, האָט געזאָגט צו איר געלאַסן:

— לאהלע, זי וויסן דאַכט זיך, אַז פון דעם הע־רינג פילט מען. לאהלע געבן זי מיר אַן אַנדערן.

לאהלע האָט מיט כעס צוריקגענומען דעם העריגע, אַרייַנגעוואָרפן אים אין פאַס אַריין און געזאָגט:

— מ׳זאָל דיר פילן פון קאָפּ. נישטאָ קאַ סחורה. גיי צו די זשיקע (טייך) און כאַפּ דיר פרישע העריגע.

אַ צווייטע פרוי, וועלכע איז געשטאַנען דערלעבן און אויך געוואָלט קויפן העריגע, האָט זיך געוואָנדן צו לאהלען.

— פאַרוואָס, לאהלע, זאָלן זי שעלטן און זידלען. זי קענען דאָך איר אויסטוישן אויף אַן אַנדער העריגע.

לאהלע, אַ צעקאָכטע, מיט צעשויבערטע האָר, וואָס האָבן אָפּערגעקוקט פון דעם טונקעלן... טיכל, וואָס האָט צוגעדעקט איר קאָפּ, האָט זיך צעבייזערט און געזאָגט:

— זי מיינט אַז כ׳עב זיין איר נאָר און געבן איר אַ שמאַלץ־העריגע פאַר דעם געלט, וואָס זי וויל באַ־צאָלן.

די קויפערקע פון דעם העריגע האָט רעזיגנירט פון דעם מסחר און פאַרן אַוועקגיין געזאָגט:

— זי מיינט, אַז יאָך בין מער נאָר פון איר. נישט געטראָפן.

בייַ די פיש־העגדלער האָט זיך נאָכער געהערט אַ ווערטער־אויסטויש, וועו אַ פרוי, וועלכע האָט פריער באָקוקט די פיש בייַ איינעם און איז צוגעגאַנגען קויפן בייַ אַ צווייטן. שרייט דער ערשטער צום צווייטן:

— וואָס נעמסטו מיר צו דעם קונה פון די הענט?!

ענטפערט דער צווייטער מעשה תקיף:

— זאָלסט מע וווינען אין סטריקעוו און האַנדלען מיט אויערן.

זאָגט אים דער ערשטער:

— ווער געשוואָלן ווי אַ בארג, וועל איך דיר אַרויפקריכן אויפן קאָפּ און האָבן פרישע לופט!

נאָכער האָבן זיך געהערט זידלעריין פון העכע־רער... קאָטעגאָריע. איך בין געגאַנגען ווייטער. עס איז מיר אַנטקעגן געקומען ישעיה נפתליס. ווייטער איז געזעסן פאַר איר געוועלב די אַלטע וואָלף־בערטע מיט דעם בלאַסן פנים פול מיט קנייטשן און געוואַרט אויף קונים. פאַר זיין געוועלב איז געזעסן ישראל יחז־קאלס אין אַ פאָזע, אַז מ׳האָט לייכט זיך געקענט אי־בערציגן, אַז דער יידּ איז נעבעך געברעכט... איך האָב אים באַגריסט און בין ווייטער אַדורכגעגאַנגען דאָס געוועלב פון דוד רעכטשייד. פריער האָט דאָס גע־וועלב געהערט צו יוקל פשיבעסיווער. אַ ביסל וויי־טער, נאָך די יאָטקעס, האָב איך זיך אָפּגעשטעלט ביים געוועלב פון שרה אשרס און איר טאָכטער מינטשע. איך בין אַדורכגעגאַנגען פאַרן געוועלב פון ברכה רבקה־רחלס, פון וועלכן ס׳האָט אַרויסגעשמעקט ווורשט, מאַנדאַרינען און וויינטרויבן דאָס געוועלב פון רבקה־מלך זינגערס, פון וואָנען ס׳האָט זיך געפילט לעדער. אַ ביסל ווייטער די בעקעריי פון יהודיתן, פון וואָנען עס האָט אַרויסגעשמעקט דאָס פרישע ברויט. אַ ביסל ווייטער די ראָזורע פון חיים פלאָנצער; דאָס שיך־געשעפט פון דוד גאָלדבערג; די שפּייז־קראָם פון שמעון שמעלקעלעס. כ׳האָב זיך געטראָפן מיט מיין קוזין אהרן פּראָוויזאָר, זיין פרוי צירל קאָזלאָווסקי (פון ניישטעטל); מיט מיינע קוזינען יאָנקל און פישל פינקעלשטיין.

אין די לאָנגע הייף אויף דער זעלבער גאַס האָבן זיך פאַרזאַמלט די קינדערלעך מיט אויסגעשמירטע פנימלעך פון יאָגדע־בולקעלעך, וואָס די מאַמעס האָבן נאָר וואָס געבאַקן לכבוד שבת. אייניקע פון זיי האָבן זיך געגנומען טאָנצן אין אַ ראָד און געזונגען: „ראָד און נרננה, שיינע פאָנען" א. אַ. וו. אַ צווייטע גרופּע קינדער האָט זיך געגרייט צו שפּילן „כמה, כמה טיר" און אויסגעציילט צווישן זיך, ווער עס דאַרף דער ערשטער בלייבן אַן אַ טיר, מיט די ווערטער: „עץ דעז דינאָ זאָוואָלאָקאָ בינאָ, זאָוואָלאָקאָ, טיקא טאקא, עלעק בעלעק באם". אַן אַנדער גרופּע קינדער האָט זיך געגרייט צו שפּילן אין „די בלינדע באָבע" (שלעפּאָ באָבאָ) און דערביי אויסגעציילט צווישן זיך: „פּיאָט קודאָ נעווי כארו, פרי די שא, די קאָץ קאָדו, עווי טאשעווי, טאשעווי טאוווי, די קאָץ קאָדו, די קאָץ קאָדוי".

נאָכער בין איך געקומען צום געמויערטן הויז, וואָס די אַלעקסאַנדראָוויטשעס האָבן אויפגעשטעלט אויף דער דזיאַרנאָוועו גאַס. דער פראָנט פון דעם הויז איז געווען קרימלעך, וויל די גאַס איז אויף דעם אָרט

געווען נישט גלייך. פון הינטן איז דאָס הויז געווען לענגער, ווי פון פֿאָרנט, ווייל אויף דעם אָרט איז געווען בארג אַראָפּ פון דער גאַס. אין דעם זעלבן הויז האָט דער „מזרח" געהאַט זיין לאָקאַל און די „יבנה"-שול. אין דעם הויז האָט מיין ברודער יאָסל געהאַט זיין שפּייז-געוועלב, טיילווייז געפירט דורך זיין ווייב שרה און טיילווייז דורך אים. ער האָט זיך אויך פאַרנומען מיט זיין סטאָלער-פּאַך און לעצטנס אויך מיט טאָפּעציריי.

ווען איך בין אַריינגעקומען צו אים אין געוועלב, זענען אַריינגעקומען מיך באַגריסן זייגע שוואָגערס, וועלכע האָבן איבערגעריסן זייערע שוואבעס (דאָך-שינדל)-אַרבעט: יאָסל, חיימל, אפרים און מענדל; זיינע שוועגערינס: רייזל, ישראל-יחזקאלס און שרה פון דזשעוויצע.

יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש האָט מיך דערמאָנט וועגן די טעאַטער-פֿאָרשטעלונגען, וואָס מיר פלעגן אין אונדזערע קינדער-יאָרן אינאַרדענען ביי זייער פאָטער אין שטוב, דעם אַלטן אברהם אַלעקסאַנדראָוויטש. דאָס איז געווען אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן, ווען מיר זענען געגאַנגען אין די ערשטע קלאַסן אין דער פאָלקס-שול, האָבן מיר געשאַפּן אַ דראַמאַטישן קרייז. מיט אייגענע כוחות געשריבן די פּיעסן, אַליין רעזשיסירט און אויפגעפירט די דראַמעס... אין דעם הויז פון דעם דערמאָנטן אַלטן אברהם. די אַרטיסטן זענען געווען: משה ווינטער; מענדל שיינפאַרבער; מענדל אַלעקסאַנדראָוויטש וגם אַני בתוכם א. א. משה ווינטער האָט געשפּילט די פּרויען-ראָלן. ביי דער סצענע, ווען די פּראָטאַגאָניסטין האָט טראָגיש אויסגעפירט איר „זעלבסטמאָרד" דורך אַריינווארפן זיך אין טייך, האָט זיך דאָן געעפנט דער קעלער פון שטוב און די „זעלבסטמערדערין" איז גלייך דאָרט אַריינגעשפּרונגען.

אברהם אַלעקסאַנדראָוויטש, זיין ווייב, זייערע זין און שנירן, טעכטער און אייִדעמס, ווי אויך די אייניקלעך, האָבן געשאַפּן א באַדייטנדע צאָל צושויערס, מיט וועלכע זיי האָבן פאר אונדז געשאַפּן א וויכטיקן פובליקום, וואָס האָט זיך שיין אַמוזירט פון אונדזערע פּאָרשטעלונגען און דערמיט אונדז סטימולירט ווייטער פּאָרזעצן אונדזער טעאַטער-טעטיקייט.

מיט מיין ברודער יאָסל האָב איך נאָכער געהאַט א שמועס וועגן דער שטאָט-פּאָליטיק; וועגן דער טעטיקייט אין דער קאָאָפּעראַטיוו). יאָסל האָט געהאָט קריטיק-אויסדרוקן וועגן דער אויפּפירונג פון אייניקע פּאַרטיי-חברים און זייער טעטיקייט אין די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. איך האָב אים געפרווט איבערצייגן, אַז די זייער געדריקטע עקאָנאָמישע לאָגע פון די יידן אין די שטעטלעך מאַכן אומפּעיק די כלל-טוער, זיי זאָלן קענען האַנדלען אין זייער טעטיקייט מיט דער פולשטענדיקער קאָרעקטקייט. יאָסל האָט עס נישט געוואָלט אָננעמען אַלס געניגנדן מאָטיוו.

ווען איך בין צוריק אַרויסגעגאַנגען האָב איך דורך די אָפענע פענצטער פון די שטובן געהערט דאָס זינגען פון די בעלי-ביתעס (באַלעבאָסטעס), מיידלעך און דינסטמיידלעך בעת זייער קאָכן, רוימען און צוגרייטן אויף שבת, פאַרשידענע לידער אין יידיש, פויליש און העברעיש. פון איין פענצטער האָט זיך געהערט: „ביסט א יאָלד אין א קאָפּעליוש". אין מיטן איבערגעריסן דאָס זינגען: פאַרמאַך די טיר — עס איז א צוק. ווייטער געזונגען. „מ'האָט דיך נישט גלקליבן, האָסט א פייג און נישט קיין סיים, מיט א נאָז געבליבן". פון א צווייט פענצטער האָט זיך געהערט:

„שיין ביסטו מיין טייער לעבן, ווי לויטער זילבער.
אַזוי פיל כלות האָבן מיך געוואָלט און דיך האָב
איך ליבער"

פון אַן אַנדער פענצטער האָט זיך געהערט:

„גראַי סקזשיפקו, גראַי",
פון נאָך אַן אַנדער פענצטער איז געקומען:
„גראַי צאַלאָן נאָץ".

א ביסל ווייטער האָט זיך געהערט א ייד מעבירסדרה זיין. אָט האָט זיך געהערט זינגען:

דממה לילה מליל, דממה בישראל
נומה עמק, ארץ תפארת, אנו לך משמרת

אויפן מאַרק האָבן זיך אָפּגעליידיקט די קרעמלעך פון פיש, הערינג; פון די קוישן מיט פּאָמעראַנטשוווקעס, זיסע ליבישקעס, ציבעלעס מיט שטשיפיער, ריבלעך, ראש-חודש-רעטעכלעך א. א.

יידן זענען געגאַנגען אין דער מקווה און פון דער מקווה. יידענעס האָבן זיך געאיילט א היים צו די לעצטע צוגרייטונגען לכבוד שבת. וויבלעך און מיידלעך האָבן געטראָגן... דאָס טשאָלנט מיט אייליניש צום בעקער צו באַווייזן, אַז עס זאָל זיך נאָך אויפקאָכן פאַרן שבת אָנקומען.

די זון האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דער וואַלער גאַס. דער שבת האָט איינגעהילט דאָס שטעטל און געגעבן יידן 25 שעה פון מנוחה און באַפרייונג פונעם

עול פון פֿאַדאַטקעס, עקזעקוטאָרן, וועקסלען, גמילת־חסדים־חובות.

אַ דיסקוסיע ביי אברהם מילשטיין

ביי מיין קוזין אברהם מילשטיין האָב איך אין אַ פֿאַרנאַכט געמאַכט אַ באַזוך, וועו ער איז געזעסן אין געוועלב. זיין פֿרוי רבקה האָט אים דערלאַנגט עסן. ס׳איז אַריינגעקומען נאָכער חנה שרה־עטעס, רבקהס שוועסטער; יוסף־מענדל טענענבוים איז גע־זעסן וון געווארט אויף אַ מנין... צו מאַכן אַן אָקע. מענטשן זענען אַריינגעקומען טרינקען ביר, עסן אייז־קרעם (לאָדעס), טרינקען אַ גלעזל 96־קער, עסן ווורשט, אַ שטיקל געבראָטן געדזנס ,אַ קאָפּ פון אַ פיש, אַ שטיקל געוועדזלטן העריגג, ציבעלעס מיט לעבערל וון אַנדערע מאַכלים. איך האָב דערמאָנט אברהמען ,אַז אין דעם זעלבן געוועלב האָט ער אַ מאָל געהאַט אַ בוכהאַנדלונג. דאָס איז געווען נאָך דער מל־חמה אין יאָר 1920 בערך, נאָך זיין חתונה האָבן מיט זיין ערשטער פרוי סאַלע.

איך פלעג דאָן אַריינקומען צו אים אין שטוב, וועו זיי האָבן אָפט פֿאַרבראַכט אין דער געזעלשאַפט פון די לעֶרמאַנס, פרענקלס, מאַנעלס וון די טעכטער פון נחום ווינטער וון אַנדערע. זיי האָבן געזונגען אַרבעטער־לידער: „סלושיי״, דעם אינטערנאַציאָנאַל וון אַנדערע. איך האָב געוואָלט זיך אויסלערנען די לידער, האָב איך זיי פֿאַרשריבן. וון וועו ס׳איז מיר נישט געפֿעלן דער אַפּיקורסישער טייל פון אינטערנאַציאָנאַל, האָב איך געטוישט דעם טעקסט וון געשריבן: „קיינער וועט אונדז נישט באַפֿרייען, נאָר אונדזער גרויסער ג־ט אַליין וון איך האָב געזען, אַז די חברה פירט זיך נישט אין הסכם מיטן שולחן־ערוך, דיני שבת וון דיני כשרות, האָב איך אויפגעהערט דאָרט אַריינצוקומען.

אברהם מילשטיין האָט לעצטנס אַלס דאָזאָר וון סוחר אויסגעמיטן אַרויסצוויזיזן זיינע פריערדיקע סאָציאַליסטישע אַנשויונגען. דעם ערשטן מאי האָט מען געקענט אים זען זיצן אויף דער באַנק לעבן מא־גיסטראַט, רעדן מיטן בורמיסשטש ,מיט וואָס ער האָט געוואָלט באַווייזן, אַז ער היט שוין נישט אַזוי שטאַרק דעם אַרבעטער־יום־טוב.

ס׳איז אַריינגעקומען נאָכער משה סעליק וון וועו ס׳האָט זיך צווישן אונדז אַנטוויקלט אַ שמועס, האָט ער געפרעגט אברהמען:

— פֿאַרוואָס האָט דער „בונד״ אַזוי שטאַרק באַ־קעמפט דעם ציוניזם? אויב דער „בונד״, וואָס האָט געמאַכט רעוואָלוציע צווישן די יידישע מאַסן, מיטן שאַפן פון דעם גלות־ייד, דעם האַנדל־וואַנדל־מענטש — אַ פֿראָדוקטיוון אַרבעטער־עלעמענט, מיט אַרגאַני־זירטע פראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַריינען, יידישע שולן, יידישע קאָאָפּעראַטיוון, צו גאַבן דעם יד אַ מעגלעכקייט זיך פריי אויסצולעבן און נישט גערודפט ווערן. האָט דער ציוניזם פאַרשטאַנען, אַז דער גלות־יד דאַרף זיך צוריק קערן קיין ארץ־ישראל און דאָרט אונטער אַן אייגענעם הימל און אויף אַ זיכערן באָדן בויען אַ היים פאַר זיך, פאַר זיינע קינדער און פאַר די צוקונפטיקע דורות. און נאָר מיט דעם קענען אויס־מיידן אַלערליי אַנטיסעמיטישע רדיפות. פאַרוואָס האָט דער „בונד״ פאַרשטאַנען אַזאַ באַוועגונג אויסצולאַכן און געזונגען מיט ביטול:

„נחום סאָקאָלאָוו, ווייצמאַן פֿראָפעסאָר,
אַ יידישע מלוכה מיט ענגלישע פעסער״.

אברהם דער אַלטער און נישט אַנטוישטער בונ־דיסט האָט געענטפערט:

— די באַוועגונג פון „בונד״ האָט זיך אָנגעהויבן כמעט אין דער זעלבער צייט, וועו ס׳האָט זיך אָנגע־הויבן דער ציוניזם. אָבער דער „בונד״ האָט געזען אין דעם ציוניזם אַן אידעאַל פון „עולם הבא״, אַן אידעאַל, וואָס האָט נישט די מעגלעכקייט פאַרווירק־לעכט צו ווערן, און אויב יאָ — איז אין דער גאָר ווייטער צוקונפט. און דערווייל דאַרף מען קלערן וויעגן עולם הזה, מ׳דאַרף די מנחם־מענדלס אַרויסנע־מען פון זייערע חלומות; מ׳דאַרף שאַפן שוין דאָ, וווּ מ׳געפינט זיך, פאַר די אָרעמע, הונגעריקע און גע־רודפטע מאַסן אַן עקזיסטענץ־מעגלעכקייט; אָפשאַפן דעם געדאַנק, אַז שוסטערס און שניידערס און אַנדערע אַרבעטער זענען נישט קיין מענטשן. אַזוי ווי ס׳איז גע־גאַנגען דאָס שפריכוואָרט: „שעווצי אי קראָווצי ניע לודזיע״. מ׳דאַרף אויפקלערן און אָרגאַניזירן די אַר־בעטער־מאַסע און געבן איר אַ בכבודיקן פלאַץ אין דער יידישער געזעלשאַפט; קעמפן און שאַפן אַרבעטס־באַ־דינגונגען פאַר זייער עקזיסטענץ, גוטע לוינען און באַ־גרענעצטע אַרבעטס־שעהן. און פון דעם ציוניזם האָבן די אַרבעטער דאָס נישט געקענט דערוואָרטן.

אויף דעם האָט משה סעליק דערקלערט: איך וויל נישט מינדערשעצן די סאָציאַלע דערגרייכונגען פון „בונד״ פאַר די יידישע אַרבעטער־מאַסן, אָבער פאַרוואָס האָט דער „בונד״ נישט פאַרשטאַנען און וויל נישט פאַרשטיין, אַז גלייכצייטיק איז נויטיק פאַרן יידישן פֿאָלק צו שאַפן פאַר זיך אַ היים, אַ לאַנד, אַ

יידישע מדינה. די אַנטיסעמיטן האָבן פיינט אַזוי דעם אַסימילירטן ייִד, ווי דעם פרומען ייִד; דעם יידישן אַרבעטער, ווי דעם יידישן סוחר. אָפילו די אַרבעטער־פאַרטיי פ. פ. ס. זאָגט זיך אָפּ פון מאַרשירן צוזאַמען מיטן „בונד" אין אַ מאַניפעסטאַציע אינעם טאָג פון ערשטן מאַי. זי שעמט זיך, אַז די ענדעקעס, אַדער אַנדערע אַנטיסעמיטן זאָלן זאָגן, אַז זיי גייען צוזאַמען מיט די ייִדן; איז דער פאקט נישט גענוג צו פאַר־שטיין, אַז מיט סאָציאַלע אויסבעסערונגען פאַר די יידישע אַרבעטער, איז נישט גענוג, זיי זאָלן קענען האָבן אַן עקזיסטענץ־מעגלעכקייט צווישן די ברייטע מאַסן, וואָס האָסן דעם ייִד. פרעג איך דערפאַר — זאָגט משה ס. — פאַרוואָס דער קאַמף קעגן אַ יידישער פאַרטיי וועלכע שטרעבט און שאַפט פאַר יידן אַ היים אַן אייגענע?

אברהם זאָגט ווייטער: מען דאַרף נעמען אין באַ־טראַכט, אַז בעת דער ציוניזם איז געקומען צו די יידישע מאַסן מיט דעם געדאַנק צוריק צוקערן זיך אין יידישן לאַנד, איז הגם, דאָס איז נישט געווען פאַר זיי לייכט צו איבערצייגן וועגן דער מעגלעכקייט דאָס צו רעאַליזירן, איז עס אָבער נישט געווען קיין נייעס פאַר זיי, ווייל יעדער ייִד האָט דריי מאָל אין טאָג געזאָגט: „ותחזינה עינינו בשובך לציון" און געווען צוגעבונדן צו דעם געדאַנק. דער „בונד", דאָקעגן, האָט באַדאַרפט שאַפן אַ באַוועגונג, וואָס איז געווען פרעמד דער יידישער טראַדיציע און אין דעם קאַמף פאַרן רעאַליזירן די צילן פון אַזאַ באַוועגונג, איז פאַרשטענד־לעך, נישט מעגלעך צו זיין גלייכגילטיק צו דער טע־טיקייט פון קעגנערישע באַוועגונגען; דער צווישן פאַר־טייאישער קאַמף עקזיסטירט דאָך אָפילו אין די רייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. קומט נישט פאַר אַ פאַרביטערטער קאַמף צווישן די רעוויזיאָניסטן און פועלי־ציוניסטן? האָבן נישט די לעצטע באַשולדיקט די רעוויזיאָניסטן אין אויספירן דעם אָטענטאַט אויף אַרלאָזאָראָוון?

אויף דעם האָט געענטפערט משה ס.: פאַרשטענד־לעך, אַז איבעראַל עקזיסטירט אַן אַרומרייסעריי צווישן פאַרטייען דורך קאַמפן און שטרייטן אוו דאָס אפשר צומאָל אַ מעלה, ווייל יעדע פאַרטיי וויל זיך אַריבער־הויבן איבער אַנדערע עקזיסטירנדיקע און דאָס גיט איר אַ סטימול צו מער אַקטיוויטעט. אָבער מ׳דאַרף אָנערקענען אַז בעת דער „בונד" האָט אָפּגעלאָכט פון ציוניזם און אים באַקאמפט, האָט זיך איינערהאָלב דער ציוניסטשיער באַוועגונג געשאַפן דער אַרבעטער־ציוניזם, וואָס קעמפט פאַר די יידישע אַרבעטער־אינטע־רעסן אין גלות און באַפעסטיקט אין ארץ־ישראל אַ שפּעריש באַזע מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג און דער הסתדרות צו בויען פאַר יידן אַ היים, אַ מדינה אויף זיכערע יסודות.

אברהם האָט געענדיקט: די צוקונפט וועט באַ־ווייזן, אַז דער „בונד" איז די גרעסטע יידישע באַ־וועגונג, וואָס האָט געגעבן, גיט און וועט געבן דער יידישער אַרבעטערשאַפט: קולטור - דערהויבנקייט, קאַמפס־גרייטקייט און פאָליטישע באַוווסטזיניקייט פאַר סאָציאַלער געראַנטיקייט.

משה ס. האָט פאַרענדיקט: און איך וויל זיין דער מאַמין, אַז דער ציוניזם אין אַלגעמיין און ספּעציעל דער אַרבעטער־ציוניזם וועט שאַפן אין ארץ־ישראל אַ היים, אַ מדינה אויף סאָציאַלע געראַנטע יסודות און דאָרט צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע אַרבעטער־באַוועגונ־גען אויף דער גאָרער וועלט, וועט זי קעמפן פאַר אַ בעסערן מאָרגן פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

שלמה שימקאָוויטש האָט דורכגייענדיק באַמערקט אונדזער צוזאַמענטרעף, איז אַריינגעקומען, זיך צוגע־הערט צו דער דיסקוסיע, זיך אָפּגערופן און צוגע־געבן זיינע געדאַנקען אַ מאָל פאַר איין צד און אַ מאָל פאַרן אַנדערן צד. דורך זיינע פילאָזאָפישע חקירות איז ער געוואָרן, אַ שפּאָר ביסל, געכאַפט אויף „לינקיזם". אָבער ס׳איז מערקווירדיק, אַז שלמה האָט נישט גע־האָט דעם קוראַזש צו מאַניפעסטירן אין אַ בולטער פאָרם זיינע פאָליטישע אָנשויונגען. ער האָט בעסער געוואָלט זיין טאָלעראַנט מיט זיינע מיטשמועסער, זיך צופאַסן צו דער געזעלשאַפט, ווו ער האָט געפלעגט פאַרברענגען. צוליב זיין פאָטער איז ער געקומען אין בית־המדרש דאָוונען, געזעסן מיט אים אין דער סוכה. ער האָט אָפילו געקענט זיך אויסדריקן אין אַ טאָג פון תשעה באב אין בית־המדרש, וועג ער האָט געזאָגט קדיש נאָך זיין מוטער, אַז ער פאַסט, וויל דאָס איז געווען אין אַ קרייז פון בחורים, וועלכע האָבן געריעדט וועגן פאַסטן. אין דער געזעלשאַפט פון אברהם דייטש־מאָן, אברהם־חיים וויינגאָרט און יוסף פאָלק, האָט ער נישט אַרויסגעוויזן זיין סימפּאַטיזירן צו דער עקסטרעם לינקער ליניע. אָבער וועג ער האָט זיך געפונען צוזאַ־מען מיט מיין ברודער בונעם, בערל בלענד און אַנ־דערע וויי זיי, האָט ער זיך געפילט פרייער פאַר אויסדריקן זיינעע פאָליטישע איבערצייגונגען. פאַר־שטענדלעך, אַז מיט אַזאַ צוגאַנג, איז פאַר אים, ווי פאַר אַלע אַנדערע יידישע אָנהענגער פון אַזאַ געדאַנקן־

גאַנג, נישט געגוג געווען גאולת הארץ, גאולת העם, נאָר ער האָט אויך געשטרעבט און פאַרשטאַנען, אַז מ׳דאַרף אויך גאולת העולם. האָט ער טאַקע ביי דער געלעגנהייט געוואָלט זיך אויסדריקן און געזאָגט:

— איך בין נישט קיין קעגנער פון ציוניזם, נאָר פאַרקערט אַן אָנהענגער; איך קען אויך נישט זיך אויסדריקן קעגן די פאַזיטיווע דערגרייכונגען פון „בונד״ אויפן געביט פון סאָציאַלער אַרבעטער־שוץ, דערציונג און קולטור־פאַרשפרייטונג צווישן די אַר־בעטער־מאַסן. אָבער מ׳דאַרף נעמען אין באַטראַכט, אַז די מענטשהייט איז געטיילט אין קלאַסן און איין קלאַס ווערט עקספלאָאַטירט דורך אַן אַנדערן. דער אַנטיסע־מיטיזם, דער הונגער, פון וועלכן ס׳ליידן מיליאָנען מענטשן, דער אַנאַלפאַבעטיזם און די מלחמות צווישן פעלקער — דאָס זענען די פראָדוקטן פון דעם הער־שנדן רעזשים.

וועג שלמה האָט ווייטער געוואָלט אַנטוויקלען זיינע געדאַנקען וועגן דער וועלט־אַרדענונג, האָט יוסף־מענדל, וועלכער איז געזעסן ביי דער דיסקוסיע און כסדר אונטערגעלאָכט מיט ווערטלעך און וויצן אויף זיין שטייגער, זיך אויפגעשטעלט און נישט לאָזנדיק שלמהן פאַרענדיקן, צו אים געזאָגט:

— שלמה, הער אויס אַ משל, וואָס מ׳האָט מיר דערציילט פון איינעם, וואָס האָט געזאָגט ביי אַזאַ שטייגער דיסקוסיע — און יוסף־מענדל האָט ווייטער געגעבן לשון — אַ ייד איז געקומען צו זיינס אַ גוטן ברודער און אים דערציילט, אַז ער האָט אַ זייער וויי־טיקלעכן בלאָטער אויף דער פלייצע, בעסער געזאָגט, נידעריקער פון דער פלייצע, וואָס לאָזט אים נישט שטיין און נישט זיצן און מאַכט אים פינצטער דאָס לעבן; פרעגט ער דעם גוטן פריינט אַן עצה. הערט אויס אויפמערקזאַם דער גוטער ברודער דאָס אומגליק פון דעם דערציילער, קלערט נישט קיין סך און זאָגט צו אים: מיין מיינונג איז, אַז דו וואָלסט באַדאַרפט שטודירן די סיבה, פאַרוואָס דער קערפער דיינער שלאָגט אַרויס אַזאַ מכה. וואָס דער געליטענער ייד האָט אויף דעם געענטפערט, דאַרף איך נישט דער־ציילן און דעם נמשל איז אויך נישט שווער צו פאַרשטיין. — יוסף מענדל האָט אויפהויבנדיק דעם טאָן, ווייטער געזאָגט: דאָס יידישע פאָלק האָט אַ גרויסן בלאָטער — דעם אַנטיסעמיטיזם און דעם בלאָטער דאַרף מען „שטעכן״ און וואָס שנעלער אים אויסהיילן און דאָס וועט דאָס יידישע פאָלק נאָר קע־נען אויף אייגענער ערד און אין אַן אייגענער היים, ביי זיך אין דער היים אונטער אַ פרייען הימל און זיכערן באַדן, וועלן יידן שטודירן, העלפן בויען און שאַפן אַ בעסערע וועלט אויף יסודות פון צדק און יושר פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

אַ געשפרעך מיט יהושע פעלדשער

וועג איך בין א פארנאכט אַדורכגעגאַנגען דורך דעם געשעפט פון פייוול רעכטשייד, האָב איך זיך אַפ־געשטעלט, גערעדט מיט אים וועגן זיינע געשעפטן, וועגן אונדזערע געשעפטן, וועגן זיין הויז, וואָס ער האָט געקויפט אין וואַרשע, וועגן זיינע מעגלעכקייטן זיך איינאַרדענען אין אַרגענטינע, וועגן זיינע קינדער, וואָס זיי וואָלטן געקענט טאָן אין אַ ניי לאַנד, די שפראַך־פראָגע צו קענען פירן מסחר.

ס׳איז צוגעקומען צו אונדז זיין ברודער ישראל. כ׳האָב זיך געפרעגט אויף זיין זון יאָסקע, וועלכער האָט חתונה געהאַט קיין אַפאָטשנע און דאָרט זיך איינגעאָרדנט, געהאָט עטלעכע קינדער און געפירט אַן אייזן־געשעפט. נאָכער זיך געפרעגט אויף זיין זון מר־דכי, וועלכער האָט געוווינט אין לאָדזש.

ישראל האָט געפרעגט, וואָס אַזאַ ייד, ווי ער, וואָלט געקענט טאָן אין אַרגענטינע, וועגן מסחר, יידישקייט, קינדער־דערציונג, איך האָב זיי געשיל־דערט דאָס אַלגעמיינע לעבן אין אַרגענטינע, דאָס יידישע רעליגיעזע לעבן. איך האָב אים דערקלערט, אַז ס׳איז „מלא כל הארץ כבודו״. דאָס געטלעכקייט קאָן מען געפינען אויף יעדן טראָט. אין בועגאָס אייראָס און אין אַנדערע שטעט אין אַרגענטינע זענען פאַראַן פיל יידישע שולן, פיל בתי־תפילה, ווו מ׳לערנט, מ׳דאַוונט און מען דינט דעם רבש״ע יעדער לויט זיין שטייגער און לויט זיין פאַרשטיין ישראל האָט אויס־געהערט, געשמייכלט און געטראַכט: זיכער קען ער איצט אין זיינע יאָרן טוישן זיין אַרט לעבן אין אַן אַנ־דער לאַנד מיט אַן אַנדער שפראַך, אַן אַנדער מסחר, אַ נייע געזעלשאַפט, אַ נייע סביבה דאָ געבוירן געוואָרן, דאָ אויפגעשטעלט נייע דורות, דאָ די קינדער, אייניק־לעך, משפחה, באַקאַנטע דאָ דער ווורקער רבי, די חסידים אפשר וועט פאָרט דער רבש״ע העלפן — דער אַנטיסעמיטיזם וועט פאַרשווינדן און מ׳וועט קענען דאָ זיך אויסלעבן, עד שיבוא משיח און מ׳וועט קענען פאָרן קיין ארץ־ישראל אָן אַ סערטיפיקאַט דאַן איז אַנגעקומען יהושע פעלדשער

ר׳ יהושע פעלדין — פעלדשער, דאָקטאָר אַן אוני־וועדסיטעט־ און מיטלבילדונג, אַ ייד מיט אַ וואַרעם

יידיש האַרץ, אַ טיף מענטשלעך געפיל, אַן אומבאַגרענעצטן ווילן צו היילן יידישע און נישט־יידישע קראַנקע.

אויף מיין פראַגע: וואָס איז אייך באַוווסט פון דער מעדיצין־וויסנשאַפט, למשל, וועגן אַנאַטאָמיע, פיזיאָלאָגיע, באַקטעריאָלאָגיע און פאַטאָלאָגיע? האָט ר׳ יהושע געענטפערט מיט אַ פראַגע: כדי צו וויסן אַ „קרענק" דאַרף מען אַזוי פיל שטודירן? מ׳דאַרף טאַקע וויסן — האָט ער פאַרגעזעצט — אויף וועלכן אָרט ס׳געפינט זיך יעדעס אבר, קענען די פאַרשידענע קראַנקייטן, וואָס זענען פאַראַן; אָבער אַז איך גיי באַזוכן אַ קראַנקן, בעט איך ביים רבונו של עולם ער זאָל מיר העלפן, כ׳זאָל צוטרעפן דעם חולה, די קראַנקייט פון וועלכער ער ליידט, כ׳זאָל מצליח זיין מיט די רפואות וואָס איך וועל אים געבן. ביי אַן אָרעמען קראַנקן בעט איך דעם רבונו של עולם, ער זאָל אים שיקן אַ רפואה שלימה במהרה (אַ שנעלע און גאַנצע היילונג). דער אַלמעכטיקער וויסט אַלע סודות פונעם מענטש אָן „ניטאָמיע", „פיסיאָלאָגיע" און אַלע אַנדערע הכמות און תורות פון דאָקטאָריי.

ר׳ יהושע, דער „דאָקטאָר" פון שטאָט איז געווען אַ געראָטענער חסיד, געלעבט באַשיידן. פון זיינע מאָגערע פאַרדינסטן (ביי אָרעמע לייט יידן און קריסטן, האָט ער נישט גענומען קיין האָנאָראַר) האָט ער געדאַרפט שפייזן זיין קראַנקע פרוי אסתר, צוויי זין, מרדכי און בן־ציון, אָן איידעם אויף קעסט, דער מאָן און זיין טאָכטער חוה. די קעסט האָט זיך פאַרצויגן און עס זענען געבוירן געוואָרן אייניקלעך. דער איידעם האָט נאָך נישט געפונען פון וואָס מפרנס (שפייזן) זיינע קינדער און ר׳ יהושע האָט זיי אַלעמען געדאַרפט אויסהאַלטן. ער האָט זיך קיין מאָל נישט באַקלאָגט אויף זיין גורל. געגלויבט באמונה שלמה, אַז אַלעס, וואָס גאָט טוט, איז ער געראַטן. אים האָט געפאַסט דער פסוק וצדיק באמונתו יחיה.

א וויזיט ביי יעקב־דוד שוחט

שבת נאָכן עסן און נאָכן שלאָפן, וועלן יידן אין שטעטל האָבן געפילט דעם טעם פון יום־מנוחה, כין איך געגאַנגען אויף אַ וויזיט צו יעקב־דוד שוחט.

אויפן וועג צו אים, וווּ ער האָט געווויינט, אויף דער דזשארנאָוור גאַס, הינטער דוד טראקס אין אַ געמויערטער קאַמעניצע, האָב איך געטראָפן שבתדיקע יידן, אויסגערוטע און אויסגעשלאָפענע מיט סאַמעטענע היטלען, קאַפּלען און ווייסע טיכלעך אויף די העלדזער: ישראל־יאַנקל מלמד; שלמה פאַרבער; יצחק־שלמה בליאַכאַזש; אברהם סופר; שמעון שמעל־קעלעס און אַנדערע. מיט טוכענע היטלען און אַן קאַפּלעך: אלעזר קאַשעמאַכער; יואל טראַקס (יואל־לייפציקס); דוד קאַמאַשנמאַכער; יאַנקל בעקער; אברהם בעקער; לייביש מאַלאַזש; יאַנקל חופייזן און אַנדערע. מיט אַנדערע היטלען אָדער קאַפּעלושן; חיים פלאַנצער; שלמה חופייזן; דניאל גאָלדבערג; אברהם באַרנשטיין. ישראל לעווּבערג און זיין פרוי חוה־לאה און נאָכער: רייזל ישראל־יחזקאלס; שרה יאַנקל קאַמאַשנמאַכערס; בלומע באַרנשטיין; שבע־יהודית די בעקערינס און גרופּעס פון קליינע חברה, וועלכע זענען געגאַנגען דורך די יאַטקעס. איניקע — שפּאַצירן אין וואַלד אַריין; אייניקע — צום רבין לערנען „פרק" און אייניקע אויף אַנדערע ערטער, וווּ זיי האָבן זיך באַשטימט צו טרעפן שפּילן אין פיאַלקעס. (פילקעס)

ביי יעקב־דודן האָב איך געטראָפן: זיין פרוי, אַ וואַרשעווערין. אַ טאָכטער פון אַהרן־לייב, אַ פיאַסעטשנער חסיד; זיינע קינדער האָבן זיך געשפילט. ס׳האָבן זיך אויך ביי אים געפונען אברהם־חיים וויינגאַרט און לייבל באַמגאַרט, מענדל מאיר הערש זון.

מיר האָבן זיך דערמאָנט, וועז מ׳האָט געזונגען צוזאַמען אין כאָר, צוהעלפנדיק יעקב־דודן אין שול ביים דאַוונען ראש השנה און יום־כיפור. דאָס איז געווען אין די ערשטע דרייסיקער יאָרן, וועז דער „מזרחי" האָט נישט אייניגעאָרדנט, ווי פריער, קיין מנין און ר׳ יחיאל חיימאָוויטש ז״ל האָט געדאַוונט אין שול שחרית און יעקב־דוד — מוסף, האָט זיך דאָן געשאַפן אַ גרויסער כאָר מיטן אָנטייל פון: אברהם־חיים וויינגאַרט; ליפיש פּראַוויזאָר; לייבל באַמגאַרט; די ברידער פון יעקב־דודן: ישראל, שלמה און יצחק־משה; ווי אויך פישעלע געלבאַרט און עטלעכע יינגלעך אַלס סאָפראַנען. אין דעם זעלבן כאָר האָב איך אויך געהאָט די גרעלעגנהייט צו נעמען אָנטייל. נאָכער האָט לייבל געזונגען איינעם פון די נייע ניגונים פון מאַדשזיצער רבין, נאָכער אַ געראַר מאַרש.

אברהם־חיים האָט אָנגעהויבן זינגען אַ געראַר מאַרש, וועגן וועלכן מען האָט געשמועסט, אַז ער איז געווען אַ מיליטער־מאַרש פון 36טן פולק, וועלכן אַ גערער חסיד, אַ מנגן, האָט געבראַכט קיין גער און אברהם־יצחק שוחט פון טאַרטשין, דער איידעם פון בנימינעלע חיים־מאירס האָט זיך אויסגעלערנט דעם מאַרש אין גער, און וועז ער איז געקומען אויף אַ באַזוך קיין מאָגעלניצע האָט ער אים געזונגען אויף

„לכה דודי" ביי קבלת־שבת און איטשע־מאיר שטארק־מאַן האָט נאַכער אויסגענוצט די געלעגנהייט זיך אויס־צולערנען דעם מאַרש ביי אברהם־יצחקן בעת די עט־לעכע טעג, וואָס ער האָט געווויילט אין שטעטל. נאַכער איז אין די קרייזן פון מאַגעלניצער מנגנים דער מאַרש געווען דער „שלאַגער" פון שטעטל.

לייבל האָט נאַכער געברומט טענער פון אַן אַריע פון אַן אָפּערע, וואָס ער האָט אויף אַ פּליטע געהערט זינגען דעם גרויסן און באַרימטן טענאָר קאַרוזאָ „טשלעעסטע אַידאַ".

איך האָב זיי דאַן דערקלערט, אַז „אַידאַ" איז איינע פון די 27 אָפּערעס, וואָס דער פֿאָפולערער אי־טאַליענישער קאָמפּאָזיטאָר דזשוסעפּע וועךדי האָט געשאַפן במשך זיינע לאַנגע יאָרן פון מוזיקאַלישע שאַפונגען. ער איז געשטאָרבן צו די 87 יאָר אין יאָר 1901. צווישן זיינע פֿאָפולערסטע אָפּערעס זענען: „אַידאַ", וואָס איז ביי אים באַשטעלט געוואָרן דורך דער מצרישער רעגירונג און איז צום ערשטן מאָל געשטעלט געוואָרן אין על־קיירא צו דער דערעפענונג פון דעם סועץ־קאַנאַל.

די אָפּערע „ריגאָלעטאָ" דריקט אויס דעם צער פון אַ טאַטן, וועמען מען רויבט אַוועק זיין אייניקע טאָכטער. די מוזיקאַלאָגן ווילן זאָגן, אַז אין דער אָפּערע דריקט אויס וועךדי זיין פּערזענלעכן צער, וואָס ער האָט געליטן פון זיינע קינדער.. אין דער אָפּערע „איל טראוואַטאָרע" (דער טרובאַדור) דריקט וועךדי אויס דעם צער פון אַ מאַמען, אַ ציגיינערין, וועלכע האָט אויך אַ האַרץ און געפילן פון אַ מאַמע.

די אָפּערע „לאַ טראַוויאַטאַ", אין פאַרגלייך מיט די פּריערדיקע איז מער לירישער ווי דראַמאַטיש, האָט וועךדי געשאַפן פון דער טעאַטער־פּיעסע „די קאַמעליען־דאַמע" פון אַלעקסאַנדער דיומאַ. איך האָב זיי נאָכער געשילדערט די אָפּערע „מאַדאַם באַטער־פלייַ" פון דזשאַקאַמאַ פּוטשיני, אין וועלכער דער מחבר דריקט אויס אַזוי בולט און וווּנדערבאַר אין זיין לירישער און פֿאַרבן־רייכער מוזיק, דורכגע־פלאָכטן מיט טענער פון וויי־אַזיאַטישן סטיל, די טראַגעדיע, וואָס לעבט דורך אַ יאַפּאַנישע גיישע, וועלכע האָט זיך ערנסט און הייס איבערגעגעבן אין דער ליבע צו דעם אַמעריקאַנער שיף־אָפּיציר. ער פֿאַרלאָזט זי וועז די שיף פֿאָרט צוריק קיין אַמעריקע, איבערלאָזנדיק זי מיט דער פרוכט פון איר ליבע... און זיין, בלויז, צופֿרידענעם צייט־פֿאַרטרייב.

נאַכער האָב איך זיי געשילדערט, ווי אַזוי אַזעל־כע און אַנדערע אָפּערעס, ווערן אויפגעפירט אין טעאַטאָר „קאַלאָן" אין בוענאָס־אירעס, מיט אַ כאָר פון העכער 100 מאַן און אַן אָרקעסטער פון אַן ענ־לעכער צאָל, די הויפּט־ראָלן ווערן געזונגען פון אַר־טיסטן פון ערשטער קאַטעגאָריע, אַראָפּגעברַאַכטע ספּעציעל פון אויסלאַנד, ווי אויך די ספּעציעלע דע־קאָראַציעס און קאָסטיומען, וואָס שאַפן צוזאַמען פֿאָרשטעלונגען פון הויכן ניוואָ אויפן לירישׁ־מוזיקא־לישן געביט.

יעקב־דוד און לייבל זענען פון די אַלע דער־קלערונגען ווייניק נתפּעל געווען.

וועז כ׳האָב פֿאָר זיי אונטערגעברומט מעלאָדיעס פון פֿאַרשיידענע אָפּערעס, האָט זיך יעקב־דוד אָפּגע־שטעלט אויף איינער פון זיי אַלע, וואָס דער כאָר זינגט מיט פֿאַרמאַכטע מיילער ביים פֿאַרענדיקן דעם צוויישן אַקט פון דער פריער דערמאָנטער אָפּערע „מאַדאַם באַטערפליי". נאָכן אויסהערן עטלעכע מאָל די זעלבע מעלאָדיע האָט ער געזאָגט צו לייבלען:

— דער ניגון וואָלט זיך געפּאַסט צו זינגען „סלח נא" פון „כל נדרי".

דאַן האָט מען זיך דערמאָנט און קאָמענטירט וועג־גן פֿאַרשיידענע חזנישע קאָמפּאָזיציעס, וואָס יעקב־דוד האָט צוגעפּאַסט צו די ימים־נוראימדיקע תפילות.

איך האָב זיי דאַן דערציילט, אַז אין בוענאָס אייַ־רעס האָט דער חזן פּנחס באַרנשטיין פון דער פֿאָסע־שול געזונגען צו הודו לד" פון הלל די מעלאָדיע פון „תהילים־ייד", אויפגעפירט דורך מאָריס שוואַרץ אין יידישן טעאַטער.

מיר זענען דאַן איבערגעגאַנגען צו אַ געשפּרעך וועגן דער מעגלעכקייט פון יעקב־דודן און לייבלען, וועלכער האָט געלערנט שחיטה, צו פֿאָרן קיין אַרגענ־טינע און באַזעצן זיך אין בוענאָס איירעס, אָדער אין אַן אַנדער שטאָט מיט אַ גרויסן יידישן ישוב. איך האָב זיי דערקלערט, אַז אין אַרגענטינע איז מער אָנגענו־מען חזן־מוהל, ווי חזן־שוחט און אַזוי ווי ס׳איז נישט קיין גרויסער שטודיום, זיך צו פערפעקציאָנירן אין דער מלאכה — וואָלט עס נישט געווען קיין פּראָבלעם.

פון די פּנימער פון די צוויי קאַנדידאַטן צו עמיג־רירן האָט מען געקענט לייענען, אַז די מעגלעכקייט צו באַקומען אַ דערלויבעניש, זייערע עקאָנאָמישע מעגליכקייטן, זייער איינגעוואָרצלטקייט אין דעם לעבן צוזאַמען מיט זייערע פֿאַמיליעס, סביבה און מנהגים — האָט אָפּגעשוואַכט דעם געדאַנק צו טאָן אַלץ, וואָס מעגלעך צו פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל, צו פֿאַרלאָזן דאָס

לאַנד און זוכן נייע מקומות, ווו דער ייד קען זיין מער ייד, אַדער לפחות מער מענטש.

אברהם־חיים האָט בנוגע עמיגרירן זיך אויסגע־דריקט, אַז אויב פאַרלאָזן דאָס שטעטל און לאַנד, וווּ מ׳איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן, זעט ער נישט קיין אַנדער לאַנד פאַרן ייד, נאָר ארץ־ישראל. ווייל מיטן בלויזן באַזעצן זיך אויף אַ ניי אָרט און אין אַ ניי לאַנד, שאַפט פאַר דעם מענטש שוועריקייטן, וועלכע קענען פאַרלייכטערט ווערן, אויב ס׳איז אין דעם פאַראַן אַ ציל, אַן אידעאַל. און וואָס קאָן זיין מער פאַר יידן, וועלכע ווערן געדרופט במשך כמעט צוויי טויזנט יאָר מיט אַלערליי מינים אַנטיסעמיטיזם, ווי זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל און צו בויען פאַר זיך און פאַר די צוקונפטיקע דורות אַ יידישע נאַציאָנאַ־לע היים.

יעקב־דוד האָט דאָן געפרעגט:

— ס׳וועלדט זיך דען ביי דעם יידּ, ער זאָל זיך דעצידירן צו פאָרן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל? ער דאַרף דאָך האָבן אַ דערלויבעניש פון דער ענגלישער רעגירונג. ער דאַרף דאָך אַ סערטיפיקאָט.

— נו — זאָגט אברהם־חיים — ווי אַזוי האָבן זיך באַזעצט די אַלע יידן, וועלכע געפינען זיך איצט אין ארץ־ישראל און מאַכן בליען און בויען דאָס לאַנד מיט אַלע שוועריקייטן, וואָס קומען באַגלייט. דער ציוניזם ,וואָס עקזיסטירט שוין עטלעכע צענדליק יאָר, איז דאָך דער איינציקער וועג פאַרן יידישן פאָלק זיך צו באַפרייען פון דעם אַנטיסעמיטיזם פון אַלע ערטער און אַלע צייטן. פונדעסטוועגן איז ער געוואָרן באַקאָמפט און ווערט באַקאָמפט פון יידן אַליין. וועג יידן פון אַלע שיכטן וואָלטן געשטיצט דעם ציון־געדאַנק, וואָלט אפשר איצטער אַ ייד, וואָס וואָלט געוואָלט זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל נישט באַדאַרפט וואַרטן אויף ענגלאַנדס רשות. און מיר וואָלטן נישט געדאַרפט זיין איצטער מיט שרעק פאַר די בייזע ווינטן, וואָס קומען פון דעם קולטורעלן צענטראַל־אייראָפעישן דייטשלאַנד, ווו ס׳האָבן איבערגענומען די מאַכט די היטלעריסטן, וועמענס ציל איז צו פאַרניכטן דעם עם ישראל.

לייבל האָט זיך דאָן אָנגערופן:

— נו, אברהם־חיים, וואָס זאָגסטו, דאַרפן מיר איצט טאָן?

— איך בין נישט קיין מנהיג ישראל — ענטפערט אברהם־חיים און זאָגט וווייטער — און איך קען נישט יעדן איינעם אָנווייזן, וואָס ער זאָל טאָן. איך גלויב נאָר, אַז יעדער יחיד דאַרף עפּעס טאָן און פון דעם עפּעס וואָלט זיך געשאַפן דער כוח פון עם ישראל פאַר ארץ־ישראל.

אַ וויזיט ביי חיים דאָנער

אין אַ שבת־צו־נאַכטס זענען מיר געווען פאַרבעטן אויף אַן אויפנאַמע ביי חיים דאָנער. עס זענען דאָן גע־קומען: הערשל באָמגאָרט, דער זון פון מענדל־מאיר הערשס; זיין פרוי רבקה (נישט פון מאָגעלניצע); הערשל באָמגאָרט דבורהס, זיין פרוי בלומטשע, אַ סימפאַטישע ברונעטקע (נישט קיין מאָגעלניצערין); חיים־איטשע בראָן; זיין פרוי רוכטשע קריינדלס און אברהם־חיים וויינגאָרט. איך האָב מיטגענומען מיין מאַנדאָלינע. מיר האָבן צוזאַמען געזונגען מאַדשזיצער ניגונים, געהער מאַרשן און פאַרשיידענע האָפקעס. איך האָב פאַר זיי געשפילט און געזונגען לידער פון מרדכי געבירטיג פון ארץ־ישראל־הוראָס און אַ פאָפו־רי פון יידיש־פוילישׁ־העברעישע לידער.

די פרוי פון חיימען, רייזל משה יעקב־מענדלס, האָט געשטעלט אויפן טיש פאַרשיידענע געטראַנקען, גע־בעקס, זיסוואַרג און פרוכטן. די געסט האָבן זיך אונ־טערגעהאַלטן. נאָכער האָט זיך אַנטוויקלט אַ געשפּרעך אויף פאַרשידענע טעמעס. איך האָב דערמאָנט חיימען אונדזער באַקענען זיך אין יאָר 1930, וועג ער האָט מיך געפרופן אַרבעטן אַלס בוכהאַלטער אין דעם קאָא־פּעראַטיוו פון מאָגעלניצער בעקערס, וועלכן ער האָט געגרינדעט און געווען זיין לייטער און בוכהאַלטער. וועג ער האָט געזאָלט איבערנעמען אַ וויכטיקן בוכ־האַלטעריע־פאָסטן אין אָפּאָטשנע, האָט ער געוואָלט איך זאָל פראָויזאָריש איבערנעמען די אַרבעט זיינע אין דעם דערמאָנטן מאָגעלניצער קאָאָפּעראַטיוו פון די בעקערס. איך האָב דאָן דעם פּאָסטן אָנגענומען און חיים איז געפאָרן קיין אָפּאָטשנע וועגן זיין נייעם פּאָסטן. בלויז עטלעכע וואָכן האָב איך געאַרבעט אין דעם בעקער־קאָאָפּעראַטיוו, ווייל חיים האָט דעם פּאָסטן אין אָפּאָטשנע נישט אָנגענומען. ער איז צוריק געקו־מען קיין מאָגעלניצע און האָט פאַרגעזעצט זיין אַרבעט אין דעם זעלבן קאָאָפּעראַטיוו.

חיים דאָנער, אַ געבוירענער אין אַ קליין שטעטל לעבן אָפּאָטשנע, ביי פרומע עלטערן, האָט באַקומען אַ שטרענג רעליגיעזע דערציונג. ער האָט מיט פיל התמדה און פעיקייט געלערנט ש״ס ופוסקים. דורך פריוואַטע לעקציעס, האָט ער געלערנט אויך די פוילישע שפּראַך און ספעציל בוכהאַלטעריע. נאָכער האָט ער

פראַקטיצירט אַלס בוכהאַלטער אין פאַרשיידענע יידישע בענק און קאָאָפעראַטיוון אין אָפּאַטשנע. וועג ער האָט חתונה געהאַט מיט רייזל טראקס האָט ער זיך באַזעצט אין מאָגעלניצע. אויסנוצנדיק זיינע בוכהאַלטעריע־קענטענישן, האָט ער זיך פאַרשטענדיקט מיט די בעקערס אין מאָגעלניצע, זיי אויפגעקלערט, אַז עס וואָלט פאַר זיי געוועןווינטשנסווערט צו גרינדן אַ קאָאָפעראַטיוו, וואָס וואָלט פאַר זיי געשאַפן פיל רווחים מיט דער פאַרקלענערונג פון שטייערן און אויך מיט דעם אויסמיידן פיל הוצאות דורך אַ בעסער פלאַנירטן אינקויף פון רוימאַטעריאַלן און פאַרקלענערונג פון דער צאָל בעקערייען. די בעקערס האָבן זיך איבערצייגט אין דער גערעכטיקייט פון זיינע אויפקלערונגען. דער קאָאָפעראַטיוו איז געשאַפן געוואָרן און פונקציאָנירט מיט פאָזיטיוועֿ רעזולטאַטן. אָבער לאַנג האָט די טעטיקייט פון דעם קאָאָפעראַטיוו נישט אָנגעהאַלטן. די אַרגאַניזאַציע און בוכהאַלטעריע זענען געפירט גע־וואָרן מיט פיל פעיִקייט, אָבער ס׳האָט געפעלט קאָאָ־פעראַטיווער גייסט ביי די גרינדער און מיטגלידער. פייגע די בעקערין און אַנדערע האָבן נישט געקענט מסכים זיין, אַז ביי זיי אין דער בעקעריי איז געווען פינצטער און דער אויוון קאַלט, בעת ביי שבחן און אַנדערע בעקערס האָבן די אויוונס געבאַקן. אַ קורצע צייט נאָך דעם וווי דער בעקער־קאָאָפעראַטיוו האָט זיך ליקווידירט, האָט חיים פאַרנומען די לייטונג פון דער בוכהאַלטעריע אין דער ליי און שפּאַר־קאַסע, פאַרטרעטנדיק דעם פריערדיקן בוכהאַלטער משה לע־רער (לעמבערגער).

מיר האָבן זיך דערמאָנט אין אונדזער צוזאַמענ־אַרבעט אין דער קאַסע, וווי אויך וועגן זיין אַרבעט אַלס בוכהאַלטער ביי דעם קריסטלעכן מילנער סצעפּ־טשינסקי.

לויט דער רעקאָמענדאַציע פונעם שטייער־אינס־פּעקטאָר אין קרייַ־אַמט אין גריצע, וואָס האָט אָנגעוויזן סצעפּטשינסקין אויף דער גוטער בוכפירונג פונעם מאָ־געלניצער בעקער־קאָאָפעראַטיוו דורך חיים דאָנער האָט סצעפּטשינסקי, אַ „שטילער אַנטיסעמיט", אים איבערגעגעבן די בוכפירונג פון זיין מיל און אַנדערע געשעפטן.

דער דאָקטאָר אַרזשעכאָווסקי, אַ קריסט, אויך נישט קיין קליינער אַנטיסעמיט, האָט אים אויך אי־בערגעגעבן די בוכפירונג פון זיינע הכנסות. נאָכער האָט ער געפירט די בוכהאַלטעריע ביים רייכן אייזן־סוחר יצחק־אלימלך קריגער און מיר געהאָלפן איין־פירן בוכהאַלטעריע ביי די בעקערס: אברהם בעלמאַ־כער; יאַנקל בעלזבערג (דער מאַן פון יהודית די בע־קערין); משה חיימאָוויטש (זון פון שלמהלע חיימא־וויטש); יהושע האָפמאַן (יהושע די וואָלף־בער־טעס).

דאַן האָב איך אים דערמאָנט וועגן זיין ביבליא־טעק פון פאַרשיידענע ביכער, צווישן זיי פיל פּוילישע, פון וועלכע ער האָט מיר אויסגעבאָרגט פון שילערן, פון שעקספירן „דער סוחר פון ווענעדיק", „מאַקבעט", „האַמלעט" און אַנדערע, ווי אויך „די געטלעכע קא־מעדיע" פון דאַנטע.

דאַן האָט זיך אברהם־חיים אָנגעהויבן און גע־זאָגט: אַז „די געטלעכע קאָמעדיע" פון דאַנטע; „האַמלעט" פון שעקספיר און „פאָוסט" פון גאָטע, ווערן פאַרעכנט ווי די קלאַסישע ווערק פון דער וועלט־לי־טעראַטור און ס׳איז דאָ אַ יש אומרים, אַז צו די זעלבע קלאַסישע ווערק ווערט אויך אַריינגענומען דער ספר „איוב".

הערשל מענדלס איז דער געדאַנק נישט געפעלן געווען און זאָגט: ווי קומט עס צו פאַרגלייכן אַ הייי־ליקן ספר, ווי „איוב" צו אַזעלכע ביכער?

האָט אים אברהם־חיים איבערגעריסן און געזאָגט: ס׳ווערט דאָך געברענגט, אַז איוב לא היה ולא נברא. אויב אַזוי איז עס דאָך אויך אַ ווערק, אַ פאַנטאַזיע, גע־שאַפן פון אַ געוויסן מחבר.

הערשלען איז נישט שטאַרק געפעלן די אויפ־קלערונג און זאָגט: אברהם־חיים, לאָמיר בעסער רעדן וועגן אַנדערע זאַכן.

דאַן איז חיים דאָנער איבערגעגאַנגען צו דער טעמע וועגן ארץ־ישראל און געזאָגט: איך גלויב, אַז די אגודת ישראל מיט דעם אָננעמען לעצטנס אַ מער אַקטיווע אַרבעט וועגן גרינדן קיבוצים אין ארץ־ישראל און פירן מער פראָפאַגאַנדע פון שיבת־ציון — וועט העלפן אַ סך צו דער עמיגראַציע קיין ארץ־ישראל אין די אגודיסטישע ספערן.

אברהם־חיים האָט זיך אָנגערופן: פאַרוואָס האָט דער גערער רבי נישט אויסגענוצט די גלעגנהייט, וועג ער איז געווען אין ארץ־ישראל, דאָרט זיך צו באַזעצן און דערמיט צוציען די ברייטע מאַסן פון זיינע חסידים און בכלל פון די רעליגיעזע עלעמענטן, זיי זאָלן פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל, אַדער לכל הפחות, פאַרשטאַרקן דעם טוריזם קיין ארץ־ישראל.

בלומטשע, הרשל דבורהס פרוי, אַ שטיפערקע אין אירע איינפאַלן, האָט זיך אָנגערופן: דער גערער

רבי האָט נישט געוואָלט פאַרלירן אַוודאי די „קליענ־טעלע" אין פוילן מיטן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל.

הערשל מענדלס האָט געשמייכלט און אויף זיין פנים האָט זיך באַמערקט אַן אויסדרוק פון נישט צו־פרידנקייט. הערשל דבורהס האָט געקוקט אויף איר מיט אַ ביסל פאַרדרוס און געזאָגט:

— בלומטשע, ווי פאַלט דיר אין אַזוי זיך אויס־צודריקן?

הערשל מענדלס, אַ בלאַסער און שוין אַ ביסל נערוועז האָט ווייטער געזאָגט: אויב דער געראָר רבי, אַ ייד אַ קדוש, צו וועמען ס׳פאָרן אַזוי פיל טויזנטער חסידים, האָט פאַרשטאַנען, זייענדיק אין ארץ־ישראל, זיך דאָרט נישט צו באַזעצן, דאַרף מען פאַרשטיין, אַז יעדע נשמה פון זיינע חסידים איז אים טייער און ער האָט אפשר מורא, אַז מיט זיין דערווייטערן זיך ווערט זי אומבאַשיצט.

דאַן זאָגט אים אברהם־חיים: דו ווייסט, הערשל, אַז בנוגע דער גרויסער מאַסע חסידים וואָס פאָרט קיין גער, האָב איך אַ מאָל געהערט אין בית־המדרש אברהם שמעלקעלעס דערציילן נאָך אַ ראש־השנה, ווען ער איז צוריק געקומען פון גער מיט גרויס באַוווּנדע־רונג, ווי אַזוי ס׳האָבן זיך פאַרזאַמלט אין גער אַזוי פיל טויזנטער חסידים קיין עין־הרע ביי דעם שלום־נעמען ביים רבין, ביים דאָוונען, ביים טיש־פירן אאַז״וו. האָט זיך בנימינלע חיים־מאירס, אַן אַסטראָווצער חסיד, אַנגערופן: „וואָס איז דאָס גרויסע ווונדער? אַ דרדקי מלמד האָט אַ סך תלמידים..."

אַלע האָבן געשמייכלט און הערשל מענדלס איז געווארן נאָך בלאַסער.

אברהם־חיים האָט ווייטער געזאָגט: הייסט עס, אַז ד״ר הערצל, אַ ייד, וועלכער האָט זיך דערצויגן אין אַן אַסימילאַטאָרישער סביבה, האָט פאַרשטאַנען אַוועקצוגעבן זיין צייט, זיין געזונט און זיין לעבן, צו שאַפן פאַרן יידישן פאָלק אַ היים, אַ באָדן, אַ לאַנד מיט אַן אייגענעם הימל, וווּ ס׳זאָל זיך קענען אַנטוויק־לין אויף זיינע היסטאָרישע יסודות. און דער געראָר רבי האָט נישט קיין חוב צו העלפן, אַז דאָס יידישע לאַנד זאָל זיך בויען, זאָל קאָנען אויפנעמען, וואָס מער יידן און העלפן שאַפן פאַרן יידישן פאָלק אַ נאַציאָנאַלע היים, אַ יידישע מדינה?

חיים דאָנער האָט אים איבערגעריסן און געזאָגט: מ׳קען נישט פאַרגלייכן דעם חסידיזם מיט ציוניזם; דער גערער רבי, ווי אַנדערע רבנים פאַרלאָזן זיך אויפן רבש״ע, אַז ער, דער שומר ישראל, ווייס ווי אַזוי צו שיצן דעם עם־ישראל און אַז ווען ס׳וועט קומען די צייט, וועט ער ברענגען די גאולה פאַר דעם יידישן פאָלק און ס׳וועט זיין קיבוץ־גלויות און יידן וואָלן צוריק גיין אין זייער לאַנד כשנים קדמוניות. און ער, דער רבי, האָט דעם גרויסן עול צו בעטן ביים רבש״ע, ער זאָל העלפן די אַלע יידן, וועלכע קומען צו אים בעטן, אַז ער קען דאָס פאַר זיי פועלן.

און ד״ר הערצל, ווען ער האָט געזען, אַז די אַסי־מילאַציע קען נישט לייזן די יידן־פראָגע. האָט ער געשאַפן די ציון־באַוועגונג, דעם אידעאַל פון שיבת־ציון, פון אויפבויען ארץ־ישראל, פון באַזעצן זיך אין לאַנד און פאַרשפרייטן דעם גדאַנק צווישן אַלע יידן אויף דער וועלט, אַז קעגן אַנטיסעמיטיזם איז נאָר צו שאַפן אַ באָדן אויף אייגענער ערד — אַן אייגענע מדינה.

חיים האָט געבעטן, די דיסקוסיע זאָל זיך מיט דעם ענדיקן; רייזל האָט מכבד געווען מיט טיי און קיכלעך. מ׳האָט נאָכער דערציילט די לעצטע וויצן, וואָס פאַלץ האָט געברענגט פון וואַרשע.

זכרונות פון דער ישיבה „דעת משה" און „הויף" פון פיאַסעטשנער רבין זצ״ל

אין אַ פאַרנאַכט האָב איך זיך געטראָפן מיט אהרן בעלמאַכער, פון די ערשטע מאָגעלניצער תלמי־דים אין דער פיאַסעטשנער ישיבה אין וואַרשע. נאָך מעריב זענען מיר אַרויס שפּאַצירן און מיר האָבן זיך דורכגעשמועסט, דערמאָנט זכרונות פון דער ישיבה.

כ׳האָב דערמאָנט אהרנען, ווען ער האָט אָנגעהויבן לערנען אין דער ישיבה, אין יאָר 1925. איך האָב נאָך דעמאָלט געלערנט ביי אברהם יצחק־שלום־טאָבעלעס, צוזאַמען מיט דוד אַרנשטיין, פּסח היידענקרוג, יחזקאל לענגאַ, אריה גוטערמאַן און יאיר ליפשיץ.

אברהם־יצחק האָט אונדז צוגעגרייט מיר זאָלן קענען נאָכער אַרייַנגיין לערנען אין דער ישיבה. איך האָב דערציילט אהרנען וועגן אברהם־יצחקן, אַז ער פלעגט זאָגן, אַז ער איז בכוח אין דער גמרא אויף יעדן פלאַץ, ווי ס׳זאָל נאָר זיין, ווען ס׳זאָלן פעלן אייגס אַדער עטלעכע בלעטלעך, מיט אַ פשטל מחבר זיין, צוזאַמענבינדן צוויי בלעטלעך גמרא, אין וועלכן מיטן ס׳זאָלן פעלן בלעטלעך.

נאָכן אָפּלערנען ביים אברהם־יצחקן אַ זמן אין דעם ווינטער פון 1925—1926, זענען מיר אַריינגע־פאָרן קיין וואַרשע, כדי אַריינצוטרעטן לערנען אין דער ישיבה פון דעם פיאַסטשנער רבין „דעת משה".

געלערנט האָבן שוין דאָרט אין דער ישיבה פריער: לייבל באָמגאַרט, מענדל־מאיר הערשס זון, יאָסקע יש־ראל רעכטשייד און אהרן בעלמאַכער.

כ׳האָב אהרנען געשילדערט מיינע ערשטע איינ־דרוקן ביי מיין אָנהויבן לערנען אין דער ישיבה אויף קראָכמאַלנע גאַס, עסן אין דער קיך אויף פּאַוויאַ 22 און שלאָפן ביים רבין אין בית־המדרש אויף דזיעלנע 5. אין דער פרי האָט מען באַקומען פרישטיק: אַ פערטל פון אַ לאַנג ברייטל, אַ פּאָרציע פוטער און אַ טעפל קאַקאַאָ זייער שיטערליך און האָט אויסגעזען צו זיין פאַרווע, ד. ה. נישט מילכיק און נישט פליישיק.

ניין אַזייגער האָבן מיר געדאַרפט זיין אין דער ישיבה צום שיעור; האַלב צוועלף איז געווען אַ פויזע פון אַ האַלבער שעה. ווער ס׳האָט זיך געקענט דערלויבן, האָט זיך געקויפט אין דער האַלע, וואָס איז געווען נאָענט פון דער ישיבה, פרישע בייגל, אַ זויערע או־גערקע, אָדער קיכלעך. פון צוועלף ביז צוויי אַזייגער נאָך מיטאָג האָט מען געחזרט דעם שיעור פון דער פרי און פון 2 ביז 4 אַזייגער איז געווען מיטאָג־שעה. זענען מיר געלאָפן וואָס שנעלער אין קיך אַריין צו באַווייזן עסן מיט דער ערשטער טורנע (ריי). דער מעניו אין דער קיך איז געווען כמעט שטענדיק דער זעלבער: ריז מיט יויך און דאָס פלייש פון אַ זייער רעדוצירטער פּאָרציע. סיי די יויך און סיי דאָס פלייש זענען געווען אָפּגעהיט פון פעטס, אַז ס׳האָט געמאַכט אַן איינדרוק, אַז די קעכין האָט באַקומען אַנווייזיונגען פון דאָקטאָר, אַז מ׳זאָל די ישיבה־בחורים געבן פעט־לאָזע עסנס...

די ערשטע צייטן איז אויך געגעבן געווארן אין דער קיך אָוונט־ברויט: אַ פערטל ברויט, אַ שטיקל הערינג און אַ טעפל טיי.

שלאָף־צימערן פאַר די ישיבה־בחורים פון דער פראָווינץ האָט די ישיבה־לייטונג נישט געקענט געבן. האָבן זיך די זעלבע איינגעאָרדנט: אייניקע ביי משפחה און דער גרעסטער טייל אין די יידישע געשעפטן אויף פראַנטשיקאַנער, גענשע, דזשיקע, נאַלעווקעס און אַנ־דערע גאַסן אין יידישן קאָמערציעלן צענטער אין וואַרשע, וווּ זיי זענען געווען די נאַכט־היטער פאַרן באַקומען אַן אָרט צום שלאָפן.

און טראָץ די מיזעראַבלע באַדינגונגען פון עסן און שלאָפן, האָבן זיך אין וואַרשע און אין אַנדערע גרויסע שטעט אין פוילן געפונען טויזנטער בחורים, וועלכע האָבן מיט פיל התמדה געלערנט אין די ישיבות.

ווי דערמאָנט איז אין דער פרי געווארן געלערנט דער שיעור. נאָך דער פויזע איבערגעחזרט און נאָך מיטאָג האָט מען „געלייענט", ד. ה. געלערנט פאַר זיך, אַ צווייטע מסכתא.

ענדע וואָך איז פאָרגעקומען דער נסיון, דער פאַר־הער פון דעם געלערנטן אין דער וואָך און סוף זמן — פון דעם געלערנטן במשך דעם זמן אין שיעור און אין לייענען.

דער רבי זצ״ל פלעגט מאַכן פעריאָדישע וויזיטן אין דער ישיבה, זיך פאָראינטערעסירן מיט דער אויפ־פירונג פון די תלמידים און דער מסכתא, וואָס מען האָט געלערנט. אָבער אויסגעמיטן מיט חכמה נישט צו קומען אין דירעקטן קאָנטאַקט מיט די תלמידים מיט פראַגן אין לערנען, כדי נישט ברענגען זיי אין אַן אומאָנגענעמער סיטואַציע.

די פאָרהערער אין דער ישיבה זענען געווען: מאָטל משהלעס, אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געהאַט אַ קראָם פאַרן אייזערנעם טויער, געקענט גוט לערנען און געווען אַ חסיד ביים רבין; דער צווייטער פאָרהע־רער — ר׳ שלמהלע, איז געווען שוין אַן עלטערער ייד און גלייכצייטיק דער מלמד פון רבינס זון אלי־מלכל.

אין איינעם פון די נסיונות האָט זיך געפונען אַ גרופּע תלמידים אין אונדזער כיתה, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט קענען פון אויסנווייניק די ער־שטע עטלעכע און צוואַנציק בלעטלעך גמרא מיט רש״י און תוספת פון דער מסכתא חולין. זענען דאָן די זעלבע גערופן געווארן צום רבין און ביי זיך אין חדר מיוחד האָט דער רבי דערלאַנגט יעדן תלמיד פון דער גרופּע אַ זאַץ חומשים מיט אַן אָנגעשריבענער אויס־צייכענונג און סטעמפּל פון דער ישיבה, בזה הלשון: „בעבור תהי׳ לאות להבחור שהצטיין בלימודו בהישי־בה „דעת משה", נתנו לו החומשים הללו במתנה".

נאָכן נאַכט־עסן בין איך אַרויפגעגאַנגען צום רבין אויף דזיעלנע 5, אויפן צווייטן שטאָק איז געווען די ווינונג, וווּ ס׳האָט זיך געפונען די קיך; דער עס־צימער, נאָך אַן עס־צימער, וואָס איז ביינאַכט געווען אַ שלאָף־צימער; נאָכער אַ גרעסער צימער, וואָס איז געווען בייטאָג אַן אויפנאַם־זאָל; דער עס־זאָל פאַרן רבין און דער שלאָף־צימער פאַר דער גראָדזיסקער רביצין, דעם רבינס מוטער. פון דעם צימער איז גע־ווען אַ קליינער האַל (פאָדער־צימער), פון וועלכן עס איז געווען דער אַריינגאַנג צום חדר מיוחד פון רבין און לינקס צום בית־המדרש. פון דעם זעלבן פאָדער־צימער איז געווען אַן אַרויסגאַנג פון דער ווינונג,

וואס האָט געפירט צום פערטן שטאָק, וווּ ס׳האָט זיך געפונען די שלאָף־וווינונג פון רבין מיט זיין פאַמיליע. נעבן דער וווינונג — אַ קלענערע, וווּ ס׳האָט געווווינט דער שמש אברהם מיט זיין פרוי שמחה און זייער איינציקער זון משהלע.

אַריינגייענדיק דורך דער קיך, האָט מען דאָרט געטראָפן רויזע די קעכין, אַ פרוי אין די מיטעלע יאָרן, וואָס איז געווען אַן עגונה, געהאַט אַן איינציקע טאָכטער, וועלכע האָט זיך געלערנט אין א שולע פאַר יתומות. רויזע האָט זיך שוין אַ סך יאָרן געהאַלטן ביים רבינס פאַמיליע און איז געווען די געטרייע ווירטשאַפטס־פירערין. צו רוימען, וואָשן און פרעסן האָט זי געהאַט נאָך אַ מיידל צו איר הילף. אין דער קיך האָט זיך אויך אַרומגעדרייט די אַלטע חיה־שרה, אַן איינגעבויגענע זקנה, וועלכע מען האָט קיין מאָל נישט געזען עסן און שלאָפן, ווייל ווען מיר זענען געגאַנגען שלאָפן, איז זי געווען וואַך און ביי אונדזער אויפהויבן זיך אין דער פרי, האָט זי שוין אַרומגעקלעטערט מיט אירע שטעקלאַטשן. זי האָט זיך, לא עלינו, אַרומגעקריגט מיט די שמשים, דינסטן, ישיבה־בחורים און מיטן אַלטן אלתרל. דעם טאַטן מיינעם ז״ל האָט זי געהאַלטן פאַר אַ גוטן פריינט, געהאַט דרך ארץ פאַר אים. אין דער פרי האָט זי פאַר אים צוגעגרייט שוואַרצע קאַווע צום טרינקען. צו מיר האָט זי געהאַט אַ סך צוטרוי, איך זאָל איר שרייבן די בריוו צו אירע קינדער אין פראַנקרייך, וועלכע האָבן איר געשיקט הילף. פונדעסטוועגן האָט זי מיינע געשריבענע בריוו געגעבן עמעצן איבערלייענען פאַרן אַוועקשיקן, כדי צו זיין זיכער, צי זיי אַנטהאַלטן אַלע אירע פראַגן, וואָס זי האָט געוואָלט פרעגן און אַלע צרות, וועגן וועלכע זי האָט געוואָלט מיטטיילן.

די רביצין האָט דערציילט, אַז דער דאָקטאָר, וועלכער האָט אונטערזוכט די אַלטע חיה־שרה, ווען זי איז געווען קראַנק, האָט באַוווּנדערט, אַז אַ פרוי אין אַזאַ עלטער זאָל כמעט אינגאַנצן זיין פריי פון סקלעראָזיס.

אַריינקומענדיק אין בית־המדרש האָט מען געטראָפן פרויען און מענער, יונגע און אַלטע, וועלכע זענען געזעסן און אייניקע געשטאַנען, געווארט אויף זייער ריי אַריינצוגיין צום רבין. לינקס, ביי אַ קליין טישל, איז געזעסן דער גבאי שמואל־זיינוול און געשריבן די קוויטלעך פאַר די וווייבער און מענער, וועלכע זענען געקומען זיך באַראַטן מיטן רבין; פרעגן אַן עצה און באַקומען אַ ברכה. יעדער איינער אין זיינע צרות אין מסחר; וועגן אַ שידוך און מערסטן טייל וועגן קראַנקייטן. דער רבי האָט געהאַט בקיאות (געניטקייט) אין דאָקטאָריי און איז געווען באַקאַנט מיט די גרעסטע יידישע דאָקטוירים אין וואַרשע. ער פלעגט געבן זיינס אַ מיינונג וועגן דער קרענק, וואָס האָט זיך געהאַנדלט און אויך געשיקט צו דעם ספעציאַליסט, וועלכן ער האָט געהאַלטן פאַר פאַסיק ער זאָל דעם קראַנקן באַהאַנדלען. ער פלעגט שיקן אַ בריוו צו דעם זעלבן דאָקטאָר־ספעציאַליסט, אַדער רעדן מיט אים טעלפאָניש. מיט די דאָקטוירים, וועלכע האָבן נישט געקענט זיך גוט פאַרשטענדיקן אין יידיש, האָט דער רבי געערעדט דייטש, ווייל פוּיליש האָט דער רבי נישט געלערנט.

זענען טאַקע געקומען צום רבין נישט בלויז פרומע, נאָר אַפילו מאַדערנע קורץ־געקלייַדעטע מענער און פרויען אָן שייטלען, זיך באַראַטן מיטן רבין אין אַן עת־צרה. שמואל־זיינוול האָט פאַר יעדן פון זיי געשריבן דאָס קוויטל, אַריינשרייבנדיק אַלע צרות, וואָס יעדער איינער האָט געבראַכט צום רבין. ער האָט זיך געבייזערט ביים שרייבן און נאָך מער, ווען מען האָט אים געגעבן אַ קליינע מטבע פאַרן שרייבן דאָס קוויטל. פון די קליינע מטבעות, האָט מען געשמועסט צווישן די חסידים, אַז שמואל־זיינוול האָט אַ בריוטע פּרנסה. ער קויפט זיך הייזער און די זין פירן מסחר.

דער צווייטער שמש, אברהם, איז געשטאַנען ביי דער טיר פון רבינס חדר, אַריינגעלאָזט און אַרויסגעלאָזט די מענער און וווייבער מיט זייערע קוויטלעך. ער האָט אויך געקריגן פון יעדן איינעם אַ באַלוינונג און פון די באַלוינונגען האָט ער געהאַט צו פירן אַ שיין לעבן מיט זיין פרוי און בן־יחיד משהלע. אַפילו געשיקט זיין וווייב אין די וואַרעם־בעדער אין שטשאָווניץ און אַנדערע קור־ערטער.

די חסידים האָבן געקוקט אַ ביסל קרום אויף דעם און האָבן געטראַכט וועגן לייגן אַ געוויסן שטייער אויף די איינקונפטן פון די שמשים, וואָס וואָלט געדינט זייער גוט פאַר די נויטיקע פאָנדן פון אויסהאַלטן דעם רבינס „הויף״ און דעם ישיבה־בודזשעט. אָבער ווייזט אויס, אַז זיי האָבן נישט געקענט באַקומען אויף דעם די הסכמה פון רבין.

פאַרשטענדלעך, אַז פון יעדן קוויטל, וואָס איז געקומען צום רבין, איז געבליבן אַ פּדיון און פון די פּדיונות וואָלט דער רבי און זיין פאַמיליע געקענט זיך אויסהאַלטן בהרחבה. איז אָבער די רבישע מלוכה

אזוי ווי אלע אנדערע מלוכות, געווען שטענדיק אין דע־
פיצים. און די רביצין האט שטענדיק געהאט אירע
דאגות פון חובות און פון צאלן פראצענטער. דאס זע־
נען נישט געווען, חלילה, חובות פאר צירונג א. ד. גל.
דאס איז געווען דער רעזולטאט פון דער ברייט־האר־
ציקער שטיצע, וואס זי האט פונאנדערגעטיילט פאר די
קרובים פון דער גרויסער משפחה פון איר צד און פון
רבינס צד.

נעבן טיש, נאענט פון ארון־קודש, איז געזעסן ר׳
אלתרל, א ייד פון פיאסעטשנע, א חסיד ביים רבין,
וועלכער האט געהאט זיין פאמיליע אין פיאסעטשנע
און ער האט אויסגעארבעט פרנסה אין וואַרשע. ער
האט געהאט זיינע קליענטן, וועמען ער האט פארקויפט
פלעשלעך יי״ש, ברענפן און לאטעריע־צעטלען. פלעגט
ר׳ אלתרל אזוי ארומקריכן א גאנצן טאג באזוכן זיינע
קליענטן, איינגעבויגן, ווי דער חוט־השדרה וואלט אים
געהייסן גיין מיטן קאפ אראפגעבויגן, מיט דראבנע
טריט, ווי ער וואלט געטראגן ענגע שטיוול און פיס
מיט אטשיסקעס. געגעסן האט ער, ווי ס׳איז אים אויס־
געקומען צו זיין אין דער שעה פון עסן. געשלאפן
איז ער אין בית־המדרש ביים רבין. איז ער געזעסן,
ארייגעקוקט אין א ספר, מער געדרימלט ווי געלייענט
און געווארט אויף דער שעה זיך קאנען אויסרוען די
ביינער.

ס׳זענען ארויסגעקומען ישיבה־בחורים. אייניקע
זענען געזעסן און געלערנט; אייניקע האבן זיך ארויס־
געברענגט פון דער קיך א גלאז טיי און עפעס צוגע־
געסן און מיט דעם יוצא געווען די וועטשערע; אייניקע
זענען געזעסן און אפגעלאכט פון שמואל־זיינוולען, ווי
ער שמועסט זיך אויס מיט די ווייבער ביים שרייבן
די קוויטלעך.

שמואל־זיינוול מיטן חשד אויף די בחורים האט
יעדע ווייל אפערגעקוקט פון די ברילן, וואס זענען
געלעגן נידעריק אויף זיין נאז. ר׳ אלתרל האט גע־
כאפט יעדעס מאל א בליק צום פאדער־צימער פון
רבינס חדר צי ס׳שטייען דארט א סך ווייבער. ס׳האט
נעמאכט דעם אינדרוק, ווי ער וואלט געווואלט פרעגן:
„וואס דארף דער רבי אזוי פיל ווייבער?״...

ביסלעכווייז זענען זיך די ווייבער און מענער
פאנאנדערגעגאנגען. דער רבי אין באגלייטונג פון שמש
אברהם איז ארויפגעגאנגען אויפן פערטן שטאק אין
זיין שלאף־ווינונג. אין בית־המדרש האט זיך געמאכט
א באוועגונג. מיט די צולייג־בעטלעך (לעזשאקעס) און
קאלדרעס. ר׳ אלתר איז געווען דער ערשטער, וואס
האט זיך צוגעגרייט זיין געלעגער.

שמעון־יהודה, א גרוש, א תלמיד־חכם, א קלוגער
און סימפאטישער יונגערמאן האט אויך געהאט זיין
געלעגער אין בית־המדרש ביים רבין. שלום־יונה,
אפרים „פראפינאטרס״ אייניקל, א מאגעלניצער בחור,
וועלכער האט געלערנט אין דער ישיבה, האט זיך גע־
מאכט זיין געלעגער מיט זיין לעזשאק און רויטער
קאלדרע; שמעון־יהודה האט געוואלט דערמיט אויס־
טייטשן, אז שלום־יונה זאל זיין געכאפט מיט לינקע
געדאנקען... און דאס זאל ער האבן געוואלט אויסדריקן
מיט דער קאליר קאלדרע, וואס ער האט זיך איינגע־
שאפט. שלום־יונהס בלאס פנים, לאנגע נאז, איינגע־
בויגענע פלייצעס, האבן נעבעך בולט אנגעוויזן ווי
וויים ער איז פון אזעלכע געדאנקען. ער האט אויך גוט
פארשטאנען דעם וויץ פון שמעון־יהודה. די אנדערע
בחורים האבן זיך אנגעכאפט אין דער הומארפולער
מיינונג און דערגאנגען שלום־יונהן א ביסל די יארן.
וועגן שלום־יונהן האט זיך שמעון־יהודה אויסגע־
דריקט, אז דער נאמען איז פאר אים אזוי צוגעפאסט,
אז הערנדיק אים בלויז, קען מען זיך פארשטעלן זיין
פיזיאנאמיע.

אין דעם בית־המדרש האב איך אויך אויף אזא
צולייג־בעטל צוגעגרייט דאס געלעגער פאר דעם טאטן
מיינעם ז״ל און אויף דעם זעלבן בעטל בין איך געווען
זיין ביישלעפער. ס׳איז נישט געווען קיין פראגע פון
לייגן זיך אויף איין זייט און אויפהויבן זיך אויף דער
אנדערער. נאר אזוי ווי מען האט זיך געלייגט — האט
מען זיך אויפגעווועקט. מילא, פאר מיר אין די יונגע
יארן אזוי צו שלאפן האט עס נישט אוסגעמאכט. אבער
פאר דעם טאטן מיינעם אין די עלטערע יארן צו האבן
אזא אפרו — איז עס מיר נאך היינט נישט פאר־
שטענדלעך.

פארטאג, ווען מיר זענען געשלאפן, האט דער
רבי אין זיין חדר געלערנט א שיעור מיטן זון אלימלכ
און קאלמיש, א קרוב פון רבין. נאך זיבן אזייגער איז
צו דער טיר צוגעקומען רעכטשע, דעם רבינס בת־
יחידה, און געזאגט דעם טאטן: „גוט מארגן״ פאר
איר אוועקגיין אין דער חבצלת־שול, וו׳ זי האט גע־
לערנט.

אין עס־צימער ביים מיטאג און ביים נאכט־עסן
איז געזעסן די רביצן ביים טיש; ביי איר רעכטער
זייט די מוטער אירע, די אלמנה פון קאזשעניצער
רבין מיט אירע גרויסע און שארפזיניקע אויגן. וועו

זי האָט געקוקט אויף אַ מענטש, האָט מען געמיינט, אַז זי קוקט אין דער נשמה און לייענט די געדאַנקען. זי איז געזעסן פאַרדעקט דעם קאָפּ מיט אַ טונקעלע „אַדלעזשייקע" (קופקעלע) — קאָפּ־צודעק). אין דער וואָכן — און אַ ווייסע אין די שבתים און יום־טובֿ־טעג. געוועדט זייער וויניק און וואָס זי האָט געוועדט איז געווען קורץ און דייטלעך מיט איר שיינעם ליטווישן אַקצענט. ביי דער לינקער זייט פון דער רביצן איז געזעסן די שוויגער אירע, די אלמנה פון גראָדזיסקער רבין וועלכע האָט געשטאַמט פון אַ רבנישער היים און אויך געווען די פרוי פון אַ גאַליציאַנער רב, אַלס אלמנה האָט זי חתונה געהאַט מיטן גראָדזיסקער רבין, וועל־כער האָט פון זיין ערשטער פרוי נישט געהאַט קיין בן־זכר .און זי האָט אים געבוירן צוויי זין: דער פּיאַ־סעטשנער רבי און זיין ברודער ר' ישעיהלע אין ישׂ־ראל, אַקטיוו אין דער מזרחי־באַוועגונג.

די יונגע רביצין, אַ קלוגע און זייער געלערנטע פרוי, האָט דאָן מיט פיל חכמה באַהאַנדלט מיט פיל דרך־ארץ איר מוטער, זייענדיק פאָרזיכטיק דאָס זאָל נישט אַרויסרופן קיין אייפערזוכט ביי איר שוויגער, וועלכער זי האָט אויך באַהאַנדלט מיט אַ סך דרך־ארץ. די מוטער, וועלכע האָט געווינט אין קאָזשעניץ, איז נאָר געקומען צו דער טאָכטער קיין וואַרשע געסט־לעך אויף אייניקע וואָכן, אָדער מער. זי פלעגט מיט־נעמען מיט זיך איר באַדינערין הדס (האָדיס), צו וועלכער זי האָט זיך באַצויגן ליבלעך. אָבער וועגן הדס איז אַמאָל געקומען אָפּגעשוירן אַ פּאָלקע, האָט זי זי שטרענג געשטראָפט דערפאַר. אָבער די יונגע רביצן, וועלכע האָט געהאַט אַ מאָדערנעם קוק אויף דאָמע־מאָדעס, האָט זיך באַמיט איינצושטילן די אָנגעצויגענע לאָגע.

דער טאָטע מיינער האָט אַמאָל געהאַט אַ נסיון מיט די רביצנס. דאָס איז געווען אין אַ פאַר־פּסח, וועו ביים רבין האָט מען זיך געגרייט אויף יום־טוב. די אַלטע רביצן, דעם רבינס מוטער, וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיט דער ווירטשאָפט מער ווי די יונגע רביצן, האָט געהייסן רויזען, די הויפּט־דינסט, זי זאָל געבן צו וואָשן די טישטעכער אויף פּסח אוו מ'זאָל זיי פרעסן אָן קראָכמאַל. די אַלטע קאָזשעניצער רביצין האָט דערביי באַמערקט, אַז די טישטעכער אויף פּסח דאַרף מען פאַרן וואָשן אויפטרענען אַלע זוימען, די ברעגעס, צו־ליב אַ חשש פון חמץ, אַזוי ווי מ'האָט זיך געפירט אין „הויף" ביים קאָזשעניצער רבין. די יונגע רביצן משום דרך־ארץ פאַר איר מוטער אוו מחמת מנהג פון „הויף" פון איר טאַטן, ר' ירחמיאל־משהלע דער קאָזשעניצער רבי זצ"ל, האָט פאַרשטאַנען, אַז ביי איר אין שטוב דאַרף מען אויך אָנהאַלטן דעם מנהג אוו ממילא זיך אַרויסגעזאָגט פאַר דער מיינונג פון איר מוטער. די גראָדזיסקער רביצין, וועלכע איז געבוירן געוואָרן אוו זיך דערצויגן אין אַ רבנישער סביבה, האָט פאַר־שטאַנען, אַז אויב מ'האָט זיך ביי איר פאָטער אין שטוב אַזוי געפירט, איז אַ סימן, אַז על פּי דין איז ענוג צו וואָשן אוו פרעסן. זי האָט די פראָגע גע־פרעגט דעם טאַטן מיינעם, וועו די אַנדערע רביצנס זענען געווען אָנוועזנד. נו, האָט זיך אָנגעהויבן דער נסיון: ווי אַזוי גיט מען אַן ענטפער צופרידנשטעלנ־דיק אַלע דריי רביצנס? האָט ער געפרוווט אויסמיידן אַן ענטפער אוו וועו די אַלטע גראָדזיסקער רביצן האָט אַבער געוואָלט וויסן, ווי אַזוי איז על פּי דין, האָט דער טאָטע איר געגעבן צו דערקלערן, אַז אַ גאַנץ יאָר, אַז מ'דאַרף עפּעס דערציילן, איז ענוג, אַז מ'דערציילט מעשה כמו שהיה. אוו אין דער נאָכט פון פּסח, וואָס מער מ'דערציילט — איז מער מצוה: „כל המרבה לספר הרי זה משובח". דאָס זעלבע איז מיט די טיש־טעכער: אויב על פּי דין זאָל אַפילו ענוג זיין וואָשן אוו פרעסן, איז די מצוה נאָך גרעסער, וועו מ'איז ענ־וואָרנט אויפן חשש פון חמץ אין די זוימען פון די זעל־בע. די מאַמע מיט דער טאָכטער זענען געווען צופרידן פון דער אויפקלערונג, אָבער די גראָדזיסקער רביצן, הגם זי האָט געשוויגן, איז אָבער נישט געווען אינגאַנצן מרוצה. זי האָט, ווייזט אויס, געוואָלט אַ ריינע דין־תורה...

שלמה־רפאל, אַ ייד פון אַריבער צווי מעטער די הויך, בריטע פלייצעס, גרויסע, העלע אויגן, אַ שי־טער בלאָנד בערדל, לאַנגע און געדיכטע פאות, וועל־כע ער האָט אויף דער גאַס געהאַלטן אונטערן היטל, איז געווען דעם רבינס שוואָגער. זיין ווייב גיטל איז געווען דעם רבינס אַ שוועסטער פון אייז מוטער. גע־האָט האָט ער, דער שלמה־רפאל, אַ רבנישן הדרת־פנים. איז געווען אַ סוחר פון טריקאָטאַזש אין דער געגענט פון די נאַלעווקעס. וועו ער פלעגט אַריינקומען צום רבין, האָט ער אַראָפּגענומען דאָס טוכענע היטל, איז געבליבן מיטן קאָפּל און די צעלאָזטע פאות. וועו ער האָט דערזען די שוויגער זיינע, די גראָדזיסקער רביצן, האָט ער זי באַגריסט און באַלד געמאַכט הויך אויפן קול „בורא מיני מזונות". די שוויגער, דערהערנ־דיק די ברכה, האָט געזאָגט „אָמן" אוו שנעל זיך דער־נענטערט צום קרעדענץ, אַרויסגענומען אַ זטיקל

לעקעך, אדער אַ קיכל און אים דערלאַנגט, כדי די ברכה זאָל, חלילה, נישט זיין „לבטלה".

אין אַ זומערדיקן שבת פֿאַרנאַכט האָט גֿעטראָפֿן, אַז דער טאַטע מיינער האָט זיך געזעצט כאַפּן אַ דרעמל אין אַ ווינקל פונעם עסצימער און נעבן אים האָט זיך געפונען אַ טעלערל מיט קערשן, וואָס ער האָט געזאָלט עסן נאָכער, וועו ער האָט זיך איבערגעוקט פון דעם קורצן דרימל. האָט ער מיט באַוווּנדערונג די קערשן מער נישט געזען. ס׳איז אים, פֿאַרשטעלדלעך, שווער געווען צו פֿאַרשטיין, ווער ס׳האָט געזאָלט זיין דער אונטערנעמער פון אַזאַ אַקציע. אָבער ער האָט נישט געדאַרפט לאַנג טראַכטן. באַלד איז צוגעקומען ר׳ שלמה־רפֿאל און געזאָגט: „גוט שבת, ר׳ יאַנקל! אוי, זענען דאָס געווען ווילע קאַרשן". ער איז צוגעגאַנגען צו דער שוויגער און איר געזאָגט, אַז „על פּי טעות" האָט ער אויפגעגעסן דאָס טעלערל קערשן, וואָס זענען געווען צוגעגרייט פֿאַר ר׳ יאַנקלען, אַזוי אַז מ׳דאַרף אים געבן אַן אַנדערע פֿאַרציע קערשן.

מיין ברודער יאָסל, בעת איינעם פון זיינע באַזוכן, וואָס ער האָט געמאַכט ביים טאַטן אין דער ישיבה, זייענדיק אין וואַרשע וועגן זיינע געשעפטלעכע ענינים, האָט אים באַגלייט נאָכן לערנען פון דער ישיבה ביז צו דער ווינונג פון רבין. אין טויער פון דזיעלנע 5 זענען זיי געבליבן שטיין אַ ווייל ביים געזעגענען זיך. צופֿעליק איז אַדורכגעגאַנגען ר׳ שלמה רפֿאל, אַרויפגייענדיק צום רבין. ער האָט זיך באַגריסט צום טאַטן מיינעם און זיך אים שטיין מיט אַ קורץ־געקליידטן באַגלייטער, האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ, פֿאַרגלייטשט די אויגן און געגאַרגלט זיך מיט זיין הייזעריקער באַריטאָן־שטימע: „אלו ואלו בצפצוף מצפצפים". וועו יאָסל האָט געזען פֿאַר זיך די הויכע און ברייטע געשטאַלט פון ר׳ שלמה־רפֿאל, זיין מאַיעסטעטיש באַוועגן זיך און זיין אַרויסזינגען די וועטער מיט דעם ימים־נוראימדיקן ניגון, אַרויפגייענדיק אויף די שטיגן, פֿרעגט ער דעם טאַטן, ווער איז דאָס דער „לילפֿוט?" ביידע האָבן געשמייכלט און דער טאַטע האָט אים אויפגעקלערט, ווער ער איז פון דער רבישער דינאַסטיע.

איך האָב אהרנען דערמאָנט און דערציילט וועגן די אַלע זכרונות און געזאָגט צו אים: איך בין דערצויגן געוואָרן ביי שטרענג פרום עלטערן. דער טאַטע מיינער ז״ל איז געווען אַ חסיד, אָבער וועגן רבישע נסים פון אָסטראָוצער רבין זצ״ל, צו וועמען דער טאַטע מיינער איז געפֿאָרן, האָב איך נישט געהערט קיין ברודער יאָסל, בעת איינעם פון זיינע באַזוכן, וואָס ער האָט געמאַכט ביים טאַטן אין דער ישיבה, זייענדיק אין וואַרשע וועגן זיינע געשעפטלעכע ענינים, האָט אים באַגלייט נאָכן לערנען פון דער ישיבה ביז צו דער ווינונג פון רבין. אין טויער פון דזיעלנע 5 זענען זיי געבליבן שטיין אַ ווייל ביים געזעגענען זיך. צופֿעליק איז אַדורכגעגאַנגען ר׳ שלמה רפֿאל, אַרויפגייענדיק צום רבין. ער האָט זיך באַגריסט צום טאַטן מיינעם און זיך אים שטיין מיט אַ קורץ־געקליידטן באַגלייטער, האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ, פֿאַרגלייטשט די אויגן און געגאַרגלט זיך מיט זיין הייזעריקער באַריטאָן־שטימע: „אלו ואלו בצפצוף מצפצפים". וועו יאָסל האָט געזען פֿאַר זיך די הויכע און ברייטע געשטאַלט פון ר׳ שלמה־רפֿאל, זיין מאַיעסטעטיש באַוועגן זיך און זיין אַרויסזינגען די וועטער מיט דעם ימים־נוראימדיקן ניגון, אַרויפגייענדיק אויף די שטיגן, פֿרעגט ער דעם טאַטן, ווער איז דאָס דער „לילפֿוט?" ביידע האָבן געשמייכלט און דער טאַטע האָט אים אויפגעקלערט, ווער ער איז פון דער רבישער דינאַסטיע.

איך האָב אהרנען דערמאָנט און דערציילט וועגן די אַלע זכרונות און געזאָגט צו אים: איך בין דערצויגן געוואָרן ביי שטרענג פרום עלטערן. דער טאַטע מיינער ז״ל איז געווען אַ חסיד, אָבער וועגן רבישע נסים פון אָסטראָוצער רבין זצ״ל, צו וועמען דער טאַטע מיינער איז געפֿאָרן, האָב איך נישט געהערט ספּעציעל. דער טאַטע מיינער פלעגט נאָך אַ סך דערציילן פון זיין רבין וועגן לומדות, חידושים, אַ פּשטל, אַ פּילפּול, אַ שיין תורה־וואָרט, אַ זעלטענע אויסטייטשונג אויף אַ פּסוק אין דער תורה אד״גל. איך געדענק מיט וואָס פֿאַראַ גייסטיקן געגנוס דער טאַטע מיינער האָט אַמאָל דערציילט וועגן דער גאונישער אויסטייטשונג, וואָס דער רבי האָט געגעבן אויפן ערשטן פּסוק אין דער תורה: געווינלעך איז דער כלל פון אַ זאַץ, אַז ס׳ערשטע קומט דער סוביעקט און נאָכער דער פּרעדיקט. דאָס הייסט, אַז ס׳וואָלט באַדאַרפט זיין דער געבוי פון ערשטן זאַץ פון דער תורה: אלק׳ ברא בראשית את השמים ואת הארץ, און נישט ווי ס׳איז געשריבן: בראשית ברא אלקים וכולי. האָט דער רבי געגעבן אויף דעם פֿאַלגנדע דערקלערונג: די תורה וועלט קיין מאָל נישט פאַרענדיקט און נישט איבערגעריסן און דאָס איז די כוונה, וואָס אין שמחת־תורה, באַלד נאָכן פאַרענדיקן לייענען די תורה, הויבט מען גלייך אָן צו לייענען די פּרשה פון בראשית. און ער האָט געמאַכט אַ פֿאַרבינדונג פון דעם שלוס פון דער תורה מיט דעם אָנהויב פון דער תורה און געזאָגט: אין די לעצטע פּסוקים פון דער תורה איז באַשריבן דער טויט פון דעם געטלעכן מאַן, משה, וועלכער איז געשטאָרבן על פּי אדושם, בנשיקה. גאָט האָט אים קובר געווען אין אַ טאָל אין לאַנד מואב און זיין קבר איז קיינעם, ביז היינט, נישט באַקאַנט. הונדערט און צוואַנציק יאָר איז ער אַלט געווען, לא כהתה עינו ולא נס ליחו, איז ווייל אדם יסודו מעפר וסופו לעפר. אָפּילו אַזאַ געטלעכער מענטש, ווי משה, איז געשטאָרבן און יעדעס מענטשלעכע באַשעפּעניש איז עתיד למות.

דאַן, וועו דאָס ערשטע וואָרט פון דער תורה וואָלט געווען אלוק׳ און נאָכן אַרויסזאָגן דאָס וואָרט, זאָל מען נישט באַווייזן פֿאַרזעצן דעם זאַץ... און דערמיט גורם זיין „מוציא שם לבטלה", הויבן זיך אָן דערפֿאַר די ערשטע וועלטער אין דער תורה: „בראשית ברא אלוק׳ את השמים ואת הארץ".

אהרן האָט געשמייכלט און געזאָגט, אַז ס׳וווּנדערט אים ער זאָל נישט האָבן געהערט דאָס תורה־וואָרט דערציילן פון מיין טאַטן ז״ל.

— דערפֿאַר — האָב איך וויטער געזאָגט צו אהרנען — וועו איך בין געקומען אין דעם פּיאַסעטשנער „הויף", בין איך נישט נתפּעל געוואָרן פון דעם „טישפּירן" און אַנדערע מנהגים. איך האָב מער אָבסערווירט דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פון דער רבישער משפּחה און באַווּנדערט זייער התנהגות.

דער רבי, הגם נאָך אַ יונגער מענטש, איז אין זיין בלאַסן פנים, באַפוצט מיט דער שיינער באָרד, מיט זילבערנע האָר דורכגעפלאָכטן, איינגעזאפט געווען אַזוי פיל יידישע צרות, וועגן וועלכע ער האָט זיך צוגעהערט יעדן טאָג. ער איז געווען שטענדיק פאַרנומען: אָדער אין לערנען, אָדער אין טרייסטן און היילן יידישע אָנגעווייטיקטע הערצער. זיך פאַראינטערעסירט מיט דער טעטיקייט פון דער ישיבה, מיט דער באַהאַנדלונג פון די תלמידים. זיך נאָכגעפרעגט צי אַלע האָבן ווו צו עסן שבת, וועמען די קיך פון דער ישיבה איז נישט געווען טעטיק. פאַר די עלטערע בחורים, וועמען זיי זענען שוין געווען ראוי לחופה, האָט מען ביים רבין אין שטוב שוין געקלערט וועגן אַ שידוך, ס׳ער־שטע פון די אייגענע קרייזן און וועמען ס׳האָט זיך נישט געפונען, האָט מען געזוכט אין אַנדערע קרייזן.

די דאָקטוירים, מיט וועלכע ער איז געקומען אין קאָנטאַקט, האָבן באַוווּנדערט זיין חכמה. זיין תורה־זאָגן איז געווען פאַר די חסידים לומדישע בקיאות. זיין הדרת־פנים האָט אַרויסגערופן באַוווּנדערונג אַפילו ביי נישט־יידן.

די יונגע רביצן, מיט איר אָליוו סימפאַטיש פנים, שוואַרצע אויגן און שטענדיקן שמייכל, איז גרייט געווען אויפצונעמען יעדן מיט העפלעכקייט. איר וויניק רעדע און קלוגע האַלטונג האָט אימפאָנירט. וועמען דער טאַטע מיינער ז״ל פלעגט איר געבן לייענען אַ חידוש, האָט זי אים געלייענט ווי אַ למדן. זי האָט געוואוסט פויליש און אויך עבריית מיט דער ספרדישער חברה. אין דער ווירטשאַפט האָט זי זיך וויניק געמישט. זי איז שטענדיק געווען פאַרנומען מיט ענינים לטובת הכלל. זי האָט זיך געקליידט מאָדערן און געהאָט אַפילו אַן אינטערעס פאַר אַ יידיש ליד. וועמען איך בין איין מאָל געווען מיט אלימלכלען אויפן פערטן שטאָק, ער האָט געשפילט פידל און איך מאַנדאָלינע, האָט זי מיך געהייסן זינגען „קינדער־יאָרן״.

אלימלכל, דער אייניציקער זון פון רבין, האָט געלערנט אַ שיעור מיטן פאָטער פאַרטאָג. ר׳ שלמהלע האָט מיט אים באַזונדער געלערנט. ער האָט געקענט גוט פויליש, העברעיש און אויך זיך פאַרשטענדיקט אין ענגליש. געווען זייער אַ גוטער אין דער נאַטור און אויך ליב געהאָט מוזיק. רעכעלע, די אייניציקע טאָכטער פון רבין, איז געווען אַ מער ערנסטע. געווען פאַרנומען מיט איר שטודירן אין דער „חבצלת״.

וועגן פאָליטיק ביים רבין אין שטוב האָט מען נישט געהערט קיין מאָל רעדן. אָבער אַלע זענען זיי געווען גרויס אוהבי־ציון: די יינגסטע שוועסטער דער רביצינס, חוהטשע, איז באַלד נאָך דער חתונה פון אלימלכל, אין יאָר 1926, אַוועקגעפאָרן מיט איר קליין טעטכערל קיין ארץ־ישראל צו איר מאַן, וועלכער איז שוין דאָרט געווען איינגעאָרדנט. ישראל אלעזרל, דער רביצנס ברודער, האָט זיך אין דער זעלבער צייט באַ־זעצט אין ארץ־ישראל. ר׳ ישעיהלע, דעם רבינס ברו־דער, איז געווען אַן אַקטיוואָר טוער אין דער מזרחי־באַוועגונג אין ארץ־ישראל. אלימלכל, דעם רבינס זון, איז אויך געווען אַליין אַ יאָר בערך אין ישראל. געהאָט גרויס חשק זיך דאָרט צו באַזעצן, אָבער ביים רבין האָט מען נישט געקענט מסכים זיין, אַז זייער בן־יחיד זאָל נישט זיין מיט זיי צוזאַמען. אַפילו נאָך זיין חתונה אין באָלעכאָוו, גאַליציע, איז ער דאָרט געווען אַ קורצע צייט און נאָכער זיך באַזעצט ביים רבין און די פרוי זיינע, גיטעלע, איז נישט געווען פאַר זיי קיין שנור, נאָר נאָך אַ קינד, פאַר וועלכער מ׳האָט אַרויסגעוויזן פיל צערטלעכקייט, ווי פאַר די אייגענע קינדער. ביזן יאָר 1937, וועמען איך בין אַוועקגעפאָרן, האָט דער רבי נאָך נישט געהאָט קיין אייניקל. גיטעלע, די שנור, האָט נישט געהאָט קיין קינדער. וועמען דאָס ערשטע קינד, וואָס די טאָכטער רעכעלע האָט געבוירן, האָט נישט געלעבט, האָט דער רבי געהאָט דערפון פיל צער און די קימפעטאָרין האָט נאָך געמוזט טרייסטן דעם טאַטן.

אהרן, וועלכער האָט פיל פון די פרטים פון דעם פריוואַטן לעבן אין רבינס הויז נישט געווּסט, האָט דאָס אַלץ אויסגעהערט מיט באַוווּנדערונג.

איך זאָג דאָן צו אים: אהרן, וועמען מ׳פאָרט אַרויס פון דעם קליינעם שטעטל און מ׳לאָזט זיך אין דער גרויסער וועלט, מ׳געפינט זיך צווישן הונדערטער מענ־טשן אויף דער שיף אויף דעם גרויסן ים, דעם אַטלאַ־טיק, מיט מענטשן פון פאַרשידענע פעלקער פון אַלע עקן פון דער גרויסער וועלט, מען הערט פאַרשידענע שפראַכן, פאַרשידענע מנהגים זעט מען ביי זיי — קומט אויפן געדאַנק די פראַגע: איז טאַקע די גרויסע וועלט מיט אירע טויזנטער מיליאָנען מענטשן, פיל פעלקער און לענדער, בלויז דער טפל און די בני ישראל, אַ פאָלק פון נישט קיין גאַנצע צוויי צענדליק מיליאָן, איז דאָס דער עיקר, פאַר וועמען השם־יתברך האָט דאָס אַלץ באַשאַפן?

אהרן האָט געקוקט אויף מיר ערנסט און גע־זאָגט: אַ ייד, וואָס האָט אמונה טראַכט נישט וועגן אַזעלכע זאַכן און האָט נישט קיין ספקות צי דעם

רבונו־של־עולם האָט געלוינט דאָס אַלץ צו באַשאַפן. ער פרעגט מיך: ווי אַזוי פאַרשטייסטו? אַז די זון, וואָס איז ווייט פון אונדז מיט אַן ערך 38 מיליאָן מייל און איז מיט אַ מיליאָן דריי הונדערט טויזנט מאָל גרעסער פון דער ערד, די זון האָט דער רבונו־של־עולם באַשאַפן צו לייכטן און וואַרעמען די קליינע ערד.

איך האָב נישט געוואָלט מער אים שטעלן אַזעלכע פראַגן. אָבער איך האָב שטאַרק געוואָלט אים נאָך פרעגן פאָלגנדעס: אהרן, ווי אַזוי פאַרשטייסטו „בחירה" און „השגחה פרטית". ווי אַזוי קען מען האָבן „בחירה" ביי „השגחה פרטית"?

אהרן איז געווארן נאָך ערנסטער און געזאָגט צו מיר: זעסטו, אַז מען הויבט אָן קלערן און האָבן ספקות, פרעגט מען שוין וועגן בחירה, השגחה און דאָס פירט נישט צו קיין גוטן וועג.

זאָג איך: אָבער, אהרן, דער מענטש איז באַשאַפן געווארן מיט אַ קאָפּ און אין דעם קאָפּ איז פאַראַן אַ מוח און דער מוח פאָדערט שכל פאַר יעדן באַשעפענישׂ, פאַר יעדער האַנדלונג, פאַרן יעדן געדאַנק. אַ לאָגישע באַגרינדונג פאַר די ענינים אין וועלכע ער פאַרטראַכט זיך.

— האָב איך דאָך שוין פריער געזאָגט — רייסט מיר איבער אהרן און זאָגט ווייטער — ס׳טויג נישט זיך אַריינטראַכטן אין אַזעלכע ענינים.

ער האָט אָבער, וויזט אויס, פאָרט געוואָלט עפעס אויף דעם ענטפערן. זאָגט ער: וואָס דאַרפסטו קלערן צי דו האָסט אַ בחירה. מ׳דאַרף האָבן אַמונה, אַז „הכל מן השמים חוץ מיראת שמים". און לאָמיר מער נישט רעדן וועגן אַזעלכע ענינים.

איך האָב אַ וויילע געשוויגן או איבערגייענדיק צו אַן אַנדערע טעמע, זאָג איך צו אים: דו ווייסט דאָך אַוודאי, אהרן, אַז אין פאַריקן יאָרהונדערט האָט זיך גשאַפן אַ מוסר־באַוועגונג. דער גרינדער פון דער באַוועגונג איז געווען ר׳ ישראל סאַלאַנטער. די יסודות פון דער באַוועגונג זענען געווען צו ווערן און אינ־ספּירירן די פרומע יידישע מאַסן צו קעמפן קעגן דער אויפגעקומענער דאַן השכלה־פאַרשפּרייטונג אין די זעלבע פרומע רייען. די מוסר־לערע איז נאָכער אַריינ־געדרונגען אין די ליטווישע ישיבות און די עקס־טרעמסטע פון זיי איז געווען די ישיבה אין נאָוואָראָ־דאָק. די נאָוואָראָדאָקער זענען אַריבער קיין רוסלאַנד אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און דאָרט געגרינדעט פיל ישיבות. נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע האָבן זיי זיך צוריק געקערט קיין פוילן און עטלעכע צענדליק ישיבות פון די נאָוואָראָדאָקער האָבן עקזיסטירט אין פוילן און ליטע.

די מוסר־לערע לערנט דעם מענטש צו באַקעמפן זיינע שלעכטע נייגונגען און אַפילו די גוטע מעשים דאַרף מען היטן, זיי זאָלן נישט זיין מיט קיין נגיעות פון זעלבסט־אינטערעס און אייגנגוט. זיי זאָגן, די מוסרניקעס, אַז די בעלי־הלכה לערנען דעם מענטש קענען דער תורה, דער קבלה און חסידות, לערנן קענען דעם הימל; די משכילים ווילן מ׳זאָל קענען די וועלט; און די בעלי־מוסר לערנען, אַז מ׳קען נישט קענען די תורה, נישט דעם הימל און נישט די וועלט, אויב מ׳קען נישט זיך אַליין. האָבן די מוסרניקעס איינגעפּירט אַן אייגנאַרטיקן סיסטעם אין דער דער־ציונג און אין לערנען די מוסר־ספּרים. זייער אַלגע־מיינע אויפּפירונג איז אויך געווען אַ משונהדיקע. האָב איך געטראַכט פאַרוואָס ביי אונדז אין דער ישיבה אין אַ סך אַנדערע ישיבות אין פוילן איז נישט פראַק־טיצירט געווארן די מוסר־לערע.

אהרן האָט זיך פאַרטראַכט און געזאָגט: מ׳קען נישט זאָגן, אַז די מוסרניקעס מיט זייער התנהגות, מיט זייער פאַרשפּרייטן די מוסר־לערע, זענען נישט מיט דעם מחזק דעם יידישן חינוך, די יידישע אמונה און דעם יידישן גייסט. אָבער ווען מ׳לערנט די תורה און מ׳טיפט זיך איין אין דער תורה און מ׳לערנט זיך אויס צו זיין, ווי די תורה לערנט, גלויב איך, אַז ס׳איז נישט נויטיק קיין נייע מוסר־תורה׳ס און ס׳זענען דאָ געגנוג גוטע, פרומע און הייליקע יידן, וועלכע האָבן אונדז נאָך פריער געלערנט ווי אַזוי מיר דאַרפן זיך פירן צו זיין גוטע יידן.

מ׳דערציילט, אַז צו דעם קאָצקער רבין איז געקו־מען אַ חסיד מיט זיינעם אַ זון, ווען דער רבי האָט זי אויפגענומען און געגעבן שלום, האָט דער חסיד גע־זאָגט צום רבין: רבי, דאָס איז מיין זון. ער האָט שוין ברוך־השם געלערנט גאַנץ ש״ס. האָט דער קאָצקער דערלאַנגט דעם בחור די האַנט, געזאָגט אים „שלום־עליכם" און געפרעגט: זאָג מיר, זון מיינער, דו האָסט געלערנט גאַנץ ש״ס און וואָס האָט ש״ס דיך געלערנט?

און אהרן זאָגט ווייטער: מ׳דאַרף זיך אויסלערנען פון דעם, וואָס מ׳האָט געלערנט. אין די פּרקי אבות ווערט אויסגערעכנט, אַז די תורה איז געגעבן געווארן צו משה רבינו אויפן באַרג סיני; משה האָט זי איבער־געגעבן צו יהושע; יהושע צו די זקנים; די זקנים צו די נביאים און די נביאים האָבן זי איבערגעגעבן צו די אנשי כנסת הגדולה. שמעון הצדיק, וועלכער איז אי־

בערגעבליבן פון די אנשי כנסת הגדולה האָט געזאָגט: אויף דריי זאַכן שטייט די וועלט: על תורה ועל עבודה ועל גמילת חסדים. שטעל דיר פאָר — זאָגט מיר אהרן — ווען יעדער מענטש זאָל לערנען און זאָל אַרבעטן און זאָל אויך פאַרשטיין צו טוען גמילות חסדים, דאָס הייסט צו העלפן די, וואָס זענען נישט אַ סך אַר־בעטן, וויל ווען אפילו אַלע זאָלן לערנען און אַרבעטן, וועט שטענדיק זיין אַן אונטערשייד פון מער פעיקע אין וויניקער פעיקע. דאַרפן די פעיקע העלפן די נישט פעיקע און דאָס וואָלט געווען דער ריכטיקער קיום פאַר דער וועלט. אַלע מידות, וואָס זענען אויסגערעכנט אין די פרקי אבות זענען גוטע און הלוואי וואָלטן מיר זיי געקענט אויספירן, וואָס פאַראַ שענערע און בעסערע מאַראַל וואָלט נויטיק געווען. לאָמיר פאַרשטיין די וועלטער פון יהושע בן פרחיה, וועלכער זאָגט: „עשה לך רב, וקנה לך חבר, והוי דן את כל האדם לכף זכות". פאַרשטייען מיר, וואָס ס׳מיינט מאַכן זיך, שאַפן זיך אַ רבין, ביי וועמען מ׳זאָל לערנען און פון וועמען מ׳זאָל אָפּלערנען גוטע מידות. דאָס זעלבע אויך, אַז מ׳דאַרף ביי יעדן פאַל יעדן משפטן צום גוטן. אָבער וואָס מיינט מען קויפן זיך אַ חבר, אַ פריינד. דאָס הייסט, מ׳גייט אין מאַרק אַריין, אָדער אין אַ גרויסאַרטיק געשעפט, ווי ביי הערזע אויף דער מאַרשאַלקאָווסקע־גאָס אין וואַרשע און מ׳קויפט זיך אַ חבר? דאַרף מען פאַר־שטיין — זאָגט ווייטער אהרן — אַז קויפן זיך אַ חבר, מיינט מען, אַז מ׳דאַרף זיך קויפן ביי יעדן איינעם פריינדשאַפט; די באַהאַנדלונגען און באַציונגען פון מענטש צו מענטש דאַרפן תמיד אַרויסרופן סימפּא־טיע. קויף דיר ביי מענטשן סימפּאַטיע, קויף דיר פריינדשאַפט. דאָס וויל נישט זאָגן, אַז אַלץ וואָס מ׳פאַר־לאַנגט פון דיר און מ׳פאָדערט פון דיר, דאַרפסטו געבן. נאָר אויב דו קענסט נישט נאָכקומען יענעמס פאַרלאַנגען און פאָדערונגען לויט דיינע באַרעכטיקטע מאָטיוון, דאַרפסטו זיך באַמיען דאָס צו דערקלערן און יענעם אין דעם איבערצייגן.

אונדזערע טאַטעס און מאמעס האָבן אונדז אויך געלערנט אַזוי ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן: זיי פלעגן אונדז זאָגן: „קויף דיר נישט קיין שונא", מיינט דאָס אויך דאָס פאַרקערטע: קויף דיר שטענדיק אַ פריינד. און אויב מ׳פאַרשטייט אַזוי דעם „קנה לך חבר", פאַרשטייט מען אויך, אַז מ׳דאַרף יענעם נישט האַסן; מ׳דאַרף נישט ליידן, אַז יענעם גייט גוט. מען דאַרף זיך אַזוי אויספירן, אַז יענער זאָל פון דיר נישט ליידן און דאַן קומט די מדרגה פון העלפן יענעם מיט אַלע מעגלעכקייטן און מיט אַזעלכע מדרגות קען מען פאַרשטיין און מקיים זיין דעם „ואהבת לרעך כמוך".

נו — זאָגט אהרן — מ׳האָט זיך אַריינגעלאָזט שוין גענוג אין אַזעלכע טיפע געדאַנקען. אויף היינט איז שוין גענוג. לאָמיר אַ היים גיין עסן וועטשערע און לאָמיר ביידע שוין אַנהויבן צו קומען צו די מדרגות. און אַז מיר וועלן זיך אַזוי פירן, וועלן זיך פירן כהוגן: דער פרעזעס פון דער וואַרשעווער קהילה און אַפילו דער אינטענדענט פון שטאַטראַט אין תל־אביב.

אַז איך האָב געשמייכלט און אַרויסגעוויזן באַוווּנ־דערונג פאַר אַזאַ פאַרגלייך האָט אהרן געזאָגט:

— כדי צו פאַרשטיין דעם פאַרגלייך, וועל איך דיר דערציילן אַ מעשה פון צוויי ישיבה־בחורים.

צוויי ישיבה בחורים זענען געזעסן פאַרטאָג אין בית־המדרש און געלערנט. אין אַ מאָמענט, ווען זיי זענען אַריין אין אַ שמועס, זאָגט איינער צום צווייטן:

— דו ווייסט? אין פאַריז איז פאַראַן אַ ייד, איז ער אַיינער פון די גרעסטע גבירים אין דער וועלט, זיין נאָמען איז ראָטשילד.

רופט זיך אָפּ דער צווייטער ישיבה־בחור, אויס־הערנדיק מיט פאַרוווּנדערונג:

— נו, און דער דאָזיקער ראָטשילד איז אַ פרומער ייד, וועלכער היט אָפּ אַלע מצוות?

ענטפערט דער ערשטער:

— ניין!

פרעגט ווייטער דער צווייטער:

— ער טראָגט אַ באָרד?

קומט אַן ענטפער:

— ניין!

— ער היט אָפּ כשרות?

— ניין!

— ער היט אָפּ שבת?

— ניין!

— איז ער מחנך זיינע קינדער אין יידישן גייסט?

— ניין! — קומט ווייטער אַן ענטפער.

— נו — זאָגט דער צווייטער ישיבה־בחור — מיט וואָס איז ער אַ ייד, און פאַרוואָס שמדט ער זיך נישט?

ענטפערט אים דער ערשטער:

— ער שמדט זיך נישט דער ראָטשילד, וויל מיר ביידע זיצן דאָ און לערנען.

קוקט אים אַן דער צווייטער און זאָגט: מה ענין שמיטה אצל הר סיני? וואָס האָט צו טאָן דער ייד

ראָטשילד אין פּאַריז מיט אונדז ביידע דאָ, וואָס דער־פּאַר ווייל מיר לערנען דאָ, שמדט ער זיך נישט דאָרט?

דערלאַנגט דער ערשטער ישיבה־בחור אַ חברלעכן קלאַפּ זיין מיטשמועסער אין דער פּלייצע און זאָגט צו אים בנעימותדיק, מיט אויסגעצויגענע ווערטער: בעת מיר ביידע זיצן דאָ און לערנען קען געמאָלט זיין, אַז דער רב פון אונדזער שטעטל זאָל אַדורכגיין פּאַרן בית־המדרש און זען, אַדער הערן ווי מיר לערנען און ער זאָל טראַכטן דערביי: די בחורים אין בית־המדרש זיצן שוין און לערנען און איך קען שוין אַזעלכעס נישט באַווייזן צו טוען. דאן זאָגט ער צו זיך: איך וועל אָבער ווייטער אָפּהיטן יעדע נאַכט חצות.

און ביינאַכט, ווען דער רב ריכט אָפּ חצות, גייט אַדורך צופעליק אייניער פון די שטאָטישע גבירים און זעט, אַז ביים רב אין שטוב איז ליכטיק. טראַכט דער גביר: דער רב זיצט זיכער און ריכט אָפּ חצות. איך קען דאָס נישט באַווייזן, ווייל פיל מאָל בין איך אָפּילו אין דער שעה פאַרנומען אין מסחר. אָבער, זאָגט ער צו זיך, איך וועל מיך באַמיען ווייטער אָפּהיטן צו דאַוונען בציבור אין דער פרי און מנחה ומעריב. ווען דער זעלבער גביר פון שטעטל פּאָרט קיין וואַרשע איינקויפן סחורה ביי זיינע סוחרים אויף די נאַלעווקעס, פראַנטשישקאַנער און געגנשע, געפינט ער זיך פאַרנאַכט ביי איינעם פון זיינע סוחרים אויף דער האָזשע גאַס. און ווען ס׳הויבט אָן ווערן טונקל אין דרויסן, זאָגט ער צו דעם סוחר, וועלכער הייסט משה, נאָר האָבנדיק זיין געשעפט אויף דער האָזשע, רופט ער זיך מיטשיסלאַוו — פּאַניע מיטשיסלאַוו, פשעפּראַשאַם פּאַנאַ! מיר וועלן מאָרגן פאַרענדיקן אונדזערע קאָמערציעלע אָפּעראַציע, ווייל איך מוז יעצט אַוועקגיין. פרעגט אים דער פּאָן מיטשיסלאַוו:

— צאָ טאָק פּאָן שיע ספּיעשי? — וואָס איז דאָס איילעניש?

גיט אים דער סוחר צו פאַרשטיין, דעם פּאָן מיטשיסלאַוו, אַז ער פירט זיך, ווו ער זאָל זיך נאָר געפינען אין דער צייט, דאַוונט ער בציבור. דער פּאָן מיטשיסלאַוו האָט געקוקט אויף דעם פּראָוויינצער סוחר מיט פאַרווונדערונג און געזאָגט: איך קען אַזעלכעס נישט באַווייזן. אָבער יעדן שבת, הגם דאָס געשעפט מיינס איז אָפּן, ווייל די קינדער מיינע זאָגן, אַז אין אַזא קריסטלעכע געגנט קען מען נישט דאָס געשעפט שבת האַלטן פאַרמאַכט, קום איך נישט אין געשעפט אַריין און איך פאָר צו אין דער דייטשער שול אויף טלאָמאַצקע גאַס און דאַוון דאָרט. אין די טעג פון ראש השנה און יום־כיפור האַלטן מיר יאָ פאַרמאַכט דאָס געשעפט.

ווען דער פּאָן מיטשיסלאַוו, וועלכער אימפּאָרטירט אויך סחורות פון אויסלאַנד, פּאָרט קיין פּראַנקרייך און געפינט זיך ביי אייניעם פון זיינע סוחרים אין פאַריז, צופעליק אַ ייד און פונקט אין אַ פּרייטיק פאַרנאַכט, זאָגט ער צו דעם פאַריזער סוחר, וועמענס יידישער נאָמען איז הענעך: פאַרדאָן, מעסיע הענרי, איך דאַרף איצט אַוועקגיין. איך בלייב נאָך דאָ אין פאַריז עטלעכע טעג. מיר וועלן זיך זען די קומענדיקע וואָך. פרעגט אים דער מעסיע הענרי:

— וואָס איילט איר זיך?

דערקלערט אים דער פּאָן מיטשיסלאַוו, אַז היינט ביינאַכט איז שבת, וויל ער גיין אין דער סינאַגאָגע דאַוונען. אַזוי פירט ער זיך אויך ביי זיך אין דער היים אין וואַרשע... פאַרווונדערט זיך דער מעסיע הענרי, שמייכלט און קוקט אויף דעם פּאָן מיטשיסלאַוו און זאָגט:

— איך קען נישט שליסן מיין געשעפט אין שבת. וואָס איך היט נאָר אָפּ איז, אַז מיינע קינדער זאָלן גיין אין אַ יידישער שולע.

דער זעלבער מעסיע הענרי, זייענדיק פאַרבעטן ביי אַן אויפנאַם ביי דער פאַמיליע ראָטשילד, האָט געהאָט די געלעגנהייט צו האָבן אַ קורצן שמועס מיטן גרויסן גביר ראָטשילד, פאָר וועמען ער האָט זיך פאַרגעשטעלט, אַז ער איז אַ ייד און אַז זייענ קינדער באַמיט ער זיך צו געבן אַ יידישע דערציונג. דערקלערט אים ראָטשילד, אַז ער זייענ קינדער קען נישט געבן אַזא דערציונג, אָבער ער לערנט זיינע קינדער, אַז זיי זאָלן אָפּהיטן דעם המשך, געהערן צום יידישן פּאָלק און ביישטייערן זיך פאָר אַלע יידישע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן.

און אהרן האָט פאַרענדיקט: כ׳גלויב, אַז קיין פּירוש אויף דעם איז נישט נויטיק. אַלזאָ, לאָמיר שוין פון איצט אָן אַנהויבן אַזוי זיך צו פירן. אַ גוטע נאַכט!

עפּילאָג

צומאַכן אַזא רייזע און צו זען אַלץ און אַלע, וואָס וועלן דערמאַנט אין דער באַשרייבונג, איז געוואָלן ביי מיר אַ חלום, וועלכן כ׳האָב געשטרעבט צו קענען פאַרווירקלעכן. אַזוי דאָס אַלץ צו טרעפן, אַזוי מיט די אַלע צו רעדן און אַזוי די אַלע הערן רעדן און דערציילן.

אַזעלכע חלומות האָבן געהאַט זיכער הונדערטער פון אונדזער שטעטל און טויזנטער און צענדליקער טויזנטער פון אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון אונדזער אַלטער היים אין די אייראָפּעישע לענדער. זענען געקומען די ברוינע היטלער־מערדער און דאָס אַלץ אַזוי מוראדיק פאַרשניטן און פאַרטיליקט. דעם חלום נישט געלאָזן פאַרווירקלעכן.

זאָלן פאַראייביקט ווערן אַלע זייערע נעמען, וואָס ווערן דאָ דערמאָנט. יהיה זכרם לנצח!

רבקה זיגעל־לעווין

צום ליכטיקן אנדענק פון מיין חברטע חנה חיימאוויטש הי"ד

די טאָכטער פון שבע און פון ר׳ יחיאל־מענדל רי־קאַלעס. אייגע פון די שטילע און איבערגעגעבענע חברטעס מיינע, איז געווען חנה. אויפגעוואַקסן אין אַ פרומער היים, ביי באַשיידענע עלטערן, האָט זי פון פריען עלטער געזוכט מיט אַלע כוחות אַרויסצוהעלפן איר היים. ליידער איז איר פיזישער צושטאַנד געווען נישט קיין געזונטער. חנה האָט פיל געלייענט און גע־האָט די פעיקייט פון קענען זיך טיילן מיט אַנדערע. אַ ראַמאַנטישע נאַטור. געהאָט אַ טיף געפיל און אַפילו פאַרשטענדעניש פאַר מוזיק. יעדן פרייטיק־פאַרנאַכט זענען מיר געגאַנגען אין „דאָם לודאַווי" (פאַלקס־הויז) הערן די סעמינאַריסטן שפילן פידל. צוריק גייענ־דיק האָט חנה גלייך אַלץ נאָכגעזונגען. און געזונגען האָט זי הארציק, מיט געפיל און נשמה, אַזוי ווי זי איז געווען אין גאַנצן.

זי האָט ליב געהאַט אַלץ, וואָס נאר שיין איז אויף גאָטס וועלט. און אַזוי איז זי שטיל געגאַנגען אין שפּאַן פון לעבן און אין נאך עפעס געבענקט.

חנהס פאָטער, ר׳ יחיאל חיימאָוויטש, אייגער פון די שענסטע געשטאַלטן פון די מאָגעלניצער רעליגיעזע יידן. האָט ליב געהאַט כאַפּן אַ שמועס מיט חנהס חבר־טעס. וען מיר זענען געקומען צו חנהן האָבן מיר זיך געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. און מיין היים איז און די אַלע לעבן געבליבענע, וועלכע ווערן דער־מאָנט אין דער זעלבער באַשרייבונג און האָבן געהאַט דעם זכות צו זען דעם אונטערגאַנג פון דעם היטלע־ריזם און דעם אויפקום פון מדינת ישראל, זאָלן אויך האָבן דעם זכות צו זען צוזאַמען מיט אַלע פון אונדזער שטעטל און דעם גאַנצן יידישן פאָלק בכלל, אַז ס׳זאָל הערשן דער גייסט פון „קנה לך חבר" און דעם צוזא־מענלעבן פון מענטש צו מענטש און אייביקער שלום צווישן אַלע פעלקער.

חנה איז פון די נאָצישע מערדערס נישט ניצל געוואָרן. מיט ווייטיק אין האַרצן דערמאָן איך דעם נאָמען חנה חיימאָוויטש, וועלכע איז פאַר מיר געווען אַ ליבע חברטע און פרייַנדין.

חנה אויך געווען באַליבט, ספּעציעל ביי מיין טייערע מוטער.

צי חנה האָט געקענט זיין אין כעס — ווייס איך נישט. אויף קיין שנאה צו עמעצן איז, אין איר גרויס האַרץ, זיכער קיין אָרט ניט געווען. שטענדיק מיט אַ שמייכל אופן פנים מיט אירע צוויי חן־גריבעלעך. אַ האַנטשריפט האָט זי געהאַט ווי פּערל. געווען זייער אַ גוטע שילערין, אָבער זייער באַשיידן, ווי באַשיידן אַ מענטש קאָן נאָר זיין. קיין מאָל נישט געריסן זיך פאַרויס, נישט געוואָלט זיך אָנזען מער ווי אַנדערע. קיין מאָל נישט געהויבן די האָנט, אַז זי ווייס. אַז די לערערין האָט זי אַרויסגערופן, האָט זי שטענדיק געווופט, וואָס צו ענטפערן.

אין אַ זומערדיקן פאַרנאַכט זענען מיר געשטאַנען ביידע לעבן די שטיגן אין הויז, ווו מיר האָבן געווויינט און פלוצלונג איז אייגעפאַלן אַ געמויערטע וואָנט. צופעליק האָט עס אונדז נישט געטראָפן און מיר זענען לעבן געבליבן. יאָרן זענען פאַרביי און דער גורל האָט אונדז צושיידט. איך האָב אַ מאָל פרובירט זיך פאַרבינדן מיט איר, אָבער דאָס לעבן איז שטאַרקער ווי דער ווילן.

החיים הכלכליים

דאס עקאנאמישע לעבן

דאס עקאנאמישע לעבן פון די יידן אין מאגעלניצע

אַ שטעטל ווי אַנדערע הונדערטער שטעטלעך אין פוילן, מיט איר אייגנאַרטיקער עקאָנאָמיק, וואָס איז געווען אָנגעשפּאַרט אויף די צענדליקער דערפער אַרום איר, די פּויערים פון די דערפער, וועלכע זענען געווען זעלבשטענדיקע אייגנטימער פון זייער באָדן — ווער אַ גרעסערע ווירטשאַפט, ווער אַ קלענערע — האָבן געברענגט זייערע פּראָדוקטן אויפן מאַרק צום פאַרקויפן דירעקט אָן אַ פאַרמיטלונג פון אַ סוחר, אָדער אַ קאָאָפּעראַטיוו, און געקויפט די קאָנסום־מיטלען דירעקטביים קרעמער.

דער יאַריד־טאָג, וועלכער איז פאַרגעקומען אין מאָגעלניצע יעדע וואָך, דינסטיק, איז געווען דער קולמינאַציע־פונקט פון דער עקאָנאָמישער טעטיקייט פון די יידן אין שטעטל.

צווישן מערק זענען געווען אין שטעטל, אייגנער אין צענטער פון שטאָט, אַרום אים זענען געווען קאָנצענטרירט אַלע געוועלבער אין דער געביידע פון מאַגיסטראַט, האָט דערמאָנט, אָז עס איז דאָ אַ בעל־הבית, אַ מאָכט איבער אַלע. אַהער האָבן די פּויערים געברענגט זייערע פּראָדוקטן: קאָרן, ווייץ, קאָניטשינע, קאַרטאָפל, וויקע, אַרבעס, ציבעלעס, אוגערקעס, עופות, פּוטער, אייער און גרינוואַרג.

דער צווייטער מאַרק איז געווען נעבן די „זיקע" (זשעקאָ), טייך, אַהין האָט מען געברענגט צו פאַרקויפן די חזירים, פערד און בהמות.

געקויפט האָבן זיי: צוקער, זאַלץ, פעפער, טיי, קאָווע, פּאַפּיראָסן, מאָאָרקע און בראָנפן.

אויסער דעם קליידונג, שיך, ביליקע, אָדער ווי מ׳האָט זיי געראָפן אין פוילן „טאַנדייט־סחורה".. בוידן זענען אויפגעשטעלט געוואָרן וווּ מ׳האָט אויפן אָרט אָנגעמאָסטן די אָנציגער, שטיוול און היטלען. מ׳האָט אויך געקויפט מאַנופאַקטור אויף אַליין אויפצוזייען פאַרשידענע בגדים, סטענגעס צו פאַרפוצן און אַנדערע גאַלאַנטעריע: נאָדלען, שפילקעס אַגראַפקעס אד״גל. פון דעם יאַריד איז געווען אָפהענגיק די פרנסה אויף אַ גאַנצער וואָך. אַרום האָבן זיך געדרייט תבואה־סוחרים, אַ מילנער, און קאָשע־מאַכערס, איין אַליאַנ־ניע — ר׳ מענדל ליבסטער, בעקערס, רעסטאָראַטאָרן, פאַרשידענע מלמדים, שמשים, אַ חזן, אַ מוהל אאַז״וו.

די קלאַסן־דיפערענציאַציע איז נישט געווען קיין צו גרויסע. אַ הייפעלע גבירים האָט זיך אַ ביסעלע „געבלאָזן" קעגן די קבצנים. אין אַלגעמיין זענען כמעט אַלע געווען אויף אַיין לעבנס־שטייגער (נישט קיין הויכן), כאָטש „אונטן" זענען געווען נישט וויניק יידן וועמען מ׳האָט געמוזט שאָפן „אויף שבת".

יידן זענען געווען אייגנטימער פון הייזער, געוועלבער אין מאַרק און אין די הויפּט־גאַסן פון שטעטל, ווי, למשל, די וואַרשעווער, דזיאַרנאָווער, קושיזשווווקע און אַנדערע גאַסן.

אַריינקומענדיק אין שטעטל האָט מען געהאָט דעם אייגדרוק, אַז דאָס איז אין גאַנצן יידיש. פוילישע געוועלבער זענען כמעט נישט געווען. די יידן זענען געוואָן די טאָן־געבער פון עקאָנאָמישן לעבן. לאָמיר אַנהייבן ביי די געשעפטן:

שפּיז־געוועלבער: ניסל פרייַדנרייך (דער זון פון זעליג ניסלס), חיימל אַלעקסאַנדראָוויטש (בלינדער חיימל), אברהם האָפמאַן (וואַפניאַזש), אליעזר פּלאַכטע, משה טראָקס, יאָסל גוטמאַן (גראַבאַזש), בינעם רעכט־שייד (קאזשיטעלער), יאָסל רעכטשייד, משה הערש שווארץ, ציפּע, חיים פעללער (חיימעלע גבריאלס), דער גלעזער נתן רוטענבערג, שבע מאָטעס, דוד טראָקס, יאָסל מערקער, אסתר רבקה, יהושע שלאמבערג, חיה ווינגאָרט (חיה משה וואָלפס).

גאַלאַנטעריע־געוועלבער: אַלע גוט סיטואירטע: מאיר בראָן, שלום טאָבעלעס אַ טאָכטער, חיימל רעכט־שייד און יאָמעלע חיים מאירס (בנימין בערגהאָלץ).

מאַנופאַקטור־געשעפטן. די אַמבעסטן סיטואירטע צווישן די סוחרים. אַכט אייגנטימער: פייוול רעכטשייד, דוד רעכטשייד, דוד בראון, פייוול רייבענבאַך, הענעך הערבשטיין, שלמה מאיר ראָזענבערג, חיים ראָזענבערג, ישראל ראָזענבערג (די לעצטע צווייַ זין פון שלמה מאירן).

שיך־געשעפטן. דריי אייגנטימער: דוד גאָלדבערג (קאָמאָשנמאַכער) יעקב אהרון פלאַנצער, פישל פייפער.

בעקעריין: שבח שיפער, משה חיימאָוויטש (חיים דזיאַרנאָווערס זון), פרימעט גאָלדבערג (שפּעטער אי־בערגעבן צו שלום בעקער), וועלוול ציגעלבייסער (וואלעק), פנחס האָפמאַן, יאָסל בעלמאַכער, פייגע מיל־גראָם, יאָסל ציגעלבייסער, יהודיס (יהודית), ביאַלאַ־וואָנסעס פרוי, אברהם בעלמאַכער (ייזשבאק), יהושע האָפמאַן (וואָלף בערס זון) און אַנדערע, וועמענס נעמען עס איז נישט געלונגען צו באַקומען.

אייזן־סוחרים: יצחק אלימלך קריגער, יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי, בעריש האָראָוויץ, מענדל באָמ־גאָרט.

בעלי־מלאכות זענען געווען פאַרשידענע, איין צווייג אָבער איז אַריבערגעוואַקסן די ראַמען פון מלאכה און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אינדוסטריע: דאָס זענען געווען די גאַרבעריין, וועלכע זענען געגרינדעט געוואָרן דורך יידן. זיי האָבן געטראָגן אַ כאַראַקטער פון פאַבריקן וווּ ס׳האָבן געאַרבעט יידישע און פוי־לישע אַרבעטער.

גאַרבעריין: משה וואָלף ווייגארט, בנימין ווייג־גארט, יוסף ברוך הופאייזען, פישל הופאייזען, אלעזר היידענקרוג, ברידער לעווקאָוויטש, אריה און זעליג פליישער, איסר גוטמאַן, ברידער פייפער, אלימלך ראָטבאַרט, ברידער דיטשמאַן, משה וואָלף הופאייזען, אברהם לינדזען, אברהם באלבוס, אברהם הופאייזען (הערשקאָפ) און אַנדערע.

נאָך זיי גייען די פאַכן וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער לעדער־אינדוסטריע: פאַלצערס (רייניקער פון לעדער), בייגערס פון פּשישוועס, קאַמאַשנשטעפער, שוסטערס, שניידערס, טאַנדייטניקעס און פאַר באַשטעל־טער אַרבעט, קאָוואָליעס, סטעלמאַכס פון וועגענער און הילצערנע רעדער, סטאָליאַרעס, טאָקאָזשעס איין מויע־רער (דניאל מויערער), אַ טינקעוועער (אהרון הופאייזען), גלעלערנט דאָס פאַך אין ארץ־ישראל, איין ברוקאָזש (יוסף ברוקאָזש). פורמאַנעס, טרעגערס, באַזיצער פון אַ לאַסט־אויטאָמאָביל.

היטלמאַכערס: יאָסקע היטלמאַכער, נאָטע מאַר־דענפעלד, אלימלך צימבאַליסט, שטערנשטיין.

האַנדל פון מילכיקס: יוטעלע פרימעטס — יוטעלע און יצחק זאנדער, לייביש פון שעלץ — לייביש גראָס־מאַן, מאיר גאָלדבערג (בארווער), יעקב יחיאל צימבא־ליסט, פּעלטעס פרוי, עטל ערכטשייד (די גראָבע עטל), יחיאל קנאָבעל. געווען אויך סוחרים פון מילכיקס, אייער און עופות: די שעווואַצס, געלבאַרטס און אַנדערע.

האָלץ־סוחרים: חיים לייב אַלעקסאַנדראָוויטש, יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש און אַנדערע.

זיגערמאַכערס: מאיר לענגאַ, משה בינענטאַל.

מיל־אייגנטימער: יעקל און חיים פעלער (גבריאלס זין, אַלטמאַן (אַ פּשיבישעווער).

פרזירערס: ברידער שלמה מאיר, בערל בלענד, פּנחס לעסקע (זון פון יודל לעסקי), חיים פלאַנצער, מענדל טופמאן.

אַ פאַבריק פון סאָדעוואַסער און אַ בראָנפן־מאַנא־פאַל. פריער יחיאל פראָוויזאָר, שפּעטער שטערן.

רעסטאָראַן־אייגנטימער: אברהם מילשטיין, טאבער ישראל מרדכי, שמעלקע האָכבערג, אברהם דרייער — גרייצערס איידעם (די לעצטע דריי — גריצער) משה חיימאָוויטש.

קצבים: יאָסקע ווינטער, נחום ווינטער, אברהם זורעק לייבל „דיין".

שוחטים: ישראל לייב אַרענשטיין, אליעזר גאָלד־בערג, יעקב דוד זון פון גאסצינער שוחט), דער גלעלער שמואל.

בעלי־עגלות: יחיאל דוד, לייב זייפמאַן, מענדל דוידע, משה הערש שעוואץ, יודל שעוואץ, בריידער שליאַמבערג און אַנדערע.

אייגנטימער פון לאַסט־אויטאָס: איטשע שיפּער (איטשע שבחס) שותף מענדל „דוידע".

טרעגערס: הערשל ווייסבוים, זיין ברודער יצחק, יעקב סעליק און אַנדערע.

לייפערס אין די דערפער, קליינהענדלער (מיט גאַלאַנטעריע־סחורות) בריידער סעליק.

עס זענען געווען 15 שניידערס, 10 קאַמאַשנשטע־פער, 10 שוסטערס, 2 קאָוואָליעס, צוויי סטעלמאַכעס, 3 בליאַכאַזשעס, 3 פעלדשערס: משהלע, יהושע, אלעזר גלעלאַסענער.

אברהם מערקער ז״ל

נאגעלניצער יידן ביי זייער טאג־טעגלעכער באשעפטיקונג

דאָס שטעטל האָט געצויגן אַ קייט פון צענדליקער דורות יידיש לעבן מיט אירע:

שוסטערס: יעקל שוסטער, זכריה און אַנדערע.

שניידערס: ישראל מענדל לעסקי, דוד שניידער, יעקל שניידער, בונעם שניידער און אַנדערע.

בלעכערס: דער גועלער הערשל גרינבוים, יצחק שלמה גוטמאַן, זיין זון לייבל און אַנדערע.

בעקערס: שבח שיפער, אברהם בעקער, יהודית די בעקערין, פייגע די בעקערין א״א.

גאַרבערס: די דייטשמאַנס, אלעזר לעווובערג, משה לעווובערג, פישל הופאייזען, יעקב יידל פליישער, איסר גוטמאַן א״א.

מאַלערס־מאַלאַזשעס: לייביש אַנעלעוויטש, מענדל אַנעלעוויטש.

קאָוואַליעס: יודל דיאַמאַנט, אביגדור וואַלדשטיין און אַנדערע.

סטאַליאַרעס: מאָטל אַלעקסאַנדראָוויטש, לייביש מרגלית א״א.

קאַמאַשנמאַכערס: דוד גאָלדבערג, משה גאָלד־בערג, יענקל פינקעלשטיין א״א.

היטלמאַכערס: יאָסקע היטלמאַכער, נטע מאַר־דענפעלד, משלך צימבאַליסט א״א.

שפּייז־סוחרים: ניסל פריידענרייך, דוד טראָקס, חיימל הענעס־אַלעקסאַנדראָוויטש, משה טראָקס יעקב־מענדלס, בונעם רעכטשייד א״א.

תבואה־סוחרים: יעקב גבריאלס פעלער, משה זרח פלאַנצער, משה יאָסל גרוסקעוויטשס איידעם, רחל רויזעס א״א.

האָלץ־סוחרים: יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש — די זין פון יעקל אַלעקסאַנדראָוויטשס, די אַלעקסאַנ־דראָוויטשס זין פון אברהם: יאָסל, חיימל, אפרים און מענדל.

יעקל לערער ראָזענווייז, זיינע זין וועלוול און דוד ראָזענווייז.

שניט־סוחרים: פייוול רעכטשייד, פייוול פשיבי־שעווער, הענעך הערבשטיין, דוד בראָן, שלמה לענין, שלמה מאיר ראָזענבערג, זיין זין הערשל, חיימל ישראל און אַנדערע.

אייזן־סוחרים: יצחק מלך קריגער, יצחק שמואל אַסטראָוויעצקי, ישראל יצחק פּאַסטערנאַק, בעריש האָרוויץ. אייזעס פון יצחק אלימלך קריגער.

לעדער־סוחרים: ישראלקע פלאַנצער, יאַנקל יחיאל טעפּערס, שרהלע קריינדלס א״א.

פּאַיאַנס־סוחרים: שמואל מאנעל„ זון פון איטשע קאָפּלס, זיין זון יאַנקל מאַנעל, בעריש זאָער א״א.

גאַלאַנטעריע־סוחרים: יאָסל רעכטשייד בינעמס, חיימל רעכטשייד בינעמס, ישראל אלעזר גאָלדבערג משה דניאלס א״א.

קצבים: נחום ווינטער, יאָסקע ווינטער, לייבל זו־רעק־אייזיקס יהושע וועגדער און אַנדערע.

פיש־סוחרים: הערשל שטשופאַק, יאַנקל בער פילצמאַן און אַנדערע.

אייער־ און עופות־סוחרים: חיים געלבאַרט, פישל געלבאַרט א״א.

מילך־, פוטער־ און קעז־סוחרים: די גראָבע עטל בארנשטיין, יוסף מילשטיין א״א.

סוחרים וואָס האָבן איינגעקויפט פאַרשידענע אר־טיקלען אין דאָרף ביי די פויערים: פייוול פשיבישע־ווערס שוועד, אויף וועמען יאָסל קאָוואַל פלעגט זאָגן, אַז ער איז געווען ענלעך צום „אייבערגרין״ א״א.

סוחרים וואָס האָבן געהאַנדלט מיט די פּריצים פון די „הייף״: יאַסטזשעמביע, ריקאַלע, וואָ־דזיצנע און אַנדערע: שלמה חיימאָוויטש, זיינע זין: יאָסל, מלך, מנשה פייוול יחיאל א״א.

די קאַשע־מאַכערס: אלעזר בארטמעסער, פישל בארטמעסער, אברהם בארטמעסער א״א.

פריזירער: די ברידער — שלמה מאיר און בערל בלענד, חיים פלאַנצער א״א.

אַפּטייק־סקלאַד: יוזעף פאַלק.

לייבל בראָן קישקע־מאַכער, נטע בארנשטיין, העלכער האָט געהאַט אַ ספּעציעלע אינדוסטריע פון פעדערן.

קאַלך־סוחרים: די אַלטע רפאל־בערטע, אירע זין יהושע, און אברהם און יאָסל גראַבאַזש.

רעסטאָראַן־אייגנטימער: אברהם מילשטיין, שמעל־קע האָכבערג אוז אַנדערע.

וואַרשטן־געשעפט: ברכה רבקה רחלס.

בעלי־עגלות: מאַטעלע גאַלדבערג, מענדל דוידע א״א.

דער בייטלמאַכער: ישראל גוטמאַן.

דאָס פרוכטן־געשעפט פון טשיפּע העקלס און די סאָדעווואַסער־פּאַבריקן פון לאהקע — יאַנקל פּראָוויזאָרס און יוכבדל פּעלער, טאָכטער פון ירחמיאל מאיר מרגלית.

דאָס שטעטל מיט אירע וואַרקער, קאָזשעניצער, אָסטראָווצער און פּיאסעטשנער חסידים, מיטן איינציקן פּאַריסאָווער חסיד — ישראל יאַנקל מלמד. מיט אירע ציוניסטן, מזרחיסטן אַגודיסטן, בונדיסטן.

דאָס שטעטל מיט אירע מענטשן פון גרויסן הו־מאָר, ווי יואל קאָוואַל, משהלע גריצער, בעריש זאָער א״א. דאָס שטעטל, וווּ מענטשן האָבן זיך מחיה געווען מיט אַ זויערע אוגערקע מיטן זויערן ראָסל, מיט אַ פּרישער ראָצוכע, מיט לאָטקעס, פּיזן, גראָטש, וואַמפּן און נאָך און נאָך מאכלים, און מ׳האָט דאָרט געלעבט ביזן טויט אַריין.

דאָס איז אַ קליין ביסל פון אונדזער קליינעם שטעטל מיט איר גרויסער קייט פון יחוס פון מאָגעל־ניצער רבין, ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל, קאָזשעניצער מגידס אייניקל, פון גראָדזשיסקער רבין, נאָכער אי־בערגאַנגען אַ טייל חסידים צום אָסטראָווצער רבין; דאָס שטעטל מיט איר לאַנגער היסטאָריע פון הונ־דערטער יאָרן עקזיסטענץ.

דאָס שטעטל, מיינע פריינד, האָב איך פאַרלאָזט, און וועמענס בילד האָט מיך באַגלייט אין וואַרשע אויפן ווינער וואָקזאַל דעם 30סטן אויגוסט, 5 פאַרנאַכט, ווען מיר האָבן געגומען די באַן קיין טריעסט, און נאָכער דעם 2טן סעפּטעמבער, ווען מיר האָבן זיך איינגעשיפּט אין דער שיף „אַצאַניאַ", מיט וועלכער מיר זענען אָנגעקומען דעם 20סטן סעפּטעמבער 1937 קיין בוענאָס־אייראס.

אין אַרגענטינע האָבן מיר זיך געוואָלט באַזעצן אין דער פּראָווינץ טשאַקאָ, ווו ס׳איז אַ הייסער און שווערער קלימאַט. אין יאָר 1938 האָבן מיר זיך באַזעצט אין בוענאָס־אייראס. אין דעם זעלבן יאָר זענען מיר דורכגעגאַנגען די שרעק, ווען היטלער האָט געדראָט מיט מלחמה אויב טשעכאָסלאָוואַקיע גיט אים נישט די סודעטן.

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 האָבן מיר באַ־קומען די גרויזאַמע בשורה: וואַרשע ברענט.

היטלערס עראָפלאַנען האָבן געוואָרפן צינד־באָמ־בעס אויף די יידישע גאַסן: סמאָטשע, נאָוואָליפּיע, געגשע, פּראַנצישקאַנער, נאַלעווקעס אאַ. מיר האָבן אויפגעציטערט פון די נאַכריכטן, וואָס זענען אָנגעקו־מען דורך די צייטונגען און ראַדיאָ. דער יידישער ישוב אין אַרגענטינע איז געווארן אין איינגעהילט אין טרויער. יידישע טעאַטערן האָבן נישט געהאַט פאַר וועמען צו שפּילן. מיר האָבן געווארט אויף אַ ישועה.

ישראל זאָנדער

פאָכן פון יידישע בעלי־מלאכות

איינבינדער

אַ הילע פון קדושה האָט ביי יידן געהרט אויף דעם באַרוף אין משך פון דורות.

מיט איינבינדעריי האָבן זיך באַשעפטיקט על פּי רוב פרומע יידן, יראים ושלמים, אָנגעזעענע חסידים אין זייער שטיבל. אין מאָגעלניצע זענען געווען באַ־קאַנט:

מעכעלע שפּאַן (מעכעלע איינבינדער). ער איז אַוועק קיין לאָדזש, זיינע זין האָבן נישט פאַרגעזעצט די אַרבעט ביים פאַך. איינער פון זיי יידעלע, געפּינט זיך אין אַמעריקע. זיין ברודער שמעלקע, אַ שפּיליטער, און זיינע זין, זענען געווען פון די שאַרפסטע גערער חסידים.

דער אַלטער ישראל איינבינדער, אַ פּשוטער, אָבער זייער אַ פרומער ייד, אַ גוטער פאַכמאַן. זיין פרוי, לאה, האָט צוגעהאָנדלט מיט גאַלאַנטעריע אויפן מאָגעלניצער מאַרק און געפּאָרן אויף יאָרידן. נישט איבערגעלאָזן קיין קינדער.

מאַטעלע איינבינדער (מאָטל זאָנדער), אַ זון פון ר׳ יחיאל זאָנדער, דער גבאי פון חברה „כולל וואַרשע".

מאָטעלע, אַ ייד אַ בן תורה, אַ גראָדזיסקער חסיד, אַן „איידעם אויף קעסט". מיטן געבוירן ווערן פון די קינדער, זיך אָפגעזאָגט פון די קעסט און גענומען לערנען אַן איידעלע מלאכה — אייגבינדעריי.

מענדל אַנעלעוויטש, אַ זון פון לייביש מאַליאַזש. זיך אויסגעלערנט דאָס פאַך ביים אַלטן ישראל אייגבינדער.

די ספרים, וואָס מ׳האָט געבונדן אין די „פריער־דיקע יאָרן" (ביז דער ערשטער ווועלט־מלחמה" זענען געווען: גמרות, יורה־דעות, רמב״ם, מפרשים (אויס־טייטשער פון תלמוד, פון גרויסע רבנים — גאונים); פון די קלענערע ספרים: מחזורים, סידורים פאַר מע־נער און פרויען, תהילימלעך, מוסר, חסידישע ספרים — אַלץ אין לשון־קודש. אין יידיש — דאָס טייטש־חומש — צאינה וראינה, פאַרשידענע תחינות צו ליכט־בענטשן, מענה־לשון אויף קבר־אָבות און אַנדערע.

די ספרים זענען געווען הייליק. איז אַ ספר אַראָפ־געפאַלן פון וואַרשטאַט, האָט דער אייגבינדער עס אויפגעהויבן און אַ קוש געטאָן. בלעטער, צעריסענע, איבעריקע — זענען נישט אַוועקגעוואָרפן געוואָרן. מען האָט זיי צוזאַמענגענומען אין אַ זאַק, אויסגעשאָטן אויף אַ קופּע שמות אויפן בוידעם פון דער שול, וואָס האָבן זיך אַנגעזאַמלט אין משך פון דורות.

די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן דורכן אייגבינדער, אַממייסטן אַליין, טייל מאָל דורך אַ לערניגל, מיט פּיעטעט און אַ הייליקן ציטער.

די ספרים אין בית־המדרש, אין שול און אויך אין די פּריוואָטע שטיבער, האָבן אַרויסגעלויכטן פון די שענק.

די בענד זענען געווען פון לעדער. די נעמען פון די ספרים געלייטשטע, אַריינגעפּרעסט מיט גאָלדענע אותיות. די בלעטער פון אויבן און אונטן געשפּריצט מיט פאַרשידענע קאָלירן. דער באַנד איז געגייט גע־ווארן, דער רוקן — געקלעפּט. אייגבינדן אַ ספר האָט געמומען אַ וואָך — צוויי. די אַרבעט איז געווען, אַדער געדאַרפט זיין, אַ פּרעציזע, קיין טאַנדעט! יעדער באַ־שטעלער האָט שטאַרק מקפּיד געווען (אַכטונג געגעבן), אַז דער ספר זאָל זיין שטאַרק געבונדן און שיין ווי אַ צירונג אין דער שאַנק.

ס׳איז נישט קיין ווונדער, אַז צו פיל פּרנסה האָט די אַרבעט נישט געגעבן. דער אייגבינדער האָט געמוזט זוכן זייטיקע פּרנסות, וואָס זאָלן אים אַרויסהעלפן אין דער פּרנסה.

ווי געזאָגט, איז דאָס פאַך געווען אַ דבר שבקדושה (אַ הייליקע באַשעפטיקונג) אין די פּריערדיקע יאָרן.

אַ פּאָר יאָר פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער ווועלט־מלחמה, האָבן זיך באַווייזן ביי די אייגבינדער ספּרימלעך (ביכער) נישט פון דעם סאָרט וואָס ביז אַהער. בסוד סודות האָבן זיי די ביכער געבונדן. די שרעק צו ווייזן פאַר „פּרעמדע" איז געווען אַ טאַ־פּלטע: מ׳האָט געשמועסט, אַז די „ציצילסטן" (סאַ־ציאַליסטן) פאַרשפּרייטן כתבים קעגן קייסער. און ביי וועמען מען וועט געפינען אַזעלכע טריף־פּסולע בי־כער — וועט „גיין קיין סיביר" (פאַרשיקט ווערן קיין סיביר); אַנדערע ביכער — גרעסערע, זענען אַפּיקורסישע; די שרייבערס זענען נישט קיין רבנים, נאָר „ימח־שמוניקעס", מחלל שבתניקעס, שרייבער, ווועלכע טוען אַלדאָס ביזן און אפשר גאָר מיסיאָנערן.

אַז די יידן, ווועלכע גיבן די „ריכטיקע ספרים" צום בינדן, ווועלן זיך דערוויסן ווועלכע ביכער ער בינדט — ווועלן זיי אים מער נישט ברענגען קיין אַרבעט. ווער ס׳האָט געבראַכט יענע ביכער צום בינדן — האָט דער אייגבינדער נישט אויסגעזאָגט. מ׳האָט געריידט: די יונגע וויבלעך פון לאָדזש, די געבראַכטע שנירן, פאַרשידענע משכילים. געוויס האָט מען נישט געווווסט ווער.

— פאַרוואָס בינדסטו אַזעלכע ביכער? — איז דער אייגבינדער געפרעגט געוואָרן דורך זיינע קרובים.

— פרנסה איז מלחמה! — האָט ער געענטפערט מיט אַ קרעכץ — פון די חומשים און מחזורים אַליין קאָן מען נישט לעבן.

אין יאָר 1916, ווען די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט האָט דערמעגלעכט אַ לעגאַלע אַנטוויקלונג פון ביב־ליאָטעקן, לייען־זאַלן, אַוונט־קורסן און אַנדערע קול־טורעלע טעטיקייטן — האָט די ערשטע מאָגעלניצער לעגאַלע ביבליאָטעק פון ציוניסטישן פאַריין „השחר" צוגעשטעלט אַ שפּאָר ביסל אַרבעט די דעמאָלטיקע מאָגעלניצער אייגבינדער: מאָטעלע זאַנדער און מענדל אַנעלעוויטש.

די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן אָפן, אַן באַהאַלטן זיך. די ווועלטלעכע ביכער האָבן איבערגעשטיגן די צאָל הייליקע ספרים. פרנסה איז איצט געווען מער בנמצא, ווי פריער. קיין צו גרויסע גבירים זענען אויך איצט די אייגבינדער נישט געוואָרן. קיין וואַרשטאַטן מיט געזעלן האָבן זיי נישט אַוועקגעשטעלט. די יוגנט

האָט נישט געזען אין דעם באַרוף קיין צוקונפט פאַר זיך.

יעדער איינבינדער האָט זיך באַהאָלפן מיט זיין זון, וועלכער איז אַהיים געקומען פון חדר, אַדער בית־המדרש. בעת דער זון האָט זיך פאַרטראַכט וועגן אַ „תכלית" און באַשלאָסן זיך צו לערנען אַ מלאכה — איז ער אַוועק צו אַן אַנדער פאַך, וואָס האָט לויט זיין מיינונג, אַ בעסערע צוקונפט. דער טאַטע איז געבליבן אַליין ביי זיין פאַך, אָן אַ יורש.

אָפּצאָסן־מאַכער

די זין פון ר׳ יוסף אָשרס ז״ל (יוסף רוטענבערג), וואָס זענען געבליבן ווינען אין וואַרשע, זינט דעם גירוש מאָגעלניצע אין יאָר 1915, האָבן זיך קוואַליפיצירט אין אַ ניי פאַך. זיי האָבן אויסגעאַרבעט ביי זיך אין דער היים אָפּצאָסן צו שטיוול און כלערליי שיך פון לעדער־אָפּפאַל וואָס זיי האָבן באַקומען פון די וואַרשעווער יידישע שיך־פאַבריקאַנטן.

דעם לוין האָבן זיי באַקומען לויט דער צאָל אָפּצאָסן וואָס זיי האָבן אויסגעאַרבעט. די הכנסה איז געווען גאַנץ נישקשה.

זייער עלטסטער ברודער ר׳ נפתלי רוטענבערג ז״ל וואָס איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַהיימגעקומען פון דער עסטרייכישער געפאַנגענשאַפט, געווינט אין מאָגעלניצע, נישט געהאַט באַלד וואָס צו טאָן, פלעגט יעדע וואָך פאָרן קיין וואַרשע, נעמען ביי די ברידער דעם רוישטאָף (לעדער־אָפּפאַל), אויסאַרבעטע בעטן אָפּצאָסן, באַשעפטיקט דערביי צווויי יינגלעך אַלס „געזעלן" און אָפּגעפירט די אויסגעאַרבעטע סחורה קיין וואַרשע. אויך ער האָט געצויגן חיונה דערפון אַ פאָר יאָר.

בוכהאַלטער

אברהם מערקער, זון פון יעקל קייסער, דער בוכהאַלטער, איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך לגבי דער פוילישער רעגירונג פאַר דער ריכטיקייט פון די געבוכטע הכנסות און הוצאות.

טיילווייזע אַרבעט ביי דעם פאַך האָט אויסגעפירט משה „לערער" לעמבערגער שוין פון יאָר 1910 און אין דער ערשטער לייַ־שפּאָר־קאַסע, געגרינדעט דורך ר׳ יעקב פראָוויזאָר ע״ה. שפּעטער האָט יחיאל, משה לערערס זון, מיט אים מיטגעאַרבעט.

אין יאָר 1930, נאָך אָן אינספּעקציע פון דעם קאָאָפּעראַטיוון צענטער, האָט חיים דאָנער, משה טראָקס איידעם, איבערגענומען די בוכהאַלטעריע פון דער קאַסע און געפירט זי ביז מען האָט די יידן אַרויסגעטריבן פון מאָגעלניצע.

גבירישע יידן פון אַמאָליקע יאָרן האָבן געקוקט מיט ביטול אויף דעם פאַך.

— ווייס איך וואָס? אַ „טינטלער"! וואָס פאַרשטייט אַזעלכער אין געשעפטן?

— טאָמער פאַרשטייט ער יאָ, איז דאָך אַוודאי נישט כדאַי, אַז אַ פרעמדער זאָל מיר אַריינקוקן אין דער שיסל...

אין די דרייסיקער יאָרן, וועלן די פרעס־מאַשין פון פוילישן שטייער־אַמט האָט געדריקט די יידישע פאַבריקאַנטן און סוחרים, שאַצנדיק זייער „אַבראָט", (האַנדלס־פאַרקער) און די הכנסות אויף אַזעלכע סורמעס, וואָס זענען עלול געווען זיי צו דערשטיקן, האָט יצחק־מלך קריגער, דער גרויסער אייזן־סוחר אין מאָגעלניצע, באַשעפטיקט אַ „געזעלדיקטן" בוכהאַלטער.

בייגער

אויספּאַרטיקער פון לעדער אויף פשיסווס און כאָלעווס פאַר שיך און שטיוול. די אויסאַרבעטונג איז פאַרקויפט געוואָרן צו די שוסטערס און קאַמאַשן־שטעפערס.

די בייגערס אין מאָגעלניצע: ישראל אלעזר גוטמאַן; איסר גוטמאַן (איסר בייגער); משה אַנעלעוויטש; לייביש; חיימל; שלמה; שמחה און יאָסל זילבערמאַן, זייַנע זין אברהם און שמעון.

בייטלמאַכער

ישראל שמואל גוטמאַן האָט אויסגעאַרבעט פאַפּיערענע בייטלען, געוויקלט אין פוילן „שקאַרמיצן", גרויסע און קליינע, לויט דער באַדערפענישן: גרויסע אויף מעל, צוקער, זאַלץ, קאַשע און ענלעכע סחורות, קלענערע אויף קאַרמעלקעס, צוקערלעך אד״גל.

די שקאַרמיצן האָט מען אויסגעאַרבעט פון כלערליי פאַפּיר, אַנהייבנדיק פון גראָב גראָ פאַפּיר און ענדיקנדיק מיט אַלטע צייטונגען.

די אַרבעט איז געווען אַ פשוטע. מ׳האָט אייניגע לייגט דאָס פאַפּיר, געקנייטשט לויט די גרויס פונעם שקאַרמיץ, געקלעפט מיט „פאַפּ" פון מעל. פסח האָט מען די שקאַרמיצן נישט געניצט, זיי זענען געווען

חמצדיק. סיידן מען האָט זיי געקלעפט מיט אַן אַנדער מאַטעריאַל.

די פאַרקויפערין פון דער אויסאַרבעטונג איז געווען זייַן צווייטע פרוי זי האָט זיי פאַרקויפט אין אַלע שפייז־געווועלבער. אַפּנים, אַז די אַרבעט האָט נישט רייך געמאַכט ישראל־שמואלן. אַ פּאַקט, אַז דאָס האָט נישט אַרויסגערופן קיין קאָנקורענץ, און דער „מאָנאָפּאָל" איז געבליבן ביי אים ביזן סוף.

בייטל־פּאָדשעווקע־אויסאַרבעטער

אין יאָר 1912, ווען דער פּשיבישעווער גלח האָט „אויסגעריניקט" יידן פון פּשיבישעוו, איז דער גרעסטער טייל פון די אַרויסגעטריבענע געקומען קיין מאָגעלניצע, צווישן זיי ר׳ יוסף אָשרס ז״ל (יוסף רוטענבערג). אין פּשיבישעוו האָט ער געהאַט אַ גרויס מאַנופאַקטור־געשעפט און געווען זייער רייך. אין מאָגעלניצע האָט ער אויך געעפנט אַזאַ געוועלב, אָבער די קאָנקורענץ איז געווען גרויס און דאָס געוועלב האָט אים נישט אַרייַנגעטראָגן קיין פרנסה פאַר זיין גרויסער משפּחה.

ר׳ יוסף איז געבענטש געווען מיט זייער געראָטענע קינדער „וואָס די אויגן האָבן געזען — האָבן די הענט געמאַכט". האָט מען געשמועסט אין מאָגעלניצע, אַז זיינע זין, נתן און איטשע האָבן זיך געמומען צו אַן אַרבעט וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו בייטלען (נישט קיין פּאָפּירענע).

זיי פלעגן צושניידן פּאָדשעווקעס (אונטערזאַץ) פון זאָמש צו די טייערסטע האַנט־טאַשן און זיי שיקן צו די פּאַבריקאַנטן פון אָט דער סחורה קיין וואַרשע. די פאַרדינסטן זענען געווען גוטע, ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה דעם 1טן אויגוסט 1914, ווען די פאַבריקאַנטן האָבן געמוזט אָפּשטעלן די פּראָדוקציע.

בלעכער

אין אונדזער געגנט רופט מען זיי בליאַכאַזשעס. דאָס פּאָך איז איינגעשטאַנען בלויז אין יידישע הענט, ביז צום אַרייַנטרייבן די מאָגעלניצער יידן אין געטאָ און זייער פאַטיליקונג אין די טויטן־לאָגערן אין יאָר 1942.

די בליאַכאַזשעס אין מאָגעלניצע:

אברהם „כיחע" — אַזוי גערופן, וויל ער האָט געליטן פון אַסטמע און געווען תמיד הייזעריק — געדעקט די דעכטער מיט פּאַפּע; יצחק־שלמה גוטמאַן און זיינע זין: לייבל, יויזעף (מן הסתם נאָך אַ פּעטער, אַ זיידן, געווען דווקא יויזעף; הערשל; שמעון. די לעצטע צוויי געפּינען זיך אין אַרגענטינע. צי זיי אַרבעטן וויַיטער ביי בלעכעריי איז דעם שרייבער פון די שורות נישט באַקאַנט. דאָרט געפּינט זיך אויך לאה, די טאָכטער פון יצחק־שלמהן.

נחמן־נתן האָפמאַן (אַ קרוב פון יצחק־שלמהן. האָט אויך געאַרבעט ביי בלעכעריי אַ פּאָר יאָר ביז צו זיין אָפּפּאָרן קיין ארץ־ישראל).

הערשל גרינבוים, אַ גוט־קוואַליפּיצירטער פאַכמאַן.

דוד מאַנעל, דער זון פון איטשע מאַנעל.

נטע בלעכער, געשטאַמט פון דזשעוויצע, אַן אייַדעם פון וועלוול פייפער.

מאיר פון שווידנע און זיין פרוי, האָבן געאַרבעט ביי דעקן די דעכער מיט בלעך. גויים און יידן האָבן באַוונדערט דאָס אַרבעטן פון אַ פרוי אויף דעכער.

די אַרבעט ביים פאַך האָט זיך איינגעטיילט אין צווייען:

א. „די גרינע בלעכעריי" — אויסאַרבעטן כלים פון בלעך, צינק, פאַריכטן טשייניקעס און פאַרשידענע מכשירים.

ב. „די בוי־בלעכעריי". דאָס איז געווען אַן ערשט־קלאַסיקע קוואַליפּיצירטע אַרבעט. ס׳האָט זיך געפּאָדערט קענטעניש צו פלאַנירן די דעכער פון בלעך, וואָס זענען אַריין אין דער מאָדע, אָנשטאָט די רויטע „דאָכווקעס", זינט די צוואַנציקער יאָרן פון דעם יאָרהונדערט — אין די הייף פון די פּריצים, ווי אויך אין די גרויסע שטעט: וואַרשע לאָדזש א״אָנד.

די דעכער זענען געווען שיף. דאָס בלעך איז געלייגט געוואָרן אויפן זעלבן יסוד, ווי אַמאָל, די דאָכווקעס, כדי דער רעגן און שניי זאָלן זיך נישט פאַראַלטן אויפן דאָך.

די אַרבעט האָט זיך זייער גוט געצאָלט, וויל זי איז געווען אַ ריזיקאַלישע. אויך האָבן זיך געגייטיקט אויסצופירן זי פיזיש־שטאַרקע כוחות.

בשעת די בלעכער האָבן געטאָן זייער אַרבעט אויפן דאָך פון אַ דריטן אָדער פערטן שטאָק און זענען געגאַנגען שטראָם אויפן גליטשיקן בלעכענעם דאָך — האָט ביי די אונטן שטייענדיקע צושויער, נישט איין מאָל פאַרשווינדלט דער קאָפּ, זעענדיק זייער גאַנג. אַ „קונסט" פון די גרויסע צירק־מייסטערס.

ס׳זאָל זיך נישט טרעפן, ווי ס׳האָט זיך געטראָפן.

אַ בלעכער האָט פאַרלוירן די גלייכגעוויכט, איז אַראָפּ־ געפאַלן און אומגעקומען, אָדער געבליבן אַ בעל־מום זיין גאַנץ לעבן.

פון די מאָגעלניצער בלעכער האָבן געאַרבעט ביי בוי־בלעכעריי פאַלגנדיקע פאַכלייט:

לייבל און הערשל גוטמאַן (ביז זייער אַוועקפאָרן קיין אַרגענטינע).

הערשל גרינבוים.

דוד מאַנעל.

נתן האָפמאַן (ביז זיין אַוועקפאָרן קיין ארץ־ישראל).

זיי פלעגן אַרבעטן אין די פריצישע „הייף" אויף צוויישטאָקיקע געביידעס אין די דערפער: בעלסק, וויענדזאָוויע, סטאַראָוויעש, שעלץ און אַנדערע ערטער.

די אויבן דערמאָנטע האָבן זיך געהאַלטן ווי גוטע פאַכלייט. גוט פאַרדינט און געלעבט בהרחבה — אַ ברייט לעבן ביזן סוף.

בעדער

זכריה רייבענבאַך איז געווען דער בעדער פון שטאָט. לצים האָבן געפרעגט: וואָס איז דער אונטער־ שיד צווישן די רייבענבאַכס, די גאַרבערס, די גבירים פון שטאָט — און רייבענבאַך דעם בעדער?

— די ערשטע טונקען אונטער פעל און ווערן רייך, דער צווייטער, זכריה, „טונקט אונטער מענטשן" און בלייבט אַן אַרעמאַן.

זכריהס ווינונג איז געווען צוגעבויט צו דער מקווה. זיין פרוי, אסתר, איז געווען באַשעפטיקט מיט דער „טבילה" פון די פרויען, און ער — מיטן אַיינהייצן די שוויץ־באָד פרייטיק און ערב יום־טוב. (פרטים וועגן אָרט פון דער מקווה און שוויץ־באָד אין מאָגעל־ ניצע און זייער ראָל אין יידישן לעבן — אין אַ ספּע־ ציעלן אַרטיקל אין העברעיש).

בעלי־עגלות

ביז צום יאָר 1916 בערך איז די פאַרבינדונג פון מאָגעלניצע מיט די אַרומיקע שטעט, ווי אויך וואַרשע און לאָדזש, געווען מיט „אַקס", ס׳הייסט מיט פערד־ און־וואָגן.

דאָס פאַך איז איינגעשטאַנען דעמאָלט אין יידישע הענט, און עס איז געווען קלאַסיפיצירט אין פאַרשי־ דענע אַפּצווייגן:

א. די ערשטע קלאַס. אייגנטימער פון אָמניבוסן. זיי האָבן געפירט סוחרים פון פעל, גאַרבערס, פאָד־ראָטשאקעס — אונטערנעמער פון שטיוול־פאַרקויף פאַרן רוסישן מיליטער, סוחרים פון מאַנופאַקטור, אייזן און גאַלאַנטעריע. הין און צוריק האָבן די פאַסאַזשירן געפירט מיט זיך מזומן געלט.

זומער האָט אַזאַ רייזע געדויערט: אַהין — 12 שעה. מען איז אַרויסגעפאָרן 6 אַ זייגער פאַרנאַכט פון מאָגעלניצע און אָנגעקומען איז מען קיין וואַרשע 6 אַ זייגער אין דער פרי. צוריק איז מען אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע מאָנטיק, 6 אַ זייגער פאַרנאַכט, און מען איז אָנגעקומען קיין מאָגעלניצע דינסטיק, 6 אַ זייגער אין דער פרי, צום יאָריד.

דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט מיטוואָך, 6 אַ זייגער פאַרנאַכט פון מאָגעלניצע און דאָנערשטיק, 6 אַ זייגער פרי, אין וואַרשע; דאָנערשטיק, 6 אַ זייגער פאַרנאַכט, פון וואַרשע און פרייטיק, 6 אַ זייגער פרי, אין מאָגעלניצע.

דאָס אַלץ איז געזאָגט געוואָרן זומער. האַרבסט־ צייט אוןווינטער פלעגט מען פאָרן 18 שעה און אַפילו אַ גאַנצן מעת־לעת (24 שעה).

די סטאַנציעס, וווּ מ׳האָט געפאָשעט די פערד און להבדיל די מענטשן, האָבן זיך אויסגעגלייכט די ביי־ נער און אויך עפּעס גענומען אין מויל אַריין. זענען געווען: גריצע, אויפן וואַרשעווער וועג, אַמייסטן קעגן איבער מענדל פּיאַסעטשנער (מענדל פלינט); סאַמעט, אַ דאָרף נישט וויים פון שענקאָצינער וואַלד. דער וואַלד פון דאָרף שענקאָטשין און דער שוואַרצער פלויט פון ראָשין האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף די פּא־ סאַזשירן, סיי אויף די, וועלכע זענען געפאָרן קיין וואַרשע און סיי אויף די, וועלכע זענען געפאָרן צוריק קיין מאָגעלניצע. נישט איין מאָל האָבן באַנדיטן אָפּ־ געשטעלט די אָמניבוסן און אונטער דער דראָונג פון רעוואָלווערן זוונטערזוכט יעדן פאַסאַזשיר, צוגענו־ מען דאָס געלט, וואָס ער האָט מיט זיך געהאַט. קיין אַסעקוראַציע איז דעמאָלט נישט געווען. פלעגן אַ סך סוחרים בלייבן אַרעמע לייט נאָך אַזאַ אָנפאַל. קלאָגן זיך ביי די רוסישע מאַכט־אַרגאַנען האָט גאָרנישט געהאָלפן. מ׳האָט געשמועסט, אַז די רוסישע זשאַנדאַרן קריגן זייער חלק פון אַזאַ רויב.

די אייגנטימער פון די אָמניבוסן זענען געווען: איכל „לקח"; העקעל שעוואָץ; מאַטעס שעוואָץ און אַנדערע.

עטלעכע יאָרן פאַרן ערשטן וועלט־קריג האָבן זיך אין דעם דאָזיקן פאַך אַריינגעריסן מאָגעלניצער פּא־

ליאקן: ליפקע מיט זיין זון; פיקעוויטש. זיי האבן געלאזט אין „גאנג" צווישן אמניבוסן, געקאנקורירט שטארק מיט די יידישע אייגנטימער. שפעטער געמאכט שותפות מיט די יידישע אייגנטימער און די קאנקורענץ האט אויפגעהערט.

די צווייטע קלאס בעלי־עגלות זענען געווען די לאסט־וועגענער, וואס פלעגן פירן קיין ווארשע, לאדזש און ראדאם אויפן ארבעטע לעדער, הארטע און ווייכע, מילך און עופות־פראדוקטן, ווי פוטער, אייער און לעבעדיקע עופות. אויך אויבסט פון סעדער, וואס יידן האבן געדונגען. אויך גרינע אוגערקעס, געקויפטע אין פשיבישעוו. תבואות: קארן, ווייץ — געקויפטע ביי די פריצים אדער ביי פויערים אויף די יארידים.

צוריק פון ווארשע האט מען געפירט מאנופאקטור פון לאדזשער, אדער טאמאשאווער פאבריקן; אייזן און גאלאנטעריע פאר די פריצים און נאך אנדערע סחורות.

די אויבן דערמאנטע סוחרים זענען אהיימגע־פארן מיטן אמניבוס. דאקעגן די סוחרים פון מילכיקס, אייער און עופות, וועלכע האבן אהיים געפירט הערינג און ענלעכע סחורות זענען געפארן הין און צוריק מיט לאסט־וועגענער, כדי אפצוהיטן זייער סחורה און זיך איינצוברענגען עקסטרא רייזע־הוצאות מיטן אמניבוס.

די איינגטימער פון די לאסט־וועגענער זענען געווען: הערשל שלאמבערג; זיין ברודער יהושע שלאמבערג; משה שווארץ (משה, חיה פערלס). ער פלעגט א סך מאל פירן מילכיקס אויך קיין לאדזש. אהין האט אויך געפירט סחורה דוד „ליאדע"; קיין ווארשע — דער „גרויסער" יחיאל שווארץ, זיין זון יוחנן, יידעלע בעל־עגלה און אנדערע.

בריטשקע־אייגנטימער

מאטעלע גאלדבערג פלעגט פריער פירן פאסאזשירן אויף זיין אפענער בריטשקע, לייכטע פאסאזשירן קיין ניישטעטל. שפעטער האט ער צוגעפירט פאסאזשירן צו דער קאלייקע; דוד־איטשע פלעגט פירן די פאסא־זשירן קיין גריצע, 23 קל"מ פון מאגעלניצע. די פא־ויאטאווע שטאט, ווו מ'האט געהאט צו דערליידיקן פארשידענע ענינים מיטן נאטשאלניק פון פאוויאט.

דאן די פשוטע וועגעלעך מיט אין פערד. אמייסטן קבצנים, קליינע תבואה־סוחרים, וועלכע פלעגן אויפ־קויפן בהמות, קעלבער און תבואה ביי די פריצים, אדער פויערים. זיי פלעגן זייערע סחורות ברענגען אליין אהיים.

בערך אין יאר 1916 אין דער צייט פון דער זיי־טשער אקופאציע־מאכט האט א פוילישע געזעלשאפט פארלענגערט די קאלייקע, פון גריצע ביז מאגעלניצע, אומגעפער א 2 ק"מ ווייט פון מאגעלניצע.

ארויפלאדן די סחורות אויף די וועגענער ביז צו דער קאלייקע און שפעטער אראפלאדן זיי פון די וועג־גענער אין דער קאלייקע — איז נישט געווען כדאי. די לאסט־וועגענער האבן פארגעזעצט צו פירן סחורות קיין ווארשע און צוריק. ביז... ס'זענען דערשינען די לאסט־אויטאס אין די שפעטערע 20ער יארן.

מיטן אויפבוי פון דער קאלייקע, זענען די אמני־בוסן פארשוווונדן, „אראפ פון מארק".

בעקער

יידישע בעקעריי איז א פאך, אין וועלכן וואכעדי־קייט און הייליקייט איז געמישט. קיין ארטאדאקסי־שער ייד אין דער גאנצער וועלט, אנהייבנדיק פון אמא־ליקן פויליש־רוסישן יידנטום ביזן מאדערנעם ייד, ארבעטער, אינדוסטריעלער, פראפעסאר, וויסנשאפט־לער אין די פאראיניקטע שטאטן, דרום־אמעריקע, מערב־איראפע — וועט נישט עסן קיין שום געבעקס פון א גויישער בעקעריי. ער וועט פארן קילאמעטער־ווייט, כדי צו באקומען יידיש געבעקס, נישט צוליבן חשד פון אונטערשמירן דעם אויוון מיט חזיר־שמאלץ, ווי ס'האט געגלייבט „עמך", נאר צוליבן פארבאט צו עסן געבעקס פון וועלכן ס'איז נישט גענומען געווארן קיין „חלה". פון יעדן גרויסן טייג וועלט א שטיקל פארברענט און מ'מאכט א ברכה איבער „חלה נעמען".

דער יידישער בעקער האט געבאקן א גאנצע וואך ברויט, זעמל, גריסקעלעך און צום יאריד אויך „פלאצ־קעס" — פשוטע חלה פון ווייצן־מעל מאר די פויערים.

ס'זענען אויך געווען ספעציעלע בייגלבעקער. — יאסל, הערשל דיאבעלס און אנדערע.

פרייטיק און ערב יום־טוב איז די בעקעריי פאר־וואנדלט געווארן אין אן „אונטערנעמונג" פון באקן און שטעלן טשאלנט. די ווייבער האבן געבראכט אייר־געגע, צוגעגרייטע חלות און קיכל צום באקן און פארפל צום טריקענען. פרייטיק פארנאכט האבן זיי געבראכט צו שטעלן דאס טשאלנט אין אויוון ארײן, וואס איז געשטאנען ביז צו מארגנס נאכן דאווענען. דער אפצאל פאר די „געפעליקייטן" איז נישט געווען קיין גרויסער. דאך האט זיך צוזאמענגענומען א סומע געלט, וואס האט געדינט אלס ביישטייער צו דער

פרנסה און צוגעגעבן חשיבות דעם בעקער־פאַך, צו וועלכן דאָס פאַלק האָט זיך באַצויגן מיט גרינגשעצונג צוליבן זיין פאַרהאָרעוועט ביינאַכט און שלאָפן בייטאָג. דער בעקער האָט צוליב דעם נישט געהאַט די מעג־לעכקייט זיך צו טרעפן מיט מענטשן בייטאָג. האָט מען געזאָגט אַ שפּריכווארט: „דיין זון איז נישט קיין לייט — מאַך אים פאַר אַ בעקער!"

אַ באַזונדער אָרט האָבן פאַרנומען די מצה־בע־קערס, וועלכע האָבן מסכים געווען אָפּצוגעבן זייער אויוון 6—8 וואָכן פאַר פּסח צו מצה־געבעקס.

אין יעדער בעקעריי זענען געווען באַשעפטיקט פיל מענטשן: גיסערס, קנעטערס, וועלגערינס און רעדלערס, — וואָס האָבן געמאַכט די לעכלעך אין דער מצה. דער אויוון־מענטש, דער משגיח און דער קויפער פון דער מצה גיבן אַכטונג די אַרבעט זאָל גיין שנעל, ס׳זאָל חלילה נישט זיין קיין קלעך פון חמץ.

ס׳ברענט אין אויוון, ס׳ברענט אונטער די הענט. אַלע שרייען: „שנעל, שנעל, דער אויוון באַקט!" אַ פאַבריק, ס׳רודערט זיך. די איינגעפונדעוועטע בע־קערס האָבן געלאַכט פון דעם האַרמידער און טומל.

— אַ סך מלאכה — וווינק ברכה — האָבן זיי געזאָגט וועגן די מצה־בעקער.

איינער פון די הויפּט־בעקער פון מצות איז געווען ר׳ משה גאָלדבערג — דער גריצער בעקער. ער האָט צוגענומען אַלס שותף צו דער בעקעריי יאָסל (טאַ־קאָזש) געלבאַרט.

די יידישע בעקערס אין מאָגעלניצע: יוסף (יאָסל) דיאבאלס", ציגעלבייסער, אַ זון פון אַלטן הערשל „דיאבאלס", וועלכער האָט געווארט אויף דער צווויי־טער בר־מצוה, אַלט צו ווערן 113 יאָר. ער איז געווען אַ מומחה אויף באַקן בייגל. זיינע בייגל זענען „צע־כאָפט געווארן" באַלד אין דער פרי. ער האָט אויך געבאַקן אַ מאכל פאַר קינדער „טאַטאַרטשאַק", וואָס איז באַשטאַנען פון געריבענע קאַרטאָפליעס און טא־טאַרטשאַנע מעל. דאָס האָט מען אַרומגעטראָגן אין די חדרים אין אַ בעקן. געשניטן האָט מען עס אין פּירעקיקע פאָרציעס צו אַ גראָשן, אַ צווייער אַ פאַר־ציע. געשניטן איז עס געווארן ווי געגליווערטע פּיס, נאָר מיטן אונטערשיד, וואָס דעם „טאַטאַרטשאַק" האָט מען געגעסן וואַרעמערהייט, אָפילו קאָכעדי־קערהייט, און די פּיס — קאַלטערהייט.

אַ חדר־יינגל, וואָס האָט זיך געקענט פאַרגינען צו עסן אין דער פרי אַ בייגל און נאָך מיטאָג אַ פאַר־„טאַטאַרטשאַק" — האָבן די אַנדערע יינגלעך מקנא געווען.

שבה שיפער, דער גרעסטער בעקער פון שטאָט. זיינע געבייטלטע ברויט (יידיש ברויט, האַלב קאָרן־ און האַלב ווייצן־מעל) און „פלאַצקעס" זענען געווען אַ שם־דבר אין מאָגעלניצע און אין דער סביבה. אינעם יאָריד־טאָג איז זיין פרוי געשטאַנען אין מאַרק מיט אַ „טיש" און דאָס געבעקס איז „פאַרצוקערט געווארן" דורך די פּויערים פון די דערפער, וועלכע זענען גע־קומען אויפן יאָריד. אַ סך מאָל האָט ער באַשעפטיקט אייניקע יידישע בעקער־אַרבעטער.

ישראל רעכטשייד, אַ תבואה־סוחר און געהאַלטן אַ בעקעריי. ער האָט באַשעפטיקט יידישע אַרבעטער. דער אויוון־מענטש איז געווען פישל „ביאַלי־וואַנס" גראָווואָס. זיינע זין יאָסל ע״ה און צבי, יבדל לחיים ארוכים, האָבן זיך אויסגעלערנט דאָס פאַך און טיל־וויז געאַרבעט.

משה גאָלדבערג, דער „גריצער בעקער" — האָט געבאַקן אַ גאַנץ יאָר פיין געבעקס. אויף פּסח געכשרט דעם אויוון, כדי צו באַקן מצות.

חוה יעראזאלסקי, „חוה בוניאקס", די אלמנה, געפירט אַ בעקעריי נאָך איר מאַנס טויט. געאַרבעט האָט איר זין אהרון, אויך די טעכטער אירע האָבן צו־געהאָלפן. זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ סך מיט באַקן חלות, קיכלעך און טשאָלנט־שטעלן.

יהודית די בעקערין, אויך אַן אַלמנה. נאָך איר מאַנס טויט געפירט די בעקעריי מיט פרעמדע אַרבע־טער נאָך בעקערס:

פייגע די בעקערין.

רחל ציגעלמאַן.

אברהם בעלמאַכער.

משה חיימאָוויטש, אַ זון פון שלמה חיימאָוויטש. אין די דרייסיקער יאָרן, נאָענט פאַרן אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג, געפירט אַ בעקעריי.

דער לעקעך־בעקער

שמואל רעכטשייד, אַ זון פון ישראל רעכטשייד. געהאָט אַ לעקעך־בעקעריי אין קעלער פון זיין פאָטערס הויז. געבאַקן לעקעך אויף חתונות. ער האָט געבאַקן פשוטע קיכלעך פאַר יידישע קינדער, און אויפן יאָריד פאַר די פויערים: מאַנדלברויט, פשוטע האָניק־קיכלעך, אָדער באַגאָסענע מיט אַ זיסקייט, וואָס האָט אויסגעזען

ווי ליאַק, פון פאַרשידענע קאָלירן. זאַר די קינדער פון די פּויערים זענען דאָס געווען דעליקאַטעסן.

ברוקאַזש

יוסף קושקע (אַ צונאַמען) האָט מען געוראפן דעם ברוקאַזש, וועלכער איז געקומען ווינען אין מאַגעל־ניצע נאָך דער חתונה.

דער שרייבער פון די שורות געדענקט נישט פון וועלכער שטאָט ער איז געקומען. אַלנפאַלס פון דאַן אָן ביז זיין פטירה האָט ער געווינט אין מאַגעלניצע. ער האָט אויסגעפירט די אַרבעט פון ברוקירן גאַסן, טראָ־טוּאַרן און אין מאַגעלניצע און אין די דערפער אַרום. אַפילו נעבן דער „טומאה" (קירכע) האָבן די פאַליאַקן אים געמוזט נעמען צו דער אַרבעט, ווייל קיין פאַליאַק אין מאַגעלניצע האָט די אַרבעט, אַ פיזישע און טיפיש גויישע, נישט געקענט אויספירן.

פלעגן שטיין חדר־יינגלעך און להבדיל שקצימלעך פון מאַגעלניצע און קוקן פאַרגאַפט אויף יוספן, ווי ער נעמט אַ שטיין, זעצט אים אַריין אין דער ערד. באַלד נעמט ער אַ צווייטן (אַלע שטיינער געקליבענע פון די פעלדער, נישט געהאַקט ספּעציעל צום ברו־קירן), גיט אַ קוק: האָפּ, — ווי פון ששת ימי בראשית, צוגעפאַסט צום פריערדיקן. אַזוי דער דריטער, דער פערטער אאַז"וו.

אַפילו דערוואַקסענע יידן און גויים קוקן אויף יוספן, ווי ער זיצט אָנגעטאָן אין אַ לעדערנעם פאַרטעך, קניענדיק און די פיס האַלט ער אונטער זיך. ער פאַסט די שטיינער און דער ברוק וואַקסט און וואַקסט.

יוסף טוט זיין אַרבעט אַ שמייכלענדיקער, אַ צו־פרידענער פון דער התפּעלות, וואָס ער דערוועקט ביי זיינע צושויער. זייענדיק אַ בן־יחיד אין זיין פאַך, האָט ער געהאַט שיין פרנסה דערפון.

נאָר מיט אין זאַך האָט אים דער רבונו של עולם געשטראָפט: נישט געגעבן אים קיין קינד. יוסף און זיין פרוי האָבן אַדאָפּטירט אַ מיידעלע אויף אַ פּראָסט פּשוטן אופן. פאַרבייגייענדיקע „יידישע מדינה־גייער" האָבן געפירט מיט זיך אַ מיידעלע, וואָס האָט געדאַרפט דערוועקן רחמנות ביי די בעלי־בתים. זיי האָבן מסכים געווען פאַר אַ געוויסער סומע געלט צו פאַרקויפן יוספן מיט זיין פרוי דאָס קינד. און אַזוי זענען זיי באַגליקט געוואָרן, אין זכות פון געלט, מיט דעם, צו וואָס זיי האָבן געשטרעבט.

דער שטאָטראַט פון מאַגעלניצע, וואָס זיין מער־הייט איז באַשטאַנען פון פאָליאַקן, דער גרעסטער טייל פון זיי אַנטיסעמיטן, האָט נישט געקענט שלום מאַכן מיטן פאַקט, אַז אַ ייד אַליין זאָל אויספירן אַזאַ עפּנטלעכע שטאָטישע אַרבעט פאַרן געלט פון די פּוילישער שטייער־צאָלער... (יידישע צאָלער האָבן זיך נישט געריכטן), האָבן זיי אים געגעבן אַ געהילף — ליודוויק, וועלכער האָט זיך אין משך פון דער צייט אויסגעלערנט דאָס פאַך. אָבער קיין מאָל נישט דערגאַנגען צו דער „קונסט" פון יוספן — מיט איין בליק צוצופּאַסן אַ שטיין צום צווייטן. האָט די אַרבעט ביי אים גענומען 2—3 מאָל אַזוי פיל צייט. נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָבן זיי יוספן געלאָזט פאָרזעצן זיין אַרבעט ביז צו זיין פטירה.

גאַרבער

דאָס איז געווען אַ פאַך פון שווערער פיזישער אַרבעט אין אַלע זיינע פאַזן. די גאַרבעריין זענען געגרינדעט געוואָרן דורך יידן און האָבן געטראָגן אַ כאַראַקטער פון אינדוסטריע, אַרום וועלכער ס׳האָבן זיך גרופּירט פאַרשידענע פאַכן.

היות מיר ווידמען אַ באַזונדער קאַפּיטל דער לעדער-אינדוסטריע, וואָס האָט פאַרנומען אייגס פון די וויכטיקסטע ערטער אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פון דער שטאָט, באַגנוגענען מיר זיך פעסטצו־שטעלן, אַז יידן האָבן אָנטייל גענומען אינעם פאַך אַלס אַרבעטער, נישט בלויז אַלס אינדוסטריעלער.

גלעזער

אויך אַ יידיש פאַך, ביזן ביטערן סוף פונעם יידישן ישוב אין מאַגעלניצע.

די בוי־באַוועגונג אין מאַגעלניצע האָט נישט דערמעגלעכט, אַז די גלעזערס זאָלן אויסאַרבעטן פרנסה בלויז פון דער אַרבעט אין שטאָט. פלעגן די גלעזערס נעמען אויף די פּלייצעס אַ ספּעציעל אייג־געאָרדנט קעסטל מיט גלאָז, אָנגעטאָן אויף פאַסקעס. אין דער טאָרבע — קיט און קליינע טשוועקעס. זיי פלעגן גיין פון דאָרף צו דאָרף און שרייען: שקליאַזש (אַ גלעזער).

האָט זיך געמאַכט אַרבעט ביי אַ פריץ — איז דאָס געווען אַ געווינס אויף דער לאָטעריע. אויב נישט, איז מען אָפּגעגאַנגען אַ סך קילאָמעטערס און אַ היים געקומען שוין נאָך מנחה־מעריב, אַ מידער, אַ צעברא־כענער מיט אַ גאַנץ קליינעם פאַרדינסט.

אָט ווי עס שילדערט אברהם קליין פון ניו־יאָרק אַ גלעזער אין מאָגעלניצע אין ערשטן צענדליק פון 20סטו יאָרהונדערט, אומגעפער אין די יאָרן 1903—1906.

„קוגעלע קטן" — האָט מען גערופן דווקא אַ ייד אַ הויכן מיט אַ גועלער באָרד. ער איז אַרויס יעדן פרימאָרגן אין שטאָט אַריין מיט זיין ספעציעלן „גלעזער־קעסטל", טאָרבע מיט קיט און טשוועקלעך צום אַריינזעצן שויבן. ער האָט געפרוווט דאָס מזל אין שטאָט. געשריגן: אַ גלעזער, אַ גלעזער! אַ שויב אַריינזעצן שויבן! אַז קיינער האָט אים נישט געדופן, איז ער אַרויס פון מאָגעלניצע. געשפרייזט פון דאָרף צו דאָרף — טאָמער וועט ער באָקומען אַרבעט ביי אַ פריץ — איז גאָר גוט! אלא נישט — ס׳וועט זיך מאַכן אַרבעט ביי אַ פויער — וועט ער באָקומען אַ ביסל געלט, אַ פאָר אייער, אַן אָסעלקעלע פוטער און אַ ביסל קאָרטאָפל, וואָס ער וועט אַהיים ברענגען, פרנסה פאָר דער משפחה.

אַ סך מאָל פלעגט ער אַהיים קומען שפּעט נאָך מנחה־מעריב — אַ מידער, אַ צעבראָכענער. אָנגעקראָכן זיך אַ גאַנצן טאָג, געמאַכט צענדליקער קילאָמעטערס און אַהיים געבראַכט גראָשנס, וואָס סטייען נישט אָפילו אויף אַ שטיקל טרוקן ברויט פאָר דער משפחה.

האָט ער אַרויפגעקלעטערט אויף די שטיגן אין אַ בוידעם־שטיבל אינעם הויז פון די אַלקעסאַנדראָוויטשעס, קעגנאיבער קעלינסקיס ברונעם. ער האָט שטאַרק געקרעכצט. דאָס ווייב און קינדער האָבן אַראָפגעלייענט פון זיין פנים, אַז דער טאָג איז געווען אַ שלעכטער. שטיל און אין דער פינצטער האָט מען ווי עס איז עפּעס אָפּגעגעסן און געלייגט זיך שלאָפן, כדי צו האָבן כוח צו מאָרגנס ווידער אָנצוהייבן פון דאָס נייַ זוכן פרנסה.

אַ צוויטער גלעזער פון די שפּעטערדיקע יאָרן: וועלוועלע פייפער „ראָנטשקע" געהאָט אַן אויסגעדרייטע האָנט). ער האָט זיך באַשעפטיקט מיט גלעזעריי בלויז אין שטאָט. זיינע בני־בית (פאָמיליע־מיטגלידער) האָבן אויסגעאַרבעט היימישן זיף, אַ צוגאָב צו דער פרנסה.

ס׳זענען געווען גלעזער, וועלכע האָבן אַליין געבראַכט דאָס גלאָז פון וואַרשע — די ברידער אברהם און יעקב אַלעקסאַנדראָוויטש, זיי האָבן געהאָט אויך אַנדערע באַשעפטיקונגען, זיי זענען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן. זייערע זין האָבן פאַרגעזעצט די אַרבעט ביים פאָך, ביז זיי זענען געוואָרן אונטערנעמער פון הילצערנעם הייזער־בוי און פון האָלץ־האַנדל אין מאָגעלניצע.

גראַבאַזשעס

דאָס פאָך — גראָבן סטאָווען (אויף אוקראַיניש גראבליעס) פאַר פיש האָדעווען און רעגולירן טייכן פאַר די מילן — איז געווען אַ יוצא־דופנדיק פאָך לגבי יידן. צו דעם האָבן זיך געפאָדערט אויסערגעווייניקע פיזישע כוחות און גוטע פאַכמענישקייט.

אין די נייַניציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט האָבן די פריצים אין דער מאָגעלניצער אומגעגנט אַנגעהויבן האָדעווען פיש אין די סטאָווען. די שטאָטישע באַפעלקערונג האָט געפאָדערט גרויסע און גוט אויסגעהאָדעווטע פיש. נישט באַגנוגנט זיך מיט די פיש, וואָס מ׳האָט געפאַנגען אין די טייכן.

די אַרבעט פון גראָבן סטאָווען, פאַרפעסטיקן די וועגנט מיט דאָמבעס, האָבן אויסגעפירט יידן. די דאָזיקע פאַכלייט האָט מען גערופן „גראַבאַזשעס". גלייכצייטיק האָבן זיי אויך געאַרבעט ביים רעגולירן די טייכן אַרום די וואַסערמילן, וואָס זענען דעמאָלט געווען די הויפּט־מילן, אָחוץ די ווינט־מילן, וואָס זענען אויך געווען טעטיק אין די דערפער און שטעט.

אברהם בינעם, דער שטיפּאָטער פון יאָסל און יעקעלע גראָבאַזש, האָט זיך פאַרפולקאָמט אין דעם פאָך און עס איבערגעגעבן זיינע אויבן דערמאָנטע שטיפזין.

די אַרבעט האָט אַריינגעטראָגן פיינע הכנסות. נישט האָבנדיק קיין קאָנקורענטן, האָבן זיך די גראָבאַזשעס פאַרעכנט צו די גבירים אין שטאָט.

דאָס האָט אָנגעהאָלטן ביז... די גוויישע אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט ביי זיי, האָבן זיך דערוואָרבן די פאָך־קענטעניש און... אַרויסגעשטופט די יידן פון דעם פאָך.

די גראָבאַזשעס זענען אַריבערגעגאַנגען צו אַן אַנדערע באַשעפטיקונג. אויך אַ שווערע אַרבעט: לעשן קאַלך און פאַרקויפן עס פאַר די בוי־אַרבעטער און פאַר די באַלעבאָסטעס צו קאַלכן די שטיבער.

אַ טייל פון די גראָבאַזשעס האָט געקויפט פערד־און־וועגן און געוואָרן בעלי־עגלות פון לאָסט־וועגענער.

זיי זענען געבליבן די גבורים אין שטאָט, אָבער שוין נישט קיין גבירים.

דינסט־מיידלעך

אַ פּאָר דאָס נישט געווען, נאָר אַ שווערע, אומדאַנקבאַרע און נישט בכבודיקע אַרבעט.

נאָר די אָרעמסטע מיט פיל קינדער באַוואָרפענע און מיט וויניק פּרנסה, האָבן מסכים געווען צו שיקן זייערע מיידלעך פונ 14—15 יאָר אַן, צומאָל אַפילו יינגערע, דינען ביי אַ באַלעבאָסטע אין שטאָט אָדער אין וואַרשע פּאָר אַ קליינעם געהאַלט צוליב דער קאָנקורענץ פון די דאָרפּס־שיקסעס.

אַממייסטן פלעגט מען אַוועקשיקן אַזעלכע מיידלעך קיין וואַרשע, אָדער לאָדזש. ס׳האָט געהייסן, אַז מען איז געפּאָרן צו אַ פּעטער אָדער מומע, צוהעלפן אין געשעפט.

אין דער אמתן זענען זיי געגאַנגען אַרבעטן צו יידישע באַלעבאָסטעס אַלס דינסטן.

די אַרבעט איז געווען אומבאַגרענעצט אין שעהן. מען האָט געווויגט אין אַ צימערל, וואָס איז געווען ספּעציעל באַשטימט פּאַר דינסטן.

—

די באַלעבאָסטע איז אַ סך מאָל געווען אַ סוחרטע, וועלכע איז געשטאַנען אין געשעפט צוזאַמען מיט איר מאַן און האָט זיך פאַרלאָזן אינגאַנצן אויף דער דינסט, וועלכע האָט געדאַרפט זיין אַ קרובה, אָדער אַ באַקאַנטע, כדי צו קענען געטרויען און איבערלאָזן די דירה מיטן גאַנצן רייכטום אויף דעם מיידלס פּאַראַנטוואָרטלעכקייט.

אַנדערע באַלעבאָסטעס, וועלכע האָבן געהאַט אַ סך קינדער, האָבן געאַרבעט אין הויז צוזאַמען מיטן מיידל. זיך געשאַפן מיט איר, געשריען, געזידלט זי, און אַ סך מאָל געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך.

די יינגערע מיידלעך, וואָס זענען אָפּגעריסן געוואָרן אַזוי פּרי פון דער היים און זענען אַריבער אין אַ פרעמדער שטוב אַרבעטן פּאַר אַ קליינעם געהאַלט, על פּי רוב אויפן זמן: אַ האַלב יאָר — פון פּסח ביז סוכות און פון סוכות ביז פּסח, — האָבן אַ סך טרערן פּאַרגאָסן אויף זייער אַרעמען געלעגער נאָך אַ שווערן טאָג פּראַצע. פיל שטרויכלונגען און דורכפאַלן איז זיי פּאַרגעשטאַנען.

גליקלעך זענען געווען די, וועלכע האָבן חתונה געהאַט אין זייער היימשטאָט, זאָל זיין מיטן אַרעמסטן בעל־מלאכה, אַבי אַ באַלעבאָסטע פּאַר זיך.

היטלמאַכער

יעקל מאַרדענפעלד און הערשל מאַרדענפעלד זענען געווען ספּעציאַליסטן פון אויסאַרבעטן „יידישע היטלען" — טוכענע, זיידענע און סאַמעטענע.

אברהם־יודל מאַרדענפעלד, דער זון פון הערשל מאַרדענפעלד — איידעם פון הערשל גרשונס — האָפּמאַן, איז געווען אַ שותף פון דער באַוווסטער פירמע „פּאָסטבריוו" אין וואַרשע, וואָס האָט פּאַבריצירט די יידישע סאַמעטענע היטלען אין די טויזנטער און זיי צעשיקט מיט דער פּאָסט אויף נאַכנאַמע אין גאַנץ פוילן אין קיילעכדיקע קאַרטאָנענע פּושקעס מיט דער אויפּשריפט אין פּויליש און אין יידיש: „פּאָסטבריוו", מאַרדענפעלד עט קאָמפּאַניע.

ס׳האָבן אויך געאַרבעט ביי דעם פּאָך יאָסקע גאָלדבערג פון בארווע, אלעזר מאיר שטערנשטיין.

יאָסל צימבאַליסט האָט זיך ספּעציאַליזירט אין פּראָדוצירן „מאַטשעיווקעס" — היטלען פּאַר פּויערים. נאָך זיין פּריצייטיקן טויט האָבן זיינע זין, אַלימלך און משה — פּאַרגעזעצט די פּראָדוקציע פון היטלען, וואָס זיי האָבן צעפּירט אויף די יאַרידים.

משה, אַ גרויסער לץ, האָט באַוויזן צוצופּאַסן יעדעס היטל צום גויישן קאָפּ. איז דאָס היטל געווען צו גרויס, האָט ער אַריינגעשטופּט ביידע הענט פון ביידע זייטן קאָפּ און באַוויזן „באַשיימפּערלעך", אַז דאָס איז „גענוי" געפּאַסט אויף אים. איז עס געווען צו קליין, האָט ער עס „אויסגעברייטערט" אויפן פּויערס קאָפּ... און ס׳האָט געפּאַסט. ער האָט געשווויירן שבועות אויף לשון־קודש, אַז ס׳איז ריכטיק, „פונקט" אויף אים. אַ נס, וואָס דער פּויער האָט די שבועות נישט פּאַרשטאַנען. וועלן יאָ — וואָלט ער דעם „קעפּמייקער" (ווי מען רופט דאָס פּאָך אין אַמעריקע) געמאַכט מיט אַ קאָפּ קלענער.

ער האָט עס מער געטאָן מיטן ווילן צו שטיפּעריי, ווי אייגצורעדן דעם קונה.

אין יאָר 1931 האָב איך אים געטראָפן אין פּאַריז אַ גוט־איינגעאָרדנטן ביי דאַמען־שניידעריי. דאָס היטלמאַכעריי האָט ער פּולשטענדיק פאַרלאָזן. היטלער האָט אים און זיין פרוי פאַרניכטעט. געבליבן זענען בנס צוויי טעכטער און איין זון.

פון די ברידער מאַרדענפעלד זענען געבליבן לעבן אין בעלגיע: חיימל, דער זון פון הערשלען; אברהמציע, דער זון פון יעקלען.

ביידע אַרבעטן ביי אַנדערע פאַכן.

וואַטעמאַכער

יעקב־יצחק גליימער, דער פאָטער פון איטשע „סנאָפ", אַ וואַטעמאַכער אויך; פרץ (קוץ) געלבאַרט און גאָלדע, האָבן אויסגעארבעט וואַטע, אַ צוגאָב צו זייער האַנדל מיט מילכיקס און אייער.

וואַסערטרעגער

די מאָגעלניצער וואַסערטרעגער האָבן געטראָגן דאָס וואַסער אויף סטאַנגעס.

דאָס בילד פון נתנען, אַדער ווי מ׳האָט אים אין ערופן אין מאָגעלניצע „נאָסעלע וואַסערטרעגער" רעדט פאַר זיך: אָט בין איך און אָט זענען מיינע סטאַנגעס. זיין זיסער שמייכל דריקט אויס גליק, צופרידנקייט און ליבע צו מענטשן.*

די מאָגעלניצער יידן האָב אים אָפגעדינט מיט ליבע און אַכטונג. דער גרעסטער טייל באַלעבאַטים אין שטאָט האָט געזומען ביי אים וואַסער.

אַ פונקט קאָפויערדיקער טיפ איז געווען די וואַסערטרעגערין אסתר טרענטשליכע. אַן אַלמנה, נעבעך, נאָך איר ערשטן מאַן הערשל טרענטש, פון וועמען זי האָט איבערגענומען די חזקה אויף זיינע קונים צו טראָגן פאַר זיי וואַסער און אויך... דעם נאָמען.

די קונים זענען געווען גרייט יעדע מינוט זיך „אָפצוזאָגן" פון דער חזקה. זי איז אָבער געווען אַ יידענע אַ קאָזאַק מיט ברייטע פּלייצעס. די סטאַנגעס זענען געווען ווי אָנגעמאָסטן אויף זיי. זי איז געווען אַ געזונטע, ווי די שטאַרקסטע פויערטע אין דאָרף.

האָט אַ בעלבאָסטע געפרווט עפּעס אויסרעדן איר וועגן דעם וואַסער, וואָס זי האָט געבראַכט — האָט אסתר זי באַשאָטן מיט פייער. די באַלעבאָסטע האָט שוין פאַרזאָגט אַ צענטן, נישט אַרייַנצופאַלן אין דער טרענטשליכעס מויל...

אַלס אַ צולאָג צום וואַסער־טרעגעריי האָט זי געהאַלטן אַן אַכסניה אויף אַ גרויסן הויף אויף דער דזיאַרנאָווער גאַס. דאָרט זענען געווען אַ סך קלייַנע שטיבלעך, אין וועלכע ס׳האָבן געפונען אַן אָפּלאָג: קאַטאַריניאָזשעס, אויסגעשפּילטע כלי־זמרים, געווען אַרטיסטן, בעטלערס מכל המינים — שטאָטישע בעטלערס, נשרפים, מדינה־גייערס און סתם אָרמע פּרחי..

אסתר, צוזאַמען מיט איר צווייטן מאַן, אַ טרעגער, האָבן געפירט די אַכסניה מיט אַ פּעסטער האַנט. איר מאַן האָט געהייסן מאַניש „קיכע".

האָט זיך פאַרגלוסט איינעם פון דער דאָזיקער חברה צוברומען דאָס באַווּסטע רוסישע לידל: „וועגן אסתר די טרענטשליכע מיט איר מאַן מאַניש „קיכע" — פלעגט ער באַקומען אַ „מתנת־יד". אַמאָל בלויז מיט דער האַנט און אַמאָל אויך מיט אַ סטאָנגע, אַז ער איז געבליבן לעבן, האָט ער געדאַרפט שבת בענטשן גומל.

נאָך וואַסערטרעגער זענען געווען אין מאָגעלניצע. יצחק וואַסערטרעגער (וועגן אים אַ רשימה פון משה חיימאָוויטש); ישראל גראָוואָס „טראָלאָ". שטאָטישע לצים האָבן זיך דערלויבט אָפּשפּעטן פון אים.

וועבער

אין מאָגעלניצע זענען געווען אַ שפּאָר ביסל וועבער.

די וועבער־אונטערנעמער זענען געווען: ר׳ מאָטעלע ראָפאָפּאָרט (מאָטל וועבער). ער האָט אויסגעפירט בעסערע אַרבעט, באַשעפטיקט וועבער אין זיין וואַרשטאָט און אויך געגעבן אַ היים צו אַרבעטער. די דאָזיקע אַרבעטער האָט מען גערופן כאַלופּניקעס, וואָס שטאַמט פון פּוילישן וואָרט „כאַלופּאַ" (הויז, היים).

וועבער פון טאַשמעס און קראָוואָטן — שמוקלערס: די ברידער מאיר און לייביש בראָן, וועלכע האָבן נאָכער אַריינגעבראַכט די „פּעדערן־וועבעריי" (זע דאָס ספּעציעלע אַרטיקל אין אונדזער בוך וועגן דעם).

דאָן זענען געווען זעלבשטענדיקע וועבער, וועלכע האָבן געזומען ביים פויער רוישטאָף, ליין, און געווּבט לויט אַ באַשטעלונג: גראָבע לייוונט אויף העמדער, הויזן אד״גל: מיילעך גוטמאַן. לעסער — איידעם פון הערשל לערמאַן — הערשל הענעס, אַ לאָדזשער.

די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און אַ לאַנגע דויערנדיקע. מען האָט געאַרבעט אַ גאַנצן טאָג. פון גאַנץ פרי האָט מען שוין געקלאַפּט מיט די הענט און פיס. אַן איבערייס איז געווען צווישן טאָג און נאַכט, כדי צו גיין דאָוונענען מנחה־מעריב, הערן אַ פּרק „עין־יעקב" אַדער אַ בעל־דרשן. דאָן אָפּעסן וועטשערע און וויטער אַרבעטן ביז שפּעט.

דער וואַרשטאַט, איינער אַדער צוויי וועב־שטולן, איז איינגעאָרדנט געווען אין דער דירה, וואָס איז אַמ־מייסטן באַשטאַנען פון איין צימער. דאָרט האָט מען געקאָכט, געגעסן, געשלאָפן און געאַרבעט.

די הכנסה איז געווען אַ מאָגערע צוליב דער גרויסער קאָנקורענץ צווישן די זעלבשטענדיקע, אָבער אַרעמע וועבער. די פויערים האָבן דאָס גוט אויסגע־

* באמערקונג פון דער רעדאקציע: זע דאָס בילד אויף זייט 193.

נוצט פאַר זיך און אָפּגעגעבן די אַרבעט דעם, וואָס האָט געבעטן דעם ביליקסטן פרייז.

ס׳זענען אויך געווען מער פאַרמעגלעכע וועבער, למשל, די פאַמיליע שימקאָוויטש: דער פאָטער, יאַנקל, דער זון, אברהם. ביי זיי האָט געאַרבעט בינעם מערקער און אַרטשע לענין. די וועבער־געזעלן פלעגן נאָכן אויס־לערנען זיך דאָס פאַך, פאַרלאָזן מאָגעלניצע. פאַרן קיין לאָדזש אַרבעטן אין די גרעסערע יידישע וועבעריי־וואַרשטאַטן, אַממייסטנס געווען לינקע, סאָציאַליסטן. דער גרעסטער טייל, סיי די זעלבשטענדיקע, סיי די כאַלופניקעס און די אַרבעטער אין די וואַרשטאַטן האָבן געלעבט אין דחקות און אין נויט.

דאָס געמיינע עסן, דער שטויב, וואָס האָט פאַר־דעקט אַלץ אין שטוב און אַריינגעדרונגען אין די לונגען, דאָס נישט קענען זיך אויסשלאָפן ווי געהעריק צוליבן קלאַפן פון דער שטול — האָבן גורם געווען אַ פאַר־גרעסערטע קראַנקייט פון שווינדזוכט צווישן דער בני־בית פון די וועבער, וואָס האָט צוגענומען פיל קרבנות.

דער גרעסטער טייל פון די וועבער האָט אָנגענומען זייער גורל ווי אַ גזירה פון הימל.

ס׳זענען געווען אַנדערע טיפן: הערשל הענעס־לערמאַן און זיין זון בינעם. דער פאָטער איז געווען פאַרביטערט אויף דער וועלט און נישט שלום געמאַכט מיטן גורל. די זין: בונעם, אַ וועבער, איטשע, אַ קאַמא־שנמאַכער, האָבן אַנדערש רעאַגירט אויף זייער ביטער לעבן, זיי זענען געווען פון די ערשטע יוגנטלעכע אין מאָגעלניצע, וואָס זענען אַריינגעטראָטן אין קלייניעם „בונד״ אין די שטורעם־און דראַנג־יאָרן פון 6־1905.

צוזאַמענקומענדיק זיך אין מאָגעלניצער וואַלד אויף קאָנספיראַטיוון פאַרזאַמלונגען, האָבן זיי זיך צוגע־הערט מיט התלהבות צו די רעדנער, פון וואַרשע אָדער לאָדזש.. צום סוף פון יעדער בונדישער פאַרזאַמלונג האָט מען געזונגען די „שבועה״. איטשע און בינעם לערמאַן האָבן מיט גרויס התלהבות געזונגען די רירנ־דיקע וועריטער: „ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט״... זיי זענען גרייט געווען צו גיין אין פייער פאַר זייער אידעע: איבערמאַכן די וועלט מיט אייגענע כוחות.

זאָקנמאַכער

אַ פאַך, אין וועלכן ס׳האָב געאַרבעט נאָר יידן.

בערל שיינפאַרבער, גענוי. מייסטער ביי ר׳ משה־וועלוועלע אין דער פאַבריק. נאָכן שליסן די פאַבריק האָט ער אויסגעארבעט זאָקן צוזאַמען מיט זיין פרוי ביי זיך אין שטוב.

עס זענען אויך געווען אַנדערע פרויען, וועלכע האָבן געהאָט מאַשינדלעך אין שטוב און געאַרבעט צום פאַרקויף.

(זאָקן אַלס אינדוסטריע אין מאָגעלניצע — אינעם ספּעציעלן אַרטיקל).

זייגערמאַכער

מאיר לענגא, אַ ספּעציאַליסט סיי אין זייגערמא־כעריי, און סיי אין גאָלדשמידעריי. זיין קאָפּ איז נישט געווען ביים פאַך. ער האָט עוסק געווען אין קהלישע ענינים, פאַרשטייט זיך, לא על מנת לקבל פרס (אָן באַ־לוינונג). די אַרבעט איז געווען דאָס לעצטע ביי אים, נאָר צוליב פרנסה וועגן. פון זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט ער געהאָט כבוד. פרנסה, ביי גאָט!

משהל נאסעלס בינענטאַל (נתנס), נישט געווען קיין גרויסער ספּעציאַליסט, אָבער זיך אָפּגעגעבן מיט דער אַרבעט. שטענדיק האָט מען אים געזען מיט „מא־נאָקל״, פאַרטיפּנדיק זיך אין די „געדערים״ פון אַ זיי־גער. אין קהלס געשעפטן האָט ער זיך נישט געמישט.

אלימלך גאָלדבערג, אליעזר שוחטס זון, האָט אין די לעצטע יאָרן פאַרן קריג אויך געאַרבעט ביי זייגער־מאַכערייַ.

קיין גבירים זענען די זייגערמאַכערס, אַפילו די, וועלכע האָבן זיך אָפּגעגעבן דעם פאַך, נישט געווען.

נייע זייגערס און תכשיטים האָבן יידן געקויפט נאָר צו די חתונות פון זייערע קינדער. אַ גביר האָט געקויפט אַלץ אין וואַרשע, אַ מיטל־מענטש — אויף אויסצאָלן אָדער אויף אַ וועקסל.

דאָס פאַרפאַלק, וועמען האָט געקויפט די מתנות, האָט שוין געהאָט געמאַכט דעם צווייטן ברית און אַמאָל דעם דריטן אויך... און די מחותנים פון ביידע צדדים האָבן נאָך אַלץ געדאַרפט צאָלן.

די פויערים האָבן זיך וויניק באָנוצט מיט זיי־גערס זיי האָבן געמאַסטן די צייט לויט דער זון און אַנ־דערע נאַטירלעכע צייכנס.

די עיקר־אַרבעט איז געווען פאַריכטן זייגערס פאַר יידן, פריצים און אַ ביסל שטאַטישע פאָליאַקן, ביים אָפּנעמען די אַרבעט, האָבן זיך די קליענטן געדונ־גען אָן אַ שיעור. וויל דער זייגערמאַכער האָט פאַר־לאַנגט איז זיי אויסגעקומען צו פיל.

אָן איידעלע מלאכה, אָבער מיט וויניק ברכה!

טאַפעצירער

יאָסל מערקער, וואָס האָט געאַרבעט ביי סטאָלעריי, האָט אין יאָר, 1939, האַרט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיך פאַרנומען אויך מיט טאַפעצירעריי. אויסגעאַרבעט קאַנאַפעס (סאָפעס). אַפּנים, אַז אין די יאָרן האָבן זיך געפונען אין מאָגעלניצע אַמאַטאָרן פאַר דעם מעבל־שטיק, וואָס איז איז די פריערדיקע יאָרן „איינגעשטאַנען" נאָר ביי גרויסע גבירים. אַ קורצע צייט האָט געאַרבעט ביי אים שלום שאַפּירא.

טאָקעריי

די טאָקערס האָבן געהאַט האַנט־מכשירים אויסצוטאָקן פאַרשידענע טיילן פון מעבל, וואָס מען האָט צוגעגעבן צו שענק, קאַמאָדעס, טישן אד"גל.

אין מאָגעלניצע איז געווען איין טאָקער: יאָסל געלבאַרט. געהאַט האָט ער בלויז דעם „טיטל". פאַקטיש האָט ער זיך באַשעפטיקט: זומער — ביים דינגען סעדער און פאַר פּסח — ביים באַקן מצות בשותפות מיט זיין שכן משה גאָלדבערג (דער גריצער בעקער).

אַפּנים אַז מאָגעלניצע האָט זיך געקענט באַגיין אָן טאָקעריי.

טינקעווער (טינקערס)

דאָס פאַך — טינקעווען די סקעלעטן פון די געמויערטע געביידעס איז קיין מאָל נישט געווען אין יידישע הענט.

אהרן האָפאייזן, דער זון פון אברהמלע, וועלכער איז צוריק געקומען פון ארץ־ישראל אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן, האָט אונטערגענומען צו טינקעווען אַ געמויערט הויז פון ר׳ שבח שיפער. דאָס פאַך האָט ער געלערנט אין תל־אביב ביי הערשל ברעגמאַן, אַ פּינסקער, וועמענס עלטערן, ברידער און שוועסטער זענען געווען אין מאָגעלניצע אַלס פּליטים בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין ערשטן וועלט־קריג.

אַלע גויים האָבן זיך צוגעקוקט מיט שטוינונג, ווי אַזוי ער פירט אויס די אַרבעט פרעציז און שנעל.

— אָהאָ! — האָבן זיי אויסגערופן מיט התפעלות — איצט גלויבן מיר, וואָס די צייטונגען שרייבן, אַז די זשידעס אין פאַלעסטינע אַרבעטן נישט בלויז מיטן קאָפּ, נאָר טאָקע מיט די הענט.

די „אויספירן", וואָס די צושויער פון דער זעלטענער אַרבעט האָבן געמאַכט, זענען דעם מחבר פון די שורות נישט באַקאַנט.

צוזאַמען מיט אַלע יידן איז אויך אהרן פאַרטריבן געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ.

דער עפּיזאָד וועגן דעם פאַך איז געווען אַ קורצער אינעם יידיש־עקאָנאָמישן לעבן אין מאָגעלניצע.

טליתים־מאַכער

חיים (חיימל) לעווקאָוויטש, דער ברודער פון יואל מלמד, איז געווען אַ וועבער פון טליתים (גרויסע) און טלית־קטנס (ארבע כנפות). ער האָט געהאַט דעם „מאַנאָפּאָל" און איז געווען דער אייניציקער וועבער, וועלכער האָט זיך אָפּגעגעבן אויסשליסלעך מיט דער דאָזיקער אַרבעט. קיינער האָט אים נישט קאָנקורירט. ער האָט פאַרקויפט זיין סחורה אין מאָגעלניצע און אין די אַרומיקע שטעט די טליתים־סוחרים.

פונדעסטוועגן האָט ער נישט אַריינגעגעבן צו פיל פרנסה. ער האָט נאָך געמוזט צוהאַנדלען מיט שניידערצוداַטן. זיינע קינדער האָבן געאַרבעט ביי אַנדערע פאַכן, נישט וועלנדיק איבערנעמען דעם „מאָנאָפּאָל" אַלס ירושה.

טרעגער

אַ פאַך, וואָס האָט געפאָדערט אַ שווערן פיזישן אָנשטרענג און איז איינגעשטאַנען נאָר ביי יידן אין די הענט.

אָנהייבנדיק פון דער הויפטשטאָט וואַרשע, און אינדוסטריי־צענטער לאָדזש. וווּ די טרעגער האָבן געהאט חזקות אויף אַרבעטס־פלעצער און גוט פאַרדינט — ביז צום קלענסטן שטעטעלע אין פוילן האָבן די אַרבעט אויסגעפירט נאָר יידן.

די טרעגער זענען געווען די „מוסקול־יידן", פונקט ווי די בעלי־עגלות, שמידן, סטעלמאַכער און קצבים. זיי האָבן פאַרטיידיקט יידיש לעבן און כבוד.

בעת די גויים האָבן זיך צעבושעווט און געוואָלט אַ „הוליע טאָן", מאַכנדיק פּאָגראָמען אויף יידיש האָבן־גוטס, האָבן זיי מיט „קאָלט געווער" און „הייס בלוט" אָפּגעשטויסן די כוליגאַנעס, ביז די צאַרישע און שפּעטער פּוילישׂ־רעפּובליקאַנישע פּאָליציי האָט באַוויליקט צו קומען און אַרעסטירן... די פאַרטיידיקער.

אין טאָג־טעגלעכן לעבן, אַלנפאַלס דער רוב פון זיי, זענען געווען שטילע, רואיקע מענטשן, אָנגעטאָן אין פּוילישׂ־יידישן טראַכט אין די שבתים. אין דער וואָכנס האָט מען זיי געזען אין גאַס אין אַ וואַטענעם וועסטל ווינטער, זומער — אין שפּענצערס און אַ יידיש

טוכן היטל אויפן קאָפּ, די הויזן אַרייַנגעטאָן אין יוכטענע שטיוול.

זיי זענען געשטאַנען אין מאַרק און געווארט אויף אַן איינלאַדונג פונעם מילנער אויפצולאָדן די זעק מעל פאַר דעם אָדער יענעם בעקער. זיי פלעגן אויך מיטפאָרן מיט וואָגן און אַראָפלאָדן דאָס מעל פאַרן בעקער.

זיי פלעגן אויך פאַרלאָדן לעדער, קאַסטנס פוטער, אייער און עופות, וואָס זענען געגאַנגען קיין וואַרשע.

נאָכן ענדיקן די אַרבעט, פלעגן זיי באַקומען דעם אָפּגערעדטן לוין. דאָן שטיל אַוועק צוריק אין מאַרק אַריין, וואַרטן אויף נייע אַרבעט. די בגדים אַ ביסל פאַרמעליקט. אויך סימנים פון אַנדערע סחורות זענען געבליבן אויף זייערע קליידער.

שבת זענען זיי געווען אָנגעטאָן ריין און ציכטיק צוגלייך מיט אַלע יידן.

אין די לאַנגע זומער־טעג, נישט קיין יאַריד־טאָג, שטייען די קרעמער אין די געוועלבער און געענטפערן:

— נישטאָ קיין קונה אויף אַ רפואה!

אַלץ איז ווי פאַרנעפלט, מיד פון דער היץ. די טרעגערס „שפאַרן" זיך צו אויפן טראָטואַר און לייגן אונטער אַ שטיין צוקאָפּנס אַלס אַ קישן. זיי שלאָפן אין געשמאַק. איינעמס „געלעגער" איז דער טראָטואַר נעבן ישראל רעכטשיידס הויז, זיין ברודערס „געלעגער" — נעבן שבח שיפערס הויז (ביידע בעקערס).

די פאַרבייגייענדיקע שיינע יידן, „געברעכטע", אייגנטימער פון „מעריזן" און אַנדערע מיחושים (ווייטאָקן) — קוקן מיט קנאה און הערן זיך צו צו זייער כראָפּען.

— זעט נאָר ווי זיי שלאָפן! מיר קענען נישט איינשלאָפן אויף אונדזערע געלעגערס שעהנלאַנג פון זאַרגן.

אַ בחור, אַ תנ"ך־קענער וואַרפט אַריין אַ וואָרט פון „משלי":

— „מתוקה שנת העובד" — זיס איז דעם אַרבעטערס שלאָף.

און די „שיינע יידן" גייען אַוועק מיט אַ פיל באַדייטיקן קרעכץ. גיי וויס, וואָס דער קרעכץ באַדייט.

די טרעגער זענען געווען אַמיינסטן פאַרבונדן מיט יידישע אַרבעטסגעבער: בעקער, גרויסע סוחרים אָדער פאַבריקאַנטן.

די פויערים האָבן אַליין אַראָפגעטראָגן זייערע זעק קאָרן אָדער קאַרטאָפל צום קונה און נאָך עפּעס באַקומען דערפאַר.

אַ סך מאָל האָט דער סוחר אַליין „אַראָפגעכאַפּט" דאָס זעקל פון וואָגן איידער דער טרעגער איז געקומען...

פון די טיפּן אין מאָגעלניצע זענען געווען פאָלגנדיקע טרעגערס:

הערשל ווייסבוים; ישראל יצחק ווייסבוים.

פון די אַנדערע, שוין אַ ביסל מער שרייענדיקע, ביי וועלכע דער קערפערלעכער כוח און גבורה האָט געזידט, זענען געווען:

אברהם ביגעלמאַן און הערשל ביגעלמאַן.

די לעצטע פלעגן גראָבן קברים וויינטער בעת די ערד איז געפרוירן און מען דאַרף שטאַרקע און געזונטע אַרבעטער כדי אויפצוהאַקן דעם באָדן מיט לאָמען.

די יינגערע טרעגער האָבן דערפילט אַן אויפגאַבע פון „שטאַרקע" אינעם יידישן לעבן זיי האָבן באַשיצט אַן אייגענעם פרעלעגענט (רעדנער) פון „אויפרייסן" די פאָרלעזונג מצד קעגנער און אין אַ פאַרקערטן פאַל: ביי אַ קעגנערישן פרעלעגענט — אויפרייסן די פאַרזאַמלונג

צוזאַמען מיט אַלע מאָגעלניצער יידן זענען זיי אויך פאַרטריבן געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ

די פּרימיטיווע פאַרטיידיקונגס־מכשירים קעגן אַרטיקע פּאָגראָמשטשיקעס, זענען ביי דער טאָטאַלער פאַרטיליקונג נישט געווען עפעקטיוו זיי זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע יידן פון הונגער, טיפוס אין געטאָ און פאַרטיליקט געוואָרן אין די לאַגערן

כלי־זמרים

אַ יידיש פאַך. זיי האָבן זיך געהאַלטן פאַר אינטעליגענטן, פאַר קינסטלער, כאָטש דער רוב פון זיי, אין משך פון דורות, האָט נישט געקענט לייענען קיין נאָטן. אַלץ וואָס זיי האָבן געשפילט איז געווען אויסגעלערנט פון „סלוך" (הערן).

אַז דער פידלער האָט זיך געגעבן אַ שטעל אַווק, אונטערגעשטעלט די פידל אונטער דער גאָמבע, פאַרבויגן דעם קאָפּ, אַ צי געטאָן דעם כמיטשיק און אויפגעשפילט אַ „יהי־רצון" פאַר דער חופה — האָט עס צענומען דעם עולם. דער פידלער האָט פון מתיקות און תענוג, אָדער צוליב קאָנצענטרירן דעם געהער, פאַרמאַכט די אויגן. לצים האָבן דערקלערט דאָס פאַרמאַכן די אויגן פונעם פידלער אַלס „פאָקט", אַז ער קען אַלץ פון אויסנווייניק. די נגונים זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור אין דער משפחה.

דער „קאָפּעלמייסטער" איז געווען דער פאָטער שמואל טופמאַן, וועלכער האָט געשפילט אויף אַ טרומ־פּייט. זיינע זין האָבן געהייסן:

ישראלקע — ערשטער פידלער (ער האָט יאָ געשפילט לויט נאָטן און געגעבן לצקציעס פון פידל־שפילן אייניקע בחורים, וואָס האָבן געזען אין דעם אַ „האָבי").

משה — אויך אַ פידלער.

אפרים — טשעלאָ.

מענדל קלאַרנעט, און חוץ דעם אַן אייגנטימער פון אַ ראַזורע.

שלמה — באַס.

די פּויקער זענען געווען נישט פון דער משפּחה:

הערשל שטשופּאַק — ערשטער פּויקער. פּרייטיק און ערב יום־טוב געהאָנדלט מיט פיש אויפן מאַרק.

יעקב סעליק (דער ברייטער יעקב) — צווייטער פּויקער.

די כלי־זמרים האָבן געשפילט אויך אויף גויישע חתונות. זעלטן אויף פּריצישע, מער אויף פּויעריש, באַזונדערס זומער, ווען ביי יידן זענען די חתונות פּאָר שבועות אין דער ספירה, און אין די „דריי וואָכן", פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה־באב — פּאָרבאָטן. דעמאָלט האָבן די כלי־זמרים געדונגען סעדער הינטער דער שטאָט און אין די דערפער און אָנגענומען גויישע חתונות, וויפל ס׳האָט זיך געלאָזט.

דער לוין אויף אַ יידישער חתונה — אַ געווויסע סומע האָבן באַצאָלט די מחותנים, דער עיקר פון דער כלהס צד און אַ באַזונדערן אָפּצאָל פּאָר יעדן אויפּשפילן. קרובים און פּריינד פון די מחותנים האָבן אַריינגעוואָרפן אויף אַ טאָנץ. אַמאָליקע יאָרן האָבן אין די טענץ אָנטייל גענומען נאָר מיידלעך און יונגע ווייבלעך. שפּעטער — צוזאַמען בחורים מיט מיידלעך. ביים מצוה־טענצל, ווי אויך ביים „קאָזאָטשאָק", וואָס יונגע חסידים האָבן אַ סך מאָל געטאָנצט מיט התלהבות, האָט מען באַקומען באַצאָלט לויט די מעגלעכקייטן און לויט דער „ברייטער" האָנט פון די, וועלכע האָבן געהייסן אויפּשפילן.

ביי די פּויערים איז עס געווען פיל פּשוטער. די עלטערן פון חתן אָדער פון דער כלה האָבן באַצאָלט אַ פּרייז פּאָר אַ גאַנצער נאַכט. דאָס שפּילן איז געווען געווי־דמעט די פּוילישע טענץ פּאָלקע, מאַזורקע. די אָנגעשיכורטע גענט זינגען און פּאָרשרייען די מוזיק: „אי דאַנאַ־דאַנאַ — דאָ סאַמעגאָ ראַנאַ", וואָס הייסט: דאַנאַ־דאַנאַ ביזן סאַמע פּרימאָרגן.

אויף אַזאַ חתונה באַזינגט נישט דער בדחן דער כלה און ברענגט זי צו טרערן. אַלע זענען פּריילעך, שיכור פון בראַנפן און אָנגעגעסן פון די גראָבע עסנס. די געסט קושן און האַלדזן זיך פון „ליבע". און אַז די חתונה ענדיקט זיך אָן געשפּאָלטענע קעפּ און אונטערגעהאַקטע זייטן — איז אַ נס, וואָס איז ווערט צו פּאַרצייכענען.

דאָס שפּילן אויף די חתונות — האָט זיי פּאַראייניקט; דאָס צעטיילן זיך מיטן לוין — פּונאַנדערגעטיילט.

לויט אַ נישט־געשריבענעם געזעץ, אַ טראַדיציע פון דורות, איז די צעטיילונג פונעם פּאַרדינטן לוין אויף חתונות פּאָרגעקומען לויט דער היעראַרכיע פון די שפּילער: דער קאָפּעלמייסטער — דעם העכסטן לוין; נאָך אים — דער ערשטער פידלער; נאַכער — דער צווייטער פידלער אאַז"וו. האָט מען גענומען רעכענען די פּראָצענטן, וואָס יעדן קומט — און ווי געזאָגט, זענען זיי נישט געווען שטאַרק גענייט אין די קליינע אותיות — האָט מען געציילט און געטיילט, געטיילט און געציילט — און צו קיין טאָלק נישט דערגאַנגען.

די געשרייען און געוואַלדן אויף דער ספּעציעלער כלי־זמרים־שפּראַך, אינעם הויז פון שמואלן צו מאָרגנס נאָך דער חופּה, האָבן זיך צעטראָגן איבערן גאַנצן מאַרק.

די פּרווון פון רייזלען, דער קאָפּעלעס מוטער, אויסצוגלייכן די קינדער — האָבן זיך נישט שטענדיק איינגעגעבן. אַ סך מאָל האָט זיך אויך אַריינגעמישט די באָבע, גיטל „לאָפּ", די מוטער פון שמואלן. זי האָט געבעטן איר זון און אירע אייניקלעך, זיי זאָלן אָפּהיטן די גאַנצקייט פון דער משפּחה. קוים, קוים האָבן זיי זיך אייניגעשטילט. צעגאַנגען זענען זיי זיך ברוגזע: דער טאַטע מיט די זין, און די זון מיטן טאַטן. די ברידער צווישן זיך — איין מאָל ברוגז און געגנוג... ביז מען האָט באַקומען אַן אייזלאַדונג אויף אַ נייער חתונה און די משפּחה איז דערשינען אַ מאָנאָליטישע, אַ גוטע אָרגאַניזירטע קאָפּעלע ביז צו מאָרגנס...

אַזוי איז דאָס געגאַנגען אין משך פון יאָרן ביז די גאַנצען קאָפּעלע כלי־זמרים זענען, צוזאַמען מיט אַלע יידן פון מאָגעלניצע, אַרויסגעטריבן געוואָרן פון מאָגעלניצע אינעם וואַרשעווער געטאָ.

ווער ווייס צי מען האָט זיי נישט געזונמען קיין אוישוויץ אָדער מיידאַנעק, אויפצושפילן די אָנקומענדיקע יידן אין די טויט־לאָגערן, ווי די נאַציס ימח שמם האָבן געטאָן מיט אַ סך כלי־זמרים.

פון דער משפחה זענען נאָכן קריג געבליבן צוויי זין פון מענדל טופמאַן: הערשל האָט זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף פאַר דער יידישער זעלבשטענדיקייט אין ישראל און געפאַלן אין קאַמף (זע דאָס אַרטיקל וועגן אים). דער צווייטער זון, דאָוועטשע איז געווען אין פוילן נאָך דער באַפרייונג. פון די הויכע באַאַמטע אין דער פוילישער רעגירונג. ער איז פון די געציילטע מאָגעלניצער אָפּשטאַמיקע, וועלכע זענען געבליבן אין פוילן. איצט אין קאַנאַדע.

ליכטציער

ר׳ הערשל פראָוויזאָר האָט מען גערופן: הערשל ליכטציער. ער האָט פראָדוצירט ליכט פון חלב — ווייַנדל־פעטס פון פּעל, וואָס די סוחרים פלעגן פאַרקויפן די יידישע גאַרבערס אין מאָגעלניצע. די חלבנע ליכט זענען געווען טריפהנע. פון זייער פלאַם האָט מען נישט געטאָרט פאַרייכערן אַ ציגאַרעטל, נאָר אָנצינדן פריער אַ שטיק פּאַפּיר, און געדאַרפט פאַרייכערן דאָס ציגאַרעטל, כדי נישט אַריינצייען אין זיך דעם געוּרוּך פון חלב, וואָס מ׳האָט נישט געטאָרט עסן, ווייל דאָס איז געווען באַשטימט פאַרן מזבח אין בית־המקדש אויף קרבנות.

דאָס פאַך איז געווען ענג פאַרבונדן מיט יידישקייט. ווי באַוווּסט, איז דאָס ליכט־צינדן פרייטיק פאַרנאַכט ביים שבתדיקן טיש געווען איינע פון די וויכטיקסטע און אָפּגעהיטנסטע מצוות דורך יידישע פרויען.

ליכט האָט מען אויך געצונדן אויפן עמוד ביים דאַוונען יעדן טאָג: אין דער פרי און מנחה־מעריב אין אָוונט. שבת און יום־טוב זענען די בתי־מדרשים און שולן געווען באַלויכטן פון די ליכט אין די הענגענדיקע זשיראַנדאָלן.

גאָר גרויסע ליכט, וואָס האָבן געברענט 15 שעה, יום־כפּורדיקע „נשמה־ליכט" — איינס אין דער שטוב, ביי די גבירים — אַ וואַקסענע; ביי וויניקער באַמיטלטע — אַ חלבנע. דאָס צווייטע „נשמה־ליכט" אין בית־המדרש אָדער אין שול — אַ חלבנע.

ווען ר׳ הערשל האָט דערוואָרבן דאָס פאַך איז נישט באַוווּסט. אַ פאַקט, אַז ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין זיין אַרבעט, וואָס האָט געפאָדערט געניטקייט, פרעציזע אויספירונג און קענען זיך אַן עצה געבן ביי יעדער סיטואַציע. בקיצור — אַ יידישער קאָפּ.

די קאָנסומענטן פון דער סחורה זענען געווען אַרטיקע יידישע שפּייז־קרעמער; די רביצין רייזעלע, וואָס האָט געהאַט חזקה אויף פאַרקויפן ליכט צום שבת־בענטש; אַרטיקע גויים און געקומענע אויפן מאָגעלניצער יאָריד. מ׳האָט אויך געפירט ליכט צו פאַרקויפן אויף די יאָרידן אין די אַרומיקע שטעטלעך.

די חלבנע ליכט האָט מען אויסגעאַרבעט אין קליינע הילצערנע קעסטלעך (פאָרעמס). דאָרט האָט מען אַריינגעגאָסן זודיקן חלב, אַריינגעשטעקט מיט אַ שטעקעלע דעם קנויט. נאָכן אָפּקילן זיך פון חלב האָט מען אַרונטערגענומען דאָס ברעט, וואָס האָט געדינט אַלס דנאָ פאַר די פאָרעמס. די ליכט זענען דאַן אַרויסגעפאַלן אין ווייך־אויסגעבעטע קוישן, זיי זאָלן זיך נישט צעברעכן.

די גרויסע „נשמה־ליכט" האָט מען געדאַרפט ציען דעם חלב, אָדער דעם וואַקס ביז דער אָנגענומענער מאָס, וואָס האָט געסטייעט צו ברענען 25 שעה. וואָרשיינלעך איז דער טייל פון דער אַרבעט געווען דער שוועריסטער און וויכטיקסטער, און האָט געפאָדערט קענטעניש און פעיקייט. דעריבער האָט מען זיי גערופן ליכטציער.

פון וואַקס האָט מען אויסגעאַרבעט נאָר גרויסע „נשמה־ליכט" אויף יום־כפּור און געפלאָכטענע קאָלירטע ליכט, וואָס מ׳האָט גערופן „הבדלות", געצונדן און געהאַלטן שבת־צו־נאַכטס ביי דער „הבדלה".

ר׳ הערשל האָט איבערגעגעבן דעם „סוד" פונעם פאַך צו זיינע זין: לייבטשע, יאָסל, משה און מענדל. זיי האָבן טיכטיק מיטגעאַרבעט מיטן פאָטער, וועלכער איז געווארן רייך.

ר׳ הערשל האָט איבערגעגעבן דעם „סוד" פונעם דערפאָלגרייכער אַרבעט. ער ווערט אַ פאַכטשאָוש פון פיש־פאַנג אין די סטאָווּעס (אָזיערעס) פון די אַרומיקע פריצים, וואָס האָבן אין יענער צייט אַנטוויקלט די פיש־האָדעווואַניע, באַזונדערס קאַרפן, דער ליבלינג־פיש פון יידישע קונים. די פאַכט האָט אים נאָך מער רייך געמאַכט. ר׳ הערשל איז געווארן איינער פון די חשובע בעלי־בתים אין מאָגעלניצע.

דער אויפקום פון ליכט־פאַבריקן אין וואַרשע, וואָס האָבן פראָדוצירט אַלערליי ליכט אין גרויסע סכומים און פאַר ביליקע פרייזן; דער אָפּפאָר פון ר׳ הערשלס זין: לייבטשע, יאָסל און משה קיין אַמעריקע, די שוואָכקייט פון ר׳ הערשלען אין די עלטערע יאָרן, בלייבנדיק אַליין מיט זיין זון מענדל — האָבן געבראַכט דערצו, אַז די ליכטציעריי איז אַראָפּ פון דער „גדולה" און ס׳האָט נישט מער אַריינגעבראַכט די הכנסות, וואָס אמאָל. נאָך דער פטירה פון ר׳ הערשלען האָט זיין זון מענדל, וועלכער איז געבליבן אין מאָגעלניצע,

אַנגעהויבן קאָכן זייף, אויך פון חלב — טריפהנע זייף — מיט וועלכע מ׳האָט נישט געטאָרט וואַשן קיין געפעס, נאָר צו וואַשן וועש.

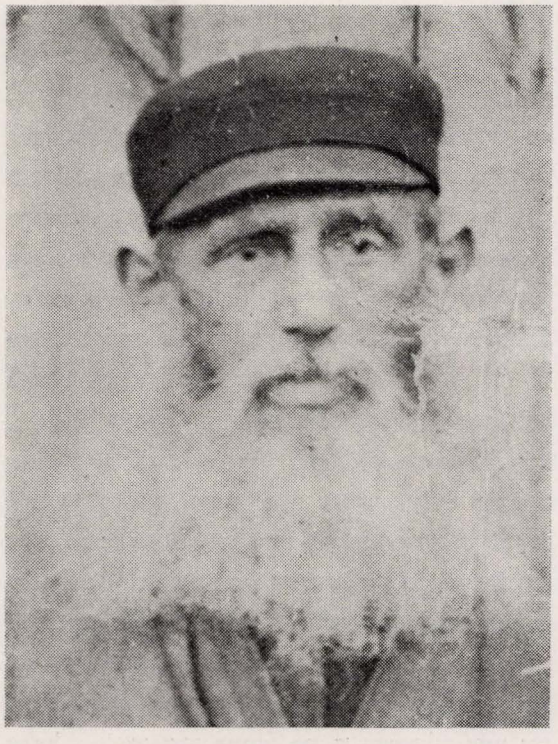
בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין די יאָרן 1915—1918 איז די אַרבעט געווען אַן אומלעגאַלע. די דייטשע מאַכט האָט שווער באַשטראָפט די געכאַפטע ביי דער דאָזיקער אַרבעט. מיטן אַנטשטיין פון דער פּוילישער רעגירונג איז די אַרבעט צוריק געוואָרן לעגאַל, און ס׳איז געווען פרנסה, טראָץ דער קאָנקורענץ פון די גרויסע פאַבריקן אין פאַרשידענע שטעט.

מענדלס זון, אלימלך פראָוויזאָר, איז געקומען קיין ישראל. וווינט אין חיפה פון די דרייסיקער יאָרן אַן. אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע. נישט געירשנט דאָס פאַך פון זיידן און פאָטער.

לערער

אַן אינטעליגענט פאַך. אָבער מען האָט נישט געהאַט מער צום לעבן, ווי פון פשוטער מלמדות. עס רעדט זיך וועגן פריוואָטע לערער, שטונדן־געבער.

אין מאָגעלניצע איז געווען איין דיפלאָמירטער לערער, וועלכער האָט ניט געארבעט אינעם פאַך: יעקל לערער, יעקב ראָזענוויין. דווקא אַ האָלץ־סוחר, נישט קיין אָרעמער. געקומען דערצו פון „שרייבעריי״ אין וואַלד. אָפּנים אין די יינגערע יאָרן איז ער געווען אַ לערער.

ר׳ הערשל פרוביזור ז״ל — „מותח הנרות״
ר׳ הערשל פראָוויזאָר ז״ל דער ליכטצינדער

פאָקטישע לערער:

משה לעמבערגער (משה לערער). אַ הויכער ייד, מיט געבויגענע פלייצעס און מיט אַ שוואַרצער, שפּיציקער באָרד. שטענדיק אַ פאַרזויערטער, אַן אָנגעכמורעטער, „אַ רענדל אַ שמייכל״. אין זיין שטוב האָט געהערשט דער דלות. געהאָט אַ קראַנקע טאָכטער, מרים, און נישט קיין צו פיל געזונטן זון, יחיאל. די צווייטע פרוי האָט אים געבוירן נאָך קינדער. שרה, מרדכי און חוה. ער האָט צוגעאַרבעט ביי בוכאַלטעריע אין דער ליי־און שפאָר־קאָסע, און זיין פרוי — ביי פעדערן שלייסן.

זיינע תלמידים — חדר־יינגלעך און דערוואַקסענע בחורים — האָט ער געלערנט נאָך זייער אַהיים קומען פון חדר. פאַרמיטאָג האָט ער געלערנט מיידלעך.

וועג פוילן איז געווען אַ טייל פונעם צאַרישן רוס־לאַנד, האָבן די יידישע מיידלעך אין מאָגעלניצע נישט באַזוכט קיין חדר, ווי אויך נישט קיין רעגירונגס־שולע. זיי האָבן נאָר געלערנט דאָוועגען, לייענען צאינה וראינה (דאָס יידישע טייטש־חומש) ביי „ריווועלע די גוטס״ און נאָך אַזעלכע רביצינס, וועלכע זענען געקומען צו די מיידלעך אין שטוב.

די לעקציעס פון יידיש און רעכענען זענען נישט געווען צו פיל קאָמפּליצירט. באַזונדערס פאַר גמרא־בחורים פון 11—12 יאָר.

דאָס ערשטע פלעגט מען אויסלערנען שרייבן אותיות פון געשריבענעם אלף־בית אין יידיש. נאַכער די נקודות, ווי, למשל „אַ״ — פּתח, „אָ״ — קמץ אאַז״וו. דאַן האָט ער געמאַכט „דיקטאַנדעס״ און ווער ס׳האָט תופס געווען שנעל איז אַריבערגעגאַנגען צו דער דריי־טער פאַזע: שרייבן פון אַ „בריוונשטעלער״ (שמ״ר און שפּעטער פון בלובשטיין; בריוו „פון חתן צו דער כלה״ און פאַרקערט; האַנדלס־בריוו פונעם סוחר צום קונה און פונעם קונה צום סוחר. אַזוי האָט מער געשריבן וואָכן־לאַנג און ער האָט דערווייל געטאָן עפּעס אַנדערש.

נאַכער רעכענען: חיבור — צוזאַמענרעכענען; חסור — אַראָפרעכענען; כפל — טאָפּלען; חלוק — פונאַנדערטיילן.

אויסגעלערנט די אַלע „תורות״ איז מען געווען פריי פון זיינע שטונדן. ווער ס׳האָט געוואָלט לערנען רוסיש, די אָפּיציעלע רעגירונגס־שפּראַך — האָט געמוען לעקציעס ביים רוסישן לערער.

נפתלי גאָלדהאַמער, אַ ייד, וועלכער איז אַרויסגע־טריבן געוואָרן פון סמאָלענסק, אַ שטאָט אין רוסלאַנד, ווו יידן האָבן נישט געטאָרט ווינען זינט די 80ער

יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. ער איז דערשינען פלוצים אין מאָגעלניצע אַלס לערער פון דער רוסישער שפּראַך. ער האָט שטאַרק אָפּגעהיטן די לעקציעס זאָלן נישט דויערן מער ווי אַ שעה און ער האָט זיך געוויפן אַ „שטונדן־געבער".

געווען איז ער אַ קורץ־געקליידטער ייד פון מיטעלן ווּוקס. געהאַט אַ קליינע ברוינע באָרד, אין ווּעלכער ס׳האָבן זיך שוין באַווּיזן גרויע האָר. געווען איז ער אַ קורצזיכטיקער, שטענדיק פּיין אָנגעטאָן. זיין לערע איז געווען לויט די נייסטע, דעמאָלטיקע, פּעדאַגאָגישע מעטאָדן. ער האָט געהאַט גרויס דערפאָלג און די תּלמידים האָבן גערן געלערנט בּיי אים.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער ווּעלט־מלחמה האָט ער פאַרלאָזן מאָגעלניצע.

ווען ס׳האָט געוואָלט לערנען העברעיש (עברית), איז געגאַנגען צום פּריוואַט־לערער אלימלך (מיי־לעך) מערקער, דער זון פון יעקל „קייסער". אַ למדן, פון די ערשטע און וויכטיקסטע משכילים אין שטאָט. געלערנט האָט ער העברעיש זיינע ערשטע תּלמידים: דעם שרייבער פון די שורות, משה מרגלית, משה חיימאָוויטש און אַנדערע בית־המדרש־בחורים שלא על מנת לקבל פרס, נישט נעמענדיק קיין לוין. ער איז געווען גליקלעך זיינע תּלמידים פאַר־טיפט אין „אהבת ציון" פון מאַפּו, אָדער אין אַן אַנדער בוך פון אַ העברעישן שריפטשטעלער. באַלד איז ער געוואָרן אַ חבר פון זיינע תּלמידים און צוזאַמען געגאַסן פון דער „השכלה בת השמים" — „די הימלישע בילדונג".

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, נאָך זיין הייראַט, האָט ער געגעבן שטונדן אין העברעיש בחורים און מיידלעך. ער איז געשטאַרבן יונגערהייט פון טובערקולאָז. מיט אים זענען פאַרשוווּנדן די פּריוואַט־לערער.

ווּעגן די שול־לערערינס — אין אַ באַזונדער קאַפּיטל.

מאָדיסטקעס

די פּרויען, ווּעלכע האָבן אויסגעאַרבעטן היטן פאַר דאָמען אין די גרויסע שטעט — האָט מען געווויגלעך געפּרופּן אין פּוילן מאָדיסטקעס.

אין מאָגעלניצע האָט מען איראָניש געפּרופּן מיט דעם נאָמען די פּאַרוקמאַכערינס, שייטל־מאַכערינס: פּערעלע און ציפּרעלע, די טעכטער פון אברהם יוסף מלמד, ווּאָס האָבן געמאַכט שייטלען אַפילו פאַר דער פּרוי פון דאָקטאָר אַרלעוויטש, ווּעלכע האָט, נעבעך, געהאַט אַ פּליך.

איינע פון די צווויי טעכטער איז געווען די פּרוי פון ישראל־יעקל מלמד. זי האָט צוגעהאָלפן צו דער פּרנסה, ווייל זיין מלמדות, צוזאַמען מיטן פאַך פון אויסאַרבעטן בייטש־שטעקעלעך — האָבן נישט געגעבן קיין פּרנסה בריווח.

נאָך פּאַרוקמאַכערינס: די בלינדע שרה שווערניק; חוהטשע, אַ שווּעסטער פון פּישל בארטמעסער, איר מאַן לייביש, אַן אָקריטשע־שניידער.

מאַלער (מאַלאַזשעס)

לייביש אָנעלעוויטש און זיין זון מענדל זענען געווען די מאָלער אין די לעצטע יאָרן פון ערשטן ווּעלט־קריג.

דער סעזאָן פון מאָלעריי איז געווען אַ קורצער. די באַשטעלונגען אויף אַרבעט נישט קיין גרויסע. בלויז די רייכע בעלי־בתים האָבן זיך געקענט פאַרגינען אויס־צומאָלן זייערע דירות. דער גרעסטער טייל פון די מאָגעלניצער יידן האָט זיך באַגנוגט מיט אויסווייסן (קאַלכן) די שטיבער. קיין ווּוּנדער, אַז די מאָלער האָבן געמוזט „עפּעס צו טאָן" צו זייער אַרבעט. לייביש פלעגט דינגען סעדער איבערן זומער, ווינטער געטאָן אָנדערע מלאכות. זיין זון מענדל האָט געאַרבעט אויך בּיי אינבינדעריי בּיים אַלטן ישראל איינבינדער.

פאַר זיי, ביזן יאָר 1905, איז געווען דער מאָלער אין מאָגעלניצע ישראל־יצחק האָפמאַן, דער זון פון מאָטל מאיר־נחס. זיין אַרבעט האָט זיך געגרענעצט מיט קונסט־מאָלעריי. מערערע פּרטים ווּעגן אים אינעם קאַפּיטל „דאָס יאָר 1905 אין מאָגעלניצע", געשריבן פון איטשע לערמאַן אין לאַ־פּלאטאַ, אַרגענטינע.

מאַנגליאַזש

דוד־הערש גוטמאַן האָט געהאַט אַ מאַנגל, ווּוּ ס׳האָבן געבראַכט מאַנגלען ווּעש סיי יידן, סיי פּאָליאַקן. דער מאַנגל איז נישט געווען מעכאַניזירט. זיין פרוי און זייערע קינדער זענען געקומען קיין ארץ־ישראל. די מוטער און די עלטסטע טאָכטער, קיילע, זענען נפטר געוואָרן אין לאַנד. ס׳איז געבליבן, צו לאַנגע יאָרן, דער זון ישראל יוסף און די טאָכטער לאה.

מויערער

ס׳זענען געווען בלויז צווויי יידישע מויערער, און דאָס נישט פון געביידעס, נאָר אויוון־מויערער. זיי האָבן זיך ספּעציאַליזירט בּיים מויערן פשוטע אויוונס, פּיעקעליקעס (צוגאָב צום אויוון, ווו מ׳איז געשלאָפן

וויגטער) און „לעפקעס" (בענק פון ציגל, צוגאַב צום אויוון) פון ציגל.

די פאַכלייט זענען געווען:

דניאל מויערער און אליעזר דער ווייסער (קאַלכער).

זיי האָבן נישט איבערגעלאָזן קיין יורשים פון זייער פאַך. די פוילישע אויוון־מויערער, וועלכע האָבן זיך ספעציאַליזירט אין מויערן קאַכל־אויוונס (קאַפלעס), האָבן אויך איבערגענומען דאָס פאַך פון פשוטע אויוון־מויערער.

נייטערקעס

חנציע רייבענבאַך, זכריה בעדערס טאַכטער; ליבע די מלמדן; חיה־בינע לענין.

ס׳זענען געווען אַרויסהעלפערינס, נייטערקעס פון וועש, פאַרענדיקערינס פון זאָקן און אַנדערע.

סטעלמאַך

אויף יידיש געראָפן סטאַלמאַך. פריער משה, נאַכער זיין זון לייבקע. זיין טאַכטער איז דאָ אין ישראל.

זיי האָבן אויסגעארבעט הילצערנע רעדער און אַנדערע טיילן פון די וועגענער, וואָס די קאָוואַליעס האָבן אַרומגעשמידט מיט אייזערנע רייפן.

געווען אין מאַגעלניצע אויך אַ פוילישער סטעל־מאַך, פיאַסעצקי.

סטאָליער

מאָטל סטאָליער, זייער אַ גוטער פאַכמאַן. ער האָט דאָס פאַך איבערגענומען בירושה פון זיין פאָטער. זיין עיקר־אַרבעט איז געווען מעבל־סטאָלעריי; ראובן מאיר געלבאַרט, זין פון יאָסל טאָקאָזש, איצט אין ישראל אַ מעבל־סטאָליער.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות, בעת די יידישע יוגנט האָט זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, האָבן בעל־הבתישע קינדער זיך מכשיר געווען צו פאָרן קיין ארץ־ישראל „מיט אַ פאַך אין האַנט".

לייביש מרגלית האָט געלערנט דאָס פאַך ביי מאָטלען. שפעטער געפירט אַן אייגענעם וואַרשטאַט.

אלימלך זאנדער — ביי ראשפילעוויטשן, דעם פוילישן סטאָליער, אַ שכן פון זיינע עלטערן, און אויך ביי מאָטלען. אַוועק קיין ארץ־ישראל.

עסיקמאַכער

לייביש עסיקמאַכער, געמאַכט עסיק פון וויין. פאַרקויפט זיין אויסאַרבעטונג אין די געוועלבער.

פאַלצער

קראַצער, רייניקער פון די אייבערשטע לעדער אויף פשיסווענס און כאַליעווענס. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און האָט געפאָדערט אַ פרעציזע אויספירונג. מען האָט געקראַצט שטיקלעך פלייש און פעטיקייט פון דער אינעווייניקסטער זייט פון די לעדער, ווי אויך די האָר פון דרויסנדיקן טייל.

אַ גאַנצן טאָג איז מען געשטאַנען געבויגן איבער דעם קאָזיאָל (אַרבעטס־געשטעל) און געאַרבעט פאָר־זיכטיק, נישט קאַליע צו מאַכן דעם לעדער.

געווען אויך אין מאַגעלניצע „בעלי־סוד". פאַלצער און גאַרבער, וועלכע האָבן געוווסט דעם צוזאַמענשטעל פון די וואַסערן און „רעצעפטן" צו פאַרוואַנדלען די לעדער אין כראָם (ווייכע לעדער). זיי האָבן געהיט דעם „סוד", וואָס האָט זיי אַריינגעטראָגן שיינע הכנסה.

די פאַלצערס אין מאַגעלניצע זענען געווען:

די פאַמיליעס ראָטבאַרט, דייטשמאַן, ווי אויך די גאַרבערס: יעקב־יודל פליישער און אַנדערע.

פאַרבער

מייסטערס פון וואָל־פאַרב:

חיה לייביש יעקלס, אַן אַלמנה און אַ זון, משה, אַ טאַכטער איטע, פרץ לערמאַנס אַ שנור, האָבן אָנגע־נומען אַ סך וואָל ביי די פויערים. אַ שריפה האָט אַלץ פאַרברענט. די פויערים, וועלכע האָבן זיי געגעבן די וואָל, האָבן זיי אָנגעקלאָגט אין געריכט. זיי זענען פאַרמשפט געווארן אויף יאָרן תפיסה, שפּעטער זענען אַלע באַפרייט געווארן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די באַשולדיקונג איז געווען אומבאַגרינדעט.

ר׳ שלמה שיינפאַרבער. אַ ייד אַ חסיד, געווען בקי אין די קליינע אותיות. האָט אויסגעפירט זיין אַרבעט ערלעך און פינקטלעך צו דער צופרידנקייט פון אַלע זיינע קליענטן. אין בית־המדרש האָט מען אים תמיד געזען מיט סימנים פון פאַרב אויף זיינע הענט. ער האָט גוט דערצויגן זיינע קינדער. זיין עלטסטער זון, בערל, איז געווען אַ כלל־טוער און דאָזאָר מצד די האָנט־ווערקער. דער יינגערער זון, דוד ז״ל, געווינט אין ישראל צענדליקער יאָרן. זיינער אַ זון איז געפאַלן אין פרייהייטס־קאַמף אין גליל. די טעכטער, פאַרהייראָטע מיט קינדער, לאָה און בייליציע. די זין חיים און מענדל, אַלע אומגעקומען אין טויטן־לאַגער.

פענדזלמאַכער

פּענדזלען צו קאַלכן די שטיבער זענען געמאַכט געוואָרן דורך מאָגעלניצער יידן פּאַר דער גאַנצער אומגעגנט. אין קיין איין שטעטל אין דער סביבה זענען נישט געווען קיין בעלי־מלאכות פון דעם פּאַך סיי צווישן יידן און סיי צווישן קריסטן. ערשט אין די לעצטע יאָרן פּאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג האָט דער עלטערער זון פון משה־מאני זיך אַריבערגע־צויגן קיין גריצע.

די פּענדזלען זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פּריי־טיק און זונטיק. פּאַרקויפט זענען זיי געוואָרן אויף די יאַרידים פון מאָנטיק ביז דאָנערשטיק.

די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן אויף פּאָלגנ־דיקן אופן: פון 40—50־צענטימעטערדיקע סאָסנע־קלעצלעך האָט דער פּענדזלמאַכער אויסגעהאַקט שטעק־לעך, אַריינגעשטעלט זיי אין אַ „קאָזיאָל". מיט אַ צווייי־הענטלדיק מעסער האָט ער זיי געשניצט און פּאַרקיי־לעכיקט ביז ס׳זענען אַרויסגעקומען הענטלעך פּאַר די פּענדזלען. אויף אַ לאַנגן טיש האָט ער אויסגעלייגט בינטלעך האָר (געבראַכט פון אויסלאַנד) אין אַ צאָל, וואָס איז געווען פּאַר אַ פּענדזל. ער האָט זיי דורכגע־פלאָכטן מיט אַ שפּאַגאַט; דאַן באַשמירט דעם שפּאַגאַט מיט קאָכעדיקער סמאָלע און אַרומגעוויקלט דאָס קעפּל פון הענטל. נאָכן אָפּקילן זיך פון דער סמאָלע איז דער פּענדזל געווען פּאַרטיק, גרייט צום קאַלכן און צום פּאַרקויף.

די פּענדזל־מאכער אין מאָגעלניצע זענען געווען:

משה מאני ציגעלבייסער און זײַנע זין: דער עלטערער און דער יינגערער חיים „פּינטעלע"; כענ־צינסקי, זיין פּריוואַטן נאָמען וווייסן מיר נישט. געווינט אויף דער וואָליער גאַס ביי זמוצקין אין הויף.

זיי פלעגן אויסאַרבעטן די סחורה און אַליין פּאַר־קויפן אויף די יאַרידים.

ירחמיאל גרינבוים, דער עברי־מלמד. דער פּאָטער פון הערשל גרינבוים (דער בליאַכאַזש), האָט געאַרבעט בײַם פּאַך אַלס צושפּרונג. די אויסגעאַרבעטע סחורה איז פּאַרקויפט געוואָרן אויף די יאַרידים דורך זיין ווייב.

משה מאניס ביידע זין זענען „געגאַנגען פּאַר זיך" נאָך פּאַר דער חתונה. זיי האָבן אַליין אויסגעאַרבעט די סחורה און נאָך בחורוויי־ז געווינט אין אייגענע דירות. אַן אויסערגעווייניליכע דערשיינונג אין מאָגעלניצע. געווען איז דאָס צוליבן אומגעווייניליכן כאַראַקטער פון זייער פּאָטער, וואָס האָט געצוווונגען זיך אָפּצו־זונדערן פון דער היים.

דער יינגערער, חיים „פּינטעלע", ממש אַ קאָרליק, האָט געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט פון די יידישע און פּוילישע קינדער מיט זיין קליינעם ווזקס און פּאַר־העלטנישמעסיק לאַנגער, בלאָנדער באָרד. געהאָט האָט ער בלויע אויגן, אַ גוטמוטיקן שמייכל און אויסערגע־ווייניליכע געשיקטקייט. אין זייערע אויגן האָט ער פּאַרקערפּערט דעם טיפּ פון די „גוטע קאָרליקעס" — „קראַסנאָליודקי", פון די געלייענטע, אָדער געהערטע לעגענדעס און באָבע־מעשיות.

ביידע זין האָבן חתונה געהאַט מיט געזונטע) אָבער אָרעמע, פּאַריתומטע מיידלעך. ס׳זענען געבוירן ביי זיי נאָרמאַלע קינדער. זיי האָבן געפירט אַ בכבודיק לעבן. פּרנסה איז געווען בשפע, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט קיין קאָנקורענץ אויפן מאַרק.

פעלדשער

אַן אינטעליגענט פּאַך, „כמעט דאָקטוירים".

אין מאָגעלניצע זענען געווען דריי פעלדשערס:

משהלע פעלדשער — באַלבוס. וועגן אים אין דער אָפּטיילונג פון די פּריזירער.

יהושע פעלדשער — פעלדין. אַ גוטער פעלד־שער. זיך באמת געקענט אויף אַ קרענק פון זיין לאַנג־יאָריקער פּראַקטיק (מער וועגן אים שרייבן שרה ברעגמאַן און משה חיימאָוויטש).

אלעזר פעלדשער — „דער געלאַסענער. געוווסן אַזוי צוליב זיין פּאַראָל: „מען דאַרף זיין געלאַסן". ד.ה. נישט מאַכן קיין פּאַניק.

פון זיין פעלדשעריי האָבן יידן נישט שטאַרק געהאַלטן. אפשר דערפּאַר, וואָס ער איז נישט געווען אַזוי פרום, ווי יהושע פעלדשער, וועלכער האָט שטאַרק געבעטן ביים רבונו של עולם, ער זאָל אים מוחל זיין די זינד פון צוהערן זיך צום אָטעם פון אַ פרוי (פּאַר דעם דערשיינען פון סטעטעסקאָפּ).

אלעזר „געלאַסענער" האָט זיך פּאַר אַזאַ פּאַל וויניק געשראָקן. ער פלעגט צולייגן זיין אויער און זיין בריסט באָרד האָט זיך אויסגעשפרייט אויפן קערפּער פון דער אונטערזוכטער פרוי. ער האָט זי לאַנג אונ־טערזוכט און „פעסטגעשטעלט", אַז ער דאַרף קומען נאָך אַ מאָל.

פון די ביידע לעצטע פעלדשערס איז קיינער נישט געבליבן. משהלע פעלדשערס אַ טאָכטער, אסתר־לאה, געפינט זיך אין אַרגענטינע. אין ישראל געפינען זיך

צוויי זין פון מענדל באַלבוס. אַ קרוב פון משהלע באַלבוס.

פריזירער

משהלע באַלבוס, געהאַט אַ ראַזורע. אויף די יאַרידים געהאַקט באַנקעס, פויערים געשטעלט פיאַווקעס. ביי אים האָבן געלערנט דאָס פאַך זיינע פלימעניקעס: שלמה־מאיר בלענד און בערל בלענד. זייערע ראַזורעס האָבן געדינט אַלס קלוב פאַר דער יידישער יוגנט אין מאָגעלניצע (פרטים זע אין אַרטיקל „די קאַמעניצע רעדט" פון אברהם מערקער).

מענדל טופמאַן, געווען אויך אַ כלי־זמר, געשפילט קלאַרנעט (זון פון שמואל טופמאַן).

ס׳איז אויך געווען אַ פוילישער פריזירער, קוראַווסקי, וועלכער האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט פעלדשעריי. געריידט יידיש האָט ער „ווי אַ וואַסער", פונדעסטוועגן געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט און מיט־געאַרבעט מיט די דייטשן קעגן די יידן.

צוקערלעך־מאַכער

יאָסל „קאַפעלוש", אויסגעאַרבעט צוקערלעך און קאַרמעלן פון אַ גוטער קוואַליטעט. באַשעפטיקט מיידלעך ביים וויקלען און איינפּאַקן די אויסגעאַרבעטע פּראָדוקציע. די אָפּנעמער זענען געווען אַרטיקע געוועלבער. פאַרקויפט אויך די סחורה אויפן מאָגעלניצער יאַריד, ווי אויך אויף יאַרידים פון די אַרומקע שטעטלעך. שמואל לעקעכבעקער האָט אויך געאו׳בעט ביים זעלבן פאַך.

קאָוואַליעס (שמידן)

זייער אַרבעט איז באַווּסט אַלס שווערע פיזישע. פונדעסטוועגן האָבן נאָר יידן געאַרבעט אין מאָגעלניצע ביי דער מלאכה.

זיי פלעגן אויסשמידן רייפן פאַר רעדער, אַרומשמירן פאַרשידענע טיילן פון דעם וואָגן, קאָוועס און קאָוועס און שמידן די פערד.

אין מאָגעלניצע זענען צווישן די קאָוואַליעס געווען יידן, וועלכע האָבן פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אין שטאָט, למשל, ר׳ אברהם בעלזבערג (אברהם פאַוולאָוויצער. געקומען פון דאָרף פאַוולאָוויצע). די פויערים פונעם דאָרף, ווו אָר האָט געווויינט זענען געקומען צו אים זיך באַראַטן וועגן וויאַטשאַפּטלעכע און פאַמיליע־ענינים. זיין לאָגיק איז געווען אייזן־שטאַל, ווי זיין אויסאַרבעטונג (וועגן אים אין דער רשימה „מיין זיידע ר׳ אברהם פאַוולאָוויצער" פון שמואל בעלזבערג).

ר׳ יצחק בעלזבערג ז״ל, איז אויך געווען גערַאטן אינעם פאַטער. ליידער איז ער יונג געשטאָרבן, איבער־לאָזנדיק אַ פרוי און יונגע קינדער. פון די קינדער זענען געקומען קיין ישראל:

שלמה בעלזבערג ז״ל, האָט אויך געאַרבעט אין דער קוזשניע. ער איז דערגאַנגען צו דער אָנפירונג פון די רעכטע פועלי־ציון אין מאָגעלניצע. געווען אַקטיוו אין אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט. געווען באַליבט ביי אַלע מאָגעלניצער, געשטאָרבן יונגערהייט. אין לאַנד זענען דאָ זיינע צוויי ברידער: שמואל און מענדל בעלזבערג.

אביגדור קאָוואַל (אביגדור זשיוויצע). געוروפן „דער צדיק פון די בעלי־מלאכות. געהאַט אַ פרוי מיט זעקס זין. פונדעסטוועגן האָט ער שטענדיק אָפּגעגעבן אַ פּלאַץ צום נעכטיקן פאַר דורכגייענדיקע אַרעמע לייט, מדינה־גייער. אָפט מאָל אויך געגעבן צו עסן און טרינקען. אביגדור האָט כל ימיו געשטרעבט צו קומען מיט זיינע זעקס קאָוואַליעס קיין ארץ־ישראל. נאָר צוויי פון זיי: צבי ז״ל און נחמיה (צו לאַנגע יאָר) האָבן דעם חלום פאַרווירקלעכט. צבי ז״ל איז געשטאָרבן יונגערהייט אין חיפה. זיין ברודער, נחמיה, צו לאַנגע יאָר, געפינט זיך אין חיפה.

יעקל קאָוואַל, אַ שוואָגער פון יואל קאָוואַל — דימאַנט. זיך אָפּגעגעבן מיט זיין אַרבעט. געהאַט 12 קינדער, אָפּנים די זין האָבן מיטגעאַרבעט מיט אים. געהאַט שיין פּרנסה.

יואל קאָוואַל — דימאַנט. אַ גאַנץ אַנדער טיפּ, ווי די אויבן דערמאָנטע חברים פון דעם פאַך. אַ „לץ", אַ ציניקער, האָט אָפּגעחוזקט פון אַלע, אָפילו פון זיין פרוי און קינדער און אַוודאי פון פרעמדע. ער האָט אָפּנים מער גערעדט ווי געאַרבעט. זיינע „חכמות" האָבן קורסירט אין שטאָט. שטענדיק האָט ער אַרום זיך געזאַמלט גרופּעס „תלמידים" און חסידים: בעלי־עגלות, קצבים, טרעגער און אַנדערע, וועלכע פלעגן זיך צוהערן מיט גרויס הנאה צו זיינע אָפאָרזימען (וועגן אים שרייבן: משה חיימאָוויטש און אברהם מערקער).

פון זיינע 10 קינדער האָבן זיך געראַטעוועט צוויי זין, וועלכע געפינען זיך איצט אין אַמעריקע.

קאַלך־לעשער

דאָס איז געווען אַ שווערע, פיזישע אַרבעט, ביי וועלכער ס׳האָבן זיך באַשעפטיקט די געוועזענע גראַבאַזשעס: יאָסל און אברהם גוטמאַן: די פאַלבערטע —

ביילע, די פרוי פון רפאל־בער האכמאן; שפעטער זייער זון, יהושעלע האכמאן, יהושעלע די פאלבערטעס...

דער קאלך איז פארקויפט געוואָרן די אָרטיקע מאָגעלניצער תושבים: יידן און קריסטן, פריצים און פויערים אין די דערפער פאר בוי־צווקן, קאלכן די שטיבער, צו באשפריצן די פרוכט־ביימער אין די סעדער, אַ מיטל קעגן די וועירם, וואס האבן אין געוויסע סעזאָנען אָנגעגריפן די פרוכט און פאר אַנדערע לאָנד־ווירטשפאטלעכע צוועקן.

קאַם־מאַכער

אריה פוטערמאַן מיט זיין ברודער, געשטאַמט פון קאַלושין, האָבן אָפגעקויפט די הערנער פון די פעל, וואס מען האָט געבראַכט צום אויסארבעטן אויף לעדער אין די מאָגעלניצער גאַרבאַרניעס.

זיי האָבן אויסגעארבעט שופרות צו בלאָזן אין די ימים־נוראים, ווי אויך גוטע, ביינערנע קאַמען. די שופרות האָבן זיי פארקויפט קיין וואַרשע און פון דאָרט זענען זיי עקספעדירט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַנד, אויך קיין רוסלאַנד.

די קאַמען זענען פארקויפט געוואָרן אין די גאַלאַנטעריע־געשעפטן אין מאָגעלניצע און אומגעגנט, ווי אויך אין די גרעסערע שטעט.

פריער האָבן זיי אויסגעארבעט די הערנער מיט האַנט־מאַשינען; שפעטער מיט עלעקטרישע מאַשינען. זיי האָבן שיין פארדינט און זענען געווען פון די רייכע בעלי־מלאכות.

קאַמאַשנמאַכער

האָבן זיך געהערנט ווי „איידעלע בעלי־מלאכות" אין דער לעדער־בראַנזשע. זייער ארבעט איז באַשטאַנען אין אויפנייען די פשיסווענ און כאָליעווענ פאר די שוסטערס סיי אויף באַשטעלונגען און סיי אויף פארקויף.

די בולטסטע פון זיי זענען געווען:

משה גאַלדבערג פון דאָרף באַרווע, אַן אגודהניק. זיך געהאַלטן פאר אַ שיינעם ייד. גוט סיטואירט.

דוד גאָלדבערג, אַ גאַנץ אַנדער טיפ.

יעקב און פישל פינקעלשטיין.

מרדכי קלארפעלד.

עזריאל קראַסוצקי און זיינע זין.

יחזקאל זיידמאַן און אַנדערע.

זיי האָבן געהאַט ניי־מאַשינען און געארבעט אַליין. אַ טייל האָט אויך געארבעט מיט געזעלן. אין אַלגעמיין האָט זיך דאָס פאַך געהערנט פאר אַ פגרנסה־פאַך און בעלי־בתישע קינדער האָבן זיך נישט געשעמט צו פארנעמען דערמיט.

קאַשע־מאַכער

די פאַמיליע בארטמעסער האָט זיך געטיילט אויף צווייען:

די גרעסטע טייל פון זיי זענען געווען קאַשע־מאַכער און דער קלענערער טייל — מענער־ און דאַמען שניידער.

אין ביידע פאַכן האָבן זיי זיך אויסגעצייכנט מיט זייער גוטער פאַכמענישקייט און רעַיעלער אויספירונג פון דער ארבעט, וואס האָט זיי ארריינגעבראַכט אַ שיינע פרנסה.

דער פראָדוקט „קאַשע" אין די אַלע אונטן אויסגערעכנטע פאָרמען, האָט פארנומען אַ וויכטיק אָרט אין דער פראָדוקציע און אין דער קאָנטומציע פונעם פוי־לישן פויער.

טאַטאַרקע. דער דאָזיקער פראָדוקט איז געבראַכט געוואָרן צום קאַשע־מאַכער. ער האָט זי געוואַשן, געטריקנט, געדראַשן, געמאָלן און פארוואַנדלט אין ברוינע קאַשע, וואס איז געוואָרן אַ זייער אָנגענומען מאכל סיי ביי די פויערים און סיי ביי די שטאָטישע — יידן און קריסטן. די ברוינע קאַשע האָט אויך געדינט אַלס מאַטעריאַל פאַר די „קאַשאַנקעס", וווּרשטן פון חזיר־קישקעס, אָנגעפילט מיט ברוינער קאַשע און בלוט.

געשט. האָט געדינט אַחוץ אַלס עסן פאַר בהמות אויך פאַר דער אויסארבעטונג פון פערל־גרויפן: גע־שליפענע און פשוטע. געשט איז געווען געוואָרן אין גרויסע סכומים מער דורך שטאָטישע איינווינער, ווי דורך די פויערים, ווייל ער איז געווען פארהעלטניש־מעסיק אַ טייערער פראָדוקט. אויך די אויסארבעטונג האָט געפאָדערט רייניקונג, דרעשן, שלייפן אאַז"וו.

היידלעך זענען אויך פראָדוצירט געוואָרן דורך די קאַשע־מאַכער.

הירזש איז אויך געבראַכט געוואָרן צום קאַשע־מאַכער, ער זאָל דרעשן, רייניקן און צוגרייטן דעם פראָדוקט צום געברויך און פארקויף.

די אַלע רעדער, וואס האָבן די אַרבעט אויסגע־פירט זענען געבראַכט געוואָרן אין באַוועגונג פריער דורך הענט, שפעטער דורך פערד. די פראָדוקציע איז געווען אַ גרויסע. אין מאָגעלניצע זענען געווען פאָלגנ־דיקע קאַשע־מאַכער:

שמחה בארטמעסער; ישראל בארטמעסער; אלעזר

בארטמעסער; פישל בארטמעסער און אברהם בארטמעסער.

דער זון פון אברהמען, ישראליק, האָט זיך געראַטעוועט פון די טויט־לאַגערן און געפינט זיך אין ישראל. שמחה און מאיר יחיאל, זין פון פישל און יהודית בארטמאסער. געראַטעוועט, געפינען זיך אין קאַנאַדע.

קופקעלעך־מאַכערינס

אַן עקסקלוזיוו יידיש פאַך מיט צענדליקער יאָרן צוריק. אייגענעשטאַנען אין ווייבערישע הענט.

געלע מאטל מאיר־נחס (געלע גוטערמאַן); ליבע די מלמדקע, געאַרבעט אויך ביי פאַרוק־מאַכעריי; חנה פייפער, — שמואל־יצחקס. געלעבט אין ירושלים און דאָרט נפטר געוואָרן.

טשיפיקלעך־קופקעלעך זענען געווען דרייערליי: איינע — אַ נאַכט־קופקע, וואָס יעדע יידישע פרוי האָט אַנגעטאָן אויפן קאָפּ פאַרן שלאָפנגיין; די צווייטע קופקע איז געטראָגן געוואָרן אין די וואָכן־טעג סיי אין שטוב און סיי אין דרויסן. זי איז געווען געמאַכט פון פשוטע שוואַרצע פעדים מיט אַ שלייפל פון פאַרנט.

די דריטע — אַ שבתדיקע צום ליכט־בענטשן און צום גיין אין שול אַריין. די דאָזיקע קופקע האָט מען געקרופן אַן „אדלאזיעקע", וואָס איז געמאַכט געוואָרן פון טייערן טיול און פון פאַרנט מיט אַ שיינעם שלייף.

די קופקעלע־מאַכערינס האָבן געגייט, צוגעפאַסט צו די קעפּ פון די פרומע, גאָטספאַרכטיקע יידענעס, וואָס אַ שייטל (אַ פאַרוק) איז פאַר זיי געווען אַ פאַר־שייטקייט. זיי פלעגן אַרײַנלייגן אַ סך אַרבעט ביים מאַכן די קופקע און דאַרפן אויסשטיין די קאַפּריזן פון די פרומע ווייבער, נישט ווייניקער ווי די דאַמען־שניידערס און פאַריק־מאַכערינס. אַ פרוי בלייבט אַ פרוי, אַפילו ווען זי טראָגט אַ קופקעלע!

די פאַרדינסטן זענען געווען קליינע און זעלטענע. נישט אַלע וואָך מאַכט מען זיך אַ קופקע. האָבן טאַקע די אויבן־דערמאָנטע געמוזט „עפעס צו טאָן".

געלע גוטערמאַן איז געווען אַ שפּיליטערין, ד"ה זי האָט אויפגענומען באַשטעלונגען ביי סוחרים, געפאָרן מיטן וואָגן, שפּעטער מיט דער קאַלייקע קיין וואַרשע. אַרומגעלאָפן אַ גאַנצן טאָג, אויפגעקויפט די סחורות, געברענגט זיי דעם באַשטעלער פאַר אַ קליינעם פּראַ־צענט. אַרום און אַרום האָט זי פון די ביידע באַשעפּטי־קונגען נישט געקענט באַשפּייזן די פאַמיליע.

ליבע די מלמדקע האָט געקנעלט מיט די מיידלעך די עברי און דאַוונענען. געווען אַזעלכע, מיט וועלכע מ'האָט געדאַרפט שווער האַרעווען, ביז זיי האָבן עפעס „געכאַפּט" און דווקא פון זיערע עלטערן נישט באַקו־מען צו שנעל דעם לוין. פרנסה איז טאַקע געווען — מלחמה.

קישקע־מאַכער

לייבל בראָן, אַ גריצער געבוירענער, אַ מאָגעלני־צער אייידעם. געווייקט די קושקעס פון די בהמות אין זאַלצוואַסער, נאַכער זיי אויסגעטריקנט. פאַרקויפט זיי צו די כשרע וווּרשט־פאַבריקן, אַריינצוטאָן דאָס פלייש פון וועלכן מ'האָט אויסגעארבעט כשרן יידישן וווּרשט.

קאַלאָשן־פאַריכטער

פון אַלע יידישע און פוילישע שוסטערס אין מאָ־געלניצע, זענען געווען נאָר צוויי יונגע בחורים, וועלכע האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין דעם פאַך. זיי האָבן פאַריכט באָטן (גומענע, קורצע דאַמען־שטוו־לעך, און גומענע קאַלאָשן: מרדכי און מאיר טאָפער, די זין פון אייזיקל שמש, האָבן געפירט די שוסטעריי צוזאַמען מיט זייער פאָטער אין דער ווויי־נונג, וואָס די קהילה האָט זיי אָפּגענעבן נעבן בית־המדרש.

ווינטער זענען זיי „געשטאַנען אין גרויסן". די גבירים (די אַרעמע לייט האָבן נישט געטראָגן קיין קאַלאָשן און באָטן) האָבן געדאַרפט צו זיי אָנקומען, בעטן זיך, אָפּילו אַ ביסעלע אונטערחנפענען, זיי זאָלן גוט און שנעל פאַריכטן די צעריסענע „אַייבערשיך".

זומער זענען נאָר אַרעמע לייט געקומען פאַריכטן אַ שוך. זעלטן ווען עס איז עמעצער אויך געקומען באַשטעלן אַ פּאָר נייע שטיוול.

רימערס

אויסאַרבעטער פון געשפּאַנען פאַר פערד און כלערליי באָפּוצונגען. געווען איז אַ רימער נאָר איין ייד אין מאָגעלניצע — ר' ישעיהו אבא, דער איידעם פון חיימל מאטעס (אַלעקסאַנדראָוויטש). געווען איז ער אַ גערער חסיד. אָנגעזען אין שטיבל טראָץ זיין פאַר־נעמען זיך מיט אַזאַ פשוטער מלאכה. וואָרשיינלעך געהאָט פרנסה.

שוסטער

אין דעם פאַך, וואָס איז געווען דער קולמינאַציע־פונקט פון דער מאָגעלניצער לעדער־אינדוסטרי —

אַלע טיילן פון די אויסגעאַרבעטע לעדער זענען געווען „פאַרטראָטן" אין די שטיוול — האָבן געאַרבעט מער פאַליאַקן ווי יידן. די יידן האָבן אויסגעאַרבעט אויך באַשטעלטע שיך. געווען גוטע פאַכמענער.

די פוילישע שוסטערס פלעגן אויסאַרבעטן שוואַרצע יוכטענע שטיוול פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג און געלע שטיוול פאַרן רוסישן מיליטער, וואָס זענען באשטעלט געווארן דורך יידישע פאַדריאַטשיקעס אין מאָגעלניצע

ס׳זענען געווען אויך יידישע שוסטערס, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט יוכטענע שטיוול צום פאַרקויף אויף די יאַרידים פאַר פויערים. געווען איז דאָס טאַנדעט־אַרבעט. זיי האָבן באַשעפטיקט געזעלן, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי זיי.

ס׳זענען אויך געווען בעסערע שוסטערס, וועלכע האָבן געאַרבעט אויף באַשטעלונג פיינע געמזענע שטיוול פאַר די רייכע בעלי־בתים און קאָמאַשן פאַר חסידישע יונגעלייטלעך. די דאָזיקע שוסטערס זענען געווען: ישראלקע פשיבישעווער, יחיאל רייבענבאַך און אהרן־דוד לעווּבערג. געווען זענען זיי גוטע פאַכמענער און געווען פאַרעכנט צו די נשקשהדיקע בעלי־פרנסה.

ס׳זענען געווען אַנדערע שוסטערס — לאַטוטניקעס. זייערע קענטענישן אינעם פאַך האָבן נישט דערגרייכט צום קענען אויסאַרבעטן אַ פאָר נייע שיך. זיי האָבן געדאַרפט ציען חיונה פון פאַריכטן שיך. דער גרעסטער טייל פון זיי זענען געווען אביונים. זיך אַרויסגעאַלפן מיט אַן אַנדער פרנסה, אַ שטייגער, ווי אייזיקל בית־המדרש־שמש. אַנדערע האָבן זיי זיך נישט געקלאָגט אויף זייער גורל. נישט מקנא געווען זייערע „קאַלעגן" פון פאַך — די גוטע שוסטערס, אַדער פאַדריאַטשיקעס. אַנגענומען אַלץ באהבה, ווי אַ שטייגער אייזיקל שמשס ברודער יעקעלע שוסטער (טאָפער). אַז מען האָט אים געגעבן צו פאַריכטן שיך און ס׳איז אַרויסגעקומען קיילעכדיק, וועט ס׳האָט באַדאַרפט צו זיין שפיציק, אַדער פאַרקערט— פלעגט ער ענטפערן דעם שרייבער פון די שורות:

דו, ישראל, לערנסט טאַקע תורה, אָבער פונקט ווי די תורה האָט נישט קיין גרונט — אַזוי, להבדיל, האָט שוסטעריי אויך נישט קיין גרונט.

פאַרשטייט זיך, אַז ישראל האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן אויף אַזאַ קאַטעגאָריש דערקלערונג.

אַ באַזונדער טיפ שוסטער אין מאָגעלניצע איז געווען מאנעלע דער „למד־וואָוניק". ער איז אויך געוען אַ לאַטוטניק. געקענט די אַרבעט און זי גוט אויסגעפירט. ער האָט געמאַכט האַלבע לאַטשן. האָט געטיילט צדקה פאַר אָרעמע לייט. טראָץ דעם, וואָס ער אַליין האָט געהאַט אַ פרוי מיט קינדער מפרנס צו זיין זיין איידעם, יחיאל רייבענבאַך, פלעגט באַדינען רייזעלעס שטיבל. קיין מאָל האָט מען מאַנעלען נישט געקענט דערצערנען. פונקט ווי ס׳ווערט דערציילט ווענגן הלל הזקן. ער האָט געפאַסט אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק. אויך אין מיטן אַריינגעכאַפט אַ תענית.

ביים דאָוונען בציבור (מיט מנין) האָט ער זיך נישט „געראָבט" — נישט לאַנג געשטאַנען „שמונה עשרה", מען זאָל דאַרפן וואַרטן אויף אים. ביים לערנען „עין יעקב", צווישן מנחה־מעריב, איז ער געזעסן ביים עק פון טיש באַשיידן און זיך צוגעהערט צו די שיעורים, וואָס דער תלמיד־חכם האָט געגעבן. אָפּגעדאַוונט מעריב — איז ער אַהיים געגאַנגען „עסן" וועטשערע און וויידער: „העמערל קלאַפּ..."

שבת איז ער געשטאַנען נעבן פאָליש, געדאַוונט שטיל, נישט אויסגעשריען דעם סוף פונעם פסוק, ווי אַנדערע בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געוואָלט אַרויסווייזן זייער למדנות.

קיין וווּנדער, אַז נישט נאָר די קינדער האָבן געזען אין אים אייגעם פון די זעקס און דרייסיק צדיקים, וואָס אין זייער זכות שטייט די וועלט. מאנעלע האָט נישט געלאָזט זיך פאַרפירן...

— לאָזט מיך צו רו — פלעגט ער טענהן — איך בין אַ פשוטער ייד, אַ שוסטער. אַ זינדיקער מענטש, וואָס טוט תשובה דורך פאַסטן, דער רבונו של עולם זאָל זיך מרחם זיין אויף יעדן ייד און אויף מיר אויך!

שטעקעלע־מאַכער פאַר בייטשן

ישראל־יאַנקל קויפמאַן איז געווען אברהם־יוסף מלמדס אַן איידעם און אויך אַ קרוב. זיין פרוי האָט געמאַכט שייטלען און ער איז געווען אַ מלמד פאַר „חתן־בחורים". צו דעם האָט ער אויסגעאַרבעט פון „שטשינעס" שטעקעלך צו בייטשן צום שמייסן די פערד.

דאָס איז געווען אַ שווערע, פיזישע אַרבעט. די אויסגעאַרבעטע סחורה איז פאַרקויפט געווארן אין מאַגעלניצע און דער עיקר אין וואַרשע. פון וואַרשע האָט מען זי פאַרקויפט אין גאַנץ פוילן.

שטריק־מאַכער

ישראל גוטמאַן, שטריקמאַכער, אַ נידעריק יידל מיט אַ שאַטינער באָרד, האָט זיך אַרויסגעשטעלט מיט אַ גרויסע דריי־ראָד אויף אַ גרויסן פֿלאַץ, נעבן די יאַטקעס, אָדער אין אַ גרויסן הויף. אין אַ פֿאַרטעך האָט ער אַריינגענומען אַ פּעקל פֿלאַקס פון די אָנגע־גרייטע זעק, פֿאַרטשעפּט, פֿאַרפֿלאָכטן אויף האָטשקעס דעם פֿלאַקס אויף אַ שפּאַגאַט אָדער גראָבע שטריק.

דער מייסטער ישראל פֿלעגט אָנהייבן ציען דעם שטריק, גייענדיק צוריק הינטער זיך. דער געהילף ישראל־מענדל ספּינקע אָדער אַן אַנדער קליינער יתום, וואָס האָט נישט קיין ברויט צום עסן, פֿלעגן זיצן אַ גאַנצן טאָג, 10—12 שעה, און דרייען דאָס רעדל. די קינדער אַרום פֿלעגן שטיין און גאַפֿן, ווי ס׳פֿלעכט זיך אויס פון דעם צעשוויבערטן פֿלאַקס אַ שטריק.

דער שטריק־מאַכער פֿלעגט פֿאַרקויפן זיין סחורה אויף די יאַרידים. האָט זיך נישט גערעכנט צווישן די אַרעמע בעלי־מלאכות.

זיינע געהילפן זענען געווען צווישן די אַרעמסטע, נעבעכדיקסטע אביונים. דער מייסטער האָט זיי קיין מאָל נישט דערלויבט אויסצולערנען זיך דאָס פֿאַך, נישט געוואָלט איבערגעבן די סודות פונעם פֿאַך. זענען זיי געבליבן ביים רעדל. געבויגן דעם קערפּער אַ גאַנצן טאָג אין אײַן זייט און געדרייט. די אַרבעט האָט יעדער קלענסטער דאַרפֿ־שגץ געקענט אויס־פירן. די שטריק־מאַכער האָבן זעלטן געדראָט מיט אַ שטרייק.

וועלכער יתום ס׳האָט געקענט — איז אַוועק פון דער אַרבעט און זיך געלערנט אַ פֿאַך. ישראל־מענדל ספּינקא האָט זיך באַהאַלפן מיט נאָך אַ פֿאַך — שמייסער אײַן באָד. דאָרט האָט ער אי פֿאַרדינט אַ פֿאָר גראָשן, אי געשמיסן די גבירים און זיי האָבן אים נאָך אויסגע־דריקט זייער צופֿרידנקייט פון זיינע שמיץ...

שינדל־מאַכער

דאָס דאָזיקע פֿאַך איז אין מאָגעלניצע איינגעשטאַנען נאָר ביי יידן.

די שינדל־דעכער זענען געווען אַ גרויסער פֿאַר־שריט לגבי די שטרויענע דעכער אויף די הילצערנע כאַטעס אין דאָרף און אין די שטעטלעך.

די שינדלען האָט מען גערופן „דאַכווקעס" פון האָלץ, וואָס יידן האָבן אויסגעאַרבעט אין מאָגעלניצע אויף פֿאָלגנדיקן אופן:

אַ פּרישער סאָסנע־בוים איז געוואָרן צעזעגט דורך צוויי מענטשן מיט אַ האַנט־זעג אויף קלעצלעך מיט אַ לענג פון 70 צענטימעטער נאָכן צוגרייטן די קלעצלעך פלעגט דער גאַנציאַזש (שינדל־מאַכער) אָפּהאַקן מיט אַ שאַרפּע האַק די קיילעכדיקע טיילן פונעם קלעצל און אויסהאַקן פֿאַרמעס פֿאַר די שינדלען, אין איין זייט — אַ ברייטן רוקן, אין דער צווייטער זייט — אַ שמאָלן קאַנט. נאָכער האָט מען די פֿאַרמעס איינגעפּרעסט אין אַ קאָזליע פון די רימערס. מיט אַ שאַרפֿן מעסער האָבן זיי דורכגעפּירט אַ קאַרב אין דער ברייטער זייט פון דעם שינדל. דער שמאָלער טייל פונעם שינדל פֿאַסט זיך אַריין אין דעם קאַרב און דערמיט ווערט געדעקט דער משופּעדיקער דאָך, וואָס איז געמאַכט פון „קראָק־ווע", בעלקעס, וואָס ליגן אין „סקאָס" איינער אויפן אַנדערן. זיי פלעגן זיך האַלטן פעסט ווי די דאַכווקעס.

פריער האָט מען זיי געדאַרפט טריקענען אַ גאַנצן זומער, אַז ס׳זאָל אויף זיי נישט וואַקסן קיין מאָך און שימל. דאָס איז געווען אַן אונטערנעמונג, וואָס האָט געפּאַדערט אַריינצולייגן געלט איבערן זומער.

אין מאָגעלניצע זענען געווען עטלעכע שינדל־מאַכער:

יעקב־הערש גליימער — דער געלער גונציאַזש.

שלמה גליימער — דער שוואַרצער גונציאַזש.

זייערע קינדער האָבן עמיגרירט קיין פּאַריז. אַ גאַנץ קליינער טייל פון זיי איז געבליבן לעבן.

שמייסער

משרתים, געהילפן, ביי בעלי־עגלות, וועלכע האָבן געהאַט אַמניבוסן פון פּאַסאַזשירן אָדער לאַסט־וועג־נער.

די אַמניבוסן־אייגנטימער פלעגן זיין באַשעפטיקט מיט די פּאַסאַזשירן; אויסגעהערט זייערע טענות, געגעבן אַנווייזונגען וווּ צו באַהאַלטן דאָס געלט פאָר אַ באַנדיטן־אַנפאַל אד״גל.

די שמייסער פלעגן פירן דעם אַמניבוס, טרייבן די פערד, זיי פּאַשען, שמירן דעם וואָגן, אַכטוג געבן מען זאָל נישט אַראָפגנבענען די סחורה פונעם וואָגן אד״גל.

די שמייסער זענען געווען פון די אָרעמסטע און פּשוטסטע שיכטן צווישן די מאָגעלניצער יידן. זייער „אידעאַל" איז געווען, צו זיין אַ מענטש פאָר זיך, נישט קיין משרת ביי יענעם. דאָס דאָזיקע האָבן זיי זעלטן דערגרייכט.

געווען אַזעלכע, וואָס האָבן מקבל געווען זייער נורל אונטערטעניק:

— אַז מען האָט נישט קיין מזל דאַרף מען נישט געבוירן ווערן!

אַנדערע האָבן אָבער מקנא געווען זייערע בעלי־בתים. געווען שטענדיק אומצופרידן, פלעגן זיי אַמאָל אויסברעכן אין אַ געשלעג מיטן בעל־הבית און זייערע חברים.

אין די קומענדיקע שורות גיבן מיר צוויי כאַראַקטעריסטישע טיפּן פון שמייסערס:

יצחק ב., אַ שטילער ייד, ווועלכער האָט אַלס יתום פונעם טאַטן אין זיינע פריסטע קינדער־יאָרן געמוזט זוכן צו פאַרדינען אויף עסן. די מוטער האָט נישט געקענט קאָנטראָלירן צי ער לערנט טאַקע אין דער „תלמוד־תורה", ווו ער איז אָנגעצומען געווארן. ער האָט דאָס אויסגענוצט. שפּאַצירט אין מאַרק, געהאָלפן אַ טרעגער, אַ בעל־עגלה און געכאַפט אַ פּאָר גראָשן. מיט דער צייט איז ער געוואָרן אַ שמייסער. אָבער נישט געקענט קיין צורת אות, נישט דאָוונען און אפילו נישט אַלע ברכות, וואָס יעדעס קינד קען פון אויסנווייניק.

אין איינע פון די רייזעס צוריק קיין מאָגעלניצע, אין טאָג פון „זכור־ברית", האָט מען זיך אָפּגעשטעלט אויף דער סטאַנציע, סאַמעט, אַ דאַרף נעבן וואַרשע, ווו אַ ייד האָט געהאַט די אַכסניה.

דער שמייסער יצחק האָט געגעבן די פערד צום טרינקען, נאָכער האָבער צום עסן. די פאַסאַזשירן זענען אַראָפּ פונעם אָמניבוס. איינער פון די פאַסאַזשירן איז געווארן אַ בעל־תפילה און אַלע רייזנדע האָבן נאָכגעזאָגט דעם בעל־תפילה די פסוקים, וואָס דינען אַלס רעפריין „הנשמה לך" אאַז"וו.

יצחק איז געשטאַנען אָן אַ זייט. זיך פאַרטראַכט וועגן זיין ביטערער דאָליע (גורל), וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז ער קען נישט אָנטייל נעמען צוזאַמען מיט אַלע יידן אין דעם וואַרעמען געבעט צו גאָט פאַר גענונט, פרנסה אאַז"וו פּשוט ס'חיות גייט אים אויס. ער וויל אויך, ווי יעדער ייד, תפילה טאָן. וועט דער בעל־תפילה קומט צום „שמע קולנו" און הייבט אָן זאָגן מיט כוונה און התלהבות:

— אל תשליכנו לעת זקנה, ככלות כוחנו אל תעזבנו" — וואַרף אונדז נישט אַוועק, אַ גאָטעניו, אויף דער עלטער, ווען אונדזערע כוחות וועלן אויסגיין, פאַרלאָז אונדז נישט.

די דאָוונענער זאָגן נאָך דעם רעפריין מיט אַ קול פון געוויין און הייס געבעט. דאָן קען שוין יצחק זיך נישט איינהאַלטן און זאָגט מיט קהל מיטן זעלבן ניגון זיין תפילה: „הוקאי פוקאי, לחם שוקאי!"

מ'קען עס אויסטייטשן אומגעפער אַזוי: „קלאַפּ — שטורקע — ברויט זוך". איינער פון די פאַסאַזשירן, וועלכער האָט אויפגעכאַפּט זיין „תפילה", האָט אָנגעהויבן חוזק מאַכן פון דעם „גראָבן יונג". מכלומרשט דערפאַר, וואָס ער האָט פאַרשוועכט די סליחות, אַריינבראָקנדיק סתם פוסטע, נאָרישע ווערטער אין „זכור־ברית".

אַ ייד, אַ סוחר, אַ חסיד פון אָסטראָווצער רבין, וועמענס פאָטער איז געווען אַ בייגל־בעקער, האָט דעם לץ שטיל געמאַכט:

— געווג — האָט ער געזאָגט — האָבן מיר דיינע ליצנות און אָפשפּעטעריי אַ גאַנץ יאָר. ימים־נוראים דאַרף מען זיך דערווייטערן פון דעם און מען טאָר אַ ייד נישט פאַרשעמען. דו ווייסט? — האָט ער געזאָגט צום לץ — ס'איז גאַנץ מעגלעך, אַז די תפילה פון יצחקן, וואָס ער האָט אַליין פאַרפאַסט און געזאָגט פונעם גאַנצן האַרצן, האָט מער געפּועלט, ווי אונדזערע תפילות פון דער „סליחה". וואָס מיר האָבן געזאָגט מיט גרויס בקיאות אין די קליינע אותיות...

וועג מען האָט זיך שוין צוריק אַריינגעזעצט אינעם אָמניבוס, האָט דער חסיד געבעטן דעם עולם אויסצוהערן די מעשה פון אַ פאַסטעך, אַ יידיש דאַרפס־יינגל, וואָס האָט געפייפט יום־כיפור פאַר נעילה אויף זיין „פישטשאַלקע", וועלנדיק אַזוי אַרום אָנטייל נעמען אין דער תפילה בציבור. דער בעל־שם־טוב זכר צדיק לברכה, האָט געזאָגט דעם עולם, אַז דאָס יינגל האָט מער געפּועלט מיט זיין פייפן, ווי דער גאַנצער עולם מיט זיין דאָוונען.

די פאַסאַזשירן האָבן זיך צוגעהערט צו דער דערציילונג מיט דרך־ארץ. דער לץ איז געזעסן שטיל, כלומרשט געכאַפּט אַ דרימל. ער וועט זיינס אָפּנעמען. קומענדיק קיין מאָגעלניצע דערציילט ער נאָר איינעם וועגן דער נייער תפילה. ביזן אָוונט קלינגט שוין מיט איר די גאַנצע שטאָט.

יצחק האָט אַוועקגעוואָרפן די שמייסעריי, איז געוואָרן אַ „מענטש פאַר זיך" אַלס טרעגער אין מאַרק. זיינע קינדער האָבן פאַרגעזעצט צו זיין טרעגער ביזן סוף.

אַ צווייטער שמייסער, ווועלכער איז געבליבן אַרבעטן ביי יענעם ביזן ביטערן סוף איז געווען ישׂשכר. ער האָט נישט געשטרעבט צו דאָוונען מיט מנין. געווען אַ קיבעצער ביי קאַרטן־שפּילער אין די רעסטאָ־

ראַנען. פאַר אַ טרונק בראַנפן גרייט געווען טאָן יעדע שליחות.

נישט געהאַט קיין הויכע שטרעבונגען פון זעלב־שטענדיקייט. זיין פרוי האָט געמוזט שווער אַרבעטן, זי זאָל די קינדער געבן עפּעס עסן. זי׳ פלעגן טאָן אַלע אַרבעטן, כדי צופאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט.

איינער פון די זין האָט געפירט אָקסן און קי צו דער שחיטה. דאָס האָבן בדרך־כלל געטאָן געזונטע גויים, באַזונדערס פעלצאָק.

— דאָס יינגל האָט אַ גוט קעפּל — האָבן די קצבים און שוחטים געזאָגט, אַלץ וואָס ער הערט געדענקט ער זייער שנעל.

עמעצער האָט מודיע געווען וועגן דעם דעם יינגלס מומע אין איינעם פון די לאַטיין־אַמעריקאַנער לענדער. זי האָט אים אַריבערגענומען צו זיך, איינגע־דונגען אין אַ גוטן פּענסיאָן, אים געגעבן די מעגלעכ־קייט צו באַקומען גרינטלעכע מיטל־בילדונג, נאָכער אַקאַדעמישע.

דאָס יינגל האָט געלערנט מיט התמדה און באַקו־מען אויסצייכענונגען. הייַנט צו טאָג פאַרנעמט ער אַ וויכטיק אָרט אין זיין לאַנד אַלס רעגירונגס־יוריסט.

געראָטן איז געווען דער אָסטראָווצער חסיד, וואָס האָט געטענהט:

— מען דאַרף נישט אָפּלאָכן פון קיין מענטש, וועלכער איז געבליבן הינטערשטעליק אין זיין בילדונג צוליב שוועריקייטן.

אַוודאי זענען גערעכט געווען אונדזערע חכמים, וועלכע האָבן געזאָגט: „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" — זיי פאַרזיכטיק מיט די קינדער פון די אָרעמעלייט, פון זיי קענען אַרויסקומען תורה־מענטשן".

שניידער

געווען פאַרשידענע יידישע שניידער אין מאָגעל־ניצע.

דאָרפס־שניידער. אין די 80ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, ווען יידן האָבן נאָך געווויינט אין די דערפער אַרום מאָגעלניצע — איז דאָס שניידעריי, אָפּילו דאָס נייען, אויסגעפירט געוואָרן אינגאַנצן דורך האַנט־אַרבעט.

די פויערים האָבן איינגעלאַדן יידן אויף אַ גאַנ־צער וואָך צום נייען ביי זיי אין דער היים. דער שניידער האָט אויפגענייט פוטערס, פאַלטעס, הויזן און רעק פונעם פויערס אייגענער לייוונט, אָדער פון ביליקער סחורה. דער שניידער האָט געמאָסטן, גענייט און גע־פאַסט.

קיין גרויסע פאַך־קענטעניש האָט זיך נישט געפאָדערט צו דער אַרבעט. דער פייערישער באַשטע־לער איז געווען פאַראינטערעסירט, דער בגד זאָל אים פאַסן, ס׳זאָל זיין שטאַרק און ביליק.

דעם לוין האָט מען געצאָלט אַ טייל אין געלט און דעם גרעסטן טייל אין פראָדוקטן: קאַרטאָפל, מעל, הירזש און אַנדערע שפּייז־פראָדוקטן, וואָס דער שניי־דער האָט אַהיימגעטראָגן אין אַ זאַק, גייענדיק צו פוס, אָדער געפירט אין אַ דאָרפס־וואָגן, וואָס איז פונקט גע־פאָרן אין שטאָט.

שניידער פאַר פריצים. די דאָזיקע זענען געווען די עליטע פונעם פאַך. די פריצים זענען געווען גרויסע מבינים אויף שניידעריי. זייערע סחורות זענען געווען פון דער בעסטער קוואַליטעט און האָבן טייער גע־קאָסט. פאַר דער באַשטעלונג האָבן זיי געצאָלט גוטע פרייזן אין מזומנים.

אַזאַ אַרבעט האָט געמוען ציַיט און נישט איין מאָל האָט מען געמוזט איבערענדערן דעם אָדער יענעם פרט נאָכן פּאַסן דעם אָנצוג ביים פריץ אין הויף.

דער שניידער האָט געמוזט זיין אַן ערשטקלאַסי־קער. זיין אַרבעט איז אויך באַטראַכט געוואָרן דורך די קאָלעגן פונעם פּריץ, וואָס האָבן זי פאַרגליכן צו דער אַרבעט פון זייער „זשידעק", דעם שניידער. דער פּריץ, וועלכער האָט זוכה געווען צו דער אָנערקענונג פון זיינע קאָלעגן, פלעגט שטאָלצירן מיט זיין אָנצוג אָפּילו אין די הויכע געזעלשאַפטלעכע קרייזן אין וואַרשע און אין פאַריז.

אין מאָגעלניצע זענען געווען די בעסטע שניידער פאַר פריצים. די פאַמיליע ראָכפעלד, ר׳ הערשל און שפּעטער זיין זון, ר׳ יאָסל, האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דעם פאַך. ר׳ יאָסל האָט געענדיקט אַ שניידער־קורס אין אַ וואַרשעווער פאַך־שול פאַר שניידעריי. ער האָט אויפגענייט די שענסטע מאַנטלען, פוטערס און אָנצוגן. ער איז געווען פון די געציילטע, אויב נישט דער איינ־ציקער שניידער, וועלכער האָט גענייט סוטאַנעס פאַר די גלחים. דאָס איז געווען אַ מין טאָגע מיט 49 קנעפּ־לעך, און דאָס אויפנייען האָט געפאָדערט אַ סך קענ־טעניש.

ווען ער האָט פאַרגעלייגט דעם מאָגעלניצער גלח אויפצונייען פאַר אים אַ סוטאַנע פאַר אַ ביליקערן פּריז, ווי אין וואַרשע, האָט דער גלח נישט געגלויבט אין דער מעגלעכקייט. ווען ר׳ יאָסל האָט אים די סוטאַנע אויפ־

געגייט, איז ער געוואָרן אַנטציקט און האָט פאָרגעלייגט אַנדערע גלחים זיי זאָלן אים איבערגעבן דאָס אויפנייען זייערע סוטאַנעס.

ר׳ יאָסל האָט אויך אויסגעאַרבעט „דאכאס", אויבערפוטערס, צום פאַרן אין די ווינטערדיקע וועטערן; „פוסאקן" פון פוטער אין די שליטנס צום צודעקן די פיס ביים פאָרן; „קלעמדעק" פון לעדער פאַר די זשאָקייען, ווי אויך באַפוצונג פאַר די פערד, וואָס נעמען אַנטייל אין וועט־לויף.

ביי די דאָזיקע אַרבעטן האָט ער אַליין געאַרבעט; ביי דער שניידעריי האָט ער באַשעפטיקט אַ שפּאָר ביסל געזעלן. קיין ווונדער נישט, וואָס ער איז געווען פאַרעכנט צווישן די פאַרמעגלעכע יידן אין מאָגעלניצע.

שטאָטישע שניידעריי אויף באַשטעלונגען

געווען גוטע פאַכלייט, האָבן אַנגענומען באַשטעלונגען ביי יידן אויף חתונה־בגדים: פאַלטנס, אַטלעסענע, זיידענע; געהאַקטע קאַפאָטעס; שלאָפראָקן. אויך פיינע אַלפאַגענע וואָכעדיקע כאַלאַטלעך פאַר גבירישע איידעמלעך, פשוטע כאַלאַטלעך פאַר „עמך" און אַנדערע בגדים.

זיי פלעגן אויך אָננעמען באַשטעלונגען פאַר אָרטיקע קריסטן — מאָדערנע אייראָפעישע אָנצוגן. די אויספירונג האָט באַדאַרפט זיין אַ פּרעציזע.

דער בולטסטער צווישן די שניידער איז געווען ר׳ זלמן שניידער, אַ טיפּיש יידישער שניידער. ער האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט זיינע זין און האָט אויך געהאַלטן געזעלן.

דער צווייטער שניידער — ר׳ ישראל מענדל, האָט געאַרבעט אָנצוגן פאַר קריסטן. אויך די דאָזיקע אַרבעט, ווי פאַר די פריצים, איז געשטאַנען אונטער אַן אייפעריקער קריטיק.

בן־ציון מאַרקאָוויטש, אויך אַ שניידער פון אויבן דערמאָנטן טיפּ.

אין יום־טוב־טעג, בעת די דאָוונענער זענען געקומען אין שול אין שפּאָגל־נייע בגדים, פלעגט אַ שניידער דורכגיין באַקוקן יענעמס אַרבעט. געסמאָטשקעט מיט די ליפּן, אָננעגנומען די קלאַפּעס, באַקוקט דאָס געניי און אַ זאָג געטאָן:

— מנע, ס׳האָט געקענט זיין בעסער אויסגעאַרבעט! קיינעם נישט באַרעדט — זאָגט ער — און זעצט פאָר דאָס דאָוונענען, גייענדיק הין און צוריק איבערן בית־המדרש.

פלוצים דערזעט ער אַ קאָנקורענט שטייט ביי זיינס אַ קונה און „באַשאָנט" (באַקוקט) זיין אַרבעט און שאָקלט מיטן קאָפּ. וואָרשיינלעך געפעלט זי אים נישט. זאָגט עפעס דעם קונה און דאָוונט ווייטער.

דאָמען־שניידער. דער געלער ישראל און זיין איידעם משה דוזשי האָבן געאַרבעט אויף באַשטעלונגען קליידער אויף „וויפראָוועס". נאָך דעם איז ער אַוועק קיין וואַרשע. זיין איידעם, משה, איז געשטאַרבן יונגער־הייט.

„אָקריטשע־שניידער", וואָס האָבן אויסגעאַרבעט דאָמען־מאַנטלען און קאָסטיומען זענען געווען: פישל „דער לאָמער" — בארטמעסער.

לייביש חוה׳טשעס (זי האָט געהייסן פון דער היים בארטמעסער).

פישל בארטמעסער פון דער וואַרשעווער גאַס.

מאיר יחיאל „דער שוואַרצער".

שניידערינס

אויסגעאַרבעט דאָמען־קליידער לויט באַשטעלונגען:

רחל דראָזדשאָ, שוועסטער פון משה שעווּאָץ.

פייגע שעווּאָץ, פרוי פון מאָנעק שעווּאָץ.

פערל בארטמעסער, טאָכטער פון „גענלן ישראל", דער דאָמען־שניידער פון קליידער.

חיה רייכמאַן, טאָכטער פון ישראלקע פשיבישעווער, דינה טראָקס־פאָגעל, טאָכטער פון יאָסקע לייפּציקל, איצט אין ישראל.

די ערשטע פיר — אַלע אומגעקומען. הי״ד.

שניידער — טאַנדעטניקעס. די אַנוויקלונג פון דער זעלבשטענדיקער פויערים־לאָנדווירטשאָפט האָט געבראַכט צו אַ לעבהאַפטיקן אויסטויש אויף די יאָרידים צווישן לאָנדווירטן און שטאָטישע סוחרים און בעלי־מלאכות.

די טאַנדעט־שניידערס האָבן פאַרנומען דאָס אָרט פון די אַמאָליקע דאָרף־שניידערס. דער אויפקום פון די נייַ־מאַשינען האָט דערמעגלעכט דאָס אויסאַרבעטן מער־נער־קליידער און פאַלטנס אויף קאָנפעקציע.

די בולטסטע שניידער־טאַנדעטניקעס זענען געווען בעגדעטן זיגל און יצחק ציגעלמאָן. די זין פון בעגדעטן, פנחס און ישראל משה, האָבן אַרויסגעגעבן סחורה אויסצוארבעטן און זי פאַרטיקערהייט אויספאַרקויפט. זיי זענען אויך געווען פון די פאַרמעגלעכסטע טאַנדעטניקעס אין שטאָט.

די אַרבעט איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן צו־שניידער, נייער און פרעסער. ס׳האָט דערמעגלעכט צו

שאפן אנצוגן פון ביליקן שטאף אין גרעסערע קוואנטומס. די פרייזן זענען געווען צוגענגלעכע פאר די פויערים.

די געזעלן האבן נישט געדארפט לערנען —5 יאר דאס גאנצע פאך —פון נייעז אויף דער מאשין ביז צושניידן און אויספארטיקן. ס׳איז געווען, אז א בחור זאל זיך אויסלערנען נייעז הויז ; א צווייטער — רעקלעך ; א דריטער — פרעסן אאז״וו.

די ארבעט איז אויסגעפירט געווארן אין גרויסע קוואנטומס און איז געפירט געווארן צום פארקויף אויף די יארידים.

א סך געזעלן, וואס האבן פראקטיצירט אין קאנפעקציע, האבן פארלאזן זייערע מייסטערס אין מאגעלניצע און זענען אווען קיין בזשעזשין, נעבן לאדזש, וווּ מען האט אויסגעארבעט אזא קאנפעקציע פארן ברייטן רוסישן מארק, ביז צו דער כינעזישער גרענעץ.

דארט האבן די בחורימלעך זיך דערווארבן א גרעסערע פראקטיק אין דער אויספירונג, שנעלער און ראציאנאליזירטער געארבעט און גוט פארדינט. קומענדיק אהיים אויף יום־טוב, האבן זיי געבראכט פאר זייערע עלטערן שיינע מתנות און געלט, א „צושטייער״ אויף יום־טוב. זיי האבן אויך געבראכט מיט זיך „גרויס שטעטעשעס״ ; א דרייפערטלדיקע קאפאטע, א פאצע־טיש היטל מיט א בענדל, קנאקנדיקע, פישטשענדיקע קאמאשן, א קאלנער מיט א שניפס און אויך טריפּסולע געדאנקען וועגן סאציאליזם. נישט איינער פון די „מייסטערס״, בעלי־בתים, איז מקנא געווען זיין געוועזענעם געזעלן.

— זיי ארבעטן אפ זייערע שהן, באקומען זייער לוין פון די מייסטערס. דארפן נישט אויסגעריסן ווערן ווינטער אויף די יארידים און זומער אין די בודקעס פון די סעדער אלס סאדאווניקעס, און פון דעם אלעם איז קיין פרנסה נישטא.

יחידים פון די בעלי־בתים האבן זיך פארטראכט :

— אפשר איז כדאי צו פארלאזן „האק און פאק״ און עמיגרירן קיין אויסלאנד : פראנקרייך, ענגלאנד און אמעריקע, ווו שניידערס ווערן געפאדערט אן א שיעור, ארדנען זיך איין און נעמען אריבער די קרובים ?

בלויז א קליינער טייל האט אויסגעפירט די פלענער. דער רוב איז געבליבן און זיך געמאטערט.

די „בזשעזשינער״, אממייסטן נישט־פארהיראטע, שוין פראקטיצירטע אין ראציאנאליזירטער קאנפעקציע־ארבעט, זענען אין א גרויסער צאל אפגעפארן קיין אמעריקע און זיך גוט איינגעארדנט דארט.

דער דערפאלג פון דער יידישער שניידערייַ איז געווען ווי א ביין אין האלדז די פוילישע נאציאנאליסטן און אנטיסעמיטן. זיי האבן אנגענומען אלערליי מיטלען, כדי ארויסצושטופן די יידן פון דעם פאך. קיין מאגעלניצע איז ארויסגעבראכט געווארן א שניידער פון וואר־שע, א פוילישער, אן אבסאלוועט פון א שניידער־שולע אין וואַרשע. ביי אים האט געארבעט דזשומעצקי און דער וואַרשעווער איז צוריק אווען. דזשומעצקי איז געבליבן אין מאגעלניצע, רעקלאמירט זיך אלס ערשט־קלאסיקער שניידער, צוגעזאגט אויסצופירן די באשטעלונגען ביליקער.

דער מאגעלניצער גלח האט געראפן אין זיינע זונטיקדיקע דרשות אין דער קירכע די פויערים און די שטאטישע פאליאקן, צו שטיצן דעם „אייגענעם ברודער״ קעגן די זשידעס. ער האט זיי אויפגעפאדערט אין נאמען פון רעליגיע און נאציאנאליזם צו באשטעלן ארבעט ביים וואַרשעווער שניידער דזשומעצקי.

דער ווּך האט נישט געפונען דעם געהאפטן אפקלאנג. די קליענטן האבן געהאט מער צוטרוי צו זייערע פריערדיקע שניידערס, ביי וועמען זיי האבן באשטעלט ארבעט אין משך פון צענדליקער יארן.

א גענויסער טייל פון די שטאטישע פאליאקן האט זיך געמוזט רעכענען מיטן גלח, אדער מיט די ענדעקעס, האבן זיי זייער ארבעט באשטעלט ביים פוילישן „וואַרשעווער״ שניידער דזשומעצקי.

די טאנדעטניקעס זענען ווייטער אנגעגאנגען מיט זייער ארבעט און האנדל ביז דעם גרויסן באיקאט, נאך פזשיטיק. אין י. 1937. די אויספירונג פונעם באיקאט איז איבערגעגעבן געווארן צו די „פיקעטן״, וועכטער פון דער קריסטלעך־דעמאקראטישער פארטיי. זיי זענען געשטאנען ביי די יידישע שטעלעס אויף די יארידים און נישט צוגעלאזן קיין קריסטלעכן קונה קויפן ביי א ייד. די טאנדעטניקעס פלעגן אפט מאל קומען אהיים, נישט האבנדיק פארקויפט קיין איינציקן אנצוג. נישט פארדינט אויף אויסצושלאגן די הוצאות.

אסך פון זיי האבן געהלומט צו פארן קיין פראנקרייך, אמעריקע און אויך קיין ארץ־ישראל, אבער די וועגן זענען געווען געשלאסן.

שערער פון וואל

ס׳איז פשוט געווען א סענסאציע פארן שרייבער פון די שורות צו הערן פון חנה רוטענבערג (די פרוי פון נפתלי יוסף־אשרס, לייבישל פון שעלצס טאכטער, אז מאגעלניצער יידן, דער עיקר פון דער פאמיליע

טרעלניק פלעגן קומען יעדן זומער קיין שעלץ שערן די שאָף פון דעם אָרטיקן פּריץ: זי דערציילט: ר׳ ישעיהו ניסלס-פּריידענרייך איז אין די יאָרן פון פּאָרן ערשטן וועלט־קריג, געווען אַ גרויסער גביר. ער פלעגט קומען צום שעלצער פּריץ, וועלכער האָט געלאָזן אַדורכגיין פּאָר זיינע אויגן די סטאַדע שאָף, כדי אָפּצו־שאַצן די וואָג פון דער וואָל, וואָס ער פלעגט אָפּקויפן „פונעם שעפּס״.

דאָן האָט ער געבראַכט פון מאָגעלניצע די ברי־דער טרעלניק און אַנדערע געאיבטע שערערס (קיין פּוילישע שערערס פון וואָל זענען דעמאָלט אין אונדזער אומגעגנט נישט געווען). מען האָט זיי איינגעקוואַרטירט אינעם הויז פון לייבישל שעלצער. דאָרט האָבן זיי געגעסן און געטרונקען. אויך געשלאָפן אַ גאַנצע וואָך, וואָס האָט זיי דערמעגלעכט יעדן טאָג צו דאַוונען מיט אַ מנין אין דער פּרי און אין אָוונט. דערציילנדיק וועגן זייער בייטאָגיקער אַרבעט, האָבן זיי אַריינגע־בראַכט אַ הייטערע שטימונג.

פּרייטיק פלעגן זיי אַהיימפאָרן קיין מאָגעלניצע אויף שבת און ר׳ ישעיהו ניסלס האָט זיי באַצאָלט זייער לוין פּינקטלעך.

די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן דורך די יידישע שערערס כל זמן דער שעלצער פּריץ און אַנדערע פּריצים האָבן געהאָדעוועט שאָף. מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, האָבן די פּריצים איבערגעריסן דאָס האָדעוועדן שאָף און מער נישט באַנייט. די ברי־דער טרעלניק זענען געוואָרן, נאָכן שערן די וואָל, ספּעציאַליסטן פון פעל. אויפגעקויפט רויע פעל אין די דערפער און ביי יידישע קצבים און זיי פאַרקויפט צו די מאָגעלניצער גאַרבערס.

שרייבער

וואָלד־שרייבערייי איז געווען אַ יידיש פּאָר. ס׳האָט געטראָגן אַ ספּעציפישן כאַראַקטער און האָט געפּא־דערט דערצו קענטעניש פון שרייבן, רעכענען און אַדמיניסטראַטיוו פעיקייטן. מען האָט באַדאַרפט בא־שטימען וועלכע ביימער זענען גוט פּאָר בעלקעס, וועלכע פּאָר ברעטער אד״גל. עס האָט זיך אויך געפּא־דערט „קוראַזש״... צו לעבן אַליין צווישן גויים אין וואָלד. היטן, זיי זאָלן נישט גנבענען קיין געשניטן האָלץ, אָדער זיי זאָלן נישט שניידן קיין ביימער אין וואָלד.

אַמייסטן זענען די שרייבער געווען פּראָטעזשירטע פון די וואָלד־סוחרים, זייערע קרובים, אָדער נאָענטע פריינד, ווייל דער שרייבער איז אויך געווען דער קאַסירער און ס׳האָט זיך געפּאָדערט צוטרוי פונעם וואָלד־סוחר.

מיר האָבן דערמאָנט יעקל לערערס פאַרגאַנגע־הייט אַלס געווען וואָלד־שרייבער.

די וואָלד־שרייבער, ווי דער שרייבער פון די שורות געדענקט, זענען געווען: ר׳ ירחמיאל־מאיר מרגלית, אַ שוואָגער פון משה־וואָלף ווינגארט און שפּעטער זיינער אַ שווער. ער האָט אים אָנגפאַרטרויט דאָס „שרייבעריי״ אין זיין וואָלד.

ר׳ ירחמיאל־מאיר איז געווען אַ ייד אַ חכם, אַ תקיף. ער פלעגט באַפעלן דורכן גאַיאָווען, וואָלד־וועכטער, וואָס צו טאָן, ווי דאָס שניידן די ביימער דאַרף אויסגע־פירט ווערן, ווי ס׳זאָל ווערן געהיט פאַר גנבים. די גאַיאָוועס האָבן געהאַט דרך־ארץ פאַר אים.

אַן אַנדער טיפּ איז געווען אלעזר פריידענרייך (לאָזער שאַיעס), אַ זון פון ישעיהו ניסלס פריידענרייך). בשעתו אַ וואָלד־סוחר. זיין זון האָט ער פאַרזאָרגט מיט פּרנסה — וואָלד־שרייבעריי.

דעם גרעסטן טייל פון זיינע יאָרן האָט ער גע־וווינט אין די וועלדער, כאָטש ער איז געווען אַ ייד אַ חלוש. דער גאַיאָווע האָט געהערשט איבער אים און ער, דער פאָרשטייער פונעם וואָלד־באַזיצער, האָט געלעבט די גאַנצע יאָרן אין שרעק פאַר איבערפאַלן מצד די גויים. ער איז יונג געשטאָרבן.

שאָפערן

וויניק יידן אין מאָגעלניצע זענען געווען באַ־שעפטיקט אין דעם פאָך. צו דער אַרבעט האָט מען צו יענער צייט געדאַרפט האָבן „עשיוס גבורה״. כדי צו קענען דערוואַרעמען דעם אויטאָ, דרייענדיק די האַנט־קאָרבע אין דעם פראָנט פון מאָטאָר.

אייגנטימער פון אויטאָבוסן זענען יאָ געווען יידן, דווקא פון בעלי־בתישע און סוחרישע קרייזן. געלט און איניציאַטיוו־באַזיצער זענען אַריינגעדרונגען אין דעם נייעם פאָך, וואָס האָט אָנגעהויבן צו פאַרנעמען דאָס אָרט פון באַנען און קאָלייקעס אין פּוילן בכלל און אין מאָגעלניצע בפרט, אין אָנהייב פון די דרייי־סיקער יאָרן.

די ערשטע אייגנטימער פון אויטאָבוסן אין מא־געלניצע זענען געווען:

משה חיימאָוויטש, אַ זון פון חיים דזיאַרנעווער,

איז געווען אײנער פון די ערשטע אינהאַבער פון אַן, אויטאָבוס, נישט געקענט זיך אַרומשלאָגן וועגן אַ פאַסאַזשיר, היזק געהאַט כמעט זיין גאַנץ פאַרמעגן און אַוועק קיין אַרגענטינע. געהאַלטן אין אַ וויטן אַרגענטינער פאַמפּאַ־סטעפּ אין דער געגנט פון ציאָקאָ א געשעפט, געמאַכט דווקא גוט, שנעל אַרויסגעשיקט געלט און פאַרן פאַר זיין פרוי חנה (פון די רעכט־שיידס) און קינדער. אָבער פאַרן אָננעמען די פּאַפּירן איז געקומען א ידיעה, אַז מען האָט משהן געפונען א צעשניטענעם אין זיין צערויבט געשעפט.

חנה מיט די קינדער זענען שוין קיין אַרגענטינע נישט געפאָרן, און געטיילט דעם ביטערן גורל פון די מאָגעלניצער יידן. הי"ד.

די אַנדערע יידישע אויטאָבוס־אייגנטימער זענען געווען:

שלמה גרייצער (לעבט אין אַרגענטינע). די לעצטע דריי אומגעקומען ביי די נאַצים: איטשע שיפער; יעקב־הערש אָסעלקא און חיימל ראָזנבערג.

די שאָפערן וואָס האָבן געאַרבעט ביי זיי זענען געווען פאָליאַקן:

די אויבן דערמאָנטע האָבן געדאַרפט אויסשטיין די קאָנקורענץ מצד דעם מאָגעלניצער פאָליאַק שציס־לאָווסקי, וועלכער האָט אויך דערוואָרבן אַן אויטאָבוס.

פנחס פריידענרייך דערציילט: דער אויבן דער־מאָנטער האָט מיך געפירט פון וואַרשע ביז מאָגעל־ניצע אומזיסט, כדי צו וויזן, אַז יידן פאָרן מיט אים און נישט מיט די יידישע אייגנטימער...

דער רוב פאָסאַזשירן זענען געווען יידישע סוח־רים און קליינהענדלער. טאָקע וועגן זיי איז אָנגעגאַנגען די קאָנקורענץ.

מיט דער צייט האָט אײנער פון די אויטאָבוס־אייגנטימער, איטשע שיפער, באַקומען אַ דערלויבעניש צו פירן זיין אויטאָבוס אַלס שאָפער. אויך „מענדל דוידע", דער בעל־עגלה פון אַ לאַסט־וואָגן, האָט באַ־קומען אַ דערלויבעניש צו פירן אַלס שאָפער זיין לאַסט־אויטאָ.

פונדעסטוועגן זענען נאָך געווען באַשעפטיקט פערד און וועגן ביים פירן סחורות קיין וואַרשע און צוריק, ביז צום אַרויסטרייבן די מאָגעלניצער יידן אין וואַרש־ווער געטאָ צווישן די מויערן.

אין וואַרשעווער געטאָ האָבן קורסירט ריקשעס — דריי־רעדערדיקע וועגעלעך, געפירט ווי אַ ראָווער, מיט די פיס און הענט. די ריקשעס האָבן פאַרביטן פאַסאַזשיר־און לאַסט־אויטאָס, ביז... די באַן, געפירט דורך פוי־לישע קאָנדוקטאָרן אונטער דער אויפזיכט פון די דייטשן, האָט אין געשלאָסענע וואַגאָנען געפירט די יידישע בעלי־עגלות, שמייסער, שאָפערן און זייערע פאַסאַזשירן, אַהין, פון וואַנען ס'איז קיינער מער נישט צוריק געקומען.

אַזוי האָבן יידן געענדיקט די 800־יאָריקע פּרשה „אלה מסעי בני ישראל". דאָס זענען די רייזעס פון יידן אין פוילן.

*

צווישן מאָגעלניצע און וואַרשע קורסירן אויטאָ־בוסן און לאַסט־אויטאָס. די שאָפערן זענען זיך פון די שטשיסלאָווסקיס און אַנדערע פאָליאַקן, אייגווויינער פון מאָגעלניצע. דאָס אייגנטום געהערט צו דער פאָלקס־דעמאָקראַטישער רעגירונג. דער פאַרקער — אַ נאַרמאַלער!

ר׳ יאָסל ראָכפעלד ז״ל

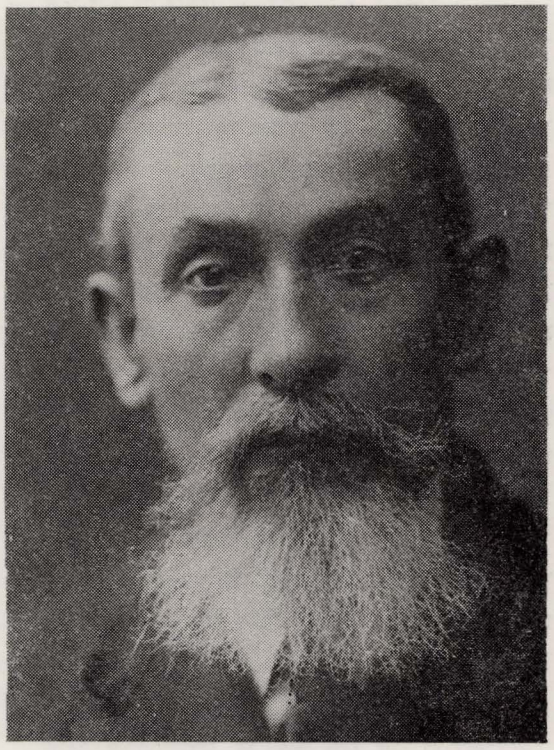
צוגעגרייט צום דרוק פון ישראל זאנדער

א נײ פאָך ברענגט אריין א שפע

איניציירט פון ר׳ מאיר בראון

די בריסקער לייביש און מאיר בראָן זענען געווען „שמוקלערס״ ד״ה: וועבער פון סטענגעס, טאַשמעס און ענלעכע אויסאַרבעטונגען. די אויסגעאַרבעטע סחורה פלעגן זיי פירן קיין ווארשע.

אין אַ געוויסן טאָג פון יאָר 1888 דערוויסט זיך מאיר בראָן פון זיינע סוחרים אין ווארשע, אַז אין אַמעריקע איז אויפגעקומען אַ מאָדע צו באַפוצן די דאַמען־קלײדער מיט אַ זוים סטענגעס פון אינדיאַנישע

ר׳ מאיר בראָן־רש״פ

פעדערן. די פעדערן ברענגט מען רויערהייט קיין פוילן, וווּ זיי ווערן אויסגעאַרבעט אין דער פאַרם פון טאַשמעס, אָדער סטענגעס. דאָן שיקט מען זיי קיין אַמעריקע, וואָס כאַפט אויף אַלץ, וואָס ווערט געשיקט צו דעם ריזיקן אָפּזאַץ־מאַרק. ס׳איז ממש שווער זיי אָנצוזעטיקן.

ר׳ מאיר פאַרטראַכט זיך גאַנץ ערנסט וועגן דעם ענין און לייגט נישט אָפּ דאָס באַקענען זיך מיטן געהערטן אויף שפּעטער. ער לאָזט זיך באַלד אַוועק צו די בעלי־מלאכות אין ווארשע, וועלכע אַרבעטן אויס די פעדערן. ער קוקט זיך צו צו זייער אַרבעט און באַשליסט... אַהיים צו ברענגען אַ וואָגן פעדערן און אָפּשטעלן די וועבערייַ פון טאַשמעס און אָנהייבן וועבן פעדערן־טאַשמעס פון 4־5 צענטימעטער די בריים.

די פעדערן פלעגט מען ברענגען פון איינדיע נאַפּטאַלירט, זיי זאָלן נישט קאַליע ווערן אין לאָנגן וועג. כדי אַרויסצונעמען דעם ריח פונעם נאַפּטאַלין, האָט מען זיי געווייקט אין וואַסער און נאַכער „געשליסן״, אָפּגעצופט — פון בייגדל.

ר׳ מאיר האָט צו וויסן געגעבן אַלע שלייסערקעס (פעדערן־צופּערינס) אין מאָגעלניצע, זיי זאָלן קומען צו אים. ער ווען זיי אויסלערנען אַ פאַך, וואָס ווען זיי געבן אַ פאַנטאַסטישן לוין: 2 רובל אַ וואָך!

די שלייסערקעס, ביי וועלכע דאָס „פאַך״ האָט געדינט נאָר אַלס צושפּרונג צו דער פרנסה, האָבן פּשוט נישט געגלייבט, אַז זיי וועלן דערגיין צו אַזאַ פאַרדינסט...

ר׳ מאירן איז געלונגען זיי איבערצוצייגן, אַז דער פאָרשלאָג איז אַן ערנסטער. ער האָט זיי אויסגעלערנט די אַרבעט אין אַ קורצער צייט. די וועבערס האָט ער אויסגעלערנט וועבן פעדערן־טאַשמעס אַנשטאָט די גראָבע לייוונט, אָדער טאַשמעס. ווידער אַמאָל האָט ער צוגעזאָגט די שלייסערינס 2 רובל אַ וואָך און די וועבערס — 3 רובל, אויב די אויסאַרבעטונג וועט אָנגענומען ווערן אַלס גוט קוואַליפּיצירטע.

דער ערשטער טראַנספּאָרט סחורה איז אַקצעפּטירט געוואָרן דורך די וואַרשעווער עקספּאָרטערן, וועלכע האָבן גוט באַצאָלט. זיי האָבן געזאָגט, אַז ער זאָל אויסאַרבעטן אַזוי ברענגען וויפל סחורה ער קען, אָן שום באַגרענעצונג.

ר׳ מאיר בראָן מאַכט שותפות מיטן ברודער לייביש.

די אונטערנעמונג צעוואַקסט זיך

פון איין וואָגן רוישטאָף איז דערגאַנגען צו פיל וועגענער. אַלע בעלי־עגלות פון שטאָט, אַ סך מאָל

אויך פון די שכנותדיקע שטעט, ברענגען פולע וועגע־נער מיט רויע פעדערן פון וואַרשע אין אַ צענטראַלן שפייכלער, פון וואַנען די סחורה וועלט פונאַנדערגע־טיילט אין אַלע אַרבעטס־פונקטן. קיין וואַרשע פירן זיי צוריק די אויסגעאַרבעטע סחורה. די טרעגערס האָבן „פולע הענט מיט אַרבעט" ביים אויסלאָדן און פאַרלאָדן די סחורה, דאָס פונאַנדערטיילן די פּעק אין די אַר־בעטס־פונקטן.

דאָרט וועלן די פעדערן געווייקט און געשליסן דורך די פרויען־שלייסערקעס; דאָן געוועבט דורך די וועבער, מיט פלייס און געשיקטקייט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ר׳ מאיר בראָן צאָלט אויס פינקטלעך דעם צוגעזאָגטן לוין.

דער „אָפּקלאַנג" פון די מזומנים, וואָס יעדער באַקומט, האָט אָפּגעהילכט אין דער גאַנצער שטאָט.

ביי די אַרעמע טאַנדעטניקעס, יאַרידים־פאַרער, שניידערס, שוסטערס, היטלמאַכערס, קירזשנערס, פּענ־דזל־מאַכערס א״אַנד האָבן זיך דערוועקט מחשבות: צו וואָס דאַרף מען זיך שלעפּן אויף די יאַרידים? מאַנטיק — בלענדאָוו; דינסטיק — מאַגעלניצע; מיט־וואָך — ביאַלאָבזשעג; דאָנערשטיק — גריצע. אויפ־שטיין פאַרטאָג, אַ סך מאָל אין מיטן דער נאַכט און היטן מיט „7 אויגן" דעם פויער, ער זאָל נישט עפּעס צוגנבענען. נאָכן יאַריד קומען אַהיים שפּעט אין אָוונט און אַ סך מאָל נישט אויסשלאָגן אפילו די הוצאות. און ווער שמועסט אַ פאַרדינסט? כאָטש אויף אַ שטיקל ברויט! פון „עפּעס פרנסה"?

זיי קומען אויף די אַרבעטס־פלעצער, קוקן זיך צו צו דער זיכערער, לוינבאַרער אַרבעט און איבערצייגן זיך, אַז דאָס פאַך איז נישט שווער צו „כאַפּן". וואַרפן זיי אויך אָוועק זייערע פריערדיקע פאַכן, קויפן אַ ווע־בשטול און ווענבן.

דאָס גאַנצע שטעטל זאָגט, אַז ר׳ מאיר בראָן איז אַן ערלעכער אַרבעטס־געבער. ער צאָלט אויס פינקטלעך יעדן זיין לוין פאַר דער פאַרגאַנגענער וואָך — 2 אָדער 3 רובל — יעדן פרייטיק פאַרן אַהיימגיין.

נו, אַז גאָט האָט געבענטשט אַזאַ בעל־מלאכה מיט דערוואַקסענע קינדער, האָט ער זיי אַלע באַשעפטיקט ביי דער אַרבעט. און אין שטוב איז אַריינגעקומען ביז 10 רובל אַ וואָך! אַזאַ סומע! דער בעל־מלאכה האָט דאָס אין יענע יאָרן אפילו אין חלום נישט געזען. איז אַ וווּנדער, וואָס אין יעדער צווייטער שטוב האָט מען געוועבט?... פרנסה איז געווען בריווח.

ביים נייעם פאַך זיצט מען אונטער די מזוזה. מ׳עסט פרישטיק, מיטאָג און וויעטשערע צו דער צייט, צוזאַמען מיטן וויב און קינדער. ענדע וואָך קריגט מען די פאָר קערבלעך, ריינעם ריווח, אַן קאָפּ־דרייענים, אַן זאַרגן. וווּ שטייט עס געשריבן, אַז מען מוז אַר־בעטן, פאַרשוואַרצט ווערן ביי אַ פאַך, וואָס גיט גאָר־נישט? אייניקווייז כאַפּט זיך יעדער אַ קוק צו טאָן ווי ס׳זעט אויס די אַרבעט. נו, נו, ס׳איז אַ פאַך, וואָס איז גרינג אויסצולערנען פאַר אַ בעל־מלאכה, וואָס האָט נישט קיין צווויי לינקע הענט. און יאָרן זיין אַ געזעלן דאַרף מען אויך נישט.

זעצט מען זיך אַוועק צו דער אַרבעט און מ׳פאַר־דינט טאַקע מזומנים.

די פעדערן ברענגען אַ שפּע אין שטאָט

לאָמיר נעמען אַלס מוסטער אַ געוועזענעם היטל־מאַכער, מיכעלע (דער נאָמען און דאָס פאַך — נישט אויטענטיש), אַ ייד, אַן אביון אין „זיבן פאָלעס". ער איז געפאָרן אויף יאָרידים, געפירט זיין אויסגעאַרבעטע סחורה פאַר די פויערים און נאָך אַלעמען האָט די משפּחה גאַנץ געשמאַק אונטערגעהונגערט אַ גאַנצע וואָך. שבת־מאָכן איז געווען אַ שווערע הלכה. זיין פרוי, שרה־ביילע (דער נאָמען נישט־אויטענטיש), האָט געהאַלטן אין איין קאָמבינירן צו פאַרשטאָפּן די מיילער ביי די פרעסערס און פאַרזאָרגן, אַז די קינדער זאָלן נישט גיין נאָקעט און בארוועס. אָבער נישט תמיד איז עס איר געלונגען. איצט, ברוך־השם, די קללה איז גע־וואָרן אַ ברכה! יעדעס מיידל, וואָס האָט זיך פריער אַרומגעדרייט „פוסט און פאַסט" ברענגט אַהיים צווויי רובל אַ וואָך; יעדעס יינגל, וואָס האָט געהאָלפן דעם טאַטן „שטופ־שטויס" — ברענגט —אַהיים דריי רובל אַ וואָך. צוזאַמען, קיין עין־הרע. אַ שיינע סומע!

וויל שרה־ביילע אַז איר מאַן און קינדער זאָלן האָבן כוח צו אַרבעטן און פאַרדינען. קומט זי אין געוועלב אַריין, קויפט אַ זעקעלע מעל, אַ היטל צוקער, אפילו טייערע קאָלאָניאַל־שפייזן, געטריקנטע פלוימען, שאָפּטאָלן אד״גל.

אויפן מאַגעלניצער יאָריד, דינסטיק, קויפט זי אַ פערטל קאָרטאָפל, לייגט אַריין אין קעלער, אַ האָלבן שאָק אייער און אַ פעטע הון אויף שבת. זי לאָזט די הון זיך אַרומדרייען אין שטוב ביז דאָנערשטיק פאַר־נאַכט, ווען מ׳טראָגט זי צום שוחט.

פון גוטן עסן בלויז שבת — קאָן מען קיין כוח

נישט האָבן צו אַרבעטן אַ גאַנצן וואָך, טענהט אַזאַ מאַמע, און זי גרייט צו עפּעס צוצובייסן אויך אין דער וואָכן. אין אַ פּראָסטן מיטוואָך עסט מען וויעטשערע אַ פּאָרשפּייז, אַ גוט שטיקל הערינג, קאַרטאָפל, אַפילו לאָקשן מיט יויך און אַ שטיקל פלייש.

אַוועק וויי מיטן רויך די מאכלים, פון וועלכע מען האָט געלעקט די פינגער ערשט נישט לאַנג. וויי אַ שטייגער, אַן אָפּגעברענטע זופּ (קאַרטאָפל מיט אַ ביסל מעל, צוגעברענט אויף ליין־אייל); קאַרטאָפל מיט סמעטענע — אַ טאָפּ וואַסער מיט קאַרטאָפל, פּאָרווייסט מיט אַ העלפּטעלע סמעטענע... אַ ביגוס פון קאַרטאָפל־קניידלעך; אָדער די באַרימטע מאָגעלניצער „פּיזן", — צעריבענע קאַרטאָפל אין דער פּאָרם פון שפּיזן מיט פּאָלשע יויך. אַפילו פון אַזעלכע אויסגעבענקטע מאַכלים, ווי קאַרטאָפל מיט קליסקעלעך, אָדער אַרבעס מיט קליסקעלעך געריישטע — וואָר וויל איצט הערן דער־פון?

מיט אַ בלויזע הון קען מען נאָך קיין שבת נישט מאַכן — זאָגט די ניי־אויפגעקומענע בעל־הביתטע. קויפט זי רינדערן־פלייש ביים קצב. וווייזט דערביי אַרויס מבינות אויף אַ גוט שטיקל פלייש. וואָסער חלק דער קצב גיט איר — הייסט זי זיך געבן אַן אַנדערן. דער קצב וויל לייזן... אָבער ער ברומט: „קוקט נאָר אַן די פּאָרשוינטע! דאָס איז נישט גוט, יענץ טויג נישט. ווי לאַנג איז ווי זי איז געקומען שטיל און נעבעכדיק, געבעטן אויף שבת אַן „אַדוואָקאַטעל" (אויף דער קצבישער שפּראַך אַ קאָפּ פון דער בהמה) און איצט וואַרפט זי זיך מיט אַלץ, וואָס איך לייג איר פּאָר..."

ביי די פישערקעס קויפט זי לעשטשן; באַצאָלט דעם געפּאָדערטן פּרייז, אָבער נעמט אַרויס די נשמה... ביז צום קויפן. נישט ווילנדיק פּאַרלירן אַ קונה, האַלטן די פישערקעס איין זייערע שארפע צונגען ביז זי גייט אַוועק, דאַן שפּעטן זיי אָפּ פון איר: „די נייע גבירטע! אַנדערש ווי לעשטש קען זי נישט עסן! ווי לאַנג איז ווי זי האָט געקויפט „סצינקעס" — קליינע פישעלעך?

קומט דער גרויסער יום־טוב פּסח, מאָלט מען אויס די שטוב (על פּי רוב איין צימער) מיט אַ דעסטן. די אַרבעט פירט אויס לייביש מאַליאָזש. משה דער סטאָליער האָט צונויפּגעשטעלט אַ פּאָדלאָגע פון האָלץ אַנשטאָט דער ליימענער. אויף די פענצטער הענגט מען אויף פּאָרהאַנגען.

דער טאָטע באַשטעלט אַ נייע אָטלעסענע קאַפּאָטע ביים בעסטן שניידער אין שטאָט. די יינגלעך האָט מען אויך פּאַרזאָרגט מיט שפּאָגל נייע קאַפּאָטקעלעך און הייזלעך. מער נישט איבערגעניטשעוועט פון אָלטע בגדים. אויך שיכלעך נייע, קנאַקנדיקע, געקויפט. די מאַמע מיט די טעכטער האָבן אין זיך אויך נישט פּאַרגעסן. אָלע האָבן זיך געלאָזן מאַכן נייע קליידער ביים געלן ישראל (בארטמעסער), דעם דאַמען־שניידער. שיך געקויפט ביים בעסטן שוסטער. דאָס שייטל האָט מען שיין צוגעקעמט ביי אברהם־יוספס (דעם מלמדס) טאָכטער.

ביי אַ גרעסערער פאַמיליע פאַלט אַריין מער מזון־מנים; ביי אַ קלענערע — וויניקער. אָבער גענוג אויף איינצוקויפן לחם לאכול ובגד ללבוש ממש און נישט בלויז אין סידור...

אַרום די פּעדערן־אַרבעטער האָבן פּרנסה די גוטע בעלי־מלאכות. דער פּדיון ביי די קרעמערס איז אַ מזומנער, נישט „אויפן בוך". די שפּע פילט זיך אין יעדן ווינקל. נישטאָ קיין לייזיקגייערס. וועט ס'וויל נאָר אַרבעטן — פאַרדינט און לעבט שיין!

די גוטע שניידערס באַקומען באַשטעלונגען אויף אָטלאָסענע קאַפּאָטעס און גוטע אָנצוגן; די שוסטערס — אויף שטיוול, קאַמאַשן און דאַמען־שיך. משה סטאָליאַר איז באַלייגט מיט אַרבעט — באַשטעלונגען אויף נייע מעבל. די מאלערס מאָלן די שטיבער. שידוכים וועלן געשלאָסן שנעל. מען דינגט זיך נישט לאַנג וועגן נדן און מ'גיט טאָקע דעם צוגעזאָגטן נדן — אַ וועבשטול, אַ „גאָלדענע פּרנסה". חתונות וועלן געפּראָווט מיט דער בריטער האָנט. צו די מאָגעלניצער כלי־זמרים, די טופּמאַנס, לאַדט מען אויך איין יצחק כלי־זמר — דער ערשטער פידלער אין גריצע. און אַז ער שפּילט אַ „יהי־רצון" פאַר דער חופּה — גייט דער עולם אויס פון זיסקייט. פּרץ לערמאַן, דער מאַרשעליק, דער בדחן פון מאָגעלניצע, אַ ייד אַ למדן — וווייזט זיינע קענטע־נישן פאַרן באַדעקן די כלה. טערען פליסן ווי באָב. ביז די כלי־זמרים גיבן אַ שפּיל־אויף אַ פּריילעכס.

מ'פירט דעם חתן איבער אַלע גאַסן צום בית־המדרש, וווּ ס'וועלט געשטעלט די חופּה אונטערן פּרייען הימל. נאָך דער סעודה רופט דער בדחן אויס מיט פּריילעכקייט יעדנס דרשה־געשאַנק. די מוזיק שפּילט צו יעדן לויט זיין געשאַנק. דער עולם גייט אַהיים, וועו „אין פּינטשעוו טאָגט שוין"...

אַ מגיד, אַ רבי, אַן „אייניקל" — וווייסט, אַז ער וועט פון מאָגעלניצע נישט אַהיימפאָרן מיט ליידיקע הענט.

אַ מדינה־גייער (נישט קיין אַרטיקער אַרעמאַן) איז זיכער, אַז ער וועט באַקומען אַ שיינע נדבה. אַלס אורח אויף שבת וועט ער הנאה האָבן פון אַ גוטער סעודה. אַ נאַכטלאַגער וועט ער געפינען אין אַ גוט איינגעאָרדנטן הקדש, וואָס וועלכע אויסגעהאַלטן פון דער אָרטיקער חברה „הכנסת אורחים". ס׳בעט איז ריין, פריש באַצויגן און קיינער פון די „חברים" וועט אים זיין בעט נישט פאַרכאַפן.

אין פלוג דוכט זיך, אַז אַלע זענען גליקלעך און צופרידן. אין דער אמתן זענען געווען אומצופרידענע קריייגן, ווי די אַלטע איינגעפונדעוועטע בעלי־בתים, „שיינע יידן"; די „באַראַוויאַקעס" (שטאַמען פון דאָרף (באָרווע); די „פּאָפּאַוויאַקעס" (שטאַמען פון דאָרף פּאָפּאַוויץ) און אַנדערע ענלעכע מיוחסים.

דאָס שטופן זיך פון די „אויפגעקומענע, אומעטום: אין מאַרק, אין די געוועלבער, אויף שמחות, אין שול און אין בית־המדרש — האָט זיי דערנידעריקט. דער בולטסטער פאַקט אין שייכות מיט די געפילן איז פאָרגעקומען אין איינעם פון די וויכטיקסטע יום־טובים — פסח.

מיכלעע היטלמאַכער לערנט דרך־ארץ די שיינע יידן

די ערשטע פסח־נאַכט קומט מיכלעע אין בית־המדרש אַריין מיט זיינע בנים, אויסגעפוצטע אין נייע בגדים. זייערע חברים ווינטשן זיי „תתחדש". זיי גייען הין און צוריק אין בית־המדרש, כדי מען זאָל הערן ווי די שטיוועלעך קנאַקן...

צומאָרגנס נאָכן סדר, קומט דער טאַטע מיט די זין אין בית־המדרש. ער שטעלט זיך אַוועק אויף זיין שטענדיקן אָרט, הינטערן אויוון. ביסלעכווייז, אומבאַמערקט, רוקט ער זיך אַרויס ווייטער, נענטער צום באַלעמער. אַ פּנים, ער גרייט זיך עפּעס אויפצוטאָן...

בשעת דער גבאי הייבט אָן פאַרקויפן די „עליות", דערנענטערט זיך מיכלעע שטיל, אומבאַמערקטערהייט צום בעלעמער. דער גבאי ראשון רופט שוין אויס פייערלעך:

— אַ גולדן שלישי!

— 40 קאָפּיקעס! — הערט זיך פלוצים אָן אומבאַקאַנט קול. דער עולם דערזעט דעם נייעם „שלישי קונה" און שטוינט... אַ בכבודיקער בעל־הבית רופט אויס:

— 50 קאָפּיקעס!

מיכלעע שרייט אויס: 60 קאָפּיקעס. די קאָנקורענץ צעפלאַקערט זיך. מיכלעע האַלט זיך פעסט. ער דערגרייכט צו 5 גילדן — אַ רובל מיט 50 קאָפּיקעס. דער גבאי ראשון רופט אויס:

— זכה לו!

ס׳הייסט, שלישי בלייבט ביי מיכלעען. שרה־ביילע קוקט אַרויס פון דער וויבער־שול, קוועלט פון איר מאַנס קוראַזש: „גוט אַזוי, אַנגעלערנט די שיינע יידן, וועלכע בלאָזן פון זיך!"

דער נייער שלישי־קונה — מיכלעע היטלמאַכער — איז עולה צו דער תורה. מיטן גענאַכטן קוראַזש זאָגט ער אָבער די ברכות שטילערהייט, גאָרנישט מיט קיין יום־טובדיקן ניגון, מיט אַ ביסל שרעק, קוים וואָס מען הערט. פאָרט נישט פון די אַלטע שלישי־פרעסערס...

די בעלי־הבתים פון דער מזרח־וואַנט דעקן איבער זייערע קעפּ מיט די טליתים, ווינקען זיך איבער און זאָגן מכלומרשט צו זיך: „נו, נו! שיינע צייטן געקומען, הייסט עס, מיכל, דער געוועזענען אביון, דער פּראָסטאַק איז עולה צו שלישי. און מיר דאַרפן זיך באַגנוגענען מיט אַ „רביעי" און נאָך אַזעלכע עליות..."

די וויבער אויף די „שטעט", ביי דער מזרח־וואַנט, קוקן אויף דער געוועזענען היטלמאַכערין, דער קבצנטע, מיט פאַראַכטונג. אַ קנאה ברענט אין זייערע אויגן: „זעט נאָר, זעט! ווי אויסגעפוצט זי איז אין „עסיק און אין האַניק", וואָסערע שיך! באַהאָנגען איז זי מיט צירונג, ווי אַ כלה צו דער חופה!" זי אַליין די „גבירטעס" האָבן זיך אויסגעפוצט לכבוד יום־טוב מיט זייערע סאַמעטענע חופה־קליידער פון... צוואַנציק יאָר צוריק.

שרה־ביילע באַמערקט זייערע „בליקעלעך" און טראַכט מיט הנאה: „פלאַצט, איר אָנגעבלאָזענע אינדיקעס! שטענדיק זענט איר פאַרבייגעגאַנגען פאַרביי מיר און מיך נישט געזען, נישט באַמערקט! אָבער איצט זעט איר מיך שוין גוט!" אַ שטראַלנדיקע פון צופרידנקייט נעמט שרה־ביילע אויף דעם ברייטן „גוט יום־טוב", פון מיכלעען מיט די בנים. דערביי זאָגט ער:

— וואָס זאָגסטו, שרה־ביילע? אָנגעלערנט די שיינע יידן, וואָס? שטענדיק וועלן זיי שטיין אויבן אָן!

שבת נאָך פסח, וועלן מיכלעע שטייט אויף פון שלאָף נאָך דער שבתדיקער סעודה, גייט ער צו דער בריק איבער דער „זשיקע" (טײַך). ער איז מכבד מיט באַניקערן אַלע שטייענדיקע: קצבים, ריבאַקעס, בעלי־

עגלות, טרעגערס און אַנדערע חברים. אַלע קנאַקן די באַניקערן מיט הנאה און מיכעלע פרעגט זיי:

— האָט איר געהערט דעם „נו, נו" פון די „שיינע יידן"? האָט איר געזען זייער איבערקוקן זיך?

אַלע קוועלן פון זיין שטיקל אַרבעט.. יעדער דורכגייער אויף דער בריק ווערט אָפּגעמאָסטן פון קאָפּ ביז די פיס. מיכעלע שפּאָסט און אַפּ פון זייער „הולך", פון די איבערגעניצעוועטע בגדים, די פאַרלאָטעטע שיך. אַלע פּאָסמאַקעווען זיך פון זיינע חכמות...

— אַז ס'איז אים געראָטן איז ער אַ חכם! — פרווווט אַ יייד, אַן עקשן אַראָפּנידערן מיכעלען פון זיין הויכן פּיעדעסטאַל.

מיכעלעס „חסידים" פרעגן דעם עקשן:

— הלמאי האַלסטו זיך ביי דיין שניידעריי? פאַרסט אויף יאַרידים און פאַרדינסט קדחת מיטן כשרן פּאָדים! גיב אַ קוק — זאָגן זיי אים — ווי מיכעלע זעט איצט אויס, ווען ער האָט אָפּגעלאָזן זיין פּאַך! ער און זיינע קינדער אַרבעטן און מ'לעבט בריווח. זיין ווייב האָט שוין צוגעגרייט וויפּראָווען פּאַר אַלע טעכטער, אַפּילו פאַר די קלייַנע מיידלעך: יעדע טאָכטער איז באַוואָרנט מיט אַ נדן — אַ ווענשטול, אַ דירה... און אויף דעם לאָשטשען זיך בחורים, נישט נאָר מאָגעלניצער, נאָר פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך, ווו ס'איז נישט אַזא שפּע ווי אין אונדזער שטאָט. איז דען אומעטום דאָ אַ מאיר בראָן? האַ?

מיכעלע שפּיצט אָן די אויערן. כלומרשט נעמט ער נישט קיין אָנטייל אינעם געשפּרעך. ער הערט אָבער אַלץ, וואָס מען רעדט וועגן אים און ווי דער „עולם" איז אים מקנא און ער ווערט נאָך גרעסער ביי זיך.

זונטיק אין דער פרי קומט ער צום דאַוונען אין בית־המדרש אויפגעראָמט, דערזעענדיק אַ יינגל דאַוונען, גיט ער אים אַ קניפּ אין בעקל...

— וואָסי? נאָר ירחמיאל-מאיר מרגולית, דער וואַלד־שרייבער האָט אַ חזקה אויף קנייפּן יינגלעך אין בית־המדרש?

ווען ער קומט אַהיים פון דאַוונען, עסט ער אַ פיינעם פרישטיק און גייט צו דער אַרבעט, וואָס גייט ביי מיכעלען ווי אַ מזמור. ער איז לוסטיק, פריילעך. צופּעליק שטויסט ער זיך אָן אויף אַ יונג מיידל, אַ פיין אויסזעענדיק ווייבל גיט ער אַ קניפּ אין ווייכן אָרט. „מען דאַרף נישט אַרומגיין פאַרצוקט, פאַרזאָרגט, ווי די נאַראָנים, שלימזלניקעס, וועלכע זענען נישט אַרויפּגעשפּרונגען אויפן ריכטיקן וואָגן — טענהט ער — זיי האָבן קיין שכל נישט, האָלטן זיך ביים אַלטן פּאַך. היטן די ירושה פון טאַטן, וועלן זיי זיין קבצנים ווי דער טאַטע; אביונים ווי דער זיידע; געבראָטענע אביונים ווי זייער עלטער־זיידע".

די צוהערער גייען אויס פון געלעכטער פון זיינע ווערטלעך: „מ'זאָגט אַ חכם, איז דאָך נישט שייך!"

די שיינע יידן האָבן נישט פאַרגעסן מיכעלעס פּרק דרך־ארץ

אין אַ געוויסער נאַכט, אַ פּאָר וואָכן נאָך פּסח, הערט רבקה שלום־שכנאס (די נעמען נישט קיין אויטענטישע) איר מאַן קרעכצן:

— וואָס איז דיר, שלום־שכנא? — פרעגט זי מיט שרעק — ביסט פאַרקילט? דאַרף מען רופן יהושע פעלדשער, אָדער בעטן ביי אַ שכן באַנקעס צו שטעלן, אפשר פיאַווקעס? אָדער אָפשפּרעכן אַן עין־הרע?

— ניין, רבקהלע — ענטפערט איר דער מאַן — קיין זאָך פון די אויסגערעכנטע דאַרף מען נישט טאָן. כ'בין נישט פאַרקילט און נישט קראַנק!

טאָ וואָס דען קרעכצסטו? — פרעגט רבקהלע.

— פון זאָרגן, מיין ווייב! וואָס וועט זיין דער תכלית? ווי לאַנג נאָך וועט אונדזער איידעם, ברוכל (נאָמען נישט אויטענטיש) עסן קעסט ביי אונדז? זיצן אויף אונדזערע קעפּ?

— וואָס זאָל ער טאָן? — פרעגט רבקהלע — ער איז דאָך נאָך אַזוי יונג! לערנט אַזוי שיין, דאָס „חיות" גייט דאָך ביי מיר אויס, הערנדיק דעם ניגון בעת זיין לערנען גמרא. אַ שיין זיס קול האָט ער. אַחוץ דעם האָט ער דאָך נאָך נישט געענדיקט דער צוגעזאָגטער טערמין פון דער קעסט;

— יאָ — ענטפערט שלום־שכנא — אַלץ וואָס דו זאָגסט איז ריכטיק. אָבער דו דאַרפסט נישט פאַרגעסן, אַז ס'וואַקסן אויף די יינגערע מיידלעך. פאַר זיי וועט מען אויך דאַרפן קריגן גוטע חתנים, מיוחסים, בני־תורה! אַזעלכע שידוכים זענען דאָך פאַרבונדן מיט גרויסע נדנים און קעסט. פון וואַנען וועלן מיר דאָס נעמען? דו ווייסט דאָך — זעצט ער פאָר — אַז בעונותינו הרבים זענען היינט אויפגעשטיגן די שוסטערלעך, שניידערלעך, בעלי־עגלות, היטלמאַכערס און וועבערס. זיי קלינגען מיט די פולע קעשענעס זילבערנע קערבלעך. זיי פרעסן, זויפן און קליידן זיך, די ווייבער און קינדער ווי די גראָפן. שטופן זיך אַרויס אומעטום. געדענקסט נאָך אַוודאי, רבקהלע, די חוצפּה פון מיי־

כעלע אביון: אויסצוקויפן שלישי אין בית־המדרש פסח! זיי האָבן שוין אָנגעזאָמלט אוצרות מיט געלט און וואָגן שוין אָפילו צו כאָפּן די גוטע חתנים פון אונדז.

רבקה איז מסכים מיט איר מאַן, אַז ס׳זענען טאַקע געקומען שוועכע צייטן אויף די בעלי־הבתישע מענטשן.

— וואָס טוט מען זיך פאַרט אַן עצה? — פרעגט זי.

שלום־שכנא בלייבט שטיל אַ ווייל, האָט נישט קיין מוט באַלד איבערצוגיין צו זיין פאַרשלאָג. רבקה־לען וועט עס טרעפן זייער שוועך... און זייער טאָכטער מרימל וועט עס פּשוט נישט אויסהאַלטן.

— נו, וואָס ווילסטו זאָגן, מיין ליבער מאַן — פרעגט רבקהלע מיט זאָרג און נייגעריקייט גלייכצייטיק.

— איך מיין — זאָגט ער, ציענדיק די ווערטער פאַמעלעך — איך מיין: מ׳דאַרף שיקן צו ברוכלען אונדזערס אַ גוטן פריינד, ער זאָל אים פאַרליגן, ר׳זאָל פרובירן זיין מזל, אויסלערנען זיך דאָס נייע פאַך. קודם אַרבעטן ביי יענעם. נאָכן אויסלערנען זיך ס׳פאַך, וועט ער אַרויסנעמען דעם נדן און ווערן אַ מענטש פאַר זיך.

לאַנג האָט רבקהלע באַטראַכט דעם מאַנס פאָר־שלאָג.

— מילא זאָגט זי — אויב דו זאָגסט אַזוי? זאָל זיין פון דיין מויל אין גאָטס אויערן — און ביידע זענען איינגעשלאָפן רואיק.

אין אַ פאָר טעג אַרום איז דערשינען אַ „הויז־פריינד" פון ברוכלס שוויגער־עלטערן. ער איז אַריי־געגאַנגען צו ברוכלען אין צימער, אָנגעהויבן צו רעדן פון „דאָס און יענץ", ביז מען איז אַרויף אויף דער טעמע „די נייע צייטן". נייע גבירים, אויסנוצער פון דער געלעגנהייט און אַלטע אַרעמע לייט, וועלכע בלאָזן זיך מיטן בלויזן יחוס און אין דער קעשענע פייפט דער דלות. ר׳ ברוכל האָט נאָך נישט תופס געווען, וואָס עס ליגט הינטער דער וויזיט. מאַי קמשמע לן?

ער וואַרט מיט אומגעדולד אויף דער פאַרזעצונג פונעם געשפּרעך. און אָט הערט ער:

— ברוכל, אַ געלעגנהייט טאָר מען נישט אַוועק־לאָזן. ס׳איז איצט אַ צייט, ווען די שטאָט מאַכט שטיקער געלט. דאַרפסטו זי אויך אויסנוצן. אַמאָל מוז מען דאָך אַראָפגיין פון קעסט. טאָ צו וואָס אָפּלייגן אויף שפּע־טער? אפשר וועט דעמאָלט שוין נישט זיין די געלעגנ־הייט!...

ר׳ ברוכל פרעגט מיט כעס:

— זאָגט מיר, ברחל בתך הקטנה, (דאָס האָט גע־טענהט יעקב אבינו צו לבן הארמי זיין שוועסטער: איך וויל רעדן מיט דיר קלאָרע דבורים. ס׳האָנדלט זיך וועגן דיין טאָכטער רחל די קליינע — די יינגערע) וואָס מיינט איר?

— כ׳מיין, כ׳מיין, איר פאַרשטייט דאָך מן הסתם... די פעדערן...

ר׳ ברוכל שרייט אויס אַן אויפגערעגטער:

— וואָס הייסט עס? איך זאָל אַוועקלייגן דאָס לערנען און גיין אַרבעטן צוזאַמען מיט די גראָבע יונ־גען און די מיידן, די שלייסערינס?... דאָס וועט זיין מיין תכלית?

דער פריינד שטעלט זיך אויף מכלומרשט ווי אַ שטאַרק געריטטער פון זיין אייגענער „חוצפּה".

— ר׳ ברוכל, האָט נישט קיין בייזע מיינונג וועגן מיר. כ׳האָב דעם פאַרשלאָג נישט געבראַכט אין דעם שווער און שוויגערס נאָמען. כ׳האָב נאָר געוואָלט, איר זאָלט זיך אַ ביסל פאַרטראַכטן וועגן צופּאַסן אייער לעבן צו דער ניי־געשאַפענער סיטואַציע. איבעריקנס — האָט ער געזאָגט — אַ גוטע נאַכט.

ברוכל האָט נישט געקענט שלאָפן אין די נעכט. דעם פריינדס עצה קאָען ער נישט אָפּוואַרפן לחלוטין. אפשר איז אַ סברא צוצוגיין אַ קוק טאָן. טאָמער איז כדאי צו פּרובירן.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן דערשיינט ברוכל ביי אַ באַקאַנטן וועבער. ער וויל זען „ווי אַזוי מען מאַכט דאָס". דער „זיידענער יונגערמאַן" פרעגט זיך סוחרישע פרא־געס: פון וואַנען ברענגט מען די סחורה? ווי לאַנג גייט זי אין וועג? ווי אַזוי ווערט זי געפּאַקט? ווער שיקט זי אַוועק? וווהין? און נאָך אַזעלכע שאלות. דער וועבער ענטפערט אים געדולדיק אויף אַלע זיינע שאלות מיט צופרידנקייט, אַרויסווייזנדיק זיין בקיאות אינעם פאַך און ווי פאַרזעענדיק ר׳ ברוכלען אַלס „חבר פון פאַך" גאַנץ בקרוב.

ר׳ ברוכל האָט זיך איבערצייגט, אַז מען קאָן דאָס פאַך גרינג זיך אויסלערנען. ס׳דויערט נישט לאַנג און דער אָפּמאַך צווישן דעם וועבער און ר׳ ברוכלען ווערט געשלאָסן. דער וועבער לערנט ר׳ ברוכלען דאָס פאַך. און זינט אַ קורצע צייט איז ער תופס און אַרבעט שוין גאַנץ גוט.

באַלד נעמט ער אַרויס דעם איינגעלייגטן נדן, שטעלט אַוועק אייניקע שטולן און ר׳ ברוכלס חברים, קעסט־איידעמלעך, קומען, קוקן, פרעגן און הייבן זיך אָן לערנען דאָס פּאַך. אויך זיי אַרבעטן, פאַרדינען און זענען צופרידן. מ׳דאַרף נישט גיין זוכן פרנסה, ריזיקירן די נדנים ביי לופט־געשעפטן. זיי אַרבעטן ביי ר׳ ברוכלען, אָדער אין אייגענע שטובן. זיי זענען גאָרנישט משנה פון זייער לעבנס־שטייגער: היטן אָפּ דאָס דאָוונענען בצבור מיט מנין דריי מאָל אין טאָג. צווישן מנחה און מעריב „כאַפּט״ מען אַריין אַ בלאַט גמרא מיט מפרשים. נישטאָ קיין צייט צו שטיין אין די רעדלעך און הערן נייעס. זייערע יונגע ווייבלעך מאַכן אידעלע מאכלים. די קינדער שיקט מען צו די בעסטע מלמדים.

אויף ראש־השנה אָדער שבועות פאָרט מען צום רבין קיין אָסטראָווצע, גראָדזיסק, גער, וואַרקע, סקערניעוויץ. מען שטייט אין אין די בעסטע אַכסניות. ביים „טיש״ הערט מען אויסרופן ביי יעדן פון די אויבן דערמאָנטע רביים: „ר׳ ברוך מאָגעלניצער שטעלט אַ קעסטל ביר לכבוד יום־טוב! ר׳ משה־יעקל מאָגעלניצער שטעלט אַ קעסטל וויין־!״ אומעטום דערשיינען די מאָגעלניצער, ווי חסידים מיט אַ ברייטער האַנט.

איסרו־חג צום אַהיימפאָרן שטייט מען אין דער רייַ, אָפּצוגעבן אַ פּדיון (אויסלייזונג, אַ סומע געלט) מיט אַ קוויטל פאַרן רבין. דער פּדיון איז אַ שיינער און דאָס „קוויטל״ צייכנט זיך אויס מיט זיין אייגנאַרטיקייט: ס׳ווערן דערמאָנט די בקשות — פאַרן געזונט פון דער פרוי, קינדער און אים אַליין. מען בעט פאַר נחת פון קינדער. זיי זאָלן גיין בדרך־הישר, זיי זאָלן טאָן גוטע שידוכים. אויף פרנסה קלאָגט מען זיך נישט. ברוך־השם, אַ פרנסה אַ געזיכערטע ביז...

אַ שטורעם פון ווייטן מערב האָט אַ בלאָז געטאָן. די פעדערן זענען אַוועקגעפלויגן

בלויז 15 יאָר גרינגע פרנסה, פון 1882 ביז 1898, האָט מאָגעלניצע געהאַט פון די פעדערן־טאָשמעס. ביז אַ שטורעם פון ווייטן מערב — אַמעריקע — האָט אַ בלאָז געטאָן און די פעדערן זענען אַוועקגעפלויגן. ס׳איז ווידער אויפגעקומען אַ נייע מאָדע: מיט פוטער האָט מען אַרומגעזוימט די קלייַדער, אָנשטאָט מיט פעדערן־טאָשמעס. זעק מיט אויסגעאַרבעטע פעדערן זענען געבליבן ליגן אין די שפייכלערס אין וואַרשע, אין מאָגעלניצע און אין אַנדערע שטעט, וווּ מען האָט זיי אויסגעאַרבעט. קיינער וויל זיי נישט אָפּנעמען. אַמעריקע קויפט נישט מער און קיין אַנדערע קונים זענען דערווייל נישטאָ.

מאָגעלניצע האָט איבערגעלעבט אַ גרויסן עקאָנאָמישן קריזיס. אַ „וואַלקן־בראָך״ האָט מען עס גערופן. די אַלע, וועלכע האָבן אָפּגעשפּארט אַ פּאָר רובל — האָבן די ערשטע צייט געהאַט פון וואָס צו לעבן. אַנדערע, וועלכע האָבן געהולטאַיעט — זענען באַלד געשטאַנען פּאָר אַ צעבראָכענער קאָריטע. וועבערס זענען אַוועק קיין לאָדזש. אַנדערע, וועלכע האָבן געהאַט קרובים אין אַמעריקע אָדער געלט אויף אַ שיפס־קאָרטע, זענען אַוועק קיין אַמעריקע. זיי האָבן זיך שוין נישט געקענט צוריקקערן צו דער אביונישקייט פון פאַר דער פעדערן־עפּאָכע.

שניידערס, שוסטערס, היטל־מאכערס זענען צוריק אַוועק צו זייער טאַנדייט־אַרבעט פאַר די יאָרידים. „זיי־דענע יונגעלייטלעך״ האָבן זיך געוואָרפן אויף מסחר. ר׳ מאיר האָט זיך געעפנט דאָס „גרעסטע״ גאַלאַנטעריע־געווועלב. ר׳ לייביש — דאָס גרעסטע מאַנופאַקטור־געשעפט אין שטאָט.

אַנדערע „פאַבריקאַנטן״, וועלכע האָבן נישט געקענט „אַראָפּשפּרינגען פון וואָגן, וועז ער איז געגאַנגען באַרג־אַראָפּ״, ווי יחיאל טרעלניק, יחיאל באָרנשטיין (חיל נאָטעס) — האָבן געוואָרט ביז זיי האָבן זיך דערוואָרט... די סחורה האָט מען אָנגעהויבן קויפן אין די מערב־אייראָפּעישע לענדער: פראַנקרייך, דייטשלאַנד, ענגלאַנד און אַנדערע.

דאָס זענען שוין געווען טליענדיקע קוילן פון דעם גרויסן, העלן פייער, וואָס האָט געווארעמט און באַלויכטן מאָגעלניצע אין משך פון די 15 יאָר.

די צווייי אויבן־דערמאָנטע האָבן געפירט זייערע וואַרשטאַטן נאָך 16 יאָר, פון סוף 1898 ביז אויגוסט 1914, ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג.

איינער פון זיי, חיל נאָטעס, וועלכער האָט זיך נישט געווואָלט שיידן פונעם פאַך, האָט ביזן סוף געהאַט שיין פרנסה. באַשעפטיקט אייניקע מיידלעך, כאָטש דער לוין איז שוין נישט געווען אַזאַ גוטער ווי אַמאָל.

יחיאל פּראָוויזאָר

אונדזער פאבריק פון סאדוואסער געטראנקען

די צאָל געדונגענע אַרבעטער אין דער פאַבריק איז געווען נישט גרעסער ווי אין אַ מיטעלן ווארשטאַט פון אַ בעל־מלאכה, דהיינו: צוויי אַרבעטער, אָחוץ מיין פּאָטער עליו השלום און מיין מיטהילף אַהיימקומענדיק פון חדר.

פונדעסטוועגן איז באַרעכטיקט דאָס „קרוינען" דאָס ווערק פון מיין פאָטער, יעקב פּראָוויזאָר (יאַנקל לעסערס) עליו השלום אַלס „פאַבריק" צוליב פאָלגנדיקע מאָטיוון:

— דעם גרויסן שטח, וואָס זי האָט פאַרנומען.

די באַנוצונג מיט גרויסע, קאָמפליצירטע מכשירים, וואָס זענען אינסטאַלירט געווארן אין דעם גרויסן, צו דעם צוועק געבויטן בנין איז דעם הויף פון דעם הויז, ווו מיר האָבן געווויינט.

די אַרבעט איז אויסגעפירט געווארן דורך אַ מאָטאָר. דאָס גרויסע ראָד איז באַוועגט געווארן דורך אַ מענטש, דעם שטענדיקן אַרבעטער אין דער פאַבריק.

קיין עלעקטרי איז אין מאָגלניצע נאָך דעמאָלט נישט געווען. און אַלע „מאָטאָרן זענען באַנוצט געווארן דורך מענטשן אָדער דורך פערד... אונדזער מענטש

ר' יעקב פרוביזור, יוזם קופת הלואה וחסכון ומיסדה, לידו אחיו ר' הרש אהרן פרוביזור, בהיותם בניו־יורק

ר' יעקב פּראָוויזאָר, איניציאַטאָר פון דער ליי־שפּאָר־קאָסע אין מאָגלניצע. נעבן אים, זיין ברודער ר' הערש אהרן פּראָוויזאָר — זייענדיק אין ניו־יאָרק.

האָט מען גערופן זלמן (זיין פאַמיליע־נאָמען גדעניק איך נישט).

— די מאַגאַניזירונג פון רוימאָטעריאַל פאַרן גאָז: קרייד, וויטריאָל, אייז און אַנדערע מאָטעריאַלן, האָט פאַרנומען זייער אַ גרויסן שטח אינעם הויף.

— די אויסאַרבעטונגען זענען נישט פאַרקויפט געווארן דירעקט צום קונה, ווי ס'איז געווען דער פאַל ביי אַנדערע בעלי־מלאכות, נאָר דורך פאַרמיטלער, סיי אין מאָגלניצע, סיי אין דער אומגעגנט.

— דאָס אויסנוצן דעם פסולת (אָפּפאַל) פון די אויסגעאַרבעטע רוימאָטעריאַלן.

די געביידע, ווו מיר האָבן געווויינט האָט מען גערופן: בוניעצקיס קאָמעניצע (די געציילטע גרעסערע, געמויערטע הייזער אין מאָגלניצע האָט מען גערופן „קאָמעניצעס"). דער אייגנטימער פון דער „קאָמענישצע", מיטן גרויסן הויף נעבן אים, איז געווען דער שווידנער פּריץ בוניעצקי. שפּעטער האָט בוניעצקי פאַרקויפט די געביידע דעם יאָסטשאָמבער פּריץ, טאָנקעל, אַ ברודער פונעם באַרימטן טאנקעל פון ריקאָל, דער אייניציקער פּריץ אין דער גאַנצער אומגעגנט, וואָס האָט זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן דער לאָנדווירטשאַפט און תמיד מצליח געווען.

וועגן אים האָט מען דערציילט, אַז ער פלעגט קאָנקורירן מיט די בעסטע דייטשע ווירטשאפטן אין פּויזן אויף דער גערעטעניש פון לאָנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן.

פאַרן באַמיסטיקן יעדעס פעלד פלעגט ער אַליין אַרויסגיין „פאַרזוכן" מיטן מויל דעם באָדן, צי ער איז „זיס" אָדער „געזאַלצן". לויט דעם טעם האָט ער באַשטימט דעם אַרט באַמיסטיקונג אין וואָס דער באָדן נייטיקט זיך. און אַ דאַנק דעם אַרויסבאַקומען אַ גרויסע גערעטעניש.

אויסאַרבעטונג פון די געטראַנקען

אַ ריזיקער קופערנער קעסל איז אינסטאַלירט געווען אויף שווערע, אייזערנע פיס. נעבן דעם קעסל איז געווען אַ גרויס ראָד, דער ראָדיוס איז געווען צוויי מעטער. געדרייט האָט דאָס ראָד, ווי געזאָגט,

זלמן. דאָס ראָד האָט געברענגט אין באָוועגונג אַ פּלומפּ, וואָס האָט געשעפּט פון אַ קופּערנעם פּאַס, וואָס האָט געהאַט אַ דיסטיליר־אינסטאַלאַציע. דאָס דיסטילירטע וואַסער איז אַריינגעפירט געוואָרן אינעם ריזיקן קעסל.

דער גאַז איז אויסגעאַרבעט געוואָרן לויטן פּאַל־גנדיקן אופן: אַ קופּערנע מאַשין האָט געהאַט אַן אָפּ־טיילונג, וווּ מען האָט אַריינגעשאָטן קרייד. אויפן קרייד האָט מען אַרויפגעגאָסן אַ באַשטימטע מאָס וויטריאָל, וואָס האָט געבראַכט צו דער פֿאַרמאַציע פון גאַז.

דאָס פּסולת פון דעם קרייד האָט מען אַריינגע־וואָרפן אין אַ טיפן גרוב און געהאַלטן עס ביז ערב פּסח, וועלכן די יידישע וויבער האָבן באַקומע יעדע אַן עמער קרייד, אַריינצוטאָן אינעם קאַלך פֿאַרן וויסן די קיכן.

וויידער האָט זלמן, געדרייט דאָס זעלבע ראָד און דער גאַז איז דורך קופּערנע רערן אַריינגעפלאָסן אי־נעם ריזיקן קעסל, וואָס איז געווען אָנגעפילט מיט דיסטילירטן וואַסער. אָזוי אַרום איז געשאַפן געוואָרן סאָדעוואַסער.

די פֿאַרטיקע אויסאַרבעטונג איז געגאָסן געוואָרן אין קופּערנע באַלאָנען מיט אַ פּאַרנעם פון הונדערט, זעכציק, דרייסיק, פופצן און צען ליטער. די גרעסערע באַלאָנען האָט מען געשיקט אין די ספּעציעלע סאָדע־וואַסער־געוועלבער אין שטאָט: צו דער האַרצקאַווע אויף דער וואָליע־גאַס און שמערל ליבהאָבער ביי דער בריק.

אויך פון די אַרומיגע דערפער פלעגט מען קומען קויפן גרעסערע באַלאָנען, כדי צו פֿאַרקויפן דאָס סאָדעוואַסער און קוואָס אין די געוועלבלעך, אָדער שטעלעכלעך, אויפן גלאָז.

די באַלאָנען פון 15 ביז 10 ליטער פלעגן געקויפט ווערן אויף יעדן שבת דורך די רייכערע באַלעבאָטים. די מיטעלע פלעגן קויפן גלעזערנע סיפאָנען, וואָס זענען אויך אָנגעפילט געוואָרן אין אונדזער פאַבריק.

ס׳זענען אויך אָנגעפילט געוואָרן פלעשער מיט לימאָניאָדע און קוואָס.

שוין פון דאָנערשטיק אָן ביז פרייטיק פֿאַרנאַכט האָט יעקב סעליק (דער ברייטער יעקב) צעפירט אויף אַ וועגעלע די באַשטעלונגען אויף שבת: סאָדעוואַסער, לימאָניאָדע און קוואָס.

פֿאַרן לעצטן געטראַנק איז דער עיקר געלייזט געוואָרן אין די דערפער, אויף די יאָרידים און באַזונ־דערס אין די „אָטפוסטן" (צוזאַמענטרעפן אין געוויסע טעג פון אַ „הייליקן", אַ פֿאַטראָן פון דער שטאָט.

סאָקן

סאָדעוואַסער „אויפן גלאָז" האָט מען געטרונקען מיט סאָק, יעדער לויט זיין אויסוואָל: זיסער, זיס־זויערלעכער, סאָק פון אַ רויטן אָדער אַנדערן קאָליר. אויב דער סאָק איז געווען צוגעפּאַסט צום טעם פון קויפער — האָט ער געטרונקען מער ווי איין גלאָז און רעקאָמענדירט זיינע פריינד, זיי זאָלן אויך קויפן יעקל לעסערס סאָדעוואַסער, אָדער לימאָניאָדע.

מיין פֿאַטער עליו־השלום איז געווען אַ מומחה אויף אָנשטעלן די סאָקן, וואָס זענען באַשטאָנען פון סיראָפּן, געמאָכט פון צוקער און צוגעגעבן פֿאַרשידענע „סודותדיקע" רעצעפּטן לויט דער געהעריקער פֿאַ־פֿאַרציע, וואָס האָט געגעבן דעם גוטן טעם און די לויטערקייט.

די פלעשער מיט אונדזער סאָק זענען פֿאַרקאָרקע־וועט און פֿאַרדראָטעוועט געוואָרן. דעמאָלט זענען נאָך נישט געווען קיין מאַשינען צו פֿאַרמאַכן הערמעטיש, ס׳זאָל זיך נישט עפענען אין וועג צו זייער באַשטימטן אָרט, און כדי מ׳זאָל נישט קאָליע מאַכן די פירמע און „אַריינפּאָנטשן" אָנדערע סיראָפּן אונטער דער פירמע פון מיין פֿאַטער עליו השלום.

די קילונג פון די געטראַנקן

אין די קאָלטע חדשים כסלו־טבת, דעצעמבער־יאָנואַר; בעת די טייכן זענען געפרוירן געוואָרן און דאָס אייז איז דערגאַנגען צו האַלבן מעטער די דיק ביי אַ פֿראָסט פון 10, אָדער 15 גראַד, האָט מיין פֿאַטער געדונגען פּויערים, אָדער שטאָטישע לאָנדווירטן מיט אייגענע פערד־און־וואָגן. זיי זענען געפֿאָרן צום מאָגעל־ניצער טייך „זשעקאָ", נעבן די מאָגעלניצער און מאַכא־וויצער מילן. דאָרט איז דאָס וואָסער געווען טיפער און דאָס אייז גרעבער און פעסטער. מען האָט געהאַקט לאָנגע בלאָקן אייז, וואָס איז געווען קלאָר און דורכ־זיכטיק. פון אויבן איז דאָס אייז געווען וויס פונעם שניי און פון אינעווייניק בלוי, ווי די היטלען צוקער.

די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן רעגולער, ווי וויויט דאָס וועטער האָט דערמעגלעכט. די אויספירער פון דער אַרבעט האָבן באַקומען באַצאָלט לויטן וואָגן אייז.

די שפּאָרע הכנסה אין דעם טויטן סעזאָן", ווען

אין די פעלדער האָבן די מענטשן און פערד גאָרנישט וואָס צו טאָן, האָט געדינט אָפט מאָל צו דער גוטער און שנעלער אויספירונג פון דער אַרבעט.

אין דרויסן ברענט דער פראָסט. די גויים פאַר־רויטלט פון פראָסט קנאַקן מיט די בייטשן, קומענדיק מיט דעם אייז נענטער צו אונדזער הויף. פון די פערד זעצט אַ פּאַרע. זיי הירזשען אויפן קול, פילנדיק, אַז באַלד וועלן זיי זיך אָפרוען און באַקומען עסן.

ביים אַריינפאָר אין דעם ברייטן טויער פון אונ־דזער הויף טרעפן זיך צוזאַמען אַריינפאָרנדיקע בעלי־עגלות מיט פולע וועגענער — מיט די אַרויספאָרנ־דיקע בעלי־עגלות מיט לערע וועגענער. זיי זענען בגילופין (אויפגערוימט, כמעט שיכור). אין דער צייט פון אויסלאָדן דאָס אייז האָבן זיי געמאַכט אַ כוסה, טאַקע ריינעם 96־ער ספירט און פאַרביסן מיט אַ שטיק קאָשאַנקע" — וווּרשט. די שטימונג ביי זיי איז אַ הייַ־טערע. זייערע געשרייען און זייער טומל פילן אָן די שטילע גאַס.

צוליב דער קעלט שטייען אַלע קרעמער אין זייערע געוועלבער, ווי די „פידלער"... נישטאָ קיין פּדיון (לייזונג), נישטאָ קיין פרנסה! נאָר ביי יעקל לעסערס רודערט זיך אַ וועלט.

— ער שיט אָן אַ שנאַל (פאַרגרייזט פון אַ שלל — אַ סך) — אַ זאַק־רויב מיש גאָלד — זאָגן די סוחרים און סוחרטעס מיט גיריקע אויגן פון קנאה.

מיין מאַמע, לאהקע, עליה השלום, אַ שטאַרק שרע־קעוודיקע פון אַן עין־הרע — פרעגט דעם טאַטן:

— אפשר וואָלט כדאי געווען אַ ביסל צו פאַר־קלענערן דעם האַרמידער?

דער טאַטע, אַ וועלט־מענטש, שוין צוריק געקו־מען פון אַמעריקע — לאַכט זיך אויס פון דער שרעק.

— אָן עין־הרע, ניע האָרא, ניע בארא ניע קיקע־ריקי — זאָגט ער — ביזנעס, ד"ה געשעפט דאַרף מען מאַכן מיט אַ פאַרנעם...

גאַנצע טעג האָבן זיך געצויגן וועגענער מיט אייז, וואָס מען האָט אַראָפגעלאָדן פריער אין דער ליאָדאָוו־ניע, אַ ספעציעלע געביידע, וואָס האָט אויפגעהיטן די קעלט. וועז די ליאָדאָווניע איז אָנגעפילט געוואָרן, האָט מען דאָס אייז לאָקירט אויפן הויף דערנעבן, כדי צו איזאָלירן דאָס אייז פון דער וואַרעמער פייכטער לופט אַרום, האָט מען פאַרדעקט יעדע שיכט מיט אָפּפאַלעכץ פון „פעוואָראָק", אַ מאַטעריאַל געמאַכט פון די שאָלן פון דעמב־ביימער, וואָס גאַרבער האָבן געניצט וויַיך צו מאַכן די פעל. דאָס האָט געהיט די טעמפּעראַטור פון דעם אייז ביז סוכות, בערך אָקטאָבער, וועז מען האָט זיך שוין אין דעם נישט געניטיקט.

יעדער קונה, אַ קליינער, צי אַ גרויסער, האָט באַקומען אייז, כדי אויספצוהאַלטן די קעלט פון די געטראַנקען, וואָס ער האָט געקויפט.

מיין פאָטער, עליו השלום, האָט אויך נישט אָפּ־געזאָגט צו געבן אַ שטיק אייז אַ באַלעבאָסטע צו קילן די פיש, אָדער אָפהיטן די זויערמילך פון קאַליע וועלן אין אַ הייסן, זומערדיקן שבת, אַפילו וועז זיי האָבן נישט געקויפט קיין באַלאָן אויף שבת.

אַ גוויישע פאַבריק קאָנקורירט מיט מיין טאַטן, דער טאַטע איז גובר

אַ פאַליאַק פון גריצע, אַ רייכער מענטש, האָט געעפנט אַזאַ פאַבריק. ער האָט באַשעפטיקט אַן אַד־מיניסטראַטאָר. ביים שאַפן די סאָקן האָט ער באַשעפ־טיקט כעמיקער. ער איז אַרויס מיט אַ רוף צו די „ברידער פאַליאַקן, זיי זאָלן נישט קויפן ביים „זשיד", וואָס אַרבעט אויס די סחורה מיט פרימיטיווע מיטלען און אַוודאי נישט אַזוי שטאַרק ריין. וויַיטער האָט ער געשריען, אַז ביי אים איז אַלץ מאָדערן, ריין. די אַר־בעט איז אויסגעפירט פון קאָטוילישע הענט. זיין משקה דאַרף געקויפט ווערן דורך אַלע גוטע פאַליאַקן און פרומע קאַטאָליקן באַזונדערס אין די „אָטפוסטן".

דער רוף האָט נישט געהאָט דעם געהעריקן אָפּ־קלאַנג. ס'האָבן אויך נישט געהאָלפן די ביליקערע פרייזן, וואָס ער האָט באַשטימט פאַר זיין פּראָדוק־ציע. די קוואַליטעט פון אונדזער אויסאַרבעטונג איז געווען אַזאַ הויכע, אַז אַלע פאַליאַקן אין שטאָט, ווי אין דאַרף, האָבן געקויפט אונדזער סחורה, וואָס איז געווען אַ פּראָדוקט פון מיין פאָטערס גרינטלעכן דערלערנען אַלס עלעמענטן פון שאָפן גוטע סחורה. אויך האָט ער צוגעגרייט אַלע מאַטעריאַלן פון אַ גוטער קוואַליטעט. און ער האָט באַזיגט די גויישע קאָנקורענץ.

איז נישט קיין וווּנדער, וואָס מיר האָבן געהאָט פרנסה בריווח פון דעם הורט־פאַרקויף. פון דעסטוועגן האָט מיין פאָטער אויפגעעפנט אַ סאָדעוואָסער־געוועלב אינעם הויז, וווּ מיר האָבן געווווינט. צו אונדז פלעגן קומען אַלע יידן, וועלכע האָבן געוואָלט טרינקן דאָס „אמתע גלאָז סאָדעוואָסער" מיטן „ריכטיקן", בא־טעמטן סאָק.

אָפּגעזען איז מען שעהנלאַנג, אַרומגערעדט פּא־ליטיק פון דער גאַנצער וועלט און פון דער שטאָט.

טראכטנדיק היינט נאך צענדליקער יאָרן: צו וואָס האָט דאָס מיין פאָטער באַדאַרפט? — קום איך צום באַשלוס, אַז צוויי סיבות האָבן גורם געווען דערצו: ערשטנס, האָט ער געוואָלט האָבן אַ „צושפרונג", כדי צו באַשעפטיקן מיין מאמען און מיין שוועסטער פערל, עליהן השלום; צווייטנס, האָט ער ליב געהאַט קהלן זיך. ער איז געווען צופרידן פונעם קלוב, וואָס ער האָט געשאַפן ביי זיך. אָבער וועגן דעם זיעלן נאָך אַנדערע שרייבן.

משה מרגלית

די סאדעוואסער־פאבריק פון מיין זיידן

אין איינער פון די הפסקות (איבערייסן) צווישן „שרייבעריי" אין איין וואַלד און דעם צווייטן, נאָכן ענדיקן דעם אויספאַרקויף פונעם האָלץ אין וואַלד, וואָס משה־וואָלף וויינגאָרט, זיין שוואָגער און שפּעטער איידעם, האָט געקויפט ביים שווידנער פּריץ — האָט דער זיידע געמאַכט אַ חשבון הנפש.

די זין זענען אויפגעוואַקסן. די הוצאה איז אַ גרויסע. די פאַרדינסטן אין די וועלדער וועלן אויפֿגעפרעסן דורך די גרויסע הפסקות. דאַרף מען עפּעס טאָן, כדי די פרנסה זאָל זיין פאַרזיכערט אויף שטענדיק און די זין זאָלן זיין באַשעפטיקט אין דער צייט, וועָן ער וועט ווידער באַקומען „שרייבעריי" אין וואַלד און אַרויספֿאָרן אַהין.

אַ פּוילישער אָפּטייקער, וועלכער האָט אינסטאַלירט אַ סאָדעוואַסער־פאַבריק און זי פאַרפולקאָמט לויט די בעסטע דעמאָלטיקע באַדינגונגען — דאָס וואָסער פּיין דיסטילירט, אָלע מאַטעריאַלן און מכשירים זענען אַראָנזשירט געווארן לויט די פּאָדערונגען פון פּאָוויאָטאָוון געזונטהייטס־אָמט — האָט זיך דערוו־סט, אַז מיין זיידע איז פאַראינטערעסירט אין אַ באַשעפטיקונג. האָט ער זיך געווענדט צום זיידן, ער זאָל פון אים אָפּקויפן די פאַבריק. —איך געדענק נישט אין וועלכן יאָר דאָס איז געווען. מעגלעך, אַז אין יאָר 1907—1908.

מיר איז נישט באַווּוסט, וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז אַן אָפּטייקער זאָל אינסטאַלירן אַזאַ פּאַבריק אין דער צייט, וועָן אין מאָגעלניצע האָט שוין פונקציאָנירט די פאַבריק פון ר׳ יעקל פּראָוויזאָר. גאָנץ מעגלעך, אַז די פּוילישע נאַציאָנאַליסטישע באַוועגונג האָט געבראַכט דערצו. אָפּנים, ער האָט זיך איבערצייגט, אַז פון דער פאַבריק וועט ער האָבן בעסערע פאַרדינסטן און אַן קאָפֿדרייענישׂ. די טראַנזאַקציע איז געשלאָסן געוואָרן.

פונקט ווי אין אַלע „פאַבריקן", אין די פּוילישע שטעטלעך אין יענער צייט, איז די מאָטאָר־קראָפט געווען מענטשלעכע הענט, וואָס האָבן געדרייט אַ ראָד, וואָס האָט דורכגעפירט אָלע פּראָצעסן פון דער דיסטילאַציע, שאָפן דעם גאָז, קוואָס אד״גל. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט מען געבראַכט באַלאָנען, אָנגעפילטע מיט גאָז, פון וואַרשע.

געאַרבעט האָט אַ פּוילישער אַרבעטער, אַלעקסאַנדער, פּינף טעג אין דער וואָך — פון מאָנטיק ביז פרייטיק. אָפּנים, אַז דאָס איז געווען אַ תנאי (באַדינג) ביים פאַרקויפן די פאַבריק. לפּחות די אַרבעט זאָל זיין אַ פּוילישע.

זונטיק איז דווקא געווען אַ טאָג פון אַ סך אַרבעט: אָנפילן די צוריק געבראַכטע באַלאָנען און סיפאָנען, צוגרייטן קוואָס אד״גל. האָט דער זיידע באַשעפטיקט דעם טאָג אַ יידישן אַרבעטער, משה „קאָפּוסטא". אַ גאַנצע וואָך איז ער מיט זיין פרוי געשטאַנען אויף די מערק און יאָרידים מיט אַ „טיש" גאַלאַנטעריע. דער זונטיקדיקער אַרבעטס־טאָג איז פאַר אים געווען אַ שיינער „צושפרונג" צו דער פרנסה".

דאָס סאָדעוואַסער האָט מען אָנגעפילט אין גרעסערע, אָדער קלענערע באַלאָנען פאַר געוועלבער אין שטאָט, וואָס מען האָט צעפירט אין אַ וועגעלע. אין די דערפער אַרום האָט מען צעשיקט באַלאָנען לויט באַשטעלונגען. אויף די יאָרידים און אָדפוסטן האָט מען

געשיקט קוואס און אַנדערע געטראַנקען. די קאַנטראָל פון פאַוויאַטאָון געזונטהייטס־אַמט איז געווען אַן אָפּטע און שטרענגע. אָחוץ דער ריינקייט האָבן זיי געפאָדערט מען זאָל נישט אַריינטאָן קיין סאַכאַרין אָנשטאָט צוקער אין די סאָקן, אָדער ליאָדעס. די דאָקטוירים האָבן אין יענער צייט געזען אין סאַכאַרין אַ סם, וואָס ברענגט שאָדן דעם געזונט פון די וואָס באַנוצן זיך מיט אים. די שטראָף פאַרן אויסבייטן צוקער אויף סאַכאַרין איז געווען אַ גרויסע.

מיט דער צייט האָט דער זיידע אויך אויסגעאַרבעט ליאָדעס. פריער איז דאָס געווען אַ מאַנאָפּאָל פון די רוסן, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט דעם „סאַכאַר־מאַראָז" — געפרוירענע צוקער ערגעץ ווו. מען איז אַרומגע־גאַנגען מיט עמערס אויף די קעפ און געשריגן: „סאַ־כאַר־מאַראָז! סאַכאַר־מאַראָז!". די קינדער האָבן אויסגעפּועלט ביי די עלטערן מען זאָל זיי געבן געלט צו קויפן דעם נאַש.

די ליאָדעס האָט מען אויך אויסגעאַרבעט מיט די הענט אין קליינע מאַשינדלעך. וועז די ליאָדעס זענען גוט אַוועק, דערוואַקסענע מענטשן האָבן אויך אָנגע־הויבן „נאַשן" ליאָדעס, האָט מען זיי אויסגעאַרבעט אין גרעסערע מאַשינען אויך מיט די הענט.

דער זיידע האָט אויך געעפנט אַ געוועלב פון סאָדעוואַסער, קוואָס און ליאָדעס אינעם קעלער פון ישראל רעכטשיידס הויז, וואָס איז געווען אַ קנופּ־פונקט צווישן די גאַסן וואַרשעווער, וואָליער און דעם מאַרק. בייטאָג איז די פאַרקויפערין געווען אַ פרוי, וועמען מען האָט געצאָלט אַ לוין. אין די אָוונטן פלעגט דער זיידע אַליין שטיין און פאַרקויפן די געטראַנקען און ליאָדעס.

אַזוי ווי מיין זיידע האָט געלייענט אַ יידישע צייטונג און האָט געוווסט, „וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט", האָבן בעלי־בתישע יידן, אַהיימגייענ־דיק פון בית־המדרש, נאָך מנחה־מעריב, זיך אַריינ־געכאַפּט צו ר' ירחמיאל־מאירן אין קעלער, כדי צו פאַרבינדן מיט אים אַ שמועס וועגן וועלט־פּאָליטיק; אַרטיקע ענינים; מחלוקת וועגן אויפנעמען אַ רב, צעפּליאוועך און דער קרעשאוועך; דעות וועגן דעם אָדער יענעם רבין זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן. יעדער ווי דער שטייגער איז, האָט געריכט זיין רבין. קיינער האָט נישט געקענט דעם אַנדערן איבערצייגן. דאָך איז די דיסקוסיע צו מאָרגנס אַרויפגעשוווימען פון דאָס נייַ.

אין דער צייט, וועז מיין זיידע איז געווען אין וואַלד, האָט מיין פעטער איטשע געפירט די פאַבריק ביז ער האָט חתונה געהאַט קיין ראַדאָם. און אין אָוונט איז געשטאַנען אין געוועלב מיין מומע יוכבדל, אַ טאַכטער פונעם זיידן.

די קאָנקורענץ צווישן די פאַבריקאַנטן ר' יעקל פּראָוויזאָר און מיין זיידן איז געווען אַ גרויסע און האָט אפט מאָל אָנגענומען שארפע פארמען. מיט דער צייט זענען ביידע קאָנקורענטן אַוועק אויפן עולם האמת. די פאַבריקן זענען איבערגעגאַנגען צו די יורשים. מיין זיידנס פאַבריק האָט איבערגענומען חיים פעלער (דער קלייַנער חיימעלע), וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט יוכבדלען, מיין זיידנס טאַטכער.

ר' יעקלס פאַבריק איז אויך אַריבער צו די קינ־דער. די קאָנקורענץ איז שוואַכער געוואָרן. ביידע האָבן געהאַט אָפּזאַץ־מערק פאַר זייערע פּראָדוקטן. דער נישט־געשריבענער „וואָפנשטילשטאַנד" האָט אָנגע־האַלטן ביזן סוף.

די זאקן־פאבריקן פון ר' משה־וועלוועלע בלומענקראנץ

אויפן בוידעם פון ישעיה ניסלס הויז, אויפן שיידוועג צווישן דער וואַרשעווער און וואָליער גאַס, האָט ר' משה וועלוול אַראַנזשירט די פאַבריק פון זאָקן.

דער אַריינגאַנג אין דער פאַבריק, וואָס האָט זיך געפונען דווקא אויפן ערשטן שטאָק איז געווען אַ פינצטערער. אַרויפגעגאַנגען איז מען מיט הילצערנע טרעפ, וואָס האָבן געטרעשטשעט (געציטערט) ביים אַרויפגיין.

די שטאָט האָט „געשמועסט, אַז אויפן בוידעם זענען דאָ „דייטשלעך", שדים. אַ סברא, אַז דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז קיינער האָט דאָרט נישט גע־וואָלטוואָלט דינגען קיין דירה.

אָט וואָס עס האָט דערציילט אַ ייד, אַ תלמיד־חכם, ר' יחיאל חיימאָוויטש ז"ל זיין שנור סערל חיימא־וויטש צו לאַנגע יאָרן:

„אין אַן אָוונט, נאָכן לערנען שעהן לאַנג אין איי־

נער פון די דירות אויף ישעיה ניסלס בוידעם, האָט ער באָמערקט, אַז ער איז געבליבן אַליין. ער הערט ווי די טיר מאַכט זיך אויף פון זיך אַליין און קלאַפּט זיך צו. אַזוי אַן אויפהער. קלאָר, אַז דאָס איז אַן אַרבעט פון „יענע לייט". האָט ער נישט געווּסט, וואָס צו טאָן. שרייען — האָט ער זיך געשעמט. שוין געווען אַ חתן־בחור פון 13 יאָר. נישט ווייט פון דעם הויז האָט געווווינט זיין מחותן, דער כלהס פאָטער, שלמה חיימלס — גוטמאַן, לייבעלע רייזלס אַ קרוב. וואָס טוט מען פאָרט? האָט ער זיך אָנגענומען מיט כוח, אַריינ געשטעקט די הענט אינעם גאַרטל און געלופן די „דייטשלעך": קומט, קומט אַהער! זאָל זיין וואָס ס'וועט זיין! קיינער איז נישט געקומען. איז ער אַראָפּגע־גאַנגען און געציטערט די גאַנצע צייט, ביז ער האָט שוין דערלעבט אַראָפּצוגיין פון בוידעם.

ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן זענען עטלעכע שינד־לען פון דאָך געוווען צעבראָכן און דער ווינט האָט אויפגעפראַלט און צוגעהאָקט די טיר. ס'איז אַלזאָ פאָראַן אַ נאָטירלעכע סיבה פונעם קלאַפן פון דער טיר. דער פּחד איז דאָך געבליבן.

די קינדער, אַפילו גרעסערע „חדר־בחורים" האָבן מורא געהאָט אַרויפצוגיין אַליין, אַפילו ווען זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז זייערע ציצית זענען כשר.

אַז מען האָט גובר געוווען דער פּחד, אַדער מען איז אַרויפגעגאַנגען מיט ר' משה וועלוועלעס זון, אלימלך (מיילעך, ווי מיר האָבן אים גערופן) האָבן מיר געזען אין מיטן פון גרויסן זאָל אַ לאַנגן טיש, כמעט ווי די לענג פון גאַנצן זאָל. פון ביידע זייטן טיש, צוגעשרויפטע מאַשינדלעך אויסצוארבעטן די זאָקן. דער רעש פון די מאַשינדלעך איז געוווען אַ גרויסער. די באַוועגונג־קראַפט — הענט פון צענדליקער מיידלעך און פרויען, וועלכע דרייען זייער שנעל.

אַנדערע מיידלעך זענען געוווען באַשעפטיקט ביים שפולן (צוגרייטן פאָדים פאַר די מאַשינען).

אַז דער באַלעבאָס גייט אַראָפּ עפּעס דערלידיקן, שטייגן איבער די קולות פון געזאַנג דעם רעש פון די מאַשינען. די לידער זענען פאַרשידענע, מערסנטייל רעוואָלוציאָנערע, ווי „ברוך שולמאַן איז אין גאַס גע־גאַנגען"; די בונדישע „שבועה": „ברידער און שוועס־טער פון אַרבעט און נויט". דאָס ליד פון י. ל. פרץ „דריי נייטאָרינס" האָט אַ שפּאָר ביסל אויפגערעגט די הויפט־מייסטערינס פון דער פאַבריק: די דריי טעכטער פון משה וועלוועלע. הערנדיק די סטראָפע „קיין חופה־קלייד זיך נישט געמאַכט. אפשר אַן אַלמן, אַן אַלטער ייד א.א.ו." פלעגן זיי אויסדריקן זייער אומ־צופרידנקייט ברמז אן אָפן. דאָן איז מען איבערגע־גאַנגען צו „ראָמאַנסן".

זומער־צייט זענען די פענצטער אָפן. די קולות רייסן זיך אַרויס אויף די ביידע אויבן־דערמאָנטע גאַסן און אויפן מאַרק. חסידישע יידן גייען אַדורך, שפייען אויס: טפו זאָל דאָס ווערן!

— האָסט געהערט אַ חוצפּה? צענדליקער מיידן זאָלן זינגען טריפהנע לידער?

— מגע, מע דאַרף זאָגן משה־וועלוועלען, ער זאָל נישט דערלויבן דאָס זינגעריי. קול באישה ערווה!

משה־וועלוול קומט אַרויף אַן אויפגעקאָכטער פו־נעם מוסר, וואָס מען האָט אים געזאָגט און פון דעם פּחד, אַז מען וועט איבערגעבן „אַהין וווּ מען דאַרף", אַז ביי אים זינגט מען רעוואָלוציאָנערע לידער. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען קאָנגרעס־פוילן האָט געהערט צום צאַר. און ווען מען זינגט מאַכט מען דאָך צו מיט די הענט — שטעלט זיך דאָך דאָן אָפּ די אַרבעט.

ער פראָלט אויף די טיר און שרייט אויסמיט אַ ספּעציפיש באַפעלערישן טאָן:

— וואָס טוט זיך דאָ? פאָרן זינגען טריפהנע לידער באַצאָל איך, אַדער פאַר אַרבעט? שוין זאָלט איר שטום ווערן.

די לידער ווערן איבערגעריסן. די הענט באַוועגן זיך שנעל־שנעל. דער גערויש פון די מאַשינדלעך האָט פאַרנומען דאָס אָרט פון מענטשלעכן געזאָנג. בלויז די ליפּן פּרעפּלען שטיל: „די אויגן רויט, די ליפּן בלאָ, קיין טראָפּן בלוט אין באַק נישטאָ. עס זיצן דריי מיידלעך און נייען"...

די לעצטע סטראָפע ברומט מען אַ ביסל העכער און מען ווינקט זיך איבער די דריי מייסטערינס זאָלן הערן, זען און... אַ ביסל פלאַצן.

די זאָקן־פאַבריק איז, ווי געזאָגט, געפירט ג־ווארן דורך ר' משה־וועלוועלע. ער איז געווען געניט אין אַלע פאַזן פון דער אַרבעט. ער האָט געקענט אַליין פאַריכטן אַ מאַשינדל, ווען ס'איז קאַליע געווארן אאַז"וו.

דער „פאַרמירער" פון די זאָקן, דער הויפט־מייס־טער איז געווען בערל שיינפאַרבער. נעבן אים האָבן געאַרבעט עטלעכע בחורים ביי אַן אַרבעט, וואָס נאָר מענער האָבן געקענט אויספירן.

די זרייַ טעכטער האָבן אַכטונג געגעבן אויף די מאַשינען און אַרבעטערינס, געבנדיק אַ ביישפיל מיט זייער שנעלער אַרבעט.

דאָס רוימאַטעריאַל, דעם ביינוול, האָט ר׳ משה־וועלוול געבראַכט פון גראָדזשיסק, ווו ס׳איז געווען דער צענטער פון דער זאָקן־אינדוסטרי אין פּוילן.

די אויסגעפּאַרטיקטע זאָקן פלעגן געפירט ווערן קיין וואַרשע, פון וואַנען זיי זענען צעשיקט געוואָרן איבערן גרויסן און ברייטן מאַרק פון דעמאָלטיקן רוס־לאַנד, צו וועלכן פּוילן האָט אויך געהערט. ס׳איז אויך עקספּאָרטירט געוואָרן קיין אויסלאַנד.

די פאַבריק האָט עקזיסטירט ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914.

די דייטשע אָקופּאַציע ביז נאָוועמבער 1918; די באַפרייונג פון פּוילן פון דער אָפּהענגיקייט פון רוס־לאַנד; די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד — האָבן אָפּגע־ריסן פּוילן פון ברייטן רוסישן מאַרק. אַלע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען אין פּוילן זענען געשטאַנען פּאָרן פּראָבלעם, ווי אַזוי זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען.

די זאָקן־אינדוסטרי אין מאַגלניצע האָט נישט געקענט מער פּאָרזעצן איר אַרבעט. דאָס זאָקן־מאַכן איז אויסגעפּירט געוואָרן אין קליינטשיקע וואַרשטאַט־לעך. די פרויען און מענער, וועלכע האָבן זיך אויס־געלערנט דאָס פאַך, האָבן געשטריקט זאָקן אין דער היים און זיי פאַרקויפט קיין וואַרשע פאַרן היימישן באַגרענעצטן פּוילישן מאַרק.

זאָקן־מאַכערײַ איז געוואָרן אין מאַגלניצע אַ מלאכה. קיין אינדוסטרי איז עס שוין נישט געווען.

משה מרגלית ז״ל

אלימלך ליבסטער

די איל־פאבריקן פון מיין פאטער

אַן איידעם אויף קעסט ווערט אַ פאַבריקאַנט

מיין פאָטער ר׳ מענדל ז״ל איז געבוירן אין וואַרקע. אומגעפער אין יאָר 1896 האָט ער חתונה גע־האָט מיט מיין מוטער קריינדל ז״ל, די טאָכטער פון דניאל גאָלדבערג, איינער פון די רייכע בעלי־בתים און אָנגעזעענע יידן אין שטאָט.

מיין פאָטער, אַ בחור אַ למדן אין וואַרקע, איז געבומען געוואָרן, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע צייטן, אָלס איידעם אויף קעסט און האָט באַקו־מען אַ בכבודיקן נדן, וואָס איז געווען איינגעלייגט אין זיכערע הענט.

ער האָט געלערנט מיט התמדה, געגעסן קעסט און דער קאַפּיטאַל פון נדן איז געוואַקסן, ביז... ס׳זענען געבוירן געוואָרן קינדער און ער האָט געפילט „מען דאַרף גיין פאַר זיך!״ צו וואָס נעמט מען זיך? — האָט ער געטראַכט:

— עפענען נאָך אַ שפייז־קרעמל? וואַרטן אויף אַ קונה? קאָנקורירן מיט די קרעמער?

ער האָט געוואָלט אויפטאָן עפּעס אַ נייע זאַך, וואָס קיין יידישע קאָנקורענטן וועלן אים נישט שטיין אין וועג. איז ער געפאַלן אויף אַן המצאה צו אינסטאַ־לירן אַן איל־פאַבריק. אין שטאָט האָט עקזיסטירט אַזאַ פאַבריק, אָנגעפירט דורך אַ מאָגלניצער פאַליאַק גלאַדוך. די פאַבריק איז באַוועגט געוואָרן דורך אַ טרייבקראַפט פון פערד, וועלכע האָבן בלינדערהייט, פאַרמאַכט די אויגן, געדרייט אַ ראָד און געקוועטשט דעם רוישטאָף פאַרן אייל: סלאָנעטשניקעס, זשעפּאַק און ליען־קערנדלעך פון לייוואָנט.

וווּ מיין פאָטער ז״ל האָט געלערנט די „סודות״ פון דעם פאַך און די פּרטים פון פלאַן אויפצובויען די פאַבריק, איז מיר נישט באַקאַנט. אַ פאַקט איז, אַז ער אַליין האָט פלאַנירט און דורכגעפירט די אינסטאַלירונג פון דער פאַבריק אינעם הויף פון אייגענעם הויז אויף דער וואַרשעווער גאַס.

די פריצים האָבן צוגעשטעלט דאָס אויבן־דער־מאַנטע מאַטעריאַל אין גרויסע קוואַנטומס. דער „מא־טאָר״, וואָס האָט זיי געקוועטשט און פאַרוואַנדלט אין אייל, איז באַוועגט געוואָרן דורך דריי אַרבעטער. טייל מאָל איז אַ ייד אויך געווען פון די „דרייערס״. דאָס מאָל נישט „מיטן קאָפּ״, נישט „מיט אַ שטעקעלע״, נאָר טאָגע פשוט געדרייט מיט די הענט די רעדער, וואָס האָבן באַוויזן די מאַשינען, וועלכע האָבן געקוועטשט און דיסטילירט דעם אייל.

דער אייל, אין זיין גוטער קוואַליטעט, איז דורך מיין פאָטער פאַרקויפט געוואָרן אויפן הורט, אַמאָל אויך אויף אינצל, פאַר גוטע פרייזן און די פאַרדינסטן זענען געווען צופרידנשטעלנדיקע.

דאָס אָפּפאָלעכץ איז אויך אויסגענוצט געוואָרן ראַציאָנעל. מ׳האָט עס פאַרוואַנדלט אין „מאַקוכעס״, אַ שפּייז פאַר די קי, וואָס האָט געברענגט דערצו, אַז די מילך איז געוואָרן זייער פעט. די סחורה איז פּשוט צעכאַפּט געוואָרן פון די הענט.

אינעם קריסטלעכן „פּאָסט, ד״ה אין דער צייט פון פאַרבאָט צו עסן פלייש, אָדער באַנוצן זיך מיט חזיר־פעטס, פלעגן זיי שמעלצן דאָס עסן נאָר מיט אייל פון געוויקסן. דאָן פלעגן די פויערים קומען צו אונדז און ברענגען זשעפּאַק, כדי אויסצוקווטשן אייל פאַר זייער געברויך, אָפּצאָלנדיק אַ באַשטימטע סומע פאַר דער אַרבעט.

ר׳ מענדל אַנטוויקלט נייע פּראָדוקטן

מיין פאָטער ע״ה האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט די פּראָדוקטן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן דורכן פּוילישן אָלעיניק (אייל־קוועטשער) גלאָדוך. ער האָט אויסגעאַרבעט געקאָכטן ליאַן־אייל פאַר דער פאַרבן־אינדוסטריע. די פּראָדוקציע איז אויך געווען פון אַ הויכער קוואַליטעט און איז פאַרקויפט געוואָרן אין וואַרשע פאַר דער פאַרב־אינדוסטרי.

גרויס שטויגונג האָט אויך אַרויסגערופן די אויסאַרבעטונג פון „קיט״, וואָס מ׳באַנוצט צו פאַרקלעפן שויבן אין די פענצטער. דעם „סוד״ פון צוזאַמענשטעלן דעם קיט האָט מיין פאָטער דערוואָרבן דורך פיל פרובירונגען, וואָס ער אַליין האָט געמאַכט. ווידער אַמאָל איז די פּראָדוקציע געווען פון אַזאַ הויכער קוואַליטעט, אַז זי איז געווען קאָנקורענצלאָז און געהאָט אַ ברייטן אָפּזאַץ.

די פאַבריק ווערט מאָדערניזירט

די פאַרברייטערונג פון דער פּראָדוקציע, איר פאַרשידנאַרטיקייט — האָבן געברענגט דערצו, אַז דער „מאָדער״, געדרייט דורך די מענטשן, האָט מער נישט געקענט ענטפערן אויפן גרויסן פאַרלאַנג פון דער פּראָדוקציע. מיין פאָטער באַשליסט אַוועקצושטעלן אַ דאַמף־מאָדער, דער ערשטער אין מאַגעלניצע אין יענר צייט, אומגעפער אין יאָר 1909. דער מאָדער איז אינסטאַלירט געוואָרן אין אַ גרויס צימער 10×15 מעטער אין אַ קעלער־שטוב, צו וועלכן ס׳איז געווען אַ באַזונדער אַרייגאַנג פון הויף. דער מאָדער האָט באַוויזן די רעדער, אָנגעגורטלט אין פאַסקעס, וואָס האָבן געקוועטשט, געדיסטילירט דעם אייל, וואָס איז געפלאָסן גלייך אין די פעסער. אָנשטאָט דריי אַרבעטער האָט איצט איינער, אמייסטנס אַ פּאָליאַק, באַוועגט און רעגולירט די גאַנצע אַרבעט אין דער פאַבריק.

איבערן קעלער־צימער, וואָס האָט געדינט אַלס שפּייכלער פאַרן אויסגעאַרבעטן אייל איז געווען אַ גרויסע שטוב פון אומגעפער 10×15 מעטער. דאָרט איז געווען דער שפּייכלער פאַר די מאָקוכעס.

דער דאַמף־מאָדער ליקווידירט גלאדוכס פערד־מאָדער

די מאָדערנע אינסטאַלירונג פון אונדזער פאַבריק, דאָס באַנוצן זיך מיט דער נייסטער טעכניק פון יענער צייט האָט אָפּגעשוואַכט די קאָנקורענץ־פעיקייט פון פוילישן אייל־פאַבריקאַנט גלאָדוך, וועלכער האָט פאַרגעוצט זיין אַרבעט מיט די פערד. זיינע מאַשינען האָבן נישט אויסגעקווטשט די קוואַנטומס אייל, וואָס עס האָבן אַרויסגעגעבן די נייע מאַשינען. די אַלע „אויפטוען״ פון מיין פאָטער זענען אים נישט געווען באַקאַנט.

דער ערשטער אייל־פאַבריקאַנט האָט מיטן כוח פון חזקה פון זיין אַ קריסט, וועמענס אויסאַרבעטונג די קריסטן דאַרפן אונטערשטיצן, נישט געקענט בייַשטיין די קאָנקורענץ פון מיין טאַטנס מאָדערנער אַלזייטיקער פּראָדוקציע און איז געווען געצוווּנגען צו שליסן זיין פאַבריק.

מיין פאָטער קומט אויף אַ באַזוך קיין ארץ־ישראל

זייענדיק איינער אַליין אויפן מאַרק, האָט די פאַבריק זיך זייער אַנטוויקלט און אַרייַנגעטראָגן שיינע הכנסות. מיין פאָטער האָט זיך געוואָלט פאַר איינעם פון די בעסטע בעלי־פרנסות און פון די גבירים אין שטאָט.

האָבנדיק אין ארץ־ישראל אַ זון און אַ טאָכטער, האָט זיך אים פאַרגלוסט צו קומען זען זיי און אגב „אַ קוק טאָן״, וואָס מ׳קען עפּעס אויפטוען אין ארץ־ישראל. אין יאָר 1929 האָט ער אונדז דאָ באַזוכט און באַשלאָסן אַהער צו קומען צוזאַמען מיט דער מאַמען עליה השלום.

אין יאָר 1935 האָט מיין פאָטער איבערגעגעבן די

פאַבריק מיין יינגסטער שוועסטער רוכטשערחל הי״ד מיט איר מאַן און איז געקומען אַהער באַזעצן זיך אויף שטענדיק אין דער קאַלאָניע הרצליה, ווו איך מיט מיין פאַמיליע ווינען. ער האָט אויפגעבען זיין באַשעפטיקונג. זיין „סוד״: דעם צוזאַמענשטעל פון „קיט״ פאַר די שויבן אין די פענצטער האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט און איבערגעגעבן מיין שוואָגער יהושע בידערמאַן, וועלכער האָט אָנגעהויבן פראָדוצירן דעם „קיט״ מיט גרויס דערפאָלג און איז געווען אַ סך יאָרן דער איין און איינציקער אויפן מאַרק.

די בעלגישע פירמעס, וואָס האָבן פריער אָפּגעזעצט די סחורה און זיך אָנגעשטויסן אויף שווערקייטן, ווייל דער צוזאַמענשטעל פונעם קיט אין איראָפּע האָט נישט געפּאַסט צום היגן טרוקענעם קלימאַט, האָט זיך שנעל געשפּאָלטן און זיך צעפּאַלן, האָבן זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט צו וויסן ווער איז דער כעמיקער, וועמען ס׳איז געלונגען צו לייזן דאָס פּראָבלעם, וואָס זייערע כעמיקער האָבן נישט געקענט לייזן. ווי דערשטוינט זענען די כעמיקער געווארן קומענדיק אַהער און דערוויסנדיק זיך, אַז דער גלענצנדיקער צוזאַמענשטעלער פון דעם קיט האָט טאַקע געלערנט... חומש, רש״י, תנ״ך, גמרא, יורה־דעה, מפרשים אפילו דעם „מורה נבוכים״ פֿון רמב״ם, אָבער נישט קיין כעמיע...

אויך די אינזשיניערן פון אונדזער אייל־פאַבריק „שמן״ זענען געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט צו דערגיין דעם „סוד״... מיין פאָטער האָט זיי, פאַרשטייט זיך, דעם סוד נישט איבערגעגעבן. מיין שוואָגער און זיין זון זעצן פאָר דאָס פּראָדוצירן פונעם קיט און אַנדערע ענלעכע פּראָדוקציעס מיט גרויס דערפאָלג.

י. זאָנדער

ר׳ שלמה יאסטשאמבער

א „שווייגער" (אויסאַרבעטער פון מילך־פּראָ־דוקציע), וואָס איז בייגעשטאַנען די קאָנקורענץ פון דער פּוילישער באָיקאָט־באָוועגונג ביזן סוף פון זיין לעבן.

ר׳ שלמה יאָסטשאָמבער (פֿונעם דאָרף יאָסטשאָמב), האָט דערגרייכט דערצו אין זכות פון וויסן „א סוד", וואָס ער האָט דערוואָרבן ערגעץ־וווּ און אים קיינעם נישט איבערגעגעבן, אָפילו זיינע אייגענע זין.

דער סוד איז באָשטאַנען אין צונויפזאַמלען די זיסע מילך (אין די זומער־חדשים, וועו מילך איז געווען זייער ביליק) מיט איר גאַנצער פעטקייט אין לאָגלען פון געטריקנטע מאָגנס פון כשרע בהמות. די מאָגנס זענען געווען טרוקן ווי פּאַרמעט, נישט געהאַט אויף זיך קיין ברעקעלע פלייש, געכשרט געוואָרן דורכן רב אויפצונעמען מילך.

ר׳ שלמה האָט געווּסט ווי לאַנג די מילך דאַרף זיין אין די לאָגלען, וואָסערע פּראָשקעס אַרייַנצוטאָן, ביז וואַנען מ׳האָט אַרויסגענומען א געל מאַטעריאַל, אַרייַנ־געטאָן אין פּאַרמעס, פון וועלכע ס׳איז אַרויס קיילעכ־דיקער קעז, ווי א ראָד די גרויס, מיט לעכער. אַרום דעם קעז א האָרטע הויט, ווי לעדער. בקיצור — שווייצער־קעז פון דער בעסטער קוואַליטעט, פונקט ווי אַריגינעלער שווייצער־קעז.

יידן און פאָליאַקן האָבן געשטוינט: פון וואַנען קומט עס צו א פשוטן דאָרפס־ייד (כאָטש נישט קיין עם־הארץ) דאָס וויסן און קענטעניש צו שאַפן אַזא גוטן פּראָדוקט, מיט וועלכן ס׳האָבן נישט געקענט קאָנקורירן די גרעסטע פּוילישע פּראָדוציר־קאָאָפּעראַ־טיוון פון מילך־פּראָדוקציע, וואָס צו זייער דיספּאָזי־ציע זענען געשטאַנען כעמישע לאַבאָראַטאָריעס. דער ענטפער איז געווען: ער האָט אויף זיין קאַרק א יידישן קאָפּ!

די קעז פלעגט ר׳ שלמה יאסטשאָמבער ברענגען צו מיין פאָטער ר׳ יצחק זאנדער ז״ל אין די ווינטער־חדשים, אין גרויסן קריסטלעכן פאָסט, וועו זיי האָבן נישט געגעסן קיין פלייש. די סחורה איז פאַרקויפט געוואָרן אין וואַרשע פאַר גוטע פרייַז און האָט אַריינ־געברענגט שלמהן א גרויסע פּרנסה. זיין רייכקייט איז געוואַקסן פון יאָר צו יאָר. ער האָט געטאָן גוטע שידוכים, געמאַכט פיינע בעלי־בתישע טעכטער פאַר שנורן; איידעלע יונגעלייט — פאַר איידעמס. געהאַט פיל נחת.

כ׳גלעדענק אים אין זיינע מיטעלע יאָרן: א ייד פון מיטעלן וווּקס, מיט א גלעזער באָרד און פּיאות, גע־קליידט ציכטיק. אַן ערנסטער, אָבער תמיד א צופּרי־דענער. שטאַרק דרך־ארץ געהאַט פאַר פּריצים און געפּאָדערט פון אַנדערע זיי זאָלן זיך באַציען צו זיי מיט כבוד.

זיין לאָזונג איז געווען: פאַר א שרה דאַרף מען דרך־ארץ האָבן!״

איינער פון זיינע העלפער — ר׳ ישראל, האָט פאַרקויפט פאַר „גוט גלעלט" ר׳ שלמהס שכן — ליי־בישל פון שעלץ — דעם סוד פון די שווייצער־קעז. ער, ווי ר׳ שלמהס זון, וועלכע האָבן אויך „עפּעס אויפ־געכאַפּט", קוקנדיק ווי דער פאָטער מאַכט עס, האָבן פּראָדוצירט „שווייצער־קעז". אָבער דאָס איז געווען בלויז אַן אימיטאַציע.

פאַר זיין פּטירה האָט ער גערופן זיינע זין. זיי איבערגעגעבן דעם „סוד". באַפּוילן זיי זאָלן אויך קיינעם נישט איבערגעבן, היטן ווי אַן אויג אין קאָפּ. נאָכער איז ער רואיק געשטאָרבן. האָבן די זין פּראָדו־צירט די קעז לויטן טאַטנס „פּאַטענט". זיי אַלע מיט זייערע פרויען און קינדער זענען אומגעקומען. איין אייניקל האָט זיך געראַטעוועט, ווויינט אין חיפה, האַנדלט מיט פּאַרטיקע אָנצוגן, נישט איבערגענומען די ירושה.

ישראל־לייב (לואי) מאַרקאָוויטטש ז״ל, ניו־יאָרק

בנימין לאטוטניק

(סוזשעט)

בנימין לאַטוטניק, אַ שנייַדער בן חייט,
קוים אַמאָל עסט ער, ווייל קוים וואָס עס סטייעט.
ער ווינט מיט זיין ווייבל גאַנץ שטיל און בשלום,
ר׳האָט איין מאָל דערוואַכט ביי נאַכט פון אַ חלום.

זעט ער עס בליצט אין זיין פינצטערן חדר;
אַ מלאך דערשיינט, מיט אַ גאָלדענער פעדער
און שרייבט אין אַ פאַרמעט, ניט ווייט, דאָ, ביים בעטל.

פרעגט ניאָמע דעם מלאך, פאַר וואָס און פאַר ווען
שרייבט ער אַצינדערט דאָס צעטל מיט נעמען?
ענטפערט דער מלאך און זאָגט: ,,אדרבא,
ס׳איז מענטשן, וואָס האָבן פאַרדינט עולם הבא״.

ערשט האָט בנימין אים קלאָר נישט פאַרשטאַנען.
דאַן פרעגט ער:,, איז מיין נאָמען אויך דאָרט פאַראַנען?״
זאָגט אים דער מלאך: ביסטו דען אַ צדיק אַ פרומער?
בלייבט ניאָמע אָן לשון און שווייגט ווי אַ שטימער...

קענסט פוסקים, צי ש״ס פרעגט דער מלאך אַ שאלה.
צי לערסנטו תורה יומם ולילה?״
זאָגט ניאָמע:,,איך קען ניט קיין ש״ס און קיין פוסקים.
אין שנייַדערישן שולכל האָב איך מיין מקום.

,,איך בין נישט קיין לערנער, קיין צדיק נישט הייס איך
פון גאַנצער תורה צוויי זאַכן נאָר ווייס איך:
,,מודה אני לפניך״ און ,,ואהבת לרעך כמוך״.

,,טון ניט נאָר איך ווייס זיי, איך בין זיי מקיים:
איך ניי פאַר קבצנים מיט מיינע ידים.
איך פרעס זייערע קלייַדער, פאַרריכט זיי די שמאַטעס
און נעם ניט קיין גראָשן פאַר צערעוונען לאַטעס״.

פאַרלייגט באַלד דער מלאך זיין זאַק אויף דער פלייצע
און קוקט אין די הימלען צו קריגן אַן עצה.
ענטפערט דער בורא, וואָס אַלצדינג באַהערשט ער:

,,דער נאָמען בנימין זאָל זיין גאָר דער ערשטער!״

אלימלך זאָנדער

ביי נתן שוסטער ווינטער אין שטוב

דריי ברידער שוסטערס זענען געווען אין מאָגעל־ניצע: דער עלטסטער, אייזיקל, דער בעסטער פאַכמאַן פון זיי. דאָך געוויטיקט זיך צו באַשעפטיקן מיט שמשות און שפּעטער אָפּילו מיט קברנות (גרעבעריי), כדי צו ציען פּרנסה. דער מיטלסטער, נתן, באַשעפטיקט זיך דער עיקר מיט שוסטעריי, אָבער אויך מיט סעדעריי אַלס צוגאָב צו דער פּרנסה. דער יינגסטער, יעקעלע, אַ לאַטוטניק. געאַרבעט נאָר ביים לאָטען אַלטע שיך. די אַרבעט איז אויך געווען פּאָר אים שווער אויסצופירן. זיין פּרנסה איז אים אָנגעקומען מיט גרויס מאַטערניש. כל ימיו, געווען, נעבעך, אַן אביון.

מיר כאָפּן אַ בליק אינעם צימער פון נתנען, וואָס איז געווען אין אַן אָפּיציע, אַ הויז אויפן הויף, וואָס גייט נישט אַרויס אויפן פּראָסט פון דער גאַס. דער אַרײַנגאַנג אין צימער איז גלייך פון דרויסן, ווי אין אַ געוועלב אַריין. יעדער וואָס קומט אַריין — ברענגט מיט זיך אַ קעלט, שניי און בלאָטע אויף דער פּאָדלאָגע. ביי דער וואָנט פון דער טיר און דעם פענצטער שטייט אַ בעט; ביי דער צווייטער וואָנט, אַ ווינקלדיקע פון דער ערשטער — אַ צווייט בעט. נעבן דער געמויערטער קיך אין אַ ווינקל אַ „ציגאַנעק" (אַן אייזערן קיכל), בלעכענע רערן פירן דעם רויך און דאָס פייער פונעם קיכל אין אויוון אַריין. זיי דאַרפן ברענגען וואַרעמקייט פאַרן גאַנצן צימער. אין דער אמתן ברענגען זיי מער רויך ווי וואַרעמקייט, אין וועלכע ס׳נייטיקן זיך אָלע, וואָס זענען אין צימער. באַזונדערס נתנס פרוי, וואָס קרענקט אויף אָסטמע. ליגט צו בעט אַ גאַנצן ווינטער און גייט אַרויס אין גאָס נאָר אין אַ שיינעם טאָג. דער רויך פון „ציגאַנעק" האָט געריצט צום הוסטן מער, ווי ס׳האָט געגעבן וואַרעמקייט. ביים פענצטער — דער שוסטער־וואַרשטאַט, אַליין צונויפגעקלאַפּט דורך נתנען. רעכטס פון וואַרשטאַט — אַ לאָטע־מאַשין. נעבן וואַרשטאַט זיצט נתנס בן־יחיד, נאָר וואָס אַרויסגעגאַנגען פון חדר. דער פּאָטער לערנט אים די מלאכה פון שוסטעריי. הינטער זייערע פּלייצעס שטייט אַ נייַ־מאַשין, אויף וועלכער ס׳אַרבעט „פּאָר זיך" איינע פון זייערע צוויי טעכטער, וואָס האָט שוין געענדיקט די „לער". זי „ניטשעווטע" איבער קליידער און קען שוין אָפּילו אויפנייען אַ נייַ קלייד... אין ווינקל, צווישן בעט אוּן דער וואַנט, ליגט אויף דער פּאָדלאָגע אַ ביסל „אויבסט", ווינטער־פרוכט, געבליבן פון געדונגענעם סאָד, נאָכן פּאַרקויפן דעם גרעסטן טייל פון דער אַראָפּ־געגומענער פרוכט, וואָס איז פּאַרקויפט געווארן איבערן זומער קיין וואַרשע.

ווי דער שטייגער איז געווען אין מאָגעלניצע האָבן בעלי־מלאכות, בתוכם שוסטער, געדונגען זומער אַ כאָד (פרוכט־גאָרטן) ביי אַ פּריץ, אָדער אַ פויער אין דאָרף. דער קויף איז געווען „פון בוים", דאָס הייסט, באַצאָלט לויט אַן אָפּשאַצונג פון דער בליונג פון די ביימער אין פּרילינג. זומער. וועט די פרוכט האָט אַנ־געהויבן צייטיק צו ווערן, איז דער סאָדאָווניק (פּאָכ־טער פון סאָד) אַרויס צוזאַמען מיט זיינע בני־בית אין סאָד אַריין, אויפגעבויט אַ בויד פון ברעטער מיט אַ געדעקטן דאָך פון שטרוי, געהיטן דעם סאָד פון „אַמאָטאָרן", וואָס האָבן ליב געהאָט פּרישע פרוכט גלייך פון בוים, אַן באַצאָלן, פּשוט געראָטן: גנבענען. מאַכט זיך אַ ביסל שוסטער־אַרבעט אין דאָרף — פּירט זי נתן אַרויס אויפן אָרט. אלא נישט, גייט ער אָהיים קיין מאָגעלניצע, מאַכט דאָרט אַ ביסל אַרבעט און קומט צוריק אין סאָד אַריין צו זיין פאַמיליע.

וועז ס׳ענדיקט זיך דאָס אַראָפּנעמען די פרוכט, ליקווידירט מען דאָס ביידל און די געבליבענע ווינטער־פרוכט פירט מען אַריין אין שטאָט, מ׳לאָקירט זיי אין אַ קעלער, אָדער אַ שפּייכלער און מ׳פירט זיי צו פאַר־קויפן אין די גרויסע שטעט צו טייערע פּרייזן.

נתן האָט נישט געהערט צו די גרויסע סאָדאָוו־ניקעס. זיין ווינטער־אויבסט איז, ווי אויבן געזאָגט, געווען אויסגעשפּרייט אויף דער פּאָדלאָגע אויף שטרוי און אַ גרויסער טייל אין געפלאָכטענע קוישן פון צווייגן, וואָס זענען געהאָנגען אויף האָקנס. מ׳האָט זיי ביס־לעכווייז אויספּאַרקויפט אויפן שטאָטישן מאַרק מיט גוטע פּאַרדינסטן.

נתן איז געווען דער צום בעסטן איינגעאָרדנטער צווישן די דריי ברידער. ער איז געווען אַ בעל־הבית, וואָס האָט געזאָרגט פאַר זיין קראַנקער פרוי און קינדער, זיי זאָלן האָבן אייגענע מילך און אייער.

צום פוס פון זיין אָסטמע־קראַנקער פרויס בעט שטייט צוגעבונדן אַ ציג. זי קייט געמיטלעך שטרוי,

אַרויסגעצויגן פון איר בעל־הביתטעס שעניק. די צוויי־טע ציג שטייט צוגעבונדן צו אַ פוס פון אַ שאַנק. נעכ־טיקן פירט נתן זייגע צוויי ציגן צו אַ קרוב וואָס האָט אַ שטאָל. צו מאָרגנס אין דער פרי ברענגט ער זיי צוריק. וועו זיי דאַרפן „האָבן דעם מאָגן"... קלאָפן זיי מיט די הערנער אין דער טיר, עמעצער פון די שטוביקע פירט זיי אַרויס אויפן הויף. דערנאָך פירט מען זיי צוריק אַריין אין שטוב, יעדע אויף איר פלאַץ.

אונדזערע שכנים, די פאַליאַקן, האָבן געשפּעט פון די יידישע באַרימערייען וועגן זייערע „קלוגע בהמות". מיט אַ ספּעציעלן ניגון האָבן זיי באַזונגען די מעלות פון די ציגן:

די קאָזע שלאָפט אונטערן קוימעו,
עסט אַ טרוקענעם בעזעם,
אַ טראָפן מילך גיט זי,
מיט „קאָווע" מאַכט זי...
אוי וויי, וואָס פאַר אַ בהמה איז זי.

פרייַע איבערזעצונג פון פויליש — א. ז.)

אונטערן אויוון, ביי דער פאָדלאָגע, איז געווען אַ טירל וווּ עס איז געווען אַ פריי אָרט פאַר 10 הינער, וואָס דאַרפּן געבן פרישע אייער פאַר דער קראַנקער פרוי און קינדער. אָבער אין דער עופות־ווירטשאַפט מוז אויך זיין אַרדענונג. נישט אַלע זיצן אַ גאַנצן טאָג הינטערן אויוון. אַ העלפט דרייען זיך אַרום אין שטוב אויף דער פריי אַ האַלבן טאָג, עסן פון די ברעקלעך, וואָס פאַלן אַראָפּ און פון דעם, וואָס מ'וואַרפט זיי צו. דעם צווייטן העלפט פון טאָג לאָזט מען אַריין אין שטוב די איבעריקע פינף הינער, און די ערשטע ווערן פאַר־שפּאַרט הינטערן אויוון.

אין דער איין און אייניציקער שטוב פון נתן דעם שוסטער, אין אַ קאַלטןווינטער־טאָג, הערט מען די סימפאָניע פון בשותפותדיקן לעבן פון מענטש, בהמה, עוף און שטוב־חיה:

דאָס הוסטן פון דער אַסטמע־קראַנקער מאַמע;
דאָס קלאָפן פון די שוסטער־העמערלעך פון טאָטן און זון;
דאָס נייען פון דער טאָכטערס ניימאַשין;
דאָס מעקען פון די ציגן;
דאָס קוואָקען פון די הינער;
דאָס מיאוקען פון דער קאַץ.

קיינעם איז נישט ענג און אַלע לעבן בשלום.

געשריבן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1926.

יחיאל פּראָוויזאָר

א אומגעלונגענער פרוו

נאָכן אָפריכטן „גלות" אין וואַרשע פון שבועות תרע"ה ביז ערב ראש־השנה תרע"ו — יוני—סעפּטעמ־בער 1915, זייענדיק פּליטים, אַרויסגעטריבענע דורך דער רוסישער צאַרישער מאַכט פון מאָגלניצע, זענען מיר צוריקגעקומען אַ היים.

מיר האָבן דאָן אַנפּלעקט, אַז דער מרחק פון מאָגלניצע קיין וואַרשע, אויפן ציוויליזאַציע און קולטור־געביט, איז פיל, פיל גרעסער ווי דער פּיזישער פון וואַרשע קיין מאָגלניצע — 63 ק"מ.

ווידעראַמאָל, האָבן מיר געדאַרפט באַלייכטן די ווינונג מיט נאַפט־לאָמפּן, קאָכן אויף האָלץ, טארף, אָדער שטיינקוילן, וואָסער — ברענגען פון אַ ווייטן ברונעם, „באַקוועמלעכקייטן" — אַן אָפּקומעניש... דאָרט אין וואַרשע — עלעקטרישע ליכט, גאַז, וואַסער־לייטונג, אַ באָדע־צימער. איז טאַקע געווען שווער זיך צוריק צוגעווויינען צום אַלטן סיסטעם...

היינט דאָס קולטור לעבן אין דער מעטראָפּאָליע פון פוילן: אָפּערע, טעאַטער, קאָנצערטן, קינאָס און נאָך און נאָך פאַרווויילונגען. צייטונגען־טעגלעכע אין דער פרי און נאָכמיטאָג, וואָכנטלעכע און מאָנאַטלעכע זשורנאַלן, און פאָרלעזונגען פון פאַרשיידענע פּרעלע־גענטן. און אין דער היים? אַ פאָר משכילים, וואָס חתמענען אויף אַ יידישע צייטונג, אייניקע אויף דער העברעישער צייטונג „הצפירה". פון זיי הערט מען די נייעסן אין בית־המדרש, צווישן „מנחה און מעריב", און דאָס איז אַלעס.

האָט זיך מיר פאַרגליסט ברענגען אַ ביסל וואַר־שע קיין מאָגלניצע, אַ ביסל פאַרקורצן דעם מרחק

צווישן די ביידע שטעט. האָב איך אויף מיין אחריות אַבאָנירט 10 עקזעמפליאַרן פון דער ציוניסטישער טעגלעכער צייטונג „היינט", צוטיילט זיי צווישן חברים און פרייַנד. ביז זיי האָבן זיך „צוגעווויגט" צו דער צייטונג און שוין געוואָרט איך זאָל איר ברענגען. ביסלעכווייז איז געוואַקסן די צאָל ליינער, און פרייַטיק האָט מען שוין געקויפט 70 עקזעמפליאַרן. דאָן האָב איך די „אַגענטור" אָוועקגעגעבן אַ ייד וואָס האָט געהאָט דערפון „אַ צושפרונג" צו דער פרנסה. ער האָט שוין געזאָרגט צו פאַרגרעסערן דעם „טיראַזש", כדי זיינע פאַרדינסטן זאָלן זיך פאַרגרעסערן. איך האָב געזען דערפון אַ דערגרייכונג צו מיין ציל — פאַרגרעסערן און פאַרמערערן די צאָל ליינער פון אַ יידישער צייטונג.

אַ קינאָ — האָב איך געטראַכט — דאַרף מען אויך ברענגען אין שטאָט אַריין. דאָ וועלן קענען פאַר־ברענגען יידן און קריסטן. אָבער, ווי אַזוי מאַכט מען דאָס? אין מאָגעלניצע איז דאָן קיין עלעקטרישע ליכט און קראָפט נישט געווען. האָב איך פאַרגעלייגט מיין פּלאַן און באַראַטן זיך מיט צוויי ברידער בודני, קריס־טלעכע מייסטער פון שטייגער־בוי, וואָס האָבן געבויט אַ שטיינערנעם פאַרקאָן אַרום דער גרויסער „טומאה". געקומענע פון אַ גרויסער שטאָט און באַהאָוועטע אין מעכאַניק. אין אַלגעמיין איז זיי דער פּלאַן געפאַלן. זיי האָבן פאַרגעלייגט קויפן אַ אַלטן מאָטאָר, שאַפן ענער־גיע און דאָן וועלן מיר האָבן עלעקטריע.

נישט טראַכטנדיק לאַנג, האָב איך געפונען אַן אַלטן מאָטאָר, אויך אַ „זאָל". אין די שאָפע אויפן הויף פון אריה פּיטערמאַן, דער קאָם־מאַכער אויף דער קזשיזשאָווקע גאַס. די אַרבעט פון רעמאָנטירן דעם מאָטאָר איז אויסגעפירט געוואָרן שנעל און גוט. מיט פרייד האָבן מיר דערזען: ס׳איז דאָ עלעקטריע: אָבער... נאָר אויף אייניקע סעקונדן. אַלע לעמפּלעך זענען פאַרברענט געוואָרן וויייל זיי האָבן נישט געפאַסט צו דעם שטראָם וואָס דער מאָטאָר האָט געשאַפט. נאָך פיל מי, איז געלונגען צופאַסן די לעמפּלעך צום שטראָם. איך האָב געברענגט דעם ערשטן פילם פון וואַרשע, געדרוקט גרויסע פלאַקאַטן מיט פאַלגענדן אינהאַלט:

„צום ערשטן מאָל, נאָך 600 יאָר, זייט מאָגלניצע עקזיסטירט, וועט געגעבן ווערן, היינט אין אָוונט, אין זאָל פון פוטערמאַן אריה, אויף דער קזשיזשאָווקע גאַס, אַ קינאָ־פאָרשטעלונג".

שוין 7 אַזייגער אָוונט איז געשטאַנען אַ גרויסע ריי פון בילעטן־קויפער ביי דער קאַסע. די קאַסירער זענען געווען: שלמה און זיין שווּעסטער לאה־גרייצער. דער זאָל איז געווען פול געפאַקט. ווען דער פילם האָט זיך באַווּיזן אויפן עקראַן האָב איך געווּישט אַ טרער פון פּרייד, זענדיק די פאַרווירקלעכונג פון מיין פּלאַן.

ליידער האָט דער „קינאָ" נישט געקענט פאַרזעצן דאָס דערשיינען פון פילמען, צוליב די גרויסע קאָסטן פון שאַפן דעם עלעקטרישן שטראָם, און אַנדערע סיבות. מיר האָבן פאַרלאָרן אונדזער אינוועסטיציע — דעם קאַפּיטאַל, וואָס מיר האָבן אַרייַנגעלייגט אינעם קינאָ. אַ צייט שפּעטער האָט דער מאָגלניצער מאַגיס־טראַט אויפגעבויט אַן עלעקטרישע סטאַציע. די שטאָט האָט באַקומען עלעקטרישע ליכט, ס׳איז אויך קאָנס־טרויִרט געוואָרן אַ קינאָ, וועלכער האָט געגעבן פאַר־שטעלונגען פון צייט צו צייט. אונדזער פרווו וואָס איז דורכגעפאַלן איז פון דעסטוועגן נישט געגאַנגען לאיבוד.

מפלגות

פארטייען

מ. חיימאָוויטש

ד י ג ר י נ ד ו נ ג פ ו ן „ ה ש ח ר "

אַזוי ווי דאָס עקאָנאָמישע, איז אויך דאָס קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע לעבן אין מאָגעלניצע געווען פאַראַליזירט. אין יאָר 1916 די יוגנט איז אַרומגעגאַנגען „פוסט און פאַסט", נישט געאַרבעט און נישט געלערנט.

אַ סך יוגנטלעכע האָבן אפילו דאָס אַרעמע „חדר" נישט באַזוכט, ווייל זייערע עלטערן האָבן נישט געקנט צאָלן דאָס וויניקע מלומדות־געלט... זענען זיי געזעסן אַרום די „דריי־ברונעם" דערציילט מעשיות און געחלומט וועגן אַ בעסערן מאָרגן. דער בעסערער מאָרגן איז געקומען צום סוף יאָר 1916 אין דער ליכטיקער געשטאַלט פון הרב יאַנקעלע שפירא, דעם רבין ר' משהלעס אַ זון.

ער איז געקומען קיין וואַרשע צום פאַטער אין רעזולטאַט פון די פאַרפאַלגונגען פונעם שווער, ר' שליאָמקע, רב און ראש־ישיבה פון נאָוואָגראָד־וואָלינסק צוליב יאַנקעלעס אַנשויאונג און אויפירונג.

דער רבי ר' משהלע האָט אים געשיקט קיין מאָגעלניצע פאַרזעצן זיין רביסטוווע.

אין שטאָט האָבן זיך אַרום אים געגומען גרופירן אַלע ווויללערנער פון בית־המדרש און ישיבות. משכילים, לייענער פון „הצפירה". די ערשטע זענען געווען: ישראל זאַנדער, משה מרגלית, אלימלך זאַנדער, דוד טראקס, איטשע־בער ראָכפעלד, בערל שיינפאַרבער, שלמה ליבהאָבער יוסף מענדל טענענבוים, הערש משה חיימאָוויטש, ישראל משה זילבערמאַן, משה דאַנציגער און יוסף באַרנשטיין.

די ווירקונגס־קראַפט און אויפטוען פון הרב יאַנקעלע שפירא וועט אויספירלעכער געשריבן ווערן פון זיין נאָענטסטן מיטאַרבעטער ח' ישראל זאַנדער, וועל־

שטייען פון דעכטס: אריה פליישער, דוד רעכ'טשייד הי"ד...? שרהקע ראָכפעלד, שלמה אָסטראָוויעצקי, שבע געלבאַרט
זעליק פליישער, לאה אַלעקסאַנדראָוויטש, שלמה בעלזבערג
זיצן פון רעכטס: מעניע גראָסמאַן, לאה שיינפאַרבער, משה סעליק, טאָבע אַנעלעוויטש, שלום שפירא, שרה יעראָזאלסקי, אהרן גראָסמאַן, פּעסע דאָווידאָוויטש, שמואל בעלזבערג
זע: אַ געשפּרעך מיט משה סעליק וועגן טעאַטער־שפּיל אין מאָגעלניצע. „אין דער רייזע קיין מאָגעלניצע" פון אברהם מערקער ז"ל.

כער איז אויך געוואָרן זיין נאָכפאָלגער. די זריעה, וואָס הרב ר׳ יאָנקעלע האָט פאָרזייט, איז געפאָלן אויף אַ גוטן באָדן, דערפאָר זיך שנעל פאָרוואָרצלט און פו־נאָנדערגעוואָקסן.

די יוגנט, וועלכער האָט זיך גרופירט אַרום אים האָט מיט חסידישער התלהבות געגומען אַרבעטן אויף אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַרבעט. דאָס איינגעדרימלטע שטעטל האָט אויפגע־וואָכט. אין פיל חסידישע היימען האָט זיך געגומען קאָכן, עפעס האָבן זיי דערפילט, אַז נייע צייטן קומען אַן...

אויפן בולטסטן אָרט אין דער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלע אַרבעט, האָבן זיך אַרויסגעוואָקסן ישראל זאָנדער, זיין קוזין אלימלך זאָנדער, שלמה ליבהאבער, איטשע־בער ראָכפעלד, בערל שיינפאָרבער, משה מר־גלית און אַנד. למען האמת, באַדאַרף געזאָגט ווערן, אַז פאָרן קומען פון הרב יאָנקעלע זענען שוין די אויבנ־דערמאָנטע יונגעלייט געווען „געכאָפט אויף דער מעשה". נאָר פריער האָט מען ביי אַ טייל פון זיי געכאָפט אונטער דער גמרא טריף־פסולע ביכלער, ווי „אשמת שומרון" פון אברהם מאפו און אַנדערע „טרי־פענע ביכער, רחמנא ליצלן. נישט לייכט איז געווען דער געראָנגל מיט דער סביבה און מיט זיך... געכטן אין געהיים, און הייַנט, אַפענע ציוניסטישע אַרבעט, זאָמל־אַקציעס פאָרן קרן קימת דורך פאָרלעך. שומו שמים!... האָבן זיך טאַקע אייניקע דערשראָקן און זיך שנעל צוריק געצויגן. אייניקע ווידער, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען דער טיכטיקער טוער משה מרגלית, האָט זיך געגומען צום אַרגאַניזירן דעם פרומען טייל פון דער באָפעלקערונג און זיי ברענגען אין די רייען פון „מזרחי".

אַ גרויסע שוווּנג צום אויפשטייג פון „מזרחי" האָט געגעבן ר׳ יחיאל חיימאָוויטש, וואָס איז געווען אַ גרוי־סער למדן אַן אַנגעזעענער אַסטראָווצער חסיד, געהאָט היתר הוראה און דערצו באַהאָונט אין הויות עולם, מיט אַ גרויסן רעדנער־טאַלאַנט און אַ שאַרפער פאָלע־מיסט.

היערה דארצית הראשונה ל„קרן־היסוד"
(כ״ו וכ״ז שבט תרפ״ג — 12 ו־13 לפברואר 1923)
אולם שלטון העדה העברית בורשה
רחוב גרזיבובסקה 28—26.
№ 59
כרטיס־צייר
מר יצחק גאנדער
מעיר מלבנוב
המשרד המרכזי ל„קרן־היסוד" בפולניה.
Keren Ha-Jesod
Keren-Hajesod
המשרד המרכזי
לפולניה

אַ גרופּע אַקטיוויסטן פון „השחר", יוני 1921
זיצן פון רעכטס: יצחק (איטשע) בראָם, איצט אין ישראל; פייגעלע מרגלית ז״ל; נעבן איר — ישראל זאָנדער; שרה אַסעלקא—חץ; יחיאל פראָוויזאָר — איצט אין ישראל; שבעטעל פלינט ז״ל; געצל גוטערמאַן — איצט אין ניו־יאָרק.

אין זיינע שבתדיקע דרשות אין לאָקאַל פון „מזרחי" האָט ער שארף פאַלעמיזירט מיט דער אידעע און צוגאַנג פון דער „אגודה"־באַוועגונג צו די יידישע פראַבלעמען.

ער פלעגט דאָמינירן די מצווה פון גאולת הארץ איבער אַלע מצוות, אפילו פון לימוד התורה. ס'איז כדאי צו באַצייכענען, אַז דער מאַגעלניצער „מזרחי" האָט געשיקט דריי דעלעגאַטן אויף דער צווייטער קאָנפערענץ פון „מזרחי" אין פוילן: ר' יחיאל חיימאָוויטש, פרץ לערמאַן און משה מרגלית. צווישן די דעלעגאַטן זענען געווען רבנים, ווי הרב בראָדט, אַ חבר פון ר' יחיאל חיימאָוויטש אין דער ישיבה, דער וולאָצלאָווקער רב ישעיהלע שפירא און אַנדערע, וואָס האָבן זיך געפרייט מיטן צושטיין פון ר' יחיאלן צו דער „מזרחי"־באַוועגונג.

עס דאַרף אויך באַטאָנט ווערן, אַז די חברים פון „מזרחי" האָבן אונטער דער גייסטיקער אַנפירונג פון ר' יחיאל חיימאָוויטש, פרץ לערמאַן, משה מרגלית, יחיאל פלינט און אין די שפעטער צייטן אברהם חיים ווייסגאַרט און אַנדערע חברים, געווען פעסט איבערצייגט אין זייער פראַגראַם, וואָס האָט זיך באַזירט אויף צוויי הויפּט־טעזן, תורה ועבודה. דאָקעגן די חברים פון „השחר", וועלכע זענען באַשטאַנען פון פראַגרעסיווע יוגנטלעכע, האָבן געזוכט אַ קלאָרן ווועג און אַ פראַגראַם.

דער ח' ישראל זאַנדער, דער געקרייניטער פירער פון „השחר", נאָכן אַוועק פאָרן צוריק קיין אוקראַינע, פון ר' יאַנקעלע שפירא, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס גוטער פאָרמיי־אַרגאַניזאַטאָר. אַ דאַנק ישראלן איז דער „השחר" אַוועק אויפן ווועג פון קאָנסטרוקטיוון ציוניסטישן סאָציאַליזם, אַנשליסנדיק דעם השחר" אין וועלט־פאַרבאַנד פון „צעירי־ציון", ווועלכע האָט מיט איר גרויסער מעגלעכקייט פון אינטעליגענטע כוחות, גענומען שיקן לעקטאָרן, גוטע רעפערענטן און דער־מעגלעכט אויפשטעלן נייע יונגע קאָדרען, פון געטרייע און איבערגעגעבענע ציוניסטן־סאָציאַליסטן.

ווען ישראל זאַנדער באַשליסט אין יאָר 1924, אַז ס'איז געניג שוין זיין אַ נאה דורש, און צייט פאַר אים ווערן אַ נאה מקיים, איז ער עולה קיין ארץ־ישראל, ווערט אַ טיכטיקער חבר אין קיבוץ גבעת השלושה, ווערט אייגער פון די גרונטלייגער און בויער פאַר דער צוקונפטיקער יידישע מלוכה־עקזיסטענץ. נאָך ישראלס עולה זיין האָבן פאַרנומען פירנדיקע פאָזיציעס אין „השחר" די חברים: שמואל בעלזבערג, אברהם יוסף סייד און משה חיימאָוויטש — איצט אין ישראל שלמה בעלזבערג ז"ל נפתלי זאַנדער, משה סעליק, אברהם באַרנשטיין, אריה פליישער הי"ד.

כח־הרשאה לשנת 1920 | בעפאלמעכטיגונג אויפ'ן יאהר 1920

ממלאים אנו בזה את ידי ה' ישראל זאנדער
מיט דעם וועדם דער ה'
המורשה של הקרן הקימת לישראל
פערטרעטונגס־מאן פון יודישען נאצ.־פאנד
בעיר מאגיליעוו
איז

לארגן את העבודה לטובת „הקרן הקימת" לערוך קבוצי כסף שונים וכן לקבל תרומות ונדבות גדולות וקטנות לטובת הקופה הלאומית.

בעפאלמעכטיגט צו ארגאניזירען די ארבייט פאר'ן נאציאנאל־פאנד, איינצואַרדנען זאמלונגען ווי אויך אויפמאָנען, איינקאסירען און ערהאלטען גרעסערע און קלענערע צאהלונגען ווי אויך נדבות צום גוטסטען פון יודישען נאציאנאל־פאנד.

על כל הסכומים המתקבלים צרין המורשה לתת שובר־קבלה של „הקרן הקימת לישראל" בחתימת ידו.

אויך ערהאלטענע געלדער דארף דער פערטרעטונגס־מאן ארויסגעבען איינקונפטס־קוויטונגען פון יודישען נאצ.־פאנד מיט דער געהעריגער אונטערשריפט.

הועד המרכזי
של הקרן הקימת לישראל
בפולין.

צענטראלע
פון יוד.־נאצ. פאנד אין פוילען.

היורד: 2-

המזכיר:

Żydowski Fundusz Narodowy
— przy —
Organizacji Sjonistycznej w Polsce.

Legitymacja na rok 1920.

Pan Izrael Zander, mąż zaufania
Żydowskiego Funduszu Narodowego,
Mogielnica

jest upoważniony do organizowania komisji, do zbierania i inkasowania składek i ofiar na rzecz Żydowskiego Funduszu Narodowego przy Organizacji Sjonistycznej w Polsce.

Na zebrane pieniądze muszą być wydawane odnośne pokwitowania, zaopatrzone własnoręcznym podpisem
p. Izraela Zandera

Żydowski Fundusz Narodowy
Centrala w Polsce.

Przewodniczący:
Sekretarz:

משה מרגלית ז"ל

ראשית הציונות המאורגנת במוגלניצה

בתחילת 1916 דרך כוכב במוגלניצה. ביום חורף אחד הופיע אברך צעיר ונמרץ, גבה־קומה וזקוף, על חותמו הנשרי משקפי זהב. פניו הרעננים עטורים בחתימת זקן בלונדי; לבוש בסגנון מיוחד של רביים צעירים: קפוטה שחורה עם צוארון לבן ועניבה, לראשו — שטריימל נמוך בעל 12 קצוות — נוסח גליציה. זה היה ר' יענקלע, בנו של הרבי ר' משהלע שפירא, נצר לר' חיים מאיר יחיאל זצ"ל — מיסד השושלת של הרביים דמוגלניצה.

האכסניה הראשונה היתה בבית ר' אליעזר טרוקם ז"ל. כאן נהג אביו להתאכסן בבואו למוגלניצה בדרך נדודיו מעיר לעיר, באין לו מקום קבוע בו הוא יושב על כס הרבי. נתקיימה בו קללת הרבי הזקן מגרודזיסק — ר' אלימלך: כי יהיה נע ונד בארץ, בעוון נטישת בתו — היא אשתו — לפי היתר של מאה רבנים. עם זאת, נחו אחריו רבים מפשוטי העם במוגלניצה, באשר, ראו בו חוליה בשלשלת היחוס מהרבי הראשון ממוגלניצה.

בעיר רווחו שתי גרסאות על סיבת בואו של ר' יענקהלע למוגלניצה: האחת — כי הוא בא לרשת כסא הרבי במוגלניצה שהיה פנוי אז; השניה — כי נשלח על־ידי אביו לערוך "גלות", להתרחק מוורשה שם הצטרף לצעירים הציונים. בינתיים, החל ר' יענקהלע לנהל את קהל חסידי אביו. ערך מנין לתפילה בשבתות באכסניא שלו. הוא עבר לפני התיבה והתפלל בקול ערב. "אמר" ושר בצורה מלבבת — "מתוק מדבש" אמרו החסידים. לאחר התפלה ערך "שולחן" ואמר "תורות" שהקהל האזין להם בקשב רב. ביחוד האריך ב"תורותיו" בסעודה השלישית לפני צאת השבת. אז באו גם בחורים צעירים להקשיב ל"תורותיו". הוא דרש על פרשת השבוע, ברם, שלב בדבריו רעיונות ציוניים ומוסר אנושי כללי, אשר יניקתם היתה ממקורות הספרות העברית החדשה, מהספרות והפילוסופיה של אומות העולם. המאזינים חסידי אביו, הקשישים ופשוטי העם קבלו את ה"תורות" האלו כאלו נתנו מסיני. ברם, אנו — בחורי בית־המדרש — שהצצנו ל"פרדס" ההשכלה, עמדנו על מקורות היניקה של תורותיו. החלטנו להפגש עמו באכסניא ולתהות על קנקנו.

אני וחברי ישראל זונדר נפגשנו עמו למחרת השבת. התודענו אליו כקבוצת משכילים נסתרים בין חובשי בית־המדרש, קוראי ספרות עברית ויידיש, הן האוריגינלית והן המתורגמת. אמרנו לו כי הבחנו אתמול בתורותיו את המקור לדעותיו ורעיונותיו. על־כן, הננו מבקשים ממנו שאף הוא יתודע אלינו כפי שהנהו, ולא לפי הצורה המוסרית בתור "רבי של חסידים".

ר' יענקלה שמח לפגישה זו וגלה לנו, כי אמנם הדעות ששלב לתורותיו הן המקובלות עליו, וכי הכס הרבני הוצע לו על־ידי אביו כאמצעי נגד הסתחפותו לתנועה הציונית בוארשה. ברם, הוא יבכר פעולה ציונית גלויה על נהול "חצר" ועריכת "שולחנות". בו במקום הודענו: "אנו נהיה הראשונים!". ארגנו יחד עמו חוג של בחורים בשם "מזרחי" — ישראל זונדר, אנכי, אברהם דייטשמן, יוסף בורנשטיין, דוד טרוקם ואחרים. התחלנו בפעולות: הפצת שקלים, אסוף תרומות לקרן הקיימת וכיו"ב.

פעולות אלו הרחיקו ממנו את רוב חסידי אביו. נשארו אתו קומץ קטן של נאמנים שבנאמנים לאביו. משפסק ר' יענקלה לבוא לתפלה לבית־המדרש שלש פעמים ביום, ועם הידיעה שר' משהלה אביו נתק קשריו עמו, עזבוהו גם הנאמנים האחרונים. יתר החסידים ששטמוהו מיד עם הופעתו, הוכיחו בעליל כי אכן צדקו ביחסם אליו, כמסית ומדיח את הבנים ללכת "בדרך שכל באיה לא ישובון".

ר' יענקהלע הופך לחבר יושב־ראש יעקב שפירא

ר' יענקהלע עזב את אכסנית אביו אצל מרת ריווע לייזערס (ריווע אשת ר' אליעזר טרוקם), שכר לעצמו חדר בדירת ר' יחיאל טרלניק והחל לרכז נוער סביב האגודה הציונית "השחר", שבראשה הוא עמד. הנוער נמשך אליו כבחבלי־קסם, באשר נחן בסגולות יקרות ורב־גוניות: בקי במכמני התורה, התלמוד, מדרשים וספרות החסידית. כן ידע על בוריין השפות: גרמנית, פולנית וספרותן; העברית החדשה והיידיש על ספרותן. בעל קול ערב המלוה שיריו — החל מאופרות וגמר בשירי־עם בכנור ומנדולינה. באשר לתיאטרון, ידע לשחק, לביים ואף לכתוב

מחזות, אם כי לא כולם זכו להתקבל להצגה על־ידי תיאטרוננו.

הצלחתו הגדולה בין כל חוגי הנוער המריצתו להחיש את קצב העשיה, להתקדם לקראת ארגון רחב שיקיף את הנוער משני המינים: בחורים ובחורות. הקשישים והבחורים המבוגרים שהתרכזו מסביבו עם ראשית פעולתו הציונית, שלבשה צורה של ציונית־דתית, לא הסכימו ללכת עמו לתנועת ציונים כלליים ויסדו אגודה ציונית דתית „מזרחי". גם הבחורים הצעירים, בתוכם כותב השורות האלו, שהלכו עמו לאגודת „השחר", לא הסכימו להצעתו הנועזת של החבר יעקב שפירא — לקבל בנות כחברות שוות־זכויות. התנגדנו בתוקף לצעד זה מחשש כי זה יזיק לתנועתנו. עם זאת, לא עזבנו את אגודת ה„שחר" כי היינו קשורים מאד ליענקהלע באופן אישי, ואף הוא מצא ענין רב להמשיך בקשרים אינטימיים עמנו המשכילים, חובשי בית־המדרש לשעבר. היינו מעין חוג סגור בתוך אגודת „השחר". שוחחנו על הספרות העברית, היידיש ומעניני דיומא. ידידותנו האישית נתחזקה משפעלנו יחד במרץ ובהתלהבות בשטח חדש והוא — השתתפות לבחירות חברי מועצת העיריה דמוגלניצה. בימי שלטון הצאר הרוסי היתה זכות בחירה לבעלי „צנז" גבוה לאמר: למעטים ששלמו מסים גבוהים לעיריה כבעלי־רכוש. עתה הורחב במקצת מספר בעלי זכות בחירה בין היהודים, הודות לפעולתו של יענקהלע במשרד הנפתי הגרמני בגרוייץ.

החוג שלנו, אשר הסתייג מפעולותיו התרבותיות, התמסר לארגון זכות הבחירה ליהודים, להשתתפותם הערה בבחירות; להצבעה בעד המועמדים שלנו. ההצלחה היתה גדולה ועוררה אמון בכוחותינו ויחס של תמיהה אצל מתנגדינו.

ואולם, יענקהלע שפירא המשיך בדרכו, חרף התנגדותנו הערה, קבל שתי בנות כחברות לאגודת „השחר": — הראשונה — בלומה הדס דנציגר, נערה בלונדית יפה ונועזת; השניה — ריווע פייפר, נערה ברונטית, שקטה ומלאת חן יהודי. לימים התחתנו ועזבו את העיר, כל אחת לדרך נפרדת. הראשונה — התחתנה עם בחור יהודי מגרוייץ, בונדאי שהפך לקומוניסט, הם נסעו לרוסיה ולא נודעו עקבותיהם. השניה — התחתנה עם ר' משה אהרן בורנשטין מדזיעוויצה, הגיעו לארץ בשנת 1924. השתכנו ב„מאה שערים", ילדו 12 ילדים — בנים ובנות — וגדלום בדרך התורה והמסורה. ריווע נפטרה בירושלים בחודש נובמבר בשנת 1959.

פעולה זו הסעירה אותנו המתנגדים לקצב המהיר שלו. ברם, לא יכולנו להתעלם מטענתו, כי מצויות בעיר עשרות בחורות טובות, השואפות להצרף לתנועתנו. ואם אנו לא ניענה לדרישתן, הן תפולנה ברשת של תנועות עוינות לנו.

התלבטנו בבעיה זו ודשנו בה בביתה של מרת זילברשטין, שבאה מגרוייץ ופתחה מסעדה אצלנו. בבית זה יכולנו לשוחח באופן חופשי על הכל, לכאן נמשכו בני הנוער כי עקרת הבית היתה מקבלת אותנו בסבר פנים יפות. בויכוחים ובירורים על הנושא הזה השתתפו גם הבנות: צינהלע פלינט, פייגאלע זילבערשטיין וגם הבנים: שמואל, אייזיק ואחרים. באחד הויכוחים והבירורים בבית זה צף ועלה הרעיון: לייסד אגודה ציונית מיוחדת לבנות במוגלניצה.

אגודת בנות־ציון במוגלניצה

מיסדת האגודה היתה פייגאלע זילברשטיין ז"ל, בחורה בעלת קומה בינונית, קלסתר פניה בהירים, עיניה חומות שופעות רוך ונועם, על ראשה רעמת שיער בלונדי. טובת לב, מוכנה תמיד להושיט עזרה לזולת. בקיאה בספרות יידיש, ידעה להתבטא יפה, בצורה מענינת ומושכת. מסביבה התרכזו בנות של בעלי־בתים עשירים ונכבדי הקהילה הן נמשכו — בהשפעתה — לתנועה הציונית, אלא שלא העזו להצטרף ל„השחר" — בה חברו בחורים ובחורות לאגודה אחת. היא ארגנה קבוצת בנות: — שפרהלע בת ר' ליבוש ברון, רייזל הידנקרוג, רייזל גולדברג, פערעלע בת ר' מאיר ברון ועוד ועוד. הן שכרו דירה לאגודתן „בנות־ציון" מאחד ההורים של החברות — הוא ר' ליבוש ברון.הדירה בעלית הגג מעל ל„קופת מלווה וחסכון" בעיר, הותאמה לאולם של כנוסים. פתחו ספריה, סדרו חוגי־קריאה בצוותא של ספרות היידיש, הרצאות בהיסטוריה היהודית ובעיות של ההווה. ערכו נשפים בחנוכה, בפורים ובהזדמנויות אחרות. המיסדות פעלו במרץ רב והצליחו להכניס לאגודתן מספר ניכר של רווקות ונשים צעירות בנות טובים. הן גלו כושר ביצוע בפעולות ציוניות מובהקות כגון: מכירות שקלים ואסוף תרומות לקרן הקיימת, ואף מפעולות סעד לעניי המקום לא משכו ידן.

אגרות „בנות-ציון" התפרקה כעבור שנה ורוב

חברותיה הצטרפו לאגידת „השער" מבלי שיחששו מהתנגדות הוריהן. קיום נפרד של אגודת „בנות־ציון" נעשה מיותר... עם זאת, המרץ שהושקע על־ידי פייגאלע ז"ל לא ירדן לטמיון. חלק מהבנות הצטרפו לאגודת „השחר". אלו שלא הלכו עם המצטרפות, התחתנו והפכו לבעלות־בית רגילות, לא שכחו את למודן ב„בנות־ציון". הן היו תומכות בכל פעולה ציונית בעיר. רובן ככולן נספו על־ידי הנאצים ימח שמם. פייגאלע — אותה נשאתי לאשה — עלתה עמי לארץ־ישראל בשנת 1930, ואתנו שתי ילדותינו: מרים ופנינה. לצערנו הרב, נפטרה פייגאלע ז"ל בחיפה במוצאי שמחת תורה בתרצ"א — 1930, זמן קצר לאחר בואנו.

אגודת „השחר" תחת הנהלתו של החבר יעקב שפירא ובשתוף פעולה הדוק עם ידידי: ישראל זונדר ומשה חיימוביץ, הצליחה לכבוש את רוב הנוער בעירנו. הדירה הקודמת נעשתה צרה מהכיל את כל הבאים אליה. הוא שכר אולם יפה ומרווח ברחוב „פושוויטנה" אחרי הכנסיה הפולנית ברחוב שגרו בו פולנים. כאן — אמר יענקהלע — לא יציצו לחלונותינו מה מעשנו בפנים. מעתה רבו הפעולות התרבותיות: ארגון מקהלה מעורבת של בנים ובנות; חזרות להצגות, לנשפים. בשנת 1918 חזר יענקהלע לעיר נובוגרדוולינסק, מקום מגורי אשתו ובתו. בימים טרופים אלה באוקראינה נהרג בפוגרום של אחת הכנופיות של פטלורה. בתו נשארה בחיים ועברה לירושלים.

חברי וידידי: ישראל זונדר ומשה חיימוביץ, המשיכו בהצלחה רבה בפעולה שהחל בה יענקהלה, — הראשון עד יוני 1924, החודש בו עלה לארץ־ישראל; השניא — עד חודש מרץ 1933, בו עלה לארץ־ישראל.

אני התמסרתי לנהול „ההתאחדות" — עד עלייתנו לארץ יחד עם החברים: פלטיאל קלרפלד, אברהם דיטשמן — הי"ד, יצחק רוכפלד יבדל לחיים ארוכים, החברות: פייגעלע זילברשטיין — מרגלית ז"ל, ותבדלנה לחיים ארוכים החברות: סָרל רוכפלד־חיימוביץ ושרה אוסלקה־חץ, ואחרים שנספו הי"ד.

הנוער היהודי במוגלניצה חוגג אשרור הצהרת בלפור על ידי חבר הלאומים ב־21 ביולי 1922 בסן־רמו.
די יידישע יוגנט אין מאָגעלניצע פייערט די ראַטיפיקאַציע פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע דורכן פעלקער־בונד, 21 יולי 1922, אין סאַן־רעמאָ.

יצחק רוכפלד

ה„התאחדות במוגלניצה"

בשנת 1921 שוחררתי מהצבא הפולני. באותו פרק זמן חל הפילוג במפלגת „צעירי ציון". הפלג הימני של „צעירי־ציון" התאסף לועידת היסוד שלו, ברחוב פשאיזד 5 — ורשה, והניחו את היסוד למפלגת „התאחדות־גורדוניה", שקבלה השראתה מ„הפועל הצעיר" בישראל. היא קבעה לעצמה פרוגרמה של סוציאליזם עממי: בישראל, תשאף לעבודה עצמית, ללא מנצלים וללא מנוצלים; בגולה, קבעה לעצמה ה„התאחדות" קו עצמאי בעניינים סוציאליים וקשר הדוק ביותר עם הציונים הכלליים, בעניינים כלל־ציוניים.

שלושה מרכזים היו ל„התאחדות" — בורשה, קרקא ולמברג (לבוב). העיתון המרכזי היה „פאַלק און לאַנד", שהופיע בעיר לודז', שם היה הועד המרכזי של המפלגה. נתפסתי לרעיון וחלמתי על הקמת סניף „התאחדות" במוגלניצה.

בחזרי למוגלניצה מצאתי שה' גצל מטיף בקנאות ובאין מפריע לסוציאליזם כללי; ואפילו לא טורח לקשור קשר כלשהו את הציוניזם עם הסוציאליזם. אין ספק שזה היה „הקש ששבר את גב הגמל", ודחף אותי ועוד מספר חברים לפעולה נמרצת.

קבוצת חברים פעילים של חברי ההתאחדות
יושבים מימין: משה, פייגהלע מרגלית ז"ל, שרה אוסלקה־חץ (בישראל), א. ויגנסברג (בארגנטינה).
עומדים מימין: לייבוש מרגלית, שלמה שימקוביץ הי"ד, אברהם הרבשטין ז"ל, ויבלח"א אלימלך פרוביזור (בישראל).

חברי „השחר"

לאזהרתנו כי ישימו לב, לאדיקותו המופרזת של הח' גצל בהטפת הסוציאליזם הרדיקלי, איש לא שעה. מה שיגורנו בא לנו, הלז עבר לשורות הקומוניזם,ברם, לשמחתנו לא הצליח לגרור אחריו אף חבר אחד מה־„שחר".

ואולם, נחטא לאמת, באם נקבע שזאת היתה הסיבה היחידה להתפלגותינו. עילה נוספת שהביאתנו לכך היתה — הויכוח הנוקב על שפת הלימודים שתקבע בבית־הספר שעמדנו להקים.

בעוד שרוב חברי „השחר" דרשו ששפת הלימודים בבית־הספר תהיה אידיש, וזה לא בגלל שלילת העברית, חלילה, אלא בגלל הגישה הלא־דמוקרטית לחנוך הנוער של מרכז „תרבות" בפולין. דרשה קבוצתנו ששפת הלימודים תהיה אך ורק עברית. לא היה איפוא מנוס מהפילוג. דרשנו מהנהלת „השחר" חלקנו ברכוש, היינו בספריה הגדולה.

ועד „השחר" לא הסכים לחלוקה. התיעצנו והחלטנו להערים על חברי „השחר": להוציא מידם הספרים הרבים שנקנו בורשה על־ידי יו"ר „השחר", ישראל זונדר. בעזרתו הפעילה של הח' משה מרגלית עלה הדבר בידינו.

הפילוג קם והיה. קבוצתנו מנתה בסך הכל 30 חברים וחברות, ברם היא היתה מגובשת ומאורגנת היטב. שכרנו אולם גדול אצל התושב הפולני צגלקוסקי ברחוב וולסקה. קבענו שם לאגודתינו „חרות". זה היה שם של הסניף המקומי של התאחדות צעירי־ציון בפולין, ולא סניף לתנועת „חרות" שטרם קמה. החילונו בפעולות חברתיות: הוקמה הספריה; אורגנה סקציה דרמטית עליה נמנו הח"ח: פייגה אלקסנדרוביטש (הצטיינה בכשרון דרמתי בולט), שרה אוסלקה, יחיאל פרוביזור, משה מרגלית, סרל רוכפלד, אברהם דייטשמן, רייזל אוסטרוביצקי, אלינקה (אליהו) מפינסק. הצגנו בהצלחה ניכרת כמה ממחזותיו של יעקב גורדין, אבי התיאטרון המודרני ביידיש.

שרהקע ראָכפעלד־שעפּס

„פרייהייט"־באוועגונג אין מאגעלניצע

די „פרייהייט" אין מאָגעלניצע איז געווען אַ גוט־אָרגאַניזירטע און זייער טעטיקע אויף אַלע געביטן, אונטער דער טיכטיקער אָנפירונג פון די חברים: משה סעליק, שמואל בעלזבערג, בלומע באָרענשטיין, פּערל־רוחמה לאַנדסמאַן, רחלע חופייזן און מענית גראָסמאַן. פון זיי אין ישראל נאָר צוויי חברים: שמואל בעלזבערג און מענית גראָסמאַן.

אַן אינטענסיוו קולטורעלע טעטיקייט אין „פרייהייט" אין פּאָרם פון געבן אָפּטע רעפּעראַטן אויף ליטעראַרישע און פּאָליטישע טעמעס איז אויסגעפירט געוואָרן דורך די חברים: משה חיימאָוויטש און זעליק הירש.

אין יאָר 1924 בין איך אַריינגעטרעטן אין דער „פרייהייט". מיט אייניקע חדשים שפּעטער בין איך אויסגעוויילט געוואָרן אין קאָמיטעט צוזאַמען מיט די חברים שלמה חיימאָוויטש, לייביש באָרענשטיין, טאָבע חיימאָוויטש און ירחמיאל פייפער.

דער ניי געוויילטער קאָמיטעט האָט זיך מיט גרויסער איבערגעבנקייט געמומען צו דער אַרבעט: וועראיבירן נייע און פרישע כוחות פאַר דער „פרייהייט". די וועראיבירונגס־אָקציע האָט געהאָט אַ גרויסער דער־פאָלג. צום יאָר האָט די „פרייהייט" געציילט 120 חברים און חברות. מיט אונדז האָבן טעטיק מיטגעאַרבעט די חברים: שמואל בעלזבערג און משה סעליק, טראָץ דעם, וואָס זיי זענען שוין געווען איינגעגלידערט אין דער פועלי־ציון צ.ס.־פּאַרטיי.

אַחוץ די באָלערנדע לעקציעס פון די חברים: משה חיימאָוויטש, זעליק הירש, שלמה בעלזבערג און נפתלי זאַנדער, האָב איך געלערנט די יוגנט לייענען און שרייבן יידיש.

אַ וויכטיקע הילף האָבן די „פרייהייט"־חברים געגעבן די זאַמל־פּאָנדן פאַר קק"ל און „פּאַלעסטינאַ אַרבעטער־פּאָנד", ווי אויך ביי די וואָלן צום שטאָטראָט.

אַ בכבודיקער בישטייער האָט „פרייהייט" געגעבן דער דראַמאַטישער סעקציע פון פועלי־ציון צ.ס. דורך אירע חברים: שרהקע ראָכפעלד, לאה אַלעקסאַנדראָ־וויטש, קוקע האָפמאַן, ירחמיאל פייפער, לייבל ווייגענס־בערג און פעסע דאָווידאָוויטש־גאָלדבערג. די לעצטע האָט זיך גיך אַרויסגעוויזן אַלס אַ גוטע און טאַלענטפולע שפּילערין און זינגערין.

וועלנדיק באַטייליקן וואָס מער חברים אין אחריות אין דער אָנפירונג פון דער „פרייהייט", זענען כמעט אַלע יאָר געוויילט געוואָרן נייע חברים. אין יאָר 1928 זענען אַריין אין קאָמיטעט די חברים: משה פערלמוטער, זילע

חברי ה„פרייהייט" נפרדים משרהקע רוכפלד לעליתה לארץ

אַנילעוויטש, משה אַלעקסאַנדראָוויטש, ירחמיאל גראָס־מאַן און שרהקע ראַכפעלד. דער ניי־געווייל־טער קאַמיטעט האָט זיך געשטעלט די פראָגע: „וואָס ווייטער?"

חברים, וועלכע זענען דערצויגן געוואָרן צו עליה און הגשמה, פאַרן קיין ארץ־ישראל, פאַרווירקלעכן די אידעע, זענען ביסלעכווייז אַוועק אויף הכשרה, עולה געווען קיין ארץ־ישראל. און די „פרייהייט"־רייען זענען שיטערער געוואָרן.

דער קאַמיטעט האָט באַשלאָסן דורכצופירן אַ נייע ווערבירונגס־אַקציע. אַחוץ די סיבות האָט זיך געפילט אַ נייטיקייט אין דער אַקציע, ווייל צו יענער צייט איז אין מאַגעלניצע געקומען דער העברעישער לערער פעקער פון דער „תרבות"־שולע, אַ רעוויזיאָניסט. ער האָט געזומען ווערבירן חברים פאַרן רעוויזיאָניסטישן ברית הצהר' אין מאַגעלניצע. פון דער אנדערער זייט האָט די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט געברענגט פיל יידישע יוגנטלעכע אין די קאָמוניסטישע רייען.

אין שפּיץ פון דער ווערבירונגס־אַקציע האָבן זיך ווידער געשטעלט די חברים פון פועלי־ציון און פון „פרייהייט": שרהקע ראַכפעלד און משה סעליק.

אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג פון די ניי־ווער־בירטע זעכציק חברים האָבן רעפעריט: משה חיימאָ־וויטש, זעליק הירש. פון די ניי־צוגעקומענע חברים דורך דער ווערבירונגס־אַקציע האָבן זיך שנעל אויס־געצייכנט די חברים: הערש קלמן זשיוויצע ז"ל, חנה ברכה טראָקס, יחיאל אַסעלקע, מאיר יחיאל באַרטמע־סער, לייבל רייכמאַן, פרומע גראָסקאַפּ, יעקל פייפער, לייזער און ירחמיאל גראָסמאַן. אין גיכן האָבן זיי ווערבירט דעם יינגסטן שיכט פון יוגנטלעכע און אויפ־געשטעלט אַ סקויטן־אַרגאַניזאַציע מיט טאַלאַנטפולן שלום שכנא שפירא, דעם רבין ר' משהלס יינגסטן זון בראש. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן זיי אויך גע־גרינדעט אַ ספּאָרט־קלוב „הפועל", ווי אויך „החלוץ". פון דעם ספּאָרט־קלוב לעבן אין חיפה: מענדל בעלז־בערג און מענדל גראָסמאַן.

די ערשטע חברים, וועלכע זענען געפאַרן אויף הכשרה זענען געווען: הירש קלמן זשיוויצע ז"ל (נפטר געוואָרן אין ישראל), מאיר יחיאל באַרטמעסער (איצט אין קאַנאַדע), פרומע גראָסקאַפּ (אומגעקומען דורך די נאַציס, ימח שמם).

די פאַרטיי פועלי־ציון צ.ס. און די „פרייהייט" אין מאַגעלניצע האָבן זיך דערוואָרבן זייער אַ בכבודיקן נאָמען און באַצייכנט געוואָרן אַלס מוסטער פון גוטער אַרגאַניזאַציע אויף פאַרטיי־צוזאַמעפאַרן און קאַנפע־רענצן: אין יאָר 1929 מיט דער באַטייליקונג פון די ישראל־דעלעגאַטן: זאב שרף און ח' לעוויטע פון עין־חרוד, אויף דער קאַנפערענץ פון פאַלעסטינע אַרבעטער־פאַנד, מיט דער באַטייליקונג פון י. שפּרינצאַק, יצחק בן־צבי פון ארץ־ישראל און עמיל וואַנדערוועלדע, סעקרע־

ה„פרייהייט" וה„סקויט" נפרדים משרהקה רוכפלד־שפס — ספטמבר 1932

„פרייהייט" און „סקויט" געזעגענען שרהקע ראַכפעלד־שעפס צו איר אַפּפאַרן קיין א"י, — 1932.9

טאָן פון 2טן אינטערנאַציאָנאַל ; אויף דער אַלגעמיינער פּאַרטיי־קאָנפערענץ מיט דער באָטיילונג פון חבר בן־גוריון פון ארץ־ישראל. די קאָנפערענץ איז פּאַרגעקומען אין יאָר 1932 אין זאָל „אטענעאום", אינעם הויז פון די פּוילישע באַן־אַרבעטער.

א חשובן ביישטייער האָט צוגעטראָגן די „פרייהייט" אַרגאַניזאַציע אין מאַגעלניצע ביים אַרגאַניזירן זומער־קאָלאָניעס אין פּריצישע הייף, ווי שווידנע, וויענזאָוויץ און אַנדערע. מיט דער זייער אַקטיוואר מיטהילף פון פּועלי־ציון־עסקן אברהם יוסף סייעד.

א באַזונדערס גרויסן דערפאָלג האָט די פּאַרטיי מיט דער „פרייהייט" געהאַט ביים איינאַרדענען דעם ערשטן (און לעצטן) פּוטבאָל־מעטש צווישן אונדזער ספּאָרט־קלוב „טשאַרני" פון וואַרשע מיט דעם פּוילישן ספּאָרט־קלוב „מאַגעליאַנקא". איבער זעקס הונדערט מענטשן פון די אַרומיקע שטעטלעך זענען געקומען זען דעם מעטש, וואָס האָט זיך פּאַרענדיקט מיטן נצחון פון „טשאַרני".

אין יאָר 1933 האָב איך מיט מיינע ליבע עלטערן עולה געווען קיין ארץ־ישראל. כ׳האָב זיך באַטיליקט צוזאַמען מיט מיינע ליבע עלטערן און ברודער איטשע בער אינעם אויפשטעלן אַ נייי יידיש דאָרף אויף די וויסטע זאַמד־דיונעס פון עמק חפר (וואָדי חאווריט).

פון בריוו, וואָס איך האָב דערהאַלטן פון חברים אין מאַגעלניצע, בין איך געווארן, אַז די „פרייהייט" האָט נישט פאַרלוירן דעם שווונג פון איר טעטיקייט אויף אַלע געביטן, באַזונדעס אויפן געביט פון שיקן חברים אויף הכשרה און גרייטן זיי עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

ס׳בלוטיקט דאָס האָרץ, וויסנדיק, אַז דאָס אַלץ איז מער נישטאָ. די גאַנצע שטאָט יידן און איר הערלעכע און באַוווסטזיניקע יוגנט איז אויף אַזאַ אַכזריותדיקן אופן פאַרטיליקט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער, ימח שמם וזכרם!

זאָלען מיינע באַשיידענע ווערטער דינען ווי דענק־מאָל־שטיינער אין דער מצבה פאַר זיי, די קדושים.

יהי זכרם ברוך לעד!

חבצלת השרון

יעקב פייפער, הי״ד

„פרייהייט" ברענגט אינהאלט דער יידישער יוגנט

שווער און אַפאַטיש איז דאָס לעבן אין קליינעם שטעטל, בפרט פאַר דער אַרבעטער־יוגנט. איז עס טאַקע דער פאַזיטיוער אויפטו פון דער „פרייהייט" אין מאַגעלניצע, וואָס האָט באַוויזן אַריינצונעמען אין זיך דעם גרעסטן טייל אַרבעטער־יוגנט, וואָס געפינט דאָ אַפילו אין די גרויע טעג און אַוונטן איר צווייטע היים.

האָבנדיק א גרויסע השפּעה אויף דער יוגנט אין מאַגעלניצע, איז אויף אונדז אַריפּגעלייגט געוואָרן די גרויסע אַחריות פאַר זייער נייער דערציונג און צוגרייטונג צו חלוצישער פאַרווירקלעכונג, מיט צופרידנקייט קענען מיר פעסטשטעלן, אַז אונדזער טעטיקייט, וואָס ווערט געפירט אין דער ברייט און אין דער טיף, איז א מוסטערהאַפטע און א פּרוכטבאַרע. עס איז אויך אונדזער שטאָלץ, וואָס די גאַנצע אַרבעט פון „פרייהייט" ווערט געפירט אויסשליסלעך דורך יוגנט־חברים, וואָס האָבן באַוכט קורסן אַדער סעמינאַרן. א באַזונדערע אַקטיווקייט וויזן מיר אַרויס צו די צענטראַלע אַקציעס, וואָס מיר האָבן לעצטנס אַזוי פיל. און ווי זאָלן מיר נישט דערציילן וועגן אונדזער מוסטערהאַפטער אַרבעט פאַרן ק.ק.ל. ווי שוין עטלעכע יאָר גייט די „פרייהייט" אַרויס אויפן ערשטן אַרט פון יעדער אַרבעט.

ווי אַנדערש האָט אַמאָל אויסגעזען די „פרייהייט" אין מאַגעלניצע אין אַנבליק פון דער דעמאַלטיקער ווירקלעכקייט, וואָס האָט כמעט צו גאָרנישט מחייב געווען. כאָטש געוועדט האָט מען, „אַז מען דאַרף".

פאַרן חברים און חברטעס אין קיבוץ, פאַרלאָזן די עלטערן, שוועסטער און ברידער, נאָענטע פריינד. עס פאַרן דווקא די בעסטע און אַקטיווסטע חברים. מיר שטייען מיט זיי אין פאַרבינדונג און די גרוסן זענען גוטע. אונדזערע חברים אין קיבוץ זענען אַקטיוו און באַמיען זיך צו שאַפן „פרייהייט"־אַרגאַניזאַציעס.

אַזוי לעבט זיך אין א קליין שטעטל אַן אַרבעטער־

יוגנט־אַרגאַניזאַציע, וואָס אַנטוויקלט זיך און גייט כסדר פאָרויס, וואָס ברענגט אַריין צווישן דער יוגנט אינהאַלט און לעבן אָפילו אין די שווערע און גרויע וויינטער־טעג. איז טאָקע היינט אונדזער אַלעמענס

פרייד, ווען מיר האָבן שוין געלאָזט דעם וויינטער הינטער זיך און מיר שטייען שוין אין פרילינג, וואָס זאָגט אונדז צו וויטערדיקן וווקס און שטאַרקונג.

אויסצוג פון „פרייהייט",
געברענגט דורך שרהקה האָכפעלד־שעפּס

רבקה זיגעל־לעווין

צו דער געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־פארטיי לינקע פועלי־ציון אין מאגעלניצע

וועז און ווי אַזוי ס׳איז אַנטשטאַנען די לינקע פּועלי־ציון, איז מיר שווער צו ענטפערן. כ׳געדענק, אַז אין יאָר 1927 איז זי שוין געווען באַוווסט אין שטעטל אַלס באַוועגונג. אין אַ זומערדיקן שבת נאָכמיטאָג, דאָס איז געווען, פאַר שטאָט־ראָט וואָלן, האָט מען אין שטעטל געשמועסט, אַז היינט וועט רעפערירן ביי דער שול אַ רעפערענט פון אברהם באָרנשטיינס פּאַרטיי. ס׳איז געווען אַנגענומען, אַז רעפערענטן, וואָס פאַרטייען האָבן געברענגט פון צענטער פאַר וואָלן, האָבן געוועדט פאַר דער שול. אויפן באַלקאָן פון דער וויבערישער שול האָט זיך באַוויזן אַ דיקער מענטש אין אַ העלן סעלעדין אַנצוג, און אזוי ווי ער האָט אַנגעהויבן רעדן, האָט מען נאָכאַנאַנד געשטערט, געמאַכט צווישן־רופן ביז מען האָט אויפגעריסן די וואַל־פאָרזאַמלונג. אַזוי האָט אויסגעזען דער צווישן־פּאַרטייישער קאָמף.

ווי איך האָב זיך מיט יאָרן שפּעטער דערוווסט איז דאָס געווען יעקב קענער. דער חבר קענער איז געווען אַ צענטראַלע פיגור ביי די לינקע פּועלי־ציון אין פּוילן, נאָר קיין רעטאָרישע פעיקייטן האָט ער נישט געהאָט. היות די לינקע פּועלי־ציון אין מאָגעלניצע זענען געווען אַ קליינע גרופּע, האָט די צענטראַלע געשיקט דעם חבר קענער. אָבער דאָס נישט לאָזן דעם חבר קענער רעדן, האָט נישט געשטערט צום דערפאָלג פון די לינקע פּועלי־ציון, וואָס זענען דאָס ערשטע מאָל אַרויס אין פאָליטישן קאָמף אין מאָגעלניצע.

אברהם באָרנשטיין איז געווען דער גרינדער פון דער מאָגעלניצער פּאַרטיי־אַרגאַניזאַציע .אָבער אַ סך פריער זענען שוין געווען אייניצלנע פּועלי־ציון־חברים, ווי, למשל, יחזיאל ציגעלמאַן, וואָס איז געקומען אהיים פון וואַרשע ווי אַ פּועלי־ציוניסט, דעם בלענדאָווער שוסטערס זון, מילשטיין, מען האָט אים געפּופן דאָקטאָר וויכערט איז געקומען אַהיים צו די יום־טובים אַ פּועלי־ציוניסט. געפּופן האָט מען אים דאָקטאָר וויי־כערט דערפאָר, וויל ער פלעגט מיט באַגייסטערונג

אברהם באָרנשטיין — גרינדער און פירער פון לינקע פּועלי־ציון פּאַרטיי אין מאָגעלניצע

דערציילן וועגן „יונג טעאַטער" אין וואַרשע אונטער דער לייטונג פון ד״ר וויכערט.

לייזער פון גאָסצין, אַ וועבער־אַרבעטער, פלעגט אַ היים קומען פון לאָדזש קיין מאָגעלניצע צו די יום־טובים און פאַרשפּרייטן די „אַרבעטער צייטונג". שפּעטער האָט דאָס געטאָן אסתר אַלעקסאַנדראַוויטש.

די ליכטיקע געשטאַלט אברהם באַרנשטיין האָט צונויפגעקליבן קינדער פון די אַרעמסטע היימען, דינסטמיידלעך, גאַסן־יונגען, האָט פון זיי געמאַכט ווערטפולע מענטשן. פריער פלעגט זייער פאַרברענגען זיין: מען האָט זיך שבת פאַרזאַמלט, געקנאַקט באַני־קערן, געטרונקען סאַדעוואַסער.

די גרופּע לינקע פועלי־ציון האָט געעפנט אַוונט־קורסן פאַר אַרבעטער, געלערנט לייענען און שרייבן. ביסלעכווייז ליקווידירט דעם אַנאַלפאַבעטיזם. מען האָט אייגנגעאַרדנט פאַר דער יוגנט ליטעראַרישע אַוונט וועגן שרייבער פון דער יידישער און וועלטלעכער ליטעראַטור. געלערנט „די קלאַסן־אינטערעסן און די נאַציאָנאַלע פראַגע" פון ב. באַראַכאָוו, פאַליטישע עקאָנאָמיע. בלעטערנדיק די „אַרבעטער־צייטונג", דער צענטראַל־אַרגאַן פון די לינקע פועלי־ציון אין פוילן, ווערט זייער פיל דערמאַנט די אַרגאַניזאַציע אין מאַגעלניצע אין צוזאַמענהאַנג מיט פאַליטישע און אַרגאַניזאַציאָנעלע אַקציעס, וואָס די פאַרטיי פלעגט פירן.

שוין אין אַפּריל 1927 ווערט זי דערמאַנט צווישן די ערשטע פאַרטיי־אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן זיך באַשטייערט פאַר דער „אַרבעטער־צייטונג" „אַרבעטער־צייטונג, נומער 16, 1927.4.22). מיט אַסומע פון 10 זל. יוני 1927 האָט די לינקע פועלי־ציון אַנטייל גענומען צום ערשטן מאָל אין די שטאָטראָט־וואַלן אין מאַגעלניצע. הגם זיי זענען געווען אַ קליינע גרופּע, איז זיי געלונגען דורכצופירן אַ ראָטמאַן, דעם חבר ישראל־יחיאל קראָסוצקי, וועלכער האָט מיט כבוד און ווערדע פאַרטראָטן די אינטערעסן פון די יידישע אַרבעטער און פאַלקס־מענטשן („אַרבעטער־צייטונג", נומער 26, 1.7.1927) וואַל־רעזולטאַטן פון 26טן יוני צו די שטאָט־ראָט וואַלן אין מאַגעלניצע:

פועלי־ציון	120 שטימען	1	מאַנדאַט
צעירי־ציון	260 "	2	"
בונד	170 "	1	"
פ.פ.ס.	490 "	4	"
נ.ד.	700 "	7	"
כ.ד.	400 "	4	"
יידישער בלאָק	380 "	3	"
אומפאַרטייאישע	160 "	1	"
התאחדות	130 "	1	"

די פועלי־ציון אין מאַגעלניצע האָט געפייערט באַראַכאָוו־אַקאַדעמיע. צו דער 10טער יאָרצייט פון ב. באַראַכאָוו איז געקומען פון צענטער אייגער פון די אַנפירנדיקע חברים, ד"ר רפאל מאַהלער, היינט פּראָפעסאָר אין ישראל.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 50 1927.12.16:

די לינקע פועלי־ציון אין מאַגעלניצע האָט זיך נישט נאָר פאַרנומען מיט לאָקאַלע ענינים. זי האָט זיך אויך ווארעם אָפּגערופן אויף אַלגעמיינע אַקציעס, ווי הילף פאַר יידישע אַרבעטסלאָזע אין ארץ־ישראל.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 20, 1927.7.1:

יידישע אַרבעטער אין פוילן פאַר יידישע אַרבעטער אין ארץ־ישראל. מאַגעלניצע — 5 זלאָטעס.

ישראל יחיאל קראָסוצקי, פועלי־ציוניסטישער ראָטמאַן אין שטאָט־ראָט

די פועלי־ציון אַרגאַניזאַציע אין מאַגעלניצע האָט געפירט אַ וואַל־קאַמפּאַניע צו די סיים־וואַלן אין יאָר 1928.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 10, 9טער מערץ 1928:

רעזולטאַטן פון די סיים־וואַלן אין מאַגעלניצע:

לינקע פועלי־ציון 100 שטימען.

ס'איז אַ באַוויזן פון אַ פאַרפעסטיקטער אַרבעט פון אונדזערע איבערגעבענע חברים.

לינקע פועלי־ציון האָט אָפּגעצייכנט געבוירן־דאָטעס פון גייסטרייכע פערזענלעכקייטן. צום 100סטן געבוירן־טאָג פון לעוו טאָלסטאָי האָט רעפערירט מינאַ אַבעלמאַן. „טאָלסטאָי דער גראָף, טאָלסטאָי דער קינסטלער, טאָלסטאָי דער מאַראַליסט („אַרבעטער־צייטונג, נומער 6, דעם 8טן אַפּריל 1928).

פאַרן אויפבוי־פאָנד פון דער „אַרבעטער־צייטונג:

מאַגעלניצע. אברהם באַרנשטיין גיט צוויי זל. און רופט אַרויס קיוויייקאַ, וואַרשע, בלומבערג, וולאָצלאַווק. ראָטמאַן קראָסוצקי גיט צוויי זל און רופט אַרויס יחיאל ציגעלמאַן און ישראל־משה זיגעל („אַרב.־צייטונג", נומער 30, 27 יולי 1928.). אין צוזאַמענהאַנג מיטן ליק־ווידירן די לינקע פועלי־ציון אין ראָטנפאַרבאַנד, אין יאָר 1928, האָט די גרופּע לינקע פועלי־ציון אין מאַ־

געלניצע איינגעאַרדנט אַ פּראָטעסט־אַקציע קעגן גוואַלט־אַקט איבער פּועלי־ציון אין ראַטנפאַרבאַנד („אַרבעטער־צייטונג", נומער 32, 10טער אויגוסט 1928).

פּועלי־ציון אין מאַגעלניצער שטאָטראַט פּאַדערן סובסידיע פּאַר דער געזעלשאַפט אַוונט־קורסן פּאַר אַר־בעטער ביי דער מאַגעלניצער פּאַרטיי און יוגנט־אַרגאַניזאַציע.

די „אַרבעטער־צייטונג" פון 8טן מערץ 1929 דער־ציילט אונדז: ביים באַטראַכטן דעם בודזשעט אויפן יאָר 30־1929 איז אונדזער פּועלי־ציון־ראַטמאַן י. קראָסוצקי אַרויסגעטרעטן מיט אַ לענגערע רעדע, וווּ ער האָט באַוירט די פּאַדערונגען פון די יידישע מאַסן. י. קראָסוצקי לייגט פּאַר צו סובסידירן די געזעלשאַפט אַוונט־קורסן פּאַר אַרבעטער, וועלכע פירט אַקטועלע אַרבעט און פירט אַ קאַמף קעגן אַנאַלפאַבעטיזם, מיט 200 זל. דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט מיט 100 זל. אַלע סובסידיעס זענען אַפּגעווארפן געוואָרן דורך דער מערהייט פון דער סאַנאַציע, ענדעקעס און פּ.פּ.ס.

די „אַרבעטער־צייטונג" פון 8טן מערץ 1929 דער־ציילט אונדז וויטער:

דעם 1טן מאַי האָבן מיר איינגעאַרדנט אַ מיטינג. צו דער באַשטימטער צייט איז דער זאַל געווען איבער־פולט מיט אַרבעטער און אַרבעטערינס. אַ פייערלעכע דערעפענונגס־רעדע האָלט ראַטמאַן קראָסוצקי, וועלכער רעדט אַרום די באַדייטונג פון ערשטן מאי. נאָך דער רעדע פון מ. זורעק פון דער יוגנט, רעדט ח. בארנשטיין אַרום די פּאָליטישע לאָגע אין לאַנד, ווי אויך די אינ־טערנאַציאָנאַלע לאָגע פון אַרבעטער־קלאַס. ווען ער רעדט וועגן דער עוולה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן קעגן דער רוסישער פּועלי־ציון־פּאַרטיי, באַמיען זיך די „רויטע" צו שטערן. דאָס גענגט זיי נישט. מיטן געזאַנג פון אַרבעטער־לידער וועט דער מיטינג גע־שלאָסן. ב. ט.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 19, 10טער מאַי 1929:

מאַגעלניצע. די בלוטיקע טעג אין ארץ־ישראל.

שבת, דעם 7.9 האָבן מיר איינגעאַרדנט אַ מיטינג וועגן די ארץ־ישראל־געשעענישן. ביי אַ פול געפּאַקטן זאל עפנט ח. משה דעם מיטינג און גיט איבער דאָס ערשטע וואָרט דעם ח' באַרנשטיין, וועלכער רעדט אַרום די געשאַפענע לאָגע נאָך די בלוטיקע געשעענישן. ער שילדערט די ראָל פון דער ענגלישער מאַכט און פון די אַראַבישע פעאַדאַלן מיט זייערע יעווסקעווישע משר־תים. אַנווועזנדיקע יעווסקעס האָבן געפרווט שטערן דעם מיטינג. דאָס איז זיי נישט געלונגען. דער צווייטער רעדנער ראַטמאַן קראָסוצקי, ווייזט אויף דער מיאוסער ראָל פון „בונד" און יעווסעקציע און רופט צום ווייטערדיקן קאַמף פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

מיטן געזאַנג פון דער „שבועה" און אַרבעטער־לידער האָט זיך דער מיטינג געשלאָסן.

„אַרבעטער־צייטונג, נומער 39, פון 20סטן סעפּ־טעמבער 1929:

אַ פאַרלעזונג פון ח' זרובבל: „אמונה, אפיקורסות".

דערציילט די „אַרבעטער־צייטונג" נומער 42 פון 11טן אָקטאָבער 1929:

דעם 26סטן האָבן מיר איינגעאַרדנט אַ פאַרלעזונג פון חבר לעוו, „די יידישע עפנטלעכקייט און די א"י־געשעענישן". די פאַרזאַמלונג האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס. צו דער באַשטימטער צייט איז געקו־מען אַ פאַרשידנאַרטיקער עולם פון אַלע ריכטונגען. ח' לעוו האָט בריַיט ארומגערעדט אַלע פראַבלעמען, וואָס זענען פאַרבונדן מיט די לעצטע געשעענישן. אין משך פון דער גאַנצער צייט האָט קיינער פון די קעגנער נישט געשטערט דעם ערנסטן רעפעראַט. אַ שטאַרקע אויפרעגונג האָט צו זיך אַרויסגערופן דער בונדישער גדול מאַנעל, וועלכער האָט בעתן אָפּאָנירן גאָרנישט גע־האָט צו זאָגן וועגן רעפעראַט גופא און געריעדט וועגן פייגל־מילך. ח' לעוו ענטפערט דעם אָפּאָנענט זאָכלעך און ערנסט. ער ווערט דערפאַר באַשאָנקן מיט שטאַרקע אַפּלאָדיסמענטן. שוין לאָנג איז אין מאַגעלניצע נישט געווען אַזאַ געלונגענער רעפעראַט מיט אַזאַ מאַטעריע־לן און מאַראַלישן דערפאָלג.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 49, פון 29סטן נאָ־וועמבער 1929:

צום צען־יאָריקן יובל פון דער יידישער אַרבעטער־פּרעסע אין פּוילן — „אַרבעטער־צייטונג", ווינטשן מיר, אַז אויך אויף ווייטער זאָל זי דערציען אַ דור פון באַוווסטזיניקע אַרבעטער און קעמפער. יובל־נומער 1918—1928.

אָט דערציילט אונדז ווייטער די „אַרבעטער־צייי־טונג" פון מאַגעלניצער שטאָטראַט: ביים באַטראַכטן דעם בודזשעט אויפן יאָר 31־1930, האָט אונדזער ראַט־מאַן קראָסוצקי אַרייַנגעטראָגן צוו. אַנד. אַ פאַרשלאָג צו סובסידירן דעם איוו"א און די געזעלשאַפט אַוונט־קורסן פאַר אַרבעטער. בעת מען האָט באַטראַכט די פּראָגע וועגן גאַסן־מעלדונגען פון שטאָטראַט האָט ח' קראָסוצקי אַרייַנגעטראָגן אַ פאַרשלאָג, אַז אַלע מעלדונ־

גען זאָלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אויך אין דער יידישער שפּראַך. ביי דער אָפּשטימונג זענען די פֿאַרשלאָגן פון אונדזער ראָטמאַן דורכגעפֿאַלן.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 7, דעם 14טן פעברואַר 1930:

צו דער 15טער יאָרצייט פון בער באָראָכאָוו, האָט די לינקע פּועלי־ציון אין מאָגעלניצע איינגעאָרדנט אַ באָראָכאָוו־אָקאָדעמיע מיטן אָנטייל פון יידישן היס־טאָריקער ד״ר עמנואל רינגעלבלום.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 45, דעם 16טן דע־צעמבער 1932:

וועג דער וועלט־פֿאַרבאַנד פון די לינקע פּועלי־ציון האָט פֿראָקלאָמירט אַן אָקציע פֿאַר אַ באָראָכאָוו־הויז אין תל־אביב, איז די מאָגעלניצער פֿאַרטיי־אָרגא־ניזאַציע געווען צווישן די ערשטע, וואָס האָט זיך בא־שטייערט פֿאַרן באָראָכאָוו־הויז אין תל־אביב. מאָגעל־ניצע — ערשטע קאָנטע 10 זל.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 42, דעם 2טן נאָוועמ־בער 1933:

צום 100סטן געבוירן־טאָג פון מענדעלע מוכר ספֿרים האָט די לינקע פּועלי־ציון אין מאָגעלניצע איינ־געאָרדנט אַ פייערלעכע אָקאָדעמיע מיט דער באָטיילי־קונג פון ד״ר מאָהלער.

„אַרבעטער־צייטונג, נומער 51, דעם 27סטן דע־צעמבער 1935:

נאָך די פֿאָגראָמען פון פּשיטיק און בריסק, האָט אויך אין מאָגעלניצע אָנגעהויבן בושעווען דער כולי־גאָנישער אָנטיסעמיטיזם. דער עקאָנאָמישער באָיקאָט און די אָנטיסעמיטישע שטייער־מאַשין האָבן רואי־נירט גרויסע טיילן פון דער יידישער באָפעלקערונג. די פּועלי־ציון־פֿאַרטיי האָט געענטפערט מיט אַ פאַר־שטאַרקטן קאַמף פאַר דער רעכט און גלייכבאַרעכטי־קונג פון די יידישע מאָסן. מיר האָבן איינגעאָרדנט אַ מיטינג, וווּ עס האָבן גערעדט ח׳ קראָסוצקי און דער ח׳ באָרנשטיין.

„אַרבעטער־צייטונג", נומער 34, דעם 29סטן אוי־גוסט 1936:

די לינקע פּועלי־ציון אין מאָגעלניצע, אַז קאַמף קעגן די אָנטיסעמיטישע שיקאָנעס קעגן יידישע סטו־דענטן אויף די הויכשולן. גלייך ווי ס׳האָט צו אונדז דערגרייכט די ידיעה וועגן פֿראָקלאָמירן אַ פּראָטעסט־שטרייק קעגן די יידישע בענק אויף די הויכשולן, האָבן מיר באָשטימט דורכצופירן דעם שטרייק אויף אַ געהע־ריקן אופן. אַזוי ווי קיין מיטינג איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו אָרגאַניזירן, האָבן מיר פונאַנדערגע־וויקלט אַ בריטע פּראָפּאַגאַנדע. אין טאָג פון פּראָטעסט־שטרייק האָבן זיך גאַנץ פרי פֿאַרזאַמלט אין מאַרק אַרבעטער פון פֿאַרשידענע ריכטונגען און זיך געלאָזן איבער וואַרשטאַטן, רופנדיק צום שטרייק. גלייך האָבן אָלע אַרבעטער געוואָרפן די אַרבעט. שפּעטער האָבן זיך טיר פון געוועלבער געגומען פֿאַרמאַכן. אין שטעטל איז געוואָרן שטיל ווי אין אַ יום־טוב־טאָג. נאָר די באָווגונג אין גאַס איז געוואָרן אַ שטאַרקערע, אַנזאַגנדיק, אַז היינט איז נישט סתם אַ יום־טוב, נאָר אַ טאָג פון קאַמף פאַר דער רעכט פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן.

„ארב.־צייטונג", נ׳ 43, 29סטן אָקטאָבער 1937:

פונקט ווי אָלע יאָר איז אויך דאָס יאָר איינגע־אַרדנט געוואָרן אַ גרויסע באָראָכאָוו־אָקאָדעמיע צום 21סטן יאָרצייט פון אומפֿאַרגעסלעכן פירער און לערער ב. באָראָכאָוו, מיט דער באָטיילונג פון ח׳ שכנא זא־זאָגאָן.

„ארב.־צייטונג", נ׳ 50, 28.12.1938:

איך בין זיכער, אַז קיינעם פון די אָנוועזנדע אויף דער גרויסער באָראָכאָוו־פייערונג איז נישט איינגעפֿאַלן, אַז דאָס איז די לעצטע באָראָכאָוו־אָקאָדעמיע אין מאָ־געלניצע.

די לינקע פּועלי־ציון איז געווען אַ קליינע גרופּע, אָבער אַ ריי־עוודיקע, אַ לעבעדיקע. זי האָט צושטייער געגעבן צום אַלגעמיינעם יידישן לעבן אין מאָגעלניצע. די היטלעריסטישע האַרדעס האָבן אָלץ חרוב געמאַכט די פּועלי־ציון־חברים אין דער וועלט טוען ווייטער זייער הייליקע אַרבעט, ווייל די באָראָכאָוויסטישע פּרא־גנאָזן גילטן אין יידישן לעבן ביזן היינטיקן טאָג.

אברהם באָרנשטיין, יחיאל קראָסוצקי, יחיאל צי־געלמאָן, אסתר אָלעקסאַנדראָוויטש, ישראל־משה זיגעל, רעלע גאָלדבערג, שלמה־מאיר בלענד, שלמה חיימאָ־וויטש און אַנדערע חברים און חברטעס. אַ לעבן לאַנג האָט איר געשטרעבט און געקעמפט פאַר אַ טעריטאָ־ריאָלן יידישן צענטער אין ארץ־ישראל און פאַר רעכט אויף אַרבעט פאַרן יידישן אַרבעטס־מענטש אויף זיין ווויגאָרט. היינט, ווען מיר האָבן מלוכהשאַפט און דער יידישער אַרבעטער איז פּראָטראָטן אין יעדע צווייג פון דער ווירטשאַפט, זענט איר מער נישטאָ.

עס איז געקומען סעפּטעמבער 1939, און אַ וואָלקן מיט בלוט האָט זיך אויסגעגאָסן אויף אייך צוזאַמען מיטן גאַנצן פּוילישן יידנטום.

הייליק זאָל זיין אייער אַנדענק!

שמואל הופמן — ניו־יורק, ארה״ב

„השומר הדתי" במוגלניצה

צעירי המזרחי במוגלניצה ובראשם אברהם חיים וינגרט הי״ד, הקימו סניף לתנועת הצופים הדתית־לאומית — „השומר הדתי" במוגלניצה. א. ח. וינגרט, המורה העברי בבית־הספר יבנה — מר וינשטט, ויתר חברי צעירי מזרחי המפורטים להלן, שמשו כמדריכים בתנועה זו, מהם שנספו בידי הנאצים ימ״ש: ליבל פֿרידנריך; איטשה (יצחק) טרוקס; המורה וינשטט מוארשה חיים שמואל פלר; לייבל גרושקביץ; לייבל ריבנבך; יחיאל ליב אוסטרובצקי ואחרים — הי״ד.

קבוצה „צעירי מזרחי" במוגלניצה — עומדים בשורה הראשונה מימין לשמאל: אלימלך לנגה, יצחק אוסלקה, אלימלך אורנשטין, אלימלך פרוביזור, כעת בישראל, בנו של איסר גוטמן הי״ד; שוכבים בשורה השניה: ליפא פרוביזור, כעת בישראל, ליבל פרידנריך — הי״ד

אַ גרופּע חברים פון „צעירי מזרחי" אין מאַגעלניצע

שטייען פון רעכט צו לינקס: אלימלך לענגאַ, יצחק אַסעלקא, אלימלך אַרנשטיין, אלימלך פּראַוויזאַר — איצט אין ישראל, זון פון איסר גוטמאַן הי״ד; ליגן: ליפּאַ פּראַוויזאַר — איצט אין ישראל, לייבל פּריידענרייך הי״ד.

תנועה זו העמידה לה מטרה: הכשרת בוגרי בית־הספר „יבנה" לעליה ולהגשמה בארץ־ישראל על יסודות „התורה והעבודה". ה„פעולות" הצופיות התנהלו — כותב אליעזר תורן טרוקס — בחדרנו, הוא החדר בו היו מתאכסנים הרבנים ממוגלניצה — ר׳ משהלה ולאחר מכן — ר׳ ינקלה, בבואם לעירנו. היו שיחות על ארץ־ישראל, על קיבוצי ומושבי הפועל־המזרחי בארץ וכו׳; כן ערכנו תהלוכות ל״ג בעומר ליער, גם לאחר פירוק ביה״ס „יבנה" — כותב שמואל הופמן.

מהם זכו לעלות ארצה ולהתערות בה:

אלימלך פרוביזור — חבר מושב הפועל־המזרחי — כפר פינס, ויתרם הסתדרו בערים: ליפא פרוביזור, אלימלך לנגה — בתל־אביב; אליעזר תורן (טרוקס) בחיפה ושמואל הופמן — בארה״ב.

קן השומר הדתי במוגלניצה — העומד באמצע הצעיר ביותר הוא ליב טרוקס — הי״ד נפל בגיטו ורשה — ראה ברשימת „לוחמי הגיטאות"; בשורה העומדת למעלה, הגבוה ביותר: אליעזר טרוקס־תורן כעת בישראל; היושב במגבעת — אברהם חיים וינגרט — הי״ד

השומר הדתי — דער אין מיט שטייענדיקער דער יינגסטער (*) לייב טראַקס הי״ד, געפֿאַלן אין קאַמף אין געטאָ ווארשע. זע אין דער רשימה פון די געטאָ־קעמפֿער; דער העכסטער: אליעזר טראַקס־תורן, איצט אין ישראל. אין מיט — ערשטער שורה — אברהם־חיים ווייגגארט, הי״ד.

„החלוץ" במוגלניצה

שנות הזוהר של תנועת החלוץ בפולין היו השנים 1932 — 1939. רבבות בחורים ובחורות נטשו את בתי הוריהם והלכו לעבד ולהכשיר את עצמם לעליה, בעשרות הקיבוצים שהתקיימו ברחבי פולין.

במוגלניצה נוסד סניף של „החלוץ הכללי" במסגרת תנועת הנוער של צ"ס — „פרייהייט" בסוף שנת 1932. רוב חברי ה„פרייהייט" היו גם חברי „החלוץ" (על סיבת האחור בהקמת סניף ראה ברשימה: „העליה לארץ־ישראל ממוגלניצה") בראש הסניף במקום עמדו החברים: יעקב פייפר; חנה ברכה טרוקס הי"ד; צבי זשיוויצע ז"ל.

שמות החברים שנסעו להכשרה, הזכורים לי: כותב הטורים האלה; צבי זיוויצע ז"ל; ויבדלו לחיים ארוכים: צבי שלמברג; טובה רוזנברג־בוכבינדר; רחל לענין־יונדורף. (הגיעה להכשרה בגוסטינין בשנת 1934 ולארץ בשנת 1939: מנדל בלזברג; הרשל אלקסנדרוביץ; נמצאים בישראל. בקנדה נמצא הח' מאיר־יחיאל ברטמסר.

לא הגיעו לארץ ונספו על־ידי הנאצים ימ"ש:

חיה בת יחיאל רייבנבך; גרוסקופ אפרים; גרוסמן אליעזר; בלבוס ברל, ועוד חברים ששמותיהם לא זכורים לי.

מקומות ההכשרה של רוב החברים היו: פשדבורז' על־יד קלצה ובעיר קוברין.

ומשהו על חברותי ב„החלוץ" במוגלניצה.

בהיותי בן 15 שנה נמניתי על תנועת הצופים הדתית־לאומית „השומר הדתי". בתנועה זו חונכתי לערכי העליה ובנין הארץ. משפורקה תנועת „השומר הדתי" עקב הפסקת הקיום של בית־הספר „יבנה" בו חונכתי, החלטתי שהגיע הזמן לבצע המשימה של ההכשרה לעליה.

פניתי ליו"ר „החלוץ" במוגלניצה, הח' יעקב פייפר. בקשתי ממנו לסייע לי בהגשמת רצוני להתקבל לעליה, אף כי הייתי אז רק בן 15 שנה (כמקובל, נתקבלו רק בני 18 שנה להכשרה). י.פ. שלח המלצה למזכירות מרכז „החלוץ", והליכתי לקבוץ אושרה.

הגעתי לקבוץ של „גוש קלוסובה" בעיר סוקאל ליד למברג, בתחילת חודש יוני 1933.

שהיתי בקבוץ 3 שנים ועסקתי באמונה ובמסירות בכל העבודות שהוטלו עלי. לאחר גמר התקופה הנ"ל אושרתי לעליה. ברם, הלחץ לעליה בזמן ההוא היה כה גדול, ורבים כמוני שזכותם לעליה היתה עדיפה מזכותם של אחרים, לא אושרו לעליה ואחרים נסעו במקומם.

ביום ה־1 בספטמבר 1939, כשנכנסו הגרמנים לפולין וראיתי מעשיהם מיד בתחילת ימי הכיבוש, החלטתי לברוח לרוסיה יחד עם אחי פישל. נלחמנו נגד הגרמנים וזכינו לעבור את המלחמה בריאים ושלמים.

לאחר גמר המלחמה הגענו למחנות העקורים בגרמניה. שני אחים של אבא ז"ל ואחי הקשיש הזמינו אותנו לארצות הברית — להשלמת המשפחה; ושם אנו נמצאים כיום.

החלוץ במוגלניצה — שמואל הופמן עם הגרזן הראשון משמאל בקבוץ הכשרה „קלוסובה" בפלוגת סוקאל

דער החלוץ אין מאָגעלניצע — שמואל האָפמאַן מיט דער האַק אויפן אַקסל אין קבוץ הכשרה „קלאַסאָווע" אין דער פֿלוגה פון סאָקאל

חיים חץ (צלניקר)

קבוץ ההכשרה ליד מוגלניצה

בחפושיו של מרכז החלוץ בפולין, שנמצא בוארשה, אחרי מקומות עבודה בחקלאות למספר חברים הקשורים ל„גוש גרוכוב" על־יד וארשה, שהיה תחת השפעת פועלי־ציון צ״ס נשלחה קבוצת חברים: — כותב הטורים האלה, ג. גולדברג ורוזנפלד למוגלניצה, שם הובטחה למרכז עזרת סניף פועלי־ציון צ״ס להשיג מקום עבודה עבור פלוגתנו.

הנהגת הסניף עמדה בהבטחתה הח׳ אברהם יוסף סייד, שעמד בראש הסניף והיה קשור עם ה„כ׳רביא" — הנסיך וורוניצקי בקשרי מסחר ועסקי הלוואות ברבית (אגב, הרבית „גדלה" לשמחת המלוים היהודים במוגלניצה, הקרן עם הרבית ל־תוגת המלוים האלה מעולם לא הוחזרה). הח׳ סיד ניצל את ההיכרות והגיע לידי הסכם עם הנסיך הנ״ל על קבלת קבוצת חברים וחברות לעבודה חקלאית בחוות ווינדזוביץ השייכת לפריץ.

לפי הסכם זה, על הפריץ היה לשלם תמורת יום־עבודה בחוותו 3—4 זהובים ליום; לספק בזול צרכי־אוכל כגון: קמח, תפוחי־אדמה, ירקות ועוד; וכן מעונות לעובדים.

התארגנו לקבוצה בשם „מדורה", רובה מילידי וארשה, מלבד הח׳ גולדברג שהיה יוצא לובלין. הגענו לוינדזוביץ: חמישה חברים ו־3 חברות. גרנו בבית אחד, בו הקצו לנו 3 חדרים: למגורים, לחדר־אוכל, למטבח, ושרותים מחוץ לבית — כנהוג בכפרים ובעיירות פולין.

עבדנו בעיקר בגידול תבואות, תפוחי־אדמה וירקות וגם בעבודות קשות אחרות העסיקונו. לא היה „מנגנון" בקבוצת „מדורה", הכל הסתדר בצורה „פרטיזנית". גולדברג היה מעין סדרן־עבודה; ואני כביכול המזכיר.

„הנסיך" וורוניצקי, כדרכו, לא כבד את ההסכם בדבר תשלום שכר־עבודה; לא שילם לנו אף פרוטה. בקושי יכולנו לקבל קצת תפוחי־אדמה מקולקלים שהוצאנו בזיעת־אפנו; קצת כוסמת ומעט חלב להכנת אוכל עבורנו — במידה שהשגנו צרכי־אוכל אלה. הארוחות, שהוכנו על ידי חברותינו, לא היו משופרות ביותר, באשר הן לא „הוכשרו" בבתיהן לבשול, ביחוד מאכלים כאלה. כתוצאה מכך היינו רעבים לעתים מזומנות ושרנו: „ווען־ווען זינגט א ייד? ווען ער איז הונגעריק, וויל ער עסן / זינגט ער אַ ליד ער זאַל זיך פארגעסן" —

„מתי־מתי שר יהודי? / כאשר הוא רעב וחסר כח / אז הוא שר על־מנת לשכח (תרגם ז.).

וכך היינו דלים־עליזים, ואף כי לא היתה לנו זיקה ישירה לאיזו מפלגה שהיא, קשרנו קשרים עם הנוער במוגלניצה שנמנה על „פועלי־ציון צ״ס וההתאחדות „אגודת חרות".* בשבת לפנות־ערב היינו מגיעים למוגלניצה. ערכנו מסיבות חברתיות ותרבותיות; לימדנום שירי החלוץ הנפוצים אז בפולניה, ואף רקודי „הורה", שהיו עד אז בלתי מוכרים לנוער. משכנו את כולם, גם את הצנועים והמתביישים — מי שהיו „בחורי בית־המדרש"...

קשרי רעות מיוחדים נקשרו ביגינו לבין צעירים וצעירות מהעיר; מהן זכורות לי: שושנה־רייזל בת השוחט ר׳ אליעזר גולדברג ז״ל, חיה בומגרט הי״ד בת דבורה האלמנה, ותבדל לחיים ארוכים שרה אוסלקה בת הרב ממוגלניצה — היא אשתי.

יפים היו ימי השבת והחג, ואולם ימות החול הלכו והאפירו. העבודה הקשה, הרעב, תנאי המגורים הקשים — התישו את כוחותינו הגופניים והנפשיים. המשמעת בעבודה רפתה והגבוש החברתי התפורר. אבדה האמונה באפשרות קיום הקבוצה, ובשנת 1926 כבתה „המדורה". ברם, השאירה גחלים לוחשות, בזכותה אושרו לעליה והגיעו ארצה מחצית מחברי הקבוצה: — כותב הטורים האלה; הח׳ ג. גולדברג — בתל־אביב; החבר אקסלרוד — בכפר אתא ליד חיפה; החברה מרמלשטין־טיץ בחיפה. ואילו מחציתה השניה של הקבוצה — שני חברים ושתי חברות — לא הגיעו ארצה, ונשאו בגורל של המוני היהודים בפולין, נספו על־ידי הנאצים ימח שמם, וה׳ ייקום דמם!

---

* כך נקראה האגודה — הסניף במוגלניצה.

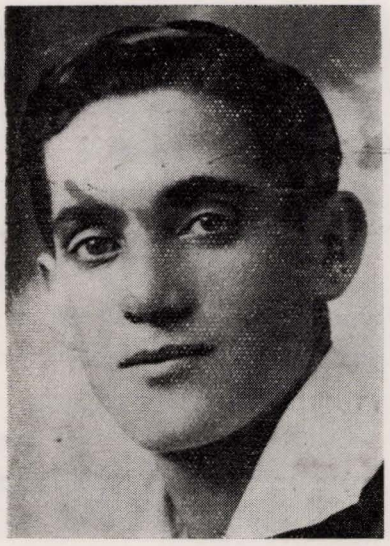
אברהם מרגלית

חנה טרוקס ולייזר גרוסמן

היותי בפלוגת ההכשרה (של הקיבוץ המאוחד ע"ש ד. בורוכוב). בביאלאראבסקא (ב־1934) זימנה לי להכיר את חנה טרוקס ולייזר גרוסמן (כך נדמה לי היה שם משפחתו), שהיו צמד־חמד, אשר תכניות נעלות לעתיד משותף היו להם לקשר־ברית, ולרוע מזלם נסתיימו, כלרבים רבים מבני עמנו, בשואה.

חרף העובדה, ששהותנו יחד בהכשרה נמשכה תקופה קצרה יחסית, חצי שנה בערך, נחרתה דמותם

חנה ברכה טרוקס — אליעזר גרוסמן
בהכשרה בקבוץ בירוכוב של תנועת דרור בפלוגת ביאלא־רַאוסקַא בשנת 1934

האנושית בלבי עד כדי כך, שרישומה נשמר אתי במשך שנות דור ויותר.

נוסף לתכונות המיוחדות, שנדרשו מצעיר יהודי שלנו, בתנאי הימים ההם — חלוציות, עמל־כפיים, חיי שוויון ותרבות עברית — נחונו חנה ולייזר בסגולות נוספות של יושר־וטוהר־לב, רצינות תוך שובבות נעורים ואחריות עצמית, וראש לכול, מה שקרוי בימינו: איכפתיות. היו ערים ודרוכים לכל דבר, והיו מגיבים בהגיון וברוח עקרונותיהם הנעלים. לכל אחד מהם היה ייחוד משלו, ומזגם היה שונה, לייזר — בשקט, בחינת „דברי חכמים בנחת נשמעים", וחנה — בטמפרמנט רב, בכל חום לבה. אין פלא איפוא, שעוררו כבוד רב לעצמם.

בהקשר לכך ראוי לפחות מקרה אחד לציון ולפירסום. יום אחד נתגלתה אצל חברה אחת בפלוגתנו מחלת טיפוס הבטן. היתה סכנה מוחשית של הידבקות. ובתנאים ההם של צפיפות, מחסור ועבודה פיזית קשה, הטיל מצב זה דאגה ומבוכה. באסיפה שכונסה העלתה המזכירות הצעה — לקחת על עצמנו את כל הטיפול הדרוש. קמו אי־אלה חברים בעלי גישה „ריאליסטית" והביעו התנגדותם: אין אנו רשאים לקחת על עצמנו את האחריות הקשה הכרוכה בכך. והציעו לסירוגין ולחילופין: להזעיק את ההורים; לפנות למוסדות העיירה; להודיע למרכז החלוץ, למזכירות הגוש וכו' וכו'.

ואז הופיעו חנה ולייזר במלוא קומתם הגבוהה והאנושית; אנחנו כולנו משפחה אחת, ואחריותנו המלאה לכל שיקרה — טענו; אין שום כתובת בלעדינו; להורים בהחלט אסור לפנות, כי, מי יודע, אולי הם חולים, זקנים או חסרי יכולת, וזה עלול לזעזע אותם; אולי כאשר החברה תבריא, נחליט על כך. אסור לנער את חוצננו מחברה שלנו, ובודאי שאסור לנו להטיל זאת על מוסד זר, משום שזה עלול לעורר ביקורת מוצדקת, ואולי זה גם יביא נזק לתנועה ופתחון פה ליריבינו. עמדה זאת ביטאו בכוח מוסרי רב, וההכרעה היתה לצידם. כדאי עוד להוסיף, שטי־

פולנו העצמי הנמרץ הוכתר בהצלחה מלאה, וזכינו, מהמשפחה ומכל אלה שקבו אחרי מעשה זה, להכרה ולשבחים.

ולי עצמי יש סיפוק מיוחד, שדוקא חברה זאת החולה לשעבר חיה עמנו כאן בארץ. מקרה זה, עליו עמדתי בהרחבה, הוא אופייני וטיפוסי לעוז רוחם ודרכם הישרה והמוסרית, שציינו את חנה ולייזר ז"ל.

וישמשו זכרונותינו הקודרים מהימים הנוראים ההם, ושאני הוספתי עליהם כאן מעט מזער על שני חברים יקרים, ממש מתהום הנשיה, יחד עם תמונותיהם הר"ב — דוקא בימים אלה כשגלי שנאה ושטנה מציפים אותנו מעברים — בהצבת יד לכבודם ולזכרם הטהור של מיליוני קרבנותינו, ולנו — כפעמון אזעקה ואתרעה לבל נשכח הלקח, וביתר שאת נשאב תעצומות ועוז בעמידתנו האיתנה ובשמירה על היקר לנו מכל — ריבונותנו המדינית, שרק בה הערובה היחידה, כי שואה שוב לא תישנה עוד.

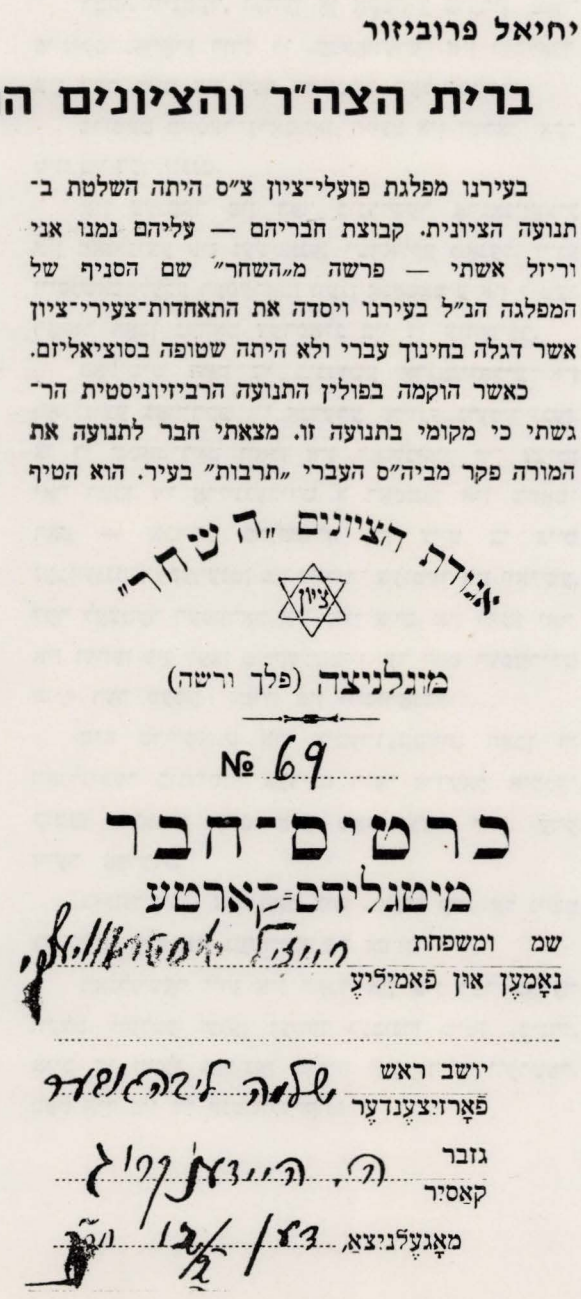
תל־אביב, אייר תש"ך

יחיאל פרוביזור

ברית הצה"ר והציונים הרביזיוניסטים במוגלניצה

בעירנו מפלגת פועלי־ציון צ"ס היתה השלטת בתנועה הציונית. קבוצת חבריהם — עליהם נמנו אני וריזל אשתי — פרשה מ"השחר" שם הסניף של המפלגה הנ"ל בעירנו ויסדה את התאחדות־צעירי־ציון אשר דגלה בחינוך עברי ולא היתה שטופה בסוציאליזם.

כאשר הוקמה בפולין התנועה הרביזיוניסטית הרגשתי כי מקומי בתנועה זו. מצאתי חבר לתנועה את המורה פקר מביה"ס העברי "תרבות" בעיר. הוא הטיף

לרעיונות התנועה. השפיע על קבוצת תלמידים והורים כי יצטרפו לתנועה זו. ברם, חברי ה"פועצ־צ"ס" ו"התאחדות" לא חיכו לנו בכליון עיניים...

להיפך. כל הופעה שלנו הופרעה וגונתה בכנויי שמות בלתי סימפטיים.

החלטתי להתחיל בפעולה "פרטיזנית". בערב יום־כפור תרפ"ז 1926 קבלתי מאייזיקל שמש "קערה". העמדתיה על השולחן יחד עם יתר הקערות. שמתי בתוכל סרט של "קרן־תל־חי" יחד עם כמה זהובים שלי. המתפללים הכניסו תרומתם גם לקערה זו. מאז החילונו בפעולות. תמיכה אקטיבית בבית הספר העברי תרבות. בחירות לקונגרס "ברית הצה"ר" ומכרנו "דינר" במקום השקל הציוני ואף תמכנו בברית־טרומפלדור שנוסדה אז. עם עזיבת משפחתנו את מוגלניצה ויציאתה לארגנטינה רפתה הפעולה של הקבוצה. עם זאת נשארנו יחידים נאמנים לתנועה בכל עת בחירות.

רבקה זיגל־לווין

„בונד" אין מאגלניצע

וועגן אַן עקזיסטענץ פון אַ בונדישע פּאַרטיי־אָר־גאַניזאַציע פּאַר דער ערשטער וועלט מלחמה אין מאַגלניצע האָבן מיר נישט קיין געניוע ידיעות. ווי עס גיבן איבער מאַגלניצער יידן, זענען אין אַרבעטער־קרייזן, פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, טעטיק געווען אויפן קולטורעלן געביט יחידים, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פּאַר סאָציאַליסטן. ערשט אין די ערשטע יאָרן נאָכן אַנטשטייַן אַ זעלבטענדיק פּוילן, וועו ס׳האָט זיך אין מאַגלניצע אַנטוויקלט דאָס יידישע געזעל־שאַפטלעכע לעבן, און די ציוניסטישע באַוועגונגען האָבן אַרומגענומען בריייטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל, איז אַנטשטאַנען אַ גרופּע פון „בונד" וועלכע האָבן פּאַרנומען אַ באַשיידן אָרט אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין מאַגלניצע. די בונדישע אַרגאַניזאַציע אין מאַגלניצע האָט זיך מייסטנס רעקרוטירט פון אַרבעטער: פּישל ברודער, הענע ווינטער, די ברידער פּרענקעל — הערשל און הענעך, ברידער לערמאַן: איטשע און פּרץ, מלך גוטמאַן, אַ וועבער־אַרבעטער, פּייגע חיה געלבאַרט, הערשל גרינבוים אַ בלעכער, אַ צייט געווען אַ בונדי־שער ראַטמאַן אין שטעטל, זלאטע האַמער איז אין צוואַנציקסטן יאָר אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, אַריין אין די קאָמוניסטישע רייען. אַנהויב דרייסיקער יאָר אַוועקגעפאָרן קיין ביראָבידזשאַן העלפֿן בויען די אוי־טאָנאָמישע יידישע רעפובליק, צוריקגעקומען קיין אַמע־ריקע אַ צעבראָכענע און אַנטוישטע. אברהם מילשטיין, עטלעכע מיידלעך וואָס האָבן געאַרבעט ביי נטע בארנשטיין ביי פעדערן, זלאַטע געלבאַרד, טאבע־רבקה האַמער, אַנטשל אַניעלעוויטש אַ לעדער־אַרבעטער, ישר־אל׳קע מאַנעל, דער מאַגלניצער בונדישער אידעאַלאָג איז געקומען פון לאָדזש, געווען אַ וועבער פון פּאַך.

אין די עטלעכע צוואַנציקער יאָרן איז אין די ראַמען פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אַנטשטאַנען דער יוגנט־בונד „צוקונפט".

דער פּאַרטיי לאָקאַל איז געווען ביי הערשל גרינבוים אין הויז אויף דער וואַליע גאַס.

אַן אַקטיווע טוערין ביי דער יוגנט איז געווען חייקע פרידמאַן. זי האָט אויך פאַרשפּרייט די יוגנט צייטונג „דער וועקער". לויט ידיעות איז זי אומ־געקומען בעת די קאַמפּן אין געטאָ־אויפשטאַנד אין וואַרשע.

רבקה ווינטער, געווען אַן אַקטיווע טוערין. פּאַר־פּיניקט געווארן דורך די „ענקאַוועדע" אין רוסלאַנד אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

פרימעט פייפער־גראָסמאַן, היינט אין ישראל, אַק־טיוו ביי דער יוגנט.

אין צענטער פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אין מאַגלניצע איז געשטאַנען ישראלקע מאַנעל. זיינע וויסנשאַפטלעכע רעפעראַטן וועגן אַנאַטאָמיע און ליטע־ראַטור האָבן געהאַט דערפאָלג ביי די צוהערער.

פּאָליטיש האָט די בונדישע אַרגאַניזאַציע אין מאַגלניצע געווירקט ווי אַנדערע קליינע גרופּירונגען. צו די שטאָט־ראַט וואָלן אין מאַגלניצע, אין 27־טן יאָר האָבן זיי אַריינגעפירט אַ ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט — אברהם מילשטיין. פון צייט צו צייט געבראַנגט־רעפערענטן פון פּאַרטיי צענטער אין וואַרשע. דער לעצטער רעפעראַט אין מיין צייט, אין 29טן יאָר, איז געווען פון לעאָן פינקעלשטיין. ער האָט רעפערירט אויף דער טעמע: „פּרץ און וויספּיאַנסקי".

מיט טריישאָפט און איבערגעבנהייט האָבן די מאַגלניצער בונדיסטן, געדינט זייער אידעאַל. אומגע־קומען צוזאַמען מיט אַלע מאַגלניצער יידן. ערע זייער אַנדענק.

באַמערקונג: איך האָב צום „בונד" קיינמאָל נישט געהערט. אַלץ איז געשריבן פון זכרון.

מאַגלניצער יידן אין לאַנד און אין דער גאַרער וועלט, וועלכע זענען געווען געבונדן מיטן „בונד", אויב זיי וועלן געפונען בלויזן אין מיינע וועדטער, בעט איך ביי זיי אַנטשולדיקונג.

פרומאַ גראָסמאַן

יוגנט־בונד „צוקונפט"

דער יוגנט־בונד „צוקונפט" אין מאַגעלניצע האָט געפירט אַ קולטורעלע טעטיקייט, איינגעאָרדנט פאַרשידענע קורסן, אַראָפגעבראַכט לעקטאָרן פון וואַרשע און אויך געווען טעטיק אויף אַנדערע געביטן פון דער בונד־דישער פאַרטיי־טעטיקייט.

ערשטע ריי, ליגנדיק פון רעכטס: צבי פייפער (איצט אין ישראל) האָלט ביניש מיכאָלעוויטשעס בילד צוזאַמען מיט ביילציע לעסער
צווייטע ריי, זיצנדיק פון רעכטס: חברטע באַרטמעסער, חבר יאָסל.
דריטע ריי, שטייענדיק פון רעכטס: ראובן גאלבאַרט, רבקה בעקער, מלכהלע גאָלדענפאן.
אין דער זעלבער ריי, זיצנדיק פון רעכטס: משה פרידמאַן, פרומעט פייפער־גראָסמאַן (איצט אין ישראל), חייצע פרידמאַן (געפאַלן אין קאַמף אינעם וואַרשעווער געטאָ), מרים ווייסבערג.
פערטע ריי, שטייענדיק פון רעכטס: ישראלקע הובערמאַן, ח'טע פראָוויזאָר, משה לעסער (איצט אין אַרגענטינע), ייטע פראָוויזאָר, ביידע חברטעס פראָוויזאָר שוועסטערס פון אלימלך פראָוויזאָר אין ישראל, אַ חבר און ח'טע (נעמען אומבאַוווסט), פערל אַנאלעוויטש.

טאָבע פרידמאַן־וואָלפאָוויטש, תל־אביב

די יידישע קאמוניסטישע פארטיי אין מאגעלניצע

אין מיינע קינדער־יאָרן האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז מאָגעלניצע איז אַ גרויסע שטאָט, אין וועלכער עס ווינען כמעט אַלע יידן. עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז פון דער וואָלער ביז צו דער דזשאַרנאָווער גאַס איז אַ גרויסער מהלך, און אַז דער מאַרק איז גאָר אַ גרויסער.

די גאַסן און געסלעך זענען שטענדיק געווען פול מיט קינדער און דערוואַקסענע.

די אומגעגנט פון שטעטל איז געווען ווינדער־שיין. אַ טייך איז געפלאָסן אין דער גאַנצער לענג פון שטעטל, אַרום שטעטל זייער פיל סעדער, פעלדער און אַ פּרעכטיקער וואַלד, דורך וועלכן מען איז אָנגעקומען אין שטעטל פון ביידע זייטן שאָסיי. דער שאָסיי האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ הילצערנער בריק און פון דאַנען האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שטעטל.

דער עלטערער דור, דער רוב מענער, פלעגן גיין שפּאַצירן נאָר ביז צו דער בריק. דאָרט זיך אָפּ־שטעלן שמועסן. די יונגט האָט דעם וואָלד אויסגענוצט פאַר פאַרשידענע צוועקן. אַממיינסטנס פלעגט מען גיין אין איין זייט וואָלד. דאָרט וווּ עס האָט זיך געפונען דאָס יידישע בית־עולם, וויל דאָרט האָט מען זיך געפילט זיכערער. דער וויטסטער וועג איז געווען ביז צום דאָקטאָרס סעדל.

אין וואָלד האָבן זיך געטראָפן פאַרלעך, גרופּעס — געטרוימט, געזונגען יידישע פאָלקס־לידער, רעוואָלו־ציאָנערע לידער, וועמענס ווידערקול מען האָט גע־הערט וויט איבערן שטעטל. דער געדיכטער, הויפּישער וואָלד, וווּ עס איז געווען פאַרוועלט אַריינצוגיין, האָט געדינט פאַר די מאָגעלניצער קאָמוניסטן אַלס אָרט פאַר זייער אומלעגאַלער טעטיקייט. דאָרט זענען פאַר־געקומען זיצונגען, גרעסערע פאַרזאַמלונגען מיט פאַר־שטייער פון אָנדערע שטעט, אויף וועלכע מען האָט בא־האַנדלט פאַרשידנאַרטיקע פראָבלעמען — פלאָנירט אַקציעס, ארויסגעגעבן אויפרופן, הענגען פענער און פלאַקאַטן מיט פאַרשידענע לאָזונגען, אָרגאַניזירן שטרייק, געלערנט וועגן רעוואָלוציע און וועגן סאָציאָלער און נאַציאָנאַלער באַפרייונג.

צווישן די מאָגעלניצער יידישער באַפעלקערונג זענען טעטיק געווען פיל פאַרטייען מיט פאַרשידענע וועלט־אָנשויונגען — רעליגיעזע, פאָלקיסטן, ציוניסטן פון פאַרשידענע שאַטירונגען, בונד און קאָמוניסטן.

די קאָמוניסטן האָבן געהאַט אַ יונגט־אָרגאַניזאַציע (קאָמיוג), אַ קינדער־אָרגאַניזאַציע (פיאָנער) און אַ הילפס־אָרגאַניזאַציע פאַר פּאָליטישע אָרעסטירטע (מ.א.פּ.ר.). צווישן די אָנגעזעענע קאָמוניסטן, וועלכע איך געדענק, זענען געווען: דער געלער בינעם, אין די צוואַנציקער יאָרן איז אַ גרופּע לינק־געשטימטע אַר־בעטער אָפּגעפאָרן קיין רוסלאַנד, העלפן בויען דאָס ערשטע סאָציאָליסטישע לאַנד. פון זיי געדענק איך נאָר אייניקע: בינעם, שמחה און גאָלדע פייפער, גרשון גראָסמאַן, הערשל ציגלמאַן און אברהם פרידמאַן. דעם לעצטן האָט מען געכאַפט ביי דער גרענעץ און אים צוריקגעשיקט. דער גורל פון די וואָס ס׳איז געלונ־גען אַריבערצוגיין די גרענעץ איז געווען אַ טראָגישער. גרשון גראָסמאַן איז אָפּגעזעסן אין די סאָוויעטישע לאָגערן אַ סך יאָרן, אברהם פרידמאַן, וואָס אים איז געלונגען „אַריבערגיין" די גרענעץ קיין רוסלאַנד אין 1939, אָנטייל געגומען אינעם קאַמף קעגן די נאַציס אַלס רויטאָרמייער, נישט געוואָלט פאַרלאָזן דאָס סאָ־ויעטישע „פאָטערלאַנד" נאָך דער מלחמה, איז גע־שטאָרבן אין תפיסה אין ראָסטאָוו — רוסלאַנד. מיט גרויס באַוווּנדערונג האָבן מיר אויפגענומען די ידיעה אַז דער קליינער כילעכל (יחיאל) איז געפאָרן קיין שפּאַניע קעמפן קעגן די אונטערדריקער פון דער שפּא־נישער רעפובליק.•

אין מאָגעלניצע איז געווען טעטיק אַ קאָמונים־טישער קלוב, וווּ עס איז געפירט געוואָרן אַ פּרא־פעסיאָנעלע טעטיקייט. באַרימט איז געווען דער שטרייק פון די שנייידער־יינגלעך, אָנגעפירט דורך אַ חבר פון אונדזער פאַרטיי. מיט דער קולטור־טעטיקייט האָט אָנגעפירט משה בעקער.

אין מיין זכרון שווימען אויף נעמען פון די קא־מוניסטישע יוגנט־טוער, וואָס האָבן געקעמפט פאַר זייער אידעע, גרייט געווען יעדע מינוט זיך מוסר־

---

* די יוגנט אין וואָלד.

• געבליבן לעבן, געקעמפט אַלס פרייווילליקער אין דער פראַנצויזישער ארמיי קעגן היטלערן. איצט אין פראַנקרייך מיט אַ פרוי און אַ פאַרהייראָטע טאָכטער.

נפש צו זיין פאַר איר. פון זיי וויל איך דערמאָנען איינעם: פישל, וואָס פלעגט שבת אַרומגיין אין די דערפער מיט די שיך אין די הענט, אַגיטירן די פויערים. אַז עס פלעגט אים געלונגען אָנבינדן אַ קאָנטאַקט, פלעגט ער זיך פרייען ווי אַ קליין קינד מיט אַ ניי שפּילצייג. נישט נעמעדיק אין באַטראַכט די סכנה, יעדע מינוט אַרעסטירט צו ווערן אַלס רעזולטאַט פון אַ „מסירה", צו דער פּוילישׂ-פאַשיסטישער רעגירונג. צו דער פאַרטיי האָט געהערט אַ גרופּע פאָליאַקן, מיט וועלכע מיר זענען געווען אין פאַרבינדונג. איך בין, טאַקע, אַרעסטירט געוואָרן אין יאָר 1930 פאַר דעם זעלבן פאַרברעכן. פיל יידן האָבן דערפאַר געמאַכט פאַרווורפן מיין טאַטן. מיין פאָטער האָט זיי אָפּגעענטפערט מיט שטאָלץ: „מיין טאָכטער זיצט פאַר אַ אידעע, וואָס וועט א פ ש ר פאַר אונדז, יידן, אַמאָל גוטס ברענגען. אין דער בעסערער וועלט וואָס וועט קומען. לייגער זענען אַ סך פון די קעמפער אומגעקומען אין דעם לאַנד, אומזיסט און אומנישט, אַלס באַשולדיקטע אין „פאַרראַט". און דאָס טוט וויי דאָפּלט וויי דער טויט, פון די וועלכע האָבן געקעמפט קעגן היטלערן און געהאָלפן באַזיגן דעם גרעסטן שונא פון יידישן פאָלק; פון די וואָס זענען געפאַלן אין שלאַכט פאַרטייִדיקנדיק די עקזיסטענץ פון דער יידישער מדינה אַלס היים פאַר אַלע יידן אין דער וועלט.

אין 1965 האָב איך באַזוכט מאָגעלניצע. ווי אַנדערש האָט אויסגעזען דאָס שטעטל... אַנדערש ווי איך האָב עס געזען אין מיינע קינדער־יאָרן... איך בין אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן און נישט געגלויבט, אַז מאָגעלניצע איז אַזוי קליין, טרויעריק. קיין שום צייכן, אַז אין דעם קליינעם שטעטעלע האָט אַמאָל פולסירט אַזאַ גרויס יידיש לעבן! דער איין און איינציקער צייכן, אַז דאָרט האָבן אַמאָל געלעבט יידן זענען די איבערגעבליבענע נעמען פון די יידישע הייזער, אָבער קיין לעבעדיקער באַלעבאָס איז שוין נישטאָ... אַפילו דער בית־עולם איז צעשטערט געוואָרן, עס איז נאָר פאַרבליבן איין בשותפותדיקע מצבה פון די יונג־פאַרשטאָרבענע ברידער: אליעזר און יחיאל גרינבוים.

מ׳הערט מער נישט אין אונדזער שטעטל די יידישע געזאַנגען. מ׳דיסקוטירט מער נישט. איך האָב געהאַט דעם איינדרוק, אַז אויך דער וואַלד טרויערט אויף דעם גרויסן חורבן פון אונדזער שטעטל... פון אונדזער פאָלק... ער באַווייזט אַלע אומגעבראַכטע אין די געטאָס, גאַז־קאַמערן, לאַגערס, און אויך די אַלע, וועלכע האָבן געמוזט פאַרלאָזן דאָס „סאָציאַליסטישע פאָטערלאַנד" — פוילן, נאָר דערפאַר, וויל זיי זענען יידן...

גרינדונג פון „אגודת ישראל"

אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע — פוילן

דינסטיק, פ׳ שמות איז אין לאָקאַל פון אגודת שלומי אמוני ישראל פאַרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. דער רוב שטאָט יידן איז געווען באַטייליקט אין דער אסיפה. נאָכדעם, ווי אייניקע רעדנער האָבן באַלויכטן דעם טעטיקייטס־פלאַן פון דער אגודה, האָט די פאַרזאַמלונג באַשלאָסן, אַז דער ביז איצטיקער צייטווייליקער קאָמיטעט זאָל ווייטער פאָרזעצן די טעטיקייט. דער גאַנצער עולם האָט זיך פאַרשריבן אַלס חברים און האָט זיך מתחייב געווען צו ווערבירן נאָך מיטגלידער. דער קאָמיטעט באַשטייט פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: משה גאָלדבערג (פאָרזיצער), יוסף ראָטענבערג (וויצע־פאָרזיצער), מענדל ליבסטער (קאַסירער), משה אָסעלקע דעם רבנ׳ס זון (סעקרעטאַר), ישראל רעכטשייד, ג. פראמיגער, דוד בראהן, יעקב מערקער, אלימלך זינגער, יחיאל קויפמאַן, פישל הופאייזן, חברים און קאָמיטעט.

עס האַלט זיך אויך אין גרינדן אַ צעירי אמוני ישראל.

„דער יוד", נום. 4, 23.1.1919

קרן ארץ־ישראל

נאסף על ידי צעירי אמוני ישראל, החברים שמעון שפאן, פרץ אלכסנדרוביץ סך 40 מארק. ע״י אלימלך קויפמן ופנחס ראָטנבערג סך 39 מארק. ע״י דניאל גאָלדבערג ואלימלך ליפסטער סך 54 מארק. ס״ה 135 מארק.

„דער יוד", נום. 23, 12.18.1919

בנוגע להפרעת בפולין

ניסף ע״י חבר הועד ר׳ ישראל רעכטשייד ור׳ משה גולדברג, רב מנחם ליבסטער, רב אלימלך זינגער ורב ישראל יעקב קויפמאַן בביהמ״ד בקערות סך 215.25 מאַרק ועל ידי החברים אברהם לעפיק ואלימלך קויפמאן — 48 מארק וריווח מסליחות ע״י יצחק יצאני 14 מארק. ס״ה 335.25 מארק.

„דער יוד", נום. 27, 17.7.1919

די זאַמלונג איז באַשטימט געווארן פאַר די קרבנות פון דעם פאַגראָם אין לעמבערג, וואָס איז פאַרגעקומען אין יענער צייט.

טייענער פריינט איטשע.

איך קען דיר אָפּגעבן אַ גרוס פון דיין פאָטער ר׳ מאיר בראָם.

שבועות איז פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון „בית־יעקב" האָט דיין פאָטער אַלס פאַרזיצער פון דער „אגודת ישראל" געשמועסט אַ מאַמר פון סדרה „האַזינו" וועגן קבלת התורה. גלייב מיר איטשע, איך האָב פשוט נישט געווּסט, צו ר׳ מאיר בראָם דערט, צו עפעס אַ גרויסער רבי. אזוי זענען מיר אַנטציקט געווען פון זיינע וועלטער.

דו וועסט אפֿשר קלערן, בעריש זאָער מיט זיינע געלעכטער, מאַכט ליצנות. שרייב איך דיר באמת, אזוי איז עס געווען.

אַ גרויס דיר, דיין פרוי פעסעלע און אַלע מאַגעל־ניצער אין ארץ־ישראל.

בערישׁ זאָער

באמעקונג פון דער רעדאַקציע:

דאָס געגעבענע וועגן דער „אגודת ישראל" אין מאָגעלניצע איז נוגע די תקופות 1919 און סוף פון די דרייסיקער יאָרן. אין דער צווישן־צייט איז די „אגודה" געווען זייער טעטיק. מיר האָבן נישט באַקומען קיין אויטענטישן מאַטעריאַל פ׳ון זייערס אַן עסקן און געמוזט באַנוגענען זיך מיט דעם וואָס מיר האָבן געגעבן.

בחירות וואלן

משה חיימאָוויטש

די וואלן צום ערשטן מאגעלניצער שטאטראט

אין יאָר 1916 האָט די דייטשישע אָקופאַציע־מאַכט אין פוילן באַשלאָסן מאַכן אַ זשעסט דער פוילישער באַפעלקערונג און אַרויסגעבן אַ געזעץ וועגן זעלבסט־פאַרוואַלטונג. דאָס געזעץ איז געווען נישט דעמאָקראַטיש און האָט זיך באַזירט אויף דריי קוריעס: 1) הייזער און באַדן־באַזיצער, 2) סוחרים, 3) בעלי־מלאכות.

דער מאָגעלניצער מאַגיסטראַט, וועמענס בירגערמייסטער ס׳איז דאָן געווען אַרזשעכאָווסקי, דער פאָטער פון שפּעטערדיקן שטאָט־דאָקטאָר אָזשעכאָווסקי, נאַכער איז נאָמינירט געוואָרן דורך די דייטשן — גודזשימערסקי, דער פאָטער פון שפּעטער געווייל־טן ליבעראַלן און יידן־פריינדלעכן בירגערמייסטער, לעאָן גודזשימערסקי. האָט פון דעסטוועגן באַשטימט צו געבן וואָל־רעכטן יידן נאָר פון דער סוחרים־קוריע, נישט געקוקט, וואָס יידן האָבן געבילדעט 53% פון דער באַפעלקערונג, האָבן זיי נישט באַוויזן דורכצופירן מער ווי צוויי ראָטמענער. די פּאָליאַקן — 4 ראָטמענער... שוין דער ערשטער „דעמאָקראַטיש" געוויילטער שטאָט־ראָט האָט זיך געגומען „זאָרגן פאַרן וויל פון דער באַפעלקערונג, דערמיט וואָס ער האָט אויף אַ געקינצלטן אופן זיך צוגעאייגנט אייניקע דערפער נאָנעטע צו דער שטאָט. אָזוי אָרום פאַרוואַנדלט די יידישע מער־הייט אין אַ מינדערהייט.

דער צווייטער שטאָטראָט איז געוויילט געוואָרן אין די יאָרן 3־1922. אַ דאָנק דער געשאָפענער קאָנ־סאָלידאַציע פון אָלע יידישע פּאַרטייען, זענען דורכגע־פירט געוואָרן 11 יידישע ראָטמענער פון דער אָלגע־מיינער צאָל 24 ראָטמענער. אָזוי אָרום איז די יידן געלונגען, מיט דער הילף פון דריי פוילישע ראָט־מענער אויסצוווייילן אָלס בירגערמייסטער דעם קולטו־רעלן ליבעראָל לעוואַנדאָווסקי.

גאָר שטורמיש זענען געווען די צוגרייטונגען צו די דריטע שטאָטראָט־וואָלן. לויט דער איניציאָטיוו פון ר׳ יוסף ראָכפעלד, פירער פון די יידישע האַנטווערקער, וועלכע זענען אין שטאָט געווען אַ באַדייטנדיקער פאַקטאָר, זייענדיק גוט אָרגאַניזירט, זענען זיך צונויפ־געקומען אין זאָל פון דער קאָאָפּעראָטיווער באַנק־קאָסע פאַרשטייער פון אָלע פּאַרטייען: רעכטע פּועלי־ציון, לינקע פּועלי־ציון „בונד", „אגודה", „מזרחי, „התאחדות" און האַנטווערקער.

ווען בערל שיינפארבער, פאַרשטייער פון די האַנט־ווערקער האָט פאָרגעשלאָגן צו שאַפן אַ נאַציאָנאָלן יידישן בלאָק, פאַרזיכערנדיק, אַז דער נאַציאָנא־לער בלאָק וועט אויך זאָרגן די יוגנט זאָל נישט זיין דיסקרימינירט. דער פאַרשטייער פון „בונד", ישראלקע מאַנעל, האָט געזאָגט, אַז ער זעט נישט קיין שום שטערונג אין דער פולער הסכמה צו אָזאַ בלאָק. מצד דעם „בונד". דאָקעגן האָט דער פארשטייער פון די רעכטע פּועלי־ציון, הערש משה חיימאָוויטש גע־זאָגט, אַז זיין פאַרטיי קען נישט גיין אין אַ בלאָק צו־זאַמען מיט „אגודת ישראל", וועלכע האָט אויסגעפועלט ביי דער פאָשיסטישער סאַנאַציע דעם צום שאַנד באַ־קאַנטן־פאַראַגראַף 21, וואָס פסלט אָלס, וויילער אדער געוויילט צו ווערן אין דער יידישער קהילה, די אָלע יידן, אויף וועמען מען „זאָגט" עדות, אַז זיי זענען מחלל שבת בפרהסיא אאַז״וו. אַנשטאָט אַ נאַציאָנאָלן בלאָק, האָט ח׳ חיימאָוויטש פאַרגעשלאָגן צו שאַפן אַ סאַציאָליסטישן בלאָק, דער בונדישער פאַרשטייער, מאַנעל האָט דערויף געענטפערט, אַז אין מענטש גייט אָפּט אַ גראָנגל צווישן יידן און... סאַציאָליסט. ביי אים האָט גובר געווען דאָס פינטעלע יד... און זיין פאַרטיי איז פאַרן גיין אין נאַציאָנאָלן בלאָק.

פועלי־ציון צ.ס. האָט דעריבער באַשלאָסן צו גיין באַזונדער. דער בירגערלעכער לאָגער האָט זיך אויך נישט געקענט פאַראייניקן. צו די שטאָטראָט־וואָלן האָבן פיגורירט אָזש 6 ליסטעס, 5 פאַרטייאישע און אייניע אַ „ווילדע", פון בירגערלעכן כלל־טוער, פאַרזי־

צער פון קהילה און ראָטמאַן פון צווייטן שטאָטראָט, ר׳ יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי.

די „פועלי ציון" צ.ס. האָט זיך געפינען אין איר פולן גלאַנץ. צו אירע פאַרזאַמלונגען זענען געקומען מאַסן צוהער׳ער, פון אַלע שיכטן. די שטימונג אין שטאָט איז געווען, אַז די „פועלי ציון" צ.ס. וועט צוליב אירע קאַנדידאַטן, באַקאַנטע אַרבעטער־טויער, באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען, און אַזוי איז באמת געווען. צו

ר׳ יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי און זיין פרוי אסתר לאה הי״ד

ר׳ יצחק שמואל אוסטרוביצקי ואשתו אסתר לאה — הי״ד

די וואָלן האָט „פועלי ציון" צ.ס. אַרויסגעגעבן אַ וואָל־צייטונג — „די מאַגעלניצער וויילער שטימע" און עס איז געגעבן געוואָרן אַ קלאַר בילד פון דער אַרבעט פון צווייטן שטאָטראָט, בכלל, און פון דער אַרימער שטאָט־באַפעלקערונג, בפרט. די צייטונג איז געלייענט געוואָרן פון יונג און אַלט — און געהאָט אַ זייער וואַרימן אָפרוף ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. געהאָט אַ בעדייטנדן חלק אין דעם נצחון פון דער „פועלי ציון" צ.ס. באַקומענדיק די גרעסטע צאָל שטימען און אַדורך געפירט כמעט דריי ראָטמענער. צום דריטן ראָטמאַן האָבן געפעלט 11 שטימען. כדאי צו באַצייכענען אַז — צוליב די שולד פון „פועלי־ציון" לינקע, מיט וועלכע מיר האָבן געבעטן מאָכן אַ אָפמאַך פון רעשטלעך שטימען און ניט געפונען, פאַר־שטענדעניש, איז אַוועק געגעבן געוואָרן דער סאַנאַציע אונדזער גרויס רעשטל, ווי אויך אונדזער דריטער ראָטמאַן. די צוויי דורכגעפירטע ראָטמענער פון „פועלי ציון צ.ס. זענען גענוען ה. מ. חיימאָוויטש און שלמה גרייצער. אַלס ערשטער קאַנדידאַט (צוליבן גרויסן רעשטל־שטימען) ח׳ יאָסל מערקער, וועלכער איז נאָך דעם אָפפאָרן פון ח׳ שלמה גרייצער קיין אַרגענטינע אַריין אויף זיין אָרט אין שטאָט־ראָט. פון די 24 געוועלטע ראָטמענער האָבן יידן צוליב דער צושפאַלטערונג אין 6 ליסטעס, קוים דערגרייכט 9 ראָטמענער. די פאַליאַקן, 15 ראָטמענער אויף דריי ליסטעס: 1) ענדעקעס, מיט דער שטאָט־גלח אין דער שפיץ. 2) סאַנאַציע, אין וועמענס שפיץ איז געשטאַנען דער מאַגיסטראָט סעקרעטאָר לאָן גאדוש־מערסקי, אַ ליבעראַלער מענטש, און וויט פון שינאת־ישראל, 3) פ.פ.ס., אין וועמענס שפיץ איז געשטאַנען אַ אָרימער גאַרבער־אַרבעטער. ניט בלויז יידן פון מאַגעלניצאַ האָבן זיך געווונדערט, נאָר אויך גויים, פון וואַנען און פון וואָס איז פלוצים אויסגעוואַקסן אַ פ.פ.ס. פאַרטיי? און ס׳איז דעריבער כדאי צו באַצייכענען, אַז די פאַרטיי איז אויסגעוואַקסן אַלס רעזולטאַט פון דער אַקטיווער, שטאַרקער און דירעקטער ווירקונג פון פועלי־ציון צ.ס. ראָטמאַן ה. מ. חיימאָוויטש. צוליב זיין אַקטיווער מיטהילף פון שאָפן אַ פ.פ.ס. פאַרטיי אין מאַגעלניצע, צוליבן אָפגעבן דעם גרויסן און שיינעם פאַרטיי־לאָקאַל צו דער פ.פ.ס. גרופע פאַר פאַרזאַמלונגען, מיטינגען, א.א.וו., האָט זיך חבר משה חיימאָוויטש שטאַרק באַפרייַנדעט מיטן באַרימטן פ.פ.ס. פירער, אייגער פון די גרינדער פון פ.פ.ס. ווי אויך אייגער פון די 10 אַנטלאָפענע פון „פאָוויאַק", וועלכע פילסודסקי האָט באַפרייט. אַ געבענטשטער פאַלקס טריבון — קאזשיערזש דאַבראָוואַלסקי.

די דאָזיקע פרייַנטשאַפט איז לויטן אויפטראָג פון צענטראַלן קאָמיטעט פון פ.צ.צ.ס. אויסגענוצט געוואָרן. געווויינט האָט קאָזימיערן דאבראוואלסקי אין טאַרטשין, ניט וויט פון וואַרשע און פון מאַגעלניצע.

באַלד אויף דער ערשטער פלענום־זיצונג פון שטאָט ראָט האָט ח׳ חיימאָוויטש געליינט אַ שיין געבויטע רעדע, באַצייכנט דעם וועג פון „פועלי־ציון" פאַר בעסערע סאָציאַלע באַדינגונגען פאַר דער גאַנצער שטאָטישער באַפעלקערונג, אַן אונטערשרייב פון קלאָס און גלויבן; פאַרן אויפהערן טיילן האַלץ פון שטאָט־וואַלד נאָר פאַר די וועלכע באַזיצן הייזער און פעלדער. נייערט פאַר אַלע נויט באַדאַרפטיקע. זיין רעדע האָט געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק אויף אַלע ראָטמענער, און אַרויסגענומען דעם שטאָט־גלח, פירער

פון די ענדעקישע פראַקציע, פון גלייך געווייכט, שרייענדיק מיט באַנומענע קולות „יידישע חוצפה"... הייסן באַפרייען די פאַראַרימטע פון שטייערן, און זיי אַרויפליגן אויף די בעלי־בתים און רייכע סוחרים, דאָס, האָט ער געשריען, גרענעצט מיט... באַלשעוויזם... ח׳ שלמה גרייצער, דער צווייטער פועלי־ציון ראַטמאַן, האָט אונטערגעשטיצט די דאָזיקע סאַציאַלע פאַדערונג און דערביי געהאַלטן אַ פיינע און זאַכלעכע רעדע, וועלכע האָט ביי אַלעמען, יידן און גויים, געמאַכט אַ גוטן איינדרוק. הגם — דער שרייבער פון די שורות וואָלט זער וועלן, ניט געבן די מינדעסטע געלעגנהייט, באַשולדיקן אים אין זיין ניט גענוג, אַדער, אפילו אין גאַנצן, נישט אַביעקטיוו, קען ער דאָך ניט אַפהאַלטן זיך פון באַהויפטן, אַז די פועלי־ציון צ.ס. פראַקציע אין שטאַטראַט איז געווען פון די בעסטע און טעטיקסטע פון אַלע פאַרטיי־פראַקציעס און דערמיט געבראַכט גרויס כבוד דער פועלי־ציון צ.ס. פאַרטיי אין מאַגעל־ניצא, אין ווייט ווייט פון אירע גרענעצן.

די טעטיקייט פון די פועלי־ציון צ.ס. פראַקציע האָט אַרויסגערופן גרויס אַכטונג ביים ליבעראַל פראַקטישן מענטש בירגערמייסטער לודוויג גאדזי־מירסקי, אַ שאָד וואָס די פילע חברים וועמען ער האָט געהאַלפן אויף פאַרשידענע אופנים עולה זיין קיין ארץ־ישראל — אים ניט געדענקט מער נאָך זייער אַפּפאַרן קיין ישראל. געהאַלפן צו דער דאָזיקער ניט ריכטיקער באַציונג צו אים, אויך דאָס וואָס פיל האָבן אים ניט געקענט, אַדער ניט געקענט נאָענט, אַזוי אַז זיי האָבן געמיינט אַז אַלע זיינע געטוענע טובות זיינען געטאָן געווארן צוליב געלט־כאבאר... ניט וויניק איז געווען דערביי דער פאַראורטייל וועלכן פיל האָבן געהאָט צו אים אַלס זין פון דעם פינסטערן אַנטי־סעמיט, זיין פאַטער, געווען בירגערמייסטער. אכן, אבות אכלו בוסר... די וועלכע האָבן אים געקענט נענטער, ווי דער שרייבער פון די שורות קענען עדות זאָגן אַז דער לעצטער, ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה בירגערמייסטער פון שטאָט מאַגעלניצע, לעאן גאַדזימיר־סקי איז געווען אַ פריינד פון דער יידישער באַפעלקע־רונג, האָט שטאַרק געשאַטן זייער אונטערגעמונגס גייסט און פעיקייט. אין געגענזאַץ צו אַנדערע פאַליאַקן האָט ער געזען אין דער יידישער אויסוואַנדערונג פון פוילן בכלל און פון שטאָט בפרט, ניט קיין גליק נאָר אַן אומגליק. ער פלעגט אָפט איבערחזרן דאָס אַלטע פולישע פאַלקסווארט: „יאָק ניעמאַ זשידקא — ניעמא דיטקא" ווי ווייט ס׳דערגאַנגען זיין גוטע באַציונג צו יידן, ספּעציעל צו דיאַרימע, קען באַווייזן דער פאַקט וואָס אין אַלע אויסנאַם פאַלן, פון ניט רעכטלעכע באַשטייערונגען פון דער שאַנגס־קאַמיסיע פאַר הכנסה־שטייערן, פלעגט ער אָפּעלירן, און אין מערסטן פאַל פועלן אַז זיי זאָלן פאַרקלענערן, אַדער, אפילו אין גאַנצן באַפרייען דעם אָרימען יידישן העגדלער, וועלכער האָט געלעבט אין גרויס נויט און אָפּטמאָל געדאַרפּן באַצאָלן שטייערן מערער ווי זיין „קראָם" צוזאַמען מיט זיין „פערינע" בעטגעוואַנט האָבן באַטראָפן...

ליידער זענען די פאַלן פון די אומגעלומפערטע שטיי־ערן, וואָס די רשעותדיקע באַאַמטע האָבן אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג, נישט געווען קיין צופעליקע נאָר אינספּירירט דורך פינצטערער שנאה צו יידן, און פון ווילן זיי צו רואינירן עקאָנאָמיש, כדי נישט אַיבערלאָזן פאַר זיי קיין אַנדערן אויסוועג, ווי... זעלבסמאָרד, אַדער אויסוואַנדערן.

מיר ווילן דאָס געזאָגטע אילוסטרירן מיטן פאַלגנ־דיקן, אין שטאָט באַקאַנטן, פאַקט, וואָס האָט געטראָפן מיט דעם אַרעמען טאַנדעט־שוסטער משהלע גריצער, וואָס באַווייזט, ווי זינלאָז די שאַצונגס־קאַמיסיע האָט געהאַנדלט. זיי האָבן באַשטימט די גרייס פון משהלע גריצערס שטייער ווי פון רייכן פויילישן סוחר שציס־לאָווסקי. משהלע גריצער, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט זיין פיינעם הומאָר, האָט דערויף רעאַגירט מיט אַ גלייכוועלטל: „עט, ווייס איך וואָס? איך קען זיי אַוועקגעבן מיינע ווייטיקן און געהאַקטע צרות".

וועגן די שטייער־באַאַמטע זענען געקומען אין זיין „פאַלאַץ", וואָס האָט זיך געפונען אין דער האַלב־רואי־נירטער הילצערנער „אָפּיצינע" פון ר׳ משה טראָסק, און אַנשטאָט משהלען געפונען אין שטוב זיין קראָנק ווייב, געליגן אין בעט, אונטערגעשפּאַרט מיט ציגל. זיי האָבן געפרעגט אויף דעם „סוחר" משה טרעלניק, ווו האָט ער אויסבאַהאַלטן זיין סחורה־לאָגער? האָט דאָס ווייב זיי געזאָגט: היינט איז דינסטיק, אַ יריד־טאָג, שטייט ער אין גאָס מיט שטיוול". זענען די באַאַמטע אַוועק אין מאַרק, געפרעגט ביי אַלע בוידן, און קיינער האָט נישט געוווסט אים צו ווייזן. זענען די באַאַמטע אַוועק אין מאַגיסטראָט צום בירגערמייסטער. האָט ער זיי געזאָגט: „לאָזט אייך בעסער אַרויס פון די געשעפטן, גיט אים בעסער אויף אַ ברויט צו קויפן פאַר זיך און פאַר זיין קראַנקער פרוי. „ניין", האָבן די באַאַמטע קאַטאַגאריש געענטפערט, „מיר ווילן אים זען אויפמאַ־נען ביי אים דעם חוב אַדער אַרעסטירן". „אויב אַרעס־

טירן, גייט צו דער פֿאַליציי", האָט זיי דער בירגער־מייסטער געזאָגט מיט כעס. זענען זיי אוועק אין דער פֿאַליציי, געזומען אַ פֿאַליציאַנט, וועלכער האָט געקענט כּמעט אַלע, און אַוועק מיט אים אין מאַרק. געטראָפֿן משהלען מיט דריי פֿאָר שטיוול אויף די הענט. „מאָשעק, ווּ אין דיין חוב פֿאַרן שטייער־אָמט?

— וואָס, געלט? — זאָגט משהלע גריצער — יאָ, דאס ברויך איך נייטיק האָבן.

— „וויצל זיך נישט, מאָשעק, נאָר גיב געלט. — האָט צו אים שטרענג געזאָגט אייגער פון די באָאָמטע.

— געלט, פֿאַניע לעבן, איז אַן אידעלע זאָך, וואָס איך האָב שוין לאַנג פֿאָר מיינע אויגן נישט געזען... — האָט ער רואיק זיי געזאָגט.

— האָסט נישט קיין געלט וועסטו גיין אין אַרעסט.

— כ׳בין גרייט, פֿאַניע לעבן, צו גיין אין אַרעסט. אָבער איך האָב נאָך הייַנט גאָרנישט געהאַט אין מיין מויל, און איצט איז שוין זיכער אייגס אַזייגער. איך בין דעריבער זייער שוואַך, און אויב איר באַדאַרפט מיך אַזוי שטאַרק האָבן אין אַרעסט, טאָ טראָגט מיך אַהין...

די באָאָמטע און דער פֿאַליציאַנט זענען געבליבן

Jednodniówka „Mogelnicer Wejłer Sztyme"

1 מאָגעלניצי־ער 1 וויילער־שטימע

ארויסגעגעבן דורך דער ליסטע נומ. 1 פון דער יידישער סאָצ. ארבעטער־פארטיי פועלי־ציון (פאָרויניקט מיט צ. ס.) אין מאָגעלניצע.

צו אייך,

פרייַנט פון די בריטע יידישע פּאָלקס־מאָס אין מאָגעלניצע, קומען מיר, פועלי־ציון (פאָרויניקט מיט צ. ס.) אינם נאָמען פון דער

ליסטע נומער 1

און וואָרענען אייך:

שטימט נישט פאר דעם שווארצן רייכן בלאָק, ווען כער האָט אין פרידריקן שמאָט־ראָט פארקויפט אייערע אינטערעסן און האָט פארגעסן אַז אייך. גראָבט נישט קיין קבר פאר זיך אוּן גלויבט נישט די גבירים. זיי ווילן נישט צאָלן קיין שטייערן אוּן וועלן די שטייערן כאָנעון בייַ אייך, מענטשן פון שווערער ארבעט.

שטימט נישט פאר דעם בלאָק • כאָפּער מיט דער „שמאָלעוויזע". ער זוכט נאָר כבוד פאר זיך. ער ווייל אייך נישט קענען. ער וואָלט זיך געשעמט צו רעדן וועגן יידישע ארבעטער, האנטווערקער, קליינהענדלער אוּן פאָלקס־מענטשן.

שטימט נישט פאר די ייִנגלעך פון „התאחדות". זיי זענען קיינמאָל גארנישט געווען, זיי זענען איצטער גארנישט אוּן זיי ווילן גארנישט זיין. זאגט זיי, אז אין שטאט־ראט שיקט מען נישט קיין ייִנגלעך.

שטימט נישט פאר די עס הארצים פון די לינקע פוע״צ׳ניקס, זיי הייסן „לינקע", אָבער זי אמתע לינקע זענען קיין זיי. זיי הייסן „פועלי־ציון", אָבער די אמתע פועלי־ציון זענען קיין זיי. די לינקע גלויבן זיי נישט, ווייל יענע מישן צונויף לינקע ווערטער מיט פוסטע מעשים. די פועלי־ציון גלויבן זיי נישט, ווייל יענע טוען גאָרנישט פאר ארץ־ישראל אוּן, פארקערט. ווּאו זיי קענען נאָר, שטערן די לינקע פוע״צ דעם אויפבוי פון אונזער יונגן ארבעטס־ישוב אין ארץ־ישראל.

שטימט נישט פאר דעם „בונד"! דער „בונד" ווייל נישט ווייסן פון דער פארגאנגענהייט אוּן פון דער צוקונפט פון יידישן פאָלק. דער בונד וואָרט שמוץ אויף ארץ־ישראל. דער בונד איז שוין געוואָרן עבר בטל. קומט ער צום ארבעטער אוּן זידלט דעם האנטווערקער. גייט ער צום האנטווערקער אוּן פארגעסט דעם ארבעטער. האָבן זיך אלע אָפּגעטרייסלט פונם „בונד"; סיי דער ארבעטער, סיי דער האנטווערקער. טרייסלט זיך אויך אָפּ פון „בונד" אין זאָגט, אז דער פאָרשטייער פון די יידישע פאָלקס־מאסן איז נאָר

פועלי־ציון (פאָרויניקט מיט צ. ס.)

זאָלן אלע מאָגעלניצער יידישע ארבעטס־לייט שטימען ווי אין סענטש נאָר כאָ

ליסטע נומער 1

די ליסטע נומ. 1 זאָגט:

אויב מען מוז צאָלן שטייערן, זאָלן דאָס די רייכע צאָלן! די אָרימע מאסן צאָלן שטייערן מיט זייער שוויים אוּן בלוט. די רייכע וועלן מיט די שטייערן אויך רייך זיין. די פאָלקס־מאסן ווערן אָבער דורך די שטייערן נעוואָרפן אין הונגער, אין דחקות, אין נויט.

די ליסטע נומער 1 זאָגט אייך:

ענוג געקאָרמעט דאָס פאָלק מיט זיסע ווערטער! מיר ווילן ווי מענטשן לעבן. מיר ווילן שוין פאר יידישע קינדער. מיר ווילן אַ וועלטלעכע יידישע דערציאונג אין דער יידישער שפראַך. מיר ווילן, אז אונזערע קינדער זאָלן נישט אָפּגעריסן ווערן פון יידישן פאָלק.

די ליסטע נומער 1 זאָגט וויייטער:

מי ווילן פרייַ אוּן שטאָלצע מענטשן זיין! מיר וועלן זיך נישט בוגן פאר דעם פריץ. מיר וועלן באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם אוּן די שווארצע רעאַקציע. מיר וועלן באַווייזן, אז דער יידישער ארבעטס־מאַן קען אליין נעמען זיין גורל אין זייַנע איינענע הענט.

די ליסטע נומער 1 זאָגט וויידער־אמאָל:

מיר ווילן אַ פאָלק מיט מעלקער גלייך זיין. מיר בענטשן די הייליקע ארבעט פון אונזערע בריידער אין ארץ־ישראל. די בעסטע פון אונזי שיקן מיר צו הילף דעם ארץ־ישראלדיקן ארבעטס־ישוב. אונזער חלוץ, אונזער ארבעטער־פּיאָנער, אונזער מוטיקן־עפּס ווען אלייַנהויזן ע״י, אַליבאָקע הים פאר אלע לייַדנדיקע אוּן בעפייניקטע.

שטימט פאר ליסטע נומער 1

שטימט פאר די אמתע פארטיידיקער פון די יידישע ארבעטער אין פאָלקס־מאָסן. גייט מאַסנווייז זונטיק דעם 26־טן יוני צו די וואָלן אוּן

שטימט פאר נומער 1

Red. Hersz Chaimowicz w Mogielnicy
Składano: „Bafrajung", Dzika 11. Druk. „Rekórd", Dzika 19.

געפלעפט, געשטאַנען ווי די גולמס אַ שטיקל צייט און צום סוף זיך נאַריש צעלאַכט, און אַוועק אַפגעשמיסענע.

*

נאָך דעם גרויסן חורבן, וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק, האָבן פיל געזעלשאַפטלעכע טוער אין ארץ־ישראל זיך געווענדט אין זייערע אַמאָליקע הייַמען מיט אַ ביטע צו די בירגערמייסטער פון זייערע שטעט, וועגן אַרויסשיקן זיי פאַרשידענע היסטאָרישע מאַטעריאַלן פון זייער געבורט־שטאָט. אַבער זייער וויניק האָבן באַקומען די געפאַדערטע דאָקומענטן. צו די וויניקע האָט געהערט דער שרייבער פון די שורות, וועלכער האָט באַקומען צוגעשיקט אַ גרויסע צאָל ווערטפולן היסטאָרישן מאַטעריאַל, וואָס דער "יד ושם" שעצט זייער שטאַרק. זאָל דערייבער זיין נאָמען אונדז דינען אַלץ ערן־אַנדענק פון אַ גוטן און עטישן מענטשן, ביי וועמען עס איז נישט געווען קיין אונטערשיד פון ייד ביז קריסט.

כבוד זיין אַנדענק!

טעטיקייט פון פועלי־ציון צ.ס. אין שטאָטראַט

אלס איינער, וואָס איז געשטאַנען בראש פון דער פראַקציע פון פועלי־ציון צ.ס. אין מאַגעלניצער שטאָטראַט, וויל איך פרובירן געבן אַ ווי וויַיט מעגלעך אַבּיעקטיוון איבערבליק וועגן דער טעטיקייט פון אונדזער פראַקציע בכלל און פון די אַנדערע ראַטמענער בפרט.

עס איז קיין סוד נישט, אַז אין די קליינע שטעטלעך האָט צוליב דער גרויסער עקאָנאָמישער נויט נישט געקענט זיך אויסבילדן און איינהאַלטן אינטעליגענטע כוחות, וועלכע זאָלן ראוי זיין צו רעפרעזענטירן די פאַרטייען, כלפי חוץ, פאַר דער פוילישער עפנטלעכקייט.

וואָלטן כאָטש די פאַרטיי־טוער נישט געווען אזוי קליינקעפלדיק, ענגהאַרציק און נישט האָלטן זיך ביי דער מיאוסער־ געווויינהייט פון וועלן דווקא אַרויסשטעלן אַן "אייגענעם" קאַנדידאָט, זאָל זיין אַ נישט־פאַסנדיקער, אַבי אַן אייגענער.

וואָלט דאָס פּנים אפּט נישט געווען ברענען פאַר בושה...

עס איז געווען פאַרויס צו זען, אַז די 7 יידישע וואָל־ליסטעס פון פועלי־ציון צ.ס., פועלי־ציון לינקע, „התאחדות" „בונד", „מזרחי", „אגודת ישראל" און די ווילדע ליסטע פון ר׳ יצחק שמואל אַסטראָוויעצקי, וועלכע האָבן זיך נישט פאַרשטענדיקט צו גיין אין אַן אַלגעמיינעם בלאָק, אַדער לפחות אין צוויי בלאָקן — אַ לינקן און אַ רעכטן. וועט דער רעזולטאַט פון אַזאַ צעשפּליטערונג זיין אַ קלאַגענדיקער און זיי וועלן אַפילו נישט דערגרייכן קיין 11 מאַנדאַטן, וואָס יידן האָבן גענאַט אין פריערדיקן שטאַטראַט.

פאַקטיש איז אַזוי געווען: אַלע יידישע ליסטעס האָבן דערגרייכט קוים 8 מאַנדאַטן, פון זיי האָט די רעכטע פועלי־ציון באַקומען 2 מאַנדאַטן, צום דריטן האָבן געפעלט אייניצלנע שטימען.

פון דאָנען, אַז די לאַגע פון די יידישע ראַטמענער איז געווען אַ שווערע צוליב דעם, וואָס פון די 16 פוילישע ראַטמענער איז נאָר איינער געווען אַן אַרבעטער, פון פּ.פּ.ס.

געווויינלעך האָט דער שטאָטראַט געהאַט צו דערלייקן פיל ענינים פון אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער, און מען קען זיי נישט אַנווענדן נאָר צו איין טייל פון דער באַפעלקערונג.

ווען אַבער די אַנטי־דעמאָקראַטישע פוילישע מערהייט פון שטאָטראַט האָט פון דאָס ניי באַשטעטיקט דעם פון פריער אַנגענומענעם רויב סיסטעם פון דער האַלץ־פאַרטיילונג יעדעס יאָר פון גרויסן מאַגעלניצער וואַלד, נאָר פאַר די, וועלכע האָבן פעלדער און הייזער, אַ זאַך, וואָס איז געווען נישט געזעצלעך און געשטאַנען אין סתירה צו דער צוואה, וואָס די ווילטעטיקע קריסטין, אינהאַבערין פון וואַלד האָט איבערגעלאָזן, אַז פון וואַלד זאָלן געניסן א ל ע איינווויינער פון מאַגעלניצע, יידן און קריסטן, אַרעמע און רייכע, נאָך איר טויט, האָבן די שטאָט־פאַרוואַלטער געמאַכט אַ פּירוש, ווי עס האָט זיך געלוינט פאַר זיי, צוויי־אַרפּנדיק אַ ביינדל אויך פאַר יידן, הויזבאַזיצער.

די פאַרשטייער פון רעכטע און לינקע פועלי־ציון, „בונד" און „התאחדות", האָבן שטאַרק באַקעמפט דעם דאָזיקן רויב־סיסטעם, אַבער אַן דערפאָלג.

עס זענען אַבער געווען ריין־יידישע פראַגן, ווי, למשל, דאָס שפּיטאָל־וועזן, וואָס איז פאַלש אויסגעטייטשט געוואָרן פון די מאַגיסטראַט־באַאַמטע. ווען אַ ייד איז געקומען בעטן אַ „שוויאַדעצטוועו" צו קענען אַריינברענגען אין שפּיטאָל זיין קראַנקן, האָבן אים די באַאַמטע גלייך געזונגען דעם פּזמון: נישטאָ קיין געלט פאַרן שפּיטאָל־בודזשעט.

אַ דאַנק דעם געלונגענעם אַרויסטריט פונעם פאַרשטייער פון פועלי־ציון צ.ס., ח׳ משה חיימאָוויטש, איז דער בודזשעט פון שפּיטאָל־וועזן באַדייטנדיק פאַר־גרעסערט געוואָרן, און קיינעם האָט מען מערער נישט אָפּגעזאָגט דאָס אַרויסגעבן אַ צייגעניש, וואָס האָט

געגאַלטן ווי געלט, פאַר אַלע וואַרשעווער שפּיטאַלן. די קלייגע און גוט אַרגאַניזירטע פּאַרטיי־גרופּע „התאחדות" (אַפּגעשפּאַלטענע פון פּועלי־ציון צ.ס.), האָט קיין בעסערן אויסוואָל נישט געקענט מאַכן ווי דאָס אויס־וויילן פון ח' משה מרגלית (משה אַבישס). זיינע געלונ־גענע אויפטריטן אין שטאַטראָט זענען תמיד באַגלייט געווען מיט פּאָטאָס און נאַציאָנאַלן שטאָלץ, וועלכע האָבן געבראַכט כבוד דער קליינער פּאַרטיי־גרופּע פון „התאחדות".

איינער פון די טעטיקסטע ראָטמענער איז געווען דער פאַרשטייער פון „בונד" אברהם מילשטיין (דעם דאָרן יוספס זון). טראָץ וואָס ער האָט זיך נישט אויס־געצייכנט מיט קיין רעדנער־טאַלאַנט און מיטן באַהער־שן אין אַ גענוגגדיקער מאָס די פּוילישע שפּראַך.

בנין העיריה במוגלניצה
דער מאַגיסטראַט אין מאַגעלניצע

וועז ח' מילשטיין האָט באַדאַרפט עפּעס דערליידיקן אין מאַגיסטראַט פאַר אַ יידן, נישט וויכטיק אַ בונדיסט אָדער אַ ציוניסט האָט ער נישט געוואָלט, פאַרנאַכלעסיקט זיין געשעפּט, ביז ער האָט עפּעס געהאָלפן. זעענדיק אים אין זיין זאַך פאַר אַלגעמיינע יידישע ענינים, האָט געמוזט אויפשווימען אין זכרון די רייד פון קלוגן גוי א. פּלעכאַנאָוו. גרויסער דענקער, טעאָרעטיקער פון דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, וועל־כער האָט געזאָגט, אַז לעולם זענען די חברים פון „בונד" זייער גוטע ציוניסטן און דאָס וואָס זיי פּאָרן נישט קיין פּאָלעסטינע איז דערפאַר, ווייל זיי האָבן מורא פאַר דער ים־קרענק...

ר' יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי האָט געהערט צו די אָנפירער פון „מזרחי". צוליב דעם אָבער, וואָס ער איז נישט אַרויסגעשטעלט געוואָרן אויף דער „מזרחי"־ליסטע, איז ער אַריין אין שטאָטראָט אויף אַן אייגענער ווילדער ליסטע, וואָס מען האָט אין שטאָט געפון די „שמולעוויזנע"־ליסטע.

ר' יצחק שמואל איז געווען אַ גוטער פּוילישר־רעדנער, אָבער ווי באַלד ער האָט באַדאַרפט אויפטרעטן אין שטאָטראָט, האָט זיך זיין געשליפן ציגל עפּעס נישט געלייגט, און ער האָט געשוויגן, באַגנוגגדיק זיך בלויז מיט גוט צוגעטראָכטע, קלוגע צווישנרופן, וואָס האָבן אָפּט אַרויסגערופן הייטערקייט און געלעכ־טער. זיין בדיחות הדעת האָט עדות געזאָגט אויף אמתער יידישער פּיקחות.

ר' ישראל רעכטשייד איז געווען דער פאַרשטייער פון „אגודת ישראל" אין שטאָטראָט. זיינע אויפטריטן זענען געווען זעלטענע, אָבער ווען ער איז אויפגע־טראָטן, איז דאָס געווען אַ גוט צוגעטראָכטע און גוטע פּוילישע רעדע, ואָס האָט דערוועקט כבוד. אַזוי, למשל, איז געווען זיין שיין געבויטע און אין אַ גוטן פּוילישן געראַדטע רעדע, אָלס אונטערשטיצונג פונעם פאַר־שטער פון פּועלי־ציון צ.ס., ח' משה חיימאָוויטש, וואָס האָט אין אַ שאַרפער רעדע קריטיקירט דאָס קינסטלעכע פאַרוואַנדלען די יידישע מערהייט פון שטאָט־בירגער אין אַ מינדערהייט. דורך דעם צואייגענען די אַרומיקע דערפער צו מאַגעלניצע. די רעדע פון ח' משה חיימאָ־ויטש האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם אויף אַלע ראָט־מענער און פובליקום, צום גרעסטן טייל קריסטן. פיל פון זיי האָבן דעם ח' חיימאָוויטש געדריקט די האַנט און געזאָגט, אַז אויב אָפּילו לויט זייער מיינונג איז נישט געטאָן גענוגן יידן קיין ספּעציעלע עוולה, איז זיין דרייסטע און גוט געבויטע רעדע וועט צו באַגריסן און שענקן איר די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט.

וואלן צו דער יידישער קהלה

צוליב דער באַגרענעצטער קאַמפּעטענץ פון די יידישע קהילות איז פוילן איז געווען אַ דעבאַטע פון אַלע יידישע פאַרטייען וועגן אַנטיילנעמען אין די וואַלען,

צום סוף איז אַנגענומען געווייאָרן אַפּאַזיטיוועל באַשלוס נעמענדיק אין באַטראַכט די רעכט פון דער קהלה צו באַשטייערן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג — בתוכה — אַרבעטער און בעלי־מלאכות ,וואָס זייערע אינטערעסן האַבן מיר געוואָלט פאַרטיידיקן.

מיר האָבן אויך געוואָלט אויסמיידן די סכנה פון פאַרכאַפן די שטעלעס אין דער קהלה־פאַרוואַלטונג דורך די רייכע בעלי־בתים.

פאַר די ציוניסטישע פאַרטייען בכלל, און פאַר דער פועלי־ציון צ.ס. בפרט, איז געווען נאָך אַ מאָטיוו פאַרן גיין אין די קהילות. דאָס קענען אויסניצן די קהילה־טריבונע פאַרן פראַפאַגירן אונדזערע ציוניס־טיש־סאָציאַליסטישע אידעען און נישט דערלאַזן, אַז די „אגודה" זאָל זיין דער „איינציקער פאַרזאָרגער" פון רעליגיעזן יידנטום, און דאָס אויסניצן פון דער קהילה־טריבונע פאַר שנאת ציון. אומגעריכט האָט די סאָציאַ־ליע־רעגירונג דערלאַנגט אַ מוראדיקן קלאַפ דער איבערוויגנדיקער מערהייט פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין פוילן דערמיט, וואָס זי האָט אַרויסגעגעבן דעם שענדלעכן פאַראַגראַף 21, וועלכער האָט געלוי־טעט, אַז יעדער ייד, וועלכער איז מחלל שבת בפרהסיא קען נישט געווייולט ווערן אין דער קהילה. אָלס ממונים איבער דער דאָזיקער כשרות זענען באַשטימט געוואָרן די רבנים וואָס זענען לרוב געווען די „צאן קדשים" ביי דער „אגודה".

דער „בונד", וואָס האָט נישט געהאָט קיין אחריות פאַר אונדזערע פאָלקס־פאָנדן, האָט באַשלאָסן צו רעווי־דירן זיין פריערדיקן פאָזיטיוון באַשלוס אָנטייל צו נעמען אין די קהילות און געפאָדערט פון זיינע חברים צו באָיקאָטירן די קהילות. צום שבח פון „בונדס" גוטער אַרגאַניזאַציע דאַרף געזאָגט ווערן, אַז נאָר אייניצלנע טויער פון „בונד" האָט ווידערגעשפּעניגט און נישט געפאָלגט אירע באַפעל. צו די וויניקע האָט זיך געריכט דער בונדישער טויער פון מאָגעלניצע אברהם מילשטיין. ציעמדיק זיין חיונה פון רעסטאָראַן האָט ער מורא גע־האָט, אַז דער קלער פון שטאָט וועט נישט בלויז פסלן אים, אָלס פרנס אין קהילה, נאָר אויך אָסרן דאָס עסן ביי אים אאז"וו. די „אגודה", וועלכע האָט באַקומען פון סאַנאַציע דעם פאַראַגראַף 21, האָט געפילט זיך אויפן פערד. האָט געשיקט אַ „מסירלע" אויף מילשטיין צום גריצער סטאַראָסטאַ דאָס ער איז נישט ראוי — לויטן פאַראַגראַף 21 — צו זיין אַ פרנס אין דער קהילה, וויייל ער פאַרקופט טריפהנע עסנס; האָלט אָפן דעם רעסטאָראַן שבת און באַגייט נאָך עברות קעגן דער יידישער רעליגיע.

דער סטאַראָסטאַ בכבודו ובעצמו איז געקומען פון גריצע צום מאָגלניצער רב אויספּאָרשן דעם ענין, דער רב האָט קאַטעגאָריש אָלעס אָפּגעלייקענט און אברהם מילשטיין איז אויסגעווייולט געוואָרן אָלעס פרנס הציבור און אויסגעפילט זיין אויפגאָבע בכבוד ביז צום אַרויסשיקן די יידן פון מאָגעלניצע.

אין אַ נישט באַקוועמע לאָגע האָט זיך געפונען די פוע"צ צ.ס. פאַרטיי. בעת די דאָמאָלסדיקע קהלה־וואָלן. משה חיימאָוויטש האָט פיגורירט אָלעס איר ערשטער קאַנדידאָט, צוליב זיין עלטער און פאָליטישן סטאַזש אָבער די גאַנצע שטאָט, יונג און אַלט, האָט געווּוסט, אַז דער ח' חיימאָוויטש ליקווידירט זיין גע־שעפט און קלייבט זיך עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

אויף זיין אָרט וועט קומען דער צווייטער קאַנדי־דאָט, נישט קיין חבר, נאָר אַ סימפּאָטיקער פון פועלי־ציון, ח' אלימלך ראָטבאָרד, אין שטאָט אומבאַקאַנט — אָלס געזעלשאַפטלעכער טויער.

הגם צו די שטאָטראָט־וואָלן האָט די פועלי־ציון צ.ס. אָנגעצויגן די גרעסטע צאָל שטימען, און דער־גרייכט קנאַפּע דריי מאַנדאָטן. צום דריטן ראָטמאָן האָט זיי געפעלט אין גאַנצן צוויי שטימען, טראָץ דעם אָלץ, טראָץ די גרויסע פאָפולאַריטעט פון פועלי ציון צ.ס. אין שטאָט איז זי אַראָפּגעפאָלן צו דער מדרגה פון די צוויי „ווילדע" קהילה־ליסטעס, איינע פון דעם ווידער־שפּעניקן בונדיסט אברהם מילשטיין און די צווייטע פון יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי.

די זאַרג פון פועלי־ציון פאַרטיי־פעריפעריע ווי אויך פון די ברייטע האַרעפאָשנע מאָסן פון שטאָט, אַז דער חבר אלימלך ראָטבאָרד וועט נישט זיין אימשטאַנד צו שטיין אויף דער וואַך פון אָפהיטן דעם כבוד, וואָס די פאַרטיי האָט זיך געהאָט דערוואָרבן, האָט זיך אַרויסגעוויזן אָלס אומבאַגרינדעט. דער ח' אלימלך האָט גלענצנדיק פאַרטייִדיקט די אינטערעסן, וואָס די פאַרטיי האָט אויף אים אַרויפגעלייגט, אין קאַמף פאַר דער באַנייאונג און דעמאָקראַטיזירונג פון דער קהילה.

וואלן צום ציוניסטישן קאנגרעס

אויפרוף צו דער באַפעלקערונג אין מאַגעלניצע

ווער זענען די בויער?

וועגן דעם איז שוין פיל געשריבן און נאָך מער געשריבן געוואָרן. און דאָך איז עס נאָך וויכטיק צו קלאָר פאַר אַלעמען: די געשיכטע פון פעלקער בכלל, און בפרט די געשיכטע פון יידישן פאָלק, וויסן צו דערציילן פון צעשטערערישע עלעמענטן, ועלכע האָבן זיך באַמיט אומצוברענגען דאָס, וואָס די אמתע און געטרייע זין פון פאָלק האָבן מיט שוועכער מי, שוויס און בלוט, אויספגעבויט און דערהאַלטן. צו דערגרייכן זייערע פאַרברעכערישע און פאַטאַלע צילן פון חרוב מאַכן „פאָלק און לאַנד", זענען פאַר די אַנשי בליעל, אַלע מיטלען כשר.

יעדער אייגער פון אונדז, וועלכער קען די יידישע געשיכטע, וויסט וויפל צרות דאָס יידישע פאָלק האָט געהאַט אויסצושטיין פון אָט די אינערלעכע פאָלקס־שונאים.

וועט איר, מאַגעלניצער שוקלים, צולייגן דערצו אייער האַנט? ניין, עס ווילט זיך נישט גלויבן!

צו גוט איז אונדז באַקאַנט אייער ציוניסטישע פאַרגאַנגענהייט — אייער ציוניסטישע געזאַנענקייט, אַ זאָך, וואָס האָט אייך שטענדיק הויך אויפגעהויבן איבער די שכנישע שטעטלעך אַרום מאַגעלניצע. עס ליגט אונדז נאָך גוט אין זכרון אייער וואַרעמען אָפּרוף בעת די טראַגישע טעג פון אָב 1929. חברים און פרייַנד! זינט דעמאָלט זענען שוין פיל וואַסערן ווי אויך בלוט פאַרפלאָסן.

אונדזער אומדערמידלעכער און אומדערשראָקענער קאַמף האָט געבראַכט דעם לאַנד אויפבלי און פראָספעריטי, און געמאַכט מעגלעך, אַז העכער 50.000 יידן זאָלן קענען עולה זיין אין איין יאָר.

דער פּראָצעס פון ווייטער בויען און שאַפן, גייט טראָץ אַלע שטערונגען מצד אינערלעכע און אויסערלעכע שוונאים, ווייטער און ווייטער! טראָץ אַלע שוועריקייטן און אונדז געלייגטע שטיינער אויפן וועג, שפּרייזן מיר מיטן ריזן־טריט פאָרויס. פאָרויס אימער פאָרווערטס!! זענען דאָך אונדז, אייערע קינדער, ברידער און שוועסטער, פריינד און באַקאַנטע, וואָס געפינען זיך שוין לאַנג אין לאַנד פון אונדזערע אַלעמענס שטרעבונגען, זייער גוט באַקאַנט אייערע דאָרטיקע נויטן און ביטערע ליידן.

וועט איר אונדז לאָזן אייגנאַם און אַליין אויפן קאַמף־פלאַץ? וועט איר בלייבן גלייכגילטיק צו דעם אויסראָטונגס־קאַמף, וואָס מ'האָט אונדז — אייערע קינדער, אַנגעזאָגט? וועט איר זיך לאָזן פאַרנאָרן דורך די שיינע וואָל־לאָזונגען, וואָס זאָגן אַן גוטע בשורות אויפן פאָלק ישראל מיט אַ פאַרבריטערטער עליה אאַז"וו וואָס אין דער אמתן זייערע טאַטן זענען דאָ אין ארץ־ישראל. דערויף קענען מיר עדות זאָגן מיט דער גאַנצער פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דעם געזאָגטן, אַז נישט בלויז זיי העלפן נישט בויען נאָר שטערן די מעגלעכקייט פון אַ פרישער עליה, צוגעמענדיק צו דער אַרבעט אויף אונדזער אָרט האַלב־ווילדע און אַפּגעשטאָנענע אַראָבער פון חורן.

יידן, ווייַלער!

אין די נאָענטסטע טעג וועט פאַרקומען די פאַר־ביטערטע שלאַכט, וואָס וועט באַדאַרפן דעצידירן וועגן אונדזער און אייער גורל. מיר רופן אייך דעריבער פון אונדזערע קאַמף־פּאָזיציעס, צו שטיין אויף דער וואַך, צו שטימען אוז אגיטירן אַז אַנדערע זאָלן שטימען פאַרן „בלאַק פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל"

אין אונדזער זיג איז אַפהענגיק אייער עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

אַלע צום קאַמף, אַלע צו הילף די אמתדיקע בויער פון אַ באַנייט פאָלק און לאַנד!

צבי משה חיימאָוויץ, סערל חיימאָוויץ, משה מרגלית, נחמיה זשיוויצע, רחל זשיוויצע, צבי זשיוויצע, אברהם יוסף סייעט, פּעסע סייעט, שרהקע ראַכפעלד, איטשע בער ראַכפעלד, חיים גאָלדבערג, פּעסע גאָלדבערג, אברהם גאָלדבערג, קריינדל גאָלדבערג, שמואל בעלזבערג, דבורה בעלזבערג, מנחם גראָסמאַן, אברהם גראָסמאַן, רייזל גראָסמאַן, טאָבע אַנילעוויטש, נחמן האָפמאַן, שלמה בעלזבערג, ישראל זאַנדער, נחמה זאַנדער.

חיפה, 1935.6.27

חבר און פריינד !

מיטן שקל אין דער האַנט דעצידירסטו וועגן דיין גורל און וועגן אונדזער גורל !

געדענק, אז א נצחון פון די רעאַקציאַנערע כוחות אין ציוניזם באַדייט, אז דו זאַלסט נאַך אויף א לענגערע צייט פאַראורטיילט זיין צו שמאַכטן אין גלות. נישט קענען עולה זיין אין לאַנד פון דייַנע שטרעבונגען און אייַניקער האַפענונג.

שטים זשע דעריבער פאַרן

„בלאַק פון אַרבעטנדיקע ארין־ישראל"

פאַר די, וועלכע שטייען אויף די פאַדערשטע פאַזיציעס און קעמפן אומדערמידלעך פאַר א פרייער מאַסן־עליה, פאַר מעגלעכקייטן פון קענען זיך אויסלעבן אלס אַרבעטער.

אין נאַמען פון דער מאַגעלניצער קהילה

צבי משה חימוביץ, חיפה

רבקה זיגעל־לעווין

ישראל זאנדער, דער ערשטער מאגעלניצער חלוץ

א באַגריסונגס־וואַרט, געהאַלטן אויף א פייערלעכן באַנקעט, וואס די מאַגעלניצער לאַנדסמאַנשאַפט האַט איינגעאַרדנט לכבוד דעם חבר ישראל זאַנדער אין תל־אביב דעם 1.3.1965, צו זיין 40 יאַר עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

טייערער חבר זאַנדער און נחמה, חשובע לאַנדסלייט און גענסט.

אין א זומערדיקן פרייטיק פאַר מיטאַג, וועו די גאַלדענע זון־שטראַלן האַבן באַלויכטן אונדזער שטעטל מער ווי אַלע מאַל, זענען אַלע יידן געווען אין גאַס. דאַס איז נישט געווען קיין געווייַנלעכער פרייטיק. אַלע, אַלע זענען געגאַנגען באַגלייטן ישראל זאַנדערן צו זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל. איך און נאַך צענדליקער קינדער זענען באַרוועסט נאַכגעלאַפן צו דער קאַלייקע. קיין סך האַבן מיר דעמאַלט נישט פאַרשטאַנען. דאַס בילד איז מיר שאַרף געבליבן אייַנגעקריצט אין זכרון,

אין דער צווייטער רייַ, אינמיטן מיט די בלומען, ישראל זאַנדער, נעבן אים זיין מוטער ייטעלע פרומעטס

ווי די מאַגעלניצער כליזמרים שפילן און אַלע גייען געשלאָסן אין רייען.

איך שטיי פאַר דיר, טייערער ישראל זאַנדער, מיט אַ געפיל פון דרך־ארץ און פאַרערונג. היינט, וועז איך קוק אויף צוריק, זע איך און באַגעם, אַז דו ביסט געווען איינע פון די ערשטע, וואָס האָבן געצונדן ליכט־סיגנאַלן און אויפגעהויבן די ציוניסטישע פאָן ביי אונדז אין שטעטל, די פאָן פון אונדזער נאַציאָנאַלער באַפֿרייונגס־באַוועגונג, וועלכע האָט מיטגעריסן צענדליקער און צענדליקער פון אונדזער שטעטל עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. צו אונדזער גרויסן פאַלקס־אומגליק האָבן אַ סך צענדליקער און הונדערטער פון אונדזערע טייערע און נאָענטע נישט זוכה געווען עולה צו זיין און פרייען זיך צוזאַמען היינט מיט אונדז, נאָר זענען פאַרשניטן געוואָרן דורך די היטלעריסטישע בעסטיעס.

ווי דעמאָלט, אויך היינט, איז ישראל זאַנדער אין צענטער פון אונדזער ארגון. נישט ווייניק האָבן מיר אים צו פאַרדאַנקן פאָר איר עקזיסטענץ. היינט האָט דער ארגון פאָר אונדז אויך אַ גרויסע באַדייטונג. בלויז צוליב די אזכרה־אָוונטן, וואָס מיר אַרדענען איין יאָר־יערלעך. בפרט דעמאָלט, וועז ס׳האָבן זיך אַנגעהויבן באַווייזן די איבערגעבליבענע, געציילטע מאַגעלניצער יידן פון די טויט־לאָגערן און פון אַנדערע באַהעלטע־נישן, און יעדער האָט זיך געגייטיקט אין אַ נאָענטן, נאָך אַ ביסל וואַרעמקייט. דעמאָלט איז מיר אויסגעקומען אַ קורצע צייט צו זיין אין ועד און מיטצואָר־בעטן מיט ישראלן. נישט איין מאָל האָב איך באַוווּנדערט זיין גרויס, וואַרעם האַרץ, זיינע בריוו צו יעדן באַזונדער, וווּ ער האָט געטרייסט און געמוטיקט, זיין אומדערמידלעכע ארבעט, זיין שטיין אין קאַנטאַקט מיט דער גאַרער וועלט, וווּ ס׳געפינט זיך נאָר איין מאַגעל־ניצער יידּ. וויפל מי און געפיל ליגט אין די ביולעטי־נען און ספּעציעל דער לעצטער ביולעטין פון נאָוועמ־בער 1959 וועגן דער אַנטהילונג פון די מצבות פאָר אונדזערע קדושים. דאָס איז באמת אַ פאַעמע, אויב נישט נאָך מער!

אין היינטיקן אָוונט, וועז מיר פרייען זיך אַלע צוזאַמען, ווילט זיך באַגריסן און ווינטשן דעם חבר זאַנדער, געזונט, אריכת ימים מיט זיין פאַמיליע, און אַ סך, אַ סך יאָרן פון פראָדוקטיווער ארבעט.

משה חיימאָוויטש

נאכן אפפאר פון ח׳ י. זאנדער קיין א״י

טאַקט און גוטע פאָליטישע רייפקייט האָט זיך געפאָדערט פון די חברים, וואָס זענען געבליבן ביים רודער נאָכן אָפּפאָרן פון ח׳ ישראל זאַנדער דעם שיפּס־קאַפּיטאַן. אויך דאָס ראַשיקע אָוועקגיין צום קאָמוניזם פון חבר געצעל, וואָס האָט ווי יעדער „שמדניק״ אייגנע־לייגט וועלטן, אָוועקצורייסן חברים פון אוטאָפּישן ציוניזם און זיי ברענגען אין די רייען פון „רעאַלן קאָמוניזם״. אינעם קאָמף פאָרן דערהאַלטן אַלע ציוניס־טיש־סאָציאַליסטישע פאָזיציעס, אַפילו זיי פאַרשטאַרקן און פאַרגרעסערן האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט דער ח׳ שלמה בעלזבערג. ח׳ משה חיימאָוויטש איז דאָן אַפּ־געקומען אַ שטראָף פון אַקציז־וועזן, וואָס זיין פאָטער ר׳ יחיאל בר מנחם האָט זיך „פאַרזינדיקט״ פאַר דער פּוילישער רעגירונג.

די „רעכטע פּועלי־ציון האָט פּראָקלאַמירט אַ גרויסע וועלבירונגס־אַקציע פון יוגנטלעכע און גע־לייגט דעם יסוד פאַר אַ גרויסער „פרייהייט־דרור־אַר־גאַניזאַציע אין מאַגעלניצע. נאָך דעם ווי די דאָזיקע וועלבירונגס־אַקציע ביי דער יוגנט איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג, האָט די פּועלי־ציון אַרגאַניזירט אַ צווייטע אַקציע, דאָס מאָל ביי די גאָר יוגנטלעכע און אַזוי אַרום געשאַפן אַ הערלעכע סקויטן־אַרגאַניזא־ציע. צוזאַמען מיט די סקויטן אין אין פּועלי־ציון אַר־גאַניזירט געווען 90 פּראָצענט פון דער מאַגעלניצער יוגנט.

די אַנפירונג פון דער „פרייהייט״ איז באַשטאַנען פון די חברים: שמואל בעלזבערג, משה סעליק, שרהקע ראַכפעלד, בלומע באַרנשטיין, מעניע גראָסמאַן, זעליק פליישער און זעליק הירש.

מיטן „סקויט״ האָט זיך דערפאָלגרייך פאַרנומען

דער ח׳ שלום שפירא דעם רבין ר׳ משהלעס יינגסטער זון, וועלכער איז, וי זיין ברודער הרב יאַנקעלע, געווען זייער באַגאַבט. ער האָט געהאַט גוטע אַרטיסטישע פעיקייטן און אַפילו געשפילט אַ געוויסע צייט אין קונסט־טעאַטער "אַראַאַט", אונטער דער קינסטלערי־שער לייטונג פון באַקאַנטן דיכטער משה בראַדערזאַן פון לאַדזש. ה׳ שלום שפירא איז אויך געווען אייניער פון די גרינדער און חשובע מיטשפילער פון דער דראַמאַטישער סעקציע ביי פועלי־ציון. צ.ס. אַחוץ ח׳ שפירא זענען אין דער דראַמאַטישער סעקציע געווען נאָך אַ רייַ באַגאַבטע חברים אַרטיסטן, וואָס האָבן דער פאַרטיי געבראַכט אַ גוטן שם ווייט איבער די גרענעצן פון מאַגעלניצע. אין יאָר 1930 איז ח׳ שלום שפירא פלוצים קראַנק געוואָרן אויף אַ בויך־טיפוס, זיין פרייַנד משה היימאַוויטש האָט אים געפירט קיין וואַרשע אין שפּיטאָל פון וועלכן ער איז ליידער נישט צוריק געקומען. זיין טויט איז געווען אַ גרויסע אַבידה פאַר דער פועלי־ציון בכלל און פאַר דער דראַמאַטישער סעקציע בפרט.

כבוד זיין אָנדענק!

אַנדערע פאַרטייען וועלבירן אויך יוגנטלעכע אין זייערע רייען

זענדיק דעם דערפאָלג פון דער וועלבירונגס־אַקציע וואָס פועלי־ציון האָט דורכגעפירט, האָבן אויך אַנדערע פאַרטייען געגומען וועלבירן יוגנטלעכע. דער "בונד" האָט אויך געהאַט צו פאַרצייכענען אַ געווייסן דערפאָלג.

דער פירער פון "בונד" איז געווען דער אינטעלי־גענטער אַרבעטער ישראל (סרולקע) מאַגעל, וואָס האָט זיין פאַרטייישע אויסשולונג באַקומען אינעם גרויסע אַרבעטס־צענטער אין לאַדזש. דאָרט האָט ער זיך אָנגעזאַפט מיט עקסטרעמער שנאה צום ציוניזם.

וועו מאַנעל איז צוריק געקומען פון לאַדזש קיין מאַגעלניצע, האָבן אייניקע פאַרשטייער פון פועלי־ציון, צווישן וועלכע עס איז געווען דער שרייבער פון די שורות, זיך באַמיט צו קומען מיט אים צו אַ געווייסער געזעלשאַפטלעכער פאַרשטענדיקונג און קולטורעלער צוזאַמענאַרבעט. אָבער זיין פאַנאַטישע שנאה האָט אים צוגענומען די לאַגיק, און ער האָט די באַמיונגען צונישט געמאַכט. מיט יאָרן שפעטער, וועו פועלי־ציון האָט פאַרגעשלאָגן דעם "בונד" פראַטעסטירן קעגן דעם רעאַקציאָנערן און מיטלאַלטערלעכן, שענדלעכן פאַראַגראַף 21, וואָס די „אגודה" האָט באַקומען פון דער הערשנידקער פאַסיסטישער סאַנאַציע, אַלס באַקשיש פאַר איר שטיצן די סאַנאַציע ביי די וואַלן צום פוילישן סיים.

דער פאַראַגראַף 21 האָט געלויטעט "יעדער ייד אויף וועמען ס׳וועט זיין אַ חשד, אַז ער האָט מחלל שבת געווען בפרהסיא, אַז ער איז באַקאַנט אַלס נישט פינקטלעכער אויספירער פון די תורה־געזעצן. אַזאַ ייד קען נישט געוויילט ווערן אין דער קהילה (וועגן קהילה־וועזן אין פוילן בכלל, און דער מאַגעלניצער קהילה בפרט, וועט געשריבן ווערן באַזונדער).

אין דעם פרט איז ווערט צו באַצייכענען דעם עקסטרעמען איבערגאַנג פון בונדישן טעאָרעטיקער אין מאַגעלניצע, ישראלקע מאַנעל, וואָס האָט ביי יעדער געלעגנהייט דעמאַנסטרירט זיין אַטעיזם, געפרווועט אויפווייזן באַשיינפערלעך, אַז די רעליגיע איז אַ פאַר־בייגייענדיקע דערשיינונג. העכסטנס — האָט ער גע־זאָגט — אין 50 יאָר אַרום וועט זי פולשטענדיק פאַר־שווינדן. פלוצים איז ער איבערגעגאַנגען צו דער צווי־טער עקסטרעמיטעט, געוואָרן אַ שטרענג רעליגיעזער ייד, געפאַדערט פון זיין פרוי, די לערערין אַספערשטיין, אַ בונדיסטקע, פון אַן אַסימילירטער היים, זי זאָל כשר מאַן דאָס פלייש, צינדן ליכט. מיט איין וואָרט: זיין אַ כשרע יידענע, ווי גאָט האָט געבאָטן.

ביי וואָסערע אומשטענדן די וועגדונג איז פאַרגע־קומען, דעם „סוד" האָט ער מיט זיך מיטגענומען אויף אייביק אין קבר. ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אין דער זעלבער צייט, וועו ער האָט עפנטלעך געפרעדיקט קעגן דער רעליגיע, איז אינערלעך געווען ביי אים אַ דראַנג צוריקצוגיין צו דער רעליגיע.. איין זאַך איז קלאָר, אַז ביידע עקסטרעמען האָבן אים קיין ספּעציעלן כבוד נישט געבראַכט און די בונדישע גרופּע איז ge־בליבן אַן אומבאַדייטנדיקע. אַ באַדייטנדיקע ענדערונג אין דער נעבעכדיקער לאָגע פון "בונד" איז געקומען מיטן אַריינטרעטן אין אַקטיוער פאַליטישער טעטיקייט פון אברהם מילשטיין, אַ זייער פלייסיקער און איבער־געגעבענער אַרבעטער־טוער. אין קעגנזאַץ צו זיין "רבין" מאַנעל, איז אברהם מילשטיין געווען געקניפט און געבינדן מיט "עמך", וועלכע זענען געווען וויט פון "בונד" כרחוק מזרח ממערב, אויך פון אַנדערע פאַלי־טישע פאַרטייען. זיי האָבן אים אַריינגעפירט אַלס ראַטמאַן אין שטאַראַ. דערמיט פאַרשאַפן דעם „בונד" פרעסטיזש און אָנזען.

נאָך שוואַכער איז געווען דער ווירקונגס־קרייז פון די לינקע פועלי־ציון. הגם אין אירע רייען האָבן זיך

געפונען אַ באַדייטנדיקע צאָל באַווּסטזיניקע חברים, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען אברהם באַרג־שטיין, וועלכער איז פריער געווען אַ טעטיקער טוער ביי די רעכטע פּועלי־ציון. צוזאַמען מיט נאָך אייניקע חברים אַוועק פון די רעכטע פּועלי־ציון און געמאַכט שבת פאַר זיך. אָבער זייערע באַמיונגען ארויסצוציען גרעסערע גרופּן, אָבער אָפילו אייניצלנע חברים פון פּועלי־ציון צ.ס., איז זיי נישט געלונגען, און זייער פּאָליטישער אָנזען אין שטאָט איז געווען נאָך קנאַפּער ווי פון „בונד". וועג זיי איז דאָך געלונגען צו באַקומען אַ מאַנדאַט אין שטאָטראַט, איז עס געווען דערפאַר, וואָס די קאָמוניסטן האָבן באַקומען אַן אָנווייזונג צו שטימען פאַר דער „לינקער" ליסטע צום שטאָטראַט.

שטאַרקער פון „בונד" און פון די לינקע פּועלי־ציון איז געווען די שטאַרק געוואָרפענע קאָמוניסטישע גרופּע. דער פירער פון דער קאָמוניסטישער גרופּע איז געווען לייב כענטשינסקי, וועלכער איז געקומען צום קאָמוניזם נישט דורך מאַרקסן, אָדער אַנדער סאָציאָליסטישן טעאָרעטיקער, נאָר דורך דער גרויסער נויט, אין וועלכער זיין משפּחה האָט זיך געפונען. די נויט האָט באַדאַרפט אַ שנעלע לייזונג. און כענטשינסקי האָט געמיינט זי צו געפינען אין קאָמוניזם. זיי, די קאָמוניסטן, האָבן אייניגעשמועסט דעם עולם, אַז די סאָציאָלע רעוואָלוציע שטייט ביי דער טיר.

די אָכזריותדיקע האַנדלונג פון דער פּוילישער מאַכט כלפּי דער יידישער באַפעלקערונג, אין כסדרדיקע אויסראַטונגס־פאַליטיק ארויסצושטופן די יידן פון אָלע פרנסה־קוואָלן, האָט געהאָלפן די קאָמוניסטן צו מאַביליזירן אין זייערע רייען טויזנטער יוגנטלעכע.

די געבענטשטע ציוניסטישע אויפטוען אין ארץ־ישראל; די אינטענסיווע צוגרייטונגס־אַרבעט פון נעם „החלוץ" אין פּוילן; דאָס ארויסשיקן גרעסערע גרופּן יוגנטלעכע אין הכשרה־קיבוצים אויף פעלד־אַרבעט אין פריצישע הייף און ביי רייכע פויערים, אָפט בלויז פאַרן עסן, כדי צו לערנען ביי זיי אומבאַקאַנטע אַרבעטן, איז וועלכע זיי וועלן זיך נייטיקן דאָרט, אין זייער אָזוי שטאַרק אויסגעבענקטער היים. האָבן אָפּגעראַטעוועט פיל טויזנטער יוגנטלעכע פון פאַלן אין די שטאַרק פאַרשפּרייטע קאָמוניסטישע נעצן.

אַרבעטער־קבוצות ביי אַגריקולטור־אַרבעט

אַ גאָר שיין קאַפּיטאָל האָט פאַרשריבן פּועלי־ציון צ.ס. מיטן אייניאַרדענען קבוצות אַרבעטער געשיקטע צו אונדז דורכן צ.ק. פון פּועלי־ציון צ.ס. ביי פּריצים, און ביי רייכע פויערים אויף פעלד־אַרבעט על פּי רוב בלויז פאַרן עסן. די מאַגעלניצער פּועלי־ציון האָט מיט פּרייד אויפגענומען דעם רוף פון צענטראַל־קאָמיטעט, אין העלפן אויפשטעלן אַגריקולטור־קאַדרען און האָט אייניגעאַרדנט אַ גרסערע גרופּע חברים ביים פירשט וואַניעצקי אין זיין גוט וויענזאַוויעץ. די פעולה פון אייניאַרדענען 30 חברים אין וויענזאַוויעץ, איז צושטאַנד געקומען אַ דאַנק דער השפּעה פון אונדזער חבר אברהם

אברהם יוסף סיד נפרד מחברי צוע"צ־צ.ס. מסמן ב־×. מימינו שרקה רוכפלד־שפס — כעת בישראל

אברהם יוסף סיד געזעגט זיך מיט די חברים פון צוי"צ־צ.ס. — באַצייכנט מיט ×. רעכטס פון אים שרהקע ראָכפעלד־שעפס — איצט אין ישראל.

יוסף סייעט (איצט אַנגעזעענער קבלן אין חיפה), אין דער דאָזיקער קבוצה האָבן זיך געפונען אַ רייַ באַווּסט־זיניקע חברים, וועלכע האָבן נאָך זייער עולה זיין קיין ארץ־ישראל, געשפילט אַנפירנדיקע ראָלן אין דער הסתדרות און אין דער פאַרטיי.

קיין האָניק האָבן זיי נישט געלעקט... ווייל מער ווי ברויט, קאַרטאָפל און מילך האָט דער דלפונדיקער פירשט זיי נישט געגעבן, הגם ער האָט דאָס זיי פייערלעך צוגעזאָגט.

אַנדערע פריצים האָבן דאָס אויך נישט דערמעגלעכט, זאָגנדיק, אַז זיי ווילן נישט אַז יידן זאָלן פאַרשטינקן זייערע גיטער מיט ציבעלעס...

דער קבצנישער פירשט וואָניעצקי איז געווען באַקאַנט אַלס אַנטיסעמיט, פונעם טיפ „קיין געלט האָב איך נישט, אָבער..." ליגנדיק נעבעך אין קעשענע פון דעם גוטן פועלי־ציון־חבר א. י. סייעט, וועלכער האָט אים געהאַלטן אין איין געבן געלט־אייגשפריצונגען...

דער דלפון־פירשט האָט געהאַלטן אין איין שרייבן וועקסלען. דער ח' סייעט האָט זיי גלייך פאַרהאַנדלט ביי יידישע סוחרים פון מאַגעלניצע, וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין חשבונען וויי רייך זיי זענען... אָבער, פאַר דער דאָזיקער רייכקייט גאָרנישט געקענט קויפן. דער דלפון דאָקענען האָט פאַר די שווער אויסגעהאָרעוועטע זלאָטעס. אָפטמאָל — אַ לעבן לאַנג געקליבענער נדן פון אַ שוער פאַרהאָרעוועט דינסטמיידל, געמאַכט אַ גוט לעבן אין די בעסטע און ערשטראַנגיקע וואַרשעויער האָטעלן, אויף זייערע שילדן איז געווען געשריבן: „יידן און היונט זענען נישט געווינטשן!" ווי שוין דערמאָנט, האָט ער נישט באַוויליקט צו געבן דער קבוצה אָפילו ביליקע „מאַכאָרקע" צום רויכערן, און חברה איז ממש אויסגעאַנגען פאַר אַ „ציי"...

פיל בעסער איז געווען דער גורל פון דער צווייטער קבוצה, וואָס איז, ווי די ערשטע, אייגעאָרדנט געוואָרן דורך דער דירעקטער און טעטיקער ווירקונג פון חבר אברהם יוסף סייעט און זיין שווער הערשל אָסטראָוויעצקי ביים רייכן פריץ אין זיין גרויס גוט טאָמשיץ. ביי אים האָבן זיי באַקומען פיל בעסער און נאָרהאָפטיק עסן, ווי אויך אַ פאַר זלאָטעס טאָשנגעלט, כדי צו קענען קויפן סיגאָרעטן און אַנדערע נייטיקע זאַכן.

אין דער צווייטער גרופע איז געווען דער שליח פון ועד הפועל פון הסתדרות, דער ח' זאב שרף, געווען לאַנגיאָריקער פירער פון „הפועל" און שפעטערדיקער מזכיר המדינה. האָנדלס מיניסטער און איצט מיניסטער פאַר ווויגונגס־בוי.

די מאַגעלניצער יוגנט איז געווען אַן אָרבעטער־יוגנט און האָט געאָרבעט ביי אַלערליי פיזישע אָרבעטן, דעריבער זיך נישט געגייטיקט גיין אויף הכשרה. זיי פלעגן עולה זיין קיין ארץ־ישראל אַלס גוטע קוואַליפיצירטע פאַכמענער

די דאָזיקע לאָגע האָט זיך ראָדיקאַל געענדערט, וועו צוליבן עקאָנאָמישן דרוק, וואָס די סאָנאָציע האָט אויסגעאיבט קעגן יידן, איז אויך קיין מאַגעלניצע דערגאָנגען די באַוועגונג צו גיין אויף „הכשרה" אין די קיבוצים, וואָס איז געווען דער וועג עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. די יוגנטלעכע האָבן זיך אַוועקגעלאָזן אין פרעמדע און ווייטע קיבוצים אָבי צו דערגרייכן אַ סערטיפיקאָט, כדי עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

טעאַטער־שפיל אין מאַגעלניצע

איינע פון די וויכטיקע קוטלורעלע אויפטוען פון דער מאַגעלניצער באַווּסטזיניקער יוגנט, וואָס האָט זיך הויפטזעכלעך גרופירט אין „פרייהייט", „השחר", איז געווען דאָס שאָפן פון אַ דראָמאָטישע סעקציע. צוויי הויפט־אויפגאָבן האָבן זיך די שעפער פון דער דראָמאָטישער סעקציע געשטעלט:

1) ברענגען פֿאַרן שטאָט־עולם, וועלכער גאָרנט נאָך טעאָטער, פילט אָן די זאָלן, וווּ עס שפילן פאַרשידענע וואַנדער־טרופעס, פורים־שפילעריי אין טעאָטער־שונד — אַ בעסערן טעאָטער־רעפערטואָר, אַזוי אָרום אָפגעווויינען דעם עולם פון שונד, און פאַרפיינערן זיין געשמאַק.

גאָר מעגלעך, אַז צווישן די „בלאָנדזשנדיקע שטערן" האָבן זיך געפונען אמתע טאָלאָנטן. וועלנדיק אָבער „כאָפן" און אָנטלויפן... האָבן זיי לרוב געבראָכט טעאָטער־פיעסן, וואָס האָבן נישט אויסגעהאַלטן די מינדסטע קריטיק.

דער שרייבער פון די שורות, לאָזט די אָרבעט פון שרייבן וועגן אמתדיקן וועלט פון די פאַרשידענע וואַנדער־טרופעס, פאַר אַ פאַכמאַן.

זיין מיין איז נישט קיין אָנדערער, ווי איבערגעבן געשיכטלעכע פאַקטן, וואָס האָבן פאַסירט אויף אַלע געביטן פון מאַגעלניצער לעבן.

די רווחים פונעם טעאָטער־שפיל, זענען געווען באַשטימט אַרויסצוהעלפן פינאַנסיעל די אָרעמע חברים, וואָס האָבן זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

דעם געדאַנק פון שאָפן אַ דראָמאָטישע סעקציע און

אַליין אַנטייל נעמען אין די אויפפירונגען פון דער דראַמאַטישער סעקציע, האָט געבראַכט ר׳ יאַנקעלע שפירא ז״ל נאָך דעם, ווי אים איז אויסגעקומען בייַ־ צווויינען אַזאַ ״טריאַטער״־שפיל פון קיצלדיקן שונד, וואָס עס האָט געגעבן אַ „סטאַר״, וואָס איז אין אַ שיי־ נעם זומער־טאָג אַראָפגעקומען אין שטאָט, אַפגעדונגען און אַרומגעצויגט דעם גרויסן הויף פון דוד טראקס (דוד לייזערס), און אויפן אַרט פאַרפאַסט אַ ״פיעסע מיט לידער און טענץ...

דאָס אויפן אַרט פאַרפאַסטע ליד פון ״סטאַר״ האָט אַנטהאַלטן פיל סטראָפן... פון וועלכע צוויי נאָר זענען פאַרבליבן אין מיין זכרון:

אסתר די טרענצעליכע

און מוניש מיט דער קיכע אאַז״וו.

דער „גייסטיקער געגנוס״ איז געווען גרויס... די ערשטע „אַרטיסטן״ פון אונדזער אַמאַטאָרן־טרופע זענען געווען: יאַנקעלע שפירא, פישל ברודער, נפתלי חיימאַ־ וויטש און אַנדערע. אַלע דריי קולטורעלע און פאַרגע־ שריטענע, האָבן דאָך נישט געוואָלט אויפטרעטן אויף דער בינע, צוזאַמען מיט פרויען... און די פרויען־ראָלן האָט געשפילט נפתלי חיימאָוויטש. ס׳האָבן אויך געשפילט: פרץ לערמאַן, ליבהאבער, יחיאל פראָוויזאָר, אברהם דייטשמאַן, אברהם באָרנשטיין, יאָסקע גאָלדבערג, סערל ראָכפעלד, קיילע קריגער, מינדל קריגער, לאה שיינפאַרבער, שרה יעראזאלסקי, גדליהו יעראזאלסקי, נחמה באָרנשטיין, שמואל בעלזבערג, פעסע דאָווידאָ־ ווימש, מעניע גראָסמאַן, טובה צפורה אַנעלעוויטש און שלום שכנא שפירא. דער לעצטער איז געווען אַ זייער באַגאַבטער שוישפילער און האָט אַ לענגערע צייט גע־ שפילט אַלס פראָפעסיאָנעלער אַרטיסט אין קונסט־ טעאַטער פון משה בראָדערזאָן, „אַראַט״, אין לאָדזש.

צום ערשטן האָבן זיי געשפילט אייגאַקטערס, אַבער מיט אַן אינהאַלט, למשל „נאָר אַ דאָקטאָר״ פון שלום עליכם און אַנד. נאָכער האָבן זיי זיך געפונען צו גרעסערע און ערנסטע פיעסן, וואָס זענען געשפילט געוואָרן אין ערנסטע קונסט־טעאַטערס. מיט גרויס דערפאָלג האָבן זיי אויסגעפירט דעם „ישיבה־בחור״ און נאָכער „כאָסיע די יתומה״, „מירעלע אפרת״,

שטייען פון רעכטס צו לינקס, ערטשער ריי: אסתר לאה באָלבוס, מלכה פליישער, אברהם באָרנשטיין, שרה יעראזאלסקי, ישראל זאָנדער, לאניע באָרטמעסער, נפתלי זאָנדער, גדליה יעראזאלסקי; צווייטע ריי: משה צימבאָליסט, לאה שיינפאַרבער, אריה פליישער, רייזל געלבאַרט—זיגעל, שמחה לעסקי, אסתר אַלעקסאַנדראָוויטש, יאָסקע גאָלדבערג; טעכנישע קאָמ׳: יאָסל מערקער, אברהם גאָלדבערג, אבא קריגער.

„גאָט, מענטש און טייוול" פון יעקב גאָרדין, „יענקל דער שמיד" פון דוד פּינסקי, „די זיבן געהאָנגענע" פון אַנדרעיעוו, און נאָך פיל אַנדערע אינהאַלטסרייכע פּיעסן. איינער פון די באַגאַבטע שפּילער, שמואל בעלזבערג, האָט פאַר דער פאַרשטעלונג פון „די זיבן געהאָנגענע" אַוועקגערופן דעם שרייבער פון די שורות, וועלכער פלעגט פאַר יעדער פאַרשטעלונג רעפערירן וועגן דעם געשפּילטן, און אים אַ זאָג געגעבן זיי וויסן, חבר משה, אַז מיר שפּילן הייַנט די „8 געהאָנגענע", נישט 7... דער אַכטער געהאָנגענער אין אַנדרעיעוו. יאָ, משה, איך שפּיר, אַז מיר וועלן אים הייַנט אויפהענגען...

אַלע טעאַטער־פאַרשטעלונגען פלעגן וועלן אייַנגעאַרדנט אין דער הילצערנער שאָפּע פון די שטאָטישע פּייערלעשער, וויייל קיין לייטישער זאַל איז אין שטאָט נישט געווען אין די שפּעטע צוואַנציקער יאָרן האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג אויפגעבויט דעם „דאָם ליודאַווי" (פאַלקס־הויז). יידן זענען אַממייסטן באַשטייערט געוואָרן פאַר זיין אויפבוי, אָבער אַמווינציקסטן פון אים געוואָסן. די פּאָליאָקן האָבן דעם זאָל באַקומען אָן וועלכן עס איז אָפּגאָר. דאָקעגן יידן פלעגן מוזן באַצאָלן גוטע פרייזן פאַר באַקומען דעם זאָל. אָפּטמאָל האָט אויך דאָס געלט נישט געהאָלפן... אָלץ לויט דער שטימונג פון דער פּייערלעשער־פאַרוואַלטונג. דאָס האָט פאַרטייערט דעם פרייז פון די בילעטן. טראָץ דעם, איז שטענדיק דער זאָל געווען איבערפולט. ווער זענען געווען די טעאַטער־באַזוכער? קודם־כל די יוגנטלעכע, נאָכער די ברייטע האָרעפאַשנע מאַסן, וועמענס קינדער זענען עולה לגדולה געוואָרן און שפּילן טעאַטער...

אין טעאַטער זענען געקומען פאַרברענטע אגודהניקעס עלטערן פון קינדער, וועלכע זענען געכאַפּט געוואָרן אויף דער מעשה, רחמנא לצלן... גיין אין גויישן השחר" און דאָרט, זאָגט מען, עפּעס הערט מען... אַז יינגלעך און מיידלעך טאַנצן און זינגען צוזאַמען... שפּילן טריאַטער, אוי לאזנים שכך שומעות. אָבער, ווי קען מען זיך איינהאַלטן? ווי קען מען נישט גיין זען, ווען מען מעגטשן זאָגן... אַז ס׳איז ממש אַ נחת פאַר די עלטערן פאַר אַזעלכע לייטישע קינדער. אַנדערע ווידער זענען געקומען הערן די זייער באַלערנדיקע פאָפולערע שפּיל־אָפּהאַנדלונגען פון חבר ישראל זאַנדער. די שיינע טראַדיציע האָט נאָכן אָפּפאָרן פון ח׳ זאַנדער קיין ארץ־ישראל, פאָרגעזעצט דער ח׳ משה חיימאָוויטש. ח׳ ישראל זאַנדער איז אויך געווען דער ערשטער סופליאָר. ווי באַקאַנט, איז די ראָל פון אַ סופליאָר געווען ביז גאָר וויכטיק, אפשר אַמוויכטיקסטן, ווייל אָפּט האָט דער אַרטיסט פאַרהערט, אַראָפּגעשלינגען ווערטער, און וואָלט אָפּט געקענט ברענגען דעם עולם צו ביטער געלעכטער, ווען נישט די שנעלע אַריינטאַציע פון סופליאָר, וועלכער וויסט ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען, כדי אויסצומיידן לייטיש געלעכטער...

נאָכן אָפּפאָרן פון ח׳ ישראל זאַנדער האָבן די שווערע ראָל פון זיין סופליאָר איבערגענומען די חברים משה חיימאָוויטש, אברהם באָרנשטיין און שלמה בעלזבערג. עס איז אויך כדאי צו פאַרצייכענען, אַז אַלע אָן אויסנאַם אַרטיסטן" זענען געווען אַרבעטער, וועלכע האָבן אַ גאַנצן טאָג שווער געאַרבעט אויף אַרעמער חיונה און אין אָוונט, אין דער אַרגאַניזאַציע, אויף רעפּעטיציעס ביז שפּעט ביינאַכט. מ׳פלעגט אויך פאָרן שפּילן אין פרעמדע שטעט, כדי צו קענען שטיצן פינאַנסיעל אַרעמע אָפּפאָרנדיקע חברים קיין ארץ־ישראל. נישט פיל אַרגאַניזאַציעס זענען געווען, וואָס האָבן זיך געקענט באַרימען מיט אַזאַ אָפּפערוויליקייט פון אירע חברים.

לאָמיר אַלזאָ דערמאָנען און פאַרייבּיקן זייער זיבערגעבנקייט צו דער אידעע פון ציוניסטישן סאָציאַליזם און צו די חברים וואָס האָבן אויסגעטראָגן די דאָזיקע אידעע.

דער אפפאר קיין א"י פון „התאחדות"־עסקן
ח' משה מרגלית ז"ל

נאָך די שווערע אַראַבישע אומרוען פון יאָר 1929, איז די שטימונג בײַם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל, פונקט ווי אין אַלע טיילן וועלט, ווו עס האָט נאָר גע־גליט אַ יידישער ציוניסטישער פונק, געווען אַ געדריק־טע. נישט ווייל מיר האָבן, חלילה פאַרלוירן וועלכע עס איז מערכה אין קאַמף קעגן די מערדערישע מופתי־כנופיות. פאַרקערט, אין אַלע קאַמפן פון דער „הגנה" מיט די כנופיות, אָחוץ צפת און חברון, ווו דאָס ביסל יידן פון אַלטן ישוב האָבן נישט געוואלט אַנגענומען די הילף פון דער „הגנה"... האָבן די אַראַבישע כנופיות באַקומען מוראדיקע קלעפ. און אויב עס איז דאָך גע־ווען אַ געדריקטע שטימונג, איז דאָס געווען, ווייל בײַ די דאָזיקע אומרוען, מערער נאָך ווי בײַ די אומרוען אין יאָר 1921, האָט זיך דער פאַראַט פון דער ענגלישער מאַנדאַט־אַדמיניסטראַציע אַרויסגעוויזן אין איר גאַנצער צביעותדיקער נאַקעטקייט. שונאי ציון — יידן און גויים — האָבן אַפּגעלאַכט פון אַלע ציוניסטישע „חלו־מות" און איבער זיי געזאָגט קדיש...

אין אָט די שווערע טעג האָט דער ח' משה און מיט אים נאָך אַ גרופּע חברים פון מאַגלניצע זיך געזע־גנט אויף אייביק מיט זייער געבוירן־שטאָט מאַגלני־צע און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ווי דער מנהג איז געווען בײַ די מאַגלניצער ציוניסטן פון אַלע שא־טירונגען: גיין באגלייטן יעדן אַפּאַרנדיקן חבר קיין ארץ־ישראל. איבערן גאַנצן וועג צו דער קאַלייקע אַ מרחק פון דריי קילאָמעטער, האָבן די חברה־באַגלייטער געזונגען, און קומענדיק אויפן פּעראָן, געגומען טאַנצן.

דאָן איז דער עולם געווען גרעסער ווי אַלע מאָל. דאָס האָט שטאַרק פאַרדראָסן דעם אַנטיסעמיטישן פּא־ליציי־עלטסטן פון שטאָט. ער האָט דעריבער אַרויס־געשיקט עטלעכע פּאָליציאַנטן, אונטער דער אַנפירונג פון פינצטערן אַנטיסעמיט, קאַפּראָל שוויזשינסקי. ער זאָל „זאָרגן" פאַר גוטער אָרדענונג. אָבער ווי לאַנג דער באַגלייטונגס־צוג האָט זיך געפונען אין שטח פון שטאָט, האָט שוויזשינסקי זיין פינצטערן כעס אייגע־האַלטן...

אָבער ווי נאָר דער צוג איז אַנגעקומען אויפן פּעראָן און דער עולם האָט געגומען טאַנצן אַ פריילעכן „האָראָ", האָט זיך אין אים צעקאַכט די טריפהנע יוכע... און געגומען צעטרייבן די טאַנצנדיקע, טענהדיק, אַז דאָס טאַנצן שטערט די עפּנטלעכע רו. וועו דער באַקאַנטער אין שטאָט ציוניסטישער עסקן, ח' איטשע־בער ראָכפּעלד, האָט געפרוווט אינטערוועניר־בײַ אים און ברענגען פּאַקטן, אַז דאָס איז נישט דאָס ערשטע מאָל, וועו חברה טאַנצט און פרייט זיך בײַם אָפּפאָרן פון אַ חבר קיין ארץ־ישראל, האָט דער קאַפּראָל שוויזשינסקי אויף אַ מיאוסן אופן אים אַפּגעשטופט פון זיך. דאָן האָט אים ה' ראָכפּעלד געזאָגט, אַז דער עולם וועט ווייטער טאַנצן און ער קען נישט מער טאָן, ווי אים אַנקלאָגן אין געריכט „פאַרן שטערן די עפּנטלעכע רו". דער קאַפּראָל שוויזשינסקי האָט זיך געוואַרפן ווי אַ הונט אויף דער קייט, אָבער מער ווי האָוקען האָט ער נישט געוואָגט.

איטשע־בער ראָכפּעלד האָט באַשלאָסן איין מאָל פאַר אַלע מאָל אַנלערנען דעם פינצטערן אַנטיסעמיט שוויזשינסקי, וועלכער האָט איניקע יאָר געזויגן דאָס בלוט פון די יידישע סוחרים אין שטאָט. געשריבן אויף זיי כסדר ראַפּאָרטן פאַר האַלטן אָפּן געשעפטן זונ־טיק און פאַרשוועכן דעם הייליקן זונטיק־רו. אָדער, אין וואָכנס־טאָג נאָך 7 אַזייגער אד"גל. האָבנדיק גוטע באַ־קאַנטשאַפט מיט פיל פריצים, פאַר וועלכע ער און זיין פאָטער, דער „מזרחי"־עסקן ר' יוסף־עזריאל ראָכפּעלד האָבן געאַרבעט, איז ער אַוועק צו אייגעם פון די פרי־צים, וועלכער איז אויך געווען אַ ריכטער, אים דערציילט וואָס פאַר אַ „זינד" ער איז באַגאַנגען בײַ דער קאַלייקע, און וואָס דער פּאָליציאַנט שוויזשינסקי טוט אָלץ אין שטעטל. געבעטן ער זאָל אים אַוועקשיקן פון שטאָט.

— זיי רואיק, — האָט אים דער פריץ געזאָגט — שוויזשינסקי וועט נישט לאַנג קיניגן בײַ אייך אין שטעטל. מען וועט אים אין די נאָענטסטע טעג אַוועק־שיקן אין אַ דאָרף. דאָרטן, בײַ די אַרעמע פויערים, וועט ער וויסן פון אַ „לעבן".

דער ליבעראָלער פריץ האָט געהאָלטן וואָרט. באָלד צו מאָרגנס האָט ער איינגעלאָדן צו זיך זיין פרייַנד, דעם קאָמענדאַנט פון דעם קרייז־פּאָליציי־אָמט גריצע און אים געבעטן איבערפירן דעם פּאָליציאַנט שוויזשינסקי אין אַ דאָרף, ווו ער וועט נישט קענען אויספרעסן בײַ מענטשן געלט און זאָרגן פאַר אַנפילן

זייגע טאַשן און נישט היטן ווי געהעריק דאַס געזעץ. דער קאַמענדאַנט האַט גלייך געשיקט אַן איבערווייזונגס־באַפעל פאַר שוויזשינסקין צום מאַגעלניצער פאַליציי־קאַמענדאַנט. שוויזשינסקי האַט געפרוווט בעטן און צוזאָגן, אַז ער וועט שוין זיין גוט און נישט דערגיין די יאָרן די יידן פון שטאָט. אָבער עס האַט אים נישט געהאָלפן. עס קען זיין, האַט מען אים געזאָגט, אַז דו וועסט געהיילט ווערן פון דיין זאָאָלאָגישע שנאה צו יידן, ווען דו וועסט זיין ווייט פון זיי.

שוויזשינסקי איז אָווען בבושת פנים, מיט שאָנדע, פון דער שטאָט און די יידן פון שטאָט האָבן אַ ביסל פרייער אָפגעאָטעמט.

משה אבי־יחיאל

מאנטישמי - ללוחם אמיץ נגד האנטישמיות

מי במוגלניצה לא הכיר את הסטודנט היפה, הגבוה והחסין כאטלט — טאדעק יז׳רובסקי? אלה שלא הכירוהו מקרוב, עמדו על מהותו לאחר שהרגישו את נחת זרועו במקרה זה או אחר.

משפחתו היתה מהליברליות בעיר. אביו ה״רסטו־ראטור״ (בעל מסעדה) יאן, היה שנים רבות עסקן המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס., בהיותו סנ־דלר בווארשה - בטרם הגיעו למוגלניצה. אמו, לבית לוקובסקי היתה אף היא אשה ליברלית. הפולנים במו־גלניצה רננו על מוצאה. היו שאמרו כי הוריה היו „פוביטניקים״ (אנשים שנדונו להשאר במוגלניצה כב־ארץ־גזירה לאחר שריצו את עונם) ו„יש אומרים״ שמוצא המשפחה הוא מהיהודים שהתנצרו. טאדק בנם לא הושפע ממסורת המשפחה וגברה עליו הרוח של בית־הספר התיכון בגרויץ, בו למד, שהיה ידוע לשמצה בשל לאומניות פולנית קיצונית ששררה בו. מוריו ומחנכיו של בית־הספר הזה סיגלו לעצמם התורה של מפלגת פ. נ. ד. — „נציונל־דמוקרטים פולנים״ אשר דג־לה בנישול מוחלט של היהודים מכל מקורות הפרנסה - כדי שימותו מרעב - פשוטו כמשמעו; או שיצאו מפולין לפי הסיסמה: „היהודים לפלסטינה״.

ברם, כל עוד למד בגמנסיה וביקר בביתו לעתים קרובות, מצא כי אין המציאות היהודית הולמת את התעמולה הארסית של מוריו ומחנכיו בגרויץ. במקום עשירים, אדירי הון ה„מנצלים״ את העם הפולני, ראה את יהודי מוגלניצה בעניים ובדלותם, ובמלחמתם הקשה לכלכל בצמצום את בני־ביתם; ולא היתה בו הרוח לפגוע בהם במעשים בריוניים מצדו.

ואולם, כאשר נתקבל לאוניברסיטה בווארשה נכנס מיד לאגודת הסטודנטים האנדקים. הם קבלוהו בזרועות פתוחים באשר היה, כאמור, גבר בעל כוח ונראה להם כאחד הבריונים היכולים להראות את גבורתם נגד נשים יהודיות עת שהן מטיילות בגן הזקסי עם ילדיהן, ופעוטותיהן בעגלות ילדים — להפוך אותן על הכביש. ואם בא לעזרתן גבר יהודי, או לא יהודי (מקרה נדיר) כבדו אותו במכות מ„כפפות ברזל״ (אייזערנע הענטש־קעס). התגרות פראית זאת נפסקה הודות להתערבותם של הסבלים היהודים שעבדו על־יד הבאזאר („האלה״) „פאַרן אייזערנעם טויער״, „שער הברזל״, לא רחוק מהגן הזקסי, כאשר גבורי ישראל אלה שמעו באחד הימים צעקות וקריאות עזרה מצד הגן הזקסי, לא חכו הרבה ורצו לגן. החלו בלי טענות ומענות להרביץ ב„אינטליגנטים״ מכות רצח. עד שהמשטרה תפסה שה־קריאות לעזרה הם הפעם אחרות... (בדרך כלל בולעת אותם האדמה כאשר מכים ביהודים...). כאשר השוטרים כבר הגיעו לגן, מצאו מספר פורעים מוטלים פצועים, פצעים אנושים . . . והמכים נעלמו...

למחרת היום הודיעו כל עתוני הבירה, פרט לעתון הפועלים „רובוטניק״ של פ.פ.ס., שיהודי וארשה המחו־צפים עשו פוגרום בפולנים. דרשו לאסרם ולהענישם. ברחובות הסמוכים לגן הזקסי ידעו לספר שראו סבל יהודי בורח ובפיו אוזן של „חזיר פורע״... מאז לא העזו עוד הסטודנטים הפורעים לבוא לגן הזקסי, הסתפ־קו במה שהעתון שלהם כתב, שהגן מסריח מ....יהודים ולא כדאי לטייל בו...

טאדק יז׳רובסקי בחזרו הביתה מהאוניברסיטה היה מצטרף לפורעים המקומיים והלא־מקומיים, שנשלחו לעיר בימים בהם התקיימו „ירידים״ (בימים ג׳ - ו׳). בימים אלה מצא פורקן לתורה שרכש באוניברסיטה. טאדק היה „לוקל פטריוט״ והרביץ רק ליהודים שבאו

מעיירות הסמוכות; ואולי עשה זאת בגלל שלא רצה שהמוכים יספרו להוריו, שבדרך־כלל לא היו מרוצים מדרכו של ה„תכשיט".

זכור לי היטב „המטש" - משחק כדורגל שהתקיים בין הקבוצה של „פועלי ציון צ.ס." וארשה „צ'ארני" שבראשה עמד חברי וידידי היקר א. שמיד ז"ל (הוא היה אחד המפקדים במרד גטו־וארשה שנרצח בידי המנוולים הנאצים בדמי ימיו על חורבות הגטו, ה' ינקום דמו), לבין הקבוצה החזקה „מוגילנקה". במשחק הזה היה טאדק יז'רובסקי השופט. ברגע שהרגישו שחקני הקבוצה הפולנית שמפסידה לקבוצה „צ'רני" היהודית, התחילה תכונה חשודה... הח' שמיד החכם והזריז הרגיש בדבר תיכף, וברגע ששחקני „מוגילאנקה" התחילו להתאסף, רמז לקבוצתו לעזוב במהירות האפשרית את מגרש המשחקים, ולהתערב בין הקהל... עוד לחש להם שילכו ויתאספו בחנותו של כותב הטורים האלה, ולא לחכות עד שהקבוצה הפולנית תגש לקבוצה המנצחת - כמקובל - ותצעק: הידד! הידד!

אין חקר לנשמתו של האדם... איש מלבד טאדק יז'ורוסקי בעצמו, ואולי גם הוא לא ידע התמורה הנפשית, המהפכנית והפתאומית שחלה בנפשו, בנשמתו. נשמה שהיתה שנים מורעלת בשנאה עזה ללא־רחם לעם היהודי, נעשתה פתאום רגישה ומלאת־רחמים, לסבלם של היהודים. אולם זאת עובדה שאין להכחישה, שטאדק יז'ורוסקי נעשה לאדם אחר.

טדק יז'רובסקי היה יוצא לרחובות העיר כדי להפריע לפיקטים (משמרות החרם) שנשלחו מהמרכז בוארשה, כדי לעמוד על־יד בתי המסחר של היהודים או הדוכנים למנוע ולא לתת שאיזה איכר יקנה משהו ועל־ידי כך יחלל הסיסמה המקודשת שלהם — של שונאי היהודים המובהקים: „סוואי דא סוויגא" („כל אחד — לשלו") — סיסמה שקיבלה אפילו אישור רשמי ממיניסטר הפנים של ה„סנציה" (מפלגת פילסודסקי), גנרל סקלדקובסקי. האימרה הידועה שלו: בויקוט? חרם כלכלי? אדרבא! ואם אלה הראו לו התנגדות, חלק להם טדק מכות, כידו הטובה עליו.

יהודי העיר גם ידעו לספר שטדק אמר לכ'ולינגים הפולנים: „אתם לא יודעים להרביץ כלל — אני אלמד אתכם איך מרביצים..., והוא נתן להם להרגיש מטעמם של כפפות הברזל שלו... ממעשיו אלו, אולי שבעו נחת הוריו, ואולי אף הביאו אנשים מסוימים לאשליה, שאחרי הכל אין השטן רע כל־כך, ויתכן שיבואו ימים טובים מאלה...

ברם, לא כך חשבו שונאי ישראל הגלויים והמוסווים. הם באינסטינקט הבהמי הרגישו, שהולכים וקרבים ימים קשים ונוראים בשביל היהודים, ולהם ימים טובים ונוחים...

הימים הטובים בשביל הפורעים והשונאים הזואולוגיים של היהודים, באו עם כניסתם של קלגסי היטלר ימח שמם, לעירנו מוגלניצה.

הם, מתוך שנאה אכזרית בהמית ליהודים ולעוזריהם וגם מתוך חנופת־עבדים לאדון הגרמני... הלכו ומסרו על מעשיו של טדק יז'רובסקי וחברו הטוב קורסקי, עובד תחנת החשמל של עירית מוגלניצה.

הגרמנים כמובן שמחו, כמוצאי שלל רב... אסרו אותם מיד. ושום בקשות של ראש העיר ושל נכבדי העיר מוגלניצה, לא הועילו. — טדק יז'רובסקי וחברו קורסקי נשלחו מיד למחנה המוות אושביץ, ושם — ראה אותם איטשה אנלביץ ז"ל — חלקו הגורל של מיליונים מאחינו ואחיותינו היהודים, השם ינקום דמם!

יהא זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור הנשמות הטהורות של חסידי אומות העולם.

צבי אחי-יעקב

אנהייב דרייסיקער יארן ביז צום יאר 1939

אָט אַזוי, לאַנגזאַם און מאַנאַטאַן, וויַ דאָס פליסן פונעם טייך מאַגעלאַנקאַ, איז געפלאַסן דאָס יידישע לעבן אין מאַגעלניצע. ביז צו די יאַרן 1930—1931 האָבן יידן געהאַנדלט, געוואַנדלט, די מערהייט פון די יידישע אייגווויגער פון שטאָט, האָבן ווי פריער געאַרבעט אָלס גאַרבער און אַנדערע פאַכן. אַ קליינער פראַצענט פון די מאַגעלניצער יידן האָט געצויגן פרנסה פון אַרומפאַרן אויף ירידים, שוועד און ביטער אויסגעהאַרעוועט זייער שטיקל ברויט. נאָך אַ קלענערער פראַצענט פון די יידן אין מאַגעלניצע פלעגט ציען זיין חיונה בדוחק פון דעם, וואָס זיי זענען צענדליקער וויאַרסט געגאַנגען יעדן טאָג מיט אַ זאַק אויף דער פלייצע איבער פאַרשידענע דערפער, אפשר וועט זיי געלונגען קויפן אַ קעלבל, אַדער אַ פעלכל פון אַ טכויער, אַ זאַד, וואָס האָט זעלטן וועט געטראָפן...

אויב ביז 1931 יאָר האָבן יידן געהאָט אויסצושטיין צרות צרורות פון די פאַרשידענע אַנטי־יידישע געזעצן, איז דאָס יאָר 1931 געווארן ווי אַ גיהינום פֿאַר יידן. יידן האָבן אויפגעהערט גיין אין די דערפער, ווייל די וועגן זיינען געווארן בחזקת — סכנות נפשות... יידן האָבן מורא געהאָט צו פאָרן אויף ירידים און אויספאָקן דאָס ביסל אַרימקייט, כוליגאַנעס זאָלן דאָס ניט צוריבן, אַדער מיט די פיס צוטרעטן...

צוליב אַפענעם באַיקאָט אַקעגן יידן, מיט דער דירעקטער מיטהילף פון דער נאַציסטישער סאנאַציע רעגירונג וואָס איר איינרן מיניסטער, געבעראַל סקלאָד קאָווסקי. האָט אָפן אונטערגעשיצט דעם באַיקאָט אויף יידן, מיט זיין שענדליכן גיפטיג אַנטיסעמיטישן אויסרוף „באַיקאָט יאָ!" האָבן זיך פיל יידישע פאַבריקן, ווארשטאָטן ווי אויך געשעפטן געמוזט פאַרמאַכן. די יידישע יוגנט, אַרבעטער און אינטעליגענץ, האָבן ניט געהאָט קיין אַרבעטס פּלעצער. פיל פון דער יידישער אינטעליגענץ האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט דיפּלאָמען, נישט האָבענדיק די מעגלעכקייט צו קענען פראַקטיצירן. פון פוילישן דאַרף איז געווען אַ געוואַלדיקער דראנג צו גיין אין שטאָט. טראָץ דעם, וואָס די לאַגע פון פוילישן פויער איז געווען אַ באַפרידנדיקע, ס׳האָט געלאָקט ווייל די רעגירונג האָט געהאָלטן אין איין אַרויסשטופן יידן פוי אָלע געזעלשאַפטלעכע און מלוכשע פאַזיציעס אין קליין פוילן (גאַליציע) און אויף קרעסן, וואָס די יידן האָבן פאַרנומען ביז די באַהערשונג פון פוילן, נאָך דעם אויפקום פון דער פוילישער זעלבסשטענדיקייט אין נאָוועמבער 1918. דער דראנג איז אויך געקומען פון דער אָלץ וואַקסענדער פּוילישער אינטעליגענץ, וועלכע זיינען געקומען פון פוילישן דאָרף. אמאליגע צייטן, וען די לאַגע פון פוילישן פויער איז ניט געווען אַזאַ גוטע האָט דאָס דאָרף זייער וויניק אינטעליגענץ אַרויסגעגעבן. שפעטער, האָט זיך די לאַגע געענדערט, אַ ביישפיל קען דינען דער גרויסער מאַגעלניצער לערער סעמינאר וווּ עס האָבן געלערנט אייניקע הונדערט יוגנטלעכע ,אויסער אייגנצעלנע, זיינען אָלע געווען פון דאָרף. עס איז ווערט צו באַמערקן, דאָס צווישן די אָלע הונדערטער האָט זיך געפונען נאָר איין אייגנציקער מאַגעלניצער יידישער יוגענטלעכער אָלס תלמיד — אליעזר גרינבוים, אַ זון פון באַקאַנטן אַרטיקן בונדישן טוער, הערשל גרינבוים — און ווען דער גורל האָט געוואָלט, אַז דער אויסערגעווענליכער גוטער תלמיד גרינבוים זאָל פון אַ טיפוס־קראַנקייט שטאַרבן האָט די לייטונג פון סעמינאַר קיין צווייטן יידן ניט געוואָלט אַריין נעמען. אין דער סעמינאַר איז געווארן יידן ריין...

די טויערן פון כמעט אָלע לענדער אין דער גאַרער ווועלט זיינען געווען געשלאָסן פאַר יידן „ובאו מים עד נפש"... אָבער, ווי עס איז שוין דער גורל פון יידן גיט ערגעץ ווו, לויט דער השגחה עליונה, אַ האָפענונגס שיין אַ לייכט... האָבן דאָך די חז״ל געזאָגט, דאָס „צדקה עשה הקדוש ברוך הוא שפזר את עם ישראל בין העמים..." ווען אין איין לאַנד ווערט פאַר יידן ענג, ביטער און פינצטער... לייכט אויף די זין אין פאַר יידן אין אַ צווייטן לאַנד ו...חוזר חלילה... עטוואָס ענלעכעס איז געשען מיט דער צווייטער „מכביה" וועלכע האָט זיך אין יאָר 1932 געעפנט אין תל־אביב. יידן האָבן געפועלט ביי דער מאַנדאַט רעגירונג מען זאָל דערלויבן יידן סוחרים קומען צו דער „מכביה" אָן ספעציעלע שווערישיטן. האָבן זיך טאָקע פיל טויזנטער יוגנטלעכע, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען זער פיל טעטיקע בונדיסטן און קאָמוניסטן, וועמען עס איז נמאס געווארן דאָס כסדריקע ריידן פון רעוואָלוציע און גאָר נישט טאָן. אויפגעוויזן דאָס זיי געהערן צום סוחרים־קלאַס איז נישט

שוער געווען, אַוועק אין ארץ־ישראל און אַנגעהויבן אַ נייַ לעבן — ווי פרייַע און שטאָלצע יידן־אַרבעטער.

די יוגנטלעכע וועלכע זיינען געקומען אויף דער צווייטער „מכביה" האָבן זיך אַלע גוט אייַנגעאָרדנט בייַ פאָרשידענע אַרבעטן. ספעציעל בייַ בוי־אַרבעטן, וועלכע איז צו יענער צייט געווען אין כסדרדיקן אויפשטייג, אמתע פראָספעריטי. ליידער האָבן דאָס נאָר יוגנטלעכע באָוויזן צו טאָן, די עלטערע זיינען געבליבן שמאכטן אין הונגער און אין אומבאָשרייבלעכער נויט. העלפן, חוץ פון שיקן זיי אייניקע פונטן, האָבן די עולים ליידער ניט געקענט — און דאָס, דערפאָר וואָס די ענגלישע אַנטיציוניסטישע ארץ־ישראל אדמיניסטראַציע האָט זיי ניט געוואָלט לעגאַליזירן, און אפילו געזוכט זיי צו כ׳אָפן און אַרויסשיקן פון לאַנד, אויף וועלכן זיי האָבן באָקומען דעם מאַנדאַט, מיטן בפירושן באַדינג, מיטצוהעלפן די יידן „שאַפן אין ארץ ישראל אַן עפנטלעכע געזיכערטע היים פאַר יידן". הערנדיק פון זייערע עלטערן, ברודער און שוועסטער כסדרדיקע איוב־בשורות, האָבן זיי אין גרויס פאַרצווייפלונג די אויגן צום הימל געהויבן, בבחינת „אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי ?".

*

און ווען אין יאָר 1933 איז אין דייטשלאַנד געקומען צו דער מאַכט דער גרעסטער פאַרברעכער אין דער געשיכטע, היטלער ימח שמו !, איז אפילו פאר די גרעסטע אַפּטימיסטן, קלאָר געווארן, דאָס דער משוגענער הונט היטלער גרייט צו אַ גרויסן חורבן פאַר דער וועלט בכלל, און פאַרן יידישן פאָלק בפרט.

די דרייפערטלדיקע פאַשיסטישע „סאַנאַציע" רעגירונג האָט געגומען נאָך מאַלפּעוועון היטלערן וכת דילה און זיין באַגדע ימח שמם וזכרם.

די סאַנאַציע האָט אַנגעהויבן אַרויס געבן געזעצן קעגן יידן, וועלכע זיינען מיט גאַרנישט ניט אַפּגעשטאַנען פון די צום שאַנד באַקאַנטע — נירענבערג געזעצן...

נישט געהאַט כלל וואָס זיך צו שעמען פאַר זיי... פּלוצים האָט די צער בעלי „חיימניצע", הומאַניטאַרישער מאַדאַם פּריסטאָר, זיך אַרומגעזען דאָס דער אופן ווי יידן שעכטן בהמות איז „ברוטאַל"... זי האָט אַריין געטראָגן אַ פארשלאָג אין פּוילישן סיים און געפאָדערט פון דער רעגירונג, זי זאָל אַרויסגעבן אַ געזעץ וועלכער פאַרבאָט די „ברוטאַלע יידישע שחיטה..." ווידער אַנדערע געזעצן האָט די סאַנאַציע רעגירונג ארויסגעגעבן, אונטערן מאַנטל פון היטן די, פון יידן פאשוועכטע הייליקייט, פון זונטאָג רו...

דער צווק פון דער געזעץ איז געווען, ניט קיין אַנדערער, ווי די רוינירונג פון יידישן האַנדל, וואָס ווועט בשום אופן ניט קענען עקזיסטירן און מוזן אונטערגיין, האַלטענדיק פאַרמאַכט די קראַמען צוויי טאָג אין וואָך.

פרידה מר׳ אלעזר וטובה׳לע היידנקרוג ז״ל בעליתם לארץ־ישראל
מ׳געזעגנט ר׳ אלעזר און טאָבעלע היידענקרוג צום אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל

כדי דעם דאָזיקן רויניגונגס פּראָצעס אונטער־יאָגן און צוואיילן, האָבן זיך געוואָלט באַווייזן ביי די יידישע קראָמען־געשעפטן, "פּיקעטן", טראָץ וואָס זיי זיינען ניט געשטאַנען רויאיק, און פּרידליך אַגיטירט די פּוילישע קונים, ניט צו קויפן ביי יידן, נאָר אָפּט אַנגעוואַנדן פּיזישן כּח אַקעגן גויישע קונים וועלכע האָבן געוואָלט קויפן ביי יידן. טראָץ דעם וואָס אין אַנדערע פּאָלן וואָלטן אַזעלכע באַשטראָפּט געוואָרן פּאַר שטערן די עפּענטלעכע רו, זענען די פּיקעטן ניט געשטערט געוואָרן פון די „אַרדענונג־היטער".

די "ריינע" און „קולטורעלע" אַרבעט פון שטיין אָלס פּיקעטן ביי יידישע געשעפטן, האָבן ניט געמאַכט פּשוטע לומפּען, נאָר שילער פון מיטלשולן, און סטודענטן פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט און אַנדערע אוניווערסיטעטן... זיי ווידער האָבן זיך צוגעזוכט שותּפים, ווי פּראָפעסיאָנאָלע גנבים,באַנדיטן און סתם לומפּען, וועלכע זיינען אָלע מאָל גרייט צו רויבן, זיי זיינען באמת געווען זייער טעטיק, אַרויסרופּענדיק אָפּטע בלוטיקע געשלעגעריין. מיט "קלייניע פּאַגראָמעלעך" הגם דער ליבעראָלער געזעראָל סקלאדקאָווסקי האָט כסדר אונטערגעשטראָכן דאָס ער איז ניט גורס פּאַגראָמען! אָבער, א באַיקאָט אויף יידן, אדרבא די פּוילישע כולּיגאַנעס, האָבן פּאַרשטאַנען דעם אמתן אינהאַלט פון סקלאדקאָווסקיס שיינע רייד. אין מאָגלעניצע האָבן זיך געמומען באַווייזן אומבאקאַנטע טונקלע געשטאַלטן. דאָ־דאָרטן האָט מען צושלאָגן אין מיטן העלן טאָג, און אין מיטן גאַס, יידן, ניט געשוינט קיין פּרוי אָדער קינד. יידן האָבן מורא באַקומען אַרויס צו גיין אין גאַס, איבערהויפּט מיטן אָנקומען פון דער נאַכט, האָט די שטאָט אויסגעזען ווי א בית־הקברות. פּאַר די יידן פון מאָגלעניצע, איז דאָס געווען א נייעס, זיי האָבן געהאַט א נאַיוון גלויבן, דאָס זייערע גויים וועלן זיין "אַנדערע", "בעסערע" ווי אין די אַרומיקע שטעט. למעשׂ האמת; מוז געזאָגט ווערן, דאָס די מאָגלעניצער גויים זיינען באמת געווען אַנדערש אפילו אירע פייערדיקסטע "ענדעקעס" זיינען געווען צדיקים קעגן אַנדערע ענדעקעס, נעמט למשל דעם ענדעקישן פירער, יאָן וועניצעל, וועלכער פלעגט שטאַרק מיטפילן וועגן דער עקזעקוטאָר האָט ביי מאָגלעניצער יידן צוגענומען פּאַר שטייערן זייער ביסל אַרימקייט... ער פלעגט אָלס ראַטעווען מאַכן אינטערוועניצער ביי מאַכט־אַרגאַנען לטובת דעם יידן א.א.וו.

אין דער זעלבער צייט פלעגט ער אויסרופן, וועד פון די יידן עס וועט באַווילינגן אַרויסצופאַרן אויף שטענדיק פון שטאָט... וועט ער געבן זיינע פערד אין וואָגן, אויף אַוועקפירן זיינע זאכן. אָלץ יאָ, נאָר ניט שלאָגן, נאָר ניט פּלינדערן... נאָר ניט אומווארפן די יידישע בוידן אין מאַרק־טעג... זיינען טאָקע יידן אַרומגעגאַנגען שטאַרק דערשלאָגן. אויך ביי אונדז? האָבן זיי געפּרעגט, אָבער, גאָר אומגעריכט איז באמת געקומען די הילף פּאַר די מאָגלעניצער יידן. דער זון פון באַקאַנטן רעסטאָראַטאָר אין שטאָט, יעשעראָווסקי סטודענט פון וואַרשעווער און נאָכער ווילנער אוניווערסיטעט, פּריער געווען אייגער פון די געפּערליכסטע ענדעקישע כוליגאַנעס, וואָס האָט פיל יידישע קעפּ געשפּאָלטן מיט זיינע אייזערנע העגטשקעס... איז פּלוצים א היים געקומען א איבערגעקערטער ווי א נייע נשמה וואָלט אין אים אַריין... ער איז אַרוי אין גאַס און געמומען דערלאַנגען זיינע אייזערנע העגטשקעס, אָלע די, וועלכע האָבן געשלאָגן יידן... די כוליגאַנעס אין שטאָט זענען צוטומלט געוואָרן. האָבן ניט געקענט פּאַרשטיין דעם „סוד" פון זיינע מעשׂים, און האָבן אויפגעהערט שלאָגן יידן, און קומען אין מאָגלעניצע אויף גאַסטראָלן...

און ווידער האָבן יידן „רואיק" געלעבט, געפירט געשעפטן, געהאַנדלט געוואַנדלט, און... געקינדלט, להכעיס אָלע יידישע שונאים!...

*

לעצטע נייעס 31.10.55 — פּראַגמענט

אין מאָגלעניצע, ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון דייטשישן אָקופּאַציע־געביט, איז אין אַנפאַנג געווען צו דערליידן. די מערדער האָבן לויט א באַפעל פון הויפּט־באַנדיט היטלער ימח שמו געטאָן אָלץ, כדי צו פּאַרדעקן זייערע אמתע מערדערישע כוונות...

די מאָגלעניצער מאַכט־אַרגאַנען האָבן אפילו געגעבן אַנצוהערן אז פּאַר א געוויסן נישט קליינעם לוין, זענען זיי גרייט צו פּאַרלייכטערן דעם גורל פון זייערע קרבנות. און יידן, ווי זייער שטייגער פון תמיד, האָבן זיך גלייך געמומען אייגרעדן אז דער טייוול איז נישט אזוי שרעקלעך. און א סך מאָגלעניצער, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון שטאָט — זענען צוריק געקומען.

נאָכדעם ווי אָלע זענען צוריקגעקומען און דאָס געלט ביי די הויפּט עשירים פון שטאָט צוגענומען — האָבן די מערדערישע דייטשן די שטאָט מיט פייער קייט אַרומגענומען, עס איז נישט געווען מעגלעך צו אַנטלויפן.

נישט גרויס איז געווען קהילת מאָגלעניצע אין צאָל

יידן, געווען אבער גרויס אין אירע מעשים טובים, אין אירע קולטורעלע און פינאנסיעלע הילפס־ארגאניזאציעס. דער אומגליקלעכער סוף פון מאגעלניצע איז נישט געווען אנדערש ווי דער רעשט יידישע קהלות אין פוילן און אין אנדערע לענדער, אין וועלכע עס זענען אריינגעדרונגען די מערדערישע דייטשישע האר־דעס. עס איז נאך נישט געבוירן געווארן קיין צווייטער ירמיהו, וואס זאל אומשטאנד זיין צו געבן א פאסיקן וויי־געשריי איבער דעם אומגליק און דער גרויסער בראך, וואס איז געקומען אויפן קאפ פון דעם אומגליק־לעכן פאלק פון אלע פעלקער.

בלאס און שוואך, זענען אלע רייד, אלע באשרייבונגען וועגן אונדזער אומגליק, אלע שילדערונגען פון אונדזער גרעסטן חורבן.

אויף אן אכזריותדיקן אויפן האבן זיי ארויסגעטריבן יונג און אלט, קלייניע קינדער און די בעטלדיקע קראנקע אויפן גאס, שארן שניי און האקן איז — רייניקן דעם בארג־וועג, וואס פירט קיין גוישטאט.

דער יודנראט אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאנען דער זייער באליבטער אפטייקער אין שטאט, יוסף פאלץ מיטגליד פון „התאחדות" וואס האט פיל געטאן פאר יידן, האט שפעטער זיך געסמט.

לויט דער איניציאטיוו פון אייניקע מיטגלידער פון יודנראט איז אין שטאט געשאפן געווארן א יידישע קיך, וואס האט געטיילט ארעמע לייט א ביסל וואס וועלכע זופ און ברויט די אין דרויסן פרירנדיקע יידן.

ביי דער ארבעט פון טראגן מסירותפולע הילף האט צווישן אנדערע באזונדערס זיך אויסגעצייכנט פאלגנדיקע צוויי מאגלניצער: די פרוי פון באקאנטן געזעלשאפטלעכן טוער, ראטמאן און דאזאר יצחק שמואל אסטראוויעצקי, אסתר לאה, און דער איבערגע־געבענער בונדישער טוער אברהם מילשטיין ז"ל.

וואס עס האט פאסירט נאך דער דאזיקער ערשטער אקציע איז גוט באקאנט.

די דייטשישע מערדער האבן מיט זייער באנדיטי־שער גענויאיקייט אדורכגעפירט אלע זייערע טייוולא־נישע פלענער. ווי אומגליקלעכע אבלים דרייען זיך ארום די אלע, וועלכע געפינען אין ישראל יארן לאנג — אין די אודים מוצלי האש התופת — ניי־געקומענע קיין ישראל.

עד סוף ימיהם וועלן זיי געדענקן און טראגן אין זייערע פארבלוטיקטע הערצער א שנאה און גליענדיקן צער צו די ערדער פון די הייליקע און כשרע נשמות פון דער קהילה מאגעלניצע, צו אלע אירע ערלעכע ארבעטער, בעלי־מלאכות, האנדעלסלייט, באוווסט־זיניקע סאציאליסטן פון אלע שאטירונגען, וועלכע האבן געקעמפט אויף אלע פראנטן אין פוילן און אין רוסלאנד, פאר א בעסערן מארגן, פאר דער מענטשהייט בכלל און פארן פארפאלגטן יידישן פאלק בפרט.

ווי אויך די שבת־יום־טובדיקע ערלעכע יידן, וואס זענען געזעסן על התורה ועל עבודת הבורא און גע־וואלרט אויף תיקון העולם... אויף ימות המשיח...

פאר אלע, אלע אן אויסנאם!

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

י. זונדר

מפקד מצטיין במלחמת הקוממיות

פעולות המפקד יצחק אלכסנדרוביץ

בן לאלימלך אלקסנדרוביץ ממוגלניצה מפקד הה־גנה מהצעירים ביותר נלחם בחזיתות בעלות ערך אסטרטגי חשוב בירושלים. באחת מהחופשות הנדירות שלו — כנראה בפסח תש״ח — 1948 נפגש כותב הטורים האלה עם יצחק לראיון. הרושם שעשה המפקד הצעיר היה חזק. לפניו עמד בחור תמיר חייכני ועל ידו „הכנור״ — מכונת יריה שלא גרע עין ממנה כל הזמן. כאלו מישהוא עומד לחטפו מידיו.

המראיין ביקש מהמפקד לספר לו על פעולותיו בחזיתות ירושלים. והלה נענה ומסר תמצית מהארועים בכל „חזית״ עליה פיקד עד צאתו לחופשה.

הדסה בית־חולים והאוניברסיטה

לאחר שהערבים נכשלו בשתי חזיתות נסו בכל הכוח לכבוש את בית החולים הדסה והאוניברסיטה, נשלחתי לתקפם, ובכך לשתק את הכוח התוקף שלהם.

מצד דרום של הכוחות הנ״ל, היה כפר ערבי בשם ואדי גוז, בהסתערות הראשונה פרצנו לתוך הכפר, הרסנו כ־20 בתים והבאנו אותם לידי זעזוע חזק.

בין השטח הזה והעיר נמצאה השכונה שיך־גיראח. כגמיל על התקפת שיך־גיראח מצדנו, הם תקפו שיירה שעלתה על הר הצופים ורצחו 82 איש, ביניהם רופאים ואנשי מדע מפורסמים.

נסיונו להגיש עזרה לשיירה הנתקפת סוכל על ידי הבריטים. היתה זאת בשבילנו טראגדיה איומה, לראות — בעמדתנו על ההר — כיצד נשרפים חיים 82 איש ואין בידנו לעזור.

ימין משה

לעמדה זו הגענו מהדסה. כאן היתה הפגזה בריטית עלינו יומם ולילה מהר־ציון בו התבצרו הבריטים.

תחת חיפוי בריטי הצליחו הערבים להכניס מכונית עם חמרי נפץ לשכונה וזו הרסה כשליש מבתי השכונה עד היסוד, ואולם נפגעים באדם לא היו. כחודש ימים התנהל דו קרב עם פטרולים ער־בים משער יפו. שעל־ידי שיתוף הפעולה עם הבריטים ניסו בכל הכוח להכניע את ימין־משה.

למרות האבדות באדם — זה היה כבר דבר יום־יומי — השכונה הזו לא נכנעה, ושימשה מבצר עוז לשכונת מונטיפיורי, וכל מי שניסה את כוחו בה — נשברו שניו.

מקור חיים

היתה במצור ומנותקת מכל העולם במשך חדשיים, מסביב צרו עליה 3 כפרים ערביים: קאטמון, באקה ובית צפפה.

בהתקפה פתאומית פרצנו לתוך באקה במשור־יינים, השמדנו כוחות גדולים שבאו לחסום את הדרך בפנינו ובכך ניתנה לנו האפשרות להגביר את הכוח ולהביא נשק למקום שכמעט ונפל בידי הערבים.

לאחר מכן התחלנו בהתקפה על 3 הכפרים האלה. בהתקפה הראשונה נהרג הסגן שילה חנן סרי ז״ל זה היה ביום 1.2.48. הקרב ערך 3 שעות וגרמנו להם אבדות כבדות.

היות והפריעו לנו פצצנו כמה בתים על יושביהם. מאז התגברו התקפות המרות מכל שלושת הכיוונים, פשוט, אי אפשר היה לעבור ממקום למקום וללכת לאכול. כל הליכה עלתה בפצועים. הכפר הרצחני ביותר היה בית צפפה. העברת הפצועים למקום מבטחים היתה בעיה קשה.

ב־15.2.48 ערכנו התקפה קשה על בית צפפה, אז נהרג סגנו של עבד־אל־קאדר, פצצנו 4 בתים וגם את ביתו של זה שהתפאר, כי הוא הרג את כל ה־35 הל״ה בגוש עציון וכל משפחתו הושמדה.

ב־18.3.48 קרה אחד הדברים הטראגיים. הצבא הבריטי התפרץ ל„מקור חיים״ ועשו לנו מה שלא הצליחו הערבים לעשות הם פיצצו 4 בתים שש־משו עמדות נגד בית צפפה, ובזה הרסו את כל החזית שלנו נגד בית צפפה. עזרה לא הוגשה, כי מספר משוריינים שלנו שרצו להתפרץ אלינו הושמדו ולא יכלו להגיע אלינו.

קברנו את ההרוגים במקום. על אף האיסור לקבור מתים בירושלים, מחוץ להר הזיתים, בשום אופן לא יכולנו לעשות אחרת.

לבסוף החליטה המפקדה לשחרר את מקור חיים בכל הדרכים שהם, כי הנשק כמעט אזל והאנשים הגיעו לאפיסת כוחות. נערכה התקפה בכל הכוח

שהיה מצוי בידינו. ביחוד הצטיין בפעולה זו הפלמ"ח. היה קרב קשה עם הצבא העיראקי שהגן על קאטמון. לאחר קרב של 36 שעות נכבשה כל שכונת הקאטמון במספר אבדות קל בערך, ובכך שוחררה מקור חיים.

גוש תלפיות

נשלחנו לכאן כאילו לנוח קצת ברם ליחידה זו היה מזל כזה, שמיד בבואה לאיזו עמדה הכינו התנפלות עליה. הערבים פתחו בהתקפה על רמת־רחל מהכפר צור בחר (סלע הים). תפקידנו היה לפוצץ את הכפר המחבר את בית לחם עם ירושלים ולנתק את התחבורה.

נחלנו קרבות קשים על הכביש הזה. גרמנו מאות קרבנות לאויב על ידי מיקוש הכביש וכו' וכו'.

באחת הפעולות של ניתוק התחבורה נפצעתי ברגל על ידי הערבים שפתחו עלינו באש חזקה. יומיים שהיתי ברמת רחל „עם הפצע" ומיד שבתי ל„חברה".

להתקפה חזקה יצאנו מרמת רחל בעת שאנשי השיירה לגוש עציון נהלו קרב נואש נגד כוחות ערבים עדיפים על יד נביא דניאל. יצאתי בכוחות חזקים לתגבר את השיירה ולאפשר להם לחזור ירוש־לימה, אולם סבלנו אבדות מרובות והיינו נאלצים לסגת.

בקרב על הצלת גוש עציון נאלץ המפקד יצחק אלכסנדרוביץ לסגת ואולם נכונו לו גדולות ונצורות בהגנה על ירושלים. כל העתונים העבריים ציינו בהרחבה את התושיה והמאמץ בקרבות מרים על ראש הגשר „נוטר דם דה פרנס".

הנה קטעים מעתון „הבקר" מיום ה', כ"ה אייר תש"ח 3.6.48 כותב סופר העתון הנ"ל גבריאל צפרוני ביומן המערכה של מלחמת ירושלים.

ירושלים 25.5.48

„זה עתה חזרתי מסיור בנוטר דם. זהו שדה קרב בתוך בנין בן מאתיים וחמשים חדרים, החולש על מרבית ירושלים העתיקה וחלק מירושלים החדשה, הנתון עדיין בידים ערביות, אל קירות בנין זה מתנפצות מכוניות השריון של הלגיון הערבי. סביבו נחלו את מרבית מפלותיהם, מאז חזרו „להציל" את ירושלים הערבית לאשרה של ירושלים היהודית הבנין בידינו. הוא מרחיק את ההתמודדות עם הלגיון הרחק לעומק לבה של ירושלים הערבית צל לוחמינו מכסה את שער שכם ואש רובינו מפיל שם חללים רבים.

„הערבים יודעים ויותר מזה יודעים הקציני הבריטיים המנהלים את מלחמת הלגיון הערבי, שזהו ראש גשר מסוכן להם, לכן הם מנסים לחסלו זאת יודעים גם מגינינו לכן הם מגינים עליו.

במשך ארבעת הימים האחרונים הדפו שש התקפות החמורה ביותר היתה ביום שני. לחץ הלגיון הגיע לממדים גדולים והם הצליחו להתפרץ לחצר הענקית המשתרעת על פני שטח של 300 דונם. הקרב הגיע עד לקרב פגיונות והאוייב נהדף באבדות קשות. הקירות הקודרים של בנין ענק זה ועצי הערמון והמחט בחצר והגן נושאים אותות קרב זה.

לוחמים עברים הגיעו לבנין זה לראשונה ביום השבת בחמשה עשר במאי. הלח"י כבש לשעות מספר את המקום והוכרח לפנותו מחוסר תגבורת. בתשעה עשר במאי כבשה ההגנה בהתקפה עם עלות השחר במשך שעה ורבע את הבנין. החזית הורחבה הבנין שוחרר. 16 גופות עירקים וסורים נשארו על הרצפות בתוך שלוליות דם ועירקי שבוי אחד כרע על ברכיו ובכה על נפשו. מאז הבנין בידינו. „מפקד המקום יצחק אלכסנדרוביץ מרחוב ספיר 8 בתל־אביב בנם של חברינו אלימלך ופרלה אלכסנדרוביץ) הופיע בפני מספר העתונאים המסיירים בפנים מאובקים. הוא בן עשרים ושתיים. את הכשרתו הצבאית קבל בהגנה".

„פני הנער נושאים ארשת רצינית. החולפת מדי גלותו את תמהונו נוכח האורחים המוזרים. הוא סיפר על הקרבות וכיבוש המקום על ההתפרצות מעבר לגן העיר לבנטין מלון דרוטי הנמצא ברחון סטנטון; על הקרב ברימוני יד אל מול עמדות עירקים; על ההתקדמות במרחק חמשה עשרה מטרים מחומת העיר והשער החדש עד לעבר פנים הבנין ונהדפו ההתקפות נפלו ששה לוחמים עבריים וכעשרים איש נפצעו. אבידות הערבים גדולות הרבה יותר. הוא הסביר: היינו מוכ־רחים לקחת את הבנין. מראשו צלפו על השכונות היהודיות. הערבים כבשוהו ועמדו להפכו למבצר שלהם. לא היתה ברירה אלא לקחתו ולקחנו אותו. אני מקוה כי נחזיק בו בכל יכולתנו. רק פעם אחת התנהל קרב מחדר לחדר בבנין והוא: בשעה שנכבש הבנין על ידי כוחות יהודיים. נערך חיפוש יסודי והערבים שלא הספיקו להמלט נהרגו".

עד כאן דברי גבריאל צפרוני מ„הבקר" ואנו נוסיף. תקוותיו של המפקד „הנער" נתקיימה ומנזר נוטר דם דה פרנס נשמר בידי יהודים ושמש ראש גשר לכיבוש שכונות ערביות ואולם העיר העתיקה ציפתה לשחרורה עד יום כח' באייר תשכ"ז. אז חוברה ירושלים העתיקה לעיר החדשה, יחדיו לנצח.

חיים גאָלדבערג

זעקס זענען מיר געווען

זעקס זענען געווען אין מאָגעלניצע
חיים, יאַנקל, בערל, נוסקע, שמואל, מאָשקע.

געטרוימט געאַרבעט געלעזן,
פאַרנומען זיך מיט פאָליטיק.
די פאַרטיי איז אַלעס געווען.
געוואָלט איבערצייגן די רעכטע,
אַז נאָר מיר זענען די גערעכטע

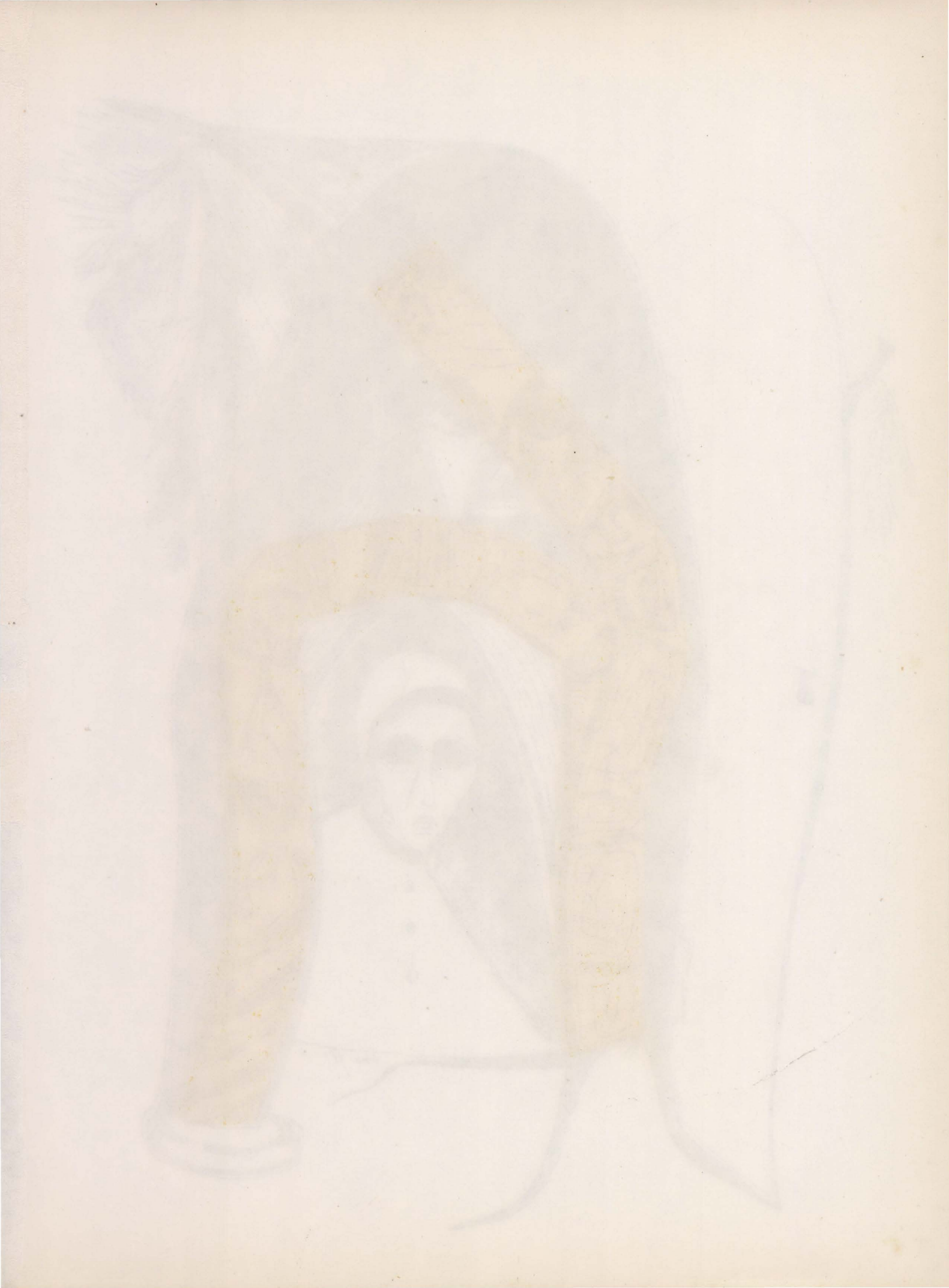
ווערטער געשאָסן ווי קוילן,
אַז מיר וועלן באַפרייַ פוילן.

אין וויסטיקן יאָר ניין און דרייסיקסטן
בין איך אַוועק אַהין...
וווּ ווינט און שניי האָבן מיך געשמיסן.

געוואָרפן האָבן זיי זיך אויף מיר,
אויפן אומבאַקאַנטן, איינזאַמען פאַרשוין,
וואָס זוכט אַ היים, וווּ צו הויזן.

דאַן ווען שטיל געוואָרן אַרום
און זון האָט ווידער געגלעט דעם דעם שניי,
בין איך געשטאַנען וואַרטנדיק שטום,
ווי ווערט מען פטור פון זיי.

די זעקס זענען: איך, יעקב גאָלדבערג — מאיר באַרווערס זון, (מיר בייַדע היינט אין ישראל); בערל פרידמאַן — טויבעס ברודער, נוסקע גראָוואַס, שמואל זאַנדער (היינט אין פראַנקרייך מאָשקע האָפמאַן (היינט אין אויסטראַליע).

ה ש ו א ה ו ה מ א ב ק

אומקום און ווידערשטאנד

אריינפיר צום פרק „אומקום און געראנגל"
פון די מאגעלניצער יידן

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה סעפטעמבער 1939 — מאַי 1945

אָנמערקונגען:

א) דאָס מאַטעריאַל האָט דער מחבר פון די אָנמערקונגען אָנגעזאַמלט פון די ערשטע טעג נאָך דער דייטשער קאַפּיטולאַציע, מאי 1945 ביז יולי 1969.

קודם־כל גיבן מיר די ידיעות, וואָס האָבן געבראַכט: ישראל (ישראליק) בארטמעסער פון מאַגעלניצע און יעקב ראָטבאַרט, אַ פּשיבישעווער, וואָס איז געקומען קיין מאַגעלניצע אַלס פּליט פון לאָדזש ביים אָנהייב פון דער דייטשער אינוואַזיע ביזן גירוש אינעם וואַרשעווער געטאָ.

זיי האָבן דערציילט וועגן זייערע איבערלעבונגען אויף צוויי פאַרזאַמלונגען פון ארגון יוצאי מוגלניצה בישראל — מאַגעלניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל, איינע אין חיפה, די צווייטע אין תל־אביב, דעצעמבער 1945.

מיר האָבן געהערט, אַז די מאַגעלניצער יידן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט קעגנזייטיקער הילף צווישן די אָרטיקע יידן. און אויך מיט דער וואַרעמער אויפנאַמע פון טויזנטער יידישע פּליטים, וואָס זענען געבראַכט געווארן דורך די דייטשן פון דער מערב־גרענעץ אין פוילן.

די שפּעטער געקומענע האָבן באַשטעטיקט דאָס אויבן געזאָגטע, וועגן דער אויפּפירונג פון די מאַגעלניצער יידן, פון די ערשטע טעג פון דער אינוואַזיע ביז צום גירוש.

ב) דער מאַגעלניצער בירגערמייסטער לעאָן גודזשימירסקי, אַ ליבעראַלער פּאָליאַק האָט אין זיי צוגעשיקטן בריכט אין יאָר 1947 באַשטעטיקט אָפּיציעל, דאָס אויפגענומענע דורך אונדזערע גראַטעווטע, וועגן די באַמיונגען פון מאַגעלניצער יודענראַט צו פאַרלייכטערן די לעבנס־באַדינגונגען אין מאַגעלניצער געטאָ, וואָס האָבן פיל מאָל זיך איינגעגעבן.

ג) וועגן דער אויפנאַמע פון די מאַגעלניצער פליטים אין וואַרשע דורך די שטאָטישע, וואָס האָבן געווינט אין וואַרשע פאַר דער מלחמה: זעלבסטהילף דורך דעם געוועזענעם מאַגעלניצער יודענראַט (געוויילטע יידישע קהילה) שרייבן צפורה וואַסערמאַן־טראַקס, הערשל גאלבאַרט און יחזקאל קראַסוצקי.

ד) וועגן זייערע איבערלעבונגען אין די לאַגערן שרייבן ישראליק בארטמעסער, חיים זינגער, חנה ליי־זעראָוויטש־חיימאָוויטש, יחזקאל גאָלדשיידער און אי־טשע אַניעלעוויטש — אַ טאָגבוך געשריבן אין אוי־שוויץ.

כדאי צו נעמען אין אַכט וואָס שמחה בארטמעסער דערציילט וועגן איבערלאָזן אין מאַגעלניצע אַ גרופּע מאַגעלניצער יידן אויף עטלעכע חדשים נאָכן גירוש, כדי אויסצולערנען די מאַגעלניצער גויים די „יידישע פּאַכן". זע אונדזער אַרטיקל „די יידישע פּאַכן אין מאַגעלניצע".

ה) וועגן גערעטעוועטע אין מאַגעלניצע און אומגעגענט לייענט די רשימות פון אייזיק הירש, דניאל ריפּינסקי (אַ וואַרשעווער), יוסף גאָלדבערג, אַן אייניקל פון אליעזר שוחט מרדכי הערבשטיין, פייוולס זון, אייניקל פון מנשה הערבשטיין. פאָלאַ שעווצ וועגן דער רעטונג פון איר שוועסטער שרה לאה.

ו) אויטענטישע עדות פון פּאָלאַ שעווצ־אַנע־לעוויטש וועגן דערמאָרדן יידן צוליב פּוילישע מסירות.

ז) פון דער זעלבער וועגן צוויי קריסטן אין דער־פער וואָס האָבן באַצאָלט מיט זייער לעבן פאַרן פרווו צו רעטעווען יידן.

ח) געפאַלענע אין קאַמף: אין וואַרשעווער געטאָ, אין די פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען אין דער געגנט פון דזשעוויצע־פּוזשיסוכע, זעלנער אין די אַרמייען וואָס האָבן געקעמפט קעגן די נאַצים.

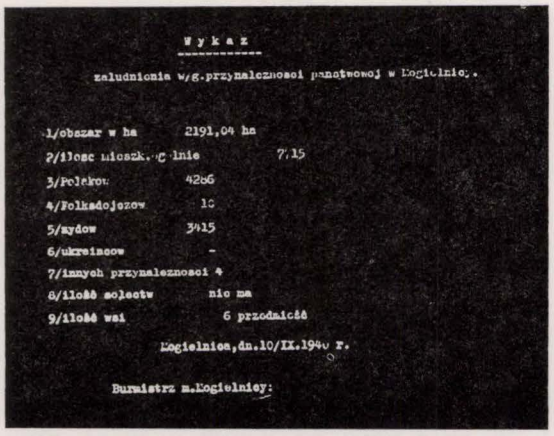
ט) מאַגעלניצע אָן יידן, נאָכן גירוש און נאָך דער מלחמה; וויפל מאַגעלניצער יידן זענען געבליבן אין פוילן אין יאָנואַר 1972.

י) בעמען פון די אומגעקומענע קדושים דורך די נאַצים ימ"ש.

דאקומענטן דערציילן

די געגעבענע 7 פאטאסטאטן, די נאמענטלעכע רשימה פון קראקעווער יידישע דעפארטירטע קיין מאגעלניצע באפעל נומער 8. דער באפעל פון נאצי־פירער מוירער צו קאנצענטרירן די יידן פון די דערפער און שטעטלעך פון גריצער קריין זענען אויסגענטישע עדות פון דעם דערציילטן דורך די גערמאטעווטע און שפיגלען אפ דאס שוידערלעכע בילד פון ליידן און יסורים, וואס ס׳זענען אויסגעשטאנען די יידן אין מאגעלניצע, תושבים און „איבערגעזידלטע״ פון קראקע און אנדערע שטעט, זייט דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 ביז ענדע פעברואר 1941, ווען מ׳האט זיי ארויסגע־טריבן אין געטא ווארשע און פון דארט אין די טויט־לאגערן אין יולי—אויגוסט 1942.

דאקומענט 1

Wykaz

zaludnienia w/g.przynaleznosci panstwowej w Kogielnicy.

1/obszar w ha	2191,04 ha
2/ilosc mieszk.w linie	7715
3/Polakow	4286
4/Folksdojczow	10
5/zydow	3415
6/ukraincow	-
7/innych przynaleznosci	4
8/ilosc solectw	nie ma
9/ilosc wsi	6 przodmiesc

Kogielnica, dn.10/IX.1940 r.

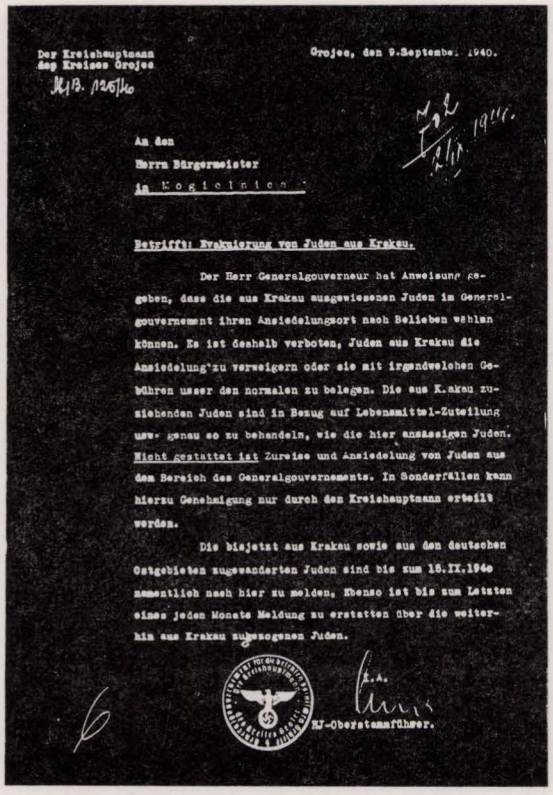
Burmistrz m.Kogielnicy:

רשימה פון די מאגעלניצער איינוווינער
דעם 10־טן סעפטעמבער 1940

1. דער שטח — 2191.04 מארג ערד.
2. די אלגעמיינע באפעלקערונג 7715
3. די פוילישע באפעלקערונג 4286
4. פאלקס־דייטשן 10
5. יידן 3415
6. פארשיידענע פעלקער 4
7. די שטאט האט ארומגענומען 7 פארשטעט און דערפער ארום מאגעלניצע.

אונטערגעשריבן : דער מאגעלניצער בירגערמייסטער

דאקומענט 2

Der Kreishauptmann
des Kreises Grojec

Grojec, den 9.September 1940.

Am den
Herrn Bürgermeister
in Kogielnica

Betrifft: Evakuierung von Juden aus Krakau.

Der Herr Generalgouverneur hat Anweisung gegeben, dass die aus Krakau ausgewiesenen Juden im Generalgouvernement ihren Ansiedelungsort nach Belieben wahlen können. Es ist deshalb verboten, Juden aus Krakau die Ansiedelung zu verweigern oder sie mit irgendwelchen Gebühren usser den normalen zu belegen. Die aus Krakau zuziehenden Juden sind in Bezug auf Lebensmittel-Zuteilung usw. genau so zu behandeln, wie die hier ansässigen Juden. Nicht gestattet ist Zuzeise und Ansiedelung von Juden aus dem Bereich des Generalgouvernements. In Sonderfällen kann hierzu Genehmigung nur durch den Kreishauptmann erteilt werden.

Die bisjetzt aus Krakau sowie aus den deutschen Ostgebieten zugewanderten Juden sind bis zum 15.IX.1940 namentlich nach hier zu melden. Ebenso ist bis zum Letzten eines jeden Monats Meldung zu erstatten über die weiterhin aus Krakau zugezogenen Juden.

SS-Obersturmführer.

דער קרייזהויפטמאן פון גראיעץ מעלדעט וועגן „איבערזיד־לונגען״ פון קראקעווער יידן אין מאגעלניצע. דאטע : 9־טער סעפטעמבער, 1940. אונטערשריפט : ה. י. אבערשטורמפירער

רשימה פון די יידן

קאפירט פון די פאטאסטאטן

1	קעניג משה	1904	21	קלאפערמאן מאיר	1934
2	קעניג לאה	1904	22	קלאפערמאן	
3	קעניג ישראל	1927		בעניעק	1937
4	קעניג שאול	1929	23	ראוויעצקי פרץ	1902
5	קעניג חנה	1939	24	ראוויעצקי נעמי	1903
6	קעניג סימונה	1937	25	ראוויעצקי גדליהו	1929
7	קעניג מענדל	1935	26	ראוויעצקי רחל	1931
8	קעניג יוסף	1937	27	ראוויעצקי לאה	1933
9	ביין יחזקאל	1887	28	סטריקאווסקי	
10	ביין פסיה	1900		יצחק	1872
11	גיטל אטעלא	1925	29	סטריקאווסקי	
12	גיטל יעקיל	1924		חיה־דינה	1894
13	גיטל גרשון	1927	30	סטריקאווסקי לאה	1927
14	גיטל חיה	1930	31	סטריקאווסקי	
15	קלאפערמאן יאנקל	1886		רבקה	1930
16	קלאפערמאן רויזה	1901	32	פלאם אברהם	1894
17	קלאפערמאן		33	פלאם רחל גיטל	1921
	מרדכי	1921	34	פלאם	
18	קלאפערמאן געניא	1926		שלום אייזיק	1926
19	קלאפערמאן		35	פלאם	
	נחמיה	1928		פנחס חיים	1929
20	קלאפערמאן רחל	1932	36	פלאם יצחק	1931

דאקומענט 3

Kogielnica, den 7/IX.1940.

An den Herrn Kreishauptmann
in Grojec.

Der Empfehlung vom 9/IX.d.Js.gemäß übersende ich Ihnen anbei die Liste von Juden, die aus Krakau nach Kogielnica angekommen sind.-

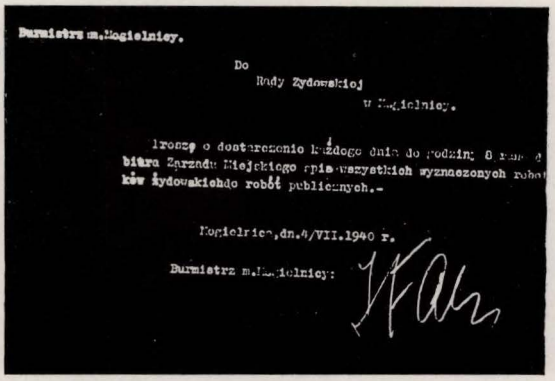
Bürgermeister der Stadt Kogielnica

דער מאגעלניצער בירגערמייסטער מעלדעט דעם 20־טן סעפטעמבער 1940 וועגן „קבלת־פנים״ פאר די אויבנאויסגערעכנטע יידן פון קראקע

37 רעכטמאַן יחיאל	1907	רוזאַליאַ	1906
38 רעכטמאַן רעגינאַ	1912	44 יאַסקאָוויטש	
39 רעכטמאַן זלמן	1940	העלענאַ	1914
40 משה בלימאַ	1875	45 יאַסקאָוויטש	
41 יאַסקאָוויטש דוד	1880	פערדינאַנד	1916
42 יאַסקאָוויטש		46 יאַסקאָוויטש	
רעגינה	1880	גוסטאַוו	1918
43 יאַסקאָוויטש		47 יאַסקאָוויטש יוזף	1926

דאָקומענט 4

צום יודנראַט אין מאַגעלניצאַ
פון בירגערמייסטער אין מאַגעלניצע

Burmistrz m.Mogielnicy.

Do
Rady Żydowskiej
w Mogielnicy.

Proszę o dostarczenie każdego dnia do godziny 8 rano do biura Zarządu Miejskiego spis wszystkich wyznaczonych robotników żydowskich do robót publicznych.-

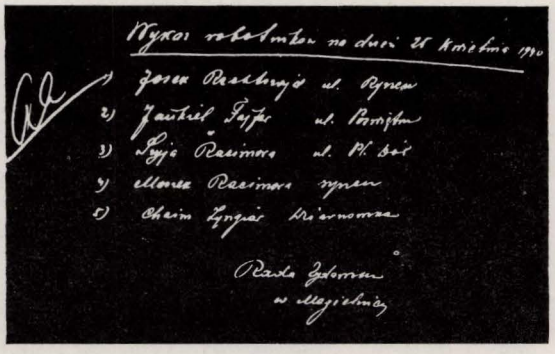
Mogielnica, dn. 8/VII.1940 r.

Burmistrz m.Mogielnicy:

איך בעט איר זאָלט מיר צושטעלן ביז 8 אַזייגער אינדערפרי, אַ נאָמענטלעכע רשימה פון די יידישע אַרבעטער.
בירגערמייסטער פון דער שטאָט מאַגעלניצע (סטעמפל)

דאָקומענט 5

אויפפאָדערונג
פינף צוואַנגס־אַרבעטער:

Wykaz robotników na dnia 25 Kwietnia 1940

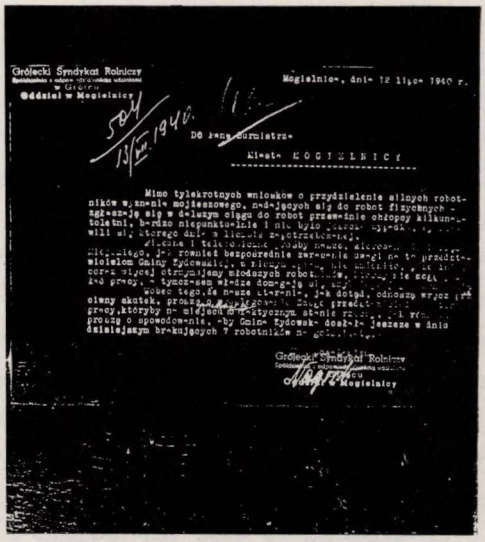
1) Josek Rachmajer ul. Rynek
2) Jankiel Fajfer ul. Pomijan
3) Lejb Rasimow ul. Pl. Bat
4) Abram Rasimow synem
5) Chaim Lyngier Miesnowa

Rada Żydowska
w Mogielnicy

1) יוסף רעכטשייד — רינעק; 2) יעקב פייפער — פאַשוויענטאַ; 3) יהושע ראַטשימאַרע — פלאַץ דול; 4) משה ראַטשימאַרע — רינעק; 5) חיים זינגער — דזשאַר־נאָווסקא — זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן דורכן שטאָט־ראַט אָן צוגעשטעלט געוואָרן דורכן יודנראַט.
דעם 25־טן אַפּריל 1940.
דער יודנראַט אין מאַגעלניצע (סטעמפל)

דאָקומענט 6

קלאַגע צום בירגערמייסטער פון מאַגעלניצער שטאָטראַט
פון לאַנדווירטשאַפטלעכן סינדיקאַט אין גראַיעץ

Grójecki Syndykat Rolniczy
Oddział w Mogielnicy

Mogielnica, dnia 12 lipca 1940 r.

Do Pana Burmistrza
Miasta MOGIELNICY

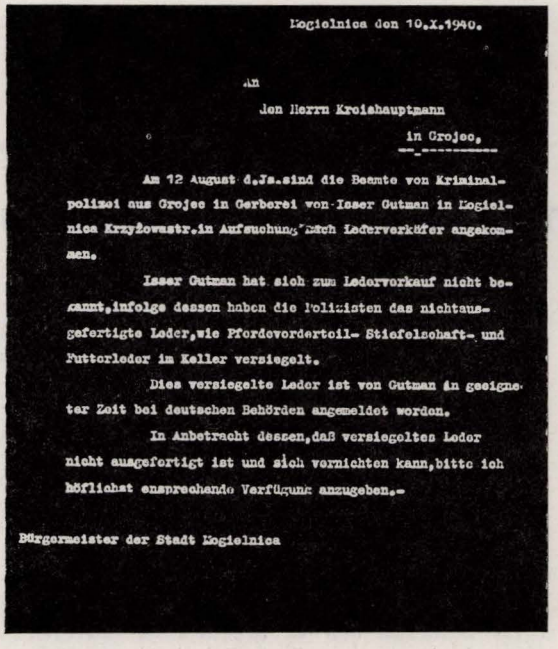
Mimo tylekrotnych wniosków o przydzielenie silnych robotników w/g-nie mojeszowego, mających się do robót fizycznych - ogłoszonego się w żelaznym ciągu do robót przemysłowe obrzopy kilkunastoletni, b-mało niegunkcjonalne i nie będą [illegible] will ul, którego dnia [illegible]

[illegible] wielelom Gminy Żydowskiej, [illegible] cor-z wiejskiej ostrzegającej młodszych robotników, [illegible] dni pracy. - tygodniu widzę dom-go [illegible] wobec tego, że nasz [illegible] cieny skutek, prosz[illegible] pracy, którzy [illegible] prosz[illegible] o spowodowanie, aby Gmin- Żydowsk- dostarczone jeszcze w dniu dzisiejszym brakujących 7 robotników [illegible]

Grójecki Syndykat Rolniczy
[illegible]
Oddział w Mogielnicy

טראָץ אונדזערע פילמאָליקע וועגדונגען אַז איר זאָלט אונדז שיקן יידישע אַרבעטער — פיזיש געזונטע, שיקט איר ווידער יינגלעך.
מיר בעטן, אַז דער יודנראַט זאָל שיקן נאָר היינט זיבן יידן ביז צוויי אַזייגער נאָך מיטאָג.
באַשטעטיקט און אונטערגעשריבן פון מאַגעלניצער בירגערמייסטער דעם 12־טן יולי 1940.

דאָקומענט 7

Mogielnica den 10.X.1940.

An
den Herrn Kreishauptmann
in Grojec.

Am 12 August d.Js. sind die Beamte von Kriminalpolizei aus Grojec in Gerberei von Isser Gutman in Mogielnica Krzyżowastr. in Aufsuchung [illegible] Lederverkäufer angekommen.

Isser Gutman hat sich zum Lederverkauf nicht bekannt, infolge dessen haben die Polizisten das nichtausgefertigte Leder, wie Pferdevordertoil- Stiefelschaft- und Futterleder im Keller versiegelt.

Dies versiegelte Leder ist von Gutman in geeigneter Zeit bei deutschen Behörden angemeldet worden.

In Anbetracht dessen, daß versiegeltes Leder nicht ausgefertigt ist und sich vernichten kann, bitte ich höflichst ensprechende Verfügung anzugeben.-

Bürgermeister der Stadt Mogielnica

מעלדונג

דעם 10־טן אָקטאָבער 1940 מעלדעט דער מאַגעלניצער בירגערמייסטער דעם גריצער קרייזהויפטמאַן אַז איסר גוטמאַן איז אַרעסטירט געוואָרן פֿאַרן נישט אויפגעבן די ריכטיקע צאָל פון לעדער אין זיין גאַרבעריי.

דעם 21־טן נאָוועמבער 1940

פון מאַגעלניצער בירגערמייסטער
צום קאָמענדאַנט פון דער מאַגעלניצער פאָליציי

אין איינקלאַנג מיטן טעלעפאָנאָגראַם פון גריצער קרייז־אַמט, זאָל יאָסקע רייבענבאַך אַרעסטירט ווערן און אַוועק־געפירט ווערן קיין גריצע, צוליב נישט ריכטיקע מעלדונגען ווועגן די לעדער, וואָס געפיינט זייך אין זיין גאַרבעריי.

באפעל צו קאנצענטרירן די יידן פון די דערפער אין די שטעט פון גריצער קריז

(איבערגעזעצט פון דייטשן אָריגינאַל)

דערמיט פאַרעפנטלעכן מיר פאָלגנדיקע פאַראָרדענונגען פון דער מאַכט:

אַלע יידן, וואָס ווינען חוץ די שטעט: בלענדאָוו, טאַרטשין, מאָגעלניצע, גורא קאַלוואַריאַ, וואַרקע, גראָיץ, מוזן תיכף זיך אַריבערציען אין דער נאָענטסטער שטאָט. די גמינע־וואָיטן **זענען פֿערזענלעך** פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם, אַז דעם 27.1.1941 וועט קיין שום ייד נישט ווינען אויפן שטח פון זייער גמינע. די גמינע־וואָיטן דאַרפן תיכף וועגן דעם מעלדן די יידן און אונטער פֿערזענלעכער אויפזיכט וועגדן זיי אין נייעם ווינאָרט. מען דאַרף זיי אויסשטעלן אַן אַנטשפרעכנדיקן שיין, אַדרעסירט צום באַטרעפיגן ביירגערמייסטער. די גמינע־וואָיטן וועלן מיר ביזן 27.1.1941 דערלאַנגען אַ נאָמענטלעכע רשימה פון די אויסגעזידלטע יידן מיט דער אָנמערקונג, ווּ זיי זענען געשיקט געוואָרן. אויך די בירגערמייסטערס פון די אויבנדערמאַנטע שטעט דאַרפן מיר צושטעלן ביזן 29.1.1941 אַ געניוע רשימה פון די יידן, וואָס האָבן זיך צו זיי געמאָלדן. ס׳איז פאַרבאָטן אויפצונעמען יידן אין אַנדערע שטעט ווי די אָנגעוויזענע דורך די גמינע־וואָיטן צום באַזעצן זיך.

די אויבנדערמאַנטע פאַראָרדענונג ווערט דיקטירט דורך דעם, וואָס די יידן, וועלכע ווינען אין די שטעט, זענען נישט אונטערגעלעגן קיין שום סאַניטאַרער קאָנטראָל און געווען דער גורם פון עפּידעמיעס.

גלייכצייטיק פאַרוואַרנען מיר אַלע יידן — אָנהייבנדיק פון 27.1.1941, צו געפינען זיך מחוץ זייער ווינגמינע אָן שיינען, נאָר דורך מיר אויסגעשטעלטע אַ ייד, וועמען מען וועט נאָכן דאָזיקן טערמין טרעפן מחוץ זיין ווין־קריז, קאָן תיכף ווערן דערשאָסן. די יודענראַטן דאַרפן תיכף פאַרעפנטלעכן די דאָזיקע פאַראָרדענונג און זענען פֿערזענלעך פאַראָנטוואָרטלעך פאַר דער עוועַנטועלער איבערשרייטונג פון איר.

(—) י. א. מאָורער

גראָיץ, דעם 21סטן יאָנואָר 1941.

יעקב ראָטבאַרט

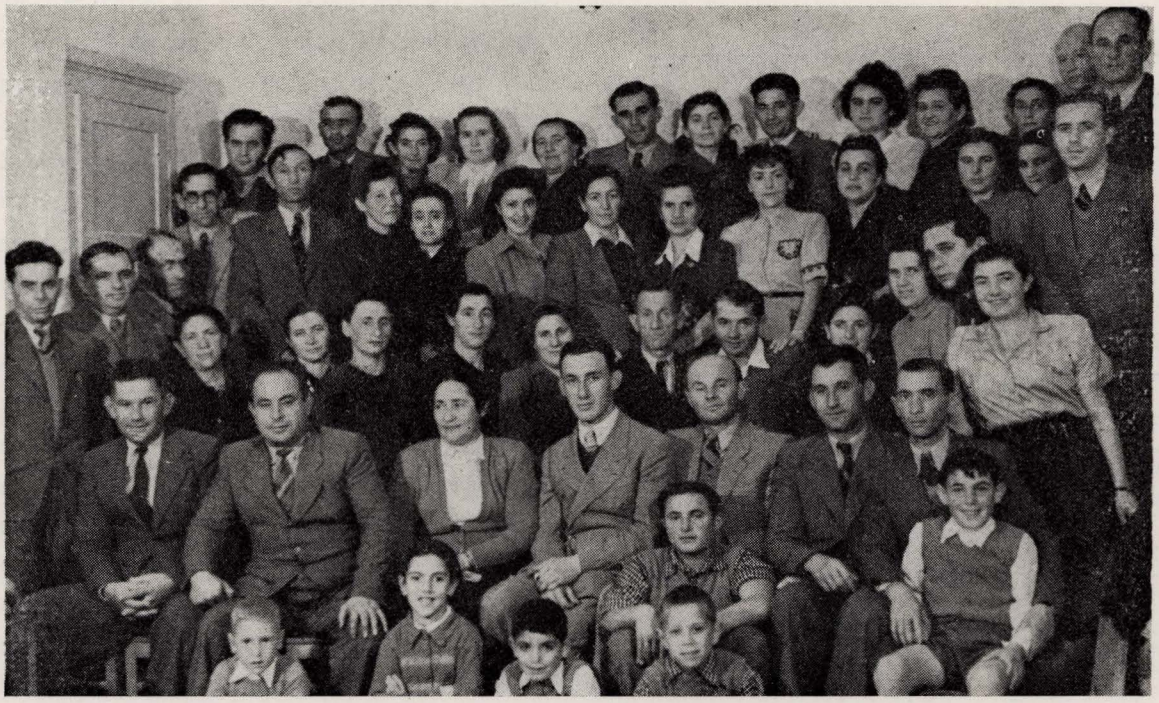
מאגעלניצער יידן אונטער דער דייטשער הערשאפט

געקומען קיין ארץ־ישראל אָנהייב דעצעמבער 1945. זעקס חדשים נאָך דער דייטשער קאַפּיטולאַציע. באַריכטעט אויף צוויי פאַרזאַמלונגען פון ארגון יוצאי מוגלניצה אין ישראל, וועגן לעבן פון מאָגעלניצער יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, און זיין רעַטעוון זיך.

ער איז געקומען קיין מאָגעלניצע פון לאָדזש אַלס אַרויסגעטריבענער און דאָס שטעטל האָט זייער שיין אויפגענומען די היימלאָזע צו 750 פאַמיליעס זענען צוגעקומען 300 פאַמיליעס און אַלע זענען איינגעאָרדנט געוואָרן מיט ווינונגען און מעבל. מ׳האָט זיי אָפּגעגעבן די בעסערע צימערן מיט אַלע איינריכטונגען. ס׳איז באַלד אייגעאָרדנט געוואָרן אַ קיך, אָבער מען האָט נישט געגעבן עסן פון קעסל, כדי נישט צו פאַרשעמען, נאָר פראָדוקטן, יעדע פאַמיליע זאָל זיך אַליין פירן די ווירטשאַפט, און זי זאָל נישט זיין געפאַלן ביי זיך. יעדן פרייטיק פלעגן אַרויסגיין די פרויען: אסתר־לאה אָסטראָוויעצקי, שרה קריינדלס (מענדל דניאלס טאָכטער) און אַנדערע, קאָנטראָלירן און אויספּרעגן, צי די פּליטים האָבן אַלץ אויף שבת און פלעגן שטילערהייט און אָן רעש אַלץ באַזאָרגן. באַזונדערס טיכטיק איז געווען די אויבן דערמאָנטע אסתר לאה, יצחק שמואלס פרוי. אברהם מילשטיין, וועלכער האָט געהאָט אַ רעסטאָראַן פלעגט בחינם עסן די פּליטים, זאָגנדיק: עסט, קינדער, כל זמן ס׳איז דאָ; מיר ווייסן נישט וואָס מאָרגן וועט זיין.

ער קערט זיך צוריק צו דער ערשטער צייט ווען די דייטשן האָבן אָקופירט פוילן. אין יענער צייט האָבן זיי אין שטעטל, פונקט ווי אין גאַנץ פוילן, אָנגעהויבן ראַבירן די סחורות ביי יידישע סוחרים און צוגע־ווארפן שיריים די פוילישע כוליגאַנעס. דערנאָך האָבן זיי געגרינדעט אַ יודענראַט אין מאָגעלניצע, אין וועל־כן עס זענען אַריין די אַקטיוויסטע מענטשן פון שטאָט, די מיטגלידער אין שטאָטראַט, אָדער אין קהילה. פאָלגנדיקע מענטשן האָבן געמומען אויף זיך די אויפגאַבע: אברהם מילשטיין, יוסף פאַלץ, נפתלי זאָנדער, יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי, פייוול רעכט־שייד, חיים דאָנער, דער איידעם פון משה טראקס, אברהם שפּאַן. דער יודענראַט האָט געדאַרפט אויס־ווייַלן יידישע פאָליציי. אין קעגנזאַץ צו אַנדערע ער־טער, ווו די יידישע פאָליציי האָט זיך רעקרוטירט פון די ערגסטע עלעמענטן, איז זי דאָ באַשטאַנען פון פאַראַנטוואָרטלעכע טוער, וועלכע פלעגן זייער אָפט איינשטעלן דאָס לעבן כדי צו העלפן זייערע ברידער. אין דער פאָליציי זענען געווען: שלמה הופאייזן, פנחס זיגעל משה סייעט, דוד רעכטשייד, אַנשל אַניעלעוויטש, קאָמענדאַנט מלך אָסעלקאָ (דעם רבס אַ זון). דער יודענראַט איז צוגעטרעטן ענערגיש צו דער אַרבעט. זיין ערשטע אויפגאַבע האָט ער געזען אין דעם באַגרענעצן די דייטשע „באַזונדערע" אין שטעטל. דער צענטער איז געווען אין גריצע, און קיין מאָגעלניצע פלעגן זיי נאָר קומען פון צייט צו צייט ראַבירן און פאָדערן אייער, פוטער און נאָך אַזעלכע זאַכן. די פאָר־שטער פון יודענראַט זענען אַריינגעפאָרן קיין גריצע און אונטערגעהאַנדלט מיט די דייטשן, צוגעזאָגט זיי צוצושטעלן יעדע וואָך דעם קאָנטינגענט אייער, פו־טער און אַנדערע זאַכן, וועלכע זיי האָבן געפאָדערט אויף אַ נאָרמאַלן און זיכערן וועג, נישט דאַרפנדיק לויפן כאַפּן. די דייטשן האָבן דעם פאָרשלאָג אָנגענו־מען, און יעדע וואָך איז די קאָנטריבוציע אַוועקגעפירט געווארן, און זיי זענען אין שטעטל נישט געקומען.

נאָך די יום־טובים פון יאָר ת״ש, אַן ערך אָקטאָ־בער 1940, איז דערשינען אין שטעטל זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט סטאַציאָנירט אויף דזיאַרנאָווער גאַס, אין אַ שולע. דאָן איז שוין אין שטעטל געווען אַ מין גע־טאָ. די יידן זענען שוין געווען קאָנצענטרירט אין אייַ־ניקע גאַסן. דאָך איז געלונגען מיט שוחד אָפּצושוואַכן פיל גזרות. אויך די יידישע פאָליציי האָט זיך באַמיט

די גערַאטעוועטע: ישראליק בּאַרטמעסער און יעקב ראָטבאַרט דערציילן וואָס איז געשען מיט די מאָגלניצער יידן זייט אין דעם 1טן סעפטעמבער 1939, אויף דער פאַרזאַמלונג פון חיפהער סניף (פיליע) פון ארגון יוצאי מאָגעלניצע דעם 8טן דעצעמבער 1945. י. באַרטמעסער זיצט אין דער ערשטער רייַ נעבן די קינדער, יעקב ראָטבאַרט — אין דער צווייטער רייַ — דער פערטער פון רעכטס.

הנצולים: ישראליק ברטמסר ויעקב רוטברט מספרים קורות היהודים במוגלניצה מאחד בספטמבר 1939 והלאה באספת חברי הסניף בחיפה ביום 8 בדצמבר 1945. ישראליק ברטמסר יושב בשורה הראשונה לימינם של הילדים, יעקב רוטברט יושב בשורה השניה הרביעי מימין.

ווי וויט מעגלעך אפצושוואכן די גזרות, און קיינמאל נישט צוגעשטעלט די געפאדערטער צאל ארבעטער צו שאפן די שנייען אד"גל. וועז דער קאנטיגענט האט געמוזט דערפילט ווערן האט מען געדונגען מענטשן, וועלכע האבן זיך געניטיקט אין ארבעט און געצאלט צו 4 זל. א טאג. צו דעם צוועק, ווי אויך צו דעקן די קאנטריבוציעס, איז ארויפגעלייגט געווארן א שטייער וואס האט געהייסן "פדיון שבויים". דער שטייער איז געווען א פראגרעסיוער, סהייסט די רייכע האבן גע־צאלט מער און די ארעמע ווינציקער. מהאט געקרעכצט און געצאלט. וועז אייניקע האבן געפרעגט, "ווי לאנג וועלן מיר צאלן, מיר האבן שוין נישט קיין כוח", האט מען זיי געענטפערט: "זאלן מיר אפקומען מיטן צאלן וועט זיין גוט!" דערווייל האט מען געהאנדלט, פארדינט און געלעבט.

אבער נישט לאנג האט דאס אפגעהאלטן. דעם 1טן פעברואר 1941 האט מען ארויסגעטריבן אלע יידן פון דער וואַרשעווער וואיעוודסטוע אין וואַרשע־ווער געטא. ס'איז כדאי צו באצייכענען, אז א דאנק די פארבינדונגען פון יודענראט מיט דער קריז־מאכט איז גריצע, האבן זיי געווינסט מיט צוויי וואכן פריער פון דער גזירה און האבן געקאנט ארייגפירן פריער סחורות און זאכן קיין וואַרשע און נישט אנקומען דארט נאקעט און בארוועס, ווי אנדערע פליטים, וואס האבן געמוזט פארלאזן זייערע ערטער. צווייטנס, איז א ביסל מענטשן נישט ארייגעפארן קיין וואַרשע און צעשפרייט זיך אין די ארומיקע שטעטלעך, ווי ניישטעטל, אדזשי־וואל), אפאטשנע און באזונדערס אין ביאלאבזשעג. דאס איבערפירן די זאכן און סחורות איז נישט אדורך גלאטיק. אין גריצע האט מען שבח פישער און אנדע־רע יידן שטארק צעממיתט, אבער סוף כל סוף האבן זיי זיך אריבערגעפעקלט קיין וואַרשע. ווי ס'איז זיי דערגאנגען אין וואַרשעווער געטא וועט איבערגעבן בארטמעסער. איך בין אוועק קיין ביאלאבזשעג. דארט האט מען אונדז געפרעגט צו וואס זענט איר אהער־געקומען, גלייך ווי מיר וואלטן געקומען פון אונדזער גוטן ווילן זיי ארויסכאפן די פרנסה. אבער איצט פארשטיי איך, אז די שולד איז נישט געווען אין גאנצן אין זיי. די לאגע דארט איז געווען זייער א שווע־רע. אין דעם קליינעם שטעטל זענען געווען קאנצענ־טרירט ארום 24 טויזנט מענטשן. די ענגשאפט און דער הונגער איז געווען זייער גרויס. צעגדליקער זענען דערשאסן געוואָרן ארויסגענבענדיק זיך פון שטאט כדי צו זוכן א שטיקל ברויט. אחוץ דעם האט מען "גלאט אזוי" דערשאסן יידן נעבן זייערע הייזער און געהייסן באגראבן אויפן הויף אדער פארן הויז. ווי מען באגראבט א הונט. ס'איז נישט מעגלעך צו שילדערן די הפקרות צו וועלכן יידיש בלוט איז דעמאלט דערגאנגען.

ראש־השנה תש"ג (1942) זענען דערגאנגען קלאנ־גען, אז מען וועט ארויסשיקן די יידן אויף מזרח. קודם כל האט מען ארויסגעשיקט די יידן פון זוואלין, דאס איז געווען ערב יום־כפור. אין יום־כפור גופא האט מען ארויסגענומען 500 יידן פון שידלאוצע און אוועק־געשיקט קיין סקארזשיסק אין דער געווער־פאברויק, די אנדערע זענען אוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

אויך אין ביאלאבזשעג איז געקומען דער טאג. הושענא־רבה תש"ג (1942) האט מען אוועקגעשיקט "אויף מזרח" ד"ה קיין טרעבלינקע. נאר 60 זענען געכאפט און אוועקגעשיקט געוואָרן קיין סקארזשיסק, ווו ס'איז געווען א גרויסע געווער־פאבריק, וועלכע איז געשטאנען אונטער דער אויפזיכט פון פאלקס־דויטשן, און די באציונג צו די יידישע ארבעטער איז געווען זייער א שלעכטע. יעדן טאג האט מען דערשאסן צענדליקער יידן. דאס האט מען געטאן די, וועלכע זענען אפגעשוואכט געוואָרן פון א שווערן 12־שעהדיקן ארבעטס־טאג און פון 100 גראם ברויט און א וואסער־דיקע זופ.

ווי פאראדאקסאל ס'זאל נישט אויסזען, אבער א פאקט איז, אז וועז די ס"ס האט איבערגענומען דעם לאגער, איז די לאגע בעסער געוואָרן. מען האט געגעבן מער עסן און מ'האט נישט געטארט "גלאט אזוי" שיסן. בלויז דער יעניקער וועלכער איז באשולדיקט געוואָרן אין סאבאטאזש איז דערשאסן געוואָרן. אויך פון מא־געלניצע איז דערשאסן געוואָרן העשל סייעטס זון, יצחק, וועלכער האט געגנבעט קוילן פון פאבריק פאר די פארטיזאנער דאס איז געשען צוויי וואכן פאר דער באפרייונג. זיין ברודער, משה סייעט, וועלכער איז געווען צוזאמען מיט אים, האט זיך אפגעראטעוועט.

לויט דער ניעלדונג פון אן אנדערן געראטעוועטן איז משה סייעט אויסגעגאנגען פון הונגער אין יוני 1944, בעת דער עוואקואציע פון דער פאבריק און די ארבע־טער קיין דייטשלאנד.

באמעקונג פון דער רעדאקציע

יוני 1944, וועז די רוסן זענען צוגעקומען ביז צו דער וויסל, האבן די דייטשן אריבערגעפירט די פאב־ריק און דעם לאגער פון סקארזשיסק קיין טשענסטא־כאוו. דאס האט זיך דער הונגער זייער פארשטארקט. מיר, עטלעכע מאגעלניצער יונגעלייט און איין מיידל,

חנה חיימאָוויטש, האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען און אַ דאַנק דעם זענען מיר איבערגעקומען די שוועריע צייט, ביז די רוסן זענען געקומען און אונדז באַפרייט, פונקט אין דער שעה וועז דער צוג האָט אונדז געזאָלט אַריבערפירן קיין דייטשלאַנד.

נאָך דער באַפרייונג בין איך צוריק געפאָרן קיין לאָדזש און דאָרט אָנגענומען אַ ווינונג פון דריי צימערן מיט מעבל פון אַ פאָלקס־דויטש, אָבער ס׳איז מיר געווארן קלאָר, אַז מיר קענען אין פוילן נישט פאָרזעצן. האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. פאַרן אָפפאָרן בין איך געווען אין מאָגעלניצע אַ פאָר שעה. מער האָב איך דאָרט נישט געקאָנט זיין. איך האָב באַגעגנט ס״ה 4 יידן, צו וועלכע די דאָרטיקע גויים באַציען זיך גאַנץ גוט, אָבער דאָך, איז נישט צו פאַרשטיין וואָס זיי זיצן דאָרט אין אַזאַ חשכות! אַ טייל געווען זענען פאָרנומען דורך די פאָליאַקן, אַ סך זענען פאַרמאַכט. בכלל האָט דאָס שטעטל געמאַכט אַ רושם ווי אַן אָפּגעשטאָרבן אָרט. איך בין אַוועק שנעל פון דאָרט און אָפּגעפאָרן פון פוילן.

ווי אַזוי מיר זענען אַרויס פון פוילן און געקומען קיין ארץ־ישראל, וועלן מיר איבערגעבן אַ צווייט מאָל.

ישראל זרח באָרטמעסער

איך אנטלויף פון ווארשעווער געטא און וואלגער זיך פון לאגער צו לאגער

זון פון אברהמלע בארטמעסער געקומען קיין ארץ־ישראל דעם 8טן נאָוועמבער 1945 באַריכטעט אויף די אויבן דערמאָנטע צוויי פאַרזאַמלונגען פון ארגון יוצאי מוגלניצה אין ישראל וועגן דעם לעבן אין וואַרשעווער געטאָ, זיין אַרויסלויפן פון דאָרט, דאָס וואַנדערן אין די שטעטלעך, אַרבעט אין דערפער, לאַגערן און זיין ראַטעווען זיך.

געדרוקט אין ביולעטין נר 1, אַנהייב 1946 פון ארגון יוצאי מוגלניצה.

ישראל בארטמעסער גיט איבער פון זיינע אי־בערלעבונגען. 11 יאָר איז ער אַלט געווען בעת ער איז אַריינגעפירט געווארן אין וואַרשעווער געטאָ. ער געדענקט אַז די יידן האָבן זיך גענאַרט און גע־גלייבט אַז מען וועט דאָס אַלץ איבערקומען. באַזונדערס האָבן געגלייבט אין דעם די רייכע, טראָץ דעם וואָס שוין דעמאָלט זענען געשטאָרבן 600 מענטשן אַ טאָג פון הונגער. אַזוי ווי זיינע עלטערן האָבן נישט גע־הערט צו די רייכע, האָט מען שוין נאָך 10 וואָכן זיין אין געטאָ שטאַרק געפילט דעם הונגער און די נויט. און אין שטוב האָט מען געשמועסט וועגן אַנטלויפן. פאַרשטייט זיך, אַז מ׳האָט געדעדט וועגן עלטערן ברו־דער. און וועז איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל אויך מיטגיין, האָט מיין ברודער רעזיגנירט פון אַנטלויפן, ווייל איך וועל נאָך אים זיין פאַר אַ מכשול און אַן אָפּהאַלט אין וועג. דאַן האָב איך געמאָלדן אַז איך וועל אַליין גיין אַן אים. האָבן מיינע עלטערן געמיינט, אַז איך שפּאַס. ווער וועט דיר קאָכן עסן וווּ וועסטו זיך וואַלגערן? ווער וועט דיר פאַרריכטן אַ העמד און אַ לאָטע צונייען — האָט געפרעגט מיין מוטער. די אַלע טענות האָבן אויף מיר נישט משפיע געווען. און אין איין פאַרנאַכט בין איך אַוועק צו מיינס אַ חבר, וועלכער איז געווען אין די זעלבע ערטער וואָס איך, און פלעגט זיך אַרויסגנבענען פון געטאָ מיט סחורות אין די דער־פער און צוריק אַריינשמוגלען שפּייז. באַלד אין דעם זעלבן אָוונט בין איך צוזאַמען מיט אים אַרויס פון געטאָ, איבערגעקליידט אַלס פּוילישער שילער בין איך אַוועקגעפאָרן דירעקט נאָך ניישטעטל. קיין מא־געלניצע האָב איך מורא געהאַט צו פאָרן, ווייל אַלע קריסטן האָבן מיך דאָרט געקענט, און ס׳איז געווען אַ סכנה אַז זיי וועלן מיך איבערגעבן צו די דייטשן.

אין ניישטעטל זענען דאַן געווען עטלעכע יידישע פאַמיליעס פון מאָגעלניצע, וועלכע זענען אַהינגעפאָרן אַ קורצע צייט פאַרן אַרויספירן אין וואַרשעווער גע־טא. אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך זענען געווען מאָגעלניצער. לאַנג האָב איך דאָרט נישט געקענט זיין, ווייל די לאַגע פון די מענטשן אונדזערע איז געווען

זייער אַ שוועריע, זיי אַליין האָבן געווויינט אין ענג־שאַפט. איך בין געווען אין אַנדערע שטעטלעך, ווו ס׳האָבן זיך געפונען אונדזערע שטאָטישע, און אויך דאָרט האָט זיך איבערגעחזרט דאָס זעלבע וואָס אין ניישטעטל. נאָך אַ קורצן אויפהאַלט אין אַן אָרט האָב איך געמוזט גיין ווייטער. נישט איין מאָל האָב איך פאַרשאָלטן דעם טאָג וואָס כ׳בין אַרויס פון געטאָ און אַוועק פון דער היים — זאָל זיין אַן אָרעמע היים, און אַרויס אַליין אויף דער וועלט. קיין וועג אויף צוריק איז אָבער שוין נישט געווען, ווייל יעדער ייד וואָס איז געכאַפט געוואָרן אין וואַרשעווער וואָיעוודסטוווע, אויסערן וואַרשעווער געטאָ, איז דערשאָסן געוואָרן. איך בין דאָן אַוועק קיין ביאַלאָזשעג. דאָ האָב איך געטראָפן אַ באַדייטנדיקע צאָל מאָגעלניצער. אויף וויפל מיין זכרון נאָרט מיך נישט זענען דאָרט געווען פאָלגנדיקע פאַמיליעס:

1) שמעלקע האָכבערג, אַ רעסטאָראַטאָר, געהאַט אַ רעסטאָראַן לעבן דער בריק.

2) מאיר גאָלדבערג מיט דער פאַמיליע, אַ געווענען פאַכטער פון מילכיקס אין באָרווע.

3) משה גאָלדבערג מיט דער פאַמיליע, משה דניאלס.

4) מענדל אַניעלעוויטש, מענדל אַנשלס, מיט דער פאַמיליע.

5) לייזער גראָוואַס, אַ שוסטער.

6) מאיר יחיאל גראָוואַס, אַ שניידער.

7) ישראלקע רייכמאַן.

8) יעקל שניידער.

9) פייוול רייבענבאַך (די לעצטע 3 פשיבישע־ווער, וועלכע האָבן געווויינט אין מאָגעלניצע נאָך דעם ווי דער דאָרטיקער גלח האָט זיי אַרויסגעטריבן נאָך פאַר דער מלחמה).

10) יעקל פינקעלשטיין, דער קאַמאַשניק.

11) יעקב ראָטבאַרט, דער געקומענער.

12) ער אַליין, באַרטמעסער.

13) זיינס אַ קוזין גראָוואַס.

14) מיילעך צימבאַליסט, דער היטלמאַכער, וועלכער איז געווען מיינס אַ פעטער.

עס זענען געווען נאָך פאַמיליעס וועלכע איך געדענק נישט איצט זייערע נעמען. מיין פעטער מיילעך האָט זיך אַרויסגענבעט מיט גרויסע סכנות און פאַר פיל געלט און פון געטאָ געקומען קיין ביאַלאָזשעג. די סיבה דערפון איז געווען דער אונטערשיד צווישן לעבן אין די שטעטלעך און אין וואַרשעווער

צוזאַמענטרעף מיט די ערשטע ניצול־געוואָרענע מאָגעלניצער אין תל־אביב, דעצעמבער 1945. דער פערטער פון רעכטס אין דער דריטער שורה — יעקב ראָטבאַרט, דער זעקסטער אין דער זעלבער שורה — ישראליק באַרטמעסער.

הנצולים: ישראליק ברטמסר ויעקב רוטברט מספרים קורות היהודים במוגלניצה מיום 1 בספטמבר 1939 ואילך, באספת חברי הסניף של ארגון יוצאי מוגלניצה בתל־אביב ביום 14 בדצמבר 1945. יושבים: בשורה השלישית הרביעי מימין, יעקב רוטברט, והששי מימין — ישראל ברטמסר

געטאָ. בשעת דאָס געטאָ איז געווען פולשטענדיק אָפּגעשלאָסן, קיין שום ייִד האָט נישט געטאָרט אַרײַנ־ גיין און קיין ייִד האָט נישט געטאָרט אַרויסגיין, איז אין די שטעטלעך נישט געווען פאַרבאָטן די פּויערים אַרײַנצוקומען, ברענגען עסנוואָרג און קויפן שיך, היטלען אָדער אַנדערע זאַכן, וואָס זיי האָבן געברויכט. ס׳איז נאָר געווען די ייִדן פאַרבאָטן אַרויסצוגיין פון שטאָט. דאָס האָט געברענגט דערצו אַז מ׳האָט נאָך געאַרבעט, געהאַנדלט און ווי ס׳איז געלעבט. אָבער אויך דאָ איז געווען גאַנץ ווייט פון אַ גן־עדן. אייניקע פּרטים האָט אייך שוין איבערגעגעבן דער ח׳ ראָט־ באַרט און איך וויל נישט איבערחזרן. די ענגשאַפט, דער הונגער, דאָס נישט זיין זיכער מיטן לעבן, צוליב די אָפּטע כאַפונגען פון יידן און דערשיסן זיי ווי די הינט, האָבן געברענגט דערצו, אַז דאָס לעבן איז אונדז געווארן פאַרשטערט. אין אַ דאָרף נעבן ביאַלאָבזשעג, סוכי, האָט די ס.ס. איבערגענומען אַ גרויס גוט און געפאָדערט יעדן טאָג אַ קאָנטיגענט יידישע אַרבעטער אויף צוואַנגס־אַרבעט. דער יודענראַט האָט געשיקט דעם געפאָדערטן קאָנטינגענט מענטשן און באַצאָלט יעדן טאָג צו 4 זלאָטעס יעדן אַרבעטער וואָס האָט זיך דערין געניטיקט. איך האָב געאַרבעט ביים שניידן ביימער אינעם דערמאָנטן דאָרף.

אַרבעטנדיק עטלעכע חדשים בין איך זייער אָפּ־ געשוואַכט געווארן. מ׳טאָר נישט פאַרגעסן, אַז סך־הכל בין איך דעמאָלט נישט אַלט געווען קיין 12 יאָר אָפּילו. איך האָב זיך אַרויסגענבעט פון ביאַלאָבזשעג אין אַ דאָרף צו אַ פויער און פאַרגעלייגט אים, ער זאָל מיך צונעמען צו פעלד־אַרבעט און האַלטן מיך בלויז פאַרן עסן. דער פויער האָט מסכים געווען און איך בין דאָרט געווען עטלעכע חדשים און צוריק גע־ קומען צו די כוחות. דאָן איז אַרויס אַ פאַראַרדענונג, אַז יעדער קריסט וואָס וועט אויסבאַהאַלטן אַ ייד, וועט דערשאָסן ווערן. דער פויער האָט מיך אָפּגעפירט צוריק קיין ביאַלאָבזשעג און במשך פון עטלעכע חדשים געברענגט פאַר מיר שפּייז. דערנאָך, ווען דער הונגער האָט מיך שטאַרק געקוועלט, האָב איך זיך ווייטער אַרויסגענבעט פון ביאַלאָבזשעג צו אַ פויער אַלס קריסטלעך יינגל. דאָ האָב איך אָפּגעאַרבעט עטלעכע חדשים, ביז דער פויער האָט געפאָדערט איך זאָל אים ברענגען דאָקומענטן פון גלח אין וואַרשע, וווּ און ווען איך בין געבוירן. פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ דאָקומענט האָב איך נישט געקענט ברענגען. און ווי־ דער האָב איך געוואָנדערט פון דאָרף צו דאָרף, אַרײַנ־ געגנבעט זיך און געבעטן אַ שטיקל ברויט נאָר דאָן ווען כ׳בין געווען הונגעריק. ווען כ׳בין געווען פאַר־ העלטנישמעסיק זאָס בין איך נישט אַריין אין דאָרף, אויס פּחד מ׳זאָל מיך נישט איבערגעבן די דייטשן, וועלכע האָבן „אויסגעפלאַסטערט" ביידע זייטן שאָסיי פון וואַרשע מיט יידישע קברים פון די, וועלכע האָבן עובר געווען אויף זייערע געזעצן און געפינען זיך אין דער וואַרשעווער וואָיעוודסטוווע אויסערן וואַרשע־ ווער געטאָ.

ענדלעך איז מיר דאָס וואַנדערן נמאס געוואָרן און כ׳בין צוריק אַריין קיין ביאַלאָבזשעג. ווען מען האָט אָנגעהויבן נעמען אויף אַרבעט קיין סקאַרזשיסק האָב איך זיך פאַרשריבן אַהינצו. און ווי עס איז אונדז דאָרט דערגאַנגען האָט איר שוין געהערט פון חבר ראָטבאַרט. דער אונטערשיד איז נאָר געווען, וואָס ער איז באַ־ פרייט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו אין מאַמענט ווען מען האָט זיי געזאָלט אַוועקפירן קיין דייטשלאַנד, און איך בין געווען פון די, וואָס מ׳האָט יאָ אַוועקגעשלעפּט קיין דייטשלאַנד. אָנגעשטאָפּט אין די וואַגאָנען ווי הערינג, האָט מען אונדז געפירט אין די טויזנטער אַלץ טיפער און טיפער קיין דייטשלאַנד. קיין עסן אָדער טרינקען האָבן מיר נישט באַקומען. זענען טאָקע אַ סך אויסגעשטאָרבן און מיר זענען שוין געווען אַזוי גלייכ־ גילטיק צום טויט, אַז ווען איינער איז געשטאָרבן האָט מען אים אַוועקגעלייגט און צוגעדעקט מיט אַ צייטונג און אַרויפגעזעצט זיך אויף אים ווי אויף אַ שטול.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז געברענגט קיין אוישוויץ. דאָרט האָבן מיר געהערט שפּילן שיינע מו־ זיק, געזען גיין פון איין זייט שיינע, אויסגעפוצטע הערן און דאָמען, און פון דער אַנדערע זייט, מענטש־ לעכע שאָטנס, סקעלעטן, הויט און ביינער גיין אין אַ צוג, וואָרשיינלעך צו דער קרעמאַטאָריע. גליקלעך זענען געווען די, וועלכע מ׳האָט אַרויפגעזעצט אויף אַ וואָגן און אַוועקגעפירט ווייטער. דאָס האָט געהייסן, אַז נאָך דער סעלעקציע איז אונדזער גורל באַששימט געוואָרן צום לעבן. אָבער אָך און ווי איז געווען צו אַזאַ לעבן. ווידער אַמאָל האָט מען אונדז קיין עסן נישט געגעבן. צוליב קאַרטאָפל־שאָלן האָט איינער געטרעטן אויפן אַנדערן, פיל ערגער נאָך ווי די הינט. און פון צייט צו צייט האָבן די דייטשן געוואָרפן אַ ביין פון דער קיך און צוגעקוקט זיך צו דעם ספּעק־ טאַקל, ווי אַזוי די יידן רייסן זיך איבער אַ ביין. טויזנ־

טער זענען אויסגעשטאָרבן פון הונגער און אויסמאַטער־ניש, און ווען די באַפרייונג וואָלט זיך נאָך אויפגע־האַלטן צוויי וואָכן וואָלט קיינער נישט געבליבן לעבן פון די אַלע וועלכע זענען געשלעפט געוואָרן פון דער געווער־פאַבריק קיין דייטשלאַנד. נאָך דער באַפרייונג דורך די אַמעריקאַנער, האָבן מיר זיך אַרויסגעלאָזט אין די דערפער און געכאַפט פרעסן, און אַ סך זענען געשטאָרבן פון איבערעסן זיך.

ערשט ווען מיר זענען אַ ביסל געקומען צו זיך, זענען מיר אַוועק ווייטער. און ביי אַ גלעזגנהייט ווען איך דערציילן ווי אַזוי איך בין געקומען קיין ארץ־ישראל.

לעאָן גודזשימערסקי
בורמישטש — בירגערמייסטער פון מאָגעלניצע

פ ר א ג מ ע נ ט

פונעם באַריכט וועגן די יידן אין מאָגעלניצע, אין משך פון דורות, ביז זייער גירוש קיין וואַרשע און אומקום.

פאַר דער מלחמה האָט מאָגעלניצע געציילט 7000 איינווויינער, דערין 65% קריסטן און 35% יידן. איצט פאַרמאָגט מאָגעלניצע 4500 איינווויינער און פון דער יידישער באַפעלקערונג ווויינט איצט קיי־נער נישט סטאַביל אין מאָגעלניצע .אין אָנהייב פון דער דייטשער אָקופאַציע זענען אין מאָגעלניצע געווען 4 טויזנט יידן אָרטיקע און אויסגעזידלטע פון די מערב־געגנטן — לאָדזש, קאָליש, פיעטרקאָוו.

אין די יאָרן 1939/40 איז די יידישע באַפעלקע־רונג, אויסער די פיינלעכע פאַראָרדענונגען פון אָקו־פאַנט, נישט געווען פאַרפאָלגט. אַלע פייניקונגען האָט געמילדערט די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה אין מאָגעלניצע, אין די פערזאָנען פון יוסף פאַלץ און די מיטגלידער אברהם מילשטיין, בעריש זאוער, ישראל רעכטשייד, אברהם שפּאַן און חיים דאָנער.

אין מאָגעלניצע איז געמאַכט געוואָרן אַ געטאָ, וואָס האָט אַפֿרומגענומען די וואַרשעווער גאַס, דול, אַ טייל פון דער וואָלסקאָ, אַ טייל פון דער דזיאַרנאָוו־סקאָ, ווי אויך קזשיזשווקאָ. אָבער אין דער ווירק־לעכקייט האָט די יידישע באַפעלקערונג געקאָנט זיך באַוועגן איבער דער גאַנצער שטאָט. אָנהייב 1941 זענען לויט אַ פאַראָרדענונג פון דער מאַכט פון וואַר־שעווער גוווערנעמענט ליקווידירט געוואָרן די געטאָס אין די פאַוויאַטאָוו און קלענער שטעט אויפן דאָזיקן שטח און די יידישע באַפעלקערונג איז איבערגעזידלט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ. אַ טייל יידן איז טראָץ דער פאַראָרדענונג, אַוועק פון די געטאָס אין וואַרשע־שעווער גוווערנעמענט אין די קלענערע געטאָס פון אַן אַנדערן גוווערנעמענט, וועלכע זענען נאָך נישט ליקווידירט געוואָרן: ביאַלע, נאַוועמיאַסטאָ, אָדזשי־וואָל, דזשעוויצאַ, ביאַלאָבזשעג, שידלאָוויץ. אַ קליי־נער פראָצענט האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער צווישן דער פּוילישער באַפעלקערונג.

פון דעם מאָמענט אָן האָט זיך אָנגעהויבן פאַר דער גרויסער מאָגעלניצער יידישער באַפעלקערונג אין וואַרשעווער גאַס, אַ גהינום. עס האָבן זיך שוין פון מאָל צו מאָל דערטראָגן צו אונדז קלאַנגען וועגן דערמאָרדן יידן פאַרן אַרויסגיין פון געטאָ אָדער פאַר אָן אָנדערע שולד. אין נאָוועמיאַס־טאָ איז איינער פון די ערשטע אומגעקומען יצחק זשו־רעק, לייבקע גרייצער — אין דזשעוויצאַ. די באַדינ־גונגען אין די געטאָס זענען געוואָרן אַלץ שווערער. אין וואַרשעווער געטאָ האָט געהערשט אַ הונגער און קראַנקייטן. אין די ערשטע חדשים איז געשטאָרבן דאָרט לאה קריגער, די פרוי פון יצחק אלימלך. סוף 1942 איז מען צוגעטראָטן ליקווידירן די קליינע גע־טאָס אויפן שטח פון דער ראַדאָמער גובערניע, צונויפ־טרייבנדיק די באַפעלקערונג אין די גרעסע שטעט, פון וואָנען מהאָט אַרויסגעפירט אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן טרעבלינקע, מאַידאַנעק און אַנדערע. דאָס פאַרניכטן די יידישע באַפעלקערונג האָט אויך געהאָט אָן אָרט אין וואַרשעווער געטאָ, וווּ מ׳האָט טאָג־טעגלעך אַרויסגעפירט עטלעכע טויזנט מענטשן אין די פאַר־ניכטונגס־לאַגערן אָדער דערשאָסן אויפן אָרט.

אין רעזולטאַט פון דער אַכזריותדיקער יידן־אויס־ראָטונג איז אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד אין וואַר־שעווער געטאָ, אַלס פּראָטעסט פֿאַר דער וועלט קעגן דעם דייטשן באַרבאַריזם. דער אויפשטאַנד האָט גע־דויערט עטלעכע וואָכן און איז דערשטיקט געוואָרן מיט דער הילף פון די דייטשע האַרמאַטן. דאָס האָט געגעבן אַ געלעגנהייט צו ליקווידירן דאָס געטאָ און פולשטענדיק פאַרניכטן די רעשטלעך פון דער יידי־שער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך נאָך דאָרט געפונען.

נאָך דער באַפרייונג זענען קיין מאָגעלניצע גע־קומען יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די פוילישע דערפער, צוריקגעקערטע פון רוסלאַנד, אָדער פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד. די געקומענע קיין מאָגעלניצע זענען געווען: יחזקאל גאָלדשיידער, הערש לייב רעכטשייד, מרדכי הערבשטיין, פּערל אָסעלקאָ, אַן אייניקל פון אַלטן רב, דאָס מיידל הענע וואַלדשטיין, דינה טראַקס די פרוי פון מאיר יחיאל בארטמעסער, שמ־חה בארטמעסער, אלעזר בעלמאַכער, צוויי זין פון יואל דימאַנט, מאָריאָ גוטמאַן, די טאָכטער פון איסר גוטמאַן, צוויי זין פון יהושע האָכמאַן, דאָס אייניקל פון יצחק קריגער — חוה היידענקרוק דוד יאַנקל טופמאַן מיטן ברודער הערשל, וועלכער איז געפאַלן אין ישראל אין יאָר 1948 אין באַפרייונגס־קריג, אָנשל אַניעלעוויטש, אָ זון פון מענדל אנעלעוויטש. זיי זענען אָבער אַלע אַרויסגעפאָרן פון מאָגעלניצע. מאַנכע, ווי די דימאַנטס, האָכמאַנס און מאָריאָ גוטמאַן זענען אַוועק אויף מערב, אָנדערע האָבן זיך באַזעצט אין די גרעסערע שטעט בעיקר אין לאָדזש.

אלעזר בעלמאַכער איז איצט זייער רייך, ער ווויינט אין וואַרשע אויף פּראָצעס און פירט תבואה־געשעפטן. מרדכי לייבל הערבשטיין, אָן אייניקל פון מנשה, איז אויך זייער פאַרמעגלעך. דוד יאַנקל טופמאַן איז אָ געוויסע צייט געווען וויצע־סטאַראָסטע אין קאָמיען. ס׳האָט אויך באַזוכט מאָגעלניצע דאָס אייניקל פון לייזער טראקס, פרל׳ בלאַט, וועלכע אַרבעט אין יוסטיץ־מיניסטעריום. אָ ביסל יידן, ווי איסר גוטמאַן מיט דער משפחה האָבן געווויינט אין וואַרשע אויף דער „אַריי־שער זייט" ביזן אויפשטאַנד פון יאָר 1944. זיי זענען אַפּנים אומגעקומען בעתן אויפשטאַנד, ווייל ס׳איז נישטאָ פון זיי קיין שום לעבנס־צייכן.

חיים ביטנער

יידן אין מאגעלניצע בעת דער דייטשער אקופאציע

איך בין געבוירן אין יאָר 1919 ביי מיינע עלטערן אריה און לאה; ברידער: שלמה און יצחק; די שוועס־טערס: נחמה און מלכה. דער ברודער שלמה האָט חתונה געהאַט. זיין פרוי האָט געהייסן רחל. אַלע האָבן געלעבט אין מאָגעלניצע ביזן מלחמה־אויסברוך.

ביים אַרויסטרייבן פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע זענען מיר — איך און די אויבנדערמאַנטע — געלאָפן קיין ביאַלאָבזשעג. אַלע, אָחוץ מיר, זענען אויסגעזידלט געוואָרן פון ביאלאָבזשעג און אומגעקומען. ה׳ ינקום דמם!

שוין אייניקע יאָר פאַרן קריגס־אויסברוך איז אין פוילן געווען אָ געשטיקטע אַטמאָספער פאַרן יידישן ישוב. נאָכן פשיטיקער פאָגראָם און דעם „משפט" וואָס האָט פאַראורטיילט די יידן, וואָס האָבן זיך באַשיצט קע־גן די פאָגראָמשטשיקעס, האָט די באָיקאָט־באַוועגונג קעגן יידישע סוחרים און האַנטווערקער אָנגענומען אַן אַגרעסיוון כאַראַקטער. אין יעדער שטאָט זענען די אַרטי־קע כוליגאַנצע געשטאַנען אויף „פּיקעטן" (וואַך). אויב די פּוילישע קונים האָבן נישט געפאָלגט זייערע באַ־פעלן, האָבן זיי איבערגעקערט די יידישע טישלעך און סטראַאַנעס אין מאַרק, צעראַבירט די סחורה, אַזוי אַז די קרעמערס האָבן שוין נישט געהאַט מיט וואָס צו קויפן נייע סחורה.

אין די דערפֿער האָבן די יידן „לייפערס" (קלייב־העגדלער) נישט געקענט האַנדלען. מ׳האָט זיי באַוואָרפן מיט שטיינער. די סכנה פאַרן לעבן האָט זיי געצווונגען זיך אָפּהאַלטן פון גיין אין דאָרף. צו קלאָגן זיך איז נישט געווען פאַר וועמען. די פאָליציי האָט געשטיצט

די כוליגאַנעס. זיי האָבן דאָך געהאַט אַ הכשר פון האַנדלס־מיניסטער, סקלאָדקאָווסקי מיט זיין טרויעריק באַרימטער לאָזונג: „באַיקאָט, אָווישעם!" (פאָגראָמען נישט — באַיקאָט, אדרבא!).*

קעגנאיבער דעם קלויסטער האָט דער באַווּסטער אַנטיסעמיט קוליבאַבסקי אויפגעהאַנגען אַ שילד אויף זיין געשעפט מיטן אויפשריפט „סוואי דאָ סווּעגאָ" (יעדער צו זיניקע). קיינער האָט אים נישט געשטערט דערין. טאַקע דער זעלבער קוליבאַבסקי, ימח שמו, האָט בעת דער דייטשער אָקופאַציע איבערגעגעבן פיל יידן אין די הענט פון די דייטשן.

אין מאָגעלניצע, פונקט ווי אין אַנדערע שטעט אין פוילן, זענען יידן געווען זייער געשפאַנט און געדריקט. די פאַרטייען האָבן ווייטער געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט, אָבער זיי זענען געווען רעזיגנירט וואָס שייך דער צוקונפט פון יידן אין פוילן.

כ׳וועל דערמאָנען ביי דער געלעגנהייט די נעמען פון אונדזערע פאַרטיי־טוער פאַרן קריגס־אויסברוך, וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַציס ימח שמם: פאַרזיצער פון פוע״צ־צ.ס. — משה סעליק; פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: ברידער דייטשמאַן, נפתלי זאַנדער, זעליק פליישער און זעליק הירש. פון דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פרייהייט": סעקרעטאַר — אברהם רייכמאַן; פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: יעקב פייפער, יחיאל אָסעלקא, חנה־ברכה טראָקס. פון „יונגע פרייהייט" (פריער — סקויט): יעקב שוואַרצקאָפ, לייב טראָקס, יוסף אַלעקסאַנדראָוויטש און דער שרייבער פון די שורות, דער איינציק לעבן געבליבענער.**

אין שטאָטראַט זענען געווען אונדזערע פאַרשטייער: יוסף מערקער און אברהם מילשטיין.*** אין דער קהילה: משה סעליק, נפתלי זאַנדער, יוסף מערקער און אברהם מילשטיין. פון „התאחדות": יוסף פאַלץ, אייגנטימער פון סקלאָד אַפטעטשני; פון „מזרחי" דוד טראָקס און אברהם דייטשמאַן; פון „אגודת ישראל": אברהם שפּאַן (אברהם שמעלקעלעס). קיינער פון זיי איז נישט געבליבן לעבן. ה׳ ינקום דמם!

דער קריגס־אויסברוך און די „טעטיקייט" פון די דייטשן אין מאָגעלניצע

פון דער דייטשער קריגס־דערקלערונג ביזן אַרײַנמאַרשירן פון די דייטשע סאָלדאַטן קיין מאָגעלניצע זענען פאַרבײַ אַכט טעג: פון פרייטיק דעם 1טן סעפטעמבער ביז פרייטיק דעם 8טן סעפטעמבער 1939. דאָנערשטיק ביינאַכט איז שוין קיינער נישט געשלאָפן. די מאָגעלניצער זענען אַנטלאָפן פון דער שטאָט. מענטשן פון דער אומגעגנט זענען געלאָפן קיין מאָגעלניצע. מ׳איז געלאָפן אין אַנטקעגנגעזעצטע ריכטונגען, נישט וויסנדיק וווּ ס׳איז בעסער צו לויפן.

פרייטיק, 7.30 אין דער פרי, איז אַ דייטשער אויסשפּיר־עראָפלאַן דורכגעפלויגן איבער דער שטאָט הין און צוריק. אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען אַנגעקומען טאַנקן, האַרמאַטן, אויטאָס מיט סאָלדאטן, ווי די היישעריקן.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און מ׳האָט שוין געשלעפט יידן צו דער אַרבעט: וואַשן און רייניקן זייערע אויטאָס און אַנדערע מאַשינען. צו מאָרגנס, שבת, בין איך געלעגן באַהאַלטן אויפן בוידעם פון בעלזבערגס הויז אויף דער דזיאַרנאָווער גאַס. פון דאָרט האָב איך געזען: די דייטשן פירן מיט בעזעמער אין די הענט: יוסף ברוקאַזש (מיטן צונאָמען יוסף קושקע), אַ בן שבעים, און מענדל אַניעלעוויטש, אַ בכבודיקער בעל־הבית אין שטאָט. זיי באַפוילן מיט געשרייען, צו קערן די גאַסן. די מאָגעלניצער פאַליאַקן וועמען די צוויי יידן זענען באַקאַנט געווען אין משך פון צענדליקער יאָרן, שטייען און קוועלן פון נחת.

די נקמה אין די יידן האָט פאַרטעמפט דאָס געפיל פון באַזיגן זייער פאַטערלאַנד, פון אונטערדריקן זייער זעלבשטענדיקייט און פרייהייט. דאָן האָב איך דערפילט, אַז יידן אין פוילן וועלן אונטערדריקט פון אַן אויסערלעכן און אַן אינערלעכן שונא און אונדזער גורל וועט זיין אַ ביטערער. באַלד האָבן מיר דאָס געזען בולט. די פאַליאַקן האָבן געמסרט די יידן, אַז זיי האָבן באַהאַלטן זייערע סחורות, אַרויסגענומענע פון די געוועלבער.

די דייטשן זענען צוגעפאָרן צו יעדן אָנגעוויזענעם אָרט, אַרויסגענומען אַלץ וואָס איז דאָרט געווען. די

---

* אין מאָגעלניצע איז געווען אַ שטאַרקע פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי (פפ״ס). אַ ריי אַרבעטער פון דער דאָזיקער פאַרטיי האָבן געאַרבעט אין יידישע גאַרבעריײַן. זיי האָבן געשטיצט יידן קעגן די כוליגאַנעס. אין שפּיץ פון דער פאַרטיי איז געשטאַנען יעזשעראָווסקי.

** באַמערקונג פון רעדאַקציע: איבערגעבן דעם באַריכט האָט ח. ביטנער נישט געווּסט אַז יוסף וואָזאָוויטש, אַ חבר פון דער „יונגער פרייהייט", האָט זיך גערעטעוועט זייענדיק אין רוסלאַנד. ער שרייבט וועגן דעם אינעם אַרטיקל אין עבֿרית „דרכו של חלוץ צעיר ממוגלניצה ומאבקו נגד הנאצים".

*** אין די לעצטע יאָרן פאַרן קריג איבערגעגאַנגען פון „בונד" צו פוע״צ־צ.ס. און געווען דאָרט זייער טעטיק.

מוסרים, די גויים, זענען געווען גליקלעך, ווען די דייטשן האָבן זיי צוגעווארפן א פאָר שמאַטעס, אדער אַנדערע פסולת. זייער שנאה צו יידן האָט געברענט וי א העליש פייער. זיי זענען געווען גרייט, ווי ס׳זאָגט דאָס פאָלקס־וואָרט: „כדאי זיך אַרויסנעמען איין אויג — אַבי דעם שונא אַרויסנעמען ביידע אויגן.״

די „שמחות״ פון די פאָליאַקן האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג: מ׳האָט געשלעפט יידן פון די שטובן אין מאַרק אַריין, געשניטן בערד מיט מעסערס.

מיין מוטער לאה, ע״ה, האָט געזען ווי א דייטש שניידט די בארד פון דוד טראָקס, האָט זי אויפגעהויבן א געוואַלד, האָט ער אים אפגעלאָזן און איז אַוועק (יא! אין אַנהייב פון זייער אָקופאַציע זענען אַזעלכע פאַלן אויך געווען).

דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען אין די ערשטע טעג. מ׳האָט די סאַלדאַטן דערלויבט א ביסל צו הוליען. אַבער ביי די דייטשן „מוז זיין אָרדנונג״. אויב נעמען סחורות און קאָנטריבוציעס — דאַרף עס געטאָן ווערן רעגלמעסיק, דורך די אָפיציעלע מאַכט־אָרגאַנען.

באַלד איז א הויכער דייטשער אָפיציר באַשטימט געווארן אלס שטאָט־קאָמענדאַנט. ער האָט געראפן צו זיך די אויסדערוויילטע פאַרשטייער פון דער מאָגל־ניצער יידישער קהילה. בראש פון איר איז געשטאַנען יוסף פאַלק, דער אייגנטימער פון סקלאַד אָפּטעטשני. ער האָט זייער מורא געהאַט צו גיין. אויף זיין אָרט איז געגאַנגען אברהם מילשטיין און די אַנדערע אויבן דערמאַנטע קהילה־מיטגלידער. דער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט דאָס ערשטע פאַרלאַנגט פון זיי: געלט־קאָנטריבוציע; יידן צו דער אַרבעט. ער האָט געדראָט מיט שווערע שטראָפן, אויב די באַפעלן וועלן נישט אויסגעפירט ווערן צו דער סעקונדע.

נישט איין מאָל זענען די קהילה־פאַרשטייער אַרויס צעקלאַפּטע, צעשלאָגענע פון דעם קאָמענדאַנטס „אייגלאַדונג״. זיי האָבן געטאָן אַלץ צו מילדערן די גזירות. אָבער זיי זענען געקומען ווי מגפות. יעדעס מאָל א נייע און אַן ערגערע.

א ביסל שפעטער זענען אָנגעקומען פיל יידן פון לאָדזש און פון דער אומגעגנט. מ׳האָט געשמועסט, אַז די צאָל יידן אין מאָגלניצע האָט זיך פאַרטאָפלט. די ענגשאַפט איז געווען שרעקלעך. די געקומענע האָבן נישט געהאַט קיין שום עקזיסטענץ־מיטלען.

אברהם מילשטיין איז געווען זייער טעטיק אויפן הילפס־געביט. לויט זיין איניציאַטיוו האָט די קהילה געעפנט א קיך, ווו מהאָט געטיילט עסן בחינם די ארעמע לייט. אין דער קיך זענען געווען טעטיק אויך די אַנדערע מיטגלידער פון דער קהילה און אַנדערע פרייוויליקע, וואָס זענען געווען גרייט אָפצוגעבן צייט און מי צו דערהאַלטן יידישע נפשות ביים לעבן.

אומבאַמערקט האָט זיך אַרייַנגעגנבעט א דריטער שונא: די עפידעמיע פון בויך־און פלעק־טיפוס האָט זיך צעבושעוועט אין שטאָט, און אַוועקגעלייגט פיל קרבנות. אַן איין־און־איינציקער דאָקטאָר איז געווען אין שטאָט און ער האָט זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן מיט אַזוי פיל קראַנקע. די יידן האָבן געעפנט א שפּיטאָל אין דעם הויז פון די אַלעקסאַנדראָוויטשעס. מען האָט געטאָן, וואָס מען האָט געקאָנט. ליידער זענען די מעגלעכקייטן געווען מינימאַלע. ווער ס׳האָט נישט געהאַט קיין מזל, האָט מען „געשמועסט״, איז געשטאָרבן. ווער ס׳האָט געהאַט מזל, א שטייגער איך, איז געבליבן לעבן, נאָך א טיפוס.

דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען פאַרן פאַרשליסן די מאָגלניצער יידן אין אָרטיקן געטאָ. שפּעטער איז געווארן פיל ערגער.

ווען אין דער לופט האָט אָנגעהויבן זיך פילן, אַז עס קומט אַן די ריי אויף מאָגלניצע אויסצוזידלען, האָבן יידן אָנגעהויבן אויספארקויפן פון זייערע שטובן דאָס וואָס זיי האָבן יאָרן לאַנג זיך אייַנגעקויפט. אין יענער צייט האָבן די גויים אויסגענוצט די געלעגנהייט אָנצוסן זיך מיט יידיש גוטס. אין משך פון עטלעכע טעג איז אַלץ חרוב געווארן. עס האָט אָנגעהויבן דער טאָג פון דער אויסזידלונג. אַלע יידן האָבן זיך געמוזט פאַרזאַמלען מיט זייער ביסל „בעטל״ אין מארק. דאָרט האָבן אונדז אָפּגעווארט די שווארצע חברה.

זיי האָבן אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און אָפּגעפירט צו דער באַן א קליינער פראַצענט יידן איז זיך צעלאָפן אין די נאָענטסטע שטעטלעך מיינענדיק, אַז דאָרט וועלן זיי זיין זיכער. דער גרעסטער טייל איז אַרייַנגעפאָרן אינעם גרויסן גיהנום וואָס האָט זיך געהופן וואָרשעווער געטאָ. מ׳האָט געמיינט, אַז פון דאָרט וועט מען מער נישט טרייבן. דער הונגער און קראַנקייטן זענען דאָרט געווען זייער גרויס. מיר, אַלס נייע קרבנות האָבן דאָס אַזוי שטאַרק נישט געפילט.

אין עטלעכע וואָכן אַרום, אַז מיר האָבן געזען, ווי דער שטן פון הונגער האָט זיך צו אונדז אַרייַנגעגנבעט האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן מיטלען. מיר האָבן באַשלאָסן זיך אַרויסצוגנבענען פון דעם גיהנום. דער פלאָן איז אונדז געלונגען און מיר זענען אַרויס קיין ביאַלאָבזשעג.

דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי בלאַט פון צרות. דאָרט האָבן מיר געטראָפן פיל מאָגעלניצער. דער הונגער און טיפוס האָט געהערשט אין שטעטל. די מער־דערייַן פון די דייטשן זענען געווען שרעקלעך. די נאַכט איז נישט געווען זיכער. זיי זענען אַריין אין ווינונגען פון די שלאָפנדיקע מענטשן, אַרויסגענעמען דיק די מענער און זיי דערשיסן. דאָס לעבן פון די מענטשן איז געווארן איבעריק און מ׳האָט מקנא געווען די טויטע, וועלכע זענען געשטאָרבן מיט אַ נאַטיר־לעכן טויט.

אין יאָר 1942, קורץ פאַר דער אויסזידלונג איז געקומען אַ באַפעל, אַז אַלע מענער מוזן זיך פאַרזאַמ־לען אין מאַרק. דאָן איז געקומען די ס.ס. מיר האָבן געמיינט, אַז קיינער פון אונדז וועט מער נישט אַרויס לעבעדיק. זיי האָבן אויסגעקליבן 120 יידן, צווישן זיי האָבן זיך געפונען פון מאָגעלניצע אברהם רייכמאַן, זילע אַנעלעוויטש, רייכמאַנס שוואָגער, יאָסל שניי־דער, יאַנקל פּשיבישעווערס זון, חיים ביטנער, מנשה חיימאָוויטש און בונעם בארטמעסער, ישראל בארט־מעסערס אַ ברודער — אויף ארבעט אין הויף סוכ׳א.

די ריי אויף ביאַלאָבזשעג איז אָנגעקומען. סוכות 1942, ביינאַכט, האָבן די שוואַרצע אַרומגערינגלט די שטאָט און געגומען זיך צו דער ארבעט. זיי האָבן אָנ־געהויבן שרייַען: יידן פאָרן קיין פּאָלעסטינע". די פּא־ליציי האָט גלייך אַלאַרמירט, אַז יידן זאָלן אַרויס פון זייערע שטובן און זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. זיי האָבן געהייסן זיך אויסשטעלן. אַלטע מענטשן האָט מען גלייך דערשאָסן. ווען די שטאָט איז געווען אויס־געליידיקט פון יידן האָט זי אויסגעזען ווי אַ שלאַכט־פעלד, איבערלאָזנדיק 120 יידן געקוילעטע אויף די גאַסן. מענטשן האָבן אַוועקגעוואַרפן זייערע פּעק. ביים אויפרוימען דאָס אַלץ, האָט מען צווישן דעם געפּעק געפונען אַ קליין קינד פון אַ פּאָר חדשים. דער מער־דערישער זשאַנדאַר האָט עס שלאָפנדיקערהייט דער־שאָסן. די אומגעבראַכטע יידן האָט מען באַגראָבן אין אייַן ברודער־קבר. אין אַ צייט אַרום איז געקומען אַ ספּעציעלע קאָמאַנדע, וועלכע האָבן זיי צוריק אויפ־געגראָבן און פאַרברענט.

מיר, וועלכע זענען געווען אין הויף, האָבן גע־וואָלט מיטגיין מיט אונדזערע עלטערן, אָבער די ס.ס. האָט זיך גלייך אַריינטירט, אַז מיר ווילן אַנטלויפן און אונדז פאַרשפּאַרט אין בנין.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען אַוועקגעשיקט 104 מאָן (פון די 120) און מיר זענען געבליבן 16 מאָן. דערונטער פון מאָגעלניצע: אברהם רייכמאַן, מנשה חיימאָוויטש און חיים ביטנער. דאָרט זענען מיר געווען ביז יאָר 1944.

בינעם בארטמעסער איז אויך געווען מיט מיר אין סוכאַ. ער איז קראַנק געוואָרן, נישט האָבנדיק קיין מעדיצינישע הילף, איז געקומען די ס.ס., אים אַרויסגענומען און דערשאָסן.

פון סוכ׳אַ האָט מען אונדז געשיקט קיין פּיאַנקי, דאָרט איז צוגעקומען נאָך אין מאָגעלניצער, אפרים גראָסקאָפּ. מיר האָבן זיך שטאַרק געקושט און געווייַנט פאַר פּריַיד. ווען די סאָוויעטן האָבן זיך דערנענטערט, האָט מען אונדז געשיקט אין דעם באַקאַנטן פאַר־ניכטונגס־לאַגער אָשוויענטשים. מען האָט אונדז אַרייַי־געשטופט ווי הערינג אין פאַס — אין די וואַגאָנען. קו־מענדיק קיין אָשוויענטשים האָבן מיר זיך געהאַלטן איינער דעם צווייטן ביי די הענט. אַז אומקומען זאָלן מיר צוזאַמען...

שטייַענדיק ביים טויער פון דאָזיקן גיהנום, איז צו אונדזער גליק געקומען אַ באַפעל, אַז מען דאַרף אונדז האָבן אויף אַרבעט אין פאַבריקן אַריין. האָט מען אָנגעהויבן רופן לויט די בוכשטאָבן. אַזוי ווי רייכמאַן האָט געהאַט אַ ווייַט אות האָט מען אים פון אונדז אָוועקגענומען און מער האָב איך אים נישט געזען ביז היינט; בין איך געבליבן מיט חיימאָוויטשן און מיט גראָסקאָפּן. מיט זיי האָט מען מיך צעשיידט אין יאָר 1945. צוויי חדשים פאַר דער באַפרייונג, אין לאַגער מאָטהאָוזען אין עסטרייך.

ביי דער עוואַקואַציע פון פוילן האָט מען אין לאַ־גער קראַשין, נעבן ראַדאָם, ווו עס האָבן זיך געפונען פיל מאָגעלניצער — אויסגעשטעלט אַלע יידן און מען האָט גענומען ציילן: 10 יידן אויפן אויטאָ, צען יידן צום דערשיסן דאָרט איז אומגעקומען בעריש האָראָ־וויטש מיט זיין זון, ער איז געווען קריגערס איידעם, די צוויי ברידער לעוונבערג מנשה און מאיר יחיאל.

איך האָב דורכגעמאַכט עטלעכע אַזעלכע עוואַקוא־ציעס און עס איז מיר געלונגען צו בלייבן לעבן. ביי דער עוואַקואַציע פון סאָסנאָוויץ האָט מען אונדז אַריַיי־געזעצט אין וואַגאָנען צו 81 מאָן אין אַ וואַגאָן. זענען מיר אַזוי געזעסן 5 טעג און 5 נעכט אָן וואַסער און אָן עסן, און איך האָב דאָס אויך דורכגעלעבט. דערנאָך האָט מען מיך ווידער געשיקט קוון ווין. פון דאָרט האָט מען אונדז ווייטער עוואַקואירט צו פוס, 600 מאָן אין אַ גרופּע, עטלעכע גרופּעס אַזעלכע. עס האָבן זיך

געפונען בסך־הכל 66 יידן, האָט מען אונדז געוואָלט אומברענגען אויפן וועג. עס איז צו מיר צוגעקומען אַן ס.ס.־מאַן און מיך געפרעגט צי איך בין אַ ייִד, האָב איך אים געענטפערט — יאָ, האָט ער מיך שטאַרק צעשלאָגן און פאַרשריבן מיין נומער, דאָן איז קלאָר געוואָרן, אַז מיין לעבן איז קורץ. נישט פאַרלירנדיק זיך בין איך אַריבערגעלאָפן אין אַ צווייטער גרופּע און אַזוי אַרום בין איך וויטער אַרויס פון די מער־דערישע הענט.

מיין געראַנגל צווישן לעבן און טויט איז געווען זייער גרויס. איך בין נישט אומשטאַנד דאָס צו באַשרייבן. איך האָב געקעמפט פאַרן לעבן דערפאַר, ווייל כ׳האָב געטרוימט, אפשר וועל איך נאָך אַמאָל קומען קיין ארץ־ישראל.

אין לעצטן פאַרניכטונגס־לאַגער, האַרט פאַר דער באַפרייונג, האָט מען אונדז געוואָלט פאַרניכטן מיט גיפט. צוויי טעג פאַר דער באַפרייונג האָט מען אַרײַנגעגעבן גיפט אין עסן און אויפן דריטן טאָג האָט געזאָלט זיין די ענדע מיט אונדז, דערווייל זענען אַריין די אַמעריקטנער און אונדז באַפרייט. דורך די צוויי טעג זענען דערפון אומגעקומען עטלעכע טויזנט יידן און מיר איז געלונגען אַרויס אַ לעבעדיקער.

איטשע אַנילעוויטש ז״ל
(משה בייגערס זון פון מאַגעלניצע ז״ל)

מיינע איבערלעבונגען

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 איז אויסגעבראָכן די מלחמה. דאָס איז געווען פרייטיק. מיין זילע האָט דעמאָלט געהיירט מיט ישראליק שוסטערס טאָכטער פייגע.

מען האָט שוין געהערט, אַז רוסלאַנד מיט דייטשלאַנד גייען אויף פוילן. דאָס האָט קיינעם נישט אינטערעסירט, אָבער אַז דייטשלאַנד פיניקט יידן האָט באַמרואיקט. די קריסטן האָבן מורא געהאַט, זיי האָט געשראָקן, זענדיק, אַז זיי האָבן פאַרשפילט זיך שלאָגנדיק מיט אַזוינע צוויי מלוכות.

די שרעק פון די יידן איז געווען גרויס. טאָג און נאַכט האָבן זיך געצויגן וועגענער מיט מענטשן, וואָס זענען אַנטלאָפן פון די דייטשן, כדי נישט אַרײַנצופאַלן אין זייערע הענט. מען האָט האָט געזאָגט, אַז ווען די דייטשן קומען אַריין, שיסן זיי אויס אַלע יידן. מען האָט יאָ געגלייבט און נישט געגלייבט. אַ סך זענען אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. די דאָזיקע מענטשן האָבן גוט געטאָן. אויך אין רוסלאַנד האָט מען געליטן צרות, אָבער זיכער געווען מיטן לעבן אין קיין קרעמאַטאָריע האָט מען דאָך נישט געגומען.

צוויי טעג אײדער די דייטשן זענען אַריין קיין מאַגעלניצע, בין איך אַרויס אין מאַרק, כ׳זע ווי פון אַ פור גייען אַראָפּ 7 מאַן, אַ גאַנצע פאַמיליע מיט קליינע קינדער. זיי האָבן נישט וווהין צו גיין. כ׳האָב זיי געפרעגט וואָס איז געשען, האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז מען האָט אונדז אַלע אַרויסגעטריבן פון דער היים, ווי בייגערס, אַזוי אויך פון אַנדערע שטעט, אַז מען האָט אַלע אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען, ווי אַזוי זיי זאָלן זיך אַליין אַרומגעוואַנדערט. זיי האָבן זיך אַ ביסל אָפּגערוט און נישט געווּסט מיט וואָס מיר אָפּצודאַנקען. זיי זענען געווען צופריידן. כ׳האָב זיי ווידער געגעבן צו עסן און טרינקען.

די צווייטע נאַכט איז מיין פישל געקומען צו לויפן און געזאָגט, אַז די גאַנצע שטאָט אַנטלויפט. כ׳האָב זיך שנעל אָנגעטאָן און געלאָפן צו סצעפּצינסקי דעם מילנער, ער זאָל מיר געבן אַ פערד און וואָגן, כ׳וויל אויך אַנטלויפן. האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט זיינע פערד אַוועקגעשיקט מיט זיין טאָכטער. כ׳גיי צוריק. כ׳זע עס פאָרן פורן פון וואַרשעווער וועג מיט מענטשן און פּעק. כ׳פרעג זיי וווהין זיי פאָרן, ענטפערן זיי, אַז זיי אַנטלויפן פון וואַרשע. אַנדערע לויפן קיין וואַרשע. כ׳זע, אַז אַ צעמישונג איז געקומען אויף די מענטשן, ווי ביים „דור הפלגה״. כ׳האָב געזאָגט צו מיין פרוי:

— ביילע, איך פאָר נישט.

נאָכער איז די פּוילישע פּאָליציי אַוועק פון מאַגעלניצע. מען האָט אויסגעקליבן אַ מיליץ פון 20

קריסטן און 2 יידן. די יידן זענען געווען: איך און מענדל טופמאַן, שמואל קלעפקעס זון.

די לעצטע נאַכט, ווען דאָס פּוילישע מיליטער איז אָפּגעטראָטן, זענען מיר ביידע געווען די היטער פון שטאָט. מען האָט געמוזט ווייזן דעם מיליטער ווי זיי זאָלן פֿאָרן אויפן בלענדאָווער וועג. אַ טייל האָט געוואָלט אויפן ביאַלאָבזשעגער וועג.

8 טעג פֿאַר ראש־השנה זענען די דייטשן אַריין קיין מאָגעלניצע. אַ שעה פֿאַרן אַריינקומען פון די דייטשן, איז צוגעקומען צו מיר אַ פּוילישער אָפּיציר און געהייסן אָפּהיטן דאָס גאַנצע געבעקס פון שבח דעם בעקער. עס איז געווען שטיל. כ׳גיב אַ קוק: ס׳פֿאָרן שוין דייטשע טאַנקן מיט האַקנקרייצן. די שרעק איז גרויס. מען הערט שוין אַריינשיסן צו יאָסל ציגעלמאַן דעם בעקער. געראָפן האָט מען אים יאָסל שאַבאָש, דעם בלינדן יצחקס זון. ער האָט אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער. אָבער זיי האָבן קיינעם נישט געטראָפֿן.

איך בין אַהיימגעלאָפֿן הינטן אַרום. אַוועקגעשמיסן די באַנד, וואָס כ׳האָב געטראָגן אויף דער האַנט, כדי מען זאָל נישט וויסן ווער עס איז געווען אין דער מיליץ.

5—6 שעה איז געפֿאָרן דאָס דייטשע מיליטער, מיט טאַנקן, בריק־אויטאָס. ווער עס האָט זיך אַוועק־געשטעלט קוקן, האָט געמוזט אַראָפּנעמען דאָס היטל. אַ טייל פון זיי האָט געהאַט גאַנץ איידל, אַנדערע האָבן באַלד געפֿרעגט, ווו סווויינען די רייכע יידן אויף דער נאַכט האָט מען שוין ראַבירט.

צו מאָרגנס האָט מען אַרויסגעווארפן פון דוד־לייזערס געוועלב אויף דזיאַרנאָווער גאַס פּאַרשידענע זאַכן. קליינע שקצימלעך האָבן געכאַפּט און געלאַכט. נאָכער דאָס זעלבע ביי רבקה רחלס טאָכטער, פון צוקער־געוועלב, ביי זעליג ניסלס, ביי קריגער, ביי יצחק שמואל אָסטראָוויעצקי דער דאָזער.

אין מאָגעלניצע איז געשטאַנען אַ דייטשער קאָמענדאַנט. מער האָט געזאָגט, אַז ער איז נישט קיין שלעכטער. זענען מענטשן געלאָפן צו אים און געבעטן, ער זאָל קומען. באמת איז ער געקומען, האָט אַ ביסל געשריגן, אַז ס׳איז נישט שיין צו ראַבירן. אַ דייטש האָט זיך אָנגערופן:

— הער לויטענאַנט, דאָס האָב איך אַלס געשאָנק בעקאָמען פון קרעמער.

נאָך דעם איז געווארן אַ ביסל שטילער. נאָכער האָט מען גענעהרט, אַז מען האָט געכאַפּט 3 יידן און איין קריסט.

*

די אויבנדערמאַנטע געכאַפּטע יידן אין וואַלד זענען געווען: 1) עקיבא, זון פון בערל „רב״. 2) אַן אייניקל פון דוד־איטשע בעל־עגלה. 3) יאיר גאָלדבערג, זון פון משה דניאלס און אַ קריסט.

דער קריסט איז אַנטלאָפן. פון די דריי יידן האָט מען, לויט דער ביטע פון יהושע הופאייזנס אַ טאָכטער, וואָס איז געווען אַ כלה פון אַ געכאַפּטן צווישן די דריי, צוריקגעשיקט דריי קעסטלעך אַש פון זייערע פֿאָרברענטע קערפּער...

צווישן די דריי האָט זיך אויך געזאָלט געפונען דאָס אַש פון יאיר גאָלדבערג, וואָס איז אָבער פֿאָרשלעפּט געוואָרן אין די טויט־לאַגערן, געראַטעוועט זיך און געפּינט זיך איצט אין ישראל.

נאָכער האָט מען אָנגעהויבן כאַפּן יידישע מיידלעך צו דער אַרבעט. מען האָט זיי געגעבן אין האַנט אריין בעזעמס און קובלעס, מיט וועלכע זיי זענען געגאַנגען איבערן גאַס. זיי האָבן באַדאַרפט רוימען די שטובן, ווּ דאָס דייטשע מיליטער איז געשטאַנען.

צוויי זשאַנדאַרן זענען אַרומגעלאָפן און וועמען זיי האָבן געזען מיט אַ באָרד, האָבן זיי אָפּגעשוירן אַ שפּיץ, דאָן אַריינגענומען צום פעלדשער, ער זאָל אָפּשערן די באָרד. צו מאָרגנס זענען זיי געגאַנגען מיט צוויי מיידלעך אָפּנעמען דאָס געלט: 2 מאַרק פֿאַר איין באָרד. די נעמען פון די יידן האָבן זיי געהאַט פֿאַרשריבן.

נאָכער האָט מען אַרויסגענומען צו קערן דעם מאַרק: שמואל יצחק דאָזער, יצחק קריגער, יעקב־דוד שוחט און נאָך עטלעכע אָנגעזעענע מענטשן. נאָכער דעם רב אָסעלקא, אים געהייסן אויסטאָן די ציצית כנפות מיט דעם ספּאָדיק ביז צו די הויזן, אָנגעצונדן אַ פייער און געהייסן דעם רב טאַנצן אַרום דעם פייער. מען קאָן זיך נישט פֿאָרשטעלן די שאַנדע. די קריסטן האָבן געלאַכט. וועלן דער גאַנצער מאַרק איז שוין געווען אויסגעקערט ריין, האָט מען אַלעמען אָפּגעלאָזן.

יעדן טאָג האָט מען געזען, ווי עטלעכע זשאַנדאַרן פירן יידישע מיידלעך מיט בעזעמס און קובלעס אין די ענט צו דער אַרבעט ריין מאַכן קלאָזעטן, ווויונגגען פון דייטשן מיליטער. פֿאַר דער קיך פון דייטשן מיליטער האָבן יידן געמוזט האָקן האָלץ. דאָס האָט גע־

דויערט אַ דריי וואָכן ביז מען האָט אינגענומען וואַרשע.

יעדן טאָג האָט מען געזען אַנגעלאָדענע עראָפלאַנען פליען קיין וואַרשע. אין וואַרשע זענען אומגעקומען 200 טויזנט מענטשן. אין וואַרשע איז נישט געווען וואָס צום עסן. איז געפאַלן אַ פערד אין גאַס פון די באָמבעס, זענען מענטשן צוגעלאָפן און אָפּגעשניטן אַ שטיק פלייש, עס געקאָכט און געגעסן. אַזוי איז אין וואַרשע געווען גרויס דער הונגער. טאָג און נאַכט האָט מען באָמבאַרדירט. גאַנץ וואַרשע איז געשטאַנען אין פלאַמען. 6 וואָכן נאָכן אינגענעמען וואַרשע האָט נאָך געברענט. איך אַליין האָב דאָס געזען, וויל כ׳בין געפאָרן קיין וואַרשע עפּעס קויפן. מען האָט אַריינגעפירט ברויט.

נאַכער האָבן די פאַלקס־דייטשן, וואָס האָבן געהאַט פעלדער, געזאָגט די דייטשן, אַז זיי האָבן נישט קיין אַרבעטער. זענען די דייטשן אַרומגעלאָפן איבער אַלע שטיבער און אַרויסגענומען די דערוואַקסענע: מענער, פרויען און מיידלעך צו קאָפּען קאַרטאָפל. בייַ מיר זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט 3 מאָן: 2 מייַלעך און איך. חנהן, וועלכע לעבט איצט, האָט וויי געטאָן אַ פוס. אַ דייטשער דאָקטאָר האָט צוגעלייגט צום פוס אַ באַנדאַזש און איר געהייסן בלייבן אין דער היים. איך האָב זיך געוועגדט צום בירגערמייסטער גודזשימערסקי, ער זאָל מיך אָפּלאָזן. איך בין שוין אַלט 45 יאָר. ער האָט מיך אָפּגעלאָזן. איך בין אַוועק, איז מיר נאָכגעלאָפן אַ זשאַנדאַר און געפרעגט פאַרוואָס איך אַנטלויף. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז דער בירגערמייסטער האָט מיך באַפרייט, וויל איך בין שוין אַלט צו דער אַרבעט. ער פרעגט מיך ווי אַלט איך בין.

— 45 יאָר — האָב איך געענטפערט.

האָט ער אַנגעהויבן לאַכן און לאַכט נאָך ביז היינט...

— 45 יאָר הייסט אַלט? ביי אונדז גייען 60־יאָריקע אין קריג. און דו זאָגסט, אַז דו ביסט אַלט. זאָפּאָרט נאָכלויפן!

ער איז געפאָרן אין אַן אויטאָ און איך האָב געמוזט נאָכלויפן.

אויפן פעלד ביים קאָפּען די קאַרטאָפל האָט מען געשלאָגן. איין זשאַנדאַר זאָגט צום צווייטן:

— אַזאַ פאָולע באַנדע, ווי די יודען זענען, האָב איך ני געזען.

נאַכער האָב איך אַנגעהויבן אַריינשמוגלען קיין וואַרשע ברויט, פלייש, קאַרטאָפל און אַהיימגעבראַכט לעדער, פאַפּיראָסן. מען האָט נאָך גאָרנישט קאָנטראָלירט. וואָס דו האָסט געוואָלט — האָסטו געקאָנט פירן.

ס׳איז געקומען אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן זיך רעגיסטרירן אין אַרבעטס־אַמט. די יידישע געמיינדע מיט אברהם מילשטיין בראש האָט געגעבן אַ פאָר טויזנט מאַרק, מען זאָל נישט כאַפן צו דער אַרבעט. עטלעכע טעג האָט מען געזען אַנטלויפן, האָט מען זיך געפרעגט, וואָס לויפט מען? דער ענטפער איז געווען:

— אַנטלויפט, מען כאַפט צו דער אַרבעט.

יעדע 2—3 טעג האָט יעדער געקריגן אַ קוויטל פון דער גמינע, אַז מען דאַרף גיין אַרבעטן. האָסטו געקאָנט דינגען אַ מענטש און באַצאָלן 10 מאַרק — איז אַן אָרעמאַן געגאַנגען אויף דיין אָרט.

ס׳זענען אַוועק אַ פאָר חדשים און מען האָט אָפּגע שלאָסן אַ געטאָ אין מאַגעלניצע: יידן באַזונדער און פאָליאַקן באַזונדער. דאָס יידישע געטאָ: קושיזשווקא, האַלב וואַליע־גאַס, האַלב דזשאַרנאָווער־גאַס און די גאַס ביים בית־המדרש און ביי דער שול. אין מאַרק האָבן יידן נישט געטאָרט גיין. וועג מען האָט געטראָפן אַ ייד גיין אויף דער פּוילישער זייט — האָבן אים שוין קיין צרות נישט געפעלט. ער האָט געקריגן גוט געשלאָגן און דערצו נאָך באַצאָלט שטראָף.

אַלע טאָג אין דער פרי האָט מען געזען ביי דער יידישער גמינע אַ פאָר הונדערט אַרבעטער, וועלכע זענען געגאַנגען צו פאַרשידענע אַרבעטן: אין קאָמענדע, אין וואַלד, אין ציגעלניע, אויפן שאָסיי, קערן די גאַסן, דעם מאַרק, די זשאַנדאַרמעריע. אַזוי איז געווען אַלע טאָג. ביז עס איז אַנגעקומען דאָס יאָר 1941.

דעם 27סטן פעברואַר 1941 האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן קיין וואַרשע. אפשר 2 וואָכן האָבן זיך מענטשן אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע. נישט אַלץ האָט מען געמעגט מיטנעמען. מעבל — נישט. וועג ס׳האָט געהאַט גוט מעבל, האָט געמוזט נעמען אַ וואָגאָן און פירן אין דער זשאַנדאַרמעריע. אַזוי איז געווען דער באַפעל. טאָמער האָט וועג פאַרקויפט דאָס מעבל אַ קריסט און מען איז געוואָר געווארן — האָבן שוין קיין צרות נישט געפעלט. מען האָט געקריגן אַזוי געשלאָגן, אַז מען האָט דיך נישט דערקענט.

אין מאָגעלניצע זענען געווען 4000 היימלאָזע.* זיי זענען געלעגן אין בית־המדרש און אין שול. אויך האָבן זיך מענטשן אַרײַנגעצויגן איינער צום צווייטן. כ׳קאָן זאָגן, אַז מאָגעלניצע איז געווען אַ שטעטל, וואָס האָט געשטיצט די אַלע מענטשן מיט עסן. פרייטיק האָט יעדער געמוזט אַראָפגעבן איין חלה, וואָס ער האָט געבאַקן, ווי אויך אַ פּאָר פּלעצלעך און קיכלעך און מען האָט דאָס פּאַרטיילט צווישן די אָרעמע היימלאָזע מענטשן.

איך טרעף נאָך איצט היימלאָזע. ערשט יענע וואָך אין פּעלדאָפּינג, אַ גרויסער יידישער לאַגער, האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז מאָגעלניצע האָט געשטיצט מער ווי אַלע שטעט. זיי האָבן געריכט די מאָגעלניצער יידן.

ס׳איז געקומען אַ באָפעל פון גריצע, אַז אין 2 וואָכן אָרום דאַרף דאָס גאַנצע שטעטל אַרויספֿאָרן קיין וואַרשע. יעדער מוז איינצאָלן 150 זלאָטעס, וועט קומען אַ גרויסער אויטאָ פון וואַרשע און מען וועט קאָנען דאָס געפּעק אַריינפירן קיין וואַרשע. אַ טייל האָט צוגעגרייט דאָס געפּעק צו פּאָרן קיין וואַרשע, און אַ טייל איז בייגאָט אַרויסגעפּאָרן מיט פורן קיין נייַ־שטעטל, ביאַלאָבזשעג, ווישמעריץ, דזשעוויצע און ראָ־דאָם. נישט יעדער האָט געוואָלט פּאָרן קיין וואַרשע אין געטאָ. אַ טייל האָט געזאָגט, אַז דאָס בעסטע איז קיין וואַרשע, ווו מען קריגט אַלץ צוקויפן.

וואַרשע האָט אויסגעזען ווי אַ יידישע מלוכה: יידישע פּאָליציי, יידישער פּאָסט־אַמט, טעאַטערן, קי־נאָס, 2 טראַמווייען זענען געפֿאָרן פון זשעלאָזנע ביז מוראָנאָוו אָהין און צוריק דורך אַלע גאַסן אין געטאָ. אָבער די יידן אין די קליינע שטעטלעך האָבן אַזוי נישט געליטן פון הונגער, ווייל עס האָט געקאָסט ביליק. אין וואַרשע האָט אַלץ געקאָסט טייער, ווייל ס׳איז געווען שווער אַריינצוברענגען.

די אויטאָס מיט געפּעק קיין וואַרשע זענען געגאַנ־גען 8 טעג. יעדער האָט געמעגט אַריינפירן 150 קילא. ווי געזאָגט — קיין מעבל נישט. נאָכער האָט עמעץ פון די פּאָליאָקן געמסרט אין גריצע, אַז מאָגעלניצער יידן פירן אַריין קיין וואַרשע לעדער, שניט־סחורה, דאָלאָרן און גאָלד.

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

לויט דער אָפּיציעלער מעלדונג פון בירגערמייסטער לעאָן גודזימערסקי זענען געווען היימלאָזע, לאָדזשער, אַלעקסאַנ־דערער, פּלאָצקער, פּשיבישעווער, גאָסצינער און אַנדערע — 1550 יידן; מאָגעלניצער יידישע תושבים — 2450. צוזאַמען 4000 יידן.

פונקט ווען מיין ברודער זילע אַניעלעוויטש איז געפֿאָרן מיטן טראַנספּאָרט קיין וואַרשע, האָט מען אין גריצע קאָנטראָלירט און טאָקע געפונען לעדער, דאָלאָ־רן, שניט־סחורה, אויף די וועגענער זענען געווען 100 מענטשן יונגע, אַלטע, מענער און פרויען. 2 יידן האָט מען געכאַפּט אויפן וועג־טאָרטשין־גריצע. איינער 23 יאָר אַלט און דער צווייטער 17 יאָר, אָן, בענדער, וואָס יידן זענען געווען מחויב צו טראָגן אויף זייער אָרעם, האָט מען זיי דערשאָסן. די איבעריקע האָבן באַקומען צו 50 שטעקנס יעדער. מיין ברודער זילע איז געווען קראַנק 4 וואָכן אין וואַרשע פון דעם שלאָגן. די אַלע מענטשן, צעהרגעטע, האָבן געמוזט טאָנצן צווישן שעה אויף די טויטע, וואָס זענען אַזוי צעקוועטשט געווארן, אַז מען האָט זיי נישט דערקענט ווען מען האָט זיי דערשאָסן האָבן זיי נאָך געלעבט נאָך 2 שעה טרעטן פון 100 מענטשן — קאָן מען זיך פֿאָרשטעלן ווי דאָס האָט אויסגעזען.

נאָכער האָט מען די מענטשן געגעבן ווידלעס זיי זאָלן צוריק אַרויפלייגן די זאָכן אויף די אויטאָס, וואָס זענען אָפּגעפּאָרן קיין וואַרשע. ס׳האָט געדויערט 2 וואָכן ביז מען האָט זיי אַרויסגעגעבן די זאָכן, ווייל זיי זענען געווען אויסגעמישט. אין דער היים האָט יעדער אַרײַנגעלייגט זיינע זאכן אין זעק, צוגענייט און אויפגעשריבן דעם נאָמען, האָט מען געווויסט וועמנס דאָס איז און יעדער מאָגעלניצער האָט דערקענט זיינס. אַזוי איז צוגעגאַנגען דאָס אַריבערפֿאָרן קיין וואַרשע.

דעם לעצטן טאָג, ד״ה דעם 26סטן פעברואַר 1941 פֿאָרן אַרויספֿאָרן פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע, האָט יעדער געמוזט זיך פֿאָרזען אין בעדל און אַרויס־קריגן אַ „לאָזע־שיין״. דער באָפעל איז געווען, אַז מיטוואָך פרי, דעם 27סטן פעברואַר, זאָל די גאַנצע שטאָט שטיין פֿאָרן מאָגיסטראָט ביז 8 פרי. יעדער מעג מיטנעמען 25 קילא מיט זיך. מען האָט זיך אויסגע־שטעלט צו 4 אין די רייען: קליינע קינדער, גרויסע און אַזוי איז מען געגאַנגען צו דער קאָלייקע. אַ טייל קריסטן האָט געווויינט און אַ טייל האָט געלאַכט: שוין פּטור געווארן פון די זשידעס. אויפן וועג, גייענדיק צו דער קאָלייקע האָט מען געשלאָגן מכות רצח. מיין זון הערשל האָט געוואָלט אַריינגיין אין אַ לייַדיקן וואָגאָן, וואָס איז געווען אָנגעגרייט פּאַר די דייטשן, האָט ער געקריגן געשלאָגן איבערן קאָפּ, איבער די הענט. ער האָט זיך קוים אַרויסגעדרייט פון זיי.

אויפן וועג ביי פּיאַסעטשנע האָט מען אַראָפּגענו־מען אַלע מענער און געמאַכט מיט זיי גימנאַסטיק.

דערביי געשלאָגן, ווייל דער איז נישט אַזוי געלאָפן און דער האָט נישט געמאַכט אַזוי ווי זיי האָבן געוואָלט.

וועג מען איז אָנגעקומען קיין ווארשע, האָט מען געהייסן אויסשטייגן, דאָס געפּעק אַנידערלייגן. ס׳זעט־נען געקומען פון דער יידישער גמינע אויטאָס, וואָס האָבן צוגענומען דאָס געפּעק. נאָכער האָט געדויערט אַ טאָג ביז מען האָט אַרויסגעקריגן די זאַכן.

אונדז האָט מען אַריינגעטריבן אויף לעשנע 9, ווו מיר האָבן זיך געבאָדן, געמאַכט דעזינפעקציע און געווען דאָרט איבער נאַכט. וועט ס׳האָט געהאָט אַ פאַמיליע — איז געגאַנגען צו דער פאַמיליע און וועט נישט — איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין ערטער פון דער גמינע, ווו ס׳האָבן געווויינט צו 200 מענטשן אין איין גרויס צימער. די יידישע גמינע האָט געגעבן, כדי די נשמה צו דערהאַלטן. וועט ס׳האָט געהאָט געלט — האָט זיך געדונגען אַ דירה, וואָס האָט געקאָסט זייער טייער (עטלעכע טויזנט זלאָטעס). מיט מעקלערס איז נישט געווען אַזוי לייכט.

איך האָב געדונגען אַ דירה אויף כלאָדנע 38.

נאָך עטלעכע טעג האָט נפתלי זאָנדער מיט נאָך עטלעכע מענטשן זיך אַרויסגעשמוגלט פון וואַרשע. ביים טויער האָט מען זיי קאָנטראָלירט און צוגענומען אַ סך זאַכן. דערצו האָבן זיי געקריגן געשלאָגן און זענען צוריק אַריינגעשיקט געוואָרן קיין וואַרשע.

געווען איז דאָס חול המועד פּסח 1941. איך האָב געווויינט נעבן טויער. אין אָוונט זענען זיי אַריפּגע־קומען צו מיר איבערנעכטיקן, ווייל נאָך 8 אַזייגער אָוונט איז שוין נישט געווען דערלויבט צו גיין אין גאַס. איך האָב געווויינט אין אַ גרויס צימער, האָב איך פאַר זיי געמאַכט אַ געלעגער און זיי זענען דורכגעשלאָפן די נאַכט.

מיט עטלעכע טעג שפּעטער איז נפתלי און זיינע קינדער אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע קיין שידלאָווצע. אין אַ האַלב יאָר שפּעטער האָב איך אים געטראָפן אין שידלאָווצע.

אין וואַרשע האָט אַ קילאָ ברויט געקאָסט 15 זלאָטעס, 5 זל. אַ קילאָ קאַרטאָפל. מיר זענען געווען 11 מענטשן. וואָס מען האָט געגעסן איז געווען וויי־ניק, אַפּעטיט איז געווען. אַלע טאָג האָב איך אריי־בערגעטראָגן זאַכן צום פאַרקויפן אויף מוראָנאָוו: אָנצוגן, האָנטעכער, טישטעכער, רינגלעך, לעפל. די 3 זין האָבן געהאָנדלט מיט פאַפּיראָסן אויף זשעלאָזנע־גאַס און האָבן אַלע טאָג פאַרדינט אַ פּאָר זלאָטעס, האָבן זיי געהאָט פאַר זיך עפּעס צו קויפן. אין וואַרשע האָט מען געקריגן אַלץ צו קויפן — אַבי געלט, און געלט האָט מען געדאַרפט. נאָר נישט יעדער האָט געהאָט געלט. מענטשן זענען געשטאָרבן פון הונגער. אויף די גאַסן זענען געלעגן טויטע כמעט פאָר יעדן טויער, צוגעדעקט מיט צייטונגס־פאַפּיר. ס׳זענען אַרומגעפאָרן וועגענער מיט קעסטלעך, וווּ מען האָט אַרייגעלייגט די טויטע.

אין יאָר 1941 האָבן זיך איבער שבת אָנגעקליבן 4 טויזנט טויטע. קאָן מען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַ־רַא הונגער ס׳איז געווען. אַז איינער האָט געטראָגן אַ ברויט, איז מען צו פון הינטן און אַרויסגעכאַפט דאָס ברויט, וואָס מען האָט באַלד אויפגעגעסן. וועג יידישע פאָליציי איז אָנגעקומען, געוואָלט אַרויסריסן דאָס ברויט, שלאָגנדיק דערביי, האָט שוין דער הונ־געריקער געהאָט כמעט אויפגעגעסן דאָס גאַנצע ברויט.

אין יאָר 1941, נאָך אַ שבת, זענען מיר, — איך און מיינע 7 קינדער — אַרויס פון וואַרשע. אויפן וועג קיין אָמשינאָוו האָבן אונדז פאַרהאַלטן פאָלקס־דויטשן, אונדז אַריינגענומען מיטן וואָגן אין לאָגער, אַלץ דורכ־געזוכט. וואָס זיי האָבן געקאָנט האָבן זיי צוגענומען. מיך האָבן זיי איבערגעלאָזט אַרבעטן אין לאָגער. מיין פרוי מיט די קינדער האָבן זיי צוריקגעשיקט קיין וואַרשע.

מיין פרוי מיט די קינדער זענען נאָך אַמאָל אַרויס פון וואַרשע. זי האָט נאָך געהאַט אַ ניי פּוטער, האָט זי עס פאַרקויפט פאַר 2.500 זלאָטעס און איז געקומען קיין דזשעוויצע, וווּ נטע האָט געווויינט. נאָך 6 וואָכן האָט מען מיך צוריק אַריינגעשיקט קיין וואַרשע מיט די קראַנקע. די געזונטע האָט מען געשיקט קיין לאָוויטש אַרבעטן אין אַ לאָגער.

קומענדיק קיין וואַרשע האָב איך נישט געהאַט קיין גראָשן געלט. כ׳בין אַרויפגעגאַנגען צו משה דייטשמאַן, לעבן דער האַלע, און ער האָט מיר געגעבן דאָס ערשטע פּרישטיק. ער האָט מיך נישט דערקענט, אַזוי שלעכט האָב איך אויסגעזען. אַזוי בין איך אַרום־געגאַנגען צו אַלע פאַרמעגלעכע מאַגעלניצער: צו פייוול רעכטשייד, דוד לייזערס און די אַלע גאַרבערס. מ׳האָט מיר צוזאַמענגעשטעלט 2.000 זלאָטעס און איך בין אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע קיין ראַווע־מאַזאָוויעצק און פון דאָרט בין איך געקומען קיין דזשעוויצע. דאָרט זענען נאָך די יידן געזעסן אויף זיערע ערטער. אין דזשעוויצע זענען געווען מיינע ברידער מיט זייערע פרויען: נטע אַניעלעוויטש, זילע אַניעלעוויטש און פישל־יאָסל אַניעלעוויטש. נטעס פרוי איז געווען שרה,

חוה בוניאָקס טאָכטער; זילעס פרוי — פייגע, ישראליק שוסטערס טאָכטער; פישלס פרוי — די טאָכטער פון שמואל בעקער.

קומענדיק קיין דזשעוויצע בין איך געוואָר געוואָרן, אַז מיין ברודער נטע האָט זיך געהאָנגען אין חודש תמוז 1941, זונטיק. און איך בין געקומען מיטוואָך. ס׳האָט זיך אויפגעהויבן אַ געוואַלד, אַ געוויין. וויין אַהין, וויין אַהער, שריי צו גאָט, ס׳איז פאַרפאלן.

אין דזשעוויצע איז אויך אַלץ געוואָרן טייער. איז מען געגאַנגען אין דאָרף און מען האָט פשוט געבעטלט. אַזוי איז מען דורכגעקומען אַ פאָר וואָכן. כ׳האָב געזען, אַז אין דזשעוויצע קען מען שטאַרבן פון הונגער. כ׳האָב געמוען 2 זין און מיר זענען אַוועק פון דזשעוויצע קיין פשיסכע און פון דאָרט קיין שידלאָווצע.

אַזוי זענען מיר געגאַנגען 3 חדשים, געווען אין פיל שטעט און געמאַכט ביי מיינע סוחרים אַ פאָר טויזנט זלאָטעס. קיין עסן האָט אונדז שוין נישט געפעלט. מיר האָבן געגעסן 6 מיטאָגן אַ טאָג, אַזוי אויסגעהונגערט זענען מיר געווען. אָבער מען האָט זיך געמוזט היטן. פון איין שטאָט אין דער צווייטער האָט מען געמוזט גיין פאַרטאָג, אַז קיין דייטשן זאָלן אונדז נישט כאַפן, ווייל זיי וואָלטן אונדז דערשאָסן. אַ סך מאָל האָבן מיר געזען דייטשן פאָרן, האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין וואַלד. אַזוי האָבן מיר געציטערט. דאָס האָט אָנגעהאַלטן ביז מאַי. כ׳בין געווען כמעט אַליין. כ׳קאָן נישט פאַרגעסן מיינע קינדער קיין איין מינוט. זיי שטייען מיר אַלע פאָר די אויגן. שטעל דיר פאָר 7 קינדער — גרויסע, שיינע, קלוגע און דאָ האָב איך נישט מיט וועמען צו רעדן קיין וואָרט.

כ׳האָב געזען, אַז אין דזשעוויצע קאָן מען זיך נישט אויפהאַלטן. דאָס שטעטל איז איבערפולט מיט היימלאָזע. בין איך אַוועק קיין סטאַשעוו, קעלצער קרייז און האָב זיך דאָרט באַזעצט מיט מיין פרוי און קינדער. די סוחרים האָבן מיר געדונגען אַ דירה אונטער דער שטאָט. מיר זענען דאָרט אָפגעווען עטלעכע חדשים. מיין פרוי, ביילע יעראזאלסקי, חוה בוניאָקס טאָכטער, איז קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. מען האָט זי געמוען אין פוילישן שפּיטאָל. אָפּליגנדיק עטלעכע טעג איז איר בעסער געוואָרן. דאָן זענען קראַנק געוואָרן 2 זין און די טאָכטער האָדעס, אויך אויף טיפוס. זיי האָט מען שוין געמוען אין יידישן שפּיטאָל אַריין. ס׳זענען געקומען עטלעכע מאָן און געמאַכט ביי מיר אין שטוב אַ דעזינפעקציע, אויסגעשפריצט מיט קאַרבאָל. אונדז האָבן זיי געמוען אין בית־המדרש אַריין, וווּ מיר האָבן געמוזט זיין דריי וואָכן, נישט אַרויסגיין. דאָרט זענען געווען 80 מענטשן. די לייז זענען אַרומגעקראָכן. מען האָט געגעבן אַ פּאָרציע ברויט מיט אַ ביסל זופּ. עפּעס שאָפן צום עסן האָט מען נישט געקאָנט גיין, ווייל מען האָט נישט אַרייngעלאָזט אין קיין שום שטוב. מורא האָבנדיק, אַז מען זאָל נישט פאַרשלעפּן דעם טיפוס.

נאָכער בין איך שוין געבליבן ווויינען אין בית־מדרש, ווייל איך האָב נישט געהאָט קיין געלט. כ׳בין געגאַנגען אַרבעטן צו אַ גאַרבער אויפן שאָסיי. איז געווען אַ חתונה — בין איך געגאַנגען זינגען, אַזוי אויך אויף תנאים. אַזוי האָב איך פאַרזאָרגט די פרוי מיט די קינדער זיי זאָלן נישט הונגערן איין טאָכטער האָדעס (19 יאָר אַלט) האָב איך אַוועקגעגעבן צו אַ פויער אַרבעטן אין פעלד. זי איז דאָרט געווען אַלס פּוילישע. מיינע 2 זין: גדליה 13 יאָר אַלט, און פישל־יאָסל, 11 יאָר, האָבן געפאַשעט די קי. דער פויער איז געווען זייער צופרידן פון זיי. ער איז געווען זייער רייך און האָט זיי געגעבן גוט צו עסן. אויך די פויערטע איז געווען צופרידן. זיי האָבן גוט געפאַשעט די קי..

איך און דער עלטסטער זון הערשל, 15 יאָר אַלט, האָבן געאַרבעט אויפן שאָסיי. איך האָב געמוען 8 זלאָטעס אַ טאָג און דער זון — 15 זלאָטעס אַ טאָג. דער זון איז געווען כמעט אַ ריז. דער דייטשער אויפזיעזען אויפן שאָסיי איז געווען זייער צופרידן פון אים.

נאָכער זענען געקומען 3 גאַרבער פון סטאַשעוו, זיי האָבן געזאָגט, אַז מען האָט ביי זיי צוגענומען 76 שטיק לעדער און מען דאַרף איינעם, וואָס זאָל זיך אונטערשרייבן, וועמענס לעדער דאָס איז געווען, אַז נישט וועט מען זיי איינזעצן. זייער ווירט, אַ פאָליאַק, האָט געגעבן 1000 זלאָטעס איך זאָל זיך אונטערשרייבן. אַז עס וועט קומען שטראָף צו באַצאָלן, וועלן זיי שוין באַצאָלן. אַזוי איז געווען: ס׳איז געקומען 500 זלאָטעס צו באַצאָלן שטראָף, האָבן זיי באַצאָלט. נאָכער האָט מען געהערט, אַז די אַלע מענטשן, וואָס מען האָט ביי זיי צוגענומען לעדער וועט מען אַרעסטירן. כ׳בין אַרומגעלאָפן צו די גאַרבערס, געפרעגט: וואָס וועט זיין, אַז מען וועט מיך אַרעסטירן? וואָס וועלן טאָן מיין פרוי און קינדער? זיי האָבן מיר געגעבן אַן אונטערשריפט, אַז זיי וועלן מיין פרוי צאָלן 1000 מאַרק אַ חודש.

ס׳האָט געדויערט 4 וואָכן און מען האָט מיך איינגעזעצט ערב ראש־השנה אין סטאַשעוו. מען האָט

אויך איינגעזעצט דעם זון פון גרעסטן גביר אין סטאַ־
שעוו. זיין נאָמען איז געווען מילגראָם. מילגראָמען
גופא האָט מען צוגעבונדן צו אַ פור, די פויערים זאָלן
זען, אַז מיט מילגראָמען איז שוין אויס. נאָכער האָט
מען אים דערשאָסן.

נאָך 3 טעג זיצן אין סטאַשעוו האָט מען מיך
אַוועקגעשיקט, געשלאָסן אין קייטן, קיין אָפּט אין
אַרעסט. אין דער פרי, איידער מען האָט מיך אַוועק־
געשיקט זענען צו מיר געקומען זיך געזעגענען מיינע
2 זין גדליה און פישל־יאָסל. זיי האָבן מיר געזאָגט,
אַז זיי גייען אין דאָרף ברענגען קאָרטאָפל. ביים געזע־
גענען זיך זענען אויך געווען: מיין ווייב, דער עלטס־
טער זון הערש־בער (געטראָגן דעם נאָמען פונעם זיידן
הערשל בוניאָק) און די יינגסטע טאָכטער לאהלע (8
יאָר). איך האָב איר געגעבן אַ זעמל מיט אַ פּאָמידאָר.
אין אָנהייב האָט זי נישט געוואָלט נעמען. אָבער דאָך
האָט זי געמומען און געווויינט. אויך מיין פרוי האָט
געווויינט:

— ווער ווייס, צי כ׳וועל דיך נאָך זען?

זי האָט געהאָט אַ פאַרגעפיל. קומענדיק קיין אָפּט,
האָט מען זיך אָפּגעשטעלט אין שטאָט. כ׳האָב גלייך צו
וויסן געגעבן די לעדער־סוחרים, אַז מען פירט מיך
אין אַרעסט און מען זאָל מיר עפּעס אַריינגעבן צו עסן.
כ׳קאָן נישט זאָגן — אָלע טאָג האָט מען מיר אַריינגע־
שיקט אין אַרעסט עסן.

גלייך ווי כ׳בין אַדיינגעקומען אין אַרעסט, האָב
איך באָקומען 6 באָטקעס, אַז כ׳בין באָלד אינגאַנצן
געשוואָלן געוואָרן, ווייל כ׳בין נישט געשטאַנען גלייך.

— נאָך אַמאָל וועסטן שוין וויסן צו שטיין גלייך!

דער שלעגער איז געווען אַ פּאָליאַק. נאָך 3 וואָכן
זיין אין אַרעסט האָט מען מיך געשיקט קיין אוישוויץ,
די הענט געבונדן אויף הינטן מיט שטריק, כ׳זאָל נישט
קענען אַנטלויפן.

מיט אַן אויטאָ האָט מען אונדז אַריינגעפירט 17
מאָן — 9 יידן און 8 קריסטן — קיין אָסטראָווצע.
פון הינטן איז נאָכגעפאָרן אַ קליינער אויטאָ מיט
מאָשין־געווער. מיר האָבן געמיינט, אַז מען גייט אונדז
שיסן. מען האָט געשמועסט, אַז מען שיקט אַרויס ביי־
נאָכט — שיסט מען אין וואַלד. אָבער אונדז האָט מען
געשיקט פון אָסטראָווצע קיין קעלץ צו דער באַן. גע־
הייסן האָט מען אונדז זיך אַנידערלייגן אויף דער ערד
אַזוי ווי די שעפּסן. פון פאַרשידענע ערטער האָט מען
צוזאַמענגענומען 800 מאָן, אַרויפגעזעצט אויף דער
באַן און געשיקט קיין אוישוויץ. געווען איז דאָס חול
המועד סוכות 1941. אין באַן האָט מען געשמועסט,
מען זאָל אונדז נאָר נישט שיקן קיין אוישוויץ, אַז
נישט זענען מיר פאַרלוירן, ווייל אין אוישוויץ לעבט
מען מער נישט ווי 2—3 טעג.

אין לאַגער זענען מיר אָנגעקומען 12 אַזייגער
ביינאַכט. מיר לייענען איבער: אוישוויץ. „אַרבייט
מאַכט פרייַ!" ביי דער באַן האָבן שוין געווארט אַ 150
זשאַנדאַרן. אַראָפּגייענדיק פון באַן האָט מען צו אונדז
געשריגן: „לאָוס, שנעל!", „שנעלער לאָופען!", „זויער־
שטאָף". דערביי האָט מען אונדז געשלאָגן מיט די
קאָלבעס.

מען האָט אונדז געפירט אין באָד אַריין און אָנ־
געזאָגט, אַז מיר זאָלן מיט קיינעם נישט רעדן. וועלן
מיר נישט הערן — וועט מען שיסן. די מורא איז
געווען גרויס. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר געטרונקען
וואַסער, ווייל מיר האָבן נישט געהאָט געגעסן אַ
גאַנצן טאָג, האָט אונדז געדאָרשטן. אין דער פרי האָט
מען אונדז אַרויסגעיאָגט פון באָד און געהייסן זיך
אויסטאָן. מען האָט אונדז אָפּגעשוירן, אָפּגעראַזירט און
געגעבן 3 נומערן מיט 2 זעק, איין נומער אויף דער
האַנט.

נאָכער איז מען אַריין צוריק אין באָד זיך וואַשן.
דאַן האָט מען אונדז געגעבן לאָגער־אָנטועכץ מיט
שטרייפן, הילצערנע טרעפּעס און אויסגעשטעלט אונדז
אין דער ריי זיך צו פאָטאָגראַפירן. דערביי האָט מען
געשלאָגן אַן רחמנות.

כ׳האָב געמיינט, אַז כ׳וועל לעבן נאָר 2—3 טעג.
זעענדיק, אַז מען ברענגט פון דער אַרבעט אַזוי פיל
טויטע. כ׳האָב געקריגן דעם ק.צ.־נומער 66382 און
מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין בלאָק 9/א. פאַרנאַכט
האָבן מיר באָלד געקריגן אַ פּאָרציע ברויט מיט מאַר־
גאַרין און קאַווע. גאָרנישט אַזוי שלעכט!

האָלב 5 פאַרטאָג האָט מען אונדז געווֶעקט. ביים
וועקן האָט מען געשלאָגן אַן רחמנות:

— שנעלער, פאָולע יודען־באָנדע!

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

ווי ס׳זאָגן עדות לעבן געבליבענע פון יענער
צייט, האָבן די דייטשן דערשאָסן, אין ערשטן טאָג פון
זייער אַריינקומען קיין מאָגעלניצע, צוויי יידן: 1) שלמה
בעלזבערג, זון פון מענדל פּאָוולאָוויצער. 2) חיים
אַרטמאַן, איידעם פון לייבישל שעלצער, וואָס זענען
געקומען צו פאָרן אויף אַ וואָגן פון אַ געדונגענעם
סאָד אין אַ דאָרף. מ׳האָט זיי באַגראָבן אויפן מאָגעלני־
צער בית־הקברות..

יחזקאל גאָלדשיידער

ביי די דייטשן אין מאגעלניצע

כ׳בין געבוירן אין מאָגעלניצע ביי מיינע עלטערן ישעיהו (נפתלים) גאָלדשיידער און לאה מלכהלעס. ביים אויסברוך פון דער מלחמה, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, האָט מיין מוטער שוין נישט געלעבט. דער פאָטער איז געשטאָרבן אין יאָר 1941 אינעם וואַרשעווער געטאָ.

א. דער מלחמת־אויסברוך. די דייטשן קומען קיין מאָגעלניצע

פרייטיק פאַרטאָג, דעם 8טן סעפטעמבער 1939 זענען די דייטשן אָנגעקומען קיין מאָגעלניצע. צו ערשט איז אָנגעקומען פון דעם נישטעטער וועג אַ טאַנק און נעבן אים אַ מאָטאָציקליסט. מיר זענען געשטאַנען אין טויער, איך, מיין קוזין ישראל זויער און יוסף פרידמאַן. מיר האָבן צווישן זיך דיסקוטירט, צי דאָס איז אַ פּויליש, אָדער אַ דייטשער טאַנק. מיר האָבן נישט באַווייזן טעאָרעטיש פעסטצושטעלן די אידענטיטעט פונעם טאַנק און באַלד האָבן מיר זיך איבערצייגט, ווער דער טאַנקיסט איז. אָנגעטאָן אין שוואַרצע קלייַדער איז ער אַרויסגעשפרונגען פונעם טאַנק, געהייסן אונדז אין דייטש „די הענט אויפהייבן" און אויסגעשאָסן אין דער לופט אייניקע מאָל אין פאַרשידענע ריכטונגען. אָזוי ווי קיינער האָט נישט געענטפערט, איז דער מאָטאָציקליסט צוריק געלאָפן און וואַרשייַנלעך געמאָלדן, אַז דער וועג איז פריי פונעם פוילישן מיליטער. דאָן האָבן אָנגעהויבן שטראָמען טאַנקן אין דער ריכטונג פון וואַרשע בייטאָג און ביינאַכט אָן אויפהער.

ב. דער אָנפאַנג פון די פייניקונגען

ראש־השנה זענען די דייטשע סאָלדאַטן אַרייַנגעלאָפן אין בית־המדרש, שול און שטיבלעך. אַרויסגעטריבן פון דאָרט די מתפללים (דאָוונער), אַרויסגעפירט אויפן מאַרק, געהייסן אויסקערן די גאַסן, צוזאַמענענעמען דאָס מיסט און פירן מיט וועגלעך און דערביי זינגען...

יעקב־דוד שוחט און בעל־תפילה האָט געמוזט זינגען אין מאַרק ביים קערן די גאַסן די נגונים פון די ימים־נוראים־תפילות. חיים דאָנער אַלס בוכהאַלטער, אַן „אינטעליגענט" האָט באַקומען אַ טוש פון שמוציק וואַסער איבערן קאָפּ. אָנדערע האָבן „סתם" באַקומען קלעפּ.

קוראָווסקי, דער פּוילישער פעלדשער און פריזירער האָט באַקומען אומגעריכטע קונדן. די דייטשן האָבן געשיקט יידן אָפּצושערן און ראַזירן די בערד. יעדער „קונדע" האָט געמוזט באַצאָלן דעם פּולן פרייז...

אָזוי האָבן די דייטשן זיך איזדיעקעוועט איבער די מאָגעלניצער יידן איבער די גאַנצע יום־טובים. כאַטש, אַן אַ סדר, ווי ס׳האָט זיך פאַרגלוסט דעם, אָדער יענעם זעלנער. ביז זיי האָבן אייַנגעזען, אַז „ס׳מוז זיין אָרדנונג". האָבן זיי נאָמינירט די דעמאָלטיקע יידישע קהילה־מיטגלידער אַלס יודענראַט: 1. בעריש זויער פון אגודת ישראל; 2. פייוול רעכטשייד — מזרחי; 3. יוסף פאַלץ — אומפאַרטייאישער; 4. אברהם מילשטיין — „בונד" און אָנדערע, וועמענס נעמען כ׳געדענק איצט נישט. זיי האָבן אויסגעקליבן אַ יידישע מילין, אין וועלכער ס׳זענען אַרייַנגעטרעטן פאָלגנדיקע מיטגלידער: אלימלך אָסעלקאָ, זון פון ר׳ פּנחסל אָסעלקאָ, אייניקל פונעם אַלטן רב, ר׳ גבריאל־זאב אָסעלקאָ, קאָמענדאַנט; פּנחס זיגעל; משה סייעט (זון פון העשלען); דוד רעכטשייד, זון פון ראובן. ישראליק שוסטערס אָן איידעם פון פּשיבישעוו; מענינ גראָסמאַן; יאָסקע ווינטער (פון די יאַמסקיס) און אָנטשל אַניעלעוויטש.

די אויפגאַבע פון דער מיליץ איז געווען: אויפוועקן די יידן צו דער אַרבעט, אויפמאָנען שטייערן און קאָנטריבוציעס, וואָס די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט אויף די יידן. אָחוץ דער מיליץ האָט געאַרבעט אין דער ביוראָ פון די דייטשן דוד רייבענבאָך, זון פון פייוול־לען, וואַרשיינלעך אַלס פאַרבינדלער צווישן דעם יודענראַט און די דייטשן.

ג. איך מאַך פּליטה

אין איינע פון די ערשטע נאַכט־אָבלאָווע צו שיקן אויף אַרבעט אין די אַרבעט־לאָגערן, בין איך אויך געפירט געוואָרן דורך אַ יידישן און אַ דייטשן פאָליציאַנט אין דער מאָגעלניצער תפיסה. דאָרט האָב איך געטראָפן עטלעכע און צוואַנציק יידישע בחורים. כ׳האָב באַלד באַשלאָסן צו מאַכן פּליטה (אָנטלויפן). די אייזערנע קראָטעס, וואָס זענען שוין געווען אַלט און

פֿאַרזשאַוועדט איז מיר געלונגען אויסצובייגן און האָפֿ... כ׳בין אין דרויסן. אַ פּוילישער היטער, וואָס האָט מיך גוט געקענט, האָט באַמערקט מיין אַרויסגנבענען זיך פון דער תפיסה. ער האָט מיך געבעטן כ׳זאָל צוריק אַרייַנגיין, ווייל ער איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר אַלע אַרעסטירטע. טאָמער וועט עמעצער פון דער גרופּע אַנטלויפֿן, וועט ער באַלד מעלדן וועגן דעם די דייטשן און די שטראָף וועט זיין אַ גרויסע. כ׳האָב אַנגענומען זיין פֿאַרשלאָג און צוריק אַריין אין דער תפיסה. מיין פּלאַן צו אַנטלויפֿן האָב איך, פּונדעסטוועגן נישט אויפֿגעגעבן. כ׳האָב געזאָגט צו די „חברה" בחורים:

— אויב מ׳וועט אונדז קומען נעמען מיט אויטאָס, וועלן מיר אַלע זיך מוזן אַרויפּזעצן. טאָמער שיקט מען אונדז צו פוס ביז צו דער קאָלייקע, לייג איך פֿאַר צו מאַכן פּליטה.

דער פּלאַן איז געווען: אויסמישן זיך צווישן די געקומענע משפּחות צום באַגלייטן. און יעדער זאָל לויפֿן אין אַן אַנדער ריכטונג. צו מאָרגנס האָט מען אונדז טאָקע געפּירט צו פוס, אויסגעמושטירטע צו דער קאָלייקע. אַלע, וועמען כ׳האָב געעצהט צו אַנטלויפֿן, האָבן פֿאַרגעסן די עצה. איך האָב נישט פֿאַרגעסן. קודם כל האָב איך זיך נישט געשטופּט אין דער ערשטער ריי, נאָר דווקא אין דער לעצטער ריי. נעבן מיר זענען געגאַנגען: הערשל באַמגאָרט און מיין שוועסטער חיה־שרה. אַזוי האָבן מיר מאַרשירט ביז נאָך דער בריק. באַלד האָב איך געבעטן הערשלען מיט מיין שוועסטער זיי זאָלן מיר האַלטן מיינע פּעקלעך און... אַוועק אין וואַלד אַריין. לויפֿנדיק בין איך פֿאַרבײַ קיילע קריגער, וואָס איז געווען איינע פון די באַגלייטערינס. זי האָט אויסגעשריען: לייבל! יחזקאל איז אַנטלאָפֿן פון די רייען! באַלד זענען אַלע שכנים זיך צעלאָפֿן, מ׳זאָל זיי נישט חושד זיין אין מיטהילף אין מיין אַרויסרייסן זיך פון די מאָביליזירטע צו דער אַרבעט.

איך בין אַנגעקומען אינעם דאָרף קליין־אָטע־לאָנסק. אַ פּויער מיטן נאָמען אטאלעק האָט מיך אויפֿגענומען און אַוועקגעפּירט אין דער שטאָט ביאַלאָ־בזשעג. דאָרט אָפּגעווען אַ שטיקל צייט ביז ס׳איז „שטיל" געוואָרן און צוריק געקומען קיין מאָגעלניצע.

ד. מיין טאַטנס לערנען אין סוכה — מאַכט א סומאַטאָכע

מיין טאַטע ר׳ ישעיהו עליו השלום, האָט זיך נישט געריכט מיט דער מלחמה, מיט די דייטשן, מיטן באַפֿעל צו פֿאַרטונקלען דאָס ליכט. ער האָט אויפֿגעשטעלט אַ סוכה און זיך אַוועקגעזעצט לערנען ביי דעם ליכט פון אַ נאַפֿט־לעמפּל, ווי ער האָט זיך גע־פּירט זיין גאַנץ לעבן. ס׳גייען אַדורך 2 דייטשע סאָל־דאָטן און זעען ליכט רייסט זיך אַדורך פון אַ ביידל, אין וועלכן ס׳זיצט אַ ייד ביי אַ „געבעט". הייבן זיי אָן קוקן, וואָס מאַכט דאָרט דער יודע. דער טאַטע באַ־מערקט זייערע בליקן, כאַפּט זיך אויף און לויפֿט אַרויף אויפֿן בוידעם, ווו ער פֿאַרשטעקט זיך אין אַ באַהעלטע־ניש. ווערט דאָס די דייטשן נאָך מער אויפּפֿאַלנד. זיי זוכן דעם יודע ביי אונדז אין שטוב, ביי ישראל יחזקאלס — ער איז נישטאָ. האָבן זיי געכאַפּט פישעלע קוץ־געלבאַרט, געגעבן אים אַ נאַפֿט־לאָמפּ אין דער האַנט. געפֿאָדערט ער זאָל העלפֿן זוכן דעם יודע. זיי האָבן געשריען, אַז זיי וועלן אַרעסטירן פיל יידן, זיי דער־שיסן — אויב דער יודע וועט נישט געפֿונען וועלן.

חנה די וואַלפּבערטעס איז אַרויף אויפֿן בוידעם, געפֿונען דעם טאַטן און געזאָגט אים:

— ר׳ ישעיהו, די דייטשן סטראַשען אויסצושיסן אַלע יידן פון מאָגעלניצע, אויב איר וועט זיך נישט צושטעלן.

דערהערנדיק וואָס ס׳שטייט פֿאַר דעם כלל־ישראל אין מאָגעלניצע, איז ער אַראָפּ פונעם בוידעם און זיך צוגעשטעלט צו די דייטשן. עמעצער האָט אַריינגעשריגן צו מיר: „מ׳גייט דערשיסן דעם טאַטן!" האָב איך גע־מאַכט אַ געוואַלד, האָט איין דייטש געזומען דריקן מיין האַלדז, כ׳זאָל נישט קענען שרייען; דער צווייטער דייטש האָט אַנגעהויבן אונטערצוצינדן דעם טאַטנס בארד. פישעלע „קוץ", אַ פּיפּיקער ייד, האָט „אַראָפּגע־לאָזט" דעם לאָמפּ. ס׳איז געוואָרן פינצטער און פון פֿאַרגאַסענעם נאַפֿט האָט געדראָט אַן אויסברוך פון אַ שריפּה. ס׳איז געוואָרן אַ טומל, אַ סומאַטאָכע. אַלע אַנ־וועזנדע אין אונדזער שטוב, בתוכם די דייטשן, זענען זיך צעלאָפֿן. איך און מיין טאַטע זענען אַרויס פון דער געפֿאַר. אָבער מ׳האָט „געשמועסט", אַז אין דער נאַכט האָבן די דייטשן פֿאַרגוואַלדיקט יידישע מיידי־לעך, טראָץ דעם פֿאַרבאָט פון „ראָסנשאָנדע"...

ה. אַ געטאָ פֿאַר יידן אין מאָגעלניצע

דער געטאָ האָט אַרומגענומען פֿאָלגנדע גאַסן: די וואַרשעווער גאַס, פון אונדזער הויז ביז צום טייך (די זשעקע); די וואָליע־גאַס, ביז צום הויף פון מענדל אַנעלעוויטש — מענדל אַנשלס; די דזיאַרנאָווער גאַס, צו דער זייט פון דער זשעקע, ביז צו די גאַרבעריי־ען.

באַלד איז געוואָרן זייער ענג אין די יידישע שטי־בער. טאָמער איז די ענגשאַפֿט נאָך נישט געווען גע־נוג, איז זי געוואָקסן מיט אָנקומען פון פּליטים, אַמייס־

טן פון לאָדזשער געטאָ. אונדזערע מאָגעלניצער יידן האָבן אַלץ געטאָן צו לינדערן זייער נויט. מ׳האָט געגרינדעט אַ קיך פאַר די פליטים, געקאָכט עסן און געגעבן פרישטיק, מיטאָג און אָוונט־ברויט אין אַן עסזאַל. אַ גרויסן טייל פון די פֿאַרציעס האָט מען געשיקט אין די שטיבער, ווו די פליטים האָבן זיך לאָקירט. אויף שבת האָט מען אַלעמען געגעבן פֿראָדוקטן אַהיים, זיי זאָלן זיך צוגרייטן צו די שבתדיקע סעודות.

דער יודענראַט האָט פינאַנסירט דעם גרעסטן טייל פון די הוצאות. די איבעריקע סומעס האָבן געשאַפן די חברים פונעם קיך־קאָמיטעט: פייוול רייבענבאַך, שלמה שימקאָוויטש, אברהם מילשטיין, איך, הערשל באָמגאַרט, אסתר־לאה אָסטראָוויעצקי, די טאָכטער פון מענדל און קריינדל ליבסטער שרהלע און אַ לאָדזשער פרוי. אַלע האָבן געאַרבעט פרייוויליק, ממש מיט מסירת־נפש, ביז צום טאָג פון אַרויסטרייבן די מאָגעלניצער יידן אינעם וואַשעווער געטאָ.

ו. דער מאָגעלניצער יודענראַט רעגולירט דאָס אַריינפארן קיין וואַרשע

דער יודענראַט האָט געאַרבעט טיכטיק פאַר די מאָגעלניצער יידן נישט נאָר אין מאָגעלניצער געטאָ, נאָר אויך ביים אַרויסטרייבן זיי קיין וואַרשע. דער סדר פון פֿאַרן איז געווען: די וואָס האָבן געהאָט געלט, האָבן אינגעצאָלט אַ סומע געלט. די דייטשן האָבן געגעבן גרויסע לאָסט־אויטאָס, אויף וועלכע מ׳האָט אויפגעלאָדן דאָס מעבל, געשיר און סחורות, וואָס זענען נאָך געבליבן נאָך די אָפּטע קאָנפיסקאַציעס. די ארעמע האָט מען געשיקט מיט דער קאָלייקע. אַלנפאַלס, ביידערליי טראַנספֿאָרטירונגען האָבן געהייסן ביי די דייטשן, פאַרשטייט זיך, „גוטוויליקע קאָנצענטרירונג אין וואַרשע".

ז. אַ פרוו צו פאַרזאָרגן מאָגעלניצער פליטים, אין געטא וואַרשע וואס איז צושטערט געוואָרן דורך די מאגעלניצער פאליאקן

דעם מאָגעלניצער יודענראַט איז דערלויבט געוואָרן דורך דעם דייטשן קריז־אַמט אין גריצע (גרויעץ) אַריינצופירן קאַרטאָפל קיין וואַרשע פאַר די מאָגעלניצער פליטים. דער פלאָן איז געווען אינסטאַלירן אַ קיך פאַר די מאָגעלניצער פליטים לויטן געלונגענעם סיסטעם פון דער קיך, וואָס האָט פונקציאָנירט אין מאָגעלניצע פאַר די פליטים פון לאָדזש און אַנדערע וואָס זענען געקומען קיין מאָגעלניצע און געווען דאָרט ביז צום אַרויסטרייבן קיין וואַרשע. מ׳האָט שוין געהאָט אַ דערלויבעניש פונעם גריצער קריז־אַמט אַריבערצופירן די קיך מיט אַלע אירע כלים און מכשירים.

דער יודענראַט האָט באָפוילן דער יידישער באַפֿעלקערונג, זי זאָל איבערגעבן די אָנגעזאַמלטע קאַרטאָפל אין פאָלגנדע קאָנצענטראַציע־פונקטן:

1. ביי יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש, נעבן דער בריק;
2. ביי מאיר בראָן אין קעלער, וווּ ס׳איז געווען די קיך;
3. ביי אברהם־יצחק אַלעקסאַנדראָוויטש, הינטרן בית־המדרש.

די יידן האָבן געברענגט די קאַרטאָפל פון זייערע רעזערוון און צוגעקויפטע אין די אָנגעוויזענע פונקטן. צען מענטשן זענען געבליבן אין מאָגעלניצע נאָך דער אויסזידלונג אויף צען טעג, כדי צו אָרגאַניזירן דאָס אַרויספירן די קאַרטאָפל קיין וואַרשע. פון די צען געדענק איך פאָלגנדע: 1. יוסף פאָלץ; 2. אברהם מילשטיין; 3. אַ זון פון פייוול רייבענבאַך פון פשיבישעוו; 4. הערשל באָמגאַרט; 5. איך — יחזקאל גאָלדשייער; 6. שלמה שימקאָוויטש; 7. אַ לאָדזשער מיידל און נאָך דריי אַנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק איצט נישט.

איך וויל אונטערשטרייכן, אַז אין די צען טעג פון צוגרייטן דעם פֿראָויאַנט אויף טראַנספֿאָרט, האָב איך נישט געענעטיקט אין אונדזער ווינונג, נאָר אין אַ שטיבל פון חנה עטעס די אלמנה, אין רייזעלעס הויז, אַמאָליקע דירה פון מאָגעלניצער רבין — ר׳ זעליקל זצ״ל.

די מאָגעלניצער פֿאָליאַקן זענען געלאָפן קיין גריצע אין קריז־אַמט, דענונצירט, געמסרט, הייסט עס, די מאָגעלניצער יידן, אַז זיי קויפן אויף די קאַרטאָפל פון די אַרומיקע דערפער און פירן זיי אַריין קיין וואַרשע אינעם געטאָ אויף ספּעקולאַציע. זיי בעטן, אַז די צונויפגעזאַמלטע קאַרטאָפל זאָלן בלייבן אין שטאָט. די דייטשן האָבן זיך נישט געלאָזט בעטן און די קאַרטאָפל זענען געבליבן אין מאָגעלניצע. ווער ס׳האָט גענאָסן פון זיי, צי די אַרטיקע פֿאָליאַקן, צי די דייטשן — דאָס איז מיר נישט באַקאַנט. אַלנפאַלס די פֿאָליאַקן האָבן אָפּגעהאַלטן אַ „נצחון" — אַוועקגענומען דאָס לעצטע ביסל שפייז פון זייערע תושבים אין משך פון הונדערטער יאָרן בעת מען האָט זיי אַרויסגעטריבן „גוטוויליק" אינעם קאָנצענטראַציע־לאָגער, וואָס האָט געהייסן „געטאָ וואַרשע" און פון דאָרט אין די טויט־לאָגערן.

הענע וואַלדשטיין־געלבאַרט

מיינע איבערלעבונגען

איך בין געבוירן אין יאָר 1925 אין מאָגעלניצע. מיינע עלטערן: פאָטער — לייבקע וואַלדשטיין (אָ סטעלמאַך), די מוטער — טאָבע־לאה; די באָבע — ייטע ראָכפעלד, געבוירן אין פשיבישעוו.

כ׳בין, אַלזאָ, אַלט געווען 14 יאָר ביים קריגס־אויסברוך; מיינע ברידער (אין דער צייט): משה — 12 יאָר, אברהם — 10 יאָר, ראובעלע — 4 יאָר אַלט.

וען ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה און די דייטשן האָבן אַריינגעמאַרשירט קיין פוילן, האָבן די יידן געהאַט אָ גרויסן פּחד פאַר זייער גורל. אָז מען האָט געהערט, אָז „זיי״ זענען שוין אין נאָווע־מיאַסטאָ (ניי־שטעטל) איז מען אַנטלאָפן (די יידן) אויף די לאָנקעס; נאָכער אין מאָגעלניצער וואַלד.

צווישן די אַנטלאָפענע יידן: מיינע עלטערן, ברידער און איך. די קוילן זענען געפלויגן איבער די קעפ דווקא פון דער „באַרג קרעטשמע״, דאָס הייסט, פון דער זייט, וואָס גייט קיין גריצע, ווּהין מיר זענען געלאָפן. ערשט וען זיי האָבן פעסטגעשטעלט, אָז אין מאָגעלניצע איז נישטאָ קיין ווידערשטאַנד, זענען זיי אַוועק קיין גריצע און נאָכער אַריינגעקומען קיין מאָגעלניצע.

זייער אַריינמאַרש איז אויסגעפאַלן ערב די ימים־נוראים, ראש־השנה, יום־כיפור און סוכות. די ערשטע טעג האָבן מיר זיך באַוויזן פריי. קרובים און פריינד זענען געגאַנגען באָזוכן איינער דעם צווייטן. מיר, די קינדער, האָבן ריזיקירט צו האַנדלען מיט די דורכמאַרשירנדע זעלנער. פאַרקויפט זיי פרוכט, זייף, שוועבעלעך און ענלעכע „סחורות״, פאַר וועלכע מיר האָבן באַקומען באָצאָלט.

קוים צווי וואָכן זענען פאַרבי און די זעלנער האָבן אַרויסגעכאַפט פון אונדז אַלעס, וואָס מיר האָבן זיי פֿאַרגעלייגט, צעוואַרפן אויף דער גאַס און צעטראָטן. דאָן האָבן זיי אָנגעהויבן קאָנפיסקירן אַלע סחורות פון די געוועלבער און שפייכלער. אַרויסגעוואַרפן אויף דער גאַס, אָנגעלאָדן אויף לאָסטאויטאָס און אַוועקגעפירט פון שטאָט.

די פאַרהעלטנישמעסיקע „רואיקע צייט״ איז שנעל אַריבער. מ׳האָט אונדז געזומען צו פאַרשיידענע אַר־בעטן: רייניקן דעם שאָסיי פון שניי, שיילן קאַרטאָפֿל פאַר דער זעלנערישער קיך א. אַ. וו. א. אַ. וו. דאָס איז נישט געווען גענוג פאַר די מערדערישע דייטשן. זיי האָבן זיך גנעומען צו דערנידעריקן דעם יידישן כבוד און זעלבסט־ערע אין דער אָנווועזנהייט פון די שטאָטישע פאָליאַקן. אי די דייטשן האָבן הנאה געהאַט, אי די פאָליאַקן האָבן אָנגעקוואָלן פון דער יידישער דערנידעריקונג.

כ׳האָב געזען מיט מיינע אויגן, ווי זיי האָבן אַרויסגעפירט אויפן מאַרק אונדזער רב — ר׳ פּנחס אָסעלקא הי״ד — מיט אַ מעסער אָפּגעשניטן אים די באָרד, צוזאַמען מיט אַ שטיק הויט. אַראָפּגעצויגן פון אים דעם טלית־קטן, אויפגעהאָנגען אויפן שטאָטישן אַליאַרם־גלאָק און פאָטאָגראָפירט די סצענע. זיי האָבן צונויפגערופן דורכן גלאָק אַלע פאָליאַקן פון שטעטל, וואָס האָבן אויסגעדריקט עפּנטלעך זייער שמחה, זענדיק די סצענע און נאָך מער צו הערן די „בשורה״ פון די דייטשן: „איצט — האָבן זיי געריטשעט ווי די אָקסן, יעצט שניידן ווער די בערד; נאָכער וועלן מיר די קעפ שניידן, אונטער די בריק שמייסן״.

דעם רבס זין האָבן זייער פאָטער געזומען אונטער די הענט, אַהיימגעפירט אַ פאַרשעמטן. די מאָגעלניצער יידן האָבן דאָן פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן האָבן פאַרשעמט דעם רב נישט אַלס יחיד, נאָר אַלס פאַרשטייער פון דער גאַנצער יידישער קהילה און גאַנץ ערנסט אָנגענומען דעם דייטשן צוזאָג „קעפ שניידן — אונטערן בריק שמייסן״.

פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך נאָך פריי באַוויגן אין שטעטל און אין די דערפער אַרום.

די „גוטע צייט״ האָט זיך געענדיקט דעם 15־טן נאָוועמבער 1940 מיטן פאַרעפנטלעכן אָ באַפעל: „די יידן, וואָס ווויגען אין די דערפער אַרום מאָגעלניצע, מוזן אַריינקומען אין שטאָט. אין מאָגעלניצע מוזן די יידן אַרויס פון דעם גרעסטן טייל גאַסן און זיך קאָנצענטרירן אין אייניקע געסלעך. מ׳האָט נישט אויפגעשטעלט קיין מויערן ווי אין וואַרשעווער געטאָ. אָבער דער באַפעל האָט געזאָגט: יעדער יד, וואָס ווערט זיך געפינען אויסער דעם געטאָ, ווערט באַקומען טויטשטראָף. פונדעסטוועגן געדענק איך נישט קיין פאַל

פון אויספירן טויט־שטראָף איבער אַ מאָגעלניצער ייד, וואָס איז אַרויס פון דעם ענגן געטאָ עפּעס פאַרקויפן, אַדער קויפן.

איך זעלבסט פלעג זיך אַרויסגנבענען עפּעס קויפן פאַרן פאָטער צו דער אַרבעט, צוריק געקומען בשלום, נישט אַרעסטירט געוואָרן.

די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען אַ גרויסע צוליבן „צונויפקוועטשן" זיך פון דער אַרטיקער יידי־שער באַפעלקערונג אין אַ קליינער צאָל דירות. מיטן אָנקומען פון אַ גרויסער צאָל היימלאָזע יידן, אַרויסגע־טריבענע פון לאָדזש און אומגעגנט, איז די ענגשאַפט געוואָרן אומדערטרעגלעך. מ׳האָט די געקומענע אַריינ־געגעבן אין פּריוואָטע שטובן, אין שול און אין בית־המדרש.

די מאָגעלניצער יידן האָבן פיל געטאָן זיי אַרויס־צוהעלפן. וועגן דעם שרייבן אַנדערע. איך וויל באַ־צייכענען, וואָס מיין פאָטער לייבקע האָט געטאָן: ער האָט געשאָפן זעק מיט האָלץ, געברענגט אין זייערע ווינוגנגען, זיי זאָלן קענען אינהייצן די קאָלטע שטי־בער און עטוואָס אָנווארעמען די געפרוירענע ביינער, וויל מען האָט געדאַרפט שטיין שעהן־לאַנג אין דער רייַ, אויף דער פאָסט, צו באַקומען אַ האַלב ברויטל פאַר דער משפּחה.

אַלץ איז געווען ראַציאָנירט: מאַרגאַרין, געלער צוקער, אייל און אַנדערע שפּייז־פּראָדוקטן.

מ׳טרייבט אונדז פון מאָגעלניצער — אין וואַרשעווער געטאָ

דעם 21סטן יאַנואַר 1941 איז אַרויס דער באַפעל: „מאָגעלניצע זאָל זיין יודן־ריין!". אלע יידן מוזן אַרויספאָרן קיין וואַרשע. דער סדר פון אַרויספאָרן איז געווען: די, וואָס האָבן געהאָט געלט, האָבן איינגעצאָלט אַ געוויסע סומע געלט אין יודנראָט. האָט מען אויפגע־לאָדן אויף אַ לאַסט־אויטאָ זייער געפּעק, וואָס מען האָט געקענט און וואָס די דייטשן האָבן דערלויבט אַרויסצופירן.

איך האָב זיך מיטגעכאַפּט אויף אַ לאַסט־אויטאָ, האָט עמעצער, כ׳געדענק נישט ווער, מיר אָפּגעהאָקט אַ שטיק פוס מיט אַ האָק. כ׳האָב גאָרנישט געפילט און דאָך אַריינגעקומען מיט דעם אויטאָ קיין וואַרשע. אָפּגעלאָגן אַ שטיק צייט ביי אַ קוזינע אין וואַרשע, ביז ס׳האָט זיך מיר פאַרהיילט די ווונד. די, וואָס האָבן נישט געהאָט קיין געלט, ווי מיינע עלטערן און קינדער זענען געפאָרן אויף דער קאָלייקע. געשלעפּט זיך צוויי־דריי טעג אין דעם אומבאַהייצטן צוג.

אַנדערע זענען אויך געפאָרן מיט וועגענער, וואָס האָבן זיך געשלעפּט אַ גאַנצן מעת־לעת ביז וואַרשע.

קומענדיק קיין וואַרשע האָט יעדער, וואָס האָט געהאַט דאָרט אַ משפּחה אַריינגעקוועטשט זיך צו זיי. די וואָס האָבן נישט געהאַט קיינעם, האָט מען אַריינ־געשטופּט אין די עפּנטלעכע געביידעס: בתי־מדרשים, שטיבלעך, שולן (שקאָלעס).

די ענגשאַפט אין וואַרשעווער געטאָ איז געווען אַן אומגעהויערע. אייניקע וואָכן זענען מיר — די באָבע ייטע, די עלטערן, די ברידער און איך — געווען ביי דער קוזינע. שפּעטער האָבן מיר געדונגען אַ צימער אויף דער קראָכמאַלנע גאַס. וואָס צו טאָן איז נישט געווען. די אייניקע באַשעפּטיקונג איז גע־וען: שטיין אין דער רייַ, וואַרטן ביז מען וועט באַקו־מען דאָס שטיקעלע ברויט.

כ׳געדענק דעם טרויעריקן עפּיזאָד פון „אַרויס־כאַפן דאָס ביסן פון מויל". איין מאָל האָב איך זיך דערוואַרט אויף אַ פּאָרציע ברויט. ס׳איז נאָך געווען הייס, האָב איך עס אַרויסגעלייגט אויפן פענצטער אָפּ־קילן. אַ שכנס אַ מיידל איז אַריינגעקומען אין שטוב, צוגעכאַפּט די פּאָרציע און אַוועק. ס׳האָבן נישט גע־האָלפן מיין וויינען, מיין אַפּעלירן צו דעם מיידלס על־טערן, וואָס האָבן געאַרבעט און געקענט קויפן ברויט אויסער די ראַציעס (דער פּאָטער איז געווען אַ שמיד־קאַוואַל). דאָס מיידל האָט נישט אָפּגעגעבן דאָס געכאַפּטע ברויט. איך האָב אַ גאַנצן טאָג געהונגערט.

דער פאַל האָט געגעבן אַ שטויס מיינע עלטערן צו פאַרטראַכטן זיך, וואָס וועט זיין וויייטער? די מיט־געבראַכטע פּראָדוקטן פון מאָגעלניצע: רייז, געטרי־קנטע פאַרפל גייען אויס. אין וואַרשע פאַרשטאַרקט זיך דער הונגער פון טאָג צו טאָג. דאָקטער אין דער פּראָווינץ, אין די שטעטלעך, פון וואַנען מ׳האָט נאָך נישט אַרויסגעטריבן די יידן, קאָן מען נאָך געפינען אַ מעגלעכקייט אַרויסצוגיין אין די דערפער, קויפן, אויס־בעטן אַ ביסל קאַרטאָפל צו שטילן דעם הונגער. מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסגנבענען זיך פון געטאָ.

אונדזער פאַמיליע פאַרלאָזט דאָס וואַרשעווער געטאָ

די ערשטע זענען אַרויס: די באָבע ייטע, זי האָט אויסגעזוכט ווי אַ קריסטין; דער ברודער משה, אויס־געזוכן ווי אַ שגץ. זיי זענען אָנגעקומען בשלום קיין

נאַווע־מיאַסטאָ (נייַ־שטעטל). דאָרט זענען נאָך געווען יידן. צווישן זיי מיין פאָטערס ברודער, נאַכער דעם טאַטנס שווּעסטער, צערקעס אַ טאָכטער, פייגע, מיט מיין ברודער אברהמעלע. נאַכער דער טאַטע, די מאַמע, דער יינגסטער ברודער ראובעלע. אַלע זענען אָנגע־קומען בשלום קיין נייַ־שטעטל. איך בין נישט געגאַנ־גען מיט דער משפּחה, טראָץ דעם, וואָס מיין מוטער האָט מיך געבעטן, מיר זאָלן גיין צוזאַמען.

אין אַ קורצער צייט אַרום, ווען דער הונגער האָט מיך געפּלאָגט, בין איך אַראָפּגעשפּרונגען פון דער געטאָ־מויער אויף דער „אַרישער" זייט. דאָרט האָט זיך אויפגעהאַלטן מיין חברטע ביי אַ קריסטלעכער פריינדין. זי האָט אונדז געהאָלפן גיין צום צוג פון דער קאָלייקע (קליין־באָן) אין מאָקאָטאָוו, וואָס פירט קיין מאָגעלניצע. קומענדיק צום מאָקאָטאָווער וואָקזאַל האָט אַ פּאָליציאַנט געפרעגט מיין נאָמען. כ׳האָב אים אויפ־געגעבן אַ פאַלשן נאָמען. ער האָט מיר נישט געגלויבט און געזאָגט, אַז איך בין א יודין. באַלד איז אָנגעקומען צום וואָקזאַל נאָך אַ פרוי מיט אַ קינד. מ׳האָט זי גע־רופן „רבקה די הויכע".*

— יעצט — זאָגט דער פאָליציאַנט — אַז ס׳זענען שוין דאָ צוויי יידישע פרויען, מוז ער אונדז צוריק פירן אין געטאָ.

מ׳האָט פאַרצייכנט אונדזערע קעלן־קאַרטן, מיר זאָלן שוין נישט קענען אַרויסלויפן פון געטאָ און איינגעזעצט אין תפיסה פון געטאָ אויף 24 שעה. איך האָב נישט געהאַט געגעסן און געטרונקען. וועז „רבקה די הויכע" גיט מיר נישט אַ שטיקעלע ציטרין־זאָלץ „צו דערהאַלטן די נשמה", וואָלט איך זיכער געחלשט...

איך לויף ווידער אַרויס פון וואַרשעווער געטאָ

טראָץ דעם פאַרשרייבן אויף דער קעלן־קאַרטע מיין „זינד", בין איך מער ווי עטלעכע טעג נישט געבליבן אין וואַרשעווער געטאָ. כ׳האָב פאַרקויפט אַלעס, וואָס כ׳האָב געהאַט אויף זיך. געבליבן נאָר אין קליידל מיט אַ מאַנטל. כ׳בין אַרויס צו די וועג־נער, וואָס שמוגלען אַרויס סחורות פון וואַרשע און געפאַרן מיט זיי מיטן צווּעק צו קומען קיין נייַ־שטעטל.

גאַנץ פרי זענען מיר אָנגעקומען אין אַ שטעטל נעבן נייַ־שטעטל. פון דאָרט בין איך צו פוס געגאַנגען צו מיין ציל. אַרויף אַרויפן נייַ־שטעטער בית־עולם, פון דאָרט זיך אַרייַנגעגנבעט אין נייַ־שטעטער געטאָ, ווו כ׳האָב שוין נישט געטראָפן מיין משפּחה. זיי זע־נען געווען בייַ די פּעטערס אייניקע טעג און אַריבער קיין ווישמערזשיץ (אויף יידיש ווישמעריץ), אַ קליין שטעטעלע. כ׳בין אַהין געגאַנגען און געטראָפן די גאַנצע משפּחה הונגערן.

כ׳האָב געהאַט אַ פּאָר זלאָטעס — געקויפט עסן אויף אַ פּאָר טעג. דער הונגער האָט מיך געברענגט צו בעטלעריי. כ׳בין געגאַנגען אין די דערפער בעטן קאָר־טאָפל. איבער אַ טאָג האָב איך אָנגעזאַמלט... צוויי קאַרטאָפל.

דערווייל איז געבוירן געווארן בייַ מיינע עלטערן אַ קינד (אין שטוב ביי אַ גוי). ס׳איז געווען טויט. מיין ברודער האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן, גענומען מיט זיך דאָס קינד קיין ביאַלאָבזשעג און קובר געווען אויפן יידישן בית־עולם.

דעמאָלט איז געשען נאָך אַ טראַגישער פאַל אין אונדזער משפּחה: די באָבע ייטע, וואָס איז געווען אין ניישטעטל, איז געקומען זען, וואָס די מאַמע מאַכט מיטן געזונט נאָכן געבוירן דאָס טויטע קינד. דער בעל־הבית פון אונדזער ווּוינונג, אַ ווישמערזשיצער פּאָליאַק, האָט זי אַרויפגעשטופט אויף אַ סלופּ, גע־שפּאָלטן דעם קאָפּ. דאָס בלוט האָט גערונען אויפן וווייסן שניי און זי איז אויסגעגאַנגען. מיט גרויס מי האָבן מיר זי קובר געווּן אויפן ביאַלאָבזשעגער יידישן בית־הקברות.

נאָכן פאַרלירן אַ קינד און דער באָבען האָבן מיר זיך ווייטער אויפגעהאַלטן אין ווישמערזשיץ. אַ קאָמי־טעט האָט אויפגעשטעלט אַ קיך. מיר האָבן באַקומען אַ ביסל ווּאַרעם עסן. דער טאַטע האָט געמאַכט שותפות מיט אַן אָרטיקן גוי אַ סטאַלמאַכעריי. אויסגעאַרבעט וועגענער און פאַרדינט צו ביסלעך אויפן עסן. כ׳האָב אויפגעהערט צו גיין אין די דערפער בעטן קאַרטאָפל. ס׳האָט אויסגעזען, ווי מיר וואָלטן געפונען אַ ביסל מנוחה. ווידער האָבן די דייטשן אונדז אַרויסגעיאָגט פון אונדזער אָרט — קיין ביאַלאָבזשעג אין געטאָ. קו־מענדיק אַהין זענען מיר געלעגן צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע היימלאָזע משפּחות אויף דער גאַס. ס׳איז געווען אַ סכנה מיר זאָל געפרוירן ווערן, האָט דער ביאַלאָבזשעגר יודענראַט אונדז געגעבן אַ „ווּוינונג" אין אַ קו־שטאַל, צוזאַמען מיט אייניקע משפּחות. נאָ־כער האָט מיין טאַטע אָנגעהויבן אַרבעטן סטעלמאַכעריי

---

* מ׳האָט זי געכאַפּט ביים צווייטן אַנטלויפן אויפן וועג. אי־בערגעקויפט די פאָליציאַנטן און בשלום אָנגעקומען קיין נייַ־שטעטל. צום סוף איז זי געשטאָרבן פון שווינדזוכט אין „האָ־סאָג" אין טשענסטאָכאָוו. אַזוי האָט דערציילט חנה אָנעלע־ווּיטש.

ביי משה סטעלמאַך (יואל קאָוואַלס זון פון מאָגעלניצע), קוים פאַרדינט אויף אַ שטיקל ברויט.

אומגעפער סוף יאָר 1941 האָבן מיר — איך און מיין ברודער משה, זיך געמאַלדן פרייוויליק צו אַרבעט אין דער אַמוניציע־פאַבריק אין ראַדאָם. משהן האָבן זיי געפסלט: „צו יונג, צו דאַר!" — האָבן זיי געזאָגט. מיך האָט מען צוגענומען צו דער אַרבעט.

אין אַנפאַנג האָבן מיר „געווויינט" אַ פאָר וואָכן אין... אַ טונעל, שפּעטער האָבן מען אויפגעשטעלט באַראַקן. דאָרט האָב איך געוויינט און געאַרבעט אי־בער צוויי יאָר. כ׳האָב זיך אויסגעצייכנט ביי דער אַרבעט, באַדינט צוויי מאַשינען. אַלס פּרעמיע האָט דער ווערקפירער מיר דערלויבט צו אַרבעטן שטענדיק אין אַ טאָג־שיכט, וואָס האָט מיר אַ סך גרינגער גע־מאַכט דאָס לעבן.

פון ראַדאָם קיין אוישוויץ

אין יאָר 1944 (כ׳געדענק נישט די גענויע דאַ־טע), האָט מען אונדז אויסגעזידלט קיין אוישוויץ אין וואַגאָנען פון בהמות. באַזונדער מענער, באַזונדער פרויען. דריי טעג האָט געדויערט די „רייזע". פון ענגשאַפט, הונגער און דורשט זענען אַ סך „רייזנדע" געשטאָרבן.

די לעבן־געבליבענע האָט מען ביים אָנקומען קיין אוישוויץ אָפּגעשוירן די האָר, געבאָדן, געגעבן איין קלייד, איין פּאָר שיך און אַן אָרט צום שלאָפן אויף אַ פּריטשע. די אַרבעט דאָ איז אין אָנפאַנג געווען סתם צו פֿלאָגן: געטראָגן זאכן פון איין אָרט צום אַנדערן, און ווידער פון דעם אָרט, וווּ מיר האָבן די זאַכן גע־ברענגט — צוריק צום פריערדיקן אָרט.

דער הונגער אין אוישוויץ איז געווען שרעקלעך. אין דער קיך פון אונדזער לאַגער האָט גערַבעט אַ מיידל, איר שוועסטער האָט געווויינט אין אַ צווייטן לאַגער. האָט די קעכין מיר געבעטן איך זאָל צוגיין צו די עלעקטרישע דראָטן, וואָס טיילן אָפּ איין לאַגער פון אַנדערן, איר איבערגעבן אַ ביסל עסן. דערפאַר וועט זי מיר געבן אַ בוראַקל צום עסן. איך האָב ריזי־קירט, אַריבערגעגעבן אַ ביסל עסן איר שוועסטער, כאָטש מיט פּינף מינוט צוריק האָט מען דערשאָסן איינעם פון די קאָצעטניקס צוליבן דערנענטערן זיך צו דעם עלעקטרישן פּלויט. מיר איז געלונגען איבער־צוגעבן בשלום דאָס עסן. די קעכין האָט מיר געגעבן צוויי רעטעכלעך. אַ קראַנקן־שוועסטער האָט מיר גע־געבן אַ שטיקל ברויט פאַר אַ רעטעכל. איך בין געווען אַ גליקלעכע: געהאַט אַ שטיקל ברויט מיט אַ רעטעכל.

נישט אַלע טאָג האָט געטראָפן אַזאַ „נס". ווידער האָב איך געהונגערט און געַרבעט אין פאַרלויף פון עטלעכע חדשים ביי פאַרשידענע מלאכות.

אין איינעם פון די גרויע טעג הערן מיר אַ באַ־פעל: „אָפּעל!" מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אויף די קני. דער קאַפּאָ האָט אויסגערופן: וועָר פון אונדז ס׳האָט געַרבעט אין דער ראַדאָמער געווער־פאַבריק — זאָל אויפשטיין און זיך מעלדן.

איך האָב זיך געמאַלדן און מ׳האָט מיך צוגע־שטעלט צו אַן אַרבעט פון פּאַקן „בוימוואָל" פון גראָ פאַר פאַרשידענע צוועקן. איך האָב זיך אויסגעצייכנט אין דער אַרבעט. מ׳האָט מיך אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער אָרט.

אַרויס פון אוישוויץ, געוואַנדערט פון אָרט צו אָרט ביז צו דער באַפרייאונג

זענדיק מיין געשיקטקייט אין דער אַרבעט, האָט מען מיך געשיקט אַרבעטן ביי שפּולן אין אַ שפּינעריי־פאַבריק אין דער שטאָט אָבראַלשטאַט. דאָרט בין איך קראַנק געוואָרן, באַקומען גרויסע היץ, נישט געקענט עסן אין משך פון צוויי וואָכן. „עטוואָס געקומען צו זיך", האָב איך אויפגעעסן מיט איין מאָל די צוויי־וואָכעדיקע פּאָרציע ברויט. ווידער קראַנק געוואָרן.

אין דער צייט האָט דער, צום שאַנד באַרימטר מענגעלע, באַזוכט דעם לאַגער, וווּ איך בין איצט גע־וועָן. דאָך האָבן די ווערקפירער מיך נישט אויסגעגעבן אַלס קראַנקע, וואָס וואָלט געברענגט צום שיקן מיך גלייך אין אויוון אַריין. אַ קאָמיסיע האָט מיך אונטער־זוכט, געפונען פאַר אַרבעטספּעיק און געשיקט קיין פּאַרשיניאָ אין סודעטן־לאַנד. טשעכיע.

דאָרט האָבן מיר געַרבעט ביים גראָבן „שוץ־גראָבן". באַקומען אַ פערטל ברויט אַ טאָג. כ׳האָב גע־וואָלט מער ברויט — צוויי געזונטע פּעטש פון אַ קאַפּאָ האָבן אָפּגעשטעלט מיין „ווילדן אָפּעטיט". נאָכן אָפּאַרבעטן אַ פּאָר וואָכן, ווידער אויסגעשטעלט אויף אַן אָפּעל נאָקעטערהייט, אונטערזוכט צי מיר זענען גע־זונט און קענען גיין צו דער אַרבעט, אָדער קראַנק און צוריק גיין קיין אוישוויץ.

מיך האָט מען ווידער געפונען אַלס אַרבעטספּעיק. געשיקט צו דער אַרבעט קיין קראָוזאָ. אָפּגעאַרבעט אַ פּאָר וואָכן ביי פאַרשידענע אַרבעטן, ביז ס׳זענען אָנ־געקומען די רוסן און האָבן מיך באַפרייט. דעם 1טן

מאי 1945. דאָ האָב איך אַ ביסל נקמה געגומען, אַ דאַנק די רוסן וואָס האָבן אונדז געגעבן פרייַע הענט דערצו.

אַ צעבראָכענע, אַן עלנטע בין איך געפֿאָרן „אַהיים", קיין מאָגעלניצע זוכן עמעצן פון דער משפּחה.

טאָבע לאה מיט איר קינד.
זרוי פון לייבקע וואַלדשטיין־סטעלמאַך, מוטער פון הענע וואַלדשטיין־געלבאַרט.

אַהיים, משטיינס געזאָגט, וווּ האָט אַ הונט אַ היים און אַ ייד אַ הויז?! דאָך האָט מען געמיינט, אפשר איז וואַר געבליבן לעבן! איך בין אַנגעקומען אויף דער מאָגעלניצער סטאַציע, שוואַך און מיד, און דאָ האָבן זיך אַנגעהויבן מיינע נייַע צרות! ביי דער קאָלייקע איז געשטאַנן אַ וועגעלע, וואָס האָט געפירט אין שטאָט אַריין. דער פורמאַן איז געווען ליפקע, דער ליפקע, וואָס איז פאַר דער קריג געזעסן גאַנצע טעג ביי מיין טאַטן, מאַכנדיק זיך פאַרשידענע אַרבעט, און שטענדיק געזאָגט: „טי יעסטעש נאַילעפּשי מאי זנאַאַמי" — דו ביסט מיין בעסטער באַקאַנטער און פרייַנד. טאָ הערט זשע דעם קבלת־פּנים פון אַ פרייַנד, וועו איך האָב אים געבעטן ער זאָל מיך אויפּנעמען אַן געלט. „טי ניעמאַש פּאַצאָ יעכאַטש דאָ מיאַסטאָ, באָ היטלער וושיסטקיך זשידווו וויאַרדאָוואָל, ניעמאַש טו צאָ שוקאַטש, יעדזש דאָ פּאַלעסטיני!" — דו האָסט נישט צו וואָס צו פאָרן אין שטאָט, ווייל היטלער האָט אַלע יידן אויסגעמאָרדערט, האָסט נישט דאָ וואָס צו זוכן. פאָר קיין פּאָלעסטינע!

שטעלט אייך פאָר מיין האַרץ אין יענעם מאָמענט. וועו איך האָב דעמאָלט אַ רעוואָלווער, דערשיס איך דעם „פרייַנד" אויפן אָרט ווי אַ הונט, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס שפּעטער וועט זיין. ליידער, בין איך געוועו מיט ליידיקע הענט און האָב זיך צופוס אַראָפּגעשלעפּט אין שטעטל אַריין.

כ׳האָב געפונען דער מאַמעס צוויי גאָלדענע אויערינגלעך, באַהאַלטן אין אַ שופלאָד פון דער מאַמעס נייַ־מאַשין אין אונדזער ווויונג. אָבער קיין שפורן פון מיין טאַטן לייבקען, דער מאַמעס טאָבע־לאה, די ברידער: משה, אברהמעלע און ראובעלע — אַלע אַוועק מיטן רויך פון די טויט־לאַגערן.

כ׳האָב געפונען דריי יידן, צוויי פון די לאַגערן — יחזקאל גאָלדשוודער און שמחה באַרטמעסער; איינעם אַ געראַטעוועטן אויפן אָרט. נאָכער זענען צוגעקומען חיים זינגער, אויך פון די לאַגערן אין פוילן געראַטעוועט ,און חיים גאָלדבערג, געקומען פון רוסלאַנד. מיר האָבן געוואָלט אויפשטעלן צוריק אַ יידישן ישוב אין מאָגעלניצע.

שמחה באַרטמעסער האָט געאַרבעט שניידעריי; יחזקאל גאָלדשיידער האָט געהאַנדלט מיט לעדער; מרדכי הערבשטיין — געגאַרבט לעדער צוזאַמען מיטן קריסט, וואָס האָט אים געראַטעוועט, יוזף שיינפעבער. איך האָב געקאָכט עסן פאַר דער גרופּע בחורים. דאָס האָט אַנגעהאַלטן אַ פּאָר וואָכן.

אין משך פון דער צייט האָט שמחה באַרטמעסער חתונה געהאַט מיט אַ מיידל, וואָס איז געווען אין „זיין" לאַגער; מרדכי הערבשטיין האָט חתונה געהאַט מיט אַ לאָדזשער מיידל. עס איז געקומען קיין מאָגעלניצע הערשל געלבאַרט (דער זון פון פּרץ קוץ) און מיר האָבן חתונה געהאַט.

אין איין נאָכט זענען געקומען מאַסקירטע אַרטיקע, וועלכע האָבן אונדז איבערגעלאָזן אַ וואַרענונג: „אויב איר, יידן, וועט נישט פאַרלאָזן מאָגעלניצע זינט 48 שעה — וועט איר דערשאָסן ווערן!" מיר האָבן אַלע פאַרלאָזן אויף אייביק דאָס שטעטל, וווּ מיר זענען געבוירן, וווּ ס׳האָבן געלעבט יידן אין משך פון הונדערטער יאָרן. דער גרעסטער טייל פון אונדז איז געפאָרן קיין לאָדזש. איך מיט הערשלען זענען געפאָרן קיין טשענסטאָכאָוו; פון דאָרט — קיין דייטשלאַנד און צום סוף — קיין ארץ־ישראל.

דאָ זענען געבוירן געוואָרן אונדזערע קינדער: לייב־פּרץ, יהודה און טוביה.. זיך איינגעבירגערט אין ישראל און זעצן פאָר אַ יידיש לעבן.

כרכור, דעם 8טן מאַי 1966.

צבי געלבאַרט

וואַרשע אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אקופאציע

צוויי וואָכן פאַרן קריגס־אויסברוך, דעם 16טן אויגוסט 1939, האָט מען אין וואַרשע געגראָבן שוץ־גרובן קעגן די ערשטע־באָמבעס. צו דער אַרבעט זענען יידן געגאַנגען פרייוויליק. אַפילו שבת האָט מען אויך געאַרבעט, אָנגעטאָן אין די טלית־ים גלייך פון־נעם דאַוונען.

צוויי טעג פאַרן קריגס־אויסברוך האָט דער באַנדיט היטלער, ימח שמו, דורכן דייטשן ראַדיאָ געזאָגט די יידן, אַז זיי וועלן מוזן צוריק פאַרשיטן די גריבער, וואָס זיי גראָבן איצט אויס.

דעם ערשטן סעפטעמבער 1939 האָט דער פוילישער מלוכה און דעם פאָלק: די דייטשן האָבן אַריינגעמאַרשירט קיין פוילן און אָנגעזאָגט קריג דער פוילישער מלוכה און דעם פאָלק.

באַלד זענען די געשעפטן געוואָרן געשלאָסן, ס׳איז אויסגעבראָכן אָ מהומה. די פאָליאָקן האָבן באַלד אָנגעהויבן שרייען, אַז די יידן מאַכן אָ „פּאָסעק" אויף סחורות (ד.ה. באַהאַלטן סחורה אויף ספעקולאַציע). זיי, די פּאָליאָקן, זענען אַרומגעגאַנגען אין אַלע גאַסן, אויפגעקלעפט מעלדונגען, אָנצייכנדיק אויף יעדן יידישן געשעפט: „דאָס איז אָ געשעפט פון אָ יד, אָ פּאָסקאָזש". אַזוי האָבן זיך אָנגעהויבן די יידישע צרות נאָך פאַרן אַריינמאַרש פון די דייטשן.

ווען די דייטשע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו וואַרשע, האָט מען אויפגעשטעלט אין די גאַסן באַריקאַדן פון איבערגעקערטע טראַמווייַ־וואָגאָנען, אַלטע וועגעגער, אַלט אייזן, זעק מיט זאַמד און ענלעכע זאַכן. צו די אַלע אַרבעטן האָט מען געכאַפט נאָר יידן, אַרויס־געשלעפט אַפילו ביינאַכט פון די בעטן.

אָ פּאָר טעג שפּעטער האָט דער שטאָט־פרעזידענט סטאַזשינסקי געמאָלדן דורכן ראַדיאָ: „אַלע מלוכה־מענער זענען אָנטלאָפן פון פוילן. דער שונא איז נאָענט. אַלע מענער וועלן געראַטן צו אָנטלויפן פון וואַרשע". ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אָ לויפערייַ פון צענדליקער טויזנטער מענטשן. קיינער האָט נישט געווּסט ווּהין צו לויפן. פיל מענטשן זענען אומגעקומען לויפנדיק. די דייטשע עראָפלאָנען האָבן געזייט חורבן און טויט.

דאָס איז געווען פאָר ראש־השנה. נאָכער איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג ערגער. די באָמבאַרדירונגען האָבן אָנגעהאַלטן גאַנצע טעג. נישט געווען וווּ צו אָנטלויפן, וווּ צו באַהאַלטן זיך. גאַנץ וואַרשע האָט געברענט.. דרייַ וואָכן איז מען געווען אָן עסן און אָן טרינקען. וואָסער האָט מען געקענט באַקומען נאָר ביי דער וווייסל. טויזנטער מענטשן זענען געפאַלן פון די באָמבעס, לויפנדיק אַהין שעפּן וואָסער.

איך מיט מיין ברודער יונה האָבן געווויינט ביי אונדזער שווּעסטער אויף גראַניטשנע 17. אין זעלבן הויף האָבן אויך געווויינט אברהם גאָלדבערג מיט זיין פרוי און גאַנצער פאַמיליע ביי אָ שווּעסטער, וואָס געפינט זיך היינט אין לאָדזש.

איין מאָל איז אַריינגעפאַלן אָ באָמבע, אָפּגעהאַקט אָ האַלב הויז און דערהרגעט פיל איינווויינער. אברהם גאָלדבערג איז פאַרשאָטן געוואָרן ביז צום האַלדז דורך ציגל און שטיינער. ער האָט אויפגעהויבן אָ געוואָלד: „מענטשן, ראַטעווועט מיך!" מיין ברודער יונה, וואָס איז געבליבן אין דעם הויף, האָט איינגעשטעלט זיין לעבן און אים גערעטעוועט. זיין שווּעסטער, ברודער יצחק און קינדער זענען פאַרשאָטן געוואָרן און אומגעקומען. איך, מיין שווּעסטער, איר מאַן און קינדער האָבן באַווּיזן צו אָנטלויפן און גערעטווועט זיך.

פון די צרות האָט גלייך געליטן די גאַנצע וואָרשעווער באָפעלקערונג: יידן און קריסטן. די ספּעציפישע יידישע צרות האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך דער קאָפּיטולאַציע פון דער וואַרשעווער באָפעלקערונג, אין וועמענס שפּיץ ס׳איז געשטאַנען דער שטאָט־פרעזידענט סטאַזשינסקי.

באַלד נאָכן אונטערשרייבן די קאָפּיטולאַציע דורכן שטאָט־פרעזידענט, האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אָ באָפעל: „אין משך פון דריי טעג מוז וואַרשע אָפּגעריניקט ווערן פון די באַריקאַדן און אַלע טויטע מוזן אויפגערויימט ווערן". אַלס גאַראַנטיע, אַז דער באָפעל וועט אויסגעפירט ווערן אין דער באָשטימטער צייט, האָבן זיי געגומען פופציק מענטשן אַלס זאָקלאַדניקעס אויב דער באָפעל וועט נישט אויסגעפירט ווערן צו דער צייט, וועלן די זאָקלאַדניקעס באַצאָלן מיט זייער לעבן.

די פוילישע פאָליציאַנטן, וועלכע זענען געבליבן אויף זייערע פאָסטנס, האָבן מיט גרויס פלייס אויסגע־פירט דעם באַפעל: האָבן געכאַפט יידן צו רייניקן די גאַסן; און ערב סוכות, ווען וואַרשע איז געווארן אָפּגע־רייניקט, האָבן די דייטשן אַרײַנגעמאַרשירט קיין וואַר־שע. מאַרשירנדיק אין די גאַסן מיט געזאַנג און מוזיק אַלס זיגער, האָבן זיי געוויזן מיטן גראָבן פינגער פון דער האַנט אויפן האַלדז, אַ צייכן, אַז זיי וועלן די יידן אויסשעכטן.

אין אַ פאַר טעג אַרום, אין שמיני־עצרת און שמחת־תורה האָבן זיי אַרויסגעכאַפט פון די שולן יידן, אָנגעטוענע אין טליתים, געמאַכט שפּאַסיקע אי־בונגען, געשניטן די בערד, פאָטאָגראַפירט — „פאַר־אייביקט" — פאַר דער היסטאָריע די וויכטיקע „טאַט". נאַכער געטריבן די יידן פאַרשיטן די שוץ־גריבער, רייניקן די באָמבאַרדירטע גאַזאָווניץ און עלעקטראָוו־ניע. צוגענומען די דאָקומענטן, כדי די יידן זאָלן אַלע טאָג זיך צושטעלן צו דער אַרבעט.

די יידן האָבן אויך געאַרבעט אין הויז און אין הויף פון געווען סיים (פאַרלאַמענט). דאָרט האָט מען געגראָבן גריבער, אַרײַנגעוואָרפן אַהין האַלב דערשאָסענע פוילישע אינטעלעקטואַלן און זיי פאַר־שאָטן. די יידן, וועלכע זענען באַשעפטיקט געווען בײַ דער אַרבעט האָבן באַקומען זייער „לוין": גוט עסן. אין דער זעלבער צייט האָבן יידן געאַרבעט ביים אַראָפ־נעמען דעם קופּערנעם דאַך פון סיים. אַ סך פון די אַר־בעטער זענען דאָבײַ אומגעקומען.

דאָס איז געווען דער ערשטערווינטער אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. דער פּראָסט האָט דערגרייכט צו 39—40 גראַד צעלזיוס. די אַרבט האָט געבראַנגט צו אַ פאַרפרירונג פון פינגער פון די הענט און פיס.

נאַכער האָבן זיך אָנגעהויבן טעגלעכע כאַפּעריײַן צו פאַרשידענע אַרבעטן, ביז דער יודענראַט, אין דער שפּיץ פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען דער באַווסטער יידישער אינזשיניער טשערניאַקאָוו, האָט אויסגע־פועלט ביי די דייטשן, זיי זאָלן נישט כאַפּן קיין יידן, נאָר מ׳וועט זיי צושטעלן יעדן טאָג אַ רעגולערן קאָנ־טיגענט פון יידישע אַרבעטער אין פאַרשידענע פלע־צער. די דייטשן האָבן דעם פאַרשלאָג, געווײַנלעך, אָנ־גענומען. פון דאַן אָן האָבן זיך אָנגעהויבן די צרות, אויסגעפירטע דורכן יודענראַט. אין אָנפאָנג איז דאָס געווען גוט פאַר יידן. די רייכע האָבן זיך אויסגעקויפט מיט געלט. באַצאָלט דעם יודענראַט פאַר יעדן יידישן אַרבעטער 10 זלאָטע אַלס אַרבעטס־לוין, פון וועלכן מען האָט זיך געקענט דערנערן בדוחק. די צרה איז געווען, וואָס די דייטשן האָבן יעדן טאָג פאַרגרעסערט די צאָל בחינמדיקע אַרבעטער־שקלאַפן — וואָס זיי האָבן געפאָדערט פונעם פרעזעס פון יודענראַט, אַדאָם טשערניאַקאָוו.

די אַרעמע אַרבעטער האָבן געזען, אַז די לאָגע פאַרערגערט זיך פון טאָג צו טאָג, זענען אַ סך פון זיי געפאַרן קיין רוסלאַנד. דעמאָלט איז נאָך דער וועג געווען אָפן. אַ גרויסער טייל פון זיי איז דערגאַנגען ביז ביאַליסטאָק, וואָס איז איבערפולט מיט טויזנטער יידי־שע פליטים פון פוילן, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן, אויף די בײדעמס און קעלערן פון די יידישע בעלי־בתים אין דער שטאָט. אַרבעט האָט דער גרעסטערטייל פון זיי נישט געפונען און... געהונגערט. זענען טאָקע אַ סך אַנטלאָפענע צוריק געקומען קיין פוילן.

פאַרשידענע וועלכע האָבן דאַן קורסירט אין וואַרשע. מ׳האָט געשמועסט, אַז די דייטשן וועל אָפּ־טרעטן פון וואַרשע און די רוסן וועלן קומען אויף זייער אָרט. אַזעלכע און ענלעכע וועלכע האָבן פאַר־טושט די יידישע מוחות און אָפּגעהאַלטן פון אַרויס־פאָרן קיין רוסלאַנד ביז... ביז ס׳איז אויפגעשטעלט געווארן די מויער פון וואַרשעווער געטאָ.

אין דער צייט זענען אויך צוריק געקומען פּאָ־ליאַקן, וואָס זענען אָנטלאָפן קיין רוסלאַנד, אָדער געבליבן שטעקן דאָרט אַלס געווען פוילישע סאָל־דאָטן. זיי האָבן דערציילט, אַז די יידן פייניקן קאָטוי־לישע גלחים און דער פוילישער באָפעלקערונג אין די פאַרנומענע געביטן דורך די רוסן, לויטן אָפּמאַך פון מאָלאָטאָוו—ריבענטראָפּ.

די דייטשן האָבן געגעבן די פּאָליאַקן פרייַע הענט צו ראָבירן און הרגענען יידן. די שמחה פון די פּאָג־ראָמשטשיקעס האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. דער הונ־גער פון די דייטשן צו בחינמדיקע אַרבעטס־שקלאַפן האָט זיך נישט געקענט אָנזעטיקן בלויז מיט יידן, זיי האָבן אָנגעהויבן כאַפּן פון די בעטן אַרויס יונגע פוי־לישע בחורים און מיידלעך צו אַרבעטן אין די מזרח־פרייסישע אַרבעטס־לאַגערן. די גרוסן, וואָס זענען געקומען פון דאָרט זענען געווען זייער טרויעריקע. ווידער אַמאָל האָבן יידן געלעבט מיט אילוזיעס, אַז „מ׳וועט אונדז אָפּלאָזן... און נעמען נאָר פוילישע אַר־בעטער..." ס׳איז געווען צו יענער צייט עפעס אַ סאָ־טיספאַקציע, אַז די פּאָליאַקן, וואָס רודפן אונדז אָזוי שטאַרק, וועלן אַליין אויך געפּלאָגט דורך די דייטשן.

אָבער... אונדזער „פרייד" האָט אויך נישט לאַנג אָנ־געהאַלטן.

יום־כּיפּור תרצ"א, ד. ה. אין יאָר 1940, האָט דער דייטשער רַאַדיאָ געמאָלדן: אין וואַרשע ווערן גע־שאָפן צוויי „דזשעלניצעס" (געביטן) — אַ פּוילישע און אַ יידישע, לויט באַשטימטע גאַסן. די יידן איז געווארן טרויעריק אויפן האַרצן. מ'האָט געפילט (כאָטש מען האָט נישט געקאָנט פאַרויסזען, וואָס ס'שטייט פאָר), אַז דאָס איז אַ שלעכטע גזירה, דער עיקר פאַר יידן.

— וואָס טוט מען? — האָט יעדער ייד געפרעגט.

קיין ענטפער איז נישט געווען. רוסלאַנד איז שוין פאַרשלאָסן און אָט באַלד ווען מיר זיין אָפּגע־זונדערט פון אונדזערע שכנים — די פּאָליאַקן און בלייבן אַליין.

ביזן פאַרמאַכן פון געטאָ האָבן די יידן געביטן מיט די שכנים זייערע ווינונגען. די פּאָליאַקן, וואָס האָבן געווינט אין אַ גאַס, וואָס האָט געזאָלט זיין אין געטאָ, האָבן זייערע ווינונגען איבערגעגעבן צו יידן, וואָס זייערע ווינונגען דאַרפן זיין אויף דער אַרישער זייט און דאָס זעלבע אין אַ פאַרקערטן פאַל.

מיין רַאַזורע האָב איך געהאָט אויף גזשיבאָווסקע 65, וואָס האָט געזאָלט געהערן צום געטאָ — האָב איך זיך געפרייט. אין אַ פאָר טעג שפּעטער, וועז די גאַסן גזשיבאָווסקאָ, ווראָניאַ און נייע גזשיבאָוו זענען שוין געווען באַזעצט מיט יידן, וועלכע האָבן איבער־געגעבן זייערע ווינונגען די פּאָליאַקן פון די אויבן דערמאָנטע גאַסן נאָך אויסערגעווייניגלעכער אָנשטרענ־גונג, ווייל קיין קאָמוניקאַציע־מיטלען, ווי אויטאָס, זענען נישט געווען אין יידישע פורמאַנעס מיט פערד און וועגענער זענען אויך געווען זייער וויניק,

פּלוצים מעלדעט דער רַאַדיאָ, אַז די אויבנדער־מאָנטע גאַסן בלייבן אויף דער אַרישער זייט. קיין וווג־דער, אַז יידן זענען אַרומגעגאַנגען טרויעריק און ני־דערגעשלאָגן. נאָך אַזוי פיל אָנשטרענגונגען, ווידער זוכן קאָמוניקאַציע־מילטען, איז געווען אַ שווערע אויפ־גאבע.

אינטערעסאַנט וואָסער מאָטיוו די דייטשן האָבן געגעבן צו באַרעכטיקן די ענדערונגען נעמענדיק אין אַכט, אַז אויף גזשיבאָווסקי גאַס געפינט זיך די ברויערייַ פון האָבערבושן (אַגב אַ דייטש) אין די מלוכהשע פאַבריק פון מילך־אויסאַרבעטונגען, וווּ די פּאָליאַקן דאַרפן דאָרט פאַרזעצן זייער אַרבעט — וועלן די גאַסן בלייבן אויף דער אַרישער זייט.

די גזירות האָבן זיך איבערגעחזרט. אַלע פאָר טעג. זענען טויזנטער וואַרשעווער יידן פאַראָרעמט געוואָרן פאַרן אַריינגיין אין געטאָ. די דייטשן האָבן פּשוט אָפּגענאַרט די יידן אויף פאַרשיידענע אופנים, כדי זיי עקאָנאָמיש צו צעברעכן. פריער האָבן זיי גע־מאָלדן אַז די וואָס האָבן געשעפטן אויסער דעם גע־טאָ־געביט, וועלן דאָרט קענען בלייבן.

איך האָב געהאָט מיין געשעפט אויף דער גזשי־באָווסקע 65 ביזן 14טן ליסטאָפּאַד (נאָוועמבער). צו מאָרגנס דעם 15טן בין איך געקומען צו דער אַרבעט, געטראָפן דייטשע זשאַנדאַרמעריע, יידישע און פּוילי־שע מיליץ־לייט. זיי טרייבן מיך מיט אַלע יידן אַרויס פון אונדזערע געשעפטן אינעם געטאָ אַריין, וואָס איז אַרומגעמויערט מיט אַ גרויסן מויער, אויפגעשטעלט דורך פּוילישע אַרבעטער, וועמענס לויז די יידן האָבן באַצאָלט.

די ענגשאַפט איז געווען גרויס. טאָמער איז נאָך געווען אַ ביסל „גרוים". האָט מען יעדן טאָג אַריין־געשטופט יידן פון די נאָענטע שטעטלעך. פון די אָנ־קומענדע צוגן מיט געפרוירענע יידן. די וואַרשעווער רייכע יידן האָבן וויניק געהאָלפן די געבראַכטע פּלי־טים. מ'האָט זיי אַריינגעשטופט אין קינאָס, וואָס זע־נען געווען אויף דער יידישער זייט, אָדער אין אַנדערע עפנטלעכע געביידעס.

קיין אַרבעט איז נישט געווען. מייסטנס האָט מען זיך פאַרנומען מיט שמוגלען שפּייז פון דער פּוילישער וויט אין דעם געטאָ אַריין. אָט איז אַ בילד פון אַריין־שמוגלען שפּייז פון דער אַרישער זייט אין דעם גע־טאָ וואָס מיינע אויגן האָבן געזען:

נישט איין מאָל איז מיר אויסגעקומען צו ליגן אויף אַ דאַך פון אַ פּינף־שטאָקיק הויז און געזען וויי דער שמוגל ווערט דורכגעפירט. עס זענען געווען יידי־שע הייזער, וואָס זייערע פענצטער זענען אַרויסגעגאַנ־גען אויף דער „אַרישער" (פּוילישער) זייט. מ'האָט זיך אָפּגערעדט מיט אַ גוי, אים אַראָפּגעלאָזט אַ שטריק און אַרויפגעצויגן די שפּייז פאַר דער באַשטימטער סומע, וואָס איז אָפּגערעדט געוואָרן. נישט וויניק קרבנות זענען געפאַלן ביי דעם „מסחר".

עס איז געווען נאָך אַ „שפּאַלט", וווּ מען האָט זיך דורכגעשטופט, נעמלעך: אויף זשעלאַזנע גאַס איז געווען אַן אָפּן טויער, וווּ ס'איז דורכגעלאָפּן אַ טראַם־ווייַ קיין פּראָגע מיט בלויז פאָליאַקן. וועז דער טראַם־ווייַ איז אָנגעקומען, פלעגן שטיין יידישע מוטערס מיט זייערע קליינע קינדער, וועלכע זיי האָבן אַריבער־געשיקט אויף דער פּוילישער זייט עפּעס קויפן. די

מוטערס זענען געשטאַנען מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, געוואַרט אויף זייערע קינדער, זיי זאָלן בשלום צוריק קומען מיט עטוואָס שפּייז פֿאַר דער משפּחה. וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן? אָנשטאָט מעל — האָט מען דעם קינד פֿאַרקויפט „ביעלידלע" (אַ פּראָשעק צום וואַשן), אָדער קאַלך און דאָס פֿאַר אויסלענדישער וואַלוטע און אַנדערע ווערט־זאַכן. דאַן האָבן מיר געווענטשן אונדזערע „שכנים", אַז זיי זאָל באַצאָלט ווערן ווי געהעריק פֿאַר אונדזער פּיין...

מען האָט דאַן געהאַנדלט מיט ברויט אין די גאַסן. שווער איז געווען זיך דורכשטופּן. די פֿאַרקויפֿער האָבן געריסן ברויט און געשריען: קויפט, קויפט ביי מיר. אָבער... דער גרעסטער טייל פון די יידן אין וואַרשע האָט נישט געהאַט קיין געלט צו קויפן שפּייז.

קליינע קינדער זענען געשטאַנען אין די גאַסן און געשריען:

— טייערע מענטשן! ליבע מענטשן, שענקט אויף אַ שטיקעלע ברויט!

מ׳האָט געזען אין די גאַסן ליגן פיל טויטע, קרבנות פון הונגער זייערע קערפּערס צוגעדעקט מיט צייטונגס־פּאַפּיר, וויל זייער קליידונג האָט מען פֿאַרקויפט פֿאַר אַ שטיקעלע ברויט.

די יידישע אַרעמע אַרבעטער, וואָס האָבן אַמייסטן געליטן פון נויט און הונגער־טויט האָבן שוין דאַן אין יאָר 1941 געריכט וועגן אַ ווידערשטאַנד. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרזאַמלען גרופּעס אין די גאַסן פונעם געטא. דאָס איז געווען אין מאַי 1942 און אָרגאַניזירטערהייט באַפֿאַלן גרויסע יידישע שפּייז־געשעפטן, זיי ראַבירט און געוואָרפן צום קאַמף.

אין יענער צייט האָט מען „געשאַצט" די צאָל יידן אין וואַרשעווער געטאָ — זיבן הונדערט טויזנט נפשות.

די אָנפֿאַלן אויף די שפּייז־קראָמען האָבן נישט געשמעקט די יידישע קאַפּיטאַליסטן אין געטאָ. יאָ, ס׳זענען געווען אַזעלכע. דורך דער פֿאַרמיטלונג פון יודנראַט האָבן זיי געמאָלדן דער געסטאַפּאָ וועגן די ראַבירונגען, וואָס קומען פֿאַר אין וואַרשעווער געטאָ (אַזוי האָט מען דעמאָלט גערעדט צווישן אונדז). באַלד זענען אָנגעקומען געסטאַפּאָ־לייט, געמאַכט אָבלאַווע אויף יונגעלייט און מיידלעך און זיי אַוועקגעשיקט אין די טויזנטער אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

די נויט האָט געבראַכט, אַז די יידישע קונסט זאָל זיך „וואַלגערן" אין די גאַסן. אַלע גוטע מוזיקער זענען אַרויס אין גאַס שפּילן און די זינגערס האָבן געזונגען צו באַקומען אַ שטיקעלע ברויט. געווען אַ פֿאָרל שפּילער: אַ בלינדער און אַ לאָמער. דער בלינדער האָט געשפּילט אויף אַ האַרמאָניע; דער לאָמער — אויף אַ טראָמפּייט. ביידע גוטע שפּילער און זינגער. וועג זיי האָבן געשפּילט און געזונגען אויף דער גאַס, האָט זיך אַרום זיי אויסגעשטעלט אַ גרויסער עולם און מיטגעווויינט, הערנדיק זיי זינגען דאָס באַקאַנטע ליד, וואָס איך וועל קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן:

וויינט שוין, וויינט שוין ציונס קינדער;
וויינט שוין אַלע מיט מיר מיט.
וויינט שוין, וויינט שוין ציונס קינדער,
זינגט דאָס ליד.

נאָך נישט איז אונדזער האָפענונג פֿאַרלוירן,
אונדזער האָפענונג איז דאָך אַזוי גרויס.
וויינען וועלן מיר נישט אויפֿהערן,
ביז וואַנען די הילף וועט זיין.

אין די גרעסטע נויטן און געפֿאַרן האָט זיך מיר פֿאַרגעשטעלט, אַז איך זע און הער די צוויי קאַליקעס זינגען און מוטיקן: „נאָך איז אונדזער האָפענונג נישט פֿאַרלוירן" און כ׳האָב געשעפּט כוח און גלויבן, אַז כ׳וועל איבערהאַלטן אַלע צרות.

די אויבן דערמאָנטע זינגער זענען געווען גאַסן־זינגער נאָך פֿאַר דער מלחמה. אָבער אין יענער צייט האָט מען געהערט זינגען אין די גאַסן אויך די אויסגעשולטע כאָריסטן פון באָרימטן וואַרשעווער דירעקטעט שניאור. אָט זענען אַ פּאָר סטראָפּן פון זייער אַ ליד, וואָס איך געדענק:

וווהין זאָלן מיר גיין?
ווער קען ענטפערן?
אַז מען לאָזט אונדז נישט אַריין.
ס׳איז פֿאַרשלאָסן יעדע טיר.
די וועלט איז דאָך גרויס געווג,
אָבער פֿאַר אונדז יידן — ענג און קליין.

יעדן טאָג איז געווען קסן די צאָל טויטע פון הונגער און אומריניקייט צוליב דער ענגשאַפט. אויף דער יידישער גאַס האָט געהערשט דער „מתים־קעניג" — פינקערט, ווי די דייטשן האָבן אים גערופן. ער, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן „חסד של אמת" איז וואַרשע פֿאַר דער מלחמה, איז איצט געווען אַ סך באַשעפטיקט. יעדן טאָג האָט ער געעפנט אַ נייע פּליע, אַרויסגעשטעלט אַ גרויסע שילד: „אָסטאַטניא פּאָסלוגאָ" — די לעצטע דינסט. די הענט פון זיינע מיטהעלפער זענען געווען פול מיט אַרבעט.

(דאָס אַלעס איז געווען ביז די גרויסע אויסזיד־

לונגזע אין יאָר 1942. — באַמערקונג פון דער רע־דאַקציע).

פון וואַרשעווער געטאָ אין מאָגעלניצער געטאָ אין משך פון אכט טעג

ביים קריגס־אויסברוך, דעם ערשטן סעפטעמבער 1939, האָב איך געווויינט אין וואַרשע, געאַרבעט אַלס פריזירער. דאָ האָבן געווויינט: מיין ברודער גרשון מיט זיין פרוי און צוויי קינדער, אויף קאַזשימיערסקאַ גאַס נומער 6; די שוועסטער שבע מיט איר מאַן און צוויי קינדער, אויף פּאַנסקאַ 105; רחל מיטן מאַן מיט צוויי קינדער אויף גראַניטשנאַ 8; צוויי ברידער זענען אַוועק קיין רוסלאַנד און נישט צוריק געקומען: יונה מיט דער פרוי און חיימל מיט אַ כלה.

נאָך דעם ווי דאָס געטאָ אין וואַרשע איז ענד־גילטיק אָפּגעטיילט געוואָרן פון די אַנדערע גאַסן דורך אַ מויער, דעם 15טן נאָוועמבער 1940, איז דער הונגער פֿאַרשטאַרקט געוואָרן. נישט קענענדיק צו־זען דעם צער פון מיין שוועסטער שבע, ליידנדיק פון הונגער און פון בענקשאַפט צו אירע צוויי קינדער, וואָס זענען געווען אין מאָגעלניצע ביי אונדזער מאַמע גאָלדע, האָב איך באַשלאָסן זיך אַרויסגנבענען פון וואַרשעווער געטאָ און אַרייַנגנבענען זיך אין מאָגעל־ניצער געטאָ. כ׳האָב געפונען אַ שותף צו דער מסוכנ־דיקער אונטערנעמונג: מנשה די שמעיהטעס פון מא־געלניצע.

ס׳איז געלונגען אַנצוקומען קיין גריצע בשלום. דאָ האָבן מיר געטראָפן מנשה חיימאָוויטש, זון פון של־מהלע ריקאַלער, געווויינט אין פּיאַסעטשנע. ער האָט אַריבערגעפירט די פרוי קיין מאָגעלניצע צו זיינע על־טערן און משפחה. ער אַליין איז געבליבן אין פּיא־סעטשנע פאַרקויפן די מעבל און אַנדערע זאַכן. און דאָ האָבן מיר אים געטראָפן, פאָרנדיק פון דאָרט קיין מאָגעלניצע.

כ׳האָב געהאַט אין גריצע פעטערס און מומעס פון טאַטנס זייט. איינער פון זיי האָט אונדז אַריינגי־נומען צו זיך, כאָטש ס׳איז געווען שטרענג פאַרבאָטן אַריינצונעמען געסט פון דער פרעמד אומגעמאָלדע־נערהייט. מיר האָבן זיך פאַראינטערעסירט, ווי אַזוי אָנצוקומען קיין מאָגעלניצע. דאָרט האָט נאָך געווויינט: די מאַמע גאָלדע; דער ברודער: יידל; די יינגסטע שוועסטער הענע; שבעס צוויי קינדער, מיט קוזינען און קוזינקעס.

אַרויסגייענדיק אין גאַס האָבן מיר געזען די מעלדונגען „יעדער ייד, וואָס מ׳וועט געפינען אויסער זיין ווויינאָרט, וועט געשאָסן ווערן". מנשה חיימאָוויטש האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און געצוויייפלט אין דער מעגלעכקייט פון אויספירן אונדזער פלאַן. איך מיט מנשה „די שמעיהטעס" זענען שוין געווען צוגעווויינט צו די באַפעלן. מיר האָבן פאַרגעזעצט זוכן אַ פערזאָן, וואָס זאָל אונדז פירן קיין מאָגעלניצע.

גייענדיק אין גאַס האָבן מיר באַגעגנט די מיט־גלידער פון מאָגעלניצער יודנראַט: 1. פייוול רעכט־שייד; 2. יוזעף פּאַלץ; 3. אברהם מילשטיין. זיי האָבן אונדז דערציילט וועגן דער קאָנטריבוציע, וואָס זיי האָבן געבראַכט פון די מאָגעלניצער יידן, כדי מ׳זאָל אָפּלייגן זייער אַרויסטרייבן פון דאָרט.

מיין קוזין האָט אָפּגעמאַכט מיט אַ יונגן קריסט־לעכן בעל־עגלה אונדז צו פירן ביינאַכט קיין מאָגעל־ניצע אויף אַ שליטן. מיר זענען אָפּגעפאָרן האַלב וועג פון גריצע קיין מאָגעלניצע, איז אונדז אַנטקעגן גע־פאָרן אַ שליטן מיט 4 פערזאָן, אָנגעפּלצט אין טייערע פוטערס מיט ביקסן אויף זייערע אַקסלען. מיר זענען געווען זיכער, אַז דאָס זענען דייטשע מיליטער־לייט, דער שגץ האָט אָנגעהויבן טרייבן שנעל די פערד און מיר האָבן זיך „אויסגעמיטן", נישט אָפּשטעלנדיק אונדז. ס׳זענען געווען פריצים, וואָס זענען געפאָרן פון יאַגד (פאָלאָוואָניע).

ווען מיר זענען אָנגעקומען בשלום צום מאָגעל־ניצער וואַלד, האָבן מיר דעם בעל עגלה צוריקגעשיקט קיין גריצע און מיר האָבן זיך אַריינגעגנבעט קיין מאָגעלניצע.

מנשה חיימאָוויטש האָט אונדז געפירט איבערן פאַרפרוירענעם טייך צו מיין ברודער יידל. דאָרט האָבן מיר איבערגענעכטיקט. צו מאָרגנס האָט יעדער גע־וואָלט גיין אַ היים. יידל זאָגט אונדז:

— אין מאָגעלניצע איז דאָ אַ גטאָ, נישט קיין פאַרמויערטער ווי אין וואַרשע. אָבער די רעכט צו ווינען אין אַלע גאַסן, ווי פריער, איז צוגענומען גע־וואָרן. די מאַמע — זעצט ער פאָר זיינע רייד — ווויינט יעצט אויף דער וואָליער גאַס, אָנשטאָט אין מאַרק, ביי זאַמוצקע, ווו דער לאָקאַל פון „פאַריין" „השחר" רעכטע פּועלי־ציון איז אַ מאָל געווען.

כ׳בין געקומען צו דער מאַמען. זי און די מא־געלניצער פאַמיליע האָבן זיך זייער געפרייט מיט מיר. ליידער האָט די „שמחה" נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. אין שטעטל, ביי יידן, איז געווען אַ שרעקלעכע ענג־שאפט. ס׳זענען אָנגעקומען פון לאָדזש און פון דער

אומגעגנט הונדערטער פאַמיליעס, וואָס מ׳האָט אַרײַנ־
געשטופט אין די ענגע דירות פונעם געטאָ. אומגע־
מאַלדענע יידן האָט מען אַרעסטירט. די מאַמע האָט
מורא געהאַט מיך אַרויסצולאָזן אין גאַס. פונדעסטוועגן
איז דאָס שפּיז־פּראָבלעם נישט געווען אַזוי קאַטאַס־
טראָפאַל ווי אין וואַרשע.

אין אַ פאַרשנייטן, פּראָסטיקן טאָג האָט דער יו־
דנראַט באַקומען אַ באַפּעל: אַלע יידישע מענער מוזן
קומען צום מאַגיסטראַט מאָרגן 5 אַזייגער פאַרטאָג.
פון דאָרט וועלן זיי גיין צו דער קאָלייקע רייניקן די
באַן־שינעס, אויב ס׳וועלן זיך נישט שטעלן די מע־
נער — וועט מען נעמען פרויען אויף זייער אָרט!״.

אין דער נאַכט זענען אַרומגעלאָפן אונדזערע
יידישע, גוטהאַרציקע, פון די בעסטע היימען געקומענע
פאָליצײַ־לייט: פּנחס זיגעל רחל רויזעס זון. שוועס־
טער פון אברהם מילשטיין (זיין פאָטער האָט מען גערופן
„דער געלער רבי״ אברהם הערש); אנשל אַנעלעוויטש
(זון פון מענדל אנשלס) און אַנדערע, וועמענס נעמען
כ׳גדעניק נישט. זיי האָבן געוועקט די יידן, ווי אַ מאָל
צו סליחות, געבעטן, גערופן: „טייערע יידן, שטעלט
זיך צו דער אַרבעט. ברענגט נישט קיין צרות אויף
אונדזערע פרויען און קינדער!״

כ׳האָב זיך שוין געהאַט אַנגעטאָן צו גיין צו
דער אַרבעט, דערהער איך אַ שטילן קלאַפּ. די מאַמע
עפּנט די טיר. פּנחס זיגל, אונדזער שכן, זאָגט שטיל:
„גאָלדע, זאָל הערשל נישט גיין צו דער אַרבעט. עס
שטייט אים פאָר אַ סכנה אַרעסטירט צו ווערן. ער
האָט זיך נישט איינגעמאָלדן אין מאַגיסטראַט בשעת
ער איז געקומען פון וואַרשע״.

כ׳גדעניק אים און זאָג אים צו קיין מאָל אין לעבן
נישט פאַרגעסן זיין איינשטעלן זיך פאָר מיר. אָבער
ווען ער גייט אַוועק, זאָג איך דער מאַמען: „איך וועל
יאָ גיין צו דער אַרבעט! ווייל אַז נישט שטעל איך איין
די גאַנצע פאַמיליע און אפשר די גאַנצע שטאָט יידן״.

די מאַמע האָט געווויינט און געיאָמערט, איך זאָל
נישט גיין. כ׳האָב זיך צוריקגעלייגט און איינגעשלאָפן.
אָבט אַזייגער אין דער פרי קלאַפּט מען אין דער טיר.
ס׳הערט זיך אַ געשריי: „טיר אויפמאַכן! גיבטס היר
מענער?״

דער דייטש איז גלייך צוגעלאָפן צו מיר, געשלאָגן
און געריטשעט: „זאָפּאָרט צו דער אַרבעט!״ און...
קאָטעוועט. די מאַמע בעט און ווויינט, מ׳זאָל אויפהערן
שלאָגן. און דער מערדער דרייט זיך אויס צו איר
און שלאָגט איר אויך.

שבעס קינדער מאַכן אַ געוואַלד: מ׳הרגעט דער
באָבען! ערשט דעמאָלט איז דער דייטש אַוועק. כ׳האָב
געזאָגט צו דער מאַמען: „אַ נס איז געשען איר, און
דער שוועסטערס קינדער און דער גאַנצער שטאָט יידן,
וואָס ער איז אַוועק. ווען עס שלאָגט נאָך אַ פּאָר מי־
נוט דער מאַמען, וואָלט איך אים אָפּגעהאַקט דעם
קאָפּ מיט דער האַק, וואָס איז געלעגן אונטערן בעט״.

כ׳בין אַרויס פון שטוב. באַהאַלטן זיך אַ גאַנצן
טאָג צווישן די סטאָדאָלעס — תבואה־שפּייכלער —
ביינאַכט אַ היים געגאַנגען שלאָפן. צוויי טעג שפּעטער
כאַפּט מען ווייטער צו דער אַרבעט. דער קאָנצענטרא־
ציע־פונקט, דאָס מאָל, ביים געוועזענעם שניט־גע־
וועלב פון פייוול רעכטשייד, וואָס דינט אַלס ביורא
פון יודענראַט. פון דאָרט זענען מיר געגאַנגען רייניקן
דעם שניי אויפן שאָסיי, וואָס פירט קיין נאָווע־מיאַסטאָ
(ניי־שטעטל).

קיינער פון אונדז האָט נישט מיטגענומען, וואָס
צום עסן, אָדער טרינקען. מיר האָבן געאַרבעט און
געהונגערט. דאָן האָב איך געזען די מוסטערהאַפּטע
אַרגאַניזאַציע און איבערגעבנקייט פון יודנראַט אין
מאָגעלניצע צו זייערע ברידער.

כ׳זע איצט פאָר מיינע אויגן, די איבערגעבענע
כלל־טוער, ווי זיי ברענגען אונדז צו דער אַרבעט
ברויט (געשאָנקען דורך די מאָגעלניצער יידישע בע־
קערס), טיי צו דערוואַרעמען זיך. נישט דורך קיין
שליחים, נאָר זיי אַליין, די מיטגלידער פונעם יודנ־
ראַט אין מאָגעלניצע, די טייערע אומפאַרגעסלעכע:
אברהם מילשטיין, אסתר־לאה אָסטראָוויעצקי, יוזף
פאַלק, פייוול רעכטשייד און נפתלי זאָנדער הי״ד.

זיי דערלאַנגען דאָס מיט גוטע צוווינטשן: „עס
זאָל אייך זיין צו געזונט״. מיר זענען טאַקע „געקומען
צו זיך״ און געקענט פאָרזעצן די אַרבעט. „מ׳שמועסט״
ביי דער אַרבעט וועגן שנעלן אַרויסטרייבן די יידן פון
מאָגעלניצע, נאָר... אַז מען וועט ווידער געבן אַ פּאָר
קילאָ גאָלד אַלס „קאָנטריבוציע״ וועט מען ווידער אָפּ־
לייגן די גזירה.

דער יודנראַט קלייבט אויס אַ קאָמיסיע פון
מענטשן, וואָס מ׳קאָן זיי אָנטרויען דעם גאָלד־צוזא־
מענקלויב. צו אונדז איז געקומען אונדזער קוזין אהרן
גראָסמאַן. איך האָב אַראָפּגענומען אַ גאָלדענעם רינג
מיט אַ גרויסן שטיין און אים אַוועקגעגעבן. אַזוי האָבן
אַנדערע יידן אויך געגעבן צום צווייטן, דריטן מאָל —
גאָלדענע פינגערלעך, אוירינגלעך און אַנדערע צירונג.
די קאָנטריבוציע איז אַוועקגעפירט געוואָרן קיין

גריצע אין קריז־אַמט און... דער באַפעל צו פאַרלאָזן מאָגעלניצע אין דעם טערמין, ווי מ׳האָט פריער באַ־שטימט איז נישט בטל געוואָרן.

מאָגעלניצער יידן ווערן געטריבן אין וואַרשעווער געטאָ

ווי אין מאָגעלניצע, אַזוי אויך יעצט ביים אַרויס־טרייבן פון דער שטאָט, האָט דער מאָגעלניצער יודן־ראָט באַוויזן זיין אָרגאַניזאַציע־פעיקייט און איבערגע־געבנקייט צו דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז אים געווען אונטערגעוואָרפן מכוח דעם דייטשן באַ־פעל. זיי האָבן זיך באַמיט ביז צו דער לעצטער רגע נישט טאָן קיין שלעכטס, נאָר פאַרלייכטערן, מילדערן, ווי וויים מעגלעך די שוערע גזירות פון דער דייטשער מאַכט. אַפילו ביי דער ענדע פון זייער „קאַדענץ" האָבן זיי פאַרזאָגט: אָרגאַניזירט אַרויספאָרן פון דער שטאָט און אַריינפאָרן קיין וואַרשע.

צוויי וואָכן פאָרן אָנהויב פון דעם אַרויסשיקן פון מאָגעלניצע איז אַ דעלעגאַציע פון יודנראָט געפאָרן קיין וואַרשע און באַשטעלט גרויסע לאַסט־אויטאָמאָבילן ביי דער געזעלשאַפט „בראַציאַ ס. פּ. ס." — ברידער ס. פּ. ס., וואָס האָבן אין משך פון צוויי וואָכן איבערגע־פירט מיט געפּעק, די וואָס האָבן געקענט באַצאָלן דעם יודענראָט פאַר זייער איבערטראַנספאָרטירן. די וואָס האָבן נישט געהאַט צו באַצאָלן זענען געפאָרן מיט דער קאָלייקע.

דער לעצטער מאָגעלניצער יריד מיט יידן

איז פאָרגעקומען אין די צוויי וואָכן פון „אַריי־פאָרן" קיין וואַרשע. הונדערטער לייטער־וועגענער „דראַביניאַסטע וועגענער", זענען געקומען אין שטאָט פון די צענדליקער דערפער אַרום. געקויפט יידיש האָב און גוטס פאַר גראָשנס און אַ סך האָבן אַוועקגעגבן מעבל, כלים און אַנדערע שווערע חפצים אָן געלט. אַ לאַנגער, צוויי וואָכעדיקער, טרויעריקער, יאָריד פאַר יידן און אַ פריילעכער, אויסגעחלומטער יאָרמאַרק פאַר די גויים אין און אַרום דער שטאָט.

איך און ביידע מנשהס זענען געוואָרן די „עצה־געבער", וואָס מיטצונעמען אינעם געטאָ, וואָס צו פאַר־קויפן און בכלל, וואָס טוט מען? אַריינפאָרן? אַדער נישט אַריינפאָרן קיין וואַרשע?

איך, וואָס האָב מיטגעמאַכט דאָס לעבן אין וואַר־שעווער געטאָ אין משך פון פינף חדשים, געזען די ענגשאַפט, דעם הונגער, וואָס האָט יעדן טאָג געברענגט הונדערטער קרבנות, האָב געראַטן: נישט אַריינפאָרן קיין וואַרשע, נאָר אין די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס געהערן נישט צום „וואַרשעווער דיסטריקט" (גובער־ניע) און אויף זיי איז נישט חל, דערווייל, די גזירה צו קאָנצענטרירן זיך אין וואַרשע.

— אין די שטעטלדיקע געטאָס — האָב איך גע־זאָגט — איז אויך אַן ענגשאַפט, פאַרשיידענע באַגרע־נעצונגען פונעם האַנדל מיט דער גויישער באַפעל־קערונג, אָבער דער פאַרקער מיט די שטעטלדיקע און דאָרפֿישע גיים איז נישט אַבסאָלוט אירבערגעריסן מ׳קאָן נאָך באַקומען שפייז אויסער די דייטשע רא־באָציאָנען. דעריבער איז דער הונגער נישט אַזוי שרעק־לעך, ווי אין הערמעטיש פאַרמאַכטן געטאָ וואַרשע.

די וואָס ווילן יאָ פאָרן קיין וואַרשע, האָב איך גע־עצהט: מיטצונעמען מיט זיך וואָס מער שפייז — ריז, געטריקנטע פאַרפל, אַפילו קאַרטאָפל, פעטס, צוקער און נאָך אַזעלכע עסנס, וואָס קאָנען זיך האַלטן לאַנג.

אַ סך פון די מאָגעלניצער יידן, בערך אַ פערט־חלק פון זיי, האָבן אונדז, מיך און מנשה די שמעיה־טעס זון, געפאָלגט: אַוועק אין די אַרומיקע שטעט־לעך: נאָוואָ־מיאַסטאָ, ביאַלא־ראָווסקאַ, אָדזשיוואָל, אָפאָטשנאָ, שידלאָוויץ, ביאַלאָבזשעג און ראָדאָם. דאָרט זענען זיי געווען אַ קורצע צייט ביז מ׳האָט זיי פון דאָרט אויך אַרויסגעטריבן; אַ קליינעם טייל אין אַרבעטס־לאָגערן; דעם גרעסטן טייל — אין טויט־לאָגערן. זייער וויניק זענען געבליבן פון זיי.

מיין מאַמען האָב איך געראַטן מיר זאָלן פאָרן קיין וואַרשע. דאָרט האָט זי געהאַט נאָך קינדער און שבע האָט געוואָלט האָבן מיט זיך אירע צוויי קינ־דער, וואָס זענען געווען ביי דער מאַמען אין מא־געלניצע. מיר באַשליסן פאָרן קיין וואַרשע, האָט מען געדאַרפט מיטנעמען שפייז. איז די מאַמע געלאָפן אין דאָרף, געקויפט „אַ פערטל" הירזש אַליין עס אַ היים געטראָגן; נאָכער האָב איך איר געראָטן, זי זאָל קויפן „סלאָנינע". זי האָט נישט געוואָלט הערן דער־פון. איך האָב איר איבערצייגט, אַז אין דער צייט מעג מען עסן טריפות, אַבי בלייבן לעבן. כ׳האָב איר דער־ציילט, וואָס דער אַלטער, גרייז־גרויער, רבי פון גזשי־באָווסקא 11 אין וואַרשע (כ׳געדענק נישט פון וואָנען ער איז געווען) האָט געזאָגט, ווען איך מיט שבען האָבן אים געפרעגט, צי מעג מען עסן חזיר־פעטס, ווען מען קאָן נישט קריגן קיין אַנדער עסן אין וואַרשע? וואָס וועט זיין מיט די טריפהנע כלים?

דער רבי האָט מיר געווינטשן: מצליח זיין אין אַלע וועגן; אָנקומען שנעל קיין מאָגעלניצע ווי אַ הירש (מיין נאָמען איז צבי) און ברענגען עסן, אַפילו סלאָנינע, אַבי ראַטעווען די נפשות פון דער משפחה. די כלים וועט מען נאָך דער מלחמה אַוועקווערפן, אָדער כשרן.

די מאַמע האָט זיך „אָנגעטאָן אַ כוח", אַריין צו אַ חזיר־קיילער אין מאָגעלניצע, געקויפט סלאָנינע אויף אַ רעזערוו אין וואַרשע.

שרה גלעבאַרט, טאָכטער פון יודל, ברודער פון צבי גלעבאַרט

מיר זענען אַוועק אין יודנראַט, געמאָלדן: מיר האָבן נישט קיין פּרוטה. דאָס פּאָרן מיט אַן אויטאָ קאָסט דריי הונדערט זלאָטעס פון אַ מענטש. זי מיט דער יינגסטער שוועסטער, הענע, וועלן פּאָרן די לעצטע מיט דער קאָלייקע, אָבער מיך מיט שבעס צוויי קינדער — בעט זי — זאָל מען דערמעגלעכן צו פּאָרן פּאָר אַ קליינעם פּריין. דער ערשטער האָט זיך אָנגעראָפן פּיוול רעכטשייד: מ׳זאָל אונדז לאָזן פּאָרן פּאָר 100 זלאָטעס; נפתלי זאָנדער האָט פּאָרגעלייגט אונדז לאָזן פּאָרן אינגאַנצן בחינם. זיין פּאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן. איך מיט די צוויי קינדער זענען אַרויף אויפן אויטאָ. קיילע קריגער־רייבענבאַך האָט באַלד געזען צו זיך ביידע קינדער און אויפגעפאסט אויף זיי אַ גאַנצן וועג ביז וואַרשע.

מיט יעדן אויטאָ איז מיטגעפּאָרן אַ פּאָרשטייער פון יודענראַט מיט אַ „פּאַק געלט" איבערצוקויפן די אוקראַינישע פּאָליציאַנטן, וואָס זענען געשטאַנען אין גריצע, כדי זיי זאָלן לאָזן דורכפּאָרן די אויטאָס און נישט צו פיל „נישטערן" אינעם געפּעק.

דעם אויטאָ, וואָס איך בין געפּאָרן, האָבן באַגלייט: פון יודנראַט — פּייוול רעכטשייד; פון דער יידישער פּאָליציי — דער זון פון רחל רויזעס. ווי מיר זענען דורכגעפּאָרן גריצע האָבן אונדז די אוקראַינער פּאָרהאַלטן, געהייסן דעם שאָפער, ער זאָל אונדז צוריקפירן קיין גריצע אויף אַ רעוויזיע. דער יידישער פּאָליציאַנט, וואָס האָט אונדז באַגלייט, איז אַראָפּ פון אויטאָ און געבעטן, מ׳זאָל אונדז דורכלאָזן. זיי האָבן אים געגעבן צוויי פּעטש און געוויזן, אַז איבער זיי האָט ער נישט וואָס צו שאַפן. פּייוול רעכטשייד איז אַראָפּ מיטן פּאַק געלט, אַרײַנגעשטעקט און... מיר זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע בשלום.

די אַרעמע לייט, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געלט צו באַצאָלן פּאָר דער נסיעה מיטן אויטאָ, זענען געבליבן די לעצטע צום פּאַרלאָזן די שטאָט. דאָן האָבן שוין די דייטשן נישט דערלויבט צו פּאָרן מיט אויטאָס און אַלע, צווישן זיי מיין מאַמע און די יינגסטע שוועסטער הענע, זענען געקומען מיט דער קאָלייקע.

דאָרט זענען געשטאַנען לאָסט־אויטאָס, נעבן זיי פּאָלקס־דייטשן, וואָס האָבן געשריגן: „אַלע וועלן גיין צום סמען. דערהערנדיק אַזאַ „בשורה", האָבן אַלע אויסגעבראָכן מיט אַ געוויין. די פּאָלקס־דייטשן האָבן געלאַכט, געשפּאָסט, ווי זיי האָבן מצליח געווען „אָנצוציען" די יידן. מ׳האָט זיי אַרויפגעיאָגט אויף די לאָסט־אויטאָס, געפירט צו דער קאָלייקע נעבן דער ווייסל, אָנגעפּאַקט פולע וואַגאָנען און זיי געפירט הין און צוריק אַ גאַנצן זונטיקדיקן טאָג.

די „רייזנדע" זענען געווען זיכער, אַז מען וועט זיי אַרײַנוואָרפן אין דער ווייסל. פּאַרנאַכט האָט מען זיי אַרויסגעיאָגט פון דער קאָלייקע, געטריבן צו פוס קיין וואַרשע דורך דער לעשנא גאַס ביז צום „קערצעליאַק". דאָרט איז געווען אַן אינפּעקציע־הויז. מען האָט אַלעמען אָפּגעשוירן די האָר, געמאַכט אַן אינפּעקציע איבער די קליידער און אַרײַנגעלאָזן „רייניע" אינעם וואַרשעווער געטאָ.

דאס לעבן פון מאגעלניצער יידן אין געטא ווארשע

אַן ערך 75 פּראָצענט מאָגעלניצער זענען אַריין אין ווַארשעווער געטאָ, און 25 פּראָצענט זענען אַוועק אין קליינע שטעטלעך אַרום, ווו עס האָט נישט פאַרפליכטעט דאָס געזעץ וועגן אַריינפאָרן אין ווַארשעווער געטאָ.

כמעט אַלע מאָגעלניצער האָבן געווינט אויף קראָכמאַלנע־גאַס. ער האָט זיך באַלד געשאַפן אַ הילפסקאָמיטעט, וועלכער איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע מיטגלידער: 1) יוסף פאַלק — פאָרזיצער, 2. אברהם מילשטיין — וויצע־פאָרזיצער, 3) פייוול רעכטשייד, 4—6) שבח שיפער מיט זיינע צוויי זין, 7) אהרן גראָסמאַן (דער זון פון איטשע פיאָץ) און אַנדערע.

די אויפגאַבע פון קאָמיטעט איז געווען נישט לאָזן פאַלן די מאָגעלניצער לאַנדסלייט אין געטאָ. מען האָט געקויפט מעל און אויסגעבאַקן ברויט אויף אַן אומלעגאַלן אופן. די בעקעריי האָט געפירט שבח שיפער מיט זיינע צוויי זין (באַמערקונג פון איבערשרייבער: פאַר אַזאַ עבירה האָט געדראָט טויט־שטראָף)). עס איז אויך געמאַכט געווארן אַ קיך וואָס זאָל אַרויסגעבן מיטאָגן און דאָס איז אָנגעגאַנגען אַ געוויסע צייט.

נישט מיט קיין ברויט אַליין לעבט אַ מענטש!

וועג מען האָט אַרויסגעטריבן קיין ווַארשע האָבן אַלע מיטגענומען מיט זיך וואָס זיי האָבן געקענט.

וואָס זאָל מיטנעמען איינער, וואָס איז נעבעך אַ „געבראָטענער אַרעמאַן"? האָט ער מיטגענומען אַ ספר־תורה פון זיין שטיבל „תפארת בחורים" („די שיינהייט פון בחורים". אַמאָל האָבן דאָרט געדאַוונט בחורים, וועלכע האָבן געלערנט אַ פּרק משניות, שבת און יום־טוב, געמאַכט אַ כוסהלע, אַ קידושל אד"גל).

האָט מען איינגעאָרדנט אויפן פערטן שטאָק אויף קראָכמאַלנע אַ געהיים שטיבל, און עס האָבן דאָרט געדאַוונט מאָגעלניצער, גריצער, טאָרטשינער און אַפילו ווַארשעווער!

מיט איין מאָל ווערט מען געוואָר, אַז דער וואָס האָט געברענגט די ספר־תורה האָט זי פאַרקויפט, כדי אַרויסצוגנבענען זיך פון געטאָ. דער כעס ביי אַלעמען איז געווען זייער גרויס, ווייל דער פאַרקויפער איז פון געטאָ נישט אַרויס און קיין ספר־תורה איז נישטאָ. דער עולם האָט זיך געמוזט זאָגן, ווען מען ער האָט פאַרקויפט. ס'האָט געקאָסט אַ סך מי און געלט ביז מען האָט זי אָנגענומען.

די פרייד ביי די מאָגעלניצער איז געווען גרויס. ווידער וועלן מיר קענען דאַוונען מיט אַ מנין ביי אַן אייגענער ספר־תורה. די ליבע צו תורה איז געווען אַזוי גרויס, אַז קונים אויף אַ ספר־תורה איז געווען אַ סך און צוריק אָפקויפן איז געווען שווער! לאַנג האָט דאָס מנין נישט אָנגעהאַלטן, אינגאַנצן עטלעכע וואָכן, ווייל די סכנה פון צוזאַמענקומען זיך איז געווען זייער גרויס.

מיט רחמנות, מיט רחמנות, ברידערלעך!

האָט געטענהט דער אומפאַרגעסלעכער אברהם מילשטיין, דאַרף מען זיך באַגיין מיט דעם ייד. מען דאַרף געדענקען, אַז ער איז דער, וואָס האָט די ספר־תורה געברענגט, און אַז ער האָט אַ קראַנקע פרוי מיט קליינע קינדער, וואָס פאַלן פון הונגער און נויט!

די שטראָף איז געווען, ער זאָל ווערן אויס גבאי... און זיין הילף איז נישט געירט געווארן.

אַ בעל־עגלה וואָס פירט ספראַוונקעס (פאַרשידענע ענינים) פאַר די דייטשן פון ראַווע קיין ווַארשע און צוריק... מאָגעלניצער יידן פון געטאָ

אַ געבוירענער אין מאָגעלניצע, געווינט אין ראַווע (דוכט זיך, אַז ער האָט געהייסן ישראל), אַלנפאַלס, ער איז געווען מאיר עקיבאס אַ ברודער. מיט אַן עקסטרא דערלויבעניש פון די דייטשן, איז ער געקומען צוויי מאָל אַ וואָך קיין ווַארשע מיט ספראַוונקעס פאַר זיי און צוריק האָט ער אַרויסגעפירט יידן פון געטאָ.

פאַרהאַנדט האָט ער געגעבן מאָגעלניצער. די קעגנזייטיקע הילף, וואָס איז געווען אַזוי הויך אַנטוויקלט, האָט משפּיע געווען אויף דעם איצטיקן ראַווער בעל־עגלה און געבוירענעם מאָגעלניצער, ער זאָל בעסער אַרויסנעמען מאָגעלניצער מיט פיל־פיל וויניקער באַצאָלונג ווי פרעמד־שטאָטישע יידן, וואָס האָבן טייער באַצאָלט.

איז טאָקע דעמאָלט אַרויס פון ווַארשעווער געטאָ און אַריבער אין די פּראָווינץ־שטעטלעך אַ געוויסע צאָל מאָגעלניצער יידן.

דער פרעזעס איז נישטאָ, די אַרבעט ווערט פאָרגעזעצט!

אין איין פרימאָרגן האָבן מיר באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז דער פרעזעס פון קאָמיטעט יוסף פּאַלץ, מיט זיין פרוי און קינד זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך פאַרסמעז זיך. די ידיעה האָט אויף אַלעמען געמאַכט אַ שרעקלעכן אײַנדרוק. נאָר דער אומפאַרגעסלעכער און באַליבטער אברהם מילשטיין האָט זיך נישט פאַרלוירן און באַלד איבערגענומען די אַרבעט און זי פאָרגעזעצט ווייטער.

ביסלעכווייז האָט מען די מענער אַרויסגעכאַפּט מכלומרשט צו דער אַרבעט. די רייען זענען געוואָרן שיטערער און שיטערער. אַ סך זענען אַנטלאָפן פון וואַרשעווער געטאָ אין די שטעטלעך. מאַסן פרויען און קינדער זענען געשטאָרבן פון הונגער און אַ גרויסער טייל איז אויסגעזידלט געוואָרן.

דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

דעמאָלט זענען נאָך געווען אין וואַרשע אַ ביסל מאָגעלניצער, וועלכע האָבן אַקטיוו אָנטייל גענומען אין קאַמף, אויף פאַרשידענע פלאַצווקעס. איך דערמאָן זיך די נעמען: ווינטער, שיפער, געלבאַרט, גרייצער און אַנדערע, וועלכע איך געדענק נישט איצט.

די בריידער ציגעלמאַן, די בעסטע קעמפער

וועגן די צוויי בריידער בעקער־אַרבעטער אין וואַרשע, מאָגעלניצער געבוירענע און דערצויגענע, האָט מען דעמאָלט גערעדט אין גאַנץ וואַרשע, אַז זייערע קאַמפס־גרופּן זענען געווען די בעסטע בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ.

הערנדיק די נייעס, איז מיר קלאָר געוואָרן די סיבה פון דער אָפּוועזנהייט פון דער היים אין משך פון גאַנצע נעכט פון די צוויי בריידער: איכל און בענדעט ציגעלמאַן. זיי האָבן זיך און אַנדערע גוט צוגעגרייט צום קאַמף אוץ געפירט אים מיט מוט און ענערגיע.

די פריזירער שטייען אויך נישט אָפּ

נאָך דער ערשטער אויסזידלונג, יולי 1942, האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן בייַ יעקב שפילמאַן, מיין טאַטנס אַ שוועסטערן־זון, אויף נאָוואָליפּיע 40. די גאַנצע צייט נישט געאַרבעט אין ערגעץ. בעתן געטאָ־אויפשטאַנד, אַפּריל 1943, האָב איך געקעמפט מיט אַ גרופּע פריזיער אויף נאָוואָליפּיע־גאַס, אונטער דער אַנפירונג פון חיים שטיגליץ — אַ פריזיר־אַרבעטער. מיט אים זענען געווען: זיין פרוי, ברודער און פאָטער. צוויי וואָכן זענען מיר געשטאַנען אין קאַמף.

נאָך דריי טעג מי אַרויסצוקריגן זיך פון דער פלאַצווקע, איז מיר געלונגען אַרויס אויף דער אַרישער זייט. איך זע נאָך ווי לעבעדיק פאַר מיינע אויגן, ווי מ׳כאַפּט יידישע קעמפער און מ׳דערשיסט זיי; ווי ס׳קנאַקן 5—6־שטאָקיקע הייזער, וואָס דעקן צו קעמפערס, וואָס געפינען זיך אין זיי צוזאַמען מיט דייטשע בעסטיעס, וואָס האָבן זיך דאָרט אַרייַנגעכאַפּט. אַ טאָג נאָכן אַרויסרייסן זיך, האָבן מיך די דייטשן געכאַפּט און אַוועקגעפירט אין לאַגער פלאַשאָוו, אין גאַליציע.

דאָ האָב איך געאַרבעט אַלס טרעגער ביי דער באַן. יולי 1944, ד״ה נאָכן אָפּאַרבעטן אַ יאָר צייט אין פלאַשאָוו, בין איך אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ.

דאָן זענען אָנגעקומען גרויסע טראַנספּאָרטן יידן פון אונגאַרן; די לעצטע יידן פון לאָדזש, פון לובלין און מיידאַנעק. די דייטשן איילן זיך. די רוסן זענען שוין הינטער לובלין. און זיי דאַרפן פאַרברענען די יידן כל־זמן די רוסן האָבן זיי נאָך נישט פאַרכאַפּט.

מען טוט אונדז אויס נאַקעט. ס׳קומט פאָר אַ סעלעקציע. די קראַנקע — אין אויוון אַריין פאַרברענט צו ווערן; די „געזונטע״ — וועלן בלייבן, כדי צו אַרבעטן די קאָטאָרזשנע אַרבעט, ביז די כוחות וועלן זיי אויסגיין.

איך שטיי און ציטער. פון דער שוועסטער טרעגער־אַרבעט ביי דער באַן אין פלאַשאָוו בין איך „געבראָכן״. מען וועט מיך זיכער שיקן אין אויוון אַריין — טראַכט איך. דער ימח־שמוניק ד״ר מענגעלע פירט אַליין אַדורך די סעלעקציע. וואָס וועט זיין? אַ ייִד, וואָס שטייט נעבן מיר און זעט ווי איך ציטער, גיט מיר אַן עצה:

— נעם צוויי פינגער, קוועטש אַריין אין „דעם אָרט״, צי אַריין די לופט אין דיר במשך די פאָר מינוט פון דער סעלעקציע און דו וועסט אַדורכגיין בשלום.

אַזוי האָב איך געטאָן און... אָט שיקט מען מיך אין אַ בלאָק, וווּ מען נומערירט מיין האָנט, מ׳גיט אונדז שפּייז אין וועג אַריין: 200 גראַם ברויט. גאָט צו דאַנקען: איך פאָר אַרויס פון אוישוויץ אַ לעבעדיקער, נאָך פיר טעג זיין דאָרט.

מ׳פירט אונדז אין פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס, שטאַרק באַוואַכטע דורך ס.ס.־לייט. די וועכטער זאָגן

אונדז „איר האָט די בעסטע אויסזיכטן צו בלייבן לעבן, נאָכן אַרויסגיין פון אוישוויץ".

אלימלך צימבאַליסט
דערמאָרדעט אין קנאַצענטראַציע־לאָגער

מיר זענען אָנגעקומען קיין גלייוויץ, אויבער־שלעזיע. געאַרבעט ביי גאַז־לייטונג ביזן 21־טן יאַנואַר 1945. די רוסן האָבן זיך דערנענטערט און מיר האָבן יעדע שעה געווארט אויף דער באַפרייונג.

מיין באַפרייונג איז מיר נישט לייכט אָנגעקומען

פילנדיק ווי זייער סוף דערנענטערט זיך, האָבן די מערדער אָנגעהויבן אונדז טרייבן פון אָרט צו אָרט. אָנלויפנדיק דריי מעת־לעת זענען מיר האָלב־טויטע אָנגעקומען קיין בלייכהאַמער. דאָרטן האָבן די דייטשן געעפנט אויף אונדז אַ פייער, וואָס האָט געדויערט אַ שעה צייט. פיל זענען אומגעקומען. אין יענעם מאָמענט בין איך אַנטלאָפן אין אַ וואַלד, מען האָט מיר נאָכגעשאָסן, איך בין געוואָרן פאַרוווּנדעט אין רעכטן פוס, אָבער איך האָב נישט געפילט, אַז איך בין פאַרוווּנדעט, נאָר די נאַסקייט פון פוס האָט מיך אויפ־מערקזאַם געמאַכט דערויף.

ווער זאָל העלפן?

אַרײַנגיין אין אַ דאָרף בעטן הילף קען מען דאָך נישט, עס זענען דאָך דייטשן; האָב איך זיך אַליין באַנדאַזשירט. צומאָרגנס בין איך אַריין אין אַ שפּיטאָל. די רוסן האָבן עס שוין געטאָן. מען האָט מיר באַלד געמאַכט איין אָפּעראַציע אויפן פוס, צוויי אָפּעראַציעס אויפן געבערעך, און אָפּליגנדיק צוויי וואָכן אין בלייכהאַמער, דאָס איז געווען יאַנואַר 1945, האָט מען אַלע פאַרוווּנדעטע אָפּגעשיקט קיין טשענסטאָכאָוו, וווּ איך בין אָפּגעלעגן ביזן 10־טן מערץ 1945.

דעם 11־טן מערץ בין איך אַרויס פון שפּיטאָל און גלייך אָנגעהויבן אַרבעטן ביי מיין פאַך, פריזירערייַ.

מאַי 1945 בין איך געפאָרן קיין מאָגעלניצע, געטראָפן דאָרט פינף יידן: מיין איצטיקע פרוי הענע וואַלדשטיין, שמחה בארטמעסער, יחזקאל גאַלדשייַדער, מרדכי הערפשטיין און אַנשל אַנילעוויטש.

אין יענער צייט האָבן זיי באַקומען אַ דראָונגס־בריוו, זיי זאָלן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, און איך האָב זיי אַריבערגענומען קיין טשענסטאָכאָוו. דאָרט האָב איך חתונה געהאַט מיט הענע וואַלדשטיין און אויף דער חתונה זענען אַנווועזנד געווען די פאַר מאָגעלניצער;

צפורה טראָקס־וואַסערמאַן

שטייגער פון די וועגט שרייען

מיר נעמען אויף אונדזערע מאָגעלניצער קרובים און גריינד אין געטאָ וואַרשע

אין יאָר 1938 זענען מיר, איך, מיין מאַן איטשע טראָקס זון (פון משה און דינה טראָקס), מיינער אַ גליד־קוזין פון זיין מוטערס זייט און אונדזער זונעלע מאיר־בער אַרויס פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע. מיר האָבן אויף פּאַנסקאַ נומער 54, ראָג (ווינקל) פון דער טוואַרדע־גאַס אָפּגעקויפט אַ געוועלב און אַ דירה בייה' ישראל־משה זילבערמאַן — אַ מאָגעלניצער.

אין יאַנואַר 1941 האָבן די פאַמיליעס פון: איסר גוטמאַן (דער שוויגער פון איטשעס ברודער נחמן); מאיר־יחיאל דייטשמאַן; זיינע ברידער: דוכט זיך אויך דוד טראָקס, איטשעס קוזין, געשיקט בריוו צו אונדז. מודיע געווען, אַז מ'טרייבט זיי אַרויס פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע, אינעם דאָרטיקן געטאָ. זיי בעטן אונדז, מיר זאָלן געפינען אַ וועג, ווי אַרויסצורַאַטעווען זייער פאַרמעגן.

דאָס איז געווען אַ שווער פּראָבלעם צו לייזן. דאָך האָבן מיר זיך אָפּגערופן אויף זייער וועגנדונג. איך האָב געהאַט אַ באַקאַנטן קריסט, טורסקי. פריער אַ סטודענט; יעצט — אַן אינספּעקטאָר מיט אַ דערלויבעניש אַריינצוקומען פון דער אַרישער זייט אין געטאָ, צו קאָנטראָלירן די קאָנאַליזאַציע און פאַריכטן, וואָס מ'דאַרף. ער איז געווען אונדזער פאַרבינדלער מיט דער „אַרישער זייט". מיר האָבן אים אָנגעטרויט די מיסיע. ער איז אַראָפּגעפאָרן קיין מאָגעלניצע, זיך געטראָפן מיט די אויבן דערמאָנטע און באַקומען פון זיי: אויסלענדישע וואָלוטע, גאָלד־שטיקלעך און אנדערע ווערט־זאַכן. זיי האָבן דאָס איינגעפּאַקט אין פּושקעס פון פּאַפּיראָסן און שוועבעלעך. ער האָט דאָס אונדז געבראַכט בשלום, אָלץ וואָס ער האָט באַקומען. מיר האָבן דאָס באַקומענע באַהאַלטן אין אויוון פון אונדזער דירה, פּאַנסקאַ 54, שוין דאָן גערופן די געגנט „דאָס קליינע געטאָ".

סוף פעברואר 1941 האָט מען אַרויסגעטריבן די מאָגעלניצער יידן קיין וואַרשע. דאָס האָט זיך געשלעפּט אַ וואָך צייט. דאָן האָט זיך אַרויסגעוויזן, ווי גוט ס'איז געווען דער „איינפאַל" איבערצופירן דאָס „באַווּגלעכע פאַרמעגן" דורכן פאַרטרויונגס־מאַן.

מ'האָט איבערגעגעבן, אַז איטשע שיפער (שבח בעקערס זון) איז שטאַרק צעקלאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן, וואָס האָבן געפונען וועגט־זאַכן בשעת זיי האָבן רעווידירט זיינע און דער פאַמיליעס חפצים, וואָס ער האָט געפירט אין זיין אויטאָ. מיר האָבן אים, טאַקע קוים דערקענט, ווען מיר האָבן אים געזען אָנקומען קיין וואַרשע צוזאַמען מיט אַנדערע מאָגעלניצער אויפן זאַמל־פּלאַץ אויף וויעלקאַ גאַס, ראָג פּאַנסקאַ.

מיר האָבן אויסבאַהאַלטן די פּקדונות פון אונדזערע מאָגעלניצער פריינד במשך פון אַ חודש, כדי נישט צו ציען די אויפמערקזאמקייט פון דער יידישער פּאָליציי און פון די דייטשן, וואָס האָבן אָפּט באַזוכט דעם געטאָ. נאָך אַ חודש צייט, איבערלעבנדיק יעדן טאָג, יעדע שעה דעם פּחד, טאָמער פּאַקט מען חס ושלום דעם אוצר ביי אונדז, האָבן מיר אָפּגעגעבן יעדן זיין פּקדון גאַנצערהייט, ביז צום ווערט פון איין פּרוטה. דאָס האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו דערוואַרבן עסן אַ געוויסע צייט.

נישט אַלע מאָגעלניצער יידן האָבן אויסגעפילט דעם דייטשן באַפּעל אַרייגצופאָרן אין געטאָ וואַרשע. צווישן זיי האָבן זיך געפונען: מיין שוויגער משה טראָקס מיט זיין טאָכטער רייזל, איר מאַן חיים דאָנער און זייערע קינדער; דער זון אברהם, זיין פרוי און קיבדער. זיי זענען געפאָרן קיין רעטשיצאַ. דער זון נחמן, זיין פרוי — איסרס טאָכטער — זענען געפאָרן קיין גלאָוויטשעוו, צו איסרס שוואָגער ראָזען. פון די אויבן דערמאָנטע שטעטלעך האָט מען נאָך דעמאָלט נישט אַרויסגעטריבן די יידן. זיי האָבן געהאָפט צו בלייבן דאָרט.

שפּעטער זענען חיים דאָנער מיט זיין פרוי און קינדער אַריבערגעפאָרן קיין אינאָוולאָדז, וו' ס'האָבן געווויינט זיינע עלטערן. דאָרט האָבן אים די אָרטיקע יידן, וואָס האָבן אים געקענט אַלס אַן אגודהשן כלל־טוער געשיקט אין אָרטיקן יודנראַט, דערוויסנדיק זיך, אַז אויך אין מאָגעלניצע איז ער געווען אין יודנראַט און האָט געטאָן, וואָס ער האָט געקאָנט לטובת די מאָגעלניצער יידן.

דאָס זיצן בשלווה (רואיק) פון די פּליטים אין די אַלע אויבן דערמאָנטע שטעטלעך, וועלכע זענען נישט

געווען אונטערגעוואָרפן דעם וואַרשעווער דיסטריקט, האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. זיי האָבן באַקומען אַ באַפעל צו קאָנצענטרירן זיך אין טאָמאַשאָוו מאַזאָוויעצק. און פון דאָרט האָט מען זיי געטריבן קיין טרעבלינקע.

ווי ס׳האָבן דערציילט צוויי יידישע שניידערס פון רעטשיצע, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער־פער, געאַרבעט שניידעריי ביי פויערים. איינער פון זיי האָט נאָכער חתונה געהאַט מיט אַ שוועגערין, אַ שוועסטער פון אברהם טראָקס׳ פרוי — איז חיים דאָנער צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידן פון אינאָוולאָדז אַוועקגעלאָפן פון דעם „מאַרש קיין טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצק". זיך אויסבאַהאַלטן אין דעם אינאָוולאָדזער וואַלד. דער אָרטיקער פּוילישער גאַיאָוע (וואַלד־וועכטער) האָט זיי אַלע דערמאָרדעט, זיך נישט געניטיקט אין די דייטשן זיי זאָלן דאָס דורכפירן.

די ערשטע צייט האָבן די יידן אין וואַרשעווער געטאָ זיך געהאַלטן ווי ברידער. מ׳האָט באַזוכט איינער דעם אַנדערן. צו אונדז פלעגן אַרויפקומען די מאָגעלניצער פריינד: דוד טראָקס מיט דער פאַמיליע; די דייטשמאַנס, מאיר־יחיאל און זיין פרוי;* די שווייגער ראָטבלאַט, געווען אַ שוועגערין פון חנהלע טראָקס דוד־לייזערס פרוי (אונדזערע קוזינען). ס׳זענען אויך געקומען אַנדערע פון דער אויבן דערמאָנטער גרופּע, וואָס האָט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן און לעבן פון גרייטן.** אַנדערע האָבן געמוזט אָנקומען צו צדקה, געזעלשאַפטלעכע קיכן פון דזשאָינט, אָדער קיכן פון די הויז־קאָמיטעטן. איטשע האָט נישט איינעם געצאָלט וואָכנגעלט ער זאָל האָבן צו עסן, אָדער געגעבן אים עסן דירעקט. אונדזער מאַטעריעלע לאָגע איז געווען אַ גוטע.

יידן האָבן געשטיצט. איינער דעם אַנדערן. מ׳האָט נישט מורא געהאַט פאַר מסירות. וועגן פאַרבאָטענע געשעפטן אויפן עקאָנאָמישן געביט, וועגן איבערגעבן נייעסן, געהערט פון אויסלענדישע ראַדיאָ־זענדונגען, וואָס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן. די צוהערער און איבערגעבער פון די ידיעות איז פאַרגעשטאַנען אַ שווערע שטראָף.

די לאָגע האָט זיך פאַרערגערט מיטן אָנקומען פון אַ גרויסער צאָל לאָדזשער יידן. צווישן זיי יידישע פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן. באַזונדערס האָט מען מורא געהאַט פאַר דער גרופּע „טששינאַסטקאַ" (דאָס דרייצנטל). זיי האָבן „געשמעקט", וואָס יידן טוען, רעדן, שמועסן, אַלץ אין־בערגעגעבן די דייטשן און געברענגט גרויסע צרות.

די גאַנצע צייט, ווען יידן האָבן געלעבט אין געטאָ, בערך 16 חדשים, זענען אַ סך אַרויס בגניבה פון געטאָ, געפאָרן אין די שטעטלעך, וווּ מען האָט נאָך נישט אַרויסגעטריבן די יידן, אָדער באַהאַלטן זיך אין די דערפער צווישן פויערים פאַר גוט געלט.

מיר זענען געבליבן אין וואַרשע.

די ערשטע אויסזידלונג פון וואַרשע

דעם 22סטן יוני 1942 האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל „וואַרשע מוז זיין יודענריין. נאָר די באַשעפטיקטע אין די דייטשע וואַרשטאַטן קענען בלייבן".

ס׳איז געווען גאָנץ שווער זיך אַריינצוקריגן אין די וואַרשטאַטן, נאָך דערצו די, וואָס זענען נישט געווען קיין שניידערס. מ׳האָט געמוזט ברענגען מיט זיך ניי־מאַשינען, וואָס האָבן דעמאָלט געקאָסט מיט גאָלד צוגלייך. דאָך איז אונדז געלונגען, נאָך גרויס מי און פאַר אַ סך געלט, אַריינצודרינגען אין „טעווענס בעטריב" און ראָטעווען זיך פון דער ערשטער ווישעדלעניע.

דער בעטריב האָט זיך געפונען אין דער האַנדלסשולע אויף פראָסטע־גאַס. געווויינט האָבן מיר איצט עטלעכע פאַמיליעס אין איין ווויינונג אינעם באַשרענקטן געטאָ. אויף דער וואַליצאָוו־גאַס.

די וועקפירער פונעם בעטריב האָבן אונדז תמיד באַראָיקט: איר קענט גיין צו דער אַרבעט, איבערלאָזן אייערע קינדער אויפן באַראָט פון די שכנים, וועלכע רופן נאָכן פאַרענדיקן זייער אַרבעט אין דער פריערדיקער שיכט. יעדעס קינד האָט געהאַט אַ זעקעלע מיט זיין נאָמען (אָגב האָט מען אַריינגעלייגט צירונג און אָנדערע וועכטזאַכן. יעדער זיין חלק צוגלייך) אינעם זעקעלע איז אויך געווען דער „אויסוויייז" פונעם פאָטער, אָדער מוטער, אַז איינער פון זיי איז „געשיצט" אַלס נויטווענדיקער ארבעטער.

אונדזער מאיר־בערעלע האָט געהאַט אין זעקעלע צוויי „אויסווייזן": פון איטשען און פון מיר. די זעקעלעך האָבן געזאָלט דינען אַלס מיטל צו באַשיצן די קינדער פון אַרויסגעשיקט ווערן און פון צופעליק פאַרבלאָנדזשעט ווערן.

---

* זייער טאָכטער יהודית זיך געראָטעוועט ביי קריסטן אין דער דערפער. איצט אין ישראל.

** די פאַמיליע לענגאָ האָט געהאַט אין וואַרשע אַ זייגער־געווועלב. ס׳איז זיי מאַטעריעל גוט געגאַנגען.

הייסט, עס, אז די קינדער זענען גוט פאַרזאָרגט — אַלץ אין אָרדענונג.

דעם 13טן אויגוסט 1942, בערך צוויי חדשים נאָך דער גרויסער ווישעדלעניע, בין איך אַהיימגעקומען פון דער אַרבעט: אונדזער 5־יאָריקער מאיר־בערעלע איז נישטאָ! כ׳הער געשרייען, יאָמערן פון אַלע פענסטער אין הויף: „וווּ זענען אונדזערע קינדער? וואָס איז געשען מיט זיי?״

באַלד האָבן מיר זיך דערוווסט, וואָס ס׳איז געשען מיט זיי: בעת מיר זענען געווען ביי דער אַרבעט, האָבן יידישע פאָליציאַנטן געפאָדערט פון די קינדער אַרויסגיין פון די דירות און ווייזן די „אויסווייזן״ און מער זיי נישט געלאָזט צוריקגיין אין זיערע היימען. באַלד זענען געקומען די דייטשן, געמאַכט אויף זיי אַן אָבלאַווע. אַרומגערינגלט פינף טויזנט קינדער און געפירט זיי אויפן אומשלאָג־פּלאַץ. די גאַר קליינע קינדער האָבן זיי אַרייַנגעוואָרפן אין די וואַגאָנען ווי שטשאָפּעס האָלץ; די גרעסערע — אַכזריותדיק געשמיסן, זיי זאָלן אַרייַנגיין אין די וואַגאָנען.

מיר האָבן געגומען אַן אוקראַינער. ער האָט אונדז, מאָמעס, אַרויסגעפירט צו דער באַן. מיר האָבן געזען אונדזערע קינדער, איינגעשפּאַרט אין געשלאָסענע וואַגאָנען פון אַ צוג, וואָס האָט שוין געהירט פון אָרט אין אַן „אומבאַוווסטער ריכטונג״. מיר האָבן זיך געקלאָמערט אין די וואַגאָנען, געשריגן, געוואַלדעוועט, געריסן זיך ביי די האָר. מיר האָבן געפאָדערט מ׳זאָל אונדז צוריקגעבן אונדזערע קינדער. די געשרייען האָבן אויפגערעגט די דייטשן. מיט שפּיצרוטן האָבן זיי געשמיסן אונדזערע לייבער און צוריק געטריבן אונדז אינעם געטאָ, שרייענדיק: „שמוציקע יודן, איר מוזט נאָך אַרבעטן פאַר אונדזער דויטשלאַנד!״

מיר האָבן נישט געקענט רוען, נישט וויסנדיק, וואוהין מ׳האָט אַוועקגעפירט אונדזערע קינדער. איך האָב געשיקט אונדזער פריינד דעם פּוילישן סטודענט־אינסטאַלאַטאָר. ער איז נאָכגעפאָרן דעם צוג ביז מאַלקין. פון דאָרט איז געווען נאָך איין ליניע, וואָס האָט געפירט קיין טרעבלינקע.

וואָס איז טרעבלינקע? וואָס טוט מען דאָרט מיט די קינדער? וואָס האָט מען געטאָן מיט די אַרויסגעטריבענע יידן פון וואַרשע דעם 22סטן יוני 1942? — האָבן מיר נאָך נישט געווווסט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט אַ פויער געברענגט פון זיין פעלד אין אונדזער בעטריב אַ צעטעלע פון אַ 15־יאָריק מיידל, וואָס האָט עס אַרויסגעוואָרפן פון דעם צוג, וואָס האָט זיי געפירט ערגעץ־וווּ און ער האָט עס געפונען. זי שרייבט צו איר מוטער, אַ פרוי פון אַ דאָקטאָר וואָס האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט אונדז:

„טייערע מאַמע, שוין צוויי טעג ווי מען פירט אונדז הין און צוריק אין אַן אומבאַקאַנטער געגנט. וואַרשיינלעך וועלן מיר זיך שוין נישט זען. דאָס איז אונדזער גורל אַלס יידן״.

די ידיעה וועגן דעם צעטעלע האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט אין געטאָ. אַלזאָ האָט מען אויסגעטייטשט: מ׳פירט זיי צו פאַרטיליקונג! אָבער דאָך, ווי קען דאָס זיין?! ווי אַזוי קומט פאָר די פאַרטיליקונג? ווער האָט דאָס געזען? ווער קען עדות זאָגן, אַז „דאָס איז עס?״

די אומזיכערקייט האָט אונדז פאַרווירט, צעמישט. מיר זענען שיער נישט אַראָפּ פון זינען. אַ קורצע צייט האָט געדויערט, איז אָנגעקומען קיין וואַרשע אַ יידפון טרעבלינקע. ער האָט זיך פון דאָרט אַרויסגענבעט אין אַ וואָגאָן פון מלבושים, אַראָפּגעצויגענע פון די פאַרגאָזטע יידן, באַהאַלטנדיק זיך אונטער דער קופּע קליידער. ער האָט אונדז דערציילט אַלץ, וואָס עס קומט פאָר אין טרעבלינקע. אָבער קיינער האָט נישט געגלייבט. מ׳האָט פשוט נישט געוואָלט און נישט געקענט גלייבן, אַז אַזעלכעס קען פאָרקומען. מען האָט געמיינט, אַז דער מענטש איז נישט ביי די קלאָרע געדאַנקען.

יום־כיפור תשי״ג — 1942

ווי אין אַלע יום־טובים, האָבן אויך דאָס מאָל די דייטשן דורכגעפּירט אַן אַקציע. דאָס מאָל דורך דער פאַרמיטלונג פון פּוילישע ווערקפירער פון טעוועגס בעטריב — יאָן און זיין געליבטער סטעפאַניאַ. זיי האָבן געמאָלדן, אַז ס׳ווערן אַרויסגענומען 350 פרויען פון קליינעם — אינעם גרויסן געטאָ, מכלומרשט אויסצופירן אַ דרינגנדיקע אַרבעט.

מ׳האָט אונדז געהייסן מיטנעמען די שערלעך, כדי צו פאַרמאַסקירן זייערע טייוולאָנישע געדאַנקען. כ׳האָב געזאָגט איטשען, אַז מ׳נאַרט אונדז אָפּ. איטשע האָט איבערגעקויפט די ווערקשוצן, וועלכע האָבן מיך אַרויסגעפירט דורך אַ הינטער־טיר פון אונדזער ווויינונג אין אַן אָרט, פון וואָנען מיר האָבן געזען, ווי מ׳פירט אַרויס די פרויען אויפן אומשלאָג־פּלאַץ.

אָנפאָנג יאָנואַר 1943 איז געקומען דער הויפּט־בעל־הבית פון טעוועגס בעטריב — טעוועגס זעלבסט. ער האָט געהאַלטן אַ רעדע, אָפּשאַצנדיק די ויכטיקייט פון אודנזער אַרבעט. דעריבער ווען מען אונדז אַרי־

בערפירן קיין טראָוניק. איך האָב געזאָגט איטשען: „מ׳קען די דייטשן נישט גלייבן — דאָס איז טרעבלינקע, נישט טראָוניק". מען טאָר שוין צו זיי מער נישט האָבן קיין צוטרוי.

מיר האָבן זיך פאַרבינדן מיט פאָליאַקן אויסערן געטאָ. די קריסטין פעלאָניאַ פשילוצקאַ האָט אונדז אַרויסגעפירט פון ווארשע אין דאָרף בודקאַ שטשעניסלאָוויצע — צו איר שוועסטער מאַריאַ ווילבלעווסקאַ. זי האָט אויסבאַהאַלטן איטשען אַלס שטומען קוזין פון פאָמאָזשע, ווייל זיין פוילישער אַקצענט וואָלט אים שנעל פאַראָטן. איך בין אַרומגעגאַנגען „פריי" אין דער פרעפער מיט אַ פוילישער „קענקאָרטע" אויפן נאָמען: אַלינאַ וואָיטאָוויטש, און פאַרקויפט פאַרשידענע סחורות. פון דעם האָבן מיר זיך אויסגעהאַלטן און באַצאָלט דער פרוי ווילבלעווסקאַ. אירע שכנים האָבן איטשען געהערט רעדן און אים געגאַנגען מסרן. זי האָט אונדז שנעל אַריבערגעפירט קיין אָקענצים. דאָרט האָט מיין מאַן זיך באַהאַלטן אין אַ וואַנט (באַשריבן אין ביולעטין פון ארגון יוצאי מוגלניצה באַלד נאָך דער מלחמה).

איך בין ווייטער אַרויס האַנדלען אין אָקענצים און אין דער אומגעגנט. אַ קרוב פונעם קריסט באַלעק, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן איטשען אין דער וואַנט, טאָניעק וואָוזשיניאַק, האָט געפילט, אַז באַלעק באַהאַלט אויס אַ ייד, ער האָט אָבער נישט געוווסט גענוי וווּ עס געפינט זיך די באַהעלטעניש. ער איז אַריינגעקומען מיט אַ געוואָלד: מ׳האָט צעשען (ד.ה. מיך) אַרעסטירט און די דייטשן גרייטן זיך מיך שיסן אויף דעם פּלאַץ נאָרוטאָוויטשאַ. דערהערנדיק די „בשורה" האָט איטשע פאַרגעסן אַלע פאַרזיכט־מיטלען, און איז אַוועקגעלאָפן פון באַהעלטעניש. טאָניעק וואָוזשיניאַק האָט אים אַרויסגעפירט אויף אַ פּלאַץ, אים דערשאָסן און צוגענומען דאָס געלט, ווערט זאָכן מלבושים — אַלץ וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך און אויף זיך.

„אַ שטיין פון דער וואַנט טוט שרייען!"

קאָן אַ שטיין שרייען? האָבן מיר קינדער געפרעגט, לערנענדיק תנ"ך קינדווייז. דער רבי איז געבליבן זיצן אַ ווייל פאַרבליפט. ער האָט זיך באַלד געשטאַרקט און געזאָגט: יאָ, אַ שטיין קען שרייען! ווען מען האָט איינגעמויערט די יידישע קינדער אין די וועגן פון פּתום און רעמסס אין מצרים אַלס ציגל, וואָס האָבן אויסגעפּעלט, האָבן די שטיינער געשריגן.

נו, האָבן מיר ווייטער געפרעגט, אָבער די קינדער זענען דאָך באַלד טויט געבליבן, און ווי אַזוי האָבן די שטיינער געשריגן?

דערויף האָט דער רבי געענטפערט: דאָס איז נאָר אַ משל, אַ ביישפיל: גלייך ווי די שטיינער וואָלטן געשריגן!

נו, די שטיינער פון דער וואַנט האָבן געשריגן, ווען דער וואַנט, אין וועלכער עס האָבן זיך באַהאַלטן אַ יאָר צייט איטשע און ציפּע טראַסק, איז איטשע אַרויסגענאַרט געוואָרן מיט אַ טריק פון „הבה נתחכמה", „לאָמיר זיך קלוגן קעגן יידן", ווי פרעה האָט געזאָגט, דורך אַ פאָליאַק, וועלכער האָט בשום אופן נישט געקענט איינרוען, אַז אַ ייד באַהאַלט זיך אין זיין שכנות און אַרויסגענאַרט אים, כדי צו דערמאָרדן!

האָבן דען די שטיינער פון וואַנט נישט געשריגן דערויף?

מיר „טויטע" שטיינער דעקן צו דאָס פאַרצוקטע און עלנטע פּאָרל, וואָס די מערדער האָבן זייער קינד אַוועקגעריסן, און דו, לעבעדיקער „מענטש", דעקסט זיי אויף צו דערמאָרדן!

אַ שפּאָרע ווילע האָט געדויערט, ביז צפורה איז געקומען צו זיך און פאַרגעזעצט:

איך בין געבליבן אַליין: מאיר־בערן האָבן די דייטשן פאַרגאַזט; איטשען — די פאָליאַקן דערמאָרדעט. כ׳בין געווען זייער פאַרצווייפלט, געוואָלט זיך איבערגעבן די דייטשן און „אַ סוף זאָל דאָס נעמען"

די פוילישע פרויען: פעלאַגיאַ פשילוצקאַ, באַזונדערס מאַריאַ ווילבלעווסקאַ, האָבן אין מיר איינגעפלאַנצט א ווילן צום אויסהאַלטן, צום איבערלעבן. אַדאַנק זיי האָב איך דערלעבט דאָס באַפרייען פון פוילן פון די נאַציס דורכן רוסישן מיליטער.

כ׳האָב באַקומען קלאָרע באַווייזן, אַז טאָניעק וואָוזשיניאַק האָט דערמאָרדעט איטשען. אַפילו באַקומען זיין בילד, וואָס כ׳האָב ביזן היינטיקן טאָג. כ׳בין „דערגאַנגען" זיין אַדרעס: אָקיענצים, אידזיקאָווסקאַ 7. געפרווט פאָדערן פון דער פוילישער פאָלקס־פאָליציי מ׳זאָל דעם מערדער אַרעסטירן און שטעלן צום „פאָלקס־געריכט". די „רעוואָלוציאָנערע" פאָליציי האָט מיט גרויס צארן מיך געפרעגט: „זענען נאָך ווייניק פאָליאַקן אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך די מאָסקאַלעס?" און צי האָב איך אַן עדות, אַז טאָניעק האָט דערמאָרדעט איטשען?

כ׳האָב פאַרשטאַנען דעם ווינק און שנעל אַוועק פון דעם פאָליציי־צירקל. אַ ביסל שפּעטער בין איך געקומען קיין מאָגעלניצע און אין די וועגן פון אונ־

דזער שווערס וויינונג, געזוכט לעדער און אנדערע סחורה, וואס מיר האבן דאָרט איינגעמויערט אין דער צייט פון די דייטשן פאַרן אַרויסטרייבן די יידן פון מאַגעלניצע.

די געבליבענע פוילישע שכנים האבן געקוקט מיט שפאַט אויף מיין „נאַיוויטעט". איינער האָט געוואַגט צו דערציילן, וועט ס׳האָט „געפונען דעם אוצר".

כ׳האָב פרובירט זיך וועגן צו דער אַרטיקער פוי־לישער מאַכט וועגן אָפגעבן, אָדער באַצאָלן פאַר מיין באַהאַלטענער סחורה. דער אַרטיקער בירגערמייסטער האָט מיר יאָ געוואָלט העלפן. איז אָבער דער „יורש" געווען זיין קרוב און ער האָט נישט געוואָלט אים „טשעפען".

מיין דערפאָלג אין מאַגעלניצע איז, אַלזאָ, געווען נאָך קלענער, ווי אין ווארשע. דאָן האָב איך איינגעזען, אַז פאַר מיר אַלס פרט און פאַר יידן אַלס כלל איז נישטאָ קיין אָרט אין פוילן.

זייענדיק אין טאָמאַשאָוו מאַזאָוויעצק„ אין הויז פון מיינע עלטערן עליהם השלום, האָב איך חתונה געהאַט מיט מיין היינטיקן מאַן — מאיר וואַסערמאַן. ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער הדסה.

מיר זענען אַרויס פון פוילן קיין דייטשלאַנד מיט דער הילף פון דער „בריחה" (אַרגאַניזאַציע, וואס האָט אַרויסגעפירט יידן פון פוילן קיין ארץ־ישראל). מיר זענען אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל. מיט גרויס מי און פלייסיקער אַרבעט האָבן מיר זיך, ברוך השם, איינגע־אַרדנט. די טאָכטער האָט חתונה געהאַט.

מיר באַמיען זיך פאַרצוזעצן דאָס לעבן. אונדזער תפילה איז: ס׳זאָל הערשן שלום אין אונדזער מדינה. אונדזערע שונאים זאָלן מער נישט קענען אונדז שלעכטס טאָן. אונדזערע קינדער זאָלן נישט איבער־לעבן אַזעלכע קאָשמאַרן, ווי מיר האָבן דורכגעמאַכט, בלויז דערפאַר, וואס מיר זענען געבוירן געוואָרן יידן. אָמן!

חיפה, 5.5.66

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע

ענדעקנדיק דערציילן דעם עפיזאָד אין אירע אי־בערלעבונגען, האָט אויפגעטויכט פאַר צפורהן דאָס שרעקלעכע בילד. מיר האָבן ביידע זיך דערמאָנט אין דעם ווייי־געשריי, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין אונדזער ביולעטין נר. 5 פון 14טן סעפטעמבער 1947, ווען דער שרייבער פון די שורות האָט באַקומען שריפט־לעך דעם פראַגמענט וועגן אירע איבערלעבונגען.

רבקה זיגעל־לעווין

מיט ליבשאפט

אַ פּאָר ווערטער צום אָנדענק מיינע שוועסטער און ברידערס קינדער

אין טעג, ווען מ׳ווערט צופרעסן פון בענקשאַפט נאָך נאָענטע און טייערע און אַ שוידער נעמט אַדורך ביים געדאַנק, אַז מען וועט זיי שוין קיין מאָל נישט זען, פאַרפאַלגט מיך אַ געפיל פון שולד, וואָס קיין איינער פון מיינע נאָענטע זענען נישט געקומען קיין ישראל. ווילט זיך ווידמען אַ פּאָר ווערטער אין אונדזער יזכור־בוך, די קינדער פון מיין שוועסטער און ברידער און דאָס זאָל דינען ווי אַ מצבה.

וואָס קאָן איך שרייבן וועגן זיי, ווען כ׳בין אַליין אַוועק יונג פון מאָגעלניצע. ס׳איז מיר געבליבן איז זכרון דער לעצטער בריוו פון מיין שוועסטערס עלטסט קינד, בענדעט, אַ 14 יאָריק ייגגל, ווו ער שרייבט צווישן אַנדערן: ס׳איז שווער צו זיין אָן אַ טאַטן. דעם טאַטנס טויט האָט דער מאַמען אינאַנצן צובראָכן. זי איז קראַנק און מוז שווער אַרבעטן צו קאָנען אונדז אויסהאַלטן און דערציען. כ׳האָב געענדיקט די פאָלקס־שול. איך לערן אַ פאַך — שניידעריי. כ׳וועל אַרבעטן און פאַרדינען געלט. דער מאַמען וועט ווערן לייכטער און איך וועל זיין אַ גלייכער מענטש אין דער געזעלשאַפט.

דאָס יאָר 1939 האָט אונדז פאַרשטומט. ס׳האָבן אויפגעהערט צו קומען בריוו. דאָס איינציקע פאַרמעגן, וואָס מיר איז געבליבן: דאָס בילד פון מיין שוועסטערס קינדער. קוק איך אויפן בילד און דאָס האַרץ בלוטיקט. טייערע קינדער: בענדעט, אסתר־רבקה, מאיר, רחל, באלטשע, בענדעט, לאהלע. זיי האָבן קיין שלעכטס נישט געטאָן. זענען שוידערלעך דערמאָרדעט געוואָרן צוזאַמען מיט 1600 מאָגעלניצער יידישע קינדער איינציק און אויסשליסלעך דערפאַר, וואָס זיי זענען געבוירן געוואָרן יידן.

בענדעט, אסתר רבקה, מאיר, רחל פעלדבערג

פּאָלאַ שעווּאַך־אנעלעוויטש

עדות פון יידן־דערמארדונג דורך מסירות פון מאגעלניצער קריסטן

איר דאָ אין ישראל און מיר אין רוסלאַנד, הערנדיק זועגן דעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט געטראָפן אונדזערע קרובים און פריינד, האָבן נישט איין מאָל געשטעלט אַ פראַגע: היתכן? ווי אַזוי איז דאָס געשען, אַז אין שטעטל מאַגעלניצע, וואָס איז געווען געקניפט און געבונדן מיט די דערפער אַרום און מיט די אָרטיקע קריסטן זענען יידן אויך געווען אין האַנדלס־באַציונגען און קיין סכסוכים זענען נישט פאָרגעקומען, האָט קיינער פון די אָרטיקע יידן נישט געמאַכט קיין פרווו זיך צו ראַטעווען אין שטעטל אָדער אין דער סביבה?

אויף דער דאָזיקער פראַגע האָבן מיר געוואָלט — און דוכט זיך — באַקומען אַן ענטפער פון די מאַגעלניצער פּאָליאַקן. די יוגנט האָט געמאַכט פרווון זיך צו ראַטעווען, נישט געוואָלט שלום מאַכן מיטן גורל, אָבער אין גרעסטן טייל זענען די פרווון דורכגעפאַלן.

מיר גייען איבער צו די פּרטים.

אין אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע זענען נאָך געווען יידן אין מאַגעלניצע. עס איז אויך דאָ געווען אַ געטאָ.

שפּעטער האָט מען זיי אַריינגעטריבן אין וואַרשע־ווער געטאָ. אַ טייל איז אַוועק קיין נישטעטל, ביאַלאַראָווסקאַ און ביאַלאָזשעג פון וואָנעט מ׳האָט נאָך אין יענער צייט נישט געשיקט קיין וואַרשע. סוף פעברואַר 1941 איז שוין מאַגעלניצע געווען יודענריין.

דער שרעקלעכער הונגער אין וואַרשעווער געטאָ האָט געברענגט דערצו, אַז יונגע מענטשן האָבן זיך אַרויסגעריסן פון וואַרשעווער געטאָ און געקומען קיין מאַגעלניצע און סביבה, כדי זוכן עסן פאַר זיך און זייערע פאַמיליעס, אָדער באַהאַלטן זיך ערגעץ־ווו אויף אַ בוידעם, אַ קעלער אָדער אין אַ בונקער.

מאָטעלע בעל־עגלהס איידעם, מיט זיינע 2 קינדער האָבן זיך באַהאַלטן אין אָטאָמאָנסקער וואַלד. אַ געוויסן טאָג זענען פאַרבייגעגאַנגען דייטשן, האָט ער געמיינט, אַז זיי האָבן זיי דערווישט, זענען זיי אַרויסגעלאָפן, און די דייטשן האָבן זיי דערשאָסן.

אַלעקסאַנדראָוויטש, דער שוואָגער פון יאָסל מערקער איז געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן. זיי האָבן אים נישט דערהרגעט אויפן אָרט, באַשעפּטיקט אים ביים רייניקן די פערד, און שפּעטער אים דערשאָסן.

דניאל גאָלדבערג, אַ ברודער פון דוד גאָלדבערג ((דער קאַמאַשניק)), האָט נישט געקענט גיין אין דעם מאַרשרוט פון די מאָגעלניצער יידן, וועלכע מ׳האָט געטריבן פון ביאַלע קיין נייטשטעטל. קומענדיק צו דער פּיליצע, האָבן אים די דייטשן דערשאָסן און ער איז אַריינגעפאַלן אין דער פּיליצע.

אין 1942 האָט מען באַמערקט ווי צוויי יידישע קינדער, הויט־און־ביין, פאַרדעקט מיט זעק (אָנשטאָט קליידער), זענען אַרומגעגאַנגען אין שטאָט און געקליבן ברעקלעך ברויט. האָט מען זיי אין מיטן מאַרק דערשאָסן.

די צוויי ברידער, יעקב און זיסל, די זין פון ישׂראל „קאַוואַליער", דער שוסטער אין מאָגעלניצע, זענען געקומען פון נייטשטעטל נאָך ברויט פאַר די קינדער, זיי האָבן זיך געשלייכט דורך די זומפּן ביים טייך. אַנטעק מעלאַן האָט זיי דערזען, מודיע געווען די דייטשן און מ׳האָט זיי דערשאָסן אויפן אָרט ביי די זומפּן.

אין יאָר 1942 האָט זיך אַריינגעגנבעט דער זון פון די די ביגעלמאַנס (לעשץ). גייענדיק פון דער קאָלייקע האָט אים אַ דייטשער זעלנער באַמערקט און דערשאָסן ביי דער עלעקטראָוויע.

צוויי מאָגעלניצער קריסטן זענען געווען שפּיאָנען ביי די דייטשן, באַקומען פּרעמיעס פאַר ייעדן ייד וואָס זיי האָבן אויסגעגעבן.

9 מאָגעלניצער יידן זענען געגאַנגען פון ביאַלאָבזשעג קיין ווישמערזשיץ דורך די לאָנקעס, כדי אויסצומיידן דעם דורכגאַנג אין שטעטל. די צוויי שפּירהינט האָבן זיי דערקענט און איבערגעגעבן די דייטשן, וועלכע האָבן זיי דערשאָסן אין דאָרף טאַמטשיץ. אַ לאַנגע צייט זענען די טויטע קערפּערס געלעגן אויפן פעלד און קיינער האָט זיי נישט קובר געווען. צווישן זיי זענען געווען צוויי קינדער פון נחמן אַנעלעוויטש דער שוסטער, וועלכע זענען געלעגן אַרומגענומען. דערציילנדיק דאָס, האָט די קריסטין שטאַרק געווויינט, דערמאָנענדיק זיך אין דעם גרויזאַמען בילד. קיינער האָט די מיטאַרבעטער פון די דייטשן נישט באַשטראָפט.

קריסטן, וואָס האָבן באַצאָלט מיט זייער לעבן פאַרן ראַטעוועון יידן

עס איז כדאי צו פאַרצייכענען די נעמען פון די קריסטן, וועלכע האָבן באַצאָלט מיט זייער לעבן פאַר אויסבאַהאַלטן יידן. זאָלן זיין די מאָטיוון, וואָס האָבן זיי געבראַכט דערצו, וואָס זיי זאָלן זיין — זענען זיי די קרבנות פון דער היטלעריזשער ווילדער יידן־פאַר־טיליקונג.

אָט זענען זייערע נעמען:

פעריקעל פון אָטאָלאַנסק האָט אויסבאַהאַלטן חיימל עבערס. די פאַמיליע פונעם פויער האָט אים נישט געקענט מוחל זיין דעם חטא און אים געמסרט פאַר די דייטשן און מ׳האָט דעם רעטער צוזאַמען מיט דעם גע־ראַטעוועטן דערשאָסן.

יחזקאל אָסטראָוויעצקי האָט געהאַט גוטע שאַנסן זיך צו ראַטעוועון. דער פויער ליאַכאַנסקי פון צעלינאָוו האָט באַקומען פון אים אַ מעטער קאָניטשינע. די שווע־גערין פון ליאַכאַנסקין האָט אים נישט געקענט פאַרגי־נען דאָס געלט, וואָס ער האָט באַקומען פאַרן אויסבא־האַלטן דעם יידּ, האָט זי אָנגעהויבן אים שאַנטאַזשירן און אַרויסציען געלט פון אים. ענדלעך האָט זי אים איבערגעגעבן די דייטשן.

די דייטשן האָבן יחזקלען נישט געקענט געפינען. זיי האָבן די מסורטע שטאַרק געפיניקט מיינעדיק, אַז זי האָט זיי סתם פאַרדרייט אַ קאָפּ. זי האָט אָבער כסדר געטענהט, אַז דאָרט געפינט זיך אַ יידּ. ווידער־אַמאָל זענען זיי געקומען אים זוכן און נישט געפונען. קענטיק, אַז דער בונקער איז געווען גוט איינגעאָרדנט. ביז איין דייטש איז געפאַלן אויף אַן המצאה. ער האָט אָנגעטאָן די טרעפּעס פונעם פויער און געגאַנגען הין און צוריק אין די טרעפּעס. יחזקאל איז געווען זיכער, אַז דאָס גייט זיין רעטער און געפרעגט זיך, צי זיי זענען שוין אַוועק. אַזוי אַרום איז ער אַנטדעקט גע־ווָארן. זיי האָבן אים אַרויסגערופן פון בונקער, אָבער ער האָט נישט געוואָלט אַרויס. האָבן זיי אים ליקווי־דירט, אַריינווַארפנדיק אַהין אַ האַנט־גראַנאַט. דעם ליאַכאַנסקי האָבן זיי דערשאָסן.

נאָכדעם איז געקומען מרדכי הערפשטיין, דער זון פון פייוול מנשהס, אויסבאַהאַלטן זיך אין מאָגעלני־צע ביי יוזעף שיינפעבער (פון דייטשער אָפשטאַמונג), און נאַכער ביי אַ פויער אין וויענזאָוויץ. געבליבן לעבן און געפינט זיך איצט אין אַרגענטינע. נאָך דער באַפרייונג האָט ער גוט באַהאַנדלט דעם רעטער און גערופן אים „פאָטער".

די מאָגעלניצער גויים טראָגן די פאַראַנטוואָרט־לעכקייט פאַר אַלע מערדערייען. וואָס האָט געברענגט דערצו, אַז מיטגלידער פון איין פאַמיליע זאָלן איבער־געבן זייערע קרובים אין דעם ענט פון די דייטשן?

צוויי סיבות זענען געווען: א) די גליענדיקע שנאה צו יידן, ב) דער וויל צו ראַבירן, ירשענען די יידן און גרינג רייך ווערן.

ירשענען האָבן אַלע געוואָלט, אַפילו דער שול־דירעקטאָר זדוביעווסקי האָט צוגערעדט לייבל רעכט־שיידס פרוי ביים אַוועקפאָרן קיין ווַארשע, אַז זי זאָל ביי אים איבעלאָזן די זאַכן און ער וועט איר אלץ אָפגעבן. נאָכער, וועז זי איז געקומען אָפנעמען די זאַכן האָט ער געלייקנט שטיין און ביין. ערשט מיט דער הילף פון אַ פוילישן סאָלדאַט האָט ער די זאַכן אָפגע־נומען.

די 10 יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די לאַגערן און האָבן זיך צונויפגעקליבן נאָך מלחמה אין מאָגעלניצע, האָבן געהאָט זייער אַ „גרויסאַרטיקן קבלת־פנים". יעדן איינציקן האָט מען געפרעגט: „דו לעבסט נאָך?"

און ווי עס איז אייך באַווּוסט האָט מען זיי אַלע אין אַ געווייסער נאַכט, אונטער דער דראָונג פון ביקסן, אַרויסגעטריבן פון דאָרט. נו, איז דאָך דאָ די שטראָף. ווי איר האָט געהערט איז דאָס שטעטל פאַרוועלקט און אַלע געביידעס ווערן צעפוילט און זינקען איין.

בעת אַ באַזוך אין מאָגעלניצע, מאַי 1947, צוויי יאָר נאָך דער קאַפּיטולאַציע פון די דייטשן, פרעגן מיר די פּאָליאַקן: „וואָלט איר געוואָלט עס זאָלן צוריקקומען די „אַמאָליקע יאָרן", מיט פריוואַט־אייגנטום, פרייען האַנדל, היימלעכקייט פון שטעטל?" ענטפערן זיי מיט בענקשאַפט: „אַוודאי וואָלטן מיר דאָס געוואָלט, אָבער אָן יידן. נאָך זיי בענקען מיר נישט!".

גוטע גוטערמאַן

אין א הויז אויפן בוידעם

אין אַ הויז אויפן בוידעם, פאַרקנוילט אין באַגינען,
האָבן דייטשן באַהאַלטענע יידן געפונען:

דערגרייכט מיט די שפיזן דורך סנאָפעס פאַרלייגטע —
געשלעפט פון דיווינקלען, געשלייפערט פון לייטער.

און צווישן יללות, געשרייען, געוואַלדן,
האָט אַ מאַמע איר קינד אין די סנאָפעס באַהאַלטן.

דאָס קינד איז געבליבן פאַרדעקט מיט דער שרעק.
די דייטשן — זיי זענען אַוועק.

און שטיל איז געוואָרן: קיין ריר, קיין שאָרך.
דאָס קינד האָט צום אייגענעם אָטעם געהאָרכט,

געזויגן די שטרויען, געווויינט אין דער שטיל,
מיט אַ ראָזלעכן שטראַל זיך געפרייט, געשפילט,

די בלויקייט פון טאָג דורך אַ שפאַרע געטרונקען,
ביינאַכט האָט אַ שטערן געוווונקען. —

אַ גוי איז אַרויף אין דער הייך און געוואָלט
געפונען ס׳באַהאַלטענע יידישע גאָלד.

געזוכט, געניטערט, צום סנאָפ זיך פאַרנויגט,
דערטאַפט אַ פאַרחידושט, קינדעריש אויג — — —

עס האָט זיך אין מיילער אַ שעפטשע צעזידט:
אין דעם הויז, אויפן בוידעם: אַ ייד! אַ ייד! —

דריי דייטשן, דריי זעלנער מיט ביקסן באַהאָנגען,
זענען צו דער שטרויענער נעסט צוגעגאַנגען.

דאָס קינד האָט פאַרהויבן ס׳געקרויזלטע קעפל,
דאָס קינד האָט פונקט געפלאָכטן פון שטראַלן אַ צעפל. —

אין לאַפעס פאַרקלעמט קרעכצט אַ קינדערשער אָרעם!
אַ קינד פליט אין ווינט! צו דער גאַס! צו דעם שטורעם!

אַ סלופ האָט מיט בלוט זיך פאַרפלעקט און עס האָט
פון דער ווייט אָפגעציטערט דער טעלעגראַף־דראָט.

1946

יחזקאל קראסוצקי

אינטערוויו מיט מאדאם שאריטא הארפשטיין

מינכען — דייטשלאַנד, יולי 1966

איך בין געבוירן אין מאַגעלניצע אין יאָר 1903.

געהייראַט אין יאָר 1925 מיט רחל פעלדמאַן פון נייַ־שטעטל. אַריבער קיין נייַ־שטעטל. דאָרט זענען אונדז געבוירן געוואָרן די קינדער: משה און גיטל. אין יאָר 1932 האָב איך זיך אַריינגעצויגן קיין וואַרשע.

פון יאָר 1939 ביזן ליקווידירן דעם וואַרשעווער געטאָ, אומגעפער אַנפאַנג מאַי 1943, געאַרבעט אין „באַטריב" פון שולץ, וואָס האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ. צוזאַמען זענען מיר געווען 40 יידן, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי טראַנספאָרט אַלס טרעגער, זייענדיק פיזיש שטאַרקע מענטשן. אין דעם „באַטריב" האָבן אויך געאַרבעט יאַנקל חיימאָוויטש (זון פון יחיאל חיימאָוויטש) מיט זיין פרוי און קינד.

ענדע פֿעברואַר 1941 זענען אַלע יידן פון מאַגעלניצע אַרויסגעטריבן געוואָרן קיין וואַרשע. מ׳האָט זיי אַריינגעפירט אין אַ שול און אַלע האָבן זיך דאָרט לאָקירט.

די ערשטע מאַגעלניצער מיט וועלכע כ׳האָב זיך געטראָפן אין דעם קאָנצענטראַציע־פונקט, אין שול, זענען געווען: 1. איטשע שיפער (שבח בעקערס זון), 2. יאָסל חיימאָוויטש (שלמה ריקאלערס זון).

אין דעם זעלבן אָוונט פונעם טאָג, אין וועלכן מען האָט געברענגט די מאַגעלניצער יידן, איז געגרינדעט געוואָרן אַ רעטונגס־קאָמיטעט פון די מאַגעלניצער, וועלכע האָבן געווויינט אין וואַרשע: 1. הערשל פרענקעל, 2. איכעל ציגעלמאַן, 3. בענדעט ציגעלמאַן און 4. יחזקאל קראָסוצקי. איך מיט יאַנקל חיימאָוויטשן האָבן געשאָפן אין „באַטריב", וווּ מיר האָבן געאַרבעט, געלט, קליידונג און לעבנס־מיטל און געפירט אין שול אַריין. דאָס זעלבע האָבן אויך געטאָן הערשל פרענקעל און די ברידער ציגעלמאַן אויף זייערע אַרבעטס־פלאַצוווקעס.

איך האָב זיך נישט באַטייליקט דירעקט אין געטאָ־אויפשטאַנד, ווייל איך האָב געאַרבעט אויסערן געטאָ. אַלע טאָג, גאַנץ פרי, אַרויס פון געטאָ און אין אָוונט זיך צוריק געקערט. איך בין געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די פּועלי־ציון (רעכטע) און זייערע קאָמפּסגרופּן, וועלכע זענען געווען אונטער דער אָנפירונג פון מרדכי אַנעלעוויטש און שצערַאַנסקי (דער לעצטער א חבר פון פּועלי־ציון). מיר, די טראַנספאָרט־אַרבעטער און אַנדערע באַשעפטיקטע אין שולצס „באַטריב", האָבן אַריינגעשמוגלט שפּייז און וואָפן אין די חדשים פון דער צוגרייטונג צום אויפשטאַנד דורך דער נאָוואָליפּיע־גאַס.

נאָכן ליקווידירן פונע געטאָ האָב איך גע הערט, אַז הערשל פרענקעל, איכעל און בענדעט צי־געלמאַן זענען געפונען געוואָרן טויטע אינעם הויף פון זאַמענהאָף גאַס נומער 38, וווּ ס׳איז געווען אַ פּלאַצווו־קע (קאַמפּס־פּאָזיציע) פון די לינקע פּועלי־ציון.

כ׳האָב אויך געהערט, אַז אַ מאַגעלניצער פּאָליאַק, ראָזאַלסקי דער שוסטער, האָט דערשאָסן מיט זיינע הענט אייניקע קינדער פון מענדל טופמאַן, וועלכע האָבן זיך דאָרט באַהאַלטן.

די לעצן געבלעבענע יידן נאָכן אויפֿשטאַנד פון געטאָ, וועלכע האָבן זיך אונטערגעגעבן די דייטשן, זענען געפירט געוואָרן קיין מיידאַנעק. צווישן זיי איז געווען גרשון געלבאַרט (קוץ). וווּ ער איז אַהינגעקומען — ווייס איך נישט.

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

ער איז געראַטעוועט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער ארמיי. ווינט אין אַמעריקע.

יעקל חיימאָוויטש איז געווען פון די, וועלכע האָבן אויסגעבראָכן אַ פענצטער אין באַן־צוג, אַרויסגעשפרונגען און דערשאָסן געוואָרן. מיין פרוי, רחל און די טאָכטער, גיטעלע, זענען אומגעקומען אין מיידאַנעק. איך און מיין זון, משה, האָבן זיך געראַטעט. איך בין אַריבערגעפירט געוואָרן פון מיידאַנעק קיין לובלין אין דער אַראָפּלאַן־פאַבריק פון מעסערשמידט. געאַרבעט דאָרט ביזן סוף יאָר 1944.

מיטן דערנעטערן זיך פון די רוסן צו לובלין האָט מען געמאַכט אַ סעלעקציע צווישן די געזונטע און שוואַכע אַרבעטער. לייבל פייפער (הערש־משהס זון) איז געפסלט געוואָרן און אין מיין קעגנוואָרט דערשאָסן געוואָרן. מיך האָט מען געכשרט און אַריבער־געפירט קיין פלאַשבורג דאָרט בין איך באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי

נאָך דער באַפרייונג זענען מיר אַריבער אינעם לאַגער פעלדערדינג, וווּ ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט די יידישע היימלאָזע גערעטעוועטע. שפּעטער בין איך אַרי־בער קיין מינכען, וווּ איך געפּין זיך ביים היינטיקן טאָג.

אהרן ראָטמאַן

פון געטאָ לאָדזש אין די טויט־לאגערן

מינכען — דייטשלאַנד, יולי 1966

איך בין געבוירן אין מאָגעלניצע דעם 24סטן מאַי 1913. מיינע עלטערן: רפאליק ראטמאַן, געוועזענער רפאליק דער סאַדאָווניק; די מאַמע רייזל פון דער היים קאַץ, געבוירן אין ראַדאָם. מען האָט זיי געוועזענ „די־זיקעס". מיינע ברידער האָבן געהייסן: חיימל, זעליק;

די שוועסטערס: חיה, שרה און פריידע.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה געווינט אין לאָדזש. געווען אין לאָדזשער געטאָ פון יאָר 1939 ביזן יאָר 1941.

פון לאָדזשער געטאָ אַוועקגעשיקט געוואָרן אין צוואַנגס־לאַגערן. געאַרבעט בייַ אויטאָבאַנען פון 12 ביז 14 שעה אַ טאָג.

צוויי יאָר געווען אין אוישוויץ צוזאַמען מיטן „שוואַרצן איטשע", „איטשע פּאַן" — איטשע אַנע־לעוויטש (באַמערקונג פון י. ז.: איטשע אַנעלעוויטש דערמאָנט אין זיין טאָג־בוך דעם אויבן דערמאָנטן אַלס מאָגעלניצער, מיט וועמען ער האָט זיך געטראָפן).

ווען און ווּהין זענען אַלע משפּחה־מיטגלידער פאַרשיקט געוואָרן — ווייס איך נישט.

באַפרייט געוואָרן אין אַראַניענבורג דורך די רוסן קראַנקערהייט אויף טובערקולאָז. געהיילט זיך אין דייטשע שפּיטאָלן פּינף יאָר. כ׳ווין איצט אין מינ־כען, דייטשלאַנד, מיט אַ פרוי און צוויי קינדער.

דעם אומקום פון דער קליינער יידישער קהילה אין גאסצין

(צוויי ברידער פון גאסצין שרייבן וועגן דעם אומקום)

דאָס גרויסע דאָרף גאָסצין איז געלעגן פון איין זייט — 12 ק״מ פונעם שאָסיי גריצע־ביאַלאָ־בזשעג; פון דער אַנדערער זייט — נעבן דעם „פוי־לישן וועג", פון מאָגעלניצע קיין בלעגדאָוו.

אַרום 120 פוילישע פאַמיליעס האָבן געווינט אין דעם דאָרף. זייער הויפּט־באַשעפטיקונג איז גע־וועז לאַנדווירטשאַפט. פּראָדוצירט קאָרן, וויץ גרינס, געהאָט פרוכט־סעדער, געהאָדעוועט חזירים, קי, גע־פירט אַ מילך־ווירטשאַפט אויף אַ קאָאָפּעראַטיוון סיס־טעם. די אויסגעאַרבעטע פוטער און קעז אַליין גע־שיקט קיין וואַרשע. זיי האָבן אויך געהאָדעוועט הי־נער און גענדז. פאַרקויפט די אייער אויפן אָרט און אויך אַוועקגעשיקט קיין וואַרשע.

בעלי־מלאכות זענען געווען: צוויי שמידן, וואָס האָבן געשמידט פערד.

יורידיש איז גאסצין געווען אַן אָסאַדע* (גרא־יעצער פאָוויאָט). געווען אויפן אָרט אַ פרידנס־גע־ריכט פאַר דער אָרטיקער און אַרומיקער דאָרפישער באַפעלקערונג.

ביזן סוף פון די צוואַנציקער יאָרן זענען גע־ווען „הייף", וווּ יידן האָבן געפאַכטעט די מילך־ווירטשאַפּט, געדונגען סעדער, אָפּגעקויפט תבואות ביי די פריצים, ווי די פאַכטשאָזשעס ר׳ לייביש פון שעלץ, (גראָסמאַן), ר׳ שלמה חיימאָוויטש פון רי־קאל (ביידע האָבן שפּעטער געווינט אין מאָגעלני־צע) און פון פּיעקאָרטע — ר׳ הערשל קויפמאַן (שפּעטער געווינט אין גאסצין).

זיי און אַנדערע פאַכטשאָזשעס האָבן פאַרלאָזט די „הייף" שוין אַ צייט פאַרן אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג צוליבן באַיקאָט אויף יידן, וואָס האָט געבושעוועט אין פוילן אין די דרייסיקער יאָרן. אַפילו די שטאָטישע יידישע סוחרים, וואָס האָבן גע־האַנדלט מיט פריצים, געקויפט ביי זיי תבואה, קאָר־טאָפל, בהמות און זיי פאַרקויפט אייזן, בוי־מאַטע־

* מיט אַ וואָיט אין דער שפּיץ.

ריאל, מאַנופאַקטור א״אַנד סחורות — האָבן נישט געטאָרט איבערטרעטן די שוועל פון וועלכן ס׳איז פּריץ.

די גאסצינער יידן, וואָס האָבן געציילט עטלעכע צענדליק נפשות, זענען געקומען אין דירעקטער באַרירונג מיט דער אָרטיקער גויישער באַפעלקערונג אַלס בעלי־מלאכות, קליינע שפּייז־קרעמער, דינגער פון סעדער, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אויפן אָרט, טראָץ דער שטאַרקער באָיקאָט־באַוועגונג פון די פּאָליאַקן, ביזן אַרויסשיקן זיי דורך די דייטשן, וואָס איז געווען אַן אויסנאַם אין דער דעמאָלטיקער שוועכער צייט.

די גאסצינער יידן זענען געווען שניידער, שוסטער, וועבער פון היימישער לייוונט. ס׳איז אויך געווען אַין שפּייז־געוועלב, צוויי מאַנופאַקטור־געשעפטן. יידן האָבן אָפּגעדונגען די פּרוכט־סעדער פון זייערע פּוילישע שכנים. באַצאָלט פאַרויס פאַרן געטענישׂ לויט דער בליאונג אין פּרילינג; געהיט די פּרוכט, געפּליקט פון די ביימער, געפּאַקט, געפּירט קיין וואַרשע, געבעטן אויף ״מזל״ די פריזיז זאָלן זיין גוטע. טאָמער איז די גערעטענישׂ אין לאַנד געווען אַ גוטע און די פּריזיז נידעריקע — האָט מען צוגעלייגט די ״בעבעכעס״, ס׳הייסט, נישט נאָר נישט פאַרדינט אויף פּרנסה פון דעם גאַנצן זומערדיקן סעזאָן, נאָר אויך צוגעלייגט פונעם קרן; נישט געהאַט אָפּצוגעבן די הלוואה, וואָס מ׳האָט באַקומען אויף אַכזריותדיקע פּראָצענטן אויף צו באַצאָלן דעם לאַנדווירט. פונדעסטווייניגער האָט מען דאָס צווייטע יאָר ווידער אַמאָל געפרווט דאָס מזל. און ס׳האָט געטראָפן, אַז דאָס צווייטע יאָר האָט געדעקט דעם פאַראַיאַריקן היזק. מ׳האָט אָפּגעגעבן אַלע חובות און ס׳איז געבליבן ריווח, וואָס האָט דערמעגלעכט איבערצולעבן דעם ווינטער. אין אַלגעמיין קען מען זאָגן, אַז די גאסצינער יידן האָבן געהאַט שיין פּרנסה.

געווען איין קצב, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט אויך מיט גלעזערייַ, וויל פון קצבות אַליין האָט ער קיין פּרנסה נישט געקענט אַרויסציען. די קונים האָבן אַליין געברענגט געשאָכטן פלייש פון מאָגעלניצע, אָדער גריצע, אַזוי ווי דער קצב האָט געטאָן.

קיין שוחט איז אין גאסצין נישט געווען, קיין רב, קיין מורה־הוראה, אָפילו מלמדים זענען נישט געווען. עס איז אויך נישט געווען קיין מקוה, קיין בית־הקברות. מתים פלעגט מען פירן צו דער קבורה אויפן מאָגעלניצער בית־הקברות. אַ מוהל פלעגט מען ברענגען פון גריצע אָדער מאָגעלניצע. אויך קיין סטאַביל ״חדר״ איז נישט געווען. אַ גרופּע עלטערן פלעגן אַראָפּברענגען אַ דרדקי־מלמד (וואָס האָט געלערנט דאַוונען) אויף אַ ״זמן״ — אַ האַלב יאָר צווישן פּסח און סוכות און סוכות און פּסח.

אַז די קינדער האָבן זיך געגייטיקט אין קענען חומש אָדער גמרא, האָט מען זיי געשיקט אין די נאָענטע שטעט. אַ פּשיטא, אַז ס׳איז נישט געווען קיין שול, אָדער בית־המדרש צום דאַוונען. אינדערוואָכן האָט יעדער געדאַוונט ביחידות; שבת האָט מען געדאַוונט אין אַ ״מנין״ ביי אונדזער פאָטער זכרונו לברכה, אויף די ימים־נוראים האָט אונדזער פּעטער, משהל ברינער, אָפּגעגעבן זיין שטוב צום דאַוונען. אין די פריערדיקע יאָרן פלעגט מען ברענגען אַלס בעל־תפילה, וועלכער האָט געדאַוונט מוסף ראש־השנה און יום־כיפור, ווי אויך כל־נדרי און נעילה — דעם ״דאַרן אלעזר״ פון מאָגעלניצע, געוועזענער שוחט פון גאסצין. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן געדאַוונט די אויבן דערמאָנטע תפילות: ר׳ לייבישל פון שעלץ, נאָכער הערשל דעם ביאַלאָבזשעגער שוחטס זון, דער איידעם פון פּעטער משה. שחרית האָט תמיד געדאַוונט איטשל גריצער.

נישט קיין וווּנדער, אַז די יידישע יוגנט האָט פאַרלאָזן דאָס אָרט, נישט זעענדיק דאָרט קיין צוקונפט פאַר זיך.

ווען די דייטשן האָבן אַרײַנמאַרשירט קיין פּוילן אָנהייב סעפּטעמבער 1939, האָבן זיי באַלד געכאַפּט יידן צו לאַנדווירטשאַפּטלעכער אַרבעט אין די ״הייף״ פון די אַרומיקע פּריצים. שפּעטער האָבן זיי באַשעפטיקט די יידן ביי שווערער אַרבעט: האָקן בײַמער אין די וועלדער.

פעברואַר 1941, ווען מען האָט אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון גריצער פאָוויאַט, צו וועלכן גאסצין האָט געהערט, איז אַ טייל גאסצינער יידן אָנטלאָפן אינעם נאָענטן שטעטל ביאַלאָבזשעג, אָנדערע קיין ביאַלע. דער גרעסטער טייל איז אַרײַנגעפּירט געוואָרן אינעם וואַרשעווער געטאָ, פון וואָנען זיי זענען אויסגעזידלט געוואָרן אין יאָר 1942 קיין אוישוויץ אָדער מיידאַנעק.

איך מיט מיין ברודער זענען געשיקט געוואָרן קיין גריצע אַרבעטן ביים אויסרוימען און אויפלאָדענען דאָס יידישע האָב און גוטס. פון דאָרט זענען מיר געשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. שפּעטער אין אַרבעטס־לאַגער און געבליבן לעבן.

אין די קומענדיקע שורות וועלן מיר דערמאַנען נעמען פון די אומגעקומענע גאַסצינער, וועלכע מיר געדענקן:

אונדזערע קרובים:

דריי ברידער און אַ שוועסטער.

אונדזער פעטער משהל און מומע פּערל ברינער פון גאַשטשין און זייערע קינדער:

די ברידער:

אברהם און זיין פרוי הינדע־רבקה פון דער היים שערמאַן, בלענדאַווערין; זייערע קינדער: זין — יחיאל און יוסף און אַ טאָכטער (דעם נאָמען געדענקן מיר נישט). געהאַט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט.

הערש־וועלוול און פרוי מאַטל, געבוירן אין גריצע; געהאַט אַ זון זלמן און אַ טאָכטער (איר נאָמען געדענקן מיר נישט). ביידע זענען געווען פאַרהייראַטע.

אלימלך און פרוי הענע גראָסקאָפּ פון מאָגעלניצע. די נעמען פון זייערע קינדער געדענקן מיר נישט. מיט אײנעם פון זיי האָבן מיר זיך געטראָפן אין בליזשינער לאַגער.

(די ביידע ברידער — הערש־וועלוול און אלימלך — האָבן געהאַט אין שפּייז־געוועלב).

די שוועסטער הינדע־לאה; איר מאַן דעם ביאַלאָבזשעגער שוחטס זון.

אייניקלעך:

יחיאל ברינער, דער זון פון אברהם און הינדע־רבקה; זיין פרוי שפּרה שאַץ, געבוירן אין בלענדאַוו.

יוסף ברינער, ברודער פון יחיאל; זיין פרוי נעשע אַלטמאַן פון בלענדאַוו.

זלמן ברינער, זון פון הערש־וועלוול און מאַטל. געווען אויך אַ משפּחה. דער הויפּט איר איז געווען איטשל גריצער (זיין פאַמיליע־נאָמען געדענקן מיר נישט), אַ ייד אַ למדן. בייטאָג געפירט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט; ביינאַכט געזעסן און געלערנט. דעם נאָמען פון זיין פרוי, אַ געבוירענע גאסצינערין — געדענקען מיר נישט. זיי האָבן געהאַט צוויי זין — ליפמאַן און יידל — פאַר דער קריג אַוועק פון גאסצין און אַ טאָכטער, אסתר, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט יענקל וואלינאָוויטש פון דאָרף לאַטינקע נעבן גריצע.

אַדריטע משפּחה: דער הויפּט לייבקע קאַצמאַן (זיין פאָטער האָט געהייסן ראובן), געבוירן אינעם דאָרף דלוגאַ־וואָליא, 2 ק״מ פון גאָסצין. אַ שנייַדער. געהאַט אַ פרוי מיט קינדער. זייערע נעמען געדענקן מיר נישט.

שבתי באַס (אויך אַ שנייַדער), געהאַט אַ פרוי און קינדער. זייערע נעמען געדענקן מיר נישט.

ירחמיאל דער זון פון חיים אייזענבערג, געווען אַ ווענבער. זיין פרוי שרה־מינדל, די טאָכטער פון בינעם בייגלבעקער אין בלענדאָוו; זייער טאָכטער רבקה, געהיראַט מיט אַ קוזין ישראליק אייזענבערג, אַ שנייַדער. געהאַט קינדער. געווען אין ביאַלאָבזשעג אין דער צייט פון דער דייטשער אינוואַזיע. פון דאָרט פאַרשוווונדן.

אליעזר אייזענבערג, אַ ברודער פון אויבן דערמאַנטן. אויך אַ ווענבער. זיין פרוי האָט געהייסן פון דער היים — האַמער. געהאַט דריי זין. איינער פון זיי דער אויבנדערמאַנטער ישראליק. די נעמען פון די אַנדערע, ווי אויך פון די צוויי טעכטער — געדענקן מיר נישט.

שלום פאַמעראַנץ, אַ שוסטער, זיין פרוי אסתר גרייצער, אַ שוועסטער פון דער אויבן דערמאַנטער.

יוסף (יאָסל) פאַמעראַנץ, אַ שוסטער, אַ ברודער פון דעם אויבן דערמאַנטן. זיין פרוי, זיסל, פון דער היים בייטל. געהאַט קינדער.

אברהם בייטל, אַ בעקער. זיין פרוי שיינדל פון דער היים פרידמאַן. געבוירן אין גריצע. געהאַט צוויי זין און אײן טאָכטער הענדל.

משה צאַלקיס, פאַמיליע־נאָמען נאַפטאַל. געהאַט אַ פרוי און קינדער. ער אַליין איז געווען אַ גלעזער און אַ קצב.

אליעזר (לאַזאַר) נאַפטאַל, זיין פרוי איטע און קינדער.

נחמן בריימאַן, פרוי און קינדער.

ישעיהו (שייע) אַלטמאַן, זיין פרוי לאה פון דער היים האַמער. אַ גרויסע פאַמיליע מיט זין און טעכטער.

בערל בייטל, אַ שוסטער. אַ פרוי און קינדער.

(די שוסטערס פלעגן דינגען זומער־סעדער).

זאָלן אונדז מוחל זיין די אומגעקומענע, וועמענס נעמען מיר געדענקן נישט.

ה׳ ינקום דמם.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים הנצחיים.

ישראל זונדר

יהודי מוגלניצה תחת הכבוש הגרמני

א) כניסת הגרמנים לעירנו

איטשע (יצחק) אנלביץ ז"ל סיפר:

עברו כמה ימים מאז פרוץ המלחמה שהכריזה גרמניה על פולניה, והגרמנים טרם נכנסו לעירנו. פחד נפל על האוכלוסיה הפולנית והיהודית. החלה בריחה מהמקומות אליהם התקרבו הגרמנים. ברם, רוב הבורחים היו יהודים. הם חששו להרג רב שיעשה בהם הצבא הנאצי ורצו להמלט מידיהם ולברוח לרוסיה.

יומיים לפני כניסת הגרמנים לעיר באה משפחת פליטים יהודים בת שבע נפשות, שהגיעה למוגלניצה מוויאלון. הם ירדו מן העגלה כאשר כולם צולעים מהרי־צה ברגל דרך ק"מ רבים תחת מטר הפצצות והצלפות של טייסי האוויריה הגרמנית... הכנסתים לביתנו, טפלה בהם משפחתנו ואכסנו אותם בדירתנו. בלילה השני לבואם בא בננו פישל והודיע: „כל העיר רצה ובורחת!" נסיתי לשכור עגלה וסוסים מאת הטוחן סצפצינסקי, ברם, הוא סירב להענות לבקשתי.

בחזרי הביתה ראיתי אנשים רבים רצים לכל העברים, מהם — לוארשה ומהם מוארשה אלינו. הודעתי לאשתי ביילע כי אנו לא נזוז ונשאר במקום.

באותו לילה נסתלקה המשטרה הפולנית מהעיר. מונתה מיליציה אזרחית לשמירה על הסדר בעיר „בין מלכות למלכות", בהם 20 פולנים ו־2 יהודים: אנכי ומנדל טופמן (בנו של שמואל הכליזמר). גם הצבא הפולני החל בנסיגתו מהעיר באותו הלילה.

אנו המיליציונרים היהודים נתבקשנו להורות לצבא הפולני, אדוני הארץ, איפה הדרכים לבלנדוב וביאַ־לאַבזשג — אשר משם הם נסוגו מעירנו. כן ביקש ממני קצין בכיר מאותו הצבא לשמור על מאפית שבח שיפר, שהיתה מלאה לחם אפוי, מביזת ההמונים בימים שאין שלטון בעיר.

ביום 8 לספטמבר 1939, 8 ימים לפני ראש־השנה תרצ"ט, נכנסו הגרמנים לעיר לאחר סיור באוירונים ורוכבי־אופנועים. הטנקים וכלי הרכב מלאי חיילים עברו את העיר בכוון לדרך וארשה. יוסף ציגלמן הציץ בעד החלון למצעד, נורה על־ידי חייל גרמני ורק בנס לא נפגע. לאחר מקרה זה לא העזו להציץ בעד החלון לגרמנים הכובשים את העיר וצועדים לדרכם.

הפולנים, אשר חששו לבואם של הגרמנים, שכחו מהר את חששם. קדמו את פני הכובשים בשמחה, בכל־אופן, חלק ניכר מהם. יוסף גולדברג, מהניצולים הנמצאים בארץ, מעיר שראה פולנים עומדים לצדי הרחובות ומנפנפים בממחטותיהם ל„משחררים" המגיעים לעיר. הם זכו מיד לראות כי נתמלאה תקוותם, והגרמנים ישחררו אותם מהיהודים. הצבא הגרמני — הוורמאכט החל מיד בהתקלסות ביהודים ובעיניויים, בטרם הגיעו אנשי ה־ס.ס. ימח שמם, לעיר.

מעידים על כך: — איטשה אנלביץ ז"ל ויבדלו לחיים ארוכים הניצולים: חיים ביטנר, יחזקאל גולד־שיידר, הענע וולדשטיין־גלברט — ישראל; פרומט ווינטר —— ארה"ב; מרדכי הרבשטיין וחיים זינגר — בארגנטינה.

חיים ביטנר

כבר בימים הראשונים לכניסת הגרמנים לעיר, ראיתי ממחבואי בעלית הגג של הבלזברגים ברחוב דז'ירנובסקה חיילים גרמנים מובילים את יוסף „קוש־קע" סולל הדרכים, יהודי בן שבעים, ועמו מנדל אנל־ביץ בעל בית־בורסקי — בידיהם מטאטאים גדולים יהגרמנים מצווים עליהם בצווחות ובחירופים לטאטא את השוק. הפולנים, שהכירו את שני היהודים האלה עשרות בשנים, עומדים ומשפשפים ידיהם מרוב הנאה על ה„זכיה" הגדולה לראות בהשפלת היהודים...

אמי לאה הי"ד ראתה כיצד גרמני חותך את זקנו של דוד טרוקס יחד עם העור. היא הרימה זעקה, הגרמני הרפה ממנו ודוד הלך לדרכו.

מספר איטשה אנלביץ: למחרת אותו היום הוציאו מחנותו של דוד טרוקס רוב הסחורות, וזרקום לרחוב דז'ירנובסקה והעמיסום על משאיות. נערים פולנים עמדו וצחקו, אספו את השאריות. כן עשו בחנויות של רבקה רחל, ניסן בן זליג פריידנריך, יצחק אלימלך קריגר, יצחק שמואל אוסטרוביצקי ואחרים.

יחזקאל גולדשיידר מספר:

בימי ראש השנה הוציאו החיילים הגרמנים את היהודים מבתי התפילה כשהם עטופים בטליתותיהם, נתנו מטאטאים בידיהם וציוו לאסוף את האשפה מהשוק והרחובות ולהעמיסה על עגלות תוך כדי שירת נגוני הימים הנוראים, בראשותו של יעקב דוד החזן־שוחט. חיים דונר — מנהל החשבונות הראשי של הבנק —

נראה כאינטליגנט ו„זכה" לקבל דלי של מי־שופכין על ראשו.

על ההתקלסות ברב האחרון של מוגלניצה, הקדוש ר' פנחסל אוסלקה זצ"ל, מעידים: איטשה אנלביץ ז"ל ויבדלו לחיים ארוכים: הנה וולדשטיין־גלברט: ביום מן הימים האלה הוצא ר' פנחסל — רבה האחרון של מוגלניצה לשוק. הגרמנים הורידו מראשו את המגבעת, חתכו את זקנו בסכין יחד עם פסי עור של הסנטר והלחיים; הפשיטו ממנו את בגדיו, הורידו את ה„טלית־קטן" ותלוה יחד עם המגבעת על העמוד של פעמון האזעקה לשריפה, שעמד באמצע השוק. הרב נשאר בלבוש מכנסיו בלבד. בפעמון הזעיקו את כל תושבי העיר: יהודים ופולנים כאחד. הורידו את המגבעת והטלית־קטן, עשו מהם מדורה, והרב הקדוש פנחסל זצ"ל נאלץ לרקד סביבה. המאורע החשוב צולם על־ידי הגרמנים למזכרת נצח, לצהלתם של הפולנים הנוכחים ולתוגתם ובושתם של היהודים.

הגרמנים לא הסתפקו במחזה הראווה הזה. הם הבטיחו בצווחות פראיות להראות מחזות יותר מעניינים. „כעת — חתכנו זקנים, בקרוב נכרות ראשיהם של היהודים הארורים".

אבלים וחפויי ראש ליוו יהודי מוגלניצה את רבם היקר כשהוא מובל על־ידי בניו הביתה, מוכה, מעונה ומבוזה. ידע ידעו כי לא לרבם בלבד התכוונו הגרמנים במעשיהם הנבזים, כי אם כלמנהיג ונציג עדת היהודים כולה, ואיומיהם באשר למעשיהם בעתיד מופנים אל כולם ככלל ואל כל אחד כפרט.

חיים זינגר מוסיף עוד ארוע של התקלסות ברב ר' פנחסל הי"ד ובטובי העיר. באחד הימים לאחר גמר עבודת הכפיה במוגלניצה — נקוי השלג בכבישים — הובילו את העובדים בטור של ארבעה אנשים ברוחב. הם הובלו לשוק בסדר צבאי. הוציאו שוב את הרב פנחסל זצ"ל, את דודו אלעזר פלכטה ואת יצחק שמואל אוסטרוביצקי — חבר מועצת העיריה. לאחרון ציוו לאסוף קש מהרחובות ולהבעירו. הרב ואלעזר פלכטה הביאו מים וכיבו את האש. ואף המחזה הזה הונצח על־ידי צילום שנעשה על־ידי אחד החיילים.

עם זאת, נמצא יהודי במוגלניצה, שלא נפל ברוחו מחמת דיכויים והשפלתם של הגרמנים. הסתכן לקיים מצות „לישב בסוכה" היינו: לשבת וללמוד תורה בתוך הסוכה גם לאחר גמר הסעודה והסתלקות כל המסובין הביתה.

וכך מספר יחזקאל גולדשידר:

מעשה באבי — ר' יחזקאל נפתליס הי"ד, שבאחד מימי חול המועד סוכות של שנת ת"ש, באוקטובר 1939 — לאחר שגמרנו לאכול את הסעודה הדלה בסוכתנו, בדמדומי הערב נכנס אבי לסוכה, הדליק מנורת נפט, העמידה על השולחן, ישב ולמד בעיון רב דף גמרא כאילו אין מלחמה בעולם. לא קיים חוק האפלה, מה לו ולחוקות הגויים ימח שמם? העיקר שהתורה מתוקה מדבש ונופת צופים.

פתאום עוברים חיילים גרמנים, מבחינים באור הבוקע מאיזו סוכה. הם מתקרבים בלאט למקום, מתבוננים בו והנה יהודי יושב ו„מתפלל" לאור המנורה ולא אכפת לו מאומה מהנעשה מסביב.

משהבחין אבא ז"ל במתבוננים לסוכה, הרים רגליו וברח. הסתתר באחד המחבואים של עלית־הגג בביתנו. הבריחה עוררה חששם של הגרמנים, כי הבורח הנהו מרגל מסוכן, וחרונם עלה מרגע לרגע, על אשר נתנו ליהודי כזה להתחמק מידיהם. הואיל ומסביב שרר חושך לרגל ההאפלה, נכנסו הגרמנים לדירתו של פישעלע גלברט (קוץ) בביתנו, נתנו בידו מנורת נפט, ציוו עליו לחפש ולמצוא את היהודי המרגל בכל מחיר. באם לא ימצאנו והלה לא יתמסר חי בידיהם, יירו בהרבה יהודים תמורתו.

עבר זמן והמחפשים לא מצאו את אבי. גברו הצווחות של הגרמנים ורבו האיומים. חנה בת ה„וולף־בערטע", ששמעה את הצריחות, עלתה לעליית־ביתנו אשר הכירתו, מצאה את אבא ומסרה לו על איומי הגרמנים, לעשות קטל ביהודים בגללו. משמע אבא כך, ירד והתמסר לגרמנים.

מיד החלו להכותו ולחקרו, עם מי הוא עמד בקשר, ומה היה בדעתו למסור לאויב. הוא כפר בכל ההאשמות. המכות נמשכו ופגעו בחלקי גופו הרגישים ביותר. מי־שהו הוציא קול: עומדים לירות בר' ישעיהו. הרימותי קול זעקה מרה. אחד הגרמנים התקרב אלי, אחז בגרוני וחנקני — רצה לשתקני לנצח. השני החל לשרוף את זקנו של אבא באש המנורה במגמה שהלהבה תחרוך את פניו וכל גופו.

פישעלע הפיל פתאום את המנורה. השתרר חושך הנפט נשפך מהמנורה במקום עמידתם וסכנת שריפה היתה צפויה לכל המצויים במקום. כולם — לרבות הגרמנים — ברחו מהמקום וכך ניצל אבא מידיהם. ברם, הם המשיכו לחפש את העבריין על חוק ההאפלה. בינתיים, הם וחבריהם נצלו את הבהלה שהשתררה בעיר, נכנסו לבתי יהודים, בצעו בלילה הזה הרבה מעשי אונס נגד בחורות ונשים יהודיות — חרף האיסור החמור מצד השלטונות הגרמניים — לבוא במגע עם

יהודיות מחמת „חלול הגזע". מאורעות אלו עלולים היו לקרות בימי ה„הלולא" של הצבא הגרמני בראשית הכבוש הגרמני בטרם השתלט הס.ס. על השטח הכבוש.*

באותם הימים נעלמה קבוצת בחורים ממקום שבתם ביער מוגלניצה במשחק קלפים, ולא שבו עוד. 3 בחורים יהודיים ונוצרי אחד: 1) עקיבא בנו של ברל „רב" 2) נכד של דוד־איטשה העגלון; 3) יאיר בן משה גולדברג. משנודע שהם נחטפו על־ידי הגרמנים, השתדלה משפחת חופייזין — שאחת מבנותיה היתה חברתו של אחד החטופים — שיחזירו להם את הבחור. הגרמנים החזירו... 3 תיבות עם אפר גויותיהם של החטופים.** ברם, יאיר גולדברג לא היה בתיבה זו. הוא נתגלגל בכל מחנות המוות, ניצל וחי בישראל.

מיד החלו חטיפות לעבודות־כפיה שונות: הגברים — לנקוי הכבישים מהשלג ועבודות דומות להן; הנשים — לקילוף תפוחי־אדמה במטבחי החיילים, סדור החדרים ועוד. החטיפה בוצעה ברחוב ואף חדרו לבתים והוציאו את האנשים במכות רצח. כן שלחו גברים ונשים להוציא תפוחי־אדמה משדות ה„פולקס־דויטשן" בכפרים שבין מוגלניצה לבלנדוב.

חברי ועד הקהלה היהודית החליטו לנסות אצל קצין העיר הגרמני, אולי יסכים להפסיק השתוללותם של החיילים. לא כל החברים, שהיו מראשי הקהילה, אזרו עוז לקבל על עצמם מלוי שליחות זו. אברהם מילשטיין, שאף הוא היה חבר בועד הקהלה מטעם פועלי־ציון (צ"ס) העז לגשת לקצין, סיפר לו על התיחסות החיילים לאוכלוסיה היהודית. הסביר (בלווית כמה אלפי מארקים) שמן הראוי להכניס סדר בעיר. מיד לאחר מכן, קרא הקצין לחייליו, פקד להפסיק את מעשי ההתקלסות, הביזה ותגלחת הזקנים עם פסי העור וכו' וכו'. „אצלנו הגרמנים — רעם בקולו המפקד — סדר מוכרח להיות!" לדוגמא ציין, אין לחתוך זקנים ברחוב, אפשר לשלוח היהודים למספרה של קורובסקי הספר הפולני, ששתף פעולה עם הגרמנים עוד במלחמת העולם הראשונה. הוא יגלח זקנם של כל היהודים ויקבל תמורה. ואמנם כך נעשה. שני ז'נדרמים השגיחו על בצוע הפקודה. למחרת הלכו עם שתי נערות יהודיות וגבו מכל גלוח יהודי שני מארק ושלמו לספר הנ"ל שזכה לגמול מלא בעד שתוף־פעולה עם הגרמנים — גם גלח זקנים של חשובי וטובי היהודים וגם קבל כסף מלא.

בינתיים, עד התיצבותו של שלטון קצין העיר, הופיעו שני אנשי ס.ס. מוארשה לחנותו של חיים זינגר. כשראוהו עומד בחנותו, הכוהו עד אבדן ההכרה בשל אי הליכתו לעבודה. צווחו: „מחר תלך לעבודה — ולא — נהרגך!" משעשב לאיתנו הודיע לאמו, כי החליט שכל המשפחה תברח לרוסיה, כשם שעושים זאת עוברי־אורח יהודים מערים אחרות וכן עשרות בחורים יהודים ממוגלניצה.

למחרת בבוקר השכם קמו: אמו, אחותו רבקה ואח צעיר וכן הוא ואחיו מנדל, והחלו לרוץ לוארשה על־מנת לברוח משם לרוסיה. בדרך ראום אנשים שאף הם ברחו, והניאו את האם ושני ילדיה הרכים מלברוח. הם חזרו למוגלניצה ואילו הוא ואחיו מנדל רצו והגיעו לביאליסטוק.

קצין העיר הכניס סדר

חיים ביטנר ואחרים מספרים:

קצין העיר נענה להשתדלות והחל להכניס „סדר גרמני". במקום ביזות פרטיזניות של החיילים, אשר חלק מהן שולשל לכיסם — **קונטריבוציה** שתוקדש אך ורק למאמץ המלחמתי של הגרמנים... לא עוד תהיינה עבודות מקריות כפויות על־ידי כל חייל עובר אורח, אלא מכסות קבועות שתוטלנה על היהודים, בעיקר הגברים, וגם על חלק של הנשים.

העבודות תהיינה: נקוי שלג מהרחובות, השוק ומהכבישים; חטיבת עצים ביער של מוגלניצה; ייצור לבנים בבית חרושת ללבנים במוגלניצה; כל־מיני עבודות־שרות במפקדת קצין העיר, נקוי האורוות ועוד ועוד.

האחריות לגביה הקונטריבוציה, שחזרה ונשנתה מדי פעם בפעם, וכן על ביצוע העבודות, הטיל על מועצת־יהודים — „יודנראט" — שהוא מנה, חברי הקהילה היהודית שנבחרו לפני פרוץ המלחמה, והם: יוסף פלץ היו"ר מטעם ההתאחדות; נפתלי יוסף זונדר, משה סליק, אברהם מילשטין — פועלי־ציון (צ"ס); דוד טרוקס, פיבל רכטשיד — מזרחי; ושמעון שפן — אגודת ישראל. ונוספו עליהם חברי מועצת העיריה — יצחק שמואל אוסטרוביצקי וחיים דונר חתנו של משה טרוקס.

לפי דרישת קצין העיר מינתה המועצה משטרה

---

* ביום הראשון להכנסם לעיר נורו שני בחורים יהודיים, בהגיעם לעיר מכפר בו חכרו גן־פירות. שמות הבחורים: שלמה בלזברג — בנו של מנדל פבלוביצר וחיים ארטמן חתנו של לייבושל משלץ — לייבוש גרוסמן.

** הנוצרי ברח.

יהודית אליה הוכנסו מטובי ונאמני הצעירים היהודים שבעיר, והם: ראש המשטרה — אלימלך בן הרב פנחסל אוסלקה זצ"ל, משה בן השל סיד, דוד בן ראובן רכטשיד, מנדל־מניה גרוסמן, יאסקע (יוסף) בן נחום וינטר, שלמה בן איטשה מאיר חופייזין, אנשל אנלביץ, ודוד בן פיבל ריבנבך מפשיבישוו שהיה האחראי מטעם המשטרה היהודית לגבי הגרמנים.

על המשטרה הוטל לפקח על בצוע הפקודות הגרמניות: גבית הקונטריבוציות, השגחה על ההליכה לעבודה וכיו"ב. ברם, לפי כל העדויות עשו כל אשר ביכולתם לרכך את הגזירות, והם ספגו יום־יום מכות נמרצות על „התרשלות" במלוי תפקידם, עד היום האחרון של קיומם בתור שוטרים במוגלניצה.

מועצת היהודים פעלה הרבה לצמצום בקורם של הז'נדרמים מעיר הנפה גרויץ במוגלניצה. למרות ה„הסדר" וההסכם, היו מופיעים כל כמה ימים. דרשו מכסות של מזונות: תוצרת חלב, ביצים, שאריות של כל־מיני סחורות ו„סתם" מתנות. ב"כ היודנראט יוסף פלץ ופיבל רכטשיד נסעו לגרויץ, הבטיחו להמציא להם את „מנתם" הקבועה, ובקוריהם צומצמו בהרבה. הודות לכך התנהל איכשהו (עד הקמת הגיטו) מסחר חליפין בין הפולנים העירוניים והכפריים לבין היהודים. גם לכפר הסתכנו יחידים ללכת ולסחור עם האכרים. צמחו אשליות, ש„עולם כמנהגו ינהג" ובודאי יעברו כשם שעברו את מלחמת העולם הראשונה. כך היו בטוחים באמונתם, עד כי רבים קראו לבניהם שברחו מהעיר והגיעו לעבר הרוסי של הגבול — לביאליסטוק, כי יחזרו „הביתה" ולא יתגלגלו ברחובות העיר הזרה. עשרות מהם חזרו ונספו יחד עם הוריהם.

הגיטו במוגלניצה

אחרי הימים הנוראים והחגים של שנת תש"א, בשלהי אוקטובר 1940, נצטוו יהודי מוגלניצה להצטופף בגיטו, אשר תחומיו היו כמה רחובות, חצאי רחובות וסמטאות. מעבר לתחום זה הכניסה והתנועה של היהודים היתה אסורה. כל יהודי שנמצא מעבר לגיטו הוכה ואף נקנס בסכום כסף מסוים.

וזה היה תחום הגיטו היהודי במוגלניצה:

רחוב וארשה על שני צדדיו החל מביתו של יחזקאל גולדשיידר מצד אחד ומהבית שממולו, עד נהר „מוגלינקה". בתי הצבור היהודיים כגון: בית הכנסת, בית המדרש, המקוה וכמה שטיבלך ועוד, היו כלולים בו. להלן הרחובות: — דול, חלק מקז'יז'ובקה, חלק מוולסקא — מפינת רחוב וארשה עד חצרו ובית־הבורסקי של מנדל אנלביץ; חלק מרחוב דזיארנובסקה, אשר הגיעו בצדו הפונה לנהר עד בתי הבורסקאות.

ממקורות שונים קבלנו ידיעות, כי למרות האסור נמשך קשר מסחרי מסוים בין היהודים והפולנים בעיר, דרך רחובות וסימטאות צדדיים, והמצב במוגלניצה היה יותר קל מאשר בערים אחרות.

ההתכנסות של 2450 נפש במספר זעום של רחובות וסימטאות, גרמה לצפיפות איומה. ואולם, משנוספו על אלה עוד 1450 נפש — פליטים יהודים שגורשו ממחוזות מערב פולין: קראקוב, קאליש, פיוטרוקוב — הפך מצב הדיור לסיוט. ואף־על־פי־כן לא אמרו יהודי מוגלניצה: „צר לנו המקום". מעיד יעקב רוטברט יליד פשיבישוו, חניך לודז' שהתגלגל אלינו בתחילת שנת 1940 בברחו מאימת הגרמנים בלודז'. מיטב החדרים והרהיטים — העיד הלה — נמסרו לפליטים. איטשה אנלביץ ז"ל מעיד ביומנו, כי בפגישתו עם נצולים ממחנות המות בגרמניה, הם ציינו לשבח את יהודי מוגלניצה כמכניסי־אורחים ומגישי עזרה בעת־צרה, אף כי הם עצמם היו שרויים בדוחק רב.

פתיחת מטבח לפליטים ולעניי העיר

לפי עדותם של חיים ביטנר, יחזקאל גולדשיידר ואיטשה אנלביץ ז"ל, החל בכך אברהם מילשטין במסעדה שלו כפרט. הוא חלק אוכל חנם לכל פליט המגיע העירה, באמרו במאור פנים: „אכלו, יהודים, כל עוד יש מה לאכול!" לאחר מכן נוסד מטבח ונבחר ועד — בו השתתפו: אברהם מילשטין, יחזקאל גולדשיידר (היחיד ששרד מועד זה), פיבל ריבנבך מפשיבישוו, שלמה שימקביץ, הרשל בומגרט (בן מנדל ודבורה), שרהלע (קריינדלס) שטרקמן, אסתר לאה אוסטרובייצקי וגברת אחת מפליטות לודז'. הם עבדו בהתנדבות ובמסירות נפש באיסוף כספים ובחלוקת המצרכים, מאז כניסת הפליטים לעיר ועד הגירוש לגיטו וארשה. הם רצו לפעול אפילו בגיטו וארשה ולא ניתן להם הדבר.

נאה ומכובדת, צנועה ושזורה אהבת ישראל, היתה עבודת חברי המטבח, שסודר במרתף הבית של מאיר ברון. הכניסה היתה דרך החצר מצד ה„דול", כי חזית הבית שפנתה לשוק, נמצאה מחוץ לתחום הגיטו. המזון חולק למשפחות הפליטים למען יוכלו להכינו במעונותיהם, מבלי להזדקק לסעוד בפומבי על השולחן הכללי של המטבח. רק בודדים מהפליטים ועניי העיר, שלא

יכלו להכין את האוכל בביתם, אכלו בבית התמחוי. זאת עשו כל ימות השבוע ונוסף על כך סבבו בכל יום ששי בשבוע, הגברות: שרה קריינדלס, אסתר לאה אוסטרובייצקי והפליטה מלודז', שאלו למחסורם של הנזקקים לכבוד שבת ומלאו בשקט ובצנעה את משאלותיהם.

צבי גלברט (בן פרץ גלברט) מוסיף:

לא רק לבתים חלקו המזון, כי אם גם למקום העבודה. לא אשכח כל ימי חיי התמונה, כאשר ביום כפור אחד, בכביש המוליך ממוגלניצה לנובו־מיאסטא ואנו באמצע עבודת נקוי שלג מהכבישים, רעבים, צמאים וקפואים מקור, כי לא הספקנו לקחת אתנו שום אוכל ומשקה, בצאתנו לעבודה זו ממקום הריכוז של הקהילה היהודית, ליד חנותו של פיבל רכטשייד, אשר חנותו שהורקה הפכה להיות „משרד" ועד הקהילה או היודנראט והנה אנו רואים את חברינו היקרים: נפתלי יוסף זונדר, יוסף פלץ, אברהם מילשטין מטעם ועד הקהילה, ואת הגברת אסתר לאה אוסטרובייצקי ופיבל ריבנבך מטעם ועד המטבח, נושאים עמם סלי לחם אפוי חנם ע"ח הקהילה, וקומקום תה חם, מגישים לנו את האוכל והמשקה במאור פנים ובברכה: „אכלו, יקירים, ויהיה לכם לבריאות". הם החיו את גופותינו ולא פחות את נפשותינו.

על תופעות כאלו לא שמעתי — אומר צבי גלברט — מפליטים רבים עמם שהיתי בגיטו וארשה מאז הוסדו עד בריחתי לגיטו מוגלניצה, ממנו גורשתי שוב כעבור 8 ימים — לגיטו וארשה. כן שמעתי מפליטים רבים שעברו את מוגלניצה בדרכם מלודז' לוארשה והלאה, כי היחס של יהודי עירנו לאחיהם המגורשים היה לדוגמא ולמופת.

בית־חולים ליהודי מוגלניצה בגיטו

שניים שיצאו בשלום מבית החולים: האחד — חיים ביטנר (ישראל) שחלה והבריא; השני — שמחה ברטמסר (קנדה) חבר הועדה הסניטרית מטעם הקהלה היהודית, מספרים:

חיים ביטנר

הרעב, הצפיפות, מהם סבלו יהודי מוגלניצה, גרמו למגיפות: טיפוס הבטן, טיפוס הבהרות, שהתפשטו והלכו בין רוב יהודי העיר. רופא אחד היה בעיר ולא היתה באפשרותו להיענות לכל קריאה לעזרה. גם רפואות לא היו מצויות.

הגרמנים, שחששו להתפשטות המגיפה הכללית גם בין אנשיהם הבאים במגע עם היהודים, דרשו לבודד את החולים מהבריאים.

אחד החדרים בביתם של האחים אלקסנדרוביץ, אשר מאחורי בית־המדרש, הוקצה לבית־חולים. כל חולה שנודע אודותיו, הוצא מביתו; עשו חטוי כללי ותושביו הופרדו מיתר התושבים הבריאים.

החולה שהובא לבית החולים לא קבל כל רפואות שהן, רק מעט „תה" — מים חמים בלי סוכר, ושרותים כגון: קומפרסים ושפשופי הגוף. אין פלא שרבים מתו מהמחלות הללו. ואני הייתי מהמעטים שיצאתי בריא ושלם.

שמחה ברטמסר

באפריל 1940 חזרתי למוגלניצה מהשבי הגרמני, בתור חייל פולני שנפצע במלחמה, נרפא ושוחרר. לא הרגישו בי שהנני יהודי. מיד עם בואי מוניתי על־ידי ועד הקהלה כחבר הועדה הסניטרית, יחד עם בנו של איטשהלה „שטרייקר" (שמו אינו זכור לי כרגע). תפקידנו העיקרי היה — הוצאת חולי הטיפוס מבתי משפחותיהם, חטוי הבתים ו„הטפול בחולים".

עשינו כל מה שהיה ביכולתנו המעטה. סכנת ההדבקות היתה גדולה מאד. ואף־על־פי־כן, מאפריל 1940 ועד גירוש יהודי מוגלניצה לוארשה — תחילת פברואר 1941 — הבריאו כמעט כל האנשים, מלבד אחד — בנו של יעקב בר „חלט" פילצמן. אכן, מבית חולים זה יצאו בריאים. ברם, ממחנות המות לא שרדו מלבד מוסרי הדברים האלה.

שמועות על גירוש יהודי מוגלניצה לגיטו וארשה ונסיונות שוא לדחיית הגזירה

במקומות העבודה הכפויה, בבתי המלאכה המעטים, בבית המדרש ובמעונות הצפופים, רבו והלכו השמועות על הגירוש המתקרב. אימה ופחד אחזו את יהודי מוגלניצה. פי כמה נחרדו הפליטים שמצאו מרגוע זמני במוגלניצה. הם ידעו טעמו של גירוש, והמצב בגיטו וארשה היה ידוע להם לאשורו. רובם לא ראו כיצד אפשר לדחות הגזרה. ברם, האופטימיסטים המושבעים, לא רפתה ידם גם הפעם. — „הבה ננסה עוד פעם לשלח קונטריבוציה לשלטונות המחוז בגרויץ.

היא תהיה כבדה מכל קודמותיה ותכריע את הכף לשובה."

אף כי חלפו יותר מכמה ימים מאז שובה של משלחת מטעם היודנראט ובה האדונים: יוסף פלץ, אברהם מילשטין, ופיבל רכטשיד, ואתם זהב וחפצי־ערך לשאת את פני השליטים למען יבטיחו, כי במוגלניצה לא יגרשו את היהודים. המתנות נתקבלו וההבטחות היו חלקלקות וחמקמקות. עם זאת ניסו מחדש לשחד את השלטונות.

סודרה מגבית לאיסוף כסף וזהב לקונטריבוציה האחרונה. וכך מתאר צבי גלברט סדר המגבית:

אנשי היודנראט בחרו באנשים מהימנים עליהם וכן על הצבור, מהם צריך היה לגבות את הכסף וחפצי הערך. לביתנו הופיע כגובה — מנדל (מניה) גרוסמן הקוזין שלנו, ומסר על ההחלטה בדבר המגבית. אני הסירותי מידי טבעת זהב כבדה משובצת יהלום גדול ומסרתיה לידיו. כן עשו כל יהודי מוגלניצה — נתנו שארית התכשיטים וחפצי־ערך שנשארו בידיהם לאחר כל המגביות.

את כל אשר אספו, שלחו לשלטונות המחוז בגרויץ. ברם, הפעם לא הביאו עמם כל הבטחה שהיא. נפל הפור: הודיעו כי הגירוש יתקיים בקרוב.

יחזקאל גולדשידר מספר על נסיון נוסף לשחד את הצורר פרנק מקרקוב, המושל הכללי של כל פולין, על־ידי איזה יהודי או יהודיה שעבדה במשרדו, ואפשר „להשיג" באמצעותו פקודת־דחיה על־ידי פרנק הלז. לא ידעו היהודים בערי פלך וארשה כי המועד לריכוזם בגיטו וארשה נקבע בברלין במשרדו של אייכמן ימ"ש ואין לשנותו. אמנם את המתנות קבלו ה„מאכערס", היהודים והגרמנים, ואת זממם בצעו בדיוק ובסדר גרמני.

יציאות מאורגנות של חלק מיהודי מוגלניצה לגיטו וארשה

כלו כל הקצין, נפל הפור על יהודי מוגלניצה לעזוב את העיר ולעבור לגיטו וארשה.

חברי המועצה היהודית דאגו לאפשר יציאה מאורגנת ממוגלניצה לוארשה, במשאיות ובעגלות, לקחת עמם חלק מהחפצים, שיירי אוכל ושיירי סחורות שנשארו בידי חלק מהתושבים לאחר כל ההחרמות, ביזות, חטיפות וקונטריבוציות, כדי שיגיעו לגיטו וארשה עם אמצעי קיום כלשהם לזמן מסוים. תופעה נדירה בזמן הזה ובתנאים ששררו אז.

כנראה שבעזרת שוחד והשתדלויות עלה הדבר בידם במידה מסוימת. שבועיים לפני הגירוש הורשו כמה מחברי היודנראט לנסוע לוארשה. שכרו משאיות גדולות מחברת תובלה ס.פ.ס., בהן יוכלו לנסוע משפחות יהודיות עם חפציהן לוארשה בעצמן, בלי להיות מובלים בטרנספורט של הגרמנים. על אוטו כזה אפשר היה להוביל משא עד 150 ק"ג למשפחה בכל אוטו היו שני מלווים: האחד מטעם מועצת היהודים, השני מהמשטרה היהודית במוגלניצה.

הואיל ואנכי — מספר צבי גלברט — וחברי מנשה חיימוביץ, היינו זמן רב בוארשה, הכרנו את התנאים השוררים שם וחזרנו בחשאי לעירנו מוגלניצה, בה לא הספקנו לשהות זמן רב. הפכנו להיות היועצים — מה לעשות נוכח הגזרה הזאת. רבים באו לשאול לעצתנו. אמרנו להם: ראשית כל לא להכנס לגיטו וארשה, שם שוררים ענויים, נגישות, הריגות, רעב ומחלות, המפילים חללים למאות בכל יום. ובכן, מה לעשות? — נשאלנו. להתחמק ממוגלניצה לעיירות שאינן כפופות לפלך וארשה — יעצנו. משם עדיין לא מגרשים את היהודים לגיטו וארשה.

חלק גדול מיהודי מוגלניצה („אמרו", כרבע ממספרם) עברו לערים: אופוצ'נו, אודזיוול, ביאלאבז'ג, גוסצין, וישמריץ, דז'עוויצע, נובו־מיאסטו, ראדום, שידלוביץ ועוד. ואולם, רוב יהודי מוגלניצה נכנעו לגזרה — לעבור לוארשה ולהיות „יחד עם כולם". אלה שאלו מאתנו עצה — איזו צידה הנשמרת לזמן ממושך יותר יש לקחת לגיטו וארשה. יעצנו לקחת אורז, תפוחי־אדמה, פתיתים, שומן אווז, מלח, סוכר וכל מזון הראוי לשימור. אמי גולדה ואחותי שבע וילדותיה, לא השיגה ידן לקנות שומן־אווז. יעצתי להן לקנות שומן־חזיר, לפי היתרו של רבי זקן בוארשה שגר ברחוב גז'יבווסקא 11 (שמו אינו זכור לי). ואם ה' יעזור לנו ונעבור את המלחמה בשלום — אמר הרבי — נאסוף את כל הכלים בהם בשלנו השומן הזה ונזרוק אותם. בלב כבד נכנסה אמי לקנות השומן הזה בשביל נכדותיה החולות.

כן יעצנו לאנשי עירנו, אלה כלים לקחת עמם ואלה להשאיר במוגלניצה, כי לא היתה אפשרות לקחת כל מה שרצו.

הגויים במוגלניצה מסכלים תכנית להעברת תפוחי־אדמה של יהודי

מועצת יהודי מוגלניצה קבלה רשיון משלטונות הנפה בגרויץ להעביר לוארשה את תפוחי־האדמה

שברשותם של מגורשי מוגלניצה, לשם סדור מטבח עבור עניי העיר שנמצאו בגיטו וארשה.

המועצה קראה ליהודי העיר למסור את כל תפוחי־האדמה שברשותם, וכן את אשר יוסיפו לקנות — עד כמה שיוכלו — למקומות הריכוז דלהלן: —

א) למרתפים של בית יוסף אלקסנדרוביץ; ב) בית מאיר ברון (מקום שם היה המטבח לפליטים); ג) לבית אברהם יצחק אלקסנדרוביץ, בחצרו שמאחורי בית המדרש.

כל יהודי מוגלניצה נענו לפניה והביאו את תפוחי־האדמה שלהם למקומות הנ"ל.

עשרה אנשים הופקדו על־ידי המועצה לריכוז תפוחי־האדמה ולהעברתם לוארשה. הוקצב זמן של עשרה ימים מיום הגירוש עד לגמר ביצוע המפעל. שהותם במקום נקבעה כארעית והלינה בדירותיהם הקודמות נאסרה עליהם.

יחזקאל גולדשידר, אחד מהעשרה ששרדו ונמצא כעת בישראל, מספר כי הוא לן בחדרון קטן של האלמנה „חיה עטעס" בבית הרבנית רייזעלע. ואילו בית משפחתו וכן של יתר תשעת האנשים שנשארו עמו, היו חסומים. ואלה שמות ה„מבצעים" שהוא זוכר: יוסף פלץ, שלמה שימקוביץ, בחורה מהפליטות שהגיעו מלודז' הרשל בומגרט, בנו של פֵּיבל ריבנבך, אברהם מילשטין, הוא עצמו ועוד שלשה ששמותיהם אינם זכורים לו.

עינם של הגויים המוגלניצאים היתה צרה בסידור הציוד לדרך של שכניהם שגרו עמם מאות בשנים. הריצו שליחים לשלטונות הנפה בגרויץ ומסרו להם כי היהודים אוגרים תפוחי־אדמה לשם העברתם לוארשה, על־מנת לספסר בהם, והם ישארו בלי אוכל.

הגרמנים הטו אוזן להלשנתם והחרימו את תפוחי האדמה. יש להניח כי את רוב החומר האגור נטלו לעצמם, ולפולנים גמלו בשאריות של תפוחי־אדמה רקובים. ברם, הפולנים הצליחו למנוע מיהודי מוגלניצה מעט מזון לזמן־מה בהכנסם לגיטו וארשה. והרעב השתרר גם עליהם כמו על יתר המגורשים לגיטו וארשה. אכן, מתנת־פרידה למופת. עשרת הנשארים נצטוו לעבור מיד לוארשה, לאחר שתפקידם נגמר.

במשך שבועיים נמשכו שיירות של המשאיות והעגלות לוארשה, עם נוסעים על חפציהם עד 150 ק"ג. כל שיירה וארועיה. כן ספרו על שיירה בה נסע שבח שיפר האופה, כי אנשיה הוכו בעת בדיקת החפצים ורק לאחר שוחד רב למשמרות הגרמניים והאוקראיניים הגיעו לוארשה. איטשה, בנו של שבח הוכה עד כדי אבדן ההכרה והובא לוארשה בצורה שכמעט אי־אפשר היה להכירו.

עם זאת, גורלן של השיירות הראשונות שפר עליהן לעומת השיירות המאוחרות. הנה תאור של שיירה בה נסע צבי גלברט. אף כי לא היו בידו 150 או 300 זהובים שנדרשו כתשלום בעד כל נוסע. הוא ביקש ממועצת היהודים לאפשר לו נסיעה זאת בלי תשלום (אולי משום שיעץ לאנשים כיצד לנהוג בהובלת חפצים וכו') פייבל רכטשיד דרש ממנו בתחילה תשלום של 100 זהובים; נפתלי זונדר הציע לקבלו חנם, והמועצה הסכימה לכך.

במשאית זו נסע פייבל רכטשיד כמלווה מטעם המועצה, ומהמשטרה היהודית נסע בנה של „רחל רויזעס". המכונית עברה בשלום את העיר גרויץ. ביציאה מהעיר נדרשו על־ידי הז'נדרמים הגרמנים והשוטרים האוקראינים, לחזור העירה. שם יפרקו את כל המזודות, הילקוטים וכל החבילות. השוטר היהודי הנ"ל ירד מהמכונית והסביר לאוקראינים שהוא מלווה את הנוסעים וחפציהם ברשיון שלטון הנפה בגרויץ, וכשוטר מטעם היודנראט. האוקראינים סטרו לו על לחיו וצרחו, כי לגביהם אין לו כל ערך כשוטר. אז ירד פייבל רכטשיד ודחף לידם חבילת כסף גדולה, והרשיון להמשיך בדרכם ניתן מחדש. וכך הגיעו לוארשה.

הפולנים ממוגלניצה לא ראו בעין יפה הוצאת חפצים וחלק קטן של כלי־בית על־ידי היהודים. הם ראו אותם כשייכים להם. הלשינו על היהודים כי הם מוציאים עמם הון בזהב, כסף, דולרים, תכשיטים וסחורות יקרות. הבדיקות החמירו והלכו מדי פעם בפעם. והנה מה שארע לשיירה בה נסע זילע אנלביץ, אחיו של איטשה אנלביץ ז"ל, המספר את המאורע:

כאשר בא זילע לגרויץ עם השיירה שלו, מצאו בתוך החפצים דולרים ומטבע זר אחר, וכן עורות מעובדים וסחורות אחרות שערכן היה גבוה מאד. כל האנשים הורדו מהמשאיות והעגלות, החפצים והילקוטים שלהם הושלכו לכביש. הוציאו כל דבר בעל־ערך, וכל האנשים — כמאה איש בערך — הוכו במקלות, כל אחד קבל חמישים מכות.

תוך כדי ההכאות, הרגישו הגרמנים בשני יהודים — האחד בן 23 והשני בן 17 שנה, כאשר הם הולכים מטרצין לגרויץ, היינו: בכוון הפוך מוארשה מערבה — במקום ללכת לוארשה. ובכלל התנועה בדרכים היתה אז אסורה ליהודים. הבחורים נורו במקום.

והיהודים המוגלניצאים המוכים ודוויים נצטוו לדרוך על השניים, שעדיין פרפרו בין החיים והמוות. הם הפסיקו רק כאשר שתי הגוויות נהפכו לדיסה של בשר, דם ומוח. לאחר מכן נצטוו האנשים המוכים וההמומים ממעשה הזוועה שהשתתפו בו, לקחת קלשונים, אתים וכלים אחרים, להעמיס את כל המזודות, הילקוטים והחפצים בערבוביה ולנסוע לוארשה.

זילע הגיע לוארשה „חי". לאחר 4 שבועות שב לאיתנו. ואילו יתר הנוסעים הגיעו עם משאיותיהם ועגלותיהם למקום ריכוז בוארשה ורק לאחר חיפוש במשך שבועיים יכול היה כל אחד להגיע לחפציו שהיו מסומנים בשמו.

יום הגירוש ההמוני לגיטו וארשה קרב והלך. רבים מאנשי העיר — כאמור — ברחו לעיירות בסביבה. עשרות בחורים, ביניהם מספר ניכר של אלה שעבדו בוארשה או בלודז' לפני פרוץ המלחמה, ברחו לרוסיה. ארבעה חברי „החלוץ הצעיר" ברחו לווילנה במאורגן לפי צו מרכז החלוץ ובהסכמת הסתדרות ה„פרייהייט" במוגלניצה. כן דאגו החברים האלה להטמין את כל הארכיון והספריה של מפלגת פוע"צ צ"ס ותנועת הנוער „פרייהייט", כפי שמסופר בפרוטרוט ברשימה של הח' יוסף ווזוביץ. הם קוו וצפו ליום שיחזרו ויקימו מחדש הישוב במוגלניצה...

ההמונים העניים והפסיביים נשארו, ובכל לילה חרדו לגזירה שתוכרז.

והנה באה ההודעה ביום 26 לפברואר 1941, להכין ליום המחרת — הוא יום 27 בפברואר 1941 — יום הגירוש ההמוני והטוטאלי של כל יהודי מוגלניצה.

יום קודם, היינו ביום 26 בפברואר חויבו כל יהודי העיר ללכת לבית המרחץ להתרחץ, לחטא הבגדים ולקבל „תעודת נקיון" — „לויזע שיין" בגרמנית — למען יבואו טהורים ונקיים לגיטו וארשה.

למחרת ב־8 בבוקר — מספר איטשה אנלביץ ז"ל — הועמדו כל יהודי העיר בטורים של „רביעיות" לשם צעדה ברגל לתחנת הקולייקה (תחנת רכבת הקטנה) — מרחק 3 קילומטרים מהעיר. חלק מהילדים, הזקנים והחולים שלא יכלו לצעוד, הועלו על העגלות. לכל אחד הותר לקחת עמו חפצים ובגדים במשקל של 25 ק"ג.

הצעדה העגומה החלה תחת פקוד הז'נדרמים הגרמנים. הם צרחו וצווחו כי היהודים יצעדו בשורות כמו חיילים. המפגרים הוכו במקלות ובמגלבים. כאשר הגיעו לתחנת הרכבת היו קרונות של משאות חסומים, ובמידה שהיו קרונות נוסעים — החלונות היו סתומים והפתחים חסומים. חיכו עד שהרכבת נתמלאה והמסע החל.

שמחה ברטמסר, אחד מקבוצת בחורים צעירים שנשארו בעיר למשך זמן מסוים, כדי לסיים עבודות בורסקאות שטרם נגמרו, להנחיל מקצועות יהודיים מדורי דורות לפולנים הנשארים, מתאר את יום הגירוש והימים שלאחריו.

ביום מר ונמהר זה עמדתי מול דירתנו, ליד דירת יצחק יאמסקיס החייט. ראיתי את גירושם של קרובי, ידידי וחברי הצועדים תחת מטר המכות של הגרמנים. שמעתי את הבכי והיללות של הנשים והטף ואנחות הזקנים. התמונה הזאת לא תמוש מעיני כל ימי חיי, וקול הבכיות מהדהד באזני תמיד.

עם כל זאת, המחזה המזעזע ביותר היה — ריצת הגויים המוגלניצאים לחנויות ולדירות היהודים, שזה עתה התרוקנו מתושביהם, כדי להיות הראשונים לביזה ולשוד משארית הרכוש שנשאר.

הגרמנים „אוהבי הסדר" הפסיקו מיד את הביזה הפרטיזנית. מהרו לנעול ולחתום את כל החנויות והדירות העזובות. שלחו מפקחים גרמנים לשמור על הרכוש בשביל „הרייך" ולא להפקירו לפולנים.

המפקחים האלה מיינו ורשמו כל סחורה לפי סוגה, העמיסוה על משאיות שהוליכון לגרמניה. את השאריות שלא היו ראויות להעברה רחוקה, מכרו לאטלאט לפי מחירים שהעריך שמאי מומחה. על בתי־חרושת ובתי־מלאכה הופקדו מומחים גרמנים למען הניעם, ולשלוח את התוצרת לגרמניה.

למחרת בבוקר — ממשיך שמחה לספר — יצאתי העירה. בידי תעודת־זהות בה צוינה זכות התנועה החופשית בעיר. התבוננתי בעצב וביגון לחנויות, לדירות, לבית־הכנסת, לבית־המדרש ויתר המוסדות, שרק שלשום שקקו חיים יהודיים. והנה הם ריקים כחורבות עזובות. כיצד נסתובב בין החורבות, אנו הקבוצה הקטנה של „יהודים מועילים" וכמה זמן נשהה בה? — היתה בשבילנו חידה שלא ידענו לפתרה.

לא ראינו כיצד דחסו את יהודי העיר לקרונות שדלתותיהם וחלונותיהם נעולים וחסומים.* הדוחק והצפיפות היו ללא נשוא. לא נתנה אפשרות לצאת לקנות איזה מאכל או מעט מים. זעקות הילדים בקעו שמים, אבל לא את לבות האבן של הגרמנים. הנסיעה ארכה 3 יממות במקום 2 שעות. בכל תחנה אספו יהודים מהסביבה ודחסום לקרונות שנוספו לרכבת

* רק שמענו על כך מגויי מוגלניצה.

המוליכה את יהודי העיירות, שגזירות הגירוש לגיטו וארשה חלה עליהם.

רק בתחנה האחרונה לפני וארשה — פיאסצ'נא — הרשו למספר קטן של נוסעים לצאת לכמה רגעים ולשאוף קצת אויר. כל העומדים ליד הדלתות התפרצו החוצה לרכוש בכסף מלא ספל מים להרטיב את שפתותיהם הסדוקות מצמאון ולתת מעט מים גם לקרובים. הגרמנים החזירום במכות ודחסום לקרונות הרכבת ההולכת לוארשה.

בבואם לוארשה — מספר צבי גלברט בשם אמו גולדה — „מתחו" אותם גרמנים אזרחי פולניה — „פולקס־דויטשן", הם צווחו: „יהודים ארורים, כולכם תלכו להרעלה!" לאחר מכן העלו את האנשים על משאיות שהובילום לרכבת שמסלולה היה על חוף נהר הויסלה. כל היום נסעה הרכבת הלוך וחזור ללא מטרה. הנוסעים היו בטוחים שבלילה ישליכום לנהר. בערב הוציאום מהקרונות, האיצו בהם כי ירוצו ברגל לגיטו. העבירום ל„בית חטוי", ספרו וגלחו את שערותיהם, חיטו את בגדיהם למען... יבואו נקיים לגיטו וארשה. לאחר החטוי הביאום למקום איסוף. אלה שהיו להם קרובים או מכרים בוארשה, נכנסו אליהם. יתרם רוכזו על־ידי קהלת וארשה במקומות צבוריים. עד כמה שהוא זוכר, גרו רוב יהודי מוגלניצה ברחוב קרוכמלנה.

איטשה אנלביץ מספר, כי מיד בבואם לוארשה, הגיעו משאיות מטעם הקהלה בוארשה, הוציאו את החפצים והלינו אותם בבית חטוי ברחוב לשנה 9.

למחרת, מי שהיה לו כסף שכר לעצמו דירה — כמוהו — שהשיג דירה בהרבה כסף ברחוב כלודנה 38. אלה אשר לא היה להם כסף, דחפה הקהלה למוסדות צבוריים. היו מקומות שבהם נדחסו 200 איש לאולם. לא כולם השלימו עם גורלם — להצטופף באולמות אלה. אחד מהם היה נפתלי יוסף זונדר, עסקן פעיל בקהלה היהודית במוגלניצה, חבר בועד מפלגת פוע"צ צ"ס עד לחסולה. הוא נסה לברוח מוארשה יחד עם שלושת ילדיו, כעבור מספר שבועות מאז הכניסה לגיטו. נתפס ליד השער, הוכה על־ידי השוטרים הפולנים וגורש בחזרה לגיטו. בפסח תש"א הצליח לברוח עם ילדיו לשידלוביץ, שם איטשה נפגש אתם כעבור חצי שנה, ולאחר מכן אבד הקשר עמם.

קבוצת יהודים מנחילי מקצועות יהודיים לגויים במוגלניצה

שמחה ברטמסר היה אחד מצעירי הקבוצה הזו. משפחתו עסקה במשך דורות בטחינת גריסים — „קאשע־מאכער". התוצרת הזו היתה ממרכיבי המזון החשובים לאדם ולבהמה בעיירות פולין. עליו היה לסיים עבודות שהוזמנו ולא נגמרו, וללמד גוי את מקצועו. הוא המשיך לגור בדירת הוריו והיתה לו זכות תנועה חפשית בעיר.

השני היה אדם קשיש — חבר לשעבר במועצת עירית מוגלניצה, מותיקי העסקנים של מפלגת ה„בונד" — הרשל גרינבוים הפחח. אף הוא צריך היה לגמור עבודות שהוזמנו, ולהנחיל את מקצועו היהודי לגוי. גם הוא גר בדירתו הקודמת והיתה לו זכות תנועה חפשית בעיר.

גם שען נשאר במוגלניצה לגמר עבודות שהחל בהן, מאיר לנגה, העסקן הידוע בעיר. ברם, אין לכותב הטורים האלה כל בטחון שהוא, אם הספיק ללמד את המלאכה העדינה הזו לגוי במוגלניצה. השען הזה היה יוסף גולדברג־גולן, בנו של אלימלך גולדברג — שען בנובו־מיאסטו. נכדו של ר' אליעזר גולדברג השוחט הנ"ל נמצא כעת בישראל.

כן נשארו התפרים — תופרי החלקים העליונים של נעליים ומגפיים — והם: ישראלקע רוטברד ומרדכי קלרפלד. הם גמרו עבודות שהוזמנו על־ידי מאות הסנדלרים הפולנים במוגלניצה והנחילו להם את מקצוע התפרות, אשר בלעדיו אי־אפשר לתפור נעליים.

כן נשארו הבורסקאים: שלמה בן איטשה מאיר חופייזין, שני בנים של מנשה חופייזין ועוד כמה מבעלי מקצוע זה, ששמותיהם אינם זכורים לשמחה ברטמסר — השריד היחיד מקבוצה זו, הנמצא כעת בקנדה ומסר את הידיעות האלו.

אם כי במקצוע הבורסקאות עבדו עשרות פועלים ואף היו מעבידים פולנים, נזקקו הגרמנים והפולנים לבורסקאים הנ"ל, שהיו בעלי־מקצוע טובים. וכן ידעו את מצב העורות השרויים בחֲביות —— מתי יש להוציאם, אילו חומרים להוסיף ומתי יש ליבשם. לכל העבודות האלו נזקקו לזמן של כמה חודשים.

לכל בעלי המקצוע האלה היתה מוגבלת הזכות להתנועע בעיר. לאחר גמר עבודתם היה עליהם להתרכז בביתו של שלמה חופייזין, אשר בחצרו היה בית־בורסקי.

כאמור לעיל, גר שמחה ברטמסר בדירת הוריו בבית של יאן וונצל — פולני ממוצא גרמני, חבר מועצת העיריה במוגלניצה, עסקן מתון במפלגת נ.ד. (נאצונל־דמוקרטים) האנטישמית. גם טחנת הגריסים של הוריו היתה בחצר זו. טחנו גריסים וסולת לפי המכסה שהגרמנים דרשו לעצמם מהאכרים הפולנים, והשארית בשביל אנשי הכפר והעיר.

מספר שמחה:

המקצוע למד מאניעק, בנו של וונצל. אני אכלתי בביתם ובימים שלא היתה עבודה מלאה בטחנה, עבדתי אתם יחד בשדה בכל העבודות החקלאיות. באחת הסעודות בהן השתתפתי, לאחר חזרתנו מזריעת תפוחי־אדמה בשדה, אמר לי אחד מנכדיו של וונצל: „שמחה, תפוחי־אדמה אלה שזרעת היום — אתה לא תאכל". עניתי לו בבטחון — שאיני יודע כיום מאין נבע — „אמנם נכון, מאלה לא אוכל, אבל תפוחי־אדמה אחרים עוד אוכל".

באחד מימי היריד ביום שלישי בשבוע — כרגיל במוגלניצה, היה זה בתחילת יוני 1941, היינו כ־3 חודשים לאחר הגירוש, עבר על־ידי בשוק ראש העיר גודז׳ימרסקי הזכור לטוב ומדבר כאילו לעצמו ואומר: — „שמחה מחר תברח" משנדמה לו כי לא שמעתי את דבריו, עבר על ידי שנית וחזר על דבריו: „שמחה, ברח מחר!" בו בלילה התגנבתי חרש אל ביתו של ראש העיר ובקשתי באורים לדבריו. הוא אמר לי כי נודע לו שמחרתיים יגורשו כל „היהודים המועילים" לגיטו וארשה ועלי לברוח מחר, באם איני רוצה להגרש לוארשה.

למחרת השכמתי קום, ארזתי חבילה קטנה מבגדי. בני משפחת וונצל ראו בהכנותי ולא עכבו בעדי. הרגשתי בשמחתם לעזיבתי את ביתם. בלילה התגנבתי לעיירה אודזיוול לשם נמלטו הורי בטרם הגירוש. מצאתים בדירה אחת קטנה עם ישראל אלעזר גולדברג, אשתו רייזל ו־3 בניהם, בצפיפות איומה. לאחר זמן מה הופיע בעל־הבית וונצל בכבודו ובעצמו וביקש למכור לו את הטחנה, כדי שלא תפול בידים גרמניות. אמי „מכרה" לו את הטחנה וקבלה במחירו ככר לחם! מוונצל נודע לי, כי למחרת עזיבתי את ביתם, נאספו כל „היהודים המועילים" ונשלחו לגיטו וארשה, ושם חלקו את גורל אחיהם מכל קצוי פולין.

עתה היתה מוגלניצה נקיה מהיהודים! כך חשבו הגרמנים והפולנים. ברם, בעיר ובסביבה הסתתרו כמה יהודים. בכל־אופן, קהלת יהודי מוגלניצה המפוארת בת מאות בשנים חוסלה!

ספיחי קהילת מוגלניצה בגיטו־וארשה

בפרק „יהודי מוגלניצה תחת השלטון הגרמני" נתגלתה תמונה זוהרת של התנהגות בני עירנו היהודים. מנהיגיה הנבחרים על־ידי המפלגות השונות בשנים שלפני המלחמה העולמית, ואשר הגרמנים מינום כיודנראט, שעליו הוטלה המשימה ליהפך כשוט בידם נגד יהודי עירנו, באמצעות המשטרה היהודית שקיבלה מינוי מחברי הקהילה. מזימת הרשע של האויב הופרה. המוסדות האלה לא הפכו לכלי־שרת בידי הגרמנים. הם מסרו נפשם לטובת האוכלוסיה היהודית מאז מינויים עד יום הגירוש לגיטו וארשה.

השוטרים היהודים לא היו נוגשים גרמנים. הם מילאו תפקידם לביצוע המשימות שהוטלו עליהם על־ידי הקהילה היהודית — לא בשוט ובמקל אלא בשכנוע. כי טוב יותר למלא את העבודה המוטלת על היהודים במאורגן על־ידי הקהילה במכסות מסוימות, מאשר החטיפות הפראיות לעבודה, במכות ובעינויים סדיסטיים. מטובי הבחורים גוייסו למשטרה. הם ספגו מכות, עינויים ואיומים לרוב מהז׳נדרמים הגרמנים. ואולם, לא „הפכו את עורם" — נשארו נאמנים לאוכלוסיה היהודית עד הסוף.

גם מהאוכלוסיה היהודית לא קמו בוגדים ומלשינים, כפי שקרה — לצערנו הרב — בעיירות שונות.

שליחי היודנראט הופיעו בפני השלטונות המקומיים והנפתיים בגרוייץ ועשו כל אשר לאל־ידם להקהות את עוקצן של הגזירות שיצאו מפי השליט, השתדלו למעט הופעתם של אורחים בלתי רצויים בעיר כגון אנשי ה־ס.ס. והז׳נדרמים, והקלו במידה ניכרת על חיי היהודים במוגלניצה, בהשוואה לעיירות אחרות.

יהודי מוגלניצה ומנהיגיה הצטיינו גם בעזרה הדדית לנצרכי העיר ולאלפי הפליטים היהודים שהובאו אליה ממערב פולין ונדחסו לדירות הצפופות ונשארו ללא כל אמצעי מחיה.

מתוך מבט רטרוספקטיבי, נראות לנו רבות מהשתדלויותיהם וקרבנות הכספים שהביאו לגרמנים, כמעשים תמימים הראויים לרחמים. ברם, המנהיגים הגדולים והחשובים ביותר של יהדות פולין ושל כל העולם, לא ידעו אז כי גורל היהודים לכליה גמורה, נחרץ כבר מזמן במוסדות המרכזיים של השלטון הגרמני הנאצי, ואין בידי הכוחות המקומיים אפשרות כלשהי לשנות את הגזירה.

משהובהר לעסקני יהודי מוגלניצה כי נפל הפור, ויום הגירוש קרב, הצליחו לארגן יציאה של חלק

מיהודי העיר עם חלק מחפציהם ושרידי הונם, ואף השיגו רשיון להעביר צידה ליהודי מוגלניצה המגורשים לוארשה. ואולם, הנסיון הזה סוכל בידי גויי העיר. ברם, עסקני העיר דאגו ופעלו עבור יהודי מוגלניצה גם בגיטו וארשה. ועל כך בפרק הבא.

לכל קוראי ספרי „יזכור" וספרות השואה בכלל, ידועה התופעה הנהדרת של העזרה ההדדית שפיתחו יהודי פולין שגורשו לוארשה מול הגזירות שהטילו עליהם הנאצים ימ"ש. קמו „ועדי חצרות" וכן „לנדס־מנשפטים" — יהודים יוצאי עיר משותפת — הקימו מוסדות שונים לעזרה הדדית. וכך נהגו גם יהודי מוגלניצה. הם נתקבלו בחמימות רבה על־ידי בני עירם שגרו בוארשה עוד לפני פרוץ המלחמה. ארגנו ועד שהושיט להם עזרה. המגורשים עצמם התארגנו והקימו בתחילה מטבח שחילק אוכל לנצרכים. בני־משפחה־ידידים ומכרים נפגשו לשיחות, להתייעצויות ואף עזרו אחד לשני בלי תיווך של מוסדות. תקופה זו לא נמשכה זמן רב. החלו החטיפות לעבודות שונות; המשלוחים הגדולים והקטנים. יהודי מוגלניצה חדלו להתקיים כציבור.

הפרק נחתם עם עליית הקוצר גם על ספיחי הקהילה היהודית. בפרקים הבאים יסופר על נסיונותיהם של מוגלניצאים יחידים להצלת חייהם, אם על־ידי התגנבות מוארשה לעיירות בהן טרם התקיימו גיטאות, או על־ידי יציאה לצד ה„ארי" של וארשה; אם על־ידי חפירת בונקרים בתוך הגיטו — להסתתר בהם עד יעבור זעם — ואם כלוחמים במרד גיטו וארשה; או, אף בהשתתפות של מעטים עם הפרטיזנים בפולין. חלק מהם הסתתרו בכפרים סביב מוגלניצה ואף בתוך העיר עצמה. בכל המעשים האלה לא פעלו „יחד". כל אחד ניסה להציל את חייו הוא, כשה הבורח מהעדר מחמת הזאבים הטורפים. והמעטים־מעטים ששרדו בחיים הרגישו עצמם כבודדים שעולמם חרב. לבדם נשארו בעולם ללא הורים, בני־משפחה, בני־עיר, ידידים ומכרים. עד שנתלקטו בחלקם לישראל וחלק מהם לארצות אחרות.

הכניסה לגיטו וארשה וההתארגנות במקום

שלושה ניצולים מוגלניצאים, שגרו בוארשה מספר שנים לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה, מספרים:

צפורה טרוקס־וסרמן — אשת איטשה טרוקס ממוגלניצה, עברה עם בעלה וילדם מאיר־בר לוארשה לאחר שרכשו חנות מכולת ודירה ברחוב פנסקה 54 פנת רחוב טבארדה, בשנת 1938.

בראשית ינואר 1941 — מספרת צפורה — קיבלנו מכתבים מבני משפחתנו במוגלניצה: דוד טרוקס — קוזין של איטשה בעלי, איסר גוטמן — חותנו של נחמן טרוקס גיסי, מאיר יחיאל דיטשמן, אשתו לבית רוטבלט — קוזינה של חנהלע אשת דוד טרוקס, וכן משני אחים של מאיר יחיאל דיטשמן. במכתבים אלה נתבקשנו למצוא דרך כיצד להעביר הונם לוארשה.

חרף הסכנה הכרוכה בפעולה מעין זו, הצלחנו לבצעה בשלמות, על־ידי איש הקשר שלנו עם הצד הארי בוארשה — הסטודנט לשעבר, ובימי מלחמה שרברב בעירית וארשה. בידו היה רשיון כניסה לגיטו לשם ביצוע עבודות שרברבות, וליציאה הביתה לצד הארי. הכרנוהו כאיש מהימן והטלנו עליו שליחות מסוכנת זו. שם האיש — ייזכר לטובה — טוריסקי. הוא נסע למוגלניצה, נפגש עם כל האנשים הנ"ל, קיבל מהם מטבע זר במטבעות זהב וחפצי־ערך יקרים, והעבירם בשלמותם אל ביתנו.

הטמנו את האוצר בתנור ההסקה של ביתנו מבלי שמישהו הרגיש בכך. רב היה הפחד והאימה שמא ימצאו אצלנו את הפקדונות בביקורת פתאומית בדירתנו.

בסוף פברואר 1941 החלו לגרש את יהודי מוגלניצה לוארשה. זה ארך שבוע ימים. חלק מהמגורשים הגיעו באוטובוסים או במשאיות עם חפציהם. ובדרך ממוגלניצה נבדקו חפציהם כמה פעמים. כאשר ראינו במקום הריכוז של מגורשי מוגלניצה ברחוב וויאלקא פינת רחוב פנסקה, את פניו הנפוחים של איטשה בן שבח שיפר, שמצאו אצלו חפצי־ערך מוסתרים — נוכחנו עד כמה השכילו ידידינו לעשות בהעברת הונם על־ידי שליח.

במשך חודש ימים שמרנו על הפקדונות הטמונים בתנור־הסקה שבביתנו. כל יום שעבר עלינו בשלום היינו מאושרים. ואף־על־פי־כן לא מיהרנו להחזיר את הפקדונות כי לא רצינו למשוך תשומת לבם של הגרמנים והשוטרים היהודים מגיטו וארשה, לקשר שבינינו לבין המגורשים, שזה עתה הגיעו.

כתום החודש החזרנו לכל אחד את פקדונו בשלימות, ולמקבליהם היתה האפשרות לרכוש לחם ומזון אחר בשוק החופשי, אמנם במחירים „אסטרונומיים". ואולם לא נזדקקו למטבחים „הציבוריים" כיתר היהודים בגיטו וארשה.

יש לציין את היחסים הטובים ששררו בין היהו־

דים בגיטו וארשה, בחודשים הראשונים לקיומו. כל העסקות האסורות במקח וממכר נעשו כמעט בגלוי. ידיעות של הרדיו הלונדוני ושל ארצות אחרות, שנשמעו בסתר, נמסרו מפה לפה. אלינו באו לביקורים הידידים הנ"ל וכן מכרים מוארשה. האמון ההדדי בכל השטחים היה מלא.

המצב השתנה באופן יסודי עם בואם של יהודים רבים מלודז' לגיטו וארשה. בין הבאים נמצאו שוטרים יהודים ששיתפו פעולה עם הגרמנים בלודז'. קראו להם אנשי „השלושה־עשר" (טשינאַסטקי) בפולנית על שם דירתם המשותפת ברחוב לשנו מס' 13. אימתם נפלה עלינו משום שהם „הריחו" בכל פינה. מסרו לגרמנים על העוסקים בשוק השחור; על מאזינים לרדיו־חוץ־לארץ ומפיצי „שמועות־זועה". הללו, היינו אלה שהלשינו עליהם, נעלמו מהאופק מבלי לדעת מה עלה בגורלם. האמון ההדדי גז כחלום. כל הפגישות בין ידידים נפסקו מחשש הלשנה. ורבה המועקה בלב כל יהודי.

באותו הזמן נמלטו יהודים רבים מהגיטו לעיירות הקטנות, שלא היו כפופות לרשות הגוברנמנט בוארשה, שם גרו קרוביהם וידידיהם שבאו עדיין במגע עם הגויים שכניהם, ויכלו לרכוש מזון וצידה להם ולמשפחותיהם. שם... השלו הנמלטים את עצמם, לא תגענה גזירות הגירוש לגיטו. אני ומשפחתי — מספרת צפורה — החלטנו להשאר בגיטו וארשה.

ה ר ש ל בן פרץ וגולדה גלברט מספר:

בפרוץ המלחמה העולמית השניה גרתי בוארשה והיתה לי מספרה עצמאית. כן גרו בוארשה אחי גרשון עם אשה ושני ילדים; שתי אחיותי עם בעליהן וילדיהם. שבע עם בעל ושני ילדים, רחל עם בעל ושני ילדים; ושני אחים שברחו לרוסיה ולא חזרו: יונה עם אשתו וחיים (חיימל) עם כלתו.

ב־15 לנובמבר 1940 הוקמה החומה מסביב לגיטו וארשה. הצפיפות, הדוחק והרעב גדלו והלכו עם הכנסת רבבות יהודים מהגוברנמנט (הפלך) של וארשה. מאות אנשים גוועו מרעב. אני ואחותי התגנבנו מגיטו וארשה למוגלניצה, שם גרה אמנו גולדה, למען נוכל לשבור מעט את הרעב שסבלנו ממנו. לצערנו, לא שהינו שם יותר מ־8 ימים ושוב חזרנו לגיטו וארשה יחד עם כל יהודי מוגלניצה.

כבר סיפרתי על מקום מגורם של רוב יהודי מוגלניצה בגיטו וארשה, שהיה ברחוב קרוכמלנה. מיד התארגן ועד של מגורשי מוגלניצה, בראשו עמד יוסף פלץ. סגנו היה אברהם מילשטין (חברי הקהילה והיו־דנראט לשעבר במוגלניצה) ונוספו עליהם: ר' שבח שיפר, בניו איטשה והרשל, וכן אהרן גרוסמן. הוועד קנה קמח בשוק השחור. ר' שבח ובניו אפו לחם, מכרוהו למוגלניצאים בחצי־חינם, ואף חילקו לחם חינם לעניי העיר. הפעולה בוצעה בטרם הגיעו לוארשה השוטרים היהודים מלודז' — משתפי פעולה עם הגרמנים. כן אירגן הוועד מטבח והמציא אוכל מבושל למוגלניצאים שנזקקו לכך.

בימים ה„טובים" האלה סידרו יהודי מוגלניצה „בית תפילה חשאי" בקומה העליונה של אחד הבתים ברחוב קרוכמלנה. ספר התורה הובא לוארשה על־ידי הגבאי של חברת „תפארת בחורים" בימים ההם. כאן התפללו, נוסף על יהודי מוגלניצה, יהודים מגריצא, (גרויץ), טרטשין ומוארשה עצמה. באחד הימים הורגש בהעדרו של ספר התורה. לאחר חקירה נמרצת התגלה, כי הגבאי בכבודו ובעצמו מכר את ספר התורה, כביכול, למען אפשר לו יציאה מגיטו וארשה יחד עם אשתו וילדיו. ברם, הלה לא יצא כלל מהגיטו וזעם המתפללים נגדו עלה מרגע לרגע. הם לחצו עליו שיגלה את שמות הקונים. משנודעו שמותיהם, פנו אליהם בדרישה כי יחזירו את ספר התורה לבית־התפילה המוגלניצאי. הם לא רצו להחזירו אפילו בעד סכום כסף ניכר שהוצע להם. כך היו להוטים לתפילה בציבור ואפילו ליד ספר־תורה גנוב. רק לאחר לחץ גדול מצד אישים נכבדים החזירוהו לנו. ושוב החלו להתפלל בציבור בבית־התפילה שלנו. הגבאי נענש רק ב„הורדה מכסאו" בהתחשב עם מצבו הכלכלי הקשה.

שמחתנו לרגל האפשרות החדשה להתפלל בציבור לא ארכה זמן רב. עקב הבילוש והמלשינות של השוטרים משתפי הפעולה עם הגרמנים, נאלצנו להפסיק את בואנו לבית־התפילה, משום שזו היתה אסורה לפי החוק הגרמני. מיום ליום הרגשנו את בדידותנו לא רק מהגויים מסביב, כי אם גם מידידינו וחברינו בפנים.

באחד הימים קיבלנו ידיעה מעציבה — ממשיך לספר הרשל גלברט, כי יו"ר ועד ארגון העזרה למוגלניצאים בוארשה — יוסף פלץ — איבד עצמו לדעת בהרעלה, יחד עם אשתו ובתם היחידה. הידיעה הממה את כולנו. האחד שלא איבד את עשתונותיו היה סגנו אברהם מילשטיין. הוא נטל מיד את העניינים לידיו והמשיך בתפקיד זה עד ביטול האפשרות לפעול בעסקי ציבור.

שוב צף הרעיון, להתגנב מגיטו וארשה לעיירות, בהן היהודים עדיין שרויים במצב יותר טוב. שמענו

כי משפחות רבות עברו את שער הגיטו ונמלטו לביאלא־ראווסקא, לראווא מאוויעצק ולעיירות סמוכות להן. אני ומשפחתי החלטנו להשאר בגיטו וארשה. לאחר נסיוננו לעבור לגיטו מוגלניצה, לא רצינו לחזור עליו שנית.

יחזקאל קראסוצקי — בן עזריאל התפר, מספר:

בשנת 1932 עברתי לוארשה עם אשתי רחל לבית פלדמן מהעיר נובו־מיאסטא (ניישטעטל ביידיש) והס־תדרנו במקום.

עם כניסת הגרמנים לוארשה נלקחתי לעבודת סבלות במפעלי „שולץ" שהיו מחוץ לגיטו, עם עוד 39 יהודים. ביניהם יעקב חימוביץ בנו של ר' יחיאל חיימוביץ ז"ל, וכן אשתו ובנם. בכל בוקר היו מוציאים אותנו בלווית שוטרים אל מקום העבודה, ובערב החזי־רונו משם לגיטו.

כאשר שמענו על בואם של יהודי מוגלניצה לגיטו־וארשה, מיהרתי למקום הריכוז שלהם באחד מבתי הכנסת בוארשה. ראשוני המוגלניצאים שראיתי שם היו: איטשה בן ר' שבח שיפר ויוסף חיימוביץ. למחרת באתי עם יתר המוגלניצאים דרי־וארשה: הרשל פרנקל, יעקב חיימוביץ האחים: איכל ובנדט ציגלמן — כדי לראותם ולהחליט במה אפשר לבוא לעזרתם. מיד התארגנו כוועד עזרה. אנכי ויעקב חיימוביץ אספנו כספים, מזון ומלבושים מהעובדים היהודים במפעל שולץ. הרשל פרנקל והאחים ציגלמן אספו גם הם כספים, מזון ומלבושים מחבריהם במקום עבודתם. הפעולה נמשכה כל עוד היתה אפשרות כלשהי להיפגש בציבור. היא נפסקה כאשר החלו החטיפות והיריות בגיטו, ועם התחלת המשלוחים למחנות, תחי־לה בינואר 1942 ובאוגוסט 1942, מאז תמה הפעולה המאורגנת של יהודי מוגלניצה לעזרה הדדית.

ועד העזרה מדרי וארשא, מהם שנפלו במאבק בגיטו, כל אחד בעמדתו, לפי הארגון שאליו השתייך: הרשל פרנקל, איכל ובנדט ציגלמן. ואילו יעקב חיימו־ביץ ואנכי נתפסנו בעת הברחת נשק לגיטו וארשה. הובלנו לאושוויץ. יעקב קפץ מהרכבת ונהרג. אשתו ובנם וכן אשתי ובתי גיטל נספו באושוויץ. אני ובני משה שהינו במחנה אושוויץ וניצלנו.

עלה הקוצר על ספיחי הקהילה היהודית במוגל־ניצה. מעתה — כל יחיד נתון לגורלו — מעטים לחסד ורובם לשבט.

פולה שבץ־אנלביץ'

מדוע לא ניסו הבחורים היהודים הצעירים להציל את חייהם?

על שאלה זו, שנשאלה פולה בהיותה ברוסיה בעת שהחלו להגיע הבשורות על ההשמדה הטוטאלית, וכן חזרו עליה ילידי ישראל הצברים, ניסתה לקבל תשובה מפי הפולנים במוגלניצה, בביקורה שם בשנת 1957. הם לא אישרו הדעה הזו. היו נסיונות לא מעטים — אמרו — מצד בחורים צעירים שהיו מעורים מלפני המלחמה בין אנשי הכפר, להסתתר בכפרים, בבונקרים, באסמי תבואות, בעליות־גג וב„מלינות" שונות. ברם, רובם נלכדו ברשתות המלשינים הפולנים שהסגירום תמורת פרסי־כסף או בעד מנות תבואה, מלח וכיו"ב. היו גם לוחמים בשורות הפרטיזנים, שעליהם יסופר להלן. כאן נייחד את הדיבור על אלה שניסו להציל את חייהם בצורה פסיבית ולא הצליחו:

1) חתנו של מוטלה בעל־עגלה. הוא ושני בניו נורו על־ידי הגרמנים ביער אוטולונסק בעת שברחו מהבונקר, בחושבם כי נחשפו על־ידי הגרמנים;

2) אלקסנדרוביץ, גיסו של יוסף מרקר נחשף על־ידי גרמנים במקום מסתור. הם העסיקוהו זמן־מה בניקוי סוסיהם באורוות. לאחר מכן ירו בו והרגוהו;

3) דניאל גולדברג, אחיו של דוד גולד־ברג התפר, נורה ונשלך לנהר פיליצע על אשר לא יכול לצעוד יחד עם המגורשים מביאלא לנובו־מיאסטו. הוא היה צולע מילדותו.

4) שני ילדים יהודים רדופי רעב. גופם „עור ועצמות". הכסות לעורם שקים. זחלו ויצאו מאיזה מחבוא. בשנת 1942 פשטו ידם ללחם בשוק־מוגלניצה ונורו בשוק לעיני כולם;

5) שני אחים יעקב וזיסל „קואַליאַר" * באו מנובו־מיאסטו למוגלניצה, שרכו דרכם בביצות שעל־יד הנהר „מוגילנקה" על־מנת להגיע העירה להשיג לחם לילדיהם;

אנטק מלון — ימח שמו, פולני משתף פעולה עם הגרמנים לבילוש נגד היהודים. הודיע לגרמנים על בואם. הם ירו בהם על־יד הביצות והשאירו את הגוויות במקום.

6) עוד שני פולנים השתתפו בבילוש אחרי יהודים. קיבלו פרס בעד כל ראש יהודי שהושמד. רווח גדול נפל בידם כאשר מסרו על 9 יהודים מוגלניצאים שרצו להתחמק מנובו־מיאסטו לוישמרז'יץ, (ביידיש: ווישמריץ), מבלי להכנס לשטח השמירה של עשרות הגרמנים ממוגלניצה. הם נורו בכפר טומציץ'. הגוויות נשארו גלויות ללא קבורה זמן רב. הפולניה שסיפרה על תמונת הזוועה שנתגלתה לעיניה, מסרה על הרושם שאינו מש מעיניה בראותה גוויות שני הילדים של נחמן אנליביטש הסנדלר, שוכבים אחוזים ודבוקים יחד.

7) יחזקאל גולדשידר מספר בשם הפולנים המוגלניצאים, כי רוזלסקי מרחוב דז'ראַרנובסקה, ימח שמו וזכרו, בן של רוזלסקית הכובסת (אין ספק, שרוב עבודתה ביצעה אצל יהודי מוגלניצה — המעַרכת), הלשין בפני הגרמנים, כי קבוצה בת 18 (שמונה־עשר) יהודים מסתתרת בכפר פרימנה על יד הנהר פיליצה. הוא הוביל את הגרמנים למקום בו הסתתרו. העמידו את כולם באורווה וירו בהם בנוכחותו.

חלק משמות הנרצחים נמסרו לו על ידי הפולנים והם: שני אחים לרמן. נכדים של הרשל לרמן (הרשל הענעס); יצחק לנין, בנו של מנדל לנין; נחמן אנליביץ הסנדלר ועוד 15 יהודים שלא זכרו את שמותיהם.

8) בשנת 1942 התגנב מוארשה אחד מבניו של „לשץ" (כינוי) ברדתו מהקולייקע (רכבת קטנה). ראוהו גרמנים והרגוהו במקום. אלה הם מקרים מעטים שסיפרו עליהם הפולנים 12 שנים לאחר שחרור פולין מידי הגרמנים. כל משתפי הפעולה הסתובבו חופשים לנפשם במשטר החדש. איש לא העמידם לדין ולא נענשו על מעשיהם הרצחניים.

הפולנים המעטים שהצילו יהודים במוגלניצה והסביבה.

1) שינפבר יוזף — פולני ממוצא גרמני, חתנו של הבורסקאי מיכלסקי ממוגלניצה. הציל את מרדכי הרבשטין;

2) באַלצערער — איכר מכפר גלובצינק. החזיק את הנ"ל במסתור מנובמבר 1942 עד מאי 1943;

3) קאַשאַצקי יאן. אשתו, בנו מאַניעק, בנותיו: לאנקא, מאַניא, הלציה וסטפציה. הסתירו את מרדכי הרבשטיין בהסכמת כולם בביתם אשר ביער בבריס־טובצה עד 16 בינואר 1945 ביום כניסת הרוסים לכפר זה;

4) גונשארק בכפר וינדזוביץ, הסתיר לזמן־מה את זליג טרליק, שנפל אחר־כך כפרטיזן וגם את מרדכי הרבשטיין לעתים מזומנות;

5) — איכר בכפר הסתיר את שרה לאה שבץ (בת משה־חיה פרליס), בעלה חיים רוטברט, מוצאו ממוגלניצה, בבונקר מתחת לרפת בהמות ודיר חזירים במשך 27 חודשים, עד כניסת הרוסים למקום ושחרורם.

שני איכרים חסידי אומות העולם, ששילמו בחייהם בעד מתן חסות ומסתור ליהודים.

1) פריקל מכפר אוטולונסק. הסתיר את חיים בן אבר (חיימל עבערס). בני משפחתו של פריקל לא אבו לסלוח לו את החטא. הלשינו עליו בפני הגרמנים והם הרגו אותו ואת חיים, שרצה להצילו.

2) ליאכאנסקע מהכפר צילינוב. קיבל מיחזקאל אוסטרוביצקי „מטר" קוניצינע (כנראה זריעה לתלתן בהמות). גיסתו של ליאכאנסקי — אכולת־קנאה על הסכום הגדול שגיסה קיבל בעד הסתרת אוסטרובייצקי, החלה בסחיטת כספים, באיומים לגלות את ה„חטא" לגרמנים. והוציאה ממנו כספים מרובים במשך זמן ניכר. לבסוף מסרה לגרמנים על הסתרת יהודי בחצר של גיסה. הגרמנים לא יכלו למצוא את אוסטרוביצקי בבונקר, שהיה מסודר כראוי. הם עינו את המלשינה על אשר הביאה להם ידיעה בלתי נכונה. ברם, היא עמדה על שלה — כי בחצר זו מסתתר יהודי.

לבסוף מצא גרמני תחבולה. נעל את הסנדלים של האיכר, הסתובב בחצר הלוך וחזור. יחזקאל היה בטוח כי הוא שומע צעדיו של מצילו. שאל: „אם הם כבר הלכו". הגרמנים קראו לו לצאת מהבונקר והוא סירב. הם זרקו רימון לבונקר וחסלוהו. לאחר מכן הם המיתו את האיכר ליאכאנסקי.

הם ייזכרו לטובה !!

ברם, לדראון עולם ייזכרו מעשיהם של בני משפחתם, על אשר גרמו למותם, בגלל שנאתם הלוהטת

---

* בנים של ישראל „קואַליאַר", סנדלר ממוגלניצה.

ליהודים — השבלים הבודדות שנשארו מהשדה — ועל קנאתם ל„הון" שקיבלו בני משפחותיהם מהיהודים. והם לא זכו בירושה מן ההפקר. לרשת — זה היה רצון כולם. אפילו מנהל בית־הספר זדוביאסקי, הציע לליבל רכטשיד להשאיר לו את כל רכושו, והבטיח להחזירו כאשר יחזור חי מהמלחמה. הכחיש מכל וכל שקיבל את הרכוש. ורק לפי פקודה של חייל פולני מהצבא הפולני, החזיר לו חלק ממה שהשאיר בידיו.

יוסף ווזוביץ

דרכו של חלוץ צעיר ממוגלניצה ומאבקו נגד הנצים

שלשה מחברי ה„פריהייט" שהיו במוגלניצה בעת שהגרמנים כבשוה, שרדו ונמצאים בארץ שניים: נחמיה רפפורט וחיים ביטנר שניצלו ממחנות המוות של הגרמנים בנס ואנוכי כלוחם אקטיבי נגד הנאצים בצבא האדום וזכה להגיע אתם עד קניגסברג בפרוסיה המזרחית, כאשר מוגר הצורר הנאצי.

לכל המוגלניצאים בארץ זה עשרות בשנים, זכור התפקיד שמילאה בחיים התרבותיים, החברתיים והמפלגתיים במוגלניצה — מפלגת פועלי־ציון (צ.ס.) על כל שלוחותיה: תנועת הנוער „פריהייט", אגודת הצופים „סקויט" ועוד. מהם שהיו מייסדי התנועה וחברים אקטיביים אחרים שפעלו בה עד עלייתם ארצה.

ברם, מעטים היודעים על תקופת הזוהר של התנועה בכללה ושל „פריהייט" בפרט בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה העולמית השניה. עליהן יסובו דברי הבאים.

בשנים 1938—1939 שכנו המפלגה והפריהייט באולם גדול מאד בקומה הראשונה בבית בן ארבע קומות ברחוב דזיארנובסקה, אשר בעליו היו האחים אלקסנדרוביץ — סוחרי־עצים. שכר הדירה לשנה עלה 200 זהובים.

באולם נמצאה ספריית המפלגה אשר מנתה 1000 ספרים, כולם ביידיש. קוראיה מכל הגילים נמנו במאות חברים ואוהדים. עד 1939 כיהנו כספרנים החברים: יעקב פיפר, חיים ביטנר, יעקב שורצקופ.

בכל ערבי השבוע קיימו פעולתם מטעם „פריהייט" החוגים הבאים: לסוציולוגיה, לציונות הסוציאליסטית, היסטוריה יהודית וכו'. נתנו שיעורים ללימוד השפה העברית. בלילות־שבת התקיימו סקירות על נושאים אקטואליים בעתונות השבוע. כן נערכו ערבי שאלות ותשובות בבעיות שונות. המרצים והמנחים היו החברים: נפתלי זונדר, משה סליק וזליג הירש הי"ד.

חברי ועד המפלגה היו: נפתלי זונדר, אברהם מילשטין (עבר אלינו מה„בונד"), האחים: מאיר יחיאל דייטשמן ומשה דייטשמן, משה סליק, זליג הירש, יוסף מרקר ושלמה גרוסמן. חלק מהחברים האלה היו מיוצגים כבאי־כח המפלגה במועצת עיריית מוגלניצה וחלק כחברי ועד הקהילה היהודית במקום. באיגוד המקצועי הכללי של עובדי העור — הבורסקאים — ייצג את מפלגתנו הח' זליג הירש.

נציגינו במוסדות גילו נאמנות ומסירות רבה לתפקידיהם ורכשו את אמון שולחיהם. ביחוד הוכיחו עצמם כשליחי ציבור נאמנים בימי הכיבוש הגרמניים עד הקמת הגיטו במוגלניצה, בערך באוקטובר 1940, לאחר הקמת הגיטו במוגלניצה, עד גירוש יהודי מוגלניצה לגיטו וארשה בתחילת פברואר 1941, ואף בגיטו וארשה, ככל שיכלו לפעול. עליהם סיפרו החברים שהיו עמם עד הסוף המר, כי לא פעם ספגו מכות איומות מהנוגשים הגרמניים, השתדלו להקל על שולחיהם היהודים. חרף הסבל לא הסתלקו מתפקידיהם. משהו על פעולתם של חברינו בתנועה בימים שלפני היסולה, שבוצעה במחתרת, אמסור בהמשך דברי.

בוועד של חברי „פריהייט" כיהנו בשנים 1937—1938 החברים: חנה ברכה טרוקס, חוה רפפורט, אברהם רייכמן, יעקב פיפר, יחיאל אוסלקה, לאחר מכן נכנסו החברים: יעקב שורצקופ, יוסף אלקסנדרוביץ, חיה יוטא אנלביטש וחיים ביטנר — כולם חניכי ה„סקויט" ואנוכי — חניך בית הספר העברי הדתי „יבנה" שנוסד על־ידי דוד טרוקס ואחרים. בבית ספר זה רכשתי קצת ידיעות בתנ"ך, עברית (ביה"ס נסגר זמן קצר לאחר קיומו, מחמת חוסר תקציב לקיומו) והרבה־הרבה אהבת־ציון.

הצטיינו בכל שטחי הפעולה הציונית והסוציאליסטית. במגביות לקרן הקיימת חדרנו עם הקופסא הכחולה לכל בית יהודי (מלבד לבתי אגודאים מוגד־

רים). כן ערכנו בבית־העם העירוני נשפי־פורים עם שוק של הגרלות, שהכנסותיהן היו קודש לקרן הקיימת לישראל.

באחד הנשפים האחרונים הגענו להכנסה נקיה של 1200 זהובים!!! (אלף ומאתיים זהובים). את גודל ההישג הזה יוכל להעריך רק מי שחי בימים ההם בפולין, בימי החרם הטוטאלי על חנויות ודוכני היהודים מצד האוכלוסיה הפולנית, בעזרתה האקטיבית של ממשלת פולין דאז. בבחירות לקונגרסים הציוניים מכרנו מספר השקלים הגדול ביותר וקיבלנו רוב קולות השוקלים לתנועת הציונות העובדת. בראשון למאי בכל שנה צעדנו יחד עם מפלגת פ.פ.ס. — המפלגה הסוציאליסטית הפולנית וחברי האיגוד המקצועי היחיד במוגלניצה, המשותף ליהודים ופולנים — הוא איגוד פועלי העור. הצועדים מהנוער שלנו התבלטו במספרם וכן בצעדה הנאה, באשר רובם היו חניכי ה„סקויט" שנוסד על־ידי שלום שפירא ז"ל. מה שאין כן במפלגות סוציאליסטיות יהודיות אחרות במוגלניצה, משום שכמעט ולא היו אצלם בני־נוער.

בכל שנה, בעונת החופש, שלחנו חברים למחנות הקיץ וכן לסמינרים למדריכים בתנועת הנוער שלנו. אין פלא ששמנו הלך לפנינו לא רק בסניפים שבכל מחוז וארשה, אלא גם במרכז התנועה בוארשה. ואכן זכינו לכבוד הגדול של קיום כנס האיחוד של תנועת פריהייט עם החלוץ הצעיר באולם שלנו במוגלניצה בשנת 1937. ארחנו יפה את צירי הכינוס והאורחים המרובים. רבה היתה שמחתנו על איחוד שתי התנועות החשובות האלו באכסניה שלנו.

כעת ארשה לעצמי לספר על פעילותי בתנועה ועל דרכי הצלתי בשנות המלחמה, השתתפותי במלחמה נגד הנאצים, שובי למוגלניצה לאחר מפלת הגרמנים ובואי לישראל.

בשנת 1938, כשסיימתי את הסמינר של התנועה המאוחדת — הפריהייט והחלוץ הצעיר, שהתקיים בז'אלונקה על־יד וארשה, יצאתי להכשרה בקיבוץ גרוכוב שעל־יד וארשה. בזמן היותי בקיבוץ הג"ל בשנת 1939, נשלחתי למוגלניצה מטעם מרכז החלוץ בוארשה, לעבוד בסניף המאוחד (פריהייט והחה"צ) במקום, לארגן קבוצות חברים ליציאה להכשרה בגרוכוב.

זכיתי, ובאותו הזמן המורה להיסטוריה יהודית בבתי הספר העממיים לילדים יהודים מטעם הממשלה הפולנית — פסח קרינר — היה חבר פעיל מאד בסניפנו, והוא סייע לי הרבה בפעולתי זו אשר נשאה פרי. (אגב, אחיו של המורה הנ"ל הוא ארנולד סלוצקי,

משפחת ווזובויץ בגיטו מוגלניצה, בחג השבועות ח"ש 1940
יושבים משמאל : האם חנה (לבית צימבליסט), הילדה פסלה (4 שנים) ; האב חיים ווזובויץ ; עומדים משמאל : משה (10 שנים), ברוניה (18 שנים), רייזל (15 שנים), מרים (12 שנים).

פאַמיליע וואַזאָוויטש אין מאַגעלניצער געטאָ, שבועות 1940
זיצן פון לינקס : די מוטער חנה (פון דער היים צימבאַליסט), דאָס מיידעלע פּעסעלע (4 יאָר), דער פאָטער חיים וואַזאָוויטש. שטייען פון לינקס : משה (10 יאָר), בראָניע (18 יאָר), רייזל (15 יאָר אַלט). מרים (12 יאָר אַלט).

הסופר הפולני — מקודם אהרן קרינר — שהגיע השנה לארץ מבין אחרוני היהודים המגורשים מפולין).

נסעתי בחזרה לקיבוץ גרוכוב, שהיתי שם עד יום השלישי בספטמבר 1939, בו נהרס בית מגורנו מהפצצת הגרמנים. חברי הקיבוץ החלו לנדוד לגבול הרוסי כדי להמלט מהגרמנים. אני חזרתי למוגלניצה, שם טרם נכנסו הגרמנים לעיר. כעבור שבוע הם הגיעו לעירנו. מיד הכריזו על עוצר. ועד התנועה המאוחדת קיים ישיבה חשאית בשעת העוצר בהשתתפות החברים: אברהם רייכמן, יעקב פיפר, יחיאל אוסלקה ואני. בישיבה הובע החשש, כי הגרמנים יאסרו את כל החברים השייכים למפלגה סוציאליסטית. החלטנו להטמין את כל הציוד המצוי באולם התנועה: הספריה, הדגלים, החותמות וכרטיסיות החברים.

אני, ליבל רכטשיד (כעת באוסטרליה) ויוסף אלקסנדרוביץ, ארזנו כל החומר בשקים, עטפנום בנייר זפת, שלא יירקבו באדמה; חצינו את הנהר מוגלנקה וקברנו את כל החומר הרב בבור שהכנו מראש, בחורשת אורנים על־יד טחנת הקמח המונעת על־ידי מים. סימנו כולנו ביחד וכל אחד לחוד את מקום קבורת החומר, למען נדע לגלותו כאשר תיגמר המלחמה, ואנו נחזור למקום... נוציא את כל החומר ונקים מחדש את סניף התנועה... כך האמנו בתום לב.

אחרי כיבוש וארשה על־ידי הגרמנים, התנועה בינה לבין העיירות הסמוכות היתה חופשית יותר. נסעתי לוארשה ושם נודע לי, כי חברי קיבוץ גרוכוב וחברי הסניפים החלו לנהור לוילנה, בירת ליטא, העצמאית בימים ההם (כפי שהבטיחה רוסיה לממשלה הליטאית בקובנה) על־מנת למצוא משם דרך לארץ־ישראל.

חזרתי למוגלניצה. קיימנו ישיבה אחרונה בהשתתפות חברי המפלגה: נפתלי זונדר, משה סליק, אהרון גרוסמן ועוד, בה נידונה השאלה: מה לעשות? להשאר במקום או לברוח יחד עם מאות חברי „החלוץ" מזרחה, מעבר לגבול פולניה הכבושה בידי הגרמנים? לאחר ויכוח רציני הוחלט, שהרווקים ייצאו לדרך בקבוצות קטנות בלי החברות הרווקות.

בקבוצה הראשונה (ודומני גם האחרונה, של חברי תנועתנו) שיצאה לדרך, נמצאו: 1) אני; 2) יחיאל בן יעקב הרש אוסלקה; 3) אברהם פלישר בנו של נח פלישר; 4) משה גלברט, בנו של שלמה גלברט; 5) הרשל לקס, בנו של יוסף „קווזה".

לאחר תלאות וסכנות מרובות הגענו לביאליסטוק ומשם עברנו את הגבול לוילנה — ליטא „העצמאית". לאחר כיבוש וילנה בידי הרוסים (ההבטחה נשכחה מהר...) הם פיזרו את הקיבוצים. שוב התארגנו בקבוצות קטנות ועברנו מוילנה לעיר הליטאית שאוול.

יחיאל אוסלקה נשאר בוילנה כאיש הקשר בין הקבוצות בכל ליטא והמרכז בוארשה (הערת המערכת: בשנות המלחמה העולמית הגיע מכתב ממנו, שנשלח מוילנא לקרוביו בארץ, ומאז נעלמו עקבותיו). מאוסלקה נודע לי, כי מרכז החלוץ בוארשה הודיע לו על ארגונו מחדש של קיבוץ גרוכוב, והחברים המוגלניצאים דלהלן, ששמותיהם זכורים לי, הגיעו להכשרה בקיבוץ זה: 1) משה זיויצע; 2) נתן מילשטיין; 3-4) אליעזר ופרל טרוקס; 5) חנה אוסטרוביצקי ועוד חברים ששמותיהם אינם זכורים לי כרגע. גורלם — כגורל כל יהודי־וארשה — הושמדו במחנות המוות לאחר המשלוחים הגדולים, ואולי מצאו חלק מהם את מותם בעמדות המרד של גיטו וארשה.

ב־22 ליוני 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה. ואני אז נשוי עם חברה מהקיבוץ. לאחר הפצצות כבדות איבדנו את הקשר עם החברים ממוגלניצה והידידים שרכשנו לנו בדרך. רצנו עם רבבות פליטים לרוסיה ובדרך לא פגשנו כל מוגלניצאים. לאחר נסי־נסים ניצלנו מהפצצות ומההצלפות של הטייסים הגרמניים, אשר קטלו אלפי אנשים בדרך המנוסה.

גוייסתי לצבא האדום בתחילת שנת 1942. השתתפתי בקרבות ממוסקבה עד קניגסברג בפרוסיה המזרחית, אחרי הנצחון על הצבא הגרמני הנאצי. הועברתי עם יחידתי לגבול יאפן, שם השתתפתי בקרבות נגד היפאנים. משם הועברתי למנג'וריה, מונגוליה וקוריאה הצפונית, עד סוף המלחמה.

השתחררתי מהצבא האדום, חרף רצונם להחזיקני בצבא. הצלחתי להיפגש עם אשתי ועם בני — בן ארבע שנים — שראיתיו בפעם הראשונה. לוארשה הגענו באמצע הקיץ בשנת 1946. מוארשה עברתי ללודז', שם מילאתי תפקיד של מדריך קיבוץ ההכשרה בלודז', אשר הכין את אנשיו ליציאה מהירה מפולין. פגשתי כמה חברים ממוגלניצה. עם אחד מהם, ליבל רכטשיד, נסעתי למוגלניצה על־מנת לחפש את ה„מטמון" שלנו: הספריה, רשימת השמות, דגלים וכו'. לדאבוננו הרב לא מצאנו שום־דבר. הפולנים המקומיים סיפרו לנו, כי במקרה מצאו את השקים שהטמנו. חשבו שגילו אוצר בר־ערך. הביאו את

השקים העירה. הניירות של הספרים, הרשימות ויתר הדברים התגלגלו ברחובות העיר. איש לא מצא עניין בהם, והם התפזרו לכל הרוחות.

לא מצאנו אף נפש יהודית חיה בעיר. גם המצבות של המתים בבית העלמין, שעמדו במקומן במשך מאות שנים, נעקרו ונהרסו, מלבד אחת שנשארה לפליטה. ולא נשאר כל זכר לישוב היהודי במוגלניצה, שהתקיים במשך מאות בשנים.

אנו עזבנו את פולין והגענו לישראל עם קום המדינה בשנת תש״ח — היא שנת 1948.

חברי החלוץ־הצעיר—דרור ממוגלניצה בדרך נדודם לרוסיה ביולי 1940
מ י מ י ן : 1. אברהם פליישר—היד ; 2. יוסף ווזוביץ — כעת בישראל ; 3. הרשל לקס ; 4. משה גלברט הי״ד בשבלי — ליטא ; 5. למעלה משמאל : יחיאל אוסלקה הי״ד — בווילנה.

חברים פון החלוץ־הצעיר—פרייהייט פון מאַגעלניצע אין זייער וואַנדער־וועג קיין רוסלאַנד, יולי 1940
פון ר ע כ ט ס : 1. אברהם פליישער הי״ד ; 2. יוסף וואזוויטש — איצט אין ישראל ; 3. הערשל לאַקס ; 4. משה געלבאַרט הי״ד אין שאוולי — ליטע ; 5. אויבן לינקס : יחיאל אַסעלקא הי״ד, אין ווילנע.

צבי משה חיימוביץ

חיילים אלמונים

בעולם הנאור מקובל להציב ציון נאות לחייל האלמוני, שנפל ולא יודעים מקום קבורתו. אף אנו נקיים מנהג נאה זה.

כותב טורים אלה גויס לצבא פולין בחורף של שנת 1919 יחד עם עוד שניים ממוגלניצה. מענדל גאלדברג, בנו של מאטעלע גולדברג העגלון לקולייקה ומאיר מארדנפלד, בנו של הערשל היטלמאכער. מענדל עבד כבורסקי לעתים עזר לאביו בהסעת אנשים — לרכבת הקטנה (קאליעקע).

תחילה היינו בפלוגה אחת. אך כאשר נבחרנו אני ועוד שלושה יהודים מבין כמאתיים יהודים שהיו בגדוד, לפלוגה של סגני קצינים — נפרדנו.

עם גמר הקורס וקבלת הדרגות. פזרו אותנו לפלוגות של הגדוד במקרה חזרתי — לפלוגה שלי, ושוב הייתי יחד עם הח' מענדל, שלא הסתיר שמחתו, ואמר שמעתה יהיה מי שיגן עליו מפני השקצים. שהציקו לו מאד. אך שמחתנו לא ארכה זמן רב. הצבא הפולני המנצח והכובש את כל רוסיה הלבנה, וחלק גדול של אוקראינה יחד עם קיוב עיר בירתה נהפך פתאום ממנצח וכובש, למנוצח ובורח בבהלה.

הצבא הפולני ברח לא רק מאוקראינה, ומעיר הבירה שלה קיוב, אלא גם מרוסיה הלבנה, ועיר הבירה שלה, מינסק שהרוסים בקשו — לתת לפולנים, בתנאי שלא יילחמו, ויכרתו עמה ברית שלום. הרוסים התקרבו בצעדי ענק לעיר סלונים, בה עמדו שני גדודים. הגדוד 79 בו שרת מאיר מארדנפלד. והגדוד 80 בו שרתנו — אני ומענדל גאלדברג.

שני הגדודים קבלו פקודה לשרוף הכל ולצאת לחזית וולקוביסק ביום שהגענו לחזית נפצע מענדל פצעי מות. עזרתי להעלותו על עגלה עם גלגלי עץ של אכר בילורוסי, מענדל לא הגיע לבית החולים בדרך לשם נפח נשמתו.

אחרי שלושה ימים של קרבות ונסיגה, נפצעתי ונלקחתי בשבי הרוסים לפי מיטב ידיעותי (מפי קצינים) שניהם לא זכו לקבר ישראל.

יהיה זכרם ברוך.

יהודי מוגלניצה בשואה ובמאבק

פתיחה

פרק זה אנו פותחים, בפרשת לוחם אמיץ בן עירנו, שנחלץ בגבורה לקרב נגד הצוררים הנאצים ימ"ש. מיד עם קבלת הידיעות על פעולות האיבה שלהם נגד היהודים בפולין ובאירופה.

כבר בחודש אפריל 1941 מצא את מותו בשדה נכר בטרם הובילו הרכבות מאות אלפי יהודים למחנות המות שהוקמו על אדמת פולין.

ואולם הוא נפל מרובהו בעת דריכתו לקרב נגד האויב, ולא כירוי בעורף מהמרצחים השפלים או כחנוק בגאזים ובכבשני המחנות.

יהודית גלברט־כהן

פרשת אברהם יצחק גלברט הי"ד

נפל ביון בתור לוחם פארטיזני בהיותו בשבי ביום 24.4.42

אבי אברהם יצחק גלברט ז"ל עלה לארץ בתחילת שנת 1932 כתייר והקים בית בישראל. בראשית עלייתו ארצה נתקל בקשיים מרובים להשגת דירה, עבודה וכו'. לאחר חיפושים רבים מצא דירה בת שני חדרים בשוק הכרמל בתל אביב. בחדר אחד הקים סנדלריה ועבד בהכנת נעליים כמקצועו אשר למד בבית אביו. והחדר השני שימש לו לצרכי הבית. לאחר שחסך מעט כסף שלח את חברו יליד הארץ אשר התידד אתו באותם הזמנים כדי להביא את אשתו בנו ובתו אשר נשארו בעיר מולדתו — מוגלניצה. לאחר שהגענו ארצה בשנת 1934 עברנו לגור בהרצליה, בתחילה בצריף שכור ולאחר מכן קנה חלקת אדמה והקים את ביתו עליה. בבית זה נולד בנו השלישי אשר גר וחי בו כיום. אבי היה מעורה בחיי הישוב והיה בין מתנדבי ההגנה ובין הראשונים במתנדבי מכבי אש. אבא המשיך לעסוק במקצועו. כאשר פרצה מלחמת העולם השניה לא יכול היה לשבת בחיבוק ידים. וכששמע שבפולין נהרגים יהודים חסרי מגן — התגייס לצבא הבריטי (הוא היה בין עשרת המגוייסים הראשונים שהתגייסו בהרצליה). הוא שירת תקופה קצרה בחיל החפרים, פלוגה 608, מספר צבאי 13746, אשר זמן קצר לאחר התגייסותם נשלחו למצרים ומשם לאיי יוון. שם נשבו 12,000 חיילים ואבי בתוכם, באפריל 1941. את השבויים העבירו בקרונות רכבת לכיוון גרמניה. במסע זה כשהרכבת עשתה את דרכה דרך הרי פרנסוס הצליח אבי להתחמק וכך נשאר 3 ימים בהרים אלה ללא אוכל ובגד עד שנתקל בו רועה יוני מאחד הכפרים הסמוכים והביאו לכפרו. בכפר זה חי אבי עד ליום מותו (כשנה וחצי). אבא התיידד עם אנשי הכפר והיה כאחד משלהם וקראו לו קוסטא (שם כינוי). גם בכפר זה עסק במקצועו כדי שלא יצטרך לאכול לחם חסד. בלילה היה מתנדב להביא לחם מהכפרים הסמוכים ושם הצטרף לאנשי הפארטיזאנים ויצא להגן בעזרת הפארטיזנים על הכפרים היוניים עד לאותו יום המר, כאשר הגיעו האיטלקים אל הכפרים יצאו הלוחמים לעבר „הסליקים", כדי להוציא את נשקם ואותו רובה שהיה צריך להיות מכוון לגבי האויב פגע באבי, וכתוצאה מכך נגרם לו גרנגרנה (רקבון הגוף) ולאחר 3 ימי סבל נוראים נלקח מאתנו בליל 24.4.42. הכפר כולו ערך לאבי לויה ממלכתית ועוד כיום ממשיכים לזכור אותו ולהלל את מנהגיו ומעשיו של אבא באותם הימים.

לאחר מכן נשארה אמי ז"ל עם 3 ילדים כשהגדול היה רק בן 11 שנים והקטן בהם בן 3 שנים. היא נאלצה לשאת ולעסוק בכל עבודה כדי לפרנס את שלושת הילדים כי המשכורת ששילמה הממשלה הבריטית היתה זעומה מאוד וכך מלאה את תפקידה כאם וכאב והשתדלה למלא את כל מחסורנו.

ברבות הימים נחלשה ולא היתה מסוגלת לעבוד עוד ואז באה לעזרתה לשכת הסעד בהרצליה ועזרה לה לפתוח מכולת ולהתפרנס מכך. אחי ואני התנדבנו לשורות הפלמ"ח ויצאנו להגן על המולדת. אחי הקטן עדיין למד בבית הספר. כך עבדה אמא בחנות המכולת עד אשר נפלה למשכב. אמא נאלצה כתוצאה מכך למכור את חנות המכולת. כשנה וחצי סבלה ממחלה ממארת (סרטן) וביום ב' בתמוז 21.6.55 נלקחה מאתנו גם אמא כך שנשארנו יתומים וגלמודים בעולם כולו, נשארו לנו רק שתי מצבות שיש לבנות אחת של אבא בחלקה הצבאית — אולד פלרון — שבאתונה־יוון והשניה של אמא בבית הקברות בהרצליה.

לפני מותה של אמא בקשה דבר אחד ויחיד שלא נשקוט עד אשר נמצא את קברו של אבא ונביאו לקבר ישראל. ובכן בעלי לקח על עצמו למצוא היכן נמצא אבי, כתוצאה מכך נסענו ליוון ב־1958 (ראה כתבה בעתון מעריב ב־28.2.58) ונפגשנו עם כל מוקירי זכרו אשר עזרו לנו לאתר את הקבר. לאחר שעלה בידינו לאתר את קברו של אבא ביוון ניהלנו משא ומתן מייגע עם השלטונות הבריטיים בקשר לאפשרות העברת עצמותיו של אבא לקבר בהרצליה שהכנו עבורו בעזרת צה"ל אולם תשובת השלטונות הבריטיים היתה קצרה: אין להעביר גופתו של חייל ממקום שם נפל. עד לאותו יום שהצלחנו לאתר את קברו של אבא שנשא עליו סימן צלב — 18 שנה היה בין החיילים האלמונים שנעדרו ונעלמו בעת מלחמת העולם השניה. ב־10.5.61 בטקס ממלכתי רב רושם שנערך בבית הקברות הצבאי באתונה — הוחלפה המצבה שנשאה מעתה מגן דוד

וכמו כן אפשרו לנו השלטונות הבריטיים לכתוב מילים ספורות על המצבה וכה נכתב:

אבא יקר!

מאלמוניותך החזרנוך
זכרונך תמיד שמור בלבנו
משה, יהודית, שלמה

ונוסף לכך מתנוסס שמו של אבא גם בין עמודי הזכרוז שעומדים בכניסה לבית הקברות הצבאי אולד־פלרון שליד אתונה, ובכך הגיעה לסיומה פרשה מעציבה זו.

משאלת האם המנוחה מהרצליה נתמלאה הבת גילתה קבר אביה שנספה במלחמה ביוון

(ידיעות אחרונות ט"ו טבת תשי"ט 26.12.58)

„אן־דן־דינו, — סופה לוקה טינה", זימר הגבר גבה־הקומה בעל השיער השחור והשפם הסמיך כדרך ילדי תל־אביב בשעת „הפלת־גורל", אם כי מזמן עבר את גיל השלושים. בצדו עמדה אשה צעירה והתיפחה בבכי, כשבעלה רחב הגרם ובהיר השיער מנסה להרגיעה. מחזה כזה לא ראו תושבי הכפר אנאי גוריאני, שבהרי פרנסוס בארץ יוון מזה שנים רבות.

הגבר המזמר לא היה אדם מפגר, שהתפתחותו השכלית נעצרה לפני 16 שנה. את חרוזי „אן־דן־דינו" למד בזמנו מחייל יהודי מארץ־ישראל, שברח משבי הגרמנים ובא להסתתר לכפרו הנידח שביוון קראו לו „קוסטא" והוא היה איש טוב ואהוב. כסנדלר קנה לו במהרה שם בכפר הזעיר והתידד עם תושביו הלבביים. מהם למד קצת יוונית והוא לימד אותם אנגלית ושירי ארץ־ישראל. את יאן סקאראצאס — בעל שפם העבות — שאז היה ילד בן 15, אהב במיוחד. והנער דאז זכר זכרו עתה לטובה ודיקלם את חרוזי הילדים באזני הבת הבוכה בכי מריר.

נדר על ערש־דוי

לפני שלוש שנים נפטרה אחרי מחלה ממושכת אחת מתושבות הרצליה הוותיקות, הגב' גלברט, בטרם החזירה נשמתה לבורא קראה ליצועה את שלושת ילדיה ובשארית כוחותיה לחשה: „אני הולכת מכם, אך רודפני הסיוט שאביכם ניספה במלחמה ועקבותיו לא נודעו. לו לפחות ידעתי כי הגיע לקבר ישראל"...

„אמא!" הכריזה בתה יהודית בקול בוטח, „אני מבטיחך בשם כל הקדוש לי, כי לא אשקוט ולא אנוח עד שאמצא את קברו של אבא. אני נודרת לך נדר".

יעקב צור מילא בקשת המשוררת היוונית

עוד קודם לכן רווחו שמועות שונות ומשונות על גורל אביה המנוח, החייל אברהם גלבארט שהתגייס לצבא הבריטי לפי צוו המוסדות הלאומיים וניספה ביוון.

ציר ישראל בפאריז מר יעקב צור נפגש (בהיותו עוד יעקב צ'רנוביץ) בעת שהותו כשליח ועד ההצלה באתונה בתום מלחמת העולם השניה, עם משוררת יוניה ידועה, אשר סיפרה לו סיפור מופלא על חייל יהודי, שהתגורר בכפר שלה ומת שם באורח טראגי. המשוררת ביקשה אז מן העסקן הציוני, שישתדל לאתר את מקום הימצאם של קרובי המנוח.

מר צור מילא את הבקשה ולאשת החייל הועברה הידיעה כי בעלה נפטר מפציעה חמורה בכפר היווני אנאגוריאני. אולם האשה כבר היתה חולה מדי שתוכל לעשות למציאת קברו של בעלה, וילדיה אף היו צעירים מכדי שיוכלו לפעול במקומה.

נסיעה ליוון

עתה, לאחר מות האם, נרתמה הבת יהודית למשימה שנטלה על עצמה. בלוויית בעלה בנימין כהן ושתי בנותיה עזבה באפריל שעבר את ביתה והפליגה ליוון. לאחר חיפושים נרחבים גילה הזוג את המשוררת היונית באחד מבתי־החולים של אתונה. הישישה סיפרה להם בעיניים זולגות דמעות, כי הכירה את אבי יהודית לאחר שקפץ מרכבת של שבויי מלחמה ארץ־ישראליים וביקש מקלט בכפר מגוריה. היא עזרה לשכנו בבית משפחה מקומית והוא התגורר כשנתיים בכפר והיה מכונה בפי תושביו בשם „קוסטא".

יום אחד התקרבה קבוצת סיור של חיילים איטלקיים וגרמניים. אברהם גלבארט המכונה קוסטא נטל רובה־ציד ונמלט ליערות הסמוכים. ימים אחדים ישן ביער וציפה לפינוי הכפר על־ידי הצוררים. בוקר אחד נתעורר משנתו וכדור נפלט בטעות מרובהו המיושן. הפציעה היתה חמורה ולא היה מי שיחבוש את הפצע.

לחזור לכפר עוד לא העיז, לבל יפול בידי הגרמנים. כך עברו שוב ימים אחדים וכשלבסוף הגיע אל הכפר בזחילה ובאפיסת כוחות, לאחר צאת המסיירים ממנו, היה הפצע מודלק והעלה מוגלה ומרוב איבוד דם נטשוהו כוחותיו. הוא אך הספיק לבקש את המשוררת שתודיע על גורלו למשפחתו בהרצליה. כשהביאוהו אל הרופא בכפר הסמוך נותר לזה רק לקבוע את מותו.

בלית ברירה נקבר החייל היהודי בבית־הקברות

הנוצרי המקומי, ומפחד הגרמנים העדיף ועד הכפר שבספריו נרשם שמו האמיתי ומקום מוצאו, שלא לציין את זהותו על הקבר.

לבית קברות צבאי

נסערת ורועדת מרוב התרגשות שמעה יהודית כהן לבית גלבארט את סיפור הישישה. מיד שכרה מונית ונסעה אל הכפר שבו לפי התיאור נמצא קבר אביה.

אך בבואה למחוז חפצה נודע לה מפי הכומר המקומי, כי גופתו של אברהם גלבארט הועברה בשנת 1945 על ידי משלחת צבאית בריטית לבית־הקברות הצבאי המרכזי ליד אתונה.

הפניה אל השגרירות הבריטית באתונה העלתה, כי אמנם הועברה גופת חייל אלמוני לשם, אך פתיחת הקבר וזיהוי העצמות טעונים הרשאה מיוחדת ממשרד המלחמה בלונדון ומוטב להם לזוג כהן לשוב ארצה ולהמשיך את הטיפול בבעיה בהתכתבות. יהודית ובעלה עשו כן.

הקבר זוהה

מיד עם שובם ירושלימה החלו בשיגור מכתבים ארוכים ומפורטים לועדה המרכזית לטיפול בקברות חללים של הקיסרות הבריטית, שמקום מושבה בלונדון. יהודית המציאה לועדה את עדות המשוררת, העתק מתעודת הקבורה היוונית שהוצאה על ידי הכומר על שם החייל אברהם גלבארט מהרצליה, ארץ־ישראל, ועדויות נוספות מאנשים מן הכפר שהכירו את המנוח.

הועדה מצדה קבעה את מקום הקבר באתונה ונתנה צו לפתחו ולנסות לזהות את הגופה.

לאחר חליפת מכתבים מיגעת ומאמצים ניכרים מצד השלטונות הצבאיים הבריטיים בשיתוף נציגות ישראל ביוון התברר לבסוף מעל לכל ספק כי החייל הקבור בקבר אלמוני המסומן במספרי גוש וחלקה, הוא קברו של המנוח אברהם גלבארט.

הקדשה בת 4 שורות

בימים אלה נתקבל האישור הסופי מלונדון בצירוף שרטוט ממראה המצבה הצבאית המקובלת שתוקם מעל הקבר. חרות בה מגן דוד וקרובי המנוח רשאים לנסח הקדשה בת 60 אותיות על פני ארבע שורות מתחת שמו של המת. הגברת יהודית כהן־גלבארט ושני אחיה בחרו בהקדשה: „אבא יקר — מאלמוניותך החזרנוך — זכרונך שמור בנו לעד!".

צבי משה חיימוביץ

ציון לנפש גבורנו

החבר אברהם יצחק גלברט הי"ד

אברהם יצחק בן שלמה וחוה גלברט היה סנדלר בעירנו מוגלניצה. בעל מקצוע מעולה ופרנסתו מצויה. בעל לאשה ושני ילדים. היה מהפעילים ביותר בפועלי־ציון שמאל בעירנו.

בתחילת 1932 עלה לארץ־ישראל עם „המכביה" השניה, והשאיר בבית את אשתו ושני ילדיו הקטנים (בן ובת). לא שעה לבקשת משפחתו, הוריו וכל ידידיו — להשאר בבית, כי פרנסתו מצויה ואין כל הכרח לנסוע לארץ־ישראל.

אברהם יצחק השתייך ל„נחשונים" — הקופצים הראשונים לים, לאלה הנעניים לקריאה: „דבר אל העם וייסעו!"

רבים היו הקשיים עליהם הוכרח א. י. להתגבר עד שהשיג דירה ועבודה בתל־אביב ולא נרתע. צירף פרוטה לפרוטה ושלח חבר להביא ארצה את אשתו וילדיו, אותם לא שכח אף לרגע אחד. זמן קצר לאחר בואם עבר להרצליה, רכש חלקת אדמה, בנה בית והתאזרח במקום. מצא פרנסה והיה פעיל בכל שטחי ההתנדבות לענייני ציבור, החל ממכבי אש וגמור בהגנה.

כאשר הגיעו הידיעות הראשונות על הרציחות והזוועות המבוצעים על ידי הגרמנים בארצות הכבושות על ידם, התרתח דמו של החייל המצטיין בצבא הפולני לשעבר, בן לחייל מצטיין בצבא הצארי הרוסי במלחמת רוסיה־יאפן, שחינכו לזקיפת קומה, לאומץ לב ולנכונות להלחם על חיי היהודים וכבודם בכל אתר ואתר. הוא

התנדב לצבא הבריטי הלוחם נגד הנאצים, והיה בין עשרת המגוייסים הראשונים בהרצליה, אף כי, לפי גילו, מצב משפחתו — בעל לאשה ושלושה ילדים, היה משוחרר מחובה זו.

אברהם יצחק ראה את עצמו מחוייב להלחם בצוררי ישראל בגופו ובנפשו ולא על ידי שליח. שוב הוא משאיר את משפחתו והולך לעזרת העם. באפריל 1941 נשבה באיי יוון, כחייל של החפרים בצבא הבריטי. בדרך לגרמניה הוא קופץ מהרכבת המוליכה אותם למחנה השבויים. מסתתר שלושה ימים בהרי פרנסיס עד שמצאהו רועה יווני ומביאו לכפרו. שם מצא בית למגורים, עבד במקצועו והתפרנס ולו בצמצום. התחבב על אנשי הכפר ויכול היה לשבת בשקט ולצפות לגמר המלחמה. ברם לא איש כמוהו ישקוט על שמריו. שוב הוא מתנדב. קודם להביא בלילות לחם לאנשי הכפר מהכפרים הסמוכים, ולאחר מכן הצטרף לפרטיזאנים היווניים הלוחמים נגד האיטלקים.

באחת הפעולות ביום 21 לאפריל 1941, כאשר רץ ל„סליק" ותפס את רובהו להלחם יחד עם חבריו נפגע על ידי רובהו וגווע אחרי שלושה ימי סבל וייסורים נוראים בליל ה־24 לאפריל 1942.

קבורתו כאלמוני והצלב למראשותיו שעמד במשך 18 שנה, יכולה לשמש כסמל לאלמוניותם של מאות אלפי החיילים היהודים שלחמו בצבאות השונים נגד הנאצים במלחמת העולם השנייה, עד שבאו חיילי הבריגדה היהודית והניפו ברמה את הדגל הכחול־לבן של הבריגדה היהודית הלוחמת.

כעת מנוחתו כבוד של אברהם יצחק בבית הקברות הצבאי הבריטי באתונה שביוון, ועל מצבתו מגן־דוד ובתו יהודית וחתנו בנימין כהן חרתו על המצבה כמה מלים על גאולתו מאלמוניות. חתומים: הבן משה, הבת יהודית והבן שלמה — על שם אבי יצחק — שחינכו לגבורה.

כבוד ותהלת נצח לגבורנו אברהם יצחק גלברט.

רבקה זיגעל־לעווין

פייוול רייבענבאך ז"ל

אַ זון פון מאָגעלניצע, אַ קעמפער מיטן גרעסטן שונא פון דער מענטשהייט און בפרט פון יידישן פאָלק, געפאַלן ביי די טויערן פון וואַרשע דעם 8־טן נאָוועמבער 1944.

אַ קינד פון דער גרויסער יידישער אָרעמקייט. געבוירן און געלעבט אין די טיפענישן פון יידישן פאָלקס־לעבן ביי די עלטערן: יוחנן און רחל און זיינע דריי שוועסטערס: חנה־שרה, חיה—דבורה און פרומעט. געווויינט ביי שציסלאָווסקין אין הויז אויפן בוידעם־שטיבל. זיין פאָטער יוחנן, וואָס איז אויך געווען אַ קרבן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוריק געקומען אַ לונגען־ליידנדער פון די טראַנשייען, (שוץ־גרובן), איז זייער יונג געשטאָרבן. פייוול איז געבליבן אַ יונגער יתום.

אָט זע איך אים, דאָס קליינע שוואַרצע יינגעלע מיט די שוואַרצע אויגן אין עלטער פון 8־7 יאָר. שפילנדיק זיך אין גאָס נעבן אונדזער שטוב. 36 יאָר זענען פאַרביי. בלעטערנדיק צופעליק דעם זשורנאַל פון די יידישע קריגס־אינוואַלידן אין ישראל פון דער צוויטער וועלט־מלחמה (קול נכי המלחמה בנאצים), האָב איך באַמערקט אין אַ נאָטיץ וועגן בוך פון שאול קאַרטשעווער „עם הדיוויזיה השלישית ע"ש טראָגוט" — „מיט דער דריטער דיוויזיע אויפן נאָמען פון טראָגוט" — טאָגבוך פון אַ יידישן זעלנער אין דער פוילישער פאָלקס־אַרמיי, אַרויסגעגעבן דורך „יד ושם", תשכ"ג — דעם נאָמען: פייוול רייבענבאַך, ס'האָט מיר געגעבן אַ קלאַפּ אין האָרצן. פייוול רייבענבאַך? אַ באַקאַנטער נאָמען! דאָס איז דאָך אַ זון פון מיין שטעטל; מיינס אַ שכן, דעם בעדערס אייניקל, זיין פעטער יאַנקל רייבענבאַך האָט דאָך לאַנג יאָרן געאַרבעט ביי אונדז. דאָס האָט מיך שטאַרק פאַראינטערעסירט און כ'האָב באַשלאָסן: לייענען, וואָס ס'איז געשריבן וועגן פייוולען.

אָט וואָס שאול קאַרטשעווער שרייבט וועגן מאָגעלניצער קעמפער פייוול אין דעם אויבן דערמאָנטן בוך, זייט 46:

„דעם 20.2.44, אונדזער גרופּע האָט זיך היינט פאַרגרעסערט אין דער צאָל... איינער פון די זעלנער

איז אַ ייד. זיין נאָמען איז פייוול רייבענבאַך. ער זעט אויס זייער צערודערט, אַרויסגייענדיק פון ביורא. דאָרט האָט ער זיך רעגיסטרירט אין דער רשימה פון דער איינהייט. זיינע אויגן בלאָנדזשען אַרום אין דער טונקל איינגעהילטע קאַזאַרמע, זוכנדיק פאַר זיך אַן אָרט צום שלאָפן. וועז איך האָב אים געפרעגט אין דער אַבסאָלוטער קורצקייט „עמך?" האָבן זיינע אויגן אָנגעהויבן פינקלען פאַר גרויס פרייד. ער האָט אויף מיר גע־מאַכט אַ גוטן איינדרוק און איך האָב באַלד אים גע־מאַכט אַן אָרט לעבן מיר. מיט אַ וואַרעמער באַציונג, מיט אָפנהאַרציקייט, האָט ער מיר אָנגעהויבן דערציילן זיינע איבערלעבונגען, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אַזוי ווי מיר וואָלטן שוין געווען אַלטע־אַלטע באַקאַנטע.

אין יאָר 1939 איז ער געווען אויפן פראָנט, גע־קעמפט אין דער געגנט פון קוטנע. אַרייַנגעפאַלן אין דער געפאַנגנשאַפט ביי די דייטשן. דורך אַ צופאַל איז אים געלונגען צו אַנטלויפן. אַריבערגעאַנגען דעם טייך בוג און פאַרשריבן זיך אויף שוואַרצע אַרבעט אין רוסלאַנד. ער האָט געאַרבעט אין וויטעבסק, נאָכער אין כאַרקאָוו. ביים אויסברוך פון דער מלחמה צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד האָט ער זיך פאַרוואַלגערט אין אוזבעקיסטאַן. געאַרבעט אין אַ קאָלכאָז אין סאַ־מאַרקאַנד. נאָכער האָט מען אים געשיקט אַרבעטן אין אַ שניידער־וואַרשטאַט אין מאָסקווע. דאָרט האָט ער גוט פאַרדינט און באָקענט זיך מיט אַ יונג מיידל פון גראָדנע. זיי האָבן זיך ליב געהאַט און האָבן שוין גע־האָט באַשלאָסן חתונה צו האָבן און אָט איז געקומען אַ מאָביליזיר־רוף און איצט איז ער דאָ. אין זיין קול פילט זיך אַ קלאַנג פון שטאַרקער בענקשאַפט צו זיין מיידל פון וועלכער ער איז דערווייטערט געוואָרן יעצט. איך פרוביר אים טרייסטן: די מלחמה וועט זיך ענ־דיקן און ער וועט זיך פאַרבינדן מיט איר. ער הערט מיך רואיק און זיינע שוואַרצע אויגן עפענען זיך אין דער בריי: טראָכטו, אַז מיר וועלן דערלעבן זען די ענדע פון דער מלחמה? — פרעגט ער מיך אום־באַהאָלפן. איך פיר אים צום מינען־וואַרפער און פרי־ביר אים באָקענען מיט די כלים. ער באַרירט דאָס קאַלטע געווער און פלוצלינג הויבט ער אַן מורמלען שטילערהייט, ווי ער וואָלט געדעדט צו זיך: איין זאַך פרייט מיך, איין זאַך פרייט מיך, וואָס איך וועל האָבן די מעגלעכקייט צו נעמען נקמה פאַר אומשולדיק בלוט פון מיליאָנען. מיר האָבן אַ גרויסן חשבון מיטן פאַר־שאַלטענעם היטלעריזם.

ווי שאול קאַרטשעווער גיט איבער, האָבן זיי צוזאַמען דורכגעמאַכט פאַרשיידנס אין משך פון זעקס חדשים ביז צום פראָנט: אַנטיסעמיטישע שיקאַנעס פון אַ טייל פוילישע זעלנער; נויט; נישט דערעסן צו דער זעט; נישט דערשלאָפן; נישט געוואָשן זיך; שוועכע איבונגען גאָנצע טעג און נעכט.

מיר לייענען ווייטער, זייט 119: „אַלע זענען אונ־דזערע שונאים, אַלע זענען זיי גרייט צו באָדן זיך אין אונדזער בלוט און מיר גיבן אַוועק אונדזער לעבן אויף פרעמדע קאַמפס־פעלדער פאַר זייער פרייהייט — האָט רייבענבאַך דורכגעזופט דורך זיינע ציין מיט פאַר־דרוס".

זייט 122: „נאָך אַ פאָר מינוט און דאָס פייער ווערט רואיקער און איך זע אויפן פנים פון רייבע־נען אַ פאַס מיט בלוט און עס גיט מיר אַ קלאַפ אין האַרצן. איך שפרינג צו צו אים: וואָס איז דיר רייבע־נען? ביסטו פאַרוווּנדעט געוואָרן? אָ, ניין, אַ קליי־ניקייט! אַ לייכטן ראַץ אונטערן אויער. זיינע אויגן שפיזן דורך די דייטשע געפאַנגענע, וועלכע קניען און זייער אויסזען איז איין שטיק שרעק און מורא. מיינע ווונטשן דיר: פריץ ביסט דאָ, סוף כל סוף!

פינף יאָר וואָרט איך! פינף לאַנגע יאָר! דער דייטש ווערט דערציטערט, אַ קרענקלעכע העוויה צע־שפרייט זיך אויף זיין פרצוף: וואָס ביסטו אַזוי דער־שראָקן. דו הער פון דער בלאָנדער ראַסע! אַ ייד בין איך! האָסט מורא?

וואָס רעדסטו צו אים רייבענבאַך? — ווונדערט זיך דער פוילישער זעלנער דזשובקע — פון וואַנען קענ־סטו דייטש? איך רעד צו אים מאַמע־לשון. עס איז נישט קיין דייטש — ענטפערט אים רייבענבאַך — קוק אויף זיין האָקנקרייץ. זע ווי די אויסגעווייטע ראַסע ציטערט פאַר שרעק".

זייט 148: „דער גרופן פירער אָבסערווירט מיט דער לאָרנעטע די פאַזיציעס פון שונא אויף דער צוויי־טער זייט וויסל. נעבן מיר זיצט רייבענבאַך, אָנגע־שפאַרט אויף אַ קאַסטן שראַפנעלן. אין דער האַנט האַלט ער אַ שטיק קרייד. אויף יעדן שראַפנעל שרייבט ער אָן מיט גרויסע אותיות: האַלב יידיש, האַלב פוילישע, די אויסדרוקן: „טויט די היטלעריש פאַרברעכערס!" ענטפער אויף מיידאַנעק! נקמה פאַר דעם געטאָ! ער טראָגט צו צו מיר די שראַפנעלן און פרעגט צי עס איז ריכטיק געשריבן. יאַבלאָנסקי (דער פוילישער זעלנער) באַמערקט די יידישע אותיות. ער פאַרקרימט דאָס פנים, ווי ער וואָלט אייגעשלונגען אַ לימאָן. די שוואָבן קאָ־נען מיינען, אַז יידיש מיליטער קעמפט מיט זיי. זאָלן

זיי מיינען — ענטפערט אַ צווייטער פּוילישער זעלנער! זאָלן זיי פילן שראַפנעלן, וואָס קומען פון יידישע הענט! קעגן איבער ברענט וואַרשע. די שטאָט איז איינגעהילט אין רויך".

זייט 177: „אין איינע פון רייבענאַכס געשפּרעכן מיט מיר, זאָגט ער: ווייסט? זייער פיל טראַכט איך וועגן דעם, ווי גוט וואָלט געווען, וועז די מלחמה ענדיקט זיך. איך האָב חתונה מיט מיין מיידל, מיר פּאָרן קיין ארץ־ישראל. ווייסט? עס וואָלט געהאָט אַ זין אונדזער אָנטייל נעמען אין פראָנט און עס וואָלט אונדז נישט געווען שווער, וועז מיר וואָלטן געווּסט, אַז די פרייהייט, וואָס ווערט געקויפט דורך מלחמה — ברענגט אונדז אויך פרייהייט! וואָס וואַרט אויף אונדז? דער זעלבער אַנטיסעמיטיזם, וואָס פריער!"

פּייוול רייבענאַך און נאָך אַנדערע יידישע זעלנער אין דער רוסיש־פּויליש אַרמיי, זעט אויס, האָבן נישט געווּסט, אַדער מען האָט זיי נישט געמאָלדן, אַז אויפן צווייטן אָפּשניט פון פראָנט, אין איטאַליע, קעמפן און גיבן אַוועק זייער לעבן יידישע בחורים פון ארץ־ישראל, אונטער דער פאָן פון דער ארץ־ישראל־בריגאַדע, פאַר בשותפותדיקע צילן צו באַקעמפן דעם שונא און פאַר דער יידישער באַפרייונג.

מיר לייענען וווייטער דאָס בוך, זייט 194: „דעם 8.11.1944, די דייטשן האָבן געעפנט אַ ריזן פייער, אַ האָגל פון שראַפנעלן, פון מינען־וואַרפער און קוילן פון מאַשין־געווער האָבן אָנגעהויבן צו קלאַפן אין אונדזערע פאָזיציעס. אונדזער פּאָלקס־בריגאַדע האָט באַקומען אַ באַפעל צו ענטפערן פון אַלע סאָרטן געווער פּלוצים האָט זיך דערהערט אַ ריזיקער אויפרייס און אַ וואָלקן פּוז רויך האָט זיך אויפגעהויבן פון רייבענאַכס מינען־וואַרפער. רייבענאַך מיט אַלע זיינע חברים, וואָס האָבן באַדינט דעם מינען־וואַרפער זענען געפאַלן טויט. אַ ביסל וווייטער איז געבליבן אַ קאָסטן שראַפנעלן, וואָס רייבענאַך האָט נישט אויסגענוצט .אויף אַ טייל פון זיי איז נאָך געווען אָנגעשריבן רייבענאַכס האַנטשריפט: ענטפער די היטלעריסטישע באַרבאַרן! ענטפער אויף מיליאָנען טויטע פרויען און קינדער! ענטפער אויפן ווילדן סאַדיזם! דער גרופן קאָמאַנדיר באַטראַכט די נישט־אויסגענוצטע שראַפנעלן און מורמלט צו זיך: „האָסט געווּסט רייבענאַך פאַר וואָס דו קעמפּסט; פאַר וואָס דו ביסט מקריב דיין לעבן. איך קאָנטראָליר די טאַשן פון רייבענאַכס מונדיר און געפין אַ קליינעם סידור מיט אַ בילד פון זיין מיידל. דעם סידור האָט רייבענאַך מיט אַ פאָר חדשים צוריק געפונען צווישן די חורבות פון אַ יידיש הויז נעבן דעם טייך פּיליצע. רייבענאַך האָט געהאַט אַ פאַרגעפיל, אַז ער וועט פאַלן אין קאַמף. און עס האָבן מיר זיך איינגעקריצט אין זכרון זיינע וועלטער, וואָס ער האָט מיר געאָגט: „ווען איך וואָלט געפאַלן אין קאַמף פאַר אונדער לאַנד, אַרץ־ישראל, וואָלט דער טויט מיר געווען אַ סך לייכטער".

זייט 198 שרייבט קאָרטשעווער: 10.11.44. היינט אין דער פרי, גלייך נאָכן פרימאָרגן אַפּעל, האָט מען געגעבן אַ באַפעל: מאָכן צוגרייטונגען צו דער לוויה. דער קאָמענדאַנט פון דער גרופע האָט געמאָלדן, אַז די גאַנצע אייניהייט וועט באַגלייטן די דריי געפאַלענע זעלנער צו זייער אייביקער רו.

איך האָב זיך באַראַטן מיט נאָך אין יידישן זעלנער. ביידע זענען מיר צוגעגאַנגען צום קאָמענדאַנט פון דער גרופע און געבעטן דערלויבן רייבענאַכן ברענגען צו קבורה באַזונדער, ווייל ער איז אַ ייד. נאָך אַ שאַרפן וווערטער־אויסטויש מיטן קאָמענדאַנט, וועלכער האָט געפאָדערט, אַז אַלע דריי זאָל מען לייגן אין איין ברודער־קבר, האָט ער מסכים געווען, מען זאָל אים ברענגען צו קבורה אַן אַ צלם, אַבער אַלע מוזן ליגן צוזאַמען. דאָס איז מיין באַפעל! און איצט קאָנט איר גיין. איך מיטן צווייטן יידישן זעלנער, בראָן האָבן באַשלאָסן נישט הערן, וואָס דער קאָמענדאַנט האָט באַפוילן. מיר האָבן געפּועלט ביי די זעלנער, אַז זיי זאָלן פאַר רייבענאַכן גראָבן אַ באַזונדער קבר אויפן אַלגעמיינעם מיליטעריישן בית עולם, וואָס געפינט זיך ביים קלויסטער אין פּראָגע. מיר האָבן אויסגעזוכט אַ פּאַסיק ברעטל פאַר דער מצבה און איך האָב אויסגעקריצט מיט יידישע אותיות אין דער הויך און אונטן מיט לאַטיינישע אותיות די וועלטער: „רייבענאַך, גע־בוירן 1922 אין מאָגעלניצע לעבן גריצע. געפאַלן אין קאַמף מיט די דייטשע באַרבאַרן דעם 8.11.1944. כבוד זיין אָנדענק".

זייט 264 שרייבט קארטשעווער. כ׳בין געגאַנגען נעמען אָפּשייד פון מיין געהרגעטן חבר רייבענאַך, וואָס ליגט שטיל אין זיין „רו" אויפן בית־הקברות קע־גנאיבער. די קליינע קירכע אין פּראָגע לעבן וואַרשע. אָבער צו מיין גרויס וווייטיק האָב איך זיין קבר נישט דערקענט. די ערד אויסגעגליכט, פול מיט מיסט. אַלע קברים זענען געפלעגט, נאָר רייבענאַכס קבר איז צושטערט די מצבה אויסגעריסן פון אָרט, קיין זכר אַז דאָ ליגט באַגראָבן אַ מענטש. כ׳שטיי אַ פאַרגלי־ווערטער — זעצט פאָר קאָרטשעווער — מיר דוכט זיך,

אַז פון קבר גייט אַרויס אַ געוויין. איך דערקען רייַבעגאַכס קול וואָס זאָגט: „זעט וואָס מ׳האָט מיר געטאָן!"

א שטאַרקער חשק פאַרכאַפּט מיין האַרץ. אַך ווען איך וואָלט געקענט מיטנעמען פונדאַנען דאָס קבר טראָגן אים פון לאַנד צו לאַנד, פון מדינה צו מדינה, פון מענטש צו מענטש שרייַען אויפן הויכן קול: „קוקט און זעט, קוקט און זעט, וואָס מען האָט געמאַכט פון רייַבעגאַכס קבר. ער האָט געקעמפט ווי אַ זעלנער. אין זיבעטן פּאָלק פון דער דריטער דיוויזיע מיט זיין בלוט. אין לעבן האָט ער באַפרייט די פוילישע ערד און אָט זעען מיר, וואָס פוילישע הענט האָבן געמאַכט פון זיין קבר". איך האָב דאָס קבר נישט גערירט פון אָרט, נישט געטראָגן אויף מיינע הענט, נישט אָפּגערייניקט דאָס בערגעלע ערד פונעם מיסט אייַגעגליייכט ווי געהעריק, זיך דערווייטערט פון דעם אָרט און אַוועק אויף אייביק.

פייוועלע, מיין שכן פון צווייטן הויז! אַזוי האָט געוואָלט דער גורל, אַז דאָס גאַנצע לעבן זאָלסטו זיך ראַנגלען. פאַלן אין קאַמף פאַר באַפרייַען אייראָפּע. נישט דערלעבן דעם אייגענעם נצחון, דעם אויפקום פון מדינת ישראל אין דעם לאַנד, וואָס האָסט אַזוי געשטרעבט אַהין צו קומען. נישט איין זון פון מאָגעלניצע, ווי דו, אַן אייביקע מצבה פון יידישן קאַמף און גבורה אין אונדזער יזכור־בוך.

כבוד אייער אָנדענקונג!

יוסף גאָלדבערג־גולן

מיין אנטייל אין דער א. ק.

אַן אייניקל פון אלעזר שוחט, געוועזענער מיטגליד פון דער אַ.ק., דערציילט:

בעתן מלחמה־אויסברוך בין איך אַלט געווען 10 יאָר, געפונען זיך אין מאָגעלניצע צוזאַמען מיט מיין שוועסטער חיה, ביי שרה קאַלעקשטיין, אַ טאַכטער פון מענדל ליבסטער, מיין פעטער. באַלד די ערשטע טעג האָט מען געכאַפּט יידן און אָפּגעשוירן די בערד, געברענט די טליתים אין מיטן מאַרק — פון די, וואָס מ׳האָט געכאַפּט ביים דאַוונען אין בית־המדרש אָדער אין אַ שטיבל.

די פּאָליאַקן האָבן באַגריסט די דייטשן צום אַריינגאַנג, פאַכענדיק מיט די טאַשנטיכלעך .אָבער דערנאָך האָבן זיי אויך געפילט די דייטשע האַנט. די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן מסרן די יידן, אַז זיי באַהאַלטן סחורות און די דייטשן זענען געקומען און אַלץ צוגענומען.

עס האָבן זיך געמאַכט חברות גנבים, צווישן זיי יידישע, וואָס האָבן אַלץ באַגנבעט. אַזוי, למשל, האָט מען געטאָן ביי רעכטשיידן און אַנדערע. וויינטער האָט מען געכאַפּט מענטשן צו רייניקן די שאַסייען. יינג און אַלט, אַפילו שבת, האָט מען אויך געמוזט גיין צו דער אַרבעט.

אין מאָגעלניצע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ געטאָ. די יידן פון די קריסטלעכע גאַסן זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אַהין. עס איז אַנטשטאַנען א יודענראַט, מיט יידישע פּאָליציי. דער פאָרזיצער פון יודענראַט איז געווען פּאָלק. דאָס געטאָ אין שטעטל האָט נישט לאַנג געהאַלטן. מ׳האָט אונדז אַרויסגעפירט קיין וואַרשע. מ׳האָט נישט געטאָרט מיטנעמען קיין סך זאַכן. וועמען מ׳האָט געהאַט אַן אויטאָ, האָט אים געקענט מיטנעמען מיט זיך קיין וואַרשע. אין וואַרשע איז געווען זייער שווער צו באַקומען אַ ווינקל. איך מיט מיין שוועסטער האָבן געווינט אויף פּאַוויע 7.

איך האָב געהאַנדלט מיט ברויט, כדי צו קענען לעבן.

באַלד די ערשטע וואָך פון אונדזער זיין אין געטאָ, האָב איך געזען אַ בילד, ווי אַ ייִד כאַפּט אַרויס ביי אַ פרוי אַ בריי־טל פון דער האַנט און פרעסט עס באַלד אויף. מען האָט דערציילט, אַז דער ייִד איז געווען אין זיין שטעטל טאָרטשין פון די גרויסע גבירים .אַזוי האָבן מיר געלעבט ביזן יאָר 1942, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די אַקציעס.

דאָן בין איך צוריק אַוועק קיין מאָגעלניצע, אָנגע־

קומען בייטאָג אַלס קריסט. אַריין אין הויז פון מיין פעטער מענדל ליבסטער, וועמענס אַנדערע טייל האָט געהערט צום קריסטלעכן בעקער רובינאָוויטש, און געאַרבעט ביי אים רואיק כמעט ביזן סוף 1942, אַפילו אַרויסגעקומען אין גאַס אַריין און קיינער האָט מיך נישט דערקענט אַלס ייד.

אָבער סוף 1942, האָט מען מיך אָנגעהויבן זוכן, און מיין בעל־הבית האָט מיך אַלע מאָל אויסבאַהאַלטן. איינמאָל איז אַריינגעקומען אַ מאָגעלניצער פּאָליצייאַנט, באַגניצקי, און זאָגט צו מיר: „דו ביסט אַ ייד, קום שוין מיט מיר צו דער געסטאַפּאָ!"

איך טענה, אַז עס איז אַ ליגן, איך בין אַ פּאָליאַק. זאָגט ער: „קום אין געסטאַפּאָ, דאָרט וועלן מיר שוין וויסן ווער דו ביסט".

דער בעל־הבית האָנדלט מיט אים אונטער, ער זאָל מיך נישט איבערגעבן, ווייל עס שטייט אים פּאָר אַ סכנה אַרעסטירט צו ווערן, און דאָס הויז פּאָר־ברענט צו ווערן, און ווי קען אַ „היימישער" טאָן אַזאַ זאַך?

אינצווישן ווי זיי רייַדן, בין איך אַרויס דורך אַ פענצטער, אַריבערגעשפרונגען אַ פלויט, און אַנטלאָפן קיין ניישטעטל, פון דאָרט קיין אָדזשיוואָל און נאָכער קיין ביאַלאָבזשעג. אין די אַלע שטעט זענען נאָך געווען ייִדן, ווייל זיי האָבן נישט געהערט צום ווַארשעווער גיווערנעמענט, און זיי זענען נישט געווען פּאָרפּליכטעט אַריינצופּאָרן אין ווַארשעווער געטאָ.

אָבער אין ביאַלאָבזשעג זענען דעמאָלט געווען זייער אַ סך יידן און מיט פּרנסה איז געווען זייער שווער.

איך האָב זיך אַרויסגענבעט פון דאָרט אַלס קריסט — טראָץ די גרויסע סכנה דערשאָסן צו ווערן אויף דער בריק דורך דער געסטאַפּאָ — און געקומען קיין גאסצין, געפּאָשעט קי דריי חדשים, ביז... די בעלי־בתים מיינע הייבן מיך אָן פרעגן „קשיות", פּאָרווואָס מיינע עלטערן קומען מיך נישט באַזוכן... עפּעס איז זיי דער ענין פּאָרדעכטיק, צי בין איך נישט אַמאָל אַ ייד? מיינע תירוצים, אַז איך קום פון גדיניע, ווו מען האָט מיך געווואָלט מאַכן פּאָר אַ פּאָלקס־דייטש און דעריבער קענען די עלטערן נישט קומען, האָבן זיי נישט איבערצייגט. זיי האָבן געווּסט, אַז איך בין אַ ייד. טראָצדעם, האָבן זיי מיך ווייטער געהאַלטן, ווייל זיי זענען געווען צופריידן פון מיין אַרבעט, אָבער ווען דאָס גאָנצע דאָרף האָט אָנגעהויבן זיך סודלען ווענען מיר, בין איך אַוועק פון דאָרט.

איינער אליין בין איך געווען אין וואַלד נעבן פּעל־צאָוו, ווּורקער געגנט. בייטאָג האָב איך זיך באַהאַלטן און ביינאַכט געגנבעט קאַרטאָפּל פון די פעלדער און דערפון געלעבט.

נאָך צווייַ וואָכן, האָב איך באַשלאָסן ווייטער זוכן אַרבעט, ווייל איך האָב שוין נישט געקענט זיין אַליין אין וואַלד. איך בין געווען זיכערער ביי מיר, ווייל כ׳האָב שוין געקענט זיך מאַסקירן אַלס קריסט, געווּסט זייער מנהגים, געקענט די מאָדליטוועס (תפילות) אאַז״וו. שלעכט איז געווען מיט „ווידוי". איך האָב אָנגעטראָפן אין מיין נייעם פּלאַץ אויך אַ פויער, וואָס האָט געהאַט אַ זון אַ גלח, און ער האָט געפּאָדערט איך זאָל גיין זיך מתודה זיין. איך האָב געזאָגט, אַז איך בין אויסגעוואַקסן אַלס יתום און האָב נישט געלערנט די ענינים... דאַן האָט ער מיר געגעבן אַ קאַטעכיזיס" און איך האָב מיך אויסגעלערנט די ענינים אויך..

עס וואָלט אַלץ גוט געווען, אָבער קיין דאָקומענט האָב איך נישט געהאַט, און דאָ איז פּאָרגעשטאַנען אַ סכנה, געכאַפט צו ווערן אַלס פּאָליאַק קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט, און מען מוז אַדורכגיין אַ מעדיצינישע קאָמיסיע, און דאַן... וועט מען דאָך באַמערקן, אַז איך בין אַ ייד!

איך האָב געבעטן ביי אַ שייגעץ אין דאָרף אַ דאָקומענט, ווייל איך דאַרף גיין צו מיין שוועסטער, און איך בין אַריבער מיט דעם שול־דאָקומענט צום גלח פון דער פּאָראָפּיע, וועלכער האָט געווינט אין נאָענטן דאָרף און אַרויסבאַקומען פון אים אַמעטריקע און אַ אידענטיטעטס־קאַרטע. האָבנדיק דאָס אַלץ. בין איך אַוועק ווייטער מיט 50 ק״מ פון דאָרט אין אַן אַנדער דאָרף אַרבעטן.

גראָד האָבן די דייטשן גענומען פערד־און־וועגן אויפן פראָנט און מיין נייער בעל־הבית האָט מיך געשיקט מיט אַ פערד און וואָגן. איך בין געווען הינטער סמאָלענסק, און ווען די דייטשן האָבן זיך צוריק־געצויגן בין איך געקומען צום פויער אַליין... אַן פערד און וואָגן. דאָס איז געווען ענדע 1943. אין יענער צייט האָט מען מיך געכאַפּט מיט נאָך שקצים צו פּאָרן קיין דייטשלאַנד צו דער אַרבעט. און ווידער אַמאָל שטייט מיר פּאָר רעווידירט צו ווערן, און אַנטדעקט צו ווערן אַלס ייד, וואָס עס הייסט דערשאָסן צו ווערן...

אויפן וועג זענען מיר אַראָפּגעשפּרינגען 8 מאָל און אַנטלאָפן...

די שקצים, מיט וועלכע כ׳בין אַראָפּגעשפּרינגען האָבן מורא געהאַט זיך צו ווייזן אין דאָרף, טאָמער

וועט זיי דער דייטש נאַכאַמאָל כאַפן און באַשטראָפן פאַר אַנטלויפן, און זיי זענען אַריין אין דער פּאַרטיזאַנקע פון אַ.ק. דאָס הייסט: די לאַנדס־אַרמיי, די, וועלכע זענען געווען פאַרבונדן מיט דער רעגירונג אין לאָנדאָן, און אירע מיטגלידער זענען געווען גרויסע אַנטיסעמיטן.

קומענדיק אין וואַלד, האָט מען אונדז געגעבן אויסצופירן אַן „אויפגאַבע" אַלס באַדינג אַריינגענומען צו ווערן אין דער פּאַרטיזאַנקע און באַקומען געווער. די אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין ליקווידירן אַ דייטש, וועלכער האָט זייער פיל שאָדן געבראַכט די פּאָליאַקן.

מיר זענען געפאָרן אין באַן זאַלבעדריט. און ווען דער דייטש איז אַרויפגעקומען באַזוכן די פּעקלעך, צי עס איז נישט פאַראַן קיין שמוגל, האָט אייגער פון אונדז אים „אָנגעריבן דעם פּרצוף" ווי עס געהערט צו זיין, און די אַנדערע צוויי האָב אים אַרויסגעוואָרפן פון צוג אין מיטן גאַנג.

יעדער פון אונדז איז אַראָפּ אויף אַן אַנדערער סטאַציע, און אויף אַ געוויסן פונקט האָבן מיר זיך געטראָפן...

נאָכדעם, ווי מיר האָבן אויסגעהאַלטן די „ערשטע פּראָבע", האָט מען אונדז געגעבן נאָך אויפגאָבן: „אָוועקצולייגן" נאָך דייטשן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אונטערדריקן די פּאָליאַקן און פאַרניכטן די פּאַפּירן וו: עס זענען פאַרשריבן די תבואה־קאָנטיגענטן, וואָס מען האָט אַרויפגעלייגט אויף די פויערים... אַזוי אַרום וועלן מיר באַשוווערן דאָס אָפּנעמען די תבואה ביי די פויערים...

מיר האָבן אונדזערע אויפגאָבן דערפילט. איין מאָל זענען מיר אַריינגעאַנגען קיין בעלסק און יאַשיניץ אַלס דייטשן, איבערגעריסן די טעלעפאָנען, פאַרכאַפט די פּאָליציי־וואָכן, אַריין אין דער גמינע, אונטערגעצונדן די פּאַפּירן וועגן די קאָנטיגענטן, און אַזוי אַרום געשטערט די דייטשן און געהאָלפן די פויערים...

איך בין געגאַנגען אויף פאַרשידענע אַרבעטן, און מען האָט נישט געטאָרט וויסן, אַז איך בין אַ יוד, וויל די א.ק. האָט נישט געהאַלטן אין אירע רייען קיין יידן. די אַנטדעקטע יידן האָט מען באַלד דערמאָרדעט.

במשך דער צייט בין איך געווען אַן „אָרדינאַנס" ביי אַן אָפּיציר. איין מאָל הער איך ווי דער אָפּיציר ברומט ביים רייניקן דאָס געווער דעם מאָטיוו פון דער „התקוה"... העלף איך אים אונטער... קומט דער אָפּיציר צו מיר און זאָגט: „דו ביסט אַ יוד!" לייקן איך נישט און זאָג אים: „דו ביסט אויך אַ יוד!" דאַן האָט ער מיר געדראָט מיט שיסן דאָך האָט ער זיך מודה געווען פאַר מיר, און איך פאַר אים, אַז מיר זענען יידן... ער האָט מיר דערציילט, אַז אין נאָענטן דאָרף, האָט ער זיין פרוי מיט זייער קינד.

נאָכדעם ווי ער האָט צוויי וואָכן נישט געזען זיין פרוי און קינד, זייענדיק פאַרוווּנדעט, זענען מיר געגאַנגען זאַלבעדריט, ער, זיין ברודער און איך אין דעם דאָרף זען, וואָס עס מאַכן די פרוי און קינד.

קומענדיק אין דאָרף, האָט די פויערטע, ביי ווען זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן, דערציילט: „אַז „דייטשן" האָבן זיך דערווּוסט, אַז זיי זענען יידן און האָבן זיך „געפרעגט" וועגן זיי, און זי ווייסט נישט, וואָס עס איז געווארן מיט זיי. מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אומעטום, ביז... מיר האָבן געפונען די קערפּערס פון דער פרוי און קינד צעהאַקט מיט אַ האַק...

דער אָפּיציר האָט נקמה געגומען אין די מערדערס, אויסגעהרגעט די גאַנצע משפּחה און זייער פאַרמעגן פאַרברענט.

אין אַ צייט אַרום איז אונדזער אָפּטיילונג צעקלאַפּט געווארן און איך בין ווידער אַוועק אַרבעטן ביי אַ בעקער אין אַ דאָרף, געגאַנגען אין קאָשציאָל גלייך מיט אַלע.. ביז די רוסן האָבן באַפרייט דאָס דאָרף מיט דזיכאָוו.

אַ צייט לאַנג האָב איך נאָך מורא געהאַט צו אַנטדעקן, אַז איך בין אַ יוד... מיר האָבן נאָך נישט געהאַט קיין צוטרוי צו די רוסן אויך. נאָך אַזוי פיל שרעק און געווויינהייט צו מאַסקירן זיך.

ווען איך האָב זיך דערווּוסט, אַז אין לובלין איז דאָ אַ יידישער קאָמיטעט, בין איך אַוועק אַהין און דעם ערשטן יוד, וואָס כ'האָב געטראָפן, מודיע געווען, אַז איך בין אַ יוד... ער האָט מיך געשיקט אין אַרטיקן יידישן קאָמיטעט, ווו איך האָב באַקומען עסן, אַ נאַכטלעגער און אַרבעט ביי מיין פאָך — בעקעריי.

נאָכער בין איך צוריקגעקומען קיין מאָגעלניצע, אָבער דאָ האָבן מיך די פּאָליאַקן געזוכט און געוואָלט דערהרגענען. זיי האָבן מורא געהאַט, איך זאָל זיך נישט נוקם זיין אין דעם פּאָליציאַנט, וואָס האָט מיך געוואָלט איבערגעבן צו די דייטשן. איך בין באַלד אַנטלאָפן קיין לאָדזש, דאָרט האָב איך באַקומען אַ ווווינונג פון אַ דייטש און אַרבעט. טראָץ אַלעמען, בין איך אַריין אין אַ קיבוץ, באַלד פון די ערשטע מיטגלידער, אַוועק אין וועג אַריין, וועלכער האָט געדויערט צוויי יאָר. געקומען מיט די שיף „שבתי לאָזינסקי",

וואָס האָט געלאָגדעט אין דרום פון לאָגד, אַראָפּ ביינאַכט און אַוועק קיין ציפּערן, באַלד צוריקגעקומען און איצט בין איך אַ פרייער בירגער אין ארץ־ישראל.

מאָגעלניצערר יידישע בחורים געפאַלן א אין קאַמף אַלס פּאַרטיזאַנער אין דער אומגעגנט

זעליק טרעלניק

אַ שוסטער אין דאָרף וויענדזאָוויץ. נאָך דעם גירוש פון די מאָגעלניצער יידן אינעם וואַרשעווער געטאָ. ביינאַכט געשלאָפן אין אַ סטאָדאָלע פון דעם פויער גאָנשאָרעק. וועג מרדכי הערבשטיין איז געקומען אַהין, אַנטלויפנדיק פון די פּשיסוכער וועלדער, פון אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע, וואָס איז זיך צעפאַלן, האָט זיי ליק אים „איבערגעגעבן די סטאָדאָלע". ער איז אַוועק זוכן עסן פאַר זיך און פאַר מרדכין און מער נישט צוריקגעקומען.

אַ פּוילישע פרוי האָט וועגן אים איבערגעגעבן דער פרוי פּאָלאַ שעווצַיק־אַנעלעוויטש פאָלגנדיקס:

זעליק טרעלניק האָט זיך געוואָלט באַהאַלטן אין קלאַפּאַצין און ס׳האָט זיך אים נישט איינגעגעבן. ער איז אַוועק צו די פּאַרטיזאַנער, געקעמפט העלדיש און געפאַלן אין שווידנער וואַלד.

יעקב (יאַנקל) גרייצער
יוסף (יאָסל) גרייצער

די זון פון לייבקע גרייצער. געקעמפט אין אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג איז די וועלדער צווישן דזשעוויצע און פּשיסוכע. געפאַלן אין קאַמף. פּרטים און די איבערלעבונגען פון מרדכי הערבשטיין — פּרקים ו, ז, ח, ט.

י. בן אליעזר

בחורי מוגלניצה בשורות הפרטיזנים

כידוע, לא היו בקונגרס־פולין יערות על שטחים של מאות קילומטרים כבפולסיה — בהם מצאו מחסה ומסתור אלפי פרטיזנים שהגיחו לקרב נגד הצבא הגרמני הסדיר, והסבו לו אבידות כבדות מאד.

מישורי השדות נמשכו כאן על עשרות ומאות קילומטרים, ביניהם יערות על שטחים קטנים, שקל היה להקיפם ולהשמיד את החוסים בהם.

עם זאת, נמצאו פלוגות פרטיזנים ביערות פולין הקונגרסאית, אשר ניסו להלחם בגרמנים ובעוזריהם משתפי הפעולה הפולנים. ברם, תקופת קיומם לא ארכה זמן רב, בגלל התנאים דלעיל.

על פלוגת פרטיזנים בסביבת היערות בין דז׳יוויצה ופשיסכא. בה השתתפו שלושה בחורים מוגלניצאים, מספר מרדכי הרבשטיין בפרק ב׳, ז׳, ח׳, ט׳ מרשימותיו „מיינע איבערלעבונגן" ביידיש בספר זה, לאמור:

— בעת שהובלנו מדז׳יוויצה לאופוצ׳נו בדרך למחנות, ברחנו משורות הצועדים ברגל — 4 בחורים מדז׳יוויצה ושלושה ממוגלניצה: 1) מרדכי הרבשטיין, 2) יעקב (יאנקעל) גרייצר, 3) יוסף (יאסל) גרייצר — בנים של ליבקה גרייצר. ביריות הגרמנים אחרינו נהרגו 3 בחורים מדז׳יוויצה — אחד מהם ושלושתנו המוגלניצאים נמלטנו.

הדז׳עוויצאי ששרד ידע על קיום פלוגה פרטיזנית ביערות הנ״ל. כן הכיר את המקשר בין הפלוגה והכפריים. הוא הביאנו אליו והלה קשר אותנו עם הפלוגה שמנתה 16 בחורים ובחורה אחת מגריצא־גרויץ. אתנו יחד מנתה הפלוגה 20 חברים, מהם — 18 יהודים ושני גויים; האחד — המפקד, מי שהיה קצין בצבא הפולני; השני — חייל רוסי שערק מהשבי. מוצאם של החברים היהודים בפלוגה היו: מגריצא־גרויץ בחור ובחורה (חתן וכלה), שלושתנו ממוגלניצה, חלק מדז׳יוויצה, ורובם מפשיסכא.

„מעונותינו" היו ביער, כל יום במקום אחר. אוכל רכשנו בדרך „החרמות" מאיכרי הסביבה, שנערכו בפעולות־לילה. כן ביצענו נקמות באיכרים משתפי־פעולה עם הגרמנים, שעזרו לבער יהודים ממקומות

מסתריהם, ואשר נטלו חלק פעיל בשדידת הון היהודי. הדחיפה שלנו היתה — נ ק מ ה! כי לא האמנו שנצא חיים מהמערכה.

פעולתנו הראשונה היתה נגד פולני מפוזן, „פולקס־דויטש". הוא עינה את שארית יהודי דז'יוויצה, בערך 40—50 איש, שהגרמנים השאירום במקום כדי לנקות את דירות היהודים ששממו, לממן את הרכוש שנשאר ולשלחו לגרמניה. הוא היה מכה ומענה אותם בעת שביצעו עבודתם המרה, כאשר לבם זב דם בנגעם בכל תכשיט, חפץ ומלבוש שהיו שייכים להוריהם, אחיהם וידידיהם, ואף להם עצמם. הוא לא התנזר מכל הרכוש הזה ודאג למלא כיסיו ומזוודותיו מה„ירושה" שנשארה מהמגורשים למחנות המוות.

בלילה אחד צעדנו ל„פוזנאי" הלז, ששכן בכפר הנמצא בין דז'יוויצה לאופוצ'נו. שם היתה טחנת קמח בה טחנו שיפון וחיטה שהגרמנים החרימו מהאיכרים. שם היה גם מקום הריכוז של תפוחי־האדמה שנאספו מהאיכרים על־מנת לשלחם לגרמניה.

בבואנו לכפר תחת פיקודו של הקצין הפולני לשעבר, נכנסנו אל ה„פוזנאי", לקחנו ממנו את כל השלל והבריזה שאסף מהיהודים. ה„טריבונל" של הפרטיזנים דן אותו למוות ביריה על שיתוף פעולה עם הגרמנים.

יעקב גריצר ביצע את פסק־הדין!

בעזבנו את הכפר השאיר ה„טריבונל" הודעות על המשפט, הפסק, הנימוקים וביצוע גזר הדין. וזאת, למען יידעו יתר משתפי־הפעולה ויירָאו.

פעולת־נקם שניה

ביצענו על מנהיגי הפוגרום ביהודי פשיטיק בשנת 1935. הנוער היהודי העז להתנגד בכח לפורעים, ירה באחד מהם והרגו. הממשלה הפשיסטית הפולנית הוציאה גזר־דין קשה על המתגוננים. יהודי פולין והעולם החופשי גינו את פסק הדין הזה, בראותם בו „אור ירוק" לכל הפורעים לעשות שפטים ביהודים כחפצם. מאז התפשטה מגפת החרם נגד היהודים בפולין, שרושה ודילדלה רבבות יהודים, והביאתם עד ככר לחם.

באחד הלילות החשוכים באנו לפשיטיק. חיפשנו ומצאנו את המנהיגים הפורעים שלא באו על עונשם, והם: ה„סולטיס" (ראש הכפר או העיירה), מורה ועוד שני אנדקים (חברי מפלגת נציונל־דמוקרטים, האנטישמיים).

ה„טריבונל" דן בענין. הוציא עליהם דין מוות בעד שיתוף פעולה עם הממשלה הפשיסטית. גזר הדין נגד ארבעת הפורעים בוצע בו־במקום. הודענו והזהרנו את אנשי העיירה, כי אותו הגורל צפוי לכל משתפי־פעולה עם הפשיסטים ועם המדכאים הגרמנים.

ביצוע המעשה הזה השאיר רושם עז על משתפי־הפעולה הפולנים, והטיל עליהם אימה ופחד מפני הפרטיזנים. חוצפת הפרטיזנים הרתיחה את שלטונות הצבא הגרמני. הם החליטו לחסלנו. תכניתם היתה — לתפסנו חיים, להעמידנו למשפט ולערוך תלייה פומבית למען הסר הפחד מפני הפרטיזנים, שנפל על האוכלוסיה הפולנית, ולעורר „דרך־ארץ" כלפי השלטון הגרמני.

המצוד

קשרינו הודיעונו על הכנות הגרמנים להקיפנו ולתפסנו בשבי. החלטנו לסגת ליער בלי להשאיר עקבות למרדפים. היה זה בנובמבר 1942. השלג כיסה את השדות וכל צעד ושעל עלול לגלותנו. הלכנו על קרשים הנטויים על אגמי מים כגשרים לדייגים. עקב בעקב הלכנו 21 איש, במחותנו את עקבותינו.

כאשר עברנו שטח מסויים על האגמים, ישבנו לפוש מעט, לנקות את הרובים, ומשהו „לחטוף לפה".

פתאום שמענו צעקה מפי הבחורה הגרויצאית: הגרמנים פה! וכבר נשמעות יריותיהם. נסנו והשארנו מאחורינו 6 הרוגים, ביניהם חתן הבחורה מגרויץ.

בלילה התאספנו באסם־תבואות ליד איזה כפר. שלחנו אחד מקשרינו להיוודע מה עם המצוד ואיך מצב הרוח של האיכרים בכפרים. הוא חזר עם בשורה רעה אשר דיכאה אותנו מאד.

באה פקודה ממוסקבה — סיפר המקשר — „להפריד בין הפרטיזנים היהודים והפולנים". נימוקם — תלונות האוכלוסיה הפולנית על הפרטיזנים היהודים, כי הם מהווים כנופיה השודדת את האוכלוסיה הפולנית, רוצחת פולנים כנקמה בעד מעשיהם נגד היהודים. זה גורם לאי־רצון של האוכלוסיה הפולנית בכפרים לתמוך בפלוגות הפרטיזנים, בהן נמצאים יהודים.

הם רצו להרגיענו והבטיחו לעמוד אתנו בקשרים, אם על־ידי קשר שלהם, או שלנו. הבטחות יפות. ברם, את הנשק לקחו מאתנו.

מצבנו היה נואש. נשארנו 10 יהודים ללא נשק, ללא קשר עם האוכלוסיה המקומית, רדופים על־ידי הגרמנים והאוכלוסיה הפולנית. מה בכוחנו לעשות? שאלנו. הרוב בינינו — בתוכם הייתי גם אני — לא ראה אפשרות כלשהי להמשיך במאבק, והחליט לעזוב את היער. מי שירצה להשאר — יעשה זאת על אחריותו. אני יצאתי מהיער יחד עם אלה שלא האמינו באפש־

רות להמשיך במאבק. נשארו אחדים: בחור מראדום, עוד כמה בחורים ושני האחים יעקב ויוסף גרייצר ממוגלניצה. הם נאבקו ונפלו בקרב. היכן ומתי — לא ידוע למרדכי הרבשטיין.

על פרטיזן נוסף שנפל בקרב, עליו לא ידע מרדכי הרבשטיין, סיפרה פולניה לפולה שבץ במאי 1957.

זליג טרלניק עסק בסנדלרות בכפר וויאנדזוביאץ ולן בלילות באסם תבואות של האיכר גונשרק.בבריחתו מהיער הגיע מרדכי הרבשטיין לכפר הזה. זליג מסר את מקום הלינה שלו הנ"ל למרדכי בלי ידיעת האיכר גונשרק. זליג יצא לחפש אוכל עבור מרדכי ועבור עצמו. הוא לא שב ומרדכי לא ידע על גורלו. ברם, הפולניה הנ"ל סיפרה, כי הוא ניסה להסתתר בכפר קלופוצין. משלא עלה הדבר בידו, נכנס לפלוגת פרטיזנים, לחם בגבורה ונפל ביער של כפר שוידנה.

חיילים יהודים בני מוגלניצה שנפלו בצבאות הלוחמים נגד הגרמנים הנאצים

אברהם יצחק בן שלמה גלברט. נפל ביום 24.4.1942. חייל מתנדב בצבא הבריטי. (פרטים ברשימת המיוחדת — המערכת).

פיבל בן יוחנן ורחל ריבנבך, נכד של זכריה הבלן. חייל בצבא הפולני העממי. בדיוויזיה השלישית ע"ש טראוגוט. הצטיין בקרב. חלם לבלות את המלחמה ולהגיע לארץ־ישראל עם ארוסתו. נפל בשערי וארשה ביום 8.11.44 (פרטים כנ"ל).

גוטרמן יצחק, בן ר' אברהם מרדכי. גוטרמן ישראל בן יצחק הנ"ל. נפל ימים מספר לפני מיגור המשטר הנאצי בכיבוש ברלין.

כבוד לזכרם ולזכר העשרות שנפלו מבלי שנודעו לנו פרטים על המקומות והתאריכים של מותם.

גוטרמן יצחק בן ר' אברהם מרדכי וגלה

גוטערמאַן יצחק, זון פון ר'אברהם מרדכי און געלע

גוטרמן ישראל בן יצחק

גוטערמאַן ישראל, זון פון יצחקן

לוחמים בגיטו וארשה — קעמפער אין געטא ווארשע

בארטמאסער נטע

נולד ב־1920 במוגלניצה, הסמוכה לוארשה, להורים שומרי מסורת, סוחרים זעירים (בעלי חנות מנופק־טורה). למד שבע כיתות בבית הספר העממי הפולני. התחיל לעבוד בצעירותו. אחיו המבוגר, חייט באומנותו, לקחו לוארשה לעבודה עמו בבית־המלאכה אשר ברחוב מורנובסקא 42.

חבר פעיל בסניף הורשאי של „פרייהייט", אשר בכל פעולותיו השתתף במשך כמה שנים, חברי ועד הסניף. כשנה קודם שפרצה המלחמה עבר עם קבוצת בוגרים מ„פרייהייט", למפלגת פועלי ציון (צ.ס.). הם הוו שם קבוצה מיוחדת בשם „יונג פועלי ציון" (צעירי פועלי־ציון) ועשו פעולה תרבותית וחברתית נפרדת והמשיכו לקיים את הקשר עם „פרייהייט".

בימי הכיבוש הנאצי היתה קבוצה זאת פעילה מאוד בעבודת המחתרת התנועתית, ורבים מחבריה הצטרפו לפלוגות הלוחמים של „דרור". ביניהם גם נטע, שהשתתף בפעילות בקרבות הגיטו. שמו ברשימת הנופלים בקרב הגיטו.

טרוקס לייב

נולד במוגאלניצא הסמוכה לוארשה ב־1920. אביו בורסקאי איש ה„מזרחי", התאמץ להקנות לילדו חינוך לאומי, לייב ביקר תחילה בחדר. משנוסד במקום בית־ספר עברי „יבנה" נמנה עם תלמידיו הראשונים. אולם בית־ספר זה לא החזיק מעמד, והוא המשיך לימודיו בבית־ספר עממי פולני, בו גמר 7 כיתות. בגיל צעיר התחיל לעבוד עם אביו. הצטרף לתנועת הצופים של „פרייהייט", ואחרי תקופה קצרה עבר ל„פרייהייט" — נוער מפלגת פועלי ציון (צ.ס.). גם אחיותיו, המבוגרת חנה הצעירה פאֶרל, היו ב„פרייהייט". ער מאד לעניינים חברותיים, בעל כשרונות ארגוניים. מסור לתנועה. השתתף בסמינריון התנועה בז'אלונקה שנמשך שבעה שבועות ,ובשובו נעשה מדריך בחוג.

עם המלחמה התגלגל לאוסטרוביאץ־קאלאצקי והיה בקבוצה הלוחמת של „דרור" שהגיעה לוארשה, כדי להשתתף בהתקוממות. נשלח מטעם הארגון היהודי הלוחם לקראקא, והשתתף בהנתפלות הנועזת הידועה, בדצמבר 1942, על גרמנים בבתי־קפה ובמקומות אחרים שעלתה אחרי כן בחיי מרבית הלוחמים. ניצל בנס, ובשובו לוארשה הביא עמו את האקדח של מפקד הארגון היהדוי הלוחם לאבאן־לייבוביץ (רה"נ). זמן קצר לאחר שובו מקראקא השתתף בקרבות הגיטו, ב־18—21 בינואר, ובהן נתן את נפשו. שמו ברשימת הנופלים בקרב גיטו וארשה.

כץ יעקב

עם המחצית השניה של שנת 1942 נשלחו להרוביאשוב שלוש קבוצות בעיקר מלוחמי „דרור" מוארשה. על הקבוצות האלו הוטל לפתוח, יחד עם הגרעין של הקיבוץ החלוצי שהיה במנסרת־עצים ליד הרוביאשוב, בפעולה פרטיזאנית בסביבה. הקבוצה האחרונה בת 18 לוחמים, (שלוש הקבוצות מנו כ־70 איש) ובכללם מ. רובאנצ'יק, נ. גרשוני, ש. דוכובנו, פסיה פורמנוביץ, י. כץ, י. נוז'צ'א, רות שקלאר, דינה לוין (כולם רה"נ) ועוד — נכשלה בזמן ביקורת התעודות ברכבת ורק חבר צעיר אחד, מוניאק שטאנגאל (רה"נ) הצליח לחזור לוארשה. כל היתר נרצחו במקום, פרט לישראל זאלצאר רה"נ), אשר הובל משום מה על־ידי הגיסטאפו ל„פאביאק" בוארשה ונרצח שם. כשלונה של קבוצה זאת גרם

גם להשמדת כל החברים שהיו מרוכזים במנסרת־העצים.

כץ יעקב (יענקל)

נולד במוגאלניצא בקרבת וארשה, ב־1917. התיתם בקטנותו וגדל בדחקות. בנעורותו הצטרף לתנועת „פרייהייט" היה חבר נאמן ומסור. ב־1935 יצא להכשרה לדומברובה־גורניצ'א — פלוגה של קיבוץ באנדין, ובה למד סנדלרות. תנאי הקיבוץ הניחו בידו להשלים את ידיעותיו שלא יכול לקנותן בילדותו וכן לימוד השפה העברית. בקיבוץ גילה רוב אחריות והוטל עליו תפקיד משקי. ב־1937 השתתף בחצי ירח לימודים שסודר בבאנדין ובסמינריון של „פרייהייט". אחר־כך היה פעיל בסניף התנועה בדומברובה־גורניצ'א. חצי שנה לפני המלחמה אושר לעליה, החליט עם קבוצת חברים שגם הם אושרו לעליה להשאר עוד זמן־מה בדומברובה, כדי להשתכר להוצאות הדרך לכל הקבוצה ולעלות יחדיו.

עם המלחמה עבר לוארשה, התקשר עם הקומונה החלוצית ברחוב דז'אלנא 34, עבד בעבודות האספקה של ה„ג'וינט" ועזר הרבה לפלוגות ההכשרה שבסביבת וארשה. עשה את עבודתו במסירות ונאמנות. כדרכו להיות תמיד נכון לכל צו התנועה, היה גם ברגעיו האחרונים, בהצטרפו לפלוגת הלוחמים של „דרור". בתחילת ספטמבר 1942 נשלח עם פלוגות הפארטיזאנים מלוחמי „דרור" ליערות הרוביאשוב, ושם נתן את נפשו. שמו ברשימת הנופלים בקרב הגיטו.

לוחמים נוספים שקיבלנו ידיעות על השתתפותם בקרב ונפלו חלל

בנדט ציגלמן,

איכל ציגלמן — שני אחים אופים. חברים פעילים באיגוד המקצועי שהיה תחת השפעת המפלגה הקומוניסטית בפולין.

הרשל פרנקל,

חייקה פרידמן — חברי „הבונד".

מסייעים למורדים שנפלו חלל

יעקב אהרן בן יחיאל חיימוביץ. סייע למורדים בהכנסת מזון ונשק ממקום עבודתו מחוץ לגיטו וארשה. נתפס, הובל לאושויץ, קפץ מהרכבת ונהרג.

יצחק בן השל סיימט. נורה בפומבי לעיני אלפי העובדים בסקארזשיסקא כעונש על הברחת כדורים מבית החרושת לנשק בו עבד לפרטיזנים שבסביבה.

רבקה זיגעל־לעווין

בענדעט ציגעלמאן, דער קעמפער פון וואַרשעווער געטא

שוין 28 יאָר שרייט אַרויס צו אונדז פון לוח דאָס בלאַט פון פייער און אש און פון גבורה — דער 19־טער אַפּריל 1943 — דער טאָג פון וואַרשעווער גע־טא־אויפשטאַנד. אַ סך פּרשות פון גבורה און העלדי־שן קאַמף זענען פאַרצייכנט געוואָרן אין דעם לעצטן וועלט־קריג. אָבער די געטא־אויפשטאַנדן וועלן אויף אייביק פאַרבלייבן איינגעקריצט אין אונדזער יידי־שן זיכרון. ס'איז געווען אַן אויפשטאַנד פון אַקטיווע קעמפער וואָס האָט גלאָריפיצירט זעם נאָמען פון זעקס מיליאָן אומגעקומענע ברידער און שוועסטער מיט אומבאַגרענעצטער ליבע צום פאָלק.

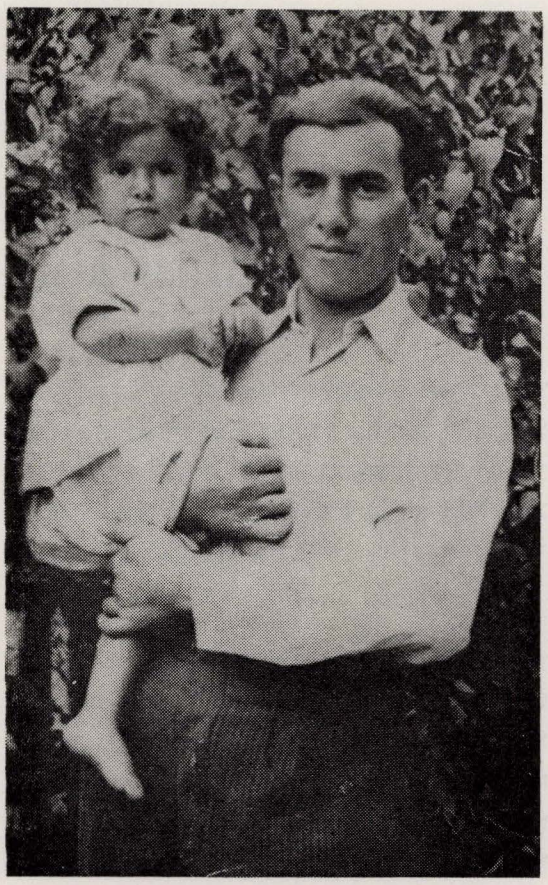
אונדזערע טייערע מאָגעלניצער זין האָבן צוגע־טראָגן זייער ביישטייער אין קאַמף. איינער פון זיי איז געווען בענדעט ציגעלמאַן. געבוירן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1907 ביי די עלטערן יצחק און רחל. דעם פאָ־טער האָט מען גערופן „דער בלינדער יצחק" און די מוטער — רחל דיאָבל. דער פאָטער איז געווען פון פאָך אַ בעקער. אַ חסיד פון רבין — רב משהלע זכ־רונו לברכה.

ווי די אַנדערע חסידים פון דעם זעלבן רבין, וואָס זענען געווען בעלי מלאכות, ווען דאָס שטיבל פון רבין רב משהלעס חסידים איז געווען ביי אַנשל שניידער (מאָרדקאָוויטש) זכרונו לברכה און שפּעטער ביי בענדעט שניידער (זיגעל) זכרונו לברכה, איז יצחק ציגעלמאַן געווען דער בעל־קורא.

רחל און יצחק האָבן געהאַט ניין קינדער: שרה,

יאָסל, יידעס, פּערל, פייגע, איכל, בענדעט, אהרן, בייַ־לע. פון די 9 קינדער איז בענדעט געווען דער זי־בעטער. דער פּאָטער פון בענדעטן איז זייער יונג גע־שטאָרבן. בענדעט איז געבליבן אַ יונגער יתום די מוטער האָט זיך געראַנגלט פאַר דער עקזיסטענץ. איר אייניציקע פּרנסה איז געווען, וואָס דינסטיק איז זי געשטאַנען אין מאַרק און פאַרקויפט ברויט. פון דעם איז נישט געווען גענוג צום לעבן, אויסצוהאַלטן אַ פאַמיליע. רחל איז געווען אַ פרוי מיט הומאָר, קיין מאָל נישט פאַרצווייפלט. שטענדיק פריילעך, ווי די משפּחה „דיאַבלעס" זענען געווען. אַז מען האָט רחלען געפרעגט: „רחל, וואָס זענט איר אַזוי פריילעך?" פלעגט זי ענטפערן: איך האָב שוין היינט גענוג געווויינט, ווען איך האָב צעשניטן די ציבל פאַר דער חברה.

די מיידלעך זענען אַוועק אין דער פרעמד אַר־בעטן שטוב־אַרבעט. און די יינגלעך האָבן דאָך גע־מוזט קענען עברי, זענען זיי געגאַנגען אין חדר. שכר־לימוד האָט מען געמוזט צאָלן. נישט איין מאָל זענען די יינגלעך אַ היים געשיקט געוואָרן פון חדר, ווייל

בענדעט ציגעלמאַן און זיין טעכטעריל געפאַלן אין וואַרשעווער געטאָ

די מוטער האָט נישט געהאַט צום באַצאָלן שכר־לי־מוד.

פון די פריסטע קינדער־יאָרן איז בענדעט געווען געצווונגען צו לערנען אַ פאַך. צו 16 יאָר קומט בענ־דעט קיין וואַרשע. ווי ס'גיט איבער בענדעטס פּער־זענלעכער חבר, דער בעקער־אַרבעטער פּנו וואַרשע, היינט אין תל־אביב, זלמן שווערין צו לאַנגע יאָר, איז בענדעט אין 1924 יאָר, אָדער 1925־טן יאָר געוואָרן אַ מיטגליד אין בעקער־פאַריין אויף לעשנע 53 און גלייכ־צייטיק איז ער אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דעם קאָ־מוניסטישן יוגנט־פאַרבאַנד. ער האָט אַ סך געלעזן, האָט איבער זיך אַ סך געאַרבעט. געהאַט אינערלעכע אינטעליגענץ. ער האָט זיך אַרויסגעהויבן און געוואָרן איינער פון די אַקטיוסטע פון דער יוגנט.

גלייכצייטיק האָט ער זיך קוואַליפּיצירט אין פאַך. די פאַרוואַלטונג פון פאַריין האָט אים געשיקט אַר־בעטן אין איינע פון די בעסטע בעקעריין אויף נאַ־לעווקעס 45 ביי קאָגאַנען. קאָגאַנס געבעקס האָט גע־שמט אין יידישן וואַרשע פאַר איינע פון די בעסטע געבעקסן.

די אַקטיוויטעט אין פאַריין און צווישן די קאָ־מוניסטישע יוגנט האָט אים אַרויסגערוקט אין די פאָ־דערשטע רייען. ער האָט אָנגעפירט מיט אַ סך אַקציעס. סיי פּאָליטישע, סיי פּראָפעסיאָנעלע. ער האָט אַדורכ־געמאַכט אַ סך אַרעסטן. אַ לענגערע צייט געזעסן אין „פּאַוויאַק"* נאָך אַלע שיקאַנעס, וואָס ער האָט אַדורכ־געמאַכט אין די תפיסות האָט אים נישט געבראָכן. ער האָט זיך דערהויבן. אין דער תפיסה זיצנדיק האָט ער אַ סך געלערנט. אַרויסקומענדיק פון „פּאַוויאַק" איז ער אַרײַנגעטראָטן אין דער פּאַרטיי און איז געוואָרן צו־ריק אַקטיוו.

אין דער זעלבער צייט האָט ער חתונה געהאַט און געבוירן אַ קינד. נאָך אַ קורצער צייט איז די פרוי ביי אים געשטאָרבן און ער איז געבליבן פאַריתומט צוזאַ־מען מיט זיין קינד. אין עטלעכע יאָר שפּעטער האָט ער ווידער אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע.

עס איז געווען אַ צייט אין וואַרשע פון צוויי בע־קער־פאַרײַנען: אַ בונדישער און אַ קאָמוניסטישער. אין 1935 יאָר האָבן זיך ביידע פאַרײַנען פאַראייניקט. די אָנפירונג פון פאַריין איז געווען אַ בונדישע. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס די באַציונגען זענען געווען פאַרשאַרפטע, איז בענדעטס אויטאָריטעט געווען גע־

* באַוווסטע תפיסה אין וואַרשע.

געשעצט ביי די בעקער־אַרבעטער און ער איז געווען אויסגעווײלט אַלס מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג. און די בונדישע אָנפירונג פון פאַריין האָט טאָלערירט בענדעטן. אַ צווייטע פּערזאָן פון די לינקע וואָלטן זיי נישט טאָלערירט. דער פאַריין איז געווען אויף מילנע 7. ער איז פאַרבליבן אין דער פאַרוואַלטונג ביזן אויסברוך פון דער מלחמה.

בלייבנדיק אין וואַרשעווער געטאָ צוזאַמען מיט אַלע יידן, איז ער געווען אַקטיוו, נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. לויט ידיעות האָט ער געהערט צו די קאַמפּס־גרופּן. ב. מאַרק אין זיין בוך „חורבות דער־ציילן", ערשטער באַנד, „אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ", זייט 177, דערציילט, אַז אויף נאַלעווקעס 45 איז געשטאַנען אין שפּיץ פון אַ קעמפּנדע גרופּע דער בעקער־אַרבעטער בענדעט ציגעלמאַן, אָדער ווי די חברים האָבן אים געפרופן מחמת זיין פאַרביסנקייט — באַנדיט.

אין קאַפּיטל „דער טויט פון קדושים", זייטן 336—337 שרייבט ווייטער ב. מאַרק: „די טראַגישע, אויסזיכט־לאָזע באַדינגונגען פון קאַמף זענען געווען אַ פּרוּוו־שטיין פאַרן כאַראַקטער פון דעם מענטש. עס האָט זיך געפּאָדערט אַ גרויסע גראַד פון אידעאַליזם און הויכע מדרגה פון נאַציאָנאַלן באַווּסטזיין פון דער טאַט און פון דעם קרבן. כדי אויסצוהאַלטן אינערלעך פעסט ביזן סוף. און איינער פון זיי איז געווען בענדעט ציגעל־מאַן, וואָס האָט זיך דערהויבן צו דער זעלטענער מדרגה פון אַ קדוש".

מיט אַ הייליקן ציטער דאַרפן די איצטיקע און קומענדיקע דורות פון אונדזער פאָלק געדענקען די נעמען פון די מענטשן, וועלכע האָבן וויַיט נאָכן 10טן און נאָכן 16טן מאַי געקעמפט און געראַנגלט זיך מיטן שונא אין די רוינען פון דעם יידן־ראַיאָן אויף נא־לעווקעס 45.

דאָרטן האָט ער געאַרבעט, דאָרט האָט ער ge־קעמפט, דאָרטן איז ער געפאַלן.

דער 19טער אַפּריל, ערב פּסח 1943, פּרילינג, וועז אַלץ וועקט צום לעבן, האָט אייניציטיק געברענגט חורבן, טויט, אונטערגאַנג פון די יידן אין וואַרשעווער געטאָ. בענדעט ציגעלמאַן, דער קעמפער, איז געפאַלן מיט געווער אין האַנט, פאַרן כבוד פון פאָלק און מענטש. כבוד זיין אַנדענק. געדענקען און נישט פאַרגעסן.

מאגעלניצע „פרייהייט" חברים געפאלן אין קאמף פון געטא אויפשטאנד

נטע בארטמעסער

געבוירן אין 1920 אין מאָגעלניצע, וואַרשעווער געגנט. זיינע עלטערן — פרומע מענטשן, קליינהענד־לער (זיי האָבן געהאַט אַ מאַנופאַקטור־קראָם). ער האָט געלערנט 7 יאָר אין דער פוילישער פאָלקסשול. אַרבעטן האָט ער אָנגעהויבן זייענדיק נאָך יונג. זיין עלטערער ברודער, אַ שניידער, האָט אים אַריבערגענומען קיין וואַרשע צו אַרבעטן צוזאַמען מיט אים אין דער ווערק־שטעל אויף מוראַנאָווסקע 42.

נטע איז געווען אַן אַקטיוויסט חבר אין דער וואַר־שעווער „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע און במשך עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד האָט ער זיך באַטייליקט אין אַלע טע־טיקייטן. אַ יאָר פאַרן מלחמה־אויסברוך איז ער אַרי־בער, צוזאַמען מיט אַ גרופּע דערוואַקסענע חברים פון „פרייהייט" אין דער פּועלי־ציון (צ.ס.)־פאַרטיי. זיי האָבן דאָרט געבילדעט אַ באַזונדערע גרופּע א. נ. „יונג פּועלי־ציון" און אויך געפירט אַ באַזונדערע קולטורע־לע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, אויפהאַלטנדיק ווייטער דעם קאָנטאַקט מיט דער „פרייהייט"־באַוועגונג.

בעת דער נאַצי־אָקופּאַציע איז די דאָזיקע גרופּע געווען זייער אַקטיוו אין דער אונטערערדישער אַרבעט פון דער באַוועגונג, און אַ סך פון אירע חברים זענען אַריין אין די קאַמף־גרופּן פון „דרור". צווישן זיי איז אויך געווען נטע, וועלכער האָט געמאַכט אַן אַקטיוון אָנטייל אין די קאַמפּן פונעם געטאָ־אויפשטאַנד. זיין נאָמען געפינט זיך אויף דער ליסטע פון די געפֿאַלענע אינעם וואַרשעווער געטאָ־אויפֿשטאַנד.

לייב טראקס

געבוירן אין מאגעלניצע, ווארשעווער געגנט, אין 1920. דער פאטער, א גארבער, איז געווען א מזרחיסט און באמיט זיך געבן זיין יינגל א נאציאנאלע דערציונג. לייב איז תחילת געגאנגען אין חדר, אבער ווען אין שטעטל איז געגרינדעט געווארן די „יבנה"־שול, איז ער געווען איינער פון אירע שילער. די שול האט נישט לאנג אנגעהאלטן און ער האט פארגעזעצט די לימודים אין דער פוילישער פאלקס־שול, ווו ער האט געענדיקט 7 קלאסן. שוין גאר יונג האט ער אנגעהויבן מיטארבעטן מיטן פאטער. דאן איז ער איינגעטרעטן אין דער סקויטן־ארגאניזאציע פון „פרייהייט", און נאך א קורצער צייט איז ער אריבער אין „פרייהייט" — די יוגנט־ארגאניזאציע פון פועלי־ציון (צ.ס.). אויך זיינע שוועסטערן, די עלטערע, חנה, און די יינגערע, פערל, זענען געווען מיטגלידער פון „פרייהייט". לייב איז גלייך זיער פארינטערעסירט אין געזעלשאפטלעכע ענינים און האט זיך באטייליקט אינעם 7־וואכיקן סמינאר פון דער באוועגונג אין זשעלאנקע, און ווען ער איז צוריקגעקומען, איז ער געווארן א קרייז־דערציער.

בעת דער מלחמה איז ער פארוואגלט געווארן קיין אסטראוויץ־קעלעצקי און איז געווען דארטן א מיטגליד פון דער קאמף־גרופע „דרור", וועלכע איז שפעטער אנגעקומען קיין וואַרשע, כדי צו באטייליקן זיך אינעם אויפשטאנד. די יידישע קאמף־ארגאניזאציע האט אים געשיקט, צוזאמען מיט נאך חברים, קיין קראקע און ער האט זיך באטייליקט דעם 23סטן דעצמבער 1942, אין דעם באקאנטן, געוואגטן אנפאל אויף דייטשן אין קאפעהייזער און אנדערע ערטער, וואס האט דערנאך געקאסט דאס לעבן פון די מערסטע באטייליקטע קעמפער. לייב איז על פי נס ניצול געווארן און אומקערנדיק זיך קיין וואַרשע, האט ער מיטגעבראכט דעם רעוואלווער פונעם קאמענדאנט פון דער יידישער קאמף־ארגאניזאציע לאבאן־לייבאוויטש לפ"ג קורץ נאך זיין אומקער פון קראקע, האט ער זיך באטייליקט אין די געטא־קאמפן דעם 18—21 יאנואר, ווו ער איז געפאלן. זיין נאמען געפינט זיך אין דער ליסטע פון געפאלענע אין וואַרשעווער געטא־קאמף.

זייט 675:

סוף דעצעמבער 1942 איז רישיא געשיקט געווארן קיין קראקע אויפצושטעלן פון דאס ניי א קאנטאקט, נאך דעם ווי די מערסטע פון די דארטיקע קעמפער זענען אדורכגעפאלן נאכן איבערפאל אויף די דייטשן דעם 23סטן דעצעמבער 1942. זי האט אריבערגעפירט פון דארטן קיין וואַרשע עטלעכע פון די געציילטע קעמפער, וואס זיי איז דאן געלונגען צו ראטעווען זיך פון די דייטשן — ישראל זילבערמאן, נפתלי זשימאק און לייב טראקס, אלע לפ"ג.

יעקב (יאנקל) כץ

געבוירן אין מאגעלניצע, ווארשעווער געגנט, אין 1917. קליינערהייט געווארן א יתום און געלעבט אין דחקות. יונג אריינגעטרעטן אין דער „פרייהייט"־ארגאניזאציע און געווען א געטרייער און איבערגעגעבענער חבר. אין 1935 איז ער ארויס אויף הכשרה קיין דאמבראוא־גורניטשא אין דער פלוגה פון בענדינער קיבוץ. דארט האט ער געלערנט שוסטעריי. די באדינגונגען פון קיבוץ האבן אים דערמעגלעכט צו פארפולקאמען די ידיעות, וועלכע ער האט נישט געקענט באקומען אין זיינע קינדערן־יארן, ווי אויך צו דערלערנען העברעיש. אין קיבוץ האט ער ארויסגעווייזן גרויס אחריות און ס'איז אים אנפארטרויט געווארן א וויכטשאפטלעכע פונקציע. אין 1937 האט ער זיך באטייליקט אין א האלבן לערנחודש אין בענדין און אין „פרייט"־סעמינאר. דערנאך איז ער געווען אקטיוו אין דער ארטיקער ארגאניזאציע, אין דאמבראוא־גורניטשא. א האלב יאר פאר דער מלחמה איז ער באשטעטיקט געווארן צו עליה. ער האט אבער באשלאסן — צוזאמען מיט א גרופע עליה־באשטעטיקטע חברים — צו פארבלייבן א געוויסע צייט אין דאמבראוע, כדי צו פארדינען אויף רייזע־הוצאות פאר דער גאנצער גרופע און פארן צוזאמען.

נאכן מלחמה־אויסברוך איז ער אריבער קיין וואַרשע און זיך פארבונדן מיט דער חלוצישער קאמונע אויף דזשעלנע 34. ער האט געארבעט אין דער באזארגונגס־אפטיילונג פון „דזשאינט" און אויך מיטגעהאלפן די הכשרה־פלוגות ארום וואַרשע. אויך די דאזיקע ארבעט האט ער אויסגעפירט מיט טריישאפט און איבערגעגעבנקייט. מיט זיין שטענדיקער גרייטקייט צו יעדן רוף פון דער באוועגונג איז ער אריינגעטרעטן אין די קאמף־גרופן פון „דרור". סוף אויגוסט אדער אנהייב סעפטעמבער 1942 איז ער אוועק מיט די פארטיזאנער פון „דרור" אין די כרובישאוועד וועלדער און דארט איז ער געפאלן. זיין נאמען געפינט זיך אויף דער ליסטע פון די געפאלענע וואַרשעווער געטא־קעמפער.

הרב קלונימוס-קאַלמיש שפּירא

אייניקל פון ערשטן מאָגעלניצער רבין — דער שרף — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל.

דער פּיאַסעטשנער רבי איז געבוירן איז גראָ־דזשיסק, נעבן וואַרשע, ט״ו אייר תרמ״ט (15 מאי 1888). דער יינגסטער זון פון רבין ר׳ אלימלך שפּירא, דער מחבר פון „אמרי אלימלך, אַן אוראייניקל פון קאָ־זשעניצער מגיד און פון לובלינער חוזה. צו פּיר יאָר איז ער געוואָרן אַ יתום פון זיין פאָטער, און די מוטער, אַ טאָכטער פון כענטשינער רבין, איז פאַרבליבן מיט צוויי קינדער — ער, דער שפּעטערדיקער רבי ר׳ קאַל־מיש, און זיין יינגערער ברודער, דער שפּעטערדיקער פירער פון „הפועל המזרחי אין ארץ־ישראל, הרב ר׳ ישעיהו שפּירא ז״ל. דער רבי ר׳ קאַלמיש האָט זיך דערצויגן אין גראָדזשיסק און נאָך אַלס קינד האָט ער אַרויסגעוויזן גאונישקייט. ווען ער איז אַלט געוואָרן 15 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון קאָזשעניצער רבין און נאָך דער פּטירה פונעם שווער — איז ער געוואָרן רבי, אַלט זייענדיק 19 יאָר. צו 21 יאָר איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין פּיא־סעטשנע און דאָרט האָט ער געפירט דאָס רבנות ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער פלעגט לערנען טאָג און נאַכט. אויף שבתים און יום־טובים, און באַזונדערס אויף ימים־נוראים, פלעגן קומען צו אים טויזנטער חסידים. פאָר קראַנקע פלעגט ער שרייבן רע־צעפטן אויף לאַטיין, וואָס די אַפּטייקן פלעגן אַרויסגעבן לויט זיי רפואות. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ הדרת־פּנים, אַ ליבלעכער און האַרציקער און ער איז גיך פאָפולער געוואָרן אין די לומדישע־חסידישע קרייזן אַלס פאָלקס־רבי. ער האָט פאַרמאָגט אַן אינערלעכן ברען און ס׳איז נישט געווען קיין שום יידיש־געזעלשאַפטלע־כע דערשיינונג, וואָס האָט נישט דערוועקט זיין אינטע־רעס. באַזונדערס האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט שמירת שבת און ער איז געווען דער נשיא פון די שומרי־שבת אין וואַרשע. ער איז געווען פון די אָנגעזעענסטע מיטגלידער אין דער אגודת הרבנים אין פוילן און איינער פון די הויפּט־קעמפער קעגן דער שחיטה־גזירה פון דער פּוילישער רעגירונג. אין יאָר 1921 האָט ער געגרינדעט אין וואַרשע די ישיבה „דעת משה״, איינע פון די גרויסע פּוילישע ישיבות, וועלכע האָט אַרויס־געגעבן אַ גרויסע צאָל רבנים. ער האָט געזאָגט שיעורים אין חסידות און קבלה. ער האָט אויך געמאַכט אַ סך חידושי תורה — האָט מחבר געווען אַ גרויס פּלפּול־ספר אויף דער מסכתא שבת, אַ פּירוש אויפן זוהר א״אַנד, אַבער ער האָט דערלויבט צו פאַרעפנטלעכן נאָר די דערציערישע ספרים, ווי „חובות התלמידים״, „חובות האברכים״ און „בני מחשבה טובה״. דאָס ספר „חובות התלמידים״ איז דערשינען אין עטלעכע אויפלאַגעס און לעצטנס אויך אין ארץ־ישראל — דורך פּיאַסעטש־נער חסידים — און ער האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג. זיינע חסידים האָבן אים געפרופן „אוהב ישראל״ און ער האָט טאָקע ליב געהאַט יידן מיטן גאַנצן האַרצן. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געהאַט אַ ליבשאַפט צו ארץ־ישראל און האָט אַ הינגעשיקט אַ סך פון זיינע חסידים.

ביי די ערשטע באַמבאַרדירונגען זענען דערהרגעט געוואָרן זיין בן־יחיד הרב אלימלך שפּירא, וועלכער האָט פאַר דער מלחמה זיך אומגעקערט קיין פוילן פון ארץ־ישראל, און אויך די שנור און א שווע־גערין. די מוטער איז פון גרויס צער און עגמת־נפש באַלד נפטר געוואָרן. ער וואָלט געקענט אַרויס פון פוילן, ער האָט עס אָבער נישט געטאָן. אַדאָנק זיינע אַנשטרענגונגען האָט דער „דזשאָינט״ געגרינדעט אויף דזשעלנע 5 (וווּ ער האָט געווויינט) אַ פאָלקס־קיך, וווּ עס האָבן — איידער ס׳איז געשאָפן געוואָרן דער גטאָ און אויך שפּעטער — געגעסן 1500 פּיא־סעטשנער יידן, פון די אַנטלאָפענע קיין וואַרשע.

אין דער לעצטער גטאָ־תקופה האָט ער געאַרבעט אַ שטיקל צייט אינעם שולץ „שאָפּ״ אויף נאָווּאָלי־פּיע גאַס, וווּ עס האָבן געאַרבעט אַ גאַנצע ריי רבנים און תלמידי־חכמים. נאָך דער ליקווידירונג פון וואַר־שעווער גטאָ איז ער אַריבערגעפירט געוואָרן אין בו־דזינער לאָגער וווּ עס האָבן זיך געפונען נאָך רבנים און געזעלשאַפטלעכע טוער (צווישן זיי הרב ש. שטאָק־האַמער און א. ל. בלאָך ביידע לפ״ג; דער בונ־דישער טוער ע. פאַלק און דער רעוויזיאָניסטישער עסקן ד״ר ד. וודאָווינסקי (ביידע זענען גערעטעוועט, זע זייט 194, באַמערקונגען 12 און 13; מער פרטים וועגן בודזינער לאָגער זע זייט 193 באַמערקונג 11). מען גיט איבער, אַז 15 מענטשן פון זיי האָבן זיך מתחייב גע־ווען מיט אַ תקיעת־כף נישט צו פאַרלאָזן איינער דעם אַנדערן ביי קיין שום רעטונגס־פרווו. דער יידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט געשיקט פון וואַרשע ספעציעלע שליחים אין לאָגער צו רעטעווען עטלעכע, דער שליח (אַ פאָליאַק, אַ באַן־אַרבעטער, טעאָדאָר פאַיעסקי, וועלכער האָט אויך גערעטעוועט ד״ר ע.

רינגעלבלומען פון טראַוניקי האָט געקענט אַרויס־נעמען פון לאַגער צו איינעם אָדער צוויי מענ־טשן, העכסטנס, צוליבן תקיעת־כף האָבן זיי דערויף נישט מסכים געווען און דורכדעם איז נישט מעגלעך געווען זיי אַרויסצורעטעווען. הרב שפירא איז געווען צווישן די, וועלכע די דייטשן האָבן אין פרילינג און זומער 1944 אַריבערגעפירט פון בודזינער און אַנ־דערע לאַגערן קיין פּלאַשאָוו און וויעליטשקי, דאָרטן איז ער אומגעקומען. זיין נאָמען געפינט זיך אין דער דערמאָנטער ליסטע פון די 320 דערמאָרדעטע געזעל־שאַפטלעכע טוער, רבנים, וויסנשאפטלער און קינס־טלער.

צבי משה

יעקב־אהרן חימוביץ הי"ד

די ידיעות וועגן דעם העלדישן ווידערשטאַנד פון די יידן קעגן די דייטשע חיות טרף, זענען ווייניק וואָס באַקאַנט דערברייטער נישט יידישער וועלט בכלל און דער יידישער עפנטלעכקייט בפרט. די סיבה פאַר וואָס די נישט־יידישע וועלט וויס נישט איז, ווייל זי ווייל נישט וויסן און איז אויך נישט געווען פאַראינ־טערעסירט אונטערצוצייכענען די יידישע גבורה...

יעקב חיימוביץ ואשתו הי"ד

די סיבה צוליב וועלכער יידן וויסן נישט פול וועגן די הראָאישע מעשים פון זייערע ברידער און שוועסטער איז צוליב די וויניק געבליבענע אודים מוצלים מאש התופת (פאַרבליבענע האַלעווישקעס פון־נעם העלישן פייער), וועלכע וואָלטן קענען עדות זאָגן וועגן העלדישן יידישן ווידערשטאַנד אין די געטאָס, פאַרטיזאַנקע און אַלס זעלנער אין פאַרשיידענע מילי־טעריש פאַרמאַציעס און אַרמייען, גבורה־אויפטוען, וואָס האָבן געבראַכט צו קדוש השם און כבוד ותהילה להם ולעמם (ערע און רום זיי און זייער פאָלק).

דעריבער נישט בלויז נישט געראַכט זענען די, וועלכע זאָגן, אַז יידן האָבן נישט געקעמפט, נאָר זע־נען געגאַנגען כצאן לטבח אין די גאַז־קאַמערן, נאָר זיי זענען אַפילו נידערטרעכטיקע און מוראדיקע ליגנער.

גויים פון פיל פעלקער, וועמען די מערדעריש דייטשן האָבן אונטערדריקט, האָבן טראָץ דעם, וואָס עס איז זיי לייכטער געווען דאָס אַנטלויפן און אויס־באַהאַלטן זיך, כמעט נישט געקעמפט, נישט אַנטלאָפן פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, האָפנדיק מיט רעכט, אַז אויך דאָרטן אין די לאַגערן וועלן זיי הערשן אי־בער די יידן און איבער זיי זיך איזדיעקעווען.

גאָר אַנדערש, ביטער, איז געווען דער גורל פון אַ יידּ. ווען ער איז אַנטלאָפן פון איין מערדער, האָבן אים מקבל פנים געווען פיל רוצחים און צמאי דם יהודי (יידן־בלוט דאָרשטיקע). אַבער דאָך האָבן יידן געקעמפט.

אַזאַ איינער איז געווען יעקב־אהרן חיימאָוויטש ז"ל, דער זון פון הרב יחיאל בר מנחם הלוי חיימאָוויטש (נפטר געוואָרן אין מאָגעלניצער געטאָ פון הונגער). דער יינגערער ברודער פון משה חיימאָוויטש, יעקב־אהרן, איז געווען אַ טעטיקער טוער אין דער וואַרשע־ווער פועלי־ציון צ. ס. ארבעטנדיק אין די וואַרשטאַטן פון באַקאַנטן אין וואַרשע פאָלקס־דויטש שולן, איז ח׳

יעקב באַאויפטראגט געווארן פון דער פועלי־ציון אונטערגרונט צו אַרגאַניזירן דאָס אַרויסשמוגלען געווער און עס ברענגען אין געטאָ. ווי זיין שטייגער האָט ער די אויפגאַבע ערלעדיגט אין אַן דער מינדסטער וואַקלעניש אַדורכגעפירט אַ צייט לאַנג. ביז ער און די גרופּע חברים, וועלכע ער האָט אַרגאַניזירט, זענען דורך אַ צופאַל, אַדער מסירה דורכגעפאַלן. זיי זענען גלייך אַפּגעטראַנספּארטירט געווארן קיין טרעבלינקע.

יעקב־אהרן האָט זיך זעלטן־ווען פאַרלוירן, אַפילו אין די שווערסטע צייטן, וואָס ער האָט אין זיין יונג לעבן געהאַט פיל. אַלע מאָל האָט ער געווּסט ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען. אויך די הערמעטיש געשלאָסענע וואַגאָנען, אין וועלכע מען האָט אים און נאָך טויזנטער יידן געפירט אינעם טויטן־לאַגער, איז אים געלונגען אויפצורייסן אַ פענצטער און דערמעגלעכט עטלעכע און צענדליק יידן צו שפרינגען פון פאָרנדיקן צוג...

די פרייהייט האָט ער ליידער נישט דערלעבט. אַ מערדערישע קויל האָט אים נאָכגעיאָגט און אַ סוף געמאַכט צו זיין יונג און קעמפעריש לעבן הי"ד.

זיין ליבע לעבנס־באַגלייטערין מאַניאַ, טעטיקע טוערין פון „פרייהייט" און זייערע צוויי שיינע טעכטערלעך און זין זענען אומגעקומען אין אוישוויץ. תהינה נשמותיהם צרורות בצרור הנשמות הטהורות שנספו בידי הנאצים הטמאים ימח שמם וזכרם.

אין די ארבעט־און טויט־לאגערן

יחזקאל גאָלדשיידער

ביאלאבזשעג א עיר מקלט

איינע פון די ערי־מקלט און פון דאָרט אין אַרבעטס־לאַגערן

אַלס איינע פון די שטעט, וואָס האָט געהערט צו דעם ראַדאָמער דיסטריקט, איז זי נישט געווען אונטערגעוואָרפן די גזירה פון „אַריבערפֿאָרן פֿרייוויליק אין וואַרשעווער געטאָ", ווי אַלע שטעט און שטעטלעך פון וואַרשעווער דיסטריקט.

אָנהייב פֿעברואַר 1941 בין איך מיט אַ שפּאָר ביסל יידן פון מאָגעלניצע, גריצע (בתוכם דער גריצער רב מיט זיין טאָכטער חנה, וואָס איז אים געקומען באַזוכן פון ארץ־ישראל אַ חודש פֿאַרן מלחמה־אויסברוך), ווי אויך יידן פון ווורקע און אַנדערע שטעט, אַוועק קיין ביאַלאָבזשעג.

כ׳האָב געפונען אַ ווינונג ביי שמעלקע האָכבערג, אַ לאַנגיאָריקער רעסטאָראַטאָר אין מאָגעלניצע, אַ גריצער געבוירענער. מיר האָבן דאָן געמיינט, אַז פון דאָרט וועט מען די יידן נישט אַרויסטרייבן, ווי פון וואַרשע־ווער דיסטריקט.

אין איינעם פון די ערשטע שבתים פון מיין זיין אין ביאַלאָבזשעג, האָט מען מיך, צוזאַמען מיט נאָך מתפללים, אַרויסגענומען פון בית־המדרש, געטריבן אונטער די שמיץ פון נאַגייקעס צו אַ לאָסט־אויטאָ, וואָס האָט אונדז געפירט אין אַ פאָלוואַרק וואָס הייסט סוכי. דאָרט האָבן מיר אָפּגעאַרבעט אַ טאָג ביי לאַנדווירט־שאַפטלעכער אַרבעט. אין אַוונט האָט מען אונדז צוריק געפירט קיין ביאַלאָבזשעג. ס׳האָט נישט לאַנג געדוי־ערט און דאָס אָרט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געהיטענעם אַרבעטס־לאָגער, פון וואָנעט מען האָט נישט געטאָרט אַרויסגיין, און פאַר יעדן „פאַרברעכן" איז מען שטרענג באַשטראָפט געוואָרן.

דאָ האָב איך זיך צום ערשטן מאָל אָנגעשטויסן אין דער דייטשער טיוולאָנישער, קאַלטער, אויסגע־רעכנטער מערדעריש־קייט. ישראל בארטמעסערס אַ ברודער (בינעם), זון פון אברהמלע בארטמעסער פון מאָגעלניצע, האָט געטאָן אַן „עבירה". באַלד האָט מען אים אַריינגעשטעלט אין אַ גרוב, פאַרשאָטן אים ביז צו די ברוסטן. אַ דייטשער סאָלדאָט האָט אָנגעלאָדן זיין ביקס און אָנגעצילט אויף בארטמעסערן. זיך אָפּ־געשטעלט אויף אַ סעקונדע, געשפּאָנט צו אים מיט דער אָנגעלאָדענער ביקס, פּאַוואָליע, פּאַוואָליע — ביז ער איז צוגעקומען נאָענט צו אים. דאָן געהייסן אויפגראָבן דאָס גרוב און אים אַרויסנעמען. ער האָט בלויז „גע־מאַכט אַ שפּאָס".

אין איצטיקן מאָמענט געדענק איך נישט, צי בי־נעם בארטמעסער איז געבליבן לעבן נאָך דעם בלוטיקן „שפּאָס". יעדנפֿאַלס קיין ידיעה וועגן זיין ראַטוועון זיך האָבן מיר נישט געהאַט. מעגלעך, אַז ער איז שפּע־טער אומגעקומען אין סוכי, אָדער אין אַ טויטן־לאַ־גער.*

זעענדיק די באַשטראָפֿונגען אין סוכי האָב איך זיך באַמיט צו באַפרייען פון דאָרט. דאָס איז מיר געלונ־גען דורך איבערקויפן די אָרטיקע דייטשע וואַך. איך בין צוריק געקומען קיין ביאַלאָבזשעג צו שמעלקע האָכבערג אין הויז.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און די דייטשע עלעקטריציטעט־געזעלשאַפט האָט מאָביליזירט אַרבע־טער אויפצושטעלן אַ הויכע שטראָם־עלעקטרישע לי־ניע פון וואַרשע קיין ראַדאָם. די געזעלשאַפט האָט בא־צאָלט לויטן אָנגענומענעם אַרבעטס־לוין. די פּוילישע אַרבעטער האָבן טאָקע באַקומען זייער לוין. די יידישע האָבן אין אָנהייב באַקומען גראָשנס; שפּעטער — קיין איין פּרוטה; ווער עס האָט געהאַט אַ ביסל געלט, האָט זיך געקויפט שפּייז ביי די פּויערים אין די דערפער, וווּ די ליניע איז אויפגעשטעלט געוואָרן. ווער ס׳האָט נישט געהאַט קיין געלט — האָט זיך געדאַרפט אויס־

---

* חיים ביטנער האָט איבערגעגעבן, אַז מ׳האָט אים דערשאָסן אין סוכי.

האַלטן פון די גראָשנס, וואָס ער האָט באַקומען פון דער יידישער קהילה אין ביאַלאָבזשעג.

נאָך אַ „קליינער" אונטערשרייד צווישן אונדז און די פוילישע אַרבעטער: זיי האָבן געגעבטיקט ביי די פויערים אין די שטיבער און באַקומען די בעסטע שפּייז, בעת מיר האָבן געגעבטיקט אין דרויסן און באַקומען פאַר גוט געלט דאָס געמיינסטע עסן, טרוקן, פאַרדאַרט און פאַרשימלט ברויט אאַז"וו.

אויב מיר האָבן נישט באַקומען קיין אַרבעטסלוין, עסן און אַן אָרט וווּ צו שלאָפן ווי די פּאָליאַקן — זענען מיר דערפאַר געשפּייזט געוואָרן דורך די דייטשן מיט הבטחות:

— אויב איר וועט היטן די אַרבעט־שטעלע — וועט איר בלייבן אַרבעטן אויף דער פּריי, נישט אין אַ געשלאָסענעם לאָגער. אייערע פאַמיליע־מיטגלידער וועלן איבערבלייבן אין ביאַלאָבזשעג.

די הבטחות זענען מקוים געוואָרן פונקט ווי אַלע דייטשע צוזאָגן: הושענא־רבה 1942 זענען די ביאַלאָבזשעגער יידן, פונקט ווי אַלע יידן פון ראַדאָמער און פּיעטריקאָווער דיסטריקטן, געטריבן געוואָרן אין די טויט־לאַגערן.

מעשים טובים פונעם וווּרקער רבין

אין מאָגעלניצע איז געווען אַ וווּרקער שטיבל. דאָרט האָט געדאָווונט אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן. אויף ראש־השנה און אַנדערע יום־טובים פלעגן די אָרטיקע חסידים פאָרן צום רבין קיין וווּרקע, זינט דעם ערשטן גרינדער פונעם וווּרקער הויף ר' יצחק זצ"ל.

כ'בין איבערראַשט געוואָרן, טרעפנדיק דעם וווּרקער רבין ר' יצחק קאָליש הי"ד און דער רביצין אין דעם הויף וווּ איך האָב געווויינט, ביי שמעלקע האָכבערג אין ביאַלאָבזשעג. דאָ האָבן זיי געליטן הונגער און נויט, פאַרלירנדיק די הכנסות פון די חסידים. אָבער זיי ביידע האָבן נישט פאַרגעסן קיין איין מינוט אין די יידן, וואָס ליידן מער פון זיי.

דער רבי האָט געבעטן ביי אַלע מתפּללים פון זיין שטיבל, בתוכם בין איך אויך געווען, טיילן זיך מיטן לעצטן ביסן מיט די הונגערנדיקע יידן. די רביצין האָט צוגעפּיפּקליבן די צעריסענע קליידער און שמאָטעס, געזעסן טעג און נעכט און געניייט קליידלעך פאַר קינדער, היטלען פאַר אַלטע לייט, זיי זאָלן נישט ליידן פון קעלט. ווען כ'בין אַריינגעקומען צו זיי, פלעגט די רביצין מיך „מאַביליזירן" צו דער אַרבעט, זאָגנדיק:

— יחזקאלע, כ'ווייס, אַז דו ביסט מיד נאָך אַ טאָג שוועראַר אַרבעט, אָבער דו קענסט דאָך נייען אויף אַ מאַשין, העלף מיר פאַרדעקן די נאַקעטקייט פון די אַרעמע, קראַנקע קינדער, פון די עלנטע אַלטע לייט.

כ'האָב קיין מאָל נישט אָפּגעזאָגט איר בקשה, וואָס איז געזאָגט געוואָרן מיט אַזאַ האַרציקייט, וואָס כ'וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן. כ'האָב דאַן געזען באַשיימפּערלעך מיט מיינע אויגן, אַז דער עפּיטעט)טיטל(צדיקים וטהורים האָט געפּאַסט דעם רבין און דער רביצין, לויט זייערע מעשים ביז צו דער לעצטער מינוט פונעם אַרויסטרייבן די יידן פון ביאַלאָבזשעג.

די ליקווידאַציע פון יידישן האָב און גוטס אין ביאַלאָבזשעג

אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער ביטערער, גרויזאַמער גורל, צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופּע פון די יידישע אַרבעטער אויף דער „ליניע", צונויפצוקלייבן די קערפּערס פון די דערמאָרדעטע יידן אינעם טאָג פון דער אויסזידלונג. אונדזער אויפגאַבע איז אויך געווען: אַרויסנעמען אַלץ, וואָס איז געבליבן פון די אַרויסגעשיקטע, אויססאָרטירן דאָס מעבל, בעטגעוואַנט, מלבושים, סחורות אאַז"וו און אַנלאָדענען אויף אויטאָס, וואָס פירן עס אַוועק קיין דייטשלאַנד.

שוין אַריבער מער ווי 26 יאָר, און די בילדער, וואָס איך און מיינע חברים האָבן דאַן געזען, טויכן אויף פאַר מיינע אויגן אין די שלאָפלאָזע נעכט. בייזע חלומות מיט געשרייען זענען איצט אַן אָפּטע דערשיינונג ביי מיר, מער ווי דעמאָלט, ווען דאָס איז געשען. מיינע אויגן זענען נאָס, דערציילנדיק דאָס איבערגעלעבטע, ווי ס'וואָלט מיט אַמאָל זיך דורכגעבראָכן אַ וועג צום פאַרשלאָסענעם קוואַל פון די געזאַלצענע און ביטערע טרערן... פונדעסטוועגן שטאַרק איך זיך. כ'גיב איבער שרעקלעכע פאַקטן, אָבער נאָר אַזעלכע, וואָס כ'האָב געזען מיט מיינע אייגענע אויגן.

123 טויטע האָבן מיר צונויפגעזאַמלט

צו מאָרגנס נאָך דער אַקציע האָבן מיר צונויפגעקליבן יידן פון פאַרשידענעם עלטער: פון גרייז־גרויע ביז זייג־קינדער, דערשאָסענע אין טאָג פון דער אַקציע. זיי אויפגעלאָדן אויף וועגענער, געפירט אויפן ביאַלאָבזשעגער בית־הקברות און באַהאַלטן זיי אין אַ גרויסן ברודער־קבר. די מיטאַרבעטער, וועלכע זענען געווען אויפן בית־הקברות האָבן געזאָגט: אַז צווישן די דערמאָרדעטע געפינט זיך אויך דער וווּרקער רבי. איך האָב אים, ווי געזאָגט, גוט געקענט, און איך קען נישט

באַשטעטיקן, צי דער ו׳בי איז טאַקע געווען צווישן די 123 דערמאָרדעטע. יעדנפאַלס, איז ער און די רביצין נישט מער צוריקגעקומען פון טויטן־לאַגער. וואַרשיינ־לעך זענען זיי אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע יידן, וואָס זענען דאָן אַרויסגעטריבן געווארן פון ביאַלא־בזשע. ה׳ ינקום דמם!

אַ „חסד של אמת" פון אַ דייטש

ביים אויסריינקן די שטיבער פונעם געבליבענעם יידישן פאַרמעגן, איז אין אין שטוב געפונען געווארן אַ „פאַרגעסן" יידיש קינד פון דריי און אַ האַלב יאָר. האָבן די דייטשן געגומען דאָס קינד, אַרויפגעזעצט אויף א וואָגן, וווּ ס׳זענען געלעגן די טויטע קערפערס פון די דערשאָסענע יידן און עס געבראַכט אויפן בית־הקברות. דאָרט האָבן זיי זיך באַראַטן „וואָס צו טאָן מיטן קינד". נאָך דער באַראַטונג האָב איך געזען ווי אַ דייטש נעמט אַ שטיקל שאָקאָלאַד און גיט עס דעם קינד. נאָכער האָט ער מיט זיין לינקער האַנט אָנגענומען דאָס קינד ביי דער האַנט און מיט דער רעכטער האַנט עס דערשאָסן און אַוועקגעוואָרפן צו די צוגוי־פגעזאַמלטע טויטע.

דער קאָשמאַר פון אויסרוימען דאָס יידישע פאַרמעגן

מיר האָבן געזען דאָס בעטגעוואַנט צעווארפן אויף די בעטן; די קליידער־שענק אָפן און פול מיט קליידער, פוטערס, וועש און פאַרשידענע וועדזאַכן; די פאַ־מיליע־בילדער אויף די וועגט; די ספרים־שענק מיט נמרות, חומשים, מחזורים און סדורים, טלית און תפילין, אַרבע כנפות (ציצית־לייבלעך); קינדער־שפילצייג; שיך פון מענער, פרויען און קינדער. יע־דעס אַרטיקל איז סאַרטירט געווארן. די וועדטפולע זאַכן אָנגעלאָדן אויף די אויטאָס, וואָס זענען געגאַנגען קיין דייטשלאַנד; די מינדערוועדטיקע — ביליק פאַר־קויפט אָדער בחינם צעטיילט צווישן דער אָרטיקער און דער אַרומיקער דאַרפישער פוילישער באַ־פעלקערונג, וואָס איז געשטאַנען גרייט צו ראַבירן דאָס פאַרמעגן פון זייערע געוועזענע שכנים, ווי די רויב־פייגל וואָס וואַרטן צו רייסן און פליקן שטיקער פון די טויטע קערפערס אין די מדבריות.

די דייטשן פאַרזאָגן זייערע געטרייע פאָליאַקן

כ׳ווייס נישט צי זיי האָבן אַזוי אויך געטאָן אין אַנדערע שטעט.* אין ביאַלאָבזשעג האָבן זיי איבער־געלאָזן אויף אַ געוויסער צייט יידישע פאַכמענער. אָן וועלכע די אָרטיקע און די דאָרפישע פוילישע באַפעל־קערונג האָט זיך נישט געקענט באַגיין, אַ שטייגער ווי: שניידערס, שוסטערס, קאָמאַשנשטעפער, סטאָליערס, בלעכערס און אַנדערע נייטיקע בעלי־מלאכות. אַריין־געגעבן צו זיי פאָליאַקן, וועלכע האָבן געלערנט די פאַכן, כדי צו קענען פירן אַ „נאָרמאַל" לעבן אָן יידן. זיי האָבן געווויינט צוזאַמען מיט אונדז קברנים, אָרויס־רוימער פון די דירות, געווועזענע עלעקטריציטעט־אַר־בעטער אין אייניקע הייזער, וואָס זענען געבליבן פון די יידן.

מיר האָבן געענדיקט אונדזער אַרבעט און צוריק געגאַנגען צו דער ליניע. זיי זענען געבליבן נאָך אונדז. ס׳איז מיר נישט באַקאַנט אויף ווי לאַנג. יעדנפאַלס האָט מען זיי נאָכער געפירט אַהין, וווּ אַלע ביאַלא־בזשעגער יידן זענען פאַרשיקט געווארן.

אונדזער אַרבעט אויף דער ליניע האָט אָנגע־האַלטן איין טאָג נאָכן ענדיקן די אַרבעט אין ביאַלא־בזשעג. שוין צומאָרגנס איז געקומען אַ באַפעל: „יידן איז נישט דערלויבט צו אַרבעטן אויף דער פריי. זיי מוזן לאָקירט ווערן אין אַ פאַרשפאַרטן לאָגער". און מ׳האָט אונדז אַריבערגעפירט קיין סקאַרזשיסקאָ.

אין דער געווער־פאַבריק סקאַרזשיסקאָ

אין דער סקאַרזשיסקער געווער־פאַבריק האָבן געאַרבעט טויזנטער אַרבעטער, פאָליאַקן און יידן. די ערשטע זענען געקומען יעדן טאָג צו דער אַרבעט, גע־ענדיקט זייער שיכט, אַהיימגעגאַנגען און באַקומען אַרבעטס־לוין. די יידן זענען לאָקירט געווארן אויפן אָרט אין אַ געשלאָסענעם לאָגער. דאָרט באַקומען מאָ־גערע פאָרציעס עסן, געוווינט אין גרויסע בלאָקן, דאָרט געשלאָפן, פריער אין 5 פריטשעס (שורות ברע־טער); שפעטער אין קלענערע באַראַקן, נאָר 2 פרי־טשעס. די „פריוויליגיע" ווי אויך דאָס גרופירן זיך פון אייגענע, היימישע בחורים, האָבן מיר „דערוואַרבן" דורך גענלט.

---

* באַמערקונג פון רעדאַקציע. אין זיינע איבערלעבונגען דערציילט שמחה באַרטמעסער, אַז אין מאַגעלניצע האָבן די דייטשן אויך איבערגעלאָזט „לערער", וואָס האָבן אויסגע־לערנט די פאָליאַקן די יידישע פאַכן.

די פאַבריק איז געווען איינגעטיילט אין דריי הויפט־ווערק: A, B, C. ווערק A איז געווען דער בעסטער; B — שוין אַן ערגערער; C — אַ געפערלעכער. דאָרט האָט מען אָנגעפילט די קוילן מיט פולוועג און פיל מענטשן זענען אויסגעאַנגען ווי די ליכט. איך האָב געאַרבעט אינעם ווערק A ביי „מאַטריצן" פון קוילן. דאָס איז נישט געווען קיין טויט־לאַגער. אָבער פון די לאָקירטע יידישער אַרבעטער זענען אַ סך אויסגע־שטאָרבן.

כ׳וועל נישט דערציילן וועגן טאָג־טעגלעכן לעבן אין סקאַרזישסקאָ. אַנדערע מאָגעלניצער, וועלכע זענען דאָרט געווען, האָבן שוין דערציילט וועגן דעם. אגב, דאָס הייפל מאָגעלניצער, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די מלחמה אין פּוילן — זענען כמעט אַלע פון סקאַר־זשיסקאָ.

כ׳האָב דאָרט געטראָפן מאָגעלניצער: 1. חיים זינגער (איצט אין אַרגענטינע, 2. שמחה בארטמעסער, 3. אַנשל אַנעלעוויטש (איצט אין קאַנאַדע), 4—5. ברי־דער ראַפאַפּאָרט, זין פון גדליה ראַפאַפּאָרט, אייגער — נחמיה, אין ישראל, דער צווייטער, מאיר, אין אַמע־ריקע, 6. ביגע טרעלניק, 7. חנה חיימאָוויטש־לייזע־ראָוויטש, 8. פּערעלע אָסעלקא־מאַרקאָוויטש, 9. יעקל ראָטבאַרט פון לאָדזש, געבוירן אין פּשיבישעוו. אַלע אין ישראל.

כ׳האָב דאָרט געטראָפן נאָך מאָגעלניצער, וועלכע זענען אומגעקומען. פון זיי געדענק איך די נעמען: משה סייעט און אייזיק זורעק.

ווי גוט, ווייל איך נישט דערציילן וועגן אונ־דזער „גוווייגלעכן", טאָג־טעגלעכן לעבן, נאָר וועגן אויסערגעווייגלעכע פאַלן:

1. דער לאַגערפירער אינפלינג שיסט גלייך אין אויער און גייט ווייטער.

וועג דער לאַגערפירער אינפלינג איז אַריינגעקומען אין לאַגער, ווי נאָר ער איז צוגעקומען צום טויער, האָט די וואַך אַ געשריי געטאָן: „מיצען אָפּ", דאָס הייסט: אַראָפּנעמען די מיצע (דאָס היטל). יעדער וואָס האָט זיך דאָן געפונען אין לאַגער, האָט געמוזט בלייבן שטיין אויף זיין אָרט אָן אַ היטל און אַוועקלייגן אַלץ, וואָס ער האָט געהאַלטן אין די הענט, ביז דער לאַגערפירער האָט פאַרלאָזט דאָס אָרט.

איין מאָל האָב איך און מיין פרייַנד יעקב ראָט־באַרט, וועלכער איז געשלאָפן מיט מיר אויף איין פּרי־טשע, געזען, ווי אינפלינג גייט דורך צווישן צוויי באַראַקן, זעט אַ ייד שלאָפן אויף דער ערד. האָט ער אַרויסגענומען זיין רעוואָלווער און געשאָסן דעם שלאָ־פּנדיקן ייד גלייך אין אויער, און איז ווייטער געגאַנגען גלייכגילטיק, ווי ס׳וואָלט גאָרנישט געשען... דער ייד איז שוין געבליבן שלאָפן אויף אייביק...

קעגן דעם דאָזיקן מערדער איז אין יאָר 1967 פאָרגעקומען אַ פּראָצעס אין דייטשלאַנד. מיין פרייַנד יעקב ראָטבאַרט איז געפאָרן אַהין עדות־זאָגן קעגן אים. אין רעזולטאַט איז דער מערדער פאָרמשפט געוואָרן אויף לעבנסלענגלעכער תפיסה מיט קאַטאָרגע־אַרבעט.

אַ צווייטער פאַל: אין אַ שיינעם, העלן טאָג רופט מען אויס: „אפּל!". אַלע ווערן אַרויסגערופן פון די באַראַקן, אויסגעשטעלט אין אַ בריייטן קרייז. אין מיטן שטייט אַ תליה, אָנגעגרייט פאַר אַ ייד, וואָס האָט „גע־זינדיקט" מיט אַרויסטראָגן עפּעס פון דער פאַבריק. אַלס תלין האָבן זיי באַשטימט אַ ייד פון אונדזער באַ־ראַק, אַ הויכגעוויקסיקן. ביים יידישן תלין האָבן די הענט געציטערט. ער האָט די „מלאכה" נישט געקענט אויספירן. די דייטשן האָבן נישט געוואָלט פאַרציכטן אויף דעם ספּעקטאַקל — ווייזן די יידן אינעם לאַגער, ווי אַ „זינדיקער" ווערט באַשטראָפט מיט הענגען, אויס־געפירט דורך אַ ייד. זיי האָבן דעם „תלין" אַריינגע־פירט אינעם באַראַק, געלערנט אים אַזוי לאַנג די „אַרבעט" ביז ער האָט זי אויסגעפירט ווי ס׳געהער צו זיין...

דער „הענקער" איז פון דאָן אָן געוואָרן אַן אַנ־דער מענטש. כ׳האָב אים געזען נאָך דער באַפרייונג: ער איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ נישט־דאָזיקער. וואַרשיינ־לעך איז אים געשטאַנען פאַר די אויגן דאָס בילד פון דער תליה.

אַ דריטער פאַל: אַ יידישער פאָליציאַנט האָט זיך אין עפּעס „פאַרזינדיקט". צווישן דייטשן האָבן אים אַרויסגעפירט אויפן פּלאַץ צו שיסן. דער פאָליציאַנט האָט זיך געוואָרפן אויף איינעם פון זיי. נאָך אַ לאַנגן געראַנגל האָבן זיי אים דערשאָסן. כבוד זיין אָנדענק!

אַ פערטער פאַל: ווידער אַ יידישער פאָליציאַנט, וועלכער האָט זיך מיט עפּעס „פאַרזינדיקט". פיר פון די דייטשע מייסטערס אין דער פאַבריק האָבן אים אַרויפגערופן אין דער ביורא. אים געוואָרפן פון איינעם צום אַנדערן. זיינע געוואָלדן האָבן „געדאַרפט" שפּאַלטן די הימלען. אָבער ער האָט אויפגעהערט צו שרייַען... ער איז דערהרגעט געוואָרן, אַזוי שפּילנדיק צווישן די מערדערס. נאָכער זענען זיי אַראָפּגעקומען, געהייסן אונדז נעמען אַ טראָגע, אַראָפּצונעמען די „שייסע" פון זייער ביורא און אַוועקוואַרפן זי.

אַ פינפטער פאַל: פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער, אַ דאַנק וועלכן איך בין געבליבן לעבן. אַ פוילישער „אייגשטעלער" פון די מאַשינען, ביי וועלכער איך האָב געאַרבעט, האָט באַמערקט ווי די מאַשין האָט צעקאַליעטשעט עטלעכע פינגער פון מיין האַנט. ער האָט מיר געראַטן נישט גיין צום דאָקטאָר פונעם לאַגער, ווייל ער וועט מיך גלייך שיקן צום טויט. ער האָט געטאָן אַלץ אין משך פון אַכט טעג, כדי די מייסטערס זאָלן נישט באַמערקן מיינע ווונדן. ער האָט איינגעאַרדנט די אַרבעט אויף אַזאַ אופן, אַז אַפילו די דייטשע קאַנטראָלערן האָבן זיך נישט געכאַפּט, אַז איך קען נישט אַרבעטן. ער האָט זיך געשטעלט אין דער ריי פון די יידן, וואָס נעמען עסן ביים קעסל (די פאַליאַקן האָבן געברענגט עסן פון דרויסן) און עס מיר געבראַכט, ביז איך האָב שוין געקענט אַרבעטן נאָרמאַל ווי פריער.

דער פוילישער אַרבעטער האָט געטאָן די הומאַניטש טאַט, איינשטעלנדיק זיין לעבן אָן שום אויסזיכטן צו באַקומען אַ לוין פון מיר. ליידער האָב איך זיין נאָמען פאַרגעסן. זאָלן די פאָר ווערטער דינען אַלס צייכן פון דאַנקבאַרקייט פאַרן דעם אומבאַקאַנטן חסיד פון די אומות העולם אין סדום פון די דייטשע „קולטור־טרעגער", ימח שמם וזכרם לנצח!

חיים זינגער, בוענאָס־איירעס

אין ארבעטס־לאגער סקארזשיסקא

שוין אין יאָר 1937 איז געווען אין פוילן אַ שטיקנדע אַטמאָספער. אין די דערפער האָט מען שוין מורא געהאַט צו גיין. איינע פון די פרנסות אין מאָגעלניצע איז געווען: דינגען סעדער פון אויבסט — עפּל, באַרנעס, פלוימען און קאַרשן. מ׳האָט אָפּגעשאַצט בשעת דעם בליען אומגעפער וויפל פרוכט דער סאָד וועט געבן, באַצאָלט לויט דער אָפּשאַצונג פאָרויס דעם פויער, אָדער דעם פּריץ, פאַר דער גערעטעניש פונעם יאָר. דער דינגער פונעם סאָד, האָט געדאַרפט זיך אַרויסציען אַהין איבערן זומער, היטן מ׳זאָל נישט אַראָפּרייסן די פרוכט בגניבה; נאַכער סאָרטירן, אייגפּאַקן און אַוועקפירן זי קיין וואַרשע.

פון דער אויבן דערמאָנטער צייט אָן האָבן יידן שוין נישט געקענט ווויגען אין די ביידלעך פון די סערער צוליב דער סכנה מ׳זאָל זיי נישט הרגענען.

די געוועלטיקע וואַרשעווער געטאָ־פּאָליציי האָט אויך נישט געוואָלט אַרומגיין אין די הויפן, ווי אַזוי צו באַקומען אַ לוין פון מיר. ליידער האָב איך זיין נאָמען פאַרגעסן. זאָלן די פאָר ווערטער דינען אַלס צייכן פון דאַנקבאַרקייט פאַרן דעם אומבאַקאַנטן חסיד פון די אומות העולם אין סדום פון די דייטשע „קולטור־טרעגער", ימח שמם וזכרם לנצח!

חיים זינגער, בוענאָס־איירעס

אין ארבעטס־לאגער סקארזשיסקא

שוין אין יאָר 1937 איז געווען אין פוילן אַ שטיקנדע אַטמאָספער. אין די דערפער האָט מען שוין מורא געהאַט צו גיין. איינע פון די פרנסות אין מאָגעלניצע איז געווען: דינגען סעדער פון אויבסט — עפּל, באַרנעס, פלוימען און קאַרשן. מ׳האָט אָפּגעשאַצט בשעת דעם בליען אומגעפער וויפל פרוכט דער סאָד וועט געבן, באַצאָלט לויט דער אָפּשאַצונג פאָרויס דעם פויער, אָדער דעם פּריץ, פאַר דער גערעטעניש פונעם יאָר. דער דינגער פונעם סאָד, האָט געדאַרפט זיך אַרויסציען אַהין איבערן זומער, היטן מ׳זאָל נישט אַראָפּרייסן די פרוכט בגניבה; נאַכער סאָרטירן, אייגפּאַקן און אַוועקפירן זי קיין וואַרשע.

פון דער אויבן דערמאָנטער צייט אָן האָבן יידן שוין נישט געקענט ווויגען אין די ביידלעך פון די סערער צוליב דער סכנה מ׳זאָל זיי נישט הרגענען.

די געוועלטיקע וואַרשעווער געטאָ־פּאָליציי

נאָכן אָפּזיין צוויי יאָר אין סקאַרזשיסקאָ, אומגעפער אין אַפּריל 1944, האָט מען „געשמועסט", אַז די פאָבריק ווערט עוואַקואירט צוליבן דערנענטערן זיך פון דער רוסישער דערפאָלגרייכער אַרמיי קיין פוילן. די קלאַנגען האָבן זיך באַשטעטיקט. די בעסטע און פעיקסטע אַרבעטער פון סקאַרזשיסקאָ זענען טראַנספאָרטירט געוואָרן קיין טשענסטאָכאָוו צו אינסטאַלירען אַ פאָבריק פון געוועלטיקע אין אַ געוועזענער טעקסטיל־פאָבריק.

דאָרט זענען אויפגעשטעלט געוואָרן צוויי לאַגערן: 1. וואַרטע; 2. פעלדערן טשענסטאָכאָוויאַנקע. איך, יעקב ראָטבאַרט און שמחה בארטמעסער זענען געשיקט געוואָרן אַהין. אַנדערע, דער גרעסטער טייל, זענען געשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד און אַ סך פון זיי זענען אומגעקומען אינעם לאַנגן וועג.

מיר, די אויבן דערמאָנטע, האָבן געאַרבעט אין טשענסטאָכאָוו ביז יאַנואַר 1945 און זענען באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן.

די געוועלטיקע וואַרשעווער געטאָ־פּאָליציי

נאָכן אָפּזיין צוויי יאָר אין סקאַרזשיסקאָ, אומגעפער אין אַפּריל 1944, האָט מען „געשמועסט", אַז די פאָבריק ווערט עוואַקואירט צוליבן דערנענטערן זיך פון דער רוסישער דערפאָלגרייכער אַרמיי קיין פוילן. די קלאַנגען האָבן זיך באַשטעטיקט. די בעסטע און פעיקסטע אַרבעטער פון סקאַרזשיסקאָ זענען טראַנספאָרטירט געוואָרן קיין טשענסטאָכאָוו צו אינסטאַלירען אַ פאָבריק פון געוועלטיקע אין אַ געוועזענער טעקסטיל־פאָבריק.

דאָרט זענען אויפגעשטעלט געוואָרן צוויי לאַגערן: 1. וואַרטע; 2. פעלדערן טשענסטאָכאָוויאַנקע. איך, יעקב ראָטבאַרט און שמחה בארטמעסער זענען געשיקט געוואָרן אַהין. אַנדערע, דער גרעסטער טייל, זענען געשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד און אַ סך פון זיי זענען אומגעקומען אינעם לאַנגן וועג.

מיר, די אויבן דערמאָנטע, האָבן געאַרבעט אין טשענסטאָכאָוו ביז יאַנואַר 1945 און זענען באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן.

חדשים, ווי דער גוי איז געקומען מיך בעטן, איך זאָל ביי אים אָפקויפן זיין סחורה. כ׳האָב אים געזאָגט, אויב כ׳וועל געפינען אַ שותף, וועל איך זי אָפקויפן.

איך האָב געריידט מיט יעקל האָפמאַן, ציפּעס זון, אַן איידעם פון משה־יעקב מענדלס, האָט ער מיר געראַטן וואַרטן ,אים לאָזן אַ ביסל מאָרדעווען זיך און נאָכער זאָל ער עס אונדז פאַרקויפן.. איך האָב אים געהאָרכט און אין אַ קורצער צייט אַרום איז דער קריסט געקומען צו מיר און געזאָגט:

— היינט ביינאַכט מוזטו קומען אָפּקויפן די גאַנצע סחורה, ווייל איך ליקווידיר מיין געשעפט.

זענען מיר געקומען, איך און יעקל־ציפּעס האָכאָכמאַן. געאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט ביים סאָרטירן די סחורה, אָפּוועגן, באַרעכענען אאַז״וו. פירן די סחורה צו מיר אין געשעפט האָב איך דווקא געוואָלט אין מיטן העלן טאָג... זאָלן די פּאָליאַקן זען און זיך אָפּלערנען, צו וועלכן מצב ס׳איז דערגאַנגען דער פּאָליאַק, וועלכער האָט געוואָלט מיט מיר קאָנקורירן.

דאָס האָט געדויערט ביזן מלחמה־אויסברוך אין יאָר 1939.

דעם 8טן סעפּטעמבער 1939 זענען די דייטשן אַריינגעקומען קיין מאָגעלניצע. אין יענער צייט האָבן די דייטשן באַלאָגערט וואַרשע, זיך געגייטיקט אין פיל אַרבעטער און געגומען כאַפן יידן. פאַרשטענדלעך, אַז ווער ס׳האָט נאָר געקענט, האָט זיך פּרובירט אויסבאַהאַלטן.

איין מאָל, פאַרטאָג, האָב איך פון מיין באַהעלטעניש געהערט, ווי ישראל־יעקל מלמד (געווען אין יודענראַט) שרייט: „דערבאַרעמט זיך, יידן, גייט אויף אַרבעט, דער דייטש האָט אונדז שוין כמעט דערהרגעט". בין איך אַראָפּ פון מיין באַהעלטעניש און אַוועק אַרבעטן ביים רייניקן די גאַסן פון שניי און מאַכן אַ וועג פאַרן מיליטער.

נאָכן ענדיקן די אַרבעט האָט מען אונדז אַוועקגעשטעלט אין פיר רייען. מען האָט געברענגט דעם רב ר׳ פּנחס און מיין פעטער אלעזר פּלאָכטע, געהייסן זיי ברענגען וואַסער. דעם ראש־הקהל ר׳ יצחק־שמואל אַסטראָוויעצקי האָבן די דייטשן באַפוילן קלייבן שטרויס און עס אונטערצינדן. דער רב און אלעזר פּלאָכטע זאָלן מיטן געברענט וואַסער לעשן דאָס פייער... און די מערדער האָבן דאָס פאָטאָגראָפירט...

נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פאַרנומען וואַרשע, זענען קיין מאָגעלניצע געקומען צוויי ס.ס.־לייט. ביז דעמאָלט זענען אין מאָגעלניצע געווען נאָר אייניקע זשאַנדאַרמען. די ס.ס.־לייט זענען אַריין צו אונדז אין געשעפט, מיך געשלאָגן ביזן פאַרלירן דאָס באַוווסטזיין.

— מאָרגן זאָלסטו קומען צו דער אַרבעט! — האָבן זיי געשריען און אַרויס.

איך האָב באַשלאָסן צו אַנטלויפן קיין רוסלאַנד צוזאַמען מיט מיינע צוויי ברידער: מענדל, 15 יאָר אַלט און יהושע, 13 יאָר אַלט. מיין ליבע מוטער רבקה, עליה השלום, מיט דער שוועסטער הענע זענען מיטגעלאָפן מיט אונדז ביז וואַרשע. גוטע פריינד האָבן געראָטן זיך נישט שלעפּן מיט קליינע קינדער. האָב איך דעם יינגערן ברודער מיט דער שוועסטער אַהיים געשיקט און איך מיט מיין ברודער מענדל זענען אַוועק קיין רוסלאַנד.

נאָענט פון דער גרענעץ האָבן מיר זיך פאַרלוירן. מיין ברודער איז געלונגען צו קומען קיין רוסלאַנד. דאָס איז געווען נעבן ביאַליסטאָק. מיר איז נישט געלונגען אַריבערצוגיין די גרענעץ און איך בין צוריק געקומען קיין מאָגעלניצע.

דאָ האָבן די דייטשן געמאַכט אַ געטאָ. נאָך אַ קורצער צייט איז געקומען אַ באַפּעל צו פאַרלאָזן דאָס מאָגעלניצער געטאָ און זיך אַריבערקלייבן אין וואַרשוער געטאָ.

פאַרויסזעענדיק, אַז אין וואַרשוער געטאָ וועט זיין זייער שלעכט, בין איך מיט דער פאַמיליע אַוועק קיין ביאַלאָבזשעג. געפאָרן זענען מיר נישט מיטן שאָסיי, נאָר מיט הינטערוועגן. מיט אונדז זענען מיטגעפאָרן דער פעטער הענעך, די מומע טאָבע, אַ זון, חיים, אַ טאָכטער חיה.

נאָך אַן אַנדערהאַלבן יאָר בערך איז געקומען אַ באַפּעל: מ׳שיקט אויף אַרבעט. מיר האָבן שוין געווסט, אַז מען שיקט קיין טרעבלינקע, אָבער וואָס דאָס איז געווי, האָבן מיר נישט געווסט.

אין ביאַלאָבזשעג האָט די יידישע קהילה געשיקט צו דער אַרבעט אַרעמע מענטשן, צו פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט. דאָס איז געווען אַזאַ מין אויסקויפן זיך פון אַרבעט דורך די, וועלכע האָבן געהאָט מאָטעריעלע מעגלעכקייטן.

צווישן טעג פאַר ראש־השנה, אָדער יום־כיפּור 1942 איז געקומען די יידישע פּאָליציי פון ביאַלאָבזשעג, אַרויסגענומען מיך און מיינע צוויי ברידער, בתוכם מענדל, וועלכער איז פונקט ווי פיל אַנדערע צוריק געלאָפן פון רוסלאַנד, אונדז מיט געוואָלד אַרויפגענומען אויף לאָסט־אויטאָס צו דער אַרבעט.

שמעלקע האָכבערג האָט זיך געריסן אויפן אויטאָ, געוואָלט גיין מיט אונדז אויף אַרבעט, אָבער מען האָט אים גוט צעשלאָגן און אַראָפגעוואָרפן. מען האָט אונדז געפירט צו דער אַרבעט, שטעלן סלופעס פאַר אַן עלעקטרישער ליניע.

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט מען אונדז אַוועק־געשיקט אין דער געווער־פאַבריק „האַסאַג" אין סקאַר־זשיסקאָ־קאַמיענאַ. דאָ האָבן מיר געטראָפן יחזקאל גאָלדשיידער, און אַנשל אַנעלעוויטש אַלס פּאָליציאַנט. ווען איך האָב געפרעגט אַנשלען: ווער נאָך פון אונ־דזער שטאָט געפינט זיך דאָ, האָט ער געענטפערט:

— אָחוץ מיר איז קיינער דאָ נישטאָ.

דער לאַגער האָט אויף מיר געמאַכט אַ פיינלעכן איינדרוק.. מיר האָבן געזען טויזנטער מענטשן אָפּגע־ריסענע, אָפּגעשליסענע. די געוואָלדן זענען געגאַנגען ביז צום הימל. דאָס האָט מען געשלאָגן די „סוחרים" פאַר פאַרקויפן אַ סיגאָר, אַ האַלבע פּאָרציע זופּ, אַ שטיקל ברויט, אַ טעפּעלע קאַווע אד"גל.

אין לאַגער זענען געווען 3 אָפּטיילונגען: A, B, C. די אָפּטיילונג C — אַ זיכערער טויט. די אָפּטיילונג B — מיטלמעסיק. אין דער אָפּטיילונג A האָט מען גע־קענט ,ווי עס איז, אַדורכהאַלטן, אויב ס׳האָט ווער געהאַט מיט זיך אַ ביסל געלט.

שטייענדיק אויפן „אַפּעל"־פּלאַץ האָב איך באַ־מערקט דורכגיין אַ ייד, קליין, געל און אַנגעטאָן אין אַ זאַק. אויף מיין פראַגע, צי ער איז נישט קיין אַפריקאַ־נער ייד, האָט ער געענטפערט:

— אין אַ חודש אַרום וועסטו אויסזען אַזוי ווי איך...

די דייטשן האָבן באַפוילן, ווער עס האָט געלט, צי־רונג, דאָלאַרן, זאָל אַלץ אַריינוואַרפן אין די צוגעגרייטע קאַסטנס. ביי וועמען מען וועט כאַפן געלט אָדער צי־רונג, וועט גלייך דערשאָסן ווערן. איך האָב געהאַט 100 דאָלאַר אין אַ ברויט־זאַק. געקלערט זיי אַוועק־וואַרפן אין דער זייט. האָט מען מיר געראַטן זיי אַראָפּ־שלינגען. איך האָב דעם ברויט־זאַק אַוועקגעוואָרפן אויף אַזאַ אופן, אַז אַ זעקס־יאָריק יינגעלע האָט דעם זאַק, נאָכן רעווידירן, אויפגעהויבן און מיר אים אָפּ־געגעבן.

צופעליק בין איך און מיינע צוויי ברידער צוגע־טיילט געוואָרן אין ווערק A. ביי דער אַרבעט האָב איך זיך געטראָפן מיט יחזקאל גאָלדשיידער, חנה חיי־מאָוויטש, חנה אַנעלעוויטש און אויך די דיאבלטעס אַן איידעם (לוי יצחק?). ער האָט געאַרבעט אַ קורצע צייט, קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן.

מיינע צוויי ברידער זענען געשטאָרבן אין סקאַר־זשיסקאָ פון דער טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט געבו־שעוועט אין לאַגער.

די אַרבעט אין סקאַרזשיסקאָ איז געווען אַן אוי־סערגעווייניגלעך שווערע. די שיקאַנעס זענען אויסגע־פירט געוואָרן דורך אַ דייטשן סאַדיסט, אַליין אַ הויקער, אַ קעגנזעצלעכער טיפּ פון די אַריער. ער האָט זיך איז־דיעקעווען איבער יעדן שיינעם בחור, אָדער מיידל.

אַ יינגל וואָס האָט געגנבעט אַ פּאָסיק צו פאַר־גאַרטלען די הויזן, איז צומאָרגנס אין דער פרי, ביים אָפּעל, דערשאָסן געוואָרן. אַ צווייט יינגל, וואָס מ׳האָט געפונען אין פרויען־בלאָק. איז געצווונגען געוואָרן צו מאָרגנס דורכפירן דעם געשלעכטלעכן אָקט מיט זיין מיידל אין דער אַנווועזנהייט פון אַלע לאַגערניקעס, אַלס „פרייַ צושויער". זיין טייוולאַנישע תאווה צו מאָרדן האָט נישט געהאָט קיין שיעור.

איך האָב אויסגעהאַלטן צוויי יאָר אין סקאַרזשיס־קאָ, זייענדיק אין ווערק A. תשעה־באב 1944 האָט מען מיך צוזאַמען מיט אַלע לעבן געבליבענע פון דעם ווערק אַוועקגעשיקט קיין בוכענוואַלד.

די וואָס האָבן געאַרבעט אין ווערק C, אויסגע־דאַרטע אויסגעקוואַרטע, גאַל ווי וואַקס, האָט דער הויפּט־פאַרוואַלטער פון סקאַרזשיסקאָ באַפוילן: אויס־שיסן ביזן לעצטן! קיינער איז נישט געבליבן לעבן.

קומענדיק קיין בוכענוואַלד, האָבן יידן אונדז „בא־רואיקט, אַז דאָס היינטיקע בוכענוואַלד איז נישט דאָס בוכענוואַלד פון די יאָרן 1942—1943.

— דעמאָלט — האָבן זיי געזאָגט — פלעגט מען אַרבעטן אין די שטיינברוכן. יעדער קאַצעטניק האָט געדאַרפט שלעפּן אויפן רוקן אַ שווערן שטיין, אַרויפ־שטייגן אויפן באַרג, 8 שטאָק די הייך. אַז ער איז אַראָפגעפאַלן און צעשמעטערט געוואָרן — האָט קיינער זיך נישט איבערגענומען...

אָפּט מאָל האָבן די דייטשע קאַפאָס אַראָפּגעשטופט דעם פאַרהאָפּטעטן, וועמען ס׳איז געלונגען אַראָפּצוקו־מען מיטן שטיין, אָדער אים געגעבן אַ שטריק, ער זאָל זיך אַליין אויפהענגען, ווען ער וועט אַ לעבעדיקער אַראָפקומען ביז צום גרונט...

— היינט — זאָגן אונדז די בוכענוואַלדער וועטע־ראַנען —איז דער רעזשים שוין אַ שפּאָר ביסל מיל־דער. די גאוהדיקע דייטשן פילן, אַז זייער סוף דער־נענטערט זיך.

דערווייל זעען מיר נאָך נישט דעם גן־עדן. שוין דער אַרײַנגאַנג זעט אויס ווי אַ גיהנום. קודם כל האָט מען געהייסן אַלע זאָכן אָוועקווואַרפן, בתוכם אונדזערע מלבושים און שיך. מ׳נעמט אונדז צום באָדן. מיר שטייען נאַקעטע 10—15 מינוט און קיינער מער קומט נישט צוריק. מיר האָבן שוין געווּסט געגוי וועגן די „בעדער״ אין אוישוויץ, טרעבלינקע און מיידאַנעק.

אַ קעלט הערשט אויפן הויף און מיר ציטערן פאַר אימה און שרעק. ענדלעך זענען מיר אַנגעקומען אין באָד. דער ערשטער אויפנעם איז געווען: צוויי פּעטש אין פּנים; אויפרייסן דאָס מויל צו זען, אויב מיר האָבן באַהאַלטן בריליאַנטן און צי מיר האָבן גאָלדענע ציין.

צו אונדזער גליק איז דאָס געווען בלויז אַ באָד. מ׳האָט אונדז געמאַכט אַ קאָכעדיקן טוש און אַנגעריבן די קערפּערס מיט זאָמד (קיין זייף האָט מען נישט געזען), אַז מיר זאָלן קומען ריינע... קיין בוכענוואַלד.

גרויס איז געווען אונדזער פּרייד, זעענדיק אַז מען האָט אונדז נישט פאַרגאַזט. אַ קאָמיסיע פון דאָקטוירים, פאַרהאַפּטעטע פּאָליאַקן, האָבן אונדז געוויגן, געמאָסטן, כדי צו באַשטימען, וווּ מ׳זאָל יעדן צוטיילן צו אַן אַרבעט.

גרויס שטוינונג האָבן די פאַרהאַפּטעטע אַרויסגעוויזן, זעענדיק אַ קינד צווישן די געקומענע פון סקאָרזשיסקע. איין דייטשער פאַרהאַפּטעטער האָט אויסגערופן:

— שוין 11 יאָר, ווי כ׳האָב קיין קינד נישט געזען פאַר מיינע אויגן!

נאָכער האָט מען אונדז געמאַכט איינשפּריצונגען. מיר האָבן חושד געווען, אַז די איינשפּריצונגען זענען באַשטימט אַרויסצופירן אונדז וואָס שנעלער אויף יענער וועלט. דער סאַניטאַר, צופעליק אַ יוד פון לאָדזש, האָט אונדז באַרואיקט:

— מען וועט אייך נישט פאַרטיליקן. איר וועט בלייבן אַרבעטן.

דאָס מאָל איז עס געווען אמת. מיר האָבן געאָר־בעט און די קאָפּאָס האָבן געציטערט פאַר זייער פּעל... אַ דייטשער סאָציאַליסט, וועלכער איז געווען פאַר־האַפטעט יאָרן לאַנג, האָט אונדז געזאָגט:

— מיר האָבן פאַרמשפּט די קאַפּאָס צום טויט. דער ערשטער טויט־אורטייל וועט אויסגעפירט ווערן אויף דעם שעף פון דער פּאָליציי, טעפּערמאַן, וועלכער האָט געהאָלפן אויסזוכן די באַהאַלטענע יידישע קעמ־פער פון וואַרשעווער געטאָ.*

מיר האָבן זיך דערווּסט פון יידן, וועלכע זענען ג׳ע־ווען אַ צייט אין בוכענוואַלד, אַז דאָ זענען געווען די מאָגלעניצער בחורים: יאיר גאָלדבערג, שלמה בעל־מאַכער און דער מאָגעלניצער בחור געלבאַרט. איך האָב נאָך געזען ווי מ׳האָט דערשאָסן דעם מאָגעלניצער בחור זורעק, פאַר אַ זינד, וואָס כ׳געדענק איצט נישט.

די מערדערישע דייטשן האָבן געמאַכט אַן אָנשטעל און געפרעגט צי די קאָפּאָס באַהאַנדלען אונדז מענטש־לעך... ווען נישט, וועט מען זיי באַשטראָפן מיט נישט לאָזן אַרויסגיין פון לאַגער

— אייך וועט מען אָוועקשיקן פון בוכענוואַלד קיין שליבען, ביי לייפּציק.

אין אַ געוויסן טאָג איז אין לאַגער געקומען אַן ס.ס.־מאַן און געפרעגט, אויב מיר קענען אים נישט, וועלן מיר אים קענען. ער האָט אויסגעקליבן 10 מאַן און זיי באָפוילן אַרײַנגיין אין באַראַק שלאָפן. די איבע־ריקע האָט ער געהייסן שלאָפן אין דרויסן... ס׳איז געווען קאַלט און נאַס. גאַנץ פרי זענען געקומען צוויי לאַסט־אויטאָס און אונדז אָוועקגענומען. וווהין האָבן מיר נישט געווּסט.

מ׳האָט אונדז געברענגט אויף אַ וואָקזאַל, געגעבן אונדז בענדער אַלס „באַן־אַרבעטער״. איין מאָל האָבן מיר אין אַ לאַסט־אויטאָ געפונען אַ בריוועלע, געשריבן אין יידיש: „מיר זענען די לעצטע יידן פון סקאָר־זשיסקאָ״...

עס איז ווידער פאַרבּיי אַ קורצע צייט און מ׳האָט אונדז, צו הונדערט מאַן אין אַ לאַסט־וואָגאָן, אָפּטראַנס־פאָרטירט קיין טערעזנשטאָט. פיל פון די מענטשן האָבן זיך געאיילט אַרויף אויף די וואָגאָנען, ווי זיי וואָלטן געוואָלט נישט פאַרשפּעטיקן.. איך און מיינער אַ חבר האָבן באַשלאָסן אַריין אין די וואָגאָנען די לעצטע, כדי צו האָבן אַ ביסל לופט צו אָטעמען...

די דייטשע מערדער האָבן מיטגענומען אַ ליידיקן קוילן־וואָגאָן. נאָך 8 טעג פאָרן אָן עסן און טרינקען, האָבן זיי דעם וואָגאָן אָנגעפילט מיט פאַרהונגערטע און סתם דעדריקטע מענטשן...

נאָך אַכט טעג פאָרן זענען מיר געבליבן שטיין אויף אַ סטאַציע. דאָ האָט אַ ייד זיך אָנגענומען מיט כוח, געזאָגט „יעבור עלי מה״, אַראָפּגעשפּרינגען פון וואָגאָן, צו צו דער גרופּע ס.ס.־לייט און געזאָגט צו זיי:

---

* די אסירים האָבן אים אַרויפגעווואָרפן אויף אַן עלעקטרישן דראָט און ער איז עלעקטריזירט געוואָרן.

— אָדער איר באַפרייט אונדז, אָדער איר גיט אונדז עסן!

מיט אַ שטיקל צייט צוריק וואָלטן די מערדער פאַר אַזאַ „חוצפה" געווויס אים געווען דערשאַסן. איצט, אָבער, האָבן זיי מיט אַ געמאַכטער רואיקייט געענטפערט:

— וואָס קענען מיר מאַכן? גאַנץ דייטשלאַנד איז קאַפּוט (הלוואי וואָלט דאָס אמת געווען...), און ווען מיר זאָלן אייך באַפרייען, וועט אייך די זשאַנדאַרמעריע דערשיסן.

מיט אונדז האָט געאַרבעט אַ רבי, 40 יאָר אַלט בערך. זיין נאָמען אוז פון וואַנען ער איז געווען — געדענק איך נישט. דער שעף פון לאַגער, ס.ס.־מאַן קילאָמאַן, האָט דעם רבין געשטעלט צו דער „לאַמאַשקע", אַ מאַשין, וואָס האָט געשניטן „סלופּעס" אייזן אויף באָמבעס. ביי דער מאַשין האָבן געאַרבעט 4 מענטשן. דער רבי האָט באַדאַרפט אויפלאָדן די אייזנס און זיי אַוועקנעמען צעשניטענע פון דער מאַשין.

ווען ס׳האָט זיך געמומען פילן אַ מאַנגל אין געזונטע אַרבעטער, האָט דער שעף באָפוילן געבן די אַרבעטער ביי שווערער אַרבעט אַ שטיקל ווורשט „קאַשאַנקע". באַלד ביי דער ערשטער ווורשט־טיילונג האָט דער שעף געגעבן דעם רבין אַ גרעסערע פּאָרציע ווורשט און אים באָפוילן באַלד אויפן אָרט דאָס אויפּעסן... דער רבי האָט, ווי נישט אים מיינט מען, די פּאָרציע אַרייngעלייגט אין טאַש...

— דו זאָלסט דעם ווורשט גלייך אויפעסן — האָט געדונערט דאָס קול פון ס.ס.־שעף — כ׳ווייס, אַז דו וועסט באַלד דיין פּאָרציע אַוועקגעבן.

דער רבי איז געוואָרן בלאַס ווי די וואַנט, וויסנדיק אַז ער שטייט פאַר אַזאַ שווערן נסיון... מיר אַלע, אַרום 50 יידן אַרום אים, זענען געווען אין גרויס שרעק, מורא האָבנדיק פאַר דעם וואָס ס׳קען פאָרקומען. ווער ווייסט מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיקט, ווען ס׳קומט נישט פלוצים צו לויפן די צווייטע האָנט פון קילאָמאַן מיט אַ געשריי:

— הער שעף, לאָז אים צו רו!

דער שעף האָט אים געפאָלגט און געזאָגט צום רבין:

— פאַרשווינד!

די צעקאָכטע דייטשע יוכע האָט זיך אָבער נישט געקענט אָפּקילן און באָפוילן אים אָפשניידן אַ האַלבע קאָפּאָטע און אין אַ קורצער צייט אַרום אַוועקגעשטעלט דעם רבין ביי אַ באַזונדערער מאַשין, כדי די יידן זאָלן אים נישט קענען העלפן ביי דער אַרבעט, וויסנדיק, אַז דער רבי וועט לאַנג נישט אויסהאַלטן ביי דער שווערער אַרבעט, דערצו נאָך ביי זיין זייער שלעכטן דייטשן מייסטער. האָבן מיר, אַ פּאָר חברה, וואָס פלעגן יעדן טאָג פאַרן גיין צו דער אַרבעט זיך אַרייngכאַפּן צום רבין דאַוונען... געפאַלן אויף אַ המצאה: איבערקויפן דעם מייסטער. דורך דער פאַרמיטלונג פון אַ ייד אים געגעבן 20 דאָלאַר און מען האָט אים אַוועקגעשטעלט ביי אַ לייכטערער אַרבעט, ביי וועלכער מען האָט געקענט דורכהאַלטן.

די יעניקע, וועלכע האָבן נישט געאַרבעט האָט מען גענומען אין שפּיטאָל מכלומרשט, און מען האָט זיי דערמאָרדעט.

פון שליבען האָט מען אונדז טראַנספּאָרטירט, אָבער מיר האָבן נישט געווויסט וווהין. מיר האָבן באַמערקט, אַז מען האָט צו אונדזער טראַנספּאָרט צוגעטשעפּעט אַ צווייטן טראַנספּאָרט יידן. רעדן מיט זיי האָבן מיר נישט געקענט, נאָר געזען, אַז מ׳האָט אונדזער טראַנספּאָרט אַוועקגעשטעלט אויף אַ זייטיקער ליניע און פון דעם צווייטן טראַנספּאָרט האָלט מען אין איין אַרויספירן טויטע מענטשן... אויך ביי אונדז זענען געווען פיל טויטע, דערדריקטע און פון הונגער געשטאָרבענע.

נאָכן אַרומפאָרן 5—6 טעג האָבן עראָפלאַנען געגומען באָמבאַרדירן דעם צוג. אונדזערע ס.ס.־באַגלייטער האָבן באָפוילן, אַז מיר זאָלן אונדזערע „פּאַשאַקעס" („בגדי מלכות") אַרויפלייגן אויף די וואַגאָנדעכער. האָבן די פּליער אויפגעהערט צו באָמבאַרדירן די וואַגאָנען און געגומען זוכן דעם לאָקאָמאָטיוו און אים באמת צעהאַקט. דעם לאָקאָמאָטיוו־פירער דערהרגעט און דער צוג איז געבליבן שטיין.

שטייענדיק אַ געוויסע צייט אָן עסן, איז מיין חבר יחזקאל ארונטער. ער האָט זיך מיט קיינעם נישט געעצהט ,וואָס ער גייט טאָן. ער איז צו צו די ס.ס.־לייט און זיי געזאָגט:

— מיר אַרבעטן ביי אייך 5 יאָר. מיר ווילן נישט שטאַרבן פון הונגער. בלויז 30 פּראָצענט פון אונדזער טראַנספּאָרט איז געבליבן לעבן...

איינער פון די ס.ס.־לייט האָט געענטפערט, אַז זיי האָבן געקלינגען קיין בערלין און לייפּציק. פון ביידע שטעט איז נישט געקומען קיין ענטפער, וואָס צו טאָן.

דאָס איז געווען אומגעפער אין פעברואַר 1945.

— אונדזער באַפעל איז געווען: אייך צו פירן קיין טערעזנשטאָט.

— ביז מיר וועלן קומען קיין טערעזנשטאָט וועלן אַלע זיין טויט — האָט יחזקאל געזאָגט — מיר שטייען נעבן אַ שטאָט. גייט מיט אונדז צו אַ בעקער, אפשר האָט ער ברויט!

זיי האָבן באַווילליקט, אַז פון יעדן וואַגאָן זאָלן אַרויסגיין צו צווויי מענטשן און מיטנעמען זעק. מיר זענען אַריין צו אַ בעקער. איך האָב געפרעגט צי ער האָט ברויט. ער האָט מיר געענטפערט, אַז ער האָט נישט קיין ברויט, אין דער צייט ווען זיין אויוון איז געווען פול מיט ברויט. אַ דאַנק מיין חבר יחזקאל האָט דער טראַנספּאָרט־פירער געגעבן אַ באַפעל אַרויסצונעמען דאָס גאַנצע ברויט פונעם אויוון און עס אַוועק־טראָגן צום טראַנספּאָרט. מיר האָבן אַזוי געטאָן. יעדער וואַגאָן האָט באַקומען אַ צוטיילונג פון ברויט. דערביי האָט דער טראַנספּאָרט־פירער געבעטן, אַז חברה זאָל זיך נישט צוכאַפּן צום פרישן ברויט, וויל עס קען אונדז פאַרשאַטן... משיחס צייטן!...

— די צייט איז קורץ — האָט ער וויטער גע־זאָגט — דער קריג ענדיקט זיך.

ער האָט אונדז געוויזן אַ טעלעגראַמע, אַז מיר פאָרן קיין טערעזנשטאָט. דאָרט איז פאַראַן אַ יידישער געטאָ.

— און ס׳וועט אייך גאָרנישט פעלן, — האָט ער צוגעגעבן.

מיר האָבן אים געפאָלגט און געגעסן דאָס ברויט ערשט, ווען ס׳איז קאַלט געוואָרן.

די ס.ס.־לייט האָבן געבראַכט אַ צווייטן לאָקאָ־מאָטיוו און דער טראַנספּאָרט איז וויטער געפאָרן. אויפן וועג האָבן מיר באַמערקט, אַז די ס.ס.־לייט רייסן אַרונטער זייערע אָפּצייכענונגען. מיר האָבן אָנגעהויבן פאַרשטיין, אַז זייער סוף דערנענטערט זיך און אין קורצן וועט קומען די באַפרייונג.

ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין טערעזנ־שטאָט. מיר האָבן נישט געגלייבט אונדזערע אויגן, אַז עס עקזיסטירט נאָך אַ געטאָ מיט יידן. מיר האָבן ge־גלייבט, אַז מיר זענען די לעצטע יידן, וואָס לעבן נאָך... דאָ האָבן מיר באַקומען „עסן" פון דעם וויניקן, וואָס זיי האָבן געהאַט. מיר האָבן זיך אויסגעבאָדן, גע־ווען אין „קאַראַנטין" איזאָלירט פון די אַרטיקע איינ־וווינער. נאָך דעם ווי מיר זענען געווען אַ פּאָר טעג און קיין אַרבעט נישט באַקומען, האָבן מיר זיך גע־שראָקן, אַז דאָ וועט זיין אונדזער סוף. מיר האָבן ge־פאָדערט פון אַרטיקן יודענראַט זיי זאָלן אונדז אַרויס־נעמען פון דער איזאָלירונג־קאַראַנטין, אָדער געבן מער עסן. ווען זיי האָבן אונדז קיין ענטפער נישט געגעבן, האָבן מיר באַשלאָסן מאַכן אַ הונגער־שטרייק. 24 שעה האָבן מיר געפאַסט. מיר האָבן זיך באַראַטן, צי זאָלן די פרויען, וועלכע זענען זייער שוואַך, פאָרזעצן דעם הונגער־שטרייק, און באַשלאָסן זיי זאָלן אויפהערן. די זאַך איז נישט לייכט געווען צו באַשליסן.

און פלוצים — „רווח והצלה עמדו לנו ממקום אחר".* צום יודענראַט איז געקומען דער ס.ס.־מאַן, שעף פון טערעזנשטאָט און געזאָגט, אַז ער האָט זיי אָנצופאָרטרויען אַ וויכטיקן סוד. ער פאָדערט נאָר פון זיי: גאָראַנטירן אים זיין לעבן. דער סוד איז געווען: צוויי קילאָמעטער פון טערעזנשטאָט זענען צוגעגרייט אויוונס בדי אין זיי פאָרברענען אַלע יידן פון טערעזנ־שטאָט... לויט דעם בפירושן באַפעל פון דער נאַצי־מאַכט. מיטן שעפּס דערלויבענישׂ האָט דער יודענראַט געמאָלדן וועגן דעם אינטערנאַציאָנאַלן „רויטן קרייץ". זיי זענען באַלד געקומען און איבערגענומען דאָס געטאָ, אויסגעמאָלן גרויסע וויסע קרייצן אויף יעדן דאָך. פון דער מינוט אָן האָט מער קיין דייטש נישט געטאָרט אַריינקומען אין געטאָ. דער „רויטער קרייץ" האָט גלייך געבראַכט פּעקלעך און... זיי גע־טיילט פאַר קריסטלעכע אינטערנירטע. פאַר יידן, האָבן זיי גענאָגט, האָבן זיי נישט וואָס צו געבן.

ביינאַכט האָבן מיר געהערט אַ מוראדיקע שיסעריי. אַזוי ווי מיין באַראָק איז געשטאַנען נישט וויט פון דראָטן־צוים, וואָס איז נישט געווען עלעקטריזירט, האָב איך מיט מיין חבר באַשלאָסן אַרויסצוגיין צום דראָטן־פלויט, אפשר וועלן מיר זיך דערווייסן די סיבה פון דער שיסעריי.

זייענדיק אין דרויסן האָבן מיר געזען פיל טאָנקן לויפן און אויף זיי דעם רוסישן צייכן פון סערפּ און האַמער. מיין חבר, וועלכער האָט געקענט גוט רוסיש, האָט געזאָגט צו זיי שרייען. און אָט האָט איין טאָנק זיך פאַרהאַלטן און געפרעגט: „ווער זענט איר?"

— געפאַנגענע יידן — איז געווען זיין ענטפער.

— קומט אַרויס צו אונדז — האָט דער טאָנקיסט געזאָגט.

מיר האָבן אויפגעהויבן די דראָטן און זענען אַרויס. דער טאָנקיסט האָט אונדז גלייך געגעבן עסן און אויך מיטגענומען אַ שטיקל וועג. דאָן געהייסן גיין צוריק און מעלדן, אַז די דייטשן זענען אָנטלאָפן און די רוסן האָבן באַהערשט דאָס געביט.

---

* „אויסלייזונג און הילף איז געקומען פון אן אַנדער אָרט" (מגילת אסתר).

קיין טערעזנשטאַט זענען מיר אַנגעקומען אין מיטן טאָג. מיר האָבן גלייך מודיע געווען, אַז מיר זענען פריי! אַלע זענען געלאָפן צום געטאָ־טויער. דאָ אָבער זענען מיר פאַרהאַלטן געוואָרן דורך די טשעכישע פאָליציי־היטער. דאָס האָט באַמערקט אַ רוסישער טאַנקיסט, איז אַראָפּ פון טאַנק און מיט דער קאָלבע דערהרגעט די טשעכן, זאָגנדיק דערביי, אַז דאָס זענען דייטשן, נישט קיין טשעכן. ער האָט אויפגעריסן דאָס טויער און מיר זענען אַרויס, געלאָפן קילאָמעטערס ווי ווילדע מענטשן... געשריגן און געוואַלדעוועט, נישט געוווסט וו מיר לויפן.

עס איז אונדז אַנטקעגן געקומען אַ רוסישער הויכער אָפיציר און געבעטן צוריק אַריינגיין אין לאַגער, כדי נישט שטערן דעם קעמפנדיקן מיליטער. די רוסישע רעגירונג האָט איינגעשטעלט אָרדענונג, געברענגט עסן, מעדיקאַמענטן אד"גל. יעדער פון אונדז איז געוואָרן אונטערזוכט דורך רוסישע דאָקטוירים. וועמען עס איז געווען געזונט — האָט געקאָנט פאָרן וווּ ער האָט נאָר געוואָלט.

דער רבי, וועלכער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזאַ אומגעהויער מאַראַלישן כוח און געקענט ביישטיין אַלע קעגן אים אָנגענומענע מיטלען, כדי אים, דעם גייסטיקן ריז צעברעכן און אים נישט געקענט בייקומען — האָט ליידער נישט געקענט אויסהאַלטן און דערלעבן די באַפרייונג. ער איז געשטאָרבן פון הונגער. הי"ד.

מיינע עלטערן און קרובים, אומגעבראַכטע דורך די נאַציס, ימח שמם

רבקה, פון דער היים חיימאָוויטש, די טאָכטער פון חיים דזיאַרנאָוער, אומגעפער 45 יאָר אַלט.

מיין שוועסטער הענע, אומגעפער 12 יאָר אַלט; ברודער מענדל, אומגעפער 16 יאָר אַלט; ברודער יהושע — 14 יאָר אַלט; פעטער הענדך הערפשטיין, זיין ווייב טאָבע, מיין מוטערס שוועסטער; קוזין חיים הערפשטיין, געווען אין סקאַרזשיסקאָ־קאַמיענגאַ, געבראַכט ביים אויוון, וואָס ברענט די באַמבעס. אים איז געלונגען צו אַנטלויפן און קומען קיין שידלאָווצע, האָבנדיק אַ ידיעה, אַז זיין שוועסטער חיה געפינט זיך דאָרטן. אין שידלאָווצע איז געווען אַ באַפּעל, אַז די יידן וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן זאָלן זיך מעלדן, מ'וועט אויפבויען אַ געטאָ, מ'וועט זיי גאָרנישט טאָן. וועמען עס האָבן זיך צונויפגעקליבן אַ פּאָר הונדערט מענטשן, האָבן די נאַצישע מערדער זיי אַלע דערשאָסן. דאָס איז געווען אומגעפער אין נאָוועמבער 1942.

מיר האָבן געהערט אין די לאַגערן וועגן פאַלגנדיקע מאַגעלניצער יידן, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן דורך די אָרטיקע פאָליאַקן צו די דייטשן און דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט:

ישראל "קאָוואַליער", אַ שוסטער, געווינט אויפן צווייטן הויף פון אונדז. זיינע צוויי זין האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער אומגעגנט פון מאַגעלניצע. דער הונגער האָט זיי געצווונגען קומען קיין מאַגעלניצע צו אַ גוי בעטן עסן. ער האָט זיי איבערגעגעבן צו די דייטשן און מ'האָט זיי דערשאָסן אויפן אָרט.

דעם זעלבן גורל האָבן געהאַט: נחמן שוסטער (נחמן אַנעלעוויטש).

מיין פעטער אלעזר פלאַכטע און זיין זון חיים.

תהא נשמת כולם צרורה בצרור החיים הנצחיים.

ה' ינקום דמם!

דערציילט בשעת אַ באַזוך אין ישראל, דעם 24סטן אַפּריל 1966.

חנה חיימאָוויטש־לייזעראָוויטש

מיר לויפן קיין וואַרשע

ווען די דייטשן זענען אַריינגעקומען קיין מאָגעל־ניצע בין איך אַלט געווען 13 יאָר (כ׳בין געבוירן אין יאָר 1926). באַלד האָבן זיי אָנגעהויבן פיניקן די יידן, באַזונדעס אָפשפּעטן פון די פרומע יידן. זיי באַפוילן גראָבן גריבער, געריסן זייערע בערד און אָנגעטאָן אַנדערע יסורים.

אַ געוויסער טייל מאָגעלניצער יידן איז אַנטלאָפן פון דער שטאָט, צווישן זיי מיינע עלטערן. מיר זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע שוין אין נאָוועמבער 1940 און באַקומען אַ דירה אויף גזשיבאָווסקע 26. איך האָב באַלד באַקומען אַרבעט אין דער קיך פון די יידישע היימלאָזע.

נאָוועמבער 1940 האָט שוין עקזיסטירט אין וואַרשע אַ געטאָ פאַר יידן. אין אַ געוויסן טאָג האָבן די דייטשן צונויפגענומען יונגע קינדער פון וואַרשעווער געטאָ, אַוועקגעפירט צו דער באַן און אַרויסטראַנספּאָרטירט אין וואַגאָנען ערגעץ־ווו.

וועז די כאַפערס זענען געקומען מיך נעמען, האָב איך זיך געקלאַמערט אָן מיינע עלטערן און בשום אופן נישט געוואָלט גיין צו דער באַן. אייגער פון די פאָליציאַנטן האָט מיר געגעבן אַ קלאַפּ אין לינקן אויג און עס געשעדיקט. מיין פאָטער, מוטער און ברידער האָבן מיר געהייסן גיין.

— אפשר וועסטו בלייבן אַ זכר, אָן אָנדענק, פון דער גאַנצער פאַמיליע — האָבן זיי געזאָגט.

אין אַרבעטס־לאַגער סקאַרזשיסקאָ

פיר וואָכן האָט מען אונדז געשלעפּט אין די פאַרמאַכטע וואַגאָנען קיין דייטשלאַנד. יעדעס מאָל אַראָפּ־געלאָזט אַ טייל מענטשן אין אַן אַרבעטס־לאַגער אין דייטשלאַנד.

איך בין געווען פון די, וואָס מ׳האָט צוריק געפירט קיין פוילן. און אַראָפּגעלאָזט אין סקאַרזשיסקאָ־קאָמיענאַ, נעבן ראַדאָם, וווּ ס׳האָט עקזיסטירט אַגעווער־פאַבריק נאָך פון דער פוילישער רעגירונג. דעם אַרבעטס־לאַגער האָט מען גערופן „האַסאַג". די פירער זענען געווען: מאַרטשין און קראָסע.

מיך האָט מען צוגעטיילט צו דער קאָנטראָל־אָפּטיילונג פון קוילן צו רעווידירן אויב זיי זענען שיס־פעיק. די אַרבעט איז געווען געטיילט אין צוויי שיכטן: 12 שעה אַ שיכט. דאָס עסן: צוויי מאָל אַ טאָג „זופּ" פון קאַרטאָפל־שאָלן; פריער 100 גראַם ברויט; שפּעטער 200 גראַם ברויט אַ טאָג. דאָס געלעגער: הילצערנע פּריטשעס מיט שטרוי אַלס אונטערלאָגע. די פּריטשעס זענען געווען דריי־שטאָקיקע מיט אַלע פאַלגן דערפון. די קליידונג: זעק מיט פּאַסן, געמאַלט מיט אַ צייכן אַלס ייד. שפּעטער האָט מען געברענגט פאַר אונדז קליידונג פון די פאַרטיליקטע יידן אין די טויט־לאַגערן.

כ׳בין קראַנק געוואָרן

וועז ס׳באַמערקט דאָן אַ קאָפּאָ, אַז איך בין קראַנק, וואָלט מען מיך דערשאָסן. קראַנקערהייט האָב איך געאַרבעט, באַקומען קלעפּ צוליב נישט קענען אויספילן די אַרבעטס־נאָרמע.

דאָס שלאָגן איז פאָרגעקומען אַזוי: מ׳האָט אַריינגענומען דעם „זינדיקן" אין אַ ספּעציעלן שטראָף־צימער — „וואַרטאָווניע", אויסגעצויגן דעם קערפּער, די הענט און די פיס אַריינגעשטעקט אין אַ וואַנט. דאָס מויל פאַרשטאָפּט, געהאַקט מיט אַ שטעקן איבערן רוקן, ממש איבערן חוט השדרה. נישט קענענדיק אויסהאַלטן די וויטאָקן האָבן איך, ווי ס׳איז אַרויסגעשטופּט די פאַרשטאָפונג און געשריען:

— שיסט מיך! בעסער ווי פיניקן!

— פאַרפלוכטע יודן! — האָבן זיי געריטשעט — מיר וועלן דיך דערשיסן, וועז מיר וועלן געפינען פאַר נייטיק, נישט וועז דו ווילסט.

וויידער פאַרשטאָפּט מיר דאָס מויל און געקאָטע־וועט. זיי האָבן מיך געברענגט צו אַ צושטאַנד פון אַן אינוואַלידן, וואָס נייטיקט זיך אין אַן אָפּעראַציע. דאָס האָט די מערדער נישט אָפּגעהאַלטן פון זייער סאַדיסטישער אויפּפירונג. איך האָב זיך נישט געטאָרט קלאָגן, אַז צוליב דער קראַנקייט בין איך נישט אומשטאַנד צו דערגיין צו דער נאָרמע. כ׳האָב געאַרבעט קראַנקערהייט און געקריגן שמיץ.

אַ קאָפּאָ באַקומט זיין געראַטע שטראָף

ווי אַזוי איך האָב זיך געשטאַרקט און איבערגעקומען די אַלע יסורים און פּיין — ווייס איך נישט

ביזן היינטיקן טאָג. כ׳בין געזונט געוואָרן, פאַרגעזעצט מיין אַרבעט און דערגאַנגען צו דער נאָרמע.

דער איינציקער אָפרו־טאָג איז געווען זונטיק און דאָס נאָר אַהאַלבן טאָג. אין איינעם פון די רו־טעג איז געקומען אַ קאַפּאָ פון ווערק C, ווו מען האָט אָנגעפילט דעם פולווער אין די קוילן און דערציילט, אַז מען האָט צוגעגנבעט ביי דער פרוי פון הויפט־מייסטער קראָוסע אַ קאַראָקולענעם מאַנטל, צעשניטן אויף קליינע חלקים און עס אַרויסגעטראָגן פון לאַגער. ס׳וועט זיין אַן „אָפּעל״ — האָט ער געזאָגט.

פינקטלעך 12 אַ זייגער בייטאָג האָט מען אויסגערופן אַן אָפּעל. אַלע פאַרהאָפּטע האָבן זיך אויסגעשטעלט אין רייען. די קאַפּאָס און בלאָקפירער האָבן געמאָלדן:

— וועט ס׳וועט זיך מודה זיין אין דער גניבה — וועט באַקומען אַ פרעמיע!

אַ שטילקייט האָט געהערשט צווישן די הונדערטער אָנוועזנדיקע. קיינער האָט זיך נישט אָנערקענט צו דער זינד. מ׳האָט אונדז אַריינגעפירט אין דער „וואַרטאָוניע״. געגעבן יעדן 36 שמיץ און געדראָט מיט טויט־שטראָף דעם פאַרברעכער, וועלכער האָט זיך נישט מודה געווען אין דער זינד.

ביי דער ענדע פון שמייסן איז אָנגעקומען אַ טעלעפאָנישע מעלדונג פון ווערק C, אַז דער פאַראַרבעטער קאַפּאָ, פונעם ווערק — אַ ייד — האָט אויסגעפירט די גניבה. די „קינדער״ זענען, אַלזאָ, אומשולדיקערהייט באַשטראָפט געווארן.

דווקא אַן אוקראַינישער ווערקמייסטער האָט געפאָדערט מ׳זאָל דעם גנב משפטן, ווייל ער האָט געקענט ברענגען 250 אומשולדיקע מענטשן צום טויט. דער משפט איז געווען אַ שנעלער און אַן עפנטלעכער. דער מייסטער פון ווערק C האָט געזאָגט צום באַשולדיקטן קאַפּאָ:

— ווען דו האָסט געלייקנט און אַרויפגעלייגט די שולד אויף אַנדערע — האָסטו געוואָלט זיך ראַטעווען און ברענגען צום טויט פון 250 אומשולדיקע מענטשן. איצט וועסטו געהאָנגען ווערן עפנטלעך! זאָלן אַלע זען אונדזער גערעכטן משפט!

דער באַשולדיקטער איז אַרויף אויף אַ טיש, מתודה געווען זיך אין זיין זינד. געבעטן אַנטשולדיקונג ביי אַלע אָנוועזנדע. געזאָגט:

— טוט מיר, וואָס כ׳האָב פאַרדינט.

יעדער פון אונדז איז צוגעגאַנגען און געגעבן אים אַ שמיץ. די מייסטער מאַרטשין און קראָוסע האָבן אים אויפגעהאָנגען. גלעזאָן העגען 3 מעת־לעת די לייכע (טויטער קערפער) אויף דער תליה. נאָכער אַרייגעוואָרפן אין אַ גרוב, אויפגעשטעלט אַ ברעט און אויפגעשריבן דעם נאָמען פון פאַרברעכער, זיין זינד, די שטראָף און דאַטע פון דער עקזעקוציע.

באַלד נאָך דער געשעעניש האָבן מיר באַקומען אַ וואָך אורלויב. מען האָט אונטערזוכט אונדזער געזונטצושטאַנד, אָפּילו געברענגט עסן אין באַראַק און נישט געדאַרפט לויפן אין „עס־צימער״. דער מייסטער האָט אונדז באַהאַנדלט בעסער ווי פריער. מיר זענען „גקומען אַ ביסל צו זיך״.

פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך גענייטיקט אין אַ בעסערער באַשפייזונג. איך האָב אויסגעפועלט מ׳זאָל מיך באַפרייען אַ ביסל פריער, אויב כ׳וועל אויספאַרטיקן מיין אַרבעטס־נאָרמע. דער מייסטער האָט צוגעשטימט דאַצו. איך האָב אונטערהאַנדלט מיט אַ פוילישער פאַראַפּטעטער, זי זאָל מיר געבן וואָל (איבערלאָזן אין דער „אוביקאַציע״) און איך וועל אויסשטריקן סוועטערס, בלוזן אאַז״וו. פונעם פאַרדינטן געלט, וועל איך צוקויפן אַ שטיקל ברויט און אַ ביסל זופּ, אַ ביילאָגע צו דער אָפּיציעלער פּאָרציע. וועז מען כאַפּט אונדז ביי דעם „מסחר״ וואָלט מען אונדז זיכער אויפגעהאָנגען. נו, גאָט זיי דאַנק, ס׳איז אַריבער בשלום. מיר האָבן דערלעבט דעם חודש יולי 1944. מען האָט אונדז אַרייבערגעשיקט קיין טשענסטאָכאָוו.

מיט אונדז איז אויך טראַנספּאָרטירט געוואָרן אַ מאָגעלניצער מיידל, טרעלניק, וועלכע האָט געאַרבעט אין ווערק C. איך פלעג זיך טרעפן מיט איר יעדן זונטיק אין באָד.

אין טשענסטאָכאָוו האָבן מיר פאַרגעזעצט אונדזער אַרבעט ביזן 16טן יאַנואַר 1945, דעם טאָג, ווען מיר זענען באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן.

באַפרייט פון די דייטשן
סכנות פון פולישע מערדער

באַלד נאָך דער באַפרייונג בין איך געפאָרן קיין קעלץ, ווו ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט הונדערטער יידן, גערעטעוועטע פון די לאָגערן און אויסבאַהאַלטענע אין די בונקערס. איך האָב געזוכט קרובים צווישן די גערעטעוועטע און נישט געפונען.

קיין מאָגעלניצע בין איך נישט געפאָרן. כ׳האָב געהערט, אַז קיינער פון מיין משפחה דאָרט איז נישט לעבן געבליבן. ווו זיי זענען אומגעקומען איז נישט באַוווסט.

אָט איז די רשימה:

מיין פאָטער, שמואל חיימאָוויטש, אַ זון פון חיים דזיאַרנאָווער; מיין מוטער, גיטעלע, אַ טאָכטער פון אברהם און פּערעלע אַלעקסאַנדראָוויטש; די באָבע, פּערעלע; דער ברודער חיים, 25 יאָר אַלט; די שוועסטער אסתר, 8 יאָר אַלט. די מאַמעס שוועסטערס: אסתר, איר מאַן ישראל קראַסוצקי און צוויי קינדער; שרה, איר מאַן יאָסל מערקער און צוויי טעכטער; איר מאַן לייביש גראָסקאָפ און טאָכטער און דריי זין. פון זיי אייניער, זישע, געהאָט אַ פרוי, פון דער היים פּראָוויזאָר, און צוויי מיידלעך.

די מאַמעס ברידער: חיים אַלעקסאַנדראָוויטש, זיין פרוי פון אָדזיוואָל און 7 קינדער. אַרויסגעשיקט געוואָרן פון אָדזיוואָל קיין אָפּאָטשנע און פון דאָרט אין אַ טויטן-לאַגער; מענדל אַלעקסאַנדראָוויטש — נישט-פאַרהייראַט; יאָסל אַלעקסאַנדראָוויטש, זיין פרוי רייזל גאָלדשיידער. פאַרשיקט געוואָרן מיט די קינדער פון זייער ווינאָרט אָדזיוואָל, קיין אָפּאָטשנע, און פון דאָרט אין אַ טויטן-לאַגער. אַ קרוב — אָסטראָוויעצקי מיט אַ יינגל. פאַרשיקט געוואָרן אין טויטן-לאַגער סקאַרזשיסקאָ; דעם טאַטנס שוועסטער, מלכה, איר מאַן אלעזר פלאַכטע. דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן אין מאָגעלניצע, קומענדיק פון ביאַלאָבזשעג זוכן עסן. זייערע פינף קינדער אַרויסגעשיקט געוואָרן פון ביאַלאָבזשעג אין אַ טויטן-לאַגער; דעם טאַטנס שוועסטער, חנה, פון דער היים רעכטשייד; אַלמנה פון טאַטנס ברודער משה חיימאָוויטש, דערמאָרדעט געוואָרן אין אַרגענטינע. געהאָט צוויי אייניקלעך און אייַן טאָכטער נישט-פאַרהייראַט — אומגעקומען אין אַ טויטן-לאַגער.

כ׳בין געפאָרן קיין אָפּאָטשנע. דאָרט האָבן געווויינט פאַר דער מלחמה תנחום — דעם טאַטנס ברודער — וועלכער האָט געהאָט שותפות אַ מיל מיט מאיר בלאָט, איידעם פון אליעזר (לייזער) טראקס — זיין פרוי נעכע, זייערע קינדער און אַנדערע באַקאַנטע. ליידער קיינעם נישט געטראָפן.

זיך אַרויפגעזעצט אויף דער באַן, וואָס פירט קיין קעלק. באַלד ווי דער צוג האָט געירט האָבן מיר, די יידישע פאַסאַזשירן, דערפילט, אַז „עפּעס" קומט פאָר. אַ שרעק האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען. מ׳האָט דערציילט (ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן ריכטיק), אַז מען נעמט אַראָפּ די יידישע פאַסאַזשירן פון דער באַן, מען פירט זיי אין וועלדער און מען דערשיסט זיי.

איך האָב זיך באַהאַלטן אין דער „אוביקאַציע" פונעם וואַגאָן, געפאָרן אין אַ שטאָט נאָך קעלץ. דאָרט איז געווען אַ קיבוץ פון „השומר הצעיר", וואָס האָט אויפגענומען גערעטעוועטע, וועלכע האָבן זיך געגרייט עולה זיין קיין ארץ־ישראל. די חברים האָבן מיר דערציילט וועגן פאָגראָם, אויסגעפירט פון די פוילישע אַנטיסעמיטן. ס׳זענען דערמאָרדעט געווארן 130 יידן, איינצלנע געבליבענע פון פאַרצווייגטע משפחות.

דאָן האָט זיך אָנגעהויבן די אָרגאַניזירטע בריחה — דאָס אַרויסגיין פון פוילן קיין ארץ־ישראל און אַנדערע לענדער. איך האָב מודיע געווען: „כ׳פאָר קיין ארץ־ישראל". די דערשיטערונג וואָס כ׳האָב איבערגעלעבט אין די סכנותדיקע טעג האָט געברענגט דערצו, אַז ס׳האָבן זיך דערוועקט די אַלטע קראַנקייטן און כ׳בין שטאַרק אָפּגעשוואַכט געווארן. דער קיבוץ האָט מיך געשיקט אין שפּיטאָל. אָפּגעווען דאָרט 6 חדשים, ביז כ׳בין אַ ביסל געקומען צו זיך. דאָן בין איך אַרויס מיט אַ גרופּע חברים. אַריבערגעפאָנגען די גרענעץ און אָנגעקומען קיין ווין. דאָרט ווייטער אָפּגעווען אין ראָטשילד־שפּיטאָל זעקס חדשים. נאָכער פּרובירט מיט אַ גרופּע געראָטעוועטע אַריבערגיין די גרענעץ צווישן עסטרייך און דייטשלאַנד. עטלעכע מאָל האָט מען אונדז צוריק געיאָגט פון דער דייטשער גרענעץ. ענדלעך איז אונדז געלונגען אַריבערצוגיין די גרענעץ.

אָנגעקומען קיין פערנוואַלד — דייטשלאַנד — נעבן מינכען. לאָקירט זיך אין לאָגער די.פּי היימלאָזע. דאָ האָבן זיך ווידער אָפּגערופן מיינע ווייטיקן פון די צעקלאַפּטע ביינער און אַנדערע קראַנקייטן.

אַ גאַנץ יאָר בין איך געלעגן אין דייטשן שפּיטאָל. אַ דייטשער פּראָפעסאָר האָט מיך געהיילט, געהאָט מיטלייד, מיך געטרייסט און געזאָגט ווייַנענדיק:

— מיין ליבעס קינד, דו וועסט נאָך זיין גליקלעך אין לעבן, דו וועסט זיין אַ פרוי, אַ מוטער פון קינדער און זיין צופריד!

נאָכן אַרויסגיין פון שפּיטאָל אין פערנוואַלד אין יאָר 1946 האָב איך זיך געטראָפן מיט מיין קוזין חיים זינגער, וועלכער איז געווען צוזאַמען מיט מיר אין סקאַרזשיסקאָ־קאַמיענאַ און אַנדערע מאָגעלניצער געראָטעוועטע: יאיר גאָלדבערג, משה דניאלס זון; חנה אַנעלעוויטש, טאָכטער פון איטשע אַנעלעוויטש. די אַלע זענען געווען אין טויטן־לאָגער אוישוויץ. ס׳זענען אין פערנוואַלד אויך געווען: חיים גאָלדבערג, זון פון דוד גאָלדבערג, דער קאַמאַנדאַנט; מאַניע גוטמאַן, טאָכטער פון איסר בייגער, ווי אויך אירע אַ שוועסטער, וועלכע האָט געהיראָט מיט אַ קאָשעניצער.

איך האָב געהייראַט אין יאָר 1946 מיט מרדכי לייזעראָוויטש. כ׳האָב אָנגעהויבן אַרבעטן ביי שטריקן סוועטערס און ענלעכע אַרבעטן. אַלע מאָגעלניצער געראַטעוועטע, וואָס זענען געווען אין פערנוואַלד, פלעגן קומען צו אונדז אין דער ווינונג און זיך געפילט ווי ביי זיך — אין משפחה!

אָנהייב 1947 זענען מיר אַריבער אין די.פּי־לאַגער אין באַד רייכענהאַלד. אויך דאָ האָבן מיר געטראָפן מאָגעלניצער געראַטעוועטע. אָנהייב 1949 זענען מיר אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל. דאָ האָבן מיר מיטגעמאַכט דעם ווענ פון קליטה — אויפנעמען, אייַנבירגערן זיך אין לאַנד. ס׳זענען געבוירן געווארן אַ טאָכטער און אַ זון. מיין מאַן האָט געאַרבעט אין אַ קאָאָפּעראַטיווער בעקעריי, וואָס ער און אַנדערע ניי־געקומענע האָבן אויפגעשטעלט. איך האָב צו ביסלעך געאַרבעט ביי מיין פאַך — שטריקעריי.

אָקטאָבער 1956 איז מיין מאַן מאָבילייזירט געווארן אין צבא הגנה לישראל. אָנטייל געגומען אין דער סיני־אַקציע. גאָט זיי דאַנק, צוריק געקומען בשלום.

איך האָב זוכה געווען אויסצונוצן מיין פאַך־קענטעניש: אָנפילן קוילן און קאָנטראָלירן זייער שיס־פעיקייט צום גונסטן פון אונדזער אַרמיי — צבא הגנה לישראל. כ׳האָב זיך געמאָלדן פרייוויליק צו דער אַרבעט. נישט געמאַכט קיין חשבון פון שעהן, געאַרבעט וויפל דער מצב פון די פראָנטן האָט געפאָדערט. ביי יעדער קויל אָנפילן, אָדער קאָנטראָלירן, געבעטן: זי זאָל טרעפן אין ציל, כדי צו פאַריאָגן די שונאים, ראַטוועון אונדזער מדינה, די איבערגעבליבענע יידן פונעם גורל, וואָס מיר האָבן געהאַט אין אייראָפּע.

מיר האָבן דערלעבט דעם נצחון, די באַפעסטיקונג פון דער מדינה, אונדזער היים, וווּ מיר לעבן אַלס פרייַע מענטשן, פרייַע יידן. דאָס איז אַ טרייסט פאַר אונדזערע שרעקלעכע איבערלעבונגען.

תל־אָביב, דעם 17טן יולי 1966.

שמחה באַרטמעסער

געלערנט זיין פאַך, דעם גוי וווּ ער האָט געווינט

ביים מלחמה־אויסברוך, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, בין איך געווען אַ סאָלדאַט אין דער פוילישער אַרמיי, געקעמפט קעגן די דייטשן, פאַרוווּנדעט געווארן אין דעמבלין אין אייניקע טיילן פון מיין קערפּער. איך האָב זיך אויסגעהיילט זייענדיק אין אַ שפּיטאָל אין דער דייטשער געפענגעניש. נאָכער בין איך באַפרייט געווארן און אָפּגעשיקט געווארן אַהיים, אין קאָנגרעס־פוילן, טראָץ דעם וואָס כ׳בין אַ ייד.

אין אַפּריל 1940 בין איך געקומען צוריק קיין מאָגעלניצע, געטראָפן די אָרטיקע יידן קאָנצענטרירט אין אַ געטאָ, בראש פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען אַ יודענראַט, יידישע פאָליציי און אַנדערע אַטריבוטן פון דער יידישער „זעלבשטענדיקייט״.

די פּרטים וועגן דער דייטשער „שאַפונג״ אין מאָגעלניצע זענען שוין דערציילט געווארן דורך אַנדערע מאָגעלניצער געראַטעוועטע. כ׳וויל נאָר אָקצעפּטירן, אַז די אויספּירונג פון די אַלע אָרגאַנען אין מאָגעלניצע לגבי די מאָגעלניצער יידן איז געווען אַ האַרציקע און שטענדיק צו זייער גונסטן, נישט חלילה צום שלעכטן.

„חדרים״ האָבן עקזיסטירט אומלעגאַל. דאָוועגן אין בית־המדרש איז געווען פריי.

באַלד וווּ כ׳בין אָנגעקומען קיין מאָגעלניצע. האָט דער יודענראַט געשאַפן אַ סאָניטאַר־קאָמיסיע, אין וועלכער ס׳זענען נאָמינירט געווארן: איך און אַ זון פון „איטשעלע שטרייקער״, אַ בעקער (זיין פאַמיליע־נאָמען געדענק איך נישט).

אַ צימער אינעם הויז פון די ברידער אַלעקסאַנדראָוויטש, האָלץ־סוחרים, הינטערן בית־המדרש נאָך דער מיל איז באַשטימט געווארן אַלס שפּיטאָל. אַהין האָט מען געבראַכט די טיפוס־קראַנקע, איזאָלירט פון זייערע שטיבער, וואָס זענען געווארן דעזינפעקצירט,כדי די קראַנקייט זאָל זיך נישט פאַרשפּרייטן. קיין מעדיקאַמענטן צו היילן האָבן מיר נישט געהאַט. דאָס אייניקע, וואָס מיר האָבן געקענט טאָן — געבן אַ גלאָז טיי, דער־

לאַנגען כלים צו טאָן דאָס מענטשלעכע געברויך און נאָך אַזעלכעס. אויף וויפל כ׳געדענק איז געשטאַרבן איינער פון אַלע קראַנקע — אַ זון פון יעקב בער פילצמאַן.

גירוש מאָגעלניצע

סוף פעברואַר 1941 האָט מען אַרויסגעטריבן אַלע מאָגעלניצער יידן, חוץ אַ גרופּע פון 20 מענטשן, קיין וואַרשע. אַלס איינער פון די, וואָס זענען געבליבן אין שטאָט, האָב איך זיך צוגעקוקט אין אַ פראָסטיקן פאַרטאָג צום גירוש, שטייענדיק אַנטקעגנאיבער אונ־דזער ווויניג אונטער די „פיליאַרן" פון קאָזלאָווסקיס הויז, וווּ ס׳האָט געווויינט דער שניידער יצחק יאמסקיס.

מיינע אויגן האָבן געזען קרובים, פריינד און באַ־קאַנטע, עלטערע און יינגערע מענטשן, קליינע קינדער, אַרויפגיין אויף די אויטאָס און אויף די וועגענער, וואָס האָבן געפירט די אַרויסגעטריבענע צו דער קאָלייקע, וואָס גייט קיין וואַרשע. די געשרייען געוואָלטן און געווויינען פון די קינדער קלינגען אין מיינע אויערן ביזן היינטיקן טאָג.

די אַרטיקע פאָליאַקן האָבן באַלד אָנגעהויבן כאַפן אַלץ, וואָס די אַרויסגעטריבענע האָבן איבערגעלאָזט אין די שטיבער. באַלד האָבן די דייטשן געמאַכט „אַרדנונג", פאַרשלאָסן די געוועלבער מיט די סחורות, די דירות מיט אַלעם, וואָס ס׳איז געווען אינעווייניק. שפּעטער אַריינגעזעצט דייטשע אַדמיניסטראַטאָרן, וואָס האָבן אַרויסגעפירט די ווערטפולע סחורות קיין דיי־טשלאַנד און אָפּגעשאַצט די סחורות, וואָס זענען ge־בליבן אויפן אָרט. זיי פאַרקויפט געלאָסן, אָן איילע־ניש די אַרטיקע פאָליאַקן לויטן אָפּגעשאַצטן פרייז.

צו מאָרגנס אין דער פרי בין איך אַרויסגעגאַנגען אין שטאָט, געזען די פיצנטערניש, וואָס האָט דאָרט געהערשט. די געוועלבער, די דירות, וואָס האָבן אָקאָרשט פולסירט מיט לעבן, פאַרהאַקט, פאַרמאַכט. אַ לעבן פון הונדערטער יאָרן איז אָפּגעמעקט געוואָרן.

אַ גרופּע „ניצלעכע יידן"

אַרום 20 מאָן זענען געבליבן אין מאָגעלניצע בערך 4 חדשים, כדי אויספאַרטיקן די סחורות, וואָס יידן האָבן אָנגעהויבן שאָפן און נישט פאַרענדיקט, אַ שטייגער: לעדער, וואָס האָט זיך געווייקט אין די פע־סער —האָבן יידישע גאַרבער געדאַרפט אויסענדיקן אוּן אַוועקגעבן די דייטשן אַלס פאַרטיקער, אויסגע־אַרבעטער שטאָף! שטיוול און שיך, וואָס מ׳האָט גע־דאַרפט אויספאַרטיקן — האָבן יידישע קאַמאַשנשטע־פער געדאַרפט צוגרייטן דעם אויבערשטן טייל פון זיי און אויסלערנען די אַרטיקע פאָליאַקן דאָס „יידישע פאַך". דאָס זעלבע איז געווען מיט אַ בלעכער, אַ קאַשע־מאַכער און אַנדערע פאַכן.

אויף וויפל כ׳געדענק איצט, איז דער אויסוואָל פון דער גרופּע איבערגעבליבענע יידן געקומען פון אונדז. מיר האָבן דאָן געגלייבט, אַז די דייטשן וועלן איבער־לאָזן אין זייערע ווויינערטער אויף אַ לאַנגע צייט די „ניצלעכע" יידן. דער בירגערמייסטער, לעאָן גאַדזי־מערסקי, האָט דאָס אויסגעפּועלט אין דעם דייטשן קרייז־אַמט אין גריצע אויסצופירן דעם פּלאַן.

אַ טייל נעמען פון די געבליבענע געדענק איך: פון די גאַרבער — צוויי זין פון מנשה יוסף ברוכס ברידער הופאייזן, איינער פון זיי האָט געהייסן אהרן, דעם צווייטנס נאָמען געדענק איך נישט; שלמה הופ־אייזן דער יינגסטער זון פון איטשע מאיר הופאייזן. צווי קאַמאַשנשטעפער: ישראלקע ראָטבאַרט און מרדכי קלאַרפעלד.

די גאַרבער און קאַמאַשנשטעפער האָבן געווויינט אין די ווויינונגען אויפן הויף פון איטשע מאיר הופאייזן זיי איז געווען פאַרבאָטן זיך צו באַוועגן פריי אין שטאָט.

אָנדערע, וועלכע האָבן געווויינט אין זייערע פריער־דיקע דירות זענען געווען: הערשל גרינבוים, דער בלעכער, געווויינט אין זיין נייעם אייגענעם הויז אויפן פּלאַץ נעבן „רייזעלעס הויז"; איך האָב געווויינט אין אונדזער דירה, אינעם הויז פון „גראָבן וועגצעל", וווּ מיר האָבן געהאַט די קאַשע־מיל. כ׳האָב אויסגעארבעט קאַשע און היידלעך פאַרן קאָנטיגענט, וואָס די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט אויף די פויערים און אויך פאַר די פּראָדוצירער פון די קאַשעס.

איך און הערשל גרינבוים האָבן געמעגט זיך פריי באַוועגן אין דער שטאָט. פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן געדאַרפט תמיד האַלטן ביי זיך די דייטשע קאַרטן, וואָס האָבן דערווייזן די רעכט פון אונדזער בלייבן אין שטאָט.

איך האָב געווויינט און געגעסן ביי די וועגצעלס. מיט מיר האָט געאַרבעט אין דער קאַשע־מיל מאניעק, וועגצעלס זון, וועלכער האָט זיך ביי מיר אויסגעלערנט די אַרבעט. איך פלעג אַרבעטן מיט אים אויך אויפן פעלד אין די טעג, ווען ס׳איז נישט געווען קיין פולע אַרבעט אין דער מיל.

כ׳געדענק אַן עפּיזאָד, וואָס איז ווערט צו באַטאַ־גען: אין איינעם פון די אָוונטן, נאָך אַ טאָג אַרבעט אויפן פעלד ביים אָקערן און פאַרזעצן קאַרטאָפל, האָבן

מיר געגעסן אין שטוב אוונט־ברויט, זאגט מיר וועג־צעלס אן איניקל: „שמחה, די קארטאפל, וואס דו האסט היינט פארזעצט, וועסטו נישט עסן".

כ׳האב אים געענטפערט מיט א זיכערקייט (פון וואנען כ׳האב זי געגומען וויים איך נישט) „די קאר־טאפל וועל איך טאקע נישט עסן, אבער אנדערע וועל איך יא עסן".

צוריק קומענדיק, נאך דער באפרייונג, קיין מא־געלניצע בין איך באלד ארײַן צו וועגצלען אויף א באזוך. דאס איניקל, מיט שטוינונג, האט מיר דער־מאנט מיין פעסטן גלויבן אין איבערלעבן... און עסן קארטאפל אין מאגעלניצע.

די פריווילעגיע ענדיקט זיך

אין א יאריד־טאג, דינסטיק, אנהייב יוני 1941, זייענדיק אין מארק, גייט פארבי מיר דער בירגער־מייסטער ,לעאן גודזימערסקי, און רעדט ווי צו זיך, נישט קוקנדיק אויף מיר: „אוטשעקאי יוטרא" און נא־כער נאך א מאל: „אוטשעקאי יוטרא!" — אנטלויף מארגן...

די וואַרענונג איז מיר געווען פארשטענדלעך, אבער נישט גענוג קלאר. ביינאכט האב איך זיך ארײַנגעכאפט אין געהיים צו אים אין הויז, געבעטן א דערקלערונג. ער האט מיר געזאגט, אז איבערמארגן וועט מען אלע גע־בליבענע יידן ארויספירן קיין וואַרשע און ער עצהט מיר צו אנטלויפן.

צו מארגנס, גאנץ פרי, האב איך געמאכט א „פע־קעלע", קיין סך זאכן נישט געהאט ביי זיך און אויך דאס וואס כ׳האב געהאט נישט געוואלט מיטשלעפן, כדי נישט צו באשווערן מיין גאנג. די וועגצעלס האבן באמערקט מיין גרייטן זיך אין וועג ארײַן און זענען נישט געווען אומצופרידן פון מיין פארלאזן זיי. אדרבא! זיי האבן אויסגעקוקט איך זאל אוועקגיין פון זיי.

ביינאכט האב איך זיך ארויסגענבעט פון מאגעל־ניצע און אנגעקומען גאנץ פרי אומבאמערקטערהייט קיין אדזשיוואל. דארט האבן געווינט מיינע עלטערן מיט נאך מאגעלניצער יידן, וועלכע זענען אנטלאפן צוויי וואכן פארן גירוש מאגעלניצע, האבנדיק געגויע אינ־פארמאציעס וועגן דער דאטע פון ארויסטרייבן.

דארט האב איך געפונען מיינע עלטערן — פישל און יהודית — מיין ברודער משה און שוועסטער שיינדל. זיי האבן געווינט אין איין צימער מיט ישראל אלעזר גאלדבערג, זיין פרוי רייזל, טאכטער פון אלעזר היידענקרוג און זייערע דריי מיידלעך.

די געבליבענע יידן אין מאגעלניצע האט מען צו מארגנס אוועקגעשיקט קיין וואַרשע און זיי האבן גע־טיילט דעם גורל פון אלע יידן פונעם וואַרשעווער געטא.

וויידער אמאל אין געטא

סעפטעמבער 1941 האבן די דייטשן באפוילן אויפשטעלן געטאס אין די אלע קליינע שטעטלעך, וואס האבן נישט באלאגנט צום וואַרשעווער דיס־טריקט, צווישן זיי אדזשיוואל.

די ענגשאפט אין דעם געטא איז געווען אום־דערטרעגלעך. אונדזער און ישראל אלעזרס פאמיליע זענען גלאפן אינעם שטעטעלע וויישמערזיץ, אויף יידיש: וויישמעריץ, וווּ מ׳האט נישט געקענט אפע־טעמען. אויך דא האבן ביידע פאמיליעס געווויינט אין איין צימער און די ענגשאפט איז געווען שרעקלעך. ארבעט איז נישט געווען. פרנסה, משטיינס געזאגט, האבן מיר געצויגן פון דער לעדער־שמוגל, וואס האבן דורכגעפירט מיין ברודער משה, 13 יאר אלט און די שוועסטער שיינדל, 12 יאר אלט. ביינאכט זענען זיי געגאנגען קיין מאגעלניצע, געברענגט פון דארט לעדער און די סחורה פארקויפט אין וויישמעריץ.

אין איינעם פון די גרויע טעג איז געקומען צו אונדז א „חשובער גאסט", דער גראבער וועגצעל און פארגעלייגט: מיר זאלן אונטערשרייבן אן אקט, וואס באצייכנט דאס פארקויפן אים אונדזער קאשע־מיל. „דאס איז בלויז א פיקציע" — האט ער געטענהט. „אז איר וועט צוריק קומען, באקומט איר אייער מיל". דאס פארקויפן וועט אים דערמעגלעכן „צייטווייליק" צו פארוואלטן מיט דער מיל און אויסמיידן דאס פארקויפן זי דורך די דייטשן צו אן אנדערן פאליאק.. מיין מוטער האט צוגערעדט דעם טאטן מ׳זאל אונטערשרייבן דעם אקט. ביים געזעגענען זיך האט דער קויפער געמאכט א „זשעסט" — איבערגעלאזן א לאבן ברויט...

פון וויישמעריץ אין ארבעטס־לאגער קאשין

אין איינעם פון די גרויזאמע טעג זענען אנגעלאפן די זשאנדערמעריע־לייט קיין וויישמעריץ, ארויסגענומען 250 יונגע יידן אין ארבעטס־לאגער קאשין, אין דער געגנט פון פשיטיק. אין דעם לאגער האבן טרעגירט אוקראינער, ליטווינער און אנדערע מיטארבעטער מיט די דייטשן. זיי האבן זיך געלערנט ארומגיין מיט גע־

וועך, קעמפן קעגן די רוסן און נישט וויניקער מיטן אינערלעכן שונא — די יידן.

די פויערים פון אייניקע דערפער זענען עוואַקו־אירט געוואָרן אין די אַרומיקע דערפער, מ׳האָט זיי דערלויבט בלויז קומען אַקערן, זייען און אַראָפנעמען דאָס געראָטענעניש. מיר האָבן געאַרבעט ביים גראָבן בונקערס ,איינמויערן האַרמאַטן קעגן ערשאָפלאַנען און אַנדערע שוצגרובן. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע. דאָס עסן זייער אַ מאָגערס. 8 מענטשן האָבן באַקומען אַ לעבל ברויט אַ טאָג. אַלע 250 געכאַפּטע זענען גע־שלאָפן אין איין באַראָק. מ׳האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן דעם לאַגער. די דיסציפלין זייער אַ האַרבע. פאַר יע־דער „עבירה״ — קלעפּ, שיסן און תליות.

„נויט ברעכט אייזן״ — זאָגט אַ שפּריכווארט. טראָץ די גרויסע שטראָפן קעגן די „פאַרברעכער״ האָבן מיר ביינאַכט אויפגעהויבן די דראָטן פון די צוימען, אַרויס־געגנבעט זיך אין די אַרומיקע דערפער. געאַרבעט אַ פאָר שעה שניידערייַ, כדי צו באַקומען אַ ביסל עסן פון די פויערים. פאַרטאָג צוריק אַריינגעגנבעט זיך אין לאַגער.

טאָמער איז אונדז געווען צו גראָם, האָט מען צוגע־ברענגט נאָך 200 יידישע יונגעלייט פון קאַושענץ און מיר זענען שוין געווען 450 מענטשן אין אין באַראָק.

כ׳וויל באַצייכענען נעמען פון מאָגעלניצער יידן, וועלכע זענען געלאָפן אין די אַרומיקע שטעטלעך נעבן מאָגעלניצע און זענען אויך אַריבערגעפירט געוואָרן אין דעם לאַגער קאשין: 1. שמחה בארטמעסער, 2. מנשה לעווברג, 3. זיין ברודער מאיר־יחיאל לעוו־בערג, 4—5. די יינגסטע צוויי זין פון מענדל טופמאַן, 6. יוסף טרעלניק, 7. נחמן טראָקס (געווען אין ארץ־ישראל און צוריק געפאָרן קיין מאָגעלניצע), 8. דער „בלינדער יעקל״, 9. אַן איידעם פון יהושע פעלדשער — אַ לאָדזשער, 10—11. זין פון יענקל פינקעלשטיין דער קאַמאַנשטעפער; אייניער פון זיי האָט געהייסן חיימל, דעם צווייטנס נאָמען געדענק איך נישט, 12. הערשל, דער זון פון פילצמאַן, 13. ישראל אלעזר גאָלד־בערג, 14. בערל בלענד, 15. חיימל גראָסמאַן, אַ ברודער פון מענדל גראָסמאַן אין חיפה, 16. לייבל באָמגאַרט, 17. אברהם, אַ זון פון נתן גוטמאַן, אייניקל פון ישראל גוטמאַן דער שטריקמאַכער. זיין פאָטער נתן אין גע־שטאָרבן אין ווישמעריץ.

מיר האָבן געאַרבעט אין דעם לאַגער כמעט אַ גאַנץ יאָר. דעם קאַנטאַקט מיט אונדזערע עלטערן און משפּחות אין ווישמעריץ האָבן מיר אָנגעהאַלטן דורך אַ „שייגעץ״, אַ יונגן פאָליאַק פון אַ נאָענטן דאָרף.

הושענא רבה תש״ג, סעפטעמבער 1942, האָבן מיר געשיקט דעם אויבן דערמאָנטן שליח מיט בריוו און ער האָט אַלע בריוו צוריק געבראַכט, נישט געפונען די אַדרעסאַטן. מיר האָבן זיך דאָן דערווּוסט, אַז מיר זענען געבליבן אַליין — אַן דעם טאַטן, אַן דער מאַמען, אַן דעם ברודער, אַן דער שוועסטער — עלנט און אייני־זאָם אויף דער וועלט.

לויט ווי מען האָט מיר איברגעגעבן, איז מיין פאָטער פישל דערשאָסן געוואָרן הושענא רבה אין ביאַ־לאָבזשעג, ווייל ער האָט נישט געקענט אַרויפגיין אויף אַ וואָגן צוליב זיין כראַנישער קראַנקייט. ער איז דאָן אַלט געווען 54 יאָר יאָר; מיין מוטער יהודית איז דאָן אַלט געווען 50 יאָר; דער ברודער משה — 13 און די שוועסטער שיינדל — 12 יאָר. ה׳ ינקום דמם.

די ערשטע סעלעקציע

אָנהייב אַפּריל 1943 האָבן מיר באַמערקט ווי פאָ־ליאַקן גראָבן אַ גרויסן גראָב הינטערן לאַגער. אין איינעם פון די פרימאָרגנס פון דעם חודש, האָבן מיר געזען, אַרויסגייענדיק אין דרויסן, אַז דער גאַנצער לאַגער איז אַרומגערינגלט מיט אוקראַינער, ליטווינער און אַנדע־רע מיטהעלפער פון די דייטשע מערדער, באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער. מ׳האָט אונדז אַלע 450 מאָן אַריי־געטריבן אין באַראָק און נישט געשיקט צו דער אַר־בעט.

פאַרנאַכט זאָגט אַן ס.ס.־מאָן: „מ׳דאַרף אַרויסנע־מען פון באַראָק 50 מענטשן, די העכסטע און שטאַרק־סטע פון דעם בלאָק״. מ׳האָט זיי אַרויסגענומען אויפן פּלאַץ, צווישן זיי איז געווען חיימל גראָסמאַן. מ׳האָט זיי דערשאָסן און אַריינגעוואָרפן אין גרוב. נאָכער האָט מען אַלעמען געהייסן אַריינגיין אין באַראָק.

צו מאָרגנס אין דער פרי, האָבן מיר געהערט דאָס אָנקומען פון דריי לאָסט־אויטאָס. מ׳האָט אַרויסגענומען „צענטלעך״ — צען מענטשן. מיר האָבן געהערט שיסן. געניי וואָס דאָרט קומט פאָר — האָבן מיר נישט גע־ווּוסט. ערשט ווען ס׳איז געוואָרן ליכטיק האָבן מיר געזען דורך די פענצטער, וואָס דאָס איז „צענטלעך״: מ׳נעמט צען מענטשן, מ׳דערשיסט זיי. די פאָליאַקן בינדן צו שטריק צו זייערע פיס, שלעפּן זיי אַרויס פון לאַגער, וואַרפען אַריין אין גרוב; אַנדערע צען ווערן אויפגעלאָדן אויפן לאָסט־אויטאָ. וואָסער סיבה ברענגט דאָס אויסקלויבן 10 צום טויט און אַנדערע 10 צום לעבן

האָבן מיר נישט געווּוסט. יעדנפאַלס האָבן מיר, די וואָס מ׳האָט נאָך נישט אַרויסגענומען צו דער סעלעקציע, אויסגערעכנט, אַז די דריי לאַסט־אויטאָס וועלן קענען אויפנעמען נאָר אַ קלייניגם טייל פון די אָנווועזנדיקע. האָבן מיר זיך באַמיט נישט צו זיין פון די לעצטע, זיך געאיילט אַרויסצוגיין אויפן פּלאַץ. די וואָס זענען געבליבן אין בארַאַק האָט מען טאַקע אויסגעשאָסן. „נישט געווען קיין פּלאַץ פאַר זיי״.

צווישן די דערשאָסענע אין דעם טאָג, געדענק איך פּאָלגנדיקע מאָגעלניצער, 1. נחמן טראָקס, 2. דער „בלינדער יעקל״, 3. לייבל באָמגאָרט, 4. יוסף טרעלניק, 5—6. די ברידער מנשה און מאיר־יחיאל לעווי־בערג זענען דערמאָרדעט געוואָרן בעתן מאָכן אַ פּרווו צו אַנטלויפן...

די לעבן געבליבענע צענטלעך

די לעבן געבליבענע צענטלעך האָט מען געפירט קיין שידלאָווצע. דאָ זענען מיר געווען מאָגעלניצער: שמחה באָרטמעסער, ישראל אלעזר גאָלדבערג, הערשל, דער זון פון יעקב בער פילצמאַן.

שידלאָוויץ, אויף יידיש: שידלאָווצע האָט שוין דורכגעמאַכט די ערשטע „ווישעדלעניע״, ד. ה. גירוש. איצט האָבן זיך צונויפגעקליבן אַ ביסל יידן פון די וועלדער, בונקערס און אַנדערע באַהעלטענישן, וועמען די דייטשן האָבן צוגעזאָגט פייערלעך צו באַשעפטיקן אין אַ פאַבריק ביי גוטע באַדינגונגען. שפּעטער האָט מען זיי אַלעמען אַרויסגעשיקט מיט דער צווייטער „ווישעדלעניע״ אין די טויט־לאָגערן.

אונדז, די געבראַכטע פון קאַשין, האָט מען לאַקירט אין פּעסער פון גאַרבאַרייען, מיר זאָלן נישט קענען אַנטלויפן. דער הונגער האָט אונדז געברענגט צום אַרויסלויפן ביינאַכט פון די פּעסער אין די אַרומיקע דערפער, כדי צו קויפן עפּעס עסן.

אין איינער אַ נאַכט בין איך אַרויס מיט נאָך צוויי חברים אין אַ נאָענטן דאָרף. דער פּויער, צו וועלכן מיר זענען אַריין, האָט אונדז דערציילט, אַז ס׳איז דאָ אַ באַפעל פון דער ס.ס. צו שיסן יעדן פאַליאַק, וואָס וועט באַהאַלטן אַ ייד, אָדער קומען מיט אים אין באַרירונג און זיין פאַרמעגן וועט פאַרניכטעט ווערן. איך האָב זיך באַלד אָפּגעטראָגן פון דאָרט צוריק קיין שידלאָווצע. די חברים זענען געבליבן אין דאָרף. וואָס ס׳איז געוואָרן מיט זיי — איז מיר אומבאַקאַנט. יעדנפאַלס, האָב איך זיי שוין מער נישט געזען.

פון שידלאָווצע קיין סקאַרזשיסקאָ

זייענדיק אין שידלאָווצע איז געקומען אַ רוף פון די ס.ס.: „מעכאַניקער זאָלן זיך מעלדן צו דער אַרבעט קיין סקאַרזשיסקאָ, נעבן ראַדאָם, אין דער גרויסער געווער־פאַבריק״.

איך און דער זון פון פילצמאַנען האָבן זיך געמאָלדן אַלס שלאָסער. ער איז קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. איך האָב געאַרבעט אין סקאַרזשיסקאָ ביז די דייטשן האָבן ליקווידירט די פאַבריק און אַריבערגעפירט די וואַרשטאַטן קיין טשענסטאָכאָוו. היות ווי די פּרטים וועגן די ערטער זענען שוין דערציילט געוואָרן דורך אַנדערע מאָגעלניצער, וועלכע זענען דאָרט געווען — דערציל איך וועגן דעם בקיצור.

די באַפרייונג און דער צוריקקער „אַהיים״

יאַנואַר 1945 בין איך באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן, וואָס זענען אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו. באַלד בין איך געפאָרן קיין מאָגעלניצע. דער „קבלת פּנים״ פון די אָרטיקע פּאָליאַקן איז געווען אַ זויערער. איך בין געווען דער ערשטער ייד פון מאָגעלניצע, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון די לאַגערן און געווען צוריק אין שטאָט. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז אין מאָגעלניצע געפינט זיך אײַן ייד — מרדכי הערבשטיין, דער זון פון פייוול, אייניקל פון מנשה הערבשטיין, וואָס האָט זיך געראַטעוועט און איז דאָ אין מאָגעלניצע. זיי זענען נישט געווען איבעריק באַגייסטערט פון דעם פאַקט.

איך האָב זיך געווענדט צום „גראָבן״ וועגצעל געפרעגט אים צי ער געדענקט, אַז ער האָט איבערגענומען די קאַשע־מיל אויף צייטווייליק און אַז ער האָט צוגעזאָגט איר צוריק געבן עמעצן פון אונדזער משפּחה. וועגצעל האָט געענטפערט, אַז ער האָט די מיל געקויפט ביי אונדז און ער האָט אַן אונטערשריפט דערויף. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן „דורכווערטלען״ און ער האָט זיך געהאַלטן ביי זיינס: די מיל איז געקויפט. מאָניעק, דער זון, אַרבעט און איז דער בעל־הבית.

די אַנדערע קינדער וועגצעלס, וואָס האָבן מקנא געווען מאָניעקן, וועלכער איז רייך געוואָרן פון דער מיל, האָבן מיר געראַטן: רופן דעם פּאָטער צום אָרטיקן גלח, דאָרט זאָל ער שווערן, אַז ער האָט באמת געקויפט די מיל. און וואָס דער גלח וועט פסקענען, זאָלן מיר ביידע אויספירן.

כ׳האָב זיך איבערצייגט, אַז ס׳איז מיר נישט כדאי

צו פיל אייניריסן זיך מיט אים, כאטש ער אליין האט געשטאמט פון פאלקס־דייטשן, איז ער שוין געווען איינגעבירגערט אלס פאליאק און די ארטיקע מאכט וועט זיכער שטיין אויף זיין זייט. איך האב די מאנונג אפגעלאזן, מכלומרשט שלום געמאכט מיט זיין טענה.

ביסלעכווייז האבן אנגעהויבן נאך גערעטעוועטע פון די לאגערן אנקומען קיין מאגעלניצע מיר אלע האבן זיך ארייניגעצויגן אין איין צימער אין הויז פון שציסלאווסקי. מיר האבן געוואלט זיך צוריק איינאר־דענען אין אונדזער געבורטס־שטאט. איך האב גע־ארבעט שגיידעריי; מרדכי הערבשטיין האט געגארבט לעדער. אנדערע האבן געהאנדלט, געפירט סחורה פון מאגעלניצע קיין לאדזש און צוריק. ביז... אין איין נאכט זענען געקומען דריי פארמאסקירטע מיטגלידער פון דער א.ק. (ארמיא קראיאווא), רעכטע, רעאקציאנערע פארטיזאנער, און באפוילן אלע אנוועזנדיקע: מיך, מיין פרוי רחל, פון דער היים מעלהענדלער, א געבוי־רענע אין אזשארוו, וועלכע כ׳האב באקענט אין לא־גער סקארזשיסקא און חתונה געהאט מיט איר א חודש פריער אין ניי־שטעטל. די דריי זענען געווען באוואפנט מיט מאשין־געווער. געהייסן אונדז אויפהייבן די הענט, אויסדרייען זיך מיטן פנים צו דער וואנט, גע־פרעגט אונד: „מיט וואסערע רעכט זענען מיר צוריק געקומען קיין מאגעלניצע, און ווילן זיך דא צוריק בא־זעצן?" זיי האבן אונדז געגעבן א וואר־נונג מינדלעך און אויך שריפטלעך אין דריי עקזעמפלארן, אז מיר זאלן מארגן פארלאזן מאגעלניצע ענדגילטיק און נישט צוריק קומען מער!

מיר אלע האבן פארלאזן מאגעלניצע; דער גרעס־טער טייל — קיין לאדזש. איך מיט מיין פרוי זענען אוועק קיין טשענסטאכוו. דארט איז געבוירן אונדזער טאכטער גיטל אין יולי 1946.

נאכן קעלצער פאגראם זענען מיר אוועק קיין דייטשלאנד. פון דארט קיין פאריז, ווו מיר האבן גע־ווינט דריי יאר. פון דארט זענען מיר אוועק קיין קא־נאדע, אין דער שטאט טאראנטא אין יאר 1949, ווו מיר ווינען ביזן היינטיקן טאג. אונדזער טאכטער גיטל האט חתונה געהאט מיט א חיפהער בחור דוד בעטעל, וועלכער שטודירט אין טאראנטא דאקטאר פון פיזיק.

מיר ווילן איצט אין ישראל אלס טוריסטן צוזא־מען מיט אונדזער יינגערער טאכטער יהודית (אויפן נאמען פון מיין מוטער).

מלכה גאלדענפאן, בראזיל, ריא דע זשאנעירא

דער טרויער־צוג

עס זעט זיך דער טרויער־צוג פון ווייטן,
פון שאנד, ליידן און לאנגע קייטן.
די מאסע איז גרויס און קאמפאקט,
זי טראגט מיט זיך א באשולדיקונגס־אקט.

פון געשאכטענע קינדער,
צעשאסענע מאמעס,
צעריסענע ספר־תורות,
געברענטע שמות.

פון געשמיסענע טאטעס,
געשינדענע הויטן.
דער זיידע אין קיטל
ווערט געפירט צום טויטן.

דריקט די באבע אירע לייכטער,
קוקט פארצווייפלט אויף איר היטער,
מיט א דריק פון רעוואלווער
ווערט פארענדיקט איר לעצטער ציטער.

און עס ציען זיך די מתים
פון ארט צו ארט,
רופן דעם יושר:
ווו ביסטו דארט?

איז דען נאך נישט צייט,
אז די וועלט זאל זיין באפרייט?
מיר פאדערן פון זיי:
מאכטהאבער, לאזט אונדז פריי!

בענדעט (בעני) שטערן

מיין רעטן זיך פון די טויט־לאגערן

איך בין געווען אין מאַגעלניצע ביזן לעצטן טאָג פון גירוש — דעם 27סטן פעברואַר 1941.

כ׳וויל איבערגעבן עטלעכע פּרטים פון די געשעע־נישן אין דער צייט פון 1טן סעפּטעמבער 1939 ביזן 27סטן פעברואַר 1941.

דאָס דאַוונען יום־כיפּור

אין יאָר 1939 האָט מען געדאַוונט אין אַ פּריוואַ־טער שול פּונ אַ היטלמאַכער אין מאַרק. זיין נאָמען געדענק איך נישט. מ׳האָט מורא געהאַט צו דאַוונען אין שול. דאָס זענען געווען טעג, ווען די דייטשן האָבן מאַרשירט אויף וואַרשע.

דעם צווייטן יום־כיפּור, 1940, האָט מען שוין געדאַוונט אין שול. אַ טאַנק איז געשטאַנען פאַר דער שול און געהיטן. פאַר וועמען? ווער האָט אים גע־שיקט? ווער האָט זיך משתדל געווען אַוועקשטעלן אים היטן? ווייס איך נישט.

ביזן אַרויסטרייבן איז דאָס בית־המדרש און די שול געשטאַנען אומבאַרירט אויף זיערע ערטער. נאָכער האָבן מיר געהערט אַז די שול איז צענומען געוואָרן.

קיין מאַגעלניצע זענען אַנגעקומען פיל פּליטים, אַנטלאָפענע און אַרויסגעטריבענע פון קאַליש, לאָדזש און אַנדערע שטעט, צווישן זיי אונדזערע קרובים. מיר האָבן זיי אַרײַנגענומען צו זיך אין דער ווינונג, גע־טיילt מיט זיי אונדזער געלעגער, עסן און אַלץ, וואָס מיר האָבן געהאַט.

איך בין געווען פון די לעצטע אַרויסגעטריבענע פון מאַגעלניצע. געפאָרן אין פאַרמאַכטע לאָסט־וואַגא־נען ביז פּיאַסעטשנע. דאָרט האָבן מיר זיך געוואָל־גערט צוויי טעג, ביז מ׳האָט צוגעטשעפּעט נאָך וואַגא־נען מיט אַנגעפראָפּעט יידן פון פאַרשידענע שטעטלעך אין גריצער פּאָוויאַט, וואָס מ׳האָט זיי אַרײַנגעטריבן אין וואַרשעווער געטאָ, אונדז, מאַגעלניצער, בתוכם. אונדזער פאַמיליע האָט די וואַרשעווער קהילה אייג־לאָקירט אין אַ הויז אויף לעשנע 21.

מיינע עלטערן האָבן זיך באַמיט צו פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט, כדי נישט דאַרפן אַנקומען צו קיין פּרעמדער הילף. די מאַמע האָט געהאַנדלט מיט פּאַפּיראָסן, און דער טאַטע און די קינדער, מיט אַנדערע „טריפהגע״ סחורות. פון דעסטוועגן זענען אויסגעאַנגען פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ:

די באָבע לאָהקע פראָוויזאָר, דער מאַמעס מוטער, פּורים תש״א — 1941.

דער ברודער פון איין מאַמע, הערש אהרנס זון, מאיר פראָוויזאָר, פּורים תש״ב — 1942.

דער טאַטע, נוסקע שטערן, אָחרון של פּסח, תש״ב — 1942.

זיינע קינדער פון דער ערשטער פרוי: ישעיהו אברהם, יעקל און טוביה (טעוול), זענען אומגעקומען אין פאַרשידענע טויט־לאָגערן.

מיין מוטער יענטל, דער ברודער משה, זענען צוזאַמען מיט מיר געשיקט געוואָרן פון וואַרשע קיין מיידאַנעק אין יולי 1942. פון זיי האָב איך אַליין זיך גערעטעוועט. די שוועסטער עטקע, וואָס האָט שוין חתונה גהאַט, געווינט אין קאַליש, באַוויזן אפילו שרייבן אַ בריוו פון דאָרט צום ברודער שלום אין ארץ־ישראל אין יאָר 1941 געווען אין אַרבעטס־לאַגער טראָוניק. אין יאָר 1943 פון דאָרט אַרויסגעשיקט גע־וואָרן אין אַן אומבאַוווסט אָרט און אומגעקומען.

ה׳ יקום דמם!

אין מיידאַנעק האָב איך געטראָפן די מאַגעלני־צער: חיימל און שלמה חופייזין. זיי זענען פאַרשווונדן געוואָרן אַזוי ווי מיין מאַמע יענטל און מיין ברודער משה.

אין מערץ 1943 זענען אַנגעקומען גרויס טראַנס־פּאָרטן מיט וואַרשעווער יידן קיין אוישוויץ. אַהין בין איך אויך נאָך געשיקט געוואָרן פון מיידאַנעק.

אין יולי 1943 האָט מען מיך געשיקט אַרבעטן אין די קוילן גרובן אין שלעזיע.

דעם 18טן יאַנואַר 1944 — אין די שטיינברעכע־רייען אין בוכענוואַלד. דאָרט האָבן מיר געווינט אין פאַלאָטקעס. די קעלט און הונגער האָבן פון אונדז אַ תל געמאַכט. די טויט־פאַלן פון הונגער און פאַרשידענע קראַנקייטן זענען דערגאַנגען צו טויזנטער. מ׳האָט גע־שמועסט, אַז די לעבן געבליבענע העפטלינגע רייסן אַפּ שטיקער פלייש פון זייערע נאָר וואָס געשטאָרבענע חברים און פרעסן זיי אויף. איך בין אויך שוין געווען

קראַנק אויף הונגער־טיפוס, און ס׳האָט נישט קיין סך געפעלט איך זאָל אויסגיין ווי אַ ליכט.

פלוצים דערזע איך אין דער שטייגבערעכערייַ אַ מאַגעלניצער, יאיר גאָלדבערג, וואָס איז געכאַפט גע־ווארן דורך די דייטשן אין צווייטן טאָג פון דער מלחמה. מיר אַלע זענען געווען זיכער, אַז ער לעבט נישט מער. שוועד איבערצוגעבן אונדזערע געפילן, טרעפנדיק זיך אין דעם אָרט און אין דער צייט. יאיר האָט באַלד זיך געוועגדט צו צוויי מאַגעלניצער פּאַ־ליאַקן וואָס זענען אַהער געקומען פון אַשוויץ, איינער אַ פּאָליטיש פּאַרשיקטער, פּיקעוויטש, און דער צווייטער, אַ ציווילי־פּאַרבערעכער, זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער האָט זיי געבעטן, שענקן מיר אַ ביסל עסן פון די פּעקלעך שפּייז, וואָס זיי, אַלס פּאָליאַקן, איז געווען דערלויבט צו באַקומען. זיי האָבן זיך אָפּגע־רופן, געגעבן מיר אַ ביסל עסן, וואָס האָט מיך דער־האַלטן ביים לעבן. שטענדיק וועל איך געדענקן מיין חבר יאירן, וואָס געפינט זיך אין ישראל און אויך די פּאָליאַקן, וואָס זיי האָבן פּאַר מיר געטאָן. פּשוט גע־ראָטעוועט פון טויט!

דעם 3טן אַפּריל 1945 האָבן די דייטשן אַרויסגע־שיקט 7 טויזנט יידישע בחורים פון דאַכאָו אין דער ריכטונג פון די טיראָלער בערג. אַ חודש צייט האָבן מיר זיך געשלעפּט אין וועג. און אָנגעקומען... 158 בחורים, פון 7000 אַרויסגעאָנגענע.

דעם 2טן מאַי 1945 אָנטלויפן אונדזערע „באַגליי־טער" די ס.ס.־לייט. קאָנצענטרירן אונדז אין צווי באַ־ראַקן. אָרום און אָרום אויסגעלייגט מינעס פון דינאָ־מיט. איבערגעלאָזט אַ זעלנער ער זאָל אונדז היטן מיר זאָלן נישט אָנטלויפן. באַפוילן אים אויפרייסן די מינעס. דער דייטשער סאָלדאָט האָט די מינעס נישט אויפגעריסן און דעם 3טן מאַי 1945 זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך די אָמעריקאַנער.

נאָך דער באַפרייונג האָב איך זיך באַקענט מיט אַ וואָרשעווער מיידל, העלענאַ, וואָס איז אויך באַפרייט געוואָרן פון אַ טויט־לאָגער, וווּהין זי איז געשיקט גע־ווארן פון לאָדזש. מיר האָבן חתונה געהאַט. אירע קרובים האָבן געשיקט אויספאָדערונגען פאַר אונדז פון די פאַרייניקטע שטאַטן. צום יאָר נאָך דער באַפרייונג, מאי 1946, זענען מיר אָנגעקומען אין שטעטל סקאָקי נעבן שיקאָגאָ, וווּ מיר ווויינען ביזן הייַנטיקן טאָג.

מיר האָבן צוויי טעכטער און איין זון: יעטע— אויף מיין מוטערס נאָמען; סוזאַן־שרה און נאָרמאַן־נוסקע אויף מיין טאַטנס נאָמען.

די עלטסטע טאָכטער האָט שוין חתונה געהאַט און מיר האָבן שוין צוויי אייניקלעך.

באמערקונג פון דער רעדאַקציע

עד כאָן, וואָס עס האָט אונדז איבערגעגעבן בענדעט אין זיין אינטערוויו אין תל־אביב, כ״ג תשרי תשל״א, דעם 23סטן אָקטאָבער 1970. איצט, וואָס אָנדערע קאָ־פּיטענטע מענטשן גיבן איבער וועגן אים:

בענדעט איז זייער אָקטיוו אינעם יידישן געזעל־שאַפּטלעכן לעבן אין זיין שטעטל. סיי אין דער אַל־געמיינער אָרבעט פון דער אָרטיקער לאָזשע פון „בני־ברית", סיי ביי די זאָמלונגען פאַרן קאָמפּיין, ביי די „באָנדס" (הלוואות פאַר מדינת ישראל), ווי אויך אויפן געביט פון יידישער דערציונג. תמיד איז ער פון די ערשטע צו שפּענדן, צו טאָן און ערשט נאָכער פּאָדערט ער אָקטיוויטעט פון אָנדערע, און מעו פּאָלגט אים טאָקע נאָך. ער האָט איצט, כאָטש אָזוי שפּעט, נישט אין זיין שולד, געזאָרגט צו שטעלן אַ מצבה זיינע עלטערן אין אונדזער בוך, איז דאָס טאָקע אַ שיינע טאָט פון אַ זון, וואָס גייט אין זיינע עלטערנס וועגן.

גוטע גוטערמאַן

אויפן פרייען פעלד

עס האָבן זאַנגען אַמאָל דאָ געכוואַליעט און היינט :
מיט מענטשלעכע ביינער איז דאָס פעלד דאָ פאַרזייט.

עס וואַלגערט אין שטויב זיך אַן עלנטער ביין,
עס שטשירעט א שאַרבן צום הימל די ציין.

אַ האָריקער קאָפּ פרעגט מיט פינצטערע בליקן :
ווער האָט אונדז פאַרשאָלטן ? ווו איז אונדזער תיקון ?

פאַרוואָס האָט איר ס׳פנים פון אונדז אָפּגעקערט ?
צומאָל נישט באַשערט אונדז די קילקייט פון ערד. —

עס וויינען די טויען מיט אמתע טרערן.
עס דוכט זיך מיט בלוט טריפט אַ יעדער שטערן.

ווער שאַרט זיך און קלאַפּט מיט אַ הילצערנעם שטעקן
די עלנטע ביינער פון רו צו דערוועקן ? —

דאָס שאַרט זיך אַ רשע אין לבנהקער שיין
צו רייסן פון טויטע די גאָלדענע ציין.

ווי צו דעם ביין, וואָס האָט נישט קיין רו.
ווי צו מיינע אויגן וואָס קוקן דאָס צו.

1946

איטשע אַנילעוויטש ז״ל

טאגבוך פון סוף יאר 1941 ביזן 2 מאי 1945

(געשריבן אין אוישוויץ)

אין שפעטן דעצעמבער פון יאָר 1941 בין איך אַנגעקומען אין דער שניידעריי פון אוישוויץ, בלאָק 1. מען האָט מיר געגעבן אַ געלעגער. אַזוי ווי שלאָפן האָט זיך מיר געוואָלט, דעמאָלט האָט מען גאָרנישט געליטן, האָב איך זיך גלייך געלייגט שלאָפן.

אין דער שניידעריי האָב איך זיך געפילט עטוואָס פרייער. דאָ זענען געווען דריי קאַפאָס, צוויי פון זיי: דער אָבער־קאַפאָ לעסקי און דער צווייטער, פוקס, פון וואַרשע. דעם דריטן קאַפאָס נאָמען געדענק איך נישט.

5 אַ זייגער פרי זענען מיר אויפגעשטאַנען, זיך געוואָשן און געטרינקען קאַווע. 6 אַ זייגער האָט מען געקלינגען צו דער אַרבעט, געמוזט שנעל אַרײַנלויפן אין דער שניידעריי. איינער פון די קאַפאָס איז געשטאַנען מיט אַ בייטש און מוראדיק געשלאָגן די, וועלכע זענען נישט שנעל גענוג... דערביי איז געשטאַנען אַן ס.ס.־מאַן און צופרידן געשמייכלט פון זיין קאַפאָס שמייסן.

אין דער שניידעריי, וואָס איז געווען אין בלאָק 1, וווּ מיר זענען געשלאָפן, האָבן מיר זיך געמוזט אויסשטעלן ווי זעלנער און אָפציילן, אַז דער קאַפאָ זאָל וויסן וויפל מענטשן ער האָט. וועט עס האָט זיך געמאָלדן, אַז ער איז קראַנק, איז געשיקט געוואָרן מיט אַ שטובנדינסט (וועכטער פון בלאָק) אין שפיטאָל. גלייך נאָך דער ציילונג האָט מען זיך געזעצט צו דער אַרבעט.

איך האָב שוין 27 יאָר נישט געהאַט געאַרבעט ביי שניידעריי. דאָך האָב איך זיך שנעל צוגעווײַנט צו דער אַרבעט. פונדעסטוועגן האָבן די קאַפאָס ספּעציעל מיר געגומען נאָכקוקן און פאַרפירט מיט מיר אַ שמועס. באַלד האָבן זיי זיך שטאַרק צעלאָכט פֿון מיינע גלייכ־וועלטלעך און גראָמען. דער קאַפאָ פוקס האָט מיך געפרוּפן אין ביורא און געזאָגט: אַז דו קענסט אַזוי שיין זינגען — דאַרפסטו גאָרנישט אַרבעטן. כ׳האָב אָנגעהויבן זאָגן מאָנאָלאָגן, זינגען און באַקומען ברויט, ווורשט און אַ ביסל איבערבלייבעכץ פון מיטאָג. דאָס האָט געהייסן „רעפּעטע״. איך האָב שוין געגומען אויפלעבן.

נישט לאַנג האָט מיין גליק אָנגעהאַלטן. כ׳בין קראַנק געוואָרן אויף שלשול (דורכפאַל). דריי וואָכן האָט אָנגעהאַלטן די קראַנקהייט. עסן האָב איך גאָרנישט געקענט. דאָס ברויט איז געווען ווי גראָז. כ׳האָב עס נישט געקענט פאַרדייען. טרינקן האָב איך געקענט, האָב איך אַוועקגעגעבן ברויט פאַר אַ ביסל הייס וואַסער. אין שפיטאָל האָב איך נישט געוואָלט גיין, ווייל דער רוב קראַנקע פון דאָרט האָט מען געשיקט אין קרעמאַטאָריע. צו די מיטאָגן האָב איך זיך יאָ געאיילט גיין, ווייל דאָס עסן איז געווען שיטער און הייס. די חברים פון בלאָק האָבן מיר געזאָגט: „האָסט זיך נישט וואָס צו איילן. סיי ווי וועסטו גיין אין קרעמאַטאָריע״. איך האָב געטאָן דאָס מיניקע: געלאָפן וואָס שנעלער כאַפן דאָס מיטאָג און געטראַכט: איך וועל איך אַלע איבערלעבן!

פון „אַפּעל״ בין איך ווידער אַריין אין בלאָק. באַלד געפאַלן פון שוואַכקייט און הונגער. בין איך צוגעגאַנגען צום מייסטער, אַ וואַרשעווער פאָליאַק, סטאַשעק, אים געבעטן ער זאָל מיר העלפן מיט וואָס ער קען, ווייל איך בין אויך אַ וואַרשעווער. כ׳האָב אים פאַרגעלייגט, ער זאָל מיר געבן אַ ביסל עסן, וואָס ס׳בלייבט פון די מיטאָגן, וואָס די אַרבעטער פון דער נאַכט־שיכט באַקומען 12 אַ זייגער ביינאַכט. ער האָט מיך פאַרמסרט פאַר די יידישע קאַפאָס לעסקי און פוקס, אַז איך וויל אים „אונטערקומען״... זיי האָבן אים געזאָגט: אַז איך בין וועלט צו באַקומען דאָס ביסל עסן, וויייל איך זינג שיין און אַרבעט גוט. פון דאָן אָן האָב איך באַקומען אַלס צוגאָב אַ ביסל עסן און איך בין געווען צופרידן.

אין אוישוויץ האָב איך געטראָפן משה „מאַנדזיאקס״, וואָס האָט געאַרבעט שניידעריי מיט 25 יאָר צוריק ביי יצחק יאמסקיס, חתונה געהאַט אין מאָגעלניצע מיט אברהם היטלמאַכערס טאַכטער: די געלע. זי איז געשטאָרבן אין פּאַריז. אין דער שניידעריי האָב איך אויך געטראָפן רפאל שוסטערס אַ זון, אַ שניידער אהרן ראָטמאַן. זיי האָבן אַמאָל געווויינט אין דאָרף

קלאָפּאַצין, נעבן מאַגעלניצע (זיך גערעטעוועט און לעבט אין דייטשלאַנד).

אין יאָר 1943 האָב איך געטראָפן איטשע ביאַלי־וואַנס" גראָוואָס פון מאַגעלניצע, וואָס האָט געווינט אין פּאַריז (פישל „ביאַליוואַנס" אַ זון). נאָכער האָב איך געהערט, אַז דוד רעכטשייד. עטלס זון, וועלכער האָט געהאַנדלט מיט מילך, פון דאָרף וואָדזיצנע, געווען פּאַרהייראַט מיט ישראלקע שוסטערס אַ טאָכטער, איז געשטאָרבן אין שפּיטאָל אין אוישוויץ, אָקטאָבער 1942.

דער פּאָליאַק גורסקי פון מאַגעלניצע האָט מיר דערציילט, אַז ער איז געווען אין אוישוויצער שפּיטאָל, בלאָק 28. דאָרט האָט ער געזען ווי אייגער שטייט פול מיט קרעץ און אייטערס, קוים וואָס ער רעדט. פלוצים שרייט דוד רעכטשייד צו גורסקין: דו דערקענסט מיך נישט?! מיך, וואָס האָט געהאַט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט? איך האָב אים געגעבן אַ שטיקל ברויט, נאָך דעם ווי כ׳האָב אים קוים דערקענט — האָט גורסקי דערציילט. דוד האָט עס שנעל און גיריק אויפגעגעסן... צו מאָרגנס האָב איך געהערט, אַז דוד איז געשטאָרבן.

נאָכער האָב איך געטראָפן שמואל בעקערס טאָכטער, חנה, וואָס האָט געווינט ביים בית־המדרש. זי האָט געהיראַט מיט מאַטיס רעכטשייד, ישראל רעכטשיידס אַ זון, געווינט אין בעלגיע. די דייטשן האָבן זי געכאַפּט און דעפּאָרטירט קיין אוישוויץ. מאַטיסן איז געלונגען צו בלייבן אויף אַרישע פּאַפּירן אין בעלגיע. חנה האָט זיך דערוווסט דורך אירס אַ פּריינדין, אַז אין שניידער־וואַרשטאַט געפינט זיך אַ מאַגעלניצער, האָט זי מיר געשיקט אַ בריוו, געפרעגט ווער איך בין. איך האָב איר צוגעשריבן, אַז איך בין איר שוועסטערס אַ שוואָגער. האָט זי ווידער געבעטן, כ׳זאָל איר מיטטיילן עפּעס וועגן איר פאַמיליע. איך האָב איר געשריבן ,אַז אירע עלטערן זענען געבליבן אין דזשעווי־צע. אַמאָל האָט זי מיר געשריבן, אַז זונטיק קומט זי עקסטראַ צום צאָן־דאָקטאָר, איך זאָל דאָרט אויף איר וואַרטן, וועלן מיר קענען אַ ביסל זיך דורכשמועסן. זי האָט מיר געבראַכט אַ מתנה: 4 נייע טאַשנטיכלעך און געבעטן כ׳זאָל איר שיקן מאַרגאַרין, צוקער, קרעם צום פּנים און שמינקע צו די ליפּן.

חנה איז געווען זייער שיין און זיך געקליידט זייער שיין. זי האָט געאַרבעט אין דער וועשעריי און נישט געהונגערט. זי האָט זיך געקלאָגט, אַז זי ליידט אויף גאַלשטיינער. דעם 18טן מאַי 1944 האָט מען איר געמאַכט אַן אָפּעראַציע, וואָס האָט געדויערט דריי שעה, נאָכער זי אַרײַנגעפירט אין בלאָק, וווּ ס׳זענען געלעגן פרויען, איבער וועלכע די דייטשע דאָקטוירים האָבן געמאַכט פאַרשידענע עקספּערימענטן. נאָך דער אָפּעראַציע איז שמואל בעקערס טאָכטער, חנה, פון בעלגיע, געשטאָרבן.

מיט מיין עלטסטער טאָכטער, טאָבע אַנעלעוויטש, האָב איך זיך געטראָפן ביי דער אַרבעט אין רייסקאָפּ, דריי ק״מ פון אוישוויץ, דעצעמבער 1941. זי האָט מיר דערציילט, אַז מ׳האָט זי געהאָט באַשטימט צום פאַרברענען...

אין אוישוויץ האָב איך, אָנהויב די אויבנדערמאַנטע יידן, געטראָפן צוויי פאָליאַקן פון מאַגעלניצע יעשאָראָווסקיס אַ זון און גורסקי, וועלכער פלעגט אייגאָסירן געלט פאַר עלעקטריע.

אין אַ וועסטל־קעשענע האָב איך געפונען אַ פאָטאָגראַפיע פון פייוול רעכטשיידס טאָכטער.

צוזאַמען מיט מיר האָבן אין דער שניידעריי געאַרבעט: משה שעווצאָן „מאַנדזיאָקס", רפאל שוסטערס אַ זון און אברהם אַנעלעוויטשס אַ זון פון בעלגיע. מיר האָבן זיך זייער גוט פאַרהאַלטן. דעם נאָמען פון אַנעלעוויטשס זון געדענק איך נישט. נאָר איך גלייב, אַז ער איז אייגער פון די דריי זין, וועלכע לעבן איצט אין בעלגיע. איך האָב מיט אים געאַרבעט אין אוישוויץ ביזן 11טן יאַנואַר 1945.

פעברואַר 1943 זענען געקומען קיין אוישוויץ טראַנספּאָרטן פון גריכנלאַנד. זיי האָבן מיט זיך געבראַכט, צווישן אַנדערע, אויך פייגן, טייטלען און מאַנדלען. יעדן טאָג פלעגט מען נעמען 10 מענטשן פון דער שניידעריי, כדי אויסצולאַדענען דאָס געפּעק פון די געקומענע טראַנספּאָרטן. איך האָב זיך געשטעלט אין דער ריי פון די 10 און כ׳בין אַוועק אַרבעטן ביי דער באַן .כ׳האָב געזען פאַרשפּרייט אויף דער ערד פיל פייגן ,טייטלען און מאַנדלען. אָבער ביים מינדסטן פרוו אויפצוהייבן פון דער ערד אַ פייג, האָבן די מער־דערישע דייטשע שומרים געשלאָגן איבער די קעפּ מיט אייזערנע שטעקנס. מיר האָט באַנג געטאָן, וואָס כ׳האָב זיך פרייוויליק געמאָלדן צו דער דאָזיקער אַרבעט.

די 10 מאָן פון דער שניידעריי האָבן אַנגעלאָדנט אַ גרויסן וואַגאָן מיט פרוכטן און געפירט אים אין דער קיך. גייענדיק פון הינטן האָב איך כסדר באַקומען געשלאָגן איבערן קאָפּ און פּיס, אָזוי אַז כ׳האָב געמיינט, אַז איך ענדיק זיך... פּיר וואָכן האָב איך נישט געקענט זיצן און נישט ליגן אויף די פּלייצעס. פון די 10 מאָן זענען דריי געווען יידן, די רעשט פאָליאַקן, רוסן. איינעם פון די דריי יידן האָט דער ס.ס.־מאָן געהייסן

אַנידערלייגן אויף דער ערד, ער איז אויף אים אַרויפ־
געקראָכן און געטאַנצט... איך האָב געבעטן גאָט, כ׳זאָל
שוין זיין צוריק אין דער שניידעריי, ווייל אַנדערש
וועל איך נישט אויסהאַלטן. סוף־סוף זענען מיר געקו־
מען צו דער קיך, געזומען דאָרט אַריינטראָגן די קאַס־
טנס פייגן, טייטלען און מאַנדלען. וועז די ס.ס.־לייט
זענען אַוועק פון דער קיך, האָבן מיר נישט פאַרגעסן
אַנפילן אונדזערע טאַשן...

אייניקע וואָכן האָב איך געהאַט וואָס צו עסן פון
זיי. פאַר צוויי פייגן האָב איך באַקומען ברויט. איך האָב
פאַרן עסן צו דער זעט באַקומען לייטישע קלעפ...
אָבער ס׳האָט זיך געלוינט.

פסח 1943 האָט זיך אומגעריכט די לאַגע געענדערט
צום בעסערן מיט עסן און מיט קליידונג. פלוצים האָט
מען אויסגערופן, אַז נאָך דעם „אַפעל", פאַרן גיין אין
די בלאָקן, זאָלן די מענטשן פון יעדן בלאָק זיך אויס־
שטעלן און די אַלע, וועלכע זענען אויס „שלעכט" (מוזול־
מענער), וועלן באַקומען אַ צוגאָב־עסן. איינער פון די
אויפזעער האָט אַכטונג געגעבן, אַז אַזאַ איינער, וועל־
כער „זעט גוט אויס", זאָל נישט באַקומען דעם צוגאָב
און אים אַרויסגעשטופט פון דער ריי.

קיינער האָט נישט געווּסט די סיבה פון די מער־
דערס פלוצימדיקע גוט־האַרציקייט. טייל האָט גע־
מיינט, אַז די סיבה דערפון איז, וואָס אַן אינטערנא־
ציאָנאַלע קאָמיסיע פונעם רויטן קרייץ וועט באַזוכן
אוישוויץ. צו גלייך דערמיט האָט אויף קיין איין מינוט
נישט אויפגעהערט דאָס שיקן מענטשן אין קרעמאַטא־
ריע...

פון דער שניידעריי ביז צו דער קרעמאַטאָריע איז
געווען צוויי ק״מ. וועז די פענצטער זענען געווען אָפן
האָבן מיר געשפּירט דעם גערוך פון די ברענענדיקע
מענטשן .

איין מאָל, ענדע 1944, איז אין קרעמאַטאָריע גע־
מאַכט געוואָרן אַן אויפשטאַנד. ווי מיר האָבן זיך דער־
וווסט, האָבן די אויפשטענדלער געזומען אייניקע קא־
פאָס און ס.ס.־לייט, זיי לעבעדיקערהייט אַריינגעוואָרפן
אין אויוון און זיי פאַרברענט.

ביי דער קרעמאַטאָריע זענען געווען באַשעפטיקט
1200 מענטשן, כמעט אַלע יידן. זיי האָט מען געפּרופן די
זאָנדערקאָמאַנדאָ. געהאַט האָבן זיי אַ באַזונדערן בלאָק,
נאָענט פון דער קרעמאַטאָריע. האָבן באַקומען גוט עסן,
ווי אויך שנאַפּס. אין אַ געוויסן טאָג האָט אייניער פון זיי
דערקענט זיין פּרוי ביים אַריינווּאַרפן אין אויוון... ער
איז גלייך געפאַלן אין חלשות. די חברים פון דער
זאָנדערקאָמאַנדאָ האָבן דעם ס.ס.־מאַן דערקלערט די
זאַך און זיין חיהשע, היינטיש נשמה האָט דעם מינדסטן
קימער נישט געהאַט. ער האָט רואיק אַ זאָג געטאָן:
„יאָ, אין צוויי וואָכן קומט ער זעלבסט הין העריין..."
אין אייניקע שעה שפּעטער איז געקומען אַ באַפעל
איינשפּאַרן אַלעמען אין די בלאָקן און נישט לאָזן
אַרויסגיין, וואַרשיינלעך צוליב מורא פאַר אַן אויפ־
שטאַנד.

צו מאָרגנס נאָכן אויפשטאַנד האָט מען געזומען
אַרויסשיקן פון אוישוויץ אַלע נאַציאָנאַליטעטן, אַ חוץ
יידן און דייטשן. דאָס האָט אָנגעוואָרפן אויף די יידן
אַ פּחד, צוליבן קלאַנג, אַז פאַרן אָפּטרעטן פון די דיי־
טשן, וועלן זיי אויסשיסן אַלע יידן. פלוצים האָט מען
אָנגעהויבן יאָגן אין בעדל אַריין, בלאָק 2, געהייסן זיך
אויסטאָן און דורכמאַרשירן פאַר אַ קאָמיסיע, אין וועז
מענש שפּיץ עס איז געשטאַנען אַ מיליטערישער דאָק־
טאָר. וועלכער מענטש עס איז אים נישט געפאַלן, האָט
ער באַפוילן פאַרשרייבן זיין טאַטואירטן נומער אויף
דער האַנט .ניין אַ זייגער אַוונט, וועז אַלע זענען גע־
גאַנגען שלאָפן, האָט מען די פאַרשריבענע נומערן
אַוועקגעפּירט אין בלאָק 10 און פון דאָרט האָט מען
זיי אַוועקגעשיקט אין קרעמאַטאָריע.

עס האָט געטראָפן, אַז עס האָט זיך ווער אויסבאַ־
האַלטן, האָבן די קאַפאָס געוואָלט נעמען אַ צווייטן...
זענען די מענטשן געלאָפן זוכן דעם פאַרשריבענעם
נומער. ס׳האָט געטראָפן, אַז מ׳האָט בכוונה נישט
געזומען אייניעם, אָדער צוויי „פאַרשריבענע" און צוליב
פּראָטעקציע אויף זייער אָרט געזומען צוויי אַנדערע,
וואָס אויף זיי איז אויסגעפאַלן דער גורל, פשוט שלאָ־
פעדיקערהייט.

די ס.ס.־לייט פלעגן זאָגן צו די יידישע קאַפאָס:
„גיבסט מיר איין מאן — איז גוט, וועז נישט גייסטו
אויף זיין פלאָץ".

די לעצטע סעלעקציע איז געווען ערב יום־
כיפור תש״ה, 1944. דער דאָקטאָר האָט מיך שטרענג
אַ פרעג געטאָן: וואָס אַרבעטסטו? איך האָב אים גע־
ענטפערט: אין שניידעריי. — גוט. איך בין שנעל
נאָקעט אַרויס פון בעדל און אַריין א־ן מיין בלאָק. אַ
האַלבער בלאָק מענטשן זענען מיר אַנטקעגן געלאָפן
און זיך געפרייט מיט מיר, אייניקע חברים האָבן מיך
געקושט פאַר פרייד, ווייל איך האָב תמיד געזונגען און
זיי פריילעך געמאַכט.

אין אַכט טעג אַרום, 12 אַ זייגער ביינאַכט איז
געפאַלן אַ באַמבע אויף אונדזער בלאָק. ס׳איז אויסגע־

רופן געווארן אַן אַליאַרס און אַלע 400 שניידערס און 300 שוסטערס זענען געלאָפן אין קעלער אַריין. נעבן אונדזער בלאָק איז געפאַלן אַ באָמבע און דערהרגעט 100 ס.ס.־לייט.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן די רוסן געווארפן אַ באָמבע אויף דער שניידעריי, געהרגעט 70 מאַן און פאַרוווּנדעט 200. אַ ייד פון סאָסנאָווצע איז בלינד געוואָרן. ער האָט נעבעך געשריען צו מיר: זאָג, אַנעלע־וויטש, פאַרוואָס איז פלוצים פינצטער געוואָרן? זאָג איך אים: ס׳איז דאָך ליכטיק! ער האָט נעבעך פאַרלוירן די ראיה. פון מיר איז גערונען בלוט. כ׳האָב געשריען: יידן, ראַטעווועט! אָבער יעדער האָט געהאַט מיט זיך צו טאָן און נישט געקענט וועמען העלפן. אַרויסגיין האָבן די ס.ס.־לייט נישט געלאָזן און געדראָט מיט דערשיסן.

נאָכער איז געקומען צו לויפן דער לאַגערפירער, העסלער, געהייסן אַלע קראַנקע, וואָס קענען נאָך לויפן אין שפיטאָל — זאָלן עס טאָן שנעל. באַלד זענען אויך געקומען דאָקטוירים. די סאַניטאַרן און פייערלעשער האָבן אַוועקגעשלעפט די טויטע. איך בין געלאָפן אין שפיטאָל אַריין. דאָרט האָט מען מיר באַנדאַזשירט דעם גאַנצן קאָפ און כ׳האָב געקריגן אָפרו אויף 14 טעג.

יום־כיפור האָבן מיר געדאַוונט געהיים אין בלאָק. דער זאַוויערטשער רב איז געווען דער בעל־תפילה. מחזורים האָבן מיר געהאַט גענוג. געדאַוונט האָבן מיר ערנסט און איך האָב געפאַסט אַ גאַנצן יום־כיפור.

ערב יום־כיפור האָט מען אַוועקגעפירט די לעצטע צו פאַרברענען. נאָך יום־כיפור האָט מען ווייטער אויס־געקליבן צו פאַרברענען אַלע קליינע יינגלעך, וואָס זענען געווען אין בלאָק און דעם זאַוויערטשער רב, צוזאַמען אַ פאָר הונדערט מאַן. מען האָט זיי פאַר־שפאַרט אין בלאָק נומ. 2 אין משך פון דריי טעג. זיי האָבן געזאָגט תהילים און ווידוי, צוגרייטנדיק זיך צום טויט.

דאָן איז געקומען אַ באַפעל פון בערלין און מען האָט אויסגערופן אויפן אַפעל, אַז מען זאָל אַלעמען אַרייגלאָזן אין זייערע בלאָקן, ווו זיי האָבן פריער געווויינט. נאָך דעם אַפעל איז אַריינגעקומען אַן ס.ס.־מאַן, געהאַלטן אַ רעדע און צוגעזאָגט, אַז מען וועט שוין מער נישט ברענען קיין מענטשן. פון איצט אָן וועט אויסווויץ זיין אַן אַרבעטס־לאָגער, נישט מער קיין טויטן־לאָגער!

מען האָט געשמועסט אין אויסווויץ: „די רוסן שוין נאָענט". ווייל מען האָט געזען אָפטיילונגען מי־ליטער ציען זיך צוריק פון פראָנט, פוסגייער, פערד, וועגענער, טאַנקן און אַנדערע טראַנספאָרט־מיטלען„

דאָס האָט געדויערט ביזן 18טן יאַנואַר 1945. דאָן האָט די לאַגער־לייטונג אָנגעהויבן אַרויספירן דאָס רייכטום, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין אויסווויץ. מ׳האָט געזען די כסדרדיקע פולע, פווילישע לאַסט־אוי־טאָס, אָנגעלאָדן מיט כל טוב פירן אַרויס פון אויסווויץ אַלץ אויפן וועג קיין דייטשלאַנד. דאָס אַלץ, וואָס איז געווען אין אויסווויץ, וואָלט מען באַאַרפט פירן אַ גאַנץ יאָר. האָבן די מערדערישע דיישען אַרויסגעלייגט אויף דער גאַס קאַסטנס מיט פאַרשידענע זאַכן און וואָס איינער האָט געוואָלט — האָט ער געקענט נעמען. די דייטשן האָבן געהאַט זייער טייוולאָנישן חשבון: 80 טויזנט מענטשן וועלן אויף זיך שלעפן זאַכן, וועלן זיי נישט באַדאַרפן ברענגען אַזוי פיל לאַסט־מאַשינען. אין די לאַגערן, וווּ די מענטשן וועלן קומען, וועלן זיי סיי ווי אַלץ מוזן צוריק געבן. אַזוי איז באמת געווען. קומענדיק אין לאַגער דאָכאַו — האָט מען אַלץ צוגע־נומען און געגעבן לאַגער־קליידער. אַ פאָר טעג האָט געדויערט דער מאַרש פון אויסווויץ. אַרויסגייענדיק האָט יעדער באַקומען 2 ברויט, 4 פושקעס פלייש און אַ פעקל מאַרגאַרין.

איך האָב אַרויסמאַרשירט צוזאַמען מיט 10 טויזנט מענטשן. דאָס איז געווען מיטוואָך אויף דער נאַכט, דעם 18טן יאַנואַר 1945. די ערשטע נאַכט זענען מיר געגאַנגען 70 ק״מ. וועט ס׳איז אָפגעשטאַנען אין וועג, איז דורך די מערדערישע ס.ס.־לייט דערשאָסן געוואָרן. דער וועג, לענגאויס, איז געווען אויסגעלייגט מיט טויטע. איך האָב געטראָגן נייע שיך און דער גראָבער פינגער פון רעכטן פוס האָט מיר געקוועטשט. כ׳האָב געמיינט, אַז איצט ענדיק איך זיך... כ׳וועל אַנידער־פאַלן און די דייטשן וועלן מיך דערשיסן. אָבער גאָט האָט געהאָלפן און איך האָב זיך ווי עס איז דערשלעפט צו אַן אָרט, אויסגעטאָן די שיך, פאַרבאַנדאַזשירט די פיס, אָנטוענדיק עטלעכע פּאָר זאָקן, אַרומגעבונדן דעם פוס מיט אַ שאַל, האָב איך געקענט גיין ווייטער.

מיר האָבן געזען אויפן וועג: פאַלטנס, אָנציגער, שיך, זאָקן, וואָס מענטשן האָבן אַוועקגעוואָרפן אויפן וועג.

נאָכן אָפגיין אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר אָנגעקו־מען 10 אַזייגער פרי, דעם 19טן יאַנואַר 1945, אין אַ דאָרף. מען האָט אונדז באַפוילן זיך אַנידערזעצן אויפן שניי. דאָ האָט יעדער אַרויסגענומען זיין עסן. פיל האָבן צוליב מידקייט נישט געקענט עסן און זיך בלויז אָפגע־

רוט פון וועג. נאָך אַ שעה ליגן אויפן שניי האָט מען אונדז באַפוילן אויפשטיין און גיין ווייטער. אָפּגע־ גאַנגען אַ קילאָמעטער האָט מען אונדז אַריינגעפירט צו אַ פויער. אין זיין סטאָדאָלע (תבואה־שייער) האָט מען אָנגעטריבן טויזנט מאַן, איינעם אויפן צווייטן. דאָרט זענען מיר געלעגן ביז 5 אַזייגער פאָרנאָכט. דאָן געהייסן אויפשטיין און גיין. זענען מיר געגאַנגען אַ גאַנצע נאָכט. אין מיטן טאָג זענען מיר אָנגעקומען אין דער שטאָט גלייוויץ. מען האָט אונדז צוגעפירט צו אַ באַן, ווו עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט אַ 30 טויזנט מענטשן. פלוצים באַמערק איך, ווי די ס.ס.־לייט יאָגן, שלאָגן, שרייען און לויפן. וואָס איז געשען? — פרעג איך. מען יאָגט די מענטשן אין דעם גרויסן הויז, כדי זיי דאָרט פאַרגאַזוונען... אָבער דאָס איז געווען אַ ליגן.

אין צוויי שעה אַרום האָט מען אונדז פאַרלאָדן צו 160 מאַן אין אַ וואַגאָן. נישט צו שטיין און נישט צו זיצן, איינער אויפן אַנדערן. ווער עס איז נישט געווען גענוג שטאַרק — איז דערדריקט געוואָרן. מיר זענען געפאָרן אין אָפענע וואַגאָנען. ווער ס׳האָט אַרויסגעקוקט פון וואַגאָן, האָבן די ס.ס.־לייט אים דערשאָסן, כדי די ציווילע באַפעלקערונג זאָל נישט זען וועמען מען פירט אין די וואַגאָנען.

ווען מיר זענען אַראָפּ פון באַן אין גראָסראָזען, זענען 20 פראָצענט פון רייזנדיקע געווען בלוי און צע־ קוועטשט צום טויט. מיר האָבן אַדורכגעמאַרשירט דאָס שטעטל גראָסראָזען. דאָס ערשטע מאָל אין לעבן געזען אַ דייטש שטעטל. די געוועלבער זענען געווען פול מיט סחורות. מיינע אויגן האָבן זיך געצויגן צו די שויפענצ־ טער, וו ס׳זענען געלעגן זעמל און ברויט, ווייל מיר זענען געווען שרעקלעך הונגעריק. קליינע שקצים מיט האָקנקרייצן אויף די אַרבל זענען אונדז נאָכגעלאָפן. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען דעם 25סטן פעברואַר 1945 אין לאָגער גראָסראָזען. מ׳האָט אונדז אַריינגעטריבן מיט קלעפ און ריטשעריין: „לאָוס, שנעלער!״

גראָסראָזען איז געווען אַ שטראָף־לאָגער, ווו ס׳־ האָבן זיך געפונען פאָליאָקן און רוסן; יידן — ווייניק. די פאָליאָקן און רוסן מען אָפּגעגאָלט אין מיטן קאָפּ אַ ביסל האָר, כדי מען זאָל דערקענען, אויב זיי וועלן אָנטלויפן פון לאָגער. די אַלטע תושבים פון לא־ גער זענען אונדז אָנטקעגן געלאָפן זען, אפשר וועלן זיי געפינען אַ היימישן צווישן די ניי־געקומענע.

נאָך 4 וואָכן זיין אין גראָסראָזען האָט מען יעדן געגעבן אַ מעגלעכקייט: בלייבן אויפן אָרט, אָדער אַרויספאָרן קיין דאַכאָו. איך האָב געראָטן מיינע חברים צו פאָרן קיין דאַכאָו און פאַרלאָזן דאָס גיהנום, ווו מיר זענען געשלאָפן אויף דער ערד אין דער קעלט פון די פעברואַר־נעכט. מיינע חברים האָבן איינגעשטימט מיט מיר און מיר האָבן זיך געמאָלדן צום אַרויספאָרן קיין דאַכ׳אוי. פאָרן פאַרלאָזן גראָסראָזען האָט מען אונדז אויסגעשטעלט צום אָפּפעל אויף אַ גרויסן פלאַץ, געגעבן יעדן שפייז אויפן וועג: אַ פערטל קילאָ ברויט, אַ פאָר־ צ״ע מאַרגאַרין פון 5 דעקאָ, הונדערט גראַם ווורשט. מיר זענען געווען אַזוי אויסגעהונגערט, אַז מיר האָבן באַלד אַלץ אויפגעגעסן.

נאָכער האָבן מיר מאַרשירט צו דער באַן. אָכט טעג און נעכט זענען מיר געפאָרן אַן עסן און אַן טרינקן. די מענטשן זענען משוגע געוואָרן פון הונגער און דורשט, פון ענגשאַפט און מאַנגל אין לופט צום אָטע־ מען. די מענטשן האָבן געקעמפט איינער מיטן צווייטן, כדי צו האָבן אַן אָרט צום שטיין, אָדער זיצן. ווער ס׳איז געווען שטאַרקער — דער איז געבליבן לעבן. ווען נישט אַ ראַדאָמער באַקאַנטער, אלעזר האָגענבוים, ביי וועמען כ׳האָב געקויפט פאָר דער מלחמה שפילצייג פאָר די קינדער — וואָלט איך נישט געבליבן לעבן. יעדעס מאָל, ווען איינער האָט זיך געוואָלט אַרויפלייגן אויף מיר, האָב איך אויסגעשריגן: „לאָזער, דער־ באַרעם זיך!״ — האָט ער אויף יענעם אַ געשריי גע־ טאָן און ער האָט מורא בעקריגן, ווייל אלעזר איז גע־ ווען אַ שטאַרקער מענטש און מ׳האָט מיך אָפּגעלאָזן.

איין נאָכט פאָר אונדזער אָנקומען קיין דאַכאָו איז געקומען אַ קאָמיסיע פון רויטן קרייץ און געברענגט אין אַ פאָפּירענעם טעפל אַ האָלבן ליטער שיטערע הייר־ סע גריץ און צוויי שטיקלעך ברויט. אַ פריינד האָט מיר געראָטן אַרויסכאָפן אַ פּאָר שטיקלעך ברויט פון קעסטל, ווו ס׳איז געווען דאָס ברויט צום פּאַרטיילן, נאָר מ׳זאָל דאָס נישט באַמערקן, כדי מען זאָל אונדז ביידע נישט באַשטראָפן. בייגאָכט נאָכן עסן האָט מען אונדז אַרויס־ געלאָזן פון די וואַגאָנען. זענען מיר געלאָפן צום שניי. יעדער האָט אָנגעלייגט שניי אין די קעסטלעך און אין היטל, מיר זאָלן קענען לעקן דעם שניי און איינענצן די ליפן, וואָס זענען געווען כמעט ביי יעדן פול מיט קרעץ, ווייל מיר האָבן שוין נישט געהאָט געגעסן און געטרינקן זיבן טעג און נעכט. דער מאָגן איז געווען אויסגעטריקנט.

קומענדיק קיין דאַכאָו האָט מען אונדז אַרויסגע־ לאָזן פון די וואַגאָנען. פון יעדן וואַגאָן האָט מען אַרויס־ געווארפן 70—80 טויטע. אונדזער וואַגאָן איז געווען אַן אויסנאַם — „נאָר״ 40 טויטע האָט מען פון אים

אַראָפגעוואָרפן. אין דאַכאַו האָט מען אונדז ווידער אויסגעשטעלט אויף אַן אַפּעל. אַ סך מענטשן זענען געפאַלן אויף דער ערד פון מידקייט, האָט מען זיי אַרײַנגעטראָגן אויף טראַגעס אין שפּיטאָל אַרײַן. די געזונטע האָט מען צוגעפירט צו דער באָד. געהייסן אויסטאָן די קליידער, אַוועקלייגן אַלץ אויף אַ קופּע, כאָטש אין דרויסן איז געווען זייער קאַלט.

אין באָד זענען געזעסן אפשר הונדערט שרייבערס און אויסגעפרעגט אונדזערע נעמען, די נומערן און אַנדער פרטים. זיי האָבן אַלץ פאַרשריבן. נאָכן באָדן זיך האָט יעדער באַקומען קליידער מיט לאַנגע שטרייפן, ספּעציעלע לאַגער־בגדים, כדי מען זאָל אונדז דערקענען, טאָמער מיר וועלן אַנטלויפן. 4 טעג האָט געדויערט ביז מיר האָבן באַקומען שטולגאַנג, ווייל דער מאָגן איז געווען ביי יעדן אויסגעטריקנט. נאָך דעם האָבן מיר באַקומען אַ גוטן אַפּעטיט, אָבער ס׳איז נישט געווען וואָס צו עסן.

5 וואָכן זענען מיר געזעסן אין דאַכאַו און גאָרנישט געטאָן. יעדע נאַכט האָט מען באָמבאַרדירט דעם לאַגער. נישט צו פאַרשטיין ווי אַזוי ס׳איז עמעצער געבליבן לעבן. צו דעם, ווייזט אויס, האָט מען געדאַרפט האָבן מזל.

נאכער האָט מען אונדז געשיקט קיין מאַטהאָוזען, אַ לאַגער נעבן מילדאָרף, מינכענער קרייז. דאָרט האָב איך געטראָפן מענטשן, וואָס מ׳האָט זיי געשיקט פון אוישוויץ קיין וואַרשע און פון דאָרט צוריק קיין מאַטהאָוזען. דער לאַגער איז געווען אין אַ וואַלד. שווער זיך פאָרצושטעלן וואָס פאַראַ צרות מיר האָבן דאָרט געליטן. דרייַ אַזייגער ביינאַכט האָט מען זיך אויפגעהויבן צו דער אַרבעט. אויפן אַפּעל איז מען געשטאַנען ביז 8 אין דער פרי, 5 שעה אויפן פייפנדיקןווינט! נאָכער איז מען געגאַנגען אָן עסן 30 ק״מ צום אַרבעטספּלאַץ. אָחוץ דעם הונגער האָבן אונדז די לייַז אויפגעגעסן. אַ נס וואָס ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און פּסח תש״ה — 1945, בין איך קראַנק געוואָרן. כ׳בין אָפּגעלעגן אין שפּיטאָל ביזן צווייטן מאַי 1945 און באַפרייט געוואָרן דורך די אַמעריקאַנער. זיי האָבן מיך אַריבערגעפירט אינעם שפּיטאָל עקסבערג נעבן מילדאָרף. דאָרט בין איך געווען זעקס וואָכן. באַקומען גוט עסן און פלעגע, ביז כ׳בין געזונט געוואָרן. אַזוי האָלט איך זיך אויף אין דער געגנט.

איצט שרייב איך דיר (צו ישראל זאַנדער, וואָס האָט זיך פאַרבונדן מיט אַנעלעוויטשן באַלד, ווי ער האָט אויסגעפונען זיין נאָמען צווישן די גערעטעוועטע) דעם נאָמען פון יאקעל שמולעוויטש פון מאָגעלניצע מאַטל דער רביצינס זון (? — י. ז.) וואָס געפינט זיך אין באַד רייכענהאַלט, בלאָק 1, 100 אַרטילערי קאַסערנע.

אַ ביסל פּאָעזיע

דער זומער קומט מיט זיינע זון־שטראַלן.
אונדזער געשיכטע ציט זיך אויף טויזנטער מיילן.
די לופט איז נאָך אַ ביסל קאַלט,
די נאַטור איז שיין.
כאָטש שראַמענוואַלד
מען לאָזט נישט גיין.
דער ייד גיט זיך אַ באַטראַכט,
וואָס וועט זיין דער צוועק?
אונדזערע חברים שטייען וואַך
ביי דעם ירדן־ברעג,
זיי שטייען מיט געווער אין האַנט,
אַזוינע חברים דאָרף האָבן אַ יידיש לאַנד.

איטשע אַנעלעוויטש, מאָגעלניצע
(משה בייגערס זון)

זיין טאָכטער חנה אַנעלעוויטש־באָגוסלאָווסקי, אויך גערעטעוועטע אין די לאַגערן, גיט איבער פאָלגנדיקע פרטים וועגן איר פאָטער, דעם מחבר פון טאָגבוך: ער איז געבוירן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1895. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 1טן יאַנואַר 1965, נאָך אַ פאַראַליזש־קראַנקייט במשך פון אַ יאָר צייט.

מאיר יחיאל און נחמיה ראַפאָפּאָרט

ווי אזוי מיר האבן איבערגעלעבט

אין יאָר 1941 זענען די מאָגעלניצער יידן אַריינ־געטריבן געוואָרן אין ווארשעווער געטאָ. פיל זענען אַוועק אין אַנדערע שטלעך, ווו יידן האָבן נאָך געקענט זיין, ווי צב"ש: ניי־שטעטל, אָפּאָטשנע, ראַדאָם, שיד־לאָוצע, ביאַלאָבזשעג.

מיר און נאָך פיל מאָגעלניצער האָבן געווויינט אין ביאַלאָבזשעג אַנדערהאַלבן יאָר. די לאַגע דאָרט איז געווען אַ שרעקלעכע. אונדזער פאָטער איז ליידער גע־פאַלן פון די הענט פון די פוילישע רוצחים. אַ גרויסן פרימאָרגן, אין יאָר 1942, האָט מען אַלע יידן פון ביאַ־לאָבזשעג אויסגעזידלט קיין טרעבלינקע, צווישן זיי איז אויך געווען אונדזער מוטער מיט דריי שוועסטערס.

דריי חדשים האָבן מיר געאַרבעט אונטער דער לייטונג פון ס.ס. אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען פון אַוועקרוימען די יידישע הרוגים, וועלכע זענען געווען זייער פיל, און אַרויסרוימען פון די צימערן (וואָרשייג־לעך, אַוועקצושיקן דאָס יידישע פאַרמעגן קיין דייטש־לאַנד). ענדיקנדיק די אַרבעט, האָט מען אונדז אַוועק־געשיקט אין לאַגער סקאַרזשיסקא־קאַמיענאַ. דאָרט האָבן מיר געטראָפן נאָך מאָגעלניצער, ווי: שמחה בארטמעסער, משה סייעט, אַנשל אַנעלעוויטש, חיימל זינגער מיט אַ ברודער און אַנדערע.

נאָכער האָט מען אונדז אויסגעזידלט קיין טשענ־סטאָכאָוו, ווו מיר האָבן געאַרבעט פיר חדשים. ווען די רוסן זענען געשטאַנען ביי דער פראַגער בריק, האָט מען אונדז אויסגעזידלט קיין בוכענוואַלד, פון דאָרט קיין דאַראַ און פון דאַראַ אין פאַרשידענע קלייניע לאַגערן און געאַרבעט אין אַ טונעל, מיר און משה סייעט. ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט האָט מען אונדז געשיקט ווייטער. 5 וואָכן זענען מיר געגאַנגען צו פוס.

אויפן וועג איז געפאַלן פון הונגער משה סייעט, דער זון פון העשל סייעט. וועגן אייזיק זורעק האָבן מיר אויך געהערט, אַז ער איז אומגעקומען.

באַמערקונג פון רעדאַקציע:

אַ מאָגעלניצער, וואָס איז געווען צוזאַמען מיט אייזיק זורעק אין אַ שלעזישן אַרבעטס־לאַגער, דער־ציילט: אייזיק זורעק איז דערהרגעט געוואָרן דורך זיינס אַ „חבר" אין זעלבן לאַגער, פאַר גנבענען יע־נעמס ברויט. די אַנדערע חברים האָבן צוגעהאַלפן פאַרענדיקן מיט דעם „גנב". דאָס איז געווען צוויי חדשים פאַר דער באַפרייונג.

מאיר יחיאל און נחמיה זענען באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן, דעם ערשטן מאַי 1945 אין שווערין.

בינע טרעלניק

איך בין די טאָכטער פון פסח און רבקה טרעלניק, איך גיב איבער מיינע איבערלעבונגען בעת דער מלחמה.

איין יאָר בין איך געווען אין אָקופירטן מאָגעל־ניצע, דאָן האָט מען דאָס גאַנצע שטעטל געשיקט אין וואַרשעווער געטאָ. אַזוי ווי דאָרט איז געווען אַ גרויי־סער הונגער, בין איך אַנטלאָפן אין שטעטל שידלאָווצע. דאָרט האָבן געווויינט מיין שוועסטער מיטן מאַן און מאיר הערשקאָוויטשס עלטערן. דאָרט האָט מיך די די ס.ס. געכאַפט און אַוועקגעשיקט אין אַרבעטס־לאַגער סקאַרזשיסקא־קאַמיענאַ, פון דאָרטן האָט מען מיך גע־שיקט קיין דייטשלאַנד אין דער שטאָט לייפציק אין אַ לאַגער.

ווען דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט קיין לייפ־ציק, האָט מען אונדז דריי וואָכן געפירט אָן עסן און אָן שלאָפן. מען האָט אונדז געזאָלט דערשיסן, נאָר זיי האָבן נישט געהאָט קיין צייט דערויף, ווייל עס האָבן זיך דערנענטערט די אַרמייען פון ביידע זייטן: פון מערב — די אַמעריקאַנער, און פון מזרח — די רוסן.

ווען איך בין נאָך געווען אין סקאַרזשיסקא, איז מיט מיר געווען מענדל גאַרבערס זון, אַנשל אַנעלע־ווישט; כאַסקל זיידמאַן, מאיר לענגערס משפחה; מענדל נאַטאַנס טאָכטער; אָסעלקעס טאָכטער, פערעלע, דעם רבס אָן אייניקל, זיי האָבן געהאָט אַ גאַרבאַרניע אויף דער וואַלסקע־גאַס. נאָך מיין באַפרייונג אין דייטשלאַנד, בין איך צוריק געפאָרן קיין פוילן. איך בין אויך געווען אין אונדזער שטעטל, און געטראָפן די מענטשן וואָס כ'האָב אויבן אויסגערעכנט. מער קיין

יידן זענען דאָרט נישט געווען. צוליב דעם אַנטיסעמיטיזם בין איך אַוועק פון מאָגעלניצע קיין טשענסטאָכאָוו, ווו כ'האָב חתונה געהאַט מיט מיין מאַן עמנואל קוזשמינסקי. ער איז אויך געווען צוזאַמען מיט מיר אין לאַגער און שטאַמט פון דעם שטעטל וולאָשטשאָווע, קעלצער וואיעוואדשאפט. ער איז אויך איינער אַליין געבליבן לעבן פון זיין גאַנצער משפחה.

נאָכן קעלצער פאָגראָם האָבן מיר פאַרלאָזט פוילן און געבליבן אין עסטרייך אין אַ לאַגער.

חיה ראָזען פון גלאָוואַטשאָוו שרייבט

איך בין יהושע גוטמאַנס טאָכטער, געבוירן אין מאָגעלניצע. מיין ברודער, איסר גוטמאַן (איסר בייגער), האָט געווויינט אין מאָגעלניצע ביזן גירוש קיין וואַרשע.

איך האָב געלייענט אין אייער ביולעטין, אַז איר רופט מיך: „די באָבע פון די מאָגעלניצער געראַטעוועטע". דער נאָמען רופט נישט אַרויס קיין פאַדרדרוס ביי מיר, נאָר איר קענט מיך רופן: „די באָבע פון גריצער פאָוויאַט". אויך פון דער היינטיקער צייט.

איצט וויל אייך איבערגעבן די פרשה פון מיין איבערלעבן דעם קריג.

ערב סוכות 1942. עס דערגייען קלאַנגען, אַז מען האָט באַשטעלט וואַגאָנען פאַר אַלע יידן פון קאָזשעניץ, אונדזער ווויך־אָרט, צו דער ווישעדלעניע.

נעבן אונדזער שטאָט האָט געווויינט אַ פּוילישער אינזשיניער, וועלכער האָט באָקומען אַ דערלויבעניש צוצונעמען 400 יידן צו זיין אַרבעט: אויסצורעגולירן אַ טייך. מיט פּראָטעקציע איז געלונגען אונדזער גאַנצע פאַמיליע אַריינצוקריגן זיך צו דער אַרבעט אויף דער פלאַצווונק. אין דריי וואָכן אַרום איז געקומען די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און אַוועקגענומען אונדז אַר־בעטן אויף אַ צווייט אָרט, אין אַן אַמוניציע־פאַבריק אין סקאַרזשיסק. אויפן וועג קיין סקאַרזשיסק איז מיין מאַן מיט דריי זין אַנטלאָפן אין אַ וואַלד צו אַ גאַיאָווי אַ באָקאַנטן קריסט, אים גוט באָצאָלט און צוזאַמען מיט מיינס אַ שנור און נאָך 4 יידן פון קאָזשעניץ האָבן זיי איינגעאָרדנט אַ בונקער אין זיין וואַלד. ער האָט באַקומען גוט באָצאָלט דערפאַר, און ער האָט זיי צוגעשטעלט עסן.

איך, מיט נאָך 3 זין, אַ טאָכטער און אַ שנור זענען געווען אין סקאַרזשיסקער לאַגער און פאַרבונדן זיך אין געהיים מיט מיין מאַן און די זין אין וואַלד.

8 חדשים האָט דער גאַיאָווי געשפּייזט די יידן אין בונקער. צום סוף פון דעם טערמין האָט ער אַוועקגעשטעלט זיך ביים בונקער מיט זיינע צוויי זין, מיט געווער אין האַנט און אונטערגעצונדן דעם בונקער, און אַלע וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, צווישן זיי מיין מאַן מיט צוויי זין, זענען דערשטיקט געוואָרן דורכן רויך און פייער. אין זון מיינער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט, אַרויסלויפנדיק פון בונקער, האָט אים דער גאַיאָווי פאַרוונדעט. אין משך פון צוויי וואָכן האָט ער אויף אַ וואָסערן עס איז אופן זיך אויסגעהיילט.

באַגעגנט אים אַ פּאָליאַק, אַ „גוטער באַקאַנטער" פון פאַר דער מלחמה, כאַפּט אים אַון בינדט אים, פירט אים צום סאָלטיס פון נאַענטסטן דאָרף. דערזעענדיק וואָס עס שטייט אים פאָר, האָט ער געזומען אַ ראַזיר־מעסערל, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך, אייגעשניטן דעם האַלדז, אַבי נישט אַריינצופאַלן אין די דייטשע הענט. אַזוי איז געפאַלן מיין דריטער זון. וועגן דער גאַנצער טראַגעדיע זענען מיר געווואָר געוואָרן אין 6 חדשים אַרום אין אונדזער לאַגער, אַבער וואָס האָבן מיר געקענט טאָן אַחוץ ווייענען?

אין סקאַרזשיסק זענען מיר געווען צוזאַמען ביזן 6.7.1944, דאָן האָט מען עוואַקואירט: מיך, מיין זון און שנור מיט אַ טאָכטער קיין טשענסטאָכאָוו און צוויי זין קיין דייטשלאַנד.

דעם 18.1.1945 וויל מען אונדז אַוועקשיקן קיין דייטשלאַנד, האָט אונדז דער רוס פאַרכאַפּט און מיר בלייבן אין טשענסטאָכאָוו צוויי חדשים און דערנאָך באַזעצן מיר זיך אין ראַדאָם

דעם 13.5.1945 פאָרט מיין זון פון ראַדאָם קיין קאַטאָוויץ און קומט שוין מער נישט צוריק: די פּאָליאַקן האָבן אים אַרויסגעוואָרפן פון צוג און ער איז אומגעקומען.

דעם 1.7.1945 האָב איך באַקומען אַ „בשורה", אַז איינער פון מיינע צוויי זין אין דייטשלאַנד איז געשטאָרבן דעם 9טן מאַי 1945, 10 טעג נאָך זיין באַפרייאונג, פון הונגער און אויסגעמאַטערטקייט.

און אַזוי בין איך געבליבן מיט אַ זון און טאָכטער. זעענדיק וואָס עס טוט זיך אין פוילן זענען מיר אַוועק קיין דייטשלאַנד. דאָ וואַרטן מיר אויף צו פאָרן וויייטער. ווען וועט קומען אונדזער באַפרייונג וויס איך נישט.

בן-אליעזר

אייניקלעך

אינע פון די מערקווירדיקסטע דערשיינונגען אין דער טעטיקייט פון קאַנצענטרירן די ידיעות פון אונדזערע שטאַטישע זענען די אייניקלעך.

אַליין שוין געלעבט אַדער אַפילו געבוירן אין וואַרשע אַדער לאַדזש, זוכט מען אונדז אויף. די לאַנדסמאַנשאַפט פון זייערע עלטערן אַדער זיידעס און באַבעס.

דערוועקט עס ביי אונדז אַסאָציאַציעס פון אונדזערע קינדער־יאָרן. דער רבי ר׳ זעליקל, וועלכער האָט געפראַוועט „טיש״ זייענדיק אין מאָגעלניצע, און גראָדזשיסקער מיט אָסטראָווצער און גערער מיט אַמשינאָווער חסידים זענען צוזאַמען געזעסן ביי שלוש־סעודות.

די סעודה איז נישט איבעריק רייך. אַ כזית חלה, אַ פיצעלע הערינג מיט נאָך עפּעס. גבריאל פאַרציט אַן „אתקינו סעודתא״ אַזוי פאַרשלאָפן און פויל. אַנדערע זינגען אויך מיט ווייניק התלהבות. די פינצטערניש ווערט וואָס אַמאָל אַלץ געדיכטער, אויף אונדז פאַלט ממש אַן אימה. עס יאָגט פּשוט אַרויס פון שטיבל. און אָט הערט זיך דאָס קול פון ר׳ זעליקלען: „מזמור לדוד ד׳ רועי לא אחסר״. דאָס קאַפּיטל תהילים וואָס ווערט געזאָגט פאַרן בענטשן און דער ניגון איז אַזאַ פשוטער, און דאָך אַזוי זיס, מיט אַזוי פיל אמונה און בטחון. אַי־אַי „ד׳ רועי לא אחסר״. אַז גאָט איז מיין פאַסטעך וועט דאָך מיר נישט פעלן. און די עצבות פאַרשווינדט, און כאָטש דער שבת איז פאַרבי און די וואָך מיט אירע דאגות קומט אָן, ווערט דער עולם ביי זיך זיכערער און פעסטער.

„והוא רחום יכפר עוון״ הייבט שוין עמיצער מיט אַ פייערלעכן טאָן און דער מעריב ווערט פאַרגעזעצט אָן שרעק און אָן פּחד פאַר דער וואָך וואָס קומט אָן מיט אירע זאָרגן, צרות און לייד!

— אַ ווויילער ייד, — זאָגט איינער פון מנין, אַהיים גייענדיק נאָך הבדלה.

— ס׳הייסט אַ ווויילער? אַ מחיהדיקער ייד! — זאָגט דער צווייטער.

— עס איז דאָך פשוט אַ תענוג צו זיין אין זיין מחיצה! — זאָגט אַ דריטער. און אַזוי יעדער מיט אַן אַנדערן שבח.

און דאָך אָן „אייניקל״. ס׳הייסט, אַז נישט די חסידים זענען געקומען צו אים, נאָר, פאַרקערט, ער איז אַרומגעפאָרן צו די חסידים, און געגומען „פדיונות״ און צוגעזאָגט הילף „אין זכות פון זיידן ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל וועט איר געהאָלפן ווערן״.

איינמאָל אין יאָר זענען אויך גרעסערע רביים געקומען אין שטאָט פון זיין זיידן. דאָס איז געווען אין די יאָרצייטן פון אַלטן רבין, וואָס איז אויסגעפאַלן צווישן פּסח און שבועות.

די אייניקלעך — דינאַסטיע שאַפירא; די רביים פון גראָדזשיסק, פיאַסעטשנע, בלענדאָוו, מאָגעלניצע, ר׳ משהלע, און אַנדערע מיט הונדערטער, און אין די פריערדיקע יאָרן טויזנטער — חסידים, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט אַ פייערלעכקייט אין שטאָט.

„פייערלעכקייט״ אין פשוטן און אין מליצהדיקן זין פון וואָרט. מיר „ווייסע חברה״ האָבן געמאַכט פייערן אין וואַלד, נעבן בית־עולם, געשלעפט „ריישעכץ״, ד״ה, קשאַקעס פון סאָסנע, וועלכע האָבן גענאַקט אויפן פייער ווי ריישעכץ.

בעת אונדזערע עלטערן האָבן געזאָגט תהילים נעבן דעם אוהל פון אַלטן רבין זצ״ל, און די מאַמעס און באָבעס האָבן „אייגערישן וועלטן״ ביי די קברים פון די רביצנס, און אין איינוועגס פון דער משפּחה אויך — זענען מיר געשפּרונגען איבער די פייערן, וועלכע זענען די גאַנצע ציים אונטערגעהאַלטן געוואָרן, געשפּרונגען און אַריבערגעשפּרונגען בשלום!

אַהיימגייענדיק פון גוטן אָרט, האָט מען געהערט פון אַלע זייטן די ברכות: „איר זאָלט האָבן אַלדאָס גוטס געריכט!״

— אָמן, איר אויך! — איז געווען דער ענטפער.

און עס איז געוואָרן גרינג אויפן האַרצן, אַ קלייניקייט, איבערגעגעבן ער זאָל „לויפן״ בעטן און טאָקע „מיטנעמען״ אינאיינוועגס זיין שווער, דעם קאַזשעניצער מגידס איידעם אויך.

די פייערלעכקייט פאַר אונדזערע עלטערן האָט זיך אַנגעהויבן אין אַוונט. די „דינאַסטיע״ האָט זיך פונאַנדערגעטיילט. יעדער רבי ביי זיינע חסידים.

געווייגלעך איז מען אינגעשטאַנען ביים גרעסטן גביר ווו עס זענען געווען צוגעגרייט סאַלאָנען, און די סעודה כיד המלך. די באַלעבאָסטעס האָבן געוויזן זייער

קענטעניש און קאָכן די פיש אין זיס־זויערן, אין מאַרי־נירן די העריגג און קאָכן די פליישער אין פאַרשי־דענע סאָרטן.

די מענער שטייען אויך נישט אַפּ אין ווייזן קענ־טעניש... פון עסן און טרינקען... און אַ זמרל איז אַוועק אַ לעבעדיקס, אַ פריילעכס. נישט קיין עצבות, יידן! היינט איז עליית נשמה פון אַלטן, זכר צדיק לברכה, און אַלע זאָרגן זענען פאַרשוווּנדן.

אַ פּראָסטער מיטוואָך איז אין אַ יום־טוב פאַר־וואַנדלט געוואָרן.

יאָ. מיר זענען די פייערן אַריבערגעשפרונגען אַבער די גרויסע „אייניקלעך" נישט!

דער פּיאַסעטשנער האָט געאַרבעט אין געטאָ און געמוטיקט יידן ביז צום אַרויספירן קיין טרעבלינקע.

דער גראָדזשיסקער האָט נישט געוואָלט ראַטעווען זיך דורך מכלומרשט אַרבעטן, און די ערשטע סליחות פון יאָר תש"ב זענען געזאָגט געוואָרן אין וואַרשע אין דעם איינציקן מנין אויף מוראַנאָווסקע 26, אין זיין שטיבל.

די צווייטע סליחות האָט מען שוין „געזאָגט" אויפן אומשלאָג־פּלאַץ אויף דזשיקע־גאַס „בצבור". ווי גרוי־זאם האָבן דאָן געקלונגען די ווערטער „הנשמה לך והגוף שלך", — די נשמה געהערט דיר און דער גוף איז דיין. „חוסה על עמלך" — האָב רחמנות אויף דיין ווערק!

דאָס רחמנות איז נישט געקומען. אויפן דריטן טאָג — דינסטיק — „פאַרט" מען שוין אין די וואַגאָנען אויפן אומבאַקאַנטן־באַקאַנטן וועג קיין טרעבלינקע.

זעקס שעה האָט געדויערט דער וויכוח, צי מען מעג באַגיין זעלבסטמאָרד, און כאָטש לויטן דין מעג מען, איז דער רבי געקומען צום אויספיר, דאַרף מען עס מען פאַר קידוש השם, איז דער רבי געקומען צום אויס־פיר, דאַרף מען עס נישט טוען. נישט ווייזן דעם שונא, אַז מיר אַנטלויפן פון קידוש השם!

טרעבלינקע. פיל לאַגערן זענען געווען. דער רבי מיט אַ באַדייטנדיקע צאָל חסידים זענען „באַזעצט" געוואָרן אין אַ „גוטן" לאַגער, צו ווייזן די געקומענע ווי גוט יידן איז אין טרעבלינקע. די אַנדערע זענען גע־שיקט געוואָרן אין קרעמאַטאָריע.

פינף חדשים איז דער רבי דאָרט אָפּגעזעסן. דורך דער צייט האָט ער זיך אַרויסגעכאַפּט צוויי מאָל אין וואָך צו די יידן וואָס זענען געגאַנגען צום טויט, זיי געמוטיקט און גערופן צו קידוש־השם. און ווען ער אַליין איז געפירט געוואָרן אין קאַמער, הערט, וואָס עס דערציילט וועגן דער פרשה דער רב הערצאָג — הויפט־רַאַבינער פון ארץ־ישראל, אין נאָמען פון אַ ייד וואָס איז געווען צוזאַמען מיטן רבין אויפן וועג צו דער גאַז־קאַמער, נאָר עס איז אים געלונגען אַרויסצו־כאַפּן זיך בעת דער סומאַטאָכע...

— רבי, וואָס זאָגט איר איצט? — האָבן גע־פרעגט די טויזנטער יידן שטייענדיק אויפן הויף ביי דער גאַז־קאַמער.

אויף דעם האָט דער רבי זצ"ל געזאָגט גאַנץ בנעימותדיק: הערט, גאָטס פאָלק, מיר דאַרפן זיך פרייען און דאַנקען גאָט, וואָס ער האָט אונדז מזכה געווען מיט דער מצווה פון קידוש השם. איך באַפעל אייך נישט ווייענען גייענדיק אין אויוון, און הערט נישט אויף צו זינגען „אני מאמין", און ווי רבי עקיבא זאָלט איר אויסגיין מיטן „אחד" אויפן מויל.

קהל האָט אים געפאָלגט און האָט מקדש השם געווען מיטן געזאַנג פון „אני מאמין" און "שמע ישראל".

דער דייטש האָט אין די ערשטע מינוטן זיך פאַר־לוירן. דאָס ערשטע מאָל האָט ער געזען אַזאַ זאַך; און אַזוי ווי אין די געזעצן און באַפעלן איז נישט געווען געשריבן וועגן אַזאַ פאַל, איז ער צעטומלט געוואָרן, און איינער האָט זיך דערווייל אַרויסגעגנבעט פון הויף און צוגעשלעפּט זיך צו אַ בונקער, ווו עס האָבן זיך באַהאַלטן נאָך צוויי יידן, וועלכע זענען געווען מיטן רבין אין „גוטן" לאַגער און זיי האָבן דאָס איבערגע־געב דעם רב וואָלגעלערנטער, וועלכער האָט עס אי־בערגעגעבן דעם הרב הערצאָג.

יענעם מאָמענט האָט דעם רבינס פנים געשיינט ווי ביי איינעם וואָס גיט אויס די יינגסטע טאָכטער!

צווייערליי געדאַכטנישן זענען דאָ געשאַפן געוואָרן פאַר די ביידע רבנים: א) פאַרן גראָדזשיסקער אַ ספר תורה אויף זיין נאָמען אין זיין שטיבל אין תל־אביב, 2) אַ פראָכטפולע שול אויפן נאָמען פון פּיאַסעטשנער אין כפר פינס, אַ מושב פון הפועל המזרחי, ווו עס גע פינען זיך אונדזערע מאָגלניצער: מענדל שאַץ און אלימלך פּראָוויזאָר.

זייער אָנדענק איז פאַראייביקט געוואָרן דאָ!

איז אַ וווּנדער, אַז די לעבן געבליבענע אייניקלעך וועלכע זענען יאָ דאָס פייער אַריבערגעשפרונגען ציען זיך אַהער, אָט דאָ, און וועגדן זיך צו אונדז — זייערע זיידעס. מיר נעמען אָן די דאָזיקע וועגדונג. מיר וועלן זיי ביישטיין.

גוטע גוטערמאַן

א בריוו צום טאטן אברהם מרדכי

איך זע : דו ווּיגסט זיך איבער דעם חומש און רש״י.
דיין באָרד איז אין אַש פון ירמיהו הנביא געטונקען.
ס׳איז פּסח אַצינדער :
דו פרעגסט און פאַרענטפערסט אַליין די קשיות.
דער מרור איז ביטער, צעקייסטו ביזן סוף אים.
און ווען אָנגעלענט דו דרעמלסט איין מיד,
די מצה גייט בלענדיק אויף פאַר דיין אויג
ווי אַ ווונדער. —

דורך אַ פאָרהאַנג פון טרערן באַווייזט זיך דער שבת פאַר דיר —
דיין קאַפּאָטע פאַרגאַרטלט מיט אַ לאַנגן שנור יאָרן פון גלות,
ציט אַראָפּ צו דער ערד דיינע פּאָלעס.
מיט אַ בליק אויפן ליידיקן כּוס ביסטו יוצא.
און דיר פעלט נישט קיין סך, דיר פעלט אַ כזית,
איבער וואָס נאָר צו מאַכן המוציא.

אַלע טאָג :
אויף דיין אַלפאַגן כאַלאַטל
גליט פון האַס אַ צעצינדענע לאַטע.
אין בית־המדרש צו גיין האָסטו מורא —
צינדט די שקיעה ביים פענצטער דיר אָן אַ מנורה.
פאַרבראָכן די הענט צו שמונה־עשרה,
צעוואַקלט דיין שאָטן די טונקעלע וועגט פון דער דירה. —
קאָן זיין : אפשר טראַכטסטו פון מיר איצט ?
דו האָסט מיך פאַרשפּאַרט אויפן שלאָס,
ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד.

און אין שטוב האָסטו מיך איינגעהאַלטן
ווי דעם ווינט...
אַ ווינט קומט אַ סך מאָל צוריק אויף דורכזיכטיקע פליגל געטראָגן!
צי וועט מיך דער גורל פאַרפירן צוריק, כדי אויף דיין קבר צו קלאָגן? —

טאַטע:
מיין בליק וואָס געוואָגלט האָט לאַנג איבער שטיינער,
האָב איך איצטער צום הימל פאַרריסן:
איך זע נישט דאָרט קיינעם!
בלויז שטאָלענע פייגל מיט זון און מיט שטערן זיך שליסן. —
אויך דער זיפץ פון דיין האַרץ דעם צעווייטיקטן
וואָלט אפשר צעשוומען, אַ באַפרייטער,
וען קומסט דאָ אַהער. —

נאָר צי איז דען מעגלעך אַ דעמבענעם שטאַם איבערפלאַנצן?
צי איז דען מעגלעך דיין אַלטע קאַפאָטע אויפסניי איבערשניידן אינגאַנצן?
דיין האַנט איז איינגעקלעמט אין רצועות מיט תפילין
און ציט זיך אַלץ עמעצן בענטשן.
דו רופסט: שמע ישראל! איבערן תהום פון געפאַלענע מענטשן. —
נאָר אין שרעק האָסטו דאָס האַרץ נישט פאַרלוירן;
דו שפרייזט דורך די פלאַמען צעשמייכלט,
געהאַלדזט מיט דיין ספר־תורה. —

דיין שמייכל וועט קיין פרייד אין מיין האַרץ שוין נישט לאָזן געבוירן;
נישט אין חלום און נישט אויף דער וואָר.

באָברויסק, אַפּריל, איינאונפערציקסטער יאָר

יחזקאל גאָלדשיידער

די באפרייונג

דעם 16.1.45 בין איך באַפרייט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו. דעמאָלט האָב איך נישט געווּסט, צי ס׳איז געבליבן לעבן עמעצער פון די מאָגעלניצער יידן. אין טשענסטאָכאָוו ביז איך געווען ביז צום קעל־צער פּאָגראָם. דאָן בין איך געפאָרן קיין גרייצע. דאָרט זענען געווען עטלעכע גערַאַטעוועטע יידן. כ׳האָב גע־נעכטיקט ביי אייניער פון די גערַאַטעוועטע — ליובאַ קאָפער. זי האָט מיר געזאָגט, אַז אין מאָגעלניצע גע־פינט זיך אייניציקער גערַאַטעוועטער ייד — שמחה בארטמעסער, דער זון פון יהודית און פישל קאַשע־מאַכער.

צומאָרגנס בין איך געפאָרן קיין מאָגעלניצע. אים געטראָפן ביי יאַן וועגצלען, דעם געווועזענעם בעל־הבית פון זיינע עלטערנס ווויונוג. ער האָט מיר דער־ציילט, אַז ער איז אויך באַפרייט געוואָרן אין טשענ־סטאָכאָוו, וווהין ער איז אָנגעקומען פון סקאַרזשיסק, ווו מיר זענען געווען צוזאַמען אין איין לאַגער. אָבער אין טשענסטאָכאָוו האָט מען אונדז פונאַנדערגעטיילט: מיך — אין „האַסאָג"; אים — אין „פעלדערן".

אויף מיין פראָגע, וואָס איז די סיבה, וואָס וועגצעל גיט אים „קעסט", האָט ער מיר געענטפערט:

— דאָס טוט ער, כדי איך זאָל אָפּלאָזן פון מיין מאָנונג אָפּצונעמען די ירושה: די קאַשע־מיל פון מיינע עלטערן.

„דערווייל" באַשעפטיקט אים יאַן וועגצעל (אַן אָפּשטאַמיקער פון פּאָלקס־דויטשן) ביים צונויפקלייבן מיסט פון די בהמות, וואָס בלייבט איבער אויפן בהמות־מאַרק נאָך אַ יאָריד.

שמחה האָט מיר דערציילט, אַז ס׳געפינט זיך נאָך אַ גערַאַטעוועטער — מרדכי הערבשטיין. מיר האָבן באַשלאָסן דינגען בשותפות אַ צימער. דאָס איז אונדז שווער אָנגעקומען. די מאָגעלניצער פּאָליאַקן האָבן מורא געהאַט אונדז צו פאַרדינגען אַ דירה. איין מאָל האָט אונדז אַ גוי צוריק געגעבן האָנטגעלט, נאָך דעם ווי ער האָט זיך דורכגערעדט מיט גויים, וועלכע האָבן אים גערַאַטן דאָס צו טאָן.

אויף אונדזער וועגדונג וועגן דעם ענין צום בירגערמייסטער פון שטאָט, לעאָן גאָדזשימירסקי, האָט ער אונדז גערַאַטן מיר זאָלן אָנווייזן אויף אַ צימער, וואָס מיר ווילן, וועט ער קומען מיט דער מיליץ און אָפּרייניקן עס פאַר אונדז. מיר האָבן מורא געהאַט צו נעמען אַ צימער מיט כוח. ענדלעך האָט פראָנעק שציסלאָווסקי פאַרדינגען אונדז אַ צימער אויף דער קילינסקי־גאַס, אויף דריי חדשים.

אַ ביסל שפּעטער זענען געקומען קיין מאָגעלניצע נאָך גערַאַטעוועטע, אָבער זיי האָבן נישט געהאַט בדעה זיך דאָרט אייבצוּאָרדענען.

הענע וואַלדשטיין, די טאָכטער פון משה סטעל־מאַך, איז געווען מיט אונדז אַ צווייי־דריי וואָכן און אַוועקגעפאָרן צוזאַמען מיט הערשל געלבאַרט, פּרץ „קוצס" זון, מיט וועמען זי האָט חתונה געהאַט.

עס זענען אויך געקומען צום בירגערמייסטער אַרויסנעמען געבורט־שיינען און פּעסער: דוד טופמאַן, די ברידער פישל און שמואל האָפמאַן, די זין פון יהושעלע די וואלפּבערטעס, קלמן דיאַמאַנט, זון פון יואל קאָוואַל. אויף אַ קורצן באַזוך איז געקומען אַנשל אַנעלעוויטש. נאָכער זענען געקומען: אלעזר בעלמאַ־כער, זון פון אברהם און דאָברע די בעקערס, גערַאַטע־וועט זיך אין וואַרשע, אויסבאַהאַלטנדיק זיך ביי קריסטן: מאַניע גוטמאַן, די טאָכטער פון איסר גוטמאַן (בייגער), געווען צוזאַמען מיט מיר אין סקאַרזשיסק און שפּעטער אין טשענסטאָכאָוו. אין די ערטער זענען געווען מיט מיר איר פאָטערס אַ שוועסטער מיט אַ זון, משה, דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן אין זיין פריערדיק ווויגאָרט גלאוויטשאָוו, צוריקקומענדיק אַהין נאָך דער באַפרייונג.

דער פּרוּוו צו באַנייען דעם יידישן ישוב אין מאָגעלניצע פאַלט דורך

מיר דריי האָבן געווויגט ביי שציסלאָווסקין. ס׳איז געקומען אַ וואַרשעווער מיידל, רוזשקע, וועל־כע איז באַפרייט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו, היינט שמחה בארטמעסערס פרוי. שמחה האָט געאַרבעט שניידעריי און איך מיט מרדכי הערבשטיין האָבן גע־גאַרבט לעדער.

במשך דער קורצער צייט פון אונדזער ווויגען אין מאָגעלניצע האָבן מיר באַקומען עצות פון עטלעכע גוטע, געלאַסענע" גויים און פריינד, ווי: דער גראָ־בער יאַן וועגצעל און אונדזער בעל־הבית פראָנעק שציסלאָווסקי, אַז ס׳וועט זיין פיל געזינטער פאַר

אונדז צונויפנעמען די פּעקלעך און אַוועקפאָרן פון מאָגעלניצע.

אַ בעקער, וואָס האָט „איבערגענומען" די בעקעריי פון יהושעלע די וואלפּבערטעס, האָט אונדז געראַטן: „נישט אויפצורייסן די אויגן פון דער פּוילישער באַפעלקערונג".

— איר זענט טאַקע געבליבן 3 פון דריי טויזנט — האָט ער געזאָגט — אָבער, אַז איר טוט עפּעס בייטאָג רייסט עס אויף די אויגן... טוט עס ביינאַכט!!!

דער ענדגילטיקער גירוש מאָגעלניצע

אין אַן אָוונט פון האַרבסט 1946, אַרום 6.30 אָוונט האָט איינער אַ פּאָליאַק אויפגעפּנט אַ שפּאָרע פון דער טיר מיט אַ לופּע פון זיין ביקס, באַפּוילן אונדז אויפּשטיין, אויסדרייען זיך מיטן פּנים צו דער וואַנט און אויפהייבן די הענט אין דער הייך. אין שטוב זענען דאָן געווען: איך, יחזקאל גאָלדשיידער, לייבקע דיאַמאַנט, דער זון פון יואל קאָוואַל, אַלס גאַסט, און רוזשקע, די פרוי פון מרדכי הערבשטיין, וואָס איז געבליבן אַ קראַנקע אין בעט. זי האָט אויך אויפגעהויבן די הענט. דאָן האָט דער באַוואָפנטער מיך געפרעגט:

— ווו זענען מרדכי און שמחה?

נאָכן דריטן מאָל איבערחזרן די פראַגע, האָב איך געזאָגט:

— מרדכי איז אין לאָדזש! שמחה — אין גאַס.

ער האָט מיך געפרעגט, צי מיר האָבן געלט.

— א ביסל — האָב איך געענטפערט.

— געווער?

— מיר האָבן נישט — האָב איך געענטפערט.

— אַפילו וועז איר האָט יאָ געווער — האָבן מיר אויך נישט קיין מורא פאַר אייך — האָט ער געזאָגט.

דאָן האָט ער אונדז פאַרגעלייענט דעם אינהאַלט פון די דריי בריוולעך — יעדן אַ בריוול. ס'האָט זיך געלייענט אַזוי:

„אין פאַרלויף פון 12 שעה מוזט איר פאַרלאָזן מאָגעלניצע. טאָמער פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אייער לעבן". אונטערשריפט: „עקזעקוטיווע".

וועז ער איז אַוועק, האָט רוזשקע, וואָס האָט אים געזען, זיצנדיק אין בעט מיט אויפגעהויבענע הענט, געשילדערט ווי ער האָט אויסגעזען: אַ פאַרמאַסקירטער, אָנגעטאָן אין אַ לאָנגן דייטשן מונדיר מיט אַ העלם אויפן קאָפּ און אַ ביקס אויפן אָרעם.

— איר קענט איבערגעבן וועגן דער דראָונג דער או.בע (פּוילישע זיכערהייטס-דינסט). מיר האָבן נישט קיין מורא פאַר זיי.

וועז שמחה בארטמעסער איז געקומען פון גאַס, האָבן איך אים אַלץ דערציילט. מיר זענען גלייך אַוועק צו אונדזער בעל-הבית און „פריינד" שציסלאווסקי, אים געווייזן די בריוולעך. האָט ער געזאָגט:

— דער באַפעל איז נישט פון אונדזער פיליע פון דער אַ.ק., ווו איך בין דער פאַרזיצער, וואַרשיינלעך פון עפּעס אַ פרעמדער „באַנדע". פונדעסטוועגן ראַט איך אייך: נישט בלייבן דאָ:

אויפן אָרט האָבן מיר באַשטימט אַוועקצופאָרן פאַרטאָג פון מאָגעלניצע. מיר האָבן זיך אָפּגערעכנט. ער האָט אונדז צוריק געגעבן די סומע פון דירה-געלט פאַר דער צייט וואָס מיר וועלן נישט ווויינען ביי אים און באַצאָלט פאָרויס.

שפּעטער איז געקומען צו פאָרן פון לאָדזש מרדכי, האָבן מיר אים מודיע געווען אונדזער באַשלוס. צו מאָרגנס, פאַרטאָג, זענען מיר אַלע פיר אַוועק קיין וואַרשע. זיך איינגעדונגען ביי אַ יידישער פרוי, וועלכע פלעגט נעכטיקן ביי אונדז, קומענדיק קיין מאָגעלניצע אויף יאָרידים.

פאַרן אַוועקפאָרן האָבן מיר באַגעגנט אייזיק הירש, דער זון פון היימל הירש. ער האָט זיך געראַטעוועט אין די דערפער אַרום מאָגעלניצע. און איצט האָט די נייע רעגירונג אים באַשטימט אַלס מיליציאָנער. מיר האָבן אים צוגערעדט ער זאָל זיך אָפּזאָגן פון זיין „פּאָסטן" און טאָן דאָס, וואָס מיר טוען: פאַרלאָזן די „היים"! ער האָט טאָקע זיי שנעל פאַרלאָזן און אַוועק פון פּוילן.

כ'וועל דאָ אויך איבערגעבן וועגן מאָגעלניצער פּאָליאַקן, וועלכע האָבן געמסרט פאַר די דייטשן וועגן באַהאַלטענע יידן אין די דערפער: ראָזאַלסקי, אַ זון פון דער וועשין ראָזאַלסקי, געווינט אויף דער דזשאַראָוער גאַס. ער האָט זיך דערוווסט וועגן 18 מאָגעלניצער יידן, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דאָרף פרימנע ביי דער פּיליצע. ער האָט באַלד די ידיעה איבערגעגעבן צו די דייטשן, מיט וועלכע ער איז געקומען אויספירן די עקזעקוציע. מען האָט זיי אַלע אויסגעשטעלט אין אַ שטאַל און דערשאָסן אויפן אָרט.

אַ טייל פון די אומגעקומענע האָט מען מיר אויסגערעכנט: צוויי ברידער פון פּרץ לערמאַן, הערשל הענעס אייניקלעך; יצחק לענין, מענדל לענינס זון; דעוי שוסטער אַנעלעוויטש; דער מאַן פון טופמאַנס טאָכטער און אַנדערע. הי"ד!

געראטעווטע אין מאגעלניצע און דער אומגעגנט

מרדכי הערבשטיין

א זעלטענע פרשה

(וועגן דער רעטונג אין מאַגעלניצע און אומגעגנט)

אַ ריי נסים זענען דערשינען אַלס רעזולטאַט פון זיין דינאַמישער נאַטור (מרדכי הערבשטיינס). ער האָט קיין מאָל נישט שלום געמאַכט מיטן דייטשן ווילן און באַפעל צו פאַרטיליקן די יידן און אים בתוכם. תמיד זעט ער ווי די פאַמיליע און די פריינט ווילן זיך אָפּנאַרן: „ס׳איז נישט שרעקלעך. עס קאָן נישט געמאָלט זיין, אַז מען וועט אַלע יידן פאַרטיליקן. מ׳דאַרף נישט אַנטקעגנשטעלן זיך די באַפעלן. מ׳הייסט גיין אין גע־טא — דאַרף מען גיין. מ׳זאָגט, אַז מען טאָר נישט אַרויס פון געטא — דאַרף מען דאַרט זיצן ווי לאַנג זיי הייסן. מ׳שיקט צו דער באַן קיין אָפּאָטשנע, אויסגעשטעלט אין רייען און עס איז נישט דערלויבט צו אַנטלויפן — דאַרף מען נישט לויפן!״

מרדכי הערבשטיין נעמט נישט אָן באהבה די דראַסטישע באַפעלן און טוט פאַרקערט, וויל דער לע־בנס־אינסטינקט זאָגט אים אונטער: פאָלגן די דיי־טשן — איז טויט! וויידערשפעניקן, נישט פאָלגן — איז לעבן!

דער יחיד סימבאָליזירט דעם לעבנס־ווילן פונעם יידישן פאָלק אין פוילן מיט אַלע מיטלען, דורך אַלע וועגן קומען צום סוף פון דער פאַרשאָלטענער מלחמה און איבערלעבן דעם עמלק.

נישט אַלעמען זענען געלונגען די אָנשטרענגונגען צו בלייבן לעבן און קיין נסים זענען זיי נישט געשען.

ווי טראַגיש איז געווען די לאָגע פון די יידן אין פוילן נאָך דער ענדע פונעם קריג, באַצייכנט דער נס, טאַקע ממש אַ נס, וואָס הערבשטיין איז נישט געווען אין זיין געבורטס־שטאָט, מאָגעלניצע, אין אויגוסט 1945, וועו די א. ק. האָט זיך מיט אים „פאַראינטערע־סירט״. וואָלט ער נישט אַוועקגעפאָרן — וואָלט ער פאַרטיליקט געווארן, ווי פיל אַנדערע יידן אין פוילן אין יענער צייט.

צו די אַלע נסים, וואָס איז מיט אים געשען אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, זאָל דער פאָקט דינען די אַלע, וועלכע ווילן לעבן מיט אילוזיעס.

רעדאַקציע

מיין משפחה

דעם ערשטן אַפּריל 1915 בין איך געבוירן גע־ווארן אין מאָגעלניצע ביי די עלטערן: פאָטער — פייוול הערבשטיין, זון פון מנשה און חוה הערבשטיין; מו־טער — פערל־לאה גרושקעוויטש, טאָכטער פון חיים־הערש און טאָבע גרושקעוויטש פון דאָרף דאינקאָוו (חיים דאינקאָוועו).

די ברידער: מענדל, געבוירן אין יאָר 1917; זע־ליק — אין 1920. שוועסטער — פראַדל יוטע, געבוירן אין 1924. אַלע זענען אומגעקומען אין די לאַגערן. חוץ מענדלען, וועלכער איז דערשאָסן געווארן אין דזשיע־ויצער געטאָ אין יאָר 1942 און איך, וועלכער איז גע־בליבן לעבן. ווי אַזוי? דאָס דערצייל איך איצט:

די דייטשן קומען אָן

דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 זענען די דייטשן אָנגעקומען קיין מאָגעלניצע. באַלד האָבן זיי פאַר־שלעפט מיט זיך דריי בחורים אין אָן אומבאַוווסטן אָרט. צווישן זיי יאיר גאָלדבערג, משה דניאלס זון. מ׳האָט שוין מער פון זיי נישט געהערט.

אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן זיי פאַרכאַפּט יידן אין די גאַסן און זיך איזדיעקעווועט איבער זיי צו דער גרויסער פריידּ און נקמה פון אונדזערע לאַנגיאָריקע שכנים, די מאָגעלניצער פאָליאַקן.

וועו האָבן זיי געקענט זען אַזאַ „פריילעך בילד״, ווי מען ברענט די באָרד ביים לעצטן מאָגעלניצער רב, ר׳ פנחסל ז״ל? ווי מען שלעפט פון אים אַראָפּ דעם טלית־קטן און מען הענגט אויף אויף אַ ביקס? דאָס בילד ווערט פאַראיביקט דורך אַ דייטשן סאָלדאָט, פאָטאָגראַפירנדיק די דאָזיקע העלדן־טאַט.

איך אַנטלויף קיין רוסלאַנד

איך האָב נישט געקענט שלום מאַכן מיט די אַפּ־שפּעטיקונגען און חוזק מאַכן איבער אונדז. די צוקונפט פון די יידן אונטער דער דייטשער הערשאַפט האָט זיך מיר אויסגעוויזן זייער אַ טרויעריקע און אויסזיכט־לאָזע. שוין אין אָקטאָבער, ד. ה. אין צווייטן חודש פון דער דייטשער אינוואַזיע בין איך געלאָפן קיין רוס־לאַנד. די ערשטע סטאַציע איז געווען ביאַליסטאָק, וואָס איז לויטן ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו אָפּמאַך צוגעגומען געווארן פון פוילן און אָפּגעגעבן געווארן צו רוסלאַנד.

דאָ האָב איך געטראָפן מאָגלניצער בחורים: דוד ראָטבאַרט, חיימל, דער זון פון יאָסל גראַבאַזש. די לאַגע אין ביאַליסטאָק איז געווען זייער אַ שווערע. טויזנטער פליטים האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דער שטאָט. עס איז נישט געווען ווו דעם קאָפּ אַוועקצו־לייגן. און פון עפעס פאַרדינען אויף עקזיסטענץ איז נישט געווען קיין רייד. זענען מיר — איך און דוד ראָטבאַרט — אַוועק פון דאָרט קיין פּינסק, ווו עס האָט געווויינט איטשע מאַגל פון מאָגלניצע, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט אַ פּינסקער מיידל.

מיר האָבן זיך ביי זיי איינגעקוואַרטירט. זייענדיק גאַרבערס, האָבן מיר אָנגעהויבן אַרבעטן ביים פאַך און אַריינגענומען איטשען אין שותפות. די רעגירנוג האָט אונדז געגעבן רויע פעל און מיר האָבן אויסגעאַרבעט לעדער, וואָס מיר האָבן אָפּגעגעבן די קאָאָפּעראַטיוון. מיר האָבן לעגאַלערהייט שיין פאַרדינט אויף אונדזער עקזיסטענץ.

מיר האָבן געשריבן צו אונדזערע פאַמיליעס, אַז זיי זאָלן אויך אַריבערגיין די גרענעץ און קומען קיין פּינסק זיך איינאַרדענען צוזאַמען מיט אונדז. די על־טערן האָבן אונדז געשריבן, אַז מיר זאָלן קומען צו זיי, ווייל די לאַגע האָט זיך געענדערט: ס׳גייט אַלעס „נאָרמאַל". מען אַרבעט, מ׳האָנדלט — ס׳איז דאָ פּר־נסה. די דייטשן זעט מען נישט אַן אין מאָגלניצע. מיר האָבן זיי געפאָלגט און וויידער אַריבערגעשמוגלט די גרענעץ און...

צוריק געקומען קיין מאָגלניצע

אין מאָגלניצע — אַלעס „נאָרמאַל". מען האָנדלט, מ׳וואָנדלט און מ׳פאַרדינט. דייטשן רייסן נישט קיין בערד. מ׳האָט זיך ווי ס׳איז איינגעאָרדנט מיט זיי. סו־חרים, בעלי־מלאכות פאַרקויפן זייערע סחורות צו די פּוילישע קונים. מען דערלויבט אָפילו יידישע אַרבע־טער צו אַרבעטן ביי די פּוילישע פריצים אויפן דאָרף, כדי צו פאַרגרעסערן די לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָ־דוקציע.

זומער 1940 האָט מיין ברודער, זעליק, געאַרבעט אין דאָנקאָוועך הויף צוזאַמען מיט נאָך 19 יידישע בחורים. דער פּריץ האָט זיי באַצאָלט אין „נאַטור" מיט ווייץ, קאָרן און קאַרטאָפל. אין יענער צייט האָבן די משפּחות, וועמענס קינדער האָבן געאַרבעט אין הויף פיל געגאָסן פון דעם לוין אין „נאַטור", האָבנדיק פּרא־דוקטן פאַר זיך און אַ מעגלעכקייט צו פאַרקויפן די איבעריקע פאַר גוטע פרייזן.

דער „גן־עדן" האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. דעם 21־טן יאָנואַר 1941 איז אַרויס אַ באָפעל: „אַלע יידן פון די דערפער אַרום די שטעטלעך מאָגלניצע, וואר־קע א. א. — מוזן זיך קאָנצענטרירן אין זייערע נאָענטע שטעטלעך. דער פאַרקער צווישן יידן און די פאָליאַקן אַרום איז שטרענג פאַרבאָטן, וויייל יידן ברענגען עפּי־דעמיעס אויף דער אַרישער באָפעלקערונג..."

פון דעסטוועגן האָט מען זיך נאָך אַרויסגעגנבעט מיט סכנות נפשות פון מאָגלניצער געטאָ אין די נאָ־ענטע דערפער, כדי עפּעס צו פאַרקויפן און פאַרדינען אויף חיונה. דאָס האָט געדויערט ביז סוף פעברואַר 1941, וועו יידן אין גריצער קרייז האָבן געמוזט פאַר־לאָזן די שטעטלעך און זיך איבערזידלען אין וואַרשע־ווער געטאָ.

אַ קליינער טייל פון די מאָגלניצער יידן האָט דעם באָפעל נישט אויסגעפירט. זיי זענען אַוועק פאַר דעם טערמין פון אַריבערפאָרן קיין וואַרשע אין די אַרומיקע שטעטלעך: ניישטעטל, אדזיוואל, קוויוו, דושיעוויצע, אָפּאָטשנע און ביאַלאָבזשעג.

צווישן די, וועלכע זענען אַוועק קיין דזשעוויצע געדענק איך פאָלגנדע פערזאָנען: 1) יעקל גרייצער; 2) יאָסל גרייצער, זון פון לייבקע גרייצער; 3) ישראל לעווענברג, זון פון אליעזר „שמש"; 4) זיין פרוי, די טאָכטער פון אברהמטשע פייפער; 5) מיין ברודער, מענדל, זיין פרוי פּעסע, די טאָכטער פון אליעזר „שמש" לעווענברג; 6) משה בעקער, זון פון טאָבע־לאה; 7) בערל גרייצער, זון פון שמואל גרייצער.

די לעצטע דריי: מענדל הערבשטיין (מיין ברו־דער), משה בעקער און בערל גרייצער זענען אַרויס־געפירט געוואָרן זומער 1942 קיין אָפּאָטשנע מיט נאָך 19 בחורים פון דזשעוויצער געטאָ און דאָרט דערשאָסן געוואָרן. זייערע פרויען און די אַנדערע מאָגלניצער זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט די דזשעוויצער בעת דער לעצטער אַרויסשיקונג.

מען פירט אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען קיין וואַרשע

צוזאַמען מיטן גרעסטן טייל מאָגעלניצער יידן איז אויך מיין פאַמיליע (אַ חוץ מענדלען, וועלכער איז אַוועק קיין דזשעוויצע) געפאָרן אין די פאַרמאַכטע וואַגאָנען קיין וואַרשע.

ערשט, וועז מיר זענען אָנגעקומען קיין פיאסעטשנע, האָט מען אונדז דערלויבט ארויסצוגיין כאָפן אַ ביסל לופט און אויסגלייכן די ביינער, וואַרפנדיק דערביי אייגער דעם אַנדערן אויף דער ערד צום גרויסן פאַרגעניגן פון די דייטשע באַגלייטער און פוילישע „צושויער". נאַכער האָט מען אונדז צוריק פאַרשלאָסן אין די וואַגאָנען און ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע.

אין וואַרשע האָט מען אייגעקוואַרטירט די אָנגעקומענע יידן פון די שטעטלעך אין די שולן, בתי־מדרשים, שטיבלעך און אַנדערע עפנטלעכע געביידעס. די ענגשאַפט איז געווען גרויס. צענדליקער פאַמיליעס, מענער, פרויען און קינדער זענען צונויפגעשטופט געוואָרן אין איין זאַל. די לאַגע איז געווען אומדערטרעגלעך.

מיין מוטער האָט געהאָט אַ חברטע אויף דער טוואַרדע גאַס נומ. 13. האָט זי אונדז אַרייגענומען צו זיך אין ווינונג. מיר האָבן מיטגענומען מיט זיך שפייז: געטריקנטע פאַרפל, קאַשעס, רייז, פעטס. מיין מוטער האָט געהאָט אַ קוזין אַ בעקער, וועלכער האָט געהאָט אַ בעקעריי אין וואַרשע אויף דער אָגראַדאָוע גאַס נומ. 18. זענען מיר, די קינדער, געגאַנגען יעדן טאָג קויפן אַ ברויטל פאַר דער גאַנצער משפחה. מיר זענען געווען צווישן די גליקלעכע אין געטאָ, וועלכע האָבן זיך נישט געניטיקט אין געזעלשאַפטלעכער הילף באַלד ביים אַרייגקומען אין געטאָ.

גייענדיק אַהיים מיטן ברייטל (פאַר דער גאַנצער משפחה) האָבן מיר עס געמוזט באַהאַלטן, מען זאָל דאָס אונדז נישט אַרויסרייסן מיט כוח. אויפן וועג, אַהין און צוריק, האָבן מיר געזען יונגע און עלטערע מענטשן שטרעקן אויס די הענט נאָך אַ שטיקל ברויט; וויפל טויטע קערפערס ליגן אויף די טראָטוואַרן, צוגעדעקט מיט צייטונגען ביז דאָס קעטשל פון „חסד של אמת" וועט זיי צונעמען.

איז קיין וווּנדער, וואָס די קרעפטיקע, די יינגערע, האָבן פרובירט און אַ סך מאָל איז עס זיי גלונגען אַרויסצוכאַפן אַ ברויט פון יענעמס הענט.

איך האָב געוואָרנט מיינע עלטערן אַז נישט לאַנג וועט עס דויערן און מיר וועלן אויך קומען צו דער מדרגה: שטאַרבן פון הונגער, אָדער כאַפן אַ שטיקל ברויט בכוח פון אַנדערע. איך האָב זיי פאַרגעלייגט אַרויסצוגיבענען זיך פון וואַרשעווער געטאָ און אריבערפאָרן קיין דזשעוויצע, פון וואַנען מען האָט נאָך די יידן נישט אַרויסגעטריבן און וווּ אונדזער מענדל געפינט זיך. דאָרט וועלן מיר זיך קענען איינאָרדענען.

איך האָב זיך פאַרבונדן מיט אַ מאָגעלניצער קריסט, יוזעף שיינפעבער (וואָרשיינלעך געשטאָמט פון פאָלקס־דייטשן), וועלכער האָט געהאָט פאַרן קריג אַן אויטאָ בשותפות מיט יידן. איך האָב ביי אים באַהאַלטן לעדער, וואָס מיר האָבן צוזאַמען אויסגעאַרבעט. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל אונדז אַרויסהעלפן אין פאַל, וועז מיר וועלן קומען קיין דזשעוויצע. ער האָט צוגעזאָגט און טאַקע געהאָלטן וואָרט — אַרויסגעהאָלפן אונדז ביים איינאָרדענען זיך אין דזשעוויצע.

פון וואַרשע אין דזשעוויצער געטאָ

אָנהייב אַפּריל 1941, נאָכן אָפּזיין אַ צוויי חדשים אין וואַרשעווער געטאָ, האָט אונדזער גאַנצע פאַמיליע זיך אַרויסגענבעט פון וואַרשעווער געטאָ קיין דזשעוויצע.

יוזעף שיינפעבער איז געקומען פון מאָגעלניצע און האָט געבראַכט די באַהאַלטענע לעדער, וואָס מיר האָבן אומלעגאַל אויסגעאַרבעט, גוט פאַרקויפט און שיין פאַרדינט... מ'האָט אונדז געמסרט. די סחורה איז קאָנפיסקירט געוואָרן. מיך מיט מיין ברודער, מענדל, האָט מען אַריבערגעפירט אין דער תפיסה קיין ניישטעטל .דאָרט האָט מען אונדז געפייניקט און געשלאָגן. מענדלס פיס זענען געשוואָלן געוואָרן פון די קלעפּ. ענדלעך נאָך „סטאַרען" זיך האָט מען אונדז באַפרייט און מיר זענען צוריק געקומען קיין דזשעוויצע.

ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און זומער 1942 האָט מען מיין ברודער מענדל דערשאָסן (ווי איך האָב שוין פריער דערציילט).

אָקטאָבער 1942 איז אַרויס אַ באַפעל: „די יידן פון ניישטעטל, אָדזשיוואָל, קוויוו, דזשעוויצע — ווערן אַרויסגעפירט קיין אָפּאָטשנע און פון דאָרט וועלן זיי טראַנספּאָרטירט ווערן מיט דער באַן אויף אַן „אום־באַקאַנט אָרט".

ווידער אין גלות...

מיר, די יינגערע, זענען געגאַנגען אין די רייען

צו פוס. די עלטערע האָט מען געפירט אויף די וועגע־
נער, באַגלייט פון ביידע זייטן דורך דייטשע סאָלדאַטן.

7 בחורים, דזשעוויצער און מאָגעלניצער, די ברי־
דער גרייצער, יאָקל, יאָסל און איד, האָבן באַשלאָסן
צו אַנטלויפן פון די רייען. די דייטשן האָבן אינדז
נאָכגעשאָסן. די דזשעוויצער בחורים זענען געפאַלן
טויטע. אונדז — די דריי מאָגעלניצער און איינעם פון
די 4 דזשעוויצער — איז געלונגען צו אַנטלויפן אין
נאָענטן וואַלד, בעת אַלע דזשעוויצער יידן האָבן מאָר־
שירט צו דער באַן קיין אָפּאָטשנע און פון דאָרט אין
די טויט־לאַגערן.

מיר פאַרבינדן זיך מיט די פּאַרטיזאַנער

דער דזשעוויצער בחור, וועלכער איז געבליבן
מיט אונדז, האָט געווויסט וועגן דער אַנוועזנהייט פון אַ
פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין די דזשעוויצער־פּשיסכער
וועלדער. ער האָט אויך געקענט דעם פאַרבינדלער
צווישן די דאָרפסלייט און די פּאַרטיזאַנער.

ביינאַכט האָט ער אונדז אַרײַנגעפירט צו אים און
יענער האָט אונדז פאַרבינדן מיט דער גרופּע, וואָס
האָט געציילט 16 מענער און איין פרוי, אַ יידיש מיידל
פון גריצע. צוזאַמען מיט אונדז, האָט די גרופּע גע־
ציילט 20 מענער און איין פרוי. צווישן זיי 18 יידן און
צוויי פּאָליאַקן. איינער פון די פּאָליאַקן איז געווען אַ
פּאָרוטשניק אין דער פּוילישער אַרמיי. ער איז געווען
דער קאָמאַנדאַנט פון דער גרופּע; דער צווייטער אַ רוס,
אַ געווען קריגס־געפאַנגענער.

דער צוזאַמענשטעל פון די יידן לויט די שטעט איז
געווען: פון גריצע — אַ בחור מיט אַ מיידל (חתן־כלה);
פון מאָגעלניצע — מיר דריי; די איבעריקע פון
דזשעוויצע און דער גרעסטער טייל פון פּשיסכע.

געווויינט האָבן מיר אין וואַלד. יעדן טאָג אויף אַן
אַנדער אָרט. עסן האָבן מיר זיך דערוואָרבן דורך רעק־
וויזיציעס ביי די פּויערים פון דער סביבה.

די אַקציעס זענען דורכגעפירט געוואָרן ביינאַכט.
די אויפגאַבע איז געווען זיך צו דערוועַרבן לעבנסמיטל
און אויספירן נקמה־אַקטן אויף די פּויערים וועגן וועל־
כע מיר האָבן געווויסט, אַז זיי אַרבעטן מיט מיט די
דייטשן. מיר האָבן נקמה געמומען פאַרן יידישן בלוט,
פאַרן יידישן האָב־און־גוטס מיט וועלכן זיי האָבן זיך
אָנגעזעטיקט, העלפּנדיק די דייטשן אין זייערע מער־
דערלעכע אַקציעס. דאָס איז געווען אונדזער לעבנס־
סטימול. מיר האָבן נישט געגלייבט, אַז מיר וועלן
איבערלעבן די מלחמה.

די ערשטע אַקציע האָבן מיר אויסגעפירט אויף אַ
פּאָזנאַנטשיק, וועלכער האָט געפיניקט דאָס רעשטל
דזשעוויצער יידן (בערך 50 מאַן), וועלכע די דייטשן
האָבן איבערגעלאָזט אין שטעטל, כדי אָפּצוריניקן דאָס
געטאָ; סאָרטירן די איבערגעבליבענע פאַרמעגנס און
עס אָפּטראַנספּאָרטירן קיין דייטשלאַנד.

דער פּאָזנאַנטשיק פלעגט זיי שלאָגן און פיניקן
ביי דער פּינצטערער אַרבעט, בשעת זייער האַרץ האָט
געבלוטיקט, אַנרירנדיק יעדן חפץ, אָדער מלבוש, וואָס
האָבן געהערט צו זייערע פאַרשיקטע עלטערן, ברי־
דער און פריינד און אַפילו זייערע אייגענע זאַכן, וואָס
זענען געבליבן אין דער דירה און זיי זענען אַרויסגע־
יאָגט געוואָרן.

ער אַליין האָט זיך אויך נישט אָפּגעזאָגט פון דער
„ירושה", אָנשטאָפּנדיק זיינע קעשענעס און וואַלי־
זעס מיט די טייערסטע און ווערטפילסטע צירונג און
מלבושים פון די אויסגעזידלטע.

אין אַ געווויסער נאַכט זענען מיר אַריין צו דעם
פּאָזנאַנטשיק אינעם דאָרף, ווו ער האָט געווויינט, צווישן
דזשעוויצע און אָפּאָטשנע. דאָרט איז געווען אַ מיל
פון וויין און קאָרן, וואָס די דייטשן האָבן רעקווירירט
ביי די פויערים. דאָס איז אויך געווען דער זאַמלפּונקט
פון די קאָרטאָפל, וואָס מען האָט געשיקט קיין דייטש־
לאַנד.

קומענדיק אין דאָרף, אונטער דער קאָמאַנדע פו־
נעם פּאָליאַק, האָבן מיר קודם־כל צוגענומען ביים
פּאָזנאַנטשיק אַלע אָנגערויבטע זאַכן ביי די יידן. דער
„טריבונאַל" פון די פּאַרטיזאַנער האָט אים פאַרמשפט
צום טויט דורך דערשיסן פאַר מיטאַרבעטן מיט די
דייטשן. אויסגעפירט דעם גזר־דין האָט יעקל גרייצער
פון מאָגעלניצע.

אַוועקגייענדיק פון דאָרף האָבן די פּאַרטיזאַנער
איבערגעלאָזן מעלדונגען וועגן משפט, פסק, מאָטיוון
און וועגן דעם אויספירן פונעם פסק־דין, כדי די אי־
בעריקע מיטאַרבעטער זאָלן זיך שרעקן און איבער־
רייסן זייער מיטאַרבעט מיט די דייטשן.

אַ צווייטן נקמה־אַקט האָבן מיר אויסגעפירט אי־
בער די פירער פון פּשיטיקער פּאָגראָם. ווי באַווּסט,
האָבן די פּשיטיקער ענדעקעס פּאָגראָמירט די יידן אין
זייער שטעטל, נאָענט פאַרן אויסברוך פון צווייטן
וועלט־קריג. אין יאָר 1935 האָט די יידישע יוגנט גע־
שטעלט אַ ווידערשטאַנד און דערשאָסן איינעם פון די
פּאָגראָמשטשיקעס. די פּוילישע פאַשיסטישע רעגירונג
האָט דאַן פאַראורטיילט די יידישע פאַרטיידיקער צו

שווערע שטראָפן. די יידישע באַפעלקערונג אין פּוילן און די יידן אין דער גאָרער וועלט האָבן געטאָדלט דעם אורטייל, וואָס האָט געדינט אַלס „גרינע ליכט" פאַר אַלע פאָגראָמשטשיקעס, וועלכע האָבן באַקומען פרייע הענט צו ראָבירן און מאָרדן יידן, נישט אָנשטויסנדיק זיך אויף קיין ווידערשטאַנד מצד דער יידישער זעלב־שוץ. פון דאָנעט האָט זיך פאַרשפּרייט ווי אַ מגיפה די באַיקאָט־באַוועגונג קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן .

אין איינער פון די פינצטערע נעכט זענען מיר אָנגעקומען קיין פּשיטיק, אויפגעזוכט די אומבאַשטראָפטע פירער פון פּאָגראָם — דעם סאָלטיס, בירגערמייסטער פון שטעטל, אַ לערער און צוויי אַנדערע ענדעקעס. דער טריבונאַל האָט זיי פאַרמשפּט צום טויט פאַר מיטאַרבעטן מיט די פּוילישע פאַשיסטן און מיט די דייטשן. דער אורטייל איז אויסגעפירט געוואָרן אויפן אָרט און אַלע פיר אומבאַשטראָפטע ענדעקעס האָבן באַקומען זייער פאַרדינטע שטראָף.

פאָרן אומקערן זיך פון פּשיטיק האָבן מיר אויסגעקלעפט מעלדונגען אין נאָמען פון פאַרטיזאַנער־טריבונאַל וועגן משפּט, פּסק־דין, מאָטיוון און אויספירן דעם אורטייל .מיר האָב אויך געווארנט, אַז דער זעלבער גורל שטייט פאַר אַלע פאַשיסטן און מיטאַרבעטער מיטן דייטשן אָקופאַנט.

דאָס האָט געמאַכט אַן אויסערגעווייניגלעכן רושם אויף די פּוילישע קאָלאַבאָראַנטן און אָנגעווארפן אויף זיי אַ פּחד. די „חוצפּה" פון די פאַרטיזאַנער האָט אויך אויפגעבראַכט די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען. זיי האָבן באַשלאָסן, אַז ס׳איז געקומען די צייט אונדז צו ליקווידירן .

זייער פּלאַן איז געווען: כאַפּן אונדז לעבעדיקער־הייט, אַוועקשטעלן פאַר אַ משפּט און אויספירן די עקזעקוציע פון הענגען אונדז עפנטלעך, כדי די באַפעלקערונג זאָל זיך נישט שרעקן פאַר די פאַרטיזאַנער און האָבן אַכטונג צו דער דייטשער מאַכט.

אַן אָבלאַווע אויף אונדז

אונדזער פאַרבינדלער האָבן מודיע געווען וועגן די דייטשע צוגרייטונגען אונדז אַרומצורינגלען און נעמען אין געפאַנגנשאַפט. מיר האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן צוריקציען זיך אין וואַלד, נישט איבערלאָזנדיק קיין שפורן דער שניי האָט שוין באַדעקט די פעלדער. ס׳איז געווען נאָוועמבער 1942, און יעדער טריט האָט איבערגעלאָזט שפורן. זענען מיר געגאַנגען דורך די אָזיעריעס אויף ברעטער, וואָס האָבן געדינט אַלס בריק פאַר די פישער. מיר זענען געגאַנגען טריט ביי טריט, 21 מענטשן, פאַרווישנדיק אונדזערע שפורן.

ווען מיר זענען אָפּגעגאַנגען אַ געוויסן שטח אין־בער די סטאָווע, האָבן מיר זיך אָוועקגעזעצט אָפּרוען, אויסריניקן דאָס געווער, עפּעס איבערכאַפּן. פלוצלינג הערן מיר אַגעשריי פונעם גריצער מיידל:

— די דייטשן זענען דאָ!

און שוין הערט מען זייערע שיסעריין. מיר זענען אָנטלאָפן, איבערלאָזנדיק 6 געפאַלענע, צווישן וועלכע ס׳האָט זיך געפונען דער חתן פונעם גריצער מיידל.

ביינאַכט זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען אין אַ סטאָדאָלע נעבן אַ דאָרף. מיר האָבן אַריינגעשיקט אייניגעם פון אונדז צו אַ פאַרבינדלער זיך דערוויסן, ווי עס האַלט מיט דער אָבלאַווע און ווי אַזוי איז די שטימונג פון די פויערים. ער איז אַרויסגעקומען מיט אַ „בשורה", וואָס האָט אונדז נידערגעשלאָגן.

— ס׳איז געקומען אַ באַפעל פון מאָסקווע — האָט ער דערציילט — אַז די יידישע פאַרטיזאַנער דאַרף מען אָפּזונדערן פון די פּוילישע פאַרטיזאַנער. די פּוילישע באַפעלקערונג באַקלאָגט זיך, אַז די יידן זענען אַ באַנדע, וואָס באַרויבט די דאָרפישע באַפעלקערונג; זיי מאָרדן פאָליאַקן צוליב נקמה פאַר זייערע מעשים קעגן יידן. דאָס ברענגט דערצו, אַז די דאָרפסלייט ווילן נישט שטיצן די פאַרטיזאַנער־גרופּן, ווו ס׳זענען פאַראַן יידן. זיי האָבן אונדז צוגעזאָגט הילף, בלייבנדיק אין קאָנטאַקט דורך אַ פאַרבינדלער. דאָס געווער האָבן זיי ביי אונדז צוגענומען.

צומאָרגנס ביינאַכט זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען 10 מאַן פון די 15 לעבן געבליבענע. פינף זענען דערווייל אַוועק באַטראַכטן, וואָס מיר האָבן וויטער צו טאָן.

אונדזער לאָגע איז געווען אַ פאַרצווייפלטע. 10 יידן אָן געווער, אָן קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג. פאַרפאָלגט זענען מיר דורך די דייטשן און דער אָרטיקער באַפעלקערונג. וואָס קאָנען מיר אויפטאָן?

דער גרעסטער טייל פון דער גרופּע, צווישן וועלכע איך בין אויך געווען, האָט איינגעזען, אַז מיר קאָנען נישט פאַרזעצן דעם קאַמף. דעריבער זאָל יעדער אייניגער פאַרלאָזן דעם וואַלד. ווער עס וויל זאָל בלייבן אויף זיין אייגענער אַחריות.

איך בין אַוועק פון וואַלד צוזאַמען מיט די, וועלכע האָבן פאַרלאָזן די פאַרטיזאַנער־גרופּע. אַ ראַדאַמער ייד:

די ברידער יעקל און יאָסל גרייצער און נאָך איניקע זענען געבליבן. זיי האָבן געקעמפט און זענען געפאַלן. ערע זייער אָנדענק!

צוריק אין מאָגעלניצע

דאָס איז געווען מיין באַשלוס. אָבער ווי אַזוי פירט מען אים אַדורך? פאַרן, אָדער גיין מיטן שאָסיי — אַפילו אַ „פוילישער וועג" קומט נישט אין באַטראַכט. בין איך געגאַנגען דורך פעלדער און לאָנקעס. צוויי מאָל בין איך דורכגעגאַנגען אַ טייך אין אָנטוועכן. פאַרנאַכט בין איך דערגאַנגען צו איינעם פון די טאָמ־טשיצער וועלדער. דאָרט האָב איך באַגעגנט אַן אייַ־דעם פונעם וואַלד־היטער, וועלכער האָט געקענט מיין פאָטער (ער האָט ביי אים געקויפט די פערד). איך האָב אים אַנטדעקט מיין סוד, אַז איך וויל פאָרן קיין מאָגעל־ניצע. ער האָט מיר געראַטן, אַז כ׳זאָל זיך האַלטן ווי אַ שטומער פויער, וועלכער פירט מלאָטשען קאָרן, כדי ביים אַריבערפאָרן דעם פּראָם איבערן טייך זאָל מיך דער פּראָם־פירער נישט איבערגעבן צו די דייטשן, ווי ער טוט מיט יעדן ייד, וועלכן ער פירט אַריבער.

ער האָט איינגעשפּאַנט פערד און וואָגן און מיך צוגעפירט צום פּראָם און מיר זענען בשלום אַריבער דעם טייך.

ביינאַכט בין איך אַנגעקומען אין דאָרף וויע־זאָוויץ, נעבן מאָגעלניצע. כ׳בין אַריין צום פויער גאָנשיאַרעק. ער האָט מיר דערלויבט איבערצונעכטיקן ביי אים און בלייבן איבערן מאָרגנדיקן טאָג ביז מיין אָנטוועכן וועט זיך אויסטריקענען.

פון דאָרט בין איך אַוועק אין דאָרף גלוּווציינעק צום קריסט באַלצערער, ביי וועמען כ׳האָב געהאָט באַהאַלטן אַ ביסל לעדער. נאָך מיין דערקלערונג, אַז קיינער פון די דאָרפישע האָט מיך נישט געזען אַריין־גיין צו אים, האָט ער מסכים געווען מיך צו באַהאַלטן אין שטאַל און כ׳זאָל עפּעס טאָן, אויסאַרבעטן לעדער, כדי צו פאַרדינען אויף מיין עקזיסטענץ.

דאָס טוט ער, האָט ער מיר דערקלערט, וויל ער האָט געקענט מיין זיידן, מיין טאַטן און מיך.

כ׳בין געזעסן אין שטאַל און אויסגעאַרבעט לע־דער. פון צייט צו צייט פלעג איך ביינאַכט זיך אַרויס־גנבענען קיין מאָגעלניצע צו יוזעף שיינפּעבער. דאָס איז געווען אַ מהלך פון 4 ק״מ.

איין מאָל ביינאַכט, ווען איך בין געזעסן ביי יוזעפן, נעמען רויע לעדער, כדי אויסצוארבעטן אין שטאַל, זענען אָנגעקומען דייטשן צו נעמען ביי אים זיין פערד און וואָגן, כדי אַרויסצופאָרן אויף אַן אָבלאָווע אויף פאַרטיזאַנער, וועלכע זענען באַפאַלן רי ריקאלער מלע־טשאַרניע און צוגענומען פון דאָרט פוטער, קעז און אַנדערע מילך־פראָדוקטן. איך האָב אויסגענוצט דעם טומל און אַנטלאָפן פון זיין הויז. כ׳האָב זיך באַהאַלטן אין אַ סטאָדאָלע.

צו מאָרגנס אין דער פרי האָט זיין פרוי באַקומען אַן אַטאַק אויף דער לעבער. מ׳האָט גערופן אַ דאָקטאָר. אָוונט צו האָט שיינפּעבער מיך אַריינגערופן צו זיך. מיר האָבן אַדורכגערעדט אונדזערע ענינים און כ׳בין צוריקגעגאַנגען נעכטיקן אין דער סטאָדאָלע. פון דאָרט בין איך צוריק געגאַנגען קיין גלוּווטשינעק, וווּ כ׳בין אָפּגעווען פון נאָוועמבער 1942 ביז מאַי 1943.

וועז כ׳בין נאָך געווען אין גלוּווטשינעק, איז אַנ־געקומען אַ וואָגן מיט פאָלקס־דייטשן פון בלענדאָוו כדי צו רעקווויזירן חזירים פאַר דער דייטשער מאַכט. איינער פון זיי האָט מיך דערקענט. אויפן אָרט האָט ער גאָרנישט געזאָגט, נאָר צומאָרגנס האָט ער געפרופן דעם פויער, ביי וועמען כ׳בין געווען באַהאַלטן, און אים געהייסן מיך אָוועקשיקן .אויב נישט — וועט מען אים און זיין הויז־געזינט אויסשיסן און דאָס הויז פאַרברענען.

דער באַלעבאָס מיינער האָט מיר איבערגעגעבן די מעלדונג פונעם פאָלקס־דייטש .איך האָב געצווייפלט אין דער ריכטיקייט פון דער דערציילונג .אָבער קיין ברירה האָב איך נישט געהאַט, אַן כ׳בין פון אים אָוועק.

געפונען אַ רעטער

טראַכט איך און טראַכט: ווהין זאָל איך גיין? און כ׳האָב באַשלאָסן... צוריק גיין צו גאָנשאָרעקן קיין קיין וויענזאָוויץ.

געקומען צו אים בין איך ביינאַכט. ער האָט מסכים געווען מיך לאָזן איבערנעכטיקן. ער האָט מיר דערציילט, אַז אין דאָרף דרייט זיך אָרום אַ מאָגעלני־צער ייד, אַ שוסטער, זעליק טרעלניק. צומאָרגנס האָט גאָנשאָרעק אונדז צוזאַמענגעפירט. מיר זענען אָוועק אין בריסטאָווצער וואַלד. דאָרט האָט ער געקענט דעם פויער יאָן קאָשאַצקי.

זעליק האָט מיך געהייסן אַריינגיין אין זיין סטא־דאָלע אַן דעם וויסן פון פויער און איבערוואַרטן דעם טאָג. ער וועט מיר ברענגען עסן.

איך בין אַריין אין דער סטאָדאָלע שבת. אויף זעליקן מיטן עסן האָב איך געוואַרט אַ גאַנצן טאָג און אויך דעם גאַנצן זוטיקדיקן טאָג. ס׳איז שוין אָוונט און זעליק איז נישטאָ. מאָנטיק אין דער פרי איז קאָ־

שאַצקי געקומען נעמען היי פאַר די קי און פערד. דער הונגער האָט מיך שטאַרק געפיניקט און איך האָב זיך אַנטפלעקט פאַר אים. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז איך בין אַ גוטער גאַרבער, קען אויסאַרבעטן לעדער. לאָמיר מאַכן שותפות און מיר וועלן גוט פאַרדינען.

כ׳האָב אים געזאָגט, אַז שוין דעם דריטן טאָג, ווי כ׳האָב אין מיין מויל קיין ביסן ברויט און קיין לעפל וואַסער נישט געהאַט. ער האָט זיך באַראַטן מיט זיין ווייב און פינף קינדער: מאַניעק, לעאָנקאָ, מאַניאַ, העלציאַ און סטעפציאַ. זיי האָבן מסכים געווען מיך צו באַהאַלטן.

געשלאָפן בין איך אויפן בוידעם פון פערד־שטאַל. דער בוידעם איז געווען אַזוי אייגנאַרדנט, אַז ווען אַ פרעמדער וועט אַרויפקומען — זאָל ער אַראָפּ־פאַלן נישט וויסנדיק פון וואַנען. אויפן בוידעם האָבן מיר צו ביסלעך אויסגעארבעט לעדער. כ׳האָב פאַר־דינט אויף פרנסה פאַר מיר, און אויך געהאָלפן דער פאַמיליע פון מיין רעטער.

דאָס האָט געדויערט פון מאַי 1943 ביז מאַי 1944.

דאָן איז די פאַמיליע קאָשאַצקי געבליבן געצלעך אָן עסן. ס׳זענען אַרויפגעקומען צו מיר דער מאַן און די פרוי און האָבן געבעטן איך זאָל זיי געבן אַ בריוו צו יוזף שיינפעבער, ער זאָל זיי באַרגן אַ מעטער קאָרן ביז נאָכן שניט. כ׳האָב שטאַרק מורא געהאַט, טאָ־מער איז דאָס אונטערגעשטעלט אַ פיסל פון עמעצן. קאָשאַצקי וועט ווייזן דעם בריוו די דייטשן און מען וועט מיך אַרויספירן צום שיסן. זיי האָבן באַמערקט מיין פאַרצווייפלונג און האָבן מיך באַרואיקט כ׳זאָל נישט זאָרגן. זיי מיינען נאָר צו באַקומען אַ ביסל שפּייז, ווייל זיי האָבן שוין גאָרנישט אין קאָמער.

נישט האָבנדיק קיין ברירה האָב איך זיי געגעבן אַ בריוו. דינסטיק אין דער פרי, אין מאָגעלניצער מאַרק־טאָג, זענען זיי אָנגעקומען צו יוזף שיינפעבער און אים דערלאַנגט דאָס בריוול. דאָן האָט זיך יוזף אָפּגערופן:

— ברידערלעך, מיט יידן האַלט עס זייער שלעכט! פונדעסטוועגן האָט ער קאָשאַצקין געהייסן וואַרטן. ווען אַלע זענען אַוועק פון הויף, האָט יוזף אַריינגע־רופן קאָשאַצקין צו זיך אין שטוב און אים געזאָגט, אַז מיר קאָן מען געטרויען און ער דערפילט מיין בקשה. ער באַרגט אים אויס אַ מעטער קאָרן און אַ מעטער ווייץ. דערצו האָט ער אים נאָך צוגעגעבן אַ פלאַש בראַנפן און קעלבאָס. ער האָט אים אויך פאַרזיכערט, אַז פון היינט אָן קאָן ער קומען צו אים מיט בקשות און ער וועט אַלץ דערליידיקן.

אַ גאַנצן טאָג בין איך געלעגן אויפן בוידעם אין איין שרעק: ווער ווייס צי די דייטשן האָבן נישט אַרעסטירט קאָשאַצקין? און אויב נישט — ווער ווייס צי שיינפעבער האָט באַוויליקט מיין בקשה?

ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט. כ׳דערזע דאָס פאַרפאַלק לויפט שנעל .ער איז פאַרמעליקט און זי — מיט אַ פעקל אין האַנט. זיי זענען אַרויף צו מיר און האָבן מיטגעבראַכט דעם קעלבאָס־ווורשט און דעם בראַנפן. מיט פרייד האָבן זיי מיר אָנגעווונטשן, אַז איך זאָל איבערלעבן די מלחמה. זיי האָבן מיר דערציילט אַלץ, וואָס שיינפעבער האָט געזאָגט. זיי האָבן געגעבן אַ פייערלעכן נדר: „אַדער מיר וועלן אַלע איבערלעבן! אַדער קיינער פון אונדז וועט נישט איבערלעבן!"

אין 8 חדשים אַרום, דעם 16טן יאַנואַר 1945, זענען די רוסן אַריין, האָבן באַפרייט אונדזער געגנט, און איך בין געבליבן לעבן!

יוזף שיינפעבערן דאַרף מען פירן צו דער תליה

אַזוי האָבן אויסגעשריען די מאָגעלניצער פאָליאַקן, דערזענדיק מיך ביי אים נאָך דער באַפרייונג, ווען כ׳בין געקומען צו לויפן צו אים פון בריסטאָווצע. כ׳האָב זיך אַרומגעוואָשן פון דער גאַנצער צייט, זיך איבערגע־טאָן און אַרויס אין גאַס.

— וואָס, דו לעבסט? — האָבן זיי מיך געפרעגט — און יוזף שיינפעבער האָט דיך אויסבאַהאַלטן?

— אויף דער תליה דאַרף מען אים שיקן! — האָבן זיי געוואַלדעוועט.

איצט האָט ער מיך מורא געהאַט צו האַלטן ביי זיך פיל מער ווי בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

בין איך אַוועק אין דאָרף מאַכאָוויץ צו אַ באַ־קאַנטן גאַרבער־אַרבעטער. ביי אים האָב איך זיך אויפ־געהאַלטן עטלעכע וואָכן ביז די געמיטער פון אונ־דזערע שכנים האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט. דאָן בין איך צוריק געקומען צו יוזף שיינפעבער. מיר האָבן געאַרבעט בשותפות.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און פון די לאָגערן זענען געקומען די גערעטעוועטע: יחזקאל גאָלד־שיידער, שמחה בארטמעסער ,העניע וואָלדשטיין און אַנדערע. מיר האָבן געדינגען ביי שטשיסלאָווסקין אַ צימער און געווויינט אַלע צוזאַמען. מיר האָבן געאַרבעט בשותפות גאַרבעריי .שמחה האָט געאַרבעט שניידעריי.

ס׳האָבן זיך שוין צונויפגעקליבן אַ 10 מאַן און ס׳האָט אויסגעזען, אַז די מאָגעלניצער גויים האָבן שלום געמאַכט מיטן געדאַנק, אַז אין מאָגעלניצע וועט באַנייט דער יידישער ישוב. פאַראַן אַ מנין יידן פון די הע־כער דריי טויזנט נפשות, וואָס זענען געווען דעם 1טן סעפטעמבער 1939.

אַז די גויים האָבן שלום געמאַכט מיטן פאַקט, אַז יידן וועלן ווייטער לעבן אין מאָגעלניצע, האָבן נאָר נאַיווע יינגלעך געקאָנט מיינען און טראַכטן.

אַווענ פון מאָגעלניצע אויף אייביק

די אילוזיע איז פאַרשווונדן. אין אַ פינצטערער נאַכט פון אויגוסט 1945, גראָד בין איך געווען אין לאָדזש צוליב געשעפטס־ענינים, האָט מען אָנגעקלאָפט אין דער טיר פון אונדזער צימער, ווו ס׳האָבן געווויינט די עטלעכע בחורים און דאָס מיידל הענע וואַלדשטיין. ס׳האָבן זיך באַווייזן אייניקע לייט פון אַ.ק. (אַרמיאַ קראַיאָווא — אַנטיסעמיטישע פאַרטיזאַנער־באַוועגונג) אין זייערע מונדירן זיי האָבן זיך געפרעגט ווו איך בין, ווייל זיי דאַרפן מיך זייער נייטיק האָבן... זיי האָבן געהאָט אַ חשבון מיט מיר. איך האָב פאַרקויפט לעדער־אויסאַרבעטונגען און שטיוול ביליקער ווי זיי.

— אַ נס, וואָס דו ביסט געווען אין לאָדזש — האָט מיר צו מאָרגנס געזאָגט יחזקאל גאָלדשיידער — אַז נישט וואָלסטו שוין היינט נישט געלעבט. אונדז האָבן זיי איבערגעלאָזן אַ באַפעל צו פאַרלאָזן מאָגעל־ניצע זינט 48 שעה. טאָמער וועט עמעצער וועלן בלייבן — וועט ער דערשאָסן ווערן.

קיין מאָגעלניצע בין איך שוין מער נישט צוריק געפאָרן. די אַנדערע געראַטעוועטע זענען אַוועק קיין לאָדזש .אַ טייל איז דאָרט פאַרבליבן אַ געוויסע צייט און נאָכער אַוועק קיין דייטשלאַנד אין די די־פּי־לאַגערן און געוואָרט אויף אַ מעגלעקייט צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, אַמעריקע, אָדער אַנדערע לענדער.

איך בין געבליבן אין לאָדזש ביזן יאָר 1949. כ׳האָב געהאַנדלט בשותפות מיט יוזעף שיינפעבער און כ׳האָב געהאָלפן מיט וואָס נאָר כ׳האָב געקאָנט דער פאַמיליע קאָשאַצקי, וועלכע האָט מיך געהאָלטן ווי זייערס אַ פאַמיליע־מיטגליד.

אין לאָדזש האָב איך חתונה געהאַט מיט אַ גע־ראַטעוועט יידיש מיידל. ס׳זענען אונדז געבוירן געוואָרן צוויי זין. מיר זענען אַוועק קיין פאַריז, וווּ מיר זענען געווען 9 חדשים, און פון פאַריז — קיין בוענאָס־איירעס.

כ׳האָב זיך גוט איינגעאָרדנט אין אַרגענטינע. איין זון מיינער איז שוין אַלט 20 יאָר און אַרבעט צוזאַמען מיט אונדז. דער צווייטער זון לערנט אין גימנאַזיע.

תל־אָביב, 4.7.66

פּאָלאַ שעוואַץ־אַנעלעוויטש

ווי אזוי האט זיך געראטעוועט מיין שוועסטער שרה־לאה מיט איר מאן

שרה־לאה שעוואַץ, די טאָכטער פון משה (חיה פערלס) שעוואַץ, איר מאַן חיים ראָטבאַרט אַ קוזין פון די מאָגעלניצער ראָטבאַרטס און די מוטער, זענען גע־ווען אין געטאָ ניישטעטל. זי האָט געוואָלט די מוטער אַריבערנעמען קיין רוסלאַנד, וווּ אירע שוועסטער און ברידער האָבן זיך געראַטעוועט, און שוין נישט באַוויזן די זאָל אַדורכצופירן. אין יאָר 1941 האָט אַלפאַנס פּא־דאָגראָצקי, זיי אַריבערגעפירט אַרבעטן אין אַ הויף פון אַ פּריץ. און אַזוי אַרום אָפּגעראַטעוועט פון אַרויס־פירן קיין טרעבלינקע צוזאַמען מיט אַלע ניישטעטער יידן.

אין אַ צייט אַרום האָבן די דייטשן אַרויסגענומען די רעשטלעך יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין די הייף און געפירט צום פאַרברענען.

אויפן וועג צום פאַרטיליקונג־לאַגער זענען שרה־לאה און איר מאַן חיים, אַנטלאָפן אין וואַלד אַריין צווישן ניישטעטל און מאָגעלניצע. דאָרט האָט זי גע־

טראָפן אַ פּויער פון אַ שכנותדיק דאָרף .ער האָט זיי געגומען צו זיך, געמאַכט אַ בונקער אונטער אַ שטאַל, ווו עס זענען געשטאַנען בהמות און חזירים.

27 חדשים זענען זיי געלעגן אין דעם גרוב, אייַנגעבויגן, נישט קענענדיק זיך אויפשטעלן אויסצוגלייכן די ביינער, נישט זענדיק די ליכטיקע שיין. יעדן טאָג, ווען מען האָט זיי געבראַכט עסן, זענען זיי און דער פּויער, וואָס האָט זיי געראַטעוועט, געווען אין אַ סכנה. אַזוי זענען פאַרביי 810 טעג, ביז די רוסן זענען אַריינגעקומען אין דעם דאָרף און זיי האָבן געקענט אַרויסקריכן פון גרוב. די רוסישע סאָלדאַטן און אָפּיצירן האָבן געווייַנט, דערזענדיק די צוויי צעבראָכענע שאַרבנס אַרויסגיין פון דאָרט און טאַפּנדיק די וועגט ווי בלינדע, וויַיל זיי זענען שוין נישט געווען צוגעווייַנט צו דער טאָג־ליכט.

חדשים האָבן געדויערט, ביז וואָגן זיי זענען אַ ביסל געקומען צו זיך (אין גאַנצן געזונט זענען זיי נישט!) און צום סוף פאַרלאָזט פוילן.

אין אי־צטיקן מאָמענט געפּינען זיי זיך אין קאַנאַדע צוזאַמען מיט זייער יינגעלע.

אייזיק הירש

אין א בונקער אין מאגעלניצער וואלד

ביים קריגס־אויברוך בין איך אַלט געווען 10 יאָר. קיין וואַרשע בין איך אַריין מיט דער מוטער, באָבע און ברידער. זיי זענען אַלע אויסגעשטאָרבן פון הונגער און טיפוס. ביים אָנהייב פון מויערן דאָס געטאָ עס איז געווען בערך אַ האַלב יאָר נאָכן אַרויסשיקן פון געטאָ), בין איך און נאָך דריי מאָגעלניצער און זעקס וואַרשעווער חברים (חברים פון שמוגל), אַרויס דורך זייטיקע וועגן און געקומען אין מאָגעלניצער וואַלד. נעבן היצעל האָבן מיר געמאַכט אַ גרוב, צוגעדעקט מיט ביימער און זיך באַזעצט. 10 יידן: 6 וואַרשעווער און 4 מאָגעלניצער: איך, אברהם בארטמעסערס זון, 2 זין פון הענעלע לאָזער פעלדשערס.

איין מאָל אין וואָך פלעגן מיר זיך אַרויסכאַפּן, אַנפאַלן אויף דעם אָדער יענעם דאָרף, און די וואַרשעווער, וועלכע זענען נישט געווען באַקאַנט אין דער סביבה ,פלעגן די זאָכן פאַרקויפן און ברענגען עסן. אגב, זענען זיי געווען 16־יאָריקע בחורים און מיר — 10־11־יאָריקע קינדער.

ווען די געסטאַפּאָ האָט געזוכט אין די וועלדער, זענען מיר געבליבן 5 טעג און מער, אָן עסן.

איין מאָל, נאָך אַ לאַנגן הונגער, זענען אַכט פון אונדז אַרויס אויף דער מאַכאָוויצער מיל, אַנגעשטויסן זיך אויף געסטאַפאָוצעס. 6 זענען אומגעקומען, צוויישן זיי יעקל העני לאָזערס און צוויי זענען אַנטלאָפן. אייַנער פון זיי איז געווען אברהם בארטמעסערס אַ זון. (באַמערקונג פון איבערשרייבער. וועגן דעם זון דערציילט חיים ביטנער אין ביולעטין נומער 2, אַז ער איז געווען אין סוכי נעבן ביאַלאָבזשעג, און דאָרט דערשאָסן געוואָרן).

אין בונקער זענען געבליבן איך און אליעזר העני לאָזערס, זעענדיק, אַז מיר וועלן אויסגיין פון הונגער, האָבן מיר זיך געווענדט צו סטאַשעק פּעלצאָק און געבעטן ער זאָל אונדז פאַרזאָרגן מיט עסן. ער האָט מסכים געווען בלויז צוליב מיין פאָטער, וועמען ער האָט גוט געקענט. דריי חדשים האָט ער צוגעשיקט מיט זיין זון עסן, אין דער פרי און ביינאַכט.

אַ געוויסן פרימאָרגן באַמערק איך, אַז דער שייגעץ קוקט אויף מיר קרום. „אלעזר", זאָג איך, „לאָמיר פאַרלאָזן דעם בונקער און צוקוקן זיך מאָרגן וועמען ער וועט מישלעפּן מיט זיך". מיר האָבן אויסגעטאָן די שטיוול, כדי נישט לאָזן קיין שפּורן אויפן שניי. די פּיס זענען אונדז געווען אָנגעריבן און פאַרגאָסן מיט בלוט, וויַיל זעקס חדשים האָבן מיר שוין די שיך נישט געהאַט אַראָפּגענומען פון די פּיס. מיר זענען פון דאָרט אַרויס און באַהאַלטן זיך אויף אַ מרחק פון 70 מעטער. מיר באַמערקן וווי דער שייגעץ שלעפּט מיט זיך אַ פּוילישן מיליציאַנט, אַ פאַלקס־דייטש, וועלכער האָט שוין אומגעבראַכט פיל יידן און פאַליאַקן.

— יידן, אַרויס פון גרוב! — הערן מיר דאָס געשריי. מיר זענען ווי ער שטעכט דעם באַגנעט אין בונקער און בדק'נט צי ס'איז דאָ בלוט אויף אים.

— ווו זענען זיי? — שרייט דער בלוט־הונט.

— זיי האָבן נאָר־וואָס געמוזט אַנטלויפן — ענט־פערט דער שייגעץ.

ווען מיר האָבן דערזען, אַז זיי זוכן שפורן אין שניי, האָבן מיר אָנגעהויבן לויפן פון באַרג ביים הי־צעל צום בית־עולם, באַרוועסערהייט אין שניי, מען זאָל נישט אָנזען אונדזערע שפורן .מיר זענען געלאָפן זיגזאַג ביז צום בית־עולם, און נאָכער אַרויס אויפן וואַרשעווער שאָסיי, און פון דאָרט וויטער זיגזאַג צום בית־עולם. זיי זענען די גאַנצע צייט נאָכגעלאָפן די שפורן, נאָר פון שאָסיי און וויטער האָבן זיי פאַרלוירן אונדזערע שפורן.

מיר זענען געזעסן ביים פאַרקאַן פון בית־עולם — ווּ מיין זיידע איז געווען דער קברן — פון דער פרי ביז נאָכט. טרערן זענען געפלאָסן פון אונדזערע אויגן און בלוט פון די באַרוועסע, געשוואָלענע פיס אויפן שניי. צוריק אין בונקער האָבן מיר נישט געקענט גיין, וויל זיי וועלן אונדז זיכער זוכן. זענען מיר געבליבן אויפן אָרט ביינאָכט, געטוליעט געטוליעט זיך צוזאַמען, ס׳זאָל זיין אַ ביסל וואַרעמער.

איינדרימלענדיק אויף אַ וויילע, האָט זיך אונדז געדוכט, אַז מיר זענען קליינע קינדער און שפילן זיך אין וואַלד (די „גרויסע" זענען אַלט געווען 10־11 יאָר !). די קעלט האָט אונדז שנעל אויסגעניכטערט פון חלום און דערמאָנט וווּ מיר זענען; נישט געגעסענע, געפרוירענע, געיאָגטע און געפלאָגטע ווי חיות, ביים פאַרקאַן פון בית־עולם, הינטער דער מצבה פון יחיאל־דוד דעם בעל־עגלהס זון, וועלכער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

— איך גיי אַוועק ! — זאָגט מיר אלעזר, און אויב איך קום נישט צוריק פון ביאַלאָבזשעג אין 3 טעג אַרום, איז אַ סימן, אַז מ׳האָט מיך דערהרגעט.

— איך גיי נישט ! — האָב איך געענטפערט, — וויל דער וועג אַהין איז פול מיט סכנות — ,און גע־בליבן דאָרט 5 טעג, געקוקט אויפן שטעטל מיט האַרץ־קלאַפענישׂ; מען זעט נישט קיין לעבעדיקן ייד, נאָר מצבות און מצבות !

האָב איך באַשלאָסן צוריק צו גיין אין בונקער, און זאָל זיין וואָס עס וועט זיין ! איך האָב נישט וואָס צו פאַרלירן !

קומענדיק אין בונקער האָב דערהערט טריט אויפן שניי דערנענטערן זיך. איך האָב זיך איינגע־טוליעט און געלעגן ווי טויט.

פלוצלינג האָט עמעצער אַרויפגעטרעטן אויפן בונקער, אייגעלייגט אים און איך האָב אַ געשריי געטאָן.

— אַרויס, ווייל מיר שיסן גלייך ! — האָט זיך דערהערט אַ געשריי.

— ווער ביסטו ?

— אַ וואַרשעווער, וועלכער האָט נישט ווּ צו שלאָפן, און דער סאָלטיס לאָזט מיך נישט אַריין, — האָב איך געענטפערט.

4 מענטשן האָבן מיך געגומען און געהייסן גיין דריי שריט פאָרויס און געפאָרשט די גאַנצע צייט, ווער איך בין. יעדעס מאָל האָב איך זיי געזאָגט עפעס אַנדערש; און מיר גייען אַן אַ סוף. „ווען דאָס וואָלטן געווען געסטאַפאָוצעס, וואָלטן זיי מיך נישט אַזוי ווייט געשלעפּט", טראַכט איך, טאָ ווער זענען זיי ? אפשר פאַרטיזאַנער ? זיי זענען דאָך מאַסקירט !

די נאָכט איז פאַרשוווּנדן. און אָט זע איך, ווי אַ בוים הייבט זיך אויף, די ערד מאַכט זיך אויף, עס זעט זיך אַ טויער, ביי וועלכן עס שטייט אויף דער וואַך אַ פוילישער סאָלדאַט. איז דאָס אַלץ ווירקלעכקייט ? עס קען דאָך נישט זיין, אַז עס איז אַ חלום, עס איז דאָך שוין טאָג !

און אָט איז ווידער פינצטער ! מען פירט מיך פון איין צימער אין צווייטן ביזן דריטן צימער. דאָרטן האָט אַ פויילשער קאַפּיטאַן מיך געפאָרשט ווער איך בין ? און ווען איך האָב אים געפרעגט, ווּ בין איך אין דער וועלט ? האָט ער געענטפערט מיט אַ פראַגע, האָסט געהערט פון אַן אונטערערדישער וועלט ?

ווידער האָב איך געענטפערט פאַרשידנס אויף זייערע פראַגן, וואָס עס האָט זיי זייער אויפגערעגט און זיי האָבן מיך געדראָט מיט שיסן — דאָס לעצטע מאָל וואַרענען מיר דיך. זאָג ווער ביסטו ? אַ דייטש, אַ פאָליאַק, אַ ציגיינער אָדער אַ ייד ? האָב איך מיט שרעק מודה געווען, אַז איך בין אַ ייד.

זיי האָבן צווישן זיך געראַטעוועט אויף אַ שפראַך, וועלכע איך האָב נישט פאַרשטאַנען און אַריינגע־ברענגט דריי מענטשן, וועלכע האָבן מיר געזאָגט, אַז זיי זענען יידן פון ראַדאָם און איך דאַרף זיך נישט שרעקן, איך געפין זיך צווישן קאָמוניסטישע פאַר־טיזאַנער, און אַז זיי וועלן זיך באַמיען צו האָלטן מיך ביי זיי, — כאָטש איך בין נאָך אַ ייִנגל — אַ קינד.

זיי האָבן מיר דערציילט, אַז אין דער געגנט איז דאָ אַ באַטאַליאָן פון פאַרטיזאַנער, וואָס באַשטייט פון: 600 פאָליאַקן, 400 רוסן, 200 ציגיינער און 160 יידן.

מען האָט מיך געלערנט אומגיין מיט פֿאַרשידן געווער און איך האָב דאָס שנעל אויסגעלערנט. און טראָץ מיין יונגקייט, בין איך צוגעטיילט געוואָרן צו אַ זעקסטל: 2 פֿאָליאַקן, 2 ציגיינער און 2 יידן. מיר זענען געגאַנגען אויף איין אַקציע קיין בלענדאָוו, צו הרגענען פֿאָלקס־דייטשן. ליגן מיר דאָס זעקסטל און לויערן אויף די דייטשן, דערווייל פֿאָלט אַ קויל און הרגעט דעם צווייטן יידן, און ווען מיר קערן זיך צו־ריק, זאָגט מען אונדז, אַז מיר מוזן לויפן. און דו קליינער מוזט אויך לויפן, זאָגט דער קאָפּיטאַן נישטאָ קיין נישט קענען. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין פֿאוולאָוויץ. דאָרט האָט געווויגט אַ פֿאָלקס־דייטש, וואָס האָט געהאַט געווער. מיר האָבן זיך געגרייט אים צו באַפֿאַלן, 12 מאַן זענען מיר געווען. ער האָט דאָס באַמערקט און געוואָלט אַריין צו זיך אין ווויגונג אונדז באַשיסן, זענען מיר אַריין 2 מאַן דורכן פענצטער און אין איין אויגנבליק געפונען אים (שיסן האָבן מיר נישט געהאַט קיין באַפֿעל) און צוגענומען ביי אים צוויי מאַשינען־געווער, 3 פּיסטאָלן, 16 האַנט־גראַנאַטן און אַ סך קוילן און צוגעגעבן אַ סך טרוקענע קלעפּ. מיר זענען ווידער אַמאָל אַווועק אין פּינצטערן וואַלד און איך האָב געטראַכט, ווען מיינע חברים זענען מיט מיר ביי אַזאַ שטיקל אַרבעט, ווי וואָלטן זיי זיך גע־פרייט דערמיט. אַ שאַד, וואָס זיי זענען געפֿאַלן אַן קאַמף!

פּינף טעג אורלויב האָבן מיר באַקומען אַלס באַלוינונג פֿאַרן דערפילן די אויפגאַבע. אונדזער שמחה איז געווען גרויס, און איך בין דורכגעשלאָפֿן די נאַכט רואיק. אַ רויש פון ערשאָפֿלאַנען האָט מיך אויפגעוועקט — וואָסערע ערשאָפֿלאַנען זענען דאָס? — האָב איך געפֿרעגט, רייבנדיק די אויגן פון שלאָף נאָך פינף נעכט נישט שלאָפן. — רוסישע ערשאָפֿלא־נען! — האָט דער סערזשאַנט געענטפֿערט. זיי וואַרפן אַראָפּ אַמוניציע און זאָכן. וועט מעלדעט זיך פרייוויליק צו גיין ברענגען די זאָכן? — איך האָב זיך געמאָלדן און געשלעפּט צוזאַמען מיט אַנדערע די שווערע פּעק, און דאָ איז שוין געוואָרן טאָג, שלאָפן האָט מען שוין נישט געקאָנט. איך קאָן נישט איינרו־ען, איך וויל עפּעס טוען. איך דאַרף קיין אורלויב. צוויי טעג האָב איך געפּוצט שיך און נאָך אַזעלכע זאָכן געטאָן, אַבי נישט רוען!

איך האָב לאַנג נישט געדאַרפט וואַרטן, אַ באַפֿעל איז געקומען: הונדערט מאַן גייען אויף אַן אַקציע אויפ־צורייסן אַ באַן־צוג, אין וועלכן עס געפינען זיך צוויי טויזנט דייטשן, מיט צוואַנציק וואַגאָנען ווינטער־קליידונג פֿאַרן פראָנט.

— דו דאַרפסט אָנצינדן דעם קאָבעל פֿון דער מינע, וועלכער האָלט 200 מעטער און 150 מעטער ווייט פון קאָבעל איז דאָס אָרט, ווו דו קענסט אָנטלויפן. אונטערצינדן דאַרף מען מיט אַ פֿאַפּיראָס, הינטער מיר איז געשטאַנען אַ פֿאָרטשניק און געציילט די מי־נוטן און סעקונדן. שטאָלץ אויף מיין אויפגאָבע בין איך געלעגן אין ראָוו (קאָנאָל), צוגעהערט זיך צו די שינעס, האָט דערהערנדיק אַ געשריי צינד! האָב איך אָנגעצונדן און געציילט ביז 15 און אָנגעהויבן לויפן. זייענדיק דריי מעטער פון ראָוו, האָב איך זיך געמוזט ווארפן צו דער ערד, ווייל די שפּריצן פון דעם אויפ־געריסענעם צוג האָבן געשטעלט אין סכנה מיין לויפן. דאָ איז געפלויגן אַ קאָפּ, דאָרט אַ האַנט, דאָרט אַ פוס און דאָס פייער איז שרעקלעך.

אין דעם האָבן מיר דערהערט אַ רויש פון ערשאָפּ־לאַנען. 40 שטיק זענען זיי דערשינען און באַלויכטן דעם פּלאַץ, אַז אַ נאָדל האָט מען געקאָנט געפונען. אַ האַלבע שעה האָבן זיי אונדז געזוכט און נישט גע־פונען. און ווען זיי זענען שוין גרייט געווען צו פֿאַר־לאָזן דעם פּלאַץ, האָט איין ערשאָפֿלאַן אָנטדעקט אַ גרו־פּע פֿאַרטיזאַנער און דערשאָסן צען פון זיי. די ליכט האָט זיך אויסגעלאָשן און מיר זענען דערווייל אַווועק אין וואַלד, נאָר פופצן מאַן זענען געבליבן מיטן שווערן געווער. באַלד זענען די דייטשע ערשאָפֿלאַנען צוריק געקומען, אָנטדעקט די פופצן מאַן און אַלעמען אויס־געשאָסן.

די צאָל קרבנות אין דער נאַכט, זענען געווען 25. ערשט די אָנדערע נאַכט האָבן מיר צוביסלעך צונויפּגעשלעפּט די געפֿאַלענע, זיי צו באַגראָבן. דער קאָפּיטאַן איז דאָן צו מיר און געזאָגט: זייער גוט, אַז דו ביסט געבליבן לעבן, איך האָב נישט געגלויבט אין דעם, אָבער דו ביסט סוף כל סוף אַ קינד און מיר ווילן דיך נישט איינשטעלן מער. פון איצט אָן ביסטו אַ פֿאָליאַק — בראָניסלאָוו פֿאַרטשינסקי, גייסט אַר־בעטן קין בראנישעוו נעבן גאַסצין צו אַ פֿאָלקס־דייטשקע. צומאָרגנס בין איך אַווועק אַהין. דאָס איז געווען אַ צוואַנציק־דרייסיק קילאָמעטער פון דאָרט.

פֿאַרנאַכט בין איך געקומען אין אויבנדערמאָנטן דאָרף. נאָכן באַקומען אַ צעטל פון סאָלטיס אויף נעכ־טיקן, בין איך אַריין צו דער פֿאָלקס־דייטשקע און פֿאַרגעלייגט איר מיין אַרבעט — פֿאַשען בהמות קענסטו? — יאָ, האָב איך געענטפֿערט.

צומאָרגנס, האָט זי מיר באַמערקט, אַז איך פֿאַשע ווי אַ ייד. עס איז מיר דערפון נישט פריילעך געוואָרן אויפן האַרץ. אויך די שקצים אויפן פעלד מיט זייערע „שאלות" האָבן אויף מיר אָנגעיאָגט אַ שרעק, ענדלעך האָב איך זיך מיט זיי איינגעלעבט און מיין „יידישקייט איז נישט אָנטדעקט געוואָרן.

אַזוי זענען אַוועק חדשים. דער אַרבעטס־טאָג האָט זיך אָנגעהויבן פיר פאַרטאָג און געענדיקט 12 אַזייגער בייגאָכט, מיט אַ פּויזע פון אַ שעה אַנדערט־האַלבן. זונטיק האָב איך געדאַרפט גיין אין קאָשציאָל, אַז נישט האָט זיך געקאָנט דערוועקן אַ חשד אויף מיר. שלעכט איז געווען, וועז איך האָב געדאַרפט פֿאָרן קיינו גאָסצין אין מיל אַריין, דאָרטן האָבן געאָר־בעט צוויי מאָגעלניצער פֿאַליאָקן, און איך האָב געציטערט, אַז זיי זאָלן מיך נישט דערקענען. אָבער פיל ערגער איז מיר געווען, וועז מיין בעל־הביתטע האָט מיר געהייסן איינשפּאָנען די פערד און פֿאָרן קיין מאָגעלניצע אויפן יאַריד קויפן חזירים. קיין שום תירוץ אַרויסצודרייען זיך האָב איך נישט געפונען.

אַזוי פֿאָר איך ביז צו דעם שעכט־הויז און אָט בין איך שוין ביי די עלעקטראָוויע, לאַנגזאָם, די בעל־הביתטע זאָל נישט באַמערקן, לאָז איך אַראָפּ דאָס היטל איבער די אויגן, דערנענטער זיך אַלץ מער צו צו מיין געבורטס־שטעטל, און דאָס האַרץ קלאַפּט און קלאַפּט .און אָט בין איך אַריבער די בריק, דער יאַריד איז אינגאַנצן „ברען", דער מאַרק פול מיט פּויערים ,וועלכע האָבן געברענגט זייערע פּראָדוקטן צו פֿאַרקויפן. מען קויפט אייער, פּוטער, גרינס, פרוכט, חזירים און אַנדערע זאַכן. מען פֿאַרקויפט סחורות פֿאַרשידענע, דער הו־האָ, דער טומל, אַזוי ווי אַמאָליקע דינסטיקדיקע יאַרידים, אַ ווייל האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז אַלץ איז ווי געווען. אין אַ מינוט אַרום דערזע איך די טרויעריקע ווירקלעכקייט. יאָ! אַלץ איז ווי געווען! נאָר אָן יידן!

מיין בעל־הביתטע הייסט מיך זיצן און היטן דעם פערד און וואָגן, און איך בין גליקלעך ,אַז זי הייסט מיך נישט גיין אינקויפן מיט איר. פון 8 פרי ביז 2 נאָכמיטאָג זיץ איך אויפן וואָגן, וועלכער שטייט נישט ווייט פון „דאָם לודאָווי" ,שקצימלעך דרייען זיך, ווילן עפּעס גנבענען. זשאַנדאַרן גייען פֿאַרבי און איך האָלט אין איין „דרעמלען". יעדע מינוט איז מסוכן־דיק, וועז איינער נאָר וועט מיך דערקענען, בין איך פֿאַרלוירן!

סוף כל סוף זענען מיר אַרויסגעפֿאָרן פון מאָגעל־ניצע און ווייטער איז מיין אַרבעט אָנגעגאַנגען. איך בין „געשטיגן" פון אַ פֿאַסטוך צו אַ פֿאַראָבעק! מען האָט מיר געקויפט איין אנצוג מיט אַ פּאָר שטיוול, נאָר די „נסיעות" איז נישט איבערצוטראָגן.

— שפּאָן איין די פערד, מיר פֿאָרן קיין גריצע! האָבן געשריגן — באַפעלט די צוויי געסטאַפֿאָווצעס פון גריצע, די זין פון מיין בעל־הביתטע. זיי האָבן געכאַפּט אַ וווּרקער ייד אין אַ דאָרף, אויפן וועג האָבן אים די פּוילישע פּויערים שוין האַלב דערהרגעט, אָבער די געסטאַפֿאָווצעס דאָרפן אים ברענגען אַ לע־בעדיקן קיין גריצע. דערפאָר באַקומען זיי אַלס פֿאַלקס־דייטשן 25 ליטער שנאַפּס, 2 פּאָר שטיוול, 2 מעטער קאָרן און 2 מעטער וויץ. אַזאַ טייערן פּריז פּאָר אַ ייד האָט מען נאָר באַצאָלט אַ פֿאַלקס־דייטש און צום סוף יאָר 1944, וועז מען האָט שוין קיין ייד נישט גע־קאָנט געפונען.

און איך פֿאָר מיט דעם האַלב־טויטן ייד, וועל־כער איז צוגעדעקט מיט אַ ספּרעדזיאָווקע אויף וועלכע עס ליגן שטיינער. יאָ, מען מוז אים ברענגען לעבע־דיק נאָך גריצע, און דאָרט אים טויט שלאָגן.

צומאָרגנס איז געווען אַן אָנפאַל פון פֿאַרטיזאַנער אויף די פֿאַלקס־דייטשן. מען האָט ביי די צוויי זין צוגענומען דאָס געווער און זייער פיל געלט און אַריינגעלייגט געזונטע קלעפּ (ווידער אַמאָל נישט גע־שאָסן) נאָכן אָפּליגן צוויי וואָכן זענען זיי צוריק גע־פֿאָרן קיין גריצע צו זייער „אייִדעלע" אַרבעט.

דערווייל הערט מען, — אַז דער דייטש טרעט אָפּ און די רוסן דערנענטערן זיך. די „זין" פֿאָדערן פון מיין בעל־הביתטע צו אָנטלויפן, זי פֿאָלגט זיי נישט און זיי לאָזן זי איבער אַליין. זיי האָבן מיך געוואָלט מיטנעמען מיט זיך און איך האָב זיך אָפּגעזאָגט פון דעם גרויסן „כבוד".

מיט אַמאָל זענען די רוסן דערשינען אין דאָרף, געפרעגט מיך, וואָס איך טו דאָ ביי די פֿאַלקס־דייטשן? איך האָב געענטפערט, אַז איך בין אַ פֿאַראָבעק. איך האָב מורא געהאַט אויסצוזאָגן, אַז איך בין אַ ייד. ווידער — אַמאָל פֿאַרשונגען, און ערשט נאָך אַ קערפּערלעכע אונטערזוכונג, האָבן זיי מיר געגלויבט, אַז איך בין אַ ייד.

די רוסן האָבן געפרופן אַ פֿאַרזאַמלונג, דערציילט, אַז פיל יידן זענען באַפרייט געוואָרן און אַז עס וועלן נאָך זיין יידן און מען דאָרף אַרבעטן צוזאַמען מיט זיי. די פּויערים האָבן נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס טו

איך צווישן די רוסן, זיי האָבן זייערע אויגן נישט גע־
גלויבט, אָט דער אַ, איז דאָך אַ פאַליאַק! האָבן זיי גע־
זאָגט, און אַלע באַבעס האָבן זיך געצלמט, ווי קען
דאָס זיין, ווי קען דאָס זיין? קעגן מיין ווילן, האָב איך
מיט מיינע הענט געדאַרפט שיסן די פאָלקס־דייטשן,
אַלס נקמה פאַר יידן. (קעגן מיין ווילן, ווייל איך האָב
נישט געהאַט קיין האַרץ דערצו). נאָך צוויי חדשים,
בין איך געווען אין דאָרף און אין חודש מערץ 1945,
בין איך געקומען קיין מאָגעלניצע.

קומענדיק אַהין, האָב איך געטראָפן מרדכי הערב־
שטיין, מנשה הערבשטיינס איניקל און ער האָט מיר
געזאָגט, אַז עס געפינען זיך איניקע יידן. זיין האָבן
מיך אויסגעהאַלטן מיט עסן און שלאָפן א. אַ. ו.
איך האָב זיי נישט געווואָלט פאַלן צו לאַסט און פאַר־
שריבן זיך אין דער מיליציע. דאָרט בין איך אָפגעווען
איניקע חדשים, און ווען עס האָבן זיך געמערט די
דראָאונגען פון דער אַרמיאַ קראַיאָווא, האָב איך גע־
מאָלדן די חברה: איך פאָר אַוועק.

דוד טופמאַן, וועלכער איז געווען אין רוסלאַנד
מיט זיין פאָטער מענדל, פרוי און קינדער און איז
אַהיים געקומען מיט זייער פיל אויסצייכענונגען, גע־
פאַרן מיט אַן ערשאָפלאַן קיין מאָסקווע א. אַ. ו. האָט
מיך נאָר צוגעראַטן צו פאָרן קיין רוסלאַנד. איך
האָב זיך אַנטזאָגט פון דעם, און מיט דער הילף פון
די מאָגעלניצער יידן בין איך אַוועק קיין לאָדזש. פון
דאָרט קיין טשעכיען און עסטרייך און בין געקומען
קיין ארץ־ישראל מיט דער שיף „שאַמפאַליאָן", מיט אַ
סערטיפיקאַט פון „עלית הנוער", און היינט בין איך
אין אַ קיבוץ, אַ האַלבן טאָג אַרבעט איך און אַ האַלבן
טאָג לערן איך און בין זייער צופרידן.

גוטע גוטערמאַן

דער וואלד פון די קדושים

ערגעץ וווּ די דערנער גליען,
ביי דעם מדברס ראַנדן,
וועט זיך ווען אַ וואַלד צעבליען
ווייט איבער די זאַמדן.

פון אַ פלאַנץ אין זון געוויקלט,
וועט זיך אַ סאָסנע קרוינען.
אין דעם הימלס בלויען שפּיגל
וויגן זיך און שטוינען.

הויכע גראָזן וועלן שאָרכען
אין אַ גרינעם חלום,
מדבר־אָדלערס וועלן דאָרטן
קומען אין די טאָלן.

ווינטן וועלן רוישיק בלאָזן,
עפּעס־וואָס דערציילן.
אין די בערג וועלן קוואַלן קלאָרע
מיט זילבער־טערערן וויינען.

אין די נעסטן וועלן פייגל
זינגענדיקע פליסטערן:
פון דעם שטאַם פון דעם צעצווייגטן,
אויסגעהאַקטן, וויסטן.

טיילמאָל וועט אין מיטן הימל
אַ וואָלקן זיך פאַרטראַכטן
און צעקלאַפּן מיט געטומל
די שטילקייט פון פאַרנאַכטן. —

דורכן ים וועלן פרייע מעווען
פון מערב־ברעגן פליען.
מיט די גייסטער פון לעגענדעס,
בלוטן אין דער שקיעה —

ברענען קעפּ ווי העלע שייטערס,
שוואַרצער רויך — די לאָקן.
רויטע פערל — טערערן הייסע,
פונעם ווינט גערטאָגן.

יעדער וועט אַ רוף דערהערן:
זיין נאָמען אין דעם וויכער,
שטילע קולות וועלן שעפּטשען:
טוט אונדז אָן תכריכים!

מאַמעס וועלן יאָמערן. —
קליינע קינדער — קלאָגן. —
הירשן וועלן אויף די הערנער
ברענגען די פאַרטאָגן.

לאָדזש, 1947

דניאל רופינסקי

א ווארשעווער יידיש יינגל א „שייגעץ" אין מאגעלניצע

איך בין געבוירן געווארן אין ווארשע, אין מערץ 1926, אויפגעהאדעוועט געווארן אין יתומים־הויז פון ד"ר יאנוש קארטשאק. ביזן יאר 1939.

מיטן אויסברוך פון דער קריג, בין איך אריבער אין אַ יתומים־אנשטאלט, וועלכער איז געשטאנען אונטער דער אויפזיכט פון „צענטאס" אויף גענשע גאס נומער 8.

אין 1942, ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די „אקציעס" קעגן יידן, בין איך אריבער אויף דער ארישער זייט — האנדלען. איך האב זיך נישט געקאנט לאנג האלטן דארט און אַוועקגעפארן קיין נאַווא־מיאסטאַ — ניישטעטל נעבן מאגעלניצע. דארט זענען נאך געווען יידן. אפגעווען דארט צוויי וואכן, געקומען קיין מאגעלניצע אין פעברואר 1942. אין מאגעלניצע זענען שוין דאן נישט געווען קיין יידן.

איך בין דערשינען אלס קריסטלעך יינגל מיטן נאמען: דיאניזי רובינסקי. געגאנגען פון הויז צו הויז, געזוכט אַ נאכטלעגער און קיינער האט מיך נישט געוואלט ארייננלאזן, ביז איך בין אנגעקומען צו אַ קצב, מיטן נאמען: קאטוס בראניסלאוו, זיין פרוי הייסט פון דער היים האבער, און זיי האבן מיך געלאזט נעכטיקן. ביינאכט האבן זיי מיך געפארשט, פון וואנען איך בין. איך האב זיי דערציילט, אז פון אַ יתומים־הויז אין וואַרשע. פארשטענדלעך, אז איך האב זיי געזאגט, אז פון אַ קריסטלעך יתומים־הויז.

דאן האבן זיי מיך געפרעגט, צי איך בין מסכים צו שמוגלען פלייש קיין וואַרשע? איך האב מסכים געווען, און געשמוגלט אַ פאָר חדשים פאר זיי פלייש קיין וואַרשע אויף דער ארישער זייט. נאך אַ פאָר חדשים זיין ביי דעם קצב, בין איך אריבער צו ראַדזימירסקי, נאכער צו קאזלאווסקי, אלץ צו דער זעלבער באשעפטיקונג. און דאן בין איך אריבער צו יאַראשקעוויטש סטאניסלאוו. דאן בין איך אַוועק אלס קריסטלעכער פאראבעק ארבעטן ביי אקאפעס קעגן ד'י רוסן, וואס זענען געמאכט געווארן אין די דערפער: ריקאל, יאשטשאמב, באַרווע.

יורשים

פון געשפרעכן צווישן די מאגעלניצער גויים, האב איך געהערט וועגן פאלגנדע, וואס האבן געגזלט יידישע פארמעגנס:

גניאדזיק אַ שוסטער, געהויבט שיך און לעדער פון יידן.

שיעראדזאן, אַ שוסטער, דאס זעלבע, וואס גניאַדזיק.

ראדזימירסקי יאשעק „געירשנט" אַ גארבעריי אויף דזיארנאווער גאס.

וועגצעל יאן צוגענומען די קאשעמאכעריי פון יהודית און פישל באַרטמעסער. וועג שמחה — זייער זון איז צוריקגעקומען, האט אים וועגצעל געהאלטן אייניקע טעג, געגעבן עסן, אבער די קאשעמאכעריי נישט געוואלט צוריק געבן, כ'ענהדיק, אז ער האט זי אפגעקויפט ביי זיינע עלטערן, וועג זיי זענען געווען אין ווישמעזשיץ.

גאנץ אפט האט מען געהערט פאלגנדיקע „שמועסן":

— העי! וואס בלאזסטו אזוי פון זיך, וואס באַווייזסטו זיך אזוי מיט די קליידער, שיך און פוטערס? דאס איז דאך אלץ פון די זשידעס. פארן קריג ביסטו דאך געגאנגען אנגעטון ווי אַ שנארערין?

— וואס באַווייזסטו זיך מיטן מעבל, שיינע בעטן, שענק טישן, שטולן אאז"וו? פארן קריג האסטו דאך נישט מער פארמאגט, ווי דאס שוסטער־בענקל מיטן קליינעם שוסטער־טישל?

מוסרים

איך שטעל פעסט מיט מיין גאנצן באַוווסטזיין און לויט דעם, וואס איך האב געזען אין משך פון די צוויי יאר אין מאגעלניצע אלס קריסט, אויף וועלכן עס איז נישט געפאלן קיין שום חשד, אז אין מאגעלניצע גופא, און אין דער אומגעגנט אין די דערפער, האבן זיך געקענט באהאלטן און ראטעווען אַ שפאר ביסל יידן, וויל די פויערים זענען געווען גרייט צו העלפן, און סך־הכל זענען געווען אין מאגעלניצע 8 זשאנדארן און זיי האבן וויניק געזוכט, אבער די שטאטישע מאגעלניצער גויים, האבן נישט געקענט איינרוען און געהאלפן אויסגעבן די יידן.

אנהויבנדיק ביי דער ארויסטרייבונג, וועג זיי זע־

נען אַרויס אויף די שאַסייען און געפאַדערט „לא יחרץ״־געלט, דאָס הייסט: פאַר „נישט בילן״ — נישט אויסגעבן די — וואָס זענען נישט באַלד אַרויס. ביזן שפּעטערדיקן אויסזוכן די יידן און זייערע באַ־העלטענישן.

סענק, אַ געוועזענער הייסער קאָמוניסט פֿאַרן קריג, וועלכער איז אַרעסטירט געוואָרן אין אַנהייב פון קריג, איז באַפרייט געוואָרן נאָך אַ צוזאָג, צו העלפֿן כאַפֿן יידן, און זיין צוזאָג האָט ער מקיים געווען מיט התלהבות.

ער איז געווען פון די גרעסטע מוסרים קעגן יידן. איך דערמאָן זיך אַ פאַקט. אין אַפּריל 1942 בין איך געפֿאָרן מיט מיין בעל־הבית קיין שווידנע און מיר האָבן געזען, ווי די מאָגעלניצער גויים מיט דעם סענק בראש, זוכן יידן פון סטאַדאָלע צו סטאַדאָלע, ביז מען האָט געפונען באַהאַלטענע 19 יידן; 13 ניישטע־טער און 6 מאָגעלניצער. מען האָט זיי אַרויסגעפירט צום ערשטן הויז פון טאמטשיץ, אויפן וועג קיין מי־כאַלאָוויץ און דאָרט זענען זיי דערשאָסן געוואָרן דורך מאָגעלניצער דייטשע זשאַנדאַרן: קראָוס, בייער און ליצקי.

שעראַדזאַן לעאָן, האָט זיך באַשעפטיקט מיט מסי־רות, באַלד פון אָנפֿאַנג איבערגעגעבן, וווּ עס געפי־נען זיך יידישע סחורות, נאָכער געמסרט אויך פאָ־ליאַקן. ער האָט געמוזט אַנטלויפן פון שטעטל. ער איז אַוועק קיין דייטשלאַנד אַלס אַרבעטער. נאָך דער באַפרייאונג האָט ער זיך אַ יאָר צייט נישט געוויזן אין שטעטל, אָבער נאָכן יאָר איז ער געקומען, חתונה גע־האָט מיטן קצבס קאַטיס טאָכטער און לעבט זיך רואיק אין שטעטל.

איך וויל באַצייכענען, אַז יאַראָשקעוויטש, ביי וועַ־מען איך בין לעצטנס געווען, האָט לעצטנס געווויסט, אַז איך בין אַ יוד, און ער האָט מיך נישט אויסגעגעבן. ער איז אַן אַרבעטער און האָט זיך געטיילט מיט מיר מיטן עסן. אמת, איך האָב אים צוגעזאָגט נאָכן קריג שטיצע, דורך מיינס אַן אַמעריקאַנער קרוב, און איך שטיי נאָך ביז היינט מיט אים אין פֿאַרבינדונג.

דעם 6־טן יאַנואַר 1945 איז מאָגעלניצע באַ־פרייט געוואָרן פון די דייטשן. באַלד אויפן צווייטן טאָג איז אַרויסגעקומען פון באַהעלטעניש מרדכי הערב־שטיין, אין אַ פאָר טעג אַרום, דער אויבנדערמאָנטער שמחה באַרטמעסער. אין אַ צווויי וויאָכן אַרום איז אויך געקומען אייזיק הירש. ער איז אַריין אין דער פֿאַלקס־מיליץ, געווען אַ צווויי חדשים מיטגליד אין איר, גע־מוזט אַנטלויפן צוליב דראָוגנגען.

איך האָב נאָך אַ שטיקל צייט געהאַנדלט אַלס „גוי״, געפֿאָרן קיין גדאַנסק, בראָמבערג, געקויפט זאַכן ביי די דייטשן, געברענגט קיין פוילן און פאָר־קויפט אין מאָגעלניצע.

אויפן רוף פון יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, צו די יידן אין די בונקערס, דערפער און לאַ־גערן, זיי זאָלן אַנטדעקן זייער יידישקייט און זיי וועלן באַקומען סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל און אַמע־ריקע, האָב איך אַנטדעקט מיין יידישקייט. די מאָגעל־ניצער גויים האָבן זיך גאָרנישט געקענט צוגלויבן, אַז ביי זיי האָט זיך אַזוי לאַנג באַהאַלטן אַ יוד. עס האָט זיך דאַן אַרויסגעוויזן, אַז אויך אַ יידישע פרוי פון ראַדאָם האָט זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן אַלס קריסטין, און באַלד נאָך דער באַפרייאונג איז געקומען איר ברודער און זי געבומען צו זיך.

איך בין באַלד אַוועק אין אַ קיבוץ „אחוד״ קיין לאָדזש, וווּ איך בין געווען פיר חדשים און נאָכער קיין מינכען. פון דאָרט קיין איטאַליע, וווּ איך בין געווען פינף חדשים ,און צומאָרגנס נאָך יום־כיפור אַוועק פון איטאַליע מיט דער שיף „ברכה פולד״. אין ציפֿערן בין איך געזעסן זעקס חדשים און היינט בין איך אין דעם יוגנט־דאָרף בן־שמן, וווּ איך אַרבעט און לערן.

איך בין שוין אַ שפּאָר ביסל אַריין אין ארץ־ישראלדיקן לעבן און בין צופֿרידן.

תל־אביב, 19.7.1947

פרומעט ווינטער

א גראַטעוועטע אין רוסלאנד דערציילט:

וואלזראסטהאוזן (דייטשלאַנד), דעם 5.8.48

אין מאַמענט פון קריגס־אויסברוך בין איך געוועז אין מאַגעלניצע, שבת, דעם 2טן סעפטעמבער, האָבן זיך איבער אונדזער שטעטל באַוויזן שווערע באַמבאַווצעס. זיי זענען געפלויגן אויף ווארשע. מאַגעלניצע האָט נישט מורא געהאַט פאַר באַמבעס. נאָר ווער ס׳האָט וועמען געהאַט אין ווארשע, אַדער אין פּוילישן מיליטער — האָט נישט געהאַט קיין רו .

ביי פאַרמאַכטע טירן, אין אָוונט, האָט מען געהערט ראַדיאָ, וואָס האָט געגעבן שרעקלעכע אַליאַרמירנדיקע סיגנאַלן קעגן לופט־אַנגריפן אויף ווארשע. אימהדיק זענען געווען נאָך נישט לאַנג פריער, די פראָוויזאָרישע סיגנאַלן ביים פּרווו פון גאַז־אַנגריפן. אָבער ווי שרעקלעך זענען זיי געווארן איצט אין דער ווירקלעכקייט. אויף ווארשע זענען געפאַלן באַמבעס.

דורך מאַגעלניצע, אין דער פאַרקערטער ריכטונג פון ווארשע, זענען אַדורכגעפאָרן גרויסע סאַניטאַרע אויטאָס. מען האָט געזאָגט, אַז אין דער ריכטונג קיין טשענסטאָכאָוו, ווו ס׳זענען געפאַלן פיל קרבנות פון פּוילישן מיליטער.

עטלעכע טעג נאָכן קריגס־אויסברוך זענען אין אונדזער שטעטל אַריין די דייטשן. פיל יידן, ווען האָבן זיך באַהאַלטן אין די דערפער פאַר די דייטשן, האָבן אָנגעהויבן צוריק קומען הערנדיק, אַז די דייטשן פאָרן נאָר רואיק אַדורך. עס האָבן זיך שוין אַפילו געמאַכט גרופּקעס און די קינדער זענען אַפילו גאַנץ נאָענט צוגעגאַנגען צום ווע, כדי צו זען די דורכפאָרנדיקע טאַנקן, מאַשינען און מאָטאָציקלען.

צוויי טעג און צוויי נעכט, מיט אַ גרויסן טראַסק, איז געגאַנגען די דייטשע גבורה. ביינאַכט איז קיינער נישט געשלאָפן. איך געדענק ווי מיר זענען דעמאָלט געווען אין וואָדזשיצנע אין אַ סאָד. פון דער ווייטנס האָבן מיר געזען דעם שרעקלעכן מאַרש פון די טויט־מכשירים. מיין פאָטער האָט דעמאָלט געזאָגט שטיל, ווי צו זיך: „ביי גאָט זענען נישטאָ קיין שטאַרקע. דוד האָט באַקעמפט דעם גבור גלית מיט זיין ווילן". זיי זענען אַדורכגעפאָרן און דערווייל איז שטיל געווארן.

אין עטלעכע טעג אַרום זענען ווידער געקומען מאַשינען מיט שווערע, גרויסע טאַנקן און האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אין מיטן מאַרק און אויך אין אַנדערע גאַסן. די דייטשן זענען זיך צעלאָפן איבער דער שטאָט. מען האָט אָנגעהויבן כאַפן יידן. די עלטערע באַלעבאַטישע יידן האָט מען געברענגט אויפן מאַרק, ווו מען האָט זיי געהייסן קלויבן מיסט און בהמה־אָפּפאַל מיט די הענט. דערנאָך האָט מען זיי צוזאַמענגענומען אויף איין אָרט און אָפּגעשניטן די בערד.

אין אַ געוויסן מאָמענט האָט מען דערהערט אַן אויסגעשריי אויף פּויליש: „מען פּירט דעם רב". מען האָט דעם רב אַרויסגעפירט אין מיטן מאַרק, און דאָרטן, ביים אַלטן גלאָק, נעבן דעם ברונעם, האָט מען אים אַראָפּגענומען די קאַפאָטע און אָפּגעשניטן די בארד און פּיאות, און צוזאַמען מיטן ציצה־כנפות פאַרברענט, קלינגענדיק דערבייַ מיטן גלאָק ווי אויף אַ שריפה.

עס איז אַרויס אַ באַפעל, אַז קיין שום ייד טאָר נישט האָבן קיין בארד.

ענדע סעפטעמבער האָבן די דייטשן פאַרנומען ווארשע, און פּוילן האָט קאַפּיטולירט. עס האָבן אָנגעהויבן צוריק קומען אין שטעטלעך פון ווארשע קרובים, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון די באַמבעס, אויסגעמאַטערטע פון הונגער און שרעק. דעמאָלט האָבן זיך אין שטעטל באַוויזן די ערשטע ס.ס.־לייט. זיי האָבן אַרויסגעטריבן די יוגנט פון די הייזער און שלאָגנדיק זיי, געטריבן צו פאַרשידענע אַרבעטן.

עפּעס ווי אַ טרייסט, האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז די רוסן קומען אַריין, אַז זיי וועלן פאַרנעמען אַ שטח לויט די אַלטע גרענעצן פון פאַר דעם דעם יאָר 1914. אָבער עס איז געקומען אַ ביטערע אַנטוישונג: די רוסן זענען טאַקע אַריבער זייערע גרענעצן; האָבן פאַרנומען דאָס פּוילישע ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע און זענען געבליבן שטיין ביים בוג.

„אויב די סאָוויעטישע אַרמיי קומט נישט צו אונדז — מוזן מיר אָנטלויפן צו זיי" — האָט זיך געשאָפן אַ געדאַנק ביי דער יוגנט. איך בין דעמאָלט געפאָרן קיין ווארשע, כדי זיך צו פאַרנעמען מיט דער ווויונג און זאַכן, וואָס זענען געבליבן גאַנץ. אין ווארשע האָבן אַלע געשמועסט וועגן אָנטלויפן אין די פאַרנומענע געביטן פון רוסלאַנד, ווייל דאָ האָבן די דייטשן נאָך מער געפּיניקט.

ווארשע האָט דאָן אויסגעזען שרעקלעך און דאָס לעבן טרויעריק. מיין יינגערער ברודער, וועלכע האָט איבערגעלעבט די באָמבאַרדירונג אין ווארשע, האָט טראָץ אונדזערע פּראָטעסטן, צוזאַמענגענומען אַ ביסל זאַכן און אַוועק. אין אוּונט איז ער צוריק געקומען. עס האָבן אים געכאַפּט די דייטשן און שרעקלעך שלאָגנדיק געהייסן אים שלעפּן פעסער מיט ציגל. וועג ער איז צוריק געקומען, האָט ער געזאָגט: מאָרגן גיי איך ווידער. איצט איז שוין נישט פאַראַן קיין כוח וואָס זאָל מיך קענען צוריקהאַלטן און איבערערדן איך זאָל בלייבן ביי די מערדער. און ער איז אַוועק.

אין דריי טעג אַרום איז ער צוריק געקומען, אָבער שוין פון ביאַליסטאָק. ער איז אַזוי שנעל געקומען צוריק כדי איבערצוגעבן ווי עס זעט אויס דאָרט און מיטנעמען נאָך פון דער פאַמיליע און באַקאַנטע. עס איז דאָ וווהין צו אַנטלויפן — האָט ער דערציילט — רוסלאַנד גיט הילף די אַנטלאָפענע, ד.ה. די „בעזשענצעס". מען אָטעמט דאָרט פריי אָפּ. וועג מען רעדט מיט די רוסן וועגן אַנטסימיטיזם זאָגן זיי: „ביי אונדז איז קיין אונטערשיד פון נאַציע. ביי אונדז איז יעדער מענטש אויף גלייכע רעכט".

מיין ברודער איז געקומען קיין מאָגעלניצע פונקט אין דעם טאָג, וועג עס זענען אין שטעטל געקומען דריי ס.ס.־לייט פון גריצע. זיי האָבן געווילדעוועט אין שטעטל, אַרויסגענומען יידן פון די הייזער און שלאָגן דיק געטריבן זיי אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אַ שרעק איז אַלעמען באַפאַלן.

דעמאָלט זענען אפשר 200 מאָן פון מאָגעלניצע אַוועק אויף דער רוסישער זייט. איך מיטן ברודער און אויך אַן עלטערער פון מיר, זענען דעמאָלט אַוועק קיין ביאַליסטאָק. מיר האָבן צוגעזאָגט אונדזערע עלטערן נישט צו פאָרן אין טיף רוסלאַנד. נאָר איבערוואַרטן אין ביאַליסטאָק די שלעכטע צייטן און נאָכער קומען צוריק. צו מאָרגנס איז שוין קיינער מער כּוח מאָגעלניצע נישט געפאָרן. מיר האָבן נאָכער אין ביאַליסטאָק געהערט, אַז עס האָט זיך דאָרט באַרואיקט. עס זענען נישט מער געווען קיין דייטשן אין שטעטל.

ענדע אָקטאָבער 1939 האָבן זיך אָנגעהויבן אונדזערע וואנדערונגען, און פון דעם טאָג אָן האָבן זיך אָנגעהויבן אונדזערע מאָטערנישן, אָן אַ היים און אָן אַ תיקון, מיט שרעקלעכער בענקשאַפט און אין אונ־ציקן ווילן — אַהיים, צו דער אַלטער היים, צו די עלטערן, צו די שוועסטער, ברידער, צו די פריינד, צום שטעטעלע.

גראָד איז געווען דער 7טער נאָוועמבער, דער יום־טוב פון דער רוסישער רעוואָלוציע, וועג מיר זענען געקומען קיין ביאַליסטאָק. די שטאָט האָט אונדז אויפ־גענומען מיט אַ מאָניפעסטאַציע. מיד פון וועג, מיט די פעקלעך אין די הענט, זענען מיר געשטאַנען און מיט ענטוזיאַזם און באַגייסטערונג געקוקט אויף דער רוי־טער אַרמיי, אויף אירע שווערע טאַנקן און מאַשינען; ווי הערלעך עס האָבן געפלאַטערט די רויטע פענער; ווי מאָיסטעטיש עס האָבן אַראָפּגעקוקט פון די ביל־דער די פירער פון ראַטנפאַרבאַנד מיט סטאַלינען בראש. מיר דאַרפן קושן די ערד — האָבן מיר געזאָגט צווישן זיך.

ווייל אין ביאַליסטאָק איז נישט געווען וווּ זיך אָהינצוטאָן, אָפילו די בתי־מדרשים זענען געווען אי־בערפולט, זענען מיר אַרויס אין אַ קאָלאָניע, ד. ה. אַ געוו. זומער־ווינונג, 7 ק״מ פון ביאַליסטאָק. מיר האָבן דאָרט באַקומען אַ צימער מיט אַ בינטל שטרוי אויף דער פאָדלאָגע. מיט ברויט און אַנדערע פראָדוקטן האָט אונדז פאַרזאָרגט דער קאָמיטעט.

און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן דאָס פראָבלעם: פאָרן טיף אין רוסלאַנד, אָדער נישט? עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ יקרות און אַ הונגער. ס׳איז געקומען אַ שווערער ווינטער מיט שטאַרקע שנייען און פרעסט. פון ביאַליסטאָק זענען אַ סך „בעזשענצעס" געפאָרן אין טיף רוסלאַנד, אונטערשרייבנדיק אַ קאָנטראָקט אויף אַ יאָר אַרבעט. ווייל מיר האָבן געהאָט צוגעזאָגט אין דער היים, זענען מיר געבליבן אויפן אָרט און אויך דער־פאָר, ווייל מיר האָבן באַקומען אַ בריוו פון אונדזער שוועסטער פון וויטעבסק, וועכע איז דאָרט געווען פון 35סטן יאָר, אַז מיר זאָלן דערווייל נישט קומען. דאָס האָט אונדז אָפילו שטאַרק געווונדערט, וויסנדיק ווי שטאַרק די שוועסטער וואָלט אונדז געוואָלט זען און זיין מיט אונדז צוזאַמען.

די פראָדוקטן, וואָס זענען געווארן צוגעטיילט פאָר די מענטשן האָבן די מיטגלידער פון קאָמיטעט אָנגע־הויבן צו גנבענען און אויך „בעזשענצעס" האָבן דאָס געטאָן. וועג מען האָט זיך וועגן דעם געווענדט צום סא־וויעטישן אויפזעער, האָט ער אויף דעם אַבסאָלוט נישט רעאַגירט, כאָטש עס האָבן שוין פיל מענטשן גע־הונגערט. דאָס האָט אויף אונדז געמאַכט זייער אַ שלעכטן אייגדרוק. מען האָט געדאַרפט עפעס פאָר־קויפן פון די זאַכן, אַבי האָבן אויף ברויט.

מענטשן האָבן אָנגעהויבן צוריקפאָרן קיין פוילן. הערנדיק אַז אין דער היים איז שטיל, האָט מיין ברודער

אויך באַשלאָסן צו פאָרן, ווי ער האָט געזאָגט, נאָך אַמאָל צו זען די נאָענטע און צוריק קומען. איך האָב שרעקלעך מורא געהאַט אים צו לאָזן פאָרן צו די דייטשן. ווייל ער האָט זיך נישט געלאָזט איבערredעדן, בין איך געגאַנגען מיט אים. ביי דער גרענעץ זענען מיר צוגעשטאַנען צו אַ גרופּע דייטשן, וועלכע מען האָט איבערגעזידלט פון רוסישן שטח אויף דער דיי־טשער זייט.

דאָס איז געווען ביינאַכט. דער טראַנספאָרט איז געווארן פאַרהאַלטן דורך דער דייטשער וואַך. ביי דער ליכט פון לאָמפן האָט מען אָנגעהויבן צו זוכן יידן. אונדזער חבר, אַ מאָגעלניצער, איטשע בארטמעסער, איז אַדורך, ווייל ס׳איז נישט געווען צו דערקענען, אַז ער איז אַ יידּ. אונדז, צוזאַמען מיט נאָך יידן, האָט מען אַרויסגענומען, באַזוכט אויף אַ ווילדן אופן, שלאָגנדיק שרעקלעך און שיסנדיק אין דער לופט — געטריבן צוריק. מיר האָבן שוין רעזיגנירט פון נאָך אַ מאָל גיין איבער דער גרענעץ און זענען געגאַנגען צוריק.

וועג מיר זענען צוריק געקומען אויף אונדזער קאָלאָניע, האָבן מיר זיך שוין געטראָפן מיט מענטשן, וועלכע זענען שוין צוריק געקומען פון רוסלאַנד, וווהין זיי האָבן זיך פאַרשריבן אויף אַרבעט. ס׳האָבן זיך אַן־געהויבן דערציילונגען וועגן לעבן אין רוסלאַנד. די פאַרביטערונג איז געווען גרויס. דעמאָלט איז נאָך געווען מעגלעך צו גיין דורך דער גרענעץ. האָבן מען־טשן אָנגעהויבן מאַסנווייז צוריק צו גיין... אַהיים...

אַ גאַנצןווינטער זענען מענטשן אומלעגאַל געגאַן־גען איבער דער גרענעץ דורך דעם געפרוירענעם בוג, געגאַנגען אַהיים. וועג ס׳איז געקומען פרילינג, האָט מען זיך אָנגעהויבן דערציילן, אַז די רוסישע רעגירונג וועט אַליין צוריקשיקן די, וואָס ווילן נישט בלייבן ביי איר. און ווירקלעך האָט זיך אָנגעהויבן אַ רעגיסטרא־ציע, וווּ צווישן אַנדערע פאַרמאַליטעטן איז די וויכ־טיקסטע פראַגע געווען: צי מען וויל בלייבן און נעמען אַ רוסישן פּאַספּאָרט, אַדער פאָרן צוריק? דער גרעס־טער טייל האָט זיך פאַרשריבן אויף צוריק.

אין בריסק איז אַפילו געווען אַ דייטש־רוסישע קאָמיסיע, וועלכע האָט שוין אַ ביסל יידן צוריק גע־שיקט. דערנאָך איז אַבער אַלץ שטיל געווארן. צו ביסלעך זענען נאָך מענטשן אַליין צוריק געגאַנגען, אַבער אַ סך האָט מען שוין אַרעסטירט ביי דער גרענעץ, באַקומענדיק אַן אורטייל פון דריי, אַדער פינף יאָר און געשיקט געווארן אין טיף רוסלאַנד.

אין אַלגעמיין זענען מענטשן געזעסן אויף אַן אַרט אוין זיך, ווי וויט מעגלעך, איינגעאָרדנט. די מאַטע־ריעלע לאָגע האָט זיך פיל פאַרבעסערט. אין ביא־ליסטאָק האָבן זיך געעפנט מאַגאַזינען, וווּ מען האָט אַלץ געקענט באַקומען צו נאָרמאַלע פרייזן. אַרבעט האָט מען געקענט באַקומען און פון דער אַרבעט לעבן נישט שלעכט.

ווידער האָט מען אָנגעהויבן שמועסן, אַז רוסלאַנד וועט פאַרנעמען אַ גרעסערע טעריטאָריע, אַזוי ווייט, אַז אויך וואַרשע און אונדזער שטעטעלע וועלן אַרונ־טערפאַלן אונטער איר.

פלוצלינג, ווי אַ דונער פון העלן הימל... האָט מען גehערט, אַז אין ביאַליסטאָק האָט מען אַרעסטירט „בעזשענצעס". ס׳איז געווארן אַ פאַניק. אין אָנהייב האָט מען גמיינט, אַז מען זוכט די, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון רוסלאַנד, ווייל זיי האָבן איבערגע־ריסן דעם קאָנטראַקט אויף אַ יאָר אַרבעט. די טאַקע האָבן זיך באַהאַלטן, וועלנדיק אויסמיידן די אַרעסטן.

אין די דאָזיקע טעג איז מיין ברודער אברהם מיט אונדזער חבר און מיטלאָקאַטאָר, אַ מאָגעלניצער, יחיאל בארטמעסער, נישט רעכענענדיק זיך מיט דער לאַגע, געפאָרן קיין ביאַליסטאָק עפעס דערלוידיקן מען האָט זיי אַרעסטירט צוזאַמען מיט אונדזער קוזין הערצקע באַרענשטיין. יחיאל בארטמעסער איז דעם זעלבן טאָג באַפרייט געווארן, ווייל ביים צוזאַמענשטעלן די אַקטן אויף דער מיליץ. האָט ער אויפגעגעבן, אַז ער האָט אַ פרוי. מיין ברודער, נישט קיין פאַרהיראַטער, איז געווארן פאַרהאַלטן. מיר האָבן גמיינט, אַז ער וועט צוריק קומען צו מאָרגנס.

וועג עס זענען אַריבער עטלעכע טעג און מען האָט אים נישט גehערט, זענען מיר געווארן שטאַרק אומרואיק און איך בין גלייך געפאָרן קיין ביאַליס־טאָק עפעס געווויר ווערן וועגן אים. וועג איך בין צוגעגאַנגען צו דער געביידע פון דער מיליץ, זענען דאָרט געשטאַנען עטלעכע יידישע פרויען, וועלכע האָבן מיר אָנגעהויבן דערציילן, אַז די אַלע וועלכע מען האָט פאַרהאַלטן, לאָזט מען מער נישט אַרויס; מען פירט זיי כסדר אַרויס מיט מאַשינען, וואַרשיינלעך קודם־כל אין נ.ק.וו.ד. און נאָכער ערגעץ ווו, מען וועיסט נישט וווהין. וואַרשיינלעך האָט מען שוין מיין ברודער אַרויסגעפירט.

די ידיעה האָט מיך זייער דערשלאָגן דער גאַנצער אָנגעזאַמלטער וועיטיק האָט זיך מיר אַרויסגעריסן אין אַ טיף געווויין. דאָס איז געווען מיין ערשט אומגליק אין מיין לעבן, און אַזוי געווייניט האָב איך נאָך קיינ־

מאָל נישט ביז דעמאָלט. וו׳ אַ משוגענע בין איך געלאָפן צום טויער פון נ.ק.וו.ד. און געשריגן אויף דער גאַס: „גיט מיר צוריק מיין ברודער. איך טאָר אים נישט פאַרלירן! מיר זענען געקומען צוזאַמען און מיר מוזן זיין צוזאַמען! אונדזערע נאָענטע און טייערע וואָרטן אין דער היים אויף אונדז. אויב איר ווילט אים נישט אַרויסגעבן — נעמט מיך אויך צוזאַמען מיט אים". דער קאָמאַנדיר, וועלכער איז געשטאַנען ביים אַריינגאַנג, הערנדיק מיין געשריי, האָט מיך צוגערופן צו זיך, אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף מיין אָרעם און רואיק געזאָגט, וויזנדיק אויף דעם אַריינגאַנג: „אויב איר ווילט — ביטע". און אַזוי בין איך אַריינגעפאַלן אין טורמע, טיילנדיק דעם גורל פון נאָך „בעזשענצעס".

אין ביאַליסטאָק בין איך אָפגעזעסן 2 חדשים אין תפיסה, די שענסטע חדשים: יולי און אויגוסט. אָנהייב סעפטעמבער אין אַ גרויסער נאַכט, האָט מען אונדז אַריינגעזעצט אין פאַרקראָטעווטע לאָסט־וואָגאָנען און געפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אַ טרויעריקע, אין הונגער, קעלט און שמוץ, איז געווען אונדזער רייזע אין לאָגער אַריין אויף סיביר. די רייזע האָט געדויערט 4 וואָכן.

אין לאָגער בין איך אָפגעזעסן אַ יאָר. גרויסן איז דאָס אַ שטראָף־לאָגער, אָדער אַנדערש גערופן: אַ טורמע־לאָגער. עס זענען דאָרט געווען פאַרשלאָסן 5 טויזנט פרויען, צווישן זיי 800 פוילישע און יידישע פרויען. דער גאַנצער לאָגער האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ ריזיקע שניידעריי־פאַבריק. די אַרבעט איז געווען אין אַ קאָנווייער־סיסטעם. אין גרויסע, הילצערנע באַראַקן זענען אין ביידע זייטן געווען אָנגעשטעלט לאָנגע טישן, וואָס האָבן געהאָט צו 20—30 מאַשינען. יעדע מאַשין־אַרבעטערין האָט געהאָט איר דעטאַל, אָדער איר אָפּעראַציע. דאָס הייסט, ביי דער ערשטער מאַשין האָט מען גערופן אַ נייעם קרוי צוגעשניטענע סחורות פון 75 שטיק; און ביי דער לעצטער איז שוין אַרויסגעגאַנגען פאַרטיקע פּראָדוקציע.

צו די מאַשינען זענען נאָך געווען האָנט־אַרבעטערינס, פרעסערינס א״אָנד. די אַרבעט איז געגאָנגען אין אַזאַ טעמפּאָ, אַז ווען איך וואָלט דאָס אַליין נישט געזען און מיטגעמאַכט, וואָסט איך נישט געגלייבט, אַז עס קען מעגלעך זיין אַזאַ שנעלקייט. 20 מאַשינען האָבן אַרויסגעגעבן 270 מאַרינאַראָקעס דורך 10 שעה.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז אין אָנהייב איז זייער שווער געווען זיך צוגעווויינען צו אַזאַ שנעלקייט. ווער עס האָט נישט אויסגעאַרבעט די נאָרמע האָט געהונגערט. דער אינסטינקט פאַר זעלבסטדערהאַלטונג, דער ווילן צו פאַרשלינגען די טרויעריקע געדאַנקען, דער וווייטיק און בענקשאַפט און אויך דער הונגער — האָט אונדז געטריבן אָנצושטרענגען אַלע כוחות און ענערגיע צו אַרבעטן לויט דער נאָרמע. נאָך עטלעכע חדשים האָבן מיר זיך צוגעווויינט און באַקומען די פולע ברויט־נאָרמע און אויפגעהערט צו הונגערן.

אָבער ביי דער מינדסטער פאַרשולדיקונג, אַפילו ביי גוטער אַרבעט, האָט מען אונדז געשטראָפט מיט קאַרצער, צונעמען די פּאָסט אד״גל.

די אַרבעט ביי דער מאַשין האָט שטאַרק דערשעפט דער משוגענער טעמפּאָ, די פאַראַנטוואָרטלעכקייט נישט איינצוהאַלטן די אַרבעט האָט שרעקלעך דערשעפט, ביז צום פאַרלירן דאָס געזונט, אָפשוואָכונג פון האַרץ, לונגען אד״גל.

מיר האָבן געהאָט דאָס רעכט בלויז איין מאָל אין חודש צו פאַרשטענדיקן זיך אוז שרייבן צו מענטשן אויף דער פריי. איך האָב דערהאַלטן בריוו פון מיין עלטערן ברודער, וועלכער איז דורך אַ צופאַל געבליבן אויף דער פריי מיט אַ פּאָס, אין באַראַנאָוויטש. דורך אים האָבן איך דערהאַלטן גרוסן פון דער היים, נאָך נישט קיין שלעכטע. וועלנדיק איבערהאַלטן האָבן מיר זיך באַמיט צו פאַרטרייבן די געדאַנקען וועגן דער היים, ווי אויך פאַרטרייבן די טייערע בילדער פון די נאָענטע, טיף אין האַרצן באַמיט זיך נישט צו בענקען, אַבי איבערצוהאַלטן און טאָקע קומען צו זיי.

די באַדינגונגען אין לאָגער זענען געווען דערטרעגלעכע ביז צום אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג. פון דעמאָלט אָן האָט זיך אין לאָגער אָנגעהויבן אַ הונגער. די נאָטשאַלסטוואָ האָט פון אונטער דער ערד אָפּגעזוכט אויף אונדז פאַרשידענע שולד און פאַרברעכנס, פאַרוואָרפנדיק אַז מיר פירן סאַבאָטאַזש און מיר העלפן דעם שונא.

אין מאָמענט, וועו דאָס לעבן איז שוין געווארן ממש אומדערטרעגלעך איז אַרויס דאָס אָמנעסטיע־גע־זעץ פאַר די פּוילישע: אויפן גרונט פון אָפּמאַך פון דער פּוילישער צייטווייליקער רעגירונג אין ענגלאַנד מיט רוסלאַנד, וועלן באַפרייט אַלע פּוילישע בירגער, וועלכע זענען געווארן אַרעסטירט אין דער צייט פון קריג.

ענדע אויגוסט 1941 האָט מען אונדז אַרויסגעלאָזט פון לאָגער. כמעט אַלע באַפרייטע פּוילישע בירגער

זענען אַוועק קיין מיטל־אַזיע, ווו עס איז אַ וואַרעמער קלימאַט. דאָס איז געווען אַנהייב קריג און ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אַ פאַניק און יקרות. פון הונגער און שמוץ זענען אויסגעבראָכן עפּידעמיעס: בויך־טיפוס־קראַנקייט — בלויז צווישן די פּוילישע פליטים, ווייל מיר האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אַן אַ היים, און די קראַנקייט שאַפט זיך פון שמוץ און הונגער.

אין דער דאָזיקער צייט האָב איך געטראָפן מיין יינגערן ברודער, וועלכער איז אויך אַ באַפרייטער פון לאַגער געפאָרן קיין מיטל־אַזיע. מיר האָבן זיך געטראָפן, ווען ער איז דורכגעפאָרן טורקעסטאַן. אונדזערס אַ באַקאַנטער איז גראָד געווען אויף דער סטאַנציע, האָט ער אים באַמערקט און געזאָגט, אַז איך בין דאָ. אָבער נישט לאַנג האָבן מיר זיך געפרייט צוזאַמען. מיר זענען ביידע קראַנק געווארן אויף טיפוס און אָפּגעלעגן צוויי חדשים אין שפּיטאָל. צוויי טעג נאָכן אַרויסגיין פון שפּיטאָל, איז מיין ברודער, האַלטנדיק זיך קוים אויף די פיס, מאָביליזירט געוואָרן. געפינענדיק זיך אין געזעראַל אַנדערס דעוויזיע, איז ער געוואָרן אַרויסגעשיקט קיין איראַן און נאָכער וייטער, דורך אַזיע און ארץ־ישראל, קיין ענגלאַנד. דאָרט איז ער נפטר געוואָרן.

אין טורקעסטאַן בין איך שוין געווען די גאַנצע צייט פון קריג, ביז צום יאָר 1946. דער ווילן צו זען אונדזערע נאָענטע, דער באַווּסטזיין, אַז דאָרט אין דער היים וואַרט מען אויף אונדז, דער וווּנטש צו דערלעבן די מפּלה פון היטלעריזם האָבן אונטערגעהאַלטן די כוחות, איבער האַלטן נאָך אַ טאָג... נאָך אַ חודש... דער קריג ווען זיך דאָך אַמאָל ענדיקן און דעמאָלט וועלן מיר קומען אַהיים. צווישן די אוזבעקן און קאַזאָכן, אין די קיביטקעס פון ליים אונטער דער ברענענדיקער זון פון זאַמדיקן אַזיע, האָבן מיר אויף קיין איין מינוט נישט פאַרגעסן אונדזער שטעטעלע. און עס זענען די בילדער פון דער היים אויף קיין איין מינוט נישט אַרויס פון זכרון.

אין יאָר 1945, נאָכן באַפרייען דעם מזרח־טייל פון פוילן און נאָכער וואַרשע, האָבן אַנגעהויבן אָנקומען די טרויעריקע גרוסן פון דער היים .נאָך פריער האָבן מיר אויך עפּעס געהערט וועגן די רציחות פון דער היטלעריסטישער בעסטיע. אָבער דער לאָגישער גענאַנק האָט אָפּגעוואָרפן אַזעלכעס. דאָס איז נישט מעגלעך, האָבן מיר געטראָכט און געריידט צווישן זיך: מלחמה־צייט זענען דאָ אַ סך ידיעות נישט קיין ריכטיק און די זענען באַשטימט אוממעגלעך...

באַלד אָבער האָבן אָנגעהויבן קומען בריוו פון די, וואָס זענען געפאָרן קיין פוילן. עס זענען אָנגעקומען בריוו צו מענטשן, אַז זייערע פאַמיליעס זענען נישטאָ. די קלאַנגען זענען געוואָרן אַ טרויעריקער אמת. די היטלער־באַנדיטן האָט אויסגעמאָרדעט אונדזערע טייערסטע און הייליקע. עס איז נישט מער געבליבן צו וועמען צו פאָרן. עס האָט שוין דאָרט קיינער אויף אונדז נישט געוואַרט... אָבער דאָך האָט זיך נאָך געוואָלט פאָרן אַהין, זען מיט די אייגענע אויגן — אפשר... אפשר איז ווער געבליבן... נאָך אַמאָל זען דאָס שטעטעלע. ווי איז דען דאָס אַלץ מעגלעך...

אַפּריל 1946 האָט די סאָוויעטישע רעגירונג צוגעשטעלט עשאַלאָנען און כמעט פון אַלע ערטער אין רוסלאַנד זענען אַרויסגעפאָרן די פוילישע.

ווי אַנדערש האָט אויסגעזען די אויסגעטרוימטע מינוט פון צוריקקער אין דער וירקלעכקייט! שוין אויף די ערשטע סטאַציעס אין פוילן האָבן אונדז די פאַליאַקן באַגריסט מיט זידלעריי־ען: „פון וואַנען האָט זיך גענומען אַזוי פיל מיסט?" די פאַשיסטישע פוילישע באַנדעס האָבן אונדז אויפגענומען מיט פאַגראָמען און מערדעריי־ען. ווייניק האָט זיך נאָך געגאָסן יידיש בלוט? זיי האָבן אונדז אַפילו נישט געלאָזט זיך רואיק אויסווייגען איבער אונדזער חורבן. דער פאַגראָם אין קעלץ, אָנפאלן אויף די באַנען, מערדעריי־ען אין פאַרשידענע ערטער.

דאָס לעבן אין כסדרדיקער שרעק האָט אונדז אַרויסגעטריבן פון פוילן. אויך דער געדאַנק, וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס אָרט, וווּ מען האָט אַלע נאָענטע פאַרלוירן, וווּ יעדער מעטער ערד איז געווען אַדורכגעזאָפט מיט יידיש בלוט. דאָ ווילן מיר נישט און מיר קענען נישט מער פון דאָס ניי בויען אונדזער לעבן. אָווּעק, אָווּעק וואָס שנעלער פון דאָנעט. די גרענעץ איז געווען אָפן. ווייטער, נאָר ווייטער פון דעם שרעקלעכן אָרט!

און געבליבן איז מיין שטעטעלע נאָר אין האַרצן. ווען די געדאַנקען קומען פלוצלינג אַהין — ברענגען זיי דעם ווייטיק, אַז איך ווּעל עס שוין קיין מאָל מער נישט זען, אַז קיינער לעבט שוין מער נישט דאָרט. איז דען דאָס מעגלעך?... שטאַרבן קען איינער פון דער פאַמיליע... שטאַרבן קען אַ ברודער, שטאַרבן קען אַ פאָטער, אַ שוועסטער. ווי איז דאָס מעגלעך, אַז אַלע זענען געשטאָרבן? און ווען קיינער איז נישטאָ? האָב איך איבערגעלעבט אַלעמען?... ווער האָט מיר געגעבן דאָס רעכט זיך אויסצוהאַלטן, ווען זיי האָט מען

געשלעפט אין די גאַז־קאַמערן?... וועט האָט מיר געגעבן דאָס רעכט, דאָרט ווייט אין קאַזאַכסטאַן, רואיק צו שלאָפן, וועט זיי האָבן געבלוטיקט און אפשר דאָן אונדז אין זין געהאַט?

אָט שיינט ווידער די זון, אָבער פאַר זיי נישט מער. אָט בליען ווידער די ביימער און עס וואַקסן ווידער בלומען — אָבער וווּ זענען זיי?... גאַנץ אַנדערש שיינט איצט די זון.. פינצטער איז זי געוואָרן און עס שמעקן שוין מער נישט די בלומען.

איצט, אַלס „די־פּי" (היימלאָזע) זיץ איך אין לאַגער אין דייטשלאַנד. עס איז נישט מער ווי צוויי יאָר, זינט איך בין אַרויס פון רוסלאַנד און עס דאָכט זיך מיר, אַז עס זענען שוין אַוועק 20 יאָר. עפּעס דאָרטן בין איך נאָך געווען יונג און געהאַט אַלץ פאַר זיך, און דאָ האָב איך שוין אַלץ פאַרלוירן. פון אונדזער גרויסער פאַמיליע איז מיר בלויז פאַרבליבן די עלטסטע שוועסטער און דער ברודער, וועלכער איז אין ענגלאַנד. אָבער דאָ בין איך אַליין, ווייל די געזעצן און די גרענעצן לאָזן אונדז נישט זיין אין איין לאַנד. די גאַנצע וועלט איז פאָליטיק, ספּעקולאַציעס, איז איין בינטל געמיינהייט, אָן געוויסן און אָן געראַכטיקייט. דאָס גאַנצע שלעכטע, וואָס איז אויף דער וועלט, ברענגען נאָר אַ קלייַנע גרופּע פאַראינטערעסירטע. זיי האָבן אַריינגעברענגט די וועלט אין אַ זומפּ, וווּ עס זינקט די מענטשהייט טיפער און טיפער. די געמיינהייט פון דער פאָליטיק פון די „גרויסע" האָט דערפירט צו אַ מאָרד איבער אַ גאַנץ פאָלק. אָבער איך וויל נישט גלויבן, אַז דער דורכשניטלעכער מענטש איז שלעכט. מענטשן ווילן שלום און אַ רואיק צוזאַמענלעבן. איך גלייב אין זיג פון דער גערעכטיקייט. דאָס ליכט וועט באַקעמפן די פינצטערניש און עס וועט אַמאָל קומען אַ צייט, ווען יעדער מענטש וועט לעבן פריי, מיט גלייכע רעכט, אין בריידערלעכקייט צווישן אַלע פעלקער אויף דער גאַנצער וועלט.

דאָרט, אין אונדזער לאַגד, קעמפט דאָס פאָלק אויך פאַר גערעכטיקייט, פאַרן אמת. עס קען זיך נישט געפינען קיין מענטש אויף דער וועלט, וואָס זאָל זאָגן, אַז אונדזער זאַך איז נישט קיין גערעכטע. דערפאַר וועלן מיר טאַקע זיגן. די וועלט האָט אונדז נישט ליב. מען זעט אין אונדז טויזנטער פעלערן. מען יאָגט אונדז און מען מאָרדעט אונדז. אַזוי לאַנג וועלן מיר האָבן טוי זנטער פעלערן, ביז מיר וועלן נישט האָבן קיין אייגן לאַנד. דאָרט, אין פרייַע באַדינגונגען, נישט באַגלייט שטענדיק פון שונאס בליק, פון גויישע שכנים, וועט זיך אַנטוויקלען אונדזער פאָלק. דאָרט באַווייזן מיר שוין אונדזער ווערט. דאָרט וועלן מיר באַווייזן, אַז מיר זענען אַ פאָלק, מיט וועלכן מען דאַרף זיך נישט שעמען, נאָר פאַרקערט, מען וועט נאָך קענען נעמען אַ מוסטער. דאָרט וועלן מיר באַווייזן, אַז מיר זענען אַ פאָלק, וואָס עס איז אַ כבוד צו אים צו געהערן. אויף די שרעקלעכע חורבות וועלן מיר אויפשטיין שטאַרקע און מעכטיקע מיט אַ גרויסן גייסט פון אונדזערע אָבות, און זאָל די וועלט קוקן און זען די גרויסע עוולות, וואָס זיי זענען באַגאַנגען קעגן אַזאַ פאָלק.

מאגעלניצע און יידן

מיכאל זילבערבערג

דריי יידישע שטעטלעך - מאגלעניצע, בלענדאוו, גריצע

גאַנצע דריי חדשים האָט דער גורל געוואָלט, אַז מיר זאָלן ביידע, דער אָפּיציר סאָבאָלעווסקי און איך, זיין די געסט פון סאָלטיס אין דאָרף ווילקאָ־דאַנקאָוו־סקאַ. הגם דער סאָלטיס איז געווען, ווי אַלע אין דאָרף, זייער גאַסטפריינדלעך, קיינמאָל נישט פאַר־לאָגט, אַז מיר זאָלן אים העלפן אין זיין אַרבעט, האָבן מיר אָבער פאַרשטאַנען, אַז זיצן אויף קעסט האָט נישט קיין זין. מיר האָבן זיך ביידע געזומען צו דער אַרבעט, אָפילו צו שווערער אַרבעט, כדי דער סאָלטיס מיטן ווייב זאָלן זיין צופרידן פון זייערע געסט. און אַרבעט האָט נישט געפעלט. מען האָט איצט געדאַרפט רייניקן דעם הויף, שטאָלן פון פערד, חזירים און קי, האָקן האָלץ, און בכלל טאָן אַלץ, וואָס איז אונטערגע־קומען.

וועגן די דריי חדשים אין דאָרף וואָלט מען גע־קענט שרייבן גאַנצע ביכער, וועגן די פויערישע פאַ־מיליעס און זייער אַרט לעבן, וועגן זייערע השגות און פילאָזאָפישע מחשבות און דער עיקר, וועגן זייער באַציאונג צום יידן און צום יידישן חורבן.

הונדערטער יאָרן זענען יידן געווען שכנים פון דער דאָרפישער באָפעלקערונג, געהאָנדלט און געוואָנדלט מיט זיי, אָפט געווען באַפריינדעט און קעגנזייטיק זיך געהאָלפן. עס איז אָבער קיינמאָל נישט געקומען אויפן גערדאַנק, אַז עס עקזיסטירט אַזאַ מוראדיקער תהום צווישן דער דאָרפישער באָפעלקערונג און די יידן אין די שכנותדיקע שטעטלעך.

די דריי חדשים אין דאָרף האָבן געעפנט די אויגן און באַוויזן, וואָס זיי טראַכטן וועגן יידן בכלל ,און ווי אַזוי די מענטשן קוקן אויף דעם יידישן חורבן, וואָס האָט זיך נאָר וואָס אָפּגעשפּילט אַרום זיי.

און עס דאָרף גלייך געזאָגט ווערן, אַז עס האָנ־דלט זיך נישט אין שנאה צו יידן, דאָס האָט אויך נישט צו טאָן מיט די אַנטיסעמיטישע שטיק, וואָס זענען אין די לעצטע יאָרן אַזוי באַקאָנט אין גאַנצן לאָגד. עס איז אָ ספק, צי דאָס אַלץ איז דערגאַנגען צו די פשוטע און פּרימיטיוע מענטשן אין די פאַרוואָרפענע און איזאָ־לירטע דערפער.

די טראַגעדיע באַשטייט אין דעם, וואָס זיי קוקן אויף יידן מיטן גרעסטן ביטול, ווי אָ באַשעפענישׂ פון נידעריקסטן מין ווי יידן וואָלטן בכלל קיין מענטשן נישט געווען. דאָ האָט מען אַמבעסטן געקענט זען איצט, וען מען לעבט צווישן זיי, מיט זיי, נישט אַלס יידּ, נאָר ווי איינער פון זיי.

אין שכנות פון אונדזער דאָרף געפינען זיך דריי באַקאַנטע יידישע שטעטלעך — מאָגעלניצע, בלענ־דאָוו און גריצע. די ערשטע צוויי, מאָגעלניצע און בלענדאָוו, זענען כמעט אונטער דער נאָז פון אונדזער דאָרף אין גאַנצן אָ מרחק פון עטלעכע קילאָמעטער. גריצע איז שוין אָ ביסל ווייטער ,אָבער אויך געווען געקניפט און געבונדן מיט אונדזער דאָרף.

ווען עס האָט זיך אָפּגעשפּילט דער יידישער חורבן אין די שטעטלעך. איז דאָס אַלץ דערגאַנגען צו די מענטשן אין דאָרף. זיי האָבן אָפט דערמאָנט די עקזעקוציעס, די רציחות פון די דייטשן לגבי די יידן אין די שכנותדיקע שטעטלעך. נאָך דעם חורבן זענען די דאָרפישע מענטשן, פונקט ווי פריער, געקומען יעדע וואָך אין שטאָט אַריין. מען האָט ווייטער דאָ פאַרקויפט די היימישע פראָדוקטן און איבערגעגעבן זיך אין שענק וועגן די געשעענישן אין דער געגנט.

אין דאָרף האָבן איצט די פויערים אָפט דערמאָנט יידן, אָבער אַזוי ווי זיי וואָלטן שוין הונדערטער יאָרן נישט געווען אין לאַנד ; אַזאַ גלייכגילטיקייט צום יידישן גורל, אַזאַ באַציאונג צו שכנים, מיט וועלכע מען האָט געלעבט צוזאַמען, איז פשוט שווער געווען זיך פאַר־צושטעלן. די שכנים אונדזערע האָבן כסדר געפרעגט, צי זענען טאַקע די יידן אַוועק אויף אייביק, צי וועלן זיי שוין מער נישט צוריק קומען אין זייערע היימען. זיי האָבן דאָס געוואָלט וויסן, ווייל יעדע צווייטע משפּחה איז געווען פאַרשולדיקט ביי די יידן אין שטעטל, פאַר

דעם האָבן זיי מורא געהאַט, מען וועט פאָדערן אַלטע חובות.

געווען זענען מיר אָפט אין די דריי שטעטלעך, געמישט זיך מיט מענטשן, אַריין אין די שטובן, געדרייט זיך אויפן מאַרק און איינגעזאָפט אין זיך אַלץ, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען.

געפאָרן כמעט יעדן דינסטיק מיטן סאָלטיס קיין מאָגעלניצע, דאָס איז געווען דער מאַרק־טאָג אין דער וואָך.

די סימנים פונעם געווועזענעם יידישן לעבן האָט מען דאָ אָנגעזען אויף טריט און שריט. גענוג געווען צו ווערפן אַ בליק אַרום זיך, די קראָמען די יידישע, די פאַרברענטע חורבה, וואָס האָט געהייסן ביי די פויערים „די יידישע בוזשניצע", דאָס חרובדיקע בית־עלמין מיט די צעוואָרפענע מצבות, דאָס יידישע מעבל אין די שטובן — אַלץ, אַלץ, — יידיש האָב־און־גוטס, סימנים פון אַמאָל.

אַוודאי איז אין מאַרק מער נישטאָ קיין סימן פון יידן. דער מאַרק איז, ווי פריער, פול מיט מענטשן. איצט זענען די העגדלער קריסטן, זיי שטופן זיך ווי קיינמאָל נאָרנישט, צווישן זיי צענדליקער זשאַנדאַרן, וועלכע היטן די אָרדענונג אין שטאָט.

יעדעס מאָל פירט מיך דער סאָלטיס אין שענק אַריין, אָן דעם איז קיין לעבן נישט. מען רעדט דאָ אָפט וועגן די אַמאָליקע יידן, וועגן די יידישע שכנים, אָבער אויך אַזוי ווי אין דאָרף, מיט ביטול, מיט אַזאַ גרינגשעצונג, אַז עס כאָפט אַ שרעק.

עפעס אַ מאָדנער טרויער הערשט איצט אין דעם שטעטל. איך בין קיינמאָל נישט געווען אין מאָגעלניצע, וועו דאָ האָט געשפרודלט מיט יידיש לעבן. איצט פילט זיך אָבער פון יעדן ווינקל, אַז יידן פעלן אין שטעטל, אַזאַ פּוסטקייט, אַזאַ שטילקייט אין די געסלעך, אַזאַ דערשלאָגנקייט שוועבט אין דער לופט, אַז עס איז שווער אין דעם צו פאַרגעסן.

נישט אַנדערש איז אין בלענדאָוו. געווען דאָ אָפט אין די געווויינלעכע טעג, נישט אין די מאַרק־טעג, האָט זיך דער יידישער חורבן נאָך שטאַרקער אָנגעזוען, די שאָטנס פון די יידישע קרבנות שוועבן דאָ אומעטום.

און אין בלענדאָוו איז צוגעקומען נאָך אַ צרה. די ווייזיטן אונדזערע אין דעם שטעטל זענען אָפט פאַר־בונדן מיט אַ באַזוך אין דער אָרטיקער קירכע, וואָס איז געשטאַנען אין סאָמע צענטער פון שטעטל. אוג דזער דאָרף געהער צו דער פאַראָפיע פון בלענדאָוו און פון צייט צו צייט איז די גאַנצע דאָרפישע באָפעלקע־רונג אַרויס אויף אַ גאָטעסדינסט אין שטאָט אַריין, שוועד געווען פון דעם זיך אַרויסצודרייען.

און אין בלענדאָוו איז טראַגישער ווי אין די קיר־כעס פון וואַרשע. דאָ קען איינער דעם צווייטן, אַ פרעמדער איז אויף די אויגן פון אַלע מתפללים. וועו אין דאָרף איז געפאַלן אַ חשד אויף מיר, וועו זיי זענען נישט זיכער געווען מיט מיין אָפשטאַם, האָבן אויגן פון אַלע זייטן געשפיזט אויף מיר אין קירכע. זיי האָבן גראָד אין די וויכטיקסטע מאָמענטן פון זייער גאָטעסדינסט געוואָלט זען, צי איך אָריענטיר זיך אין אַלע פּרטים ווי אַ ריכטיקער קריסט. שפּעטער געהאַט אַ פאַרטרוילעכע ידיעה פון אַ באַקאַנטן, אַז איך האָב דעם עקזאַמען אויסגעהאַלטן, אַז זיי זענען צופרידן און זיכער מיט מיר, איך בין קיין ייד נישט.

אויך גריצע איז איצט איינגעהילט אין טרויער, פּוסטקייט און שטילקייט. עס זעט זיך שטאַרק אָן אין גאַס די טראַגישע געשעענישן פון דעם יידישן, באַקאַנטן שטעטל.

דורך גריצע זענען מיר אייניקע מאָל דורכגעפאָרן אין דער צייט. און וועו איך בין סוף 1944 צוזאַמען מיטן סאָלטיס מיינעם פאַרפאָרן איז מאַרק אַריין, זענען מיר געווען עדות פון אַ שוידערלעכער סצענע. זשאַנ־דאַרן האָבן געפירט אַ יידישע פרוי מיט דריי קינדער אין פעלד אַרויס .הונדערטער נאָכלויפער ,קינדער און דערוואַקסענע, האָבן זיי באַגלייט מיט גערויש און געפילדער אויף זייער לעצטן וועג, אַ בילד נישט צו פאַרגעסן. (מיט צוויי חדשים שפּעטער בין איך גע־שטאַנען ביים קבר פון דער אומגליקלעכער פרוי און קינדער).

זייענדיק איצט אין דאָרף, טראַכט זיך כסדר וועגן דעם חורבן פון די יידן אין די אַרומיקע שטעטלעך, צי איז נישט מעגלעך געווען צו ראַטעווען אַ געוויסע צאָל פון זיי אין די שכנישע דערפער, אין די וועלדער, וואָס האָבן לייכט געקענט אויסבאַהאַלטן אַ סך פון די אומגליקלעכע יידן וער איז שולדיק אין דעם? און בפרט איז די פראַגע אַקטועל, וועו מען געפינט זיך אין אַזאַ קליינעם ישוב, אין שכנות פון אַ געדיכטן וואַלד און וווּ די רוצחים זענען דאָ זעלטן אַ גאָסט.

די פרימיטיוע און גאַסטפריינדלעכע פויערים וואָלטן זיכער גרייט געווען צו ראַטעווען די אומגליק־לעכע יידן, וועו דער סם פון זייערע גייסטיקע מנהיגים, פון די קאַטולישע גלחים, וואָס האָבן כסדר געפּריי־דיקט, אַז יידן זענען זינדיק אַז יידן זענען אָן יעדער מאַראַל, אַז יידן זענען בכלל קיין מענטשן נישט. עס

פילט זיך איצט, אַז אַ גרויסע אַחריות פאַר אונדזער חורבן פאַלט טאַקע אויף זיי, אויף די פאַרשטייער פון דער קאַטוילישער קירכע.

עס איז ווערט צו פאַרצייכענען אַ פאַל, וואָס אי־לוסטרירט אפשר די מעגלעכקייט פון ראַטעווען מענטשן אין דער צייט .

אין שכנותדיקן וואַלד האָבן זיך אַ לענגערע צייט אויסבאַהאַלטן צוויי סאָוויעטישע אָפיצירן ,וואָס זענען אַנטלאָפן פון אַ מיליטעריש לאַגער. די אָפיצירן האָבן געלעבט אין וואַלד און פון צייט צו צייט פלעגן זיי זיך באַווייזן אין דאָרף, זיי זענען געווען אָנגעוויזן אויף דער הילף פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. נישט געקוקט ,וואָס די פויערים זענען געווען פרומע קאַ־טאָליקן און ווייט פון קאָמוניזם ,האָבן זיי אַלע גערן געהאָלפן די צוויי געפאַנגענע .מען האָט זיי באַזאָרגט מיט ברויט, מילך און אַנדערע פּראָדוקטן און פאַר־שטייט זיך, אַז פון אַ מסירה צו דער דייטשער פאָליציי, איז נישט געווען וואָס מורא צו האָבן, אַזאַ זאַך האָט נישט עקזיסטירט .

זייער אָפט האָב איך אין וואַלד געהאַט די געלע־גנהייט צו פאַרברענגען מיט די אָפיצירן. זיי זענען די גאַנצע צייט געווען רואיק און זיכער, אַז עס וועט זיך זיי איינגעבן איבערצולעבן די לעצטע חדשים אין וואַלד. אַזוי איז טאַקע געשען.

יעדעס מאָל, וען איך האָב געשמועסט מיט די רו־סישע אגב, זייער סימפּאַטישע און אינטעליגענטע מענטשן, האָט מען זיך געשטעלט די פראַגע, צי וואָלטן די יידישע שכנים ריזיקירט אַזאַ זאַך, צי וואָלטן זיי באַוויזן זיך אויסצובאַהאַלטן אין וואַלד און לעבן מיט דעם חסד פון די קריסטלעכע מענטשן. אַזאַ זאַך איז נישט צו דענקען, וועגן דעם האָט מען זיך איבער־צייגט יעדן טאָג, וען מען האָט געהערט זייערע אָפּטע באַמערקונגען וועגן די פאַרשוווּנדענע יידישע שכנים. אינטערעסאַנט, אַז אָפילו דער בן־יחיד פון סאָלטיס, אַ יינגל פון פינף־זעקס יאָר, פלעגט אָפט ברענגען די לעצטע ידיעות פון די פויערישע שטובן און עס האָט זיך כסדר איבערגעחזרט איין סענסאַציאָנעלע ידיעה: „זשידאַ זלאַפאַלי" — אַ ייד האָט מען געכאַפּט. דאָס איז תמיד געווען אַ נאַרמאַלע דערשיינונג, קיינער האָט זיך מיט אַזאַ ידיעה נישט איבערגענומען .

די דריי חדשים אין דאָרף זענען געווען רייך אין פאַרשידענע איבערלעבונגען און געשעענישן, אַ טייל פון זיי איז כדאי צו פאַרצייכענען.

י. זונדר

נצולים במוגלניצה והסביבה

תמצית מסיפוריהם
אייזיק הירש בן חיים
נכדו של וולף־בר הקברן וחורת המצבות.

בן 10 שנים הייתי בפרוץ המלחמה העולמית השניה. לגיטו וארשה גורשנו: סבתי, אחי ואני. כלם — מלבדי — גוועו שם ברעב. אני ברחתי מגיטו וארשה בערך באוגוסט 1941. אתי יחד הלכו שלושה ילדים מוגלניצאים בני 10—11 שנה. האחד בן של אברהם ברטמסר ועוד שנים יעקב ואליעזר. בנים של הנה בת אלעזר החובש. אלינו הצטרפו 6 נערים וארשאים בני 15—16 שנה. הגענו עד ליער מוג־לניצה. בדרך לבלנדוב חפרנו בור גדול וכסינו את פיו בענפי עצים ושם הסתתרנו.

פעם בשבוע התפרצנו לאיזה כפר, חטפנו משהו והוארשאים שהיו זרים בסביבה מכרו מהדברים החטופים במקומות שונים וקונים אוכל עבורנו. בשעת סריקות הגיסטאפו ביערות לא יצאנו מהבונקר 5 יממות רצופות ולעתים אף למעלה מזה. קרה ולאחר 8 יממות רצופות יצאו שמונה בחורים לכפר מאכוויץ להשיג אוכל, נתקלו במשאית של הגיסטאפו. 6 מהם נהרגו — ביניהם יעקב בן הנה ממוגלניצה. שניים ברחו: בן של אברהם ברטמסר לביאלאבזשג ואחד ורשאי למקום אחר. בבונקר נשארו אני ואליעזר בן של הנה.

הרעב הציק לנו מאד. הסתכנתי ופניתי לסטשק פלצוק, פולני שהיה מעורב בין היהודים לפני המל־חמה, מכיר של אבי, והוא נענה לבקשתי וספק לנו

אוכל מידי בקר וערב על ידי בנו. החזקנו מעמד בבונקר במשך שלושה חדשים. באחד מבוקרי החורף המושלגים הביא לנו פלצוק הצעיר אוכל ועל פניו הבעה של משטמה וחרישת מזימה. כאשר הלך אמרתי לחברי אליעזר: עלינו לעזוב את הבונקר ולהסתתר ביער במרחק של כמה עשרות מטרים ממנו ונראה את מי יביא עמו ה"שגץ" הזה. למחרת ראינוהו הולך בלווית שוטר מהפולקס־דויטשה שהספיק כבר להרוג הרבה יהודים מוסתרים. ראינו כיצד השוטר תוחב רובהו עם הפגיון לבין הענפים, מוציאו ובודקו אם יש סימני דם עליו. משנוכח כי לא נתקל במסתרים החל לצווח: "יהודים החוצה". כאשר לא נענה — החלו לבדוק את עקבותינו בשלג. אנו ברחנו יחפים. ריצתנו היתה אלכסונית ("זיג־זג"). הם רדפו אחרינו ואנו הגענו לכביש, משם חזרה ליער — לבית הקברות. עקבותינו לא נודעו להם, והם חזרו העירה. כל הלילה ישבנו חבוקים ודבוקים אחד לשני על יד גדר בית־הקברות כדי שלא נקפא מקור. כאור הבוקר אמר אליעזר: אני הולך לביאלאבזשג, ואני נשארתי לבד. חזרתי לבונקר, התכווצתי בפינה מבלי לדעת מה יהא בסופי. פתאם דרך מישהוא על כיסוי הבור ואני נפגעתי מנפילתו. — מי אתה? נשמעה צווחה מהחוץ. "צא! אחרת נירה בך!" ארבעה אנשים החלו לחקרני ואני אמרתי להם בכל פעם משהוא אחר, כי לא ידעתי מי הם. כל הלילה הובילוני, ולפנות בוקר הכניסוני לבונקר גדול בן הרבה חדרים. שם החלה החקירה מחדש. עד שגליתי להם כי אני יהודי. אז הרהבתי עוז ושאלתי את חוקרי היכן ובין מי אני נמצא. הם אמרו לי כי הם מהוים פלוגה של בטליון פרטיזנים, בהם 600 פולנים, 400 רוסים, 200 צוענים ו־160 יהודים. הם צרפוני למחנה שלהם. אמנו אותי להשתמש בנשק ולמרות גילי הצעיר צרפוני ל"שישיה" בת 2 פולנים, 2 צוענים, 2 יהודים ביניהם הייתי אני. יעדנו היה — העיירה בלנדוב. שם יש להרוג פולקס־דויטשן משתפי פעולה עם הס"ס. שכבנו במארב והנה נפלה יריה והחבר היהודי נפל. אנו חזרנו למקומנו. מיד עם הגיענו למקום נתנה פקודה לרוץ לכפר פבלוביץ, שם נמצא פולקס־דויטש אחד שברשותו הרבה נשק. ירדנו למקום. משהרגיש בנו, רצה להוציא את נשקו ולפגוע בנו. שנים מאתנו נכנסו לדירתו דרך החלון. בין רגע כפתנו אותו בחבלים והוצאנו מהמחבוא: 2 מכונות יריה, 3 אקדחים, 15 רמוני יד והרבה כדורים. הבאנו את השלל למחנה וקבלנו 5 ימי חופשה. אני הייתי שיכור משמחה על הצלחת הפעולה ולא נחתי ובקשתי שוב לעשות משהוא.

מיד זכיתי להצטרף לפעולה גדולה. פצוץ רכבת המוליכה בגדי חורף לצבא הגרמני בחזית המזרח. עלי הוטלה המשימה להצית את הפתיל בן 200 מטר שנמשך מהמוקש שהושם תחת אדני הרכבת. בצעתי המשימה. הרכבת התפוצצה ונאלצתי להצמד לאדמה לא הרחק מהפתיל מחמת הרסיסים שעפו מכל עבר. מיד הגיעו 40 אוירונים גרמניים, האירו את המקום בפצצות תאורה ולא גילו אותנו. רק כאשר החילונו כבר לסגת חזרה גילה אוירון אחד קבוצת פרטיזנים בת 10 אנשים ופגע בכולם. כן נפגעו 15 איש שנשארו עם הנשק הכבד שלנו. קרבנותינו בלילה זה היו איפוא 25 איש. למחרת בלילה אספנו גויות הנפגעים וקברנום במקום. למחרת בבוקר אמר לי מפקד הפלוגה: "טוב שנצלת, אבל עודך ילד ואיננו רוצים לסכן יותר את חייך. מעתה — הנך ילד פולני ושמך: ברוניסלב פארצ'ינסקי. תלך לכפר ברוניישב ליד גוסצין, מרחק 30 קילומטר מכאן, תפנה לאכרה מהפולקס־דויטשע בכפר והיא תעסיקך בעבודה".

הגעתי לכפר לפנות ערב. קבלתי מזקן הכפר רשות ללון בו. פניתי לאשה המיועדת והסכימה להעסיקני ברעית הבהמות שלה. אמנם היא עמדה מיד על כך שאין לי נסיון רב ברעיה ופחדתי שמא תגלה את זהותי. גם השאלות של הנערים הרועים בשדות לא גרמו לי נחת ואולם לא ארך הזמן וביצעתי את העבודות שהוטלו עלי לשביעת רצונה של המעבידה שלי.

בימי המנוחה, ביום א' ובחגים הנוצרים הלכתי לכנסיה והשתתפתי בתפילות. השתדלתי שלא להכשל. כך עברו חדשים בעבודה שנמשכה משעה 4 לפנות בוקר עד 12 בלילה. פחד ואימה נפלו עלי, כאשר צריך הייתי לנסוע לטחנת הקמח בגוסצין לשם טחינת שיפון. שם עבדו שני פולנים מוגלניצאים וחששתי פן יכירוני ויסגירוני לגרמנים. הם לא הכירוני ועברתי בשלום. פעם ציותה עלי "בעלת־הבית" שלי לרתום את הסוסים לנסוע למוגלניצה לקנות חזירים. שום סיבה להתחמק ממלוי משימה זו לא מצאתי ונסעתי. הנה הגעתי כבר עד בית־המטבחים וכבר אני על יד מפעל החשמל. אט אט אני מוריד את כובעי מבלי שהמעבידה שלי תרגיש בכך. סוף סוף עברתי את הגשר ואני בתוך עיר מולדתי. היריד בעיצומו! השוק מלא אכרים שהביאו למכירה תוצרת חלב,

ביצים, ירקות, פירות, חזירים ותוצרת אחרת. כן הם קונים מהעירונים סחורות שונות. הרעש וההמולה כבשנים שלפני המלחמה. אבל, בלי יהודים. בעלת־הבית ציוותה עלי לשמור על העגלה ועל הסוסים ולא לרדת מהעגלה. הנני מאושר שאינה דורשת ממני ללכת עמה לביצוע הקניות. וכך ישבתי מ־8 בבקר עד 2 אחה״צ על העגלה העומדת לא רחוק מ״בית העם״. נערים פולנים מסתובבים ליד העגלה ורוצים משהו לסחוב ממנה. באשר כל הזמן ישבתי ונמנמתי. ז׳נדרמים עוברים ואיני שם לבי אליהם. בכל רגע אני עלול להתגלות ואם רק מישהוא יכירני — אני אבוד!

סוף סוף יצאתי ממוגלניצה בשלום ועבודתי נמשכה. עליתי בדרגה מרועה לחקלאי שכיר (״פּאַרוּבק״ בפולנית), קנו לי חליפה וזוג מגפיים. העבודה במקום מצליחה בידי ואני כאחד מילידי הכפר, רק ה״נסיעות״ מוציאות אותי מהכלים. — רתום הסוסים! אנו נוסעים לגרויץ! צווחו פקדו שני אנשי הגיסטאפו בניה של המעבידה שלי. הם תפסו באחד הכפרים יהודי מוורקה. בדרך כמעט והרגוהו האכרים הפולנים, אבל אנשי הגיסטפו מעונינים להביא לגרויץ יהודי חי, כי ״מחירו״ בסוף 1944 היה יקר מאד. לפּולקס־דויטשע נתנו בעד ראש יהודי: 25 ליטר יי״ש, 2 זוגות מגפיים. ״מטר״ (100 ק״ג), שיפון ושני ״מטר״ חיטה — לפולנים נתנו מחיר זול יותר.

ואני נוסע ומוביל לגרויץ את היהודי החצי־מת מוורקה. הוא מכוסה במשדדת ברזל ועליה אבנים. שם יביאוהו חי ושם ימיתוהו. למחרת התפרצו פרטיזנים נגד הפולקס־דויטשע. לקחו מהם את הנשק והרבה כסף, הרביצו בהם מכות ״יבשות״ אבל לא המיתו אותם. ואולם, שבועיים שכבו במיטה, מבלי יכולת לרדת ממנה. לאחר מכן, שבו לעבודתם ״היפה״.

הגיעו שמועות על נסיגת הגרמנים והתקרבות הרוסים למקום. בני בעלת־הבית שלי יעצו לאמם לברוח לגרמניה. היא לא קבלה עצתם וכן נהגתי גם אני. בבת אחת הופיעו הרוסים מכל העברים לכפר בחודש ינואר 45. שאלוני למעשי אצל הפולקס־דויטשע. אמרתי להם שאני פולני פועל שכיר. חששתי להגיד שאני יהודי. לבסוף לאחר חקירות מרובות ובדיקה גופנית נוכחו שאני יהודי. הרוסים קראו לאספה בכפר והודיעו שיהודים רבים שוחררו על ידם ועל האכרים לעבוד מעתה יחד עם היהודים.

האכרים לא האמינו למראה עיניהם כאשר ראוני בין הרוסים. זה רוסי? הרי הוא פולני! זקנות הצטלבו כאילו ירד עליהם איש מאיזה כוכב אחר. הרוסים חקרו ודרשו אי־מקומם של פולקס־דויטשע ששתפו פעולה עם הגרמנים, ובמו ידי — למרות רצוני — כי לא יכולתי מבחינה נפשית לעשות זאת, יריתי ברבים מהם. נשארתי בכפר עוד חודשיים ובמרץ 1945 הגעתי למוגלניצה. שם פגשתי את מרדכי הרבשטין ועוד כמה בחורים יהודים שניצלו. הם כלכלוני כבן אלא שאני לא רציתי ליפול למעמסה עליהם. נרשמתי ל״מיליציה העממית״ המקומית ושרתתי בה מספר חדשים. כאשר התרבו האיומים של ה״א.ק.״ — ארמיה קראיובה״ — צבא המולדת, נגד היהודים, ופשו הרציחות של השרידים המעטים, הודעתי לחברי במוגלניצה כי אני עוזב את המקום ונוסע לחוץ־לארץ. בעזרתם נסעתי ללודז. משם יצאתי עם ״הבריחה״ לצ׳כיה ולאוסטריה הגעתי לארץ ישראל עם האניה ״שמפליאן״ ב״עלית הנוער״, וכעת הנני חי בקבוץ, לומד מחצית היום ובמחציתו השניה אני עובד במשק ויש לי ספוק מלא.

יוסף גולדברג

נכדו של ר׳ אלעזר שוחט (גולדברג) ז״ל

בפרוץ המלחמה העולמית השניה הייתי בן 10 שנים. גרתי יחד עם אחותי חיה אצל שרה׳לע קלקשטיין בת דודתי קרינדל והדוד ר׳ מנדל ליבסטר ז״ל. גורשנו ממוגלניצה לגיטו וארשא. בקושי השגתי דירה ברחוב פביה 7. קניתי ומכרתי לחם כדי להתפרנס. מיד בשבוע הראשון לכניסתנו לגיטו וארשא, ראיתי יהודי חוטף מידי אשה ככר לחם ברחוב וזולל את כולו במקום. אמרו שהיהודי היה מעשירי טרצ׳ין הסמוכה לוארשא. משהחלו השילוחים הגדולים מוארשא למחנות בקיץ שנת 1942 התגנבתי מהגיטו וחזרתי למוגלניצה בתור נוצרי. נכנסתי לבית דודי ר׳ מנדל ז״ל, שחלקו השני היה של האופה הפולני רובינאוויץ ועבדתי אצלו בשלוה כמעט עד סוף 1942, אז החלו לחפשני ורובינוביץ הסתירני תמיד. ביום אחד נכנס פתאם שוטר מוגלניצאי בגניצקי, ראני ואמר: ״אתה יהודי, בא מיד לגיסטפו״. הכחשתי את הדבר והוא בשלו. בא לגיסטפו ושם נראה מי אתה! בעל הבית שלי התחנן בפניו, שלא יסגירני, כי הוא צפוי למאסר וביתו לשרפה וכיצד יכול ״ידיד״ ובן עיר לעשות דבר כזה. אני נצלתי את ה״דו־שיח״ שלהם, קפצתי בעד החלון, עברתי גדר וברחתי לנובו־מיאסטא. משם לאודיזוול ומשם

לביאלאבזשג. פה הצטופפו אז הרבה יהודים ועבודה לא היתה מצויה, התגנבתי לגוסצין. כאן רעיתי פרות שלשה חדשים, עד שבעל־הבית החל להציג לי "שא־לות" היכן ואיפה הורי? וכו' וכו'. תשובותי לא שכנעו אותו. הוא שיער שהנני יהודי. בכל זאת החזיקני בעבודה כי היה מרוצה ממני. עד שהחלו התלחשויות עלי בכפר ואני הסתלקתי משם.

הגעתי ליער על יד כפר פלצב הסמוך לוורקי. ביום הסתתרתי ובלילה הוצאתי מהשדות תפוחי אדמה ששמשו לי כמזון היחידי. עברו שבועיים ולא יכולתי להמשיך בקיומי כבודד ביער. הלכתי לחפש עבודה כנוצרי בכפר. רכשתי לי בטחון עצמי בגוסצין. ידעתי התפילות ומנהגי הנוצרים. השגתי עבודה אצל אכר שבנו היה כומר והלה דרש שאבוא להתודות בפניו. אמרתי שגודלתי כיתום ולא למדתי את נוהגי הוידוי. הכומר נתן לי "קטכיזים" ולמדתי גם וידוי... הכל הלך במישרים, ואולם כנטול תעודת זהות סכנת חטיפה לעבודה בגרמניה כפולני רחפה עלי. לפני השילוח צריך הייתי לעבור בדיקה רפואית ואז תת־גלה יהדותי ואני צפוי להריגה. בקשתי מנער פולני תעודה, משום שאני צריך ללכת לאחותי עם תעודת בית הספר של הנער. הלכתי לכומר האיזורי שגר בכפר הסמוך. ממנו קבלתי תעודת לידה ותעודת זהות על סמך תעודת בית הספר שהצגתי לפניו. עם התעו־דות בידי הלכתי לעבוד בכפר במרחק של 50 קילומטר משם.

"למזלי" החרימו הגרמנים מאכרי הכפר את הע־גלות והסוסים לחזית. בעל הבית שלח אותי בתור עגלון. הגעתי עד לסמולנסק. הרוסים התקיפו את הגרמנים והם נסוגו. זה היה בסוף 1943 ואני חזרתי לאכר בלי סוסים ועגלה. באותו זמן חטפו הגרמנים בחורים לעבודה בגרמניה ושוב צפויה לי בדיקה רפואית והתגלות יהדותי...

ואז יהרגוני במקום.

בדרך קפצנו 8 בחורים וברחנו. השקצים (בחו־רים נוצרים) חששו לחזור לכפרם פן יתפסו על ידי הגרמנים וייענשו על בריחתם וכולנו הצטרפנו לפר־טיזנים של א.ק. "ארמיה־קראיובה", צבא המולדת" — שהיתה קשורה עם ממשלתה הגולה של פולין בלונדון. חברי התנועה הזו היו חדורים רוח אנטישמית ובצעו רציחות רבות נגד היהודים ביערות.

בבואנו ליער הוטל עלינו תפקיד לחסל גרמני שהסב נזקים רבים לפולנים. נסענו ברכבת ב"שלישיה" כאשר עלה הגרמני לבדוק את חבילות הנוסעים אם יש בהם סחורה מוברחת. "מרח אחד מאתנו את פרצופו" ויתר השנים השליכוהו מהרכבת בעצם מהלכה. כל אחד מאתנו ירד בתחנה אחרת ולאחר מכן נפגשנו וחזרנו למקום חנייתנו ביער. לאחר שהצלחנו כל כך בנסיוננו הראשון, הטילו עלינו תפקידים חדשים: לחסל גרמנים מצטיינים בדכוי האכרים הפולנים; להשמיד המסמכים הנוגעים למכסות התבואה שהטילו על האכרים ועל ידי כך להקשות על הגרמנים את החרמות התבואות. בצענו התפקידים. נכנסנו לכפרים בלסק ויאשיניץ כגרמנים. נתקנו הטל־פונים. תפסנו משמרות שוטרים. נכנסנו לבתי מועצות הכפרים. הצתנו את כל המסמכים על מכסות התבואות שהוטלו על האכרים והמשימה בוצעה במלואה. וכך הלכתי מעבודה לעבודה מבלי שאנשי א.ק. ידעו על יהדותי.

במשך הזמן עליתי לדרגת שרת אצל קצין. פעם שמעתי את הקצין שלי פוזם נגון "התקוה" בעת ניקוי הנשק. המשכתי בפזום והוא איים עלי ביריה. לבסוף התוודענו אחד לפני השני כיהודים והוא ספר לי, כי בכפר הקרוב מסתתרים אשתו וילדו. לאחר שלא ראם שבועיים מחמת היותו פצוע, הלכנו שלש־תנו: הוא, אחיו ואני לראות את שלומם.

בבואנו לכפר הודיעה האכרה שאצלה הם נמצאו, כי לגרמנים נודע על היותם יהודים. הם שאלו עליהם ומאז נעלמו עקבותיהם. חפשנו בכל מקומות הסתר עד... שמצאנו גוויותיהם של האשה והילדים מרו־סקים בגרזן. הקצין נקם במשפחה, הרג את כולם ואת רכושם השמיד בשרפה. כעבור זמן התפזרה פלוגתנו ואני עבדתי אצל אופה בכפר מיאדזיחוב עד שהרוסים שחררו את הכפר. לא גליתי את יהדותי במשך זמן ניכר. לא היה לי אמון גם ברוסים אחרי שנים של פחד והסתרת פנים.

משנודע לי על קיום ועד יהודי בלובלין, פניתי ליהודי הראשון שפגשתי והודעתי לו כי הנני יהודי. בועד היהודי קבלתי אוכל, לינה ועבודה במקצועי — האפיה. חזרתי למוגלניצה ונאלצתי לברוח ממנה מיד כי הפולנים במקום רצו להרגני, מפחד פן ארצה להתנקם בשוטר שרצה להסגירני לגיסטאפו ברחתי ללודז שם קבלתי דירת גרמני מגורש מהעיר. החילותי לעבוד. עם זאת, נכנסתי מיד לקבוץ כאחד מהחברים הראשונים השואפים להגיע לארץ ישראל. הדרך עברה את רומא וארכה שנתיים עד שהגעתי בלילה עם אנית מעפילים "שבתי לוזינסקי" בדרום הארץ. משם תפסו האנגלים חלק מהמעפילים ושלחום

לקפריסין ומיד חזרנו לארץ ישראל, וכרגע אני אדם חפשי במדינת ישראל.

דניאל רופינסקי

תמצית מספורו של "שגץ" מבריח בשר ממוגלניצה

נולדתי בוארשה במרץ 1926. עד שנת 1939 חונכתי וגודלתי בבית היתומים של ד"ר יאנוש קורצ'אק הי"ד. בפרוץ המלחמה העולמית השניה הועברתי לבית היתומים של "צנטוס" ברחוב גנשה 8. כאשר החלו המשלוחים של יהודי וארשה למחנות בתחילת 1942 יצאתי לצד ה"ארי" של וארשה. אף כי היה לי פרצוף "ארי" מובהק לא יכולתי להחזיק מעמד זמן רב בין הגויים במקום. יצאתי מוארשה והגעתי לנובו־מיאסטו הסמוכה למוגלניצה. שם עדיין נמצאו יהודים, כי העיר לא היתה כפופה לדיסטריקט (הפלך) הוארשאי. בפברואר 1942 הגעתי למוגלניצה. שם כבר לא היו יהודים מזה שנה. הלכתי מבית לבית לחפש מקום לינה ואיש לא רצה להכניסני, עד שהגעתי לקצב ששמו קאטוס ברוניסלב ושם אשתו מהבית הבר. הם הרשו לי ללון אצלם. חקרוני מי אני ומאין באתי. אמרתי להם שאני גודלתי בבית יתומים פולני וכעת אני מחפש תעסוקה. הם שאלוני אם אהיה מוכן להבריח עבורם בשר לוארשה בצד הארי. עניתי בחיוב והם השאירוני בביתם. הצלחתי להבריח בשר במשך כמה חדשים ולא נתפסתי על ידי הגרמנים. אחר כך עסקתי בכך עבור הקצבים: רדזימירסקי, קוזלובסקי ולבסוף הגעתי ליארושקביץ סטניסלב. כל אחד העסיקני מספר חדשים. לבסוף עבדתי בחפירות־הגנה נגד הצבא הרוסי שבוצעו בכפרים: ריקאל, יאסטשאמב, בורווה.

יורשים

גניאדזיק, שורדזן, שניהם סנדלרים גזלו נעלים ועורות של יהודים. רדזימירסקי יאשק, ירש בי"ח לבורסקאות ברחוב דזורנובסקה. וונצל יאן. "קנה" בעד ככר לחם את טחנת הגריסים אצל יהודית ופישל שניצל מידי הגרמנים.

לעתים קרובות אפשר היה לשמוע שיחות בין הנשים הפולניות במוגלניצה כדלהלן: — היי, מה הנך מתנפחת כל כך? מתראית בשמלות יפות ובפרוות. הרי כל זה ירשת מהיהודיות. לפני המלחמה היית לבושה כקבצנית. או לאשה אחרת: — מה את מציגה לנו: מיטות נאות, ארונות, שולחן כסאות וכורסאות לפני המלחמה כל "הרהיטים" בביתך היו דלפק הסנדלרים!

מלשינים.

אני קובע במלוא האחריות כאדם שמצא במוגלניצה כנוצרי, מבלי שנפל עלי חשד כל שהוא ביהדות במשך שנתיים, כי בעיר הזו ובכפרי הסביבה יכלו להסתתר מספר גדול של יהודים. האכרים היו מוכנים לבצוע פעולה זו. בסך הכל היו במוגלניצה 8 ז'נדרמים והם לא הרבו לחפש יהודים, אלא שהגויים המקומיים לא נחו ולא שקטו עד שגילו כל יהודי שנסה להסתתר והסגירוהו לידי הגרמנים. החל מימי הגירוש, כאשר יצאו לכבישים לגלות יהודים שסטו מהדרך לוארשה, על מנת לברוח לאחת העיירות הסמוכות וגמור בבילוש ובחפוש יהודים במחבואים שבכפרים. אפרט שמות המלשינים:

סנק.

קומוניסט לשעבר, נאסר בתחילת הכיבוש הגרמני. שוחרר בתנאי, שיסגיר יהודים בידי הגרמנים. קיים את הבטחתו בהתלהבות. הייתי עד לפעולתו. באפריל 1943 נסעתי עם בעל הבית שלי לכפר שוידנא. ראינו הגויים ממוגלניצה עם סאַנק בראש הולכים מאוסם־לאוסם ואספו 19 יהודים חבויים, 13 מ־נובומיאסטו ו־6 ממוגלניצה. הוציאו אותם ליד הבית הראשון של כפר טומצ'יץ — בדרך למיכלוביץ ושם נורו ונהרגו על ידי הז'נדרמים הגרמנים: קראוס, ביאר ולוצקי.

שרדזן ליאון.

החל בהלשנות מיד עם כניסת הגרמנים לעיר. הוא מסר על המקומות בהם הוחבאו הסחורות של היהודים ולאחר מכן מסר גם על סחורות מוסתרות של פולנים. אז הוא נאלץ לברוח מהעיר מחשש שהפולנים יפגעו בו. הוא התנדב לעבודה בגרמניה. שנה תמימה לאחר השחרור חשש לחזור למוגלניצה. עם תום השנה חזר. נשא לאשה את בתו של הקצב קאטו וחי לו בשלום ובשלוה בעיר.

לעומתם, אני רוצה לציין לשבח את ירושקביץ — האחרון שעבורו עבדתי בהברחה. הוא ידע שאני יהודי ולא הסגירני. כאשר לא יכולתי לנסוע לוארשה עם "סחורה" הוא חלק אתי את מנת האוכל שלו.

אמנם, הבטחתי לו תמיכה על ידי קרובי באמריקה ואני עומד בקשרים אתו כל הזמן.

ביום 16 לינואר 1945 שוחררה מוגלניצה מה־גרמנים. למחרתו כבר הופיע מרדכי הרבשטיין שיצא ממחבואו. כעבור יומיים הגיע שמחה ברטמסר מצ'נס־טוכוב. כעבור שבועיים הופיע איזיק הירש כשוטר במיליציה העממית. במשך חדשים מלא תפקיד זה ונאלץ לברוח מהמקום בגלל האיומים של הא.ק.

עוד זמן מה עסקתי במקח וממכר כ"גוי". קניתי חפצים, מלבושים ודברים שונים מהגרמנים מגדנסק, ובערים אחרות, ומכרתים במוגלניצה. כאשר הופיעה הקריאה של הועד היהודי בפולין לכל היהודים שהתחבאו בבונקרים, בבתי אכרים ובמקומות אחרים — לגלות את יהדותם, והם יקבלו רשיונות לנסוע לארץ־ישראל או לאמריקה, נעניתי לקריאתם וגליתי לעיני כל את יהדותי.

קשה לתאר את ההלם שעבר על הפולנים במוגלניצה, בעת שנודע להם כי במשך שנתיים התהלך יהודי ביניהם מחופש כגוי, והם לא הכירוהו. באותו הזמן הגיע יהודי מראדום והוציא מהעיר את אחותו, שאף היא הסתתרה במוגלניצה מבלי שיתפסוה.

יצאתי לקבוץ של "האחוד" בלודז, דרך גרמניה, איטליה וקפריסין נדדתי והגעתי מהראשונים לארץ ישראל.

נצולי מחנות העבודה והמות מיהודי מוגלניצה.

מהתושבים היהודים בעיר ביום האחד בספטמבר 1939, 2450 יהודים, נצלו 17 איש ואשה.

מתושבי ערים אחרות — 3 אנשים.

ממוגלניצאים שעברו לגור בורשה שנים מספר לפני המלחמה נצלו 3 אנשים.

ואלה שמות השרידים לפי הסוגים שהוזכרו לעיל:

אוסלקה — מרקוביץ פרלה. בת יעקב הירש אוסלקה; אנלביץ איטשה בן משה — זקן הנצולים; אנלביץ בוגוסלבסקי חנה, בתו של הנ"ל. אנלביץ אנטשל בן מנדל. ביטנר חיים בן אריה. ברטמסר ישראל בן אברהם. ברטמסר שמחה בן פישל ויהודית. גוטמאן־גראף מניה, בתו של איסר גוטמן. גוטמן — בתו של הנ"ל שהתחתנה עם קוזין מקושניץ; גולדברג יאיר בן משה. נחטף ממוגלניצה בימים הראשונים לכניסת הגרמנים לעיר, וניצל. גולדשיידר יחזקאל בן ישעיהו. וואלדשטיין־גלברט הנה, בת לייבקה וואלד־שטיין. חיימוביץ־ליזרוביץ הנה, בת שמואל חיימוביץ. זינגר חיים בן רבקה ואלימלך זינגר. טרלניק־קוזי־מינסקי בונע בת משה טרלניק. רפפורט נחמיה ורפפורט מאיר יחיאל בנים של גדליה רפפורט.

רוטברט יעקב מפשיבישוו, התחנך בלודז. הגיע כפליט בימי המלחמה למוגלניצה; רוזן חיה, בת יהושע גוטמן ממוגלניצה. אחותו של איסר גוטמן, גרה בקוזשניץ; אהרן רוטמן, בן רפאל, רפאליקל הסנדלר מהכפר קלופוצין על יד מוגלניצה, גר בלודז.

יחזקאל קראסוצקי, בנו של עזריאל קראסוצקי התפר; צבי בן פרץ וגולדה גלברט. נתפס לאחר יציאתו מהבונקר לאחר שהשתתף במרד גיטו ואורשה. הובל לאושוויץ ונצל; ירחמיאל קופמאן, יליד להורים מוגלניצאים. אף הוא נתפס ונצל בנסיבות דומות.

רוב הנצולים מסוג א' הם אנשים שנמלטו לעיירות הסמוכות למוגלניצה בטרם בוצע הגירוש הסופי ביום 27 לפברואר 1941. היו ביניהם גם כאלה שהתגנבו ויצאו מגיטו ורשה בחרוף נפש והגיעו לערי "המקלט". כשם נחטפו לבית־החרושת לנשק בסקרז'סיקא. ואילו הנמלטים לביאלא־ראווסקא, עפ"ר שהועברו מגיטו ורשה תמורת סכומים גדולים, הובלו דרך טומשוב־מזוביצק לאושוויץ ושם נספו ביום י"ז חשון תש"ג, שנקבע כיום השנה של קדושי מוגלניצה, בלנדוב וביאלא־ראווסקא.

להלן תמצית מספורי הנצולים ששהו כפליטים בעיירות: אודז'יבול, אופוצ'נו, ביאלאבזשג, גוסצין, וישמריץ, ראווא־מאזאוויצקה, שידלוביץ ועוד. העיירות האלו נמצאו מחוץ לתחום ה"דיסטריקט" הוארשאי, שכל העיירות הכפופות לו חויבו בהכנסת היהודים שלהם לגיטו ואורשה בחודש פברואר 1941.

ישראל זרח בן אברהם ברטמסר

ספר באספותינו בחיפה ובתל־אביב כבר בחדש דצמבר 1945 את פרשת הצלתו.

בן 11 שנה הייתי בעת שהוכנסתי עם הורי לגיטו ואורשה. הרעב החל מיד להציק לנו. כי לא היה לנו כסף לרכישת אוכל בשוק השחור. אחי הגדול החל לדבר על בריחה מהגיטו. הודעתי, שאני רוצה להצטרף אליו. אז הסתלק אחי מרעיון הבריחה, מחשש שאהיה למכשול בדרכו ואולם אני המשכתי בתכנון הבריחה, חרף כל הנסיונות של הורי להניאני מצעד מסוכן זה. יצאתי מהגיטו יחד עם חבר בן גילי מחופשים כתלמידי בית ספר פולני. הצלחתי לצאת בשלום ולהגיע לנובו־מיאסטא (ניישטטל), עיר הסמוכה למוגלניצה

שלא היתה כפופה לדיסטריקט הוארשאי ולא גורשו ממקום בסוף פברואר 1941. ואולם הצפיפות הגדולה גרמה לרעב. נדדתי מעיירה לעיירה עד שהגעתי לביאלובזשג. גם פה היו הרבה פליטים. עם זאת הרעב לא הגיע לממדים של גיטו וארשה. אבל החטיפות של הס"ס לעבודת כפיה והיריות בעוברי רחוב יהודיים "סתם "כך התרבו מיום ליום.

באותם ימים נדרש היודנראט בביאלאבזשג לספק פועלים לחווה החקלאית סוכי הסמוכה לעיר זו. את מכסת היהודים המתנדבים לצאת לעבודה היתה ליונדנראט רשות למלא על ידי פועלים יהודים שכירים שנזקקו לעבודה. הצטרפתי לעובדים במקום זה. קבלתי ארבעה זהובים ליום ועבדתי בגדיעת עצים, במצב של רעב תמידי ונחלשתי מאד, כי בסך הכל הייתי אז ילד בן שתים־עשרה שנה. התגנבתי מביא־לאבזשג על דעת עצמי. הגעתי לכפר והצעתי לאחד האכרים להעסיקני בעבודה תמורת האוכל בלבד. עבדתי אצלו כמה חדשים לשביעת רצון כל בני המשפחה. משיצאה הגזרה: "לירות בכל פולני שיעסיק או יסתיר יהודים בביתו ובמשקו" החזירני האכר לביאלאבזשג, הביא לי מדי פעם בפעם אוכל לקיומי. עם זאת גבר עלי הרעב ושוב התגנבתי מהעיר לכפר סמוך. בתור נער נוצרי עבדתי אצל אכר כמה חדשים, עד שביום אחד דרש בעל הבית כי אביא לו תעודת הלידה והטבילה כנוצרי. עזבתי את הכפר ונדדתי ממקום למקום ובקשתי נדבות־לחם להחיות את נפשי. לבסוף החלטתי לחזור לביאלאבזשג. משמעתי על פועלים הנרשמים לעבודה בבית־החרושת לנשק בס־קאזיסקא נרשמתי גם אני לשם ולא ארכו הימים ובית החרושת הפך למחנה עבודה סגור ליהודים.

עם התקרב הרוסים לסביבת סקארזשיסקא הם פינו את המכונות והעובדים משם; חלק לצ'נסטוכוב שבפולין וחלק לגרמניה. אני הייתי בין אלה שנסחבו לגרמניה במשך שבועות רבים בקרונות בקר. רבים מאד מתו בדרך עד שהגיעו לאושויץ. שם גוועו רבים מרעב ואלפים מתו מזלילה יתרה לאחר שהאמריקאים שחררו את המחנות. אני הייתי בין הנצולים וזכיתי להיות בין הראשונים שהובאו לארץ ישראל על ידי חיילי הבריגדה היהודית והשליחים מארץ ישראל.

חיים ביטנר.

התגנב גם הוא מגיטו וארשה לביאלאבזשג בשנת 1942. זמן קצר לפני הגירוש ממקום מקלטו החדש נצטוו היהודים להתפקד. בחרו 120 איש מבין הנפקדים על מנת לשלחם לעבודה בכפר "סוכי" הסמוך לעיר ביאלאבזשג. ביניהם היו עוד מוגלניצאים: אברהם רייכמן, זילע אנלביץ (אחיו של איטשה אנלביץ) ובונם ברטמסר, אחיו הבכור של ישראליק ברטמסר.

ב"הושענה רבה" תש"ג — 1942 הקיפו את העיר אנשי "הגולגלות השחורות" — רוצחים מוב־הקים של הס.ס. והאיצו ביהודים בצריחות וצווחות לצאת מבתיהם ולהתאסף בשוק למפקד ואז הודיעו על הגירוש מהעיר תיכף ומיד.

120 זקנים וחלשים, שלא יכלו לרוץ לפי הקצב שנדרשו לכך, נורו במקום. בין גויותיהם נמצאה גויה של תינוק בן כמה חדשים שנורה בשנתו והושלך לערמת הגוויות. כל ההרוגים שנקברו בקבר אחד גדול ואחר זמן קצר באה פלוגה מיוחדת של אנשי הס.ס. ושרפה את הגויות.

יתר היהודים נאלצו להזדרז ולמען הקל על עצמם השליכו את כל החבילות שלקחו עמם לדרך.

אנו העובדים באחוזה רצינו ללכת יחד עם הורינו למקום שם גורשו. אנשי הס.ס. נעלו את דלתות הבתים ושער החצר ומנעו מאתנו האפשרות לחלוק גורל הורינו ויקירינו. כעבור זמן קצר נשלחו לאי שם 104 מתוך 120 העובדים בחווה. נשארנו 16 אנשים עד סוף 1944 והם: אנכי, אברהם רייכמן, מנשה חימוביץ ובונם ברטמסר, ואולם האחרון נורה במקום כבלתי כשיר לעבודה לאחר שחלה ולא נתנה לו כל עזרה רפואית שהיא.

מכפר סוכי נשלחתי לפיאנקי, שם נפגשתי עם חבר מוגלניצאי — אפרים גרוסקופ. התנשקנו ובכינו על המקום ועל הנסיבות של הפגישה. כאשר התקרב הצבא הסוביטי למקום המצאנו שלחו אותנו לאושויץ. אחזנו אחד בידי השני כדי שגורל אחד יפקד את שנינו. הגרמנים הפרידו בינינו. הוא נספה ואני נצלתי.

יחזקאל גולדשידר.

עליו עברו תלאות רבות עד שהגיע לסקארזיסקא. בתחילת פברואר 1941 — הוא מספר — הגעתי לביאלאבזשג יחד עם מספר ניכר מיהודי מוגלניצה, גריצא (גרוייץ), וורקה וערים אחרות. שמלקה הוכברג, בעל מסעדה לשעבר במוגלניצה — יליד גריצא — הכניסני לדירתו.

באחת השבתות הראשונות לשהותי בביאלאב־זשג הוציאוני יחד עם עוד מתפללים מבית הכנסת, העלונו למשאית והובילונו לאחוזה סוכי. שם עבדנו

כל היום ובערב החזירוני לביאלאבזשג. לאחר זמן קצר הוכרזה האחוזה כמחנה עבודה סגור שהיציאה ממנו אסורה.

בסוכי נתקלתי לראשונה באכזריות הקרה והמחושבת של הגרמנים. בונס בן אברהם בארמסר (אחיו של ישראליק) עבר על איזה שהוא צו של הגרמנים. מיד הטילו עליו עונש אכזרי: הכניסוהו לבור, כסוהו בעפר עד החזה. איש ס.ס. הטעין את רובהו וכוונו לבונס, עמד רגע, צעד אליו לאט לאט עם הרובה הטעון וכך במשך זמן של כמה שעות כמעט שפרחה נשמתו של בונס מפחד. אז ציוה לחשוף את הבור ולחלץ ממנו את העבריין. הוא הודיע לבונס כי רק חמד לו לצון... אז יצא בשלום (לפי הודעת הח' ביטנר, נורה הלה בסוכי מחמת מחלתו ואי כושרו להמשיך בעבודה. — המערכת).

משראיתי את התנהגותם של הגרמנים בסוכי, השתדלתי והצלחתי באמצעות שוחד לצאת משם וחזרתי לביאלאבזשג לדירתי אצל שמלקה הוכברג. בימים ההם, הכריזה חברת חשמל גרמנית בשם „צאַרג" כי היא זקוקה לפועלים, שיקימו קו מתח גבוה מוארשה לראדום. נרשמתי לעבודה. לפועלים הפולנים שלמו את השכר המקובל וליהודים נתנו פרוטות. לאחר מכן אלצום לעבוד חנם והקהלות היהודיות מהן יצאו הפועלים לעבודה נאלצו לכלכל את הפועלים בדוחק רב.

מעשים טובים של הרבי והרבנית מוורקה

הופתעתי למצא את הרבי ר' יצחק קאליש והרבנית כשכנים בחצר בה גרתי בביאלאבזשג. ב־מוגלניצה התקיים „שטיבל" (מנין לתפילה) של חסידי וורקה, מימיו של מיסד השושלת — הצדיק המפורסם ר' יצחק מוורקה זצ"ל. בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה התקיים „המנין" בביתו של הרש משה פיפר ברחוב וולסקה. לימים טובים ולימים הנוראים נסעו החסידים אל הרבי לוורקה. ואולם גם במוגלניצה נשארו בשטיבל מתפללים רבים ובעלי התפילה היו ר' מנדל זיילע ור' מנדל לענין (מנדל שמחה'ס).

בשבת הראשונה נכנסתי לתפילה אל הרבי ושמעתי — כי הם סובלים מרעב ונמצאים במצוקה גדולה בגלל התרוששות חסידיהם, שלא יכלו לתמוך בהם. ואולם הרבי והרבנית לא שכחו אף לרגע אחד כי יהודים אחרים סובלים יותר מהם. הרבי בקש ממני ומכל המתפללים במנינו, כי נתחלק בפרוסת לחם האחרונה עם היהודים הרעבים. הרבנית אספה כל השמלות הקרועות והסמרטוטים, ישבה ימים ולילות, תפרה שמלות לילדים וכובעים לזקנים שלא יסבלו מהקור. מידי בואי לביתם אמרה לי הרבנית: — „יחזקאל — חאסקעלע — יודעתני כי הנך עיף אחרי יום עבודה קשה. אבל אתה מסוגל לתפור על המכונה. עזרני נא לכסות מערומי הילדים, העניים החולים והדוויים ולסעוד את הזקנים הבודדים והערירים".

בקשתה נאמרה בלבביות כה רבה, שלעולם לא אשכחנה, ולא סרבתי אף פעם להיענות לבקשתה. ראיתי בעליל את אהבת ישראל הבוערת בלבותיהם של הרבי והרבנית ופועלת למען אחיהם עד הרגע האחרון של שילוחם למחנות המות. יהא זכרם ברוך!

מרחמים רבים לאכזריות תהומית.

המר לי אלקים לחזות בחסולה של הקהילה היהודית בביאלאבזשג על תושביה הקבועים, יחד עם אלפי הפליטים שהצטופפו בתוכה.

עלי ועל קבוצת יהודים שעבדו בחברת החשמל הגרמנית הוטל הצוו, לאסוף את גוויות היהודים שנרצחו במקום ביום השילוח — הושענה רבה תש"ג, 1942, למחרת „האקציה" בשמיני עצרת תש"ג, לי־קטנו ואספנו 123 גוויות של יהודים מגילים שונים החל מישישים וכלה ביונקים משדי אמם. חברי „לעבודה" אמרו לי, כי ראו בין המומתים גם את גווית הקדוש והטהור — הרבי מוורקה. אני לא ראיתיה. כאמור לעיל, הכרתי טוב את הרבי אליו נכנסתי מידי יום ביומו עד הרגע האחרון. כנראה, נספו עם כל המגורשים באחד ממחנות המות. העמסנו את הגוויות על עגלות הובלנון לבית הקברות היהודי בביאלאבזשג וכרינו להם קבר אחים משותף.

„חסד" של גרמנים.

ראינו, כאשר נמצא באחת הדירות המרוקנות ילד „נשכח" על ידי הוריו והוא בן שלוש שנים ומחצה. הגרמנים העלו את הילד על העגלות, הושיבוהו על גוויות הנרצחים והביאוהו לבית הקברות. לאחר התיעצות ביניהם מה לעשות בילד, נתן אחד הגרמנים חתיכת שוקולד לילד, שילקק. לאחר מכן לקח את הילד בידו השמאלית, ובידו הימנית ירה בו וזרקו בין ערימות הגוויות שהושלכו לקבר אחים הגדול.

נוסף על אסוף הגויות וקבורתן הוטל עלינו

לבער את הרכוש היהודי שנשאר בדירות שנתרוקנו בין ערימת הגוויות שהושלכו לקבר אחים הגדול.

כבר עברו 26 שנה — אמר יחזקאל בדמעות בעיניו — וחזון הבלהות הזה צף נגד עיני בלילות נדודי השנה. חלומות רעים מלווים זעקות אימים הם חזיון נפרץ אצלו כעת. מעין הדמעות שהיה נעול כל השנים נפרץ עם תאורי המאורעות האיומים. הדמעות המלוחות זולגות מאליהן. עם זאת, הנני מתגבר ומוסר רק את העובדות האיומות שחזיתי במו עיני.

הסיוט של ביעור הרכוש היהודים למען הגרמנים.

נוסף על אסוף הגויות וקבורתן הוטל עלינו לבער את הרכוש היהודי שנשאר בדירות שנתרוקנו מתושביהם; למיין את הרהיטים לסוגיהם, וכן את המצעים, מלבושים, לבנים, סחורות, תכשיטים וכל חפצי ערך.

כשנכנסנו לדירות ראינו את המצעים המפוזרים על המיטות שנעזבו; ארונות הבגדים פתוחים ובהם בגדים, פרוות, לבנים, תכשיטים וכל חפצי ערך; תמונות משפחה תלויות על הקירות; ארונות ספרים ובהם גמרות, חומשים, מחזורים, סדורים, טלית ות־פילין, „ארבע כנפות" (טליתות קטנות), נעלי גברים, נשים וילדים. צעצועי ילדים ועוד.

דברי ערך לפי סוגיהם מוינו והועמסו על המשאיות, שהובילום לגרמניה, ואילו חפצים פחותי ערך נמכרו בזול, או חולקו חינם לפולנים, שעמדו כעיטים במדבר המצפים לטרף הפגרים. היו אלה ימי חג שמיני־עצרת ושמחת תורה לפולנים, ולנו השרידים העלובים ימי הגא ואבל גדול.

הגרמנים דאגו לפולנים הנמנים להם. בביאלא־בזשג (גם במוגלניצה — המערכת) הם השאירו לזמן מסוים בעלי מקצוע יהודים, שבלעדם לא יכלו הגויים העירונים והכפריים להתקיים, כגון: חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים ועוד מקצועות שהיו בידי היהודים במשך דורות רבים. בעלי מקצוע אלה גרו יחד אתנו העובדים היהודים בחברת החשמל, המשיכו לעבוד במקצועותיהם, ועל ידם הושיבו שוליות פולנים, להם הנחילו את מקצועותיהם. לא ידוע לי כמה זמן נמשכו הלמודים האלה. בכל אופן, כעבור זמן לא ארוך נשלחו גם הם למחנות המות.

עבודתנו בחברת החשמל בתנאי חופש תנועה כעובדים הפולנים נמשכה... יום אחד לאחר המשלוח מביאלובז'ג. למחרת באה הפקודה להכניסנו למחנה עבודה סגור והועברנו לבית החרושת לנשק בסקארז'יסקא.

ממחנה העבודה קאשיץ לסקרז'יסקא.

שמחה ברטמסר מספר: ביום מהימים האפורים בהם שהיתי אצל הורי שנמלטו לוישמריץ, באו ז'נדרמים גרמנים וחטפו 200 בחורים יהודים לעבודה במחנה סגור קאשיץ בין פשיטיק לראדום. עבדנו בחפירת שוחות מגן, הצבת תותחים נגד מטוסים ובבצורים שונים. העבודה היתה קשה מאד, האוכל דל. לשמונה אנשים ניתן ככר לחם אחד ליום. הרעב הציק לנו מאד. עזיבת המחנה גררה אחריה עונשים חמורים, עד תליות בפומבי. „מצוקה שוברת ברזל" אומר הפתגם העממי. חרף סכנת המות פרצנו בלילות את גדר התייל, עברנו לכפרי הסביבה ועבדנו כחייטים אצל אכרי הכפר תמורת אוכל בלבד, כדי לשבור את הרעב. לפנות בוקר חזרנו דרך הפרצות למחנה והתיצבנו לעבודתנו הקשה. ישנו 250 איש בצריף אחד והנה הוסיפו לנו עוד 200 בחורים יהודיים מקוז־שניץ וביחד מנינו 450 איש בצריף אחד.

ברצוני לציין שמות מוגלניצאים, שנמלטו לעיירות אחרות והובאו למחנה קאשיץ:

שמחה ברטמסר, מנשה לווברג, אחיו — מאיר יחיאל לווברג, זליק טופמאן, ישראליק טופמאן — בניו הצעירים של מנדל טופמאן, יוסף טרלניק, נחמן טרוקס (היה בארץ ישראל וחזר), חתנו של יהושע פלדין (יהושע פלדשר החובש) נולד בלודז, יעקב העיוור „לאקו", חיים פינקלשטין, אחיו (שמו לא זכור לי) — בנים של יעקל פינקלשטיין, הרשל בנו של יעקב בר פילצמן, ישראל אלעזר גולדברג, ברל בלנד, חיים גרוסמן (אחיו של מנדל גרוסמן מחיפה, לייבל בומגרט, אברהם גוטמן בנו של נתן גוטמן שמת כפליט בוישמריץ. סבו היה ישראל גוטמן שוזר הבלים (שטריקמאכער).

כמעט שנה שלמה עבדנו במחנה זה. בחור פולני מאחד הכפרים היה המקשר ביניגו לבין הורינו בוישרמיץ, ביאלאבזשג ומקומות אחרים.

בהושענה־רבה תש"ג 1942 שלחנו מכתבים להורינו באמצעות המקשר הנ"ל. הוא הביא את המכתבים בחזרה, כי בו ביום נשלחו יהודי העיירות מהסביבה למחנות המות. כפי שנמסר לי נורה אבי פישל — בן 54 שנה — במקום, משום שלא יכול היה לעלות על העגלה בגלל מומו. אמי יהודית בת 50, אחי משה בן 13 והאחות שיינדל בת 12 שנה נשלחו עם כל יהודי וישמריץ למחנה מות. שמיני העצרת ושמחת תורה נהפכו לנו לימי אבל, נתיתמנו והגורל הצפוי לנו לא היה ברור, אך מפחיד ומטיל אימה.

הסלקציה הראשונה

שמחה ממשיך לספר: בתחילת אפריל 1943 ראיתי לראשונה כיצד היא מתבצעת. ראשית כל נחפר בור גדול מאחורי המחנה. הוא נשאר ריק ומצפה למלויו. כעבור שבועיים לא נקראנו באחד הימים להתיצב בבוקר, כרגיל, למסדר העבודה. כשיצאנו החוצה ראינו את המחנה מוקף בעוזרי הנאצים: ליטאים, לטבים ואוקראינים, חמושים בנשק אוטומטי. מיד גרשונו בחזרה לצריף ולא הוציאונו לעבודה.

לפנות ערב נכנס איש ס"ס ואמר: יש להוציא כעשרה אחוזים מהשוכנים בצריף; היינו כחמישים איש, גבוהים וחזקים ביניהם היה גם חיים גרוסמן (אחיו של מנדל). מיד ירו בכולם, השליכום לבור ולנו צוו: לחזור לצריף.

למחרת לפנות בוקר בטרם האירה השמש, שמענו את בואם של שלוש משאיות. מיד "עשרו" את האנשים, היינו: הוציא מידי פעם עשרה אנשים ושמענו יריות. לא ידענו מה מתרחש בחוץ. כאור היום. ראינו "כיצד מעשרין". מעמידים עשרה אנשים, יורים בהם, הפו־לנים כורכים חבלים לרגלי גוויותיהם, גוררים אותם ומשליכים לבור. עשרה אחרים מעלים למשאית. לא ידענו לפי איזה קנה־מידה נורים העשרות ולפי מה משאירים עשרות האחרים לחיים. בכל אופן, אלה שטרם "עושרו" חשבו ומצאו ששלש המשאיות לא יכילו את מחצית האנשים שהיו במחנה אלא חלק קטן בלבד. הזדרזנו לצאת החוצה, אולי נהיה בין העשרות שיועלו על המשאיות, וכך הצלחנו: אני — שמחה ברטמסר, אלעזר גולדברג, הרשל פילצמן — להיות בין העולים על המשאיות ואילו נחמן טרוקס, יעקב העיוור, ליבל בומגרט, יוסף טרלניק, מנשה לוובר, ואחיו מאיר יחיאל — נורו במקום יחד עם יתר שוכני המחנה שלא הספיק עבורם מקום במשאיות.

לשידלובצה ומשם לסקרז'יסקא

את שלושתנו — המוגלניצאים שנשארו בין הע־שרות שהועלו למשאיות, הובילו לשידלובצה. שם "אכסנו" אותנו בחביות עמוקות בבית ברוסקי, בהן עיבדו קודם עורות, למען לא נוכל לברוח, עם זאת, הרעב שהציק לנו "העלה" מהבור שלשה אנשים. באחד הלילות הגענו לכפר ורצינו לקנות מעט אכל עבורנו. האכר אליו נכנסנו אמר לנו כי יש פקודה מה־ס"ס: "לירות בכל פולני שיסתיר יהודי או יבא עמו במגע, ורכושו יוחרם".

נשאתי את רגלי וברחתי מיד מהמקום — חזרה לחביות בשידלובצה. חברי נשארו בכפר. מה עלה בגורלם לא ידוע לי.

באותם הימים באה פקודה מהס־ס: מכונאים נקראים לעבודה בבית־החרושת לנשק אשר בסקא־רז'יסקא הסמוכה לראדום אני והרשל פילצמן התיצבנו כמסגרים ונתקבלנו לעבודה בבית־חרושת זה. לא ארך הזמן והרשל חלה בטיפוס ונורה במקום ואילו אני עבדתי בסקארז'יסקא שנתיים עד תשעה באב תש"ד — 1944 ומשם נשלחתי לבוכנוולד.

מחנה העבודה סקארז'יסקא

קומץ הניצולים המוגלניצאים במחנות העבודה והמות רובם עבדו במחנה זה, בו עמד בית־חרושת לנשק עוד בימי שלטון הפולנים. הגרמנים הגדילו את היקפו וייצורו פי כמה. פה עבדו אלפי פועלים: הפולנים קבלו שכר בעד עבודתם ותנועתם היתה חפשית, הגיעו בבוקר לעבודה ממקומות מגוריהם ובערב שבו הביתה. ואילו אלפי היהודים עבדו רק בעד אוכל דל. התנועה שלהם היתה מוגבלת. עזיבת המחנה בו שוכנו גררה אחריה עונשים קשים. בבית החרושת היו שלש מחלקות: מחלקה א' הטובה ביותר, ב' יותר גרועה, ג' המסוכנת. שם מלאו את הכדורים באבק שריפה והרבה אנשים גוועו כנרות מהגפרית שכיותה אותם.

המוגלניצאים שעבדו במחנה זו וניצלו הם: אוסלקה־מרקוביץ פרלה, אנלביץ אנשל, אנלביץ חנה, ברטמסר ישראל, ברטמסר שמחה, גוטמן־גראף מאניה — בתו של איסר גוטמן, גוטמאן אחותה — נשאה לבחור מקושניץ, גאלדשיידער יחזקאל, חיימוביץ־ליזורוביץ חנה, טרעלניק־קוזימינסקי בינה, רפופורט נחמיה, רפפורט מאיר יחיאל, רוטברט יעקב, גוטמן־רוזן חיה אחותו של איסר גוטמן.

נורו או גוועו ברעב

מנדל זינגר, יהושע זינגר, הרשל בן יעקב בר פילצמן חלו בטיפוס ונורו במקום, חיים בן הענעך הרבשטין עבד על יד תנור היציקה נמלט לשידלובצה לחפש את אחותו חיה, שם נורה.

יצחק בן השל, עבד במלוי כדורים, העביר חלק מהם לפרטיזנים שמחוץ למחנה, נתפס בעברה ונורה בפומבי למען יראו אנשי המחנה ויירתעו מביצוע פשעים כאלה. משה סיד, אחיו של יצחק, גווע מרעב בדרך לגרמניה לאחר חיסול המחנה והעברת בית החרושת, ואתו חלק גדול מהפועלים לשם. יצחק

אייזיק זורק נהרג על ידי שכנו וחברו בצריף, ימים לפני השחרור בשל גניבת מנת לחם מחברו מחמת הרעב המציק.

היו שם עוד מוגלניצאים שמתו בנסיבות שונות, והניצולים אינם זוכרים את שמותיהם.

על מחנה עבודה זה נכתבו מאמרים וספרים לרוב, מהם הספר החשוב ביותר — "נרות שאוכלו" של הסופר מרדכי שטריגלר שעבד במחלקה ג', הידועה לשמצה. על כן לא נרבה בתאורים מההוי היומיומי, עליו נכתב בהרחבה בפרק "אומקום און געראנגל" ביידיש בספרנו.

נציין את העובדה המרה, כי הבנות שלנו, כמו הבנות האחרות, סבלן היה גדול פי־כמה משל הבנים, וזאת בשל מנהל עבודה סדיסט איום "פאלקס־דויטש" יליד פולניה שידע יידיש, בעל חטוטרת איומה ונושא שם קילומן. הוא הרגיש בכל בחורה אויבת הבזה לו בשל מומו הגופני והלועגת לשם משפחתו, המרמז על משהו לא מפואר ביותר... תמיד שסה את כלבו הגדול בעצורים והוא קרע מהם נתחי בשר. כל אחת מהן ששרדה נצלה בנס. ואולם, אף אחת מהן לא יצאה שלמה בגופה ובבריאותה.

נספר על שני חריגים: אחד לרעה והשני לטובה, שארעו בשנים מאנשינו:

חנה חיימוביץ־ליזרוביץ בת שמואל מספרת:

נחטפתי ישר מוארשה לסקארז'יסקא. פעם חליתי בטיפוס. מישהו תמך בי והביא לי תרופות, איכשהוא עבדתי אבל לא יכלתי למלא את מכסת העבודה שלי. הענישוני במלקות והכניסוני לחדר מיוחד — "חדר העונשים" — מתחו את הגוף, הידיים והרגלים, סתמו את הפה, הכו במקל על הגב, ממש על חוט־השדרה. בשל הכאבים האיומים שלא יכולתי לסבלם יותר, הוצאתי איך שהוא את הסתימה מפי וצווחתי: "מוטב שתירו בי — מאשר לענותני!" — "יהודיה ארורה — צרחו — אנו נירה בך מתי שאנו נמצא לנחוץ, ולא לפי רצונך!". שוב סתמו את פי והרביצו עד שהביאוני למצב של נכה הזקוקה לנתוח. לא יכולתי להתאונן על המחלה, באשר היו יורים בי מיד וכך המשכתי לעבוד ולקבל מכות בשל אי־מלוי המכסה, עד שסוף סוף החלמתי והמשכתי בעבודה "נורמלית".

יחזקאל גולדשידר מספר על מעשה הומני של פועל פולני שהציל את חייו. הוא היה מפעיל במכונות והרגיש בפציעת כמה מאצבעותי על ידי המכונה. הוא הניא אותי מלגשת לרופא המחנה, שישלחני מיד למות. במשך שמונה ימים עשה הכל, שהאומנים הגרמנים לא ירגישו בפצעי, סדר את העבודה בצורה שהמבקרים הגרמנים לא הרגישו שמשהו לא כשורה. יתר על כן, הוא עמד בתור של היהודים מקבלי אוכל במטבח (הפולנים הביאו אוכל מביתם) והביא לי אוכל עד שהגעתי לאיתני ושבתי לעבודתי הנורמלית.

ההומניסט הזה סיכן את חייו שלא על מנת לקבל שום פרס, הפיח בי זיק של תקוה ואמונה באנשים, כי עוד לא פסו אנשים המוכנים לעזור לזולת, ולו בן עם אחר, כדי להציל חיי אדם. צר לי מאד ששכחתי מרוב תלאות את שמו, הראוי להזכר לטובה.

בנסי־נסים עברו האנשים את תקופת עבודתם בסקארז'יסקא עד חיסול בית החרושת והעברתו בחלקו לגרמניה ובחלקו לטשנסטוכובה. רוב אנשינו הועברו לטשנסטוכובה ושוחררו כבר ב־18 לינואר 1945. ואילו ישראל ברטמסר וחיים זינגר הועברו לגרמניה, שם המשיכו הגרמנים בייצור נשק לחזית. הדרך נמשכה זמן ממושך והנופלים בדרך היו מרובים על הנשארים והנצולים.

חוה רוזן בת יהושע גוטמן, אחותו של איסר גוטמן ממוגלניצה, מספרת:

כאשר הגיעו השמועות לקוזשניץ, עיר מגורי בערב סוכות תש"ג — 1942 כי הוזמנו קרונות להעברת יהודי העיר למחנות המות, תכננו בריחה מהעיר בטרם יבוצע המשלוח.

הצלחנו להחדיר כל בני משפחתנו למחנה עבודה של 400 יהודים שמנהלו היה מהנדס פולני, מכרנו משנים רבות. כעבור שלושה שבועות הגיעה הז'נדר־מריה הגרמנית והעבירה את כל היהודים לבית החרושת לנשק סקארז'יסקא. בדרך נמלטו ליער: בעלי, שלשת בנינו וכלתנו — אשתו של אחד מבני — ועוד ארבעה יהודים מקוזשניץ. שם נפגשו עם שומר היער, מכר משכבר הימים ובמיטב כספם שלמו לו בעבור סדור "בונקר" ביער והמצאת אוכל עבורם.

אני, שלושת בני וכלתי הוכנסנו למחנה העבודה בסקארז'יסקא. מצאנו גוי שקישר בינינו לבין בעלי, בני וכלתי שחיו בבונקר. לאחר שמונה חדשי־שהייה בבונקר, בא שומר היער עם שני בניו חמושים ברובים, הציתו את הבונקר על כל יושביו, והם נשרפו ונחנקו חיים. רק בן אחד שלי נמלט משם. שומר היער הספיק לפצעו ביריה. עם זאת הוא הצליח להסתתר באיזה מקום במשך שבועיים ונרפא מפצעיו, יצא ממחבואו ופולני "ידיד" פגשו, כפת אותו בחבלים והביאו ל"סולטיס" — זקן הכפר של הכפר הקרוב. משראה

בני מה צפוי לו מה„ידידים" הפולנים והגרמנים, חתך את צווארו בסכין גילוח שהיה עמו ומת ובלבד לא ליפול בידיהם של שונאי ישראל אלה. הידיעה הזאת הגיעה אלי ששה חדשים אחרי האסון.

אנו — אני, שלשה בנים וכלה אחת עם בת, עבדנו בסקארז'יסקא עד הששי ביולי 1944. ביום זה נשלחו שנים מבני לגרמניה. אני, בן אחד, אשתו ובתם נשלחנו לעבוד במפעל הנשק בצ'נסטוכוב. ביום ה־18 לינואר 1945 רצו הגרמנים לשלחנו לגרמניה ברם לא הספיקו לבצע את זממם, כי הרוסים שחררונו באותו היום. הבן שהיה עמי ביום השחרור בצ'נסטוכוב נסע מראדום לקאטוביץ ביום 13 למאי 1945 ולא שב הביתה. הפולנים השליכוהו מהרכבת בעצם הילוכה ונהרג. וכך הגיע מספר הנרצחים מבני משפחתי על ידי הפולנים לשש נפשות. ביום 1 ביולי 1945 נתבשרתי כי אחד משני הבנים שנשלחו מסקארז'יסקא לגרמניה גווע ברעב ואפיסת כוחות עשרה ימים לאחר שחרור המחנה, ואני „הסבתא" כפי שאתה מר זונדר קורא לי — נשארתי עם בן אחד ששרד מהמחנה בגרמניה, כלה ובת מהבן שנהרג ע"י הפולנים אחרי המלחמה. כן נשארה מניה גוטמן בת אחי איסר. אנו מחכים במחנה פליטים בגרמניה... עד שנמצא מקלט לשרידים ממשפחתנו.

חנה וולדשטיין

שעשתה דרכה לאושוויץ דרך ראדום ועברה מדורי גיהנום רבים, מספרת: פעמיים ברחתי מהגיטו. הנסיון הראשון לא עלה יפה והשני הביאני עד לנובו־מיאסטא (נישטטל), שם קויתי למצוא את בני משפחתי שעזבו את הגיטו לפני, והם: הסבתא יוטא, האבא לייבקה והאמא טובה לאה, האחים משה, אברהם וראובן (ראובן בעלע). כן הגיעו לשם אחיה ואחותה של אמא. לא מצאתים שם, כי עברו לוישמריץ — עיירה קטנטונת, יותר נכון כפר גדול. כאן ראיתי את כולם סובלים מרעב. היו לי כמה זהובים קניתי להם אוכל לכמה ימים ואחר מכן סובבתי בכפרים לבקש נדבות אוכל. במשך היום אספתי... 2 תפוחי אדמה.

בינתים נולד ילד מת להורי. אחי סיכן את חייו והביא את הגויה לקבר ישראל בביאלאבזשג. באותו הזמן הגיעה סבתי יוטא לוודא את שלום אמא לאחר הולדת הילד המת. בעל הבית שלנו — גוי מוישמריץ, דחף אותה לעמוד־חשמל והיא נהרגה. בעמל רב הצלחנו להביאה לקבורה בבית העלמין היהודי בביאלאבזשג.

כעבור זמן קצר גרשונו הגרמנים לביאלאבזשג ושם שכן אותנו ה„יודנרט" ברפת „כדי שלא נקפא מקור".

בערך בסוף שנת 1941 התיצבנו בהתנדבות, אני ואחי משה, בפני הועדה הגרמנית לקבלת אנשים לעבודה בבית החרושת לנשק בתוך העיר ראדום. אחי נפסל כבלתי כשיר לעבודה ואני נתקבלתי. עבדתי שם כשנתים בזכות היותי זריזה מאד בעבודה. בשנת 1944 נשלחתי לאושוויץ בקרונות של בקר. הדרך ארכה שלוש יממות.

באושוויץ קבלתי שמלה, זוג סנדלים ומקום לינה על דרגש של עץ („פריטשע"). הרעב הציק לנו מאד. קרו לי נסים וקבלתי פעם מהטבחית שתי צנוניות ולעתים איזה „מעדן" אחר. עבדתי כמה חדשים במלאכות שונות.

באחד הימים הוכרז במפקד העבודה „אפל": „מי שעבד בבית החרושת לנשק בראדום יקום ויצביע". קמתי והודעתי על זמן עבודתי בראדום. סדרוני לאריזת „כותנה" מלאכותית עשויה מעשבים וסיבים. הצטיינתי בעבודה וזכיתי לנס שרק יחידים מבין מאות אלפים זכו לו — הגרמנים שלחוני מאושוויץ מחנה המות כשאני חיה — למחנה עבודה, בי"ח לטויה בעיר אבראלשטאט. שם חליתי, קבלתי חום גבוה ולא יכולתי לאכול במשך שבועיים. משהתאוששתי קצת זללתי בבת אחת את מנות הלחם של שבועיים ושוב חליתי. באותו הזמן ביקר במחנה זה מנגלה הידוע לשמצה. הוא בא לבדוק את בריאות העובדים ולקבוע „מי למות ומי לחיים". מנהלי העבודה שלי לא גילו לו את מצב בריאותי וועדת הבקורת מצאה אותי כשירה לעבודה. נשלחתי לפארשיניא אשר במחוז הסודטים בצ'כיה. שם עבדתי בחפירת בצורים. מזוני ליום היה רבע ככר לחם. כעבור כמה שבועות שוב הפשיטוני ערומה, בדקו את מצב בריאותי, אם להחזיר לאושויץ — ולכבשן, או לעבודה, ושוב נמצאתי כשירה לעבודה ונשלחתי לעבוד בקראיזה. במקום זה עבדתי כמה שבועות בעבודות שונות, עד שהגיעו הרוסים ושחררוני.

שבורה ובודדה נסעתי „הביתה" למוגלניצה. הורי וקרובי לא שרדו, מצאתי שני עגילי זהב של אמי טמונים במגרת מכונת התפירה שלה. נשארתי זמן קצר במוגלניצה. בא הרשל גלברט, התחתנו ונסענו לצ'נסטוכוב ומשם לארץ ישראל.

איטשה אנלביץ ז"ל

הקשיש מניצולי אושויץ מספר בשתי מחברותיו על מאבקיו להצלת חייו וחיי בני משפחתו — אשה

ושבעה ילדים, מהם ניצלו הוא ובתו חנה בלבד, ואלה דבריו בתמציתם: איטשה הגיע לוארשה עם אשתו ושבעת ילדיו כנראה בסכום כסף רב, ולא שעה לעצות לעזוב את הגיטו ולעבור לעיירות בהן התקיימו גיטאות שלא היו כה סגורות כמו הגיטו בוארשה. הוא מספר על נסיון עזיבה שלא הצליח שנעשה על ידי נפתלי זונדר ושלשת ילדיו: פרומט, מנדלי ושמואל, כבר בשבועות הראשונים להכנסם לגיטו. ברם הנסיון השני בחול המועד פסח תש"א — אפריל 1941, עלה יפה והגיע לשידלובצה. שם פגש אותם איטשה לאחר מכן, ואולם גם במקום זה פגע בהם גורל כל היהודים בפולין ונספו.

איטשה פעל הרבה לאחר שהמצוקה הכריחתו לברוח מהגיטו ולנדוד מעיר לעיר. לבסוף הגיע לאושויץ כשהוא בן 46 שנה וראה את השלט המזווע: „אושויץ! העבודה משחררת". כאן שהה כמעט עד שחרורו וכתב יומן הניתן בספר זה במילואו ביידיש. וכאן תמצית מרוכזת של הארועים שלו:

לאחר ההכנות המקובלות נרשם בבלוק מספר 1 — מפעל החייטות באושויץ. מנהלי העבודה היהודים שהיו „קאפוס" — משתפי פעולה עם הגרמנים — לא התרשמו מהמקצועיות שלו כי זה 27 שנים שלא אחז מחט ביד. ברם, על ידי הסבת תשומת לבם לשירה, לספורי בדיחות וליכולתו „לעשות שמח" בכל הנסיבות נשאר בעבודה.

במפעל זה נפגש עם חייטים מוגלניצאים שהגיעו לאושויץ מפריז: משה שבץ „מאנדזיאק". איטשה גרובס בנו של פישל גרובס־ביוליוונס וכן שלושה בנים של אברהם אנלביץ שגר בבלגיה. אגב, „הבלגים" נצלו, אחד מהם שב לבלגיה ושנים היגרו לארצות הברית. עם בתו הבכירה טובה אנלביץ נפגש בראשית בואו לאושויץ. היא סיפרה לו כי כבר היתה מיועדת לתנור ובנס ניצלה. לבסוף נספתה. כן עבד עם מוגלניצאי אהרן רוטמן בנו של רפאל רוטמן — סנדלר בכפר קלופוצין. אהרן גר לפני המלחמה בלודז. ניצל, חלה בשחפת, אושפז למעלה מ־10 שנים בבתי חולים גרמניים ונשאר בגרמניה.

הפגישה עם חנה רכטשיד, אשת מתתיהו רכטשיד, בתו של שמואל לסקי וגיסתו של אחי פישל יוסף זעזעה אותו. מספר איטשה אנלביץ:

לחנה נודע על ידי ידידה שלה, כי בבית המלאכה לחייטות עובד יהודי מוגלניצאי. היא שאלה אותי בכתב לזהותי. הודעתי לה כי אני גיס של אחותה וכי הוריה נשארו בדז'יביצה בעת שיצאתי משם. קבענו ראיון בחדר של רופא השנים במחנה. היא הביאה לי מתנה וביקשה ממני לשלוח לה מרגרינה, סוכר וקוסמטיקה לפנים. היא היתה יפה מאד, לבושה בבגדים יפים. סיפרה כי נחטפה ברחוב בבריסל ובעלה מתתיהו עם ילדיהם מסתתרים אצל הגויים כ„אריים". אף כי נראתה יפה התאוננה על סבל בכיס המרה. ביום 18 למאי 1944 עשו לה נתוח שארך 3 שעות. לאחר גמר הניתוח הכניסוה לבלוק בו עשו הגרמנים נסיונות שונים על נשים. בו ביום נפטרה חנה. ה' יקום דמה.

על פטירת יהודי מוגלניצאי שהגיע לאושויץ מגיטו ורשה שמעתי מפי פולני גובה התשלומים של חברת החשמל במוגלניצה — גורסקי. הוא סיפר על פגישתו עם דוד בן עטל רכטשיד בבית החולים. הלה קרא לו בשמו ושאל אם אינו מכירו, ואמנם אי אפשר היה להכירו כי גופו היה מלא פצעים זבי מוגלה. החולה ביקש ממנו שיתרום לו פרוסת לחם. דוד זלל את הפרוסה בשקיקה ובתאוותנות מיוחדת. למחרת שמע כי הוא נפטר.

עוד פולני ממוגלניצה היה באושויץ ישורובסקי — סטודנט, איש פפ"ס, בנו של בעל המסעדה ישורובסקי, שאף הוא נמנה על המפלגה הזו. (הלה נשלח לאושויץ לפי הלשנת הפולנים המוגלניצאים כי לחם נגד הבריונים הפולנים שהפריעו לאכרים לקנות סחורה מהיהודים לפני פרוץ המלחמה — המערכת).

לבסוף על „פגישה" עם אחת שעלתה בעשן השמימה. כאשר בדקתי מעיל של פיבל רכטשיד (אחד התפקידים העיקריים שהוטלו עלינו) מצאתי תמונת בתו של פייבל ואשתו שפרה רכטשייד. אין בכוחי לתאר את רגשותי ברגעים אלה. (פייבל רכטשייד התבלט בימי הכיבוש הגרמני במסירותו הרבה ליהודי העיר כאחד מראשי הקהילה. ראה הפרק על הגיטו היהודי במוגלניצה — המערכת).

באותו הזמן, בין סוף 1942 ופסח תש"ג עלה העשן באפנו כל היום. השטח בין מפעלנו לכבשן בו נשרפו מאות אלפי יהודים הגיע רק למרחק של שני קילומטרים. ריח הגווייות החרוכות גירה אותנו כל הזמן. על יד התנור עבדו יהודים, אשר קבלו בזמן עבודתם אוכל טוב וי"ש לשתיה להרמת „מורל העבודה" שלהם. לאחר זמן קצר, הכניסו גם אותם לכבשן והחליפום בעובדים אחרים. הסלקציה האחרונה באושויץ חלה בערב יום הכפורים תש"ה — 1944. כשחזרתי ממנה בשלום שמחו כל חברי לצריף, באשר אהבוני בשל מעט השמחה שהבאתי להם בחייהם העלובים. למחרת ביום הכפורים התפללנו בחשאי בבלוק שלנו. הרב מזאוויירצ'יה היה שליח צבור שלנו.

למחרת יום הכפורים כלאו את הרב ומאות נערים יהודיים שנמצאו במחנה, על מנת לשרפם בכבשן. קרה נס ובאה פקודה להפסיק את השריפות, כי הצבא הרוסי התקרב לאושוויץ. ביום 18 לינואר 1945 הוציאו עשרות אלפי עצורים מהמקום והעמיסו עליהם משא של חפצים שהגרמנים היו מעונינים שישארו בידם. כך הגיעו למחנות: דכאו, שם השאירו את כל אשר נשאו על גבם הכפוף. משם הגיעו לגלייביץ, הלאה לגרוסרוזן ושוב חזרה לדכאו, ומשם למאטהאוזן. שם חליתי בפסח תש"ה 1945. אושפזתי שם עד יום השני למאי 1945. שם שוחררתי על ידי הצבא האמריקאי. הם העבירוני לבית חולים צבאי שלהם, טפלו בי כראוי. הבראתי ורק אז הרגשתי ששוחררתי.

צפורה טרוקס ואסרמן

בחודש יוני 1942 נראו כרזות גדולות ברחובות וארשה: „ביום 22 ליוני 1942 על וארשה להיות נקיה מיהודים". אחרי ריצות רבות ותמורת כסף רב עלה בידי ובידי איטשה טרוקס בעלי הי"ד להידחק במפעל „טוונס" — בבית ספר למסחר ברחוב פרוסטה. אנו הצטופפנו בגיטו הקטן וגרנו בדירה אחת כמה משפחות ברחוב וואליצוב. שנינו הלכנו לעבודה והשארנו בבית את בננו הקטן מאיר־ברלה. מנהלי המפעלים הרגיעונו, כי אין לחשוש לגורל הילדים שנשארו בבית. הם נשארים — אמרו — תחת פיקוח של השכנים החוזרים ממשמרת העבודה כאשר אבות הילדים הולכים לעבודה.

על צוארו של כל ילד תלינו שקיק ובו „תעודת חיסוי" של הוריו שהם „יהודים מועילים" ואין לפגוע בילדיהם. כן צוין שם הילד והכתובת שלו פן יתעה ולא ידע בעצמו לחזור לביתו. היו כאלה שהכניסו לשקיק גם תכשיטים וזהבי ערך יקרים, מתוך בטחון שאיש לא יפגע בילדים אלה.

ב־13 לאוגוסט 1942 באתי הביתה מהעבודה ולא מצאתי את מאיר־ברלה שלנו. הילד הנחמד בן החמש. בעוד אני קוראת לו והוא לא נענה, מחפשתו בכל הפינות ולא מוצאתו, הנני שומעת זעקות בוקעות מכל החלונות שבחצר: איפה ילדינו? מה קרה להם?

מיד נודע לנו מה ארע להם. בעת שהיינו בעבודה באו שוטרים יהודים, דרשו מהילדים לצאת מדירותיהם ולהראות להם את תעודותיהם ושוב לא הרשו להם לחזור לבתיהם. מיד הגיעו הגרמנים, שמו מצור על חמשת אלפים ילדים יהודים והובילום למגרש המשלוח. את הילדים הקטנים השליכו לקרונות כבולי עץ ואת הגדולים הריצו לרכבת במכות, הצלפות והרבצות. שכרנו שוטר אוקראיני אחד והוא הוביל אותנו למגרש המשלוח. ראינו את ילדינו דחוסים בקרונות סגורים ברכבות, שהחלו כבר לזוז ליעד „בלתי ידוע". נאחזנו בצפרנינו בקרונות, צעקנו וצרחנו, תלשנו את שערותינו ודרשנו להחזיר לנו את ילדינו. הגרמנים הצליפו בגופותינו עד זוב דם. גרשונו חזרה לגיטו בצריחות: „יהודים מזוהמים, אתם מוכרחים עוד לעבוד בעד גרמניה".

לא נחנו ולא שקטנו, בשל אי־הידיעה לאן לקחו את ילדינו. שלחנו את ידידנו הסטודנט הפולני השׂרבר. הוא נסע אחרי הרכבת שהובילה את הילדים היהודיים עד מלקין. משם הוביל הקו רק למקום אחד — לטרבלינקה. ברם מה יעשו שם לילדינו וכן ליהודים שנשלחו ב־22 ליוני 1942, לא ידענו.

באחד מהימים האלה הביא פולני „פתק" שהושלך מהרכבת, והוא מצאו בשדה. ילדה בת 15 כתבה לאמה שעבדה אתנו: „אמא יקרה, כבר יומיים מובילים אותנו הלוך וחזור למקום בלתי ידוע, כנראה שלא נפגש יותר. זהו גורלנו כיהודים".

הידיעה התפשטה בינינו באש בוערת. אכן, מובילים את ילדינו להשמדה. אבל, אמרנו, איך זה אפשרי? להשמיד חמשת אלפים ילדים? כיצד נעשית ההשמדה? מי ראה את ביצועה במו עיניו ויכול להעיד על כך? לא ארכו הימים וידענו את האמת האכזרית והתהומית, כי בטרבלינקה משמידים יהודים, גברים נשים וטף. העיד על כך אחד מאלה שנשלחו לשם. הוא הצליח להסתתר תחת ערימת מלבושים שהופשטו מהיהודים המושמדים, מוינו לפי סדר מסוים והוחזרו ברכבת לוארשה, על מנת לשלחם לגרמניה. הוא האיש שראה הכל, כיצד ואיך משמידים יום יום אלפי יהודים. לכאורה השגנו ידיעה מהימנה וברורה. עם זאת, לא יכולנו ולא רצינו להאמין, כי תופעה כזו יכולה להתקיים בימינו. חשבנו שהאיש אינו שפוי בדעתו.

אקציה קטנה ביום הכפורים תש"ג — 1942

כבכל החגים היהודים, כך גם ביום כפורים זה, בצעו הגרמנים „אקציה קטנה" בדרך מרמה ובאמצעות פולני מנהל העבודה הראשי יאן ואהובתו סטפניה. הם הודיעו שמפעל „טוונס" זקוק ל־350 נשים יהודיות לשם ביצוע עבודה דחופה בגיטו הגדול. לשם הסואה הציעו שכל עובדת תקח עמה את המספרים שלה. אמרתי לאיטשה: זוהי תחבולה להוציא את הנשים למגרש המשלוח ואנו לא נלך!" הוא שחד את נוטרי

המפעל והם הוציאונו משם בדלת האחורית. עמדנו במקום ממנו ראינו כיצד מובלות הנשים למגרש המשלוח (אומשלגס־פלץ). כל הנשארים חזרו לעבוד במפעל.

בתחילת ינואר 1943 הופיע במפעל בעל המפעל „טוונס" בכבודו ובעצמו. נשא נאום תהלה לעובדים על עבודתם המועילה למשק הגרמני. מעתה — אמר — יועבר המפעל למקום נרחב — לטרוניק. שוב אמרתי לאיטשה „אל תאמין לדברי החלקות של הגרמנים. המקום אליו יעבירו אותנו הוא טרבלינקה, ולא טרוניק".

התקשרנו עם פולנים מעבר לגיטו. הם הוציאונו מוארשה לכפר בשם „בודקא שצ'ינסלאוויצא". הפולניה פלוניה פשילוצקא הובילתנו לאחותה מאריא ורובלווסקה. היא הסתירה את איטשה והציגתהו כקרוב אלם מפומוזשה, כי ההגוי הפולני שלו היה מוכיח מיד על מוצאו הנכון. אני הסתובבתי בכפרים ומכרתי סחורות שונות בתעודת זהות ובה רשום שמי ה„ארי": מלינא ויטוויץ. התפרנסנו כדי צרכנו ואף היה סיפק בידי לשלם למריא ורובלבסקה בעד החזקתנו וכלכלתנו.

ברם, שכניה של מריא שמעו קולו של גבר זר (איטשה) בבית ורצו להלשין כי בבית זה מסתתרים יהודים. האשה הטובה מריא העבירה אותנו לאוקינצ'ים על יד וארשה, שם הסתתר איטשה בקיר כפול בדירה של פולני בשם בולק. (פרטים בבולטין מספר 5 מיום 14 בספטמבר 1947 בכאמר „אבן מקיר תזעק" — המערכת).

אני יצאתי מהמקום לסחור במקומות שונים כדי להרויח למחיתנו. קרובו של בולק — שמו ייזכר לדרון ולשמצה — טאניעק ואוז'ניאק ידע שבולק מחביא יהודי ומאד השתוקק לדעת היכן ואיפה נמצא המסתור הזה. אי הידיעה הזו לא נתנה לו מנוח. הוא מצא תחבולה כיצד להוציא את בעלי המנוח ממחבואו. ביום אחד הגיע לביתו של בולק בזעקה: הגרמנים אסרו את צשה (אותי) ועומדים לירות בה!

משמע איטשה את הבשורה הזו שכח את כל תכסיסי הזהירות, יצא ממקום מחבואו. טאניעק ואוז'ניאק לקח מיד את איטשה עמו, הוציאו למגרש מחוץ לאוקינצ'ים, ירה בו בעצמו, לקח ממנו את כל אשר היה אצלו — כסף, חפצי ערך, מלבושים שהיו עליו והשאירו ערום כביום הוולדו.

כאשר באתי הביתה ונודעה לי הבשורה, כי נשארתי לבדי ערירית, רציתי ללכת לגרמנים שיעשו בי כלה, כי לא היה לי יותר כל ענין בחיים. הודות לשתי הפולניות הטובות פלוניה פשילוצקא וביחוד מריה ורובלווסקא, שנחמוני ונטעו בי רצון חדש להחזיק מעמד ולחיות, נצלתי וזכיתי להגיע ליום יציאת הגרמנים מפולין.

התחלתי לחקור כיצד ואיך נרצח איטשה בעלי. קבלתי ידיעות מהימנות שהרוצח היה טאניעק ואוז־ניאק. אף קבלתי את תמונתו וכתובתו המדויקת: אוקינצ'ים, רחוב אודזיקובסקה. נגשתי למשטרה של השלטון המהפכני החדש בפולניה ומסרתי להם את כל הפרטים ודרשתי להעמידו בפני „בית דין עממי". המשטרה העממית שאלתני בזעם, האם מעטים הם הפולנים שנרצחו על ידי המוסקלים (הרוסים) ואת באה להוסיף עליהם עוד אחד? כן שאלוני האם יש לי עדים שראו במו עיניהם כי טאניעק רצח את בעלי. הבינותי יפה את הרמז והסתלקתי מהם ומאמונתי כי הם ידונוהו לפי משפט צדק.

ושוב נתקלתי בצדק הפולני. כעבור זמן קצר הגעתי למוגלניצה, חפשתי עורות מוחבאים בקירות של בית חותני משה טרוקס, בטרם גורשו היהודים ממוגלניצה. השכנים הפולנים הביטו עלי בלעג וצחקו לתמימותי. אחד מהם העיז לגלות לי מי קיבל את האוצר מהקיר. פניתי לשלטונות המקומיים במוגלניצה ודרשתי להחזיר לי את הסחורה או לתת תמורה עבורה. ראש העיר גודזימירסקי סבר שיש לשלם עבור הסחורה ואולם „היורש" היה קרוב שלו והוא לא רצה לבוא בריב עמו בגללי. כך נוכחתי שאין לי מה לחפש יותר בפולין. לא רהביליטציה בעד רצח, לא השבת הגזילה! יש רק דרך אחת והיא — להגיע הביתה לארץ ישראל.

בהיותי בבית שבעבר השתייך להורי בטומשוב־מזוביצקי התחתנתי עם בעלי מאיר וסרמן, ידידו של איטשה טרוקס בעלי לשעבר. נולדה לנו ילדה ובעזרת „הבריחה" — (בחורים מא"י שעסקו בהברחת יהודים מפולניה לא"י) הגענו לגרמניה. שם שהינו במחנה פליטים מספר שנים ומשם הגענו לארץ ישראל.

ניצולים בצד ה„ארי" בוארשה והסביבה

טרוקס — וסרמן צפורה, אשת איטשה טרוקס הי"ד — כעת בישראל.

ריבנבך בנימין — כעת בישראל.

דיטשמן — און יהודית — בת מאיר יחיאל דיטשמן ורבקה לבית רוטבלט (קרובה של אשת דוד טרוקס חנה'לע הי"ד). כעת בישראל.

בת שנה היתה כשפרצה המלחמה. בשנת 1941,

כשהיתה בת 3 שנים הוצאה מגיטו וארשה ונמסרה למשפחה נוצרית פרוטסטנטית בשם מורגנטלר. הוא היה משורר ואשתו מורה לפסנתר (כנראה ממוצא גרמני — המערכת). המקום היה אניו, עיירה ליד וארשה. שם גודלה וחונכה עד שנת 1947. אז הגיעו מארץ ישראל אנשי הסוכנות היהודית לישראל, חיפשו ילדים יהודים מוסתרים במנזרים ואצל משפחות פרטיות ובעמל רב הוציאום ורכזו אותם בבתי ילדים יהודיים. את יהודית הוציא ממשפחת מאמציה בא־כח הסוכנות דרוקר, העביר אותה לבית ילדים בזגז׳ב, שם שהתה במשך שנתיים, עד שמצאוה הדוד זאב גולדברג והדודה חנה, מניצולי המלחמה שגרו בלודז ולקחוה עמם לביתם. בשנת 1950 בהיותה בת 12 הגיעה עמם יחד לארץ ישראל. התחנכה בחברת הילדים בגן שמואל. כעת נשואה לבעל שמואל ולהם שני ילדים. נמצאים בישראל.

רפפורט ליב ז״ל בן ר׳ ישעיהו ושרה רפפורט. נולד במוגלניצה והתחנך בוארשה. אביו ישעיהו, אמו שרה׳לע, אחיו חנן, אחיותיו זיסלה וריזלה, כולם נשואים עם ילדים, נספו במחנות, שם נשלחו מוארשה ביולי 1942. אריה לא הלך עם בני משפחתו ל„מגרש השלוחים״ (וזאת לפי דרישת הוריו), חדר למקום עבודה בגיטו הקטן, משם הוצא בכל בוקר לעבודה מחוץ לעיר והוחזר בערב לגיטו.

בחודש אפריל 1943 כאשר הגרמנים הציקו מאד לשרידים המעטים שנשארו בגיטו הקטן ובאויר הורגש שעומדים לפני חיסול סופי של יהודי וארשה, לא חזר אריה בערב לגיטו. הוא ועוד קבוצת יהודים נמלטים שנפגשו יחד, נתנו סכום כסף ניכר למהנדס פולני מכר שבנה לעצמו בית בכפר בוראקאו ליד ביאלנו. מתחת לבית סידר „בונקר״ שם הסתתרו עד סוף 1944. משהתקרב הצבא הרוסי למקום בסתיו 1944 פגע פגז בבית וחששו פן יתגלו על ידי השכנים. רוב המסתתרים — ביניהם אריה — היו להם „ניירות אריים״. בכל זאת יצאו מהמקום והחלו לנדוד ממקום למקום. הם נאספו על ידי הגרמנים כפולנים מסוכנים והובלו למחנה ריכוז. כל הקבוצה קפצה מהרכבת ונשארה בחיים. נדדו שוב בדרכים וביערות. רצו להצטרף לפרטיזנים של „א״ק״ ולא נתקבלו מתוך חשד כי הם יהודים, עד שבינואר 1945 שוחררו על ידי הרוסים.

אריה הגיע לישראל בשנת 1950, נשא אשה — בתיה לבית אקסלרוד, נולדו בן אבישי ובת שרה. בהושענה רבה תשכ״ט — 13 לאוקטובר 1969 נפטר.

בלמכר אלעזר, בן אברהם ודוברה האופים. הובל לאושויץ עם השילוח הגדול באוגוסט 1942, קפץ מהרכבת, ניצל והגיע לוארשה לצד ה„ארי״. הסתתר במרתף ביתו של שופט פולני ידוע בוארשה. בלה את המלחמה, נשא לאשה את בת מצילו ונולד להם ילד. לאחר שחרור פולין עסק במסחר תבואות והתעשר מאד. המיליציה העממית של פולין החדשה החלה „להתענין״ בו. משהרגיש בכך נטש את אשתו וילדו, התחתן עם בחורה יהודיה והגיע עמה לישראל. הביא אתו רהיטים, חפצים יקרים ויהלומים. שהה בארץ זמן קצר מאד, יצא לאירופה מבלי שמישהו מבני העיר יידע לאן נעלמו עקבותיו.

כנראה שהיו עוד יהודים ממוגלניצה שהסתתרו בצד ה„ארי״ של וארשה ונספו. על אחד מהם הודיע ראש העיר ל. גודזימירסקי והוא — איסר גוטמן (איסר הכופף עורות), שחי במחבוא עד פרוץ המרד הפולני בוארשה בסוף 1944 ואז נספה כיהודי או כפולני מורד כמו אלפי אחרים החבויים אצל פולנים בוארשה.

צבי למברגר

בן אחות של פישל גרובס — האופה ממוגלניצה

נולד בשנת 1927 בעיר בלוניה (בלוינע ביידיש) להוריו יחיאל ורייזלה לבית גרובס — בתו של פישל גרובס האופה. בן 12 שנה היה בפרוץ המלחמה העולמית השניה. נכנס לגיטו וארשה עם הוריו וכל בני משפחתו. נמלט משם לפני ההתקוממות — המרד של גיטו וארשה. נדד מכפר לכפר כנער פולני. בכפר הראשון שהה 3 חדשים, משהחלו לחשוד בו כי הוא יהודי וחשש שיסגירוהו לגרמנים, נמלט לכפר אחר ושהה שם שנה. לאחר מכן, ברח לכפר בו החזיק מעמד כמעט עד לפני השחרור. בינואר 1945 שוחרר על ידי הרוסים בהיותו בעיר סוכאצ׳וב.

לאחר השחרור גר זמן־מה בלודז׳ לאחר מכן בשלזיה. עלה לארץ דרך צ׳כיה, גרמניה ואיטליה לארץ בעליה בלתי־ליגאלית. עם הגיעו לארץ, נתפסו העולים שנסעו יחד עמו והוחזרו לקפריסין לששה חודשים. הוחזר לארץ בשנת 1947.

כעת חי עם משפחתו, אשה וילדים, בירושלים.

חוה טרויאנובסקה

בת של אלימלך בן אלעזר היידנקרוג, נכדה של יצחק אלימלך קריגר מצד אמה. גרה בגרודזיסק בעת

פרוץ המלחמה. ניצלה על ידי פולנים בסביבה — כעת בישראל עם בעל ומשפחה.

בחזרה „הביתה"

ראשון יהודי מוגלניצה שנתגלה לעיני הגויים המופתעים היה — מרדכי הרבשטין. ביום 18 בינואר 1945, עם כניסת הצבא הרוסי למקום ולסביבה יצא ממחבואו בכפר בריסטובצה ליד מוגלניצה, רץ למצילו — יוזף שינפבר, התרחץ מהזוהמה שנדבקה לו במשך חדשי ההסתתרות, התלבש כ„בן אדם" ויצא חופשי לרחובות מוגלניצה.

הגויים לא האמינו למראה עיניהם, מספר מרדכי, הם קבלו פניו בצעקה: — מה? אתה חי? יוזף שינפבר הצילך? לתליה צריך להעמידו!

יוזף חשש עתה להחזיקו בביתו יותר מבימי הכיבוש הגרמני. כל העיר רחשה שנאה ואיבה תהומית אל „הפושע" הזה שהעז להציל יהודי בביתו — בעירם, אם כי שהיתי אצלו זמן קצר, ספר מרדכי הרבשטין. הסתלקתי מבית ידידי ועברתי לכפר מחוביץ, שם התאכסנתי אצל ידיד פולני, חבר לעבודה הבורסקאות בשנים שלפני המלחמה. כעבור מספר שבועות „נרגעו הרוחות". חזרתי למוגלניצה ועיבדתי עורות עם שותפי יוזף שינפבר.

הפולנים במוגלניצה טרם התגברו על ההלם הראשון והנה „שערוריות" נוספות! בתוך העיר התהלך חפשי במשך זמן די ממושך, בחור פולני בשם דיאניזי רובינסקי, והוא — יהודי! כן נתגלתה אשה יהודיה מראדום שהסתתרה בעיר. בברונישב ליד גוסצין הסתתר הבחור המוגלניצאי אייזיק הירש ובסביבת וינדזוביץ התחבאו: שרה לאה בת משה חיה פרלס עם בעלה חיים רוטברט וכולם יצאו מחוריהם לאור היום. מי יכול להאמין — רטנו ורגזו — כי כל כך „הרבה" יהודונים ניצלו על ידי פולנים בוגדים! ואולם, רובם ככולם — מלבד הרבשטין — עזבו את מוגלניצה, מי לוארשה, מי ללודז ומי למקום אחר. ברם, הופיעו אורחים בלתי רצויים חדשים, נצולים ממחנות גרמנים!

מצ'נסטוכוב, שם הועברו חלק מהעובדים בבית החרושת לנשק בסקארז'יסקא ושוחררו ביום ה־18 בינואר 1945 הגיעו: שמחה ברטמסר, יחזקאל גולדשידר ואחרים. ואף מאושויץ הגיעה בחורה — הנה בת ליבקה ולדשטין. ביחד הגיע מספרם ל־10 אנשים, אם כי לזמן קצר מאד.

שמחה ברטמסר גר בדירת הורי אצל וונצל, שם גם אכל. לשאלת יחזקאל גולדשידר מהי הסיבה שהלה מחזיקו ומאכילו? הוא סיפר כי וונצל רוצה לפצותו על תביעתו — להחזיר לו את טחנת הגריסים שאמו יהודית „מכרה" לו תמורת ככר לחם אחד! התביעה נמשכה בינתים, העסיק וונצל את שמחה באיסוף גללים מהבהמות בשוק, הדרושים לו כזבל בשדותיו.

נתקלנו בקשיים מרובים בהשגת דירה עבורנו — מספר יחזקאל גולדשידר. הפולנים המוגלניצאים חששו להשכיר דירה ליהודים. אחד מהם החזיר לנו מקדמה על שכר־דירה בעצתם של חבריו. פנינו בנדון לראש העיר — גודזימירסקי. הוא יעץ לנו להביא ידיעה על חדר בו אנו רוצים והוא ישלח אנשי המיליציה לפנותו עבורנו. סוף סוף השכיר לנו פרנק שצ'יסלובסקי חדר לשלושה חדשים.

נסינו לחדש את הישוב היהודי במוגלניצה — ממשיך הלה. שמחה עבד בחייטות, מרדכי ואני (יחזקאל גולדשידר) עסקנו בעיבוד עורות ומכירתם בלודז' ובמקומות אחרים. הנה וולדשטיין בישלה אוכל עבור הבחורים וסדרה את הבית. במשך הזמן הקצר שגרנו במוגלניצה קבלנו עצות מפולנים מכובדים ומתונים כגון: וונצל ובעל הבית שלנו שצ'יסלובסקי — לארוז את חפצינו ולהסתלק מהמקום. וונצל לא החזיר את טחנת הגריסים לשמחה ברטמסר. כן נהג אופה שקיבל לרשותו את מאפית יהושלע הופמן, לגבי תביעת שני בניו שחזרו מרוסיה. אף הוא יעץ: „לא להזדקר יותר מדי". ובינתים את המאפיה לא החזיר. אמנם נשארתם יחידים מאלפים — היה אומר — אבל בל תעשו דבר לאור היום. לא כדאי להרגיז את האוכלוסיה, עשו זאת בלילה!".

במשך הזמן התקשרו זוגות: שמחה ברטמסר עם בחורה שהכיר במחנה שלו — רוזשקה מוארשה, הנה ולדשטין עם צבי גלברט ממוגלניצה, מרדכי עם בחורה לודזאית.

הגירוש הסופי ממוגלניצה

באחד הערבים של סתיו 1946, בערך בשעה 6.30 — מספר גולדשידר — פתח פולני אחד את דלת חדרנו בקנה הרובה שלו. פקד עלינו לקום, להסתובב עם הפנים לקיר ולהחזיק את הידים למעלה! היינו אז בחדר: יחזקאל גולדשידר, ליבקה דימנט — אורחה של רוזשקה אשת שמחה ששכבה חולה במיטה. גם היא הרימה את ידיה למעלה. אז שאל האיש המזוין: — איפה מרדכי ושמחה?

עניתי: מרדכי בלודז ושמחה ברחוב.

לשאלתו אם יש לנו כסף, אמרנו: „קצת" יש! נשק? אין! אז הוא אמר (לפי עדותה של רוז'קה לכותב הטורים האלה — י.ז.): באיזו זכות חזרתם למוגלניצה? והוא הקריא תוכן המכתב הקצר לכל אחד מאתנו, בו נאמר:

„במשך 12 שעות עליכם לעזוב את מוגלניצה, ולא — איננו אחראים לחייכם — הועד הפועל של א.ק. — ארמיה קריובה".

לאחר הסתלקותו של איש הא.ק. תארה רוז'קה שישבה במיטה כיצד הוא נראה. הוא נשא מסכה על פניו, לבוש בסגין גרמני ארוך ועל זרועו רובה. בצאתו מהחדר אמר לנו: איני חושש מאף אחד — תוכלו למסור לשרות הבטחון של ממשלת פולין העממית על פעולותינו.

כאשר חזר שמחה מהרחוב, ספרתי לו מכל מה שהתרחש אצלנו. מיד פנינו לבעל הבית שלנו ו„ידידנו" שצ'יסלובסקי, הראינו לו את המכתב שקבלנו. הוא אמר לנו: הפקודה הזאת לא יצאה מסניפנו, בו אני מכהן בתפקיד יושב ראש. כנראה אלה אנשי כנופיה לא מקומיים. עם זאת, עצתי לכם: אל תשארו כאן!

בו במקום החלטנו לצאת את מוגלניצה לפנות בוקר. קבלנו בחזרה מאת שצ'יסלובסקי עודף הכסף ששלמנו מראש בעד הזמן שלא נגור בדירתו. כעבור שעות מספר הגיע מלודז מרדכי הרבשטין. ספרנו לו על „התענינותם" של אנשי א.ק. במקום המצאו. למחרת בבוקר השכם ארזנו את חפצינו והתכוננו לנסוע לוארשה. פגשנו את אייזיק הירש ששרת במיליציה מטעם הממשלה הפולנית החדשה. יעצנו לו לעזוב את „המשרה" ואת המקום. הוא קיבל את עצתנו, עזב את מוגלניצה ואת פולין בכלל. אנו שכרנו דירה אצל אשה יהודיה בוארשה, שהיתה לנה אצלנו במוגלניצה בבואה ליריד עם סחורה.

העיר בה המו ושקקו חיים יהודיים במשך מאות בשנים היתה „יודזריין" — נקיה מיהודים לחלוטין.

מעתה מגיעים נצולים שונים, אם מהמחנות בגרמניה ואם מהפליטים שנמלטו לרוסיה, כדי להשיג תעודות לידה מראש העיר במוגלניצה, למען יוכלו לקבל „פספורטים" — דרכונים, ולצאת את פולין.

דינה פוגל מבית טרוקס — חזרה לפולין מרוסיה והגיעה ללודז בחודש אוקטובר 1945. לאחר שהות של כמה חדשים התגעגעה לבקור במוגלניצה עיר מולדתה, אף כי שמעה שאין שם נפש יהודית אחת.

בבואי לעיר, היא מספרת, נראתה לי כאילו עזבתיה אתמול, אם כי עברו שש שנים איומות. כל הבתים והחנויות שלמות אך הדיירים היהודים אינם. נשארתי ללון במקום ושהיתי בה כמה ימים. לנתי אצל לקוחותי — הנשים שתפרתי להן שמלות לפני המלחמה. כמה לילות אצל אשת ראש העיר ליאון גודזימירסקי וכמה לילות אצל אשת יוזף שינפבר, בתו של מיכלסקי הבורסקאי. הן ספרו לי על הלשנות מצד הפולנים נגד יהודים שרצו להציל את חייהם בעיר ובסביבה. הרגשתי מסביבי שנאה לוהטת. באחד הימים הלכתי לבדי בין האסמים ונזרקו עלי אבנים. בקושי נצלתי. חזרתי מיד ללודז.

בפעם השניה בקרתי במוגלניצה בחודש מאי 1950, בעת שנזדקקתי לקבל תעודת לידה מראש העיר לסדור דרכון עבורי. לנתי שוב אצל הגברת שינפבר (היא ובעלה הצילו את מרדכי הרבשטיין). למחרת בשעה 10 בבוקר התעודה כבר היתה בידי ורציתי לנסוע מהעיר ב„קולייקע", הרכבת הקטנה. הרכבת יצאה לוארשה בשעה 11.30 לפני הצהרים ולא רציתי להסתובב בעיר. עליתי לכביש המוליך לורשה, אולי יזדמן לי אוטובוס היוצא לורשה. ישבתי על ההר ליד גן הפרי של ד"ר אורז'כובסקי והשקפתי על העיר. ראיתיה כעל כף היד. ליד הנהר מוגלינקה עומדות עגלות ילדים, לידן האמהות המביטות עליהן בגאוה ושמחה. לרגע נדמה לי כי בעגלות משתעשעים משה'לך, שלמה'לך, שרה'לך, לאה'לך. לא! אף ילד יהודי איננו שם בין האמהות המאושרות עם ילדיהן. ביניהן ודאי מצויות כאלו שהסגירו ילדים יהודים לגיסטאפו, בעת שהגיחו מחוריהם ובאו לבקש פרוסת לחם. לא, אין למי ולמה להתגעגע. אין לנו שום חלק ונחלה בעיר מולדתנו. אני עוזבת אותה לנצח. נסעתי עם הרכבת שיצאה לורשה בשעה 11.30. משם נסעתי ברכבת ללודז. בסוף 1950 נסעתי לארץ ישראל. כאן ביתי

האחים דיאמנט בני יואל הנפח ופישל בנו של יהושעלע הופמן בבואנו למוגלניצה לשם סידור תעודות לידה ודרכונים לנסיעה ראינו.

בית הכנסת הישן, בנין עץ בו היו ציורים אמנותיים והיה תחת פיקוחו של המשרד לתרבות ואמנות של הממשלה הפולנית פורק ובעצי הקירות הסיקו את הבתים. כן עשו לבית המרחץ, להבדיל.

בית המדרש עמד במקומו בשנת 1946 בשעת בקורם שם.

הבית של רייזעלע, שעמד על תלו יותר ממאה שנים מאז נבנה על ידי השרף כ'מוגלניצה', אף הוא פורק לאותה המטרה.

„יורשים" יהודיים. כל הבתים של האחים אלקסנדרוביץ נמכרו בחצי חינם ליוזף שינפבר על ידי „יורש" שהגיע מרוסיה בין הראשונים שניצלו שם. כן עשו „יורשים" אחרים שמכרו בתים של „קרוביהם".

יורש אמיתי מקבל בעד ירושתו... דמעות רותחות. פישל הופמן הגיע למוגלניצה באמצע שנת 1945. ביקר בבית הוריו, הכיר את הרהיטים: הארונות ובהם המלבושים של הוריו, השולחן, הכסאות וכל כלי הבית היו במקום, מלבד — בעלי הבית האמיתיים — הוריו. הדייר החדש, פולני מקומי, שהכיר את פישל, שאל אותו — מה רצונך כאן?

השאלה העלתה דמעות בעיניו וחנקו את גרונו. פישל לא ענה מאומה. רץ מהר מהבית בהשאירו שם את הדמויות המרחפות של הוריו ואחיותיו ועזב את העיר.

האחים דיאמנט כבר לא ראו את הבית הזה עומד על תלו. העיריה פרקה אותו על מנת להקים בנין שני עבור משרדי העיר.

בניינים, חנויות ומחסנים שהועברו לפולנים

מחסן סחורות הברזל של יצחק שמואל אוסטרוביצקי הפך למחסן של סינדיקט מכונות חקלאיות ומכשירים שונים בהנהלתו של ליאון גודז'מרסקי.

מרתף הפירות של טשיפה הוא מחסן עירוני לחלוקת תפוחי אדמה.

המספרה של האחים בלנד הפכה לבית מרזח של פולני מקומי. כן עברו בירושה כל יתר החנויות לפולנים מקומיים.

„יורש" של שני ספרי תורה, ושמו יוזשק סובירנסקי. כיצד נודע לו על המחבוא של שני ספרי תורה, זוהי חידה. עובדה שהוא חפר באדמה, הוציאם ממחבואם, שם הטמינם יהודי מוגלניצאי בעת הגירוש לגיטו ורשה. כנראה שציפה לחשפם כשיחזרו היהודים למוגלניצה ויקימו הקהילה מחדש. הוא התקשר עם יהודים בוארשה בשנת 1946, שהיו מעונינים ברכישת ספרי התורה, וקיבל עבורם חצי מיליון זהובים!

שנויים כלליים בעיר

מפעל החשמל הקטן של מוגלניצה הפך — לבית מרחץ של זיעה... בתי הבורסקי סולקו מהעיר מיד עם כניסת הרוסים למוגלניצה. היער הגדול סביב בית הקברות נגדע. בעצים השתמשו לבנין ולהסקה. לאותן המטרות פורק גדר העץ סביב בית הקברות היהודי. כל המצבות נעקרו והשתמשו בהן כאבני חצץ לכבישים ולמדרכות. רק מצבה אחת מבטון נשארה על תלה, עד, יולי 1967 משום שבשבריה לא יכלו להשתמש ושלמה אי אפשר היה להוציאה.

ס'ום — מספר יהודי מוגלניצה שנשארו בפולין

ליום 1 בינואר 1972 נשארו 2 משפחות, מהן אחת יהודית שלמה והשניה — במחציתה יהודית. יחד עם צאצאיהן הן מונות 7 נפשות. זוהי השארית מ־700 משפחות, 2450 נפשות של תושבים יהודים במוגלניצה ביום האחד בספטמבר 1939 — יום פרוץ המלחמה העולמית השניה.

ואלה המשפחות:

אברמוביץ—כהנר פריידיל, בת אלעזר אברמוביץ, בעלה כהנה ובנם אלעזר, על שם הסבא, בסה"כ 3 נפשות. גרים בוארשה.

גוטמן מרדכי בן אלימלך ופיגה חיה לבית גלברט, אשה ושני בנים — בשלזיה.

ואשר לזכר היהודים שחיו בעיר. המצבה היחידה שנשארה בבית הקברות היהודי לשעבר עד 1967, הוצאה אחר מכן. כעת גם בית הקברות „נקי" מהיהודים. חורשה צעירה ניטעה במקום והיער העתיק יחדש את נעוריו מבלי שיהודים יחסו בצלו.

קהילת יהודי מוגלניצה בת מאות שנים נחרבה וזכרה נמחה כליל — כאילו לא התקיימה מעולם.

אנו יהודי מוגלניצה בארץ ובכל ארצות בהם הם נמצאים, ינצרו זכרה לעד.

דינה טראָקס-פאָגעל

צוריק „אהיים"

אָקטאָבער 1945 בין איך צוריק געקומען קיין פוילן. אָפגעשטעלט זיך אין לאָדזש, ווו ס׳האָבן זיך דאָן קאָנצענטרירט אייניקע טויזנטע געראַטעוועטע יידן. צווישן זיי אַ מאָגעלניצערין, שרה־לאה שעווּאץ, אַ טאָכטער פון משה חיה־פערלס, מיט איר מאַן חיים ראָטבאַרט.

דינה טראָקס־פאָגעל

צופעליק האָב איך זיך דערווּוסט זייער אַדרעס, אַהינגעגאַנגען צו זיי. שרה לאה־האָט מיך זייער פיין אויפגענומען, געהאַלטן אַ חודש אין שטוב, געשאַפן באַשטעלונגען צו נייען ווּעש און קליידער אויסגעליען אַ נייַ־מאָדישן (זיי האָבן געהאָט אַ שטריקערייַ־ווערקשטעל).

אין אַ חודש אַרום האָב איך באַקומען אַ ווּוינונג און אַרבעט. כ׳בין אַוועק פון זיי מיט אַ געפיל פון טיפער דאַנקבאַרקייט, צו שרה־לאהן פאַר איר וואַרעמער, האַרציקער, מוטערלעכער באַציונג צו אונדז געראָטעוועטע. כ׳האָב דאָן אַ נדר געטאָן: קיין מאָל אין לעבן דאָס נישט פאַרגעסן. איצט בין איך טאָקע מקיים דעם נדר!

אָפגעווּען אַ שטיקל צייט אין לאָדזש, האָט מיך באַהערשט אַ בענקשאַפט און אַ ווּילן צו זען מאָגעלניצע; אפשר ווייס ווער פון די אַרטיקע פּאָליאַקן ווּעגן עמעצן פון דער משפּחה, ווּאָס האָט זיך ערגעץ־ווּו גערעטעוועט — ווּעל איך אים אויפזוכן. אפשר האָט ווער ס׳איז פון דער משפּחה איבערגעבליבן אַ צוואה פאַר אַ משפּחה־מיטגליד, אויב ער ווּעט זיך ראַטעווּען.

קודם־כל בין איך געפאָרן קיין גריצע. דאָרט האָבן איך געטראָפן מיין פעטער יואל טראָקס׳ אַ שווּאָגער, שלמה־מאיר ראָזענטאָל (איצט אין אַרגענטינע). ער האָט מיר דערציילט, אַז פון דער גאַנצער משפּחה מיינער איז קיינער נישט געבליבן. פונדעסטווּעגן האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן קיין מאָגעלניצע, אַ קוק טאָן, ווי ס׳זעט אויס דאָס שטעטל אָן יידן. אַ פונק האָט געטליעט אין האָרץ: טאָמער דאָך? אפשר? אפשר?...

פּערעלע טראָקס (אוטשאָ), ווערט דערמאָנט אין בוך פון מלך נוי ווּעגן אויפשטאַנד אין געטאָ ווּאַרשע

אַנקומענדיק אין שטאָט האָט זיך מיר געדוכט, אַז כ׳בין ערשט נעכטן אַרויסגעפאָרן, טראָץ דעם, ווּאָס ס׳זענען שוין פאַרביי שרעקלעכע, מוראדיקע זעקס יאָר. כ׳האָב געפונען די שטאָט כמעט אָן אומבאַרירטע! די פּריוואַטע געביידעס — פוילישע און יידישע — שטייען גאַנצע, נאָר... די יידישע ווּוינונגען און געווּעלבער זענען פאַרנומען דורך אַרטיקע און אַרומיקע פּאָליאַקן.

אין אַ געדריקטער שטימונג האָב איך אָבסערווירט מיין געבורט־שטאָט, מיין געווּעזענע היים. כ׳האָב

באַגעגנט באַקאַנטע פוילישע פרויען. זיי האָבן מיר דערציילט וואָסערע גרויליקייטן ס׳זענען באַגאַנגען די אַרטיקע פאַליאַקן קעגן זייערע יידישע שכנים.

איינע גיט מיר איבער וועגן צוויי יינגלעך, די זין פון ישראל „קאַוואַליער", דער שוסטער, וואָס האָבן זיך באַווייזן אין מאָגעלניצע, פסחא 1941 (אומגעפער דריי חדשים נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון מאָגעל־ניצע). זיי זענען געקומען פון ערגעץ אַ באַהעלטעניש און געבעטן ביי באַקאַנטע שכנים „פריינד" פון זייערע עלטערן, מ׳זאָל זיי געבן ברויט צו שטילן דעם הונגער. די אַרטיקע שקצים, האָבן זיי באַלד איבערגעגעבן צו די דייטשע זשאַנדאַרן און מ׳האָט זיי דערשאָסן אויפן אָרט.

אַ צווייטע באַקאַנטע, די טאָכטער פון „דאַרן" וועגצעל (געווען אויך אַ „גראָבער" וועגצעל, אַ ברודער פון איר פאָטער, אָפשטאַמיקע פון פאָלקס־דייטשן), דערציילט: אַ געווּוּעזענע שכנטע פון אונדזער גאַס ביילע יצחק־יאמסקיס, איז געקומען פון וואַרשעווער געטאָ קיין מאָגעלניצע, כדי צו קויפן ברויט אַהיים צו פירן פאַר די קינדער. ביים אַראָפגיין פון דער קאָלייקע האָט די געסטאַפּאָ זי אַרעסטירט אויפן סמך פון אַ מסירה פון אַן אַרטיקן פאָליאַק, אַז זי איז אַ יידישע. זיי האָבן זי שטאַרק צעשלאָגן און אַוועקגעפירט פון וואָקזאַל זי איז צוריק קיין וואַרשע.

כ׳בין געבליבן אין מאָגעלניצע עטלעכע טעג. גע־נעכטיקט ביי די פרויען, וואָס האָבן זיך פריער געגייט קליידער ביי מיר אַ פאַר נעכט ביי דער פרוי פונעם געווּוּעזענעם בורמיסשטש, לעאָן גאָדז׳ימערסקי, פרוי פון יוזעף שיינפעבער. זיי האָבן מיך פריינדלעך אויפגענומען, אָבער אַלע אַרום האָבן זיי געגליט פון שנאה.

גייענדיק אַמאָל אַליין בייטאָג צווישן די סטאַדאַ־לעס, האָבן שקצים מיך באַוואָרפן מיט שטיינער. קוים וואָס כ׳בין אַנטלאָפן אַ גאַנצע פון זיי. באַלד בין איך צוריק געפאָרן קיין לאָדזש.

ווידער אַמאָל אויף אַ באַזוך אין מאָגעלניצע

פאָרן אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל, מאַי 1950, האָב איך זיך געגייטיקט אין אַ דאָקומענט פון מאָגיסטראַט, וואָס כ׳האָב אים פריער נישט באַקומען. דער בירגער־מייסטער איז גראָד נישט געווען אויפן אָרט.

כ׳האָב געענטפערט ביי דער פרוי פון יוזעף שיינ־פעבער. צו מאָרגנס, 10 אַזייגער אין דער פרי, האָב איך שוין באַקומען דעם דאָקומענט און געוואָלט אָפּ־פאָרן. די קאָלייקע קיין וואַרשע איז אָפּגעגאַנגען ערשט 11.30 פאָרמיטאָג (איין מאָל אין טאָג). במשך פון די אַנדערהאַלבן שעה האָב איך נישט געוואָלט זיך „דרייי־ען" מער אין שטאָט. כ׳בין אַרויף אויפן וואַרשעווער וועג, געוואָרט, אפשר וועט אַדורכגיין אַן אויטאָבוס און מיך נעמען קיין וואַרשע. כ׳האָב זיך אַוועקגעזעצט אויפן באַרג ביים דאָקטאָרס סעדל און אַראָפּגעקוקט אין שטעטל אַריין. אַלץ איז ווי געווען: אָט זע איך, ווי אויף דער האַנט, דאָס גאַנצע שטעטל ביים טייך — די „זשעקע" — שטייען קינדער־וועגעלעך. נעבן זיי די מאַמעס, וואָס קוקן אויף זיי מיט שטאָלץ און פרייד. אַ וויילע האָט מיר אויסגעווּוּזן, אַז אין די וועגעלעך ליגן: משהלעך, שלמהלעך, שרהלעך, לאהלעך. די וויזיע האָט געדויערט בלויז עטלעכע סעקונדן. באַלד האָב איך זיך אויפגעכאַפּט פון זיסן חלום...

ניין! קיין איין יידישע קינד איז מער נישטאָ! צווישן די יונגע מאַמעס, וואָס קוקן אויף זייערע קינדער מיט ליבע, שטאָלץ און פרייד, געפינען זיך אַוודאי אַזעלכע, וואָס האָבן איבערגעגעבן דער געסטאַפּאָ יידי־שע קינדער, וואָס זענען געקומען בעטן אַ שטיקל ברויט...

ניין! נישטאָ צו וואָס צו בענקען, צו וועמען צו קומען! איז פאַרלאָזן מיין געבורטס־אָרט אויף אייביק.

כ׳בין אָפּגעפאָרן מיט צוג פון 11.30 קיין וואַרשע, פון דאָרט מיט דער באַן קיין לאָדזש. אין צוויי חדשים אַרום, יולי 1950, בין איך אַוועק קיין ארץ־ישראל. דאָ איז מיין היים!

רמת־גן, פעברואַר 1968

שמואל האָפמאַן / ניו־יאָרק

וואס האבן געזען און געהערט די ברידער דיאמאנט

קלמן און לייב, זין פֿון יואל קאָוואַל, קומענדיק קיין מאָגעלניצע נאָך דעם צווייטן וועלט־קריג, אַלס געראַטעוועטע אין רוסלאַנד.

די שול און להבדיל די מקוה

ביסלעכווייז זענען זיי צענומען געוואָרן דורך די אָרטיקע פּאָליאַקן. דאָס געהילץ — צו הייצן די שטיבער; די ציגל און שטיינער — צו פונדאַמענטן אונטער נייע געביידעס. אַזוי האָבן דערציילט אָרטיקע גויים.

די שול און אירע געמעלן: שור הבר און לויתן, זון, לבנה, שטערן אד"גל, אויף די הילצערנע וועגט — זענען, ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט קריג, געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון מיניסטעריום פאַר קונסט און אַלטערטימלעכקייטן.

דאָס בית־המדרש

איז נאָך געשטאַנען אין יאָר 1946 (שטייט נאָך ביזן היינטיקן טאָג — י .ז.). אַ פּאָליאַק ווויגט אין הינטערשטן שטיבל פון דער געביידע, דאָרט ווו עס האָט געווויגט אייזיקל שמש.

קעגנאיבער דעם בית־המדרש ,ווו ס'האָט געווויגט און געהאַט די בעקעריי שמואל לעסקי, איז אין יענעם יאָר געעפנט געוואָרן אַ „פּיוויאַרניע" (ביר־שענק) דורך אַ פּאָליאַק.

רייזעלעס הויז

איבער הונדערט יאָר אַלט. געבויט דורכן אַלטן מאָגעלניצער רבין, ר' מאיר יחיאל זצ"ל. שפּעטער האָט דאָרט געפּירט דאָס רביסטווע דער רבי ר' משה־לע, דערנאָך דער רבי ר' זעליקל. איבערגעגאַנגען בירושה צו רייזעלען. פּאַר דער מלחמה איז דאָרט געווען אַ שטיבל צום דאַוונען.

ישראל־יעקל מלמד האָט דאָרט געלערנט מיט חתן־בחורים גמרא מיט מפרשים. דאָס הויז איז אויך צענומען געוואָרן דורך אָרטיקע פּאָליאַקן אויף געהילץ צו הייצן די שטיבער.

„פּאַרשפּאָרט" אַרבעט יוסף פרידמאַנען, דעם מאַן פון חנה די וואַלף־בערטעס, וואָס האָט געהאַט אָפּגעקויפט די געביידע אויף אַראָפּצורוימען זי, כדי פריי מאַכן דעם פּלאַץ פאַרן אויפבוי פון אַ ניי־געמויערטע געביידע דורך הערשל גרינבוים (דער געלער הערשל), וואָס האָט אָפּגעקויפט דעם פּלאַץ מיט דער געביידע בייַ די יורשים.

דער פּלאַץ איז אין יאָר 1946 געווען פריי. אַן אייגנטום פון די נייע יורשים — אָרטיקע פּאָליאַקן.

ווי איז דער מצב ביים היינטיקן טאָג: איז די דערציילער נישט באַקאַנט.

יהושעלע האָכמאַנס הויז (יהושעלע די וואַלף־בערטעס), איז אַרונטערגענומען געוואָרן דורכן מאָגיסטראַט מיטן צווק אויפצושטעלן אויף דעם פּלאַץ אַ צווייט הויז פאַרן שטאָטראַט. דער בירגערמייסטער פון מאָגעלניצע איז דאָן געווען באַנק.

געביידעס, געווועלבער און סקלאַדעס, וואָס זענען געבליבן שטיין, זענען געוואָרן איבערגענומען דורך פּאָליאַקן.

יצחק שמואל אָסטראָוויעצקיס אייזן־סקלאַד — איצט אַ סינדיקאַט פון לאַנדווירטשאַפּטלעכע מאַשינען און מכשירים, אונטער דער דירעקציע פון געווועזענעם בירגערמייסטער גאַדזימיערסקי.

טשיפּעס „פרוכט־קעלער", נאָכער געהערט צו איר טאָכטער פרומעט און דעם איידעם אברהם טרעלניק — איצט אַ שטאָטישער פאַרטיילונגס־פונקט פון קאָרטאָפל.

די געווועזענע ראָזורע פון די ברידער שלמה־מאיר און בערל בלענד, דינט איצט אַלס בויר־שענק פון אַן אָרטיקן פּאָליאַק.

אַלע אַנדערע געווועזענע יידישע געווועלבער זענען איבערגעגאַנגען „בירושה" צו די אָרטיקע פּאָליאַקן.

איז הייסט עס זייער גוט? פּוילן געהערט צו די פּאָליאַקן! שטייט אין מיטן מאַרק אַ מאָנומענט פאַר דריי רוסישע סאָלדאַטן, וואָס זענען געפאַלן פאַר דער באַפרייונג פון מאָגעלניצע פון די דייטשע הענט. טאָמער ווילן די פּאָליאַקן „עפּעס" פאַרגעסן — דערמאָנט דער מאָנומענט די, וואָס ווילן פאַרגעסן: ווער ס'זעט זען געווען די באַפרייער...

יידישע יורשים פאַרקויפן הייזער פון זייערע עלטערן און קרובים

אַלע הילצערנע הייזער פון די אַלעקסאַנדראַווי־טשעס זענען פאַרקויפט געוואָרן בחצי חינם דורך אַ יידישן „יורש", וואָס איז צוריק געקומען פון רוסלאַנד צו יוזף שיינפּעבער, אַ פּאָלקס־דייטש, אַן איידעם פון אַן אָרטיקן פּאָליאַק, מיכאַלסקי דער גאַרבער (אַגב, האָט ער מיט זיין פאַמיליע זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן ראַטוועדיק מרדכי הערבשטיין (זע דאָס אַר־טיקל „אַ זעלטענע פּרשה"). געווען אויך אַנדערע „יורשים", וואָס האָבן פאַרקויפט די הייזער פון „זייערע קרובים".

אַן אמתער יורש באַקומט פאַר זיין ירושה — שטיקנדע טרערן

פישל האָפמאַן, אַ ברודער פון שרייבער פון די שורות, איז צוריק געקומען קיין מאָגעלניצע פון רוס־לאַנד באַלד נאָך דער מלחמה, אין מיטן יאָר 1945. זיין ערשטן באַזוך האָט ער געמאַכט אין הויז פון זיינע עלטערן (דאָן איז דאָס הויז נאָך נישט צעמומען גע־ווארן). ער האָט אַלץ דערקענט: די בעטן, די שאַנק, די כלים, די מלבושים, וואָס זענען געהאָנגען אין דער קליידער־שאַנק, אַלץ ווי פריער אַחוץ דעם „אויסנאַם"... דער פאָטער, די מוטער, די צוויי שוועסטערן זענען נישט געווען. דער נייער בעל־הבית פון דער דירה — אַן אָרטיקער פּאָליאַק, וואָס האָט גוט געקענט פישלען, האָט אים אַ פרעג געטאָן:

— וואָס ווילסטו דאָ?

די פראַגע איז געזאָגט געוואָרן אין אַזאַ טאָן, וואָס האָט געברענגט די שטיקנדע טרערן אין האַלדז. ער האָט דעם נייעם בעל־הבית גאָרנישט געענטפערט. איז שנעל אַרויסגעלאָפן פון זיין געבורטס־הויז, איבער־לאָזנדיק דאָרט די שוועבנדיקע געשטאַלטן פון זיינע עלטערן און שוועסטערס און אַוועק פון דער שטאָט.

יוזשעק סאַביעראַנסקי — אַ „יורש" פון צוויי ספרי־תורות

ווי אַזוי ער האָט זיך דערוווסט, ווּ ס'זענען באַ־האַלטן די צוויי ספרי־תורות, איז קיינעם נישט באַ־קאַנט. אַ פאַקט איז, אַז דער אויבן דערמאָנטער האָט זיי אויסגעגראָבן פון זייער באַהעלטענישׂ, וו אַן אומבאַ־קאַנטער מאָגעלניצער ייד האָט זיי פאַרשטעקט (אַפּנים געגלייבט, אַז ער וועט זיי אויפגראָבן, קומענדיק קיין מאָגעלניצע). פאַרבונדן זיך מיט געבליבענע יידן, וואָס זענען געווען פאַראינטערעסירט אַפּצוקויפן ספרי־תורות און פאַרקויפט פאַר אַ האַלבן מיליאָן זלאָטעס. דאָס איז געווען אין יאָר 1946.

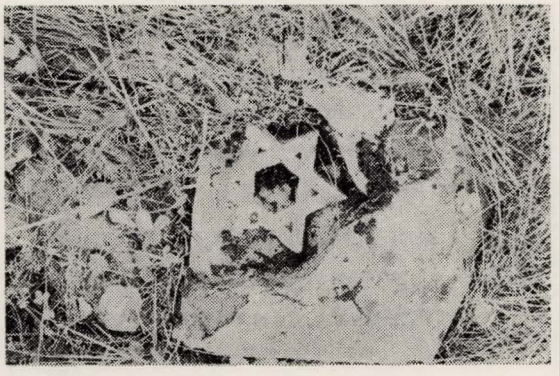
דער איינציקער שטיין אויפן יידישן בית־הקברות

דאָס איז אַ בעטאָן־שטיין — אַ מצבה פאַר לייזערן (אליעזר) און יחיאלן, צוויי זין פון הערשל גרינבוים, פאַרשטייער פון „בונד" אין שטאָטראַט, וואָס זענען געשטאָרבן אין איין יאָר פון שווינדזוכט. דאָס האָט זיך נישט געלוינט צוצונעמען, ווייל דער בעטאָן צעפאַלט זיך ביים אַרויסנעמען דעם שטיין.

אַלע שטיינערנע מצבות זענען אַרויסגענומען גע־ווארן און באַנוצט געוואָרן צו ברוקירן די גאַסן און טראָטוארן.

דער פּלויט אַרום דעם בית־הקברות — צענומען. דער שטח פון געוועזענעם בית־הקברות איז פאַראַקערט געוואָרן און אַ יונגער וואַלד איז דאָרט פאַרפלאַנצט געוואָרן

דער גרויסער וואַלד אַרום בית־הקברות איז דורך די דייטשן אויסגעהאַקט געוואָרן בעת דער אינוואַזיע.

שברים ממצבה ברוכטיילן פון אַ מצבה

המצבה היחידה ששרדה די איינציק געבליבענע מצבה

דאָס האָלץ איז אַרויסגעפירט געוואָרן אויף בו־און באַ־הייצונגס־צוועקן.

די מאָגעלניצער קליינע עלעקטראָוניע איז פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָדערנער שוויצבאָד. עלעק־טריזשן שטראָם באַקומט די שטאָט פון דער גריצער גרויסער עלעקטראָוניע.

די גאַרבערייען זענען באַזייטיקט געוואָרן פון דער שטאָט לויט אַ בעפל פון די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען באַלד וויי זיי האָבן פאַרנומען די שטאָט. אָנהייב 1946 איז געקומן אַ גרופּע חברים: מרדכי הערבשטיין, יחזקאל גאָלדשיידער, שמחה בארטמעסער, אַנשל אַנעלעוויטש, לייבקע דיאַמאַנט און אַנדערע, און איין מיידל, די טאָכטער פון לייבקע סטעלמאַך. זיי האָבן געוואָלט אויפשטעלן אַ „ניי לעבן" אין זייער היימשטאָט מאָגעלניצע.

דריי מאָגעלניצער כוליגאַנעס זענען געקומען אין אַ געוויסער נאַכט, פאַרמאַסקירט און באַוואָפנט מיט רעוואָלווערן. געגעבן אַ מינדלעכן און שריפטלעכן „אולטימאַטום": צו פאַרלאָזן מאָגעלניצע במשך 12 שעה. אויב נישט — דראָט זיי דער טויט. צו מאָרגנס אין דער פרי האָט דאָס הייפעלע געבליבענע יידן פאַר־לאָזן מאָגעלניצע. דער חלום וועגן אויפבוי פון אַ ניי יידישע לעבן אין מאָגעלניצע איז צערונען געוואָרן.

תל־אביב, 1 אַפּריל 1947

חיים לנסקי

היתה עיירה...

אנא, ילדים הביתה!
כבר התחילו באויר לשוט
חוט וחוט — קורי שילהי דקיטא.
שט איתם קול־אם אילם, מרוד:
— אנא, ילדים, הביתה!

צר עליך, עיירה גוססת!
ילדים היו — אים? מי הם?
לואי גם באו לא לשמך לרשת,
עד לבכות חבל עליך, אם —
עיירה גוססת!

בנוגה החמה המסתלקת,
לאורך השדרה העגומה
מתהלך הסתיו. מדלקת
תדהרים כנרות־נשמה
החמה המסתלקת.

למראשות העיירה לנחל
ערבה שילחה בדים לפרוק;
מנקרת גזעה היא נאנחת
ולוחשת מעבר־יבוק
למראשות העיירה לנחל

העיירה היתה... היתה ואיננה.
רוח יעבור בכר בלאט,
יתלוש חציר יבש ויזרקנו
אחר גוו כלאחר־יד —
העיירה היתה ואיננה.

אסיר בברית־המועצות

קדיש...

על קבר האחים שנרצחו

התל, רק תל דלול ארוך וצר
בלי מצבה, גדר או שער.
וזהו הבור!
אלף ושש מאות יהודים פה צפונים
צפונים? לא, גלויים;
בשלושה מקומות קברי הבור הם כרויים,
ידים זדוניות חטטו בשלדים
וחפשו טבעות ושני־זהב,
ועצמות של זקנים, נשים וילדים
לסבון נמכרו תמורת יין־שרף.
הבור הוא גלוי ואני „קדיש" אומר:
„יתגדל ויתקדש", לא שמך אלוהים!
שמך לא גדל על הקברים הפתוחים
יתגדלו ויתקדשו היהודים הקטולים,
אנקתם בגסיסה ודמיהם השפוכים.
יתברך וישתבח ויפאר וירומם
צו ההרוגים האחרון לעמם:
אם לחיות — למען החופש לחיות!
ואם למות — למען הדרור גם למות!
והתנחום הוא אחד ואין שני ליהודי:
המולדת החופשית והעם המקומם!
יתגדל ויתקדש התנחום היהודי,
ויתברך וישתבח ויפאר וירומם!

1957

פּאָלאַ שעווּאַץ־אנעלעוויטש

א באזוך אין מאגעלניצע אין יאר 1957

מאַי 1957. שפּעט אין אָוונט זענען מיר — איך און אַנשל געקומען קיין מאָגעלניצע. מיט דער קאָלייקע, וועלכע שלעפּט זיך מער ווי זעקס שעה פון ווּאַרשע ביז מאָגעלניצע. אין שטאָט אַריין זענען מיר צוגעפּאָרן מיט ליפקעס בריטשקע. מיר קוקן זיך אום, דער ווּאַלד איז נישטאָ. פּאַרשטומט געווּאָרן די געזאַנגען און געלעכטערן פון דער יוגנט, וועלכע פאַרברענגען אין וואַלד. שטיל און פּינצטער. מיט אַ ביטער געמיט האָבן מיר איבערגענעכטיקט אין שטעטל.

צומאָרגנס זענען מיר אַרויס אין גאַס. די שטילקייט האָט אונדז איבעראשט. די וואַרשעווער גאַס, וועלכע איז געווען פול מיט געוועלבער און געשעפטן, איז רואיק, שטיל, ווו זענען די אייגנטימער פון די געשעפטן? עס הערן זיך נישט די געשפּרעכן פון די סוחרים, פון די ווייבער, מיידלעך, אַ מאָדנע שטילקייט! אָט איז די דזיאַרנאָווער גאַס, ווו זענען די שפּייזגעוועלבער, די בעלי־מלאכות שאַ־שטיל! מיר שווייגן אויך, און גייען צוריק דורכן מאַרק צו דער וואַליער גאַס זענען דאָרט שילדלעך מיט אויפשריפטן „פישל פייפער", „אלעזר היידענקרוג", „מענדל אַנעלעוויץ" א. אַ. אפשר וועלן אַרויסגיין די בעלי בתים אונדז אָפּגרעבן אַ ברייטן שלום עליכם — וואָס מאַכט אַ ייד? — וואָס מאַכט אַ יידענע?

קיינער קומט נישט אַרויס.

מיר גייען דורך די יאַטקעס קומען צו צו דעם גענסל ווי עס איז געווען די קוזניע פון יואל קאָוואַל — דיאַמאַנט דער ייד, וועלכער האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך אַלע בעלי עגלות און טרעגערס פון זיינע „חכמות" האָבן אַלע גענאָסן. ווו איז זיין פרוי מיט די צען קינדער? (צוויי האָבן זיך געראַטעוועט, זענען אין אַמעריקע) אַלץ פאַרקלאַפּט! די שילד „יואל דיאַמאַנד" איז נאָך דאָ. דאָס קלאַפּן אויף דער קאָוואַדלע איז פאַרשטומט געוואָרן. אַלץ אַ בייזער חלום. צוויי געווּאַלבער זענען דאָ אין גאנץ מאָגעלניצע, וועלכע פאַרקויפן אַלץ, פון שפּייז ביז אייזן. צוויי חזיר־קייפלערס, צוויי יאַטקעס, צוויי רעסטאָראַנען. וויי־טער קיין האַנדל, קיין מלאכה. אַפילו די שוסטערס! געדענקט איר די הונדערטער פּוילישע שוסטערס? זענען נישטאָ.

איין פאַך בליט: דאָס זענען די אומלעגאַלע פּריקיוווע גאַרבערייען. איין אָדער צוויי פעסלעך לעדער, געבן גאַנץ שיינע הכנסות, וועלכע ווערן אויסגעגבן אויף בראָנפן.

אויף פּסחא 1957 (אַ גוט יאָר געווען אין גאַרבערייַ) האָט מען אויסגעגבן אויף בראָנפן 100 פּראָצענט מער ווי אין 1956. דאָס טרינקען אין מאָגעלניצע — ווי אין גאַנץ פּוילן — איז דער אייניקער פאַרגעניגן, וועלכס מ׳קאָן דערצו צוקומען. דער מאַרק איז געבליבן, די ברונעם איז אויך דאָ. דער מאַגיסטראַט הערשט איבער אַלע געבידעס ווי פריער. ווו איז אָבער דער רויש, דער טומל הו־האָ? אַלעס איז אַוועק, און אין מיטן העלן טאָג זעט ער אויס ווי אין געשפּענסט פון „אַלטן מאַרק" ביי פּרצן. מיר גייען אויף די וואַרשעווער גאַס און קומען צו צום געווּעזענעם יידישן גייסטיקן צענטער. די שול איז צענומען געוואָרן אין די צייטן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, נישט געבליבן קיין זכר פון איר. דאָס בית המדרש — פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סקלאַד פון ירקות פאַר דעם פויערן־קאָאָפּעראַטיוו. די הילצערנע הייזלעך זיצקען אין דער ערד. קיין נייע געמויערטע הייזער קומען נישט צו. דער וואַלד פון וועלכן די „ליקעס" (בעלי בתים) האָבן באַקומען האָלץ צו פאַרריכטן די הייזער איז נישטאָ. קיין דירה־געלט נעמען זיי נישט (עס איז דאָך רעגירונגס־אייגנטום!) זאָרגט קיינער נישט פאַר פאַררייכטן, עס וועט נישט לאַנג דויערן און זיי וועלן איינפאַלן.

מיר גייען אַריבער צו דער בריק. די וועלכע האָט גענדינט שבת נאָכמיטאָג אַ טרעף־אָרט פאַר בעלי־עגלות, שניידערס און אַנדערע בעלי־מלאכות. איצט איז זי פריי, קיינער שטייט נישט אויף איר.

די קאָפּליצע (טומאהלע) שטייט נאָך גאַנץ. די עלעקטראָוניע פּוסט (עלעקטריע ווערט געצויגן פון פרושקאָוו) אויפן וועג זענען מיר די זומפן פאַרלייגט מיט גרויסע שטיינער. דאָס זענען די מצבות פון אונדזערע עלטערן, וועלכע האָבן דורות געדינט אַלס אָרט פון געבעט און תחינות, ביי יעדע צרה, וואָס האָט זיך געטראָפן אין דער פאַמיליע און באַזונדערס אין חודש אלול אין עשרת ימי תשובה. דער וואַלד אינגאַנצן אויס־

געהאַקט אַזוי, אַז פון שטאַט זעט מען דעם בעלוועדער. דאָס בית־הקברות ליידיק. איין און אייניציקע מצבה פון הערשל גרינבוימס (בלאַכאַזש) ביידע זין איז געבליבן. ס׳זעט זיך נאָך אָן די סימנים פון אופרייס, וואָס מ׳האָט פרובירט ביי דער בעטאָנענער מצבה און נישט מצליח געווען צו צעשמעטערן זי.

באַמערקונג פון רעדאַקציע:

היינט צו־טאָג זענען געבליבן מאָגעלניצער יידן אין פּוילן איינס מיט אַ האַלבע יידישע פאַמיליע:

אין וואַרשע: אברהַמאָוויטש־כהנער פראַדל, מיט אַ מאַן און אַ זון אלעזר, אויפן נאָמען פון זיין זיידן — ר׳ אלעזר אַברהַמאָוויטש הי״ד.

אין אויבערשלעזיע: גוטמאַן מרדכי, זון פון אלימלך גוטמאַן און פייגע געלבאַרט טאַכטער פון יאָסל טאַקאַרזש.

דאָס איז די שארית הפליטה פון 750 יידישע פאַמיליעס, אין סעפטעמבער 1931.

מרדכי גוטמאַן און טאָבע וואָלפאָוויטש פרידמאַן ביים שטיין פון מאָגעלניצע אין טרעבלינקע.

ישראל ריטוב

מוגלניצה

איני יודע, בזכות מה נתבקשתי להשתתף ב״ספר מוגלניצה״, אך ודאי שזכות היא לי, והנני מתכבד בה.

אכן, פעמים רבות ביקרתי במוגלניצה, אם מטעם מפלגתי — ״פועלי־ציון—צ״ס״, אם מטעם ״הוועד למען א״י העובדת״ או ״החלוץ״ או בשליחויות אחרות. ואין פלא, שצורתה החיצונית ודמותה הפנימית חקוקות על לוח לבי. ב״דמותה הפנימית״ מתכוון אני, כמובן מאליו, ליהדות מוגלניצה. לא עם הגדולות בערי פולין נימנתה מוגלניצה, ולא מהגדולים היה היישוב היהודי שלה, אך ביישוב זה פיכו חיים סוערים וגועשים הרבה למעלה משיעור ממדיו. — ספק אם היתה בפולין מפלגה יהודית, שלא היתה מיוצגת, ברב או במעט, במוגלניצה. אשר למפלגה שלי, הרי סניפנו בה היה מהגדולים, הפעילים ורבי־המשקל ביותר, והוא גם שימש מעין מרכז־זוטא לכל הסביבה הקרובה.

בפעם האחרונה הייתי שם סמוך למלחמת־העולם השנייה. נשלחתי אז על ידי ״האיחוד העולמי״ לפולין לסידרה של הרצאות לקראת הקונגרס הציוני הכ״א. היה לרשותי זמן מוגבל, והסתבר, כי אבקר בערים הגדולות בלבד. והנה גם מוגלניצה הוכנסה לרשימה — לפי חשיבותו של סניף המפלגה ועקב דרישה מיוחדת מצד החברים. — היתה זאת פגישתי האחרונה עם חברים יקרים אלה. זכורה לי פגישה זאת, והיא עומדת חיה לפני עיני רוחי.

היה יום־שבת קיצי, הדור בשלוותו. האולם, בו הרציתי, היה מלא מפה אל פה. רצינות כבדה, רבת משמעות, מילאה את חלל האולם. היתה מתיחות רבה לשמוע על הנעשה בארץ־ישראל אחר פירסום ״הספר הלבן״ של מלקולם מקדונלד, ״ספר״ שהתנכר להצהרת־בלפור, למנדט הבריטי ולכל הקשור בהם ומשתמע מהם. דברתי על בגידתה של ממשלת אנגליה ומעילתה בשליחות, שנטלה על עצמה, לסייע בהקמתו של ״בית לאומי״ ליהודים בארץ־ישראל, ושמתי את הדגש על עמידתו האיתנה של הישוב כולו והחלטתו הנחושה להמשיך במאבק המדיני, בהגנה, עליה, קליטה ובניין הארץ. דברי נתקבלו בתשואות, אך את מצב הרוח

הקשה הם לא שינו, כי היה לו למצב הרוח רקע עוד אחד, והוא הוא — הרקע: תחושת המלחמה המתקרבת, ומתחת לסף ההכרה — תחושת השואה, אם כי איש עוד לא תיאר לעצמו, מה ממדים יהיו לשואה. — עד כדי כך לא העלו על דעתם, שהיו רבים בין יהודי פולין (רבים!), אשר, מתוך מצוקה כלכלית ופוליטית איומה, נוכח השתוללות אנטישמית מימין ומשמאל ומצד הממשלה של ה„סאנאציה", הם גילו אדישות לגבי הסכנות, האורבות מעבר לגבול. אויה לנו, היו גם, שמתוך עיוורון ויאוש ואבדן החושים, מתוך שסברו כי כלו כל הקיצין — רצו במלחמה.

כל זה שימש רקע לאסיפה האחרונה שלי עם חברי היקרים, הבלתי נשכחים, במוגלניצה.

האחרונה... — עם כל אימי הימים ההם מלפני מבול האש והגפרית, הן לא שיערנו, שאחרונה היא אך כזאת היא היתה.

מפולין נסעתי לג'נבה, לקונגרס הציוני העשרים ואחד, ומשם — ארצה. בדרך, באנייה „קאהירו־סיטי", קיבלנו את הידיעה על פרוץ המלחמה.

יאבדו היום ההוא והלילה ההוא ויחולו עליהם כל קללות איוב. היום ההוא יהי חושך, אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה. הלילה ההוא יקחהו אופל. יהי גלמוד, אל יחד בימי שנה, אל תבוא רננה בו.

*

כעבור שמונה שנים, בקיץ 1947, הגעתי שוב לפולין. באתי להשתטח על הקבר הקדוש של עמי ההרוג.

הלכתי לאושוויץ, מיידנק, טרבלינקה... — והלכתי למקומות, בהם היו לפני השואה קהילות יהודיות גדולות, תוססות, מפוארות, ועתה לא נישארו שם אלא אודים מוצלים מאש, אחד מעיר ושנים ממחוז, ובסך הכל כך וכך אלפים מרוטים, שארית הפליטה משלש מאות וחמשים הרבבות של הישוב היהודי בפולין, ראש הגולה, תפארתו ומעוזו של עם ישראל.

למאות הערים והעיירות, אשר אפילו אוד אחד לא נישאר שם, לא הלכתי. והן הייתי באושוויץ...

למוגלניצה לא הלכתי. גם בה, כך הוגד לי, לא נישאר אף יהודי אחד.

בווארשה היו בפרוץ המלחמה (1.9.39), לפי האומדן, כ־400 אלף יהודים. ולפי המיפקד הכללי, שנערך בווארשה ביום 14 בפברואר 1946 (למעלה משנה לאחר השיחרור), היו בה 1.073 אנשים ש„לאומיותם לא היתה פולנית". גם אם כולם יהודים, הרי זה היה „היישוב היהודי" בווארשה.

ימים על ימים הייתי מסתובב — על פי רוב יחידי — במה שהיתה וארשה היהודית, אותו סמבטיון גועש וסוער, חתך שתי וערב של יהדות פולין, יהדות של תורה וחכמה, אמונה וחזון, אמנות ואומנות, יהדות סעורה ומסעירה, בונה ומהפכת ויוצרת, יהדות מעונה ושרופה וחנוקה.

מה שהיתה וארשה היהודית... מסתובב הייתי בין תלי חרבותיה ומנסה לנחש: כאן היתה דזיקה? נובוליפקי? ואיפה קרמליצקה? מילא? ונלבקי — פה, פה היתה נלבקי? ואיה טלומצקה 13? ובית־הכנסת של טלומצקה? לאן נעלם בית המשרד הא"י המרכזי, מריאנסקה 10, משם שלחתי ארצה רבבות עולים וחלוצים? הן אין זכר לכל הרחוב הזה! — ואורלה 5 — משרדי „החלוץ"? וגנשה 16 — פועלי־ציון—צ"ס? ו... ו... ו...?!! — היתה וארשה היהודית — העיר והאם בישראל — וראו, איננה עוד, איננה.

מסתובב הייתי ונתקל כפעם בפעם במסתובבים אחרים: פולנים, המחטטים בין עיי־ההריסות ומחפשים „אוצרות" של יהודים, מחפשים „ירושה", לקיים — רצחת גם ירשת.

נתקלות היו עיני בעיניהם, שהיו רומזות לי: ז'יד, אם יקרים לך חייך — מהר והסתלק מכאן.

עינים כאלה, עיני רוצחים, היו כפעם בפעם ננעצות בי גם כשהייתי עובר ברחובות של הפולנים, שנשארו בשלמותם: אהא, יהודי! וכן ברכבת ובאוטובוס ואפילו במלון, בו אתה מתארח.

אחד מסודות הנשמה היהודית ופלאי החיים היהודיים התגלה אותם הימים כעובדה, שעם כל מיעוט מספרם — מספר כמעט סמלי, ועם כל אימת ההווייה על תלי החרבות, שיקמו היהודים בפולין את המיבנה הציבורי שלהם — בזעיר, זעיר אנפין — לפי מתכונת הימים הגדולים מלפני השואה. בידיעתם של השלטונות הקומוניסטיים קמו לתחייה כל המפלגות והאירגונים היהודיים, לרבות מוסדות ציבוריים, לרבות המוסדות הציוניים. — השתתפתי באסיפות רבות, שהתקיימו ברשות השלטונות. השתתפתי בוועידה ארצית של מפלגתי (פוע"צ—צ"ס), בוועידה ארצית של „קרן־היסוד" ובוועידות אחרות.

וזכורה לי הצגה אחת בלודז', בה היה אז היישוב היהודי הגדול ביותר (8000 נפש), הצגה ראשונה של דז'יגן ושומכר, לאחר שובם מברית־המועצות. — אולם התיאטרון, בו התקיימה ההצגה, היה מלא אלמנות, יתומים, הורים שכולים, שרידי משפחות מרוסקות, נכים מכל דרגות הנכות, — אודים חרוכים. רבים

הקדימו לבוא מיהרו לצאת, לו רק לשעה קלה, מהבדידות האיומה; חלמו על פגישות עם „אודים" אחרים; רצו סתם להתחמם באסיפה של יהודים... — דז'יגן ושומכר פתחו בזמר „אבי מ'זעט זיך". רק השמיעו שלש מלים אלו, ופתאום, כאילו לפי פקודה, פרץ הקהל הרב בבכי מר, ביללה ממושכת, שהלכה וגברה והפכה להיסטריה המונית, שמיאנה להיפסק, להירגע. — עד אחרון יומי אזכור חווייה איומה זאת, אשר למעלה מכוחי הוא לתאר אותה.

*

1959. עברו שתים־עשרה שנים. כבר הוקמה מדינת ישראל. הועלו ארצה מאות אלפי יהודים מכל קצווי התבל, לרבות פולין, מתוכה עלו אלפים רבים, הן מאלה שמצאתים בשנת 1947, והן מבין הרפטריאנטים, שזרמו מברית־המועצות. עלו, ברובם המכריע הסתדרו יפה ושיגרו לקרוביהם וידידיהם בפולין מכתבים, שעודדו לעליה.

בשתים־עשרה שנים אלה חלו שינויים מרחיקי לכת גם בפולין. מה„ליברליות" של שנת 1947 לא נישאר זכר. לא עוד מפלגות יהודיות (לרבות ציוניות) ליגליות ולא כל הווי יהודי, פרט למותר, או למוכתב, על ידי המפלגה השלטת וסוכניה היהודיים. ואם כי בינתיים התחוללה „מהפכת אוקטובר" (1956) של גומולקה ובארץ נשבה, כביכול, רוח אביב, הרי, למעשה, שלטו בפולין במלוא עוזם סוכני הקרמל ועל הארץ „הגנו" הדיביזיות הסובייטיות, שחנו בפולין.

בקיץ 1959 ביקרתי עוד פעם אחת בפולין. נסעתי שמה, לפי הזמנת מרכז־הקואופרציה היצרנית־שירותית בפולין, להשתתף, כאורחה של הקואופרציה בישראל, בוועידה הארצית שלהם. — אם כי ההזמנה היתה רשמית וכמובן — על דעת ממשלת פולין, דחתה הצירות הפולנית בתל־אביב, משך שבועות מרובים, את מתן הוויזה. בתשובה להודעה טלגרפית על כך למרכז־הקואופרציה בווארשה, נתקבלה הודעה טלגרפית, כי משרד־החוץ שלח הוראה לצירות, לא לעכב את מתן הוויזה. והיא עוד עוכבה ועוכבה. לסוף, יומיים לפני הוועידה, טילפנו אלי מהצירות והודיעו, כי אוכל לבוא ולקבל את הוויזה. — שקלנו בדעתנו, אם ללכת לקבלה או להודיע, כי „מוחל טובות", והחלטנו — לקבלה. והנה גם בווארשה הוכנה בשבילי מנה של „אדיבות". חיפשתי בנמל־התעופה שליח מטעם מארגני הוועידה, ולא מצאתי. טלפנתי למרכז־הקואופרציה, ומשם, לאחר התנצלות רפה, שבגלל „אי־הבנה" לא באו לקבל פני, כיוונו אותי למלון מסויים. הגעתי למלון, נרשמתי כדת וכדין, מסרתי דרכוני וחכיתי עד שיחזירוהו לי. עשיתי השבון פשוט, שבארץ של „דמוקרטיה עממית" ושל „חופש מוחלט" חייב אדם לשמור על דרכונו וככל האפשר לא להוציאו מידו. כשהשתהתה החזרתו, שאלתי לפשר הדבר ופטרו אותי בתשובת סרק, כי זהו דבר פורמלי ועוד מעט אקבל את דרכוני. ה„עוד מעט" נימשך 3 שעות, ואז הודיעו לי, כי אל לי לדאג — את הדרכון אקבל למחרת היום. — ולמחרת היום — לא קבלתיו. גם לא ביום השלישי לשהותי בווארשה, כאורח רשמי. במקום הדרכון קיבלתי — הזמנה למשטרה. נזכרתי בפרשת מרדכי אורן בפראג... — הודעתי למארחי, כי אם לא אקבל תיכף ומיד את הדרכון, אבטל השתתפותי בוועידה, אפנה לצירות שלי, ובעזרתה — מקווה אני — אעזוב את פולין, ומעבר לגבולה אפרסם גילוי דעת. —

כעבור רבע שעה הוחזר לי הדרכון, תוך הסברה מטעם המשטרה, שהיתה כאן — „אי־הבנה". — ידיד אחד (באמת, ידיד) הסביר לי אחו' כך, כי השלטונות ראו בי „יוצא דופן", באשר מכל המשלחות לוועידה (ברית־המועצות, סין, רומניה, הונגריה, אלבניה, צ'כו־סלובקיה, גרמנית המזרחית, בולגריה, יוגוסלביה, איטליה וישראל) הייתי אני ה„קפיטליסט־אימפריאליסט" היחידי, והתעוררו כל מיני חשדות. „אבל", שאלתי, „הן גם איטליה אינה ארץ קומוניסטית?" — „כן", השיב לי, „אבל מאיטליה הגיע — קומוניסט". „ניחא", אמרתי, „אך אם כך — בשביל מה הזמינו אותי ומדוע נתנו לי ויזה?" — הוא משך בכתפו ושתק.

רציתי לקצר שהותי ולמהר לשוב הביתה. אך נודע לי, כי המארחים מארגנים בשביל האורחים מחו"ל סיורים, האחד — ממזרח לווארשה, והשני — ממערב. בתכנית המערביח היו כלולות ערים ועיירות רבות, שכה הכרתי אותן, כה, בשעתו, הרביתי לבקר בהן, כה התקשרתי ליהודיהן, והתעורר בי הסנטימנט העמוק ללודז, רדום, קילץ, צ'נסטוכוב וכו' וכו', עד לקרקוי — התחנה הסופית בסיור המערבי. החלטתי לנצל את ההזדמנות (ודאי הבלתי חוזרת), להישאר ולהשתתף בסיור.

נתקעו עמוק עמוק בזכרוני חוויות אחדות מסיור זה. בלודז נתקיימה מסיבה מפוארת מטעם אירגוני הקואופרציה. בראש ישב מנהיג התנועה הקואופרטיבית בלודז והחבל. איש משכיל, בעל הדרת פנים, פולני שבפולנים. הוא הסביר לי פנים, בפולנית המצוחצחת שלו סיפר לי על הקואופרציה בתחום פעולתו והתעניין בפרטים על הקואופרציה בישראל. עם סיום המסיבה

הוא ניפרד ממני, לחץ ולחץ את ידי, אחר כך נפל על צווארי, התנשק אתי בלהט ופתאום התחיל להתייפח. לא שאלתי אותו לפשר הדבר. הבנתי יפה.

בצ'נסטוכוב בין היתר, הראו לנו את קודש־הקדשים הקתולי — המנזר העתיק עם ה„מאטקה בוסקה צ'נסטוכובסקה".* המדריך היה נזיר, פניו — פני סגפן, ועיניו — גחלים יוקדות. דיבר בפולנית רהוטה, תוך שימוש חלקי בגרמנית. גילה בקיאות עצומה בהיסטוריה של המנזר ושל הכנסיה הקתולית בכללה. חשדתי בו... — בהזדמנות נאותה הישרתי מבטי לעיניו ולחשתי לו, ודווקא בעברית, „אני מישראל". הוא החזיר לי מבט ומייד הסתלק, נעלם, כאילו האדמה בלעה אותו. איש מסביבנו לא הבין פשר הדבר, אך רוחי נפעמה מאד, ועם כתיבת השורות האלה היא שוב פועמת, פועמת.

בקרקוי, בה היו עוד כמה מאות יהודים (ברובם לא ותיקי קרקוי, כי אם שרידים ממקומות שונים, שמצאו להם — אחר המלחמה — מקלט בקרקוי), ביקשתי מאת המארחים לאפשר לי ביקור במוזיאון היהודי, שהוקם — אחר המלחמה — ע"י ד"ר דרובנר וחבריו, וכן להפגיש אותי עם אלה האחרונים. הדבר הובטח לי — ולא קויים. חזרתי וחזרתי על בקשתי־דרישתי ונוכחתי לדעת, כי מרמים אותי וכי, באמת, אין בדעתם לקיים הבטחתם. השתמשתי שוב ב„נשק" שלי: הודעתי, כי אפסיק קשרי עם מארחי, אשאר לבדי בקרקוי, אלך למוזיאון, אחפש את ד"ר דרובנר — ויהייה כאשר יהייה. — הם נרתעו.

כעבור רגעים ספורים מולאה בקשתי. ביקרתי במוזיאון וניפגשתי עם האנשים.

לא אאריך ולא אכתוב בזה על חוויותי בקילץ, רדום וכו'.

בדרך חזרה לווארשה, עברנו את מוגלניצה. ביקשתי לעצור מעט (בשיירה היו 15 מכוניות) ולאפשר לי לעבור ברגל את העיר. הפעם נענו לי. חיפשתי בקדחתנות פני יהודי, ולא מצאתי. ייתכן, כי היו יהודים ספורים וכי גם ניקרו לי בדרכי ברחובות, אך פני יהודי לא גיליתי. היו (אולי עוד ישנם) יהודים, שבכל כוחם הסתירו יהדותם (גם בעזרת הצלב). ייתכן, שגם במוגלניצה היו כאלה. איני יודע.

לכאורה, אותה מוגלניצה, ואף יותר מזה. העיר נתרחבה, נוספו לה רבעים חדשים, יפים, בחלקם — מרהיבים. אך אני — מי לי פה ומה לי פה? — בשבילי אני — פנה זיוה, פנה הדרה. בשבילי אני, כל העיר — בית־קברות יהודי, עיר רפאים, אחת ממאות ערי רפאים כאלה בפולין. יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

*

שורות אלה נכתבות בימי הזוועה והחרדות של ההתפרעות האנטישמית הזואולוגית של גומולקה, מוצ'אר וחבריהם בפולין, פה אחד ורוח אחת עם מוריהם ורבותיהם בקרמל, פה אחד ורוח אחת עם היטלר וגבלס.

ואוי לעולם שככה לו.

* פסל אם האלהים בצ'נסטוכוב — המערכת.

א ר ג ו נ י ם

לאנדסמאנשאפטן

באריכט פון דער טעטיקייט פון ארגון יוצאי מוגלניצה בישראל - 1943-1950

פון יוני 1924, זייט דער ערשטער עולה פון מאַגעלניצע — ישראל זאנדער איז געקומען קיין ארץ ישראל, ביז יולי 1942 — 18 יאָר צייט, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט נישט געטראַכט וועגן אַ לאַנדסמאַנשאַפט אין ארץ ישראל, שטרעבנדיק צו אַ צוזאַמענשמעלצונג פון אַלע יידן: פוילישע, רוסישע, דייטשישע, תימנער און ספרדים אין איין אייגהייטלעך פאָלק. דאָס האָט נישט אָפגעהאַלטן אונדזערע מאַגלניצער עולים, פון האָלטן זיך צוזאַמען, העלפן אין איינאָרדען אין לאַנד, טרעפן זיך אָפט ביי ליידן און פריידן.

אין יולי 1942, באַקומענדיק די ערשטע בשורות פון פוילן, זענען מיר געקומען צו דער איבערצייגונג אַז מ'מוז עפּעס טאָן כדי צוהעלפן אונדזערע מאַגלניצער לפחות, די וואָס זענען געלאָפן קיין רוסלאַנד.

אייניקע חברים פון פאַרשיידענע ערטער אין לאַנד האָבן זיך געטראָפן, געגרינדעט דעם ארגון, נאָמינירט דעם ח' ישראל זאנדער אַלס פאַרזיצער און סעקרעטאַר, דעם ח' אלימלך ליבסטער אַלס קאַסירער. ביידע האָבן געזאַמלט ביי די מאַגלניצער 160 ענגלישע פונט, אַ גרויסע סומע אין יענער צייט, כדי צו קענען שיקן הילף צו לאַנדסלייט וואָס זייערע אַדרעסן וועלן מיר געפונען.

אויף דער וועגדונג פון ח' ישראל זאנדער צום רויטן קרייץ, האיאס, דזשאָינט און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, וועגן אַדרעסן פון מאַגלניצער וואָס זענען געווען אין רוסלאַנד האָבן מיר באַקומען אַדרעסן נאָר פון די קומענדיקע לאַנדסלייט:

1. יאיר ליפשיץ ז"ל — איניקל פון אלעזר גאָלדבערג דער שוחט. נאָך דער מלחמה געווען אין פּאַריז, שפּעטער אין בראַזיל, דאָרט נפטר געווארן.
2. יחזקאל דעמבינסקי, זון פון דוד מאַטיס, שפּעטער געווען אין פוילן, פון דאָרט געקומען קיין ישראל. נפטר געווארן אין ירושלים י"ט אדר תשכ"ט.
3. משה מאַרדקאָוויטש, זון פון ראובן מאָרדקאָוויטש.

אַ גרופּע ערשטע עולים פון מאַגעלניצע, אויף אַ טרעפונג ביי אלימלך און פּערעלע אַלעקסאַנדראָוויטש, חול־המועד כוכות תרפ"ז — 1926; ערשטע ריי זיצענדיק פון לינקס צו רעכטס: שמחה לעווקאָוויטש, זיין פרוי שרה־גיטל, פון דער חיים רייכמאַן און קינד פּעראָל"ע, הי"ד, איר זינעלע יצחק מאַן אלימלך אלעקסאַנדראָוויטש, איצט אין ישראל; צווייטע ריי פון לינקס: קראַיאַנעק, אַ וואַרשעווער, „ערן בירגער" פון די מאַגלניצער, זאב — וועלוול — קולא, ערשטער חלוץ פון גריצע — איצט אין ישראל. לייבוש מרגלית — הי"ד, ישראל זאַנדער, לאה חיימאָוויטש־בליוויס איצט אין ישראל, איר מאַן קאפל ז"ל; דריטע ריי שטייענדיק פון לינקס צו רעכטס: יחזקאל ווייגנגארט — הי"ד, צבי רעכטשייד, איטשע בראם — איצט אין ישראל, בערענט פון וואַרשע און יוסף רעכטשייד ז"ל

דער געלער ראובעלע, געווען אין דייטשלאַנד — „ד.פ.״־לאַגערן, איצט אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

4. גרינשפּאַן — אַ מאַגלניצער אייִדעם ווער זיין שווער און שוויגער געווען, און ווו ער איז איצט — אומבאַוווסט. מיר האָבן זיי גלייך געשיקט בריוו מיט פּעקלעך. די בריוו ווָאס מיר האָבן באַקומען פון די אויבנדערמאַנטע, האָבן אונדז געגעבן אַ גרויסע סאַטיספאַקציע. זיי האָבן געשריבן אַז מיר האָבן זיי „מחיה געווען״ — פיזיש און גייסטיק.

צום גרויסן באַדויער זענען נאָר ווייניק געפונען געווָארן.

מאַי 1945, די מלחמה האָט זיך געענדיקט. אייניקע גערַאַטעוועטע פון די לאַגערן האָבן זיך פאַרבונדן מיט אונדז פון לאָדזש, ווואהין זיי זענען געלאָפן פון מאַגלניצע, נאָכן אומגעלונגענעם פרווו צו באַנייען דאָרט דעם יידישן ישוב. זיי האָבן מודיע געווען ווען אַ פאָר גערַאַטעוועטע פון רוסלאַנד ווָאס געפונען זיך אין שלעזיע און אַנדערע געווען דייטשיש געביטן ווָאס זענען אַריבער צו דער פוילישער מאַכט. מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט זיי. סהאָט נישט לאַנג געדויערט, דער גרעסטער טייל פון די אויבנדערמאַנטע זענען אַוועק קיין דייטשלאַנד און עסטרייך, אין פּליטים־לאַגערן, געווָארט אויף סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל און אַמעריקע. אַהין זענען אויך געקומען אַ גרויסע צאָל גערַאַטעוועטע, וואָס האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט אין פוילן. ווידער אַמאָל, האָט מען געדאַרפט זיך וועגן צו פאַרשיידענע אינסטאַנצן, באַקומען זייערע אַדרעסן און דערלאַנגען הילף.

נאָך אַ אינטענסיוועל טעטיקייט האָט ח׳ ישראל זאנדער געקענט מעלדן. שוין דעם אַכצענטן אָקטאָבער 1945 אויף אַ פאַרזאַמלונג ביים ח׳ פּנחס פריידענרייך אין תל־אביב, וועגן אַ קענטיקער צאָל גערַאַטעוועטע וואָס האָבן געשיקט בריוו און בילדער. באַלד האָט מען זיי געשיקט שפּייז־פּעקלעך און אַנדערע נויטיקע באַדערפנישן.

נאָוועמבער 1945 ס׳זענען געקומען די ערשטע צוויי גערַאַטעוועטע פון די דייטשישע לאַגערן: ישראליק באַרטמעסער און יעקב ראָטבאַרט. אויף צוויי אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, אייניע אין חיפה, דעם 8טן דעצעמבער, די צווייטע אין ת״א, דעם 14טן דעצעמבער 1945, האָבן זיי דערציילט, וואָס די מאַגלניצער יידן האָבן געליטן פון די דייטשן ביזן 27טן פעברואַר 1941, ווען זיי זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אינם וואַרשעווער געטא וויי אויך וואָס איז געשען שפּעטער מיט די יידן אין וואַרשע און ווי אַ קליינינקער טייל פון זיי האָבן זיך גערַאַטעוועט.

אויף די פאַרזאַמלונגען זענען אַנווועזנד געווען, כמעט אַלע מאַגלניצער פון תל־אביב, חיפה און פון

קבוצת מוגלניצאים בחיפה שהגיעו לארץ בשנת 1932 — עומדים מימין מאיר הידנקרוג, טובה אנלביטש, אלימלך אורנשטיין, רחל לנגה, פרומט פייפר־גרוסמן, שלמה בלזברג ז״ל; יושבים מימין: נתן הופמן, ורשאי, טובה חיימוביץ, יצחק גלברט — הי״ד, מנחם גרוסמן, חיים גולדברג. אַ גרופּע מאַגלניצער אין חיפה — געקומען אין לאַנד אין יאָר 1932. שטייען פון רעכטס: מאיר הידענקרוג, טאָבע אַנעלעוויטש, אלימלך אַרנשטיין, רחל לענגא, פרומעט פייפער־גראָסמאַן, שלמה בעלזבערג ז״ל. זיצן פון רעכטס: נחמן־נתן האָפמאַן, אַ וואַרשעווער, טאָבע חיימאָוויטש, יצחק געלבאַרט הי״ד, מנחם גראָסמאַן, חיים גאָלדבערג.

דעם גאַנצן לאַנד דערשיטערטע און אויפגעטרייסלטע פון דעם געהערטן האָבן אַלע מנדר געווען: „נישט פאַרגעסן — געדענקען וואָס עמלק האָט געטאָן דעם יידישן פאָלק". און דער נדר ווערט אָפּגעהיטן. שוין 26 יאָר ווי מיר אַרדענען איין יזכור אָוונטן. איין יאָר אין תל־אביב דאָס צווייטע אין חיפה, ווו עס קומען לאַנדסלייט פון גאַנצן לאַנד, דער „בולעטין" פון די פאַרזאַמלונגען איז געדרוקט געווארן אין אַ צאָל פון איבער הונדערט עקזעמפלאַרן, געשיקט צו די לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל, צו אַלע געראַטעוועטע און צו די ‚סאָסיעטיס' אין אַמעריקע, אַרגענטינע, בראַזיל, בעלגיע און פראַנקרייך.

אויף אונדזער וועגדונג צו די גרעסערע מאָגלעכקייטן „סאָסיעטיס" אין אַמעריקע און אַרגענטינע, וועגן מיטאַרבעטן מיט אונדזער ארגון, אויפן געביט פון דערלאַנגען הילף די שארית־הפליטה, האָבן זיי זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן.

אַמעריקע האָט געשיקט 250 דאָלאַר, אַרגענטינע האָט געשיקט 1.100 דאָלאַר. דערמוטיקטע פון דעם וואַרעמן אָפרוף, האָבן מיר זיך געגרייט אויפצונעמען די נייע עולים וואָס האָבן געווארט צו קומען אַהער.

די בולעטינען מיטן „נאַמען: גרוסן פון דער אַמאָליקער היים" אונטער דער רעדאַקציע פון ישראל זאַנדער זענען דערשינען פון ינואר 1946 (בערך), ביזן צענטן מערץ 1948, צוזאַמען 6 בולעטינען. דער 7טער בולעטין וואָס איז געווען גרייט צום דרוק, איז נישט דערשינען, צוליב דער אומרעגולערער קאָמוניקאַציע מיט אויסלאַנד אין דער צייט פון דער באָפרייונגס־מלחמה — מאַי 1948 — מערץ 1949.

שנעלע הילף פאַר די באַלאַגערטע מאָגלניצער אין ירושלים

אין די לעצטע פאָזן פון דער ענגלישער עוואַקואַציע, און אַ געוויסע צייט נאָכן אויסרופן די אַנטשטייונג פון מדינת ישראל, איז ירושלים געווען באַלאַגערט פון דריי זייטן. דורך רעגולערע אַראַבישע חיילות: דער לעגיאָן און די מיצרישע סאָלדאַטן, ווייל אין יענע זייטן זענען געווען זייערע וויניק יידישע ישובים. דער אינציקקער וועג וואָס איז געווען האַלב אָפן, איז געווען דער שאָסע ירושלים — תל־אביב.

אויך אויף דעם וועג זענען געווען נישט מער ווי פיר יידישע ישובים פון מקווה ישראל ביז ירושלים. די אַרטיקע אַראַבישע באַדעס, אונטער דער אָנפירונג פון ירושלימער מופטיס אַ קרוב, האָבן פון די בערג באַשאָסן די דורכפאָרנדע פּאַסאָזשירן און לאַסט־אויטאָס.

דאָס אַריינפירן פּראָוויאַנט איז פון טאָג צו טאָג שווערער געווארן און האָט געקאָסט פול קרבנות. עדות פון די טראַגישע געשעענישן זענען די געבליבענע טיילן פון די פאַרברענטע אויטאָס, לענגאויס ביידע זייטן פון ירושלימער שאָסע.

די שפּייז־לאַגערן זענען געווארן ליידיקער פון טאָג צו טאָג.

דער הונגער איז געווען אַ פיינלעכער. דער „ארגון" האָט באשלאָסן דערלאַנגען שנעלע הילף אונדזערע ליידנדע לאַנדסלייט.

דער שרייבער פון די שורות איז געשטאַנען פאַר אַ דילעמע: ווידמען שנעל געלט פון דער הילפס־קאַסע פאַר די אַלטע מאָגלניצער תושבים, וואָס געפינען זיך אין אַ נויט, אָדער וואַרטן ביז אַ פאַרזאַמלונג צו אַ קאָמיטעט־זיצונג וועט אָקצעפטירן אַן ענדערונג אין פרינציפּ פון אונדזער טעטיקייט — געבן הילף נאָר פאַר ניי־געקומענע קיין ישראל.

די קאָמוניקאַציע באַדינגונגען אין לאַנד, אַפילו אין דער צעטיילטער שטאָט תל־אביב האָבן נישט דערמעגלעכט צו רופן זיצונגען און ער האָט באַשלאָסן: „עת לעשות הפרו תורתך" — „צייט צום טאָן, פאַרבייג פרינציפּן!"

צוזאַמען מיטן זיין פרוי נחמה יבלח"א און עלטסטן זון דב ז"ל, האָט מען זיך אַוועקגעשטעלט אין די רייען צו באַקומען נאַפט, נאָכער געגאַנגען קויפן שפּייז. איינגעפּאַקט פעקלעך. שפּעטער האָט צבי־הערשל טופמאַן הי"ד. אַ ניי געקומענער מאָגלניצער זעלנער פון צה"ל, וואָס האָט געווויילט ביי אונדז אויף אורלויב, אויך געהאָלפן איינפּאַקן און אַוועקטראָגן די פעקלעך צום קאָנצענטראַציע־פונקט, פון וועלכן זיי זענען אַוועקגעשיקט געווארן קיין ירושלים לויט די אויפגעגעבענע אַדרעסן.

אַפראָפּאָ אַדרעסן אין ירושלים. דאָס איז דאָן געווען אַ פראָבלעם. יעדער קרוב און פריינד האָט „געטראָפן" אַריינצוגיין צו זיין ירושלימער קרוב אין דער שכונה, „חצר"־הויף און אַנדערע סימנים. קיין גענויער אַדרעס האָט כמעט קיינער נישט געהאַט.

אונדזער ארגון האָט געהאַט גענויע אַדרעסן פון אַלע חברים אין לאַנד, בתוכם אויך פון די ירושלימער. דאָס האָט אונדז געגעבן די מעגלעכקייט צו שיקן שנעלע הילף פאַר אַלע אונדזערע חברים אין ירושלים. די איבערראַשונג זייערע, דערהאַלטנדיק די

פעקלעך שפייז און די בלעכן נאַפט, אַ דאַנק וועלכע זיי האָבן געקענט עפענ אויפקאָכן נישט דאַרפנדיק זוכן ברענ־מאַטעריאַל איז געווען אַ גרויסע.

זייערע בריוו, וואָס האָבן אויסגעדריקט איבער־ראַשונג, פרייד, דאַנקבאַרקייט און ברודערליכע גע־פילן. האָבן מיר געזאָלט אָפדרוקן אין בולעטין נומער 7, וואָס איז צוליב דער לאַגע שוין נישט מער דער־שינען.

מיר האָבן זיי אויך געשיקט די ענויע אַדרעסן פון זייערע קרובים אין תל־אביב, חיפה און אַנדערע ערטער, וואָס האָבן שפעטער אויך געשיקט הילף.

אויף וויפל דעם שרייבער פון די שורות איז באַווּסט, איז די אַקציע אינע פון וייניקע פון די „ארגונים" אין לאַנד וואָס האָבן עס געטאָן פאַר זייערע חברים.

מיר האָבן נישט אונטערשיידעט צווישן אַקטיווע חברים אינעם ארגון און אַנדערע לאַנדסלייט, וואָס האָבן געשטאַמט פון מאָגעלניצע. דעם פאַקט האָט באַטאָנט אין זיין האַרציקן בריוו, ר׳ אברהם מערקער ז״ל, גע־קומען קיין ארץ־ישראל פון וואַרשע, אַ קוזין פון ר׳ יעקל קייסער ז״ל. ער האָט אונדז איבערגעגעבן וועגן פאַלן פֿון זיין אייניקל אמנון מיכאלי, א 16־יאָריקער בחור, צווישן די 35 בחורים וואָס האָבן געוואָלט העלפן דעם „עציון בלאָק". אַלע זענען אומגעקומען אין זייער קאַמף מיט טויזנטער אַראַבער פון די אַרומיקע דערפער אין איין נאַכט.

דער זיידע האָט באַווייזט זיין אייניקל און... געווען שטאָלץ מיט זיין אָפּפערוויליקייט און ליבע צום לאַנד.

שפעטער זענען געגאַנגען „קאַראַוואַנען" פֿון אויטאָס מיט הילף קיין ירושלים, דורך דעם אַזוי גע־רופענעם „בורמא־וועג", וואָס איז אויסגעטראָטן גע־וואָרן צווישן בערג, אויף וועלכע די אַראַבישע באַנדעס האָבן נישט געהאַט קיין שליטה.

משה מרגלית ז״ל, דער חבר פון אונדזער רעדאַק־ציע־קאָלעגיום, מחבר פון פיל רשימות אינעם בוך, וואָס איז, לייַדער, פלוצים אַוועקגעשטאָרבן פאַרן סוף פון אונדזער אַרבעט, האָט געשפילט אַ דאָמינירנדע ראָלע אין אויספירן דעם שאָסעע־בוי, זייענדיק דער הויפּט־לייטער פון אַרבעטס־ביוראָ אין ירושלים. האָט ער מאָביליזירט יעדן טאָג הונדערטער שטיין־ברעכער, שאָסעע־בויער און אויך פשוטע אַרבעטער, מיטגעפאָרן מיט זיי יעדן טאָג פון ירושלים ביזן קבוץ חולדה פון וואַנען ס׳איז געווען אַן אָפענע פאַר־בינדונג מיט תל־אביב. ער האָט דעריבער געהאַט די מעגלעכקייט צו קומען קיין תל־אביב קויפן נאַפט, שפייז פאַר זיך און זיין פאָמיליע, זיין פרוי מרים ז״ל און דריי קינדער צו לאַנגע יאָרן, ער האָט נישט געוואָלט זיין פאַוואָריזירט און דאָס פעקל וואָס מיר האָבן אים געשיקט איז געווען די ערשטע הילף. ערשט דערנאָך האָט ער באַקומען פעקלעך אויך פון קרובים און פריינד. ביז דאָן זענען די פאָמיליע מיטגלידער, די קראַנקע פרוי מרים ז״ל און די קליינע קינדער געשטאַנען אין דער ריי צו באַקומען שפייז, וואָסער און אַנדערע באַדערפנישן, איינשטעלנדיק דאָס לעבן יעדע מינוט.

ליידער, האָט משה זיך נישט אָפּגערופן אויף מיין וועגדונג צו שרייבן וועגן דער עפאָפּעע אין זיין לעבן, זאָגענדיק: „ס׳איז נאָך דאָ צייט" און די צייט איז אַוועק — דעם 1טן אַפּריל 1971.

מאַי 1948

אין סאָמע ברען פון באַפרייונגס־קריג האָבן אַנגעהויבן קומען די נייע עולים. פריער, די וואָס זענען געווען אין דעם שכנותדיקן אינדזל ציפערן, שפעטער אויך פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד און אין עסטרייך.

זיי האָבן זיך געניטיקט אין דירות, מעבל, אַרבעט און פאַרשידענע אינאַרדענונגען. דער ארגון איז אַ־קעגנגעקומען, געבאַרגט געלט פון זיין קאַסע, חברים האָבן געגעבן גאַראַנטיעס אויף הלואות, געמומען אין אונדזער קאַסע, ווי אויך אין אַנדערע בענק, געאַנגען מיט זיי אין פאַרשיידענע אַנשטאַלטן, פאַרקורצט דעם וועג פון אינאַרדענען זיך אין לאַנד, סיי ביי אַרבעט אין פאַבריקן, וועלפֿעראַטן, ביזן גיין אויף קאָלאָניזאַציע אין מושבים (שותפותדיקע ישובים).

אין דער הילפס־טעטיקייט האָבן אַנטייל גענומען חברים פון ועד אין תל־אביב, חיפה, ירושלים עין־עירון און אַנדערע ערטער, ווי אויך חברים פון דער שורה.

יעדער וואָס האָט געקענט האָט געטאָן אַלעס מעגלעכע צו פאַרלייכטערן די נייַ־געקומענע דאָס אינאַרדענען זיך אין לאַנד.

קיינער איז נישט געפרעגט געוואָרן וועגן זיין פאַרטייאישער אָנגעהעריקייט אין וועלכן „שטיבל" ער האָט געדאַוונט, דער אייניקער גרונט איז געווען — אָפּשטאָמונג פון מאָגעלניצע. די היימישע אַטמאָספער האָט געמילדערט אין אַ גרויסער מאָס די איבער־געלעבטע יסורים און דאָס געפיל פון עלנטקייט.

רעארגאניזאציע פון ארגון

אַלס ארגון יוצאי מוגלניצה, בלנדוב ובילא־ראַווסקה אין פרילינג 1950

דער ערשטער טוריסט פון די מאַגלניצער לאַנדס־לייט אין אַמעריקע, ה׳ פרץ לערנער (לערמאַן) ז״ל איז געקומען זען ישראל, און טרעפן זיך מיט די לאַנדס־לייט. — זייענדיק אַן אַקטיוער עסקן אין מאַגעלניצע — איז דער רעליגיעז־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע „מזרחי״ און אין אַמעריקע אין דער „ב.מ.ב.ג.״ — בלענדאַווער, מאַגעלניצער, גריצער און ביאַלא־ראַווסקער סאַסייעטי אין קענזאַס־סיטי האָט ער פאַרגעשלאָגן, פאַרייניקן אַלע לאַנדס־לייט פון די אויבנדערמאַנטע שטעט אויך אין ישראל אין איין פאַרייַן.

מיר האָבן דער פאַרשלאָג אָנגענומען נאָר טיילווייז, דהיינו: אַרייַנגענומען אַלס חברים אין ארגון יוצאי מוגלניצה, לאַנדלייט פון בלענדאָוו און ביאלא־ראוו־סקא. אַזוי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1950 דער „ארגון יוצאי מוגלניצה, בלנדוב וביאלא־ראווסקא ב־ישראל״ — אויף יידיש — „מאַגעלניצער, בלענדאָווער און ביאַלא־ראַווסקער לאַנדסלייט אין ישראל״.

אויף דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז אויך אָנגע־נומען געוואָרן דער צווייטער פאַרשלאָג פון ה׳ פרץ לערנער ז״ל: פאַרוואַנדלען די קליינע הילפס־קאַסע פאַר די עולים אין אַ גרויסע קאַנסטרוקטיוועַ גמילת־חסד קאַסע פאַר די עולים און פריערדיקע תושבים, חברים פון ארגון.

דער אונטערשייד פון פריערדיקן סיסטעם און דעם קאַנסטרוקטיוון איז באַשטאַנען:

אין באַרגן גרעסערע סומען, וואָס דאַרפן אָפּגע־צאָלט ווערן, געגנוי ווי די הלואות פון יעדע באַנק, כדי דער באַרגער זאָל וויטער קענען באַקומען אַ גרעסערע סומע. דער פּרינציפּ ווערט געהיטן דורך דעם קאָמיטעט פון ארגון, וואָס איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער טעטיקייט פון דער גמילת־חסד קאַסע, ביזן היינטיקן טאָג.

דעם קאָפּיטאַל פאַר דער קאַסע האָבן צוגעשטעלט:

סאַסייטי „ב.מ.ב.ג.״ אין קענזאַס סיטי	45.0%
מאַגעלניצער סאַסייעטי אין ניו יאָרק	18.5%
מאַגעלניצער אין אַרגענטינע	17.5%
מאַגעלניצער סאַסייעטי אין צ׳אַרלסטאָן	3.5%
מאַגעלניצער סאַסייעטי אין פראַנקרייך	1.0%
ביאַלער רעליעף אין ניו־יאָרק	12.5%
בלענדאָווער סאַסייעטי אין טשיקאַגאָ	2.0%
סה״כ	% 100

קבלת־פאַרזאַמלונג געווידמעט לואי מאַרקאָוויטש ז״ל, בערך אין יאָר 1954, צו זיין באַזוך אין ישראל.
זיצט אין צווייטער רייַ — פינפטער פון לינקס.

פון יאָר 1965 און ווייטער איז פאָרגעקומען אַ סטאַגנאַציע אינעם צושיקן געלט פון די אויסלענדישע סאָסייטיס פאַר דער גמילת־חסד קאַסע, וואָס פירט דורך איר טעטיקייט מיט דעם קאַפּיטאַל, וואָס האָט זיך אַנגעזאַמלט ביז דאַן.

זייט דעם יאָר 1966, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין אויסלאַנד, געשיקט געלט־סומן פאַרן בוך־פאָנד. אַנשטאָט פאַר דער „גמילת־חסד" קאַסע.

פרץ לערנער ז״ל האָט נישט זוכה געווען זען די פאָרווירקלעכונג פון זיין אידעע — די קאָנסטרוקטיווע טעטיקייט פון דער קאַסע. אין אַ קורצער צייט נאָך זיין צוריקפאָרן קיין קענזאָס־סיטי איז ער נפטר געוואָרן פון אַ האַרץ־אַטאַק. זיין זון יעקב יצחק לערנער האָט פאָרגעזעצט אַ פאָר יאָר די אַרבעט פון זיין פאָטער און געשטאַנען אין אַ ענגן קאָנטאַקט מיט אונדז. געווען דער פאַרבינדלער מיט דער „ב.מ.ב.ג." סאָסייטי אין קענזאָס־סיטי. ליידער, איז ער אויך פלוצים געשטאָרבן פון אַ האַרץ־שלאַק, פאָרנדיק אין אייגענעם וואָגן אין גאַס.

דער ארגון און די גמילת־חסד קאַסע זענען אַ לעבעדיקער דענקמאָל פאַרן טאָטן און זון לערנער. אָבער פון דאַן איז אונדזער קאָנטאַקט מיט דער „ב.מ.ב.ג." אין קענזאָס־סיטי איבערגעריסן. די סאָסייעטי האָט נישט געשפּענדעט קיין סומע פאַרן בוך־פאָנד, ווי ס׳האָבן געטאָן אנדערע סאָסייעטיס.

טעטיקייט פון ארגון אין אַנדערע שטחים

לויט דער עדות־זאָגן פון אַ ביאַלער געראַטע־וועטע חברה קופערשמיד, זענען אין י״ז חשון תש״ג — נאָוועמבער 1942, פֿאַרטיליקט געוואָרן אין מיידאַנעק די מאָגלניצער, בלענדאָווער און ביאַלער יידן, ביי וועמען די מאָגלניצער און בלענדאָווער יידן האָבן זיך אויפגעהאַלטן זייט סוף פעברואַר 1941, וועו מען האָט אַלע יידן אַרויסגעטריבן אינעם וואַרשעווער געטאָ.

אויף דער פאַרייניקונגס־פאַרזאַמלונג איז באַשטימט געוואָרן דער טאָג זאָל זיין דער יאָרצייט פון די מאָגלניצער, בלענדאָווער און ביאַלע־ראָוואסקער אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט. אין ישראל וועט געפּראָווט די יאָרצייט איין יאָר אין תל־אביב, דאָס צווייטע — אין חיפה.

איינע פון די וויכטיקע אויפגאָבן נאָכן אָפּשטעלן פון דער עליה האָט דער ארגון געזען אינעם אויפהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט אין דער גאָרער וועלט. די טוריסטן באַוועגונג פון יידן קיין ישראל, האָט געברענגט אַהער אַ שפּאָרע צאָל לאַנדסלייט, פון זיי: פירער פון די סאָסייעטיס אין זייערע

ישראל זאָנדער רעדט, משה חיימאָוויטש נאָטירט די רעדע.
י״ט חשון תש״ך, 29.11.59

שטעט אין לענדער ווי פרץ לערנער ז״ל, לואי מאַרקאָוויטש ז״ל, אברהם מערקער ז״ל, ווי אויך אַנדערע חברים — צו לאַנגע יאָר — פון אַמעריקע, אויסטראַליע, קאַנאַדע, אַרגענטינע, בראַזיל, צ׳ילע, בעלגיע, פראַנקרייך און אַנדערע לענדער.

דער קאָמיטעט האָט אָפּגעגעבן פיל מי און ענערגיע זיי אויפצונעמען שיין, די קבלת־פנים פאַרזאַמלונגען זאָלן זיין פייערלעכע, בילדער פון די אָנווענדע, בולעטינען פון דעם פאַרגעקומענעם זענען געשיקט געוואָרן צו אַלע חברים אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט. דאָס האָט געווירקט אויף פיל חברים אין אויסלאַנד צו מאַכן אָנשטרענגונגען קומען אויף אַ באַזוך קיין ישראל. וווּ זיי האָבן זיך געפילט ווי אין דער היים. אייניקע פייערלעכע פאַרזאַמלונגען זענען וועלן מיר זאָלן זיי ווידמען אַ בכבודיק אָרט:

* דער רב — משה אָסעלקא ז״ל.

דער קבלת פנים פאַר דעם יידן־רעטער יאַן עליאַש *

פאַרגעקומען אין 23־טן יאַנואַר 1964 אין די פאַרייניקונג פון די פוילישע יידן. דער חסיד פון די אומות העולם צוזאַמען מיט זיין ברודער, וואָס איז נישט אַנווועזנד געווען אויף דער פאַרזאַמלונג, האָבן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן אין משך פון איניקע יאָר. געראַטעוועט אין זייער דאָרף נעבן ביאַלאַ־ראַווסקאַ 14 ביאַלער יידן.

דער ארגון האָט איינגעאָרדנט אַ הערלעכן אָפּשיד אָוונט דעם ה׳ עליאַש צו זיין צוריקפאָרן אַהיים און געשענקט אַ מתנה אַ גאָלדענעם זייגער. אַלע אַנווועזנדע האָבן געהאָט אַ גרויסן גייסטיקן גענוס צו באַקענען אָזאַ פערזענלעכקייט. וואָס האָט נישט געשעמט זיך מודה זיין אַז ר׳האָט מער מורא געהאַט פאַר די פאָליאַקן — באַהאַלטנדיק די יידן — ווי פאַר די דייטשן.

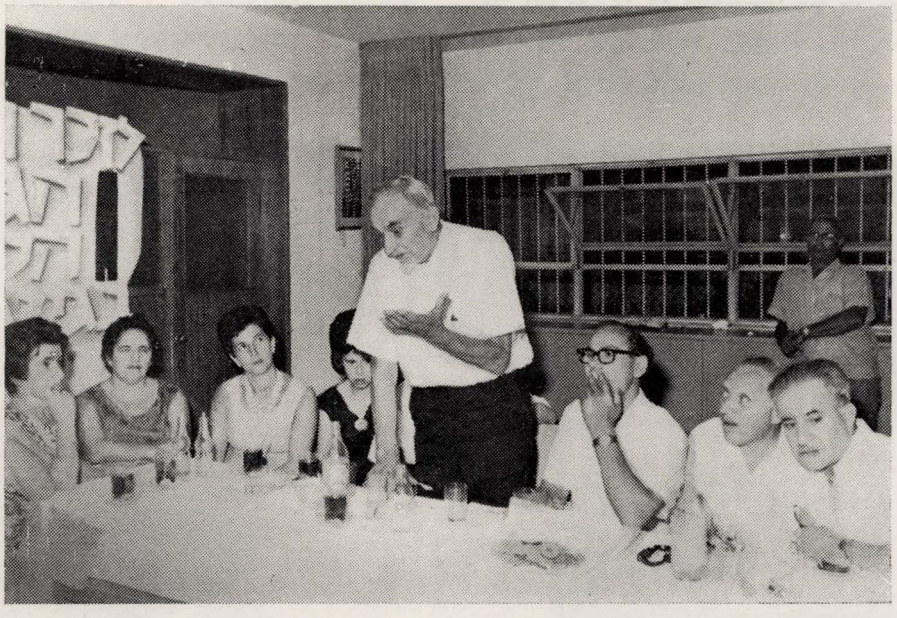
פערציק יאָריקער יובל־אָוונט פון ערשטן מאַגלניצער עולה קיין ארץ ישראל

אין ערשטן מערץ 1965 איז מיט גרויס פאַראַד, ביי דער אַנווועזנהייט פון הונדערטער חברים פאַר־ געקומען די פייערונג פון פערציק יאָר עליה פון ח׳ ישראל זאָנדער, דער ערשטער עולה קיין ארץ־ישראל פון מאָגלניצע אָנגעקומען דעם 24־טן יוני 1924.

ביי געדעקטע טישן, קלאַנג פון אָרקעסטער, בליץ פון פאָטאָגראַפישע אַפּאַראַטן, רעקאָרד פון טייפּרעקאָרדער, האָבן חברים דערציילט זייערע זכרונות וועגן טאָג פון ח׳ זאָנדערס אָפּפאָר מיט מוזיק צו דער קאַלייקע, וועגן דער טעטיקייט פון זיינע נאָכ־פאָלגער אין דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין מאָגלניצע, די שותפותע טעטיקייט דאָ אין ישראל אין דעם ארגון יוצאי מוגלניצה, בלנדוב וביא־לא־ראַווסקא.

קבלת פנים פאַר 9 פרייוויליקע צו הילף פון דער מדינה אין זעקס־טעגין קריג

1. אריה בעכער, איידעם.
2. פערעלע רעכטשייד בעכער, טאָכטער פון בונם און פאַני רעכטשייד.
3. גריצהענדלער מלכהלע, טאָכטער פון משה גריצ־ העגדלער.
4. ווייגענסבערג (זון פון מאיר יחיאל ווייגענסבערג).
5. זיין כלה

יאַן אליאש מספר כיצד הציל 14 יהודים בכפרו בסביבת ביאלא־ראווסקא, במסיבת פרידה שנערכה לכבודו לפני חזרתו לפולין. יושבים מימין לשמאל: ישראל זונדר, אליהו פרידנריך, ליאון שטוברט — נצל ע״י הנואם יאן אליאש, לידו גברת גוטמן מארה״ב, בעלה וכן הגברת בלה שטוברט, נצלו על ידו. משמאלן הגברות קופרשמיט ומרקוביץ, כולם, מלבד י. זונדר מביאלא־ראווסקא.

יאַן עליאַש דערציילט ווי אַזוי ער האָט געראַטעוועט 14 יידן אין זיין דאָרף נעבן ביאַלא־ראַווסקאַ. געזעגנט זיך אין אַן אָוונט לכבוד זיין צוריקפאָרן קיין פוילן — זיצן פון רעכטס צו לינקס: ישראל זאָנדער, אליהו פריידענרייך, לאַן שטובערט · — געראַטעוועט דורך יאַן עליאַש. נעבן אים פרוי גוטמאַן, איר מאַן און פרוי בעלאַ שטובערט, געראַטעוועט דורכן זעלבן, לינקס פון זיי פרויען קופערשמיט און מאַרקאָוויטש, אַלע אויסער ישראל זאָנדער פון ביאַלא־ראַווסקאַ.

6. פרישער — זון פון יאָסל פרישער.

7. קראסוצקי אָסקאַר, זון פון משה קראסוצקי — אַלע קינדער פון די מאַגעלניצער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע.

8. אוצ׳יטעל מילטאַן, אייניקל פון מאַטעלע אסעלקע־ראַבינאָוויטש.

9. אסעלקע שמחה, זון פון מאיר שלום אַסעלקע, אייניקל פון מאַגעלניצער רב ר׳ גבריאל זאב אסעלקא ז״ל, ביידע פון בראַזיל.

דער קבלת פּנים איז פאָרגעקומען י״ז חשון תשכ״ח — 23־טן נאָוועמבער 1967 אויף דער יזכור־פאַרזאַמלונג אין 25־טן יאָר טאָג פון אומקום פון די מאַגעלניצער, בלענדאָוער און ביאַלער־ראַוסקער יידן.

בונעם און פאַני רעכטשייד וועמענס טאָכטער און איידעם זענען געווען צווישן די פרייווילקע, האָבן רעקאָרדירט די באַגריסונגען און ענטווערס פון די געסט, מ׳האָט אַראָפּגענומען בילדער.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַטיין־אַמעריקע האָבן זיך באַנוצט מיטן מאַטעריאַל צו וועקן די דאָר־טיקע יוגנט צו קומען קיין ישראל. זיי האָבן אונדז גע־שיקט אַנארקענונגס בריוו. די גרעסטע סאַטיספאַקצי׳ע האָבן מיר געהאַט, מיטן צורירקקומען אַהער פון אַטייל געסט וואָס מיר האָבן אויפגענומען.

דער נדר: געדענקען! — ווערט אָפּגעהיטן

זייט 1945 באַמיען מיר זיך די יזכור־פאַרזאַמ־לונגען זאָלן נישט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שאבלאָן. צום רעליגיעזן צערמאָניאַל, ווערט צוגעגעבן — יעדעס יאָר, דורך חברים פון די קהילות וואָס מיר פאַרטרעטן, עטוואָס אָקטועלעס וועגן „עמלק״ וואָס שווימט אויף יעדעס מאָל פונדאָסניי אין אַן אַנדערער צורה .זייט 1966 האָבן מיר אָנגעהויבן זאַמלען גע־לט־מיטלען פאַרן יזכור־בוך לקדושי מוגלניצה ובלגדוב, אין ישראל און אין אויסלאַנד.

מיר ריכטן אָפּ אַ אזכרה אויף פאַר די חברים, אין ישראל און אין אַלע לענדער, וואָס זענען נפטר געוואָרן אין פאַרלאָפּענעם יאָר.

די 6 ליכטער אין אַנדענק פון די 6 מיליאָן פאַרטיליקטע יידישע נפשות ווערן אָנגעצינדן יעדעס יאָר דורך 6 חברות וואָס האָבן פאַרלוירן עמעצן פון זייער משפחה אין פאַרלאָפּענעם יאָר.

נאָכן ענדיקן דעם רעליגיעזן צערמאָניאַל ווערט געזאָגט קדיש דורך אַלע אָנוועזנדע מענער. די מנהגים זענען אָנגענומען געוואָרן אין אַלע ארגונים.

יעדעס יאָר, אָנהויב די יאָרן 71־1969, האָבן מיר אָפּגעדרוקט אַ בולעטין, און געשיקט צו אַלע חברים אין ישראל, צו די קאָמיטעטן פון די סאָסייעטיס אין אויסלאַנד און צו די משפחות אין אויסלאַנד, וואָס זייערע פאַרשטאָרבענע האָבן מיר מזכיר געווען. אַ

קבלת פנים חגיגית למתנדבים, בני חברינו יוצאי מוגלניצה בארגנטינה, לעזרת העם במלחמת ששת הימים — החגיגה נערכה ביום י״ז חשון תשכ״ח לנובמבר 1967

פייערלעכע אויפנאַמע פון די פרייווילקע זין פון די מאַגעלניצער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע. געקומען צו הילף דעם פאָלק אין לאַנד אין זעקס טאָגיקער קריג, פאַרגעקומין י״ז חשון תשכ״ח 23סטן נאָוועמבער 1967.

חגיגת יובל הארבעים לעלית ישראל זונדר, המנחה: יעקב רוטברט מברך. הכוס לחיים מורמת אל־על ע"י נחמה, אשת ישראל זונדר. ראה: דף 605

פערציק יאָריקער יובילעאום פון ישראל זאָנדערס עליה. קאָנפעראָנסיע יעקב ראָטבאָרט באָגריסט. דער כוס לחיים ווערט געהויבן הויך דורך נחמה — פרוי פון ישראל זאָנדער. זע: בלאַט 605.

דאַנק דעם, האַלטן מיר אָן דעם קאָנטאַקט מיט אונדזערע סאָסייטיס און חברים אין אויסלאַנד.

זייט 1967 ביזן יאָר 1971, ווערט געזאָגט דורך איינע פון די ליכט־צינדערס, דורך די קאָמיטעטס־מיטגלידערין שרה אָסעלקא־חק, פאָלגנדיקע תפילה:

תפילה ביים ליכט־צינדן אויף אַ יזכור־אָוונט

צום אָנדענק פון דב זאָנדער, זון פון נחמה און ישראל זאָנדער,

אומגעקומען ז' מנחם אב תשכ"ו.

נכתבה ביום א' יד כסלו תשכ"ז — 27.11.66

ע"י ישראל זונדר

גאָט פון אברהם יצחק און יעקב!

איך . . . . . , די טאָכטער פון . . . . . , געבוירן אין שטאָט . . . . . — פוילן — צינד אָן די ליכט לזכר די הייליקע נשמות פון מיינע עלטערן, ברידער, שוועסטער, קרובים און פריינט פון אונדזער שטאָט, וואָס זענען אין היינטיקן טאָג מיט... יאָר צוריק פאַרגאָזט, פאַרברענט און באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט, דורך די דייטשע נאַציס און זייערע מיטהעלפער: פאָליאַקן, אוקראַינער, לעטן ליטווינער און אַנדערע פעלקער.

געהייליקט זאָל זיין זייער אָנדענק צוזאַמען מיט די נשמות פון די פאַרטיליקטע יידישע מענער, פרויען און קינדער פון פוילן און אַלע איראָפעישע לענדער, וואָס זענען געווען אָקופירט דורך די דייטשן. גאָנצע עדות. צען מאָל מער ווי די צאָל יידן, וועלכע זענען אַרויס פון מצרים — 6 מיליאָן נפשות!

יעדעס ליכט צינד איך לזכר פון אַ מיליאָן נפשות.

געהייליקט זאָל זיין דער נאָמען פון די יידישע אַקטיוויסט קעמפער קעגן דעם גרעסטן שונא פונעם יידישן פאָלק אין אַלע דורות:

די אויפשטענדלער אין די געטאָס!

די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער און זומפן!

די ארץ־ישראלדיקע פאַראַשוטיסטן, וואָס האָבן זיך אַראָפגעלאָזן אין די אָקופירטע לענדער, אין לייבן־גרוב, כדי צו ברענגען צו די געוודפטע געפלאגטע יידן, די בשורה פון גאולה. זיי דערמוטיקט, געוופן צום קאַמף און אַוועקגעגעבן זייער לעבן בקדושה וטהרה!

די יידישע זעלנער פון אַלע אַרמייען, וועלכע האָבן געקעמפט און באַזיגט דעם מעכטיקן שונא.

די זעלנער פון דער יידישער בריגאַדע אין דער בריטישער אַרמיי, וועלכע האָבן דעם פאַרשענדעטן, פאַרשוועכטן „מגן־דוד" צוריק געגעבן זיין ערשטן סימבאָל פון די יידישע גבורים קעגן זייערע מעכטיקע שונאים.

זיי האָבן געבראַכט דער יידישער שארית־הפליטה, די אויסגעפיניקטע, אויסגעמאַטערטע, דערשעפטע, „טרוקענע ביינער" פון אוישוויץ, מאַידאַנעק, טרעבלינקע און אַנדערע לאַגערן, די בשורה פון גאולה:

ס׳קומט דער ווינט, וואָס וועט אַרײַנבלאָזן אין זיי די נייע נשמה און זיי וועלן לעבן - לעבן ווי פרייַ, שטאָלצע יידן, וועמען קיין שונא וועט מער נישט קאָנען אונטערדריקן, מאָרדן און פאַרניכטן אָן שום שטראָף.

געהיליקט זאָל זיין דער אָנדענק פון די זין און טעכטער פון אונדזערע קרובים, פריינד און שטאָטישע. קינדער געבוירענע אין ארץ־ישראל, שטאָלצע, פרייַ, אומדערשראָקענע קעמפער, וועלכע האָבן געגעבן זייערע יונגע לעבנס אַ קרבן פאַרן אויפקום פון דער יידישער מדינה, פאַר דער זיכערקייט און ווילזיין פון יידן אין ישראל.

שומר ישראל! היט אָפּ מדינת ישראל פון אירע שונאים, וואָס לויערן אויף איר פון צפון, דרום און מזרח! באַשירעם זי אויך פון אירע „פריינט", וועלכע ראטן איר זיך צו לאָזן קוילענען צוליב אַ „הייליקן", אַלוועלטלעכן ציל פון „שלום"...! גיב אונדז כוח בייַ־צושטיין די שווערע נסיונות, פאַר וועלכע מיר וועלן שטיין בייַם אָפּהיטן די זיכערקייט און גאַנצקייט פון אונדזער מדינה!

פאַרשפרייט דיין שוץ אויפן יידישן פאָלק אין דער גאַנצער וועלט, ווו זיי זענען צעזייט און צעשפרייט. היט זיי אָפּ פון פאַרטיליקונג און אונטערגאַנג!

זיי מקיים דיינע הבטחות צו די נביאים: „איך וועל צוריק קערן די הערצער פון די קינדער צו זייערע עלטערן און פון די עלטערן צו זייערע קינדער"...

זאָל אַ נייע כוואַליע פון אומקערנדיקע יידן צו זייער פאָטער־לאַנד פאַרפלייצן אונדזער מדינה! פאַר־שטאַרקן און קרעפטיקן אונדזער כוח! טיילן זיך מיט אונדזערע ליידן און פריידן!

זאָל אויך מקוים ווערן די נבואה: „די וועלט וועט ווערן פול מיט וויסן". — וויסן אין אונדזער זין: אונטערשיידן פון טאָן שלעכטס און גוטס פאַר דער מענטשהייט. די רשעות פון מענטש צו מענטש און פון פאָלק צו פאָלק זאָל פאַרשווינדן ווי אַ רויך! קומען זאָל דער געגארטער, אויסגעבענקטער, אויסגעווינטער און אויסגעהולמטער טאָג: „וועז אַ פאָלק וועט נישט אויפהויבן קיין שוועד צום צווייטן פאָלק און מען וועט מער נישט לערנען קיין קריגס־טאַקטיק".

שלום און רו זאָל זיין צווישן ישראל און די אַרומיקע פעלקער! פרידן זאָל הערשן אויף דער גאַנצער וועלט צווישן אַלע פעלקער און ראַסן־

זאָגט אַלע מיט מיר צוזאַמען א מ ן!

די שטרעבונג צו אַן אייביקן דענקמאָל

די אזכרות, טראָץ זייער כסדרדיקע אָפּהאַלטונג, האָבן נישט געשטילט דעם באַגער צו שטעלן אַ דענקמאָל וואָס זאָל פאַרייביקן אונדזערע אומגעקומענע קרובים און פריינד.

לויט דער איניציאַטיוו פון חבר אלימלך זאָנדער, האָט דער ארגון אויפגעשטעלט דריי מצבות אין אום־קום־קעלער אויפֿן בארג ציון פאַר די קהילות: מאָגעל־ניצע, בלענדאָוו און ביאַלא־ראַווסקאַ. די בילדער פון

משה מרגלית ז״ל איז מזכיר די קדושים אויף אַן יזכור־אַקאַדעמיע אין י״ז חשון
משה מרגלית נואם בעצרת יזכור בי״ז חשון

מצבה לקהילת יהודי מוגלניצה במרתף השואה בהר־ציון — ירושלים

די מצבות און אַ ספּעציעלער בולעטין געווידמעט דעם פּייערלעכן אויפדעקן פון די מצבות אויפן ספּעציעלן צוזאַמענטרעף אין ירושלים אין מרתף־השואה איז אַפּגעדרוקט און געשיקט געוואָרן צו די חברים אין ישראל און אין אויסלאַנד.

די מצבות האָבן נישט געקענט אָפּשטעלן דעם ווילן צו פאַרייביקן די אומגעקומענע אין אַ יזכור־בוך. וועגן צוזאַמענשטעלן פון דעם בוך־רעדאַקציע און אַנדערע ענינים וואָס זענען נוגע דעם בוך געבן מיר אין צו וויטערדיקע שורות.

דעם 17טן יאַנואַר 1966 זענען אויסגעווײַלט געוואָרן דורך דעם ועד און מועצת הארגון — קאַמיטעט און ראָט פון דעם ארגון אַלס חברים אין דער רעדאַקציע־קאַלעגיע פון די מאַגלניצער די חברים: שלמה בעלזבערג, משה מרגלית, משה חיימאָוויטש, ישראל זאַנדער, אלימלך זאַנדער, שרה אַסעלקאַ־חץ. און רבקה־זיגעל־לעווין. פון די ביאַלער — אליהו פריידענרייך און יעקב הערשקאָוויטש.

אַ טייל פון די חברים האָבן נישט אַנגענומען דעם אויסוואָל. די ביאַלער צוליב דעם ווילן אַרויסצוגעבן אַ ביאַלער בוך. א. זאַנדער און שרה אַסעלקא־חץ — צוליב פערזענלעכע מאַטיוון. שלמה בעלזבערג ז"ל איז נפטר געוואָרן. אין דער רעדאַקציע־קאַלעגיע זענען געבליבן: משה מרגלית, משה חיימאָוויטש, רבקה זיגעל־לעווין און ישראל זאַנדער. דער לעצטער איז אויסגעווײַלט געוואָרן אַלס רעדאַקטאָר.

אין בוך־פאַנד זענען אויסגעווײַלט געוואָרן די חברים פון חיפה: שלמה בעלזבערג, אברהם גאַלד־

בערג, אברהם סייד, חנה היידענקרוג, שמואל בעלז־בערג, מנחם גראָסמאַן. נאָך דער פּטירה פון שלמה בעלזבערג און אברהם גאָלדבערג ז״ל איז אַריין אויף זייער אָרט — חיים גאָלדבערג. פון תל־אביב איז באַשטימט געוואָרן יחיאל פּראָוויזאָר אָלס מיטגליד און קאָסירער פון בוך־פאָנד.

די חברים מאָגעלניצער און בלענדאָווער אין ישראל און אין אויסלאַנד האָבן זיך אָפּגערופן אויף דער וועגדונג פונעם בוך־פאָנד און געשפּענדעט סומען וואָס האָבן דערמעגלעכט אָנפאָנגען די אַרבעט. פון די לאָנדסמאַנשאַפטן אָלס כלל האָט זיך אויסגעצייכנט. די ״ל״ל מאָגעלניצער אין אַרגענטינע״, וואָס האָט געשאָפן און אונדז געשיקט אין יולי 1967 900 דאָלאָר, און יחידים פון דאָרט, וואָס האָבן געוויילט אין ישראל אין יאָר 1966, האָבן געשפּענדעט 245 דאָלאָר. סה״כ 1145 דאָלאָר. שפּעטער האָבן מיר נאָך באָקומען גרויסע סומען פון יחידים אין אַרגענטינע, צווישן וועלכע ס׳פאַרנעמט א באַוונדער אָרט די חברה מלכה מערקער וועמען מיר האָבן געווידמעט א באַוונדער בלאָט אין דעם שער פון די לאַנדמאַנשאַפט מאָגעלניצער אין אַרגענטינע. מיר האָבן באָקומען גרעסערע סומען פון יחידים אין ישראל און פון צפון־אַמעריקע, ווי אויך אייניקע הונדערט דאָלאָר פון דער ניו־יאָרקער סאָסייעטי. מיר דאַנקען אָלע חברים, וואָס האָבן צוגעטראָגן זייער ביישטייער צום בוך־פאָנד.

צוטרעטנדיק צו דער אָרבעט פון רעדאַגירן דאָס בוך האָבן מיר זיך געווענדעט צו די חברים אין ישראל און אין אויסלאַנד זיי זאָלן אונדז צושיקן מאַטעריאָלן. באַוונדערס פונעם שטייגער־לעבן, טיפּן, געשטאַלטן און איבערלעבונגען. האָלטנדיק, אז דאָס מאַטעריאָל וואָס מיר האָבן געהאַט דאָן אין אונדזער רשות וועט נישט גענוג אָפּשפּיגלען דאָס פאָרשוונדענע לעבן פון אונדזערע יידן אין מאָגעלניצע און אין בלענדאָוו.

אונדזער וועגדונג האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן. מיר האָבן באָקומען פיל רשימות און בילדער. באַלד זענען מיר געשטאַנען פאָרן פּראָבלעם: פאָרבערייטערן, אָדער באַשרענקען דאָס בוך. דער ח׳ משה מרגלית האָט אונדז סטימולירט צו פאָרבערייטערן. „נישטאָ קיין אָרעם קהל״ — האָט ער געטענהט. די רעדאַקציע האָט אויסגעפירט די אָרבעט אין דער ריכטליניע.

פּלוצים, ערב א זיצונג פון דער רעדאַקציע, דעם 1טן אַפּריל — ו׳ ניסן תשל״א, האָבן מיר באָקומען די ידיעה וועגן משה׳ס פּטירה. צומאָרגנס דעם 2טן אַפּריל, ז׳ ניסן, איז ער געקומען צו קבורה אין ירושלים. די חברים פון דער רעדאַקציע זענען ווי פאָראַליזירט געוואָרן. מיר האָבן געווידמעט זיין זכרון א באַוונדער אָפּטייל צום סוף פון בוך. אָבער שווער געווען צוריק אָנהויבן די אָרבעט אָן משה׳ן, וואָס האָט אונדז אינספּירירט אין דער אָרבעט מיט זיין טיפן גלויבן אין איר דערפאָלג.

די חיפהער חברים פון בוך־פאָנד האָבן נאָמינירט דעם ח׳ יחיאל פּראָוויזאָר אין דער רעדאַקציע אויף משה׳ס אָרט. דער זעלבער האָט באַלד געווירקט אויף דעם רעדאַקטאָר י. זאָנדער און די אָנדערע חברים פון דער רעדאַקציע, געווענדט צו טאָט און אויך אונטער־האַנדלט מיטן דרוקער וועגן פאָרשנעלערן דאָס דער־שיינען פון בוך. און די אָרבעט איז פאָרגעזעצט גע־וואָרן.

איבער דער צייט — 29 יאָר — זייט דער ארגון עקזיסטירט, זענען געווען פאָרשידענע חברים אין קאָמיטעט:

משה מרגלית און יחיאל דאָווידאָוויטש ז״ל.

ויבלח״א — אלימלך ליבסטער, אלימלך אָלעק־סאַנדראָוויטש, רבקה לעווין, איטשע (יצחק) בראָם, אייניקע יאָר געווען דער קאָסירער, הערשל רעכטשייד און אָנדערע.

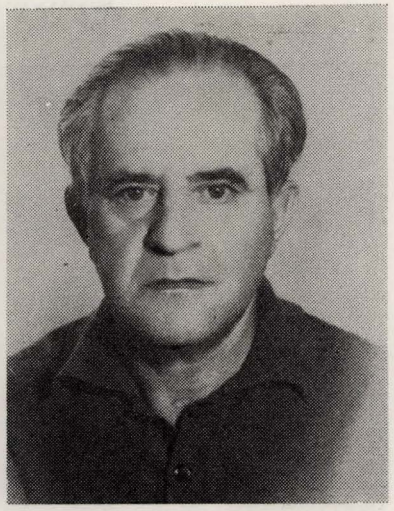
אין דער מועצה זענען געווען שלמה בעלזבערג און אברהם גאָלדבערג ז״ל, ביידע פון חיפה.

ביים היינטיקן טאָג באַשטייט דער קאָמיטעט פון ארגון יוצאי מוגלניצה בלנדוב וביאלא־ראוסקא ב־ישראל פון:

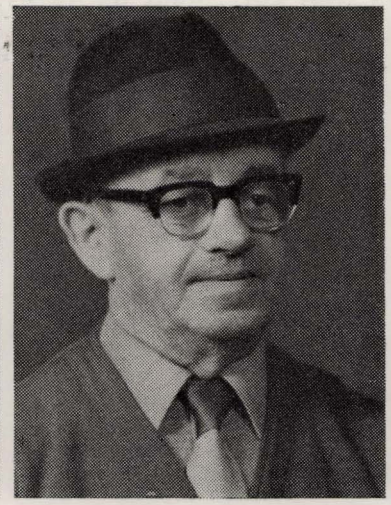
ישראל זאָנדער — פאָרזיצער.
יחיאל פּראָוויזאָר — קאָסירער
אלימלך זאָנדער — סעקרעטאָר
שרה אָסעלקא־חץ — מיטגליד פון קאָמיטעט
דניאל רוטענבערג — מיטגליד פון קאָמיטעט
ישראל משה זילבערמאַן — מיטגליד פון קאָמיטעט
פישל ווילנער — פון בלענדאָוו
אליהו פריידענרייך — פון ביאָלא־ראוסקא
יעקב הערשקאָוויטש — פון ביאָלא־ראוסקא.

פון דער מועצה — אָלגעמיינעם ראָט
משה חיימאָוויטש — עין עירון
יצחק דב ראָכפעלד — חבצלת השרון
חנה היידענקרוג — חיפה
אברהם סיד — חיפה
מנחם גראָסמאַן — חיפה
שמואל בעלזבערג — חיפה
חיים גאָלדבערג — חיפה

חברים פון ועד ארגון יוצאי מוגלניצה בלנדוב וביאלא־ראווסקאַ בישראל

ישראל זאַנדער — פאַרזיצער
תל־אביב

יחיאל פראַוויזאַר — קאַסירער
תל־אביב

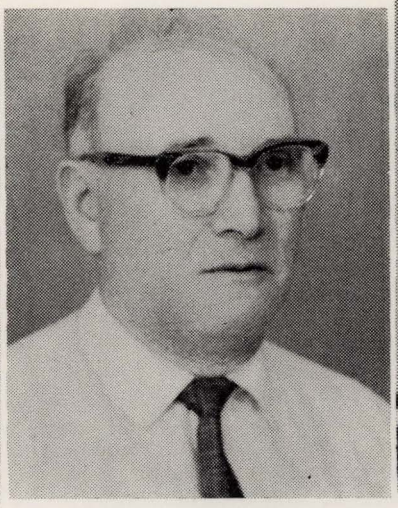

אלימלך זאַנדער — סעקרעטאַר
תל־אביב

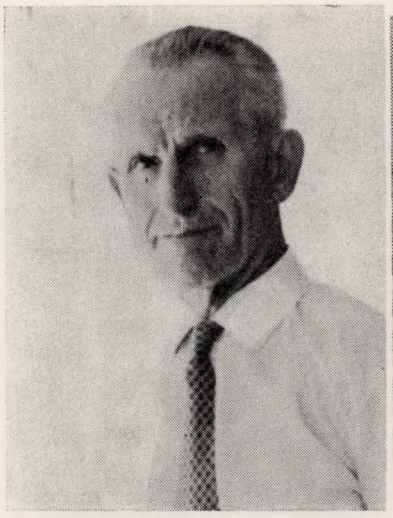
מיטגלידער פון ועד — קאָמיטעט

שרה־אסעלקאַ חץ
קבוץ כיסופים

ישראל משה זילבערמאַן
ירושלים

דניאל רוטענבערג
תל־אביב

חברים פון בלענדאָוו און ביאַלא־ראַווסקא

פישל ווילנער
בלענדאָוו
תל־אביב

יעקב הערשקאָוויטש
ביאלא־ראווסקא
תל־אביב

אליהו פרייַדענרייך
ביאלא־ראווסקא
תל־אביב

חברים פון מועצת הארגון —

אַלע מאָגלניצער פון חיפה , חוץ משה חיימאָוויטש

אברהם סייד

חנה היידענקרוג

שמואל בעלזבערג

מנחם גראָסמאַן

חיים גאָלדבערג

משה חיימאָוויטש
עין־עירון

ישראל זאַנדער (לינקס) גיט איבער דעם פּלאַן פון סדר־היום פון יזכור־אָוונט אין חיפה כ׳ חשון תשכ״ה דעם פּאַרטיצער אברהם סייד (לינקס).

ציון לנפטרים בישראל

צבי רעכטשייד

יוסף רעכטשייד ז"ל

מיין ברודער יוסף ע"ה, איז געקומען קיין ארץ־ישראל דעם 11טן נאָוועמבער 1925. איך בין שוין דאָ געווען עטלעכע חודשים. געהאַט אַ דירה אויף שיינקין גאַס 36, דאָן דאָס לעצטע הויז אויף דער גאַס (געקאָסט ביליק דירה־גלט).

יוסף רעכטשייד ז"ל

איך האָב אים אַראָפגענומען פון דער שיף אין יפוער פאַרט צו זיך אין דער ווינונג. נאָך עטלעכע טעג אַפרוען זיך פון דער רייזע און איינאַרדענען די ענינים, איז ער געפאָרן קיין רחובות. געאַרבעט אין אַ בעקעריי ביז ערב פסח 1926.

דאָן איז ער געקומען צו מיר און דערציילט, אַז ס׳איז פאָראַן אַ מעגלעכקייט איבערצונעמען אַ בעקעריי אין צענטער פון תל־אביב: בוגראַשאָוו ראָג פינסקער, וואָס מען קען פירן צוזאַמען מיט שותפים.

מיר האָבן צוגענומען צוויי שותפים און געגרינדעט אין מאַי 1926 די ערשטע קאָאָפעראַטיווע בעקעריי אין תל־אביב און אין ארץ־ישראל!

דאָס געבעקס, וואָס מיר האָבן אויסגעאַרבעט איז גוט פאַרקויפט געוואָרן. דער פאַרדינסט איז געווען אַ שיינער.

ענדע 1927 האָט זיך פאַרגרעסערט די לאָגע פון אונדזער קאָאָפעראַטיוו, צוליב דעם קריזיס, וואָס האָט דאָן געהערשט אין לאַנד. מיר האָבן זיך געראַנגלט מיט די שווערקייטן ביז סעפטעמבער 1928 און געווען גע־צווינגען צו ליקווידירן די בעקעריי.

איך בין צוריק געוואָרן אַ געדונגענער בעקער־אַרבעטער. יוסף האָט נישט געוואָלט מער אַרבעטן ביי יענעם. ער האָט זיך געפילט בכוח אַליין צו פירן אַ בעקעריי.

דערוויסנדיק זיך, אַז אין טבריה, דעמאָלט אַ קליין שטעטעלע, געפינט זיך נישט קיין איין יידישע בעקע־ריי, וווּ מען באַקט אייראָפעיש ברויט, חלה, זעמל אד"גל. איז ער מיט אַ געוועזענעם שותף פונעם קאָאָפעראַטיוו אַהין געפאָרן "ארומקוקן זיך" צי ס׳זענען פאָראַן מענ־לעכקייטן אויפצושטעלן אַ מאָדערנע בעקעריי אויפן אָרט.

היינט צי טאָג, ווען טבריה ציילט צענדליקער טויזנטער יידישע נפשות, מיט מאָדערנע האָטעלן, רעסטאָראַנען, בעקעררייען, קאָנדיטאָריעס און סופער־מאַרקעטן, איז כדאי צו שילדערן ווי ס׳האָט אויסגעזען טבריה מיט קנאַפּע 40 יאָר צוריק, אין יאָר 1928.

אַ קליין שטעטעלע ביים ברעג כנרת, שמאָלינקע געסלעך, ענלעך צו די געסלעך פון דער אַלטער שטאָט אין ירושלים. די באַפעלקערונג: אַראָבער און יידן. די יידן, מייסטנס אַראָביש רעדנדיקע. מ׳האָט זיי געפונען „סוריאַנער" די אַשכנזער פון אַלטן ישוב, געווויגט דאָרט פון דורי־דורות, האָבן געריעדט יידיש און אַרא־ביש. זייער לעבנס־סטאַנדאַרט איז געווען דער זעלבער ווי פון די אַראָבער און ספרדישע יידן.

די מאָדערנע אשכנזישע יידן האָבן זיך קאָנצענ־טרירט אינעם קוואַרטאַל קרית שמואל אויפן באַרג. דאָרט האָט מען געריעדט עברית, געפירט אַ לעבנס־שטייגער ווי אין תל־אביב.

די סוחרים פון מאַדערנעם יידישן קוואַרטאַל קרית שמואל האָבן צוגערעדט יאָסלען מיט זיין שותף צו עפענען די בעקעריי און פאַרויסגעזען אַ גוטע צו־קונפט, זייענדיק די ערשטע און איינציקע מאַדערנע בעקעריי אין טבריה.

יאָסל מיטן שותף האָבן געעפנט די בעקעריי אין אַ געדונגענער דירה אין קרית שמואל. די „גלענצנדיקע צוקונפט" האָט זיך אָפּגעהאַלטן... די קויפער פון דעם אייראָפּעישן געבעקס זענען געווען אַ קלייניע מינדער־הייט אין שטאָט.

דער גרעסטער טייל האָט געגעסן פּיתות (ווייכע פּלעצלעך), אָבער פון קויפן געבעקס האָט מען נישט געהאַלטן. יעדע משפּחה האָט געבאַקן אייגן געבעקס. מאַנטיק און דאַנערשטיק האָבן יינגלעך געבראַכט דאָס טייג פון אַ משפּחה אין איינער פון די צוויי קלייניע בע־קעריען, געווארט ביז דער בעקער האָט עס אָפּגעבאַקן פאַר אַ געוויסער חודשלעכער סומע און דאַן צוריק אַהיים געטראָגן דאָס געבעקס. די יינגלעך האָבן געזומען פּרוטות חודשלעך ביי יעדער משפּחה פאַר זייער אַרבעט.

אָחוץ זייער חודשלעכן לוין, האָבן די בעקעריען געזומען „מעשר", אַ חלק פון די פּיתות, קיכלעך און אַנדער געבעקס און עס פאַרקויפט די בחורים, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין פאַמיליעס אין טבריה, אָדער פאַר דורכרייזנדיקע אין שטאָט.

דער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ פון דער בעקע־ריי איז געווען זייער אַ שווערער. מ'האָט געמוזט אַר־בעטן אַן אומבאַגרענעצטע צאָל שעהן. יאָסל פלעגט אַרבעטן ביים אויוון און אויך צופירן דאָס ברויט אין די קראַמען און רעסטאָראַנען אין שטאָט.

אין איינעם פון די קאָלטע ווינטער־טעג, ג' אדר א' תרפ"ט, איז יאָסל אַרויסגעלאָפן פון בעקעריי, גלייך פונעם אויוון, אין דער בלויזער גופיה (קאַשולקע). אין דרויסן האָט געפאַטשט אַ רעגן און שטאַרקע ווינטן האָבן געבלאָזן. יאָסלען שטעלט דאָס נישט אַפּ. ער פאַרענדיקט זיין אויפגאַבע: צעפירט דאָס ברויט פאַר אַלע קליענטן.

אַהיים קומענדיק באַקומער ער הויכע היץ. דער דאָקטאָר, וועלכער אונטערזוכט אים שטעלט פעסט: אַ לונגען־אַנצינדונג. קיין אַנטיביאָטישע מיטלען זענען דאָן נישט געווען. דאָס איז, וואָס כ'האָב אים צוגע־לייגט צום קאָפּ, האָט אַראָפּגעווארפן צייטווייליק די היץ. געהאָלפן האָט עס נישט. און נאָך זיבן טעג איז ער אויסגעגאַנגען.

מיר האָבן אים געברענגט צו קבורה אין טבריה, י' אָדר א' תרפ"ט, דעם 20סטן פעברואַר 1929, אין על־טער פון 28 יאָר, נאָכן אָפּזיין אין ארץ־ישראל 4 יאָר מיט דריי חדשים, זייענדיק אַ פריילייזדיקער.

צו די שלושים האָב איך געשטעלט אַ מצבה אויף זיין קבר אויפן אַלטן בית־הקברות אין טבריה, אַ פּאַר הונדערט מעטער פון רבי מאיר בעל־הנס קבר. יעדעס יאָר באַזוך איך זיין קבר און באַווייז זייענ יונגע, פאַר־שניטענע יאָרן.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

יצחק דב רוכפלד

מ ר ד כ י ב נ י

בשלהי שנת 1937, „המאורעות" בארץ במלוא תנופתן ואני עם משפחתי בחבצלת השרון הסמוכה לאביחיל בעמק חפר. הכפר מונה 7 משפחות, פינה נידחת, לא דרך המלך, לא גישה בדרך עפר ואף קשר טלפוני אין.

באחד הימים החמורים האלה מופיע בכפרנו המפקד האיזורי של הגנה, איש אביחיל ומפנה תשומת לבי — כמרכז הועד — לסכנה בה אנו שרויים, במקרה של התנפלות עלינו מצד הערבים, לרגל ניתוקנו מצד הישובים העברים הסמוכים. הוא הציע, שנשלח בחור ללימוד בקורס „קשר או איתות" המתקיים באביחיל הסמוכה.

הבחירה נפלה על בני מרדכי ז"ל, ואם כי היה עדיין צעיר־נער, הסכמתי לבחירתו כי היו סיכויים שיצליח בלימודיו, וכי יהיה לנו — איש משלנו — שיקשרנו עם „הישוב" בעת־צרה.

הקורס נמשך עד מחצית 1938 ומרדכי הצליח מאוד בלימודיו עד כדי כך, שמיד נשלח... ל„תל־צור" ישוב שזה עתה הוקם, במזרחו של השרון, קרוב מאוד לתול־כרם הערבית.

המצב האיסטרטגי של הישוב הזה היותו קרוב מאוד למרכז הפעולות הערבית חייב — להחזיק שם

מרדכי ראַכפעלד

אתתים כל היממה ולמרות הסכנה שבהמצאו שם, לא היתה לי ברירה, אלא, להסכים לשליחותו למקום הזה, בו שהה כמעט עד פרוץ המלחמה בסוף הקיץ של שנת 1939.

עם פרוץ המלחמה העולמית השניה והחרפת המצב במזרח התיכון, פנתה ממשלת המאנדט לסוכנות היהודית, כי תגייס עבורה אנשי צוות־קרקע לחיל האויר — בתוכם — אתתים.

ושוב פנתה המפקדה האיזורית של ההגנה אלי, שאסכים להתנדבותו של מרדכי. התנדבות ולא גיוס רשמי, כי מחמת גילו הצעיר היה פטור מהגיוס, לפי הצו הפנימי של הישוב העברי.

לאחר לבטים רבים הסכמתי שבני הצעיר יתרום חלקו במלחמה נגד גדול הצוררים של עם ישראל בכל הדורות.

מרדכי שרת כאיש קשר בחיל האויר בגייס של המארשל מונטוגומרי. השתתף בעשרות קרבות במדבר המערבי של מצרים, ממרסה מטרוך עד קאזבלנקה. זכה להגיע הביתה בריא ושלם בגמר המלחמה — במאי 1945.

זמן מה היה בבית ועבד איתנו בחבצלת השרון, לאחר מכן, עבד זמן מה בתל אביב.

עם האישור בלייק סקסס של חלוקת הארץ ובהקמת מדינה עברית בחלקה, וכתוצאה מכך — ההתנפלויות של הערבים על צומתי הדרכים בין ישוב לישוב, וביחוד כאשר הערבים בשכנותה של ירושלים, הטילו עליה מצור, הודיע לי מרדכי — אבא איני יכול לשבת בשקט בביתנו — אני מוכרח להתגייס ולתרום חלקי להגנת הארץ.

יומיים לפני פסח תש"ח (1948) קם ונסע למשרד הגיוס באיזורנו שנמצא אז ב„גבעת אולגה" אשר בחדרה.

כאשר לא חזר לחגוג איתנו את ליל הסדר של פסח, נסעתי למשרד הגיוס ביום א' דחול־המועד פסח, להיוודע מה קרה למרדכי. במשרד זה הודיעו לי, שבו ביום שהופיע לגיוס, צרפוהו לגדוד ה„פורצים" שהתרכז בחולדה, על מנת לצאת לליווי של שיירה בת 300 אוטובוסים המובילה אוכל לירושלים הנצורה. כידוע, הגיעה השיירה ירושלימה, אחרי קרבות קשים וקרבנות רבים בנפש וברכוש. שיירי כלי־רכב השרופים מונחים כידוע, עד היום בדרך לירושלים ב„שער הגאי".

מרדכי היה בין אלה שהצליחו להגיע ירושלימה בריאים ושלמים והשתתף בכל הקרבות על ירושלים עד שיחרורה.

עד ימי ההפוגה הראשונה של הקרבות בירושלים לא היה לנו כל קשר אתו.

בלילה שהגיעה האניה „אלטלינה" אל מול חוף הים אצלנו בעת הריכוז של מאות חיילים וקצינים של צ.ה.ל. בכפר ויתקין הסמוכה ובחבצלת השרון. לשם העברת הנשק מאנשי האניה הנ"ל לצ.ה.ל. הופיע פתאום מרדכי לחופש קצר.

הקצינים ששרתו בבריגדה ובפלוגות של הצבא הבריטי והכירו את מרדכי כאיש הקשר בחיל האויר הבריטי התפלאו לראותו כחיל רגלי „פשוט" בפלמ"ח.

— בוא אלינו צעקו עשרות מהם — בוא לחיל התעופה שלנו שהולך וקם! אנו זקוקים מאוד לחיילים מאומנים כמוך! ברם, מרדכי סירב להם. טען: „כל כדור יש לו כתובת שלו" ואם מינה הגורל למי שהוא

מוות, הוא עלול ליהרג באויר, בצוות־קרקע או בחיל הרגלי.

הוא חזר לירושלים, השתתף בכל הקרבות המרים תחת פיקודו של בן חברנו ידידנו אלימלך אלכסנדרוביץ — המפקד יצחק אלכסנדרוני (אשר בודאי יכתוב על השתתפותו זו).

עם שיחרור ירושלים קיבל אות הצטינות מאת ראש העיר דאז, על השתתפותו בשיחרור ירושלים. ושוב הגיע הביתה בריא ושלם. בנה לו משפחה, נולדה ילדה ועבד אתנו בחבצלת השרון וחי חיים טובים ומאושרים.

ברם, „הכדור מצא את הכתובת", במקרה ביש נפגע מכדור של אקדחו — שקיבל ברשותו של המפקד מאת אחד הלוחמים הערבים שנפל בקרב — ונפטר בבית החולים בילינסון ביום ט"ז תשרי תש"י אוקטובר 1949. הוטמן בבית הקברות בחבצלת השרון ממנה יצא ל„קשר" ואל אדמתה שב בהשאירו אחריו אשתו מרים, הילדה נילי, אביו יצחק דב, אחיו אברהם ואבנר דודים ודודות: סרל ומשה חמוביץ, שרה ואהרון שפס וילדיהם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים של הלוחמים נגד הרשע ובעד שיחרור עמנו.

אלכסנדרוני יצחק

לזכרו של מרדכי רוכפלד ז"ל

אם אפשר היום בישראל העצמאית והרגועה, לשבת רגע קט ולחשוב על העבר, עבר לא רחוק — עבר בן 20 שנה — על הטרגדיה הנוראה של העם היהודי במלחמת העולם השניה; המאבק עם הבריטים על עצמאות, ומלחמת השחרור של מדינת־ישראל — איני מוצא סמל יותר נאמן, בן יותר מסור לעמו, מחברי מרדכי רוכפלד ז"ל, שכל כולו הקרבה. פרשת חיים קצרה, אבל מלאת הוד והדר עברי מקורי.

זכורני פגישתי איתו במדים של חיל האויר הבריטי, כשהוא מלא גאווה שהצליח להוליך את הבריטים שולל. כשהוא בן 17 בלבד הופיע בלשכת הגיוס עם המכנסים הארוכים של סבו, וכך נראה בוגר יותר, ונתקבל לחיל האויר. במסגרת שרותו בחיל האויר הבריטי, שימש כאיש־קשר של מפקדת ה„הגנה", ובעזרתו הפעילה זרמו ממחסני חיל האויר הבריטי ממצרים וממדבר לוב נשק ותחמושת לארץ־ישראל.

חבריו ליחידה מצאו בו חבר שנון ופקח, שמעולם לא נרתע להגן על החלש, ולעמוד מול הבריטים בכל העוז על הזכויות המגיעות לחיל היהודי, הישראלי. תקופת חיים האזרחיים היתה קצרה ביותר — בבסוס המשק החקלאי של אביו בחבצלת השרון.

בכל גדלותו נתגלה לי מרדכי, במלחמת השחרור, בעת שנפלה בחלקי הזכות להיות מפקדו. היה זה בעת קרב הגורלי על ירושלים; בעת רעב וחוסר מים, בגדוד הרביעי של הפלמ"ח, בחטיבת „הראל" המפורסמת. דוקא בימים הקשים והמרים, היה מרדכי איש המורל הגבוה. הוא היה כבר המנוסה ביניבנו. משמעת המים של המדבר הלובי בשרותו בחיל האויר הבריטי, חשלה אותו ולא העיקה עליו כמו עלינו; סבל המנות הקצובות והדלות לא נגע לו.

רק המטרה — שחרור ירושלים — דלקה בו כמו אש התמיד. בכבוש קטמון, מוסררה, הר ציון, היה נכון לכל תפקיד בים האש, והפגזים והמוקשים סביבנו. בכל תפקיד שמש מרדכי: חבלן, סייר, פורץ — העיקר תפקיד אקטיבי. הוא בז לסכנה. והכל מתוך שקול הגיוני ונסיון אישי של אדם היודע לפגוש את הסבל והסכנה, כאילו היו שם ידידיו מימים ימימה. וכתום הקרב, והוא בתחילת דרכו לבנות את חייו, נשוי רק כמה חודשים, נפל שדוד.

גדול הצער, ורק חבל שבתו (נולדה לאחר מותו) לא ידעה ולא תדע, איזה אב נפלא ויקר היה לה, ואיזה חבר ורע שכלנו אנו ידידיו. יהיה זכרו ברוך.

צבי חיימוביץ

שושנה גרוסמן (רייזל גולדברג)

אשה יקרה ועדינת נפש, שופעת רצון־חיים ופעולה, יחד עם בעלה אברהם יעקב, יבדל לחיים, היו מהח־לוצים הראשונים שעזבו את עירנו מוגלניצה ופילסו דרך לעוד מאות מבני העיר — לעלות לארץ־ישראל.

רבות סבלה בארץ. שנים רבות גרה בצריף רעוע, תחילה במחצבת עתלית, ואחר־כך בצלע הר הכרמל, על מגרש קטן שקבלו בחסד מועד הדר הכרמל.

קשה לתאר כמה שומם היה המקום שקבלו, ואף־על־פי־כן, היא הקימה במקום את ביתה מחדש, ולא התאוננה. בהר הכרמל גידלה וחנכה את בנה יוסף, שמסר נפשו על כיבוש העיר צפת. ואם כי ידעה להתגבר על קשיים רבים, הוכרעה על־ידי אסון נפילת בנה...

מחלה ממארת שמה קץ ליסוריה, והיא במיטב שנותיה. יהי זכרה ברוך.

(נדפס ב„דבר" מ־3.3.1958)

צבי משה

אלימלך קויפמן ז"ל

בכ"א אדר תשיא" (1951) הלך לעולמו אחרי מחלה קשה אחת הדמויות הבולטות „במושבת" עולי מוגלניצה בישראל. הדואג לעולה חדש, הבודד, המנו־

אלימלך קויפמן ז"ל

תק מבית הוריו, קרוביו המחפש לו בית וידיד, הקלה לגעגועיו, מקלט ארעי, עזרה וסעד, מעין ממלא מקום לחוג המשפחה החסר לו. את כל זאת: מצאו בני עירנו אצל אלימלך ז"ל. ואצל רעיתו אסתר שתבדל לחיים ארוכים. בצדק כינוהו: „אבא של המוגלניצאים". בשנת 1925 עלה אלימלך ז"ל עם משפחתו לישראל, והיה בין ראשוני העולים ממוגלניצה, בארץ ישראל היה חוסר עבודה גדול ואלימלך נסה את מזלו במסחר זעיר בבקבוקים ריקים. אך חיש מהר השליך את המסחר; כפי שהתבטא בשעתו בפני עשה זאת בגלל שזאת מלאכה בזויה. התחיל לעבוד בתיקון שקים למלט, עבודה מפרכת. אלימלך לא התאונן והיה ממשיך בתיקון שקים לולא החלפתם בשקי נייר, שבית החרושת „נשר" הנהיג אז. אלימלך ומש־פחתו עזבו את חיפה ופתחו חנות מכלת בתל אביב. אך גם במסחר זה לא מצא אלימלך סיפוק נפשי, חיסל החנות — והתישב במושב עובדים של המעמד הבינוני חבצלת השרון, שם התרכז בשני ענפי משק, פרדס, ולול. בשני אלה עשה חיל, ותוך מספר שנים התבסס יפה מבחינה כלכלית. אבל המחלה הממארת שקננה בגופו הכריעתו, והוא רק בן חמישים שנה. עברו מאז נעקר מתוכנו עשרים שנה. אולם גם בחלוף העתים לא נדם הכאב והוא עודנו צורב.

יהי זכרו ברוך.

זכרון להולכים: ריבה בורנשטיין ז"ל

מאן הלב להאמין, ומסרב המוח להשלים עם המציאות המרה והאיומה שאכן האשה הברוכה בנשים האשה החכמה בנשים, איננה עוד אתנו בחיים. עדיין היא ניצבת לנגד עינינו במלוא יפעת קומתה והדרה. תקצר היריעה מלהכיל ציור דמותה במלואה, אך ננסה רק לשרטט קוים לדמותה.

חכמות נשים בנתה ביתה — פסוק זה נתקיים בה במלואו. היא ברוב פקחותה ורוב חכמתה בנתה ביתה — בית יהודי אמיתי, בנין שלם, בנין בר קיימא בחנוך הבנים והבנות, בהשרישה בהם יראת־שמים ואהבת תורה. וביתה זה אשר בנתה, היה תמיד פתוח לרוחה, בגמילות חסדים ובהכנסת אורחים, כל דכפין ייתי ויאכול — בכל ימות השנה, ולא רק אורחים לשעה אלא לימים ושבועות החל מקרובים וכלה ברחוקים. ביתה היה עיר מקלט לכל מר נפש, בנות קשיי יום ומוכות גורל מצאו בבית מחסה ועוז. ובאיזו מסירות נפש טפלה בהן, ובאיזה רגש אמהי עמוק התמסרה להן, היא היתה משען ומפלט לכל מר לב, אדם אשר העיק לו על לבו היה בא אליה ושופך לפניה לבו, והיא בפקחותה כי רבה ובמתק לשונה היתה מנחמת, מחזקת ומעודדת עד כי גוללה את האבן מלבו של הזולת.

הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה — מאמר זה קיימה היא בכל להט נפשה, יותר מדוייק, מאמר זה לא היה קיים לגביה, לפניה לא היתה מצוה קלה, הכל היה לגביה מצוה חמורה, באיזה חומרות ודקדוקים וסייגים היא קיימה כל דבר, הרחיקה כל חשש וספק, וספק ספיקא, התרחקה מקולות, העמיסה על עצמה חומרות וסייגים, ונהגה לפנים משורת הדין. מאמר היה שגור בפיה: „אצלינו מחמירים"!

אכן, הוד והדר פעלה, צדקתה עומדת לעד. גבור בארץ יהיה זרעה. דור ישרים יבורך. ת.נ.צ.ב.ה.

ח. מ.

הינדע שיינפאַרבער

מיין שוועסטער ריווע ע"ה

ריווע, געבוירן ביי אונדזער פאַטער שמואל יצחק און מוטער הנה פייפער אין מאַגעלניצע, אין יאָר 1900, האָט חתונה געהאַט מיט משה־אהרן בארנשטיין פון דזשעוויצע. ס׳איז זיי דאָרט גוט געגאַנגען.

שרה־ריווא בארנשטיין ז"ל

אין יאָר 1924 עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דאָס אַוועקפאָרן איז געווען פאַרבונדן מיט אַ טראַגישן צופאַל:

אין יענער צייט האָט אַ באַנדע פּוילישע רוצחים טעראָריזירט די באַפעלקערונג פון לאַדזש און אומגעגנט. איר מאַנס אַ פעטער, משה־אהרן באַרנשטיין, האָט געהאַלפן דער פאַליציי אַנטדעקן דעם הויפט פון דער באַנדע, וועמען די פאַליציי האָט דערשאָסן בעת אַן אַבלאַווע. די באַנדע האָט געמאַלדן: אַלס נקמה וועלן מיר ד׳ערהרגענען יעדן באַרנשטיין, וואָס מיר וועגן געפינען. זיי האָבן אויסגעפירט זייער דראָונג. אין אַ פינצטערער נאַכט האָבן זיי דערמאָרדעט דעם פעטערס פרוי, אַ געבוירענע מאַגעלניצערין, אַ טאַכטער פון שלמה ווינטער, ווי אויך אַ גאַסט, וואָס האָט ביי זיי געענעכטיקט — אייזיק צימבאַליסט, אַ זון פון וועלוועלע יאירס פון מאַגעלניצע.

אַלע באַרנשטיינס פון דזשעוויצע, צווישן זיי מיין שוואָגער צו לאַנגע יאָר און מיין שוועסטער ריווע ע"ה, האָבן געמוזט אַנטלויפן.

גראַד אין יענעם יאָר איז געווען אַ מעגלעכקייט פאַר בעלי־מלאכות צו עמיגרירן קיין אַרגענטינע און זיך דאָרט גוט איינאָרדענען.

מיין שוועסטער האָט מודיע געווען, אַז איר באַשלוס איז ענדגילטיק: אויב אַרויספאָרן פון פוילן, איז נאָר קיין ארץ־ישראל. ס׳איז קיין וווּנדער נישט, וואָס מיין שוועסטער האָט אַזוי באַשלאָסן. זי איז געווען פון די ערשטע צוויי מיידלעך, וואָס האָבן געוואָגט אַרייַנצוטרעטן אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע „השחר". געווען אַקטיוו און אַגיטירט די אַנדערע מיידלעך זיי זאָלן זיך אַנשליסן אין דעם ציוניסטישן פאַריין „השחר", טראָץ דעם, וואָס דאָרט זענען געווען מיטגלידער אויך בחורים.

אונדזערע עלטערן האָבן איר נישט געשטערט צו זיין אַקטיוו אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. אונדזער פאַטער איז געווען פון די ערשטע וועלכירער פון ציוניסטישן שקל. די מאַמע האָט אויך סימפּאַטיזירט מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג. זי האָט זוכה געווען צו זיין אין ארץ־ישראל צענדליקער יאָרן, ביז צו דער פּטירה אין טיפן עלטער.

קומענדיק קיין ארץ־ישראל האָט ריווע מיטן מאַן זיך באַזעצט אין ירושלים, אין אַ קוואַרטאַל פון זייער פרומע יידן. נישט לאַנג האָט געדויערט און זי האָט זיך צוגעפאַסט צו דעם שטייגער לעבן, אַבער נישט אַנגענומען זייער פיינטשאַפט צום ציוניזם. זי האָט געשריבן תמיד גוטע בריוו אַהיים, כאָטש די עקאָנאָמישע לאַגע פון איר פאַמיליע איז געווען ווייט פון צו זיין גוט. זי האָט זיך באַגנוגט מיטן מינימאַלסטן לעבנס־ניוואָ.

נישט „רעגולירט די משפּחה", דערצויגן 11 קינדער, זין און טעכטער. געטאָן אַלץ, כדי אַהער צו ברענגען די משפּחה פון פוילן.

איך מיט מיין מאַן דוד שיינפאַרבער זענען געקומען אויף אַ סערטיפיקאַט, וואָס מיר האָבן באַקומען דורכן מאַגעלניצער ציוניסטישן פאַריין „השחר", אַבער דער מאַמען ע״ה, און צו לאַנגע יאָר אונדזערע דריי שוועסטערס, האָט ריווע אַהערגעבראַכט. צענדליקער יאָרן האָט די מאַמע געווויינט אין שכנות פון ריווען אין ירושלים. די לעצטע יאָרן איז זי געווען ביי דער שרייַבערין פון די שורות אין חיפה.

ריווע האָט זוכה געווען חתונה צו מאַכן דעם גרעסטן טייל פון אירע קינדער. געטאָן גוטע שידוכים. די לעצטע יאָרן איז זי געווען אַקטיוו אין אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט. נישט דורכגעלאָזן קיין איין יזכור־אָוונט. געקומען צו פאָרן פון ירושלים אַפילו אויף קבלת־פּנים־אָוונט פאַר די גענט פון אויסלאַנד. נישט אַפגעהאַלטן זיך פון צוזאַמענקומען מיט לאַנדסלייט, וועלכע זענען נישט געגאַנגען אין איר וועג. מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל פלעגט זי אַמאָל „מוסרן" אירע אַמאָליקע אַלטע הברים אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין מאַגעלניצע.

אין יאָר 1959 איז זי נפטר געוואָרן פון דער פאַרשאָלטענער קרענק. איר אַנדענק וועט אויף תמיד פאַרבלייבן בייַ אונדז אין דער פאַמיליע, בייַ די זין, שנירן, טעכטער, אייַדעמס און אייניקלעך און בייַ אַלע לאַנדסלייט.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים הנצחיים!

צ. מ. אבי־יחיאל

ר׳ מאיר פרוביזור ז״ל

איך אפתח ואומר על ר׳ פרוביזור ז״ל, שהיה זקן החבורה שלנו בישראל, וידי קצרה מלהקיף ולו אפילו בחלק קטן מפעולותיו הברוכות בשטח הצבורי והציוני.

כידידו הטוב עשרות בשנים, אנסה לרשום מספר קווים לדמותו.

ר׳ מאיר בן רב חיים (לסר) פרוביזור נולד בעיר מוגלניצה בשנת 1879, למד ב׳חדר׳ עד גיל 12 ואח״כ בישיבה. ר׳ חיים לסר, אביו, תלמיד חכם וסוחר־אמיד, חשב לעשותו רב בישראל. ברם, התאכזב קצת מבנו אהוב נפשו, שהראה נטיה למסחר. אך התנחם בזאת שבנו מאיר — אחרי הכל „לא פסק פומיה מגירסא״ — וקבע לעצמו עתים לתורה.

ר׳ מאיר היה איש השיחה הקולחת והמשובצת באמרות תלמודיות רבות, בהומור, ובפולקלור יהודי עסיסי.

עוד מגיל צעיר „נתפס" לרעיון הציוני. דבקותו הבלתי מסויגת והבלתי פשרנית, הביאה את ר׳ מאיר

לשורות מפלגת „חרות" ואף בהיותו כבר בגיל קשיש לפעילות — בארגון אצ"ל...

ר' מאיר ירא שמים ומקיים מצוות היה. תוך חשש לכשרות לא אכל מחוץ לביתו... אך עם זאת רחוק היה מקנאות דתית.

ר' מאיר עלה עם משפחתו לארץ בשנת 1924 מהעיר דרילץ — פולין, מקום שם היה סוחר בדים מכובד.

בבואו לחיפה ניסה מזלו במסחר בדים, אך הפסיד מהר את שארית הונו, שהצליח להוציא מצפרני „גרב־סקי" הידוע לשמצה. ר' מאיר נעשה פועל. הוא לא בחל בשום עבודה, אבל קשה היה להשיגה, ולא פעם היו — ר' מאיר ומשפחתו — מחוסרי לחם...

אך ר' מאיר לא התאונן, ולא היו לו טענות ומענות למוסדות הישוב... גם לא אבה לשמוע על ירידה מהארץ, כפי שעשו זאת רבים שבאו איתו יחד. ר' מאיר רגיל היה לומר: „את ארץ־ישראל צריכים לאהוב, באשר היא אמנו. — אמא אוהבים גם כאשר היא לא כל־כך יפה, ולא כל־כך עשירה..." עוד אמר: „בנים טובים עמלים כדי ליפותה ולהעשירה". כאשר ר' מאיר הצליח להתקבל לעבודה — במחצבת עתלית (לא כל אדם היה זוכה להתקבל לעבודה פרך זאת...) חזר ר' מאיר הביתה שמח וטוב לב, כמוצא שלל רב...

כל בוקר ראיתיו רץ לרכבת המיוחדת שהובילה את פועלי המחצבה, שהצבו אבנים גדולות ככל האפשר, והן שמשו להרחבת נמל־חיפה.

המחיר שהאנגלים הואילו לתת לפועלים היהודים היה 20 גרוש ליום. אפילו בזמנים ההם, היה זה תשלום דחק. אך ר' מאיר הרגיש עצמו עשיר, בבחינה „איזהו עשיר השמח בחלקו".

ר' מאיר עבד זמן־מה כפקיד בחברת החשמל; סבל בשל אדיקותו המפלגתית, ונאלץ היה להתפטר.

ר' מאיר הגיע לגבורות ואף ליותר מזה.

נפטר בחיפה בתאריך 22.2.61 ונקבר לפי בקשתו בבנימינה, מקום שם חי מספר שנים; היה פעיל ומעורה בין הקהל החרדי.

בן 82 היה במותו. מותר לומר שהגיע לשיבה טובה.

נזכרנו תמיד בחיבה ובהערצה.

רבקה זיגעל־לעווין

חנה שמואל־יצחקס פייפער

(געשטאַרבן אין ישראל ט"ז בכסלו תשכ"ד)

ס'פֿאַרדריסט מיך זייער פֿאַר וואָס איך האָב איר נישט באַגלייט, ווען מען האָט איר געפירט אויף איר לעצטן וועג. חנה האָט דערגרייכט אַ טיפן עלטער און דאָך טוט וויי און באַנג, וויל מיטן טויט פון חנה שמואל־יצחקס, האָט זיך פֿאַרענדיקט אַ דור מאַגעלניצער יידן, וועלכע זענען געקומען צו זייערע קינדער קיין ישראל. און דאָס איז דער וועג פון לעבן.

חנה איז געווען אַ ליבער מענטש, מיט הויכן מאַראַל, מיט אַ ריין, ציכטיק לעבן. מיט איר וויסן און קענטעניש צו יענער צייט, האָט זי אַרויסגעהאָלפן איר מאַן שמואל־יצחק אין דער פּרנסה. זי האָט געלערנט מאַגעלניצער מיידלעך דאָוועגען און לייענען. זי האָט אין דעם געזען נישט בלויז פּרנסה, נאָר אַ מיסיע פון לערנען יידישע קינדער און אַרייגעבראַכט ליבע אין זייערע הערצער צום יידישן אות.

מיט חנהן און מיט שמואל־יצחקן האָט מיינע עלטערן פֿאַרבונדן אַ טיפע פרייַנדשאַפט. מיין פֿאַטער איז געווען מיט שמואל־יצחקן חסידים פון איין רבין.

חנה שמואל יצחק'ס פייפער

געטיילט דעם זעלבן גורל, לאַנגע יאָרן געפאָרן אויף די יריידים אויף איין פור מיט מיין מוטער. געראַנגלט זיך פאַרן ביסל פרנסה. צוזאַמען אויסגעברענט געוואָרן פון דער זון און אויסגעפרוירן געוואָרן פון די שנייען און פרעסט. שווער געצויגן חיונה און שיין געלעבט.

מאַגעלניצער יידן זענען ווי דעמבעס פאַרוואַרצלט געווען אין יידישן לעבן. אייגע פון זיי איז געווען חנה שמואל־יצחק פייפער.

כבוד און ערע איר אַנדענק!

רבקה זיגעל־לעווין

א בוים איז ארויסגעריסן געוואָרן

(צום פלוצעמדיקן טויט פון חיים טרעלניק)

חיים טרעלניק איז געבוירן אין יאָר 1921 אין מאַגעלניצע ביי די עלטערן רחל און אביגדור. זיין ברודער יחיאל או זיינע צוויי שוועסטערן חנה און רבקה. זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען חיים־מאיר הערש־קאָוויטש.

דערצויגן געוואָרן ווי אַלע יינגלעך אין מאַגעל־ניצע אין זיין דור. אַ שטיקל צייט געגאַנגען אין חדר, נאָכער אין שולע. קיין צו גרויסע באַקוועמלעכקייטן האָט ער ביי זיינע עלטערן נישט געהאַט. געהערט צו דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט". ווען ס׳האָט אויס־געבראָכן די מלחמה אין יאָר 1939, איז ער אַוועק פון דער היים צוזאַמען מיט אַ סך מאַגעלניצער יוגנטלעכע. ווען היטלער׳ס הָארדעס האָבן אויף די וועגן געזייט טויט חורבן — האָט ער זיך פאַרלוירן פון זיינע חברים און עס איז אים געלונגען אַריבער די גרענעץ און אַנקומען קיין ביאַליסטאָק. דאָרט האָבן זיך געפו־נען צענדליקער טויזנטער היימלאָזע פון פוילן. וווּ מען האָט געטאָגט האָט מען נישט געענטפערט. האָט ער באַשלאָסן אַוועק טיפער אין רוסלאַנד.

אַנקומענדיק קיין מאָהילעוו, איז דאָרט אויך נישט געווען אַזוי לייכט. אויף פראַפאַגאַנדע זענען די רוסן ספּעציאַליסטן. קיין ברויט איז נישט געווען אַבער קינאָ, ליטעראַטור — וויפל מען האָט געוואָלט. צו זיין גליק איז ער געזעסן אין קינאָ און נעבן אים איז געזעסן אַ סאָוויעטישער ייד. זעט אויס, אַז ער האָט געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון אַ היימלאָזן. דער ייד האָט גלייך זיך געוואָנדן צו אים אויף יידיש, ווער ער איז און ווו ער וויונט. ער האָט אים גלייך מיטגענומען מיט זיך.

דער ייד איז געווען אַ שאָפער אין אַ פאַבריק פון שוועבעלעך און חיים איז געוואָרן זיין העלפער. לאַנג האָט עס נישט אָנגעהאַלטן. אין יאָר 1940, ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן די רוסיש־פינלענדישע מלחמה און דער שאָפער איז מאָביליזירט געוואָרן, איז חיים ווידער גע־בליבן אַן אַרבעט און הילפסלאָז.

די סאָוויעטישע רעגירונג האָט צו יענער צייט גע־פירט אַ גרויסע פראָפּאַגאַנדע, אַז די היימלאָזע זאָלן אָנגענומען ווי סאָוויעטישע בירגערשאָפט. ווער ס׳האָט נישט אָנגענומען די סאָוויעטישע בירגערשאָפט, האָט מען פאַרשיקט קיין סיביר.

חיים האָט אויך נישט געוואָלט אָנגענומען די סאָ־וויעטישע בירגערשאָפט און געפרווט צוריק לויפן קיין פוילן. דעמאָלט איז די גרענעץ שוין געווען געשלאָסן. די רוסן האָבן אים געכאַפט און באַשולדיקט אין שפּיאָ־נאָזש און אים פאַרשיקט קיין סיביר, קיין אַרכאַנגעלסק, קאָמי ס.ס.ר. אין די וועלדער. ער האָט דאָרט געליטן הונגער, קעלט, פאַרלוירן אַלע ציין, וויייל ס׳האָבן אים געפעלט וויטאָמינען.

ס׳איז געקומען דער פּאָקט צווישן די רוסן מיטן גענעראַל שיקאָרסקי דעם 30סטן יולי 1941, און אַלע פוילישע בירגער זענען באַפרייט געוואָרן פון די לאָגערן. דעמאָלט האָט די לאָנדאָנער פוילישע רעגירונג אָנגע־הויבן אויפשטעלן די אַרמיי אין רוסלאַנד. חיים האָט זיך מאָביליזירט און איז אָנגעקומען מיט אַנדערס אַרמיי קיין ארץ־ישראל.

איך האָב אים געזען אין תל־אביב אין די מיליטע־רישע קליידער מיט נאָך צוויי מאַגעלניצער: באַרטמע־

סער און פליישער צו לאַנגע יאָר. באַרטמעסער לעבט היינט אין קאַנאַדע און פליישער אין לאַנדאַן.

די ערשטע ווערטער, וואָס חיים הערשקאָוויטש האָט מיר געזאָגט, זענען געווען: איך פאַרבלייב אין א״י. און אַזוי האָט ער געטאָן. אויסגעטאָן די מיליטעריש קליידער און פאַרבליבן אין לאַנד. דאָן האָט ער געביטן זיין פאַמיליע נאָמען אויף טרעלניק (אויפן נאָמען פון זיין זיידן), כ׳וואָרא האָבנדיק פאָר אַ בייז אויג, פאַרן פוי־לישן אַנטיסעמיטישן מיליטער, וואָס איז נאָך געווען אין לאַנד.

אַ לעבן האָט ער געהאָט אַ קורצס, דערפאַרונג — אַ סך. געווען זייער אַ פעיקער און אַרבעטזאַמער מענטש. גלייך געמומען זיך לערנען אַ פאַך, אָנגעהויבן לערנען אייזן־טאָקערייַ, נאָכער בריללאנטן־שלייפן. אַ דינאַמישער מענטש מיט אַ סך ענערגיע. געהאָט אַן אייגענווירענע אינטעליגענץ. אַמלעצטנס זיך געלערנט אַלס שאָפער, און ביי דער אַרבעט איז ער פאַרבליבן.

געלעבט זייער שפּאַרזאַם, האָט זיך אייגעשאָפן געלט, געקויפט זיך אַן אויטאָ און אָנגעהויבן פירן פאַר די געשעפטן פאַרשידענע געבעקס, שאָקאָלאַד, צוקער־לעך. ער האָט שווער געאַרבעט און שיין פאַרדינט.

די צייט שטייט נישט, די יאָרן לויפן. ער האָט גע־ווואָלט אַ ביסל ווואַרעמקייט, און האָט זיך אייגעשאָפן אַ פאַמיליע. ער האָט חתונה געהאָט אין יאָנואַר 1949 און ס׳זענען געבוירן געוואָרן דריי קינדער, צוויי יינגלעך און אַ מיידעלע. געווען זייער אַ גוטער מאָן און אַ גוטער פאָטער. געפירט אַ שיין פאַמיליע־לעבן.

ער האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ שרייער, אָבער ווער ס׳האָט אים געקענט נענטער האָט געוווסט, אַז ער איז געווען אַ ליבער און האַרציקער מענטש. האָט ליב געהאָט צו טאָן אַ טובה. די גוטע מידות האָט ער געירשנט פון זיין מוטער. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט נייע עולים פון מאָגלניצע. און האָט זיי געהאָלפן מיט וואָס נאָר ער האָט געקענט.

דעם 2טן פעברואַר 1964 איז ער פלוצים אוועק אין דער אייביקייט. אַ צעבליטער בוים איז אויסגעריסן געוואָרן.

צבי משה חיימוביץ

שלמה בלזברג ז״ל

החבר שלמה היה יפה רוח, ורב מעש, צנוע ודובר אמת ולא מעט סבל בגלל זה. בדרך כלל סבל הרבה בחייו הקצרים. יתמות מוקדמת אלצה אותו לעזוב את ספסל־הלימודים בהם הצטיין מאד, נרתם בעול פרנסת אמו החולנית ושלושה ילדים רכים בשנים. ר׳ יצחק הנפח, אבא של חברנו שלמה לא השאיר פרוטה לפורטה. ה־ירושה היחידה שהשאיר היתה נפחיה עלובה שנמצאה במבנה רעוע, בה היה ר׳ יצחק ז״ל עובד מעלות השחר עד לשעות המאוחרות של היום ואף הלילה, כדי לפרנס את משפחתו. בדלית ברירה ובלי ידיעת המקצוע, נעשה הח׳ שלמה נפח.

כשרונו והאינטליגנציה הטבעית עמדה לו, והוא נעשה תוך זמן קצר מומחה במקצועו. גם יצאו לו מוניטין כאחד הטובים ביותר לפרזול סוסים.

ברם כל אלה לא הסיחו את דעתו ולא עכבו בעדו מעיסוק מתמיד בצרכי ציבור, באמונה ובמסירות יוצאת מגדר הרגיל. שלמה רשם לעצמו דף מזהיר בהיסטוריה של עירנו כמחנך הנוער, וכמנהיגו הכשרוני.

כאשר חברנו ישראל זונדר, שיבדל לחיים טובים וארוכים, החליט לעלות לישראל, נשארה ספינתנו, ספי־נת מפלגת פועלי ציון צ. ס. בלי קברניט ועמדה להטרף בים הסוער של הימים ההם. רבים וטובים מבני הנוער הלכו בטל מתורה ומעבודה, וללא כל מטרה בחיים. אפסה התקוה כמעט לקבל „סרטיפיקט״ ולעלות לארץ הנכספת... שערי הארץ היו סגורים ומסוגרים, כסף להגר לארץ אחרת לא היה, והנוער היה על־סף היאוש, ומה הפלא שהתחילו למלא את שורותיה של המפלגה הקומוניסטית, אשר השכילה לנצל את הקוניוקטורה ה־טובה, והבטיחה להם ולאנושות כולה, ישועה מהירה. דרוש היה כשרון רב כדי לעמוד בפרץ. כשרון כזה התגלה אצל חברנו שלמה. לא רק, שהצליח להצר צעדי העזיבה בשורותנו, אלא אף הגביר חיילים, בגייסו רבים

וחדשים מבני עירנו, שהיו רחוקים מאתנו, לפעולה אינטנסיבית למען ארץ ישראל העובדת. בשנת 1932 עלה החבר שלמה לישראל. גם כאן לא היתה דרכו סוגה בשושנים. הוא אמנם נתקבל לעבודה בחברת החשמל, דבר שנחשב בימים ההם כהישג גדול מאד. אבל, לא היתה זאת עבודה קבועה, ועם הצימצומים הראשונים שחלו בחברת החשמל — פוטר. בינתיים הקים שלמה משפחה ועברו לחיפה. גם בחיפה היה אז חוסר עבודה גדול וקשה היה להסתדר. בכן מחליט שלמה להתחיל בעבודת עגלונות בנמל חיפה. לא עבר זמן רב והוא רכש לעצמו שם כאיש אחראי ונאמן, ועושה בעבודה מפרכת זו חיל ומתפרנס בכבוד. אך פתאם פקד אותו אסון, שרה'לה אהובת נפשו נפטרה. ממכה איומה זאת סבל זמן רב, ומי יודע אם לא היו נשברים גופו ורוחו החסונים, אילולא זה שהכיר את ברכה שתבדל לחיים טובים וארוכים, הם נישאו וחיו חיים־שקטים ויפים, עד ליום המר והנמהר, כאשר שלמה נעלם מנגד עינינו כברק, והותיר אחריו רעם שהמם את כולנו ללא ניחומים.

שלמה בלזברג ז"ל

בהלווייתו השתתפו רבים מבני עירנו, וחבריו לעבודה שהעלו על נס את תכונותיו כבעל מצפון ויפה נפש.

תנחומנו לברכה, רעיתו היקרה וליצחק, לשמואל ומנחם אחיו. זכרו הברוך לא ישכח, ודמותו תלווה את משפחתו, ידידיו וחבריו, ותמריץ אותם להמשיך בפעלו המבורך שנפסק באמצע.

צ. מ. בן־יחיאל

דב זונדר ז"ל - ציון לנפש טהורה

דברים שנאמרו על קברו הרענן ביום יט אב תשכ"ו — 5.8.66

דב שגדל והתחנך בבית שכולו אהבת ישראל ואהבת המולדת. ד'ב שספג לנשמתו הטהורה אוירה חלוצית והקרבה.

בנכר קרתה לו תאונת דרכים, שניתקה את פתיל חייו הקצרים, חיים שידעו חולי וצרות ואף יום אחד של שמחת נעורים ואושר. לכן דואב הלב, ואין מנחם.

ידידי היקרים נחמה, ישראל חלקיהו וורדה: מה נאמר ומה נגיד לכם? איזו מילות נחמה לא תהיינה חוורות? היכולות הן לבטא את גודל האסון? התמצאו בהן נחמה?

אבל אם יש משהו לומר, תוך תקוה שתמצאו מקצת נחמה, הריהו זה שעשיתם למעננו, למען ד'ב כל מה שרק אפשר היה לעשות, ואף למעלה מזה. עשיתם עמו חסד, אשר יעקב אבינו בקש מבנו יוסף. „ועשית עמדי חסד ואמת, אל נא תקברני במצרים"... (בראשית מז).

רש"י אומר בפרושו בו במקום: „חסד שעושים עם המתים — הוא חסד של אמת. אתם עשיתם חסד של אמת, ובזאת תנחמו.

ולך ישראל אגיד שתזכור את דבריך, דברי הספד שאמרת על יד קברו של ידידינו שלמה ז"ל. אמרת לאחים שלו, שיתנחמו בזאת ששלמה נתן את ידו לעבודת הקודש שבהקמת מצבה לקודשי עירנו. אתה ישראל שהנך ראש וראשון בעבודת קודש זאת, על אחת כמה וכמה. בהמשך עבודתך קדושה זאת תמצאו נחמה פורתא. תהיה נשמתו הטהורה צרורה בצרור הטהורים והזכים, וזכרו ברוך.

נחמה זונדר

ל ד ב

השם לקחתי מאבי
ומסרתיו לך
כהמשך לאבי.
הגורל המר לי
לקחך ממני
ואני מצרה
ודואבת

מאין אקבל נחמה,
אין רגע ואין שניה
שלא אזכרך דב.
רק הדמעות הזולגות
יתנו את אשר עם לבי.
אמך נחמה

יום ה' כ"א באדר תשכ"ה 21.3.1968

י. בן־יצחק

אברהם ורבקהלה זורק ז"ל

ר׳ אברהם נולד במוגלניצה בשנת 1882 גדל והיה בחור בריא אמיץ וחריף עוד בימי בחרותו היה סוחר עצמאי ובא בקשרים עם ה„פריצים" „בעלי־האחוזות" — בסביבת מוגלניצה והגיע לאמידות, ה„פריצים" העדיפו לסחור אתו באשר לא היסס להחליט על קניות סחורות: תבואות בהמות וכיו"ב בכמויות גדולות שתמורתן עלתה לאלפי זהובים לפי מחיר שהם קצבו, או, שהסכימו לקבלו לאחר משא ומתן מהיר. הוא עמד בדיבורו, גם במקרים שהפסיד הרבה כסף, מבלי לבקש ולהתחנן בפני הפריץ שירחם עליו ועל משפחתו המסכנה כמנהג סוחרים יהודים אחרים בימים ההם. הוא נהל את

אברהם זורק ז"ל

המסחר אתם כשוה עם שוים והם גמלו לו באותה המידה היינו: לא חזרו בהם מעיסקת מכר, גם כאשר עלו המחירים ונגרם להם הפסד. השיטה הזו הביאה לו בסופו של דבר רווחים גדולים

משהגיע לפרקו. שדכו לו כלה נאה וחסידה בת משפחה אדוקה ומתקדמת מכרך לודז — רבקהלע.

כאשר נשאו והקימו בית היה ר׳ אברהם אחד האנשים המאושרים בעיר. שבע פעמים ביום הודה לאלהים על הזכיה בגורל. „רבקהלי" כנוה גם הנשים היהודיות בעיר אשר נמשכו אליה ללמוד ממנה פרק בהויות העולם, בנמוסים המקובלים בערים הגדולות, „במודה החדשה מפריז" הן רחשו לה אימון רב, כי עם כל מודרניותה היתה שומרת מצוות קלות כחמורות. ונותנת צדקה לעניים בגלוי ובסתר. ברם, גם בני הנוער נמשכו לביתה הפתוח. לשם שיחה על ספרות היידיש. על טיפוסים והוי של העיר החרושתית הגדולה לודז׳. היא תרמה בעין־יפה לקרנות הציוניות ורעיון העליה לארץ־ישראל בגופה לא היה רחוק ממנה. אף כי פרנסתם היתה מצויה בשפע רב. מאז הנשואים הכפיל ר׳ אברהם את פעילותו המסחרית. כאילו צמחו לו כנפיים.

בינתיים. נולדו חמש בנות: צפורה, יהודית, רינה טובה וזהבה. משנוסד במוגלניצה בית הספר הדתי לנערות „בית־יעקב" היתה רבקהלי מהאמהות הראשונות ששלחו את בנותיהן לבית־ספר זה, זכתה ובתה צפורה היתה מהתלמידות המצוינות והיא נשלחה לסמינר

רבקהלע זורק ז"ל

למורות מיסודה של שרה שנירר בקרקוב. שם קבלה סמיכות להוראה. וההורים רוו נחת. הכל הלך למישרים ופתאום „סנסציה" בעיר משפחת זורק נוסעת לארץ־ישראל גויים ויהודים שמעו ותמהו: — הם נוסעים? מה מאלץ אותם לכך? מה יעשו שם? כיצד יסתדרו בתנאים הקשים שם? ואולם מר אברהם כדרכו: מחליט ועושה. בשנת 1932 הגיעו לארץ־ישראל עם חמש בנות ביחד משפחה בת שבע נפשות והתישבו בכפר־גנים ליד פתח־תקוה הקליטה היתה קשה מאד. לא פעם צף הרעיון: „לשוב הביתה": אז הראתה רבקהלי את אהבתה לא"י. היא עודדה את בעלה והבטיחה לעמוד לצדו בכל אשר יתרחש. אט אט התגברו. עברו לרעננה רכשו מגרש, הקימו בית. מר אברהם הגיע לקשרי מסחר עם האפנדים (—הפריצים—) והפלחים הערבים

בסביבה. והפרנסה היתה מצויה. הבנות נשאו כולן לבנים ממשפחות טובות והסתדרו בחיים. מהן הבכירה — צפורה ממשיכה במקצועה מנהלת מוסד לנוער עולה „ביתנו" הנותן חינוך דתי. בניה חברים בקיבוצים דתיים. ההורים זכו לרוות נחת רב מבנותיהם. ומחתניהם ונכדיהם. פתאם חלה ר' אברהם. נותח ונפטר בבית החולים כמה ימים אחרי הנתוח. היה זה ביום ו' אלול תשט"ז — באוגוסט 1956 והוטמן ברעננה. בן שבעים וארבע היה במותו. רבקהלי זכתה לחיות עוד 13 שנה אחרי פטירת בעלה וראתה נחת מבני משפחתה. בשנים האחרונות לחייה. חלתה זמן ממושך במחלה קשה בנותיה דאגו לרפואתה ולסיעודה בכבוד רב עד ימיה האחרונים. היא נפטרה בכ"ה — טבת תשכ"ה והוטמנה בבית העלמין ברעננה, ליד קבר בעלה המנוח אברהם. בת 76 שנה היתה במותה. תהיינה נשמותיהן צרורות בצרור החיים הנצחיים!

י. זונדר

אברהם זליק גולדברג ז"ל

נאמן בית־התנועה

מראשוני חברי האגודה הציונית „השחר" במוגלניצה, שלימים הסתנפה לתנועת פוע"צ־צ"ס בפולין.

התנועה היתה לו לבית לה מסר את זמנו ומרצו מוכן למלא כל צו של העומדים בראשה. ברם, לא נרתע להעיר לכל אחד מהם, שיש לקיים יאה את אשר

אברהם גאלדבערג ז"ל

דורשים נאה. הוא קיים את מצוות העליה לארץ, בה ראה עיקרה של התנועה הציונית. מיד עם נשואיו לחברתו קריינדל־עטרה תבדל לחיים ארוכים. הם הגיעו לחיפה בחול־המועד סוכות תרפ"ו — ספטמבר 1925. נפגשו עם קבוצת חברי „השחר" שקדמו להם וכאן קבעו את ביתם.

אברהם אהב את העיר ושמח לכל בנין, לכביש חדש, אף כי, לא רכש לעצמו כל נכס.

כבעל מקצוע מעולה באפיה, הסתדר מיד בעבודה, תכונותיו כעובד ישר ונוח לבריות, חבבוהו על המעסיקים והעובדים כאחד. פרנסתו היתה מצויה ללא משברים. עקרת הבית נהלה את משק הבית בתבונה וללא בזבוז. עם זאת, מצא כל מוגלניצאי מקום ללון, לקבל ארוחה או כוס טה עם „משהוא", שהוגש על ידי עטרה במאור פנים, כאשר אברהם ז"ל מעודד את האורח „לטעימת" מעדני אשתו, חוזר ואומר לו מדי פעם בפעם: „אל תתבייש — הרגש כבביתך"! כך נתגלגלה השיחה על הענינים העומדים על הפרק, הן של הכלל והפרט. בינתיים נמשכה הטעימה עד אשר יצא האורח שבע מהבית. בימים ההם לא מעטים היו הזקוקים לכך.

אברהם שמר אמונים לתנועתו. היה פעיל בהסתדרות, באגודתו המקצועית ובמפלגת פועלי־ארץ־ישראל ואף שמר המסורת כהלכתה.

בשבת התפלל בבית־הכנסת ולאחר שנח כראוי, הלך ברגל למגרש משחקי כדורגל, כדי שלא יחלל השבת. שם השתתף באופן פעיל ב„עדוד" קבוצתו — „הפועל", שמח בנצחונותיה והתעצב כאשר יריבה נצחה.

מתפללי בית־הכנסת רחשו לו חיבה וכבוד. היה בין ראשוני התורמים לאחזקת בית הכנסת, לקרן

גמילת־חסדים ואף ממתן בסתר לנצרכים לא הדיר את עצמו.

משהוקם הסניף של „ארגון יוצאי מוגלניצה" בחיפה, אברהם היה הרוח החיה באופנים. פעל בעצמו קרא את החברים לעזור לעולים החדשים שהגיעו ארצה למלוי חובותיהם לארגון; בתשלום דמי־חבר שנתיים, סילוק חובות לקופת גמילת־חסד של הארגון. בשנים האחרונות דרש מהחברים לתרום לקרן הספר־יזכור לקדושי מוגלניצה ובלנדוב.

היה בבחינת מזכיר מהלך. מארגן בעזרת חברי ועד הסניף בחיפה את העצרות במקום, או הנסיעות בצוותא לעצרות בתל־אביב, סיסמתו היתה תמיד: לכו ונלכה!

ביום השבת, בתשיעי לנובמבר 1969, הלך לבקר את בית חברינו: אברהם ופסה סיד, על מנת לסכם ולהאזין לדעת החברים על עצרת היזכור שהתקיימה לפני יומיים, אור ליום ו' י"ז בחשון תשכ"ט — 7 בנובמבר 1968. שם הוא ישב כקופאי שגבה דמי־כניסה מהנכנסים לאולם מרכז הקואופרציה. בה בעצרת היתה עטרה, המדליקה של נר־נשמה הראשון לנספים ולנפטרים.... הידעה עטרה לנשמת מי היא מדליקה הנר?

בהיותו קרוב לבית סיד, ברחוב בלפור, פגע בו רוכב קטנוע ופצעו אנושות. שלושה שבועות היה מרותק לערש־דוי בבית החולים „רמב"ם" בחיפה. ביום י"ג בכסלו תשכ"ט — 2 לדצמבר 1968 גווע לאחר יסורים רבים. השאיר אחריו, לאורך ימים ושנים — אשתו עטרה. אחיו חיים, גיסתו פסה ובני־ביתם. גיסתו פייגה גיסו ובני־ביתם. בן 74 שנה היה אברהם ז"ל בפטירתו הטרגית. הקבורה התקיימה למחרת, ביום י"ד בכסלו תשכ"ט — 3 בדצמבר 1968. אל ההלויה באו חברים רבים מארגונינו ממקומות שונים בארץ, וכן חבריו באגודה המקצועית, מתפללי בית־הכנסת, שכנים וידי־דים רבים.

החבר משה חימוביץ, הביע — בהספדו — הרגשת הנוכחים המרובים, באמרו: כי במותו הטראגי של אברהם, איבדנו אָח, רע, ידיד נאמן ואוהב אדם.

יהא זכרו ברוך!

רשימת הנפטרים של אנשי מוגלניצה בישראל

רוכפלד אסתר בינה. גרה בחבצלת־השרון. נפטרה ג' תשרי תשי"ד. מקום קבורתה: חבצלת השרון.

ליכטמר מנחם מנדל בן יצחק. גר בהרצליה. נפטר ט' ניסן תשי"ד. נקבר בהרצליה.

רוכפלד יוסף עזריאל. גר בחבצלת־השרון. נפטר ד' באב תשט"ז. נקבר בחבצלת־השרון.

גלבירד פנינה. אשת יצחק הי"ד. גרה בהרצליה. נפטרה כ"ז תמוז תשכ"ה. נקברה בהרצליה.

שטרן דובה. ממשפחת רייבנבך. גרה בתל־אביב. נפטרה כ"ז תמוז תשכ"ה. נקברה בתל־אביב.

פלינט־ארליך שושנה־שבעטיל. גרה בחיפה. נפטרה ביום שביעי של פסח כ"א בניסן תשט"ז. נקברה בחיפה.

זורק אברהם. גר ברעננה. נפטר ב' אלול תשכ"ז — 1956.8.8. נקבר ברעננה.

רכשטייד אברהם. גר בתל־אביב. נפטר כ"ד סיון תשי"ד נקבר בתל־אביב. נולד בטומשוב־מא־זוביצק, בן־אח של ישראל רכטשייד ממוגלניצה. לארץ בא כעולה מארגנטינה, שם היה פעיל בתנועה הציונית סוציאליסטית.

גרוסמן שושנה. גרה בחיפה. נפטרה כ"א כסלו תשי"ח — 1957.

(ה) * **גוטמן דובה.** גרה בחיפה נפטרה כ"ט אייר תשי"ז — 1957.

בורנשטיין ריבה. (לבית פיפר). גרה בירושלים. נפטרה 1959.11.5. נקברה בירושלים.

רייכנבך פנחס. גר בתל־אביב. נפטר כ"ה אדר א', תשי"ט — 1959. נקבר בתל־אביב.

רשלבך. גר בתל־אביב. נפטר תש"כ — 1960. נקבר בתל־אביב. חתן של משפחת בראון ממוגלניצה.

אלבאום רבקה. בת של ר' השל סופר. גרה בתל־אביב. נפטרה ב־1960. נקברה בתל־אביב.

פינצ'וק קיילה. מבית גוטמן. גרה בחיפה. נפטרה ז' סיון תש"כ — 1960. נקברה בחיפה.

* (ה) — הורים שהובאו לארץ על ידי בניהם ובנותיהם.

פרוביזור מאיר ירחמיאל. גר בחיפה. נפטר ו׳ אדר א׳ תשכ״ב — 1961.2.22. נקבר בבנימינה (ראה הציונים עליו).

בוגוסלבסקי יצחק (בעלה של חנה אנילביץ מ־מוגלניצה). גר בחיפה. נפטר כ״ז חשון תשכ״ב — 1961.10.6. נקבר בחיפה.

(ה) **גולדברג אלעזר.** גר ונפטר בתל־אביב ביום כ״ח טבת תרצ״ו 1936. נקבר בירושלים בהר הזיתים.

(ה) **גרוסמן יהודה לייב.** גר בירושלים. נקבר בהר הזיתים בירושלים.

(ה) **היידנקרוג טובה.** גרה בחיפה. נפטרה ט״ז חשון תש״ד. נקברה בחיפה.

(ה) **היידנקרוג אלעזר.** גר בחיפה. נפטר י׳ שבט תש״ח. נקבר בחיפה.

(ה) **זונדר ייטה צביה.** גרה בתל־אביב. נפטרה י׳ תמוז תרצ״ח. נקברה בתל־אביב.

(ה) **זונדר יצחק אליעזר.** גר בתל־אביב נפטר כ״ח אייר תש״ט. נקבר בתל־אביב.

(ה) **ליכטר קריינדל** מבית גולדברג. גרה בהרצליה. נפטרה כ״ה סיון תש״ח. נקברה בהרצליה.

(ה) **קויפמן יחיאל (סופר).** גר בחיפה. נפטר כ״ה אב תש״ז. נקבר בחיפה.

(ה) **קויפמן ביילה** (אשת הנ״ל). גרה בחיפה. נפטרה י״ז שבט תשט״ו. נקברה בחיפה.

קויפמן אלימלך (בנם). גר בחבצלת השרון. נפטר כ״ו אדר א׳ תשט״ו. נקבר בנתניה.

(ה) **רוטנברג אברהם יוסף.** גר בירושלים. נפטר ט׳ אדר ב׳ תשי״א. נקבר בירושלים.

רוטנברג לאה. אשת הנ״ל. גרה בתל־אביב. נפטרה ב׳ תמוז תש״ט. נקברה בירושלים.

בלזברג שרה. אשתו הראשונה של חברנו שלמה בלזברג ז״ל. גרה בחיפה. נפטרה בל״ג בעומר, י״ח באייר תשי״ב — 1952. נקברה בחיפה.

דנציגר יהושע, ילד טרצ׳ין (בעלה של חיה ל־בית קירשנצויג, ילידת מוגלניצה). גר בתל־אביב. נפטר כ״ד אדר תשי״ח. נקבר בתל־אביב.

הופמן טובה גיטל. אשת פנחס. נפטרה ו׳ אדר תש״ג. נקברה בת״א.

מרגלית פייגה (זילברשטיין). גרה בחיפה. נפטרה ביום כ״ז תשרי תרצ״א — אוקטובר 1930, נקברה בחיפה.

פרוביזור פרל, אשת ר׳ מאיר פרוביזור. גרה בחיפה. נפטרה כ׳ כסלו תש״א. נקברה בתל־אביב.

פריידנרייך שושנה. גרה בתל־אביב. נפטרה י״ז י״ז אדר תש״ד — 12 במרץ 1944. נקברה בתל־אביב.

רוכפלד חיה הינדה (חלנקה). גרה בחיפה נפטרה כ״ד חשון תרצ״ד — 1934.11.27. נקברה בירושלים.

רוכפלד מרדכי יהודה, בן יצחק דב. גר בחבצלת נפטר ט״ז תשרי תש״ט. נקבר בחבצלת השרון (ראה הרשימות עליו).

רכטשייד יוסף בן ישראל. גר בטבריה. נפטר י׳ אדר א׳ תרפ״ט. נקבר בטבריה (מהחלוצים הראשונים של עירנו).

רייכנבך ברוינדל, אשת פנחס, גרה בתל־אביב. נפטרה י״ח ניסן תשט״ז. נקברה בתל־אביב.

לוקץ מאיר יחיאל, בן יעקב לוקץ וחיה ברטמסר. גר בתל־אביב. נפטר ג׳ כסלו תשכ״ג — 1962.11.30. נקבר בתל־אביב.

(ה) **פייפר חנה, אשת שמואל יצחק.** גרה בירושלים. נפטרה ט״ו כסלו תשכ״ג. נקברה בירושלים.

רוכפלד מרים, בת ר׳ גרשון גרניצה מלוביץ׳, אשת יצחק רוכפלד. גרה בחבצלת השרון. נפטרה י״ד שבט תשכ״ג. נקברה בחבצלת השרון.

אוסלקה יהודית, אשת יצחק. גרה בירושלים. נפטרה א׳ תמוז תשכ״ג — 1963.3.23. נקברה בירושלים.

מרגלית מרים, מבית שלמברג, מגרויעץ. אשת משה מרגלית. גרה באשקלון. נפטרה כ״ז כסלו תשכ״ד — 1964.12.13. נקברה באשקלון.

טרלניק־הרשקוביץ חיים מאיר בן אביגדור. גר בתל־אביב. נפטר כ״ח שבט תשכ״ד — 1964.2.3. נקבר בתל־אביב.

שץ פסה מבית גרייצר. גרה בכפר פינס. נפטרה כ״ח ניסן תשכ״ד — 1964.4.10. נקברה בכפר פינס.

רוטשילד שאול בן חיים הירש. גר בתל־אביב. נפטר כ״ט מנחם־אב תשכ״ד — 1964.8.7. נקבר בתל־אביב.

בלזברג שלמה. גר בחיפה. נפטר ט׳ אייר תשכ״ו — 1966.4.29. נקבר בחיפה (ראה רשימה עליו בספרנו).

הוברמן שלמה. גר בחיפה. נפטר ט״ו סיון תשכ״ו — 6.3. 1966. נקבר בחיפה.

זיוויצה צבי. גר בחיפה. נפטר י״ד כסלו תשכ״ו — 1965.12.3. נקבר בחיפה.

זונדר דב. גר בתל־אביב. נפטר ז׳ מנחם אב תשכ״ו 1966.8.24. נקבר בביה״ק בחולון (ראה רשימות עליו בספרנו).

ברטמסר פישל. צרפת, בן אברהם ברטמסר. גר בקבוץ משמר הנגב. נפטר ל׳ שבט תשכ״ו — 4.19.1966. נקבר בקבוץ משמר הנגב (מת מיתה טרגית).

פריימן אהרן. גר בחולון. נפטר י׳ אלול תשכ״ז — 1967.9.15. נקבר בחולון.

רוטנברג נפתלי. גר בבני־ברק. נפטר ט״ז תשרי תשכ״ח — 1967.10.21. נקבר בירושלים.

לשד צפורה, בתו של זיוויצה צבי. גרה בחיפה. נפטרה כ׳ תשרי תשכ״ח — 1967.10.14. נקברה בחיפה

שינפרבר דוד. גר בחיפה. נפטר י״ד חשון תשכ״ט — 1968.11.4. נקבר בחיפה.

קלכמן רבקה. גרה ביבנה. נפטרה ג׳ אדר תשכ״ז — 1968.3.14. נקברה ביבנה.

רפפורט אריה לייב. גר ברמת־גן. נפטר כ״ב תשרי תשכ״ט — 1968.10.13. נקבר בתל־אביב.

קוכמייסטר מלכה. גרה ברמת־גן. נפטרה לאחר תאונה כ״ד חשון תשכ״ט — 1968.11.15. נקברה בתל־אביב.

גולדברג אברהם. גר בחיפה. נפטר י״ב כסלו תשכ״ט — 1968.12.3. נקבר בחיפה.

זורק רבקה. גרה ברעננה. נפטרה כ״ח טבת תשכ״ט — 1969.1.15. נקברה ברעננה.

גוטמן לאה בת דוד (אשת ישראל יוסף גוטמן). גרה בקרית שמואל. נפטרה ח׳ חנוכה תשכ״ד. נקברה בחיפה.

גוטמן דובה. אמם של ישראל יוסף ולאה. גרה בחיפה. נפטרה א׳ סיון תשכ״ח. נקברה בחיפה.

דומנביץ חיים. גר בנתניה. נפטר לאחר תאונת דרכים. נקבר בנתניה. נולד בגוסצין ליד מוגלניצה. אשתו הראשונה יאכעט לבית צימבליסט, אחותו של משה צימבליסט הי״ד.

אריוך יוסף. גר בנס־ציונה. נפטר 1963.7.7. נקבר בנס־ציונה.

פשטיצקי יוסף. גר בתל־אביב. נפטר 21.11. 1963. נקבר בת״א.

בלייויים קופל בן שמעון. גר בצופית. נפטר 29. 1966.10. נקבר בצופית.

דמבינסקי יחזקאל. גר בירושלים. נפטר י״ט אדר תשכ״ט — 1969.3.9. נקבר בירושלים.

רכטשיד (מבית פרל) מרים. אשת צבי רכטשיד. נפטרה במיתה חטופה ביום כ״ד שבט תש״ל והובאה לקבורה בבית העלמין האזורי בחולון ביום כ״ה בשבט תש״ל — 1 בפברואר 1970.

בזשוסטק שאול דוד. בעלה של פייגע בזשוסטק לבית ברטמסר ממוגלניצה. נפטר ב־א׳ חול־המועד סוכות תשל״א. 15 באוקטובר 1970 והובא לקבורה בו ביום בבית העלמין האזורי בחולון.

אלקסנדרוביטש שרה לבית ברגמן. אשת צבי אלקסנדרוביטש ממוגלניצה. נפטרה ביום י״א בחשון תשל״א 10 בנובמבר 1970 והובאה לקבורה בבית העלמין בחולון.

משה בן אברהם אבא מרגלית ז״ל. חבר מערכת הספר יזכור לקדושי מוגלניצה ובלנדוב, נפטר בירושלים ביום חמישי ו׳ ניסן תשל״א — 1 באפריל 1971. הובא למנוחות עולמים בבית הקברות בהר המנוחות, ביום ששי ז׳ ניסן תשל״א — 2 באפריל 1971.

ד״ר צבי ריבנבנך ז״ל בן ר׳ בנימין יבלח״א. נפטר ביום א׳ י״ז אב תשל״א — 8 באוגוסט 1971 והוטמן בבית־הקברות בנתניה ביום ב׳ י״ח באב תשל״א — 9 באוגוסט 1971.

מן העתונות:

מת ד״ר צ. ריבנבך

„בנתניה הובא אתמול למנוחות ד״ר צבי ריבנבך, רופא קופ״ח, שמת בגיל 60 לאחר מחלה קשה.

ספדו לו ד״ר מ. מילמן, ד״ר י. אבידור וז. בואורון. בדבריהם ציינו מסירותו ללא גבול לחולים, אשר ידעו להעריך את תכונותיו האצילות ואת אהבת־האדם שבו.

יליד ורשה, שירת במלחמת־העולם השניה בצבא האדום ואח״כ היה שמונה שנים במחנה־ריכוז בסיביר. עלה לארץ ב־1957. עבד תחילה במלב״ן ומ־1960 במרפאת קופ״ח. הניח אשה ואב בנימין ש־יבל״א.

אראלה בת אלימלך לנגה. גרה בחולון. נפטרה ביום כ״ב כסלו תשל״א — 20.12.1970 ונטמנה בבית הקברות במקום.

חנה שרה רוטנברג, אשת חבר הועד דניאל רוטנברג. נולדה בוארשה. נפטרה בתל־אביב ביום כ״ז בשבט תשל״ב, 12.2.72 ונטמנה בבית הקברות האזורי בחולון ביום כ״ח בשבט תשל״ב — 13.2.72.

חברי ההגנה וחיילי צה"ל שנפלו בקרב

אברהם מרקר ז"ל

אמנון מיכאלי

בחור בן 16 שנפל עם הל"ה בגוש עציון — נכד של אברהם מרקר

את מכתבכם קיבלתי היום ואני נותן לכם רב תודות שאתם דואגים לשלומנו אחר ההרעשה הגדולה והמצור שעברו עלינו. ובאתי להודיעכם כי ב"ה אני וכל משפחתי בריאים ושלמים אנו מתאבלים על האבדה שאיבדתי בכפר עציון לפני איזה חדשים. נכדי בן שש עשרה וחצי אמנון מיכאלי בין 35 הרוגים קדושים שלח־מו משש בבוקר עד אחת בצהרים נגד אלפי ערבים, הם נשאו נשק בלילה לכפר עציון ואחרו בחצי שעה עד השחר והערבים הרגישו בהם והתחילו ללחום איתם וכולם עמדו בגבורה עד הסוף. הוא היה בין השבעה האחרונים ולחם עד האחרון, בסוף הוא הרס את הנשק ונפל בכבוד גדול. את נכדי היקר לא אשכח ולא אשכח! אבל הוא בשביל עם ישראל מסר את נפשו כי אפילו בגיל צבאי לא היה, ובאמת יכולים להגיד על כבודו שהוא היה קדוש, וזה התנחומים שלי. ילדים כמוהו אין הרבה, מה שהעין ראתה שכלו השיג וידיו עשו, שום דבר לא היה קשה אצלו. לבי כואב שהוא נהרג ע"י רוצחים „ברברים" ערבים כאלו בלי רחמנות, אבל כך נגזרה הגזרה מן השמים על שלושים וחמשה ילדים הי"ד, בשביל עם ישראל. אני נותן לכבודו רב תודות שהוא משתוקק לעזור לי במיטב יכולתו, כי אני מצידי כל השנה לא שלחתי מאומה־נדבת לבי לאירגון שלנו, ואיך אני יכול אפילו לחשוב על עזרה כלשהי בחבילה, אבל באמת אתם יודעים, בשנים האחרונות האנגלים מררו את חיינו, ופרנסתנו היתה קשה כקריעת ים־סוף.

אני עובד בטחנת גריסים ועדשים. אבל זה חמישה חודשים אין סחורה בגלל המצור על ירושלים. בכל זאת אני מקוה שד' יעזור ויחזיר הכל על הסדר הישן ונרויח בשביל כל העיתים הרעות. העיקר שד' יעזור לנו שיהיה שקט בארץ ונזכה ונחיה ונירש טובה וברכה. בימי האנגלים התפרנסנו ב"ה בעצמנו, וחוץ מזה, אני בכל חיי רגיל לתת ולא לקחת, ואני חושב ככה לחיות את השנים האחרונות שלי בכבוד.

ממני, הנותן לכם רב תודות מעומק לבי על השתוקקות לבכם הטוב, הנני נותן דרישת שלום לכבודו ולכב"ב, מה נשמע אצלכם עם כל המשפחה שלכם.

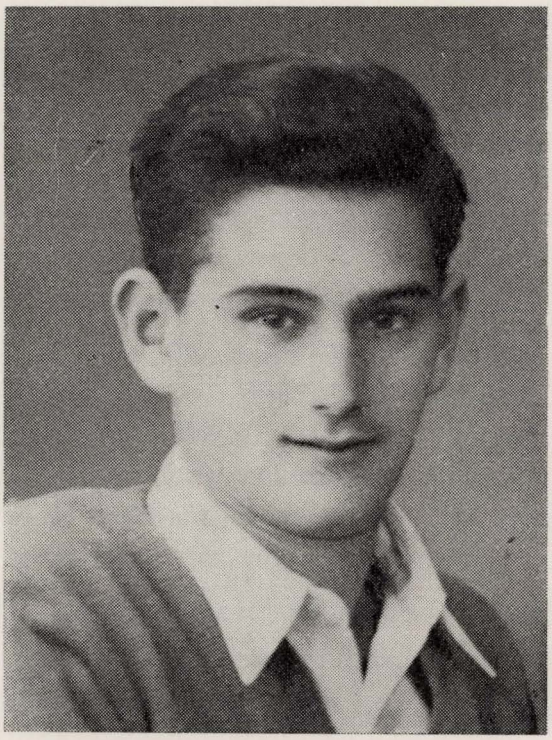
ידידיו המכבדו אברהם מערקער ז"ל דודו של אברהם מערקער ז"ל מארגנטינה.

אם אתה יכול לשלוח לי סיגריה „סטראנד", די געלע פעקלעך — בשביל כסף לשלם ברב תודות אשלם כי אני קשור בזה.

במלחמת הקוממיות

יוסף גרוסמן

יוסף גרוסמן נולד בחיפה, בראש חודש ניסן תר"צ. הוא היה ילד שני להוריו שושנה ואברהם, שהגיעו לארץ כחלוצים צעירים. יוסף נולד בעתלית אליה הגיעה המשפחה לאחר שהאב מצא את פרנסתו בעבודה במחצבות עתלית שספקו חמרי בנין לנמל חיפה ההולך ונבנה. השמחה בבית היתה רבה להולדת הבן לאחר הבת הכירה כרמלה.

יוסף גראַסמאַן

בהיותו בן שלוש חזרה המשפחה לחיפה ובנתה את ביתה, אחד הבתים הראשונים על מורדות הכרמל. בבית זה בילה יוסף עד יום מותו.

כבר מילדותו ניכרו בו רבות מתכונותיו, העדינות הנפשית, הבישנות וההסתגרות בתוך עצמו.

מפאת המצב הכלכלי הקשה בארץ נאלץ האב לחפש את פרנסתו מחוץ לגבולות עירו, כשהבריטים בנו משטרה בחדרה עבד שם וכשהקימו ביצורים ברפיח עבד גם באיזור זה ובחוסר ברירה עבד גם בסוריה. שמחה גדולה היתה בבית כשהאב הגיע הביתה. בתחילה היה זה בסוף השבוע אולם כשהרחיק אל מעבר לגבול לסוריה הגיע פעם בשלושה או ארבעה חדשים. ברור שעובדה זו חרתה עמוק את רישומה בילד הרגיש שהזדקק בכל מאודו לאב, לגבר בבית.

את השנים הראשונות! של בית הספר העממי למד ב„גרינשפון" ולאחר מכן עבר עם אחותו ל„גימנסיה ביאליק".

יוסף לא שקד בלימודים עיוניים, אך ידע לשקוד היטב על דברים שמצא בהם ענין. עד היום שמורות עבודות היד היפות שהכין מקטנותו, החל בעבודות רקמה בגן, וכלה בעבודות עץ מסובכות יותר בבית־הספר. את מלאכת כפיו אהב להגיש להוריו ולאחותו אותה אהב מעומק לבו ומוכן היה לעשות הכל למענה.

בכלל היה יוסף מסור מאד למשפחתו. שמור עדיין מכתב ממנו בו מספר יוסף לאחותו שהיתה במחנה עבודה בקבוץ שפיים, כי הוא ממלא את מקומה בבית בעזרה לאם ביודעו שכוחה אינו עמה. תכונותיו אלה התבלטו מאד בהולדת בת הזקונים למשפחה, ברוריה. הוא לא קבל אותה בקנאה כפי שילד מסוגל לקבל אחות צעירה, כי אם באהבה רבה ברכות ובהבנה שאין קץ לה.

משהגיע הגיל בו הולכים החברה לתנועת הנוער הצטרף יוסף ל„מחנות העולים" שהקן שלו היה קרוב מאד לביתו. בתנועה התגלה יוסף כחבר מסור לתנועה ולחברים. הוא לא התבלט, את מלאכתו עשה בשקט ובצנעה. גינת־הירק ופנת־החי עמדו לעיתים בראש דאגותיו ונהנה מאוד בשעות השקט והשלוה של הטיפול בפרחים ובחיות.

בן ארבע־עשרה היה כשעזב לראשונה לזמן ארוך את הבית הוא נשלח ללמוד בקבוץ חפציבה בגלל המצב הקשה שבבית והעדרות האב. מתוך המכתבים והפגישות ניתן היה להרגיש כי יוסף מרוצה מאוד. ההפתעה הגדולה ביותר היתה למשפחה במסיבת הסיום, יוסף לא סיפר דבר על השתתפותו בהצגה ונתברר כי הוא

הבישן, משחק את התפקיד המרכזי וממלא אותו בהצלחה מרובה. האוירה החפשית בקבוץ הצליחה כנראה להוריד ממעטה הבישנות וההסתגרות שעטף אותו, והתגלה בו צד חדש.

יוסף שמח היה תמיד בחלקו ונאות בכל עת לתת משלו לחבר. בשנה השניה ללמודיו בקבוץ הפתיע את המשפחה כשהופיע ליום הולדתה של אחותו הקטנה ובידו כמו תמיד מתנה מלאכת כפיו. וכשנשאל כיצד הגיע, סיפר על דרך הרפתקאות שחלקה בטרמפים ורובה ברגל, וזאת על מנת לשמח את האחות והמשפחה כולה.

לאחר שנתיים חזר יוסף הביתה לחיפה והחליט לכוון את למודיו לאפיק המקצועי ולא העיוני. באותה תקופה הגיע לארץ בן־דודו יוסי, מניצולי השואה לארץ שהיה מבוגר ממנו בשנתיים. משפחתו של יוסף הפכה למשפחתו של יוסי, כשהאחרון רואה בו אח של ממש.

בינואר 1948 נשאה אחותו הבכירה כרמלה, איש לא שער כי זוהי למעשה הפעם האחרונה בה רואים הם את יוסף.

מספר ימים לאחר החתונה עזב יוסף את הבית בפעם השניה לדרך ממנה לא חזר, הוא הצטרף לגרעין „המחנות־העולים" שיצא להכשרה בקבוץ „חולתה", בן 17½ היה יוסף כשיצא לעבודה בקבוץ, אך בתקופה זו גויסה ההכשרה אל שורות הפלמ"ח וחבריה לוו את השיירות בגליל ולאחר מכן עסקו בלחימה של ממש. יוסף השתתף בכיבוש אחסניה, טבריה ועין־זיתים. במשך כל התקופה הזאת לא שכח לשלוח מכתבים או פתקים בידי חברים — להורים כדי להרגיעם, כי „הכל בסדר ושלומו טוב". המשימה האחרונה בה השתתף היתה כיבוש צפת, ההתקפה הראשונה נהדפה ולאחריה כתב יוסף הביתה: „נכשלנו הפעם אך אסור להיכשל שנית"; מכתב זה הגיע כשיוסף כבר לא היה בין החיים. בהתקפה השניה, אכן, נכבשה המצודה החולשת על העיר צפת, אך יוסף לא זכה לראות זאת, הוא נפל לרגלי המצודה מצרור שנורה בלבו, והוא רק בן 18 אביבים.

מדברי חברים

„...הוא היה בכיתה הפורצת אשר הסתערה על המצודה, אש תופת נתכה ע"י האויב, שנים מחברי החוליה הססו מלהתקדם. „אולי נשכב: הן האש איומה!" אך יוסלה ענה: „כבר נסוגונו מפה פעם והפעם מוכרחים לקחת". החוליה קמה והסתערה, אך יוסף, בצעדו מספר צעדים, נפגע בכדור בחזהו ודומם ללא הגה הוציא את נשמתו.

ה„מצודה שלנו" הריעו הלוחמים בצעקות פרא, אך מרחק צעדים ספורים מהם שוכב חברם מתבוסס בדמו, כשעיניו ניבטות ל„מצודה", אליה כמה ועדיה לא הגיע"...

„...בעת המצור על רמות נפתלי, באפריל 1948, הצליחה שיירה לפרוץ את הדרך למשק הנצור, הביאה הספקה חיונית — חומרי רפואה, תחמושת והחשוב מכולם — מים. אנו קומץ הלוחמים שבמקום, הלכנו לקדם את פני מושיענו. כשהושטתי את ידי למפקד השיירה, כשניגש אלי מישהו מאחורי והתחיל לחבקני. סובבתי את ראשי וראיתי איזה ילדון צעיר מחזיק מקלע, ולהפתעתי הגדולה נוכחתי שבן־דודי יוסף עומד לפני, היה זה רגע מאושר, שנינו חבקנו איש את אחיו. הוא הגיש לי מתנה מימיה, קופסת סיגריות וחבילה בגדים נקיה. רק אנשים אשר חיו במשך שבועות ארוכים בקבוץ נצור ומפגז תדיר, יודעים מה פירושם של אלה. הוא סיפר לי כי התנדב ללוות שיירה זו במיוחד, כדי לפגשני... מילותיו האחרונות היו „היה חזק"...

...„יום הולדתו ה־18 היה ללוחמי כנען יום חג. חבילה רבת מידות של מיני מאפה ומתיקה הגיעה, מעשה ניסים — ואכלו החבריה בששון ושמחה. כי כבר שבועות לא ראו לחם".

...„בקרב על עין־זיתים, כשהתפרץ עם חבריו, לא עט על השלל, אלא, בעינים משפלות למראה ההרס והחורבן, הסתיר כמה מזכרות צנועות בכיס".

...„כשאני נזכר ביוסף אני רואה אותו כפוף על השתילים הרכים אשר נטע בפינה לזכר שני חבריו־חברינו שנפלו. למרות האימונים המעייפים, הפעולות בלילות ללא שינה למרות הידיעה על המאורעות בארץ, למרות כל אלה מצא את השקט הנפשי לחזור מדי יום ביומו לאותה פינה צנועה שליד המועדון, להשקותה, לעשבה ולטפחה. הוא היחידי מבין חבריו שמצא את הכוח להתגבר על המתיחות ללא פורקן, אשר לכאורה לא הצדיקה את הדאגה לטיפול בפרחים ובשתילים מספר. הכל חיכו כל רגע לחדשה מרעישה, לפקודה כי תבוא; אך יוסלה בחיוך על שפתיו, פנה למקום זה כדי להציב לשני חבריו ציון.

מה כואב הלב בזכרך, כי גם הוא בין הנופלים.

צר לי עליך אחי, נעמת לי מאד.
לא בכינו על נפשך
אבל נפשותנו היו בוכות.
נפשותינו אינן אנשי צבא, הן בוכות במות אחותן.
הלא תסלח להן.
הלא גם נפשך בכתה עליך, היא הכירה אותך יותר מכולנו, כי היית שלה.

הוי, שנפשותינו אינן אנשי צבא, ואינן מלמדות חכמה, הן בוכות בצר להן.
הן ילדות קטנות...
אתה היית ילד יותר מנפשך!
אהבת.
ואפשר שלא ראית את ענן האהבה שהלך לפניך.
אנחנו ראינו אותו!
חבל שלא אמרנו לך זאת מקודם.
ואולי אפשר שלא יכולנו להגיד.
אנחנו אנשים פשוטים, ומקמצים במחמאות
ענן של אהבה!
כן, זה לא מחסה מגן מפני אש!
היום לא מנצחים באהבה. אפשר שמחר, מחרתיים ינצחו באהבה?!
מי יתן וכן.".

...„בעצם תרועת הנצחון על כיבוש המצודה נפלה הידיעה, כי שני חברים נפלו. נשארנו המומים לשמע בשורת פתע זו. אחד הנופלים היה יוסלה, בחור שקט ומסור, חבר ורע למופת...". „היש ניחומים לחיים, אשר עוד לא הנצו? הלב כואב ואין מנחם"...

היית פשוט: אדם.

צבי משה

צבי טופמן - ציון לנפש

צבי היה הילד השני משׁשת הילדים, חמישה בנים ובת אחת, של חיה ומנדל טופמן. מנדל, אשתו וארבעה מילדיהם נספו באושביץ, — השם ינקום דמם! כל משפחת טופמן, פרט לבנם הבכור דוד, התחנכו על ברכי הבונד. חיה אשת מנדל, היתה אשה אינטליגנטית ועסקנית פעילה ב„בונד" בעירה — ניישטעטל (נובו־מיאסטו). בהשפעתה נרתמה המשפחה כולה לפעילות במפלגת הבונד. היא גם השפיעה שמנדל ינטוש מקומו המכובד כחצוצרן ב„קפליה" (להקה) של אביו ה„כלי־זמר" שמואל טופמן („קעפקה") וילך ללמוד מקצוע הספרות. מנדל פתח מספרה והתפרנס בכבוד.

מדי פעם, כאשר שמואל ראה צורך לחזק את הקפליה שלו למען יוכל לעמוד בהתחרות עם „כלי־זמרים" מהעירות הסמוכות, היה פונה לבנו מנדל, והלה נענה בחיוב... יוצא דופן בין ששת הילדים היה הבן הבכור דוד. מקטנותו התרועע רק עם „שקצים", והיה מנערותו קומוניסט נלהב.

כאשר קלגסי היטלר, ימח שמם! עשו יד אחת עם הרוסים וחלקו ביניהם את פולין, ברחו דוד ואחיו צבי לרוסיה הסוביטית, וכאן נפרדו דרכיהם. כקומוניסטים רבים אחרים, זכה גם דוד לטפול טוב וחברי... הרוסים האשימוהו בריגול נגד רוסיה המועצתית — לטובת הפשיסטים ההיטלרים.... והושלך לכלא... ברם, כל זאת לא העכיר את רוחו ואמונתו העוורת בקומוניזם, כפי שקרה לקומוניסטים רבים וטובים... והוא נשאר נאמן לרעיונו. אחרי שרצה „עוונו" בגן העדן הסוביטי, התגייס לצבא הפולני — שבראשו הגנרל ברלינג ו־וונדה וסילבסקה. בפולין המשוחררת הגיע דוד לדרגה גבוהה ומכובדת, מונה לקצין מחוז — סטארוסטה. הקומוניסטים החשיבו את השטח המוניציפלי והושיבו בעמדות המפתח את האנשים „שלהם" המהימנים ביותר. לאחר מכן קיבל תפקיד בכיר במשרד המסחר והתעשיה של הממשלה הפולנית. הוא נשא לאשה חברה לדעה, שילדה לו שני ילדים.

ואולם, על מידת שביעות רצונו של דוד ממעמדו הרם ואשרו מהחיים החדשים בפולין, יעיד מכתבו לאחת מחברות הנעורים שלו, ש. ר. הנמצאת בארץ. במכתב זה מביע דוד את צערו העמוק על שנבצר ממנו להיות יחד עם אחיו צבי, שריד המשפחה שבחר לרעות בשדות ישראל.

צבי לחם אף הוא נגד הנאצים בצבא הפולני, והצטיין באומץ לבו ובתושיה בקרבות. לאחר ששוחרר מהצבא נפגש עם אחיו דוד בלודז'. ברם, הוא לא הוקסם ממעמדו הרם של אחיו, יצא לגרמניה עם אחד הקבוצים ומשם העפיל לארץ־ישראל. אניתו הגיעה לקרבת נמל חיפה, נתפסה על־ידי הצי הבריטי ואנשיה הוגלו לקפריסין.

צבי „הוגנב" על־ידי ה„הגנה" והועבר לארץ־ישראל, באשר היה מקלען מצוין וסייר אמיץ־לב. הוא מצא את מקומו באחד הקבוצים בעמק הירדן, שם נלחם עם פרוץ קרבות תש"ח; השתתף במאמצים הנואשים של גדודו ואנשי הישובים מעמק הירדן, להדוף את הסתערותם של חילות ירדן, סוריה ועירק.

באחד הסיורים הנועזים נפל חלל. מועצת עמק הירדן הנציחה את זכר הגבורים שנפלו על הגנת העמק, בגן מיוחד בעיירה צמח. שמו של צבי חרות על גבי לוח השיש יחד עם שמות כל המגינים שחרפו נפשם על הגנת ישובי עמק הירדן. זכרו יהיה ברוך ושמור בלבות בני עירנו לעד.

י. זאַנדער

די פרשה פון צבי טופמאן הי"ד

געפאַלן אין קאַמף ביים קיבוץ חוקוק, ו' אלול תש"ח

א בריוו צו זיין חבר פינטשע לעסער אין אַרגענטינע

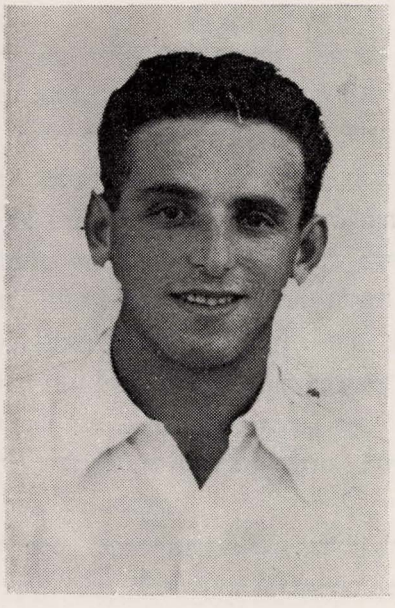
דגניה ב', 48.2.18

שלום, ליבער חבר פינטשע!

גלייך ווי ס'האָט זיך אַנגעהויבן דער קריג בין איך אַוועק פון דער היים און פאַרלוירן דיין אַדרעס. וויפל איך האָב זיך באַמיט אים צו געפינען האָט נישט געהאָלפן. גלייך ווי איך בין געקומען קיין ציפערן האָב איך געבעטן ביי זאַנדערן דיין אַדרעס, ער האָט מיר געראטן שרייבן צו אברהם מערקער. איך האָב געשריבן און קיין ענטפער נישט באַקומען. און אַט האָב איך באַקומען דיין בריוו. דו קענסט זיך נישט פאַרשטעלן וויפל פרייד דער בריוו האָט מיר פאַרשאַפט. און אַט שרייב איך אַנטוואָרט:

טייערער פינטשע! אין יאָר 1939 בין איך געווען ביי די דייטשן דריי חדשים און דערנאָך בין איך מיט דווטשען אַוועק קיין רוסלאַנד. די ערשטע צייטן האָב איך שווער געאַרבעט ביז איך האָב זיך אויסגעלערנט די שפראַך. דאַן בין איך אַוועק זיך לערנען און האָב געענדיקט צוויי קורסן וויסנשאַפטלעכן אוניווערסיטעט (היסטאַריישן פאַקולטעט). ווען עס האָט אויסגעבראַכן דער קריג בין איך פרייוויליק אַוועק אין דער רויטע אַרמיי און אין קאַמף דערגאַנגען ביז ראַווענע, נאָכער בין איך אַוועק קיין סיביר און געענדיקט אַ מיליטעריש שול און געוואָרן אַ לייטענאַנט.

נאָך דעם ווי איך בין דעמאָביליזירט געוואָרן האָב איך געהאַרעוועט שווער און געליטן הונגער, קעלט און קראַנקייט. אַבער איך האָב דאָס אַלץ איבערגע־

צבי טופמאַן

לעבט און בין געזונט ווי אייזן... דוווטשע האָט אין רוסלאַנד געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט און ויך קאַנסערוואַטאָריע. נאָכן קריג האָט ער געאַרבעט אין סאָוויעטישן אויסערן־מיניסטעריום און לסוף איז ער געקומען קיין פוילן און פאַרנעמט אַ גרויסן פאָסטן

אין די ראַמען פון דער פּוילישער רעגירונג. ער איז וויצע־מיניסטער.

קומענדיק פון רוסלאַנד קיין פּוילן בין איך געווען ביי דוווטשען און געלעבט גליקלעך. דאָך האָב איך געזען, אַז עס איז נישט דער פּלאַץ צו בלייבן אויף די קברים פון אונדזערע עלטערן, שוועסטער און ברידער, און האָב זיך געלאָזן אין וועג אויף עליה ב׳ און געקומען מיט דער שיף טעאַדאָר הערצל קיין ציפּערן, פון דאָרט קיין ארץ־ישׂראל, וווּ איך האָב אַנגעהויבן אַ גליקלעך לעבן. איך האָב געאַרבעט אין גאַרטן און זיך געקוויקט מיט דער שיינקייט פון די ווירטשאַפטן און מיט דעם גאַנצן לעבן אין לאַנד.

און אָט האָט זיך אַנגעהויבן... דאָן בין איך פּריי־וויליק אַוועק דאָרט, ווו עס איז מיין פּלאַץ ביים איצטיקן מאָמענט. איך קעמף מיט לייב און לעבן פאַר אַ גליקלע־כער צוקונפט פון אונדזער פּאָלק. איך האָב שוין בא־וויזן צו פּאַרנעמען אַ געוויסן פּלאַץ אין דעם צבא עברי... איך ווייס נישט וואָס עס וועט ברענגען דער מאָרגן. דערווייל לעב איך גוט און בין גליקלעך, וואָס איך קען נעמען אַן אַנטייל אין לעבן און אין קאַמף פאַר די צוקונפט פון יידישן פּאָלק.

ליבער פּינטשע! וואָס שרייבסטו אַזוי ווייניק? וואָס הערט זיך ביי דיר? וואָס מאַכסטן מיט געזונט? צי האָסטו שוין געהיראַט? וואָס מאַכט דיין מאַמעשי, טאַטעשי, באַלטשע און מאַשקע? וואָס מאַכט דיין זיי־דעשי און באָבעשי? וואָס הערט זיך ביי דיין פעטער בינעם? צי איז וועד לעבן געבליבן פון דער משפּחה פון דיין פעטער פרץ? שרייב מיר געוני וועגן אַלעס וואָס איך בעט. איך וועל דיר גלייך ענטפערן. ווי לאַנג איך לעב פאַרגעס איך נישט אין מיינע חברים... איך געפין זיך איצט נישט אין אַפּיקים, אָבער פון צייט צו צייט קום איך אַהיים און אויב נישט, שיקט מען מיר איבער די בריוו, אַזוי אַז דו קענסט שרייבן אויף דעם אַלטן אַדרעס. פאַרבלייב געזונט, האַרציק געגריסט און געקושט. גיב איבער האַרציקע גרוסן דיין טייערער משפּחה ווי אויך אַלע מאַגעלניצער. שלום ולהתראות במדינה עברית.

לכבוד משפּחת זאַנדער,

נאָך 10 וואָכן האָב איך זיך אַנגענומען מיט דרייסטקייט צו מעלדן אייך וועגן דעם אומגליקספאַל וואָס עס האָט פּאַסירט מיט צבי טופמאַן ז״ל. דאָס האָט פּאַסירט דעם 10טן סעפּטעמבער (ו׳ אלול) תש״ח. עס איז אַרויס אַ מחלקה אויף אַ סיור, אויסשפּיר, צווישן זיי אויך צבי. צוריקקומענדיק האָבן געפּעלט צוויי מאָן. אויפן צווייטן טאָג איז מען אַרויס זוכן; מען האָט געגעבן נאָך צוויי קרבנות, אָבער אָן פּאָלגן, מען האָט גאָרנישט געפונען. עס איז געווען אַ קלאַנג, אַז זיי זענען אַרייַנגע־פאַלן אין געפּאַנגענשאַפט. ביזן היינטיקן טאָג איז קיין שום ידיעה נישט פאַראַן. איידער ער איז אַרויסגעאַנגען, האָט ער מיר איבערגעלאָזט אייער, ווי אויך זיין ברודערס אַדרעס. האָלט איך פאַר אַ הייליקן חוב אייך דאָס איבער־געבן. צום ברודער קען איך זיך נישט דעצידירן צו שרייבן וועגן דעם פאַל. שרייבט איר אייער מיינונג וועגן דעם. אפשר איז כדאי נאָך צוואַרטן אַ שטיקל צייט צו וויסן טאָן זיין ברודער.

אייער אומבאַקאַנטער משה מילער

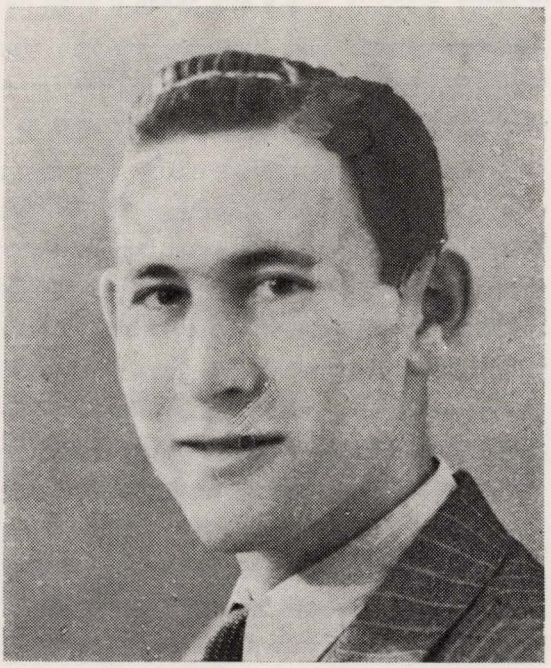
מ. נומברג

דוד יהודה ליבסטר הי"ד

נפל ביום ט' תמוז, תש"ח — 16.7.48 בקולה

מטובי הנוער בהרצליה, חמוד ודגול. אהוב על כולם. בן למשפחה מיוחסת מושרשת היטב בתורה ובחסידות.

אביו אלימלך ליבסטר ואמו יעל שיחיו, מבין ראשוני המתיישבים בהרצליה וממייסדיה. מותיקי ה־מושבה אביו עסקן ציבורי מוכר וידוע. בר־אוריין ובר־חכים, מחנך הוא את בניו לתורה ולתעודה.

דוד ליבסטר

בנו דוד מקבל חנוך יהדותי באוירה נאצלה של מסורתיות ישראלית. נולד בורשה ובהיותו בן שנה בא לארץ ביחד עם הוריו הקובעים את מקום מושבם בהרצליה. המושבה בשרון, שאת יסודותיה מניחים קומץ אנשים, שהשאירו אחרי גוום את הנוחיות בארץ מגוריהם ותוקעים יתד בארץ השוממה של הסביבה הבלתי מיושבת הזאת בשנים אלו.

דוד יהודה ז"ל, שהיה אגב, התינוק הראשון בהרצליה בזמן עלייתם של המתיישבים הראשונים על אדמת המושבה, קולט לתוכו את האוירה הספציפית של מושבה עברית טהורה אשר מסוגלת לתת לבניה יותר מקוריות יהודית מאשר הכרכים הגדולים בארצות הנכר.

הוא חדור לאומיות ואהבה למולדת, ביחד עם זה משמש סמל לטוהר הלב והאצילות. נפשו היא התמזגות נפלאה מתכונותיו של הסבא החרד לדבר ה' היושב על התורה ועל העבודה וסגולותיו של אביו המוכתר במידות ומעלות תרומיות, השופע פק־חיות המוכר והנערץ בכל חלקי המושבה.

דוד ז"ל הולך בדרכי אבותיו בהיותו בן נאמן לעמו ולארצו, למד בבית הספר הכללי במושבה אח"כ סיים את בית ספר התיכוני למסחר בתל־אביב. בעתות הפנאי משתלם בתלמוד. בעל נימוסים, שקט וצנוע. והוריו ומשפחתו מתגאים בו.

היה חבר „ההגנה" ובתור איש השורה התגייס לצבא עוד בטרם חל עליו צו גיוס. הוא לחם בחזיתות שונות, הצטיין במלחמה נגד האויב האכזרי. כמו בחיים האזרחיים כן בצבא ניגש למלא את תפקידו בשלמות ובהתמסרות. בלי שום רתיעה ומורך נמצא בשורות הראשונות של החזית עד שנפל על הגנת המולדת במערכת על קוליה ביום ט' תמוז תש"ח 16.7.48 הובא לקבורה בנתניה.

כתדהמה ניתך האסון על משפחת ליבסטר הכבודה, שאבד להם בן מחמד נפש, למושבה הרצליה — בן נאמן ויקיר ולארץ כולה לוחם מצויין, וחיל אמיץ שהרווה בדמו את אדמת הלאום והשקה בתמצית לשדו את הארץ הקדושה.

התכונן לבוא בברית הנשואים. והנה לפתע פתאום — ניתק פתיל חייו של העלם הצעיר והחינני על ידי מרצחים שפלים ופולשים מוסתים והוא רק בן כ"ג שנה.

הכרתיו בהיותו בהרצליה ואני חש באבלם הכבד של בני משפחת ליבסטר־בלס. תהא נפשו צרורה בצרור החיים של אלפי נשמות הגבורים שנהרגו על קדושת ה'' והגנת המולדת וה' ינקום דמו.

„היסוד", שבועון חרדי־דתי, כ"ט תמוז תש"ח — 5.8.48

מרדכי שינפרבר

בן דוד והינדה. נולד בי"ד אדר תר"צ בירושלים וקבל את חינוכו בב"ס עממי „נצח ישראל" בחיפה. בעברו לחיי עבודה בחר במקצוע המסגרות והיה לומד בערבים בבה"ס המקצועי שליד הטכניון.

מרדכי שינפרבר — חייל צה"ל, נפל בקרב בשנת תש"ח

הצטרף לגרעין הכשרה „בשרשרת" של תנועת „בני עקיבא", במושב שדה־יעקב. שם התגייס למשטרת הישובים העבריים, שירת במשק אלונים ולאחר־כן חזר לבני־משפחתו. זמן קצר לאחר שובו לחיפה פרצו הקרבות בארץ ומרדכי העמיד את עצמו מיד לשירות ההגנה. נשלח לתפקידי שמירה בעמדות מסוכנות בחיפה והיה אחראי להן ולמשפחות שגרו במקומות המבודדים. באחת ההתקפות על עמדה סמוכה נפצעו כמה מגינים ולא היתה אפשרות להוציאם משם. מרדכי ניגש אז למקום תוך הסתכנות רבה ותחת אש בלתי פוסקת גרר את הפצועים למקום מבטחים.

עם התגיסותו לשרות מלא נשלח לקורס מפקדי כיתות בו הצטיין ונתמנה סמל. אם כי משפחתו היתה זקוקה לעזרת מחלקת הסעד למשפחות החיילים, לא מיהר לסדר עבורם את העזרה אלא דאג קודם להורי פיקודיו.

לחם בקרבות דגניה ובגליל העליון. נפל ביום ג' תמוז תש"ח — 10 ביולי 1948, כשנשלח לפרדס חורי ליד משמר הירדן, כדי למנוע בעד מסתננים משורות האויב לתפוס את השטח. בהגיעם למקום ניתקלו במארב של האויב שפתח עליהם באש חזקה. מרדכי נפגע בקרב זה ונפל חלל. נקבר בראש־פנה בבית הקברות הצבאי.

מרדכי שיינפרבר ז"ל
נפל בהגנת משמר הירדן ביום ג' תמוז תש"ח
וטמון בקבר הצבאי בראש פינה

לכבוד
משפ. שינפרבר
רח' החלוץ 5
ח י פ ה

טז' תמוז תש"ח, 22.7.48

משפחה יקרה,

הנני מצטער מאוד להודיעכם על מותו של בנכם היקר מרדכי שינפרבר ז"ל אשר נפל בקרב על הגנת הגליל העליון ביום שבת ג' תמוז (10.7.48) מרדכי ז"ל הובא לקבורות ביום ד' תמוז תש"ח (11.7.48) בבית הקברות הצבאי בראש פינה.

הודות לעוז רוחו ולכושר עמידתו של מרדכי ז"ל וחבריו סוכלה מזימת האויב והגליל העליון נשאר עברי.

מרדכי ז"ל היה מפקד אמיץ ולא נרתע מכל תפקיד ומשימה אשר הוטלו עליו.

זכרו של מרדכי ישאר תמיד בקרב גדודינו.

פקד גדוד 23.

לכב' ישראל זונדר ומשפחתו.

מאז שבא לנו האסון הגדול, עבר כבר חודש וחצי והורי לא יכולים להתאמץ לענות לו על מכתבו ודוחים את ענין הכתיבה מפעם לפעם. אני רואה שהזמן עובר והורי לא כותבים אז לקחתי על עצמי לענות.

לפי דרישתו אני שולחת לו שתי תמונות מאת אחי מרדכי ז"ל, אחת כשהוא היה נוטר בגיל 17, והשניה בגיל 18. כשהיה בן 16 וחצי נכנס להיות נוטר, בן 17 וחצי התגייס לצבא ובן 18 ושלושה חודשים נפל. אחרי שלושה חודשים ראשונים שהיה מגויס, ראו מפקדיו את גודל כשרונותיו ושלחוהו לקורס מ"כ. אחרי שלושה חודשים שהיה מפקד עלה לדרגת סגן מ"מ.

במשך כל שמונת החודשים שהיה בצבא היה בכמה חזיתות ותמיד חזר בריא ושמח, וגם כשיצא בפעם האחרונה חשב שיחזור כתמיד, ולא חזר.

הנני מצרפת בזה את מכתב מפקד הגדוד שקבלנו.

מרדכי ז"ל נולד ב־14.3.30 ונפל ב־10.7.48.

מרדכי נכנס להגנה בגיל 14.

שינפרבר ברכה

יום ב' יח' תמוז תש"ח 23.8.48

לכ' ישראל זונדר

קבלנו את מכתבך אחרי שבת, כך שלא יכלנו (וגם לא ידענו עבור מה) למסור לך את כל הפרטים אשר הנך מעונין בהם. והיות והורי אינם יכולים לכתוב עדיין, כותב אני לך את הפרטים האלה: מרדכי ז"ל גמר בי"ס עממי "נצח ישראל" במשך הזמן הזה היה חבר ארגון "בני־עקיבא" ובגיל 14 נכנס לארגון ההגנה. נולד בשנת תרפ"ז בחודש אדר בפורים, בירושלים. נכנס להגנה בגיל 14, לגדודי הנוער, שם השתתף בפעולות השגרתיות, הדבקת כרוזים, שמירות וכו'. בגיל 15 התגייס להכשרה חקלאית למשך שנה וחצי. בגיל 16 וחצי התגייס לנוטרות עבר בית־ספר מיוחד ואחרי־כן שירת שנה בקיבוץ "אלונים". חזר לחיפה ונכנס לשרת בגדוד מכבי־אש מתנדבים. משם הועבר לחי"ש בתחילת המאורעות ושם השתתף בפעולות הגנה ושמירה ותמיד היה בתפקיד מפקד עמדות.

על אף גילו הצעיר נשלח לפעמים לפקד על מבוגרים ממנו ולפעמים היו אלה למעלה מ־10 איש בעמדה, ובעמדות מפתח גדולות, כי כבר אז הוכר כשרונו של מרדכי ז"ל וידיעותיו הרבות בנשק. למחרת ה־29 בנובמבר התגייס גיוס מלא, וזוכרני פעם אחת היה חולה ונשלח הביתה, שכב חולה כ־3 ימים, ואחר כך קיבל חופשה של שבוע, אבל הוא לא נשאר בבית על אף דמעותיה של אמי, כי אמר שאינו יכול לשבת בחיבוק ידים בעת שיריות רועמות בחוץ, ויצא באותו שבוע חזרה לעמדה

כמו כן, השתתף בפעולות חבלה בחיפה והסביבה, לאחר מכן נשלח לחניתה, שם נשלח לקורס מ.כ. היה מפקד מאמן ויצא לחזית יחיעם, דגניה, משמר הירדן פעמיים, כמו כן השתתף בפעולות כיבוש בכפרים ערביים בגליל. היה מפקד אהוב על אנשיו וחבר אהוב על כל חבריו. ידע לדאוג לאנשיו בכל המובנים, אפילו בשטחים שלא נגעו לו, למשל, כשאחד מאנשיו טען שאשתו לא קיבלה כסף זה חודשים והיתה נמצאת בהריון, אזי ביזבז חצי יום חופש לשם סידור ענינו של אותו אדם. היה עליז וחביב.

הועבר ליחידה אחרת וכאן קיבל העלאה לדרגת סגן מפקד מחלקה, והיה מועמד לקורס מפקדי מחלקות. ופתאום נגדע האילן הצעיר ולא זכה למלא את כל שאיפותיו אשר כה שאף להם, לחיות ולבנות בית לעצ־מו. ביום המר ג' בתמוז תש"ח — 10.7.48 נפל אחי מרדכי היקר בקרב על משמר הירדן בו השתתף בתור מפקד מחלקה (בלתי מוסמך) בפעם הראשונה. נקבר בראש פינה בה' תמוז תש"ח בבית הקברות הצבאי והוא בן 18 יהי זכרו ברוך.

הנני מצרף לך בזה את החוברת "ניב" אשר בקשת, אולם אבקשך לשלוח אותה חזרה משום שאין לנו אחרת. יעקב שינפרבר

אויסצוג פון יעקב שיינפאַרבערס בריוו

אַ ברודער פון מרדכי שיינפאַרבער

מרדכי ז"ל האָט געענדיקט די פאָלקס־שולע "נצח ישראל". געווען אין אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע "בני עקיבא" פון הפועל המזרחי. צו 14 יאָר איז ער אַריין אין דער "הגנה", אין די יוגנט־בריגאַדעס, אָנטייל גענומען אין קלעבן אומלעגאַלע דרוק־פלאַקאַטן, שמי־רות א.אַ.וו.

געבוירן געווארן איז ער אין ירושלים, פורים תרפ"ז. צו 15 יאָר האָט ער זיך מאַביליזירט אויף לאַנווירטשאַפט פאַרבריינטונג אויף אַנדערהאַלבן יאָר. צו 17 יאָר האָט ער זיך מאַביליזירט צו דער פאָלקס־מיליץ און געענדיקט אַ ספעציעלע שולע דערויף. געווען איין יאָר אין קיבוץ אלונים, צוריקגעקומען קיין חיפה און אַריינטגעטרעטן אין די פרייוויליקע פייער־לעשער.

מיטן אויסברוך פון קריג קעגן די אַראַבער איז ער באַלד מאַביליזירט געווארן אין דער פעלד־אַרמיי (חיל־שדה — חי"ש) פון דער "הגנה" און שטענדיק אַלס קאָמענדאַנט פון פאָזיציעס איבער פיל עלטערע סאָלדאטן פון אים. איצט איז ער שוין געווען אַן אונ־טעראָפיציר און געזאָלט גיין אויף אַן אָפיצירן־קורס.

געפאַלן איז ער אַלס אָפיציר (כאָטש נישט קיין דיפלאָמירטער(אין קאַמף ביי משמר הירדן, ג' תמוז תש"ח — 48.7.19. באַגראָבן געווארן אין ראש פינה ה' תמוז תש"ח 48.7.12.

כבוד זיין אַנדענק.

במלחמת ששת הימים

רחל (לענגאַ) שרגא

אונדזער זון גדעון מנחם שרגא

דעם 13טן פעברואַר 1941 איז ער געבוירן געוואָרן. „געפאַלן אויף דער וועלט אַ שיין קינד". אַבער גע־קרענקט זייער אַ סך אויף די קינדער־קראַנקייטן. כ׳האָב אים געפלעגט און געציטערט איבער אים. אַ קינדער־פראָפעסאָר האָט מיר צוגעזאָגט און דער צוזאָג איז מקוים געוואָרן: ער וועט אויסוואַקסן אַ געזונטער מאַן.

מיר האָבן מנחמען אַפגעגעבן אין אַ פּריוואַטער פרעבל־שולע (גן ילדים) צו צוויי יאָר און זיבן חדשים איז געבוירן געוואָרן אונדזער טאָכטער אראלה צו לאַנ־גע יאָר, און איך האָב געמוזט גיין אַרבעטן ביי מיין פאַך — דאָמען־שניידעריי, צוליב די שווערקייטן אויס־צוקומען פון מיין מאַנס אַרבעט בעת דעם צווייטן וועלט־קריג.

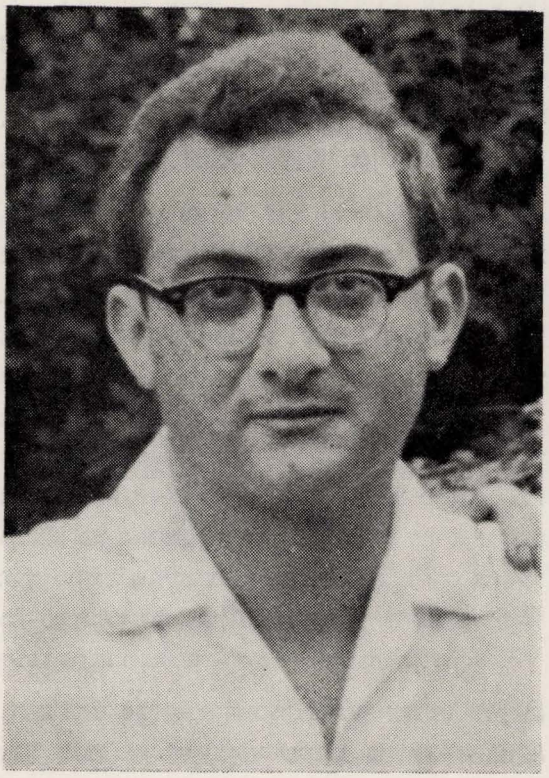
שוין אין די פריסטע קינדער־יאָרן האָבן זיך אַרויס־געוויזן זיינע פעיקייטן. די ערשטע פרעבליסטין האָט באַצייכנט זיין זינגען, טאַנצן און וואָכזאַמקייט ביים שפילן זיך. די צווייטע פרעבליסטין, וועמ ער איז שוין אַלט געווען 5 יאָר, האָט דערציילט: כ׳מוז מנחמען באַהאַלטן איז קיך בעתן אייגאַרדענען אַ גרויסע פאַר־ווייטונג, אַדער ביים דערציילן מעשהלעך, ווייל... ער קאַנקורירט מיט מיר.

שפילנדיק האָט ער זיך זיך אויסגעלרנט לייגען און שרייבן, אַזוי אַז מען האָט אים געוואָלט אַרייג־נעמען גלייך אין דער צווייטער קלאַס פון דער רעלי־גיעז־נאַציאַנאַלער שולע „בילו" אין תל־אביב.

אַן עפּיזאָד, וואָס באַצייכנט זיין רייפן דענקן איז פאַרגעקומען אין יענער צייט: זייענדיק אין בית־לחם מיט אַ קריסטלעכן גאַסט, וואָס האָט אונדז אייגעלאַדן זען זיינע הייליקטימער, האָבן די גלחים אים געוויזן אַ ליאַלקע, וואָס סימבאָליזירט יעזוסעס געבורט. קומע־דיק אין דער פרעבל־שולע האָט ער דערציילט מיט שפּאַט, אַז די גויים האַלטן אַ ליאַלקע פאַר אַ גאָט...

דערפאַלגן אויפן געביט פון בילדונג

מעגלעך, אַז דער לייענער וועט טראַכטן, אַז איך טרייב איבער, ווי דער שטייגער איז ביי יעדער מאַמע. אָבער דער אמת איז, אַז כ׳גיב איבער פיל ווייניקער ווי ס׳איז געווען.

גדעון מנחם שרגא, אונדזער זון, געפאַלן אין ירושלים תשכ״ז

ווי געזאָגט, האָט ער געקענט אַריינטרעטן אין דער צווייטער קלאַס. לויטן ראָט פון קרובים און פריינד האָבן מיר עס נישט געטאָן. פאַרשריבן אים אין דער ערשטער קלאַס. דאָס לערנען אויף אַלע געביטן איז אים לייכט אָנגעקומען. אָחוץ לייענען, שרייבן, תנ״ך און אַנדערע לימודים, האָט ער אויך געזונגען, שיין געשפּילט אויף אַן אַקאָרדיאָן, פידל. אַפילו מיידלשע מלאכות, ווי שטריקן און העפטן, האָט ער זיך אויך אויסגעלערנט מיט גרויסע אויסצייכענונגען.

וועמ ער האָט געענדיקט די פאַלקס־שולע „בילו", האָט דער דירעקטאָר פאַרגעלייגט, מיר זאָלן אים פאַר־שרייבן אין דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער גימנאַזיע אויף

צייטלין־גאַס אין תל־אביב. דער לערער פון תלמוד, ה׳ לעבל, לייגט פאַר מ׳זאָל אים אַריינגעבן אין דער ישיבה פון תל־אביב. ער איז אָבער אַריינגעטרעטן אין דער גימנאַזיע.

לערנענדיק אין דער פאַלקס־שולע האָט מנחם זייער פיל געלייענט היסטאָרישע ראָמאַנען און אַנדערע ביכער אין עבֿרית, ווי אויך די טעגלעכע צייטונגען.

די אָפּקלאַנגען פונעם חורבן און אומקום פון די יידן אין אייראָפּע און באַזונדערס אין פוילן האָבן אים זייער גערירט. ער האָט זיך פאַראינטערעסירט כאָטש דורך דערציילן קענען זיין באָבע־זיידע, פעטערס און אַנדערע קרובים. כ׳האָב אים דערציילט, אַז כ׳בין געבוירן אין מאָגעלניצע, גריצער קריין, וואָרשעווער וואיעוואָדסטוואָ, קאָנגרעס־פוילן, ד״ה פוילן, וואָס איז געווען אונטערן רוסישן רעזשים ביזן יאָר 1915,

דער פאָטער מיינער, חיים־מאיר לענגאָ, איז געבוירן אין קאָזשעניץ. לויט דער פאַמיליע־טראַדיציע געשטאַמט פון באַרימטן קאָזשעניצער מגיד. געלערנט אין חדר מיט אייגעם פון רבינס הויף ר׳ אהרלע. שפּעטער איז דער זעלבער געווארן דער קאָזשעניצער רבי און מיין פאָטער איז געפֿאָרן צו אים אויף אַ שבת־חנוכה, אַ שבועות, אַדער אַן אַנדערן יום־טוב. דער פאָטער האָט התונה געהאַט מיט אונדזער מוטער רעלע גוטמאַן פון מאָגעלניצע און באַזעצט זיך דאָרט. זי האָט אויך געהאַט אַ יחוס־צעטל פון פאָטערס צד: אַן אייניקל פון באַווסטן למדן און פרומען ייד ר׳ לייבעלע רייזע־לעס; פון איר מוטערס זייט — רחל יחזקאלס.

דער פאָטער — אַ הויכער, שיינער מענטש. געקענט אויך רעדן און שרייבן אַ שיינעם פויליש. געווען אַ זייגערמאַכער, אַ גאָלדשמיד, און געהאָט „גאָלדענע הענט״ געעפנט אַ געשעפט און געצויגן דערפון שיין פרנסה. פאַרנומען שנעל אַ בכבודיק אָרט אין מאָגעלניצע. אויסגעוויילט געוואָרן אַלס סעקרעטאַר פון די יידישע האַנטווערקער אין שטאָט, ווי אויך אַלס ראָטמאַן און לאָנגיאָריקער וויצע־בירגערמייסטער (לאָווניק) פון שטאָט.

אין די ראָמען פון זיין געזעלשאַפטלעכער פאָרשטייערשאַפט האָט ער אָפּגעגעבן אַ סך צייט און מי פאָר די יידישע אָרעמע מענטשן, וואָס האָבן ביי אים געפֿינען אַ שטענדיקן גרייטקייט צו העלפן.

די מוטער, רעלע, ע״ה, האָט געטאָן גוטס אויף איר „פריוואָטן חשבון״. געשיקט מיך ביינאַכט, קיינער זאָל נישט זען, מיט סעפּלעך יויך און פלייש פאַר אָרעמע קראַנקע און אלמנות מיט יתומים, וואָס זענען געבליבן אָן אַ שפּייזער.

כ׳געדענק ווי ס׳זענען אים געקומען טרערן אין די אויגן, הערנדיק ווי סהאָבן נישט געהאַלפן די גוטע טאַטן פון מיין מוטער ע״ה, און זי איז געשטאָרבן ביי דער זעקסטער קימפּעט, זייענדיק אין גאָנצן 37 יאָר אַלט, איבערלאָזנדיק אַ 13־טאָגיק קינד, ראובן־בנימין און נאָך 5 קינדער. איך, אַלס די עלטסטע, זייענדיק נאָך אַ קינד, האָב געמוסען אויף זיך דעם עול פון זיין אַ מאַמע צו די 5 יתומים און אַ באַלעבאַסטע פון דער שטוב. הערנדיק די ליידן, וואָס מיר יתומים,זענען אויסגעשטאָנען אין דריי יאָר אָרום פון דער שטיפמאַמע אבעל־בתישע טאָכטער מיט ווענען מיין פאָטער האָט התונה געהאָט, האָט זיין פּנימל זיך פאַרוואָלקנט. כדער־מאָן זיך ווי זיין הענטל האָט זיך געביילט אין אַ פויסט, ווען כ׳האָב אים דערציילט, וואָס כ׳בין אַדורגעגאַנגען אַלס יידישע שילערין ביי אַ פּוילישער דאָמען־שנייידערין, סיי פון איר און סיי פון אירע שילערינס, די דאָרפּס־שיקסעס. די ברענענדיקע קנאה פון דער מייסטערין צו אירע יידישע קליענטקעס, וואָס האָבן זי רייך גע־מאַכט, באַשטעלנדיק קליידער נאָר ביי איר; ווי איך האָב אָפּגעענטפערט מיט כבוד און די מייסטערין האָט זיך „אַנטשולדיקט״: „דיך מיין איך נישט׳ דו ביסט גאָר נישט ענלעך צו קיין זשידווקע, ווי די אַנדערע״...

— אַ כּאָמע, דו ביסט אַ חברהמאַנטע. מיר דאָ וועלן נישט דולדן מ׳זאָל אונדז אַזוי זידלען און שענדן — האָט ער געזאָגט.

אין דער אָטמאָספער אין ארץ־ישראל האָט דאָן געשמעקט מיט פּולווער. דער יידישער ישוב האָט געקעמפט מיט די ענגלענדער און אונדזער זון איז געווען זייער נאָענט צו דער נאַציאָנאַלער חרות־באַוועגונג. דאָס האָט אים פון דעסטוועגן נישט געשטערט אין זייַנע לימודים.

מיטלשול־בילדונג

די לערער אין גימנאזיע איז אויך גוט אַוועק. ביים ענדיקן די זעקסטע קלאַס גימנאזיע האָט ער באַקומען אַ שרייבמאַשין אַלס פּרעמיע פּאַרן אויסצייכענען זיך אין לערנען. ער האָט זיך נישט געגרויסט דערמיט. פיל צוגעהאַלפן חברים אין דער קלאַס פאַר זייערע עקזאַמענס. טאָמער האָב איך אַמאָל דערציילט שכנטעס וועגן זייַנע דערפאָלגן (כ׳בין דאָך אַ מאַמע), האָט ער געזאָגט:

— מאַמע, לאָז געמאַך, וואָס טויג עס דיר?

ער האָט נישט געוואָלט מיר זאָל אים אַליין אויס־האַלטן מיט די הוצאות פון דער לערע. צו 15 יאָר האָט ער אין אורלויב־צייט פאַרדינט כמעט אויף די גאַנצע לערע, אַרבעטנדיק אין דער ביאַליק־ביבליאָטעק. צו 17 יאָר געאַרבעט אין וואַקאַציע־צייט ביי בוי־אַרבעט צו־זאַמען מיט מיין מאַן, ער זאָל געזונט זיין.

די פיזישע אַרבעט האָט אויף אים גוט געווירקט און ער האָט זיך פיזיש פיין אַנטוויקלט. ער איז אַנגע־נומען געוואָרן אין צה"ל אַלס קאַמפּס־פעיקער. באַקו־מען פאַרשידענע ראַנגעס אַלס קאַמאַנדיר און אינ־סטרוקטאָר.

איין מאָל ברענגט ער אַהיים אַ זילבערנעם בע־כער פון צה"ל אַלס פּרעמיע פאַרן אויסצייכענען זיך אין „שיסן אין דער מעטע". וועז כ'האָב אים אויסגע־דריקט מיינע זאָרגן וועגן זיין „נייעם פאַך" — האָט ער מיר געענטפֿערט:

— איך וויל נישט זיין אין מיליטער קיין „ביורא־ליסט", נאָר אַ קעמפּער.

די סטודענטן יאָרן — די גליקלעכסטע פאַר אים און פאַר דער גאַנצער משפּחה

נאָכן ענדיקן דאָס מיליטער־דינסט, האָט ער זיך פאַרשריבן אויף געאָלאָגיע אין ירושלימער אוניווערסי־טעט, זומער 1961. אין דער ערשטער צייט האָט ער זיך געבאַרגט געלט פאַרן שטודיום און מיר האָבן אים געשטיצט מיט געלט און פראַדוקטן. שפּעטער האָט ער יעדעם יאָר באַקומען אַ פּרעמיע פון דער אוניווערסי־טעט פאַרן אויסצייכענען זיך אין דער לערע. בעת די וואַקאַציעס פלעגט ער אַרבעטן אין דער וואָסער־געזעל־שאַפט „מקורות" ביים לייגן די צענטראַלע לאַנדס־רערן. ער האָט זיך אויסגעהאַלטן און אַפילו אָפּגעשפּאַרט עט־לעכע טויזנט פונט.

ליכט אוז פרייד האָט מנחם אַרייַנגעברענגט אין אונדזער שטוב אַהיימקומענדיק יעדע וואָך אויף שבת. די שוועסטער אראלה איז אים געווען אויך אַ פרייַנדין און חברטע. זיי האָבן געברענגט אין שטוב אַריין חברים און חברטעס. מ'האָט געזונגען, געשפּילט, גע־טאַנצט. איך האָב זיך געפּילט ווי איינע פון זיי. גע־דאַנקט דעם רבונו של עולם פאַרן אָפּגעבן מיר די פרייד פון מיינע קינדער־יאָרן, וואָס זענען מיר אַזוי טראַגיש אָוועקגעוואָרן, וועראַנדיק אַ יתומה. מיין מאָן, ויי זיין שטייגער, איז געשטאַנען, געקוקט און געשיינט פון פרייד.

ווער האָט זיך געזאָלט ריכטן, אַז דאָס אַלץ איז געשענקט געוואָרן אויף אַזאַ קורצע צייט? פאַרוואָס? עקבערט די פראַגע אין די מוחות פונעם טאַטן, פון מיר און אונדזער טאַכטער. פאַרוואָס?

כ'קער זיך אום צו יענער צייט. דער רבונו של עולם האָט געגעבן מנחמען גליק און צופרידנקייט מיט זיין פולער האַנט. דאָס האָט אים נישט קאָליע געמאַכט. אַדרבא, ער האָט געהאַלפן זייַנע חברים, די סטודענטן, מיט הלוואות פון הונדערטער פונטן; געוועקט און דער־מוטיקט מיד געוואָרענע סטודענטן, וואָס האָבן פון פאַרצווייפלונג געוואָלט פאַרלאָזן זייער שטודיום — צום שטאַרקז זיך און איבערווינדן זייער מידקייט. די עלטערן זענען אים דאַנקבאַר געווען. די סטודענטן, וואָס האָבן פאַרענדיקט זייער שטודיום, וועלן אים אַוודאי דאָס נישט פאַרגעסן.

אין יאָר 1965 ענדיקט ער זיין שטודיום אין געאָ־לאָגיע. באַקומט זיין ערשטן טיטל „בי־איי אין געאָלאָ־גיע". ער הייבט אָן אַרבעטן אין דער הידראָלאָגישער אַפּטיילונג: ד' טעמע — „וואָסער אין עמק יזרעאל". דעמאָלט האָט ער זיך באַקענט מיט אַ סטודענטין פון פיזיק־מאַטעמאַטיק, וועלכע האָט דאָרט געאַרבעט — יאָספאַ אַווערבוך. מיט איר האָט ער געהייראַט. זיי האָבן געקויפט אַ ווינונג אין ירושלים, די שטאָט, וואָס ער האָט אויסערגעווייַנלעך ליב געהאַט. ער האָט גע־מאַכט פיל בילדער, אפילו פון דער אַלטשטאָט, מיט ספּעציעלע אָפּאַראַטן.

מנחם באַשליסט פאַרזעצן זיין שטודיום. פּראָפּע־סאָר בן־תור, דער הויפּט פון דער געאָלאָגישער אַפּטיי־לונג אין דער העברעישער אוניווערסיטעט אין ירושלים, לייגט פאָר מנחמען די צוגרייטונגס־אַרבעט סאָרן טיטל מ.א. אַ פאַרשונג וועגן „אייזן־שיכטן אין מדבר פרן", רעכנדיק זיך מיט זיין אויסגעצייכנטן ענדיקן דעם ער־שטן שטודיום, האָט ער באַקומען אַ פּרעמיע דערויף. אין מערץ 1967 האָט ער געמאַכט די עקזאַמענס מיט גרויס דערפאָלג. באַקומט די באַצייכענונג „טוב מאד" (זייער גוט). ער האָט אָנגעשריבן אַן אַרבעט אויף צענדליקער זייטן, מיט סטאַטיסטישע טאַבעלן און פאַטאָגראַפיעס פון די פאַרשידענע מינעראַל־שיכטן אין נגב.

פּראָפּעסאָר בן־תור לייגט אים פאָר צו אַרבעטן אין דער אַפּטיילונג פון געאָלאָגיע אין ירושלימער אוניווערסיטעט. אין באר־שבע האָט מען אים פּראָפּע־לייגט צו זיין דער הויפּט געאָלאָג אין דער ווערק פון „חרסית" — קעראַמיק. ער באַשטימט צו בלייבן אין ירושלים.

ס׳איז געבוירן געוואָרן דער קינד חיים. מנחם איז גליקלעך. יאָסעפאַ פאַרט אַ היים צו אירע עלטערן אין רחובות. מנחם זעצט פאָר זיין אַרבעט אין ירושלים. דעם 3־טן יוני פאָרט יאָסעפאַ אים באַזוכן אין ירושלים. ער זאָגט איר, אַז ער פילט זיך גוט, רואיק און האָט נישט קיין מורא פאָר אַ קריג, זעענדיק דער כוח פון צה״ל. איבריקנס, זאָגט ער צו דער פרוי — אויב ס׳וועט אויסברעכן אַ מלחמה, וועלן מיר אַריינמאַרשירן אין דער אַלט־שטאָט און דעם קומענדיקן פרייטיק וועלן מיר פייערן אין דער אַלטשטאָט.

ער איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער אויסשפיר־אַפטיילונג פון ירושלים. די אַלטע שטאָט איז איינגע־נומען געוואָרן. אָבער... אָבער מנחם האָט שוין נישט געפייערט...

אינעם טאָג פון דעראבערן די אַלטע שטאָט איז מנחם געפאַלן, לויפנדיק ראַטעווען אַ פאַרוווּנדעטן חבר. דער חבר איז שוין געווען טויט און ער איז געפאַלן נעבן אים ביי אַ בוים נעבן דאַרף צור־בחר אין ירושלים.

אונדזער ווייטיק און טרויער איז שווער איבער־צוגעבן. יעדע וואָך פלעג איך פאָרן באַזוכן זיין קבר. פריער דעם צייטווייליקן; שפּעטער דעם שטענדיקן.

באַלד נאָך מנחמס פּטירה זענען געקומען צווי זאַכן, וואָס האָבן געקענט ברענגען גרויס פרייד: ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ טעכטערל; מנחמס נאָמען איז אויסגערופן געוואָרן צווישן געאַלאָגן, וואָס האָבן באַ־קומען דעם צווייטן טיטל מ. א.

היה מנחם ואיננו עוד — געווען מנחם — און נישטאָ מער.

דאָס באַדייט אויך: מיר — איך, די מוטער רחל, דער פאָטער אַברהם, די שוועסטער אראלה, די פרוי יאָסעפאַ און די קינדער האָבן קיין טרייסט.

במלחמות שלאחר ששת הימים

קוזימינסקי חיים בן עמנואל ובינה לבית טרלניק. נפל על משמרתו ביום י״ד בסיון תשכ״ט 30.5.1969 והובא למנוחות בבית העלמין האזורי בחולון למחרת ביום ט״ו בסיון תשכ״ט, 1.6.1969.

זנד ישראל בן שמואל וחיה, חתנם של שמואל דוד ופיגה בזושוסק (בתו של ישראל ברטמסר ז״ל) נפל בתפקיד כחייל בצבא הקבע אור־ליום ראש חודש תמוז תשכ״ט והובא לקבורה בבית־העלמין הצבאי בנחלת־יצחק ע״י תל־אביב. בן 31 היה במותו.

חץ שמואל נולד ב־11 לפברואר 1937 בחיפה. נבחר בין חמשה גדנעי האויר הראשונים שנסעו לביקור בארצות הברית בשנת 1957. כנפי טייס קיבל ב־1959.

נשא את אשתו נינה, לבית הנאור ממושב רשפון בשנת 1964. הילדים שהשאיר בנפלו ביום י״ד תמוז תש״ל:

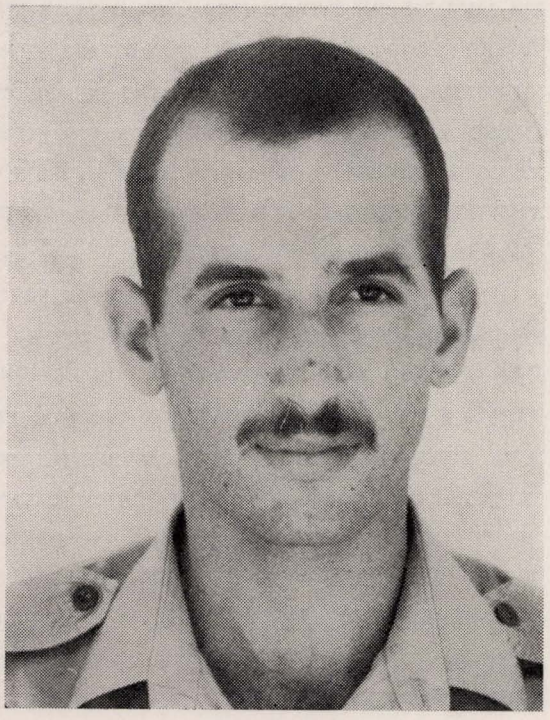
עודד, בן 5 שנים.

אורי בן 2 שנים.

כבוד לזכרו.

אזכרה לטייס שמואל חץ

אזכרה לטייס חיל־האויר סגן־אלוף שמואל חץ, שנפל במילוי תפקידו במצרים, נערכה אתמול בבית הקברות הצבאי בהר הרצל בחלקת הנופלים שמקום קבורתם לא נודע.

שמואל חץ הי״ד — סגן־אלוף, טייס פנטום, נפל בהתקפה על טילים מצריים

באזכרה השתתפו בני משפחת הטייס, ידידים רבים, וביניהם מפקד חיל־האוויר אלוף מרדכי הוד וחברים לטייסת.

דברי הספד לטייס שנפל נשא איש חיל־האוויר, שאמר: „על אף היותו צעיר, נבחר שמואל להיות סולל הדרך לקליטת מטוסים חדשים בחיל. הוא יצא להגנת העם והמולדת ונפל בקרב. כל מי שהכירו מרגיש שאיבד ידיד אישי יקר, שבמקומו ישאר חלל ריק".

„דבר", ט"ו באב תש"ל — 17.8.70

טייס שלנו נפל

בסערה היה צולל מן האי־שם
טס בשאון מעל גגות ואדם
נותן שלום אצילי בנפנוף כנפיים
ונוסק ברעש מחריש אוזניים
עד היותו נקודה קטנה בשמים.

ולמטה למטה הרחק הרחק מאחריו
נותר כפר קטן בלובן בתיו
ומניד בגאוה את ראשו הטב
ובו אב שהיה מחייך מתוך קסמי פניו
למראה תעלולי בנו השובב.

ולמטה למטה — הרחק הרחק מאחוריו
אנשים קשי־עמל, כבדי גב
שברכתו הסואנת הקפיצה גופם
הניפה ראשם בבהלת שווא
ואחר — עם ארגיעה חייכו חיוך רחב.

ואני — לא ידעתיו.
אך הן היה חלק מחיי — חיי כולנו.
חלק מוכר וחביב —
„היום עבר הטייס שלנו".
לא רק של אביו — גם שלי, שלך, שלנו.

ידענו שיש מלחמה — וטייסים נופלים
וידענו גם ידענו שפרט לביקוריו אצלנו
הוא גם נלחם קצת — לפעמים.
אבל לחשוב ש„הטייס שלנו" — חלק מסדר יומנו — יפול?
הרי זה כאילו אמרת שהשמש תיפול.

ועתה משנפל —
מי ינפנף לנו לשלום בכנפיו?
מי יעבור ברעש מחריש מעל בתי המשק ואנשיו?
והלא זה לא יכול להיות —
נפלה כאן טעות איומה!
הלב, הלב השוטה והסרבן הזה...

ועתה משנפל, ישוב השקט אל הגגות
ואל להקות היונים שהוחרדו מריבצן בעוברו.
וארור יהיה השקט הזה.

(חבר צעיר)

אבא — חיים חץ

לזכרו של בני הטייס

עף לו כנף בשמיים
ביום ובליל ללא אור,
נפל שמואל חץ במצרים
על אדמת האויב כגיבור.
חי חייו הקצרים לימים
בפעילות רבת הוד ויופי,
לעם הקדיש את מיטב השנים
מילא תפקידו ללא דופי.
קשור למשפחתו ולילדיו
כמו לתפקידו הקרבי,
רע לפיקודיו ולידידיו
את כולם יקדם בחיוך חברי.
בוכה לו אבא זקן
הלב שבור ומר,
לאבד כזה בן!
בקרב אכזרי ונמהר.
שמואליק, בני היקר.
כמו לבנך הקטן — הן לי תחסר.
כיצד ובמה אתנחמה?!
אולי בגבורתך ובמבטי השמימה.

„בתוכנו", כיסופים, 9.10.70
ערב יום־כיפורים תשל"א

בארצות־הברית פארייניקטע שטאטן

די נאגעלניצער סאסייעטיס אין אמעריקע

אינדעפענדעט מאָגלניצער בענעוואָלענט אַסאָסיישאָן אין ניו יאָרק

געגרינדעט אויף דער פאַרזאַמלונג דעם 10־טן פעברואַר 1910 ביים אָנטייל פון 36 מיטגלידער, שרייבט לואי מאַרקאָוויטש אין זיין בוך „דריי מאָגל־ניצער". ווייטער גיט ער אויף: דעם שטויס צו גרינדן די סאָסייעטי האָט געגעבן... דער טויט פון אייזיק הירש — זון פון וואָלף בער מצבה קריצער אין מאָגעלניצע.

דעם פאַרשטאַרבענעם האָט מען געבראַכט צו קבורה אויפן אַלגעמיינעם בית־עלמין פון דער חברה „חסד של אמת". די לאַנדסלייט וואָס האָבן באַגלייט אייזיקן צום בית־הקברות האָבן זיך געפילט דער־שלאָגן פון דער באַדערפענישׂ אָנצוקומען צו אַ צדקה געזעלשאַפט, כדי קובר צו זיין אַ לאַנדסמאַן.

האָט מען זיך אַרגאַניזירט אין אַ סאָסייעטי צו דערוועלבן אַן אייגענע „קרקע" — אַ שטח ערד פאַר אַ מאָגלניצער בית־הקברות, און, איינוועגס, זאָרגן אויך פאַר די לעבעדיקע חברים.

דעם 22־סטן מערץ 1910 איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָנסטיטוציאָנס־קאָמיסיע פון 7 חברים, וואָס האָט געשאַפן די קאָנסטיטוציע.

די קאָנסטיטוציאָנס־קאָמיסיע איז באַשטאַנען פון: 1) יצחק מאַרקאָוויטש, מאַקס שניצער, לואיס ראַ־פאַפאָרט, דז. לעמבערגער, לואי נירענבערג, אברהם חאַסקן, דזשעק קליין. פון דאַן האָבן צענדליקער חברים אַן אַקטיוון אָנטייל גענומען אין קאָמיטעט פון דער סאָסייעטי אין משך פון די 60 יאָריקער עקזיס־טענץ. כבוד זייער אָנדענק.

צוויישן אַנדערע סטאַטוטן זענען דאָ: אונטער־שטיצונג אין נויט, קראַנקן־הילף, באַערדיקונג (קבורה), „שבעה"־געלט, שטיצן פינאַנסיעל אַלע וויכטיקע הילף־צדקה און הילף־אַרגאַניזאַציעס, העלפן די לאַנדסלייט מעבר־לים...

יעדער מיטגליד מוז זיין פון יידישן גלויבן און אַנדערע תקנות־סטאַטוטן.

צום 20־טן מאַי 1911, נאָכן באַקומען אַ טשאַר־טער (לעגאַליזאַציע), האָט די סאָסייעטי דערוואָרבן אַ שטח ערד אין ריטשמאָנד, פאַרשטאָט פון ניו־יאָרק, אַ שטח ערד וואָס איז באַשטימט געוואָרן אַלעס „סע־מענטער" בית־הקברות פאַר די מאָגלניצער.

דער ערשטער חבר, וואָס איז געקומען צו קבורה אין אַ מאָנאַט נאָכן דערוועלבן דעם שטח, איז געווען יאָסל הירש, אַ ברודער פון אייזיקן, אַ דאָנק וועמען די סאָסייעטי איז געגרינדעט געוואָרן.

מיטן ווּוקס פון די צאָל מאָגלניצער אימיגראַנטן, האָט די אַרבעט פון דער סאָסייעטי באַקומען אַ גרויסן פאַרנעם, די ניי געקומענע האָבן באַקומען הילף אויף פאַרשידענע געביטן אין וועלכע זיי האָבן זיך געגוי־טיקט.

אין יאָר 1914 האָבן די מאָגלניצער יידן זיך געווענדעט נאָך הילף צו זייערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק. אַ טייל האָבן געבעטן אַריבערנעמען קרובים, נאָר אַ קליינע טייל פון די ביטעס האָבן זייערע קרובים געקענט דערפילן, אַנדערע האָבן זיך באַנוגענט מיט געלט־הילף און די בקשות זענען דערפילט געוואָרן.

די ערשטע רעליעף (צדקה) אַרבעט מעבר־לים איז פראָקלאַמירט געוואָרן אויף אַ פאַרזאַמלונג דעם 28־טן סעפטעמבער 1915 ביים אָנטייל פון דער גרעס־טער טייל מאָגלניצער אין ניו־יאָרק. מיטגלידער און נישט מיטגלידער פון דער סאָסייעטי. די גרויסע סומע געלט איז באַלד אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין מאָגלניצע אויפן נאָמען פון צוויי רייכע בעלי־בתים מאיר בראַן און שבח שיפער.

אין יאָר 1916 האָבן אַמאַטאָרן פון דער מאָגלני־צער סאָסייעטי פאַרגעשטעלט „דער יידישער קעניג ליר". דער אייגנטראָג איז געווען — אַ פאַר הונדערט

דאָלאָר, וואָס זענען געשיקט געוואָרן קיין מאַגעלניצע טראָץ דעם וואָס די מלחמה האָט שוין געדויערט מער וויי צוויי יאָר.

אין יאָר 1917 — מיטן איבערייסן די נייטראַליטעט פון אַמעריקע צום קריג, איז די קאָמוניקאַציע איבערגעריסן געוואָרן, און באַנייט געוואָרן, ערשט אין 21־טן יוני 1919 מיטן באַקומען אַ בריוו פון אלעזר אַבראַמאָוויטש צו זיין ברודער דוד, אין וועלכן ער האָט געשילדערט די נויט פון די מאַגעלניצער יידן.

שוין אין 6־טן סעפטעמבער 1919 זענען געזאַמלט געוואָרן 400 דאָלאָר אויף דער מיטינג (פאַרזאַמלונג).

דאָס געלט האָט מען באַשלאָסן שיקן צו אַ גרעסערן קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען געווען פאַרטרעטן אַלע שאַטירונגען פון פּאָליטישע אַנשויאונגען.

מאיר בראָן — פֿרעזעס פון „מזרחי",

דוד טראָקס — אַ חבר פון דער פאַרוואַלטונג

וואָלף פּליישער — מיטגליד פון קהלה־ראַט,

שבח שיפּער — אַ באַווסטער בעקער,

ישראל זאַנדער — פאַרזיצער פון ציוניסטישן פאַריין „השחר".

ישראלקע מאנעל — פון דער אַרבעטער פאַרטיי „בונד",

יצחק ציגעלמאַן — שניידער, און חיים גאָטפריד — שוסטער: בעלי־מלאכות.

יהושע האָפמאַן — קליינהענדלער,

ירחמיאל מאיר מרגלית — אָרטאָדאָקסישער פאַרטיי. אלעזר אַבראַמאָוויטש, ראַטמאַן מיטגליד פון מאַגיסטראַט.

דער אויבנדערמאַנטער קאָמיטעט האָט פאָרגעלייגט אַז אַלע געלטער זאָלן געשיקט ווערן אויף די נעמען פון שבח שיפּער, מאיר בראָן און הערשל פרענקעל.

מען ברענגט צוריק געלט פון מאַגעלניצע

אויפן מיטינג פון 18־טן סעפטעמבער 1918 האָט ניסל פריד, וואָס איז צוריקגעקומען פון מאַגעלניצע, ווּהין ער איז געפאָרן אַריבערברענגען זיין שוועסטער, דערציילט, אַז פון 325 דאָלאָר, האָט ער איבערגעגעבן 10 דאָלאָר אַ נויט־באַדערפטיקן און 10 דאָלאָר פאַר קולטור־צוועקן. די איבערגעבליבענע סומע האָט ער צוריקגעברענגט צוליב מיינונגס־פאַרשידענהייט צווישן די אָרטיקע פאַרטייען.

די סאָסייעטי האָט נישט אָפּגעשטעלט איר רעליף־אַרבעט. שויז דעם 16־טן אָקטאָבער 1920 האָט מען געשיקט 300 דאָלאָר צום אַל־פאַרטייאישן קאָמיטעט אין מאַגלניצע, וואָס האָט באַקומען אין פּוילישער וואַלוטע 55.700 זלאָטעס.

מיינונגס־פאַרשידענהייטן וועגן דער פאָרם פון הילף

אין יאָר 1938 האָבן די מאַגלניצער בעלי־מלאכות און קליינע סוחרים געגרינדעט אַ גמילת־חסד קאַסע, וואָס האָט געגעבן הלוואות אויף קליינע אויסצאָלונגען. דעם קאָפּיטאַל פאַר די קאַסע, אַ פאָר הונדערט דאָלאָר אַ יאָר, האָבן זיי באַקומען פון אָרדן „בלענדאָוועד, מאַגלניצער, גריצער און ביאַלער", בקיצור: „ב.מ.ב.ג." אין קענזאַס־סיטי.

די פירער פון דער קאַסע האָבן געפאָדערט פון דער מאַגעלניצער סאָסייעטי אין ניו־יאָרק, אַז אירע געלטער — בערך 700 דאָלאָר אַ יאָר, זאָלן געשענקט ווערט צו דער פאַרוואַלטונג פון דער גמילת־חסד קאַסע.

אין זייער בריוו פון 28־טן דעצעמבער 1938, באַצייכענען די אויבנדערמאַנטע די אונטערשטיצונג פון ב.מ.ב.ג., נישט נאָר אין געלט, נאָר אין דער ריכטונג פון געבן קאָנסטרוקטיוון הילף. אויף דער וועגדונג פון דער סאָסייעטי צו דער מאַגעלניצער אַל־פאַרטייאישן קאָמיטעט, האָבן די זעלבע געפאָדערט פאַרזעצן דעם סיסטעם פון רעליעף־צדקה. אַ סברא, אַז די מאַגעלניצער יידן האָבן באַקומען הילף אין די ביידע פאַרמען ביזן 1־טן סעפטעמבער 1939.

די פאַרבינדונג מיט די אייראָפּעישע יידן אין דער צוויטער וועלט מלחמה

די פאַרבינדונג מיט די אייראָפּעישע יידן אין דער צווייטער וועלט־קריג איז געווען פולשטענדיק איבערגעריסן פון 1־טן סעפטעמבער 1939 ביזן 8־טן מאַי 1945, נאָך דער קאָפּיטולאַציע פון דער דייטשער אַרמיי.

אין דעצעמבער 1945 האָט די ניו־יאָרקער סאָסייעטי באַקומען פון ישראל זאַנדער, פאַרזיצער פון „ארגון יוצאי מוגלניצה בישראל", — „מאַגלניצער לאַנדסלייט אין ישראל", אַ בריוו און בולעטין־באַריכט פון צוויי פאַרזאַמלונגען, אין חיפה און תל־אביב, אויף וועלכן ס׳זענען אָפּגעגעבן געוואָרן באַריכטן דורך צוויי ערשטע מאַגעלניצער געראַטעוועטע, וועגן דער גורל פון די מאַגעלניצער יידן און די פאַרפליכטונג, וואָס

דער ארגון האָט אויף זיך געזומען צו העלפן די געראַטעוועטע, וואָס זענען געווען אין די פליטים־לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און די צייטווייליקע פאַרבלי־בענע אין פוילן. צו דער צוועק האָט דער ארגון אין ארץ ישראל אויסגעזוכט גערַאטעוועטע אין דער גאַרער וועלט, פאַרבונדן זיי מיט די קרובים דורך בריוו און בולעטינען, רעדאַגירט דורך ישראל זאַנדער.

די סאָסייעטי אין ניו־יאָרק האָט געשיקט קיין ישראל אַ סומע געלט צו העלפן דעם ארגון אין זיין טעטיקייט. אין דער זעלבער צייט האָבן די חברים פון דעם קאָמיטעט: שאול ראָטקאָפ און געצעל גוטער־מאַן, פון דער יונגער געניראַציע, געווידמעט פיל צייט און מי צו דערלאַנגען הילף די מאָגלניצער פליטים אין צענטראַל־איראָפע און די צייטווייליקע געבליבענע אין דעם „נייעם" פוילן.

ש. ראָטקאָפ און זיין פרוי, געבוירענע ווארשעווער, ער אַ קרוב פון דעם פאַרוואַלטונגס־מיטגליד שישלער, אַליין געראַטעוועטע פון אַ דייטשן לאַגער אין פראַנקרייך, האָבן געקויפט שפייז און אַנדערע נויטיקע באַדערפנישן און געשיקט צו די פליטים.

געצל גוטערמאַן, אונדז אלעמען באַקאַנט פון זיין איבערגעבענער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין פוילן, האָט אויסגעפילט זיין אויפגאַבע, אַלס דאַמאַלסדיקער סעקרעטאַר פון דער סאָסייעטי בשלמות און מיט אויסערגעווייניקער איבערגעבענהייט.

פאַראַלעל צו דער טעטיקייט פון ישראלדיקן ארגון, האָט ער געזוכט, געניטערט אין צענטראַל־איראָפע, פוילן און רוסלאַנד, מאָגלניצער לעבן־געבליבענע יידן, רעגיסטרירט אין זיין קאַרטאַטעקע, פאַרבונדן זיי מיט די קרובים, מודיע געווען צום ישראלדיקן ארגון וועגן זיי. געגאַנגען פון שטוב צו שטוב פון די מאָגלניצער אין ניו־יאָרק, צונויפגעזאַמלט קליידער, שיך, חפצים. פאַרוואַנדלט זיין ווינונג אין אַפאק־לאַגער, אַדרעסירט און איינגעפאַקט צוזאַמען מיט זיין פרוי הענע (פון דער היים ווינטער), די פעקלעך און אַוועקגעשיקט צו די אַדרעסאַטן. אַן אונטערשייד פון פאַרטיי און ריכטונג — אַבי אַ מאָגלניצער, קיין ווונדער, אַז די שארית־הפליטה האָט אויסגעדרוקט איר אָנערקענונג פאַר דער אַרבעט פון דער סאָסייעטי בכלל און פונעם סעקרעטאַר בפרט.

דער יזכור אָוונט אן יאָר 1947

דער יזכור אָוונט אין יאָר 1947 איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע אַקטן פון דער ניו־יאָרקער סאָסייעטי. די גרויסע צאָל־פאַרזאַמלטע, די איינדרוקספולע דערשיינונג פון רבי מאָריס סילק, ר׳ משה אָסעלקע פון פּראָווידענס, האָבן געמאַכט אַן אימפאָרגעסלעכן איינדרוק אויף די פאַרזאַמלטע. דער רעזולטאַט איז געווען: 1.100 דאָלאָר אין מזומן און 900 דאָלאָר אין פאַרפליכטונגען. די סאָסייעטי האָט דערַיבער געקענט שיקן געלט־מיטלען דעם ארגון אין ישראל, דירעקטע הילף צו די פליטים און פאַרזעצן איר אַרבעט פאַר די אַרטיקע חברים.

מיטן קומען פון פרץ לערנער ז״ל קיין ישראל, אין יאָר 1950, איז באַנייט געווארן די דיסקוסיע וועגן צדקה אַדער קאַנסטרוקטיוועַ הילף. דער ישראלדיקער ארגון האָט אַנטשיידעט פאַר קאַנסטרוקטיווער הילף. דאָן איז געגרינדעט געווארן די גמילת־חסד קאַסע פון פאַראיניקטן ארגון יוצאי מוגלניצה, בלנדוב ובית־אַלאַ־ראָווסקאַ בישראל, וואָס עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג.

די דירעקטע הילף פאַר נויט באַדערפטיקע ניי־געקומענע אין ישראל איז אויסגעפירט געווארן דורך די פרויען־אָפטיילונג פון דער ניו־יאָרקער סאָסייעטי מיטן נאָמען „סיסטער הוד".

די יאָרצייט פון די אומגעקומענע מאָגלניצער, בלענדאָווער און ביאַלער יידן איז פעסטגעשטעלט געווארן אויף דער פאַרזאַמלונג פון 26־טן יאנואר 1957, לויט די מעלדונג פון ישראלדיקן ארגון, אין טאָג י״ז חשון — 17 טעג אין חודש חשון.

די פאַרבינדונג פון די אַמעריקאַנער חברים מיט דער שארית־הפליטה און די פריערדיקע מאָגלניצער, בלענדאָווער און ביאַלער תושבים, אין געווארן אַן אינטימע. מיטן דערשיינען פון חשובע געסט ווי: ר׳ משה אָסעלקע, פרץ לערנער, לואי מאַרקאָוויטש ז״ל. שפעטער זענען אויך דערשינען געסט פון אַרגענטינע, בראַזיל און אַנדערע לענדער.

זייט דעם יאָר 1966, האָבן די חברים פון דער סאָסייעטי זיך אָפּגעזערופן אויף אונדזער וועגן אַנטייל אין בוך־פאָנד.

לואי מאַרקאָוויטש און די אַנדערע עלטערע מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבן געווירקט אויף די חברים פון דער עלטערער גענעראַציע.

געצל גוטערמאַן, צו לאַנגע יאָר, האָט פיל געטאָן און ווירקט איצט ביי דער יונגערער גענעראַציע פון די מאָגלניצער, אַנטיילצונעמען אין בוך־פאָנד. אויף דער לעצטער פאַרזאַמלונג פון דער ניי סאָסייעטי איז

באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן 100 דאָלאָר. דער באַשלוס איז אויסגעפירט געוואָרן. גלייכצייטיק האָט דער קאָמיטעט געשיקט אַ נאָמענטליכע ליסטע פון די חברים אין דער מאָגעלניצער סאָסייעטי אין ניו־יאָרק, און די אַקטיוויסטן, וועלכע מיר גיבן אויף זייט 653.

אנדענק פאר די געשטארבענע אין די פארייניקטע שטאטן

מאַקס פרידלענדער

ישראל לייב (לואי) מארקאוויטש ז״ל

(צו זיינע שלושים)

די פלוצעמדיקע טרויעריקע בשורה, אַז לואי מאַרקאָוויטש איז שוין נישטאָ מער צווישן אונדז, האָט פאריתומט אַלע זיינע חברים און פריינד, וועלכע ער האָט אַזוי שטאַרק ליב געהאַט.

מיר איז שווער, זייער שווער, צו שרייבן וועגן אים, בעת דאָס קבר איז נאָך אַזוי פריש. במשך פון פיל יאָרן זענען מיר געווען אַזוי נאָענט סיי אינעם געזעלשאַפטלעכן און סיי אינעם פערזענלעכן לעבן. הגם מיר זענען געווען כמעט אין די זעלבע יאָרן, האָב איך שטענדיק אים געהאַלטן פאַר מיין רבין און וועגווייזער. אָבער מער פון אַלץ איז ער געווען צו מיר ווי אַן עלטערער ברודער.

אין דער צייט וועז זיין פאַמיליע און די גאַנצע משפחה טרויערן אויף דעם גרויסן פאַרלוסט פון לואי מאַרקאָוויטש, פיל איך דעם טרויער און טיפן ווייטיק. אין דער צייט פון אבלות, בין איך אויך געבליבן אַן אָבל, ווייל איך בין געווען, און באַטראַכט זיך אויך איצט ווי אַ נכתב פון דער פאַמיליע.

אין לואי מאַרקאָוויטשן האָבן זיך קאָמבינירט דריי שטרעמונגען: דאָס טראַדיציאָנעלע לעבן פון דער אַלטער היים; דאָס שטורמישע לעבן פון דעם נייעם יידישן ישוב דאָ אין לאַנד און דאָס אַנגלאָאַמעריקאַנישע לעבן וואָס ער האָט דערווארבן אין די אַמעריקאַנער דערציונגס־אינסטיטוציעס, וואָס ער האָט באַזוכט. און די קאָמבינאַציע איז געווען ניי און פריש און אַזוי איז דאָס פאַרבליבן אין אים דאָס גאַנצע לעבן זיינס.

לואי מאַרקאָוויטשס לעבן איז געווען שיין און אידעאַל. ער איז געווען געבענטשט מיט אַ וווּנדערבאַרער לעבנס־באַגלייטערין. מאלי איז נישט נאָר געווען זיין פרוי, נאָר אַ שותף צו אַלעם, וואָס דאָס לעבן האָט געפאַדערט, צו אַלעם, וואָס דאָס לעבן האָט געגעבן, צו אַלעם — אָפילו אין זיינע געשעפטן.

נחת פון טעכטער, איידעמס און אייניקלעך, איז געווען דער הויכפונקט אין זייער בשותפותדיק לעבן.

אין דער סביבה פון זיינע חברים און פריינד איז ער ממש געווען אַ צויבערער. מ׳האָט צו אים אַרויפגעקוקט — איך וואָלט געזאָגט — ווי אויף אנאָבלמאָן. יאָ, מאַרקאָוויטש איז ביי אונדז געווען אַ פּריץ. דער דרך־ארץ או ליבשאַפט צו אים איז געווען אַן אומגעהייערער.

צו פריש איז די וווּנד, אַז איך זאָל איצט קענען געבן אַן אַלגעמיינע אָפשאַצונג פון חבר לואי מאַרקאָוויטש.

מדינת ישראל איז געווען זיין גייסטיקע היים און האָט פון איר געצויגן די גייסטיקע יניקה. מדינת ישראל איז שטענדיק ביי אים געווען דער צענטער פון זיין וועלט־באַגעם. ער האָט דורכגעלעבט אַלע אירע פאָזן, פון דער אַנטשטייונג ביז אירע נצחונות און דערפאַלגן אויף אַלע געביטן.

אין אַ געשפּרעך מיט אים וועגן אונדזער יידיש

טעאַטער אין אַמעריקע, האָט ער שטאַרק באַדויערט די ירידה און זיין פּנים האָט אויסגעדריקט פאַרדרוס און טיפן ווייטיק.

ער האָט צו מיר אַ סך מאָל געזאָגט — „ווען איך וואָלט געווען בכוח, וואָלט איך סובסידירט אַ סומע געלט, כדי צו ראַטעווען דאָס יידישע טעאַטער פון דעם

ישראל לייב־לואי מאַרקאָוויטש ז״ל העומד מצד ימין, בבקורו הראשון בישראל ביום 17.6.60. לידו ידיד אמריקאי משמאל, ראש־ממשלת ישראל משה שרת ז״ל.

ישראל לייב־לואי מאַרקאָוויטש ז״ל וואָס שטייט רעכטס בעת זיין ערשטן באַזוך אין ישראל דעם 17טן יוני 1960. נעבן אים אַ פריינט פון אַמעריקע. לינקס דער שעף פון דער ישראל־רעגירונג משה שרת ז״ל

איצטיקן שוועכן מצב און צוריק אויפגעלעבט אָט די וווּנדערלעכע און נייטיקע אינסטיטוציע, וואָס ביים יידיש פאַלק איז אַ טייל פון דער קולטור״. ער איז געווען אַ גרויסער טעאַטראַל און ליב געהאַט טעאַטער מיט זיין גאַנצער נשמה. ער פלעגט שטענדיק העלפן יידיש טעאַטער מיט ראַט און טאַט וועו ס׳איז געווען נייטיק. ער איז געווען אַ זייל אין יידישן טעאַטער און אין אים איז געווען פאַרקערפערט דאָס יידישע טעאַטער

אויסרעכענען אָלע מעלות, וואָס לואי מאַרקאַוויטש האָט פאַרמאָגט, דאַרף מען וועגן דעם אַנשרייבן אַ בוך.

מיט וווייטיק מוזן מיר צוגעבן, אַז עס איז פון אונדז אַוועק אַ פריינד, אַ חבר, אַטעאַטראַל און אַ גרויסער ייד. אַן אים איז פאַרבליבן אונדזער וועלט פאַריתומט.

ביי חסידים פירט זיך, אַז ביי דער פּטירה פון אַ רבין באַווייגט מען נישט די אבידה, נאָר מען דריקט אויך אויס די פרייד, וואָס מען האָט געהאַט די זכיה צו לעבן מיט אים אין איין צייט. שעץ איך זיך גליקלעך, וואָס איך האָב געהאַט די זכיה צו האָבן אַזאַ טייערן חבר און צו לעבן אין דער סביבה פון ישראל לייב מאַרקאַוויטש אָלע מיינע יאָרן זינט איך בין אין אַמעריקע.

פאַראַן אַ יידישע לעגענדע: ביז די שלושים פון נפטר, גייט אַרום אַ מלאך און נעמט צונויף די טערערן, וואָס מען פאַרגיסט איבער דעם נפטר און גיסט זיי אַריין אין אַ לאָגל. און וועו דער לאָגל וועט פול ווערן, וועט משיח קומען... זאָל מיר דערלויבט זיין אויך מיין טרער אַריינטאָן אין דעם לאָגל נאָך דעם פאַרשטאָר־בענעם קאָלעגע און האַרציקן פריינד מיינעם, לואי מאַרקאָוויטש ע״ה.

לואי מאַרקאָוויטש ז"ל

אברהמטשע פליישער

נאָענט פון הונדערט פריינט, באַקאַנטע און קרובים האָבן אָנגעפילט דעם ריווערסייד מעמאָריאַל טשאַפּיל, 76טע סטריט און אַמסטערדאַם עוועניו לעצטן זונטיג דעם 14טן אויגוסט, ווען זיי זענען געקומען אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד, צו אברהמטשע פליישער, וועלכער איז געשטאָרבן פרייטיג פרי, דעם 12טן אויגוסט 1955 אין יאָנגערס פראָפעשיאָנאַל האָספיטאַל, אין עלטער פון 82 יאָר.

אברהמטשע פליישער, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין מאָגעלניצע, אַ קליין שטעטל לעבן וואַרשע, איז אין זיין יוגנט געוואָרן אַ בעקער און איז אוועק אַרבעטן אין דער גרויסער פוילישער שטאָט לאָדזש, ווו ער איז געוואָרן אַקטיוו אין דער אַרגאַניזירטער בעקער באַווענגונג אין יענער שטאָט. ווען ער איז געווען סעקרעטאַר אין דער בעקער יוניאָן האָבן אים די לאָדזשער באַלעבאָטים געמסרט צו דער פאָליציי פאַר זיין רעוואָלוציאָנערע אַקטיוויטעט און מען האָט אים אַרעסטירט אין יאָר 1907 און אים פאַרשיקט אַלס אַ „פאָליטישער" אין דער שטאָט כאַרבין אין טיף רוסלאַנד. ווען מען האָט אים אַרעסטירט האָט זיין פלאַץ אַלס „פאָמאָטשניק" סעקרעטאַר פאַרנומען אַ יונגער בחורל מיטן נאָמען דוד דאָבינסקי, דאָס איז דער איצטיקער פירער פון דער אינטערנעשיאָנאַל ליידיס גאַרמענט וואָרקערס יוניון. אין דער זעלבער אָבלאָווע האָט מען אויך אַרעסטירט אונדזער געוועזענער פרעזידענט לייזער ראָבינאָוויטש, פליישערס אַ יוגנט פריינט אין לאָדזש. אין יאָר 1908 האָבן זיינע אַמעריקאַנער קרובים אים אַריבערגעבראַכט קיין ניו־יאָרק, ווו ער איז גלייך געוואָרן אַ מיטגליד פון דער ניו־יאָרקער בעקער־יוניאָן, אין וועלכער ער איז געבליבן אַ גוט־שטייענדיקער מיטגליד ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

אין 1909 האָט ער אַריבערגעבראַכט זיין פאַמיליע און זיך באַזעצט אין פּעטערסאָן, ניו דזשוירזי, ווו ער איז פיל יאָרן געווען דער פאַרמאָן פון דער פיוריטי קאָאָפּעראַטיווער בעקעריי אין יענער שטאָט.

פאַר אַ צייט האָט אברהם פליישער אויך פאַרוואַלטן עטלעכע בעקעריין אין דער בראָנקס, אָבער אָפּגים זיין פאַרבינדונג מיט דער יוניאָן האָבן אַריבערגעוויגן זיין באַגער צו זיין אַ באַלעבאָס, און ער איז צוריק געוואָרן אַן אַרבעטער ביי יענעם. פאַר אַ צייט איז ער געווען דער פּראָטאָקאָל סעקרעטאַר פון דער בראָנקסער בעקער לאָקאַל 169.

ביי דער לויה זענען געווען מיטגלידער פון דער מאָגעלניצער סאָסייעטי, דער ברענטש 34 אַרבעטער רינג, מיטגלידער פון דער בראָנקסער בעקער יוניאָן און מאָריס נאָגאָרני, רעדאַקטאָר פון דער „אידישער בעקער שטימע". דער פאַרשטאָרבענער, וועמענס פרוי, לאה, איז געשטאָרבן מיט צוויי יאָר צוריק, האָט איבערגעלאָזט דריי טעכטער, מרס. לואי מאַרקאָוויטש, מרס. ענא יורי, מרס. סוזי קאָהן און איין זון משה. אויך פינף אייניקלעך, און פיר אור־אייניקלעך. זיינע צוויי ברידער דזשאָו און משה פליישער זענען באַוווסטע בעקער אין דער בראָנקס.

יאסל פליישער ז"ל

געבוירן אין מאָגעלניצע, אַ זון פון ישראל לייב מאַלאָזש, די מוטער האָט געהייסן פּערל. געקומען קיין אַמעריקע פון לאָדזש אַלס בעקער, חתונה געהאַט מיט וויטעל, די טאָכטער פון לייבוש און ריווע ראַפּאָפּאָרט. געאַרבעט אַלע יאָרן ביים בעקער־פאַך, האָט זיך באַטייליקט אין די אַקטיוויטעטן פון די „מאָגעלניצער סאָסיעטי" אין ניו־יאָרק, סיי מיט געלט, סיי מיט אַרבעט.

געשטאָרבן אין עלטער פון 86 יאָר אין ניו־יאָרק. געקומען צו קבורה אויפן בית־הקברות פון דער מאָגעלניצער סאָסיעטי. איבערגעלאָזן — צו לאַנגע יאָרן — אַ פרוי, זון און אייניקלעך.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנצחיים.

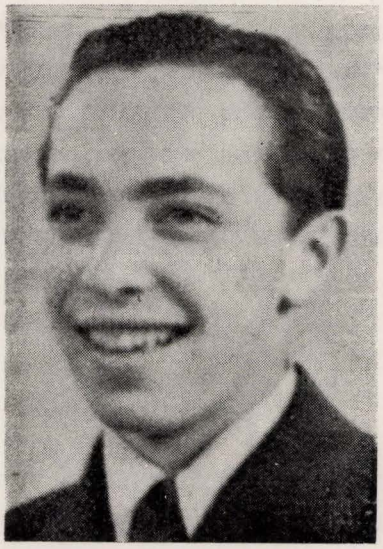
גבריאל ווייסנאָרט
ניו־יאָרק

קיילע רעכטשייד

שלמה'לע רעכטשייד ז"ל

מיין ייִנגסטן ברודער, שלמהלע, האָבן איך געלאָזן אַלס קינד פון פינף וואָכן, בעת איך בין געפאָרן פון מאָגעלניצע קיין אַמעריקע, אין יאָר 1923.

וועז ער איז אַלט געווען 3 יאָר, האָט מיין מוטער, חוהלע ע"ה, מיט געגומען אים און אונדזער שוועסטער, גיטעלע צו לאָנגע יאָר, קיין אַנטווערפן, ווו ס'האָבן זיך געפונען אונדזערע ברידער: ביגעם און מתתיהו (מאָטעס).

שלמהלע רעכטשייד ז"ל

וועז שלמהלע איז אַלט געווארן 13 יאָר איז ער קראַנק געווארן אויף שקאַרלאַטינע אין אַ זייער שווערער פאָרם. מיט גרויסע שוועריקייטן איז דער מאַמען גע־לונגען אַפּצוראַטעווען אים פון טויט, אָבער ס'איז ביי אים געבליבן אַ האַרץ־קראַנקייט.

אין יאָר 1936, וועז דער היטלעריזם האָט געוואָרפן זיין שוואַרצן שאָטן איבער אייראָפּע, זינען געקומען קיין אַמעריקע מיין מוטער, שלמהלע און גיטעלע.

ער האָט זיך שנעל אייגעלעבט אין אַמעריקע, גוט זיך געלערנט, געוואָרן באַליבט ביי זיינע לערער און ביי אַלעמען, מיט וועמען ער איז געקומען אין באַרירונג. ס'האָט זיך אונדז אויסגעוויזן, אַז ער האָט איבערגעווינדעט די קראַנקייט. ליידער איז דאָס געוואָרן מער ווונטש ווי וויקלעכקייט.

פאָר דעם 19טן געבורנטאָג איז שלמה שטאַרק קראַנק געוואָרן, געלעגן אין שפּיטאָל פיר חדשים אונ־טער דער אויפזיכט פון די בעסטע דאָקטוירים, וואָס האָבן אים זייער ליב געהאָט. זיי האָבן געטאָן דאָס בעסטע, וואָס זיי האָבן געקענט. אָבער „קיין ניי האָרץ קענען מיר נישט אַריינשטעלן" — האָט אייגער פון די דאָקטוירים געזאָגט.

דעם ערשטע טאָג פּסח תש"ב, 1942, דינסטיק, 6 אַזייגער אָוונט, איז ער אויסגעאָנגען. ער האָט נישט דערלעבט די מפּלה פונעם גרעסטן שונא פון יידישן פאָלק — היטלער, ימח שמו וכרו, צו וואָס ער האָט געגאָרט און געשטרעבט.

די מאַמע, די שוועסטער און די גאַנצע משפּחה זע־נען געבליבן פאָריתומט.

אין יענע ביטערע טעג האָב איך באַקומען דערפאָ־רונג און איבערצייגונג, אַז דער מלאָך המות נעמט זיינע יונגע קרבנות אומעטום: אין ארץ־ישראל (כ'האָב גע־מיינט, אַז די דאָרטיקע פלעגע איז געווען נישט געוגנ־דיק) — מיין ברודער יוסף ז"ל און אין אַמעריקע — ביי דער בעסטער פלעגע, שלמהלען.

תהיינה נשמותיהם של שני אחי — יוסף ושלמהלה — צרורות בצרור החיים הנצחיים!

געצעל גוטערמאַן

יעקב שיסלער

יעקב שיסלער איז געבוירן געוואָרן אין דאָרף וואָליע, אַבער געלעבט האָט ער אין מאַגעלניצע. דער־פאַר האָט מען אים גערופן יאַנקל וואָליער. ער איז געווען אַ שוואָגער פון פישל ביאַלאוואַנס, דער בעקער. פון פאַך אַ שניידער. שוין פון קינדווייז אָן האָט ער אַדורכגעמאַכט דאָס זעלבע, וואָס מיר אַלע אין דעם קליינעם שטעטל.

ער איז אַוועק קיין וואַרשע און דאָרט געאַרבעט אַלס שניידער. אַבער דאָס לעבן איז געווען שווער. פון איין זייט דער הונגער און פון דער צווייטער זייט — דער אַנטיסעמיטיזם.

אין יאָר 1914 איז ער אַוועק קיין אַמעריקע און דאָ געאַרבעט אַלס שניידער. אין יאָר 1919 האָט ער אַריבערגעבראַכט די פרוי און קינדער. ער האָט זיך אַנגעשלאָסן אין דער מאַגעלניצער סאָסייטי, געווען אַקטיוו אין הילפס־קאַמיטעט, וואָס האָט געשפילט אַ גרויסע ראָל ביים העלפן הונגעריקע און אַרעמע פון מאַגעלניצע און אויך ביים העלפן די מאַגעלניצער, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַנדערע לענדער, בפרט אין ישראל.

אַ געוויסע צייט איז ער געווען אַ ספאַרטלער. געוען אַ ליבלעכער מענטש, שטענדיק אַ שמייכלענדיקער. אין שמועס מיט יעדן איינעם געווען האַרציק און פריינדלעך. דערצויגן אַ שיינע פאַמיליע. איבערגעלאָזט דריי זין און צוויי טעכטער. אויך די קינדער גייען אין זיינע וועגן. אַלע געהערן צו דער סאָסייעטי און זענען אַקטיוו. אַיינער פון זיי, אל. שישלער איז היינט דער פרעזידענט פון דער סאָסייעטי.

די גאַנצע פאַמיליע איז ליבהאַל געשטימט, זעצן פאַר דעם קאַמף פון זייער פאַטער פאַר אַ בעסערן מאַרגן, פאַר שלום און דעמאָקראַטיע אין זעלבשטענדיקן ישראל און אויך אויף דער גאַנצער וועלט.

געשטארבענע מיטגלידער פון דער מאגעלניצער סאסייעטי אין ניו־יארק און אין דער אומגעגנט

שניצער לואי. געקומען צו קבר ישראל אויפן בית־הקברות פון דער מאַגעלניצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק, דעם 1954.8.16.

געווען גרינדער און אינהאַבער פונעם יידישן קונסט־טעאַטער אין ניו־יאָרק.

פליישער אברהם. באַקאַנטער אַרבעטער־טוער אין לאַדזש. פאַרשיקט געווען דורכן צאַריזשן רעזשים קיין כאַרבין. פון דאָרט איז אים געלונגען צו אַנטלויפן קיין אַמעריקע און ווערן אייינער פון די טעטיקסטע טוער פון אַרבעטער־רינג. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 1955.8.12 (בית־הקברות פון דער מאַגעלניצער סאָסייעטי).

באַראַנסקי שמעון. אַנגעזעענער טוער פון „מזרחי" אין ניו־יאָרק. געשטאָרבן אין יאָר 1957.

לערנער פרץ. געשטאָרבן אין קענזאָס־סיטי אין יאָר 1951 (זע אָפּהאַנדלונג וועגן אים אין אונדזער בוך).

לערנער יעקב־ יצחק. אומגעקומען אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפע אין קענזאָס־סיטי דעם 11.19. 1956. דער פאַרשטאַרבענער איז, ווי זיין פאַטער ר׳ פרץ לערנער ז״ל, געווען אַ באַקאַנטער עסקן און געשטאַנען אין ענגע באַציונגען מיטן ארגון יוצאי מוגלניצה, בלגדוב וביאלה־רבסקה אין ישראל.

קליינמאַן חוה (טאָכטער פון וואלציק). אומגעקומען אין אַן אויטאָ־צוזאַמענשטויס אין יאָר 1959.

גאַלדבערג סילוויאַ (טאָכטער פון קליינמאַן חוה). אומגעקומען צוזאַמען מיט דער מוטער (זע (קליינמאַן חוה).

פרייליך הערש (זון פון טוביה שוחט פון בלענ־

דאָו). געווען חזן אין אייגעם פון די שולן אין ניו־יאָרק. געשטאָרבן אין יאָר 1959.

גאָלדבערג (געלבאָרד) ישראל. געשטאָרבן אין טשאָרלסטאָן (אַמעריקע) אין יאָר 1960.

ליכטענבערג פּסח. פון בלענדאָוו. געשטאָרבן אין שיקאָגאָ, יולי 1958.

קליין פישל. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק יום ו׳ בשבט תשכ״א — 1.21. 1916.

לויפער הערש־שמואל. געשטאָרבן אין טשאָרלסטאָן אין יאָר 1961.

לויפער טאָבע. פרוי פון לויפער הערש־שמואל. געשטאָרבן אין זעלבן יאָר (1961).

הרב אַסעלקאָ משה. נפטר געוואָרן אין רוד־איילאַנד אין יאָר 1953.

שישלער הערש־בער (זון פון יעקב וואָליער). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק פון א הארץ־אַטאַק. געווען קאָסירער פון רעליף פון די מאָגעלניצער.

באָראָנסקי ברכה (טאָכטער פון שלמה־יצחק און פרוי פון זאב באָראָנסקי). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אור ליום י״א תשרי תשכ״ג — 1962.

שווארץ (שעווצין) זיסל זון פון „גרויסן" יחיאל. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, חודש כסלו תשכ״ג — 1963.

ראָזנצוויג משה (מאָן פון ריווע זורעק). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, מערץ 1963.

מערקער אברהם (זון פון אַכאָטער רב). געשטאָרבן אין קענזעס־סיטי תשרי תשכ״ד, אָקטאָבער 1963.

זילבערשטיין חנה. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, מערץ 1964.

אַנעלעוויטש איטשע. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק 1965.1.1 (זע זיין טאָגבוך פון אוישוויץ אין אונדזער בוך).

מאַרקאָוויטש ישראל־לייב (לואי). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק ז׳ אדר תשכ״ז — 1966.2.27 זע אַפּהאָנד־לונג וועגן פאָרשטאָרבענעם אין אונדזער בוך).

שישלער צילע. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק י״ג אדר תשכ״ו — 1966.3.5.

שווייצער הערשל (האַרי), זון פון עבער. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״א סיון תשכ״ו — 5.30. 1966.

מאַרגענשטערן מאַקס. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ח אדר תשכ״ו — 3.20. 1966.

באָראָנסקי ליפע. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ח אייר תשכ״ו — 1966.5.19.

קויפמאַן פּעסיע. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק חשון תשכ״ז — 10.20. 1966.

מאַנדעל אברהם (זון פון חיים מלמד און שווּגער פון יחזקאל קאָלעקטאָר). געשטאָרבן אין לאָס־אַנזשעלעס, יאַנואַר 1966.

פרידמאַן אברהם (זון פון גרשון טשלאָוויעק). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ח סיון תשכ״ו — 6.19. 1966.

האָפמאַן משה (זון פון הערשל גרשונס). געשטאָרבן ערב יום־כּפור תשי״ב — 1963.

חאריץ חיה (טאָכטער פון הערשל גרשונס). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

שווארץ (שעווצין) יוחנן (זון פון „גרויסן" יחיאל). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

דיאַמאַנט יצחק. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין יאָר 1965. ברודער פון יואל קאָוואָל פון די ערשטע סאָציאַליסטן אין מאָגעלניצע.

האָכמאַן פלאָרענס (די פרוי פון האָפמאַן משה) געשטאָרבן אין מיאַמי ביטש, פלאָרידע, כ״ז אָדר א׳ תשכ״ז — 1967.4.8.

גוטמאַן יצחק (איטשע). געשטאָרבן אין לאָס־אַנזשעלעס, כ״ט אב תשכ״ז — 1967.9.4.

האָכמאַן רפאל־בער (זון פון יחיאל). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק ח׳ סיון תשכ״ט — 1968.6.4.

ראָפאָפּאָרט שלמה (סעם). געשטאָרבן אין ניו־יאָרק י״ד סיון תשכ״ח — 10.6.1968.

ראָפאָפּאָרט עליזע (פרוי פון ראָפּאָפּאָרט שלמה. געשטאָרבן יולי 1968.

פינקעל עווא. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק תשרי תשכ״ז — 1967.9.17.

יאַקובסאָן אַנא. געשטאָרבן אין ניו יאָרק כ׳ תמוז תשכ״ז — 1967.

משה בן רפאל בער האָכמאַן ז״ל געשטאָרבן אין מיאַמי־ביטש — פלאָרידאָ, ד׳ אייר תשל״א — דעם 24טן אַפּריל 1971. געבּרענגט צו קבורה אויפן בית־הקברות פון דער מאָגעלניצער סאָסייטי, ז׳ אייר תשל״א — דעם 2טן מאי 1971.

INDEPENDENT MOGIELNIZER SOCIETY OF NEW-YORK U. S. A.

OFFICERS

Al Syster
Chairman

Jack Smith
Vice Chairman

Saul Roit
Financial Secretary

Murray Kaufman
Recording Secretary

Gabriel Weingart
Hospitaler

TRUSTEES

Gabriel Weingart
Moury Kaufman
Jack Gleimer

WIDOWS

Mollie Fried
Rose Greenberg
Becky Klein
Celia Markowitz
Charlot Plantzer
Molly Plantzer
Helen Schreiber
Leah Chwartz
Hanna Chwartz
Zelda Klein
Ruth Sysler
Helen Morgenstein
Mollie Markowitz
Saide Cimbolsky
Mrs. Zeitlin
Rose Biderman
Violet Fleisher

MEMBERS

H. Alexson
W. Baransky
S. Bajtel
L. Bartel
S. Belasky
J. Bell
I. Berlinsky
H. Bieger
R. Brooks
M. Coogan
I. Cohen
A. Colon
I. Diamond
H. Elkin
H. Fleisher
S. Goldman
M. Goldberg
B. Goodman
J. Goodman
Ch. Grenwald
D. Guterman
J. Gleimer
J. Helfant
A. Herter
A. Hirsch
J. Joseph
E. Kaufman
M. Kaufman
Ab. Klein
Al. Klein
D. Klein
I. Koster
J. Kleinman
L. Lasher
L. Lemberger
L. Lemberg
H. Lemberger
M. Lemberger
S. Lemberger
W. Lemberger
M. Markowitz
S. Marks
M. Mandel
H. Millstein
Ch. Plancer.
M. Plantzer
H. Radomsky
A. Radomsky
M. Rappaport
B. Rothkopf
Saul Roit
Simon Roit
S. Rothberg
I. Rozalsky
M. Rozalsky
A. Rubin
B. Rutstein
I. Soldinger
S. Schucker
W. Schutzer
M. Schutzer
D. Schwartz
H. Schwartz
Hy. Schwartz
A. Shapiro
N. Silberstein
J. Smith
J. Span
Al. Sysler
S. Sysler
D. Tureck
I. Tureck
M. Ury
I. Warshaw
N. Warsh
G. Weingart
S. Wittenberg
S. Yoselowitz

פרץ לערנער ז״ל

פראגרעסיוו ארדען אף „ב.מ.ב.ג." אין קענזאס סיטי

עס איז שוין פיל מאל דערמאנט געווארן אין אייער אפטיילונג „אינטימער ווינקל", אז איר באשרייבט די טעטיקייט פון פארשידענע סאסייעטיס און ארגאניזאציעס, וויל איך איך בעטן צו באשרייבן אונדזער סאסייעטי „פראגרעסיוו ארדען אוו ב.מ.ב.ג.".

דאס איז די היסטאריע פון אונדזער סאסייעטי:

אין 1914, ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האט זיך אנגעפאנגען, איז נאך דער שרייבער פון די שורות געווען אין פוילן, דאן האט זיך דא אין קענזאס סיטי, געגרינדעט א לאנדסמאנשאפט פאראיין פון פיר שטעטלעך און דער נאמען איז ווי אויבן דערמאנט. די ב׳ פאר בלעגדאוו, די מ׳ פאר מאגעלניצע, די ב׳ פאר ביאלע און די ג׳ פאר גריצע. דאס איז געווען א רעליעף־ארגאניזאציע, זיי האבן געשיקט געלט פאר צדקה.

אין 1921, בין איך געקומען קיין אמעריקע, און אזוי ווי איך בין געווען א מיטגליד פון אונדזער לאקאל ד.ד.ק. און דער „דזשוינט" איז נאר געווען פאר קאנסטרוקטיוו ארבעט, האט די „ב־מ־ב־ג" אנגענומען דעם סיסטעם.

ווירקלעך מעגן פיל לאנדסמאנשאפט סאסייעטיס זיך נעמען א מוסר־השכל פון דער ארגאניזאציע און אויך טאן אזא נאבעלע הילף־ארבעט. איך האב אויפגעגעבן מיין ארבעט צו העלפן די מענטשן דורך לייי־שפאר־קאסעס און אזוי איז אונדזער קליינע ארגאניזאציע געווארן פאלולער און די ארבעט איז געווען וווּנדערבאר, און אונדזערע מעמבערס, פרויען און מענער האבן געארבעט געטריי און מיר האבן געהאט אין די פיר שטעטלעך פיר פרייע לייי־קאסעס. דער „דזשוינט" האט אונדז פיל געהאלפן, יעדן דאלאר וואס מיר האבן געשיקט דורך דעם „דזשוינט" האבן זיי געדאפלט.

מיר, פון אונדזער זייט, האבן אויך גאראנטירט, אז אין פאל, ווען איינער בארגט זיך געלט און ער קען נישט באצאלן, האבן מיר דאס „גוט געמאכט" און דער בארגער זאל דאס קיינמאל ניט וויסן וויל מיר האבן געוואלט דורכויס ניט מאכן די מענטשן פאר קיין בעטלערס.

אזוי איז דאס געגאנגען ביז היטלער ימח שמו, האט אלעס צעשטערט, די קאסעס מיט די מענטשן (איך מיין די יידן), די פאליאקן האבן אלעס אוועקגעגרויבט.

דאן האבן מיר געארבעט פאר די „די. פי. קעמפס", געשיקט פאקעטן, מיר האבן אפילו געשיקט זיבן הונדערט מיט פופציק דאלאר צו דעם „דזשוינט" פאר א גרופע יידן אין בראטיסלאווא און נאכער, ווען די „די. פי׳ס" האבן עולה געווען קיין ישראל, האבן מיר שוין דארט געהאלפן א פאריין וואס רופט זיך

החברים הפעילים של מיסדר ב.מ.ב.ג. בלנדובר, מוגלניצר, ביאלר, גריצר, בקנזס־סיטי. העומר רבעי בשורה השניה משמאל לימין פרץ לרנר ז״ל

Progressive Organization of B.M.B.G. Kansas City No. August 16, 1949

דער אקטיוו פון דער ארגאניזאציע ב.מ.ב.ג. בלענדאוער, מאגעלניצער, ביאלער און גריצער קענזאס־סיטי. דער פערטער אין דער צווייטער רייי שטייענדיק — פרץ לערנער ז״ל.

„ארגון עולי מוגלניצה". און יענע דאָרט, זינט נאָך דער מלחמה, האָבן געטאָן ווונדערע אַרבעט, זיי האָבן אַ ווונדערלעכן מאָן מיטן נאָמען ישראל זאָנדער, ער האָט געהאַט קאָנטאַקט איבער דער גאַנצער וועלט, ווו נאָר אונדזערע לאַנדסלייט געפינען זיך, ער האָט פון תל־אביב באַקומען אַלע אַדרעסן פון אונדזערע פאַרוואָגלטע יידן. מיר, פון קענזאַס־סיטי, האָבן זיי געהאָלפן פינאַנציעל, און זיי האָבן צווישן זיך געזאַמלט פינף הונדערט פונט פאַרן דאָזיקן צוועק.

ענדלעך האָבן מיר איבערגעטראָגן אונדזער טעטיקייט קיין ישראל. מיר האָבן דאָרט געשאָפן פרייע ליי־קאַסע (גמילות חסד), אין די „תל־אביבער־יפו באַנק". מיר האָבן אַרויסגעהאָלפן ביז היינט 40 משפחות.

די חברים אין תל־אביב אינטערעסירן זיך מיט יעדן עולה צו באַזאָרגן מיט אַ היים, אַ דזשאָב, אַ סאָדע פאָונטעין, אַ ווערשטאַט, אַ בארבער־שיפ, אַ שטיקעל לאַנד, אַ הייזקע מיט אַן הינער שטייגל. ווען איר זאָלט לעזן די דאָנקבריוו וואָס מיר דערהאַלטן, גיסן זיך די טרערן פון די אויגן פאַר האַרצרייסענישן פאַר פרייד, די זעלבע אָרעמע אימיגראַנטן זאָמלען זיך זייערע אָנגעשפּאָרטע פאָר פונט אין די זעלבע ליי־קאַסע, כדי עס זאָל זיין צו באָרגן אַ צווייטן. יענע חברים אין תל־אביב, אַז עס קומט אַרויסצוהעלפן איינעם מיט אַ גרעסערע סומע שרייבן זיי אונטער אַ וועקסל און מען באַרגט דעם עולה און אַזוי ווי ער פאָנגט אָן צו פאַרדינען, צאָלט ער אויס.

אונדזער אָרגאַניזאַציע שטייט נישט פון דער זייט און אין פאַל ווען איינער צאָלט נישט אַפּ ריכטיק אינגאַנצן, מאַכן מיר דאָס גוט.

און איר דאַרפט אויך וויסן, דאָס מיר עקזיס־טירן זינט 1915, און מיר האָבן נאָך נישט געשפענדט קיין איין דאָלאַר פאַר אונדזער אייגענעם פאַרגעניגן. מיר האָבן סאָשעל־אונטערנעמונגס, אָבער דאָס צאָלט יעדער באַזונדער. אונדזערע הכנסות באַשטייען וואָס מיר מאַכן פאַבליק אונטערנעמונגען, אַ יידיש פיקטשור, שאָו, אַ באַל, אַ ראפעל א.א.וו. מיר האָבן שיינע עטלעכע טויזנט דאָלאָר אין די בענט, אַ חוץ דעם גיבן מיר יעדעס יאָר עטלעכע הונדערט דאָלאָר פאַר „יונייטעד דזשואיש אַפּיל" און מצה־קאַמפיין.

גרינדער פון דעם פאַרייניקטן קאָמיטעט פון ארגון יוצאי מוגל־ניצה, בלנדוב וביאלא־ראווסקא בישראל. אין יוני 1950, פאַר זיין אָפּפאָר פון ישראל אין קענזאַס־סיטי — פאַרייניקטע שטאַטן, ווו ער איז אין אַ מאָנאַט אַרום נפטר געוואָרן יהא זכרו ברוך.

איך דענק, אַז אַזאַ סאָסייעטי איז ווערט מפורסם צו מאַכן. זאָלן לאַנדסמאַנשאַפטן דאָס נאָך טאָן, וואָלט דאָס געהאָלפן ישראל און אונדזערע אָרעמע געליטענע ברודער זער אַ סך זיך צושטעלן צוריק אויף זייערע פיס.

מיר בעטן אייך דאָס צו דרוקן אין אייער חשובן קאָלום אין „אַמעריקאַנער" ולמצוה גדולה יחשב.

מיט דער ארץ ובברכת ציון וירושלים, אייער שטענדיקער לעזער

פּרץ לערנער

מאגעלניצער לאנדסלייט אין ארגענטינע

אברהם מערקער ז"ל

אינטערוויו מיט אסתר הערבשטיין, די פיאנערין פון די מאגעלניצער יידן אין ארגענטינע

אברהם מערקער: מיר וועלן איצט הערן זכרונות פון אונדזער מומע אסתר, די פרוי פון פעטער בערל־בערנאַרדאָ הערבשטיין ז"ל, דער ערשטער יידישער עמיגראַנט פון מאַגעלניצע קיין אַרגענטינע.

אסתר הערבשטיין: שוין אין עלטער פון 8 יאָר איז בערנאַרדאָ אַרויס פון מאַגעלניצע קיין ווַארשע צו זיין מומע חנהצי'ע. ביי איר האָט ער זיך דערצויגן. טאַקע דאָרט האָבן מיר חתונה געהאַט אין יאָר 1900 און אַנהייב 1902 עמיגרירט קיין אַרגענטינע, צוזאַמען מיט מיינע עלטערן.

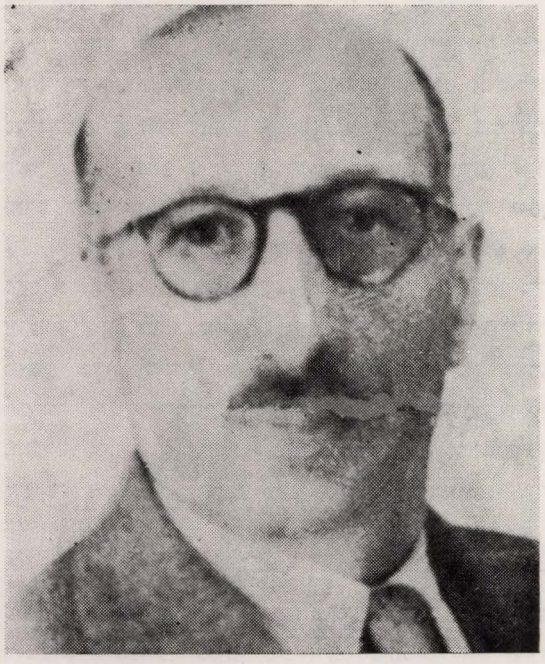
אונדזער ערשט ווויינאָרט איז געווען די שטאָט טאַסטאַדאָ, פראָווינץ סאַנטאַ־פע. מיין פאָטער האָט זיך געלערנט שחיטה און פון דעם פאָך געמאַכט אַ לעבן. בערנאַרדאָ האָט אַנגעהויבן האַנדלען מיט פאַרשידענע סחורות.

אין עטלעכע יאָר אַרום זענען מיר אַריבערגע־פאָרן אינעם שטעטל מאַזעסוויל, דער צענטער פון די יידישע קאָלאָניעס אין אַרגענטינע, ווו ער האָט גע־האַנדלט מיט מאַנופאַקטור.

נאָכער זענען מיר אַריבערגעפאָרן קיין בוענאָס־איירעס. דאָ האָבן מיר אַנגעהויבן פֿראַדוצירן פאַרא־סאָלן. פאַרברייטערט אונדזער פֿראַדוקציע אויך אויף לעדער־אויסאַרבעטונג, ווי דאַמען־טאַשן, טעקעס און וואָליזעס. ס'איז אַוועק גוט.

די קינדער פירן 4 געשעפטן. איין זון איז ד"ר־מעדיצין; אַן איידעם — אינזשיניער און איין זון פירט די געשעפטן.

בערנאַרדאָ האָט אויך געזאָרגט פאַר זיין משפחה. באַלד נאָך זיין קומען קיין אַרגענטינע, האָט ער אַנגע־הויבן זוכן זייגע שוועסטערס, וועלכע האָבן עמיגרירט קיין צפון־אַמעריקע מיט 40 יאָר צוריק און ער האָט נישט געווּסט ווו זיי ווויינען. דורך מעלדונגען אין דער יידישער פּרעסע אין צפון־אַמעריקע, האָבן זיי זיך אַפּ־געזוכט. ער האָט זיי אַריבערגענומען קיין אַרגענטינע צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס און אייגעאַרדנט אויפן אַרט.

בערל — בערנאַרדאָ — הערבשטיין, ברודער פון הענעך הערבשטיין, דער ערשטער אימיגראַנט פון מאַגעלניצע קיין אַרגענטינע. געקומען אַהין אין יאָר 1902.

ער האָט אויך געהאָלפן אַנדערע מיטגלידער פון דער משפּחה ביים אייגאַרדענען זיך אין אַרגענטינע, ווי, למשל, זיין קוזין יאָסל הערבשטיין. זיין ברודער הענעכ'ס זין. דעם לעצטן קרוב פון די הערבשטיינס, וואָס ער האָט געהאָלפן אייגאַרדענען איז געווען מרדכי הערבשטיין, אַ געראַטעוועטער אין מאַגעלניצע אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ער האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט צו געבן הילף מאַ־געלניצער אימיגראַנטן, נישט קיין קרובים, אַ שטייגער: לייביש אָסטראָוויעצקי, דער ערשטער אימיגראַנט פון מאַגעלניצע נאָך בערלען. די שפּעטערדיקע מאַגעלני־

צער געקומענע, האָבן אויך געפונען ביי אים אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג אויף זייערע וועגדונגען.

בערנאַרדאָ האָט זיך נישט באַגנוגט מיט דירעקטער פריוואַטער הילף, ער איז געווען אַקטיוו אויך אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט, אַנטייל גענומען אין די פאַרוואלטונגען פון אַ ריי יידישע צדקה־געזעלשאַפטן, ווי דאָס יידישע שפּיטאָל „עזרה"; מושב זקנים; בית־יתומים; פּויליש־יידישער קאָאָפּעראַטיווער באַנק און אַנדערע אינסטיטוציעס.

דער באַקאַנטער ליטעראַט זלמן וואַסערצוג האָט געהאָט אַן אינטערעס זיך דורכצרעדן אָפט מיט בערנאַרדאָ וועגן געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן אין אַרגענטינע אמאל און הייַנט. די אַכטונג פון וואַסערצוגן צו בערנאַרדאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן אין טאָג פון בערנאַרדאָס פּטירה, אין יאָר 1954. ער איז געזעסן ביי זיין בעט, ווי אַ קרוב ביז צו זיינע לעצטע מינוטן.

אסתר זעצט פאָר איר דערציילונג, באַטאַנעמדיק דעם וויכטיקן אָרט, וואָס עס האָט פאַרנומען אין דעם אימיגראַציע־אַמט פון דער אַרגענטינער רעגירונג בערנאַרדאָס קוזין, יאָסל הערבשטיין, וועלכער איז אַנגעקומען אַהין אַ קורצע צייט נאָך בערלען. ער האָט שנעל דערוואַרבן די קענטעניש פון דער שפּאַנישער שפּראַך, קענעדיק אויך סלאַווישע שפּראַכן: פּויליש, רוסיש, אוקראַיניש און טשעכיש. איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס באַאַמטער אין דעם אויבן דערמאָנטן אַמט.

די אימיגראַציע קיין אַרגענטינע איז דעמאָלט געווען אַ גרויסע. צענדליקער טויזנטער זענען אַנגעקומען פון פאַרשידענע לענדער פון איראָפּע. ער פלעגט אַנטקעגן פאָרן די אימיגראַנטן ביז מאַנטעווידעאָ, הויפּט־פאָרט אין אורוגוויי. דאָרט פלעגט ער אויפּשטייגן אויף דער שיף, וואָס פירט די אימיגראַנטן קיין ארגענטינע און פלעגט דערלידיקן אַלע פאַרמאַליטעטן פון די סלאַווישע אימיגראַנטן, אויספרעגנדיק זיי די געהעריקע פראָגן אין זייערע שפראַכן, די ענטפערס אי־בערגעזעצט אויף שפּאַניש און זיי צוגעגרייט פאָרן אימיגראַציע־אַמט.

וועג שלמה גרייצער איז אַנגעקומען קיין בוענאָס־איירעס — דערציילט אסתר — האָט מען אים נישט אַרויסגעלאָזט פון אימיגראַנטן־הויז, פאַדערנדיק פון אים ער זאָל צוריק פאָרן, ווייל ער איז קראַנק. יאָסל האָט געבראַנגט אַ דאָקטאָר, וועלכער האָט אויסגעפונען, אַז די קרענק איז נישט קיין געפערלעכע און אויך נישט קיין כראַנישע... און שלמה גרייצער איז דאָ אין ארגענטינע ביזן היינטיקן טאָג.

ביגעם רעכטשייד דערציילט וועגן אַן אומגעריכטע „ישועה", וואָס האָט געטראָפן זיין פרוי בעת זייער קומען קיין אַרגענטינע. ס׳איז געווען אין די דרייסיקער יאָרן. מיר זענען געקומען מיט אַ האַלענדישע שיף פון בעלגיע. פלוצים זענען מיר, ווי מיין פרוי פאָניע ווערט אָוועקגעשטעלט אין דער זייט אַלס קראַנקע, וואָס טאָר נישט אַראָפּגעלאָזט ווערן אין פאָרט פון בוענאָס־איירעס, ווייל... זי איז געווען אַ מאָגערע און מ׳האָט זי חושד געווען אין שווינדזוכט. פאַרצווייפלטע זענען מיר געשטאַנען און געוואָרט אויף אונדזער פסק. דאָן זענען מיר דעם באַאַמטן, וועלכער באַשעפטיקט זיך מיט די פאַרמאַליטעטן, ווי ער לייענט איבער דאָס גע־שריבענע אין די פּעסער. מיר האָבן קוים באַמערקט

חברי הלנדסמנשפט מוגלניצאים בארגנטינה במסיבה לנסיעת הוהלע רכטשייד ז״ל לארץ ביום 5.6.60
יושבת בשורה שניה משמאל
די לאַנדסלייט מאַגעלניצער אין אַרגענטינע אין אַ געזעגענונגס באַנקעט לכבוד הוהלע רעכטשייד ז״ל צו איר עליה קיין ישראל זיצט אין דער צווייטער ריי לינקס

זיין לענגערן בליק אויף אונדז. ס׳דויערט נישט לאַנג און ער נעמט אַרויס פאַניען פון די ״אַוועקגעשטעלטע״ און פירט זי אַריין אין דער רייַ פון די געזונטע אימיגראַנטן קיין אַרגענטינע.

אין יענע גורלדיקע מינוטן האָבן מיר נישט געווּסט פון וואָנען ס׳איז געקומען די הילף און ווער ס׳איז געווען אונדזער רעטער. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אונדזער ליב שטעטל מאַגעלניצע איז געווען דער צויבער־שפּרוך, וואָס האָט אונדז אַרויסגענומען פון דער צרה, וואָס איז אונדז פאַרגעשטאַנען צוריק געשיקט צו ווערן קיין אייראָפּע, ווּ דאָס היטלער־געשפּענסט האָט געלויערט אויף אַלע יידן אויף דעם קאָנטינענט! און אַז אונדזער רעטער איז געווען אונדזער לאַנדסמאַן יאָסל הערבשטיין, אַ קרוב פון אונדזער שכנותדיקן הענעך הערבשטיין ז״ל.

דאָטן פון אנקום און באַשעפטיקונג פון מאָגעלניצער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע

וועמ מיר זענען געווען אין לאָ־פּלאַטאַ, האָב איך אויפגענומען, אַז חיים גריצהענדלער, דער פאָטער פון אונדזער שוועגערין סאַריטאַ, איז געקומען קיין אַרגענטינע אין יאָר 1914. ישראל הופאייזן (פישלס זון) — אין יאָר 1922; שמואל און שרה־איטע באַרנשטיין — אין דער זעלבער צייט בערך; רחלע גרינצהענדלער און קינדער — אין יאָר 1925; יאַנקל ליבהאָבער (שמערלס זון) — אין יאָר 1924; לייביש אַסטראָוויעצקי — 1924; יאַנקל אַסטראָוויעצקי — 1925; יאַנקל זיגעל־מאַן — אין יאָר 1926; לייבקע דאַראַטשינסקי (סטאל־מאַך) — 1928. נאָכער הערשל גוטמאַן, שלמה גרייצער, מלך אַרנשטיין, די הערצשטיינס, די לערמאַנס, די רעכטשיידס, אַדאָלפאָ ראווסי, די לעסערס, די בעלמאַכערס.

דעם כראָנאָלאָגישן סדר וואָלט מען באַדאַרפט מער אויספאָרשן. אין לאָ־פּלאַטאַ האָט זיך קאָנצענטרירט אַ גרויסער טייל פון די מאָגעלניצער, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיט פּעדלעריי. נאָכער מיט דעם באַקאָנטן פאַרקויף אויף קרעדיט, באַזוכנדיק די קליענטקעס אין הויז נאָך דעם האָבן אַ סך זיך אייגענאַרדנט מיט געשפּטן פון מענער־, פרויען און קינדער־אַרטיקלען.

סאַריטאַ־פייגלע הערבשטיין

מיין מאן - אברהם הערבשטיין ז״ל

פון די בריידער הערבשטיין, וואָס זענען געקומען קיין אַרגענטינע איז אלימלך (מיילעך) געווען דער ערשטער. ער האָט זיך איינגעאַרדנט ביי האַנדל אין דער טשאַקאַ. דאָרט האָט ער זיך אַנגעשטויסן אויף שלאָגען, ווילדע קעץ און האַלב־ווילדע מענטשן, שיכורים, גנבים און רוצחים. דער קלימאַט — אַ שרעקלעכער; די היצן — איבער 40 גראַד צעלזיוס. די ווינונגס־באַדינגונגען — זייער שלעכטע.

מערץ 1930 איז אברהם אַנגעקומען קיין אַרגענטינע. אַנגעהויבן האַנדלען בשותפות מיט אלימלכן. ס׳איז זיי זייער גוט געגאַנגען.

אין יענע יאָרן איז אויך געקומען משה חיימאַוויטש, זייער פעטער, קיין אַרגענטינע און באַשטימט צו פאָרן קיין טשאַקאַ. מיין פאָטער ע״ה האָט אים געראָטן נישט פאָרן אַהין, אין דער ווילדער פראָווינץ. ליידער האָט משה אים נישט געהערט און איז יאָ געפאָרן אהין. דאָרט איז ער דערמאָרדעט געוואָרן דורך די ״גאָוטשאָס״ (הפקר־יונגען, פאַסטעכער). מיין פאָטער

אברהם הערבשטיין ז״ל

ע״ה איז געפאַרן אין דעם דאַרף, ווו ער איז דערמאַרדעט געוואָרן, געבראַנגט דעם קערפער אויף אַ וואָגן אין דער שטאָט סאַוגז־פעניא (אייגע פון די הויפטשטעט פון דער טשאַקער פראָווינץ). דאַרט האָט מען אים גע־ברענגט צו קבר ישראל. ה׳ יקום דמו ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

אין יאָר 1937 האָבן שוין מיילעך און אברהם געהאָט אַ בשותפותדיק הויז אין בוענאָס־איירעס. אברהם איז אין דעם יאָר געפאָרן קיין מאַגעלניצע. געבראַכט מיט זיך זיין ברודער יאָסל, די שוועסטער מלכה און אברהם מערקער, וועלכער האָט מיט איר חתונה געהאָט.

צוריק קומענדיק פון מאַגעלניצע אין יאָר 1937 האָבן מיר זיך באַקענט און חתונה געהאָט. אין דעם יאָר האָט אברהם זיך באַזעצט אין בוענאָס־איירעס, געמאַכט אַ געשעפט בשותפות מיט זיין ברודער אלימלך. מערקער איז אַריין אַלס בוכהאַלטער אינעם געשעפט. אין אַ פאָר יאָר אַרום איז יאָסל צוגעטראָטן אַלס שותף און שפעטער איז מערקער אויך צוגעשטאַנען צום שותפות.

כ׳מיין, אַז איך גיב דאָ נישט קיין סוביעקטיוע מיינונג, זאָגדיק, אַז אברהם איז געווען דער איניציא־טאָר פון די גרעסטע האַנדלס־טראַנזאַקציעס און די הויפט־טרייבקראַפט, וואָס האָט געבראַכט צו דער גרויס־סער הצלחה פונעם געשעפט.

עס זענען ביי אונז געבוירן צוויי קינדער און מיר האָבן זיי געגעבן אַ גוטע דערציונג.

טראָץ זיין אומדערמידלעכער אַרבעט אינעם גע־שעפט, האָט אברהם אַפגעגעבן צייט פאַר גייסטיקע ענינים: לייענען ליטעראַטור, באַזוכן טעאַטער־פאַר־שטעלונגען, קאָנצערטן און קונסט־אויסשטעלונגען.

כ׳וויל דאָ פעסטשטעלן, אַז די מיינונג, וואָס פאַר־שידענע ״גבאים״ האָבן געהאָט וועגן אברהמען אַלס קאַרגער מענטש, איז נישט קיין ריכטיקע. ער האָט נישט געדולדעט די גבאים, וואָס ווילן זיך אויסשטעלן אַלס פילאַנטראָפן, מאַכנדיק באַשטייערונגען ביי אַנדע־רערע און אַליין גאָרנישט צושטייער געבן צו די אַק־ציעס, וואָס זיי האָבן דורכגעפירט. דאָקעגן האָט ער זיך אַפגערופן אויף דער וועגדונג פון די כלל־טוער, וואָס האָבן די שרשטע געגעבן זייער ביישטייער צו דער אַקציע, וואָס זיי האָבן דורכגעפירט און געגעבן זיין חלק גלייך מיט די גרעסטע מנדבים.

אברהם איז געווען זייער אַן ערלעכער מענטש. אַפגעהיט יענעמס פארמעגן מער ווי זיין אייגנס. געווען אַ פאַל: אַ מאַגעלניצער פרייגד, וועלכער איז געקומען פון באַליוויע. האָט געבעטן אברהמען, ער זאָל אַרייג־לייגן זיין געלט אין אברהמס קאַסע איבער נאַכט. אין דעם מאָמענט האָט אברהם נישט געהאָט ביי זיך די שליסלען פון דער קאַסע. ער האָט דאָס גאַנצע פעקל געלט פונעם חבר אַרייגעלייגט אין אַ שאַכטל פון מוסטערן, וואָס איז געשטאַנען אויף דער קאַסע.

צו מאַרגנס, 5 אַזייגער פאַרטאָג, קלינגט דער טע־לעפאָן. דער היטער פונעם הויז איז מודיע, אַז די נאַכט האָט מען באַגנבעט דאָס געשעפט. געעפנט די קאַסע און אַלץ אַרויסגענומען: געלט, סחורות, מאַשינען און אי־בערגעלאָזט דאָס געשעפט — ליידיק!

אברהם האָט זיך מער איבערגענומען מיטן פאַרלוסט פון זיין חברס פאַרמעגן, ווי מיט דעם האָב פון אים און זייגע שותפים, וואָס איז אַוועקגעגנבעט געוואָרן. דער פאַל האָט אויף אים געמאַכט זייער אַ שווערן אייגדרוק און ער האָט דערביי פיל געזונט פאַרלוירן.

די איינצלנע שטריכן גיבן אַוודאי נישט קיין פול בילד פון מיין גאָטזעליקן מאָן אברהם ז״ל. זאָלן זיי דינען אַלס אַ באַשיידענער אַנדענק פון מיין מאָן, וואָס איז אַזוי פריצייטיק אַוועק פון אונדז, אַלט זייענדיק נישט מער ווי 55 יאָר, איבערגעלאָזן מיך און צוויי טעכטער.

סאַריטאַ הערבשטיין

צו אברהמען

דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין
מאַן אברהם הערבשטיין ז״ל

דאָס האָלץ פאַרגעסט דעם וואַלד.
דער ווינט אין דאָרף פאַרגעסט די שטאָט!
די ערד אירע טויטע טוט פאַרגעסן
(איך וועל דיך קיין מאָל נישט פאַרגעסן)
דער מענטש דעם מענטש פאַרלירט אינעם וועג.
דאָס קינד דעם הימל פאַרלירט, ווען ס׳דער־
וואַכט.
די צייט די וויכטיקסטע נעמען פאַרלירט.

איך פאַרליר דיך נישט.
וווּ איך בין ביסטו אויך!
ס׳פליסן קאָנטינענטן, אינדזלען,
דער ים אין זיינע כוואַליעס, שאַפט נאָך אַ ים.
אַלץ איז אומדויערבאַר, אַלץ בייט זיך.
נאָר איך אַכט אין דיר ——
די אייביקייט.

מאַר־דעל־פלאַטאַ, דעם 15טן יאַנואַר 1966.

דישקע זיגלמן ז״ל

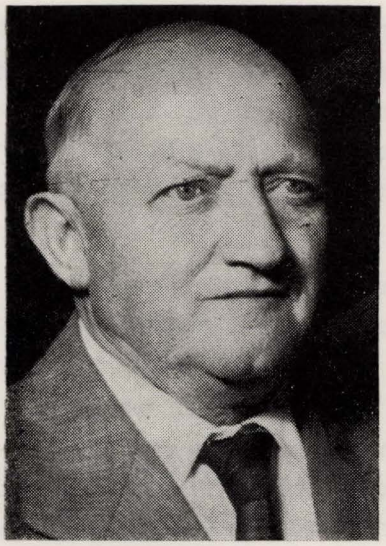
בת ר׳ מרדכי יצחק גוטמן ז״ל, נולדה במוגלניצה בשנת 1879. היתה נשואה לר׳ יעקב זיגלמן. יצאו ממוגלניצה לארגנטינה לפני עשרות שנים. גרו בלה־פלטה. ביתם היה פתוח לרווחה למהגרים חדשים ממוגלניצה שהגיעו ללה־פלטה. שם גרו בטרם קבלו דירה וקבלו הדרכה כיצד להתחיל „לדפוק בדלתות״, היינו: לחזר בבתים עם מזודה ובה: עניבות, גרבי־משי וכל מיני סדקית ולדפוק שבעלת הדירה — הספרדיה תצא לפרוזדור, תבדוק את כל הנמצא ומתוך רחמנות תקנה משהו בתשלומים. עם ערב, כאשר חזר „הדופק״ בידים ריקות ובבושת פנים, כאילו היו קבצנים מחזרים בבתים. דישקה ובעלה יעקב זיגלמן זכרונם לברכה ולטובה, היו מעודדים אותם להמשיך בדרך זו, עד שיהפכו לסוחרים בעלי־חנויות כדרך כל המהגרים היהודים שבאו לארגנטינה.

לזוג זיגלמן נולדו הבנות: יוטה, ריבה, שרה ואסתר, ובן חיים. כולם, לרבות אביהם יעקב זיגלמן, גרו בארגנטינה. דישקה הגיעה לשיבה טובה. נפטרה והובאה לקבורה בבית הקברות היהודי בלה־פלטה ביום 21 ביוני 1965. בת 86 היתה ביום פטירתה. תהא נשמתה צרורה בצרור החיים הנצחיים.

רבקה און ירחמיאל פעלער

יעקב זיגעלמאן ז"ל

מיין טייערער פריינד יחיאל פראָוויזאָר מיט דיינע טייערע ליבע פרוי שושנה רייזעלע מיט דיינע טייערע קינדער, איר אַלע זאָלט זיין געזונט און איך אויך. איך האָב דערהאַלטן דיין ווונטש און

יעקב זיגלמן ז"ל
נפטר ביום י"ח חשון תשלא.

איך ווינטש דיר דאָס בעסטע וואָס די ווילסט. איך ווין בי ריוועלע, מיר פעלט גאָרנישט. עס איז אַלעס גוט, נאָר איך בענק נאָך ישראל. האָפנטלעך וועל איך קומען קיין ישראל אויף פסח איה"ש. היינט גייט ביי אונדז זומער און פסח אין ישראל. זומער פאַר מיר איז גוט, ס'איז וואַרעם. איך וועל קומען מיט מיין טאָכטער אסתרל די פאַרמאַסעטיקאָ. מיין אייניקל, מיין מרים חיימ'ס טאָכטער מיט אַ מאַן זענען שוין אין ישראל, ויי זענען געפאָרן ווינען אין ישראל. זיי זענען געקומען ערב ראש השנה, זי איז אַ לערערין, ער איז אַ אינזשינער מעכאַניק, טייערע פיינע קינדער. זיי געפינען זיך אין חיפה ביז זיי וועלן קאָנען די שפּראַך. חנה'צינ טראַקס מוז וויסן וווּ זיי ווינען, איך האָב נאָך נישט געהאַט קיין בריוו פון זיי.

שוין צוויי מאָנאַט ווי זיי זענען אַרויסגעפאָרן מיט דער שיף. זיי זענען געווען אַ מאָנאַט אין וועג. ערב ראש־השנה זענען זיי געקומען. זיי האָבן זיך געקויפט אין וועג זאַכן וואָס זיי דאַרפן און אַ קאָטש.

מיין אסתרל שיקט אַן האַרציקן גרוס פאַר דיר און פאַר רייזעלע.

בוענאָס אייראָס, 24.11.70

צו מיינע טייערע פריינט שושנה יחיאל שלום רב!

אַזוי ווי דער בריוו איז געווען געווידמעט צו אייך: איז מיין חוב אייך איבערשיקן די טרויעריקע ידיעה וועגן אונדזער פאָטער־שוועד ר' יעקב ע"ה. מאָנטיק, דעם 16טן ד.ח. האָט ער אָפּגעגעסן דאָס נאַכט־עסן און זייער פריילעך געווען און זיך געוויצלט. דינס־טיג 3 אזייגער פאַרטאָגס האָט ער זיך אָנגעפאָנגען פילן שלעכט און 6 אַזייגער האָבן מיר געפונען די קינדער און פאַרשידענע דאָקטוירים און איין דאָקטאָר האָט געזאָגט, דאָס מיר מוזן אים גלייך פירן מיט אַן אַמבולאַנס אין שפּיטאָל אָבער מיר דאַרפן זיין פאַרגעברייט דאָס ער קען אַמאָל אויפן וועג אויסגיין.

מיר האָבן אים געבראַכט אין שפּיטאָל און 4 דאָקטוירים מיט פאַרשידענע ספּעצן האָבן אַלץ געטאָן. אָבער ליידער, 6 אַזייגער, דינסטיק דעם 17טן נאָוו., איז ער שוין נישט געווען.

איך לייג דאָ אַריין זיינס אַ פאָטאָ. מעגלעך דאָס ער זאָל נאָך זיין אין בוך דערמיט פאַרענדיק איך מיין שרייבן מיט די האַרציקסטע גריסן פאַר אייך און אַלע לאַנדסלייט און זייט אַלע געזונט און באַהיט פון צער.

י. זונדר

אברהם מרקר - המושלם

ראשית הכרתנו... בכתב... היתה בשנת 1945 עם סיום המלחמה העולמית השניה והתחדשות הקשר בינינו לבין אנשי מוגלניצה מעבר לים.

הוא שנענה לפניתנו לאנשי מוגלניצה בארגנטינה בזמן ההוא, לתת יד לארגון יוצאי מוגלניצה בישראל שהוקם אז, כדי לסייע לנצולים החונים בגרמניה במחנות הפליטים; לשארית הפליטה בפולין; ולאלה שיעלו לארץ וירצו להתערות בה.

מכתבו הראשון שהגיע אלי עשה עלי רושם רב. הכרתי בכותבו, אדם אינטליגנטי, בעל הכרה ציונית ולאומית פרוגרסיבית יודע השפה היהודית המודרנית על בוריה. בעל לב חם וער למתרחש בחיים היהודיים בארץ מגוריו, בארץ ישראל ובכל מקום שם נמצאים יהודים.

פניתי אליו ובקשתי פרטים על חייו: תשובתו היתה קצרה, תמציתית ולענין — הוא צעיר־הבנים של ר' יענקל „קיסר" למד כמה שנים בישיבת פיאסטשנא בוארשה, שם היה אביו — „המגיד שעור" לבחורים מבוגרים. לאחר־מכן, למד הנהלת חשבונות עבד במקצועו קודם אצל יצחק אלימלך קריגר, ולאחר מכן, בקופת גמילת־חסד של בעלי־המלאכה הוא התחתן בשנת 1937 עם מלכה בת חנוך וטובה הרבשטין. הגר בספטמבר אותה השנה — לארגנטינה. שם נמצאו — אחיה של אשתו. אברהם, אלימלך ויוסף הרבשטין: עובד בתור מנהל חשבונות ראשי בעסקם הגדול והוא מתפרנס בכבוד, עסוק מאד וקשה לו להתעסק בצרכי צבור.

המשכתי בקשר מכתבים עמו ובקשתיו בשם אירגוננו בא"י, כי יאסוף את כל המוגלניצאים בלה־פלטה ובבואנוס־איירס וייסד „ארגון יוצאי מוגלניצה בארגנטינה", שיתנו ידם לארגוננו, לשם סעוד בשרידים שנשארו לפליטה מאלפי יהודים שהיו במוגלניצה.

אברהם נענה ללבקשתי וייסד הארגון „ל"ל מוגלניצר בארגנטינה", היינו: לאַנדסלייט מאַגעלניצער אין אַרגענטינע".

החברים במקום — שרובם ככולם — הגיעו לארגנטינה בין שתי מלחמות העולם, ו„הבית הישן", הקרובים והידידים לא היו עבורם בבחינת „נשכחים" נענו בהתלהבות לקריאת הארגון. גם בבואנוס איירס וגם בלה־פלטה. נבחרי האספות המקומיות היו פעילים בראשית שנות הארגון „ל"ל מוגלניצר בארגנטינה". אספו כספים לפעולת סעד בין אנשינו במחנות הפליטים בגרמניה, לשארית הפליטה שנשארו בפולין ולעולים שהגיעו ארצה. ערכו אזכרות בימי־השנה לנספים: אחת בבואנוס איירס והשניה בלה־פלטה, כך הקימו אנדרטה בבית הקברות „טאבלאדא" בבואנוס־איירס לנספים מ־מוגלניצה. בשנים האחרונות אספו כספים עבור ספר יזכור לקדושי מוגלניצה ובלגדוב. בכל אלה היתה ידו של אברהם ז"ל. הוא היה המעורר, המפעיל וטוב שה־פטיש מצא את הסדן", החברים נענו ברצון ואולם בלעדו הענינים היו יגעים...

עם קבלת הרצאותיו של אברהם ז"ל באספות הנ"ל, נוכחתי שהעיירה על יהודיה נצבת בפני עיניו, חיה, יוצרת ובונה מבלי שתחוש באימת הפורענות האיומה הצפויה להם, והפצרתי בו „שיגזול" מזמנו המועט. לכתיבת זכרונות ורשימות מחיי היהודים בעירנו השלמים והשלווים. כשנתיים לפני בוא הסערה שגרפה את רובם לאבדון. אברהם דחה את כתיבתו „לכשירחיב". היינו; לכשתהיה לו האפשרות והזמן לשבת ולכתוב. גדולה היתה שמחתי עם קבלת הודעתו, כי הוא, קרוב משפחת אשתו — חיים זינגר, מרדכי הרבשטיין ואשתו מהניצולים המוגלניצאים שהתישבו בארגנטינה באים לבקור בארץ.

אני ואשתי השתדלנו שיקבל חדר למגורים אצל דייר בבית מגורנו, וזאת כדי שאהיה קרוב לאברהם, ואוכל להכירו.

הרושם שעשה עלינו היה שהוא אדם מסודר מקפיד מאד על לבושו (בניגוד לאחיו התאומים אנשי הבוהמה) דייקן ובעל חוש הומור דק. מתבונן בנוף ובאנשים ויודע לתארם. אדם מושלם בכל המעלות. באספת קבלת פנים שנערכה על ידי הארגון לכבוד הורחים מארגנטינה הקריא אברהם את רשימתו: וואס די קאמעניצע דעציילט" תאור חי על אנשי העיר, העוברים לפני הקאמעניצע (בנין הלבנים) כבני־מרון. בדרכם לבית־המדרש — מרכז העיר. כל המאזינים באספה התרשמו שבפניהם עומד אדם, שחיי העיר נהירים לו והוא מוסר תאור נאמן עליהם. אברהם וחבריו סיירו בארץ, נפגשו עם קרוביהם בתל־אביב ועם אנשי העיר בחיפה, בירושלים ועוד. נהנו והתרשמו לטובה.

לא רציתי לגזול מאברהם את עונג הפגישה עם כל מי שחפץ לראותם. ואולם, בקשתי ממנו והוא מלא את בקשתי, כי ביום האחרון לפני נסיעתו יקדיש כל זמנו לי ולעניין הספר „יזכור".

שוחחנו על דא והא. הבעתי את ספוקם של חברינו, מתרומות הגדולות לספר שתרמו הוא, זינגר הרבשטיין ואף ירחמיאל פלר עבור הספר, הבעתי משאלה, כי בשובו הביתה, יפעל להתרמת חברים נוספים, ואמנם הלנדסמנשפט בארגנטינה תרמה באופן יחסי, הסכום הגדול ביותר לספר יזכור שלנו.

לבסוף הגעתי לעיקר השיחה והיא — לעורר בו הרצון „להעלות על הכתב" כל מה שרוחש לבו — לזכר בני עיירתנו שהושמדו. וכן יראיין ותיקי מוגלניצה בארגנטינה ויעלה את זכרונותיהם וחוויותיהם בכתב: ימציא לנו את תכנם ונדפיסם בספר.

תחילה נסה להוכיח לי כי הוא „אדם שאין לו שעה" טרוד ועובד הרבה שעות בעסק של גיסיו שאף הוא שותף לו (באחוזים מסוימים) ובבית — יש לו אשה חולה וחלשה. ואף הוא בעצמו אינו „שמשון הגבור"... התאַכזרתי לו ואמרתי. ספר „יזכור" הוא מפעל של רבים. כל אחד שיש לו מה לספר — חובה עליו לעשות זאת. מה גם, אדם כמוך, שחיי העיירה מוכרים לך כל כך, מזמן קרוב לפני השואה, ועטך יכול לתאר אותם כה יפה.

הפצרתי בו, כאשר לא בקשתי דבר מעולם, משום איש אחר. הוא הבטיח לי לכתוב בכל שעה חפשית. וקיים הבטחתו!

התוצאה — עשרות דפים של תאור ההוי בעיירתנו על כל סוגי תושביה.

לא ארך הזמן וקבלנו מכתבים עם רמזים על מחלתו של אברהם: „המחלה רצינית, אינה טובה במיוחד", „זקוק לרחמי שמים" ועוד ועוד. כל חבריו ידידיו ובני משפחתו דאגו לשלומו. קבלתי מכתב ממנו זמן קצר לפני פטירתו, בו הוא מבשר לי, „שהוטב לו" וכי הרופאים מצאו הדיאגנוזה „מחלת־היפופוטם"... והוא כדרכו מתלוצץ על מחלה משונה זו... איני יודע אם האמין ב„דיאגנוזה" זו או רצה להשלות עצמו עד יומו האחרון. כתבתי לו תשובה על המכתב הזה וניסיתי לנקוט בטון הומוריסטי באשר ל„היפופוטם" ואולם... את המכתב הזה אברהם כבר לא קרא...

ההלם שפגע באשתו מלכה היה איום ונורא. חלתה ולא יכולה לשוב לאיתנה. כן נפגעו קשה בתו צפורה, בעלה והילדים. אני, אשתי בני משפחתנו חבריו וידידיו מלאי צער וכאב על אבדן האדם המושלם הזה.

אשתו מלכה הקדישה לזכרו, התרומה הגדולה ביותר מיחיד. שקבלנו עד עתה — „לקרן הספר יזכור לקדושי מוגלניצה ובלנדוב". סך שלמעלה מ־1000 (אלף) דולר. ואילו אברהם ז"ל, הציב „יד ושם" ליהודי עירנו מוגלניצה בספרנו בטרם הלכו לאבדון ולעצמו זכרון נצח.

אַ האַרציקן יישר־כח

דער קאָמיטעט־מיטגלידערין פון לאַנדסלייט מאָגעלניצער אין אַרגענטינע מלכה מערקער פאָר איר גרויסן אָנטייל אין דער באַשטייערונג פאָר אונדזער יזכור־בוך. אַ סומע פון 1.200 (צוועלף הונדערט) דאָלאָר לזכר איר מאַן אברהם מערקער ז״ל, וואָס איז נפטר געוואָרן אין זיינע בליענדסטע יאָרן.

אַ דאַנק דער מאָכטער צפורה, אייידעם ראובן, פאָר דעם כבוד וואָס זיי האָבן געהאַלפן צוטיילן זייער ליבן פאָטער.

אברהם האָט פיל געטאָן אָלס סעקרעטאָר פון דער לאַנדסמאַנשאַפט „ל״ל מאָגעלניצער אין אַרגענטינע״ פון יאָר 1945 ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. זיין חלק אין שאַפן געלט פאָרן בוך־פאָנד איז געווען זייער אַ גרויסער. האָט מאָקי די לאַנדסמאַנשאַפט געזאַמלט און געשיקט אין יאָר 1967 900 דאָלאָר (נייַן הונדערט), נישט אַרייַנגערעכנט די באַשטייַערונג פון דאַרטיקע יחידים.

אברהם האָט צושטייַערגעגעבן פאָר אונדזער בוך זעקס רשימות, די גרעסטע פון זיי אין קוואַנטיטעט און בעסטע אין קוואַליטעט; „אַ רייזע קיין מאָגעלניצע״, וואָס גיט אַ קלאָרע און אַלוויטיקע אַפּשפּיגלונג פונעם יידישן לעבן אין מאָגעלניצע, צוויי יאָר פאָר דער דייטשער אינוואַזיע — אויגוסט 1937.

ער האָט פאַראייביקט זיינע־אונדזערע ליבע יידן אין מאָגעלניצע אַ קורצע וויילע פאָר זייער פאָרטילקונג און זיך געשטעלט אַ הערלעכן דענקמאָל.

כבוד זיין אָנדענק!

אברהם מערקער ז״ל

צפורה מערקער־זלאָטשיסטי, דאָם קינד דניאלה, איר מאַן ראובן זלאָטשיסטי

מלכה מערקער

בנציון עמינדב, בוענאָס־אייַרעס

דער אברהם מערקער, וועלכן מיר האבן נישט געקענט

אַ צופאַל האָט געוואָלט, אַז מיר זאָלן זיך דאָ באַקענען מיט אברהם מערקערן ע״ה. נאָך עטלעכע טרעפונגען, איז פֿאַר אונדז קלאָר געוואָרן, אַז ער איז אַן אינטעליגענטער ייד — אַ נחבא אל הכלים. זיין באַשיידנקייט און אומווילן צו כבוד האָט זיך גלייך געמערקט — אַ האַלטונג, וואָס איז אַ זעלטנהייט אין בוענאָס אייַרעס, וווּ דער געיעג נאָך פּאָפולאַריטעט נעמט אַן קרעַנקלעכע פֿאָרמען. וועָן מיר האָבן זיך דערלויבט אויף אייגענער האַנט איבערצוגעבן אַ נאָטיץ, וועגן דער אַרבעט פון די מאַגעלניצער לאַנדס־לייט און דערביי דערמאָנט מערקערס נאָמען, וויל פּאַקטיש איז ער געווען דער רוח החיים פון דער דער דאָזיקער טעטיקייט איז מצד אים געקומען אַ פֿאַרווונדערונג אויף ס׳האָט זיך געמערקט אַ פֿאַרדראָס.

קענענדיק דעם מאַנגל פון עסקנים אויף דער הי־גער יידישער גאַס, בפרט נאָך אין געבילדעטע כלל־טויער — זיינען געמאַכט געוואָרן פֿרוווּן אים צו געווי־נען פֿאַר דער טעטיקייט אין וועלכער עס איז אינסטי־טוציע, אַבער ער האָט אַפֿגעלייגט מיט זיין פֿאַזי־טיוון ענטפֿער, דערקלערנדיק אַז דאָס קאָן נאָר געשען „לכשירחיב״; דערמיט האָט מערקער געמיינט, אַז בקרוב וועט ער זיך באַפרייַען פונעם עול פון פּרנסה און דאָן זיך ווידמענען דער אַרבעט פֿאַר דער יידישער געזעלשאַפט.

געזען האָט זיך אין מערקערן אַ סך מעלות, אָבער איצט מוז געזאָגט ווערן דער אמת, אַז דורך אונדז זענען זיי נישט דערשאַצט געוואָרן, וויל ער האָט זיך באַמיט זיי אויסצובאַהאַלטן, אַזוי אַז מיר באַדויערן, וואָס די דאָזיקע פּאַאיקייטן זענען אַוועק צוזאַמען מיט אים אין דער אייביקייט. איבעריקנס, דאָס אַלץ איז עפּעס געשען אזוי שנעל, זיין לעבן איז אַוועק פון הינטער אונדזערע העכט. מיר זענען געבליבן ביים געפּיל, אַז מיר האָבן פֿאַרלוירן אַ ווערטפולן פּריינט, וועלכן מיר האָבן אָפּילו נישט גוט געקענט און אַוודאי נישט זייַנע פֿאַזיטיוועַ אייגנשאַפטן, אַזוי אַז דער דאָזיקער באַווּוסטזיין האָט אונדז געטריבן צו זייַנע לאַנדסלייט און נאָענטע, וועלכע האָבן אַ שייכות צו זיין עקזיסטענץ פון אַזאַ קורצן דויער.

און מיר האָבן טאַקע זיך נישט געקאָרט; ס׳איז געווען אַיניקע שמועסן און ס׳האָט זיך פונאַנ־דערגעוויקלט אַ לייוונט, אויף וועלכן ס׳איז געמאָלן געוואָרן די היים און דאָס שטעטל, וווּ אברהם מערקער ז״ל איז געבוירן געוואָרן, געלעבט און געשאַפן: פון די שילדערונגען האָבן אויפגעלעבט די נעכטיקע טעג, דאָס שטעטל מאַגעלניץ מיט אירע ליידן און פריידן, ווי אויך די היים פון זיין פֿאָטער — מיין רבין יאַנקל קייסער; אַ שטיבל פון דלד על דלד, וואָס איז אָפּ־געגרענעצט מיט ליילעכער, וווּ ס׳האָט זיך געהערט דער רויש פון מאַשינען, ביי וועלכע ס׳האָבן געאַרבעט נייטאַרינס — ר׳ יאַנקלס טעכטער. פון אַ צווייט „צי־מער״ האָט זיך געהערט דער מאַנאָטאָנער ניגון פון יינגלעך, וואָס האָבן ביי ר׳ יאַנקלען געלערנט אַ שי־עור. אויך איז דאָ געווען אַן „אוניווערסיטעט״, וווּ דער בכור — מלך האָט זיך געגריבלט אין די סודות פון תנ״ך און אין דער גראַמאַטיק פון זיין שפּראַך, וועלכע ער האָט באַהערשט מיט אַלע פּרטים. די בחורים פון שטעטל, וואָס האָבן געוואָלט קענען אַ גוטן העברעיש האָבן געווּוסט, אַז זיי דאַרפן זיך לערנען ביי מלכן. ער איז געווען אַ שטענדיקער אַרייַנגייער צו משה מרגליות און ישראל זאַנדער, וווּ ס׳האָבן זיך גרופּירט אַלע יונגעלייט, וועלכע האָבן געהלומט וועגן אַ יידי־שער מלוכה... מיט יידישע פּעסער.

דער „צווייטער — אייביקער סטודענט״ איז גע־ווען דער יינגערער זון בונם. אַ לעבעדיקע ענציקלאָ־פּעדיע פון פילאָזאָפּיע און פון דער וועלט־ליטעראַ־טור, אידעאיש איז ער געניגט געווען צו אַנאַרכיזם. שטענדיק האָט מען אים געזען מיטן אַלטן אָפּגענוצטן יידישן היטעלע און אַרום אים אַ כאָפּטע יוגנטלעכע, וואָס האָבן געוואָלט נאָשן פון זיין וויסן. די אַנדערע צווייַ ברידער — יוסף און מנחם זענען געווען סטאַ־לאַרעס, פּשוטע האַרעפּאָשניקעס, יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

דער איינציקער, וואָס האָט אָנגעהאַלטן דעם גלייכגעוויכט צווישן טראַדיציע און בילדונג, צווישן אַרבעט און לערע און צווישן וועלטלעכקייט און פּראַק־טישן לעבן איז געווען דער יינגסטער זון — אברהמע־לע, וועלכער האָט אויך געזאָרגט פאַר זיין אויסער־לעכן אויסזען, באַמיענדיק זיך זיין שטענדיק פּינקט־לעך אויף אַלע געביטן און געהיט די ציכטיקייט אין קליידן זיך.

מערקער האָט מיט וועלטלעכע לימודים באַקענט זיך אין די ערשטע גראַדן פון דער עלעמענטאַרער שול, אָבער דאָס איז געגנוג געווען, אַז ער זאָל ווייטער אַליין לערנען אָלע קעגנשטאַנדן פונעם זעלבן לערן־אַנשטאַלט. ווי פיל יונגעלייט האָט אים געצויגן צו דער שכנותדיקער וואַרשע. קומענדיק אַהין, איז ער אַריין אין דער פֿיאַסעטשנער ישיבה, ווו זיין פּאָטער איז געווען אַ בעל שיעור אין די העכערע כיתות. די פּריַיע צייט האָט אָבער מערקער אויסגענוצט אויף צו באַקענען זיך מיט שפּראַכן און מיט בוכהאַלטעריע דאָס לעצטע איז אים געלונגען פולקאָם צו באַהערשן.

צוריקקומענדיק קיין מאָגעלניץ האָט מערקער אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער אַרטיקער יידישער קאָ־פּעראַטיוועָר באַנק און איז ביי אָלעמען באַליבט גע־ווען. דאָס האָט אים געגעבן אַ מעגלעכקייט צו זיין עקאָנאָמיש אומאָפּהענגיק און נאָכמער צו קוואַליפּי־צירן זיך אין פאַרשידענע לימודים, צו וועלכע ער האָט געהאַט אַ גרויסן אינטערעס.

אָלס פאַרהייראַטער מיט מלכה הערבשטיין — כאַרלאָזט מערקער מאָגעלניץ און פּאַרט אָפּ קיין אַר־גענטינע, ווו ס׳געפינען זיך שוין זיינע שוואָגערס. ער הייבט אָן זיין וועג, ווי פיל עמיגראַנטן, מיטן פאַרקויפן פאַרשיידענע סחורות אויף אויסצאָלונגען, וואָס זענען דאָ באַקאַנט אָלס „קוועַנטעוווניקעס". נאָכן אָפּזיין זעקס חדשים אין שטעטל ראָקע סייענס פענינ — פון דער פּראָווינץ טשאַקאָ קומט ער קיין בוענאָס איירעס. מען זעט אים שוין אַרבעטן אין געשעפט פון זיינע שוואָ־גערס — די בריידער הערבשטיין, וועמענס שותף ער ווערט אין לויף פון דער צייט. ערשט איצט באַווייזן זיך זיינע קענטענישן אין בוכהאַלטעריע, וואָס זענען פון אַ גרויסן נוצן דעם דערמאָנטן האַנדלס־הויז.

דער נייער לעבנסווג אַבסאָרבירט מערקערס צייט. ער ווידמט אויך מיט האַרץ און נשמה פאַר דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פונעם היגן ישוב, אָבער די באַדינגונגען צווינגען אים צו באַגרענעצן זיך בלויז אָלס צוזעער, איינזאַפּנדיק אין זיך אָלץ, וואָס קומט פאַר אין אַרום. נישט געקוקט אויף זיין באַשעפ־טיקונג רעכנט ער זיך נישט מיט די שוועריקייטן און נעמט אויף זיך דעם יאָך פון זיין פאַרבינדלעך צווישן דעם „אירגון יוצאי מוגלניצה" פון תל־אביב מיט די לאַנדסלייט אין אַרגענטינע. פאַר דער דאָזיקער אויפ־גאַבע זענען נישטאָ קיין תירוצים. אָלץ מוז ווערן רע־אַליזירט ביזן אויסשעפן אָלע מעגלעכקייטן. אויסער דעם האָט אברהם זיך געמוזט טרעפן מיט די בני עיר ביי אָלע געלעגנהייטן; הן אין פריידן און סיי אין טרויער.

ווי ס׳איז שוין אויבן געזאָגט געווארן האָבן מיר נישט באַווייזן פולקאָם צו דערקענען מערקערן ביי זיין לעבן און דעריבער איז פאַר אונדז געווען זייער פאַר־דריסלעך, וואָס ערשט איצט קענען מיר אים הערן אויף אַ גראַווייר־אַפּאַראַט (טייפרעקאָרדער), ווו מיט אַ פּרעכטיקער שטימע ווערן אינטערפרעטירט פאַרשיי־דענע לידער. מיר באַוווּנדערן זיין באַגלייטונג מיט אַ מאַנדאָלין און מיט אַנדערע אינסטרומענטן. אין יעדן ליד מערקט זיך געשמאַק, האַרץ און נשמה. פאַכמעניש איז דער איבערגאַנג צו דער גראַדאַציע פון די טענער און דאָס לייגן דעם טראָפּ אויפן אינהאַלט פון דער שאַפּוגג האָט טויזנטער טעמים. גאָר אינטערעסאַנט איז די באַהאַוונטקייט אין דער קלאַסישער מוזיק און באַזונדערס אין אָפּערעס. אין בוענאָס איירעס זענען פאַראַנען פיל פּראָפעסיאָנעלע „קינסטלער". מיר זע־נען ביי דער מיינונג, אַז פיל פון זיי האָבן נישט די פּעאיקייטן אויפן דאָזיקן געביט, וואָס ס׳האָט געהאָט אברהם מערקער ע״ה.

נאָך זייענדיק אין מאָגעלניץ האָט אברהם גע־לערנט שפּאַניש; באַקענענדיק זיך מיט זיינע שריפטן אין דער דאָזיקער שפּראַך — זענען מיר ווי היימיש ער איז געווען אין דער שפּראַך פון סערוואַנטעס, קענע־דיק אירע בעסטע ליטעראַרישע פאַרמען. אַ שאַד בלויז, וואָס די אָלע שאַפונגען זענען געגאַנגען אין טיש־קעסטל אַריין, אַנשטאָט צו ווערן פאַרעפנטלעכט אין דער היגער שפּאַניש־יידישער פּרעסע. בכלל איז צו מערקן, אַז ער האָט געשטרעבט צו שלימות אויף אָלע געביטן. דאָס קען מען אויך פעסטשטעלן, ווען מען הערט אין גראַווייר־אַפּאַראַט זיין זעלבסט לערנען זיך העברעיש. יעדעס וואָרט אין עברית האָט נישט ביי אים דעם מינדסטן שפּאָר פון חדרישן לשון קודש. די ספּרדישע באַטאָנונג איז עכט און פאַרוווּרפסלאָז.

אין בוענאָס איירעס האָבן מיר כלל־טוער מיט אַ „נאָמען", וואָס גייט אין די „בלעטער", אָבער נישט פיל פון זיי קענען זיך גרויסן מיט אַזאַ אינטעליגענץ, וואָס ס׳האָט געהאָט אברהם מערקער ע״ה, אַזוי אַז ער וואָלט געוויס דאָ געגרייכט צו די העכסטע שפּיצן. גראָד איצטער האָט געשלאָגן די שעה, ער איז שוין כמעט פריי געווען פון דויערנדיקער באַשעפטיקונג, ער וואָלט שוין איצט געקענט רעאַליזירן זיין טרוים אָפּצוגעבן זיך דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אין דעם פאַל קען מען געוויס זאָגן: „רצה אברהם לשבת

בשלווה קפצה עליו רגזה של המחלה!" דווקא ווען ס'איז געקומען די צייט האָט זיך באַוויזן די פאַר־שאָלטענע קראַנקייט און פאַרלענדט זיין ווערטפול לעבן.

אין אברהם מערקער ע"ה זעען מיר דעם כוח פון יידישן שטעטל, וואָס האָט אויסגעבילדעט אינטע־לעקטואלן אַן שולן און אַן אוניווערסיטעטן. זיי זענען געקומען פון בוידעם און קעלער־שטובן, פון אַרעמקייט, חדרים, ישיבות און וואַרשטאַטן. ס'איז ענגוג געווען, אַז מ'זאָל די דאָזיקע גייסטיקע הערקוליסעס באַפרייען פון די קייטן און זיי זאָלן אַנטפלעקן זייערע געניאַלע אייגנשאַפטן מיטן פולן גלאַנץ. מ'זעט עס בולט אי־בעראַל, וווּ יידן זענען פריי און נישט פאַרפאָלגט.

פון דער צווייטער זייט — דענקען מיר — וויפל מערקערס האָבן פאַרניכטעט די נאַצישע בעסטיעס, פאַרוואַנדלענדיק זייערע לעבנס אין רויך, וואָס איז אַרויס דורך די קוימענס פון די קרעמאַטאָריעס? אָבער נישט וויכטיק איז אונדזער יחוס ביים וואַרפן דעם אַנ־קלאָג, בלויז דאָס, וואָס מיר זענען געבוירן אינעם צלם אלוקים איז גענוג געווען, אַז מ'זאָל אויף אונדז קיין פינגער נישט לייגן! אָבער גלייך ווי אונדזער ווונד איז אויך אָפן דער חשבון. מיר זענען רעדוצירט געוואָרן אין גייסט און אין צאָל. דעריבער קלאַמערן מיר זיך ביי אַלע די, וואָס דער גורל האָט פאַרשוינט. אויב עס ווערן אַרויסגעריסן פון אונדזער מיט און אין אַ בליענ־דיקן עלטער אַזעלכע ווי אברהם מערקער — איז עס טאַקע אַ גרונט, אַז מיר זאָלן זאָגן:

אלה אזכרה ונפשי עליהם אשפכה!

רשימה פון די געשטארבענע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, בראַזיל, ענגלאַנד, פראַנקרייך, רוסלאַנד און אַנדערע

אַרגענטינע

וויינגעסבערג זיסל (פאַליאַק) טאַכטער פון אי־טשע־בער וויינגעסבערג. אומגעקומען אין בוענאָס־איירעס י"ז אייר תשכ"ט — 1959.5.25, פאַרנדיק אין אַ לאַנדווירטשאַפטלעכער פאַרם אויף אַ קבלת־פנים פאַר גאָלדע מאיר.

אַפטראַוויעצקי לייביש.

אַפטראַוויעצקי קריינדל.

בעלמאַכער הערשל. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס י' טבת תשכ"ב.

וויינגעסבערג ריווע (פרוי פון איטשע־בער וויינגעסבערג). געשטאָרבן אין לאַ־פלאַטאַ ד' טבת תשי"ג — 1952.12.21.

וויינגעסבערג יצחק־דב (איטשע־בער). גע־שטאָרבן אין לאַ־פלאַטאַ י' חשון תשכ"ב.

חופייזן אהרן (זון פון פישל חופייזן). אומגע־קומען אין לאַ־פלאַטאַ פון אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפע.

הערבשטיין אברהם. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס כ"ו אדר תשכ"ג 3.22. 1963. אַן אָפהאַנדלונג וועגן א"ם אין אונדזער בוך.

רעכטשייד חוה. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס י' תמוז תשכ"ג.

אַפטראַוויעצקי יעקב. געשטאָרבן אין לאַ־פלאַ־טאַ תשכ"ה 4.20. 1966.

אַפטראַוויעצקי ניחה (פרוי פון יעקב). גע־שטאָרבן אין לאַ־פלאַטאַ אָקטאָבער 1965 אין דער קימפעט.

באַרענשטיין שמואל. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס י"ח ניסן תשכ"ה — 4.30. 1965.

זיגעלמאַן דישקע, געשטאָרבן אין לאַ־פלאַטאַ כ"א אייר תשכ"ה — 1965.5.22.

אַפטראַוויעצקי זעליק. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס.

אַפטראַוויעצקי יאיר. געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס כ"ו טבת תשכ"ט — 1969.1.17.

מערקער אברהם. געשטאָרבן אין בוענאָס־אייר־רעס אור ליום כ"ו אַדר תשכ"ט — 1969.3.15.

זיגעלמאַן יעקב געשטאָרבן אין בוענאָס איירעס דעם 17־טן נאָוועמבער 1970, י"ח חשון תשל"א.

בראַזיל

ראַבינאָוויטש (אַסעלקא) מאַטל (טאַכטער פון מאַגעלניצער רב ר' גבריאל זאב אַסעלקא ז"ל). געשטאָרבן אין סאַן־פאָולאָ, ט' סיון תשכ"ג.

ליפשיץ יאיר (אייניקל פון אלעזר גאַלדבערג דער שוחט). פון די געראַטוועטע נאָך דער וועלט־מלחמה. געשטאָרבן אין סאַן־פאָולאָ, ל' מנחם אָב תשכ"ה — 1965.8.24.

ענגלאַנד

ווינטער אברהם (זון פון יאָסקע ווינטער). געראַטעוועט אין רוסלאַנד. געקעמפט אין דער פּוילישער אַרמיי פון געניראַל אַנדערס. געשטאָרבן אין מאַנטשעסטער, ה' תשרי תשכ"ה — 1964.9.11.

פראַנקרייך

חנה גליימער. געשטאָרבן אין פּאַריז, מערץ 1970.

רוסלאַנד

פּרידמאַן אברהם (זון פון שלמה און ביילע). געפאַרן קיין רוסלאַנד אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן. געקעמפט קעגן היטלערן. געשטאָרבן אין ראַסטאָוו, דעם 27סטן דעצעמבער 1962.

געפאַלענע אויף פּאַרשידענע שלאַכטפעלדער

יעראַזאַלמסקי אלימלך, (זון פון חוה און הערשל). געדינט אין צאַריזשן מיליטער און געפאַלן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. זיין קבר — אומבאַקאַנט.

מאַרדענפעלד מאיר. זון פון חיים היטלמאַכער. געדינט אין פּוילישן מיליטער און געפאַלן אין קאַמף קעגן דעם רוסיש־סאָוויעטישן מיליטער. זיין קבר — אומבאַקאַנט.

גאָלדבערגער עזר (זון פון מאָטעלע בעל־עגלה). געדינט אין פּוילישן מיליטער, אין דער צווייטער וועלטמלחמה. געקעמפט קעגן היטלערס גווארדיע. צוזאַמען מיט משה חיימאָוויטש. געפאַלן נעבן וואַלקאָוויסק דעם ערשטן טאָג פון קומען אויפן פראָנט. זיין קבר — אומבאַקאַנט.

הערשל צוקער (זון פון פּיניע מלמד). געפאַלן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אַלס סאָלדאַט אין דער צאַריש־ער ארמיי.

בעל לואי (זון פון חיים בעלמאַכער (יישבאָק). געוועזן אייגנער פון די 300 מאָגעלניצער, וועלכע זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. אַלע, חוץ לואי, זענען בשלום צוריק געקומען. לואי איז געפאַלן אויפן אינדזל סייפאַן אין קאַמף קעגן די יאַפּאַנער. אין יאָר 1945 האָט דער מאָגעלניצער רעליף געזאַמלט צו זיין אַנדענק 2.500 דאָלאָר.

מאגעלניצער לאנדסלייט אין פאריז

יצחק ראָכפעלד

די סאסייעטעס אין פאריז

אין יאָר 1924 בין איך, מיין פרוי האָלינקע און זון מרדכי — זכרונם לברכה, אַנגעקומען קיין פּאַריז.

זייענדיק אַ גוטער פּאַכמאַן אין שניידער־פאַך, האָב איך זיך באַלד גוט איינגעאַרדנט.

אין פּאַריז האָבן דעמאָלט געוווינט צענדליקער מאָגעלניצער פאַמיליעס, אַ טייל "וועטעראַנען", וואָס זענען געבליבן "שטעקן" אין פּאַריז נאָך פּאַרן ערשטן וועלט־קריג, נישט האָבנדיק קיין געלט פּאַרצוזעצן זייער רייזע קיין אַמעריקע, וואָס איז געווען זייער ענדציל און אַ גרויסע גרופּע, וואָס איז געקומען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

טראָץ זייער לענגערן אויפהאַלטן זיך אין פּאַריז, איז די ערשטע גרופּע נישט געווען גוט סיטואירט. דער גרעטסער טייל פון זיי איז געווען העכסטער פון אַלטע זאָכן. זיי פלעגן אַרויסגיין יעדן טאָג אין דער פרי און שרייען אויף פראַנצויזיש: "אַלטע זאָכן, אַלטע זאָכן!" מיטאָג־צייט פלעגן זיי אַהיים גיין, אויססאָרטירן די געקויפטע סחורה, אַ טייל פּאַרקויפט אין סקלאַדעס, וואָס האָבן עקספּאַרטירט אַלטע אָנצוגן, שיך און אַנדערע זאָכן אין די לענדער פון נאָענטן און ווייטן מזרח, וווּ מען פלעגט גערן קויפן אַזעלכע זאָכן. אַ טייל פון דעם אַלטוואָרג פלעגן זיי פּאַרקויפן אויפן "וואָנצן־מאַרק" — דער מאַרק פון אַלטע זאָכן און מציאות אין פּאַריז.

אייגנטלעך זענען די קונים געווען די זעלבע ווי די

פון אויסלאַנד. פאַריז האָט דעמאָלט געהאַט הונדערטער טויזנטער צייטווייליקע אַרבעטער: פאַליאַקן, איטאַליענער, שפאַניער, אַראַבער פון אַלזשיר, מאַראָקאָ און טוניס כינעזער פון אינדאָכינע און אַנדערע לענדער. זיי פלעגן זוכן מציאות און געפינען אויפן אויבן דערמאַנטן מאַרק.

די העגדלער האָבן קיין גרויסע גליקן נישט געמאַכט צוליב דער גרויסער קאָנקורענץ צווישן זיך גופא און מיט די העגדלערס פון די מזרח־לענדער, וועלכע האָבן זיך באַגנוגנט מיט קליינע פאַרדינסטן.

די פרנסה איז געווען אַ נעבעכדיקע, קוים אויף חיונה. אַ געוויסער טייל האָט אָפילו נישט געהאַט קיין אייגענע דירה און געווויינט אין קליינע צימערלעך פון די ביליקע האָטעלן. זיי זענען אויסגעשטאָנען שיקאָנעס פון די האָטעל־אייגנטימער און פון „פערסאָנאל".

די שניידער, היטלמאַכער און בייטלמאַכער האָבן זיך בעסער אייגעאַרדנט. אַ טייל האָט זאָגאַר געעפנט קראָמען און פאַרקויפט די אייגענע אויסארבעטונגען, אָדער געקויפט ביי כאָלופניקעס.

דווקא די שפּעטער־געקומענע מיינסטנס פאַכלייט, האָבן זיך בעסער אייגעאַרדנט. אָבער אויך זיי האָבן געארבעט צוזאַמען מיט זייערע פרויען אָלס כאָלופניקער אַן אומבאַגרענעצטע צאָל שעהן אין טאָג, אָן שום אָפרו, סיי שבת, סיי זונטיק, סיי אין די יידישע יום־טובים, אפילו ראש־השנה און יום־כיפור, סיי אין די קריסטלעכע חגאות די אייגציקע קריסטלעכע חגאות, וואָס זיי האָבן געפייערט זענען געווען: קריסמעס און די ניי־יאָר־נאַכט.

די עיקר־אויפגאָבע פון דער סאָסייעטי איז געווען: ברענגען אַרע חברים צו קבר־ישראל, ד.ה. קובר זיין אויף אַ קרקע, וואָס איז אָפגעקויפט געווארן און באַשטימט פאַר אַ בית־הקברות פאַר די מאָגעלניצער יידישע לאָנדסלייט אין פאַריז. דאָס איז נישט געווען קיין לייכט פּראָבלעם צו לייזן, ווי ס׳קען זיך אויסווייזן פאַר ישראלדיקע יידן, וועלכע זענען געקומען אָהער גלייך פון מאָגעלניצע. דאָ, פונקט ווי אין מאָגעלניצע לעבט מען און מ׳שטאַרבט ווי יידן. אין פאַריז האָט מען נישט געלעבט ווי קיין יידן. האָט מען געוואָלט כאָטש שטאַרבן ווי יידן. ווי אַזוי מאָכט מען דאָס? נישטאָ קיין באַזונדער בית־הקברות פאַר יידן אין פאַריז, וווּ יעדער פאַרשטאַרבענער יד קען קומען צו קבורה. מ׳דאַרף פאַרזאָרגן באָדן, וווּ מען זאָל קענען קובר זיין צווישן יידן. דאָס האָבן געטאָן אָלע סאָסייעטיס און אויך די מאָגעלניצער.

די הכנסות פאַר דעם צוועק האָט מען געשעפט פון פאַרקויפן בילעטן אויף אַ יערלעכן נייי־יאָר־באָל, וווּ מען האָט פאַרבראַכט ביי טענץ און מוזיק אַ גאַנצע נאַכט.

די פאַרוואַלטונג פון דער סאָסייעטי אין איינגעשטאַנען יענע צייט אין די הענט פון די יונגע: משה צימבאַליסט, שמחה לעסקי און יאָסקע גאָלדבערג, וועלכע זענען געקומען אין יאָר 1920 קיין פאַריז. זיי האָבן מיך געקענט פון אונדזער שותפותדיקער אַרבעט אויפן ציוניסטישן געביט אין מאָגעלניצע און מיך אַריינגעפירט אין דער סאָסייעטי אויף דער ערשטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, לויטן פאַרשלאָג פון משה צימבאַליסט, בין איך אויסגעוויילט געוואָרן אָלס איר וויצע־פאַרזיצער. אונדזער פאַמיליע איז נישט לאָנג געבליבן אין פאַריז צוליב פאָלגנדיקע מאָטיוון: א. דאָס נאָסע וועטער אין פאַריז איז געווען שעדלעך פאַר מיין פרוי האָלינקע ז״ל; ב. איך האָב נישט געקענט באַפרידיקן מיינע געפילן צו יידישקייט מיטן שאָפן געלט אויף אַ בית־הקברות נאָכן טויט. כ׳האָב געוואָלט לעבן ווי אַ יידּ אַ גאַנץ יאָר, נישט אַרבעטן, האָרעווען, פאַרוואָנדלען די שבתים און יום־טובים אין גרויע וואָכנטעג.

דעם לעצטן שטויס דערצו האָט געגעבן אונדזער 4־יאָריקער זון מרדכי ז״ל, פרעגנדיק אונדז בעת אַ באַזוך ביי אַ חבר אין יום־טוב שבועות, זעענדיק אים אַרבעטן ווי אין אַ וואָכנטאָג (מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געאַרבעט):

— פאָפּאַ, ביים „מסיע" יעקב איז היינט נישט קיין יום־טוב?

מיר האָבן געזען די צוקונפט וואָס שטייט פאַר אונדזער זון און באַשלאָסן צו פאַרלאָזן פאַריז און מיר זענען געקומען קיין ארץ־ישראל.

נאָך אַ פאָל פון פייערן יום־טוב־טעג אין פאַריז. שמיני־עצרת בין איך געגאַנגען אין דער נאָענטער שול פון מיין ווויונג, מיטגענומען מיט זיך מרדכין, וואָס איז דעמאָלט אָלט געווען דריי מיט אַ האָלב יאָר. די שול — אַ פּרעכטיקער בנין. די שמשים אין ספּעציעלע מונדירן און נאָפּאָלעאָן־היטן אויפן קאָפּ. זיי האָבן גאָרנישט געווווסט וואָס צו טאָן מיט אונדז „אָן אימיגראַנט פון פּוילן מיט אַ קינד באָזוכן זייער שול". זיי האָבן מרדכין געגעבן אַ תנ״ך אין עברית און אין פראַנצויזיש. אָלע מאָל געקומען זען וואָס ער טוט. ער האָט „געלייענט" דאָס ווייסע. דאָס שוואַרצע, דאָס געדרוקטן, האָט ער געקענט העברעיש פונקט ווי פראַנצויזיש.

נעכע באָרנשטיין

זכרונות

איך בין געבוירן געוואָרן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1884. מיין פאָטער איז געווען אברהם־זלמן באָרנשטיין. מ׳האָט אים געפונען „זלמן יענדיק". מיין מוטער, רחל, איז געווען פון ביאַלע־ראָווסקע.

כ׳געדענק דעם אויסברוך פון דער כאַליערע־מגיפה, רחמנא ליצלן, אין יאָר 1898 אין מאָגעלניצע.

אין איין טאָג זענען אויסגעשטאָרבן אייניקע פון מיינע קרובים. אלס שפּיטאָל האָט געדינט אַ שטוב נעבן דער שול. עס זענען דאָרט געלעגן יידישע קראַנקע, מענער און פרויען, אין דעם זעלבן צימער.

יידן האָבן אייגנגעשטעלט זייער לעבן, געגעבן הילף די קראַנקע, צוגעלייגט קאָמפּרעסן, געברענגט יויכלעך צום עסן. דאָס אלץ האָט אַבער נישט געהאָלפן. די מגיפה האָט זיך פאָרשפּרייט וואָס אמאָל מער און מער.

אַלע מאָגעלניצער אייגנווינער, יידן און קריסטן, זענען אַנטלאָפן פון זייערע ווינונגען, וואָס זענען גע־ווען פאָרפּעסטעט לויט זייער מיינונג, און באַזעצט זיך אינעם מאָגעלניצער וואַלד. יידן האָבן אויפגעשטעלט זייערע ביידלעך אויף דער לינקער זייט פונעם שאָסיי, וואָס פירט קיין וואַרשע, נעבן בית־עולם, וווּ ס׳האָבן געוווינט די רביים: דער מאָגעלניצער רבי ר׳ חיים־מאיר־יחיאל; זיין פרוי, די רביצין; זיינע עלטערן: דער פאָטער דער גרעניצער רב, די מוטער, אַ טאָכטער פון הייליקן קאָזשעניצער מגיד; די קינדער און אייניק־לעך זכר צדיקים לברכה. אין זייער זכות, האָט מען געגלייבט, ווערט די מגיפה זיך „אָפּטוען" פון דער יידי־שער באָפעלקערונג.*

די גויים האָבן אויפגעשטעלט פאָרשידענע צייט־ווייליקע ווינונגען אויף דער רעכטער זייט פונעם אויבן דערמאָנטן שאָסיי, ווי לאָנג די מגיפה האָט אָנגע־האַלטן, דהיינו, אין וועלכן חודש אינעם דערמאָנטן יאָר זי איז אויסגעבראָכן און אין וועלכן חודש זי האָט זיך אָפּגעשטעלט, געדענק איך נישט. נאָר פיל מענטשן זענען אומגעקומען.

ביסלעכווייז איז יעדער צוריק אַריין אין זיין ווינונג, באַווייזענדיק די מתים און געזונטע אויפשטעלן אַ ניי לעבן.

לויט ווי איך געדענק איז אין מאָגעלניצע דעמאָלט געווען אַ רב, אַן אַרטיקער געבוירענער, אַ זון פונעם שוחט מאיר־דוד גינזבורג, וואָס איז אַוועקגעפאָרן קיין ירושלים אין יאָר תרמ״ה — 1885.

אין יאָר 1904 האָב איך חתונה געהאַט מיט יעקב־יצחק באָרנשטיין. מיר זענען אַוועק קיין וואַרשע, אַנ־געהויבן צוזאַמען אַרבעטן ביי טאַנדעטנע שניידער־אַרבעט. אין יענער צייט זענען אויך אַרויסגעפאָרן פון מאָגעלניצע קיין וואַרשע די גאַנצע פאָרצווייגטע משפּחה באָרנשטיין, האָפנדיק צו געפינען דאָרט אַ בעסערע פרנסה ווי אין מאָגעלניצע.

די אומרוען אין וואַרשע, וואָס זענען פאָרגעקומען אין 1905, דער טעראָר פון די קאָזאַקן קעגן דער יידי־שער און פּוילישער באָפעלקערונג, וואָס איז געווען פאָרדעכטיקט אין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, האָבן געברענגט צו טראָכטן וועגן אויסוואַנדערן פון פּוילן אין אַנדערע לענדער.

די ערשטע עמיגראַנטין איז געווען די עלטסטע שוועסטער שיינדל, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט איר קוזין געצל באָרנשטיין אין יאָר 1905 זענען זיי אַוועק קיין ענגלאַנד און לעבן דאָרט מיט זייערע קינדער ביזן היינטיקן טאָג (יולי 1966).

שפּעטער זענען אָפּגעפאָרן די ברידער: לייביש באָרנשטיין, חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ יידישן פּריץ אין בראָנקעוו, געבוירן פיר קינדער. אַלע האָבן זיך גערעטעוועט פון די נאַציס; זרח באָרנשטיין. גע־היראט. ס׳איז געבוירן ביי זיי אַ טאָכטער. אַלע געבליבן לעבן.

די שוועסטער פּערל־רויזע באָרנשטיין. חתונה געהאַט מיט אַ געוויסן טשעוויק. געבוירן ביי זיי צוויי זין: שמואל און אבא־יוסף. אַלע זענען דעפּאָרטירט געוואָרן און אומגעקומען.

איך און מיין מאַן יעקב־יצחק באָרנשטיין זענען אָנגעקומען קיין פּאָריז אין יאָר 1910. מיר האָבן דאָרט

---

* לואי מאַרקאָוויטש ז״ל דערציילט אין זיין בוך „דריי מאָ־געלניצער" (זייט 34), אַז זיין מוטער האָט דערמאָנט איר מאַן, יצחק מאַרקאָוויטש, לואיס' פאָטער, אַז ער איז אויס־געווייזלט געוואָרן אַלס ברויט־פאָרוואַלטער. וואַרשיינלעך אַלס אויפקויפער און צעטיילער פון ברויט פאַר די יידן, וואָס האָבן געווווינט אין די ביידלעך אינעם וואַלד.

געטראָפן מאַגעלניצער יידן, אַחוץ די אויבנדערמאַנטע קרובים, אויך פאַלגנדיקע מענטשן: פנחס בארווער; וועלוול באַרווער (די וואָס האָבן אַמאָל געווויינט אין דאָרף באַרווע נעבן מאַגעלניצע). זיי האָבן געהאָט פאַמיליעס, אָבער איך געדענק נישט קיין פּרטים.

חיימל מאָדענפעלד, אַ זון פון יעקל היטלמאַכער אין מאַגעלניצע, געהייראט מיטן אַן אָרטיק יידיש מיידל, געבוירן אַ זון מיט אַ טאַכטער. זיי אַלע, אָחוץ דער טאַכטער, זענען געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, וואָס איז דער גורל פון דער טאַכטער איז מיר נישט באַווּוסט.

מאָרדענפעלד, זיין נאָמען געדענקט איך נישט. געהאָט אַ פרוי מיט אַ קינד. דעפאָרטירט געוואָרן און אומגעקומען.

מיר האָבן געפירט אַ יידיש־רעליגיעז לעבן אין פאַריז די גאַנצע צייט, וואָס מיר האָבן דאָרט געווויינט. אַפּגעהיט שבת, כשרות און אַנדערע רעליגיעזע פליכטן.

מיין מאַן, יצחק ע״ה, האָט געגרינדעט אַ סאָסייעטי פון פרומע יידישע איינוואַנדערער קיין פראַנקרייך. שבת האָט מען דאָרט געדאַוונט און געלערנט. די סאָסייעטי האָט אויך געשטיצט אירע מיטגלידער ביים איינאָרדענען זיך אין פאַריז.

ער איז געווען אַ גוטער בעל־תפילה, געדאַוונט שבתים יום־טובים און ימים נוראים פאַרן עמוד. דעם לוין פאַרן דאַוונען האָט ער אַוועקגעגעבן פאַר די אָרעמע מיטגלידער פון דער סאָסיעטי.

מיר האָבן געאָרבעט און גאָט זיי דאַנק געמאַכט אַ שיין לעבן. מיר האָבן זיך נאָטוראַליזירט, ס׳הייסט באַקומען פראַנצויזישע בירגערשאַפט. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געווויינט צענדליקער יאָרן אין פראַנקרייך און האָבן נישט באַקומען קיין בירגערשאַפט. מיר האָבן זוכה געווען איבערצולעבן די שרעקלעכע מלחמה און דייטשע אינוואַזיע אין פראַנקרייך.

מיין מאַן, יעקב־יצחק בן זרח באַרנשטיין, איז נפטר געוואָרן אין פאַריז כ׳ כסלו תשכ״ב. אין עלטער פון 78 יאָר. כ׳האָב אים איבערגעפירט צו קבורה קיין ירושלים.

איצט געפין איך זיך אין מושב זקנים אין בני־ברק. וויפל דער השם יתברך וועט מיר געבן יאָרן צו לעבן, דאַנק איך אים פאַרויס דערפאַר.

רבקה זיגעל־לעווין

מאגעלניצער יידן אין פראנקרייך

אין קיין לאַנד, וווּ דער עמיגראציע־שטראָם האָט זיך געצויגן, זענען נישט געווען אַזעלכע באַדינגונגען, ווי אין פראַנקרייך. אַפילו אין צפון־אַמעריקע, וווּ דער „שוויץ־סיסטעם״ איז געווען גוט באַקאַנט, האָט זיך די שוידערלעכקייט ניט געקענט פאַרגלייכן צו די לעבנס־און אַרבעטס־באַדינגונגען פון די אַרבעטער אין פאַריז, ספּעציעל פון יידישע עמיגראַנטן־אַרבעטער, ווי איך געדענק דאָס אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן. לויטן פראַנצויזישן געזעץ האָבן באַקומען אַרבעט נאָר פראַנצויזן און די, וואָס האָבן געהאַט ספּעציעלע רעכט דעריוף. די אימיגראַנטן, אויסלענדער, וואָס זענען אַנטלאָפן פון זייערע געבוירן־לענדער, ווייל הונגער, נויט און פאַרצווייפלונג האָט זיי געטריבן פון זייערע נעסטן; אַפּגעריסן פון זייערע היימען; געיאָגט זיי אין דער פרעמד, וווּ עס איז געווען אַ האַפענונג אויף אַרבעט; אָט די אַלע זענען אויפן שוידערלעכסטן אופן געווען הפקר. אַפּיציעל, נישט פאַרשלאָסענערהייט — זענען די טויערן פון פראַנקרייך געווען אַזעלכע באַדינגונגען, פאַרשלאָסן נאָר פאַר די, וואָס האָבן געבעטן אַ ווויזע און דער קאָנסול איז געווען זיכער, אַז זיי קומען נישט פאַרשוועכן קאַפּיטאַלן אין די געסלעך אַרום מאָנמאַרטער קאַבאַרעטן, נאָר מיט בלויזע הענט און צען פינגער.

די טראַגעדיע פון דער יידישער אַרבעטער־עמיגראַציע האָט געפונען איר אויסדרוק אין פאַפּירן! פאַפּירן אויף רעכט צו אַרבעט. די פראַנצויזישע פאָליציי־פּרעפעקטור פלעגט צושיקן פאָליציי און אַגענטן איבער יידישע געסלעך פון בעלוויל און „פלעצל״ אין פאַריז, כדי צו זוכן מענטשן אָן ווויזונגס־רעכט און אַרבעטס־רעכט. נאָך אַזעלכע אַבלאָווּעס בייטאָג און ביינאַכט פלעגט מען צענדליקער יידישע אַרבעטער פון פוילן ברענגען אין דער הויפט־פאָליציי. מען האָט

די יידן געגעבן גרינע און בלויע שטיקלעך פאַפּיר־אויסווייזן און זיי האָבן געדאַרפט פאַרלאָזן פראַנקרייך.

און דאָ הייבט זיך אָן אויפסניי אַ מאַטערניש, ווי אַזוי אייגצושאַפן פאַר זיך אַרבעטס־רעכט. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט אַן אויסגאַבע פון אַ סך געלט. עס האָבן זיך שוין געפונען „מאַכערס", וואָס האָבן דאָס „אַראַנזשירט" פאַר דריי טויזנט פראַנק — אַ פאַנטאַסטישע סומע! האָט מען אַנגעהויבן זאַרגן: דאָס ערשטע פאַר ווויז־רעכט. אַרבעטן פאַר זיך האָט די פראַנצויזישע רעגירונג דערלויבט, איז מען געווארן אַ „פאַסיאַנער" (כאַלופניק). מ׳האָט געדונגען אַ פינצטער קעמערל, אָדער אַ בוידעם־שטיבל. דאָרט האָט מען געווויזן, געאַרבעט .אַריינגעשטעלט אַ ניי־מאַשין, אייגעגעשפּאַנט די גאַנצע פאַמיליע פון גאַנץ פרי ביז שפּעט ביינאַכט. אַפילו זונטיק, דעם אָפיציעלן רו־טאָג, האָט מען, אין סעזאָן, אויך געאַרבעט.

אונדזערע מאַגעלניצער יידן זענען געווען אַ טייל פון דער יידישער אימיגראַציע, און זיי האָט אויך נישט אויסגעמיטן דער גורל פון אַלע אימיגראַנטן מיט אַזאַ שטיקל קאָלירט פאַפּיר האָבן זיך אַרומגעטראָגן: משה־וואָלף שעווואָץ, איטשע גראָוואָס. די שריייבערין פון די שורות האָט אויך נישט געהאָט קיין אַרבעטס־רעכט און איר וועג איז אויך נישט באַצירט געווען מיט בלומען.

איז מען געווען פון פאַך אַ שניידער, אַ היטל־מאַכער — איז געווען פיל לייכטער זיך איינצוארדענען, ווי ביי אַנדערע פאַכן, ווי למשל אַ סטאָליער, אַ שלאָסער, אָדער עלעקטריקער. בדרך כלל — ריין פראַנצויזישע פאַכן. האָט מען זיך געמוזט איבערשיכטן, ווערן אַ פרעסער. דאָס „פאַך" האָט מען נישט לאַנג געדאַרפט לערנען. דערצו האָט מען געדאַרפט זיין פיזיש געזונט. וועג מען האָט זיך שוין אויסגעלערנט זיין אַ פרעסער און שוין געהאָט אַרבעטס־רעכט, האָט מען אויך נישט געהאָט קיין גרינג לעבן. געמוזט לויפן פון איין אַרבעטס־פּלאַץ צום צווייטן, וויל אויף איין אָרט איז נישט געווען גענוג אַרבעט. מען האָט דאָך נישט געאַרבעט אין קיין גרויסע וואַרשטאַטן, נאָר ביי כאַלופניקעס.

דערמאָנט זיך מיר הערש שלאמבערג, ווי ער האָט זיך געמאַטערט. געלאָפן פון איין אַרבעטס־פּלאַץ צום צווייטן, געאַרבעט אויף שטיק און זיין פרוי, חנהטשע שעווואָץ, איז געזעסן אין איר ענגן האָטעל־צימערל, אַרויסגענומען פון כאַלופניקעס האַלבע קליידלעך צו קאָסטיומען צו נייען.

די מאַגעלניצער יידן, וואָס זענען געקומען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה קיין פראַנקרייך, זענען קיין גרויסע גבירים אויך נישט געווען. כמעט אַלע זענען געווען פון פאָך שניידערס. יעדן זונטיק געפאָרן אויף מארשעס (ירידים) אויסער פאַריז. אַ גאַנצע וואָך געגאַנגען אין „קארא די טאַמפּל", אַ האַלע פון בלויז באַקליידונגס־זאַכן, דאָס האָט די פראַנצויזישע רעגירונג צוגעטיילט פאַר יידן, געליטענע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. וועג היטלערס האַרדעס זענען אַריין קיין פאַריז, די ערשטע האַלע, וואָס זיי האָבן צעשטערט איז געווען „קארא די טאַמפּל".

משה שעווואָץ, דעפּאַרטירט פון פאַריז קיין אוישוויץ

מ׳האָט געקויפט אַלטע קאָסטיומען, צורעכט געמאַכט, אויסגעפוצט און עס פאַרקויפט אויף די מארשעס ירידים צו אַלזשיריער, נעגער און פאָליאַקן.

אַ טייל מאַגעלניצער יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט גיין איבער די פאַריזער גאַסן און געסלעך, גערופן: „מאַרשאַ, שיפּא דאבי" — איך בין אַ הענדלער פון שמאַטעס און קליידער!

אַנדערע וויידער זענען געווען פאַסיאָנערס (כאַלופניקעס), אַרויסגענומען אַרבעט פון די געשעפטן. טיילווייז געאַרבעט פאַר זיך און פאַרקויפט אין „קארא די טאַמפּל", ווי למשל, משה שעווואָץ, דער גוטער מענטש, וואָס ביי אים האָבן געאַרבעט אַלע לאַנדסלייט, וואָס האָבן נישט געהאָט קיין אַרבעטס־רעכט. נישט איין מאָל האָט אים געדראָט אַ גרויסע שטראָף דערפאַר.

אין אַנהייב פון די דרייסיקער יאָרן האָט זיך די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט פון די מאַגעלניצער יידן קאָנצענטרירט אַרום צוויי עקזיסטירנדיקע „סאַסייע־

טעס". פון איינער איז געווען דער פאַרזיצער — משה צימבאַליסט; פון דער צווייטער — איינער פון די בארנשטיינס. די אויפגאַבע פון די „סאָסייעטעס" איז געווען צו פאַרזאָרגן אַ קבר אויפן בית־עלמין פאַר אירע מיטגלידער.

אַז מען האָט געוואָלט ווערן אַ מיטגליד אין דער „סאָסייעטעס" איז דאָס געווען פאַרבונדן, לויטן סטאַטוט, מיט אַן איינמאַליקן אָפּצאָל. פאַר יונגע מענטשן אַ קלענערער; פאַר עלטערע אַ גרעסערער. אויסער דעם איז געווען אַ חודש־אָפּצאָל פאַר אַלע מיטגלידער גלייך. יעדעס יאָר האָט מען אָפּגעגעבן אַ באַריכט און געקליבן אַ נייעם פאַרזיצער. עס פלעגט אויך פאָרקומען אַ יערלעכער באָל, וווּ אַלע מיטגלידער פון דער „סאָסייעטע" האָבן זיך געטראָפן און פאַרברענגט צוזאַמען.

די נעמען פון די מאָגעלניצער יידן, וועלכע זענען געקומען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה קיין פאַריז, וואָס מיר איז באַווּסט, זענען: זלמן בארענשטיין מיט זיין פאַמיליע, לייביש, יעקב, זרח געווען אַ זעלנער אין דער פראַנצויזישער ארמיי בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איין טאַכטער, שיינדל, האָט געווויינט אין לאַנדאַן, איין טאַכטער (איר נאָמען איז מיר נישט באַווּסט) — אין אַמעריקע; איין טאַכטער, רויזע לעבט היינט אין פאַריז. נעכע, געווויינט אין פאַריז מיט איר מאַן, חיים מאָרדענפעלד מיט זיין פרוי און טאַכטער; פאַמיליע פעדער, פאַמיליע לעסקא פון בארווע, מיין פאַטערס שוועסטערן־קינדער, אַ זון מיט אַ טאַכטער, די מוטער איז געשטאָרבן אין מאַגעל ניצע, דער פאַטער אַ ווארשעווער. מיין קוזינע האָט געאַרבעט אַלס פאָרקויפערין אין איינעם פון די גרויסע געשעפטן אין פאַריז „מאַגאַזיע דערעניא"; דער קוזין, אַ קירזשנער פון פאַך. ווען איך האָב זיך מיט זיי באַגעגנט זענען זיי געווען שפראַכלעך אַסימילירט.

מאָגעלניצער יידן, וועלכע זענען געקומען צווישן ביידע וועלט־מלחמות: משה שעוואַץ און זיין פרוי פייגע־מינדל און צוויי קינדער: בערל און דאָראַ. אברהם שעוואַץ מיט זיין פרוי. לייביש דעם גאנטשאַרס אַ זון, משה וואָלף שעוואַץ, זיין פרוי דעם גאנטשאַרס טאַכטער (נאָמען נישט באַקאַנט). הערש שלאַמבערג, חנהטשע שעוואַץ, שלאמבערגס פרוי; איטשע און שלמה גראָוואָס, הינדע ראָכפעלד, שמחה און עליע־הערש לעסקא; משה צימבאַליסט; יאָסקע גאָלדבערג מיט זיין ערשטער פרוי חיה בוימגאַרט. פעלטע קלאַר־פעלד, זיין פרוי און קינד; ברכה גליימער; בארטמעסער (דוד־איטשעס אַ שטיפטאָכטער); הופאייזען ליפמאַן מיט זיין פרויי און קינדער; יחיאל אַסטראָוויעצקי מיט זיין פרוי חיה גוטמאַן; יעקל לעסקא.

אין מעץ האָבן געלעבט: שלמה גוטמאַן, זיין פרוי און קינד, זיין מוטער פייגע און זיין שוועסטער אסתר־איטע. אין ליאָן האָבן געלעבט: מלכה ציגעלבייסער מיט איר טאַכטער לאה (מלכה איז געווען אַ שוועסטער פון אהרן פון באַקו).

ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז די פאַמיליעס באַרענשטיין און לעסקא פון בארווע, זענען געווען טראַדיציאָנעלע רעליגיעזע יידן. זייער רו־טאָג איז געווען שבת. אויסער נעכע, צו לאַנגע יאָר, וואָס לעבט אין אַ מושב־זקנים אין ישראל און רויזע אין פאַריז, איז אַ טייל פון די אויבן דערמאָנטע געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט און די מערהייט פון די מאָגעלניצער יידן אין פראַנקרייך האָט געטיילט דעם גורל פון 120 טויזנט יידן, וועלכע זענען דעפּאָרטירט געוואָרן פון פראַנקרייך און אומגעקומען אין די לאַגערן פון אוישוויץ, מיידאַנעק און אַנדערע גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס.

כבוד זייער אָנדענק!

ישראל זאָנדער

מיט חברים אין פאריז

אויפן וועג פון אַ באַזוך אין מאַגעלניצע ביי מיינע עלטערן און ברידער אין יאָר 1931, האָב איך אַנגע־טרעטן אין פּאַריז אויף דער אויסשטעלונג פון די פראַנ־צויזישע קאָלאָניעס, און זען ווי אַזוי ס׳לעבן דאָרט אונ־דזערע מאַגעלניצער.

די גרופּע מיט וועלכער איך האָב דער עיקר זיך געוואָלט טרעפן, איז באַשטאַנען פון מיינע תלמידים און חברים: משה צימבאַליסט, שמחה לעסקי און יאָסקע גאָלדבערג. זיי האָבן פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט אין דער קולטורעלער טעטיקייט פון אונדזער צעירי־ציוניסטישן פאַרײַן „השחר", נעמענדיק אַן אקטיוון אַנטייל אין דער דראַמאַטישער סעקציע, אַרויסווייזנדיק בולטע פעיקייטן.

כ׳בין פאַרפאַלן צו משה צימבאַליסט און געווען דאָרט די גאַנצע צייט פון מיין אויפהאַלט אין פאַריז.

אין קעגנזאַץ צו זיין לעבן אין מאַגעלניצע, איז משה געווען גוט סיטואירט אין פאַריז, כאָטש ער איז נאָך געווען אַ „גרינער", בסך־הכל 11 יאָר צייט, ווי ער איז געקומען פון מאַגעלניצע צוזאַמען מיט שמחהן און יאָסקען, האָט ער פאַרמאַגט 100 טויזנט פראַנק. ער האָט נישט „געווייניט", ווי אַנדערע אויפגעקומענע גבירים, וואָס האָבן מורא פאר קנאה, און האָט מיר מגלה געווען פון וואָס ער איז רייך געוואָרן: פון אַר־בעט זיבן טעג אין דער וואָך, אומבאַגרענעצטע צאָל שעהן, אַן שום אָפּרו, אַן וועלכן ס׳איז יום־טוב, אָחוץ קריסמעס, אָבער, זעצט ער פאָר, דאָס זעלביקע טוען דאָ אָלע אימיגראַנטן און ווערן נישט רייך. מיין רייכ־קייט איז געקומען פון דער ספּעציאַליטעט מיינער. איך, דער געוועזענער היטלמאַכער, בין אַ צושניידער פון דאַמען־קליידער פאָר די גרעסטע געשעפטן. מיין פרוי, אַ געוועזענע גוטע שניידערין, איז די מאַשינערין. דאָס קענען אויסרעכענען ביים צושניידן, נישט קאָליע מאַכן קיין סענטימעטער סחורה — ברענגט גרעסערע פּראָ־צענטן, ווי די סוחרים האָבן באַשטימט. היות ווי דער אָבאַראָט איז אַ גרויסער, זאָמלט זיך דאָס אַן אלס צוגאָב צום אַרבעטס־לוין. און דאָס איז אַ כשרער גראָשן. איך בין געווען צופריידן זעענדיק, אַז משה דער גביר איז ביים זעלבן הומאָר ווי פריער אַלס קבצן... ער האָט אויך נישט פאַרלוירן זיין גוטברודערשאַפט, בלאָז זיך נישט און איז גרייט צו העלפן יעדן נויט־באַדערפטיקן.

וועגן שמחה לעסקען האָט ער איבערגעגעבן, אַז אויך אים גייט גוט. ער האָט אַ געשעפט פון מענער־קליידער איז צענטער פון פאַריז.

יאָסקע גאָלדבערג אַרבעט ביי דאָמען־טאָשן און איז נישט „אַזוי אייַ־אייַ".

כ׳האָב זיי באַזוכט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז משה׳ס אינפאָרמאַציע וועגן זיי איז אַ ריכטיקע.

כ׳האָב אויך באַזוכט משה אַסטראָוויעצקין און זיין פרוי טשאַרנע (יידעלע גרינבוימס טאָכטער). זיי האָבן געווויינט אין זשענטיל נעבן פאַריז. געהאָט אַ הויף מיט אַ שפּייכלער, ווו מען האָט סאָרטירט אַלטע זאָכן, גע־ברענגטע פון די העגדלער, וואָס קויפן זיי אויף אין די גאַסן.

איין באַזוך האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערן אייַנ־דרוק. כ׳האָב געוואָלט זען אברהם שעווצן (דער גע־לער אברהם), אַ שניידער, אַ לינק־געשטימטער, פלעגט ער דאָך באַזוכן מיינע לעקציעס פון יידישער געשיכטע און קומען שבת צו די פּרעסע־איבערזיכטן אין „השחר". זייער אַן ערנסטער און בילדונגס־דאָרשטיקער מענטש. כ׳האָב אים זייער געערן געהאָט.

ער האָט געווויינט אין דער געגנט פון באַסטיל, אין צענטער פון פּאַריז. די הייזער אַרום אַלטע, אָפּגעבליַ־קעוועטע. דער אַרויפגאַנג צו זיין ווויינונג אויף אַלטע טרעפּשטשענדיקע שטיגן. דער קאָרידאָר אַ לאַנגער, אַ פינצטערער. דאָס צימער גופא — אַ חושכדיקס. די „דירה" האָט מיר דערמאַנט די ערגסטע ווויינונגען פון סמאָטשע־גאַס אין וואַרשע.

— אברהם — פרעג איך אים — דאָס איז פאַריז?

— יאָ, חבר זאָנדער — ענטפערט ער מיר — פאַר אימיגראַנטן, נישט פאַר קיין טוריסטן. אָפילו פאַר אַלטע תושב׳ס־אַרבעטער איז דאָס זייער פאַריז!

אַ צווייטער באַזוך, וואָס האָט אויפגעדעקט דעם פרצוף פון פאַריז פאַר אימיגראַנטן איז געווען ביי מאיר־חיל פייפער (הערש משהס זון). מיט עטלעכע יאָר צוריק איז ער געקומען קיין פאַריז מיט זיין פרוי, אַ געבוירענע אין וואַרשע. ביידע גוטע פאַכלייט אין שטריקערייַ. זיי אַרבעטן אַן אומבאַגרענעצטע צאָל

שעהן און צו קיין דירה קענען זיי נישט קומען. מ׳דאַרף האָבן מינדסטנס 3000 פראנק שליסל־געלט, וואָס מען האָט נאָך נישט אָפגעשפּאָרט, טראָץ דעם שפּאָרזאַמען, מ׳קען זאָגן, קאַרגן לעבן. וווינט מען דערווייל אין א ביליקן האָטעל־צימערל, וווּ דאָס בעט פאַרנעמט דעם גרעסטן טייל פון שטח. א „ברייטער" מענטש קען נישט דורכגיין פריי צווישן זיי. ער מוז גיין זייטיק. די קליידער זענען איינגעפאַקט אין גרויסע קוישן, גע־ברענגטע פון פוילן. א קליין פענצטערל גייט אַרויס אויף א בלינדער וואַנט. מען מוז שטיל רעדן, שעפטשען. טאָמער הייבט מען אויף עטוואָס דעם טאָן, כאָפט מען באַלד א פאַרווונדרף פון דער באַלעבאָסטע, אַדער פון דער דינערשאַפט.

אָט בין איך אַליין געווען דער גורם פון „אַן עליה", וואָס זיי האָבן באַקומען פון א דינער: איך בין געגאַנ־גען אויף די שטיגן און ס׳גאַנצע הויז האָט געציטערט. האָבן זיי געזאָגט: אויב איר וועט אַרויפברענגען געסט קענט איר אויך נפאַקן די קלומיקעס און אָפטראָגן זיך.

ביידע האָבן געווויינט מיט ביטערע טרערן. די פרוי פייפער האָט געטענהט: זי קען מוותר זיין אויף „אַזא פאַריז" און צוריק פאָרן קיין וואַרשע. מאיר־יחיאל האָט מיך געפרעגט. וואָס רעט איך זיי צו טאָן?

— זייענדיק אַן אימיגראַנט, שוין 7 יאָר פון דער היים, — האָבאיך זיי געעצהט נישט זיין פאַרצווייפלט, טאָן אַלץ „מיט די נעגל די ערד קראַצן" און קיין פוילן נישט צוריק פאָרן!

כ׳האָב דערמאָנט מאיר־יחיאלן מיינע שבתדיקע שמועסן מיט די חברים פון „השחר", וווּ כ׳האָב אויס־געדריקט מיין אָבסאָלוטן אומגלויבן אין דער מעגלעכ־קייט פאַר דער יידישער יוגנט זיך אייגצואַרדענען אין פוילן.

כ׳בין אַוועק מיטן אייגדרוק, אַז מיינע ווערטער האָבן געווירקט און זיי ווילן נישט צוריקפאָרן.

צוריק קומענדיק פון מיין באַזוך ביי מאיר־יחיאלן, האָב איך איבערגעגעבן מיין גאַסטגעבער משה צימבא־ליסט, ווען גשפּרעך און מיין עצה. ער האָט מיר דערציילט, אַז צווישן די געקומענע מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר צוריק זענען אויך פאַראָן פאַרפעלקער, וואָס ווויגען אין האָטעלן און אָפילו אַזעלכע, וואָס מוטשען זיך אויף א שטיקל ברויט. ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט ער אילוסטרירט זיינע ווערטער מיט א וויץ.

— אין פאַריז ווויגט א ווערטראָן, פון די ערשטע מאַגעלניצער אימיגראַנטן, א היטלמאַכער, חיים מאַר־דענפעלד הייסט ער. פרעגט מען אין פאַריז, וואָס איז דער אונטערשיד פון מאַרדענפעלדס לעבן אין מאַגעל־ניצע און אין פאַריז? ענטפערט מען: דאַרט האָט ער זיך געבאַרגט געלט אויף „מאָכן שבת", און דאָ באַרגט ער זיך אויף „מאָכן זונטיק"...

דאָן האָט ער פאַרגעזעצט און געגעבן אַן איבער־בליק ווענן לעבן פון די אַנדערע מאַגעלניצער אין פאַריז:

— די גאַסנהענדלער, וואָס נוצן אויס דעם „רחמ־נות" פון די פראַנצויזן אויפן אימיגראַנט, ווייגען אוך בעטלען אויס די געקויפטע סחורה פאַר ביליקע פרייזן, כמעט בחינם. א סך מאָל „שלעפט זיך עפעס מיט" מיט דער סחורה. דער פראַנצויז, ווענען דאָס האָט געטראָפן, שוועדט: „מער נישט אַריבערלאָזן קיין ייד אויף דער שוועל" און דער אַנטיסעמיטיזם באַקומט נייע אנהענ־גער...

— נו, — האָב איך געפרעגט — וואָס הערט זיך מכוח פאָרן קיין ארץ־ישראל?

— וואָס? איך זאָל פאָרן? מיר איז דאָ גוט און... ווויל. דאָ ביז איך דער פּריץ און דער גוי איז דער קנעכט. אָט א שטייגער, גיי איך אין שוויץ־באָד, א פראַנצויז פון דור־דורות מאַכט מיר מאַסאַזשן, פעדיקור און נאָך אַזעלכע זאַכן. ווען איך גיב אים א גוטן טרינק־געלט, שמייכלט ער א גליקלעכער און האָלט אין איין זאָגן „מערסי, מסיע!"

זאָג איר אים:

— אָט דער שמייכלדיקער פראַנצויז, פון דור־דורות א פאַריזער, וועט זיין דער ערשטער צו ראָבירן דיין ווויגונג. העלפן דיין אומקום בעת דער ערשטער בעס־טער געלעגנהייט.

טראָץ זיין דרך־ארץ פאַר מיר, איז מיר נישט געלונגען אים איבערצוצייגן אין דער מעגלעכקייט פון דער „ערשטער בעסטער געלעגנהייט".

דעם לעצטן זונטיק פאַר מיין אָפּפאָר פון פאַריז, האָט משה איינגעאָרדנט א „ביבקע" ביי זיך אין דער ווויגונג. ס׳זענען געקומען אָלע אימיגראַנטן פון דער נאָכמלחמה־צייט, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. צווישן זיי א יוגנט־חבר פלטיאל קלאַרפעלד, א פלאַמי־קער ציוניסט, שטענדיק גרייט צו מאַניפעסטירן פאַרן ציוניזם. האָט ער איינגעאָרדנט א הערלעכן פּאָראָד צו מיין אָפּפאָרן פון מאַגעלניצע קיין ארץ־ישראל. אין א קורצער צייט איז ער אויך אָווען קיין ארץ־ישראל, אויסגעלערנט זיך שטיינבויערייַ, גוט פאַרדינט, שיין איינגעאָרדנט זיך מיט זיין פרוי און קינד, אין חיפה.

צום באַדויערן האָט זיין ברענענדיקע התלהבות שנעל זיך פאַרלאָשן. ביים ערשטן קליינעם קריזיס אין דער בוי־אַרבעט, וואָס האָט געדויערט עטלעכע חדשים, האָט ער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד און אַפּפאַרן קיין פאַריז. שׂמעמנדיק זיך פאָר די אַנדערע געקומענע, האָט ער אָגיטירט נאָך 7 מאַגעלניצער געקומענע קיין ארץ־ישראל, אַז דאָ איז נישט קיין צוקונפט פאַר יונגע מענטשן. זיי זענען צוריק געפאָרן קיין פוילן. קיינער פון זיי איז נישט געבליבן לעבן!

פּלטיאל, וועלכער איז געקומען פון ארץ־ישראל קיין פאַריז האָט מיט זיך געברענגט אַ מענטאַליטעט פון אַ נאַרמאַלן אַרבעטער, נישט קיין כאַלופּניק, וואָס אַר־בעט אומבאַגרענעצטע שעהן, אָן אָפרו. ער איז אָנגע־נומען געוואָרן אין אַ מעבל־פאַבריק. געאַרבעט 9 שעה אַ טאָג מיטאָג־אָפרו — צוויי שעה. נישט געאָגט זיך נאָכן געלט, ווי אַנדערע יידישע אימיגראַנטן. זיין פרוי האָט אויך אַהיים געזומען אַרבעט, אויסצופאַרטיקן מאַנטלען. אָבער געפאָרן אויף וואָקאַציעס ווי די פראָנ־צויזן. בקיצור, אַרגאַניזירטע אַרבעטער, וואָס לעבן אַ רואיק לעבן.

אָלס גאָסט אויף דער „ביבקע", האָב איך זיך בא־מיט נישט צו דיסקוטירן מיט מיין געוועזענעם חבר פּלטיאל. די דיסקוסיע איז דאָך אויסגעבראָכן אין אַ שאַרפער פאָרם, הערנדיק ווי ער רופט זיין קינד, וואָס האָט דאָ געהייסן אביבה — איוועט. דאָס האָט מיך אַרויס געזומען פון די כלים.

— נישט גענוג — האָב איך געזאָגט — וואָס דיין שטרויענע התלהבות האָט זיך אַזוי שנעל אויסגעלאָשן; נישט גענוג, וואָס דו ביסט אַליין אַוועקגעלאָפן אַזוי שנעל ביי דער ערשטער שוועריקייט— האָסטו נאָך אַרויסגעשלעפּט 6 בחורים און אַין פאַמיליע! און שוין איז פון אביבה געוואָרן איוועט? דאָס אַנטלויפן איז אַלזאָ געווען נישט בלויז פון ארץ־ישראל, נאָר פון יידישקייט בכלל. וועט שטערט דיר, דו זאָלסט לעבן פריי, ווי אַ יידישער אַרבעטער אין פאַריז?

פּלטיאל האָט מיר העפטיק אָפּגענטפערט, אַז ער איז איצט אַ פראָנצויזישער בירגער, אַ לינק־געשטימטער, נאָענט צום קאָמוניזם, און די אַלע זאַבאַנעס גייען אים נישט אָן.

משה צימבאַליסט האָט אונדז אייגעשטילט מיטן מאָטיוו אַז באַלד וועלן די שכנים זיך קלאָגן קעגן אים צוליבן טומל, וואָס ער האָט געמאַכט ביי זיך אין דער ווינונג. די „ביבקע" איז פאַרגעזעצט געוואָרן. מיטן געזאָנג פון היימישע יידישע לידער און פאַרגיסן טרערן בעתן הערן פון פאַטעפאָן דאָס ליד „בעלז, מיין שטע־טעלע בעלז", און זי איז געשלאָסן געוואָרן.

איך האָב לאַנג געטראַכט וועגן די התלהבותדיקע, באַמבאַסטישע טיפּן, וועלכע אויסלעשנדיק זיך פון איין פייער, צינדן זיך אָן ביי אַ ניי פייער און דערווייל זענען זיי עלול צו ברענגען גרויס שאָדן די געוועזענע חברים.

דער סוף פון פּלטיאל קלאַרפעלד איז געווען פיל טראַגישער, ווי פון אַנדערע מאַגעלניצער אין פאַריז. מ׳האָט אים דעפאַרטירט קיין אוישוויץ. זיין פרוי חנהלע און איוועט זענען פאַרשלעפּט געוואָרן אין אָן אומבא־וווסטן לאָגער.

פּלטיאל האָט זוכה געווען צו טרעפן זיך אין אויש־ויץ מיט זיין ברודער ישראל־אברהם, וועלכער איז געווען אָן אויסגעצייכנטער פייפער. די דייטשע קאָפאָס האָבן ליב מוזיק. זיי לאָדן אים איין צו זייערע פאַר־ווילונגען, ער זאָל אויספייפן פאַר זיי אָלץ, וואָס זיי באַשטעלן ביי אים. אין דעם זכות באַקומט ער מער עסן ווי אַנדערע יידן. פון זיין פאַרציע ברויט גיט ער אַראָפּ אַ חלק פּלטיאלן, ער זאָל זיך האַלטן אוז נישט ווערן קיין מוזולמאָן. וועמענס גזר־דין איז דער קרעמאַטאָריע־אויוון.

אַ קורצע צייט האָט זיין ברודער, זועלכער לעבט איצט אין פאַריז, אים דערהאַלטן אוז אָפּגעהיט מ׳זאָל אים נישט פאַרברענען.

פּלטיאל האָט נישט געוואָלט ראַטעווען זיין לעבן. ער האָט באַרעכטיקט דעם גזר־דין אויף זיך. אַזוי דערציילט זיין לעבן געבליבענער ברודער ישראל־אברהם, טענהדיק, אַז ער האָט געטאָן אַ פאַרברעכן, אַרויסשלעפּענדיק זיין פאַמיליע פון ארץ־ישראל. נאָך מער האָט ער געזינדיקט, צורעדנדיק 7 מענטשן אָפּצו־פאָרן פון ארץ־ישראל קיין פוילן, ווו זיי זענען זיכער אומגעקומען...

אין איינעם פון די ביטערע סעלעקציע־טעג האָט ישראל־אברהם פאַרשפּעטיקט צו ברענגען דאָס שטיקל ברויט פאַר פּלטיאלן. קומענדיק אין באַראַק האָט ער שוין פּלטיאלן נישט געטראָפן. ער איז געלאָפן צום אויוון און געזען מיט זיינע אויגן, ווי מ׳פירט זיין ברו־דער צום פאַרברענען. דאָס בילד שטייט אים שטענדיק פאָר די אויגן.

פּלטיאל האָט תשובה געטאָן בכל מאדו ובכל נפשו, באַרעכטיקט זיין גזר־דין.

נאָך דער וועלט־מלחמה האָב איך זיך דערוווסט, אַז מאיר יחיאל פייפער האָט זיך געראַטעוועט מיט זיין

פרוי און טאַכטער, לויפנדיק פון איין דאָרף צום אַנדערן, באַהאַלטנדיק זיך ביי פּראַנצויזישע פויערים, וואָס האָבן זיי געהאָלפן אַרויסראַטעווען זיך פון די געסטאַפּאָ־הינט, וואָס האָבן זיי פּאַרפאָלגט.

באַלד האָב איך זיך פּאַרבונדן מיט זיי, אויסגע־דריקט מיין פּרייד צום ראַטעוועט זיך און דערמאָנט מיין עצה: „נישט צוריק פּאָרן קיין פּוילן". דעמאָלט איז מיין אומגלויבן געווען באַזירט אויף דער עקאָנאָמישער פּאַרפאָלגונג פון יידן. און אין דער מלחמה האָט דער רוב פּאָליאַקן מיטגעהאָלפן די דייטשן אין זייער יידן־אויס־ראָטונג. נאָר אַ גאָר קליינע צאָל יידן האָט זיך גערא־טעוועט, אויסבאַהאַלטנדיק זיך ביי זיי.

נאָך אַ מאָגעלניצער פּאָמיליע, וואָס איך האָב באַזוכט אין יאָר 1931 — מיינע פּרייַנד טשאַרנע און משה אָסטראָוויעצקי, האָבן זיך געראָטעוועט און ווויינען אין זשענטיל נעבן פּאָריז. וועגן זייער רעטונג דערציילט משה אָסטראָוויעצקי אין זיין אַרטיקל אין אונדזער יזכור־בוך.

אַנדערע פּאָמיליעס, וואָס האָבן דעמאָלט נישט געווויינט אין פּאָריז, האָבן זיך געראָטעוועט און ווויינען אין פּאַרשידענע ערטער אין פּאָריז:

פּייגעלע רופּייזן — שמש. די טאָכטער פון פּישל רופּייזן, מיט איר מאַן און קינדער.

שמואל זאַנדער, דער זון פון מאָטעלע, אייניקל פון ר' יחיאל זאַנדער.

יחיאל שראָגע.

אברהם באַרטמעסער.

קיינער פון זיי איז שוין מער נישט קיין כאָלופּניק, נאָר קליינע פּאָבריקאַנטן וואָס באַשעפטיקן עטלעכע אַרבעטער, אָדער גוט סיטואירטע סוחרים.

דער גרעסטער טייל פון די מאָגעלניצער יידישע משפחות אין פּאָריז איז אומגעקומען. אַ טייל פון זיי האָט זיך געראָטעוועט, האָלבע אָדער פערטל משפחות:

משה צימבאַליסט איז אומגעקומען מיט דער פרוי.

ס'זענען געבליבן דריי קינדער.

יאָסקע גאָלדבערג אומגעקומען. געבליבן זיין פרוי און אַ זון.

ישראל־אברהם קלאָרפעלד. זיין פרוי און קינדער אומגעקומען.

די געבליבענע חברים פון דער סאָסייעטי, מיט משה אָסטראָוויעצקי בראש, האָבן געשטעלט אַ מצבה אויפן מאָגעלניצער בית־עלמין אין פּאָריז, וווּ ס'זענען אויס־געקריצט אַ טייל נעמען פון די אומגעקומענע.

דער פּאָרזעצער פון די סאָסיעטי, אָרדנט איין יעדן זונטיק נאָך ראש־השנה פּאָר יום־כיפור אַן אזכרה פּאָר די אומגעקומענע מאָגעלניצער אין פּראָנקרייך.

ה' ינקום דמם.

ישראל אברהם קלאָרפעלד

צוויי אוו דרייסיק חדשים אין די טויט־לאגערן

איך בין געבוירן געוואָרן אין מאָגעלניצע אין יאָר 1903. מיינע עלטערן זענען געווען: הענעך און חיה קלאָרפעלד, הי"ד.

אין מאַי 1930 געקומען קיין פּאָריז. פון דאָנען דע־פּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. אָנגעקומען אָהין דעם 19טן יולי 1942, 7 אַזייגער אין דער פרי. אָפּגעווען דאָרט ביזן 26סטן אָקטאָבער 1944.

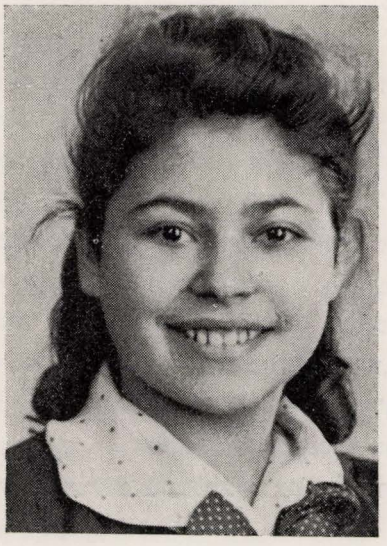
וואָס מיינע אויגן האָבן געזען און די אויערן גע־הערט דורך דער צייט, איז קיין מענטשלעכער כוח נישט אימשטאַנד צו באַשרייבן. צוויי וואָכן לעבן אין בירקע־נאָו, זענען געווען ווי אַ גאַנץ מענטשלעך לעבן אין די ערגסטע באַדינגונגען. ווער עס איז געבליבן לעבן איז געווען אַ באַזונדערס מזלדיקער מענטש. יעדע מינוט איז מען געווען גרייט צום טויט. איך האָב געהאָט מזל און געבליבן לעבן, אָבער שווער און ביטער געאָרבעט.

דער ערשטער „קבלת־פּנים" אין אוישוויץ איז געווען דאָס אָפּשטיין אַ טאָג מיט אַ נאַכט אויפן לאָגער־פּלאַץ, ביז מ'האָט אַראָנזשירט פּאָר אונדז אַ „דירה" אין אַ בארַאַק (אויף לאָגער־לשון: בלאָק). די געלעגערס אויף פּריטשעס, געמאַכט פון ברעטער, אין דריי רייען. אויף אַ פּלאַץ, וואָס האָט געסטייעט פּאָר 4—5 מאָן, האָבן זיך צוגעפּגעקנוילט 12 מענטשן.

נאָכער האָבן די קאָפּאָס באָפּוילן אונדז אָנטאָן די רעקלעך קאָפּויער — דער טייל פון די פּלייצעס זאָל

זיין פון פאַרנט. יעדער זאָל אין דעם טייל פון די פּליי־צעס אַנשיטן ערד, אויסשיטן זי ביי אַ גרוב און נאַכער צוריקנעמען זי און אויסשיטן אויפן פריערדיקן אָרט. אַזוי האָט מען געמוזט אַרבעטן אַ גאַנצן טאָג, כדי אונדזו צו פאַרפייניקן און דערנידעריקן.

איך און מיינער אַ חבר האָבן געפונען אַ טראָגע, אַריינגעשיט אין איר פיל מער ערד ווי אין די רעקלעך, און אונדזער „פּראָדוקציע", טראָץ איר ווערטלאָזיקייט, האָט שטאַרק אויסגענומען ביי די קאָפּאָס. זיי האָבן אונדז אייגנאַרדנט ביי אַרבעט אין זייערע ווינונגען.

אביבה — איוועט — קלאַרפעלד הי״ד

איך האָב געאַרבעט זייער שווער ביים רוימען די צימערן און די ביוראָס פון די לאַגערן, פון דריי אַזייגער פאַרטאָג ביז 6 אַזייגער אין דערפרי, ווען מען האָט געזרופן אויפן אַפּעל. צו דער אַרבעט האָט אַלץ געמוזט זיין זויבער און בלאַנקן פון ריינקייט. מ׳האָט מיך אויך מכבד געווען מיט רוימען די צימערן פון די אָפּיצירן, וואָשן כלים אין די קיכן און ענלעכע אַרבעטן.

איך האָב אויך אַנטייל גענומען אין לאַגער־אַר־קעסטער, אויספייפּנדיק צום טאַקט מיט מיינע פינגער אַלע קאָמפּאָזיציעס, וואָס דער אַרקעסטער האָט גע־שפילט. אַ דאַנק דעם האָב איך נישט געליטן פון דעם מוראדיקן הונגער, וואָס איז געווען דער גורל פון יענע, וואָס זענען אַרויס הונגעריק צו דער שווערער קאָטאָר־גע־אַרבעט יעדן טאָג און צוריק קומענדיק נאָך דער אַרבעט קיין מאָל נישט באַקומען עסן צו דער זעט.

כ׳האָב אויסגעניצט מיין לאַגע צו העלפן חברים און פרייַנד פון פּאַריז און פון מאַגעלניצע, וואָס כ׳האָב געטראָפן אין אוישוויץ.

אייניקע פון די פאַקטן וועגן העלפן מאַגעלניצער, באַצייכן איך דאָ:

מיין ברודער פּעלטע (פּלטיאל) איז אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 15טן אויגוסט 1942, זייענדיק אַלט 43 יאָר. מ׳האָט אים אַריינגעזעצט אין מיין בלאָק. כ׳האָב זיך דערפרייט (אויף וויפל מ׳האָט זיך געקענט פרייען אין אוישוויץ), גלייבנדיק אַז כ׳וועל אים קענען אַרויס־העלפן מיט אַ פּאַרציע ברויט און ראַטעווען אים פון שיקן אין קרעמאַטאָריע.

פּעלטע האָט געהאָט אַנדערע פּלענער: ער האָט געפרווט אַרגאַניזירן אַ גרופּע העפטלינגע אַנצופאַלן אויפן אַרטיקן קאַמענדאַנט מיט קאַלט געווער. ער וועט זיין דער ערשטער, וואָס וועט מיט אַ גרויס קיכמעסער אים דערשטעכן. מיין טרויעריקע פּראַקטיק מיט די העפטלינגע האָט מיך באַוויגן אים צו וואַרענען פון אַנפאַרטרויען די מענטשן, וואָס ער קען נישט גרינט־לעך, וועלכע זענען עלול צו מסרן אים און ברענגען צו דער פאַרטיליקונג פון גאַנצן בלאָק.

ער האָט אַנגענומען מיינע אַרגומענטן און אָפּגע־זאָגט זיך פון אויספירן דעם פּלאַן. פון דעמאָלט אָן איז זיין קוראַזש געפאַלן. ער האָט נישט געהאָט קיין שום חשק צו קעמפן פאַרן לעבן אין די ראַמען פון אוישוויץ־צער לאַגער.

יעדן טאָג האָב איך אים געברענגט עסן וויפל כ׳האָב נאָר געקענט. געבעטן מיין שוף אים נישט שיקן אין קרעמאַטאָריע. פּעלטע האָט נישט געהאָט קיין ווילן צו העלפן זיך. איין מאָל האָב איך אים שוין געפונען נעבן דער קרעמאַטאָריע און געזען ווי מ׳האָט אים דאָרט אַריינגעוואָרפן לעבעדיקערהייט.

אויגוסט 1942 האָט מען אויך דעפּאָרטירט זיין פרוי חנהלע און זייער טאָכטער איוועט־אביבה. געבוירן אין ישראל. זיי זענען באַלד פאַרשוווּנדן, נישט איבער־לאָזנדיק קיין שפורן. ה׳ ינקום דמם!

אויך מיין פרוי אַדעלאַ (אַ קוזינקע), אין עלטער פון 37 יאָר, די טעכטער: מרים — --, איוועט —5 יאָר אַלט, זענען אין דעם זעלבן חודש געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ און אומגעקומען.

אַנדערע מאַגעלניצער פון פּאַריז און פון וואַרשע־ווער געטאָ, ווועלכע האָב געטראָפן אין אוישוויץ און געפרווט זיי העלפן, זענען: **אברהם שעווצ'ץ**, פרוי און צוויי קינדער, **יחיאל אַכטראָוויעצקי**, ברודער פון משה אַסטראָוויעצקי, זיין פרוי, טאָכטער פון יאָסל גראַבאַזש — אומגעקומען. כ׳האָב זיי מער נישט געזען. די אויבן־דערמאַנטע — דעפּאַרטירט געוואָרן אין פּאַריז. זייער זון

איז געראַטעוועט געוואָרן דורך זיין פעטער משה אין מומע טשאַרנע.

יאָסל מערקער פון מאַגעלניצע, געקומען אין בלאָק 27 פון מיידאַנעק. דורך דעם וואַרשעווער געטאָ.

באַלד ווי כ׳האָב אים דערזען האָבן איך זיך דורכגעשמועסט מיט אים, אונטערגעוואָרפן אַ שטיקל ברויט. אַן ס.ס.־מאַן, וואָס האָט דאָס דערזען, האָט מיר געשפאַלטן דעם קאָפּ מיט אַ שטעקן, אויסגעשלאָגן די ציין, צעריסן די ליפן. געגעבן טרוקענע קלעפּ אין בויך און אַלע ערטער, וואָס זענען פילבאַר. וועג עס גייט נישט אַרויס צופעליק מיין שפּיי וואָלט ער מיך דערהרגעט אויפן אָרט.

דער שפּיי האָט מיר צוגעזאָגט דעם שלעגער־קאָפּאַראַפּצורוימען פון וועג און ער האָט עס מקיים געווען.

כ׳האָב זיך ווייטער געטראָפן מיט יאָסלען, אים געגעבן עסן וויפל כ׳האָב נאָר געקענט, אין משך פון צוויי וואָכן. נאָכער איז ער פאַרשוווּנדן.

(באַמערקונג פון רעדאַקטאָר. זייענדיק אין וואָרשטאָט פון י. א. קלאָרפעלד, האָט אונדז אַ ייִד דערציילט, אַז זיין שוואָגער איז דורך י. א. געראַטעוועט געוואָרן אין די לעצטע מינוטן, פאַרן אַריינוואָרפן אין אויוון. דער געראַטעוועטער לעבט היינט אין פאַריז און איז גוט סיטואירט).

נאָך אַ מאַגעלניצער האָבן איך געטראָפן אין אויסוויץ אין יאָר 1943: **איכל ציגעלמאַן**, וואָס האָט געקעמפט אין וואַרשעווער געטאָ, אַרויסגעראַטעוועט זיך פון די ברענענדיקע הייזער, געכאַפּט געוואָרן דורך די אונטערדריקער פון אויפשטאַנד, געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ און אומגעקומען.

י. א. זעצט פאָר: דערציילן מיינע איבערלעבונגען און פאַרשרייבן זיי, דאַרף מען קענען.

אייניקע פאַקטן וועלן אפשר געבן אַ קליינעם באַגריף פון דעם גהינום אוישוויץ־בירקענאָו.

אין איינע פון די גרויסע טראַנספאָרט־טעג האָב איך געזען אַראָפגיין פון וואָגאָן אַ פאַמיליע פון אַ יידישן באַרימטן פראָפעסאָר אין ווין: אַ מאַן, פרוי, טאַכטער, איידעם און אַן אייניקל. עלעגאַנט געקליידט מיט פיל אַנגעשטאָפּטע וואַליזן. די קאָפּאָס און קאַמענדאַנטן האָבן נישט געמאַכט קיין גרויסע פאַרמאַליטעטן אַרום זיי. באַפוילן גיין הין און צוריק. דערשאַסן זיי אויפן פּלאַץ, צוגעלאָפן ווי רויב־פייגל, צעכאָפּט די טייערע קליידונג צירונג און אַנדערע ווערט זאָכן פון די וואַליזעס בליץ־שנעל, פאַרן אַנקומען פון די אָפּיציעלע מאַכט־אַרגאַנען פון לאַגער מיט זייער רוטין און פאַרזאַרגונג פאַר די רעגירונג.

אַ האַלענדישער ייִד מיט צוויי זין: איינער 22 יאָר, דער צווייטער אַ 19־יאָריקער. זייער רייך אַנגעטאָן. אַרייַנגעשיקט געוואָרן אין אונדזער באַראַק. זענען מיר דעם ייִד גיין גלייך ווי אויף אַ שפּאַציר אין אַ גאָרטן.

האַלטנדיק איין זון ביי דער רעכטער האַנט, דעם צווייטן ביי דער לינקער האַנט. זיי מאַרשירן צו די דראָטן פון עלעקטריזירטן לאַגער־צוים. אין עטלעכע מינוט אַרום זענען זיי געווען טויט.

דער קאַמענדאַנט האָט מיר באַפוילן מיט אַ הילצערנער צוואָג אַוועקנעמען זיי פון פלויט, אַוועקשלעפּן די קערפּערס און ערגעץ ווו באַגראָבן.

אַ דריטער פאַל, וואָס האָט געמאַכט אַ קאַלאָסאַלן אייַנדרוק אויף די דייטשע מערדער און באַזונדערס אויף די דערשלאָגענע יידן אין לאַגער, איז געווען אַן אַקטיוואָר ווידערשטאַנד פון אַ יידישער פרוי. צו דאָס איז געווען ענדע 1943 אָדער 1944, געדענק איך נישט. אין אַ טראַנספּאָרט פון לאָדזשער יידן האָט זיך געפונען אַ יידישע אַרטיסטקע פון לאָדזש. זי האָט באַקומען אַ באַפעל: אויסטאָן די קליידער פּאַרן אַריינגיין אין „באָד" (גאַז־קאַמער). זי האָט נישט געוואָלט אויספירן דעם באַפעל, זאָגנדיק: איך טו זיך נישט אויס נאָקעט פאַר די אויגן פון פרעמדע מענער. דער אָפּנעמער פון וואָגאָן איז געבליבן דערשטוינט. ער איז נישט געווויינט צו קיין ווידערשטאַנד. ער כאַפּט אַרויס דעם רעוואָלווער און וויל זי דערשיסן. אין דער סעקונדע גיט די אָרטיסטקע אַ שטאַרקן קלאַפּ אין האָנט פון דעם נאַצי. דער רעוואָלווער פאַלט אַרויס פון זיין האָנט. זי כאַפּט אים באַלד און דערשיסט אים אויפן אָרט. זי זעצט פאָר די שיסעריי, ביז ס׳זענען אָנגעלאָפן די וועכטערס פון לאַגער און זי אַריינגעוואָרפן אין קרעמאַטאָריע. אַ שאָד, וואָס כ׳האָב פאַרגעסן איר נאָמען.

די נאַציס האָבן זיך געשראָקן פאָר דעם ביישפיל און מער געהיטן די אָנקומענדיקע טראַנספּאָרטן פון אָזעלכע פאַלן, און מיר יידן אין אוישוויץ האָבן שטאָלצירשט מיט דער העלדנטאָט פון אַ יידישער פרוי און... געציטערט כאָר זייער נקמה קעגן אונדז.

אַ קוריאָז פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער האָב איך איבערגעלעבט זעענדיק, אַז אויך ביי די מערדער קען זיך אָפאַל דערוועקן דאָס געוויסן, וואָס דריקט אויף עמעצן פון זיי, ביז ער וועט דערדריקט.

אין אייגעם אָן אָוונט, אויגוסט אָדער סעפּטעמבער 1944, זע איך מיין שפּיי זיצן אין זייער אַ שלעכטער

שטימונג. אי״ר נעם זיך אַן מיט מוט, פרעג אים, צי האָב איך דעם ריכטיקן איינדרוק, אַז ער איז נישט ״מיט אַלעמען״ ?

ער איז דערשטוינט פון מיין פראַגע און געוואָגט־קייט. ער באַפעלט מיר צו זיצן, הערן און שווייגן. ער דערציילט :

אין איינעם פון די גרויסע טראַנספּאָרטן איז אַנגע־קומען אַ יידיש מיידל פון ליטע, אין עלטער פון 14 יאָר. בעת דעם אויסטאָן די קליידער האָט זי מיך גע־פרעגט, צי איך האָב אַ טאַכטער אין איר עלטער. מיט שטוינונג האָב איך געענטפערט : ,,יאָ״. דאַן האָט זי אַראָפּגעצויגן אַ רינגל פון איר פינגער און געבעטן כ׳זאָל דאָס געבן אַ מתנה מיין טאַכטער, ווען כ׳וועל אַהיימקומען אַ לעבעדיקער נאָך דער מלחמה און איר זאָגן, אַז דאָס איז אַ מתנה פון אַ מיידל, וואָס איז גע־גאַנגען צום טויט. אין זעלבן עלטער וואָס זי איז דאָן געווען.

דאָס רינגל האָלט ער. אָבער עס דריקט אויף אים ווי אַ שווערע לאָסט טאָג און נאַכט .ער גלויבט נישט, אַז ער וועט בלייבן לעבן. נוצט ער אויס די געלעגנ־הייט און דערציילט עס מיר, זייענדיק זיכער, אַז איך וועל יאָ לעבן בלייבן, כדי עס זאָל אים זיין גרינגער אויפן האַרץ. צום סוף דערמאָנט ער ווידער זיין וואָרע־נונג : ״שווייגן און קיינעם נישט דערציילן״. אין צוויי וואָכן אַרום איז ער געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק.

איך האָב טאַקע זוכה געווען צו בלייבן לעבן און ברעך מיין צוזאָג צו שווייגן, גיב איבער דעם פאַקט. זאָל יעדער דענקנדיקער מענטש אַרויס־נעמען פון דעם דערציילטן די קאָנסעקווענצן, וואָס ער פאַרשטייט.

דעם 26סטן אָקטאָבער 1944 האָט מען אונדז, די לעבן־געבליבענע אין אוישוויץ־בירקענאָ, עוואַקואירט אין וואָגאָנען פון בהמות אין דער אראָפלאַן־פאַבריק פון הענקעל, 7 קילאָמעטער פון זאָקסענהויזן. נאָך אָכט טעג האָט מען אונדז געפירט צוריק, לויפנדיק צופוס קיין זאָקסענהויזן, און דאָס אונטערן דרוק פון די אַמעריקאַנער, ענגלענדער און פראַנצויזן, וואָס זענען געגאַנגען פאַרויס אויפן דייטשן פראַנט.

דעם 30סטן אַפּריל אין דער פרי איז אַנגעקומען דער פירער פון בירקענאָוער קרעמאַטאָריע, מאָל, ימח שמו. געזוכט אַלע, וואָס האָבן נומערן אויף די הענט, כדי זיי אויסצושיסן, זיי זאָלן נישט זיין קיין עדות וועגן די אָפּגעטוענע מעשים אין אוישוויץ. ער האָט געווסט, אַז די אַמעריקאַנער זענען גאָנץ נאָענט פון דאָכאָו. אַזוי ווי איר האָב אים גוט געקענט, געווסט, אַז זיין פּלוצעמדיקע דערשיינונג אויפן אָרט וועט אונדז קיין גוטס נישט ברענגען, האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן און ער האָט באַפוילן, און מ׳האָט אויסגעשאָסן 86 פון די אוישוויצער וועטעראַנען.

דער מערדער, מאָל, האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט די 86 קרבנות און געזוכט די, וואָס האָבן זיך אויסבא־האַלטן פון זיינע לאָפּעס. האָבן מיר אונטערגעהאָנדלט מיט אַ קאַלאָנעל פון דער ס.ס., און צוגעזאָגט אים : נישט אויסגעבן די אַמעריקאַנער, וואָס זענען שוין גע־ווען 30 קילאָמעטער פון דאָכאָו, אַז ער איז געווען אַן ס.ס.מאַן, מיטן תנאי, ער זאָל אונדז נישט אויסגעבן דעם רוצח מאָל.

דאָס אי״ז געווען דעם 30סטן אַפּריל 1945, צוויי אַזייגער בייטאָג. מאָל איז אַנטלאָפן. צומאָרגנס, דעם 1טן מאַי 1945 זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי, אין דעם אָרט בורנבערג, נישט ווייט פון די טיראָלער בערג.

דאָס אָלץ, וואָס איך האָב דאָ איבערגעגעבן, איז בלויז אַ טראָפן אין ים פון צרות און לייד, וואָס איך האָב איבערגעלעבט. אַ נס אַז איך געדענק נאָך עפּעס, נאָך דעם ווי מיין קאָפּ איז מיר צעקלאַפּט געוואָרן און כ׳בין קוים לעבן געבליבן.

לאָמיר האָפן, אַז אונדזער ליבע מדינת ישראל וועט זיין אַ געזיכערטע היים פאַר אָלע יידן אין דער גאָרער וועלט עס וועט הערשן שלום צווישן ישראל און אירע שכנים. נישט איין מאָל טראַכט איך אין מיינע שלאָפלאָזע נעכט : ווען מענטשן וואָלטן געווסט, וואָס הייסט לעבן, וואָלט זיי געווען בעסערע מענטשן און שלום וואָלט געהערשט אויף דער גאַנצער וועלט.

משה אַסטראָוויעצקי / פּאַריז

ווי אזוי מיר האבן זיך געראטעוועט פון די היטלערישע מערדער

ביזן יאָר 1942 האָבן מיר געלעבט פיל שיקאַנעס און פּאַרפאַלגונגען פון די דייטשן, דאָך ווי ס׳איז זיך געהאַלטן: אפשר וועט עס דאָך אַדורכגיין. באַקומענדיק אַבער די „באַצירונג פון דער געלער לאַטע אויפן אַרעם, בין איך פולשטענדיק דערשיטערט געוואָרן.

טאָג־אײַן טאָג־אויס האָט מיין לעבנס־אינסטינקט מיך געוועקט און געפרופן: „אַנטלויף שנעלער, לייג נישט אַפּ אויף מאָרגן!"

ענדלעך האָט געקלונגען די שעה, און איך, מיין פרוי, אונדזער זון אהרן פּאַרלאָזן די אויפגעבויטע היים, די פרוי און טאָכטער; מיין ברודער יחיאל, די שוועגערין חיה און זייער קינד. מיר גייען צו דער באַן, וואָס דאָרף אונדז פירן ערגעץ־וווּ, אויף אַ רעטונגס־אָרט.

מיט ציטערנדיקע פיס און קלאַפנדיקע הערצער גייען מיר אַרויף אויף דער באַן. אונדז דוכט זיך, אַז מ׳גייט אונדז נאָך. אָט באַלד, ביי דער ערשטער סטאַנציע וועט מען אונדז אַראָפּנעמען פון דער באַן, אַרויסזעצן אויף אַן אויטאָ און אַוועקפירן אין אַן אומבאַוווסטער ריכטונג.

כ׳קוק זיך אום מיט שרעק, ווילנדיק זען, צי די מענטשן אַרום באַמערקן נישט מיין פּחד און זיי וועלן אונדז איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשע מערדער.

וואָס זע איך? דוכט זיך, אַז אַלע אַרומיקע קוקן אויף מיר מיט אַנגסט ווי איך. מען קאָן דאָס אַראָפּלייענען פון זייערע פּנימער.

די באַן לויפט מיט אימפּעט. די רעדער קלאַפּן און אונדזערע הערצער קלאַפּן צו צום טאַקט: טיק־טאַק! טיק־טאַק!

— וועלן קומען מיר צו אונדזער ציל? — האָלט איך אין איין טראָכטן.

ענדלעך גייען מיר אַראָפּ מיט ציטערנדיקע טריט אין דער באַגלייטונג פון צוויי היטערס. מ׳רופט זיי „רחמנות־מאַכערס", ס׳מיינט מענטשן וואָס באַשעפטיקן זיך מיט ראַטעווען יידן נישט פאַר געלט, נאָר אויס רחמנות.

מיר גייען אַריין אין אַן אַרט, וואָס ווערט געפרופן „צייטווייליקע באַהעלטעניש". און וועמען טרעפן מיר דאָרט? אויב נישט די מיטרייזנדיקע אין וואַגאָן, וואָס האָבן אויך אַרויסגעוויזן די זעלבע שרעק, ווי מיר. מיר פרעגן איינער דעם אַנדערן שטילערהייט: וואָס וועט זיין ווייטער?

איך נעם אַוועק דאָס געוואָנט, וואָס פאַרשטעלט אונדז דאָס לייכט און מיר זעען: 6 יידן גייען אַראָפּ פון דער באַן. אין דעם זעלבן אויגנבליק ווערן זיי געכאַפּט דורך דער געסטאַפּאָ, ווערן אַריינגעשטופּט אין אַ פאַרבייפאָרנדיקן מעבל־אויטאָמאָביל און פאַרשווינדן פון אונדזערע אויגן.

משה אַסטראָוויעצקי אנטהילט מצבה פון מאָגעלניצער קדושים פון פּאַריז אויפן בית־הקברות פון דער מאָגעלניצער סאַסייעטי

משה אוסטרוביצקי חושף מצבת קדושי מוגלניצה בפריז בבית־הקברות של המוגלניצר סוסייטי.

מיר ווערן פאַרגליווערט פון שרעק, דאַך שטאַרקן מיר זיך. מיר פאַרלאַזן די ענגע שטייג, וואָס קען ווערן אַ פאַסטקע פאַר אונדז. מיר לויפן אַרויס אין די גענדיכטע גרעזער און ביימער. פאַרשטעקן זיך צעווישן־רפענערהייט, יעדער אין אַ געווישער ווייטקייט פון צווייטן. מיר האַלטן איין דעם אַטעם, מ׳זאָל חלילה נישט הערן קיין שאַרף פון אונדז. די הערצער קלאַפן: „ווען זיי אונדז נישט דערווישן?"

איך פרעג דער באַלעבאַסטע פונעם צייטווייליקן באַהעלטעניש, ווי לאַנג עס וועט דויערן די פייגלעכע שרעק? זי ענטפערט אונדז: „האַלט זיך איין! האַט געדולד!"

נאָך אַ לאַנגער צייט זענען געקומען באַגלייטער. מען האָט אונדז אַוועקגעפירט פון דעם אָרט אין אַן אויטאָ. מיר גייען אַראָפּ, באַוועגן זיך, געבויגן „אויף אַלע פיר". פאַרויס גייט אַ פירער, אַ „מאַכער". ער לייגט אונדז פאָר, מיר זאָלן אים איבערגעבן אַלץ, וואָס מיר האָבן מיט זיך. ער וועט אונדז צוריקגעבן, אַריבער־קומענדיק די „פּעטען"־זאַנע".

מיר זעצן פאָר אונדזער „קריכן", ביז מיר דערזען די גרענעץ־וואָך, וואָס מאַרשירט הין און צוריק. דער־שעפּטע קוים לעבעדיק, גייען מיר אייגעגעבויגענער־הייט, אייגציקווייז דורך אַ ריוו, וווּ עס פליסט אומריין וואַסער אונטער אַ בריק. מיר טאַפּטשען אין דער אומ־ריינקייט. פאַרויס גייט דער פירער און ווייזט אונדז צייכנס, מיר זאָלן זיך האַלטן שטיל, נישט דערוועקן קיין אויפמערקזאַמקייט, ווייל פיל יידן זענען געכאַפּט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ און זייערע פראַנצויזישע מיטאַרבעטער אויף דעם מסוכנדיקן טייל פון דער גרענעץ.

אויף דער „פרייער" פּעטען־זאַנע

אַריבערגייענדיק דעם ריוו, האָב איך באַמערקט אַ פרוי, וואָס קוקט זיך צו צו אונדזער „מאַרש". כ׳האָב זי געפרעגט וווּ זענען מיר?" האָט זי געענטפערט: „איר זענט אויף דער פרייער זאַנע! איר זענט פריי! די פרוי האָט אונדז פאַרזאָרגט מיט אַן אָפרו־אָרט איבער־צונעכטיקן און אויך מיט פּלעצער פאָר אונדז פאָר די קומענדיקע טעג. זי האָט באַקומען אַ גרויסע באַלוינונג פון די געראַטעוועטע. אָבער אין איר אַרבעט האָט זי אַרייַנגעלייגט געפיל און איבערגעגעבנקייט. מיר האָבן געזען, אַז זי טוט דאָס נישט צוליב געלט.

איך און אהרן האָבן געפונען אַן אָרט צו ווינען און געלעבט פיל־וויניק פריי. ביז... ס׳איז געקומען אַ שוואַרצער דאָנערשטיק, דעם 16טן יולי 1942. ווען מען האָט דעפּאַרטירט פון פּאַריז צענדליקער טויזנטער יידן, 30 טויזנט יידן אַריינגעשלייידערט אין דעם וועג־לאָדראָם ד׳היוועד, דאָס פּאָדערצימער פון די גאַז־קאַמערן, צווישן זיי מיין ברודער יחיאל, זיין פרוי חיה (פון דער היים גוטמאַן, יאָסל גראַבאַזשס טאָכטער), זייער יינגעלע איז נישט דעפּאַרטירט געוואָרן. צוליב קראַנקייט האָט מען אים אַריבערגעפירט אין ראָטשילד־שפּיטאָל.

מיין פרוי טשאַרנע קען דאָן נישט רוען קיין מינוט. אַ פאַרגעפיל זאָגט איר: „מען וועט די קראַנקע אויך באָלד דעפּאַרטירן". (ס׳איז טאַקע אַזוי געשען). נישט טראַכטנדיק וועגן דער געפאָר, וואָס שטייט איר פאָר, קריגט זי זיך אַריין אין ראָטשילד־שפּיטאָל, גנבעט אַרויס פון דאָרט דאָס יינגעלע, טראָגט די גרויסע היץ, וואָס ער האָט דעמאָלט געהאַט, און זי לויפט שנעל אַהיים מיט אים. זי אַרדנט אַיין ביי דעם זעלבן „מאַכער" אַ רייזע מיט דער באָן צו דער פּעטען־זאַנע, וווּ איך מיט אונדזער זון האָבן געפונען אַ מקלט.

קומענדיק צו מאַרגנס אין דער פרי צו דער באָן, איז זי אַפּגעפאָרן אַיניקע סטאַציעס. אויף אייַנע פון די סטאַציעס ווערט זי אויפגעפאָדערט צו ווייַזן „פּאַ־פּירן". זי לויפט אַראָפּ פון דער באָן, שפּרינגט אַריבער אויף דער צווייטער זייט, וווּ ס׳שטייען פאָרשידענע וואָגאָנען, האַלטנדיק אויף איין האָנט אונדזער טעכטערל פון אָכט און אַ האַלב יאָר, אויף דער צווייטער — מיין ברודער יחיאלס 3־יאָריק יינגעלע. די געסטאַפּאָוועס פייפן, שרייען, יאָגן זיך נאָך איר. זי מאַכט איבער־מענטשלעכע כוחות און ווערט אַנטרונען פון זיי.

עס גלינגט איר צו קומען צו אונדז אין דער פּעטען־זאַנע. וווּ מיר האָבן זיך ווייטער אויסבאַהאַלטן, ווען די דייטשן האָבן אויך דאָ אייַנגעפירט זייערע גזירות און כאַפּעריי. דאָרט האָבן מיר פון דעסטוועגן אי־בערגעלעבט ביז צו פראַנקרייכס באַפרייונג פון די דייטשע אָקופאַנטן און דאָן אַהיים געקומען אין אונדזער פריערדיקן ווויינאָרט זשענטיל־סיינע־קרייז, ביי פּאַריז.

יחיאל שרגא (כילעק) / פאַריז

מיינע קאמפן פאר באפרייונג

אין יאָר 1925 בין איך אַוועק פון מאַגעלניצע קיין וואַרשע, כדי צו לערנען שניידעריי. כ׳בין געווען נאָך גאָר יונג. דער מייסטער האָט אויסגענוצט מיין שווערע עקאָנאָמישע לאָגע און מיין ווילן צו דערלערנען דאָס פאַך און האָט מיך שטאַרק אויסגענוצט.

כ׳האָב אייגנגעזען, אַז דער וועג צו פאַרלייכטערן מיין לעבן דאַרף גיין דורכן אַרייַנטרעטן אין פראָפעסיאָנעלן פאַריין און זיין אַקטיוו צוזאַמען מיט אַלע אַרבעטער און דערמיט וועט אויך קומען די פאַרבעסערונג פאַר מיר.

די פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג אין פוילן, באַזונדערס די לינקע, איז שיקאַנירט געוואָרן דורך דער פוילישער רעגירונג. די וואַרשעווער פאָליציי האָט מיך געהאַלטן אויפן אויג. גאָנץ אָפט האָט מען מיך פאַרמשפט אויף לאַנגע וואָכן תפיסה, און בשעת איך בין געווען אויף דער פריי, האָט מען מיך געהאַלטן אין איין זוכן. פאַרשטייט זיך, אז כ׳האָב נישט געקענט אַרבעטן אויף איין פלאַץ אַ לאַנגע צייט. מיין לאָגע איז געווען אַ שווערע.

אין יאָר 1936 איז אויסגעבראָכן דער בירגער־קריג אין שפאַניע. די שפאַנישע רעאַקציע, צוזאַמען מיט אירע נאַצישע און פאַשיסטישע מיטהעלפער גרייפן אַן די רעפובליקאַנישע רעגירונג און איר אַרמיי, טעראָריזירן די ציווילע באַפעלקערונג און פאַרפלייצן די שפאַנישע ערד מיט פייער און בלוט. די דעמאָקראָטישע רעגירונג שטייען גלייכגילטיק און קומען נישט צו הילף דער לעגאַלער רעפובליקאַנער רעגירונג. דאָן זענען געקומען טויזנטער פרייוויליקע פון אַלע פעלקער און לענדער שיצן די שפאַנישע רעפובליק.

איך מיט מיינע צוויי נאָענטסטע האָבן זיך מאַביליזירט אין דער דאָמבראָווסקי־בריגאָדע, געקעמפט אין משך פון 18 חדשים, שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן, דאָך געווען פון די ווייניקע, וואָס זענען לעבן געבליבן.

אין יאָר 1939 בין איך געקומען קיין פראַנקרייך. ס׳דויערט נישט לאַנג און היטלער גייט אַרויס אין קריג. איך בין געווען געצוווּנגען אַרייַנצוטרעטן אין דער פראַנצויזישער אַרמיי אַלס פרייווילליקער. ווידער געקעמפט ביזן יאָר 1940. כ׳פאַל אַריין אין דער דייטשער געפאַנגנשאַפט צוזאַמען מיט 69 פראַנצויזן. איך דעקלאַרירט זיך אַלס פראַנצויז און אַזוי אַרום גענאַסן פון די רעכט וואָס עס האָבן די געפאַנגענע. מיינע צוויי פרווּון צו אַנטלויפן פון דער געפאַנגנשאַפט האָבן זיך נישט אייגנגעגעבן. מען האָט מיך געכאַפט, געגעבן קלעפ, באַשטראָפט מיט קאַרצער, און דאָך איבערגעלעבט.

היינט וווין איך אין פאַריז, אַרבעט ביי מיין פאַך. כ׳האָב אַ פרוי און אַ טאָכטער, וואָס האָט שוין צוויי מאָל באַזוכט ישראל, צוזאַמען מיט אירע חברים פון די יידישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, כ׳גלייב, אַז איך און מיין פרוי וועלן אויך באַזוכן ישראל אין דער נאָענטסטער צייט.

דעלעגאַציע פון געוו. יידישע שפאַניע־קעמפער אויפגענומען אין דער פוילישער אַמבאַסאַדע

אַ דעלעגאַציע פון געוו. יידישע שפאַניע קעמפער איז אויפגענומען געוואָרן דורך דער פוילישער אַמבאַסאַדע אין פאַריז. די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון: איגלאָ, גאָלדבערג און כילעק, האָט איבערגעגעבן דעם פאַרטרעטער פון אַמבאַסאַדאָר די ווייטיקלעכע געפילן פון די 70 געוו. פרייווילליקע שפאַניע־קעמפער, לעבן געבליבענע פון דער רומפולער דאָמבראָווסקי־בריגאָדע, צוליב דעם אַנטי־יידישן כאַראַקטער, וואָס עס האָבן אָנגענומען די אויסטייטשונגען און קאָמענטאָרן אין פוילן פון די לעצטע סטודענטן־מאַניפעסטאַציעס.

נאָך אַן ערנסטן מיינונגס־אויסטויש האָט די דעלעגאַציע פאַרלאַנגט, אַז די בייגעלייגטע פראָטעסט־רעזאָלוציע פון „אמיקאל" זאָל איבערגעשיקט ווערן צו די אַפיציעלע אינסטאַנצן אין פוילן.

י. זאָנדער

ווידעראמאל מיט חברים אין פאריז

דעם 10טן סעפטעמבער 1970 האָבן מיר. מיין ליבע פרוי נחמה און איך, געלאָנדעט אין פאַריז, אויף אַ באַזוך. אָפּגערוט אַ שטיקל צייט, האָב איך געגומען זוכן די „אַלטע חברים", מיט וועלכע כ׳האָב אַזוי גוט פאַרבראַכט מיט 40 יאָר צוריק. נאָר אַ קליינע טייל פון זיי האָב איך געטראָפן:

מאיר יחיאל פייפער (הערש־משה׳ס זון) מיט זיין פרוי און זייער טאָכטער.

ישראל אברהם קלארפעלד — אָפּגעווען 32 מאָנאַטן אין די טויט־לאַגערן, פאַרלאָרן דאָרט די פרוי, צוויי קינדער, גאַנצן דעם טויט פון זיין ברודער פלטיאל־פעלטע. ער האָט מיר געגעבן די שילדערונג פון זיין איבערלעבן, וואָס מיר גיבן עס אין אונדזער בוך.

ס׳האָט מיר אינטערעסירט וואָס איז געוואָרן מיט די „טראָיקע" פון 1920: יאָסקע גאָלדבערג, שמחה לעסקי און משה צימבאָליסט. וועמ ביי וואָסערע אומשטענדן זענען זיי אומגעקומען? ווער פון זייערע קינדער האָט זיך געראַטעוועט, און נאָך פאַרשיידענע פראָגן.

כ׳האָב אויפגעזוכט די עלטסטע טאָכטער פון משה צימבאָליסט׳ס דריי קינדער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט. מיין אינטערוויו מיט איר, שבת „צונאַכטס דעם 3טן אָקטאָבער 1970 האָט מיך אויפגעטרייסעלט הערנדיק ווי ס׳איז מקוים געוואָרן מיין „נבואה", מיט 40 יאָר צוריק, אין דער רשימה „מיט חברים אין פאַריז", וואָס לויטעט:

„אַט דער שמייכלדיקער פראָנצויז, פון דור־דורות, אַ פאַריזער, וועט זיין דער ערשטער צו ראבירן דיין ווינונג, העלפן דיין אומקום ביי דער ערשטער בעסטער געלעגנהייט".

אָט וואָס ריימונד צימבאָליסט, די עלטסטע טאָכטער משה׳ס האָט דערציילט:

דעם 13־טן מאי 1941, איז מיין פאָטער אַרויס־געגומען געוואָרן פון אונדזער ווינונג דורך דער פראָנצויזישער פאָליציי, וואָס האָט מיטגעאָרבעט מיט די דייטשן. זיי האָבן אים שרעקלעך צעשלאָגן דעם קאָפּ, ס׳איז אים כמעט נישט געווען צו דערקענען. נאָכער אָוועקגעפירט אין אַ פראָנצויזישן לאָגער „באָאונדאָלאָ ראלאנד", ווו ער איז געווען ביז יולי 1942, וועז ער איז אָוועקגעשיקט געוואָרן קיין אָשוויץ. דאָרט האָט ער געלעבט — לויט די עדות פון זיינס אַ גערעטעוועטן חבר, שמואל זיינוועלע — ביז נאָוועמבער 1942, און דאָן געשטאָרבן פון אַ טיפוס קראַנקהייט.

אַזוי איז אָוועקגעגאַנגען דער פריילעכער אָפּטימיסטישער, ליבער מענטשן־פריינד משה צימבאָליסט, אין עלטער פון 39 יאָר, אָפּזייענדיק אין פאַריז 19 יאָר מיט זיין פרוי יוכבד — פונדערהיים, יאַנאָווסקי — געבוירן אין ניישטעטל. געווען פאַרזיצער פון דער מאָגלניצער „סאָסייעטי", זינט זיין קומען קיין פאַריז אין 1920 ביז סוף דעם 13־טן מאי 1941.

זיין פרוי יוכבד, וואָס איז נאָך געווען אויסבאַהאַלטן אין דער היים, אין פאַריז, איז נפטר געוואָרן פון אַ האַרץ אַטאַק ערב יום כיפור תש״ב, דעם 19טן סעפטעמבער 1942, צוויי מאָנאָטן פאַר משה׳ס אומקום.

די עלטעסטע טאָכטער רוחמה ריימונד, וואָס האָט מיר דאָס איבערגעגעבן האָט אויך „גאָסטראָלירט" אין אָשוויץ פון יולי 1944 ביזן 24־טן מאי 1945.

ס׳זענען אויך געראַטעוועט געוואָרן: איר שוועסטער פעסע, געבוירן אין 1933, דער ברודער יוסף אליעזר, געבוירן אין יאָר 1937, באַהאַלטענדיק זיך די גאַנצע צייט אין אַ פראָנצויזישן דאָרף אין נאָרמאַנדיע.

אין יאָר 1948 האָט ריימונד חתונה געהאָט מיט אַ אונגאָרישן געראַטעוועטן ייד, אפרים געליס, געבוירן צוויי קינדער: — יוכבד— אין 1949, און בערל — אין יאָר 1951. ערב יום כיפור תש״ל אָקטאָבער 1969, איז נפטר געוואָרן אפרים געליס, דער מאַן פון ריימונד, איבערגעלאָזט זי מיט די צוויי קינדער. ביידע האָבן שוין געהיראָט און אַלע זענען עקאָנאָמיש גוט סיטואירט.

שמחה לעסקי — דער צווייטער פון דער „טראָיקע", האָט געלעבט אין אַ אילוזיע, מיט זיין פרוי טאָבציע, פון וואַרשע, אַ זון און אַ טאָכטער. זיי האָבן געגלויבט, אַז דער פוילישער קאָנסול (פון דער פריערדיקער רעגירונג), וואָס ווויגט אין איין הויז מיט זיי וועט זיי, אַוודאי, העלפן, און האָבן גאָרנישט

געטאָן כדי צו ראַטעוון זיך, אין דערפער אַדער אויף אַן אַנדערן אופן.

אין 16־טן יאַנואַר 1942 זענען זיי אַלע דעפאָרטירט געוואָרן און קיין אייַנער פון זיי האָט זיך נישט געראַטעוועט. דער זעלבן גורל האָט געהאַט זיין ברודער שמחה אליהו מיט זיין פרוי און קינדער.

יאַסקע גאַלדבערג — דער דריטער פון דער „טראַיקע" איז געלאָפן קיין בעלגיע. דאָרט האָבן אים די דייטשע כאַפערס אויך געפאַקט, דעפאָרטירט און פאַרטיליקט. זיין פרוי און זון משה האָבן זיך געראַטעוועט און לעבן אין פראַנקרייך.

פאַריז מיט 40 יאָר צוריק און היינט

„אונדזער וואָרט", פאַריז. 20־טן אָקטאָבער 1970; 22 אָקטאָבער 1970.

אַ טרעפונג מיט דער שארית־הפליטה

די יידן, אייַנגעוואַנדערטע קיין פראַנקרייך צווישן ביידע וועלט־מלחמות אין רעזולטאַט פון נויט, און פאַליטישע פארפאָלגונגען, געטריבענע, האָב איך געזען דאָן אַלס שניידער, שטריקער, „מארשאַן" שרייער בייַ זייער אַרבעט. אין די פינסטערע ווויינונגען בייַם באַסטיל, די קעלער און בוידעם־שטיבער סמאָטשע און קראַכמאַלנע גאַסן אין וואַרשע, זענען געווען „פאַלאַצן" אין פאַרגלייך מיט זיי.

געזען זיי „טריפהנע", אָן רעכט צו זיין אין פאַריז; שרעקנדיק זיך פאַר יעדן שאָרך אויף די שטיגן, אפשר קומט דער פאַליציאַנט בודק זיין זייערע רעכט...

יידן האָבן געאַרבעט שבת און זונטיק, דער מאַן, די פרוי און דאָס גאַנצע „הויז־געזינד".

אַ לץ האָט מיר דערקלערט דעם אונטערשייד פון אַרבעטער אין זיין היימאָרט אין פוילישן שטעטל און אין פאַריז.

— דאָרט — האָט ער געזאָגט — האָט חיים נישט אויף שבת. דאָ האָט ער נישט אויף זונטיק...

מען האָט געלעבט אין שטענדיקער שרעק פאַרן „מאָרט־סעזאָן", וואָס האָט זיך געצויגן ניין מאָנאַטן אין יאָר, אין אַ דריי מאָנאַטן האָט מען געוואָלט אַנאַרבעטן פאַר אַ גאַנץ יאָר.

דאָך, צוליב דער פרייוויליקע קאָנצענטראַציע פון די אימיגראַנטן, אין באַשטימטע גאַסן, האָט זיך „גענפירט" יידיש לעבן. אויפן פלעצל, האָט מען באַקומען יידישע עסנס, געלייענט יידישע צייטונגען, אויסלענדישע און „פאַריזער היינט", געהערט צוביסלעך יידישע פאַרלעזונגען, דיסקוסיעס פון פאַרטייען, אָפט לינקע, וואָס האָבן „געזאָרגט" פאַר דער גאַנצער וועלט און אין זייער אייגן פאַלק — פאַרגעסן.

געווען אַ סך פאָליטיקער, הייסע דיסקוטאַנטן, וואָס האָבן געהאַט „חיונה" קוים אויף איין מיטאָג, און צומאָל דאָס אויך נישט.

איצט — געטראָפן זייער אַ קליינעם, נעבעכדיקן טייל פון זיי, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט מיט זייערע גאַנצע משפחות. דער עיקר, די וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער בייַ די פראַנצויזן. אָדער וואָס האָבן געקעמפט אין דער „רעזיסטאַנס".

פון די דעפאָרטירטע נישט געפונען קיין איין גאַנצע פאַמיליע, צעבראָכענע, האַלבע, פערטל משפחות, קראַנקע, צעבראָכענע און פאריאושטע מענטשן.

איין שטיקעלע נחמה קען מען געפינען אין דעם, וואָס די געראַטעוועטע האָבן געזומען אנטשעדיקונגען, אַ טייל פון זיי פיזיש און גייסטיק געזונטערע האָבן זיך געזומען צום האַנדל און זיך געשטעלט אויף די פיס, אַנדערע האָבן צוריק באַקומען זייערע ווערקשטאַטן און פאַרגעזעצט זייער אַרבעט שוין אַלס מייסטער אָדער פאַבריק אַרבעטער און עס איז זיי גוט אַוועק, אַ טייל לעבן פון אַ פענסיע, וואָס זיי באַקומען פון דער דייטשער און פון דער פראַנצויזישער רעגירונג. אַ גרויסער טייל האָבן געקויפט ווויינונגען, שענערע, בעסערע, לופטיקערע אין אַן אַנדער געגנט.

פאַראַן אַזעלכע, און נישט אין אַ קליינער צאָל, וואָס האָבן געקויפט אַ שטיקל באָדן, אָבער נישט צום באַגראָבן ווערן, נאָר צום אָפרוען, געבויט אָדער געקויפט אַ דירה, פאַרפלאַנצט אַ גאָרטן פון פרוכטן אָדער בלומען, פאָרן אַרויס אויף שבת און זונטיק מיט אַן אייגענעם וואָגן, צענדליקער קילאָמעטער, באַאַרבעטן זייער „קרקע", גלייכן אויס די איינגעבויגענע רוקנס פון דער שניידער־אָדער שטריקער־מאַשין, אטעמען אָפּ אין דער ריינער לופט נאָכן אָפזיצן אַ גאַנצע וואָך אין דער פאַרפעסטעטער פאַריזער לופט.

האָט די „מטבע" צוויי פנימער: איינס די אויבן דערמאָנטע, די צווייטע — די דע־קאָנצענטראַציע פון דעם געמיינזאַמען יידישן ישוב. די נייע ווויינונגען אין פאַריז גופא און אוודאי אויף דעם „לאַנד" זענען געמישט מיט די פראַנצויזישע שכנים, אַרבעטער אָדער קליין־בירגער מיט וועלכע מען פאַרהאַלט זיך — לכל הפחות אויבערפלעכלעך — זייער גוט. די פּראַבלעמען זענען שותפותדיקע. די קינדער לערנען צוזאַמען אין די שולן, פון דער גרונט־שול ביז צום אוניווערסיטעט.

חברשאַפט שליסט זיך צווישן זיי. פראַנצויזישע קינ־דער מאַכן בשותפותדיקע לעקציעס מיט יידישע. אַמאָל ביי די פראַנצויזישע עלטערן, אַמאָל פאַרקערט.

די עלטערן באַמיען זיך אויסצוהאַלטן זייער יידישקייט, ווער מער, ווער ווייניקער.

פאַראַן עלטערן וואָס אַליין האָבן זיי נאָך נישט „פאַרדייעט" די פראַנצויזישע רייכע שפראַך און קולטור. זענען זיי גליקלעך מיט די „דערגרייכונגען" פון זייערע קינדער, בפרט, אז זיי זענען טאַקע די בעסטע אין דער אין דער קלאַס. באַווייזן זיי זיך מיט דער גערָאטנקייט פון די קינדער, פאַר אַלע פריינט — לאַנדסלייט און „קריכן אויף די ווענט" ממש צו זיין עכטע פראַנצויזן. אפילו נישט מלה זיין די קינדער (מכלומרשט אויס־מיידן זייער גורל„ טאָמער חס־וחלילה קומט אַ נייער היטלער).

דערווייל קלאַפּט דער זייגער, די צייט גייט פאר־ביי, און פלוצים ברענגט דער זון אַריין — אַ פראַנצויז אין שטוב און די טאָכטער — אַ פראַנצויז אַלס חבר און די „גליקלעכע" עלטערן ווערט קאלאמוטנע אויפן האַרץ...

ביינאַכט אויפן געלעגער פרעגט דער מאַן דאָס ווייב: וואָס וועט זיין? וואָס טוט מען? פרעגט זי אים: ווו זענען געווען דיינע אויגן? ביסט געווען אַ בלינדער?

אַ וואַרט צו אַ וואַרט, מען פרווט ווירקן אויפן „קינד" אָבער עס העלפט ווי אַ טויטן באַנקעס. און די קינדער האָבן חתונה מיט זייערע געליבטע. אַמאָל אין אַ ציווילער חתונה, אַמאָל אין קירכע. אַ שטיקל צייט איז מען „ברוגז". עס ווערט געבוירן אַ אייניקל, „בעט מען זיך איבער". אָבער אַ דענקנדער מענטש טראַכט אין די שלאָפלאָזע נעכט. די גאַנצע מלחמה־צייט זענען מיר געלאָפן פון אָרט צו אָרט, געפלאָגטע, געיאָגטע מיט אונדזערע קינדער. איינגעשטעלט דאָס לעבן פאר זיי 24 שעה אין מעת לעת, גערָאטעוועט זייערע קערפערס. אָבער זייערע נשמות פאַרלוירן פאַרן יידישן פאָלק איז דאָך עס פון נאַציאָנאַלן פאָלקס שטאַנדפונקט דאָס זעלבע ווי היטלער וואָלט זיי פאר־טיליקט!

דאָס פראָבלעם פאַרן יידישן אין דער תקופה פון אומקום „צו געבן דאָס לעבן און בלייבן אַ יידישע ווי עס האָבן יידן געטאָן אין משך פון טויזנטער יאָרן אָדער בלייבן אַלס גוי און לעבן איז נישט געשטאַנען פאַר די יידן אין די לאַגערן. איצט, אַז פאַמיליעס, וואָס האָבן גערָאטעוועט זייערע קינדער — לאָזן זיי אַוועקגיין פון יידישן פאָלק איז דאָס אַ שרעקלעכע טראַגעדיע.

כ׳האָבן געזען יידן, וואָס האָבן חתונה געמאַכט קינדער מיט יידן און האַלטן עס פאַר זייער גרעסט גליק אין לעבן. זאָגן זיי: „דאָס איז אונז נישט געקומען ווי מן פון הימל, אונדזערע אויגן זענען געווען אָפן. מיר האָבן נאָכגעפאָלגט דעם גאַנג פון אונדזערע קינדער און געטאָן אַלץ זיי זאָלן בלייבן יידן.

שטייט די פראָגע אין איר גאַנצער הארבקייט: די אַטמאָספער אַרום איז אַנטי־יידיש. פון זיך זעלבסט וועט זי נישט געלייזט ווערן. מען מוז טאָן וואָס אונדזערע עלטערן האָבן געטאָן אין משך פון דורות, אָפגעגעבן זייערע אַלע כוחות, געלט און צייט צו דערציען די קינדער אַלס יידן. ווייל זיי האָבן געגלייבט אַז מיר האָבן עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג און דאַרפן זיי היטן ווי אַן אויג אין קאָפּ.

מאגעלניצער לאנדסלייט יחידים אין פארשידענע לענדער

אין בעלגיע

קיין אַרגאַניזירטע לאַנדסמאַנשאַפט איז אין בעלגיע נישט געווען. וואַרשיינלעך האָבן אַנגעהויבן אַהין קומען מאַגעלניצער יידן יעדער פאַר זיך אין אַ קליינע צאָל צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

טייל האָבן געווויינט אין אַנטווערפן; אַ טייל אין בריסל. מעגלעך, אַז אייניע אַדער צוויי פאַמיליעס אין ליעזש.

די ערשטע פאַרבינדונג מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין בעלגיע האָבן מיר אַנגעקניפט נאָך דער מפלה פון די נאַציס אין יאָר 1945, באַקומענדיק אַן אַדרעס פון אונדזער באַקאַנטן לאַנדסמאַן יוסף־חיים מאַרדענפעלד, אַ ציוניסטישער עסקן אין בריסל.

ער האָט אונדז איבערגעגעבן די טרויעריקע ידיעה וועגן אומקום פון גרעסטן טייל מאַגעלניצער יידן אין בעלגיע און וועגן דער קליינער שארית הפליטה, וואָס איז געבליבן. וועגן דער משפחה רעכטשייד, וואָס האָט געפונען אַן אָזיל אין משך פון עטלעכע יאָר אין בעלגיע, האָט דערציילט בינעם רעכטשייד, וועלכער האָט זיי אַרויסגענומען פון פוילן און שפעטער פון בעלגיע קיין דרום־אַמעריקע. פון דער פאַמיליע איז אומגעקומען חנה לעסקי, די פרוי פון מאָטעסן.

אַנעלעוויטש אברהם, זון פון לייביש משה־מאירס, זיין פרוי און 9 זין, פון זיי 7 חתונה־געהאַט מיט קינדער. דעפאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ און אומגעקומען זענען: אברהם, זיין פרוי, 5 זין מיט זייערע פרויען און קינדער. ה' ינקום דמם!

געראַטעוועט האָבן זיך 4 זין. 3 האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע, וווינען אין לאָס־אַנזשעלעס, אייניער, הערי אַנעלעוויטש, איז געבליבן אין בעלגיע.

לעווקאָוויטש שלמה (זון פון חיים טליתמאַכער, זיין פרוי שרה פליישער (וועלוול גאַרבערס טאָכטער), און אַ טאָכטער, געווויינט אין בריסל. שלמה איז דעפאַרטירט געוואָרן און אומגעקומען. ה. ינקום דמו!

שרה מיט דער טאָכטער געראַטעוועט. געבליבן אין בעלגיע.

שעוואַץ חיים, זון פון אַרן בעקער, אַ פרוי און קינדער. אַלע, חוץ איין זון, דעפאַרטירט און אומגעקומען. ה' ינקום דמם! דער לעבן געבליבענער זון איז געווען אַ קורצע צייט אין ישראל און צוריק געפאַרן קיין בעלגיע. זיין איצטיק ווויינאָרט אומבאַקאַנט.

מאַרדענפעלד יוסף־חיים, זון פון הערשל היטלמאַכער, אַ פרוי און דריי זין. אייניער פון די זין, אברה וואָלף, דעפאַרטירט געוואָרן און אומגעקומען. הי"ד. די פרוי איז נפטר געוואָרן אין בעלגיע נאָך דער מלחמה. חיים, זיין צווייטע פרוי, די צוויי גערעטעוועטע זין מיט זייערע פאַמיליעס ווויינען אין בריסל.

מאַרדענפעלד אברהם (אברהמטשע), זון פון יעקב (יאַנקל) היטלמאַכער, אַ קוזין פון יוסף־חיימען, מיט אַ פרוי און אַ טאָכטער גערעטעוועט. זיי מיט דער פאַרהייראַטער טאָכטער און איידעם ווויינען אין בריסל.

רייבענבאַך פנחס, זון פון אלעזר ישראל — יצחק'ס דער גאַרבער) זיין פרוי בריינדל זין און טעכטער. אַלע זין און טעכטער דעפאַרטירט און אומגעקומען, פנחס, זיין פרוי בריינדל און אַן אייניקל גערעטעוועט. געקומען נאָך דער מלחמה קיין ישראל. בריינדל איז נפטר געוואָרן און געקומען צו קבורה אין תל־אביב, י"ח ניסן תשט"ז; פנחס איז נפטר געוואָרן און געקומען צו קבורה אין תל־אביב. דאָס אייניקל האָט חתונה געהאַט און האָט קינדער. דער נאָמען פונעם מאַן, בראל. זיי ווויינען אין תל־אביב.

רייבענבאַך שרה און מלכהלע, טעכטער פון חיים־דוד רייבענבאַך. פאַרהיירעטע. געהאַט קינדער. צי זיי האָבן זיך גערעטעוועט און וווּ זיי ווויינען — אומבאַווּסט.

פרענקעל מרדכי, זון פון ראובן מלמד. געקומען קיין בעלגיע מיט אַ פרוי און טאָכטער אין יאָר 1938 פון דייטשלאַנד, וווּ ער האָט געווויינט עטלעכע יאָר. די גאַנצע פאַמיליע זיך גערעטעוועט. די טאָכטער האָט געהיירעט מיט אַ ישראלדיקן בחור. געווויינט דאָ אַ פאָר

יאָר נאָכער צוריק געפאָרן קיין בעלגיע צו די עלטערן. פון דאָרט האָבן אַלע עמיגרירט קיין אַמעריקע. ווויבען אין ניו־יאָרק.

רעכטשייד שמחה בינעם, זון פון ישראל און חוהלע רעכטשייד ז"ל. געקומען קיין בעלגיע אין יאָר 1927 פון טשעכיע און האָלאַנד, ווו ער האָט געאַרבעט און געוויבען זיבט דעם 3טן מאַי 1926, ווען ער איז אַרויסגעפאָרן פון מאַגעלביצע. שוין אין יאָר 1928 באַזוכט ער פוילן אין משך פון צוויי חדשים. געקומען צו אַ פעסטן באַשלוס: אַרויספנעמען די מוטער חוהלע, זיינע ברידער און די יינגסטע שוועסטער גיטעלע, פון פוילן.

בינעם האָט געהייראַט מיט זיין קוזינע פאַניאַ (נחמה), טאָכטער פון אברהם שוחט פון דזשעוויצע. געבוירן אַ טאָכטער חיה (זשאַנעט). געפירט אַ גרויס געשעפט פון קאָלאָניאל פרוכט, פאַמעראַנצן פון ארץ־ישראל און אַנדערע פרוכט פון פאַרשידענע לענדער. דאָס געשעפט איז גוט געגאַנגען. פון דעסטוועגן האָט בינעם באַשלאָסן צו פאַרלאָזן בעלגיע אין יאָר 1934, אַ יאָר נאָכן קומען פון היטלערן צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד.

בינעם האָט, ווייזט אויס, פאַרגעפילט די סכנה פאַר יידן פריער ווי אַנדערע, וואָס האָבן ליב זיך זעלבסט אָפּצונאַרן. אָזוי איז געווען אין פוילן אין יאָר 1926, דאָס זעלבע אין בעלגיע, ווו יידן האָבן געווונט, "באַשיימפערלעך": "אַהער וועט היטלער נישט דערגרייכן". ער ליקווידירט דאָס גוט־פראָספערירנדיקע געשעפט, פאָרט אָפּ קיין אַרגענטינע מיט זיין פרוי פאַניע און זייער 10־חדשימדיק מיידעלע חיה, כדי דאָרט אָנהייבן פון דאָס ניי בויען אַ צוקונפט פאַר זיך און זיין פאַמיליע.

אין יאָר 1942 פאָרט ער אָפּ קיין באַליוויע מיט דריי קינדער. אין יאָר 1954 איז ער אָנגעקומען צוריק קיין אַרגענטינע מיט פיר קינדער: דריי טעכטער און איין זון איצט אַלע פאַרהייראַט, ווויבען אין בועאָס־איירעס. בינעם, זיין פרוי און קינדער האָבן באַזוכט ישראל פיל מאָל.

רעכטשייד מתתיהו (מאָטעס), בינעמס ברודער. אַריבערגענומען דורך בינעמען קיין אַנטווערפן. ער האָט זיך דאָרט גוט איינגעאָרדנט. אין יאָר 1932 נעמט מתתיהו אַריבער חנה לעסקי (טאָכטער פון שמואל לעסקי). זיי האָבן התונה. סיווערן געבוירן צוויי קינדער, פאָלעט (פערעלע) און מאָריס (משה). אין יאָר 1942 איז חנה לעסקי־רעכטשייד געכאַפט געוואָרן אויפן וואָקזאַל אין אַנטווערפן, און דעפאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. דאָרט געאַרבעט כמעט צוויי יאָר.

אין זיין „טאָגבוך פון אוישוויץ" דערציילט איטשע אַנעלעוויטש וועגן זיין טרעפונג מיט איר אין לאַגער, ווו זי איז נפטר געוואָרן דעם 18טן מאַי 1944, נאָך אַן אָפּעראַציע אויף דער גאַל. ה' ינקום דמה! מתתיהו־מאָטעס מיט די צוויי קינדער זענען אַוועק קיין פראַנקרייך. ער האָט זיי איבערגעלאָזן אין אַן אַמעריקאַנער קריסטלעכן אַנשטאַלט אונטער גוויישע נעמען. ער האָט זיך אַנגעשלאָסן אין דער פאַרטיזאַנער־באַוועגונג „מאַקי" אין פראַנקרייך. איבערגעלעבט דעם קריג, זיך געטראָפן מיט זיינע צוויי קינדער אין יאָר 1946 און אָפּגעפאָרן מיט זיי קיין באַליוויע דאָרט האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ צווייטער פרוי. זיינע קינדער האָבן שוין אויך געהייראַט. די טאָכטער פאָלעט ווויבט אין ניו־יאָרק, פירט אַ טראַדיציאָנעל יידיש לעבן. איינגעאָרדנט אַ בר־מצוה פאָרן זון אין ישראל. דער זון מאָריס־משה האָט אויך געהייראַט. ער געפינט זיך איצט אין ישראל. מתתיהו איצט איז אין באַליוויע.

חוהלע ז"ל, **גיטעלע** צו לאַנגע יאָר און **שלמהלע רעכטשייד** ז"ל אַריבערגענומען קיין בעלגיע דורך בינעמען אין יאָר 1930. אין יאָר 1938 איז די מאַמע מיט שלמהלען אָפּגעפאָרן צו דער טאָכטער קיילע גוט־מאַן אין ניו־יאָרק, וואָס האָט דאָרט געווויבט פון יאָר 1923 אָן. נאָך דעם אָפּזיין פון חוהלע אייניקע יאָרן אין אַמעריקע, האָט בינעם זי אַריבערגענומען קיין אַרגענטינע, ווו זי איז נפטר געוואָרן. דער ברודער שלמהלע איז געבליבן ביי קיילען. ער איז נפטר געוואָרן פון אַ האַרץ־קראַנקייט אין עלטער פון 18 יאָר, י"א אייר תש"א — 1941.

רעכטשייד לייבל, אַ ברודער פון בינעמען. געקומען פון בעלגיע אין יאָר 1934. אין יאָר 1936 נעמט בינעם אַריבער לייבלען מיט גיטעלען קיין אַרגענטינע. בייס היינטיקן טאָג ווויבט לייבל רעכטשייד מיט זיין פרוי און קינדער אין לאַ־פלאַטאַ, אַרגענטינע. גיטעלע מיט איר מאַן, קליינמאַן און קינדער ווויבען אין באַליוויע.

אין איצטיקן מאַמענט געפינען זיך יידן אין בעלגיע:

פאָר דער מלחמה געקומענע:

יוסף חיים מאַרדענפעלד, פרוי און צוויי זין.

אברהמטשע מאַרדענפעלד, פרוי און טאָכטער.

שעווצין, אן אייניקל פון אַרון בעקער, זיין נאַמען, פאַמיליען צושטאַנד און ווויבאַרט, אומבאַוווסט.

הערי אַנעלעוויטש און זיין פאַמיליע.

שרה כּליישער און טאַכטער.

געקומענע נאָך דער מלחמה, אַראָפגעבראַכט דורך יוסף חיים מאַרדענפעלד:

רעכטמאַן אברהם, אַ געבוירענער אין גריצע, זון פון פראַדל מאַרדענפעלד, יוסף־חיימס אַ שוועסטער.

זיין פרוי, פון דער היים גראָוואָס, אַ מאַגעלניצערין.

רויזע, אַ טאַכטער פון פראַדלען (חיימס שוועסטער), מיט אַ מאַן און אַ פאַמיליע.

די געקומענע ווינען אין בריסל.

אין קאנאדע

דער ערשטער איז אַהינגעקומען אַ מאַגעלניצער, אהרן ציגעלבייסער, געראָפן „אהרן פון באָקו". באַזעצט זיך אין טאָראָנטאָ, געאַרבעט ביי שוסטעריי, געהיראָט, געבוירן 5 קינדער. צוריקגעקומען קיין מאַגעלניצע, געעפנט אַ געשעפט פון שוסטער־צוגעהער און פון שיך. דאָס געשעפט איז נישט גוט געגאַנגען און ער האָט געמוזט צוריקפאָרן קיין אַמעריקע מיט דער פרוי און קינדער.

די ערשטע וואָס זענען אַהין געקומען נאָך דער וועלט מלחמה פון די „די־פּי" לאָגערן אין דייטשלאַנד זענען געווען זין פון משה שעווץ (משה חיה פערלס). זיי האָבן אַריבערגענומען פון ישראל דריי שוועסטער, אַ ברודער מיט זייערע פאַמיליעס. צווישן זיי דעם שוואָגער אַנשל אַנעלעוויטש פון מאַגעלניצע, פאַרהיראָט מיט פערל שעווץ.

ס׳זענען אַהין געקומען אויך צוויי גערעטעוועטע ברידער: **שמחה בּאַרטמעסער**, געווינט פריער אין פאַריז און **מאיר־יחיאל בּאַרטמעסער**, געווינט פריער אין לאַנדאָן.

יצחק בעלזבערג פון בלענדאָוו, אַ קוזין פון די מאַגעלניצער בעלזבערגס און פון חנה׳ציע הייזענקרוג, געווען עטלעכע יאָר אין ישראל און עמיגרירט אַהין.

קיין אַרגאַניזירטע מאַגעלניצער לאַנדסמאַנשאַפט עקזיסטירט דאָרט נישט. מיר האָבן אַ פאַרבינדונג נאָר מיט איינצלנע לאַנדסלייט.

אין אויסטראַליע

פאַרן צווייטן וועלט־קריג האָט אין אויסטראַליע געווינט נאָר איין יידישע פאַמיליע פון מאַגעלניצע.

יוסף, דער זון פון שמואל רעכטשייד, מיט אַ פרוי און קינדער.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען געקומען קיין אויסטראַליע פון די „די־פּי" לאָגערן אין דייטשלאַנד, פאַלגענדיקע מאַגעלניצער:

ניסן (ניסל) **ראַפּאַפּאָרט**, זון פון נתן ליסעווער, מיט אַ פרוי און קינדער.

פייגעלע עטינגאָלד־יעראָזאָלסקי, אייניקל פון חוה יעראָזאָלסקי די בעקערין, מיט אַ מאַן און קינדער.

פון ישראל זענען אַהין געקומען פאַלגנדיקע פאַמיליעס:

דאַנציגער, אַ זון פון חיה דאַנציגער, אַ געבוירענע אין מאַגעלניצע.

דאַנציגער, טאַכטער פון פנחס האַפמאַן, מיט דער פאַמיליע.

נאָך אַ טאַכטער פון פנחס האַפמאַן מיט אַ פאַמיליע.

האַפמאַן משה, אַ זון פון פנחס האַפמאַן.

אייניקלעך מאַגלניצער געפינען זיך אין ענגלאַנד. באַליוויע, בראָזיל, צ׳ילי און אַנדערע לענדער.

רבקה זיגעל־לעווין

מאגעלניצער יידן אין רוסלאנד צווישן ביידע וועלט־מלחמות

אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, וועו דער פּראָלעטאַריישער ציוניזם איז נאָך נישט געווען געגנוג פּאָפולער איז די שטעטלעך און אויך נישט אין מאַגעל־ניצע און בייַ די ברייטע שיכטן פון פּאָלק איז געווען אַנגענומען דאָס, וואָס אַנסקי האָט געזאָגט, אז גבירי־שע, רבנישע קינדער־משכילים, רופן נאָך ציון דעם ייד. מען האָט נישט פּאַרשטאַנען, אַז די סאָציאַלע פּראָבלע־מען ביים יידישן פּאָלק זענען ענג פּאַרבונדן מיט זיין נאָציאָנאַלער באַפרייונג; אַז די נאָציאָנאַלע באַפרייונגס־באַוועגונג ביים יידישן פּאָלק איז דער ציוניזם און דער הויפּט־טרעגער פון ציוניזם איז דער יידישער אַרבעטער און די חלוצישע באַוועגונג.

צו יענער צייט האָט געלאָקט אַ טייל פון די יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער אין שטעטל די אָקטאָבער־רעוואָ־לוציע, וואָס האָט אין יענער תקופה צוגעזאָגט אַ סך. אַ גרופּע יונגע מענטשן פון מאַגעלניצע זענען אַריבער די גרענעץ קיין רוסלאַנד: הערשל ציגלמאַן (אהרן רב־ינס זון), בינעם פייפער, גאָלדע פייפער, שמחה פייפער (וועלוול ראַנטשקעס קינדער), גרשון גראָסמאַן (יידעס גראָסמאַנס ברודער), יצחק גוטערמאַן (געצל גוטער־מאַנס ברודער), בלימע האָדעס (רבקה־רחלס טאָכטער) מיט איר מאַן יאָסל מאַרקאָוויטש פון גריצע.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה פון יאָר 1914 זענען געבליבן אין רוסלאַנד: יוסף גליימער, זון פון אב־רהם יעקב. שפּעטער האָט ער אַריבערגענומען זיין פרוי רבקה יעראָזאַלסקי (גדליה יעראָזאַלסקיס שוועסטער) און זיי האָבן געלעבט אין דער שטאָט יעקאַטערינאָס־לאָוו, הייַנט דניעפּראָפּעטראָווסק.

וואָלדשטיין אברהם שמואל, פּעטער פון נחמיה זשיוויצע. פּאַרלוירן אַ פוס אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, געבליבן אין רוסלאַנד. געווינט אין שטעטל זאָלאָטאָנאָשי, פּאָלטאָווער גובערניע.

צבי גליימער, וועלכער לעבט הייַנט אין ישראל, האָט דערציילט, אַז בעת זיין לויפן קיין רוסלאַנד בעת דער היטלער־אַקופּאַציע אין פוילן, איז ער געווען בייַ זיין פעטער יוסף גליימער אין דניעפּראָפּעטראָווסק. אין דער זעלבער שטאָט האָט אויך געלעבט גרשון גראָסמאַן.

דאָס האָט אויך איבערגעגעבן פּאָלאָ אנעלעוויטש.

זייענדיק אין ישראל האָט זי דערציילט, אַז פּאַר איו קומען איז זי געווען אויף אַ באַזוך אין רוסלאַנד אין יאָר 1957 און געווען צו גאַסט בייַ גרשון גראָסמאַן אין דניעפּראָפּעטראָווסק. רבקהלה, טאָכטער פון נחום וויג־טער, בונדישע אַקטיוויסטן, אוועק קיין רוסלאַנד פּאַרן צווייטן וועלט־קריג דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער נ.ק.וו.ד. אין דער צייט פון דער מלחמה.

צווישן די, וואָס זענען געלאָפן קיין רוסלאַנד אין יאָר 1939, זענען געווען פייוול רייבענבאַך. דער זון פון יוחנן און רחל, דעם בעדערס אייניקל. ס׳איז באַווּסט, אַז ער איז געפאַלן בייַ די טויערן פון וואַרשע דעם 8טן נאָוועמבער 1944, אין די רייען פון דער פּוילישער פאַלקס־אַרמיי, אין דער דריטער דיוויזיע אויפן נאָמען פון טראָגוט (זע דירשימה וועגן אים). עס זענען אויך געשטאָרבן אין וועג לויפנדיק קיין רוסלאַנד: בונם מערקער אין טאשקענט. צערקע גוטערמאַן שוועסטער פון גוטע און געצל גוטערמאַן. יונה געלבארט מיט זיין פרוי און קינד. חיים געלבאַרט מיט זיין כלה, ביידע זין פון פרץ געלבארט (קוץ) זענען געשטאָרבן אין אַן אומבאַוווסטן אָרט.

וועגן די איבעריקע אויבן־דערמאנטע מאַגעלניצער יידן, חוץ גרשון גראָסמאַן, איז ביז היינט קיין ידיעה נישטאָ. ס׳איז נאָר באַווּסט אַז יצחק גוטערמאַן מיט זיין זון זענען געפאַלן בייַ די טויערן פון בערלין אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי.

ס׳איז אויך באַווּסט, פון די מאַגעלניצער יידן, וועלכע זענען געלאָפן אין יאָר 1939 און פאַרבליבן אין רוסלאַנד, איז געווען אברהם פרידמאַן (שלמה קראַ־ווייצס זון), וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1963 אין דער שטאָט ראָסטאָוו.

משה מרגלית ז"ל

י. זונדר

ציון לזכרו

אומץ־לב, חיבת החיים אהבת הבריות הן מהת־כונות האופייניות של משה מאז הכרתיו כילד בחדר עד יומו האחרון.

הוא העז לתקוף את השקצים שהתנפלו עלינו, ילדי החדר, ולהבדיל — להמרות את פי „הרבי" — פיניה, „פוניה" — שהטיל פחדו על כל הילדים.

ידידותנו התהדקה מאז קשרנו קשר לקרוא עתו־נים וספרים, שהיו בבחינת „טריף־פסול" אצל הורינו וכל בעלי־הבתים באי בית־המדרש.

המצאותנו בכפיפה אחת עם בחורים גדולים מאתנו בכמה שנים בבית־המדרש העירוני, הבגירתנו בטרם עת. נוסף על העתונים שקרא ר' אבוש — אביו של משה, חתמנו בכסף שלנו על העתון הציוני „דאס אידישע פאלק" וקראנוהו במסתרים, למען לא יסופר להורינו על החטא „הנורא הזה"

משה לא נמנע מליהנות מתעלולי הבחורים מבוגרים בבית המדרש. ואולם, כאשר נסה אחד הבריונים להפ־ריענגו מלמודים בשבת אחרי הצהרים אלפו משה „דרך־ארץ" וההפרעות נפסקו.

אהבת הבריות היתה הגורם להתעניינותו היתרה „במעשיות" של פשוטי העם, אף כי, חבב מאד שיחות־חולין של תלמידי־חכמים. היה מאזין נפלא למשתו־קקים לאוזן כרויה לספוריהם החוזרים ונשנים על קורותיהם. הוא התבונן יפה לכל תנועה והעויה שלהם וידע לתאר אותם כמו בספרנו אחרי עשרות שנים.

הקנאות לאידאלים, העמידה על דעתו וכח השכ־נוע — ירש מאביו ר' אבוש ז"ל.

עם ייסוד האגודה הציונית „השחר" לא היה בין „המתקדמים" מחשש לסטיות מהרעיון הציוני. חרף ידידותנו והליכתנו יחד בעת ייסוד התנועה, לא נרתע מלהשאר ב„מזרחי" ואני יחד עם יתר חבריו וידידיו התקדמנו ב„השחר". לאחר מכן, הוציא קבוצת חברים מהאגודה הנ"ל ויסד את „ההתאחדות"

בה היה פעיל ואותה ייצג בכל מוסדות היהודים בעיר וכן במועצת העיריה

דרכנו נפרדו. אף כי שנינו באופן אישי חבבנו את השפה העברית באותה המדה, הרי מפלגתנו, צעירי ציון צ"ס דגלה בהקמת בתי־ספר בהם שפת הלימוד — יידיש ועברית — כשפה שניה. ואילו „ההתאחדות" גרסה: בתי־ספר לילדים יהודים — יש לקיים אך ורק בשפה העברית. משה הגשים את הרעיון והקים יחד עם קבוצת חבריו את בית־הספר „תרבות" במוגלניצה. ובכ"ג טבת תרפ"ה היה ציר לועידה הארצית השלישית.

עבודתו המסורה למפלגה, לתרבות, לייצוג ב־עיריה ועוד ועוד הקשו על מצבה הכלכלי של המשפחה. משה נדד לפינסק. עבד בביה"ח לגפרורים, אף העביר לשם את משפחתו. ואולם נאלץ לחזור למוגלניצה, כי שכר העבודה לא ספק פרנסה לכלכלת המשפחה.

משהגיעו למוגלניצה, נלקח לשרות הצבא הפולני ודאגת הפרנסה הוטלה על אשתו פייגה. לאחר השחרור מהצבא הפולני חזר משה לעיסוקו בחנות ו...במפלגה. עם זאת השגת סרטפיקט — רשיון לעליה — היה ראש מאוויו. כתוצאה מפניתו אלי, שיגר הח' דובדבני —— מזכיר קבוץ גבעת־השלושה — עליו נמניתי המלצה טובה והסרטיפיקט אושר.

שמחנו מאד להשגת שאיפתם. בפגישתנו בחיפה, שם הסתדר בעבודה בנמל בתור סבל על הסירות. פועלי הנמל היהודים, הסלוניקאים תמהו „מנין ה־מומחיות המובהקת הזו ל„עכבר יבשה" חלוץ מ־פולין? משספר להם על העבודה בנהר „פינה", נחה דעתם וקבלוהו כאיש „החבורה". הפרנסה היתה מצויה ולאשרה של פיגה'לה אשתו אין גבול; גם לחיות בארץ, גם פרנסה, גם חברים וידידים — מי ידמה ומי ישווה לה?

ואולם לפיגלע היתומה מנעוריה, למודת־הסבל לא מינה הגורל אושר לזמן רב. כעבור כמה חדשים תרצ"א — אוקטובר 1930 קופד פתיל חייה, בהשאירה אחריה לאנחות את משה ז"ל והיתומות מרים ופנינה. חשך עולמו של משה השכול והבדידות העיקה עליו. כעבור שנתיים הגיעה לארץ קבוצת חברים גדולה ביניהם, ידידיו הותיקים סרל ומשה חימוביץ, אליהם היה בא לעתים מזומנות.

בשנות השלשים המאוחרות נשא לאשה את מרים שלמברג מגרוייץ קרובת אשתו פייגה'לע ז"ל. בנו בית בקרית חיים ליד חיפה. ועבר לעבוד „באבן וסיד" בחיפה יחד עם מ. חיימוביץ. לאחר העבודה השתתף בשמירה על השכונה כחבר „הגנה" פעיל.

עם סיום העבודה ב„אבן וסיד" יצאו משה ומשפחתו לירושלים ומשה חיימוביץ ומשפחתו לעין־עירון — להתישבות. בירושלים עבד משה ז"ל בבנין. עם פרוץ המלחמה העולמית והפסקת עבודת הבנין בירושלים נדד כיתר פועלי הבנין — ממחנה למחנה שהקימו הבריטים בדרום הארץ ובנגב. היה חוזר הביתה משבת לשבת. פעילותו במפא"י וכושר ארגונו הביאוהו לקבלת התפקיד של מזכיר אגודת פועלי הבנין בירושלים. אז נפגש עם ותיקי הפועלים במקצוע זה: מהחוצבים — מהעדה הכורדית, סתתים — מהעדה התימנית ועד ותיקי העליה השלישית, ביניהם אנשי גדוד העבודה בירושלים והתחבב על רוב האנשים האלה שהיו לידידים ובאי ביתו. עבר זמן קצר ונבחר כמזכיר הכללי של לשכת העבודה בירושלים.

התפקיד היה מכובד, אך רב־אחריות ועמוס קשיים עצומים. הלחץ על עובדי הלשכה היה גדול, באשר העבודה היתה מועטה ודורשיה מרובים.

הרעב שפקד את באי הלשכה העבירם על דעתם. צעקות, גידופים, קללות ואף פגיעות גופניות חמורות היו מנת חלקם של הנפגשים עם הצבור הממורמר הזה. וזאת לא רק במשרד, אלא גם בבתיהם בימות החול, בשבתות ובחגים. דרוש היה אומץ־לב רב לקבל התפקיד הזה. למען האמת יצויין, שגם לאשתו מרים ז"ל היה חלק רב בהעזה לקבלת התפקיד הזה הכרוך באי־נעימויות רבות והודות לה החזיק מעמד זמן רב בעבודה מיגעת זו. משה לא נזדקק לסיועה של המשטרה כמנהלים אחרים. כאשר הוגדשה הסאה, וברגעים איימו עליו במכות, יצא מאחורי השולחן, נאבק עם אחד „הגבורים" ויכול לו... ומאז התיחסו אליו „הממורמרים" המקצועיים, כאחד מ„החברה" וחדלו לאיים עליו.

אחת התקופות היפות ביותר בעבודתו בהנהלת הלשכה בירושלים היתה — בצוע סלילת „כביש בורמה" בדרך מירושלים הנצורה לתל־אביב. יום־יום נסע מירושלים והוביל עמו מאות פועלים: חוצ־בים, סוללים ופועלים פשוטים. לשם סדור העבודה בתוואי הדרך האלטרנטיבית לירושלים לאחר שכביש לטרון נותק ע"י הערבים. לעתים מזומנות הגיע עד קבו־צת חולדה — מקום הריכוז של משלוחי מזון לירושלים הנצורה. היתה לו האפשרות לבא לתל־אביב, להשיג אוכל בשביל משפחתו. משה לא רצה ליהנות מעדיפות

על מאות הפועלים שהובילם לעבודת הסלילה רבת הסכנות. וחלק אתם את סבל המצור.

החבילות מהארגון שלנו, מבני המשפחה וידידים אפשרה לו ולמשפחתו להחזיק מעמד עד שירושלים המערבית שוחררה.

עם קום המדינה ונהירתם של העולים לירושלים, הועמד משה בלחץ גדול יותר מבתקופה הקודמת. באשר לירושלים עלו המונים מארצות המזרח, שלא היה להם כל מקצוע בפרט ונסיון בעבודה בכלל, ולא היו מוכנים לעבוד בבנין, שהיתה אז העבודה העיקרית בירושלים. המשפחות מרובות ילדים ולא מעט מראשיהם היו זקנים בעלי מום. להם צריך היה „ליצור" עבודה ורק לאחר השתדלות מרובה הושגה עבורן „עבודת דחק" המפורסמת — לאו דווקא לשבח. חרף הלחץ הזה, הטיל הארגון על משה סדור עולים בני מוגלניצה בירושלים והוא נענה לבקשתנו. הצליח לסדרם בעבודה ובמשרות, מהן התפרנסו בכבוד, ואף סייע בהשגת דירות למענם.

ושוב נדודים. מציעים לי — סיפר משה — התפקיד של מזכיר מועצת פועלי אשקלון. עיר בה ישוב יהודי חדש מורכב מעולים באי ארצות שונות. בעית „יצירת העבודה" — היא העיקרית ואילו הדאגה לתנאי העבודה — משנית. נסיתי להניאו מקבלת התפקיד הזה, באשר הוא כרוך בקשיים עצומים, וכן לא קלה בעית הדיור. משה הודה בקשיים אלא ... שהתפקיד החדש משך אותו מאד והעדיף ללכת לקראתו עם כל הסבל הצפוי לו.

אכן סבל... והתגבר. כשנה היה באשקלון בימות החול והגיע הביתה רק לשבת.

עקירת משפחה בת חמש נפשות מירושלים בה היו מסודרים בדירה מרווחת, הכניסה לדירה מצומצמת בת 2 חדרים קטנים, הפרידה מהשכנים וידידים הרבים היתה לא קלה.

כאשר התערו באשקלון, פיתח משה פעולה נרחבת ומעמיקה במועצת הפועלים באשקלון. יחד עם חיפוש העבודה לדורשיה, דאג לשפור תנאי־העבודה בבתי המלאכה והחרושת שנוצרו במקום. במשך זמן קצר רכשו ידידים ורעים. הכל התנהל כשורה. קרבתו של משה לתל־אביב, נסיעותיו התדירות למוסדות המרכזיים של ההסתדרות המצויים בעיר זו, אפשרו לו השתתפות יתר בעבודת הארגון, שנמנעה ממנו בעת שגר בירושלים. מעתה היה משתתף בישיבות מועצת הארגון. נטל חלק אקטיבי באספות, קבלות פנים לאורחים, ישב בראש עצרות יזכור וכל פעולה שהוטלה עליו נתמלאה על ידו ברצון והתלהבות.

והנה קפצה עליו מחלת אשתו, ולאחר סבל רב נפטרה ביום כ"ז בכסלו תשכ"ד 13.12.1964 והוטמנה בבית־הקברות במקום.

הדפאון הגדול שהשתרר עליו הקשה את המשך עבודתו. עם זאת, נענה בהתלהבות רבה לקבלת התפקיד בעריכת הספר „יזכור" כאופטימיסט מטבעו. התלהב והאמין באפשרויות שבידינו להוציא ספר יפה והחל בעבודה.

עם עזיבתו את אשקלון ויציאתו לתל־אביב, נבחר במערכת הספר „יזכור" שלנו. הוא קבל את התפקיד והתמסר לו בכל לב.

כתב זכרונות, רשימות, תאורים, השתתף באסוף חומר ומיונו, תבע מחברים בארץ ובחוץ־לארץ כי יתרמו כספים למען הספר. פניותיו האישיות לחברים בעלי־יכולת הניבו פירות. התרומות היו גדולות ונכבדות. מול חששות הספקנים, העמיד אופטימיזם ואמונה ש„הקהל" שלנו לא יכזב. לא נרתע מ„הרחבת היריעה" היינו: הגדלת מספר העמודים, הדפסת תמונות, ציורים, שפור צורת הספר וכו' וכו'. לא נעדר מישיבת ועד הספר, גם כאשר עבר מתל־אביב לירושלים.

השיחה האחרונה עמו בטלפון לירושלים קיימנו ביום א" 28 למרץ 1971 בערב. הודענו לו על דחית ישיבת ועד הספר מיום ב' 29 למרץ למועד אחר...

יומיים לאחר מכן, ביום ד', 31 במרץ חלה במחלת הלב, בו בלילה נפטר.

הבשורה הנוראה הכתה אותנו בתדהמה. כל אחד מעשרות החברים שהודעתי להם על כך, לא רצו, לא יכלו להאמין בכך.

הארגון העמיד אוטובוס לרשות המלוים, שהוזמנו על ידינו ובאו מחיפה, תל־אביב והמושבות.

ההלויה התקיימה ביום ששי, ז' בניסן תשל"א, 2 באפריל 1971 בשעה 12 בצהריים. מלבדנו השתתפו ידידים ומכרים רבים ממקומות שונים בארץ. הספידו: מ. איש־שלום — לשעבר ראש עירית ירושלים, ידידו הקרוב מימי עבודתו בלשכת העבודה בירושלים, הרב קליין — ועוד חברים לעבודה בלשכת העבודה בירושלים, באי־כח מועצות הפועלים בירושלים ובאשקלון.

חברינו מהארגון עמדו דוממים ועצובים. אנו חברי המערכת: י. זונדר, מ. חיימוביץ ורבקה לוין, ראינו את עצמנו כמיותמים. משה חיימוביץ וישראל זונדר

הביעו את צערם במספר מלים כשהם חנוקים מבכי. אלה ועוד מספר ידידים באו גם לאזכרה ביום השלשים.

עדיין לא השלמנו עם המות האכזרי שגזל מאתנו את חברנו היקר בטרם הגענו לסיום הספר.

נכבד את זכרו, בהתנערות מהשיתוק שהשתרר עלינו ונסיים את המלאכה, לה הקדיש מרץ, מסירות וצפיה לברך על המוגמר — ולא זכה.

צבי משה

משה מרגלית ז"ל - קווים לדמותו

עם מותו של חברי וידיד נעורי, ירדה אלי קבר אחת הדמויות של עסקן ציבורי ישר דרך ותום לבב נדיר. משה היה הוגה משכיל ובעל אינטליגנציה.

נמנה בין ראשי וחשובי עסקני מפלגת „התאחדות" במוגלניצה. כאשר משה נבחר בשנת 1927 כציר לעיריית מוגלניצה בה שלטה מוחלטת מפלגת נ.ד. (נאַראָדאָווא־דעמאָקראַטיא) האנטישמית, ובראשה הכומר העירוני, שונא יהודים פאנאטי. נשמעו ברמה נאומיו היפים נגד שליטי העיר על יחסם העויין כלפי האוכלוסיה היהודית. אשר רכשו לו יחס של כבוד אצל הפולנים, והערצה אצל תושבי העיר היהודים.

מאבקיו על קיומם הכלכלי של יהודי העיר מוגלניצה, וקיומו הוא, זיככו את אופיו — והעניקו לו נדיבות לב, יושר, טוהר ורצון עז לגמול תמיד טוב לזולת.

יושרו זה ליווהו בעבודתו הציבורית־הסתדרותית, כראש לשכת העבודה בירושלים, ולמעלה מעשר שנים כמזכיר מועצת פועלי אשקלון.

בקטע חייו האחרון, במיוחד בשלב ארבע השנים האחרונות סבל רבות, וחי חיים־קשים... אך תמיד מכובדים וצנועים. תכונות אלו הקנו לו ידידים רבים. משה היה הכח התוסס והמדרבן במערכת של הספר „יזכור" על קהילת מוגלניצה שנכרתה. בישיבת המערכת האחרונה הרגשתי שאיזו מועקה נפשית לוחצת על לבו הרגיש, ונסיתי לדובבו. אך עמלי היה לשוא. את סגור לבו לא פתח. וכך נעלם מנגד עיני כברק והותיר אחריו רעם שהמם אותי ורבים אחרים ללא ניחומים.

מעומק הלב פורצת הזעקה המרה, וי וי על האי שופרא דבלי בארעא.

רבקה זיגעל־לעווין

מ ש ה מ ר ג ל י ת ז"ל

ווי אזוי ער איז אנטשוויגן געווארן

וועד האָט אין מאָגעלניצע נישט געקענט משה מרגלית. נישט נאָר אין זיין פאַרטיי, נאָר אין אַלע יידישע באַוועגונגען פון אַלע שאַטירונגען און ניואַנסן. ס׳האָט אים געקענט די פוילישע געזעלשאַפטלעכקייט אין מאָגעלניצער שטאָט־ראָט ווי אַ שטאָלצן ייד. ער איז געווען אַקטיוו ביים אויפבוי פון דער תרבות־שולע אין מאָגעלניצע, אַקטיווער מיטגליד אין שול קוראַטאָריום, אַן איבערגעבענער ציוניסט, אַ אידעען מענטש.

אין מאָגעלניצע איז צווישן מיר און משהן געווען אַ גרויסע דיסטאַנץ אין די יאָרן און אין וויסן. אין לאַנד האָב איך זיך געטראָפן מיט משהן ביי פאַרשידענע אונטערנעמונגען פון דער הסתדרות, קאָנפערענצן, ער ווי אַ דעלעגאַט, איך ווי אַ גאַסט. מיט יאָרן שפעטער נאָכן מבול אויף יזכור־אָוונטן געווידמעט אונדזערע קדושים. נעמטער האָב איך זיך באַקענט מיט אים ביי דער אַרבעט פון אונדזער יזכור בוך. מיט אַ טיפע פאַרשטענדעניש, מיט ליבע און אַפּערווילקייט האָט ער געווידמעט זיך אינגאַנצן דער זאַך. געזאַמלט געלט, געשריבן, געדאגהעט פאַרן עסטעטישן אויס־

זען פון בוך. געווען אַקטיוו אין דער רעדאַקציע, ער האָט געווּוסט וואָס ער וויל. משה האָט פאַרמאַגט אַ פענאָמענאַלן זכרון, געדענקט די קלענסטע געשעענישן אין שטעטל. אַ ערליכער מענטש, ביים שאַרפסטן ווערטער־אויסטוויש אויף זיצונגען פון דער רעדאַק־ציע, איז ער פאַרבליבן אַ חבר, אַ פריינט. אַ מענטש מיט עטיק, רעספּעקטירט אַ צווייטנס מיינונג. ער איז געווען אַ העברעיער, באַצויגן זיך מיט ווערדע צו די ווערטן פון דער יידישע ליטעראַטור און שפּראַך. געווען זייער באַשיידן אין באַנעמונג צו מענטשן, דאָס פאַראַ־דאָקסאַלע אין אים איז געווען וואָס ער האָט קיינמאָל נישט געמאַכט דעם אַנשטעל פון וויסן, הגם ר׳האָט דאָס פאַרמאָגט בשפע. ער האָט זיך קיינמאָל נישט געיאָגט נאָך כבוד, נאָר עפעקטן, זיין פשטות האָט דאַריבער געווען דרך־ארץ ווי צו אַ תלמיד חכם. משה איז געווען נישט נאָר פאַרכאַפּט פון חסידות, נאָר אַ גאַנצער חסיד פון זיין פאַרטיי און זיינע פירער. זאָל ביי דער געלעגנהייט דערציילט ווערן אַמערקוויר־דיקער אויטענטישער עפּיזאָד, וועלכער וואָרפט אַ געוויסן שיין אויף משהס כאַראַקטער־שטריכן. וועז מען האָט געברענגט דאָס געביין פון פאָלטאַווער גאון — בער באָראָכאָוו קיין ישראל, זענען פאַרן הויז פון ועד־הפועל געווען פאַרזאַמלט פיל מענטשן. פאַרן אַוועקפירן באָראָכאָווס ביינער אין אונדזער פאַנטאַזיע — דער בית־הקברות אין כנרת. צווישן פיל רעדנער וואָס האָבן גערעדט. וועז ד. בן־גוריון האָט אַנגעהויבן רעדן האָט מען געקענט זען ווי משה פאַרמאַכט די אויגן, שטרענגט אָן די אויערן, ווי אַ מוזיקער וואָס וויל זיין קאָנצענטרירט, הערן גוט די קלאַנגען וואָס ער ברענגט אַרויס, אַזוי האָט משה געוואָלט הערן יעדעס וואָרט וואָס דוד בן־גוריון האָט געזאָגט. אין גאַנג פון די יאָרן וואָס מיר האָבן זיך אָפט געטראָפן ביי דער אַרבעט פון אונדזער יזכור־בוך, אונדזערע איינהייטלעכע מיינ־ונגען וועגן בוי פון בוך האָבן אונדז שטאַרקער באַ־פריינדעט. איך בין פול מיט געפילן, דער טרויער איז צו נאָענט, דער ווייטיק צו גרויס, כדי רעאַלי־זירן דעם שרעקלעכן פאַרלוסט פאַר דער פאַ־פאַמיליע, פאַר אַלע מאָגלניצער, בפרט, פאַר דער רעדאַקציע פון אונדזער יזכור־בוך. זונטיק דעם 28־טן מערץ 1971, גאַנץ פרי, האָט ער געריידט צו מיר טעלעפאָניש פון ירושלים. מיטוואָך ביינאַכט דעם 31־טן מערץ האָט זיין האַרץ אויפגעהערט קלאַפן. ער איז מער נישטאָ צווישן אונדז. ער וועט אונדז שטאַרק פעלן. ס׳וועט אונדז פעלן זיין חברשקייט, זיין וואַרעמ־קייט. אייביק וועלן מיר טראָגן אין האַרץ זיין אָנדענק.

געצעל גוטערמאַן (ניו יאָרק)

מיין יוגנט פריינד

די ביטערע בשורה פון משה מרגלית׳ס טויט האָט אויפגעטרייסלט מיין פרוי הענע און מיך. ביז איך האָב אים נישט געזען אין ישראל, האָב איך גע־טראַכט וועגן אים. זיין טעטיקייט אין מזרחי „השחר" „התאחדות" און אַנדערע טעטיקייטן אין מאָגלניצע און זיין אָפּאָרן קיין ארץ־ישראל אַלס חלוץ. אין אַ צייט וועז די באַדינגונגען זענען געווען אויסער־געווייליק שווערע. איך בין געווען צופרידן הערנדיק פון דער וווייטנס וועגן זיין טעטיקייט און פירנדע ראָל וואָס ער האָט פאַרנומען אין דער ישראלדיקער אַרבעטער־באַוועגונג.

ביים טרעפן זיך מיט אים אין ישראל האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייndרוק אויף מיר זיין הייסע ליבע צו יעדן אָרט אין לאַנד, וואָס מיר האָבן געזען. שפּאַצירנ־דיק אין לאַנד, אויף אַ רייזע צום ירדן, ביי דער ערשטער קבוצה אין לאַנד — דגניה, צוזאַמען מיט זיין און מיין פריינד ישראל זאנדער, צו לאַנגע לעבע־דיקע יאָר. זיין באַגייסטערונג פאַר יעדן ישוב וואָס מיר האָבן געזען אויפן וועג איז געווען ווי פון אַ טוריסט וואָס זעט דאָס צום ערשטן מאָל און נישט ווי אַ מענטש וואָס האָט דאָס געזען אַ סך מאָל.

משה האָט אָפּגעגעבן פיל מי און אַרבעט אין דער רעדאַקציע פון יזכור־בוך. ער איז נישט מיד געוואָרן מאָנען און וועקן די חברים זיי זאָלן דערפילן זייער חוב פאַרן יזכור־בוך צום אָנדענק פון די מאָגלני־צער און בלענדאָווער קדושים.

ערע זיין אָנדענק.

מאגעלניצער לאנדסלייט אין ארגענטינע באערן דעם אנדענק פון משה מרגלית ז"ל

אויף דער פאָריקער זיצונג האָט די סעקרעטאַרין מלכה הערבשטיין־מערקער איבערגעגעבן, אַז אין יש־ראל איז געשטאָרבן איינער פון די רעדאַקטאָרן פון יז־כור בוך משה מרגלית ז"ל.

נאָכן באַערן זיין אָנדענק איז באַשלאָסן געוואָרן איבערצושיקן מיטגעפיל־אויסדרוקן צום קאָמיטעט פון „ארגון יוצאי מוגלניצה, בלנדוב וביאַלאַ־ראָווסקאָ" און צו דער משפחה.

די דערמאָנטע האָבן אויך אינפאָרמירט, אַז די איצטיקע רעדאַקטאָרן, י. זאָנדער, מ. חיימאָוויטש און ר. לעווין, האָבן פאַרזיכערט, אַז זיי וועלן אַלץ טאָן, אַז דאָס יזכור בוך זאָל בקרוב דערשיינען און די אָפשטאַמיקע פון מאָגלניצע און בלענדאָוו, וואָס גע־פינען זיך אין אַרגענטינע וועלן דאַרפן דאָס דאָזיקן בוך פאַרשפרייטן.

„אידישע צייטונג" אין בועגאָס־איירעס

א ל ה א ז כ ר ה . . .

גויל אלו רקיע, קנים כל היערים,
דיו אלו כל ימים, אגמים ונהרים:

(אקדמות בתרגום עברית)

לא ישכיל ילוד אשה לתת בטוי הולם ונאמן, לשבר בת עמי הגדול והאיום ביותר, שבקורותיו רבת היסורים והתלאות, אשר שום עם מעמי העולם התנסה בהם.

בספר יזכור זה, כבספרי יזכור אחרים, אין בהם יותר מאשר תוספת של דמעה מרה אחת... לכוס היגונים המר והנמהר של עמנו הדווי.

ספר זה מיועד לשמש תזכרת נצח לנו ולילדינו, „אודים מוצלים מאש התופת", שנעריה, וזקניה, אנשיה, נשיה וטפיה, לומדיה ואומניה, סוחריה ומשכיליה, של קהילת מוגלניצה ובלנדוב, עונו בכל מיני מיתות משונות ואף לקבר ישראל לא הובאו. שאנו נזכרם בתוך כל קדשי ישראל, שנשחטו, נשרפו, ונחנקו בתאי הגאזים של אושביץ, מידנק, טרבלינקה, סוביבור, חלמני, פונר, ואחרים... בידי קלגסי היטלר, האוקרייאי־נים, הפולנים, הליטאים, והלטישים, וצמאי דם יהודי אחרים, אשר מעשיהם לא ישכחו לעולם. כמו שנאמר: „זמרו" וכו'.

„זמרו לה' יושב ציון: הגידו בעמים עלילותיו, כי דורש דמים אותם זכר: לא שכח צעקת ענויים" (תהלים).

לבסוף יורשה לי להזכיר כאן, רשימה פיוטית נפלאה מהספר: „בחרט אנוש", מאת המשורר הגדול **לעדין הנפש מאיר מוהר, ז"ל.**

„אל מלא רחמים"

אל מלא רחמים, שוכן במרומים, המצא מנוחה — לא לבנים שנפלו, לא לחללי השואה, וקרבנות הרציחה האנושית — הללו כבר באו אל המנוחה ואל הנחלה, בחזקת יד הזדון, שלאומות העולם, ובתוקף רשעתם של הגויים. הללו כבר חוסים בצל השקט הנצחי, בחיק השלווה העולמית, ואין כל צורך, אלוהים, שתמציא מנוחה למו בחביון הדממה השלמה, הם נחים שאננות וקול נוגש לא יגיע אליהם עוד. כי אפילו גרמני אין בכוחו לרצוח נפש אדם פעמיים. ינוחו בשלום על משכבותם, ואל נא נטריד זכרם היקר ברגשי רחמינו, הדלים והרפים, בתפילתנו הדוויה וההומיה שאין הם זקוקים לה עוד. המצא מנוחה לנו, ההורים השכולים, לנו, היתומים והקרובים של החללים, שנשארנו עוד בחיים. שאנו נושאים עוד עול החיים, הריקים מאהובינו, וזכר היקרים שאינם הוא בלבנו כאש בוערת, כברזל מלובן... לנו, לנו, אל מלא רחמים, המצא מנוחה נכונה, והידרש לנו בלילות המיצר והמחנק. בלילות הנדודים, עת יכרע לבנו תחת נטל הצער והיסורים, עת יעמוד האסון בגרוננו כחרב חדה בלוע הנעקד, חמול ופרוש עלינו כנפיך הנדיבות, המצא לנו רווחה מדומה, נחמה פורתא וריפאות כל שהיא, הפל עלינו תרדמה מהרה, למען נשכח שברנו ואידנו... משך שעות מספר. שלח נא מלאך השינה והחלום וירגיענו בסתר כנפיך... וניתק עול המציאות מפני רוך חזיון לילה, והצער הבוער יירדם בצל השיכחה המשחררת...

יהי נא רצון זה מלפניך, אל מלא רחמים!!!

ישעיהו שפיגל

פּיר לידער

צו מיין מאמען פון מאגעלניצע

א

מיין קליינע דאַרע מאַמע,
מיין קליינע מאַמע פון מאָגעלניצע,
שוין בליען ווידער די קאַרשן־ביימער אויף שאָסייען,
שוין זינגען פוילנס טייכן אינעם אָוונט
צוזאַמען מיט טאָפאָליעס אויף זילבערנע אַלייען —
און דו ביסט מער נישטאָ,
ביסט מער נישטאָ,
מיין קליינע, דאַרע מאַמע פון מאָגעלניצע.

ווען אַלע מאַמעס פון דער גרויסער וועלט
וואָלטן דיך געקענט,
מיין קליינע, דאַרע מאַמע פון מאָגעלניצע —
וואָלטן זיי, ווי איך,
דיין קינד,
געטראָגן אין די אויגן איצט די טרער
ווי אַ העשנדיקן ווינט,
דעם ווינט, וואָס האָט געגלעט אין פייער
דיין איינגעשרומפן גופל —
מיין קליינע, דאַרע מאַמע,
מיין קליינע מאַמע פון מאָגעלניצע.

ביסט מער נישטאָ,
מיין קליינע, דאַרע מאַמע.
נישטאָ.
און די קאַרשן־בוימער בליען ווידער אויף שאָסייען,
און ס׳זינגען פוילנס טייכן אינעם אָוונט,
צוזאַמען מיט טאָפאָליעס אויף זילבערנע אַלייען —
און שוין קיינמאָל נישט,
אויף אַלע אייביקייטן,
כ׳וועל נישק קענען אַרומנעמען אַ בערגל זאַמד
און זאָגן:
— אָט אָ דאָ ליגט מיין קליינע, דאַרע מאַמע,
אָט אָ דאָ רוט מיין קליינע, דאַרע מאַמע פון מאָגעלניצע.

1945

ב

כ׳טראָג נאָך אַלץ אויף מיין האַרץ דאָס העמד פאַרבלוטיקט,
וואָס דו האָסט אָנגעטאָן מיר אויפן לעצטן וועג;
פו זיין רויטן פאָדעם גליט ביינאַכט מיין חלום
און כ׳ליג פאַר דיר אין פלאַמען אויסגעשטרעקט.

איך טראָג נאָך אַלץ מיין צונג און גומען
דאָס ברעקל ברויט, וואָס האָסט מיט מיר געטיילט;
נאָך האַלטסטו מיר מיין האַנט, נאָך פיל איך,
וען מ׳האָט ביידן אונדז צום טויט געציילט, געציילט.

און וען די זון גייט־אויף פוילנס פעלד און סעדער,
איך האַלט מיין קאָפּ פאַרזונקען און פאַרשעמט;
דער הימל הענגט נאָך אַלץ צעריסן און פאַרבלוטיקט
ווי אויף מיין האַרץ — דאָס רויט־פאַרבלוטיקט העמד.

1946

ג

כ׳וועל מער נישט זען דיך צינדן ליכט, מאַמע הייליקע,
כ׳וועל מער נישט טרינקען דעם פרידן פון דיינע פרומע אויגן.
די ווערבע וויינט ביים טייך און קלאָגט אין דעמער־שעה,
די לבנה זעט נאָך איצט דיך גיין איינגעבויגן...

כ׳וועל מער נישט הערן דיינע טריט ווי אַ תפילה,
וואָס האָט די רו געבראַכט פאַר מיין שטורעם־שויס;
אין טויטע פענצטער בלאָנקעסט איצט אַ שטילע,
צווישן אַש פון אונדזער אָרעם, עלנט הויז.

כ׳האָב נישט געזען דיין טרער אין לעצטער רגע,
כ׳האָב נישט געקושט די פאַלדן פון דיין קלייד;
וער געזען האָט די אויגן דיינע דעמאָלט,
וען זיי האָבן דיך צום קרבן אָנגעגרייט?

וואָס זאָל איך טאָן אַצינד, אָ, מאַמע הייליקע?
דאָס אויג איז אויסגעטרוקנט פון דער טרער.
אַ מענטש דאַרף האָבן וואָס אַרומצונעמען —
אַ בערגל זאַמד, אַ בערגל ליבע ערד...

אַ קופּע גראָזן כאָטש, געקושט פון ווינט,
אַ הילצערן ברעטל, אַ בערגל גראָע שטיינער;
אויף וועגן כ׳שטיי, און שטורעם וויגט מיין קאָפּ —
ווו איז דער שטויב פון דיינע אַלטע ביינער?

1946

ד

עס דוכט מיר אָפט: דו שווימסט אַרויס צו מיר פון מיטן
גאַס־געוויש,
פון פרעמדע פנימער, פון לויפנדיקע מענטשן;
דו גייסט מיר נאָך און כ׳פיל אויף מיינע אַקסלען שוין
איןווינט דיין וואָרט, וואָס גייט מיך בענטשן.

כ׳דערקען אַמאָל אין ווייסן פנים פון אַ פרוי
דיין יידיש פנים מיט דיין מאַמעדיקן ציטער;
דו הענגסט מיר איבער שלאָף, ווי אַ הימל אויסגעשטערנט
און בלייבסט אויף אייביק מיין טרייער היטער.

איך היט אין האַרץ די מינדסטע תנועה דיינע
און כ׳שמעלץ מיין גוף צוזאַמען מיט דיין פורעם;
און מיט ווינט, וואָס ווייטע אויף נאַכטיקע בית־עלמין,
איך פאַל צו דיר אין שניי אויף פרעמדע קברים.

מיין גורל ליגט, איך ווייס, אין דיין טויט פאַרהוילן,
ווי ס׳ליגט אַ פערל אין דער מושלע אויף די דנאָען;
און ס׳לעצטע וואָרט, וואָס האָט געגליט דיין גומען,
וועט אויך זיין דאָס וואָרט אין מיינע לעצטע שעהן.

כ׳וועל נישט אַריבערלויפן מיין טריבן האַרץ־געווירבל,
כ׳וועל נישט אַרויס פון מיין פינצטערלעכן קלעם;
איך טראָג דיך אין מיין אויג ווי נאַכט אַ בליץ אַ העלן,
ווי איינגעשניטן אין מיין לייב — אַ כשופדיקן שם.

1946

רשימה פון די מאגעלניצער קדושים

א

אַבראַמאָוויטש אלעזר
אַבראַמאָוויטש פייקע
אַבראַמאָוויטש רייזל
אַלעקסאַנדראָוויטש מאָטל
אַלעקסאַנדראָוויטש רחל
אַלעקסאַנדראָוויטש יוסף
אַלעקסאַנדראָוויטש רייזל
אַלעקסאַנדראָוויטש יוסף
אַלעקסאַנדראָוויטש חיה
אַלעקסאַנדראָוויטש הערשל
אַלעקסאַנדראָוויטש מאָטל
אַלעקסאַנדראָוויטש פּערל
אַלעקסאַנדראָוויטש חיים
אַלעקסאַנדראָוויטש חנה
אַלעקסאַנדראָוויטש יעקב
אַלעקסאַנדראָוויטש משה־
אהרן
אַלעקסאַנדראָוויטש רייזל
אנעלעוויטש לייביש
אנעלעוויטש רחל
אנעלעוויטש משה
אנעלעוויטש רחל
אנעלעוויטש נחמן
אנעלעוויטש יחודית
אנעלעוויטש מענדל
אנעלעוויטש גיטל
אנעלעוויטש נטע
אנעלעוויטש שרה
אנעלעוויטש נטע
אנעלעוויטש מענדל
אנעלעוויטש אסתר
אנעלעוויטש פּערל
אנעלעוויטש אנטשל
אנעלעוויטש זלאטע
אנעלעוויטש חנה
אַנעלעוויטש זילע
אנעלעוויטש פישל־יוסף
אנעלעוויטש פישל
אנעלעוויטש יאסקע
אנעלעוויטש לאה
אנעלעוויטש טאבע
אנעלעוויטש גדליה
אנעלעוויטש בוילע
אנעלעוויטש חדס
אנעלעוויטש הערש־בער
אנעלעוויטש פישל־יוסף
אנעלעוויטש טשארנע
אנעלעוויטש מענדל
אנעלעוויטש שרה
אסעלקא יעקב־הערש
אסעלקא רעלע
אסעלקא פּנחס־הרב
אסעלקא יחיאל
אסעלקא אלימלך
אסעלקא פּערל
אסטראָוויעצקי הערשל
אסטראָוויעצקי נעכע
אסטראָוויעצקי שמחה
אסטראָוויעצקי חיה־בינע
אסטראָוויעצקי אסתר
אסטראָוויעצקי יחיאל־לייב
אסטראָוויעצקי יצחק־
שמואל
אסטראָוויעצקי אסתר־לאה
אסטראָוויעצקי שלמה
אסטראָוויעצקי דינה
אסטראָוויעצקי חנה
אסטראָוויעצקי יחזקאל
אַרנשטיין אסתר
אָרנשטיין דוד

ב

בעלמאַכער גוטמאַן
בעלמאַכער אברהם
בעלמאַכער דבורה
בעלמאַכער חיים
בעלמאַכער חיים
בעלמאַכער יוסף
בעלמאַכער שלמה
בעלמאַכער אסתר
בעקער משה
בעקער גיטל
בעקער מענדל
בעקער רוחטשע
בעקער רבקה
בעקער מיכאל
בעקער אברהם
בעקער שיינדל
בעקער אסתר
בעקער מרים
בערגהאלץ בנימין
בערגהאלץ חיה־לאה
בערגהאלץ מאשע
בערגהאלץ יוכבד
בערדי אלעזר
בערדי פייגע־לאה
בערדי חיים־דוד
בערדי חוה
ברוין מאיר
ברוין לייביש
ברוין קוילע
ברוין חיים־איטשע
ברוין רחל
ברוין חיה
ברוין איטשע
ברוין רוחטשע
ברוין דוד
ברוין מרים
באלבום אברהם
באלבום טובה
באלבום בערל
בארטמעסער אברהם
בארטמעסער שרה
בארטמעסער בונעם
בארטמעסער בערל
בארטמעסער דינה
בארטמעסער פּערל
באַרטמעסער זרח
בארטמעסער אלעזר
בארטמעסער פּערל
בארטמעסער פישל
בארטמעסער חיה־חדס
בארטמעסער אהרן
בארטמעסער רבקה
בארטמעסער פישל
בארטמעסער פישל

בארטמעסער יהודית
בארטמעסער בונעם
בארטמעסער מאירייחיאל
בארטמעסער מלכה
בארטמעסער מרים
בארטמעסער איטשע
בארטמעסער ליאניע
בארטמעסער איטשע
בארטמעסער יוסף
באָרענשטיין נטע
באָרענשטיין דינה
באָרענשטיין לייביש
באָרענשטיין בלומע
באָרענשטיין עטל
באָרענשטיין יוסף
באָרענשטיין מירל
באָרענשטיין לייביש
באָרענשטיין פּערל
באָרענשטיין אברהם
באָרענשטיין העניע
בוימגארט מענדל
בוימגאַרט לאה־אסתר
בוימגארט הערשל
בוימגארט רבקה
בוימגארט יעקב
בוימגארט לייבל
בוימגארט הערשל
בוימגארט בלומטשע
בוקסנער מלכה
בוקסנער חיים
ביגעלמאַן יחיאל
ביגעלמאַן דינה
ביגעלמאַן אברהם
ביגעלמאַן אברהם
ביטנער אריה
ביטנער לאה
ביטנער שלמה
ביטנער רחל
ביטנער יצחק
ביטנער נחמה
ביטנער מלכה
בלענד שלמה־מאיר
בלענד ביילע
בלענד בערל און זייערע
3 קינדער
בלענד רעלע
בעלזבערג מלכה

בעלזבערג יעקב
בעלזבערג חיים
בעלזבערג רחל ליבע
בעלזבערג שלמה
בעלזבערג חיים
בעלזבערג שמואל
בעלזבערג אליעזר
בעלזבערג שרה
בעלזבערג רבקה
בעלזבערג מלכה
בעלזבערג יעקב
בעלזבערג יחודית
בעלזבערג אברהם
בעלזבערג חיה
בעלזבערג דוד
בעלזבערג גאָלדע
בעלזבערג גדליה
בעלזבערג פּייגע
בעלזבערג זעליק
בעלזבערג מורל
בעלזבערג פּערל
בלאַט רחל
בלאַט מאיר
טאָכטער : מירעלע
יענטעלע, דבורהלע,

ג

גאָלדבערג משה
גאָלדבערג דינה
גאָלדבערג דוד
גאָלדבערג רוזשע
גאָלדבערג אליעזר
גאָלדבערג ישראל־מאיר
גאָלדבערג הינדע
גאָלדבערג אברהם און
קינדער
גאָלדבערג משה
גאָלדבערג פּראדל
גאָלדבערג נחמה
גאָלדבערג מאָטל
גאָלדבערג דבורה
גאָלדבערג משה
גאָלדבערג דניאל
גאָלדבערג דוד
גאָלדבערג רייזל

גאָלדבערג יוסף
גאָלדבערג מאיר
גאָלדבערג נעכע
גאָלדבערג ביילע
גאָלדבערג מאשע
גאָלדבערג דניאל און
זייערע דריי קינדער
גאָלדבערג טאָבע
גאָלדבערג פּייגע
גאָלדבערג ישראל־אלעזר
גאָלדבערג רייזל
און קינדער
גאָלדבערג לייביש
גאָלדבערג יאָסקע
גאָלדבערג הינדע
גאָלדבערג גיטל
גאָלדבערג דוד
גאָלדבערג יחיאל
גאָלדבערג מתתיהו
גאָלדבערג יוסף
גאָלדבערג יענטע
גאָלדבערג לאה
גאָלדבערג יעקב
גאָלדבערג לייביש
גאָלדבערג לאה
גאָלדבערג רחל
גאָלדבערג דניאל
און זייער איין קינד
גאָלדבערג ביילע
גאָלדבערג פּערל
גאָלדשוידער ישעיהו
גאָלדשוידער מענדל
גאָלדשוידער מאיריחיאל
גאָלדשוידער העניע
גוטמאַן יוסף
גוטמאַן טשארנע
גוטמאַן לייביש
גוטמאַן רייוע
גוטמאַן פּערל
גוטמאַן גרשון
גוטמאַן פּעסע
גוטמאַן הערשל
גוטמאַן מלכה
גוטמאַן נתן
גוטמאַן ביילע
גוטמאַן יצחק־שלמה
גוטמאַן שרה־גיטל

גוטמאַן מאיר
גוטמאַן חיים
גוטמאַן יעקב
גוטמאַן יחיאל
גוטמאַן ריווע
גוטמאַן איסר
גוטמאַן חנה
גוטמאַן לייביש
גוטמאַן ריווּעלע
גוטמאַן אליעזר
גוטמאַן שמואל
גוטמאַן אלימלך
גוטמאַן פייגע־חיה
גוטמאַן לייביש
גוטמאַן רבקה
גוטמאַן יהושע
גוטמאַן עלקע
גוטמאַן יעקב
גוטערמאַן אברהם־מרדכי
גוטערמאַן געלע
גאָטפריד לייבל
גאָטפריד שרה
גאָטפריד שמואל זאנוול
גליימער מאיר
גליימער אייזיק
גליימער חנה
גליימער שמואל
גליימער חנה
גליימער יוכבד
גליימער אברהם
גליימער שלמה
גליימער ישראל
גליימער איטשע
גליימער יחיאל
גליימער לאה
גליימער יעקב
גליימער אסתר
גליימער הערשל און פרוי
גליימער איטשע
גליימער דינה
גליימער אברהם־יעקב
גליימער פייגע
גליימער משה
גליימער נחום
גליימער פישל
גליימער אהרן
גליימער נחמיה

געלבאַרד יאָסל
געלבאַרד פּערל
געלבאַרד גאָלדע
געלבאַרד רויזע
געלבאַרד יודל
געלבאַרד אסתר
געלבאַרד גרשון און פרוי
געלבאַרד שבע און איר פאַמיליע
געלבאַרד רחל
געלבאַרד יונה און זיין פאַמיליע
געלבאַרד חיים
געלבאַרד חיים
געלבאַרד טאָבע
געלבאַרד פישל
געלבאַרד פייגע
געלבאַרד ראובן
געלבאַרד פריידע
געלבאַרד ברכה
געלבאַרד חנה געניענדל
גראוואם ישראל
גראוואם פישל
גראוואם זלאטע
גראוואם וועלוול
גראוואם גיטל
גראוואם הערשל
גראוואם דוד
גראוואם רבקה
גראוואם לאה
גראוואם בונעם
גראוואם דבורה
גראוואם זרח
גראוואם יעקב
גראוואם יעקב
גראוואם פרומע
גראוואם בן־ציון
גראוואם מלכה
גראוואם יהודית
גראוואם גדליה
גראוואם פּערל
גראוואם מאיר־יחיאל
גראוואם מלכה
גראס יעקב
גראָסמאַן משה
גראָסמאַן פייגע־חיה
גראָסמאַן לייזער

גראָסמאַן אברהם־אהרן
גראָסמאַן רבורה
גראָסמאַן פּערל
גראָסמאַן רבקה
גראָסמאַן אפרים
גראָסמאַן הערש
גראָסמאַן הינדע
גראָסמאַן יצחק
גראָסמאַן יעקב
גראָסמאַן אהרן
גראָסמאַן איטשע
גראָסמאַן לאה
גראָסמאַן שלמה
גראָסמאַן רחל
גראָסמאַן ירחמיאל
גראָסמאַן איטע
גראָסמאַן אהרן
גראָסמאַן שבע
גראָסמאַן פעסע
גראסקאָפּ זישע
גראסקאָפּ אסתר
גראסקאָפּ לייביש
גראסקאָפּ רחל
גרושקעוויטש יוסף
גרושקעוויטש לאה
גרושקעוויטש ניסן
גאָלדבערג פרומעט
גרושקעוויטש רחל
גרושקעוויטש שרה
גרושקעוויטש מנחם
גרושקעוויטש חיה
גרושקעוויטש נחמן
גרושקעוויטש יעקב־מענדל
גרייצער חיים־יחיאל
גרייצער יעקב
גרייצער שפרינצע
גרייצער לייבקע און זיין פאַמיליע
גרינבוים הערשל
גרינבוים שיינדל
גרינבוים יידל
גרינבוים פייגע
גרינבוים ליפּע
גרינבוים ישראל
גרינבוים טאָבע
גרינבערג נתן
גרינבערג צארקע

גרושקעוויטש רחל
גרושקעוויטש שרהקע
גרושקעוויטש מנחם

ד

דאוויזאוויטש אברהם־יצחק
דאוויזאוויטש פריידע
דאוויזאוויטש משה
דאוויזאוויטש מעגדל
דאנער חיים
דאנער רייזל
און קינדער
דייטשמאן אברהם
דייטשמאן גיטל
און קינדער
דייטשמאן לייבל
דייטשמאן ביילע
און קינדער
דייטשמאן משה
פרוי און קינדער
דייטשמאן מאיר־יחיאל
פרוי און קינדער
דימאנד יואל
דימאנד נעכע
דימאנד משה
דימאנד חוה
דימאנד לאה
דימאנד אסתר־רבקה
דרייער אברהם
דרייער מלכה

ה

האכמאן יעקב
האכמאן מלכה
האפמאן זיסל
האפמאן שמחה
האפמאן פעסע
האפמאן רחל
האפמאן העניע
האכמאן יהושע
האכמאן ברוינדל
האכמאן טאבע
האכמאן פייגע איטע
האפמאן אברהם
האפמאן מלכה
האפער אברהם איטשע

הובערמאן הערשל
הובערמאן לאה
הובערמאן מאנעק
הובערמאן דוד
הובערמאן העניע
הורוויץ בעריש
הורוויץ זלאטע
הירש זעליק
הירש פראדל־רוחמה
הירש חיים
הירש ריווע
הערבשטיין העניך
הערבשטיין טאבע
הערבשטיין חיים
הערבשטיין חיה
הערבשטיין פיוול־משה
הערבשטיין פערל־לאה
הערבשטיין מינדל
הערבשטיין זעליק
הערבשטיין פראדל־איטע
הערבשטיין חיים
הערבשטיין יחיאל
הערבשטיין שרה
הערבשטיין פיוול
הערבשטיין רבקה
הערבשטיין יעקב
הערשקאוויטש איטשע־
מאיר
הערשקאוויטש רחל־מלכה
הערשקאוויטש אביגדור
הערשקאוויטש רחל
הערשקאוויטש חנה
הערשקאוויטש רבקה
הערשקאוויטש יחיאל
הערשקאוויטש איטשע
הערשקאוויטש רחל
הערשקאוויטש חנה־גיטל
היידענקרוג אלימלך
היידענקרוג זיין פרוי שרה
זין: משה, ישראליק, יהושע
און נאך אַ זין

ו

וואזאוויטש חיים
וואזאוויטש חנה
וואזאוויטש בראנדל

וואזאוויטש רייזל
וואזאוויטש מרים
וואזאוויטש פעסל
וואזאוויטש משה
וואזאוויטש אברהם
וואזאוויטש הדסה
וואזאוויטש חיה
וואלדשטיין לייב
וואלדשטיין טאבע־לאה
וואלדשטיין משה
וואלדשטיין אברהם
וואלדשטיין ראובן
וואנסעוויטש דוד
וואנסעוויטש צלאוע
וואנסעוויטש אסתר־מלכה
ווינגארט אברהם־חיים
ווינגארט יחזקאל
ווינגארט גינא
וויסבוים ישראל־יצחק
וויסבוים שפרה
וויסבוים אסתר־יאכעט
וויסבוים אהרן
וויסבערג אלעזר
וויסבערג מרים
וויסבערג הינדע
וויצנער איטע
וויצנער משה
וויצנער אסתר
וויצנער חוה
וויצנער אברהם
וויצנער ישראל
וויצנער נחום
וויצנער שרה
וויצנער יאסקע
וויצנער פייגע
וויצנער חנה
וויצנער גיטל
וויצנער אלטער
וויצנער חנה
וויצנער רבקה
וויצנער יאסל
וויצנער קוקע
וויצנער משה
וויצנער יעקל
וויצנער נחמה
וועגדער ישראל־משה
וועגדער יעקב

וועגדער בעלקע
וועגדער יהושע
וועגדער אברהם
וועגדער געלע
וועגדער אסתר־מלכה
וועגדער טאָבע־חיה
וועגדער חיים
וועגדער חנה־רויזע
וועגדער מאשע

ז

זאגדער נפתלי
זאגדער פרומעט
זאגדער שמואל
זאגדער מענדל
זאגדער מאָטל
זיין פרוי און קינדער
זויער בעריש
זויער בתיה
זויער ישראל
זויער חיה
זויער דינה
זורעק אביש
זורעק ביילע
זורעק משה־אייזיק
זורעק גיטל
זורעק שמואל
זורעק יצחק
זורעק שרה־רבקה
זורעק אייזיק
זורעק פרומעט
זורעק יוסף
זורעק שלמה
זורעק לייביש
זורעק שרה
זורעק זלמן
זורעק רחל
זיגעל ישראל־משה
זיגעל רייזל
זיגעל ביילע
זיגעל בענדעט
זיגעל פנחס
זיגעל פערל
זיגעל לאה
זיגעל זעליק
זשיווויצע אביגדור
זשיווויצע רחל
זשיווויצע אבא
זיידע יחזקאל
זיידע מלכה
זיידע אברהם
זיילע מענדל
זיילע חנה
זיילע שמשון
זיילע מרים
זיילע חיה
זייפמאַן לייב
זייפמאַן הענע
זילבערמאַן יאָסל
זילבערמאַן חוה
זילבערמאַן אברהם
זילבערמאַן פעסע
זילבערמאַן רבקה אסתר
זילבערמאַן צלאווע
זילבערמאַן בערל
זילבערמאַן לייבל
זילבערמאַן מרים
זילבערמאַן בלומע
זילבערמאַן אַלטע
זילבערמאַן מאָטל
זילבערמאן דבורה
זילבערמאן ציונע
זילבערמאן שלום
זילבערמאן יעקב
און זיין פאַמיליע
זילבערמאן חיים
און זיין פאַמיליע
זילבערמאן רחל
און איר פאַמיליע
זילבערמאן שרה
זילבערמאן רבקה
זילבערמאן שמעון
זילבערמאן שרה
זילבערמאן ביילע
זילבערמאן לאה
זילבערשטיין חיה
זינגער יהושע
זינגער רבקה
זינגער הענעך
זינגער מענדל

ח

חופייזין יעקב
חופייזין דינה
חופייזין לאה
חופייזין שרה
חופייזין שלמה
חופייזין משה־זואלף
חופייזין חנה
חופייזין פישל
חופייזין פייגע
חופייזין מנשה
חופייזין דבורה
חופייזין רחל
חופייזין מנשה
חופייזין יעקב
חופייזין אהרן
און זייערע קינדער
חופייזין שרה
חופייזין ליטמאַן
חופייזין משה־אייזיק
חופייזין שלמה
חופייזין שרה
חופייזין יהושע
חופייזין דינה
חופייזין רחל
חופייזין אברהם
חופייזין רחלע
חופייזין ברוך
חופייזין יצחק
חופייזין באלטשע
חיימאוויטש שבע
חיימאוויטש יחיאל
חיימאוויטש חנה
חיימאוויטש שלמה
חיימאוויטש משה
חיימאוויטש פערל
חיימאַוויטש שלמה
חיימאוויטש פעסע
חיימאוויטש יוסף
חיימאוויטש אלימלך
חיימאוויטש יהודית
חיימאוויטש גיטל
חיימאוויטש רייזל
חיימאוויטש חנה
חיימאוויטש מאבע
חיימאוויטש מלכה

חיימאוויטש מענדל
חיימאוויטש מנשה
חיימאוויטש יעקב
חיימאוויטש שמואל
חיימאוויטש יעקב־חיים
חיימאוויטש שמואל
חיימאוויטש גיטל

ט

טאובער ישראל
טאפער נתן
פרוי און קינדער
טאפער אייזיק
טאפער יאנקעלע
טאפער מרדכי
טאפער מאיר
טופמאן ישראלקע
טופמאן מילקע
טופמאן משה
טופמאן שלמה
טופמאן אפרים
טופמאן יעקב־יוידל
טופמאן שמואל
טופמאן מענדעל
טופמאן חיה
טופמאן שרה
טופמאן לאה
טענענבוים שלמה זלמן
טענענבוים לאה
טענענבוים יוסף־מענדעל
טענענבוים פייגע
טראקם יוסף
טראקם ברוינדל
טראקם משה
טראקם דינה
טראקם נחמן
טראקם רחל־קוקע
טראקם אברהם
טראקם לאה
טראקם איטשע
טראקם דוד
זייער טאָכטער חוחלע
טראקם חנה
טראקם יואל
טראקם חדם
טרעלניק יחיאל
טרעלניק רחל

טרעלניק אריה
טרעלניק פערל
טרעלניק בנימין
טרעלניק פייגע־לאה
טרעלניק יוסף
טרעלניק פייגע
טרעלניק משה
טרעלניק אברהם
טרעלניק פרימעט
טרעלניק דוד
טרעלניק רבקה
טרעלניק מאניע
טרעלניק חוה
טרעלניק דישקע
טרעלניק פייגע־בינע
טרעלניק זעליק
טרעלניק מינדל
טרעלניק חנה
טרעלניק רייזל

י

יעראזאלסקי חוה
יעראזאלסקי אהרן
יעראזאלסקי פערל
יעראזאלסקי פרימעט
יעראזאלסקי לאה
יעראזאלסקי ביילע

כ

כץ הערשל
כץ פייגע
כץ יעקב
כץ מאיר
כץ חיים
כץ רחל

ל

לאנדסמאן ביילע
לאנדסמאן יצחק
לעווברג אליעזר
לעווברג משה
לעווברג אהרן־דוד
לעווברג משה
לעווברג דינה
לעווברג ישראל־משה
לעווברג חיה
לעווברג מאיר־יחיאל
לעווינסקי וואוטשע
לעווינסקי זעלדע
לעווקאוויטש אסתר
לעווקאוויטש שלמה
לעווקאוויטש חיים
לעווקאוויטש ברכה
לעווקאוויטש לויביש
לעווקאוויטש יאכעט
לעווקאוויטש משה
לעווקאוויטש פייגע
לעווקאוויטש שמחה
לעווקאוויטש שרה־גיטל
לעווקאוויטש שלמה־איטשע
לעווקאוויטש חנה
לעווקאוויטש פערל־לאה
לעווקאוויטש חיים
לעווקאוויטש אהרן
לעווקאוויטש פייגע־מלכה
לעמבערג אברהם לייב
לעמבערגער משה
לעמבערגער מלכה־לאה
לעמבערגער יחיאל
לעמבערגער מרדכי
לעמבערגער חיים
לעמבערגער שרה
לענין מענדל
לענין שפרה
לענין שלמה
לענין פייגע־רחל
לענין יעקב
לענין דבורה
לענין אלחנן
לענין אסתר
לענין אברהם
לענין משה
לענין חיה־שרה
לענין יוסף
לענין אסתר
לענין יצחק
לענין איטשה
לענין הינדע, זיין פרוי קינדער: שמחה, העניע, בלומע
לענגאַ מאיר

לעננאַ פּייטשע
לעננאַ יחזקאל
לעננאַ פּערעלע
לעננא ראובן־בנימין
לעננאַ יחיאל־בן־ציון
לעננאַ רייזעלע
לעסקי זלמן
לעסקי דבורה
לעסקי שמואל
לעסקי רויזע
לעסקי צירל
לעסקי בונעם
לעסקי מאַלקע
לעסקי ישראל־מענדל
לעסקי נחמן
לעסקי שמואל
לעסקי שמואל
לעסקי פרוידל
לעסקי רויזע
לעסקי מאיר
לעסקי לאהקע
לעסקי חוה
לערמאן פרץ
לערמאן איטע
לערמאן הערשל
לערמאן אליעזר
לענין יוסף
לענין רייזל זיין פרוי,
קינדער: גרשון, רבקה,
משה, שמחה, חוה
לענין שמחה, און זיין פרוי
חיה בינע

מ

מאַנעל אלימלך
מאַנעל חיים
מאנעל ישראל
מאנעל יעקב
מאנעל חנה
מאנעל משה
מארדענפעלד יעקב
מארדענפעלד חנה
מארדענפעלד נטע
מארדענפעלד חנה
מארדענפעלד צירל
מארדקאוויטש בן־ציון
מארדקאוויטש לאה
מארדקאוויטש אנשל
מארדקאוויטש הערשל
מארדקאוויטש דוד
מאַרדקאַוויטש קיילטשע
מארקאוסקי שמעון
מארקאוסקי חיה
מילשטיין אברהם
מילשטיין רבקה
מילשטיין אברהם
מילשטיין רחל
מילשטיין נחמה
מינסטער חנה־ביילע
מערקער יעקב
מערקער פּערל
מערקער יאַסל
מערקער שרה
און זייערע קינדער
מערקער בינם
מערקער מנחם
מרגלית עטל
מרגלית לייביש
מרגלית רבקה
מרגלית חנה
מרגלית דאבע

נ

נוימאן אברהם־יצחק
פרוי און קינדער
נוימאַן פישל
נוימאַן פרוידל, זיין פרוי
נוימאַן יענקל — זון
שרה־לאה — טאַכטער

ס

סאפער אברהם
סויד גאלדע
סויד העשעל
סויד רייזל
סויד משה
סויד יצחק
סויד חיה
סויד העניע
סויד רבקה־רחל
איר מאַן און קינדער
סעליק פרוידעלע
סעליק משה
סעליק רייזע
סעליק יעקב
סעליק מאיר־יחיאל
סעליק דאברע
סעליק הערשל
סעליק משה
סעליק חנה

ע

ענגעל דוד־איטשע
ענגעל ביילע
ענגעל בערל
ענגעל רויזע

פ

פאלץ יוסף
פאלץ ביילע און טאַכטער
פּאסטערנאק ישראל־יצחק
פאסטערנאק דבורה
פאסטערנאק באלטשע
פּאַפּיעל אברהם
פּאַפּיעל רבקה
פוטערמאן אריה
פוטערמאן פעסע־לאה
פיום אברהם
פייפער פישל
פייפער הערש־משה
פייפער חנה
פייפער אברהם
פייפער ירחמיאל
פייפער לאה
פייפער יעקב
פייפער אסתר
פילצמאן רויזע
פינקעלשטיין יעקב
פינקעלשטיין שרה
פינקעלשטיין פישל
פינקעלשטיין אברהם
פלאכטע אלעזר
פלאכטע מלכה

פלאנצער יעקב־אהרן
פלאַנצער פייגע
פלאנצער פנחס־מאיר
פלאנצער חיים
פלאנצער ישראלקע
פלאנצער פייגע
פלאַנצער חנינא
פלאנצער ברוינדל
פליישער יעקב־יודל
פליישער טשארנע
פליישער נח
פליישער רחל־לאה
פליישער אריה
פרוי און קינדער
פליישער זעליק
פרוי און קינדער
פליישער מלכה
פליישער מינדל
פליישער חיים
פליישער שרה
פליישער אברהם
פליישער משה
פליישער פערל־העניע
פליישער פישל־יאסל
פליישער דבורה
פליישער שמואל
פליישער דוד־שלמה
פליישער משה
פליישער אסתר
פליישער וועלוועל
פליישער געניעדעל
פליישער שלמה
פליישער יהושע
פעלדבערג חיה־שרה
פעלדבערג בענדעט
פעלדבערג אסתר־רבקה
פעלדבערג מאיר
פעלדבערג רחל
פעלדבערג איטשע
פעלדבערג פייגע
פעלדין יהושע
פעלדין אסתר
פעלדין מרדכי
פעלדין בת־שבע
פעלדין חוה
פעלדין שלום
פעלדין מרים

פעלדין העניע
פעלער גבריאל
פעלער געלע
פעלער חיים
זיין פרוי יוכבד און קינדער
פערלמוטר יהושע
פראוויזאר מענדל
פראוויזאר צירל
פראַוויזאָר ביילע
פראוויזאר פרימעט
פראוויזאר עטל
פראוויזאר רייזל
פראַוויזאָר אַהרן
פראַוויזאָר מאיר
זין פון הרש־אהרן און
יענטל
פרוידענרייך לייבל
פרוידענרייך וויטל־זלאטע
פרוידענרייך יוסף
פרוידענרייך מאיר
פרוידענרייך גאלדע
פרוידענרייך חנה
פרוידענרייך ניסל
פרוידענרייך אסתר
פרוידענרייך מרים
פרוידענרייך איטשע
פרוידענרייך טאבע
פרוידענרייך יאסל
פרוידנרייך רייזל
פרוידענרייך חנה
פרוידענרייך חיה
פרוידענרייך משה
פרידענרייך לויבוש
פרוידענרייך איטקע
פרוידענרייך שרה
פרידמאן יעקב
פרידמאן גרשון
פרידמאַן טשאַרנע
פרידמאן אברהם
פרידמאן זעליק
פרידמאן משה
פרידמאן שלמה
פרידמאן ביילע
פרידמאן בערל
פרידמאַן פייטשע
פרידמאן לויבל
פרידמאן חיה־שרה

פרידמאן רבקה
פרידמאן מרים־פערל
פרידמאן מרים
פרידמאן יעקל
פרידמאן פערל
פרידמאן אליהו
פרידמאן יוכבד
פרידמאן צבי
פרידמאן שמעון
פרידמאן אריה
פרידמאן חנה
פרידמאַן טאַבע
פרידמאן אליעזר

צ

ציגעלבויסער חיים־פנחס
ציגעלבויסער אסתר
ציגעלבויסער מאיר־יחיאל
ציגעלבויסער שוינדל
ציגעלבויסער זיסל
ציגעלבויסער ישראל־חירש
ציגעלבויסער משה
ציגעלבויסער חיה
ציגעלבויסער מרים־פערל
ציגעלבויסער וועלוועל
ציגעלבויסער שרה־רבקה
ציגעלבויסער אהרן
ציגעלבויסער רבקה
ציגעלבויסער מרים־פערל
ציגעלמאן חנה
ציגעלמאן העניע
ציגעלמאן רחל
ציגעלמאן יאסל
ציגעלמאן דינה
ציגעלמאן איכל
ציגעלמאן לאה
ציגעלמאן בענדעט
ציגעלמאן אהרן
ציגעלמאן ביילע
ציגעלמאן יחיאל
ציגעלמאן לאה
ציגעלמאן משה
ציגעלמאן שרה
ציגעלמאן שמואל
ציגעלמאן ראכמע

ציגעלמאן יצחק
ציגעלמאן ביילע
צימבאליסט אלימלך
צימבאליסט לאה
צימבאליסט יחיאל־מאיר
צימבאליסט לאה
צימבאליסט משה
צימבאליסט חיה

ק

קאל מנשה
קופער חיה
קופערבערג מרדכי
קופערבערג צביה־מינדל
קופערבערג אסתר
קופערבערג רחל
קייזער אריה
קייזער רבקה
קישקע יוסף
קישקע לאה
קלארפעלד חענך
קלארפעלד חוה
קלארפעלד מרדכי
קעלמאן שרה
קעלמאן שיינדל
קעלמאן מינטשע
קראסוצקי ישראל־יחיאל
קראסוצקי אסתר
קראסוצקי נחמיה
קראקאָווסקי יעקב
קראקאָווסקי גיטל
קראקאָווסקי חיה
קראקאָווסקי משה
קריגער יצחק־אלימלך
קריגער לאה
קריגער אבא,
פרוי און קינדער
קריגער דינה,
מאַן און קינדער

ר

ראזענבערג אברהם
ראזענבערג בינע
ראזענבערג חיים
ראזענבערג רחל
און קינדער
ראזענבערג ישראל
ראזענבערג חיה
און קינדער
ראזענבערג הערשל
ראזענבערג שרה
און קינדער
ראזענבערג שלמה־מאיר
ראזענבערג רבקה
ראזענבערג רוכטשע
ראזענבערג לאה
ראָזענוויין וועלוועל
ראזענוויין מינדל
ראָזענבערג מתתיהו־
מאַטעס,
קינדער: יעקב, שרה און
פערל
ראזענוויין יעקב
ראזענוויין פריידע
ראטבארד אלימלך
ראטבארד צפורה
ראטבארד אלימלך
ראטבארד מרים
ראטבארד דוד
ראטבארד רייזל
ראטענבערג ברכה
ראטענבערג יצחק
ראטענבערג שושנה
ראטענבערג אפרים
ראטענבערג יעקב
ראטענבערג דוד
ראטענבערג חנה
ראטענבערג פנחס
ראטענבערג שרה
ראטענבערג מאשע
ראטענבערג דינה
ראטענבערג רחל
ראָטמאן רפאל
ראָטמאן רייזל
ראָטמאן חיים
ראָטמאן זעליק
ראָטמאן חיה
ראָטמאן שרה־פריידע
ראָטשילד בצלאל
ראָטשילד חנה
ראַטשימארע יהושע
ראַטשימארע משה
ראַטשימארע צינע
ראַטשימארע ליפע
ראַטשימארע צינע
ראכפעלד הערשל
ראכפעלד מרדכי
ראָכפעלד הערשל
ראכפעלד לייבל
ראכפעלד שרה
ראכפעלד טשארנע
ראָכפעלד יעקל
ראכפעלד גיטל
ראכפעלד פישל
ראָכפעלד חנה
ראָכפעלד חענע
ראפאפארט משה
ראפאפארט שרה
ראפאפארט גדליהו
ראפאפארט לאה
ראפאפארט חוה
ראפאפאָרט שרה
ראפאפאָרט גאלדע
ראפאפאָרט נתן־דוד
ראפאפאָרט חיה־איטע
ראפאפאָרט ישראל
ראפאפאָרט שלמה
ראפאפאָרט זעליק
ראפאפאָרט לייביש
ראפאפאָרט אברהם
ראפאפאָרט מינע
ראפאפאָרט חיים
ראפאפאָרש אברהם־יצחק
ראפאפאָרט משה
ראָקיטאָוויטש יעקב
ראָקיטאָוויטש חנה
ראָקיטאָוויטש שלמה
ראָקיטאָוויטש אברהם
ראָקיטאָוויטש דוד
רובינשטיין יידל
רובינשטיין חנה־פייגע
רייבענבאך זכריה
רייבענבאך אסתר
רייבענבאך יחיאל
רייבענבאך פייגע
רייבענבאך יעקל
רייבענבאך רחל
רייבענבאך פרימעט

רייבענבאך חנה־שרה
רייבענבאך חיה־דבורה
רייבענבאך חיה
רייבענבאך יאסקע
רייבענבאך פערל
רייבענבאך אליעזר
רייבענבאך קיילע
רייכמאן ישראל
רייכמאן טילא
רייכמאן איטשע
רייכמאן לייבל
רייכמאן אברהם
רייכמאן אביגדור
רייכמאן רחל
רייכמאן פייגע
רייכמאן אברהם־חירש
רייכמאן דינה
רעכטשייד יחיאל
רעכטשייד רייזל
רעכטשייד דוד
רעכטשייד חיה
רעכטשייד בונעם
רעכטשייד לייבל
רעכטשייד דוד־יעקב
רעכטשייד מאנקא
רעכטשייד שמואל
רעכטשייד פייוול
רעכטשייד שפרה
רעכטשייד ישראל
רעכטשייד געניגדל
רעכטשייד מאטל
רעכטשייד יאסקע
רכטשייד יצחק־משה
רעכטשייד מרים
רעכטשייד קיילע
רעכטשייד חיים

רעכטשייד יאסל
רעכטשייד שרה

ש

שווארבארד יוסף
שווארצבארד צפורה
שווארצבארד הירש־פייוול
שווארצבארד בעריש
שווארצקאפ חיים
שווארצקאפ רויזע
שווארצקאפ סערל
שווארצקאפ משה
שוויצער עבער
שוויצער רייוע
שוויצער משה
שטארקמאן שרה
שטערן נתן
שטערן יענטל
פרוי פון נתן
שטערן משה, זון
שטערן עטקע, טאַכטער,
אַ מאַן און קינדער
שוואַרצבארד מאיר
שווארצבארד טילע
שטערנשטיין אלעזר
שטערנשטיין מלכה
שיינפארבער שלמה
שיינפארבער יוכבד
שיינפארבער בערל
שיינפארבער שרה־לאה
שיינפארבער מאטל
שיינפארבער פישל
שיינפארבער מאשע
שיינפארבער חיים
שיינפארבער מענדל

שיינפארבער באלטשע
שימקאוויטש אברהם
שיפער שבח
שיפער דבורה
שיפער איטשע
שיפער בלימע
שיפער הערשל
שיפער בונעם
שלאמבערג יהושע
שלאמבערג פייגע
שלאמבערג משה
שלאמבערג בוילע
שלאמבערג יידל
שלאמבערג הערשל
שלאַמבערג שרה
שעוואץ משה־חירש
שעוואץ בינע
שעוואץ יידל
שעוואץ ברוינדל
שעוואץ מאנעק
שעוואץ יעקל
שעוואַץ חענע
שעוואץ מאנעק
שעוואץ פייגע
שעוואץ אהרן
שעוואץ יוכבד
שפאן שמעון
שפאן גיטל
שפאן אברהם
שפאן מאיר
שפאן חנה
שפאן אליעזר
שפאן לאה
שפאן יחיאל
שפאן מירל
שפאן שמעון
שפיגל שרה גיטל

די נעמען פון די קדושים האָבן צוגויפגעשטעלט : סערל חיימאָוויטש, רבקה זיגעל־לעווין. לויט דעם אלף־בית — משה מרגלית ז״ל.

מיר לאָזן איבער אייניקע לוידיקע בלעטער פאַרן יעדן חבר, וואָס וועט נישט געפינען עמיצן פון זיינע קרובימס נעמען אין בוך אַרויינצושרייבן אַליין — צום אַנדענק.

מאגעלניצער קדושים פון פראנקרייך

אָסטראָוויעצקי יחיאל
אָסטראָוויעצקי חיה זיין פרוי

בארטמעסער (נאָמען אומבאַוווסט) טאָכטער פון דוד איטשע

בארנשטיין (נאָמען און אַנדערע פרטים אומבאַווסט)

גאָלדבערג יוסף
גראָוואַם איטשע
גוטמאַן אסתר ייטע
גוטמאַן פייגע
גוטמאַן שלמה
גליימער ברכה

חופייזין ליפמאַן
חופייזין פרוי און קינדער

לינדענטאַל אסתר־ברכה
לעסקי יעקב
לעסקי אלי־הערש
לעסקי שמחה,
פרוי און קינדער

מאָרדענפעלד חיים
און אַ טאָכטער

ציגעלבוים לאה
ציגעלבוים מלכה
ציגעלבוים משה
ציגעלבוים, פרוי יוכבד

קלאַרפעלד פּלטיאל

קלאַרפעלד חנה זיין פרוי
קלאַרפעלד איוועט־אביבה, זייער טאָכטער
קלאַרפעלד אַדעלאַ
פרוי פון ישראל אברהם
מרים, איוועט
זייערע טעכטער

ראָכפעלד הינדע

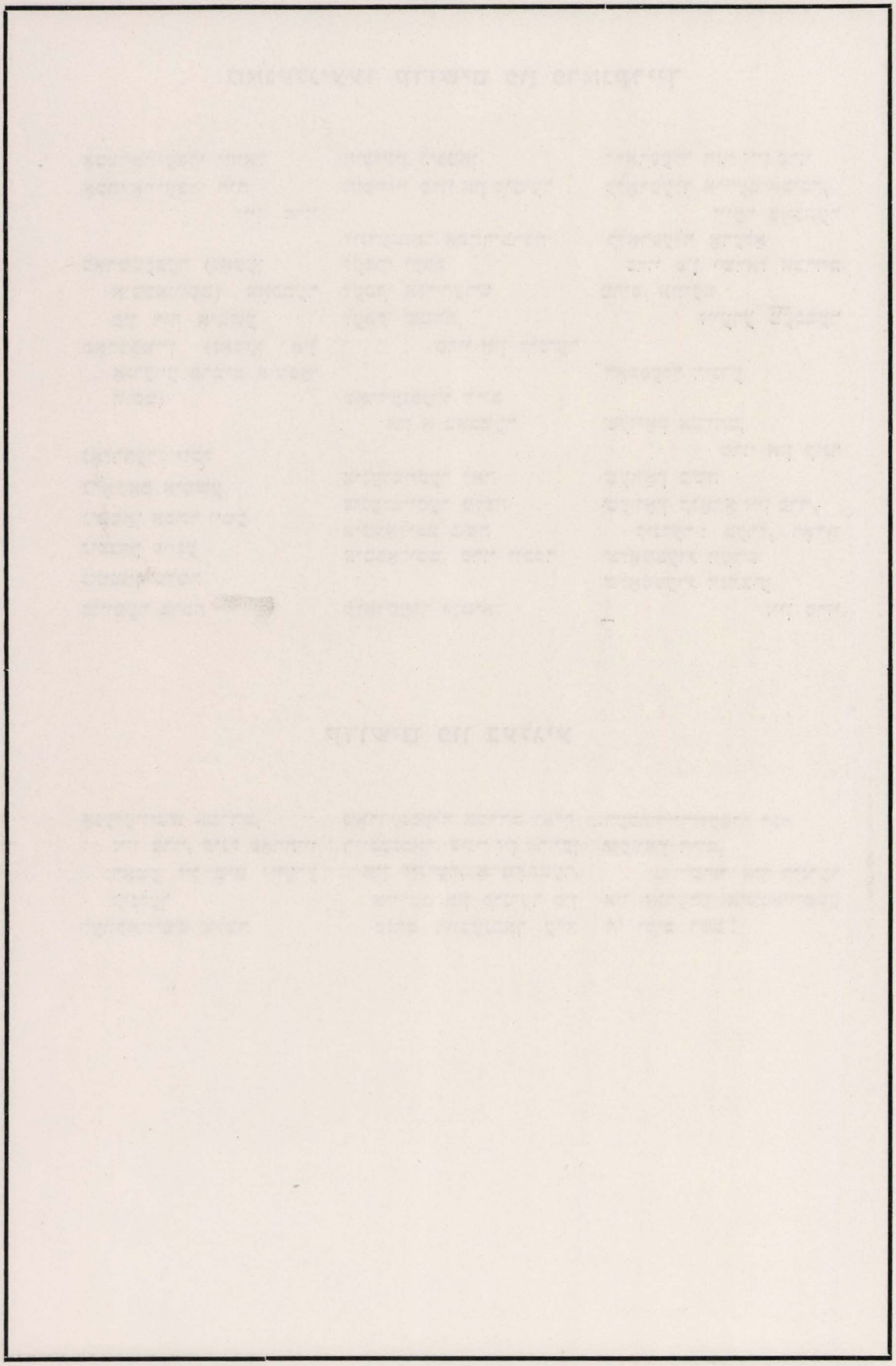
שעוואַך אברהם,
פרוי און קינד
שעוואַך משה
שעוואַך קלאַראַ זיין פרוי,
קינדער: בערל, דאָראַ
שלאַמבערג הערש
שלאַמבערג חנהציע
זיין פרוי

קדושים פון בעלגיע

אַנעלעוויטש אברהם,
זיין פרוי, פינף פאַרהיי־
ראַטע זין מיט זייערע קינדער
לעווקאָוויטש שלמה

מאָרדענפעלד אברהם וואָלף
רייבענבאַך. צוויי זין פרויען
און קינדער, אַ טאָכטער,
איידעם און קינדער פון
פנחס רייבענבאך ע"ה

רעכטשייד־לעסקי חנה
שעוואַך חיים,
פרוי און קינדער
אין אַנדערע אומבאַווסטע
ה' יקום דמם!

מיט אומגעשטילטן שמערץ פאַראייביקן מיר
דעם הייליקן אַנדענק פון אונדזער
מוטער די צדקנית

גאָלדע סייעט

וועלכע האָט תמיד געזאָרגט פאַר אַרעמע,
שוואַכע און עלנטע מענטשן פאַרגעסנדיק אין
זיך און אירע באַדערפענישן.

דעם ברודער — תלמיד־חכם און לאַנגיאָריקער
בעל־תפילה פון ווּוּרקע אין די ימים נוראים

יהושע העשל סייעט

שוועגערין:

רייזל סייעט

ה' ינקום דמם!

זייערע זין:

יצחק הי"ד

יצחק'ס בילד אַלס חדר־יינגל. געשאָסן געוואָרן אין אַר־
בעטס־לאַגער צוויי וואָכן פאַר דער באַפרייאונג, אַרויס־
געבנדיק קוילן פאַר די פאַרטיזאַנער.
יצחק סייט בתור נער ב„חדר". גורה במחנה עבודה שבועיים
לפני השחרור בעוון גניבת כדורים בשביל הפרטיזנים.

משה הי"ד

אויסגעאַנגען פון הונגער אין יוני 1944 אויפן
לאַנגען יסורים־וועג פון דער געווער־פאַבריק
סקאַרזשיסקא קיין דייטשלאנד.

זייערע טעכטער:

חיה און הענע

אונדזער שוועסטער:

רבקה־רחל איר מאַן און קינדער

אברהם סייעט און די פאַמיליע
ישראל
מלכה סייעט־לעדערמאַן און פאַמיליע
לאַ־פלאַטאַ, אַרגענטינע

בחרדת קודש וביגון עמוק אנו מעלים את זכר יקירינו שנספו על־ידי הגרמנים הנאצים, ימח שמם.

אבינו **הרשל אוסטרוביצקי**

אמנו **נעכע (מנוחה) אוסטרוביצקי**

גיסתנו **חיה בינה**

אחותנו **אסתר**

אחינו **שמחה**

אחינו **יחיאל לייב**

איכה נחרב ביתנו החם, השופע חסד ורחמים לכל נצרך ודך.

על אלה עינינו בוכיות ואין מנחם.

ה' ינקום דמם!

ושם הרוצחים יירקב לעד!

הערשל אסטראָוויעצקי זיין פרוי נעכ׳ע, טאָכטער חיה בינע
אסתר, שמחה, יחיאל־לייב אסטראָוויעצקי

השרויים באבל:

פסה־אוסטרוביצקי־סיד והמשפחה
רחל אוסטרוביצקי־בורנשטיין והמשפחה
ישראל

לזכר עולם

אני מעלה את אמי

ריוע ז״ל

שנפטרה במוגלניצה

ברטט וביגון אנו מעלים
את זכרם של הנספים
על־ידי הנאצים:

אחותי **רחלה בלאט** הי״ד
גיסתי **חנהלע טרוקס** אם **אליעזר תורן**
אחי **דוד טרוקס** אבי **אליעזר תורן**
בתם **חוה׳לע טרוקס**

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד!

חנה טרוקס־היידנקרוג
אליעזר טרוקס־תורן

לזכרון נצח

להוריגו שנפטרו בארץ:

האב **ר׳ אלעזר היידנקרוג** ז״ל האם **טובהלע היידנקרוג** ז״ל

לזכרון נצח

אחותנו **רייזל־היידנקרוג־גולדברג** הי״ד גיסתנו **שרהלע־קריגר־היידנקרוג** הי״ד
אחינו **אלימלך היידנקרוג** הי״ד בניהם: **משה, יהושע וישראליק**

ישראל־אלעזר גולדברג בעלה של **רייזל** ושלוש בנותיהם

שנספו במחנות המוות של הנאצים, ימח שמם.

ה׳ ינקום דמם!

חנוך וחנה היידנקרוג
מאיר היידנקרוג
פסח היידנקרוג ומשפחתו

על בעלי

יצחק־איטשה טרוקס הי"ד

שמצא את מותו על־ידי מרצח פולני

ועל ילדנו

מאיר־ברלה הי"ד

שנשלח לטרבלינקה ביחד עם חמשת אלפים יהודים מוארשה.

עיני זולגות דמעות ואין תנחומים

יצחק־איטשע טראקס הי"ד
„ארומגענארט פון דער וואנט"

מאיר בער טראקס, זון פון יצחק און צעשע־צפורה טראקס

צפורה־טרוקס־וסרמן והמשפחה
ישראל

על אחי

חיים דונר הי"ד

שנרצח על־ידי הפולנים

ועל גיסתי

רייזל דונר בת משה טרוקס הי"ד

הילדות: **שרה וגיטל** הי"ד

שנספו במחנות המוות

אנו מתאבלים מר, תמונותיהם מרחפות תמיד לפני עינינו

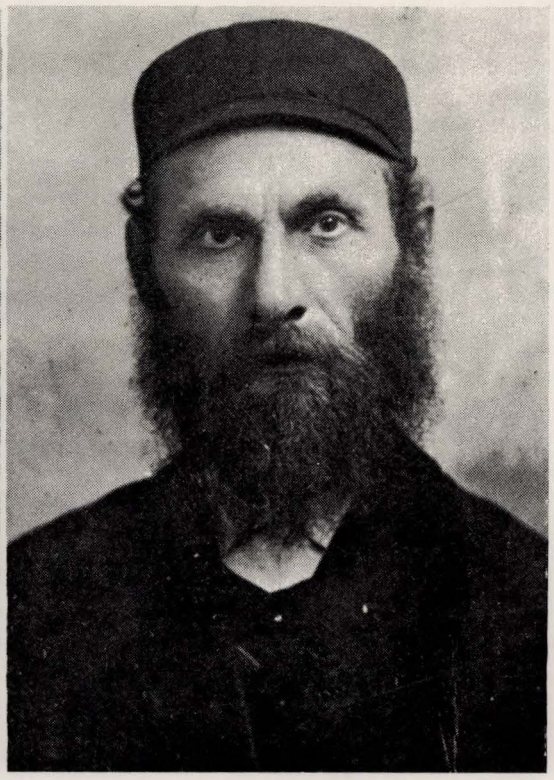
רייזל דונר והילדות הי"ד

חיים דונר הי"ד

האחות והגיסה חיה הררי
בעלה והמשפחה
ישראל

נר־נשמה

ר׳ מנחם ליבסטר ז״ל

קריינדל ליבסטר ז״ל

לאבינו **ר׳ מנחם ליבסטר** ז״ל

לאמנו **קריינדל ליבסטר** ז״ל

שזכו לחיות אתנו בארץ והוטמנו בבית הקברות בהרצליה

ר׳ אלעזר גולדברג השוחט
במוגלניצה

לדודנו **ר׳ אליעזר גולדברג** ז״ל

שחי ונפטר בארץ, הוטמן בבית הקברות בהר הזיתים בירושלים

בקדושה וביגון

אנו מעלים את זכר:

אחותנו **שרהלע שטרקמן** הי"ד

בתה **רחלה שטרקמן** הי"ד

אחותנו **רחלה בראון** ומשפחתה הי"ד

שרהלע אחותנו! את טוב־לבך גלית בימי הפורענות שפקדו את עירנו. דואב הלב לאַבדנך ולכליון בני משפחתנו.

לעולם לא נשכחכם!

רחל בת ר' יצחק מנחם וקריינדל ליבסטר, הי"ד

שרהלע שטרקמן בת ר' יצחק מנחם ליבסטר הי"ד

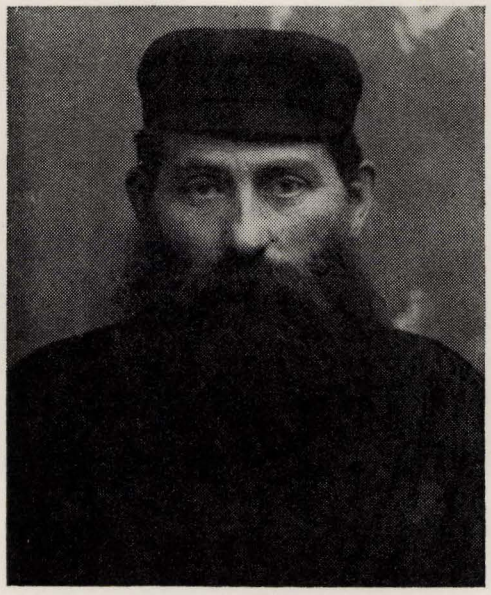
רחל בת שרה ואיטשה־מאיר שטרקמן, הי"ד

אחיכם אלימלך ליבסטר והמשפחה

אחותכם מלכה בידרמן והמשפחה

ישראל

אין טיפן טרויער און ווייטיק פאַראייביקן מיר די הייליקע קרבנות פון אונדזערע טייערע און נאַענטע, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים, ימח שמם.

מיין פאַטער **ר׳ נתן נוסקע שטערן**

נפטר געוואָרן אחרון של פסח
תש״ב — 1942
אין געטאָ וואַרשע

מיין מוטער **יענטל שטערן**

ארויסגעשיקט אין יולי 1942
פון געטאָ וואַרשע מיטן יונגסטן זון משה שטערן

מיין שוועסטער **עטקע שטערן־בראקמאן**

טאָכטער פון ר׳ נוסקע און יענטל
אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טראַווניק אין יאָר 1943
פון וואַרשאווער געטאָ

מיין פעטער **בענדעט פּראָוויזאָר**

זון פון ר׳ יעקל און לאהקע
נפטר געוואָרן אין מאַי 1942 אין געטאָ ווארשע

מיין ברודער **מאיר פּראָוויזאָר**

זון פון הערש־אהרן און יענטל
נפטר געוואָרן אין געטאָ ווארשע, פורים תש״ב—1942

מיין יינגסטער ברודער

משה שטערן

אַרויסגעשיקט פון געטאָ ווארשע אין טויט־לאַגער צוזאַמען מיט מיין מוטער יענטלען אין יולי 1942 און דאָרט אומגעקומען.

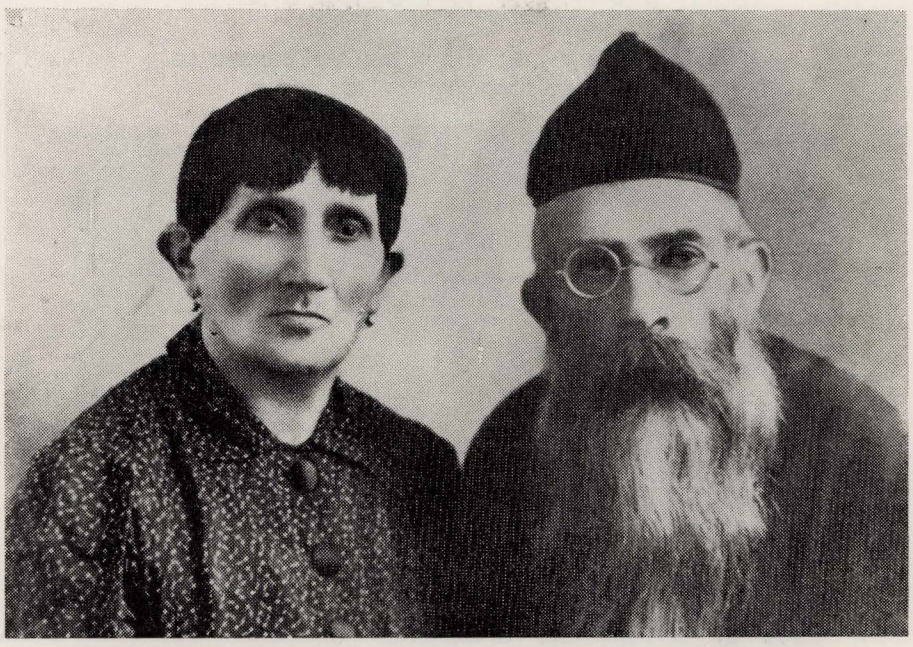
ה׳ ינקום דמם!

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

בען שטערן און פאַמיליע
סעקאיע ביי שיקאַגאָ, פאַרייניקטע־שטאַטן

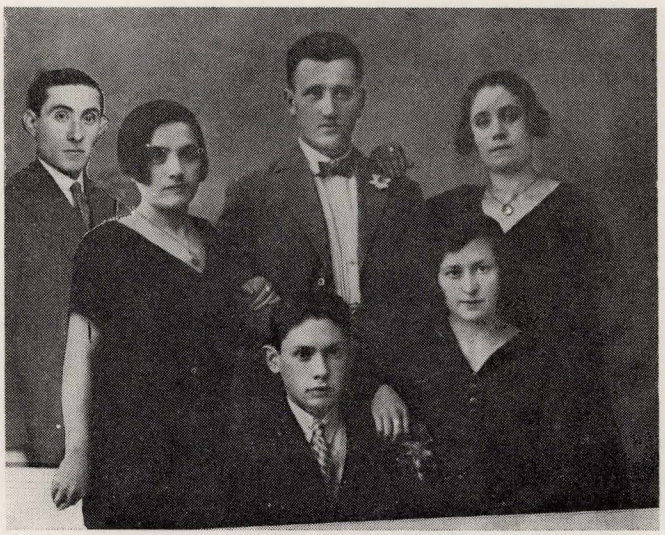
יחיאל פּראָוויזאָר, ברודער פון יענטל שטערן
און בענדעט פּראָוויזאָר,
פעטער פון מאיר פּראָוויזאָר
תל־אביב, ישראל

מיט יראת הכבוד און צער פאַראייביקן מיר די פאַמיליע

פון מיין מאַן **אברהם** ז״ל
פאַטער ר׳ **יעקב מערקער**
מוטער **פערעלע מערקער**
שוועסטער **שרה מערקער**
שוועגערין **אסתר** פון דער היים אלעקסאַנדראַוויטש, פרוי פון יאַסלען
ברודער **יוסף־יאַסל מערקער** און זייערע קינדער
שוואַגער **ראובן ראַזענוויין**, מאַן פון **רויזע**, זייערע קינדער
יידעלע און **מלכה**
שוועגערין **חיהטשע**, פרוי פון **מנחם**, זייער טאַכטער **רויזעלע**
אייניציק געבליבענער זון פון ברודער **אלימלך־יצחק׳ל**

ברודער **מנחם מערקער**
שוועסטער **רויזע מערקער**
שוואַגער מאַן פון **שרה**

אַלע אומגעקומען אין פאַר־
שידענע טויט־לאַגערן.
דאס אַרט פון זייער פאַר־
ניכטונג אומבאַוווסט.

ה׳ ינקום דמם!

הייליק איז דער אַנדענק פון

ברודער **בונעם מערקער**, וואָס איז

אויסגעגאַנגען אַ עלנטער און אַ אַנטוישטער פון זיין לעבנס־אידעע, פון אַ טי־פוס־קראַנקרהייט און טאַש־קענט — רוסלאַנד, אום־געפער אין יאַר 1942.

די טרויערנדע:

מלכה פון דער היים הערבשטיין **מערקער**
אייניקעל **צפורה מערקער־זלאָטשיסטי**
ראובן זלאָטשיסטי
אור־אייניקל דניאלה זלאָטשיסטי

בוענאָס־אייַרעס, אַרגענטינע

מיט צער טרויער און ווייטיק

פאַרצייכענען מיר צום אייביקן אַנדענק אין יזכור־בוך
פון אונדזער הייליקער קהלה מאַגעלניצע

אונדזערע עלטערן, ברודער און שוועסטער, וואָס האָבן געגאַרט און געבענקט צו זיין מיט אונדז צוזאַמען און נישט זוכה געווען. אומגעקומען אין פאַרשידענע טויט־לאַגערן דורך די נאַציס, ימח שמם.

פאָטער	**חנוך הענעך הערבשטיין**
מוטער	**טאָבע הערבשטיין**
ברודער	**חיים הערבשטיין**
שוועסטער	**חיה הערבשטיין**

ה׳ ינקום דמם!

אייער בילד וועט שוועבן פאַר אונדזערע אויגן ווי לאַנג זיי וועלן אָפן זיין:

אלימלך הערבשטיין און פאַמיליע
מלכה הערבשטיין־מערקער און פאַמיליע
יוסף הערבשטיין און פאַמיליע
שאַריטאַ הערבשטיין, אלמנה פון אברהם הערבשטיין ז״ל
און פאַמיליע

בונאָס־איירעס, אַרגענטינע

מיט ווייטיק און צאַרן באווייגען מיר אונדזערע אומגעקומענע, וואָס זענען ארויסגעשיקט געוואָרן פון דזשעוויצע, ווו זיי האָבן געוואָלט געפונען אַ מקלט־אַזיל.

פאָטער **יהושע האָכמאַן**

מוטער **ברייַנדל**

(פון דער חיים פינקעלשטיין)

דאָס אייניקל **פערעלע צאַלקע**

טאָכטער פון

שוועסטער **טאָבע האָכמאַן צאַלקע**

לערערין פון בית־יעקב שולע

אין גער אונטערן פּראָטעקטאָראַט פון דער גערער רביצין

שוואָגער **חיים צאַלקע**

שוועסטער **פייגע ייטעלע האָכמאַן**

ה' ינקום דמם!

אַזוי האָבן זיי אויסגעזען דאָרט אין יאָר 1940.

די זין:

רפאל־בער, שמואל,
פישל און פאַמיליעס
אין די פאַרייניקטע שטאַטן

לב' שותת דם לזכר הורי:

אבי **הרב ר' יחיאל הלוי חיימוביץ**
אמי **שבע חיימוביץ**
אחותי **חנה חיימוביץ**
אחי **שלמה חיימוביץ**
אחותי **חי ה** ובעלה
אחי **יעקב אהרן** ואשתו

ה' ינקום דמם!

שנספו על-ידי חיות הטרף הנאצים הגרמנים ועוזריהם, האוקראינים, הלטבים והפולנים. ימח שמם וזכרם.
לנצח ינון שמות הקדושים וזכרם לא יסוף מקרבנו

צבי משה וסרל חיימוביץ ומשפחתם

צום אייביקן אַנדענק

זאַלן פאַרצייכענט ווערן די נעמען

פון מיין שוואָגער **בערל שיינפארבער**
דער פאַלקסטימלערער כלל-טוער אין מאַגעלניצע

זיין פרוי **שרה-לאה**
זין **מאַטל** און **פישל**
טאָכטער **מאַשאַ**

ה' ינקום דמם!

הינדע שיינפאַרבער און פאַמיליע
חיפה, ישראל

אַ מצבה

פאַר מיין יונגע בליענדע טאַכטער

רבקה זילברמאַן הי״ד

אומגעקומען אין די טויט־לאַגערן דורך די מערדערישע נאצים, ימח שמם.

רבקה זילבערמאַן טאַכטער פון
ישראל משה זילבערמאַן

צום אייביקן אָנדענק

פאַרצייכענען מיר אונדזער

מוטער **חיה פערל** ע״ה

טאַכטער פון ישראל באַרטמעסער ז״ל

נפטר געוואָרן אין מאַגעלניצע

אין חודש ניסן תר״ץ — 1930

ת.נ.צ.ב.ה.

זון חיים הערצל דוזשי
טאַכטער רבקה מאירסדאָרף

לזכרון נשמות הקדושים

שנספו על־ידי הנאצים, ימח־שמם,
במחנות המוות

אשתי **לאה גולדשידר**,
בת ר׳ **זלמן הרצוג**
ילדתי **אסתר־חיה** בת **לאה**
אבי ר׳ **נתן דוד**
בר׳ **אליעזר גולדשידר**
אמי **דבורה** בת ר׳ **דניאל**
אחי הרב ר׳ **דניאל** בן ר׳ **נתן דוד**
אחי **שרגא יאיר** בן ר׳ **נתן דוד**

ארץ אל תכסי דמם!

וזכרם לא יסוף מקרבנו!

יוסף גולדשידר והמשפחה
ארצות־הברית

על אלה אני בוכה ואיני מוצא תנחומים

אמי **פראדל גולדברג**
אבי **משה גולדברג**
האחים: **יוסף גולדברג**
מתתיהו גולדברג
דוד גולדברג
יחיאל גולדברג ומשפחותיהם
ישראל אלעזר גולדברג
אשתו **רייזל גולדברג** וילדיהם
אחותי **גיטל גולדברג**

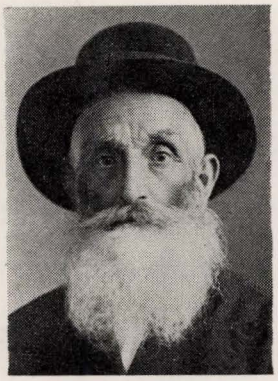
שנספו על־ידי הנאצים

ה׳ ינקום דמם!

נר נשמה

לאבינו ר' לייבוש גרוסמן ז"ל

שנפטר בארץ תנצב"ה

מעלים:

הבנות: **חנה רוטנברג** והמשפחה
יעל הוברמן והמשפחה
דבורה בלזברג והמשפחה

הבנים: **אברהם־יעקב גרוסמן** והמשפחה
מנחם גרוסמן והמשפחה

מיר וועלן נישט פאַרגעסן אונדזערע ליבע עלטערן

גדליה און לאה ראַפּאַפּאָרט

און די שוועסטערלעך

ה' ינקום דמם!

די לעבנגעבליבענע זין פון די טויט־לאַגערן:

נחמיה ראַפּאָפּאָרט
(דאָס יונגעלע רעכטס — איצט אין ישראל)
מאיר יחיאל ראַפּאָפּאָרט
(איצט אין די פאַראייניגטע שטאַטן, אַמעריקע)

גדליה און לאה ראַפּאַפּאָרט צווישן טעכטערלעך איין קליין קינד, אַ יינגעלע דאָס שטייענדיקע יונגל געראטעוועט — נחמיה ראַפּאַפּאָרט — אין ישראל

נר־נשמה

לרעיתי הנאמנה במשך 37 שנה

מרים רכטשיד ז"ל

נפטרה באופן פתאומי בכ"ד שבט תש"ל והוטמנה למחרת בביה"ק האזורי בחולון
בכ"ה בשבט תש"ל — ת.נ.צ.ב.ה.
בצער רב וביגון קודר אני מבכה את בני משפחתי שנרצחו על־ידי הנאצים ימ"ש

אחי מגריצה
יעקב אהרון ומשפחתו
דוד ומשפחתו
אחי ממוגלניצה
יחיאל ומשפחתו
שמואל ומשפחתו
אחותי
שרה ומשפחתה

צבי רכטשיד
תל־אביב ישראל

לזכרם הקדוש

של הורי ודודתי שנספו על־ידי הנאצים, ימח שמם.

אבי **נטע אנלביץ**
אמי **מלכה אנלביץ**
דודתי **חוה מילכגרוב**

אשת נטעלע מלמד ובתו של אנשל אנלביץ

ה' ינקום דמם!

טובה־אנלביץ־זילברברג
והמשפחה

אין טיפן טרויער אין מיט פאַרערונג

פאַר מיין שוועסטער **חיה־שרה פעלדבערג** מיט אירע קינדער

מיין ברודער **ישראל־משה זיגעל** מיט זיין פרוי **רייזל** אין קינדער

מיין ברודער **פנחס** מיט זיין פרוי **פערעלע** און טעכטעריל

מיין ברודער **זעליק**

זעליק זיגעל

וואָס זענען פאַרפיניקט און דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלער־מערדער.

מיט ליבע און ווייטיק טראָג איך אין האַרץ זייער אָנדענק ביז ענדע פון מיינע טעג.

רבקה זיגעל־לעווין

רמת־אביב, תל־אביב

אַ נשמה ליכט פאַר

שמואל באָרנשטיין ז"ל

פון די ערשטע אימיגראַנטן אין אַרגענטינע. געווען אַקטיוו אין דער יידישער געזעלשאַפט אין בועבאָס־אייראס. אַן אדרעס פאַר די נייגעקומענע מאַגעלניצער קיין אַרגענטינע מיר וועלן דיך נישט פארגעסן.

פרוי שרה ייטע ישראל לייב שוחט׳ס טאָכטער

זין: אינזשינער אברהם און פאמיליע

משה און פאמיליע

פּאָפולערער אַרטיסט און דער אַרגענטינער טעליוויזיע

סוחר הערשל און פאמיליע

בצער וביגון עמוק

אני מעלה את זכר יקירי שנספו על־ידי הנאצים ימ"ש

אבי ר׳ ישעיהו גולדשידר
(ישעיה נפתליס)
אמי לאה
אחותי יוכבד פרידמן
גיסי אברהם אליהו פרידמן
ילדיהם: הרשל, חנה, אלעזר
וטוביה
אחותי שבע פלדמן
גיסי מרדכי
אחותי רחל לבקוביץ
בעלה ישראל שלמה
אחותי חיה שרה אלקסנדרוביץ
גיסי אברהם יצחק
ילדתם לאה

ה׳ ינקום דמם!

המתאבל:
יחזקאל גולדשידר והמשפחה
נתניה, ישראל

יזכור לקדושי בלנדוב

העורך: ישראל זונדר

השתתפו באיסוף החומר:

יחיאל דוידוביץ ז"ל

יבלח"א פישל ווילנר

יהודית שרמן-כספי

מרדכי גלימר

וחברים אחרים

יזכור

פאר די קדושים

פון בלענדאוו

רעדאַקטאָר ישראל זאָנדער

אָנטייל גענומען אין זאַמלען דאָס מאַטעריאַל

און ברענגען צום דרוק:

יחיאל דאַוידאָוויטש ז״ל

און צו לאַנגע יאָר פישל ווילנער

יהודית-ייטקע שערמאַן-כספי

מרדכי גליימער

און אַנדערע חברים

יחיאל דאַוידאָוויטש ז״ל
ייטקע כספי־שערמאַן
פישל ווילנער

בלענדאוו - אונדזער שטעטעלע

קליין איז געווען איר באַפעלקערונג, זי האָט זיך אויסגעטיילט פון אַנדערע ענלעכע שטעטעלעך אין אונדזער געגנט מיט איר גרויסער דייטשער עוואַנגעלישער באַפעלקערונג אין שטעטל און אין דער אומגעגנט, וווּ ס׳זענען געווען גאַנצע דערפער נאָר פון דייטשע פּויערים.

אין בלענדאָוו זענען געווען: אַ שיינע געמויערטע עוואַנגעלישע קירך; אַ בית הקברות און אַ שולע פאַר זייערע קינדער.

די צאָל יידן אין בלענדאָוו איז געווען אַ קליינע. געציילטע מענטשן זענען געווען גרעסערע סוחרים און פאַרמעגלעכע מענטשן. אַרבעטער, פאַבריקן און בעלי־מלאכות זענען געווען נאָר ווייניק. איין טאָג אין דער וואָך — מאָנטיק — איז געווען דער יאַריד. די פּויערים פון די דערפער פלעגן ברענגען זייער פּראָדוקציע צו פאַרקויפן: תבואה, גרינס, פּוטער, קעז, אייער, הינער, געענדז, חזירים, צו מאָל פערד. יידן פלעגן קויפן אַלעס (חוץ חזירים) און פאַרקויפן די סחורות, אין וועלכע די דאָרפסלייט האָבן זיך געניטיקט.

מיר גיבן דאָ אַ רשימה פון סוחרים און זייערע נעמען:

תבואה־סוחרים:

משה לעסער, אַנטשל ראָקיטאָוויטש (אַנשל הענעס), חיים־בער קליינמאַן, אברהם־יהושע לעסער, איטשע לעסער, ישראל לעסער, אברהם לעשנער, דוד ליטוואַק, מענדל ראָקיטאָוויטש, יואל גרינבוים, אברהם־יצחק זאַגלינאָוויטש, יאָסל זאַגלינאָוויטש, הערשל זאַגלינאָוויטש. אַלע אומגעקומען, הי״ד, און צו לאַנגע יאָרן — פישל ווילנער, איצט אין ישראל.

,,כל־בו״ געשעפטן

אויפן פאָלקסטימלעכן יידיש „באָבייודע״ פאַרגרייזט פון — כל הבא ליד.

אייגנטימער: יחיאל משה אַרענשטיין און דוד דאָוויד־דאָוויטש.

אייזן־סוחרים:

יעקל ראָקיטאָוויטש, יאָסל אברהם־יצחק׳ס.

לעדער־סוחרים:

יעקל ראָקיטאָוויטש, אברהם ליכטענבערג.

קאַלך און פאַרבן סוחרים:

אברהם־משהל האַמער, יצחק טאַשמע, הענעך, דער איידעם פון נתנען.

מאַנופאַקטור סוחרים:

דוד האַמער, אברהם שפירא (יעצט אין ישראל), לייבוש סאַפירשטיין, יעקב זאַגלינאָוויטש, יעקב אמבוס, משה פרידמאַן (משה לאָזערס).

אַ טיי־הויז און פיוויאַרניע:

טוביה שאַץ.

בעלי־עגלות:

האָבן געפירט פאַסאַשירן ביז צום דאָרף גאַליאַן, די סטאַציע פון דער קאָלייקע, וואָס האָט געפירט קיין וואַרשע:

יצחק־מאיר ראָקאָטאָוויטש, יחיאל ראָקאָטאָוויטש אברהם ראָקאָטאָוויטש און אַ פאָליאַק — מידלאָווסקי

אָטאָבוס־אייגנטימער:

די ערשטע — נחמיה שראָגער און משה ראָקאָטאָוויטש.

זאָקן־מאַכער:

אליהו דארן.

אַ גרויסער טייל פון די בלענדאָווער יידן האָבן געדונגען סעדער — אויבס־גערטענער — ביי די אייגנטימער אין פרילינג; אַנדערע אפילו אין ווינטער. פרטים ווערן דעם שרייבן אַנדערע חברים.

געווען אייניקע פעלדשערס אין שטאָט. צווי יידישע און איין גויישער. פון די יידישע איז געווען: ר׳ קאָפּל

פעלדין (ר׳ קאָפּל „רופא״). זייער אַ פרומער ייד. מ׳האָט דערציילט, אַז נישט אין שבת האָט ער זיך אויסגאַהאַלטן אין דער שטאָטישער מקוה, ער זאָל נישט דאַרפן מחלל שבת זיין, אַרויספאָרן צו אַ קראַנקן פויער אַדער פוי־ערטע אין דאָרף אַריין אום שבת.

דער צווייטער יידישער פעלדשער — אלימלך אַספּערשטיין. נישט קיין פרומער. געווען אַן איידעם פון אברהם אייזיק „רופא״, אַ פעלדשער אין גריצע. ער איז אויך געווען אַ דענטיסט און אַ פריזיער.

דער דריטער פעלדשער, אַ פּאָליאַק — סמאָלאַר־סקי — אַ יידן־פריינט, געראָטן גוט יידיש און געווען באַפריינדעט מיט אַ־סך אַרטיקע יידן.

שפּעטער איז געקומען אַ פּוילישער פעלדשער בלאזשעוויסקי, וואָס איז אויך געווען אַ פריזיער. ער האָט שטאַרק קאָנקורירט מיט אַספּערשטיינען, וואָס איז געווען געצווונגען אַריבערצופֿאָרן קיין קוטנא מיט זיין פאַמיליע — אַ פרוי, דריי טעכטער און איין זון.

אַספּערשטיין איז געווען אַ הייסער ציוניסט, דאָך נישט געפֿאָרן קיין ישראל. אַלע פון זיין פאַמיליע זענען אומגעקומען אין די לאַגערן. נאָר דער זון דודיק — אַ דאָקטאָר — האָט זיך גערעטעוועט און איז געבליבן אין פוילן.

עס איז אויך געווען אַ פּוילישער דאָקטאָר — ד״ר סטאווירעי; אַ קריסטלעכער אַפּטייקער — אמסטער. שפּעטער האָט מיטגעאַרבעט מיט אים זיינס אַ איידעם שאַץ, אַ געבוירענער ייד פון וואַרשע.

מ׳האָט דערמאָנט צום גוטן אַ קאַטוילישן גלח — רישאַרד פּאציערקאָווסקי, וועלכער האָט נישט געפּרע־דיקט קיין שנאה צו יידן. אַרויסגעוויזן פריינדשאַפט. אפילו געוואָגט אייגנצולאָדן צו זיך דעם פּאָטער פון ייטקען — מענדעל שערמאַן, וואָס האָט געשפּילט אויף קלאַרנעט און דער גלח האָט געשפּילט אויף פידל, זיי האָבן צוזאַמען געשפּילט פאַרשיידענע מוזיקאַלישע סוזשעטן. די פּוילישע אַנטיסעמיטן האָבן נישט געקענט שלום מאַכן מיט אַזאַ אויסערגעווינלעכער צוזאַמענ־אַרבעט. זיי האָבן זיך באַמיט אין די העכערע קאַטוילישע ספערן און מ׳האָט דעם ליבעראַלן גלח אַרויסגעשיקט און אויף זיין אָרט געברענגט אַ גלח, וואָס האָט געפּרע־דיקט אין דער קאַטוילישער קירכע יעדן זונטיק אַנטי־סעמיטיזם. ער איז געווען צו יידן פול מיט שנאה.

יחיאל דאָווידאָוויטש דערציילט וועגן אַ ווילדער אַנטיסעמיטישער העצע קעגן יידן, וואָס האָט געפּרע־דיקט דער דירעקטאָר סאָאַר אויף דער פייערונג פון עפענען די ערשטע פּוילישע פּאָלקס־שול אין בלענדאָוו, באַלד נאָך פּוילנס באַפרייונג פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין יאָר 1918. די רעדע איז געווען אַזוי גיפטיק, אַז אַלע יוגנטלעכע אנווועזנדע אויף דער פיי־ערונג האָבן געזען אַז מען איז נישט קיין שותפים צו דער באַפרייונג פון פּוילישן פאָלק נאָך 150 יאָר זיין אונטער־געוואָרפן צו דריי אימפּעריעס: רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך.

„מיר אַלס יידן וועלן פון דער באַפרייונג גאָרנישט געניסן״, איז יחיאל געקומען צום אויספיר: אונדזער יידישע באַפרייונג וועלן מיר האָבן נאָר אין ארץ־ישראל״. מיר האָבן געוווסט, אַז אין מאָגעלניצע עקזיס־טירט אַטיכטיקע צעירי־ציון אַרגאַניזאַציע, אַ דעלע־גאַציע פון די חברים: משה־לייב גרינשפּעקט, יחיאל דאָווידאָוויטש, פישל ווילנער, שמואל יעקב בעלזבערג ז״ל און מרדכי גליימער יבל״א, האָבן זיך געוועלט צו די חברים פון דער מאָגעלניצער אַרגאַניזאַציע, זיי זאָלן געבן אינסטרוקציעס און אָנווייזונגען, ווי אויפצושטעלן אויך אין בלענדאָוו אַ צעירי־ציון־פאַריין.

אויף אונדזער וועגדונג האָבן זיי זיך זייער ווארעם אָפּגעראָפּן. אַרגאַניזירט דעם פאַריין, געשיקט רעדנער. שפּעטער אונדז אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע פון צעירי־ציון אין וואַרשע, וואָס האָבן צו אונדז געשיקט וויכטיקע פרעלעגענטן, ווי די חברים: ש. גראָדזענסקי, לייבל שפּיזמאַן און אַנדערע. מיר האָבן אויך פון זיי באַקומען צייטונגען, צירקולאַרן, בראשורן און אַנדערע אויפקלערונגס־מאַטעריאַל.

די אַרטאַדאָקסן, חברים פון דער אגודת־ישראל, מיט אברהם שפּירא בראש (איצט אין ישראל) האָבן געפירט אַ שרעקלעכע אַגיטאַציע קעגן אונדזער טעטי־קייט. דאָס האָט געברענגט צו פילע צוזאַמענשטויסן צווישן עלטערן און זייערע קינדער, וואָס זענען אין גרעסטן טייל געווען מאַטעריעל אָפּהענגיק פון זייערע עלטערן און ניט געקענט צאָלן קיין מיטגלידס־בייטראָג, אַדער באַשטייערן זיך מיט וואָסערע ס׳איז סומען געלט אויסצופירן אונדזער טעטיקייט אויפן קולטורעלן און געזעלשאַפטלעכן געביט. מיר האָבן דורכגעפירט פאַר־שיידענע ליטעראַרישע און פּאָליטישע אָוונטן צו שאַפן די געלט־מיטלען. געשאַפן אַ דראַמאַטישן קרייז, כדי מיר זאָלן קענען האָבן הכנסות, וואָס זאָלן דערמעגלעכן אונדזער עקזיסטענץ. אונדזערע קעגנער האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר קיין מיטל, וואָס האָט נאָר געקענט שטערן אונדזער קולטור־אַרבעט.

כדאי צו באַצייכענען אַ פאַקט וואָס האָט געברענגט צו גרויסער אויפרעגונג.

בעת אייגע פון די פאַרשטעלונגען, וואָס האָט געזאָלט געבן דער מאָגעלניצער דראַמאַטישער קרייז. אַלע בילעטן זענען געווען אויספאַרקויפט. וועז די חברים פון דעם זעלבן קרייז, צוזאַמען מיט אונדזערע אַקטיוויסט חברים זענען געקומען צום „זאַל" — שאָפע פון די פייערלעשער אין בלענדאָוו עפענען דעם זאַל און מאַכן אַלע הכנות צו דער פאַרשטעלונג, האָבן זיי געזען, אַז די טירן זענען פאַרשלאָסן. דאָס האָבן די „אגודה־לייט" באַצאָלט דער דירעקציע פון די פייערלעשער אַ פיל גרעסערע סומע, ווי מיר האָבן געגעבן בעת דעם דינגען פון זאַל און זיי האָבן פאַר אונדז פאַרמאַכט דעם זאַל. קיין אינטערוועניציעס האָבן נישט געהאָלפן. די מאָגעל־ניצער חברים און די הונדערטער צושויער, וואָס האָבן געקויפט די בילעטן, האָבן געמוזט אַ היים גיין מיט חרפה און אויפרעגונג.

מיר האָבן נישט אָפגעשטעלט אונדזער אַרבעט צוליב דעם מיאוסן סקאַנדאַל. מיט התמדה האָבן די חברים פון בלענדאָווער דראַמאַטישן קרייז רעפּעטירט פאַרשיידענע סקעטשן און דראַמאַטישע פאַרשטעלונגען אונטער דער רעזשי פון טאַלאַנטפולן ארטיסט פון „ארט" אין לאָדזש — שלום שאָפּירא, וואָס האָט אויך רעזשיסירט דעם מאָגעלניצער דראַמאַטישן קרייז אונדזערע פאַרשטעלונגען האָבן געהאָט גרויס דער־פאָלג און די הכנסות זיינען געווען צופרידנשטעלנדע.

אין דראַמאַטישן קרייז האָבן זיך באַטייליקט פאָל־גנע חברים: פישל ווילנער, שמואל יעקב (יאַנקעל) בעלזבערג ז״ל, בלומע רייזל — שאַץ־גרינשפּעקט, פריי־דע (עליזה) דאָווידאָוויטש־ראָט און אַנדערע.

כדי אריינצוציען סימפּאַטיקער אויך פון די בעלי־בתישע קרייזן האָבן מיר געשאָפן אַ ליי־שפאָר־קאָסע פון אייגענעם קאַפּיטאַל, אריינגעטראָגן דורך די גרינ־דער, די חברים: יחיאל דאָווידאָוויטש ז״ל, פישל ווינ־נער און אלימלך אַספּערשטיין. די קאַסע האָט אויסגע־פירט איר אַרבעט מיט איבערגעבנקייט פאַר די ברייטע מאַסן, האָט אריינגעברענגט אין אונדזערע ריען מענטשן פון קרייזן וואָס זענען פריער געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון די קעגנער. כדאי צו באַצייכענען דאָס צו־שטיין צו אונדזער קאַסע פון דעם שטאַטישן דאזאר און פרומן ייד — ר׳ יעקל זאגלינאָוויטש ז״ל, וואָס האָט אונדז פאַרשטאַנען און געגעבן אַ הכשר פאַר אנדערע פרומע יידן אָנטייל צו נעמען אין אונדזער ארבעט.

אַ פרווו צו פירן אַ פאָלקס־שול נאָר פאַר יידישע קינדער אין דער פוילישער שפראַך, לויט דעם אַנגע־נומענעם רעגלאַמענט פון דער אָפּיציעלער רעגירונגס־

זיצן אין דער צווייטער ריי, פון רעכטס: שלום שפּירא, פאַרזיצער פון סקויט אין מאָגעלניצע; גראָדשענסקי ז״ל, מיטגליד פון שולקולט צ״ק אין פוילן; גרוניא בערקאָוויטש די לערערין (איצט אין ישראל); אַרטיקע חברים פון דער שול־פאַרוואַלטונג, שילער און שילערינס.

שולע, אונטער דער לייטונג פון אויבן דערמאַנטן אַנטי־סעמיטישן דירעקטאָר, סאר, אין דער אויספירונג פון דער יידישער לערערין רוזשע דיסקאַנט — האָט זיך נישט איינגעגעבן. נאָך צוויי אָדער דריי יאָר עקזיסטענץ האָט זי זיך געשלאָסן.

דער קאָמיטעט פון אונדזער אַרגאַניזאַציע פועלי־ציון (צ.ס.) האָט באַשלאָסן גרינדן אַ יידישע פאָלקס־שולע, וואָס זאָל דערציען די קינדער אין ציוניסטישן גייסט. די שולע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1930. די לערערין איז געווען לאה בערקאָוויטש. די לערן־שפּראַך איז געווען יידיש און מ׳האָט אויך אָפּגעגעבן עטלעכע שעה פאַר העברעיש.

די שולע איז געווען אַ פיליע פון יידישן שול־קולט אין פוילן, וואָס איז געווען אונטער דער אָנפי־רונג פון פּועלי־ציון (צ.ס.) אין פוילן.

דער חבר ש. גראָדזענסקי איז געווען דער אויפזעער פון די שולן און ער האָט אונדז אָפט באַזוכט און אויס־געדריקט צופרידנקייט צוליבן דערפאָלג פון די תלמי־דים אין זייער לערע.

אויפן בילד זעען מיר די תלמידים, די לערערין גרוניה בערקאָוויטש (איצט אין ישראל) און דעם ח׳ ש. גראָדזענסקי ז״ל, וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען אַן אַקטיוור טוער אינעם חיפהער אַרבעטער־ראַט און נפטר געוואָרן מיט איניקע יאָר צוריק.

יידן אין בלענדאוו

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, דעם 1טן אויגוסט 1939, זענען געווען 200 יידישע פאַמי־ליעס (לויט חיהלע האַמער — 240 פאַמיליעס).

די בלענדאָווער יידישע קהילה איז געווען באַגרע־נעצט אין אירע קאָמפּעטענצן אין אייניער פון די וויכטיקסטע פונקציעס — קבורה פון בלענדאָווער נפט־רים אויפן אָרט, ביזן יאָר 1917. ביז דאַן האָט מען גע־פירט די מתים פון בלענדאָוו אויפן מאָגעלניצער בית־עלמין. דער ערשטער גבאי פון דער חברה איז געווען ר׳ יעקל בעקער. די „מאַפּע״ פון בית־הקברות האָט גע־צייכנט ר׳ מענדל שערמאַן. די אַנדערע גבאים זענען געווען: יאָסעלע בעלזבערג, אברהם קליינבערג און יחיאל צימערמאַן.

בתי תפילה

אַ געמויערטע שול. דאָ האָט מען געדאַווענט נאָר שבת און יום־טוב. אַ בית־המדרש אויף דער נייער־וועלט־גאַס. אַ חוץ דאַווענען האָבן דאָ געלערנט בעלי־בתים אין די אָוונטן און בית־המדרש בחורים אַ גאַנצן טאָג. די בחורים וואָס — די גרופּע בלענדאָווער אַקטיוויסטן חברים פון דער לאַנדסמאַנשאַפט — געדענקען, זענען געווען: מענדל שאַץ, אַ חבר אין אַ מושב — כפר פינס אין ישראל, יעקב גרינבוים, יהושע ראָקיטאָוויטש און שמואל באָמבאַרד, הי״ד (דער לעצטער האָט געהאָט אַ ברודער — ישראל שלום באָמבאַרד ז״ל, נפטר געוואָרן אין ישראל).

שטיבלעך: „חברה תהילים״, האָט זיך געפונען ביי ר׳ יצחק אייזיק בעקער, שוועסטער פון שמואל יעקב בעלזבערג ז״ל. דאָרט האָט מען געדאַווענט און געזאָגט תהילים.

אַ צווייט שטיבל פון פאָריסאָווער חסידים, אין אייניעם פון די צימערן פון דעם גבאי ר׳ יחיאל משה אָרנשטיינס ווינונג. דאָרט האָט מען געדאַווענט נאָר שבת און יום־טוב.

ביי יחזקאל שניידער איז געווען אַ „חברה תנ״ך״, וווּ מ׳האָט געלערנט תנ״ך.

רבנים און רבנים

דער באָרימטסטער פון זיי איז געווען דער רבי ר׳ יעקב יצחק, זון פון מאָגעלניצער „שרף״ — ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל. געקרוינט געוואָרן אַלס רב און רבי אין יאָר תר״ט — 1849. ווי זיין פאָטער, אַזוי ר׳ יעקב יצחק, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין „ברען״ אין דאַווענען. געקומען צו אים אַ סך חסידים. נפטר גע־וואָרן אין וואַרשע, כ״ד סיון תרמ״ב — 1882. נאָך אים איז געקרוינט געוואָרן אַלס רב און רבי זיין זון, ר׳ יוסף מענדל שאפירא. זיין טאָכטער רייזעלע, וואָס איז יונגער־הייט געוואָרן אַן אַלמנה, איז נאָך דער פטירה פון איר מאַן, אַריבער קיין מאָגעלניצע, אַריינגעגאַנגען ווינען אינעם הויז פון איר זיידן — דעם שרף, פאַרנומען אַ האַלב הויז. דאָרט איז געווען אַ שטיבל צום דאַווענען. און פון דאַן אַן געפון: דאָס הויז פון רייזעלען.

די יידישע קהילה אין מאָגעלניצע האָט זי אויסגע־האַלטן. געבענדיק איר די חזקה צו פאַרקויפן ליכט אויף שבת, הייוון צו די חלות און אַנדערע ענלעכע פרנסות.

ר׳ ישעיהו שפירא, זון פון ר׳ יעקב יצחק, געווען רבי און רב אין בלענדאָוו. אַריבער קיין לאָדזש, ווו ער איז געווען רבי. דאָרט נפטר געוואָרן כ״ט אָדר תרע״ז, 1917, און געקומען צו אייביקער רו אויפן לאָדזשער בית־הקברות.

ר׳ שלום מאיר יחיאל שאַפירא, זון פון ר׳ יוסף מענדלען, געווען רבי אין בלענדאָוו. נאָכער אין טאר־טשין און אין וואַרשע. נפטר געוואָרן אין יאָר 1907.

דער לעצטער רב אין בלענדאָוו, ר׳ ישראל ברוך שפירא, איז געווען ר׳ שלום מאיר יחיאלס איידעם. פאַרשיקט געוואָרן אינעם וואַרשעווער געטאָ און פון דאָרט אין די טויט־לאַגערן צוזאַמען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע. הי״ד.

שוחטים־חזנים

יהושע ברוך שוחט (צוגעלערנט אַ פאָר דערוואַקסענע בחורים שעורים פון גמרא), טוביה פרייליך — טעוועל שוחט. אַנדערע שוחטים (נישט קיין חזנים); מרדכי מענדל, בעריש און אברהם שוחט.

צווישן די צוויי שוחטים־חזנים: יהושע ברוך אין טעוולין איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקה, מ׳האָט געוואָלט פסלען יהושע ברוכן פון דער שחיטה צוליב זיין קורצ־זיכטיקייט. די מחלוקת האָט מיטגעריסן דעם עולם ביז שלעגעריי. צום סוף האָבן ביידע שוחטים געמוזט פאָר־לאָזן בלענדאָוו און אויף זייער ארט האָט מען אויפגע־נומען צוויי נייע שוחטים: אברהם אבא און בעריש־ן. אין בית־המדרש און אין שול האָבן געדאַוונט פאַרן עמוד בעלי־תפילות — בעלי־בתישע יידן.

דאָזאָרעס

איטשע דוד האַמער, שווער פון אברהם שפירא. נאָך אים — אברהם שפירא; וועלוול זאַגלינאָוויטש, נאָך אים — דער זון יעקל זאַגלינאָוויטש; יעקל אמבוס; יעקב (יעקעוו) בעקער; דוד האַמער; גדליהו מינסטער; לייבל שיפער.

מלמדים

דרדקי (פון אלף־בית ביז חומש־רש״י): ר׳ מענדל פעלדין, ר׳ יעקל גרינבוים. אַנדערע מלמדים: ר׳ דוד אָשר, ר׳ ירחמיאל זיידענוועבער, ר׳ העניך פעלדין.

רביצינס

געלערנט די מיידלעך „עברי־טייטש", דאָוונען, לייענען די „צאינה־וראינה" זאָגן תחינות אד״גל: גיטל די רביצין און שרה הינדע נאַגעל.

געוועז אַ מקווה און אַ באָד. דער בעדער, יחיאל פרידמאַן. פאַר די פרויען וואָס זענען געגאַנגען אין דער „מקווה־טהרה" זענען געוועז טיקערינס: צירל די טי־קערין, טאָבע די דיקע און חינקע דרייפוס.

די אויבנדערמאַנטע האָבן געהאַט אַ שייכות צו די „כלי־קודש" וואָס האָבן — פאַרשטייט זיך — געלעבט נאָר פון יידן. געווען אויך בעלי־מלאכות, וואָס האָבן פראָדוצירט פאַר אָרטיקע גויים און די אַרומיקע אין די דערפער, ווי אויך פאַר די שטאָטישע יידן: בעקער, בלעכער, בערשטן מאַכער, גלעזער, העפטערינס, ווועבער, אַ זייגער־מאַכער — חיים גוט־מאַן, זאַקן־מאַכער, סטאָליער, קאַמאַשן־מאַכער, קאַשע־מאַכער, קצבים, טאַנדעט־שניידער, שניידער פון באַ־שטעלונג, שניידער פאַר חתונה אויסשטייער. אַ פאָטאָ־

חזן און שוחט — ר׳ טוביה־טעוויל פרייליך און זיין פרוי אַלטע הי״ד.

גראַפיסט — יחיאל דאַוידאָוויטש ז״ל און אַנדערע פאַכן.

אַן אייל־פאַבריק געגרינדעט דורך שלום שאַץ. אין די לעצטע דרייסיקער יאָרן האָבן די בעלי־מלאכות נישט געקענט פאַרקויפן זייערע אויסאַרבעטונגען אויף די ירידים. די ענדעקישע כוליגאַנעס האָבן נישט צוגעלאָזן די פויערים קויפן ביי יידן. די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטעטל איז געווען אַ קריטישע. דער קאַמף פאַר עקזיסטענץ איז געווען אַ שווערער און ביטערער. יידן האָבן געוואָלט לעבן. מ׳האָט געזוכט פאַרשידענע מעגלעכקייטן צו באַשעפטיקן די יוגנט און אַלע, וואָס קענען עפעס פראָדוצירן און פאַרקויפן די סחורה אין וואַרשע, פון וואַנען זי איז עקספאָרטירט געווארן קיין אויסלאַנד.

די פוילישע אַנטיסעמיטישע רעגירונג, וואָס איז געווען פאַראינטערעסירט אין עקספאָרט האָט, בכן, נישט געשטערט די אַנטוויקלונג פון די פּראָדוקציעס. אַחוץ דעם זענען די אויסאַרבעטונגען געווען פאַרבונדן מיט קענטעניש, געניטקייט און פאַך־סודות, וועלכע די פוילישע קאָנקורענטן האָבן נישט געקענט זיך באַנוצן. האָט מען אויסגעפונען — בערעטן־אויסאַרבעטונג, וואָס איז געשיקט געווארן קיין פראַנקרייך.

דאָ ווילן מיר דערציילן וועגן אַן אָריגינעלער פראָדוקציע, איניצירט דורך ר׳ טוביה שאַץ, אייגנטימער פון אַ טיי הויז, אַ מענטש מיט אַ קאָפּ אויף ״איינפאַלן״ און גאָלדענע הענט.

דאַמען־היטן פון האָלץ

ר׳ טוביה האָט אויסגעפונען, אַז פון אָשיצע־האָלץ קען מען אויסשניידן ווייכע פּאַסן, וואָס מ׳האָט געדופן אין פויליש ״פשעטאָקעס״, אָדער ״סטרוזשקעס״, און פון זיי אויסאַרבעטן ווייכע דאַמען־היטן.

די ערשטע סחורה, וואָס ער האָט געברענגט קיין וואַרשע איז אויפגענומען געווארן זייער גערן. און די סוחרים האָבן באַשטעלט סחורה אין אַן אומבאַגרענעצטער צאָל. ר׳ טוביה האָט געגעבן די אַרבעט אין די שטיבער. אַפילו דעם רבס פרוי האָט געאַרבעט דערביי און גאַנץ שיין פאַרדינט. דער דאָזיקער מצב האָט אַנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט.

די גרינדער פון פועלי־ציון־צ.ס.

פריער, אין י. 1922 האָבן 15 חברים געגרינדעט אַ יידישע ביבליאָטעק, אין אַ ווינונג געדונגען ביי אַ פּאָליאַק וואָלאָדאַרטשיק (יידן האָבן נישט געוואָלט פאַרדינגען אַ צימער אויף אַזאַ אַפּיקורסישן אַנטשטאָלט). די ערשטע ביכער האָבן מיר באַקומען פונעם ציוניסטישן עסקן אין גרוייץ־גריצע, ישראליק קלעפפיש. הי״ד.

אין יאָר 1923 האָט דער ח׳ משה נאַגעל געגרינדעט די פועלי־ציון צ.ס. אָרגאַניזאַציע.

דער ערשטער צוזאַמענקום איז געווען אין דער ווינונג פון ח׳ משה לייב גרינשפּעקט. פון דער מאָגעל־ניצער פוע״צ־אָרגאַניזאַציע זענען געקומען צו דער גרינדונג די חברים: ישראל זאנדער. אַלס פראָגראַמרעפערענט. די אַנדערע רעפערענטן זענען געווען משה מרגלית, משה חיימאָוויטש, שמואל בעלזבערג און שלמה בעלזבערג ז״ל, וואָס פלעגן קומען רעפעריין פון צייט צו צייט.

באַלד זענען צוגעשטאַנען צו דער אָרגאַניזאַציע 30 חברים און חברטעס, וואָס האָבן געפירט אַן אַקטיוועט טעטיקייט אויף פאַרשידענע געביטן.

שפּעטער האָט מען איינגעלאַדן רעפערענטן פון וואַרשעווער צענטראַל־קאָמיטעט. אין יאָר 1930 האָט דער ״שול־קולט״ ביי דער פּאַרטיי געגרינדעט אַ יידישע שולע (וועגן איר פרטים אין אַן אַנדערער רשימה).

אין יאָר 1928 האָט אברהם שפּירא געגרינדעט די „אגודת ישראל״, צוזאַמען מיט אַ רעליגיעזע שולע פאַר יידישע מיידלעך „בית יעקב״. דאָס איז געווען אַ „חידוש״ ביי די אָרטאָדאָקסישע יידן, וואָס האָבן פריער געטענהט, אַז מ׳טאָר נישט לערנען קיין תורה די יידישע טעכטער.

רחל לערמאַן (דאַוויד‌אָוויטש)

זכרונות פון אונדזער היים אין בלענדאוו

אונדזערע עלטערן, די מוטער, שבע, דער פאָטער דוד, זענען געווען באַלעבאַטישע יידן אין שטעטל, גוטע מענטשן, וואָס מ׳האָט זיי געהאַלטן בכבוד.

מיין מוטער איז נפטר געוואָרן 10 יאָר פאַרן טאָטנס טויט. צו איר לויה זענען געקומען זייער פיל יידן , אַפילו קריסטן זענען געגאַנגען זי באַגלייטן אויף איר לעצטן וועג. אַלע האָבן דערמאָנט אירע אויפטוען און הילף פאַר אָרעמע, קראַנקע און שוואַכע, מיר האָבן דאָן, אַלס יונגע קינדער, ערשט פאַרשטאַנען די גרויסע אבידה, וואָס מיר און אויך אַנדערע מענטשן האָבן געפילט מיט איר פריצייטיקן אַוועקגיין פון דער וועלט. מען האָט זי קובר געווען אויפן בלענדאָווער בית־הקברות, וואָס האָט עקזיסטירט ערשטע עטלעכע יאָר.

אונדזער פאָטער האָט געלעבט אַלס אַלמן ביז צו זיין פטירה, נישט געוואָלט חתונה האָבן צו ליב אונדז, קינדער. ער איז געווען אַ טראַדיציאָנעלער ייד. דאָך איז אַ גרויסער מאָס ליבעראַל געשטימט. נישט געשטערט די קינדער צו לייענען ביכער. באַזוכן פאַרשטעלונגען און זיין אַקטיווע מיטגלידער אין דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פאַרטיי „פועלי־ציון־צ.ס.

ער איז געווען אַ ייד אַ משכיל. געקענט פֿערפעקט פויליש און רוסיש. זייענדיקער אַ זעלנער אין דער צאַרישער אַרמיי אין דער מלחמה מיט יאַפאַן אין די יאָרן 1903—1904 האָט ער פאַרנומען דעם אָמט פון סעקרעטאַר אין פאָלק. פונדעסטוועגן איז ער פאַרווונדעט געוואָרן אין דער האָנט. פיר פינגער זענען צוזאַמעמגעוואַקסן געוואָרן און ער האָט באַקומען דעם צונאָמען: דוד „פאַלוך״.

כ׳גלייב, אַז דער צוזאַמענטרעף מיט דער גרויסער וועלט, מחוץ בלענדאָוו, האָט פאַר אים געעפנט אַ בריי־טערן האָריזאָנט, ווי ס׳האָבן געהאָט די אָרטיקע יידן פון זיין דור.

אונדזער שטוב איז געווען אָפן פאַר געסט. פון גרי־צע פלעגן קומען קרובים: קלעפּפיש (ציוניסטישער עסקן) און אַנדערע פון פאַרשידענע מקומות.

ביי אונדז אין שטוב איז געשאָפן געוואָרן די שטאָ־טישע יידישע שפּאָר- און לייַ־קאָסע; דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פאַריין. די פאַרלעזונגען זענען פאַר־געקומען אין אונדזער זאַל און די רעפּערענטן פון וואַרשע זענען געבליבן נעכטיקן ביי אונדז. דאָ איז אויך געשאַפֿן געוואָרן די ערשטע יידישע שולע אין בלענדאָוו. דער ערשטער יידישער דאָקטאָר אין בלענ־דאָוו, ד״ר מאָשקאָוויטש פון וואַרשע, וואָס די שטאָ־טישע גמינע האָט אים נישט געוואָלט אויסהאַלטן — האָט אויך געווויינט ביי אונדז.

אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט געשאַפֿן אַ דראַמא־טישע סעקציע. זיי האָבן זייער שיין געשפּילט. געווען פאָפולער אין שטעטל. דער זאַל איז תמיד געווען אי־בערפולט, אַפילו קריסטן זענען געקומען זען די פאַר־שטעלונגען.

אין די ערשטע יאָרן פון דער וועלט־מלחמה, 1914—1918, זענען געקומען פון לאָדזש קיין בלענדאָוו צוויי ברידער, קוזינען פון מיין מוטער ע״ה — יעקב־מרדכי און דוד יוזעפאָוויטש. וואָרשיינלעך צוליב דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאָגע אין לאָדזש אין יענער צייט. זיי זענען געווען וועבער, וואָס האָבן געהאַט שיין פרנסה פאַר דער מלחמה. ווען די לאָדזשער פראָדוקציע האָט געהאַט אַ בריייטן אָפזאַץ־מאַרק אין גרויסן שטח פון רוסלאַנד. צוליב דער מלחמה איז לאָדזש אָפגעריסן געוואָרן פון דעם מאַרק. זענען זיי געקומען צייטווייליק איבערלעבן די שווערע צייט.

זיי זענען געווען חסידים פון דעמאָלטיקן בלענ־דאָווער רבין, וואָס איז אויך געווען דער אָרטיקער רב — ר׳ שלום מאיר־יחיאלס זצ״ל, אַן אָפשטאַמיקער פון ר׳ יעקעלע, דער זון פון אַלטן מאַגעלניצער רבין ר׳ חיים מאיר יחיאל זצ״ל.

יעקב־מרדכי יוזעפאָוויטש, אייניער פון די צוויי לאָדזשער ברידער איז קראַנק געוואָרן, געשטאָרבן, און געווען דער ערשטער ייד, וואָס איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן בלענדאָווער בית־עולם, ביז דאָן, — יאָר 1917 — האָט מען געפירט די בלענדאָווער יידישע מתים אויפן מאָגעלניצער בית־הקברות. לויטן יידישן מנהג האָט מען דעם מען דעם איין און אייניקן קבר געהיטן ביז מ׳האָט געבראַכט צו קבורה נאָך אַ בר־מינן.

דער גרעסטער טייל פון די בלענדאָווער יידן האָט זיך פאַרנומען מיט מסחר. זומער־צייט האָט מען גע־דונגען סעדער אין די גיטער פון די פריצים, אָדער ביי פויערים. קצבים זענען געווען עטלעכע; אייניקע פיש־סוחרים האָבן פאַרקויפט זייער סחורה, לעבעדיקע פיש,

פרייטיק אין שיסלען און באַליעס אין מאַרק, נישט ווייט פון אונדזער הויז, וואָס איז געווען אין צענטער פון דער שטאָט. צווישן יידישע בעקערס האָבן קאָנקורירט צווישן זיך וועגן די קונים. איינער האָט געהייסן נתן טאַשמע; דעם צווייטן האָט מען גערופן יעקעוו (יעקב) בעקער (דאָס איז געווען דער פאַמיליע־נאָמען און דאָס פאַך). דעם לעצטנס קינדער זענען געקומען קיין ארץ־ישראל. איינער פון זיי, יוסף ע״ה, איז נפטר געוואָרן מיט אַ פאָר יאָר צוריק אין ירושלים. דאָרט האָט מען אים קובר געווען.

דאָס שטעטעלע בלענדאָוו איז געווען אַ „גמינע״ (נישט קיין שטאָט), געהערט צום גריצער פאָוויאָט. ווען איך בין אָפגעפאָרן קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1932, איז נאָך אַפילו נישט געווען קיין עלעקטריש ליכט אין שטעטל. ס׳זענען געווען 3 פעלדשערס: אייַנער, ר׳ קאָפּל פעלדין (זיין זון, יהושע פעלדין, איז געוואָרן פעלדשער אין מאָגעלניצע); דער צווייטער.

די מצבה פון ר׳ דוד דאָוויאָוויטש ז״ל
שטייַען פון רעכטס: מרדכי שמש, שמעון לעסקי, יעקב אמבוס, — דאָזאָר פון דער בלענדאָווער קהלה, מרדכי בלעכער — דער קברן און יוסף גליימער.

אלימלך אספערשטיין, — פעלדשער, דענטיסט און „דאָקטאָר״ — אַ ציוניסט, געשטיצט מיט געלט און געשטימט פאַר ציוניסטן ביי פאַרשידענע וואלן. געהאָט אַ שיינע פאַמיליע: אַ פרוי, 3 טעכטער און אַ זון. געווען רייך, געבאָרגט גויים געלט אויף פראָצענט. געקניפט און געבונדן מיטן אָרטיקן ישוב. אַן איינגייַער ביי אונדז אין שטוב, זייער באַפריינדעט מיט אונדז אַלע מיין אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל איז אים אויסגעקומען אַ ביסל יוצא־דופנדיק: אַ בעל־בתיש מיידל פאָרט אַליין קיין ארץ־ישראל? טראָץ זיין צוגעבונדנקייט צו בלענדאָוו איז ער אַוועקגעפאָרן קיין קוטנע אַ קורצע צייט נאָך מיין עולה זיין קיין א״י. מיין ברודער, יחיאל ז״ל, און שוועסטער פריידע (עליזה), איצט אין ישראל, געקומען אין יאָר 1933, האָבן אים באַזוכט אין זיין ניי ווינאָרט. ער האָט זיך דאָרט אויך גוט איינגעאָרדנט ביז... ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און טעכטער אין די טויט־לאָגערן אין דער פינצטערער תקופה פון דער דייטשער אָקופאַציע. זיין זון אהרן איז געבליבן לעבן, אָבער זיך דערווייטערט פון יידן קומט נישט אין קאָנטאַקט מיט זיי. מיט אונדז — די שרייבערין פון די שורות, און מיינע ברידער און שוועסטער — איז ער יאָ געווען אין פאַרבינדונג אין די ערשטע יאָרן נאָך דער דייטשער קאַפּיטולאַציע. איצט איז ער לגמרי אַוועק פון יידישן לעבן.

דער דריטער פעלדשער, סמאָלאָרסקי, אַ פּאָליאַק. מ׳האָט אים געפונען אַ „שטיק יוד״. שבת פלעגט ער קומען צו אונדז עסן געפילטע פיש און קוגל...

די לעצטע יאָרן איז שוין אין בלענדאָוו געווען אַ דאָקטאָר, אַ פּאָליאַק. ס׳איז אויך געווען אַן אַפּטייק.

מיין פאָטער ע״ה, ווי געזאָגט, איז נפטר געוואָרן 10 יאָר נאָך מיין מוטערס טויט און נקבר געוואָרן אויפן בלענדאָווער בית־עולם. דאָרט האָבן מיר אויך איבערגעלאָזט דאָס קבר פון אונדזער עלטסטער שוועסטער, שרה־פערל ע״ה, וואָס איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרע״ח, 1918. איר מאַן מיט זייערע צוויי קינדער: יחיאל און טאָבטשע (זיי זענען שוין געווען פאַרהייראָט), געווויינט אין לאָדזש און פון דאָרט אַוועקגעשיקט געוואָרן אין טויט־לאָגער און אומגעקומען מיט זייערע מענער און קינדער.

דער אַלטער בלענדאָווער רב און רבי, ר׳ שלום מאיר יחיאלס־שפירא, וואָס האָט געהאַט אַ סך חסידים אין לאָדזש און אַנדערע שטעט, איז נפטר געוואָרן נאָך אַ שווערער קראַנקייט אין וואַרשע און דאָרט געקומען צו קבורה. די גאָס וווּ ער האָט געווויינט, פון וואַנען

די לוויה אי״ז אַרויסגעגאַנגען, איז געווען פול מיט באַגלייטער. אויפן בית־הקברות, באַלד נאָך דער קבורה, איז אויסגערופן געוואָרן דער איידעם ישראל־ברוך שפירא אַלס רב אין בלענדאָוו, און אַלס רבי האָט מען אויסגערופן דעם זון ר׳ יעקעלע.

דער רבי איז אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך די חסידים פון זיין פאָטער, וואָס האָבן פאָרגעזעצט זייער צוגעהעריקייט צו אים. אין עטלעכע יאָר אַרום האָט ר׳ יעקעלע זיך אַריבערגעצויגן קיין טאַרטשין, וווּ ער האָט געפֿראַווען רביסטווע. און דער איידעם האָט פאָרגעזעצט זיין רבנות אין בלענדאָוו. ער האָט געווינט מיט זיין פאַמיליע ביי אונדז אין הויז. מיר האָבן זיך גוט געהאַלטן. ער איז אומגעקומען אין די לאַגערן צוזאַמען מיט אַלע בלענדאָווער יידן. הי״ד.

דוד דאָווידאָוויטש ז״ל

שבע דאָווידאָוויטש ז״ל

הרב האחרון מבלנדוב
ר׳ ישראל ברוך שפירא הי״ד
דער לעצטער רב פון בלענדאָוו
ר׳ ישראל ברוך שפירא הי״ד

קבוץ הכשרה אויפן נאָמען פון הרב ראָזענהיים פון דער אגדות־ישראל אין בלענדאָוו

מאַקס (מרדכילע) פריילעך

ב ל ע נ ד א ו ו

פריילעכע זכרונות פון אונדזער שטעטל

ווילט זיך מיר מיין שטעטעלע ווען ס׳איז זען,
דאַרף דאָס ביי מיר לאַנג נישט געשען;
ס׳דאַרף נישט נעמען וואָכן, טעג —
אין איין מינוט בין איך אַריבער דעם וועג.

אָט בין איך אין די געסעלעך,
הינטער־געסעלעך
צעוואָרפן אומעטים —
דאָרט פונעם בית המדרש הערט מען יעדנס
שטים...

אָט שטיי איך ביים בית המדרש
ווי צו אַ חופה מען פירט,
הינטער לבנה־שיין חתן־כלה
זיבן מאָל אַרומגעפירט...

און דער שטומער מאיר, ביי יעדער חופה
מוז געבן זיין פייף,
ווערט פון שקצים און שיקסעס
צו דער חופה אַ גלייף...

עס פאַלט מיין בליק אויפן עמוד פון אַמאָל,
ווו כ׳האָב אונטערגעהאָלפן דאַוונענען
מיין טאַטן פאַר קהל.
געדענקט איר? געקומען איז אַ מאָלער —
אַ פרעמדער פון דער וועלט —
אויסגעמאַליעוועט דאָס בית־המדרש
אינגאַנצן אָן גאַלט.

אויסגעמאָלט פידלען, לייבן אויף די וועגט
כהנים וועז זיי דוכענען
ווי אַזוי זיי האַלטן די הענט.

מען האָט געזאָגט, אַז דער מאָלער איז פון די
לאַמעד־וואָוו
און קען בעסער לערנען פון אונדזער בלענדאָווער
רב...
האָט זיך אָנגעהויבן אין שטעטל אַ מורמלען און
זאָגן
און דער קינסטלער האָט נעבעד אין מיטן נאַכט
זיך געמוזט אַפטראָגן.

אין דער ערשטער ריי זיצנדיק דריטע פון לינקס: רעגינע, אַ טעכטעריל — מאַקס־מרדכילע פריילעך און פאַמיליע

די לאַנגע גאַס

די לאַנגע גאַס אין גאַנצן אָפּגעזונדערט,
דאָרט האָבן געווויינט גוים אַ פּאָר הונדערט,
נאָר איין ייד, דער הויכער חיים בער,
אים, צווישן זיי צו ווויינען, איז נישט געווען שווער...
ווייל אויך ער האָט די מלאכה געקענט,
ווען מ׳האָט נאָר געדאָרפן,

האָט ער געהאַט געזונטע הענט...
אָט לעבן דער קאַנצעלאַריע
שטייט די קאָזע אַליין
מען זעצט דאָרט אַריין
ווען אַ זינד מען טוט באַגיין.
די קאָזע איז אָבער אַזוי גרויס
אַז עס איז נישט דאָ ווו צו שטיין...

ניט ווייט פון דאָרט אַ הילצערנע בריק,
שפּאַצירן דאָרט פּאָרלעך
אויסצומיידן אייער בליק...
דאַרט פלעגט מען זיך געאָרמט פירן

ס׳זאָל הייסן, אָט גייט מען גלאַט־אַזוי שפּאַצירן...
דער שפּאַציר וואָלט דאָרט געווען גוט און געזונט,
ווען דער פּריץ פון הויף רייצט נישט אָן זיין הונט...
פּאַרקירעוועט מען זיך אין דער זייט — צום אַפּטייק,
שיינע פלעשעלעך דורך פענצטער, מיט פּיאַנאָ באַגלייט,
דאָס איז אפשר אין מיין שטעטל די איינציקע פּיאַנאָ געווען?

געהערט האָט מען איר — נאָר קיין ייד האָט איר נישט געזען...
אין דער אַפּטייק פלעגט פאַרבלאָנדזשען דער גלח...
וואָס ער האָט דאָרט געטאָן? ער איז אַ מלאך?
בייזע צינגער פלעגן עפּעס זאָגן,
אַז דער גלח טוט די אַפּטייקערין אויף די הענט טראָגן...
אויך פלעגט מען שפּאַצירן שבת צום מיל
אויסצונוצן געהיים דעם ליבעם געפיל.
אַז דאָרטן פלעגט זיין היימלעך, מעג איך אויסזאָגן,
אָבער קיינער איז פון דער היימלעכקייט נישט געבליבן טראָגן...

אין בית המדרש צווישן מנחה מעריב

געדענקט איר ווי אין בית המדרש
צווישן מנחה־מעריב, ווי אַן אמת׳ער יאַריד,
ווי אין אַ קעסל האָט דאָרטן געקאָכט, געזיד;
פּאָליטיק, האַנדל, וואָס נאָר אין דער וועלט —
וועד ס׳איז אָרעם, און וועד ס׳האָט געלט.
אין רעדלעך צעשטעלט, יעדער אַזוי מיט אַ שאַרפן מוח.
אַ מאָל גלאַט געשרייען און אַ מאָל קלעפּ אויך...
תמיד שבת נאָך דעם עסן
איז לייזער שוסטער דאָרט געזעסן
מיט זיינע בעל מלאכות ביים טיש אַרים
פון מדרש רבה געקלונגען האָט זיין שטים
נאָכן לערנען אַרומגערעדט דאָס באַלעבאַטישקייט פון שטאָט
אַז מען דאַרף פאַריכטן דעם קעסל פון באָד...
און אַ בעדל איז דאָס געווען — געוואַלד מיין נאָז,
דאָרטן האָט מיין מאַמע מיך געשיקט טובל׳ען אַ גלאָז...
און ווי געשמעקט ס׳האָט דאָרט דאַרף מען דאָך אייך נישט זאָגן
פוּנדעסטוועגן זענען יונגע ווייבלעך פון דעם געוואָרן טראָגן...

די משכילים

וועגן די משכילים פון מיין שטעטל
לאָזט זיך נישט שווייגן
אָבער אַלץ דערציילן טאָר מען נישט
זיי זענען דאָך אייגן...
אינעם בית המדרש פלעגן זיי לערנען
יעדער נאַכט פון דער וואָך
זייערע קלינגענדיקע נגונים הער איך נאָך!
אָבער אַ סך פלעגן זיך שאָקלען
און בלויז זינגען דעם גמרא ניגון
און אונטער די גמרא ליינען בריוולעך
וואָס פון שיינע מיידלעך געקריגן...

רייזעלע די גבאי׳טע

רייזעלע די גבאיטע זאָל זיין אַ מליץ יושר —
וועו געשטאָרבן איז אַן אָרעמאַן אָדער אַן עושר
פלעגט זי ברעכן הערצער דאָרט
און די ערשטע זיין אויפן גוטן אָרט.
פלעגט אַ שבת צי אַ יום טוב קומען
האָט זי מיט די ווייבער פון סידור געטאָן ברומען
און בעטן ביי גאָט
משיח זאָל שוין קומען.

צינעמען

געדענקט איר אויך, אַז יעדער אין שטעטל
האָט אַ צינאָמען געהאַט?
אפשר דערמאנען עטלעכע
וואָלט נישט געשאַט.
אייזיק פויקער
לייביש הויקער
יואל פּיאָטעק
מרדכי סמאָטעק
מענדעלע טריק
און משה ביק
לייביש בראַנץ
יחיאל טאַנץ
אברהם קוק
מענדל פלוג
האָסטו געוואָלט וועמען טוען צו׳להכעיס
און נישט אַרויסזאָגן, משה הערשל פישל נאכעס
האָט מען געקענט קלערן נעכטן און היינט
און נישט וויסן וועמען מען מיינט.

און צו די ליכטיקע שיינע בלאָטעס פון מיטן גאַס
האָט דען וועו פון אונדז געטראָגן אַ האַס?
נאָר אַ רעגן געשפּרונגען אויף די שטייגער,
געמוזט זיך היטן ס׳זאָל נישט אַקייגנקומען קיינער
וועו יאָ? איז האָפּ! אַריין אין דער בלאָטע
אויסגעשמירט די הויזן מיט די אטלעסענע קאַפאָטע.
אַמאָל בין איך צו פיס געלאָפן —
אין שטעטל ראווסקע ביאַלע
פאַר מיר אָדער פאַר מיין ברודער שאָנען אַ כלה.
נאָר אַז די כלה האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן מיט אירע שיינע אויגן
בין איך ווי אַ בליץ אַהיימגעפלויגן.

שבת אין שטעטל

און ווען דער ליבער שבת איז געקומען
האָט אַ פרייד מיין שטעטל אַרומגענומען
פרייטיק פרי, נאָך מיטאָג, ווען טאָג טוט נאָך זיין
רופט שוין הערשל זינדלס
אין שיל אריין!!!
פאַרהאַקט די געוועלבער, די שטעלעכלעך צענומען,

גיכער, גיכער דער שבת איז געקומען!
די טאַטעס אין דער מקוה אַריין, מיט די יונגלעך ביי זייט
די מאַמעס און די טעכטער האָבן אין איילעניש די שטוב צוגעגרייט

געריניקט די לאָמפן,
די סאדזעס פון די גלעזלעך געפוצט
אויסגעקערט די פּאָדלעגעס
מיט געלן זאַמד באַשפּריצט.

פון בית המדרש, דער טאַטע אַן אורח האָט געבראַכט,
און הויך אויפן קול קידוש געמאַכט.
אין שטעטל האָט זיך געהערט אַ זינגען און זאָגן
און די ריחות פון עסנווארג אין שטעטל זיך געטראָגן.

שבת נאָכן שלאָפן פאַרהערט די קינדער,
ווער געקענט האָט אַ ביסל
און ווער ס׳באַווייזט ווונדער.
און די מאַמעס ביים טייטש חומש
געלערנט, געזאָגט
אָדער סתם אַריינגעקוקט —
געווויינט און געקלאָגט...

ערשט שבת פאַרנאַכט, אונדזערע שיינע מיידלעך
שפּאַצירן אין פּריש־געוואַשענע קליידלעך.
שיין בעחנ׳ט, אָן פאַרב אויף די ליפּ
אַ פאַרטיכל פאַרבונדן, פון הינטן אַ קניפּ

אָבער מיינט נישט, אַז זיי זענען געווען אַזוי פאַרשלאָפן —
מיט אַ יינגל פאַרן צמענטארזש האָבן זיי בסוד זיך געטראָפן...
וואָס דאָרט האָט זיך געטאָן וויל איך נישט אויסזאָגן,
כ׳ווייל נישט איר זאָלט מיר אַ שנאה נאָכטראָגן...

באטשאלע פון דער גריצער גאַס

שוין באַלד פאַרגעסן באטשעלען מיט שמואל דוד'ן
פון דער גריצער גאַס,
פאַרטשעפן זיך מיט זייער משפּחה, איז נישט געווען קיין שפּאַס
האָט זיך ווער געוואָלט מאַכן פון זיי אַ ביסל גרעסער
האָט ער געקענט אַריינקריגן אין דער זייט אַ מעסער.

די בלענדאָווער פּאָסט

געדענקט ווער פון אייך די בלענדאָווער פּאָסט
אַן אָרדענונג איז דאָרט געווען, ווי ס׳האָט געדרשנ׳ט יאָהאַן מאָסט...
איז אַ בריוול פון אַמעריקע מיט אַ דאָלאַר געקומען,
האָט דער פּאָסט־טרעגער דעם בריוו געפּנט און דעם דאָלאַר צוגענומען
דערציילן דערוועגן נאטשאלסטווא
האָט אַ ייד נישט געטאָרט אַליין
ס׳וואָלט אים דערפאַר פאַרטריבן אויף הונדערט מיילן...
כ׳געדענק נאָך ווי היינט געלאָפן נאָך מאָגעלניצע
זיך קויפן אַ היטל
האָט מיין טאַטע מיטגעשיקט צום רבין ר׳ משה׳לע
אַ פּדיון מיט אַ קוויטל.
דער רבי האָט צוריקגעשיקט צום טאַטן אַ רפואה שלימה
ער זאָל אויף גלאַט כשר שעכטן אַ בהמה
(מיין טאַטע איז געווען אַ שוחט)
און ווער געדענקט נישט ווי יעדן טויטן
האָט מען קיין מאָגעלניצע געפירט
אַריינגעלייגט אין אַ פלאַכטע
מיט אַ וואָגן שטרוי באַצירט
און יחיאל גערנאט נאָכן וואָגן
מיט אַ פושקע האָט געקלאַפּט
צדקה תציל ממות
און צו גראָשענס אין די פושקע האָט אַריינגעלייגט יעדער נאש בראַט

---

* אַ באַווסטער אמעריקאַנער אַנאַרכיסט.

אַ שריפה אין שטעטל

געדענקט איר אין בלענדאָוו
איז מיטן נאַכט אַ שריפה ?
געלאָפן פון די בעטן ווי פֿאַר אַ מגיפה,
ווער מיט אַ קיבל און ווער מיט אַ שעפל
געוואַלט ! כ׳האָב איבערגעלאָזט צוויי זילבערנע לעפל !
די געוואַלדן, געשרייען עד לב השמים
געשראָקן צו גיין צום פייער מיטן ביסעלע מים...
און אַ מחלוקה פון שוחטים געדענקט איר אינעם שטעטל ?
איין צד, דעם צווייטן האָט נישט צוגעלאָזט צום ברעטל !
ווייל ביידע זענען אי שוחטים אי חזנים געווען
טאָ דערמאַנט זיך נאָר וואָס דאמאָלס איז געשען...
מען האָט זיך געשלאָגן אין בית המדרש
ווי גוים אויפן יאריד
איינער דעם צווייטן
האָט געצוואגן און געבריט.
צום באַדוירן זע איך מיין שטעטעלע בלויז אין געדאַנק
מיט אַלע אירע חסרונות טוט עס מיר באַנג
צוזאַמען מיט פון מיין פאָלק אַ דריטל
איז אונדזער ליב שטעטעלע אַ וועק
ווען־נאָר כ׳דערמאַן זיך
באַפאַלט מיך אַ שרעק.

תל־אביב, 17־טן יאַנואַר 1959. געשריבן און געלייענט אינם טאָג פון אַ אָפשידס־אָוונט לכבוד מיין אָפּפאָרן צומאָרגנס פון ישראל. איינגעאָרדענט דורך די לאַנדסמאַנשאַפט פון מאָגעלניצער בלענדאָווער און ביאלאָ־ראוסקער אין ישראל.

בלענדאָווער אין ישראל אויפן באַנקעט לכבוד דעם באַזוך פון מרדכי פרייליכס טעכטער. איינע זיצט אין דער ערשטער ריי (די צווייטע לינקס). די צווייטע שטייט אין דער דריטער ריי (די 5־טע לינקס).

נפתלי זגלינוביץ ז"ל

אפיזודות מחיי היהודים בבלנדוב

בהתחילי לכתוב שורות אלו, חלחלה וצמרמורת עוברים בגופי בהיזכרי בחיי הישוב היהודי בעיירתנו „בלנדוב" שנשמדה יחד עם כל ששת מיליוני היהודים, על ידי הנאצים ימח שמם. עשרים ושבע שנים עברו מאז. משימה קצת קשה היא לזכור פרטים ואפיזודות על העיירה, ואולם, תוך כתיבת הדברים אשתדל לציין במקסימום פרטים ואפיזודות. אבקש את סליחת הקוראים, באם אינני עקבי בקשר לזמנים, כי קשה לי הדבר לזכור כעת את כל אותם הדברים בדיוק לפי סדר הזמנים שקרו.

על חיי הכלכלה כתבו חברים אחרים. אכתוב איפוא, על החיים החברתיים והתרבותיים בעיירה תוססת זו.

רוב הזמן שאני זוכר לא היה קיים בית ספר יהודי, בשנות העשרים הוקם ביוזמתם של „מלך פעלדשער החובש" ויחיאל דוידוביץ ז"ל, בית ספר יהודי, ואולם לא החזיק מעמד זמן רב בגלל חוסר תקציב לקיומו. כשביה"ס נסגר, היו נערים ונערות שהצליחו להקלט בבית ספר נוצרי. רוב הילדים בעיירה למדו בחדר. אני, מאיר שץ, הבנים של אברהם שפירא יוסף גרינבום — למדנו בחדר אצל הרבי־המלמד דוד אשר.

זכורני שבזמן עליתי ארצה, בא רבי דוד אשר אל תחנת האוטובוס על יד משה חיימס־רוקוטוביץ, ואמר: „באתי על מנת להפרד מעל התלמיד שלי", ניגש אלי גם קאז'ק רושק להפרד ממני ואמר לי „טוב שהנכם עוזבים את העיירה".

בעיירה היתה קיימת קהילה, בראשה עמד ר' אברהם שפירא, הגר בירושלים. יהודי שנזקק לתעודת לידה בעזבו את „בלנדוב" פנה אליו ואל הרב, שהיו צריכים לתת את הסכמתם אל ראש המועצה. (גמינה), כדי לקבל הסכמה לכך והיו נאלצים לשלם את כל המס שחבו לקהילה (אטאט).

בשטח הפוליטי. התקיימה מפלגה אחת גדולה יחסית — והיא מפלגת פועלי ציון — צ. ס. הנוער שלה היה מסונף אליה, ונקרא הצופים (סקוט) דרור (פריי־

יושבים מימין: המחבר נפתלי זגלינוביץ ז"ל, לידו — אייזיק ומשה מוגלניצקי, יעקב שמואל — כולם מביאלא ראווסקא. התמונה משמאל נעשה אלטמן, הקוזינה של המחבר.

הייט). עוד מפלגות מאורגנות כמעט שלא היו קיימות, פרט לבודדים: אחד או שני קומוניסטים. בתקופה יותר מאוחרת עזבו כמה חברים את המפלגה ויסדו מפלגה רביזיוניסטית. היוזמים לאותה מפלגה היו: מנדל בקר, פסח רוקיטוביץ, מנדל טשמה ועוד.

המפלגה שלנו „פועצ־צס" התלבטה מידי פעם בפעם בשכירת דירה שתשמש כמועדון לנוער ולמפלגה. זכרוני, כי בפעם הראשונה שרציתי לבקר במועדון (פאריין) הייתי נער בן 14 שנה. אֶחי: מאיר ואנשל ואחותי מיכל לא הסכימו שאבוא למועדון, בפרט, בליל שבת וביום שבת, כדי שלא אראה כיצד מחללים את השבת ואספר לאבי על כך. אולם, בגיל 15־16, החילותי לבקר במועדון. זכורים לי הדירות בהן התאכסן המועדון: אצל יוסקה, אצל לייביש בלזברג, (בחצר) אצל שמואל דוד ברח' גרויצקי ובסוף אצל בלומה־רייזל גרינשפקט, לאחר ש־בעלה עלה ארצה.

לאחר זמן מה נכנסתי לארגון „צופים" שהוקם ביוזמתו של שלום שפירא בנו של הרבי, רב משה'לה — ממוגלניצה, יותר מאוחר נכנסתי לדרור (פרייהייט). בשנת 1932 יצאתי לקורס בעיירה פיאסצנה, על יד וארשה. המדריך היה זאב שרף, כעת שר בישראל. לאחר הקורס הדרכתי תנועת הצופים בעיירתנו „בלנדוב". עיקר פעו־לתנו התבססה על שיחה, קריאה וכתיבה בצוותא וגם יציאה בשורות ובשירה לתרגילי סדר. הגויים היו צוחקים ומלגלגים לנו, בראותם אותנו. ברם, אנו לא הגבנו על כך. היינו קובעים פגישות עם החברים לתנועה ממוגלניצה, הפגישות היו מתקיימות בשבת אחרי הצהריים, באמצע הדרך בין בלנדוב ומוגלניצה, בחורשה (ביאליאן). פעולותינו התבטאו: ברקודים, קריאה ובויכוחים על נושאים שונים. זכורה לי אפיזודה על בקורו של החבר ישראל זונדר ממוגלניצה שבא מארץ־ישראל. באותו יום, יום שישי, באו אלי לפנות ערב בזמן הדלקת הנרות, שני חברים ממוגלניצה להזמין אותנו למסיבה בערב שנערכה לכבוד החבר זונדר. לאחר ארוחת הערב התארגנו ויצאנו ברגל למוגלניצה. חזרנו בחצות לילה, כמובן שאבי לא עבר על כך בשתיקה, ברם, קבלתי את הנזיפה ללא התרגשות, באשר ידעתי שמטרתנו תושג תוך קשיים והתנגדות.

באחד במאי היינו יוצאים לגריצה להפגין בחג הפועלים יחד עם חברינו מפועלי־ציון — צ"ס במקום. היציאה היתה בעגלות רתומות לסוסים, זכורה לי התנגשות עם קומוניסטים אחרי המפגן, בנסיעה בחזרה הביתה — אנחנו והנוער ממוגלניצה.

האנטישמיות היתה קיימת ומורגשת כל הזמן. אולם

בקורס הצופים שליד תנועת „דרור—פרייהייט" בפיאסטשנא, בשנת 1932
בשורה הראשונה מלמעלה עומדים הרביעי משמאל — המדריך זאב שרף, כעת שר השיכון במדינת ישראל. בשורה השלישית משמאל — חנה־ברכה טרוקס, טובה, אליעזר גרוסמן, יעקב פייפר — כולם ממוגלניצה. בשורה השניה — מחבר הרשימה.

השלישית מימין, האוחזת בשלט — ייטקה שרמן־כספי, כעת בישראל.

הדבר ניכר ביתר שאת אחרי מות פילסודסקי. האנדקים החלו להשתולל ונשלחו מוארשה לעיירות הקטנות לארגן בויקוטים נגד היהודים. אנחנו הנוער היינו צריכים לעמוד בפרץ כל אותו הזמן. למחרת מות פילסודסקי, עמדתי בפתח ביתנו ברחוב גרויצקה, על המדרגות עבר יאנק סנופק נגר פולני שגר ברח׳ גרויצקה ואמר לי: „כעת הגיע סופכם, או, לארץ ישראל (פלסטינה) או שנשמיד אותכם". בימי חייו של פילודסקי, האנטישמיות נבלמה קצת, אבל אחרי מותו היא הורגשה יותר והתפשטה בכל פולין. בפרט בתקופה בה עלה היטלר לשלטון. אנו בני־נוער, ראינו שהאנטישמיות לובשת צורה חריפה מאוד, התחלנו בחיפוש דרך להגשמת מטרתנו. החילונו לארגן את תנועת החלוץ בעירנו, על מנת, לצאת להכשרה ולעלות ארצה. כדי להוות גרעין ולצאת להכשרה, היינו זקוקים לפחות ל־10 חברים. אני וייטקה שרמן (כספי*) חפשנו דרך כיצד להקים גרעין של עשרה חברים. החלטנו לשלם מיסים עבור 10 חברים למרכז „החלוץ" בוורשה, על מנת, שנהווה „גרעין" ונוכל לצאת להכשרה. ייטקה הייתה הראשונה שיצאה להכשרה. לאחריה אני, לייב שרגר, יצחק בלזברג ועוד חברים. התנאים בהכשרה היו קשים מאוד ואני, ייטקה, יצחק בלזברג (שנמצא עתה בקנדה) החזקנו מעמד, יתר החברים לא יכלו להחזיק מעמד וחזרו הביתה, — לאחר מכן הושמדו. יותר מאוחר, יצא להכשרה יעקב כץ לקיבוץ בנדין, החזיק מעמד ואושר כמתאים לעליה ונשאר בבנדין.

לפי הכתוב בספר „מרד גיטו ווארשה" הוא נשאר בקיבוץ, עבד בעיר כדי להרוויח כסף להוצאות העליה. בינתיים, פרצה המלחמה והוא לקח חלק במרד גיטו ווארשה, וכשהצליח לצאת מהגיטו הצטרף לפלוגת פרטיזנים ונהרג בקרב ביערות הרובישוב.

בעלותי ארצה התחלתי בפעולה להעלאת אחי אנשל ארצה, כי הוא לא יכול לעלות מסיבת בריאות והייתי צריך לשלוח לו דרישה. פעלתי בכיוון זה ואולם לא הצלחתי בכך בגלל פרוץ המלחמה. שלושה חדשים לפני פרוץ המלחמה קבלתי אזרחות ארץ־ישראלית מהממשלה המנדטורית, רציתי לסדר עם חבר מהארץ „עסקה" שתביא לעליית שתי בחורות: אני אביא את אחותו והוא את אחותי יוכבד ולא הצלחנו לבצע את הדבר שוב בגלל פרוץ המלחמה. עד עצם היום הזה יש לי מוסר כליות מאי הצלחתי להעלותם ארצה. אחי דוד נרשם לעליה ב׳ יחד עם אבא שלמברג הנמצא בחיפה. אחי שאל אותי במכתב, אם אני ממליץ כי יעשה צעד מסוכן זה, עניתי לו: „על דברים כאלה לא שואלים כי אם מבצעים. חושבני כי הייתי צריך לכתוב לו, שיעשה אותו צעד בלי שאלות, לאחר תשובתי לקח דוד את הכסף בחזרה נשאר ונספה, ואילו אבא שלמברג לא לקח הכסף בחזרה, סיכן עצמו — האוניה נתפסה בלב ים, ברם בסופו של דבר הצליח להגיע ארצה.

הרבה יהודים ממוגלניצה, בלנדוב, וביאלה־רבסקה

* שם הוא נכלל בין שלשת חברי ה„פרייהייט" ממוגלניצה שלחמו ונפלו בקרב במרד גיטו ווארשה.

יכלו להנצל מההשמדה אילו היו עושים את חשבון הנפש, אבל האסון קרה ואי אפשר לתקנו.

אנו חייבים להמשיך את השלשלת לדורות הבאים ולא לשכוח, לא לתת אפשרות כי תשתלט עלינו השכחה על כל הקורות אותנו. בספר זה יקראו ילדינו ובני ילדינו על מה שקרה עם עמנו, קרובינו ומשפחותינו בעיירתנו מוגלניצה — בלנדוב — ביאלה ראַווסקא — ובכל הישובים היהודים בפולין.

זכר לחברי היקרים בתנועת פוע"צ — צ"ס ובהכשרה לארץ־ישראל

היו אלה חברי אשר יחד גדלנו והתחנכנו. היו לנו שאיפות ומטרות משותפות והמטרה הכי חשובה, לעלות ארצה ישראל. אבל הגורל המר עשה לאל את כל השאיפות שלהם וקרה מה שקרה. זכורני הימים עת נתקבלנו יחד בתור חברים „בפרייהייט" הנוער של פועלי ציון, היתה זו שמחה משותפת לנו, שנוכל יחד להגשים את שאיפותנו להיות הנושאים בעול בעתיד של המפלגה, ובעיקר, על ידי זה להגיע למטרה הנכספת. והחברים הנ"ל באמת פעלו בכל מרצם עד כמה שניתן היה לפעול, אבל ראינו שבמסגרת „הפרייהייט" לא נגיע למטרה אז יכדנו את סניף החלוץ בעירתנו וגם פה החברים האלה לקחו חלק פעיל חלק מהם יצא להכשרה (פה עלי לציין שכמה אנשים מעיירתנו ניצלו במקום מהאסון הגדול שקרה לכל אחינו הודות לסניף החלוץ ונמצאים אתנו בארץ.) לא קל היה לנו, להתגבר על התנגדות הורינו, לאפשר יציאת בניהם ובנותיהם להכשרה. לרוב החברים שהזכרתי לעיל לא נשאר אף איש מכל משפחותיהם ואני רואה זאת לחובה להנציח את שמם בתוך הספר הזכרון. ברצוני להעלות בזה פרט חשוב מחיים הכלכליים של עיירתנו. כידוע לרבים היתה זו עיירה קטנה של כ־200 משפחות יהודיות, בזמן יציאתי משם, חלק מהם חנונים וחלק בעלי מלאכה. בהתגבר האנטישמיות והרעת המצב של חלק גדול מתושבי העירה מבחינה כלכלית. לקחו על עצמם הבחורים אשר פעלו בשטח המפלגה גם תפקיד כלכלי. התחילו לארגן קבוצות ולהקים את בתי המלאכה לעשית כובעים — „ברטים" וגם בשטח זה עשו גדולות. אפשר לומר, כי חיי העירה התאוששו. כמעט לא היה בית שלא עבדו בעבודה זו והעיריה והיהודים התפרנסו בכבוד מעבודה זו. בארגון העבודה, לקח חלק פעיל עוד חבר יקר מאד שהוא עזב את העירה ב־1935 ועבר לורשה, זה חברנו נפתלי דורן ז"ל. כאמור פעלו חברים אלה הרבה אבל המזל התאכזר להם ולא הצליחו להגשים את חלומם לעלות ולחיות אתנו בארץ, ונספו יחד עם ששת מליוני אחינו ואחיותינו, יהי זכרם ברוך לעד.

מסיבת פרידה לייטקה שרמן־כספי ליציאתה להכשרה לפלוגת הכשרה של קבוץ קלוסבה, בכפר ליד העיר סטולין, בשנת 1932. בשורה השניה יושבים: השני מימין יוסף בקר ז"ל, יבל"א אשתו ברכה וייטקה שרמן־כספי.

אסיים הכתוב ואקדישו לזכר בני משפחתי שנספו:
אחי הרשל נולד ב־1905
אחי אנשל נולד ב־1907
אחי מאיר נולד ב־1910
אחותי מיכל נולדה ב־1912
אחי דוד נולד ב־1916
אחותי יוכבד נולדה ב־1919
דודתי אסתר דבורה אלטמן
בת דודתי נשה אלטמן
בת דודתי שינדיל ובעלה אביגדור
וכל קרובי, ידידי וחברי זכרונם לברכה.

זכר לחברים שנספו:

גריבום יחיאל רוק.
אריה שרגר רוק
זאב גלימר נשוי
אריה פלדמן רוק
שלמה בלזברג רוק
נפתלי דורן נשוי
עקיבא גרינבום נשוי
שלום שץ
הדודה שרקה. שמות הילדים: יעקב, עזריאל, מאטיל, אלימלך ומלכה.
עזריאל שץ. שמות הילדים: דודה שרה, בן־ציון, שפרה, אברהם יוסף, רבקה, לאה.

1. שכנים:

אנשל רוקוטוביץ אשתו רחל.
הילדים: דינה, פסח.
יעקב אמבוס, אשתו צפורה.
הילדה פרידה. כל אלה גרו בבלנדוב.

הערת העורך:

מחבר הרשימה הזו השתוקק מאד לראותה בספרנו המודפס, ולא זכה לכך. נפטר בדמי ימיו אחרי מחלה ממארת, ביום י״ד אייר תש״ל 20.5.70 והוטמן במקום מגוריו בירושלים. תהא הרשימה קודש גם לזכרו —

מאיר שץ

בלענדאוו - עיירתי

קשה מלאכת הכתיבה על מי שאינו ברוך בכשרון התאור. שבעתיים קשה לכתוב זכרונות על העבר שסופו כה טרגי, שאין לו אח ודוגמה בכל הדורות של קיום עם ישראל. לצערנו הרב, נשארנו מעטים מאד מעיירתנו. ובזה שנכתוב בספר זה, על היקרים והחביבים שהושמדו על ידי הנאצים ועוזריהם ימח שמם, נציב להם יד ושם לדורות הבאים. הרי ילדינו כאן בארץ אינם יודעים, שעוד בהיות הוריהם ילדים, כבר פעלו רבות למען ארץ ישראל. ועיירתנו לקחה חלק פעיל בעבודת קודש זו — למענם אנסה לתאר במקצת את החיים בעיירה זו באותם הימים. לא בדרך המלך אפשר היה להגיע לעיירה, כי לא היו דרכים סלולות ותחבורה מסודרת וקבועה לא היתה ואם בא מישהו ברכבת הקטנה, נאלץ לכתת רגליו כ־7 קילומטר ברגל עד העיר. כי התחנה נבנתה במרחק רב מהעיירה. דומני שהאוטובוס הראשון שה־ עיירה זכתה לראות הגיע בשנת 1932. החלוץ לשיפור התחבורה היה מר נחמיה שרגר ז״ל, יהודי בעל יזמה גדולה ובכדי לא להרגיז את הגויים, על שיהודי מעיז לעשות מהפכה בתנאי התחבורה לקח לו שותף נוצרי. וכך נעשה הקשר עם וארשה יותר קל. בלנדוב שוכנת כ־60 קילומטר מוארשה עיר הבירה. ברם מעטים מאוד ידעו על קיומה. על המפה לא הופיעה, ואם רצו להגיד למישהו, מאין מוצאנו, צריך היה לצרף אליה את גרויץ, או מוגלניצה. היינו: בלנדוב הסמוכה לערים הנ״ל שהן לעומתה ערים גדולות. האוכלוסיה היהודית מנתה כ־200 משפחות בין 350 משפחות נוצריות, ביניהן מספר מסוים של גרמנים (פאלקס דויטשן). תעסוקתם של היהודים היתה כבכל העיירות בפולין. חנוונים, סוחרי תבואה, בעלי מלאכה שונים. כגון: חייטים, סנדלרים, רצענים, בעיקר עסקו יהודי בלנדוב במסחר של פרי עץ למיניהם שסיפקו לוארשה.

היהודים הקימו תעשיה זעירה בעיר, זכורני, בהיותי נער יסדו אבי ורב העיר ז״ל מפעל לעיבוד תבניות לכובעי נשים. הרב השקיע הכסף ואבי ניהל

המפעל. החומר הגלמי היה — עץ. אבי נסע ליערות לקנות העצים, אחרי העיבוד סיפקנו את התוצרת לתעשית הכובעים בוארשה ורובו של הנוער עסק בעבודה זו וכך עזרו בהרבה לכלכלת האוכלוסיה.

אחרי תקופה של 10 שנים בערך נפסקה העבודה בתעשיה זו, והחומר נשאר מונח „כאבן שאין לה הופכין" וזאת — לרגל שינוי ב„מודה" (האופנה) הנשים לא חבשו יותר כובעי משי ולא נזדקקו לתבניות הללו. השפל הכלכלי עקב החסרון בעבודה הזאת, נמשך כמה שנים. בעלי יזמה תרו, חפשו, התעניינו והשתדלו לתקן את המצב הכלכלי של יהודי העיירה. קרה נס וכמה יהודים התאגדו והקימו תעשיה זעירה אחרת — ייצור באֶראֶטים. הביאו מכונות (דומות למכונות שמייצרים גרבים) וייבאו מחוץ־לארץ את החומר הגלמי — צמר. הנוער ברובו התחיל לעבוד באינטנסיביות גדולה מאוד בעבודה החדשה וזה עודד מחדש הכלכלה בעיירה.

אמרתי בתחילת דברי, שרובה של האוכלוסיה היהודית בבלנדוב — בעיקר הנוער — היה ציוני ולקח חלק בפעולות למען ארץ ישראל. אזכיר רק אחדות מהן: אסוף כספים למען קרן הקימת, הקרן למען א"י העובדת ועוד. הקופסה הכחולה היתה כמעט בכל בית והאמהות ידעו שהמצווה הזאת שייכת להן. לפני הדלקת נרות השבת שלשלו כמה מטבעות לכל קופסה. כן עסקנו במכירת שקלים. בפרוס קונגרס ציוני, העיירה היתה כמרקחה. העם היהודי בגולה היה מבורך בשפע מפלגות. ובזמן הקונגרס פעילותן היתה גדולה, בין כל המפלגות.

זכורני הימים של הקונגרסים שהיו לנו (ובעיקר אני מעיד עלי): כימי חג. כל בוקר רצנו לדואר לקבל את העתון. לקרוא את הנאומים שהושמעו בבאזל, בציריך, או, בכל מקום אחר בו התקיים הקונגרס. היינו מלאי הערצה לעומדים בראש התנועה. תיארתי לי אותם בדמות הנביאים בדברם לפני העם. בהעלותי את הזכרונות האלה מנסה אני להשוות יחסינו למנהיגי העם אז — ליחס הנוער והמבוגרים בארץ אל ראשי התנועה. אחרי הקמת המדינה התקיימו כמה קונגרסים ציוניים בירושלים וראיתי את האדישות הגדולה ששררה סביבם. הנוער — בכלל — לא התענין בהם, והמבוגרים — אם כבר הלכו לישיבה איזו שהיא — לא יחסו ערך רב לכל הבעיות שהובאו לדיון. כנראה, פג הענין בנאומים ובהתנצחות בין המפלגות בתוך התנועה הציונית.

כאמור, כבר אז בגולה היו כמה מפלגות גם בעיירתנו התקיימו: פועלי ציון ימין, רביזיוניסטים, „בונד", אגודת ישראל ועוד. הגדולה ביניהן היתה — פועלי ציון ימין עם הנוער שלה; „פרייהייט" ו„סקויט" (צופים) בשטח זה היתה לנו מלחמה גדולה עם הורינו. עם כל היחס החיובי שלהם לארץ ישראל, התנגדותם לבקורים ב„פאַריין" היתה חריפה מאוד, וזאת משום החילוניות שבתנועות אלו. ההורים טענו, שאפשר לפעול למען ארץ ישראל בדרכים אחרות כגון: תפילות וצדקה לקופסת רבי מאיר בעל־הנס, ולא להתאסף בנים עם בנות יחד ולרקוד וכו'". למען האמת יש לומר, שההורים שלנו היו אדוקים אמיתיים והתנגדותם נבעה אך ורק מהדתיות היתרה. אגודת ישראל בפולין התנגדה מאד בימים ההם לתנועה הציונית. לולא התנגדותם, היו עולים אז הרבה יהודים ומפחיתים את ממדי החורבן. ראש מתנגדנו בעיירתנו, היה מר אברהם שפירא, שיזכה לחיים ארוכים. הלה היה ראש הקהילה והיתה לו השפעה גדולה על הורינו. את התנגדותו נימק בכך, שאנו הצעירים בפעולותינו השונות מחללים את השבת יוצאים לתרבות רעה והם הפריעו לנו בהרבה. אנו הצעירים לא טמנו ידינו בצלחת, השבנו מלחמה שערה. הסכסוכים הגיעו אפילו לערכאות (— בתי הדין —). כידוע, נקטה „אגודת ישראל" ובראשם הרבי מגור עמדה חיובית לעליה לארץ־ישראל, בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה ור' אברהם עלה ארצה. כשאני נפגש כעת עם מר אברהם שפירא, שהוא תושב ירושלמי עם כל בני משפחתו — הענפה בלי ע"ה והנגו מזכירים אותם הימים, ברוח טובה, ולא יכולים, אלא להגיד — אמנם היו ימים חמים. חבל שכך התנהגו שני הצדדים, הרי כולם רצו את טובת ארץ ישראל אלא הגישה היתה שונה. אחרי הכל, מר שפירא עוד טוען, שהאשמים היינו אנו — ואני טוען את ההפך. אבל נשארנו ידידים. חבל מאד שכל אלה שתמכו במר שפירא לא הקדימו כמוהו את הרפואה למכה — לעלות ארצה לפני החורבן.

רצון הנוער לעלות היה חזק מאד, ברם העליה בימים ההם היתה מוגבלת מאוד. ממשלת המנדט הצרה את צעדינו בכל הדרכים והתנכלה למפעל הציוני בכל. הוציאה ספרים לבנים אסרה קנית אדמה לא נתנה סרטיפיקטים, כלומר: „רשיונות עליה". ואולם, הנוער התגבר על הקשיים, נסעו ב„אקסקורסיות"־טיולים לארץ חדרו כזמניים ונשארו בה באופן „בלתי לגאלי" לצמיתות. בדרך זאת, עלו כמה חברים מבלנדוב ואחרי תלאות רבות, בתנאים קשים ובסכנת נפשות הצליחו

להגיע ארצה ונשארו בה. כן הקימונו סניף „החלוץ" בעיירה שלנו וכמה חברים וחברות הלכו להכשרה בכדי לעלות כחלוצים . רק מעטים מהם הגיעו ארצה בדרך זו. חלק מחברינו לא הסתגלו לחיי ההכשרה, חזרו הביתה ולצערנו הושמדו יחד עם כל יתר היקירים. הלחץ לעליה בא עקב המצב הכלכלי והפוליטי החמור, בו היו שרויים יהודי פולין בשנות השלשים האחרונות של המאה הזאת. כידוע, העם הפולני ברובו היה חדור אנטישמיות שהורגשה מאד בעיקר בעיירות. בערים הגדולות היו רכוזים גדולים של יהודים, וחלק חשוב בחייהם הכלכליים התנהל בינם לבין עצמם. אחרת היה בעיירות, בהם היהודים גרו יחד עם הגויים וכלכלתם היתה תלויה בגויים שכניהם או באכרים מהסביבה. עד שנת 1933 הפעולות האנטישמיות לא היו כה גלויות וברוטליות. פה ושם ארעו מקרי התנפלויות על יהודים, אבל השלטון ניסה לדכא את התופעות, אמנם, בכפפות משי, ואולם אחר שנת 1933, עם עליתו של היטלר לשלטון ראו הפולנים שהם אינם היחידים באיבתם ליהודים והחלו להגביר את מעשי האיבה בגלוי.

הנוער הפולני התחיל להשתולל ולהפריע למסחר. בתחילה בממדים קטנים. היהודים שחכרו בוסתנים בכפרים אצל הפולנים פחדו לשבת בהם מפחד התנפלויות עליהם. תחילה, אנשי הדור הישן התנגדו למעשיהם של בניהם הצעירים, עוד היה להם קצת יחס של כבוד ליהודים, אבל, במשך הזמן השלימו מרצון, או, נגד רצונם להשתוללות בניהם וכך נושלו היהודים מפרנסתם. הנוצרים פתחו חנויות מכולת, לאחר מכן, גם חנויות לסחורות אחרות. ואם ראו, שבכל זאת, חלק מהאוכלוסיה הנוצרית קונה אצל יהודים אם משום הרגל, או מפני שלקחו בהקפה ושלמו אחרי הקציר, החלו להעמיד „פיקטים"־שומרים על יד החנויות היהודיות ולא נתנו לגויים להכנס אליהן. ואם הנוצרים בחלקם, בכל זאת מצאו דרכים לקנות אצל היהודים מסיבות שהזכרתי לעיל, הגבירו הבריונים את מעשיהם הפראיים, שרפו הרסו רמסו כל סחורה קנויה הבאה לידיהם, השלטונות ראו כל זאת בעין יפה, ולא מיחו נגדם, כי הם בעצמם היו מעונינים להציק ליהודים משום שראו בזה, אמצעי מועיל וטוב לנישול היהודים מפרנסתם. כאמור, למדו כיצד לפעול, מהגרמנים ימח שמם, ועשו יחד בימי המלחמה העולמית השניה את מלאכת ההשמדה של שליש מעמנו. הסקירה הקצרה הזאת על תולדות עיירתנו אינה ממצה את כל הטוב והאנושי שהיה גלום באנשי עיירתנו. אף על פי, שלא היו ביניהם אנשי רוח: סופרים ופרופסורים וכיוצא באלה, אבל היו מחוננים ברגש יהודי לאומי עמוק. בפשטותם ובמסירותם לערכי היהדות המקוריים, היו מוכנים להקריב בעדם את חייהם.

לא ציינתי שמות רבים, אלא רק אחדים אשר היו קשורים בעניינים שהזכרתי. לדידי — כולם כאחד היו קדושים וטהורים כזוהר הרקיע, וזכרם יהיה חרות בלבנו לנצח.

יבואו על הברכה כל אלה שיזמו את הוצאת הספר הזה.

מסיבת פרידה לעולים הראשונים מבלנדוב לארץ ישראל
יושבים בשורה השניה, השני מימין: יוסף בקר ז"ל, לידו — אשתו ברכה, בלובה רייזל גרינשפקט יבל"א ובעלה המנוח משה לייב גרינשפקט.

איכל אירווינג טעקלער

בלענדאוור רעליף אין שיקאגא

אין יאָר 1927 בין איך געקומען קיין שיקאָגאָ, ווו ס׳האָבן געווינט פון פריער עטלעכע בלענדאָוור משפחות.

אין יאָר 1933 האָבן מיר געגרינדעט דעם „רעליף בלענדאָוור" — „בלענדאָוור הילפס־אַרגאַניזאַציע", וועלכע האָט געציילט 15 מיטגלידער, אַריינגערעכנט די אַרטיקע געבוירענע פאַרהיראַטע.

די אויפגאַבע פון רעליף איז געווען צו העלפן די בלענדאָוור עמיגראַנטן אין שיקאָגאָ און די „אינדער־היים" געבליבענע אין בלענדאָוו.

די געלט־מיטלען האָבן מיר געשאַפן דורך פאַרשיידענע אונטערנעמונגען, באַנקעטן, לאָטעריעס אד״גל.

יעדע וואָך פלעגן מיר אפהאַלטן אַ מיטינג (זיצונג) בייַ אַן אַנדערע משפחה, באַשטימען ווי אַזוי צו שאַפן מיטלען און וואָסער צוועק צו פאַרוואַנדלען דאָס געלט. טיילוויייז פאַר הילף פאַר די ניי־געקומענע בלענדאָוור אימיגראַנטן קיין אַמעריקע; דעם גרעסטער טייל פון די געלטער האָבן מיר געווידמעט אונדזערע לאָנדסלייט אין דער אַלטער היים — בלענדאָוו, פון דאָרט האָבן מיר באַקומען האַרצרייסנדיקע בריוו, וועגן דער שוועריר לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אַלס רעזולטאַט פון דער דיסקרימינאַציע מצד דעם פוילישער רעגירונג לגבי די יידישע סוחרים, קליינהענדלער און בעלי־מלאכות, באַשטייערנדיק זיי מיט סומעס, וועלכע זיי האָבן בשום אופן נישט געקענט באַצאָלן, און דערפירט זיי צו באַנקראָט און ליקווידאַציע. אין די שפעטערע 30־ער יאָרן אין די לאָגע פון די יידן אין בלענדאָוו, פונקט ווי אין גאַנץ פוילן, געווארן פיל שווערער און קריטישער. דער באַיקאָט קעגן יידישע סוחרים, קליינהענדלער, טאַנדעטניקעס און פאַרקויפער אין די בוידן אויף די ירידים, האָט זיך פאַרשפרייט ווי אַ מגיפה.

אין יעדער שטאָט און שטעטל האָבן די פאָליאַקן געעפנט קאָאָפעראַטיוון, פריוואַטע געוועלבער און וואַרשטאַטן, וועלכע האָבן געדאַרפט קאָנקורירן מיט די יידן. זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין געדולד צו פירן אַ שטילע און פרידלעכע קאָנקורענץ. זענדיק, אַז די פוילישע קונים, באַזונדערס די פויערים און די אַרעמע באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך קויפן ווידער ביי יידן, באַקומענדיק ביליקע סחורה און בעסערע באַהאַנדלונג האָט די אַנטיסעמיטישע פרעסע געהעצט און געדרופן צו „אַקטיוויטעט מעשים".

מ׳האָט אַוועקגעשטעלט פיקעטן פון „שטאַרקע" ביי יעדן געוועלב, בויד אויפן ירידן, בעל־מלאכה. זיי האָבן נישט געלאָזט דעם פובליקום קויפן ביים ייד און געפאָדערט מקיים צו זיין די לאָזונג „סוואָי דאָ סווּגאָ" (אַן אייגענער צו אייגענע) און געצווונגען צו קויפן נאָר ביי פאָליאַקן.

די פובליקע רעגירונג, נישט נאָר וואָס זי האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק, ווי איין טייל פון אירע בירגער ווערט באַיקאָטירט און טעראָריזירט דורך אַ צווייטן טייל בירגער, אויף וועמען זי האָט אַרויפגעלייגט די לאַסט פון שטייערן אין אַ פילפאַכיקער צאָל, נאָר זי האָט נאָך געגעבן איר אָפיציעלע ברכה די „העלדן", וואָס האָבן די טאַט אויסגעפירט. קענן דעם שאַרפן עקאָנאָמישן און פאָליטישן קאַמף, האָבן די יידן אין בלענדאָוו, פונקט ווי אין גאַנץ פוילן, זיך געשיצט מיטן געוועלר פון קאָאָפעראַציע, זעלבסטהילף מצד דער יידישער באַפעלקערונג פון אַלע שיכטן, מיט דער הילף פון זייערע בריידער מעבר לים, אין מערב־אייראָפּע, צפון־ און דרום־אַמעריקע און קאַנאַדע. ס׳האָבן זיך געגרינדעט גמ״ח־קאַסעס, פון סוחרים, קליינהענדלער און בעלי־מלאכות. בראש זענען געשטאַנען פאַכלייט, וועלכע האָבן געקענט די באַדינגונגען און פאַרהעלטנישן פון זייערע מיטגלידער.

די גמילת־חסד־קאַסעס האָבן געגעבן אָנפראָצענטיקע הלוואות אויף קליינע ראַטעס אד״גל. דאָס האָט דערמעגלעכט דער יידישער באַפעלקערונג אין בלענדאָוו פאַרצוזעצן זייער קאַמף פאַר עקזיסטענץ, צו קענען קאָנקורירן מיט דער פוילישער אַנטיסעמיטישער קאָאָפּעראַציע און אויך שאַפן נייע קוואַלן פון פרנסה, וואָס די פאָליאַקן האָבן נאָך נישט באַווייזן צו דערווערבן די קענטעניש וועגן זיי.

מיר האָבן געשיקט געלט פאַר קאָנסטרוקטיוועך הילף דורך דער פאַרמיטלונג פון דער גמילת־חסד־קאַסע. בראש פון קאָמיטעט איז געשטאַנען ר׳ יעקב דוד ליכטענבערג ז״ל. די הלוואות זענען געווען אָנפּראָצענטיק. די צאָלונגען קליינע, צוגעפּאַסט אויף די אַרעמע באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך קויפן ווידער ביי יידן, באַקומענדיק ביליקע סחורה און בעסערע

באָרגער, ווי למשל: „לייפערס" — דאָרפסגייער מיט סחורות צום פאַרקויפן, קליינע בעלי־מלאכות און נאָך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געמאַטערט שווער און ביטער אויסצוקומען מיט דער פרנסה.

אויף די יום־טובים, ווי פּסח, ימים־נוראים (ראש־השנה און יום כיפור) און סוכות, האָט מען געדאַרפט אונטערשטיצן אַ סך בכבודיקע פאַמיליעס, וועלכע האָבן נישט געוואָלט בעטן קיין הילף בגלוי (עפענטלעך), האָבן מיר דערמעגלעכט צו דערלאַנגען הילף די מענטשן בסתר (געהיים) דורך אַן ענגן קאָמיטעט, מיט וועלכן מיר זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט, נישט פאַרשעמעדיק זיי אַלס צדקה־נעמער.

אונדזער קאָנטאַקט מיט די בלענדאָווער קרובים און לאַנדסלייט, איז איבערגעריסן געוואָרן מיטן אַרייַנמאַרש פון דער היטלעריסטישער אַרמיי קיין פוילן דעם 1טן סעפטעמבער 1939, און מער נישט באַנייט געוואָרן, ווייל נאָך דער ענדע פון קריג, דעם 8טן מאַי 1945 איז קיין איין ייד נישט געבליבן אין בלענדאָוו.

שווער איז געווען צו באַגרייפן אַז „דאָס איז עס"... קיין איין איין ייד איז נישט געבליבן אין בלענדאָוו?!

ווי קען דאָס זיין? האָט יעדער פון אונדז זיך געפרעגט. אָבער ביסלעכווייז האָבן מיר זיך צוגעווויינט צום טרויעריקן פאַקט: יידיש בלענדאָוו, וואָס האָט געלעבט, געקעמפט פאַר עקזיסטענץ הונדערטער יאָרן, איז מער נישטאָ!

האָבן מיר פון אונדזערע געבליבענע מיטלען געשטיצט אינסטיטוציעס, געשיקט קיין ישראל 2 מאָטאָציקלען פאַר צה"ל, דערוואָרבן „ישראל־באָנדס" פאַר 500 דאָלאַר.

דערוויסנדיק זיך, אַז אין ישראל ווערט פאַרגעזעצט די קאָנסטרוקטיווע טעטיקייט פון אונדזערע לאַנדסלייט דורך דער פאַראייניקטער גמילת־חסד־קאַסע ביי דער „לאַנדסמאַנשאַפט פון די מאָגעלניצער־בלענדאָווער און ביאַלע־ראַוסקער", געבנדיק הלוואות אויף לייטישע באַדינגונגען פאַר די געראַטעוועטע, וועלכע זענען געקומען קיין ישראל, האָבן מיר זיי געשיקט 200 דאָלאַר. אַלס אָנטייל אין דעם חשובן אָנשטאַלט, וואָס דערמאָנט אונדז די אַלטע היים און גלייכצייטיק טוט וויכטיקע אַרבעט פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין דער נייער היים — מדינת ישראל.

ה ש ו א ה

אומקום און גערעאנגל

מאַניע שראַגער-הערצבערג, ניו־יאָרק

מיינע איבערלעבונגען אין דער מלחמה

מיין משפּחה איז געווען אַ פאַרצווייגטע אַרום און אַרום זענען געווען 400 נפשות, אַלע — חוץ מיר און מיין ברודער מאיר — אומגעקומען אין די טויט־לאַגערן פון היטלערן.

כ׳בין געבוירן אין בלענדאָוו, מיינע עלטערן: פאָטער נחמיה שראַגער, מוטער — אסתר. פון 12 געבוירענע קינדער געבליבן 9, אַ טייל פאַרהייראַטע: די שוועסטער ברכה, איר מאַן גדליהו מינסטער מיט פיר קינדער, אַ ברודער, זיין פרוי רייזל מיט פיר קינדער, אַ שוועסטער דינה, איר מאַן בינעם מעלמאַן מיט פיר קינדער, אַ שוועסטער לאה, אַ מאַן מיט קינדער, איך אַ מאַן מיט אַ קינד, נישט פאַרהייראַטע קינדער, אַ ברודער לייבל, שוועסטערן קיילע און פייגעלע. אַלע אומגעקומען אין די לאַגערן. די עלטסטע שוועסטער ברכה, איר מאַן גדליה און טאָכטער (איינע געבליבן פון די פיר פאַרהייראַטע קינדער, האָבן פרובירט זיך ראַטעווען — אַרויסגענבעט זיך פון וואַרשעווער געטאָ אויגוסט 1942 בעתן גרויסן חורבן — דאָס אַרויסשיקן קיין טרעבלינקע פון צענדליקער טויזנטער יידן — אַנגעקומען אין דאָרף נעבן בלענדאָוו, באַצאָלט אַ פויער פאַרן אויסבאַהאַלטן. מ׳האָט זיי געמסרט. אין ענדע 1944 האָט מען די שוועסטער, שוויגער און קינד אויסגעשאָסן אויפן אָרט.

אין יאָר 1937 האָב איך חתונה געהאַט מיט אַ בחור פון גריצע (גרויץ) הערשל זאַוואָזשניאַק און אַריבערגעצויגן זיך אַהין.

אין דעם זעקסטן טאָג פון דער מלחמה, סעפּטעמבער 1939 איז שוין גריצע שטאַרק באָמבאַרדירט געוואָרן פון די דייטשע עראָפלאַנען. אין בלענדאָוו איז שטיל. דאָרט באָמבאַרדירט מען נישט, האָבן מיר געהערט, געזומען באַלד אונדזער קינד יאַנקעלע מיט אייניקע זאַכן און ביינאַכט אַוועק צופוס קיין בלענדאָוו. דאָרט האָבן מיר געווויינט צוזאַמען מיט די עלטערן, ברידער און שוועסטער ביזן אַרויסטרייבן פון בלענדאָווער יידן אין געטאָ וואַרשע.

פון בלענדאָוו קיין וואַרשע זענען מיר אַריינגעפאָרן די גאַנצע פאַרצווייגטע פאַמיליע. דאָ האָט יעדער טייל פון דער גרויסער פאַמיליע געזוכט און געפונען אַ באַזונדער וווינונג. איך מיט מיין מאַן הערשל און זונדעלע יעקעלע, האָבן געווויינט אויף קאַרמעליצקע 1.

מיר האָבן געאַרבעט, געהאַנדלט, געשמוגלט קאָרן פון יענער זייט געטאָ. מיט אַ האַנט־מילעכל געמאָלן דעם קאָרן און וויץ, געפירט אין טאַטשקעס דאָס מעל צו די בעקערס. אָפטמאָל אַליין געבאַקן דאָס ברויט פאַר זיך. נישט געליטן פון הונגער, ווי אַלע משפּחות אַרום. מיר און אונדזער יינגעלע האָבן ווי ווייט מעגלעך געטיילט מיט די הונגעריקע שכנים. אָבער, די נויט אַרום איז געווען שוידערלעך. פאַר יעדן טויער זענען געשטאַנען מענער, פרויען, קינדער און אַלטע לייט געווויינט, געקלאָגט: „שענקט מיר אַ שטיקעלע ברויט". ס׳שטייט איינער מיט אַ אויסגעשטרעקטער האַנט און בעט אַ געשאַנק און שוין פאַלט ער אַוועק אַ טויטער אויף דעם טראָטואָר. אַ פאַרבייגייער ברומט אַרויס „ברוך דיין אמת", היינט דו — מאָרגן איך".

ס׳קומען אַראָפּ פון דער וווינונג זיינע קרובים, אויסגעבלייכטע פנימער, געשוואָלענע פון הונגער און די אויגן קיין טרער נישטאָ. האַלב־פאַרחלשטע, האַלב־פאַרטעמפּטע קוקן זיי מיט פאַרשטאַרטע אויגן אויפן קערפּער, דעקן אים צו מיט אַ צייטונג. דאָ וועט ער ליגן ביז די פירער פון „חסד של אמת"־קעטשל וועלן אים אַרײַנוואַרפן אין וואָגן. אַרויספירן אויפן „גוטן אָרט" — בית־הקברות און אַרײַנוואַרפן אין אַ גרויסן שותפותדיקן גרוב אַ „ברודער־קבר". דער צייטווייליקער לעבנגעבליבענער גייט פאַרביי גלייכגילטיק און איין זאַך אינטערעסירט אים, ווי נעמט מען אַ שטיקעלע ברויט? אַזוי האָט מען „געלעבט" ביז צו דער גרויסער „וויישעדלעניע" — אויסזידלונג!

וועגן דער אויסזידלונג, זענען שוין געשריבן גענוג וואָרן הונדערטער רשימות און איך פיל זיך נישט בכוח צו שילדערן דאָס בילד, פון דעם קאָנצענטרירן צענדליקער טויזנטער יידן אויף דעם „אומשלאָגס"־פלאַץ, כדי צו שיקן זיי מיט די באָנען אין די „טויטן לאַגערן". די געשריייען, יאָמערן און גוואַלדן האָבן געדאַרפן שפּאַלטן די הימלען, זיי די הימלען, זענען געווען ווי קופּער. האָבן גאָרנישט דורכגעלאָזט צו דעם, וואָס זיצט אויבן... אין דעם טאָג זענען אַוועק, מיינע עלטערן, ברידער, שוועסטער, אַלע, אַלע נאָענטע און טייערע.

הערשל, מיין מאַן, האָט געכאַפּט אונדזערע ביידנס נייַ־מאַשינען און מיר זענען געלאָפֿן צו „טעוועגס" (אַ פירמע, וואָס האָט באַשעפטיקט טויזנטער יידן, וועלכע האָבן געאַרבעט פֿאַר דעם רייכסווער) אייגנגעבעטן זיך, מ׳זאָל אונדז אַריינגענעמען אַלס שנייַידער אין זיין ווערק און מיר זאָלן קענען בלייבן אין וואַרשע אַלס „נוצלע־כע יידן". מ׳האָט אונדז אָבגענומען, געגעבן אַ שטיבל צום ווינען. דאָרט האָבן מיר איבערגעלאָזט אַליין דאָס קינד, און ביידע זענען מיר אַוועק צו דער אַרבעט. די מייסטערס האָבן אונדז באַרואיקט — האָט קיין מורא! קיינער וועט די קינדער נישט אָנרירן, קיין שלעכטס טאָן. אַרבעט פלייסיק און אַלץ וועט זיין אין בעסטן אָרדענונג...

וען מיר זענען אַוועק צו דער אַרבעט אויף דער נאַכט־שיכט, און איבערגעלאָזט דאָס קינד אַליין האָט עס שטאַרק געווויינט. באַזונדערס האָט עס געיאָמערט אין דער דריטער נאַכט פון אונדזער אַרבעט אין „טע־וועגס". ער האָט געבעטן „נעמט מיך מיט צו אייער אַרבעט!" לאָזט מיך נישט איבער, כ׳האָב מורא צו בלייבן אַליין".

איך בין באַהערשט געוואָרן פון דעם קינדס פּחד. פֿאַרגעלייגט מיין מאַן, ער זאָל אַליין גיין צו דער אַר־בעט, און מיך איבערלאָזן מיטן קינד. ער האָט מיך אָפּגערעדט פון דעם, טענהדיק, אַז די מייסטער וועלן שיקן די אויפזעער ברענגען מיך מיט כוח צו דער אַר־בעט, באַמערקנדיק מיין אָפּוועזנהייט און די שטראָף וועט זיין אַ גרויסע.

מיט גרויס שרעק און בייזע פֿאַרגעפילן בין איך געגאַנגען מיט אים צו דער אַרבעט. ענדיקנדיק די „נאַכט־שיכט" פֿאַרן אַהיימגיין האָבן מיר דערזען, אַז די ווערקשאַפּט איז בלאָקירט, אומעטום געשפּערט און מיר קענען נישט אַהיימגיין. דאָס האָרץ האָט געזאָגט: קיין גוטס וועט נישט פֿאַרקומען. אָבער, ס׳איז געשען אַזעלכעס, וועלכעס דער גרעסטער טייוול וואָלט נישט געקענט אויסטראַכטן.

אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט, זענען אָנ־געקומען די ס. ס. לייט מיט זייערע באַגלייטער די גולאכי חבלים: אוקראינער, לאָטישן, פֿאָליאקן, אַרום־געריגלט דעם בלאָק וויי עס זענען געבליבן די קינדער אַרויסגענומען די שלאָפנדיקע, פֿאַרחלומטע אַראָפּגע־וואָרפן פון די שטאָקן אויף די צענדליקער לאַסט־אוי־טאָס וויי אַלטע זאָכן. דערשטיקט די שרייענדע יאָמע־רנדע קינדער, אַרויסגעפירט די לעבעדיק געבליבענע, און די פֿאַרמאַכטע יואַגאָנען אין צוג, וועלכער האָט זיי געפירט צום טויטן־לאָגער טרעבלינקע.

ערשט, וען זיי האָבן אַלץ געענדיקט „פֿאַרפֿאַקט" אַלע קינדער נאָך שעהן לאַנגן וואַרטן, האָט מען אַראָפּ־געזומען די בלאָקאַדע פון אונדז.

מיט שרעק און אַנגסט זענען מיר געלאָפֿן אַהיים, יעדער טאַטע, יעדע מאַמע צו זייערע קינדער און וויי איז געווען צו די אויגן, וואָס האָבן דאָס בילד געזען. דאָס בעטל ליידיק. דאָס אָנטוועכטס, די וועש צעווואָרפן. בלוט אויפן בעטל און פֿאַדלאָגע. דאָס איבערבעטל צע־ריסן. די פעדערן פליען אַרום אין שטוב וויי אַ ווייסער שניי. די טיר און פענצטער אויפגעפראַלט — יעקלע! שרייען מיר ביידע אויס מיט אוממענטשלעכע קולות, יעקלע, טייער קינד אונדזערס, ווי ביסטו! יעקלע רופט זיך נישט אָפּ. ער איז נישטאָ.

באַלד הערן מיר פון אַלע פענצטער און טירן די וויי־גערשריען פון יאָמערן, משהלע, פּערעלע, שרהלע, דודדל ווי זענט איר טייערע קינדער, נשמהלעך אונ־דזערע? קיינער רופט זיך נישט אָפּ.

מיטאָמאָל, מ׳ווייסט נישט, ווער ס׳איז געווען דער ערשטער, הערט מען אַ טופּעריי אויף די טרעפּ. פון הונדערטער־הונדערטער מאָמעס און טאַטעס. מ׳לאָזט זיך צום גרויסן געטא (דאָס גרויסע געטא איז שוין גע־וען ליקווידירט נאָך דער גרויסער אויסזידלונג. די טע־ווענס־וואַרשטאַטן זענען געווען אין קליינעם געטא).

דער גלעזיף איז אַ ווילדער ווי פון חיות ביי וועג־מען מ׳האָט צוגעכאַפּט מיט כוח זייערע קינדער, מען זוכט, מ׳נישטערט אין די חורבות אין פֿאַרשידענע פּלעצער, די קינדער זענען נישטאָ. ווידער לאָזט זיך מיטאָמאָל דער גאַנצער שטראָם פון די עלטערן צו דער באַן און מען זעט ווי די קינדער זענען פֿאַרפֿאַקט אין די גשלאָסענע וואַגאָנען. זיי שרייען, ווייגען, כלי־פּען, אָבער קיינער הערט זיי נישט. איך און מיין מאַן מאיר ז״ל ווי אַנדערע עלטערן שטופּן זיך צו די וואַ־גאָנען און בעטן ביי די ס. ס. לייט, נעמט אונדז אַריין! לאָזט אונדז פֿאָרן מיט אונדזערע קינדער — ווּהין איר שיקט זיי. מיט קאַנטשיקעס, ראַפּניקעס שמייסט מען אונדז די לייבער, מיט קאָלבעס פון די ביקסן האָקט מען אונדז איבער די קעפּ און מ׳טרייבט אונדז אַ „היים".

אַ היים? וואָסערע היים איז דאָס? דעם טאַטן, מאַמען, ברידער, שוועסטער און אַלע פֿאַרלאָרן, יעצט, דאָס אייניציקע קינד אַרויסגענאַרט פון אונדז! זיכער

אויף צו פאַרטיליקן. צו וואָס דארף איך לעבן? האָב איך געפרעגט מיין מאַן.

כ׳האָב זיך אייניקע מאָל געוואָלט אראָפוואַרפן פון פענצטער און מאַכן אַן ענדע פון לעבן, וועלכעס האָט נישט געהאַט פאַר מיר קיין צוועק... מיין מאַן האָט מיט אַלע זיינע כוחות מיך אָפגעהאַלטן פון די איבערגעאייל־טע שריט.

— מאַניע קרוין — האָט ער געזאָגט, די קינדער האָט מען נישט געשיקט צום טויט, מ׳האָט זיי בלויז געוואָלט אַלס משכונות, מ׳זאָל זיך נישט אַנטקעגנ־שטעלן די דייטשן (אַזוי האָט ער מיר געוואָלט איינרעדן אַ זאַך אין וועלכע ער האָט אַליין נישט געגלויבט) און נאָך טענהט ער, אַז גאָט וועט העלפן, מיר וועלן איבער־לעבן, וועלן מיר נאָך האָבן קינדער, מיר זענען נאָך יונג. מיר מוזן זיי איבערלעבן!

מיט אַ שוואַר געמיט, אַ לייַדיקייט אין האַרץ האָב איך צוריקגעקערט צו דער פאַרשאָלטענער „נוצלע־כער״ (פאַר די דייטשן) אַרבעט. געטאָן אַלץ מעכאַניש, אָן ווילן, אָן אינטערעס ביז סוף מערץ 1943. קלאַנגען פאַרשפרייטן זיך אין קליינעם געטא, אַז די טעוועס־וואַרשטאַטן ווערן ליקווידירט און אַריבערגעפירט קיין לובלין, סיי די מאַשינען, סיי, די, וואָס באַדינען זיי. דאָס איז געווען אין דער צייט, וועו די געבליבענע יידן אין וואַרשעווער קליינער געטאָ האָבן זיך געגרייט צום אויפשטאַנד.

זיי האָבן זיך נישט געמאַכט קיין אילוזיעס וועגן לובלין אין די אויפרופן צו די אַרבעטער ביי טעוועס האָבן זיי געזאָגט: גלויבט נישט די דייטשע פאַרפירער! נישט קיין לובלין פירט מען אייך, נאָר קיין טרעב־לינקע! טרעבלינקע איז אַ טויטן־לאַגער, דאָרט גאַזירט מען אַלע געקומענע.

איך מיטן מאַן זענען געווען צווישן די וועלכע מ׳האָט יאָ אַוועקגעשיקט קיין... לובלין. געפאָרן זענען מיר אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען. אָנגעשטופט מענטשן פיל מער ווי עס האָט געקאָנט אַריין, צוזאַמענגעקוועטשטע זענען מיר געשטאַנען, איינעם דעם אַנדערן האָט גע־דריקט, געשטיקט, געטאָן אַלע אומריניקייטן אויף יע־נעם.

פיל זענען אויסגעשטאָרבן אויפן וועג פון מאַנגל אין לופט, פון הונגער, דורשט און ענגשאַפט. נאָך דריי טעג פאָרן זענען מיר אָנגעקומען אויף אַן אָרט נעבן לובלין. מען האָט אַ ביסל געעפנט די וואַגאָנען, אַרויס־געוואָרפן די טויטע מענטשן. לעבנגעבליבענע זענען אַראָפּ אַ ווילע אויסצוגלייכן די ביינער אָפּאָטעמען און כאַפּן אַ ביסל וואַסער צו באַנעצן די ליפּן... פּלוצלינג, הער איך מיין מאַן זאָגט צו מיר אין דער שטיל „לאָמיר לויפן!״ כ׳האָב נאָך נישט באַוויזן אים זען לויפן, דער־הער איך אַ שיסעריי און ער פאַלט אויף מיינע הענט אַ טויטער. אַ קליינע ווילע בין איך געשטאַנען אַ פאָר־גליווערטע, נישט גלויבנדיק מיינע אייגענע אויגן. באַלד בין איך צוגעלאָפן צו זיין קערפער און אָנגע־הויבן שרייען: מאיר, מאיר! ווי לאָזסטו מיך איינע אַליין ווי אַ שטיין? כ׳גיי נישט אַוועק פון דיר, זאָל זיין וואָס ס׳זאָל זיין — האָב איך היסטעריש געשריגן.

— דו פאַרפלוכטע שוויין שרייט צו מיר דער ס. ס.־מאַן באַגלייטער פון די וואַגאָנען „ווען דו גייסט נישט אַוועק, שיס איך דיך גלייך אויפן אָרט״! איך האָב ווייטער געוויינט און געשריגן: ס׳איז מיר אַלץ איינס, וואָס וועט מיט מיר זיין, נאָכדעם, ווי מ׳האָט מיר דערהר־געט דעם לעצטן פון מיין פאַמיליע! דער ס. ס. מאַן האָט פון דעסטוועגן מיך נישט דערשאָסן, אַריינגע־שטופט מיט כוח אין וואַגאָן וואָס פירט ווער וועיסט וווהין.

אין וואַגאָן האָב איך זיך אָנגעשטויסן אין דער ענגשאַפט אין אַ ייד, וועלכער איז — וואַרשיינלעך — אַראָפּ פון זינען. ער האָט אויסגעטאָן אַ שוך, גהאַקט מיט אים איבער מיין קאָפּ, אויפן אויער, אויף מיינע געשרייען „ר׳ ייד, פאַרוואָס טוט איר דאָס? איך בין דאָך אַ פרוי, וואָס איז יעצט געבליבן אַן עלנטע אויף דער וועלט, אָט ערשט יעצט, איז דאָך מיין מאַן גע־פאַלן אויף מיין האָנט״, האָט ער אויסגעשריגן מיט רוגזה — בעסער לאָמיר איינער דעם אַנדערן דערהר־גענען ווי די דייטשן זאָלן אונדז פאַרגאַזירן. קוים האָט מען אים אָפּגעריסן פון מיר און אַוועקגעשטעלט אויף אַן אָרט, ער זאָל נישט שלאָגן קיינעם.

אין לובלין, האָט מען אונדז אַראָפּגעלאָזט פון די וואַגאָנען, געגעבן אַ ביסל וואַסער צום טרינקען, גע־האַלטן אַ גאַנצע נאַכט אויפן פעלד. מענטשן האָבן זיך געטוליעט איינעם צום אַנדערן פאַר קעלט, פאַר שרעק, הערנדיק די שיסעריין פון וועלכע טויזנטער זענען דערהרגעט געוואָרן.

צומאַרגנס אינדערפרי זענען מיר אָנגעקומען צו אונדזער ענדע־ציל — מיידאַנעק!!!

מיידאַנעק דער שרעקלעכער לאַגער, וועלכער האָט איינגעשלונגען הונדערטער טויזנטער קרבנות איז נישט קיין פלאַץ, ווי יעדער, וואָס וויל קען גלייך אַריינקו־מען!!!

ביים טויער שטייען „דאָקטוירים און דאָקטאָרקעס", „אויבער־פירער", „אונטער־פירער" — ועל כולם — „פאָרפירער", פאָרברעכערישע באַנדיטישע אָפּנאָרער פון די נאַאיוועסטן. זיי וועלן די מענטשן רעכטס! לינקס! איין זייט צום לעבן. די צווייטע זייט — צום טויט!

די יינגערע געזונטע, גוט אויסזעענדיקע צום לעבן, אין לאָגער אַריין צו אַרבעט, די עלטערע, קראַנקע, שוואַכע און שלעכט אויסזעענדע — צום טויט. באַלד צום פאַרגאַזירן און נישט זוכה זיין אָפּילו אריינגיין אין „גן עדן", וואָס רופט זיך מיידאַנעק! זייענדיק שטארק צעבראָכן איבערגענומען פון מאַנס טויט האָב איך זיך נישט אָפּגעוואַשן דעם גאַנצן וועג און אויסגעזען אַלט דאָפּלט ווי כ׳בין געווען אין דער אמתן. מען האָט מיך, אַלזאָ, געוועלט אין דער זייט פון די אַלטע, קראַנקע און שוואַכע מענטשן — צום טויט! מיין לאַגער־פריינדין האָט דאָס באַמערקט און זאָגט מיר, אַז כ׳זאָל זיך וועלן צום שאַף אויפווייזן, אַז כ׳בין געשיקט געוואָרן בטעות מיט די צום טויט פאַרמשפּטע לייט. זי האָט מיך אָנגעוואָשן, צוגעקעמט די האָר און געזאָגט, דו מוזט אַלץ טאָן, דו זאָלסט גיין צום לעבן! מיינע טענות: „ס׳איז נישט כדאי, ס׳איז נישטאָ צו וואָס" האָבן אויף איר נישט געמאַכט קיין רושם. גיי צום שאַף און זאָג: כ׳בין יונג, כ׳בין אַרבעטס־פעאיק און בעט, מ׳זאָל מיך אַריינענעמען אין מיידאַנעק.

כ׳האָב זיך געלאָזט איבערערעדן און זיך געוועלט צום שאַף זאָגנדיק, אַז איך בין יונג, כ׳האָב כוח און פעאיקייט צו דער אַרבעט, קאָן אַרבעטן ביי מאַשינען, נעמט מיך אַריין אין מיידאַנעק! נאָך אַ לענגערן בעטן זיך, זאָגט דער שאַף, יאָ, איך וועל זען, צי דו ביסט ווירקלעך יונג ווי דו זאָגסט. ער מאַכט מיר אויף דאָס מויל מיט דער פויסט, שטעקט אַריין די האַנט, פרוּבירט די ציין, צי זיי זענען אייגענע אָדער אַריינגעזעצטע, ער רייסט, שלעפּט און איבערצייגנדיק זיך, אַז דאָס זענען מיינע אייגענע ציין, דערלויבט ער מיר איבערצוגיין אין דער צווייטער זייט — פון לעבן ד. ה. אַריינגיין אין מיידאַנעק.

מיין פריינדין שטוינט, וואָרום פריי איך זיך נישט, מיטן געשענקטן לעבן, איך ווייס שטילערהייט, יאָ, כ׳וועל לעבן! ווער ווייסט ווי לאַנג? ענטפער איך איר, אָבער נישט ווי אַ מענטש נאָר ווי אַ פערד.

דאָס „גליק" אַריינגענומען צו וועלן אין מיידאַנעק האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן אין זיין גאַנצן „גלאַנץ".

דריי אַזייגער פאַרטאָג האָט מען אונדז אויפגעוועקט צו אַן אָפּעל. באָרוועסט זענען מיר געשטאַנען שעהן לאַנג אין רעגן און אין דער קעלט ביז מען האָט דערלויבט צו עסן „פרישטיק". נאָכער געיאָגט און געפלאָגט ביי דער אַרבעט און נאָך דער אַרבעט. דאָס עסן איז נישט געווען צו דער זעט. געשלאָפן זענען מיר אויף די „פריטשעס" (ברעטער צום שלאָפן) צוגעדעקט מיט דינע קאָלדרעס פול מיט כינים...

כ׳האָב זיך איבערצייגט, אַז אויב איך וויל בלייבן ביים לעבן, מוז איך עפּעס טאָן, כדי צו באַקומען אַ שטיקל ברויט, אַ ביסל זופּ, אויסער די ראַציאָן־פּאָראַציע, וואָס די קיכער פון לאַגער געבן אונדז.

איין עצה איז דאָ — האַנדלען! אַריינשמוגלען אין לאַגער פון דרויסן (ווי איך האָב געאַרבעט) ברויט, אַ שטיקל צוקער, פּוטער, קאַרטאָפל, אַלץ וואָס קען באַרייכערן דעם „לאַגער מעניו". אַ ביסל געלט האָב איך געברענגט מיט זיך קיין מיידאַנעק, וועלכעס איך האָב אויסבאַהאַלטן פון די ס. ס. לייט, וועל איך האַנדלען! געטראַכט און געטאָן. יעדעס מאָל, ווען איך בין צוריק געקומען פון דער אַרבעט אין לאַגער אַריין, האָב איך אַריינגעברענגט אַ זאַך, וועלכע כ׳האָב געקאָנט פאַרקויפן מיט פאַרדינסט. דאָס האָט געדויערט אַזוי לאַנג, ביז די גויים־פאָליאַקן האָבן געמסרט „די יידישע מיידלעך האָבן געלט נישט געמאָלדענע דערויף אַריינקומענדיק אין לאַגער".

האָט מען געמאַכט אַ פלוצלינגע רעוויזיע, ביי אַ יידיש מיידל געפינען ביי איר געלט, באַשטראָפט איר מיט 25 שמיץ, פון וועלכע זי איז אין צען טעג אַרום געשטאָרבן. פון דאָן אָן האָבן די דייטשן אָנגעהויבן רעווידירן יעדעס מיידל צי זי האָט געלט. איין מאָל, ווען כ׳בין אַהיימגעקומען פון דער אַרבעט, באַמערקט, אַז ס׳קומט פאָר אַ רעוויזיע, האָב איך מיין געלט באַגראָבן אונטער אַ באַראַק. דאָס האָט געזען אַ גוי, וועלכער האָט געווינט אין אַ צווייטן באַראַק, האָט ער פון מיר געפאָדערט, איך זאָל אים געבן דאָס געלט! אויב נישט — זאָגט ער — וועט ער דאָס מעלדן די דייטשן, דאָן וועט מען מיך אויך פאַרשמייסן. כ׳האָב אים אַוועקגעגעבן דאָס גאַנצע געלט, וויל קיין אַנדער ברירה איז נישט געווען. פון דאָן האָב איך נישט געהאָט קיין מיטלען פון וואָנען צוצוקויפן שפּייז, צו די ראַציאָנען, וועלכע מיר האָבן באַקומען פון די לאַגער־קיך, האָב שטאַרק געפילט דעם הונגער און אָפּגעשוואַכט געוואָרן. כ׳האָב געבעטן אַרבעט ביים רייניקן די צימערן פון די דייטשן, כ׳זאָל קענען בעסער עסן. כ׳האָב אַלץ

געטאָן! געפֿרעסט, געריניקט די צימערן, געפּוצט די שטיוול, וועלכע האָבן געמוזט גלאַנצן ווי אַ שפּיגל, און... אויסגענוצט די געלעגנהייטן צונויפצוקלייבן די שיריים פונעם עסן, וועלכע ס׳האָבן באַקומען די ריזיקע הינט. אָפּגעגעסן אויפן אָרט, מיטגעברענגט אַ ביסל אין לאַגער אַריין פֿאַר די חברטעס, פון די „שיריים" פון די הינט, וועלכע פֿלעגן רייסן שטיקער פלייש פון די קאַצעטלער, האָבן מיר זיך דערהאַלטן דאָס חיות אין מיידאַנעק...

אין יאָר 1994 כ׳געדענק נישט גענוי וועלכן טאָג און אין וועלכן חודש, זענען פיר יידישע מיידלעך אַנטלאָפן פון לאַגער. די וועכטער האָבן באַלד געמאַכט אַן אַלאַרם, נאָכגעלאָפן, געשאָסן, געזוכט אין אַלע דערפער אַרום. דריי מיידלעך איז געלונגען אַנטרינען צו וועלן, און נאָר איינע האָט מען געכאַפּט.

מ׳האָט איר געפֿיניקט, זי זאָל אויסגעבן, ווער עס האָט אַרגאַניזירט דאָס אַנטלויפן און וווהין זענען אירע חברטעס אַנטלאָפן. זי איז בייגעשטאַנען אַלע עינויים־פֿיניקונגען און האָט קיין זאַך נישט אויסגעגעבן, מען האָט זי פֿאַרמשפּט צום הענגען.

די לאַגער־פֿירער וועלנדיק איבערשרעקן די קאַצעטלער און אָפּהאַלטן זיי פון אַזעלכע פרווון האָבן באַשלאָסן די עקזעקוציע זאָל זיין אַן עפֿנטלעכע. טויזנטער זאָלן אָנווועזנד זיין, זענען און מורא האָבן, אָפּשרעקן זיך!

אין טאָג פון דער עקזעקוציע האָט מען געמאַכט אַן אָפּעל 3 אַזייגער פֿאַרטאָג, אַראָפּגיאָגט פון די „גע־לעגערס" פֿריטשעס נישט דערלויבט אָנצוטוען די קליי־דער, נאָר מיט עפּעס צודעקן דעם קערפּער. ציטערנדיק פון קעלט, פון הונגער, פּחד און אויפרעגונג זענען מיר געשטאַנען אויף די פיס צען טויזנט מענטשן פון דריי פֿאַרטאָג ביז זיבן אין דער פרי. ווען מען האָט זי אויפגעהאָנגען פֿאַרן אויספירן די תליה, האָט דער תלין (הענקער) געפֿרעגט דעם מיידל, האָסטו וואָס צו זאָגן?

יאָ — האָט זי געזאָגט, — איך בין צופֿרידענער מיט דעם טויט, וואָס איר פירט אויס, ווי צו זיין אַ נידעריקע שקלאַפֿין ביי אייך און אויסגיין ביסלעכווייז. זיך האָב קיין חרטה אויף מיין פרווו צו אַנטלויפן, כ׳בין גליקלעך, אַז מיינע 3 חברטעס איז זייער פרווו געלונגען.

אַזוי איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן די עקזעקוציע אין אַ וויץ צום קאַמף. אַנשטאָט אָפּשרעקן די טויזנטער אָנווועזנדע. ערע איר אָנדענק!

וויניק — זייער וויניק מענטשן זענען אַרויס לע־בעדיקע פון מיידאַנעק. אַ גרויסע זכיה האָב איך געהאַט ביים אַרייגיין, אַ פיל גרעסערע ביים אַרויסגיין פון דאָרט...

נאָך צען וואָכן מאַטערניש אין מיידאַנעק הערן מיר אַ באַפּעל!!!

אַ שרעק איז אַלעמען באַפֿאַלן. „אַפּעלן" זענען גע־ווען תמיד אַ „פֿאַרשפּיל" פֿאַרן פֿאַרגאַזירן אָדער פֿאַר־ברענען. וואָס וועט איצט פֿאַרקומען?

מיר וואַרטן אין איין ציטערניש, צו הערן צוליב וואָס קומט פֿאַר דער אַפּעל.

וווייזט זיך אַרויס, אַז די געווער־פֿאַבריק אין סקאַר־זשיסקאָ האָט געשיקט מייסטערס, זיי זאָלן מאָביליזירן 600 פרויען־אַרבעטערינס, ווען ס׳קען אַרבעטן ביי מא־שינען וועט אַרויסגענומען ווערן פון מיידאַנעק און גע־שיקט ווערן אַהין.

כ׳האָב זיך געמאָלדן אַלס מאַשינערין און אַריין גענומען געוואָרן אין דער ליסטע פון די פֿאַרנדע קיין סקאַרזשיסקאָ.

דעם טאָג זענען מיר שוין נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט, אַריין אין בלאָק זיך אָפּרופן פֿאַר דער נסיעה, באַקומען אַ ביסל מער עסן. צומאָרגנס, האָט מען אונדז געפּירט אין אַ באַד, אויסגעטאָן נאַקעט, אַ דאָקטאָרין און אַ דאָקטאָר האָבן אונטערזוכט אונדזער געזונט־צו־שטאַנד, די פּאָליקייט צו קענען אַרבעטן אין דער אַמו־ניציע־פֿאַבריק.

די דאָקטאָרין האָט אויסגעדריקט אַ ספק, צי איך קען אַרבעטן, דער דאָקטאָר דאַקענען, אונטערזוכנדיק די הענט און די פיס האָט געאורטיילט: יאָ, די פרוי קען ארבעטן.

באַלד צומאָרגנס זענען מיר איבערגעשיקט גע־וואָרן פון מיידאַנעק קיין סקאַרזשיסקאָ.

דאָ האָבן מיר אַ ביסל „אָפּגעאָטעמט". דער רעזשים כאָטש נישט קיין לייכטער — דאָך נישט פון קיין טויטן־לאַגער, ווי מיידאַנעק! די אַרבעטערינס האָבן אונדז געפּרעגט וועגן די גרויזאַמקייטן פון מיידאַנעק, זייער מוח, האַרץ און באַווײַסטזיין האָבן נישט געקענט באַ־גרייפן, אַז דאָס, וואָס מיר דערציילן איז אַ ווירקלעכ־קייט. נישט קיין בייזער חלום. אונדזער אויסזען, דער פיזישער און גייסטיקער געזונט־צושטאַנד האָבן עדות געזאָגט וועגן אונדזערע איבערלעבונגען און זיי האָבן אונדז געהאָלפן צופּאַסן זיך צו די אַרטיקע באַדינ־גונגען.

די סקאַרזשיסער וועטעראַנען האָבן געוואָלט אי־בערציען, אַז זיי ווינען אויך נישט אין אַ גן עדן. זיי

האָבן דערציילט וועגן די „פּולווער־אָפּטיילונג", ווי מענטשן „גייען אויס יוי ליכט" פון די כעמישע מיט־לען, וועגן פייניקן און איזדיעקעווען זיך איבער אַר־בעטער און אַרבעטערינס. פּאַר אונדז זענען די דערציי־לונגען געווען „אַ באַגאַטעלע", אַ קליניקייט אין פּאַר־גלייך מיט מיידאַנעק.

ביסלעכווייז האָב איך און אַנדערע אָנגעהויבן צו־צוואַרבעטן אין די זונטיקדיקע טעג אָדער אין די שעהן נאָך אַ נאַכט שיכט, צוגעהאַנדלט מיט די פּוילישע אַרבעטער, וועלכע האָבן געהאַט אַ קאָנטאַקט מיטן „דרויסן" — דערפער ארום. דער געזונט־צושטאַנד ווי אויך די שטימונג האָבן זיך פאַרבעסערט, פון דעסט־וועגן איז סקאַרזשיסקאָ געווען ווייט פון א „גן עדן". דער שעף פון אונדזער אָפּטיילונג איז געווען אַ פּאָלקס־דייטש, אַ געשטראָפּטער... מיט אַ הויקער, אַ קרומער, אַ טיפּ וועלכן די דייטשן האָבן געמאָלן אין זייערע קאַ־ריקאַטורן אָלס ספּעציפּיש יידישער טיפּ. אויב מ׳זאָגט „כל מום רע! יעדער בעל מום איז אַ שלעכטער און אַ הויקער אַוודאי! איז אַ דייטש אַ הויקער — אַ מע־פיסטאָפעל. קענענדיק די פּוילישע יידן פון „דער נא־ענט" איז געווען שווער כמעט אוממעגלעך, עטוואָס אויסבאַהאַלטן פון זייַנע שפּיציקע אויגן. ער פלעגט אויסגעפּינען געשמוגלטע סחורות, גאָלד, דאָלאַרן אין די פאַרבאָרגנסטע פלעצער. און טאָמער איז נאָך דאָס געווען וווייניק, האָט ער געהאַט אַ יידישע געליבטע מאַניושאַ פון... זי האָט אים איבערגעגעבן וועגן אַלעם, וואָס ס׳טוט זיך אין דער פאַבריק און גורם געווען גרויסע צרות די יידישע אַרבעטערינס.

דער הויקערדיקער דייטש האָט געהייסן „קילאָ־מאַן". זענען צו איר דערגאַנגען די וויצן געזאָגטע אויפן „חשבון פון זיין נאָמען". דער חוזק פון די מיידלעך, איבער זיין ריין אַרישער פּיגור... פלעגט ער שמייסן מיט דער בייטש. די קערפּערס פון בחורים און מיידלעך. גע־שטרעבט זיי אויסצוקרימען, צו פאַרקריפּלען און דערצו לאָכן מיט אַ סאַרקאַזם, וועלכער האָט געביסן נישט וווייניקער ווי די פייערדיקע שמיץ.

סקאַרזשיסקאָ האָט זיך :אויסגעצייכנט" מיט נאָך אַ יידישן פאַררעטער, אַ סאַדיסטישן פּאָליציאַנט מיטן נאָמען „פּיניאלע" (פאַרצויגן פון פּנחס)) ווי ער איז זאָל זיין נאָמען זיין צו אייביקער פאַראַכטונג!

אַמאָל בין איך געקומען פּינוח מינוט נאָכן „אַפּעל" איז ער מיך באַפאַלן מיט אַ „קנוט" (אַ קישקע) געקאַ־טעוועט איבערן קאָפּ, ביים אויער, איבער די אויגן. צעשלאָגן דאָס פּנים אַזוי אַז קיינער האָט מיך נישט דערקענט. פון מיינע געשרייען זענען אָנגעלאָפן די דייטשע מייסטערס, איינער פון זיי שטעקלער האָט אים געגעבן אויפן אָרט צוויי פּעטש און געוואָרנט, אַז ער וועט אים אַרונטערנעמען פון פּאָליציי־דינסט און אַרויס־שיקן אין אַ טויטן־לאַגער, אויב ער וועט נאָכאָמאָל טאָן אַזאַ זאַך.

מיך האָט ער געשיקט אין שפּיטאָל, וווּ איך בין געלעגן פיר וואָכן צייט, נישט געקאָנט עסן און טרינ־קען, נישט געהערט און נישט געזען און קוים קוים געקענט אַרויסרעדן אַ וואָרט. כ׳האָב געוויינט אָן טרערן. דאָס האָרץ האָט געבלוטיקט, אַדורך אַזויפיל לאַגערן און אָט אָט דערנענטערט זיך דער סוף פון מלחמה, וועל איך אומקומען דורך אַ יידישן „משרת" — מיט־אַרבעטער מיט דעם גרעסטן שונא פון יידישן פאָלק?

אין איינעם פון די שווערע טעג פון מיין קרענק ליגנדיק אין שפּיטאָל, דער קערפּער אינגאַנצן ווי איין בלאָטער, אַן אויג און אָן אויער פאַרבאַנדאַזשירט, נישט כ׳זע און נישט כ׳הער. פלוצלינג, לויכט אויף פאַר מיינע אויגן דאָס געשטאַלט פון מיין מאַמע אסתר, ווי זי האָט אויסגעזען ביי די „ווישעדלעניע". האָב איך מיט אַ דערשטיקט קול זיך געוונדעט צו איר און געזאָגט מיטן ניגון פון אַ ימים נוראימדיקער תחינה אין דער ווייבערישער שיל אין בלענדאָוו: — מאַמע — מאַמעניו קרוין: אסתר! די צדיקת.

ווי האָסטו אַלע יאָרן געשלעפּט דעם עול פון דער גרויסער משפּחה. געזאָרגט פאַר יעדן פון אונדז. ווי האָסטו אין געטאָ צוזאַמענגעהאַלטן די גאַנצע משפּחה, געזען איינער דעם אַנדערן זאָל אַרויסהעלפן.

ווי האָסטו אונדז דערציגן, מיר זאָלן העלפן יעדן נויט־באַדערפטיקן, טיילן זיך מיטן לעצטן ביסן. איך דיין טאָכטער מאַטל גיי אין דיינע וועגן, אין די שוווער־סטע מאָמענטן פון מיין לעבן, זיך נישט פאַרקויפט צו־ליב ברויט.

כ׳האָב מיין לעבן איינגעשטעלט צו האַנדלען, צו אַרבעטן איבערשהן, כדי צו קענען דורכקומען די ביטערע צייט.

כ׳האָב זיך געטיילט מיט פרויען, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט אָן עצה געבן ווי איך.

פאַרוואָס, פאַרוואָס קומט דאָס מיר, אַז אַ ייד, וואָס הייסט פּנחס זאָל מיך האָבן אומגעברענגט פון דער וועלט, אָדער געמאַכט פאַר אַ קאַליקע!

געדענק איך נאָך, ווי דו האָסט געלייענט אין „טייטש־חומש" די תפילה פון יעקב אבינו: „הצילני

נא מאחי מעשיו" ראטעוועט מיך פון מיין ברודער פון עשיון. דאָ פלעגסטו אויפהייבן דאָס קול מיט אַ געוויין און זאָגן אונדז קינדער: קיין גרעסער אומגליק קען נישט זיין ווי קלעפּ פון אַן אייגענעם ברודער.

נאָך געדענק איך דעם משל אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם „אַ קאָוואַדלע פון גאָלד האָט געפרעגט די קאָוואַדלע פון אייזן, פֿאַרוואָס שרייסטו אַזוי, ווען דער האַמער קלאַפּט אויף דיר און מיך הערט מען נישט? ענטפערט די אייזערנע קאָוואַדלע: דו שרייסט נישט, ווייל דיך שלאָגט אַ פרעמדער. איך — די אייזערנע קאָוואַדלע — שלאָגט אַן אייזערנער האַמער, אַן אייגענער ברודער, טוט עס שטאַרק ווי, דערפאַר שריי איך, אַז מיינע געשרייען הערט מען ווייט!

— מאַמע, מאַמעשי! איז נאָך וויניק, וואָס די דיישען האָבן מיר אַוועקגענומען דעם טאַטן, דיך, ברכהלע, גדליהן, יאָסלען, רייזעלע, דינהלע, בינעם, לאה, לייבל, קיילע, פייגעלע, און ביינאַכט האָט מען מיר צוגענומען יעקלן מיין אייניציק קינד, מיין ליבער מאַן הערש איז געפאַלן אויף מיין האַנט. איז נאָך אַלץ וויניק. דאַרף איך זיין אַ קרבן? אַ קאַליקע אויפן גאַנצן לעבן פון יידישע הענט. נעם מיך בעסער צו וואָס שנעלער צו דיר, אַן פאַרשלעפּטע יסורים. מאַמע, כ'האָב נישט קיין כוח! העלף מיר! לויף! מי זיך פאַר מיר! כ'קען מער נישט אויסהאַלטן!

מורמלענדיק שטיל די תחינה האָב איך איינגעדרימלט, די מאַמע האָט זיך ווידער אַמאָל באַוויזן פאַר מיר. דאָס מאָל אַ שטראַלנדיקע, ווי אין די שענסטע יום־טוב־טעג און זאָגט מיר:

— מאַטעלע, מיין קינד, וויין נישט! כ'זאָגט דיר צו, אַז דו וועסט נאָך זען אויף ביידע אויגן. אונטער דיין שטרויענעם שעניק ליגט אַ באַנדאַזש, זאָג, מ'זאָל אויסווישן מיט אים דאָס קראַנקע אויג. עפן עס און דו וועסט זען...

— טאַכטערשי, כ'האָב דיר געברענגט עסן: קנייד־לעך ווי דו האָסט ליב. זאָרג נישט, דו וועסט איבער־לעבן די מלחמה! וועסט אויפבויען אַ נייע פאַמיליע, האָבן אַ גוטן מאַן מיט גוטע קינדער, וועסט זיין גליק־לעך. זאָג: אָמן!

כ'וויל עפּעס אַרויספרעפלען, רופן די מאַמען, זי זאָל מיך נישט איבערלאָזן אַליין, כ'בין דאָך איר קינד — איר קינד! זי וועלט פאַרשווינדן פון מיינע אויגן. כ'וויל איר נאָכלויפן, און כ'קען נישט... כ'ליג אין אַ דעמערונג. כ'וויים נישט צי דאָס אַלץ וואָס כ'האָב געזען און געהערט איז געווען אויף דער וואָר אָדער ס'איז געווען אַ חלום. כ'וועק זיך אויף. נעבן מיר שטייט חנהלע מיין חברטע, זי האָט געבראַכט אַ גוט ביסל עסן פון דרויסן. זי בעט מיך כ'זאָל עסן. כ'דערציילי איר דעם חלום. בעט ביי איר: „הייב אויף דעם שעניק, נעם אַרויס דעם באַנדאַזש, וואַש מיר אויס דאָס קראַנקע אויג און כ'וועל עס עפענען. אפשר וועל איך אַנהייבן זען, ווי די מאַמע האָט מיר צוגעזאָגט. זי טוט אַלץ וואָס איך בעט ביי איר און הייסט מיך עפענען די אויגן. און איך זע... איך זע...

ווידער אויף אַ נייי אָרט

דאָס איז געווען אַנהייב יוני 1944. מ'פירט אַריבער אַ טייל פון אונדז קיין טשענסטאָכאָוו. די סקאַרזשיס־קער פאַבריק ווערט עוואַקואירט צוליבן דערנענטערן זיך פון רוסישן מיליטער, וואָס גייט פאָרויס נאָך זיינע גרויסע נצחונות.

אין טשענסטאָכאָוו האָב איך געאַרבעט ביי אַ מייסטער שטוב־אַרבעט. געניט געפרעסט, און די לאַגע איז געווען אַ ביסל בעסער ווי פריער.

אין אַ געוויסן טאָג מעלדעט מען, אַז מ'קלויבט צונויף עטלעכע טויזנט אַרבעטער, כדי זיי צו עוואַקואירן קיין דייטשלאַנד, און דאָרט פאָרזעצן זייער אַרבעט אין די אַמוניציע־פאַבריקן.

די עוואַקואַציע איז נישט „געגאַנגען אַזוי שנעל ווי אַמאָל, די באַנען זענען איבערגעריסן, די דייטשן האָבן מורא געהאַט פאַר באַמבאַרדירונגען. איך האָב פאָרגעלייגט מיינעם אַ באַקאַנטן בחור פון ביאַלאָבזשעג, אַז מיר זאָלן זיך נישט שטופן, נישט זיין די ערשטע צום מאַרש. מירן גאָרנישט פאַרשפּעטיקן אַזוי אַרום האָב איך זוכה געווען באַפרייט צו ווערן דורכן רוסישן מיליטער, שוין דעם 17טן יאַנואַר 1945, נאָך 7 חדשים זיין אין טשענסטאָכאָוו.

די פרייהייט און נאָכווייענישן

גרויס איז געווען די שמחה פון דער באַפרייונג. געראַטעוועטע יידן פון די לאַגערן, בונקערס, בוידעמס האָבן זיך באַגעגנט, געקושט, געהאַלזט פאַר שמחה. באַלד האָט אויפגעטויכט דער טרויער — וואַרשע און לאָדזש זענען נאָך נישט באַפרייט. אין די שטעט ווו דער שונא איז אָפּגעטרעטן זעט מען דעם גרויסן יידישן חורבן. קיינער איז נישט געבליבן!

די געבליבענע יידישע פרויען, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די פאַרלאָזטע דירות פון די געטאָס,

געפינען זיך ווי אין רשות הרבים. די טירן און פענצ־טער אויפגעריסן, אַרום און אַרום ווינען רוסישע סאָלדאַטן, אויסגעהונגערטע צו סעקסועלער אויסלעבונג נאָך דריי יאָר קעמפן. דאָרף מען זיך פון זיי אויס־היטן, באַהאַלטן... קיין ווונדער נישט, אַז אַלע מיידלעך און אַלמנות האָבן שנעל מסכים געווען צו יעדן פאָר־שלאָג פון אַ יידישן יונגערמאַן חתונה צו האָבן.

איבערגעבליבענע האָלבע משפחות מיט פאָר־לוירענע קינדער האָבן צוריק אויפגעשטעלט נייע משפחות, געבוירן קינדער. טראָץ אַלעמען האָט מען געזאָגט: עם ישראל חי!

איך האָב זיך געטראָפן מיט מיין איצטיקן לעבנס־באַגלייטער, דוד הערצבערג פון לאָדזש. אויך ער האָט פאַרלוירן אַ פרוי מיט קינדער, ווי איך מיין מאַן מיטן זון יעקעלע.

גאָט צו דאַנקען! מיר האָבן צוויי גערעטענע זין, ווינען אין ניו־יאָרק. פאַרדינען אויף פרנסה, גרייטן זיך חתונה צו מאַכן אַ זון בקרוב. איצט זענען מיר אויף אַ לוסט־רייזע אין ישראל. מיר פרייען זיך מיט אונדזערע קרובים. מיין ברודער מאיר, פרוי און צוויי קינדער, מיין מאַן ביי זיין ברודער און קרובים. גרויס איז די שמחה, האָבנדיק די זכיה צו זען, אַז דער טרוים פון יידישן פאָלק — דאָס אויפשטעלן פון דער יידישער מדינה — איז מקוים געוואָרן.

חיה האַמער–גרינבוים

אויפגענומענע עדות

דאַטע און אָרט פון געבורט: 1908

אַדרעס: תל־אביב, רח' בן יהודה 59

פון דער משפחה אומגעקומען אין דער צווייטער וועלט־מלחמה:

פאָטער — אברהם־יוסף גרינבוים, אויסגעזידלט קיין ווַארשע אָנהייב 1941. אָרט און דאַטע פון אומקום נישט באַווּוסט.

מוטער — פייגע גרינבוים (ראָקאָטאָוויטש, אויס־געזידלט צוזאַמען מיטן פאָטער. דאַטע און אָרט פון אומקום נישט באַווּוסט.

ברודער — יחיאל גרינבוים, אומגעקומען צוזאַ־מען מיט די עלטערן. אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און 8 קינדער! משה גרינבוים, אויסגעזידלט צוזאַמען מיט זיין פרוי און 5 קינדער; מלך גרינבוים, אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און 4 קינדער.

שוועסטער מאָטל פלאָצקער (גרינבוים), ווַאר־שיינלעך אומגעקומען אין כעלמנאָ צוזאַמען מיטן מאַן און 2 קינדער.

ברודער — יחיאל גרינבוים, אומגעקומען צו־זאַמען מיט זיין פרוי און 3 קינדער.

איך הייס חיה האַמער, געבוירן גרינבוים. מיין פאָטער האָט געהייסן אברהם־יוסף; די מאַמע — פייגע.

מיין פאָטער האָט זיך פאַרנומען מיט בהמות־האַנדל. מיר האָבן אויך געהאַט אַ קאָלאָניאַל־געשעפט.

איך האָב זיך גענאָרנט אין דער פוילישער שולע. איך בין אויך געגאַנגען אין חדר ביז 13 יאָר. די שול האָב איך געענדיקט נאָר 5 קלאַסן. נאָכער האָב איך זיך פאַרנומען אין שטוב און אין געשעפט.

כ'האָב חתונה געהאַט אין יאָר 1934. מיין מאַן האָט געהייסן לייב שיפער. ביי אונדז זענען געבוירן געוואָרן 2 מיידעלעך — בלומע און באַשע. איינע איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1935 און די צווייטע — אין יאָר 1937.

אין אונדזער שטעטל האָבן געלעבט 240 יידישע משפחות. די יידן זענען געווען: שניידערס, שוסטערס, סוחרים, תבואה־העגדלער, קצבים, בעקערס.

פראָגע: ווי האָט געהייסן דער לעצטער ראש־הקהל און דער לעצטער רב ביי אייך אין שטעטל?

— דער לעצטער ראש־הקהל איז געווען יאָנקל אַמברוס און דער לעצטער רב הרב ישראל ברוך שאַפּירא.

אין שטעטל איז געווען אַ בית־המדרש און אַ גמילת־חסדים־קאַסע, געשאַפן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. הלוואות האָט מען אויסגעבאָרגט בלויז יידישע אַרבעטס־מענטשן, וועלכע האָבן נישט געהאַט

קיין פרנסה און האָבן זיך געשפּייזט פון די הלוואות, וואָס זיי האָבן באַקומען ביי אונדז. ביי אונדז איז נישט געווען קיין פּאָלקס־באַנק און אויך נישט קיין „גמילת צדק". די גמילת־חסדים־קאַסע איז געווען די אייניקע, וואָס מיר, חברים, פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָט געשאַפן.

פראַגע:

וואָס פאַר אַ פּאָליטישע אַרגאַניזאַציעס זענען ביי אייך געווען?

— ס׳איז געווען אַ פּועלי־ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע, פּאַראייניקט מיט צעירי־ציון. די אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1922. דער ערשטער פּאַרזיצער פון דער אַרגאַניזאַציע איז געווען יחיאל דאַוידאָוויטש; שפּעטער בין איך געווען, פישל וויל־נער. אין לאַנד בין איך אָנגעקומען אין יאָר 1947.

אין שטעטל זענען געווען חדרים. געלערנט מיט קינדער האָט דוד אשר גאָלדבערג און יאַנקל גרינבוים געלערנט מיט קלענערע קינדער. געווען אַ תּרבות־שול, פון דער ערשטער ביז דער לעצטער כיתה. די לערערין האָט געהייסן רוזשע דיסקאַנט, דער לערער ביטער (נאָמען געדענק איך נישט; דאָן די לערערין גרוניע (איר פאַמיליע ווייס איך נישט. זי איז דאָ אין לאַנד). נאָכער האָט זיך די שול פאַרמאַכט, ווייל די עלטערע חברה איז זיך צעפאָרן און די יינגערע האָבן זיך נישט פאַראינטערעסירט. מען האָט געדאַרפט פירן אַ קאַמף מיט דער פּוילישער מאַכט, מען זאָל אַרייַנ־נעמען יידישע קינדער אין די פּוילישע שולן, ד.ה. אין די פאָושעכנע שולן, וואָס האָבן געהאַט 7 קלאַסן.

פראַגע: ווי אַזוי איז די יוגנט עולה געווען קיין ארץ־ישראל?

— מיר זענען עולה געווען נאָר דורך סערטיפי־קאַטן, וואָס מען האָט געקויפט. אויף חלוצישע סער־טיפיקאַטן זענען אפשר אַוועקגעפאָרן נאָר 3 מאַן. נאָר אייגצלנע זענען געפאָרן אויף הכשרה.

פראַגע: ווי זענען געווען די באַציאונגען צווישן יידן און פּאָליאַקן? צי האָבן זיך געפילט אַנטיסעמי־טישע טענדענצן?

— ביזן יאָר 1935 האָט זיך גאָרנישט געפילט מצד די קריסטן. נאָכער איז פאַרגעקומען אַן ענדע־רונג. אין די יאָרן 1936—1938 האָט זיך אָנגעהויבן פילן דער אַנטיסעמיטיזם. מען האָט אָנגעהויבן צו שרייַען, אַז מען זאָל נישט קויפן ביי יידן, „סווּוי דאָ סוועגאָ". מען האָט אָנגעהויבן צו שלאָגן. נעבן אונדזער געווען איז געשטאַנען דער קריסט רוזשאַנסקי און האָט נישט אַרייַנגעלאָזן קיין קריסט. ער האָט געשריגן: „נידער מיט די יידן! נישט קויפן ביי יידן!" ס׳זענען פאַרגעקומען אינצידענטן מיט שקצים, וועלכע זענען באַפאַלן שפּאַצירנדיקע יידן. די לאַגע האָט געדויערט ביזן קריג.

פראַגע: ביטע דערציילט וועגן פּעריאָד בשעת די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל.

— אַ פּאָר טעג נאָכן קריגס־אויסברוך סעפּטעמ־בער 1939 זענען שוין די ערשטע דייטשן געווען אין אונדזער שטעטל בלענדאָוו. די ערשטע צייטן האָבן זיי נישט געטשעפּעט. נאָכער זענען געקומען די קאָנא־ריקעס מיט די געלע לאַמפּאַסן. זיי פלעגן מיט אויטאָס צופּאָרן צו יידישע שטיבער און פלעגן אַרויסנעמען פּראָוויאַנט, וואָס מען האָט זיך געהאַט אָנגעגרייט.

ווען זיי זענען צו מיר אַרייַנגעקומען, איז מיין מאַן פּינקט געווען אין דאָרף. איך בין געווען אַליין מיט מיינע צוויי קינדער. זיי האָבן ביי מיר אַלץ צוגענומען. כ׳האָב געבעטן אייגעם, מען זאָל מיר לאָזן אַ פּאָר שטיקלעך זייף פאַר מיינע 2 קליינע קינדער. מען האָט מיר איבערגעלאָזן. ווען זיי זענען צו צום טלית און תּפילין, האָבן זיי געפרעגט וואָס דאָס איז. ווען כ׳האָב געענטפערט, אַז דאָס איז אונדזער געבעט, האָבן זיי דאָס אַרויסגעשמיסן.

אַזוי זענען זיי געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און אויסגעלייַדיקט די יידישע הייזער פונעם ביסל פּראָ־וויאַנט.

אין אַ צייט אַרום האָט מען אַרויסגענומען די סחורות פון די געשעפטן: מאַנופאַקטור, פּראָדוקטן, לעדער א.א.וו. — אַלץ אַרויסגענומען. נאָכער האָבן די פּאָלקס־דייטשן זיך באַזעצט אין די יידישע געוועלבער. אין בלענדאָוו האָבן זיך געפונען אַ ערך 40 פּראָצענט פּאָלקס־דייטשן. און טאַקע זיי האָבן אָנגעהויבן ראַבירן ביי די יידן.

מיין עלטסטער ברודער, יאַנקל, אַ חסיד, אַ פרו־מער, איז געגאַנגען צוריק פון דאָוועגן. אים אַנטקעגן איז געקומען צו רייטן אַ געסטאַפּאָ־מאַן און אויסגע־שריען: האַלט! מיין ברודער האָט נישט פאַרשטאַנען, האָט אָנגעהויבן לויפן שנעל. דער געסטאַפּאָ־מאַן האָט אים נאָכגעיאָגט, פאַרהאַלטן און געפרעגט, פאַרוואָס ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. דאָן האָט ער גע־פרעגט, ווו מען קאָן קריגן סיגאַרעטן. מיין ברודער האָט אים אָנגעוויזן אויף משה לעסער. ער איז צוגע־פאָרן און אַרויסגענומען די סיגאַרעטן. שרה, די פרוי פון משה לעסער, האָט אָנגעהויבן צו שילטן מיין ברו־

דער. דער דייטש האָט זיך געפרעגט, וואָס דאָ קומט פאָר. מיין ברודער האָט נישט געקענט קיין דייטש, האָט נישט געענטפערט. דאַן האָט דער דייטש אָנגע־כאָפט די פרוי, אין אַ שטויס געטאָן און זי האָט זיך אַראָפגעקייקלט אַ פאָר מעטער פון אַ באַרג. מיין ברו־דער איז אַ היים געקומען זייער אַ דערשראָקענער. מער איז ער שוין דאָוועגן נישט געגאַנגען.

אַ געוויסן טאָג, ווען מיין פאָטער איז געגאַנגען פון דאָוועגן מיטן טלית און תפילין איז אים אַנטקעגנ־געקומען אַ דייטש און געפרעגט פון וואָגען ער גייט. האָט ער אים געענטפערט, אַז ער גייט פון געבעט. דער דייטש האָט אים געגעבן 2 פּעטש (דאָס זענע זגעווען די ערשטע פּעטש אין שטעטל, וואָס אַ יייד האָט באַקומען). דעם טלית און תפילין האָט דער דייטש אַוועקגעווארפן. מיין פאָטער האָט זיך איינגעבויגן אויפהייבן, האָט אים דער דייטש געגעבן אַ קאָפּע און געשיקט ווייטער.

נאָכער זענען אין שטעטל געקומען 4 געסטאַפּאָוו־צעס מיט אַ פאַראַדענונג, אַז די יידן און קריסטן זאָלן אַרויס. די יידן באַזונדער און די קריסטן באַזונדער. די יידן מיטן רב אויף איין זייט און די קריסטן מיטן גלח אויף דער צווייטער זייט. די קריסטן מיטן גלח האָט מען באַלד אַהיימגעשיקט און די יידן האָט מען געלאָזן שטיין אויף דער גאַס. אַלע האָבן געמוזט שטיין: פרויען מיט קינדער; יונג און אַלט. מען האָט פאַרגעלייענט פאַר די יידן אַ פראָקלאַמאַציע מיט גזירות.

מיין ברודער יאַנקל, דער חסיד און מיין מאַן לייב שיפער, האָבן זיך געהאַט באַהאַלטן. די דייטשן האָבן געהאַט געזאָגט, אַז וועמען מען וועט געפינען פאַר־באַהאַלטן וועט מען שיסן. מיין מאַן, וועלכער איז דאַן געווען יונג, איז שנעל אַרויס צו דער גרופּע יידן. מיין ברודער האָט נישט געקענט אַזוי שנעל לויפן, איז געגאַנגען פּאַמעלעכער, ס׳איז צו צו אים אַ געסטאַפּא־וויץ, אים אָנגעכאַפּט ביי דער באָרד און אויסגעריסן אַ האַלבע באָרד מיט די פּאות. אויפן קאָפּ האָט ער אים געמאַכט אַ פּאַס, האָט אים גוט אָנגעקלאַפּט און געשיקט צו די מענטשן.

אַזוי האָט מען אָפּגעהאַלטן די יידן אַ פּאָר שעה. נאָכער האָט מען גהייסן דעם רב אויסטאָן דעם קא־פּעלוש און זאָל קלייבן מיטן מויל די פּאַפּירלעך פון גאַס. דער שמש איז צו אים העלפן, האָט ער געקריגן שטאַרק געשלאָגן און מען האָט אים אַוועקגעשטופט. דער רב, הרב שפּירא, האָט אַליין געמוזט קלייבן מיטן מויל די פּאַפּירלעך און אַרייגלייגן אין קאָפּעלוש. נאָכער האָט ער געמוזט מיט אַ בעזים אויסקערן דעם גאַנצן מאַרק. דאַן האָט מען אַלעמען צוריק געשיקט.

מען האָט אָנגעהויבן צו מסרן, וו׳ ס׳גיבט זיך שיינע מעבל. פון אַ סך שטיבער האָט מען אַרויסגע־נומען דאָס מעבל, קאָלדרעס, סערוויזן, אַזוי אַז מען האָט אויסגעליידיקט דאָס גאַנצע שטעטל. די מוסרים זענען געווען די פאָלקס־דייטשן, זיי האָבן אָנגעוויזן אויף די יידן.

ביי אונדז איז געווען אַ שוסטער, וועלכער איז די לעצטע צייט געווארן זייער רייך, געהייסן האָט ער מרדכי געלבארט. ער האָט געהאַט אָנגעגרייט זייער אַ סך שטיוול און לעדער. די דייטשן זענען געקומען מיט 6 אויטאָס און צוגענומען די שטיוול און די גאַנצע לעדער.

משה לעסער איז געווען איינער פון די רייכסטע יידן אין בלענדאָוו. ער האָט געהאַט אָנגעגרייט אַ סך זעק מיט קאָווע, רייז און אַנדערע פּראָדוקטן. ער איז געווען אָנגעשטאָפּט מיט פוטערוואָרג און אַ סך אַנ־דערע גוטע זאַכן. דאָס אַלץ איז געווען באַהאַלטן אין אַ טאָפּלטע וואַנט. מען האָט אים געמסרט חוץ זיי־נע זענען נאָך דאָרט געווען באַהאַלטן פאַרשידענע זאַכן פון אַנדערע רייכע מענטשן. מען איז געקומען מיט אויטאָס און מען האָט פון אים געפירט 3—4 טעג, ביז מען האָט אַרויסגעפירט דאָס גאַנצע האָב־און־גוטס. וווהין מען האָט דאָס אַלץ געפירט, קען איך נישט זאָגן.

ס׳איז געווארן קאַלט. די קריסטן האָבן נישט געווואָלט אַרויסגיין אַרבעטן אין פעלד. איז מען געקו־מען און געמוען יידן צו רייסן בוראַקעס, קאָפּען קאַר־טאָפל אין די הייף. צו דער אַרבעט האָט מען גענומען אַ 300 מאַן. ביי דער דאָזיקער אַרבעט האָט מען איינעם צעהרגעט) הערשל רובין. ווען נישט מיין מאַן, וואָלט מען אים דערהרגעט.

מען האָט אַזוי געאַרבעט ביז שפּעט אין דער נאַכט. געקומען איז מען צעבראָכענע, צעהרגעטע, נישט געגעסענע.

מען האָט אַראָפּגעווארפן דעם פוילישן וואָיט און אויף זיין אָרט איז געווארן דער פאָלקס־דייטש מיכאל געריגט. די צווייטע האַנט איז געווען מאַנאַש קייבער. זיי ביידע האָבן געפירט מיט דער גמינע. דאַן האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער גזר־דין. באַלד האָבן זיי גע־פאָדערט מען זאָל מאַכן אַ יודענראַט.

אין יודענראַט זענען אַריין: יאַנקל אַרבוז, יעקב בעקער, גדליהו מינצער, גאָדל גוואַרדיאַק און לייב שיפער (מיין מאַן). פרעזעס איז געווען יאַנקל אַרבוז.

דער יודענראַט איז אַנטשטאַנען אַ 2—3 חדשים נאָכן אַרייַנקומען פון די דייטשן.

פראַגע: וואָס פאַר אַ גזירות האָט מען אַרויס־געגעבן?

— דער לאַנדראַט אין גריצע האָט באַפוילן דורכן וואַיט ,אַז מען זאָל מאַכן אַ באָד. דאָס געלט האָט מען געשפּענדעט. די גבירים האָבן זיך נישט גלייך צוגעשטעלט. מען איז געגאַנגען פון שטוב צו שטוב. ס׳איז געשפּענדעט געוואָרן 80 טויזנט זלאָטעס און מען האָט איינגעריכטעט די באָד.

נאָכן אייניריכטן די באָד, ס׳איז געווען ווינטער, גרויסע שנייען, אַ שבת איז געקומען צו מיין מאַן אַזייגער האַלב זעקס אין דער פרי אַ געווויסער פּאָלקס־דייטש יולעק פריגערט, וועלכער איז געווען מיט מיין מאַן באַפריינדעט, געזאָגט האָט מען זיך „דו". ער האָט אים אויפגעוועקט און אין פּוילישׁ, מיט די שיינע ווערטעלעך האָט ער אים געהייסן אויפשטיין. ער האָט פאַראַרדנט אַרויסצונעמען די יידן צום ריניקן דעם שניי.

מיין מאַן איז אַוועק אין יודענראַט, ווו מען האָט זיך באַראַטן, וואָס מען זאָל טאָן. מען האָט אַרויסגע־שיקט דאָס ביסל אַרעמע לייט, ווייל די גבירים האָבן נישט געוואָלט גיין צום ריניקן דעם שניי. יידישע פערד און וואָגן האָבן געפּירט דעם שניי.

נאָכער האָט מען צונויפגענומען געלט ביי די רייכע, כדי צו באַצאָלן די אַרעמע פּאַרן טאָג אַרבעט. ביי דער אַרבעט זענען געשטאַנען די פּאָלקס־דייטשן, וועלכע האָבן פריער נישט געהאָט וואָס צו עסן, די פּאָלקס־דייטשן, וועלכע האָבן פריער געאַרבעט ביי יידן, זיי זענען איצט געשטאַנען מיט פּאַלקעס און געשלאָגן מכות רצח.

באַלד אין 1939 איז אַרויס דער באַפעל פון די דייטשן, אַז יידן דאַרפן טראָגן לענטעס מיטן מגן־דוד.

כ׳וויל צוגעבן; באַלד ווי די דייטשן זענען אַריין, איז אויף דער גאַס געגאַנגען מענדל סעליק, אַ פעסטער יונג, וועלכער האָט זיך געקענט פאַרנעמען אויף 10 שקצים. צו אים איז צו אַ געסטאַפאָוויץ, אים אָנגע־טראָטן אויפן פוס און געפרעגט, פאַרוואָס האָסטו נישט אַראָפגעצויגן דעם הוט. מענדל האָט אַראָפגע־צויגן דעם הוט, האָט ער געקריגן אַ פּאַטש, איז ער שיער נישט געפּאַלן. דאָן האָט דער געסטאַפאָוויץ אים געהייסן אָנטאָן דעם הוט — האָט ער אָנגעטאָן. ווידער האָט ער אים געהייסן אָנטאָן. אַזוי האָט ער מיט אים געמאַכט די גימנאַסטיק אַ געוויסע צייט, האָט אים גוט צעשלאָגן. נאָכער האָט ער אים אַ קאָפּע געטאָן און געזאָגט: לאָוס, פאַרפלוכטער יודע!

אָנהייב איז נאָך נישט געווען קיין געטאָ, מען האָט נאָך געקענט אַרויסגיין. זענען מענטשן געגאַנגען אין די דערפער אַריין און געבראַכט אַ ביסל קאַרטאָפל, מעל. גראָד די דאָרפישע קריסטן האָבן געגעבן. אַזוי האָט מען געלעבט ביז מען האָט געמאַכט דאָס געטאָ.

פראַגע: זענען געווען פאַלן, ווען די דייטשן האָבן אַרויסגענומען יידן און דערשאָסן?

— ניין. ס׳איז געווען אַ פּאַל, ווען מען האָט אַלע יידן אַרויסגענומען אין גאַס, איז מען אַריין צו אַ יידּ, חיים קראַסקער, וועלכער איז געלעגן אין בעט, געווען קראַנק אויף אַסטמע. די דייטשן האָבן אים געפרעגט פאַרוואָס ער ליגט, האָט ער געענטפערט, אַז ער איז קראַנק. ס׳איז צו אים צו דער ס.ס.־מאַן, אים געגעבן אַ פּאָר גוטע קלעפּ. צו מאָרגנס האָט מען דעם ייד קובר געווען. ער איז געווען דער ערשטער קרבן.

דאָס גאַנצע יאָר 1940 האָט מען געפאָדערט מענ־טשן צו דער אַרבעט. צו אַרבעטן אין הויף, צו גיין ריניקן די גאַסן. מענטשן האָט מען אַוועקגעשיקט אין דערפער אויף אַרבעט. אַרבעט נאָר צו פיניקן די יידן.

מיך האָט מען געזונט צום ריניקן די גאַסן. דאָן האָב איך געריניקט ביי פּאָלקס־דייטשן. די טראַקטי־רונג איז געווען זייער אַ שלעכטע, נישט ווי מיר וואָלטן צוזאַמען דערצויגן געוואָרן אין איין שטאָט.

פראַגע: צי האָט מען געדאַוונט?

— ניין. דאָס בית־המדרש איז געווען פאַרמאַכט. באַלד האָט מען דאָרט אַריינגעשטעלט פערד און וועגן. די ספרי־תורות האָבן זיי אַרויסגענומען און צעריסן. אין בית־המדרש איז מען שוין מער נישט אַריין.

אַזוי ווי מיין מאַן איז געווען אין יודענראַט מיט נאָך 4 אַנדערע, איז צו אים געקומען דער שוין פריער דערמאָנטער מיכאל געראַנט, אַ גוטער ידיד פון פאַר דער מלחמה, צוזאַמען געהאַנדלט, און האָט אים אָנפאַר־טרויט דעם סוד, אַז מען וועט מאַכן אַ געטאָ און די מענטשן וועט מען אויסזידלען. מיין מאַן האָט אים גע־בעטן, אַז ער זאָל עפּעס טאָן פאַר אונדז, אַז מען זאָל אונדז נישט אויסזידלען.

האָט ער געענטפערט, אַז ער וועט מאַכן אַ קאָנ־טריבוציע. ער איז געפאָרן קיין גריצע אין לאַנדראַט. ווען ער איז צוריק געקומען פון גריצע האָט ער אַרויפ־געלייגט אַ קאָנטריבוציע. מען האָט געשאָפן קנאַפּע 100.000 זלאָטעס, וואָס מען האָט צוזאַמען געגומען ביי

פֿאַרמעגלעכע און ווו מען האָט נאָר געקענט. סוף 1940 האָט מען געמאַכט אַ געטאָ אין בלענדאָוו גופא. לאַנג זענען מיר אין געטאָ נישט געווען.

כ׳וויל דערציילן אַ פּאַקט: מיין ברודער יאַנקל מיט זיינע אַכט קינדער האָט מען אַריינגעזעצט אין אַ קליין שטיבעלע. כ׳האָב געזאָגט צו מיין מאַן: דו ביסט אַ יודענראַטניק און האָסט געלאָזט מיין ברודער מיט זיין גרויסער משפּחה אַריינזעצן אין אַ קליין שטיבעלע, ווו ער פֿיניקט זיך זייער. דערויף האָט מיר מיין מאַן געענטפֿערט, אַז כ׳זאָל קיינעם נישט דער־ציילן, ס׳איז געהיים: נישט קיין פּיר וואָכן וועלן מיר זיצן אין געטאָ. נאָך די פּיר וואָכן, האָט ער מורא, וועט מען אונדז אויסזידלען. פֿאַרשטייט זיך, אַז כ׳האָב עס קיינעם נישט געזאָגט.

פֿראַגע: איז דאָס געטאָ געווען פֿאַרצוימט?

— יאָ. דאָס געטאָ איז באַשטאַנען פון פֿאַלגנדיקע גאַסן: לאַנגע, פֿאַפֿזשעטשנע, סאַבערקאָווסקי און די גריצער־גאַס ביז קאָשטשעלנע, נעבן מאַרק. דאָס הויז פון פּעטער יצחק איז געווען דאָס לעצטע אין געטאָ. פון געטאָ האָט מען געמעגט אַרויסגיין אַ זייגער 7 אין דער פרי. אַ גאַנצן טאָג האָט מען מורא געהאַט אַרויסצוגיין, ווייל ס׳זענען געקומען די שוואַרצע קעפּ, די „טויטן־קעפּ", וואָס האָבן שרעקלעך געשלאָגן, געהאַקט און געבראָקט.

אין אַ פרייטיק איז איטשע־מאיר פּעלדמאַן גע־גאַנגען אין גאַס. די שוואַרצע קעפּ האָבן אים שרעקלעך צעשלאָגן. מען איז געקומען צו מיין מאַן און אים דאָס דערציילט. מיין מאַן איז אַרויס, צוגעגאַנגען צו די שוואַרצע קעפּ, זיי געזאָגט אַ פּאָר וועכטער און האָט זיי אַריינגענומען אין געטאָ אין דער שטוב פון מיין ברודער יאַנקלס טאָכטער, וועלכע האָט געווויינט מיט מיר. ער האָט מיט זיי פֿאַרהאַנדלט. זיי געגעבן שטיוול, מאַנטלען און סחורה. אין צווישנצייט האָט מען איטשע־מאירן געזונט אַ היים און אים אָפּגעראַטעוועט פון טויט.

פֿראַגע: אין דער צייט, וואָס איר זענט געווען אין געטאָ, צו וועלכע אַרבעטן האָט מען געזונען די יידן?

— מען האָט געזונען צו פֿאַרשידענע עפּנטלע־כע אַרבעטן, צו וואָס מען האָט נאָר באַדאַרפט. אַזוי ווי קריסטן האָבן געאַרבעט ביי יידן, אַזוי האָבן די יידן געמוזט אַרבעטן ביי די פֿאַלקס־דייטשן. די יידן האָבן געמוזט אַרבעטן ביי די מיאוסטע אַרבעטן. מיט די אַרבעטן האָבן אָנגעפּירט די שוואַרצע קעפּ. זיי זענען געווען 12 פּערזאָן, ס.ס.־לייט אין שוואַרצע מונדירן און זיי האָבן אָנגעפּירט מיטן געטאָ.

פֿראַגע: ווען איז פֿאַרגעקומען די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פונעם געטאָ?

— סוף 1940, אָנהייב 1941.

אַ פּאָר טעג פֿאַר דער אויסזידלונג האָבן זיך שוין מענטשן דערוווסט. די רייכע האָבן געזונען אויטאָס און אַרויסגעפּירט זייער פֿאַרמעגן. דערווייל האָט זיך דער יודענראַט דערוווסט, איבערהויפּט מיין מאַן, גאָדל גוואַרדיאַק און גדליהו. זיי האָבן געהייסן די אָרעמע איינפֿאַקן קאַרטאָפֿל אין זעק און וואָס נאָר זיי האָבן און דאָס צוגעשטעלט צו די אויטאָס פון די רייכע מענטשן, כדי ס׳זאָל גיין אויך אַ ביסל אָרעמע. די אָרעמע לייט האָבן דאָך נישט געהאַט מיט וואָס דאָס אַרייַנצופירן קיין וואַרשע. דאָס איז געווען פֿאַר דער אויסזידלונג. אַ סך מענטשן זענען זיך צעפֿאַרן: קיין ביאַלע, ניישטעטל און אַנדערע שטעטלעך. מען האָט נישט געווווסט ווהין צו פֿאָרן. מענטשן זענען געלאָפֿן, נישט וויסנדיק ווהין.

די אויסזידלונג איז פֿאַרגעקומען שבת. 6 אַ זיי־גער אין דער פרי האָט מען געהייסן אַלע מענטשן אַרויסגיין, און מיט פֿאָדוואָדעס (פורן) האָט מען גע־פירט די מענטשן צו דער קאָלייקע. דער גאַנצער גריצער פֿאַוויאָט איז געגאַנגען אין איין טאָג קיין וואַרשע.

איך מיט מיינע קינדער זענען אַוועק קיין ביאַלאַ ראַווסקאַ. דאָרט האָב איך געטראָפֿן אַ סך בלענדאָווער און מאָגעלניצער. מיינס אַ גוטע חברטע פון פֿאָרן קריג, מינדל פליישער, האָב איך געטראָפֿן אויף דער גאַס. כ׳האָב אויך געטראָפֿן די בלענדאָווער: רחל טאַשמא, שערמאַן א״אַנד.

פֿראַגע: ווהין איז געגאַנגען אייער משפּחה?

— קיין וואַרשע.

אויסמישנדיק זיך מיטן גאַנצן מיש־מאַש, איז מיר, מיין מאַן און די קינדער, געלונגען זיך אַרויסצו־גנבענען און אַוועקגיין קיין ביאַלאַ ראַווסקאַ. אַ סך בלענ־דאָווער זענען דאָרט געשטאָרבן: דוד זיידמאַן, יעקב בעקער, רחל טאַשמא, צביה מיט אַ קינד אויף דער האַנט.

דאָרט איז בכלל נישט געווען קיין געטאָ און ס׳זע־נען געווען אַלע ביאַלער יידן. מען האָט געקענט אַריינגיין און אַרויסגיין. מען האָט געהאַנדלט און געווואַנדלט. די יידן האָבן געווווינט אויף ביידעמער, אין שטאַלן, אין גריבער און אויף דער גאַס. געלעבט האָט

מען אין דחקות, הונגער און שמוץ. וועז מיר זענען געקומען, זענען שוין דאָרט געווען אַ סך בלעגדאָווער.

אין ביאַלע זענען מיר געווען אַרום 3 חדשים, כ׳געדענק נישט גענוי. פון ביאַלע האָב איך זיך אַריינ־געגנבעט קיין לאָדזש אין געטאָ, צוזאַמען מיט מיין מײַן מאַן און קינדער. אויפן וועג האָט מיין מאַן גע־זאָגט, אַז ער גייט עפּעס דערליידיקן און מער האָב איך אים שוין נישט געזען. אַזוי איז ער פֿאַרלוירן געגאַנגען. וואָס מיט אים איז געשען וויס איך נישט.

— אין לאָדזשער געטאָ האָב איך געאַרבעט ביי טראַנספּאָרט, ביי אַ גרינעם וואָגן. מיר זענען געווען 6 פרויען און איין מאַן ביים דישעל. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין פּירן אין די רעסאָרטן פֿראָויאַנט פֿאַר די, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט. מיר האָבן געפּירט קוילן, האָלץ, קאַרטאָפֿל, געמיזע און אויך וועש. וווהין מען האָט אונדז געשיקט, זענען מיר געפֿאָרן.

מיינע קינדער האָט מען ביי מיר צוגענומען אין יאָר 1942, בעת דער גרויסער „שפּערע״. דאַן האָט מען אַרויסגענומען אַלטע, קראַנקע און קינדער — 30.000 מען האָט אָנגעשלאָסן די גאַסן, זיי אַוועקגעפּירט און ביזן היינטיקן טאָג ווייסט מען נישט ווּהין מען האָט זיי געפּירט.

נאָך אַ פּאָר חדשים זייענדיק אין לאָדזשער געטאָ האָב איך באַקומען אַ בריוו פון מיינעם אַ קוזין פון ביאַ־לאַ ראַוואָסקאַ. מיין קוזין האָט געהייסן מאיר יחיאל ראַ־קאַטאָוויטש. ער האָט מיר געשריבן, אַז די טאַכטער פון קליימאַן האָט מען דערשאָסן און מען האָט זי גע־בראַכט אויף אַ וואָגן אין שטאָט אַריין. אויך מיינעם אַ ברודער, וועלכער האָט געהאַט געגעבן, נאָך אין יאָר 1939, בעת דעם קריגס־אויסברוך, 13 מילך־קי צו דער קריסטין פּיעטראַק, האָט מען דערהרגעט, וועז ער איז געגאַנגען בעטן אַ שטיקל ברויט פֿאַר זיינע קינדער ביי די קריסטן. זיי האָבן אים אָפּגעשניטן דעם קאָפּ און אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין. געפונען האָט מען זיין גוף באַזונדער און דעם קאָפּ באַזונדער. געשען איז דאָס נעבן ביאַלע ראַוואָסקאַ, אין דאָרף גרידניוכאַ. דער־הרגעט האָט אים דער קריסט, ביי וועמען ס׳זענען גע־שטאַנען זיינע מילך־קי. געמיינט האָט ער, אַז ער קומט אָפּנעמען ביי אים די קי. ער איז אים נאָכגע־גאַנגען און דערהרגעט.

אין אַ צווייטן בריוו, וואָס כ׳האָב באַקומען פון זעלבן קוזין, האָט ער מיר געשריבן, אַז מיינע ברי־דער האָבן אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע מיינע עלטערן קיין ביאַלאַ, וווּ זיי זענען אומגעקומען. ווי אַזוי, האָט ער מיר נישט געשריבן.

אין לאָדזשער געטאָ בין איך געווען ביזן יאָר 1944, ביז דער אויסזידלונג. אין אויגוסט איז אַרויס אַ טראַנספּאָרט מיט חיים רומקאָווסקי, קיין אוישוויץ.

חול־המועד סוכות בין איך אָנגעקומען קיין אוי־שוויץ. דאָרט בין איך געווען 9 טעג. דריי טעג האָט מען אונדז געהאַלטן באָרווּעס און נאַקעט, ווי גאָט האָט אונדז באַשאַפֿן. מען האָט אונדז געשלאָגן, מכות־רצח און געזידלט מיט די מיאוסטע ווערטער.

נאָכער האָט מען אויסגעקליבן 3000 פרויען און אַריינגעשיקט אין די בלאָקן 25, 26 און 27. דאָס זענען געווען טויט־בלאָקן. געזאָגט האָט מען, אַז מיר וועלן גיין צום טויט. דערווייל איז געקומען אַ באָפעל. די 3000 פרויען האָט מען אַרויסגעטריבן אויפן פּלאַץ. געשטאַנען זענען 2 ס.ס.־מענער און 2 ס.ס.־מאַנקעס. אונדז האָט מען אויסגעטאָן ווידער נאַקעט, אויסגע־סאָרטירט און געלאָזן זיצן אויפן פּלאַץ.

אַזוי זענען מיר אָפּגעזעסן 3 טעג און 3 נעכט מיר האָבן זיך געטוליעט איינע צו דער צווייטער פֿאַר קעלט. פֿאַרביי אונדז איז אַדורך די „קאַנאַדאַ״־קאָ־מאַנדאָ, וואָס האָט געאַרבעט אויסערן לאַגער. זיי האָבן געזאָגט אויף פּויליש: אַ שאָד, אַזעלכע שיינע פרויען און אַלע גייען צום טויט.

דערווייל איז אָנגעקומען אַ באָפעל. מען האָט אונדז ווידער אָפּגעציילט, צוגעפירט צו דער ראַמפּע און אַריינגעפּאַקט צו 45 פרויען אין אַ וואַגאָן. וועז זיי האָבן געזען, אַז אַלע וועלן נישט אַריין„ האָט מען געפּאַקט צו 50 און נאָכער צו 55. אַזוי האָט מען אַרייַ־געפּאַקט 3000 פרויען. מען האָט אונדז פֿאַרפֿלאָמבירט און אַוועקגעפירט.

4 טעג האָט מען אונדז געפירט. ביינאַכט האָבן מיר געזען וי מען טיילט אָפּ וואַגאָנען. אַזוי האָט מען אויף איין פּלאַץ אָפּגעטיילט 1000 פרויען, אויף אַ צווייטן פּלאַץ ווידער 1000 פרויען, נאָכער 500. איך בין געווען צווישן די לעצטע 500 פרויען.

אונדז האָט מען געבראַכט קיין נוי־קעלן, בערלין, אין קרופּס פֿאַבריק, וווּ מיר האָבן געאַרבעט. אָנהייב 1945 האָב איך פֿאַרלוירן 3 פינגער. כ׳האָב געאַרבעט ביי דער שטאָנץ־מאַשין. דעם מייסטער האָב איך גע־זאָגט, אַז די מאַשין איז קאַפּוט, אָבער ער האָט מיך געהייסן ווייטער אַרבעטן, ביז די מאַשין האָט זיך צוויי מאָל אַראָפּגעפֿאַלן. די הענט האָב איך געהאַלטן אונטער דער מאַשין, אָבער דאָנקען גאָט, די מאַשין

האָט זיך אַליין אויפגעהויבן און כ׳בין אָפּגעקומען מיט 3 אַראָפּגעריסענע פינגער. וועז די מאַשין הייבט זיך נישט אויף, וואָלט איך פאַרלוירן ביידע הענט.

ביי דער אַרבעט אין קרופּס פאַבריק האָבן גע־אַרבעט 500 יידישע פרויען. דאָס איז געווען אַזאַ לאַגער מיט 4 בלאָקן. אָנגעפירט מיטן לאַגער האָט אַן ס.ס.־מאַן, אַ טשעך, און די לאַגער־פירערין איז געווען אַן ס.ס.־מאַנקע, אַ דייטשקע. אויך איז געווען לאַגער־פירערין אַ טשעכישע יידישע פרוי. געאַרבעט האָבן מיר 12 שעה. אַ וואָך — נאַכט־שיכט, אַ וואָך — טאָג־שיכט. באַקומען האָבן מיר אַ ביסל וואַסער און 10 דעקא ברויט.

נאָכן אָפּהאַקן די פינגער, אָנהייב 1945, האָט מען מיך אַוועקגעשיקט קיין אַראַניענבורג־זאַקסענהאָוזען אין שפּיטאָל, וווּ כ׳בין געווען אַרום דריי חדשים, גענוי געדענק איך נישט. באַפרייט בין איך געוואָרן אויפן וועג פון אַראַניענבורג דעם 2טן מאַי 1945.

פראַגע: ווי אַזוי איז פאַרגעקומען די באַפרייונג?

אויפן וועג האָט מען אונדז פרויען געשלאָגן, געהרגעט. מיר האָבן געזען, אַז די ס.ס. מאַנקעס וועלן אַנטרונען און אויך די ס.ס.־מענער.

אינעם לאַגער אַראַניענבורג־זאַקסענהאָוזען זענען געווען ביי אַ פערטל מיליאָן מענער, אויסגעדאַרטע, אויסגעמאַרדעטע. אויך איז געווען אַ פרויען־לאַגער. נישט צום באַשרייבן איז די נויט און הונגער דאָרט.

זייענדיק אין שפּיטאָל, האָב איך עפּעס געקענט טאָן, ווייל כ׳בין נישט געלעגן. אין דעם שפּיטאָל האָבן געאַרבעט פראַנצויזן ־העפּטלינגע. געלעגן אין דעם שפּיטאָל זענען דייטשע העפּטלינגע. דאָ האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו העלפן מענער־העפּטלינגע, יידן, וועלכע זענען געקומען אַרויסנעמען דאָס מיסט. דאָס עסן, וואָס די יעקעס האָבן נישט געגעסן, אָדער מען האָט זיי אומישנע נישט געגעבן, האָט מען צוזאַ־מען געגומען (צו מיר זענען געווען נאָך), אַריינגע־לייגט אין געגנבעטע טערמאָסן און אַרויסגעשטעלט אונטער די מיסטקאַסטנס. וועז אונדזערע פּוילישע קינדער זענען געקומען נעמען דאָס מיסט, האָבן זיי געזען די טערמאָסן. מיר האָבן זיי געגעבן צייכנס אויף שטום־לשון, אַז מיטן עסן זאָלן זיי זיך מיט אַלעמען צעטיילן, כדי צו דערהאַלטן די נשמה. די טערמאָסן זאָלן זיי איבערלאָזן אויפן אָרט. אַזוי האָט דאָס אָנ־געהאַלטן ביז דער באַפרייונג.

נאָך דער באַפרייונג בין איך געגאַנגען פון דייטש־לאַנד 7 וואָכן, ביז כ׳בין אָנגעקומען קיין שטשעטשין. דאָרט איז געווען דער הויפּט־פונקט, וווּ ס׳זענען גע־זעסן צענדליקער טויזנטער העפּטלינגע — פרויען און מענער — אָנגעטאָן אין די פּאַשאָעס (בגדים פון די העפּטלינגע). מיר האָבן געוואָרט אויף דער ריי, מען זאָל קענען פאָרן קיין פוילן.

מיין ערשטער וועג אין פוילן איז געווען קיין בלענדאָוו צו זען די בלענדאָווער שטיינער. געטראָפן האָב איך אַלע הייזער, אָבער נישט קיין יידן. געטראָפן האָב איך אין און איינציק יינגל, יצחק ווילנער, וועל־כער האָט זיך אויפגעהאַלטן ביים גוי פּאָזניאַק, אינעם דאָרף ברודניעווע, וווּ ער איז געווען די גאַנצע צייט פונעם קריג איצט אין ישראל.

אין בלענדאָוו בין איך געווען 9 חדשים. זעענדיק, אַז כ׳האָב נישט קיין אויסוועג בין איך געפאָרן קיין וואַרשע. אויף טאַרגאָווע גאָס איז געווען אַ קיבוץ פון קינדער, וואָס מען האָט אָפּגענומען פון גויים, אויך קינדער, וואָס זענען געקומען פון רוסלאַנד און קינדער פון די לאַגערן. אין דעם דאָזיקן קיבוץ בין איך געווען אַ צייט, נאָכער האָט מען מיך געשיקט וויטער. געווען בין איך אין פאַרשידענע שטעט: קאַטאָוויץ, גליוויץ, ביטאָם, סאָסנאָוויץ, צאָפּאָט. אַזוי בין איך געפאָרן פון שטאָט צו שטאָט.

אין יאָר 1946 בין איך אָנגעקומען קיין לאָדזש און פון לאָדזש קיין ישראל.

אין לאָנד בין איך אָנגעקומען אין יאָר 1947. חתונה געהאַט האָב איך אין פוילן מיט אהרן־יעקב האַמער.

כ׳וויל צו געבן, אַז קומענדיק אין שטעטל נאָכן קריג, בין איך געווען ביי אַ געוויסער קריסטין רישאַ־ניעווסקי. זי האָט מיר דערציילט, אַז ס׳זענען געקומען הערשל רובינס צוויי טעכטער, לאהטשע און נעמי. זיי זענען געווען ביי איר. פאַר אַ ביסל שניט־סחורה האָט זי זיי געגעבן עפּעס צום עסן. דאָן האָט זי זיי אַרויס־געפירט. ביינאַכט זענען געקומען פּאָלקס־דייטשן און זיי דערהרגעט נאָכן קריג האָט זי מיך צוגעפירט צום פּלאַץ, וווּ די 2 מיידלעך זענען געלעגן. כ׳האָב אַליין געזען דאָס בערגל.

אַ צווייטער פאַקט: אַ געוויסע קאַלאַס האָט מיר דערציילט, אַז ס׳איז געקומען רבקה בעלזבערג מיט אַ מיידעלע, מירעלע, צום קריסט וואַצעק גראַיעווסקי, ביי וועמען זי האָט געהאַט אַ ביסל לעדער. זי האָט אים געבעטן עפּעס צום עסן און אַ פּאָר שטיקלעך לעדער. ער האָט איר געגעבן. ביינאַכט איז ער איר נאָכגעגאַ־גען און דערהרגעט צוזאַמען מיטן מיידעלע.

העדות הוקלטה ועובדה ע״י **י. אלפרוביץ**

יולי 1968

וולף אלברט, לונדון

קורות חיי

נולדתי ב־15 ביוני, 1920, בעיירה קטנה בפולין בשם בלנדוב להורי חנה ויענקל זגלינוביץ. הורי היו אדוקים מאד ועל כן נשאו רק בנשואים דתיים שהממשלה הפולנית לא הכירה בהם. מכיון שלא היתה להם תעודת נשואים אזרחיים נקראתי בשם אלברט, שם משפחתה של אמי לפני נשואיה.

לאבי היתה חנות לטכסטיל ודברי הלבשה. היה לנו בית קטן שנבנה באופן מיוחד עבורנו, שהיה מפואר יותר מבתי העירה האחרים. להורי היו שבעה ילדים — שני בנים וחמש בנות. בביתנו היו שני חדרים, מטבח, וחנות ששמשה לעסקו של אבי. באותה תקופה לא היה בעיר חשמל או גז, ובבתים לא היו מים זורמים או שרותים סניטריים. בית השמוש היה בחצרו של שכן. מים שאבנו בדליים מתוך באר שהיתה במרחק מה מביתנו.

בקרתי בבית הספר היהודי ואחרי זה בבית ספר ממלכתי, עד הגיעי לגיל 13. באותה עת היה מצבנו הכלכלי בכי רע והגענו עד לפת לחם. ימים רבים רעבנו ולא קבלנו פת לחם עד השעה 2—3 אחר הצהרים. כידוע, המדינה לא הגישה אז כל עזרה כלכלית לאזרחים נזקקים, ובימי החורף היו הורי משכירים חדר אחד לאחסון פירות כדי שתהיה לנו הכנסה כלשהי. לעתים תפרנו כובעי צמר (ברטים). תפרנו אותם במכונות קטנות, וכדי להגדיל את התוצרת עבדנו עליהן כל הלילה. ברצוני לציין שבאופן יחסי מצבנו לא היה גרוע משל אחרים. משפחות רבות התגוררו בחדר אחד כך שלא היה באפשרותם לעבוד בבית.

כשהגעתי לגיל 14 עזבתי את הבית ונסעתי לורשה, בירת פולין — מרחק 30 מיל מעיירתי. לאחר כמה ימי חפושים, ובעזרתו של אבי, הצלחתי למצוא עבודה בבית מלאכה למסגרות־ארנקים. המשכורת היתה נמוכה מאד והייתי נאלץ לישון בבית המלאכה. בעלי העסק נעלו את העסק על מסגר מידי ערב, למרות שהם ידעו שאני לן במקום. הריח שם היה בלתי נסבל עקב החומצה שהיתה מאוחסנת במיכלים בבית המלאכה, והיתה משמשת לצפוי המתכת. בעלי העסק נהגו לסגור את הטלפון במנעול שהכניסו לחוגה, אך המשרד נשאר פתוח.

לאחר שעבדתי שם כשבה חודשים, התעניינתי ומצאתי את מספרי הטלפון של בעלי עסק שונים, ואחרי שפתחתי את המנעול שהיה קבוע על החוגה, הצלחתי להתקשר עם חברה המיצרת מכשירי חשמל. למזלי, עבדו שם עד שעה מאוחרת באותו ערב, והצלחתי לקבל שם עבודה משתלמת יותר. בגיל 15 מצאתי מקום מגורים, אם גם היה עלי לישון באותו חדר בו לנו בעלי הדירה. אולם דבר זה לא הפריע לי באופן מיוחד מכיון שעל פי רוב חזרתי הביתה עייף ורצוץ מהעבודה ומהדרך הארוכה.

בעת עבודתי בחברה זו ניתנה לי האפשרות לקנות את ארגזי האריזה, ולעתים תכופות בעלי העסק ברוב טובם אמרו לי שאשמור לעצמי את התשלום עבור הארגזים. לעסק היו שני בעלים, ולפי דרכם הם היו תמיד אדיבים אלי. משכר עבודתי הצלחתי בפעם הראשונה בחיי לקנות לעצמי חליפה, ודבר זה אפשר לי גם לבוא הביתה לסוף השבוע.

היתה לי תמיד הרגשה שאבי יודע שאני עובד בשבתות, ולמרות שדבר זה הנו נוגד את חוקי הדת היהודית וגם נוגד את אמונתו האישית, הוא אף פעם לא העיר לי על כך. הוא האמין שאסור להתערב בחיים הפרטיים של הזולת, מה גם שהוא ידע עד כמה קשה הדבר לנער צעיר להשיג עבודה. לעולם לא אשכח שבעת עבודתי במקום זה חלה אבי ואושפז בבית חולים בוארשה ברגע ששמעתי על כך מהרתי לבקרו, ובעת הבקור הוא עמד על כך שאקח את הפירות שהיו אצלו. כאשר בקרתי אותו שנית הוא אמר לי: „הנך כבר נער גדול, ומה שתעשה בחייך זה ענינך הפרטי. אולם דבר אחד אבקשך, אנא אל תעשה דברים שינקרו את עיני הבריות".

לאחר 28 חודשי עבודה במקום, התדרדר העסק ולא היתה עבודה עבורי. באותו זמן פעולות אנטישמיות בעיירה הלכו וגברו, ולידן חנות אבי הועמדה משמרת שמנעה והזהירה לקוחות מבני הגויים להכנס ולקנות בחנות של יהודי. המצב בבית הלך ורע. על כן, קמתי יום אחד ונסעתי ללודז', אך מאחר שבמשך שבועים ימים לא השגתי עבודה, החלטתי לחזור הביתה. כסף עבור דמי נסיעה לא היה לי, אך נוסעים רחמניים עזרו לי לגייס את הסכום הדרוש למטרה זו. בעיירת מולדתי גם כן לא השגתי עבודה קבועה ועבדתי בכל מיני

עבודות זמניות ועונתיות. בקיץ עבדתי בקטיף פירות, וכאשר הזדמנה עבודה בסלילת כבישים לא מאסתי אף בה.

בשנת 1939 עם פרוץ המלחמה, שהיתי עדיין בעיירת מולדתי. ביום הששי למלחמה הגיעונו השמועות שהגרמנים הולכים וקרבים, וכי הם נמצאים במרחק מספר קילומטרים מהמקום. בני הנוער, ואני ביניהם, החלטנו למלט את נפשנו, ובשעה 10.30 באותו ערב עזבנו את הבית. אחי הבכור היה מחוץ לבית, והעיירה כולה היתה כמרקחה. מכל בני משפחתי נותרה רק אמי במקום. היא הכינה לי חבילת בגדים קטנה ונתנה לי מעיל גשם, וכך נפרדתי ממנה. היתה זו למעשה הפעם האחרונה בה ראיתי את אמי או מישהו מבני משפחתי. כעבור זמן רב נודע לי מידידים כי אבי נפטר ב־1941. המזכרת היחידה השמורה עמדי מכל בני המשפחה זו תמונה של אחי הבכור.

כאשר עזבתי את הבית הצטרפתי להולכים בכוון הגבול הרוסי. לעת מצוא נעזרתי בכלי רכב שנסעו באותו כוון. לא היתה זו בעיה למצוא את הכוון הנכון מכיון שהכל נהרו בכוון אחד, ובמקרים רבים היה זה מהלך כמה מילים מהגרמנים. לאחר הליכה ממושכת הגעתי למסקנה שהחבילה שנתנה לי אמי מכבידה עלי מאד כך שהשלכתי אותה ואף את מעיל הגשם שהיה עמי. מרוב הליכה התנפחו רגלי והחלטתי להסיר את הנעלים דבר שהיה כרוך בכאבים. כאשר רציתי לנעול את נעלי שנית מצאתי שהדבר הוא בלתי אפשרי. תמיד השתדלתי להצטרף לקבוצה קטנה של אנשים ולצעוד עמם, אך אחרי כל הפצצה נתפרדה החבילה; אנשים נהרגו, נפצעו, או התפזרו לכל עבר. לאחר הליכה של 12 יום מצאתי את עצמי יחידי בקצה כפר קטן. התישבתי על ספסל אבן וכאשר עברו על פני שתי נשים שהתגוררו בבית הסמוך, פניתי אליהן בבקשה להלין אותי לילה אחד. הן הזמינו אותי להכנס לביתן, אך כאשר נסיתי לקום על רגלי לא עלה הדבר בידי עקב אפיסת כוחות. נשים טובות אלה נשאו אותי אל הבית פנימה, רחצו אותי, טפלו בפצעי, השקו והאכילו אותי, והשכיבו אותי במיטה. למחרת עם שחר הייתי על רגלי בדרכי הלאה. לפנות ערב עברתי ליד רכבת שהתנהלה בעצלתיים וקפצתי עליה. כעבור שעה קלה גלו אותנו הגרמנים והתחילו להפציץ את הרכבת במכונות יריה מאוירונים שחגו נמוך מאד. כל הנוסעים שכבו על קרקעית הרכבת שנסעה באטיות במעלה סכר, ופניהם כלפי מטה. אני החלטתי שלא כדאי לי להמשיך בנסיעה זו ופתחתי את הדלת והתגלגלתי למטה. איני זוכר כמה זמן שכבתי במורד הסכר, אך כעבור זמן מה קמתי על רגלי והמשכתי בדרכי. היו יתרונות מסוימים להליכה ברגל בעונה זו של השנה — היתה אפשרות לקטוף פירות וירקות בדרך, וכך לשבור את הרעב.

באחת התחנות בדרכי הצטרפתי אל חמשה נערים, וכדי להקל עלינו בדרכנו הארוכה החלטנו לקנות במשותף סוס ועגלה. כל אחד מאתנו היה צריך לתרום משהו למטרה זו ואני תרמתי את שעון הכיס שלי. מכיון שלא רצינו לעייף את הסוס, רכבנו עליו לפי תור. עם רב הגענו לכפר קטן. כפרי אחד הסכים להכניס את הסוס לאורוה ביחד עם סוסיו, וכ״כ להלין אותנו בביתו. לפנות בוקר העיר אותנו הכפרי ומסר לנו שהגרמנים קרובים מאד וכי הסוס שלנו נגנב. בשמענו את הדבר התפזרה החבורה לכל עבר, ואני מצאתי את עצמי פעם נוספת בלי חבר ובן לוויה, יחידי בדרכי.

ההורים של גיסתי התפרנסו מחכירת גני־פרי, קטיף, ושווק פירות בבוא העונה. נזכרתי שהם חכרו גן־פרי באותו חבל של פולניה בה עברתי. מכיון שידעתי את שמם וכי יש להם גני־פרי על הגבול הרוסי, פניתי לכוון שלהם. הגעתי אליהם בדיוק לפני ראש השנה העברי, והם קבלוני בסבר פנים יפות, והתנהגו כלפי כאל בן. עזרתי להם ככל שידי משגת, ושמחתי שאין עלי להמשיך בנדודי דרכים. אולם שמחתי לא ארכה. כעבור ימים מספר שמענו שהרוסים הולכים וקרבים וכי הם כבשו את החלק הזה של פולניה ללא כל קרב. אני המשכתי בקטיף הפירות וקויתי עדיין שהמלחמה תסתיים בקרוב ואוכל לחזור הביתה. סיימנו את הקטיף ועברנו לגור בעיר סמוכה, קרוב לגבול הרוסי. הורי גיסתי הצליחו לשכור דירה בת שני חדרים אך הם לא יכלו למכור את הפירות. היו להם ארבעה ילדים, ומצבם הלך והתדרדר. למרות זאת, הם התיחסו אלי כאל בן וחלקו כל מה שהיה להם ביניהם. בעיר זו חפשתי עבודה ושמחתי על כל עבודה שהזדמנה לידי, אפילו שטיפת רצפות וכו׳. מזג האוויר היה קר מאד והמחסור בלחם הלך והחמיר. נוצרו תורים ארוכים של אנשים שעמדו כל הלילה מחוץ למאפיה בתקוה שעם בוקר אפשר יהיה לקנות ככר לחם. לעתים תכופות נוצרו תורים ע״י אנשים שידעו מראש שלא ימכר כל לחם במקום, ואחרי שנוצר תור ארוך, הם הסתלקו מהמקום והשאירו את האנשים בתור כל הלילה, בקור מקפיא עצמות.

אי אפשר היה להשיג בגדים, וזוג הנעלים היחידי שהצלחתי לקנות היה מלא חורים כי העור ממנו הם

נתפרו נלקח מאוכף. לאחר תקופה של חפושים הצלחתי סוף סוף להשיג עבודה בבית חרושת לגלידה שהיה בבעלות הרוסים. היה לי מושג בעבודה הזאת כי למדתי את הדבר מחבר בעיירת מולדתי, כך שהם העדיפו אותי על פני מועמדים אחרים. עבדתי שם עד לאביב 1940. במשך תקופה זו הרוסים דרשו מכל האנשים שהגיעו לאיזור לאחרונה ואשר ברחו מפני הגרמנים, ובפרט מהצעירים, לקבל את הנתינות הרוסית. אני נקראתי להתיצב בפני שני קצינים רוסים אשר דרשו ממני לקבל את הנתינות הרוסית. אני סרבתי בגלל שתי סיבות: א) מכיון שגילי היה פחות מ־21 ולפי החוק הפולני דורש צעד כזה אשור מהאב, ב) מכיון שמרבית האנשים סרבו לעשות זאת. באותה הזדמנות הם אמרו לי: „טוב ויפה, ההחלטה בידך. אולם זכור, עוד תתחרט על דבר זה ואפילו אם תתחנן בפנינו נסרב להעניק לך נתינות רוסית". חזרתי לעבודתי בבית החרושת לגלידה בו עבדתי בשמחה שבועות מספר. בבוקר אחד באו שני חיילים רוסים למעוני ובקשו שאצטרף אליהם. הם לקחו אותי לבית במרכז העיר, מקום בו היו אסורים אנשים רבים. בערב הובילו אותנו לבית הסוהר המרכזי, ושם הכניסו אותנו לתא שכולנו חשבנו באותה עת שלא נזכה לעזבו לעולם. החום שם היה בלתי נסבל, ולא היו שם כל סידורים לאוורור. כעבור שעות מספר של שהייה במקום העבירו אותנו לתא די גדול בקומת הקרקע של בית הסוהר, בו שרר קור מקפיא עצמות. לא היה כל רהוט בחדר, רק חלון אחד ודלת עם אשנב הצצה. למחרת העירו אותנו בבוקר וספר גלח את ראשינו. במשך הבוקר נוספו אנשים בתא עד שהיו בתא 99 איש. במשך שני הימים הראשונים הרוסים אספו פרטים אישיים מאתנו, לקחו טביעת אצבעות, וגם צלמו אותנו מלפנים ובפרופיל עם תויות המספרים שנשאנו סביב הצואר. מובן שעם הגיענו לבית הסוהר נערך חפוש מדוקדק בכלינו, והכל נלקח מאתנו. החפוש היה כה מדוקדק שכל פתח בגוף נבדק בקפדנות.

סדר היום שלנו בבית הסוהר היה כדלקמן: בשעה 5 בבוקר העירו אותנו ו־25 מאתנו הורשו ללכת בבת אחת לבית השמוש שהיה למעשה חדר עם חור במרכזו. הוכנסנו לחדר זה ולפי רצון השומרים הועברנו בחזרה לתאנו; עפי"ר נשארנו שם לא יותר משלוש דקות. אחרי זה הובלה קבוצה נוספת של 25 איש ל„בית השמוש". דבר זה נערך בבוקר וגם בסוף היום. במשך היום העמידו חבית ליד הדלת בפנים התא. בערך אחת לשבוע הובלנו למקלחת וחומר חטוי זולף על בגדינו. באשר לשינה היה זה בלתי אפשרי להשתרע, והסרחון מהזיעה והכינים היה בלתי נסבל וקשה לתאור. כאשר התלוננו האסירים בפני אחד הקצינים שהצפיפות בחדר רבה עקב היותנו 99 איש, וכי אין אויר לנשימה, בא קצין בכיר לבקרנו ואמר: „בקשר לתלונתכם שהנכם 99 איש בתא אל תדאגו, יהיה שינוי, אוסיף לכם עוד אסיר אחד ותהיו 100". הוא עמד בדבורו. כאשר אסירים חלו ונלקחו לבית החולים של בית הסוהר לא יספנו לראותם שנית, ואיני יודע מה קרה להם. אני נשארתי בתא כחודש ימים ובמשך תקופה זו הוציאו אותנו לטייל פעמיים, עשר דקות בכל פעם. טיילנו בעגול וידינו מוסבות לאחור, הפנים מוטים כלפי מטה, ואַפינו נוגעים אחד בגבו של השני כדי שלא נוכל להסתכל ימינה או שמאלה. אוכל קבלנו בשעה 7 בבוקר והוא כלל שקית עם חתיכות לחם שחור דביק וצנצנת תה שמלאנו מתוך מיכל מתכת שהוכנס לתא ליד הדלת. בערך בשעה 12 בצהרים קיבלנו מרק מימי, ובערב קבלנו עוד פעם תה. פעם בשבוע חולקה שקית עם 21 ליברות סוכר בין כל אנשי התא. לעתים הכילה השקית בצל.

חקירת האסירים נערכה תמיד באמצע הלילה בין השעות 1—2. הנוהג היה שחייל רוסי נכנס לתא וגליון נייר בידו, ומתוכו הוא קרא את ראשי התיבות של השמות. האסיר ששמע את ראשי התיבות של שמו היה צריך לקרוא בקול את שמו המלא לפי הנוהג הרוסי, ז.א. שם פרטי, שם משפחה ושם האב. כאשר שם אסיר היה כלול ברשימה היה עליו ללכת עם החייל למשרד בו הוא נשאל כל מיני שאלות מביכות. אני נקראתי פעמים רבות והקצין תמיד עמד על כך שאודה שהנני מרגל גרמני, למרות שהוא ידע היטב שאין זה נכון, וכי הנני יהודי. בעת החקירה נדרשתי פעם אחת לחתום על פיסת נייר כשאקדח מכוון לראשי, והקצין קרא לי „בן זונה פולני מכור". למזלי נכנס למשרד באופן בלתי צפוי קצין רוסי ושאל אותי למעשי. עניתי לו שמוטב שישאל את האחרים הנוכחים במשרד. קצין זה הכיר אותי מבית החרושת לגלידה, וידע הכל על אודותי. לאחר התקרית הזאת לא נקראתי יותר לחקירה. כעבור חודש שהות בבית הסוהר, הועלנו כולנו על משאיות בקר, מחולקות במחיצות קרשים לתאים וקומות, ובפינה אחת בין מחיצות היה בית שמוש נייד.

כשלושה שבועות הובלנו במשאיות הללו. קשה היה לאמוד את הזמן המדויק כי לוח לא היה בנמצא, ואף לא שעון. בערך כל 24 שעות נעצרנו וקבלנו מנה קטנה של לחם שחור ותה או מים. במשאית היה חלון

מסורג, וכאשר ירד גשם הושטנו את ידינו מבין הסורגים בתקוה לרכז כמה טיפות מים בכף היד. השמירה היתה קפדנית מאד בעת הנסיעה, והמשאית היתה סגורה על מסגר ובריח. השומרים ישבו מעל הגג, ודפקו בפטישים על מנת לוודא שהשיירה מתנהלת כסדרה. כאשר נעצרנו לחנייה, לא נתן לנו לעמוד על הרגליים, כי במצב עמידה קל יותר להתחיל לברוח. במשך כל הנסיעה, לא היתה לנו אפשרות להתרחץ. המזון היחידי שנתן לנו ללא כל הגבלה היה מורכב מדגים מלוחים. אפילו מים נתנו לנו במשורה.

זכור לי שפעם בעת הנסיעה נתנו לנו בבוקר לאכול מנת לחם שחור ויבש ומנת דגים מלוחים, אך לא קבלנו כל שתיה. כאשר התחלנו לצעוד עברנו ליד שלולית מים ואסירים אחדים שהצמא הציק להם מאד, פנו כלפי השלולית על מנת לרוות את צמאונם, אך אנשי המשמר פתחו עליהם באש.

יום אחד הגענו לנהר והועלנו על דוברות המיועדות לכוון סיביר. כאשר הדוברות נעצרו ירדנו והתחלנו ללכת ברגל. כך עברנו יערות וביצות. שלושה ימים הלכנו במזג אויר חם מאד. בדרכנו פגשנו אנשים שתקעו יתדות עבור קו רכבת חדש, והם אמרו לנו שאיש לא עבר במקום זה לפנינו. במשך המסע הזה היה עלינו לשאת עמנו מזון שהיה ארוז בשקיות דומות לאלה של בטון ואשר כלל לחם שחור ויבש שגם כן דמה ללבני בטון. לחם זה היה כל המזון שקבלנו. כאשר הגענו לבסוף למקום חניית הלילה, עצרנו ליד מים ושם הרשו לנו אנשי המשמר לשתות לפי התור אחד אחרי השני. הקבוצה שלנו היתה בת 500 איש.

לבסוף הגענו למקום שהיה מיועד לנו למחנה. היה זה בתוך יער בו נקבע מרובע גדול כמקום המחנה שלנו. בתחילה בנינו צריף עץ עבור הקצינים. אחרי זה הקמנו צריף למגורי אנשי המשמר, וגדענו את כל העצים בשטח המחנה. אנו, האסירים, ישנו תחת כפת השמים, אך דבר זה לא הציק לנו מכיון שהימים היו ימים חמים מאד, והאור שרר במשך 24 שעות ביממה. לאחר שסיימנו לבנות את הגדר סביב שטח המחנה ואת מגדלי השמירה, נשלחנו לעבוד בשביל שהיה מיועד לפסי רכבת. עבודתנו כללה גדיעת עצים, עקירת שורשים, ויישור קרקע. אחרי זה היה עלינו להניח ולחזק את הפסים. לא רחוק מאתנו הוקמה מנסריה, בה נסרו את אדני הרכבת. עבור עבודה זו היתה שיטת תשלום מיוחדת. השומר רשם בפנקס את שעות העבודה במשך היום, ולמחרת נתנה התמורה בצורת לחם. השיטה הזאת היתה יעילה מאד. מטבח שדה הוקם במחנה והפועלים המצטיינים קבלו בשעת הצהרים מרק מבושל מגרגרי שעורה ומים, ותו לא. באופן ממוצע התנהלה העבודה 16 שעות ביממה, „לא יותר" מאשר שבעה ימים בשבוע. מובן שבתקופה זו אבדנו כל מושג של ימים וחודשים, ואפילו לאנשי המשמר לא היה מושג ממה שנעשה בעולם. אחרי חודשים של מזג אויר נוח הגיעו גשמי הסתיו. במקום עבודתנו היתה תלויה מודעה גדולה בזו הלשון: „במקום העבודה אין הגשם יורד אף פעם". כשהתחילו הגשמים לרדת הם ירדו ללא הפוגה כחודש תמים. בימי סתיו אלה הרשו לנו להביא למחנה עצים ולהדליק מדורות. כל קבוצה והמדורה שלה. אנו אף ישנו סביב מדורות אלה וגם יבשנו את בגדינו. בתחילה יבשנו את החזה ואחר כך הסתובבנו ויבשנו את החלק האחורי של גופנו.

עם בוא החורף, התחיל השלג יורד, והקור הלך וגבר. החלטנו לחפור חפירות ולהקים צריפים למגורים עבורנו. קירות הצריפים היו עשויים מעצים רכים — החומר היחידי שעמד לרשותנו. כל צריף שמש כמקום מגורים ל־150 איש, ולצריף פתח אחד בלבד. לאורך כל צריף נקבעו דרגשים המיועדים לשינה. דרגשים אלה גם כן היו עשויים מעצים רכים שנחצו לשניים.

הבגדים שלנו כללו מכנסים מרופדים בצמר גפן, כותנת, מקטורן מרופד אף הוא, כובע ישן מציוד הצבא הרוסי, ומגפים עשויים מצמיגים ישנים שחלקם העליון אף הוא מרופד. את הבגדים האלה לא הסרנו מעלינו בכלל. קור עז שרר באותה עת, שלג ירד בלי הרף, והימים נעשו קצרים מיום ליום עד שהיו רק שתי שעות של אור ואף פחות במעת־לעת. בערך ארבעה חודשים אחרי הגיענו למקום הקמנו מעין חדר רחצה, אך מכיון שהוא היה בנוי מגזרי עצים, חדר האויר מבין החרכים. בחדר הרחצה היו שני חלונות ודלת, אך זכוכית לא היתה בנמצא כדי לסגור פתחים אלה. את השלג המסנו בקלחת גדולה ומשם העברנו את המים החמים בתיבות עץ לחדר הרחצה, ושם רחצנו את עצמנו במים ובסבון שנתן לנו. אחת לשבועיים בערך הגיע תורי להתרחץ. אצלי לא היתה קיימת כל בעיה של גלוח. הייתי צעיר יחסית, למטה מגיל 20, ובתנאים בהם חייתי לא עלה כל זקן על לחיי. בעת שהתרחצנו לקחו את בגדינו לחטוי בחדר מלא עשן שהשמיד כל חרק. למרות אורח חיינו הקשה השתדלנו בכל כוחנו לשמור על הנקיון ובשעת הפסקת הצהרים הקצרה נהגנו להסיר את החולצה והמקטורן המרופד ונערנו אותם ליד המדורה. בעת בצוע דבר זה נפלו הכנים לתוך המדורות וקולות נפץ נשמעו.

את העבודה שלנו בצענ בעזרת מעדר וחביות עץ. אפילו כאשר היה עלינו לחפור בגבעה רמה לא נעזרנו בשום כלי פרט לנ"ל. באמצע המחנה בנינו בית חולים קטן, ומי שהיה בר מזל ושבר אבר כלשהו, או חלה במחלה קשה, הועבר לבית החולים. בכניסה לבית החולים היה חדר לרופא שהיה אף הוא אסיר כמונו. הוא עשה כל שהיה לאל ידו כדי לעזור ולהקל על החולים אך כל תרופות לא היו ברשותו. התרופה היחידה בה הוא נעזר כללה מים בחבית שהיתה בחדרו בה הוא השרה מחטים מעצי אורן. תמיד קנאתי באנשים השוכבים בבית החולים, ועשיתי מאמצים נואשים על מנת להגיע לשם. פעם אחת בכיתי בכי מר על שלא עלה בידי לשבור את רגלי, למרות שבעזרת גרזן נסיתי לפצח אותה. הרעב היה בן לוויה קבוע אצלי ועשיתי מאמצים רבים כדי שאוכל לשבור את רעבוני. מצבי הנפשי היה כזה שלא אכלתי על מנת להשאר בחיים אלא השתוקקתי ברעבתנות למזון, כמו חיה. כל מחשבה לא העסיקה את מוחי פרט למחשבה על אוכל. אפילו על משפחתי לא חשבתי למרות שידעתי שהיא נשארה בפולין הכבושה בידי הגרמנים. השתדלתי בכל מאודי להשיג אוכל, ואפילו חפרתי קברים מחוץ למחנה במשך הלילה על מנת שאזכה בתמורה בפרוסת לחם, אותה נהגתי לאכול במקום מחשש פן מישהו יגנוב אותה ממני במחנה. ששה חודשים לאחר הגיענו למחנה נפטרו כשליש מהאסירים. הקורבנות הראשונים היו החולים והקשישים, ואחריהם נפטרו אלה שהיו רגילים לחיי רווחה בפולין כי הם לא יכלו לעמוד בתנאים הקשים של חיי אסירים במחנה בסיביר.

מסיבה בלתי מובנת לי עד היום לא נשאתי חן בעיני האיש שהעריך את כמות העבודה שבצענו, כך שהוא הפלה אותי לרעה, אך לא היתה לי כל אפשרות להתלונן על זה. התמורה שקבלתי בבוקר כתשלום נקבעה לפי העבודה שבצעתי ביום הקודם. פעם אחת קבלתי בבוקר רק פרוסה אחת לחם שחור תמורת עבודתי, ובזה היה עלי להסתפק ולעבוד 16 שעות רצופות על מנת שאהיה זכאי לתשלום כלשהו למחרת היום. המעריך היה רוסי. אסיר אף הוא. למרות שהתחננתי לפניו שלא יעשה לי עוול, הוא לא שעה לדברי. הגעתי לידי יאוש ולא ידעתי מה לעשות. פעם אחת חזרנו למחנה והוא נגש למשרד כדי לסדר את רשימותיו, הלכתי לאהלו וגנבתי את האוכל שהיה שם. על דבר זה חזרתי מספר פעמים עד שיום אחד נתפשתי בקלקלתי וכעונש נעצרתי בחדר קטן. הקור היה עז, והכפור חדר לעצמות. ידעתי שאם אשאר בחדר זה כל הלילה אקפא למוות, ועל כן החלטתי שעלי להמלט מחדר זה ויהי מה. צעקתי ודפקתי על הקירות אך איש לא בא לעזרתי. לא הרפיתי מהדפיקות עד שנעשיתי כולי כחול מרוב מאמץ, אך לבסוף הצלחתי להזיז קורה אחת. היות והייתי כולי עור ועצמות עלה בידי להחלץ מהמקום. למזלי לא החזירו אותי שנית לאותו חדר. לאחר המקרה הזה העלה השומר את מכסת עבודתי אם גם לא כפי שהייתי ראוי באמת, כך שקבלתי קצת יותר מזון.

פעם אחת תכננתי תוכנית שלפי דעתי הצילה את חיי. במשך כמה לילות הצלחתי לחפור חפירה מתחת לגדר המחנה. התעלה שחפרתי הגיעה עד למחסן מזון מחוץ למחנה. הצלחתי לקחת משם שק סוכר בגבישים ולהכניסו לתוך המחנה. במשך כל אותו לילה עבדתי. קרעתי את כותנתי למטפחות קטנות בהן עטפתי גבישי סוכר. את החבילות הקטנות הללו הטמנתי באדמה. פחדתי פחד רב פן מישהו יגנוב אותן, ומובן שחששתי גם פן יגלו את הדבר ואז אקבל עונש כבד. למזלי לא גילה איש את הדבר ומאותו יום ואילך מצצתי בכל הזדמנות גבישי סוכר, אך אף פעם לא יותר מגביש אחד בבת אחת. בזמני הפנוי המשכתי גם בעבודת החפירה של קברים ובקבירת אסירים שנפטרו במחנה על מנת לקבל פרוסת לחם נוספת. כאשר הכפור היה עז מרחנו וזלין על הפנים .עקב תת תזונה התנפחתי כולי, כך שאם למשל לחצתי באצבע על רגלי נעשה שם מעין שקע כי הגוף היה מלא מים. עד היום יש לי צלקת ברגלי השמאלית ואם אני במקרה מגרד במקום, אורך זמן רב עד שהפצע מתרפא.

למזלי הרב הגיעה למחנה באחד הימים ועדה רפואית שתפקידה היה לבדוק את הכושר הגופני של האסירים. ועדה זו קבעה שכושרי הגופני מגיע לכ-60 אחוז כך שעל מנת לקבל מנת מזון שלמה עלי לעבוד רק 2/3 מהמכסה הקבועה. דבר זה לא עזר לי בהרבה ומצב בריאותי הלך וירד עד שהוחלט לשלוח אותי ל„מחנה הבראה". הועברתי לשבועיים ימים לסביבה חמה יותר, ומשם הועברתי למחנה בטונדרה. עם הגיעי לשם הצטערתי על השנוי מכיון שמזג האויר היה גרוע, האדמה כולה היתה קפואה, ולא היה כל מגן מפני הרוחות הסוערים כי העצים היו רק בגובה של 2 רגל. סבלתי שם מעוורון לילה ועם רדת היום לא יכולתי לראות דבר. התרופה היחידה שהיתה יכולה לעזור לי, שמן דג, לא היתה בנמצא. מזוננו כלל כמו קודם לחם שחור, מים, ומרק תפוחי אדמה בלי כל ירק.

מובן שכאן לא היתה לי מנת הסוכר שהיתה תוספת רצינית למזוני במחנה הקודם.

במשך תקופת שהותי במחנה צננתי את שלפוחית השתן ודבר זה הפריע לי לישון. אני שכבתי באמצע החדר, וכל חמש דקות היה עלי לרוץ לבית השמוש. שהיתי במחנה זה מספר חודשים בתנאים האלה, עד שיום אחד הגיעו אלינו שמועות, דרך השומרים, שעומדים לשחרר אותנו.

במחנה הראשון נערך מפקד מיד עם הגיענו. כעבור חודשיים נקראנו שנית למפקד וכל איש נקרא בשמו ופסקי הדין של כל אחד ואחד הוקראו באותו מעמד. ההרשעות היו עפ"ר לפי סעיף 8/18, ז.א. שהאסיר הנו אדם בלתי ידוע לתושבי הארץ. העונש עבור הרשעה לפי סעיף זה היה שלוש שנות מאסר. השלטונות מובן היו רשאים להגדיל את תקופת המאסר לפי ראות עיניהם. פסק דין זה נתן במוסקבה ע"י שלושה אנשים שהיה בסמכותם לשפוט נאשמים מבלי לראותם או את באי כוחם. פסקי דין אלה לא היו נתונים לערעור. במקרה שלי היה פסק הדין מבוסס על העדות שמסרתי ביום הראשון למעצרי.

במחנה השני הודיעו לנו שהחל מיום המחרת נפסיק כבר לעבוד. כעבור מספר ימים עלינו לרכבת בלי כל משמר והתחלנו לנסוע בדרך חזרה. לאחר שני ימי נסיעה הכניסו אותנו למחנה, בלי משמר, ושם נתנו לנו מזון ובגדים. נשארנו שם שבוע ימים ועובדי המחנה השתדלו להכין אותנו לקראת פגישה עם אנשים חופשים. התגלגלנו ממחנה אחד למשנהו עד שלבסוף שוחררנו. כאשר קראו בשמי והודיעו לי על שחרורי, זרקו אותי חברי האסירים מרוב שמחה באויר וכמעט ששברתי את עצמותי. למחרת הגעתי לחבל ארץ שהוא למעשה מחוץ לאזור מחנות האסירים ואשר משמש מעין גבול. מובן שלא היה לי כל כסף, כל מטען; לא היתה לי כל כתובת אליה יכולתי לפנות, ואף לא עבודה. אני וחברי המשוחררים החלטנו על כן לעלות ולנסוע לאזורים חמים יותר של רוסיה. לאחר שהשתדלתי מספר פעמים להתגנב לרכבת נשאו מאמצי פרי. מבקר הרכבת אמנם גילה אותי כעבור זמן מה, אך למזלי היתה התחנה הבאה מהלך שני ימי נסיעה מאותו מקום. הנוסעים ברכבת שנוכחו שאין לי כל מזון חלקו עמי את מזונם. עם הגיענו לתחנה אולצתי לרדת. עשיתי מספר נסיונות נוספים על מנת להתגנב שנית לרכבת אחר שעלה בידי להשיג לחם בדרך בלתי כשרה. הפעם הצלחתי לעלות לרכבת עם קרונות שינה. לאחר שלושה ימי נסיעה מצא אותי המבקר, ולמרות שהוא הבין את מצבי הוא הסביר לי שעלולים לפטר אותו באם ימצאו אותי בלי כרטיס. הוא הציע לתת לי מזון בתנאי שארד בתחנה הקרובה. כך המשכתי ונסעתי במשך מספר שבועות עד שהגעתי לטשקנט.

טשקנט הנה עיר יפה מאד ובה חנויות מלאות מזון וכל טוב. העיר מחולקת לשניים: העיר העתיקה בה אין איש זר רשאי לשהות במשך הלילה, והעיר החדשה בה נמצאת תחנת הרכבת. ע"י התחנה יש גן גדול עם ספסלים ששמשו לי ולרבים אחרים ללינת לילה. על מנת להרויח ללחמי עזרתי לנוסעים בתחנת הרכבת להעביר חפצים. באותה עת הגיעו לטשקנט פליטים רבים שברחו מפני הגרמנים שהתקרבו למוסקבה. עם הגיעם היה מחסור חמור במזון, ותורים ארוכים נוצרו ליד החנויות. לאחר עמידה ממושכת בתור הלחם קבלתי את מנתי אך חלק ממנו הייתי מוסר לאנשים תמורת תשלום. כאשר המחסור בלחם גבר, שמעתי שבעיר העתיקה אפשר להשיג לחם ביתר קלות כך שהחלטתי לשכב לישון בשעה מוקדמת (על ספסל בגן העיר), כדי שאשכים קום עם שחר ואהיה מבין הראשונים בתור ללחם. לרוע המזל התעוררתי עם חשיכה ועליתי מיד על חשמלית הנוסעת לכיוון העיר העתיקה. מתברר שהיה זה הטרם האחרון באותו לילה, ולא הטרם הראשון בבוקר, כך שעם הגיעי לעיר מיד נעצרתי והוחזקתי במאסר 24 שעות. שוחררתי רק לאחר חקירה והתחייבות לעזוב את העיר.

קשה מאד היה להשיג רכבת כדי לנסוע הלאה. אך החלטתי היתה נחושה להמשיך ויהי מה לכוון אזורים חמים יותר. במקרה נתבקשתי ע"י שני אנשים זרים לעזור להם להעביר חפצים מתחנת הרכבת העירה תמורת חלוקת ההכנסות. אנשים רבים הוסיפו להגיע ממוסקבה כך שהעבודה בתחנת הרכבת היתה רבה. העברתי חבילות, מזודות וחפצים שונים, ועם בוקר היו כיסי מלאים כסף. בבוקר הובילו אותי שותפי לחדרם וכשראיתי שהחדר עמוס וגדוש חבילות, פחד נפל עלי, מסרתי להם חלק מהכסף וברחתי מהמקום כל עוד נפשי בי. חששתי שהמשטרה תהיה בעקבותי כך שקפצתי על הרכבת הראשונה שנקרתה בדרכי ונסעתי בכוון טורקמניסטן. הגעתי לשם רעב כרגיל והסתובבתי ליד תחנת הרכבת בתקוה שאצליח להשיג משהו כדי לשבור את רעבוני. שני אנשים עמדו בתחנה ודברו אידיש כך שלמרות שלא הכרתי אותם נגשתי אליהם וביקשתי מהם לתת לי הלואה כדי לקנות לחם. הם מלאו את מבוקשי ואחרי עמידה בתור הצלחתי להשיג לחם. שני האנשים נגשו אז אלי והציעו לי

שאמכור להם מחצית מנת הלחם. שמחתי למלא את מבוקשם ובזה להחזיר להם את החוב.

יהודי פולני שפגשתי במקום באותה עת הציע לי להתגורר עמו בחדרו. שמחתי מאד להצעה זו והלכתי אתו לחדר שהיה בגודל 6 רגל מרובע ובאותו גובה. שער מעץ שמש כדלת, והחלון היה בגודל 24 אינטש מרובע ואפשר היה לסגור אותו ע"י לבנים. במקום לא היה מים או חשמל וחצר מאחורי הבית שמשה לכל הצרכים. על רצפת החמר היה קש שעליו ישנו בלילה, ובמשך היום שוטטנו בשוק בתקוה שנשיג משהו לאכול. בצורה זו חיינו מספר שבועות עד שחברי קבל חום גבוה והלך למרכז הרפואי. משם הוא נשלח ברגל לבית חולים ארעי, וכעבור שבועיים בערך הוא נפטר.

זמן קצר לאחר זה קבלתי גם אני חום גבוה ומכיון שנוכחתי בתוצאות הטפול הרפואי שקבל חברי חששתי ללכת למרכז הרפואי. בכסף שהיה לי קניתי, לאחר עמידה ממושכת בתור, וודקה, וכדי להלחם בקדחת שתיתי כמות גדולה של וודקה ואכלתי פלפלים שקטפתי מגן שכנים. למרות ה"טפול" הזה, החום לא ירד, וגם כסף לא נשאר לי. ראיתי שאין לי כל ברירה אלא ללכת למרכז הרפואי. בקושי עמדתי על רגלי וכך זחלתי בדרכי עד שהגעתי למרכז הרפואי והתישבתי על הספסל הראשון שם. אשה צעירה שראתה אותי אמרה לי לגשת לבית חולים חדש שנפתח זה עתה. למרות שחזרתי ואמרתי לה שאין לי כוח לעמוד על רגלי, היא ענתה לי שאין באפשרותה לעזור לי. באפיסת כוחות המשכתי בדרכי לבית החולים כשאני נאחז בקירות הבתים בדרכי. בבית החולים הכניסו אותי לחדר גדול שבקצהו בער תנור וחולים שכבו על הרצפה. שם אמרו לי להצטרף לחולים על הרצפה. כשפקחתי את עיני מצאתי את עצמי באמבטית פח בה רחצו אותי. בינתיים הביאו מיטות ואחת מהן הוקצתה לי. באמצע הלילה ירדתי לשרותים ונאחזתי בדפנות המיטות בשני הצדדים. אולם עם הגיעי לקצה השורה, נפלתי מבלי יכולת לקום. הרופאים והאחיות נכנסו, עזרו לי לחזור למיטה והזריקו לי זריקה. במשך 6 או 7 ימים התמיד החום הגבוה ולא ירד. המזון היחידי שקבלנו כלל מים רתוחים ולחם שחור ודביק. לא יכולתי לאכול את הלחם הזה כך שרק שתיתי מים. מכיון שספל המים הועמד על אדן החלון למראשותי, לא אחת כאשר רציתי לשתות נשפכו המים על מיטתי כך שעפי"ר שכבתי במיטה רטובה. כאשר סוף סוף ירד חומי הרגשתי הרגשת רעב וכאשר חולק לחם בלעתי את המנה בחטף. כתוצאה מזה קבלתי כאבי בטן נוראים. האחיות החליטו לעשות לי חוקן אך מכיון שהאחות עשתה את החוקן במים קרים התגברו הכאבים עד שחשבתי שמעי מתהפכים בקרבי. כאשר הגיע הרופא הוא פקד לעשות לי חוקן עם מים חמים, ורק אז הרגשתי הקלה ומצבי השתפר.

לאט לאט נוספו חולים בחדר עד שמספרנו הגיע ל־70. היו שם גברים, נשים, ואסירים עליהם הופקד שומר עם אקדח בידו. לאחר שבוע רצו לשחררני מבית החולים אך התברר שבגדי נגנבו והיה עלי לחכות עד פטירת אחד החולים כדי שאוכל לקבל את בגדיו. הבגדים שקבלתי היו של חייל רוסי.

כשעזבתי את בית החולים מצאתי את עצמי תשוש, חסר פרוטה, בלי כל מכיר ומודע בעיר. רציתי לחזור לחדר בו התגוררתי לפני מחלתי ופניתי ללכת לשם. כאשר התקרבתי למקום הרחתי ריח חריף של טבק וכשפתחתי את הדלת ראיתי שהחדר מלא עד התקרה בעלי טבק. נודע לי שמטען טבק נשדד מהרכבת וחלק ממנו אוחסן בחדרי. במשך מספר שבועות חפשתי מקום מגורים אך לא השגתי.

באותה עת החליטו הרוסים שכל היהודים הפולנים יעברו בדיקה רפואית כדי שיוכלו להצטרף לצבא פולין. כאשר הגענו למקום המפגש בדקו אותנו רופאות רוסיות צעירות אשר קבעו שכולנו בכושר גופני של 100%. נסענו ברכבת על מנת להצטרף לצבא פולין שהיה בדרכו לפרס. בבואנו למקום סרבו לקבל אותנו עקב היותנו יהודים. בהתערבות הרוסים התקבלנו לגדוד בפקודו של לויטננט דובגלו. נשארנו בבגדינו האזרחיים ונסענו ביחד עם הגדוד לתחנה בים השחור. שם נערך חפוש בכלינו והרוסים החרימו כל דבר בעל ערך שהיה לנו. קבלנו קבלה על כך ואחדים מאתנו עדיין מחזיקים בקבלות אלה. משם המשכנו באוניה במשך 48 שעות. הצפיפות באוניה היתה רבה, ולא היה אפילו מקום לשבת. מזון ומים לא קבלנו במשך כל הנסיעה. כאשר הגענו לפורטלבי (נמל בפרס) קבלנו מהצבא הבריטי בשר בקופסאות וביסקויטים. כאן לראשונה נפגשנו עם הצבא הבריטי. הועברנו למחנה בפרס ובעת שצעדנו ברחובות עצרו התושבים המקומיים הסתכלו עלינו ורחמיהם נכמרו עלינו, עד דמעות, מבלי דעת מי אנחנו ומאין באנו.

כשהגענו למחנה שהיה ממוקם בשדה ענקי ופתוח שהיה תחת משמר פולני, נעלמו הקצינים הפולנים. כאשר נסינו לצאת מהמחנה מנעו אנשי המשמר את הדבר מאתנו. במקרה נודע לנו שגדוד חדש של צבא פולין עומד להגיע למרכז העיר לשם רחצה במקלחת

וקבלת תלבושת חדשה מאת הצבא הבריטי. למחרת הצלחנו להסתלק מהמחנה דרך הגדר, והצטרפנו לתור במרכז העיר. תושבים פרסיים עניים קנו מאתנו את הבגדים שהסרנו. בתוך המחנה היו שורפים את הבגדים הישנים של הנכנסים כך שהתפשטנו ומסרנו את הבגדים לעניים ובתמורה קבלנו לחם וכד'. כאשר סוף סוף הגענו לדלת הופיע לויטננט דובגלו ונסה למנוע מאתנו את הכניסה. הדבר היה בשעת ערב ,ורובנו היינו רק בתחתונים לאחר שמסרנו את בגדינו העליונים לתושבים המקומיים. למזלנו, הופיע קצין בריטי ולמרות שהוא לא הבין את שפתנו הוא הבין את המצב וצוה על הקצין הפולני להסתלק מהמקום. כשנכנסנו לבנין נתנה לנו האפשרות להתקלח, להתגלח, וקבלנו גם תלבושת חדשה, מעיל ושמיכה. לבשנו את התלבושת, ועם השמיכה תחת הזרוע צעדנו ברחובות העיר לכוון המחנה הפולני. שם הצגנו את עצמנו כאנשי הפלוגה שהיתה צריכה להגיע באותו לילה, קבלנו מנות מזון וגם מקום לינה. נהנינו ממנות הבשר המשומר והביסקויטים ושכבנו לישון. בחצות הגיעה הפלוגה לה צפו במחנה, ואז התחילו הבעיות. לויטננט דובגלו אמר לנו שהם אינם זקוקים ואינם רוצים יהודים בצבא הפולני, ושעלינו להסתלק מהמחנה. לא היתה לנו כל ברירה, וצעדנו כלפי מרכז העיר. בדרך עברה על פנינו מכונית עם קצינים מהצבא הבריטי. הם מאד התפלאו לראותנו לבושים בתלבושות שלהם בפרט שרובנו נראנו כשלדים מהלכים. לאחר התערבותם, נתקבלנו לצבא פולין. החליפו את הקצין הממונה עלינו ולקצין החדש שלנו היתה אך ורק דאגה אחת והיא שנצעד בסך ונשיר בקול רם. נסענו לעירק בה שהינו מספר ימים ליד בגדד בחום בלתי יתואר, ומשם המשכנו הלאה דרך ירדן לארץ־ישראל.

הגענו לארץ־ישראל בערב חג השבועות ומוקמנו במחנה ליד תל אביב. היה זה בשנת 1942. נזכרתי שדודי ודודתי גרים ליד חיפה והשתוקקתי להכירם כי לא פגשתים מעולם מאחר והם עזבו את פולין בשנת 1936. בקשתי מהקצין התורן לאשר לי כמה ימי חופשה על מנת שאוכל לבקר את דודתי (אחות אמי) ובני משפחתה, אך הוא סרב לתת לי אשור והבטיח להעלים עין אם אעדר. הוא אפילו נתן לי זוג מגפים. כך יצאתי מהמחנה ובטרמפ הגעתי לתל־אביב. אמנם היו לי בעיר ידידים רבים אך כתובתם לא היתה ידועה לי. נגשתי לבית הכנסת הקרוב ברחוב אלנבי, ואחר התפילה, כנהוג אצל יהודים, הוזמנתי ע"י אחד המתפללים לבוא לארוחה לביתו. בבית זה קבלוני יפה מאד והם התעניינו לדעת איך התגלגלתי לצבא הפולני. אחרי שספרתי להם את קורות חיי והבעתי את רצוני לפגוש את משפחתי הבטיחני בעל הבית להביאני למחרת בבוקר לתחנת האוטובוסים ביפו, למרות שהוא היה אדם דתי. למחרת בבוקר לפני התפילה בבית הכנסת לוה אותי מארחי לתחנה ונתן לי כסף עבור הנסיעה. כשהגעתי לחיפה הייתי צריך לנסוע באוטובוס נוסף לכפר אתא וכשהגעתי שאלתי היכן מתגוררת משפחת דודתי. את הדלת פתחה לי נערה צעירה ולאחר שהצגתי את עצמי היא פשוט נאלמה ורק הסתכלה עלי. כאשר דודי ודודתי חזרו מבית הכנסת הם השתאו לראותני ושמחו על בואי מכיון שאני הנני השריד היחידי שנשאר בחיים מכל משפחתה של דודתי ואף ממשפחת דודי. נשארתי אצלם במשך ימי החג ולאחר החג חזרתי ליחידה. עם הגיעי התברר שהוגשה תלונה נגדי על העדרות וקבלתי את העונש הנהוג: חבישת כובע פלדה ונשיאת תרמיל כבד באמצע היום במשך שעתים מבלי לזוז — תזוזה כלשהי גררה הגדלת העונש. למרות שהיתה בקורת במחנה מטעם הצבא הבריטי לא נהגנו להגיש תלונות א) מפחד, וב) עקב אי ידיעת השפה האנגלית.

היחידה שלנו נשארה בארץ־ישראל שבועות מספר עד שהועברה למחנה ליד הסואץ. במשך כל הזמן הזה לא קבלנו כל שכר ולא ידענו שהממשלה הבריטית שלמה שכר גם עבורנו. לאן נעלמו כספים אלה וכן המזון שסופק עבורנו. לאלוהים פתרונים. אנו בעלי הדרגות הנמוכות קבלנו רק שאריות מזון עפי"ר. נשארנו כשבועים במקום וקבלנו את התפקיד ללוות אסירים גרמנים לבוסטון אשר בארצות הברית. עלינו לאוניה „אקוטניה" והפלגנו בכוון קפטאון בה שהינו זמן מה. משם המשכנו בדרכנו לבוסטון. האוניה היתה בפקוח הבריטים ורק השמירה על האסירים הופקדה בידי הצבא הפולני. קבלנו את התאים הטובים שבאוניה, אך כעבור ימים מספר כאשר היתה בקורת ע"י הבריטים והם ראו את התנאים באוניה הם הרשו לנו לישון על הסיפונים. היה זה מוזר לשמור על אסירים גרמנים עם כלי נשק איטלקי בלי תחמושת מתאימה. לעתים תוהה אני אם הגרמנים הבחינו במצב ששרר בשטח זה. האוניה אמנם היתה מצוידת במספר מכונות יריה שהיו בפקוח הבריטים, והיו גם מספר כלים נגד מטוסים.

עם הגיענו לבוסטון הועברו האסירים הגרמנים לפקוח יחידה קנדית, נשארנו במחנה מחוץ לברוקלין מספר ימים בתנאי רווחה, ושם עלינו על אוניה איטלקית שנלקחה כשלל ע"י הבריטים מאת האיטלקים. נהנינו מהמזון שהוגש לנו באוניה אך אנשי הצבא האמריקאי

שהפליגו גם הם אתנו באוניה סרבו לקבל את המזון שהוגש ונזונו במשך כל הנסיעה רק ממצרכים שהיו בקנטינה: ביסקויטים, קוקה קולה וכד'.

כשהגענו לליברפול נסענו ברכבת לאחד ממחנות הצבא הפולני בסקוטלנד. שם הצטרפו ליחידת ה־„דר־גונס" וגם קבלנו — 15 (כנראה: שילינג לשבוע — המערכת) לשבוע, דבר שאפשר לנו לקנות מצרכים בקנטינה. דבר זה היה באמת נפלא.

על התלבושת שלנו היתה תוית עם המלה „פולניה", אך כאשר הלכנו העירה בשעות החופשה הסרנו את התוית מכיון שהסקוטים לא חבבו אותנו. הסקוטים ידועים כמכניסי אורחים אך אנשי הצבא הפולני השתמשו לרעה בהכנסת אורחים זו. עברנו אמונים עד תחילת 1944 בזמן בו הובס צבא רומל ורבים נלקחו בשבי, ביניהם גם אזרחים פולנים שהצטרפו אח"כ לשורותינו. היה זה מוזר לחשוב על כך שאנו בקרוב נעבור לאירופה להלחם בגרמנים בעזרת חיילים שהיו לשעבר בצבא הגרמני. רבים מהם היו אנטישמיים ואף אמרו בגלוי: „אנו חיילים ותיקים ולעולם לא תדעו, אתם היהודים, מאיז מגיעים הכדורים שפוגעים בכם".

עקב האנטישמיות בקרב הצבא הפולני, וההפליה שהיתה נהוגה שם היתה עריקה בקנה מידה גדול מהצבא. גם אני ערקתי. נסענו ברכבת מאזורים שונים בסקוטלנד, בלי כרטיסים כמובן, עד שהגענו ללונדון. שם התאכסנו במלון יהודי עלוב בו שהינו כשבועים. התיצבנו בפני השלטונות הבריטים בלונדון והבענו את רצוננו להצטרף לצבא הבריטי על מנת להלחם באויב המשותף. היה זה בדיוק לפני הפלישה לצרפת ועריקה המונית מצבא פולין בסקוטלנד, כך שהמצב אצל הבריטים היה די מסובך.

לאחר מאמצים והשתדלויות הסכימו לגייס אותנו לצבא הבריטי, ואדם אחד ושמו טום דריברג היה לנו לעזר רב בקשר לכך. נשלחנו בתחילה לסקוטלנד למחנה ע"י לוקס, ומשם הועברנו לבקסטן לשם אמונים. מאותו פרק זמן ואילך קבלנו משכורת קבועה, מזון משופר, ולא הרגשנו כל הפליה. אני הייתי הזר היחידי בכל הפלוגה לה השתייכתי 3½ שנים.

בסוף 1947 שוחררתי מהצבא ובתחילת 1948 נסעתי לארץ־ישראל ושהיתי שם עד להקמת מדינת ישראל. אחרי זה חזרתי לאנגליה ועבדתי כסוכן נוסע (עצמאי), וב־1950 נשאתי אשה. מכיון שהקרובים היחידים שהיו לי התגוררו בישראל נסעתי לשם לערוך את החתונה. כשחזרנו לאנגליה לא היה לי כל כסף ונסיתי לעסוק במסחר על מנת לבסס את עצמי בהקדם האפשרי. פתחנו מזנון תה אך העסקים היו די ירודים וכמעט לא היתה כל הכנסה פרט לימי ראשון בהם היתה תנועה ערה במקצת. על מנת לעודד את אשתי הייתי מכניס לקופה, בהעדרה, קצת כסף שהצלחתי להרויח מעבודה אחרת. לקוחות שנכנסו לעסק היו מסתכלים על אשתי ואומרים לה: „את נראית כאן כמו דג מחוץ למים". לבסוף מסרתי העסק והתחלתי בעבודות אחרות. באותו זמן נכנסה אשתי להריון ואז החלטנו שהגיע הזמן לרכוש בית.

במאי 1956 נולד בננו, ומאותו תאריך ואילך התחיל המזל להאיר לנו פנים. ברצוני לסיים ולציין שבאנגליה מצאתי לעצמי בית טוב וחם, ואף פעם בחיי לא הייתי כה מבוסס כפי שהנני כיום.

יולי, 1969

חיילי צה"ל שנפלו בקרב

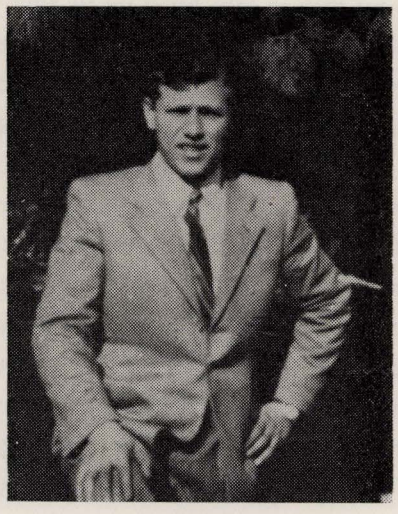
געפאלענע זעלנער פון צה"ל

פישל ווילנער

ווי אזוי איז געפאלן אונדזער טייערער זון יחיאל דוד ווילנער הי"ד

שוין צומאָרגנס נאָכן באַשטעטיקן דורך דער אונ"א דאָס פונאַנדערטיילן ארץ-ישראל אויף צוויי מדינות: אַ גרעסערע — די אַראַבער און אַ קלענערע — פאַר די יידן, האָט אונדזער זון מיר מודיע געווען:

— כ'מאָביליזיר זיך אין דער „הגנה" לויטן רוף פון דער סוכנות היהודית.

אויף מיין פראַגע, פאַר וואָס גייט ער זיך שוין מאָבי־ליזירן, ווען ס'איז נאָך נישטאָ קיין יידישע מדינה, קיין יידיש מיליטער; פאַרוואָס מאָביליזירט זיך נישט קיין איינער פון דעם בעל־הביתס פיר זין? האָט ער מיר געענטפערט:

— איך פאַרקוק זיך נישט אויף קיינעם.

דערביי האָט ער אַרויסגענומען דעם תנ"ך, וואָס ער האָט באַקומען צו דער בר־מצווה און ווייזט מיר אַ שבועה, וואָס ער האָט געגעבן צו זיין געטריי דער „הגנה" (שוץ) פון לאַנד אין די פאַרברייטונגס־גרופן אין דער שולע. אַלס זייענדיק 16 יאָר, האָט ער געזאָגט:

— טאַטע, כ'גיעדענק ווי דו ביסט אַרויס יעדע נאַכט מיט אַ ביקס היטן אונדזער קוואַרטאַל, שכונת מוצקין פון די אַראַבער בעת די געשעענישן פון יאָר 1936. איצט איז די לאַגע אַ שוועררע. די אַראַבער באַפאַלן די אויטאָבוסן אויף די צווישן שטאָטישע וועגן. אין די שטעט, ווו ס'איז דאָ אַ געמישטע באַפעלקערונג — יידן און אַראַבער — דאַרף מען היטן די יידישע קוואַרטאַלן און די וועגן צווישן איין טייל פון דער שטאָט און דער צווייטער.

ער איז צו צו דער שאַנק, אַרויסגענומען קליידער און אַוועק אויף אַ פלאַצווקע. מיר האָבן געהערט, אַז זיין פלאַצווקע איז אין קרית אליהו, מערב־טייל פון חיפה, אַ קליינע שכונה, אין גאַנצן 10 הייזער, אַרום־גערינגלט פון אַראַבישע גרויסע קוואַרטאַלן. כדי אָפּ־צושוואַכן מיינע און דער פרויס זאָרגן, פלעגט ער דערציילן גאַנצע „גליקן". אַ שטייגער: ווי דער אַרטיקער רב פרייט זיך מיט די בחורים פון דער הגנה, וואָס דערמעגלעכן אים אויספילן אַ מנין יעדן טאָג ביים דאַוונען און נאָך אַזעלכע „פריילעכע דערציילונגען", אַלץ כדי מיר זאָלן נישט קומען זען זייערע פלאַצווקעס, וואָס זענען געווען אין גאַנצן איין קילאָמעטער פון אונדז.

יעדן צווייטן אָוונט פלעגט ער אַהיימקומען, אַרום־וואַשן זיך, אָפּעסן און אויסשלאָפן זיך. אין אייגעם פון די אָוונטן איז ער געקומען און מיטגעבראַכט מיט זיך דריי חברים פון די פלאַצווקע. ער בעט קאָניאַק און איז מכבד יעדן חבר און זיך אויך מיט אַ טיי־גלאָז קאָניאַק.

— וואָס איז די גדולה? — פרעג איך — וואָס מ'טרינקט קאָניאַק אין טיי־גלעזער?

— גאָרנישט, סתם אַזוי. — זאָגט יחיאל.

איך קוק זיך צו און זע, אַז זיין פנים אין אין גאַנצן צעדראַפּעט, צעקראַצט.

— וואָס איז דאָס — פרעג איך.

— כבין אַריבערגעלאָפן אַ פלויט פון שטעכלדראָט און זיך צעקראַצט.

איך קוק זיך צו צו די חברים און זע ווי זיי לאָזן אַראָפּ די אויגן. כ'פאַרשטיי, אַז יחיאל האָט מיר נישט געזאָגט דעם גאַנצן אמת... ענדלעך האָבן זיי מיר דער־ציילט, אַז די ראַצן אויף יחיאלס פנים זענען געקומען פון אַן אַראַבישן סנייפער (ציל־שיסער), וואָס האָט גע־צילט גלייך אויף זיין קאָפּ און אַ דאַנק אייגעם פון די חברים, וואָס האָט אים אַ שלעפּ געטאָן אין דער לעצטער מינוט איז ער ניצול געווארן. מיר האָבן געדאַנקט גאָט פאַרן נס און געווען אין שרעק, וואָס וועט זיין ווייטער.

כ'גיעדענק אַן עפּיזאָד, וואָס האָט אויף אונדז גע־

מאַכט אַ שווערן אײנדרוק. דאָס איז געווען אין אַ טאָג פון שווערע אַראַבישע אַנגריפן אויף די יידן אין חיפה. נאָך דעם ווי מיט צוויי טעג צוריק האָבן די אַראַבישע פֿאָסט־שאָפערן איבערגעלאָזן זייערס אַן אויטאָ מיט אויפרייס־מאַטעריאַל נעבן אַ יידישן פולגעפֿאַקטן אויטאָבוס. ווען זיי זענען אַוועק פון זייער אויטאָ, האָט די באַמבע אויפגעריסן און געטראָפן פיל יידן, וואָס זענען געזעסן אין שטאָטישן אויטאָבוס.

צו מאָרגנס האָט די הגנה באַשאָסן אַן אַראַבישן שטאָטישן אויטאָבוס און פיל אַראַבער זענען געפאַלן. דעם זעלבן טאָג האָבן די אַראַבער געענטפערט מיט אַ שרעקלעך פייער אויף אַלע יידישע קוואַרטאַלן אין חיפה.

פֿלוצים דערזעט איך יחיאלן אויף דער הערצל־גאַס אינעם צענטער פון הדר־הכרמל. כ׳פרעג אים:

— ווי אַזוי האָסטו זיך באַקומען אין שטאָט אַריין, אין דער צייט ווען די אַראַבער באַשיסן אַלע יידישע קוואַרטאַלן און די גאַסן זענען „געשפּערט" דורך די ענגלענדער?

— איך האָב געמוזט קומען — ענטפערט ער מיר — מיר האָבן נישט קיין עסן און די קוילן האָבן זיך אויך אויסגעלאָזט. האָבן מיר געמומען אַ טעקסי מיט אַ יידּ, וואָס איז ענלעך צו אַן אַראַבער. געבראַכט האָבן מיר מיט זיך ליידיקע קאַנען פון מילך, צוריק וועלן מיר פירן טיף אין די קאַנען קוילן און פון אויבן עסנווארג.

איך האָב אים געוואָלט אָפּהאַלטן פון צוריקפֿאָרן צו דער פֿלאַצווּוקע, ווייל די שיסעריי מצד די אַראַבער האָט זיך פאַרשטאַרקט פון מינוט צו מינוט. האָט יחיאל מיר געזאָגט:

— איך פאָר צוריק נאָר מיט אַ געפּאַנצערטן אויטאָ פון דער עלעקטריציטעט־געזעלשאַפט.

ער האָט אַדורכגעפירט דעם פּראָויאַנט מיט די קוילן צו דער פֿלאַצווּוקע. דער שאָפער פון דער טעקסי איז ווידער אַמאָל געפֿאָרן צו דער פֿלאַצווּוקע נאָך צוויי שעה אָפֿרו אין שטאָט, איבערגעטאָן אַלס אַראַבער. פריער זענען די אַראַבער אים נישט באַפֿאַלן מיינענדיק, אַז ער איז אַן אייגענער, אַבער זענדיק אים פֿאַרן אין דער ריכטונג פון די יידישע פֿלאַצווּוקעס, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז ער איז אַ יידּ און אים שטאַרק באַשאָסן. אַ ראַץ פון אַ קויל האָט אים שטאַרק איבערגעשראָקן. אָנשטאָט ער זאָל פֿאָרן אין דער רעכטער זייט פון דער גאַס, וווּ מ׳האָט זיך געקענט באַשיצן ביים אַרויס־גיין פון דער מאַשין, איז ער געפֿאָרן אין דער לינקער זייט, וואָס איז געווען אָפּן און פריי פאַר די אַראַבישע שיסער. ער האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו פייפן, רופן די חברה פון דער הגנה, זיי זאָלן אים אַריינענעמען אין זייערע שוץ־פֿלעצער. אייגער פון די בחורים איז אַרויס און אים אַריינגענומען. גלייך איז ער פאַרוווּנדעט געוואָרן אין פוס. באַלד האָט ער געראָפן יחיאלן, ער זאָל אים באַנדאַזשירן, ווייל יחיאל האָט געענדיקט אַ סאַני־טאַרן־קורס.

אונדזער זון איז אַרויס געבן די הילף און באַקומען אַ קויל אין האַרץ. זיי ביידע: דער שאָפער און דער פאַרוווּנדעטער אין פיס האָבן זיך אַריינגעשלייכט אין דער פֿלאַצווּוקע. אונדזער יחיאל איז געבליבן אויפן פרייען פעלד. זיינע געשרייען נאָך הילף האָבן געקענט דערגיין „ביז צום הימל". ליידער אויף דער ערד איז נישט געווען קיינער, וואָס האָט אים, דעם העלפּער, דערלאַנגט וואַסער ס׳איז הילף. נישט דער דאָקטאָר, וועלכער האָט געווינט נאָענט פון דאָרף, וווּ ער איז געפֿאַלן, אויך קיינער פון די אייגווינער אַרום דעם פֿלאַץ האָט נישט געוואָגט אַרויסצוגיין פון זייערע שטיבער און אַריינענעמען דעם פאַרוווּנדעטן צו זיך, מחמת זיי האָבן געציטערט פאַר זייער אייגן לעבן — האָבן זיי געזאָגט.

ערשט נאָך צוויי שעה אָפּגיין אין בלוט און שרייען נאָך הילף, האָט אַ יידישער בעקער זיך דערבאַרעמט איבער אים, אַרויפגענומען אויף זיין ברויט־וואָגן און געפירט קיין חיפה אין יידישן שפּיטאָל. מען האָט אים אָפּגעריט. צומאָרגנס איז זיין כשרע, יונגע, ריינע נשמה אויסגעגאַנגען.

אין אונדזערע קוועלן שטייט געשריבן: „יעדער, וואָס ראָטעוועט אַ מענטש, ווי ער וואָלט גערראָטעוועט אַ גאַנצע וועלט". אונדזער זון, יחיאל, האָט גערראָטע־וועט צוויי מענטשן און איז אַליין אויסגעגאַנגען צוליבן נישט אָפרופן זיך, צו דער צייט, אים צו העלפן.

די שאלה עקבערט די מוחות פון מיר און מיין פרוי. ס׳זענען שוין אַריבער מער ווי צוואַנציק יאָר זינט ער איז געפֿאַלן. מיר געדענקען אים יעדן טאָג און יעדע שעה. מיר קענען נישט און וועלן אים נישט פאַרגעסן.

יחיאל דוד וילנר (המכונה חילק)

מספר יזכור על חללי צה"ל

בן מאיר פישל ואלטה. נולד ביום כ"ג שבט 1926 — תרפ"ו בבלנדוב, פולין, ועלה לארץ עם משפחתו ב־1935.

אך גמר את בית הספר העממי בחיפה, התחיל לעבוד כפועל על יד מכונה כדי לעזור להוריו. מקודם נמנה על תנועת הצופים ובשנים האחרונות — על מחנות העולים ואתם גם יצא להכשרה בדפנה.

היה בן מסור למשפחתו ונאמן עם עצמו ועם חבריו. כחבר טוב ב„שורה" (בהגנה), לא היסס, אלא, התגייס בין הראשונים והשתתף כחייל בחטיבת כרמלי ביחידת הסיור בפעולות שונות; בפיצוץ הבית ברחוב יחיאל ובכיבוש השכונה הערבית בלאד־אל־שיך בתור חובש.

הוא נפל בקרית אליהו, בחושו לעזרת שני חבריו שנפצעו, ביום 15.1.1948 — ד' שבט תש"ח. מליו האחרונות היו: „הצילוני, אני רוצה לחיות".

י. ז.

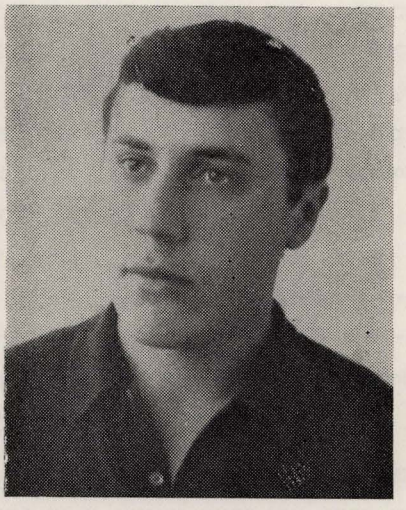
זאב בומברד בן שלום ואולגה הי"ד

נפל ברפיח, ביום ב' חמישי ליוני 1967 בשעה 10 בבקר.

הוא הסתער יחד עם חבריו הצנחנים, על עמדה מצרית בצורה והרסוה. חזר לזחל משוריין (זח"לם) להסתער על עמדה אחרת. ממארב בלתי נראה גורו כל יושבי הזח"לם ביניהם זאב — להוציא אחד — נהרגו.

45 ימים חסרו לו — למלאות 20 שנה להוולדו ביום 19 ליולי 1947 בליגניץ אשר בפולין. שנתיים ימים היה בארץ. למד באולפן לעברית והתכונן ללמד בטכניון בחיפה ולא הגיע לכך. קודם קברוהו בביה"ק ארעי בקיבוץ בארי ולאחר מכן בחלקה הצבאית בבית העלמין בנחלת יצחק.

כבוד לזכרו.

החייל זאב־זכרין בומברד
נפל בקרב ברפיח ביום 5 ליוני 1967.
דער זעלנער זאב־זאַכאַרין באַמבארד
געפאַלן אין קאַמף ביי רפיח דעם 5טן יוני 1967.

שלום בומברד, אבי זאב, נפטר ביום י"ט בסיון תשכ"ט — 5 ליוני 1969, במלאת שנתיים למות בנו.
שלום באַמבאַרד, נפטר געוואָרן י"ט סיון תש"ט, דעם 5־טן יוני 1969, אין צווייטן יאָרטאָג פון זיין זונס טויט.

ישראל זאנדער

זאב (זאכארין) באמבארד איינער פון 86

הײַנט דעם 14טן מאַי 1968 — 20 יאָר (לויט דער אייראָפּעישער דאַטע) ערב דער פּראָקלאַמירונג פון מדינת ישראל. דער טאָג, אַ שיינער; דער הימל, בלוי, קיין וואָלקן פֿאַרדעקט אים נישט. הלואי אונדזער האַריזאָנט זאָל אַזוי זײַן בקרוב.

מיר געפינען זיך אין אַ טאַקסי, אַן אײנהייט פון צענדליקער אויטאָבוסן, טאַקסיס, פּריוואָטע מאַשינען און פּוסגייער, וואָס ציען ווי אַ פּראָצעסיע אין דער צפון־זײַט פּוי תל־אביב.

איז דאָס אַ מאַניפעסטאַציע צום צוואַנציקסטן יאָרטאָג? ליידער ניין. דאָס איז אַ לויה פון זעקס און אַכציק געפֿאַלענע העלדן פון דעם זעקס־טאָגיקן קריג, זעלנער פון צבא הגנה לישראל, וועלכע זענען געקומען צו אַ צייטווייליקער קבורה אויף אַ „פּעלד" אין קיבוץ בארי, אויפן ראַנד פונם נגב. פּאַריקע נאכט זענען זייערע ארונות איבערגעפּירט געוואָרן פון דאָרט צום בית־הקברות אין קרית־שאול, אין דער מיליטעריישער אָפּטיילונג. איבער דער נאָכט איז די אַרבעט פּאַרטיק געוואָרן. מ׳האָט אויסגעגראָבן זעקס און אַכציק גריבער, קובר געווען די ארונות פון יעדן חלל (געפֿאַלענעם), אַוועקגעשטעלט יעדן צו קאָפּנס אַן אײנהייט־לעכע, צייטווייליקע מצבה, אָנגעשריבן די נעמען פון דער פֿאַמיליע, פון פֿאָטער און פֿאַרנאָמען פונעם חלל, זיין מיליטעריישער נומער, ראַנגע אין מיליטער און די צוויי ווערטער: „נפל בקרב" — געפֿאַלן אין קאַמף.

דאָ, אין די קברים קומען די געפֿאַלענע צו זייער אייביקער רו, נאָכן אָפּזיין אין אַ צייטווייליקער קבורה אין משך פון 11 מאָנאַטן אין קיבוץ בארי. אָהער וועלן קומען אָפּטער באַזוכן זייערע עלטערן, ברידער, שוועסטערס, פרויען — אלמנות, קינדער — יתומים און אַנדערע קרובים. ברענגען בלומען, אָנשפּאַרן דעם קאָפּ אויף די מצבות, באָנעצן זיי מיט ביטערע טרערן, דערמאָנען יעדע פּאָזע פון זייער טייערנס קורצן לעבן, באַקלאָגן די פֿאַרשניטענע האָפענונג צו דערלעבן נחת פון זיי. פון דאָנען אַ היים גיין מיט אַ שוואַר געמיט און צוברעכן האַרץ. איבערקוקן די בילדער, די העפטן פון דער פֿאַלקס־שולע, פון דער גימנאַזיע. אַ טייל אויך פון טאָג־בוך. אַוועקלייגן מיט צערט־לעכקייט יעדן געבליבענעם חפץ פון פּריצייטיק פֿאַר־שטאַרבענעם זון.

די יונגע אלמנות וועלן ענטפֿערן זייערע קינדער אויף זייער פֿילצאָליקע פּראָגן: ווו איז דער טאַטע? ווען וועט ער צוריק קומען? — דער טאַטע איז נישטאָ. ער איז געפֿאַלן ווי אַ העלד. אַ, ער וועט שוין נישט צוריק קומען. און אַוועקגענעמען דאָס פּנים פון קינד, אויסווישן אַ טרער, ס׳זאָל נישט זען: די מאַמע ווײַנט.

מיר דערנענטערן זיך צום בית־הקברות. די תל־אביבער שטאָט־פֿאָליציי רעגולירט די באַוועגונג רייַ־טער־פֿאָליציי אויף וויסע פערד; פרויען פֿאָליציאַנטן אין וויסע העמשקעס רעגולירן די גרויסע באַוועגונג, אַנווייזנדיק ווהין זיך צו וועגן. וואָס נעמטער מיר קומען צום בית־עלמין זענען מיר די פּעולה פון דער געבענטשטער האַנט פון צבא הגנה לישראל. זעלנער היטן די אָרדענונג; זעלנערקעס טיילן וואַסער די דורשטיקע.

רעכטס פונם אַריינגאַנג צום בית־הקברות שטייט אַ צעלט פון רויטן מגן־דוד. דאָקטוירים און שוועסטערס אין וויסע כאַלאַטן זענען גרייט צו דערלאַנגען יעדע נויטוועניקע הילף, אין פאַל מ׳וועט זי דאַרפן.

דער אַריינגאַנג אין בית־הקברות וועט רעגולירט דורך זעלנער און זעלנערקעס. אינם הויפּט־טויער וועלן אַריינגעלאָזן נאָר די עלטערן, פרויען און נאָענט־סטע קרובים פון די געפֿאַלענע. יעדער פון זיי טראָגט אויפן לאָק א שוואַרצן זשעטאָן מיט אַ סימבאָל פון אַ ברענענדע ליכט. זיי האַלטן אין דער הענט צוויי גרויסע בלומען־קרענץ: אייגעם פון די עלטערן, אָדער פון דער פרוי; דער צווייטער אין נאָמען פון צה״ל. פּאָקטיש זענען ביידע קרענץ צוגעגרייט און פינאַנסירט דורך זיכערהייטס־מיניסטעריום (משרד הבטחון).

זיי ווערן געפירט צו די פּרישע קברים. דאָ וועלן זיי אַליין, אָן דעם אַנטייל פון אָנדערע, זיך אויסווײַנען, אָפּרעדן זיך פון האַרץ, נישט ווערנדיק געשטערט פון קיינעם.

די טויזנטער באַגלייטער ווערן געריכטעט דורך די זעלנער צו אַ צווייטן טויער. פון דאָרט שפּרייטן זיי זיך אויס אין אַ ברייטן קרייז אַרום די פּרישע קברים. יעדער פּרווט זען זיינע פּרייַנד און באַקאַנטע. וויניקע קענען דאָס באַווייזן. אָבער די ווײַ־געשרייען

פון די מוטערס הערן זיך גאַנץ דייטלעך. זייערע קולות „שפאַלטן די הימלען". מ'זעט באַרמהאַרציקע שוועסטערס אין ווייסע כאַלאַטן מיטן רויטן מגן־דוד אויפן לינקן אַרעם און אויף דעם רעכטן אַרעם — אַ טאַש מיט פּרעפּאַראַטן און רעצעפּטן פון ערשטער הילף. זיי דערלאַנגען הילף אויפן אָרט, די וואָס קענען נישט בלייבן ביים קבר: די שוועסטערס, די פּאַרחלשטע ווערן אַוועקגעטראָגן אויף אַ טראָגע צום צעלט פון רויטן מגן־דוד. דאָרט וועלן זיך מיט זיי מטפל זיין דאָקטוירים און שוועסטערס.

דאָס געווײַן און יאַמער הערט נישט אויף. עס ווײַנען טאַטעס, מאַמעס און נאַענטע קרובים פון אַלע לענדער: פוילישע, רוסישע, רומענישע, ליטווישע, צפון־אַמעריקאַנער, דרום־אַמעריקאַנער, פון תימן, עיראַק, פּערסיע, מאַראָקאָ און אַנדערע לענדער. אַלע האָבן געבערנגט זייער זון אַ קרבן פאַר דער עקזיסטענץ פון מדינת ישראל; פאַרן קיום פון אירע יידישע בירגער; פאַרן כבוד פון דעם יידישן פאָלק אין דער גאָרער וועלט.

די כליפּעריי הערט ביסלעכווײַז אויף מיט דער מעלדונג פון שפּרעכער פון צבא הגנה לישראל: „די קבורה צערעמאָניע ווערט געפירט דורך אַ מיליטעריישן רב, וואָס וועט זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים". באַלד הערן זיך די פּסוקים פון 83טן קאַפּיטל פון תהילים שיר מזמור לאָסף. זיין קול הילכט איבער פעלד: „גאָט שווייג נישט... דייַנע פיינט ברומען, הויבן אויף דעם קאָפּ... אויף דיין פאָלק סודן זיי זיך... זיי האָבן געזאָגט: לאָמיר זיי פאַרטיליקן אַלס פאָלק. דער נאָמען ישראל זאָל מער נישט דערמאָנט ווערן... אין דער באַראָטונג האָבן אַנטייל גענומען אדום עמלק (איראַפּעישע שונאים), ישמעאל (די מוסלמישע פיינט) — אַלע האָבן געמאַכט איין האָנט צו פאַרטיליקן ישראל..." אַ ציטער גייט דורך די לייבער פון די טויזנטער מלוים און פאַריתומטע משפחות.

אַט ערשט נעכטן, מיט 25 יאָר צוריק האָט אדום־עמלק טאַקע פאַרטיליקט אַ דריטל פון יידישן פאָלק און קיינעם האָט נישט געאָרט. אָקאָרשט האָט ישמעאל — נאָצער, חוסיין, זעין, עראַפ געגרייט אַפּצומעקן ישראל. ס'קלינגט נאָך אין די אויערן דאָס רצחנישע ליד פון זייערע „העלדן": „איטבח — איטבח — אל יאהוד" — קוילע, שחט דעם ייד. אָבער דאָסמאָל איז מקוים געוואָרן דעם ווונטש פון אספן, דער מחבר פון דעם מזמור... עס דונערט דאָס קול פונם רב, זאָגענדיק:

— „טו מיט זיי אַזוי ווי מיט מדין, מיט סיסרא, מיט יבין אין טייך ביי חצור... אַזוי מיין גאָט זאָלן זיי זיך דרייען ווי אַ שטויב־געווירבל אין דעם מדבר, פליען ווי שטרוי פון ווינט...

— ווי אַ פייער צינד אַן דעם וואַלד, ווי אַ פלאַקער צוגליט די בערג זאָלסטו זיי יאָגן מיט דיין שטורם, איבערשרעקן מיט דיין שטורם־ווינט... פיל אָן זייערע פּנימער מיט שאַנד און זאָלן זיי דיך בעטן גאָט...

— זאָלן זיי זיך שעמען, שרעקן, ביז אייביק באַגראָבן דאָס פּנים פון חרפה און גיין צו גרונט.

— זאָלן זיי וויסן, אַז דו גאָט, דיין נאָמען איז געהויבן איבער דער גאַנצער וועלט".

מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם הערן זיך אַלע צו צו די גליענדע וועכטער. דוכט זיך, אַז די פאַריתומטע האָבן אויך געפונען אַ טרייסט אין דעם קאַפּיטל תהילים און אויפגעהערט צו כליפּען.

דאָן זאָגט דער רב: יעצט וועל איך זאָגן קדיש נאָך די אומגעקומענע. אַלע עלטערן וועלן מיט מיר זאָגן וואָרט ביי וואָרט: יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

86 אבלים, טרויערנדע פאָטערס, ברידער, זאָגן קדיש. די מאַמעס, פרויען און אַנדערע קרובים צוכליפּען זיך פון דאָס ניי. די טויזנטער באַגלייטער, באַגאַסענע מיט שווייס פון דער גליענדער זון אין מיטאָג, פילן אויף זיערע פּנימער די געזאַלצענע טרערן, וואָס פליסן „פון זיך..."

דער שפּרעכער מעלדעט: דער הויפּט חזן פון צבא הגנה לישראל וועט זאָגן „אל מלא רחמים", צום אַנדענק פון די העלדישע געפאַלענע אינם זעקס־טאָגיקן קריג, וועלכע זענען הייַנט געקומען צו זייער אייביקער רו. אַ שטילקייט באַהערשט דאָס „פעלד". ס'הערן זיך אין שפּאַנונג די הייליקע וועכטער פון דעם „מלא" ביז צו די וועכטער: „את נשמות" — די נשמות פון די געפאַלענע, אויסגערופן לויטן אלף־בית — 86 נעמען.

יעדע מאַמע ברעכט אויס אין נייַעם געווײַן, הערנדיק דעם נאָמען פון איר קינד, די טאַטעס ווישן שטיל די טערערן. די שטימונג ווי יום־כיפור אין דער שול בעתן זאָגן יזכור.

דער שפּרעכער מעלדעט: דער הויפּט רב פון צבא הגנה לישראל, הרב שלמה גורן, וועט מאָכן אַ קורצן הספּד. אין זיין קורצער רעדע רופט ער די עלטערן נישט צו קלאָגן און ווייַנען. אין זכות פון די

געפֿאַלענע וועלן מיר באַפּעסטיקן אונדזער מדינה. נאָך אים, רעדט דער ריכטער אבישר, אין נאָמען פון די עלטערן וועלכע האָבן פֿאַרלוירן זייערע קינדער אין באַפֿרייונגס־קריג. אָלס געליטענער רופט ער די עלטערן און פרויען נישט אַרייגפֿאַלן אין פֿאַרצווייפלונג, שטאַרקן זיך, כדי מקיים זיין די צוואה פון די קינדער: ישראל זאָל זיין שטאַרק און פעסט.

אין נאָמען פון דער ישראל־רעגירונג און צבא הגנה לישראל זאָגט דער פֿאָליציי־מיניסטער ששון:

— טייערע עלטערן, פרויען און קרובים פון די געקומענע צו זייער רו אין היינטיקן טאָג. היינט 20 יאָר ווי מיר האָבן פֿראָקלאָמירט דעם אויפקום פון דער יידישער מדינה. שוין דאָמאָלסט האָבן מיר די פֿראָקלאָמירונג געמוזט דורכפירן מיט פייער און שווערד. מיר האָבן זיך דאָן נישט פֿאַרגעשטעלט, אָז אין משך פון די צוואָנציק יאָר וועלן מיר נישט האָבן קיין איין טאָג מנוחה. אָז ווידער אַ מאָל וועלן מיר שטיין פאָר אַ סכנה פארטיליקט צו ווערן, ווי ס׳איז אונדז פאַרגעשטאָנען פאַרן פינפטן יוני פאריקעס יאָר. — ער זאָגט ווייטער — שווער צו טרייסטן די עלטערן, פרויען און די נאָענסטע קרובים. דאָך דאַרפן מיר געדענקען, אָז מיט זייער טויט האָבן זיי געברענגט צו דער פיזישער רעטונג פון דעם פֿאָלק ישראל.

ער דריקט אויס די האָפענונג, אָז סוף־סוף וועלן די אָרומיקע שכנים פֿאַרשטיין, אָז פאָר זיי איז פֿאַראַן איין וועג — שלום!.

באָלד נאָך זיין רעדע גיט דאָס מיליטער סאָלוט פאָר די געפֿאַלענע. אַ ראטע פֿאַראַשוטיסטן שיסן אויס דריי זאלפֿן און דער מיליטעריש־רעליגיעזער צערעמאָניאָל איז געענדיקט. דער שפּרעכער בעט ביי די באָגלייטער זיך אָפּהאָלטן נאָך אַ האָלבע שעה פון צוגיין צו די קברים. נאָך אַ מאָל געבן מעגלעכקייט די פֿאַמיליע־מיטגלידער זיך פֿאַריניקן מיט זייערע טייערע. נאָכער קען יעדער גרופּע צוגיין צו אירע פריינד. באָזונדער די קברים און זאָגן אַ פאָר טרייסט־ווערטער די פֿאַריתומטע משפּחה־מיטגלידער.

די זעלנער פֿאַרלאָזן זייער וואָך און מיר זוכן אונדזערע פריינד: שלום, אָלאַ און וואָלעריאַ ב., וועמענס זון און ברודער זאב־זאכארין איז דאָ פון די אָהער געבראַכטע. מיר: איך, מיין פרוי נחמה, פרוי יהודית (ייטקע) כספי, פרוי הדסה קאצן געפינען דעם קבר. טרעפן שלומען שטיין אַ צוטומלטן, ווי אַ נישט־דאָאיקער. נעבן אים אייניקע פריינד און באָקאַנטע. אָלע שטיין שטום אָן לשון.

— ווו זענען אָלאַ און וואָלעריא? פרעגן מיר.

— אין צעלט פון רויטן מגן־דוד. מ׳האָט זי אַהין געטראָגן אַ שווער פאַרחלשטע. וואָלעריא איז נעבן איר — ענטפערט ער מיט אַ קול, וואָס מ׳הערט קוים — שווער, זייער שווער איר צו טרייסטן. זי האָלט אין איין דערמאָנען, אַז סך הכל האָט אים געפעלט 44 טעג צום צוואָנציק יאָריקן געבורסט־טאָג.

ער איז געבוירן דעם 19טן יולי 1947 אין ליגניץ, אַ דייטשע שטאָט, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן צו פוילן נאָכן צווייטן וועלט־קריג. זיין פאָטער שלום באָמבארד איז געבוירן אין קאָנגרעס פוילן, אינם שטעטעלע בלעגדאָוו, נעבן מאָגעלניצע, וואָרשעווער וואיעוודסטווא און ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט ווי אַלע יידישע קינדער אינם שטעטל, דערוואָרבן זיך אַ פאָך — שניידערייַ. געווען אַן אָקטיוויסט מיטגליד אין דער רעכטער פּוע״צ פאָרטיי. נאָכער אַריבער אין דער קרייז־שטאָט גריצע. מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה לויפט ער קיין רוסלאַנד. ווערט מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי, קעמפט ביזן סוף פון דער מלחמה. היראָט אין רוסלאַנד מיט אַן אַרטיקער געבוירענער. נאָך דער ענדע פונם קריג קומט ער צוריק מיט זיין פרוי קיין פוילן אין יאָר 1946, אין זיין לעצטן ווין־אָרט: גריצע. דאָ טרעפט ער געווענענע ענדעקעס (נאָציאָנאָל דעמאָקראָטן, רעכטע אָנטיסעמיטישע פּאָרטיי) פיגורירן אָלס „הייסע קאָמוניסטן״. שלום פרעגט זיי, ווי קענט איר, געווענענע מוסרים, וועלכע האָבן איבערגעגעבן די אָרטיקע קאָמוניסטן צו דער פוילישער פאָשיסטישער רעגירונג, מיטאָרבעטן מיט דער קאָמוניסטישער רעגירונג?

אַ ווייַלע ברענגט זיי די פראָגע אין אַ פאָרלעגנהייט, אָבער זיי „קומען צו זיך״ גאָנץ שנעל און ווינקען אים אָן גאָנץ דייטלעך; ער זאָל זיך אָפּטראָגן פון אָרט. וועג נישט... וועט נישט גוט זיין... שלום פאָרשטייט דעם וווּנק און פאָרלאָזט זיין לעצט־ווין־אָרט אויף אייביק. ער אָרדנט זיך איין אין ליגניץ. ער פירט אָן מיט גרעסטן שנייַדער־וואָרשטאָט און האָט פרנסה.

דעם 19טן יולי 1947 איז געבוירן געוואָרן זייער זון, זאָכאָרין־זאב און דער צווייטער זון וואָלעריאַ מיכל. זאָכאָרין־זאב האָט געענדיקט גימנאַזיע אין ליגניץ מיט אויסצייכנונגען. ער האָט געקענט פאָרזעצן זיין לערע אין פוילן. אים האָט געצויגן צו קומען קיין ישראל, שטודירן אין אוניווערסיטעט, אָדער טעכניקום. ער האָט געמאַכט דער עקזאָמען אין דעם ישראלדיקן קאָנסולאַט אין וואָרשע. באָשטעטיקט געוואָרן עולה צו זיין אָלס סטודענט. אין יולי 1965 איז ער געקומען

אַליין קיין ישׂראל אין עלטער פון 18 יאָר. אין צוויי חדשים אָרום זענען געקומען זיינע עלטערן מיט זיין ברודער מיכאל.

זאב איז אַריין אין אַ אולפן, אין קיבוץ עין־שמר, צו לערנען העברעיש. זיינע עלטערן זענען געווען אין שטעטל כרמיאל נעבן חיפה. דאָ באַקומען אַ ווינונג. אָבער קיין אָרבעט ביי שניידעריי איז דאָרט נישט געווען. ער איז געקומען קיין תל־אביב זוכן אָרבעט, זיך אויפגעהאַלטן ביי פריינד אַ גאַנצע וואָך און אויף שבת אָהיים געפאָרן.. נאָך לאַנגע מאַטערנישן האָט ער באַקומען אַ ווינונג נעבן תל־אביב. ער אָרבעט ביי זיין פאָך. אויך די פרוי אָרבעט. זאב גרייט זיך אַריין־צוטרעטן אין אוניווערסיטעט, אָדער טעכניקום.

אַפּריל 1966 ווערט ער מאָביליזירט אין צה״ל; ווערט צוגעטיילט צו די פאַראַשוטיסטן אויך דאָ האָט זיך זאב אויסגעצייכנט אין די איבונגען, ווי אויך אין דיסציפּלין און גוטע באַנעמונג צו אַלע חברים, וועלכע האָבן אים אַפּגעדינט מיט אַכטונג און אמתע חברשאַפט — פון קאַמאַנדיר ביזן לעצטן זעלנער.

דעם 5טן יוני 1967 קומט זאב אַן מיט זיינע חברים־פאַראַשוטיסטן אין אַ פּאַנצער־וואָגן קיין ראַפיח, אין עזה־פּאַס, אויף דער מצרישער גרענעץ. זאב און זיינע חברים אויפן וואָגן גרייפן אַן מיט שטורעם די מצרישע פאָזיציעס. אַרויסגייענדיק פון פּאַנצער־וואָגן זייענדיק אַנטבלויזט פאַר די קוילן פונעם שונא, גרייפן זיי אַן אַ מצרישן טאַנק מיט אַ באַזוקע און צעשמעטערן אים. זאב מיט זיינע חברים גייען צוריק אין זייער פּאַנצער־וואָגן מיטן צ׳יוק צו שטורעמען אַ צווייטע פאָזיציע. דאָן איז זייער וואָגן באַשאַסן געוואָרן פון אַן אומגעזעענער מצרישע פאָזיציע און זאב צוזאַמען מיט אַלע זעלנער פונעם וואָגן (אחוץ איינעם, וואָס איז פאַרוווּנדעט גע־וואָרן און געבליבן לעבן) זענען אַלע געפאַלן. דער זייגער איז געווען 10 אין דער פרי.

דעם 5טן יוני 1967. 5 שעה נאָכן אַנהייב פון דער מלחמה, האָט זיך פאַר זאבן אַלץ געענדיקט, און ווי אַנדערע געפאַלענע, האָט מען אים אַריבערגעפירט אויפן צייטווייליקן בית־הקברות אין באר׳י.

די ביטערע בשורה צו די עלטערן און ברודער, וועלכער לערנט אין חיפהער טעכניקום, האָט געברענגט אַ חבר פון זיין מיליטעררישער איינהייט. דער פאָטער און ברודער זענען פאַרשטומט געוואָרן פון צער; די מו־טער איז אין די ערשטע מינוטן פאַרגליווערט געוואָרן, נישט געקענט בשום אופן גלייבן, אַז זאָכאַרין איז שוין טויט. אַלץ געענדיקט! שפּעטער האָט זי באַקומען אַן אַטאַק פון צאָרן. זי האָט געשריגן: צו וואָס האָב איך דאָס געדאַרפט? צוליב וואָס, צוליב וועמען איז מיין זון געפאַלן? האָט שלום נישט געקענט בלייבן אין פוילן?

ס׳האָט אויסגעזען, ווי זי וואָלט זיך אַ ביסל באַ־רואיקט. איצט דאָס אַריבערפירן פון בארי קיין תל־אביב אין זייער אייביקער רו האָט אויפגעפרישט די וווּנד. צו וואָס איז איר זאָכאַרין אַזוי יונג פאַרשניטן געוואָרן? איר טרייסט נישט די צרת רבים, די 86 זין. ביי איר איז זאב נישט קיין נומער, איינער פון 86. ביי איר איז ער אַ גאַנצע וועלט! קוקנדיק אויפן גרוב, אַרומגעלייגט מיט ציגל, דאָס ברעטל צו קאַפּנס און די צעשפּרייטע בלו־מען אויפן קבר פילט זי, אַז אונטער דעם אַלעם ליגט איר זון, איר זאב, וואָס וועט שוין קיין מאָל זיך נישט צוריק קערן. דאָס האַרץ ווערט פאַרקלעמט. זי פאַלט אין חלשות. און שלום איז געבליבן שטיין ביים קבר עלנט ווי אַ שטיין.

וויל איך זאָגן שלומען עטלעכע טרייסווערטער. כ׳בין נישט זיכער צי די ווערטער פון די מספּידים זענען צו אים דערגאַנגען.

— שלום, אונדזער פריינד! ס׳איז טאַקע שווער אויסצוהאַלטן דעם וויטיק פון פאַרלירן אַ זון. אָבער דיר, אַלס קעמפער קעגן די נאַציס, וואָס האָסט געזען צוריק קערנדיק זיך קיין פוילן, אַז ס׳איז יידן־ריין אַלס רעזולטאַט פון דער דייטשער טאָטאַלער פאַרניכטונג ביי דער אָקטיוואָר מיטהילף פון די פאַליאָקן; דו, וואָס האָסט געזען ווי די מוסרים האָבן איבערגעגעבן פוילי־שע און יידישע קאָמוניסטן אין די הענט פון פוילישע פאַשיסטן; דו וואָס האָסט געזען ווי די מיטהעלפער פון די נאַציס טראָגן איצט „א רויט מיצל״ און וואָרטן אויפן יום־הדין, וועו זיי וועלן קענען פאַרניכטן דאָס קליינע, מיזערנע הייפל יידן, וואָס זענען דאָרט גע־בליבן; דו, אַלס ישׂראל־בירגער, וועלכער הערט יעדן טאָג די אַנגריפן פון דער פוילישער אָפּיציעלער קאָמו־ניסטישער פּרעסע, וואָס גרייפט אַן „ציוניסטן״ און מיינט די יידן; דו, וואָס האָסט געפילט אין דער אָטמאָס־פער ערב דעם 5טן יוני 1967 דעם שטיקנדיקן רויך פון די ברענענדיקע פייערן, וואָס מ׳האָט צוגעגרייט פאַר אונדז: פאַר דיר, דיין משפּחה, טאַקע פאַר דיר, דיין פרוי און זון מיכאל — דאַרפסטו טרייסטן דיין פרוי אַלאַ, אַז זאב און זיינע חברים האָבן אָפּגעראָטעוועט אונדז אַלעמען פון דער פאַרניכטונג, קעמפּנדיק מיט

געוואר אין האַנט. די געפאַלענע העלדן האָבן געוויזן אַלעמען, אַז יידיש בלוט איז נישט מער הפקר. יעדער וואָס פלאַנירט אויסצופירן אַטענטאַטן אויף אונדז, וועט אַרויס פון דער אַוואַנטורע מיט צעבראָכענע בייגער... ליידער ווילן אונדזערע שכנותדיקע און ווייטע שונאים גאָרנישט לערנען פון די דריי לעקציעס (מפלות אין מלחמות), וואָס זיי האָבן באַקומען פון אונדזער העלדיש מיליטער.

די געפאַלענע העלדן האָבן אונדז איבערגעלאָזן אַ צוואה: בדמיך חיי! אין זכות פון אייער בלוט — זאָלט איר לעבן! דערלעבן שלום אַרום אונדז און אויף דער גאָרער וועלט!

נ פ ט ר י ם ב א ר ץ

געשטארבענע אין ישראל

יהודית כספי

על יוסף בקר שאיננו

את יוסף בקר ז"ל הנני זוכרת עוד מימי ילדותי, כחובש כובע יהודי ולומד גמרא בבית המדרש בבלנדוב עיירתנו.

לאחר מכן, עם כניסתי לתנועת הנוער "פרייהייט", היה יוסף מפעילי מפלגת פועלי־ציון (צ"ס) ומדריכי תנועתנו.

בעבודתנו המשותפת לאיסוף כספים בשביל קרן הקיימת ופעולות תרבותיות, נתגלה לי כאיש מסור מאד לתנועה, נעים הליכות ובעל הבנה למאוויי הזולת.

יוסף לא הסתפק בפעולות הציוניות השגרתיות בחוץ־לארץ. הוא הגשים את הרעיון בעליה לארץ עם חברתו ברכה שץ. לאחר נשואיהם עלו ארצה והשתכנו בירושלים.

הוא נכנס לעבודה במאפית האחים ברמן הגדולה בירושלים. המשיך לעבוד בה עד סוף ימיו. היה מטובי בעלי המקצוע, מקובל על המעביד ועל העובדים כאחד. הוא נבחר כמזכיר ועד העובדים במקום עבודתו ובמזכירות פועלי האפיה במועצת פועלי ירושלים. התמסר לעזרה הדדית של חבריו בעבודה. ביתם היה פתוח לרווחה לכל חבר בכל ימות השבוע ובכל השעות. בשנים האחרונות היה חבר מזכירות הועד הארצי של פועלי האפיה. השתתף לעתים מזומנות בישיבותיה בועד הפועל של ההסתדרות, ואף כאן נתחבב על החברים עמם נפגש.

נפגשתי עמו ועם אשתו ברכה, תבדל לחיים ארוכים, ארבע שנים לאחר בואם ארצה. הרגשתי אצלם כמו בביתי. אף פעם לא התאוננו כי צר המקום לקבלת אורחים, אף כי דירתם היתה קטנה והכילה 4 נפשות — הם ושתי בנותיהם. מעולם לא שמעתיו מתאונן על מצבו החמור. לא נתפתה לעזיבת מקום העבודה ולהיות עצמאי. נשאר נאמן לרעיון הציוני הסוציאליסטי, עליו חונך וחינך אחרים. לחם בעד שפור תנאי העבודה של חבריו למקצוע והגיע להישגים ניכרים באגוד המקצועי.

יוסף היה איש הספר, רכש ידיעות רבות בשטחי חיים שונים, ואף בספרות. עם זאת, צנוע ונחבא אל הכלים. בעל מסור למשפחה ואהוב על שתי בנותיו, שחנך לתורה ולעבודה. שתיהן היו חברות בקבוצים, למדו באוניברסיטה וכעת הן עוסקות בהוראה.

בשנים האחרונות חלה במחלה ממושכת ולא נכנע למחלתו. המשיך בעבודתו הרגילה עד שכרע ולא קם עוד. הידיעה הדהימה אותי, את משפחתי ואת כל אנשי בלנדוב הנמצאים בארץ.

חבל על אבדן האדם היקר הזה בדמי ימיו.

בשמו הטוב שהשאיר אחריו ימצאו נחמה פורתא: אשתו ברכה, בנותיו אורה ואילנה, החתנים וילדיהם.

ת.נ.צ.ב.ה.

צבי משה

יחיאל דוידוביץ ז"ל

קווים לדמותו

הצניעות והענווה היו הקווים העקריים של תכונתו ואופיו. דייקן היה מטבעו, הכל היה אצלו מדוד, שקול, ורשום. בכל נהג חסכון־וקימוץ. היה ממעט בדיבור. לעתים נדירות העלה דעותיו באסיפות. מצעירותו עד יום מותו חייו היו קודש ומסירות לתחיית ישראל על אדמת אבותיו בגופו החלוש שכנה נשמה גדולה ולב יהודי חם.

יחיאל ז"ל היה הראשון שהביא לעירו בלנדוב את בשורת הגאולה של הציונות־הסוציאליסטית. ביוזמתו נפתח בבלנדוב סניף של „פועלי ציון" צ. ס. הודות לקשרים המצויינים שהיו לו עם רוב חברי פועלי ציון בעיר השכנה מוגלניצה, קבל מהם הדרכה ועזרה רוחנית, והסניף נעשה לאחד הטובים והנאמנים של מפלגת פועלי־ציון צ. ס. בפולין.

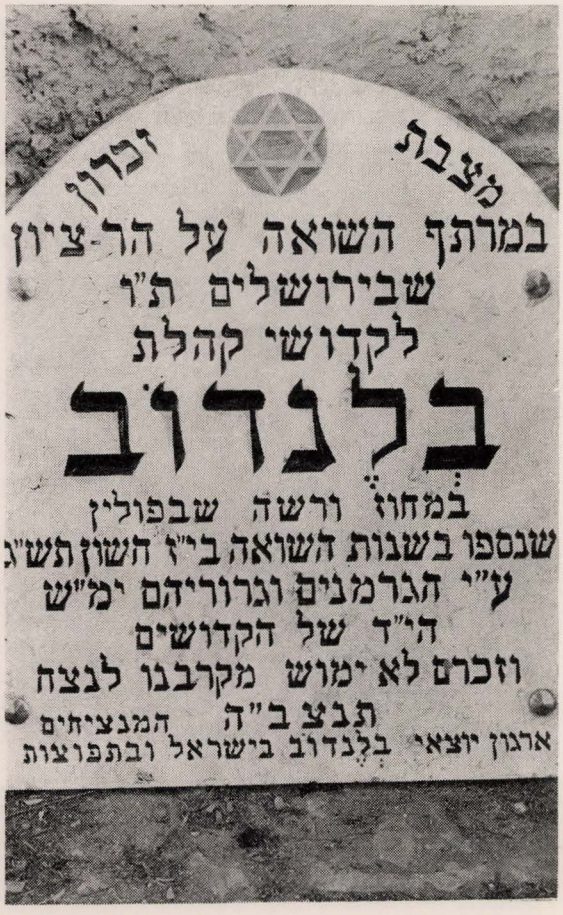
ביוזמתו הברוכה הובאה הגננת הידועה גרוניה ברקוביץ לבלנדוב (כעת בישראל) ולילדי בלנדוב היהודיים היה גן וכתה א'.

מותו הפתאומי, אור ליום ראשון 12.7.70, זיעזה את משפחתו, את חבריו וידידיו הרבים, וכל שהכירוהו ובאו עמו במגע בעבודה ציבורית. הוא הקרין סביבו אהבת אדם נאמנות ויושר. תמיד מוכן היה להגן על חלש ולדרוש בעדו צדק. על כן אהבוהו.

במותו הסתלק אחד תמים וישר, איש פעולה ובר לבב.

זכרו הברוך יהיה שמור בתוכנו.

אנשי בלנדוב שנפטרו בארץ

1. **בלזברג שמואל יעקב**, נפטר ביום ה' אייר תשכ"א — 1961. הובא לקבורה בבית־העלמין בתל־אביב.
2. **בומברד שלום**, נפטר בתל־אביב ביום י"ט בסיון תשכ"ט. 5.5.1969, והוטמן במקום.
3. **בקר יוסף**, נפטר בירושלים ט"ז בטבת תשכ"ה 21.12.1964 והוטמן במקום.
4. **גיבר שרה**, נפטרה בתל־אביב בשנת תש"ה — 1945.
4. **גולדמן דב־בער**, נפטר בתל־אביב בכ'ג באב תש"ל — 25 באוגוסט 1970.
5. **גרינשפקט משה ליב**, נפטר בירושלים.
6. **דומניץ חנוך**,
7. **דוידוביץ יחיאל**, נפטר בתל־אביב בח' תמוז תש"ל 11.7.70 והוטמן בבית־הקברות האזורי בחולון.
8. **זגלינוביץ נפתלי**, נפטר בירושלים, ביום י"ד אייר תש"ל 20.5.70 והוטמן בבית־הקברות ב־מקום.
9. **לשנר זיסל**, נפטרה ברעננה ט"ו כסלו תשכ"ז 28.11.1966 והוטמנה במקום.

רשימה פון די בלענדאוועד קדושים

א

אַלטמאַן אסתר דבורה
אַלטמאַן שוינדל
אַלטמאַן אביגדור און קינדער
אַלטמאַן נעשא
אַמכוס יעקב
אַמכוס צפורה טאָבטער פרידה
אסמאן אשר
אַספּערשטיין אלימלך
אַספּערשטיין שוינדל
ארטמאַן שמואל
ארטמאַן חיה
ארטמאַן שרה
ארטמאַן רבקה
ארטמאַן אליעזר און קינדער
ארטמאַן גיטל
אָרענשטיין יחיאל משה
אָרענשטיין אליעזר פרוי און קינדער

ב

באָמבאַרד איטשע־יצחק
באָמבאַרד דינה
באָמבאַרד זיינוול
באָמבאַרד חנה
באָמבאַרד משה
זיין פרוי און קינדער
בוימגאַרט־זאַגלינאָוויטש
לאה אסתר זיין פרוי
באָרענשטיין יעקב
באָרענשטיין זייערע קינדער
באָרענשטיין ייטע
בלומבערג־יעראָזאַלסקי
פרומעט
בלומבערג לייבל
זיין פרוי
בלומבערג אברהם,
זייער אויידעם **
בערלינסקי יוסף

** געבוירן אין וואַרשע.

בערלינסקי זלאַטע (פון דער־חיים גרינבוים)
בעלזבערג משה
בעלזבערג רבקה
בעלזבערג דוד
בעלזבערג מיכאל
בעלזבערג לאה
בעלזבערג שלמה
בעלזבערג צביה
בעלזבערג שלמה
בעלזבערג שלמה
בעלזבערג עטקע
בעלזבערג זייערע קינדער
בעלזבערג לייביש
בעלזבערג חנה
בעלזבערג עטקע
בעלזבערג צביה
בעלזבערג חיים
בערלינסקי דוד
בערלינסקי דבורה
בערלינסקי גיטל
בערלינסקי יודל
בערלינסקי שמואל
בערלינסקי שוינדל
בערלינסקי זייערע קינדער
בערלינסקי יוסף
בערלינסקי־גרינבוים זלאַטע
ברענער יחיאל
ברענער נעשע
ברענער א קינד
בערקאָוויטש
בעקער יעקב
בעקער פרימעט
בעקער מענדל
בעקער שרה דינה
בעקער מיכאל

ג

גאָלדמאַן חוה
גאָלדמאַן דוד
גאָלדמאַן משה
גאָלדמאַן יקיר
גאָלדמאַן ביילע
גאָלדמאַן בערל
גאָלדמאַן מאיר
גאָלדמאַן מלכה
גאָלדמאַן יוסף־יאסיל
גאָלדמאַן מלכה (פון דער חיים שאַץ)
גוט אסתר
גוואַרדיאַק ישראל
גוואַרדיאַק חיה
זייערע קינדער
גוואַרדיאַק גאָדל
זייערע קינדער
גוטמאַן שפרינצע
גוטמאַן נפתלי
גוטמאַן לייבל
גוטמאַן צינע
גוטמאַן רייזל
גוטערמאַן רויזע
גוטערמאַן איטע
גוטערמאַן משה
גוטערמאַן פישל
גוטערמאַן רבקה
גלייטמער יוסף
גלייטמער טובה
גלייטמער וועלוול
געלבאַרד מרדכי
געלבאַרד טעמע
געלבאַרד אשר
געלבאַרד אברהם
געלבאַרד חנה דינה
געלבער יעקב־יאַנקיל
געשטנצוויג עקיבא
גרינשטיין
געלבאַרט דוד
זיין פרוי און קינדער
געלבאַרט איטשע, פרוי און קינדער
געלבאַרט יעקב
געלבאַרט העניל
זיין פרוי און קינדער

גרינבוים רחל זייער מוטער
גרינבוים מענית
גרינבוים מרים
גרינבוים זיערע קינדער
גרינבוים עקיבא
גרינבוים חנה
גרינבוים יחיאל
גרינבוים יואל
גרינבוים פייגע זיין פרוי
גרינבוים אסתר זייער טאָכטער
גרינבוים אברהם יוסף
גרינבוים יעקב
גרינבוים חנה זיין פרוי
טעכטער : העגדל, דבורה, מינדל, לאה
זין : שלמה, מענדל
גרינבוים משה
גרינבוים לאה
גרינבוים שרה
גרינבוים חנה
גרינבוים חיה
גרינבוים מאניע
גרינבוים בלומע
גרינבוים מאיר יחיאל
גרינבוים זיין ווייב און קינדער
גרינבוים יוסף
גרינבוים מלכה
גרינבוים זייערע קינדער
גרינבוים אלימלך
גרינבוים חיה
גרינבוים מאיר
גרינבוים שמואל
גרינבוים מרדכי־מאטל
גרינבוים פּעסע

ד

דארין לייב
דארין חיה
דארין ישראל
דארין רבקה
דארין שמחה
דארין מלכה
דארין (שמחה און מלכה'ס טעכטער)
דארין אליהו
דארין רעכל
דארין מרים
דארין העגע
דאָמאַניעוויטש נחמיה
דאָמאַניעוויטש רחל
דאָמאַניעוויטש אהרן לייב
דאָמאַניעוויטש עליזה
דאָמאַניעוויטש זייערע קינדער
דאָמאַניעוויטש ברוינדל
און איר מאן
דארין משה
דארין ביילע
דארין נפתלי
דארין יוכבד
דאָרן יעקב
זיין פרוי רחל און קינדער
דאָמאַנעוויטש חנה ריווע
איר מאַן און קינדער
דינער יחיאל

ה

האַמער דוד
האַמער חנה
האַמער ברוינדל
האַמער שרה
האַמער ליבע
האַמער אהרן
האַמער רחל
האַמער חיים ישראל
האַמער מענית
האַמער יעקב (יענקיל)
האַמער יעקב
זיין פרוי רבקה
הערבשטיין יחיאל
הערבשטיין שרה (פון דער חיים ראקאטאוויטש)
הערבשטיין זייערע קינדער

ז

זאַגלינאָוויטש אברהם יצחק
זאַגלינאָוויטש פרוי פון אברהם יצחק
זאַגלינאָוויטש פייגע
זאַגלינאָוויטש ישראל
זאַגלינאָוויטש זייערע קינדער
זאַגלינאָוויטש עטל
זאַגלינאָוויטש אַנשל
זאַגלינאָוויטש מאיר

ו

וואלינאָווסקי מענדל
וואלינאָווסקי עטיל
וואלינאָווסקי גאלדע
וואלינאָווסקי ביילע
ווילנער יוסף
ווילנער רחל
ווילנער פרידע
ווילנער אייזיק
ווילנער דוד און קינדער
ווילנער משה
ווילנער רייזעלע
ווילנער איטשע און קינדער
ווילנער אברהם
ווילנער רבקה
ווילנער זייערע קינדער
ווילנער אברהם
ווילנער מלכה (פון דער חיים לייפציגער
ווילנער א קינד
ווילנער נחום
ווילנער מירל (פון דער חיים ראקאטאוויטש)
ווילנער לייבל
ווילנער משה
ווילנער חנה (פון דער חיים מינקאוויצקי פון סקערניעוויטש)
ווילנער משה
ווילנער פריידל (גאָמצין)
ווילנער זייערע קינדער
ווילנער פנחס
ווילנער שרה
ווילנער א קינד
ווילנער דוד
זיין פרוי און קינדער
ווין מאיר יחיאל
זיין פרוי גיטל
ווילנער חיים, זיין פרוי
ביילציע און קינדער
ווילנער פריידע
און אירע קינדער
מאַן פון פריידע
(נאָמען אומבאַוווסט)
וויסבוים צבי־הערשל

זאַגלינאָוויטש דוד
זאַגלינאָוויטש יוכבד
זאַגלינאָוויטש יעקיל
זאַגלינאָוויטש חנציע
זאַגלינאָוויטש משה
זאַגלינאָוויטש טובה
זאַגלינאָוויטש רויזע
זאַגלינאָוויטש איטע
זאַגלינאָוויטש פרוידל
זאַגלינאָוויטש מענדיל
זאַגלינאָוויטש הערשל
זאַגלינאָוויטש מיכל
זאַגלינאָוויטש דוד
זאַגלינאָוויטש יוכבד (פון דער חיים פעלדמאַן)
זאַגלינאָוויטש און זייערע קינדער
זאַגלינאָוויטש חנה מאַן (נאָמען אומבאַוווסט)
זאַגלינאָוויטש יעקב
זאַגלינאָוויטש חנה זיין פרוי זייערע קינדער:
שרה־רבקה, ראָזע־יוטע
משה־טוביה, נעמי פראַדל
זיסל, שמואל־הערש
זיידענוועבער ישראל
זיידענוועבער זיין וויב און קינדער
זיידענוועבער נח
זיידענוועבער זיין פרוי און קינדער
זיידענוועבער אביגדור
זיידענוועבער זיין פרוי און קינדער
זיידמאַן דוד
זיידמאַן שרה רבקה (פון דער חיים שערמאַן)
זיידמאַן משה
זיידמאַן לאה
זיידמאַן אסתר
זיידמאַן מנחם
זיידמאַן פייבל
זיידמאַן אליהו

ח

העניגסקי יחזקאל
חענציגסקי פרוידל
חענציגסקי זייערע קינדער
חענציגסקי רויזל
חענציגסקי איר מאַן און קינדער

ט

טאַמשע ניסן
טאַמשע ייטע
טאַשמע יוכבד און איר משפחה
טאַשמע חיה
טאַשמע הענעך
טאַשמע רחל
טאַשמע זייערע קינדער

י

יעקובאָוויטש רבקה
יעקובאָוויטש שיינדל
יעקובאָוויטש איר מאַן
יעראָזאַלסקי אהרן
יעראָזאַלסקי פּערל
יעראָזאַלסקי לאה
מאָכטער פון אהרן און פרומעט

ל

ליבערמאַן יוסף
ליבערמאַן שרה (פון דער חיים זאַגלינאָוויטש)
ליבערמאַן יחיאל
ליבערמאַן נפתלי
ליבערזאָן אליעזר
ליבערזאָן חוה
ליבערזאָן חיה
ליבערזאָן חיים שמעון
ליבערזאָן דוד
ליטוואַק יוסף
ליטוואַק קיילע
ליטוואַק לאה
ליטוואַק דוד
ליכטענבערג אברהם
ליכטענבערג בלימע רייזל
ליכטענבערג יעקב דוד
ליכטענבערג פריידע (פון דער חיים אַמבוס)
לייפציגער רחל (פון דער חיים לעשנע)
לייפציגער בנימין
לייפציגער זייערע קינדער
לייפציגער מענדל
לייפציגער טובה (אלמנה)
לייפציגער חיה (איר מאַן און קינדער)
לייפציגער אורין
לייפציקער גאלדע (פון דער חיים אַרטמאַן)
לייפציגער שרה
לייפציגער גדליהו
לייפציגער מאָטל
לייפציגער־גרינבוים שרה
לעסער משה
לעסער שרה
לעסער פסח
לעסער מנשה
לעסער שאָשע און זייערע קינדער
לעסער קדיש
לעסער לאה (פון דער חיים טאַשמע)
לעסער זייערע קינדער
לעסער דוד
לעסער זיין פרוי
לעסקי זיין פרוי און קינדער
לעסקי שמעון
לעסקי רבקה
לעסקי חנה
לעסקי חיים
לעסקי הערש־יצחק
און קינדער
לעסער משה
לעסער פריידע
לעסער שרה
לעש־נער ישעיהו
זיין פרוי און קינדער
לעסער משה
לעסער טובה שרה
לעסער אסנת בת ציון
לעסער דעלפינא שולמית

לעסער און אנדערע
לעסער יצחק־איטשע
לעסער מאטיל
לעסער שאול
לעסער מנשה
לעסער ישראל
לעסער זיין פרוי און קינדער
לעסער אברהם יהושע
לעשנער ציפּע
און אַ קינד
לעשנער אברהם
לעשנער זיין פרוי און
קינדער
לעשנער לאה
לעשנער אברהם
זיין פרוי און קינדער
לעשנער משה
לעשנער איידל
(געבוירן אין גריצע)
און זייערע קינדער
לעשנער חנה
איר מאַן און קינדער
לעשנער יעקל
זיין פרוי ביילע לאה
לעשנער חנן
זיין פרוי רחל לאה
און קינדער
ליבערזאָן חיים שמעון
לעשנער ישעיהו
פרוי און קינדער

מ

מארדענפעלד דוד
מינץ נחום
מינץ זיין פרוי
מינסטער און זיינע קינדער
מינסטער גדליהו
מינסטער ברכה (פון דער חיים
שראגער)
מענדעלעוויטש יודל
מענדעלעוויטש־זאַלינאָוויטש
רעכל
מענדעלעוויטש גדליהו
מענדעלעוויטש זיין פרוי און
קינדער
מענדעלעוויטש מענדל
מענדעלעוויטש זיין פרוי

נ

נוימאַן ניסן
נוימאַן שיינדל (פון דער
חיים גאָלדמאַן) און אַ קינד

ס

סאַפּירשטיין ליביש
סאַפּירשטיין מרים
זייער טאכטער טאבציע און
איר מאַן
סאַפּירשטיין אליעזר
סאַפּירשטיין מלכה
סאַפּירשטיין זייערע קינדער
סעליק יעקב
סעליק זיין פרוי און קינדער
סעליק אברהם
סעליק זיין פרוי און קינד
סעליק מענדל
סעליק זיין פרוי
סעליק יצחק
סעליק רחל לאה
סעליק זייערע קינדער

פ

פּלאָצקער משה
פּלאָצקער־גרינבוים מאַטל
זייערע טעכטער:
שיינע, יוטע, בלומע, רייזע
פוקס פּערעלע, מאַן משה
פוקס דב־בעריש
פרידמאַן יצחק
פרידמאַן דבורה
פרידמאַן ליביש
פרידמאַן חיה
פרידמאַן קיילע
פרידמאַן נאך קינדער

פרידמאַן אייזיק
פרידמאַן שרה
פרידמאַן יוחנן
פרידמאַן ביילע
פרידמאַן א קינד
פעלדמאַן חנוך־העניך
פעלדמאַן לייבל
פעלדמאַן גמליאל
פרידמאַן הדסה
פרידמאַן אירע קינדער
פרייד־ענרייך העניך
פרייד־נרייך רחל (פון דער חיים
טאַשמע)
פרייד־נרייך זייערע קינדער
פעלדין אייזיק
פעלדין חנה
פרישער מענדיל
פיטלער יוסף
פרייליך טוביה טעוול (השוחט)
פרייליך חיה ביילע און
קינדער
פרייליך חנה
און זייערע קינדער

צ

צימערמאַן יחיאל
צימערמאַן מאטיל
צימערמאַן זייערע קינדער
צימערמאַן עקיבא
צימערמאַן פייגע (פון דער חיים
האַמער)
צימערמאַן חוה
צימערמאַן מאַן און קינדער
צוקערמאַן חיים
צוקערמאַן־יעראָזאַלסקי ביילע
זייער זון

ק

קאַצמאַן יחיאל
קאַצמאַן חיה
קאַצמאַן זייערע קינדער
קאַצמאַן פּיניע
קאַצמאַן זיין פרוי און קינדער
קליינמאַן חיים דב־בער
קליינמאַן רחל
קליינמאַן חיה
קליינמאַן משה
קליינמאַן מרדכי־מאטקע
קליינמאַן זיין פרוי און קינדער
קליינמאַן שמחה

קליינמאַן לאה (פעלדמאַן)
קליינמאַן זייערע קינדער
קליינבערג זיסל
קרייקאָווסקי שמואל
קרייקאָווסקי הינדע
קליינבערג טאָבע, אלמנה פון אברהם
קליינבערג קוקע (טאָכטער)
קרייקאָווסקי רייזל
מאַן מיט זייערע קינדער
קריסקער חיים
קריסקער־דאָמאַנעוויטש צביה

ר

רובין צבי־הערשל
רובין חיה ייטע
רובין שמחה
רובין לאה רחל
רובין נעמי
ראקאטאָוויטש ביילה (אלמנה)
ראקאטאָוויטש חנה
ראקאטאָוויטש מאיר יחיאל
ראקאטאָוויטש פרימעט
ראקאטאָוויטש סימה
ראקאטאָוויטש הערש מאיר
ראקאטאָוויטש זיין פרוי
ראקאטאָוויטש משה
ראקאטאָוויטש אנשל
ראקאטאָוויטש רחל (זיין פרוי)
ראקאטאָוויטש דינה, פסח
קינדער פון אנשל און רחל
ראקאטאָוויטש יצחק
ראקאטאָוויטש חיה
ראקאטאָוויטש פריווץ און נאָך
ראקאטאָוויטש יעקב
ראקאטאָוויטש גיטל
ראקאטאָוויטש קיילה — מאַן און קינדער
ראקאטאָוויטש לייבל
ראקאטאָוויטש זיין פרוי
ראקאטאָוויטש פישל
ראקאטאָוויטש שאָשע (פון פּיאַסעטשנע)
ראקאטאָוויטש מאיר
ראקאטאָוויטש דוד
ראקאטאָוויטש דינה
ראקאטאָוויטש דבורה
ראקאטאָוויטש אסתר
ראקאטאָוויטש פייגע
ראקאטאָוויטש משה
ראקאטאָוויטש רעילע
ראקאטאָוויטש חנה דינה
ראקאטאָוויטש מינדל לאה
ראקאטאָוויטש חיים
ראקאטאָוויטש פישל און נאך
ראקאטאָוויטש מענדל
ראקאטאָוויטש נעכע
ראקאטאָוויטש און זייערע קינדער
ראקאטאָוויטש שלמה
ראקאטאָוויטש רבקה זייערע קינדער
ראקאטאָוויטש אנשל
ראקאטאָוויטש רחל
ראקאטאָוויטש פסח
ראקאטאָוויטש רחל (פון דער חיים בעקער) זייערע קינדער
ראקאטאָוויטש משה
ראקאטאָוויטש חנה (פון דער חיים גרינבוים)
ראקאטאָוויטש שפרה
ראקאטאָוויטש אנשל
ראקאטאָוויטש מירל
ראקאטאָוויטש דוד
ראקאטאָוויטש פישל
ראקאטאָוויטש יוסף, און נאך
ראקאטאָוויטש אברהם
ראקאטאָוויטש מאטיל
רויזורסקי יעקב
רובין הערשל
ראָקאָטאָוויטש יהושע
ראָקאָטאָוויטש זיין פרוי

ש

שרגא אברהם
שרגא חנה רויזה
שרגא הערצקע
שרגא טובה (פון דער חיים זיידענוועבער)
שרגא און זייערע קינדער
שרגא פייבל
שרגא חיה (פון דער חיים וואלינאָווסקי)
שרגא יאנקל
שערמאַן הינדע (אלמנה)
טאָכטער שיינדל, איר מאַן אַ גאָמצינער
שץ שרה (אלמנה פון שלום)
שץ רייזל
שץ חיה
שץ מאטיל
שץ מרים
שץ אלימלך
שץ זיין פרוי און קינדער
שץ עזריאל
שץ שרה
שץ און זייערע קינדער
שץ אהרן אליעזר
שץ מאַטל
אוז זייערע קינדער
שץ דוד
זיין פרוי רייזל
(פונדערחיים פרייליך)
שץ משה
זיין פרוי און קינדער
שאַץ בן ציון
שאַץ פרוידל
זייערע קינדער
שץ שלום, פרוי שרה קינדער:
שראגער אסתר
שראגער יוסף
שראגער זיין פרוי און קינדער
שראגער דינה
איר מאן בינם, פון גריצע
שראגער לייב
שראגער לאה
שראגער קיילע
שראגער פייוול
שראגער נחמיה
שראַגער יעקב, עזריאל, מאָטיל, אלימלך, מלכה
שאַץ ישראל אייזיק
שאַץ שרה (טאכטער פון טוביה שץ)
שאַץ זייערע קינדער
שאַץ יעקב

שאַץ חיה
שאַץ רבקה לאה
שאַץ אברהם
שץ אהרן אליעזר
שץ בנימין
שיפער לייב
שיפער באַשע
טעכטער. בלומע, רייזל
שיפער אברהם הערש
שיפער לייבל
שפירא ישראל ברוך דער רב
שפירא פערעלע די רביצין
שפירא משה
שפירא חנה
שפירא לאה
שפירא און נאך איניגע
אומבעקאנטע פאמיליע נעמען

אסתר ביילה (פון דער היים גלויבער)
חיים — שופטער — איר מאן
מרדכי — שמש
זיין וויב און קינדער
דער שטיבער שיפטער
זיין וויב און קינדער
אברהם אבא דער שוחט
זיין פרוי
עקיבא פיניעס
זיין וויב
זייערע קינדער
יאַנקעלע
זיין וויב
עקיבא
פישל
חמטעס איידעם

חנה מעכל'ס
טובה די טיקערן
שמואל דער הויכער
זיין וויב און קינדער
דוד שיפטער (הושקער)
זיין וויב (פון דער חיים קליינבערגער) און קינדער
מאיר
צ'ארנע
מלכה
יהושע שלמה
זיין פרוי
טאַכטער גיטל
שאַץ משה
שאַץ מאַניאַ
מאירקאַוויטש מאַטיל, שוועסטער פון מאן

משה הופאיזן ז"ל

אין לעצטן מאַמענט ביים אָפשליסן אונדזער יזכור־בוך איז צו אונדז דערגאַנגען די טרויעריקע ידיעה, אַז משה הופאיזן איז שוין מער נישטאָ צווישן אונדז.

געבוירן אין מאַגעלניצע אין יאָר 1910. זיינע עלטערן: רחלע און אברהם הופאיזן.

אין זיינע יוגנט־יאָרן געווען אָקטיוו אין דער קאָמוניסטישער יוגנט־באַוועגונג אין שטעטל. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939, פאַרלאָזט ער מאַגעלניצע מיט נאָך יוגנטלעכע פון שטעטל. ער קומט אָן קיין ביאַליסטאָק און פון דאָרט קיין גאָמעל (וויסרוסלאָנד). אין יאָר 1940 ווערט ער אַרעסטירט, נישט וועלנדיק אָננעמען די סאָוויעטישע בירגערשאַפט און ווערט באַשולדיקט אָלס שעדלעכער עלעמענט פון דער סאָוויעטן־מאַכט. ער ווערט דאָן פאַרשיקט אין לאָגער פּעיטשאָרי אין דער געגנט פון אָלאָסקאָ.

ער איז באַפרייט געוואָרן פון לאָגער נאָכן שליסן דעם אָפּמאַך פון געזעראַל שיקאָרסקי מיט דער סאָוויע־טישער מאַכט. ער מעלדעט זיך גלייך פרייוויליק אין דער פוילישער אַרמיי, וואָס איז דערקלערט געוואָרן פון דער צייטווייליקער לאָנדאָנער־פוילישער רעגירונג. אָבער ליידער אָלס ייד ווערט ער נישט אָנגענומען. מען דערקלערט אים בפירוש Żydzie, to nie dla ciebie. ער בלייבט דאָן וווינען אין שטעטל מירזאָטשאָל ביי טאָשקענט אין אָן אינוואָלידן־הויז. דאָרט באַקענט ער זיך מיט זיין פרוי, וועלכע האָט געאָרבעט אָלס קראָנקן־שוועסטער. אין יאָר 1945 האָבן זיי חתונה געהאַט.

אין יולי 1946 קומט ער צוזאַמען מיט דער פוילי־שער רעפּאַרטריאַציע צוריק קיין פוילן און באַזעצט זיך אין שטעטל וואָלבזשיך (נידער שלעזיען). דאָרט האָבן זיי געבוירן זייער זון.

מיט דער ערשטער אומלעגאָלער עליה דורך דער בריחה געקומען קיין עסטרייך ווו ער איז געווען צווישן יאָר אין לאָגער אין דער שטאָט לינץ, דורכמאַכנדיק אָ לאַנגע קייט פון פיין און יסורים. אין 1948, ווען מיר האָבן באַקומען מלוכהשאַפט קומט ער קיין ישראל מיט זיין פרוי רוזשקע און זון אברהם. געווען פון די ערשטע יידישע אייגנווינער אין רמלה, ווי ער האָט זיך גוט אייגעאָרדנט, חתונה געמאַכט דעם זון און געהאָט צו וואָס צו לעבן. ער איז אָבער קראַנק געוואָרן אויף אָ קראַנקהייט וואָס איז נישט מוחל. געשטאָרבן דעם 1־טן יוני 1972 (י"ט בסיון תשל"ב).

דעם אָנדענק פון דעם טייערן, ליבן און באמת באַשיידענעם מענטש משה הופאיזן וועלן מיר האָלטן אין זכרון און אין אונדזערע הערצער.

רבקה זיגעל־לעווין

מיט טיפן צער און באַדויער ברענגען מיר צום אָנדענק אין אונדזער יזכור־בוך, דעם פריצייטיקן טויט פון אונדזער טייערן מאַן, פאָטער און זיידע

משה הופאיזן ז"ל

געבוירן אין מאַגעלניצע, סעפטעמבער 1910
נפטר געוואָרן אין רמלה, ישראל — י"ט בסיון תשל"ב
— 1.6.1972

די פאַריתומטע

פרוי רוזשקע, זון אברהם און פאַמיליע

לזכרון עולם

אנו מעלים את זכרו של:

בעלי ואבינו

שמואל יעקב בלזברג ז"ל

שנפטר בארץ תנצב"ה

אשתו חנה בלזברג
בתו יפה סופר ובעלה **גדליהו**
בנו חיים בלזברג, כלתו **מלכה**
והילדים

על מותו ללא עת של

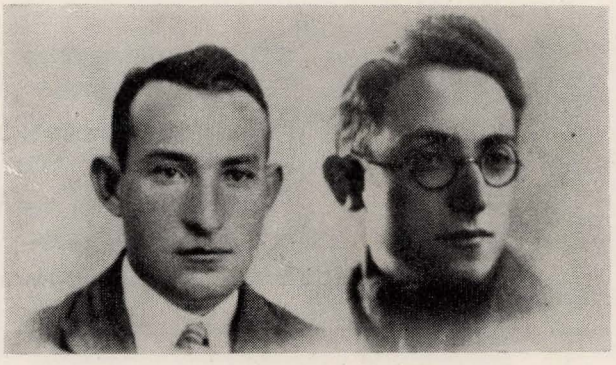
בעלי ואבי

יחיאל דוידוביץ ז"ל

שנפטר באופן פתאומי

אנו מתאבלים ומעלים זכרו בספר יזכור לקדושי מוגלניצה
ובלנדוב בו השתתף בהכנתו ולא זכה לראותו

אשתו זהבה דוידוביץ
בתו עדנה דוידוביץ־משולם
בעלה והנכדים

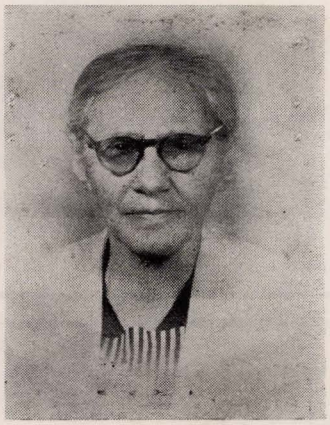

מיט ווייטאָג און טרויער פאַר־
צייכן איך מײַנע צוויי ברידער
אומגעקומען דורך די נאַצים,
ימח שמם.

לייב ווילנער
משה ווילנער

ה' ינקום דמם!

פישל ווילנער און משפחה

אַ נשמה ליכט פאַר אונדזער מוטער און מומע

ביילע ווייגענסבערג

(פון דער היים באַרטמעסער) ז״ל

געבוירן אין מאַגעלניצע

נפטר געוואָרן אין טיפן עלטער אין ניו־יאָרק.

געבראַכט צו קבורה אין ירושלים ג׳ תמוז תשל״ב

14.6.1970

די טרויערנדע זין:

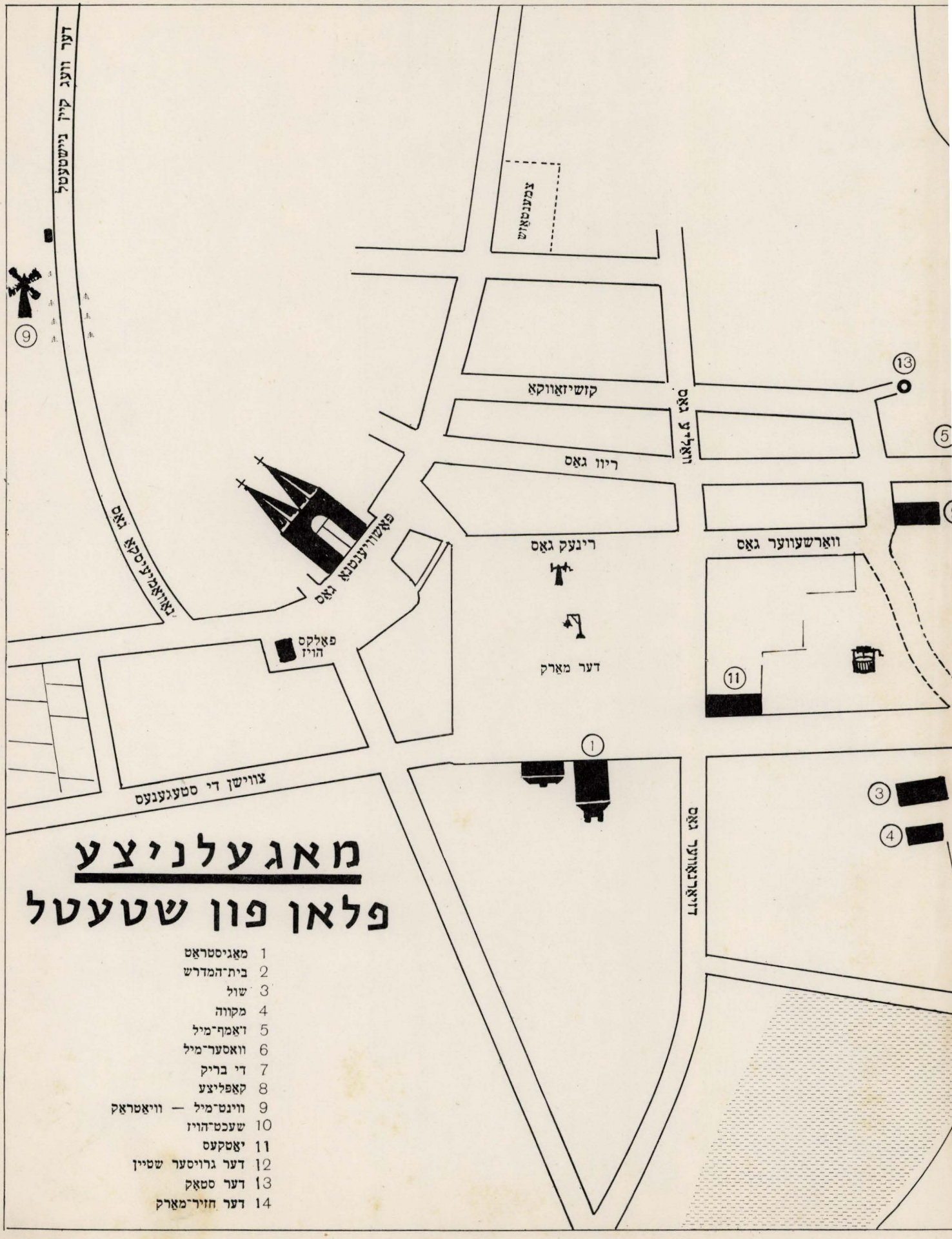
מאיר יחיאל ווייגענסבערג, פרוי, זון, טאָכטער און פאַמיליע
ניו־יאָרק

יצחק ווייגענסבערג און פאַמיליע
באַרצעלאָנאַ, שפאַניען

ישראל בארטמעסער און פאמיליע
תל־אביב, ישראל

מאיר יחיאל באַרטמעסער
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

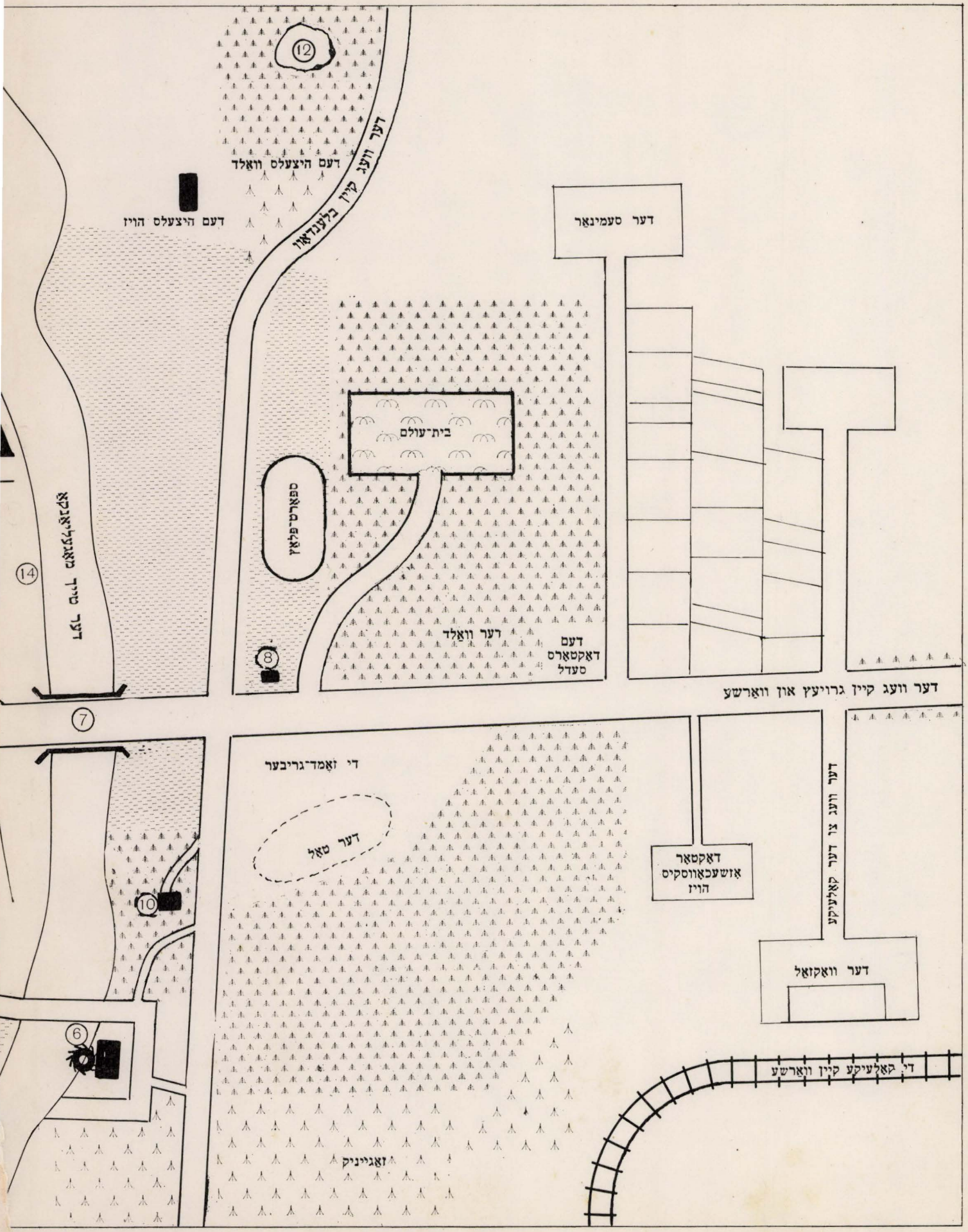
שמחה באַרטמעסער און פאַמיליע
טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

מאגעלניצע

פלאן פון שטעטל

1 מאַגיסטראַט
2 בית־המדרש
3 שול
4 מקווה
5 ד׳אַמף־מיל
6 וואסער־מיל
7 די בריק
8 קאַפּליצע
9 ווינט־מיל — וויאַטראַק
10 שעכט־הויז
11 יאַטקעס
12 דער גרויסער שטיין
13 דער סטאַק
14 דער חזיר־מאַרק

געצייכנט פון זכרון דורך שמואל האָפמאַן

תיקוני־טעויות

לייטן פון אייטן אדער פון אהויב ארמיקל

זיי	שפאלט	שורה	נעדרוקט	דארף זיין
17	א	2	לודוויק גאדוימערסקי	לעאן גודשטימערסקי
22	ב	19	קאמיטע	קאמיטעט
32	א	28	פראדוצ'יע	פראדוקציע
32	א	34	שפיין־קרעמער	א שפיין־קרעמער
32	ב	38	געטרויקינטע	געטרוקענטע
33	ב	20	אפהענגיק	אפהענגיק
55	ב	2	תקס"ח — 1928	תקס"ח — 1825
57	ב	4	הגויבנט רחוב	הגויבנט ברחוב
57	ב	10	שטוק האחר	שטוק־האמר
59	א	10	אויסגעבראכטן	אויסגעברענגן
65	ב	5	סני	סניו
67	א	23	מפישוטכא	מפשיטכא
69	א	אין בילד	אוסגלקה	אוסלקה
69	א	5 אין בילד	נעפראלעט	נעפראוועט
72	א	1	מיינע ברודער	מיינע ברידער
95	א	17	תקלג — 1783	תקמ"ג — 1783
96	ב	1	ינואר	פעברואר
97	א	אין בילד	גובצת	גובה
97	ב	אין בילד	א גרופע	בילד פון א גרופע
103	ב	6	לירושילם	לירושלים
106	ב	6	דהודנא	דהאידנא
110	א	2	זי האט	זיך האט זיך
114	א	27	אוי	אין
123	ב	12	ינואר	פעברואר
125	א	16	פאז־וואליניע	פאוואליעניע
136	ב	25	ר' אנקלס	ר' יאנקלס
142	ב	16	מתנה	מתנת
151		2 פון בילד	אין דר הויליסע	אין דער פוילישער
155		1 מהתמונה	קטע מספר	קטע. מספר. נקודה
158	ב	27	הגבורים	הגבירים
161	א	18	שלו	שלי
161	ב	14	אנו	אני
161	ב	15	כולם כעת בישראל	כולנו הגענו לישראל
168	א	25	אס"ר	אבי
168	ב	24	הודיע	הודיעה
169	א	19	שולחן חתנים	שולחן חותניהם
170	א	39	תרגומא	תרגימא
170	ב	37	אתהליכות	את הליכות
172	א	18	תרל — 1872	תר"ל — 1870
177	א	30	מהמ—מטרה	מהמטרה
179	א	35	האימיליגמי	האינטיליגנטי
179	א	40	קראקא	קראקא
179	ב	20	מחברון	מהברון
180	ב	1 פון בילד	שלמה ז"ל	שמואל
185	א	5	קאריעירע	קאריעירע
185	ב	4	נעווסט—נעווסט	נעווסט
185	ב	40	אנקלאנג	א אנקלאג
186	א	23	מארדרוים	מארדרוס
187	א	„דער קאפ"	ר' יהושע	ר יהושע
187	א	10	נעהייסט	נעהייסן
188	ב	29	מיגע	פיקע
189	ב	2	באנקער	באנקיר
203	ב	19	האלס	האלטן
224	ב	7	קייענדיק	גייענדיק
226	א	8	צוריסער	צווייטער
238	א	8	אהין	אריין
239	ב	2	האנטצכלעך	האנטצכלעך
240	א	24	דעם	איר
244	א	6	נעפאקט	נעפאקטער
244	א	20	מארטרעטן	באגריסן

זיים	שפאלט	שורה	נעדריקט	דאָרף זיין
244	א	40	וועך וועך	וועך
244	ב	21	בורמישטט	בורמישטש
244	ב	43	זאָג איך	זאג איך
245	א	12	כגייט	כ'גיי
255	ב	37	יהודית	יהודות
261	א	39	שמחה און זיין פרוי	המשך: חיה בינע מיט א קינד
261	א	39	ישראל לייב א בחור	ישראל לייב, א ברודער
261	ב	1	די שוועסטער :	אסתר מיט א'ר מאן
263	א	38	באקנוגענט	באגנוגענט
265	ב	14	פייער־ זאל	פייער־זיל
268	ב	30	סעצענצס	סצענעס
269	א	43	ציגעלמאן	ציגעלבייסער
278	א	31	איזיקס	איזיקס
280	א	24	ביילע	לאה
280	א	42	דאָ	דאָס
298	א	27	חברה	הברה
305	ב	22	משה וואלפס	א'א
305	ב	34	(חיים דויארנאוערס זון)	(שלמה ריקאלערס זון)
306	א	33	ערכטשייד	רעכטשייד
307	א	22	משלך	מיילעך
311	א	10	1912	בערך 1921—1922
311	א	20	געבענטש	געבענטשט
325	א	15	וועך	וועך
382	ב	11	אקטיוו	אקטיוו געווען
383		1 פון בילד	צבי	צביה
383		6 פון בילד	יוטע	עטעל
399	ב	22	גארנט	גארט
402			איבערן קעפל	מחבר משה חיימאוויטש
417	א	5	אונטערן דאָק/ ייוסף	יוסף
483		1 מתחת לתמונה	ח"ש	ת"ש
486	א	1	1941	1942
490	ב	1	1941	1942
496	א	4	מאגעלניצערר	מאגעלניצער
504	א	7	1888	1889
524	ב	20	גראָב	גרוב
554	ב	10	האָס	למחוק
571	ב	5	שמצא	שנמצא
599	ו	3 פון בילד	אחרי פאמיליע הי"ד	לטשטש !
599	ו	3 פון בילד	רייכמאן און קינד	נאך קינד — פונקט.
614	ב	7	חמוביץ	חימוביץ
621	א	29	ווינט	ווינט
642	א	6	בזושוסק	בושוסטק
645	א	13	געווינסאַרטרעטן	געווען פארטרעטן
655	ב	2	בענט	בענק
656	ב	7	הענעכס זון	א קרוב
658	ב	10	הערצשטיינס	הערבשטיינס
671	א	10	דע־רויף	דערויף
677	א	20	ריפאייזן	הופאייזן
683	ב	5	דעקלאריט	דעקלאריר
687	ב	8	אברה	אברהם
690	ב	18	די רשימה	די רשימה
718			בתמונת שטרקמן בת ר' יצחק מנהם	וקריינדיל ליבסטר
736	ב	2	בעקער	גיווער
739	ב	33	מען דעם	מען דעם
740	ב	19	אהרן	דודעק
750	א	9	מיכל	מירל
753	א	5	מיכל	מירל
753	א	13	גריבום	גרינבום
753	א	13	בלובה	בלומה
755		2,	אונטערן בילד מעלמאן	פערלמאן
763	ב	9	מאיר, מאיר	הערשל, הערשל
765	א	10	1994	1944
768	ב	18	אמברוס	אמבוס
770	ב	42	ארביז	אמבוס
771	ב	13	קראסקער	וועגגליארסקי